ΤΜΗΜΑ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΤΟ ΣΧΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ ΣΤΙΣ ΔΗΜΗΓΟΡΙΕΣ ΤΗΣ *ΙΣΤΟΡΙΑΣ* ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μάιος 2017

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

©Μαρία Κυθρεώτου, 2017

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Μαρία Κυθρεώτου

Τίτλος Διατριβής: Το σχήμα της αντίθεσης στις δημηγορίες της *Ιστορία*ς του Θουκυδίδη

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού διπλώματος στο ***Τμήμα Κλασικών Σπουδών και Φιλοσοφίας*** *και εγκρίθηκε στις 5.5.2017 από τα μέλη της* ***Εξεταστικής Επιτροπής.***

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός Σύμβουλος: ……

(Αντώνης Τσακμάκης, *Αναπληρωτής Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας*)

Πρόεδρος Επιτροπής:……...

(Άννα Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου, *Καθηγήτρια* Γλωσσολογίας)

Εσωτερικό Μέλος Επιτροπής:……..……...

(Μαρία Υψηλάντη, *Επίκουρη Καθηγήτρια* Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας)

Εξωτερικό Μέλος Επιτροπής:……..……...

(Θεόδωρος Μαυρογιάννης, *Αναπληρωτής Καθηγητής* Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας)

Εξωτερικό Μέλος Επιτροπής:……..……...

(Ταμιωλάκη Ελένη-Μελίνα, *Επίκουρη Καθηγήτρια* Κλασικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης)

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Μαρία Κυθρεώτου

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ [στην ελληνική γλώσσα]

Η παρούσα διατριβή εξετάζει το σχήμα της αντίθεσης στις δημηγορίες της *Ιστορίας* του Θουκυδίδη. Στόχος της είναι ο εντοπισμός και η ερμηνεία των αντιθέσεων στις 41 δημηγορίες σε ευθύ λόγο που περιλαμβάνονται στο έργο του ιστορικού. Η μέχρι τώρα διερεύνηση του σχήματος αφορούσε μόνο στον εντοπισμό αντιθέσεων στο θουκυδίδειο έργο χωρίς την προσπάθεια ερμηνείας του σχήματος και της χρησιμότητάς του. Η παρούσα εργασία καταδεικνύει τη χρήση του σχήματος ως συνεκτικού μηχανισμού ανάμεσα στις θουκυδίδειες δημηγορίες και στην αφήγηση και ως υφολογικού μηχανισμού για το χαρακτηρισμό των προσώπων της *Ιστορίας*. Στο πρώτο μέρος της μελέτης ορίζεται η αντίθεση ως σχήμα και διευκρινίζεται ο συντακτικός της ρόλος και τα είδη στα οποία χωριζόταν με βάση την ταξινόμηση του Αριστοτέλη. Ακολούθως ερευνάται ο επικοινωνιακός της ρόλος, η χρήση της στην αρχαία ελληνική γραμματεία μέχρι την εποχή του Θουκυδίδη και η χρήση της στο θουκυδίδειο έργο. Στη συνέχεια γίνεται μία εισαγωγή στις θουκυδίδειες δημηγορίες και εξετάζεται το ερώτημα της πιστότητάς τους και το ζήτημα του υφολογικού χαρακτηρισμού των προσώπων μέσω των δημηγοριών. Έπειτα εξηγείται η μεθοδολογία που ακολουθείται στην παρούσα εργασία για τον εντοπισμό των αντιθέσεων. Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η ανάλυση της κάθε δημηγορίας ανάλογα με το επεισόδιο στο οποίο παρεμβάλλεται και ανάλογα με τη χρονική σειρά που αυτή εμφανίζεται στην *Ιστορία*. Η κάθε δημηγορία εντάσσεται στα ιστορικά της συμφραζόμενα, αναλύονται και επεξηγούνται οι αντιθέσεις που εντοπίζονται σε αυτήν και δίνονται υπό μορφή υποσημειώσεων πληροφορίες που κρίνονται σημαντικές για την ερμηνεία του κειμένου. Γίνεται επίσης ανάλυση του ύφους των δημηγοριών και εντοπίζονται και άλλα ρητορικά σχήματα που σχετίζονται με το αντιθετικό σχήμα και που απαντούν στο κείμενο. Καταγράφονται επίσης κοινές αντιθέσεις που παρατηρούνται ανάμεσα σε διαφορετικές δημηγορίες. Για την πληρέστερη κατανόηση του κειμένου των δημηγοριών δίνεται και η έκβαση του κάθε επεισοδίου. Στην παρούσα διατριβή κρίνεται απαραίτητη η συνεξέταση των δημηγοριών με την αφήγηση· στοιχείο που οδηγεί σε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τη χρήση των αντιθέσεων στην *Ιστορία*. Ακολουθούν τα συμπεράσματα που προκύπτουν μέσα από την ανάλυση των αντιθέσεων όλων των δημηγοριών που εμπλουτίζουν και ενισχύουν τη μέχρι τώρα έρευνα σχετικά με το έργο του Αλιμούσιου ιστορικού. Δίνονται επίσης συγκεντρωτικοί πίνακες στους οποίους καταγράφεται ο αριθμός και το ποσοστό των αντιθέσεων που εντοπίζεται σε κάθε δημηγορία και ταξινομούνται οι δημηγορίες ανάλογα με το είδος στο οποίο ανήκουν (συμβουλευτικό, δικανικό, επιδεικτικό κ.τ.λ.), ανάλογα με την καταγωγή του ομιλητή (Αθηναίος, Σπαρτιάτης κ.τ.λ.), ανάλογα με το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται ο λόγος και ανάλογα με τον ομιλητή που εκφωνεί το λόγο.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Καταμετρούνται επίσης τα μόρια και οι σύνδεσμοι που απαντούν σε κάθε δημηγορία. Οι πίνακες αναλύονται στα συμπεράσματα της διατριβής οδηγώντας σε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με τη χρήση του αντιθετικού σχήματος στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Στο τέλος της διατριβής καταγράφεται η βιβλιογραφία που μελετήθηκε και οι κριτικές εκδόσεις αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων που χρησιμοποιήθηκαν.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ [στην αγγλική γλώσσα]

The present thesis examines the figure of antithesis in the speeches of Thucydides' *History*. Its aim is to find and explain the antitheses included in the 41 speeches in direct speech embedded in the work of Thucydides. The scholars till now have only pointed out the presence of the figure in Thucydides' work without trying to explain its use or utility in the *History*. The thesis aims to show that the figure is used as a device to create coherence between the speeches and the narrative and as a stylistic device used for the characterization of the individuals in the *History*. In the first part of the thesis antithesis is defined as a figure, its syntactical role is clarified, as well as the categories in which the figure was separated according to Aristotle. Subsequently its communicative role is investigated; its use in the ancient Greek literature until Thucydides' era and its use in Thucydides' *History* are also described. Furthermore an introduction to the Thucydidean speeches is made and the question of their authenticity is checked, as well as the problem of the stylistic characterization of the speakers according to the way they speak. Afterwards the methodology used in this thesis is explained. In the second part each speech is analyzed according to the episode in which it is included and according to its chronological order. The speeches are examined in their historical context, then the antitheses included in them are analyzed and explained. Important information about the clarification of he text is given in the footnotes. The style of the speeches is also analyzed and other rhetorical figures related to that of the antithesis are pointed out. Common antitheses found in different speeches are written down. The outcome of each episode is mentioned also in order to make the understanding of the speeches complete. In the present thesis the joint examination of the speeches and the narrative is regarded essential as through this method one can find out important results regarding the use of the antithesis in the *History*. The conclusions drawn through the analysis of the figure of antithesis in all the speeches are written down and so they enrich the already made research about the work of Thucydides. Tables are also given in which the number and the percentage of the antitheses used in each speech are included. The speeches are also classified according to the genre they belong (deliberative, forensic, laudatory etc.), according to the origin of the speaker (Athenian, Spartan etc.), according to the audience the speech is addressed to, and according to the speaker. The particles and the connectives used in each speech are counted too. The tables are analyzed in the results' chapter of the thesis and from them important remarks are drawn concerning the use of the antithetical figure in Thucydides' *History*. The bibliography and the critical editions of ancient Greek and Latin authors used are mentioned in the end of the thesis.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η διατριβή αυτή εκπονήθηκε υπό την καθοδήγηση του Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Αντώνη Τσακμάκη, στον οποίο οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες για την υπομονή, την αρμονική συνεργασία και τις καίριες υποδείξεις του κατά τη διάρκεια της συγγραφής της. Το προπτυχιακό σεμινάριο «Οι δημηγορίες του Θουκυδίδη» το οποίο παρακολούθησα το 2008 στο 4ο έτος των σπουδών μου έμελλε να είναι καθοριστικό για τη μετέπειτα πορεία μου. Ακολουθώντας το ζήλο και τον ενθουσιασμό του κ. Τσακμάκη για το έργο του Θουκυδίδη ασχολήθηκα με το εν λόγω θέμα τόσο στη διπλωματική εργασία του Μεταπτυχιακού μου όσο και στη διδακτορική μου διατριβή.

Ευχαριστίες οφείλω επίσης στη Σχολή Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου για την παραχώρηση υποτροφίας τα δύο τελευταία έτη των σπουδών μου.

Ευχαριστώ επίσης όλα τα μέλη του ακαδημαϊκού προσωπικού του Τμήματος Κλασικών Σπουδών και Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Κύπρου που πίστεψαν στις δυνατότητές μου και μου έδωσαν την ευκαιρία να ασχοληθώ με τη διδασκαλία μαθημάτων λατινικών και αρχαίων ελληνικών που απευθύνονταν σε προπτυχιακούς φοιτητές κατά τη διάρκεια των σπουδών μου. Οι εμπειρίες που αποκόμισα θα με συντροφεύουν για πάντα.

Ευχαριστώ τέλος τους γονείς και τους φίλους μου για την ηθική συμπαράσταση και τη συνεχή υποστήριξη· στοιχεία απαραίτητα για την ολοκλήρωση της έρευνάς μου.

Λευκωσία, Μάιος 2017

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΕΣΤΟΥ

τοῖς ἐμοῖς γονεῦσι χάριν ἔχω

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδες

Σελίδα Εγκυρότητας……i
Υπεύθυνη Δήλωση……ii
Περίληψη (στα ελληνικά)……iii
Περίληψη (στα αγγλικά)……v
Ευχαριστίες……vi
Αφιέρωση……vii
Πίνακας Περιεχομένων……viii
Συντομογραφίες……x
Κατάλογος Πινάκων……xi
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΣΧΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ……1
1.1 Ο ορισμός της αντίθεσης……2
1.2 Η συντακτική λειτουργία της αντίθεσης……5
1.3 Είδη αντιθέσεων……11
1.4 Ο επικοινωνιακός σκοπός της αντίθεσης……14
1.5 Η χρήση των αντιθέσεων στην αρχαία ελληνική γραμματεία μέχρι την εποχή του Θουκυδίδη……18
1.6 Το σχήμα της αντίθεσης στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη……24
1.7 Εισαγωγή στις θουκυδίδειες δημηγορίες……33
1.8 Η πιστότητα των θουκυδίδειων δημηγοριών……38
1.9 Ο υφολογικός χαρακτηρισμός των προσώπων στη θουκυδίδεια *Ιστορία*……42
1.10 Μεθοδολογία……50
ΜΕΡΟΣ Β΄: Ο ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΕΣ ΔΗΜΗΓΟΡΙΕΣ……79
2.1 Η αντιλογία Κερκυραίων και Κορινθίων (1.32-43)……80
2.2. Η τετραλογία στη Σπάρτη (1.68-86)……129
2.3 Ο τελευταίος λόγος των Κορινθίων (1.120-124)……202
2.4 Ο πρώτος λόγος του Περικλή (1.140-144)……222
2.5 Ο τελευταίος λόγος του Αρχίδαμου (2.11)……250
2.6 Περικλέους Επιτάφιος (2.35-46)……260
2.7 Ο τελευταίος λόγος του Περικλή (2.60-64)……307
2.8 Λόγοι Πελοποννησίων στρατηγών και Φορμίωνα (2.87, 2.89)……332
2.9 Ο λόγος των Μυτιληναίων (3.9-14)……351
2.10 Ο λόγος του Τευτίαπλου (3.30)……372

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΕΣΤΟΥ

2.11 Η αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου (3.37-48)……382
2.12 Η αντιλογία Πλαταιέων και Θηβαίων (3.53-67)……451
2.13 Ο λόγος του Δημοσθένη (4.10)……516
2.14 Ο λόγος των Λακεδαιμονίων (4.17-20)……530
2.15 Ο πρώτος λόγος του Ερμοκράτη (4.59-64)……557
2.16 Ο πρώτος λόγος του Βρασίδα (4.85-87)……580
2.17 Λόγοι Παγώνδα και Ιπποκράτη (4.92, 4.95)……594
2.18 Ο δεύτερος λόγος του Βρασίδα (4.126)……604
2.19 Ο τελευταίος λόγος του Βρασίδα (5.9)……612
2.20 Η τριλογία Νικία (6.9-14) – Αλκιβιάδη (6.16-18) – Νικία (6.20-23)……623
2.21 Η τριλογία Ερμοκράτη (6.33-34) – Αθηναγόρα (6.36-40) – Συρακουσίου στρατηγού (6.41.2-4)……691
2.22 Ο τρίτος λόγος του Νικία (6.68)……728
2.23 Η αντιλογία Ερμοκράτη και Εύφημου (6.76-87)……737
2.24 Ο τελευταίος λόγος του Αλκιβιάδη (6.89-92)……783
2.25 Η επιστολή του Νικία (7.11-15)……808
2.26 Λόγοι Νικία (7.61-64) και Γύλιππου – Συρακουσίων στρατηγών (7.66-68)…828
2.27 Ο τελευταίος λόγος του Νικία (7.77)……857
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ……875
ΠΙΝΑΚΕΣ……894
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ……902

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Τίτλοι περιοδικών:

AAntHung	*Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*
AClass	*Acta Classica*
AH	*Ancient History*
AHB	*The Ancient History Bulletin*
AJPh	*American Journal of Philology*
BICS	*Bulletin of the Institute of Classical Studies*
BRL	*Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*
CJ	*Classical Journal*
ClAnt	*Classical Antiquity*
CPh	*Classical Philology*
CQ	*Classical Quarterly*
CR	*Classical Review*
CW	*Classical World*
ElectonAnt	*Electronic Antiquity*
G&R	*Greece and Rome*
GRBS	*Greek, Roman, and Byzantine Studies*
HSCPh	*Harvard Studies in Classical Philology*
H & T	*History and Theory*
ICS	*Illinois Classical Studies*
JHI	*Journal of the History of Ideas*
JHS	*Journal of Hellenic Studies*
LEC	*Les Études Classiques*
NGG	*Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse*
PCPhS	*Proceedings of the Cambridge Philological Society*
P & P	*Past and Present*
QJS	*The Quarterly Journal of Speech*
QS	*Quaderni di Storia*
QUCC	*Quaderni Urbinati di Cultura Classica*
REA	*Revue des Études Anciennes*
REG	*Revue des Études Grecques*
RhM	*Rheinisches Museum für Philologie*
SO	*Symbolae Osloenses*
SyllClass	*Syllecta Classica*
TAPhA	*Transactions of the American Philological Association*
YCS	*Yale Classical Studies*

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΔΕΩΤΟΥ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Πίνακας με αριθμό και ποσοστό αντιθέσεων ανά δημηγορία

Πίνακας 2: Οι δημηγορίες με βάση το ποσοστό αντιθέσεων που παρουσιάζουν

Πίνακας 3: Ταξινόμηση ανά είδος δημηγορίας

Πίνακας 4: Ταξινόμηση ανά καταγωγή του ομιλητή

Πίνακας 5: Ταξινόμηση ανάλογα με το ακροατήριο του λόγου

Πίνακας 6: Ταξινόμηση των ομιλητών που εκφωνούν πέραν του ενός λόγους

Πίνακας 7: Αριθμός μορίων και συνδέσμων ανά δημηγορία

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΣΧΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ

Καὶ οὔτε ἰσχυρότερον οὔτε ἀναγκαιότερον
εὑρίσκεται σχῆμα τοῦ ἀντιθέτου παρὰ
τοῖς ἀρχαίοις ῥᾳδίως οὐδέν.
Ερμογένους, *Περὶ εὑρέσεως* 4.2 (§ 148)

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

1.1 Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ

Η αντίθεση, σύνθετη λέξη αποτελούμενη από τους όρους *ἀντὶ* και *τίθημι*, ορίζεται ως το σχήμα λόγου που συνίσταται στην εμφάνιση στο ίδιο κειμενικό πλαίσιο δύο εννοιών που είναι μεταξύ τους σημασιολογικά εναντίες ή αντιφατικές. Οι αντίθετες έννοιες εκφράζουν εναντίωση, διάσταση, διαφωνία ή διαφορά. Το βασικό αποτέλεσμα του σχήματος είναι ότι οι δύο έννοιες προβάλλονται μέσα στο λόγο.

Ορισμοί της αντίθεσης απαντούν τόσο σε αρχαίες πηγές[1], όσο και σε σύγχρονα ρητορικά εγχειρίδια και γραμματικές[2]. Η προσπάθεια ερμηνείας της αντίθεσης ήδη από την αρχαιότητα συμφωνεί με το γεγονός ότι η αντίθεση, ως σχήμα, ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές και εύχρηστο.

Στη ρητορική θεωρία η αντίθεση συγκαταλέγεται στα σχήματα λόγου. Ως σχήμα λόγου ορίζεται η διαφοροποίηση ή η μεταβολή από την απλή και φυσική ροή του λόγου, η οποία στοχεύει, σύμφωνα πάντα με τους αρχαίους ρητοροδιδασκάλους και τους νεότερους μελετητές, στον καλλωπισμό της έκφρασης και στην απόδοση καθαρότητας, χάρης και ενάργειας στο λόγο[3].

Τα σχήματα λόγου χωρίζονται σε σχήματα λέξεως και σε σχήματα διανοίας. Στα σχήματα λέξεως η ίδια η λέξη δημιουργεί το σχήμα και σε περίπτωση που αυτή αφαιρεθεί, το σχήμα παύει να υφίσταται, ενώ στα σχήματα διανοίας το νόημα των λέξεων, οι οποίες δύνανται να μετακινηθούν ή να αντικατασταθούν, δημιουργεί το σχήμα.

---

[1] Για ορισμούς της αντίθεσης δες Ανωνύμου, *Περὶ τῶν τοῦ λόγου σχημάτων* (Spengel, 112, § 2 *Περὶ ἀντιθέτου σχήματος*), Ερμογένους, *Περὶ εὑρέσεως* 4.2 (§ 147), *Rhetorica ad Herennium* 4.21, 4.58, Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive Originum* 1.36.21, Isidori Junioris, *De vitiis et virtutibus orationis* (Schindel σελ. 216 (γραμμή 248)), Iulii Rufiniani, *De figuris sententiarum et elocutionis liber* (*De schematis lexeos*, *De schematis dianoeas*) § 37 (Halm, 47)), Bedae Venerabilis, *Liber de schematibus* 607,3-6 (Halm), *Carmen de figuris vel schematibus* στ. 22-24.

[2] Δες Ernesti 1795, 27, Coppée 1859, 340, Quackenbos 1896, 295, Rittelmeyer 1915, 31, Βοσταντζόγλου 1962, 13 (§ 31), Lausberg 1963, 126 (§ 386), Martin 1974, 312, Quinn 1982, 67, 101, Smyth 1984, 674 (§ 3013), Corbett 1990, 429, H.H. 1990, 190, Lausberg 1990, 389 (§ 787), Lanham 1991, 16, Αλεξίου 1993, 266, Νάκα 1993, 251, Ueding 1995, 67, Monoson & Loriaux 1998, 286, Anderson 2000, 21-22, Allen 2001, 321, D'Angelo 2001, 82-83, Mayoral 2001, 27, και Τσιάρα 2012, 1327.

[3] Ορισμοί του σχήματος απαντούν σε αρχαίες πηγές: Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως* § 39, Δημητρίου, *Περὶ ἑρμηνείας* §§ 263-271, §§ 287-298, [Λογγίνου], *Περὶ ὕψους* §§ 16-29, Αλεξάνδρου, *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων* (Spengel, 11: β΄ *ὅρος σχήματος*), Αιλίου Ηρωδιανού, *Περὶ σχημάτων* (Spengel, 85), Τιβερίου, *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων* (Spengel, 59 § 1), Φοιβάμμωνος Σοφιστού, *Περὶ σχημάτων ῥητορικῶν* (Spengel, 43), Caecilii Calactini fr. 50 (Ofenloch), Κικέρωνος, *Topica* § 34, *De Oratore* 3.200-208, *Orator* 39.134-40.139, *Brutus* § 69, *Rhetorica ad Herennium* 4.18, Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.1.1-4, 9.1.11, 9.1.13-18, 9.3.2, Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive Originum* 1.36.1, Isidori Junioris, *De vitiis et virtutibus orationis* (Schindel σελ. 208 (γραμμές 99-100)). Πρβλ. και ορισμούς του σχήματος στη νεότερη βιβλιογραφία: Steinberg 1870, 6-7, Robertson 1893, 3, Quackenbos 1896, 257, Hollingsworth 1915, vii, Kennedy 1963, 289, Russell 1964, 126, Pritchett 1975, 83, Quinn 1982, 6, Corbett 1990, 425, Villwock 1992, 723, Anderson 2000, 58-59, 114, Wolf-Knuts 2003, 91, Τσιάρας 2012, 1307, 1320.

Όσον αφορά στο σχήμα της αντίθεσης υπάρχει διαφωνία, κατά πόσο αυτό θα πρέπει να συγκαταλέγεται είτε στα σχήματα λέξεως[1] είτε στα σχήματα διανοίας[2] ή αν θα πρέπει να θεωρείται και σχήμα λέξεως και σχήμα διανοίας[3]. Όπως θα γίνει αντιληπτό και από το επόμενο κεφάλαιο (1.2), η τελευταία περίπτωση περιγράφει με πιο ολοκληρωμένο τρόπο το σχήμα, αφού αντίθεση εντοπίζεται και ανάμεσα σε αντίθετης σημασίας λέξεις, οπότε αυτή εκλαμβάνεται ως σχήμα λέξεως, αλλά και μεταξύ φράσεων ή προτάσεων των οποίων το νόημα είναι αντίθετο λόγω των συμφραζομένων, οπότε εκλαμβάνεται ως σχήμα διανοίας.

Συγγενή με το σχήμα της αντίθεσης είναι και τα σχήματα της παραδιαστολής και της παρονομασίας. Ως παραδιαστολή ορίζεται η διάκριση συνώνυμων ή συγγενών όρων, με σκοπό να γίνει φανερή η μεταξύ τους διαφορά[4], π.χ. *τὸ μὲν ὅτι <u>αἰδὼς</u> σωφροσύνης πλεῖστον μετέχει, <u>αἰσχύνης</u> δὲ εὐψυχία* (1.84.3[5]). Η παρονομασία αποτελεί τη φωνητική αλλαγή των λέξεων (μέσω της αλλαγής γραμμάτων ή της δημιουργίας σύνθετης από μία απλή λέξη ή της εναλλαγής των προθέσεων σε σύνθετες λέξεις) και έτσι, παρόλο που οι όροι μοιάζουν ηχητικά, η σημασία τους είναι διαφορετική. Μέσω της παρονομασίας δημιουργείται ετυμολογικό λογοπαίγνιο και παρήχηση, με αποτέλεσμα οι όροι που εμπλέκονται στο σχήμα να προβάλλονται[6]. Η παρονομασία σχετίζεται με τη διδασκαλία

---

[1] Βλ. Αρποκρατίωνος, *Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων* α 155 *ἀντίθεσις,* Αλεξάνδρου, *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων* (Spengel, 36-37: κα΄ *περὶ ἀντιθέσεως*), Αιλίου Ηρωδιανού, *Περὶ σχημάτων* (Spengel, 98-99), Ζωναίου, *Περὶ τῶν σχημάτων τῶν κατὰ λόγον* (Spengel, 169: κ΄ *ἀντίθετον*), Ανωνύμου, *Περὶ τῶν τοῦ λόγου σχημάτων* (Spengel, 112, § 2 *Περὶ ἀντιθέτου σχήματος*), Ανωνύμου, *Περὶ τῶν σχημάτων τοῦ λόγου* (Spengel, 186: ιη΄ *ἀντίθετον*), [Iulii Rufiniani], *De schematis lexeos* §13 (Halm, 51), Κικέρωνος, *Orator* 39.135, P. Rutilii Lupi, *Schemata lexeos* 2.16, Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.81 κ.ε., Aquilae Romani, *De figuris sententiarum et elocutionis liber* § 22, Φωτίου, *Λεξικὸν* α 2100 *ἀντίθεσις*, *Σούδα* α 2664 *ἀντίθεσις*. Πρβλ. και Norden 1915, 50, και Pritchett 1975, 99, ο οποίος σημειώνει ότι, αφού θεωρητικά τα γοργίεια σχήματα θεωρούνται σχήματα λέξεως, θα έπρεπε να υπάρχουν μόνο αντιθέσεις λέξεως.

[2] Βλ. Lausberg 1963, 126 κ.ε. (§ 386 κ.ε.), H.H. 1990, 190, και Plett 2001, 309.

[3] Πρβλ. Τιβερίου, *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων* (Spengel, 67 §18 και 78 § 41), Κικέρωνος, *De oratore* 3.205 (*contentio* ως σχήμα διανοίας) και 3.207 (*contrarium* ως σχήμα λέξεως), *Rhetorica ad Herennium* 4.21 (*contentio* ως σχήμα λέξεως) και 4.58 (*contentio* ως σχήμα λέξεως και διανοίας), Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.2.101, Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive Originum* 2.21.5. Ο Αναξιμένης στο έργο του *Ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον* 26.1 σημειώνει ότι ενδέχεται να υπάρχει συνδυασμός λεκτικής και νοηματικής αντίθεσης ή λεκτική και νοηματική αντίθεση χωριστά. Ο Robertson 1893, 14, αναφέρει ότι ο Τιβέριος είναι ο μόνος Έλληνας ρητοροδιδάσκαλος που συγκαταλέγει την αντίθεση στα σχήματα διανοίας. Ο ίδιος προσθέτει ότι η ιδανικότερη αντίθεση είναι αυτή που συνδυάζει αντιδιαστολή λέξεων και νοήματος. Δες και Volkmann 1885, 487, Kennedy 1963, 33, Villwock 1992, 722, και Walde 1996, 797.

[4] Δες [Iulii Rufiniani], *De schematis lexeos* § 22 (Halm, 53), P. Rutilii Lupi, *Schemata Lexeos* 1.4, Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.65, 9.3.82, Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive Originum* 2.21.9, *Carmen de figuris vel schematibus* στ. 115-117. Βλ. και Ernesti 1795, 243, Hollingsworth 1915, 32, Lausberg (Lausberg 1963, 124 (§ 382), Lausberg 1990, 333-334 (§§ 746 και 749), Anderson 2000, 88, D'Angelo 2001, 118.

[5] Όπου δεν αναφέρεται διαφορετικά οι παραπομπές αφορούν στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη από την έκδοση του Alberti.

[6] Για ορισμό του σχήματος της παρονομασίας σε αρχαίες πηγές δες Αλεξάνδρου, *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων* (Spengel, 36: ικ΄ *περὶ παρονομασίας*), Ζωναίου, *Περὶ τῶν σχημάτων τῶν κατὰ λόγον* (Spengel, 168-169: ιε΄ *παρονομασία*), [Iulii Rufiniani], *De schematis lexeos* §15 (Halm, 51), P. Rutilii Lupi, *Schemata Lexeos* 1.3, Κικέρωνος, *De oratore* 2.256-257 και *Orator* 25.84, *Rhetorica ad Herennium* 4.29-32, Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.66-67, Aquilae Romani, *De figuris sententiarum et elocutionis liber* § 27,

του σοφιστή Πρόδικου, ο οποίος ασχολείτο με τον ακριβή ορισμό των λέξεων και το διαχωρισμό συνώνυμων εννοιών. Το ίδιο σχήμα παρατηρείται και στο ρήτορα Αντιφώντα, αλλά και στο Θουκυδίδη[1], π.χ. *μὴ* ***φρονήματι*** *μόνον, ἀλλὰ καὶ* ***καταφρονήματι*** (2.62.3).

Σχετικό με το σχήμα της αντίθεσης είναι και το οξύμωρο σχήμα. Ως οξύμωρο ορίζεται η στενή συντακτική σχέση δύο αντιφατικών όρων, οι οποίοι παρουσιάζονται σε μία ενότητα. Η παρουσία του σχήματος έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας ισχυρής αντιφατικής έντασης. Συχνά ένα ουσιαστικό τοποθετείται δίπλα από έναν επιθετικό προσδιορισμό, του οποίου τη σημασία αναιρεί[2], π.χ. *λόγος ἄλογος*.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

Bedae Venerabilis, *Liber de schematibus* 609,29-610,2 (Halm), *Carmen de figuris vel schematibus* στ.109-111. Πρβλ. και νεότερες μελέτες: Ernesti 1795, 251, Smyth 1984, 681 (§ 3040), Lausberg (Lausberg 1963, 91 (§ 277), Lausberg 1990, 285-286 (§ 637)), Anderson 2000, 93, D'Angelo 2001, 116-117, και Τσιάρας 2012, 1366.

[1] Για το σοφιστή Πρόδικο δες Mayer 1913, Norden 1915, 99 και υποσ. 4, Rittelmeyer 1915, 7-8, 42, 44-45, 48-49, Kennedy 1963, 35, και de Romilly 1967, 209-210. Για την επίδραση του σοφιστή Πρόδικου στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη δες Μαρκελλίνου, *Βίος Θουκυδίδου* § 36. Πρβλ. και Blass 1887, 218-219, Lamb 1914, 144-147, Nestle 1914, 683, Norden 1915, 97, Rittelmeyer 1915, 44, 87-93, 111, Moraux 1954, 4, Wille 1965, 690, 697-698, Solmsen (Solmsen 1971, 387-388, Solmsen 1975, 92-93), και Rhodes 2014, 231.

[2] Για το οξύμωρο σχήμα δες Lausberg (Lausberg 1963, 127 (§ 389,3), Lausberg 1990, 358 (§ 807)), Μπήαν 1980, 120-121, Smyth 1984, 680 (§ 3035), και Τσιάρα 2012, 1327, 1359-1360.

1.2 Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ

Σύμφωνα με τους αρχαίους ρητοροδιδασκάλους και τους νεότερους μελετητές, η αντίθεση εκφράζεται γλωσσικά μέσω μεμονωμένων όρων, φράσεων ή προτάσεων (δευτερευουσών ή κύριων)[1].

Στην πρώτη περίπτωση, κατά την οποία η αντίθεση αφορά μεμονωμένες λέξεις, αντιδιαστέλλονται όροι με αντίθετη σημασία, π.χ. *πόλεμος ≠ εἰρήνη*. Αυτοί ενδέχεται να κατέχουν όμοια ή διαφορετική συντακτική θέση. Σε μία πρόταση είναι δυνατόν να αντιδιαστέλλονται περισσότεροι από ένας αντίθετοι όροι[2]. Η διαφορά μεταξύ των δύο αντιθέτων εννοιών τονίζεται περισσότερο, όταν η μία τοποθετείται δίπλα από την άλλη[3]. Εκτός από την αντιδιαστολή αντίθετης σημασίας λέξεων, η αντίθεση μεταξύ μεμονωμένων όρων παρατηρείται και μεταξύ λέξεων που είναι ομόριζες, αλλά σύνθετες με αρνητικής και θετικής σημασίας προθήματα[4], π.χ. *εὐτυχής ≠ δυστυχής*. Σε αυτή την περίπτωση η αντίθεση επιτυγχάνεται και με τη χρήση της άρνησης (π.χ. μέσω των αρνητικών μορίων *οὐ* και *μή*) μαζί με συνώνυμους ή και με τους ίδιους όρους[5], π.χ. *εὐτυχής ≠ μὴ εὐτυχής*.

Στη δεύτερη περίπτωση αντιδιαστέλλονται φράσεις (*κῶλα*)[6]. Ο όρος «φράση» ορίζεται ως ένα σύντομο, συνήθως, μέλος μίας πρότασης χωρίς κατ' ανάγκην ολοκληρωμένο νόημα. Οι φράσεις ενδέχεται να αποτελούνται από δύο ή περισσότερους συνώνυμους όρους, οι οποίοι δεν είναι απαραίτητο να είναι συντακτικά αυτόνομοι. Οι φράσεις μπορούν να καταλαμβάνουν την ίδια ή διαφορετική συντακτική θέση και είναι δυνατόν να τοποθετούνται σε αλληλουχία[7].

---

[1] Δες Ernesti 1795, 27, Lausberg (Lausberg 1963, 126 (§ 386), Lausberg 1990, 389-392 (§§ 787-796)), Fehling 1969, 42, 46, 295, Martin 1974, 313, Eisenhut 1982, 86, Walde 1996, 797. Η Walde αναφέρεται και στην ύπαρξη αντιθέσεων σε ολόκληρες παραγράφους.

[2] Δες Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Περὶ Λυσίου* § 14, όπου γίνεται αναφορά στο Θεόφραστο, Αιλίου Ηρωδιανού, *Περὶ σχημάτων* (Spengel, 98), [Iulii Rufiniani], *De schematis lexeos* § 13 (Halm, 51), Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.81, Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive Originum* 1.36.21, Isidori Junioris, *De vitiis et virtutibus orationis* (Schindel σελ. 216-217 (γραμμές 259-277)). Για νεότερη βιβλιογραφία δες Lausberg (Lausberg 1963, 127 (§ 389), Lausberg 1990, 390 (§§ 790-791)) και Baumgarten 1998, 6.

[3] Πρβλ. Αριστοτέλους, *Ῥητορικὴ* 1405a 12-13.

[4] Πρβλ. Νάκα 1993, 264 και Κασίνη 1998, 84.

[5] Πρβλ. Κασίνη 1998, 85.

[6] Ο Kennedy 1963, 110, εξηγεί ότι ο Αριστοτέλης αναφερόμενος στο *κῶλον* περιγράφει ένα μέρος μίας πρότασης που δεν αποτελεί απαραίτητα μία ανεξάρτητη γραμματική μονάδα, αλλά μία απλή ομάδα λέξεων.

[7] Για την αντιδιαστολή φράσεων δες Αναξιμένους, *Ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον* 26.2-3, Δημητρίου, *Περὶ ἑρμηνείας* § 22, Αιλίου Ηρωδιανού, *Περὶ σχημάτων* (Spengel, 98-99), Αλεξάνδρου, *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων* (Spengel, 36-37: κα΄ *περὶ ἀντιθέσεως*), Τιβερίου, *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων* (Spengel, 78 § 41), Ζωναίου, *Περὶ σχημάτων τῶν κατὰ λόγον* (Spengel, 169: κ΄ *ἀντίθετον*), Ανωνύμου, *Περὶ τῶν σχημάτων τοῦ λόγου* (Spengel, 186: ιη΄ *ἀντίθετον*), P. Rutilii Lupi, *Schemata Lexeos* 2.16: *Ἀντίθετον*, *Rhetorica ad Herennium* 4.21, 4.58, Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.81, Aquilae Romani, *De figuris*

Στην τρίτη περίπτωση το σχήμα της αντίθεσης εντοπίζεται μεταξύ προτάσεων. Ως πρόταση ορίζεται το τμήμα μίας περιόδου[1] με αρχή και τέλος και αυτόνομη σημασία. Στην περίπτωση αυτή δύο ή περισσότερες κύριες προτάσεις, ή πιο σπάνια μία κύρια και μία δευτερεύουσα πρόταση, που βρίσκονται συνήθως εντός μίας περιόδου, αντιδιαστέλλονται. Η αντιδιαστολή δύο προτάσεων επιτυγχάνεται με τη χρήση αντιθετικών μορίων και συνδέσμων, π.χ. *μέν... δέ, ἀλλά, ὅμως* κ.ά.[2].

Προτασιακές αντιθέσεις εντοπίζονται χωρίς λεξική αντίθεση ή σε συνδυασμό με λεξικές αντιθέσεις[3]. Στην περίπτωση κατά την οποία μεταξύ των προτάσεων δεν υπάρχουν λεξικές αντιθέσεις, η αντίθεση δημιουργείται λόγω της εναντίας επίδρασης του συνολικού περιεχομένου της μίας πρότασης στην άλλη. Δεν υπάρχουν, δηλαδή, καθαρά αντίθετοι όροι, αλλά η σκέψη είναι αντιθετική[4]. Εντοπίζονται βέβαια και ψευδείς αντίθέσεις, όταν δύο προτάσεις αντιδιαστέλλονται φαινομενικά χωρίς να παρατηρείται πραγματική αντίθεση[5]. Προτασιακές αντιθέσεις εντοπίζονται και σε συνδυασμό με λεξικές αντιθέσεις, συνδυασμός που δημιουργεί πιο ολοκληρωμένη και εντυπωσιακή αντίθεση[6]. Ενδέχεται επίσης να αντιδιαστέλλεται κατάφαση με απόφαση, δηλαδή το πρώτο μέρος επαναλαμβάνεται στο δεύτερο μέρος με άρνηση[7].

---

sententiarum et elocutionis liber § 22, Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive Originum* 2.21.5, Isidori Junioris, *De vitiis et virtutibus orationis* (Schindel σελ. 216-218 (γραμμές 249-289)). Δες και Lausberg (Lausberg 1963, 127 (§ 388), Lausberg 1990, 391 (§ 793)).

[1] Ο Kennedy 1963, 111, ορίζει την περίοδο ως μία οργανωμένη παράγραφο, της οποίας οι προτάσεις συνδέονται γραμματικά μεταξύ τους. Σύμφωνα με το Schwyzer 1988, 896, ως περίοδος ορίζεται το έντεχνο οικοδόμημα, το οποίο αποτελείται από κύριες και δευτερεύουσες προτάσεις μαζί με μετοχικά και απαρεμφατικά σύνολα. Ο Anderson 2000, 94, ορίζει την περίοδο ως μία προσεκτικά δομημένη σειρά όρων, στην οποία η ισορροπία επιτυγχάνεται μέσω της σύνταξης αυτών των όρων και όπου το νόημα επανέρχεται υπό μορφή κύκλου. Η ισορροπία, προσθέτει, επιτυγχάνεται και μέσω ρητορικών σχημάτων, όπως η αντίθεση.

[2] Δες Denniston 1952, 71, Lausberg 1963, 126 (§ 387), Landfester 1997, 140, Κασίνη 1998, 85. Ο Denniston 1952, 70-71, σημειώνει ότι οι προτάσεις που αντιδιαστέλλονται εξαρτώνται ενίοτε η μία από την άλλη (σχέση κύριας και δευτερεύουσας πρότασης), αλλά, όπως επισημαίνει, η ελληνική γλώσσα προτιμά την παράταξη μέσω αντιθετικών μορίων και συνδέσμων.

[3] Δες Lausberg 1990, 392 (§§ 794-796).

[4] Πρβλ. Αναξιμένους, *Ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον* 26.2-3, Αρποκρατίωνος, *Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων* α 155 *ἀντίθεσις*, Αλεξάνδρου, *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων* (Spengel, 37: κα΄ *περὶ ἀντιθέσεως*), Ερμογένους, *Περὶ μεθόδου δεινότητος* 15 (*Περὶ ἀντιθέτου*), Τιβερίου, *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων* (Spengel, 78 § 41), Ανωνύμου, *Περὶ τῶν τοῦ λόγου σχημάτων* (Spengel, 112,24-28 § 2), *Rhetorica ad Herennium* 4.58, Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.83-84. Δες και Grover Cleveland 1941, 75.

[5] Για τις ψευδείς αντιθέσεις πρβλ. Αριστοτέλους, *Ῥητορικὴ* 1410b 3-5 και Δημητρίου, *Περὶ ἑρμηνείας* § 24, οι οποίοι αναφέρονται σε ένα απόσπασμα του ποιητή Επίχαρμου: *τόκα μὲν ἐν τήνων / τήνοις ἐγὼν ἦν, τόκα δὲ παρὰ τήνοις ἐγών*. Ο Δημήτριος σχολιάζει ότι ο Επίχαρμος έγραψε εσκεμμένα το χωρίο στην προσπάθειά του να χλευάσει τους ρήτορες. Δες και Robertson 1893, 15, Hollingsworth 1915, 7, Fehling 1969, 59, 302, και Pritchett 1975, 99.

[6] Πρβλ. Αναξιμένους, *Ῥητορικὴ πρὸς Ἀλέξανδρον* 26.2-3, Δημητρίου, *Περὶ ἑρμηνείας* § 23, Αρποκρατίωνος, *Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων* α 155 *ἀντίθεσις*, Ανωνύμου, *Περὶ τῶν σχημάτων τοῦ λόγου* (Spengel, 186: ιη΄ *ἀντίθετον*), P. Rutilii Lupi, *Schemata Lexeos* 2.16, *Rhetorica ad Herennium* 4.21, Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.81-82, Aquilae Romani, *De figuris sententiarum et elocutionis liber* § 22, Φωτίου, *Λεξικὸν* α 2100 *ἀντίθεσις*, *Σούδα* α 2664 *ἀντίθεσις*. Ο Quackenbos 1896, 296, παρατηρεί ότι η απλή λεξική αντίθεση δεν είναι τόσο εντυπωσιακή όσο η νοηματική αντίθεση μεταξύ προτάσεων.

[7] Πρβλ. Αλεξάνδρου, *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων* (Spengel, 37: κα΄ *περὶ ἀντιθέσεως*), Αιλίου Ηρωδιανού, *Περὶ σχημάτων* (Spengel, 99), Ζωναίου, *Περὶ σχημάτων τῶν κατὰ λόγον* (Spengel, 169: κ΄ *ἀντίθετον*), Ανωνύμου, *Περὶ τῶν σχημάτων τοῦ λόγου* (Spengel, 186: ιη΄ *ἀντίθετον*).

Στην περίπτωση των προτασιακών αντιθέσεων και των αντιθέσεων ανάμεσα σε φράσεις, η αντίθεση είναι δυνατόν να συνδυάζεται και με άλλα σχήματα λόγου, όπως το ισόκωλον (όταν τα δύο μέλη που αντιδιαστέλλονται παρουσιάζουν ίσο αριθμό συλλαβών), το ομοιοτέλευτον (όταν στο τέλος του κάθε αντιδιαστελλομένου μέρους παρατηρείται όμοια κατάληξη), την παρήχηση (μέσω τη οποίας τα μέλη μίας πρότασης μοιάζουν ηχητικά), την παράλληλη σύνταξη και το χιαστόν (μορφή ΑΒΒ΄Α΄), με αποτέλεσμα την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της αντίθεσης[1].

Στις προτασιακές αντιθέσεις εμπίπτει και το σχήμα της αντιμεταβολής, της μετάθεσης δηλαδή της σειράς των όρων μίας πρότασης στην επόμενη πρόταση με αποτέλεσμα την αντιστροφή του νοήματός της. Οι ίδιοι όροι επαναλαμβάνονται από τη μία πρόταση στην άλλη σε διαφορετικές πτώσεις, χρόνους, εγκλίσεις ή διαθέσεις[2].

Ο Αριστοτέλης και ο Δημήτριος εξετάζουν το σχήμα της αντίθεσης στο μέρος της περιοδολογίας[3]. Στη *Ῥητορική*[4] του ο Αριστοτέλης εντοπίζει δύο είδη ύφους: την *εἰρομένην λέξιν* και την *κατεστραμμένην λέξιν*. Στην πρώτη περίπτωση, που είναι και παλαιότερη χρονολογικά, ο λόγος είναι συνεχής, παρατακτικός, χωρίς διακοπές μέχρι την ολοκλήρωση του νοήματος και η σύνδεση επιτυγχάνεται με συνδετικά μόρια και συνδέσμους. Στην περίπτωση της *κατεστραμμένης λέξεως* το ύφος είναι περιοδικό· ο λόγος, δηλαδή, αποτελείται από περισσότερες από μία προτάσεις, κύριες και δευτερεύουσες. Η *κατεστραμμένη λέξις* έχει αρχή και τέλος και ευσύνοπτο μέγεθος. Ο Αριστοτέλης συνεχίζει το διαχωρισμό του[5], διαιρώντας το περιοδικό ύφος σε *διῃρημένην λέξιν* και σε *ἀντικειμένην*. Η *διῃρημένη λέξις* παρατηρείται, σύμφωνα πάντα με τον Αριστοτέλη, όταν η περίοδος χωρίζεται σε παράλληλες προτάσεις μέσω συμπλεκτικών μορίων, π.χ. *πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πανηγύρεις συναγόντων <u>καὶ</u> τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καταστησάντων*, ενώ η *ἀντικειμένη* εντοπίζεται, όταν οι προτάσεις αντιδιαστέλλονται, π.χ. *ἀμφοτέρους δ' ὤνησαν,*

[1] Πρβλ. και [Λογγίνου], *Περὶ ὕψους* § 20.1, όπου γίνεται αναφορά στο συνδυασμό δύο ή περισσοτέρων σχημάτων λόγου. Δες και Steinberg 1870, 9, Volkmann 1885, 487-488, Robertson 1893, 15, Hollingsworth 1915, 22, Rittelmeyer 1915, 31-37, 95, Grover Cleveland 1941, 63, Kopperschmidt 1971, 353, de Romilly 1988, 64-65, Lausberg 1990, 390 (§ 787), Villwock 1992, 724-725, Νάκα 1993, 211, και Jasinski 2001, 544.

[2] Για το σχήμα της αντιμεταβολής δες Αλεξάνδρου, *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων* (Spengel, 37: κβ΄ *περὶ ἀντιμεταθέσεως ἢ συγκρίσεως ἢ πλοκῆς*), Τιβερίου, *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων* (Spengel, 70 § 25 *ἀναστροφή*), Ζωναίου, *Περὶ τῶν σχημάτων τῶν κατὰ λόγον* (Spengel, 169: κα΄ *σύγκρισις*), Ανωνύμου, *Περὶ τῶν σχημάτων τοῦ λόγου* (Spengel, 186-187: ιθ΄ *σύγκρισις*), P. Rutilii Lupi, *Schemata Lexeos* 1.6, Κικέρωνος, *De oratore* 3.207 (*conversio*), *Rhetorica ad Herennium* 4.39 (*commutatio*), Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.85-86, Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive Originum* 2.21.11, *Carmen de figuris vel schematibus* στ. 16-18. Δες και Ernesti 1795, 28, Hollingsworth 1915, 33, Lausberg (Lausberg 1963, 130 (§ 392), Lausberg 1990, 396-397 (§§ 801-803)), Anderson 2000, 22, D'Angelo 2001, 80-81, και Τσιάρα 2012, 1353.

[3] Δες και Hollingsworth 1915, 9. Σύμφωνα με το Robertson 1893, 28-29, ο Αριστοτέλης αναλύει το σχήμα της αντίθεσης μετά από τη συζήτησή του για την *ἀντικειμένην λέξιν* δείχνοντας έτσι πόσο σημαντική θεωρούσε την αντιδιαστολή προτάσεων.

[4] Βλ. 1409 a 23 κ.ε.

[5] Βλ. ό.π. 1409b 32 κ.ε.

καὶ τοὺς ὑπομείναντας καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας· τοῖς μὲν γὰρ πλείω τῆς οἴκοι προσεκτήσαντο, τοῖς δ' ἱκανὴν τὴν οἴκοι κατέλιπον[1]. Η *ἀντικειμένη λέξις* του Αριστοτέλη εμπίπτει επομένως στην κατηγορία των προτασιακών αντιθέσεων[2].

Ο Hollingsworth στη διδακτορική του διατριβή είχε εξετάσει το σχήμα της αντίθεσης στους αττικούς ρήτορες (Αντιφώντα, Ανδοκίδη, Λυσία, Ισοκράτη, Ισαίο) και είχε παρατηρήσει ότι στην αρχαιότητα υπήρχαν δύο βασικές ταξινομήσεις του σχήματος της αντίθεσης: η πρώτη ήταν αυτή του Αριστοτέλη και του Θεόφραστου που βασιζόταν στη συντακτική ανάλυση του σχήματος και η δεύτερη ήταν αυτή του Αναξιμένη και των μεταγενεστέρων ρητοροδιδασκάλων που διαχώριζε το σχήμα σε αντιθέσεις λέξεως (*κατ' ὄνομα*) και διανοίας (*κατὰ δύναμιν*). Ο Hollingsworth θεωρεί την ταξινόμηση του Αριστοτέλη ανώτερη από αυτήν του Αναξιμένη, αφού ο Αριστοτέλης αποφεύγει, κατά τον ίδιο, την αφηρημένη ορολογία του Αναξιμένη. Σε κάθε περίπτωση αντίθεσης, σύμφωνα πάντα με τον Hollingsworth, παρατηρείται αντιδιαστολή λέξεων και σημασίας, αφού η λέξη αποτελεί ενσάρκωση και έκφραση της σκέψης[3].

Ο Hollingsworth εισηγείται ένα νέο διαχωρισμό του σχήματος της αντίθεσης. Χωρίζει τις αντιθέσεις που εντοπίζει σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στις προτασιακές (interclausal) και στις ενδοπροτασιακές (interaclausal)[4]. Τον ίδιο διαχωρισμό ακολουθεί και ο Grover Cleveland στη δική του διδακτορική διατριβή, στην οποία μελετά τις αντιθέσεις στις δημηγορίες των αρχαίων Ελλήνων ιστορικών, Ηροδότου, Θουκυδίδη και Ξενοφώντα[5].

Οι ενδοπροτασιακές αντιθέσεις, σύμφωνα με το διαχωρισμό του Hollingsworth και του Grover Cleveland, εντοπίζονται στα όρια μίας πρότασης. Οι αντίθετοι όροι συνδέονται συνήθως με άρνηση (*οὐ(κ), μή*) και το μόριο *ἀλλά*, μέσω του μορίου *καὶ* μαζί με την άρνηση *οὐ*, μέσω των μορίων *μέν... δέ, οὐ μόνον... ἀλλὰ καί, ἤ... ἤ, οὔτε... οὔτε, καί... καί*. Εξετάζεται και η χρήση των συνδυασμών *μᾶλλον... ἤ, πλέον... ἤ*, όπως και η σύγκριση ενός όρου με έναν άλλον που βρίσκεται σε πτώση γενική (μαζί με επίθετο ή επίρρημα σε συγκριτικό

[1] Πρβλ. και τη συζήτηση του Δημητρίου στην πραγματεία του *Περὶ ἑρμηνείας* §§ 1-35. Για τις διαφορές των απόψεων των δύο ανδρών δες Anderson 2000, 95-98.

[2] Σύμφωνα με τον Kennedy 1958, 283, η *ἀντικειμένη λέξις* αφορά μία περίοδο, μεταξύ των προτάσεων της οποίας παρατηρείται ισχυρός σύνδεσμος, ίσως ένας λογικά αντιληπτός σύνδεσμος, όπως είναι η αντίθεση. Ο ίδιος (Kennedy 1963, 287) επισημαίνει ότι η ανάλυση της «περιόδου» στον Αριστοτέλη βασίζεται στο σχήμα της αντίθεσης. Όμοια ο Robertson 1893, 29, είχε παρατηρήσει ότι η αντίθεση συνδέεται με την *κατεστραμμένην λέξιν* του Αριστοτέλη. Και ο Parry 1970, 6-7, υποστηρίζει ότι με την *κατεστραμμένην λέξιν* ο Αριστοτέλης ίσως είχε υπόψη του το αντιθετικό ύφος και θα περιελάμβανε σε αυτό το ύφος του Θουκυδίδη. Ο ίδιος επισημαίνει ότι το αντιθετικό ύφος, που εκπροσωπείται από το Θουκυδίδη και τους ρήτορες, Αντιφώντα και Γοργία, αποτελεί ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στον Ηρόδοτο, εκπρόσωπο της *εἰρομένης λέξεως*, και στον Ισοκράτη και τον Δημοσθένη, εκπροσώπους της *κατεστραμμένης λέξεως*. Ο Cook 1985, 47, παρατηρεί επίσης ότι ο Θουκυδίδης κινείται σε ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στην *εἰρομένην* και στην *κατεστραμμένην λέξιν*.

[3] Hollingsworth 1915, 8, 12-14.

[4] ό.π., 14, 27.

[5] Grover Cleveland 1941, 3, 14.

βαθμό)[1]. Μία άλλη, λιγότερο συχνή, μορφή ενδοπροτασιακής αντίθεσης επιτυγχάνεται, σύμφωνα πάντα με τους Hollingsworth και Grover Cleveland, μέσω προθέσεων, κυρίως των *ἀντί, πρὸς* και *ἐκ*[2]. Η τελευταία μορφή ενδοπροτασιακής αντίθεσης που αναφέρουν οι δύο μελετητές είναι αυτή που επιτυγχάνεται μέσω των συντακτικών σχέσεων στο πλαίσιο μίας πρότασης, π.χ. αντιδιαστολή υποκειμένου και αντικειμένου[3].

Η κατηγορία της προτασιακής αντίθεσης που εξετάζουν ο Hollingsworth και ο Grover Cleveland αφορά αντιθέσεις που απαντούν σε ξεχωριστές προτάσεις στο πλαίσιο μίας περιόδου. Οι προτάσεις που αντιδιαστέλλονται μπορεί να είναι κύριες ή η μία να εξαρτάται συντακτικά από την άλλη (κύρια και δευτερεύουσα πρόταση, δευτερεύουσα και δευτερεύουσα ή μετοχικές και απαρεμφατικές προτάσεις). Η σύνδεση των προτάσεων επιτυγχάνεται μέσω αντιθετικών (π.χ. *μέν… δέ, ἀλλά*), διαζευκτικών (π.χ. *ἤ… ἤ, ἤ*) και συμπλεκτικών μορίων (π.χ. *τε… καί, τε… τε, καί, οὔτε… οὔτε*). Οι ίδιοι εντοπίζουν και περιπτώσεις εκτεταμένων αντιθετικών περιόδων μέσω του συνδυασμού προτασιακών και ενδοπροτασιακών αντιθέσεων με πολλά αντιθετικά ζεύγη[4]. Ο Hollingsworth εντοπίζει επίσης περιπτώσεις, στις οποίες χρησιμοποιούνται δύο προτάσεις, μέσω των οποίων αντιδιαστέλλεται κάτι που πραγματικά συνέβη με κάτι που ενδέχεται να συμβεί (μέσω των μορίων *εἰ μέν... ἐπειδὴ δέ, εἰ μέν… νῦν δέ*)[5]. Ο ίδιος εντοπίζει ακόμη και περιπτώσεις παραδιαστολής και αντιμεταβολής[6].

Αυτός ο διαχωρισμός του σχήματος της αντίθεσης δεν είναι ωστόσο επαρκής, αφού αντιθέσεις είναι δυνατόν να εντοπιστούν και σε διαφορετικές περιόδους. Ακόμη, οι ίδιες αντιθέσεις απαντούν και στις δύο κατηγορίες (των ενδοπροτασιακών και των προτασιακών αντιθέσεων), γεγονός που δε διευκολύνει την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την προτίμηση του ιστορικού στη μία ή στην άλλη κατηγορία. Όπως επισημαίνει και ο ίδιος ο Grover Cleveland σε κάποιες περιπτώσεις ήταν δύσκολο να καταταγούν οι αντιθέσεις στην μία ή στην άλλη κατηγορία, όπως στην περίπτωση των απαρεμφατικών ή των μετοχικών προτάσεων[7]. Αξίζει να σημειωθεί ακόμη ότι η συντακτική μορφή του κειμένου δεν βρίσκεται πάντοτε σε απόλυτη αντιστοιχία με το νόημα.

Στην παρούσα διατριβή επιχειρείται διαφορετική διάκριση των αντιθέσεων. Σημασία δίνεται στο πόσο ρητά εκφράζεται μία αντίθεση και όχι σε ποιό σημείο της πρότασης αυτή εντοπίζεται. Η παρούσα μελέτη ασχολείται με το νόημα, το οποίο η συντακτική μορφή

[1] Hollingsworth 1915, 27-29, Grover Cleveland 1941, 14, 51-55.
[2] Hollingsworth 1915, 30, Grover Cleveland 1941, 15, 55-57.
[3] Hollingsworth 1915, 30, Grover Cleveland 1941, 15, 57.
[4] Hollingsworth 1915, 35. Δες και Grover Cleveland 1941, 15-16, 29-34, 64-78.
[5] Hollingsworth 1915, 32.
[6] ό.π., 32-33.
[7] Δες Grover Cleveland 1941, 15, υποσ. 2.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

υπηρετεί χωρίς, ωστόσο, να το εξαντλεί. Εξάλλου, ο αναγνώστης επεξεργάζεται νοήματα χωρίς να δεσμεύεται πάντα από τη συντακτική μορφή. Εδώ ακριβώς υπεισέρχεται και η πραγματολογία που βλέπει πέρα από οτιδήποτε εμφανίζεται ρητά στην επιφάνεια του κειμένου[1].

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Δες το κεφάλαιο της Μεθοδολογίας (1.10).

1.3 ΕΙΔΗ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ

Ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος, ο οποίος διέκρινε τέσσερα διαφορετικά είδη αντιθέσεων[1]: τα εναντία (π.χ. *τὸ ἀγαθόν ≠ τὸ κακόν*)[2], τα αντιφατικά (π.χ. *κάθηται ≠ οὐ κάθηται*), τα στερητικά (π.χ. *τυφλότης ≠ ὄψις*) και τα σχετικά (*διπλάσιον ≠ ἥμισυ*)[3].

Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Κατηγορίαι* 6a 17-18 ορίζει τα εναντία ως εξής: *τὰ γὰρ πλεῖστον ἀλλήλων διεστηκότα τῶν ἐν τῷ αὐτῷ γένει ἐναντία ὁρίζονται*. Στην περίπτωση των εναντίων οι όροι που αντιδιαστέλλονται ανήκουν στο ίδιο είδος, π.χ. γλυκύς ≠ πικρός[4]. Για τις εναντίες έννοιες ισχύουν οι ακόλουθες προκείμενες: αν η μία έννοια είναι ορθή τότε η άλλη είναι λανθασμένη, αλλά αν η μία έννοια είναι λανθασμένη, δεν εξυπακούεται ότι η άλλη θα είναι ορθή, επειδή και οι δύο έννοιες ενδέχεται να είναι λανθασμένες. Οι εναντίες έννοιες, δηλαδή, δεν είναι δυνατόν να συναληθεύουν, είναι όμως δυνατόν να συμψεύδονται[5]. Στην περίπτωση κάποιων εναντίων όρων υπάρχει ενδιάμεση κατάσταση[6]. Η «εναντίωση» χαρακτηρίζεται ως «θετική αντίθεση», επειδή η μία έννοια δεν αποτελεί απλή άρνηση της άλλης, αλλά έχει και δική της θετική σημασία[7]. Παραδείγματα εναντίων εννοιών είναι τα ακόλουθα: καλός ≠ κακός, μεγάλος ≠ μικρός, λίγος ≠ πολύς, γέρος ≠ νέος, φτωχός ≠ πλούσιος, πάνω ≠ κάτω, μπροστά ≠ πίσω, αριστερά ≠ δεξιά κ.τ.λ[8].

Το επόμενο είδος αντιθέσεων που εντοπίζει ο Αριστοτέλης είναι τα αντιφατικά. Στην περίπτωση των αντιφατικών η μία έννοια αναιρεί την άλλη, οπότε η μία έννοια πρέπει να είναι ορθή και η άλλη λανθασμένη. Αν η μία έννοια είναι ορθή τότε η άλλη θα είναι λανθασμένη

---

[1] Βλ. Lloyd 1966, 161-170, Mayoral 2001, 27-28. Όπως επισημαίνει ο Lloyd 1966, 127, 148, 161, ο Πλάτων δημιούργησε σημαντικές διακρίσεις ανάμεσα σε διαφορετικούς τύπους αντίθεσης, αλλά δεν ανέλυσε συστηματικά τα διάφορα είδη των αντιθέσεων.

[2] Ο Ησύχιος στο *Λεξικό* του (α 5413 *ἀντίθετα*) ορίζει τα *ἀντίθετα* ως *ἐναντία*.

[3] Για τον τετραμερή διαχωρισμό των αντιθέσεων από τον Αριστοτέλη δες τα έργα του *Κατηγορίαι* 11b 16-23, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1018a 20 κ.ε., 1054a 23 κ.ε., 1055a 38-1055b 1, 1055b 30-1057b 34, 1061b 34 κ.ε., 1063b 15 κ.ε., 1067b 12 κ.ε., *Τοπικὰ* 109b 17-23, 113b 15 κ.ε., 135b 7 κ.ε.

[4] Όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης στο έργο του *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1018a 25-28: *ἐναντία λέγεται τά τε μὴ δυνατὰ ἅμα τῷ αὐτῷ παρεῖναι τῶν διαφερόντων κατὰ γένος, καὶ τὰ πλεῖστον διαφέροντα τῶν ἐν τῷ αὐτῷ γένει*. Πρβλ. *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1108b 33 κ.ε.

[5] Δες και *Ῥητορικὴ* 1405a 17. Βλ. επίσης Lloyd 1966, 86-87, Corbett 1990, 116-117, Νάκα 1993, 210, 257-258, και Κασίνη 1998, 97.

[6] Πρβλ. *Περὶ οὐρανοῦ* 312a 33 κ.ε.: *οὐδὲν γὰρ κωλύει τῶν ἐναντίων εἶναι μεταξὺ καὶ ἓν καὶ πλείω, ὥσπερ ἐν χρώμασιν*.

[7] Δες και Νάκα 1993, 259-260. Για συζήτηση των *ἐναντίων* εννοιών από τον Αριστοτέλη δες τα έργα του *Τοπικὰ* 104a 12 κ.ε., 106a 10 κ.ε., 111a 14 κ.ε., 112b 27 κ.ε., 113a 22-23, 113b 27 κ.ε., 114b 6-15, 119a 27-28, 123b 1 κ.ε., 135b 7 κ.ε., 153a 26 – 153b 24, *Κατηγορίαι* 5b 11 κ.ε., 10b 12 κ.ε., 11b 1 κ.ε., 11b 33-12a 25, 13b 36-14a 25, *Ῥητορικὴ* 1418b 3-4, *Φυσικὴ ἀκρόασις* 188a 19 κ.ε., 224b 31 κ.ε., 225a 32 κ.ε., 261a 36 κ.ε., 261b 34 κ.ε., 264b 7 κ.ε., *Περὶ ἑρμηνείας* 23a 27 κ.ε., 23b 22-23, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1004a 20 κ.ε., 1005b 26-34, 1009a 9 κ.ε., 1011b 17-22, 1018a 25 κ.ε., 1032b 2-3, 1044b 24-31, 1054a 29-32, 1054b 31-32, 1055a 4 κ.ε., 1055b 2-28, 1058a 8-1058b 37, 1061a 18-1061b 6, 1065b 28-32, 1063b 15-19, 1063b 28, 1069a 4-5, *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς* 323b 29-324a 24, 330a 31-33, 331b 26-332a 35, *Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος* 465b 4-5, *Περὶ αἰσθήσεως* 447b 26-448a 19, *Περὶ οὐρανοῦ* 269a 14, 282a 6, 286a 23 κ.ε, *Περὶ κόσμου* 396b 8 κ.ε.

[8] Δες και *Περὶ οὐρανοῦ* 271a 26-27, 312a 22 κ.ε., *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1108b 13 κ.ε. Πρβλ. και Νάκα 1993, 257.

και αν η μία έννοια είναι λανθασμένη τότε η άλλη θα είναι ορθή. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αριστοτέλης στο έργο του *Κατηγορίαι* 13b 2-3: *ἐπὶ μόνων γὰρ τούτων ἀναγκαῖον ἀεὶ τὸ μὲν ἀληθὲς τὸ δὲ ψεῦδος αὐτῶν εἶναι*[1]. Σύμφωνα με τον κανόνα των αντιφατικών εννοιών, η ίδια ιδιότητα δεν είναι δυνατόν να ισχύει και να μην ισχύει για το ίδιο υποκείμενο κατά τον ίδιο χρόνο και κάτω από τις ίδιες συνθήκες[2]. Στα αντιφατικά αποκλείεται η ύπαρξη ενδιάμεσης κατάστασης[3]. Η αντίφαση μπορεί να χαρακτηριστεί ως «αρνητική αντίθεση», εφόσον η μία έννοια αποτελεί απλή άρνηση της άλλης (κατάφαση ≠ απόφαση), ακόμη κι αν η άρνηση δε δηλώνεται μορφολεξικά, π.χ. ένοχος ≠ αθώος, επειδή: αθώος = μη ένοχος[4]. Όπως αναφέρει και ο Αριστοτέλης στο έργο του *Περὶ ἑρμηνείας* 17b 16-17: *Ἀντικεῖσθαι μὲν οὖν κατάφασιν ἀποφάσει λέγω ἀντιφατικῶς*. Με τη βοήθεια της άρνησης ακόμα και οι εναντίες έννοιες μετατρέπονται σε αντιφατικές, π.χ. στερεός ≠ υγρός (εναντίες έννοιες), αλλά στερεός ≠ μη στερεός και υγρός ≠ μη υγρός (αντιφάσεις)[5]. Σύμφωνα με το Νάκα, η άρνηση συμβάλλει στην αυστηρότερη διχοτόμηση των εννοιών[6]. Παραδείγματα αντιφατικών όρων είναι τα εξής: αρσενικός ≠ θηλυκός, υγιής ≠ άρρωστος, ζωντανός ≠ νεκρός, θνητός ≠ αθάνατος, δούλος ≠ ελεύθερος, αθώος ≠ ένοχος, δίκαιος ≠ άδικος, υποχρεωτικός ≠ προαιρετικός, παρών ≠ απών, ορθός ≠ λανθασμένος, σαφής ≠ ασαφής, ακριβής ≠ ανακριβής, ευκρινής ≠ συγκεχυμένος, στάση ≠ κίνηση κ.τ.λ[7].

Στην κατηγορία των στερητικών ανήκουν οι έννοιες που φανερώνουν η μία στέρηση και η άλλη κτήση ή υπερβολή σχετικά με το ίδιο θέμα, π.χ. υγεία ≠ ασθένεια, θερμό ≠ ψυχρό. Τα συστατικά μέρη των στερητικών εννοιών δεν είναι δυνατόν να συνυπάρχουν στο ίδιο υποκείμενο, είναι όμως δυνατόν να γίνει μετάβαση από τη μία έννοια στην άλλη στο ίδιο υποκείμενο. Σε κάποιες στερητικές έννοιες δεν υπάρχει ενδιάμεση κατάσταση, π.χ. ζωή ≠ θάνατος, ενώ σε κάποιες άλλες υπάρχει ενδιάμεση κατάσταση, π.χ. φως ≠ σκοτάδι, (δηλ. ημίφως)[8].

---

[1] Πρβλ. και *Κατηγορίαι* 13b 33-35, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1011b 15-17, 1012b 10-13.
[2] Πρβλ. *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1055b 37-38: *τὰ γὰρ ἀντικείμενα μόνα οὐκ ἐνδέχεται ἅμα ὑπάρχειν.*
[3] Πρβλ. *Ἀναλυτικὰ Ὕστερα* 72a 11-14, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1011b 23-24. Για τις αντιφατικές έννοιες δες και Lloyd 1966, 86-87, 111, 162-163, Corbett 1990, 118, Νάκα 1993, 210, 255-256, και Κασίνη 1998, 100-101.
[4] Δες και Νάκα 1993, 260. Ο Fehling 1969, 129, 251, 296-297, παρατηρεί ότι στην περίπτωση που εμφανίζονται όμοιες λέξεις με άρνηση ή αντίθετα ομόριζα το σχήμα της αντίθεσης γίνεται πιο εμφανές.
[5] Δες τη συζήτηση των *ἀντιφατικῶν* εννοιών στα έργα του Αριστοτέλη, *Τοπικὰ* 104a 12 κ.ε., 106b 13 κ.ε., 113b 15 κ.ε., 136a 5 κ.ε., *Κατηγορίαι* 13a 37 κ.ε., *Φυσικὴ ἀκρόασις* 187a 3 κ.ε., 225a 12 κ.ε., 261b 8 κ.ε., *Περὶ ἑρμηνείας* 17a 2-22b 28, 23b 27 κ.ε., *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1005b 28-30, 1007b 17-1008b 2, 1011b 15-1012b 15, 1055b 1-3, 1062a 33-34, 1063a 21, 1063b 15-16, 1069a 3-4. Δες και Νάκα 1993, 260.
[6] Νάκας 1993, 262.
[7] Για παραδείγματα αντιφατικών εννοιών δες Νάκα 1993, 255. Πρβλ. και Fehling 1969, 251, ο οποίος παρατηρεί την αντιπαραβολή θετικών (μέσω του *εὖ*) και αρνητικών εννοιών (μέσω των *δυσ-, ἀ-, κακό-*).
[8] Για συζήτηση των *στερητικῶν* εννοιών (*στερήσεως* και *ἕξεως*) δες τα έργα του Αριστοτέλη: *Τοπικὰ* 106b 21 κ.ε., 114a 7 κ.ε., 124a 35-124b 6, 135b 27 κ.ε., 141a 9-14, *Κατηγορίαι* 12a 26 κ.ε., *Περὶ οὐρανοῦ* 286a 25 κ.ε., *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1108b 11 κ.ε., *Φυσικὴ ἀκρόασις* 264a 27 κ.ε., *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1004a 11-16, 1022b 4-14, 1022b 22-1023a 7, 1032b 3-6, 1055a 33-35, 1055b 3 κ.ε., 1058b 27-28, *Περὶ ζῴων γενέσεως* 743a 36, *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς* 318b 16-17. Δες και Κασίνη 1998, 104.

Στην περίπτωση των σχετικών δεν υπάρχει ούτε εναντίωση, ούτε αντίφαση, ούτε στέρηση, αλλά εξάρτηση και οικειότητα. Η μία έννοια συνδέεται στενά με την άλλη, π.χ. αφέντης ≠ δούλος, δάσκαλος ≠ μαθητής, διπλάσιο ≠ ήμισυ. Τα σχετικά δε δημιουργούν πραγματική αντίθεση· λειτουργούν όμως στο ακροατήριο ως αντίθετοι πόλοι, καθώς κατέχουν αντίθετες ιδιότητες ή λειτουργούν ως κίνητρο για το σχηματισμό μίας άλλης αντίθεσης[1].

Τα είδη αντιθέσεων που εντοπίζει ο Αριστοτέλης δεν καλύπτουν όλες τις κατηγορίες αντιθέσεων, καθώς σημαντικές πραγματολογικές αντιθέσεις, όπως οι χρονικές, οι τοπικές και οι αντιθέσεις προσώπων αποκλείονται. Οι αντιθέσεις αυτές λειτουργούν ουσιαστικά κατά τρόπο ανάλογο με αυτόν που ο Αριστοτέλης ορίζει το σχήμα, πάντα στο επίπεδο του νοήματος, όπως αυτό συγκροτείται από τον αναγνώστη. Επιπλέον υπάρχουν επικαλύψεις ανάμεσα στις αριστοτέλειες κατηγορίες, π.χ. οι όροι υγιής ≠ άρρωστος θεωρούνται αντιφατικοί, ενώ οι συνώνυμές τους έννοιες υγεία ≠ ασθένεια ανήκουν στην κατηγορία των στερητικών. Ακόμη η τελευταία κατηγορία των στερητικών δε δημιουργεί πραγματική αντίθεση και σχετίζεται κυρίως με το σχήμα της παραδιαστολής. Επομένως, στην παρούσα διατριβή επιχειρείται διαφορετικός και πιο ακριβής διαχωρισμός των αντιθέσεων[2].

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Δες και συζήτηση *τῶν πρός τι* στον Αριστοτέλη στα έργα του *Τοπικὰ* 114a 13 κ.ε., 124b 15 κ.ε., 135b 17 κ.ε., *Κατηγορίαι* 6a 36 - 8b 24, 11b 24 κ.ε., *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 1020b 26-1021b 11, *Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι* 181b 26-28. Δες και Lloyd 1966, 86-89, και Κασίνη 1998, 108.

[2] Δες το κεφάλαιο της Μεθοδολογίας (1.10).

1.4 Ο ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟΣ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ

Το σχήμα της αντίθεσης παρατηρείται συχνά στον προφορικό και στο γραπτό λόγο. Η ευρεία χρήση του σχήματος, ιδιαίτερα σε ρητορικούς λόγους, εξυπηρετεί διάφορες σκοπιμότητες. Η χρήση αντιθέσεων σε ένα λόγο στοχεύει στη διακόσμησή του, του προσδίδει ρυθμό και συμμετρία, ελκύει την προσοχή του ακροατηρίου, δημιουργεί καθαρότητα, σαφήνεια και συνοχή στο λόγο και βοηθεί τον ομιλητή να τονίσει την άποψή του.

Σε ένα πρώτο επίπεδο η χρήση αντιθέσεων εξυπηρετεί τη διακόσμηση του λόγου[1]. Όπως αναφέρει και ο Ερμογένης στο έργο του *Περὶ εὑρέσεως* 4.2 (§ 149): *Τὸ δὲ* [*scil. ἀντίθετον*] *σχῆμα οὕτως ἐστὶν ἀξιέραστον, ὡς μὴ περίοδον ποιεῖν μόνον καὶ πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ καθάπαξ πάντα νοῦν κοσμεῖν*. Ο Τιβέριος στο έργο του *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων*[2] επισημαίνει ότι *ἐνέργειαν δὲ καὶ κάλλος ἅμα τὸ* [*scil. ἀντίθετον*] *σχῆμα ἔχει.* Ο Αριστοτέλης στη *Ῥητορικὴ* 1412b 29-32 περιλαμβάνει το σχήμα της αντίθεσης στα μέσα δημιουργίας του κομψού ύφους μαζί με τη μεταφορά και την παρίσωση. Ο Κικέρων επίσης εντάσσει την αντίθεση στα στοιχεία που περιλαμβάνει το θελκτικό ύφος (*suave genus*)[3].

Η αντίθεση σε συνδυασμό με άλλα σχήματα λόγου, όπως το ισόκωλον, το ομοιοτέλευτον και η παρήχηση, δημιουργεί εκ της φύσεώς της ρυθμό σε μία πρόταση, ακόμη κι αν ο ρυθμός δεν αποτελεί αυτοσκοπό[4]. Επιπλέον, η αντίθεση προσδίδει συμμετρία στο λόγο και αποτελεί μέσο σύνδεσης ακόμα και ασύνδετων προτάσεων[5]. Όπως αναφέρει ο Ερμογένης στο έργο του *Περὶ εὑρέσεως* 4.2 (§ 148): *Ἀρετὴ δὲ τοῦ ἀντιθέτου, ὅτι καὶ ἁπλούμενον τῷ πλήθει τῶν κώλων πνεῦμα γίνεται καὶ συστρεφόμενον τῇ ἑρμηνείᾳ περιόδου τάξιν ἐπέχει* [...] *τοῦτο ἐκταθὲν τοῖς κώλοις ἐγένετο πνεῦμα, δύναται δὲ συστραφὲν εὐρύθμως γενέσθαι περίοδος*. Όπως αναφέρει και ο Jebb, η ελληνική τάση για συμμετρία ήταν αυτή που βοήθησε στην ευρεία χρήση του σχήματος της αντίθεσης[6].

---

[1] Πρβλ. *Rhetorica ad Herennium* 4.21, Aquilae Romani, *De figuris sententiarum et elocutionis liber* § 21, Αυγουστίνου, *De civitate Dei* 11.18 και *De ordine* 1.7.18, Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive Originum* 1.36.21, 2.21.5, Isidori Junioris, *De vitiis et virtutibus orationis* (Schindel σελ. 217 (γραμμές 273-276)). Δες και Stein 1881, 6, Hollingsworth 1915, 1, Kopperschmidt 1971, 351, 353-354, και Κασίνη 1998, 213.

[2] Spengel, 78 § 41.

[3] Πρβλ. *Partitiones Oratoriae* 6.21. Δες και Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Περὶ Λυσίου* § 14, όπου αναφέρεται ότι η αντίθεση, σύμφωνα με το Θεόφραστο, προκαλεί έλξη στον ακροατή.

[4] Πρβλ. Κικέρωνος, *Orator* 49.164 κ.ε., 50.166, 52.175, 65.220. Δες και Hollingsworth 1915, 31, Fehling 1969, 114, 243, Walde 1996, 797, Landfester 1997, 140, και Wade-Gery & Denniston 2012, 1475.

[5] Πρβλ. Hollingsworth 1915, 1. Δες και Mayoral 2001, 28, ο οποίος αναφέρει ότι η αντίθεση προσδίδει συμμετρία στον ποιητικό και έντεχνο λόγο σε συνδυασμό με την παράλληλη σύνταξη ή το χιαστό σχήμα.

[6] Jebb 1880, 318 υποσ. 1.

Οι αντιθέσεις βοηθούν στην απομνημόνευση ενός λόγου από τον ομιλητή και στην εύκολη κατανόηση των νοημάτων του από το ακροατήριο. Η γνώση, δηλαδή, προκύπτει ως διαφορά[1]. Όπως αναφέρει και ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του[2] όσο πιο σύντομος και πιο αντιθετικός είναι ένας λόγος, τόσο μεγαλύτερη απήχηση παρουσιάζει. Η νέα γνώση, σύμφωνα με τον ίδιο, εντυπώνεται καλύτερα μέσω της αντίθεσης και γρηγορότερα λόγω της συντομίας. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: *ἡ μάθησις διὰ μὲν τὸ ἀντικεῖσθαι μᾶλλον.* Σημειώνει ακόμη ότι οι αντίθετες έννοιες γίνονται πιο φανερές στον ακροατή, εάν τοποθετηθούν η μία δίπλα από την άλλη: *παρ' ἄλληλα γὰρ μᾶλλον τἀναντία γνωρίζεται.* Και στο έργο του *Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι* 174b 1-7 αναφέρει ότι, όταν ζητείται μία πληροφορία, είναι καλό να χρησιμοποιούνται αντίθετες έννοιες, οι οποίες να συνάπτονται η μία κοντά στην άλλη, ώστε να τονίζεται η ορθή. Έτσι, προσθέτει, διακρίνεται καλύτερα η σωστότερη επιλογή: *παρατιθεμένων γὰρ ἐγγὺς τῶν ἐναντίων καὶ μείω καὶ μείζω φαίνεται καὶ χείρω καὶ βελτίω τοῖς ἀνθρώποις.* Ο Κασίνης συμπληρώνει ότι η αντίθεση συντελεί στην εκμάθηση του ακροατή, αφού αυτός γνωρίζει μέσω του σχήματος όλες τις όψεις των πραγμάτων[3].

Η αντίθεση ακόμη προκαλεί την προσοχή του ακροατή, δεδομένου ότι, όταν διατυπώνεται το ένα σκέλος της αντίθεσης, ο ακροατής αναμένει το δεύτερο[4]. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Ερμογένης στο έργο του *Περὶ εὑρέσεως* 4.2 (§§ 148-149): *καίτοι γε παντὸς ἀντιθέτου τῆς μιᾶς προτάσεως περιττῆς οὔσης τῇ ἀληθείᾳ τοῖς ἀκούουσιν ὅμως τὸ λεγόμενον οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος δοκεῖ λέγεσθαι, ποιεῖ δὲ αὐτὸ δοκεῖν ἀναγκαῖον εἶναι ἡ τοῦ κατὰ φύσιν προσδοκία· ἐν ᾧ γὰρ τὴν πρότασιν ὁ ῥήτωρ λέγει τοῦ ἀντιθέτου, ἐν τούτῳ τὸ κατὰ φύσιν ἤδη τοῖς ἀκούουσι νοεῖται τῷ τῆς ἀποδόσεως νοήματι.*

Σύμφωνα με τον Corbett, ο καλός χειρισμός του σχήματος της αντίθεσης δημιουργεί στο λόγο την καθαρότητα του γνωμικού και ο ακροατής τείνει να αποδώσει στο συγγραφέα που το χειρίζεται την ιδιότητα της ευφυίας[5]. Ο Finley είχε ήδη επισημάνει ότι οι Έλληνες για χάρη της σαφήνειας είχαν συνδέσει την αντίθεση με τις γενικεύσεις που ανανεώνονταν από γενιά σε γενιά υπό τη μορφή των γνωμικών. Έτσι, σύμφωνα με τον ίδιο, όταν μετά από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. ο πεζός λόγος υποσκέλισε σε μεγάλο βαθμό την ποίηση[6],

[1] Δες και Quackenbos 1896, 296. Ο Lloyd 1966, 66-67, 80, 86, αναφέρει ότι οι αντίθετες έννοιες χρησιμοποιούνται, για να δημιουργηθούν απλά, κατανοητά δόγματα και για να περιγραφούν ή να ταξινομηθούν περίπλοκα προβλήματα ή φαινόμενα. Βλ. και Νάκα 1993, 210, ο οποίος επισημαίνει ότι τα αντίθετα ζεύγη συνδέονται παιδαγωγικά με την εκμάθηση μίας γλώσσας.

[2] Βλ. 1400 b 25-28, 1412b 21-23, 1418 b 1-4, και 1419 b 24-27.

[3] Κασίνης 1998, 212.

[4] Δες Κασίνη 1998, 212. Στην ίδια παρατήρηση προβαίνει και ο Νάκας 1993, 200-201, ο οποίος διαπιστώνει ότι η αντίθεση είναι ικανότερη από την ομοιότητα στο να προκαλεί την προσοχή. Ο Τσιάρας 2012, 1360, παρατηρεί επίσης ότι η απροσδόκητη συσχέτιση δύο αντίθετων εννοιών, που είναι ασυμβίβαστες μεταξύ τους, δημιουργεί ζωντάνια και προσελκύει την προσοχή.

[5] Corbett 1990, 430.

[6] Δες και πιο κάτω σελ. 20.

κληρονόμησε και την παλαιότερη παράδοση της γνωμικής αντίθεσης και την ανέπτυξε περαιτέρω, επειδή οι γενικεύσεις του πεζού λόγου ήταν πιο περίπλοκες και χρειάζονταν περισσότερη ανάλυση[1].

Η αντίθεση επιπλέον αποτελεί το ισχυρότερο μέσο για να διασφαλιστεί η σαφήνεια[2]. Η αντίθεση χρησιμοποιείται για το σαφέστερο ορισμό μίας έννοιας, αφού αποτελεί την κατεξοχήν διάκριση μίας έννοιας από την αντίθετή της. Είναι γνωστή, εξάλλου, η πρακτική των λεξικογράφων να ορίζουν μία έννοια, χρησιμοποιώντας την αντίθετή της μαζί με άρνηση[3]. Όπως αναφέρει και ο Κακριδής, χαρακτηριστικό της αρχαίας ελληνικής σκέψης αποτελεί ο συνδυασμός μίας θετικής και μίας αρνητικής διατύπωσης. Έτσι, συνεχίζει, τίθενται πιο στενά και σταθερά όρια στις έννοιες και η σκέψη γίνεται πιο ξεκάθαρη[4]. Τα αντίθετα, σύμφωνα με το Lloyd, παρέχουν ένα απλό και κατανοητό πλαίσιο, μέσα στο οποίο μπορούν να περιγραφούν ή να ταξινομηθούν άλλες έννοιες[5]. Ήδη από την αρχαιότητα η τεχνική του Πρόδικου βασιζόταν στις προσεκτικές διακρίσεις και στον ακριβή ορισμό των εννοιών μέσα από τον εντοπισμό της διαφοράς ανάμεσα σε όρους που η σημασία τους φαινόταν σχεδόν ταυτόσημη. Ο Πρόδικος με αυτό τον τρόπο δεν εισήγαγε νέες σημασίες, αλλά ξεκαθάριζε την υπάρχουσα χρήση των εννοιών[6].

Μία επιπρόσθετη χρησιμότητα των αντιθέσεων είναι ότι αυτές λειτουργούν συνοχικά σε ένα κείμενο. Η συνεκτικότητα, σύμφωνα με τους Halliday και Hasan, αναφέρεται στις σημασιολογικές σχέσεις που υπάρχουν μέσα σε ένα κείμενο και κατά συνέπεια το ορίζουν ως κείμενο. Συνοχή υπάρχει, όταν η εξήγηση ενός στοιχείου μέσα στο λόγο, εξαρτάται από κάτι άλλο, δηλαδή το ένα προϋποθέτει το άλλο και δε μπορεί να γίνει κατανοητό χωρίς αναδρομή στο προηγούμενο[7]. Συνοχή εκτός από το κείμενο μπορεί να υπάρχει και μέσα σε μία πρόταση και μεταξύ των προτάσεων[8]. Η συνοχή εκφράζει τη συνέχεια που υπάρχει ανάμεσα στο ένα μέρος του κειμένου και στο άλλο. Η συνέχεια που δημιουργείται με τη συνοχή βοηθεί τον αναγνώστη ή τον ακροατή να λάβει όλες τις

[1] Finley 1939, 79-80. Σύμφωνα με τους Monoson & Loriaux 1998, 286, οι αντιθέσεις οδηγούν ακόμη και στον σκεπτικισμό, στην αμφισβήτηση, δηλαδή, μίας αποδεκτής γνώσης ή αλήθειας.
[2] Δες Finley (Finley 1939, 47, 52-53, Finley 1942, 259, 287-288), και Landfester 1997, 140. Σύμφωνα με τον Kirby 1990, 214 υποσ. 5, η αντίθεση προσδίδει σαφήνεια στη σκέψη και κάνει τις δύο έννοιες που αντιδιαστέλλονται πιο ξεκάθαρες.
[3] Δες και Denniston 1952, 70, Kennedy 1963, 65, Lloyd 1966, 91-92, 94, Caveney 1978, 428, και Lausberg 1990, 390-391 (§ 791). Πρβλ. και Νάκα 1993, 251, 264-265, ο οποίος αναφέρει ότι στους ορισμούς σημειώνονται ως διακριτικά γνωρίσματα μίας οριζομένης έννοιας και οι κύριες αντιθετικές της σχέσεις, ώστε να επιτευχθεί μεγαλύτερη ακρίβεια.
[4] Κακριδής 1998, 28-29.
[5] Lloyd 1966, 86, 158.
[6] Δες Mayer 1913, Finley 1942, 285-286, Solmsen 1975, 91-92, 94, 104, και de Romilly 1988, 79-80. Πρβλ. και πιο πάνω σελ. 3-4.
[7] Haliday & Hasan 1976, 4.
[8] ό.π., 8.

πληροφορίες που χρειάζεται σχετικά με την ερμηνεία του κειμένου[1]. Οι σχέσεις συνοχής δημιουργούνται μέσα από το λεξιλόγιο, τη γραμματική και τη σύνταξη. Ωστόσο, οι σχέσεις συνοχής είναι και σχέσεις σημασίας και γι' αυτό το λόγο βοηθούν τον ακροατή ή τον αναγνώστη να ερμηνεύσει και να κατανοήσει το κείμενο[2]. Έχει ήδη παρατηρηθεί ότι οι αντιθετικοί σύνδεσμοι και τα μόρια, μαζί με τα προσθετικά μόρια και τους συνδέσμους, λειτουργούν τις πιο πολλές φορές συνοχικά σε σχέση με άλλα μόρια και συνδέσμους[3]. Οι αντιθέσεις δηλώνουν τον τρόπο, με τον οποίο το εκφώνημα, στο οποίο περιέχονται, σχετίζεται με ένα προηγούμενο κομμάτι του κειμένου και δομούν το κείμενο ως οργανικό όλον[4]. Άρα η αντίθεση, η οποία λειτουργεί συνοχικά μέσα σε ένα κείμενο, βοηθεί στην κατανόηση και στην εύκολη πρόσληψη ενός κειμένου.

Οι αντιθέσεις ακόμη αντιπαραβάλλουν μία παλιά πληροφορία με μία καινούρια και με αυτό τον τρόπο βοηθούν στην πληροφόρηση του ακροατηρίου. Ο ομιλητής μέσω του σχήματος δίνει έμφαση στην πληροφορία που θέλει να περάσει στο ακροατήριό του, ώστε αυτή να γίνει αμέσως αντιληπτή[5]. Σύμφωνα με τη Molnár, επειδή η αντίθεση προσδίδει έμφαση, η αντίθεση και η εστίαση αποτελούν δύο στενά συνυφασμένες έννοιες στη γλωσσολογική έρευνα. Η βασική προϋπόθεση για την ύπαρξη αντίθεσης, προσθέτει, είναι η έμφαση[6]. Έτσι χρησιμοποιώντας το αντιθετικό σχήμα οι ομιλητές τονίζουν τις νέες πληροφορίες που εισάγουν στο λόγο τους και τα σημεία που περιλαμβάνουν αντιθέσεις προβάλλονται και αποτυπώνονται ευκολότερα στο μυαλό του ακροατηρίου.

Λαμβάνοντας υπόψη τον πολύπλευρο επικοινωνιακό σκοπό της αντίθεσης, καταδεικνύεται ο σπουδαίος ρόλος που διαδραματίζει το σχήμα, όταν χρησιμοποιείται σε ένα ρητορικό λόγο και η μεγάλη χρησιμότητά του. Γι' αυτό το λόγο η χρήση του σχήματος της αντίθεσης υπήρξε τόσο δημοφιλής από την αρχαιότητα, όπως θα διαφανεί στο επόμενο κεφάλαιο.

[1] ό.π., 299.
[2] ό.π., 303.
[3] Δες Καραούζα 2007, 256 και τον πίνακά της στη σελίδα 257. Δες και Halliday 1994, 299.
[4] Κανάκης 2007, 211.
[5] Βλ. Quackenbos 1896, 295 και Lloyd 1966, 91.
[6] Monlár 2001, 100-101.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

1.5 Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Η αντίθεση αποτελεί έναν από τους πρωταρχικούς τρόπους έκφρασης της σκέψης[1]. Σύμφωνα με τον Perry υπάρχουν τρεις διαφορετικοί τρόποι όψης των πραγμάτων: ο πρώτος πραγματοποιείται όταν δύο ή περισσότερες έννοιες συνδέονται σε μορφή παράταξης, ο δεύτερος όταν συνάπτονται σε αντιδιαστολή ή σε αντίθεση, ώστε η μία έννοια να αναιρεί την άλλη, και ο τρίτος όταν η μία έννοια γίνεται αντιληπτή σε σχέση με την άλλη[2].

Σε αντίθεση με τα άλλα σχήματα λόγου, το σχήμα της αντίθεσης έχει βαθύτερη και ουσιαστικότερη σχέση με τον άνθρωπο. Ο Lloyd υπενθυμίζει άλλωστε ότι ο άνθρωπος από την αρχαιότητα είχε την τάση να σκέφτεται με αντιθέσεις και αναλογίες. Οι αντιθέσεις συνιστούν τον τρόπο, με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το εξωτερικό περιβάλλον μέσω της καθημερινής εμπειρίας των φυσικών μεταβολών που συμβαίνουν σε αυτό, π.χ. φως ≠ σκοτάδι, ζωή ≠ θάνατος, αρσενικό ≠ θηλυκό, γέρος ≠ νέος[3]. Η αναγνώριση διαφορών αποτελεί βασικό βήμα στο σχηματισμό των εννοιών. Η αντίθεση αποτελεί την πιο καθαρή περίπτωση διαφοράς. Έτσι η αντίθεση αποτελεί οικείο σχήμα για τον άνθρωπο. Ο Αριστοτέλης στη *Ῥητορικὴ* 1410a 19-21 αναφέρει χαρακτηριστικά: *ἡδεῖα δέ ἐστιν ἡ τοιαύτη λέξις, ὅτι τἀναντία γνωριμώτατα καὶ παρ' ἄλληλα μᾶλλον γνώριμα*, δηλαδή το σχήμα της αντίθεσης είναι ευχάριστο[4], διότι οι αντίθετες έννοιες εύκολα αναγνωρίζονται, ιδιαίτερα όταν τοποθετούνται η μία δίπλα από την άλλη.

Η αντίθεση συνιστά ένα από τα πιο κοινά, πιο απλά και πιο αποτελεσματικά σχήματα λόγου και αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη συστατικά του αρχαιοελληνικού ύφους. Η τάση για ταξινόμηση των φαινομένων σε αντίθετες κατηγορίες δεν απαντά, ωστόσο, μόνο στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία, αλλά και σε πολλές άλλες κοινωνίες, αρχαίες και νεότερες[5]. Ειδικά όμως στα πρώτα δείγματα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας η παρουσία του σχήματος είναι εντυπωσιακή[6]. Οι αρχαίοι Έλληνες είχαν την τάση να χρησιμοποιούν πολλές αντιθέσεις, όπως

[1] Δες Hollingsworth 1915, 16 και Κασίνη 1998, 8.
[2] Perry 1937, 425. Δες και Kirby 1990, 214, υποσ. 5.
[3] Βλ. Lloyd 1966, 65, 80, Κασίνη 1998, 210, και Wolf-Knuts 2003, 91.
[4] Δες και Fehling 1969, 296, ο οποίος παρατηρεί ότι οι αντιθέσεις στην ποίηση δημιουργούν ένα ευχάριστο αποτέλεσμα.
[5] Δες Lloyd 1966, 35 και Kirby 1990, 214, υποσ. 5.
[6] Όπως σημειώνει ο Κακριδής 1941, 59-60, ο αντιθετικός συλλογισμός χαρακτηρίζει γενικά την αρχαία ελληνική σκέψη. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η αγωνιστική διάθεση του Έλληνα εντυπώνεται στο λόγο μέσω του σχήματος της αντίθεσης. Δες και Fehling 1969, 84-85, ο οποίος αναφέρει ότι στην ελληνική γλώσσα υπάρχει

συνάγεται από την ευρεία χρήση της σύνταξης *μέν... δὲ* στα έργα τους και από την τάση των Ελλήνων να δημιουργούν αντιθετικές φυσιογνωμίες, όπως αυτή του Προμηθέα και του Επιμηθέα[1].

Η προέλευση του σχήματος της αντίθεσης ανάγεται σε πολύ πρώιμη εποχή και δε μπορεί να οριστεί συγκεκριμένα[2]. Εντοπίζεται ήδη στις πρώτες προσπάθειες δημιουργίας έντεχνου λόγου, στις κοσμολογικές θεωρίες των προσωκρατικών Ιώνων φιλοσόφων, όπως του Θαλή, του Αλκμαίωνα, του Αναξίμανδρου, του Αναξιμένη, του Εμπεδοκλή, του Ηράκλειτου, του Παρμενίδη, του Ζήνωνα, του Μέλισσου, του Αναξαγόρα, του Διογένη, του Δημόκριτου και του Πυθαγόρα[3]. Συγκεκριμένα οι Πυθαγόρειοι υποστήριζαν ότι η αρχή του κόσμου συνίσταται σε δέκα αντιθέσεις (έννοιες *ἐναντίες*): *πέρας ≠ ἄπειρον, περιττόν ≠ ἄρτιον, ἕν ≠ πλῆθος, δεξιόν ≠ ἀριστερόν, ἄρρεν ≠ θῆλυ, ἠρεμοῦν ≠ κινούμενον, εὐθύ ≠ καμπύλον, φῶς ≠ σκότος, ἀγαθόν ≠ κακόν, τετράγωνον ≠ ἑτερόμηκες*[4]. Επιπλέον, οι Ατομικοί φιλόσοφοι στα κοσμολογικά τους δόγματα ή στις εξηγήσεις τους για συγκεκριμένα φυσικά φαινόμενα χρησιμοποιούσαν αντιθέσεις[5]. Εκτός από τις κοσμολογικές θεωρίες, πολλές από τις θεωρίες των προσωκρατικών φιλοσόφων που αφορούσαν φυσικά, βιολογικά ή ψυχολογικά φαινόμενα ορίζονταν μέσω αντιθέσεων. Επιπρόσθετα παραδείγματα αντιθέσεων εντοπίζονται και στις θεωρίες τους για τη διάκριση των φύλων[6].

Στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία το σχήμα της αντίθεσης απαντά ήδη στα πρώτα σωζόμενα έργα, στην *Ἰλιάδα* και την *Ὀδύσσεια* του Ομήρου, στη *Θεογονία* του Ησιόδου, και σε λυρικούς ποιητές της αρχαϊκής εποχής, όπως ο Σιμωνίδης και ο Πίνδαρος. Όπως εύστοχα παρατηρεί η Allison, η αντίθεση εμφανίζεται, όταν η γλώσσα περιγράφει μία διαμάχη σε οποιοδήποτε λογοτεχνικό είδος[7]. Στην πρώιμη ελληνική λογοτεχνία χρησιμοποιούνται πολλά αντιθετικά ζεύγη, όπως θνητός ≠ αθάνατος, άνδρας ≠ γυναίκα,

η τάση να χρησιμοποιούνται πολλές αντιθέσεις. Όμοια ο Pozzi 1983, 224, επισημαίνει τη φυσική κλίση των Ελλήνων προς την αντίθεση.

[1] Δες Kennedy (Kennedy 1963, 34, Kennedy 1994, 25), και H.H. 1990, 190.

[2] Πρβλ. την ιστορική αναδρομή του Parry 1957, 15-61, ο οποίος ασχολείται αποκλειστικά με τη διάκριση *λόγος - ἔργον* και τη χρήση της στα πρώτα δείγματα της ελληνικής λογοτεχνίας μέχρι την εποχή του Πλάτωνα. Ο Parry επικεντρώνεται στην παρουσία της διάκρισης αυτής στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη.

[3] Δες Robertson 1893, 8, Norden 1915, 16-24, 44, Rittelmeyer 1915, 96, Kennedy 1963, 33, Lloyd 1966, 15-17, 94-111, Thesleff 1966, 90-92, Fehling 1969, 42, Luschnat 1970, 1260, Pritchett 1975, 100, Solmsen 1975, 83-84, Pozzi 1983, 224, Woodhead 1990, 2 και υποσ. 3-4, Villwock 1992, 726-730, και Walker 2000, 22, όπου παρατίθενται παραδείγματα αντιθέσεων που χρησιμοποιούνται σε αποσπάσματα των φιλοσόφων. Για τα αποσπάσματα των προσωκρατικών φιλοσόφων δες την κριτική έκδοση των Diels & Kranz.

[4] Βλ. Αριστοτέλη, *Μετὰ τὰ φυσικὰ* 986a 24-26. Πρβλ. και 1004b 31 κ.ε., 1055a 8-10, 1067a 6-7, όπου αναφέρεται ότι η αρχή των πάντων στηρίζεται στα *ἐναντία*. Δες και *Φυσικὴν ἀκρόασιν* 188a 19 κ.ε., όπου επίσης αναφέρονται τα *ἐναντία* ως οι αρχές των πάντων στον Παρμενίδη και το Δημόκριτο.

[5] Δες Lloyd 1966, 18.

[6] Βλ. ό.π., 17-18, όπου παρατίθενται παραδείγματα τέτοιων αντιθέσεων.

[7] Allison 1990, xiv.

νέος ≠ γέρος, δούλος ≠ ελεύθερος, στεριά ≠ θάλασσα, φανερά ≠ κρυφά. Εντοπίζονται ακόμη και συμπληρωματικοί όροι, όπως λόγος ≠ έργον, απάτη ≠ βία κ.ά.[1].

Το αντιθετικό ύφος αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο της έντεχνης ρητορείας και συνδέεται με την ανάπτυξη της ρητορικής τέχνης στην Αθήνα μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ., κατά την περίοδο της δράσης των σοφιστών, οι οποίοι έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην αποτελεσματικότητα του λόγου[2]. Εκείνη την περίοδο ο πεζός λόγος αναπτύχθηκε και καθιερώθηκε σταδιακά έναντι της ποίησης, υιοθετώντας και κάποια από τα γνωρίσματά της, όπως τα σχήματα λόγου. Εξαιτίας αυτού τα πρώτα δείγματα πεζού λόγου διέθεταν ποιητικά χαρακτηριστικά και ο έντεχνος πεζός λόγος αποτελούσε ποίηση χωρίς μέτρο[3].

Σύμφωνα με το Finley, το αντιθετικό ύφος αποτελεί την πρώτη προσπάθεια να δημιουργηθεί έντεχνος πεζός λόγος[4]. Επομένως, στη ρητορική θεωρία η αντίθεση ήταν ιδιαίτερα προσφιλές σχήμα[5]. Ο Αριστοτέλης παρατηρεί ότι σε όλα τα είδη των ρητορικών λόγων υπάρχει ή υπονοείται η αντίθεση. Στη *Ῥητορικὴ* 1358b 8-13 αναφέρει τα εξής: *συμβουλῆς δὲ τὸ μὲν προτροπὴ τὸ δὲ ἀποτροπή· ἀεὶ γὰρ καὶ οἱ ἰδίᾳ συμβουλεύοντες καὶ οἱ κοινῇ δημηγοροῦντες τούτων θάτερον ποιοῦσιν. δίκης δὲ τὸ μὲν κατηγορία τὸ δ' ἀπολογία· τούτων γὰρ ὁποτερονοῦν ποιεῖν ἀνάγκη τοὺς ἀμφισβητοῦντας. ἐπιδεικτικοῦ δὲ τὸ μὲν ἔπαινος τὸ δὲ ψόγος.* Το σχήμα της αντίθεσης παρατηρείται σε μεγάλο βαθμό στους ρητορικούς λόγους των σοφιστών και των ρητοριδασκάλων της εποχής, όπως του Γοργία, του Πρωταγόρα, του Αντιφώντα, του Πρόδικου και του Θρασύμαχου[6].

Καθοριστική, βέβαια, για τη συστηματική χρήση σχημάτων στη ρητορική, αλλά και γενικά στον έντεχνο λόγο, υπήρξε η επίδραση που άσκησε ο Γοργίας. Ο Γοργίας, ο διασημότερος ίσως σοφιστής, ο οποίος καταγόταν από τους Λεοντίνους της Σικελίας, θεωρείτο σημαντική φυσιογνωμία κατά την πρώιμη ανάπτυξη της ρητορικής τέχνης στην αρχαία Ελλάδα. Ο σοφιστής είχε έρθει για πρώτη φορά στην Αθήνα ως πρέσβης της

[1] Δες Nieschke 1885, 39, 66-68, Marchant 1891, lii, Hollingsworth 1915, vii-viii και 16-19, 27, Norden 1915, 17, Grover Cleveland 1941, 1, 4, Κακριδή 1941, 60, Denniston 1952, 70, Kennedy 1963 33, Lloyd 1966, 62, 90-92, Fehling 1969, 85, 97, 99-101, 252, 296-298, Villwock 1992, 729, και Landfester 1997, 140.

[2] Finley 1942, 260-261. Ο Kennedy 1963, 33-34, είχε ήδη σημειώσει ότι η δημοτικότητα της αντίθεσης τον 5ο αι. π.Χ. εξηγείται λόγω της σύνδεσής της με τη λογική και το συλλογισμό που κυριαρχούσε στα επιχειρήματα των σοφιστών.

[3] Πρβλ. τους ρητορικούς λόγους του Γοργία. Όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης στη *Ῥητορική* του 1404a 25-26: *διὰ τοῦτο ποιητικὴ πρώτη ἐγένετο λέξις, οἷον ἡ Γοργίου.* Δες και Norden 1915, 31-41, 52, και Ritellemeyer 1915, 94-97, για τη σχέση ποιητικού και πεζού λόγου. Για τη σταδιακή αντικατάσταση της ποίησης από τον πεζό λόγο δες Carey 2007, 238.

[4] Finley 1942, 262.

[5] Πρβλ. Αριστοτέλους, *Ῥητορικὴ* 1355a 33-36: *τῶν μὲν οὖν ἄλλων τεχνῶν οὐδεμία τἀναντία συλλογίζεται, ἡ δὲ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ μόναι τοῦτο ποιοῦσιν· ὁμοίως γάρ εἰσιν ἀμφότεραι τῶν ἐναντίων*.

[6] Πρβλ. ιδιαίτερα το *Ἑλένης ἐγκώμιον* του Γοργία. Δες Thesleff 1966, 97 και υποσ. 31, Solmsen 1975, 84, Νάκα 1993, 201 υποσ. 2, και Kennedy (Kennedy 1963, 69, Kennedy 1994, 25). Για παραδείγματα χρήσης αντιθέσεων κατά την περίοδο δράσης των σοφστών βλ. Lloyd 1966, 111-127. Τις αντιθέσεις στους αττικούς ρήτορες από τον Αντιφώντα μέχρι τον Ισαίο πραγματεύεται σε διδακτορική του διατριβή ο Hollingsworth 1915.

πατρίδας του το 427 π.Χ. και θεωρήθηκε ότι επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τους Αθηναίους[1]. Ο Γοργίας, όπως φαίνεται από τα αποσπάσματα των λόγων του και από τα σωζόμενα έργα του με τίτλο *Παλαμήδης* και *Ἑλένης ἐγκώμιον*, κατασκεύαζε τις προτάσεις του με απόλυτη συμμετρία και με ισορροπημένες αντιθέσεις, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην αντίστοιχη έκταση ακόμη και στον όμοιο αριθμό συλλαβών στην κάθε μία (ισόκωλον), στην όμοια κατάληξη (ομοιοτέλευτον) και σε όρους που ομοίαζαν ηχητικά και μορφικά (παρήχηση) σε βαθμό που οι λόγοι του να θυμίζουν ποίηση[2]. Τα σχήματα αυτά έλαβαν αργότερα το όνομα του δεξιοτέχνη χειριστή τους και καθιερώθηκαν ως «γοργίεια»[3]. Αρκεί ένα αντιπροσωπευτικό χωρίο από το *Ἑλένης ἐγκώμιον* § 14 για να καταστεί φανερός ο συνδυασμός των σχημάτων αυτών στις περιόδους που κατασκευάζει ο Γοργίας:

τῶν λόγων ***οἱ μὲν*** *ἐλύπησαν,* ***οἱ δὲ*** *ἔτερψαν,* ***οἱ δὲ*** *ἐφόβησαν,* ***οἱ δὲ*** *εἰς θάρσος κατέστησαν τοὺς ἀκούοντας,* ***οἱ δὲ*** *πειθοῖ τινι κακῇ τὴν ψυχὴν ἐφαρμάκευσαν καὶ ἐξεγοήτευσαν.*

Πληροφορίες για την άφιξη του Γοργία στην Αθήνα παρέχονται στη *Βιβλιοθήκη Ἱστορικὴ* 12.53.2-4 του Διόδωρου Σικελιώτη. Όπως αναφέρει ο Διόδωρος:

ἦν δὲ τῶν ἀπεσταλμένων ἀρχιπρεσβευτὴς Γοργίας ὁ ῥήτωρ, δεινότητι λόγου πολὺ προέχων πάντων τῶν καθ' ἑαυτόν. οὗτος καὶ τέχνας ῥητορικὰς πρῶτος ἐξεῦρε [...] *οὗτος οὖν καταντήσας εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ παραχθεὶς εἰς τὸν δῆμον διελέχθη τοῖς Ἀθηναίοις περὶ τῆς συμμαχίας, καὶ τῷ ξενίζοντι τῆς λέξεως ἐξέπληξε τοὺς Ἀθηναίους ὄντας εὐφυεῖς καὶ φιλολόγους. πρῶτος γὰρ ἐχρήσατο τοῖς τῆς λέξεως σχηματισμοῖς περιττοτέροις καὶ τῇ φιλοτεχνίᾳ διαφέρουσιν, ἀντιθέτοις καὶ ἰσοκώλοις καὶ παρίσοις καὶ ὁμοιοτελεύτοις καί τισιν ἑτέροις τοιούτοις, ἃ τότε μὲν διὰ τὸ ξένον τῆς κατασκευῆς ἀποδοχῆς ἠξιοῦτο, νῦν δὲ περιεργίαν ἔχειν δοκεῖ καὶ φαίνεται καταγέλαστα πλεονάκις καὶ κατακόρως τιθέμενα*[4].

[1] Πρβλ. 3.86.3, όπου γίνεται αναφορά στην άφιξη της πρεσβείας από τους Λεοντίνους στην Αθήνα του 427 π.Χ. χωρίς, ωστόσο, να κατονομάζεται ο Γοργίας, και Φλάβιου Φιλόστρατου, *Βίοι σοφιστῶν* (Kayser, σελ. 5, 25-31), όπου αναφέρεται ότι ο Γοργίας θεωρείτο ο πατέρας της σοφιστικής τέχνης και ότι είχε τύχει θαυμασμού στην Αθήνα. Δες και Norden 1915, 15, Rittelmeyer 1915, 96, Kennedy (Kennedy 1980, 29, Kennedy 1994, 17-18), και Pernot 2000, 15.

[2] Βλ. και Αριστοτέλους *Ῥητορικὴ* 1404 a 25-26, ο οποίος χαρακτηρίζει το ύφος του Γοργία ποιητικό. Δες Blass 1887, 63-71, Marchant 1891, li-lii, Jebb 1893, cxxiii, Robertson 1893, 6-7, Navarre 1900, 89-90, Lamb 1914, 70-71, 152-153, 156-158, 161-162, 180, 307, Hollingsworth 1915, 23-24, Norden 1915, 15-17, 23, 30-31, 41, 50, Rittelmeyer 1915, 2-5, 31-42, 45, 51, Finley 1942, 282, 284, Denniston 1952, 72, Parry (Parry 1957, 42-43, Parry 1970, 16-17), Kennedy (Kennedy 1963, 64-65, Kennedy 1980, 29), Grube 1965, 16, Luschnat 1970, 1260, Dover 1973, 13, Solmsen 1975, 84, de Romilly 1988, 63, Easterling & Knox 1989, 62, Corbett 1990, 541, Schiappa 1999, 87 και 89, Walker 2000, 23, Allen 2001, 321, Bons 2007, 38, Edwards 2007, 48-49, Porter 2010, 522, και Τσιάρα 2012, 1359.

[3] Ο Kennedy 1963, 65, αναφέρει ότι, παρόλο που τα σχήματα αυτά δεν επινοήθηκαν από το Γοργία, ονομάστηκαν έτσι επειδή αποτελούσαν χαρακτηριστικό του ύφους του σοφιστή.

[4] Ο Schiappa 1999, 103, αντικρούει τις επικρίσεις σχετικά με το ύφος του Γοργία, υποστηρίζοντας ότι το ύφος του σοφιστή ήταν κατάλληλο για να διευκολύνει την απομνημόνευση σε μία κοινωνία που οι γνώσεις μεταδίδονταν μέσω του προφορικού και όχι του γραπτού λόγου.

Εξαιτίας αυτού του αποσπάσματος δημιουργήθηκε η ψευδαίσθηση, ότι ο Γοργίας το 427 π.Χ. εισήγαγε για πρώτη φορά στην Αθήνα όχι μόνο τα λεγόμενα «γοργίεια» σχήματα, αλλά και το αντιθετικό ύφος. Όπως έχει, ωστόσο, διαπιστωθεί από την προηγούμενη ιστορική αναδρομή στη χρήση των αντιθέσεων, το αντιθετικό σχήμα βρισκόταν σε χρήση πολύ πιο πριν από τη δράση του σοφιστή. Αυτό που αλλάζει είναι το γεγονός ότι οι αντιθέσεις και τα άλλα «γοργίεια» σχήματα λόγου χρησιμοποιούνται πλέον σε υπερβολικό βαθμό και γι' αυτό το λόγο προξενούν και κατάπληξη. Ο Γοργίας επομένως δεν υπήρξε ο ευρετής του σχήματος της αντίθεσης, αλλά ο ρήτορας που ανέδειξε και επέκτεινε την εφαρμογή του σχήματος στον πεζό λόγο της εποχής του και αναδείχτηκε έτσι ως ο δημιουργός του έντεχνου πεζού λόγου[1].

Το αντιθετικό σχήμα παρατηρείται και στα δραματικά έργα του 5ου αι. π.Χ., στον Αισχύλο και ιδιαίτερα στο Σοφοκλή και τον Ευριπίδη. Έχει ήδη σημειωθεί ότι το ύφος πολλών τραγωδιών που γράφτηκαν την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου παρουσιάζει ομοιότητες με το ύφος των δημηγοριών του Θουκυδίδη[2].

Το σχήμα εντοπίζεται και στα ιπποκρατικά εγχειρίδια του τέλους του 5ου – αρχές 4ου αι. π.Χ., μέσω των οποίων τύγχαναν επεξήγησης πολλά ιατρικά προβλήματα. Στην αρχαία ελληνική ιατρική θεωρία η υγεία θεωρείτο ότι συνίσταται στην ισορροπία αντίθετων παραγόντων στο σώμα. Αντίθετα, η αρρώστια εικαζόταν ότι οφείλεται στην υπερβολή ή έλλειψη ενός από τους αντίθετους παράγοντες, οπότε η θεραπεία επιτυγχανόταν μέσω της εξισορρόπησής τους. Την περίοδο εκείνη η ιατρική τέχνη στόχευε επίσης στο να καθιερωθεί έναντι των άλλων θεραπευτικών μεθόδων που εφαρμόζονταν από μάγους ή ιερείς, γι' αυτό

[1] Πρβλ. και υποσ. 3 στην προηγούμενη σελ. Όπως παρατηρεί και ο Πλάτων στο *Φαῖδρο* 267b 1 ο Τεισίας και ο Γοργίας χρησιμοποιούσαν στους λόγους τους τα *καινά τε ἀρχαίως τά τ' ἐναντία καινῶς*. Πρβλ. και Διονυσίου του Αλικαρνασσέως, *Περὶ Λυσίου* § 3: *ἤψατο δὲ καὶ τῶν Ἀθήνησι ῥητόρων ἡ ποιητική τε καὶ τροπικὴ φράσις* […] *Γοργίου ἄρξαντος ἡνίκ' Ἀθήναζε πρεσβεύων κατεπλήξατο τοὺς ἀκούοντας τῇ δημηγορίᾳ, ὡς δὲ τἀληθὲς ἔχει, τὸ καὶ παλαιότερον αἰεί τι θαυμαζομένη*, ο οποίος συνδέει το Γοργία με τα σχήματα αυτά χωρίς να τον θεωρεί ευρετή τους. Ο Κικέρων στο έργο του *Orator* 12.39-13.40, 49.165, 50.167, 52.175 μνημονεύει ως πρωτεργάτες του έντεχνου αντιθετικού ύφους το Θρασύμαχο και το Γοργία, σημειώνοντας ότι ο Γοργίας χρησιμοποίησε την αντίθεση και τα άλλα σχήματα λόγου σε υπερβολικό βαθμό, προσδίδοντας ρυθμό και συμμετρία στις προτάσεις του. Ο Αριστοτέλης επίσης μνημονεύει αρκετές φορές στα έργα του το Γοργία, αλλά πουθενά δεν αναφέρεται στην εύρεση των σχημάτων αυτών από το σοφιστή. Πρβλ. και Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 3.9.74, ο οποίος αναφέρεται στην υπερβολική χρήση των ρητορικών σχημάτων από το Γοργία. Τέλος, η *Σούδα* στο σχετικό λήμμα για το Γοργία (γ 388) δε μνημονεύει το σοφιστή ως ευρετή των αντιθέσεων, αλλά ως τον άνθρωπο που δημιούργησε τον έντεχνο ρητορικό λόγο μέσω των ποικίλων σχημάτων που χειριζόταν. Για την ανασκευή της άποψης, ότι ο Γοργίας υπήρξε ο ευρετής του σχήματος της αντίθεσης, δες Nieschke 1885, 39, 66-68, Blass 1887, 66, 69, Jebb 1893, cxxiv-cxxv, Robertson 1893, 3-4 και υποσ. 3, Marchant (Marchant 1905, xlvii, Marchant 1909, xxxv), Lamb 1914, 71, 157-158, Hollingsworth 1915, vii, 15-16, 24, 27, Norden 1915, 20-21, 25-30, 41, Rittelmeyer 1915, 2, Ros 1938, 8, Finley (Finley 1939, 36, 39, 43-44, 49, 59-63, 80, 83, Finley 1942, 282-284), Grover Cleveland 1941, 45, Denniston 1952, 9-10, Gomme 1956 (1), 306, Kennedy (Kennedy 1963, 33, 47, 64, Kennedy 1980, 29), Grube 1965, 16, Fehling 1969, 110-111, Luschnat 1970, 1258, 1260, Parry 1970, 16, H.H. 1990, 190, Landfester 1997, 81, Pernot 2000, 18, Allen 2001, 322, Plett 2001, 309, Bons 2007, 38, και Porter 2010, 522.

[2] Βλ. Navarre 1900, 106-109, Hollingsworth 1915, 20-23, Norden 1915, 28-29, 75, Rittelmeyer 1915, 1-2, Finley 1939, 51-61, 83, Gomme 1956 (1), 306, Fehling 1969, 101, 106, 252, Villwock 1992, 728-729, και Rutherford 2010, 444, 452.

και καταφεύγει στη ρητορική τέχνη με σκοπό να αποδείξει την εγκυρότητα και την ανωτερότητά της[1].

Αντιθέσεις εντοπίζονται και στο ιστορικό έργο του Ηροδότου, αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό όσο στο έργο του Αλιμούσιου ιστορικού[2].

Ο Θουκυδίδης επηρεάστηκε με τη σειρά του από το επιτηδευμένο ύφος του Γοργία και από την ανάπτυξη της ρητορικής τέχνης στην Αθήνα. Έτσι, η παρουσία του σχήματος της αντίθεσης στην *Ιστορία* του αναμένεται να είναι σημαντική, όπως θα διαφανεί στο επόμενο κεφάλαιο.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Δες Norden 1915, 21, Lloyd 1966, 19-23, Thesleff 1966, 108 και 111, και Schironi 2010, 350. Για τη σχέση του ιστορικού με τους ιατρικούς συγγραφείς του 5ου αι. π.Χ. δες Cochrane 1929.

[2] Δες Hollingsworth 1915, 24-25, Norden 1915, 27-28, 39, Rittelmeyer 1915, 31, και Fehling 1969, 85, 252, 297-298. Βλ. και Grover Cleveland 1941, 111, και Allison 1990, xiv, οι οποίοι συγκρίνουν το ύφος των δύο ιστορικών, συμπεραίνοντας ότι ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί σε μεγαλύτερο βαθμό το σχήμα της αντίθεσης σε σχέση με τον Ηρόδοτο, αλλά και τους μεταγενεστέρους του ιστορικούς.

1.6 ΤΟ ΣΧΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ ΣΤΗΝ *ΙΣΤΟΡΙΑ* ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Όπως έχει ήδη γίνει αντιληπτό, οι αντιθέσεις αποτελούσαν πρωταρχικό τρόπο σκέψης των αρχαίων Ελλήνων και δε μπορούν να θεωρηθούν ως καινοτομία του Γοργία, ούτε οποιουδήποτε άλλου σοφιστή ή ρητοροδιδασκάλου. Η Αθήνα του 5ου αι. π.Χ., στην οποία έζησε και έδρασε ο Θουκυδίδης υπήρξε η κοιτίδα της δημοκρατίας και ως εκ τούτου της ανάπτυξης της σοφιστικής και της ρητορικής θεωρίας. Επομένως, ο ιστορικός, όπως και το αθηναϊκό κοινό της εποχής του, ήταν συνηθισμένοι σε λόγους εμπλουτισμένους με αντιθέσεις και άλλα σχήματα λόγου[1].

Ήδη από την αρχαιότητα η φιλολογική κριτική είχε επισημάνει τη συστηματική χρήση αντιθέσεων στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη και ιδιαίτερα στις δημηγορίες του, συνδυάζοντας την παρατήρηση αυτή με αναφορά στο Γοργία, από τον οποίο, όπως σημειώνεται, είχε επηρεαστεί ο Αλιμούσιος ιστορικός.

Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς στα έργα του *Περὶ Θουκυδίδου* § 24 και *Περὶ τῶν Θουκυδίδου ἰδιωμάτων πρὸς Ἀμμαῖον*[2] § 2 σχολιάζοντας το ύφος του Θουκυδίδη αναφέρει τα εξής: *εὕροι δ' ἄν τις οὐκ ὀλίγα καὶ τῶν θεατρικῶν σχημάτων κείμενα παρ' αὐτῷ, τὰς παρισώσεις λέγω <καὶ παρομοιώσεις> καὶ παρονομασίας καὶ ἀντιθέσεις, ἐν αἷς ἐπλεόνασε Γοργίας ὁ Λεοντῖνος καὶ οἱ περὶ Πῶλον καὶ Λικύμνιον καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν κατ' αὐτὸν ἀκμασάντων.*

Όμοια ο βιογράφος του Θουκυδίδη Μαρκελλίνος παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης επηρεασμένος από το Γοργία χρησιμοποιεί στο έργο του τις αντιθέσεις και άλλα σχήματα λόγου. Στο *Βίο του Θουκυδίδη* § 36 ο Μαρκελλίνος επισημαίνει: *ἐζήλωσε δὲ ἐπ' ὀλίγον, ὥς φησιν Ἄντυλλος, καὶ τὰς Γοργίου τοῦ Λεοντίνου παρισώσεις καὶ τὰς ἀντιθέσεις τῶν ὀνομάτων, εὐδοκιμούσας κατ' ἐκεῖνο καιροῦ παρὰ τοῖς Ἕλλησι*. Πιο κάτω στην § 51 τονίζει ότι *πολυειδὴς δ' ἐν τοῖς σχήμασι, τὰ πολλὰ καὶ τῶν Γοργίου τοῦ Λεοντίνου μιμούμενος.*

Ο θαυμασμός του ιστορικού για το Γοργία μνημονεύεται ήδη από το Φλάβιο Φιλόστρατο στο έργο του *Ἐπιστολαὶ* 73, 18-28: *Γοργίου δὲ θαυμασταὶ ἦσαν ἄριστοί τε καὶ*

[1] Ο Kennedy 1963, 47, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης αποτυπώνει με ρεαλιστικό τρόπο τη ρητορική του 5ου αι. π.Χ. μέσω της παρουσίασης των ομιλητών του, το ύφος των οποίων είναι αντιθετικό. Πρβλ. και Finley (Finley 1938, 23-68, Finley 1939, 35-84), ο οποίος επισημαίνει ότι το ύφος του ιστορικού αντανακλά με πιστότητα το ύφος της εποχής του. Δες και Rittelmeyer 1915, 103, για τη δημοτικότητα του σχήματος της αντίθεσης τον 5ο αι. π.Χ., την περίοδο, δηλαδή, της δράσης του ιστορικού.

[2] Ο Pritchett 1975 xxxiii, 83, αναφέρει ότι η δεύτερη επιστολή προς τον Αμμαίο αποτελεί υπόμνημα του *Περὶ Θουκυδίδου*, η οποία γράφτηκε μετά από αίτημα του Αμμαίου και περιέχει παραδείγματα για τα θέματα που θίγει ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς στην § 24 του έργου του *Περὶ Θουκυδίδου*.

πλεῖστοι· […] *Κριτίας δὲ καὶ Θουκυδίδης οὐκ ἀγνοοῦνται τὸ μεγαλώνυμον καὶ τὴν ὀφρὺν παρ' αὐτοῦ κεκτημένοι, μεταποιοῦντες δὲ αὐτὸ ἐς τὸ οἰκεῖον ὁ μὲν ὑπ' εὐγλωττίας, ὁ δὲ ὑπὸ ῥώμης.*

Ο Ουλπιανός στα *Προλεγόμενα εἰς τοὺς Ὀλυνθιακοὺς καὶ Φιλιππικοὺς λόγους* του Δημοσθένη (1.3-6) αναφέρεται στην ύπαρξη αντιθέσεων στις δημηγορίες του Θουκυδίδη και την συσχετίζει με την ύπαρξη του σχήματος στους *Φιλιππικοὺς λόγους*. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά: *Πλείστην δοκοῦσιν ὁμοιότητα σῴζειν οἱ Φιλιππικοὶ λόγοι πρὸς τὰς τοῦ Θουκυδίδου δημηγορίας. οὐ γὰρ μόνον τὰ κεφάλαια ἴδοι τις ἂν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις συμπεπλεγμένα ὥσπερ ἐν ἐκείναις καὶ τὰς ἀντιθέσεις οὕτω μετακεχειρισμένας, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν νοημάτων παραπεφρασμένα*[1].

Πέρα από αυτές τις παρατηρήσεις η γενική εντύπωση που δημιουργείται στη βιβλιογραφία είναι, ότι ο Θουκυδίδης επηρεάστηκε από το Γοργία και τους άλλους σοφιστές, όπως ο Αντιφώντας και ο Πρόδικος, των οποίων συνάγεται ότι υπήρξε μαθητής, όσον αφορά στη χρήση των αντιθέσεων, οι οποίες αποτελούν το σημαντικότερο ρητορικό σχήμα στην *Ιστορία*, και ότι αντιθέσεις παντός είδους απαντούν σε μεγαλύτερο βαθμό στις δημηγορίες σε σχέση με τα αφηγηματικά τμήματα του θουκυδίδειου έργου[2].

Φαίνεται, επομένως, ότι ο Θουκυδίδης επηρεάστηκε από την ακμή της σοφιστικής και της ρητορικής τέχνης· δε μιμείται, ωστόσο, τις υπερβολές του Γοργία. Οι συμμετρικές αντιθέσεις που χρησιμοποιούσε ο Γοργίας συνδυασμένες με τα υπόλοιπα «γοργίεια»

[1] Επίσης, ο Σώπατρος στο έργο του *Διαίρεσις ζητημάτων* (Walz, 170 (γραμμές 12-18)) παρατηρεί την ύπαρξη αντιθέσεων στις δημηγορίες των Κορινθίων στο 1.68-71 και του Αρχίδαμου στο 1.80-85 της θουκυδίδειας *Ἱστορίας*. Όπως σημειώνει: *Μηκυνομένου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, κρίνονται Κορίνθιοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀδικημάτων ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει. Ἡ μὲν πᾶσα οἰκονομία καὶ διαίρεσις τοῦ ζητήματος πρόκειται ἐν τῇ Ἀρχιδάμου δημηγορίᾳ καὶ τῇ τῶν Κορινθίων· ἡ αὐτὴ γάρ ἐστι κἀκεῖ τῶν ἀντιθέσεων ἡ τομὴ καὶ ἡ τῶν κεφαλαίων εὕρεσις.*

[2] Για αρχαίες πηγές πρβλ. Μαρκελλίνου, *Βίος Θουκυδίδου* §§ 22, 36, 51, Ανωνύμου, *Θουκυδίδου Βίος* § 2, Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Περὶ Θουκυδίδου* § 46 και *Περὶ Λυσίου* § 3, Caecilii Calactini fr. 99 (Ofenloch), Ερμογένους, *Περὶ ἰδεῶν* 2.12 § 398, Τρύφωνος, *Περὶ τρόπων* 201,8-9 (Spengel), Πλουτάρχου, *Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* 832e, *Σχόλια στὸ Θουκυδίδη* στο 4.135 (Haasius 1869, 89), *Σούδα* II θ 414 *Θουκυδίδης*. Για νεότερες μελέτες δες Steinberg 1870, 2, 8-10, Jebb 1880, 308, Jowett 1881 (1), xiv, Stein 1881, 3, 6, Nieschke 1885, 71, Blass 1887, 50, 63, 65, 203-204, 206, 210-221, Marchant (Marchant 1891, lii, Marchant 1905, xiii, xlv, Marchant 1909, xxvi-xxvii), Jebb 1893, cxiii, cxxi, cxxiv, cxxviii, Shorey 1893, 80 και υποσ. 4, Navarre 1900, 113, Nestle 1914, 649-685, Lamb 1914, 31, 69-72, 116-117, 157-159, 162, 170-174, 176, 179-184, 186-189, 305-307, Hollingsworth 1915, 25-26, Norden 1915, 96-99, Rittelmeyer 1915,19-112, 125-130, 137-194, Classen – Steup 1919, LXXIX-LXXXI, Aly 1928, 381, Cochrane 1929, 146, Landmann 1932, 23-75, Ros 1938, 1-2, 7-8, Grover Cleveland 1941, 44-45, Finley 1942, 285-286, Schmid 1948, 8-11, 107, 192-193, 196-201, Moraux 1954, 4, Parry (Parry 1957, 41-42, 45, 139, Parry 1970, 18-19), Schwartz 1960, 24, Adcock 1963, 34, Kennedy (Kennedy 1963, 50, 66, Kennedy 1994, 23), Wallace 1964, 252, Grube 1965, 20-21, Wille 1965, 690, 692-697, Thesleff 1966, 103, de Romilly (de Romilly 1967, 199, de Romilly 1988, viii-ix, 64-65, 74-75), Grant 1970, 80, 89, 91-92, 93 και υποσ. 17, Guthrie 1971, 223, Solmsen (Solmsen 1971, 387-388, Solmsen 1975, 34, 84-85, 92), Dover 1973, 12-13, Hunter 1973, 52 υποσ. 5, Pritchett 1975, 101, Proctor 1980, 43, 118, 161, Ziolkowski 1981, 47, Pozzi 1983, 224, Connor 1984, 11, Hussey 1985, 123, 135, Bury 1988, 98, Rhodes (Rhodes 1988, 7, 16, Rhodes 1994, 7, Rhodes 1998, 6, Rhodes 2009, xlii, Rhodes 2014, 6-7, 20, 206), Easterling & Knox 1989, 62, 90, 91, Meister 1990, 48, Arnold 1992, 46, 52, Cartledge 1993, 126, Strasburger 1993, L, Crane 1996, 217, Hanson 1996, xi, xiv, Cartwright 1997, 29, Landfester 1997, 141, Monoson & Loriaux 1998, 285-286 και υποσ. 2, Plant 1999, 63, 73, Schiappa 1999, 99, Chambers 2000, 509, Debnar 2001, 21, Sonnabend 2004, 84, Sommer 2006, 28, Hammond 2009, 485, Ρεγκάκο 2009, 220-221, Wade-Gery & Denniston 2012, 1475, και Pontier 2013, 353.

σχήματα λόγου είναι πιο σπάνιες στο έργο του Θουκυδίδη και ιδιαίτερα στις υπό εξέταση δημηγορίες του. Αντίθετα, ο ιστορικός έχει την τάση να μεταβάλλει τη σύνταξη των προτάσεών του, για να διασπάσει την απόλυτη συμμετρία[1]. Ο Grover Cleveland, μελετώντας το σχήμα της αντίθεσης στις δημηγορίες της *Ιστορίας* του Θουκυδίδη, είχε ήδη παρατηρήσει ότι οι αντιθέσεις που εντοπίζονται στο έργο του ιστορικού δεν αποκαλύπτουν καμία επίδραση της διδασκαλίας του Γοργία στο ύφος του, αφού οι λόγοι των τριών πρώτων βιβλίων που θα πρέπει, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, να γράφτηκαν πριν από την άφιξη του σοφιστή στην Αθήνα το 427 π.Χ. παρουσιάζουν μεγαλύτερο ποσοστό «γοργίειων» αντιθέσεων από ότι οι επόμενοι, οι οποίοι θα γράφτηκαν μετά από την άφιξή του[2].

Οι Κορίνθιοι στο λόγο τους στο 1.68-71 συγκρίνουν τους Αθηναίους με τους Σπαρτιάτες:

> ***οἱ μέν*** *γε* *νεωτεροποιοὶ* *καὶ* *ἐπινοῆσαι ὀξεῖς* *καὶ* *ἐπιτελέσαι ἔργῳ ὧ ἂν γνῶσιν·* ***ὑμεῖς δὲ*** *τὰ ὑπάρχοντά τε σώζειν* *καὶ* *ἐπιγνῶναι μηδὲν* *καὶ* *ἔργῳ οὐδὲ τἀναγκαῖα ἐξικέσθαι. αὖθις δὲ* ***οἱ μὲν*** *καὶ* *παρὰ δύναμιν τολμηταὶ* *καὶ* *παρὰ γνώμην κινδυνευταὶ* *καὶ* *ἐν τοῖς δεινοῖς εὐέλπιδες·* ***τὸ δὲ ὑμέτερον*** *τῆς τε δυνάμεως ἐνδεᾶ πρᾶξαι* *τῆς τε γνώμης μηδὲ τοῖς βεβαίοις πιστεῦσαι* *τῶν τε δεινῶν μηδέποτε οἴεσθαι ἀπολυθήσεσθαι. καὶ μὴν καὶ* ***ἄοκνοι πρὸς ὑμᾶς μελλητὰς*** *καὶ* *ἀποδημηταὶ πρὸς ἐνδημοτάτους· οἵονται γὰρ* ***οἱ μὲν*** *τῇ ἀπουσίᾳ ἄν τι κτᾶσθαι,* ***ὑμεῖς δὲ*** *τῷ ἐπελθεῖν* *καὶ τὰ ἑτοῖμα ἂν βλάψαι* (1.70.2-4).

Ακόμη και στο σημείο αυτό, όπου θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί απόλυτα συμμετρικές αντιθέσεις, ο ιστορικός προτιμά να αλλάζει τη σύνταξη των προτάσεών του, με σκοπό να αποφύγει την απόλυτη ισορροπία στη μορφή των περιόδων του, παρόλο που η παρουσία των ρητορικών σχημάτων, όπως το ισόκωλον, το ομοιοτέλευτον και η παρήχηση, είναι διάχυτη[3]. Συγκρίνοντας το ύφος του ιστορικού με το απόλυτα συμμετρικό ύφος του Γοργία, η διαφορά είναι φανερή[4]. Μεγαλύτερη ομοιότητα παρατηρείται με τους λόγους του Αντιφώντα. Το πιο κάτω χωρίο προέρχεται από την *Τετραλογία Β΄* 3.3:

---

[1] Δες Stein 1881, 11, Marchant (Marchant 1905, xlvi, Marchant 1909, xxxv), Rittelmeyer 1915, 41, Finley (Finley 1938, 67, Finley 1942, 284), Denniston 1952, 12-13, 73-74, 124, Parry (Parry 1957, 43, Parry 1970, 7-11), Dover (Dover 1965, xvii-xviii, Dover 1965 (2), xvi-xvii, Dover 1973, 12-13), Wille 1965, 690-692, 694, Grant 1970, 93, Kennedy (Kennedy 1980, 30, Kennedy 1989, 184), Allison (Allison 1984, 10, Allison 1997, 36, 132-133), de Romilly 1988, 64, Rhodes (Rhodes 1988, 16, Rhodes 1994, 17, 187, Rhodes 1998, 16, Rhodes 2009, xlii, Rhodes 2014, 20, 233), Rusten 1989, 23, Meister 1990, 48, και Wade-Gery & Denniston 2012, 1475. Για το σχήμα της *μεταβολῆς* στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη δες τις μονογραφίες των Ros 1938 και Caveney 1978.

[2] Grover Cleveland 1941, 50-51, 60-61. Όμοια ο Leske 1875, 29-34, παρατηρεί ότι τα «γοργίεια» σχήματα είναι περισσότερα στο πρώτο μισό της *Ιστορίας* που θα πρέπει να γράφτηκε αμέσως μετά από την άφιξη του Γοργία στην Αθήνα, όταν ο ενθουσιασμός για τα «γοργίεια» σχήματα ήταν μεγαλύτερος. Ο Proctor 1980, 154-155, παρατηρεί επίσης ότι στις δημηγορίες των πρώτων βιβλίων η επίδραση των σοφιστών είναι μεγαλύτερη και ότι σε αυτές εντοπίζονται περισσότερες αντιθέσεις. Αξίζει να σημειωθεί βέβαια ότι οι παρατηρήσεις αυτές προϋποθέτουν θεωρίες ως προς τη γένεση του έργου που δεν είναι οπωσδήποτε ορθές.

[3] Πρβλ. και σελ. 142-144 στο κεφάλαιο 2.2 για ανάλυση του χωρίου.

[4] Δες πιο πάνω σελ. 21.

ἐγὼ δὲ ***δράσας μὲν*** *οὐδὲν κακόν,* ***παθὼν δὲ*** *ἄθλια καὶ δεινά, καὶ νῦν ἔτι δεινότερα τούτων ἔργῳ καὶ οὐ λόγῳ, εἰς τὸν ὑμέτερον ἔλεον καταπεφευγὼς δέομαι ὑμῶν, ὦ ἄνδρες ἀνοσίων ἔργων* ***τιμωροί****, ὁσίων δὲ* ***διαγνώμονες****, μὴ ἔργα φανερὰ ὑπὸ πονηρᾶς λόγων ἀκριβείας πεισθέντας, ψευδῆ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραχθέντων ἡγήσασθαι.*

Ωστόσο, κάποιοι αρχαίοι συγγραφείς και νεότεροι μελετητές επικρίνουν την εμμονή, όπως την χαρακτηρίζουν, του ιστορικού στη χρήση του σχήματος της αντίθεσης. Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς στο έργο του *Περὶ Θουκυδίδου* § 46 επικρίνει το ύφος του Θουκυδίδη[1]. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: *Ὀχληρὰ δὲ κἀκεῖνα τὰ μειρακιώδη*[2] *καλλωπίσματα τῆς λέξεως καὶ τὰ πολύπλοκα τῶν ἐνθυμημάτων σχήματα*[3]. Όμοια και στο *Περὶ τῶν Θουκυδίδου ἰδιωμάτων πρὸς Ἀμμαῖον* § 17 παρατηρεί: *οἱ δὲ μειρακιώδεις σχηματισμοὶ τῶν ἀντιθέτων τε καὶ παρομοιώσεων καὶ παρισώσεων, ἐν οἷς οἱ περὶ τὸν Γοργίαν μάλιστα ἐπλεόνασαν, ἥκιστα τῷ χαρακτῆρι τούτῳ προσήκοντες, αὐστηρὰν ἔχοντι τὴν ἀγωγὴν καὶ τοῦ κομψοῦ πλεῖστον ἀφεστηκότι*[4]. Ο Quackenbos παρατηρεί ότι η υπερβολική χρήση της αντίθεσης σκοπό έχει να κατευθύνει το μυαλό των αναγνωστών προς τη μορφή του λόγου και να προκαλέσει κούραση[5]. Όμοια ο Denniston επισημαίνει ότι η χρήση της αντίθεσης στο θουκυδίδειο έργο είναι ενίοτε βεβιασμένη, γεγονός που προκαλεί σύγχυση στους ακροατές ή αναγνώστες της *Ιστορίας*[6]. Ο Rhodes παρατηρεί επίσης ότι ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί αντιθέσεις στις δημηγορίες σε μεγάλο βαθμό και κάποιες φορές βεβιασμένα[7].

Αντίθετα, άλλοι μελετητές δικαιολογούν τη χρήση του σχήματος από τον ιστορικό χωρίς να την θεωρούν υπερβολική. Ο Κικέρων είχε ήδη απαλλάξει το Θουκυδίδη από αυτή την κατηγορία, λέγοντας ότι ο ιστορικός, παρόλο που έζησε στην ίδια εποχή με το Γοργία

[1] Ο Pritchett 1975, xxxi, παρατηρεί ότι η κριτική του Διονυσίου του Αλικαρνασσέως για τις δημηγορίες του Θουκυδίδη πραγματοποιείται υπό την οπτική της σύγχρονής του ρητορικής τέχνης και όχι με βάση την ακμή της ρητορικής τέχνης που παρατηρείτο κατά την εποχή του ιστορικού.

[2] Το επίθετο *μειρακιώδης*, σύμφωνα με τον Russell 1964, 74, δεν αποτελεί πάντα αρνητικό όρο, αλλά αναφέρεται στα συνήθη χαρακτηριστικά της νεανικής ηλικίας.

[3] Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς σχολιάζει στο σημείο αυτό τη δημηγορία του Περικλή στο 2.60-64.

[4] Πρβλ. την επίκριση σχετικά με την υπερβολική χρήση της αντίθεσης και των άλλων «γοργίειων» σχημάτων λόγου στο χωρίο του Διόδωρου Σικελιώτη που παρατίθεται στη σελ. 21. Για επικρίσεις σχετικά με τη χρήση του σχήματος της αντίθεσης σε συνδυασμό με τα «γοργίεια» σχήματα λόγου δες και Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Περὶ Ἰσοκράτους* § 2, 12, 13, 14, 15, *Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* § 23, *Περὶ τῆς Δημοσθένους λέξεως* §§ 4, 20, 25-26, και Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.3.102. Πρβλ. και Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Περὶ Λυσίου* § 14, όπου αναφέρεται ότι ο Θεόφραστος θεωρούσε τις ισορροπημένες αντιθέσεις (όπως αυτές που χρησιμοποιούσε ο Γοργίας) *παιδαριῶδες* σχήμα και υποστήριζε ότι αυτές έμοιαζαν με την ποίηση και ότι δεν άρμοζαν σε σοβαρά έργα. Επικριτική αναφορά στην υπερβολική χρήση των ρητορικών σχημάτων (και όχι μόνο αυτού της αντίθεσης) παρατηρείται και στο έργο του [Λογγίνου], *Περὶ ὕψους* § 20.1: *Ἄκρως δὲ καὶ ἡ ἐπὶ ταὐτὸ σύνοδος τῶν σχημάτων εἴωθε κινεῖν, ὅταν δύο ἢ τρία οἷον κατὰ συμμορίαν ἀνακιρνάμενα ἀλλήλοις ἐρανίζῃ τὴν ἰσχὺν τὴν πειθὼ τὸ κάλλος.*

[5] Quackenbos 1896, 296.

[6] Denniston 1952, 13, 73.

[7] Rhodes 1988, 16, Rhodes 1994, 17, 187, Rhodes 1998, 16, Rhodes 2014, 20. Για επικρίσεις σχετικά με την υπερβολική χρήση των αντιθέσεων εκ μέρους του ιστορικού δες και Jebb 1880, 282, 318, Marchant (Marchant 1905, xlv- xlvi, xlviii, Marchant 1909, xxxiv, xxxvi-xxxvii), Finley 1942, 263, Livingstone 1943, XXIX, Debnar 2001, 15, και Wade-Gery & Denniston 2012, 1475.

και το Θρασύμαχο, των οποίων το ύφος ήταν υπερβολικά τεχνητό και καλλωπισμένο, δεν επηρεάστηκε από αυτά τα «ανόητα», όπως τα χαρακτηρίζει, ρητορικά τεχνάσματα[1]. Ο Stein επίσης θεωρεί άδικη την κριτική του Διονυσίου του Αλικαρνασσέως προς το Θουκυδίδη και προσπαθεί να δικαιολογήσει τη χρήση του σχήματος της αντίθεσης εκ μέρους του ιστορικού. Θεωρεί ότι σε όλο το έργο του Θουκυδίδη σπάνια παρατηρείται αντίθεση, της οποίας η χρήση να είναι λανθασμένη ή περιττή, αφού στόχος του ιστορικού είναι να εκφράσει τις σκέψεις του με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια. Επομένως, δε θεωρεί ενοχλητικό το πλήθος των αντιθέσεων, ενώ υποστηρίζει ότι οι αντιθέσεις του ιστορικού δεν είναι καθόλου πολύπλοκες[2]. Ο Parry κρίνει θετικά τη χρήση των αντιθέσεων από το Θουκυδίδη και θεωρεί ότι δεν πρόκειται για αχρείαστη επιτήδευση, αλλά για χαρακτηριστικό του ύφους του ιστορικού που τον κάνει να ξεχωρίζει από τους άλλους[3]. Ο Κακριδής θεωρεί επίσης ότι το σχήμα της αντίθεσης στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη χρησιμοποιείται για να τονίσει τα σημεία που επιθυμεί ο ιστορικός, ενώ στο Γοργία αποτελεί απλό λογοπαίγνιο άνευ περιεχομένου[4].

Ορισμένοι μελετητές υιοθετούν μία ενδιάμεση θέση. Ο Solmsen θεωρεί κάποιες από τις αντιθέσεις που χρησιμοποιεί ο ιστορικός ισορροπημένες και επιτυχημένες, ενώ άλλες τις εκλαμβάνει ως παρατραβηγμένες[5]. Ο Marchant παρατηρεί ότι το πιο συχνό από τα «γοργίεια» σχήματα στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη είναι η αντίθεση και ότι ο ιστορικός δικαιολογημένα κατηγορήθηκε για τη βεβιασμένη χρήση του σχήματος. Θεωρεί, ωστόσο, ότι η χρήση της οφειλόταν στην προσπάθειά του να αναλύσει την κατάσταση όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρα και στο γεγονός ότι ο ιστορικός ασχολείται με ένα θέμα που είναι γεμάτο αντιθέσεις, όπως Ίωνες ≠ Δωριείς, Αθηναίοι ≠ Σπαρτιάτες[6]. Ο Robertson επεσήμανε ότι η υπερβολική χρήση αντιθέσεων στο έργο του Θουκυδίδη οδηγεί σε έλλειψη καθαρότητας και σαφήνειας και ότι γενικά η τάση του ιστορικού να χρησιμοποιεί τα σχήματα λόγου τον οδηγεί σε ασάφειες και σε πλεονασμούς. Κάποιες φορές, προσθέτει, ο ιστορικός υποβαθμίζει το περιεχόμενο, στην προσπάθειά του να χρησιμοποιήσει τα σχήματα λόγου. Παρατηρεί, ωστόσο, ότι το υλικό της *Ιστορίας* του Θουκυδίδη χρειαζόταν αντιθετικό χειρισμό, όπως φαίνεται από την περιγραφή του χαρακτήρα των Αθηναίων και των Σπαρτιατών[7]. Όμοια ο Grover Cleveland παραδέχεται ότι κάποιες από τις αντιθέσεις που χρησιμοποιεί ο ιστορικός είναι αναμενόμενο να υπόκεινται σε κριτική, αφού ο Θουκυδίδης

[1] Δες Κικέρωνος, *Orator* 12.39.
[2] Stein 1881, 8, 11-12, 17-18.
[3] Parry 1970, 12.
[4] Κακριδής 1998, 60-61, 72.
[5] Solmsen 1975, 87, 91.
[6] Marchant 1891, liii, Marchant 1905, xlv.
[7] Robertson 1893, 14-15, 36.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

μερικές φορές χρησιμοποιεί αντιθέσεις, ακόμη και σε σημεία που δε χρειαζόταν. Παρόλα αυτά, συνεχίζει, αντιθέσεις τέτοιου είδους είναι σπάνιες και δεν οφείλονται τόσο σε συνειδητή προσπάθεια δημιουργίας του ρητορικού σχήματος της αντίθεσης, όσο στην πρόθεση του ιστορικού να διατυπώσει με μεγαλύτερη σαφήνεια τη σκέψη του. Ο ίδιος δικαιολογεί τη συχνή χρήση του σχήματος στην *Ιστορία* λόγω τη φύσης του θέματός της[1]. Ο Bury επίσης σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης αναμφίβολα επηρεάστηκε από τη ρητορική σχολή του Γοργία, αλλά δεν κυριαρχήθηκε από αυτήν. Θεωρεί ότι ο ιστορικός χειρίζεται με επιδεξιότητα το σχήμα, αλλά σε μερικές περιπτώσεις υπερβάλλει σκόπιμα, με αποτέλεσμα το ύφος του να γίνεται σκοτεινό, με τους γραμματικούς τύπους να συμπλέκονται αφύσικα[2].

Λόγω της ευρείας χρήσης του σχήματος της αντίθεσης στην *Ιστορία* έχουν εκπονηθεί αρκετές μελέτες που είτε ασχολούνται αποκλειστικά με το θέμα είτε εντοπίζουν περιστασιακά το σχήμα στο θουκυδίδειο έργο. Ο Grover Cleveland Kenyan στη διδακτορική του διατριβή που εκπόνησε το 1941 με τίτλο *Antithesis in the Speeches of the Greek Historians* εξετάζει το σχήμα της αντίθεσης στις δημηγορίες των αρχαίων Ελλήνων ιστοριογράφων και συγκεκριμένα στις δημηγορίες των *Ἱστοριῶν* του Ηροδότου, της *Ἱστορίας* του Θουκυδίδη και των έργων του Ξενοφώντα *Ἀνάβασις* και *Ἑλληνικά*[3]. Ο Grover Cleveland παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης διαφέρει από τους συγγραφείς που προηγούνται αυτού όσον αφορά στη χρήση της αντίθεσης. Το αντιθετικό ύφος του Θουκυδίδη, όπως αναφέρει ο ίδιος, οφείλεται αφ' ενός στην επίδραση της νέας ρητορικής και αφ' ετέρου στο θέμα του, το οποίο βρίθει αντιθέσεων. Προσθέτει ακόμη ότι ο ιστορικός δε χρησιμοποιεί το σχήμα για ρητορική επίδειξη, αλλά επειδή ταίριαζε στο σκοπό του, και με στόχο να καταστήσει τις αναλύσεις του όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρες[4]. Συμπεραίνει ότι οι δημηγορίες της *Ἱστορίας* του Θουκυδίδη περιλαμβάνουν περισσότερες αντιθέσεις από αυτές των *Ἱστοριῶν* του Ηροδότου και των ιστορικών έργων του Ξενοφώντα. Ο υψηλά αντιθετικός χαρακτήρας των δημηγοριών του Θουκυδίδη, καταλήγει ο Grover Cleveland, αντανακλά την αξιοσημείωτη αύξηση στη χρήση του σχήματος της αντίθεσης στο τέλος του 5ου αι. π.Χ[5].

Ο Caveney εξετάζει το σχήμα της *μεταβολῆς* (*variatio*) στην ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη σε συνδυασμό με αυτό της αντίθεσης, τα οποία αποτελούν, όπως επισημαίνει ο ίδιος, σημαντικά χαρακτηριστικά του ύφους του ιστορικού[6]. Θεωρεί ότι, επειδή η αντίθεση εμπλέκεται στο σχήμα της *μεταβολῆς*, η μελέτη του ενός σχήματος δε μπορεί να αγνοεί την

[1] Grover Cleveland 1941, 44.
[2] Bury 1988, 98.
[3] Grover Cleveland 1941, 5.
[4] ό.π., 44.
[5] ό.π., 111. Και η Allison 1990, xiv, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί σε μεγαλύτερο βαθμό το σχήμα της αντίθεσης από τους υπόλοιπους αρχαίους ιστορικούς.
[6] Caveney 1978, 17, 21, 429.

ύπαρξη του άλλου[1]. Εξετάζοντας τα δύο σχήματα στη θουκυδίδεια αφήγηση[2], ο Caveney παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης μεταβάλλει συχνά την παράλληλη σύνταξη στις αντιθέσεις του, λόγω της επιθυμίας του να διασπάσει τις τέλειες ισορροπίες[3]. Επισημαίνει ακόμη ότι ο Θουκυδίδης αλλάζει τη συντακτική δομή των αντιθέσεών του χωρίς να υπάρχει ανάγκη (εσκεμμένη μεταβολή), αλλά πάντα στην προσπάθειά του να πετύχει την ακρίβεια και να μεταδώσει όλες τις πληροφορίες στους αναγνώστες του. Πιο συχνά, σημειώνει ωστόσο, η *μεταβολὴ* στις αντιθέσεις παρατηρείται λόγω της φύσης του υλικού του ιστορικού (έμφυτη μεταβολή)[4]. Ο Caveney θεωρεί ότι ο συνδυασμός των δύο σχημάτων είναι θεμελιώδης για τη θουκυδίδεια σκέψη[5]. Η αντίθεση, όπως επισημαίνει, αναπαριστά τη λογική δραστηριότητα του ιστορικού, αλλά η πραγματικότητα διαστρέφει τις καθαρές ισορροπίες ή ταξινομήσεις και αναγκάζει τον ιστορικό να αλλάζει το λεξιλόγιο, τη μορφή και τη σύνταξη των προτάσεών του. Έτσι, καταλήγει, το σχήμα της *μεταβολῆς* υπάρχει σε όλες τις παραγράφους της *Ιστορίας* σε συνδυασμό με τις αντιθέσεις[6].

Έχουν επίσης εκπονηθεί μελέτες που αφορούν στη χρήση συγκεκριμένων αντιθέσεων από τον ιστορικό[7]. Ο Parry στη διδακτορική του διατριβή ασχολείται με την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες *λόγος* και *ἔργον* στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Εκτός από την απλή διάκριση *λόγου* και *ἔργου*, ο Parry εντοπίζει και άλλες υποκατηγορίες: στη θέση της λέξης *λόγος*, σημειώνει, ενδέχεται να χρησιμοποιούνται οι σχετικής σημασίας όροι *γνώμη, ὄνομα, διάνοια*

[1] ό.π., 22.
[2] Δες ό.π., 248-308, 335-358.
[3] ό.π., 251-252. Δες και πιο πάνω τη συζήτηση στις σελ. 25-26.
[4] ό.π., 422-424.
[5] ό.π., 423.
[6] ό.π., 426-429.
[7] Αρκετοί μελετητές εντοπίζουν αντιθέσεις στις θουκυδίδειες δημηγορίες, είτε σε μεμονωμένες αναφορές τους, είτε μελετώντας τις πιο μεθοδικά. Δες Thomas (Thomas 1840, Thomas 1841, Thomas 1842), Blass 1887, 203-244, Burgess 1902, 157, 208, Lamb 1914, Nestle 1914, Norden 1915, 99 και υποσ. 1-2, Rittelmeyer 1915, Krüger 1858, Jowett 1881 (2), Stein 1881, 7-11, Graves (Graves 1888, Graves 1891), Marchant (Marchant 1891, Marchant 1893, Marchant 1897, Marchant 1905, Marchant 1909), Classen – Steup (Classen – Steup 1892, Classen – Steup 1900, Classen – Steup 1905, Classen – Steup 1912, Classen – Steup 1914, Classen – Steup 1919, Classen – Steup 1922), Perry 1937, 425, Finley (Finley 1938, Finley 1939, Finley 1942), Κακριδής (Κακριδής 1941, Κακριδής 2000), Pearson 1947, Schmid 1948, 3-223, Dover (Dover 1954, 8, Dover 1955, 18, Dover 1965, Dover 1965 (2)), Gomme (Gomme 1956 (1), Gomme 1956, Gomme 1972, Gomme, Andrewes, Dover 1970, Gomme, Andrewes, Dover 1981), Jaeger 1959, 429, 432, de Romilly 1963, Winnington-Ingram 1965, Gommel 1966, 56-74, Grant (Grant 1968, 292, Grant 1971, 105), Solmsen (Solmsen 1971, Solmsen 1975), Flashar 1969, Grayson 1972, Hogan 1972, de Ste. Croix 1972, Tompkins (Tompkins 1972, Tompkins 2015), Macleod (Macleod 1974, Macleod 1975, Macleod 1977, Macleod 1978), Rohdich 1978, 226, 231, 235, Bloedow 1981, 141, Rawlings 1981, Mommsen 1982, Pozzi 1983, 224-228, Allison (Allison 1984, 11-13, Allison 2006, 161-162), Connor (Connor 1984, Connor 1991), Rusten (Rusten 1985, Rusten 1986, Rusten 1989), Rhodes (Rhodes 1988, Rhodes 1994, Rhodes 2014), Hunter 1986, Pope 1988, Easterling & Knox 1989, 42, Luginbill (Luginbill 1990, Luginbill 2006), Francis 1991, Hornblower (Hornblower 1991, Hornblower 1996, Hornblower 2008), Arnold 1992, 50-52, Crane 1992 (2), Harris 1992, Kallet-Marx 1993, Mader 1993, Ober 1993 (1), Andrews (Andrews 1994, 38, Andrews 2004, 556), Orwin 1994, Debnar (Debnar 1996, Debnar 2000, 163 υποσ. 13, Debnar 2001), Jordan 2000, Balot (Balot 2001, Balot 2001 (2)), Monoson & Loriaux 1998, Price 2001, Winton 2004, 33, Allison 2006, 162, Cartledge & Debnar 2006, 561, Frolov 2006, 120, Loraux 2006, Χαραλαμπάκη 2006, 144-146, Grethlein 2010, 225, 227, Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013.

και *ἀκοή*, ενώ στη θέση της λέξης *ἔργον* οι όροι *παρασκευὴ* και *δύναμις*. Ο Parry μελετά τη διάκριση αυτή από μία ευρύτερη σκοπιά, συνδέοντας τον όρο *λόγος* με το συναίσθημα και τη σκέψη, ενώ τον όρο *ἔργον* με την πράξη. Ο ίδιος ταυτίζει τους Αθηναίους με την έννοια του *λόγου* και τους Σπαρτιάτες με την έννοια του *ἔργου*, εκλαμβάνοντας τη διάκριση ως τη θεμελιώδη μεταφορά της *Ιστορίας*[1].

Ο Edmunds μελετά την αντιδιαστολή τύχη ≠ γνώμη στην *Ιστορία*, η οποία σύμφωνα με τον ίδιο εντοπίζεται στο Θουκυδίδη περισσότερο από κάθε άλλο συγγραφέα του 5ου αι. π.Χ[2]. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ιστορικός χρησιμοποιεί αυτές τις έννοιες, για να περιγράψει τις αντιθετικές φυσιογνωμίες της Αθήνας και της Σπάρτης, αλλά και μεμονωμένων ατόμων της *Ιστορίας*: οι Σπαρτιάτες συνδέονται με την έννοια της «τύχης», ενώ οι Αθηναίοι με την έννοια της «γνώμης» δείχνοντας προτίμηση στο λογικό σχεδιασμό, ο οποίος τονίζεται ιδιαίτερα στις δημηγορίες του Περικλή[3].

Ο Fliess στη μελέτη του *Thucydides and the Politics of Bipolarity* παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης αρέσκεται στη χρήση συγκρίσεων και αντιθέσεων του εθνικού χαρακτήρα των δύο μεγάλων δυνάμεων, Αθήνας και Σπάρτης, τόσο σε πολιτικούς λόγους όσο και σε συζητήσεις που ενσωματώνονται στην *Ιστορία*[4].

Ο Boegehold εντοπίζει ελλειπτικές αντιθέσεις στην *Ιστορία*, δηλαδή αντιθέσεις που το δεύτερο μέλος τους απαιτεί διανοητική επεξεργασία εκ μέρους του αναγνώστη, ώστε να γίνει κατανοητό[5].

Ο Steinberg είχε ήδη παρατηρήσει ότι δεν υπάρχει καμία δημηγορία στην *Ιστορία* που να μην περιέχει αντιθέσεις[6]. Ο Luce αναφέρει επίσης ότι η αντίθεση αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της γραφής του Θουκυδίδη. Η αντιπαραβολή αντιθέτων εννοιών στο έργο του, σημειώνει, εμφανίζεται σε κάθε επίπεδο: σε φράσεις, προτάσεις και περιόδους, σε ολόκληρους λόγους και σε αφηγηματικά μοτίβα[7]. Όπως σημειώνουν οι Monoson & Loriaux η αντίθεση εκτείνεται στην ίδια τη δομή του έργου με την αντιδιαστολή φράσεων,

[1] Parry 1957, 10-12, 62-76 για τις διαφορετικές μορφές που λαμβάνει αυτή η αντίθεση στο θουκυδίδειο έργο και 76-89 για τη σημασία της στην *Ιστορία*. Δες και Parry 1972, 57-61, ο οποίος σημειώνει ότι ο ιστορικός χρησιμοποιεί συνεχώς τη διάκριση ανάμεσα σε όρους που δηλώνουν κρίση, λόγο ή πρόθεση (π.χ. *λόγος, γνώμη, διάνοια, ἀκοή, ὄνομα, ἐλπίς, διδαχή, τὰ μέλλοντα*) και σε όρους που εκφράζουν γεγονός, πράγμα, μέσο, δύναμη και συνδέονται με την πραγματικότητα (π.χ. *ἔργον, παρασκευή, μελέτη, δύναμις, βία, ἔρως, φύσις, τὰ ὄντα, τὰ παρόντα*) κ.τ.λ.
[2] Edmunds 1975, 1-2.
[3] ό.π., 3, 96-97, 100-101. Για συζήτηση των αντιθέσεων τέχνη ≠ τύχη και γνώμη ≠ τύχη δες ό.π., 143-204. Για την αντιδιαστολή γνώμης ≠ τύχης δες και Rawlings 1981, 130-135.
[4] Fliess 1966, 27.
[5] Boegehold 1979, 149.
[6] Steinberg 1870, 9.
[7] Luce 1997, 72.

κεφαλαίων και βιβλίων[1]. Και ο Stein είχε ήδη παρατηρήσει ότι κανένα σχήμα δε χρησιμοποιείται πιο συχνά στο Θουκυδίδη από το αντίθετο[2].

Η ευρεία χρήση της αντίθεσης στη θουκυδίδεια *Ιστορία* είναι επομένως πασιφανής, όπως και η συχνότητα του σχήματος έναντι των άλλων σχημάτων λόγου, ιδιαίτερα στις δημηγορίες. Στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στις δημηγορίες της *Ιστορίας* και στην ταξινόμησή τους σε κατηγορίες.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Monoson & Loriaux 1998, 286.
[2] Stein 1881, 6, 10, 17.

1.7 ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΕΣ ΔΗΜΗΓΟΡΙΕΣ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Θουκυδίδης συνθέτει την *Ιστορία* του κατά την περίοδο της ακμής της ρητορικής τέχνης και της δράσης των σοφιστών. Την περίοδο εκείνη οι άνδρες, κυρίως οι Αθηναίοι, συμμετείχαν στην πολιτική ζωή και λάμβαναν μέρος στη λήψη αποφάσεων μέσω της εκκλησίας του δήμου. Ο κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να εκφράσει την άποψή του στη συνέλευση του λαού, εκφωνώντας δημηγορίες και επιδεικνύοντας τις ρητορικές του ικανότητες[1]. Ο Θουκυδίδης επηρεάστηκε από τη μεγάλη σημασία που είχε αποκτήσει η δημόσια ομιλία στην πολιτική και κοινωνική ζωή της Αθήνας της εποχής του, γι' αυτό το λόγο σε καίρια σημεία της *Ιστορίας* του παρεμβάλλει δημηγορίες που εκφωνούνται σε ευθύ (και σε πλάγιο) λόγο από τους πολιτικούς ή στρατιωτικούς άνδρες[2].

Η παρεμβολή δημηγοριών παρατηρείται ήδη στα έπη του Ομήρου και του Ησιόδου. Το έργο των Ιώνων πεζογράφων, που προηγήθηκαν του Ηροδότου και του Θουκυδίδη, σώζεται μόνο αποσπασματικά, οπότε δεν είναι βέβαιο κατά πόσο αυτοί είχαν εισαγάγει διαλόγους ή δημηγορίες στα έργα τους, κατά μίμηση του έπους. Σύμφωνα με τον Jebb, ακόμη κι αν οι Ίωνες πεζογράφοι είχαν επιχειρήσει κάτι τέτοιο, οι λόγοι τους θα ήταν πολύ απλής μορφής και χωρίς ρητορικές αξιώσεις[3]. Ο Ηρόδοτος εισάγει χωρία σε ευθύ λόγο ή υπό μορφή διαλόγου, κάποια εκ των οποίων είναι πιο επεξεργασμένα, με σκοπό να δημιουργήσει ζωντάνια στο έργο του, αφού αυτό ήταν προορισμένο για προφορική ανάγνωση. Με αυτό τον τρόπο στόχευε στο να διατηρήσει αμείωτο το ενδιαφέρον των ακροατών του και να ερευνήσει το χαρακτήρα και τα κίνητρα των πρωταγωνιστών του[4]. Μακροσκελείς λόγοι παρατηρούνται και στα δραματικά έργα του 5ου αι. π.Χ.[5].

---

[1] Ήδη στα έπη του Ομήρου αναφέρεται ότι ο ιδανικός ηγέτης θα έπρεπε να είναι ικανός στη δημόσια ομιλία και στα πολεμικά κατορθώματα. Βλ. Ομήρου, *Ιλιάς* 9.443. Στο σημείο αυτό ο Φοίνιξ, δάσκαλος του Αχιλλέα, παροτρύνει τον ήρωα *μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων*. Πρβλ. και το χαρακτηρισμό του Περικλή από το Θουκυδίδη στο 1.139.4 ως του πρώτου άνδρα στην Αθήνα, ο οποίος ήταν *λέγειν τε καὶ πράσσειν δυνατώτατος*.

[2] Βλ. Jebb 1880, 278, Grover Cleveland 1941, 7, 13, de Romilly 1967, 180, Momigliano 1978, 6, Proctor 1980, 201, Usher 2007, 222. Όπως παρατηρεί και ο Russell 1995, 116, ήδη από την εποχή του Θουκυδίδη η ιστορία εμπλέκεται με τη ρητορική, αφού οι δημηγορίες αποτελούσαν πλέον αναπόσπαστο μέρος της συγγραφής ιστορίας. Όπως σημειώνουν και οι Fox & Livingstone 2007, 543-544, η ρητορική διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην αρχαία ιστοριογραφία μέσω των δημηγοριών και της αφήγησης.

[3] Jebb 1880, 268. Βλ. Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Περὶ Θουκυδίδου* §§ 5 και 23, όπου οι Ίωνες λογογράφοι συγκρίνονται με τον Ηρόδοτο και το Θουκυδίδη, αποδεικνύοντας την ανωτερότητα των τελευταίων. Πρβλ. την κριτική που ασκεί ο Πολύβιος στον ιστοριογράφο Τίμαιο στο 12.25a 5 των *Ἱστοριῶν* του, επειδή αυτός δεν έγραφε με γνώμονα την αλήθεια.

[4] Δες Jebb 1880, 269, 274, Lamb 1914, 30, Schmid 1948, 161 και υποσ. 7, Fornara 1983, 143, Usher 2007, 222, Fox & Livingstone 2007, 547-548, και Rhodes 2014, 7.

[5] Δες Rittelmeyer 1915, 103, και Rhodes 2014, 7.

Αν και οι δημηγορίες αποτελούν κληροδότημα της ομηρικής και ηροδότειας παράδοσης, όπως και της αττικής δραματικής ποίησης, ο Θουκυδίδης ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τις δημηγορίες στην *Ιστορία* του ως συμπλήρωμα των γεγονότων του πολέμου που αφηγείται και με στόχο να διεισδύσει ο αναγνώστης του στην ψυχοσύνθεση των πρωταγωνιστών του πολέμου. Ο Θουκυδίδης, επομένως, μπορεί δικαιολογημένα να θεωρηθεί ο «ευρετής» τους[1]. Μετά από την εποχή του Θουκυδίδη η χρήση δημηγοριών αποτέλεσε πλέον σταθερό γνώρισμα των αρχαίων ιστοριογράφων, Ελλήνων και Λατίνων, μέχρι τους αυτοκρατορικούς χρόνους[2].

Στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη εντοπίζονται 41 δημηγορίες σε ευθύ λόγο. Οι δημηγορίες αυτές χωρίζονται ανάλογα με το είδος τους σε συμβουλευτικές, δικανικές, επιδεικτικές[3], σύμφωνα με την ταξινόμηση του Αριστοτέλη[4]. Σε αυτά τα είδη προστίθενται και οι στρατιωτικές παρακελεύσεις που εισάγονται ως χωριστή κατηγορία λόγων από τον Πολύβιο[5].

---

[1] Για τη ρητορική ανωτερότητα των δημηγοριών του Θουκυδίδη σε σχέση με αυτές των προκατόχων του δες Διονυσίου Αλικαρνασσέως, *Περὶ Θουκυδίδου* § 23 κ.ε., Μαρκελλίνου, *Βίος Θουκυδίδου* § 38. Πρβλ. και Jebb 1880, 267, 316, Marchant (Marchant 1891, lii, Marchant 1905, xliii-xliv, Marchant 1909, xxxii-xxxiii), Lamb 1914, 29-32, Nestle 1914, 650, Smith 1928, xvi, Cochrane 1929, 26, Grover Cleveland 1941, 6, 10, 12, Jaeger 1959, 428, Grant 1970, 88, Hussey 1985, 135 υποσ. 36, 136, Hornblower 1987, 66, Bury 1988, 96, Easterling & Knox 1989, 32, 34, Rhodes (Rhodes 1994 (2), 164, Rhodes 2014, 7), Hanson 1996, xv, Duff 2003, 28, 33, Etman 2006, 55, Frolov 2006, 114, Fox & Livingstone 2007, 548-550, Ρεγκάκο 2009, 196, Τσακμάκη (Τσακμάκης 2014, 41, Τσακμάκης 2017, 267).

[2] Πρβλ. τη χρήση δημηγοριών στα ιστορικά έργα των Ξενοφώντα, Πολύβιου, Πλούταρχου, Λίβιου, Σαλλούστιου, Τάκιτου κ.τ.λ. Δες και Schmid 1948, 166, Walbank 1965, 11, Fornara 1983, 146, 167, Fox & Livingstone 2007, 554, και Τσακμάκη 2017, 267.

[3] Και ο Μαρκελλίνος στη βιογραφία του Θουκυδίδη § 42 χωρίζει τις θουκυδίδειες δημηγορίες στα τρία αυτά είδη. Ο Μαρκελλίνος θεωρεί ότι όλες οι δημηγορίες της *Ιστορίας* ανήκουν στο συμβουλευτικό είδος, στο επιδεικτικό είδος ανήκει ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή και στο δικανικό είδος η αντιλογία των Πλαταιέων και των Θηβαίων.

[4] Βλ. *Ῥητορικὴ* 1358a 36-1358b 8. Σύμφωνα με τον Kennedy 1963, 85-86, ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος που καθόρισε τα τρία είδη των ρητορικών λόγων που έγιναν αναπόσπαστο μέρος της παραδοσιακής ρητορικής και, παρόλο που οι μεταγενέστεροι συγγραφείς, όπως ο Κικέρων και ο Κοϊντιλιανός, αμφισβήτησαν το διαχωρισμό του, δε μπόρεσαν να τον αντικαταστήσουν. Όπως σημειώνει, ωστόσο, ο Harris 2013, 95, ο Αριστοτέλης δεν επινόησε αυτούς τους όρους, αλλά κωδικοποίησε ήδη υπάρχουσες πρακτικές. Ο Carey 2007, 236-237, 248, σημειώνει επίσης ότι, παρόλο που ο διαχωρισμός και η ονομασία των ειδών των λόγων πραγματοποιείται τον 4ο αι. π.Χ., δε δημιουργούνται νέες κατηγορίες, αλλά αυτές που βρίσκονταν ήδη σε χρήση κωδικοποιούνται, αφού αποτελούσαν υπάρχουσες διακρίσεις της προηγούμενης ρητορικής πρακτικής. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι κατηγορίες αυτές δεν είναι απόλυτες και ότι ενδέχεται να υπάρχουν αλληλεπικαλύψεις.

[5] Εκτός από τη διάκριση του Αριστοτέλη παρατηρούνται και οι ταξινομήσεις του Αναξιμένη στη *Ῥητορικὴν πρὸς Ἀλέξανδρον* 1.1, ο οποίος χωρίζει τρία είδη λόγων: το *δημηγορικόν*, το *ἐπιδεικτικὸν* και το *δικανικόν*, του Πολύβιου στο 12.25a 3 των *Ἱστοριῶν*, ο οποίος χωρίζει τους λόγους σε *δημηγορίας* (= συμβουλευτικοί λόγοι), *παρακλήσεις* (= στρατιωτικές παρακελεύσεις) και *πρεσβευτικοὺς λόγους* (= λόγοι που εκφωνούνται από πρέσβεις), και του Διόδωρου Σικελιώτη στο 20.1.2, ο οποίος χωρίζει τους λόγους σε *δημηγορίας*, *πρεσβευτικούς λόγους* και *ἐγκώμια* ή *ψόγους*. Κατηγοριοποίηση των δημηγοριών του Θουκυδίδη παρατηρείται και σε νεότερους μελετητές. Ο Jebb 1880, 293, 443-445, χωρίζει τους λόγους ανά βιβλίο και αναφέρεται χωριστά στις στρατιωτικές παρακελεύσεις. Ο Blass 1887, 232-233, χωρίζει τους λόγους σε πανηγυρικούς, δικανικούς και συμβουλευτικούς, στους οποίους εντάσσει και τις στρατιωτικές παρακελεύσεις. Ο Rittelmeyer 1915, 131, αναφέρει ότι, εκτός από τον Επιτάφιο που ανήκει στο είδος των πανηγυρικών λόγων, την αντιλογία Πλαταιέων και Θηβαίων που ανήκει στο δικανικό είδος και τις στρατιωτικές παρακελεύσεις, οι υπόλοιποι λόγοι ανήκουν στο είδος των συμβουλευτικών λόγων. Ο Schmid 1948, 161-163, 167, χωρίζει τους λόγους σε συμβουλευτικούς, σε στρατιωτικές παρακελεύσεις, τις οποίες εντάσσει στους συμβουλευτικούς λόγους, και

Στους συμβουλευτικούς λόγους ανήκουν οι λόγοι που εκφωνούνται σε συνελεύσεις του λαού, με σκοπό να ληφθεί μία απόφαση. Σε αυτούς ανήκουν: η αντιλογία των Κερκυραίων (1.32-36) και των Κορινθίων (1.37-43) που εκφωνείται ενώπιον των Αθηναίων με θέμα τη σύναψη συμμαχίας ανάμεσα στην Αθήνα και στην Κέρκυρα, η τετραλογία των Κορινθίων (1.68-71), των Αθηναίων (1.73-78), του Αρχίδαμου (1.80-85) και του Σθενελαΐδα (1.86)[1] στη συνέλευση της πελοποννησιακής συμμαχίας που είχε συγκληθεί με σκοπό να ληφθεί απόφαση για κήρυξη του πολέμου εναντίον των Αθηναίων, ο λόγος των Κορινθίων (1.120-124) στη συνέλευση της πελοποννησιακής συμμαχίας πριν από την έναρξη του πολέμου, για να εξασφαλιστεί η σύμφωνος γνώμη των συμμάχων της Σπάρτης μετά από τη δική της απόφαση υπέρ του πολέμου, του Περικλή (1.140-144) ενώπιον των Αθηναίων υπέρ της κήρυξης του πολέμου, του Περικλή (2.60-64) ενώπιον των Αθηναίων μετά από τις καταστροφικές συνέπειες του λοιμού, των Μυτιληναίων (3.9-14) ενώπιον των Σπαρτιατών για αποστολή βοήθειας μετά από την αποστασία τους από την αθηναϊκή ηγεμονία, ο λόγος του Τευτίαπλου (3.30) προς τον Αλκίδα και τους υπόλοιπους Πελοποννησίους αρχηγούς στο Εμβατόν, με σκοπό την άμεση επίθεση εναντίον των Αθηναίων στη Μυτιλήνη, η αντιλογία του Κλέωνα (3.37-43) και του Διοδότου (3.42-48) ενώπιον των Αθηναίων με θέμα την τιμωρία που θα επιβαλλόταν στους Μυτιληναίους μετά την αποστασία τους, ο λόγος των Λακεδαιμονίων (4.17-20) ενώπιον των Αθηναίων με σκοπό τη σύναψη ειρήνης μετά την ήττα τους στη Σφακτηρία, του Ερμοκράτη (4.59-64) στο συνέδριο των Σικελιωτών στη Γέλα με στόχο τη συνένωση όλων των σικελικών πόλεων εναντίον των Αθηναίων, του Βρασίδα (4.85-87) ενώπιον των Ακανθίων με στόχο να του επιτραπεί να εισέλθει με τα στρατεύματά του στην Άκανθο, η τριλογία του Νικία (6.9-14, 6.20-23) και του Αλκιβιάδη (6.16-18) στη συνέλευση των Αθηναίων πριν από τη Σικελική εκστρατεία, η τριλογία του Ερμοκράτη (6.33-34), του Αθηναγόρα (6.36-40) και ενός ανώνυμου Συρακούσιου στρατηγού (6.41) στη συνέλευση των Σικελιωτών πριν από την εισβολή των Αθηναίων στη Σικελία, η αντιλογία του Ερμοκράτη (6.76-80) και του Εύφημου (6.82-87) ενώπιον των Καμαριναίων, με σκοπό τη σύναψη συμμαχίας με τις Συρακούσες και την Αθήνα αντίστοιχα, και ο λόγος του Αλκιβιάδη (6.89-92) ενώπιον των Σπαρτιατών μετά από την εξορία του από την Αθήνα, με σκοπό να αποκαλύψει τα σχέδια των Αθηναίων στους Σπαρτιάτες και να τους συμβουλεύσει για τις μετέπειτα στρατηγικές κινήσεις τους,

σε επιδεικτικούς (Επιτάφιος λόγος). Ο Luschnat 1970, 1153, εντοπίζει ένα λόγο επιδεικτικού είδους (τον Επιτάφιο), δύο δικανικούς λόγους (λόγοι Πλαταιέων και Θηβαίων) και τους συμβουλευτικούς λόγους που είναι και οι περισσότεροι. Δες τον κατάλογο των δημηγοριών σε ευθύ και πλάγιο λόγο που παραθέτει στις σελ. 1163-1166. Ο West 1973, 4-5, 7-15 περιλαμβάνει στην κατηγοριοποίησή του και τις δημηγορίες σε πλάγιο λόγο και αναφέρει τις στρατιωτικές παρακελεύσεις ως χωριστή κατηγορία λόγων.

[1] Ο Bloedow 1987, 62 παρατηρεί ότι το ύφος του λόγου του Σθενελαΐδα θα ταίριαζε περισσότερο σε στρατιωτική παρακέλευση ενός στρατηγού προς τους στρατιώτες του, παρά σε συζήτηση ενός πολιτικού ενώπιον του ακροατηρίου του, το οποίο αναμένει να ακούσει λογικά επιχειρήματα.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ώστε να νικήσουν στον πόλεμο. Στο συμβουλευτικό είδος των λόγων ανήκει και η επιστολή του Νικία προς τους Αθηναίους στο 7.11-15, με την οποία ο Νικίας ενημερώνει τους Αθηναίους για την απελπιστική κατάσταση, στην οποία είχαν περιέλθει οι Αθηναίοι στη Σικελία[1].

Στους δικανικούς λόγους ανήκει η αντιλογία των Πλαταιέων (3.53-59) και των Θηβαίων (3.61-67) ενώπιον των Σπαρτιατών. Οι Σπαρτιάτες λαμβάνουν το ρόλο του δικαστή και καλούνται να αποφασίσουν για την τύχη των Πλαταιέων[2].

Στους επιδεικτικούς λόγους ανήκει ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή (2.35-46) που εκφωνείται προς τιμήν των πρώτων νεκρών του πολέμου[3].

Σε αυτά τα είδη των δημηγοριών προστίθενται και οι στρατιωτικές παρακελεύσεις. Πρόκειται για σύντομους, συνήθως, λόγους που εκφωνούνται από τους στρατηγούς πριν από την επικείμενη μάχη, για να δοθούν οδηγίες, αλλά και να εμψυχωθούν οι στρατιώτες[4]. Ανήκουν στο συμβουλευτικό είδος των λόγων, αλλά ταξινομούνται ως χωριστό είδος λόγω της συντομίας που τους χαρακτηρίζει και της θεματολογίας τους[5]. Πρώιμα δείγματα στρατωτικών παρακελεύσεων απαντούν ήδη στην *Ιλιάδα* του Ομήρου, στην ελεγειακή ποίηση του Καλλίνου και του Τυρταίου, στην τραγωδία και στον Ηρόδοτο[6].

Στις στρατιωτικές παρακελεύσεις χρησιμοποιούνταν κοινότυπα θέματα, όπως η αξία του θανάτου για την πατρίδα, η απόκτηση της εύνοιας των θεών, η άξια νίκη ή ο επάξιος θάνατος. Ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τις παρακελεύσεις, υιοθετώντας νέα θεματολογία· μέσω των λόγων αυτών, δηλαδή, προσπαθεί να πείσει, να προτρέψει, να παρηγορήσει ανάλογα με την περίσταση[7]. Έτσι στις στρατιωτικές παρακελεύσεις του Θουκυδίδη ο στρατηγός προσπαθεί να ενθαρρύνει και να εμψυχώσει τους στρατιώτες του, χωρίς φυσικά να τους οδηγεί στην υπεροψία, αναφέρεται στα μειονεκτήματα των εχθρών, ενώ υπενθυμίζει

[1] Βλ. Δημητρίου, *Περὶ ἑρμηνείας* § 228, ο οποίος επικρίνει τη μεγάλη έκταση της επιστολής του Νικία και θεωρεί ότι αυτή δεν ταιριάζει στο λογοτεχνικό είδος της επιστολής.

[2] Πρβλ. στο 3.52.3 τον όρο *δικασταί*.

[3] Σχετικά με το επιδεικτικό είδος των λόγων δες τη μονογραφία του Burgess 1902.

[4] Για τις στρατιωτικές παρακελεύσεις στην *Ιστορία* δες Leimbach 1985. Δες και Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013, 391, 400.

[5] Πρβλ. Zoido 2007, 152, 157-158, ο οποίος παρατηρεί ότι οι στρατιωτικές παρακελεύσεις δύσκολα μπορούν να ενταχθούν σε ένα από τα τρία είδη των τυποποιημένων ρητορικών λόγων. Και ο ίδιος ο Θουκυδίδης, προσθέτει, ξεχωρίζει τις στρατιωτικές παρακελεύσεις από τους συμβουλευτικούς λόγους, χρησιμοποιώντας τους όρους *παραίνεσις* ή *παρακέλευσις* στο αφηγηματικό πλαίσιο των λόγων. Σύμφωνα με τους Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013, 393-394 και υποσ. 9, το γεγονός ότι οι παρακελεύσεις αποτελούν χωριστή κατηγορία λόγων δηλώνεται με τη χρήση συγκεκριμένων ρημάτων, π.χ. *παραινεῖν, παρακελεύεσθαι*, τόσο πριν από το λόγο όσο και μέσα στην ίδια τη δημηγορία. Ο Hansen 1993, 167 υποστηρίζει ότι η στρατιωτική παρακέλευση ταιριάζει περισσότερο στο επιδεικτικό, παρά στο συμβουλευτικό είδος των λόγων, αφού σκοπός της είναι να ενθαρρύνει και όχι να πείσει.

[6] Δες Burgess 1902, 211, Solmsen 1975, 44, Hansen 1993, 161, 173 υποσ. 78, Pritchett 1994, 96, 52-70, και Zoido 2007, 142-144. Ο Hansen 1993, 173, θεωρεί το Θουκυδίδη ευρετή του είδους των στρατιωτικών παρακελεύσεων, οι οποίες εντοπίζονται και σε μεταγενέστερούς του ιστορικούς.

[7] Δες Zoido 2007, 142-143, 150, 157.

τις προηγούμενες νίκες των στρατιωτών του, συγκρίνοντας τις δυνάμεις τους με αυτές των εχθρών. Αντίθετα, σε περίπτωση ήττας ο στρατηγός αναφέρεται στην προηγούμενη ανεπαρκή προετοιμασία τους. Οι στρατηγοί αναφέρονται ακόμη στη σημασία της υπακοής στις διαταγές τους και της πειθαρχίας στο σχέδιο δράσης, τονίζουν την απόδοση τιμών στους νικητές και την τιμωρία των δειλών, καθώς και τις συνέπειες που θα έχει μία ενδεχόμενη ήττα. Αυτό το νέο μοντέλο στρατιωτικών παρακελεύσεων χρησιμοποιείται και από τις κατοπινές γενιές των ιστορικών[1].

Στις στρατιωτικές παρακελεύσεις ανήκουν ο λόγοι του Αρχίδαμου (2.11) πριν από την πρώτη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική, των Πελοποννησίων στρατηγών (2.87) και του Φορμίωνα (2.89) πριν από τη ναυμαχία στον Κορινθιακό κόλπο, του Δημοσθένη (4.10) πριν από τη ναυμαχία στην Πύλο, του Παγώνδα (4.92) και του Ιπποκράτη (4.95) πριν από τη ναυμαχία στο Δήλιο, του Βρασίδα (4.126) πριν από τη μάχη με τον Αρραβαίο και τους Ιλλυριούς, του Βρασίδα (5.9) πριν από τη μάχη στην Αμφίπολη, του Νικία (6.68) πριν από την πρώτη μάχη στις Συρακούσες, του Νικία (7.61-64) και του Γύλιππου (7.66-68) πριν από την τελευταία ναυμαχία στις Συρακούσες, και του Νικία (7.77) πριν από την αποχώρηση των Αθηναίων από τη Σικελία.

Ο διάλογος μπορεί να ταξινομηθεί ως χωριστό είδος λόγου. Σε αυτό το είδος ανήκουν ο διάλογος των Πλαταιέων με τον Αρχίδαμο στο 2.71-74, του Αμπρακιώτη κήρυκα με τους Αθηναίους στο 3.113 και των Αθηναίων με τους Μηλίους στο 5.85-113. Οι διάλογοι, καθώς και ο πολύ σύντομος λόγος του Πείσανδρου προς τους Αθηναίους στο 8.53, δεν εξετάζονται στην παρούσα διατριβή, λόγω της συντομίας τους που εμποδίζει τη διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων σχετικά με τη χρήση του αντιθετικού σχήματος σε αυτούς.

[1] Στρατιωτικές παρακελεύσεις απαντούν στον Ξενοφώντα, τον Πολύβιο, τον Αρριανό, το Διόδωρο και τον Πολύαινο. Αυτό το είδος λόγου παρατηρείται και στη λατινική λογοτεχνία, όπως στον Κούρτιο Ρούφο, τον Καίσαρα στο *De bello civili*, το Λίβιο, τον Τάκιτο στο έργο του *Annales* κ.τ.λ. Δες και Hansen 1993, 161-162, και Pritchett 1994, 70-95, 97-98. Πρβλ. και υποσ. 6 στην προηγούμενη σελ.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

1.8 Η ΠΙΣΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΩΝ ΔΗΜΗΓΟΡΙΩΝ

Στο μεθοδολογικό του κεφάλαιο[1] ο ιστορικός ενημερώνει τους αναγνώστες του για τον τρόπο, με τον οποίο συνέθεσε τις δημηγορίες που περιλαμβάνει στην *Ιστορία* του. Σημειώνει ότι ήταν δύσκολο να αποτυπώσει με ακρίβεια όσα ειπώθηκαν, είτε αυτά που ο ίδιος άκουσε, είτε αυτά που του ανέφεραν οι αυτόπτεις μάρτυρες, και ότι έγραψε τις δημηγορίες, όπως του φαινόταν εύλογο ότι θα μπορούσε να είχε μιλήσει ο κάθε ένας ομιλητής ανάλογα με την περίσταση, μένοντας όσο το δυνατόν πιο κοντά στη γενική ιδέα των όσων πραγματικά ειπώθηκαν. Ακολούθως παρατίθενται όσα γράφει ο ίδιος ο Θουκυδίδης στο 1.22.1:

> *Καὶ ὅσα μὲν λόγῳ εἶπον ἕκαστοι ἢ μέλλοντες πολεμήσειν ἢ ἐν αὐτῷ ἤδη ὄντες, χαλεπὸν τὴν ἀκρίβειαν αὐτὴν τῶν λεχθέντων διαμνημονεῦσαι ἦν ἐμοί τε ὧν αὐτὸς ἤκουσα καὶ τοῖς ἄλλοθέν ποθεν ἐμοὶ ἀπαγγέλλουσιν· ὡς δ' ἂν ἐδόκουν ἐμοὶ ἕκαστοι περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων τὰ δέοντα*[2] *μάλιστ' εἰπεῖν, ἐχομένῳ ὅτι ἐγγύτατα τῆς ξυμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων, οὕτως εἴρηται.*

Πολλοί μελετητές προσπάθησαν να εξηγήσουν τα λεγόμενα του ιστορικού, θεωρώντας είτε ότι οι δημηγορίες αποτελούν αυθεντικούς λόγους που είχαν πράγματι εκφωνηθεί, είτε ότι πρόκειται για αποκυήματα της φαντασίας του ιστορικού με ελάχιστη δόση αλήθειας[3].

Στην πρώτη περίπτωση οι μελετητές υποστηρίζουν την πιστή απόδοση εκ μέρους του ιστορικού των αυθεντικών λόγων που είχαν εκφωνηθεί κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου, αποδίδοντας ειλικρινείς προθέσεις σε όσα εξαγγέλλει στο

---

[1] Το μεθοδολογικό κεφάλαιο του Θουκυδίδη είναι πολύ σημαντικό, αφού κάτι παρόμοιο απουσιάζει από τον Ηρόδοτο και γενικά από την πρώιμη ελληνική λογοτεχνία. Δες και Rhodes (Rhodes 1994, 8, Rhodes 2014, 7). Μεθοδολογικοί πρόλογοι, στους οποίους γίνεται αναφορά στην αυθεντικότητα ή στην ακρίβεια των λόγων και στη διαδικασία συγγραφής τους, είναι σπάνιοι στους ιστορικούς της αρχαιότητας. Ο Hornblower 1991, 59, θεωρεί ως εξαίρεση την αρχή του έργου *Ἀνάβασις* του Αρριανού. Ο Ηρόδοτος στο 3.80 των *Ἱστοριῶν* του αναφέρεται βέβαια στην αξιοπιστία των λόγων του, προσπαθώντας να προλάβει τυχόν ενστάσεις του ακροατηρίου του: *καὶ ἐλέχθησαν λόγοι ἄπιστοι μὲν ἐνίοισι Ἑλλήνων, ἐλέχθησαν δ' ὦν*. Ο Πολύβιος στις *Ἱστορίας* του θέτει ως κριτήριο την αλήθεια των έργων και των λόγων, έχοντας συναίσθηση της ευθύνης του ιστορικού: *τῶν δὲ πραχθέντων καὶ ῥηθέντων κατ' ἀλήθειαν αὐτῶν μνημονεύειν πάμπαν, (κ)ἂν πάνυ μέτρια τυγχάνωσιν ὄντα* (2.56.10). Για τις μεθοδολογικές αρχές που θέτει ο Πολύβιος στο έργο του δες 2.56.11-12, 12.25b 1, 29.12.6, 36.1.6-7. Και ο Διόδωρος Σικελιώτης στη *Βιβλιοθήκην Ἱστορικὴν* 20.2.1-2 τονίζει τη χρησιμότητα των δημηγοριών στο έργο του.

[2] Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς στο έργο του *Περὶ Θουκυδίδου* επικρίνει το περιεχόμενο των θουκυδίδειων δημηγοριών, θεωρώντας το σε κάποιες περιπτώσεις ακατάλληλο για την περίσταση. Στην § 41 του εν λόγω έργου του επικρίνει το διάλογο των Μηλίων, επειδή κατά τη γνώμη του δε συμβαδίζει με αυτά που υπόσχεται ο Θουκυδίδης στο μεθοδολογικό του κεφάλαιο, αφού παρουσιάζει με άσχημο τρόπο τους Αθηναίους, ενώ εκθειάζει τους Μηλίους. Αντίθετα στο ίδιο σημείο επαινεί το διάλογο των Πλαταιέων με τον Αρχίδαμο, θεωρώντας κατάλληλα τα λόγια του βασιλιά των Σπαρτιατών υπό τις τότε περιστάσεις. Στις §§ 44-45 κρίνει ακατάλληλο για την τότε συγκυρία το λόγο του Περικλή στο 2.60-64, ενώ στην § 48 σχολιάζει το λόγο του Ερμοκράτη στο 7.76-80, επισημαίνοντας τα θετικά και αρνητικά του στοιχεία.

[3] Για συζήτηση του μεθοδολογικού κεφαλαίου του Θουκυδίδη δες Luschnat 1970, 1162-1183 και τη βιβλιογραφία που παρατίθεται στις υποσημειώσεις των σελίδων 39-40.

μεθοδολογικό του κεφάλαιο ο ιστορικός. Ο Θουκυδίδης, σημειώνουν, επιλέγει τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα λόγων από τις χιλιάδες που θα είχαν εκφωνηθεί, τα οποία θα τον βοηθούσαν να εξηγήσει τα κίνητρα του πολέμου[1].

Άλλοι μελετητές πιστεύουν ότι οι λόγοι που καταγράφονται εκφωνήθηκαν πράγματι στο σύνολό τους ή τουλάχιστον στην πλειοψηφία τους και υποστηρίζουν την αυθεντικότητα του γενικού περιεχομένου των λόγων, δηλαδή της κύριας θέσης ή της κεντρικής ιδέας των ομιλητών, άλλοτε σε μικρότερο και άλλοτε σε μεγαλύτερο βαθμό, ανάλογα με τις πληροφορίες που διέθετε ο ιστορικός. Αποδίδουν μεγαλύτερη αξιοπιστία στις δημηγορίες, τις οποίες θα μπορούσε να είχε παρακολουθήσει ο ιστορικός, κυρίως αυτές των πρώτων βιβλίων, ή σε αυτές, για τις οποίες θα μπορούσε να εξασφαλίσει ακριβείς πληροφορίες. Θεωρούν, ωστόσο, ότι η επιλογή και η παρουσίαση των επιχειρημάτων που χρησιμοποιούνται, οι ιδέες που εκφράζονται και το ύφος των λόγων[2] ανήκει στον ιστορικό, αφού στόχος του ήταν να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της *Ιστορίας* του και να τονίσει τα στοιχεία που ο ίδιος θεωρούσε σημαντικά και κατάλληλα ανάλογα με την περίσταση. Η λεκτική επεξεργασία των λόγων, επισημαίνουν, δικαιολογεί και τις αντιστοιχίες ανάμεσα σε κάποιες δημηγορίες. Υποστηρίζουν, επομένως, ότι οι δημηγορίες της *Ιστορίας* αποτελούν θουκυδίδειες εκδοχές των αυθεντικών λόγων. Επισημαίνουν ακόμη ότι δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα σύγχρονα μέσα πρόσβασης στα αυθεντικά κείμενα, αφού κατά λέξη αναφορές των λόγων δεν ήταν τότε διαθέσιμες[3].

---

[1] Δες Hudson-Williams 1951, 73, Kagan (Kagan 1969, 228 υποσ. 14, Kagan 1974, 366, Kagan 1995, 77 υποσ. 25), Millar 1976, 9-10, Cogan (Cogan 1981, X-XIII, XV, Cogan 1981 (2), 6 και υποσ. 11), και Cook 1985, 28-29.

[2] Αξίζει να σημειωθεί ότι όλοι οι ομιλητές των θουκυδίδειων δημηγοριών, ανεξαρτήτως καταγωγής, παρουσιάζονται να μιλούν στην αττική διάλεκτο. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1981, 395, Francis 1991, 212, και Marincola 2007, 121.

[3] Δες Thomas 1840, 28, Jebb 1880, 275-276, 279, 297, 306, Blass 1887, 233-235, Marchant (Marchant 1891, liii, lxi, Marchant 1905, xxxv υποσ. 1, xlv, Marchant 1909, xxxiv), Holmes 1903 (3), 2, Norden 1915, 87 και υποσ. 2, 88-91, Rittelmeyer 1915, 113-114, Classen – Steup 1919, LII, Aly 1928, 367-369, Cochrane 1929, 26, Powell 1936, 174, Gomme (Gomme 1937, 160, 165-166, 171, 176, 185, Gomme 1954, 141-142, Gomme 1972, 140-141), Patzer 1937, 33-55, Finley (Finley 1938, 27-68, Finley 1942, 45, 63, 68, 72-73, 103, 107-108, 254, 256, 279, 290, Finley 1975, 32), Grover Cleveland 1941, 8-11, Hudson – Williams (Hudson – Williams 1948, 79, Hudson – Williams 1950, 162-163, 165), Adcock (Adcock 1951, 3-4, Adcock 1963, 27-29, 122), Brunt 1952, 88, Jones 1953, 20, de Ste. Croix (de Ste. Croix 1954, 2, de Ste. Croix 1972, 11), Kennedy (Kennedy 1959, 132-133, Kennedy 1963, 48), Jaeger 1959, 428-429, Bradeen 1960, 261 και υποσ. 23, de Wet 1963, 106-107, Strauss 1964, 142, 164-165, 174, Dover (Dover 1965, xi-xii, Dover 1965 (2), xi-xii, Dover 1973, 22, Dover 1983, 59), Grube 1965, 35-36 υποσ. 1, Walbank 1965, 4, 8, 11, Wille 1965, 700-716, Winnington-Ingram 1965, 70, 80, de Romilly 1967, 236-238, Legon 1968, 201 υποσ. 3, Liebeschuetz 1968, 297-298 και υποσ. 77, Usher 1969, 47, 57, Erbse (Erbse 1970, 65, Erbse 1989, 132-134), Grant (Grant 1970, 89-91, Grant 1995, 47), Gruen 1971, 329, Guthrie 1971, 85, Egermann 1972, 575-586, Hammond 1973, 49-52, Raubitschek 1973, 35, Kagan 1975, 76-78, 89 (ενώ σε άλλες του δημοσιεύσεις αποδέχεται την αυθεντικότητα των λόγων χωρίς να υπεισέρχεται στο ζήτημα του ύφους τους (δες πιο πάνω την υποσ. 1)), Lateiner 1975, 175 και υποσ. 1, Macleod (Macleod 1975, 68-69, Macleod 1978, 64), Solmsen 1975, 32 και υποσ. 35, Tasolambros 1979, 128, 139-140, Ziolkowski 1981, 189, 201-202, Rokeah 1982, 392, 395, Wilson 1982, 100-101, Fornara 1983, 143, 145, 151, 155, Leimbach 1985, 128-133, Bloedow 1987, 64, Hornblower (Hornblower 1987, 46, 71-72, Hornblower 1991, 59-60), Rhodes (Rhodes 1987, 164 υποσ. 29, Rhodes 1988, 8, 214, 258, Rhodes 1994, 8-9, Rhodes 1994 (2), 164, Rhodes 1998, 7, Rhodes 2009, xxxv- xxxvi, Rhodes

Κάποιοι μελετητές διαχωρίζουν τους λόγους σε δύο ευρύτερες κατηγορίες: σε αυτούς που πραγματικά εκφωνήθηκαν και διαμορφώθηκαν λεκτικά από τον ιστορικό και σε πλαστές δημηγορίες που αποτελούν ελεύθερες συνθέσεις του ιστορικού, αφού με την πάροδο του χρόνου, όπως υποστηρίζουν, ο ιστορικός απομακρύνθηκε από τις αρχές που είχε ο ίδιος θέσει στο μεθοδολογικό του κεφάλαιο[1].

Τέλος, άλλοι μελετητές θεωρούν ότι οι δημηγορίες που καταγράφονται στην *Ιστορία* δεν εκφωνήθηκαν ποτέ, αποτελούν ελεύθερες και υποκειμενικές συνθέσεις του ιστορικού τόσο όσον αφορά στο ύφος όσο και ως προς το περιεχόμενό τους και ότι αυτές χρησιμοποιούνται από τον ιστορικό ως εκφραστικό μέσο, για να σχολιάσει τα γεγονότα και να αντλήσει διδάγματα μέσα από αυτά[2].

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Θουκυδίδης και γενικά οι Έλληνες της εποχής του, ζώντας σε μία προφορική κοινωνία, στην οποία πολλές εργασίες διεξάγονταν χωρίς να καταφεύγουν στο γραπτό λόγο, και δίνοντας μεγάλη σημασία στον προφορικό λόγο, μέσω του οποίου λαμβάνονταν οι πολιτικές αποφάσεις, θα είχαν μεγαλύτερες ικανότητες απομνημόνευσης από ότι εμείς σήμερα[3]. Δε μπορεί ακόμη να παραγνωριστεί ο ισχυρισμός του ιστορικού για

2014, 7-9, 206), Bury 1988, 96-9.7, Plant 1988, 202, Woodman 1988, 11-12, Hogan 1989 3-4, Marincola (Marincola 1989, 222-223, Marincola 2001, 82, Marincola 2007, 120-122), Badian 1990, 72, Bicknell 1990, 174-177, Develin 1990, 58-59, Cole 1991, 104-105, Pelling (Pelling 1991, 122 υποσ. 7, Pelling 2000, 116-117, 119-120), Connor 1992, 94-95 και υποσ. 12, Badian (Badian 1992, 189-190, Badian 1993, 114-115, 146), Hammond 1992, 146, Kallet-Marx 1993 (2), 75-76 υποσ. 18, Moles 1993, 104-106, Swain 1993, 39, 41-44, Orwin 1994, 207-208, 210-212, Pritchett 1994, 50-52, 58 υποσ. 20, Sicking 1995, 405, Τσακμάκη (Τσακμάκη 1995, 54-55, Τσακμάκη 1998, 250-251, Τσακμάκη 2012, 2, Τσακμάκη 2017, 271-274, 278), Crane 1996, 68-69, 73, Hanson 1996, xvi, Yunis (Yunis 1996, 61-65, Yunis 2003, 201 υποσ. 38), Allison 1997, 222-223, Luce 1997, 72, Shrimpton 1997, 61, 195-196, Garrity 1998, 364-365, 373-375, Rood 1998, 46-48, Laird 1999, 145, Winton 1999, 531-533, Debnar (Debnar 2000, 165 υποσ. 19, Debnar 2001, 15, 17-19), Fauber 2001, 37-38, 41, Duff 2003, 34, Cartledge & Debnar 2006, 574, Etman 2006, 55, 59, Frolov 2006, 114-115, Greenwood 2006, 64-65, 68, 76, 81, Luginbill 2006, 21-22, 37-38, Παναγόπουλο 2006, 150-151, Χαραλαμπάκη 2006, 136-137, 148, Fox & Livingstone 2007, 548-550, Porciani 2007, 328, 333-334, Usher 2007, 222, Fulkerson 2008, 121-122, Ρεγκάκο 2009, 197-198, Nicolai 2011, 159, 168 και υποσ. 37, και Wade-Gery & Denniston 2012, 1473.

[1] Δες Pohlenz 1919, 95-138, Andrewes 1962, 64-71, Gomme, Andrewes, Dover 1981, 395-398, Rusten 1989, 8, 12, 14, Schadewaldt 1982, 324-329, και Will 2016, 55-56. Αντίθετα ο Proctor 1980, 154-155, 164-166, 201, θεωρεί ότι οι λόγοι των τελευταίων βιβλίων είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα από ότι των πρώτων βιβλίων που αποτελούν, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, ελεύθερες συνθέσεις του ιστορικού, όπως και οι στρατιωτικές παρακελεύσεις.

[2] Δες Livingstone 1943, XXVII, Collingwood 1946, 30-31, Pearson 1947, 41, 45, Schmid (Schmid 1948, 144, 162, Schmid 1955, 220-233), North 1956, 239, Schwartz 1960, 25-27, 105, Wallace 1964, 251, Flashar 1969, 5-6, Grayson 1972, 63 υποσ. 2, 65, 73, Grant 1974, 89, Cawkwell 1975, 66, Momigliano 1978, 6, Parry 1981, 178-179, Alty 1982, 4, Cairns 1982, 203, Woodman 1988, 13, Westlake 1989, 211, Heath 1990, 385-400 (αναφερόμενος στους λόγους Αθηναίων ομιλητών), Μικρογιαννάκη 1991, 27, 31, 38, 41-42, Arnold 1992, 45, Tompkins (Tompkins 1993 (2), 2 και 4, Tompkins 2013, 459-460, 463), Ober 1994, 107, Κακριδή 2000, 59-60, Grethlein 2010 (2), 328-329, και Schmitz 2010, 46-47. Ο Hansen (Hansen 1993, 162, 165-166, 171-173, 179, Hansen 1998, 46, 57-58), θεωρεί ότι όλες οι στρατιωτικές παρακελεύσεις, που απαντούν στην αρχαία ιστοριογραφία από το Θουκυδίδη μέχρι τον Τάκιτο, είναι πλαστές και ότι αποτελούν λογοτεχνικές συνθέσεις των ιστορικών και όχι ακριβείς καταγραφές αυτών που πραγματικά ειπώθηκαν, αφού, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, η πραγματική στρατιωτική παρακέλευση αποτελούσε μία απλή στρατιωτική διαταγή, περιορισμένη σε μερικές προτάσεις ή αποφθέγματα. Οι Τσακμάκης & Θεμιστοκλέους 2013, 391-392 και υποσ. 3 συμφωνούν με την άποψη του Hansen. Και ο Marincola 2007, 128, αμφισβητεί επίσης την αυθεντικότητα των στρατιωτικών παρακελεύσεων στην αρχαία ιστοριογραφία.

[3] Δες Gomme – Andrews – Dover 1981, 394, Woodman 1988, 12, και Pritchett 1994, 50.

σαφήνεια, αφού όταν δημοσιεύτηκε η *Ιστορία* ζούσαν ακόμη οι άνθρωποι που είχαν βιώσει τα γεγονότα. Πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι κάποιοι λόγοι που εκφωνούνται διαδοχικά, σε διαφορετικές περιοχές, απαντούν ο ένας στα επιχειρήματα του άλλου, παρόλο που ο ένας ομιλητής δε θα είχε τη δυνατότητα να ακούσει τα επιχειρήματα της αντίπαλης πλευράς[1]. Δύναται βέβαια να υποτεθεί ότι τα επιχειρήματα που θα χρησιμοποιούνταν ήταν αναμενόμενα, οπότε ο ένας ομιλητής θα υποψιαζόταν τα επιχειρήματα που θα χρησιμοποιούσε ο αντίπαλός του και θα φρόντιζε να τα αντικρούσει.

Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, ο Θουκυδίδης δε θα μπορούσε να καταγράψει αυτούσιους τους λόγους που σίγουρα θα είχαν εκφωνηθεί κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, αλλά θα είχε υπόψη του είτε από αυτοψία είτε από τους πληροφοριοδότες του τα επιχειρήματα (στην ολότητά τους ή εν μέρει) που είχε χρησιμοποιήσει ο εκάστοτε ομιλητής. Το ύφος, ωστόσο, και η γλωσσική επένδυση των λόγων ανήκει αναμφισβήτητα στον Αλιμούσιο ιστορικό. Επομένως, η χρήση συγκεκριμένων αντιθέσεων στις δημηγορίες αποτελεί συνειδητή επιλογή του ίδιου του Θουκυδίδη.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Πρβλ. τους λόγους των Πελοποννησίων στρατηγών (2.87) και του Φορμίωνα (2.89), των Κορινθίων (1.120-124) και του Περικλή (1.140-144), του Παγώνδα (4.92) και του Ιπποκράτη (4.95), του Νικία (7.61-64) και του Γύλιππου (7.66-68) κ.ά.

1.9 Ο ΥΦΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΣΤΗ ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΑ *ΙΣΤΟΡΙΑ*

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η συντριπτική πλειοψηφία των μελετητών αποδίδει την υφολογική επένδυση των θουκυδίδειων δημηγοριών στον ίδιο τον ιστορικό. Αυτή η παρατήρηση εντοπίζεται ήδη από την αρχαιότητα. Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς[1] στην *Πρὸς Πομπήιον Γέμινον ἐπιστολὴν* § 3.20 είχε παρατηρήσει ότι το ύφος των δημηγοριών που ενσωματώνονται στην *Ιστορία* είναι ομοιόμορφο και αποτελεί δημιουργία του ιστορικού: *ὁμοειδὴς γὰρ οὗτος* [*scil. ὁ Θουκυδίδης*] *ἐν πᾶσι, κἀν ταῖς δημηγορίαις μᾶλλον ἢ ταῖς διηγήσεσιν*. Η παρατήρηση αυτή αποτέλεσε κοινό τόπο στη βιβλιογραφία[2] και δεν περιορίζεται μόνο στην περίπτωση του ιστορικού και των δημηγοριών του, αλλά αναφέρεται σε όλη την αρχαιοελληνική λογοτεχνία, η οποία εκλαμβάνεται ως απρόσωπη[3]. Ο ρήτορας Λυσίας θεωρείτο ο πρώτος αρχαίος Έλληνας που έγραψε ρητορικούς λόγους, λαμβάνοντας υπόψη το χαρακτήρα των ομιλητών του. Αυτό είχε ήδη παρατηρήσει και ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς στο έργο του *Περὶ Λυσίου* § 8: *ἀποδίδωμί τε οὖν αὐτῷ καὶ τὴν εὐπρεπεστάτην ἀρετήν, καλουμένην δὲ ὑπὸ πολλῶν ἠθοποιΐαν*[4].

Παρόλο που το ύφος των θουκυδίδειων δημηγοριών θεωρήθηκε από τους μελετητές ομοιόμορφο, σε ορισμένες δημηγορίες εντοπίζονται τυπικά χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν τον έναν ομιλητή από τον άλλο και διακρίνουν τον τρόπο σκέψης του. Ο χαρακτηρισμός των προσώπων επιτυγχάνεται εκτός από τις δημηγορίες και μέσω έμμεσων

[1] Ο Gomme 1937, 161, σημειώνει ότι ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, μελετώντας τις δημηγορίες, θεωρούσε το Θουκυδίδη ως λογοτέχνη και όχι ως ιστορικό.

[2] Ο ιστορικός θεωρείται ότι έγραψε τις δημηγορίες του σε ομοιόμορφο ύφος, χωρίς να καταβάλλει οποιαδήποτε προσπάθεια να μιμηθεί τις ιδιαιτερότητες των διαφόρων ομιλητών, οι οποίοι παρουσιάζονται μόνο με τυπικά χαρακτηριστικά: ο Περικλής είναι ο ηγέτης, ο Κλέων ο δημαγωγός και ο Βρασίδας ο στρατηγός. Ακόμα και οι πρωταγωνιστές της αφήγησης, υποστηρίζουν κάποιοι μελετητές, εκπροσωπούν μάλλον τις πόλεις τους και την εποχή τους παρά τους ίδιους. Οι μελετητές αυτοί εντοπίζουν μία μικρή υφολογική διαφοροποιήση των λόγων σε ορισμένες περιπτώσεις, δίνοντας ως κύριο παράδειγμα το λόγο του Σθενελαΐδα στο 1.86. Δες Jebb 1880, 295-296, 306, Blass 1887, 234, Gomme (Gomme 1937, 166, Gomme 1972, 141, 170, Gomme, Andrewes, Dover 1981, 397), Grover Cleveland 1941, 112, Livingstone 1943, XXVII, Collingwood 1946, 30, Schmid 1948, 171-173, Wassermann 1956, 33-34, Strasburger 1958, 17, Adcock 1963, 33, Dover (Dover 1965, xi, Dover 1965 (2), xi, Dover 1973, 23), Usher 1969, 46-47, 57, Grant (Grant 1970, 90 και υποσ. 8, Grant 1995, 47), Westlake 1971, 497, Hunter 1973, 8-9, Rhodes (Rhodes 1988, 8, Rhodes 1994, 8, Rhodes 2009, xxxv, Rhodes 2014, 8), Easterling & Knox 1989, 33-34, Cole 1991, 105, Crane 1996, 65, 68, και Duff 2003, 37.

[3] Δες Woolf 1951, 39-59.

[4] Ο Kennedy 1963, 92, 135, είχε παρατηρήσει ότι οι ρητορικοί λόγοι του Λυσία χαρακτηρίζονταν από *ἠθοποιίαν*, από την τεχνική, δηλαδή, μέσω της οποίας αποτυπωνόταν στους λόγους ο χαρακτήρας του ομιλητή. Ο Kennedy χαρακτηρίζει ακόμη το Λυσία ως το μεγαλύτερο δεξιοτέχνη της ρητορικής *ἠθοποιίας*. Σύμφωνα με το Finley 1942, 281, ο Λυσίας, ακολουθώντας το σοφιστή Θρασύμαχο, προσάρμοσε το ύφος των λόγων του στον ατομικό χαρακτήρα του κάθε ομιλητή. Μέχρι τότε όμως, προσθέτει, οι ομιλητές δε διέφεραν μεταξύ τους σε σημαντικό βαθμό.

σχολίων που παρεμβάλλει ο ιστορικός, μέσω της δράσης των προσώπων στην αφήγηση ή και μέσω των παρεμβάσεών τους σε πλάγιο λόγο[1].

Ο Όμηρος και ο Ηρόδοτος περιέγραφαν τους χαρακτήρες τους με απλά επίθετα, ενώ απείχαν από πιο λεπτομερή κριτική, επιτρέποντας στους ακροατές τους να κρίνουν και να αξιολογήσουν τον κάθε χαρακτήρα με βάση τα λόγια και τα έργα του[2].

Ο Luginbill παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης ήταν ο πρώτος που απέδωσε ξεχωριστά χαρακτηριστικά σε ομάδες ανθρώπων, ενώ αντίθετα ο Ηρόδοτος επικεντρώθηκε στα προσωπικά κίνητρα του κάθε ατόμου και τόνισε την ενότητα των Ελλήνων παρά τις μεταξύ τους διαφορές[3].

Ο Pearson πιστεύει ότι οι χαρακτήρες στο έργο του Θουκυδίδη (και άλλων αρχαίων συγγραφέων του 5ου – 4ου αι. π.Χ.) περιγράφονται με ζωντάνια, ενώ στα προηγούμενα χρόνια ήταν συμβατικοί. Το ενδιαφέρον για το χαρακτηρισμό των προσώπων, σημειώνει, αυξήθηκε με την ανάπτυξη του αττικού δράματος και της ρητορικής, όταν οι ομιλητές στα δικαστήρια καλούνταν να παρουσιάσουν το χαρακτήρα των ιδίων και των πελατών τους με ρεαλιστικό τρόπο, ώστε να πείσουν το δικαστήριο[4]. Ο Θουκυδίδης και ο μεταγενέστερός του Ξενοφώντας, προσθέτει, ασκούσαν κριτική στους χαρακτήρες τους, σε αντίθεση με τον Ηρόδοτο. Ο πραγματικός χαρακτηρισμός των προσώπων, υποστηρίζει, αρχίζει μόνο όταν οι ιστορικοί γράφουν για σύγχρονά τους πρόσωπα που είχαν δει και για τα οποία είχαν ακούσει οι ίδιοι. Με την ανάπτυξη της δημοκρατίας, καταλήγει, οι άνθρωποι αποκτούν την εμπειρία να κρίνουν ένα δημόσιο πρόσωπο με βάση τις ομιλίες του[5].

Ο Μαρκελλίνος στη βιογραφία του για το Θουκυδίδη είχε ήδη παρατηρήσει ότι ο ιστορικός ήταν *δεινὸς ἠθογραφῆσαι* (§ 50). Πιο κάτω στην § 51 παρουσιάζει τον ιστορικό

---

[1] Ο Finley 1942, 256, 279, 280-281, μελετώντας τις θουκυδίδειες δημηγορίες παρατηρεί ότι οι αρχαίοι ιστορικοί, ανάμεσά τους και ο Θουκυδίδης, υιοθετούσαν στις δημηγορίες τους ένα ομοιόμορφο ύφος που το διατηρούσαν σε ολόκληρο το έργο τους. Ο Θουκυδίδης, συνεχίζει, δε χαρακτηρίζει τους ομιλητές του διαφοροποιώντας το ύφος ή τη χρήση των λέξεων, αλλά διανοητικά από τη διαφορετική στάση τους στα διάφορα ζητήματα και από το είδος της επιχειρηματολογίας που χρησιμοποιούσε ο καθένας. Ο Ellis 1979, 56, 58, θεωρεί το χαρακτηρισμό ως χρήσιμο και σημαντικό μηχανισμό για την ανάλυση του Θουκυδίδη. Ο Zadorojnyi 1998, 302-303, είχε παρατηρήσει ότι οι ομηρικοί απόηχοι που απαντούν στην επιστολή του Νικία βοηθούν στο χαρακτηρισμό του και θεωρεί ότι πρόκειται για πρώιμο παράδειγμα της τεχνικής της *ἠθοποιίας*. Σύμφωνα με τους Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013, 395-396, οι τρεις παρακελεύσεις του Νικία συμβάλλουν στο χαρακτηρισμό του: η ασυνέπειά του να χειριστεί θέματα, όπως η «προετοιμασία» και η «τύχη» δείχνουν την ανεπάρκειά του ως στρατιωτικού ηγέτη. Για όμοιες παρατηρήσεις δες Smith (Smith 1903, 370, Smith 1928, xvii), Nestle 1914, 650, Norden 1915, 87 υποσ. 2, Rittelmeyer 1915, 114-116, 123-126, Finley 1938, 53, Pearson 1947, 42, Stahl (Stahl 1973, 61, Stahl 2003, 173-174), Macleod 1974, 385-386, Millar 1976, 10, Cooper 1979, 36 υποσ. 9, Hornblower 1987, 57, Bury 1988, 96-97, 102-103, Powell 1989, 177, Meister 1990, 51, Etman 2006, 61, Marincola 2007, 129, Pitcher 2007, 107, Usher 2007, 224-225, 234, και Wade-Gery & Denniston 2012, 1474.

[2] de Bakker 2013, 26.

[3] Luginbill 1990, 7-10.

[4] Pearson 1954, 136.

[5] ό.π., 144-145. Σύμφωνα με τον de Bakker 2013, 29, οι κρίσεις των χαρακτήρων του Θουκυδίδη οφείλονταν ενδεχομένως στη σύγχρονή του συζήτηση για το ρόλο που διαδραμάτιζαν οι εξέχουσες πολιτικές φυσιογνωμίες στην Αθήνα κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου.

ως *ἠθῶν μιμητὴν καὶ ἄριστον διαγραφέα*, ενώ αργότερα (§ 57) παρατηρεί ότι *τοῖς ὑποκειμένοις προσώποις πρέποντας καὶ ἁρμόζοντας συντιθέντα τοὺς λόγους*. Ωστόσο, πιο κάτω στην ίδια παράγραφο κατηγορεί το Θουκυδίδη, επειδή *τὸ ἄπλαστον καὶ ἀνηθοποίητον ἐπετήδευσε*, αφού απέδωσε *λόγους εἰρωνείας καὶ πανουργίας* στους πρωταγωνιστές της *Ιστορίας* του (Περικλή, Αρχίδαμο, Νικία, Βρασίδα), τους οποίους χαρακτηρίζει *μεγαλόφρονας, γενναίους* και *ἔχοντας ἡρωικὴν δόξαν*. Σημειώνει βέβαια παρενθετικά: *σῴζων κἀν τούτοις τὸ προσῆκον καὶ τῇ τέχνῃ δοκοῦν* και ακολούθως γενικεύει λέγοντας ότι: *τεχνίτου γὰρ ἀνδρὸς φυλάξαι τοῖς προσώποις τὴν ἐπιβάλλουσαν δόξαν*. Και ο Ερμογένης στο *Περὶ ἰδεῶν* 2.12 § 398 είχε παρατηρήσει ότι: *ἔτι ὡς ἱστορικὸς ὁ Θουκυδίδης κέχρηται μὲν καὶ μιμήσει κατά τε τὰς δημηγορίας καὶ ἔν τισι διαλόγοις*.

Φαίνεται έτσι ότι ο ιστορικός εφαρμόζει την αρχή που είχε θέσει ο ιστοριογράφος Καλλισθένης: *δεῖ τὸν γράφειν τι πειρώμενον μὴ ἀστοχεῖν τοῦ προσώπου, ἀλλ' οἰκείως αὐτῷ τε καὶ τοῖς πράγμασι τοὺς λόγους θεῖναι*[1], ότι δηλαδή οι λόγοι πρέπει να προσαρμόζονται στα γεγονότα και στο χαρακτήρα των ομιλητών. Σύμφωνα με τον Jacoby, η αξίωση του Καλλισθένη αποτελεί συνέχεια της θουκυδίδειας μεθοδολογίας στο 1.22.1 που αναφέρεται, σύμφωνα με τον ίδιο, στην ύπαρξη χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της κάθε προσωπικότητας στην ιστοριογραφία[2]. Όμοια και ο Λουκιανός στην πραγματεία του *Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν* § 58 σημειώνει: *Ἢν δέ ποτε λόγους ἐροῦντά τινα δεήσῃ εἰσάγειν, μάλιστα μὲν ἐοικότα τῷ προσώπῳ καὶ τῷ πράγματι οἰκεῖα λεγέσθω, ἔπειτα ὡς σαφέστατα καὶ ταῦτα. πλὴν ἐφεῖταί σοι τότε καὶ ῥητορεῦσαι καὶ ἐπιδεῖξαι τὴν τῶν λόγων δεινότητα*. Οι λόγοι, δηλαδή, πρέπει να ταιριάζουν στο πρόσωπο και στην περίσταση, να είναι σαφείς, ενώ η επέμβαση του ρήτορα θεωρείται επιτρεπτή.

Ο Θουκυδίδης σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποιεί την τεχνική του Ομήρου και του Ηροδότου και χαρακτηρίζει τα άτομα μέσα από τα έργα και τα λόγια τους, ενώ σε άλλες περιπτώσεις ακολουθεί μία ερμηνευτική προσέγγιση, παρουσιάζοντάς τους σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, μέσα στο οποίο ο ακροατής ή ο αναγνώστης αξιολογεί τις πράξεις τους[3]. Βέβαια, η συνήθης πρακτική του Θουκυδίδη είναι να επιβάλλει κρίσεις στο μυαλό του αναγνώστη με έμμεσο τρόπο, μέσω της αφήγησης και των δημηγοριών[4]. Αξίζει να

[1] *FGrH* 2b, 124 F 44.
[2] Jacoby, *Kommentar*, 431.
[3] de Bakker 2013, 30.
[4] Westlake 1968, 6. Ο Gomme 1954 (2), 2, είχε ήδη παρατηρήσει ότι η τακτική του Θουκυδίδη είναι να αφήνει τον αναγνώστη να δημιουργεί τις δικές του κρίσεις σχετικά με τη διαγωγή των χαρακτήρων. Ο Θουκυδίδης, σύμφωνα με τον Westlake 1962, 277-278, δε χρησιμοποιεί κρίσεις για τους χαρακτήρες του, αλλά σε πολλές περιπτώσεις οι κρίσεις που οι αναγνώστες της *Ιστορίας* θεωρούν δικές τους είναι στην πραγματικότητα αυτές του ιστορικού, τις οποίες ο ίδιος επιβάλλει στο μυαλό τους με την επιλογή και την ταξινόμηση του υλικού, με την έμμεση αποδοχή και την κριτική, με την αντίθεση ή την έμφαση ανάλογα. Εξάλλου, όπως αναφέρει και ο Badian 1990, 48-49, ο Θουκυδίδης στην πραγματικότητα δεν προσφέρει καμία εναλλακτική επιλογή στον αναγνώστη του πέρα από τη δική του άποψη και το δικό του συμπέρασμα που απορρέει μέσα από την

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

σημειωθεί, ωστόσο, ότι στην αρχαία ιστοριογραφία τα χαρακτηριστικά των ατόμων ή των ομάδων δεν αξιολογούνται μόνο από τον αφηγητή, αλλά και από τα ίδια τα άτομα μέσα από την αφήγηση[1]. Οι κρίσεις των ομιλητών δεν ταυτίζονται πάντα με αυτές του ιστορικού, αφού οι ομιλητές δεν ενδιαφέρονται για την αλήθεια, αλλά για τα συμφέροντα της πόλης ή των ομοϊδεατών τους[2].

Οι κρίσεις για ένα χαρακτήρα εμφανίζονται ενίοτε στην εισαγωγή και στην έξοδό του από την *Ιστορία* και έτσι δημιουργούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο αξιολογούνται οι πράξεις και τα λόγια του[3]. Συνήθως, όταν ο Θουκυδίδης εισάγει πρόσωπα στο έργο του αναφέρεται σε αυτά με συντομία. Η πιο σύντομη και απλή μορφή εισαγωγής είναι η χρήση του πατρωνυμικού του εκάστοτε προσώπου[4]. Βέβαια, ο Θουκυδίδης σχολιάζει τα πρόσωπα της *Ιστορίας* του όχι απαραίτητα στην πρώτη τους εμφάνιση, αλλά και σε σημεία που ο ίδιος θεωρεί σημαντικά[5]. Ο ιστορικός ενδιαφέρεται περισσότερο για τη στρατιωτική και πολιτική ικανότητα ή ανικανότητα των πρωταγωνιστών του, επειδή αυτές οι ιδιότητες είχαν μεγαλύτερο αντίκτυπο στην έκβαση του πολέμου και δίνει έμφαση στις νοητικές ικανότητες που θεωρούνταν εκ μέρους του σημαντικές για το σχεδιασμό και την καθοδήγηση των μεγάλων επιχειρήσεων[6].

Ο ιστορικός περιλαμβάνει στην *Ιστορία* του και πιο βαθιές σκέψεις πάνω στο χαρακτήρα συγκεκριμένων ατόμων, που αποτελούσαν τις ηγετικές προσωπικότητες του έργου του[7]. Ο Θουκυδίδης αναφέρει την άποψή του για τον κάθε πρωταγωνιστή της *Ιστορίας* του στην εισαγωγή των δημηγοριών, που τυχόν του αποδίδονται, ή κρίνει τις ενέργειές του στο τέλος της ζωής του. Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, είναι φειδωλός στη χρήση άμεσων σχολίων για τα πρόσωπα που παρουσιάζει[8]. Οι άμεσες κρίσεις για πρόσωπα της *Ιστορίας*

περιγραφή και την παρουσίαση των γεγονότων. Σύμφωνα με το Stahl 1973, 66, μόνο ο συνδυασμός των δημηγοριών και της αφήγησης των γεγονότων δίνει την ολοκληρωμένη άποψη του Θουκυδίδη για τα γεγονότα. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 59, και υποσ. 1 στη σελ. 77.

[1] Pitcher 2007, 107.

[2] Strauss 1964, 148. Όμοια ο Stahl 2003, 28, επισημαίνει ότι οι διακηρύξεις των πρωταγωνιστών των γεγονότων δεν πρέπει να ταυτίζονται με τις απόψεις του ιστορικού. Δες και Rhodes 2014, 9, 206.

[3] de Bakker 2013, 30. Δες και τον πίνακά του στη σελ. 33, όπου καταδεικνύεται ότι άλλες φορές οι κρίσεις του ιστορικού απαντούν, όταν εισάγεται ένα πρόσωπο στην *Ιστορία*, άλλες στο μέσο και άλλες στην έξοδό του από αυτήν. Αναφορά στις κρίσεις του ιστορικού για τον κάθε χαρακτήρα γίνεται στην ανάλυση των δημηγοριών που ακολουθεί (Κεφάλαια 2.1-2.27).

[4] Griffith 1961, 21.

[5] ό.π., 25.

[6] Westlake 1968, 7. Όπως παρατηρεί ο Marincola 1997, 173 υποσ. 205, όταν ο ιστορικός επαινεί τον Περικλή ή επικρίνει τον Αλκιβιάδη δεν το κάνει τόσο με βάση τον προσωπικό τους χαρακτήρα όσο για τις δημόσιες υπηρεσίες τους. Ο Wassermann 1953, 193, αναφέρει ότι ο Θουκυδίδης ενδιαφέρεται για την περιγραφή των πολιτικών και στρατιωτικών ηγετών και για τους διαφορετικούς τύπους Αθηναίων και Σπαρτιατών, που αντανακλούν τις διάφορες όψεις του εθνικού χαρακτήρα των δύο αντιπάλων.

[7] de Bakker 2013, 27-29.

[8] Pitcher 2007, 105. Σύμφωνα με το Marincola 1997, 8, 173, ο Θουκυδίδης σπάνια παρεμβαίνει στην ιστορική του αφήγηση είτε για να επαινέσει είτε για να κατηγορήσει. Ο ίδιος σημειώνει ότι σε πολύ λίγα σημεία ο ιστορικός αναφέρεται σε πρώτο πρόσωπο στους χαρακτήρες ή στα γεγονότα της *Ιστορίας*. Δες και de Romilly 1990, 50-51, η οποία παρατηρεί ότι ο ιστορικός αφήνει τα πρόσωπα να μιλούν και να δρουν μπροστά στους

είναι λίγες και κυρίως σύντομες και γίνονται, όταν υπάρχει ειδικός λόγος[1]. Συγκεκριμένα, αναφορά στο χαρακτήρα ή στη συμπεριφορά των προσώπων γίνεται, για να διαφωτιστούν στοιχεία στην ιστορική αφήγηση[2]. Ο de Bakker παρατηρεί ότι τα σχόλια του Θουκυδίδη περιορίζονται συνήθως σε όψεις του χαρακτήρα των ηρώων του, οι οποίες επηρεάζουν την έκβαση των γεγονότων[3]. Ο Θουκυδίδης, συνεχίζει, κατανέμει άνισα τις άμεσες κρίσεις για τους χαρακτήρες του, αφού αυτές αυξάνονται στο δεύτερο μισό της *Ιστορίας* του[4]. Παρατηρείται έτσι το αυξανόμενο ενδιαφέρον του ιστορικού για τους χαρακτήρες του προς το τέλος του έργου του[5].

Ο Westlake, μελετώντας τους χαρακτήρες της *Ιστορίας*, υποστηρίζει επίσης ότι ο Θουκυδίδης χειρίζεται διαφορετικά τους χαρακτήρες του στο πρώτο μισό μέρος της *Ιστορίας* (1.1-5.24) σε σχέση με το δεύτερο (5.25-8.109). Όπως ισχυρίζεται, στο δεύτερο μισό του έργου του ο Θουκυδίδης δίνει περισσότερη προσοχή στην εξέταση της προσωπικότητας και των σχέσεων μεταξύ των πρωταγωνιστών, επειδή πίστευε ότι ο διαφορετικός χαρακτήρας τους διαδραμάτιζε καταλυτικό ρόλο στην έκβαση των γεγονότων. Θεωρεί ότι οι ηγέτες στο πρώτο μισό της *Ιστορίας* είναι εξιδανικευμένοι: ο Περικλής είναι ο ιδανικός πολιτικός ηγέτης, ο Βρασίδας είναι ο άνθρωπος της δράσης, ο Αρχίδαμος ενσαρκώνει τα ελαττώματα της τυπικής σπαρτιατικής ηγεσίας, ενώ ο Φορμίων αντιπροσωπεύει την ορμή και την εμπειρία του αθηναϊκού ναυτικού. Ο Θουκυδίδης, προσθέτει, δε δείχνει ενδιαφέρον για τα αισθήματα και τις φιλοδοξίες τους, ούτε ερευνά τα κίνητρά τους, και οι δημηγορίες που τους αποδίδονται δεν ενημερώνουν επαρκώς τον αναγνώστη σχετικά με τις προσωπικότητές τους, σε αντίθεση με τις δημηγορίες που εντοπίζονται στο δεύτερο μισό της *Ιστορίας*[6].

Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις άρχισαν να πραγματοποιούνται υφολογικές μελέτες των θουκυδίδειων δημηγοριών, μέσω των οποίων εντοπίζονται προσωπικά

αναγνώστες και σπάνια επεμβαίνει προσωπικά στην ανάλυση των γεγονότων, επιλέγοντας, ωστόσο, βάσει των ενδιαφερόντων του τα γεγονότα που θέλει να τονίσει. Πρβλ. και υποσ. 4 στις σελ. 44-45.

[1] Westlake 1968, 5.

[2] Proctor 1980, 200. Ο Pearson 1947, 37-38, 40, 43, 46, 60, υποστηρίζει ότι ο Θουκυδίδης αποφεύγει να εκφράσει αδικαιολόγητα και αυθαίρετα τη γνώμη του, εκτός εάν το υλικό του είναι ασυμπλήρωτο.

[3] de Bakker 2013, 23.

[4] ό.π., 24.

[5] Ο Rood 1998, 157-158, υποστηρίζει ότι, ενώ το πορτραίτο του Περικλή είναι πιο περιορισμένο, ο Θουκυδίδης αυξάνει τα σχόλια για τους χαρακτήρες του, όταν μεταχειρίζεται τον Αλκιβιάδη και το Νικία, επιβεβαιώνοντας το γεγονός ότι τα προσωπικά συμφέροντα έγιναν πιο σημαντικά στην πορεία του πολέμου. Ο Proctor 1980, 44, 160-162, 208, πιστεύει ότι παρατηρείται περισσότερος προσωπικός χαρακτηρισμός στα τελευταία βιβλία της *Ιστορίας* και εντοπίζει την αλλαγή, θέτοντας ως όριο τους δύο λόγους του Βρασίδα στο 4.126 και 5.9. Δες και Monoson & Loriaux 1998, 293. Ο Ellis 1979, 41, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης, για να εξυπηρετήσει τους στόχους του, χρησιμοποιεί συστηματικά το χαρακτηρισμό των προσώπων στα δύο βιβλία της Σικελικής εκστρατείας.

[6] Westlake 1968, 308, 317. Ο Gribble 2006, 457-458, εξηγεί ότι αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα στην περίπτωση των Αθηναίων, επειδή οι Αθηναίοι θέτουν τα ιδιωτικά τους συμφέροντα πάνω από το καλό της πόλης τους μετά από το θάνατο του Περικλή και ιδιαίτερα κατά τη Σικελική εκστρατεία.

υφολογικά χαρακτηριστικά που αντικατοπτρίζουν το χαρακτήρα του κάθε ομιλητή[1]. Ο Tompkins ήταν ο πρώτος που άρχισε να αναλύει συστηματικά το ύφος των διαφόρων ομιλητών, παρατηρώντας ότι τουλάχιστον κάποιοι θουκυδίδειοι χαρακτήρες μιλούν με ξεχωριστό τρόπο στις δημηγορίες που τους αποδίδονται. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι λόγοι αποτελούν σημαντική πηγή πληροφοριών για τους χαρακτήρες και ότι παρουσιάζουν το διαφορετικό χαρακτήρα των πρωταγωνιστών, ο οποίος επηρεάζει και την ιστορική δράση[2]. Ο Tompkins θεωρεί ότι οι ομιλητές της *Ιστορίας* του Θουκυδίδη διαφοροποιούνται υφολογικά στις δημηγορίες τους. Επομένως, υποστηρίζει, πρέπει να αναθεωρηθεί η θέση, ότι ο Λυσίας υπήρξε ο ευρετής του υφολογικού χαρακτηρισμού και η σημασία της *ἠθοποιίας* στο έργο του ιστορικού να επανεξεταστεί. Η άποψη που επικρατούσε, σημειώνει, ότι η αττική λογοτεχνία παρουσιάζει τους ήρωές της σε γενικές γραμμές, με ιδανικά και τυπικά χαρακτηριστικά και ότι δεν υπάρχουν προσωπικά γνωρίσματα στους λόγους τους χρειάζεται αναθεώρηση[3].

Σε άρθρο του 1972 ο Tompkins αναλύει το ύφος των λόγων του Νικία και του Αλκιβιάδη στην *Ιστορία*. Ο Tompkins εντοπίζει στους λόγους του Νικία την αυξημένη χρήση της δυνητικής ευκτικής, τη χρήση αντιστροφών και παραχωρήσεων, που υποτάσσουν τη μία σκέψη στην άλλη. Επισημαίνει έτσι τη μεγάλη πολυπλοκότητα που παρουσιάζουν οι προτάσεις όλων των λόγων του Νικία, γεγονός που σε κάποιες περιπτώσεις οδηγεί στην αύξηση του μήκους των προτάσεων που χρησιμοποιεί. Το γεγονός οφείλεται, όπως υποδεικνύει, στη χρήση απρόσωπης σύνταξης, στη μεγάλη προσήλωση και αναφορά στον εαυτό του και στη χρήση πολλών παραχωρητικών προτάσεων και παραδοχών της ανικανότητάς του· στοιχεία που αποδυναμώνουν τα επιχειρήματά του. Η πολυπλοκότητα αυτή, σημειώνει, δεν είναι τόσο μεγάλη σε άλλους ομιλητές της *Ιστορίας*. Μελετώντας ακολούθως το ύφος των λόγων του Αλκιβιάδη παρατηρεί ότι ο Αθηναίος πολιτικός και στους δύο λόγους που του αποδίδονται στην *Ιστορία* (6.16-18 και 6.89-92) έχει την τάση να αρχίζει τις προτάσεις του με το μόριο *καί*, για να δίνει έμφαση στα επιχειρήματά του ή για να εισάγει νέα στοιχεία, ενώ οι υπόλοιποι ομιλητές δεν παρουσιάζουν αυτό το υφολογικό χαρακτηριστικό, όπως και άλλα κείμενα της κλασικής περιόδου. Το ύφος του Αλκιβιάδη, επισημαίνει, χαρακτηρίζεται από την απλή παράταξη και από την αποφυγή της περίπλοκης υπόταξης. Το αρχικό *καί*, εξηγεί ο Tompkins, δίνει ιδιαίτερη ζωντάνια και αμεσότητα στις προτάσεις των λόγων του Αλκιβιάδη και διευκολύνει την ακολουθία της σκέψης. Προσφέρει επίσης ταχύτητα και έμφαση στα λόγια του. Δίνεται έτσι η εντύπωση της καθαρότητας και

[1] Γενική αναφορά στη διαφορά του ύφους μεταξύ των ομιλητών της *Ιστορίας* παρατηρείται ήδη στο Lamb 1914, 307.
[2] Δες Tompkins 1972, 181, 204, Tompkins 1993, 100.
[3] Tompkins 1972, 214, Tompkins 1993 (2), 1-2, Tompkins 2013, 447, 457, 463.

της απλότητας. Το χαρακτηριστικό αυτό, προσθέτει, χρησιμοποιείται με τρόπο που εμποδίζει τη δημιουργία αντίθεσης μέσω των μορίων *μέν… δὲ* ή *ἀλλὰ* και δημιουργεί την εντύπωση της αρμονίας παρά της αντιπαράθεσης[1].

Σε επόμενο άρθρο του 1993 ο Tompkins αναλύει το ύφος των λόγων του Αρχίδαμου. Παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος στο λόγο του στο 1.80-85 αποφεύγει πολλές από τις καινοτομίες που παρατηρούνται στην ελληνική γλώσσα στο τέλος του 5ου αι. π.Χ., όπως τα ουσιαστικά σε *–σις*, τα αφηρημένα ουδέτερα ουσιαστικά, τις λέξεις με διπλές προθέσεις κ.ά., και ότι σπάνια χρησιμοποιεί υπερβολικές αντιθέσεις, στις οποίες αρέσκονταν οι Κορίνθιοι[2]. Σε άρθρο του της ίδιας χρονιάς, αναλύοντας το ύφος του λόγου του Διοδότου στο 3.42-48, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στο ύφος του Διοδότου και του Κλέωνα. Παρατηρεί ότι και οι δύο ομιλητές προτιμούν τις λέξεις με διπλές προθέσεις και ότι χρησιμοποιούν πολλά ρήματα και μετοχές[3]. Σε άλλο του άρθρο μελετά το ξεχωριστό ύφος και τη σύνταξη των τριών δημηγοριών που αποδίδονται στον Περικλή (1.140-144, 2.35-46 και 2.60-64), σημειώνοντας ότι ο Περικλής χρησιμοποιεί σε όλους τους λόγους του όμοιο λεξιλόγιο, πολλές αναφορικές προτάσεις, περίπλοκες αναλογίες, μεταφορές και γνωμικά[4].

Ο Τσακμάκης σε ομιλία του στο Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο για το Θουκυδίδη εξετάζει το ύφος του λόγου του Αλκιβιάδη στο 6.89-92 και του Βρασίδα στο 4.85-87. Ο Τσακμάκης συμφωνεί με τα συμπεράσματα του Tompkins και προσθέτει ότι ο Θουκυδίδης μέσω του υφολογικού χαρακτηρισμού των ομιλητών του ανάγεται σε πατέρα της ρητορικής *ἠθοποιίας* και πρόδρομο του Λυσία. Ο Θουκυδίδης, σύμφωνα με τον Τσακμάκη, μπορούσε, αν ήθελε, να ηθογραφήσει αποτελεσματικά κάθε ομιλητή, αλλά δεν το έκανε με τρόπο συστηματικό[5]. Ο ίδιος σε ερευνητικό πρόγραμμα που ανέλαβε μελέτησε συστηματικά τις δημηγορίες, εντοπίζοντας διαφορές ανάμεσα στο ύφος των διαφόρων ομιλητών της *Ιστορίας*, τις οποίες, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, σχεδίαζε συνειδητά ο ιστορικός[6].

Όπως έχει ήδη γίνει φανερό, το σχήμα της αντίθεσης αποτελεί σημαντικό υφολογικό στοιχείο που εντοπίζεται σε κάθε θουκυδίδεια δημηγορία. Η συστηματική μελέτη αυτών των αντιθέσεων, που επιχειρείται στην παρούσα διατριβή, στοχεύει στο να απορρίψει ή να επιβεβαιώσει τις πιο πάνω παρατηρήσεις σχετικά με τον υφολογικό χαρακτηρισμό των προσώπων εκ μέρους του ιστορικού. Αναμένεται, δηλαδή, να διαφανεί κατά πόσο οι

[1] Tompkins 1972, 181-214.
[2] Tompkins 1993, 99-111.
[3] Tompkins 1993 (2), 1-7.
[4] Tompkins 2013, 447-464.
[5] Τσακμάκης 2006, 212-223. Δες και Τσακμάκη 2017, 278-279, ο οποίος παρατηρεί ότι οι μικρές αλλαγές του λεκτικού αποκαλύπτουν την επιθυμία του ιστορικού να διαφοροποιήσει υφολογικά τους ομιλητές. Για όμοιες παρατηρήσεις δες Francis 1991, 201, 212, ο οποίος αναφέρεται ιδιαίτερα στους χαρακτήρες των Σπαρτιατών στην *Ιστορία*, Connor 1992, 95, Strasburger 1993, LX, και Χαραλαμπάκη 2006, 137.
[6] Δες Τσακμάκη 2014, 41-49, ο οποίος εντοπίζει στοιχεία *ἠθοποιίας* στο λόγο των Κερκυραίων (1.32-36).

αντιθέσεις αποτελούσαν άλλο ένα μέσο που χειριζόταν ο ιστορικός, για να χαρακτηρίσει υφολογικά τους πρωταγωνιστές του. Επομένως, η μελέτη των αντιθέσεων μπορεί να προσφέρει ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τον ξεχωριστό χαρακτήρα της κάθε δημηγορίας και να αποδείξει την ενδεχόμενη ικανότητα του Θουκυδίδη να διεισδύει στην ψυχολογία του ρήτορα σε κάθε περίσταση.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

1.10 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στόχος της παρούσας διατριβής είναι ο εντοπισμός και η ερμηνεία των αντιθέσεων στις θουκυδίδειες δημηγορίες. Αντικείμενο μελέτης αποτελούν οι 41 δημηγορίες σε ευθύ λόγο, οι οποίες εξετάζονται με σκοπό την ανεύρεση και ερμηνεία των αντιθέσεων που περιλαμβάνουν.

Ο εντοπισμός των αντιθέσεων ανάγεται σε υποκειμενικά κριτηρία και ενδέχεται να διαφέρει από ερευνητή σε ερευνητή[1]. Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται διαβάθμιση των αντιθέσεων. Οι αντιθέσεις που εντοπίζονται χωρίζονται ανάλογα με το πόσο ρητές είναι σε λεξικές, σημασιολογικές, πραγματολογικές ή αντιπαραβολές και συντακτικές[2]. Η κάθε κατηγορία χωρίζεται και στις ανάλογες υποκατηγορίες[3].

Λεξικές ονομάζονται οι αντιθέσεις που περιλαμβάνουν αντίθετους όρους, οι οποίοι έχουν καθαρά αντίθετο νόημα. Για τη συστηματικότερη προσέγγιση των ερμηνευτικών ζητημάτων κρίθηκε σκόπιμη η περαιτέρω διάκρισή τους με σημασιολογικά κριτήρια:

- Γνωσιολογικές αντιθέσεις: γνώση ≠ άγνοια, μάθηση ≠ αμάθεια, εμπειρία ≠ απειρία, φρόνηση ≠ αφροσύνη, μνήμη ≠ λήθη, σύνεση ≠ αλαζονεία, π.χ. ***ἀγνῶτες*** *μὲν γὰρ ὄντες ἀλλήλων ἐπεσενεγκάμενοι μαρτύρια ὧν ἄπειροι ἦτε ὠφελούμεθ' ἄν· νῦν δὲ* ***πρὸς εἰδότας*** *πάντα λελέξεται* (3.53.4) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άγνοια ≠ γνώση).
- Επιστημικές με κριτήριο το βαθμό αληθείας ή βεβαιότητάς τους: βέβαιο ≠ αβέβαιο, φανερό ≠ κρυφό, φανερό ≠ αφανές, π.χ. *πολεμοῦνται μὲν γὰρ* ***ἀσαφῶς*** *ὁποτέρων ἀρξάντων* […] *Λακεδαιμονίοις ἔξεστιν ὑμῖν φίλους γενέσθαι* ***βεβαίως*** (4.20.2-3).
- Ποσοτικές αντιθέσεις: λίγο ≠ πολύ, μικρό ≠ μεγάλο, έλλειψη ≠ υπεροχή, κανείς ≠ κάποιος, φτώχεια ≠ πλούτος, έξοδα ≠ έσοδα, π.χ. *κρατοῦντές τε τῶν ἐχθρῶν* ***ἐπὶ πλεῖστον*** *ἐξέρχονται καὶ νικώμενοι* ***ἐπ' ἐλάχιστον*** *ἀναπίπτουσιν* (1.70.5) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο).
- Σχετικές με την έννοια της δικαιοσύνης: δικαιοσύνη ≠ αδικία, νόμιμο ≠ παράνομο, π.χ. *οἳ ἂν τῇ μὲν παρασκευῇ* ***δίκαια*** *πράσσωσι, τῇ δὲ γνώμῃ, ἣν* ***ἀδικῶνται****, δῆλοι ὦσι μὴ ἐπιτρέψοντες* (1.71.1) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία).

[1] Όπως είχε παρατηρήσει και ο Tompkins 1993 (2), 2, η ποσοτική υφολογία είναι ένα απατηλό και προβληματικό πεδίο που υπόκειται στην προσωπική άποψη του κάθε ερευνητή.

[2] Πρβλ. και Δημητρίου, *Περὶ ἑρμηνείας* § 22 την κατηγοριοποίησή του ανάλογα με *τῇ τε λέξει καὶ τοῖς πράγμασιν*.

[3] Πρβλ. και τη λίστα των αντιθετικών όρων του Hollingsworth 1915, 69-79 (για τους αττικούς ρήτορες), και του Grover Cleveland 1941, 78-85 (για το Θουκυδίδη).

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

- Σχετικές με την εμπιστοσύνη: πίστη ≠ απιστία, π.χ. ***Τὸ πιστὸν*** *ὑμᾶς, ὦ Λακεδαιμόνιοι, τῆς καθ' ὑμᾶς αὐτοὺς πολιτείας καὶ ὁμιλίας* ***ἀπιστοτέρους*** *ἐς τοὺς ἄλλους, ἤν τι λέγωμεν, καθίστησιν* (1.68.1).
- Σχετικές με τη λογική: λογικό ≠ άλογο, λόγος ≠ αντίλογος, π.χ. *καὶ δεινὸν εἰ ἐκεῖνοι μὲν τὸ ἔργον τοῦ καλοῦ δικαιώματος ὑποπτεύοντες* ***ἀλόγως σωφρονοῦσιν*** (6.79.2) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους άλογο ≠ λογικό).
- Σχετικές με τη δύναμη: δυνατός ≠ αδύνατος, εκούσιο ≠ ακούσιο, π.χ. *οὐδ' αὖ πρῶτοι τοῦ τοιούτου ὑπάρξαντες, ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος* ***τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου*** *κατείργεσθαι* (1.76.2) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός).
- Σχετικές με την τόλμη: τόλμη ≠ δειλία, αφοβία ≠ φόβος, π.χ. *Ἄνδρες Πελοποννήσιοι, ἀπὸ μὲν οἵας χώρας ἤκομεν, ὅτι αἰεὶ* ***διὰ τὸ εὔψυχον*** *ἐλευθέρας, καὶ ὅτι Δωριῆς μέλλετε Ἴωσι μάχεσθαι, ὧν εἰώθατε κρείσσους εἶναι, ἀρκείτω βραχέως δεδηλωμένον· τὴν δὲ ἐπιχείρησιν ᾗ τρόπῳ διανοοῦμαι ποιεῖσθαι, διδάξω, ἵνα μή τῳ τὸ κατ' ὀλίγον καὶ μὴ ἅπαντας κινδυνεύειν ἐνδεὲς φαινόμενον* ***ἀτολμίαν*** *παράσχῃ* (5.9.1-2) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία).
- Σχετικές με τη δράση: πολυπραγμοσύνη ≠ απραγμοσύνη, π.χ. *καθ' ὅσον δέ τι ὑμῖν* ***τῆς*** *ἡμετέρας* ***πολυπραγμοσύνης*** *καὶ τρόπου τὸ αὐτὸ ξυμφέρει* […] *ἀμφότεροι ἀναγκάζονται ὁ μὲν ἄκων σωφρονεῖν, ὁ δ'* ***ἀπραγμόνως*** *σῴζεσθαι* (6.87.3-4).
- Σχετικές με τον πόλεμο: πόλεμος ≠ ειρήνη, δουλεία ≠ ελευθερία, άμυνα ≠ επίθεση, νίκη ≠ ήττα, επιτυχία ≠ αποτυχία, τάξη ≠ αταξία, ασφάλεια ≠ κίνδυνος, ακίνδυνο ≠ επικίνδυνο, προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία, συνθηκολόγηση ≠ μη συνθηκολόγηση, τείχος ≠ αντίθετο τείχος, προστατευμένο ≠ απροστάτευτο, π.χ. *καὶ* ***ἀντὶ τοῦ ἐπελθεῖν*** *αὐτοὶ* ***ἀμύνεσθαι*** *βούλεσθε μᾶλλον* ***ἐπιόντας*** (1.69.1) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ άμυνα).
- Σχετικές με τη φιλία: φίλος ≠ εχθρός, οικείος ≠ ξένος, μαζί ≠ χωριστά, π.χ. *αἰτία μὲν γὰρ* ***φίλων*** *ἀνδρῶν ἐστιν ἁμαρτανόντων, κατηγορία δὲ* ***ἐχθρῶν*** *ἀδικησάντων* (1.69.6) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φίλος ≠ εχθρός).
- Σχετικές με μία θετική και μία αρνητική έννοια: καλός ≠ κακός, ευτυχία ≠ λύπη / δυστυχία, ευχάριστο ≠ δυσάρεστο, πρέπον ≠ απρεπές, ωφέλεια ≠ βλάβη, φροντίδα ≠ αμέλεια, σωστό ≠ λάθος, φυσικό ≠ αφύσικο, απείρακτο ≠ κατεστραμμένο, σωτηρία ≠ καταστροφή, αναθερμαίνω ≠ διαλύω, διατηρώ ≠ διαλύω, έπαινος / τιμή ≠ κατηγορία, απολογία ≠ κατηγορία, τιμή ≠ ατιμία, εύκολος ≠ δύσκολος, συμφέρον ≠ ασύμφορο, δικαιολογημένο ≠ αδικαιολόγητο, ευαρέσκεια ≠ δυσαρέσκεια, ντροπή ≠ αναισχυντία, ύποπτος ≠ ανύποπτος, υπεύθυνος ≠ ανεύθυνος, αλήθεια ≠ ψέμα, συνήθης ≠ ασυνήθιστος, π.χ. *καίτοι εἰ πρὸς τοὺς Μήδους ἐγένοντο* ***ἀγαθοὶ*** *τότε, πρὸς δ' ἡμᾶς* ***κακοὶ***

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΣΤΟΥ

νῦν, διπλασίας ζημίας ἄξιοί εἰσιν (1.86.1) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό).

- Σχετικές με την έννοια του χρόνου: νέος ≠ ηλικιωμένος, αρχή ≠ τέλος, πρώτος ≠ τελευταίος, ζωή ≠ θάνατος, άλλοτε ≠ ποτέ, π.χ. *καὶ οἷς ἐνευδαιμονῆσαί τε **ὁ βίος** ὁμοίως καὶ <εὖ> **ἐντελευτῆσαι** ξυνεμετρήθη* (2.44.1) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ζωή ≠ θάνατος).
- Σχετικές με την έννοια του τόπου[1]: κοντά ≠ μακριά, μπαίνω ≠ βγαίνω, εντός ≠ εκτός, π.χ. *καὶ νῦν τοὺς Ἀθηναίους οὐχ **ἑκάς,** ὥσπερ ἐκεῖνον, ἀλλ' **ἐγγὺς** ὄντας περιορᾶτε* (1.69.5) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μακριά ≠ κοντά).
- Σχετικές με τους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο, π.χ. *καὶ οὔτε **ἐν κοινῷ** ἔχομεν οὔτε ἑτοίμως **ἐκ τῶν ἰδίων** φέρομεν* (1.80.4).
- Αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους γραπτός ≠ άγραφος, π.χ. *ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος, καὶ οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ σημαίνει **ἐπιγραφή**, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ **ἄγραφος** μνήμη παρ' ἑκάστῳ τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου ἐνδιαιτᾶται* (2.43.3).
- Αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ξηρό ≠ βρεγμένο, π.χ. *τὸ μὲν πρῶτον ἤκμαζε καὶ τῶν νεῶν **τῇ ξηρότητι** καὶ τῶν πληρωμάτων τῇ σωτηρίᾳ· νῦν δὲ αἵ τε νῆες **διάβροχοι** τοσοῦτον χρόνον ἤδη θαλασσεύουσαι* (7.12.3).

Οι λεξικές αντιθέσεις ενδέχεται (αν και όχι τόσο συχνά) να συνδυάζονται με το οξύμωρο σχήμα[2]. Η ύπαρξη του οξύμωρου σχήματος δεν καταγράφεται χωριστά, αλλά επισημαίνεται στα σημεία, όπου παρατηρείται. Οι περιπτώσεις, στις οποίες περιλαμβάνεται το σχήμα αυτό, κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το είδος τους στις προαναφερθείσες κατηγορίες, π.χ. *οὐ μόνον τοὺς ὑπ' ἐκείνων **δεδουλωμένους ἐλευθερίας**, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑμετέρους ἤδη ξυμμάχους* (1.69.1) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία).

Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι στις περιπτώσεις, όπου αντί των καθαρά αντίθετων εννοιών χρησιμοποιούνται στο ένα ή και στα δύο μέρη της αντίθεσης παραπλήσιας σημασίας όροι, η αντίθεση δεν εκλαμβάνεται ως λεξική, αλλά ως σημασιολογική (δες πιο κάτω την επόμενη κατηγορία αντιθέσεων), π.χ. *οὐ γὰρ **ὁ δουλωσάμενος**, ἀλλ' ὁ δυνάμενος μὲν παῦσαι, περιορῶν δὲ ἀληθέστερον αὐτὸ δρᾷ, εἴπερ καὶ τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀρετῆς ὡς **ἐλευθερῶν** τὴν Ἑλλάδα φέρεται* (1.69.1) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία), *αὐτός τε οὐκ **ἐπὶ κακῷ, ἐπ' ἐλευθερώσει** δὲ τῶν Ἑλλήνων παρελήλυθα* (4.86.1)

[1] Οι δύο τελευταίες αντιθέσεις δεν πρέπει να συγχέονται με τις αντίστοιχες πραγματολογικές χρονικές και τοπικές αντιθέσεις. Στην περίπτωση αυτή οι αντιθέσεις περιλαμβάνουν καθαρά αντίθετους όρους, οι οποίοι δεν είναι απαραίτητο να ενταχθούν στο πραγματολογικό πλαίσιο του λόγου, ώστε να γίνουν κατανοητοί.
[2] Πρβλ. τη σελ. 4 για το σχήμα αυτό.

(σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία, αφού στο πρώτο μέρος αντί του όρου «δουλεία» χρησιμοποιείται ο πιο γενικός όρος «κακό»).

Στις **σημασιολογικές** περιλαμβανόνται οι αντιθέσεις, που είναι συναφείς με τις λεξικές αντιθέσεις, αλλά ο ένας ή και οι δύο όροι τους αντικαθίστανται με συνώνυμες φράσεις (δες και τη διευκρίνιση στο τέλος των λεξικών αντιθέσεων). Οι σημασιολογικές αντιθέσεις, που αποτελούν προέκταση των λεξικών αντιθέσεων, ονομάζονται με τον ίδιο τρόπο, όπως και οι αντίστοιχές τους λεξικές αντιθέσεις, αλλά χρησιμοποιούνται αγκύλες, ώστε να δηλωθεί η κοντινή σημασιολογική τους σχέση ή συνώνυμοι όροι, για να δηλωθούν οι διαφορετικές τους υποκατηγορίες. Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι όλες οι αντιθέσεις είναι στην ουσία τους σημασιολογικές. Γίνεται ωστόσο αυτή η διάκριση, για να διαχωριστούν οι αντιθέσεις που δεν είναι τόσο ρητές όσο οι λεξικές, οι οποίες περιλαμβάνουν, όπως έχει ήδη αναφερθεί, καθαρά αντίθετους όρους. Εντοπίζονται οι ακόλουθες σημασιολογικές αντιθέσεις:

- Επιστημικές με κριτήριο το βαθμό αληθείας ή βεβαιότητάς τους: πραγματικό ≠ μη πραγματικό, πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο, πραγματικό ≠ φαινομενικό, [ορατό ≠ αόρατο], [φανερό ≠ κρυφό / αφανές], όραση (ως κάτι βέβαιο) ≠ ακοή (ως κάτι αβέβαιο), δύναμη (ως κάτι βέβαιο) ≠ επιθυμία (ως κάτι αβέβαιο), δύναμη (ως κάτι βέβαιο) ≠ ελπίδα (ως κάτι αβέβαιο). Σε αυτή την κατηγορία συχνή είναι η χρήση υποθετικής πρότασης με ρήμα σε παρελθοντικό χρόνο για τη δήλωση του «μη πραγματικού» και του επιρρήματος *νῦν* με ρήμα σε χρόνο ενεστώτα για τη δήλωση του «πραγματικού» σε συνδυασμό συνήθως με τα μόρια *μέν… δέ*[1], π.χ. ***εἰ*** *μὲν ἀφανεῖς που ὄντες* ***ἠδίκουν*** *τὴν Ἑλλάδα, διδασκαλίας ἂν ὡς οὐκ εἰδόσι προσέδει·* ***νῦν*** *δὲ τί* ***δεῖ*** *μακρηγορεῖν* (1.68.3). Όπως παρατηρεί και ο Yule, ο παρελθοντικός χρόνος χρησιμοποιείται σε εκείνες τις υποθετικές προτάσεις που αναφέρονται σε γεγονότα, τα οποία παρουσιάζονται από το ομιλούν πρόσωπο να απέχουν από την πραγματικότητα. Τα γεγονότα αυτά, σημειώνει, είναι τόσο απομακρυσμένα χρονικά, ώστε στην πραγματικότητα να δηλώνουν το αντίθετο του πραγματικού[2]. Είναι απαραίτητο να ξεκαθαριστεί ότι η ύπαρξη υποθετικού λόγου δε δημιουργεί πάντοτε αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ μη πραγματικό, π.χ. ***εἰ*** *πρὸς τοὺς Μήδους* ***ἐγένοντο*** *ἀγαθοὶ* ***τότε****, πρὸς δ' ἡμᾶς κακοὶ* ***νῦν****, διπλασίας ζημίας ἄξιοί* ***εἰσιν*** (1.86.1) (πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν).

[1] Δες και Kühner & Gerth 1898, 976, 979 (§ 526-527), και Τσιάρα 2012, 886.

[2] Δες Yule 1996, 24, 40, ο οποίος αναφέρει ότι, για να γίνουν κατανοητές πολλές υποθετικές προτάσεις, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι στη χρονική δείξη οι όροι απόστασης μπορούν να χρησιμοποιηθούν, για να εκφράσουν όχι μόνο την απόσταση από μία δεδομένη χρονική στιγμή, αλλά επίσης και την απόσταση από μία δεδομένη «πραγματικότητα» ή ένα δεδομένο γεγονός.

- Γνωσιολογικές αντιθέσεις: [γνώση ≠ άγνοια], [εμπειρία ≠ απειρία], [φρόνηση ≠ αφροσύνη], σκέψη ≠ αβλεψία, φύση ≠ διδαχή, [σύνεση ≠ αλαζονεία], π.χ. *εὔβουλοι δὲ **ἀμαθέστερον** τῶν νόμων τῆς ὑπεροψίας **παιδευόμενοι*** (1.84.3) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άγνοια ≠ γνώση).
- Σχετικές με τη δικαιοσύνη: [δικαιοσύνη ≠ αδικία], δικαιοσύνη ≠ συμφέρον[1], δικαιοσύνη ≠ δύναμη (ως αδικία), δικαιοσύνη ≠ βία (ως αδικία), νόμος ≠ φύση, [νόμιμο ≠ παράνομο], π.χ. *οὔτε **ἐς τὰ** κοινὰ τῶν Ἑλλήνων **νόμιμα** καὶ ἐς τοὺς προγόνους ἁμαρτάνειν οὔτε ἡμᾶς τοὺς εὐεργέτας ἀλλοτρίας ἕνεκα ἔχθρας μὴ αὐτοὺς **ἀδικηθέντας** διαφθεῖραι* (3.59.1) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία).
- Σχετικές με την εμπιστοσύνη: [πίστη ≠ απιστία], π.χ. *ὅ τε τοῖς ἄλλοις μάλιστα εὔνοια **πίστιν** βεβαιοῖ* […] *οὗτοι πρότεροί τι καὶ **παραβήσεσθαι** ἔμελλον* (3.12.1).
- Λογικές αντιθέσεις: [λογικό ≠ άλογο], [λόγος ≠ αντίλογος], λογική ≠ απερισκεψία, λογική ≠ ελπίδα, λογική ≠ συναίσθημα, [απάθεια ≠ πάθος], διανοητική ικανότητα ≠ απελπισία, π.χ. *Ἄνδρες οἱ ξυναράμενοι τοῦδε τοῦ κινδύνου, μηδεὶς ὑμῶν ἐν τῇ τοιᾷδε ἀνάγκῃ ξυνετὸς βουλέσθω δοκεῖν εἶναι, **ἐκλογιζόμενος** ἅπαν τὸ περιεστὸς ἡμᾶς δεινόν, μᾶλλον ἢ **ἀπερισκέπτως** εὔελπις ὁμόσε χωρῆσαι τοῖς ἐναντίοις <ὡς> καὶ ἐκ τούτων ἂν περιγενόμενος* (4.10.1) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ απερισκεψία).
- Ποσοτικές αντιθέσεις: [λίγο ≠ πολύ], μόνος ≠ πολύς, κανείς ≠ όλος, κανείς ≠ πολύς, ένας / μόνος ≠ όλος, λίγος ≠ όλος, μέρος ≠ όλον, ένας ≠ πολύς, μετριοπάθεια ≠ πλεονεξία, μετριοπάθεια ≠ εμπάθεια, μετριοπάθεια ≠ υπερβολή, [μικρό ≠ μεγάλο], ποιότητα ≠ ποσότητα, εξαίρεση ≠ συμμετοχή, ερημία / έλλειψη ≠ συμμετοχή, έλλειψη ≠ υπερβολή / υπεροχή, παράλειψη ≠ εκπλήρωση, στέρηση ≠ απόκτηση, στέρηση ≠ πληθώρα, αφαίρεση ≠ προσθήκη, μείωση ≠ αύξηση, στέρηση ≠ ισότητα, ισότητα ≠ υπεροχή, χρειάζομαι ≠ επαρκώ, π.χ. *τὴν δὲ ἐπιχείρησιν ᾧ τρόπῳ διανοοῦμαι ποιεῖσθαι, διδάξω, ἵνα μή τῳ τὸ **κατ' ὀλίγον** καὶ μὴ **ἅπαντας** κινδυνεύειν ἐνδεὲς φαινόμενον ἀτολμίαν παράσχῃ* (5.9.2) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγος ≠ όλος).
- Σχετικές με τη δύναμη: [δυνατός ≠ αδύνατος], δυνατός ≠ όμοιος, δυνατότητα ≠ εμπόδιο, εμποδίζω ≠ επιτρέπω, [σημαντικό ≠ ασήμαντο]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση ανάμεσα στους όρους [όμοιος ≠ δυνατός] είναι πιο ασθενής. Καταμετράται,

[1] Σύμφωνα με το Solmsen 1975, 120-121, η αντιμαχία συμφέροντος και δικαιοσύνης είναι ουσιαστική για την κατανόηση του πολέμου εκ μέρους του ιστορικού, καθώς αποτελεί κεντρικό πρόβλημα του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Σύμφωνα και με τον Kennedy 1963, 50, 183, το «συμφέρον» αντιδιαστέλλεται με τη «δικαιοσύνη» στο έργο του Θουκυδίδη, αποτελώντας αποκλειόμενες έννοιες.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ωστόσο, όταν συνδέεται με άλλες πιο σημαντικές αντιθέσεις. Η έννοια της «ομοιότητας» εκλαμβάνεται σε αυτές τις περιπτώσεις ως «αδυναμία», π.χ. *πρὸς μὲν γὰρ Πελοποννησίους καὶ τοὺς ἀστυγείτονας* ***παρόμοιος*** *ἡμῶν ἡ ἀλκή, καὶ διὰ ταχέων οἷόν τε ἐφ' ἕκαστα ἐλθεῖν· πρὸς δὲ ἄνδρας οἳ γῆν τε ἑκὰς ἔχουσι καὶ προσέτι θαλάσσης ἐμπειρότατοί εἰσι καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν* ***ἄριστα ἐξήρτυνται*** (1.80.3) (η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όμοιος ≠ δυνατός συνδέεται με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων Πελοποννησίων ≠ Αθηναίων).

- Σχετικές με τον πόλεμο: [πόλεμος ≠ ειρήνη], πόλεμος ≠ διαιτησία, πόλεμος ≠ ευτυχία, [ήττα ≠ νίκη], [αποτυχία ≠ επιτυχία], [άμυνα ≠ επίθεση], απουσία ≠ επίθεση, υποχώρηση ≠ επίθεση, υποστήριξη ≠ επίθεση, υποχώρηση ≠ σταθερότητα / άμυνα, υποχώρηση ≠ νίκη, [δουλεία ≠ ελευθερία], δουλεία ≠ σωτηρία, δουλεία ≠ ισότητα, δουλεία ≠ υπεροψία, φόβος ≠ περιφρόνηση, αποστασία ≠ υπακοή, παράπονο / διαιτησία ≠ προσταγή, κατάκτηση ≠ ελευθερία, βία ≠ ελευθερία, κατάκτηση / βλάβη ≠ αδιαφορία, αυτάρκεια ≠ εξάρτηση, [τάξη ≠ αταξία], [ασφάλεια ≠ κίνδυνος], σωτηρία ≠ κίνδυνος, ασφάλεια ≠ φόβος, [προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία], π.χ. *καὶ ἡμεῖς ἀδύνατοι ὁρῶμεν ὄντες τῇ οἰκείᾳ μόνον δυνάμει* ***περιγενέσθαι****, καὶ ἅμα μέγας ὁ κίνδυνος εἰ* ***ἐσόμεθα ὑπ' αὐτοῖς*** (1.32.5) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ ήττα).
- Σχετικές με την εξουσία: εξουσία ≠ ελευθερία, τυραννία ≠ ελευθερία, τυραννία ≠ δημοκρατία, ολιγαρχία ≠ δημοκρατία, ηγεμόνας ≠ υπήκοος, αρχηγός ≠ στρατιώτης, κυβερνήτης ≠ ναύτης, π.χ. *ἡμῖν μὲν γὰρ ἡ πόλις τότε ἐτύγχανεν οὔτε* ***κατ' ὀλιγαρχίαν*** *ἰσόνομον πολιτεύουσα οὔτε* ***κατὰ δημοκρατίαν*** (3.62.3) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ολιγαρχία ≠ δημοκρατία).
- Σχετικές με τη φιλία: [φίλος ≠ εχθρός], σύμμαχος ≠ εχθρός, οικείος ≠ εχθρός, ίσος (με φιλική έννοια) ≠ αντίπαλος, [οικείος ≠ ξένος], [μαζί ≠ χωριστά], πατροπαράδοτος ≠ ξένος, δέχομαι / φέρνω ≠ διώχνω, φέρνω ≠ αφήνω, π.χ. *ὑμῶν τε ἡμῖν οὐκέτι ὁμοίως* ***φίλων****, ἀλλ'* ***ὑπόπτων καὶ διαφόρων ὄντων*** (1.75.4) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φίλος ≠ εχθρός).
- Σχετικές με το χρόνο[1]: [νέο ≠ παλαιό], [νέος ≠ ηλικιωμένος / ώριμος], αγέραστος ≠ γέροντας, [ζωή ≠ θάνατος], [αρχή ≠ τέλος], καινοτομία ≠ παράδοση, [αθάνατος ≠ θνητός], πάντοτε ≠ σύντομος χρόνος, πάντοτε ≠ μεμονωμένη περίπτωση, μακροχρόνιο ≠ σύντομο, αιώνιο ≠ προσωρινό, π.χ. ***ἀρχαιότροπα*** *ὑμῶν τὰ ἐπιτηδεύματα πρὸς αὐτούς*

[1] Πρβλ. και σελ. 52 υποσ. 1.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ἐστιν. ἀνάγκη δὲ ὥσπερ τέχνης αἰεὶ ***τὰ ἐπιγιγνόμενα*** *κρατεῖν* (1.71.2-3) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παλαιό ≠ νέο).

- Σχετικές με τη <u>δράση:</u> Κυρίαρχη σε αυτή την κατηγορία είναι η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια, η οποία αποτελεί επέκταση της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία. Το ένα μέρος αυτής της αντίθεσης δηλώνει ενέργεια ή δράση, ενώ το άλλο παθητική στάση ή αδράνεια. Στην κατηγορία αυτή πέρα από το ζεύγος δράση ≠ αδράνεια συγκαταλέγονται και τα αντιθετικά ζεύγη: ενεργώ ≠ πάσχω, μιλώ ≠ ακούω, βιασύνη ≠ καθυστέρηση, δίνω ≠ παίρνω, δίνω ≠ επωμίζομαι, δίνω ≠ ζητώ, ευεργετώ ≠ οφείλω ανταπόδοση, θανάτωση ≠ απαλλαγή, [τόλμη ≠ δειλία], τόλμη ≠ απραγμοσύνη, τόλμη ≠ αδιαφορία, βοήθεια ≠ αδιαφορία / εγκατάλειψη, αλαζονεία ≠ υποταγή, βία ≠ εγκατάλειψη, άοκνος ≠ αναβλητικός, αντίσταση ≠ αποδοχή, αντίσταση ≠ υποταγή, διαταγή ≠ υποταγή, παραίνεση ≠ ακρόαση, ηγούμαι ≠ ακολουθώ, πείθω ≠ ακολουθώ, αποδοχή ≠ αδιαφορία, ταχύτητα ≠ αργοπορία, ταχύτητα ≠ εμπόδιο, προθυμία ≠ όκνος, π.χ. ***ἡσυχίαν*** *<u>ἀπράγμονα</u> ἢ* ***ἀσχολίαν*** *<u>ἐπίπονον</u>* (1.70.8) (σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση).
- Σχετικές με τις έννοιες <u>λόγος ≠ έργον</u>. Με τη διάκριση «λόγου» και «έργου», η οποία απαντά συχνά στη θουκυδίδεια *Ιστορία,* ασχολείται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, σε διατριβή του ο Adam Parry[1]. Αυτή η αντίθεση σχετίζεται με την προηγούμενη κατηγορία αντιθέσεων, που αφορά στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια, αφού η έννοια του *λόγου* μπορεί κατά κάποιο τρόπο να σχετιστεί με την έννοια της «αδράνειας», ενώ η έννοια του *ἔργου* με τη «δράση». Εκτός από την αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον εντοπίζονται και οι αντιθέσεις: σκέψη (ως λόγος) ≠ πράξη (ως έργον), προετοιμασία (ως λόγος) ≠ εκστρατεία (ως έργον), πειθώ (ως λόγος) ≠ βία (ως έργον), απειρία (ως λόγος) ≠ τόλμη (ως έργον), εμπειρία (ως λόγος) ≠ τόλμη (ως έργον), εμπειρία (ως λόγος) ≠ δύναμη (ως έργον), π.χ. *καὶ ὡς οὐ* ***λόγων*** *ἐν τῷ παρόντι κόμπος τάδε μᾶλλον ἢ* ***ἔργων*** *ἐστὶν ἀλήθεια* (2.41.2) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον).
- Σχετικές με τις έννοιες <u>εύκολο ≠ δύσκολο</u>[2]: [εύκολο ≠ δύσκολο], απόλαυση ≠ μόχθος, τιμή ≠ κόπος, ευχαρίστηση ≠ κόπος, ανεμελιά ≠ άγχος, π.χ. *ὑπὸ γοῦν τοῦ Μήδου δεινότερα τούτων πάσχοντες* ***ἠνείχοντο****, ἡ δὲ ἡμετέρα ἀρχὴ* ***χαλεπὴ*** *δοκεῖ εἶναι* (1.77.5) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εύκολο ≠ δύσκολο). Συναφείς είναι

[1] Βλ. σελ. 30-31.

[2] Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εύκολο ≠ δύσκολο είχε ενταχθεί στην ευρύτερη κατηγορία των αντιθέσεων ανάμεσα σε μία θετική και σε μία αρνητική έννοια. Δες και σελ. 51. Επειδή, ωστόσο, στην περίπτωση των σημασιολογικών αντιθέσεων παρατηρούνται αρκετές σχετικές με αυτή την αντίθεση υποκατηγορίες, οι αντιθέσεις αυτές συγκεντρώνονται σε χωριστή υποκατηγορία.

και οι αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες εύκολο ≠ ίσο, π.χ. *ἐπὶ γὰρ ταῖς ναυσὶ* ***ῥᾷστοί*** *εἰσιν ἀμύνεσθαι, ἀποβάντες δὲ* ***ἐν τῷ ἴσῳ*** *ἤδη* (4.10.3) (η «ισότητα» σε αυτή την περίπτωση ταυτίζεται με την έννοια της «δυσκολίας» λόγω και της ύπαρξης της πραγματολογικής τοπικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους θάλασσα ≠ στεριά), και ευνοϊκό ≠ ίσο, π.χ. *καὶ οὐκ ἐν γῇ στρατός ἐστιν* ***ἐκ τοῦ ὁμοίου*** *μείζων, ἀλλ' ἀπὸ νεῶν,* ***αἷς πολλὰ τὰ καίρια*** *δεῖ ἐν τῇ θαλάσσῃ ξυμβῆναι* (4.10.4) (η έννοια της «ισότητας» ταυτίζεται με τη «δυσκολία» λόγω της ύπαρξης των πραγματολογικών τοπικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα και πεζικό ≠ ναυτικό). Οι αντιθέσεις αυτές, στις οποίες ο ένας όρος σχετίζεται με την έννοια της «ισότητας», δεν είναι τόσο εμφανείς· καταμετρώνται, ωστόσο, λόγω της ύπαρξης άλλης αντίθεσης.

- Σχετικές με μία θετική και μία αρνητική έννοια: [καλό ≠ κακό], γιορτή / ευτυχία ≠ συμφορά / κίνδυνος, ελπίδα ≠ φόβος, ελπίδα ≠ συμφορά, [τιμή ≠ ατιμία], τιμή ≠ τιμωρία, τιμή ≠ αποξένωση, τιμή ≠ κίνδυνος, τιμή ≠ φόβος, [ατιμωρησία ≠ τιμωρία], εύνοια ≠ κίνδυνος, σεβασμός / θαυμασμός ≠ κατηγορία, θαυμασμός ≠ περιφρόνηση, θαυμασμός ≠ φόβος, παραίνεση ≠ κατηγορία, ευχαρίστηση ≠ οργή, ευχαρίστηση ≠ καταστροφή, ευχαρίστηση ≠ φόβος, ευγνωμοσύνη ≠ κατηγορία, [έπαινος / τιμή ≠ κατηγορία], έπαινος ≠ απολογία, [ωφέλεια ≠ βλάβη], βοήθεια / φροντίδα ≠ βλάβη, ωφέλεια ≠ φθόνος, οίκτος ≠ φθόνος, ασφάλεια ≠ βλάβη, ωφέλεια ≠ κίνδυνος, χρησιμότητα ≠ ευπρέπεια (ως κάτι επιφανειακό και επομένως κακό), χρήσιμο ≠ ευχάριστο (ως κάτι που προσφέρει μόνο πρόσκαιρη απόλαυση), ελευθερία ≠ καταστροφή, ασφαλής ≠ επισφαλής, φροντίδα ≠ καταστροφή, φροντίδα ≠ υποδούλωση, ενδυνάμωση ≠ υποδούλωση, [σωτηρία ≠ καταστροφή], ευεργεσία ≠ αδικία, ωφέλεια ≠ αδικία, βοήθεια ≠ απόρριψη, βοήθεια ≠ τιμωρία, βοήθεια ≠ αντίσταση, βοήθεια ≠ καταστροφή, βοήθεια ≠ κίνδυνος, υποστήριξη ≠ διαφορά, εύνοια / ευτυχία ≠ φόβος, εύνοια ≠ μίσος, εύνοια / φιλία ≠ φθόνος, εύνοια ≠ βία, [αισιοδοξία ≠ απαισιοδοξία], επιείκεια / οίκτος ≠ σκληρότητα, [ηπιότητα ≠ σκληρότητα], [αθώος ≠ ένοχος], [σωστό ≠ λάθος], [αλήθεια ≠ ψέμα], [άξιο ≠ ανάξιο], επανόρθωση ≠ πτώση, π.χ. *οὐ τοῦ πλέονος μὴ στερισκόμενοι* ***χάριν ἔχουσιν****, ἀλλὰ τοῦ ἐνδεοῦς* ***χαλεπώτερον φέρουσιν*** (1.77.3) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευγνωμοσύνη ≠ δυσαρέσκεια).
- Σχετικές με τους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο: [ιδιωτικό ≠ δημόσιο], π.χ. *πόλεμον δὲ* ***ξύμπαντας*** *ἀραμένους* ***ἕνεκα τῶν ἰδίων*** (1.82.6).
- Σχετικές με την έννοια της αλλαγής: παίρνω ≠ αλλάζω, μένω ≠ φεύγω / αποφεύγω, μονιμότητα ≠ αλλαγή, π.χ. *βουλομένων δὲ ὑμῶν προθύμων εἶναι* ***μενοῦμεν·*** *οὔτε γὰρ*

ὅσια ἂν ποιοῖμεν ***μεταβαλλόμενοι*** *οὔτε ξυνηθεστέρους ἂν ἄλλους εὕροιμεν* (1.71.6) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μονιμότητα ≠ αλλαγή).

- Σχετικές με την έννοια της τύχης: λογική ≠ τύχη, επιθυμία ≠ τύχη, προετοιμασία ≠ τύχη, π.χ. *νομίσαι δὲ* ***ταῖς*** *μὲν* ***τύχαις*** *ἐνδέχεσθαι σφάλλεσθαι τοὺς ἀνθρώπους,* ***ταῖς*** *δὲ* ***γνώμαις*** *τοὺς αὐτοὺς αἰεὶ ὀρθῶς ἀνδρείους εἶναι* (2.87.3) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τύχη ≠ λογική).
- Σχετικές με την έννοια του τόπου[1]: [κοντά ≠ μακριά], π.χ. ***πολύ*** *τε* ***ἀπὸ τῆς ἡμετέρας*** *αὐτῶν εἶναι καὶ* ***πρὸς γῇ*** *οὐδεμιᾷ φιλίᾳ* (6.68.3).
- Σχετικές με την έννοια της επιλογής: [ακούσιο ≠ εκούσιο], αναγκαιότητα ≠ επιλογή, π.χ. ***οἷς*** *καὶ* ***δυνατὸν δέχεσθαι*** *αὐτήν, τούτους καὶ ἐπιφέρειν,* ***ἄκοντα*** *δὲ μηδένα προσαναγκάζειν* (4.87.2) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκούσιο ≠ ακούσιο).
- Αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους [ἄψυχο ≠ ἔμψυχο], π.χ. *τήν τε ὀλόφυρσιν μὴ* ***οἰκιῶν καὶ γῆς*** *ποιεῖσθαι, ἀλλὰ* ***τῶν σωμάτων*** (1.143.5), ἴδιο ≠ διαφορετικό, π.χ. *ὑμεῖς δὲ τοῖς μὲν* ***ταὐτὰ*** *βουλόμενοι ποιεῖν, τοῖς δὲ* ***τἀναντία*** (3.64.1), [γραπτός ≠ ἄγραφος], π.χ. *καὶ μάλιστα αὐτῶν* ***ὅσοι*** *τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων* ***κεῖνται*** *καὶ* ***ὅσοι ἄγραφοι ὄντες*** *αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσιν* (2.37.3).
- Αντιθέσεις σχετικές με την αντίθετη δράση: [δρώ ≠ αντιδρώ]. Σε αυτή την κατηγορία ο ομιλητής αντιδιαστέλλει δύο διαφορετικούς τρόπους δράσης ή δίνει διαφορετικά ενδεχόμενα που οδηγούν σε αντίθετα αποτελέσματα. Σε κάποιες περιπτώσεις στο δεύτερο μέρος της αντίθεσης υπάρχει το επίθετο *ἐναντίος*, π.χ. *καὶ τοῦτο ὃ μάλιστα Κλέων* ***ἰσχυρίζεται****,… καὶ αὐτὸς περὶ τοῦ ἐς τὸ μέλλον καλῶς ἔχοντος* ***ἀντισχυριζόμενος*** *τἀναντία γιγνώσκω* (3.44.3) (σημασιολογική αντίθεση, της οποίας τα μέλη δηλώνουν αντίθετη δράση, η οποία συνδυάζεται με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Κλέωνα και στο Διόδοτο).

Στις **πραγματολογικές** αντιθέσεις ή αλλιώς **αντιπαραβολές** συγκαταλέγονται οι αντιθέσεις, των οποίων οι όροι δεν είναι σημασιολογικά αντίθετοι, αλλά λειτουργούν ως τέτοιοι λόγω των συμφραζομένων. Ανάμεσα στους όρους παρατηρείται ένταση ή διπολισμός και προβάλλονται οι αντίθετες ιδιότητές τους. Για να κατανοήσει ο ακροατής ή ο αναγνώστης μία πραγματολογική αντίθεση, θα πρέπει να εντάξει το λόγο στο κειμενικό του πλαίσιο και να γνωρίζει τα συμφραζόμενα[2]. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αντιθέσεις αυτές

[1] Πρβλ. και σελ. 52 υποσ. 1.

[2] Σύμφωνα με τον Yule 1996, 11, η πραγματολογία είναι η μελέτη του νοήματος της ομιλίας ενός ατόμου σε ένα συγκεκριμένο συμφραστικό πλαίσιο. Η πραγματολογία περιλαμβάνει επίσης τη μελέτη του τρόπου, με τον οποίο κατά την επικοινωνία μεταδίδονται περισσότερα στοιχεία από όσα λέγονται, αφού αρκετά από αυτά υπονοούνται λόγω των συμφραζομένων. Η πραγματολογία, δηλαδή, εισάγει τον ανθρώπινο παράγοντα στην

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

δεν τυγχάνουν αναφοράς από τον Αριστοτέλη, πληρούν ωστόσο τα κριτήρια που ο ίδιος θέτει για τον εντοπισμό αντιθέσεων[1].

Για να γίνουν κατανοητές οι πραγματολογικές αντιθέσεις που εντοπίζονται στις δημηγορίες, κρίνεται αναγκαία η μελέτη των δημηγοριών σε συνδυασμό με την περικείμενη αφήγηση των γεγονότων. Μόνο ο συνδυασμός δημηγοριών και αφήγησης μπορεί να προσφέρει ολοκληρωμένη εικόνα για τις απόψεις του ιστορικού και για τη χρήση και την ερμηνεία των αντιθέσεών του[2].

Στις πραγματολογικές αντιθέσεις συγκαταλέγονται όσες αντιθέσεις σχετίζονται με την έννοια της δείξης, καθώς η λειτουργία της δείξης έχει πραγματολογική βάση[3]. Η δείξη είναι ο πιο εμφανής τρόπος, με τον οποίο η σχέση μεταξύ γλώσσας και συγκειμένου αντικατοπτρίζεται στις δομές των γλωσσών[4]. Η δείξη είναι ένας τεχνικός όρος που σημαίνει «δείχνω κάτι», όπως με το δείκτη του χεριού, μέσω της γλώσσας. Η έννοια της δείξης παραπέμπει στον κατευθυντικό ή σηματοδοτικό ρόλο των δεικτικών εκφράσεων και στο διυποκειμενικό χαρακτήρα της γλωσσικής επικοινωνίας με έμφαση στην οπτική γωνία, με βάση την οποία εκφωνείται ο λόγος[5]. Με τον όρο «δείξη» δηλώνεται ο εντοπισμός και η αναγνώριση προσώπων, αντικειμένων, γεγονότων, διαδικασιών και ενεργειών, στα οποία γίνεται αναφορά σε σχέση με τα χωροχρονικά συμφραζόμενα που δημιουργούνται και συντηρούνται από την πράξη εκφώνησης και τη συμμετοχή σε αυτήν ενός ομιλητή και τουλάχιστον ενός ακροατή[6]. Κάθε λεκτική πράξη πραγματοποιείται σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο που το κέντρο του (σημείο «μηδέν») είναι το εδώ και το τώρα του ομιλητή. Για να καθοριστεί το σημείο «μηδέν» είναι απαραίτητο ο ομιλητής και ο ακροατής να μοιράζονται το ίδιο εξωγλωσσικό συμφραστικό πλαίσιο[7]. Στη λειτουργία της δείξης χρησιμοποιούνται οι προσωπικές (εγώ, εσύ), κτητικές (μου, σου) και δεικτικές (αυτός, εκείνος) αντωνυμίες, τα κτητικά επίθετα (δικός μου, δικός σου), τα τοπικά (εδώ, εκεί) και χρονικά (τώρα, πριν) επιρρήματα, τα κύρια ονόματα, αλλά και οι ρηματικές προσωπικές καταλήξεις και ο ρηματικός χρόνος[8].

ανάλυση. Ο Levinson 1983, 9, 11, 21, 24, ορίζοντας την έννοια της πραγματολογίας εξηγεί ότι πρόκειται για τη μελέτη αυτών των σχέσεων μεταξύ γλώσσας και συγκειμένου που γραμματικοποιούνται ή κωδικοποιούνται στη δομή της γλώσσας. Η κατανόηση ενός εκφωνήματος περιλαμβάνει τη διεξαγωγή συμπερασμάτων, προϋποθέσεων, υπονοημάτων, που συνδέουν αυτό που ειπώθηκε με αυτό που υποτίθεται ή με αυτό που έχει ειπωθεί προηγουμένως. Η πραγματολογία, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι η μελέτη της ικανότητας των χρηστών μίας γλώσσας να συνδέουν τις προτάσεις με τα συγκείμενα, στα οποία αυτές θα ήταν κατάλληλες.

[1] Πρβλ. και σελ. 13.

[2] Δες Stahl 2003, 174, 177, και Hunter 1973, 13, η οποία αναφέρει ότι οι λόγοι και τα έργα λειτουργούν ως μία ενότητα στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Πρβλ. και υποσ. 4 στις σελ. 44-45.

[3] Βλ. Levinson 1983, 9, Fillmore 1997, 61, και Κανάκη 2007, 192, 215.

[4] Δες Levinson 1983, 54-55.

[5] Δες ό.π., 54, Halliday 1994, 51, Lyons 1995, 303, Yule 1996, 17, και Κανάκη 2007, 191.

[6] Βλ. Κανάκη 2007, 192.

[7] Δες Halliday 1994, 298, Lyons 1995, 293, 304-305, και Yule 1996, 17.

[8] Πρβλ. Levinson 1983, 54, Halliday 1994, 181, Lyons 1995, 302-304, και Κανάκη 2007, 193.

Οι δεικτικές εκφράσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν, για να δηλώσουν πρόσωπα μέσω της προσωπικής δείξης (εγώ, εσύ), τόπο μέσω της τοπικής δείξης (εδώ, εκεί) και χρόνο μέσω της χρονικής δείξης (τώρα, τότε)[1]. Έτσι εντοπίζονται οι ακόλουθες πραγματολογικές αντιθέσεις που είναι σχετικές με την έννοια της δείξης.

Η πρώτη κατηγορία πραγματολογικών αντιθέσεων είναι οι αντιθέσεις προσώπων[2], η οποία σχετίζεται με την προσωπική δείξη. Η προσωπική δείξη αναφέρεται στους ρόλους των συμμετεχόντων στο επικοινωνιακό γεγονός. Λειτουργεί βάσει ενός θεμελιώδους τριμερούς διαχωρισμού που περιλαμβάνει τον ομιλητή, τον ακροατή και τρίτα πρόσωπα, τα οποία δεν είναι ούτε ομιλητές, ούτε ακροατές. Παραδοσιακά οι ρόλοι αυτοί συνδέονται με το σύστημα των προσωπικών αντωνυμιών, όπου γίνεται διάκριση πρώτου προσώπου (εγώ, εμείς) για τον ομιλητή, δευτέρου προσώπου (εσύ, εσείς) για τον ακροατή ή συνομιλητή και τρίτου προσώπου (αυτός, αυτοί) για αναφορά σε άλλες οντότητες στο πλαίσιο του επικοινωνιακού γεγονότος[3]. Στα ελληνικά οι βασικοί μηχανισμοί για την προσωπική δείξη είναι οι προσωπικές και δεικτικές αντωνυμίες, οι όροι συγγένειας, τα κύρια ονόματα, οι κοινωνικοί τίτλοι και η μορφολογία των ρημάτων[4]. Οι τύποι αυτοί λειτουργούν με αντιθετικό τρόπο σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα, όταν ο Θουκυδίδης «δείχνει» με αυτούς πρόσωπα που χαρακτηρίζονται από αντιπαλότητα ή αντίθετες συμπεριφορές είτε των αντιπάλων δυνάμεων συνολικά είτε μεμονωμένων προσώπων.

Η πιο συχνή πραγματολογική αντίθεση προσώπων αφορά στους δύο κύριους αντιπάλους του πολέμου, τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες (ή γενικά τους Πελοποννησίους), π.χ. ***ὑπὸ*** *μὲν* ***Ἀθηναίων*** *ὑβριζόμενοι,* ***ὑπὸ*** *δὲ* ***ὑμῶν*** [ενν. *τῶν Σπαρτιατῶν*] *ἀμελούμενοι* (1.68.2). Σύμφωνα με το Finley, ο πόλεμος για το Θουκυδίδη δεν ήταν η απλή σύγκρουση δύο παρόμοιων και ανταγωνιστικών συστημάτων· ήταν μάλλον η αναπόφευκτη σύγκρουση ανάμεσα σε ένα ανερχόμενο σύστημα (Αθήνα) και σε ένα σύστημα υπό παρακμή (Σπάρτη). Το πρώτο αντιπροσώπευε όλες τις νεωτεριστικές δυνάμεις της εποχής: τη δημοκρατία, την ηγεμονία, την υλική πρόοδο, την οικονομία που στηρίζεται στις εμπορικές συναλλαγές, ενώ το δεύτερο υπερασπιζόταν την ολιγαρχική, αγροτική και χωρισμένη σε κρατίδια Ελλάδα του παρελθόντος[5]. Επομένως, οι δύο κύριοι αντίπαλοι

[1] Βλ. Levinson 1983, 62, Yule 1996, 17, και Κανάκη 2007, 194, 215.
[2] Και ο Κοϊντιλιανός στο έργο του *Institutio Oratoria* 9.3.92 αναφέρεται στην αντίθεση προσώπων, πραγμάτων και γεγονότων: *Sed mutatio, [et] si ea est quam Rutilius alloiosin vocat, dissimilitudinem ostendit hominum rerum factorum: quae si latius fiat, figura non est, si angustius, in antitheton cadet; si vero haec appellatio significat hypallagen, satis de ea dictum est.*
[3] Δες Levinson 1983, 62, 68-69, Νάκα 1993, 235-236, Halliday 1994, 312, Fillmore 1997, 59, 61-62, 113, Yule 1996, 18, και Κανάκη 2007, 194-195.
[4] Βλ. Levinson 1983, 62, 69-70, Fillmore 1997, 112, και Κανάκη 2007, 195.
[5] Finley 1942, 305. Δες και Will 2016, 56, ο οποίος σημειώνει ότι ο ιστορικός παρουσιάζει τον πόλεμο ως την αντιμαχία ανάμεσα σε δύο συστήματα: στη δημοκρατία και στην ολιγαρχία, τα οποία εκπροσωπούσαν οι δύο κύριοι αντίπαλοι του πολέμου.

παρουσιάζονται να έχουν αντίθετα χαρακτηριστικά, τα οποία κρίνονται καθοριστικά για την πορεία του πολέμου.

Σχετική με την αντίθεση Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών είναι και η πιο γενική αντίθεση ανάμεσα στους Δωριείς και στους Ίωνες, καθώς οι κύριοι εκπρόσωποι της δωρικής φυλής στην Ελλάδα ήταν οι Σπαρτιάτες, ενώ της ιωνικής οι Αθηναίοι. Αξίζει να σημειωθεί ότι το εθνικό αίσθημα ήταν ανεπτυγμένο κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο σε τέτοιο βαθμό, ώστε στα μάτια των Ελλήνων οι Δωριείς και οι Ίωνες γίνονταν αντιληπτοί ως δύο διαφορετικά έθνη[1].

Εκτός από τις πιο πάνω αντιθέσεις οι κύριοι πρωταγωνιστές του πολέμου αντιπαραβάλλονται με άλλους συμμετέχοντες στον πόλεμο είτε από το εχθρικό είτε και από το συμμαχικό τους στρατόπεδο. Έτσι οι Αθηναίοι αντιπαραβάλλονται με τους υπόλοιπους Ίωνες, με τους Κερκυραίους, με τους Κορινθίους, με τους Βοιωτούς, με τους Μυτιληναίους, με τους Πλαταιείς, με τους Θηβαίους, με τους Πέρσες, με τους υπόλοιπους Έλληνες, με τους Ακανθίους, με τους Σικελιώτες, με τους Συρακουσίους, με τους Καμαριναίους, με τους Εγεσταίους, με άλλους γενικά ανθρώπους και με τους συμμάχους τους. Όμοια οι Σπαρτιάτες αντιπαραβάλλονται με τους Μυτιληναίους, με τους Ακανθίους, με τους Βοιωτούς, με τους Πλαταιείς, με τους Θηβαίους, με τους Πέρσες, με τους υπόλοιπους Έλληνες, με τους Συρακουσίους, με τους Εγεσταίους, με άλλους γενικά ανθρώπους και με τους συμμάχους τους.

Αντιπαραβάλλονται και οι συμμετέχοντες στον πόλεμο με τους εχθρούς τους ή με τους συμμάχους τους, όπως οι Κερκυραίοι με τους Κορινθίους, οι Κερκυραίοι και οι Κορίνθιοι χωριστά με άλλους ανθρώπους γενικά, οι Μυτιληναίοι με άλλους ανθρώπους γενικά, οι Πλαταιείς με τους Θηβαίους, οι Πλαταιείς με τους Βοιωτούς, οι Πλαταιείς με τους Πέρσες, με τους Έλληνες και με άλλους ανθρώπους γενικά, οι Θηβαίοι με άλλους ανθρώπους γενικά, οι Ακάνθιοι με άλλους ανθρώπους γενικά, οι Έλληνες με τους Σικελιώτες, οι Λεοντίνοι με τους Σικελιώτες, οι Λεοντίνοι με τους Χαλκιδείς, οι Συρακούσιοι με τους Σικελιώτες και με τους Έλληνες, οι Καμαριναίοι με τους Σικελιώτες, οι Καμαριναίοι με τους Συρακουσίους, οι Εγεσταίοι με τους Αθηναίους και με τους Σπαρτιάτες, οι Καρχηδόνιοι με άλλους ανθρώπους γενικά, οι Ρηγίνοι με τους Καμαριναίους, οι Χιώτες και οι Μηθυμναίοι με άλλους ανθρώπους γενικά, καθώς και οι Βοιωτοί και οι Χαλκιδείς με άλλους ανθρώπους γενικά.

Παρατηρούνται και αντιπαραβολές ανάμεσα στους πρωταγωνιστές του πολέμου με άτομα της δικής τους εθνικότητας ή με εχθρούς τους. Έτσι ο Περικλής, ο Φορμίων και ο

[1] Alty 1982, 1. Για το διαχωρισμό Ιώνων και Δωριέων στην *Ιστορία* δες και Gommel 1966, 56-61.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Κλέων αντιπαραβάλλονται ο καθένας ξεχωριστά με τους υπόλοιπους ανθρώπους (Αθηναίους και μη), ο Κλέων αντιπαραβάλλεται με το Διόδοτο, ο Διόδοτος με τους Αθηναίους, ο Βρασίδας με τους Αθηναίους και με τους Ακανθίους, ο Ερμοκράτης με τους Αθηναίους και με άλλους γενικά ανθρώπους, ο Αθηναγόρας αντιπαραβάλλεται επίσης με άλλους γενικά ανθρώπους, ο Νικίας αντιπαραβάλλεται με τους Αθηναίους και με τους Σικελιώτες, ο Αλκιβιάδης αντιπαραβάλλεται με τους Αθηναίους, με τους Σπαρτιάτες και με τους προγόνους του, και ο Γύλιππος με τους Αθηναίους.

Επιπλέον, οι Έλληνες αντιπαραβάλλονται με τους βαρβάρους ή με τους Πέρσες. Σχετική είναι και η αντιπαραβολή ανάμεσα στους όρους αττικισμός ≠ μηδισμός, καθώς με αυτήν αντιπαραβάλλεται ο τρόπος ζωής των Αθηναίων με αυτόν των Περσών. Αντιπαραβάλλονται επίσης ο άνδρας με τη γυναίκα. Τέλος, παρατηρείται και η αντιπαραβολή προσώπων ανάμεσα σε μία ευρεία ομάδα ατόμων και σε μία άλλη.

Η επόμενη κατηγορία πραγματολογικών αντιθέσεων περιλαμβάνει τις τοπικές αντιθέσεις. Οι τοπικές αντιθέσεις σχετίζονται με την τοπική δείξη. Η τοπική δείξη αναφέρεται στον εντοπισμό οντοτήτων μέσα στο χώρο σε σχέση με το επικοινωνιακό γεγονός, ανάλογα με το αν αυτές βρίσκονται κοντά ή μακριά από τον ομιλητή. Χρησιμοποιούνται εκφράσεις όπως εδώ, εκεί, κοντά, μακριά, οι οποίες συνίστανται στη διαφορά ως προς την εγγύτητα ή την απόσταση από το «σημείο μηδέν» του ομιλητή. Το «εδώ» καθορίζει τη θέση του ομιλητή την ώρα της εκφοράς[1]. Οι τοπικές δεικτικές εκφράσεις της ελληνικής περιλαμβάνουν τις δεικτικές αντωνυμίες (αυτό, εκείνο) και τα επιρρήματα (εδώ, εκεί), καθώς και ρήματα κίνησης (πηγαίνω, έρχομαι, φέρνω, παίρνω)[2].

Έτσι εντοπίζονται τοπικές αντιθέσεις στο βαθμό που παραπέμπουν σε στοιχεία που νοούνται στο πλαίσιο μίας έντονα αντιθετικής σχέσης. Παραδείγματα τέτοιων αντιθέσεων είναι: εσωτερικό ≠ εξωτερικό, πατρίδα ≠ ξένη γη (σχετική με τη λεξική αντίθεση οικείο ≠ ξένο), εδώ ≠ εκεί, και έρχομαι ≠ φεύγω. Εντοπίζονται ακόμη οι αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα και πεζικό ≠ ναυτικό, οι οποίες σχετίζονται με τους κύριους πρωταγωνιστές του πολέμου, καθώς οι Αθηναίοι διέπρεπαν στο ναυτικό, ενώ οι Σπαρτιάτες στο πεζικό, π.χ. *καὶ οὐκ ἐν γῇ* ***στρατός*** *ἐστιν ἐκ τοῦ ὁμοίου μείζων, ἀλλ'* ***ἀπὸ νεῶν****, αἷς πολλὰ τὰ καίρια δεῖ ἐν τῇ θαλάσσῃ ξυμβῆναι* (4.10.4) (πραγματολογικές τοπικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες γη ≠ θάλασσα και πεζικό ≠ ναυτικό). Αντιπαραβάλλονται ακόμη διαφορετικές περιοχές: η Αθήνα με την Πελοπόννησο, με τη Βοιωτία, με την Κέρκυρα και με τη Σικελία, ενώ η Σικελία με την Πελοπόννησο και με τις Συρακούσες.

[1] Βλ. Levinson 1983, 62, 79-80, Fillmore 1997, 27-28, 59, 61, Yule 1996, 20, και Κανάκη 2007, 199.
[2] Δες Levinson 1983, 62, 79, 81, 83-84, Νάκα 1993, 215, Fillmore 1997, 62, 65, 67, και Κανάκη 2007, 199.

Η επόμενη κατηγορία πραγματολογικών αντιθέσεων είναι οι χρονικές αντιθέσεις. Οι χρονικές αντιθέσεις σχετίζονται με τη χρονική δείξη. Στη χρονική δείξη υπάρχει τριπλή διάκριση μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Συνήθως η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρελθόν φαίνεται ισχυρότερη από τις αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν ή παρελθόν ≠ παρόν. Αν το παρελθόν και το μέλλον είναι τα δύο «άκρα», τότε το παρόν αντιπροσωπεύει, κατά κάποιο τρόπο, το «μέσο όρο»[1]. Η έκφραση της εγγύτητας «τώρα» υποδηλώνει τόσο το χρόνο που συμπίπτει με την εκφώνηση της ομιλίας όσο και το χρόνο κατά τον οποίο ακούγεται η φωνή του ομιλητή (το «τώρα» του συνομιλούντος). Σε αντίθεση με το «τώρα», η έκφραση απόστασης «τότε» ισχύει τόσο για τον παρελθόντα χρόνο όσο και για το μέλλοντα σε σχέση με το παρόν του ομιλούντος[2]. Έτσι, ο ενεστώτας είναι η έκφραση της εγγύτητας και ο αόριστος η έκφραση της απόστασης[3]. Η παράμετρος του χρόνου κωδικοποιείται στο λεξιλόγιο και στη γραμματική της ελληνικής με χρονικές δεικτικές εκφράσεις, όπως τα χρονικά επιρρήματα (τώρα, τότε, χθες, σήμερα), ορισμένα επίθετα (περασμένος, ερχόμενος) και ο ρηματικός χρόνος[4].

Έτσι εντοπίζονται οι αντιπαραβολές ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν, προηγούμενη ≠ τωρινή γενιά, πρόγονος ≠ πατέρας, παρόν ≠ μέλλον, πρώτα ≠ ύστερα, παρελθόν ≠ πάροδος χρόνου, πριν ≠ κατά τη διάρκεια, παιδί ≠ άνδρας, παρελθόν ≠ μέλλον, πρόγονος ≠ απόγονος, νύκτα ≠ ημέρα, π.χ. *καίτοι εἰ πρὸς τοὺς Μήδους ἐγένοντο ἀγαθοὶ* ***τότε,*** *πρὸς δ' ἡμᾶς κακοὶ* ***νῦν,*** *διπλασίας ζημίας ἄξιοί εἰσιν* (1.86.1) (πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν).

Η τελευταία κατηγορία αντιθέσεων που εντοπίζονται στις θουκυδίδειες δημηγορίες είναι οι **συντακτικές αντιθέσεις**. Στις συντακτικές αντιθέσεις περιλαμβάνονται οι αντιθέσεις που δημιουργούνται λόγω της ύπαρξης ενός αντιθετικού μορίου (π.χ. *μέν… δέ, δέ, ἀλλά, καίτοι, μέντοι*) ή συνδέσμου (π.χ. *ὅμως*). Οι αντιθέσεις αυτές, δηλαδή, δεν περιλαμβάνουν καθαρά αντίθετους όρους, αλλά η αντίθεση γίνεται αντιληπτή μέσω του ίδιου του αντιθετικού μορίου ή του συνδέσμου, π.χ. ***οὐ*** *περὶ ὧν ἐδιδάσκομεν ἑκάστοτε τὴν μάθησιν ἐποιεῖσθε,* ***ἀλλὰ*** *τῶν λεγόντων μᾶλλον ὑπενοεῖτε ὡς ἕνεκα τῶν αὐτοῖς ἰδίᾳ διαφόρων λέγουσιν* (1.68.2). Οι σύνδεσμοι ή τα μόρια ενδέχεται να συνδέουν λέξεις, φράσεις ή προτάσεις.

Η συντακτική αντίθεση σχετίζεται με την ύπαρξη αντιθετικής εστίας. Η αντιθετική εστία αποτελεί είδος εστίασης. Ως εστία ορίζεται η νέα, μη αναμενόμενη, πιο σημαντική και εξέχουσα πληροφορία σε μία πρόταση, η οποία είναι ανεξάρτητη από το συγκείμενο. Η

[1] Βλ. Levinson 1983, 77, Νάκα 1993, 221, Fillmore 1997, 28, 57, 59, 61, 68, και Κανάκη 2007, 205.
[2] Δες Levinson 1983, 73, Νάκα 1993, 215, και Yule 1996, 22.
[3] Δες Yule 1996, 23-24.
[4] Πρβλ. Levinson 1983, 62, 73-74, Fillmore 1997, 62, 73, και Κανάκη 2007, 204.

εστία της πρότασης είναι το στοιχείο, στο οποίο ο ομιλητής στοχεύει να κατευθύνει την προσοχή του ακροατηρίου του. Στην ομιλία η εστία μπορεί, αλλά όχι απαραίτητα, να συνοδεύεται και από έντονη προσωδία ή εμφαντικό τόνο[1].

Η εστία ενδέχεται να παρέχει μία νέα πληροφορία, η οποία να συμπληρώνει το νόημα μίας πρότασης ή να είναι αντιθετική. Η συμπληρωματική εστία ζητεί ή παρουσιάζει μία νέα πληροφορία χωρίς να υπάρχει αντίθεση. Αυτή η πληροφορία στοχεύει απλώς στο να συμπληρώσει το κενό στο πλαίσιο πληροφόρησης του ακροατή και εκφράζει μία μόνιμη ή διαρκή θέση. Όλα τα άλλα είδη εστίας περιλαμβάνουν αντίθεση ανάμεσα στο εστιασμένο στοιχείο και στα εναλλακτικά μέρη πληροφόρησης που μπορεί να παρουσιάζονται άμεσα ή να προϋποτίθενται[2]. Η αντιθετική εστία μπορεί να δημιουργεί παραλληλισμό ή σύγκριση και ενάντια προϋπόθεση. Στην περίπτωση που υπάρχουν ενάντιες προϋποθέσεις, η αντίθεση δημιουργείται ανάμεσα στον ισχυρισμό του ομιλητή και στην προϋποτιθέμενη γνώση του ακροατή, οπότε δημιουργείται διόρθωση (αντικατάσταση, ενίσχυση, περιορισμός) ή επιλογή. Στο πιο κάτω σχεδιάγραμμα σκιαγραφούνται τα είδη της αντιθετικής εστίας:

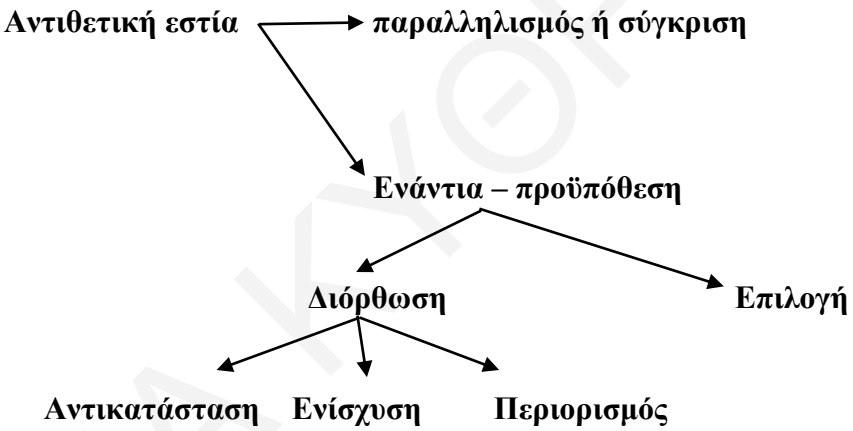

Παράλληλη εστία υπάρχει, όταν η εστία κατανέμεται σε παράλληλα στοιχεία ή κατασκευές. Πρόκειται για γεγονότα που λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα και παρουσιάζονται με όμοιο τρόπο. Η παράλληλη εστία περιλαμβάνει μία εμφανή αντίθεση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα μέρη (τύπος: Ο Χ κάνει το α, και / ενώ ο Ψ κάνει το β). Η παράλληλη

[1] Για βιβλιογραφία σχετικά με την έννοια της «εστίας», δες Jackendoff 1972, 230, 233-235, 237, Dik 1989, 277, 278, 282, König 1991, 11-12, Siewierska 1991, 149, 156, 173 – 175, Halliday 1994, 296-299, Lambrecht 1994, 206-207, 213, Büring 1997, 2-3, 5, 28-29, 32, 36, Erteschik-Shir 1997, 11-12, Γεωργακοπούλου – Γούτσο 1999, 156-157, Molnár 2001, 100, Wedgwood 2005, 9, 97, 105, Meibauer 2006, 149, και Krifka 2007, 23, 28.

[2] Για την αντιθετική εστία δες Dik 1989, 282-284, 394, Siewierska 1991, 176-180, Meibauer 2006, 154-155. Για παρόμοιες συζητήσεις του θέματος δες και Erteschik-Shir 1997, 12, όπου αναφέρονται ως τύποι εστίας η αντιθετική και η περιοριστική (χωρίς ύπαρξη αντίθεσης). Ο Krifka 2007, 19, 33, αναφέρει τη διόρθωση και την προσθήκη πληροφορίας ως τύπους της αντιθετικής εστίας. Ο Zimmermann 2007, 154, 155-156, παρατηρεί ότι η αντιθετική εστία χρησιμοποιείται σε διορθώσεις και σε δηλώσεις περιορισμού.

αντιθετική εστία δημιουργείται εξαιτίας των εσωτερικών σχέσεων ανάμεσα στα αντιτιθέμενα ζεύγη, άρα προϋποθέτει την ύπαρξη λεξικής, σημασιολογικής ή πραγματολογικής αντίθεσης. Έτσι οι περιπτώσεις της παράλληλης αντιθετικής εστίας δεν καταγράφονται ως συντακτικές αντιθέσεις, αλλά ως λεξικές, σημασιολογικές ή πραγματολογικές ανάλογα, καθώς η αντίθεση δεν οφείλεται στα μόρια, αλλά στις έννοιες ή στα πρόσωπα που αντιδιαστέλλονται ή αντιπαραβάλλονται, π.χ. ***οἱ μέν*** *γε* <u>*νεωτεροποιοὶ*</u> *καὶ ἐπινοῆσαι ὀξεῖς καὶ ἐπιτελέσαι ἔργῳ ὧ ἂν γνῶσιν·* ***ὑμεῖς δὲ*** <u>*τὰ ὑπάρχοντά τε σῴζειν*</u> *καὶ ἐπιγνῶναι μηδὲν καὶ ἔργῳ οὐδὲ τἀναγκαῖα ἐξικέσθαι* (1.70.2) (πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών, και σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καινοτομία ≠ παράδοση), *δρῶμεν δ' ἂν ἄδικον οὐδὲν* ***οὔτε*** <u>*πρὸς θεῶν*</u> *τῶν ὁρκίων* ***οὔτε*** <u>*πρὸς ἀνθρώπων*</u> *τῶν αἰσθανομένων* (1.71.5) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αθάνατος ≠ θνητός), <u>*ἄλλοις*</u> ***μὲν*** *γὰρ χρήματά ἐστι* <u>*πολλὰ*</u> *καὶ νῆες καὶ ἵπποι,* <u>*ἡμῖν*</u> ***δὲ*** *ξύμμαχοι* <u>*ἀγαθοί*</u> (1.86.3) (πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στους άλλους ανθρώπους και στους Σπαρτιάτες και σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ποσότητα ≠ ποιότητα).

<u>Εστία αντικατάστασης</u> παρατηρείται, όταν το ένα μέρος της πρότασης περιέχει μία λανθασμένη πληροφορία Ψ που πρέπει να αντικατασταθεί από τη σωστή πληροφορία Χ (τύποι: όχι Ψ, αλλά Χ / Χ, όχι Ψ). Περιλαμβάνει δύο βήματα: την απόρριψη της λανθασμένης και την παροχή της σωστής πληροφορίας (διόρθωση[1]). Με αυτό τον τρόπο εκφράζεται το ασυμβίβαστο των δύο ιδεών. Σε αρκετές περιπτώσεις, όταν ο ομιλητής σκοπεύει να ψέξει το ακροατήριό του, προτάσσεται η κατά τη γνώμη του ομιλητή σωστή ενέργεια, η οποία ωστόσο δεν πραγματοποιείται, με άρνηση και ακολουθεί η λανθασμένη. Αυτές οι περιπτώσεις καταγράφονται ως αντιθέσεις ανάμεσα σε μία θετικά και σε μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία, οι οποίες μαζί με την αντικατάσταση μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία, θεωρούνται υποκατηγορίες της εστίας αντικατάστασης[2], π.χ. ***οὐ*** *γὰρ ὁ δουλωσάμενος,* ***ἀλλ'*** *ὁ δυνάμενος μὲν παῦσαι, περιορῶν δὲ*

[1] Βλ. και Kühner & Gerth 1898, 995 (§ 535), Denniston 1950, 1-2, Smyth 1984, 632 (§ 2776), και Lambrecht 1994, 291, ο οποίος παρατηρεί ότι η έννοια της διόρθωσης είναι στενά συνυφασμένη με την αντιθετική εστία. Δες και Lausberg 1990, 391 (§ 791). Για τη διόρθωση ως σχήμα λόγου δες Lausberg 1990, 346-349 (§§ 784-786), ο οποίος αναφέρει ότι η διόρθωση περιλαμβάνει την απόρριψη μίας θέσης και την αντικατάστασή της με μία άλλη και σημειώνει ότι αυτή περιέχει αντίθεση ανάμεσα στην παλιά και στη νέα πληροφορία. Πρβλ. Αριστοτέλους, *Σοφιστικοὶ Ἔλεγχοι* 174b 1-7. Δες και σελ. 15. Σχετικό με τη διόρθωση είναι το ρητορικό σχήμα της επιτιμήσεως ή της υπαλλαγής. Δες Αλεξάνδρου, *Περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων* (Spengel, 40: κη΄ *περὶ ἐπιτιμήσεως*), Ζωναίου, *Περὶ τῶν σχημάτων τῶν κατὰ λόγον* (Spengel, 170: κδ΄ *ὑπαλλαγή*), Ανωνύμου, *Περὶ τῶν σχημάτων τοῦ λόγου* (Spengel, 187: κβ΄ *ὑπαλλαγή*). Για το σχήμα της *ἐπιδιορθώσεως*, δες Τιβερίου, *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων* (Spengel, 62 § 9), [Iulii Rufiniani], *De schematis lexeos* § 17 *ἐπανόρθωσις* (Halm, 52). Για το Γοργία στο *Ἑλένης ἐγκώμιον* η αντικατάσταση της εσφαλμένης δόξας από μια ορθή αποτελεί πρωταρχική ιδιότητα του λόγου. Δες και Τσακμάκη 2006, 216-217.

[2] Βλ. και Rusten 1989, 24, ο οποίος εντοπίζει στο έργο του Θουκυδίδη την αντιδιαστολή αρνητικής ≠ θετικής πληροφορίας: μορφή όχι Ψ, αλλά Χ που καταγράφεται με διαφορετικούς τρόπους: *οὐκ... ἀλλά, οὐ... δέ,* Ψ *μᾶλλον ἢ* Χ, *μᾶλλον* Χ... Ψ. Ο ίδιος (Rusten 1986, 52-53, 60) δίνει παραδείγματα αντιθετικής εστίας αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία από τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.35-46) που δημιουργούνται μέσω των μορίων *ἀλλὰ* και *δέ*.

ἀληθέστερον αὐτὸ δρᾷ (1.69.1) (εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία), ***οὐκ*** *ἀρχομένην τὴν αὔξησιν τῶν ἐχθρῶν, διπλασιουμένην* ***δὲ*** *καταλύοντες* (1.69.4) (εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία).

Η εστία αντικατάστασης σχετίζεται με το σχήμα *κατ' ἄρσιν καὶ θέσιν*. Σε αυτό το σχήμα τα δύο μέρη παρουσιάζονται ως εντελώς αντίθετα και ασυμβίβαστα. Έτσι, το νόημα του ενός μέρους αναιρεί ή αποκλείει το άλλο, π.χ. *οὐ / μή… ἀλλά / δέ, … ἀλλ' οὐ / μή*[1]. Σύμφωνα με το Rusten, αυτή η μορφή αντίθεσης αποτελεί αποτελεσματικό τρόπο, ώστε να πετύχει κάποιος τη συμφωνία της μίας επιλογής ανάμεσα στην επιθυμητή πρόταση και την αντίθετή της. Τέτοιες φόρμουλες, προσθέτει, απαιτούν μία απόφαση χωρίς τη δυνατότητα περαιτέρω επεξεργασίας[2].

Εστία ενίσχυσης παρατηρείται, όταν η πρόταση περιέχει μία ορθή πληροφορία Χ, η οποία όμως δεν είναι ολοκληρωμένη και χρειάζεται να συμπληρωθεί με μία σχετική πρόσθετη πληροφορία Ψ (τύπος: όχι μόνο Χ, αλλά και Ψ). Το επίρρημα *μόνον* στο πρώτο μέρος ή το μόριο *καὶ* στο δεύτερο μέρος ενδέχεται να παραλείπονται. Στην περίπτωση αυτή υπάρχει διόρθωση, αλλά όχι αντικατάσταση, π.χ. ***οὐ μόνον*** *τοὺς ὑπ' ἐκείνων δεδουλωμένους ἐλευθερίας,* ***ἀλλὰ καὶ*** *τοὺς ὑμετέρους ἤδη ξυμμάχους* (1.69.1). Με τον τρόπο αυτό αντιτίθεται κάτι λιγότερο σημαντικό με κάτι πιο σημαντικό, δημιουργώντας ρητορική κλιμάκωση[3].

Στην περίπτωση της εστίας περιορισμού ο ακροατής κατέχει μία πληροφορία που μόνο εν μέρει είναι ορθή. Η υπόσταση το πρώτου μέρους γίνεται αποδεκτή, αλλά παρουσιάζεται να συνυπάρχει μαζί του και κάτι άλλο. Το πρώτο μέρος είναι ενδοτικό ή υποχωρητικό και μπορεί να χρησιμοποιούνται σε αυτό μόρια, όπως τα *μέν, γέ*, π.χ. *Καὶ ὅτῳ τάδε ξυμφέροντα* ***μὲν*** *δοκεῖ λέγεσθαι, φοβεῖται* ***δὲ*** *μὴ δι' αὐτὰ πειθόμενος τὰς σπονδὰς λύσῃ, γνώτω* (1.36.1). Η εστία περιορισμού περιορίζει μία πληροφορία σε αυτήν που ο ομιλητής θεωρεί ως ορθή, απορρίπτοντας μία πιθανή προσδοκία του ακροατή. Στην εστία περιορισμού υπάρχουν δύο επιλογές: η μία είναι αποδεκτή και η άλλη απορρίπτεται (τύπος: όχι Ψ, αλλά μόνο Χ)[4].

Στην εστία επιλογής υπάρχουν δύο εναλλακτικά που θεωρούνται αποδεκτά (Χ, Ψ), αλλά δεν είναι γνωστό ποιό από τα δύο είναι το ορθό. Ο ομιλητής επιλέγει ανάμεσα στα εναλλακτικά αυτό που είναι κατάλληλο ή σωστό. Στην εστία επιλογής χρησιμοποιείται η διάζευξη και επιλέγεται η ορθή από μία σειρά επιλογών (τύπος: Χ ή Ψ = Χ). Περιλαμβάνει

[1] Βλ. Τσιάρα 2012, 876, 888, 1368.
[2] Rusten 1986, 52.
[3] Δες Kühner & Gerth 1898, 969 (§ 525), Denniston 1950, 3, Humbert 1954, 361-362, και Τσιάρα 2012, 891.
[4] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 996 (§ 535), Humbert 1954, 361, Schwyzer 1988, 721-722, και Τσιάρα 2012, 888, 890. Πρβλ. και Τσιάρα 2012, 877, ο οποίος αναφέρει ότι περιορισμός υπάρχει, όταν το ένα μέρος περιορίζει ή συστέλλει τη σημασία του άλλου ή διαφοροποιεί μία πληροφορία χωρίς να την αποκλείει.

αντίθεση ανάμεσα στην πληροφορία που επιλέχθηκε και στην πληροφορία που απορρίφθηκε, π.χ. *τοῖς ἁμαρτήμασιν αὐτῶν **μᾶλλον ἢ** τῇ ἀφ' ὑμῶν τιμωρίᾳ* (1.69.5)[1]. Στην περίπτωση αυτή το μόριο *ἀλλὰ* ενδέχεται να χρησιμοποιείται με ένα συγκριτικό επίρρημα (*μᾶλλον, τὸ πλέον*), λαμβάνοντας τη σημασία του μορίου *ἢ* με μεγαλύτερη, ωστόσο, έμφαση. Το δεύτερο μέρος προτιμάται έναντι του πρώτου και επομένως αντιδιαστέλλεται με αυτό[2], π.χ. ***οὐ*** *περὶ ὧν ἐδιδάσκομεν ἑκάστοτε τὴν μάθησιν ἐποιεῖσθε, **ἀλλὰ** τῶν λεγόντων **μᾶλλον** ὑπενοεῖτε ὡς ἕνεκα τῶν αὐτοῖς ἰδίᾳ διαφόρων λέγουσιν* (1.68.2), ***οὐχ*** *ὅπλων **τὸ πλέον ἀλλὰ** δαπάνης* (1.83.2).

Ο συνδυασμός των μορίων *ἀλλ' ἢ* χρησιμοποιείται μόνο μετά από άρνηση και ερωτήσεις, των οποίων η αναμενόμενη απάντηση είναι αρνητική. Με τον τρόπο αυτό σχηματίζεται <u>εξαίρεση</u>. Στη θέση μίας αρνητικής πρότασης μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα συγκεκριμένο παράδειγμα και μετά η πρόταση μέσω των μορίων *ἀλλ' ἤ*, που έχουν τη σημασία «εκτός του ότι, αλλά μόνο»[3], π.χ. *καὶ τὴν αἰτίαν **οὐχ** ἕξω πιστὴν ἀποδεικνύναι, **ἀλλ' ἢ** ἄδικον τὴν ἐλευθερίαν ἐπιφέρειν **ἢ** ἀσθενὴς καὶ ἀδύνατος τιμωρῆσαι τὰ πρὸς Ἀθηναίους, ἢν ἐπίωσιν, ἀφῖχθαι* (4.85.6).

Στις συντακτικές αντιθέσεις ενδέχεται να δημιουργείται <u>κλιμάκωση</u>[4] κυρίως μέσω του συνδέσμου *ὅμως*. Στις περιπτώσεις αυτές χρησιμοποιείται συνήθως τύπος σε συγκριτικό βαθμό, π.χ. *καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν πολλὰς στρατείας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἔξω ἐποιήσαντο, καὶ ἡμῶν αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι οὐκ ἄπειροι πολέμων εἰσίν· **ὅμως δὲ** τῆσδε οὔπω <u>μείζονα</u> παρασκευὴν ἔχοντες ἐξήλθομεν* (2.11.1).

Το μόριο *ἀλλὰ* χρησιμοποιείται επίσης στο σχήμα της <u>υποφοράς</u>, στην προσφορά, δηλαδή, και απόρριψη διαδοχικών εισηγήσεων από έναν ομιλητή, ο οποίος διαλέγεται ή

[1] Όπως σημειώνει και ο Κακριδής (Κακριδής 1941, 29, Κακριδής 1998, 29), με το συγκριτικό επίρρημα αποφεύγεται η σκληρή αντιπαράθεση, η γνώμη εκφράζεται με μετριοπάθεια, καθώς αφήνει και στο αρνητικό μέλος κάποια υπόσταση χωρίς να το αποκλείει εντελώς. Ο Rusten (Rusten 1986, 53-55, Rusten 1989, 24-25) σημειώνει παραδείγματα από τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή, όπου εντοπίζεται η ύπαρξη σύγκρισης, και επομένως αντιθετικής εστίας επιλογής. Ο ίδιος σημειώνει ότι, παρόλο που η μορφή των προτάσεων αυτών είναι συγκριτική, σπάνια εκφράζουν απλή προτίμηση της μίας ιδέας σε σχέση με την άλλη. Αντίθετα, επισημαίνει, δηλώνουν απόλυτη αποδοχή της μίας και ολοκληρωτική απόρριψη της άλλης. Το αποτέλεσμα, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι η αντιπαράθεση μέσω σύγκρισης, η οποία στο Θουκυδίδη γίνεται νοηματικά ισοδύναμη με την αντιπαράθεση μίας αρνητικής και μίας θετικής ιδέας (εστία αντικατάστασης). Δες και Lausberg 1990, 352 (§ 797) και 353-354 (§ 799), ο οποίος αναφέρει ότι η σύγκριση είναι ένας από τους τρόπους δημιουργίας αντίθεσης. Βλ. και Smyth 1984, 279 (§ 1066), και Allison 1997, 143.

[2] Δες Kühner & Gerth 1898, 997-998 (§ 535), Denniston 1950, 4, Smyth 1984, 633 (§ 2780), και Τσιάρα 2012, 889-890.

[3] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 997-999 (§ 535), Denniston 1950, 24-26, Humbert 1954, 363, και Τσιάρα 2012, 888.

[4] Στη ρητορική θεωρία «κλίμακα» είναι η πλοκή του λόγου, κατά την οποία παρουσιάζονται οι ιδέες σε κλιμακωτή σειρά, σε μία ακολουθία και αλληλουχία είτε αύξησης είτε ελάττωσης· δημιουργείται έτσι μία κλίμακα ιδεών ανιούσα ή κατιούσα. Κατά το κλιμακωτό σχήμα παρατίθενται συνήθως ζεύγη προτάσεων, συνδεδεμένων αντιθετικά και η μετάβαση από το ένα ζεύγος στο επόμενο γίνεται με επανάληψη της αμέσως προηγούμενης πρότασης. Δες Τσιάρα 2012, 1350-1351.

μονολογεί[1]. Πρόκειται για έναν πλαστό διάλογο ή μονόλογο με ερωτήσεις και απαντήσεις, ενσωματωμένο σε μία δημηγορία, που προσδίδει ζωντάνια στο ύφος[2]. Το σχήμα της υποφοράς μαζί με την προσθήκη του μορίου *ἀλλὰ* καθίσταται μία μορφή του αντιθετικού σχήματος, αφού εκφράζει εναντίωση στα προηγούμενα λόγια[3]. Περιλαμβάνει μία πρόταση ένστασης μαζί με την αναίρεσή της, οι οποίες διατυπώνονται συχνά με τη μορφή ερώτησης - απάντησης[4], π.χ. *πότερον ταῖς ναυσίν;* ***ἀλλ'*** *ἥσσους ἐσμέν· εἰ δὲ μελετήσομεν καὶ ἀντιπαρασκευασόμεθα, χρόνος ἐνέσται.* ***ἀλλὰ*** *τοῖς χρήμασιν;* ***ἀλλὰ*** *πολλῷ πλέον ἔτι τούτου ἐλλείπομεν* (1.80.4).

Εντοπίζονται ακόμη <u>αντίθετες υποθέσεις</u>. Στο κάθε μέρος της αντίθεσης χρησιμοποιείται μία υποθετική πρόταση ή μία υποθετική μετοχή που συνήθως συνδέονται μεταξύ τους μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Η δεύτερη υποθετική πρόταση εκφράζεται ενίοτε ελλειπτικά, π.χ. *καὶ* ***ἢν*** <u>*μὲν*</u> ***ἐσακούωσί τι*** *πρεσβευομένων ἡμῶν, ταῦτα ἄριστα·* ***ἢν*** <u>*δὲ*</u> ***μή,*** *διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν ἄμεινον ἤδη, ἢν δοκῇ, πεφραγμένοι ἴμεν ἐπ' αὐτούς* (1.82.2).

Δημιουργείται επίσης <u>ένσταση</u> κυρίως μέσω του μορίου *καίτοι* και του συνδέσμου *ὅμως*, μέσω των οποίων ανασκευάζεται και διαφοροποιείται η προηγούμενη πρόταση. Ένσταση παρατηρείται σε περιπτώσεις πιο ισχυρής διαφωνίας από αυτές που χρησιμοποιείται η αντιθετική εστία περιορισμού. Με αυτό τον τρόπο η αντίθεση συντελεί στην ακύρωση ή στην αμφισβήτηση αυτού που ειπώθηκε ή το παρουσιάζει ως κάτι παράξενο[5], π.χ. *κἀν τούτῳ τὸ εὐπρεπὲς ἄσπονδον οὐχ ἵνα μὴ ξυναδικήσωσιν ἑτέροις προβέβληνται, ἀλλ' ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι καὶ ὅπως ἐν ᾧ μὲν ἂν κρατῶσι βιάζωνται, οὗ δ' ἂν λάθωσι πλέον ἔχωσιν, ἢν δέ πού τι προσλάβωσιν ἀναισχυντῶσιν·* ***καίτοι*** *εἰ ἦσαν ἄνδρες, ὥσπερ φασίν, ἀγαθοί, ὅσῳ ἀληπτότεροι ἦσαν τοῖς πέλας, τοσῷδε φανερωτέραν ἐξῆν αὐτοῖς τὴν ἀρετὴν διδοῦσι καὶ δεχομένοις τὰ δίκαια δεικνύναι* (1.37.4-5)

Σχηματικά οι συντακτικές αντιθέσεις που εντοπίζονται είναι οι εξής:

[1] Για αρχαίες πηγές που αναφέρονται στο σχήμα της υποφοράς, δες Τιβερίου, *Περὶ τῶν παρὰ Δημοσθένει σχημάτων* (Spengel, 77 § 39), Ερμογένους, *Περὶ εὑρέσεως* 3.4 (§§ 108-111), Κικέρωνος, *De Oratore* 3.207 (*relatio*), *Rhetorica ad Herennium* 4.33-34, Κοϊντιλιανού, *Institutio Oratoria* 9.2.106, 9.3.87, Iulii Rufiniani, *De figuris sententiarum et elocutionis liber* (*De schematis lexeos, De schematis dianoeas*) § 8 (*ἀπόφασις sive αἰτιολογία*) (Halm, 40), *Carmen de figuris vel schematibus* στ. 28-30 (*ἀνθυποφορά*). Δες και Ernesti 1795, 369, Denniston 1950, 10-11, Anderson 2000, 19-20, 124, D'Angelo 2001, 85-87, και Τσιάρα 2012, 1379. Για το σχήμα της υποφοράς στη θουκυδίδεια *Ιστορία* δες Rittelmeyer 1915, 50-51, και Schmid 1948, 198 και υποσ. 8.

[2] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 1002 (§ 535), Denniston 1950, 10-11, Lausberg 1990, 341-342 (§§ 771-772), και Τσιάρα 2012, 890, 1379.

[3] Δες Denniston 1950, 7, Smyth 1984, 599 (§ 2654), 632 (§ 2776), 634 (§ 2784-2785), Lausberg 1990, 357 (§ 806), και Τσιάρα 2012, 890.

[4] Δες Smyth 1984, 679 (§ 3029), και Τσιάρα 2012, 890.

[5] Δες Kühner & Gerth 1898, 855 (§ 507), Denniston 1950, 556-558, και Τσιάρα 2012, 901.

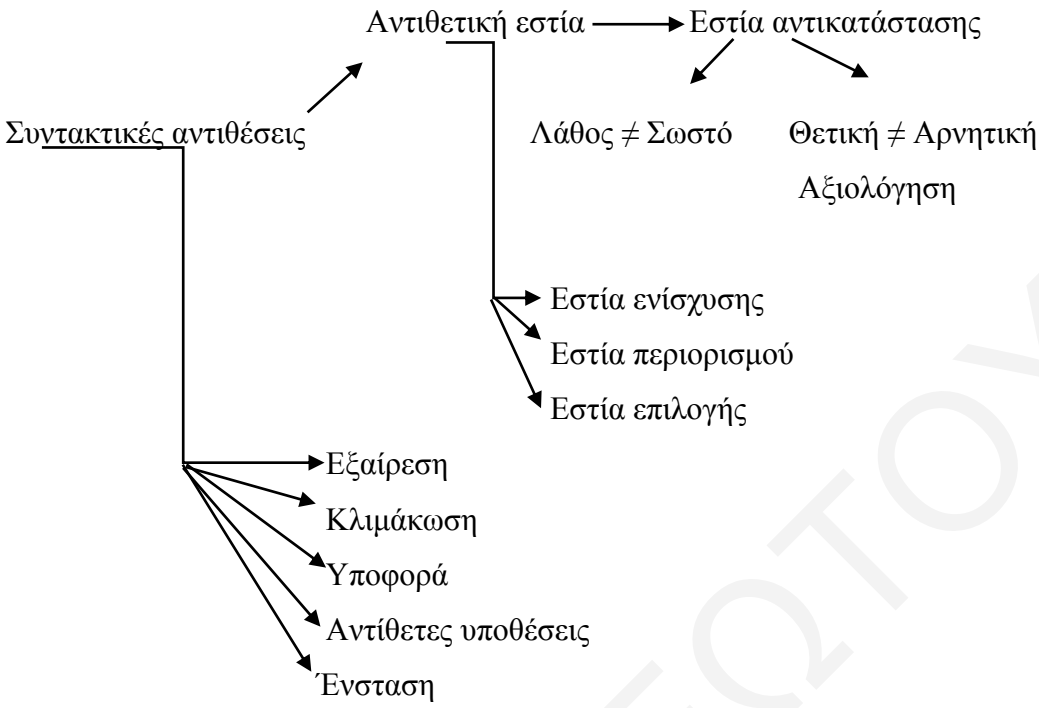

Διευκρινίσεις:

Όπως έχει ήδη δηλωθεί, στις συντακτικές αντιθέσεις δεν περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις, στις οποίες υπάρχει άλλο είδος αντίθεσης, χωρίς να κρίνεται αναγκαία η χρήση του αντιθετικού μορίου ή του συνδέσμου για την ύπαρξή της. Στις περιπτώσεις αυτές το μόριο ή ο σύνδεσμος χρησιμοποιείται, για να ενισχύσει την ήδη υπάρχουσα αντίθεση, π.χ. *ὡς ἡμᾶς πρέπει βουλεύεσθαι ἀδικουμένους* ≠ ***ἀλλὰ*** *τοὺς μέλλοντας ἀδικεῖν* ***μᾶλλον*** *πρέπει πολὺν χρόνον βουλεύεσθαι* (1.86.4) (πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἀλλά*, το οποίο σε συνδυασμό με το επίρρημα *μᾶλλον*, δημιουργεί αντιθετική εστία επιλογής), *τῆσδε οὔπω μείζονα παρασκευὴν ἔχοντες ἐξήλθομεν* ≠ ***ἀλλὰ καὶ*** *ἐπὶ πόλιν δυνατωτάτην νῦν ἐρχόμεθα* (2.11.1) (πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *ἀλλὰ* δημιουργώντας αντιθετική εστία ενίσχυσης). Στην ανάλυση κάθε λόγου θα σημειώνεται κάθε αντιθετικό μόριο ή σύνδεσμος ανεξάρτητα από το αν εμπλέκται σε συντακτική ή άλλου είδους αντίθεση και θα αναφέρεται η σημασία του σε κάθε περίπτωση.

Βέβαια, η ύπαρξη ενός μορίου, το οποίο αναμένεται να λειτουργεί αντιθετικά, δε συνεπάγεται πάντοτε την ύπαρξη αντίθεσης. Όλα τα μόρια και οι σύνδεσμοι που αναφέρθηκαν πιο πάνω λειτουργούν μεν αντιθετικά, σε αρκετές όμως περιπτώσεις έχουν και άλλες σημασίες. Στην καταμέτρηση των αντιθέσεων κάθε δημηγορίας αναφέρονται μόνο τα μόρια ή οι σύνδεσμοι που λειτουργούν αντιθετικά.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Το μόριο ***ἀλλὰ*** είναι το κατεξοχήν αντιθετικό μόριο, όπως και ο σύνδεσμος ***ὅμως***, και δημιουργεί ισχυρές κυρίως, αλλά και πιο ασθενείς, αντιθέσεις ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Το ***ἀλλὰ*** χρησιμοποιείται, όταν η μία έννοια αποκλείει εντελώς την άλλη[1]· ενδέχεται, ωστόσο, να λειτουργεί και ως συνδετικό ή μεταβατικό μόριο. Με αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται συνήθως προς το τέλος ενός λόγου ως μία τελική έκκληση, προτροπή ή προσταγή του ομιλητή, ή όταν η σκέψη διακόπτεται και ο ομιλητής μεταβαίνει από τα επιχειρήματα στην ίδια τη δράση που προτείνει[2], π.χ. *τοῖς δὲ λοιποῖς Ἕλλησι κωλυταῖς γενέσθαι ἐλευθερώσεως.* ***ἀλλὰ*** *μήτε ὑμεῖς μαλακισθῆτε, ὁρῶντες περὶ ὅσων ὁ ἀγὼν ἐστιν, ἐγώ τε δείξω οὐ παραινέσαι οἷός τε ὢν μᾶλλον τοῖς πέλας ἢ καὶ αὐτὸς ἔργῳ ἐπεξελθεῖν* (5.9.9-10). Ο σύνδεσμος ***ὅμως*** χρησιμοποιείται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, σε ισχυρές αντιθέσεις, αλλά αρχικά λειτουργούσε ως βεβαιωτικός και μεταβατικός[3]. Συχνά ο σύνδεσμος αυτός ενισχύεται με άλλα μόρια (*δέ, ἀλλά, μήν, γέ, μέντοι*), π.χ. *ὅμως δέ, ἀλλ᾽ ὅμως, ὅμως γε, ὅμως μέντοι, μέντοι ὅμως*[4].

Το μόριο ***μὲν*** λειτουργεί ως αντιθετικό, εισάγοντας το πρώτο μέρος μίας αντίθεσης, ενώ το δεύτερο μέρος εισάγεται με άλλο μόριο ή με συνδυασμό μορίων[5]. Το μόριο ***δὲ*** αποτελεί την πιο συχνή απόδοση του μορίου *μέν*[6]· στη θέση του *δέ,* ωστόσο, ενδέχεται να χρησιμοποιούνται τα μόρια *μήν, μέντοι, ἀλλά, ἀτάρ* ή ο σύνδεσμος *ὅμως,* όταν δημιουργείται πιο ισχυρή αντίθεση[7].

Εκτός από την αντιθετική τους χρήση τα μόρια ***μέν... δὲ*** χρησιμοποιούνται και για τον απλό διαχωρισμό δύο εννοιών[8], π.χ. *οὐ γὰρ ἂν <u>Κέρκυράν</u> τε ὑπολαβόντες βίᾳ ἡμῶν εἶχον καὶ <u>Ποτείδαιαν</u> ἐπολιόρκουν, ὧν <u>τὸ</u>* ***μὲν*** *ἐπικαιρότατον χωρίον πρὸς τὰ ἐπὶ Θρᾴκης ἀποχρῆσθαι, <u>ἡ</u>* ***δὲ*** *ναυτικὸν ἂν μέγιστον παρέσχε τοῖς Πελοποννησίοις* (1.68.4), *ὧν <u>τοὺς</u>* ***μὲν*** *δεδουλωμένους ὁρᾶτε, <u>τοῖς</u>* ***δὲ*** *ἐπιβουλεύοντας αὐτούς* (1.68.3). Κάποτε τα μόρια *μέν… δὲ* χρησιμοποιούνται και για απλή προσθήκη σε συνδυασμό με το σχήμα της αναφοράς[9]: *<u>πέμπετε</u>* ***μὲν*** *περὶ τῆς Ποτειδαίας, <u>πέμπετε</u>* ***δὲ*** *περὶ ὧν οἱ ξύμμαχοί φασιν ἀδικεῖσθαι* (1.85.2).

---

[1] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 995 (§ 535), Denniston 1950, 1, 22-23, Humbert 1954, 360, Smyth 1984, 632 (§ 2775), Schwyzer 1988, 721-722, και Τσιάρα 2012, 887-888.

[2] Δες και Kühner & Gerth 1898, 1000-1001 (§ 535), Denniston 1950, 13-15, 20-21, Humbert 1954, 362, Schwyzer 1988, 721-722, Γεωργακοπούλου-Γούτσο 1999, 128, και Τσιάρα 2012, 889-890.

[3] Δες Kühner & Gerth 1898, 780 (§ 486), 993-994 (§ 534), Schwyzer 1988, 727-728, και Τσιάρα 2012, 897.

[4] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 993 (§ 534), Smyth 1984, 646 (§ 2839), και Τσιάρα 2012, 897-898.

[5] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 837-838 (§ 503), 976 (§ 527), Denniston 1950, 359, 368-369, Humbert 1954, 400, Smyth 1984, 654 (§ 2895), Schwyzer 1988, 710-711, και Τσιάρα 2012, 875, 878-879.

[6] Δες Kühner & Gerth 1898, 976 (§ 527), Denniston 1950, 369-370, Humbert 1954, 401-402, Smyth 1984, 656 (§ 2904), Schwyzer 1988, 710-711, και Τσιάρα 2012, 879, 883. Για τα μόρια *μὲν* και *δὲ* στο θουκυδίδειο έργο δες και τη διατριβή του Oeltze 1887.

[7] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 984 (§ 530), Denniston 1950, 370, Smyth 1984, 656 (§ 2903), και Τσιάρα 2012, 879-881.

[8] Δες Kühner & Gerth 1898, 977-978 (§ 527), Denniston 1950, 370-371, Smyth 1984, 657 (§ 2915), και Τσιάρα 2012, 877-878, 883.

[9] Δες Kühner & Gerth 1898, 979 (§ 527), Denniston 1950, 370, Humbert 1954, 400, 402-403, Smyth 1984, 656 (§ 2906), και Τσιάρα 2012, 880, 883, 885.

Το μόριο ***δὲ*** εκτός από αντιθετικό λειτουργεί και ως συμπλεκτικό ή μεταβατικό μόριο, συνδέοντας διαδοχικές προτάσεις που προσθέτουν κάτι νέο ή διαφορετικό, αλλά όχι αντίθετο, από αυτό που προηγείται και στρέφοντας την προσοχή σε ένα νέο σημείο[1], π.χ. *μόλις δ' ἂν πόλει ὁμοίᾳ παροικοῦντες ἐτυγχάνετε τούτου· νῦν δ', ὅπερ καὶ ἄρτι ἐδηλώσαμεν, ἀρχαιότροπα ὑμῶν τὰ ἐπιτηδεύματα πρὸς αὐτούς ἐστιν. ἀνάγκη* ***δὲ*** *ὥσπερ τέχνης αἰεὶ τὰ ἐπιγιγνόμενα κρατεῖν* (1.71.2-3). Το *δὲ* χρησιμοποιείται επίσης ως αιτιολογικό ή επεξηγηματικό μόριο αντί του *γὰρ* σε επεξηγηματικές παρενθετικές προτάσεις. Σε αυτή την περίπτωση η μία ιδέα προστίθεται στην άλλη χωρίς να τονίζεται η λογική τους σύνδεση, η οποία αφήνεται να εννοηθεί[2]: *ἡμεῖς δὲ ὁμοῖοι καὶ τότε καὶ νῦν ἐσμεν, καὶ τ οὺς ξυμμάχους, ἢν σωφρονῶμεν, οὐ περιοψόμεθα ἀδικουμένους οὐδὲ μελλήσομεν τιμωρεῖν· οἱ* ***δ'*** *οὐκέτι μέλλουσι κακῶς πάσχειν* (1.86.2). Όταν το μόριο *δὲ* συνδυάζεται με το μόριο *καὶ* λειτουργεί ως προσθετικό, για να δηλώσει μία έννοια μεγαλύτερης σημασίας από αυτήν που προηγείται, την οποία και τονίζει[3], π.χ. *προθυμίαν* ***δὲ καὶ*** *πολὺ τολμηροτάτην ἐδείξαμεν* (1.74.2). Ενώ το μόριο *ἀλλὰ* είναι ισχυρό αντιθετικό μόριο, το *δὲ* χρησιμοποιείται για εξισορρόπηση δύο αντιτιθέμενων ιδεών. Το *δὲ* δηλώνει ότι μία έννοια είναι διαφορετική από αυτήν που προηγείται, αλλά μόνο για να την αντισταθμίσει, όχι για να την αποκλείσει ή να την αντιπαραβάλει, όπως το *ἀλλά*. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, το μόριο *δὲ* τοποθετείται στο δεύτερο μέρος μίας περιόδου, ακολουθώντας συνήθως το μόριο *μέν*. Ωστόσο σε κάποιες περιπτώσεις το *μὲν* παραλείπεται, δημιουργώντας πιο ασθενή, αλλά ενίοτε και ισχυρή αντίθεση[4].

Το μόριο ***καίτοι*** εκτός από αντιθετική έχει και συνδετική σημασία, η οποία ωστόσο είναι λιγότερο συχνή από την αντιθετική και εμφανίζεται σε μεταγενέστερο στάδιο[5]. Σπάνια λειτουργεί και ως μεταβατικό μόριο, για να δηλώσει τη μετάβαση σε μία νέα ιδέα ή σε ένα συμπέρασμα[6], π.χ. ***καίτοι*** *εἰ πρὸς τοὺς Μήδους ἐγένοντο ἀγαθοὶ τότε, πρὸς δ' ἡμᾶς κακοὶ νῦν, διπλασίας ζημίας ἄξιοί εἰσιν* (1.86.1). Χρησιμοποιείται επίσης ως συλλογιστικό σε ρητορικούς συλλογισμούς ή σε ενθυμήματα[7].

Το μόριο ***μέντοι*** εκτός από αντιθετική έχει και βεβαιωτική ή εμφαντική και μεταβατική σημασία, δηλώνοντας χρονική ακολουθία σε μία αφήγηση. Χρησιμοποιείται για

[1] Δες Kühner & Gerth 1898, 974-975, 985-987 (§ 526, 531-532), Denniston 1950, 21, 162-164, 170-171, 185, Humbert 1954, 380-383, Smyth 1984, 644 (§ 2834, 2836), Schwyzer 1988, 700-701, Rijksbaron 1996, 190, και Τσιάρα 2012, 883-884.
[2] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 988 (§ 532), Denniston 1950, 169, Humbert 1954, 383, Τσιάρα 2012, 884, 887.
[3] Πρβλ. Kühner & Gerth 1898, 986 (§ 531), και Τσιάρα 2012, 884.
[4] Δες Kühner & Gerth 1898, 974-976, 986-987 (§ 526, 531), Denniston 1950, 165-168, Humbert 1954, 384-385, Smyth 1984, 644-645 (§§ 2834-2835, 2838), Rijksbaron 1996, 189, και Τσιάρα 2012, 883-886.
[5] Δες Denniston 1950, 555-558, Smyth 1984, 654 (§ 2893), και Τσιάρα 2012, 900.
[6] Δες Kühner & Gerth 1898, 855-856 (§ 507), Denniston 1950, 559-560, και Smyth 1984, 654 (§ 2893).
[7] Βλ. Kühner & Gerth 1898, 855 (§ 507), Denniston 1950, 561-564, και Τσιάρα 2012, 901.

να ανακεφαλαιώσει τα προηγούμενα και να δηλώσει τη μετάβαση σε ένα νέο στοιχείο ή επιχείρημα[1], π.χ. *Ταύτης* ***μέντοι*** *τοιαύτης ἀντικαθεστηκυίας πόλεως, ὦ Λακεδαιμόνιοι, διαμέλλετε* (1.71.1). Το μόριο *μέντοι* ενδέχεται να εκφράζει και επιφύλαξη ή περιορισμό[2]. Χρησιμοποιείται επίσης σε ενθυμήματα ως συλλογιστικό[3]. Η χρήση του ως αντιθετικού μορίου είναι μεταγενέστερη από τη βεβαιωτική[4].

Στις δημηγορίες εντοπίζονται και τα μόρια ***οὐδὲ*** και ***μηδέ***[5], τα οποία, ωστόσο, δε χρησιμοποιούνται για σχηματισμό συντακτικών αντιθέσεων. Λειτουργούν ως συνδετικά για να δημιουργήσουν ρητορική κλιμάκωση, π.χ. ***οὐ*** *περιοψόμεθα ἀδικουμένους* ***οὐδὲ*** *μελλήσομεν τιμωρεῖν* (1.86.2) (χωρίς αντίθεση), αλλά συνδυάζονται και με άλλα μόρια για τη δημιουργία αντίθεσης, π.χ. *δέ, ἀλλά,* π.χ. ***οὐ*** *παραδοτέα τοῖς Ἀθηναίοις ἐστίν,* ***οὐδὲ*** *δίκαις καὶ λόγοις διακριτέα ≠* ***ἀλλὰ*** *τιμωρητέα ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει* (αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων από μία ορθή πληροφορία) (1.86.3).

Σε κάποιες περιπτώσεις η σύνδεση των αντιθέτων μερών επιτυγχάνεται με **συμπλεκτικά μόρια**, π.χ. *καί, τε*. Οι περιπτώσεις αυτές δεν καταγράφονται στις συντακτικές αντιθέσεις, καθώς η αντίθεση δε δημιουργείται εξαιτίας των μορίων, αλλά λόγω των όρων που χρησιμοποιούνται. Έτσι, οι αντιθέσεις αυτές κατηγοριοποιούνται ανάλογα στις προαναφερθείσες κατηγορίες[6], π.χ. ***καὶ*** *ἐν τῇ οἰκείᾳ* ***καὶ*** *ἐν τῇ τῶν πέλας ὁμοίως ἀμύνεσθαι* (4.92.3) (πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πατρίδα ≠ ξένη γη).

Είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι οι περιπτώσεις απλής σύγκρισης ή διαχωρισμού μέσω των μορίων *ἤ, οὔτε, μήτε*[7] δεν καταμετρώνται, π.χ. ***οὔτε*** *γὰρ ὅσια ἂν ποιοῖμεν μεταβαλλόμενοι* ***οὔτε*** *ξυνηθεστέρους ἂν ἄλλους εὕροιμεν* (1.71.6), *τὴν Πελοπόννησον πειρᾶσθε* ***μὴ ἐλάσσω*** *ἐξηγεῖσθαι* ***ἢ*** *οἱ πατέρες ὑμῖν παρέδοσαν* (1.71.7). Η χρήση της φράσης *οὐκ ἄλλο* (*τι*) *ἤ*... δημιουργεί απλή σύγκριση και δεν καταμετράται επίσης, π.χ. ***οὐκ ἄλλῳ τινὶ*** *κτησάμενοι τὴν δυναστείαν* ***ἢ*** *τῷ μαχόμενοι κρατεῖν* (4.126.2). Η απλή σύγκριση (μέσω γενικής συγκριτικής) λειτουργεί αντιθετικά, όταν συνδυάζεται με άλλου είδους αντιθέσεις, π.χ. ***μόνοι*** *γὰρ δι' αὐτὸ εὐπραγίαις τε οὐκ ἐξυβρίζομεν καὶ ξυμφοραῖς ἧσσον* ***ἑτέρων*** *εἴκομεν* (1.84.2) (πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ άλλων

[1] Δες Kühner & Gerth 1898, 841-843 (§ 503), Denniston 1950, 397-403, 406-407, 409, 413-414, Humbert 1954, 403-404, Smyth 1984, 658 (§ 2917-2918), και Τσιάρα 2012, 875, 898-899.
[2] Δες Humbert 1954, 403-404.
[3] Δες Denniston 1950, 407-408.
[4] Πρβλ. Denniston 1950, 404-405, Smyth 1984, 658 (§ 2919), και Τσιάρα 2012, 898-899.
[5] Για τα μόρια *οὐδὲ* και *μηδὲ* δες Kühner & Gerth 1898, 1004 (§ 536), 1007-1009 (§ 537), Denniston 1950, 190-197, 199, 203, Smyth 1984, 660-661 (§§ 2930, 2932-2933, 2935, 2937, 2939-2940), Schwyzer 1988, 746, και Rijksbaron 1996, 204.
[6] Δες και Holingsworth 1915, 33.
[7] Για τα μόρια *οὔτε* και *μήτε* δες Kühner & Gerth 1898, 1002-1003, 1006-1007 (§ 536), Denniston 1950, 508-511, 514, Smyth 1984, 662-663 (§§ 2942, 2945, 2947, 2949), και Schwyzer 1988, 746.

ανθρώπων γενικά, σε συνδυασμό με σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ συμφορά και αλαζονεία ≠ υποταγή).

Αν το μόριο ***ἤ*** ενώνει αντίθετους όρους, η αντίθεση κατηγοριοποιείται ως λεξική, σημασιολογική ή πραγματολογική ανάλογα, π.χ. ***οὐχ ἧσσον*** *ἡσυχίαν ἀπράγμονα* ***ἢ*** *ἀσχολίαν ἐπίπονον* (1.70.8) (σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια).

Τα μόρια ***οὔτε, μήτε*** ενδέχεται να δημιουργούν συντακτικές αντιθέσεις σε συνδυασμό με το μόριο *ἀλλά*, π.χ. ***μήτε*** *τοὺς Ἀθηναίους ἐᾶτε μείζους γίγνεσθαι,* ***μήτε*** *τοὺς ξυμμάχους καταπροδιδῶμεν ≠* ***ἀλλὰ*** *ξὺν τοῖς θεοῖς ἐπίωμεν πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας* (αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων πληροφοριών από μία ορθή) (1.86.5) ή να συνδέουν αντίθετους όρους: ***μήτε*** *τοὺς Ἀθηναίους ἐᾶτε μείζους γίγνεσθαι,* ***μήτε*** *τοὺς ξυμμάχους καταπροδιδῶμεν* (1.86.5) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός (Αθηναίοι) ≠ σύμμαχος), ***μήτε*** *τῶν πατέρων χείρους φαίνεσθαι* ***μήτε*** *ἡμῶν αὐτῶν τῆς δόξης ἐνδεεστέρους* (2.11.2) (πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στην προηγούμενη και στην τωρινή γενιά).

Στις περιπτώσεις που χρησιμοποιείται **πρόθεση** (π.χ. *πρός, ἀντί*) η αντίθεση δε θεωρείται συντακτική, αλλά εντάσσεται ανάλογα με τους όρους που χρησιμοποιούνται στις προαναφερθείσες κατηγορίες, π.χ. *ὀλίγα* ***πρὸς*** *τὰ μέλλοντα* [ενν. *πολλά*] *τυχεῖν πράξαντες* (1.70.7) («λανθάνουσα» λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ), ***ἀντ'*** *ἀγαθῶν κακοὶ* (1.86.1) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό).

Οι αντιθέσεις που εντοπίζονται αποτελούνται είτε από μεμονωμένες λέξεις είτε από φράσεις (εμπρόθετους προσδιορισμούς ή σύμπλεγμα ουσιαστικού και επιθέτου ή ρήματος ή μετοχής ή απαρεμφάτου) είτε από προτάσεις (κύριες ή δευτερεύουσες)[1].

Οι διμελείς αντιθέσεις που εντοπίζονται αποτελούνται από:

- μεμονωμένη λέξη / μεμονωμένη λέξη, π.χ. *πιστόν ≠ ἀπιστοτέρους* (1.68.1)
- μεμονωμένη λέξη / φράση, π.χ. *νεωτεροποιοὶ ≠ τὰ ὑπάρχοντά τε σῴζειν* (1.70.2)
- φράση / φράση, π.χ. *παρὰ δύναμιν τολμηταὶ ≠ τῆς δυνάμεως ἐνδεᾶ πρᾶξαι* (1.70.3)
- πρόταση / πρόταση, π.χ. *εἰ μὲν ἀφανεῖς που ὄντες ἠδίκουν τὴν Ἑλλάδα, διδασκαλίας ἂν ὡς οὐκ εἰδόσι προσέδει ≠ νῦν δὲ τί δεῖ μακρηγορεῖν;* (1.68.3)

Η παρούσα διατριβή ασχολείται μόνο με τις αντιθέσεις που συνανήκουν στην ίδια ενότητα: τα δύο τους μέρη, δηλαδή, εντάσσονται στα όρια μίας περιόδου ή σε διαφορετικές, διαδοχικές ως επί το πλείστον, περιόδους. Δεν ενδιαφέρουν την παρούσα μελέτη οι αντιθέσεις που οι όροι τους απαντούν σε διαφορετικές δημηγορίες ή στην ιστορική αφήγηση, πριν ή μετά από κάθε δημηγορία.

[1] Δες σελ. 5-10 το κεφάλαιο 1.2 που αφορά στη συντακτική λειτουργία του σχήματος της αντίθεσης.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Οι αντίθετοι όροι ενδέχεται να καταλαμβάνουν την ίδια συντακτική θέση: π.χ. ***ὑπὸ*** *μὲν* ***Ἀθηναίων*** *ὑβριζόμενοι,* ***ὑπὸ*** *δὲ* ***ὑμῶν*** *ἀμελούμενοι* (1.68.2) (πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών), *οὐ* ***τῇ δυνάμει*** *τινά, ἀλλὰ* ***τῇ μελλήσει*** *ἀμυνόμενοι* (1.69.4) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια), ή διαφορετική συντακτική θέση, π.χ. *ἐς τόδε τε αἰεὶ ἀποστεροῦντες οὐ μόνον* ***τοὺς*** *ὑπ' ἐκείνων* ***δεδουλωμένους*** *ἐλευθερίας* (1.69.1) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δουλεία ≠ ελευθερία).

Ενδέχεται επίσης τα δύο μέρη της αντίθεσης να ανήκουν στο ίδιο γραμματικό είδος, π.χ. να αντιδιαστέλλεται ουσιαστικό με ουσιαστικό, π.χ. *τοῖς σώμασι ≠ τῇ γνώμῃ* (1.70.6) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πράξη ≠ σκέψη) ή σε διαφορετικό γραμματικό είδος[1], π.χ. να αντιδιαστέλλεται απαρέμφατο με μετοχή, π.χ. *ἀμύνεσθαι ≠ ἐπιόντας* (1.69.5) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση).

Το πρώτο σκέλος μίας αντίθεσης μπορεί να αποτελείται από δύο συνώνυμους όρους που συνδέονται συνήθως μεταξύ τους με το μόριο *καί*, π.χ. *ἵνα μὴ ἄνδρας τε* ***φίλους*** *καὶ* ***ξυγγενεῖς τοῖς ἐχθίστοις*** *προῆσθε* (1.71.4) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φίλος ≠ εχθρός). Στις περιπτώσεις αυτές οι δύο συνώνυμοι όροι καταμετρώνται ως ενιαίο σύνολο.

Στην παρούσα μελέτη εντοπίζονται και «ελλειπτικές» ή «λανθάνουσες» αντιθέσεις· αντιθέσεις, δηλαδή, των οποίων το ένα μέρος δεν εκφέρεται ρητά, αλλά υπονοείται[2]. Ο ακροατής ή αναγνώστης μπορεί να συμπληρώσει την αντίθεση με βάση τα συμφραζόμενα, π.χ. *καὶ μὴν καὶ* ***ἄοκνοι*** [ενν. *οὗτοι*] ***πρὸς*** *ὑμᾶς* ***μελλητὰς*** (1.70.4) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια και πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών, υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος), ***ὀλίγα πρὸς τὰ μέλλοντα*** [ενν. ***πολλά***] *τυχεῖν πράξαντες* (1.70.7) (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ, υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος), *οἱ δ'* ***οὐκέτι μέλλουσι κακῶς πάσχειν*** [ενν. ***ἀλλ' ἤδη κακῶς πάσχουσιν***] (πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν, υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος) (1.86.2). Συχνός είναι ο εντοπισμός υπονοούμενων αντιθέσεων, όταν χρησιμοποιούνται υποθετικές προτάσεις που εκφράζουν το μη πραγματικό. Σε αυτές τις περιπτώσεις το πραγματικό γεγονός αφήνεται να εννοηθεί, π.χ. *οὐ τοῦ πλέονος μὴ στερισκόμενοι χάριν ἔχουσιν, ἀλλὰ τοῦ ἐνδεοῦς χαλεπώτερον φέρουσιν ἢ* ***εἰ*** *ἀπὸ πρώτης ἀποθέμενοι τὸν νόμον φανερῶς* ***ἐπλεονεκτοῦμεν*** [ενν. ***ἀλλ' οὐ***

[1] Βλ. τις μελέτες των Ros 1938, και Caveney 1978, σχετικά με το σχήμα της *μεταβολῆς* (*variatio*) σε συνδυασμό με αυτό της αντίθεσης στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη.

[2] Σύμφωνα με το Δημήτριο, στο έργο του *Περὶ ἑρμηνείας* § 222, αυτό που υπονοείται καθιστά τον ακροατή μάρτυρα, επειδή του επιτρέπει να μαντέψει τον υπονοούμενο όρο και έτσι εντείνει την προσοχή του. Πρβλ. και σελ. 15 στο κεφάλαιο 1.4 όπου γίνεται αναφορά στον επικοινωνιακό σκοπό της αντίθεσης. Δες και Hollingsworth 1915, 13, ο οποίος αναφέρει ότι η αντίθεση παραμένει η ίδια είτε δηλώνεται ρητώς είτε υπονοείται.

πλεονεκτοῦμεν] (1.77.3) (σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μη πραγματικό ≠ πραγματικό, υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος). Υπονοούμενες αντιθέσεις εντοπίζονται και όταν χρησιμοποιούνται ρητορικές ερωτήσεις, των οποίων η υπονοούμενη απάντηση είναι αρνητική, π.χ. ***πῶς οὐ χρὴ καὶ ἐπὶ τὸ ἔσχατον ἀγῶνος ἐλθεῖν;*** [ενν. ***ἀλλὰ χρὴ καὶ ἐπὶ τὸ ἔσχατον ἀγῶνος ἐλθεῖν***] (4.92.4) (σχήμα υποφοράς). Σε κάποιες περιπτώσεις και τα δύο μέρη μίας αντίθεσης μπορεί να υπονοούνται, λόγω της ύπαρξης άλλων αντίθετων όρων, π.χ. *μενόντων μὲν ἡμῶν* ***ξύμμαχον*** [ενν. *ἡμῖν = Ἀθηναίοις*] *γίγνεται, ὑποχωρήσασι δὲ καίπερ χαλεπὸν ὂν* ***εὔπορον*** [ενν. *τοῖς πολεμίοις = Πελοποννησίοις*] *ἔσται μηδενὸς κωλύοντος* (4.10.3) (υπονοούμενη πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Πελοποννησίων λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες σταθερότητα ≠ υποχώρηση). Οι υπονοούμενες αντιθέσεις θα κατατάσσονται ανάλογα με το είδος τους σε μία από τις προαναφερθείσες κατηγορίες. Ο υπονοούμενος όρος θα δηλώνεται με ορθογώνιες αγκύλες.

Οι εναντιώσεις καταμετρώνται μόνο, όταν αυτές περιλαμβάνουν αντίθετους όρους, π.χ. *Ταύτης μέντοι τοιαύτης* ***ἀντικαθεστηκυίας*** *πόλεως, ὦ Λακεδαιμόνιοι,* ***διαμέλλετε*** (1.71.1) (μέσω της εναντιωματικής μετοχής *ἀντικαθεστηκυίας*), *Τοὺς μὲν λόγους τοὺς πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων οὐ γιγνώσκω·* ***ἐπαινέσαντες*** *γὰρ πολλὰ ἑαυτοὺς οὐδαμοῦ* ***ἀντεῖπον*** *ὡς οὐκ ἀδικοῦσι τοὺς ἡμετέρους ξυμμάχους καὶ τὴν Πελοπόννησον* (1.86.1) (μέσω της εναντιωματικής μετοχής *ἐπαινέσαντες*). Σημειώνεται, τέλος, ότι οι απλές εναντιώσεις, που δεν περιλαμβάνουν αντίθετους όρους δε συγκαταλέγονται στο φάσμα αυτής της μελέτης, π.χ. *πολλάκις γὰρ προαγορευόντων ἡμῶν ἃ ἐμέλλομεν ὑπὸ Ἀθηναίων βλάπτεσθαι, οὐ περὶ ὧν ἐδιδάσκομεν ἑκάστοτε τὴν μάθησιν ἐποιεῖσθε, ἀλλὰ τῶν λεγόντων μᾶλλον ὑπενοεῖτε ὡς ἕνεκα τῶν αὐτοῖς ἰδίᾳ διαφόρων λέγουσιν* (1.68.2). Οι εναντιώσεις κατατάσσονται στις σημασιολογικές αντιθέσεις.

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι αποτελεί συνήθη πρακτική του Θουκυδίδη να χρησιμοποιεί έναν όρο και ακολούθως άρνηση με επανάληψη του ίδιου ή παρόμοιας σημασίας όρου[1]. Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται αντίφαση[2]. Στις αντιφατικές έννοιες, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ανήκουν και οι αντιθέσεις θνητός ≠ αθάνατος, δούλος ≠ ελεύθερος, δικαιοσύνη ≠ αδικία, σωστό ≠ λάθος κ.τ.λ. Οι αντιθέσεις αυτές ταξινομούνται ως λεξικές. Ωστόσο, η χρήση της άρνησης και συνώνυμων όρων για τη δημιουργία αντίθεσης δεν αφορά την παρούσα μελέτη, καθώς σε αυτές τις περιπτώσεις η εμφαντική άρνηση και το σχήμα της αναφοράς παίζουν πιο καθοριστικό ρόλο[3]. Τέτοιες περιπτώσεις

[1] Δες και Grover Cleveland 1941, 62.
[2] Για τις αντιφατικές έννοιες, τις οποίες εξηγεί ο Αριστοτέλης, δες σελ. 11-12 στο κεφάλαιο 1.3 σχετικά με τα είδη των αντιθέσεων.
[3] Οι Fehling 1969, 129, 251, 296-297, και Νάκας 1993, 262, αναφέρουν ότι η άρνηση συμβάλλει στην αυστηρότερη διχοτόμηση των εννοιών και καθιστά το σχήμα της αντίθεσης πιο εμφανές.

απαντούν συχνά στις θουκυδίδειες δημηγορίες και θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο χωριστής μελέτης. Μία τέτοια καταμέτρηση, εξάλλου, θα υπερέβαινε τους στόχους αυτής της εργασίας. Την παρούσα διατριβή ενδιαφέρει μόνο η ύπαρξη αντίθετων όρων. Έχοντας υπόψη τα πιο πάνω, δεν καταγράφονται περιπτώσεις, όπως η ακόλουθη: *μόλις δὲ νῦν γε ξυνήλθομεν καὶ* ***οὐδὲ*** *νῦν ἐπὶ φανεροῖς* (1.69.2). Αντίθετα, καταμετρώνται οι περιπτώσεις, στις οποίες αντίθετοι όροι χρησιμοποιούνται με άρνηση στο ένα τους μέρος. Νοηματικά, ωστόσο, τα δύο μέρη δεν είναι πλέον αντίθετα, αλλά συνώνυμα. Παρόλα αυτά καταγράφονται, καθώς οι περιπτώσεις αυτές περιλαμβάνουν αντίθετους όρους, π.χ. *ὑποχωρήσασι δὲ καίπερ* ***χαλεπὸν*** *ὂν εὔπορον ἔσται μηδενὸς κωλύοντος, καὶ τὸν πολέμιον δεινότερον ἕξομεν μὴ* ***ῥᾳδίας*** *αὐτῷ πάλιν οὔσης τῆς ἀναχωρήσεως* (λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δύσκολο ≠ εύκολο) (4.10.3), *οἷς δὲ γενναῖον τήν τε αὑτῶν αἰεὶ* ***ἐλευθεροῦν*** *μάχῃ καὶ τὴν ἄλλων μὴ* ***δουλοῦσθαι*** *ἀδίκως* (λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία) (4.92.7).

Δεν καταμετρώνται επίσης οι περιπτώσεις παραδιαστολής, εκτός εάν οι όροι της συνδέονται με κάποιο μόριο που δημιουργεί συντακτική αντίθεση: *καὶ μηδεὶς ὑμῶν ἐπ' ἔχθρᾳ* ***τὸ πλέον ἢ*** *αἰτίᾳ νομίσῃ τάδε λέγεσθαι* (συντακτική αντίθεση με αντιθετική εστία επιλογής)· *αἰτία μὲν γὰρ φίλων ἀνδρῶν ἐστιν ἁμαρτανόντων, κατηγορία δὲ ἐχθρῶν ἀδικησάντων* (απλή παραδιαστολή) (1.69.6), *ἀπάτῃ γὰρ εὐπρεπεῖ* ***αἴσχιόν*** *<τι> τοῖς γε ἐν ἀξιώματι πλεονεκτῆσαι* ***ἢ*** *βίᾳ ἐμφανεῖ·* (συντακτική αντίθεση με αντιθετική εστία επιλογής) *τὸ μὲν γὰρ ἰσχύος δικαιώσει, ἣν ἡ τύχη ἔδωκεν, ἐπέρχεται, τὸ δὲ γνώμης ἀδίκου ἐπιβουλῇ* (απλή παραδιαστολή) (4.86.6).

Όμοια, οι περιπτώσεις παρονομασίας δεν καταγράφονται εκτός εάν οι όροι της συνδέονται με κάποιο μόριο που δημιουργεί συντακτική αντίθεση, π.χ. ***μὴ*** *φρονήματι* ***μόνον, ἀλλὰ καὶ*** *καταφρονήματι* (συντακτική αντίθεση με αντιθετική εστία ενίσχυσης) (2.62.3), *οὐ γὰρ δὴ πεφευγότες αὐτὰ ἐπὶ τὴν πλείστους δὴ βλάψασαν* ***καταφρόνησιν*** *κεχωρήκατε, ἢ ἐκ τοῦ πολλοὺς σφάλλειν τὸ ἐναντίον ὄνομα* ***ἀφροσύνη*** *μετωνόμασται* (1.122.4) (απλή παρονομασία).

Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την κατηγοριοποίηση, εντοπίζονται οι αντιθέσεις κάθε θουκυδίδειας δημηγορίας και αναλύεται το περιεχόμενο και τα συμφραζόμενά της, χρησιμοποιώντας τη διαθέσιμη παλαιότερη και νεότερη βιβλιογραφία. Σε πρώτο στάδιο (περιγραφικό) εντοπίζονται οι αντιθέσεις που απαντούν σε κάθε δημηγορία και σε δεύτερο στάδιο (ερμηνευτικό) επιχειρείται η ερμηνεία τους. Εξετάζεται, δηλαδή, για ποιό λόγο ο ομιλητής - ιστορικός επιλέγει τις συγκεκριμένες αντιθέσεις, π.χ. αν οι όροι της αντίθεσης περιλαμβάνουν λέξεις-κλειδιά που απαντούν και στην αφήγηση, πριν ή μετά από τον κάθε λόγο και τονίζονται εσκεμμένα, αν πρόκειται για λέξεις που εξυπηρετούν το σκοπό που θέτει

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ο ομιλητής στην αρχή του λόγου του και δίνεται έτσι έμφαση σε αυτές ή αν πρόκειται για δευτερεύουσες έννοιες που αντιτίθενται, εξυπηρετώντας απλώς τη διακόσμηση του λόγου. Σε περιπτώσεις αντιλογιών, τριλογιών κ.τ.λ. διερευνάται ποιές αντιθέσεις επαναλαμβάνονται ανάμεσα στις δημηγορίες και κατά πόσο αυτές λαμβάνουν διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με τους στόχους του εκάστοτε ομιλητή. Ανάμεσα σε επεισόδια με κοινή θεματολογία εξετάζεται κατά πόσο όμοιες αντιθέσεις επαναλαμβάνονται από ομιλητές που στοχεύουν στο ίδιο αποτέλεσμα, π.χ. στη σύναψη συμμαχίας. Εξετάζονται επίσης συγκριτικά οι λόγοι που εκφωνούνται από τον ίδιο ομιλητή και κατά πόσο αυτοί επαναλαμβάνουν κοινές αντιθέσεις δείχνοντας τις προσωπικές προτιμήσεις και απόψεις του ομιλητή ανάλογα με την καταγωγή, το χαρακτήρα και το σκοπό της ομιλίας του.

Για την πληρέστερη κατανόηση του περικειμένου της κάθε δημηγορίας καταγράφονται τα ιστορικά γεγονότα πριν και μετά από την εκφώνησή της[1]. Επομένως σε κάθε δημηγορία χρησιμοποιείται ένα είδους υπόμνημα (commentary) που αναφέρεται σε ιστορικά, ερμηνευτικά και υφολογικά ζητήματα. Με αυτό τον τρόπο επιχειρείται η πληρέστερη κατανόηση του κειμένου των δημηγοριών. Δίνονται επίσης παραπομπές σε άλλα σημεία της *Ιστορίας* που σχετίζονται με την κάθε δημηγορία και καταγράφεται η σημαντικότερη, νεότερη κυρίως, βιβλιογραφία που αναφέρεται στον κάθε θουκυδίδειο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι δε γίνεται αναφορά σε κριτικά ζητήματα, εκτός εάν αυτά επηρεάζουν την ιστορική ερμηνεία ή τον εντοπισμό των αντιθέσεων. Διευκρινίζεται ακόμη ότι δεν επιχειρείται σύγκριση με άλλα αρχαιοελληνικά κείμενα, εκτός εάν αυτό είναι απολύτως απαραίτητο, όπως στις περιπτώσεις αναφορών σε γεγονότα των Περσικών πολέμων, οπότε δίνεται η παραπομπή στο αντίστοιχο χωρίο από τις *Ιστορίες* του Ηροδότου. Σημειώνεται επίσης ότι δεν καταγράφονται οι λεκτικές ομοιότητες ανάμεσα στις δημηγορίες που εντάσσονται στο ίδιο επεισόδιο ή ανάμεσα στις δημηγορίες ομιλητών που μιμούνται άλλους ομιλητές, οι οποίες καταγράφονται στα ιστορικά υπομνήματα, π.χ. των Gomme και Hornblower. Αυτό που ενδιαφέρει την παρούσα διατριβή είναι η κοινή χρήση αντιθέσεων ανάμεσα στις διαφορετικές δημηγορίες· στοιχείο που θα καταδείξει τη στενότερη σχέση ορισμένων δημηγοριών ή επεισοδίων μεταξύ τους.

Συγκεκριμένα σε κάθε κεφάλαιο του Μέρους Β΄ αναλύεται κάθε δημηγορία χωριστά, εκτός εάν σε ένα επεισόδιο είχαν εκφωνηθεί περισσότερες από μία δημηγορίες, οπότε αναλύονται ως αντιλογίες, τριλογίες κ.τ.λ. Στην αρχή κάθε κεφαλαίου η δημηγορία

[1] Η αναγκαιότητα μελέτης των θουκυδίδειων δημηγοριών σε συνάρτηση με την αφήγηση λόγω της στενής τους σχέσης έχει ήδη επισημανθεί από τους μελετητές. Δες και de Romilly (de Romilly 1963, 142, de Romilly 1967, 295), Kitto 1966, 349, Hunter (Hunter 1973, 43, 53-54 υποσ. 6, 57-58, 155, Hunter 1982, 125), Macleod 1975, 69-70, Dover 1983, 60, Loraux 2006, 362, Morrison 2006, 251-277, Hornblower 2008, 503, Foster 2010, 4, Ταμιωλάκη 2013, 45-46, 64, Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013, 396. Πρβλ. και υποσ. 4 στις σελ. 44-45, και υποσ. 2 στη σελ. 59.

εντάσσεται στα ιστορικά της συμφραζόμενα και ακολουθεί το αρχαιοελληνικό κείμενο χωρισμένο σε περιόδους. Αρχικά τοποθετείται η παράφραση του αρχαιοελληνικού κειμένου, ακολουθεί το ίδιο το κείμενο, από κάτω αναλύονται και επεξηγούνται οι αντιθέσεις που εντοπίζονται σε αυτό και υπό μορφή υποσημειώσεων καταγράφονται τα σημαντικότερα ιστορικά, ερμηνευτικά και υφολογικά στοιχεία, ώστε να γίνει κατανοητό το αρχαιοελληνικό κείμενο. Στις υποσημειώσεις σημειώνονται επίσης οι κοινές αντιθέσεις που εντοπίζονται ανάμεσα στους ομιλητές του ιδίου επεισοδίου ή ανάμεσα στην υπό εξέταση δημηγορία και σε δημηγορίες προηγουμένων επεισοδίων. Στο τέλος του κάθε κεφαλαίου γίνεται αναφορά στην έκβαση του επεισοδίου και στις ομοιότητες (σχετικά με το αντιθετικό σχήμα) που παρουσιάζει η δημηγορία ή οι δημηγορίες που έχουν αναλυθεί με προηγούμενους λόγους. Τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα αναφέρονται στο κεφάλαιο των συμπερασμάτων της διατριβής.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΜΕΡΟΣ Β΄: Ο ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΘΟΥΚΥΔΙΔΕΙΕΣ ΔΗΜΗΓΟΡΙΕΣ

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

2.1 Η ΑΝΤΙΛΟΓΙΑ ΚΕΡΚΥΡΑΙΩΝ ΚΑΙ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ (1.32-43)

Η διαμάχη σχετικά με την Επίδαμνο[1] αποτέλεσε μία από τις αφορμές του Πελοποννησιακού πολέμου[2]. Όπως αφηγείται ο Θουκυδίδης, η Επίδαμνος ήταν αποικία της Κέρκυρας, η οποία ανήκε με τη σειρά της στις αποικίες της Κορίνθου. Στην Επίδαμνο, ως εκ τούτου, είχαν εγκατασταθεί εκτός από τους Κερκυραίους και μερικοί Κορίνθιοι άποικοι[3] (1.24).

Η Κόρινθος και η Κέρκυρα είχαν έρθει σε ρήξη γύρω στο 435 π.Χ.[4] με αφορμή μία τοπική διένεξη που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στους ολιγαρχικούς και στους δημοκρατικούς στην Επίδαμνο[5]. Οι δημοκρατικοί είχαν διώξει τους αριστοκράτες από την Επίδαμνο, οι οποίοι, για να τους εκδικηθούν, έκαναν ληστρικές επιδρομές εναντίον της πόλης τους, σε συνεργασία με τους βαρβάρους[6]. Οι δημοκρατικοί τότε αναγκάστηκαν να ζητήσουν τη βοήθεια της μητρόπολής τους Κέρκυρας, ώστε να επέλθει συμφωνία μεταξύ δημοκρατικών

[1] Οι Gomme 1972, 158 και Hornblower 1991, 68, τονίζουν τη σημασία που είχε η θέση της Επιδάμνου, σημερινού Δυρραχίου, και κατά τους Ρωμαϊκούς και Βυζαντινούς χρόνους. Δες και de Romilly 1990, 21, και Rhodes 2014, 210, για πληροφορίες σχετικά με την Επίδαμνο. Ο Finley 1942, 119, επισημαίνει ότι οι δύο πόλεις, Κόρινθος και Κέρκυρα, ενδιαφέρονταν για το εμπόριο της Επιδάμνου, μίας αποικίας με θαυμάσια γεωγραφική θέση.

[2] Όπως αναφέρει ο Kagan (Kagan 1991, 192, 194, Kagan 1995, 19, 40) κανείς δε μπορούσε να προβλέψει ότι μία εσωτερική διαμάχη σε αυτή την απομακρυσμένη πόλη, στα κράσπεδα του ελληνικού κόσμου, θα μπορούσε να οδηγήσει στο φοβερό και καταστροφικό Πελοποννησιακό πόλεμο. Το όλο ζήτημα, σύμφωνα με το Finley 1942, 120, παρέχει ένα κλασικό παράδειγμα των κινδύνων που εγκυμονούνται από τον εμπορικό ανταγωνισμό, ο οποίος κυριαρχούσε εκείνη την εποχή.

[3] Ο Φάλιος, οικιστής της Επιδάμνου ήταν Κορίνθιος (1.24.2). Σύμφωνα με τους Gomme 1972, 159 και Hornblower 1991, 68, η αποστολή οικιστή από την αρχική μητρόπολη, όταν μία αποικία ίδρυε μίαν άλλη, αποτελούσε πατροπαράδοτη συνήθεια. Για το ρόλο που διαδραματίζει το θέμα του αποικισμού στο Θουκυδίδη δες de Romilly 1990, 13-56, η οποία σημειώνει το δευτερεύοντα ρόλο που αποδίδει στο θέμα ο ιστορικός σε αντίθεση με την εμμονή του στα κυρίαρχα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα των ισχυρών.

[4] Για τη χρονολογία του επεισοδίου δες Gomme 1972, 196-198, και Rhodes 2014, 213-214. Ο Salmon 1984, 270, 272-274, αναφέρει ότι αυτό που συνέβη στην Επίδαμνο ήταν απλώς μία από τις πολλές διαμάχες ανάμεσα στην Κόρινθο και στην Κέρκυρα. Ο ίδιος σημειώνει ότι, όπως συνάγεται από την αφήγηση του ιστορικού και άλλων αρχαίων πηγών, αυτή δεν ήταν η πρώτη διαμάχη μεταξύ των δύο και επισημαίνει ότι η Κόρινθος ήταν αυτή που είχε την ευθύνη για ό,τι είχε προηγηθεί. Ο Kagan 1969, 214, 218, παρατηρεί ότι οι σχέσεις Κορίνθου – Κέρκυρας ήταν εξ αρχής εχθρικές, όπως φαίνεται από τη ναυμαχία του 664 π.Χ., η οποία, όπως σημειώνει ο Θουκυδίδης (1.13.4), ήταν η πρώτη ανάμεσα στους Έλληνες. Το μεταξύ τους μίσος ήταν τόσο παγιωμένο που εξακολουθεί να υφίσταται και στη Σικελική εκστρατεία. Πρβλ. 7.57.7. Για τις σχέσεις Κορίνθου και Κέρκυρας δες Graham 1964, 146-149, ο οποίος σημειώνει ότι η Κέρκυρα, όπως και οι Συρακούσες, είχε ιδρυθεί ως αποικία ανεξάρτητη από τη μητρόπολή της σε αντίθεση με τις υπόλοιπες αποικίες της Κορίνθου. Έτσι, επισημαίνει, όταν τα συμφέροντά τους συνέπιπταν οι δύο πόλεις έρχονταν σε σύγκρουση.

[5] Η σύγκρουση μεταξύ των δύο κοινωνικών ομάδων συνεχίζεται και αργότερα στην Κέρκυρα. Πρβλ. 3.82-83. Δες και Hornblower 1991, 68. Όπως παρατηρεί και η Foster 2010, 45, η ιστορία της Επιδάμνου, μίας πλούσιας πόλης που μαστιζόταν από εμφύλιες διαμάχες, είναι παραδειγματική και προεικονίζει την ιστορία της ίδιας της Κέρκυρας.

[6] Ο Morrison (Morrison 1999, 106, Morrison 2006 (2), 27) παρατηρεί ότι στα πρώτα πέντε κεφάλαια του επεισοδίου (1.24-28) δε γίνεται αναφορά σε μεμονωμένα άτομα,. Έτσι οι κοινότητες φαίνεται να εξελίσσονται, να δρουν, να συζητούν και να αγωνίζονται ως ομάδες. Αυτή η φαινομενική ενότητα των πόλεων, υποστηρίζει, διαψεύδεται από το γεγονός ότι η Επίδαμνος χωρίζεται σε δημοκρατική και ολιγαρχική παράταξη.

και αριστοκρατών και να σταματήσει ο πόλεμος με τους βαρβάρους[1]. Η Κέρκυρα, ωστόσο, απορρίπτει την ικεσία των Επιδαμνίων[2], οι οποίοι καταφεύγουν τελικά, μετά από έγκριση του μαντείου των Δελφών[3], στην Κόρινθο[4] και παραδίδουν σε αυτήν την αποικία τους[5] (1.25). Οι Κορίνθιοι αποφασίζουν να βοηθήσουν[6] τους δημοκρατικούς[7] και ο ιστορικός εκθέτει τα αίτια της παρέμβασής τους[8]:

---

[1] Ο Wilson 1987, 25, παρατηρεί ότι οι Επιδάμνιοι αποτείνονται πρώτα στην Κέρκυρα, επειδή εκτός του γεγονότος ότι ήταν η μητρόπολή τους, ήταν αρκετά δυνατή, ώστε να τους βοηθήσει αποτελεσματικά. Όμοια η Arnold 1992, 54 υποσ. 33, παρατηρεί πως το γεγονός ότι οι δημοκρατικοί της Επιδάμνου ζητούν τη βοήθεια της Κέρκυρας, δείχνει ότι οι Κερκυραίοι ήταν σε θέση να επηρεάσουν την εξόριστη φατρία, ενώ οι Κορίνθιοι όχι.

[2] Όπως παρατηρεί και η Arnold 1992, 54-55, λαμβάνοντας υπόψη τις υποχρεώσεις που μία μητρόπολη είχε προς την αποικία της, η αδράνεια των Κερκυραίων φαίνεται πολύ παράξενη, αφού απορρίπτουν την παράκληση για βοήθεια προς τους ίδιους τους αποίκους τους. Ο Kagan 1969, 208-209, 222, αναφέρει ότι ο λόγος που οι Κερκυραίοι αρνήθηκαν να βοηθήσουν τους Επιδαμνίους ήταν το γεγονός ότι υποστήριζαν τους αριστοκράτες, λόγω της καταγωγής τους από την Κέρκυρα, και ανέμεναν ότι αυτοί θα νικούσαν, αν δε μεσολαβούσαν (1.26.3). Ένας άλλος πιθανός λόγος, προσθέτει, είναι ότι θα περίμεναν τα δύο μέρη να αλληλοκαταστραφούν και η Επίδαμνος, παραμένοντας αβοήθητη, να μετατραπεί σε κερκυραϊκό προτεκτοράτο. Όμοια ο Chernick 1971, 126, παρατηρεί ότι η πραγματική αιτία της απόρριψης του αιτήματος των δημοκρατικών από την Κέρκυρα ήταν ότι η τελευταία υποστήριζε τους αριστοκράτες και ήλπιζε ότι αυτοί θα νικούσαν στη διαμάχη. Δες και Graham 1964, 149-151, ο οποίος σημειώνει ότι η Κέρκυρα απέρριψε το αίτημα των δημοκρατικών, επειδή υποστήριζε τους αριστοκράτες, αν και δεν ήθελε να εμπλακεί στη μεταξύ τους διαμάχη. Ο Wilson 1987, 26, πιστεύει ότι είναι κατανοητή η απόρριψη του αιτήματος των Επιδαμνίων εκ μέρους των Κερκυραίων, καθώς η Κέρκυρα ακολουθούσε ουδέτερη πολιτική και δεν επιθυμούσε να εμπλακεί σε αυτή την τοπική διαμάχη. Η Foster 2010, 46, παρατηρεί, ωστόσο, ότι οι Επιδάμνιοι αριστοκράτες δε ζητούν από την Κέρκυρα να πάρει το μέρος τους, αλλά να εξασφαλίσει την επιβίωσή τους και να βοηθήσει στη λήξη της διαμάχης.

[3] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 159, το μαντείο των Δελφών, το θρησκευτικό κέντρο της Ελλάδας, διαδραματίζει το δικό του ρόλο στην επίσπευση του πολέμου. Ο Hornblower 1991, 69, παρατηρεί ότι η ενασχόληση με τους τελετουργικούς δεσμούς που προέκυπταν από τον αποικισμό ενέπιπτε στις αρμοδιότητες του μαντείου, αλλά στη συγκεκριμένη περίπτωση το ζήτημα είχε και σοβαρές πολιτικές συνδηλώσεις. Ο Rhodes 2014, 211, σημειώνει ότι το μαντείο της Δωδώνης βρισκόταν τοπικά πιο κοντά, αλλά το μαντείο των Δελφών συνδεόταν με τα θέματα του αποικισμού. Η Foster 2010, 47 υποσ. 9, παρατηρεί ότι η απάντηση του μαντείου υπέρ της Κορίνθου συνιστά κριτική προς την Κέρκυρα και θεωρεί ότι η αποδοχή της συμβουλής του μαντείου από τους Επιδαμνίους ήταν αναπόφευκτη και αναγκαία. Σύμφωνα με την Arnold 1992, 54 υποσ. 30, η συμβουλή των Δελφών έγινε ευρέως γνωστή, αλλά ούτε οι Κερκυραίοι, ούτε και οι Κορίνθιοι δεν αναφέρονται λεπτομερώς σε αυτήν στις δημηγορίες τους, επειδή καμία πόλη δεν είχε ξεκάθαρα το δίκαιο με το μέρος της.

[4] Η Arnold 1992, 54 υποσ. 33, παρατηρεί ότι το πρώτο μέρος της παράκλησης των Επιδαμνίων προς την Κόρινθο, είναι όμοιο με την προηγούμενη παράκλησή τους προς τους Κερκυραίους: *μὴ σφᾶς περιορᾶν φθειρομένους* (1.24.6, 1.25.2). Στη θέση της συμφιλίωσης με τους ολιγαρχικούς και του τέλους του πολέμου με τους βαρβάρους οι Επιδάμνιοι ζητούν αυτή τη φορά τη βοήθεια των Κορινθίων (*ἀλλ᾽ ἐπαμῦναι* 1.25.2). Έτσι, υποστηρίζει η Arnold, φαίνεται ότι οι Επιδάμνιοι αναγνώριζαν πως οι Κορίνθιοι δε θα μπορούσαν να συμφιλιώσουν τα δύο αντιμαχόμενα πολιτικά μέρη. Πρβλ. και υποσ. 1 πιο πάνω. Δες και Rood 1998, 223 υποσ. 72. Όμοια ο Hornblower 1991, 68, και η Foster 2010, 47 υποσ. 8, επισημαίνουν το όμοιο λεκτικό στο 1.24.6 και 1.25.2 με τις αναγκαίες διαφοροποιήσεις.

[5] Ο Wilson 1987, 25, σχολιάζει ότι με αυτό τον τρόπο οι δημοκρατικοί Επιδάμνιοι παραχώρησαν την ανεξαρτησία της πόλης τους στην Κόρινθο, παρόλο που υπήρχε κίνδυνος να μην τους υποστηρίξει. Η αιτία ήταν, σύμφωνα με τον ίδιο, ότι οι Ιλλυριοί αποτελούσαν σοβαρή απειλή γι᾽ αυτούς και ο κίνδυνος καταστροφής της πόλης τους ήταν ορατός.

[6] Η Lang 1968, 173-176, αποδίδει στο Θουκυδίδη την κατηγορία ότι διαστρεβλώνει τα γεγονότα, με σκοπό να μεταθέσει την ευθύνη της διαμάχης στην Κόρινθο. Η ίδια θεωρεί υπεύθυνη για τα γεγονότα την Κέρκυρα και υποστηρίζει ότι πραγματική αιτία της διαμάχης ήταν η μετέπειτα παροχή βοήθειας εκ μέρους της Κέρκυρας στους εξόριστους αριστοκράτες.

[7] Ο Cogan 1981 (2), 2-3, σημειώνει ότι εκείνη την περίοδο δε θεωρείτο παράξενο για την ολιγαρχική Κόρινθο να προσφέρει βοήθεια στη δημοκρατική μερίδα της Επιδάμνου.

[8] Ο Morrison 1999, 107, επισημαίνει ότι ο Θουκυδίδης δεν εξηγεί, για ποιό λόγο οι Κερκυραίοι απέρριψαν την ικεσία των Επιδαμνίων, αναλύει, ωστόσο, εκτενώς την κορινθιακή απόφαση για παροχή βοήθειας προς την Επίδαμνο. Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 159, ενώ ο Θουκυδίδης συνηθίζει να δίνει έμφαση στα πολιτικά και

*Κορίνθιοι δὲ **κατά** τε **τὸ δίκαιον** ὑπεδέξαντο τὴν τιμωρίαν, νομίζοντες οὐχ ἧσσον ἑαυτῶν εἶναι τὴν ἀποικίαν ἢ Κερκυραίων, **ἅμα** δὲ καὶ **μίσει** τῶν Κερκυραίων, ὅτι αὐτῶν παρημέλουν ὄντες ἄποικοι* (1.25.3).

Στο σημείο αυτό γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στο μίσος που είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στους Κερκυραίους και στους Κορινθίους, επειδή, παρόλο που οι Κερκυραίοι ήταν άποικοι των Κορινθίων, δεν τιμούσαν τη μητρόπολή τους, όπως θα ήταν αναμενόμενο[1]. Οι Κερκυραίοι, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, θεωρούσαν τους εαυτούς τους ανεξάρτητους, καθώς διέθεταν μεγάλο πλούτο και ισχυρότατο ναυτικό[2] (1.25.4).

οικονομικά κίνητρα, αναφέρει εδώ μόνο τα συναισθηματικά. Ο Gomme υποστηρίζει πως υπήρχαν και κίνητρα, που ωστόσο δε μνημονεύονται. Ο ίδιος αναφέρεται στα οικονομικά κίνητρα, όπως ο εμπορικός ανταγωνισμός στην Αδριατική και στα πολιτικά κίνητρα, καθώς η Κέρκυρα προσπαθούσε να εδραιώσει τη δύναμή της στην Αδριατική και να διασφαλίσει τις σχέσεις της με τη Δύση. Δες και Wilson 1987, 27, 34, ο οποίος αναφέρει επίσης ότι τα κίνητρα ήταν οικονομκά και πολιτικά, καθώς η Κόρινθος ήθελε να ελέγχει το δρόμο από και προς την Ιταλία και τη Σικελία και θεωρούσε την κατάκτηση της Κέρκυρας απαραίτητη για το σκοπό αυτό. Όμοια ο Hornblower 1991, 69, σημειώνει ότι δε γίνεται αναφορά στα εμπορικά κίνητρα, όπως ήταν το ασήμι της Αδριατικής, ή στις άλλες εμπορικές διευκολύνσεις που θα αποκτούσαν οι Κορίνθιοι. Ο Salmon 1984, 283, θεωρεί ως κίνητρο της παρέμβασης των Κορινθίων την αντιζηλία τους προς την Κέρκυρα, αλλά δικαιολογεί τη δράση τους ως συμβατή με τις σχέσεις μητρόπολης – αποικίας. Ο Kagan 1995, 37-38, αναφέρει ότι αιτία της παρέμβασης των Κορινθίων ήταν η επιθυμία τους να θέσουν υπό αμφισβήτηση τον ισχυρισμό της Κέρκυρας ότι αποτελούσε τη μητρόπολη της Επιδάμνου και ότι επρόκειτο για θέμα σεβασμού, κύρους και τιμής. Ο ίδιος (Kagan 1969, 210, 218-219, 221) πιστεύει ότι οι Κορίνθιοι αποδέχονται την πρόσκληση των Επιδαμνίων, αναμένοντας ότι η Κέρκυρα θα αντιδράσει και ότι θα ακολουθήσει πόλεμος. Όπως υποστηρίζει ο Kagan, η θετική ανταπόκριση της Κορίνθου φαίνεται ότι σχετιζόταν με τη διαμάχη, που υπήρχε ανάμεσα στις δύο περιοχές, για πολιτική επιρροή και ηγεμονικό έλεγχο στα βορειοδυτικά. Η Κόρινθος, υποστηρίζει, στις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου είχε μία λαμπρή ιστορία ως εμπορική, πολιτιστική και ναυτική δύναμη, αλλά έβλεπε το κύρος της να απειλείται από τις δύο μεγάλες δυνάμεις, την Αθήνα και τη Σπάρτη. Η επιθυμία της Κορίνθου να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της στα βορειοδυτικά της Ελλάδας, για να αναπληρώσει το χαμένο της κύρος, την έφερε σε σύγκρουση με την Κέρκυρα. Αντίθετα, η Κέρκυρα αυξανόταν σε δύναμη και επιρροή, ακολουθώντας ουδέτερη πολιτική και παραμένοντας αμέτοχη στους πολέμους που είχαν συνταράξει την Ελλάδα τον 5ο αι. π.Χ. Η Κέρκυρα έχοντας το δεύτερο μεγαλύτερο ναυτικό στην Ελλάδα προσπάθησε επιπλέον να πλήξει την κορινθιακή ηγεμονία στα βορειοδυτικά. Στο ήδη βεβαρυμένο κλίμα προστέθηκε η προσβολή, εξαιτίας της πολιτικής περιφρόνησης της Κορίνθου στις θρησκευτικές τελετές. Έτσι, καταλήγει ο Kagan, εξηγείται το μεγάλο μίσος της Κορίνθου προς τους Κερκυραίους και η αποδοχή του αιτήματος των Επιδαμνίων. Πρβλ. και Adcock 1951, 5-6, 12, Graham 1964, 132, και Wilson 1987, 26.

[1] Όπως σημειώνει ο Rhodes 2014, 212, η αποικία ήταν μία ανεξάρτητη πόλη που συνδεόταν με δεσμούς συγγένειας, θρησκευτικούς και συναισθηματικούς με τη μητρόπολή της, αλλά δεν ήταν υποταγμένη σε αυτήν. Αντίθετα, η Κόρινθος προσπαθούσε να διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με τις αποικίες της και μνησικακούσε για την ανεξαρτησία της Κέρκυρας. Ο de Ste. Croix 1972, 68, σχολιάζοντας το μίσος των Κορινθίων προς τους Κερκυραίους (1.25.3, 1.26.1) παρατηρεί ότι ο ιστορικός αποδίδει δυσάρεστα κίνητρα στους Κορινθίους. Η μνησικακία τους και η επιθυμία τους να ταπεινώσουν την Κέρκυρα, σημειώνει, παίζει σημαντικό ρόλο στην πορεία των γεγονότων.

[2] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 70, η Κέρκυρα απέκτησε ισχυρό ναυτικό λόγω της επέκτασης των συμφερόντων των Κορινθίων στα βορειοδυτικά κατά τη διάρκεια της Πεντηκονταετίας ή λόγω της επιθυμίας των Κεκρυραίων να διατηρήσουν τις παραδόσεις των Φαιάκων, από τους οποίους ισχυρίζονταν ότι κατάγονταν. Η Foster 2010, 49, επισημαίνει ότι το μεγάλο ναυτικό που διέθετε η Κέρκυρα αποτελούσε σημάδι σπουδαίας κληρονομιάς, ανεξάρτητης από τη μητρόπολή της Κόρινθο. Η Kallet-Marx 1993 (2), 72-74, 77-78, παρατηρεί τη υπαρξη όρων, όπως *χρημάτων δύναμις, ναυτικόν* και *παρασκευὴ* στο 1.25.4, οι οποίοι αποτελούσαν, όπως σημειώνει, λέξεις-κλειδιά και στην Αρχαιολογία και στην Πεντηκονταετία και σχετίζονταν με τη δύναμη και τον πλούτο των Κερκυραίων που τους έδινε υπεροψία, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσαν άλλη μία πηγή του κορινθιακού μίσους προς τους Κερκυραίους. Έτσι, σύμφωνα με την ίδια, ο ιστορικός τονίζει την άποψή του, ότι η στρατιωτική επιτυχία βασιζόταν στα οικονομικά αποθέματα. Πρβλ. και τη συχνή επανάληψη όρων σχετικών με το «ναυτικό» στη δημηγορία που ακολουθεί, το οποίο, σύμφωνα με τον Τσακμάκη 2014, 48, αποτελεί λέξη-κλειδί που επαναλαμβάνεται στο λόγο: *ναυμαχίαν* (1.32.5), *ναυμαχήσετε* (1.36.3), *ναυτικόν* (1.33.1, 1.36.2), *ναυτικῆς* (1.35.5), *ναυτικά* (1.36.3), *ναῦς* (1.35.3, 1.35.5), *ναυσί*

Ακολούθως, οι Κορίνθιοι στέλνουν νέους αποίκους και φρουρά[1] στην Επίδαμνο, μαζί με Αμπρακιώτες και Λευκαδίτες, ενώ οι Κερκυραίοι πολιορκούν την Επίδαμνο με τα πλοία τους, απαιτώντας να γίνουν δεκτοί οι εξόριστοι αριστοκράτες, οι οποίοι στο μεταξύ είχαν καταφύγει στην Κέρκυρα, και να αποχωρήσουν οι φρουρές και οι άποικοι που είχαν στείλει οι Κορίνθιοι[2] (1.26). Οι Κερκυραίοι, των οποίων οι προτάσεις δεν εισακούστηκαν, δημιουργούν κλοιό γύρω από την Επίδαμνο με τη βοήθεια των Ιλλυριών[3].

Οι Κορίνθιοι, στη συνέχεια, συγκεντρώνουν και άλλους αποίκους, για να τους στείλουν στην Επίδαμνο, και πλοία, με σκοπό να επιτεθούν (1.27). Στόλο συγκεντρώνουν και οι Μεγαρίτες, οι Παλείς από την Κεφαλληνία, οι Επιδαύριοι, οι Ερμιόνιοι, οι Τροιζήνιοι, οι Λευκαδίτες και οι Αμπρακιώτες, ώστε να βοηθήσουν τους Κορινθίους· οι Θηβαίοι και οι Φλιάσιοι στέλνουν χρήματα, ενώ οι Ηλείοι προσφέρουν χρήματα και πλοία χωρίς πληρώματα[4].

(1.36.3). Οι όροι αυτοί, σημειώνει, συνδέουν το λόγο με την προηγούμενη αφήγηση, ενώ η απουσία τους από τον ακόλουθο λόγο των Κορινθίων δείχνει την πρόθεσή των τελευταίων να αγνοήσουν το θέμα του ναυτικού.

[1] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 223, οι Κορίνθιοι με την αποστολή αποίκων ήθελαν να δημιουργήσουν μία νέα αποικία στην Επίδαμνο που θα τους ανήκε αποκλειστικά. Η προσπάθεια αυτή, προσθέτει, θα συνδυαζόταν ίσως και με αναδιανομή της γης. Ο Hornblower 1991, 72, παρατηρεί ότι η αναφορά στα χρήματα που θα πλήρωναν οι νέοι άποικοι δείχνει ότι προβλεπόταν αναδιανομή της γης, αφού και οι δημοκρατικοί στην Επίδαμνο είχαν καταλάβει όλη την αστική περιοχή. Ο Rhodes 2014, 212, σημειώνει ότι πρόκειται για πλήρη επανίδρυση της αποικίας. Η Kallet-Marx 1993 (2), 74, επισημαίνει ότι η απαίτηση πληρωμής για συμμετοχή στη νέα αποικία έδειχνε την οικονομική, και κατά συνέπεια στρατιωτική, αδυναμία της Κορίνθου σε σχέση με την Κέρκυρα.

[2] Σύμφωνα με τον Kagan (Kagan 1969, 222-223, Kagan 1995, 39), οι απαιτήσεις των Κερκυραίων φανερώνουν τη συνήθη αλαζονική συμπεριφορά τους και την αποτυχία τους να εκτιμήσουν τη σοβαρότητα του κορινθιακού εγχειρήματος. Η πρόταση των Κερκυραίων για απόσυρση της κορινθιακής φρουράς, σημειώνει, δεν αποτελούσε πρόταση διαπραγμάτευσης, αλλά τελεσίγραφο, του οποίου οι όροι δεν ήταν δυνατόν να γίνουν αποδεκτοί. Οι Κερκυραίοι, συμπληρώνει, φαίνεται ότι υπερεκτιμούσαν τη δύναμή τους και ότι υποτιμούσαν την αποφασιστικότητα και τη δύναμη των Κορινθίων.

[3] Ο Wilson 1987, 35, σημειώνει ότι καμία άλλη πόλη δε συνεργάζεται με την Κέρκυρα, γεγονός που επιβεβαιώνει την απομονωμένη εξωτερική της πολιτική. Η Foster 2010, 50, σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στην αφήγηση των γεγονότων: οι ολιγαρχικοί Κορίνθιοι μαζί με τους δημοκρατικούς Επιδαμνίους πολιορκούνται από τους δημοκρατικούς Κερκυραίους που υποστηρίζονται από τους ολιγαρχικούς Επιδαμνίους!

[4] Ο Gomme 1972, 162, παρατηρεί ότι οι ενισχύσεις από αυτές τις περιοχές αποτελούνταν από εθελοντές, αφού καμιά από αυτές (εκτός ίσως από την Κεφαλληνία, τη Λευκάδα και την Αμπρακία που ήταν αποικίες και σύμμαχοι της Κορίνθου) δε βρισκόταν σε πόλεμο με την Κέρκυρα, παρόλο που με τη συμμετοχή τους άφηναν την πιθανότητα αντεκδικήσεων ανοικτή. Για τις αποικίες της Κορίνθου δες Graham 1964, 118-142, ο οποίος σημειώνει ότι η Κόρινθος διατηρούσε πολύ στενές εμπορικές και προσωπικές σχέσεις με τις αποικίες της. Ο Kagan 1969, 224, παρατηρεί ότι η Κόρινθος είχε μεγάλο πεδίο επιρροής, όπως φαίνεται από την ευρεία ανταπόκριση στο αίτημά της. Ο ίδιος επισημαίνει ότι με εξαίρεση την Λευκάδα και την Αμπρακία οι πόλεις που βοήθησαν την Κόρινθο δεν ήταν αποικίες της ή υποχρεωμένες να την υποστηρίξουν σε πόλεμο, αν και οι περισσότερες ανήκαν στην πελοποννησιακή συμμαχία. Μόνο η Σπάρτη, προσθέτει ωστόσο, θα μπορούσε να ζητήσει βοήθεια από τις πόλεις της συμμαχίας της, η οποία, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι αξιοσημείωτο που δε συμμετέχει στη διένεξη. Η στάση της αυτή, σημειώνει, δείχνει ίσως, ότι οι Σπαρτιάτες δεν υποστήριζαν την εκστρατεία της Κορίνθου. Δες και Kagan 1991, 194, Kagan 1995, 39-40. Όμοια ο Salmon 1984, 284, σημειώνει ότι η υπόληψη της Κορίνθου ήταν μεγάλη. Ο Crane 1992, 11, παρατηρεί ότι η βοήθεια προς την Κόρινθο αποκαλύπτει πως οι Κορίνθιοι ήταν δεξιοτέχνες στην παραδοσιακή ελληνική διπλωματία και ότι οι ίδιοι είχαν δημιουργήσει ένα δίκτυο αποικιακών δεσμών που αποτελούσε το κέντρο της επιρροής τους. Ο Wilson 1987, 37, θεωρεί ότι κριτήρια για την παροχή βοήθειας προς την Κόρινθο από αυτές τις περιοχές ήταν η γεωγραφική τους θέση και η συμπάθειά τους προς την Κόρινθο. Η Foster 2010, 52-53, παρατηρεί ότι όλες οι συμμαχικές πόλεις που αναφέρονται είναι πολύ αδύναμες σε σχέση με την Κόρινθο και επομένως

Οι Κερκυραίοι, μόλις πληροφορούνται τις ετοιμασίες των Κορινθίων, στέλνουν δικούς τους πρέσβεις, μαζί με Λακεδαιμονίους και Σικυωνίους[1], στην Κόρινθο, απαιτώντας από αυτήν να αποσύρει τους φρουρούς και τους αποίκους της, επειδή δεν είχε κανένα δικαίωμα στην Επίδαμνο[2] (*ὡς οὐ μετὸν αὐτοῖς Ἐπιδάμνου* (1.28.1)). Αν όμως οι Κορίνθιοι είχαν κάποια απαίτηση, δηλώναν οι Κερκυραίοι, ήταν πρόθυμοι να υποβληθούν σε διαιτησία και η Επίδαμνος να δοθεί σε όποιαν από τις δύο πόλεις αποφάσιζαν οι πόλεις της Πελοποννήσου ότι ανήκει η περιοχή[3]. Οι Κερκυραίοι προειδοποιούσαν ακόμη ότι σε περίπτωση που δεν εισακούονταν, θα αναγκάζονταν να καταφύγουν σε άλλους συμμάχους[4]. Οι Κορίνθιοι από την άλλη αξίωναν την απόσυρση των κερκυραϊκών πλοίων που

υποτάσσονταν αναγκαστικά υπό το φόβο της τιμωρίας τους. Όλες μαζί, προσθέτει ωστόσο, δημιουργούσαν μία ισχυρή δύναμη.

[1] Ο Powell 1936, 4, 6, σημειώνει την εμφανή ανησυχία των Σπαρτιατών για τη διατήρηση της ειρήνης στον ελληνικό κόσμο. Ο Gomme 1972, 162, υποθέτει ότι η Σπάρτη και η Σικυώνα έστειλαν απεσταλμένους, για να συμμετέχουν στις διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών ή για να πάρουν μέρος σε ένα πιο ευρύ συνέδριο, μετά από παράκληση της Κέρκυρας και ότι, παρόλο που δεν έγινε καμία διακήρυξη υπέρ της Κέρκυρας σχετικά με την Επίδαμνο, σκόπευαν να εμποδίσουν την Κόρινθο από οποιαδήποτε δράση θα όξυνε τη διαμάχη. Ο Salmon 1984, 284 και υποσ. 10, υποθέτει ότι η Σπάρτη πήρε το μέρος της Κέρκυρας, ίσως επειδή φοβόταν την εμπλοκή της Αθήνας. Ο Brunt 1965, 258, αναφέρει ότι η μεσολάβηση της Σπάρτης δείχνει ότι οι Σπαρτιάτες προέβλεπαν τον κίνδυνο που υπήρχε να οδηγηθεί η Κέρκυρα στα χέρια των Αθηναίων, λόγω των ενεργειών της Κορίνθου. Σύμφωνα με τον Kagan (Kagan 1969, 225-226, Kagan 1991, 194-195), οι Σπαρτιάτες πρέσβεις στάλθηκαν, για να επικρατήσει ειρηνική συμφωνία και όχι απαραίτητα για να υποστηρίξουν την Κέρκυρα στο θέμα της Επιδάμνου, αλλά και για να δηλώσουν τη σοβαρότητα της κατάστασης στους Κορινθίους. Ο Badian (Badian 1990, 51, Badian 1993, 129) και ο Hornblower 1991, 72, αναφέρουν ότι η Σπάρτη στο επεισόδιο αυτό φαίνεται διατεθειμένη να εξομαλύνει την κατάσταση, αλλά ο ρόλος της στην πρώτη της εμφάνιση στην ιστορική αφήγηση είναι αναποτελεσματικός και άδοξος, καθώς αδυνατεί να πετύχει μία διπλωματική λύση μεταξύ Κέρκυρας – Κορίνθου και να εμποδίσει την επέμβαση της Αθήνας. Για όμοια άποψη δες Wilson 1987, 29, ο οποίος επισημαίνει ακόμη ότι η κερκυραϊκή εξωτερική πολιτική έκλινε περισσότερο προς την Πελοπόννησο παρά προς την Αθήνα, γι' αυτό και οι Κερκυραίοι ζητούν πρώτα βοήθεια από αυτήν.

[2] Ωστόσο, ο Θουκυδίδης είχε αναφέρει προηγουμένως (1.25.3) ότι η επέμβαση των Κορινθίων ήταν δίκαια και είχε τονίσει και στην αρχή της αφήγησής του (1.24.1) ότι ο οικιστής της Επιδάμνου, όπως και κάποιοι από τους αποίκους, ήταν Κορίνθιοι.

[3] Ο Gomme 1972, 163, σημειώνει ότι η Κέρκυρα, αν είναι ειλικρινής, κάνει τη μεγαλύτερη προσπάθεια να αποφύγει τις εχθροπραξίες και παρουσιάζεται πιο λογική από την Κόρινθο. Δες και Rhodes 2014, 213. Ο de Ste. Croix 1972, 68-69, παρατηρεί ότι οι προτάσεις των Κερκυραίων ήταν λογικές και θεωρεί πολύ σημαντική την υποστήριξη της Σπάρτης και της Σικυώνας, οι οποίες ανησυχούσαν για τις απρόβλεπτες συνέπειες της αλαζονικής συμπεριφοράς της Κορίνθου. Προσθέτει ακόμη ότι η Κέρκυρα έκανε ό,τι ήταν δυνατόν, για να πετύχει μία συμφωνία. Θεωρεί ότι η πρόταση για διαιτησία από τις πελοποννησιακές πόλεις, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν και σύμμαχοι της Κορίνθου, ήταν μία συμβιβαστική χειρονομία και επισημαίνει ότι η εισήγηση για συμβουλή από τους Δελφούς ήταν επίσης σημαντική, αφού οι Δελφοί είχαν εξουσιοδοτήσει τους Επιδαμνίους να ζητήσουν βοήθεια από την Κόρινθο (1.25.1). Όμοια ο Wilson 1987, 34, χαρακτηρίζει τις προτάσεις των Κερκυραίων λογικές. Ο Kagan (Kagan 1969, 225-226, Kagan 1991, 194, Kagan 1995, 40) θεωρεί ότι η επιθυμία των Κερκυραίων για ειρηνική συμφωνία επέρχεται, όταν πλέον οι ίδιοι είχαν αντιληφθεί τους λανθασμένους υπολογισμούς τους και φοβήθηκαν. Όμοια ο Chernick 1971, 129, παρατηρεί ότι οι Κερκυραίοι, βλέποντας τη μεγαλύτερη προετοιμασία των Κορινθίων, τροποποίησαν τις απαιτήσεις τους, ζητώντας μόνο την απόσυρση των Κορινθίων και παραβλέποντας το αίτημα για αποκατάσταση των αριστοκρατών.

[4] Ο de Ste. Croix 1972, 69, πιστεύει ότι πρόκειται για καθαρή προειδοποίηση των Κερκυραίων, ότι θα απευθυνθούν στους Αθηναίους, τη μόνη πόλη που ήταν ικανή να προσφέρει αποτελεσματική βοήθεια ενάντια σε μία τόσο μεγάλη εκστρατευτική δύναμη. Για την ίδια άποψη δες Kagan (Kagan 1969, 225, Kagan 1991, 194, Kagan 1995, 40-41), Gomme 1972, 163, Salmon 1984, 284, Wilson 1987, 28, Hornblower 1991, 73, και Foster 2010, 53 υποσ. 25, 55.

πολιορκούσαν την Επίδαμνο[1]. Καθώς δεν επήλθε συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών[2], οι Κορίνθιοι κηρύττουν τον πόλεμο στους Κερκυραίους και πλέουν προς την Επίδαμνο, για να συγκρουστούν μαζί τους[3] (1.29).

Οι Κερκυραίοι κάνουν ακόμη μία ύστατη προσπάθεια για ειρηνική διαπραγμάτευση, που αποβαίνει τελικά άκαρπη[4]. Ακολουθεί η ναυμαχία έξω από τη Λευκίμμη, στην οποία νικούν οι Κερκυραίοι[5]. Η Επίδαμνος αναγκάζεται να συνθηκολογήσει, οι νέοι άποικοι πωλούνται ως δούλοι, ενώ οι Κορίνθιοι φυλακίζονται[6]. Οι Κερκυραίοι μετά από την απόσυρση των εχθρικών στρατευμάτων παραμένουν κυρίαρχοι της θάλασσας στην περιοχή. Λεηλατούν την ύπαιθρο της Λευκάδας, αποικίας των Κορινθίων[7], και πυρπολούν την Κυλλήνη, το επίνειο των Ηλείων, οι οποίοι είχαν βοηθήσει τους Κορινθίους με χρήματα και πλοία, και λεηλατούν τις περιοχές που είχαν συμμαχήσει με την Κόρινθο[8].

Τον επόμενο χρόνο οι Κορίνθιοι στρατοπεδεύουν στο Άκτιο και πλέουν γύρω από το Χειμέριο της Θεσπρωτίας, με σκοπό να προφυλάξουν τις φιλικές προς αυτούς περιοχές, ενώ οι Κερκυραίοι στρατοπεδεύουν στη Λευκίμμη, όπου είχε γίνει η πρώτη ναυμαχία. Δε πραγματοποιείται, ωστόσο, άλλη σύγκρουση και με την έλευση του χειμώνα αμφότερα τα στρατόπεδα αποσύρονται (1.30).

---

[1] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 226, οι όροι των Κορινθίων στη διαπραγμάτευση ήταν μη αποδεκτοί και καθόλου σοβαροί. Δες και Kagan 1995, 41.

[2] Η Foster 2010, 53 υποσ. 26, θεωρεί ότι ο λόγος για τον οποίο οι Κορίνθιοι αρνούνται τις διαπραγματεύσεις δεν ήταν ότι οι όροι των Κερκυραίων ήταν παράλογοι, αλλά το γεγονός ότι η Κόρινθος δεν ήθελε να χειριστεί την Κέρκυρα ως ισότιμη. Ο Wilson 1987, 33-34, εξηγεί ότι η κορινθιακή αδιαλλαξία οφείλεται στην προσπάθεια της Κορίνθου να διατηρήσει το κύρος της ανάμεσα στους δυτικούς της συμμάχους, ώστε να εξασφαλίσει την υποστήριξή τους.

[3] Ο de Ste. Croix 1972, 67, 70-71, υποστηρίζει ότι στη διαμάχη αυτή η Κόρινθος ήταν ασυνήθιστα επιθετική προς την Κέρκυρα και θεωρεί ότι φέρει την όλη ευθύνη για τη διένεξη. Ο Kagan 1969, 221, αναφέρει ότι οι Κορίνθιοι επεμβαίνουν, ακόμη κι αν αυτό σήμαινε πόλεμο με την Κέρκυρα, έχοντας την πρωτοβουλία των κινήσεων, με σκοπό να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους. Οι Κορίνθιοι πίστευαν, υποστηρίζει, ότι η περίπτωση αυτή ήταν σπουδαία ευκαιρία, για να καταστρέψουν την Κέρκυρα, γι' αυτό και δεν προσπάθησαν να αποφύγουν τον πόλεμο.

[4] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 234-235, οι Κορίνθιοι επέμεναν, επειδή πίστευαν ότι οι Αθηναίοι δε θα επενέβαιναν και θα της επέτρεπαν να λύσει μόνη της τις διαφορές της με την αποικία της.

[5] Ο Gomme 1972, 182, αναφέρει ότι ο Θουκυδίδης θα πρέπει να είχε στη διάθεσή του κορινθιακές πηγές, όπως φαίνεται από την καταγραφή των ονομάτων των Κορινθίων στρατηγών και όχι των Κερκυραίων. Παρατηρεί, ωστόσο, ότι ο ιστορικός δεν αναφέρεται διεξοδικά στη συντριπτική ήττα των Κορινθίων στη Λευκίμμη. Η Foster 2010, 54 υποσ. 31, υποστηρίζει ότι η ήττα των Κορινθίων στη μάχη της Λευκίμμης ήταν αναμενόμενη, καθώς η Κέρκυρα ήταν ισχυρή ναυτική δύναμη. Δες και Salmon 1984, 283.

[6] Ο Kagan 1969, 227, παρατηρεί πως το γεγονός ότι οι αιχμάλωτοι Κορίνθιοι παρέμειναν φυλακισμένοι μέχρι τη σύναψη συμφωνίας, φανερώνει ότι οι Κερκυραίοι δεν ήθελαν να εξοργίσουν τους Κορινθίους περαιτέρω και ότι ήταν πρόθυμοι να αφήσουν το ενδεχόμενο ειρηνικής διαπραγμάτευσης ανοικτό ακόμα και την υστάτη. Οι Κορίνθιοι, σημειώνει ωστόσο, δεν ήταν πρόθυμοι για συμβιβασμό και αποζητούσαν εκδίκηση. Ο Salmon 1984, 285, πιστεύει ότι οι αιχμάλωτοι κρατήθηκαν με την ελπίδα να επιτευχθεί κάποια συμφωνία. Ο Wilson 1987, 31 υποθέτει ότι οι Κερκυραίοι κράτησαν τους αιχμαλώτους, για να εκβιάσουν πολιτικά την Κόρινθο ή για να κερδίσουν περισσότερα χρήματα, εξαγοράζοντάς τους με λύτρα, παρά πουλώντας τους ως δούλους.

[7] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 74, δίνεται έμφαση στη Λευκάδα, που ήταν αποικία των Κορινθίων, επειδή δύο αποικίες της Κορίνθου ήρθαν σε σύγκρουση, παραβιάζοντας τις αναμενόμενες υποχρεώσεις που απέρρεαν από τη μεταξύ τους συγγένεια.

[8] Η Foster 2010, 55 υποσ. 33, υποστηρίζει ότι η καταστροφική μανία της Κέρκυρας απέναντι στις μικρότερες δυνάμεις, που είχαν υποστηρίξει την Κόρινθο, συνάδει με την αγενή συμπεριφορά της προς την Επίδαμνο.

Οι Κορίνθιοι δύο χρόνια μετά από τη ναυμαχία (το 433 π.Χ.), όντας οργισμένοι[1] με τους Κερκυραίους, ετοίμαζαν δεύτερη, και ισχυρότερη από την πρώτη, εκστρατεία ναυπηγώντας διπλάσιο αριθμό καραβιών και στρατολογώντας κωπηλάτες από την Πελοπόννησο και από την υπόλοιπη Ελλάδα με την προφορά μισθού[2]. Οι Κερκυραίοι, βλέποντας τις προετοιμασίες αυτές, κυριεύονται από φόβο, καθώς δε διέθεταν άλλους Έλληνες συμμάχους και δεν ανήκαν σε καμία από τις δύο μεγάλες συμμαχίες, την αθηναϊκή ή την πελοποννησιακή. Αποφασίζουν λοιπόν να απευθυνθούν στους Αθηναίους, ζητώντας συμμαχία και βοήθεια. Όταν το πληροφορούνται οι Κορίνθιοι, στέλνουν με τη σειρά τους πρεσβεία στην Αθήνα, με σκοπό να εμποδίσουν τη συνένωση του αθηναϊκού και του κερκυραϊκού ναυτικού· συνένωση που θα δυσκόλευε την ίδια την Κόρινθο να φέρει εις πέρας τον πόλεμο με τους Κερκυραίους. Ακολουθεί σύναξη του αθηναϊκού λαού, κατά την οποία εκθέτουν και οι δύο πλευρές τα επιχειρήματά τους (*ἐς ἀντιλογίαν ἦλθον*[3]) (1.31). Πρώτοι λαμβάνουν το λόγο οι Κερκυραίοι[4]. Ο λόγος τους καταγράφεται στο 1.32-36 της *Ιστορίας*.

Οι Κερκυραίοι αρχίζουν το λόγο τους[5], αναφέροντας ότι στην περίπτωση που μία περιοχή ζητεί τη βοήθεια μίας άλλης χωρίς προηγουμένως να την έχει ευεργετήσει, θα πρέπει πρώτα να την πείσει ότι αυτά που προσφέρει είναι συμφέροντα και ότι θα αποφέρουν αιώνια ευγνωμοσύνη[6]. Σε αντίθετη περίπτωση, αν δεν καταστήσει, δηλαδή, σαφείς αυτές τις προϋποθέσεις, δεν πρέπει να οργίζεται, αν αποτύχει στην προσπάθειά της αυτή.

---

[1] Η Foster 2010, 50, παρατηρεί ότι η πρώτη διαμάχη στην *Ιστορία* δε βασίζεται στο λογικό υπολογισμό, αλλά στην εμπαθή στάση της Κορίνθου απέναντι στις προσβολές της Κέρκυρας.

[2] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 71, η Κόρινθος με την πολεμική της προετοιμασία ριψοκινδύνευε τη σύναψη συμμαχίας μεταξύ Κέρκυρας – Αθήνας, η οποία θα ήταν πολύ δύσκολο να αντιμετωπιστεί, εκτός εάν η ίδια ανάγκαζε τη Σπάρτη και την πελοποννησιακή συμμαχία να λάβουν μέρος στη διαμάχη. Η Foster 2010, 84-85, παρατηρεί ότι η πρακτική των Κορινθίων να κατασκευάσουν ισχυρό ναυτικό και η προσπάθειά τους να υποτάξουν πλούσιους και εν αποστασία συμμάχους τους, για να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα ήταν όμοια με την αθηναϊκή πρακτική. Η Kallet-Marx 1993 (2), 75, παρατηρεί ότι ο ιστορικός περιγράφει μία νέα εξέλιξη του πολέμου, αφού σπάνια γίνεται αναφορά σε μισθοφόρους στρατιώτες κατά τον 5ο αι. π.Χ, τουλάχιστον πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου.

[3] Η πρόταση εξαγγέλλει ότι θα ακολουθήσει αντιλογία.

[4] Οι πρέσβεις των Κερκυραίων δεν κατονομάζονται, ούτε ξεκαθαρίζεται από τον ιστορικό, αν αναλαμβάνουν να μιλήσουν όλοι ή μόνο ένας, εκπροσωπώντας και τους υπόλοιπους. Όμοια ο Gomme 1972, 166, αναφέρει ότι δεν είναι γνωστό, κατά πόσο περισσότεροι από ένας πρέσβεις μίλησαν στη συνέλευση. Σύμφωνα με το Morrison 1999, 106 υποσ. 41, οι ομιλητές που απευθύνονται στους Αθηναίους, Κερκυραίος και Κορίνθιος, παραμένουν ανώνυμοι, γεγονός που υπονοεί ότι μιλούν εκ μέρους ολόκληρης της πόλης τους. Ο Τσακμάκης 2014, 42, παρατηρεί ότι αποτελούσε συνήθη πρακτική του ιστορικού να μην κατονομάζει τους πρέσβεις που στέλνονταν σε μία διπλωματική αποστολή σε ξένη χώρα, με εξαίρεση τον Ερμοκράτη και τον Εύφημο που στέλνονται στην Καμάρινα (6.76-87). Πρβλ. το κεφάλαιο 2.23.

[5] Οι Cartledge & Debnar 2006, 576, παρατηρούν ότι μόνο οι μελλοντικοί σύμμαχοι, όπως οι Κερκυραίοι, απευθύνονται στην αθηναϊκή συνέλευση. Οι Αθηναίοι σε όλη την *Ιστορία*, σημειώνουν, δεν ακούνε τους πραγματικούς τους συμμάχους, ακόμα και σε περιπτώσεις που αυτοί χρειάζεται να υπερασπίσουν τον εαυτό τους. Αντίθετα, επισημαίνουν, οι Σπαρτιάτες ακούνε τόσο τους δικούς τους συμμάχους, όσο και τους συμμάχους των Αθηναίων.

[6] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 34-35 και υποσ. 33, οι Κερκυραίοι βρίσκονται σε δύσκολη θέση, αφού δε μπορούσαν να αναφερθούν σε θέματα συγγένειας, καθώς οι ίδιοι ήταν Δωριείς, ούτε να επισημάνουν προηγούμενες ευεργεσίες τους προς τους Αθηναίους. Επιπλέον είχαν αρνηθεί την παροχή βοήθειας στην

***Δίκαιον**, ὦ Ἀθηναῖοι, τοὺς μήτε εὐεργεσίας μεγάλης μήτε ξυμμαχίας*[1] ***προυφειλομένης** ἥκοντας παρὰ τοὺς πέλας ἐπικουρίας, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς **νῦν**, δεησομένους **ἀναδιδάξαι** πρῶτον, **μάλιστα μὲν ὡς καὶ ξύμφορα δέονται, εἰ δὲ μή, ὅτι** γε **οὐκ ἐπιζήμια**, ἔπειτα δὲ ὡς καὶ τὴν χάριν*[2] *βέβαιον ἕξουσιν· **εἰ δὲ τούτων μηδὲν σαφὲς καταστήσουσι,** μὴ ὀργίζεσθαι ἢν ἀτυχῶσιν* (1.32.1).

Ο λόγος των Κερκυραίων αρχίζει με έναν κεντρικό όρο για την αντιλογία: το *δίκαιον*[3]. Η έννοια του *δικαίου* αντιδιαστέλλεται με την έννοια του *συμφέροντος* σχηματίζοντας σημασιολογική αντίθεση. Η αντιδιαστολή αυτή επανέρχεται και στους δύο λόγους, με το λόγο των Κερκυραίων να επικεντρώνεται στο «συμφέρον»[4] και το λόγο των Κορινθίων στην

αποικία τους Επίδαμνο και είχαν σκοτώσει τους αιχμαλώτους που είχαν συλλάβει στη ναυμαχία. Ο ίδιος θεωρεί παράξενο το γεγονός ότι μετά από τέτοια συμπεριφορά οι Κερκυραίοι είχαν την τόλμη να παρουσιάζονται ως θύματα αδικίας. Όμοια ο Τσακμάκης 2014, 44, παρατηρεί ότι οι Κεκρυραίοι δε θα ένιωθαν ευπρόσδεκτοι στην Αθήνα, αφού δε μπορούσαν να επικαλεστούν γενεαλογικούς, πολιτικούς, ηθικούς, στρατιωτικούς ή κοινωνικούς δεσμούς. Δες και Rhodes 2014, 215, ο οποίος παρατηρεί ότι, παρόλο που οι Κερκυραίοι από την αρχή του λόγου τους επικαλούνται τη δικαιοσύνη, δε μπορούν να ισχυριστούν ότι οι Αθηναίοι είχαν κάποια υποχρέωση απέναντί τους.

[1] Οι όροι «ξυμμαχία», «επικουρία» και «φιλία» επανέρχονται ως λέξεις-κλειδιά του λόγου: *ξυμμαχίας* (1.32.1, 1.32.2, 1.33.2, 1.35.3, 1.35.5), *ξυμμαχίᾳ* (1.32.4), *ξυμμαχίαν* (1.33.4), *ξυμμάχους* (1.35.1), *ξυμμαχεῖ* (1.35.2) και *ἐπικουρίας* (1.32.1, 1.32.5), *ἐπικουρίαν* (1.33.1) και *φίλον* (1.35.5). Δες και Τσακμάκη 2014, 48, ο οποίος παρατηρεί ότι οι αντίστοιχες αναφορές στο λόγο των Κορινθίων είναι ελάχιστες, αφού στόχος των Κορινθίων ήταν οι Αθηναίοι να παραμείνουν ουδέτεροι στη διαμάχη τους με την αποικία τους. Πρβλ. στον επόμενο λόγο: *ξυμμαχίαν* (1.37.2, 1.42.4), *ξυμμαχεῖν* (1.39.2), *ξυμμάχους* (1.40.5, 1.43.1, 1.43.3) και *φίλοι* (1.41.1), *φίλον* (1.41.3), *φίλος* (1.41.3, 1.43.2).

[2] Αναφορά στην «ευγνωμοσύνη» γίνεται πέντε φορές στην αρχή αυτής της δημηγορίας: *χάριν* (1.32.1, 1.33.1, 1.33.2), *χάριτος* (1.33.2), *χαρίζεσθαι* (1.34.3), αφού θεωρείται από τους ομιλητές ως μία από τις προϋποθέσεις σύναψης μίας συμμαχίας. Για τη σημασία της *χάριτος* σε συμμαχίες δες Hooker 1974, 168-169.

[3] Συχνή είναι η παρουσία όρων σχετικών με τη «δικαιοσύνη»: *δίκαιον* (1.32.1, 1.34.1, 1.35.4) και την «αδικία»: *ἠδίκουν* (1.34.2), *ἀδικουμένοις* (1.33.1), *ἀδικουμένη* (1.34.1), *ἐν ἀδικήματι* (1.35.3). Πρβλ. και *κατά τε τὸ δίκαιον* (1.25.3) στην αφήγηση πριν από τη δημηγορία. Δες και de Ste. Croix 1972, 19 υποσ. 38 και 40. Η έμφαση σε αυτούς τους όρους επιτυγχάνεται με την εμπλοκή τους στο αντιθετικό σχήμα σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις. Δες και Foster 2010, 47 υποσ. 10, η οποία παρατηρεί ότι η «δικαιοσύνη» αποτελεί το κύριο θέμα σε αυτή την αντιλογία. Ο Solmsen 1971, 403, ο Hornblower 1991, 76, ο Crane 1992, 13, και ο Orwin 1994, 38-39, χαρακτηρίζουν αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η πρώτη κιόλας λέξη του λόγου των Κερκυραίων αναφέρεται στη δικαιοσύνη και σημειώνουν επίσης ότι αυτή αποτελεί το βασικό θέμα του λόγου. Πρβλ. και Morrison (Morrison 1999, 112-113, Morrison 2006 (2), 31-32) ο οποίος παρατηρεί ότι κάθε μία από τις πρώτες τρεις παραγράφους του λόγου ξεκινά με την έννοια της δικαιοσύνης. Ο ίδιος αναφέρει ότι, ακόμη κι αν οι ηθικές σκέψεις δεν ήταν σημαντικές ως κίνητρα, τέτοιες επικλήσεις στη δικαιοσύνη είναι αξιοσημείωτες, καθώς παρείχαν δικαιολόγηση της αθηναϊκής δράσης, ενώ οι Κερκυραίοι επαναλαμβάνοντας αυτές τις έννοιες αυτοπαρουσιάζονται ως θύματα αδικίας. Η Debnar 1996, 104 υποσ. 46, σημειώνει ότι με τη χρήση του όρου *δίκαιον* στην αρχή του λόγου τους οι Κερκυραίοι δημιουργούν την παραπλανητική εντύπωση, ότι θα βασιστούν στην έννοια της δικαιοσύνης. Όμοια ο Τσακμάκης 2014, 46, παρατηρεί ότι, παρόλο που η πρώτη λέξη του λόγου είναι το *δίκαιον*, η «δικαιοσύνη» διαδραματίζει μικρό ρόλο στη δημηγορία σε σχέση με το «συμφέρον». Πρβλ. και την επόμενη υποσ. Ο ίδιος εξηγεί ότι με αυτό τον τρόπο οι Κερκυραίοι αντικρούουν εκ των προτέρων την πρόθεση των Κορινθίων να τονίσουν το θέμα του «δικαίου». Πράγματι, οι Κορίνθιοι χρησιμοποιούν την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία σε διπλάσιο βαθμό από ότι οι Κερκυραίοι (4 και 2 φορές αντίστοιχα).

[4] Οι Κερκυραίοι επαναλαμβάνουν συχνά τον όρο «συμφέρον» στο λόγο τους, για να πείσουν το ακροατήριό τους, ότι η προτεινόμενη συμμαχία θα είναι συμφέρουσα για τους Αθηναίους: *ξύμφορα* (1.32.1), *ἀξύμφορον* (1.32.3), *ξυμφέροντα* (1.35.5, 1.36.1), *ξυμφορώτατον* (1.36.2). Περισσότερη έμφαση δίνεται με την εμπλοκή των όρων αυτών σε αντιθέσεις (στις 4 από τις 5 περιπτώσεις). Πρβλ. και Solmsen (Solmsen 1971, 403-404, Solmsen 1975, 36), Crane 1992, 12, Morrison (Morrison 1999, 113-114, Morrison 2006 (2), 32-33), Usher 2007, 222, και Τσακμάκη 2014, 46, οι οποίοι παρατηρούν την επανάληψη του όρου αυτού και τη σημασία του σε όλο το επεισόδιο. Όπως σημειώνει και ο Ober 1993 (1), 87, 90, οι Κερκυραίοι δείχνουν ότι η δύναμη και η ανθρώπινη φύση κινούνται με βάση το συμφέρον. Ο Heath 1990, 385-400, παρατηρεί ότι το θέμα της

έννοια της «δικαιοσύνης»[1]. Ακολουθεί μία συντακτική αντίθεση: *μάλιστα μὲν ὡς καὶ ξύμφορα δέονται, εἰ δὲ μή, ὅτι οὐκ ἐπιζήμια*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, εισάγοντας αντίθετες επιλογές / υποθέσεις (με ελλειπτικό τρόπο στο δεύτερο μέρος). Μέσω του μορίου *δὲ* σχηματίζεται ακόμη μία συντακτική αντίθεση ανάμεσα σε μία θετικά και σε μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία (*ἀναδιδάξαι ≠ εἰ δὲ τούτων μηδὲν σαφὲς καταστήσουσι*). Η αντίθεση αυτή αναφέρεται στην έκβαση της επικοινωνίας. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν (*προυφειλουμένης ≠ νῦν*)[2]. Οι όροι αυτής της αντίθεσης δε βρίσκονται σε ευθεία αντιπαραβολή, αλλά εκλάμβάνονται ως αντίθετοι λόγω της εμφαντικής παρουσίας του επιρρήματος *νῦν*.

Στη συνέχεια οι ομιλητές διαβεβαιώνουν ότι οι Κερκυραίοι μπορούν να εγγυηθούν και τα δύο αυτά στοιχεία, το συμφέρον και την ευγνωμοσύνη, στους Αθηναίους.

> *Κερκυραῖοι δὲ μετὰ τῆς ξυμμαχίας τῆς αἰτήσεως καὶ ταῦτα πιστεύοντες ἐχυρὰ ὑμῖν παρέξεσθαι ἀπέστειλαν ἡμᾶς* (1.32.2).

Στη διαβεβαίωση αυτή, η οποία στηρίζεται στην προηγούμενή τους επιχειρηματολογία, οι ομιλητές δε χρησιμοποιούν αντιθέσεις.

Οι Κερκυραίοι παραδέχονται ότι η μέχρι στιγμής πολιτική των Κερκυραίων προς του Αθηναίους ήταν παράλογη και καθόλου συμφέρουσα.

> *τετύχηκε δὲ **τὸ** αὐτὸ **ἐπιτήδευμα** πρός τε ὑμᾶς ἐς τὴν χρείαν ἡμῖν ἄλογον καὶ ἐς τὰ ἡμέτερα αὐτῶν **ἐν τῷ παρόντι ἀξύμφορον*** (1.32.3).

Οι ομιλητές τονίζουν το συμφέρον που θα αποκομίσουν οι Αθηναίοι από μία συμμαχία με την Κέρκυρα, χρησιμοποιώντας τη λεξική αντίθεση συμφέρον ≠ ασύμφορον[3] (*ξύμφορα* (στο 1.32.1) ≠ *αξύμφορον*), η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, δημιουργώντας συνοχή σε αυτόν. Η ιδέα του *ἀξύμφορου* επανέρχεται, για να συνδεθεί εντέχνως με την έννοια *τοῦ αὐτοῦ ἐπιτηδεύματος*. Το κείμενο γενικά είναι σαν ύφανση (textus) δαντέλας: ενώ μία πρόταση ολοκληρώνει ένα νόημα, ρίχνει καινούργιες θηλειές που οδηγούν πάλι μέσω αντιθέσεων στην επόμενη. Οι Κερκυραίοι χρησιμοποιούν και την πραγματολογική χρονική αντίθεση παρελθόντος ≠ παρόντος (*τὸ ἐπιτήδευμα* [*τότε*] ≠ *ἐν τῷ παρόντι*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ομιλητής διακρίνει

δικαιοσύνης παρουσιάζεται στην *Ιστορία* ως ασυμβίβαστο με τη λήψη αποφάσεων εκ μέρους των Αθηναίων και θεωρεί ότι η εστίαση των Κερκυραίων στο «συμφέρον» αποτελούσε έναν τρόπο να επηρεάσουν οι ομιλητές την απόφαση των Αθηναίων υπέρ τους.

[1] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 103.

[2] Η αντιπαραβολή των όρων παρελθόν ≠ παρόν κυριαρχεί και στους δύο λόγους: 10 φορές στο λόγο των Κερκυραίων και 12 φορές στο λόγο των Κορινθίων.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

χωρίς να αντιπαραβάλλει τους Κερκυραίους από τους Αθηναίους με τη χρήση διαφορετικών προθέσεων: *πρὸς* για τους Αθηναίους και *ἐς* για τους ίδιους[1].

Οι ομιλητές εξηγούν την αλλαγή πολιτικής των Κερκυραίων λέγοντας ότι εξαιτίας της προηγούμενης συμπεριφοράς τους αναγκάστηκαν να αναλάβουν μόνοι τον πόλεμο εναντίον των Κορινθίων[2]. Οι ίδιοι παραδέχονται ότι αυτό που παλαιότερα θεωρούσαν φρόνηση, δηλαδή το να μη συμμετέχουν σε συμμαχίες και να μην αναλαμβάνουν ξένους κινδύνους[3], τώρα φαίνεται αφροσύνη και αδυναμία[4].

> ***ξύμμαχοί*** *τε γὰρ οὐδενός πω* ***ἐν τῷ πρὸ τοῦ*** *ἑκούσιοι γενόμενοι* ***νῦν*** *ἄλλων τοῦτο δεησόμενοι ἤκομεν, καὶ ἅμα*[5] ***ἐς τὸν παρόντα*** *πόλεμον Κορινθίων* ***ἐρῆμοι*** *δι' αὐτὸ καθέσταμεν. καὶ περιέστηκεν* ***ἡ δοκοῦσα*** *ἡμῶν* ***πρότερον σωφροσύνη****, τὸ μὴ* ***ἐν ἀλλοτρίᾳ ξυμμαχίᾳ*** *τῇ τοῦ πέλας γνώμῃ ξυγκινδυνεύειν*[6]***, νῦν ἀβουλία καὶ ἀσθένεια φαινομένη*** (1.32.4).

Προβάλλεται και πάλι η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις ενέργειες των Κερκυραίων στο παρελθόν και σε αυτές που αφορούν στο παρόν (*ἐν τῷ παρόντι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐν τῷ πρὸ τοῦ, ἐν τῷ πρὸ τοῦ* ≠ *νῦν, ἐς τὸν παρόντα* ≠ *πρότερον, πρότερον* ≠ *νῦν*). Η αντίθεση αυτή λειτουργεί έτσι ως αντιθετικό μοτίβο του λόγου που συνδέει συνοχικά τις περιόδους του και επαναλαμβάνεται καταιγιστικά στην περίοδο αυτή, για να δηλωθούν οι αντίθετες συνθήκες που επικρατούν «τώρα» σε σχέση με το παρελθόν. Προτού ολοκληρωθεί το μοτίβο αυτό, δημιουργείται ένα νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, με την παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες συμμετοχή ≠ ερημία (*ξύμμαχοι* ≠ *ἐρῆμοι, ἐρῆμοι* ≠ *ἐν ξυμμαχίᾳ*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σωφροσύνη ≠ αφροσύνη (*ἡ σωφροσύνη* ≠ *ἀβουλία καὶ ἀσθενεία*).

---

[1] Δες και Ros 1938, 135, για τη χρήση διαφορετικών προθέσεων στην περίοδο.

[2] Σύμφωνα με την Arnold 1992, 53, οι Κερκυραίοι είναι προσεκτικοί στην περιγραφή της πολιτικής τους και στην εξήγηση των λόγων της εγκατάλειψής της, με αποτέλεσμα οι κίνδυνοι που εγκυμονούνταν από την προτεινόμενη συμμαχία να επισκιάζονται και να δίνεται η εντύπωση ότι, ως άνδρες λογικοί και μετριόφρονες, θα ήταν εντελώς αξιόπιστοι ως σύμμαχοι.

[3] Ο Wilson 1987, 25-26, επισημαίνει ότι η επιλογή της ουδέτερης πολιτικής εκ μέρους των Κερκυραίων ήταν πολύ παράξενη, αν ληφθεί υπόψη η μεγάλη τους δύναμη. Σύμφωνα με την Arnold 1992, 55, η αναφορά των Κερκυραίων σε «ξένη συμμαχία» είναι περίεργη, καθώς οι Επιδάμνιοι δύσκολα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ξένοι για τους Κερκυραίους.

[4] Ο Solmsen 1971, 394-397, παρατηρεί την αλλαγή στην έννοια των λέξεων. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ιστορικός είχε αντιληφθεί ότι η σημασία των λέξεων δεν είναι σταθερή, αλλά υπόκειται σε αλλαγές ανάλογα με τις εξωτερικές συνθήκες. Ο Hornblower 1991, 77, παρατηρεί ότι είναι ειρωνικό το γεγονός ότι οι Κερκυραίοι περιγράφουν την αλλαγή της στάσης τους με αντίθετο λεξιλόγιο· κάτι που ο ιστορικός δείχνει πως συμβαίνει υπό την πίεση του πολέμου, όπως στην περίπτωση της στάσεως στην Κέρκυρα, όταν οι λέξεις παρουσιάζονται να αλλάζουν, κάτω από σκληρές συνθήκες, σημασία. Πρβλ. 3.82.3-7.

[5] Ο Τσακμάκης 2014, 47, παρατηρεί τη συχνή χρήση του μορίου *ἅμα* στο λόγο των Κερκυραίων. Σύμφωνα με τον ίδιο, το μόριο αυτό χρησιμοποιείται, για να παρεμβάλει νέες ιδέες που φαινομενικά δεν τονίζονται, αλλά εισάγονται ως δευτερεύουσες έννοιες. Με αυτόν τον τρόπο, παρατηρεί, οι Κερκυραίοι προσπαθούν να απαλύνουν τους τολμηρούς ισχυρισμούς τους.

[6] Η κρίσιμη θέση, στην οποία έχουν περιέλθει οι Κερκυραίοι, τονίζεται με λέξεις σχετικές με τον «κίνδυνο»: *ξυγκινδυνεύειν* (1.32.4), *ὁ κίνδυνος* (1.32.5), *κινδυνεύοντας* (1.33.1, 1.35.4), *ἄνευ κινδύνων* (1.33.2).

Χρησιμοποιείται και μία σημασιολογική αντίθεση, περίτεχνα συγκαλυμμένη πίσω από όρους εκ πρώτης όψεως συνώνυμους (*δοκοῦσα ≠ φαινομένη*). Στην πρώτη περίπτωση το *δοκεῖν* αναφέρεται σε εσφαλμένη *δόξαν*, ενώ το *φαινομένη* σε κάτι που τελικώς προκύπτει ως πραγματικότητα.

Στη συνέχεια οι ομιλητές αφηγούνται τα γεγονότα που οδήγησαν τους Κερκυραίους στην αλλαγή τακτικής. Κατά την προηγούμενη ναυμαχία, αναφέρουν, είχαν αντιμετωπίσει τους Κορινθίους μόνοι τους[1]. Τώρα όμως βλέποντας τη μεγαλύτερη στρατιωτική τους προετοιμασία, αντιλαμβάνονται ότι δε θα είναι σε θέση να τους αντιμετωπίσουν μόνο με τις δικές τους δυνάμεις. Ζητούν, επομένως, τη βοήθεια των Αθηναίων και την κατανόησή τους για την αλλαγή της προηγούμενης αδρανούς πολιτικής τους, η οποία δεν οφείλεται, όπως επισημαίνουν, σε δειλία, αλλά σε λανθασμένο υπολογισμό[2].

> ***τὴν μὲν** οὖν **γενομένην ναυμαχίαν** αὐτοὶ **κατὰ μόνας** ἀπεωσάμεθα Κορινθίους· **ἐπειδὴ δὲ μείζονι παρασκευῇ** ἀπὸ Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἐφ' ἡμᾶς **ὥρμηνται** καὶ **ἡμεῖς ἀδύνατοι** ὁρῶμεν ὄντες τῇ **οἰκείᾳ** μόνον **δυνάμει περιγενέσθαι**, καὶ ἅμα μέγας ὁ κίνδυνος εἰ **ἐσόμεθα ὑπ' αὐτοῖς,** ἀνάγκη **καὶ ὑμῶν καὶ ἄλλου παντὸς ἐπικουρίας** δεῖσθαι, καὶ ξυγγνώμη εἰ **μὴ μετὰ κακίας, δόξης δὲ μᾶλλον ἁμαρτίᾳ τῇ πρότερον ἀπραγμοσύνῃ**[3] **ἐναντία τολμῶμεν** (1.32.5).

Το μοτίβο των πραγματολογικών χρονικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν συνεχίζεται και στην περίοδο αυτή (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *γενομένην, τὴν γενομένην ναυμαχίαν ≠ ἐπειδὴ ὥρμηνται, ἐπειδὴ ὥρμηνται ≠ πρότερον, πρότερον ≠ ἐναντία τολμῶμεν* [*νῦν*]). Η αντίθεση αυτή δεσπόζει στην αρχή και στο τέλος της περιόδου, καθώς οι ομιλητές εξακολουθούν να αισθάνονται αναγκαία τη δικαιολόγηση της αλλαγής της πολιτικής τους. Στη δεύτερη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Όμοια, το άλλο αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί στο λόγο συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο με τη χρήση της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα

---

[1] Ο ισχυρισμός των Κερκυραίων, σύμφωνα με τον Calder 1955, 179, ότι νίκησαν το κορινθιακό ναυτικό μόνοι τους κρύβει την απειλή, ότι με πιθανή συμμαχία τους με την Κόρινθο θα μπορούσαν να προκαλέσουν παρόμοια ήττα στο αθηναϊκό ναυτικό. Τελικά όμως η ναυτική δύναμη των Κερκυραίων δεν ήταν τόσο αποτελεσματική.

[2] Η Arnold 1992, 55, παρατηρεί ότι ο ισχυρισμός των Κερκυραίων, ότι η δεύτερη και μεγαλύτερη επικείμενη επίθεση των Κορινθίων ήταν αυτή που τους ανάγκασε να αντιληφθούν το λάθος της μέχρι τότε τακτικής τους και τους οδήγησε να αλλάξουν πολιτική, παρουσιάζει μία αιτία που δε συνάδει με το 1.25.4, όπου αναφέρεται η περιφρόνηση των Κερκυραίων προς τη μητρόπολή τους Κόρινθο και η αλαζονεία τους. Σύμφωνα με την ίδια, οι Κερκυραίοι στο λόγο τους μετατρέπουν αυτές τις αιτίες σε «μη αιτίες» και έτσι παραλείπουν κάθε υπαινιγμό στη δική τους πολιτική, η οποία οδήγησε στην αρχική διαμάχη για την Επίδαμνο.

[3] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 167-168, η «απραγμοσύνη», η πολιτική της αδράνειας σε εξωτερικά ζητήματα, αποτελεί μέρος της έννοιας της σωφροσύνης ή μάλλον απορρέει από αυτήν. Χρησιμοποιείται, προσθέτει ο ίδιος, ως κολακευτικός όρος, γι' αυτό και οι Κερκυραίοι αποδίδουν τον όρο στους εαυτούς τους. Όμοια ο Crane 1992, 18, παρατηρεί ότι πρόκειται για παραδοσιακή αξία που νομιμοποιεί τη θέση των Κερκυραίων. Ο Rhodes 2014, 215, παρατηρεί ότι η «απραγμοσύνη» μπορεί να θεωρείται ως θετικός όρος, σε αντίθεση με την «πολυπραγμοσύνη» των Αθηναίων, ή ως αρνητικός, όταν δηλώνει ότι κάποιος αμέλησε να ενεργήσει, όταν θα έπρεπε να το είχε κάνει.

στις έννοιες συμμετοχή ≠ ερημία (*ξυγκινδυνεύειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κατὰ μόνας, κατὰ μόνας ≠ καὶ ὑμῶν καὶ ἄλλου παντὸς ἐπικουρίας*). Παρατηρείται και η αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυνατό ≠ αδύνατο ως σημασιολογική (*μείζονι παρασκευῇ ≠ ἀδύνατοι*) και ως λεξική (*ἀδύνατοι ≠ δυνάμει*). Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Κορινθίων και Κερκυραίων (*ὥρμηνται* [*οὗτοι*] ≠ *ἡμεῖς*), η οποία δεσπόζει στην αντιλογία. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ξένο ≠ οικείο (*ἀλλοτρίᾳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οἰκείᾳ*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ ήττα (*περιγενέσθαι ≠ ἐσόμεθα ὑπ' αὐτοῖς*) και απραγμοσύνη ≠ τόλμη (*τῇ ἀπραγμοσύνῃ ≠ τολμῶμεν*). Οι ομιλητές χρησιμοποιούν και τη συντακτική αντίθεση: *μὴ μετὰ κακίας ≠ δόξης δὲ μᾶλλον ἁμαρτίᾳ*, μέσω της οποίας δημιουργείται αντιθετική εστία επιλογής λόγω της άρνησης και του μορίου *δὲ* μαζί με το επίρρημα *μᾶλλον*.

Στη συνέχεια οι ομιλητές στρέφονται στη χρησιμότητα που θα έχει για τους Αθηναίους μία συμμαχία με την Κέρκυρα: οι Αθηναίοι θα βοηθήσουν ανθρώπους που αδικούνται[1], θα εξασφαλίσουν την αιώνια ευγνωμοσύνη των Κερκυραίων και θα έχουν στη διάθεσή τους το κερκυραϊκό ναυτικό[2].

Γενήσεται δὲ ***ὑμῖν*** *πειθομένοις καλὴ ἡ ξυντυχία κατὰ πολλὰ τῆς* ***ἡμετέρας*** *χρείας, πρῶτον μὲν ὅτι* ***ἀδικουμένοις καὶ οὐχ ἑτέρους βλάπτουσι*** *τὴν ἐπικουρίαν ποιήσεσθε, ἔπειτα περὶ τῶν μεγίστων κινδυνεύοντας* ***δεξάμενοι*** *ὡς ἂν μάλιστα μετ' αἰειμνήστου*

[1] Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 87. Σύμφωνα με τον Calder 1955, 179, η έμφαση των Κερκυραίων στην ηθική είναι κενή και σε κάποιο βαθμό υποκριτική, αν ληφθούν υπόψη τα προηγούμενα ιστορικά γεγονότα.

[2] Η ύπαρξη του κερκυραϊκού ναυτικού αποτελεί το πιο αποτελεσματικό επιχείρημα για την τελική σύναψη συμμαχίας ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Κερκυραίους. Δες Calder 1955, 179, Morrison 1999, 112, και Price 2001, 83. Αυτός ήταν και ο κύριος φόβος των Κορινθίων, η οικειοποίηση, δηλαδή, του κερκυραϊκού ναυτικού από τους Αθηναίους και αυτός ήταν ο λόγος της αποστολής της δικής τους πρεσβείας στην Αθήνα (1.31.3). Σύμφωνα με το Morrison 1999, 104 υποσ. 35, 113 και υποσ. 66, η σημασία του ναυτικού στην *Ιστορία* δηλώνεται ήδη με τις αναφορές στο Μίνωα (1.4), στον Αγαμέμνονα (1.9.3-4) και στην εξέλιξη της τριήρους στην Αρχαιολογία, με έμφαση στη δύναμη που αποκτούσαν όσοι διέθεταν ναυτικό (1.13-14). Αναφορά στο ναυτικό γίνεται σε πολλά σημεία του λόγου, για να τονιστεί η σημασία του: 1.33.1, 1.33.2, 1.36.1-3, αλλά και στην αφήγηση πριν από τη δημηγορία: 1.25.4, 1.26.3-4, 1.27.2, 1.28.4, 1.29-30, 1.31.1, 1.31.3. Δες και υποσ. 2 στις σελ. 82-83. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Adcock 1951, 5, de Ste. Croix 1972, 67 υποσ. 10, Gomme 1972, 168, Hunter 1973, 125, Cogan 1981 (2), 4 και υποσ. 6, Stadter 1983, 135, Connor (Connor 1984, 36 υποσ. 37, 94 υποσ. 33, Connor 1991, 57-58), Wilson 1987, 29, 64, και Morrison 1999, 124 υποσ. 106, στην πραγματικότητα η Κέρκυρα βοήθησε ελάχιστα την Αθήνα στον πόλεμο, λόγω και των απωλειών της στη ναυμαχία στα Σύβοτα και των εσωτερικών της προβλημάτων, αλλά και της εχθρότητάς της με την Επίδαμνο. Το 431 π.Χ. η Κέρκυρα έστειλε 50 πλοία γύρω από την Πελοπόννησο (2.25.1), στρατολόγησε 60 πλοία στη ναυμαχία εναντίον των Πελοποννησίων στην Κέρκυρα (3.77.1-3.80.1), το 426 π.Χ. έστειλε 15 πλοία εναντίον της Λευκάδας (3.94.1, 3.95.2), το 415 π.Χ. το νησί ήταν απαραίτητος σταθμός για την εκστρατεία στη Σικελία, ενώ το 413 π.Χ. παρέσχε βοήθεια 15 πλοίων στην εκστρατεία του Δημοσθένη (7.31.5, 7.44.6, 7.57.7). Η μεγάλη στάση του 427 και 425 π.Χ. υπήρξε ανασταλτικός παράγοντας για τις ενέργειές της. Ο Adcock παρατηρεί ότι η Κέρκυρα αποδείχτηκε τελικά αναποτελεσματική σύμμαχος για την Αθήνα και με την πάροδο του χρόνου επέστρεψε και πάλι στην ουδέτερη πολιτική της. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η κυβέρνησή της ήταν ασταθής και η εξωτερική της πολιτική χωρίς εμπιστοσύνη. Όμοια ο Ober 1993 (1), 88, σημειώνει ότι οι Κερκυραίοι υπερβάλλουν στο λόγο τους σχετικά με τα οφέλη που θα αποκόμιζε η Αθήνα από την Κέρκυρα, καθώς το κερκυραϊκό ναυτικό δε διαδραμάτισε κανένα σημαντικό ρόλο στον πόλεμο και επιπλέον προκάλεσε κινδύνους και έξοδα στην Αθήνα, ιδιαίτερα μετά από την κερκυραϊκή στάση.

*μαρτυρίου τὴν χάριν καταθήσεσθε· ναυτικόν τε **κεκτήμεθα** πλὴν τοῦ **παρ' ὑμῖν** πλεῖστον* (1.33.1).

Οι ομιλητές χρησιμοποιούν την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Κερκυραίων (*ὑμῖν ≠ ἡμετέρας, κεκτήμεθα* [*ἡμεῖς*] *≠ παρ' ὑμῖν*), την οποία προσπαθούν να υπερβούν. Επομένως, η φαινομενική έλλειψη αντιθέσεων υποβάλλει και υποβοηθεί την επιδιωκόμενη προσέγγιση των δύο πλευρών! Στην απαρίθμηση των ωφελειών που θα προκύψουν από ενδεχόμενη συμμαχία Αθηναίων – Κερκυραίων, χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*ἀδικουμένοις ≠ ἑτέρους βλάπτουσι*[1]), της οποίας τα δύο μέρη συνδέονται μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Γενικά, στις περιπτώσεις, όπου γίνεται απαρίθμηση στοιχείων, δεν παρατηρούνται πολλές αντιθέσεις.

Ακολούθως, οι ομιλητές αναφέρουν ότι οι Αθηναίοι πρέπει να θεωρούν τους εαυτούς τους τυχερούς, αφού μία πόλη δυνατή προσέρχεται εκούσια, για να ζητήσει τη συμμαχία τους, χαρίζοντάς τους ευγνωμοσύνη και δύναμη. Προσθέτουν ακόμη ότι με τη συμμαχία τους προσφέρουν περισσότερα από όσα οι ίδιοι θα αποκομίσουν.

*καὶ σκέψασθε· τίς εὐπραξία σπανιωτέρα ἢ τίς τοῖς πολεμίοις λυπηροτέρα, εἰ ἣν ὑμεῖς ἂν **πρὸ πολλῶν χρημάτων**[2] καὶ χάριτος ἐτιμήσασθε δύναμιν ὑμῖν προσγενέσθαι, αὕτη πάρεστιν αὐτεπάγγελτος, **ἄνευ κινδύνων** καὶ **δαπάνης διδοῦσα** ἑαυτὴν[3] καὶ προσέτι φέρουσα **ἐς** μὲν **τοὺς πολλοὺς** ἀρετήν, οἷς δὲ ἐπαμυνεῖτε χάριν, ὑμῖν δ' αὐτοῖς ἰσχύν· ἃ ἐν τῷ **παντὶ** χρόνῳ **ὀλίγοις** δὴ ἅμα **πάντα** ξυνέβη, καὶ **ὀλίγοι** ξυμμαχίας δεόμενοι οἷς ἐπικαλοῦνται **ἀσφάλειαν**[4] καὶ κόσμον οὐχ ἧσσον **διδόντες** ἢ **ληψόμενοι** παραγίγνονται* (1.33.2).

Η προσπάθεια των ομιλητών να αποφύγουν την αντιπαραβολή των ιδίων με τους Αθηναίους επιτυγχάνεται στο σημείο αυτό μέσω του σχήματος της αναφοράς. Έτσι, οι ομιλητές επαναλαμβάνουν προσωπικές αντωνυμίες δευτέρου πληθυντικού προσώπου (*ὑμεῖς, ὑμῖν*), για να τονίσουν τα οφέλη που θα αποκομίσουν οι Αθηναίοι από τη μεταξύ τους συμμαχία. Μέσω του σχήματος της αναφοράς τονίζονται ακόμη οι έννοιες «δύναμη» και «ευγνωμοσύνη»· έννοιες στις οποίες θέλουν να δώσουν έμφαση οι ομιλητές. Το ίδιο σχήμα (με την επανάληψη των όρων *πολύς, πᾶς* και *ὀλίγος*) βοηθεί στη συγκέντρωση πολλών

[1] Ο Solmsen 1975, 95-96, σημειώνει στο χωρίο την ύπαρξη *variatio* ανάμεσα στους όρους *ἀδικεῖν* και *βλάπτειν*.
[2] Η Kallet-Marx 1993 (2), 76, παρατηρεί ότι οι Κερκυραίοι συγκεκριμενοποιούν τα οφέλη που θα προκύψουν από τη συμμαχία τους με τους Αθηναίους στον οικονομικό τομέα (χρήματα, ναυτικός στόλος).
[3] Σύμφωνα με τον Calder 1955, 179, ο ισχυρισμός ότι μία συμμαχία με την Κέρκυρα δεν περιελάμβανε κινδύνους και έξοδα είναι παραπλανητικός, καθώς υπέκρυπτε τον κίνδυνο επίσπευσης της διαμάχης με την Πελοπόννησο, αλλά και τα έξοδα που θα προέκυπταν από αυτήν.
[4] Ο Τσακμάκης 2014, 43, παρατηρεί την επαναλαμβανόμενη χρήση των όρων *ἀσφάλεια, ἀσφαλής, βέβαιος, ἔχυρὸς* στην αντιλογία (6 φορές στο λόγο των Κερκυραίων και 5 στο λόγο των Κορινθίων), σημειώνοντας ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι δημηγορίες εγείρουν θέματα ασφάλειας.

ποσοτικών αντιθέσεων. Εντοπίζονται, επομένως, η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*ἐς τοὺς πολλούς ≠ ὀλίγοις*), και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλος ≠ λίγος (*παντί ≠ ὀλίγοις, ὀλίγοις ≠ πάντα, πάντα ≠ ὀλίγοι*), δημιουργώντας ένα νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και πληθώρα ≠ στέρηση (*πρὸ πολλῶν χρημάτων ≠ ἄνευ δαπάνης*). Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλος ≠ λίγος παρατηρείται στο πλαίσιο ενός παράδοξου (οξύμωρου) σχήματος που υποκρύπτει, όπως και πιο πάνω, «υπέρβαση της απόστασης ή της αντίθεσης». Εντοπίζονται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*ἄνευ κινδύνων ≠ ἀσφάλειαν*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παίρνω ≠ δίνω (*δεξάμενοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διδοῦσα, διδόντες ≠ ληψόμενοι*), της οποίας τα δύο μέρη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ* και επιρρήματος σε συγκριτικό βαθμό σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται επίσης με το σχήμα της αναφοράς (με επανάληψη του ρήματος *δίδωμι*) και δημιουργεί ένα νέο αντιθετικό μοτίβο, κεντρικό στην αντιλογία[1].

Οι Κερκυραίοι ομιλητές θεωρούν ότι ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος[2] και προβάλλουν ως αιτία του το φόβο των Λακεδαιμονίων για τους Αθηναίους[3]. Προσθέτουν

[1] Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους δίνω ≠ παίρνω χρησιμοποιείται 6 φορές στο λόγο των Κερκυραίων και 5 φορές στο λόγο των Κορινθίων, λειτουργώντας και στις δύο περιπτώσεις ως αντιθετικό μοτίβο. Ο Crane 1992, 14, 17, 26 και υποσ. 59, παρατηρεί ότι η αντιλογία αυτή περιλαμβάνει 16 από τους 110 τύπους του ρήματος *δέχομαι* που απαντούν στην *Ιστορία* (7 τύποι στο λόγο των Κερκυραίων και 9 τύποι στο λόγο των Κορινθίων). Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο τύπος *δέχεσθαι* επανέρχεται «σαν τύμπανο» και ότι η γλώσσα της αμοιβαίας ανταλλαγής διατρέχει και τους δύο λόγους: *δεχόμενοι* (1.35.1, 1.40.6), *δεξάμενοι* (1.33.1, 1.36.3), *δεξαμένων* (1.33.4), *δεξαμένους* (1.35.4), *δεξαμένου* (1.36.1), *δέχεσθαι* (1.34.1, 1.37.3, 1.39.2, 1.40.4), *δέχοισθε* (1.40.1), *δέχεσθε* (1.43.3), *δεχομένοις* (1.37.5), *δεξαμένοις* (1.40.2), *δέξασθαι* (1.37.1, 1.37.2). Αναφορά σε δοσοληψίες γίνεται και στο περικείμενο των λόγων. Πρβλ. *οὐκ ἐδέξαντο* (1.24.7), *ὑπεδέξαντο* (1.25.3) για την αντίδραση των Κερκυραίων και των Κορινθίων αντίστοιχα στο αίτημα των Επιδαμνίων, *δέχεσθαι* (1.26.3) στο αίτημα των Κερκυραίων να γίνουν δεκτοί οι εξόριστοι ολιγαρχικοί στην Επίδαμνο, και μετά από τους λόγους: *ἀπεδέξαντο* (1.44.1) για την αρχική αποδοχή των αιτημάτων των Κορινθίων από τους Αθηναίους, *προσεδέξαντο* (1.45.1) για την τελικά εν μέρει αποδοχή των αιτημάτων των Κερκυραίων από τους Αθηναίους. Δες και Τσακμάκη 2014, 48, ο οποίος παρατηρεί ότι το πιο συχνό ρήμα στην αντιλογία είναι το ρήμα «δέχομαι», το οποίο αναφέρεται στην αποδοχή των επιχειρημάτων και της προσφερόμενης συμμαχίας. Η επαναφορά του, σημειώνει ο ίδιος, αποκαλύπτει το κεντρικό ζήτημα και τονίζει τη σημασία της απόφασης των Αθηναίων.

[2] Ο Gomme 1972, 168, αναφέρει ότι αυτό είναι το κύριο σημείο του λόγου, καθώς, εάν ο πόλεμος μπορούσε να αποφευχθεί, δε θα χρειαζόταν οι Αθηναίοι να επέμβουν στην Αδριατική. Δες και Calder 1955, 179, ο οποίος επισημαίνει ότι ο κερκυραϊκός ισχυρισμός για τον πόλεμο απευθυνόταν περισσότερο στις φιλοδοξίες της εκκλησίας του δήμου εξαιτίας της ισχυρής θέσης της Αθήνας, παρά στους φόβους της. Πολλοί Αθηναίοι, όπως αναφέρει ο ίδιος, υποστήριζαν τη διεξαγωγή του πολέμου και ενδεχόμενη συμμαχία με την Κέρκυρα θα προσέφερε πιο γρήγορη και αποφασιστική νίκη στην πόλη τους. Βλ. και Finley 1942, 120, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Κερκυραίοι θεωρούν τον πόλεμο αναπόφευκτο και δείχνουν ότι το μόνο ζήτημα που έχει να αντιμετωπίσει η Αθήνα είναι να αποφασίσει, κατά πόσο θέλει ή όχι να τον ξεκινήσει από όσο το δυνατόν πλεονεκτικότερη θέση.

[3] Αυτή είναι και η βασική αιτία του Πελοποννησιακού πολέμου σύμφωνα με το Θουκυδίδη. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο ιστορικός στο 1.23.6: *τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν*. Παρόλο που ο ιστορικός διατείνεται ότι η αιτία αυτή δεν ειπώθηκε ποτέ δημόσια, παρουσιάζει σε αυτή τη δημηγορία τους Κερκυραίους ομιλητές να την αναφέρουν. Όμοια, ο Hornblower 1991, 78, παρατηρεί ότι αυτή η σημαντική πρόταση αποτελεί φανερή απήχηση της πραγματικής αιτίας του πολέμου. Ο ίδιος, ωστόσο, εξηγεί ότι η φράση *ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ* δε σημαίνει ότι η άποψη αυτή δεν ήταν γνωστή στην Αθήνα, αλλά δηλώνει ίσως ότι ούτε οι Αθηναίοι, ούτε οι Σπαρτιάτες χρησιμοποιούσαν πολύ αυτή την αντίληψη. Δες και Gomme 1972, 168, 170, ο οποίος παραπέμπει επίσης στο 1.23.6, όπου εκφράζεται η άποψη του ίδιου του Θουκυδίδη, αλλά επισημαίνει

ακόμη ότι οι Κορίνθιοι επιτίθενται τώρα στους Κερκυραίους με απώτερο σκοπό να πλήξουν αργότερα τους Αθηναίους.

> *τὸν δὲ πόλεμον*[1]*, δι' ὅνπερ χρήσιμοι ἂν εἶμεν, εἴ τις <u>ὑμῶν</u> μὴ οἴεται ἔσεσθαι,* ***γνώμης*** *ἁμαρτάνει καὶ οὐκ* ***αἰσθάνεται*** *τοὺς Λακεδαιμονίους φόβῳ <u>τῷ ὑμετέρῳ</u> πολεμησείοντας καὶ τοὺς Κορινθίους δυναμένους παρ' αὐτοῖς καὶ <u>ὑμῖν</u> ἐχθροὺς*[2] *ὄντας καὶ προκαταλαμβάνοντας ἡμᾶς νῦν ἐς τὴν <u>ὑμετέραν</u> ἐπιχείρησιν, ἵνα μὴ τῷ κοινῷ ἔχθει κατ' αὐτοὺς μετ' ἀλλήλων στῶμεν μηδὲ δυοῖν φθάσαι ἁμάρτωσιν, ἢ* ***κακῶσαι ἡμᾶς ἢ σφᾶς αὐτοὺς βεβαιώσασθαι*** (1.33.3).

Οι Κερκυραίοι εξακολουθούν να χρησιμοποιούν το σχήμα της αναφοράς, για να τονίσουν τα οφέλη που θα προκύψουν για τους Αθηναίους από τη συμμαχία τους με επανάληψη της προσωπικής και κτητικής αντωνυμίας του δευτέρου πληθυντικού προσώπου (*ὑμεῖς, ὑμέτερος*). Αμέσως μετά, με περίτεχνο τρόπο μιλούν για *κοινὸ ἔχθος* και χρησιμοποιούν το πρώτο πρόσωπο πληθυντικού, το οποίο πλέον περιλαμβάνει τους ίδιους και τους Αθηναίους (*μετ' ἀλλήλων στῶμεν*). Επομένως, το κοινό μίσος των Κερκυραίων και των Αθηναίων εναντίον των Κορινθίων αποτελεί το συνδετικό κρίκο ανάμεσά τους[3]. Νομιμοποιούνται έτσι να χρησιμοποιήσουν αμέσως μετά την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Κερκυραίων και Αθηναίων ≠ Κορινθίων (*ἡμᾶς ≠ σφᾶς αὐτούς*). Τονίζουν ακόμη τη βλάβη που ενδέχεται να υποστούν οι ίδιοι, αν δεν επέλθει συμφωνία, και το όφελος που θα προκύψει για τους εχθρούς τους με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ασφάλεια (*κακῶσαι ≠ βεβαιώσασθαι*)[4], της οποίας οι όροι, μαζί με τους όρους της προηγούμενης αντίθεσης, συνδέονται με τη χρήση των μορίων *ἤ… ἤ*. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*γνώμης ≠ αἰσθάνεται*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *καὶ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης.

ότι δεν υπάρχει λόγος να υποτεθεί πως μόνο ο ιστορικός είχε αυτή την άποψη. Όμοια ο Cogan 1981, 10, παρατηρεί ότι οι Κερκυραίοι παρουσιάζονται να συμφωνούν με τον ιστορικό. Δες και Ober 1993 (1), 88, για την ίδια άποψη, ο οποίος, ωστόσο, θεωρεί ότι οι Κερκυραίοι ομιλητές υπερβάλλουν σχετικά με την εγγύτητα του πολέμου και πιστεύει ότι η πράξη που εκπλήρωσε τελικά την κερκυραϊκή προφητεία υπήρξε η συμμαχία Αθήνας – Κέρκυρας. Βλ. και Morrison 1999, 103, 120, ο οποίος αναφέρει ότι ο Θουκυδίδης συνδέει φανερά τη συζήτηση για την Επίδαμνο με την έκρηξη του πολέμου. Ο Badian (Badian 1990, 51, Badian 1993, 129) σημειώνει ότι αυτή η διακήρυξη των Κερκυραίων δείχνει την ανυπομονησία της Σπάρτης να πολεμήσει εναντίον της Αθήνας.

[1] Σύμφωνα με την Debnar 1996, 104 υποσ. 46, η εμφαντική αναφορά στον πόλεμο δίνει την εντύπωση, ότι ο πόλεμος έχει ήδη ξεσπάσει.

[2] Όπως σημειώνει ο Rhodes 2014, 216, οι Κορίνθιοι αποκαλούνται «εχθροί» και όχι «πολέμιοι», επειδή δεν είχαν ακόμη εμπλακεί σε πόλεμο με τους Κερκυραίους. Όπως σημειώνει η Debnar 2011, 126-127, οι Κερκυραίοι θεωρούν ότι από τη στιγμή που έχουν κοινούς εχθρούς με τους Αθηναίους τότε είναι ήδη σύμμαχοι *de facto* και αυτό που απομένει είναι να γίνουν και σύμμαχοι *de iure*.

[3] Όπως παρατηρεί και ο Τσακμάκης 2014, 44-46, η χρήση αντωνυμιών του πρώτου και δευτέρου προσώπου προβάλλει μία προηγουμένως ανύπαρκτη σχέση ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Κερκυραίους.

[4] Ο Gomme 1972, 168, χαρακτηρίζει την αντίθεση αυτή «ψυχρή».

Οι Κερκυραίοι πρέσβεις προτρέπουν τους Αθηναίους να δεχτούν την προσφερόμενη συμμαχία, ώστε να προλάβουν τους Κορινθίους και να μη χρειαστεί να τους αποκρούσουν, όταν θα είναι πλέον αργά.

> ***ἡμέτερον*** *δέ γ' αὖ* ***ἔργον*** *προτερῆσαι,* ***τῶν μὲν διδόντων, ὑμῶν δὲ δεξαμένων*** *τὴν ξυμμαχίαν, καὶ* ***προεπιβουλεύειν*** *αὐτοῖς* ***μᾶλλον ἢ ἀντεπιβουλεύειν*** (1.33.4).

Οι ομιλητές διαχωρίζουν τώρα τους Κερκυραίους από τους Αθηναίους, αναφερόμενοι στη μεταξύ τους δοσοληψία. Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων που δημιουργείται δε τους φέρνει σε άμεση σύγκρουση, αλλά ορίζει το διαφορετικό ρόλο που αναλαμβάνει ο καθένας τους. Η προσπάθεια των ομιλητών να καλύψουν και πάλι την αντίθεση φαίνεται από το γεγονός ότι τα δύο πρόσωπα αντιπαραβάλλονται ([*ἡμῶν*] ≠ *ὑμῶν*) με το πρώτο μέρος της αντίθεσης να υπονοείται. Στην περίοδο αυτή συνεχίζεται το αντιθετικό μοτίβο του λόγου μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες παίρνω ≠ δίνω (*ληψόμενοι* (στο 1.33.2) ≠ *τῶν διδόντων, τῶν διδόντων ≠ δεξαμένων*). Στη δεύτερη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ.* Εντοπίζεται ακόμη η συντακτική αντίθεση: *προεπιβουλεύειν μᾶλλον ≠ ἢ ἀντεπιβουλεύειν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Η αντίθεση αυτή τονίζεται περισσότερο λόγω του συνδυασμού της με άλλα σχήματα λόγου, όπως το ισόκωλον, το ομοιοτέλευτον, η παρήχηση και η παρονομασία[1], δημιουργώντας έτσι υφολογική έξαρση στο λόγο.

Στη συνέχεια, οι ομιλητές σπεύδουν να αντικρούσουν τις ενδεχόμενες αντιρρήσεις των Κορινθίων, λέγοντας ότι, αν αυτοί ισχυριστούν πως δεν είναι δίκαιο οι Αθηναίοι να δεχτούν τους αποίκους άλλων ως συμμάχους, θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους ότι μία αποικία τιμά τη μητρόπολή της, όταν η μητρόπολη την φροντίζει. Αντίθετα, η αποικία αποξενώνεται, όταν αδικείται, καθώς οι άποικοι δε στέλλονται ως δούλοι, αλλά έχοντας ίσα πολιτικά δικαιώματα με τους υπόλοιπους.

> *Ἤν δὲ* ***λέγωσιν*** *ὡς οὐ* ***δίκαιον*** *τοὺς σφετέρους ἀποίκους ὑμᾶς δέχεσθαι, μαθόντων ὡς πᾶσα ἀποικία* ***εὖ μὲν πάσχουσα τιμᾷ*** *τὴν μητρόπολιν,* ***ἀδικουμένη δὲ ἀλλοτριοῦται· οὐ*** *γὰρ* ***ἐπὶ τῷ δοῦλοι, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὁμοῖοι*** *τοῖς λειπομένοις εἶναι ἐκπέμπονται*[2] (1.34.1).

Οι ενδεχόμενες αντιρρήσεις των Κορινθίων βοηθούν τους ομιλητές να χρησιμοποιήσουν τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*ἔργον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *λέγωσιν*) και να αντιπαραβάλουν και πάλι μέσω πραγματολογικής αντίθεσης

[1] Δες και Rittelmeyer 1915, 44-45, 48, ο οποίος εντοπίζει το συνδυασμό των σχημάτων. Ο Rhodes 2014, 216, αναφέρεται επίσης στην τάση του ιστορικού να αντιδιαστέλλει λέξεις προερχόμενες από την ίδια ρίζα.

[2] Όπως παρατηρεί ο Τσακμάκης 2014, 44, οι Κερκυραίοι υιοθετούν κυρίως έναν ουδέτερο τόνο, μιλώντας σε τρίτο πρόσωπο, και παρουσιάζονται έτσι ως απεσταλμένοι των πόλεών τους και όχι ως μέρος του προβλήματος, για το οποίο συζητούν, αποφεύγοντας με αυτό τον τρόπο την κριτική.

προσώπων τους ίδιους και τους Αθηναίους ως μία ενότητα (*ἡμέτερον* (στην προηγούμενη περίοδο)) με τους Κορινθίους ([*οὗτοι*]). Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση μεταξύ των κεντρικών όρων αυτής της αντιλογίας, δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δίκαιον ≠ ἀδικουμένη*), αφού οι Κερκυραίοι προσπαθούν να παρουσιαστούν ως θύματα της αδικίας των Κορινθίων[1]. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ αδικία (*εὖ πάσχουσα ≠ ἀδικουμένη*), η οποία καθίσταται πιο σαφής με τη χρήση των μορίων *μέν… δέ*, τιμή ≠ αποξένωση (*τιμᾷ ≠ ἀλλοτριοῦται*), και δουλεία ≠ ισότητα (*ἐπὶ τῷ δοῦλοι ≠ ἐπὶ τῷ ὁμοῖοι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά,* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία σωστή πληροφορία. Πρόκειται για συμμετρική αντίθεση, της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδυάζονται και με ισόκωλον.

Οι ομιλητές στρέφουν ακολούθως τα πυρά τους εναντίον των Κορινθίων, λέγοντας ότι, ενώ τους είχε ζητηθεί να εκδικαστεί η υπόθεση της Επιδάμνου, εκείνοι προτίμησαν τον πόλεμο[2].

> *ὡς δὲ ἠδίκουν σαφές ἐστιν· προκληθέντες γὰρ περὶ Ἐπιδάμνου*[3] *ἐς κρίσιν* ***πολέμῳ μᾶλλον ἢ τῷ ἴσῳ*** *ἐβουλήθησαν τὰ ἐγκλήματα μετελθεῖν* (1.34.2).

Οι Κερκυραίοι τονίζουν την ευθύνη των Κορινθίων, χρησιμοποιώντας τη συντακτική αντίθεση: *πολέμῳ μᾶλλον ≠ ἢ τῷ ἴσῳ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής[4], με την οποία τονίζεται το πρώτο μέρος της αντίθεσης.

Οι Κερκυραίοι καλούν ακόμη τους Αθηναίους να λάβουν ως τεκμήριο την κακή συμπεριφορά των Κορινθίων προς τους Κερκυραίους και τους προειδοποιούν να είναι προσεκτικοί, ώστε να μην παραπλανηθούν από τους Κορινθίους και να τους βοηθήσουν.

> *καὶ <u>ὑμῖν</u> ἔστω τι τεκμήριον ἃ <u>πρὸς ἡμᾶς</u> τοὺς ξυγγενεῖς*[5] *δρῶσιν, ὥστε ἀπάτῃ τε μὴ παράγεσθαι ὑπ᾽ αὐτῶν δεομένοις τε ἐκ τοῦ εὐθέος μὴ ὑπουργεῖν· ὁ γὰρ ἐλαχίστας τὰς*

[1] Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 87 για τη σημασία των δύο αυτών όρων στο λόγο και γενικά στην αντιλογία.
[2] Οι ομιλητές ανακαλούν την αφήγηση πριν από τη δημηγορία (1.28 κ.ε.). Σύμφωνα με τον Chernick 1971, 128, 130, ο Θουκυδίδης δείχνει ξεκάθαρα στην αφήγησή του ότι η ευθύνη της έναρξης των εχθροπραξιών βαραίνει τους Κορινθίους. Όμοια ο Salmon 1984, 288, 291, 303-304, αναφέρει ότι σε όλο το επεισόδιο οι Κορίνθιοι έδρασαν με απερίσκεπτη επιθετικότητα. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 84 και υποσ. 3 στη σελ. 85.
[3] Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι Κερκυραίοι δεν κάνουν σαφή αναφορά στο λόγο τους στο θέμα της Επιδάμνου. Δες και Calder 1955, 179. Η μόνη νύξη στην Επίδαμνο γίνεται στο σημείο αυτό. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 81.
[4] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται τρεις φορές σε αυτή τη δημηγορία.
[5] Για τη σημασία της «συγγένειας» στο έργο του Θουκυδίδη, με αναφορά και στη σχέση μητρόπολης –αποικίας δες Crane 1996, 147-161.

μεταμελείας ἐκ τοῦ χαρίζεσθαι[1] *τοῖς ἐναντίοις λαμβάνων ἀσφαλέστατος ἂν διατελοίη* (1.34.3).

Στο σημείο αυτό, όπου γίνεται ανακεφαλαίωση των όσων έχουν ειπωθεί και χρησιμοποιείται και μία γενική ρήση, δεν περιλαμβάνονται αντιθέσεις. Αξίζει να σημειωθεί και πάλι η προσπάθεια των ομιλητών να αποφύγουν την αντιπαραβολή τους με τους Αθηναίους, προβάλλοντας την αντωνυμία *ὑμῖν* που αναφέρεται στους Αθηναίους και περιορίζοντας την αναφορά στους ιδίους σε μία αναφορική πρόταση. Εξάλλου, μετά από τη συνένωση των Κερκυραίων με τους Αθηναίους, που είχε παρατηρηθεί στο 1.33.3, η μεταξύ τους διαφορά παύει να υφίσταται.

Οι ομιλητές διαβεβαιώνουν στη συνέχεια τους Αθηναίους ότι, συμμαχώντας με τους Κερκυραίους, δεν πρόκειται να διαλύσουν τη συνθήκη ειρήνης που είχαν συνάψει με τους Λακεδαιμονίους[2], καθώς σε αυτήν αναφέρεται, ότι όποια από τις ελληνικές πόλεις δεν ανήκει σε καμία συμμαχία, όπως η Κέρκυρα, μπορεί να προσχωρήσει στην παράταξη που επιθυμεί[3].

λύσετε δὲ οὐδὲ τὰς Λακεδαιμονίων σπονδὰς δεχόμενοι ἡμᾶς ***μηδετέρων*** *ὄντας ξυμμάχους· εἴρηται γὰρ ἐν αὐταῖς, τῶν Ἑλληνίδων πόλεων ἥτις μηδαμοῦ ξυμμαχεῖ, ἐξεῖναι* ***παρ' ὁποτέρους*** *ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν* (1.35.1-2).

Στο σημείο αυτό, όπου γίνεται αναφορά στο κείμενο της συνθήκης, το ύφος είναι πιο απλό και δε χρησιμοποιούνται πολλές αντιθέσεις. Το απλό ύφος υποβάλλει ένα αίσθημα ασφάλειας και κάνει την αποδοχή της θέσης των ομιλητών ευκολότερη. Η μόνη αντίθεση που χρησιμοποιείται τονίζει εκείνο το σημείο στη συνθήκη που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη. Πρόκειται για τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κανείς ≠ κάποιος[4] (*μηδετέρων ≠ παρ' ὁποτέρους*). Έτσι οι Κερκυραίοι που δεν ανήκουν σε καμία συμμαχία νομιμοποιούνται να πάρουν όποιο μέρος επιθυμούν. Η αντίθεση αυτή διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας.

Ακολούθως, οι Κερκυραίοι πρέσβεις δηλώνουν ότι είναι αδιανόητο, ενώ οι Κορίνθιοι έχουν τη δυνατότητα να ναυτολογούν πληρώματα για τα καράβια τους από όπου

[1] Ο όρος *χάρις* είχε χρησιμοποιηθεί αρκετές φορές στην αρχή αυτού του λόγου, ως προϋπόθεση για τη σύναψη συμμαχίας. Οι ομιλητές ζητούν τώρα από τους Αθηναίους να μη δείξουν ευγνωμοσύνη στους εχθρούς τους, Κορινθίους. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 87.

[2] Πρόκειται για την Τριαντάχρονη συνθήκη ειρήνης του 446/5 π.Χ. που είχε υπογραφεί ανάμεσα στους Λακεδαιμονίους και στους Αθηναίους (1.115.1). Δες και Gomme 1972, 169, Hornblower 1991, 79, και Rhodes 2014, 216.

[3] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 71-72, η Αθήνα είχε το δικαίωμα να συμμαχήσει με την Κέρκυρα, σύμφωνα με τους όρους της Τριαντάχρονης ειρήνης. Το γεγονός αυτό, προσθέτει, παραδέχονται ακόμη και οι Κορίνθιοι στη δημηγορία τους, αλλά προσπαθούν να το αποκρούσουν, προβάλλοντας εύσχημες επιφυλάξεις. Πρβλ. 1.40.2.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

θέλουν, να εμποδίζουν τους Κερκυραίους να συνάψουν συμμαχία με τους Αθηναίους ή με οποιονδήποτε άλλο.

καὶ δεινὸν εἰ ***τοῖσδε μὲν*** *ἀπό τε τῶν ἐνσπόνδων* ***ἔσται πληροῦν*** *τὰς ναῦς καὶ προσέτι καὶ ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος* ***καὶ οὐχ ἥκιστα*** *ἀπὸ τῶν ὑμετέρων ὑπηκόων*[1]*,* ***ἡμᾶς δὲ*** *ἀπὸ τῆς προκειμένης τε ξυμμαχίας* ***εἴρξουσι*** *καὶ* ***ἀπὸ τῆς*** *ἄλλοθέν ποθεν* ***ὠφελίας****. εἴ τ' ἐν* ***ἀδικήματι*** *θήσονται πεισθέντων ὑμῶν ἃ δεόμεθα* (1.35.3).

Οι Κερκυραίοι αντιπαραβάλλονται με τους Κορίνθιους μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων (*τοῖσδε ≠ ἡμᾶς*), της οποίας τα μέρη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Σε συνδυασμό με αυτή την πραγματολογική αντίθεση χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*ἔσται πληροῦν ≠ εἴρξουσι*). Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ (*καὶ οὐχ ἥκιστα ≠* [*ἀλλὰ πλεῖστα*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ αδικία (*ἀπὸ τῆς ὠφελίας ≠ ἐν ἀδικήματι*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με διαφορετική πρόθεση.

Οι ομιλητές θεωρούν ότι πιο δίκαια θα είναι τα παράπονα των Κερκυραίων προς τους Αθηναίους, σε περίπτωση αποτυχίας της παράκλησής τους, αφού η πόλη τους κινδυνεύει και δεν είναι εχθρική προς τους Αθηναίους, σε αντίθεση με τους Κορινθίους, στους οποίους δεν πρέπει να επιτραπεί να αποκτήσουν πρόσθετη δύναμη. Το δίκαιο λοιπόν είναι οι Αθηναίοι να εμποδίσουν τους Κορινθίους να στρατολογούν μισθοφόρους και να στείλουν τουλάχιστον βοήθεια στους Κερκυραίους, αν δεν είναι πρόθυμοι να συνάψουν συμμαχία μαζί τους.

πολὺ *δὴ ἐν* ***πλέονι*** *αἰτίᾳ ἡμεῖς μὴ πείσαντες ὑμᾶς ἕξομεν·* ***ἡμᾶς μὲν*** *γὰρ* ***κινδυνεύοντας καὶ οὐκ ἐχθροὺς ὄντας ἀπώσεσθε, τῶνδε δὲ οὐχ ὅπως κωλυταὶ*** *ἐχθρῶν ὄντων καὶ* ***ἐπιόντων γενήσεσθε, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς δύναμιν προσλαβεῖν περιόψεσθε·*** *ἣν* ***οὐ δίκαιον, ἀλλ' ἢ κἀκείνων κωλύειν*** *τοὺς ἐκ τῆς ὑμετέρας μισθοφόρους* ***ἢ*** *καὶ* ***ἡμῖν πέμπειν*** *καθ' ὅ τι ἂν πεισθῆτε* ***ὠφελίαν****, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ προφανοῦς* ***δεξαμένους βοηθεῖν*** (1.35.4).

[1] Οι Κορίνθιοι κατηγορούνται, όπως και πιο κάτω (1.35.4), ότι στρατολογούν δυνάμεις που ανήκαν στην αθηναϊκή ηγεμονία. Έτσι τονίζεται περαιτέρω η αδικία τους. Βλ. 1.31.1. Η Kallet-Marx 1993 (2), 76-77, παρατηρεί ότι η επαναφορά του ζητήματος των μισθοφόρων στο λόγο, δείχνει πως αυτό αποτελούσε σημαντικό θέμα στις συζητήσεις πριν από την κήρυξη του πολέμου και φανερώνει τη μεγάλη στρατιωτική δύναμη των Πελοποννησίων. Δες και Gomme 1972, 169, ο οποίος αναφέρει ότι, ακόμα και πριν από την έκρηξη του πολέμου, τα μέλη της αθηναϊκής συμμαχίας, με εξαίρεση τη Λέσβο και τη Χίο, ήταν σχεδόν φανερά «υπήκοοι» της Αθήνας. Ο Hornblower 1991, 79, παρατηρεί, ότι η χρήση του όρου «υπήκοος» προκαλεί έκπληξη σε ένα λόγο που σχεδιάστηκε, με σκοπό να αποκτήσει την εύνοια των Αθηναίων. Ο ίδιος εξηγεί ότι η προπολεμική Κόρινθος ήταν ένα πλούσιο και κοσμοπολίτικο μέρος, όπου είναι πιθανό να ζητούσαν να εργαστούν οι Αθηναίοι σύμμαχοι. Εξάλλου, σημειώνει, η αθηναϊκή ηγεμονία περιελάμβανε Κορίνθιους αποίκους, όπως οι Ποτιδαιάτες.

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἐν ἀδικήματι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δίκαιον*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 1.34.1, και λίγο ≠ πολύ (*ἥκιστα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολύ… πλέονι*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Οι ομιλητές αποφεύγουν και πάλι την αντιπαραβολή τους με τους Αθηναίους. Αντίθετα, χρησιμοποιούν δύο φορές την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στους ίδιους και στους Κορινθίους (*ἡμᾶς ≠ τῶνδε, κακείνων ≠ ἡμῖν*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στην πρώτη περίπτωση οι αντίθετοι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ,* ενώ στη δεύτερη με τα μόρια *ἤ… ἤ*. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους άμυνα (αμυντική στάση) ≠ επίθεση (*ἀπώσεσθε ≠ ἐπιόντων*), τόλμη (επίθεση) ≠ αδιαφορία (*ἐπιόντων ≠ περιόψεσθε*) και απόρριψη ≠ βοήθεια (*κωλύειν ≠ πέμπειν*). Επιπλέον, χρησιμοποιούνται και συντακτικές αντιθέσεις μέσω του μορίου *ἀλλά*, που δημιουργούν στην πρώτη περίπτωση αντιθετική εστία ενίσχυσης (*οὐχ ὅπως κωλυταὶ γενήσεσθε ≠ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς δύναμιν προσλαβεῖν περιόψεσθε*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, και στη δεύτερη περίπτωση εξαίρεση: *οὐ δίκαιον ≠ ἀλλ᾽ ἢ κωλύειν ἢ πέμπειν*.

Οι ομιλητές υπενθυμίζουν στους Αθηναίους ότι είναι πολλά τα οφέλη που θα προκύψουν από μία συμμαχία μεταξύ τους και θεωρούν ως την πιο ασφαλή εγγύηση το κοινό τους μίσος προς τους Κορινθίους. Ένα επιπλέον όφελος[1] για τους Αθηναίους, επισημαίνουν και πάλι, αποτελεί το ναυτικό των Κερκυραίων που θα τους είναι χρήσιμο[2], αφού η Αθήνα είναι ναυτικό κράτος. Έτσι οι Αθηναίοι, κατά τους ομιλητές, θα πρέπει είτε να μην επιτρέπουν σε κανένα άλλο να αποκτά πλοία, είτε όποιος είναι ο πιο ισχυρός να τον έχουν φίλο τους[3].

> *πολλὰ δέ, ὥσπερ ἐν ἀρχῇ ὑπείπομεν,* ***τὰ ξυμφέροντα*** *ἀποδείκνυμεν, καὶ μέγιστον ὅτι οἵ τε αὐτοὶ* ***πολέμιοι*** *ἡμῖν ἦσαν (ὅπερ σαφεστάτη πίστις) καὶ οὗτοι* ***οὐκ ἀσθενεῖς, ἀλλ᾽ ἱκανοὶ*** *τοὺς μεταστάντας* ***βλάψαι****· καὶ* ***ναυτικῆς καὶ οὐκ ἠπειρώτιδος*** *τῆς ξυμμαχίας* ***διδομένης οὐχ ὁμοία ἡ ἀλλοτρίωσις, ἀλλὰ μάλιστα μέν, εἰ δύνασθε, μηδένα ἄλλον ἐᾶν κεκτῆσθαι ναῦς, εἰ δὲ μή, ὅστις ἐχυρώτατος, τοῦτον φίλον ἔχειν*** (1.35.5).

[1] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 59, μιλώντας για τα συμφέροντα της Αθήνας, οι Κερκυραίοι δεν αναλογίζονται ότι οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την εισήγησή τους προς το συμφέρον τους: να καταστρέψουν, δηλαδή, την Κέρκυρα ενσωματώνοντάς την στην ηγεμονία τους. Η ίδια θεωρεί ως αιτία τον ενθουσιασμό των Κερκυραίων εξαιτίας της δύναμής τους.

[2] Σύμφωνα με το Morrison (Morrison 1999, 115, 117-118, Morrison 2006 (2), 34-36), στην αντιλογία αυτή γίνονται αναφορές στο παρελθόν και στο μέλλον. Οι αναφορές σχετίζονται με τη σημασία του παρελθόντος και την πιθανότητα πρόβλεψης του μέλλοντος. Οι Κερκυραίοι, σημειώνει, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο μέλλον τονίζοντας τη σημασία του ναυτικού τους, καθώς δεν υπάρχει οποιαδήποτε παρελθοντική ενέργεια, στην οποία θα μπορούσαν να αναφερθούν.

[3] Ο Stadter 1983, 134, σχολιάζει ότι αυτή ήταν η ιδανική αθηναϊκή πολιτική.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Στο σημείο αυτό επανέρχεται η σημασιολογική αντίθεση που είχε χρησιμοποιηθεί στην αρχή του λόγου (1.32.1) ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ συμφέρον (*δίκαιο* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ ξυμφέροντα*), της οποίας τα μέλη συνδέουν τις διαδοχικές περιόδους της δημηγορίας. Η σύνδεση των δύο περιόδων επιτυγχάνεται και με τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βλάψαι*) και με τη συχνή σε αυτή τη δημηγορία σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παίρνω ≠ δίνω (*δεξαμένους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διδομένης*). «Ανανεώνεται» έτσι το αντιθετικό μοτίβο που προϋπήρχε στο λόγο. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος (*πολέμιοι ≠ φίλον*) και αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀσθενεῖς ≠ ἱκανοί*), της οποίας οι όροι συνάπτονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Χρησιμοποιείται επίσης η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό (*ναυτικῆς ≠ καὶ οὐκ ἠπειρώτιδος*)[1]. Οι δύο όροι έχουν ουσιαστικά το ίδιο νόημα (σχήμα *ἕν διὰ δυοῖν*) και χρησιμοποιούνται για να τονιστεί η μεταξύ τους διαφορά και η ανωτερότητα του πρώτου όρου, δημιουργώντας λόγω της άρνησης φαινομενική εστία αντικατάστασης. Εντοπίζεται επίσης και η συντακτική αντίθεση: *οὐχ ὁμοία ἡ ἀλλοτρίωσις ≠ ἀλλὰ μάλιστα μέν, εἰ δύνασθε, μηδένα ἄλλον ἐᾶν κεκτῆσθαι ναῦς, εἰ δὲ μή, ὅστις ἐχυρώτατος, τοῦτον φίλον ἔχειν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἀλλὰ* και άρνηση δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Το δεύτερο μέλος αυτής της συντακτικής αντίθεσης χωρίζεται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* σχηματίζοντας άλλη μία συντακτική αντίθεση: *μάλιστα μὲν μηδένα ἄλλον ἐᾶν κεκτῆσθαι ναῦς ≠ εἰ δὲ μή, ὅστις ἐχυρώτατος, τοῦτον φίλον ἔχειν*, μέσω της οποίας δημιουργείται αντιθετική εστία περιορισμού. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κανείς ≠ κάποιος (*μηδένα ≠ ὅστις*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 1.35.1-2.

Στο τέλος του λόγου τους οι ομιλητές διαβεβαιώνουν τους Αθηναίους ότι δε θα διαλύσουν τις σπονδές και ότι θα προκαλέσουν περισσότερο φόβο στους εχθρούς τους, εάν ενισχυθούν με μία συμμαχία με τους Κερκυραίους. Αντίθετα η απόρριψη της προσφοράς των Κερκυραίων, δε θα προκαλέσει καμία ανησυχία στους εχθρούς τους. Προσθέτουν ακόμη ότι η απόφαση που θα πάρουν οι Αθηναίοι δεν αφορά μόνο τα συμφέροντα της Κέρκυρας, αλλά κυρίως της Αθήνας. Οι ομιλητές επαναλαμβάνουν για άλλη μία φορά την πεποίθησή τους ότι ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος[2].

[1] Ο Hornblower 1991, 79, παρατηρεί ότι πρόκειται για την πρώτη εμφάνιση σε δημηγορία της αντίθεσης γης ≠ θάλασσας. Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην αφήγηση πριν από τη δημηγορία (1.24.5).
[2] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 93.

Καὶ ὅτῳ τάδε ***ξυμφέροντα μὲν δοκεῖ λέγεσθαι,*** ***<u>φοβεῖται</u>*** ***δὲ*** *μὴ δι᾽ αὐτὰ πειθόμενος* ***τὰς σπονδὰς*** *λύσῃ, γνώτω* ***τὸ μὲν <u>δεδιὸς</u>*** *αὐτοῦ* ***ἰσχὺν ἔχον*** *τοὺς ἐναντίους μᾶλλον* ***<u>φοβῆσον</u>,*** ***τὸ δὲ θαρσοῦν*** *μὴ* ***δεξαμένου ἀσθενὲς ὂν*** *πρὸς* ***ἰσχύοντας*** *τοὺς ἐχθροὺς* ***<u>ἀδεέστερον</u>*** *ἐσόμενον, καὶ ἅμα* ***οὐ περὶ τῆς Κερκύρας*** *νῦν* ***τὸ πλέον ἢ καὶ τῶν Ἀθηνῶν*** *βουλευόμενος, καὶ οὐ τὰ κράτιστα αὐταῖς προνοῶν, ὅταν* ***ἐς τὸν μέλλοντα καὶ*** *ὅσον* ***οὐ παρόντα πόλεμον*** *τὸ αὐτίκα περισκοπῶν* ***<u>ἐνδοιάζῃ</u>*** *χωρίον προσλαβεῖν ὃ μετὰ μεγίστων καιρῶν* ***οἰκειοῦταί*** *τε καὶ* ***πολεμοῦται*** (1.36.1).

Το κυρίαρχο αντιθετικό μοτίβο του λόγου παρατηρείται και στο σημείο αυτό μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες δίνω ≠ παίρνω (*διδομένης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δεξαμένου*), η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στο σημείο αυτό χρησιμοποιούνται αρκετές αντιθέσεις[1]. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *ξυμφέροντα μὲν δοκεῖ λέγεσθαι ≠ φοβεῖται δέ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ,* δημιουργώντας αντιθετική εστία περιορισμού, καθώς και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*ἰσχὺν ἔχον ≠ ἀσθενὲς ὄν, ἀσθενὲς ὄν ≠ ἰσχύοντας*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και φόβος ≠ αφοβία (*φοβῆσον ≠ ἀδεέστερον, ἀδεέστερον ≠ ἐνδοιάζῃ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή τη φορά το σχήμα της αναφοράς διευκολύνει τη συσσώρευση αντιθέσεων σχετικών με το συναίσθημα του φόβου[2]. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δειλία (φόβος) ≠ τόλμη (*τὸ δεδιὸς ≠ τὸ θαρσοῦν*), της οποίας οι όροι συνδέονται επίσης με τα μόρια *μέν… δέ*, οικείος ≠ εχθρός (*οἰκειοῦται ≠ πολεμοῦται*), ειρήνη ≠ πόλεμος (*τὰς σπονδὰς ≠ πόλεμον*), και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις περιοχές Κέρκυρα και Αθήνα (*περὶ τῆς Κερκύρας ≠ τῶν Ἀθηνῶν*), η οποία σχετίζεται με τη λεξική αντίθεση ξένο ≠ οικείο και της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *ἢ* και *καί*, καθώς και με το συγκριτικό *τὸ πλέον*, δημιουργώντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Με αυτό τον τρόπο τονίζεται η μεγαλύτερη ωφέλεια που θα αποκομίσουν οι Αθηναίοι από την προτεινόμενη συμμαχία και μετριάζεται η αντιπαραβολή των δύο περιοχών. Χρησιμοποιείται επίσης η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*ἐς τὸν μέλλοντα ≠ παρόντα*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *καὶ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία

[1] Δες και Gomme 1972, 170, ο οποίος αναφέρει ότι αυτή η μακρά περίοδος είναι από τις πιο περίτεχνες προτάσεις στο έργο του Θουκυδίδη. Ο Hornblower 1991, 79, παρατηρεί επίσης ότι οι ομιλητές χρησιμοποιούν έναν περίπλοκο τρόπο, για να ενθαρρύνουν τους Αθηναίους να θέσουν τις λογικές σκέψεις πάνω από τις ηθικές. Γενικά, παρατηρεί, μακρές περίοδοι σημειώνονται συχνά προς το τέλος ενός λόγου.

[2] Ο Ros 1938, 122, σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* στην επανάληψη όρων σχετικών με το συναίσθημα του φόβου: *φοβεῖται, δεδιός, φοβῆσον, ἀδεέστερον, ἐνδοιάζῃ*. Ο Solmsen 1971, 408, παρατηρεί τη διάκριση των όρων *δεδιός – φοβῆσον, θαρσοῦν* - *ἀδεέστερον* και *ἐχθρούς* - *ἐναντίους,* σημειώνοντας ότι με αυτό τον τρόπο οι Κερκυραίοι αποδεικνύουν ότι μία συμμαχία μαζί τους θα αποτελεί την καλύτερη εγγύηση για αύξηση της δύναμης των Αθηναίων.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

αντικατάστασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι το σχήμα της αντίθεσης συνδυάζεται με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον.

Οι ομιλητές τονίζουν στη συνέχεια τη σημαντική γεωγραφική θέση της Κέρκυρας, η οποία βρίσκεται στο δρόμο προς την Ιταλία και τη Σικελία και θα διευκολύνει τον έλεγχο της περιοχής εκ μέρους των Αθηναίων[1].

τῆς τε γὰρ Ἰταλίας καὶ Σικελίας καλῶς παράπλου κεῖται, ὥστε μήτε ***ἐκεῖθεν*** *ναυτικὸν ἐᾶσαι Πελοποννησίοις ἐπελθεῖν τό τε* ***ἐνθένδε πρὸς τἀκεῖ*** *παραπέμψαι, καὶ ἐς τἆλλα ξυμφορώτατόν ἐστιν* (1.36.2).

Καθώς ο στόχος των ομιλητών είναι να τονιστεί η σημαντική γεωγραφική θέση της Κέρκυρας, χρησιμοποιούν την πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*ἐκεῖθεν ≠ ἐνθένδε, ἐνθένδε ≠ πρὸς τἀκεῖ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄.

Οι Κερκυραίοι πρέσβεις τελειώνουν το λόγο τους ζητώντας από τους Αθηναίους να μην τους εγκαταλείψουν και επισημαίνοντας και πάλι τη μεγάλη σημασία του ναυτικού τους, λέγοντας ότι τρία αξιόλογα ναυτικά υπάρχουν στην Ελλάδα: το αθηναϊκό, το κορινθιακό και το κερκυραϊκό. Καλεί, λοιπόν, τους Αθηναίους να ενώσουν τις δυνάμεις τους με τους Κερκυραίους, για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικότερα τους Κορινθίους[2].

βραχυτάτῳ δ' ἂν κεφαλαίῳ, ***τοῖς*** *τε* ***ξύμπασι*** *καὶ* ***καθ' ἕκαστον,*** *τῷδ' ἂν μὴ προέσθαι <u>ἡμᾶς</u> μάθοιτε· τρία μὲν ὄντα λόγου ἄξια τοῖς Ἕλλησι ναυτικά, τὸ παρ' ὑμῖν καὶ <u>τὸ ἡμέτερον</u> καὶ τὸ Κορινθίων· τούτων δὲ* ***εἰ περιόψεσθε*** *τὰ δύο ἐς ταὐτὸν ἐλθεῖν καὶ Κορίνθιοι <u>ἡμᾶς</u> προκαταλήψονται, Κερκυραίοις τε καὶ Πελοποννησίοις ἅμα*

[1] Οι ομιλητές παρουσιάζονται στο σημείο αυτό να προφητεύουν τη Σικελική εκστρατεία που περιγράφεται στο 6ο-7ο βιβλίο της *Ιστορίας*. Ο Adcock 1951, 5, απορρίπτει την άποψη ότι οι ομιλητές προβλέπουν την αθηναϊκή εκστρατεία του 427 π.Χ. ή τη μεγαλύτερη εκστρατεία του 415 π.Χ., αλλά πιστεύει ότι πρόκειται για ενδεχόμενα που και τότε ακόμη ήταν πιθανόν να συμβούν. Ο Calder 1955, 180 υποσ. 3, παρατηρεί ότι στη Σικελική εκστρατεία η Κέρκυρα ποτέ δεν απέκλεισε τα πλοία του εχθρού. Ο ίδιος θεωρεί ότι η αναφορά στη γεωγραφική θέση του νησιού δεν αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη, αλλά κατάλληλο επιχείρημα για το 432 π.Χ. Οι Gomme 1972, 171, Hornblower 1991, 67, 80, 187, και Rhodes 2014, 216, απορρίπτουν επίσης την ύπαρξη αναχρονισμού στο χωρίο, παρόλο που η Κέρκυρα είχε χρησιμοποιηθεί ως σταθμός το 415 π.Χ. κατά τη Σικελική εκστρατεία (6.30.1). Το χωρίο, πιστεύουν, αναφέρεται σε ενδεχόμενη επέμβαση στις υποθέσεις της κυρίως Ελλάδας ενός δυτικού (ίσως Συρακούσιου) στόλου. Η Αθήνα, όπως υποστηρίζουν, είχε ιδρύσει την αποικία των Θουρίων στη Νότια Ιταλία δέκα χρόνια προηγουμένως (443 π.Χ.), είχε συνάψει συμμαχία με την Έγεστα πριν από είκοσι χρόνια (457 π.Χ.) και με το Ρήγιον και τους Λεοντίνους δώδεκα χρόνια πριν (τη δεκαετία του 440 π.Χ.), τις οποίες ανανεώνει το 433/2 π.Χ. Εξάλλου, όπως αναφέρει και ο ιστορικός, το κίνητρο αυτό θα επηρεάσει την τελική απόφαση των Αθηναίων (1.44.3).

[2] Σύμφωνα με τον Calder 1955, 179-180, η Κέρκυρα παρουσιάζεται ως η σύμμαχος που θα δημιουργήσει τη διαφορά ανάμεσα στην άμεση νίκη και σε έναν παρατεταμένο πόλεμο με συνέπειες την εξάντληση και ίσως και την τελική ήττα της Αθήνας. Ο ίδιος παρατηρεί ότι τα κύρια επιχειρήματα του λόγου είναι ισχυρά και ότι αυτά παρουσιάζονται με αποτελεσματικό τρόπο. Χαρακτηρίζει επίσης τον επίλογο περίτεχνο και το συμπέρασμα του λόγου αποτελεσματικό. Όμοια ο Hornblower 1991, 77, 81, παρατηρεί ότι ο ιστορικός επεξεργάστηκε αρκετά την πρώτη αντιλογία της *Ιστορίας* του. Η Arnold 1992, 55, επισημαίνει ότι η αποτελεσματικότητα της ρητορικής των Κερκυραίων, όπως την παρουσιάζει ο Θουκυδίδης, εξηγεί την τάση των μελετητών να στρέφονται προς το μέρος τους.

ναυμαχήσετε, ***δεξάμενοι δὲ*** *ἡμᾶς ἕξετε πρὸς αὐτοὺς πλείοσι ναυσὶ ταῖς ἡμετέραις ἀγωνίζεσθαι* (1.36.3)

Στην κατακλείδα του λόγου χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*τοῖς ξύμπασι ≠ καθ' ἕκαστον*), αδιαφορία ≠ αποδοχή (*εἰ περιόψεσθε ≠ δεξάμενοι*), της οποίας τα μέλη παρουσιάζονται ως αντίθετες υποθέσεις που συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*. Αξίζει να σημειωθεί, ότι στην απαρίθμηση των τριών αξιόλογων ναυτικών της Ελλάδας το ύφος είναι παρατακτικό και δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις. Στο τέλος του λόγου τους οι ομιλητές επικεντρώνονται στον εαυτό τους με την επανάληψη της προσωπικής και κτητικής αντωνυμίας πρώτου πληθυντικού προσώπου (*ἡμεῖς, ἡμέτερος*)· κάτι που είχαν προηγουμένως κάνει αναφερόμενοι στους Αθηναίους (1.33.2-3). Αποκλείουν έτσι την αντιπαραβολή των προσώπων και τονίζουν τη δική τους σημασία.

Στη συνέχεια, ακολουθεί η δημηγορία των Κορινθίων πρέσβεων (1.37-43), οι οποίοι έχουν ως στόχο τους να απαντήσουν στα επιχειρήματα των Κερκυραίων, με σκοπό να αποτρέψουν την ενδεχόμενη συμμαχία Αθήνας – Κέρκυρας[1].

Οι Κορίνθιοι αρχίζουν το λόγο τους, εξηγώντας ότι, επειδή οι Κερκυραίοι ομιλητές δεν περιορίστηκαν στο θέμα της συμμαχίας, αλλά υποστήριξαν ότι αδικούνται[2] από τους Κορινθίους, οι ίδιοι θα μιλήσουν πρώτα γι' αυτά τα ζητήματα, ώστε να κατανοήσουν οι

[1] Όπως σημειώνει ο Kagan 1991, 197, οι Κορίνθιοι ομιλητές βρίσκονται σε δύσκολη θέση, καθώς ήταν φανερό ότι οι Κορίνθιοι είχαν επιτεθεί στην Επίδαμνο και είχαν αρνηθεί κάθε προσπάθεια ειρηνικής διευθέτησης του ζητήματος. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 84 και υποσ. 3 στη σελ. 85.

[2] Σε αυτή τη δημηγορία παρατηρείται συχνή χρήση όρων σχετικών με τη «δικαιοσύνη»: *δίκαια* (1.37.5, 1.42.1), *δίκῃ* (1.39.1), *δίκης* (1.39.2), *δικαίως* (1.40.1), *δικαιώματα* (1.41.1), *δίκαιοι* (1.40.4), και την «αδικία»: *ἀδικοῦμεν* (1.37.1), *τἀδικήματα* (1.37.2), *ξυναδικήσωσιν* (1.37.4), *ἀδικῶσι* (1.37.4), *ἀδικούμενοι* (1.38.4), *ξυναδικεῖν* (1.39.2), *ἠδικήμεθα* (1.39.3), *ἀδικεῖν* (1.42.2, 1.42.4), *ἀδικοῦσιν* (1.43.3). Πρβλ. και τη χρήση του όρου *ἀδικία* στο σύντομο λόγο των Κορινθίων προς τους Αθηναίους στο 1.53.2 (*ἀδικεῖτε*). Αξίζει να σημειωθεί ότι στη δημηγορία αυτή χρησιμοποιούνται διπλάσιοι σχεδόν όροι σχετικοί με την «αδικία» από ότι για τη «δικαιοσύνη» (από τους 17 συνολικά όρους, οι 10 όροι αφορούν στην αδικία και μόνο οι 7 στη δικαιοσύνη). Συσσώρευση τέτοιων όρων είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο, άλλα όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό: στο λόγο των Κερκυραίων είχαν χρησιμοποιηθεί μόλις 7 όροι (4 για την αδικία και 3 για τη δικαιοσύνη). Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 87. Δες και de Ste. Croix 1972, 19 και υποσ. 38 και 40, Solmsen (Solmsen 1971, 404, Solmsen 1975, 36-37, 120 και υποσ. 67), και Usher 2007, 222, οι οποίοι παρατηρούν ότι το ισχυρότερο επιχείρημα των Κορινθίων αφορά στο θέμα της δικαιοσύνης, αφού δεν έχουν να προσφέρουν στους Αθηναίους πλεονεκτήματα, όπως αυτά των Κερκυραίων. Οι ίδιοι, όπως και οι Connor 1984, 34, Heath 1990, 389-390, Price 2001, 82-88, Rhodes 2014, 219, και Τσακμάκης 2014, 46-47, παρατηρούν τη διαμάχη συμφέροντος και δικαίου στην αντιλογία. Ο Τσακμάκης παρατηρεί ότι οι Κερκυραίοι επικεντρώνονται στο συμφέρον, ενώ οι Κορίνθιοι στο δίκαιο. Ο Ober 1993 (1), 89, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι ομιλητές βασίζουν το συμφέρον και τη δύναμη στην έννοια της δικαιοσύνης. Δες και υποσ. 4 στις σελ. 87-88. Ο Orwin 1994, 38-40, σημειώνει ότι και οι δύο πλευρές επιμένουν στο δίκαιο του αιτήματός τους και συμφωνούν πως δεν υπάρχει υποκατάστατο της δικαιοσύνης. Παρατηρεί, ωστόσο, ότι οι Κορίνθιοι επιμένουν περισσότερο στο γεγονός ότι η δικαιοσύνη είναι με το μέρος τους. Όμοια ο Crane 1992, 12-13, αναφέρει ότι οι Κορίνθιοι επαναλαμβάνουν όρους με τη ρίζα *δικ-* στο λόγο τους και ότι επικεντρώνονται κυρίως στην «αδικία». Η Foster 2010, 84, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι ισχυρίζονται ότι θέλουν να τιμωρήσουν τις άδικες ενέργειες της Κέρκυρας και δίνουν την εντύπωση ότι δε θα αποκομίσουν οποιοδήποτε υλικό όφελος από την κατάκτησή της.

Αθηναίοι τα αιτήματα των Κορινθίων και να απορρίψουν την πρόταση των Κερκυραίων, στηριγμένοι στη λογική[1].

> *Ἀναγκαῖον*[2] *Κερκυραίων τῶνδε* ***οὐ μόνον περὶ τοῦ δέξασθαι σφᾶς τὸν λόγον ποιησαμένων, ἀλλ' ὡς καὶ ἡμεῖς τε ἀδικοῦμεν καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰκότως πολεμοῦνται,*** *μνησθέντας πρῶτον καὶ ἡμᾶς περὶ ἀμφοτέρων οὕτω καὶ ἐπὶ τὸν ἄλλον λόγον ἰέναι, ἵνα τὴν* ***ἀφ' ἡμῶν*** *τε ἀξίωσιν*[3] *ἀσφαλέστερον προειδῆτε καὶ τὴν* ***τῶνδε*** *χρείαν μὴ* ***ἀλογίστως ἀπώσησθε*** (1.37.1).

Οι ομιλητές στην αρχή του λόγου τους χρησιμοποιούν τη συντακτική αντίθεση: *οὐ μόνον περὶ τοῦ δέξασθαι σφᾶς τὸν λόγον ποιησαμένων ≠ ἀλλ' ὡς καὶ ἡμεῖς τε ἀδικοῦμεν καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰκότως πολεμοῦνται*, της οποίας τα μέλη συνδεόνται μέσω του μορίου *ἀλλὰ* και άρνησης δημιουργώντας αντιθετική εστία ενίσχυσης, για να δηλώσουν τις ανορθόδοξες, κατά τη γνώμη τους, ενέργειες των Κερκυραίων[4]. Οι Κορίνθιοι χρησιμοποιούν την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Κορινθίων ≠ Κερκυραίων (*ἡμεῖς ≠ αὐτοί, ἀφ' ἡμῶν ≠ τῶνδε*), μέσω της οποίας δημιουργείται αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει όλο το λόγο[5]. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω[6] (*ἀδικοῦμεν ≠ πολεμοῦνται*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται η προηγούμενη αντιπαραβολή, και δέχομαι ≠ διώχνω (*δέξασθαι ≠ ἀπώσησθε*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δικαιολογημένο ≠ αδικαιολόγητο (*εἰκότως ≠ ἀλογίστως*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

[1] Όπως παρατηρεί ο Τσακμάκης 2014, 44, στο λόγο των Κορινθίων δε χρησιμοποιείται προσφώνηση του ακροατηρίου, γεγονός που απομακρύνει το λόγο από τη συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση και αυξάνει την εξάρτησή του από τον προηγούμενο λόγο. Έτσι, σύμφωνα με τον ίδιο, η αντιλογία αποκτά αυτονομία στο ιστοριογραφικό πλαίσιο του θουκυδίδειου έργου.

[2] Ο Price 2001, 85, παρατηρεί την ειρωνεία στο γεγονός ότι οι Κερκυραίοι τονίζουν το «συμφέρον», αλλά αρχίζουν το λόγο τους με τον όρο «δίκαιον», ενώ οι Κορίνθιοι που τονίζουν τη «δικαιοσύνη», αρχίζουν το λόγο τους με τον όρο «αναγκαίο». Δες και Rhodes 2014, 215.

[3] Ο Crane 1992, 21, σημειώνει ότι οι Κορίνθιοι, θέλοντας να υπογραμμίσουν τη δική τους συνεισφορά προς τους Αθηναίους και την έλλειψη εμπιστοσύνης, που θα πρέπει οι Αθηναίοι να αισθάνονται προς τους Κερκυραίους, ζητούν από τους Αθηναίους να σκεφτούν σοβαρά τις ευεργεσίες που τους είχαν προσφέρει και τις οποίες είναι απαραίτητο να τους ανταποδώσουν: *ἀξίωσιν* (1.37.1, 1.41.1), *ἀξιοῦντες* (1.39.2), *ἀξιούτω* (1.42.1), *ἀξιοῦμεν* (1.43.1), *ἄξιον* (1.42.2). Δες και Τσακμάκη 2014, 48, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι προτιμούν αυτούς τους όρους στο λόγο τους, αφού επικαλούνται κυρίως ιδεολογικά επιχειρήματα.

[4] Ο Τσακμάκης 2014, 47, παρατηρεί τη συχνή χρήση αντιθετικής εστίας μέσω του μορίου *ἀλλὰ* στο λόγο των Κορινθίων σε σχέση με το λόγο των Κερκυραίων· στοιχείο που, κατά τον ίδιο, δείχνει, ότι ο λόγος των Κορινθίων αποτελεί μία λεπτομερή ανασκευή του προηγούμενου λόγου. Πράγματι, η αντιθετική εστία αντικατάστασης χρησιμοποιείται 6 φορές στο λόγο των Κορινθίων, ενώ μόλις 3 φορές στο λόγο των Κερκυραίων.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων. Η επιθετικότητα των Κορινθίων και το μίσος τους εναντίον των Κερκυραίων φαίνεται από τη συχνή χρήση αυτής της αντιπαραβολής. Οι Κερκυραίοι την χρησιμοποιούν μόλις 4 φορές, ενώ οι Κορίνθιοι 10!

[6] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.33.1.

Ακολούθως, οι ομιλητές ερμηνεύουν την ουδέτερη πολιτική, που ακολουθούσαν μέχρι τότε οι Κερκυραίοι, ως προσπάθεια από μέρους τους να συγκαλύψουν τις αδικίες τους[1].

> *Φασὶ δὴ ξυμμαχίαν* ***διὰ τὸ σῶφρον*** *οὐδενός πω* ***δέξασθαι****· τὸ δ' **ἐπὶ κακουργίᾳ καὶ οὐκ ἀρετῇ** ἐπετήδευσαν, ξύμμαχόν τε οὐδένα βουλόμενοι πρὸς* ***τἀδικήματα*** *οὔτε μάρτυρα ἔχειν οὔτε παρακαλοῦντες* ***αἰσχύνεσθαι*** (1.37.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους διώχνω ≠ δέχομαι (*ἀπώσησθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δέξασθαι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Οι Κορίνθιοι πρέσβεις τονίζουν την κακή συμπεριφορά των Κερκυραίων, χρησιμοποιώντας τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*διὰ τὸ σῶφρον ≠ ἐπὶ κακουργίᾳ, ἐπὶ κακουργίᾳ ≠ ἀρετῇ, ἀρετῇ ≠ τἀδικήματα*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στη δεύτερη περίπτωση τα δύο μέρη της αντίθεσης συνδέονται μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι αντιθέσεις σχετικές με τις έννοιες καλό ≠ κακό παρουσιάζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στο λόγο των Κορινθίων σε σχέση με το λόγο των Κερκυραίων· στοιχείο που συνδέεται και με την έμφαση που δίνεται σε αυτή τη δημηγορία σε θέματα δικαιοσύνης και αδικίας.

Οι Κορίνθιοι αναφέρονται στη συνέχεια στις συνθήκες που ευνοούσαν την άσχημη συμπεριφορά των Κερκυραίων, κάνοντας λόγο για την καλή γεωγραφική θέση της Κέρκυρας[2], που της επέτρεπε να είναι ανεξάρτητη και να ρυθμίζει μόνη της τις αδικίες της, και για την αυτάρκειά της που της έδινε τη δυνατότητα να μην καταφεύγει σε άλλες περιοχές, αλλά να δέχεται τους άλλους που από ανάγκη έφταναν στο λιμάνι της[3].

> *καὶ ἡ πόλις αὐτῶν ἅμα* ***αὐτάρκη*** *θέσιν κειμένη* ***παρέχει*** *αὐτοὺς δικαστὰς ὧν* ***βλάπτουσί*** *τινα* ***μᾶλλον ἢ κατὰ ξυνθήκας γίγνεσθαι, διὰ τὸ ἥκιστα ἐπὶ τοὺς πέλας ἐκπλέοντας μάλιστα τοὺς ἄλλους ἀνάγκῃ καταίροντας δέχεσθαι*** (1.37.3).

Οι ομιλητές χρησιμοποιούν τη συντακτική αντίθεση: *βλάπτουσι μᾶλλον ≠ ἢ κατὰ ξυνθήκας γίγνεσθαι,* της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί η ροπή των Κερκυραίων προς την

[1] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 60 υποσ. 45, οι κατηγορίες των Κορινθίων για εγκληματικές ενέργειες αφορούσαν στην εμπλοκή των Κερκυραίων σε πειρατικές δραστηριότητες.

[2] Ο Kagan 1969, 211-212 και υποσ. 20, αναφέρει ότι η θέση της Κέρκυρας, όπως και της Επιδάμνου, ήταν σημαντική για τα ταξίδια των Κορινθίων προς τη δύση, όπου είχαν ζωτικά οικονομικά συμφέροντα.

[3] Ο Wilson 1987, 26, σημειώνει ότι η Κέρκυρα αντιλαμβανόταν ότι αποτελούσε σημαντικό εμπορικό κέντρο και κέντρο συναλλαγών για εκείνη την περιοχή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν εναλλακτικοί τρόποι μετάβασης προς τη δύση. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι Κερκυραίοι δεν ταξίδευαν συχνά προς τις γειτονικές τους περιοχές, επειδή τα προϊόντα που χρειάζονταν εισάγονταν από άλλους λαούς ή επειδή η Κέρκυρα ήταν αυτάρκης. Ο Gomme 1972, 173, επισημαίνει ότι η αναγκαιότητα των ταξιδιών προς την Κέρκυρα ήταν κυρίως εμπορική.

αδικία. Εντοπίζονται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αυτάρκεια ≠ εξάρτηση[1] (από τους άλλους) (*αὐτάρκη παρέχει ≠ ἀνάγκῃ καταίροντας*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Κερκυραίους και στους γειτονικούς τους λαούς (*διὰ τὸ ἥκιστα ἐπὶ τοὺς πέλας ἐκπλέοντας ≠ μάλιστα τοὺς ἄλλους ἀνάγκῃ καταίροντας δέχεσθαι*). Παρατηρείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο[2] (*μᾶλλον ≠ ἥκιστα, ἥκιστα ≠ μάλιστα*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους θάλασσα ≠ (αποβίβαση στη) στεριά (*ἐκπλέοντας ≠ καταίροντας*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Οι Κορίνθιοι πρέσβεις θεωρούν ότι αιτία της αποφυγής των συμμαχιών εκ μέρους των Κερκυραίων δεν ήταν η ανησυχία τους να μην αδικήσουν κανένα, αλλά η επιθυμία τους να αδικούν μόνοι τους, να ασκούν βία και να αποκτούν περισσότερα πλεονεκτήματα. Αντίθετα, συνεχίζουν οι ομιλητές, αν ήταν άνθρωποι αγαθοί, θα έπρεπε να δείχνουν την αρετή τους, αποδεχόμενοι τις συναλλαγές[3].

> *κἀν τούτῳ τὸ εὐπρεπὲς* ***ἄσπονδον οὐχ ἵνα μὴ ξυναδικήσωσιν***[4] ***ἑτέροις*** *προβέβληνται,* ***ἀλλ' ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι*** *καὶ ὅπως ἐν ᾧ μὲν ἂν κρατῶσι βιάζωνται*[5]*, οὗ δ'* ***ἂν λάθωσι*** *πλέον ἔχωσιν, ἢν δέ πού τι προσλάβωσιν* ***ἀναισχυντῶσιν· καίτοι εἰ ἦσαν ἄνδρες,*** *ὥσπερ φασίν*[6]*,* ***ἀγαθοί,*** *ὅσῳ ἀληπτότεροι ἦσαν τοῖς πέλας, τοσῷδε* ***φανερωτέραν*** *ἐξῆν αὐτοῖς τὴν ἀρετὴν* ***διδοῦσι*** *καὶ* ***δεχομένοις τὰ δίκαια*** *δεικνύναι*[7] (1.37.4-5).

Η περίοδος αυτή συνδέεται με τις προηγούμενες μέσω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ντροπή ≠ αναισχυντία[8] (*αἰσχύνεσθαι* (στο 1.37.2) ≠ *ἀναισχυντῶσιν*) και συνθηκολόγηση ≠ μη συνθηκολόγηση (*κατὰ ξυνθήκας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄσπονδον*). Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους συμμετοχή ≠ ερημία (*ἵνα μὴ ξυναδικήσωσιν ἑτέροις ≠ ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι*), της οποίας

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη δημηγορία των Κερκυραίων.

[3] Ο Hornblower 1991, 81, σημειώνει την αντίφαση που υπάρχει ανάμεσα σε αυτό το χωρίο και στο 1.39, όπου οι ομιλητές παραδέχονται ότι οι Κερκυραίοι είχαν προτείνει διαιτησία στην περίπτωση της Επιδάμνου. Δες και 1.28.2. Όμοια ο Rhodes 2014, 217, παρατηρεί ότι το παράπονο των Κορινθίων είναι αδικαιολόγητο, αφού οι Κερκυραίοι είχαν συμφωνήσει να γίνουν διαπραγματεύσεις, ενώ οι ίδιοι είχαν αρνηθεί να συμβιβαστούν.

[4] Οι Κορίνθιοι πρέσβεις χρησιμοποιούν σύνθετες λέξεις με την πρόθεση *ξυν-* σε αρνητικές προτάσεις, για να απορρίψουν τη θέση, ότι η Κέρκυρα προτίθεται να συνεργαστεί: *μὴ ξυναδικήσωσιν* (1.37.4), *ξυναδικεῖν* (1.39.2). Δες και Debnar 2001, 51-52 υποσ. 59.

[5] Ο Τσακμάκης 2014, 48, παρατηρεί τη χρήση όρων σχετικών με τη «βία», οι οποίοι χαρακτηρίζουν τους Κερκυραίους. Πρβλ. *βιάζωνται* (1.37.4), *βιάσασθαι* (1.38.5), *βίᾳ* (1.38.5, 1.43.3), *βίαιοι* (1.40.1). Πρβλ. το χαρακτηρισμό του ιστορικού για τον πόλεμο: *βίαιος διδάσκαλος* (3.82.2), που προκύπτει από τα γεγονότα της στάσης στην Κέρκυρα.

[6] Σύμφωνα με την Debnar 1996, 104, η χρήση της φράσης αυτής πριν από το επίθετο «αγαθοί» επισκιάζει τη θετική του σημασία.

[7] Ο Rhodes 2014, 217, σημειώνει την ύπαρξη παρήχησης του «δ» στο σημείο αυτό.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη δημηγορία (πρβλ. 1.32.4-5). Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη[1] (*ἀδικῶσι ≠ τὰ δίκαια*), για να τονιστεί η άδικη συμπεριφορά των Κερκυραίων. Με την ίδια στόχευση χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἀναισχυντῶσιν ≠ καίτοι*[2] *εἰ ἦσαν ἄνδρες ἀγαθοί*), η οποία τονίζεται περισσότερο μέσω του αντιθετικού μορίου *καίτοι* και του υποθετικού λόγου που εκφράζει το μη πραγματικό και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κρυφό ≠ φανερό[3] (*ἂν λάθωσι ≠ φανερωτέραν*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δίνω ≠ παίρνω (*διδοῦσι ≠ δεχομένοις*)· μία αντίθεση που είχε χρησιμοποιηθεί ως αντιθετικό μοτίβο στην προηγούμενη δημηγορία.

Ακολούθως, οι ομιλητές κατηγορούν τους Κερκυραίους, επειδή, ενώ είναι άποικοι των Κορινθίων, δε θέλουν να έχουν δεσμούς μαζί τους[4] και τώρα τους πολεμούν. Οι Κορίνθιοι, προσθέτουν, έστειλαν τους αποίκους τους στην Κέρκυρα, για να είναι ηγέτες τους και για να τυγχάνουν σεβασμού[5]. Αντίθετα με την Κέρκυρα, σημειώνουν, οι άλλες κορινθιακές αποικίες τιμούν[6] τους Κορινθίους και τους σέβονται.

ἀλλ' οὔτε πρὸς τοὺς ἄλλους οὔτε ἐς ἡμᾶς τοιοίδε εἰσίν, ἄποικοι δ' ὄντες ἀφεστᾶσί *τε διὰ παντὸς καὶ νῦν* ***πολεμοῦσι, λέγοντες*** *ὡς οὐκ ἐπὶ τῷ κακῶς πάσχειν ἐκπεμφθεῖεν.* ***ἡμεῖς δὲ οὐδ' αὐτοί φαμεν ἐπὶ τῷ ὑπὸ τούτων ὑβρίζεσθαι κατοικίσαι,***

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων.

[2] Το μόριο *καίτοι* σύμφωνα με την Debnar 1996, 104, επιτρέπει στον ομιλητή να δεχτεί μία πρόταση για σκοπούς επιχειρηματολογίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι την αποδέχεται. Ο Τσακμάκης 2014, 48, παρατηρεί ότι το μόριο *καίτοι* χρησιμοποιείται δύο φορές στο λόγο των Κορινθίων. Ο ίδιος σημειώνει τη σπάνια χρήση του μορίου στις δημηγορίες. Δες και σελ. 68 και 71-72 για τη χρήση του μορίου *καίτοι*.

[3] Ο Crane 1992, 19, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί συχνά την αντίθεση φαινομένου και πραγματικότητας.

[4] Πρβλ. 1.25.3-4. Δες και Gomme 1972, 173.

[5] Ο Hornblower 1991, 81, σημειώνει ότι η αναγνώριση της μητρόπολης ως ηγέτιδας πόλης θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή μόνο στις περιπτώσεις ορισμένων αποικιών. Ο Rhodes 2014, 217, παρατηρεί ότι πολλές από τις αποικίες της Κορίνθου θα απέρριπταν αυτό τον τόσο έντονο ισχυρισμό. Πρβλ. 1.55.1 την περίπτωση του Ανακτορίου. Ο Hornblower 1991, 82, αναφέρει την περίπτωση των Συρακουσών, μίας άλλης αποικίας της Κορίνθου, η οποία φαίνεται ότι δεν είχε οποιεσδήποτε σχέσεις με τη μητρόπολή της κατά την κλασική εποχή.

[6] Η de Romilly 1963, 79-81, συγκρίνει την επιθυμία των Κορινθίων για τιμές με την αθηναϊκή επιθυμία για δόξα· στοιχείο που αποτελούσε ένα από τα χαρακτηριστικά του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Ο Crane 1992, 8, 10, πιστεύει, ότι το κύρος που διέθετε η Κόρινθος προς τις αποικίες της δεν ήταν κενό σύμβολο. Ο ίδιος επισημαίνει ότι οι Κορίνθιοι ενσωματώνουν πολλά από τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά που υποτιμήθηκαν κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, ενώ θεωρούνταν υψίστης σημασίας. Ο Crane αναφέρει ότι οι αρχαίες ελληνικές πόλεις αγωνίζονταν, για να κερδίσουν σεβασμό και τιμή. Η περιφρόνηση της Κορίνθου από την Κέρκυρα επηρέαζε το κύρος και την εικόνα της ως σημαντικής ελληνικής πόλης. Επομένως, σημειώνει, η Κέρκυρα απειλούσε τη βασική ιδεολογία, με την οποία η Κόρινθος αυτοκαθοριζόταν και οι Κορίνθιοι φοβισμένοι για τις μακροπρόθεσμες συνέπειες, φυσιολογικά ένιωθαν μίσος προς την αποικία τους. Δες και Andrews 2000, 49, για την έμφαση που δίνεται στην έννοια της τιμής. Ο Salmon 1984, 279, αναφέρει ότι η Κόρινθος εξασφάλιζε την εμπιστοσύνη των αποικιών της κεντρίζοντας το ενδιαφέρον τους· στοιχείο που κάποτε αποδεικνυόταν πιο αποτελεσματικό από το στρατιωτικό έλεγχο.

ἀλλ' ἐπὶ τῷ ἡγεμόνες *τε* ***εἶναι*** *καὶ τὰ εἰκότα* ***θαυμάζεσθαι. αἱ*** *γοῦν* ***ἄλλαι ἀποικίαι τιμῶσιν*** *ἡμᾶς, καὶ μάλιστα* ***ὑπὸ ἀποίκων στεργόμεθα*** (1.38.1-3).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη, μέσω του μορίου *ἀλλά*, το οποίο συνδέει τα μέρη της σημασιολογικής αντίθεσης μη πραγματικού ≠ πραγματικού. Στο πρώτο μέρος της αντίθεσης χρησιμοποιείται υποθετικός λόγος που εκφράζει το μη πραγματικό: *εἰ ἦσαν ἄνδρες ἀγαθοί* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀλλ' οὔτε πρὸς τοὺς ἄλλους οὔτε ἐς ἡμᾶς τοιοίδε εἰσίν*. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, άλλων ανθρώπων ≠ Κορινθίων (*πρὸς τοὺς ἄλλους ≠ ἐς ἡμᾶς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε* και είναι εμπρόθετα με διαφορετικές προθέσεις[1]. Έτσι, οι Κορίνθιοι πρέσβεις δείχνουν ότι η άδικη συμπεριφορά των Κερκυραίων δεν περιορίζεται μόνο απέναντι στην Κόρινθο, αλλά επεκτείνεται και σε άλλες περιοχές. Χρησιμοποιούνται επίσης συντακτικές αντιθέσεις, των οποίων τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *δὲ* και *ἀλλὰ* αντίστοιχα και άρνησης, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία σωστή πληροφορία: *οὔτε ἐς ἡμᾶς τοιοίδε εἰσίν ≠ ἄποικοι δ' ὄντες ἀφεστᾶσι καὶ νῦν πολεμοῦσι, οὐδ' ἐπὶ τῷ ὑπὸ τούτων ὑβρίζεσθαι κατοικίσαι ≠ ἀλλ' ἐπὶ τῷ ἡγεμόνες εἶναι καὶ θαυμάζεσθαι*. Η άδικη και ασυνήθιστη συμπεριφορά των Κερκυραίων τονίζεται μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων, των Κερκυραίων και των υπόλοιπων αποίκων των Κορινθίων (*ἄποικοι ὄντες ≠ αἱ ἄλλαι ἀποικίαι, ὑπὸ τούτων ≠ ὑπὸ ἀποίκων*), η οποία δημιουργεί ένα νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρείται και η επίσης πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στους Κερκυραίους και στους Κορινθίους (*λέγοντες ≠ ἡμεῖς αὐτοί φαμεν*), που ενισχύεται μέσω του μορίου *δέ,* και η οποία λειτουργεί ως ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Η κακή συμπεριφορά των Κερκυραίων τονίζεται ακόμη μέσω των σημασιολογικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες αποξένωση ≠ τιμή[2] (*ἀφεστᾶσι καὶ νῦν πολεμοῦσι ≠ τιμῶσιν*), και κατηγορία ≠ σεβασμός (*ὑβρίζεσθαι ≠ στεργόμεθα*) και μέσω της εναντίωσης *ἄποικοι ὄντες ≠ ἀφεστᾶσι καὶ νῦν πολεμοῦσι*. Η χρήση αυτών των αντιθέσεων διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας.

Οι ομιλητές υποστηρίζουν ότι οι Κορίνθιοι είναι αρεστοί στους πολλούς, αλλά μόνο στους Κερκυραίους είναι δυσάρεστοι. Προσθέτουν ακόμη ότι οι Κορίνθιοι δε θα είχαν αναλάβει την εκστρατεία αυτή, αν δεν πίστευαν, ότι έχουν κατάφορα αδικηθεί.

καὶ δῆλον ὅτι, εἰ ***τοῖς πλέοσιν ἀρέσκοντές ἐσμεν, τοῖσδ' ἂν μόνοις*** *οὐκ* ***ὀρθῶς ἀπαρέσκοιμεν,*** *οὐδ' ἐπεστρατεύομεν* ***ἐκπρεπῶς*** *μὴ καὶ διαφερόντως τι ἀδικούμενοι* (1.38.4).

[1] Δες και Ros 1938, 135, για τη χρήση διαφορετικών προθέσεων.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων στο 1.34.1.

Το αντιθετικό μοτίβο που είχε εντοπιστεί πιο πάνω συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων, ανάμεσα στους άλλους λαούς και στους Κερκυραίους (*τοῖς πλέοσιν ≠ τοῖσδε*). Η λανθασμένη συμπεριφορά των Κερκυραίων τονίζεται και με τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευαρέσκεια ≠ δυσαρέσκεια (*ἀρέσκοντές ἐσμεν ≠ ἂν ἀπαρέσκοιμεν*), της οποίας τα μέλη περιλαμβάνουν ομόριζους όρους. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ μόνος (*τοῖς πλέοσιν ≠ μόνοις*), για να τονιστεί η απομόνωση των Κερκυραίων, και λογικό ≠ άλογο (*ὀρθῶς ≠ ἐκπρεπῶς*).

Οι Κορίνθιοι ισχυρίζονται ότι, κι αν ακόμη οι ίδιοι έκαναν λάθος, οι Κερκυραίοι θα έπρεπε να υποκύψουν στην οργή τους[1], οπότε το λάθος θα βάρυνε τους Κορινθίους, αν χρησιμοποιούσαν βία έναντι της μετριοπάθειας των Κερκυραίων[2]. Ακολούθως, κατηγορούν τους Κερκυραίους, λέγοντας ότι, όταν η Επίδαμνος υπέφερε, δεν της παρείχαν βοήθεια, αλλά αποφάσισαν να δράσουν, όταν θέλησαν να την βοηθήσουν οι Κορίνθιοι[3].

> ***καλὸν δ' ἦν, εἰ καὶ ἡμαρτάνομεν, τοῖσδε μὲν εἶξαι τῇ ἡμετέρᾳ ὀργῇ, ἡμῖν δὲ αἰσχρὸν βιάσασθαι τὴν τούτων μετριότητα· ὕβρει δὲ** καὶ **ἐξουσίᾳ πλούτου** πολλὰ ἐς ἡμᾶς ἄλλα τε ἡμαρτήκασι καὶ Ἐπίδαμνον ἡμετέραν οὖσαν[4] **κακουμένην μὲν οὐ προσεποιοῦντο, ἐλθόντων δὲ ἡμῶν ἐπὶ τιμωρίᾳ ἑλόντες βίᾳ ἔχουσιν** (1.38.5).

Στο σημείο αυτό χρησιμοποιούνται αρκετές αντιθέσεις. Παρατηρείται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Κερκυραίων και Κορινθίων (*τοῖσδε ≠ ἡμῖν, ἡμετέρᾳ ≠ τούτων*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Συνεχίζεται έτσι το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*καλὸν ≠ αἰσχρόν*), αδράνεια ≠ δράση (*εἶξαι ≠ βιάσασθαι*), και εμπάθεια ≠ μετριοπάθεια (*τῇ ὀργῇ ≠ τὴν μετριότητα, μετριότητα ≠ ὕβρει καὶ ἐξουσίᾳ πλούτου*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*. Η τελευταία αντίθεση

---

[1] Η Foster 2010, 55 και υποσ. 34, παρατηρεί ότι το χωρίο αποτελεί ένδειξη, ότι οι σύμμαχοι των Κορινθίων αναγκάζονταν να πολεμούν στο πλευρό τους. Δες και υποσ. 4 στις σελ. 83-84.

[2] Ο Crane 1992, 16 και υποσ. 43, αναφέρει ότι σε αυτό το σημείο περιγράφεται η ηθική αξία του δυνατού, ο οποίος δεν εκμεταλλεύεται το πλεονέκτημά του σε μεγάλο βαθμό.

[3] Ο Kagan 1969, 231, σημειώνει ότι, επειδή η επέμβαση της Κορίνθου στο θέμα της Επιδάμνου δεν ήταν ορθή, οι ομιλητές περιορίζονται σε σύντομη αναφορά σε αυτό το θέμα. Δες και υποσ. 3 στη σελ. 81. Αντίθετα, η Lang 1968, 176, πιστεύει ότι οι Κορίνθιοι είναι ειλικρινείς, λέγοντας πως οι Κερκυραίοι ευθύνονται για τη διαμάχη. Η ίδια υποστηρίζει ότι σκοπός του ιστορικού ήταν να παρουσιάσει την επέμβαση της Αθήνας υπέρ της Κέρκυρας ως δίκαιη, οπότε χειραγωγεί εσκεμμένα τα γεγονότα, για να δικαιολογήσει την Αθήνα. Για αντίθετη άποψη δες το άρθρο του Chernick 1971. Ο Calder 1955, 180, υποστηρίζει επίσης ότι οι Κορίνθιοι διαστρεβλώνουν τα γεγονότα σε μεγάλο βαθμό.

[4] Ο Gomme 1972, 174, θεωρεί λανθασμένο τον ισχυρισμό των Κορινθίων, ότι η Επίδαμνος τους ανήκε. Όμοια ο Salmon 1984, 283, αναφέρει ότι ήταν γενικά παραδεκτό πως η Επίδαμνος ανήκε στην Κέρκυρα. Ο Hornblower 1991, 82, συμπληρώνει ότι, όπως συνάγεται από το 1.24.2, η Επίδαμνος ήταν κερκυραϊκή αποικία με Κορίνθιο οικιστή. Δες και Morrison 2006 (2), 33. Ο Rhodes 2014, 217, παρατηρεί ότι η Επίδαμνος αποτελούσε κοινή αποικία της Κέρκυρας και της Κορίνθου.

παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Δημιουργείται επίσης η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*κακουμένην* [*τότε*] ≠ *ἐλθόντων ἡμῶν ἐπὶ τιμωρίᾳ* [*νῦν*]), της οποίας τα μέλη διαχωρίζονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*.

Στη συνέχεια, οι ομιλητές απαντούν στην κατηγορία των Κερκυραίων, ότι είχαν προτείνει διαιτησία στους Κορινθίους, λέγοντας ότι αυτή η πρόταση δεν έχει καμία αξία, επειδή οι Κερκυραίοι την έκαναν, όταν βρίσκονταν σε πλεονεκτική και ασφαλή θέση, ενώ θα έπρεπε να γινόταν, όταν ήταν ακόμη σε ισότιμη θέση και πριν καταφύγουν στα όπλα[1]

> *Καὶ φασὶ δὴ δίκῃ* ***πρότερον*** *ἐθελῆσαι κρίνεσθαι, ἤν γε* ***οὐ τὸν προύχοντα καὶ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς προκαλούμενον λέγειν*** *τι δοκεῖν δεῖ,* ***ἀλλὰ τὸν ἐς ἴσον τά*** *τε* ***ἔργα*** *ὁμοίως καὶ* ***τοὺς λόγους*** *πρὶν* ***διαγωνίζεσθαι καθιστάντα*** (1.39.1).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*ἔχουσιν* [*νῦν*] ≠ *πρότερον*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η αντίθεση αυτή δημιουργεί ένα νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], το οποίο επεκτείνεται μέχρι το τέλος του. Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ ισότητα (*τὸν προύχοντα καὶ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς προκαλούμενον ≠ τὸν ἐς ἴσον καθιστάντα*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του αντιθετικού μορίου *ἀλλὰ* και άρνησης, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον[3] (*λέγειν ≠ τὰ ἔργα, τὰ ἔργα ≠ τοὺς λόγους, τοὺς λόγους ≠ διαγωνίζεσθαι*), η οποία κυριαρχεί στο τέλος της περιόδου, σχηματίζοντας ένα νέο αντιθετικό μοτίβο.

Οι Κορίνθιοι πρέσβεις εξηγούν ότι οι Κερκυραίοι υπέβαλαν την πρόταση για διαιτησία, όχι πριν από την πολιορκία της Επιδάμνου, αλλά όταν κατάλαβαν, ότι οι Κορίνθιοι δε θα παραμείνουν αδιάφοροι. Και τώρα πλησίασαν τους Αθηναίους, όχι για να γίνουν σύμμαχοί τους, αλλά συνεργοί στις αδικίες τους.

> *οὗτοι δὲ* ***οὐ πρὶν πολιορκεῖν*** *τὸ χωρίον,* ***ἀλλ' ἐπειδὴ*** *ἠγήσαντο ἡμᾶς οὐ* ***περιόψεσθαι,*** *τότε καὶ τὸ εὐπρεπὲς τῆς δίκης παρέσχοντο. καὶ* ***δεῦρο*** *ἥκουσιν* ***οὐ τἀκεῖ μόνον αὐτοὶ ἁμαρτόντες, ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς νῦν ἀξιοῦντες οὐ ξυμμαχεῖν, ἀλλὰ ξυναδικεῖν*** *καὶ* ***διαφόρους ὄντας*** *ἡμῖν* ***δέχεσθαι*** *σφᾶς* (1.39.2).

Δημιουργείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρίν ≠ ἐπειδή*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω άρνησης και του αντιθετικού μορίου *ἀλλά*, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Έτσι, συνεχίζεται το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί και προηγουμένως στο λόγο. Παρατηρείται η συντακτική

[1] Ο Gomme 1972, 174, σχολιάζει ότι, αντίθετα με όσα ισχυρίζονται οι ομιλητές, θα ήταν πιο θεμιτό για μία πόλη που βρίσκεται σε θέση ισχύος να ζητήσει να υποβληθεί σε διαιτησία.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.33.4-1.34.1.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

αντίθεση: *οὐ ξυμμαχεῖν ≠ ἀλλὰ ξυναδικεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του αντιθετικού μορίου *ἀλλά,* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Εντοπίζεται άλλη μία συντακτική αντίθεση: *οὐ μόνον αὐτοὶ ἁμαρτόντες ≠ ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς νῦν ἀξιοῦντες*, της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά,* σχηματίζοντας αυτή τη φορά αντιθετική εστία ενίσχυσης. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*τῆς δίκης ≠ ξυναδικεῖν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρείται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*πολιορκεῖν ≠ περιόψεσθαι*), για να δηλωθεί η αντιφατικότητα των ενεργειών των Κερκυραίων. Όμοια λειτουργία επιτελεί και η εναντίωση: *διαφόρους ὄντας ≠ δέχεσθαι.* Εντοπίζεται επίσης η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εδώ ≠ εκεί[1] (*δεῦρο ≠ τἀκεῖ*).

Οι Κορίνθιοι ομιλητές θεωρούν ότι οι Κερκυραίοι θα έπρεπε να είχαν ζητήσει συμμαχία, όταν ήταν ασφαλείς και όχι τώρα που οι Κορίνθιοι αδικούνται, ενώ οι ίδιοι κινδυνεύουν. Συμβουλεύουν ακόμη τους Αθηναίους να μη βοηθήσουν τους Κερκυραίους, καθώς κάτι τέτοιο θα τους καταστήσει συνεργούς στα εγκλήματά τους.

> *οὓς χρῆν,* ***ὅτε ἀσφαλέστατοι*** *ἦσαν,* ***τότε*** *προσιέναι, καὶ μὴ* ***ἐν ᾧ ἡμεῖς μὲν ἠδικήμεθα, οὗτοι δὲ κινδυνεύουσι,*** *μηδ'* ***ἐν ᾧ*** *ὑμεῖς τῆς τε δυνάμεως αὐτῶν* ***τότε*** *οὐ* ***μεταλαβόντες τῆς ὠφελίας νῦν μεταδώσετε*** *καὶ τῶν ἁμαρτημάτων* ***ἀπογενόμενοι*** *τῆς ἀφ' ἡμῶν αἰτίας τὸ ἴσον ἕξετε,* ***πάλαι δὲ κοινώσαντας*** *τὴν δύναμιν κοινὰ καὶ τὰ ἀποβαίνοντα ἔχειν* (1.39.3).

Το αντιθετικό μοτίβο των πραγματολογικών χρονικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν συνεχίζεται και κορυφώνεται σε αυτή την περίοδο: *νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὅτε, τότε ≠ ἐν ᾧ, ἐν ᾧ ≠ τότε, τότε ≠ νῦν, νῦν ≠ πάλαι*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*. Η αντίθεση διατρέχει όλη την περίοδο, με σκοπό να τονιστεί ότι μόνο στο παρελθόν θα ήταν δικαιολογημένη η αίτηση συμμαχίας των Κερκυραίων, αλλά όχι τώρα. Χρησιμοποιείται επίσης η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Κορινθίους και στους Κερκυραίους (*ἡμεῖς ἠδικήμεθα ≠ οὗτοι κινδυνεύουσι*), της οποίας τα μέλη συνδεόνται με τα μόρια *μέν… δέ,* συνεχίζοντας το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη η λεξική αντίθεση μεταξύ των εννοιών ασφάλειας ≠ κινδύνου[2] (*ἀσφαλέστατοι ≠ κινδυνεύουσι*), και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες παίρνω ≠ δίνω (*μετα*λαβόντες ≠ *μετα*δώσετε), της οποίας οι δύο όροι είναι σύνθετοι με την ίδια πρόθεση και η οποία λειτουργεί επίσης ως αντιθετικό

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων στο 1.36.2.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.33.2.

μοτίβο του λόγου[1], εξαίρεση ≠ συμμετοχή (*ἀπογενόμενοι ≠ κοινώσαντες*), και κίνδυνος ≠ ωφέλεια (*κινδυνεύουσι ≠ τῆς ὠφελίας*).

Οι ομιλητές ανακαφαλαιώνουν, λέγοντας ότι όσα έχουν πει αποδεικνύουν πως οι Κορίνθιοι έχουν εύλογα παράπονα και πως οι Κερκυραίοι είναι βίαιοι και πλεονέκτες. Εξαγγέλλουν ότι στη συνέχεια θα εξηγήσουν, για ποιό λόγο οι Αθηναίοι δεν πρέπει να δεχτούν τους Κερκυραίους στη συμμαχία τους.

> ***Ὡς μὲν** οὖν **αὐτοί τε μετὰ προσηκόντων ἐγκλημάτων ἐρχόμεθα καὶ οἵδε βίαιοι καὶ πλεονέκται εἰσὶ δεδήλωται· ὡς δὲ οὐκ ἂν δικαίως αὐτοὺς δέχοισθε μαθεῖν χρή*** (1.40.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ξυναδικεῖν* (1.39.2) ≠ *δικαίως*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δίνω ≠ παίρνω (*μεταδώσετε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δέχοισθε*) διευκολύνουν τη σύνδεση αυτής της περιόδου με τις προηγούμενες και συνεχίζουν δύο κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση (σε όσα έχουν ήδη γνωστοποιήσει στο ακροατήριό τους) ≠ άγνοια (σε όσα προτίθενται να εξηγήσουν στους ακροατές τους και τα οποία οι ακροατές αγνοούν ακόμη): *Ὡς αὐτοί τε μετὰ προσηκόντων ἐγκλημάτων ἐρχόμεθα καὶ οἵδε βίαιοι καὶ πλεονέκται εἰσὶ δεδήλωται ≠ ὡς οὐκ ἂν δικαίως αὐτοὺς δέχοισθε μαθεῖν χρή*. Τα δύο μέλη της αντίθεσης συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Στην αντιδιαστολή αυτή ενυπάρχει και χρονική αντιπαραβολή ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν. Εντοπίζεται και πάλι η κυρίαρχη πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Κορινθίων και Κερκυραίων (*αὐτοί ≠ οἵδε*), η οποία συνδυάζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα σε μία θετική και σε μία αρνητική έννοια (*μετὰ προσηκόντων ἐγκλημάτων ἐρχόμεθα ≠ βίαιοι καὶ πλεονέκται εἰσί*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Με αυτό τον τρόπο δηλώνονται οι ενάρετες προθέσεις των Κορινθίων, ενώ οι Κερκυραίοι παρουσιάζονται με δυσμενή τρόπο.

Οι ομιλητές παραδέχονται ότι, σύμφωνα με τους όρους της Τριαντάχρονης ειρήνης, μία πόλη που δεν ανήκει σε καμία συμμαχία έχει το δικαίωμα να συμμαχήσει με όποιαν πλευρά επιθυμεί. Η πρόνοια αυτή, σημειώνουν ωστόσο, δεν ισχύει στην περίπτωση εκείνων που συμμαχούν με τη μία πλευρά, με σκοπό να βλάψουν την άλλη, αλλά για εκείνους που, χωρίς να παραβιάζουν τις υποχρεώσεις τους, χρειάζονται ασφάλεια και, χωρίς να οδηγούν αυτούς με τους οποίους συμμαχούν σε πόλεμο· πράγμα που θα πάθουν οι Αθηναίοι, αν δεχτούν το αίτημα των Κερκυραίων[2].

---

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στην προηγούμενη δημηγορία των Κερκυραίων.

[2] Ο Kagan 1969, 232, εξηγεί ότι μία συμμαχία Κέρκυρας – Αθήνας θα στερούσε από την Κόρινθο τις υπηρεσίες της Κέρκυρας, τις οποίες είχε ανάγκη. Ο Kagan θεωρεί το επιχείρημα των Κορινθίων σωστό, καθώς μία συμμαχία με την Κέρκυρα, θα έφερνε την Αθήνα σε πόλεμο με την Κόρινθο και επομένως θα οδηγούσε σε

εἰ γὰρ εἴρηται ἐν ταῖς σπονδαῖς ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους τις βούλεται τῶν ἀγράφων πόλεων ἐλθεῖν, ***οὐ τοῖς ἐπὶ βλάβῃ ἑτέρων ἰοῦσιν ἡ ξυνθήκη ἐστίν, ἀλλ' ὅστις μὴ ἄλλου ἑαυτὸν ἀποστερῶν ἀσφαλείας δεῖται καὶ ὅστις μὴ τοῖς δεξαμένοις,*** *εἰ σωφρονοῦσι,* ***πόλεμον ἀντ' εἰρήνης***[1] ***ποιήσει****· ὦ νῦν* ***ὑμεῖς*** *μὴ πειθόμενοι* ***ἡμῖν*** *πάθοιτε ἄν* (1.40.2).

Η περίοδος αυτή συνδέεται με τις προηγούμενες μέσω των λεξικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*κινδυνεύουσι* (στο 1.39.3) ≠ *ἀσφαλείας*), η οποία εμφανίζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και ωφέλεια ≠ βλάβη[2] (*τῆς ὠφελίας* (στο 1.39.3) ≠ *ἐπὶ βλάβῃ*), οι οποίες δημιουργούν συνοχή στο κείμενο. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *οὐ τοῖς ἐπὶ βλάβῃ ἑτέρων ἰοῦσιν ἡ ξυνθήκη ἐστίν ≠ ἀλλ' ὅστις μὴ ἄλλου ἑαυτὸν ἀποστερῶν ἀσφαλείας δεῖται καὶ ὅστις μὴ τοῖς δεξαμένοις πόλεμον ποιήσει*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Εντοπίζεται και η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ειρήνη ≠ πόλεμος ως σημασιολογική (*ἡ ξυνθήκη ≠ πόλεμον*), η οποία παρατηρείται και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων, και ως λεξική (*πόλεμον ≠ ἀντ' εἰρήνης*), δημιουργώντας τον τύπο Α-Β-Α΄. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους βλάβη ≠ ασφάλεια[3] (*ἐπὶ βλάβῃ ≠ ἀσφαλείας*). Στο συμπέρασμα του ομιλητή, σχετικά με το τί πρόκειται να πάθουν οι Αθηναίοι, αν συμμαχήσουν με τους Κερκυραίους, προβάλλεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Κορινθίων (*ὑμεῖς ≠ ἡμῖν*), για να τονιστεί η αντιπαράθεση που θα επέλθει μεταξύ τους, αν συναινέσουν οι Αθηναίοι στα αιτήματα των Κερκυραίων.

Αν οι Αθηναίοι συνάψουν συμμαχία με τους Κερκυραίους, συνεχίζουν οι ομιλητές, δε θα γίνουν μόνο συνεργοί των Κερκυραίων, αλλά και εχθροί των Κορινθίων, οι οποίοι θα αναγκαστούν να τους αντιμετωπίσουν, σε περίπτωση που οι Αθηναίοι τους επιτεθούν.

διάλυση της ειρήνης, παρόλο που σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης, θα μπορούσε νόμιμα να συναφθεί συμμαχία μεταξύ τους. Δες και Kagan 1991, 197, Kagan 1995, 44. Ο Salmon 1984, 286, επίσης θεωρεί το επιχείρημα των Κορινθίων λογικό, καθώς, αν η Αθήνα σύναπτε συμμαχία με την Κέρκυρα, θα αναγκαζόταν να πάρει μέρος σε κάθε επιθετική ενέργεια της Κέρκυρας εναντίον της Κορίνθου. Αυτό το επιχείρημα, σχολιάζει, είχαν λάβει υπόψη τους οι Αθηναίοι και σύναψαν τελικά μόνο αμυντική συμμαχία με την Κέρκυρα. Ο Gomme 1972, 174, αναφέρει ότι οι Κορίνθιοι θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι η Κέρκυρα ανήκε στις συμμαχικές πόλεις της Κορίνθου, αλλά, αν ίσχυε αυτό, δε θα συγκαταλεγόταν ανάμεσα στις *ἀγράφους πόλεις*. Ο ίδιος σχολιάζει ότι ακόμα και οι Κορίνθιοι δεν προχωρούν τόσο, ώστε να ισχυριστούν κάτι τέτοιο. Σύμφωνα με τον Calder 1955, 180, ο ισχυρισμός των Κορινθίων, ότι οι Αθηναίοι θα παραβιάσουν τη συνθήκη ειρήνης σε περίπτωση συμμαχίας τους με την Κέρκυρα, είναι πολύ υποκειμενικός. Ο Salmon 1984, 275 και υποσ. 16, 279, αναφέρει ότι αυτό το επιχείρημα των Κορινθίων είναι λανθασμένο. Ο ίδιος σχολιάζει ότι ένα τέτοιο επιχείρημα δε θα ήταν πειστικό, αλλά ο ομιλητής το χρησιμοποιεί, επειδή οι ίδιοι οι Κορίνθιοι είχαν παραπλανηθεί, ώστε να το πιστέψουν. Ο Hornblower 1991, 82, σημειώνει επίσης ότι στο θέμα αυτό το δίκαιο ήταν με το μέρος της Κέρκυρας.

[1] Ο Cogan 1981, 10-14, παρατηρεί ότι ο λόγος των Κορινθίων αποτελεί τελεσίγραφο «πολέμου ή ειρήνης» προς τους Αθηναίους, όπως δηλώνει και η φράση που χρησιμοποιείται στο σημείο αυτό. Πρόκειται, σημειώνει, για μία ρητορική και πολιτική κίνηση που ήταν αρκετά ριψοκίνδυνη και δεν άφηνε στους Κορινθίους περιθώρια ελιγμού σε περίπτωση αρνητικής απάντησης των Αθηναίων στα αιτήματά τους.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων στο 1.35.4-5.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.33.3.

οὐ *γὰρ* ***τοῖσδε μόνον ἐπίκουροι ἂν γένοισθε, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν ἀντὶ ἐνσπόνδων πολέμιοι·*** *ἀνάγκη γάρ, εἰ* ***ἴτε μετ' αὐτῶν,*** *καὶ* ***ἀμύνεσθαι*** *μὴ* ***ἄνευ ὑμῶν*** *τούτους* (1.40.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους σύμμαχος ≠ εχθρός κυριαρχεί στην περίοδο (*ἐπίκουροι ≠ πολέμιοι*, *ἀντὶ ἐνσπόνδων ≠ πολέμιοι*), η οποία λόγω της συνέχισής της και στην επόμενη περίοδο δημιουργεί αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, δημιουργώντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Εντοπίζεται ακόμη η κυρίαρχη σε αυτό το λόγο πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στους Κορινθίους και στους Κερκυραίους (*τοῖσδε ≠ ἡμῖν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει τη δημηγορία. Σημειώνονται επίσης οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ άμυνα[1] (*ἴτε ≠ ἀμύνεσθαι*) και συμμετοχή ≠ εξαίρεση (*μετ' αὐτῶν ≠ ἄνευ ὑμῶν*). Λόγω της τελευταίας αντίθεσης οι ομιλητές φέρνουν με έντεχνο τρόπο σε αντιπαράθεση τους Κερκυραίους με τους Αθηναίους, δημιουργώντας πραγματολογική αντίθεση προσώπων[2].

Οι ομιλητές προτείνουν στους Αθηναίους να μην πάρουν το μέρος κανενός ή να συμπράξουν με τους Κορινθίους, με τους οποίους συνδέονται με συνθήκη ειρήνης[3], ώστε να μη δημιουργήσουν την παρεξήγηση, ότι όποιος αποστατεί από τη μία παράταξη μπορεί να γίνει δεκτός από την άλλη[4].

καίτοι δίκαιοί *γ'* ***ἐστὲ μάλιστα μὲν ἐκποδὼν στῆναι ἀμφοτέροις, εἰ δὲ μή, τοὐναντίον ἐπὶ τούτους μεθ' ἡμῶν ἰέναι (Κορινθίοις μέν*** *γε* ***ἔνσπονδοί*** *ἐστε,* ***Κερκυραίοις δὲ*** *οὐδὲ δι' ἀνοκωχῆς*[5] *πώποτ' ἐγένεσθε), καὶ τὸν νόμον μὴ καθιστάναι ὥστε τοὺς ἑτέρων* ***ἀφισταμένους δέχεσθαι*** (1.40.4).

Η περίοδος αρχίζει αντιθετικά με το μόριο *καίτοι*, μέσω του οποίου ακυρώνεται η προηγούμενη υπόθεση (*εἰ ἴτε μετ' αὐτῶν*), η οποία κρίνεται λανθασμένη, δημιουργώντας ένσταση μεταξύ τους. Η σύνδεση των διαδοχικών περιόδων επιτυγχάνεται μέσω των σημασιολογικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνεσθαι* (στην

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.35.4.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται συγκαλυμμένα και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων στο 1.32-36.

[3] Ο Kagan 1969, 235-237, σημειώνει ότι οι Κορίνθιοι δεν ανέμεναν την αθηναϊκή επέμβαση υπέρ της Κέρκυρας, αλλά περίμεναν ότι οι Αθηναίοι θα τους βοηθούσαν. Ο ίδιος συμπληρώνει ότι οι Κορίνθιοι μέσα στο θυμό και στην αισιοδοξία τους κατέφυγαν σε ευσεβείς πόθους και άφησαν κατά μέρος το συνετό υπολογισμό. Δες και Kagan 1991, 199, Kagan 1995, 44-45. Ο Crane 1992, 18, 25, θεωρεί ότι το επιχείρημα αυτό είναι σοβαρό και αποκαλυπτικό, καθώς οι ομιλητές θεωρούν ότι πιο έμπιστοι και άξιοι εμπιστοσύνης είναι αυτοί που πολέμησαν μαζί ξανά, παρά ένα κράτος που ποτέ δεν είχε σχέσεις μαζί τους. Ο ίδιος παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι προσπαθούν να παρουσιαστούν ως έμπιστοι και αξιόπιστοι σύντροφοι.

[4] Σύμφωνα με το Stadter 1983, 132, το επιχείρημα των Κορινθίων περιλαμβάνει μία απειλή της Κορίνθου, ότι θα εμπλακεί στις σχέσεις της Αθήνας με τους συμμάχους της σε περίπτωση που η Αθήνα εμπλακεί στο θέμα της Κέρκυρας.

[5] Ο Gomme 1972, 174, θεωρεί τη χρήση της λέξης *ἀνακωχὴ* μη αναμενόμενη, καθώς οι ομιλητές εννοούν απλώς, ότι οι Αθηναίοι και οι Κερκυραίοι δεν είχαν ποτέ οποιεσδήποτε διπλωματικές σχέσεις, ενώ αυτό που αφήνουν να νοηθεί είναι, ότι δεν είχαν εμπλακεί ποτέ σε πόλεμο με την Κέρκυρα. Για όμοια παρατήρηση δες Rhodes 2014, 218.

προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἰέναι*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, εχθρός ≠ σύμμαχος (*πολέμιοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἔνσπονδοι*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και εξαίρεση ≠ συμμετοχή (*ἄνευ ὑμῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μεθ' ἡμῶν*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη περίοδο. Η εδώ της παρουσία δημιουργεί τον αντιθετικό τύπο Α-Β-Α΄. Οι ομιλητές αυτή τη φορά αποφεύγουν την έντονη αντιπαραβολή των εμπλεκομένων προσώπων, τοποθετώντας τα μέλη της αντίθεσης πιο μακριά το ένα από το άλλο, αφού σε διαφορετική περίπτωση οι ίδιοι θα έρχονταν αντιμέτωποι με τους Αθηναίους. Αντίθετα, αντιπαραβάλλουν και πάλι τους εαυτούς τους με τους Κερκυραίους, μέσω της σημαντικής σε αυτό το λόγο πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων, Κερκυραίων και Κορινθίων (*ἐπὶ τούτοις ≠ μεθ' ἡμῶν*), η οποία θέτει με έντεχνο τρόπο στο ίδιο μέρος τους Κορινθίους με τους Αθηναίους. Η πραγματολογική αυτή αντίθεση επαναλαμβάνεται αμέσως μετά (*Κορινθίοις ≠ Κερκυραίοις*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται μέσω των μορίων *μέν…δέ.* Μέσω των μορίων *μέν… δὲ* αντιδιαστέλλονται και οι αντίθετες υποθέσεις: *δίκαιοί γ' ἐστὲ μάλιστα μὲν ἐκποδὼν στῆναι ἀμφοτέροις ≠ εἰ δὲ μή, τοὐναντίον ἐπὶ τούτους μεθ' ἡμῶν ἰέναι*. Όμοια συντακτική αντίθεση είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.32.1. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους διώχνω ≠ δέχομαι (*τοὺς ἀφισταμένους ≠ δέχεσθαι*), η οποία είχε σημειωθεί και στην αρχή της δημηγορίας στο 1.37.1-2.

Για να ενισχύσουν το επιχείρημά τους, οι Κορίνθιοι ομιλητές χρησιμοποιούν ως παράδειγμα την αποστασία της Σάμου[1], κατά την οποία, ενώ οι άλλοι Πελοποννήσιοι διχογνωμούσαν[2], οι Κορίνθιοι υποστήριξαν φανερά τους Αθηναίους, λέγοντας ότι κάθε παράταξη έχει το δικαίωμα να τιμωρεί τους συμμάχους της που αποστατούν[3].

[1] Η αποστασία της Σάμου χρονολογείται το 440-439 π.Χ. Πρβλ. 1.115-117, όπου, ωστόσο, δε γίνεται αναφορά στη μεσολάβηση της Κορίνθου υπέρ της Αθήνας στο συμβούλιο των Πελοποννησίων. Ο Salmon 1984, 281-282 και υποσ. 1, 303, πιστεύει ότι ο κορινθιακός ισχυρισμός δεν ήταν εξ ολοκλήρου ψευδής. Ο ίδιος θεωρεί ότι η Κόρινθος θα πρέπει να μίλησε υπέρ της Αθήνας και να απέτρεψε την επέμβαση της πελοποννησιακής συμμαχίας εναντίον της. Σύμφωνα με τον ίδιο, αυτό δείχνει ότι η Κόρινθος ήταν πρόθυμη να ανεχτεί την αθηναϊκή κυριαρχία στο Αιγαίο, στο βαθμό που δεν πλήττονταν τα δικά της συμφέροντα. Εικάζει, επομένως, ότι η επέμβαση της Κορίνθου είχε αποτρέψει τον πόλεμο. Ο Hornblower 1991, 83, αναφέρει ότι το χωρίο αυτό αποτελεί ένδειξη, ότι οι σχέσεις Αθήνας – Κορίνθου πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο ήταν καλές. Γι' αυτό το λόγο, επισημαίνει ο Kagan 1991, 195, οι Κορίνθιοι δεν ανέμεναν εμπλοκή της Αθήνας στο θέμα της Επιδάμνου. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 114.

[2] Ο Badian (Badian 1990, 51, 66, Badian 1993, 129-130, 141) και ο Hornblower 1991, 83, θεωρούν ότι αυτό το χωρίο αποτελεί ένδειξη της σπαρτιατικής επιθετικότητας εναντίον της Αθήνας πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο, αλλά και της αδύνατης θέσης της Σπάρτης μέσα στην ίδιά της την ηγεμονία. Πρβλ. 1.28.1 και υποσ. 1 στη σελ. 84.

[3] Οι Κορίνθιοι συγκρίνουν την περίπτωση της Σάμου με αυτήν της Κέρκυρας. Οι Finley 1942, 122, Calder 1955, 180, Gomme 1972, 174-175, Debnar 2011, 123-124, και Rhodes 2014, 218, θεωρούν ότι ο παραλληλισμός αυτός δεν είναι ορθός, καθώς η Σάμος ανήκε στη συμμαχία της Δήλου, άρα η κατηγορία για αποστασία της ήταν ορθή, ενώ η Κέρκυρα δεν ήταν σύμμαχος της Κορίνθου, ούτε ανήκε στην πελοποννησιακή συμμαχία, αλλά ήταν μία από τις *ἀγράφους πόλεις* της συνθήκης ειρήνης του 446/5 π.Χ. Όμοια, ο de Ste. Croix 1972, 71, είχε παρατηρήσει ότι οι Κορίνθιοι προσπαθούν να παρουσιάσουν τη σχέση τους με την Κέρκυρα ως

οὐδὲ *γὰρ* ***ἡμεῖς*** *Σαμίων ἀποστάντων* ***ψῆφον προσεθέμεθα ἐναντίαν ὑμῖν, τῶν ἄλλων Πελοποννησίων δίχα ἐψηφισμένων*** *εἰ χρὴ αὐτοῖς* ***ἀμύνειν, φανερῶς δὲ ἀντείπομεν*** *τοὺς προσήκοντας ξυμμάχους αὐτόν τινα* ***κολάζειν*** (1.40.5).

Στο σημείο αυτό χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *οὐδὲ ψῆφον προσεθέμεθα ἐναντίαν ὑμῖν ≠ φανερῶς δὲ ἀντείπομεν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὐδέ… δέ,* μέσω των οποίων δημιουργείται αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Οι Κορίνθιοι διαχωρίζουν τη στάση τους απέναντι στους Αθηναίους, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους Πελοποννησίους, με σκοπό να γίνουν αρεστοί στους Αθηναίους, χρησιμοποιώντας την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Κορινθίων ≠ Πελοποννησίων (*ἡμεῖς ≠ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 1.38.1. Για τον ίδιο λόγο σημειώνεται και η εναντίωση: *δίχα ἐψηφισμένων ≠ ἀντείπομεν* που σχηματίζεται μέσω εναντιωματικής μετοχής. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ τιμωρία (*ἀμύνειν ≠ κολάζειν*), η οποία συνδυάζεται και με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον.

Οι Κορίνθιοι ομιλητές προειδοποιούν τους Αθηναίους ότι, αν βοηθήσουν ανθρώπους που αδικούν να πάρουν εκδίκηση, πολλοί από τους συμμάχους τους θα έρθουν με το μέρος της πελοποννησιακής συμμαχίας και έτσι η συνήθεια, που θα εγκαινιάσουν οι Αθηναίοι, θα στραφεί εναντίον τους[1].

εἰ γὰρ τοὺς κακόν τι δρῶντας ***δεχόμενοι*** *τιμωρήσετε, φανεῖται καὶ ἃ τῶν ὑμετέρων οὐκ* ***ἐλάσσω*** *ἡμῖν πρόσεισι, καὶ τὸν νόμον* ***ἐφ’ ὑμῖν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἐφ’ ἡμῖν*** *θήσετε* (1.40.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα* (στο 1.40.4) ≠ *ἐλάσσω*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Κορινθίων και Αθηναίων, η οποία μετριάζεται κάπως, καθώς οι Κορίνθιοι δε θέλουν να παρουσιαστούν ως

όμοια με αυτήν της Σάμου και της Αθήνας, δηλαδή υποτελούς συμμάχου και ηγεμόνα. Στην πραγματικότητα, προσθέτει, η Κέρκυρα ήταν για αιώνες εντελώς ανεξάρτητη από τη μητρόπολή της. Το γεγονός ότι η Κέρκυρα ήταν ανεξάρτητο κράτος σημειώνει και ο Kagan 1969, 214, 218, 235, ο οποίος παρατηρεί επίσης ότι οι δύο περιπτώσεις, της Κέρκυρας και της Σάμου, δεν ήταν συγκρίσιμες. Δες και Kagan 1995, 44 και Cogan 1981, 13. Για όμοια παρατήρηση δες Rood 1998, 218-219, ο οποίος σημειώνει ότι η ταυτοποίηση του δεσμού μίας αποικίας με τη μητρόπολή της και του δεσμού μεταξύ μίας συμμαχικής πόλης με την ηγέτιδα δύναμη της συμαχίας αποτελεί ένδειξη της σημασίας που δινόταν στα συμφέροντα του ισχυρού. Ο Morrison (Morrison 1999, 114, Morrison 2006 (2), 33), αναφέρει ωστόσο ότι, παρόλο που η Κέρκυρα δεν ήταν σύμμαχος της Κορίνθου, οι Κορίνθιοι διεκδικούν το δικαίωμα να διαπραγματεύονται μαζί της, όπως οι Αθηναίοι με τις πόλεις που ανήκαν στην ηγεμονία τους. Ο Crane 1992, 23, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι αποκαλούν τους Κερκυραίους *προσήκοντας ξυμμάχους·* κάτι που έχουν το δικαίωμα να ισχυριστούν, δίνοντας έτσι ισχύ στο επιχείρημά τους. Ο ίδιος προσθέτει ότι, όταν οι ομιλητές εξισώνουν τη Σάμο με την Κέρκυρα, δεν αναφέρονται στη δύναμη της Αθήνας ως αρχηγού μίας ηγεμονίας που ασκούσε εξουσία μόνο με τη δύναμή της, αλλά στην Αθήνα που ανάγκαζε τους συμμάχους της να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, μέσω των παραδοσιακών δεσμών της συγγένειας, ώστε να δικαιολογείται η εξουσία της σε βάρος των υπηκόων της.

[1] Όπως σημειώνει και ο Ober 1993 (1), 89, οι Κορίνθιοι ομιλητές σωστά προβλέπουν ότι με την κήρυξη του πολέμου κάποιες συμμαχικές πόλεις της Αθήνας θα αποστατήσουν.

εχθροί των Αθηναίων, μέσω του επιρρήματος *μᾶλλον* και του μορίου *ἤ*, δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής (*ἐφ' ὑμῖν αὐτοῖς ≠ ἐφ' ἡμῖν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο αντωνυμίες προσώπων που χρησιμοποιούνται είναι εμπρόθετες με την ίδια πρόθεση· στοιχείο που δημιουργεί συμμετρία στην αντίθεση.

Οι ομιλητές ανακεφαλαιώνουν, λέγοντας ότι αυτά είναι τα επιχειρήματά τους, τα οποία βασίζονται στο δίκαιο και είναι σύμφωνα με τους νόμους των Ελλήνων[1]. Παρακαλούν τους Αθηναίους, ακολούθως, να τους ανταποδώσουν την ευεργεσία[2].

> *Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς Ἑλλήνων νόμους, παραίνεσιν δὲ καὶ ἀξίωσιν χάριτος τοιάνδε, ἢν οὐκ **ἐχθροὶ** ὄντες ὥστε **βλάπτειν** οὐδ' αὖ **φίλοι** ὥστ' **ἐπιχρῆσθαι, ἀντιδοθῆναι** ἡμῖν **ἐν τῷ παρόντι** φαμὲν χρῆναι* (1.41.1).

Στην ανακεφαλαίωση των όσων ειπώθηκαν μέχρι τώρα στη δημηγορία και στην εξαγγελία αυτών που θα ακολουθήσουν, δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις. Ακολούθως, εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους παίρνω ≠ δίνω (*δεχόμενοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀντιδοθῆναι*), διευκολύνοντας τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και ανακαλώντας ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Παρατηρούνται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος[3] (*ἐχθροί ≠ φίλοι*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους βλάβη ≠ ωφέλεια (*βλάπτειν ≠ ἐπιχρῆσθαι*).

Οι ομιλητές αναφέρονται, στη συνέχεια, στην προσφορά είκοσι καραβιών[4] εκ μέρους των Κορινθίων[5] προς τους Αθηναίους κατά τον πόλεμο εναντίον των Αιγινητών πριν από τους Περσικούς πολέμους, και στη βοήθεια που τους είχαν προσφέρει εναντίον των

---

[1] Ο Rhodes 2014, 218, παρατηρεί ότι εκτός από όσα αναφέρονταν στις συνθήκες, οι Έλληνες δεν είχαν διεθνείς γραπτούς νόμους, αλλά γενικά αποδεκτές θέσεις, σχετικά με το πώς έπρεπε να συμπεριφέρονται οι πόλεις σε συγκεκριμένες περιστάσεις.

[2] Σύμφωνα με το Morrison 1999, 116-117 και υποσ. 78, η ευεργεσία των Κορινθίων προς τους Αθηναίους είναι σημαντική, σε αντίθεση με την ανικανότητα των Κερκυραίων να αναφερθούν σε παλιές υπηρεσίες τους προς την Αθήνα· γεγονός που αναγνωρίζουν και οι ίδιοι στην αρχή του λόγου τους (1.32.1). Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 86-87. Ο ίδιος σημειώνει ότι πρόκειται για παράδειγμα παραδοσιακής ηθικής των Ελλήνων: μετά από την αποδοχή βοήθειας από φίλους, χρειάζεται η ανταπόδοση της χάρης. Ο Morrison επισημαίνει, ωστόσο, ότι οι Κορίνθιοι επιχειρηματολογούν για τις παλιές τους ευεργεσίες προς την Αθήνα, αλλά δεν έχουν τίποτα να της προσφέρουν πλέον. Όμοια ο Calder 1955, 180, επισημαίνει ότι οι Κορίνθιοι μιλούν για τις παλιές ευεργεσίες τους, ενώ οι Κερκυραίοι είχαν δηλώσει τα μελλοντικά οφέλη που θα προκύψουν από ενδεχόμενη συμμαχία μεταξύ τους. Ο Crane 1992, 25, παρατηρεί ότι στα παραδοσιακά ανταλλακτικά συστήματα οι συναλλαγές δεν είναι απλές καταγραφές, αλλά καθορίζουν μία κοινωνική σχέση που καθιερώνει τη μελλοντική αλληλεγγύη και συνεργασία.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.35.5.

[4] Η προσφορά των είκοσι κορινθιακών πλοίων επιβεβαιώνεται στην αφήγηση των *Ἱστοριῶν* του Ηροδότου στο 6.89. Δες και Gomme 1972, 175, και Hornblower 1991, 84.

[5] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 37, οι Κορίνθιοι δείχνουν την ικανότητά τους, να δημιουργήσουν πρώτοι τα μέσα που ο Περικλής θεωρούσε απαραίτητα για τον πόλεμο: τα χρήματα και τα πλοία. Πρβλ. *πρῶτοι δὲ Κορίνθιοι λέγονται ἐγγύτατα τοῦ νῦν τρόπου μεταχειρίσαι τὰ περὶ τὰς ναῦς, καὶ τριήρεις πρῶτον ἐν Κορίνθῳ τῆς Ἑλλάδος ναυπηγηθῆναι* (1.13.2).

Σαμίων, οι οποίες έδωσαν τη δυνατότητα στους Αθηναίους να νικήσουν τους Αιγινήτες[1] και να τιμωρήσουν τους Σαμίους. Τα γεγονότα αυτά, υποστηρίζουν, συνέβησαν σε μία περίοδο, κατά την οποία οι άνθρωποι θεωρούσαν φίλο τους εκείνον που τους βοηθούσε, αν και προηγουμένως ήταν εχθρός τους, και εχθρό τους εκείνον που τους αντιστεκόταν, έστω κι αν προηγουμένως ήταν φίλος τους[2], καθώς απώτερος σκοπός τους ήταν η νίκη[3].

> *νεῶν γὰρ μακρῶν σπανίσαντές* ***ποτε*** *πρὸς τὸν Αἰγινητῶν ὑπὲρ τὰ Μηδικὰ πόλεμον παρὰ Κορινθίων εἴκοσι ναῦς ἐλάβετε· καὶ* ***ἡ εὐεργεσία*** *αὕτη τε καὶ ἡ ἐς Σαμίους, τὸ δι' ἡμᾶς Πελοποννησίους αὐτοῖς μὴ βοηθῆσαι, παρέσχεν ὑμῖν Αἰγινητῶν μὲν ἐπικράτησιν, Σαμίων δὲ κόλασιν[4], καὶ ἐν καιροῖς τοιούτοις ἐγένετο, οἷς* ***μάλιστα*** *ἄνθρωποι* ***ἐπ' ἐχθροὺς*** *τοὺς σφετέρους* ***ἰόντες*** *τῶν ἁπάντων ἀπερίοπτοί εἰσι παρὰ τὸ νικᾶν·* ***φίλον*** *τε γὰρ ἡγοῦνται* ***τὸν ὑπουργοῦντα,*** *ἢν καὶ* ***πρότερον ἐχθρὸς*** *ᾖ,* ***πολέμιόν*** *τε* ***τὸν ἀντιστάντα,*** *ἢν καὶ τύχῃ* ***φίλος*** *ὤν, ἐπεὶ καὶ τὰ οἰκεῖα* ***χεῖρον*** *τίθενται φιλονικίας ἕνεκα τῆς* ***αὐτίκα*** (1.41.2-3).

Στο σημείο αυτό περιγράφονται παρελθοντικά γεγονότα και επομένως το ύφος είναι πιο απλό. Έτσι, η παρουσία του σχήματος της αντίθεσης δεν είναι τόσο έντονη (ιδιαίτερα στο 1.41.2). Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*κακόν* (1.40.6) ≠ *ἡ εὐεργεσία, ἡ εὐεργεσία ≠ χεῖρον* (σε διαδοχικές περιόδους)), με τη μορφή Α-Β-Α΄, και λίγο ≠ πολύ (*ἐλάσσω* (στο 1.40.6) ≠ *μάλιστα*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*ἐν τῷ παρόντι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ποτε*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Έντονη είναι η παρουσία της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους φίλος ≠ εχθρός (*φίλοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπ' ἐχθρούς, ἐπ' ἐχθρούς ≠ φίλον* (σε διαδοχικές περιόδους), *φίλον ≠ ἐχθρός, πολέμιον ≠ φίλος*)[5], η οποία δημιουργεί ένα νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Με αυτό τον τόπο οι ομιλητές προσπαθούν να αποδείξουν, πόσο ρευστά είναι τα όρια ανάμεσα στη φιλία και στην έχθρα. Το σχήμα της αναφοράς διευκολύνει, όπως και στον προηγούμενο λόγο, τη συσσώρευση

[1] Ο Rhodes 2014, 218, παρατηρεί ότι η αναφορά στην υπεροχή των Αθηναίων έναντι των Αιγινιτών είναι υπερβολική, αφού οι Αθηναίοι νίκησαν στην πρώτη ναυμαχία, αλλά έχασαν στη δεύτερη.

[2] Ο Rhodes 2014, 219, παρατηρεί ότι πρόκειται για μία διαδεδομένη αντίληψη, σύμφωνα με την οποία κάποιος θα πρέπει να βοηθεί τους φίλους του και να βλάπτει τους εχθρούς του.

[3] Ο Gomme 1972, 175, σχολιάζει ότι, σύμφωνα με τους ομιλητές, όχι μόνο οι προηγούμενες φιλικές σχέσεις, αλλά και οι συγγενικές, αγνοούνται προς όφελος της άμεσης νίκης.

[4] Ο Hornblower 1991, 85, παρατηρεί ότι η επανάληψη της κατάληξης *–σιν* επιτρέπει στο Θουκυδίδη να χρησιμοποιήσει δύο ασύμμετρες έννοιες με συμμετρικό τρόπο. Πρόκειται πράγματι για μία συμμετρική πρόταση που χαρακτηρίζεται από παράλληλη σύνταξη και από ομοιοτέλευτον, αν και σε αυτήν δεν εντοπίζεται το σχήμα της αντίθεσης, αφού χρησιμοποιείται εντός ενός αφηγηματικού χωρίου.

[5] Ο Solmsen 1971, 390, παραθέτει το χωρίο ως παράδειγμα της τάσης του ιστορικού να διακρίνει συνώνυμες λέξεις (*ἐχθρός – πολέμιος*). Δες και Ros 1938, 101.

αντιθέσεων. Εντοπίζονται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους βοήθεια ≠ αντίσταση (*τὸν ὑπουργοῦντα ≠ τὸν ἀντιστάντα*) και η πραγματολογική χρονική αντίθεση, ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρότερον ≠ αὐτίκα*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Κορίνθιοι καλούν έπειτα τους Αθηναίους να θυμηθούν αυτές τις ευεργεσίες και να ανταμείψουν τους Κορινθίους. Διαψεύδουν ακόμη την υπόνοια ότι όσα λέγονται και θεωρούνται δίκαια, θα αποδειχθούν σε περίπτωση πολέμου ασύμφορα[1].

> Ὧν ***ἐνθυμηθέντες*** *καὶ* ***νεώτερός*** *τις* ***παρὰ πρεσβυτέρου*** *αὐτὰ* ***μαθὼν*** *ἀξιούτω τοῖς ὁμοίοις ἡμᾶς* ***ἀμύνεσθαι,*** *καὶ μὴ νομίσῃ* ***δίκαια μὲν τάδε λέγεσθαι, ξύμφορα δέ,*** *εἰ* ***πολεμήσει, ἄλλα εἶναι*** (1.42.1).

Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους νέος ≠ ηλικιωμένος[2] (*νεώτερος ≠ παρὰ πρεσβυτέρου*) εξαιτίας της οποίας δημιουργείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια (*ἐνθυμηθέντες ≠ μαθών*). Η αναφορά στη «μάθηση» δηλώνει κατά κάποιο τρόπο την άγνοια των νεοτέρων[3]. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα (*ἰόντες ≠ ἀμύνεσθαι, ἀμύνεσθαι ≠ πολεμήσει*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δικαιοσύνη ≠ συμφέρον[4] (*δίκαια ≠ ξύμφορα*), της οποίας οι όροι (σημαντικοί σε αυτή την αντιλογία) συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, ίδιο ≠ διαφορετικό (*τάδε ≠ ἄλλα*), και λόγος ≠ έργον (*λέγεσθαι ≠ πολεμήσει*) ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές προσθέτουν ότι όσο λιγότερα σφάλματα διαπράξει κανείς, τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες έχει να εξασφαλίσει το συμφέρον του. Απορρίπτουν ακόμη την άποψη των Κερκυραίων, ότι επίκειται ο πόλεμος[5]. Οι ίδιοι συμβουλεύουν τους Αθηναίους να μην προκαλέσουν την έχθρα των Κορινθίων[6], αλλά να προσπαθήσουν να επιλύσουν τις μεταξύ τους διαφορές, οι οποίες έχουν εγερθεί λόγω των Μεγαρέων[7].

---

[1] Για αναφορά στο «συμφέρον» δες 1.42.2, 1.44 και την υποσ. 4 στις σελ. 87-88.

[2] Και ο Hornblower 1991, 85, 117, σημειώνει τη χρήση αυτής της αντίθεσης. Ο Rhodes 2014, 219, παρατηρεί ότι πρόκειται για συχνή αντίθεση στην ελληνική γλώσσα.

[3] Όπως αναφέρει και ο Gomme 1972, 175, ήταν κοινός ρητορικός τόπος να αντιδιαστέλλονται οι αδαείς και ενθουσιώδεις νέοι με τους έμπειρους και σοφούς ηλικιωμένους.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων.

[5] Ο Morrison (Morrison 1999, 118, 120, Morrison 2006 (2), 37-39) χαρακτηρίζει αυτή τη δήλωση των Κορινθίων τραγική, αφού οι αναγνώστες ήδη γνωρίζουν από την πρώτη κιόλας παράγραφο της *Ιστορίας* (1.1) την πραγματικότητα του πολέμου και το γεγονός ότι η διαμάχη για την Επίδαμνο συγκαταλεγόταν στις αφορμές του (1.23.6, 1.55.2). Ο ίδιος θεωρεί, ωστόσο, ότι ο πόλεμος θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί και υποστηρίζει ότι η αφήγηση προσφέρει εναλλακτικές λύσεις, που θα μπορούσαν να αναβάλουν μία ανεπανόρθωτη διαμάχη, όπως η μετριοπαθής απάντηση της Αθήνας στο ζήτημα αυτό, που στόχευε στην αποκλιμάκωση της έντασης. Η de Romilly 1963, 21, σημειώνει ότι οι Κορίνθιοι δεν αρνούνται την πιθανότητα του πολέμου, αλλά ισχυρίζονται απλώς ότι ο πόλεμος δεν ήταν βέβαιος.

[6] Ο Calder 1955, 180, σημειώνει ότι οι Κορίνθιοι δεν απειλούν τους Αθηναίους με ανοικτό πόλεμο, σε περίπτωση συμμαχίας τους με την Κέρκυρα, αλλά αναφέρονται μόνο στη δημιουργία αισθημάτων εχθρότητας.

[7] Ο Hornblower 1991, 86, σημειώνει ότι δεν είναι ξεκάθαρο, κατά πόσο η αναφορά σχετίζεται με το Μεγαρικό ψήφισμα της δεκαετίας του 430 π.Χ. (1.67.4) ή με τον πρώτο, όπως τον ονομάζουν οι ερευνητές,

τό τε γὰρ ξυμφέρον ἐν ᾧ ἄν τις ***ἐλάχιστα*** *ἁμαρτάνῃ* ***μάλιστα*** *ἕπεται, καὶ* ***τὸ μέλλον*** *τοῦ πολέμου*[1] *ᾧ* ***φοβοῦντες*** *ὑμᾶς Κερκυραῖοι κελεύουσιν* ***ἀδικεῖν ἐν ἀφανεῖ*** *ἔτι κεῖται, καὶ* ***οὐκ ἄξιον ἐπαρθέντας*** *αὐτῷ* ***φανερὰν ἔχθραν ἤδη*** *καὶ* ***οὐ μέλλουσαν***[2] *πρὸς Κορινθίους* ***κτήσασθαι, τῆς δὲ ὑπαρχούσης πρότερον*** *διὰ Μεγαρέας* ***ὑποψίας σῶφρον ὑφελεῖν μᾶλλον*** *(****ἡ*** *γὰρ* ***τελευταία χάρις*** *καιρὸν* ***ἔχουσα****, κἂν* ***ἐλάσσων*** *ᾖ, δύναται* ***μεῖζον ἔγκλημα*** *λῦσαι)* (1.42.2-3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δίκαια* (1.42.1) ≠ *ἀδικεῖν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και φίλος ≠ εχθρός (*φίλος* (1.41.3) ≠ *ἔχθραν*), συνεχίζοντας επίσης το άλλο αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ (*ἐλάχιστα ≠ μάλιστα, μᾶλλον ≠ ἐλάσσων* (σε διαδοχικές περιόδους)), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, μικρό ≠ μεγάλο (*ἐλάσσων ≠ μεῖζον*), αφανές ≠ φανερό (*ἐν ἀφανεῖ ≠ φανεράν*) και πρώτος ≠ τελευταίος (*πρότερον ≠ τελευταία* (σε διαδοχικές περιόδους)). Κυρίαρχη θέση στην περίοδο κατέχουν οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα σε όλες τις χρονικές βαθμίδες: μέλλον ≠ παρόν[3] (*τὸ μέλλον ≠ φανερὰν ἤδη, φανερὰν ἤδη ≠ καὶ οὐ μέλλουσαν, μέλλουσαν ≠ ὑπαρχούσης*), σχηματίζοντας ένα νέο αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει όλη την περίοδο και που σκοπό έχει να τονίσουν οι ομιλητές τη σημασία του παρόντος, και παρόν ≠ παρελθόν (*ὑπαρχούσης ≠ πρότερον*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ευγνωμοσύνη ≠ κατηγορία (*ἡ χάρις ≠ ἔγκλημα*), απόκτηση ≠ στέρηση (*οὐκ ἄξιον ἔχθραν κτήσασθαι ≠ τῆς δὲ ὑποψίας σῶφρον ὑφελεῖν μᾶλλον, ὑφελεῖν ≠ ἔχουσα*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και της οποίας τα μέλη στην πρώτη

Πελοποννησιακό πόλεμο που άρχισε το 461 π.Χ. σχετικά με τα Μέγαρα (1.103.4). Και ο Rood 1998, 214 υποσ. 37, σημειώνει τον πιθανό υπαινιγμό στο Μεγαρικό ψήφισμα. Ο Rhodes 2014, 219, πιστεύει ότι πρόκειται ίσως για αναφορά στην προσπάθεια της Αθήνας να διώξει τα Μέγαρα από την πελοποννησιακή συμμαχία μεταξύ των ετών 460-446 π.Χ., παρόλο που αυτό δεν αποδεικνύει ότι η διαμάχη της δεκαετίας του 430 π.Χ. δεν είχε ήδη αρχίσει. Όμοια, ο de Ste. Croix 1972, 230, θεωρεί ότι οι Κορίνθιοι είναι προσεκτικοί και αναφέρονται γενικά στην πρώτη φάση της διαμάχης γύρω στο 460-446/5 π.Χ. Ο Kagan 1969, 233-234, σημειώνει ότι η απουσία παραπόνων σχετικά με τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό κατά τη δεκαετία του 445-435 π.Χ., αποδεικνύει ότι εκείνη την περίοδο δεν υπήρχαν μεγάλες εντάσεις.

[1] Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Κορίνθιοι ομιλητές επαναλαμβάνουν στο λόγο τους λέξεις σχετικές με τον «πόλεμο» σε όμοιο βαθμό με τους Κερκυραίους ομιλητές, παρόλο που εκείνοι είχαν διατυπώσει την αντίθετη άποψη, υποστηρίζοντας το αναπόφευκτο του πολέμου (14 φορές στο 1.32-36, 13 φορές στο 1.37-43): *πόλεμον* (1.32.4, 1.33.3, 1.36.1, 1.40.2, 1.41.2), *πολεμίοις* (1.33.2), *πολεμησείοντας* (1.33.3), *πολέμῳ* (1.34.2), *πολέμιοι* (1.35.5, 1.40.3), *πολεμοῦται* (1.36.1), *πολεμοῦνται* (1.37.1), *πολεμοῦσι* (1.38.1), *πολέμιον* (1.41.3), *πολεμήσει* (1.42.1), *πολέμου* (1.42.2), *ἐχθρούς* (1.33.3, 1.35.4, 1.36.1, 1.41.2), *ἐχθρῶν* (1.35.4), *ἐχθροί* (1.41.1), *ἐχθρός* (1.41.3, 1.43.2), *ἔχθραν* (1.42.2), *ἐναντίοις* (1.34.3), *ἐναντίους* (1.36.1). Και ο Cogan 1981, 9-10, σημειώνει την επανάληψη όρων σχετικών με τον «πόλεμο» στο λόγο των Κερκυραίων.

[2] Σύμφωνα με το Morrison (Morrison 1999, 117-118, Morrison 2006 (2), 35-36), οι Κορίνθιοι βλέπουν με αυτοπεποίθηση το παρελθόν ως οδηγό για μελλοντική δράση, μιλώντας για την αβεβαιότητα του πολέμου. Αντίθετα οι Κερκυραίοι, βασιζόμενοι στα προηγούμενα λάθη της παλιάς τους πρακτικής, δεν έχουν πολλά να εισηγηθούν ως αξιόπιστοι μάντεις.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη δημηγορία στο 1.36.1.

περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον*, δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής και τονίζοντας το δεύτερο μέρος της αντίθεσης, φόβος ≠ περιφρόνηση (*φοβοῦντες ≠ ἐπαρθέντας*) και φανερό ≠ αφανές (*φανεράν ≠ τῆς ὑποψίας*).

Στη συνέχεια οι ομιλητές στρέφονται εναντίον του κυριότερου επιχειρήματος των Κερκυραίων, στη δύναμη, δηλαδή, του ισχυρού τους ναυτικού.

> *μηδ' ὅτι ναυτικοῦ ξυμμαχίαν μεγάλην διδόασι, τούτῳ ἐφέλκεσθαι· **τὸ** γὰρ **μὴ ἀδικεῖν** τοὺς ὁμοίους **ἐχυρωτέρα** δύναμις **ἢ** τῷ αὐτίκα **φανερῷ** ἐπαρθέντας **διὰ κινδύνων** τὸ πλέον **ἔχειν*** (1.42.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αφανές ≠ φανερό (*τῆς ὑποψίας* (στο 1.42.2) ≠ *φανερῷ*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και εξαιτίας της παρουσίας της και στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *τὸ μὴ ἀδικεῖν ἐχυρωτέρα δύναμις ≠ ἢ τὸ πλέον ἔχειν,* της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ*, σχηματιζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία προκρίνεται το πρώτο μέρος της αντίθεσης. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*ἐχυρωτέρα ≠ διὰ κινδύνων*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία.

Οι ομιλητές ανακεφαλαιώνουν, λέγοντας ότι κάθε συμμαχία πρέπει να έχει το δικαίωμα να τιμωρεί τους δικούς της συμμάχους[1] και υπενθυμίζοντας την προηγούμενη υποστήριξη της Αθήνας εκ μέρους της Κορίνθου.

> *ἡμεῖς δὲ περιπεπτωκότες οἷς ἐν τῇ Λακεδαίμονι αὐτοὶ **προείπομεν,** τοὺς σφετέρους ξυμμάχους αὐτόν τινα κολάζειν, **νῦν** παρ' ὑμῶν **τὸ αὐτὸ ἀξιοῦμεν κομίζεσθαι, καὶ μὴ τῇ ἡμετέρᾳ** ψήφῳ **ὠφεληθέντας τῇ ὑμετέρᾳ ἡμᾶς βλάψαι*** (1.43.1).

Χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*προείπομεν ≠ νῦν*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *τὸ αὐτὸ ἀξιοῦμεν κομίζεσθαι ≠ καὶ μὴ βλάψαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία. Στο δεύτερο μέλος τις αντίθεσης παρατηρούνται τρεις συμμετρικές αντιθέσεις: οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων, Κορινθίων ≠ Αθηναίων (*τῇ ἡμετέρᾳ ≠ τῇ ὑμετέρᾳ*, [*ὑμᾶς*] ≠ *ἡμᾶς*), με τον όρο που αναφέρεται στους Αθηναίους να υπονοείται στη δεύτερη περίπτωση, ώστε η αντίθεση να μην είναι τόσο έντονη, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφεληθέντας ≠ βλάψαι*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 1.39.3-1.40.2, για να τονιστεί η

[1] Ο Adcock 1951, 4-5, παρατηρεί ότι αυτό το επιχείρημα των Κορινθίων δε συνάδει με τη διακήρυξη των Πελοποννησίων, ότι αγωνίζονταν για την απελευθέρωση των Ελλήνων. Πρβλ. 2.8.4.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

διαφορετική συμπεριφορά των δύο και να προβληθεί η ορθή στάση των Κορινθίων προς τους Αθηναίους.

Οι Κορίνθιοι καλούν τους Αθηναίους να τους ανταποδώσουν τις ευεργεσίες τους[1], λαμβάνοντας υπόψη τους πως όποιος συνεργάζεται θεωρείται ο καλύτερος φίλος.

> *τὸ δὲ ἴσον ἀνταπόδοτε, γνόντες τοῦτον ἐκεῖνον εἶναι τὸν καιρόν, ἐν ᾧ* ***ὅ*** *τε* ***ὑπουργῶν φίλος*** *μάλιστα καὶ* ***ὁ ἀντιστὰς ἐχθρός***[2] (1.43.2).

Χρησιμοποιούνται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φίλος ≠ εχθρός (*φίλος ≠ ἐχθρος*), ανακαλώντας ένα από τα σημαντικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ αντίσταση (*ὁ ὑπουργῶν ≠ ὁ ἀντιστάς*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 1.41.3. Τα δύο αντιθετικά ζεύγη συνδυάζονται και με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον· σχήματα που βοηθούν στην περαιτέρω προβολή τους εντός της περιόδου.

Στο τέλος του λόγου τους, οι ομιλητές προτρέπουν τους Αθηναίους να μη δεχτούν στη συμμαχία τους τους Κερκυραίους, ούτε να τους υποστηρίξουν[3]. Ακολουθώντας τις συμβουλές τους, συμπληρώνουν, οι Αθηναίοι θα ενεργήσουν σωστά και θα λάβουν την καλύτερη απόφαση.

> *καὶ Κερκυραίους τε τούσδε μήτε* ***ξυμμάχους*** *δέχεσθε βίᾳ ἡμῶν μήτε ἀμύνετε αὐτοῖς ἀδικοῦσιν. καὶ τάδε ποιοῦντες τὰ προσήκοντά τε δράσετε καὶ τὰ ἄριστα βουλεύσεσθε ὑμῖν αὐτοῖς* (1.43.3-4)

Στις τελευταίες προτροπές των ομιλητών δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις. Η μόνη αντίθεση που εντοπίζεται διευκολύνει τη σύνδεση αυτής της περιόδου με την προηγούμενη. Πρόκειται για τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εχθρός ≠ σύμμαχος (*ἐχθρός* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ξυμμάχους*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου και μέσω της οποίας δηλώνεται ότι πιθανή συμμαχία της Αθήνας με την Κέρκυρα θα οδηγήσει αναπόφευκτα στην εχθρότητα της Κορίνθου.

Σύμφωνα με τον ιστορικό, μετά από αυτή την αντιλογία οι Αθηναίοι συγκάλεσαν δύο φορές την εκκλησία του δήμου και ενώ στην πρώτη περίπτωση έκλιναν προς την άποψη

---

[1] Η έμφαση στην ευεργεσία, με την επανάληψη του όρου *χάρις*, παρατηρείται και στο 1.41.1 και 1.42.3. Δες και υποσ. 2 στη σελ. 87 για όμοια επανάληψη του όρου στον προηγούμενο λόγο των Κερκυραίων. Ο Crane 1992, 25-26, παρατηρεί ότι, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, η ψυχρότητα και η συναισθηματική αποστασιοποίηση χαρακτήριζαν τις συναλλαγές των Αθηναίων με τις άλλες πόλεις. Γι' αυτό, σημειώνει, και οι Αθηναίοι δεν εκτίμησαν τελικά ούτε τις προηγούμενες ευεργεσίες της Κορίνθου, ούτε τις υποσχέσεις για μελλοντική ευγνωμοσύνη και από τις δύο πόλεις.

[2] Ο Gomme 1972, 176, σχολιάζει ότι η λέξη *ἐχθρὸς* έχει πιο ευρεία σημασία από τη λέξη *πολέμιος* που θα υπονοούσε την εμπλοκή σε πόλεμο. Δες και Rhodes 2014, 219. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 120 για την επανάληψη αυτών των όρων στην αντιλογία.

[3] Ο Finley 1942, 121, επισημαίνει ότι οι Κορίνθιοι επιθυμούν με το λόγο τους να περιορίσουν την Αθήνα στον έλεγχο του Αιγαίου, ώστε αυτή να μην αποτελέσει απειλή στις εμπορικές σχέσεις της Κορίνθου με τη δυτική Ελλάδα και τη Σικελία. Κάτι τέτοιο, όπως σημειώνει, ήταν ωστόσο αδιανόητο, καθώς οι Αθηναίοι δεν επρόκειτο να ανεχτούν να καταστεί η Κόρινθος εμπορική δύναμη ισάξιά τους.

των Κορινθίων[1], στη δεύτερη[2] αποφάσισαν[3] να συνάψουν μόνο αμυντική συμμαχία με τους Κερκυραίους (*ἐπιμαχίαν*)[4], ώστε να μην αναγκαστούν, συνάπτοντας συμμαχία[5] με την Κέρκυρα, να επιτεθούν στην Κόρινθο, παραβιάζοντας έτσι τις Τριαντάχρονες σπονδές[6].

[1] Ο Salmon 1984, 285, 287, πιστεύει ότι ο λόγος των Κορινθίων δεν ήταν καθόλου πειστικός: η Κόρινθος ήταν πολύ εριστική στο θέμα της Επιδάμνου, τα επιχειρήματά της ήταν ύποπτα και η δημηγορία της περιελάμβανε επαναλαμβανόμενους ισχυρισμούς, ότι η Κέρκυρα πρέπει να δείξει περισσότερο σεβασμό και να αφήσει την Κόρινθο να ενεργήσει, όπως επιθυμεί. Αντίθετα, υποστηρίζει, ο λόγος των Κερκυραίων περιλαμβάνει καλύτερα επιχειρήματα. Ο Salmon θεωρεί ότι τα δύο συμβούλια έγιναν, όχι επειδή τα επιχειρήματα των Κορινθίων ήταν πιο ισχυρά, αλλά επειδή οι Αθηναίοι ανησυχούσαν να μην προκαλέσουν με τις ενέργειές τους την οργή της Κορίνθου. Όμοια ο Rhodes 2014, 219, θεωρεί ότι οι Κερκυραίοι είχαν χρησιμοποιήσει καλύτερα επιχειρήματα.

[2] Ο Gomme 1972, 176, υποθέτει ότι η σύνοδος διακόπηκε και συνεχίστηκε την επόμενη μέρα, παρά ότι λήφθηκε απόφαση την πρώτη μέρα, η οποία αναθεωρήθηκε από τη δεύτερη συνέλευση. Ο Hornblower 1991, 86, σημειώνει ότι η αφήγηση του ιστορικού δε δηλώνει ότι λήφθηκε οποιαδήποτε απόφαση την πρώτη μέρα, η οποία άλλαξε την επομένη. Ο ίδιος θεωρεί ότι σκοπός του ιστορικού ήταν να περιγράψει τη συγκεχυμένη πορεία της διήμερης συνεδρίας. Όμοια, ο Flower 1992, 50, σημειώνει ότι έγιναν δύο συνελεύσεις του λαού, επειδή η πρώτη δεν είχε λάβει απόφαση. Ο Rhodes 2014, 219, σημειώνει ότι ήταν ίσως κοινή πρακτική των Αθηναίων να διαχωρίζουν μία σημαντική απόφαση σε δύο μέρες: την πρώτη γινόταν η συζήτηση και τη δεύτερη η ψήφιση. Αντίθετα, ο Orwin 1994, 41, αναφέρεται σε δύο αποφάσεις, εκ των οποίων η δεύτερη αντιστρέφει την πρώτη.

[3] Όπως σημειώνει ο Kitto 1966, 294, ο ιστορικός δεν αναφέρει την άποψή του σχετικά με την απόφαση των Αθηναίων, αλλά αφήνει τα γεγονότα να φανερώσουν ότι η Κέρκυρα αποδείχτηκε τελικά αναποτελεσματική σύμμαχος για την Αθήνα. Δες και υποσ. 2 στη σελ. 91.

[4] Σύμφωνα με το Morrison (Morrison 1999, 110-111, 123, Morrison 2006 (2), 30-31), το αποτέλεσμα της συζήτησης προκαλεί έκπληξη, καθώς ούτε η Κέρκυρα, ούτε η Κόρινθος είχαν αναφερθεί στην πιθανότητα αμυντικής συμμαχίας. Σύμφωνα με το Stadter 1983, 133, η απόφαση των Αθηναίων δείχνει την προσπάθειά τους να κρατηθούν στο ενδιάμεσο του διλήμματος, χωρίς να ικανοποιήσουν καμία πλευρά εντελώς. Η Κέρκυρα ήθελε ενεργή αθηναϊκή υποστήριξη, ενώ η Κόρινθος ήθελε να μην αναμειχθούν καθόλου οι Αθηναίοι στη διαμάχη. Η Αθήνα, σημειώνει, σκέφτηκε τελικά το δικό της συμφέρον. Σύμφωνα με τον Zatta 2011, 334, η τελική συμφωνία Κέρκυρας – Αθήνας θα διαφοροποιούσε μόνο σε μικρό βαθμό την πολιτική της ουδετερότητας που ακολουθούσε η Κέρκυρα. Ο Calder 1955, 180, χαρακτηρίζει λογική την απόφαση των Αθηναίων. Ο Kagan 1969, 241, πιστεύει ότι η Αθήνα δεν είχε άλλη επιλογή από το να συμμαχήσει με κάποιο τρόπο με την Κέρκυρα. Ο Cogan 1981, 16-17, δηλώνει αντίθετα ότι η απόφαση της Αθήνας θα προκαλούσε την έχθρα της Κορίνθου, καθώς οι Κορίνθιοι ομιλητές είχαν δηλώσει ότι οποιαδήποτε βοήθεια προς την Κέρκυρα θα εκλαμβανόταν ως εχθρική ενέργεια. Επομένως, σημειώνει, οι μόνες επιλογές που είχαν οι Αθηναίοι ήταν είτε να παραμείνουν ουδέτεροι είτε να βοηθήσουν την Κόρινθο. Οι Αθηναίοι, παρόλα αυτά, επισημαίνει, αποφάσισαν να ξεπεράσουν τα όρια. Σύμφωνα με τον Zatta 2011, 334-335 υποσ. 46, η αμυντική συμφωνία μετατράπηκε σε επιθετική – αμυντική το 427 π.Χ. μετά από διαπραγματεύσεις του Αθηναίου στρατηγού Νικόστρατου που έφτασε στην Κέρκυρα, για να βοηθήσει τη δημοκρατική μερίδα (3.75.1). Όμοια ο de Ste. Croix 1972, 67 υποσ. 10, είχε υποστηρίξει ότι πλήρης συμμαχία μεταξύ των δύο σχεδιαζόταν το 427 π.Χ. (3.70.6), η οποία θα πρέπει να πραγματοποιήθηκε, όπως φαίνεται από το 7.57.7, όπου γίνεται αναφορά σε συμμαχική υποχρέωση. Ο Kagan (Kagan 1969, 237-238, 242, Kagan 1991, 199-200, Kagan 1995, 45) πιστεύει ότι η απόφαση για δημιουργία αμυντικής συμμαχίας ανήκε στον Περικλή, καθώς πρόκειται για μία μετριοπαθή διπλωματική κίνηση. Ο Θουκυδίδης, υποστηρίζει, αναφέρει με απρόσωπο τρόπο τη λήψη της, ως κοινή απόφαση των Αθηναίων, καθώς ήθελε να αντικρούσει τις κατηγορίες εναντίον του Περικλή. Ο de Ste. Croix 1972, 73, ο Holladay 1978, 411-412, ο Rhodes 1988, 244, ο Badian (Badian 1990, 90, Badian 1993, 160), ο Ober 1993 (1), 97, και ο Orwin 1994, 60 υποσ. 60, συμφωνούν ότι η επιμαχία με την Κέρκυρα ήταν επιλογή του Περικλή.

[5] Ο Gomme 1972, 176, αναφέρει ότι ο όρος *ξυμμαχία* είχε ευρεία σημασία και περιελάμβανε την έννοια της *ἐπιμαχίας*.

[6] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 177, οι Αθηναίοι ανησυχούσαν, μήπως κατηγορηθούν ως υποκινητές του πολέμου, παρόλο που η συμπεριφορά τους ήταν γενικά προκλητική. Ο Cogan 1981, 15, σημειώνει ότι ο ιστορικός δεν ισχυρίζεται πως οι Αθηναίοι ήταν εντελώς αντίθετοι με το ενδεχόμενο διάλυσης των σπονδών, αλλά μόνο πως δεν ήθελαν να αναλάβουν οι ίδιοι την ευθύνη. Όμοια ο Salmon 1984, 304-305, υποστηρίζει ότι η επιφυλακτικότητα της Αθήνας δε φανερώνει ειλικρινές ενδιαφέρον εκ μέρους της για διατήρηση της ειρήνης, αλλά μόνο την επιθυμία της να μη θεωρηθεί υπεύθυνη για τη διάλυσή της. Για όμοια παρατήρηση δες Rood 1998, 222-223. Σύμφωνα με το Morrison 1999, 111 υποσ. 59, η απόφαση των Αθηναίων αποκαλύπτει την επιφυλακτικότητά τους, η οποία δεν παρατηρείται μετά από το 431 π.Χ.

Μέσω της αμυντικής συμμαχίας η μία περιοχή θα έπρεπε να βοηθεί την άλλη, μόνο σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης[1]. Η απόφαση αυτή, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, λήφθηκε, επειδή οι Αθηναίοι πίστευαν ότι ο πόλεμος ήταν αναπόφευκτος[2] και δεν ήθελαν να χάσουν το ισχυρό ναυτικό των Κερκυραίων[3]. Πίστευαν ακόμη ότι με αυτό τον τρόπο οι Κορίνθιοι θα συνέχιζαν να μάχονται εναντίον των Κερκυραίων, αποδυναμώνοντας ο ένας τον άλλο[4]

[1] Ο de Ste. Croix 1972, 72, σημειώνει ότι η λύση της επιμαχίας αφήνει την πρωτοβουλία κινήσεων στην Κόρινθο. Μόνο σε περίπτωση δικής της επίθεσης, σχολιάζει, θα αναγκαζόταν η Αθήνα να πολεμήσει εναντίον της. Όμοια, ο Salmon 1984, 286, αναφέρει ότι οι Αθηναίοι έλαβαν σοβαρά υπόψη το επιχείρημα των Κορινθίων στο 1.40.2 και προσπάθησαν να τηρήσουν τους όρους της Τριαντάχρονης ειρήνης, αφήνοντας την Κόρινθο να δείξει τις πραγματικές της προθέσεις.

[2] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 93. Ο Adcock 1951, 4, η de Romilly 1963, 21 και υποσ. 3, ο de Ste. Croix 1972, 73, ο Cogan 1981, 10, ο Hornblower 1991, 87, ο Crane 1992, 13, η Foster 2010, 63, και ο Rhodes 2014, 215, 220, παρατηρούν ότι οι Αθηναίοι έχουν την ίδια άποψη με τους Κερκυραίους για τον πόλεμο (1.33.3, 1.36.1 και 1.44.2). Ο Rhodes 2014, 220, θεωρεί ότι ο ιστορικός είχε δίκαιο σχετικά με το αναπόφευκτο του πολέμου, αφού η Αθήνα απειλούσε την ισορροπία δυνάμεων και ήταν προκλητική. Σύμφωνα με το Stadter 1983, 133, ο ιστορικός δεν εξηγεί για ποιο λόγο η Αθήνα και η Κέρκυρα συμφωνούσαν σχετικά με το αναπόφευκτο του πολέμου. Εκτός από το φόβο των Σπαρτιατών, σημειώνει, και την εχθρότητα των Κορινθίων, οι Αθηναίοι θα πρέπει να είχαν υπόψη τους και τα άλλα αδύνατα σημεία στις σχέσεις τους με τους Πελοποννησίους, όπως ήταν οι περιπτώσεις των Μεγάρων και της Αίγινας. Όμοια ο Hornblower 1991, 83, αναφέρει ότι μία από τις αιτίες διάσπασης των καλών σχέσεων Αθήνας και Κορίνθου, και επομένως σημάδι για τον επικείμενο πόλεμο, ήταν η διαμάχη τους για τα Μέγαρα. Ο Salmon 1984, 285, υποστηρίζει ότι τότε μετά δυσκολίας θα μπορούσε να θεωρηθεί αναπόφευκτος ο πόλεμος, αλλά η εχθρική στάση της Σπάρτης το 440 π.Χ. στην περίπτωση της Σάμου, ανάγκαζε την Αθήνα να λάβει σοβαρά υπόψην της την πιθανότητα αυτή. Σύμφωνα και με τον de Ste. Croix. 1972, 203, η περίπτωση της Σάμου δείχνει ότι η Σπάρτη ήταν επιθετική προς την Αθήνα.

[3] Πρβλ. και υποσ. 2 στις σελ. 82-83 και υποσ. 2 στη σελ. 91. Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 66 και τον de Ste. Croix 1972, 75, η σημασία που είχε το ναυτικό για την Αθήνα, ήδη από την εποχή του Θεμιστοκλή (1.93.4), ήταν η βασική αιτία σύναψης συμμαχίας με την Κέρκυρα, η οποία διέθετε ισχυρό ναυτικό (1.33.1, 1.36.3, 1.44.2). Ο de Ste. Croix αναφέρει ότι ο πραγματικός κίνδυνος για την Αθήνα δεν ήταν να χάσει το ναυτικό των Κερκυραίων, αφού το ναυτικό της ήταν ικανό να αντεπεξέλθει εναντίον όλων των ναυτικών δυνάμεων της Πελοποννήσου. Ωστόσο, σύμφωνα με τον ίδιο, αν η Αθήνα δεν παρενέβαινε, η Κόρινθος θα νικούσε την Κέρκυρα και θα την μετέτρεπε σε υποτελή της σύμμαχο. Έτσι, η Κόρινθος θα οικειοποιείτο το ναυτικό των Κερκυραίων και η δύναμη του πελοποννησιακού στόλου θα αυξανόταν ραγδαία, αποτελώντας σοβαρό κίνδυνο για την Αθήνα. Το διακύβευμα ήταν, καταλήγει, να μην περιπέσει το κερκυραϊκό ναυτικό σε πελοποννησιακά χέρια. Όμοια ο Kagan 1969, 235, 241, παρατηρεί ότι σε διαφορετική περίπτωση θα απειλείτο η ναυτική υπεροχή της Αθήνας και το γεγονός αυτό θα συνεπαγόταν μεγάλη αλλαγή στην ισορροπία δυνάμεων. Δες και Kagan 1991, 200-201, Kagan 1995, 44-45. Ο Orwin 1994, 41, παρατηρεί ότι ο ισχυρισμός των Κερκυραίων, ότι η Αθήνα έπρεπε να δεχτεί ως σύμμαχο την Κέρκυρα, για να διασφαλίσει πλούσιο στόλο, ήταν πιο ισχυρός από αυτόν των Κορινθίων. Ο Connor 1991, 56-57, παρατηρεί ότι τα 120 πλοία της Κέρκυρας αποτελούσαν τον πιο αποφασιστικό παράγοντα και οι Αθηναίοι ήταν φυσικό να τον λάβουν σοβαρά υπόψην. Ο ίδιος (Connor 1984, 35) παρατηρεί ότι στην απόφαση των Αθηναίων δε λήφθηκε υπόψη το θέμα της δικαιοσύνης, αλλά τα πρακτικά θέματα που είχαν εγείρει στο λόγο τους οι Κερκυραίοι. Ο Crane 1992, 26, παρατηρεί ότι η δύναμη και τα υλικά πλεονεκτήματα καθόρισαν τελικά την απόφαση των Αθηναίων. Αντίθετα, η Kallet-Marx 1993 (2), 77, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι δεν πείσθηκαν από τα οικονομικά οφέλη, που θα προέκυπταν από μία συμμαχία με την Κέρκυρα, επειδή είχαν εμπιστοσύνη στη δική τους δύναμη, που βασιζόταν στην περιουσία χρημάτων και στο ναυτικό τους.

[4] Ο Avery 1990, 98, και ο Hornblower 1991, 87, σημειώνουν ότι αυτό είναι το μοναδικό επιχείρημα των Αθηναίων που δεν παρατηρείται στη δημηγορία των Κερκυραίων. Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 21, στο επεισόδιο της Κέρκυρας ο Θουκυδίδης υπογραμμίζει τη σημασία του ρόλου που διαδραμάτιζε ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός. Η Foster 2010, 56, παρατηρεί ότι καμία πλευρά δεν είχε σκεφτεί ότι η Αθήνα θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί την κατάσταση, για να πετύχει τους δικούς της σκοπούς. Ο Morrison (Morrison 1999, 113, Morrison 2006 (2), 32) αναφέρει ότι οι λόγοι που επηρέασαν τη δεύτερη απόφαση των Αθηναίων βασίζονται στο συμφέρον. Γι' αυτό, σημειώνει, και το «συμφέρον» τονίζεται με λεκτικές επαναλήψεις στην αντιλογία. Όμοια, οι Solmsen 1975, 120 και υποσ. 67, και Connor 1984, 94, παρατηρούν ότι η απόφαση των Αθηναίων λήφθηκε με βάση το συμφέρον τους. Πρβλ. και υποσ. 4 στις σελ. 87-88.

και ταυτόχρονα θεωρούσαν ότι το νησί θα τους χρησίμευε ως σταθμός για τα ταξίδια τους προς την Ιταλία και τη Σικελία[1] (1.44).

Έτσι οι Αθηναίοι έστειλαν για βοήθεια δέκα πολεμικά πλοία[2] στην Κέρκυρα, τα οποία θα στρέφονταν εναντίον των Κορινθίων, μόνο σε περίπτωση που οι τελευταίοι έκαναν επίθεση[3] (1.45). Στο 1.46 περιγράφονται οι προετοιμασίες των Κορινθίων[4], οι οποίοι διέθεταν 150 καράβια, έχοντας ενισχυθεί και από άλλες περιοχές, όχι μόνο συμμαχικές τους, και συγκεκριμένα από τους Ηλείους, τους Μεγαρίτες, τους Λευκαδίτες, τους Αμπρακιώτες και τους Ανακτορίους[5]. Ακολουθούν στο 1.47 οι προετοιμασίες των Κερκυραίων, οι οποίοι

[1] Ο Hornblower 1991, 88, παρατηρεί ότι ακόμη ένα από τα επιχειρήματα των Κερκυραίων (1.36.2) γίνεται αποδεκτό. Δες και Adcock 1951, 5, Brunt 1965, 261 υποσ. 27, και Τσακμάκη 2014, 43. Ο Cornford 1907, 15-24, και ο Grundy 1911, 328-329, θεωρούν ότι το επιχείρημα αναφέρεται στις εμπορικές και επομένως στις οικονομικές διευκολύνσεις που θα παρείχε στους Αθηναίους η περιοχή της Κέρκυρας. Με όμοιο τρόπο ο Finley 1942, 118, παρατηρεί ότι το επεισόδιο της Κέρκυρας δεν ήταν παρά άλλη μία απόδειξη για τις εμπορικές φιλοδοξίες της Αθήνας και για το γεγονός ότι αυτή ήταν αρκετά δυνατή, ώστε να επωφελείται από οποιεσδήποτε διαφωνίες στην Ελλάδα. Ο Kagan 1969, 239-241, διαφωνεί με τον ισχυρισμό ότι οι Αθηναίοι ήθελαν να αποκτήσουν εμπορικά πλεονεκτήματα και οικονομικά οφέλη στη δύση. Θεωρεί ότι η συμμαχία έγινε για στρατηγικούς σκοπούς, καθώς σε περίπτωση πολέμου οι Αθηναίοι θα αναζητούσαν στρατιωτική, ναυτική και οικονομική βοήθεια από τους Έλληνες της δύσης. Όμοια ο Gomme 1972, 171, 177, και ο de Ste. Croix 1972, 75, παρατηρούν ότι οι Αθηναίοι δεν είχαν υπόψη τους τις εμπορικές διευκολύνσεις που θα τους παρείχε η Κέρκυρα, αλλά τη στρατηγική της θέση σε περίπτωση πολέμου. Για την ίδια άποψη δες και Holladay 1978, 410-411, και Salmon 1984, 287 και υποσ. 15. Η Foster 2010, 63-64, θεωρεί ότι η αναφορά στη γεωγραφική θέση της Κέρκυρας φανερώνει τις μακροπρόθεσμες ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες των Αθηναίων. Ο Connor (Connor 1984, 35-36, Connor 1991, 58) παρατηρεί ότι υπάρχει ειρωνεία ανάμεσα στο χωρίο και στη μετέπειτα διάψευση των ελπίδων των Αθηναίων με την καταστροφή τους στη Σικελία, αφού αυτό που φαίνεται ως πλονέκτημα θα αποτελέσει αργότερα την αιτία καταστροφής των Αθηναίων.

[2] Ο Stadter 1983, 134, υποστηρίζει ότι η αμυντική συμμαχία με την Κέρκυρα ήταν ο ιδανικός συμβιβασμός: η Αθήνα χωρίς να σπάσει τη συνθήκη ειρήνης, θα υποστήριζε την Κέρκυρα, ώστε να καταστεί ικανή να αντισταθεί στην Κόρινθο, αλλά όχι αρκετά, ώστε να νικήσει ολοκληρωτικά και να αποτελέσει, επομένως, απειλή για την Αθήνα. Γι' αυτό το λόγο, υποστηρίζει, η Αθήνα έστειλε τόσο μικρό αριθμό πλοίων ως βοήθεια προς την Κέρκυρα. Ο Wilson 1987, 53, παρατηρεί ότι ο στόχος των Αθηναίων δεν ήταν να εμποδίσουν τη ναυμαχία (καθώς οι Αθηναίοι την επιθυμούσαν, για να αυξήσουν το ναυτικό τους μονοπώλειο), αλλά να σταθούν εμπόδιο στους Κορινθίους στην κατάκτηση της Κέρκυρας και στην οικειοποίηση του κερκυραϊκού ναυτικού. Ο ίδιος θεωρεί ότι η αποστολή των δέκα πλοίων ήταν διπλωματική κίνηση που στόχευε στην προειδοποίηση των Κορινθίων. Όμοια ο Kagan 1969, 243-245, αναφέρει ότι η αποστολή των πλοίων δείχνει ότι οι Αθηναίοι δεν ήθελαν να αποφύγουν τον πόλεμο. Η παρουσία των αθηναϊκών πλοίων δήλωνε ότι η Αθήνα στόχευε να εμποδίσει την αλλαγή στην ισορροπία δυνάμεων και το μικρό τους μέγεθος φανέρωνε ότι δε σκόπευε να εκμεταλλευτεί την κατάσταση, με σκοπό να καταστρέψει την κορινθιακή δύναμη. Πρβλ. και Kagan 1991, 200-201, Kagan 1995, 46-47. Η Foster 2010, 65, παρατηρεί ότι η αποστολή δέκα μόνο πλοίων δείχνει την μεγάλη αυτοπεποίθηση των Αθηναίων και την πολιτική τους να προκαλούν εξουθενωτικές διαμάχες μεταξύ των αντιπάλων τους, ενώ ταυτόχρονα γινόταν φανερό ότι δε θα επιτίθεντο στην Κόρινθο και επομένως δε θα παραβίαζαν τη συνθήκη ειρήνης.

[3] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 124. Ο Hornblower 1991, 90, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι παρέμειναν προσκολλημένοι στους όρους της επιμαχίας. Βλ. και 1.44.1 και 1.53.4.

[4] Ο Salmon 1984, 288, 292, σημειώνει ότι, παρόλες τις προσπάθειες της Αθήνας να μην προκαλέσει την οργή των Κορινθίων, οι Κορίνθιοι δε σταμάτησαν τις επιθετικές τους ενέργειες. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η Κόρινθος δρούσε με βάση το συναίσθημα και όχι με τη λογική.

[5] Ο Gomme 1972, 178, αναφέρει ότι οι περιοχές που βοήθησαν την Κόρινθο θα πρέπει να είχαν συνάψει συμμαχία μεταξύ τους εναντίον της Κέρκυρας. Ο ίδιος σημειώνει την απουσία της Επιδαύρου, της Ερμιόνης, της Τροιζήνας και της Κεφαλληνίας στη δεύτερη εκστρατεία, η οποία οφειλόταν είτε στο γεγονός ότι δεν ήθελαν να ξεσπάσει πόλεμος με την Αθήνα είτε στο γεγονός ότι η Σπάρτη είχε ασκήσει κάποια πίεση. Με την άποψη του Gomme συμφωνεί και ο Kagan (Kagan 1969, 246, Kagan 1991, 202). Πρβλ. και Kagan 1995, 47, ο οποίος προσθέτει ως άλλο ενδεχόμενο της απουσίας αυτών των περιοχών την προηγούμενη ήττα των Κορινθίων.

διέθεταν 110[1] καράβια. Τα κερκυραϊκά και τα δέκα καράβια των Αθηναίων στρατοπέδευσαν σε ένα από τα νησιά που ονομάζονταν Σύβοτα, από τα οποία πήρε το όνομά της και η ναυμαχία. Στο 1.48-49 περιγράφεται λεπτομερώς[2] η σύγκρουση έξω από το Χειμέριο της Θεσπρωτίας[3], με την πρωτοβουλία των κινήσεων να ανήκει στους Κορινθίους[4]. Στη δεξιά πτέρυγα νικούσαν οι Κερκυραίοι, ενώ στην αριστερή επικρατούσαν οι Κορίνθιοι, οπότε οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν[5], παρόλες τις επιφυλάξεις τους[6], να συγκρουστούν με τους Κορινθίους[7]. Η ναυμαχία χαρακτηρίζεται από τον ιστορικό ως η μεγαλύτερη σε σχέση με τις προηγούμενες (1.50).

[1] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 67 υποσ. 60, οι Κερκυραίοι δε στρατολόγησαν περισσότερα πλοία ίσως επειδή περίμεναν μεγαλύτερη βοήθεια από τους Αθηναίους ή επειδή δεν ανέμεναν ότι οι Κορίνθιοι θα προέβαιναν σε τόσο μεγάλη στρατιωτική προετοιμασία.

[2] Σύμφωνα με το Morrison (Morrison 1999, 108, 121, Morrison 2006 (2), 28, 39-40), υπάρχει μεγάλη διαφορά, όσον αφορά στη ζωντάνια σε λεπτομέρειες, ανάμεσα στη ναυμαχία της Λευκίμμης (1.29-30) και στη ναυμαχία στα Σύβοτα (1.45-55).

[3] Όπου βρισκόταν η βάση των Κορινθίων (1.30.3). Δες και Gomme 1972, 179.

[4] Οι Κορίνθιοι είχαν παραταχθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να έχουν απέναντί τους τους Αθηναίους. Δες και Wilson 1987, 45, ο οποίος πιστεύει ότι αυτό συμβαίνει εσκεμμένα, επειδή οι Κορίνθιοι ήθελαν να αναγκάσουν τους Αθηναίους να πολεμήσουν εναντίον τους, και όχι εναντίον των συμμάχων τους.

[5] Σύμφωνα με το Morrison 1999, 122 υποσ. 98, το κίνητρο των Αθηναίων υπήρξε ο φόβος τους να μη χάσουν στη ναυμαχία οι Κερκυραίοι. Για το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει το συναίσθημα του φόβου στη ναυμαχία πρβλ. την επανάληψη σχετικών όρων στην ιστορική αφήγηση: *φόβον* (1.49.4), *δεδιότες* (1.49.4, 1.52.3), *δείσαντες* (1.50.4, 1.50.5), *ἐφοβήθησαν* (1.51.5). Πρβλ. και την παρουσία του φόβου και στην προηγούμενη ναυμαχία της Λευκίμμης, καθώς και στην έκβασή της: *δέει* (1.26.2), *ἐφοβοῦντο* (1.31.2). Ο φόβος είναι κυρίαρχος και στο λόγο των Κερκυραίων: *φόβῳ* (1.33.3), *φοβεῖται* (1.36.1), *τὸ δεδιός* (1.36.1), *φοβῆσον* (1.36.1), *ἀδεέστερον* (1.36.1), *ἐνδοιάζῃ* (1.36.1), ενώ απαντά μόλις μία φορά στο λόγο των Κορινθίων: *φοβοῦντες* (1.42.2). Δες και Macleod 1978, 66. Η Foster 2010, 69-71, 73, 76, 78, παρατηρεί ότι στη μάχη επικρατούν η ταραχή και τα πάθη, ενώ προβάλλονται οι αδυναμίες των δύο μερών, που πολεμουν με τον παραδοσιακό τρόπο, βάζοντας τους οπλίτες τους να μάχονται πάνω στα καράβια, αντί να πολεμούν μέσω των ελιγμών των καραβιών. Η ίδια, επισημαίνει, ότι η μάχη έρχεται σε αντίθεση με την εκπληκτική δύναμη που παρουσιάζονται να κατέχουν οι Κερκυραίοι στο λόγο τους. Η ίδια συμπεραίνει, ότι η δόξα των Κερκυραίων καταρρέει στα συντρίμια του ναυτικού τους. Δες και Hunter 1986, 418, για την έμφαση στην ταραχή. Όμοια ο Kagan 1974, 21, και ο Rhodes 2014, 222, παρατηρούν ότι το κερκυραϊκό και το κορινθιακό ναυτικό χρησιμοποιούν παλαιές τακτικές, ενώ οι Αθηναίοι είχαν αναπτύξει νέες τακτικές που αξιοποιούσαν τις ικανότητες των ναυτών. Δες και Rood 1998, 192 και υποσ. 40. Ο Holladay 1978, 412, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι δε γνώριζαν την ανικανότητα του κερκυραϊκού και του κορινθιακού ναυτικού.

[6] Ο ιστορικός τονίζει την επιθυμία των Αθηναίων να μην παραβιάσουν τις Τριαντάχρονες σπονδές. Δες και Stadter 1983, 133, ο οποίος επισημαίνει ότι οι Αθηναίοι παρόλα αυτά ανέμεναν ότι ο πόλεμος θα ξεσπούσε, ακόμα κι αν οι ίδιοι δεν παραβίαζαν τη συνθήκη ειρήνης. Ο ίδιος εξηγεί την επιφυλακτικότητα των Αθηναίων, αναφέροντας ότι οι ίδιοι ήθελαν είτε να τιμήσουν την ένορκη δέσμευσή τους, είτε να αποφύγουν το όνειδος του υποκινητή, είτε να προετοιμαστούν καλύτερα για την επικείμενη αναμέτρηση. Ο Rhodes 2014, 222, 224, παρατηρεί ότι, αφού η Κέρκυρα βρισκόταν σε κίνδυνο, οι Αθηναίοι ήταν υποχρεωμένοι με βάση τους όρους της επιμαχίας να ενεργήσουν, αν και δε μπόρεσαν τελικά να εμποδίσουν την ήττα των Κερκυραίων, και έτσι μπορούσαν να ισχυριστούν ότι δεν παραβίασαν οι ίδιοι τη συνθήκη ειρήνης.

[7] Ο Rhodes 2014, 222, παρατηρεί ότι ήταν η πρώτη φορά μετά από την υπογραφή της Τριαντάχρονης ειρήνης που οι Αθηναίοι και οι Πελοποννήσιοι πολεμούσαν απευθείας μεταξύ τους. Ο Gomme 1972, 185, σχολιάζει ότι πρόκειται για την πρώτη παραβίαση των Τριαντάχρονων σπονδών.

Οι Κερκυραίοι ενισχύονται στη συνέχεια με ακόμη είκοσι αθηναϊκά καράβια[1]. Στο 1.51 οι Κορίνθιοι παρουσιάζονται να υποχωρούν[2], υπό το φόβο ότι η αθηναϊκή ενίσχυση θα ήταν μεγαλύτερη, και η ναυμαχία τελειώνει, ενώ τα αθηναϊκά και τα κερκυραϊκά καράβια μεταφέρονται στα Σύβοτα[3] (1.52).

Οι Κορίνθιοι, από φόβο ότι θα προστεθούν και άλλες ενισχύσεις από την Αθήνα δεν επιθυμούν πλέον να εμπλακούν σε μάχη, αλλά προτιμούν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Στέλνουν, λοιπόν, αντιπροσωπεία στους Αθηναίους και όταν οι Αθηναίοι ξεκαθαρίζουν ότι δεν πρόκειται να συγκρουστούν μαζί τους[4], αν οι ίδιοι δεν επιτεθούν στην Κέρκυρα[5] (1.53), οι Κορίνθιοι ετοιμάζονται να επιστρέψουν στην πατρίδα τους[6]. Και οι δύο πλευρές πίστευαν ότι είχαν νικήσει, προβάλλοντας τα δικά τους επιχειρήματα[7], και έστησαν

[1] Ο Hornblower 1991, 94, σημειώνει την παράλειψη του ιστορικού να αναφερθεί στην αθηναϊκή συνέλευση που έλαβε την απόφαση για την αποστολή των είκοσι πλοίων. Ο λόγος, θεωρεί, ήταν η προσπάθεια του ιστορικού να μειώσει την αθηναϊκή επιθετικότητα. Σχετικά με την παράλειψη του ιστορικού, δες και Rhodes 2014, 223, ο οποίος πιστεύει ότι οφείλεται στην επιθυμία του Θουκυδίδη να μη διακόψει την ζωντάνια της αφήγησής του. Ο de Ste. Croix 1972, 73, επισημαίνει ότι το αποτέλεσμα της αθηναϊκής – κερκυραϊκής συμμαχίας ήταν η προειδοποίηση των Κορινθίων, να απομακρυνθούν από την ιδέα του πολέμου, αφού δε θα είχαν καμία ελπίδα επιτυχίας εναντίον του συνδυασμού των ναυτικών Αθήνας και Κέρκυρας. Η επιμονή των Κορινθίων στα επιθετικά τους σχέδια, σύμφωνα με τον ίδιο, δείχνει είτε ότι υπολόγιζαν πως οι Αθηναίοι δε θα τολμούσαν να στείλουν αποτελεσματική βοήθεια στην Κέρκυρα, και έτσι να δημιουργηθεί ο κίνδυνος εκτεταμένου πολέμου με τους Πελοποννησίους, είτε ότι πράγματι επιθυμούσαν να ξεσπάσει ο πόλεμος. Ο Kagan 1969, 248, σημειώνει ότι ήταν δύσκολο για τους Αθηναίους να περιορίσουν την εμπλοκή τους στο επεισόδιο, μετά από τη συμφωνία τους με την Κέρκυρα. Σύμφωνα με τη Foster 2010, 74-75 και υποσ. 72, η εμφάνιση των είκοσι πλοίων δείχνει την ξαφνική και απροσδόκητη αντιστροφή των γεγονότων.

[2] Η Foster 2010, 72, παρατηρεί ότι καμία πλευρά δεν ακολουθεί ένα σταθερό σχέδιο μάχης.

[3] Ο Hornblower 1991, 93, 96, σημειώνει ότι πρόκειται για ένα έρημο λιμάνι που διαφέρει από τα νησιά με το ίδιο όνομα. Δες 1.50.3.

[4] Ο Kagan (Kagan 1991, 204-205, Kagan 1995, 48) αναφέρει ότι και οι δύο πλευρές ανησυχούσαν, μήπως θεωρηθούν υπεύθυνες για τη διάλυση των σπονδών: η Κόρινθος ήξερε ότι δε μπορούσε να νικήσει την Αθήνα χωρίς τη βοήθεια της Σπάρτης και των συμμάχων της και η Αθήνα δεν ήθελε να δώσει ευκαιρία στη Σπάρτη να της κηρύξει τον πόλεμο.

[5] Αυτές ήταν και οι αρχικές οδηγίες που είχαν λάβει οι Αθηναίοι από την εκκλησία του δήμου (1.45.3). Δες και Hornblower 1991, 96, ο οποίος σημειώνει ότι στην πραγματικότητα οι Αθηναίοι στρατηγοί παραβίασαν τις οδηγίες και τους όρους της επιμαχίας, αφού συγκρούστηκαν τελικά με τους Κορινθίους (1.49.7). Ο de Ste. Croix 1972, 77, σημειώνει ότι, αν οι Αθηναίοι ήθελαν να διαλύσουν τη συνθήκη ειρήνης, θα κατέστρεφαν και θα αιχμαλώτιζαν μαζί με τους Κερκυραίους όλο τον κορινθιακό στόλο. Ο Gomme 1972, 190, χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά των Αθηναίων ορθή. Οι Κορίνθιοι, σημειώνει, ήταν αγκυροβολημένοι σε μία έρημη περιοχή και θα βρίσκονταν σε απελπιστική θέση. Αν οι Αθηναίοι αποφάσιζαν να τους αποκλείσουν, παρατηρεί, θα παρουσιάζονταν ως πρωτεργάτες επιθετικών ενεργειών εναντίον της Κορίνθου.

[6] Ο Stadter 1983, 135, υποστηρίζει ότι ο στόχος των Αθηναίων να αποδυναμώσουν τόσο τους Κορινθίους, όσο και τους Κερκυραίους επιτεύχθηκε, καθώς οι Κορίνθιοι έχασαν 30 από τα 150 καράβια τους και οι Κερκυραίοι 70 από τα 120. Η Κέρκυρα δεν ήταν πλέον ισχυρή ναυτική δύναμη και η Κόρινθος αναγκάστηκε να στραφεί προς τη Σπάρτη για βοήθεια. Ο ίδιος παρατηρεί, ωστόσο, ότι παρόλες τις απώλειες που είχε, το κερκυραϊκό ναυτικό μπόρεσε να ανταποκριθεί στο ρόλο του το 425 και το 415-413 π.Χ.

[7] Για τα επιχειρήματα της κάθε πλευράς δες 1.54.2. Σύμφωνα με το Morrison (Morrison 1999, 124 και υποσ. 105, Morrison 2006 (2), 42), ο Θουκυδίδης παρουσιάζει με εξισορροπημένο τρόπο το αποτέλεσμα της ναυμαχίας, χωρίς να σχολιάζει τη νίκη των Κερκυραίων. Και ο de Ste. Croix 1972, 77-78, θεωρεί ότι οι Κορίνθιοι ήταν φανερά οι ηττημένοι της ναυμαχίας, καθώς δεν κατάφεραν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την Επίδαμνο, ούτε να απειλήσουν την Κέρκυρα, παρόλο που βύθισαν αρκετά από τα πλοία της. Όμοια ο Gomme 1972, 196, αναφέρει ότι η Κέρκυρα ήταν η νικήτρια της ναυμαχίας και ότι η Κόρινθος δεν κατάφερε ούτε να εξασφαλίσει την ελευθερία της Επιδάμνου, ούτε να αναγκάσει την Κέρκυρα να υπακούσει. Για την ίδια άποψη δες Kagan 1969, 250, και Salmon 1984, 290. Αντίθετα, ο Wilson 1987, 62-64, θεωρεί ότι η Κέρκυρα δε μπορεί να θεωρηθεί η νικήτρια της ναυμαχίας, παρά μόνο εν μέρει, και μόνο μετά από την ενίσχυσή της με τα είκοσι αθηναϊκά πλοία, καθώς προκάλεσε μόνο μικρές απώλειες στους Κορινθίους. Η Foster 2010, 58, 64, θεωρεί ότι

τρόπαια στην περιοχή (1.54). Έτσι, σχολιάζει ο ιστορικός, σώθηκε η Κέρκυρα και το συμβάν αυτό θεωρήθηκε από τους Κορινθίους ως η πρώτη αφορμή του πολέμου, αφού είχαν συγκρουστεί με τους Αθηναίους[1] (1.55).

Μετά από την ανάλυση των αντιθέσεων αυτής της αντιλογίας καθίσταται φανερό ότι κοινοί όροι[2] που εμπλέκονται στο αντιθετικό σχήμα διατρέχουν και τις δύο δημηγορίες των Κερκυραίων και των Κορινθίων, με αποτέλεσμα οι δύο λόγοι να παρουσιάζουν κοινά ζεύγη αντιθέσεων. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι οι ομιλητές χρησιμοποιούν το αντιθετικό σχήμα ανάλογα με τα συμφέροντά τους, προβάλλοντας άλλοτε αντιθέσεις μέσω αντιθετικών μοτίβων και άλλοτε συγκαλύπτοντάς τις, ώστε να μην προκαλέσουν τη δυσμένεια του ακροατηρίου τους. Παρατηρείται επίσης σποραδική χρήση συμμετρικών αντιθέσεων που συντελούν στην περαιτέρω προβολή του αντιθετικού σχήματος.

η Κέρκυρα ήταν αυτή που έχασε στη ναυμαχία στα Σύβοτα. Ωστόσο, προσθέτει, οι συνέπειες της ναυμαχίας ήταν καταστροφικές και για τα δύο μέρη.

[1] Ο de Ste. Croix 1972, 78, υποστηρίζει ότι ο ισχυρισμός της παραβίασης των σπονδών εκ μέρους των Κορινθίων ήταν αβάσιμος, καθως η επίθεση έγινε με πρωτοβουλία των Κορινθίων, παρόλο που γνώριζαν για τη σύναψη αμυντικής συμφωνίας μεταξύ Κερκυραίων και Αθηναίων και για την αναγκαστική επέμβαση των Αθηναίων σε περίπτωση επίθεσης. Ο Hornblower 1991, 97, πιστεύει αντίθετα ότι η Κόρινθος είχε δίκαιο, παρόλο που φέρθηκε με ανευθυνότητα. Ο Salmon 1984, 282, 291, θεωρεί ότι η εμπιστοσύνη της Κορίνθου προς την Αθήνα κλονίστηκε με τη σύμπραξη Αθήνας – Κέρκυρας και τα γεγονότα που ακολούθησαν οδήγησαν σύντομα στον πόλεμο. Ο ίδιος πιστεύει ότι οι κατηγορίες της Κορίνθου εναντίον της Αθήνας για διάλυση των σπονδών ήταν βάσιμες, καθώς η Αθήνα επιτέθηκε πρώτη στα κορινθιακά καράβια, βλέποντας ότι οι Κερκυραίοι διέτρεχαν κίνδυνο. Ο Rhodes 2014, 224-225, θεωρεί ότι δεν είναι ξεκάθαρο ποιά πλευρά είχε δίκαιο, αν και η Αθήνα γνώριζε ότι η ενέργειά της θα την έφερνε αντιμέτωπη με την Κόρινθο και η ίδια δε θα ενεργούσε με αυτό τον τρόπο, αν πράγματι ήθελε να αποφύγει τη διαμάχη.

[2] Όπως είχε παρατηρήσει και η de Romilly 1967, 200-203, οι Κορίνθιοι επαναλαμβάνουν στη δημηγορία τους λέξεις που είχαν χρησιμοποιήσει οι Κερκυραίοι. Για αντιστοιχίες μεταξύ των δύο λόγων δες Rittelmeyer 1915, 138, Badian 1993, 129, Debnar (Debnar 1996, 100 και υποσ. 32-33, 104, Debnar 2011, 119-121, 127), και Rhodes 2014, 215-219.

2.2 Η ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ (1.68-86)

Μετά από τα γεγονότα στην Επίδαμνο ακολουθεί η σύντομη αφήγηση της δεύτερης αφορμής του πολέμου, δηλαδή των γεγονότων στην Ποτίδαια[1] (1.56-66). Οι Κορίνθιοι, σύμφωνα με τον ιστορικό, υπό την πίεση της πολιορκίας της Ποτίδαιας[2], παρακαλούν τους συμμάχους τους σε βοήθεια, λέγοντας ότι οι Αθηναίοι *σπονδάς τε λελυκότες εἶεν καὶ ἀδικοῖεν τὴν Πελοπόννησον*[3] (1.67.1). Στην προσπάθειά τους αυτή συνεργούν και οι Αιγινήτες, οι οποίοι, *φανερῶς μὲν οὐ πρεσβευόμενοι, δεδιότες τοὺς Ἀθηναίους, κρύφα δέ*, ισχυρίζονταν ότι οι Αθηναίοι επιβουλεύονταν την *κατὰ τὰς σπονδάς*[4] αυτονομία τους[5] (1.67.2).

[1] Οι Αθηναίοι, σύμφωνα με τον ιστορικό, είχαν αναγκάσει τους Ποτιδαιάτες, οι οποίοι ήταν άποικοι των Κορινθίων, αλλά σύμμαχοι των Αθηναίων, να γκρεμίσουν το τείχος τους στην Παλλήνη και να στείλουν στην Αθήνα ομήρους, επειδή υπήρχε φόβος αποστασίας τους. Οι Ποτιδαιάτες τελικά αποστατούν, και παρόλο που δέχονται βοήθεια από τον Περδίκκα, βασιλιά των Μακεδόνων, και από τους Κορινθίους, η προσπάθειά τους αποτυγχάνει και οι Αθηναίοι καταστέλλουν την αποστασία και πολιορκούν την Ποτίδαια. Οι Λακεδαιμόνιοι είχαν υποσχεθεί παροχή βοήθειας σε περίπτωση εισβολής των Αθηναίων στην Ποτίδαια, αλλά δεν τηρούν την υπόσχεσή τους. Πρβλ. 1.58.1, 1.65.1-2. Ο Badian 1993, 138, 151, θεωρεί ότι η υπόσχεση που δόθηκε από τη Σπάτη στόχο είχε να εμποδίσει την Αθήνα να επιτεθεί, αλλά σκοπός της δεν ήταν η παροχή άμεσης βοήθειας προς την Ποτίδαια. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 41, η δεύτερη αφορμή του πολέμου, που αφορά στην Ποτίδαια, επιβεβαιώνει την άποψη, ότι η αθηναϊκή απόφαση υπέρ της Κέρκυρας καθόρισε τη μετέπειτα πορεία των γεγονότων και ότι το σχέδιο για περιορισμένη εμπλοκή των Αθηναίων, μέσω της επιμαχίας, απέτυχε τελικά.

[2] Οι Αθηναίοι πολιορκούσαν την Ποτίδαια για δύο χρόνια, ως το τέλος του 430 π.Χ. Ο φόβος των Κορινθίων για την αποικία τους εκφράζεται ήδη στο 1.60.1: *δεδιότες περὶ τῷ χωρίῳ,* και με όμοιο λεκτικό επαναλαμβάνεται στο 1.67.1: *περὶ τῷ χωρίῳ δεδιότες.* Αυτός ο φόβος των Κορινθίων για την αποικία τους τους ωθεί να εκφωνήσουν και τον επόμενό τους λόγο (1.120-124). Δες 1.119. Ο Crane 1992, 27, παρατηρεί ότι ήταν λογικός ο φόβος της Κορίνθου και η καταφυγή της στους Σπαρτιάτες.

[3] Οι Κορίνθιοι ήταν αυτοί που είχαν εμπλακεί στα δύο προηγούμενα επεισόδια. Ο ιστορικός σημειώνει ότι οι Κορίνθιοι *ἰδίᾳ ταῦτα ἔπραξαν* (1.66). Ο Gomme 1972, 224-225, και ο Rhodes 2014, 227, 229, θεωρούν ότι η φράση υπονοεί πως επρόκειτο για ιδιωτική πρωτοβουλία και όχι για επίσημη εκστρατεία της Κορίνθου. Πρβλ. 1.60.1. Αντίθετα, ο Hornblower 1991, 107, εξηγεί ότι η Κόρινθος έδρασε ανεξάρτητα από την πελοποννησιακή συμμαχία. Δες και Kagan 1969, 288, ο οποίος παρατηρεί ότι το Μεγαρικό ψήφισμα και το επεισόδιο της Ποτίδαιας έθιγε τα συμφέροντα των Κορινθίων και όχι των Σπαρτιατών. Όμοια ο Cogan 1981, 22, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι προσπαθούν να εμπλέξουν στρατιωτικά στην ιδιωτική διαμάχη τους με την Αθήνα όλη την πελοποννησιακή συμμαχία και να πείσουν ότι η αθηναϊκή απειλή ήταν γενική και επομένως η εμπλοκή όλης της συμμαχίας ήταν απαραίτητη. Για την ίδια άποψη δες και Salmon 1984, 295, ο οποίος παρατηρεί ότι η κορινθιακή δράση στην Ποτίδαια ήταν η πρώτη διαμάχη στον προσωπικό πόλεμο της Κορίνθου εναντίον της Αθήνας. Όμοια ο Adcock 1951, 6, παρατηρεί ότι οι ενέργειες την Αθήνας δεν προσέκρουαν στα συμφέροντα της Σπάρτης.

[4] Οι Αιγινήτες, παρόλο που φυλετικά ήταν Δωριείς, ανήκαν στη συμμαχία της Δήλου και είχαν αποστατήσει το 457 π.Χ., οπότε αναγκάστηκαν να γκρεμίσουν τα τείχη τους, να παραδώσουν τα πλοία τους και να πληρώνουν φόρο στην Αθήνα. Πρβλ. 1.105.2-4, 1.108.4. Δες και Finley 1942, 125. Τα παράπονα των Αιγινητών γίνονται δημοσίως γνωστά στο 1.139.1 μέσω των αιτημάτων των Λακεδαιμονίων προς τους Αθηναίους. Η αναφορά στη συνθήκη αφορά είτε στη συμφωνία που είχε υπογραφεί το 457 π.Χ. μεταξύ των δύο πλευρών, όπως υποστηρίζει ο Gomme 1972, 225, είτε, όπως σημειώνει ο Hornblower 1991, 109-110, σε μία ειδική αναφορά στην Τριαντάχρονη ειρήνη του 446 π.Χ. Δες και Rhodes 2014, 229-230, ο οποίος σημειώνει και τα δύο ενδεχόμενα.

[5] Ο Gomme 1972, 225-226, σημειώνει ότι θεωρητικά όλα τα μέλη της αθηναϊκής ηγεμονίας ήταν αυτόνομα. Η Αθήνα, προσθέτει, μπορούσε να χρησιμοποιεί τον όρο σε επίσημες συνθήκες και σε ανεπίσημες υποσχέσεις και να τον ερμηνεύει, ανάλογα με τα συμφέροντά της. Στην πραγματικότητα, επισημαίνει ωστόσο, ο όρος αφορούσε στα μέλη της αθηναϊκής ηγεμονίας που δεν ήταν υποταγμένα στην Αθήνα και διατηρούσαν το ναυτικό τους, όπως η Μυτιλήνη και η Χίος.

Τότε οι Λακεδαιμόνιοι αναγκάζονται να συγκαλέσουν συνέλευση[1], κατά την οποία κάθε συμμαχική τους πόλη και όποιος άλλος το επιθυμούσε[2] είχε την ευκαιρία να εκφράσει τα παράπονά του εναντίον των Αθηναίων. Ανάμεσα σε αυτούς που εκθέτουν τα παράπονά τους είναι και οι Μεγαρείς, επειδή οι Αθηναίοι τους είχαν αποκλείσει από τα λιμάνια της ηγεμονίας τους και από την αθηναϊκή αγορά *παρὰ τὰς σπονδάς*[3] (1.67.3-4). Τελευταίοι, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, λαμβάνουν το λόγο οι Κορίνθιοι[4] *καὶ τοὺς ἄλλους ἐάσαντες πρῶτον παροξῦναι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπεῖπον τοιάδε*[5] (1.67.5). Οι Κορίνθιοι στο λόγο τους (1.68-71) τονίζουν ότι οι Αθηναίοι πρέπει να τιμωρηθούν για τις αδικίες τους[6] και υποστηρίζουν την άμεση έναρξη του πολέμου εναντίον της αθηναϊκής ηγεμονίας.

---

[1] Σύμφωνα με τους de Ste. Croix. 1972, 201, Gomme 1972, 226, Kagan (Kagan 1969, 286-287, Kagan 1991, 211, Kagan 1995, 52), Hornblower 1991, 110, 132, και Rhodes 2014, 229, πρόκειται για μία τακτική συνάντηση της σπαρτιατικής απέλλας, και όχι για την επίσημη συνεδρίαση της πελοποννησιακής συμμαχίας που θα συγκληθεί αργότερα. Πρβλ. 1.119-125. Η σπαρτιατική απέλλα περιελάμβανε όλους τους πολίτες (άνω των 30 ετών) και σε αυτήν εκφράζονταν οι εισηγήσεις, λαμβάνονταν οι πληροφορίες ξένων απεσταλμένων και ακολουθούσε η συζήτησή τους. Σύμφωνα με τον de Ste. Croix. 1972, 202-203, η Σπάρτη δε μπορούσε να συγκαλέσει συνέλευση της συμμαχίας της, χωρίς να έχει η ίδια λάβει απόφαση.

[2] Ο Hornblower 1991, 110, θεωρεί ότι η πρόσκληση θα έγινε μέσω των Ολυμπιακών αγώνων του 432 π.Χ. Ο Rhodes 2014, 230, το αμφισβητεί.

[3] Πρβλ. 1.139.1-2. Τα Μέγαρα ήταν συμμαχική πόλη των Πελοποννησίων, που αποστάτησαν λόγω πολεμικών διαφορών τους με τους Κορινθίους, προσχωρώντας στην αθηναϊκή ηγεμονία (πρβλ. 1.103.4), και έπειτα προσπαθούσαν να αποστατήσουν και από την αθηναϊκή ηγεμονία. Πρβλ. 1.114.1-1.115.1. Ο ιστορικός παραλείπει να αναφερθεί με λεπτομέρειες στο Μεγαρικό ψήφισμα. Ο de Ste. Croix 1972, 257-258, σημειώνει ότι πρόκειται για μικρής σημασίας ζήτημα, το οποίο η Σπάρτη έξυπνα επέλεξε ως μέρος της προπαγάνδας της, για να αναγκάσει την Αθήνα να υποκύψει, γι' αυτό και ο ιστορικός δεν αναφέρεται εκτενώς σε αυτό. Για το Μεγαρικό ψήφισμα δες de Ste. Croix 1972, 225-289. Ο Connor 1984, 39 και υποσ. 41, εξηγεί επίσης την παράλειψη, ως προσπάθεια του ιστορικού να διορθώσει την απλοϊκή άποψη, ότι ο πόλεμος άρχισε εξαιτίας αυτού του ψηφίσματος και λόγω της άρνησης του Περικλή να το ανακαλέσει. Ο Rood 1998, 213-215, θεωρεί ότι δίνεται μεγαλύτερη σημασία στα επεισόδια της Κέρκυρας και της Ποτίδαιας σε σχέση με αυτά των Μεγάρων και της Αίγινας, λόγω της εμπλοκής της Κορίνθου και της μετέπειτα απειλής που αυτή συνιστούσε για τη σπαρτιατική σταθερότητα. Ο ιστορικός, συμπληρώνει, θα θεωρούσε λιγότερο σημαντικά τα επεισόδια των Μεγάρων και της Αίγινας. Ο Rhodes (Rhodes 1987, 161-165, Rhodes 2014, 229-230) σημειώνει τη δυσανάλογη αναφορά στα επεισόδια και επισημαίνει ότι η πράξη της Αθήνας δεν αποτελούσε παραβίαση της Τριαντάχρονης ειρήνης, αφού όταν είχε υπογραφεί η συνθήκη κανείς δε μπορούσε να προβλέψει μία τέτοια δράση, ώστε να την απαγορεύσει. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο ιστορικός ως Αθηναίος δίνει έμφαση στα επεισόδια, στα οποία η Αθήνα ήταν προσεκτική στο να μην παραβιάσει τη συνθήκη ειρήνης, αλλά αποφεύγει να αναφερθεί με λεπτομέρειες στα άλλα, όπου η ενοχή της Αθήνας ήταν πιο φανερή.

[4] Οι Κορίνθιοι είχαν άμεση εμπλοκή στα προηγούμενα επεισόδια. Όπως αναφέρει ο ιστορικός, οι Κορίνθιοι αισθάνονταν μίσος προς τους Αθηναίους, επειδή με τις ενέργειες τους έθιγαν τα ζωτικά συμφέροντά τους: *καὶ Κορινθίοις μὲν οὐχ ἥκιστα ἀπὸ τοῦδε τὸ σφοδρὸν μῖσος ἤρξατο πρῶτον ἐς Ἀθηναίους γενέσθαι* (1.103.4). Οι Αθηναίοι είχαν εξ αρχής αντιληφθεί την εχθρότητα των Κορινθίων, γι' αυτό είχαν λάβει προληπτικά μέτρα στην Ποτίδαια πριν από την αποστασία της. Πρβλ. *ὑποτοπήσαντες τὴν ἔχθραν αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι* (1.56.2), *οἵ τε γὰρ Κορίνθιοι φανερῶς ἤδη διάφοροι ἦσαν* (1.57.2). Ο Rhodes 1987, 163, εξηγεί ότι δίνεται τόση έμφαση στην Κόρινθο, επειδή αποτελούσε το ισχυρότερο μέλος της πελοποννησιακής συμμαχίας μετά από τη Σπάρτη και ήταν η μόνη πόλη που μπορούσε να ενεργήσει αψηφώντας την αρχηγό της συμμαχίας και ασκώντας πίεση σε αυτήν.

[5] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 107, αυτό το συμβούλιο είναι μοναδικό στην *Ιστορία*, επειδή περιλαμβάνει τέσσερις λόγους αντί έναν ή δύο, όπως συνηθιζόταν. Το γεγονός αυτό, προσθέτει, επιτρέπει στο Θουκυδίδη να εκθέσει μία κορινθιακή, μία αθηναϊκή και δύο σπαρτιατικές απόψεις, δείχνοντας ότι επρόκειτο για μία συνειδητή απόφαση που σηματοδοτούσε την κρισιμότητα της στιγμής, καθώς επέκειτο ένας ευρείας κλίμακας πόλεμος. Ο Hornblower καταγράφει ως εξαίρεση την αθηναϊκή συνέλευση πριν από τη Σικελική εκστρατεία, στην οποία περιλαμβάνονται τρεις λόγοι (6.9-23). Πρβλ. το κεφάλαιο 2.20.

[6] Όπως επισημαίνει, ωστόσο, ο Cogan 1981, 24, οι Κορίνθιοι αναφέρονται ελάχιστα στα προηγούμενα γεγονότα που αφορούσαν στην Κέρκυρα και στην Ποτίδαια. Όμοια, ο Kagan 1995, 52-53, επισημαίνει ότι οι ομιλητές αποφεύγουν να αναφερθούν σε συγκεκριμένα περιστατικά, γνωρίζοντας ότι οι Κορίνθιοι είχαν

Οι Κορίνθιοι αρχίζουν αμέσως την επίθεση εναντίον των Σπαρτιατών, λέγοντας ότι η εμπιστοσύνη που διακρίνει τους Λακεδαιμονίους στις εσωτερικές τους υποθέσεις τους καθιστά καχύποπτους και επομένως αμαθείς στις εξωτερικές τους συναναστροφές[1].

> ***Τὸ πιστὸν***[2] *ὑμᾶς, ὦ Λακεδαιμόνιοι,* ***τῆς καθ' ὑμᾶς αὐτοὺς πολιτείας καὶ ὁμιλίας ἀπιστοτέρους***[3] *ἐς τοὺς ἄλλους, ἤν τι λέγωμεν, καθίστησιν· καὶ ἀπ' αὐτοῦ* ***σωφροσύνην***[4] ***μὲν*** *ἔχετε,* ***ἀμαθίᾳ δὲ*** *<u>πλέονι</u>* ***πρὸς τὰ ἔξω πράγματα*** *χρῆσθε* (1.68.1).

Η πρώτη κιόλας λέξη του λόγου εντάσσεται στο αντιθετικό σχήμα, γεγονός που προετοιμάζει τον αναγνώστη για την ευρεία χρήση του σχήματος στο λόγο. Εντοπίζονται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πίστη ≠ απιστία (*τὸ πιστόν* ≠ *ἀπιστοτέρους*) και φρόνηση / γνώση ≠ άγνοια (*σωφροσύνην* ≠ *ἀμαθίᾳ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Γενικά, οι Κορίνθιοι έχουν την τάση να διαχωρίζουν τα δύο μέρη των αντιθέσεων που χρησιμοποιούν μέσω αυτών των μορίων, ώστε να τις καθιστούν πιο εύληπτες. Παρόλο που οι έννοιες φαίνονται ισοδύναμες, οι ομιλητές τονίζουν τη σπαρτιατική αμάθια μέσω του επιθέτου *πλέονι*. Παρατηρείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εσωτερικό ≠ εξωτερικό (*τῆς καθ' ὑμᾶς αὐτοὺς πολιτείας καὶ ὁμιλίας ≠ πρὸς τὰ ἔξω πράγματα*).

Οι Κορίνθιοι ομιλητές αναφέρουν ότι πολλές φορές στο παρελθόν είχαν εκφράσει τα παράπονά τους λόγω των αδικιών που υφίσταντο από τους Αθηναίους, αλλά αυτά εκλαμβάνονταν από τους Σπαρτιάτες ως ιδιωτικά συμφέροντα. Οι Σπαρτιάτες, συμπληρώνουν, αναγκάστηκαν να συγκαλέσουν τη συνέλευση αυτή, στην οποία οι Κορίνθιοι έχουν το δικαίωμα περισσότερο από κάθε άλλη συμμαχική πόλη να μιλήσουν.

> *πολλάκις γὰρ προαγορευόντων ἡμῶν ἃ ἐμέλλομεν ὑπὸ Ἀθηναίων* ***βλάπτεσθαι, οὐ περὶ ὧν ἐδιδάσκομεν ἑκάστοτε τὴν μάθησιν ἐποιεῖσθε, ἀλλὰ τῶν λεγόντων μᾶλλον ὑπενοεῖτε*** *ὡς ἕνεκα τῶν αὐτοῖς ἰδίᾳ διαφόρων* ***λέγουσιν****· καὶ δι' αὐτὸ* ***οὐ πρὶν πάσχειν,***

ενεργήσει αντίθετα προς τη βούληση των Σπαρτιατών. Η Debnar 2001, 34, παρατηρεί επίσης ότι οι Κορίνθιοι στο λόγο τους αγνοούν τελείως την Τριαντάχρονη ειρήνη.

[1] Ο Τσακμάκης 2014, 45, παρατηρεί ότι ήδη από τον πρώτο τους λόγο (1.37-43) οι Κορίνθιοι δείχνουν την αυτοπεποίθησή τους, γεγονός που συνάδει με τον ηγεμονικό ρόλο τους στο πρώτο βιβλίο και την αποφασιστική έκκλησή τους για στρατιωτική δράση, ενώ δικαιολογεί και τις ανηλεείς επικρίσεις τους εναντίον της σπαρτιατικής διστακτικότητας.

[2] Όροι με τη ρίζα *πιστ-* διατρέχουν όλη τη δημηγορία: *τὸ πιστόν* (1.68.1), *ἀπιστοτέρους* (1.68.1), *ἐπιστάμεθα* (1.69.3), *ἐπιστάμενοι* (1.69.5), *πιστεῦσαι* (1.69.5, 1.70.3). Δες και Debnar 2001, 42-43 και υποσ. 37, η οποία αναφέρει ότι η έννοια της «εμπιστοσύνης» ήταν σημαντική για τους Σπαρτιάτες. Εκτός από αυτό το λόγο, τέτοιοι όροι εμφανίζονται και στο λόγο των Μυτιληναίων (*πιστούς* (3.10.6), *πιστόν* (3.11.1), *πιστή* (3.12.1), *πίστιν* (3.12.1)) και στο λόγο των Πλαταιέων (*πιστεύσαντες* (3.53.1, 3.59.3), *πίστεως* (3.59.4)). Η εμπιστοσύνη των Σπαρτιατών, όπως αναφέρει η Debnar, τους έδινε αυτοπεποίθηση όσον αφορά στη στρατιωτική τους υπεροχή και αποτελούσε αιτία αυτοεπαίνου τους.

[3] Το επίθετο *ἀπιστοτέρους* αναφέρεται, σύμφωνα με τον Gomme 1972, 162 και 227, στη δυσπιστία που επέδειξε η Σπάρτη, όταν προσέφερε μόνο ηθική υποστήριξη στην Κέρκυρα το 435 π.Χ. και προτίμησε την επιδιαιτησία από την ανοικτή ρήξη (1.28.1).

[4] Η έννοια της «σωφροσύνης» συνδεόταν κυρίως με τη Σπάρτη. Δες και Rhodes 2014, 231. Η Debnar 2001, 33, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι φροντίζουν να εξασφαλίσουν την εύνοια του ακροατηρίου τους.

ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ ἔργῳ ἐσμέν*, τοὺς ξυμμάχους τούσδε παρεκαλέσατε, ἐν οἷς προσήκει ἡμᾶς* ***οὐχ ἥκιστα εἰπεῖν****, ὅσῳ καὶ* ***μέγιστα*** *ἐγκλήματα ἔχομεν,* ***ὑπὸ μὲν Ἀθηναίων*** *ὑβριζόμενοι*[1]*,* ***ὑπὸ δὲ ὑμῶν*** *ἀμελούμενοι* (1.68.2).

Η σύνδεση αυτής της περιόδου με την προηγούμενη επιτυγχάνεται μέσω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους άγνοια ≠ γνώση (*ἀμαθίᾳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν μάθησιν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην πρώτη περίοδο του λόγου. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*βλάπτεσθαι ≠ ἐποιεῖσθε, ἐποιεῖσθε ≠ πάσχειν*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄, λόγος ≠ έργον (*λέγουσιν ≠ ἐν τῷ ἔργῳ, ἐν τῷ ἔργῳ ≠ εἰπεῖν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], και αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ὑπενοεῖτε ≠ ἐσμέν*). Χρησιμοποιούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἥκιστα, οὐχ ἥκιστα εἰπεῖν ≠* [*ἀλλὰ πλεῖστα*]), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], και μικρό ≠ μεγάλο[4] (*ἥκιστα ≠ μέγιστα*). Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρὶν ≠ ἐπειδὴ ἐν τῷ ἔργῳ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Με αυτό τον τρόπο προτάσσεται ο όρος «πριν», για να δηλωθεί ότι οι Σπαρτιάτες δρουν κατόπιν εορτής. Παρατηρείται και η επίσης πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών (*ὑπὸ Ἀθηναίων ≠ ὑπὸ ὑμῶν*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες αποτελούν τους κύριους αντιπάλους του πολέμου, επομένως συνθέτουν δύο αντίθετους πόλους, των οποίων η αντιπαράθεση θα κορυφωθεί πιο κάτω (δες 1.70.2-1.70.4). Η συντακτική παραλληλία των δύο μερών και το αντιθετικό τους νόημα ολοκληρώνεται με τη χρήση των μετοχών *ὑβριζόμενοι* - *ἀμελούμενοι* που δημιουργούν ομοιοτέλευτον. Η αντίθεση ενισχύεται μέσω αυτών των μετοχών, καθώς η κατηγορία που στρέφεται εναντίον των Αθηναίων (*ὑβριζόμενοι*) μπορεί να γίνει αποδεκτή, αφού οι Αθηναίοι είναι εχθροί των Κορινθίων, ενώ αντίθετα η αδιαφορία των Σπαρτιατών προς τους συμμάχους τους (*ἀμελούμενοι*) δε μπορεί να δικαιολογηθεί. Η αδιαφορία και η αναβλητικότητα των Σπαρτιατών αποτελούν το κύριο θέμα του λόγου και αυτά τα

[1] Σύμφωνα με τον Kagan 1969 289, οι Αθηναίοι στην πραγματικότητα δεν είχαν κάνει τίποτα αντίθετο με τη συμφωνία ειρήνης. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 127.
[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43.
[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.42.3.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

χαρακτηριστικά προβάλλουν και οι αντιθέσεις που χρησιμοποιούν οι ομιλητές[1]. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ περὶ ὧν ἐδιδάσκομεν ἑκάστοτε τὴν μάθησιν ἐποιεῖσθε ≠ ἀλλὰ τῶν λεγόντων μᾶλλον ὑπενοεῖτε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής λόγω της παρουσίας του επιρρήματος *μᾶλλον*. Έτσι το αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* χάνει την ισχυρή αντιθετική του σημασία και η έντονη κριτική που ασκούν οι Κορίνθιοι, επειδή οι Σπαρτιάτες δεν είχαν λάβει υπόψην τους τις προηγούμενες προειδοποιήσεις τους, καθώς τις απέδιδαν στα ιδιωτικά συμφέροντα των Κορινθίων, περιορίζεται κάπως.

Ακολούθως, οι Κορίνθιοι ομιλητές αναφέρουν ότι οι αδικίες των Αθηναίων εναντίον των Ελλήνων και ιδιαίτερα εναντίον των συμμάχων των Πελλοποννησίων είναι φανερές. Σημειώνουν επίσης ότι οι Αθηναίοι έχουν ήδη προετοιμαστεί για ενδεχόμενο πόλεμο.

> *Καὶ* ***εἰ μὲν ἀφανεῖς***[2] *που ὄντες* ***ἠδίκουν*** *τὴν Ἑλλάδα,* ***διδασκαλίας***[3] ***ἂν*** *ὡς οὐκ εἰδόσι* ***προσέδει· νῦν δὲ τί δεῖ μακρηγορεῖν***[4]*, ὧν τοὺς μὲν δεδουλωμένους* ***ὁρᾶτε,*** *τοῖς δὲ ἐπιβουλεύοντας αὐτούς, καὶ οὐχ* ***ἥκιστα*** *τοῖς ἡμετέροις ξυμμάχοις*[5]*, καὶ* ***ἐκ πολλοῦ*** *προπαρεσκευασμένους,* ***εἴ ποτε ἄρα πολεμήσονται;*** (1.68.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό (*μέγιστα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἥκιστα*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ἐσμέν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀφανεῖς*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η παρόμοιας σημασίας σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μη πραγματικό ≠ πραγματικό (*εἰ ἠδίκουν, διδασκαλίας ἂν προσέδει ≠ νῦν τί δεῖ μακρηγορεῖν;*), η οποία δημιουργείται με τη χρήση ενός υποθετικού λόγου, που εκφέρεται με ρήματα σε ιστορικό χρόνο, και του χρονικού επιρρήματος *νῦν* που, σε συνδυασμό με ρήματα σε χρόνο ενεστώτα, αναφέρεται σε μία πραγματική κατάσταση. Αξίζει να σημειωθεί και πάλι η χρήση των μορίων *μέν… δὲ* για το διαχωρισμό των δύο μερών της αντίθεσης. Δημιουργείται επίσης και το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης των ομιλητών: *τι δεῖ*

[1] Ο Hammond 2009, 493, παρατηρεί ότι ο λόγος των Κορινθίων εισάγει την αντίθεση ανάμεσα στη βραδύτητα και το συντηρητισμό των Σπαρτιατών και στην ενεργητικότητα και την επινοητικότητα των Αθηναίων που διατρέχει όλη την *Ιστορία*.

[2] Σύμφωνα με την Debnar 1996, 99, το επίθετο αυτό υπονοεί ότι οι αδικίες των Αθηναίων είναι εμφανείς.

[3] Οι Κορίνθιοι αναλαμβάνουν και πάλι το ρόλο του «διδασκάλου» το 421 π.Χ. Πρβλ. 5.30.1.

[4] Ο Hornblower 1991, 112 παρατηρεί ότι ο όρος *μακρηγορεῖν* χρησιμοποείται και στο 2.36.4 στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή και στο 4.59.2 στο λόγο του Ερμοκράτη. Οι δύο ομιλητές, όπως και οι Κορίνθιοι σε αυτό το λόγο, σύμφωνα με το Hornblower, συνδυάζουν τον όρο με τη φράση *ἐν εἰδόσι*, εννοώντας ότι εκείνοι που γνωρίζουν τα γεγονότα δε χρειάζονται μακροσκελείς λόγους. Η Debnar 1996, 99, παρατηρεί ότι οι ομιλητές γνωρίζουν τη σπαρτιατική καχυποψία προς τους μακροσκελείς λόγους.

[5] Σύμφωνα με το Marchant 1898, 263, η φράση *ἡμετέροις ξυμμάχοις* αναφέρεται ίσως στην Ποτίδαια, η οποία, ωστόσο, δεν ήταν σύμμαχος της Κορίνθου, αλλά της Αθήνας. Πρβλ. 1.56.

μακρηγορεῖν; και της εννοούμενης απάντησής της: *ἀλλ᾽ οὐ δεῖ*. Εντοπίζονται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ (*ἥκιστα ≠ ἐκ πολλοῦ*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αόρατο ≠ ορατό (*ἀφανεῖς ≠ ὁρᾶτε*[1]), σχετική με τις προηγούμενες αντιθέσεις που αναφέρονταν στην «πραγματικότητα». Με τη χρήση σημασιολογικά παρόμοιων αντιθέσεων αποφεύγονται τα συνεχή αντιθετικά μοτίβα· οι έννοιες, ωστόσο, που θέλουν να τονίσουν οι ομιλητές προβάλλονται και πάλι, μέσω παρόμοιας σημασίας όρων που εμπλέκονται σε αντιθέσεις.

Οι Κορίνθιοι δίνουν στη συνέχεια παραδείγματα της άδικης συμπεριφοράς των Αθηναίων προς περιοχές που θα ήταν χρήσιμες στους Πελοποννησίους.

> ***οὐ*** *γὰρ* ***ἂν*** *Κέρκυράν τε ὑπολαβόντες βίᾳ ἡμῶν* ***εἶχον***[2] ***καὶ*** *Ποτείδαιαν* ***ἐπολιόρκουν,*** *ὧν τὸ μὲν ἐπικαιρότατον χωρίον πρὸς τὰ ἐπὶ Θρᾴκης ἀποχρῆσθαι, ἡ δὲ ναυτικὸν*[3] *ἂν μέγιστον παρέσχε τοῖς Πελοποννησίοις* (1.68.4).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες αβέβαιο / βέβαιο ≠ πραγματικό (*εἴ ποτε ἄρα πολεμήσονται;* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ οὐ γὰρ ἂν εἶχον καὶ ἐπολιόρκουν*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στα παραδείγματα των ομιλητών το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί, ενώ η χρήση των μορίων *μέν… δὲ* βοηθεί στο διαχωρισμό τους και όχι στην αντιδιαστολή τους.

Σύμφωνα με τους ομιλητές, η ευθύνη για την ενδυνάμωση των Αθηναίων πέφτει αποκλειστικά στους ώμους των Σπαρτιατών εξαιτίας της αδιαφορίας που είχαν επιδείξει[4], παρόλο που θέλουν να παρουσιάζονται ως ελευθερωτές της Ελλάδας[5].

---

[1] Όπως παρατηρεί η Debnar 1996, 99, το ρήμα διατηρεί την οπτική και διανοητική του σημασία.

[2] Στην πραγματικότητα η ίδια η Κέρκυρα είχε προσεγγίσει τους Αθηναίους, για να την βοηθήσουν Πρβλ. 1.31.2. Δες και Rhodes 2014, 231.

[3] Πρόκειται για τη μόνη αναφορά στο ναυτικό στο λόγο των Κορινθίων. Δες όμως τον επόμενο λόγο των Αθηναίων (1.73-78) τη συχνή αναφορά στο θέμα του ναυτικού.

[4] Ο Brunt 1965, 257-258, 278, πιστεύει ότι οι κατηγορίες εναντίον των Σπαρτιατών για εφησυχασμό ήταν υπερβολικές, αφού αρχικά οι σχέσεις τους με τους Αθηναίους ήταν καλές, οπότε ήταν φυσικό οι Σπαρτιάτες να αναθέσουν τη συνέχιση του αγώνα εναντίον των Περσών στους Αθηναίους και αργότερα να μην εμπλακούν σε διαμάχη λόγω των εσωτερικών τους προβλημάτων· κάτι που παραδέχεται και ο ίδιος ο ιστορικός. Πρβλ. 1.118.2. Ο Kagan 1995, 20-21, 27-28, θεωρεί επίσης ότι η κριτική των συμμάχων της Σπάρτης ήταν αδικαιολόγητη, αφού στα πρώτα χρόνια μετά από την εκδίωξη των Περσών η ανάμνηση της συνεργασίας Αθήνας – Σπάρτης δεν ευνοούσε τη μεταξύ τους διαμάχη, ενώ αργότερα η Σπάρτη είχε να αντιμετωπίσει πολλά εσωτερικά προβλήματα. Επιπλέον, προσθέτει, η κύρια αιτία της συγκράτησης των Σπαρτιατών ήταν ο φόβος τους για τυχόν επανάσταση των ειλώτων. Πρβλ. 4.80.3. Όταν πλέον η Αθήνα είχε κραταιωθεί, συμπληρώνει, οι Σπαρτιάτες, δε μπορούσαν πλέον να την αντιμετωπίσουν. Όμοια ο Connor 1984, 46, παρατηρεί ότι μέσα από την αφήγηση της Πεντηκονταετίας οι Σπαρτιάτες παρουσιάζονται να γνωρίζουν την αυξανόμενη αθηναϊκή δύναμη και να είναι πρόθυμοι να δράσουν, αλλά να εμποδίζονται λόγω του προβλήματος των ειλώτων. Ο Salmon 1984, 299, υποστηρίζει επίσης ότι οι κατηγορίες των Κορινθίων για αδράνεια των Σπαρτιατών στο παρελθόν δύσκολα θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν με βάση τη λογική, αλλά στοχεύουν, επισημαίνει, στο να ενεργοποιήσουν τα συναισθήματα των Σπαρτιατών. Και ο Rhodes 2014, 232, σημειώνει ότι οι Κορίνθιοι ήταν λίγο υπερβολικοί στις κατηγορίες τους σχετικά με την απροθυμία των Σπαρτιατών.

[5] Πρόκειται για συχνό ισχυρισμό των Σπαρτιατών στην *Ιστορία.* Πρβλ. 2.8.4, 8.46.3.

καὶ τῶνδε ὑμεῖς αἴτιοι, τό τε ***πρῶτον*** *ἐάσαντες αὐτοὺς τὴν πόλιν μετὰ τὰ Μηδικὰ κρατῦναι καὶ* ***ὕστερον*** *τὰ μακρὰ στῆσαι τείχη*[1]*, ἐς τόδε τε αἰεὶ ἀποστεροῦντες* ***οὐ μόνον τοὺς ὑπ' ἐκείνων δεδουλωμένους ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑμετέρους ἤδη ξυμμάχους· οὐ*** *γὰρ* ***ὁ δουλωσάμενος, ἀλλ' ὁ δυνάμενος μὲν παῦσαι, περιορῶν δὲ*** *ἀληθέστερον αὐτὸ δρᾷ, εἴπερ καὶ τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀρετῆς ὡς* ***ἐλευθερῶν*** *τὴν Ἑλλάδα φέρεται* (1.69.1).

Οι ομιλητές διαχωρίζουν χρονικά την πορεία της αφήγησής τους μέσω επιρρημάτων που δημιουργούν την πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πρώτα ≠ ύστερα (*πρῶτον ≠ ὕστερον*). Στην περίοδο κυριαρχεί η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία[2], η οποία εμφανίζεται για πρώτη φορά σε δημηγορία της *Ιστορίας* και μέσω της οποίας σχηματίζεται το πρώτο αντιθετικό μοτίβο του λόγου (*τοὺς δεδουλωμένους ≠ ἐλευθερίας, ἐλευθερίας ≠ ὁ δουλωσάμενος, ὁ δουλωσάμενος ≠ ἐλευθερῶν*). Στην πρώτη περίπτωση η αντίθεση προβάλλεται μέσω του συνδυασμού της με το οξύμωρον σχήμα. Ενώ το ουσιαστικό *ἐλευθερίας* θα έπρεπε να βρισκόταν κανονικά δίπλα από τη μετοχή *ἀποστεροῦντες*, από την οποία εξαρτάται συντακτικά, τοποθετείται δίπλα από τη μετοχή *δεδουλωμένους*, για να καταστήσει πιο εμφανή την αντίθεση. Εντοπίζονται ακόμη οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐ μόνον τοὺς ὑπ' ἐκείνων δεδουλωμένους ἐλευθερίας ≠ ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑμετέρους ἤδη ξυμμάχους*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης[3], για να τονιστούν οι αδικίες των Αθηναίων σε βάρος των συμμάχων των Πελοποννησίων, *οὐκ ὁ δουλωσάμενος ≠ ἀλλ' ὁ δυνάμενος μὲν παῦσαι περιορῶν δέ,* της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι με άρνηση και το μόριο *ἀλλά,* σχηματίζοντας αυτή τη φορά αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Στο δεύτερο μέρος της τελευταίας συντακτικής αντίθεσης εντοπίζεται μία επιπλέον αντίθεση, της οποίας τα μέλη χωρίζονται μέσω των μορίων *μέν… δέ.* Πρόκειται για τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση, η οποία παρατηρείται αρκετές φορές στην περίοδο (*ἐάσαντες ≠ ὁ δυνάμενος παῦσαι, ὁ δυνάμενος παῦσαι ≠ περιορῶν, περιορῶν ≠ δρᾷ*), δημιουργώντας ένα επιπλέον αντιθετικό μοτίβο[4].

[1] Πρβλ. 1.89.3-1.93.1, όπου οι Σπαρτιάτες περιγράφονται να προσπαθούν μάταια να εμποδίσουν την ανοικοδόμηση των τειχών της Αθήνας λόγω της παρέμβασης του Θεμιστοκλή και της καθυστέρησής τους. Σύμφωνα με τον Kitto 1966, 323, η αφήγηση της ανοικοδόμησης των τειχών της Αθήνας επιβεβαιώνει τις κατηγορίες των Κορινθίων.

[2] Πρόκειται για σημαντική αντίθεση, αφού οι Σπαρτιάτες, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ήθελαν να παρουσιάζονται ως ελευθερωτές της Ελλάδας. Δες και Debnar 1996, 107 υποσ. 60, η οποία επισημαίνει τη σωστή τακτική των Κορινθίων.

[3] Αυτό το είδος συντακτικής αντίθεσης εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43 (2 φορές).

[4] Όπως σημειώνει ο Rhodes 2014, 231, η διστακτικότητα των Σπαρτιατών αποτελεί την αιτία για τα παράπονα των Κορινθίων. Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43.

Οι Κορίνθιοι θεωρούν ότι καθυστέρησε να συγκληθεί η συνέλευση των συμμάχων και δεν οφείλουν πλέον να εξετάσουν, κατά πόσο αδικούνται οι σύμμαχοι της Σπάρτης, αλλά πώς θα μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους.

> *μόλις δὲ <u>νῦν</u> γε ξυνήλθομεν καὶ οὐδὲ <u>νῦν</u> ἐπὶ φανεροῖς. χρῆν γὰρ* ***οὐκ εἰ ἀδικούμεθα ἔτι σκοπεῖν, ἀλλὰ καθ' ὅ τι ἀμυνούμεθα· οἱ*** *γὰρ* ***δρῶντες βεβουλευμένοι πρὸς οὐ διεγνωκότας ἤδη καὶ οὐ μέλλοντες***[1] ***ἐπέρχονται*** (1.69.2).

Στην αρχή της περιόδου το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη του επιρρήματος *νῦν* περιορίζει το σχήμα της αντίθεσης. Ακολουθεί η συντακτική αντίθεση: *οὐκ εἰ ἀδικούμεθα ἔτι σκοπεῖν ≠ ἀλλὰ καθ' ὅτι ἀμυνούμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Η αντίθεση προβάλλεται μέσω των ρημάτων *ἀδικούμεθα* - *ἀμυνούμεθα* που χαρακτηρίζονται από ισόκωλον και ομοιοτέλευτον. Ακολουθεί η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών, οι οποίοι, ωστόσο, δεν κατονομάζονται (*οἱ δρῶντες βεβουλευμένοι ≠ πρὸς οὐ διεγνωκότας, πρὸς οὐ διεγνωκότας ≠ καὶ οὐ μέλλοντες*). Η αντίθεση αυτή δημιουργεί άλλο ένα κεντρικό αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η αντιπαραβολή Αθηναίων και Σπαρτιατών επιτυγχάνεται με όρους που σχετίζονται με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια, η οποία εντοπίζεται στις μετοχές που αναφέρονται στους Αθηναίους (*οἱ δρῶντες ≠ μέλλοντες*), συνεχίζοντας το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τους Αθηναίους χρησιμοποιούνται δύο μετοχές σε πτώση ονομαστική που περιβάλλουν τη μετοχή σε πτώση αιτιατική που αναφέρεται στους Σπαρτιάτες. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμυνούμεθα ≠ ἐπέρχονται*). Το πρώτο ρήμα αναφέρεται στους Πελοποννησίους, ενώ το δεύτερο στους Αθηναίους, με σκοπό να τονιστούν οι επιθετικές τους ενέργειες.

Οι ομιλητές δηλώνουν ότι είναι γνωστός ο τρόπος με τον οποίο δρουν οι Αθηναίοι, οι οποίοι παίρνουν θάρρος όσο θεωρούν ότι ενεργούν απαρατήρητοι, ενώ θα

[1] Το ρήμα *μέλλω* σε διάφορους τύπους επαναλαμβάνεται συχνά σε αυτό το λόγο, αφού η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια είναι κεντρική και το ρήμα αυτό ανήκει στο σημασιολογικό πεδίο της «αδράνειας». Πρβλ. *ἐμέλλομεν* (1.68.2), *ἀμελούμενοι* (1.68.2), *μέλλοντες* (1.69.2), *τῇ μελλήσει* (1.69.4), *πρὸς μελλητάς* (1.70.4), *πρὸς τὰ μέλλοντα* (1.70.7), *διαμέλλετε* (1.71.1). Το ρήμα αυτό χρησιμοποιείται και στους άλλους λόγους που εκφωνούνται στο πλαίσιο αυτής της συνέλευσης. Πρβλ. 1.84.1, 1.86.2. Ο Hornblower 1991, 113, 115, 128, 131, παρατηρεί ότι το ρήμα *μέλλω* αποτελεί λέξη – κλειδί σε αυτούς τους λόγους, αφού και οι τέσσερις λόγοι είναι στην πραγματικότητα υφολογικά και ιδεολογικά συναφείς. Ο Luginbill 1990, 102, επισημαίνει ότι το ρήμα *μέλλω* και παράγωγά του αποτελεί χαρακτηριστικό όρο που αναφέρεται στο σπαρτιατικό χαρακτήρα.

αποθρασυνθούν τελείως, όταν καταλάβουν ότι οι Σπαρτιάτες γνωρίζουν τις ενέργειές τους και αδιαφορούν[1].

> *καὶ* ***ἐπιστάμεθα*** *οἵᾳ ὁδῷ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὅτι κατ' ὀλίγον* ***χωροῦσιν ἐπὶ τοὺς πέλας****. καὶ* ***λανθάνειν μὲν οἰόμενοι*** *διὰ τὸ ἀναίσθητον ὑμῶν* ***ἧσσον*** *θαρσοῦσι,* ***γνόντες δὲ εἰδότας περιορᾶν ἰσχυρῶς ἐγκείσονται*** (1.69.3).

Το αντιθετικό μοτίβο των σημασιολογικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο (*μέλλοντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *χωροῦσιν, χωροῦσιν ≠ περιορᾶν, περιορᾶν ≠ ἐγκείσονται*), διευκολύνοντας τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στι έννοιες φανερό ≠ κρυφό[2] (*ἐπὶ φανεροῖς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *λανθάνειν*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια (*ἐπιστάμεθα ≠ λανθάνειν οἰόμενοι, λανθάνειν οἰόμενοι ≠ γνόντες εἰδότας*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Το μέρος της «άγνοιας» τονίζεται και με τη χρήση του εμπρόθετου προσδιορισμού *διὰ τὸ ἀναίσθητον*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη δεύτερη περίπτωση στο κάθε μέρος της αντίθεσης χρησιμοποιούνται δύο συνώνυμοι όροι για τη δήλωση της «άγνοιας» και της «γνώσης» αντίστοιχα. Τα μέρη της αντίθεσης χωρίζονται κατά τη συνήθεια των ομιλητών μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον ≠ ἰσχυρῶς*[3]).

Οι Κορίνθιοι συνεχίζουν να κατηγορούν τους Σπαρτιάτες ότι παραμένουν αδρανείς και αποφασίζουν να δράσουν μόνο, όταν η δύναμη του εχθρού τους έχει ήδη αυξηθεί[4].

> ***ἡσυχάζετε*** *γὰρ* ***μόνοι*** ***Ἑλλήνων****, ὦ Λακεδαιμόνιοι,* ***οὐ τῇ δυνάμει τινά, ἀλλὰ τῇ μελλήσει ἀμυνόμενοι****, καὶ* ***μόνοι*** ***οὐκ ἀρχομένην τὴν αὔξησιν τῶν ἐχθρῶν, διπλασιουμένην δὲ καταλύοντες*** (1.69.4).

Το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου με τις σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια εκτείνεται και σε αυτή την περίοδο (*ἐγκείσονται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡσυχάζετε, ἡσυχάζετε ≠ τῇ δυνάμει, τῇ δυνάμει τινά ≠ τῇ μελλήσει, τῇ μελλήσει ≠ καταλύοντες*), συνδέοντας και πάλι τις διαδοχικές περιόδους του λόγου. Στην τρίτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται μέσω άρνησης και του αντιθετικού

[1] Οι ομιλητές, σύμφωνα με τον Cogan 1981, 22-23, παρουσιάζοντας το φιλόδοξο χαρακτήρα των Αθηναίων, προσπαθούν να ερμηνεύσουν τα μεμονωμένα περιστατικά που προηγήθηκαν ως γενική απειλή, που σύντομα θα στραφεί εναντίον όλης της Πελοποννήσου.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.37.3-4.

[3] Ο Ros 1938, 111, παρατηρεί τη χρήση συγκριτικού και θετικού βαθμού στο αντιθετικό ζεύγος.

[4] Σύμφωνα με τον Cartledge 1979, 231, η αύξηση της αθηναϊκής δύναμης επιβεβαιώνεται στο επεισόδιο της αποστασίας της Σάμου το 440/439 π.Χ, το οποίο περιγράφεται στο 1.115.2-117. Ο ίδιος σχολιάζει ότι, αφού ακόμη και η πιο ισχυρή από τις συμμάχους της Αθήνας δε μπορούσε να αντισταθεί πλέον στη δύναμή της, δε θα μπορούσε καμία άλλη σύμμαχός της να το κατορθώσει.

μορίου *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί και πάλι η λανθασμένη τάση των Σπαρτιατών να παραμένουν αδρανείς. Η μοναδικότητα των Σπαρτιατών σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες τονίζεται μέσω του σχήματος της αναφοράς με την επανάληψη του όρου *μόνοι*. Σχηματίζεται έτσι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ άλλων ανθρώπων (*μόνοι ≠ Ἑλλήνων, μόνοι ≠* [*Ἑλλήνων*]). Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση που λειτουργεί αντιθετικά, τονίζοντας την απομόνωση των Σπαρτιατών. Ακολουθεί η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἀρχομένην ≠ διπλασιουμένην δέ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα (*ἐπέρχονται* (στο 1.69.2) ≠ *ἀμυνόμενοι*) δημιουργεί συνοχή στο κείμενο και σχηματίζει ένα νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο που σχετίζεται με τη βασική αντιπαραβολή της δημηγορίας, καθώς οι Αθηναίοι ταυτίζονται με τις επιθετικές ενέργειες, ενώ οι Σπαρτιάτες με τις αμυντικές.

Οι Κορίνθιοι προειδοποιούν τους Σπαρτιάτες ότι οι Αθηναίοι δε βρίσκονται μακριά τους, όπως οι Πέρσες, οπότε δεν αρκεί να τηρούν μόνο αμυντική στάση. Αποδίδουν ακόμη την ήττα των Περσών και τις μέχρι τώρα επιτυχίες των Σπαρτιατών εναντίον των Αθηναίων στα λάθη των εχθρών τους[1].

> ***καίτοι ἐλέγεσθε ἀσφαλεῖς εἶναι****, ὧν ἄρα* ***ὁ λόγος τοῦ ἔργου*** *ἐκράτει. τόν τε γὰρ Μῆδον αὐτοὶ* ***ἴσμεν ἐκ περάτων γῆς πρότερον*** *ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον*[2] *ἐλθόντα ἢ τὰ παρ᾽ ὑμῶν ἀξίως προαπαντῆσαι, καὶ* ***νῦν*** *τοὺς Ἀθηναίους* ***οὐχ ἑκάς,*** *ὥσπερ ἐκεῖνον,* ***ἀλλ᾽ ἐγγὺς*** *ὄντας* ***περιορᾶτε****, καὶ* ***ἀντὶ τοῦ ἐπελθεῖν*** *αὐτοὶ* ***ἀμύνεσθαι*** *βούλεσθε μᾶλλον* ***ἐπιόντας,*** *καὶ* ***ἐς τύχας*** *πρὸς πολλῷ δυνατωτέρους ἀγωνιζόμενοι καταστῆναι,* ***ἐπιστάμενοι*** *καὶ τὸν βάρβαρον αὐτὸν περὶ αὑτῷ τὰ πλείω* ***σφαλέντα,*** *καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς Ἀθηναίους πολλὰ ἡμᾶς ἤδη* ***τοῖς ἁμαρτήμασιν αὐτῶν μᾶλλον ἢ τῇ ἀφ᾽ ὑμῶν τιμωρίᾳ περιγεγενημένους***[3]*, ἐπεὶ* ***αἵ*** *γε ὑμέτεραι* ***ἐλπίδες*** *ἤδη τινάς που καὶ ἀπαρασκεύους διὰ τὸ πιστεῦσαι* ***ἔφθειραν***[4] (1.69.5).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *καίτοι,* το οποίο είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.40.3-4: *μόνοι οὐκ ἀρχομένην τὴν αὔξησιν τῶν ἐχθρῶν, διπλασιουμένην δὲ καταλύοντες ≠ καίτοι ἐλέγεσθε*

[1] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 229, τα σφάλματα των Αθηναίων, που αναφέρουν οι ομιλητές, αφορούν στη βιασύνη που επέδειξαν οι Αθηναίοι πριν από τη μάχη της Κορώνειας και στην εκστρατεία τους στην Αίγυπτο.
[2] Οι Σπαρτιάτες έστειλαν δυνάμεις στην Πλάταια το 479 π.Χ., όταν η περσική δύναμη είχε ήδη φτάσει στα Μέγαρα, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι* 9.14. Δες και Rhodes 2014, 231.
[3] Πρβλ. 1.18.2 για μία πιο θετική εικόνα της δράσης των Σπαρτιατών στους Περσικούς πολέμους. Ο Rhodes 2014, 231, παρατηρεί ότι η δήλωση ήταν κατάλληλη για το επιχείρημα των Κορινθίων.
[4] Οι ελπίδες των συμμάχων που διαψεύστηκαν αφορούν, σύμφωνα με τον Gomme 1972, 229, στα επεισόδια στη Θάσο (1.101.1-2), στην Εύβοια (1.114) και στην Ποτίδαια (1.58.1).

ἀσφαλεῖς εἶναι. Λόγω της χρήσης του μορίου δημιουργείται ένσταση που ακυρώνει τη μέχρι τώρα διαδεδομένη άποψη για τους Σπαρτιάτες. Το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο με την επανάληψη της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*καταλύοντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περιορᾶτε, περιορᾶτε ≠ ἐπελθεῖν*), διευκολύνοντας τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Άλλο ένα αντιθετικό μοτίβο του λόγου συνεχίζεται επίσης στην περίοδο αυτή μέσω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμυνόμενοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀντὶ τοῦ ἐπελθεῖν, ἀντὶ τοῦ ἐπελθεῖν ≠ ἀμύνεσθαι, ἀμύνεσθαι ≠ ἐπιόντας*), διευκολύνοντας και πάλι τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Η αντιδιαστολή αυτών των όρων σχετίζεται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων, και προετοιμάζει τους αναγνώστες για τη συνεχή αντιπαράθεση των χαρακτηριστικών των δύο αντιπάλων που θα ακολουθήσει στην επόμενη παράγραφο του λόγου. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*ὁ λόγος ≠ τοῦ ἔργου*), της οποίας οι όροι βρίσκονται ο ένας δίπλα από τον άλλο (υπό μορφή οξύμωρου) και η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, λογική ≠ τύχη (*ἴσμεν ≠ ἐς τύχας, ἐς τύχας ≠ ἐπιστάμενοι*), της οποίας τα μέλη παρουσιάζονται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και λογική ≠ ελπίδα (*ἐπιστάμενοι ≠ ἐλπίδες*). Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ ήττα (*ἐκράτει ≠ σφαλέντα, σφαλέντα ≠ περιγεγενημένους*), η οποία επίσης παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και σωτηρία ≠ καταστροφή (*περιγεγενημένους ≠ ἔφθειραν*). Η τελευταία αντίθεση που είναι παρόμοιας σημασίας με την αντίθεση ανάμεσα στους όρους νίκη ≠ ήττα παρεμβάλλεται, με σκοπό να διασπάσει την προηγούμενη αντιθετική σειρά. Έτσι, οι Κορίνθιοι ομιλητές, γνωρίζοντας την απέχθεια των Σπαρτιατών προς τους μακροσκελείς και έντεχνα κατασκευασμένους λόγους, προσπαθούν να αποφύγουν τη χρήση εκτεταμένων αντιθετικών μοτίβων, σε αντίθεση με την πρακτική τους στον προηγούμενο λόγο τους που απευθυνόταν σε Αθηναίους[1]. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κοντά ≠ μακριά (*ἐπὶ τοὺς πέλας* (στο 1.69.3) ≠ *ἐκ περάτων γῆς, ἑκὰς ≠ ἐγγύς*), η οποία δημιουργεί συνοχή στο λόγο και παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄. Στην τελευταία περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Έτσι δίνεται έμφαση στην κοντινή απόσταση που χωρίζει τους Αθηναίους από τους Σπαρτιάτες, σε αντίθεση με αυτό που ίσχυε στην περίπτωση των προηγούμενων εχθρών τους, δηλαδή των Περσών, οι οποίοι είχαν έρθει *ἐκ περάτων γῆς*. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Κορίνθιοι ομιλητές αναφέρονται στους προηγούμενους εχθρούς της

[1] Πράγματι, στον πρώτο τους λόγο (1.37-43) οι Κορίνθιοι χρησιμοποιούν 13 αντιθετικά μοτίβα, ενώ σε αυτή τους τη δημηγορία μόνο 9. Πρβλ. και τον Πίνακα 1 στη σελ. 894.

Ελλάδας, τους Πέρσες, και στους τωρινούς της εχθρούς, δηλαδή στους Αθηναίους, αποφεύγοντας τη μεταξύ τους αντιπαραβολή (με παρατακτική σύνδεση μέσω του μορίου *καὶ* και σύγκριση μέσω του *ὥσπερ*). Παρουσιάζουν έτσι τους Αθηναίους, αποξενωμένους από τους υπόλοιπους Έλληνες, να ακολουθούν τις πρακτικές των βαρβάρων. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρότερον ≠ νῦν*). Ακολουθεί η συντακτική αντίθεση: *τοῖς ἁμαρτήμασιν μᾶλλον ≠ ἢ τῇ τιμωρίᾳ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ* και του επιρρήματος *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστούν τα λάθη των εχθρών τους και να υποτιμηθεί η προσπάθεια των Σπαρτιατών να τους αντιμετωπίσουν. Λόγω αυτής της αντίθεσης εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών (*αὐτῶν ≠ ἀφ' ὑμῶν*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές διαβεβαιώνουν τους Σπαρτιάτες ότι τα λόγια τους δεν ειπώθηκαν από εχθρότητα, αλλά αποτελούν φιλικά παράπονα[1].

> *καὶ μηδεὶς ὑμῶν* ***ἐπ' ἔχθρᾳ τὸ πλέον ἢ αἰτίᾳ*** *νομίσῃ τάδε* ***λέγεσθαι***· *αἰτία μὲν γὰρ* ***φίλων*** *ἀνδρῶν ἐστιν ἁμαρτανόντων, κατηγορία δὲ* ***ἐχθρῶν*** *ἀδικησάντων* (1.69.6).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έργον ≠ λόγος (*τοῦ ἔργου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *λέγεσθαι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *ἐπ' ἔχθρᾳ τὸ πλέον ≠ ἢ αἰτίᾳ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του συγκριτικού *τὸ πλέον* και του μορίου *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Οι όροι *αἰτία* και *ἔχθρα* διακρίνονται μέσω παραδιαστολής[2]. Οι όροι αυτοί αντιστρέφονται στην επόμενη πρόταση δημιουργώντας χιαστόν, ενώ ο όρος *ἔχθρα* αντικαθίσταται από τον όρο *κατηγορία*. Τα δύο μέρη της παραδιαστολής διακρίνονται στη δεύτερη περίπτωση μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Επιπλέον, η χρήση των μετοχών *ἁμαρτανόντων - ἀδικησάντων* δημιουργεί ομοιοτέλευτον. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος[3] (*ἐπ' ἔχθρᾳ ≠ φίλων, φίλων ≠ ἐχθρῶν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄.

Έχοντας ξεκαθαρίσει τις προθέσεις τους, οι ομιλητές προχωρούν στο επόμενο μέρος του λόγου τους, όπου ασχολούνται με τις διαφορές[4] που παρουσιάζουν οι Σπαρτιάτες σε

---

[1] Ο Kagan 1969, 288, 291, πιστεύει ότι οι Κορίνθιοι καταφέρονται εναντίον της Σπάρτης, αλλά στρέφονται κυρίως ενάντια στην φιλειρηνική της μερίδα.

[2] Για το σχήμα της παραδιαστολής και για την επίδραση του σοφιστή Πρόδικου στο ύφος του ιστορικού δες σελ. 3-4.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43.

[4] Ο Wassermann 1953, 195, θεωρεί ότι η αντίθεση του αθηναϊκού και του σπαρτιατικού χαρακτήρα είναι σημαντική στην ανάλυση των πολιτικών και των στρατιωτικών γεγονότων του πολέμου. Πρβλ. και σελ. 60-61 για την αντιπαραβολή των Αθηναίων και των Σπαρτιατών στην *Ιστορία*. Ο Fliess 1966, 27, παρατηρεί ότι οι συγκρίσεις και οι αντιθέσεις του εθνικού χαρακτήρα των δύο μεγάλων δυνάμεων, Αθήνας και Σπάρτης, υπήρξαν σταθερό δημοφιλές θέμα των πολιτικών λόγων και των συζητήσεων που απαντούν στο έργο του ιστορικού. Δες και Allison 1997, 133 και υποσ. 46. Σύμφωνα με την Debnar 2001, 4, το αποτέλεσμα αυτής

σχέση με τους Αθηναίους, με σκοπό να αναγκάσουν τους Σπαρτιάτες να αναλάβουν τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων[1].

Καὶ ἅμα, εἴπερ τινὲς καὶ ἄλλοι, ἄξιοι νομίζομεν εἶναι τοῖς πέλας ψόγον ἐπενεγκεῖν, ἄλλως τε καὶ μεγάλων τῶν <u>διαφερόντων</u> καθεστώτων, περὶ ὧν οὐκ αἰσθάνεσθαι ἡμῖν γε δοκεῖτε, οὐδ' ἐκλογίσασθαι πώποτε πρὸς οἵους ὑμῖν Ἀθηναίους ὄντας καὶ ὅσον ὑμῶν καὶ ὡς πᾶν <u>διαφέροντας</u> ὁ ἀγὼν ἔσται (1.70.1).

Στην εξαγγελία του νέου θέματος του λόγου δεν εντοπίζονται αντιθέσεις, αλλά τονίζονται οι διαφορές των δύο αντιπάλων μέσω του σχήματος της αναφοράς, με επανάληψη του όρου «διαφέρω». Αντίθετα, στις αμέσως επόμενες περιόδους οι Κορίνθιοι περιγράφουν με μία σειρά από αντιθετικά ζεύγη το διαφορετικό χαρακτήρα των δύο πρωταγωνιστών του πολέμου[2].

της σύγκρισης είναι να παρουσιαστεί η διαμάχη Αθηναίων και Σπαρτιατών ως ένας ανταγωνισμός ανάμεσα σε αντίθετους τρόπους ζωής. Ο Connor 1991, 53-69, αναφέρεται στην πόλωση δυνάμεων και στο διαχωρισμό του ελληνικού κόσμου σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, το αθηναϊκό και το πελοποννησιακό, που είχαν αντίθετο χαρακτήρα και συμπεριφορά. Ο ίδιος θεωρεί, ωστόσο, ότι το σύστημα δεν ήταν διπολικό, αλλά ότι ο ιστορικός το παρουσιάζει ως τέτοιο, επειδή θεωρούσε ικανοποιητικό το χαρακτηρισμό αυτό για τις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι τελικά ο πόλεμος ανατρέπει αυτές τις πολικότητες, μέσω της *στάσεως* στην Αθήνα, της διαμάχης με άλλους όμοιους με τους Αθηναίους χαρακτήρες, όπως ο Βρασίδας και οι Συρακούσιοι, και της παρέμβασης των Περσών. Ο ίδιος σημειώνει ότι ισχυρή ήταν και η Θήβα, όπως και οι ελληνικές πόλεις στη Σικελία και στην Ιταλία, καθώς και η Κέρκυρα, οι οποίες είχαν δικά τους συμφέροντα και προβλήματα που τις απασχολούσαν πέρα από την αντιπαλότητα Αθηναίων και Σπαρτιατών.

[1] Σύμφωνα με τον Kagan (Kagan 1969, 291, Kagan 1995, 53), η προκατάληψη, η καχυποψία και ο φόβος χρησιμοποιούνται με σκοπό να συσκοτίσουν τα γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας και να οδηγήσουν τους Σπαρτιάτες σε πόλεμο. Οι Ober & Perry 2014, 34, θεωρούν ότι οι Κορίνθιοι περιγράφουν την αύξηση της αθηναϊκής δύναμης ως απειλή για τη Σπάρτη, ώστε να πείσουν τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι απέφευγαν τους κινδύνους, να διακινδυνεύσουν αναλαμβάνοντας τον πόλεμο, με σκοπό να γλυτώσουν τις μεγαλύτερες απώλειες και την αποδυνάμωση της Σπάρτης. Ο Andrews 2000, 53-54, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι αναφέρουν τις αθηναϊκές αρετές, για να παροτρύνουν τους Σπαρτιάτες να διορθώσουν τις αδυναμίες τους. Δες και Debnar 2001, 44, 47, η οποία αναφέρει ότι οι Κορίνθιοι αναλαμβάνουν το ρόλο του διδασκάλου, με σκοπό να διδάξουν το ακροατήριό τους. Πρβλ. και 1.68.2: *ἐδιδάσκομεν*.

[2] Σύμφωνα με τους Adcock 1951, 11, Brunt 1965, 278 και υποσ. 79, Wassermann 1964, 296, Cartledge 1979, 233-234, Connor 1984, 41, Luginbill 1990, 83 υποσ. 17, 87 υποσ. 29, 109, 112, 116 υποσ. 5, Hornblower 1991, 114-115, Crane 1992 (2), 237-238, 247-248 και υποσ. 29, Rood 1998, 43-45, Balot 2001 (2), 151, Debnar 2001, 3-4, και Stahl 2003, 42, ο Θουκυδίδης συμφωνεί με την περιγραφή του χαρακτήρα των δύο αντιπάλων εκ μέρους των Κορινθίων, όπως φαίνεται από διάφορα σημεία στην ιστορική αφήγηση που επιβεβαιώνουν αυτούς τους χαρακτηρισμούς. Πρβλ. 1.18.2, 1.19.1, 1.102.3, 1.118.2, 4.55, 6.93.1, 8.96.5. Όμοια ο Rood 1998, 244-246, παρατηρεί ότι ο χαρακτήρας των Αθηναίων και των Σπαρτιατών, όπως περιγράφεται από τους Κορινθίους και από τους Αθηναίους στο 1.73-78, αντικατοπτρίζεται στα γεγονότα της Πεντηκονταετίας και γενικά στην ιστορική αφήγηση. Ο Orwin 1994, 49, παρατηρεί ότι ο χαρακτήρας των Σπαρτιατών και των Αθηναίων, όπως περιγράφεται από τους Κορινθίους, επιβεβαιώνεται από τα γεγονότα που ακολουθούν. Ο Cartledge 1979, 234 παρατηρεί, ωστόσο, ότι όπως αφήνεται να εννοηθεί στο 1.118.2, οι Σπαρτιάτες στην πραγματικότητα δεν ήταν απολύτως βραδείς και, όταν αναγκάστηκαν να πολεμήσουν, δεν καθυστέρησαν. Ο Kagan (Kagan 1969, 290, Kagan 1991, 213, Kagan 1995, 53), ο Finley 1942, 129, και ο Pelling 1991, 133, επισημαίνουν ότι ο χαρακτηρισμός των Αθηναίων και των Σπαρτιατών είναι υπερβολικός. Όμοια ο Crane 1992 (2), 229, 240, 255, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι υπεραπλουστεύουν και υπερβάλλουν σχετικά με την αντίθεση των χαρακτήρων των Σπαρτιατών και των Αθηναίων. Ο Cogan 1981, 23-24, χαρακτηρίζει επίσης το πορτραίτο των πρωταγωνιστών αβάσιμο και θεωρεί ότι οι χαρακτήρες που περιγράφονται είναι το αποτέλεσμα της επιθυμίας για δημιουργία απόλυτα αντίθετων χαρακτήρων. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 41-42, η περιγραφή των γεγονότων, από το λόγο των Κορινθίων μέχρι την άποψη του ιστορικού στο 8.96.5, δείχνει ότι η ανάλυση του χαρακτήρα των δύο μεγάλων δυνάμεων από τους Κορινθίους είναι χρήσιμη, αλλά ανολοκλήρωτη, αφού στο στερεότυπο χαρακτήρα των Σπαρτιατών θα πρέπει να προστεθούν τα

Οι Κορίνθιοι παρουσιάζουν στη συνέχεια τους λόγου τους τα αντίθετα χαρακτηριστικά των Αθηναίων και των Σπαρτιατών[1]:

> ***οἱ μέν*** *γε* ***νεωτεροποιοὶ***[2] *καὶ* ἐπινοῆσαι[3] *ὀξεῖς*[4] *καὶ* ἐπιτελέσαι ***ἔργῳ*** *ὃ ἂν γνῶσιν*[5]· ***ὑμεῖς δὲ τὰ ὑπάρχοντά τε σῴζειν*** *καὶ* ἐπιγνῶναι *μηδὲν καὶ* ἔργῳ *οὐδὲ τἀναγκαῖα* ἐξικέσθαι[6] (1.70.2).

Η περίοδος αυτή συνδέεται με τις προηγούμενες μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*λέγεσθαι* (στο 1.69.6) ≠ *ἔργῳ*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Οι Αθηναίοι αντιπαραβάλλονται με τους Σπαρτιάτες μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *οἱ μέν* ≠ *ὑμεῖς δέ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ,* ανανεώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Κάθε χαρακτηρισμός που αποδίδεται στους Αθηναίους αντιδιαστέλλεται με έναν αντίθετο χαρακτηρισμό που αναφέρεται στους Σπαρτιάτες. Εντοπίζεται, επομένως, η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καινοτομία ≠ παράδοση (*νεωτεροποιοί* ≠ *τὰ ὑπάρχοντά τε σῴζειν*). Στους επόμενους χαρακτηρισμούς χρησιμοποιούνται συνώνυμοι όροι μαζί με άρνηση: *ἐπινοῆσαι ὀξεῖς* - *ἐπιγνῶναι μηδέν*, *ἐπιτελέσαι ἔργῳ ὃ ἂν γνῶσιν* - *ἔργῳ οὐδὲ*

χαρακτηριστικά τους, που επέτρεψαν στο Σθενελαΐδα να επικρατήσει. Η Foster 2010, 83, υποστηρίζει ότι πρόκειται για παρωδία, η οποία δε θα μπορούσε να γίνει πιστευτή ενώπιον ενός σπαρτιατικού ακροατηρίου.

[1] Ο Connor 1984, 40, χαρακτηρίζει τολμηρή και έξυπνη τη ρητορική στρατηγική των Κορινθίων, αφού αντί να εκφράζουν τα παράπονά τους και να καταφύγουν σε ηθικού τύπου επικρίσεις της σπαρτιατικής συμπεριφοράς, παρουσιάζουν το χαρακτήρα των Σπαρτιατών αντίθετο με όσα ήταν γνωστά για την τόλμη και την αποφασιστικότητά τους. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 23, αυτό το σημείο του λόγου αποτελεί ένα αριστούργημα ρητορικής κλιμάκωσης. Οι Κορίνθιοι ομιλητές, σημειώνει, ξεκινώντας από δύο αντιθέσεις που μετατρέπονται σε ρητορικούς *τόπους* (παλαιό ≠ νέο, ενεργητικό ≠ παθητικό) επινοούν δύο αντίθετους χαρακτήρες. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[2] Πρβλ. 1.97.1, 1.102.3. Σύμφωνα με τον Crane 1992 (2) 238, 240, το ρήμα *νεωτερίζω* χρησιμοποιείται όχι μόνο για να δηλώσει την καινοτομία των Αθηναίων, αλλά και τις αλλαγές στην κοινωνική δομή μίας πόλης που θεωρούνται επιζήμιες για τους ομιλητές. Ο Rhodes 2014, 231-232, σημειώνει ότι ο όρος «νεωτερισμός» είχε συχνά αρνητική σημασία, αλλά παρουσιάζεται και ως ένα στοιχείο του αθηναϊκού χαρακτήρα, για το οποίο οι ίδιοι οι Αθηναίοι ήταν περήφανοι. Ο Crane 1992 (2), 234-235, 240, 251-252, παρατηρεί ότι το θέμα της αθηναϊκής ενεργητικότητας και του δυναμισμού δεν αποτελεί επινόηση του Θουκυδίδη, αλλά παρατηρείται και στη λογοτεχνία της εποχής. Αυτό που αλλάζει, υποστηρίζει, είναι ότι οι Κορίνθιοι αποδίδουν τα χαρακτηριστικά αυτά στους Αθηναίους σε υπερβολικό βαθμό. Ο έπαινος της επιφυλακτικότητας, της προσοχής και των περιορισμένων στόχων είναι, σημειώνει, συχνός στην αρχαϊκή και στην κλασική ελληνική λογοτεχνία και παράδοση.

[3] Ο Connor 1984, 40 υποσ. 42, σημειώνει την επανάληψη σύνθετων όρων με την πρόθεση *ἐπί-* που έχουν συνήθως εχθρική σημασία και εκφράζουν την επιθετικότητα των Αθηναίων. Έχουν εντοπιστεί 12 τέτοιοι όροι, ενώ ο Connor αναφέρεται σε 9 μόνο όρους. Πρβλ. *ἐπιβουλεύοντας* (1.68.3), *ἐπιόντας* (1.69.5), *ἐπινοῆσαι* (1.70.2), *ἐπιτελέσαι* (1.70.2), *ἐπιγνῶναι* (1.70.2), *ἐπινοήσαντες* (1.70.7), *ἐπινοήσωσι* (1.70.7), *ἐπιχείρησιν* (1.70.7), *ἐπιτρέψοντες* (1.71.1), *ἐπιτηδεύματα* (1.71.2), *ἐπιγιγνόμενα* (1.71.2), *ἐπιτεχνήσεως* (1.71.2).

[4] Ο Luginbill 1990, 108, 110 υποσ. 65, σημειώνει ότι ο όρος «οξύς» αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο των Αθηναίων.

[5] Ο όρος *γνώμη* παρατηρείται 9 φορές στο λόγο των Κορινθίων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις 6 περιπτώσεις αναφέρεται στους Αθηναίους και μόλις στις 3 στους Σπαρτιάτες. Πρβλ. *διεγνωκότας* (1.68.2), *γνόντες* (1.68.3), *γνῶσιν* (1.70.2, 1.70.7), *ἐπιγνῶναι* (1.70.2), *γνώμην* (1.70.3), *γνώμης* (1.70.3), *γνώμῃ* (1.70.6, 1.71.1). Δες και Connor 1984, 40 και υποσ. 42.

[6] Για τη σπαρτιατική διστακτικότητα και έλλειψη τόλμης δες Lateiner 1975, 179 υποσ. 13, 182. Για την αναβλητικότητα των Σπαρτιατών και για τη βραδύτητά τους δες και Luginbill 1990, 102 υποσ. 54, 112 υποσ. 67. Ο Luginbill παρατηρεί ότι γενικά η σπαρτιατική επιφυλακτικότητα αντιδιαστέλλεται με την αθηναϊκή τόλμη, ενώ η σπαρτιατική αργοπορία με την αθηναϊκή ταχύτητα.

τἀναγκαῖα ἐξικέσθαι. Παρατηρείται επίσης το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη του όρου *ἔργῳ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι από το σημείο αυτό η κάθε περίοδος περιλαμβάνει τις δικές της αντιθέσεις και ότι οι αντίθετοι όροι δεν εμπλέκονται μεταξύ των περιόδων. Δίνεται έτσι η εντύπωση της «αυτοτέλειας» σε κάθε περίοδο.

Οι ομιλητές συνεχίζουν την αντιπαραβολή των δύο πρωταγωνιστών του πολέμου:

*αὖθις δὲ **οἱ μὲν** καὶ **παρὰ δύναμιν τολμηταὶ**[1] καὶ παρὰ γνώμην κινδυνευταὶ*[2] *καὶ ἐν τοῖς δεινοῖς εὐέλπιδες· **τὸ δὲ ὑμέτερον τῆς** τε **δυνάμεως ἐνδεᾶ πρᾶξαι** τῆς τε γνώμης μηδὲ τοῖς βεβαίοις πιστεῦσαι τῶν τε δεινῶν μηδέποτε οἴεσθαι ἀπολυθήσεσθαι*[3] (1.70.3).

Παρατηρείται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*οἱ μέν ≠ τὸ δὲ ὑμέτερον*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ,* όπως και στην προηγούμενη περίοδο, συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Κάθε χαρακτηρισμός που αποδίδεται στους Αθηναίους αντιδιαστέλλεται με τον αντίθετο χρακτηρισμό που αποδίδεται στους Σπαρτιάτες. Έτσι, παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία (*παρὰ δύναμιν τολμηταὶ ≠ τῆς δυνάμεως ἐνδεᾶ πρᾶξαι*). Στα επόμενα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στους δύο πρωταγωνιστές χρησιμοποιούνται συνώνυμοι όροι με άρνηση (*μηδέ, μηδέποτε*) στο δεύτερο μέρος: *παρὰ γνώμην κινδυνευταὶ - τῆς γνώμης μηδὲ τοῖς βεβαίοις πιστεῦσαι, ἐν τοῖς δεινοῖς εὐέλπιδες - τῶν δεινῶν μηδέποτε οἴεσθαι ἀπολυθήσεσθαι*[4]. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τους Αθηναίους χρησιμοποιούνται εμπρόθετοι προσδιορισμοί και επίθετα, ενώ για τους Σπαρτιάτες χρησιμοποιούνται ουσιαστικά σε γενική πτώση και απαρέμφατα. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η παρουσία του σχήματος της αναφοράς στην περίοδο με την επανάληψη όρων, όπως: *παρά, δύναμις*, *γνώμη*, *δεινά*.

Οι Κορίνθιοι εξακολουθούν να αντιπαραβάλλουν τους Αθηναίους με τους Σπαρτιάτες, λέγοντας:

---

[1] Ο όρος «τόλμη» είναι σημαντικός για το χαρακτήρα των Αθηναίων. Πρβλ. *τολμηταί* (1.70.3), *τολμηροτάτην* (1.74.2), *ἐτολμήσαμεν* (1.74.4), *τολμηρόν* (1.102.3), *τόλμης* (6.31.6, 7.28.3). Ο Luginbill 1990, 96, 104, επισημαίνει ότι λέξεις σχετικές με το ρήμα *τολμῶ* είναι σημαντικές, επειδή προσδιορίζουν το στοιχείο που χαρακτηρίζει τους Αθηναίους, αλλά απουσιάζει από τους Σπαρτιάτες.

[2] Ο Luginbill 1990, 107-108, παρατηρεί ότι αναφορά στο χαρακτήρα των Αθηναίων γίνεται και με λέξεις σχετικές με τον «κίνδυνο». Δες και υποσ. 3 στη σελ. 155 για την έντονη παρουσία του όρου «κίνδυνος» στον επόμενο λόγο των Αθηναίων.

[3] Ο Luginbill 1990, 91, σημειώνει ότι τα χαρακτηριστικά των Αθηναίων και των Σπαρτιατών περιστρέφονται γύρω από την ιδέα της «θέλησης» ή της «απροθυμίας» αντίστοιχα να αναλάβουν σημαντικούς κινδύνους. Ο Crane 1992 (2), 230, δικαιολογεί την αναποφασιστικότητα των Σπαρτιατών στις εξωτερικές τους σχέσεις, η οποία οφειλόταν στην πίεση που ένιωθαν στο εσωτερικό εξαιτίας των ειλώτων και των Μεσσηνίων. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 134.

[4] Ο Rhodes 2014, 232, παρατηρεί ότι τα δύο πρώτα αντιθετικά ζεύγη αντιστοιχούν πλήρως, σύμφωνα με την πρακτική του Γοργία, ενώ το τρίτο παρουσιάζει διαφορές στη σύνταξη.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καὶ μὴν καὶ ***ἄοκνοι πρὸς ὑμᾶς μελλητὰς*** *καὶ* ***ἀποδημηταὶ πρὸς ἐνδημοτάτους·*** *οἵονται γὰρ* ***οἱ μὲν τῇ ἀπουσίᾳ*** *ἄν τι κτᾶσθαι,* ***ὑμεῖς δὲ τῷ ἐπελθεῖν*** *καὶ τὰ ἑτοῖμα ἂν βλάψαι* (1.70.4).

Ενώ στις δύο πιο πάνω περιόδους αναφέρονταν πρώτα τα χαρακτηριστικά των Αθηναίων και μετά τα χαρακτηριστικά των Σπαρτιατών, σε αυτή την περίοδο μετά από κάθε χαρακτηριστικό που αποδίδεται στους Αθηναίους χρησιμοποιείται αυτό που αναφέρεται στους Σπαρτιάτες. Έτσι, παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους άοκνος ≠ αναβλητικός (*ἄοκνοι ≠ πρὸς μελλητάς*), εξαιτίας της οποίας παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών, «λανθάνουσα» στο πρώτο της μέρος ([*οὗτοι*] ≠ *ὑμᾶς*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Ακολουθεί η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εξωτερικό ≠ εσωτερικό (*ἀποδημηταὶ ≠ πρὸς ἐνδημοτάτους*), οι οποίες αναφέρονται και πάλι στους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες αντίστοιχα. Η τελευταία αντίθεση είχε εντοπιστεί και στην αρχή του λόγου στο 1.68.1. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρόθεση *πρὸς* χρησιμοποιείται σε δύο περιπτώσεις στο δεύτερο μέρος της αντίθεσης, συνδέοντας τους αντίθετους όρους. Εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*οἱ μέν ≠ ὑμεῖς δέ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι με τα μόρια *μέν… δέ*. Η πραγματολογική αυτή αντίθεση αποτελεί την κεντρική αντίθεση του λόγου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απουσία ≠ επίθεση (*τῇ ἀπουσίᾳ ≠ τῷ ἐπελθεῖν*). Η αντίθεση αυτή σχετίζεται με την άλλη κεντρική σημασιολογική αντίθεση του λόγου ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση. Έτσι οι αντιθέσεις εξυπηρετούν το σκοπό του λόγου που δεν είναι άλλος από το να αναγκάσει τους Σπαρτιάτες να αναλάβουν άμεσο δράση. Αξίζει να σημειωθεί ο ομοιόμορφος τρόπος, με τον οποίο λήγουν τα δύο μέλη της τελευταίας πρότασης της περιόδου, μέσω δυνητικών απαρεμφάτων, τα οποία δημιουργούν ομοιοτέλευτον. Η πρόταση αυτή χαρακτηρίζεται και από ισόκωλον.

Μετά από την αντιπαραβολή των χαρακτηριστικών των Αθηναίων και των Σπαρτιατών στο 1.70.2-4, οι Κορίνθιοι επικεντρώνονται πλέον μόνο στα χαρακτηριστικά των Αθηναίων, χρησιμοποιώντας και πάλι πληθώρα αντίθετων όρων[1]:

[1] Ο Cogan 1981, 24, αναφέρει ότι οι ομιλητές δημιουργούν μία εικόνα των Αθηναίων, οι οποίοι στοχεύουν στην εξάπλωση της ηγεμονίας τους. Με αυτό τον τρόπο, οι Κορίνθιοι αποδεικνύουν ότι η εξάπλωση της αθηναϊκής ηγεμονίας, η οποία θα περιελάμβανε και την Πελοπόννησο, δεν αποτελούσε απλή υπόθεση, αλλά υπαρκτό κίνδυνο. Ο Connor 1984, 40-41, παρατηρεί ότι μέσα από την περιγραφή του χαρακτήρα των Αθηναίων δημιουργείται η παράδοξη εντύπωση, ότι οι Αθηναίοι διαθέτουν όλα τα προσόντα, ώστε να νικήσουν στον πόλεμο. Σύμφωνα με τη Foster 2010, 84-85, 191, οι Κορίνθιοι δίνουν έμφαση στην επιθετική συμπεριφορά των Αθηναίων, μιλώντας γενικά και χωρίς να αναφέρονται σε συγκεκριμένα γεγονότα, ώστε να μη διαφανεί η δική τους ομοιότητα με τους Αθηναίους. Οι Κορίνθιοι, σύμφωνα με την ίδια, προσπαθούν να αποκρύψουν τις δικές τους φιλοδοξίες από φόβο, μήπως εξομοιωθούν με τους Αθηναίους: η κατασκευή

κρατοῦντές *τε τῶν ἐχθρῶν* ***ἐπὶ πλεῖστον***[1] ***ἐξέρχονται*** *καὶ* ***νικώμενοι ἐπ' ἐλάχιστον ἀναπίπτουσιν*** (1.70.5).

Η περίοδος αυτή χωρίζεται σε δύο μέρη που συνδέονται μέσω των μορίων *τε… καί*. Κάθε όρος του πρώτου της μέρους αντιδιαστέλλεται με κάθε όρο του δευτέρου της μέρους. Παρατηρούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους νίκη ≠ ήττα (*κρατοῦντες ≠ νικώμενοι*), στην οποία χρησιμοποιούνται συνώνυμοι όροι[2] σε διαφορετική φωνή (ενεργητική ≠ παθητική) και η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 1.69.5, πολύ ≠ λίγο (*ἐπὶ πλεῖστον ≠ ἐπ' ἐλάχιστον*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ υποχώρηση (*ἐξέρχονται ≠ ἀναπίπτουσιν*).

Οι ομιλητές συνεχίζουν την αναφορά τους στη δράση των Αθηναίων:

ἔτι δὲ ***τοῖς μὲν σώμασιν ἀλλοτριωτάτοις*** *<u>ὑπὲρ</u> τῆς πόλεως χρῶνται,* ***τῇ δὲ γνώμῃ οἰκειοτάτῃ*** *ἐς τὸ πράσσειν τι <u>ὑπὲρ</u> αὐτῆς* (1.70.6).

Πρόκειται και πάλι για συμμετρική περίοδο, της οποίας οι όροι του πρώτου μέρους αντιστοιχούν με τους όρους του δευτέρου της μέρους. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πράξη ≠ σκέψη (*τοῖς σώμασιν ≠ τῇ γνώμῃ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Σε αυτό το λόγο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα μόρια αυτά χρησιμοποιούνται αρκετές φορές για να διαχωρίσουν αντιθετικά ζεύγη. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ξένο ≠ οικείο (*ἀλλοτριωτάτοις ≠ οἰκειοτάτῃ*), της οποίας οι όροι τοποθετούνται σε υπερθετικό βαθμό, για να τονιστεί περαιτέρω η αντίθεση. Στο τέλος της κάθε πρότασης χρησιμοποιείται το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη της πρόθεσης *ὑπέρ*.

Οι Κορίνθιοι προσθέτουν στα χαρακτηριστικά των Αθηναίων την επινοητικότητα και την επιχειρηματικότητά τους.

καὶ ***ἃ μὲν ἂν ἐπινοήσαντες*** *μὴ* ***ἐπεξέλθωσιν,*** *οἰκείων* ***στέρεσθαι*** *ἡγοῦνται,* ***ἃ δ' ἂν ἐπελθόντες κτήσωνται, ὀλίγα πρὸς τὰ μέλλοντα*** *τυχεῖν πράξαντες. ἢν δ' ἄρα του καὶ πείρᾳ* ***σφαλῶσιν,*** *<u>ἀντελπίσαντες</u> ἄλλα ἐπλήρωσαν τὴν χρείαν· μόνοι γὰρ ἔχουσί τε*

ισχυρού ναυτικού και η προσπάθεια της Κορίνθου να υποτάξει πλούσιες και εν αποστασία συμμάχους της, για να εξυπηρετήσει δικά της συμφέροντα ήταν όμοια, αν όχι ίδια, με την αθηναϊκή πρακτική. Οι Κορίνθιοι, καταλήγει, ζητούν από τους Σπαρτιάτες να τιμωρήσουν τις αθηναϊκές ενέργειες, αλλά αποσιωπούν τις δικές τους. Όμοια ο Kagan 1991, 212-213, σημειώνει ότι, αφού τα γεγονότα, στα οποία είχαν εμπλακεί οι Αθηναίοι, δεν εξυπηρετούσαν τη θέση των Κορινθίων, οι ομιλητές καταφεύγουν σε γενικότητες. Οι Κορίνθιοι, προσθέτει, αποφεύγουν να αναφερθούν σε πρόσφατα γεγονότα, επειδή η αναφορά θα ήταν ντροπιαστική για τους ίδιους.

[1] Ο Cogan 1981, 24, παρατηρεί ότι στην παράγραφο αυτή χρησιμοποιείται λεξιλόγιο που σχετίζεται με την υπερβολή (*παρά*, *πλεῖστον*).

[2] Πρβλ. και Solmsen (Solmsen 1971, 390, Solmsen 1975, 94-95) ο οποίος παρατηρεί τη διάκριση ανάμεσα στους συνώνυμους όρους *νικᾶν* και *κρατεῖν* μέσω *variatio*.

ὁμοίως καὶ ἐλπίζουσιν ***ἃ ἂν ἐπινοήσωσι*** *διὰ τὸ ταχεῖαν* ***τὴν ἐπιχείρησιν***[1] ***ποιεῖσθαι ὧν ἂν γνῶσιν*** (1.70.7).

Στο σημείο αυτό, όπως και στην περίοδο 1.70.2, παρατηρούνται πολλοί όροι σύνθετοι με την πρόθεση *ἐπὶ* που αυτή τη φορά εμπλέκονται στο σχήμα της αντίθεσης[2]. Έντονη είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες σκέψη ≠ πράξη (*ἃ ἂν ἐπινοήσαντες ≠ ἃ ἂν ἐπελθόντες, ἃ ἂν ἐπελθόντες ≠ ἃ ἂν ἐπινοήσωσι, ἃ ἂν ἐπινοήσωσι ≠ τὴν ἐπιχείρησιν ποιεῖσθαι, τὴν ἐπιχείρησιν ποιεῖσθαι ≠ ὧν ἂν γνῶσιν*), που δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα μέλη της αντίθεσης παρουσιάζουν όμοια σύνταξη με τη χρήση της αναφορικής αντωνυμίας *ὅς* και του δυνητικού *ἄν*. Στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επιτυχία ≠ αποτυχία (*ἐπεξέλθωσιν ≠ σφαλῶσιν*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, και στέρηση ≠ απόκτηση (*στέρεσθαι ≠ κτήσωνται*). Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ, «λανθάνουσα» στο δεύτερό της μέρος (*ὀλίγα ≠ πρὸς τὰ μέλλοντα* [*πολλά*]), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία των όρων *ἀντελπίσαντες* - *ἐλπίζουσιν* που δημιουργούν «ψευδή», αλλά όχι πραγματική αντίθεση[3].

Οι Κορίνθιοι συνεχίζουν την περιγραφή του χαρακτήρα των Αθηναίων, αναφερόμενοι στους συνεχείς κόπους που αυτοί αναλαμβάνουν.

καὶ ταῦτα μετὰ πόνων ***πάντα*** *καὶ κινδύνων δι' ὅλου τοῦ αἰῶνος* ***μοχθοῦσι****, καὶ* ***ἀπολαύουσιν ἐλάχιστα*** *τῶν ὑπαρχόντων διὰ τὸ αἰεὶ κτᾶσθαι καὶ μήτε* ***ἑορτὴν*** *ἄλλο τι ἡγεῖσθαι ἢ τὸ τὰ δέοντα πρᾶξαι* ***ξυμφοράν*** *τε οὐχ ἧσσον* ***ἡσυχίαν ἀπράγμονα*** *ἢ* ***ἀσχολίαν ἐπίπονον*** (1.70.8).

Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μόχθος ≠ απόλαυση (*μοχθοῦσι ≠ ἀπολαύουσιν*), γιορτή ≠ συμφορά (*ἑορτὴν ≠ ξυμφοράν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ*, και όλος ≠ λίγος (*πάντα ≠ ἐλάχιστα*). Στο τέλος της περιόδου εντοπίζονται δύο συμμετρικές σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*ἡσυχίαν ≠ ἀσχολίαν*, *ἀπράγμονα ≠ ἐπίπονον*), ανακαλώντας ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το επίρρημα *ἧσσον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Τα δύο μέλη της αντίθεσης χαρακτηρίζονται και από ισόκωλον.

[1] Πρβλ. *ἐπιχειρηταί* (8.96.5). Ο Luginbill 1990, 112 υποσ. 66, παρατηρεί επίσης ότι οι Αθηναίοι χαρακτηρίζονται από επιχειρηματικότητα.
[2] Δες και υποσ. 3 στη σελ. 142.
[3] Για τις ψευδείς αντιθέσεις δες σελ. 6 και υποσ. 5.

Οι ομιλητές ανακεφαλαιώνουν τη «διδαχή» τους προς το ακροατήριό τους, λέγοντας ότι οι Αθηναίοι δεν ησυχάζουν ποτέ, ούτε αφήνουν τους άλλους ανθρώπους να ησυχάσουν.

> *ὥστε εἴ τις αὐτοὺς ξυνελὼν φαίη πεφυκέναι ἐπὶ τῷ μήτε αὐτοὺς ἔχειν* ***ἡσυχίαν*** *μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐᾶν, ὀρθῶς ἂν εἴποι* (1.70.9).

Στο συμπέρασμα των ομιλητών δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις[1], εκτός από την κεντρική σημασιολογική αντίθεση του λόγου ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*ἀσχολίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡσυχίαν*), μέσω της οποίας συνεχίζεται το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Έτσι ο λόγος αρχίζει και πάλι να αποκτά συνοχή μετά από τις «αυτοτελείς» περιόδους που είχαν παρατηρηθεί από το 1.70.2 κ.ε.

Οι ομιλητές, ανακεφαλαιώνοντας όσα είπαν, παροτρύνουν τους Σπαρτιάτες να παραιτηθούν από την τακτική της αδράνειας και να αναλάβουν δράση εναντίον των Αθηναίων, αφού πλέον γνωρίζουν το χαρακτήρα τους.

> *Ταύτης μέντοι*[2] *τοιαύτης* ***ἀντικαθεστηκυίας πόλεως****, ὦ Λακεδαιμόνιοι,* ***διαμέλλετε*** *καὶ οἴεσθε τὴν ἡσυχίαν οὐ* ***τούτοις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ πλεῖστον*** *ἀρκεῖν, οἳ ἂν* ***τῇ μὲν παρασκευῇ δίκαια*** *πράσσωσι,* ***τῇ δὲ γνώμῃ, ἢν ἀδικῶνται***[3]***, δῆλοι ὦσι μὴ ἐπιτρέψοντες, ἀλλ' ἐπὶ τῷ μὴ λυπεῖν τε τοὺς ἄλλους καὶ αὐτοὶ ἀμυνόμενοι μὴ βλάπτεσθαι τὸ ἴσον νέμετε*** (1.71.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον* (1.70.8) ≠ *ἐπὶ πλεῖστον*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Οι ομιλητές χρησιμοποιούν και πάλι την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*ἀντικαθεστηκυίας πόλεως ≠ διαμέλλετε* [*ὑμεῖς*]), ανακαλώντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η επίσης πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στους ανθρώπους, που όταν αδικούνται δεν το επιτρέπουν, και στους Σπαρτιάτες, που τηρούν αμυντική στάση (*τούτοις τῶν ἀνθρώπων ≠* [*ὑμεῖς*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *ἢν ἀδικῶνται, δῆλοι ὦσι μὴ ἐπιτρέψοντες ≠ ἀλλ' ἐπὶ τῷ μὴ λυπεῖν τε τοὺς ἄλλους καὶ αὐτοὶ ἀμυνόμενοι μὴ βλάπτεσθαι τὸ ἴσον νέμετε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη.

---

[1] Πρβλ. και την εισαγωγή της παραγράφου και της «διδαχής» των ομιλητών στο 1.70.1, όπου επίσης δεν παρατηρούνται αντιθέσεις.

[2] Το μόριο *μέντοι* χρησιμοποιείται στο σημείο αυτό με τη βεβαιωτική ή εμφαντική του σημασία. Πρβλ. και σελ. 72.

[3] Οι ομιλητές επαναλαμβάνουν στο λόγο τους λέξεις σχετικές με την «αδικία»: *ἠδίκουν* (1.68.3), *ἀδικούμεθα* (1.69.2), *ἀδικησάντων* (1.69.6), *ἀδικῶνται* (1.71.1), *ἄδικον* (1.71.5) και μόλις μία φορά λέξη σχετική με τη «δικαιοσύνη»: *δίκαια* (1.71.1). Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 103 για την όμοια συσσώρευση τέτοιων όρων και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.37-43). Δες και Orwin 1994, 42. Όμοια ο Usher 2007, 223, παρατηρεί ότι και πάλι οι Κορίνθιοι βασίζουν τα επιχειρήματά τους στην έννοια της «δικαιοσύνης».

Χρησιμοποιείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία[1] (*δίκαια ≠ ἀδικῶνται*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πράξη ≠ σκέψη (*τῇ παρασκευῇ ≠ τῇ γνώμῃ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Κορίνθιοι προειδοποιούν τους Σπαρτιάτες ότι η πολιτική που ακολουθούν δε θα έχει καλά αποτελέσματα, αφού δεν έχουν να αντιμετωπίσουν ισάξιό τους αντίπαλο.

> ***μόλις δ' ἂν πόλει ὁμοίᾳ παροικοῦντες ἐτυγχάνετε τούτου· νῦν δ',*** *ὅπερ καὶ ἄρτι ἐδηλώσαμεν,* ***ἀρχαιότροπα ὑμῶν τὰ ἐπιτηδεύματα πρὸς αὐτούς ἐστιν*** (1.71.2).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *δέ*, το οποίο συνδέει τα μέλη της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ μη πραγματικό (*τὸ ἴσον νέμετε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μόλις ἂν πόλει ὁμοίᾳ παροικοῦντες ἐτυγχάνετε τούτου, μόλις ἂν πόλει ὁμοίᾳ παροικοῦντες ἐτυγχάνετε τούτου ≠ νῦν ἀρχαιότροπα ὑμῶν τὰ ἐπιτηδεύματα πρὸς αὐτούς ἐστιν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Και στη δεύτερη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αναφορά στο «μη πραγματικό» γίνεται με ρήμα σε παρελθοντικό χρόνο, ενώ η αναφορά στο πραγματικό με ρήματα σε χρόνο ενεστώτα και με το επίρρημα *νῦν*. Παρατηρείται και η κεντρική πραγματολογική αντίθεση του λόγου ανάμεσα στους Σπαρτιάτες και στους Αθηναίους (*ὑμῶν ≠ πρὸς αὐτούς*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Οι όροι της αντίθεσης συνδέονται κατά κάποιον τρόπο με την πρόθεση *πρὸς* η οποία απαντά στο δεύτερο μέρος της αντίθεσης.

Οι Κορίνθιοι συμβουλεύουν τους Σπαρτιάτες να αλλάξουν την πολιτική τους, η οποία θα ήταν νικηφόρα μόνο σε περίπτωση ειρήνης και όχι στην παρούσα περίσταση που θα πρέπει να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους.

> *ἀνάγκη δὲ ὥσπερ τέχνης αἰεὶ* ***τὰ ἐπιγιγνόμενα*** *κρατεῖν· καὶ* ***ἡσυχαζούσῃ μὲν πόλει τὰ ἀκίνητα νόμιμα ἄριστα***[2]***, πρὸς <u>πολλὰ</u> δὲ ἀναγκαζομένοις ἰέναι <u>πολλῆς</u> καὶ τῆς ἐπιτεχνήσεως δεῖ.*** *δι' ὅπερ καὶ τὰ* ***τῶν Ἀθηναίων*** *ἀπὸ τῆς <u>πολυ</u>πειρίας ἐπὶ <u>πλέον</u>* ***ὑμῶν*** *κεκαίνωται*[3] (1.71.3).

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.37-43).

[2] Ο Rhodes 2014, 232-233, αναφέρει ότι οι Σπαρτιάτες ισχυρίζονταν πως οι θεσμοί τους ανάγονταν στο Λυκούργο (776 π.Χ.). Τον 5ο αι. π.Χ., σημειώνει, οι Σπαρτιάτες καλλιέργησαν εσκεμμένα την έννοια της αυστηρότητας και την απέδωσαν στο Λυκούργο. Πρβλ. 1.18.1.

[3] Δες και Hornblower 1991, 116, ο οποίος παρατηρεί ότι στο 1.13 οι Κορίνθιοι παρουσιάζονται ως τεχνικοί καινοτόμοι. Σύμφωνα με το Hornblower, η αναφορά στην «καινοτομία» στο λόγο των Κορινθίων είναι γενική και οι ίδιοι οι ομιλητές αποφεύγουν να αναφερθούν συγκεκριμένα στο ναυτικό, ώστε να μην ταυτιστούν με τους Αθηναίους. Πρβλ. και υποσ. 1 στις σελ. 144-145.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους παλαιό ≠ νέο[1] (*ἀρχαιότροπα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ ἐπιγιγνόμενα*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Οι Σπαρτιάτες συνδέονται με τις αρχαιότροπες συνήθειες, ενώ οι Αθηναίοι με τις καινούργιες, οι οποίες σύμφωνα με τους ομιλητές επικρατούν. Η χρήση του επιρρήματος *αἰεὶ* προσδίδει στην άποψη των Κορινθίων κύρος και της δίνει την εγκυρότητα μίας γενικής ρήσης. Παρατηρείται και η κεντρική πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*τῶν Ἀθηναίων ≠ ὑμῶν*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η άλλη κεντρική σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*ἡσυχαζούσῃ πόλει τὰ ἀκίνητα νόμιμα ἄριστα ≠ πρὸς πολλὰ ἀναγκαζομένοις ἰέναι πολλῆς καὶ τῆς ἐπιτεχνήσεως δεῖ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, συνεχίζοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί η έμφαση που δίνεται στο μέρος που αφορά στη «δράση» μέσω τους σχήματος της αναφοράς (με την επανάληψη του όρου *πολύς*).

Οι Κορίνθιοι καλούν τους Σπαρτιάτες να βοηθήσουν τους Ποτιδαιάτες και όσους υποφέρουν από τους Αθηναίους, εισβάλλοντας στην Αττική, ώστε να μην αναγκαστούν οι ίδιοι να σταφούν σε άλλη συμμαχία[2].

[1] Ο Orwin 1994, 31, παρατηρεί ότι ήδη στην Αρχαιολογία παρουσιάζεται η ένταση ανάμεσα στον περιορισμό του παλαιού προς όφελος του νέου. Πρβλ. 1.6.3-5, όπου αναφέρονται οι καινοτομίες των Αθηναίων και των Σπαρτιατών.

[2] Ο Adcock 1951, 6, παρατηρεί ότι με τη συμμαχία Σπάρτης – Άργους σε ισχύ, η απειλή των Κορινθίων δεν ήταν τόσο «συναρπαστική». Όμοια ο Brunt 1965, 255-257, υποστηρίζει ότι η απειλή των Κορινθίων ήταν αβάσιμη και ότι, ακόμα και η καταφυγή της στο Άργος, δε θα ήταν αποτελεσματική, αφού το Άργος δεν ήταν αρκετά ισχυρή πόλη, ώστε να την βοηθήσει. Αδύνατη θεωρεί επίσης την παροχή βοήθειας από τις Συρακούσες, την Περσία και την Αθήνα. Υποστηρίζει ακόμη ότι οι Σπαρτιάτες δε θα μπορούσαν να αποφύγουν τη βοήθεια προς την Κόρινθο, επειδή κάτι τέτοιο θα αποτελούσε σημάδι αδυναμίας και πλήγμα του κύρους της Σπάρτης· γεγονός που θα είχε ανυπολόγιστες συνέπειες για τη συνοχή της πελοποννησιακής συμμαχίας. Ο Kagan (Kagan 1969, 292, 308, Kagan 1991, 213, και Kagan 1995, 53-54) πιστεύει ότι η απειλή της Κορίνθου ήταν τελείως ψεύτικη, καθώς δεν υπήρχε άλλη συμμαχία, στην οποία θα μπορούσε να απευθυνθεί. Ο ίδιος θεωρεί, ωστόσο, την απειλή των Κορινθίων αποτελεσματική, αφού η πελοποννησιακή συμμαχία βασιζόταν στην ακεραιότητά της και οποιαδήποτε απειλή για αποστασία ήταν τρομακτική. Οι περισσότεροι μελετητές θεωρούν ότι η απειλή των Κορινθίων αφορούσε σε ενδεχόμενη συμμαχία τους με το Άργος, όπως πράγματι συνέβη το 421 π.Χ., η οποία θα έπληττε το κύρος της Σπάρτης. Πρβλ. 5.25.1, 5.27-31. Δες και Finley 1942, 210, Gomme 1972, 233, Hornblower 1991,116, Pelling 1991, 124, Rood 1998, 95, 213 υποσ. 27, Hammond 2009, 493, Foster 2010, 85 υποσ. 9, και Rhodes 2014, 233. Αντίθετα, ο Salmon 1984, 300, υποστηρίζει ότι η απειλή των Κορινθίων ήταν το πιο πειστικό τους επιχείρημα και πιστεύει ότι μία συμμαχία με την Αθήνα θα ήταν πιο πιθανή παρά μία συμμαχία με το Άργος. Ο de Ste. Croix 1972, 60, 206, προσθέτει ότι, αν όντως υπήρχε απειλή στο χωρίο, αυτή θα ήταν εσκεμμένα ασαφής, ώστε να αφήνει ανοικτή την πιθανότητα σύναψης συμμαχίας ανάμεσα στην Κόρινθο και στην Αθήνα. Η Αθήνα, σημειώνει, θα δεχόταν την Κόρινθο σε χωριστή συμμαχία που δε θα συνεπαγόταν την υποταγή της. Ο de Ste. Croix θεωρεί πιθανό αυτό το ενδεχόμενο, επειδή μία τέτοια συμμαχία θα αποτελούσε μεγάλη απειλή για τη Σπάρτη. Ο Cartledge 1979, 232, θεωρεί απίθανη την εισήγηση του de Ste. Croix. Ο Orwin 1994, 43, πιστεύει ότι η απειλή ήταν σοβαρή, αφού η Κόρινθος ήταν πολύ πλούσια και ναυτική δύναμη και θα ήταν ζημιογόνο για τη Σπάρτη να την χάσει. Θεωρεί ως πιθανές πόλεις, με τις οποίες η Κόρινθος θα μπορούσε να συνάψει συμμαχία, την Αθήνα και το Άργος.

μέχρι μὲν *οὖν* ***τοῦδε*** *ὡρίσθω ὑμῶν* ***ἡ βραδυτής. νῦν δὲ*** *τοῖς τε ἄλλοις καὶ Ποτειδεάταις, ὥσπερ ὑπεδέξασθε*[1]*, βοηθήσατε* ***κατὰ τάχος***[2] *ἐσβαλόντες ἐς τὴν Ἀττικήν, ἵνα μὴ* ***ἄνδρας*** *τε* ***φίλους καὶ ξυγγενεῖς τοῖς ἐχθίστοις*** *προῆσθε καὶ ἡμᾶς τοὺς ἄλλους ἀθυμίᾳ πρὸς ἑτέραν τινὰ ξυμμαχίαν τρέψητε* (1.71.4).

Παρατηρείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*μέχρι τοῦδε ≠ νῦν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται, κατά τη συνήθεια των ομιλητών, μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αργοπορία ≠ ταχύτητα (*ἡ βραδυτής ≠ κατὰ τάχος*). Η αντίθεση ενισχύεται και με τη διαφορά στις εγκλίσεις των ρημάτων: υποτακτικής (*ὡρίσθω*) στο πρώτο μέρος, αλλά προστακτικής στο δεύτερο (*βοηθήσατε*). Έτσι, οι Κορίνθιοι υπονοούν ότι μπορεί να συγχώρεσαν τη μέχρι στιγμής καθυστέρηση των Σπαρτιατών, αλλά τώρα η ανάληψη δράσης κρίνεται επιτακτική. Η αντίθεση αυτή σχετίζεται με την κεντρική αντίθεση του λόγου ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση. Κατά τη συνήθεια των ομιλητών τα αντιθετικά μοτίβα του λόγου «σπάζουν» και παρεμβάλλονται παρόμοιας σημασίας αντιθέσεις που δίνουν την εντύπωση ότι αλλάζουν το μοτίβο, ενώ στην πραγματικότητα το συνεχίζουν. Έτσι, οι κατηγορίες των Κορινθίων εναντίον των Σπαρτιατών, παρόλο που είναι καταιγιστικές, μετριάζονται κάπως. Με αυτό τον τρόπο οι Κορίνθιοι νομιμοποιούν την αναφορά τους στους ιδίους ως *ἄνδρας φίλους καὶ ξυγγενεῖς* των Σπαρτιατών και το χαρακτηρισμό των Αθηναίων ως *τοῖς ἐχθίστοις*, σχηματίζοντας τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φίλος ≠ εχθρός, η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 1.69.6.

Οι Κορίνθιοι δικαιολογούνται, λέγοντας ότι η τυχόν αποστασία τους δε θα αποτελέσει αδικία προς τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι θα φέρουν την ευθύνη, επειδή δε θα τους έχουν βοηθήσει.

δρῶμεν δ' ἂν ***ἄδικον*** *οὐδὲν* ***οὔτε πρὸς θεῶν*** *τῶν ὁρκίων* ***οὔτε πρὸς ἀνθρώπων*** *τῶν αἰσθανομένων· λύουσι γὰρ σπονδὰς* ***οὐχ οἱ δι' ἐρημίαν ἄλλοις προσιόντες, ἀλλ' οἱ μὴ βοηθοῦντες*** *οἷς* ***ἂν ξυνομόσωσιν*** (1.71.5).

Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αθάνατος ≠ θνητός (*πρὸς θεῶν ≠ πρὸς ἀνθρώπων*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται μέσω των μορίων *οὔτε… οὔτε*, τα οποία καθιστούν πιο εμφανή την αντίθεση, όπως και οι τύποι *τῶν ὁρκίων – τῶν αἰσθανομένων* που συνοδεύουν τα ουσιαστικά. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐχ οἱ ἄλλοις προσιόντες ≠ ἀλλ' οἱ μὴ βοηθοῦντες*,

[1] Οι Σπαρτιάτες είχαν ήδη υποσχεθεί στους Ποτιδαιάτες, ότι σε περίπτωση που οι Αθηναίοι τους επιτίθεντο, οι ίδιοι θα εισέβαλλαν στην Αττική (1.58.1). Δες και de Ste. Croix. 1972, 203-204. Όπως σημειώνει ο Salmon 1984, 294 και υποσ. 32, η υπόσχεση της Σπάρτης να βοηθήσει την Ποτίδαια αφορούσε μόνο στην περίπτωση αθηναϊκής επίθεσης εναντίον της και όχι στην περίπτωση αποστασίας της.

[2] Ο όρος «ταχύτητα» αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των Αθηναίων. Δες και Luginbill 1990, 98 υποσ. 49, 108. Πρβλ. 6.98.2.

της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Στο πρώτο μέρος υπονοούνται οι Κορίνθιοι, ενώ στο δεύτερο μέρος οι Σπαρτιάτες, οι οποίοι θα επωμιστούν τελικά την ευθύνη της ενδεχόμενης αποστασίας των Κορινθίων. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ερημία ≠ συμμετοχή (*δι' ἐρημίαν ≠ ἂν ξυνομόσωσιν*).

Οι Κορίνθιοι τελειώνουν το λόγο τους, μετριάζοντας κάπως το απειλητικό κλίμα που είχαν οι ίδιοι δημιουργήσει, διαβεβαιώνοντας τους Σπαρτιάτες ότι θα παραμείνουν στην πελοποννησιακή συμμαχία, αν οι Σπαρτιάτες επιδείξουν την πρέπουσα προθυμία, αφού και οι ίδιοι δεν πρόκειται να βρουν καλύτερους συμμάχους.

> *βουλομένων δὲ ὑμῶν προθύμων εἶναι* ***μενοῦμεν·*** *οὔτε γὰρ* ***ὅσια*** *ἂν ποιοῖμεν* ***μεταβαλλόμενοι*** *οὔτε ξυνηθεστέρους ἂν ἄλλους εὕροιμεν* (1.71.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἄδικον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὅσια*[1]) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μονιμότητα ≠ αλλαγή (*μενοῦμεν ≠ μεταβαλλόμενοι*).

Στο τέλος του λόγου τους, οι ομιλητές προτρέπουν τους Σπαρτιάτες να λάβουν σωστές αποφάσεις για το καλό της Πελοποννήσου και να φανούν αντάξιοι των προγόνων τους.

> *πρὸς τάδε βουλεύεσθε εὖ καὶ τὴν Πελοπόννησον πειρᾶσθε μὴ ἐλάσσω ἐξηγεῖσθαι ἢ οἱ πατέρες ὑμῖν παρέδοσαν* (1.71.7).

Στην κατακλείδα του λόγου, η οποία περιλαμβάνει τις τελευταίες προτροπές των ομιλητών, το ύφος είναι απλό και απουσιάζει το σχήμα της αντίθεσης. Έτσι το τέλος της δημηγορίας λειτουργεί ως ανάπαυλα στο φορτικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί με τις συνεχείς επικρίσεις των Κορινθίων εναντίον των Σπαρτιατών. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του σχήματος της παρονομασίας ανάμεσα στους όρους *βουλομένων* (στην προηγούμενη περίοδο) και *βουλεύεσθε*, των οποίων η μορφή μοιάζει, αλλά η σημασία διαφέρει.

Μετά από τη δημηγορία των Κορινθίων ακολουθεί ο λόγος των Αθηναίων πρέσβεων[2] (1.73-78). Όπως αναφέρει ο ιστορικός, μία πρεσβεία των Αθηναίων έτυχε να

[1] Αξίζει να σημειωθεί η διάκριση των όρων «δίκαιος» και «όσιος» από τους ομιλητές, οι οποίοι δε θεωρούν «άδικη» την αποχώρησή τους από την πελοποννησιακή συμμαχία, αλλά «ανόσια».

[2] Ο Cogan 1981, 28, σημειώνει ότι υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στο ύφος και στο συναισθηματικό τόνο του προηγούμενου και αυτού του λόγου: ο λόγος των Αθηναίων είναι ήπιος και λογικός, γεγονός που δείχνει τη βεβαιότητά τους ότι ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος, ενώ ο λόγος των Κορινθίων είναι γεμάτος κατηγορίες που δείχνουν την οργή και την αγανάκτηση όσων είχαν συναλλαγές με τους Αθηναίους και φανερώνει την πίεση και το φόβο που οδήγησαν στην έκρηξη του πολέμου.

βρίσκεται στη Σπάρτη για άλλα ζητήματα[1], η οποία πληροφορήθηκε ότι είχαν διατυπωθεί κατηγορίες εναντίον των Αθηναίων, και αποφάσισε να λάβει το λόγο στη συνέλευση[2]. Ο Θουκυδίδης σημειώνει ότι στόχος των Αθηναίων δεν ήταν να απολογηθούν στις κατηγορίες των πόλεων εναντίον τους· αντίθετα, ήθελαν να δηλώσουν στους Σπαρτιάτες ότι δεν έπρεπε να πάρουν βιαστικές αποφάσεις. Ήθελαν ακόμη να επισημάνουν πόσο δυνατή ήταν η πόλη τους και να υπενθυμίσουν στους παλαιότερους γεγονότα που ήδη γνώριζαν και να τα εξηγήσουν στους νεότερους που ήταν άπειροι[3]. Πίστευαν επίσης ότι με το λόγο τους θα έτρεπαν τους Σπαρτιάτες *πρὸς τὸ ἡσυχάζειν ἢ πρὸς τὸ πολεμεῖν*[4]. Οι Αθηναίοι ζητούν πρώτα άδεια από τους Σπαρτιάτες για να μιλήσουν και στη συνέχεια εκφωνούν το λόγο τους[5] (1.72).

---

[1] Ο ιστορικός δεν ξεκαθαρίζει για ποιό λόγο βρίσκονταν οι Αθηναίοι στη Σπάρτη. Ο Kagan 1995, 54, πιστεύει ότι αυτό αποτέλεσε ένα απλό πρόσχημα, ώστε να τους επιτραπεί να μιλήσουν. Ο ίδιος (Kagan 1969, 300, Kagan 1991, 214) υποστηρίζει ότι ο Περικλής το 432 π.Χ. επιθυμούσε ακόμη τη διατήρηση της ειρήνης, γι' αυτό και έστειλε την πρεσβεία αυτή, για να εμποδίσει την κήρυξη πολέμου εκ μέρους της Σπάρτης. Ο Adcock (Adcock 1951, 6, Adcock 1963, 31-32) θεωρεί ότι ήταν πιθανόν να υπήρχαν Αθηναίοι πρέσβεις στη Σπάρτη και ο ένας από αυτούς να μίλησε στο συνέδριο των Σπαρτιατών. Υποστηρίζει ακόμη ότι δεν είναι δυνατόν ο ιστορικός να επινόησε την παρουσία της αθηναϊκής πρεσβείας, καθώς οι σύγχρονοί του Αθηναίοι, που θα διάβαζαν την *Ιστορία*, θα αντιλαμβάνονταν την επινόησή της. Ο Raubitschek 1973, 33-34, πιστεύει ότι η αθηναϊκή πρεσβεία στη Σπάρτη είχε σταλεί από τον Περικλή, για να εξηγήσει στους Σπαρτιάτες το Μεγαρικό ψήφισμα και είχε την αποστολή να δικαιολογήσει την αθηναϊκή πολιτική. Ο Stahl 2003, 43, αναφέρει ότι είναι δύσκολο να αποκλειστεί η παρουσία των Αθηναίων πρέσβεων στη Σπάρτη το 432 π.Χ, όπως συνάγεται και από το 1.87.5: *καὶ οἱ μὲν ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου διαπραξάμενοι ταῦτα, καὶ οἱ Ἀθηναίων πρέσβεις ὕστερον ἐφ' ἅπερ ἦλθον χρηματίσαντες*.

[2] Η δήλωση αυτή υπήρξε αφορμή να θεωρηθεί ο λόγος δημιούργημα του Θουκυδίδη. Ο Schwartz 1960, 105, και η de Romilly 1963, 243, δυσκολεύονται να πιστέψουν ότι οι Αθηναίοι όντως έλαβαν το λόγο. Όμοια ο de Ste. Croix. 1972, 12-13 και υποσ. 22, πιστεύει ότι είναι αδύνατον να είχε εκφωνηθεί ο λόγος αυτός ενώπιον των Σπαρτιατών, λόγω του σοφιστικού του χαρακτήρα, των πολλών γενικών ρήσεων και του δύσκολου ύφους του. Ο ίδιος επισημαίνει ότι θα μπορούσε να αποδεχτεί τη γνησιότητά του, μόνο στην περίπτωση που ομιλητής ήταν ο ίδιος ο Θουκυδίδης. Αντίθετα, ο Kagan 1969, 293-294 και υποσ. 13, υποστηρίζει την ιστορικότητα του αθηναϊκού λόγου. Βασιζόμενος στην αρχή, ότι πρέπει να γίνονται αποδεκτά τα γεγονότα που παρουσιάζονται από τον ιστορικό, εκτός εάν αυτά ανατρέπονται από μία πιο αξιόπιστη πηγή, υποστηρίζει ότι ο αθηναϊκός λόγος πράγματι εκφωνήθηκε. Ο Gomme 1972, 233, 253, υποθέτει ότι οι Αθηναίοι θα γνώριζαν για τις ανεπίσημες συζητήσεις ανάμεσα στους απεσταλμένους των Πελοποννησίων και θα ζήτησαν άδεια να απευθυνθούν στη συγκέντρωση, πριν ακόμη αρχίσει. Υποστηρίζει, επομένως, ότι οι Αθηναίοι πρέσβεις πράγματι μίλησαν. Ο Raubitschek 1973, 48, πιστεύει ότι πρόκειται για μία αυθεντική έκθεση της δόξας και της αρετής της αθηναϊκής ηγεμονίας στις μέρες του Περικλή. Και ο Hornblower 1991, 117, πιστεύει ότι δεν υπάρχει λόγος αμφισβήτησης της ιστορικότητας του λόγου. Ο Rhodes 2014, 233, αποδέχεται επίσης την αυθεντικότητα του λόγου. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Ο Bloedow 1981,138-139 υποσ. 25, αναφέρει ότι οι νεότεροι δε γνώριζαν τη συμβολή των Αθηναίων στους Περσικούς πολέμους και την άνοδο της αθηναϊκής ηγεμονίας. Ο Heath 1990, 386, θεωρεί ότι οι νεότεροι δε γνώριζαν τη φύση του πολέμου, όπως αυτό γίνεται αντιληπτό στο τέλος του λόγου των Αθηναίων. Για το θέμα της απειρίας των νέων, πρβλ. 1.80.1 στο λόγο του Αρχίδαμου και 2.8.1.

[4] Αξίζει να σημειωθεί η έντονη παρουσία αντιθέσεων στο εισαγωγικό κεφάλαιο του λόγου (*τοῖς πρεσβυτέροις ≠ τοῖς νεωτέροις, ἡσυχάζειν ≠ πολεμεῖν*) και συντακτικών αντιθέσεων με τις οποίες δημιουργείται αντιθετική εστία αντικατάστασης (*τῶν μὲν ἐγκλημάτων πέρι μηδὲν ἀπολογησομένους ≠ δηλῶσαι δὲ περὶ τοῦ παντός, οὐ ταχέως αὐτοῖς βουλευτέον εἴη ≠ ἀλλ' ἐν πλέονι σκεπτέον*). Επομένως, ο αναγνώστης προετοιμάζεται για την έντονη παρουσία του σχήματος της αντίθεσης και στο λόγο που ακολουθεί.

[5] Η de Romilly 1963, 267-268, παρατηρεί ότι το περιεχόμενο του λόγου δεν ανταποκρίνεται πλήρως στο θέμα του, όπως αυτό καταγράφεται στην εισαγωγή πριν από τη δημηγορία. Σύμφωνα με την ίδια, τα θέματα που θίγονται στην εισαγωγή είναι πολύ γενικά και ανακριβή, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατό να εξακριβωθεί, αν πράγματι τυγχάνουν διαπραγμάτευσης στο λόγο. Η αοριστία της εισαγωγής χάνεται, ωστόσο, όπως παρατηρεί η ίδια, όταν αυτή τοποθετηθεί δίπλα από το προοίμιο του λόγου, με το οποίο αντιστοιχεί πλήρως. Ο Raubitschek 1973, 39, βρίσκει επίσης διαφορές ανάμεσα στην εισαγωγή του λόγου και στον ίδιο το λόγο. Στην εισαγωγή αναφέρεται ότι οι Αθηναίοι ήθελαν να δείξουν τη δύναμή τους, ενώ στο λόγο η έμφαση δίνεται

Οι Αθηναίοι πρέσβεις[1] αρχίζουν το λόγο τους, ξεκαθαρίζοντας ότι έχουν έρθει, για να συζητήσουν υποθέσεις της πόλης τους[2]. Επειδή όμως πληροφορήθηκαν τις κατηγορίες εναντίον τους, ζήτησαν να μιλήσουν, όχι για να αντικρούσουν τα παράπονα των πόλεων[3], αλλά για να μη λάβουν οι Σπαρτιάτες λανθασμένες αποφάσεις για σημαντικά ζητήματα παρασυρμένοι από τους συμμάχους τους[4]. Σκοπός του λόγου τους, δηλώνουν, είναι να επιβεβαιώσουν ότι οι Αθηναίοι δικαιολογημένα κατέχουν την ηγεμονία τους[5] και ότι η πόλη τους είναι αξιόλογη.

Ἡ μὲν πρέσβευσις ἡμῶν οὐκ ἐς ἀντιλογίαν[6] τοῖς ὑμετέροις ξυμμάχοις ἐγένετο, ἀλλὰ περὶ ὧν ἡ πόλις ἔπεμψεν· αἰσθόμενοι δὲ καταβοὴν οὐκ ὀλίγην οὖσαν ἡμῶν παρήλθομεν, οὐ τοῖς ἐγκλήμασι τῶν πόλεων ἀντεροῦντες *(οὐ γὰρ παρὰ δικασταῖς[7] ὑμῖν* ***οὔτε ἡμῶν οὔτε τούτων οἱ λόγοι*** *ἂν γίγνοιντο),* ***ἀλλ' ὅπως μὴ ῥᾳδίως περὶ μεγάλων πραγμάτων τοῖς ξυμμάχοις πειθόμενοι[8] χεῖρον βουλεύσησθε****, καὶ ἅμα βουλόμενοι περὶ τοῦ* ***παντὸς*** *λόγου τοῦ ἐς ἡμᾶς καθεστῶτος δηλῶσαι ὡς* ***οὔτε ἀπεικότως*** *ἔχομεν ἃ κεκτήμεθα, ἥ τε πόλις ἡμῶν ἀξία λόγου ἐστίν[9]* (1.73.1).

στην αξία της πόλης τους, όπως σημειώνει ο ίδιος. Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 45, η επανάληψη του λεκτικού του προοιμίου του λόγου στην εισαγωγή πριν από αυτόν είναι περιττή. Ο Orwin θεωρεί ότι δε χρειαζόταν να αναφερθεί ο ιστορικός στο σκοπό της αθηναϊκής πρεσβείας, αφού και οι ίδιοι οι ομιλητές, όπως ήταν φυσικό, θα αναφέρονταν σε αυτόν στην αρχή του λόγου τους. Όπως παρατηρεί ο Heath 1990, 386, τα δύο θέματα του λόγου που εξαγγέλλονται στο 1.72 επαναλαμβάνονται με αντίστροφη σειρά στο προοίμιό του (1.73). Δες και Westlake 1973, 101, και Rhodes 2014, 233, για τις αντιστοιχίες της εισαγωγικής παραγράφου με το προοίμιο του λόγου. Πρβλ. και υποσ. 9 πιο κάτω. Η Ταμιωλάκη 2013, 61-62, ερμηνεύει τις αντιστοιχίες αυτές ως έναν τρόπο να δηλώσει ο ιστορικός τη σημασία που είχε για τον ίδιο ο λόγος των Αθηναίων πρέσβεων που ακολουθεί.

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 242, η ανωνυμία των Αθηναίων ομιλητών δείχνει ότι ο λόγος που ακολουθεί είναι ο λόγος της ίδιας της πόλης· ακούγεται, δηλαδή, η φωνή της ίδιας της Αθήνας.

[2] Οι Αθηναίοι ομιλητές επιβεβαιώνουν στο σημείο αυτό τη δήλωση του Θουκυδίδη στο εισαγωγικό κεφάλαιο της δημηγορίας: *τῶν δὲ Ἀθηναίων ἔτυχε γὰρ πρεσβεία πρότερον ἐν τῇ Λακεδαίμονι περὶ ἄλλων παροῦσα* (1.72.1).

[3] Σύμφωνα με την Debnar 2001, 52, αν οι Αθηναίοι προσπαθούσαν να αντικρούσουν συγκεκριμένες κατηγορίες, θα φαινόταν ότι παραδέχονταν την αδυναμία τους και θα έχαναν το κύρος τους. Ο Bruell 1974, 12-13, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι αρνούνται να απαντήσουν στις κατηγορίες των συμμάχων των Πελοποννησίων, αλλά αναφέρουν τη δική τους άποψη σχετικά με τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Όπως σημειώνει ο Price 2001, 191-194, ο λόγος των Αθηναίων πρέσβεων δεν καθησυχάζει τους φόβους σχετικά με το χαρακτήρα και τις προθέσεις των Αθηναίων, αλλά αποτελεί περισσότερο μία πρόκληση και απειλή.

[4] Η Debnar 1996, 97, παρατηρεί ότι οι ομιλητές προσπαθούν να κερδίσουν την εύνοια του ακροατηρίου τους.

[5] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 296, σκοπός των Αθηναίων ομιλητών δεν ήταν να δείξουν ότι οι αθηναϊκές πράξεις ήταν ηθικές, αλλά ότι ήταν δικαιολογημένες ή ακόμα και αναγκαίες.

[6] Η Debnar 2001, 70, παρατηρεί την επανάληψη του όρου «λόγος» στο 1.73.1 με διαφορετικές σημασίες: *ἐς ἀντιλογίαν*, *οἱ λόγοι*, *περὶ τοῦ παντὸς λόγου*, *λόγου*. Πρβλ. και *ἀντεροῦντες*.

[7] Ο Heath 1990, 385-400, παρατηρεί ότι γενικά οι Αθηναίοι ομιλητές απορρίπτουν στους λόγους τους το θέμα του «δικαίου» και επικεντρώνονται στο συμφέρον τους και στο δίκαιο του ισχυροτέρου.

[8] Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι συμβουλεύουν εδώ τους Σπαρτιάτες να μην πεισθούν στα λόγια των συμμάχων τους, αλλά αντίθετα οι ίδιοι πιο κάτω δικαιολογούν την ηγεμονία τους, λέγοντας ότι αυτή δημιουργήθηκε μετά από παράκληση των συμμάχων τους! Πρβλ. 1.75.2.

[9] Πρβλ. και το όμοιο λεκτικό στο εισαγωγικό κεφάλαιο του λόγου: *καὶ ὡς ᾔσθοντο τῶν λόγων, ἔδοξεν αὐτοῖς παριτητέα ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους εἶναι, τῶν μὲν ἐγκλημάτων πέρι μηδὲν ἀπολογησαμένους ὧν αἱ πόλεις ἐνεκάλουν, δηλῶσαι δὲ περὶ τοῦ παντὸς ὡς οὐ ταχεώς αὐτοῖς βουλευτέον εἴη, ἀλλ' ἐν πλέονι σκεπτέον. καὶ ἅμα τὴν σφετέραν πόλιν ἐβούλοντο σημῆναι ὅση εἴη δύναμιν* (1.72.1). Πρβλ. και υποσ. 5 στις σελ. 152-153. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση ρηματικών επιθέτων εις *–τέος* που παρατηρείται και στο 1.79.2 και στο λόγο του Σθενελαΐδα στο 1.86.

Οι Αθηναίοι στην εισαγωγή του λόγου τους χρησιμοποιούν δύο συντακτικές αντιθέσεις, για να δηλώσουν τις προθέσεις τους: *οὐκ <u>ἐς</u> ἀντιλογίαν τοῖς ὑμετέροις ξυμμάχοις ἐγένετο ≠ ἀλλὰ <u>περὶ</u> ὧν ἡ πόλις ἔπεμψεν*[1]*, οὐ τοῖς ἐγκλήμασι τῶν πόλεων ἀντεροῦντες ≠ ἀλλ' ὅπως μὴ ῥᾳδίως περὶ μεγάλων πραγμάτων τοῖς ξυμμάχοις πειθόμενοι χεῖρον βουλεύσησθε*. Τα μέλη και των δύο αντιθέσεων συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία ανικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Ακολούθως, οι ομιλητές στην προσπάθειά τους να απλοποιήσουν το ύφος του λόγου τους, ώστε να μην καταστούν φορτικοί στο ακροατήριό τους, χρησιμοποιούν «λανθάνουσες» αντιθέσεις, εξαγγέλλοντας μόνο τί δεν προτίθενται να πουν (το αρνητικό μέλος της αντίθεσής τους[2]) και αποφεύγοντας να αναφέρουν το δεύτερο, το οποίο υπονοείται. Έτσι, λέγοντας *οὔτε ἀπεικότως*, αναμένουν από το ακροατήριό τους να συμπληρώσει: *ἀλλ' εἰκότως*. Σχηματίζεται επομένως «λανθάνουσα» συντακτική αντίθεση με αντιθετική εστία αντικατάστασης. Άλλες δύο «λανθάνουσες» αντιθέσεις, λεξικές αυτή τη φορά, δημιουργούνται λόγω της παρουσίας αρνητικών διατυπώσεων: *οὐκ ὀλίγην οὖσαν ≠* [*ἀλλὰ πολλήν*]*, ὅπως μὴ χεῖρον βουλεύσησθε ≠* [*ἀλλ' εὖ*], σχηματίζοντας τις αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ και κακό ≠ καλό αντίστοιχα. Χρησιμοποιείται ακόμη η χρονική αντίθεση ανάμεσα στον αρχικό στόχο της αποστολής των Αθηναίων (παρελθόν) και στην αλλαγή των σχεδίων τους τώρα (παρόν): *Ἡ μὲν πρέσβευσις ἡμῶν οὐκ ἐς ἀντιλογίαν τοῖς ὑμετέροις ξυμμάχοις <u>ἐγένετο</u>, ἀλλὰ περὶ ὧν ἡ πόλις <u>ἔπεμψεν</u> ≠ αἰσθόμενοι δὲ καταβοὴν οὐκ ὀλίγην οὖσαν ἡμῶν παρήλθομεν* [*νῦν*]. Παρατηρείται επίσης η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αντίλογος ≠ λόγος (*ἐς ἀντιλογίαν*[3] *≠ οἱ λόγοι*). Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο / μικρό ≠ μεγάλο (*ὀλίγην ≠ μεγάλων*). Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του σχήματος της παρονομασίας[4] ανάμεσα στους όρους *βουλεύσησθε* και *βουλόμενοι*, η οποία είχε παρατηρηθεί και στο τέλος του προηγούμενου λόγου (1.71.6-7). Οι δύο όροι μοιάζουν μορφικά, αλλά διαφέρουν νοηματικά. Στην παρενθετική πρόταση εντοπίζεται, λόγω της εμφαντικής χρήσης των αντωνυμιών, η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Αθηναίους και στους συμμάχους των Σπαρτιατών (*ἡμῶν ≠ τούτων*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *οὔτε… οὔτε*.

Οι Αθηναίοι ομιλητές δηλώνουν ότι δε θα αναφερθούν στα πολύ παλαιά γεγονότα[5], αλλά θεωρούν αναγκαίο να μιλήσουν για τους Περσικούς πολέμους, επειδή η συμβολή των

[1] Δες και Ros 1938, 137, ο οποίος σημειώνει τη χρήση διαφορετικών προθέσεων στα δύο μέρη της αντίθεσης.
[2] Η παρουσία της άρνησης στην πρώτη περίοδο του λόγου είναι εκπληκτική!
[3] Οι Αθηναίοι ομιλητές χρησιμοποιούν συχνά λέξεις σύνθετες με την πρόθεση *ἀντί*: *ἐς ἀντιλογίαν* (1.73.1), *ἀντεροῦντες* (1.73.1), *ἂν ἀντέλεγον* (1.77.3).
[4] Για το σχήμα της παρονομασίας δες σελ. 3-4.
[5] Ο Bloedow 1981, 138-139, παρατηρεί ότι, ενώ στο 1.72.1 ο ιστορικός αναφέρει ότι οι Αθηναίοι θα απευθυνθούν στους νέους που είναι άπειροι με σκοπό να μάθουν, στο λόγο τους αποφεύγουν να μιλήσουν για τα πολύ παλαιά γεγονότα. Ο Raubitschek 1973, 38, αναφέρει ότι η άρνηση των ομιλητών να μιλήσουν για το

Αθηναίων στο κοινό καλό υπήρξε καθοριστική, παρόλο που η επανάληψη των ήδη γνωστών γεγονότων μπορεί να καταστεί ενοχλητική για τους ακροατές τους.

> *Καὶ* ***τὰ μὲν πάνυ παλαιὰ τί δεῖ λέγειν***[1]*, ὧν* ***ἀκοαὶ μᾶλλον λόγων μάρτυρες ἢ ὄψις τῶν ἀκουσομένων; τὰ δὲ Μηδικὰ*** *καὶ ὅσα αὐτοὶ ξύνιστε, εἰ καὶ δι' ὄχλου μᾶλλον ἔσται αἰεὶ προβαλλομένοις,* ***ἀνάγκη λέγειν****· καὶ γὰρ ὅτε ἐδρῶμεν,* ***ἐπ' ὠφελίᾳ***[2] ***ἐκινδυνεύετο***[3]*, ἧς* ***τοῦ μὲν ἔργου μέρος μετέσχετε, τοῦ δὲ λόγου*** *μὴ* ***παντός,*** *εἴ τι* ***ὠφέλει, στερισκώμεθα*** (1.73.2).

Παρατηρείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν (παλαιά γεγονότα) ≠ παρόν (τα πιο πρόσφατα γεγονότα) (*τὰ πάνυ παλαιά ≠ τὰ Μηδικά*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιλογή ≠ αναγκαιότητα (*τι δεῖ λέγειν; ≠ ἀνάγκη λέγειν*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Παρατηρείται και το σχήμα της υποφοράς[4] λόγω της ρητορικής ερώτησης: *τι δεῖ λέγειν;* και της αναμενόμενης απάντησής της: *ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀνάγκη λέγειν*. Εντοπίζεται επίσης η συντακτική αντίθεση: *ἀκοαὶ μᾶλλον λόγων μάρτυρες ≠ ἢ ὄψις τῶν ἀκουσομένων*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*λέγειν ≠ τοῦ ἔργου, τοῦ ἔργου ≠ τοῦ λόγου*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[5], και της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, συμμετοχή ≠ στέρηση (*μετέσχετε ≠ στερισκώμεθα*), όλον ≠ μέρος (*παντός* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μέρος, μέρος ≠ παντός*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, και ωφέλεια ≠ κίνδυνος (*ἐπ' ὠφελίᾳ ≠ ἐκινδυνεύετο, ἐκινδυνεύετο ≠ ὠφέλει*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Οι Αθηναίοι πρέσβεις διευκρινίζουν ότι ο λόγος τους σκοπό έχει να φανερώσει εναντίον ποιάς πόλης[6] πρόκειται να πολεμήσουν οι Σπαρτιάτες, αν δε λάβουν σωστές αποφάσεις[7].

μακρινό παρελθόν, εξαιτίας της αναξιοπιστίας των πληροφοριών, συμβαδίζει με την άποψη του Θουκυδίδη στο 1.20.1.

[1] Η επανάληψη του όρου «λόγος» συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 153.

[2] Η έννοια της «ωφέλειας» είναι κεντρική στο λόγο· αποτελεί εξάλλου και μία από τις αιτίες δημιουργίας του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Πρβλ. *ἐπ' ὠφελίᾳ* (1.73.2), *ὠφέλει* (1.73.2), *ὠφελιμώτατα* (1.74.1), *ὠφελῆσαι* (1.74.3), *ὠφελίας* (1.75.3, 1.76.2), *ὠφέλιμον* (1.76.1).

[3] Χαρακτηριστική είναι η επανάληψη του όρου «κίνδυνος» στο λόγο: *ἐκινδυνεύετο* (1.73.2), *προκινδυνεῦσαι* (1.73.4), *κινδυνεῦσαι* (1.74.2), *κινδυνεύοντες* (1.74.3), *κινδυνεύειν* (1.75.4, 1.76.1), *περὶ κινδύνων* (1.75.5), *κινδυνεύεται* (1.78.2).

[4] Το σχήμα της υποφοράς εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.68.3.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71.

[6] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 26, οι Αθηναίοι ομιλητές δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένα γεγονότα, αλλά προσπαθούν να απαντήσουν στην περιγραφή του χαρακτήρα τους από τους προηγούμενους ομιλητές.

[7] Ο Kagan 1969, 298, χαρακτηρίζει πολύ έξυπνο και πρακτικό το επιχείρημα των Αθηναίων ομιλητών, αφού στόχος τους ήταν να κάνουν τους Σπαρτιάτες να σκεφτούν καλά πριν να εμπλακούν σε έναν πόλεμο, που όχι

ῥηθήσεται δὲ ***οὐ παραιτήσεως μᾶλλον ἕνεκα ἢ μαρτυρίου καὶ δηλώσεως*** *πρὸς οἵαν ὑμῖν πόλιν μὴ* ***εὖ*** *βουλευομένοις ὁ ἀγὼν καταστήσεται* (1.73.3).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με τις προηγούμενες μέσω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*χεῖρον* (στο 1.73.1) ≠ *εὖ*). Δημιουργείται η συντακτική αντίθεση: *οὐ παραιτήσεως μᾶλλον ἕνεκα ≠ ἢ μαρτυρίου καὶ δηλώσεως*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Η αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον (*παραιτήσεως – δηλώσεως*). Το δεύτερο μέρος της αντίθεσης αποτελείται από δύο συνώνυμους όρους, γεγονός που τονίζει τις προθέσεις των Αθηναίων. Οι Αθηναίοι αποφεύγουν προς το παρόν την αντιπαραβολή τους με τους Σπαρτιάτες. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ο έξυπνος ρητορικά τρόπος, με τον οποίο οι Αθηναίοι δείχνουν τη δύναμή τους στους Σπαρτιάτες. Ο εμπρόθετος προσδιορισμός που αναφέρεται στους ίδιους (*πρὸς οἵαν πόλιν*) «περικυκλώνει» τη αντωνυμία (*ὑμῖν*) που αναφέρεται στους Σπαρτιάτες.

Οι ομιλητές αναφέρονται στη συνέχεια στις μάχες που έδωσαν οι Αθηναίοι εναντίον των Περσών στο Μαραθώνα[1] και στη Σαλαμίνα, με τις οποίες εμπόδισαν τους βαρβάρους να κατευθυνθούν εναντίον της Πελοποννήσου και να την καταστρέψουν.

φαμὲν γὰρ Μαραθῶνί τε ***μόνοι προκινδυνεῦσαι*** *τῷ βαρβάρῳ καὶ ὅτε τὸ ὕστερον ἦλθεν, οὐχ* ***ἱκανοὶ*** *ὄντες* ***κατὰ γῆν*** *ἀμύνεσθαι, ἐσβάντες* ***ἐς τὰς ναῦς***[2] ***πανδημεὶ*** *ἐν Σαλαμῖνι ξυνναυμαχῆσαι*[3]*, ὅπερ ἔσχε μὴ κατὰ πόλεις αὐτὸν ἐπιπλέοντα τὴν Πελοπόννησον πορθεῖν,* ***ἀδυνάτων*** *ἂν ὄντων πρὸς ναῦς πολλὰς ἀλλήλοις ἐπιβοηθεῖν* (1.73.4).

μόνο θα ήταν επικίνδυνος, αλλά ίσως θα έφερνε αποτελέσματα πολύ διαφορετικά από αυτά που θα μπορούσαν να προβλέψουν οι Σπαρτιάτες.

[1] Αφήγηση των γεγονότων των Περσικών πολέμων γίνεται στο ιστορικό έργο του Ηροδότου. Η de Romilly 1963, 245, σημειώνει την παράλειψη των ομιλητών να αναφερθούν στη συμβολή των Πλαταιέων στη μάχη του Μαραθώνα. Θεωρεί, ωστόσο, ότι αυτή η υπεραπλούστευση ήταν φυσιολογική, αφού οι Αθηναίοι αναφέρουν ένα γενικά παραδεκτό και αληθές γεγονός. Πρβλ. και την παράλειψη αναφοράς στους Πλαταιείς και στην ιστορική αφήγηση: *καὶ ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη Μήδων πρὸς Ἀθηναίους ἐγένετο* (1.18.1). Ο Gomme 1972, 234, παρατηρεί ότι το ίδιο συμβαίνει και στο λόγο των Πλαταίεων (3.53-59). Ο Hornblower 1991, 118, και η Foster 2010, 88 και υποσ. 16, υποστηρίζουν ότι πρόκειται για υπερβολή των Αθηναίων. Η Foster επισημαίνει ότι η παράλειψη αναφοράς στη συμβολή των Σπαρτιατών στους Περσικούς πολέμους εκφράζει την περιφρόνηση των Αθηναίων, η οποία δε θα έπρεπε να υπάρχει σε ένα λόγο που απευθύνεται σε Σπαρτιάτες.

[2] Η φράση *ἐσβάντες ἐς τὰς ναῦς* επαναλαμβάνεται στο 1.73.4, 1.74.2, 1.74.4 και στην ιστορική αφήγηση (πρβλ. 1.18.2, 1.91.5 και 1.93.6). Δες και Gomme 1972, 235, Τσακμάκη 1995, 76, Rood 1998, 245-246 υποσ. 77, και Rhodes 2014, 234. Ανάμεσα στο 1.73.4 και στο 1.74.4 ο όρος *ναῦς* και σύνθετά του εμφανίζονται 12 φορές: *ξυνναυμαχῆσαι* (1.73.4), *ἐς τὰς ναῦς* (1.73.4, 1.74.2, 1.74.4), *πρὸς ναῦς* (1.73.4), *ταῖς ναυσίν* (1.73.5), *ἐν ταῖς ναυσί* (1.74.1), *νεῶν* (1.74.1), *ναυμαχῆσαι* (1.74.1), *ναῦς* (1.74.1, 1.74.4), *ναυμαχεῖν* (1.74.4). Δες και Debnar 2001, 50 και υποσ. 56. Όμοια η Foster 2010, 85, 88, παρατηρεί ότι στη δημηγορία αυτή οι Αθηναίοι ομιλητές δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο ναυτικό και στις δυνατότητές του. Ο Connor 1984, 33-34, παρατηρεί ότι ήδη από την Αρχαιολογία δίνεται έμφαση στη σημασία του ναυτικού. Πρβλ. 1.8-15. Δες και Kallet-Marx 1993 (2), 80 και υποσ. 30, για τη σημασία που δίνεται στο «ναυτικό» στο λόγο.

[3] Οι Αθηναίοι ομιλητές αναφέρονται στη συνεργασία τους με τους Σπαρτιάτες στους Περσικούς πολέμους χρησιμοποιώντας σύνθετες λέξεις με την πρόθεση *ξυν-*: *ξύνιστε* (1.73.2), *ξυνναυμαχῆσαι* (1.73.4), *ξυνεσώσαμεν* (1.74.3). Δες και Debnar 2001, 51-52, και Foster 2010, 88 υποσ. 17.

Στο σημείο αυτό ο λόγος αποκτά αφηγηματικό χαρακτήρα. Οι αντιθέσεις εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι υποχωρούν, αλλά υπάρχουν και μάλιστα συγκαλυμμένες. Φαίνεται ότι τώρα επιχειρείται να συγκαλυφθεί η χρήση ρητορικών μέσων, ώστε η αφήγηση να φανεί πιο αυθεντική, χωρίς ιδιαίτερες παρεμβάσεις. Στην πραγματικότητα όμως δεν αποφεύγονται, σε αντίθεση με πιο κάτω (1.74.1). Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ κίνδυνος (*ὠφέλει* (1.73.2) ≠ *προκινδυνεῦσαι*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί πιο πάνω. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλος ≠ μόνος (*παντός* (στο 1.73.2) ≠ *μόνοι, μόνοι ≠ πανδημεῖ*), η οποία επίσης δημιουργεί συνοχή στο λόγο και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Σημειώνεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*ἱκανοὶ ≠ ἀδυνάτων*). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι χρησιμοποιούν για τους ίδιους το επίθετο *ἱκανοὶ* που τονίζει τη δύναμή τους, ενώ για τους Πελοποννησίους το επίθετο *ἀδυνάτων* που τονίζει την αδυναμία τους, για να εξυπηρετήσουν το σκοπό του λόγου τους, που δεν είναι άλλος από το να αποτρέψουν τους Σπαρτιάτες να κηρύξουν τον πόλεμο εναντίον τους. Παρατηρείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πεζικό ≠ ναυτικό (*κατὰ γῆν ≠ ἐς τὰς ναῦς*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετικές προθέσεις.

Οι ομιλητές χρησιμοποιούν ως απόδειξη των λεγομένων τους το γεγονός ότι, όταν οι Πέρσες νικήθηκαν από το ναυτικό των Αθηναίων, αποχώρησαν από την Ελλάδα.

> *τεκμήριον δὲ μέγιστον αὐτὸς*[1] *ἐποίησεν· νικηθεὶς γὰρ ταῖς ναυσὶν ὡς οὐκέτι αὐτῷ ὁμοίας οὔσης* ***τῆς δυνάμεως***[2] *κατὰ τάχος τῷ πλέονι τοῦ στρατοῦ ἀνεχώρησεν* (1.73.5).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀδυνάτων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῆς δυνάμεως*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Στο σημείο αυτό δε χρησιμοποιούνται άλλες αντιθέσεις, γεγονός που

[1] Ο Rhodes 2014, 234, παρατηρεί ότι με τον όρο «βάρβαρος» (πρβλ. και 1.73.4) εννοείται ο Ξέρξης.

[2] Αξιοσημείωστη είναι η επανάληψη του όρου «δύναμη» στο λόγο: *ἀδυνάτων* (1.73.4), *δυνάμεως* (1.73.5), *ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου* (1.76.2), *κατὰ τὴν δύναμιν* (1.76.3), *δυνάμει* (1.77.3) και λέξεων σχετικών με την ηγεμονία: *ἡγεμόνας* (1.75.2), *ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ* (1.76.1), *ἡγησάμενοι* (1.77.6), *ἄρχοντα* (1.74.1), *ἀρχῆς* (1.75.1), *ἄρχειν* (1.76.1, 1.76.3), *ἀρχήν* (1.76.2, 1.77.2), *διὰ τὴν ἀρχήν* (1.77.3), *ἡ ἀρχή* (1.77.5), *ἄρξαιτε* (1.77.6), *ἄρχοντας* (1.78.4). Πρβλ. και την παρατήρηση του Orwin 1986, 75, ο οποίος σημειώνει ότι οι Αθηναίοι ομιλητές εφιστούν την προσοχή στη δύναμη της πόλης τους. Δες και Orwin 1994, 49-50. Η Loraux 2006, 134-135, σημειώνει ότι η αναφορά στη δύναμη της Αθήνας γίνεται, για να τονιστεί η υπεροχή και το μεγαλείο της ηγεμονίας της Αθήνας, και επισημαίνει ότι αυτή λαμβάνει το χαρακτήρα υμνολογίας Ο Parry 1972, 52-54, παρατηρεί την όμοια συγκέντρωση λέξεων σχετικών με τη «δύναμη» στην Αρχαιολογία. Ο Woodhead 1990, 17, αναφέρει ότι ο ιστορικός θεωρεί τον όρο «δύναμη» ως τη λέξη-κλειδί για την κατανόηση της αθηναϊκής ηγεμονίας. Ο Rhodes 1987, 164, σημειώνει ότι αυτή η έμφαση στην αθηναϊκή δύναμη αποτελούσε πολεμική πρόκληση προς τους Σπαρτιάτες. Η de Romilly 1994, 80-82, παρατηρεί ότι όσοι Αθηναίοι ομιλητές αναφέρονται στην πόλη τους τονίζουν την έννοια της «δύναμης», η οποία συνδέεται με την πολιτική του ιμπεριαλισμού.

προετοιμάζει τον αναγνώστη για την επόμενη περίοδο, στην οποία το σχήμα της αντίθεσης, εντός του αφηγηματικού πλαισίου, υποχωρεί.

Οι Αθηναίοι υποστηρίζουν ότι οι Περσικοί πόλεμοι απέδειξαν πως η σωτηρία των Ελλήνων βασιζόταν στο ναυτικό τους[1]. Για το σκοπό αυτό, προσθέτουν, οι Αθηναίοι είχαν προσφέρει το μεγαλύτερο αριθμό καραβιών, το στρατηγό Θεμιστοκλή[2] και επέδειξαν μεγάλη προθυμία.

> *τοιούτου μέντοι*[3] *τούτου ξυμβάντος, καὶ σαφῶς δηλωθέντος ὅτι ἐν ταῖς ναυσὶ τῶν Ἑλλήνων τὰ πράγματα ἐγένετο, τρία τὰ ὠφελιμώτατα ἐς αὐτὸ παρεσχόμεθα, ἀριθμόν τε νεῶν **πλεῖστον** καὶ ἄνδρα στρατηγὸν ξυνετώτατον καὶ προθυμίαν ἀοκνοτάτην*[4]*· ναῦς μέν γε ἐς τὰς τετρακοσίας ὀλίγῳ **ἐλάσσους** τῶν δύο μοιρῶν*[5]*, Θεμιστοκλέα δὲ ἄρχοντα, ὃς αἰτιώτατος ἐν τῷ στενῷ **ναυμαχῆσαι** ἐγένετο, ὅπερ σαφέστατα **ἔσωσε** τὰ πράγματα, καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο δὴ **μάλιστα ἐτιμήσατε** ἄνδρα **ξένον** τῶν ὡς ὑμᾶς ἐλθόντων* (1.74.1).

Από την έκθεση των γεγονότων απουσιάζει το σχήμα της αντίθεσης. Αντίθετα, παρατηρείται συσσώρευση επιθέτων και επιρρημάτων σε υπερθετικό βαθμό, για να τονιστεί η συμβολή των Αθηναίων στους Περσικούς πολέμους: *ὠφελιμώτατα, πλεῖστον, ξυνετώτατον, ἀοκνοτάτην, αἰτιώτατος, σαφέστατα, μάλιστα*[6]. Η μόνη αντίθεση που εντοπίζεται είναι η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πλεῖστον ≠ ἐλάσσους, ἐλάσσους ≠ μάλιστα*), δημιουργώντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[7].

Οι ομιλητές συνεχίζουν την αναδρομή τους στους Περσικούς πολέμους, λέγοντας ότι οι Αθηναίοι επέδειξαν πολύ μεγάλη προθυμία και θεώρησαν χρεός τους, παρόλες τις

---

[1] Πρβλ. 7.21.3 όπου ο Ερμοκράτης αναφέρει σε πλάγιο λόγο ότι οι Αθηναίοι απέκτησαν τη ναυτική τους εμπειρία κατά τους Περσικούς πολέμους, επειδή αναγκάστηκαν να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες.

[2] Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 51, η ναυτική δύναμη της Αθήνας έλκει την καταγωγή της από το Θεμιστοκλή, ο οποίος είχε οραματιστεί μία νέα Αθήνα που θα είχε το κέντρο της στο νέο οχυρωμένο λιμάνι του Πειραιά. Ωστόσο, μόνο μετά από την ήττα των Περσών, σημειώνει, μπόρεσε το όραμά του να γίνει εφικτό. Πρβλ. 1.14.3, 1.93.3-8.

[3] Και πάλι το μόριο *μέντοι* χρησιμοποιείται με τη βεβαιωτική του σημασία. Πρβλ. και 1.71.1.

[4] Η αναφορά σε *ἀοκνοτάτην* και πιο κάτω σε *τολμηροτάτην προθυμίαν* παρατηρείται, σύμφωνα με την de Romilly 1963, 246 υποσ. 1, επειδή οι Αθηναίοι αντιδιαστέλλουν την πόλη τους με τη Σπάρτη, η οποία κατηγορείτο για τη διστακτικότητά της.

[5] Η Debnar 2001, 51, πιστεύει ότι οι Αθηναίοι υπερβάλλουν στο θέμα των αριθμών. Η de Romilly 1963, 246 και υποσ. 4, αντίθετα, αναφέρει ότι ο αριθμός των πλοίων επιβεβαιώνεται από ιστορικές πληροφορίες που είναι διαθέσιμες από την *Ιστορία* του Ηροδότου (8.48), ο οποίος αναφέρεται σε 378 πλοία. Υποστηρίζει επιπλέον ότι οι Αθηναίοι, περιγράφοντας τις υπηρεσίες τους προς όλη την Ελλάδα, δεν κάνουν τίποτα άλλο από το να παρουσιάζουν την αλήθεια. Ο Gomme 1972, 234-235, αναφερόμενος στο ίδιο ηροδότειο χωρίο πιστεύει ότι πρόκειται για υπερβολή και για συμβατικό αριθμό. Ο Hornblower 1991, 119, υποστηρίζει ότι υπάρχει υπερβολή στην προσφορά των Αθηναίων και στο σύνολο των καραβιών που αναφέρονται. Η πραγματική αναλογία, προσθέτει, ήταν 200 από 378 καράβια, άρα περίπου τα μισά και όχι τα δύο τρίτα του συνόλου. Δες και Rhodes 2014, 234.

[6] Δες και Grant 1974, 83-85, ο οποίος σημειώνει τη χρήση του υπερθετικού βαθμού στο έργο του ιστορικού, συνδέοντας την με την προσπάθεια του Θουκυδίδη να δώσει έμφαση στη σημασία του θέματός του και με την αίσθηση του υπερβολικού που παρατηρείται στην *Ιστορία*.

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71.

δυσκολίες, να μην εγκαταλείψουν τον κοινό αγώνα των συμμάχων. Αντίθετα, αφού μπήκαν στα καράβια αποφάσισαν να διακινδυνεύσουν, παρόλο που οι Σπαρτιάτες δεν τους βοηθούσαν.

> *προθυμίαν δὲ καὶ πολὺ* ***τολμηροτάτην*** *ἐδείξαμεν, οἵ γε, ἐπειδὴ ἡμῖν* ***κατὰ γῆν*** *οὐδεὶς ἐβοήθει, τῶν ἄλλων ἤδη μέχρι ἡμῶν δουλευόντων*[1]*, ἠξιώσαμεν ἐκλιπόντες τὴν πόλιν καὶ* ***τὰ οἰκεῖα διαφθείραντες μηδ'*** *ὡς* ***τὸ*** *τῶν περιλοίπων ξυμμάχων* ***κοινὸν προλιπεῖν μηδὲ σκεδασθέντες ἀχρεῖοι αὐτοῖς γενέσθαι, ἀλλ' ἐσβάντες ἐς τὰς ναῦς κινδυνεῦσαι***[2] ***καὶ μὴ ὀργισθῆναι*** *ὅτι ἡμῖν οὐ προυτιμωρήσατε* (1.74.2).

Η περίοδος αυτή, αντίθετα με την προηγούμενη, περιλαμβάνει αρκετές αντιθέσεις και συνδέεται αντιθετικά με αυτήν. Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ξένος ≠ οικείος[3] (*ξένον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ οἰκεῖα*), και σωτηρία ≠ καταστροφή (*ἔσωσε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διαφθείραντες*), και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τιμή ≠ κίνδυνος (*ἐτιμήσατε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κινδυνεῦσαι*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ καταστροφή και ξένος ≠ οικείος απαντούν και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων. Εντοπίζεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ναυτικό ≠ πεζικό (*ναυμαχῆσαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κατὰ γῆν, κατὰ γῆν ≠ ἐς τὰς ναῦς*), η οποία δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζονται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία (*τολμηροτάτην ≠ ἀχρεῖοι*[4]), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.70.3), και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*τὰ οἰκεῖα ≠ τὸ κοινόν*). Χρησιμοποιούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *μηδὲ προλιπεῖν μηδὲ σκεδασθέντες ἀχρεῖοι αὐτοῖς γενέσθαι ≠ ἀλλ' ἐσβάντες ἐς τὰς ναῦς κινδυνεῦσαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία, και *κινδυνεῦσαι ≠ καὶ μὴ ὀργισθῆναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία. Στην πρώτη περίπτωση η συντακτική αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

---

[1] Όπως σημειώνει ο Rhodes 2014, 234, μετά από την πτώση των Θερμοπυλών και την υποχώρηση από το Αρτεμίσιο δεν υπήρχε περιοχή βόρεια του ισθμού της Κορίνθου, η οποία θα μπορούσε να αντισταθεί στους Πέρσες.

[2] Πρβλ. και 1.18.2, όπου είχε χρησιμοποιηθεί παρόμοια φρασεολογία: *καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιόντων τῶν Μήδων διανοηθέντες ἐκλιπεῖν τὴν πόλιν καὶ ἀνασκευασάμενοι ἐς τὰς ναῦς ἐσβάντες ναυτικοὶ ἐγένοντο*, και 1.91.5 *τήν τε γὰρ πόλιν ὅτε ἐδόκει ἐκλιπεῖν ἄμεινον εἶναι καὶ ἐς τὰς ναῦς ἐσβῆναι, ἄνευ ἐκείνων ἔφασαν γνόντες τολμῆσαι*. Δες και Parry 1972, 54 και υποσ. 13, ο οποίος θεωρεί τη φράση ως «σλόγκαν» που χρησιμοποιείτο ως απολογία από την Αθηναϊκή ηγεμονία.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.70.6.

[4] Ο Luginbill 1990, 95, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης αντιδιαστέλλει συχνά τον όρο «τόλμη» με έννοιες που δηλώνουν επιφύλαξη ή φοβο.

Οι ομιλητές τονίζουν την ανιδιοτελή βοήθεια που προσέφεραν οι Αθηναίοι στους Έλληνες, σε αντίθεση με τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι πολέμησαν, μόνο όταν φοβήθηκαν για τις δικές τους πόλεις.

> *ὥστε φαμὲν* ***οὐχ ἧσσον αὐτοὶ ὠφελῆσαι ὑμᾶς ἢ τυχεῖν τούτου. ὑμεῖς μὲν*** *γὰρ* *ἀπό τε οἰκουμένων τῶν πόλεων* *καὶ* ***ἐπὶ τῷ τὸ λοιπὸν νέμεσθαι,*** *ἐπειδὴ ἐδείσατε* ***ὑπὲρ ὑμῶν καὶ οὐχ ἡμῶν τὸ πλέον,*** *ἐβοηθήσατε (ὅτε γοῦν ἦμεν ἔτι σῷ, οὐ παρεγένεσθε)·* ***ἡμεῖς δὲ*** *ἀπό τε τῆς οὐκ οὔσης ἔτι ὁρμώμενοι*[1] *καὶ* ***ὑπὲρ τῆς ἐν βραχείᾳ ἐλπίδι οὔσης κινδυνεύοντες ξυνεσώσαμεν ὑμᾶς*** *τε τὸ μέρος καὶ* ***ἡμᾶς αὐτούς*** (1.74.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα* (στο 1.74.1) ≠ *ἧσσον, ἧσσον ≠ τὸ πλέον*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κίνδυνος ≠ ωφέλεια (*κινδυνεῦσαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὠφελῆσαι, ὠφελῆσαι ≠ κινδυνεύοντες*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και συνεχίζουν τα αντιθετικά μοτίβα που είχαν ήδη παρατηρηθεί στο λόγο. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐχ ἧσσον αὐτοὶ ὠφελῆσαι ὑμᾶς ≠ ἢ τυχεῖν τούτου*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί και πάλι η ωφέλεια που είχαν προσφέρει οι Αθηναίοι στους Έλληνες. Οι Αθηναίοι αντιπαραβάλλουν πλέον τους εαυτούς τους με τους Σπαρτιάτες χρησιμοποιώντας πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων (*αὐτοὶ ≠ ὑμᾶς, ὑμεῖς ≠ ἡμεῖς, ὑπὲρ ὑμῶν ≠ ἡμῶν, ἡμεῖς ≠ ὑμᾶς, ὑμᾶς ≠ ἡμᾶς αὐτούς*). Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως κεντρικό αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι η αντιπαραβολή διατρέχει όλη την περίοδο και ο διαφορετικός τρόπος σύνδεσης των μελών της: στη δεύτερη περίπτωση τα μέλη της συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, στην τρίτη περίπτωση μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί η ιδιότελεια των Σπαρτιατών, και στην τελευταία περίπτωση με τα μόρια *τε… καί.* Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι στην τρίτη περίπτωση αυτής της αντιπαραβολής τα μέλη της εμπλέκονται εντός των μελών της δεύτερης αντιπαραβολής, δημιουργώντας το σχήμα ΑΑ΄Β΄Β. Έτσι προτού ολοκληρωθεί η μία αντίθεση εμφανίζεται και ολοκληρώνεται η άλλη. Στο κάθε μέρος της αντιπαραβολής χρησιμοποιείται όμοιο λεκτικό με άρνηση στο δεύτερο μέρος, για να τονιστεί η αντίθετη συμπεριφορά των Σπαρτιατών και των Αθηναίων αντίστοιχα: *ἀπό τε οἰκουμένων τῶν*

[1] Σύμφωνα με τον Zatta 2011, 343, 347, η παρουσίαση της Αθήνας ως μίας πόλης που δε συνδέεται με την περιοχή της (1.74.3, 1.143.5, 7.77.7) σχετίζεται με τη μετατροπή της σε ηγεμονία, η οποία ακολουθούσε ιμπεριαλιστική πολιτική. Μία τέτοια ηγεμονία, σημειώνει, στηριζόταν στο στόλο της και αντλούσε τη δύναμή της όχι από την κατοχή της γης, αλλά από ένα δυναμικό έλεγχο του χώρου, του δικού της και των άλλων, μέσω του ναυτικού της. Ο Mattingly 1966, 206, 212-213, επισημαίνει ότι το ανεπτυγμένο σύστημα του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού παρατηρείται ήδη στον Πελοποννησιακό πόλεμο.

[2] Η αντίθεση αυτή αποτελούσε το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του προηγουμένου λόγου των Κορινθίων (1.68-71).

πόλεων - ἀπό τε τῆς οὐκ οὔσης. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάντοτε ≠ σύντομος χρόνος (*ἐπὶ τῷ τὸ λοιπὸν νέμεσθαι ≠ ὑπὲρ τῆς ἐν βραχείᾳ ἐλπίδι οὔσης*).

Οι Αθηναίοι ομιλητές υποστηρίζουν ότι, αν οι Αθηναίοι προσχωρούσαν στους Πέρσες από φόβο ή αν δεν τολμούσαν να ναυμαχήσουν μαζί τους, δε θα μπορούσαν οι Σπαρτιάτες να κάνουν ναυμαχία, αφού δε διέθεταν επαρκή στόλο, αλλά η κατάσταση θα είχε πάρει την πορεία που ήθελαν οι Πέρσες.

> ***εἰ δὲ προσεχωρήσαμεν πρότερον*** *τῷ Μήδῳ* ***δείσαντες,*** *ὥσπερ καὶ ἄλλοι, περὶ τῇ χώρᾳ,* ***ἢ μὴ ἐτολμήσαμεν ὕστερον ἐσβῆναι ἐς τὰς ναῦς*** *ὡς* ***διεφθαρμένοι, οὐδὲν ἂν ἔδει ἔτι ὑμᾶς μὴ ἔχοντας ναῦς ἱκανὰς ναυμαχεῖν, ἀλλὰ καθ' ἡσυχίαν ἂν αὐτῷ προυχώρησε τὰ πράγματα*** *ᾗ ἐβούλετο* (1.74.4).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας τη συντακτική αντίθεση: *κινδυνεύοντες ξυνεσώσαμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εἰ δὲ προσεχωρήσαμεν ἢ μὴ ἐτολμήσαμεν ἐσβῆναι ἐς τὰς ναῦς*, στην οποία παρατηρείται η ύπαρξη αντιθετικής εστίας αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ καταστροφή (*ξυνεσώσαμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διεφθαρμένοι*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Παρατηρείται ακόμη μία συντακτική αντίθεση: *οὐδὲν ἂν ἔδει ἔτι ὑμᾶς μὴ ἔχοντας ναῦς ἱκανὰς ναυμαχεῖν ≠ ἀλλὰ καθ' ἡσυχίαν ἂν αὐτῷ προυχώρησε τὰ πράγματα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Χρησιμοποιείται επίσης η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πρώτα ≠ ύστερα[1] (*πρότερον ≠ ὕστερον*). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*ναυμαχεῖν ≠ καθ' ἡσυχίαν*), η οποία αποτελούσε το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του προηγούμενου λόγου των Κορινθίων, και δειλία ≠ τόλμη (*δείσαντες ≠ ἐτολμήσαμεν*), η οποία εξαιτίας της χρήσης της στο 1.74.2 παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Η αντίθεση αυτή αποτελούσε ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του προηγούμενου λόγου των Κορινθίων (1.68-71).

Οι ομιλητές θεωρούν επομένως ότι οι Αθηναίοι δίκαια κατέχουν την ηγεμονία τους εξαιτίας της προθυμίας που είχαν επιδείξει στους Περσικούς πολέμους και δεν είναι σωστό να φθονούνται από τους Έλληνες.

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.69.1.

Ἆρ᾽ ἄξιοί ἐσμεν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, καὶ ***προθυμίας ἕνεκα*** *τῆς τότε καὶ γνώμης ξυνέσεως ἀρχῆς γε ἧς ἔχομεν*[1] *τοῖς Ἕλλησι μὴ οὕτως ἄγαν ἐπιφθόνως διακεῖσθαι;* (1.75.1).

Στο ρητορικό ερώτημα των ομιλητών που απορρέει από όσα είχαν εκτεθεί προηγουμένως και στην καταμέτρηση των λόγων, για τους οποίους δεν πρέπει να φθονούνται οι Αθηναίοι, δεν εντοπίζονται αντιθέσεις, εκτός από τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*καθ᾽ ἡσυχίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *προθυμίας ἕνεκα*), η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω.

Οι Αθηναίοι πρέσβεις στρέφονται τώρα στο θέμα της ηγεμονίας[2]. Υποστηρίζουν ότι οι Αθηναίοι δεν απέκτησαν την ηγεμονία τους με τη βία[3], αλλά κατόπιν παράκλησης των συμμάχων τους, οι οποίοι ζήτησαν από τους Αθηναίους να γίνουν αρχηγοί τους[4].

---

[1] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 25, οι Αθηναίοι ομιλητές προσπαθούν να παρουσιάσουν την αθηναϊκή ηγεμονία ως στατική και κυρίως φιλειρηνική και επομένως καθόλου απειλητική για τους Σπαρτιάτες, αντίθετα με όσα είχαν προηγουμένως ισχυριστεί οι Κορίνθιοι ομιλητές.

[2] Δες και Rhodes 2014, 234, για την αλλαγή του θέματος του λόγου.

[3] Σχετικά με τη δημοτικότητα της αθηναϊκής ηγεμονίας ανάμεσα στους υπηκόους της δες Bradeen 1960, 257-269, ο οποίος σημειώνει ότι ο ιστορικός παρουσιάζει την αθηναϊκή ηγεμονία ως τυραννία, η οποία ήταν μισητή από την πλειοψηφία των υπηκόων της. Πρβλ. 2.8.4-5, 8.2.1-2. Ο ίδιος θεωρεί ότι η παρουσίαση του ιστορικού είναι ορθή και ότι η άποψη αυτή αναγνωριζόταν δημόσια από τους ρήτορες και το λαό, ακόμα και από τη φτωχότερη τάξη του δήμου σε κάθε υπήκοο πόλη, η οποία θα επιθυμούσε πάνω από όλα την ελευθερία της αντί την υποταγή της στην Αθήνα. Πρβλ. 8.48.5. Όμοια ο Quinn 1964, 257-266, παρατηρεί ότι ο ιστορικός είχε δίκαιο σχετικά με την έλλειψη δημοτικότητας της αθηναϊκής ηγεμονίας. Παρόλο που οι υπήκοοι ήταν φαινομενικά σύμμαχοι των Αθηναίων, υποστηρίζει, το αντι-αθηναϊκό αίσθημα ήταν ισχυρό και διαδεδομένο ανάμεσά τους και οι ίδιοι ακολουθούσαν απρόθυμα την ηγεσία της Αθήνας, αφού ήθελαν την ελευθερία τους. Επιπλέον, σύμφωνα με τον ίδιο, οι υπήκοοι της Αθήνας επιθυμούσαν να απαλλαγούν από αυτήν, αλλά φοβούνταν μήπως εξέθεταν τους εαυτούς τους σε κίνδυνο. Ο Rhodes 2014, 235, θεωρεί ότι ο ιστορικός υπεραπλουστεύει τα γεγονότα: οι δημοκρατικοί ηγέτες που ασκούσαν εξουσία λόγω της υποστήριξής τους από την Αθήνα είχαν κάθε λόγο να υπερασπίζονται την αθηναϊκή ηγεμονία, αλλά, σύμφωνα με τον ίδιο, η καχυποψία εναντίον των Αθηναίων ήταν ίσως αρκετά διαδεδομένη, αν όχι καθολική. Αντίθετα, ο de Ste. Croix 1954, 1-16, 31-40, θεωρεί ότι η άποψη πως η αθηναϊκή ηγεμονία ήταν καταπιεστική και μισητή στους υπηκόους της είναι λανθασμένη και παραπλανητική. Πιστεύει ότι η μεγάλη μάζα του πληθυσμού κάθε υπηκόου πόλης αποδεχόταν την κυριαρχία της Αθήνας και επιθυμούσε με βαθιά αφοσίωση να παραμείνει εντός της ηγεμονίας, ώστε να απαλλαγεί από την τυραννία των ολιγαρχικών, και ότι αυτή προτιμούσε την επέμβαση της Αθήνας, παρόλες τις διακηρύξεις του ιστορικού. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι μόνο οι προνομιούχες τάξεις εχθρεύονταν την Αθήνα. Πρβλ. 1.98.4-1.99, 7.57.7, αλλά και 3.82.1, 4.78.2. Ο λόγος της παρανόησης, εξηγεί, οφείλεται στο γεγονός ότι ο ιστορικός σκεφτόταν μόνο υπό την οπτική της άρχουσας τάξης, στην οποία ανήκε και ο ίδιος. Και ο Jones 1953, 21-25, θεωρεί την άποψη του ιστορικού υπεραπλουστευμένη και λανθασμένη και πιστεύει ότι σε κάθε υπήκοο πόλη ο λαός υποστήριζε τους Αθηναίους και ότι μόνο οι ολιγαρχικοί στρέφονταν εναντίον τους. Ο ίδιος σημειώνει ότι η συμπεριφορά της Αθήνας ως ηγεμονικής δύναμης ήταν φυσιολογική, αφού τόσο η Σπάρτη όσο και η Αθήνα χρησιμοποιούσαν τους συμμάχους τους, για να εξασφαλίσουν την πολιτική τους υπεροχή. Ο ίδιος θεωρεί ότι η παρανόηση οφείλεται στην υψηλή κοινωνική θέση του ιστορικού, στην παραμονή του σε ολιγαρχικούς κύκλους μετά από την εξορία του και στην προσπάθειά του να εξηγήσει την πτώση της Αθήνας. Όμοια, ο Cawkwell 1997, 93-106, θεωρεί ότι η αθηναϊκή ηγεμονία έχαιρε γενικά του σεβασμού των υπηκόων της λόγω της ανωτερότητάς της.

[4] Η περιγραφή της αύξησης της αθηναϊκής δύναμης αποτελεί περίληψη της θουκυδίδειας αφήγησης στο 1.89-118. Δες Kagan 1969, 296, και Raubitschek 1973, 40. Η de Romilly 1963, 251, αναφέρει ότι η αφήγηση των Αθηναίων ομιλητών βασίζεται στη διάκριση που είχε κάνει ο ιστορικός στην Πεντηκονταετία ανάμεσα στη συμμαχία της Δήλου και στην αθηναϊκή ηγεμονία. Το επιχείρημα των Αθηναίων επιβεβαιώνεται στο 1.95-96: *φοιτῶντές* (scil. *οἵ τε ἄλλοι Ἕλληνες καὶ οἱ Ἴωνες*) *τε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἠξίουν <u>αὐτοὺς ἡγεμόνας σφῶν γενέσθαι</u> κατὰ τὸ ξυγγενὲς καὶ Παυσανίᾳ μὴ ἐπιτρέπειν, ἢν που βιάζηται. οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐδέξαντό τε τοὺς λόγους* (1.95.1-2), *καὶ ἄλλους οὐκέτι ὕστερον ἐξέπεμψαν οἱ Λακεδαιμόνιοι, φοβούμενοι μὴ σφίσιν οἱ ἐξιόντες χείρους γίγνωνται, ὅπερ καὶ ἐν τῷ Παυσανίᾳ ἐνεῖδον, ἀπαλλαξείοντες δὲ καὶ τοῦ Μηδικοῦ πολέμου καὶ τοὺς Ἀθηναίους νομίζοντες <u>ἱκανοὺς ἐξηγεῖσθαι</u> καὶ σφίσιν ἐν τῷ τότε παρόντι ἐπιτηδείους* (1.95.7), *Παραλαβόντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι*

καὶ γὰρ αὐτὴν τήνδε ἐλάβομεν ***οὐ βιασάμενοι, ἀλλ' ὑμῶν μὲν οὐκ ἐθελησάντων παραμεῖναι*** *πρὸς τὰ ὑπόλοιπα τοῦ βαρβάρου,* ***ἡμῖν δὲ προσελθόντων τῶν ξυμμάχων καὶ αὐτῶν δεηθέντων***[1] ***ἡγεμόνας καταστῆναι*** (1.75.2).

Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐ βιασάμενοι ≠ ἀλλ' ὑμῶν μὲν οὐκ ἐθελησάντων παραμεῖναι, ἡμῖν δὲ προσελθόντων τῶν ξυμμάχων καὶ αὐτῶν δεηθέντων ἡγεμόνας καταστῆναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Η αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον (*παραμεῖναι – καταστῆναι*). Το δεύτερο μέρος της αντίθεσης υποδιαιρείται σε άλλα δύο μέρη μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Σημειώνεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*ὑμῶν ≠ ἡμῖν*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Αθηναίοι εκθέτουν ακολούθως τις αιτίες ανάπτυξης της ηγεμονίας τους: το φόβο[2], την τιμή και την ωφέλεια[3].

τὴν ἡγεμονίαν τούτῳ τῷ τρόπῳ ἑκόντων τῶν ξυμμάχων διὰ τὸ Παυσανίου μῖσος (1.96.1). Δες και 1.130 για την αλαζονική συμπεριφορά του Παυσανία. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι στην ιστορική αφήγηση θεωρείται ως αιτία της στροφής των συμμάχων προς τους Αθηναίους το μίσος τους προς το στρατηγό Παυσανία και όχι η αδιαφορία των Σπαρτιατών. Το όνομα του Παυσανία δεν αναφέρεται στο λόγο αυτό από τους Αθηναίους ομιλητές. Δες και de Romilly 1963, 249, Gomme 1972, 235, Raubitschek 1973, 40, Hornblower 1991, 120, Debnar 2001, 53, Foster 2010, 89, 93, 105-107 και υποσ. 54, και Rhodes 2014, 234. Ο Kitto 1966, 324, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι ήταν προσεκτικοί στους ισχυρισμούς τους, σε αντίθεση με τον ίδιο τον ιστορικό που στο 1.130.2 αναφέρεται στη δυσβάστακτη ηγεσία του Παυσανία. Ο Badian (Badian 1990, 53-54, Badian 1993, 130-132, 136) υποστηρίζει ότι η συμπεριφορά του Παυσανία και οι κατηγορίες εναντίον του για μηδισμό επινοήθηκαν και αποτελούσαν πρόσχημα για την απόκτηση ισχύος εκ μέρους των Αθηναίων. Ο ίδιος (Badian 1990, 54-58, Badian 1993, 132-137), αναφέρει ότι, όπως και στην αφήγηση στο 1.99, ο ιστορικός μετριάζει τη μετατροπή της συμμαχίας σε ηγεμονία, παρουσιάζοντάς την ως λάθος των συμμάχων της Αθήνας, καθώς δε μπορούσε να την αμφισβητήσει. Ο ίδιος θεωρεί την παρουσίαση του ιστορικού ανειλικρινή και πιστεύει ότι πρόκειται για απολογία που στηρίζεται σε λανθασμένη ερμηνεία των γεγονότων.

[1] Όπως παρατηρεί ο Pelling 1991, 124, ο ιστορικός δημιουργεί αναλογίες ανάμεσα στο τότε και τώρα: τότε οι σύμμαχοι παρακαλούσαν τους Αθηναίους να αναλάβουν την ηγεσία εναντίον των Περσών, τώρα οι σύμμαχοι παρακαλούν τους Σπαρτιάτες να αναλάβουν δράση.

[2] Ο Rhodes 2014, 234-235, εξηγεί ότι αρχικά οι Έλληνες θα φοβούνταν, μήπως οι Πέρσες μετά από τις επιθέσεις τους (το 490 και το 480/79 π.Χ.) θα τους επιτίθεντο και πάλι, και αργότερα οι Αθηναίοι θα φοβούνταν ότι οι σύμμαχοί τους θα στρέφονταν εναντίον τους, αν δεν τους έθεταν υπό αυστηρό έλεγχο. Η Foster 2010, 40-41, παρατηρεί ότι οι ενέργειες των Αθηναίων στους Περσικούς πολέμους ήταν αποτέλεσμα μελέτης και όχι αποτέλεσμα του φόβου τους ή της επιθυμίας τους για κέρδος.

[3] Πρβλ. και την επανάληψη των τριών αυτών όρων στο 1.76.2. Η de Romilly 1963, 251, 253, και ο Raubitschek 1973, 41-42, πιστεύουν ότι οι τρεις αιτίες που οδήγησαν στην αύξηση της αθηναϊκής δύναμης και στη διαμόρφωση της ηγεμονίας αποτελούν χρονικά στάδια, παρόλο που το γεγονός αυτό δεν επιβεβαιώνεται από τη θουκυδίδεια αφήγηση: αρχικά υπήρχε φόβος λόγω των Περσών και αργότερα εξαιτίας των Σπαρτιατών και των συμμάχων που αποστατούσαν, έπειτα τιμή και κύρος λόγω της συμμαχίας και του ελέγχου των Ελλήνων και ακολούθως οφέλη, κυρίως οικονομικά, από το φόρο και άλλα έσοδα. Ίσως, θεωρούν, οι αιτίες αυτές απηχούν την άποψη συγχρόνων του Θουκυδίδη, όπως του Περικλή. Ο Kagan 1995, 57, πιστεύει ότι οι τρεις αυτοί παράγοντες επιβεβαιώνονται πλήρως στην περίπτωση των Σπαρτιατών: το συμφέρον τους ήταν η διατήρηση των περιοχών των συμμάχων τους, η δόξα θα προέκυπτε από την αναγνώριση της εξουσίας τους και ο φόβος τους αφορούσε στην αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας που έθιγε τα συμφέροντά τους. Ο Orwin 1994, 53, παρατηρεί ότι η τιμή ήταν το κύριο κίνητρο του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Ο Balot 2001 (2), 150-153, σημειώνει ότι ήταν ασυνήθιστο στις ελληνικές διπλωματικές συναλλαγές να γίνεται παραδεκτή η αναζήτηση της προσωπικής τιμής και του κέρδους και επισημαίνει ότι στο χωρίο υπογραμμίζεται η αθηναϊκή πλεονεξία και το συμφέρον πέρα από κάθε ηθική αρχή. Ο Rhodes 2014, 235, σημειώνει ότι η μεγαλύτερη ωφέλεια που θα είχαν οι Αθηναίοι από την ηγεμονία τους ήταν η δύναμη, αφού οι ίδιοι συνειδητοποιούσαν ότι η ηγεμονία τους έφερνε οικονομικά πλεονεκτήματα τόσο στους πλούσιους όσο και στους φτωχούς πολίτες.

ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου κατηναγκάσθημεν[1] ***τὸ πρῶτον*** *προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τόδε, μάλιστα μὲν* ***ὑπὸ δέους****, ἔπειτα δὲ καὶ* ***τιμῆς****,* ***ὕστερον*** *καὶ* ***ὠφελίας*** (1.75.3).

Στο σημείο αυτό παρατηρούνται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πρώτα ≠ ύστερα (*πρῶτον ≠ ὕστερον*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 1.74.4, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φόβος ≠ τιμή (*ὑπὸ δέους ≠* [*ὑπό*] *τιμῆς*).

Οι Αθηναίοι δηλώνουν ότι δε μπορούσαν να χαλαρώσουν την αυστηρότητά τους και να τεθούν σε κίνδυνο, αφού κάποιοι σύμμαχοί τους αποστατούσαν[2], ενώ οι Σπαρτιάτες δεν ήταν πλέον φίλοι τους[3].

καὶ οὐκ ***ἀσφαλὲς*** *ἔτι* ***ἐδόκει*** *εἶναι, τοῖς πολλοῖς* ***ἀπηχθημένους****, καί τινων καὶ ἤδη ἀποστάντων* ***κατεστραμμένων****,* ***ὑμῶν*** *τε* ***ἡμῖν οὐκέτι ὁμοίως φίλων, ἀλλ' ὑπόπτων καὶ διαφόρων ὄντων, ἀνέντας κινδυνεύειν***[4] *(καὶ γὰρ ἂν αἱ ἀποστάσεις πρὸς ὑμᾶς ἐγίγνοντο)* (1.75.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελίας* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ κατεστραμμένων*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*ἀσφαλές ≠ κινδυνεύειν*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες άγχος ≠ ανεμελιά (*ἀπηχθημένους ≠ ἀνέντας*) και φίλος ≠ εχθρός (*φίλων ≠ ὑπόπτων καὶ διαφόρων ὄντων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Εξαιτίας της σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*ὑμῶν ≠ ἡμῖν*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην επεξήγηση του φόβου των Αθηναίων που εισάγεται παρενθετικά μέσω του μορίου *γὰρ* δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Οι ομιλητές υποστηρίζουν ότι κανένας δεν πρέπει να κατηγορείται, όταν προσπαθεί να εξασφαλίσει τα συμφέροντά του μπροστά στους μεγαλύτερους κινδύνους.

πᾶσι δὲ ἀνεπίφθονον τὰ ξυμφέροντα τῶν μεγίστων ***πέρι κινδύνων εὖ*** *τίθεσθαι* (1.75.5).

---

[1] Η de Romilly 1963, 251, παρατηρεί την επανάληψη όρων, όπως *κατηναγκάσθημεν* (1.75.3), *ἀναγκασθέντες ἄν* (1.76.1) και *νικηθέντες* (1.76.2), οι οποίοι τονίζουν ότι οι Αθηναίοι δεν ήταν υπεύθυνοι για την ηγεμονία που δημιούργησαν. Ο Kitto 1966, 324, σημειώνει ότι ένας διπλωμάτης ποτέ δεν «κάνει» κάτι, αλλά πάντα «είναι αναγκασμένος να το κάνει».

[2] Η αποστασία της Νάξου αναφέρεται στο 1.98.4, της Θάσου στο 1.100-101, της Εύβοιας στο 1.114 και της Σάμου στο 1.115.2-1.117.3.

[3] Πρβλ. 1.101 τη μυστική υπόσχεση των Σπαρτιατών να βοηθήσουν τη Θάσο στην αποστασία της και στο 1.102 την καχυποψία των Σπαρτιατών εναντίον των Αθηναίων, όταν οι τελευταίοι είχαν έρθει για να τους βοηθήσουν κατά την αποστασία των ειλώτων στην Ιθώμη. Ο Kitto 1966, 322, παρατηρεί ότι οι αποστασίες των συμμάχων της Αθήνας ήταν επικίνδυνες και δείχνουν πόσο λανθασμένη ήταν η εμπιστοσύνη τους προς τη Σπάρτη.

[4] Σύμφωνα με το Rhodes 2014, 235, αυτό ήταν το αποτέλεσμα της διαίρεσης του ελληνικού κόσμου σε αθηναϊκή και σπαρτιατική μερίδα, η οποία είχε αναγνωριστεί από την Τριαντάχρονη ειρήνη του 446/5 π.Χ. Πρβλ. 1.18.2.

Στη γενική αυτή ρήση παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα σε μία αρνητική και σε μία θετική έννοια (*περὶ κινδύνων ≠ εὖ*).

Οι Αθηναίοι ομιλητές στρέφονται στη συνέχεια στον τρόπο, με τον οποίο οι Σπαρτιάτες ασκούν την εξουσία τους, σημειώνοντας ότι έχουν τροποποιήσει τα πολιτεύματα των συμμαχικών τους πόλεων[1] και ότι, αν ασκούσαν ηγεμονική εξουσία, όπως οι Αθηναίοι, δε θα ήταν λιγότερο πιεστικοί απέναντι στους συμμάχους τους[2].

> *ὑμεῖς γοῦν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, τὰς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ πόλεις ἐπὶ τὸ ὑμῖν* ***ὠφέλιμον*** *καταστησάμενοι ἐξηγεῖσθε· καὶ εἰ* ***τότε*** *ὑπομείναντες* ***διὰ παντὸς ἀπήχθεσθε*** *ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ, ὥσπερ ἡμεῖς,* ***εὖ ἴσμεν*** *μὴ ἂν* ***ἧσσον*** *ὑμᾶς* ***λυπηροὺς*** *γενομένους τοῖς ξυμμάχοις καὶ ἀναγκασθέντας ἂν ἢ ἄρχειν ἐγκρατῶς ἢ αὐτοὺς κινδυνεύειν* (1.76.1).

Οι Αθηναίοι αποφεύγουν πλέον την αντιπαραβολή τους με τους Σπαρτιάτες και καταφεύγουν στη μεταξύ τους σύγκριση (*ὑμεῖς* - *ὥσπερ ἡμεῖς*). Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ανεμελιά ≠ άγχος (*ἀνέντας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπήχθεσθε*) και φαινομενικό ≠ πραγματικό (*ἐδόκει* (στο 1.75.4) ≠ *εὖ ἴσμεν*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Στην πρώτη περίπτωση η αντίθεση σχηματίζει ένα νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλος ≠ λίγος[3] (*διὰ παντός ≠ ἧσσον*), και ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφέλιμον ≠ λυπηρούς*).

Οι ομιλητές συμπεραίνουν ότι οι Αθηναίοι δεν έκαναν τίποτα ασυνήθιστο[4], αν δέχτηκαν την ηγεμονία και παρέμειναν προσηλωμένοι σε αυτήν, υποκινούμενοι από τρεις πολύ σημαντικούς λόγους: την τιμή, το φόβο και την ωφέλεια[5]. Προσθέτουν ότι οι Αθηναίοι δεν υπήρξαν οι πρώτοι που εφάρμοσαν τέτοια πολιτική, αλλά πάντοτε ισχύει η άποψη ότι ο

---

[1] Ο Hornblower 1991, 121, παραβάλλει με το 1.19.1: *καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι οὐχ ὑποτελεῖς ἔχοντες φόρου τοὺς ξυμμάχους ἡγοῦντο, κατ' ὀλιγαρχίαν δὲ σφίσιν αὐτοῖς μόνον ἐπιτηδείως ὅπως πολιτεύσουσι θεραπεύοντες*. Δες και Rhodes 2014, 235.

[2] Δες και 1.95-96, 1.130. Βλ. και Finley 1942, 134 και υποσ. 29, ο οποίος παρατηρεί ότι οι ομιλητές αναφέρονται στις εμπειρίες των Ελλήνων υπό την ηγεσία του Λύσανδρου, αλλά και στην πρόσφατη ανάμνηση της αλαζονικής ηγεσίας του Παυσανία κατά τους Περσικούς πολέμους. Όμοια ο Rhodes 2014, 235, παραβάλλει το χωρίο με τη συμπεριφορά του Παυσανία μετά από το 479 π.Χ. (1.94-95, 1.128-134) και με τη συμπεριφορά της Σπάρτης μετά από το 404 π.Χ. Ο Orwin 1994, 46-47, σχολιάζει ότι το επιχείρημα αυτό δεν ήταν πετυχημένο, αφού απευθυνόταν σε Σπαρτιάτες. Ο ίδιος σημειώνει επίσης ότι η Σπάρτη ούτε εντός Πελοποννήσου, ούτε εκτός αυτής προσπάθησε να μεταβάλει την εξουσία της σε ηγεμονία.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.70.8.

[4] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 26-27, οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να δρουν με τον ίδιο τρόπο, όπως και οι υπόλοιποι άνθρωποι, και επομένως να μην έχουν ξεχωριστό ή ασυνήθιστο χαρακτήρα, ώστε να αποτελούν απειλή για τους Σπαρτιάτες.

[5] Πρβλ. 1.75.3 και υποσ. 3 στη σελ. 163. Η de Romilly 1963, 251 και υποσ. 1, πιστεύει ότι ο όρος *τιμὴ* τοποθετείται πρώτος ως ο πιο σημαντικός όρος και ο πιο κατάλληλος, για να δικαιολογήσει τις ενέργειες των Αθηναίων. Οι τρεις όροι, υποστηρίζει, δεν αντικαθιστούν ο ένας τον άλλον, αλλά λειτουργούν από κοινού. Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 47, 55, η αλλαγή στη σειρά των τριών παραγόντων δείχνει ότι δεν έχει σημασία σε ποιόν από αυτούς έγκειται η ηγεμονία των Αθηναίων, αφού και οι τρεις κατατάσσονται στους πιο σημαντικούς παράγοντες, οι οποίοι, παρόλο που παρουσιάζονται ως υποχρεωτικοί, δε σημαίνει ότι ήταν και επαινετέοι.

πιο αδύνατος υποκύπτει στον πιο δυνατό[1]. Ταυτόχρονα υποστηρίζουν ότι οι Αθηναίοι είναι άξιοι και σε αυτό συμφωνούσαν και οι Σπαρτιάτες, οι οποίοι προτάσσοντας το συμφέρον τους προβάλλουν τώρα τις αρχές της δικαιοσύνης.

> *οὕτως <u>οὐδ'</u> ἡμεῖς θαυμαστὸν <u>οὐδὲν</u> πεποιήκαμεν <u>οὐδ'</u> ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπείου τρόπου*[2]*, εἰ ἀρχήν τε* ***διδομένην ἐδεξάμεθα*** *καὶ ταύτην <u>μὴ</u>* ***ἀνεῖμεν*** *ὑπὸ <τριῶν>* ***τῶν μεγίστων*** *νικηθέντες,* ***τιμῆς*** *καὶ* ***δέους*** *καὶ ὠφελίας,* ***<u>οὐδ'</u> αὖ πρῶτοι*** *τοῦ τοιούτου ὑπάρξαντες,* ***ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου*** *κατείργεσθαι, ἄξιοί τε ἅμα*[3] *νομίζοντες εἶναι καὶ ὑμῖν* ***δοκοῦντες****, μέχρι οὗ τὰ* ***ξυμφέροντα λογιζόμενοι τῷ δικαίῳ λόγῳ νῦν*** *χρῆσθε, ὃν οὐδείς πω* ***παρατυχὸν*** *ἰσχύι τι κτήσασθαι προθεὶς* ***τοῦ <u>μὴ</u> πλέον ἔχειν*** *ἀπετράπετο* (1.76.2).

Στην περίοδο αυτή παρατηρείται συσσώρευση αρνητικών μορίων, η οποία είχε σημειωθεί και στην αρχή του λόγου (1.73.1)[4]. Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*τότε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άγχος ≠ ανεμελιά (*ἀπήχθεσθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνεῖμεν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό (*εὖ ἴσμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκοῦντες*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*τὸν ἥσσω ≠ ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου*), συμφέρον ≠ δικαιοσύνη (*τὰ ξυμφέροντα ≠ τῷ δικαίῳ λόγῳ*), λογική ≠ τύχη (*λογιζόμενοι ≠ παρατυχόν*), η οποία παρατηρείται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.69.5), δίνω ≠ παίρνω[5] (*διδομένην ≠ ἐδεξάμεθα*), και τιμή ≠ φόβος (*τιμῆς ≠ δέους*), η οποία λόγω και της παρουσίας της στο 1.75.3 παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐδ' αὖ πρῶτοι ≠ ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Η συντακτική αυτή αντίθεση

[1] Σύμφωνα με τον Andrewes 1960, 5-6, οι Αθηναίοι ομιλητές παρουσιάζουν την άσκηση της ηγεμονίας ως κάτι φυσικό που απλώς συμβαίνει και δύσκολα υποβάλλεται σε ανθρώπινο έλεγχο. Αυτός ήταν, σημειώνει, ένας τρόπος να δικαιολογήσει ο ιστορικός το θαυμασμό του για την αθηναϊκή ηγεμονία που δικαιολογημένα προκαλούσε το μίσος των υπηκόων της. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 162.

[2] Σύμφωνα με τον Coby 1991, 70-74, οι Αθηναίοι προτείνουν μία νέα ηθική στάση που σχετίζεται με την αναγκαιότητα και τη δύναμη, καταφεύγοντας στην έννοια της ανθρώπινης φύσης, για να δείξουν ότι οι Σπαρτιάτες και οι Αθηναίοι είναι οι ίδιοι και ότι η συμπεριφορά των ιδίων αποτελεί στοιχείο κοινότυπο, όπως και η ηγεμονία τους. Επομένως, αφού οι δύο αντίπαλοι είναι ίσοι, θα πρέπει να τηρήσουν τη συμφωνία ειρήνης.

[3] Δες de Romilly 1990, 40-41, για τη χρήση του μορίου *ἅμα* σε πολλαπλές επεξηγήσεις

[4] Όπως παρατηρεί και ο Rhodes 2014, 235, η συσσώρευση αρνήσεων δείχνει με εμφαντικό τρόπο ότι οι Αθηναίοι δεν έδρασαν με τρόπο διαφορετικό από την ανθρώπινη φύση τους.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως κεντρικό αντιθετικό μοτίβο στην προηγούμενη αντιλογία (1.32-43).

εντοπίζεται 6 φορές στο λόγο των Αθηναίων μέσω του συνδέσμου *ἀλλά.* Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μεγάλος ≠ μικρός[1] (*τῶν μεγίστων ≠ τὸν ἥσσω*).

Οι ομιλητές θεωρούν ότι είναι αξιέπαινοι όσοι εξουσιάζουν άλλους, αλλά παρουσιάζονται δικαιότεροι από ότι τους επιτρέπει η δύναμη που έχουν.

> ***ἐπαινεῖσθαί*** *τε ἄξιοι*[2] *οἵτινες χρησάμενοι τῇ ἀνθρωπείᾳ* ***φύσει***[3] *ὥστε ἑτέρων ἄρχειν δικαιότεροι ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν γένωνται* (1.76.3).

Στη γενική αυτή ρήση δε χρησιμοποιείται το σχήμα της αντίθεσης.

Οι Αθηναίοι πρέσβεις υποστηρίζουν ότι οι Αθηναίοι είναι πολύ μετριοπαθείς ηγέτες και ότι παρόλη την επιείκειά τους κατηγορούνται[4].

> ***ἄλλους*** *γ' ἂν οὖν οἰόμεθα τὰ ἡμέτερα λαβόντας δεῖξαι ἂν μάλιστα εἴ τι* ***μετριάζομεν***·
>
> ***ἡμῖν δὲ*** *καὶ ἐκ τοῦ ἐπιεικοῦς* ***ἀδοξία τὸ πλέον ἢ ἔπαινος*** *οὐκ εἰκότως περιέστη* (1.76.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πλεονεξία ≠ μετριοπάθεια (*τοῦ πλέον ἔχειν* (1.76.2) ≠ *μετριάζομεν*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, όπως και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έπαινος ≠ κατηγορία (*ἐπαινεῖσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδοξία, ἀδοξία ≠ ἔπαινος*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Στην τελευταία περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το επίρρημα *τὸ πλέον* και το μόριο *ἢ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, άλλων ανθρώπων ≠ Αθηναίων (*ἄλλοις ≠ ἡμῖν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*.

Οι Αθηναίοι ομιλητές αναφέρονται ακολούθως στις κατηγορίες εναντίον τους για φιλοδικία[5].

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.68.2-3.

[2] Ο όρος *ἄξιος* επαναλαμβάνεται σε αυτή τη δημηγορία και αποτελεί λέξη-κλειδί σε αυτήν: *ἀξία* (1.73.1), *ἄξιοι* (1.75.1, 1.76.2, 1.76.3). Δες και Rood 1998, 140 υποσ. 34.

[3] Σύμφωνα με το Macleod 1978, 76, παρουσιάζοντας οι Αθηναίοι τη διατήρηση και επέκταση της ηγεμονίας τους ως φυσική, δείχνουν ότι και το μίσος απέναντί τους είναι φυσικό.

[4] Ο Finley 1942, 131, 133-134, χαρακτηρίζει ειλικρινείς τις δηλώσεις των Αθηναίων ομιλητών για την αθηναϊκή ηγεμονία και θεωρεί ότι ο λόγος αυτός (μαζί με τον Επιτάφιο του Περικλή) απέβλεπε στο να δείξει την ηπιότερη μορφή της αθηναϊκής ηγεμονίας πριν από τον πόλεμο. Προσθέτει ακόμη ότι η δημηγορία αυτή, ενώ επεκτείνει την εικόνα της Αθήνας, όπως είχε περιγραφεί από τους Κορινθίους, ως μίας αναπτυσσόμενης πόλης που απειλούσε την υπάρχουσα ισορροπία δυνάμεων, δείχνει ταυτόχρονα ότι η Αθήνα ήθελε να παρουσιάζεται ως ένα ανθρωπιστικό, αλλά και σύγχρονο κράτος.

[5] Η κατηγορία φιλοδικίας εναντίον των Αθηναίων, παρόλο που δεν είχε εκφραστεί από τους Κορινθίους στον προηγούμενο λόγο τους (1.68-71), ήταν μία κατηγορία που χρησιμοποιούσαν οι εχθροί των Αθηναίων γενικά. Δες και de Romilly 1963, 257. Και ο Gomme 1972, 236, παρατηρεί ότι οι ομιλητές απαντούν στα παράπονα των συμμάχων των Σπαρτιατών, και όχι σε εκείνα των Κορινθίων. Όπως σημειώνει ο Rhodes 2014, 236, οι Αθηναίοι ήταν γνωστοί για τον εθισμό τους στις δικαστικές διαμάχες.

Καὶ ***ἐλασσούμενοι*** *γὰρ ἐν ταῖς ξυμβολιμαίαις*[1] *πρὸς τοὺς ξυμμάχους δίκαις καὶ* ***παρ' ἡμῖν αὐτοῖς*** *ἐν τοῖς ὁμοίοις* ***νόμοις***[2] *ποιήσαντες τὰς κρίσεις φιλοδικεῖν* ***δοκοῦμεν***[3] (1.77.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φύση ≠ νόμος[4] (*φύσει* (στο 1.76.3) ≠ *νόμοις*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Όμοια και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*τὸ πλέον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλασσούμενοι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Αθηναίοι ομιλητές ισχυρίζονται ότι άλλοι ηγεμόνες[5] είναι λιγότερο επιεικείς προς τους υπηκόους τους από ότι οι Αθηναίοι και όμως δεν κατηγορούνται.

καὶ οὐδεὶς ***σκοπεῖ*** *αὐτῶν* ***τοῖς καὶ ἄλλοθί που ἔχουσιν ἀρχὴν*** *καὶ ἧσσον ἡμῶν* ***πρὸς τοὺς ὑπηκόους*** *μετρίοις οὖσι δι' ὅ τι τοῦτο οὐκ ὀνειδίζεται·* ***βιάζεσθαι*** *γὰρ οἷς ἂν ἐξῇ,* ***δικάζεσθαι*** *οὐδὲν προσδέονται*[6] (1.77.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκοῦμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σκοπεῖ*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ άλλων ανθρώπων (*παρ' ἡμῖν αὐτοῖς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄλλοθι*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*τοῖς καὶ ἄλλοθί που ἔχουσιν ἀρχήν ≠ πρὸς τοὺς ὑπηκόους*) και βία ≠ δικαιοσύνη (*βιάζεσθαι ≠ δικάζεσθαι*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

---

[1] Δες Alberti *a.l.*: *ξυμβολιμαίαις* ex Hesych. : *ξυμβολαίαις* codd. Τα *σύμβολα*, σύμφωνα με τον Gomme 1972, 237, 239, 243, ήταν διεθνείς συμφωνίες ανάμεσα σε ανεξάρτητα κράτη, με τις οποίες τα δύο μέρη δεσμεύονταν, με κάποιο περιορισμό της απόλυτης κυριαρχίας τους, και συμφωνούσαν ότι οι πολίτες τους θα μπορούσαν σε κάθε συνέλευση να δικάζουν και να δικάζονται. Ο ίδιος διερωτάται κατά πόσο η Αθήνα μετά από τη μετατροπή της σε ηγεμονία συνέχισε να έχει απέναντι στους υπηκόους της την ίδια πολιτική. Ο Gomme πιστεύει ότι μία άλλη μορφή δίκης θα πρέπει να αντικατέστησε τα *σύμβολα* και ότι η νομοθεσία θα μετατράπηκε, ώστε να ανταποκρίνεται στη νέα διαδικασία των πολιτικών δικαστηρίων που διεξάγονταν στην Αθήνα. Δες και Hornblower 1991, 122.

[2] Όπως επισημαίνει και ο Cogan 1981, 27, παρουσιάζοντας οι ομιλητές τους Αθηναίους να συμπεριφέρονται με ίσο τρόπο προς τους υπηκόους τους, των οποίων θα μπορούσαν να έχουν τον πλήρη έλεγχο, δείχνει ότι όμοια θα είναι και η συμπεριφορά τους προς τα ανεξάρτητα κράτη. Ο Macleod 1978, 76, σημειώνει ωστόσο, ότι η «νόμιμη» συμπεριφορά απέναντι στους υπηκόους από μία ηγεμονική δύναμη αποτελεί απλή διατύπωση χωρίς περιεχόμενο, όπως αποδεικνύεται αργότερα με την αποστασία της Μυτιλήνης στο 3ο βιβλίο.

[3] Ο Rhodes 2014, 236, εξηγεί ότι στο πρώτο σημείο εννοείται ότι η Αθήνα υποβαλλόταν σε δίκες σύμφωνα με τη συνθήκη, ακόμα κι αν αυτό απέβαινε σε βάρος της, ενώ στο δεύτερο σημείο δηλώνεται ότι κάποιες τοπικές δίκες μεταφέρονταν στα αθηναϊκά δικαστήρια που θα έπρεπε να είναι αντικειμενικά, αλλά ίσως δρούσαν υπέρ όσων διαδίκων ήταν φιλοαθηναίοι.

[4] Όπως σημειώνει και ο Rhodes 2014, 15-16, 235, η αντίθεση ανάμεσα στους όρους φύση ≠ νόμος ήταν μία από τις προσφιλείς αντιθέσεις των σοφιστών.

[5] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 244, η νύξη αφορά στους Πέρσες, ίσως και στην πελοποννησιακή συμμαχία. Δες και Rhodes 2014, 236, ο οποίος σημειώνει ότι δεν είναι αναγκαίο να είναι συγκεκριμένη η αναφορά, παρόλο που οι Πέρσες μνημονεύονται στο 1.77.5. Ο ίδιος δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να γίνεται αναφορά στον έλεγχο της Πελοποννήσου από τη Σπάρτη.

[6] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 258, η ύπαρξη δικαστικών διαδικασιών οποιασδήποτε μορφής φανερώνει τη διαφορά ανάμεσα στην ηγεμονία των Αθηναίων και σε αυτήν που βασιζόταν μόνο στη βία.

Οι Αθηναίοι ομιλητές εξηγούν ότι οι σύμμαχοί τους είναι συνηθισμένοι να έχουν ισότιμες σχέσεις με τους Αθηναίους και, αν καταλάβουν ότι μειονεκτούν σε κάποια περίπτωση, δεν είναι ευχαριστημένοι που δε στερήθηκαν περισσότερα, αλλά δυσανασχετούν για τα λίγα που έχασαν[1].

> *οἱ δὲ εἰθισμένοι πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ἴσου ὁμιλεῖν, ἤν τι παρὰ τὸ μὴ οἴεσθαι χρῆναι ἢ* ***γνώμῃ ἢ δυνάμει*** *τῇ* ***διὰ τὴν ἀρχὴν*** *καὶ* ***ὁπωσοῦν ἐλασσωθῶσιν, οὐ τοῦ πλέονος*** *μὴ* ***στερισκόμενοι χάριν ἔχουσιν, ἀλλὰ τοῦ ἐνδεοῦς χαλεπώτερον φέρουσιν*** *ἢ* ***εἰ*** *ἀπὸ πρώτης ἀποθέμενοι τὸν νόμον* ***φανερῶς ἐπλεονεκτοῦμεν***[2]***.*** *ἐκείνως δὲ* ***οὐδ' ἂν*** *αὐτοὶ* ***ἀντέλεγον*** *ὡς οὐ χρεὼν* ***τὸν ἥσσω τῷ κρατοῦντι*** *ὑποχωρεῖν* (1.77.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*πρὸς τοὺς ὑπηκόους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διὰ τὴν ἀρχήν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και λόγω της χρήσης της και στην προηγούμενη περίοδο δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται η αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ ως σημασιολογική[3] (*ὁπωσοῦν ≠ φανερῶς*) και ως λεξική (*ἐλασσωθῶσιν ≠ ἐπλεονεκτοῦμεν, τοῦ πλέονος ≠ τοῦ ἐνδεοῦς*) επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι προτού ολοκληρωθεί το πρώτο αντιθετικό ζεύγος εμφανίζεται και ολοκληρώνεται το δεύτερο, δημιουργώντας το σχήμα Α-Β΄-Α΄-Β. Παρόμοιο φαινόμενο είχε παρατηρηθεί και στο 1.74.3. Στην τελευταία περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*χάριν ἐχουσιν ≠ χαλεπώτερον φέρουσιν*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, αδύνατος ≠ δυνατός (*τὸν ἥσσω ≠ τῷ κρατοῦντι*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 1.76.2, σκέψη ≠ πράξη[4] (*γνώμῃ ≠ δυνάμει*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*, και στέρηση ≠ πληθώρα (*στερισκόμενοι ≠ ἐπλεονεκτοῦμεν*). Παρατηρούνται και «λανθάνουσες» σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μη πραγματικό ≠ πραγματικό[5]: *εἰ… ἐπλεονεκτοῦμεν* ≠ [*ἀλλ' οὐ πλεονεκτοῦμεν*], *οὐδ' ἂν ἀντέλεγον* ≠ [*ἀλλ' ἀντιλέγουσιν*]). Γενικά στο κεφάλαιο 77 αυτού του λόγου υπάρχει διαρκής αντιδιαστολή της πραγματικότητας με άλλες φαινομενικές, μη πραγματικές ή υποθετικές καταστάσεις και δυνατότητες: τί θα περίμεναν οι σύμμαχοι και τί θα γινόταν, αν

[1] Όπως σημειώνει ο Rhodes 2014, 236, ο άδικος χειρισμός φέρεται περισσότερο βαρέως σε περιπτώσεις, όπου θα αναμενόταν ο δίκαιος χειρισμός, και όχι όταν κάποιος δεν έχει τέτοιες ελπίδες.

[2] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 123, εδώ η αναφορά είναι πιο γενική από ότι στο 1.77.1, όπου γινόταν μνεία στις δίκες. Στο σημείο αυτό, σημειώνει, ο ομιλητής μιλά για τις σχέσεις των Αθηναίων και των συμμάχων τους γενικά.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.69.3.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων.

[5] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων.

στη θέση των Αθηναίων βρίσκονταν κάποιοι άλλοι. Τέτοιου είδους αντιθέσεις παρατηρούνται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων.

Οι ομιλητές εξηγούν τα λεγόμενά τους με μία γενική ρήση: οι άνθρωποι οργίζονται περισσότερο, όταν αδικούνται παρά όταν εξαναγκάζονται με τη βία.

> ***<u>ἀδικούμενοί</u>*** *τε, ὡς ἔοικεν, οἱ ἄνθρωποι* ***μᾶλλον*** *ὀργίζονται* ***<u>ἢ βιαζόμενοι</u>****· τὸ μὲν γὰρ* ***ἀπὸ τοῦ ἴσου δοκεῖ πλεονεκτεῖσθαι****, τὸ δ' ἀπὸ τοῦ κρείσσονος καταναγκάζεσθαι* (1.77.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό (*σκοπεῖ* (στο 1.77.2) ≠ *δοκεῖ*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *ἀδικούμενοι μᾶλλον ≠ ἢ βιαζόμενοι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής[1]. Η αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Η διάκριση των όρων *ἀδικούμενοι – βιαζόμενοι* δημιουργεί το σχήμα της παραδιαστολής. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ισότητα ≠ δύναμη (*ἀπὸ τοῦ ἴσου ≠ ἀπὸ του κρείσσονος*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση, και πληθώρα ≠ στέρηση (*πλεονεκτεῖσθαι ≠ καταναγκάζεσθαι*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη περίοδο. Και πάλι το σχήμα της αντίθεσης συνδυάζεται με ομοιοτέλευτον.

Ακολούθως οι ομιλητές συγκρίνουν την εξουσία των Αθηναίων με αυτήν των Περσών. Υποστηρίζουν ότι η εξουσία των Αθηναίων φαίνεται πιο ανυπόφορη, αφού πάντα το παρόν θεωρείται πιο δύσκολο για τους υπηκόους[2].

> ***ὑπὸ*** *γοῦν* ***τοῦ Μήδου*** *δεινότερα τούτων* ***πάσχοντες ἠνείχοντο****,* ***ἡ δὲ ἡμετέρα ἀρχὴ*** *χαλεπὴ* ***δοκεῖ*** *εἶναι, εἰκότως· τὸ παρὸν γὰρ αἰεὶ βαρὺ* ***τοῖς ὑπηκόοις*** (1.77.5).

Το αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει την παράγραφο μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο (*δοκεῖ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πάσχοντες, πάσχοντες ≠ δοκεῖ*), διευκολύνοντας τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Οι Αθηναίοι αντιπαραβάλλουν τους εαυτούς τους με τους Πέρσες χρησιμοποιώντας την πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *ὑπὸ τοῦ Μήδου ≠ ἡ ἡμετέρα ἀρχή*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Κορίνθιοι στον προηγούμενο λόγο τους (1.69.5) είχαν αποφύγει την αντιπαραβολή

[1] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται 4 φορές σε αυτή τη δημηγορία.

[2] Σύμφωνα με το Stahl 2003, 49, ο προσδιορισμός των Ελλήνων ως «δούλων» των Αθηναίων αποτελεί την κλιμάκωση της αθηναϊκής υπεροψίας και ταυτόχρονα του εξευτελισμού της Σπάρτης. Πρβλ. και 1.99.2, όπου ο ιστορικός κατηγορεί τους υπηκόους της Αθήνας για την υποταγή τους. Ο Orwin 1994, 48, 52, 54, σημειώνει ότι, παρόλες τις διακηρύξεις για ισότητα, οι σύμμαχοι των Αθηναίων αποκαλούνται χωρίς συγκάλυψη «υπήκοοι». Ο ίδιος υποστηρίζει ότι, ακόμα κι αν γίνει αποδεκτός ο ισχυρισμός των Αθηναίων πρέσβεων για την αναγκαιότητα της ηγεμονίας και την προσκόλλησή της στη δικαιοσύνη, η πρακτική της «δικαιοσύνης» δεν είναι ικανοποιητική, όπως και όλα τα ημίμετρα.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

των Αθηναίων με τους Πέρσες, ενώ αντίθετα επιδίωξαν την ταύτισή τους. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ανοχή / ευκολία ≠ δυσκολία (*ἠνείχοντο ≠ χαλεπή*) και ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*ἡ ἀρχή ≠ τοῖς ὑπηκόοις*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Αθηναίοι ομιλητές προσθέτουν ότι, αν οι Σπαρτιάτες εξουσίαζαν στη θέση των Αθηναίων, θα έχαναν την εύνοια[1] των Ελλήνων, όπως είχαν πάθει και όταν είχαν την εξουσία κατά τους Περσικούς πολέμους[2].

> *ὑμεῖς γ' ἂν οὖν εἰ καθελόντες ἡμᾶς* ***ἄρξαιτε****, τάχα ἂν* ***τὴν εὔνοιαν*** *ἣν* ***διὰ τὸ*** *ἡμέτερον* ***δέος εἰλήφατε μεταβάλοιτε****, εἴπερ οἷα καὶ* ***τότε*** *πρὸς τὸν Μῆδον* ***δι' ὀλίγου*** *ἡγησάμενοι ὑπεδείξατε, ὁμοῖα καὶ* ***νῦν*** *γνώσεσθε. ἄμεικτα γὰρ τά τε* ***καθ' ὑμᾶς αὐτοὺς*** *νόμιμα* ***τοῖς ἄλλοις*** *ἔχετε καὶ προσέτι εἷς ἕκαστος ἐξιὼν* ***οὔτε τούτοις*** *χρῆται* ***οὔθ' οἷς ἡ ἄλλη Ἑλλὰς νομίζει*** (1.77.6).

Ένα από τα σημαντικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*τοῖς ὑπηκόοις ≠ ἄρξαιτε*). Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες παίρνω ≠ αλλάζω (*εἰλήφατε ≠ μεταβάλοιτε*), και εύνοια ≠ φόβος (*τὴν εὔνοιαν ≠ διὰ τὸ δέος*). Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*τότε ≠ νῦν*). Οι όροι της δεν αντιπαραβάλλονται, αλλά δείχνουν τη συνέχεια της άσχημης συμπεριφοράς των Σπαρτιατών. Σημειώνεται, ωστόσο, λόγω της προβολής των επιρρημάτων στην περίοδο. Αντιπαραβάλλονται ακόμη οι Σπαρτιάτες με τους υπόλοιπους Έλληνες, κυρίως όσον αφορά στη χρήση των νόμων, μέσω των πραγματολογικών αντιθέσεων προσώπων: *καθ' ὑμᾶς αὐτούς ≠ τοῖς ἄλλοις, τούτοις ≠ οἷς ἡ ἄλλη Ἑλλάς*. Στη δεύτερη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*.

Στο τέλος του λόγου τους οι Αθηναίοι ομιλητές καλούν τους Σπαρτιάτες να λάβουν σοβαρές αποφάσεις, αφού πρόκειται για πολύ σημαντικά ζητήματα και να μην εμπλακούν σε έναν πόλεμο, ακολουθώντας ξένες απόψεις και παράπονα[3].

---

[1] Ο Hornblower 1991, 124 παραβάλλει με το 2.8.4: *ἡ δὲ εὔνοια παρὰ πολὺ ἐποίει τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους*. Για την έννοια της «εύνοιας» στη θουκυδίδεια *Ιστορία* δες de Romilly 1958, 92-93.

[2] Πρβλ. 1.95-96 και 1.76.1, 1.76.4 σε αυτό το λόγο. Πρβλ. και υποσ. 4 στις σελ. 162-163 και υποσ. 2 στη σελ. 165. Ο Gomme 1972, 245, πιστεύει ότι οι ομιλητές αναφέρονται στην εξουσία του Παυσανία (1.95.7, 1.128.3, 1.130). Όμοια ο Adcock 1951, 7, παρατηρεί ότι γίνεται αναφορά στη συμπεριφορά του Παυσανία και όχι στη μελλοντική συμπεριφορά των Σπαρτιατών υπό το Λύσανδρο μετά από την πτώση της Αθήνας. Ο Rhodes 2014, 236, παραπέμπει σε περιπτώσεις Σπαρτιατών που έδρασαν στο εξωτερικό (3.93.3, 5.52.1) και στο Σπαρτιάτη Βρασίδα, ο οποίος έκανε επιχειρήσεις στην περιοχή της Θράκης. Πρβλ. το κεφάλαιο 2.16.

[3] Η κατηγορία στρέφεται κυρίως εναντίον των Κορινθίων και του προηγούμενού τους λόγου στο 1.68-71.

Βουλεύεσθε[1] *οὖν* ***<u>βραδέως</u>***[2] *ὡς* ***οὐ περὶ <u>βραχέων</u>, καὶ μὴ ἀλλοτρίαις*** *γνώμαις καὶ ἐγκλήμασι πεισθέντες* ***οἰκεῖον*** *πόνον* ***πρόσθησθε****. τοῦ δὲ πολέμου τὸν παράλογον, ὅσος ἐστί, πρὶν ἐν αὐτῷ γενέσθαι προδιάγνωτε* (1.78.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ταχύτητα ≠ αργοπορία[3] (*τάχα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βραδέως*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ξένο ≠ οικείο (*ἀλλοτρίαις ≠ οἰκεῖον*), η οποία εντοπίζεται και πιο πάνω στο 1.74.1-2. Μέσω της τελευταίας αντίθεσης οι Αθηναίοι προσπαθούν να διαχωρίσουν τα συμφέροντα των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *βουλεύεσθε ≠ καὶ μὴ πρόσθησθε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία. Αξίζει να σημειωθεί ότι η θετικά αξιολογημένη πληροφορία προτάσσεται εμφαντικά στην αρχή της περιόδου. Παρατηρείται και το σχήμα της παρονομασίας ανάμεσα στους όρους *βραδέως – βραχέων*. Εντοπίζεται και «λανθάνουσα» λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μικρό ≠ μεγάλο (*οὐ περὶ βραχέων ≠* [*ἀλλὰ μεγάλων*]). Γενικά οι Αθηναίοι ομιλητές, έχοντας υπόψη τους ότι απευθύνονται σε σπαρτιατικό ακροατήριο, το οποίο δεν αρεσκόταν σε ρητορικά επεξεργασμένους λόγους, αποφεύγουν τα εκτενή αντιθετικά μοτίβα και χρησιμοποιούν αρκετές «λανθάνουσες» αντιθέσεις, ώστε ο λόγος τους να μην καταστεί φορτικός στο ακροατήριό τους.

Οι Αθηναίοι πρέσβεις τονίζουν τα τυχαία περιστατικά που συμβαίνουν στους πολέμους και την άγνωστη έκβασή τους, με σκοπό να αποθαρρύνουν τους Σπαρτιάτες από την ανάληψη του πολέμου.

μηκυνόμενος γὰρ φιλεῖ ἐς τύχας[4] ***τὰ πολλὰ*** *περιίστασθαι, ὧν ἴσον τε ἀπέχομεν καὶ ὁποτέρως ἔσται ἐν ἀδήλῳ κινδυνεύεται* (1.78.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*δι' ὀλίγου* (στο 1.77.6) ≠ *τὰ πολλά*) δημιουργεί συνοχή στο λόγο, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

---

[1] Αξιοσημείωτη είναι η επανάληψη όρων σχετικών με τη «σκέψη» στην αρχή και στο τέλος του λόγου: *βουλεύσησθε* (1.73.1), *βουλευομένοις* (1.73.3), *βουλεύεσθε* (1.78.1), *ἡ εὐβουλία* (1.78.3). Δες και Heath 1990, 386, ο οποίος σημειώνει την επανάληψη της έννοιας της «προσεκτικής απόφασης» στο 1.73 και 1.78. Δες και Rhodes 2014, 236.

[2] Ο Hornblower 1991, 124, πιστεύει ότι πρόκειται για αναφορά στη γνωστή σπαρτιατική βραδύτητα. Δες και Luginbill 1990, 102 υποσ. 54, 112 υποσ. 67, ο οποίος αναφέρει τη βραδύτητα ως χαρακτηριστικό του σπαρτιατικού χαρακτήρα. Πρβλ. την ανάφορα στη βραδύτητα των Σπαρτιατών στο λόγο των Κορινθίων (1.68-71) και στο 8.96.5.

[3] Η ίδια αντίθεση είχε παρατηρηθεί και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.71.4.

[4] Σύμφωνα με τον Kitto 1966, 339-341, 353, ο ιστορικός αναφέρεται αρκετές φορές στην τύχη και στην αβεβαιότητα του μέλλοντος στους λόγους του, αλλά και στην αφήγηση, για να δείξει ότι κανείς δε μπορεί να προβλέψει το μέλλον, αφού η τύχη έχει τον τελευταίο λόγο, παρόλο δε θεωρούσε ότι οι ανθρώπινες περιστάσεις καθορίζονται αποκλειστικά με βάση την τύχη, ούτε θεοποιούσε την έννοιά της.

Οι Αθηναίοι ομιλητές τελειώνουν το λόγο τους, καλώντας τους Σπαρτιάτες να μη διαλύσουν τη συνθήκη ειρήνης, ούτε να παραβιάσουν τους όρκους, αλλά να λύσουν τις διαφορές τους με διαιτησία, σύμφωνα με τις πρόνοιες της συνθήκης[1]. Σε διαφορετική περίπτωση, προειδοποιούν οι Αθηναίοι πρέσβεις, οι Αθηναίοι θα πολεμήσουν εναντίον των Σπαρτιατών, οι οποίοι θα ευθύνονται για τον πόλεμο.

> ***ἰόντες*** *τε* ***οἱ ἄνθρωποι*** *ἐς τοὺς πολέμους* ***τῶν ἔργων πρότερον ἔχονται****, ἃ χρῆν* ***ὕστερον*** *δρᾶν,* ***κακοπαθοῦντες δὲ*** *ἤδη* ***τῶν λόγων ἅπτονται***[2]***. ἡμεῖς δὲ*** *ἐν οὐδεμιᾷ πω τοιαύτῃ* ***ἁμαρτίᾳ*** *ὄντες οὔτ' αὐτοὶ οὔθ' ὑμᾶς* ***ὁρῶντες*** *λέγομεν ὑμῖν, ἕως ἔτι* ***αὐθαίρετος*** *ἀμφοτέροις* ***ἡ εὐβουλία, σπονδὰς μὴ λύειν μηδὲ παραβαίνειν τοὺς ὅρκους, τὰ δὲ διάφορα δίκῃ <δια>λύεσθαι κατὰ τὴν ξυνθήκην****, ἢ θεοὺς τοὺς ὁρκίους*[3] *μάρτυρας ποιούμενοι πειρασόμεθα* ***ἀμύνεσθαι πολέμου ἄρχοντας*** *ταύτῃ ᾗ ἂν ὑφηγῆσθε* (1.78.3-4).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό[4] (*ἐς τύχας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αὐθαίρετος* (ως σταθερή / βέβαιη επιλογή), *ἔχονται* ≠ *ἅπτονται*), η οποία στη δεύτερη περίπτωση συνδυάζεται με ομοιοτέλευτον, και αφανές ≠ φανερό (*ἐν ἀδήλῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὁρῶντες*), διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, των άλλων ανθρώπων από τη μία και των Αθηναίων μαζί με τους Σπαρτιάτες από την άλλη (*οἱ ἄνθρωποι* ≠ *ἡμεῖς*), της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση πρώτου πληθυντικού προσώπου που περιλαμβάνει από κοινού τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες. Φαίνεται έτσι ότι οι ομιλητές στο τέλος του λόγου τους προσπαθούν να γεφυρώσουν τις διαφορές τους με τους Σπαρτιάτες, αποφεύγοντας την αντιπαραβολή των προσώπων, για να δείξουν ότι οι δύο τους μπορούν, αν συνεργαστούν, να αποφύγουν τον πόλεμο. Εντοπίζεται και η χρονική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πρώτα ≠ ύστερα (*πρότερον* ≠ *ὕστερον*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω[5] (*ἰόντες* ≠ *κακοπαθοῦντες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ,* έργον ≠ λόγος (*τῶν ἔργων* ≠ *τῶν λόγων*), η οποία είχε

[1] Πρόκειται για την Τριαντάχρονη ειρήνη του 446/5 π.Χ. που είχαν υπογράψει οι Σπαρτιάτες και οι Αθηναίοι. Πρβλ. 1.115.1. Δες και Hornblower 1991, 124. Ο Rhodes 2014, 236, παρατηρεί ότι το χωρίο αυτό αποτελεί ένδειξη ότι μέσα στις πρόνοιες της Τριαντάχρονης ειρήνης περιλαμβανόταν η πρόνοια για διαιτησία.

[2] Η Hunter 1973, 133, παρατηρεί ότι ο λόγος των Αθηναίων προβλέπει όλη την πορεία των γεγονότων από την αρχή του πολέμου μέχρι την πρεσβεία των Λακεδαιμονίων στην Αθήνα το 425 π.Χ.

[3] Ο Orwin 1994, 49, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι ομιλητές θεωρούν πιο αποτελεσματική την επίκληση αυτών των παραδοσιακών στοιχείων, γι' αυτό και τα αναφέρουν στο τέλος του λόγου τους.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη δημηγορία των Κορινθίων.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.68.2.

χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 1.73.2, ειρήνη ≠ πόλεμος[1] (*κατὰ τὴν ξυνθήκην ≠ πολέμου*), λάθος ≠ σωστό (*ἐν ἁμαρτίᾳ ≠ ἡ εὐβουλία*), και άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνεσθαι ≠ ἄρχοντας*). Εντοπίζεται ακόμη η συντακτική αντίθεση: *σπονδὰς μὴ λύειν μηδὲ παραβαίνειν τοὺς ὅρκους ≠ τὰ δὲ διάφορα δίκῃ <δια>λύεσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων από μία ορθή πληροφορία[2].

Μετά από την εκφώνηση των λόγων των Κορινθίων (1.68-71) και των Αθηναίων (1.73-78) οι Σπαρτιάτες αποσύρονται[3], για να αποφασίσουν, αν θα κήρυτταν τελικά τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων και των συμμάχων τους. Όπως αναφέρει ο ιστορικός, η πλειονότητα των Σπαρτατών υποστήριζε την άμεση κήρυξη του πολέμου: *καὶ τῶν μὲν πλεόνων ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἱ γνῶμαι ἔφερον, ἀδικεῖν τε τοὺς Ἀθηναίους ἤδη καὶ πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει*[4] (1.79.2).

Έχοντας να αντιμετωπίσει αυτό το φιλοπόλεμο ακροατήριο, ο Αρχίδαμος, βασιλιάς των Σπαρτιατών, ο οποίος χαρακτηρίζεται από το Θουκυδίδη ως *ἀνὴρ καὶ ξυνετὸς δοκῶν*

[1] Αξίζει να σημειωθεί ότι από τους τέσσερις λόγους που εκφωνούνται σε αυτό το επεισόδιο μόνο στο λόγο των Αθηναίων εντοπίζεται η αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη και αυτή ως σημασιολογική.

[2] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται 8 φορές στη δημηγορία των Αθηναίων, για να τονίσουν οι ομιλητές τις δικές τους απόψεις που αντιδιαστέλλονται με την κρατούσα γι' αυτούς γνώμη (ιδιαίτερα στην περιγραφή των προηγουμένων γεγονότων) και για να δώσουν τις συμβουλές τους στους Σπαρτιάτες. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλες τις περιπτώσεις οι Αθηναίοι σχηματίζουν την αντίθεση μέσω του ισχυρού αντιθετικού μορίου *ἀλλὰ* εκτός από την τελευταία συμβουλή τους στην περίοδο αυτή, η οποία αποτελεί και τη σύνοψη της άποψής τους. Οι Αθηναίοι σε αυτή την περίπτωση, για να κατευνάσουν τη συναισθηματική φόρτιση του λόγου τους και για να μη φανούν αυταρχικοί έναντι των Σπαρτιατών, παρόλη την αλαζονεία που επιδεικνύουν στο λόγο τους, εισάγουν τη συμβουλή τους μέσω του ασθενέστερου νοηματικά αντιθετικού μορίου *δέ*.

[3] Πρβλ. και 5.68.2, όπου ο ιστορικός αναφέρεται στη μυστικοπάθεια των Σπαρτιατών. Δες και Powell 1989, 182-183. Ο Rhodes 2014, 237, παρατηρεί ότι στη σπαρτιατική απέλλα οι ξένοι είχαν το δικαίωμα να λάβουν το λόγο, αλλά δεν είχαν την εξουσιοδότηση να παραμείνουν και να ακούσουν τη συζήτηση των ίδιων των Σπαρτιατών. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 130 για τη σπαρτιατική απέλλα.

[4] Ο Francis 1991, 203, σημειώνει τη λακωνική απόφαση των Σπαρτιατών. Σύμφωνα με τον Badian (Badian 1990, 73, Badian 1993, 147), ο Θουκυδίδης προκαταβάλλει το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, παρουσιάζοντας τους Σπαρτιάτες να αποφασίζουν για την άμεση κήρυξη του πολέμου, πριν από την εκφώνηση των δύο λόγων στην κλειστή σπαρτιατική συνέλευση, οι οποίοι προηγούνται της επίσημης απόφασης. Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, δείχνει ο ιστορικός τη σπαρτιατική επιθετικότητα.

εἶναι καὶ σώφρων[1] (1.79.2), λαμβάνει το λόγο[2]. Στόχος του Αρχίδαμου ήταν να αποτρέψει τους Σπαρτιάτες από μία βιαστική απόφαση υπέρ του πολέμου. Προτείνει λοιπόν στους Σπαρτιάτες να στείλουν πρέσβεις στην Αθήνα, για να συζητήσουν τα παράπονα των συμμάχων τους, και ταυτόχρονα να προετοιμάζονται για πόλεμο και, όταν θα είναι έτοιμοι, τότε να κηρύξουν τον πόλεμο εναντίον της αθηναϊκής ηγεμονίας[3].

Ο Αρχίδαμος ήδη από την αρχή του λόγου του[4] προσπαθεί να κερδίσει την εμπιστοσύνη του ακροατηρίου του, υπενθυμίζοντας τη μεγάλη του πολεμική εμπειρία[5],

---

[1] Ο Westlake 1968, 123, πιστεύει ότι η πιο πάνω κρίση δεν αποτελεί την άποψη του ιστορικού, ο οποίος, ωστόσο, δε δείχνει να αντιπαθεί τον Αρχίδαμο, αλλά ούτε και τον αξιολογεί ξεκάθαρα στην αφήγηση ή μέσα από τους λόγους του. Ο de Bakker 2013, 25, σημειώνει επίσης ότι πρόκειται για την άποψη των άλλων για τον Αρχίδαμο. Ο Badian (Badian 1990, 68, Badian 1993, 143) πιστεύει ότι αυτή η παρουσίαση του Αρχίδαμου είναι αναμφισβήτητα ειρωνική. Ωστόσο, ο Proctor 1980, 211, θεωρεί ότι ο Αρχίδαμος ήταν ο ηλικιωμένος πολιτικός που ενσωμάτωνε πράγματι την αρετή της σωφροσύνης. Και ο de Ste. Croix 1972, 142, αναφέρει ότι ο Θουκυδίδης εισάγει τον Αρχίδαμο με τους πιο θερμούς όρους. Ο Rhodes 2014, 237, παρατηρεί ότι ο όρος *ξυνετὸς* αποτελούσε έναν από τους πιο τιμητικούς όρους στο έργο του Θουκυδίδη και ότι ο όρος *σώφρων* αποδίδεται μόνο στον Αρχίδαμο σε όλη την *Ιστορία*. Ο Αρχίδαμος, προσθέτει ο Rhodes, ανήκει στη λογοτεχνική παράδοση των αγνοημένων προειδοποιητών. Ο Pelling 1991, 120-122, 129, 140-141, συγκρίνει τον Αρχίδαμο με τον Αρτάβανο στο έργο του Ηροδότου, χαρακτηρίζοντας και τους δύο ως σοφούς συμβούλους που προβλέπουν σωστά τα γεγονότα, αλλά αποτυγχάνουν να πείσουν τους ακροατές τους. Ο Cartledge 1979, 236, αναφέρει ότι ο Αρχίδαμος, ως φιλοξενούμενος του Περικλή και ως ο πιο έμπειρος Σπαρτιάτης στρατηγός, ήταν σε θεση να αξιολογήσει τις δυνάμεις του κάθε στρατοπέδου καλύτερα από τον καθένα. Ο Gomme 1972, 246 και 248, πιστεύει ότι τα δύο επίθετα αναφέρονται στις νοητικές και ηθικές αξίες του εν λόγω προσώπου. Ο Stahl 2003, 53, σημειώνει ότι ο χαρακτηρισμός του Αρχίδαμου δηλώνει ότι ως ομιλητής θα ακολουθήσει τη φωνή της λογικής. Ο Francis 1991, 207, 209, 212, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος αποτελεί το φερέφωνο του ιστορικού, αλλά το απλό και άμεσο ύφος του λόγου του δείχνει και τον προσωπικό του χαρακτήρα. Ο ίδιος παρατηρεί ότι και οι δύο λόγοι του Αρχίδαμου (1.80-85, 2.11) αντανακλούν τη σωφροσύνη του και την επιφυλακτικότητά του που του στερούσε τη δυνατότητα αποτελεσματικής δράσης. Ο Connor 1984, 38-39, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος είναι ο σοφός σύμβουλος και ο έμπειρος στρατηγός, του οποίου τα επιχειρήματα επιβεβαιώνονται από όσα είναι ήδη γνωστά για τη στρατηγική κατάσταση και τα αποθέματα των Αθηναίων. Σύμφωνα με την Debnar 2001, 59-60, ο Αρχίδαμος αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα Σπαρτιάτη και μιλά όπως ταιριάζει σε ένα Σπαρτιάτη βασιλιά. Και ο Wassermann 1953, 199, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος παρουσιάζεται ως ο τελευταίος επιζών της παλαιάς ελληνικής αριστοκρατίας πριν από την εμφάνιση των σοφιστών. Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 251, η απλότητα και αμεσότητα του ύφους του λόγου του Αρχίδαμου έρχεται σε αντίθεση με τη ρητορική επεξεργασία των λόγων των Κορινθίων και των Αθηναίων που προηγούνται.

[2] Το γεγονός ότι ο Αρχίδαμος θα ταχθεί στο λόγο του εναντίον της άμεσης διεξαγωγής του πολέμου δηλώνεται μέσω του αντιθετικού μορίου *δὲ* μετά από την περιγραφή της συναισθηματικής κατάστασης του ακροατηρίου: *παρελθὼν δὲ Ἀρχίδαμος ὁ βασιλεὺς αὐτῶν* (1.79.2).

[3] Ο Francis 1991, 207-209, παρατηρεί ότι ο λόγος του Αρχίδαμου αποτελεί μία έκθεση και υπεράσπιση των παραδοσιακών σπαρτιατικών αξιών και σημειώνει ότι ο ομιλητής απαντά στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.68-71). Αντίθετα, η Foster 2010, 91, θεωρεί ότι ο Αρχίδαμος δεν αναφέρεται εκτενώς στα παράπονα των Κορινθίων ή στα αδικήματα των Αθηναίων, αλλά εστιάζει στη Σπάρτη.

[4] Ο Tompkins 1993 (2), 2, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος σε αυτό του το λόγο αποφεύγει πολλές από τις καινοτομίες της αττικής διαλέκτου του τέλους του 5ου αι. π.Χ., όπως τα ουσιαστικά σε *–σις*, τα ουδέτερα αφηρημένα ουσιαστικά, τις λέξεις με διπλές προθέσεις κ.ά., και ότι σπάνια χρησιμοποιεί τις υπερβολικές αντιθέσεις, στις οποίες αρέσκονταν οι Κορίνθιοι. Πρβλ. σελ. 48.

[5] Ο Αρχίδαμος, σύμφωνα με τον Gomme 1972, 246, είχε διαδεχθεί τον παππού του Λεοτυχίδα στη βασιλεία, όταν εκείνος εξορίστηκε το 476 π.Χ. και ανέλαβε επίσημα το αξίωμα του βασιλιά το 469 π.Χ. Ο Gomme υποθέτει ότι ο Αρχίδαμος είχε πολεμήσει και στους Περσικούς πολέμους. Ο Rhodes 2014, 237, σημειώνει ότι ο Αρχίδαμος βασίλευσε από το 476/5 π.Χ. ή το 469/8 π.Χ. μέχρι το 427/6 π.Χ. Σύμφωνα με την Debnar 2001, 59-60, ο σεβασμός που αποδίδει ο Αρχίδαμος στην ηλικία και στην εμπειρία αποτελεί σπαρτιατικό χαρακτηριστικό. Με την υπεράσπιση του χαρακτήρα και των εθίμων των Σπαρτιατών, προσθέτει η Debnar, το μήνυμα του Αρχίδαμου ήταν ότι η ψήφος ενάντια στον πόλεμο αυτή τη στιγμή συμφωνούσε με το σπαρτιατικό ήθος. Η ίδια αναφέρει ότι ο σεβασμός στους ηλικιωμένους ήταν γνωστός στη Σπάρτη, αφού και η Γερουσία, το ανώτατο συμβουλευτικό σώμα, περιελάμβανε άνδρες άνω των εξήντα ετών. Σημασία στην εμπειρία δίνει ο Αρχίδαμος και στον επόμενό του λόγο στο 2.11.1. Δες το κεφάλαιο 2.5.

εξαιτίας της οποίας είναι σε θέση να γνωρίζει ότι ο πόλεμος, για τον οποίο τώρα συσκέπτονται, δε θα είναι καθόλου ασήμαντος[1].

> ***Καὶ αὐτὸς πολλῶν ἤδη*** *πολέμων* ***ἔμπειρός*** *εἰμι, ὦ Λακεδαιμόνιοι,* ***καὶ ὑμῶν τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἡλικίᾳ*** *ὁρῶ, ὥστε* ***μήτε ἀπειρίᾳ ἐπιθυμῆσαί***[2] ***τινα*** *τοῦ ἔργου, ὅπερ ἂν* ***οἱ πολλοὶ*** *πάθοιεν,* ***μήτε ἀγαθὸν καὶ ἀσφαλὲς νομίσαντα. εὕροιτε δ' ἂν τόνδε*** *περὶ οὗ* ***νῦν*** *βουλεύεσθε*[3] ***οὐκ ἂν ἐλάχιστον γενόμενον****, εἰ σωφρόνως*[4] *τις αὐτὸν* ***ἐκλογίζοιτο*** (1.80.1-2).

Ο Αρχίδαμος σχηματίζει στην πρώτη κιόλας περίοδο του λόγου του αντιθετικό μοτίβο μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους ένας ≠ πολύς (*αὐτός ≠ πολλῶν, πολλῶν ≠ τινα, τινα ≠ οἱ πολλοί*). Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ώριμος / ηλικιωμένος (στους οποίους συγκαταλέγεται και ο ίδιος ο ομιλητής[5]) ≠ νέος[6] (*καὶ αὐτὸς καὶ ὑμῶν τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ ἡλικίᾳ ≠ οἱ πολλοί*). Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες εμπειρία ≠ απειρία (*ἔμπειρος ≠ ἀπειρίᾳ*), που συνδέεται νοηματικά με την προηγούμενη αντίθεση, και πολύ ≠ λίγο (*οἱ πολλοί ≠ ἐλάχιστον* (σε διαδοχικές περιόδους)). Σημειώνεται επίσης η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα

---

[1] Πρβλ. 1.1.1, όπου ο ιστορικός μιλώντας για τον πόλεμο θεωρεί ότι *μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων* και τον χαρακτηρίζει ως *κίνησιν μεγίστην* (1.1.2). Πρβλ. και 1.23.1-3.

[2] Στο λόγο του Αρχίδαμου επαναλαμβάνονται συνεχώς λέξεις που αναφέρονται στα υπερβολικά συναισθήματα, τα οποία καταδικάζει ο ομιλητής: *μήτε… ἐπιθυμῆσαι* (1.80.1), *ἐπειχθῆναι* (1.80.3), *μή… ἐπαιρώμεθα* (1.81.6, 1.83.3), *ἐπειχθέντες* (1.82.5), *οὐκ ἐξυβρίζομεν* (1.84.2), *οὐκ ἐπαιρόμεθα* (1.84.2), *οὐδέν… ἀχθεσθέντες* (1.84.2), *μηδὲ ἐπειχθέντες* (1.85.1). Δες και Debnar 2001, 62 υποσ. 12. Τελικά οι φόβοι του Αρχίδαμου θα επαληθευτούν με την απόφαση των Σπαρτιατών υπέρ του πολέμου που όντως βασιζόταν στο συναίσθημα, δηλαδή στο φόβο τους για την αύξηση της αθηναϊκής δύναμης. Δες 1.88.

[3] Ο Francis 1991, 207, παρατηρεί την επανάληψη του όρου *βουλεύεσθαι* στο λόγο του Αρχίδαμου, για να τονιστούν οι ελλείψεις των Σπαρτιατών και η ανάγκη προετοιμασίας τους. Πρβλ. *βουλεύεσθε* (1.80.2), *βουλευόμενοι* (1.82.3), *εὔβουλοι* (1.84.3, 2 φορές), *βουλευομένους* (1.84.4), *βουλεύσωμεν* (1.85.1), *βουλεύσεσθε* (1.85.2). Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 172, για την επανάληψη τέτοιων όρων και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων.

[4] Αξιοσημείωτη είναι η επανάληψη του όρου *σωφροσύνη* στο λόγο: *σωφρόνως* (1.80.2), *σωφροσύνη* (1.84.1), *σωφροσύνης* (1.84.3), *σωφρονέστερον* (1.84.3) και όρων σχετικών με την «εμπειρία» ή την «απειρία»: *ἔμπειρος* (1.80.1), *ἐμπειρότατοι* (1.80.3), *ἀπειρίᾳ* (1.80.1), *ἀπείρους* (1.81.6). Πρβλ. και 1.72.1. Ο Francis 1991, 207-208 και υποσ. 97, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος χρησιμοποιεί οικείες, συνθηματικές λέξεις που αποτύπωναν τον συντηρητισμό των Δωριέων με θετικό τρόπο, π.χ. *εὐβουλία, ἡσυχία, σωφροσύνη*. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο όρος «σωφροσύνη» δε χρησιμοποιείται ποτέ για τους Αθηναίους. Σύμφωνα με το Finley 1942, 133, οι παραδοσιακές αρχές της Σπάρτης ήταν η ησυχία, η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη, ενώ των Αθηναίων ο δυναμισμός και η πολυπραγμοσύνη.

[5] Ο Wassermann 1953, 195-196, και ο Solmsen (Solmsen 1971 392, Solmsen 1975, 99) παρατηρούν ότι ο Αρχίδαμος εκπροσωπεί την παράδοση της παλαιάς γενιάς, η οποία βασιζόταν στην πειθαρχία και στο συντηρητισμό. Ο Αρχίδαμος επικαλείται την παλαιά γενιά στο λόγο του, ενώ καλεί τους νεότερους να δώσουν προσοχή στην προειδοποίησή του. Δες και Wassermann 1964, 289, 293.

[6] Όπως παρατηρεί και ο Bloedow 1981, 140-143 και υποσ. 31, ο όρος *οἱ πολλοὶ* που αναφέρεται εδώ είναι συνώνυμος με τη λέξη *νεώτεροι*, όπως συνάγεται και από το σχόλιο του Θουκυδίδη στο 2.8.1: *τότε δὲ καὶ νεότης πολλὴ μὲν οὖσα ἐν τῇ Πελοποννήσῳ, πολλὴ δ' ἐν ταῖς Ἀθήναις οὐκ ἀκουσίως ὑπὸ ἀπειρίας ἥπτετο τοῦ πολέμου*. Η αναφορά στην απειρία των νεοτέρων γίνεται, για να δηλώσει ο Αρχίδαμος την πολεμική απειρία των Σπαρτιατών, οι οποίοι δεν είχαν εμπλακεί σε μάχη με τους Αθηναίους από το 451 π.Χ., όταν είχαν υπογράψει 5 χρόνια ανακωχή· τον ίδιο χρόνο που οι Σπαρτιάτες συνήψαν ειρήνη και με το Άργος. Αργότερα, το 446 π.Χ., οι Σπαρτιάτες υπέγραψαν με τους Αθηναίους την Τριαντάχρονη ειρήνη. Έτσι, είχαν μεσολαβήσει δύο δεκαετίες, κατά τις οποίες οι Σπαρτιάτες δεν είχαν την ευκαιρία να γίνουν *ἔμπειροι πολέμων*. Δες και Gomme 1972, 246, και Rhodes 2014, 237. Πρβλ. και 2.11.1 στον επόμενο λόγο του Αρχίδαμου.

στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἤδη ≠ νῦν*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *μήτε ἀπειρίᾳ ἐπιθυμῆσαί τινα τοῦ ἔργου, μήτε ἀγαθὸν καὶ ἀσφαλὲς νομίσαντα ≠ εὕροιτε δ' ἂν τόνδε οὐκ ἂν ἐλάχιστον γενόμενον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων από μία ορθή πληροφορία. Τονίζεται έτσι ως ορθή η άποψη των ώριμων και έμπειρων Σπαρτιατών και επομένως η άποψη του Αρχίδαμου. Η αντίθεση αυτή διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, όπως και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική (*ἐπιθυμῆσαι ≠ ἐκλογίζοιτο*). Ο ομιλητής αποφεύγει να χρησιμοποιήσει άλλη αντίθεση και έτσι παρεμβάλλει μόνο την άρνηση: *οὐκ ἂν ἐλάχιστον γενόμενον*, ενώ αποφεύγει να εκφωνήσει το επόμενο μέρος της: *ἀλλὰ μέγαν*. Σχηματίζεται έτσι η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο[1] ως «λανθάνουσα».

Ο Αρχίδαμος εξηγεί την προηγούμενή του θέση, λέγοντας ότι απέναντι στους Πελοποννησίους και τους γείτονές τους η δύναμη των Σπαρτιατών είναι ισάξια, όχι όμως απέναντι στους Αθηναίους, οι οποίοι υπερτερούν έναντι των Σπαρτιατών σε όλους τους τομείς. Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς διερωτάται, κατά πόσο μπορούν να διεξαγάγουν εύκολα πόλεμο εναντίον τέτοιων αντιπάλων όντας απροετοίμαστοι.

> ***πρὸς μὲν*** *γὰρ* ***Πελοποννησίους*** *καὶ τοὺς* ***ἀστυγείτονας παρόμοιος ἡμῶν ἡ ἀλκή****, καὶ διὰ ταχέων οἷόν τε* ***ἐφ' ἕκαστα*** *ἑλθεῖν·* ***πρὸς δὲ ἄνδρας*** *οἳ* ***γῆν*** *τε* ***ἑκὰς*** *ἔχουσι καὶ προσέτι* ***θαλάσσης ἐμπειρότατοί εἰσι καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἄριστα ἐξήρτυνται****, πλούτῳ*[2] *τε* ***ἰδίῳ*** *καὶ* ***δημοσίῳ*** *καὶ ναυσὶ*[3] *καὶ ἵπποις καὶ ὅπλοις καὶ ὄχλῳ*[4] *ὅσος οὐκ ἐν ἄλλῳ* ***ἑνί*** *γε χωρίῳ Ἑλληνικῷ ἐστιν, ἔτι δὲ καὶ ξυμμάχους* ***πολλοὺς*** *φόρου*[5] *ὑποτελεῖς*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71 και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78.

[2] Σύμφωνα με την Kallet-Marx 1993 (2), 82-88, η ανάλυση του Αρχίδαμου δείχνει ότι οι προϋποθέσεις και οι μέθοδοι του πολέμου είχαν αλλάξει δραστικά: σημασία διαδραμάτιζαν πλέον τα οικονομικά αποθέματα μέσω των οποίων δημιουργείτο το ναυτικό. Η ανάλυση αυτή, σύμφωνα με την ίδια, συνδέει το λόγο αυτό με την Αρχαιολογία και την Πεντηκονταετία και η απόρριψή του από τους Σπαρτιάτες φανερώνει την αδυναμία τους να αντιληφθούν τις εξελίξεις. Η Hunter 1973, 128 υποσ. 7, 140-141, παρατηρεί ότι ο πλούτος της Αθήνας επιβεβαιώνεται στην αφήγηση στο 2.13.2-9 και η εμπειρία της φαίνεται από τα κατορθώματα του Φορμίωνα. Πρβλ. το κεφάλαιο 2.8.

[3] Σύμφωνα με τον Pelling 1991, 122, ο Αρχίδαμος επιχειρηματολογεί, χρησιμοποιώντας κατηγορίες που έχουν ήδη κριθεί σημαντικές από την Αρχαιολογία και θα αποδειχτούν ζωτικής σημασίας στον πόλεμο. Όπως σημειώνει ο Finley 1942, 135, ο Αρχίδαμος αναφέρεται στις αδυναμίες των ηπειρωτικών σε σχέση με τις θαλάσσιες δυνάμεις με όμοιο τρόπο, όπως είχε σημειώσει τη διαφορά τους και ο ίδιος ο ιστορικός στην Αρχαιολογία.

[4] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 246-247, είναι παράξενος ο ισχυρισμός του Αρχίδαμου, ότι ο συνολικός πληθυσμός της Αττικής ήταν μεγαλύτερος από αυτόν της Λακωνίας, η οποία περιελάμβανε και τη Μεσσηνία, εκτός εάν από την απαρίθμησή του αποκλείονται οι δούλοι και οι είλωτες. Ο Rhodes 2014, 237, σημειώνει επίσης ότι, παρόλο που η Αθήνα ήταν πολυπληθής, δεν ήταν δυνατόν ο συνολικός πληθυσμός της Αττικής να ξεπερνούσε το συνολικό αριθμό (συμπεριλαμβανομένων και των περιοίκων και των ειλώτων) της πολύ μεγαλύτερης Λακωνίας και Μεσσηνίας.

[5] Η Foster 2010, 105, 107-108, παρατηρεί ότι ο φόρος από τους συμμάχους ήταν ο κύριος παράγοντας της ακμής της αθηναϊκής δύναμης. Πρβλ. 1.19, 1.96.

ἔχουσι, ***πῶς χρὴ*** *πρὸς τούτους ῥᾳδίως* ***πόλεμον ἄρασθαι καὶ τίνι πιστεύσαντας ἀπαρασκεύους***[1] ***ἐπειχθῆναι;*** (1.80.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απειρία ≠ εμπειρία (*ἀπειρίᾳ* (στο 1.80.1) ≠ *ἐμπειρότατοι*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Συνεχίζεται και το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί στην πρώτη περίοδο του λόγου μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ένας ≠ πολύς (*ἑνί ≠ πολλούς*). Στην παράγραφο αυτή κυριαρχεί η σύγκριση, μέσω της πρόθεσης *πρός*, η οποία λειτουργεί αντιθετικά. Αντιπαραβάλλονται οι Πελοποννήσιοι με τους Αθηναίους μέσω πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων[2] (*πρὸς Πελοποννησίους ≠ πρὸς ἄνδρας*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με τα μόρια *μέν... δέ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται, αλλά αναφέρονται γενικά ως «άνδρες». Ο Αρχίδαμος φαίνεται να περιφρονεί τους Αθηναίους και μάλλον να αποφεύγει την αντιπαραβολή τους με τους Σπαρτιάτες. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται με τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κοντά ≠ μακριά[3] (*τοὺς ἀστυγείτονας ≠ ἑκάς*). Παρατηρείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα (*γῆν ≠ θαλάσσης*), η οποία είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο[4] (*ἰδίᾳ ≠ δημοσίᾳ*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Παρατηρείται ακόμη μία πιο ασθενής σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όμοιος ≠ δυνατός[5] (*παρόμοιος ἡμῶν ἡ ἀλκή ≠ θαλάσσης ἐμπειρότατοί εἰσι καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἄριστα ἐξήρτυνται καὶ ξυμμάχους πολλοὺς φόρου ὑποτελεῖς ἔχουσι*). Η δύναμη των Αθηναίων τονίζεται περαιτέρω με τη λεπτομερή αναφορά στους τομείς που υπερτερούν και με τη χρήση επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό[6], σε αντίθεση με τη σύντομη αναφορά στους Πελοποννησίους και στους γείτονές τους. Σημειώνεται και το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *πῶς χρὴ*

[1] Στο λόγο αυτό παρατηρείται η χρήση του όρου «προετοιμασία» σε διάφορους τύπους. Αυτό άλλωστε είναι και το μήνυμα που θέλει να εντυπώσει στο ακροατήριό του ο Αρχίδαμος. Δες *ἀπαρασκεύους* (1.80.3), *ἀντιπαρασκευασόμεθα* (1.80.4), *τὴν παρασκευήν* (1.82.3), *ἀπαράσκευοι* (1.82.5, 1.84.1), *τὰς παρασκευάς* (1.84.3), *παρασκευαζόμεθα* (1.84.4), *παρασκευάζεσθε* (1.85.2). Πρβλ. και *ἐξήρτυνται* (1.80.3), *ἐξαρτύεσθαι* (1.82.1), *ἐκποριζώμεθα* (1.82.1), *πεφραγμένοι* (1.82.2). Δες και Francis 1991, 207-208 και υποσ. 100, και Andrews 2000, 54 υποσ. 38. Η ίδια συσσώρευση τέτοιων όρων παρατηρείται και στον επόμενο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11, όπου η έμφαση στην προετοιμασία πραγματοποιείται με την επανάληψη σχετικών όρων και στο περικείμενο του λόγου. Δες το κεφάλαιο 2.5. Για την έννοια της «προετοιμασίας» στη θουκυδίδεια *Ιστορία* δες Allison 1989.

[2] Η αντιπαραβολή αυτή λειτουργούσε ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο των προηγούμενων δύο λόγων της τετραλογίας.

[3] Την ίδια αντίθεση είχαν χρησιμοποιήσει στο λόγο τους και οι Κορίνθιοι στο 1.69.5 αναφερόμενοι στους Αθηναίους και στους Πέρσες αντίστοιχα.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων στο 1.74.2.

[5] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.77.4.

[6] Όμοια χρήση επιθέτων υπερθετικού βαθμού είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων κατά την αναφορά των ομιλητών στη συμβολή των Αθηναίων στους Περσικούς πολέμους. Πρβλ. 1.74.1. Για όμοια παρατήρηση δες Foster 2010, 92 υποσ. 23.

πόλεμον ἄρασθαι καὶ τίνι πιστεύσαντας ἀπαρασκεύους ἐπειχθῆναι; και της εννοούμενης απάντησης: *ἀλλ' οὐ χρή*[1]. Χρησιμοποιούνται επίσης η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία (*ἄριστα ἐξήρτυνται ≠ ἀπαρασκεύους*), η οποία δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον[2] (*ἐφ' ἕκαστα ≠ ἅπασιν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι στην καταγραφή των τομέων, στους οποίους υπερτερούν οι Αθηναίοι, το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί, με τους όρους να συνδέονται παρατακτικά με συμπλεκτικά μόρια.

Στη συνέχεια, ο Αρχίδαμος αναφέρεται χωριστά σε κάθε τομέα, διαπιστώνοντας σε κάθε περίπτωση, με τη χρήση ερωταποκρίσεων, ότι οι Αθηναίοι υπερτερούν έναντι των Σπαρτιατών. Πρώτα γίνεται αναφορά στο ναυτικό και στα χρηματικά αποθέματα:

> ***πότερον ταῖς ναυσίν***[3]***; ἀλλ' ἥσσους ἐσμέν· εἰ δὲ μελετήσομεν*** *καὶ* ***ἀντιπαρασκευασόμεθα****, χρόνος ἐνέσται.* ***ἀλλὰ τοῖς χρήμασιν; ἀλλὰ πολλῷ πλέον ἔτι τούτου ἐλλείπομεν*** *καὶ* ***οὔτε ἐν κοινῷ*** *ἔχομεν* ***οὔτε*** *ἑτοίμως* ***ἐκ τῶν ἰδίων*** *φέρομεν* (1.80.4).

Ο Αρχίδαμος συγκρίνει τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες, χωρίς να καταφεύγει στην απευθείας αντιπαραβολή τους· κάτι που είχαν κάνει στο λόγο τους οι Κορίνθιοι (1.68-71). Στο σημείο αυτό χρησιμοποιούνται πολλές συντακτικές αντιθέσεις μέσω των μορίων *ἀλλὰ* και *δέ*. Παρατηρείται το σχήμα της υποφοράς μέσω της ερώτησης: *πότερον ταῖς ναυσίν;* και της απάντησης που δίνει ο ομιλητής: *ἀλλ' ἥσσους ἐσμέν.* Ακολουθεί η συντακτική αντίθεση μέσω του μορίου *δέ*: *ἥσσους ἐσμέν ≠ εἰ δὲ μελετήσομεν*, στην οποία παρατηρείται αντιθετική εστία περιορισμού. Έπειτα το μόριο *ἀλλὰ* χρησιμοποιείται ως μεταβατικό, για να εισαγάγει νέα ερώτηση: *ἀλλὰ τοῖς χρήμασι;* η οποία σε συνδυασμό με την απάντησή της: *ἀλλὰ πολλῷ πλέον ἔτι τούτου ἐλλείπομεν* δημιουργεί και πάλι το σχήμα της υποφοράς. Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μη προετοιμασία ≠ προετοιμασία (*ἀπαρασκεύους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀντιπαρασκευασόμεθα*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και πολύ ≠ λίγο (*πολλούς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἥσσους, ἥσσους ≠ πλέον*), η οποία δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο[4], διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δημόσιο

[1] Και ο Francis 1991, 207, παρατηρεί τη χρήση σύντομων ρητορικών ερωτήσεων και απαντήσεων στο λόγο του Αρχίδαμου· στοιχείο που εντάσσεται στο είδος της βραχυλογίας. Το σχήμα της υποφοράς εντοπίζεται και στους προγούμενους λόγους αυτής της αντιλογίας στο 1.68.3 και 1.73.2.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων στο 1.73.1-2.

[3] Ο Αρχίδαμος επαναλαμβάνει στο λόγο του όρους σχετικούς με το ναυτικό, για να τονίσει τη μεγάλη του σημασία στον επικείμενο πόλεμο και τη δυσκολία που θα έχουν να αντιμετωπίσουν οι Σπαρτιάτες, αφού σε αυτό υπερισχύουν οι Αθηναίοι: *ναυσί* (1.80.3, 1.81.3, 1.81.4), *ναυσίν* (1.80.4), *ναυτικόν* (1.81.4), *ναυτικοῦ* (1.82.1). Όμοια συσσώρευση τέτοιων τύπων είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων. Πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 156.

[4] Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στους δύο προηγούμενους λόγους της τετραλογίας (1.68-71, 1.73-78).

≠ ιδιωτικό (*ἐν κοινῷ ≠ ἐκ τῶν ἰδίων*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με διαφορετικές προθέσεις και συνδέονται μέσω των μορίων *οὔτε… οὔτε*. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί επίσης ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο παρατηρείται και ως σημασιολογική[1] (*πλέον ≠ ἐλλείπομεν*).

Έπειτα, ο Σπαρτιάτης βασιλιάς στρέφει την προσοχή του στα όπλα και στον αριθμό των στρατιωτών[2], όπου και πάλι αποκαλύπτει την υπεροχή των Αθηναίων.

> *τάχ' ἄν τις θαρσοίη ὅτι τοῖς ὅπλοις αὐτῶν καὶ τῷ πλήθει **ὑπερφέρομεν**, ὥστε **τὴν γῆν** δηοῦν ἐπιφοιτῶντες*[3]*. **τοῖς δὲ** ἄλλη **γῆ** ἐστι πολλὴ ἧς ἄρχουσι, καὶ **ἐκ θαλάσσης** ὧν δέονται ἐπάξονται* (1.81.1-2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έλλειψη ≠ υπεροχή (*ἐλλείπομεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπερφέρομεν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η πραγματολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες θάλασσα ≠ στεριά (*θαλάσσης* (στο 1.80.3) ≠ *γῆν, γῆ ≠ ἐκ θαλάσσης*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και δημιουργεί, λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Σπαρτιάτες (γενικά τους Πελοποννησίους) και στους Αθηναίους (*ὑπερφέρομεν* [*ἡμεῖς*] ≠ *τοῖς δέ*), όπου και πάλι οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται. Έτσι η αντίθεση δεν είναι τόσο εμφανής. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Αρχίδαμος εστιάζει την προσοχή του στη Σπάρτη και αποφεύγει την αντιπαραβολή με τους εχθρούς του.

Ο Αρχίδαμος αναφέρεται ακολούθως στην υποκίνηση αποστασιών[4] στο εχθρικό στρατόπεδο.

> *εἰ δ' αὖ τοὺς ξυμμάχους ἀφιστάναι πειρασόμεθα, δεήσει καὶ τούτοις ναυσὶ **βοηθεῖν** τὸ πλέον οὖσι νησιώταις* (1.81.3).

Σε αυτές τις υποδείξεις του Αρχίδαμου το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί, όπως και στην επόμενη περίοδο.

Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς μετά από την ανάλυση όλων των πιο πάνω τομέων διερωτάται:

> *τίς οὖν ἔσται ἡμῶν ὁ πόλεμος; εἰ μὴ γὰρ ἢ ναυσὶ κρατήσομεν ἢ τὰς προσόδους ἀφαιρήσομεν ἀφ' ὧν τὸ ναυτικὸν τρέφουσι, **βλαψόμεθα** τὰ πλείω* (1.81.4).

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις δύο προηγούμενες δημηγορίες των Κορινθίων και των Αθηναίων.

[2] Ο Rhodes 2014, 237, παρατηρεί ότι στο θέμα των οπλιτών οι Πελοποννήσιοι ήταν στην πραγματικότητα ανώτεροι από τους Αθηναίους.

[3] Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 20-21, 24, ο Αρχίδαμος ήταν πιο προσεκτικός από τη φιλοπόλεμη μερίδα στη Σπάρτη, η οποία ήλπιζε ότι θα κατάφερνε να καταστρέψει την αθηναϊκή δύναμη με μία εισβολή στην Αττική, όπως ακριβώς είχε αναγκάσει τους Αθηναίους να συνθηκολογήσουν το 446 π.Χ.

[4] Όπως παρατηρεί και ο Rhodes 2014, 238, η πρώτη προσπάθεια υποκίνησης αποστασιών γίνεται στην περίπτωση της Μυτιλήνης το 428-427 π.Χ., η οποία όντως περιελάμβανε ναυτική επιχείρηση και κατέληξε σε καταστροφή. Πρβλ. τα κεφάλαια 2.9-2.11.

Όπως έχει αναφερθεί, ούτε σε αυτές τις περιόδους εντοπίζονται αντιθέσεις. Η μόνη αντίθεση που εντοπίζεται και η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου είναι η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ βλάβη (*βοηθεῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βλαψόμεθα*).

Επιπλέον, ο Αρχίδαμος προειδοποιεί τους Σπαρτιάτες ότι θα είναι δύσκολο να τερματίσουν τον πόλεμο, αν οι ίδιοι τον αρχίσουν.

> *κἀν τούτῳ οὐδὲ* ***καταλύεσθαι*** *ἔτι καλόν, ἄλλως τε καὶ εἰ δόξομεν* ***ἄρξαι*** *μᾶλλον τῆς διαφορᾶς*[1] (1.81.5).

Στο σημείο αυτό χρησιμοποιείται μόνο η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τέλος ≠ αρχή (*καταλύεσθαι ≠ ἄρξαι*).

Ο Αρχίδαμος προειδοποιεί επίσης τους Σπαρτιάτες σχετικά με τη μεγάλη διάρκεια του πολέμου.

> ***μὴ*** *γὰρ* ***δὴ ἐκείνῃ γε τῇ ἐλπίδι ἐπαιρώμεθα ὡς ταχὺ παυσθήσεται ὁ πόλεμος****, ἢν τὴν γῆν αὐτῶν τέμωμεν*[2]***. δέδοικα δὲ μᾶλλον μὴ καὶ τοῖς παισὶν αὐτὸν ὑπολίπωμεν***[3]*· οὕτως εἰκὸς Ἀθηναίους* ***φρονήματι*** *μήτε τῇ γῇ δουλεῦσαι μήτε ὥσπερ ἀπείρους* ***καταπλαγῆναι*** *τῷ πολέμῳ* (1.81.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αρχή ≠ τέλος (*ἄρξαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παυσθήσεται*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *μὴ γὰρ δὴ ἐκείνῃ γε τῇ ἐλπίδι ἐπαιρώμεθα ὡς ταχὺ παυσθήσεται ὁ πόλεμος ≠ δέδοικα δὲ μᾶλλον μὴ καὶ τοῖς παισὶν αὐτὸν ὑπολίπωμεν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δειλία ≠ τόλμη (*δέδοικα ≠ φρονήματι,*

---

[1] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αρχίδαμος χρησιμοποιεί τον όρο *διαφορᾶς*, για να εκφράσει τη σχέση Αθηναίων – Σπαρτιατών και για να δηλώσει έμμεσα ότι συμφωνεί με την άποψη των Αθηναίων για διαιτησία, οι οποίοι είχαν χρησιμοποιήσει τον ίδιο όρο στο 1.78.4. Ο de Ste. Croix. 1972, 142, πιστεύει ότι στην πραγματικότητα ο Αρχίδαμος τασσόταν εναντίον του πολέμου, αλλά δε μπορούσε να είναι τελείως ειλικρινής, λόγω της φιλοπόλεμης στάσης της μεγάλης μερίδας του ακροατηρίου του. Ο Αρχίδαμος θα πίστευε, σύμφωνα με τον de Ste. Croix, ότι θα μπορούσε να επηρεάσει καλύτερα τους Σπαρτιάτες προσποιούμενος ότι επιθυμούσε την τιμωρία της Αθήνας. Όμοια ο Kagan 1995, 55, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος δε μπορούσε να υποστηρίξει φανερά την προσφορά διαιτησίας των Αθηναίων και έτσι πρότεινε μία πιο μετριοπαθή εναλλακτική λύση, έχοντας ενώπιον του ένα οργισμένο ακροατήριο.

[2] Η πολιτική της εισβολής στην Αττική θεωρείτο ότι θα έφερνε γρήγορα τη νίκη στην Σπάρτη. Πρβλ. 5.14.3, 7.28.3. Δες και Rhodes 2014, 238. Η Hunter 1973, 77, σημειώνει την επαλήθευση της πρόβλεψης του Αρχίδαμου, ότι δηλαδή οι εισβολές στην Αττική δε θα ήταν αποτελεσματικές, αφού αποτελούσαν απαρχαιωμένη πλέον τακτική. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 180.

[3] Ο Πελοποννησιακός πόλεμος τελειώνει το 404 π.Χ. μετά από 27 χρόνια εχθροπραξιών. Η πρόβλεψη του Αρχίδαμου πραγματοποιείται όντως, όταν ο ίδιος κληροδοτεί τη σκυτάλη της βασιλείας του πολέμου στο γιο του μετά από 5 χρόνια. Πρβλ. 3.89.1. Δες και de Romilly 1963, 144, η οποία απορρίπτει τους ισχυρισμούς περί ύπαρξης αναχρονισμού στο χωρίο. Πρβλ. και 7.28.3, όπου αναφέρεται ότι οι άλλοι Έλληνες δεν πίστευαν πως οι Αθηναίοι θα άντεχαν στον πόλεμο περισσότερα από ένα με τρία χρόνια.

φρονήματι ≠ καταπλαγῆναι), παρουσιάζοντας και πάλι τη μορφή Α-Β-Α΄. Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στους προηγούμενους δύο λόγους της τετραλογίας.

Ο Αρχίδαμος ακολούθως δίνει τη δική του συμβουλή: να μην αρχίσουν ακόμη οι Σπαρτιάτες τον πόλεμο, αλλά να στείλουν πρέσβεις στους Αθηναίους, για να ξεκαθαρίσουν τις κατηγορίες των συμμάχων τους[1]. Ταυτόχρονα, προτείνει ο Αρχίδαμος, πρέπει να προετοιμάζονται και για τον πόλεμο.

> *Οὐ μὴν* ***οὐδὲ ἀναισθήτως αὐτοὺς κελεύω*** *τούς τε ξυμμάχους ἡμῶν* ***ἐᾶν βλάπτειν καὶ ἐπιβουλεύοντας μὴ καταφωρᾶν, ἀλλὰ ὅπλα μὲν μήπω κινεῖν, πέμπειν δὲ καὶ αἰτιᾶσθαι*** *μήτε πόλεμον ἄγαν δηλοῦντας μήθ' ὡς ἐπιτρέψομεν, κἀν τούτῳ καὶ τὰ ἡμέτερ' αὐτῶν ἐξαρτύεσθαι ξυμμάχων τε προσαγωγῇ καὶ* ***Ἑλλήνων*** *καὶ* ***βαρβάρων***[2]*, εἴ ποθέν τινα ἢ ναυτικοῦ*[3] *ἢ χρημάτων δύναμιν προσληψόμεθα (ἀνεπίφθονον δέ, ὅσοι ὥσπερ καὶ ἡμεῖς ὑπ' Ἀθηναίων* ***ἐπιβουλευόμεθα, μὴ Ἕλληνας μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάρους*** *προσλαβόντας* ***διασωθῆναι****), καὶ τὰ αὐτῶν ἅμα ἐκποριζώμεθα*[4] (1.82.1).

Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *οὐδὲ ἀναισθήτως αὐτοὺς κελεύω ἐᾶν βλάπτειν καὶ ἐπιβουλεύοντας μὴ καταφωρᾶν ≠ ἀλλὰ ὅπλα μὲν μήπω κινεῖν, πέμπειν δὲ καὶ αἰτιᾶσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Το δεύτερο μέρος της αντίθεσης περιλαμβάνει επίσης μία συντακτική αντίθεση: *ὅπλα μὲν μήπω κινεῖν ≠ πέμπειν δὲ καὶ αἰτιᾶσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή

---

[1] Όπως σημειώνει η Debnar 2001, 65, οι Αθηναίοι δε θα παραιτούνταν από την ηγεμονία τους ηθελημένα μετά από απαίτηση μίας σπαρτιατικής πρεσβείας. Πρβλ. και 1.85.2, όπου υπάρχει ξεκάθαρη αναφορά σε διαιτησία. Δες και Hornblower 1991, 127.

[2] Οι Σπαρτιάτες ακολουθούν τη συμβουλή του Αρχίδαμου και ζητούν βοήθεια από τους Πέρσες. Ο Gomme 1972, 247, παραπέμπει στο 2.7.1: *οἱ Ἀθηναῖοι παρεσκευάζοντο ὡς πολεμήσοντες, παρεσκευάζοντο δὲ καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι, πρεσβείας τε μέλλοντες πέμπειν παρὰ βασιλέα καὶ ἄλλοσε ἐς τοὺς βαρβάρους, εἴ ποθέν τινα ὠφελίαν ἤλπιζον ἑκάτεροι προσλήψεσθαι*, στο 2.67.1 *Λακεδαιμονίων πρέσβεις* […] *πορευόμενοι ἐς τὴν Ἀσίαν ὡς βασιλέα, εἴ πως πείσειαν αὐτὸν χρήματά τε παρέχειν καὶ ξυμπολεμεῖν* και στο 4.50.1-2, όπου επιβεβαιώνεται η πρόβλεψη του Αρχίδαμου για αποστολή πρεσβείας και σε βαρβάρους και η αποδοχή βοήθειας από αυτούς. Παρόμοιες δοσοληψίες είχαν ήδη λάβει χώρα, όπως φαίνεται από την αφήγηση των γεγονότων της Πεντηκονταετίας (δες 1.109.2). Δες και Finley 1942, 136, Brunt 1965, 262-263, Cartledge 1979, 262, Hammond 2009, 495, Foster 2010, 93 υποσ. 25, και Rhodes 2014, 238. Στους βαρβάρους δεν περιλαμβάνονταν μόνο οι Πέρσες, αλλά και οι Θράκες και οι Μακεδόνες. Βλ. Hornblower 1991, 127, και Debnar 2001, 64. Ο Kagan 1991, 216, επισημαίνει ότι η αναφορά γίνεται αναμφίβολα για τους Πέρσες. Ο Rhodes 2014, 238, σημειώνει ότι οι Πέρσες θεωρούνταν οι κατεξοχήν εχθροί των Ελλήνων, αλλά οι Σπαρτιάτες έκαναν προσπάθειες να τους προσεγγίσουν, οι οποίες απέβαιναν άκαρπες μέχρι το 412 π.Χ., ενώ οι Αθηναίοι έκαναν τις δικές τους προσπάθειες, ώστε να επιβεβαιώσουν τουλάχιστον ότι η Περσία δε θα βοηθούσε τη Σπάρτη. Όπως σημειώνει ο Rood 1998, 153, η αφήγηση του Αρχιδάμειου πολέμου δεν προετοιμάζει τον αναγνώστη για τον καθοριστικό ρόλο που θα διαδραματίσει η Περσία στην έκβαση του πολέμου. Ο Cawkwell 1975, 67, απορρίπτει τον ισχυρισμό περί ύπαρξης αναχρονισμού στο χωρίο.

[3] Σύμφωνα με τον Wassermann 1953, 195, τα λόγια του Αρχίδαμου επαληθεύονται ως ένα *vaticinium ex eventu*, αφού τελικά το ναυτικό των Αθηναίων καταστρέφεται και οι Πέρσες παρεμβαίνουν υπέρ των Σπαρτιατών το 412 π.Χ.

[4] Ο Hornblower 1991, 127, παρατηρεί ότι η ανάλυση που ακολουθεί είναι λογική, έχοντας ως δεδομένο τις οικονομικές αδυναμίες της Σπάρτης.

πληροφορία. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Έλληνες και στους βαρβάρους (*Ἑλλήνων ≠ βαρβάρων*, *βαρβάρων ≠ Ἕλληνας, Ἕλληνας ≠ βαρβάρους*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στην τελευταία περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία προσθήκης. Έτσι για τον Αρχίδαμο τα δύο πρόσωπα δεν έρχονται σε αντιπαράθεση, αλλά μπορούν να συνεργαστούν προς όφελος των Σπαρτιατών. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία (*ἐπιβουλευόμεθα ≠ διασωθῆναι*).

Ο Αρχίδαμος συνεχίζει λέγοντας ότι, αν εισακουστούν τα αιτήματα των πρέσβεών τους από τους Αθηναίους, αυτό θα είναι το καλύτερο, αν όμως δεν εισακουστούν, αφού περάσουν μερικά χρόνια, θα μπορούν να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους με περισσότερη ασφάλεια[1].

> *καὶ* ***ἢν μὲν ἐσακούωσί*** *τι πρεσβευομένων ἡμῶν*[2]*, ταῦτα ἄριστα·* ***ἢν δὲ μή****, διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν ἄμεινον ἤδη*[3]*, ἢν δοκῇ, πεφραγμένοι ἴμεν ἐπ᾽ αὐτούς*[4] (1.82.2).

Ο ομιλητής δημιουργεί αντίθετες υποθέσεις μέσω των μορίων *μέν… δέ* (*ἢν μὲν ἐσακούσωσι ≠ ἢν δὲ μή*), από τις οποίες η δεύτερη αναφέρεται ελλειπτικά.

Ο Αρχίδαμος υποθέτει ότι οι Αθηναίοι, βλέποντας την προετοιμασία των Σπαρτιατών, θα γίνουν περισσότερο υποχωρητικοί[5].

> *καὶ ἴσως ὁρῶντες ἡμῶν ἤδη* ***τήν*** *τε* ***παρασκευὴν*** *καὶ τοὺς λόγους αὐτῇ ὁμοῖα ὑποσημαίνοντας* ***μᾶλλον*** *ἂν εἴκοιεν, καὶ γῆν ἔτι* ***ἄτμητον*** *ἔχοντες καὶ περὶ παρόντων ἀγαθῶν καὶ οὔπω* ***ἐφθαρμένων*** *βουλευόμενοι* (1.82.3).

Στο σημείο αυτό χρησιμοποιείται μόνο η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απείρακτο ≠ κατεστραμμένο (*ἄτμητον ≠ ἐφθαρμένων*).

---

[1] Η προσοχή που συστήνει ο Αρχίδαμος στους Σπαρτιάτες είναι, σύμφωνα με τον Cogan 1981, 31, χαρακτηριστικό γνώρισμα των Σπαρτιατών.

[2] Παρόλο που οι Σπαρτιάτες δεν πείθονται στα λόγια του Αρχίδαμου, στέλνουν πρέσβεις στους Αθηναίους πριν από την κήρυξη του πολέμου. Πρβλ. 1.125.1-1.126.2, 1.139.1-2, 1.145-146. Όπως παρατηρεί και ο Pelling 1991, 123, ο λόγος του Αρχίδαμου εξηγεί για ποιό λόγο οι Σπαρτιάτες καθυστέρησαν για κάποιο χρονικό διάστημα να κηρύξουν τον πόλεμο, γεγονός που δείχνει ότι ο Αρχίδαμος δεν είχε χάσει εντελώς στην τελική ψηφοφορία.

[3] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 31-32, ο Αρχίδαμος φαίνεται ότι αναμένει μία μελλοντική σύγκρουση μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών και ότι και ο ίδιος φοβάται την Αθήνα, αλλά δε θεωρεί την αθηναϊκή απειλή πιεστική, καθώς συστήνει καθυστέρηση 2 χρόνων.

[4] Ο Gomme 1972, 248, αναφέρει ότι ο Αρχίδαμος είναι ο τυπικός φιλειρηνικός ηγέτης που στόχευε στην αναβολή του πολέμου και μέσω αυτής στην αποφυγή του, χωρίς, ωστόσο, να έχει κάνει κάποια σοβαρή προσπάθεια να αποφύγει τις αφορμές του, εξ όσων τουλάχιστον είναι γνωστά για τον ίδιο. Η Foster 2010, 97, υποστηρίζει ότι ο Αρχίδαμος θα ήλπιζε ότι η Κόρινθος και η Αθήνα, δύο ναυτικές δυνάμεις, θα πολεμούσαν μόνες τους τελικά. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 181.

[5] Αυτές τις ελπίδες εξακολουθεί να έχει ο Αρχίδαμος και κατά την πρώτη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική. Οι ελπίδες του, ωστόσο, διαψεύδονται και προκαλούν επιπλέον την αγανάκτηση του στρατού του. Δες το κεφάλαιο 2.5.

Ο ομιλητής θεωρεί τη γη των Αθηναίων ως ενέχυρο, το οποίο μπορούν να εκμεταλλευτούν οι Σπαρτιάτες όσο είναι καλλιεργημένο και να το χρησιμοποιήσουν για να διαπραγματευτούν μαζί με τους Αθηναίους.

μὴ γὰρ ἄλλο τι νομίσητε τὴν γῆν αὐτῶν ἢ ὅμηρον ἔχειν καὶ οὐχ ***ἧσσον*** *ὅσῳ* ***ἄμεινον*** *ἐξείργασται· ἧς* ***φείδεσθαι χρὴ*** *ὡς* ***ἐπὶ πλεῖστον, καὶ μὴ ἐς ἀπόνοιαν*** *καταστήσαντας αὐτοὺς ἀληπτοτέρους ἔχειν* (1.82.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἧσσον, ἧσσον ≠ ἐπὶ πλεῖστον*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιείκεια ≠ σκληρότητα (*φείδεσθαι χρὴ ≠ ἐς ἀπόνοιαν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης.

Ο Αρχίδαμος προειδοποιεί τους Σπαρτιάτες ότι η καταστροφή της γης των Αθηναίων θα αποβεί ασύμφορη για την Πελοπόννησο[1].

εἰ γὰρ ***ἀπαράσκευοι*** *τοῖς τῶν ξυμμάχων ἐγκλήμασιν ἐπειχθέντες τεμοῦμεν αὐτήν, ὁρᾶτε ὅπως μὴ* ***αἴσχιον*** *καὶ ἀπορώτερον τῇ Πελοποννήσῳ πράξομεν* (1.82.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία (*τὴν παρασκευήν* (στο 1.82.3) ≠ *ἀπαράσκευοι*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί πιο πάνω (στο 1.80.3-4). Όμοια, η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἄμεινον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αἴσχιον*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων.

Ο Αρχίδαμος εξηγεί τη σκέψη του, λέγοντας ότι είναι εύκολο να βρουν λύση στα παράπονα πόλεων και ιδιωτών[2], αλλά δε θα είναι εύκολο να τερματίσουν έναν πόλεμο, η έκβαση του οποίου είναι άγνωστη.

[1] Η Hunter 1973, 78, 128, 130, 133, παρατηρεί ότι η πρόβλεψη του Αρχίδαμου επαληθεύεται με την ήττα των Πελοποννησίων στην Πύλο και με την παράκλησή τους για σύναψη ειρήνης στο 4ο-5ο βιβλίο της *Ιστορίας*. Η ίδια επισημαίνει ότι ο λόγος του Αρχίδαμου, παρόλο που αγνοείται, αποδεικνύεται σωστός σε όλες του τις λεπτομέρειες λόγω της εμπειρίας του ομιλητή. Όμοια ο Lateiner 1975, 180, σημειώνει ότι ο Αρχίδαμος ήταν ακριβής στις προβλέψεις και στις απόψεις του. Αντίθετα ο Westlake 1968, 131, θεωρεί ότι όλες οι προβλέψεις του Αρχίδαμου αποδείχτηκαν λανθασμένες και έτσι ο Αρχίδαμος φαίνεται ανίκανος να κατανοήσει πλήρως την ψυχολογία των άλλων Ελλήνων· μία αποτυχία, όπως υποστηρίζει, κοινή σε όλους τους Σπαρτιάτες ηγέτες, με φωτεινή εξαίρεση το Βρασίδα. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 175.

[2] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 248, ο Αρχίδαμος αναφέρεται στα παράπονα των Κορινθίων, των Μεγαρέων και των Αιγινητών, τα οποία είχαν αναφερθεί και στο 1.67. Η αναφορά σε ιδιώτες, σημειώνει, δείχνει ότι ίσως τα παράπονα προέρχονταν από τους εμπόρους των πόλεων αυτών. Ο Rhodes 2014, 238-239, παρατηρεί ότι τα παράπονα που ανέφερε ο ιστορικός ήταν μόνο παράπονα πόλεων. Ο ίδιος πιστεύει, ωστόσο, ότι οι ιδιώτες προστέθηκαν αργότερα, για να ενισχύσουν την άποψη, ότι ο πόλεμος έγινε για ιδιωτικούς λόγους.

ἐγκλήματα μὲν γὰρ καὶ ***πόλεων*** *καὶ* ***ἰδιωτῶν*** *οἷόν τε καταλῦσαι· πόλεμον δὲ* ***ξύμπαντας*** *ἀραμένους* ***ἕνεκα τῶν ἰδίων****, ὃν οὐχ ὑπάρχει εἰδέναι καθ' ὅ τι χωρήσει, οὐ ῥᾴδιον εὐπρεπῶς θέσθαι* (1.82.6).

Κυρίαρχη θέση στην περίοδο κατέχει η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δημόσιο ≠ ιδιωτικό ως λεξική (*πόλεων ≠ ἰδιωτῶν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ως σημασιολογική (*ἰδιωτῶν ≠ ξύμπαντας, ξύμπαντας ≠ ἕνεκα τῶν ἰδίων*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του σχήματος της παραδιαστολής για το διαχωρισμό των εννοιών *ἔγκλημα* και *πόλεμος* μέσω των μορίων *μέν… δέ.*

Ο Αρχίδαμος δε θεωρεί ότι είναι ανανδρία να μην επιτεθούν αμέσως εναντίον των Αθηναίων.

Καὶ ἀνανδρία ***μηδενὶ πολλοὺς μιᾷ πόλει*** *μὴ ταχὺ ἐπελθεῖν δοκείτω εἶναι* (1.83.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἕνεκα τῶν ἰδίων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πόλει*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι επίσης σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους κανείς ≠ πολύς (*μηδενί ≠ πολλούς*), και πολύς ≠ ένας (*πολλούς ≠ μιᾷ*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Αρχίδαμος ενημερώνει τους Σπαρτιάτες ότι οι Αθηναίοι διαθέτουν αρκετούς συμμάχους, οι οποίοι πληρώνουν φόρο, και ότι τα χρήματα αποτελούν έναν καταλυτικό παράγοντα στον πόλεμο[1].

εἰσὶ γὰρ καὶ ἐκείνοις οὐκ ***ἐλάσσους*** *χρήματα φέροντες ξύμμαχοι, καὶ ἔστιν ὁ πόλεμος* ***οὐχ ὅπλων τὸ πλέον ἀλλὰ δαπάνης****, δι' ἣν τὰ ὅπλα ὠφελεῖ, ἄλλως τε καὶ* ***ἠπειρώταις πρὸς θαλασσίους*** (1.83.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ λίγος (*πολλοὺς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλάσσους, ἐλάσσους ≠ τὸ πλέον*) συνδέει τις διαδοχικές περιόδους, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐχ ὅπλων τὸ πλέον ≠ ἀλλὰ δαπάνης*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα (*ἠπειρώταις ≠ πρὸς θαλασσίους*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η τελευταία αντιπαραβολή σχετίζεται με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Αθηναίους που φημίζονταν για το ναυτικό τους και στους Σπαρτιάτες που υπερίσχυαν στο πεζικό[2].

[1] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 177.
[2] Πρβλ. 1.18.2 για την ίδια αντίθεση: *ἴσχυον γὰρ οἱ μὲν κατὰ γῆν, οἱ δὲ ναυσίν.*

Συμβουλεύει λοιπόν τους Σπαρτιάτες να εξασφαλίσουν πρώτα τα χρήματα και να μην παρασύρονται από τα λόγια των συμμάχων τους, αφού οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες θα επωμιστούν τις συνέπειες ενός πολέμου.

> ***πορισώμεθα*** *οὖν πρῶτον αὐτήν,* ***καὶ μὴ*** *τοῖς* ***τῶν ξυμμάχων*** *λόγοις πρότερον* ***ἐπαιρώμεθα, οἵπερ δὲ*** *καὶ τῶν ἀποβαινόντων τὸ πλέον ἐπ' ἀμφότερα τῆς αἰτίας ἔξομεν, οὗτοι καὶ καθ' ἡσυχίαν τι αὐτῶν προΐδωμεν* (1.83.3).

Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *πορισώμεθα ≠ καὶ μὴ ἐπαιρώμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία. Η αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Ο Αρχίδαμος φτάνει στο σημείο να αντιπαραβάλει τους συμμάχους τους με τους ίδιους τους Σπαρτιάτες (*τῶν ξυμμάχων ≠ οἵπερ*), χρησιμοποιώντας πραγματολογική αντίθεση προσώπων, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*.

Ο Αρχίδαμος αντικρούει ακολούθως τις κατηγορίες που είχαν διατυπώσει στον προηγούμενο λόγο τους οι Κορίνθιοι (1.68-71) εναντίον των Σπαρτιατών[1]. Ακολουθεί επομένως ένας έπαινος του σπαρτιατικού χαρακτήρα[2], στον οποίο ο ομιλητής μετατρέπει τα μειονεκτήματα των Σπαρτιατών, στα οποία είχαν αναφερθεί οι Κορίνθιοι, σε πλεονεκτήματα[3].

> ***καὶ τὸ βραδὺ καὶ μέλλον,*** *ὃ* ***μέμφονται*** *μάλιστα ἡμῶν, μὴ αἰσχύνεσθε.* ***σπεύδοντές*** *τε γὰρ* ***σχολαίτερον*** *ἂν παύσαισθε διὰ τὸ ἀπαράσκευοι ἐγχειρεῖν, καὶ ἅμα ἐλευθέραν*[4] *καὶ* ***εὐδοξοτάτην*** *πόλιν διὰ παντὸς νεμόμεθα. καὶ δύναται* ***μάλιστα*** *σωφροσύνη ἔμφρων*[5] *τοῦτ' εἶναι* (1.84.1).

---

[1] Ο Αρχίδαμος στρέφεται εναντίον των Κορινθίων, αν και οι τελευταίοι είχαν απορρίψει στο λόγο τους την έννοια της «κατηγορίας». Πρβλ. 1.69.6. Δες και Gomme 1972, 249, και Hornblower 1991, 128.

[2] Ο έπαινος των Σπαρτιατών στο λόγο του Αρχίδαμου, σύμφωνα με την Debnar 2001, 67-68, βρίσκεται στην πιο ρητορικά επεξεργασμένη παράγραφο της δημηγορίας του, η οποία περιλαμβάνει πολλά σχήματα λόγου. Στην παράγραφο 84 του λόγου του Αρχίδαμου χρησιμοποιούνται πράγματι και αρκετές αντιθέσεις.

[3] Ο Kagan 1969, 302, παρατηρεί ότι, όπως οι Κορίνθιοι είχαν αντιπαραβάλει το σπαρτιατικό χαρακτήρα με αυτόν των Αθηναίων, έτσι και ο Αρχίδαμος συγκρίνει το χαρακτήρα των Σπαρτιατών με αυτόν των Κορινθίων, παρόλο που ποτέ δεν τους κατονομάζει. Δες και Hornblower 1991, 128. Η Debnar 1996, 100, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος δε μπορεί να αρνηθεί τη σπαρτιατική βραδύτητα, αλλά τονίζει τις θετικές συνέπειες αυτής της τακτικής. Σύμφωνα με τον Pelling 1991, 123, ο Αρχίδαμος παραδέχεται τα χαρακτηριστικά, για τα οποία οι Κορίνθιοι είχαν κατηγορήσει τους Σπαρτιάτες, αλλά τα μετατρέπει σε στοιχεία επαίνου. Ο Ziolkowski 1981, 203, επισημαίνει ότι ο Αρχίδαμος έχει υπόψη του τους Αθηναίους, παρόλο που δεν τους κατονομάζει, αναφερόμενος στα λάθη από τα οποία είναι απαλλαγμένοι οι Σπαρτιάτες. Σύμφωνα με το Finley 1942, 136-137, η δικαιολόγηση του σπαρτιατικού τρόπου θεώρησης των πραγμάτων είναι εκ πρώτης όψεως μία αντίκρουση των επικρίσεων των Κορινθίων, αλλά αποτελεί και αντίβαρο στην ανάλυση του αθηναϊκού τρόπου ζωής στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.35-46).

[4] Σύμφωνα με τον Pelling 1991, 124, ο Αρχίδαμος μιλά, έχοντας την εντύπωση ότι οι Σπαρτιάτες ήταν πολύ πιο ελεύθεροι από ότι ήταν στην πραγματικότητα και φαίνεται να αγνοεί το γεγονός ότι οι σύμμαχοι ασκούσαν πίεση στη Σπάρτη.

[5] Πρβλ. και το χαρακτηρισμό του Αρχίδαμου ως *σώφρονος* πριν από την εκφώνηση του λόγου του στο 1.79.2 και την υποσ. 4 στη σελ. 176 για την επανάληψη του όρου στη δημηγορία. Η έμφαση στη «σωφροσύνη», σύμφωνα με τον Gomme 1972, 248, ερμηνεύεται ως άρνηση της κυριαρχίας των συναισθημάτων στην κρίση ενός ανθρώπου. Έτσι, η δράση που κατευθύνεται από κάθε είδους ενθουσιασμό θεωρείται από τον Αρχίδαμο επικίνδυνη και λανθασμένη.

Στη μετάβαση του ομιλητή στο νέο θέμα του λόγου του εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αργοπορία ≠ ταχύτητα[1] (*καὶ τὸ βραδὺ καὶ μέλλον ≠ σπεύδοντες, σπεύδοντες ≠ σχολαίτερον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κατηγορία ≠ έπαινος (*μέμφονται ≠ εὐδοξοτάτην*). Όμοια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.76.3-4.

Ο Αρχίδαμος συνεχίζει να πλέκει το εγκώμιο των Σπαρτιατών, μιλώντας για τις αρετές τους.

> ***μόνοι*** *γὰρ δι' αὐτὸ* ***εὐπραγίαις*** *τε οὐκ* ***ἐξυβρίζομεν*** *καὶ* ***ξυμφοραῖς ἧσσον ἑτέρων εἴκομεν***[2]*· τῶν τε* ***ξὺν ἐπαίνῳ*** *ἐξοτρυνόντων ἡμᾶς ἐπὶ τὰ δεινὰ παρὰ τὸ δοκοῦν ἡμῖν οὐκ* ***ἐπαιρόμεθα ἡδονῇ,*** *καὶ* ***ἤν τις*** *ἄρα* ***ξὺν κατηγορίᾳ*** *παροξύνῃ, οὐδὲν δὴ* ***μᾶλλον ἀχθεσθέντες*** *ἀνεπείσθημεν* (1.84.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἧσσον, ἧσσον ≠ μᾶλλον*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Οι Σπαρτιάτες αντιπαραβάλλονται με τους υπόλοιπους ανθρώπους[3] μέσω πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων (*μόνοι ≠ ἑτέρων*). Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση που λειτουργεί αντιθετικά. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ συμφορά (*εὐπραγίαις ≠ ξυμφοραῖς*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.70.8, και αλαζονεία ≠ υποταγή (*ἐξυβρίζομεν ≠ εἴκομεν, εἴκομεν ≠ ἐπαιρόμεθα*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Στην πρώτη περίπτωση της τελευταίας αντίθεσης τα δύο ρήματα που χρησιμοποιούνται δημιουργούν ομοιοτέλευτον. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έπαινος ≠ κατηγορία (*ξὺν ἐπαίνῳ ≠ ξὺν κατηγορίᾳ*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ ευχαρίστηση (*ἐπὶ τὰ δεινά ≠ ἡδονῇ*), και ευχαρίστηση ≠ οργή (*ἡδονῇ ≠ ἀχθεσθέντες*).

Ο Αρχίδαμος συνεχίζει την αναφορά του στον τρόπο ανατροφής των Σπαρτιατών και στη συμπεριφορά τους στον πόλεμο.

---

[1] Την ίδια αντίθεση είχαν χρησιμοποιήσει και οι Κορίνθιοι (1.68-71) και οι Αθηναίοι (1.73-78) στους λόγους τους.

[2] Αυτή η περιγραφή του σπαρτιατικού χαρακτήρα δε συνάδει με την αντίδραση των Σπαρτιατών μετά από την ήττα τους στη Σφακτηρία στο 4ο βιβλίο, όταν απελπίζονται και ζητούν επιτακτικά ειρήνη. Δες και Gomme 1972, 248, και Hornblower 1991, 128. Πρβλ. και τα κεφάλαια 2.13 και 2.14.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους προηγούμενους λόγους των Κορινθίων και των Αθηναίων.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

πολεμικοί τε καὶ εὔβουλοι διὰ τὸ εὔκοσμον[1] *γιγνόμεθα, τὸ μὲν ὅτι* <u>*αἰδὼς*</u> ***σωφροσύνης*** *πλεῖστον μετέχει,* <u>*αἰσχύνης*</u> *δὲ εὐψυχία, εὔβουλοι δὲ* ***ἀμαθέστερον***[2] *τῶν νόμων τῆς ὑπεροψίας* ***παιδευόμενοι*** *καὶ ξὺν χαλεπότητι σωφρονέστερον ἢ ὥστε αὐτῶν ἀνηκουστεῖν*[3]*, καὶ* ***μή, τὰ ἀχρεῖα*** *ξυνετοὶ ἄγαν ὄντες*[4]*, τὰς τῶν πολεμίων παρασκευὰς* ***λόγῳ καλῶς*** *μεμφόμενοι* ***ἀνομοίως ἔργῳ ἐπεξιέναι, νομίζειν δὲ τάς*** *τε* ***διανοίας*** *τῶν πέλας παραπλησίους εἶναι καὶ* ***τὰς*** *προσπιπτούσας* ***τύχας*** *οὐ* ***λόγῳ*** *διαιρετάς* (1.84.3).

Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του σχήματος της παραδιαστολής ανάμεσα στους όρους *αἰδώς – αἰσχύνη*[5], οι οποίοι διακρίνονται μέσω των μορίων *μέν... δέ.* Παρατηρείται η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια[6] ως λεξική (*σωφροσύνης ≠ ἀμαθέστερον*) και ως σημασιολογική (*ἀμαθέστερον ≠ παιδευόμενοι*). Χρησιμοποιείται επίσης η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*λόγῳ ≠ ἔργῳ, ἔργῳ ≠ λόγῳ*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[7]. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *μή… ἐπεξιέναι ≠ νομίζειν δέ,* της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ,* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό[8] (*καλῶς ≠ ἀνομοίως*). Η ίδια αντίθεση παρατηρείται και ως σημασιολογική (*τὰ ἀχρεῖα ≠ καλῶς*). Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ τύχη (*τὰς διανοίας ≠ τὰς τύχας*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Κορινθίων (1.69.5) και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων (1.76.2).

---

[1] Ο Hornblower 1991, 128, παρατηρεί ότι υπάρχουν αρκετές Σπαρτατικές λέξεις-κλειδιά σε αυτό το σημείο. Πρβλ. 1.18.1 για την ευνομία στη Σπάρτη. Δες και Rhodes 2014, 239.

[2] Ο Finley 1942, 138, παρατηρεί ότι το πιο σημαντικό σημείο της επιχειρηματολογίας του Αρχίδαμου και εκείνο που αποτελεί τη μεγαλύτερη αντίθεση στο φιλελευθερισμό που προβάλλει ο Περικλής είναι η υποτίμηση της λογικής. Έτσι, σημειώνει, ενισχύεται η αντίθεση ανάμεσα στις δύο πόλεις και γενικά ανάμεσα στο φιλελευθερισμό και στην αυταρχικότητα.

[3] Ο Francis 1991, 203, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος αναφέρεται στη χαρακτηριστική σπαρτιατική συμπεριφορά. Οι Σπαρτιάτες, σύμφωνα με την Debnar 2001, 69, είχαν μεγάλο σεβασμό στους νόμους. Και ο Gomme 1972, 250, αναφέρει ότι τα οφέλη της πειθαρχίας και της υπακοής στο νόμο ήταν κοινός τόπος εκείνη την εποχή. Βλ. και Finley 1942, 137, ο οποίος αναφέρει ότι η πειθαρχία της Σπάρτης στους νόμους και η οικονομική της αδυναμία είχε δηλωθεί ήδη στην Αρχαιολογία.

[4] Η μνεία σε αυτούς που είναι *τὰ ἀχρεῖα ξυνετοὶ* αφορά ίσως στους Κορινθίους. Ο Gomme 1972, 250, διερωτάται κατά πόσο η φράση του Αρχίδαμου αναφέρεται στην αποτυχία των Κορινθίων στα επεισόδια της Κέρκυρας και την Ποτίδαιας. Ο Hornblower 1991, 129, παραβάλλει τη φράση με το χαρακτηρισμό του Αρχίδαμου πριν από το λόγο του ως *ξυνετοῦ* (1.79.2).

[5] Δες και Ros 1938, 103, για την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* ανάμεσα στις έννοιες *αἰδὼς* και *αἰσχύνη.* Πρβλ. και Gomme 1972, 249. Όμοια ο Solmsen (Solmsen 1971, 391-392, 399, Solmsen 1975, 98-100, 103-110) παρατηρεί την ύπαρξη *variatio* ανάμεσα στους όρους *αἰδὼς - αἰσχύνη*, *εὔκοσμον - σωφροσύνη*, και *εὐψυχία – πολεμικοί,* την οποία αποδίδει στο έντονο ενδιαφέρον του ιστορικού για τη γλώσσα και το ύφος και στην πεποίθησή του ότι η γλώσσα εξελίσσεται. Ο Rhodes 2014, 239, παρατηρεί επίσης ότι οι όροι «αισχύνη» και «αιδώς» είναι ταυτόσημοι.

[6] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.68.1-2 και στο 1.69.3. Δες και Gomme 1972, 249, και Hornblower 1991, 128.

[7] Η ίδια αντίθεση λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71 και είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78.

Ο βασιλιάς Αρχίδαμος προτρέπει τους Σπαρτιάτες να προετοιμαστούν κατάλληλα, ώστε να είναι ασφαλείς. Υποστηρίζει ακόμη ότι δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους[1], αλλά θεωρεί ότι καλύτερος είναι αυτός που εκπαιδεύεται στα πιο απαραίτητα.

αἰεὶ δὲ ὡς ***πρὸς εὖ βουλευομένους*** *τοὺς ἐναντίους* ***ἔργῳ*** *παρασκευαζόμεθα· καὶ* ***οὐκ ἐξ ἐκείνων ὡς ἁμαρτησομένων***[2] *ἔχειν δεῖ τὰς ἐλπίδας,* ***ἀλλ' ὡς ἡμῶν αὐτῶν*** *ἀσφαλῶς* ***προνοουμένων. πολύ*** *τε* ***διαφέρειν οὐ δεῖ νομίζειν ἄνθρωπον ἀνθρώπου***[3]***, κράτιστον δὲ εἶναι ὅστις ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις παιδεύεται*** (1.84.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον (*λόγῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἔργῳ*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους σωστό ≠ λάθος (*εὖ βουλευομένους* ≠ *ὡς ἁμαρτησομένων*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων (1.78.3). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ὡς ἁμαρτησομένων* ≠ *ἀλλ' ὡς προνοουμένων*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά,* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Η αντίθεση αυτή εντυπώνεται καλύτερα στη μνήμη του ακροατηρίου, λόγω της επανάληψης του μορίου *ὡς* και του συνδυασμού της με ομοιοτέλευτον. Εξαιτίας της παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών (*ἐξ ἐκείνων* ≠ *ἡμῶν αὐτῶν*). Χρησιμοποιείται και η επίσης συντακτική αντίθεση: *πολύ διαφέρειν οὐ δεῖ νομίζειν ἄνθρωπον ἀνθρώπου* ≠ *κράτιστον δὲ εἶναι ὅστις ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις παιδεύεται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας και πάλι αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[4].

Ο Αρχίδαμος τελειώνει το λόγο του, σημειώνοντας ότι αυτές τις αρχές τους παρέδωσαν οι πρόγονοί τους και οφείλουν να τις διατηρήσουν. Δεν πρέπει, επομένως, να λάβουν βιαστικές αποφάσεις για σοβαρά θέματα.

Ταύτας οὖν ἃς οἱ πατέρες τε ἡμῖν παρέδοσαν μελέτας καὶ αὐτοὶ ***διὰ παντὸς*** *ὠφελούμενοι ἔχομεν μὴ παρῶμεν,* ***μηδὲ ἐπειχθέντες ἐν βραχεῖ μορίῳ ἡμέρας*** *περὶ* ***πολλῶν*** *σωμάτων*

[1] Αντίθετα, οι Κορίνθιοι στον προηγούμενο λόγο τους (1.68-71) είχαν παρουσιάσει τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες να κινούνται σε δύο αντίθετους κόσμους. Δες και Kagan 1969, 302, και Gomme 1972, 251.

[2] Ο Hornblower 1991, 129, παρατηρεί ότι η άποψη, πως οι Αθηναίοι ήταν επιρρεπείς στα λάθη, επανέρχεται ως μοτίβο στην *Ιστορία*. Πρβλ. 1.69.5, 1.144.1, 2.65.11.

[3] Αξίζει να σημειωθεί η χρήση πολύπτωτου.

[4] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αρχίδαμος χρησιμοποιεί 6 φορές αυτού του είδους τη συντακτική αντίθεση στη δημηγορία του, για να συμβουλεύσει τους Σπαρτιάτες. Προτιμά, ωστόσο, το μόριο *δὲ* (4 φορές) έναντι του μορίου *ἀλλά* (που χρησιμοποιείται 2 φορές), για να συνάψει τα δύο αντιδιαστελλόμενα μέλη, σε αντίθεση με τους Αθηναίους στο 1.73-78, οι οποίοι αρέσκονταν στη χρήση του πιο ισχυρού αντιθετικού μορίου *ἀλλά*. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 174.

καὶ χρημάτων καὶ πόλεων καὶ δόξης βουλεύσωμεν, ***ἀλλὰ καθ' ἡσυχίαν****. ἔξεστι δ'* ***ἡμῖν*** *μᾶλλον* ***ἑτέρων*** *διὰ ἰσχύν* (1.85.1).

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες άγχος ≠ ανεμελιά[1] (*ἐπειχθέντες ≠ καθ' ἡσυχίαν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί το μέρος που αφορά στην «ησυχία». Την αντίθεση αυτή είχαν χρησιμοποιήσει και οι Αθηναίοι στον προηγούμενό τους λόγο (1.73-78). Εντοπίζονται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάντοτε ≠ σύντομος χρόνος[2] (*διὰ παντός ≠ ἐν βραχεῖ μορίῳ ἡμέρας*), και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*βραχεῖ ≠ πολλῶν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η χρονική αντιπαραβολή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.74.3. Στην απαρίθμηση των σημαντικών θεμάτων, για τα οποία καλούνται οι Σπαρτιάτες να αποφασίσουν, χρησιμοποιείται παρατακτική σύνδεση χωρίς αντιθέσεις. Ο Αρχίδαμος συγκρίνει τη δύναμη των Σπαρτιατών με αυτήν των υπολοίπων Ελλήνων και η σύγκριση που χρησιμοποιεί λειτουργεί αντιθετικά (*ἡμῖν ≠ ἑτέρων*). Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο λόγο (1.84.2), καθώς και στους προηγούμενους λόγους των Κορινθίων και των Αθηναίων.

Ο ομιλητής ανακεφαλαιώνει, παρακινώντας τους Σπαρτιάτες να στείλουν πρεσβείες στους Αθηναίους για το ζήτημα της Ποτίδαιας και για όσα ζητήματα αφορούν στους συμμάχους τους, αφού και οι Αθηναίοι είναι πρόθυμοι να δεχτούν διαιτησία[3]. Ταυτόχρονα προτρέπει τους Σπαρτιάτες να προετοιμάζονται για πόλεμο.

καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους <u>*πέμπετε*</u> *μὲν* <u>*περὶ*</u> *τῆς Ποτειδαίας,* <u>*πέμπετε*</u> *δὲ* <u>*περὶ*</u> *ὧν οἱ ξύμμαχοί φασιν* ***ἀδικεῖσθαι****, ἄλλως τε καὶ ἑτοίμων ὄντων αὐτῶν* ***δίκας δοῦναι****·* ***ἐπὶ*** *δὲ* ***τὸν διδόντα*** *οὐ πρότερον νόμιμον ὡς* ***ἐπ' ἀδικοῦντα***[4] *ἰέναι. παρασκευάζεσθε δὲ τὸν πόλεμον ἅμα. ταῦτα γὰρ καὶ* ***κράτιστα*** *βουλεύσεσθε καὶ* ***τοῖς ἐναντίοις φοβερώτατα*** (1.85.2).

Στο τέλος του λόγου του Αρχίδαμου το ύφος τείνει μάλλον να συγκαλύψει τις αντιθέσεις και να ελαχιστοποιήσει την αίσθηση ότι υπάρχει κάποιος «απέναντι». Υφολογικά κυριαρχεί

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78.

[2] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων στο 1.74.3.

[3] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 181 και υποσ. 1 στη σελ. 182. Δες και Hornblower 1991, 129. Ο Orwin 1994, 58, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος, ως παραδοσιακός Σπαρτιάτης, έβλεπε το ζήτημα της παραβίασης των προνοιών της συνθήκης σοβαρά. Ο Badian (Badian 1990, 67-68, Badian 1993, 142-143, 146) πιστεύει ότι αυτό είναι ένα από τα πιο ισχυρά επιχειρήματα που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ο Αρχίδαμος, αλλά δεν το χειρίζεται με τρόπο που να το καθιστά τελείως αποτελεσματικό, παρόλο που οι Αθηναίοι είχαν μόλις υπενθυμίσει στο ακροατήριό τους την ένορκή τους υποχρέωση (1.78.4). Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος παρουσιάζεται ως απλός Realpolitiker που υποβαθμίζει τους όρκους ως απλή συνηθισμένη πρακτική σε αντίθεση με τη γνωστή θρησκευτική ευλάβεια των Σπαρτιατών. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 188.

[4] Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 57, ο Αρχίδαμος αφήνει το θέμα της «δικαιοσύνης» στο τέλος του λόγου του, ώστε αυτό να έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο στο ακροατήριό του.

άλλο σχήμα, που υποβάλλει αποφασιστικότητα και σταθερότητα: η αναφορά (με την επανάληψη των όρων *πέμπετε, περί*), παρόλο που νοηματικά είναι αχρείαστη. Τα στοιχεία του λόγου λειτουργούν εδώ όχι αποσταθεροποιητικά, αλλά ενισχυτικά (*δέ… ἅμα, καὶ κράτιστα… καὶ φοβερώτατα*). Τα στοιχεία αυτά, όπως και το σχήμα της αναφοράς, χρησιμοποιούνται στο σημείο αυτό ως ανταγωνιστικά στο σχήμα της αντίθεσης. Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη[1] (*ἀδικεῖσθαι ≠ δίκας δοῦναι, ἐπὶ τὸν διδόντα* [*δίκας*] *≠ ἐπ᾽ ἀδικοῦντα*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό (*κάλλιστα ≠ φοβερώτατα*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται «λανθάνουσα» πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών και Αθηναίων ([*ἡμῖν*] *≠ τοῖς ἐναντίοις*). Ο Αρχίδαμος, επομένως, αποφεύγει και στο τέλος του λόγου του την αντιπαραβολή των δύο πρωταγωνιστών του πολέμου, στοχεύοντας στη συνεργασία τους.

Μετά από το λόγο του Αρχίδαμου ακολουθεί ο λόγος του εφόρου[2] Σθενελαΐδα (1.86), ο οποίος είναι και ο τελευταίος που καταγράφεται στο σπαρτιατικό συνέδριο[3]. Ο Σθενελαΐδας[4] λαμβάνει το λόγο μόνο μία φορά στη θουκυδίδεια *Ιστορία*, ενώ δεν αναφέρεται πουθενά αλλού στο έργο του ιστορικού[5]. Ως Σπαρτιάτης, ο Σθενελαΐδας, εκφωνεί ένα πολύ σύντομο λόγο υπέρ της άμεσης κήρυξης του πολέμου[6].

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.71.1.

[2] Όπως εξηγεί ο Rhodes 2014, 239, υπήρχαν πέντε έφοροι στη Σπάρτη, οι οποίοι εκλέγονταν από τους Σπαρτιάτες πολίτες χωρίς τη δυνατότητα επανεκλογής. Αποτελούσαν τους κύριους πολιτικούς αξιωματούχους της Σπάρτης και είχαν αναλάβει κάποιες από τις αρμοδιότητες των δύο βασιλέων. Δες και Cartledge 1979, 134.

[3] Η Allison 1984, 14, παρατηρεί ότι ο λόγος του Αρχίδαμου θα πρέπει να είχε απήχηση, για να αισθανθεί την ανάγκη ο Σθενελαΐδας να μιλήσει και να θέσει το ζήτημα σε ψηφοφορία. Ο Bloedow 1981, 131, 135-136, 142-143, χαρακτηρίζει το λόγο του Αρχίδαμου πολύ λογικό, πειστικό και έξυπνο και απορεί, πώς οι Σπαρτιάτες πήραν απόφαση υπέρ του πολέμου μετά από ένα τέτοιο λόγο. Ο Bloedow θεωρεί ότι ο ιστορικός δεν εξηγεί ικανοποιητικά την αποτυχία του λόγου του Αρχίδαμου. Αντίθετα, η Debnar 2001, 76, πιστεύει ότι ο λόγος του Αρχίδαμου δεν ήταν αρκετά πειστικός. Όπως παρατηρεί και ο Wassermann 1953, 197, ήταν δύσκολο για τον Αρχίδαμο να εντυπωσιάσει ένα ακροατήριο που συναισθηματικά αρνείτο να συμβιβαστεί. Ο de Ste. Croix. 1972, 206, σημειώνει ότι ελάχιστες φορές στην ιστορία της Σπάρτης δε λαμβάνεται υπόψη η άποψη ενός πολύ σεβάσμιου βασιλιά, όπως ο Αρχίδαμος, και ακυρώνεται από την αντίθετη γνώμη του συμβουλίου. Σύμφωνα με το Finley 1942, 135, επιλεγόντας τους δύο αυτούς ομιλητές, ο ιστορικός αποσκοπούσε στο να δείξει την αντίθεση που υπήρχε από καιρό στη Σπάρτη ανάμεσα στους βασιλείς και στους αιρετούς εφόρους. Όπως εύστοχα παρατηρεί η de Romilly 1963, 32, 266, ο προηγούμενος διαχωρισμός του ακροατηρίου από τους Αθηναίους (1.72.1) σε νεότερους και ηλικιωμένους προετοιμάζει τους αναγνώστες για την αντιπαράθεση μεταξύ Αρχίδαμου και Σθενελαΐδα. Η Kallet-Marx 1993 (2), 86-87, παρατηρεί ότι ο ιστορικός στην αφήγησή του τονίζει το χάσμα ανάμεσα στο νέο (τον οποίο αντιπροσώπευε ο Αρχίδαμος) και στον παλαιό (τον οποίο αντιπροσώπευε ο Σθενελαΐδας) τρόπο διεξαγωγής του πολέμου.

[4] Ο de Ste. Croix. 1972, 143, αναφέρει ότι ο Σθενελαΐδας αξίζει ιδιαίτερης προσοχής, καθώς ήταν ο πρώτος Σπαρτιάτης, εκτός των βασιλικών οίκων που κατονομάζεται από ένα αρχαίο συγγραφέα και που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον καθορισμό της σπαρτιατικής εξωτερικής πολιτικής.

[5] Το ίδιο είχαν παρατηρήσει και ο Griffith 1961, 25 και ο Hornblower 1991, 130.

[6] Σύμφωνα με το Smith 1903, 370, ο Σθενελαΐδας μέσα από το σύντομο λόγο του παρουσιάζεται ως ο τύπος του Σπαρτιάτη εφόρου, και όχι ως άτομο. Ο Gomme 1972, 251, επισημαίνει αντίθετα ότι ο λόγος αυτός βοηθεί στο χαρακτηρισμό του Σθενελαΐδα. Το ίδιο παρατηρεί και ο Hornblower 1991, 130, ο οποίος επισημαίνει ότι ο σύντομος, λακωνικός λόγος του Σθενελαΐδα αποτελεί δείγμα υφολογικού χαρακτηρισμού, παρόλο που ο χαρακτηρισμός αφορά τον τύπο και όχι το άτομο. Ο Rhodes 2014, 239, παρατηρεί ότι ο λόγος αποτελεί δείγμα του στερεότυπου, λιτού, σπαρτιατικού ύφους. Αν και Σπαρτιάτης, σημειώνει, ο Σθενελαΐδας δεν

Ο λόγος του Σθενελαΐδα συνδέεται με τον προηγούμενο λόγο του Αρχίδαμου με αντιθετικό τρόπο μέσω των μορίων *μέν… δέ*, δηλώνοντας εξ αρχής ότι η άποψη του Σθενελαΐδα θα είναι αντίθετη από αυτήν του βασιλιά των Σπαρτιατών[1]: *Καὶ ὁ μὲν Ἀρχίδαμος τοιαῦτα εἶπεν· παρελθὼν δὲ Σθενελαΐδας τελευταῖος, εἷς τῶν ἐφόρων τότε ὤν, ἔλεξεν ἐν τοῖς Λακεδαιμονίοις ὧδε* (1.85.3).

Ο Σθενελαΐδας αρχίζει το σύντομο λόγο του[2] με τη διαπίστωση, ότι δε μπορεί να κατανοήσει τους μακροσκελείς λόγους των Αθηναίων[3]. Ο Σπαρτιάτης έφορος εξηγεί ότι, ενώ οι Αθηναίοι επαίνεσαν πολύ την πόλη τους, δε διέψευσαν τις κατηγορίες περί αδικίας των συμμάχων των Σπαρτιατών[4]. Οι Αθηναίοι κατηγορούνται ακόμη από τον ομιλητή,

---

αντιπροσωπεύει τα γνήσια σπαρτιατικά χαρακτηριστικά της επιφυλακτικότητας και της σώφρονος σκέψης. Ο ίδιος, αντίθετα, παρουσιάζεται πιο παρορμητικός και τολμηρός. Όπως παρατηρεί και η Arnold 1992, 52, η συντομία του λόγου του Σθενελαΐδα αντιπροσωπεύει την παροιμιώδη σπαρτιατική βραχυλογία. Δες και Debnar 2001, 154. Πρβλ. και το κεφάλαιο 1.9 για τον υφολογικό χαρακτηρισμό των προσώπων στην *Ιστορία* και ιδιαίτερα την υποσ. 2 στη σελ. 42.

[1] Ο Connor 1984, 38, παρατηρεί ότι ο λόγος του Σθενελαΐδα αποτελεί παράδειγμα της εμμονής στην τόλμη που χαρακτήριζε παραδοσιακά τη Σπάρτη και επισημαίνει ότι η συνθηματολογία του είναι ύποπτη. Ο Stahl 2003, 54-55, θεωρεί το λόγο του Σθενελαΐδα ως πρότυπο ρητορικής επεξεργασίας. Και η Allison 1984, 10 και 14, υποστηρίζει ότι ο λόγος του Σθενελαΐδα με την απλότητα και την προσεκτική κατασκευή του αποτελεί το μέσο, με το οποίο ο ομιλητής κερδίζει την κοινή γνώμη και οδηγεί στη διάλυση των σπονδών. Προσθέτει ότι, λαμβάνοντας υπόψη την απόφαση των Σπαρτιατών στο 1.87, ο Σθενελαΐδας δε χρειαζόταν να αντικρούσει ένα προς ένα τα επιχειρήματα του Αρχίδαμου, αλλά να επικαλεστεί τη συναισθηματική κατάσταση του ακροατηρίου που ίσχυε και πριν από το λόγο του Αρχίδαμου. Δες και Bloedow (Bloedow 1981, 136, 142-143, Bloedow 1987, 63-64), ο οποίος αναφέρει ότι ο Σθενελαΐδας δε χρησιμοποιεί επιχειρήματα εναντίον του Αρχίδαμου, αλλά καταφεύγει σε συναισθηματικές επικλήσεις. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο λόγος του Σθενελαΐδα είναι ένας λόγος που απευθύνεται κυρίως στο συναίσθημα και όχι στη λογική. Ο Kagan 1969, 304, πιστεύει ότι ο Σθενελαΐδας δεν αντικρούει τα επιχειρήματα του Αρχίδαμου, επειδή ένιωθε αυτοπεποίθηση, ότι οι περισσότεροι Σπαρτιάτες δεν είχαν πεισθεί από τα λόγια του βασιλιά. Ο Finley 1942, 140, αναφέρει ότι ο ιστορικός δεν παρουσιάζει ως απάντηση στον Αρχίδαμο μία ορθολογική δικαιολόγηση του πολέμου, αλλά απλώς μία έντονη πρόσκληση για δράση, η οποία θέτει ενώπιον του αναγνώστη την πραγματική αιτία του πολέμου, το φόβο δηλαδή της Σπάρτης. Ο Pelling 1991, 122-123, παρατηρεί ότι στο λόγο του Αρχίδαμου υπάρχουν συλλογισμοί και σκέψεις που αντιδιαστέλλονται με την απλοϊκότητα του λόγου του Σθενελαΐδα. Ο Francis 1991, 204, 207, 212, παρατηρεί τον αγώνα λόγων ανάμεσα στον Αρχίδαμο και στο Σθενελαΐδα, εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στους δύο λόγους. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 191.

[2] Ο λόγος του Σθενελαΐδα αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της Λακωνικής βραχυλογίας. Δες και Francis 1991, 200, ο οποίος σημειώνει ότι η Λακωνική βραχυλογία αποτελεί τη γνωμική έκφραση μίας πιο αρχαϊκής εποχής που περιελάμβανε αποφθέγματα, σύντομες αντιθέσεις και απαιτούσε αποτελεσματική ετοιμολογία εκ μέρους του ομιλητή, η οποία κατορθωνόταν μετά από μακροχρόνια άσκηση και συνιστούσε χαρακτηριστικό της Λακωνικής πειθαρχίας. Πρβλ. Πλάτωνος, *Πρωταγόρα* 342 d-e, Πλουτάρχου, *Περὶ ἀδολεσχίας* 511a-b. Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 191-192.

[3] Ο Francis 1991, 203-205, 212, επισημαίνει ότι ο Σθενελαΐδας τονίζει την αποστροφή του προς τους μακροσκελείς λόγους και ήδη από την αρχή του λόγου του στρέφεται εναντίον των Αθηναίων. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ομιλητής απαντά σε όλους τους προηγούμενους ομιλητές, καθώς και στη σύντομη, αλλά περιεκτική, απόφαση του συμβουλίου στο 1.79.2 που επίσης αναφερόταν σε άμεση κήρυξη του πολέμου. Η Allison 1984, 13, αναφέρει ότι οι «πολλοί λόγοι» δεν αναφέρονται στο μέγεθος των λόγων, αφού και οι προηγούμενοι λόγοι των Κορινθίων και του Αρχίδαμου ήταν εκτεταμένοι. Η φράση, σύμφωνα με την Allison, σημαίνει ίσως ακατανόητους ή αναφέρεται στην πολυλογία ή στην παραπλάνηση που προκαλούσαν τα λόγια των Αθηναίων. Ο Parry 1972, 59, πιστεύει ότι ο Σθενελαΐδας επιλέγει να αγνοήσει τον εκτενή λόγο των Αθηναίων προς υπεράσπιση της ηγεμονίας τους και ότι ως Σπαρτιάτης απορρίπτει τη χρήση του λόγου και της λογικής, αλλά παρακινεί προς την άμεση καταφυγή στην πράξη, δηλαδή στον πόλεμο.

[4] Ο de Ste. Croix. 1972, 159, αναφέρει ότι ο Σθενελαΐδας επικεντρώνεται στα συμφέροντα της πόλης του, αδιαφορώντας για κάθε άλλη θεώρηση. Όπως παρατηρεί και η Debnar 1996, 98, ο Σθενελαΐδας υπαινίσσεται ότι, αφού οι Αθηναίοι δεν αντέκρουσαν τις κατηγορίες των συμμάχων, αναγνωρίζουν έμμεσα την ενοχή τους, δηλαδή την πρόκληση βλάβης στους Λακεδαιμονίους και στους συμμάχους τους.

επειδή αποδείχτηκαν γενναίοι στην τότε σύγκρουσή τους με τους Πέρσες, αλλά τώρα προς τους Σπαρτιάτες αποδεικνύονται κακοί[1].

> ***Τοὺς*** *μὲν* ***λόγους*** *τοὺς πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων οὐ γιγνώσκω·* ***ἐπαινέσαντες*** *γὰρ* ***πολλὰ*** *ἑαυτοὺς* ***οὐδαμοῦ ἀντεῖπον*** *ὡς οὐκ* ***ἀδικοῦσι*** *τοὺς ἡμετέρους ξυμμάχους καὶ τὴν Πελοπόννησον· καίτοι εἰ* ***πρὸς τοὺς Μήδους ἐγένοντο ἀγαθοὶ τότε, πρὸς δ' ἡμᾶς κακοὶ νῦν,*** *διπλασίας ζημίας ἄξιοί εἰσιν, ὅτι* ***ἀντ' ἀγαθῶν κακοὶ*** *γεγένηνται* (1.86.1).

Παρόλο που ο λόγος του Σθενελαΐδα είναι σύντομος, περιλαμβάνει αρκετές αντιθέσεις. Εντοπίζονται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ αντίλογος (*τοὺς λόγους ≠ ἀντεῖπον*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του λόγου των Αθηναίων (1.73.1), η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ κανείς[2] (*πολλά ≠ οὐδαμοῦ*), και η εναντίωση (*ἐπαινέσαντες ≠ οὐδαμοῦ ἀντεῖπον*), η οποία δημιουργείται μέσω της εναντιωματικής μετοχής *ἐπαινέσαντες*. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλός ≠ κακός[3] (*ἀγαθοί ≠ κακοί, κακοί ≠ ἀντ' ἀγαθῶν, ἀντ' ἀγαθῶν ≠ κακοί*), η οποία σχηματίζει το πρώτο αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η λεξική αυτή αντίθεση χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (δες την επόμενη περίοδο), για να τονιστεί η κακία των Αθηναίων και να υπονομευθεί η γενναιότητα που είχαν επιδείξει στους Περσικούς πολέμους. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Περσών ≠ Σπαρτιατών (*πρὸς τοὺς Μήδους ≠ πρὸς ἡμᾶς*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι στο λόγο τους είχαν αντιπαραβάλει τους εαυτούς τους με τους Πέρσες (1.77.5), ενώ οι Κορίνθιοι προηγουμένως (1.69.5) είχαν επιχειρήσει την ταύτιση των Αθηναίων και των Περσών ως εχθρών της Ελλάδας. Φαίνεται, επομένως, ότι το αντιθετικό σχήμα χρησιμοποιείται ή αποφεύγεται ανάλογα με τα συμφέροντα του κάθε ομιλητή. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*τότε ≠ νῦν*). Η αντιπαραβολή αυτή χρησιμοποιείται και στους τρεις προηγούμενους λόγους, κυρίως στο λόγο των Κορινθίων και στο λόγο των Αθηναίων. Το σχήμα της αναφοράς διατρέχει την πρώτη περίοδο του λόγου, διευκολύντας αυτή τη φορά τη δημιουργία αντιθέσεων, σε αντίθεση με το τέλος του προηγούμενου λόγου

[1] Η Arnold 1992, 51, σημειώνει τον υπαινιγμό του Σθενελαΐδα, ότι οι Αθηναίοι συμπεριφέρονται τώρα, όπως οι Πέρσες τότε, καθώς είναι οι υποκινητές του πολέμου. Η Debnar 1996, 100, σημειώνει ότι ο Σθενελαΐδας στρέφει την καλή φήμη των Αθηναίων εναντίον τους. Η ίδια (Debnar 2001, 165) παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι διαδραματίζουν το ρόλο των Περσών στην προπαγάνδα που δημιουργούν οι Σπαρτιάτες, ότι θα πολεμήσουν για την ελευθερία των Ελλήνων.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.83.1.

[3] Σύμφωνα με την Arnold 1992, 51 οι αντίθετοι όροι *ἀγαθοί ≠ κακοὶ* αναφέρονται στις στρατιωτικές ικανότητες των δύο αντιπάλων. Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78 και του Αρχίδαμου στο 1.80-85.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

(1.85.2). Στην πρώτη περίοδο του λόγου του Σθενελαΐδα επαναλαμβάνονται πράγματι πολλοί όροι: *πολύς, ἀγαθός, κακός, πρός*.

Αντίθετα, σύμφωνα με το Σθενελαΐδα, οι Σπαρτιάτες διακρίνονται από σταθερότητα στη συμπεριφορά τους[1] και δεν πρόκειται να αφήσουν αβοήθητους τους συμμάχους τους, που αδικούνται από τους Αθηναίους.

> ***ἡμεῖς δὲ ὁμοῖοι***[2] ***καὶ τότε καὶ νῦν ἐσμεν,*** *καὶ τοὺς ξυμμάχους, ἢν σωφρονῶμεν, οὐ* ***περιοψόμεθα ἀδικουμένους*** *οὐδὲ* <u>*μελλήσομεν*</u> ***τιμωρεῖν****· οἱ δ'* ***οὐκέτι*** ***<u>μέλλουσι</u>*** ***κακῶς πάσχειν*** (1.86.2).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών[3] (*ἐγένοντο* [*οὗτοι*] (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡμεῖς*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η σύνδεση των όρων της αντίθεσης επιτυγχάνεται μέσω του μορίου *δέ*. Η αντιφατικότητα των ενεργειών των Αθηναίων δηλώνεται μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες αλλαγή ≠ μονιμότητα[4] (*πρὸς τοὺς Μήδους ἐγένοντο ἀγαθοὶ τότε, πρὸς δ' ἡμᾶς κακοὶ νῦν ≠ ὁμοῖοι καὶ τότε καὶ νῦν ἐσμέν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι η αναφορά στους Αθηναίους περιλαμβάνει αρκετές αντιθέσεις, ενώ στην περίπτωση των Σπαρτιατών η χρήση των αντιθέσεων υποχωρεί, ώστε να αποτυπωθεί και στο ύφος του λόγου η σταθερότητα του χαρακτήρα τους. Έτσι, υπονοείται και ο αντίθετος χαρακτήρας των δύο πρωταγωνιστών του πολέμου. Το ίδιο παρατηρείται και στην περίπτωση της

---

[1] Η Arnold 1992, 50-52, παρατηρεί ότι ο ομιλητής εκφράζει την περηφάνια του για τη σταθερότητα των Σπαρτιατών και έτσι ενθαρρύνει το ακροατήριό του να δει την αντιπαραβολή των προσώπων ως αντίθεση υπό τους όρους λόγου ≠ έργου: οι Αθηναίοι ισχυρίζονται ότι είναι αγαθοί, ενώ οι Σπαρτιάτες ήταν και εξακολουθούν να είναι στην πραγματικότητα τέτοιοι. Με αυτό τον τρόπο καλεί το ακροατήριό του να αντιληφθεί τον όρο *ἀγαθοὶ* ως συνώνυμο του όρου *ὁμοῖοι*.

[2] Σύμφωνα με τις Arnold 1992, 52 υποσ. 24, και Debnar 2001, 71-72, η λέξη *ὁμοῖοι* απηχεί τη σπαρτιατική προπαγάνδα, αφού οι ενήλικες Σπαρτιάτες με πολιτικά δικαιώματα, αποκαλούσαν τους εαυτούς τους με αυτό τον τρόπο. Με τον όρο *ὁμοῖοι* ο ομιλητής περηφανεύεται για την εθνική «καθαρότητα» και τη στρατιωτική δύναμη των Σπαρτιατών και ενθαρρύνει τους συμπολίτες του να σκέφτονται τους εαυτούς τους με τον πιο θετικό, παραδοσιακό τρόπο. Η Arnold 1992, 51-52, αναφέρει επιπλέον ότι ο ομιλητής, χαρακτηρίζοντας τους Σπαρτιάτες ως *ὁμοίους*, ζητεί από το ακροατήριό του να καταλάβει ότι οι Σπαρτιάτες ήταν *ἀγαθοὶ* ενώπιον των Περσών και τώρα είναι επίσης *ἀγαθοί*, τόσο επειδή είναι δικαιολογημένοι να απαντήσουν στην αθηναϊκή επιθετικότητα όσο και επειδή έχουν το χαρακτήρα και τη δύναμη να το κάνουν. Η ίδια αναφέρει επίσης ότι η χρήση του όρου *ὁμοῖοι* από τον ομιλητή στοχεύει στο να παρουσιάσει τη Σπάρτη ως κυρίαρχη δύναμη στην Ελλάδα, ανεμπόδιστη από τις υποχρεώσεις της ειρήνης του 446/5 π.Χ.

[3] Η αντίθεση αυτή βοηθεί το Σθενελαΐδα να αποδείξει την ανωτερότητα των Σπαρτιατών σε σχέση με τους Αθηναίους. Αντίθετα, στην προηγούμενη δημηγορία των Κορινθίων (1.68-71) η εν λόγω αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί προς όφελος των Αθηναίων. Σκοπός της χρήσης της συγκεκριμένης αντίθεσης στο λόγο των Κορινθίων ήταν να προκαλέσει την οργή των Σπαρτιατών, ώστε να αναλάβουν άμεσα δράση. Αν ληφθεί υπόψη ότι ουσιαστικά ο σκοπός του Σθενελαΐδα και των Κορινθίων ήταν ο ίδιος, καταδεικνύεται ότι η χρήση της ίδιας αντίθεσης μπορεί να εξυπηρετεί φαινομενικά τον ίδιο σκοπό (την άμεση, δηλαδή, διεξαγωγή του πολέμου), αλλά το λεξιλόγιο που μεταχειρίζεται ο εκάστοτε ομιλητής προσδίδει διαφορετικό περιεχόμενο στην αντίθεση και προκαλεί διαφορετικά συναισθήματα στο ακροατήριο: οι Κορίνθιοι προκαλούν οργή στους Σπαρτιάτες, ενώ ο Σθενελαΐδας με την ίδια αντίθεση προκαλεί περηφάνια. Δες και Debnar 2001, 69, η οποία παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι προσπάθησαν να αφυπνήσουν τους Σπαρτιάτες, ντροπιάζοντάς τους ενώπιον των συμμάχων τους και των Αθηναίων, ενώ η τακτική του εφόρου είναι να κολακεύσει τους Σπαρτιάτες ακροατές του, θυμίζοντάς τους τη γενναιότητα και την έμφυτη υπεροχή τους.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.71.6.

πραγματολογικής χρονικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τότε, τότε ≠ νῦν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Οι δύο χρόνοι αντιπαραβάλλονται στην περίπτωση των Αθηναίων, ενώ στην περίπτωση των Σπαρτιατών οι έννοιες παρελθόν και παρόν εκλαμβάνονται ως ένα συνεχές χρονικό διάστημα. Η ύπαρξη αντίθεσης καταμετράται, ωστόσο, και στην περίπτωση των Σπαρτιατών, αφού αποτελεί επανάληψη της προηγούμενης αντίθεσης που είχε χρησιμοποιηθεί για τους Αθηναίους και καθώς εντοπίζονται στο κείμενο οι αντίθετοι όροι. Η πραγματολογική αυτή αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στους τρεις προηγούμενους λόγους του συνεδρίου των Σπαρτιατών. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδιαφορία ≠ βοήθεια (*περιοψόμεθα ≠ τιμωρεῖν*) και ενεργώ ≠ πάσχω (*ἀδικοῦσιν ≠ ἀδικουμένους, τιμωρεῖν ≠ κακῶς πάσχειν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η τελευταία αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Κορινθίων (1.68.2) και των Αθηναίων (1.78.3)[1]. Χρησιμοποιείται και η «λανθάνουσα» πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν, αφού ο ομιλητής σπεύδει να τελειώσει την πρότασή του, χωρίς να έχει ολοκληρώσει πλήρως το νόημά της: *οὐκέτι μέλλουσι κακῶς πάσχειν ≠* [*ἀλλ᾽ ἤδη κακῶς πάσχουσιν*]. Αξίζει να σημειωθεί και πάλι η χρήση του σχήματος της αναφοράς (επανάληψη του τύπου *μέλλω*[2]), για να τονιστεί η παρούσα και όχι μελλοντική βλάβη των συμμάχων των Σπαρτιατών από τους Αθηναίους.

Ο ομιλητής, ακολούθως, αντιπαραβάλλει τους Αθηναίους, που διαθέτουν μεγάλη δύναμη, με τους Σπαρτιάτες, που έχουν καλούς συμμάχους, τους οποίους πρέπει έμπρακτα να βοηθήσουν.

> ***ἄλλοις μὲν*** *γὰρ χρήματά ἐστι* ***πολλὰ*** *καὶ νῆες καὶ ἵπποι,* ***ἡμῖν δὲ*** *ξύμμαχοι* ***ἀγαθοί,*** *οὓς* ***οὐ παραδοτέα τοῖς Ἀθηναίοις ἐστίν, οὐδὲ δίκαις καὶ λόγοις διακριτέα***[3] *μὴ λόγῳ καὶ αὐτοὺς βλαπτομένους,* ***ἀλλὰ τιμωρητέα ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει*** (1.86.3).

[1] Στο λόγο αυτό τονίζεται ο διαφορετικός χαρακτήρας των Αθηναίων και των Σπαρτιατών με σύντομο τρόπο, ενώ οι Κορίνθιοι προηγουμένως (1.68-71) είχαν περιγράψει με πιο πολύπλοκες προτάσεις τη διαφορά στο χαρακτήρα των δύο αντιπάλων, με σκοπό όμως να επαινέσουν τους Αθηναίους και να προκαλέσουν την οργή των Σπαρτιατών, κυρίως με τη χρήση αντιθέσεων σχετικών με τους όρους δράση ≠ αδράνεια. Οι Αθηναίοι (1.73-78) αντιπαραβάλλουν με τη σειρά τους τους εαυτούς τους με τους Σπαρτιάτες, ώστε να αποδείξουν τη δική τους ανωτερότητα και να αποτρέψουν τους Σπαρτιάτες από την κήρυξη πολέμου. Και ο Αρχίδαμος (1.80-85) είχε τονίσει, στον προηγούμενο λόγο του, τη διαφορά των Αθηναίων και των Σπαρτιατών, αλλά σε εκείνη την περίπτωση οι αντιθέσεις αφορούσαν στην πολεμική ετοιμότητα των δύο αντιπάλων. Αντίθετα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Αρχίδαμος προσπαθούσε να αποφύγει την αντιπαραβολή των δύο προσώπων στρέφοντας την προσοχή του μόνο στους Σπαρτιάτες και αδιαφορώντας για τους Αθηναίους.

[2] Ο Francis 1991, 204, παρατηρεί την επανάληψη τύπων που αναφέρονται στο «μέλλον», μέσω των οποίων ο Σθενελαΐδας προσπαθεί να απορρίψει και να σαρκάσει την επίκληση του Αρχίδαμου στο «παρελθόν». Πρβλ. *μελλήσομεν* (1.86.2), *μέλλουσι* (1.86.2), *μέλλοντας* (1.86.4).

[3] Αυτό είχε προτείνει ο Αρχίδαμος στον προηγούμενο λόγο του. Ο Badian 1993, 142, παρατηρεί την απόρριψη των διαπραγματεύσεων εκ μέρους του Σθενελαΐδα, που, ωστόσο, αποτελούσαν πρόνοια της συνθήκης ειρήνης που είχε υπογραφεί μεταξύ Σπάρτης και Αθήνας. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 190.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κανείς ≠ πολύς (*οὐδαμοῦ* (στο 1.86.1) ≠ *πολλά*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, δημιουργώντας νέο αντιθετικό μοτίβο. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη[1] (*ἀδικουμένους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δίκαις*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Συνεχίζεται και το αντιθετικό μοτίβο των λεξικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*κακῶς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀγαθοί*). Η αντιπαραβολή Αθηναίων και Σπαρτιατών μέσω πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο (*ἄλλοις* ≠ *ἡμῖν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η αντιπαραβολή αυτή λειτουργεί επίσης ως κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή τη φορά οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται, αλλά δηλώνονται απλώς ως «άλλοι». Υποβιβάζονται έτσι ακόμη περισσότερο στη συνείδηση του ακροατηρίου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ποσότητα ≠ ποιότητα (*πολλά* ≠ *ἀγαθοί*), τονίζοντας την ανωτερότητα του δεύτερου σκέλους της αντίθεσης. Ο ομιλητής αντικρούει έτσι το επιχείρημα του Αρχίδαμου, ότι οι Αθηναίοι είναι άριστα εξοπλισμένοι και ότι, για να τους αντιμετωπίσουν οι Σπαρτιάτες πρέπει να προετοιμαστούν κατάλληλα. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ παραδοτέα τοῖς Ἀθηναίοις ἐστίν, οὐδὲ δίκαις καὶ λόγοις διακριτέα ≠ ἀλλὰ τιμωρητέα ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*[2], σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων από μία ορθή πληροφορία. Αξίζει να σημειωθεί ότι χρησιμοποιούνται ρηματικά επίθετα εις *–τέος* για να εκφράσει ο ομιλητής τί πρέπει να γίνει (*παραδοτέα, διακριτέα, τιμωρητέα*) [3].

Στη συνέχεια ο Σθενελαΐδας απορρίπτει την καθυστέρηση της άμεσης δράσης για χάρη των διαπραγματεύσεων.

> *καὶ ὡς* ***ἡμᾶς*** *πρέπει βουλεύεσθαι* ***ἀδικουμένους μηδεὶς*** *διδασκέτω,* ***ἀλλὰ τοὺς μέλλοντας ἀδικεῖν*** *μᾶλλον πρέπει* ***πολὺν*** *χρόνον βουλεύεσθαι* (1.86.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δίκαις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδικουμένους*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω. Αξίζει να σημειωθεί

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο τέλος του λόγου των Κορινθίων (1.71.1) και στο τέλος του λόγου του Αρχίδαμου (1.85.2).

[2] Βλ. και Smyth 1984, 634 (§ 2784), ο οποίος αναφέρει ότι το μόριο *ἀλλὰ* χρησιμοποιείται σε προτροπές και σε διαταγές, δημιουργώντας ανυπομονησία στο λόγο. Για τις χρήσεις του μορίου *ἀλλὰ* δες σελ. 70.

[3] Η φράση *τιμωρητέα ἐν τάχει* παραπέμπει στη φράση *πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει* (1.79.2) που είχε χρησιμοποιήσει ο Θουκυδίδης, όταν περιέγραφε το κλίμα που επικρατούσε στο ακροατήριο πριν από το λόγο του Αρχίδαμου. Δες και Allison 1984, 14, και Francis 1991, 204. Η Allison 1984, 11, παρατηρεί την επανάληψη των τριών επιθέτων εις *–τέος* και του ρήματος *πρέπει* δύο φορές πιο κάτω στο 1.86.4. Για παρόμοια χρήση τέτοιων ρηματικών επιθέτων πρβλ. και 1.72 πριν από το λόγο των Αθηναίων. Πρβλ. και υποσ. 9 στη σελ. 153. Δες και Foster 2010, 95 υποσ. 29, η οποία επισημαίνει ότι η επανάληψη αυτών των τύπων στοχεύει στο να δείξει ότι η κατάσταση ήταν επείγουσα.

η έμφαση του λόγου στην έννοια της «αδικίας»[1]. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*ἀδικουμένους ≠ ἀδικεῖν*), και κανείς ≠ πολύς (*μηδείς ≠ πολύν*) ανακαλώντας και στις δύο περιπτώσεις τα αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*ἡμᾶς ≠ τοὺς μέλλοντας ἀδικεῖν*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *ἀλλὰ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Αξίζει να σημειωθεί ότι και πάλι οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται. Αξιοσημείωτη είναι και η παράλληλη σύνταξη των δύο μερών της αντίθεσης σε συνδυασμό με το σχήμα της αναφοράς που κυριαρχεί στο σύντομο αυτό λόγο[2]. Επαναλαμβάνονται έτσι οι όροι *πρέπει βουλεύεσθαι*[3] και στο δεύτερο μέρος χρησιμοποιείται το επίρρημα *μᾶλλον* και η φράση *πολὺν χρόνον*, για να τονιστεί ακόμη περισσότερο η αδικία των Αθηναίων που αποτελεί και την αιτία του πολέμου, σύμφωνα με την άποψη του ομιλητή[4].

Ο Σθενελαΐδας κλείνει το λόγο του με προτροπές προς το ακροατήριό του για άμεση δράση.

---

[1] Ο όρος «αδικία» επαναλαμβάνεται πέντε φορές στο σύντομο αυτό λόγο. Πρβλ. *ἀδικοῦσι* (1.86.1), *ἀδικουμένους* (1.86.2, 1.86.4), *ἀδικεῖν* (1.86.4), *πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας* (1.86.5). Παράβαλε και: *δίκαις* (1.86.3). Αντίθετα, στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.68-71), που είναι και πιο εκτεταμένος, ο αντίστοιχος όρος απαντά μόλις τρεις φορές. Δες και Price 2001, 89 και υποσ. 9, για την επανάληψη του όρου. Και ο Cogan 1981, 30, επισημαίνει ότι τα θέματα της «δικαιοσύνης» και της «αδικίας» είναι θεμελιώδη στο λόγο αυτό. Όμοια ο Heath 1990, 389, η Kallet-Marx 1993 (2), 86, και ο Orwin 1994, 42, 58, παρατηρούν την έμφαση στην «αδικία» σε αυτό το λόγο. Δες και Foster 2010, 47-48 υποσ. 10, 94-95 και υποσ. 26, η οποία επισημαίνει ότι όροι σχετικοί με την «αδικία» εμφανίζονται σχεδόν σε κάθε περίοδο του λόγου του Σθενελαΐδα (εκτός από την τρίτη). Πρβλ. και Harris 2013, 97-98 υποσ. 16, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Σθενελαΐδας χρησιμοποιεί τη γλώσσα της δικαιοσύνης. Αναφορά στην αδικία των Αθηναίων και στη διάλυση των σπονδών είχε ήδη παρατηρηθεί και στην αφήγηση πριν από την εκφώνηση των λόγων: οι Κορίνθιοι *κατεβόων ἐλθόντες τῶν Ἀθηναίων ὅτι σπονδάς τε λελυκότες εἶεν καὶ ἀδικοῖεν τὴν Πελοπόννησον* (1.67.1), *ἠδικῆσθαι ὑπὸ Ἀθηναίων* (1.67.3).

[2] Δες και Allison 1984, 12 υποσ. 8, η οποία παρατηρεί ότι η επανάληψη αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο του λόγου. Ο Francis 1991, 203-204, παρατηρεί επίσης ότι η επανάληψη για χάρη της έμφασης αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό της σπαρτιατικής βραχυλογίας. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ομιλητής στο λόγο του επαναφέρει την κατηγορία της αδικίας των Αθηναίων. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Πέρα από τη λέξη *ἀδικία* εντοπίζεται η επανάληψη των όρων *ξύμμαχος*, *λόγος*, *κακός*, *ἀγαθός*, *ἄξιος*, *μέλλειν*, *τιμωρεῖν*, *πρέπει*, *βουλεύεσθαι*, *πολύς*. Οι λέξεις *ἀδικεῖν* και *ξύμμαχος* χρησιμοποιούνται, σύμφωνα με τον ίδιο, τις περισσότερες φορές, αφού ο ομιλητής θέλει να τονίσει την αδικία των Αθηναίων και τις δυσκολίες των συμμάχων των Σπαρτιατών. Το συμπέρασμα που καλείται το ακροατήριο να λάβει είναι, ότι οι Αθηναίοι είναι άδικοι, ενώ οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους είναι αγαθοί. Ο Francis προσθέτει ότι η επανάληψη λέξεων σε συνδυασμό με τη χρήση του σχήματος της αντίθεσης τονίζει σημαντικά σημεία του λόγου και αποτρέπει τη μονοτονία.

[3] Δες και Francis 1991, 204, και την προηγούμενη υποσ.

[4] Η άποψη του Σθενελαΐδα, ότι οι Αθηναίοι αδικούν, είναι σύμφωνη με την ιστορική αφήγηση. Πρβλ. 1.79.2: *καὶ τῶν μὲν πλεόνων ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἱ γνῶμαι ἔφερον, ἀδικεῖν τε τοὺς Ἀθηναίους ἤδη*. Πρβλ. και πιο πάνω την υποσ. 1.

ψηφίζεσθε *οὖν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἀξίως τῆς Σπάρτης τὸν πόλεμον, καὶ* ***μήτε τοὺς Ἀθηναίους ἐᾶτε μείζους γίγνεσθαι***[1] ***μήτε τοὺς ξυμμάχους καταπροδιδῶμεν, ἀλλὰ*** *ξὺν τοῖς θεοῖς* ***ἐπίωμεν πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας***[2] (1.86.5).

Στην αναφορά του ομιλητή στο ζήτημα της ψηφοφορίας δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις. Αμέσως μετά εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *μήτε ἐᾶτε μείζους γίγνεσθαι, μήτε καταπροδιδῶμεν ≠ ἀλλὰ ἐπίωμεν πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων από μία ορθή πληροφορία. Δημιουργείται έτσι έμφαση στο δεύτερο μέρος της αντίθεσης, το οποίο συνοψίζει σε λίγες μόλις λέξεις όλη την ουσία του λόγου του Σθενελαΐδα. Είναι η τρίτη φορά που ο ομιλητής χρησιμοποιεί το μόριο *ἀλλὰ* στο σύντομο λόγο του και η δεύτερη που σχηματίζει αυτού του είδους τη συντακτική αντίθεση. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Αθηναίους και στους συμμάχους των Σπαρτιατών (*τοὺς Ἀθηναίους ≠ τοὺς ξυμμάχους*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μήτε… μήτε*. Πρόκειται για προέκταση της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες εχθρός ≠ φίλος αντίστοιχα.

Ο Σθενελαΐδας τελειώνει το λόγο του με τη μετοχή *ἀδικοῦντας* που αναφέρεται στους Αθηναίους και τονίζει και πάλι την αδικία τους, την οποία θέλει να εντυπώσει στο ακροατήριό του, αφού αυτή αποτελεί το κύριο επιχείρημά του για την άμεση διεξαγωγή του πολέμου. Η μετοχή *ἀδικοῦντας* δεν περιλαμβάνεται αυτή τη φορά στο σχήμα της αντίθεσης, αλλά δεν παύει από το να αποτελεί κεντρικό όρο του λόγου[3].

---

[1] Η φράση αυτή εκφράζει το φόβο των Σπαρτιατών για την αυξανόμενη δύναμη των Αθηναίων. Ο φόβος θα είναι και ο κύριος παράγοντας που θα καθορίσει την απόφαση των Σπαρτιατών για κήρυξη του πολέμου εναντίον της αθηναϊκής ηγεμονίας. Πρβλ. και υποσ. 3 στις σελ. 93-94. Δες και Adcock 1951, 7, Brunt 1965, 255, Connor 1984, 126 υποσ. 41, Avery 1990, 102, Kagan 1995, 56, και Stahl 2003, 55, οι οποίοι παραπέμπουν και στο 1.23.6 όπου αναφέρεται η πραγματική αιτία του πολέμου, ο φόβος δηλαδή των Σπαρτιατών, η οποία όμως ήταν *ἀφανεστάτη δὲ λόγῳ*. Ήταν πράγματι; Σύμφωνα με την Ταμιωλάκη 2013, 63-64, η φράση δηλώνει ότι ο πραγματικός φόβος των Σπαρτιατών δεν αναφέρεται σε δημηγορίες που εκφωνούν οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες. Ο Connor θεωρεί ότι ο ιστορικός δεν ισχυρίζεται ότι η αιτία του πολέμου δεν είχε αναφερθεί στους λόγους, αλλά μόνο ότι δεν ήταν ευρέως διαδεδομένη. Ο de Ste. Croix 1972, 58, εξηγεί ότι οι αιτίες του πολέμου εκφράζονταν ανοικτά, αλλά δε μπορούσε να διατυπωθεί φανερά ότι η πραγματική αιτία του πολέμου ήταν ο φόβος των Σπαρτιατών για την αυξανόμενη αθηναϊκή δύναμη, καθώς κάτι τέτοιο θα έδειχνε ότι οι Σπαρτιάτες ήταν υπεύθυνοι για τη διάλυση των σπονδών. Ο Rhodes 1987, 160, θεωρεί ότι ο ιστορικός παρουσιάζεται εσκεμμένα να γνωρίζει περισσότερα από την κοινή γνώμη.

[2] Διαβάζοντας προσεκτικά την τελευταία πρόταση του λόγου του Σθενελαΐδα φαίνεται ότι ο ομιλητής εξαιρεί τον εαυτό του από το υπόλοιπο ακροατήριο, όταν μιλά για το ζήτημα της ψηφοφορίας (*ψηφίζεσθε*), επειδή στόχος του είναι να υποστηρίξει το ακροατήριό του τη δική του άποψη, όπως και όταν ισχυρίζεται ότι δεν πρέπει να αφήσουν τους Αθηναίους να αποκτήσουν περισσότερη δύναμη (*ἐᾶτε*). Αντίθετα, περιλαμβάνει τον εαυτό του στο υπόλοιπο ακροατήριο, όταν λέει ότι δεν πρέπει να προδώσουν τους συμμάχους τους οι Σπαρτιάτες (*καταπροδιδῶμεν*), διότι και ο ίδιος δε θα το κάνει, και ότι πρέπει να κηρύξουν τον πόλεμο στους Αθηναίους (*ἐπίωμεν*). Με τον τρόπο αυτό τελειώνει το λόγο του με προτρεπτικές υποτακτικές και όχι με προστακτικές που προσδίδουν αυστηρότητα και έτσι φαίνεται ότι παρακινεί το ακροατήριό του, το οποίο δέχεται το λόγο του με περισσότερη ευχαρίστηση, αφού ο ομιλητής φροντίζει να εντάξει τον εαυτό του στους υπόλοιπους Σπαρτιάτες. Έτσι δημιουργείται η ψευδαίσθηση ότι υπάρχει ομοφωνία στο ακροατήριο. Δες και Allison 1984, 11. Η Kallet-Marx 1993 (2), 86, θεωρεί τα λόγια του Σθενελαΐδα απλοϊκά και παραπλανητικά. Για την εναλλαγή των προσώπων στα ρήματα δες και Ros 1938, 269.

[3] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 197.

Ο Σθενελαΐδας αναφέρεται ξανά στην αδικία[1] των Αθηναίων στο 1.87.2, όταν καλεί τους Λακεδαιμονίους να ψηφίσουν[2], αν θα κηρύξουν τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων. Όπως αναφέρει ο Σθενελαΐδας: *«ὅτῳ μὲν ὑμῶν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, δοκοῦσι λελύσθαι αἱ σπονδαὶ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀδικεῖν*[3]*, ἀναστήτω ἐς ἐκεῖνο τὸ χωρίον», δείξας τι χωρίον αὐτοῖς, «ὅτῳ δὲ μὴ δοκοῦσιν, ἐς τὰ ἐπὶ θάτερα»*. Και πάλι με μία αντίθεση μέσω των μορίων *μέν… δέ*, ο Σθενελαΐδας παραπλανεί τους Λακεδαιμονίους, καλώντας τους να ψηφίσουν, όχι αν θέλουν να αρχίσει αμέσως ο πόλεμος, αλλά αν πιστεύουν ότι έχουν παραβιαστεί οι σπονδές[4] και ότι οι Αθηναίοι αδικούν τους συμμάχους τους και τους ίδιους. Έτσι, προκαταβάλλει το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, αφού κανένας από τους προηγούμενους ομιλητές, ακόμα και οι ίδιοι οι Αθηναίοι, δεν είχε ισχυριστεί ότι οι Αθηναίοι δεν αδικούν[5]. Όπως παρατηρεί και ο ίδιος ο Θουκυδίδης: *βουλόμενος αὐτοὺς φανερῶς ἀποδεικνυμένους τὴν γνώμην*[6] *ἐς τὸ πολεμεῖν μᾶλλον ὁρμῆσαι* (1.87.2). Τελικά, η προτροπή του Σθενελαΐδα είχε θετικό αποτέλεσμα: *καὶ πολλῷ πλείους ἐγένοντο οἷς ἐδόκουν αἱ σπονδαὶ λελύσθαι* (1.87.3).

Η τελική όμως απόφαση των Λακεδαιμονίων αναφέρεται ως εξής: *προσκαλέσαντές τε τοὺς ξυμμάχους εἶπον ὅτι σφίσι μὲν δοκοῖεν ἀδικεῖν οἱ Ἀθηναῖοι* (1.87.4), γεγονός που δείχνει ότι τελικά οι Λακεδαιμόνιοι αποφάσισαν[7] έχοντας ως κριτήριο τις αδικίες που

---

[1] Ο Francis 1991, 204, παρατηρεί ότι, όταν ο Σθενελαΐδας θέτει το ζήτημα σε ψηφοφορία, ανακαλεί την προηγούμενη σπαρτιατική απόφαση (1.79.2) και επισημαίνει ότι το αποφασιστικό ζήτημα παραμένει η αδικία των Αθηναίων.

[2] Οι έφοροι προήδρευαν της Γερουσίας και της σπαρτιατικής συνέλευσης. Δες και Rhodes 2014, 240.

[3] Η Allison 1984, 15, αναφέρει ότι ο Σθενελαΐδας αναγκάζει τους Σπαρτιάτες να ψηφίσουν υπέρ της διάλυσης των σπονδών, αναθερμαίνοντας τη συναισθηματική ατμόσφαιρα του ακροατηρίου και πιέζοντας τη λήψη απόφασης αναφερόμενος σε ηθικές αξίες, ώστε να διαφανεί ότι οι Σπαρτιάτες θα ήταν κακοί, αν ψήφιζαν διαφορετικά.

[4] Αργότερα, ωστόσο, οι Σπαρτιάτες παρουσιάζονται να μετανιώνουν, επειδή είχαν πρώτοι παραβιάσει τη συνθήκη ειρήνης. Πρβλ. 7.18.2. Δες και Orwin 1994, 62. Όπως σημειώνει και ο Rhodes 2014, 238, αυτό ήταν το κύριο ζήτημα: οι Σπαρτιάτες απορρίπτουν την προσφορά διαιτησίας των Αθηναίων και αρχίζουν οι ίδιοι επίσημα τον πόλεμο στο 2.10. Το γεγονός, ωστόσο, ότι μετά από την ειρήνη του Νικία, η Αθήνα είναι αυτή που θα παραβιάσει πρώτη τη συνθήκη ειρήνης, δίνει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στους Σπαρτιάτες. Πρβλ. 6.105.1-2.

[5] Ας σημειωθεί ότι αυτό είχε παρατηρήσει και ο Θουκυδίδης στην ιστορική του αφήγηση (1.79.2) πριν από την εκφώνηση των λόγων του Αρχίδαμου και του Σθενελαΐδα.

[6] Η προτροπή του Σθενελαΐδα να χωριστούν αυτοί που υποστήριζαν την άμεση κήρυξη του πολέμου και να καταμετρηθούν αποτελεί, σύμφωνα με το Francis 1991, 205, προσπάθεια εκ μέρους του Σθενελαΐδα να καλύψει τα λόγια με τις πράξεις. Ο Kagan 1969, 305, πιστεύει ότι ο Σθενελαΐδας δεν είχε αμφιβολία για το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας, αλλά ήθελε να δείξει το μέγεθος της πλειοψηφίας με πιο εμφανή τρόπο σε περίπτωση που οι Σπαρτιάτες άλλαζαν γνώμη. Για την ίδια άποψη δες Salmon 1984, 297. Όμοια, ο Gomme 1972, 252, πιστεύει ότι ο Σθενελαΐδας προσπαθούσε να καταστήσει τη νίκη του όσο το δυνατόν πιο εντυπωσιακή. Αντίθετα, η Debnar 2001, 76, υποστηρίζει πως η δήλωση του Σθενελαΐδα, ότι δε μπορούσε να ξεχωρίσει την πλειοψηφία, είναι ειλικρινής, αφού κάποιοι μπορεί να είχαν πεισθεί από τα επιχειρήματα του Αρχίδαμου. Σύμφωνα με το Finley 1942, 141, η απόφαση υπέρ του πολέμου πάρθηκε με μεγάλη πλειοψηφία, καθώς η θέση κατά του πολέμου δεν ήταν τόσο αποδεκτή μέσα στη γεμάτη σε ένταση ατμόσφαιρα του συνεδρίου.

[7] Ο Bloedow (Bloedow 1981, 142-143, Bloedow 1987, 64) πιστεύει ότι η απόφαση των Σπαρτιατών υπέρ του πολέμου ήταν παράλογη και υπεύθυνη γι' αυτήν ήταν η σπαρτιατική νεολαία. Ο ίδιος συγκρίνει την απόφαση αυτή με την απόφαση των Αθηναίων για εκστρατεία στη Σικελία. Δες και Stahl 2003, 57 και Debnar 2001, 75. Ο de Ste. Croix. 1972, 59 και υποσ. 22, αναφέρει ότι οι Σπαρτιάτες αποφάσισαν την κήρυξη πολέμου, λαμβάνοντας υπόψη τα συμφέροντά τους και δεν υπέκυψαν τελικά στην πίεση των συμμάχων τους. Έτσι ο Θουκυδίδης, σημειώνει, αποδίδει την κινητήρια δύναμη του πολέμου στην ίδια τη Σπάρτη και όχι στους

διέπραξαν οι Αθηναίοι. Άραγε η απόφαση λήφθηκε μετά από την καταιγιστική επανάληψη του όρου «αδικία», ιδιαίτερα στον τελευταίο λόγο του Σθενελαΐδα; Ο ιστορικός, ωστόσο, σπεύδει να αποδώσει την απόφαση των Λακεδαιμονίων στο φόβο τους για την αύξηση της δύναμης των Αθηναίων, και όχι τόσο στην αποτελεσματικότητα των λόγων που είχαν εκφωνηθεί: *ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι*[1] *καὶ πολεμητέα*[2] *εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν ξυμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις ὅσον φοβούμενοι*[3] *τοὺς Ἀθηναίους μὴ ἐπὶ μεῖζον δυνηθῶσιν*[4]*, ὁρῶντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχείρια*[5] *ἤδη ὄντα* (1.88.1).

συμμάχους της. Η Σπάρτη, υποστηρίζει, αναλαμβάνει δράση μόνο όταν θίγονται τα δικά της συμφέροντα, ενώ παραμένει αδιάφορη για τα παράπονα των συμμάχων της. Ο ίδιος συμπεραίνει ότι η Σπάρτη δεν ήταν τελικά τόσο απρόθυμη να κηρύξει τον πόλεμο στην Αθήνα. Όμοια ο Badian 1990, 50, υποστηρίζει ότι ο κύριος στόχος του Θουκυδίδη στην αφήγησή του πριν από την έναρξη του πολέμου είναι να δείξει ότι ο πόλεμος άρχισε από τη Σπάρτη και ότι αυτός αποτελούσε το αποκορύφωμα των προσπαθειών της να καταστείλει την αθηναϊκή δύναμη. Ο Kagan 1969, 305, πιστεύει ότι η απόφαση των Σπαρτιατών ήταν προκαθορισμένη. Όμοια ο Salmon 1984, 298-299, παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες έψαχναν την κατάλληλη ευκαιρία, για να επιτεθούν στην Αθήνα, και σημειώνει ότι η Σπάρτη είχε τους δικούς της λόγους να κηρύξει τον πόλεμο στην Αθήνα, ακόμα και πριν από τη σύγκληση της συνέλευσης.

[1] Ο Badian (Badian 1990, 73-74, Badian 1993, 113-114, 147) σημειώνει ότι ο Σθενελαΐδας στο λόγο του ζητεί την άμεση έναρξη του πολέμου, αλλά στην έκκλησή του για ψηφοφορία αλλάζει το λεκτικό και επαναφέρει το θέμα της διάλυσης της συνθήκης και της επιτακτικής κήρυξης του πολέμου (1.88). Ο ίδιος (Badian 1993, 147-150) θεωρεί ότι οι Σπαρτιάτες θα πρέπει να ψήφισαν δύο φορές, καθώς επισημαίνει τη διαφορά ανάμεσα στην απόφαση των Σπαρτιατών για παραβίαση των σπονδών (1.87.2) και στο 1.88, όπου αναφέρεται μαζί με τη διάλυση των σπονδών και η άμεση κήρυξη του πολέμου, η οποία δεν είχε αναφερθεί προηγουμένως. Δίνεται έτσι, σύμφωνα με τον ίδιο, η εντύπωση ότι αυτή η ψηφοφορία οδήγησε στην έναρξη του πολέμου, ενώ στην πραγματικότητα η απόφαση αφορούσε στην παραβίαση των σπονδών από τους Αθηναίους. Γι' αυτό, σημειώνει, οι Σπαρτιάτες συμβουλεύονται τους συμμάχους τους και ακολουθούν διαπραγματεύσεις. Δες και το επόμενο κεφάλαιο. Ο Rhodes 2014, 240, παρατηρεί επίσης ότι ήταν δυνατό να κατηγορηθούν οι Αθηναίοι για παραβίαση των σπονδών χωρίς να ακολουθήσει πόλεμος. Πρβλ. 5.56.1-3.

[2] Η φράση *πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει* είχε χρησιμοποιηθεί και πάλι από τον ιστορικό πριν από το λόγο του Αρχίδαμου και του Σθενελαΐδα στο 1.79.2, αλλά και στο 1.23.6, όπου γίνεται αναφορά στην πραγματική αιτία του πολέμου: *τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν*. Βλ. και 1.118.2, όπου χρησιμοποιούνται επίσης ρηματικά επίθετα εις *–τέος*. Δες και Pearson 1947, 51, Kagan 1969, 306, de Ste. Croix 1972, 59, Cartledge 1979, 230, Salmon 1984, 298-299 και υποσ. 53, Rhodes (Rhodes 1987, 156, Rhodes 2014, 240), και Orwin 1994, 42. Η χρήση της φράσης στην ιστορική αφήγηση πριν και μετά από το τέλος των δύο λόγων δημιουργεί κυκλική σύνθεση και υπονομεύει την αποτελεσματικότητα των λόγων, οι οποίοι, ακόμη κι αν δεν εκφωνούνταν, δε θα άλλαζαν, από ότι φαίνεται, την απόφαση των Σπαρτιατών. Όπως παρατηρεί και ο Hornblower 1991, 132-133, το χωρίο δείχνει τη μικρή εμπιστοσύνη του Θουκυδίδη στους *λόγους* (λόγια, δημηγορίες ή ακόμη και λογικές σκέψεις). Ο Hornblower παραβάλλει το χωρίο με το 4.88.1, όπου και εκεί οι Ακάνθιοι δεν πείθονται να ανοίξουν τις πύλες της πόλης τους στο Βρασίδα εξαιτίας του λόγου του, αλλά εξαιτίας του φόβου τους για το σταφύλι. Πρβλ. το κεφάλαιο 2.16. Μετά από την καταγραφή των δημηγοριών, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, ο ιστορικός διατείνεται ότι στην πραγματικότητα άλλες, μη λογικές σκέψεις έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο. Δες και Stahl 2003, 55, ο οποίος αναφέρει ότι η απόφαση που πάρθηκε ήταν ενάντια στη λογική. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 192.

[3] Πρβλ. 1.90.1, όπου γίνεται αναφορά στο φόβο των συμμάχων των Σπαρτιατών εξαιτίας του αθηναϊκού ναυτικού και λόγω της τόλμης που είχαν επιδείξει οι Αθηναίοι κατά τους Περσικούς πολέμους. Σύμφωνα με τους Ober & Perry 2014, 34, οι Σπαρτιάτες προτιμούν την άμεση ανάληψη του πολέμου παρά τη μεταγενέστερη αντιμετώπιση των Αθηναίων, όταν η δύναμη των εχθρών τους θα αυξανόταν ακόμη περισσότερο και οι ίδιοι θα διακινδύνευαν να χάσουν τα πάντα. Για το ρόλο του «φόβου» στη θουκυδίδεια *Ιστορία* δες Desmond 2006, 359-378.

[4] Όπως σημειώνει η Kallet-Marx 1993 (2), 89, οι Σπαρτιάτες δεν πείθονται από τους Κορινθίους ούτε από τους Μεγαρείς ούτε από τους Αιγινήτες, αλλά από τους ίδιους τους Αθηναίους, οι οποίοι απέδειξαν στους Σπαρτιάτες ότι μόνο με «έργον» θα μπορούσαν να καταστείλουν την αθηναϊκή δύναμη.

[5] Ο Kagan (Kagan 1969, 291, 308-310, Kagan 1995, 57) πιστεύει ότι η πολιτική των Αθηναίων τα προηγούμενα χρόνια δεν ήταν καθόλου επιθετική και ότι στην πραγματικότητα δεν αποτελούσαν άμεση απειλή για την Σπάρτη.

Από την ανάλυση της τετραλογίας συνάγεται ότι όμοιες αντιθέσεις επαναλαμβάνονται[1], αποδεικνύοντας ότι η αντίθεση αποτελεί ρητορικό μέσο σύνδεσης μεταξύ των λόγων της *Ιστορίας*. Το σχήμα χρησιμοποιείται για να αποδοθεί νέο περιεχόμενο σε αντιθέσεις που είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί, ανάλογα με τις απόψεις του εκάστοτε ομιλητή. Έτσι, η χρήση ή η απουσία συγκεκριμένων αντιθέσεων σε κάθε λόγο εξηγείται με βάση τις πεποιθήσεις και τα μηνύματα που θέλει να περάσει στο ακροατήριό του ο κάθε ομιλητής. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι οι ομιλητές που απευθύνονται σε Σπαρτιάτες τείνουν να αποφεύγουν τη χρήση πολλών αντιθέσεων και να διασπούν τα αντιθετικά μοτίβα που παρατηρούνται στις δημηγορίες τους. Χρησιμοποιούν, ωστόσο, αντιθέσεις σε συνδυασμό με άλλα ρητορικά σχήματα λόγου. Αξιοσημείωτη είναι η χρήση του σχήματος της αναφοράς σε συνδυασμό με το σχήμα της αντίθεσης στο λόγο του Σθενελαΐδα και η χρήση των μορίων *μέν… δὲ* στο λόγο των Κορινθίων για συνένωση των αντιθετικών όρων. Ο λόγος του Αρχίδαμου χαρακτηρίζεται γενικά από πιο απλό ύφος χωρίς πολλές αντιθέσεις και αποτελεί δείγμα του σώφρονος χαρακτήρα του Σπαρτιάτη ομιλητή. Όμοια, η καταιγιστική επανάληψη όρων στο λόγο του Σθενελαΐδα αποκαλύπτει το δυναμικό χαρακτήρα του ομιλητή που εκφράζει τις απόψεις του ακολουθώντας τους κανόνες της λακωνικής βραχυλογίας.

[1] Δες και Hornblower 1991, 107, 127, 130, ο οποίος εντοπίζει λεκτικές αντιστοιχίες ανάμεσα στο λόγο των Κορινθίων (1.68-71) και στο λόγο του Αρχίδαμου (1.80-85) και ανάμεσα στο λόγο των Αθηναίων (1.73-78) και στο λόγο του Σθενελαΐδα (1.86). Η Kallet-Marx 1993 (2), 81, παρατηρεί επίσης ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο των Κορινθίων και σε αυτόν του Αρχίδαμου. Όμοια, η de Romilly 1963, 32, σημειώνει ότι ο λόγος των Κορινθίων συνδέεται στενά με το λόγο του Αρχίδαμου. Ο Solmsen 1975, 93, παρατηρεί επίσης ότι ο Αρχίδαμος απαντά στο λόγο των Κορινθίων. Η de Romilly 1963, 32-33, εντοπίζει ομοιότητες και ανάμεσα στο λόγο του Σθενελαΐδα και στο λόγο των Αθηναίων. Οι Kitto 1966, 323, Solmsen 1975, 42, και Debnar 1996, 99-100, εντοπίζουν αντιστοιχίες ανάμεσα στο λόγο των Κορινθίων και στο λόγο των Αθηναίων, ενώ η Hunter 1973, 132-133 και υποσ. 10, και ο Francis 1991, 208, εντοπίζουν ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο του Αρχίδαμου και στο λόγο των Αθηναίων. Όπως είχε παρατηρήσει και ο Kagan 1995, 300, ο Αρχίδαμος απαντά στο λόγο του στις κατηγορίες των Κορινθίων, αλλά δεν αγνοεί το λόγο των Αθηναίων. Δες και Debnar 1996, 100 υποσ. 33, η οποία παρατηρεί ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο του Σθενελαΐδα και στο λόγο του Αρχίδαμου. Για αντιστοιχίες μεταξύ και των τεσσάρων λόγων δες Rittelmeyer 1915, 141, de Romilly 1963, 32-34, 266, Gomme 1972, 227-229, 245-246, 248-251, Pelling 1991, 123-125, Lang 1999, 326-327, και Rhodes 2014, 231-240.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

2.3 Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ (1.120-124)

Ανάμεσα στα δύο συνέδρια της πελοποννησιακής συμμαχίας (1.67-88 και 1.119-125) παρεμβάλλονται τα γεγονότα της Πεντηκονταετίας· τα γεγονότα, δηλαδή, των 50 χρόνων (480 – 430[1] π.Χ.) που μεσολάβησαν ανάμεσα στους Περσικούς και στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Στην περιγραφή των γεγονότων της Πεντηκονταετίας ο ιστορικός εστιάζει κυρίως στην αύξηση της αθηναϊκής δύναμης[2], ώστε να δικαιολογήσει την άποψή του σχετικά με τις αιτίες του πολέμου (1.89-118).

Στο 1.88, όταν η συνέλευση στη Σπάρτη[3] είχε ήδη αποφασίσει τη διάλυση των σπονδών και την κήρυξη του πολέμου[4], ο ιστορικός αναφέρει τα εξής: *ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι καὶ πολεμητέα εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν ξυμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους μὴ ἐπὶ μεῖζον δυνηθῶσιν, ὁρῶντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχείρια ἤδη ὄντα*. Με όμοιο λεκτικό ανακαλεί[5] την αφήγησή του στο 1.118.2-3 σημειώνοντας ότι οι Σπαρτιάτες βλέποντας την αθηναϊκή δύναμη να τους

[1] Ο Hornblower 1991, 194-195, σημειώνει ότι η παρέκβαση του ιστορικού σταματά κατ' ακρίβειαν στο 439 π.Χ.

[2] Δες και Connor 1984, 43-47, ο οποίος παρατηρεί ότι η αφήγηση της Πεντηκονταετίας παρέχει μία ευκαιρία για έλεγχο των ιδεών που είχαν παρουσιαστεί στην πρώτη σπαρτιατική συνέλευση. Ο Τσακμάκης 1995, 85-87, υποστηρίζει ότι η παρουσίαση των Αθηναίων στην Πεντηκονταετία είναι βεβιασμένη και αποκαλύπτει την αποδοχή της επιθετικής συμπεριφοράς των Αθηναίων εκ μέρους του ιστορικού. Για αναφορά στην απόκτηση της δύναμης των Αθηναίων δες κυρίως 1.89.1-1.97.2.

[3] Η προηγούμενη συνάντηση των μελών της πελοποννησιακής συμμαχίας δεν ήταν επίσημη, αφού μόνο όσες περιοχές ήθελαν να εκφράσουν παράπονα εναντίον των Αθηναίων ήταν παρούσες. Δες και Adcock 1951, 8, Gomme 1972, 414, και Rhodes 2014, 263. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 130.

[4] Ο Kagan 1969, 310, παρατηρεί ότι η προηγούμενη απόφαση των Σπαρτιατών αφορούσε στη διάλυση των σπονδών και όχι στην κήρυξη πολέμου. Αντίθετα, σε μεταγενέστερή του μελέτη ο ίδιος (Kagan 1995, 56) υποστηρίζει ότι η απόφαση των Σπαρτιατών για διάλυση της ειρήνης ήταν απόφαση υπέρ του πολέμου. Ο Cogan 1981, 33, υποστηρίζει επίσης ότι η απόφαση των Σπαρτιατών αφορούσε στη διάλυση των σπονδών, αλλά αυτή αναμφίβολα σήμαινε και την κήρυξη πολέμου, γι' αυτό και στη νέα συνέλευση οι Πελοποννήσιοι επικεντρώνονται πλέον στη στρατηγική που θα ακολουθήσουν στον πόλεμο. Ο Salmon 1984, 296 υποσ. 44, παρατηρεί ότι κάποια χωρία (1.87.6 και 1.118.3) αναφέρονται μόνο στη διάλυση των σπονδών, ενώ το 1.88 (και 1.86.5) αναφέρεται και στη διάλυση των σπονδών και στην κήρυξη πολέμου, άρα, συμπεραίνει, η απόφαση θα περιελάμβανε και τις δύο πτυχές. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 200.

[5] Δες και de Romilly 1963, 18 και υποσ. 3, 24, Gomme 1972, 413, Hornblower 1991, 195, και Orwin 1994, 50, 58-59. Πρβλ. και Rhodes 2014, 240, ο οποίος αναφέρεται στην ύπαρξη κυκλικής σύνθεσης. Όμοια, ο Badian (Badian 1990, 75, Badian 1993, 148-149) αναφέρει ότι μετά από την παρέκβαση της Πεντηκονταετίας ο ιστορικός χρησιμοποιεί ξανά το ίδιο λεκτικό που είχε χρησιμοποιήσει μετά από τη σπαρτιατική ψηφοφορία, αλλά αυτή την φορα την ερμηνεύει ως απόφαση επίθεσης και καταστροφής της αθηναϊκής δύναμης. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο ιστορικός γνώριζε τη διαφορά που υπήρχε ανάμεσα στην απόφαση για διάλυση των σπονδών και στην απόφαση για πόλεμο. Πρβλ. και προηγούμενη υποσ. Η de Romilly παρατηρεί ότι σε όλο το πρώτο βιβλίο επανέρχεται το θέμα της *ἀληθεστάτης προφάσεως* και επομένως το ζήτημα του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, ο οποίος ήταν και η πραγματική αιτία του πολέμου. Όμοια ο Orwin επισημαίνει ότι τα γεγονότα στην Κέρκυρα και στην Ποτίδαια φανερώνουν ότι η αύξηση της αθηναϊκής δύναμης απειλούσε τη συνοχή της πελοποννησιακής συμμαχίας.

απειλεί: *τότε δὲ οὐκέτι ἀνασχετὸν ἐποιοῦντο, ἀλλ' ἐπιχειρητέα*[1] *ἐδόκει εἶναι πάσῃ προθυμίᾳ*[2] *καὶ καθαιρετέα ἡ ἰσχύς, ἣν δύνωνται, ἀραμένοις τόνδε τὸν πόλεμον. αὐτοῖς μὲν οὖν τοῖς Λακεδαιμονίοις διέγνωστο λελύσθαι τε τὰς σπονδὰς*[3] *καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἀδικεῖν.*

Οι Σπαρτιάτες, αφού έλαβαν και τη θετική απάντηση του μαντείου των Δελφών[4] στο ερώτημά τους, κατά πόσο θα έπρεπε να κηρύξουν τον πόλεμο στους Αθηναίους[5], συγκαλούν συνέλευση της πελοποννησιακής συμμαχίας[6]. Αυτό που απέμενε ήταν η ψήφιση της απόφασης των Σπαρτιατών από την πλειοψηφία των μελών της συμμαχίας[7]. Όπως αναφέρει ο ιστορικός, στη συνέλευση οι περισσότεροι σύμμαχοι των Σπαρτιατών κατηγορούσαν τους Αθηναίους και αξίωναν να γίνει ο πόλεμος. Τελευταίοι[8] λαμβάνουν το λόγο οι Κορίνθιοι, οι

---

[1] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 200 για τη χρήση τέτοιων ρηματικών επιθέτων.

[2] Ο Connor 1984, 47, παρατηρεί ότι το χωρίο είναι κάπως σαρκαστικό: οι Σπαρτιάτες δεν κάνουν σχεδόν τίποτα για να αναχαιτίσουν την αθηναϊκή δύναμη, αλλά αργότερα αποφασίζουν ότι δε θα το ανεχθούν και θα επιδείξουν προθυμία.

[3] Ο de Ste. Croix 1972, 57, και ο Orwin 1994, 42, 59, υποστηρίζουν ότι στην πραγματικότητα η Αθήνα δεν είχε παραβιάσει τις σπονδές, ώστε να ευσταθούν τα παράπονα των Πελοποννησίων, και ότι ακόμη κι αν το είχε κάνει, οι Πελοποννήσιοι θα έπρεπε να είχαν ανταποκριθεί στο κάλεσμά της για διαιτησία. Ο Orwin παρατηρεί ακόμη ότι η Σπάρτη εισέρχεται στον πόλεμο, θεωρώντας ως αναγκαία προϋπόθεση για την ανάληψη του πολέμου το γεγονός ότι η Αθήνα είχε παραβιάσει τις σπονδές, παρόλο που δεν το είχε κάνει. Πρβλ. και υποσ. 7 στις σελ. 199-200 για την ευθύνη της Σπάρτης στο θέμα του πολέμου.

[4] Ο Badian 1993, 144, 148, 151, παρατηρεί ότι η θετική ανταπόκριση του θεού Απόλλωνα στο αίτημα των Σπαρτιατών τους έδινε την αυτοπεποίθηση, ότι δεν είχαν παραβιάζει τον ιερό νόμο. Ο ίδιος σημειώνει ότι η εξασφάλιση της συμφώνου γνώμης του θεού αποτελούσε παραδοσιακή πρακτική των Σπαρτιατών σε κάθε σοβαρή περίσταση. Ο Orwin 1994, 59, παρατηρεί ότι για τους Σπαρτιάτες η γνώμη των θεών υπερίσχυε έναντι των ανθρωπίνων ανησυχιών. Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 413, αυτή ήταν η εκδοχή της φιλοπόλεμης μερίδας στη Σπάρτη.

[5] Ο Hornblower 1991, 196, παρατηρεί ότι το ερώτημα των Σπαρτιατών αποδεικνύει ότι δεν είχαν ακόμη αποφασίσει την κήρυξη του πολέμου. Δες και Badian 1993, 148. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 202.

[6] Σύμφωνα με τους Kagan (Kagan 1969, 311, Kagan 1995, 20), de Ste. Croix. 1972, 111, 201, και Gomme 1972, 414, μόνο η Σπάρτη θα μπορούσε να συγκαλέσει ολόκληρη την πελοποννησιακή συμμαχία.

[7] Ο Adcock 1951, 8, παρατηρεί ότι η Σπάρτη χρειαζόταν πρώτα την έγκριση της πλειοψηφίας των συμμάχων της. Όμοια ο Gomme 1972, 413, αναφέρει ότι η Σπάρτη δε μπορούσε να εισέλθει στον πόλεμο χωρίς τη σύμφωνο γνώμη των συμμάχων της, αφού και η ίδια ήταν επιφυλακτική. Ο de Ste. Croix. 1972, 110-112, 116-117, 201-202, αναφέρει ότι η Σπάρτη είχε την ικανότητα να αναγκάζει τους συμμάχους της να ακολουθούν τις αποφάσεις της για πόλεμο. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι κανόνες της πελοποννησιακής συμμαχίας όριζαν πως η Σπάρτη αποφάσιζε πρώτη σε χωριστή συνεδρία, όπως αυτή που περιγράφεται στο 1.67-88, και μετά συγκαλείτο συνέλευση της συμμαχίας, όπου αποφάσιζαν οι συμμαχικές πόλεις, όπως αυτή που περιγράφεται στο σημείο αυτό. Σημειώνει ακόμη ότι, όπως δείχνει η προσφώνηση των Κορινθίων που απευθύνονται στους συμμάχους τους, οι Σπαρτιάτες είχαν ήδη ψηφίσει υπέρ το πολέμου (1.88), και αυτό που απέμενε ήταν η απόφαση των συμμάχων τους (1.119, 1.125). Και ο Badian (Badian 1990, 59, 74, 76, Badian 1993, 135-136, 148, 150) αναφέρει ότι η Σπάρτη συγκαλούσε συνέλευση, για να συμβουλευτεί τους συμμάχους της, αφού πρώτα αποφάσιζε τη δική της πολιτική και οι σύμμαχοι καλούνταν να την δεχτούν ή να την απορρίψουν. Ο ίδιος αναφέρει ότι, παρόλο που η Σπάρτη αποφάσισε τη διάλυση των σπονδών, η ψήφος της δεν αφορούσε την κήρυξη πολέμου. Έπρεπε πρώτα, σύμφωνα με τον ίδιο, να συμβουλευτεί το μαντείο των Δελφών και τους συμμάχους της, αφού θα χρειαζόταν τη βοήθειά τους στον πόλεμο· ιδιαίτερα τη βοήθεια της Κορίνθου. Προσθέτει ακόμη ότι ήταν αδύνατο για μια ηγεμονική δύναμη να επιτρέψει στους συμμάχους της να της επιβάλουν μία πολεμική πολιτική που δεν ήταν σύμφωνη με τις αποφάσεις και τις προτιμήσεις της. Για την ίδια άποψη δες Salmon 1984, 298. Πρβλ. και πιο πάνω την υποσ. 4.

[8] Οι Κορίνθιοι λαμβάνουν το λόγο τελευταίοι και στο πρώτο συνέδριο που είχαν συγκαλέσει οι Σπαρτιάτες. Πρβλ. 1.67.5. Δες και Kagan 1969, 312, και Rhodes 2014, 263. Ο Adcock 1951, 8, σημειώνει ότι η καταγραφή μόνο του λόγου των Κορινθίων δείχνει ότι ο ιστορικός τον θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντικό. Ο Salmon 1984, 300-301, επισημαίνει πως το γεγονός ότι ο ιστορικός καταγράφει μόνο το λόγο των Κορινθίων δείχνει ότι πίστευε πως η Κόρινθος είχε μεγαλύτερη επιρροή από τους υπόλοιπους συμμάχους της Σπάρτης και πως στις δικές της προτροπές οφείλεται η τελική ψήφιση υπέρ του πολέμου. Σύμφωνα με τον Chambers 2000, 506, η λεπτομερής γνώση του Θουκυδίδη για τα γεγονότα στην Κόρινθο και για τα πρόσωπα που δρούσαν εκεί

οποίοι είχαν προηγουμένως παρακαλέσει την κάθε μία πόλη να ψηφίσει υπέρ του πολέμου[1], επειδή φοβούνταν μήπως καταστραφεί η Ποτίδαια[2] (1.118-119).

Στη δημηγορία τους[3] που ακολουθεί οι Κορίνθιοι ξεκαθαρίζουν ότι στόχος τους δεν είναι να κατηγορήσουν τους Σπαρτιάτες[4], επειδή δεν έχουν ακόμη αποφασίσει να κηρύξουν τον πόλεμο στους Αθηναίους. Παραδέχονται ότι οι αρχηγοί μίας συμμαχίας έχουν το δικαίωμα να ρυθμίζουν τις δικές τους υποθέσεις, αλλά πρέπει να ενδιαφέρονται εξίσου και για τους συμμάχους τους.

> *Τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους, ὦ ἄνδρες ξύμμαχοι, οὐκ ἂν ἔτι **αἰτιασαίμεθα** ὡς οὐ καὶ αὐτοὶ ἐψηφισμένοι τὸν πόλεμόν εἰσι καὶ ἡμᾶς ἐς τοῦτο νῦν ξυνήγαγον*[5]*. χρὴ γὰρ τοὺς ἡγεμόνας **τὰ ἴδια** ἐξ ἴσου νέμοντας **τὰ κοινὰ** προσκοπεῖν, ὥσπερ καὶ ἐν ἄλλοις ἐκ πάντων **προτιμῶνται*** (1.120.1).

Στην αρχή του λόγου τους οι ομιλητές δε χρησιμοποιούν πολλές αντιθέσεις, καθώς θέλουν να καταστήσουν σαφείς τις προθέσεις τους. Εντοπίζονται μόνο οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κατηγορία ≠ τιμή / έπαινος (*αἰτιασαίμεθα ≠ προτιμῶνται*) και ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*τὰ ἴδια ≠ τὰ κοινά*), επειδή οι Κορίνθιοι θέλουν να τονίσουν στους Σπαρτιάτες

επιβεβαιώνουν τη θέση, ότι το κύριο κατάλυμμά του μέτα από την εξορία του ήταν η Κόρινθος. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη σχέση του ιστορικού και της Κορίνθου δες το άρθρο του Stroud 1994.

[1] Όπως σημειώνει και ο Adcock 1951, 8, η έντονη προσπάθεια των Κορινθίων πριν από τη δημηγορία τους δείχνει ότι φοβούνταν την αρνητική ψήφο των συμμάχων τους. Ο Crane 1992 (2), 251, παρατηρεί ότι η Κόρινθος απειλείτο σοβαρά, έχοντας να αντιμετωπίσει την απώλεια του κύρους της στα δυτικά και στα ανατολικά, γι' αυτό και επέμενε να κηρυχθεί ο πόλεμος.

[2] Αυτός ήταν και ο φόβος των Κορινθίων στο 1.67.1 και η αιτία της σύγκλησης της πρώτης συνέλευσης στη Σπάρτη. Για τα γεγονότα της αποστασίας της Ποτίδαιας πρβλ. 1.56-66 και υποσ. 1 στη σελ. 129.

[3] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 140-141, ο λόγος των Κορινθίων είναι υπερβολικά αισιόδοξος, μη ρεαλιστικός και υποτιμά τις δυνατότητες του εχθρού. Δες και Rhodes 2014, 265, για την αισιοδοξία που χαρακτηρίζει το λόγο.

[4] Πρβλ. ωστόσο τις συνεχείς κατηγορίες των Κορινθίων εναντίον των Σπαρτιατών στον προηγούμενο λόγο τους στο 1.68-71. Δες και Gomme 1972, 414, και Rhodes 2014, 264.

[5] Ο ιστορικός πριν από τη σύγκληση της συνέλευσης αναφέρεται από τη μία πλευρά στη σπαρτιατική αδράνεια και αδιαφορία, και από την άλλη στην αύξηση της αθηναϊκής δύναμης. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά, παρόλο που οι Λακεδαιμόνιοι γνώριζαν ότι η αθηναϊκή δύναμη αυξανόταν: *οὔτε ἐκώλυον εἰ μὴ ἐπὶ βραχύ, ἡσύχαζόν τε τὸ πλέον τοῦ χρόνου, ὄντες μὲν καὶ πρὸ τοῦ μὴ ταχεῖς ἰέναι ἐς τοὺς πολέμους, ἢν μὴ ἀναγκάζωνται* (1.118.2). Θέτει, ωστόσο, ως ελαφρυντικό τα εμπόδια που είχαν οι Σπαρτιάτες λόγω εσωτερικών προβλημάτων. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 134. Ο Hornblower 1991, 194, εξηγεί ότι πρόκειται για πολέμους με τους Αρκαδίτες και τους Αργείους και παραπέμπει στο 8.96.5, όπου και πάλι γίνεται λόγος για τη σπαρτιατική βραδύτητα, και στο 3.2.1, όπου αναφέρεται η απροθυμία των Σπαρτιατών να πολεμήσουν (στην περίπτωση της Μυτιλήνης). Όροι σχετικοί με τη σπαρτιατική αδράνεια διατρέχουν όλη τη δημηγορία, παρόλο που οι ομιλητές διακηρύσσουν στην αρχή του λόγου τους ότι δεν προτίθενται να κατηγορήσουν τους Σπαρτιάτες. Πρβλ: *ἡσυχάζειν* (1.120.3), *ἡσύχῳ* (1.120.3), *ἡσυχάζοι* (1.120.4), *ἡσυχίας* (1.124.2), *ὀκνεῖν* (1.120.3), *ὀκνῶν* (1.120.4), *ὀκνεῖ* (1.120.4). Οι Σπαρτιάτες αποφασίζουν να δράσουν, όπως αναφέρει ο ιστορικός, όταν πλέον οι Αθηναίοι απέκτησαν μεγάλη δύναμη και άρχισαν να απειλούν και τους δικούς τους συμμάχους: *πρὶν δὴ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων σαφῶς ἤρετο καὶ τῆς ξυμμαχίας αὐτῶν ἥπτοντο* (1.118.2). Ο de Ste. Croix. 1972, 59, παραπέμποντας στο 1.23.6 και 1.88, όπου γίνεται αναφορά στην πραγματική αιτία του πολέμου, παρατηρεί ότι αυτό που διαφέρει στο 1.118.2 είναι ότι ο φόβος των Σπαρτιατών συγκεκριμενοποιείται: οι Σπαρτιάτες φοβούνται, μήπως χαθεί η συνοχή της πελοποννησιακής συμμαχίας. Δες και Marchant 1898, 261, Adcock 1951, 10, και Foster 2010, 81, 97.

ότι δεν πρέπει να ενδιαφέρονται μόνο για τις δικές τους υποθέσεις, αλλά και για αυτές των υπόλοιπων συμμάχων τους.

Αναφέρουν ακολούθως ότι όσοι από τους συμμάχους είχαν κάποια δοσοληψία με τους Αθηναίους δε χρειάζονται οποιανδήποτε συμβουλή, για να προφυλαχθούν από αυτούς, αλλά και όσοι κατοικούν μακριά από τη θάλασσα θα πρέπει να ξέρουν πως θα διακινδυνεύσουν εξίσου, εάν δε λάβουν τα ενδεικνυόμενα μέτρα[1].

> ***ἡμῶν*** *δὲ* ***ὅσοι μὲν Ἀθηναίοις ἤδη ξυνηλλάγησαν*** *οὐχὶ* ***διδαχῆς δέονται*** *ὥστε φυλάξασθαι αὐτούς·* ***τοὺς δὲ τὴν μεσόγειαν μᾶλλον καὶ μὴ ἐν πόρῳ κατῳκημένους εἰδέναι*** *χρὴ ὅτι, τοῖς κάτω ἢν μὴ* ***ἀμύνωσι,*** *χαλεπωτέραν ἕξουσι τὴν κατακομιδὴν τῶν ὡραίων καὶ πάλιν ἀντίληψιν ὧν* ***ἡ θάλασσα τῇ ἠπείρῳ*** *δίδωσι, καὶ τῶν* ***νῦν*** *λεγομένων* ***μὴ κακοὺς κριτὰς*** *ὡς μὴ προσηκόντων* ***εἶναι, προσδέχεσθαι δέ ποτε, εἰ*** *τὰ κάτω* ***προεῖντο, κἂν*** *μέχρι σφῶν τὸ δεινὸν* ***προελθεῖν****, καὶ περὶ αὐτῶν οὐχ* ***ἧσσον νῦν*** *βουλεύεσθαι* (1.120.2).

Οι ομιλητές διαχωρίζουν τους συμμάχους των Πελοποννησίων σε αυτούς που ζουν κοντά στη θάλασσα και σε όσους κατοικούν μακριά από αυτήν, δημιουργώντας πραγματολογικές τοπικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους θάλασσα ≠ στεριά[2] (*ἡμῶν ὅσοι Ἀθηναίοις ἤδη ξυνηλλάγησαν ≠ τοὺς τὴν μεσόγειαν μᾶλλον καὶ μὴ ἐν πόρῳ κατῳκημένους, τὴν μεσόγειαν ≠ ἐν πόρῳ, ἡ θάλασσα ≠ τῇ ἠπείρῳ*) και σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται κατά τη συνήθη πρακτική των Κορινθίων ομιλητών στην *Ιστορία* με τα μόρια *μέν... δέ*[3]. Η διαφορά μεταξύ των δύο τονίζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άγνοια ≠ γνώση (*διδαχῆς δέονται ≠ εἰδέναι*). Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στους τρεις λόγους των Κορινθίων στην *Ιστορία*. Οι ομιλητές σημειώνουν το γεγονός ότι οι ηπειρώτες δεν έχουν οποιοδήποτε πρόβλημα τώρα, αλλά θα έχουν στο μέλλον, χρησιμοποιώντας την πραγματολογική χρονική αντίθεση παρόντος ≠ μέλλοντος (*νῦν ≠ ποτε* [κάποτε στο μέλλον], *κἂν προελθεῖν ≠ νῦν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4]. Η έμφαση στην έγκαιρη αντιμετώπιση των Αθηναίων επιτυγχάνεται μέσω της επανάληψης όρων σύνθετων με πρώτο συνθετικό

[1] Ο Adcock 1951, 8, επισημαίνει ότι η πίεση που ασκείτο από την αθηναϊκή θαλασσοκρατία δεν ήταν στην πραγματικότητα τόσο μεγάλη, όσο αφήνεται να εννοηθεί από τους Κορινθίους. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 34, οι Κορίνθιοι ομιλητές μεγενθύνουν τη σφαίρα επιρροής των Αθηναίων και τον κίνδυνο που αυτή εγκυμονούσε, για να μπορέσουν να πείσουν και τους υπόλοιπους συμμάχους να αναλάβουν τον πόλεμο. Η de Romilly 1963, 22, παρατηρεί επίσης ότι, παρόλο που ο σκοπός των Κορινθίων ήταν να αποδείξουν πως ο πόλεμος θα είναι επιτυχής, αναφέρουν συνεχώς στο λόγο τους ότι η όλη πορεία του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού συνιστά τη βασική αιτία του πολέμου και αποτελεί απειλή για όλες τις ελληνικές πόλεις.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37.3 και λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85.

[3] Οι Κορίνθιοι αρέσκονται στη χρήση των μορίων *μέν... δὲ* στις δημηγορίες τους, τα οποία χρησιμοποιούν 10 φορές στο λόγο τους στο 1.37-43, 16 φορές στο 1.68-71 και 15 φορές στο 1.120-124. Πρβλ. και τον Πίνακα 7 στη σελ. 900-901.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43.

την πρόθεση *προ-*. Εντοπίζονται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ αδιαφορία (*ἀμύνωσι ≠ προεῖντο*) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἧσσον*). Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται συχνά σε όλους τους λόγους των Κορινθίων. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *μὴ κακοὺς κριτὰς εἶναι ≠ προσδέχεσθαι δέ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Οι Κορίνθιοι αρέσκονται γενικά σε αυτού του είδους τη συντακτική αντίθεση, χρησιμοποιώντας κυρίως τα μόρια *ἀλλὰ* και *δέ*, η οποία εντοπίζεται και στους τρεις τους λόγους.

Οι Κορίνθιοι προτρέπουν λοιπόν όλους τους συμμάχους τους να αναλάβουν τον πόλεμο, όπως αρμόζει σε γενναίους ανθρώπους, όταν διαπιστώνουν ότι αδικούνται.

> *δι' ὅπερ καὶ μὴ ὀκνεῖν δεῖ αὐτοὺς* ***τὸν πόλεμον***[1] ***ἀντ' εἰρήνης*** *μεταλαμβάνειν. ἀνδρῶν γὰρ σωφρόνων μέν ἐστιν, εἰ μὴ ἀδικοῖντο*[2]*,* ***ἡσυχάζειν, ἀγαθῶν*** *δὲ* ***ἀδικουμένους ἐκ μὲν εἰρήνης πολεμεῖν, εὖ δὲ παρασχὸν ἐκ πολέμου*** *πάλιν ξυμβῆναι*[3]*, καὶ μήτε τῇ* ***κατὰ πόλεμον*** *εὐτυχίᾳ ἐπαίρεσθαι μήτε* ***τῷ ἡσύχῳ τῆς εἰρήνης*** *ἡδόμενον* ***ἀδικεῖσθαι*** (1.120.3).

Κεντρική θέση στην περίοδο κατέχει η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πόλεμος ≠ ειρήνη (*τὸν πόλεμον ≠ ἀντ' εἰρήνης, ἐκ μὲν εἰρήνης ≠ πολεμεῖν, ἐκ μὲν εἰρήνης ≠ ἐκ πολέμου, κατὰ πόλεμον ≠ τῆς εἰρήνης*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4]. Στην τελευταία περίπτωση τα μέρη της αντίθεσης διακρίνονται μέσω των μορίων *μήτε… μήτε* και ενισχύονται με τη χρήση ομοιοτέλευτου (*ἐπαίρεσθαι – ἀδικεῖσθαι*). Αντιθετικό μοτίβο δημιουργείται και μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*ἡσυχάζειν ≠ πολεμεῖν, πολεμεῖν ≠ τῷ ἡσύχῳ*), η οποία αποτελούσε το κεντρικό

---

[1] Στόχος των ομιλητών είναι να ενθαρρύνουν τις συμμαχικές πόλεις της Σπάρτης να ψηφίσουν υπέρ του πολέμου. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούν πολλές φορές τον όρο «πόλεμος», σε τριπλάσιο βαθμό από τον όρο «ειρήνη» (16 και 5 φορές αντίστοιχα): *πόλεμον* (1.120.1, 1.120.3 (2 φορές), 1.121.1, 1.123.1, 1.124.2), *πόλεμος* (1.122.1), *πολέμου* (1.120.3, 1.122.1, 1.124.2), *πολέμῳ* (1.120.4), *πολεμικῇ* (1.121.2), *πολεμεῖν* (1.120.3, 1.123.2, 1.124.1), *πολεμῆσαι* (1.124.2), *εἰρήνης* (1.120.3 (3 φορές), 1.124.2), *εἰρήνη* (1.124.2). Δες και de Romilly 1963, 22, η οποία επισημαίνει ότι στο λόγο αυτό επαναλαμβάνεται το θέμα του απελευθερωτικού πολέμου.

[2] Οι ομιλητές επαναλαμβάνουν πολλές φορές στο λόγο τους όρους σχετικούς με την «αδικία»: *ἀδικοῖντο* (1.120.3), *ἀδικουμένους* (1.120.3), *ἀδικεῖσθαι* (1.120.3), *ἀδικούμενοι* (1.121.1), *ἠδικημέναις* (1.123.2) και μόλις δύο όρους σχετικούς με τη «δικαιοσύνη»: *δικαίως* (1.122.3), *δίκαιον* (1.123.1). Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 103 και υποσ. 3 στη σελ. 147 για τη συσσώρευση τέτοιων όρων και στους δύο προηγούμενους λόγους Κορινθίων ομιλητών στο 1.37-43 και 1.68-71. Ο Hornblower 1991, 197, παρατηρεί επίσης ότι σε αυτό το λόγο χρησιμοποιείται όμοιο λεξιλόγιο με τον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71. Σύμφωνα και με τον Crane 1992 (2), 232, οι Κορίνθιοι απευθύνουν εναντίον των συμμάχων τους επιχειρήματα παρόμοια με αυτά που είχαν χρησιμοποιήσει εναντίον της Σπάρτης στον προηγούμενο λόγο τους.

[3] Με αυτό τον τρόπο οι Κορίνθιοι αντικρούουν ενδεχόμενες αντιρρήσεις, ότι, δηλαδή, οι Πελοποννήσιοι δε θα ξέρουν πότε θα σταματήσουν τον πόλεμο, αν τον αναλάβουν. Δες και Gomme 1972, 415.

[4] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43 (2 φορές), αλλά απουσιάζει από το λόγο τους στο 1.68-71. Στον παρόντα λόγο αποτελεί ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα.

αντιθετικό μοτίβο του προηγούμενου λόγου των Κορινθίων (1.68-71), ενώ είχε εντοπιστεί και στον πρώτο τους λόγο στο 1.37-43. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἀδικουμένους ≠ εὖ παρασχόν* (όταν φτάσει η στιγμή που θα υπάρχει δικαιοσύνη), *εὖ παρασχόν ≠ ἀδικεῖσθαι*), η οποία παρουσιάζεται με το σχήμα Α-Β-Α΄ και της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση διαχωρίζονται μέσω του μορίου *δέ*. Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στους τρεις λόγους των Κορινθίων· ιδιαίτερα στον πρώτο και στον τελευταίο.

Οι ομιλητές εξηγούν ότι η ευχαρίστηση της ειρήνης γρήγορα χάνεται, αλλά και οι επιτυχίες του πολέμου είναι επισφαλείς.

> ***ὅ*** *τε γὰρ διὰ τὴν ἡδονὴν* ***ὀκνῶν*** *τάχιστ'* ***ἂν ἀφαιρεθείη*** *τῆς ῥᾳστώνης τὸ τερπνὸν δι' ὅπερ ὀκνεῖ,* ***εἰ ἡσυχάζοι, ὅ*** *τε* ***ἐν πολέμῳ*** *εὐτυχίᾳ* ***πλεονάζων*** *οὐκ ἐντεθύμηται θράσει* ***ἀπίστῳ*** *ἐπαιρόμενος* (1.120.4).

Το αντιθετικό μοτίβο που παρατηρήθηκε στην προηγούμενη περίοδο συνεχίζεται και σε αυτήν μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης αδράνειας ≠ δράσης (*ὁ ὀκνῶν ≠ ὁ ἐν πολέμῳ πλεονάζων, ἡσυχάζοι ≠ ἐν πολέμῳ*). Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έλλειψη ≠ υπεροχή (*ἂν ἀφαιρεθείη ≠ πλεονάζων*).

Οι Κορίνθιοι ομιλητές υποστηρίζουν ότι πολλές επιχειρήσεις που σχεδιάστηκαν λανθασμένα πέτυχαν, επειδή οι αντίπαλοι ήταν απρόθυμοι και άλλες, που φαινομενικά είχαν σχεδιαστεί καλά, κατέληξαν σε αποτυχία. Η αιτία είναι, προσθέτουν, ότι υπάρχει μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στην κατάστρωση ενός σχεδίου παρά στην πραγματοποίησή του[1].

> *πολλὰ γὰρ* ***κακῶς*** *γνωσθέντα <u>ἀβουλοτέρων</u> τῶν ἐναντίων τυχόντα* ***κατωρθώθη***[2]*, καὶ ἔτι πλείω ἃ* ***καλῶς*** *δοκοῦντα <u>βουλευθῆναι</u> ἐς τοὐναντίον* ***αἰσχρῶς περιέστη· ἐνθυμεῖται*** *γὰρ* ***οὐδεὶς ὁμοίᾳ τῇ πίστει καὶ ἔργῳ ἐπεξέρχεται, ἀλλὰ μετ' ἀσφαλείας μὲν δοξάζομεν, μετὰ δέους δὲ ἐν τῷ ἔργῳ ἐλλείπομεν*** (1.120.5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ έλλειψη (*πλεονάζων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλλείπομεν*) εμφανίζεται και σε αυτή την περίοδο, βοηθώντας στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλός ≠ κακός (*ἀγαθῶν* (στο 1.120.3) ≠ *κακῶς, κακῶς ≠ καλῶς*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο και

[1] Η Foster 2010, 135 και υποσ. 38, υποστηρίζει ότι στο σημείο αυτό (1.120.3-5) παρουσιάζεται η σοφία και η λογική των Κορινθίων όσον αφορά στις πολεμικές επιχειρήσεις. Οι Κορίνθιοι ωστόσο, παρατηρεί η Foster, έχουν μέχρι τώρα παραβιάσει με εμφανή τρόπο όλες τις αρχές που θέτουν, π.χ. στην περίπτωση της Κέρκυρας. Επομένως, συμπεραίνει, ο ιστορικός παρουσιάζει τους Κορινθίους να αγνοούν τα δικά τους λάθη και πάθη, αλλά να μιλούν με οξυδέρκεια για τη συμπεριφορά και τα κίνητρα των αλλων.

[2] Ο Cogan 1981, 21, 33, παρατηρεί ότι, επειδή η απόφαση για πόλεμο είχε προετοιμαστεί από τα προηγούμενα γεγονότα, οι Κορίνθιοι δεν επιχειρηματολογούν υπέρ του πολέμου, αλλά ασχολούνται με τις προοπτικές επιτυχίας και με τους τρόπους που θα εξασφαλίσουν την επιτυχία.

στην τελευταία περίπτωση συνδυάζεται και με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον. Η ίδια αντίθεση ως σημασιολογική αυτή τη φορά (*κακῶς ≠ αἰσχρῶς*) εντοπίζεται στη συνέχεια της περιόδου. Τέτοιου είδους αντιθέσεις είχαν χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απιστία ≠ πίστη[1] (*ἀπίστῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῇ πίστει*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επιτυχία ≠ αποτυχία (*κατορθώθη ≠ αἰσχρῶς περιέστη*), σκέψη ≠ πράξη (*ἐνθυμεῖται τῇ πίστει ≠ ἔργῳ ἐπεξέρχεται, ἔργῳ ἐπεξέρχεται ≠ δοξάζομεν, δοξάζομεν ≠ ἐν τῷ ἔργῳ*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], και ασφάλεια ≠ φόβος (*μετ' ἀσφαλείας ≠ μετὰ δέους*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Σημειώνεται και η συντακτική αντίθεση: *ἐνθυμεῖται γὰρ οὐδεὶς ὁμοίᾳ τῇ πίστει καὶ ἔργῳ ἐπεξέρχεται ≠ ἀλλὰ μετ' ἀσφαλείας μὲν δοξάζομεν, μετὰ δέους δὲ ἐν τῷ ἔργῳ ἐλλείπομεν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Αξίζει να σημειωθεί και η ύπαρξη παρονομασίας μεταξύ των όρων *ἀβουλοτέρων* και *βουλευθῆναι* που δημιουργεί ετυμολογικό λογοπαίγνιο, αλλά όχι πραγματική αντίθεση.

Οι Κορίνθιοι προτείνουν στους Πελοποννησίους να κηρύξουν τον πόλεμο στους Αθηναίους[3] και να τον τερματίσουν, όταν έρθει η κατάλληλη στιγμή[4].

> *Ἡμεῖς δὲ* ***νῦν*** *καὶ ἀδικούμενοι τὸν πόλεμον* ***ἐγείρομεν*** *καὶ ἱκανὰ ἔχοντες ἐγκλήματα, καὶ ὅταν* ***ἀμυνώμεθα*** *Ἀθηναίους,* ***καταθησόμεθα*** *αὐτὸν* ***ἐν καιρῷ*** (1.121.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα (*ἐπεξέρχεται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμυνώμεθα*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας[5]. Χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον

[1] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.68.1.

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71.

[3] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 416, οι ομιλητές ισχυρίζονται ότι, παρόλο που οι Πελοποννήσιοι θα αρχίσουν τον πόλεμο, δεν θα είναι οι υποκινητές του, αλλά θα διεξαγάγουν αμυντικό πόλεμο, αφού αδικούνται. Ωστόσο, ο ιστορικός αναφέρει στο έβδομο βιβλίο του πως οι Σπαρτιάτες παραδέχονται στη συνέχεια του πολέμου ότι είχαν διαπράξει λάθος, όταν είχαν αρνηθεί τις διαπραγματεύσεις, και ότι άξιζαν τη συμφορά που είχαν πάθει στην Πύλο, αφού είχαν πρώτοι ξεκινήσει τον πόλεμο. Πρβλ. 5.14.3, 7.18.2. Δες και de Ste. Croix. 1972, 65, και Hornblower 1991, 195. Ο de Ste. Croix σημειώνει επίσης ότι οι πραγματικοί υποκινητές του πολέμου ήταν οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους. Όμοια ο Orwin 1994, 36-37, 61-62, σημειώνει ότι, όπως αφήνει να διαφανεί ο ιστορικός, η Σπάρτη και όχι η Αθήνα ήταν υπεύθυνη για τον πόλεμο, καθώς αρνήθηκε να υποβάλει τα αιτήματά της σε διαιτησία. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 203.

[4] Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 206. Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 312, οι Κορίνθιοι ομιλητές προσπαθούν να παρουσιάσουν τους πολεμικούς στόχους της Κορίνθου ως λογικούς και περιορισμένους. Ο Rhodes 2014, 264, σημειώνει ότι οι Κορίνθιοι προσφέρουν εγγυήσεις, ώστε να αποδείξουν ότι δεν είναι απρόσεκτοι υποκινητές του πολέμου.

[5] Η ίδια αντίθεση, ως λεξική και ως σημασιολογική, χρησιμοποιείται και στους τρεις λόγους των Κορινθίων, λειτουργώντας ως αντιθετικό μοτίβο.

(*νῦν ≠ ἐν καιρῷ*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αρχή ≠ τέλος (*ἐγείρομεν ≠ καταθησόμεθα*).

Οι ομιλητές αναφέρουν ακολούθως τα στοιχεία που συνθέτουν την πελοποννησιακή δύναμη και που, κατά την γνώμη τους, θα τους χαρίσουν τη νίκη. Εξηγούν ότι και οι Πελοποννήσιοι μπορούν να κατασκευάσουν ναυτικό στόλο[1] και να εξαγοράσουν τους ξένους που υπηρετούν στο αθηναϊκό ναυτικό.

> ***κατὰ πολλὰ*** *δὲ ἡμᾶς εἰκὸς ἐπικρατῆσαι*[2]*, πρῶτον μὲν πλήθει* ***προύχοντας*** *καὶ ἐμπειρίᾳ πολεμικῇ, ἔπειτα ὁμοίως* ***πάντας*** *ἐς τὰ παραγγελλόμενα ἰόντας, ναυτικόν τε, ᾧ* ***ἰσχύουσιν***[3]*, ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης τε* ***ἑκάστοις*** *<u>οὐσίας</u>* ***ἐξαρτυσόμεθα*** *καὶ ἀπὸ τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ Ὀλυμπίᾳ <u>χρημάτων</u>*[4]*· <u>δάνεισμα</u> γὰρ ποιησάμενοι ὑπολαβεῖν οἷοί τ' ἐσμὲν <u>μισθῷ</u> μείζονι* ***τοὺς ξένους*** *αὐτῶν ναυβάτας.* ***<u>ὠνητὴ</u>***[5] *γὰρ* ***Ἀθηναίων ἡ δύναμις μᾶλλον ἢ οἰκεία· ἡ δὲ ἡμετέρα ἧσσον*** *ἂν τοῦτο πάθοι,* ***τοῖς σώμασι τὸ πλέον ἰσχύουσα ἢ τοῖς <u>χρήμασιν</u>***[6] (1.121.2-3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έλλειψη ≠ υπεροχή (*ἐλλείπομεν* (1.120.5) ≠ *προύχοντας*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και συνεχίζει το αντιθετικό

---

[1] Η Hunter 1973, 141, παρατηρεί ότι, όπως θα φανεί αργότερα στο επεισόδιο της Μυτιλήνης στο 3ο βιβλίο, οι Σπαρτιάτες δε μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους στο Αιγαίο, ούτε να προσφέρουν επαρκή βοήθεια στους συμμάχους των Αθηναίων που αποστατούσαν. Δες το κεφάλαιο 2.10. Πρβλ. και τη διπλή ήττα των Πελοποννησίων από τους Αθηναίους στη ναυμαχία στον Κορινθιακό κόλπο στο 2.83-92. Δες και Rhodes 2014, 265, για τον παραλληλισμό. Πρβλ. και το κεφάλαιο 2.8.

[2] Ο Kitto 1966, 303-304, σημειώνει ότι οι Κορίνθιοι είναι πολύ αισιόδοξοι. Η ναυτική δύναμη των Αθηναίων, όπως σημειώνει ωστόσο ο ίδιος, ήταν πολύ ισχυρή και δε στηριζόταν σε μισθοφόρους, αλλά στους πολίτες και στους συμμάχους τους. Σύμφωνα και με το Salmon 1984, 306-37, οι Κορίνθιοι ομιλητές παρουσιάζουν μία πολύ αισιόδοξη εκτίμηση της ικανότητας των Πελοποννησίων στο ναυτικό και αυτό φανερώνει την προσπάθειά τους να παραπλανήσουν είτε τον εαυτό τους είτε το ακροατήριό τους. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 204.

[3] Πρβλ. τα λόγια του Περικλή στο 2.13.2, όπου παρατηρείται παρόμοια φρασεολογία και σκέψη. Δες και Hornblower 1991, 197.

[4] Ο Cawkwell 1975, 67, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι θα επηρεάστηκαν από τους Αθηναίους, οι οποίοι είχαν δανειστεί χρήματα από το ναό της Αθηνάς το 440 π.Χ. Ο Hornblower 1991, 198, επισημαίνει ότι τελικά δε χρησιμοποιήθηκαν τα χρήματα αυτά από τα ιερά. Πρβλ. 4.118.3. Όμοια ο Brunt 1965, 261, είχε επισημάνει ότι η κατάσχεση χρημάτων από τα ταμεία Πανελλήνιων ιερών θα αποτελούσε ιεροσυλία εκ μέρους της Σπάρτης. Και ο Kagan 1974, 22-23, παρατηρεί ότι το γεγονός αυτό θα αποτελούσε ιεροσυλία και θα μείωνε την εύνοια των Ελλήνων, η οποία ήταν απαραίτητη για την επιτυχία της Σπάρτης. Εξάλλου, προσθέτει, το αίτημα των Σπαρτιατών δε θα γινόταν αποδεκτό από τους Ηλείους που είχαν υπό τον έλεγχό τους το Μαντείο της Ολυμπίας, ούτε από τους ιερείς των δύο μαντείων. Η εισήγηση των Κορινθίων, σημειώνει, δε πραγματοποιήθηκε τελικά. Δες και Rhodes 2014, 264. Όμοια η Kallet-Marx 1993 (2), 89-91 και υποσ. 46, σημειώνει ότι δεν είναι ξεκάθαρο κατά πόσο πραγματοποιήθηκε ο δανεισμός, αλλά θεωρεί ότι η δήλωση αυτή φανερώνει την αναγνώριση εκ μέρους της Κορίνθου της μεγάλης δαπάνης που απαιτούσε η απόκτηση ναυτικού ισάξιου με αυτού της Αθήνας. Έτσι, παρατηρεί, οι Κορίνθιοι συνδέουν τα χρήματα με το ναυτικό, όντας και οι ίδιοι ναυτική δύναμη.

[5] Ο Hornblower 1991, 198, διερωτάται κατά πόσο αληθεύει το γεγονός ότι ο αθηναϊκός στόλος αποτελείτο από ξένους μισθοφόρους. Ο ίδιος πιστεύει ότι δεν πρέπει να θεωρείται ως τεκμήριο για την ιστορική πραγματικότητα μία παρατήρηση σε μία δημηγορία, που σκοπός της είναι να πείσει το ακροατήριό της. Σημειώνει ότι θα πρέπει να υπήρχαν μερικοί ξένοι μισθοφόροι στον αθηναϊκό στόλο το 431 π.Χ., οι οποίοι θα είχαν αυξηθεί μέχρι το 413 π.Χ. Ο Rhodes 2014, 265, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι προσελάμβαναν ξένους ναύτες, αλλά δεν είναι βέβαιο σε ποιό βαθμό γινόταν αυτό.

[6] Στην περίοδο αυτή εντοπίζονται αρκετοί όροι σχετικοί με τις οικονομικές συναλλαγές. Δες και Ros 1938, 105, ο οποίος εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *οὐσία* και *χρήματα.*

μοτίβο που είχε ήδη παρατηρηθεί στη δημηγορία. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες όλον ≠ μέρος (*πάντας ≠ ἑκάστοις*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν (όταν οι Αθηναίοι είναι πιο ισχυροί) ≠ μέλλον (όταν θα επικρατούν οι Πελοποννήσιοι) (*ἰσχύουσιν ≠ ἐξαρτυσόμεθα, ἐξαρτυσόμεθα ≠ ἰσχύουσα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εξαιτίας αυτής της αντιπαραβολής σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών ([*οὗτοι*] ≠ [*ἡμεῖς*]), υπονοούμενη και στα δύο της μέρη. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και πιο κάτω: *Ἀθηναίων ἡ δύναμις ≠ ἡ ἡμετέρα* και τα μέλη της συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*. Η αντιπαραβολή αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1]. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ξένος ≠ οικείος (*τοὺς ξένους ≠ οἰκεία*) και πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἧσσον, ἧσσον ≠ τὸ πλέον*), η οποία λειτουργεί επίσης ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Εντοπίζονται και δύο συντακτικές αντιθέσεις: *ὠνητὴ μᾶλλον ≠ ἢ οἰκεία, τοῖς σώμασι τὸ πλέον ≠ ἢ τοῖς χρήμασιν*, των οποίων τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ* και τύπου σε συγκριτικό βαθμό, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής[3]. Οι δύο αυτές αντιθέσεις συνοδεύονται και με το σχήμα της αντιμεταβολής, καθώς η σημασία της πρώτης αντίθεσης αντιστρέφεται στη δεύτερη περίπτωση.

Οι ομιλητές ευελπιστούν ότι με μία μόνο νίκη σε ναυμαχία οι Αθηναίοι θα καταστραφούν[4]. Κι αν ακόμη οι Αθηναίοι αντέξουν, υποστηρίζουν, θα έχουν και οι Πελοποννήσιοι περισσότερο χρόνο να εξασκηθούν και να τους νικήσουν εξαιτίας της έμφυτης τόλμης τους[5].

[1] Το ίδιο αντιθετικό μοτίβο είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί ως αντιθετικό μοτίβο και στους προηγούμενους λόγους των Κορινθίων στο 1.37-43 και στο 1.68-71.

[3] Οι Κορίνθιοι χρησιμοποιούν συντακτικές αντιθέσεις, μέσω των οποίων σχηματίζεται αντιθετική εστία επιλογής, και στους τρεις τους λόγους.

[4] Πρβλ. και υποσ. 1 και 2 στη σελ. 209. Ο Adcock 1951, 8, παρατηρεί ότι οι Κορίνθιοι ομιλητές παρουσίαζουν με αισιόδοξο τρόπο τις δυνάμεις των Πελοποννησίων. Όμοια ο Gomme 1972, 419, αναφέρει ότι οι προβλέψεις των Κορινθίων διαψεύδονται, όχι επειδή ήταν ανόητες, αλλά αισιόδοξες, καθώς σκοπός τους ήταν να πείσουν όσους είχαν αμφιβολίες. Οι Brunt 1965, 264, de Ste. Croix. 1972, 207 και Kagan 1974, 20-21, παρατηρούν ότι, όπως αναφέρει και ο ιστορικός (5.14.3, 7.28.3), οι Σπαρτιάτες, αλλά και οι υπόλοιποι Έλληνες, ήταν πεπεισμένοι ότι η Αθήνα δε θα άντεχε για περισσότερα από 2-3 χρόνια, αν οι Σπαρτιάτες λεηλατούσαν τη γη της. Ο προσδοκίες τους διαψεύστηκαν τελικά. Θεωρούν, ωστόσο, τις προσδοκίες τους βάσιμες, καθώς δεν ήταν σε θέση να γνωρίζουν τη νέα στρατηγική της Αθήνας. Η Foster 2010, 137, υποστηρίζει ότι αυτός ο ισχυρισμός θα φαινόταν απίστευτος στους ακροατές του λόγου, οι οποίοι θα γνώριζαν ότι οι Κορίνθιοι δεν κατάφεραν να απαλλαγούν ούτε από τους Κερκυραίους με μία μόνο μάχη. Η Hunter 1973, 56-57, 141 υποσ. 21, σημειώνει επίσης ότι τα μελλοντικά γεγονότα δεν επιβεβαιώνουν τις προβλέψεις των Κορινθίων ομιλητών, αν και το αποτέλεσμα ολόκληρου του πολέμου τους δικαιώνει.

[5] Ο Zaccarini 2015, 210-228 (section 3.1), σημειώνει ότι η αναφορά στους τολμηρούς, αλλά απλοϊκούς Πελοποννησίους αποτελούσε κοινό τόπο σε εκείνη την περίοδο.

μιᾷ *τε νίκῃ ναυμαχίας κατὰ τὸ εἰκὸς* ***ἁλίσκονται· εἰ δ' ἀντίσχοιεν, μελετήσομεν*** *καὶ ἡμεῖς ἐν* ***πλέονι*** *χρόνῳ τὰ ναυτικά, καὶ ὅταν* ***τὴν ἐπιστήμην ἐς τὸ ἴσον καταστήσωμεν, τῇ*** *γε* ***εὐψυχίᾳ*** *δήπου* ***περιεσόμεθα.*** *ὃ γὰρ* ***ἡμεῖς*** *ἔχομεν* ***φύσει ἀγαθόν, ἐκείνοις*** *οὐκ ἂν γένοιτο* ***διδαχῇ·*** *ὃ δ'* ***ἐκεῖνοι ἐπιστήμῃ*** *προύχουσι, καθαιρετὸν* ***ἡμῖν*** *ἐστι* ***μελέτῃ***[1] (1.121.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ ένας (*τὸ πλέον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μιᾷ, μιᾷ ≠ πλέονι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άγνοια ≠ γνώση (*μελετήσομεν ≠ τὴν ἐπιστήμην, ἐπιστήμῃ ≠ μελέτῃ*), με τη «μελέτη» να δηλώνει την (προσωρινή) άγνοια των Πελοποννησίων στο ναυτικό. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ισότητα ≠ υπεροχή[2] (*ἐς τὸ ἴσον καταστήσωμεν ≠ περιεσόμεθα*), ήττα ≠ νίκη (*ἁλίσκονται ≠ εἰ ἀντίσχοιεν*), της οποίας οι όροι συνδεόνται με το μόριο *δέ*, εμπειρία ≠ τόλμη (*τὴν ἐπιστήμην ≠ τῇ εὐψυχίᾳ*), και φύση ≠ διδαχή (*φύσει ≠ διδαχῇ*). Αξίζει να σημειωθεί η αυτοπεποίθηση των Κορινθίων, η οποία τονίζεται στην περίπτωση της αντίθεσης ανάμεσα στους όρους ήττα ≠ νίκη, στην οποία το ενδεχόμενο ήττας των Αθηναίων παρουσιάζεται ως βέβαιο γεγονός με χρήση ρήματος σε οριστική· αντίθετα, το ενδεχόμενο νίκης των Αθηναίων φαίνεται πιο απίθανο με τη χρήση του υποθετικού μορίου *εἰ* και ευκτικής. Εντοπίζεται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών (*ἡμεῖς ≠ ἐκείνοις, ἐκεῖνοι ≠ ἡμῖν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Κορίνθιοι ομιλητές υπόσχονται στους Σπαρτιάτες ότι τα χρήματα που θα χρειαστούν για τον πόλεμο θα τα πρσφέρουν οι ίδιοι οι σύμμαχοί τους[3].

χρήματα δὲ ὥστε ἔχειν ἐς αὐτά, οἵσομεν· ἢ ***δεινὸν*** *ἂν εἴη εἰ* ***οἱ μὲν ἐκείνων ξύμμαχοι ἐπὶ δουλείᾳ*** *τῇ αὐτῶν* ***φέροντες*** *οὐκ ἀπεροῦσιν,* ***ἡμεῖς δ' ἐπὶ τῷ τιμωρούμενοι τοὺς ἐχθροὺς*** *καὶ αὐτοὶ ἅμα* ***σῴζεσθαι*** *οὐκ ἄρα* ***δαπανήσομεν*** *καὶ* ***ἐπὶ τῷ μὴ*** *ὑπ' ἐκείνων αὐτὰ* ***ἀφαιρεθέντες*** *αὐτοῖς τούτοις* ***κακῶς πάσχειν*** (1.121.5).

Στη μεταβατική πρόταση των ομιλητών στο ζήτημα των χρημάτων δεν εντοπίζονται αντιθέσεις. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό (*ἀγαθόν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δεινόν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων,

[1] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 137-138, βραχυπρόθεσμα οι ισχυρισμοί των Κορινθίων για φυσική υπεροχή θα αποτύχουν, αλλά αργότερα η Κόρινθος θα αναπτύξει νέες τεχνικές που θα αποβούν καταστροφικές για το αθηναϊκό ναυτικό (7.34.5, 7.36.2). Η ίδια σημειώνει ότι η ανάλυση των Κορινθίων θα αποδειχτεί σωστή με την πρόοδο του πολέμου.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.39.1.

[3] Όπως σημειώνει ο Rhodes 2014, 265, η Κόρινθος ήταν πλούσια πόλη, αλλά πολλές πελοποννησιακές πόλεις δεν ήταν τόσο πλούσιες.

επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών, που αφορά στους συμμάχους των δύο αντιπάλων αυτή τη φορά (*οἱ ἐκείνων ξύμμαχοι ≠ ἡμεῖς*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Τα μέλη της αντιπαραβολής συνδέονται κατά τη συνήθεια των Κορινθίων με τα μόρια *μέν… δέ*. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους σύμμαχος ≠ εχθρός[1] (*ξύμμαχοι ≠ τοὺς ἐχθρούς*), καταστροφή ≠ σωτηρία (*ἐπὶ τῷ τιμωρούμενοι ≠ σῴζεσθαι, σῴζεσθαι ≠ ἐπὶ τῷ κακῶς πάσχειν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και με την οποία τονίζονται οι κακουχίες που υφίστανται οι σύμμαχοι των Αθηναίων σε αντίθεση με αυτούς των Σπαρτιατών, αδράνεια ≠ δράση (*ἐπὶ δουλείᾳ* (η «δουλεία» ως παθητική στάση) *≠ ἐπὶ τῷ τιμωρούμενοι*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ενεργώ ≠ πάσχω[2] (*ἐπὶ τῷ τιμωρούμενοι ≠ ἐπὶ τῷ κακῶς πάσχειν*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση, και προσθήκη ≠ αφαίρεση (*φέροντες ≠ δαπανήσομεν*).

Οι ομιλητές εισηγούνται και άλλους τρόπους, με τους οποίους οι Πελοποννήσιοι θα μπορούσαν να νικήσουν τους Αθηναίους: να υποκινήσουν αποστασίες των συμμάχων τους[3] και να κτίσουν φρούρια στην Αττική. Εξηγούν ακόμη ότι ο πόλεμος δεν ακολουθεί προκαθορισμένη πορεία, αλλά η έκβασή του βασίζεται σε τυχαία περιστατικά.

> *ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλαι ὁδοὶ τοῦ πολέμου ἡμῖν, ξυμμάχων τε ἀπόστασις, **μάλιστα** παραίρεσις οὖσα τῶν προσόδων αἷς ἰσχύουσι[4], καὶ ἐπιτειχισμὸς[5] τῇ χώρᾳ, ἄλλα τε ὅσα οὐκ ἄν τις νῦν προϊδοι[6]. **ἥκιστα** γὰρ **πόλεμος ἐπὶ ῥητοῖς χωρεῖ, αὐτὸς δὲ ἀφ' αὑτοῦ τὰ***

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-40.
[2] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στους τρεις λόγους των Κορινθίων.
[3] Πρβλ. τη δράση του Βρασίδα στη βόρειο Ελλάδα στο 4ο βιβλίο. Δες το κεφάλαιο 2.16.
[4] Σύμφωνα με την Kallet-Marx 1993 (2), 91, οι Κορίνθιοι αναγνωρίζουν τη στρατηγική που ήταν απαραίτητη, για να νικήσουν μία ναυτική δύναμη· να της στερήσουν, δηλαδή, τα οικονομικά της αποθέματα. Περνούν, ωστόσο, αρκετά χρόνια μέχρι οι Πελοποννήσιοι να προσπαθήσουν να πραγματοποιήσουν αυτή τη στρατηγική.
[5] Η de Romilly 1963, 143, παρατηρεί ότι ο όρος *ἐπιτειχισμὸς* χρησιμοποιείται στην *Ιστορία* για να περιγράψει την οχύρωση της Δεκέλειας από τους Σπαρτιάτες το 413 π.Χ. (7.27-28) και στο 5.17.2 πριν από την ειρήνη του Νικία.
[6] Ο Grundy 1911, 320-321, θεωρεί ότι η δημηγορία αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη του ιστορικού, καθώς σε αυτήν προβλέπονται μελλοντικά γεγονότα, όπως η αποστασία των συμμάχων της Αθήνας, η λιποταξία των μισθοφόρων ναυτών της, ο εξοπλισμός του πελοποννησιακού ναυτικού και ο επιτειχισμός της Δεκέλειας το 413 π.Χ. Ο Adcock 1951, 8-10, υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει αναχρονισμός στο χωρίο, καθώς είχαν γίνει προσπάθειες επιτειχισμού και κατά τον Αρχιδάμειο πόλεμο και πριν από τον επιτειχισμό της Δεκέλειας. Ο Gomme 1972, 418-419, όμοια απορρίπτει την περίπτωση αναχρονισμού, σημειώνοντας ότι πολλές από τις συμμαχικές πόλεις της Αθήνας είχαν επαναστατήσει πριν από το 432 π.Χ., η λιποταξία των στρατιωτών δεν πραγματοποιείται παρά μόνο στις Συρακούσες και ποτέ ο εξοπλισμός του ναυτικού των Πελοποννησίων δε φτάνει την εμπειρία των Αθηναίων. Επιπλέον, προσθέτει, ο επιτειχισμός είχε πραγματοποιηθεί και στην Πύλο και στην Μεθώνη. Δες 4.45.2 (για τη Μεθώνη) και 5.17.2. Ο ίδιος σε άρθρο του (Gomme 1937, 167) υποστηρίζει επίσης ότι η αναφορά σε τυχόν επιτειχισμό της Αττικής και σε αποστασίες των συμμάχων δεν αποτελεί ένδειξη για επινόηση του λόγου από τον ιστορικό ή για μεταγενέστερη προσθήκη του υπό το φως των κατοπινών γεγονότων, αφού ήταν φυσικό, θεωρεί, να γίνεται λόγος και για τα δύο αυτά στοιχεία στις αρχές του πολέμου. Όμοια ο Brunt 1965, 268, παραπέμποντας επίσης στο 5.17.2 παρατηρεί ότι η ιδέα του επιτειχισμού υπήρχε και πριν από την εισήγηση του Αλκιβιάδη για επιτειχισμό της Δεκέλειας. Ο Hornblower 1991, 199-200, παραπέμπει στο 4.3.3, όπου γίνεται αναφορά στον επιτειχισμό της Πύλου το 425 π.Χ. Ο Rhodes 2014, 265, σημειώνει ως παραδείγματα τον επιτειχισμό του νησιού της Αταλάντης το 431 π.Χ. από

πολλὰ τεχνᾶται πρὸς τὸ παρατυγχάνον· *ἐν ᾧ* ***ὁ μὲν εὐοργήτως αὐτῷ προσομιλήσας βεβαιότερος, ὁ δ' ὀργισθεὶς*** *περὶ αὐτὸν* ***οὐκ ἐλάσσω πταίει*** (1.122.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αφαίρεση ≠ προσθήκη (*ἀφαιρεθέντες* (στο 1.121.5) ≠ *τῶν προσόδων*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω. Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα ≠ ἥκιστα, ἥκιστα ≠ τὰ πολλά, τὰ πολλά ≠ ἐλάσσω*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό (*ὁ μὲν εὐοργήτως ≠ ὁ δ' ὀργισθείς*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σωστό ≠ λάθος (*βεβαιότερος ≠ πταίει*) και λογική ≠ τύχη[1] (*ἥκιστα πόλεμος ἐπὶ ῥητοῖς χωρεῖ ≠ αὐτὸς δὲ ἀφ' αὑτοῦ τὰ πολλὰ τεχνᾶται πρὸς τὸ παρατυγχάνον*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης.

Οι Κορίνθιοι υποδεικνύουν στο ακροατήριό τους ότι για να μπορέσουν να νικήσουν τους Αθηναίους, οι οποίοι είναι δυνατός αντίπαλος, θα πρέπει να τους αντιμετωπίσουν ενωμένοι.

Ἐνθυμώμεθα δὲ καὶ ὅτι, ***εἰ μὲν ἡμῶν ἦσαν ἑκάστοις πρὸς ἀντιπάλους*** *περὶ γῆς ὅρων αἱ διαφοραί,* ***οἱστὸν ἂν ἦν· νῦν δὲ πρὸς ξύμπαντάς*** *τε* ***ἡμᾶς Ἀθηναῖοι ἱκανοὶ*** *καὶ* ***κατὰ πόλιν*** *ἔτι δυνατώτεροι, ὥστε* ***εἰ μὴ*** *καὶ* ***ἀθρόοι*** *καὶ* ***κατὰ ἔθνη*** *καὶ* ***ἕκαστον ἄστυ μιᾷ γνώμῃ ἀμυνούμεθα αὐτούς, δίχα*** *γε* ***ὄντας ἡμᾶς ἀπόνως χειρώσονται.*** *καὶ τὴν ἦσσαν, εἰ καὶ δεινόν τῳ ἀκοῦσαι, ἴστω οὐκ ἄλλο τι φέρουσαν ἢ ἄντικρυς* ***δουλείαν*** (1.122.2).

Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μη πραγματικό ≠ πραγματικό[2] (*εἰ ἦσαν ≠ νῦν*), της οποίας οι όροι συνδέονται κατά τη συνήθεια των ομιλητών με τα μόρια *μέν… δέ*. Στο πρώτο μέρος της αντίθεσης χρησιμοποιείται υποθετικός λόγος που εκφράζει μία μη πραγματική κατάσταση. Συχνή είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον (*ἑκάστοις ≠ ξύμπαντας, ξύμπαντας ≠ κατὰ πόλιν, κατὰ πόλιν ≠ ἀθρόοι*[3]*, κατὰ ἔθνη ≠ ἕκαστον ἄστυ*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 1.121.2-3 και σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Μέσω αυτής της αντίθεσης τονίζεται η

τους Αθηναίους (2.32), της Πύλου το 425 π.Χ. επίσης από τους Αθηναίους (4.3 κ.ε.) και της Δεκέλειας το 413 π.Χ. από τους Σπαρτιάτες (7.18.1, 7.19, 7.27-28). Ο Kagan 1969, 314, διαφωνεί επίσης με την άποψη, ότι ο λόγος αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη, σημειώνοντας ότι πολλές από τις προβλέψεις των Κορινθίων ομιλητών αποδεικνύονται τελικά λανθασμένες. Οι ομιλητές, υποστηρίζει, είχαν υπόψη τους τις πρόσφατες αποστασίες της Σάμου και του Βυζαντίου. Ο Kagan θεωρεί ότι η ιδέα του επιτειχισμού θα μπορούσε να είχε διατυπωθεί και πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Υποστηρίζει ότι στόχος των ομιλητών ήταν να ενθαρρύνουν τις συμμαχικές πόλεις να ψηφίσουν υπέρ του πολέμου και ότι οι αισιόδοξες προβλέψεις, που βασίζονταν στην προηγούμενη εμπειρία των Κορινθίων, αποτελούσαν σημαντικά ρητορικά όπλα. Και ο Salmon 1984, 306 παρατηρεί ότι όλα τα επιχειρήματα των ομιλητών, ιδιαίτερα όσον αφορά στις δυνατότητες των Πελοποννησίων στο ναυτικό, αποδεικνύονται τελικά λανθασμένα στην πράξη.

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.69.5.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους τρεις λόγους των Κορινθίων.

[3] Ο Ros 1938, 108, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *ξύμπαντες* και *ἀθρόοι*.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

σημασία της συνένωσης των πελοποννησιακών δυνάμεων προς αντιμετώπιση των αθηναϊκών. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες συμμετοχή ≠ ερημία[1] (*μιᾷ γνώμῃ ≠ δίχα*), ισότητα ≠ υπεροχή (*πρὸς ἀντιπάλους ≠ ἱκανοί*) και καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*οἱστὸν ἂν ἦν ≠ ἀπόνως χειρώσονται*). Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*πρὸς ἡμᾶς ≠ Ἀθηναῖοι*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση μεταξύ των δύο, η οποία εκλαμβάνεται αντιθετικά, λόγω των υπολοίπων αντιθέσεων που παρατηρούνται στην περίοδο.

Οι Κορίνθιοι ομιλητές καλούν τους Πελοποννησίους να στραφούν εναντίον των Αθηναίων, ώστε να μην αποδειχτούν κατώτεροι από τους προγόνους τους, οι οποίοι απελευθέρωσαν την Ελλάδα[2].

> *ὃ καὶ λόγῳ ἐνδοιασθῆναι αἰσχρὸν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ* ***πόλεις τοσάσδε ὑπὸ μιᾶς*** *κακοπαθεῖν. ἐν ᾧ ἢ δικαίως δοκοῖμεν ἂν πάσχειν ἢ διὰ δειλίαν ἀνέχεσθαι καὶ τῶν πατέρων χείρους* ***φαίνεσθαι, οἳ τὴν Ἑλλάδα ἠλευθέρωσαν, ἡμεῖς δὲ οὐδ' ἡμῖν αὐτοῖς βεβαιοῦμεν αὐτό, τύραννον δὲ ἐῶμεν ἐγκαθεστάναι πόλιν***[3]***, τοὺς δ' ἐν μιᾷ μονάρχους ἀξιοῦμεν καταλύειν*** (1.122.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία[4] (*δουλείαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἠλευθέρωσαν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ τυραννία (*ἠλευθέρωσαν ≠ τύραννον*). Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ ένας (*πόλεις τοσάσδε ≠ ὑπὸ μιᾶς*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό[5] (*φαίνεσθαι ≠ βεβαιοῦμεν*) και αδράνεια ≠ δράση (*τύραννον ἐῶμεν ἐγκαθεστάναι πόλιν ≠ τοὺς δ' ἐν μιᾷ μονάρχους ἀξιοῦμεν καταλύειν*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί πιο πάνω στο λόγο. Εντοπίζεται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στην προηγούμενη και στην τωρινή γενιά των Πελοποννησίων (*οἳ* [*πατέρες*] ≠ *ἡμεῖς*), της οποίας

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.37.3.

[2] Ο Woodhead 1990, 7, παρατηρεί ότι η απόδειξη της αρετής, μέσω της ανδρείας στον πόλεμο και της εκπλήρωσης των προσδοκιών των προγόνων, αποτελούσε θεμελιώδη αξία, στην οποία βασιζόταν η σπαρτιατική κοινωνία. Ο Cogan 1981, 35, σημειώνει ότι με αυτό τον τρόπο οι ομιλητές δημιουργούν την εντύπωση, ότι οι Πελοποννήσιοι θα αναλάβουν τον πόλεμο έχοντας τις ίδιες ηθικές αρχές με τους προγόνους τους.

[3] Ο Hornblower 1991, 200-201, επισημαίνει ότι ο ιστορικός έχει την τάση να παρουσιάζει τους ομιλητές του να εξομοιώνουν τις πόλεις με τους ιδιώτες, αποδίδοντας στις πόλεις το ίδιο λεξιλόγιο που θα ήταν κατάλληλο για μεμονωμένα άτομα. Πρβλ. και τη συχνή χρήση της αντίθεσης ιδιωτικού ≠ δημόσιου που χρησιμοποιείται σε αυτό το λόγο. Ο Cogan 1981, 35, παρατηρεί ότι ο χαρακτηρισμός της Αθήνας ως τυράννου, δημιουργεί την εντύπωση πως, όπως οι τύραννοι έχουν απεριόριστες επιθυμίες και φιλοδοξίες, έτσι και τα αθηναϊκά σχέδια είναι απεριόριστα και, όπως ο αχαλίνωτος χαρακτήρας των τυράννων προκαλεί φόβο, το ίδιο και η Αθήνα.

[4] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.69.1, όπου λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην προηγούμενη δημηγορία των Κορινθίων στο 1.68-71.

οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐδ' ἡμῖν αὐτοῖς βεβαιοῦμεν αὐτό ≠ τύραννον δὲ ἐῶμεν ἐγκαθεστάναι πόλιν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία.

Οι Κορίνθιοι ομιλητές κατηγορούν πλέον τους Σπαρτιάτες, επειδή δεν καταλαβαίνουν πως οι ενέργειές τους χαρακτηρίζονται από αφροσύνη.

> *καὶ οὐκ* ***ἴσμεν*** *ὅπως τάδε τριῶν τῶν μεγίστων ξυμφορῶν ἀπήλλακται,* ***ἀξυνεσίας*** *ἢ μαλακίας ἢ* ***ἀμελείας****. οὐ γὰρ δὴ* ***πεφευγότες*** *αὐτὰ ἐπὶ τὴν* ***πλείστους*** *δὴ* ***βλάψασαν*** *καταφρόνησιν* ***κεχωρήκατε,*** *ἢ ἐκ τοῦ* ***πολλοὺς*** *σφάλλειν τὸ ἐναντίον ὄνομα ἀφροσύνη*[1] *μετωνόμασται* (1.122.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δράση ≠ αδράνεια (*καταλύειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμελείας, ἀμελείας ≠ κεχωρήκατε*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Όμοια, η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ένας ≠ πολύς (*μιᾷ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πλείστους*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται και εναντίωση μέσω εναντιωματικής μετοχής: *πεφευγότες ≠ κεχωρήκατε*. Παρατηρείται και το σχήμα της παρονομασίας μέσω του ετυμολογικού λογοπαίγνιου ανάμεσα στους όρους *καταφρόνησιν - ἀφροσύνη*. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια (*ἴσμεν ≠ ἀξυνεσίας*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές δηλώνουν ότι δεν είναι αναγκαίο να επικρίνουν περισσότερο τις πράξεις του παρελθόντος, εκτός εάν αυτές ωφελούν το παρόν, και σημειώνουν ότι θα επικεντρωθούν στις μελλοντικές. Παροτρύνουν, επομένως, τους Πελοποννησίους να αναλάβουν με θάρρος τον πόλεμο, αφού έχουν και τη σύμφωνο γνώμη του θεού[2]. Οι ίδιοι ευελπιστούν ότι και οι υπόλοιποι Έλληνες θα σταθούν στο πλευρό τους.

> ***τὰ μὲν*** *οὖν* ***προγεγενημένα τί δεῖ μακρότερον ἢ ἐς ὅσον τοῖς νῦν ξυμφέρει αἰτιᾶσθαι; περὶ δὲ τῶν ἔπειτα μελλόντων τοῖς παροῦσι*** *βοηθοῦντας χρὴ ἐπιταλαιπωρεῖν (πάτριον γὰρ ὑμῖν ἐκ τῶν πόνων τὰς ἀρετὰς κτᾶσθαι), καὶ* ***μὴ μεταβάλλειν τὸ ἔθος,*** *εἰ ἄρα πλούτῳ τε* ***νῦν*** *καὶ ἐξουσίᾳ* ***ὀλίγον*** *προφέρετε (οὐ γὰρ δίκαιον ἃ* ***τῇ ἀπορίᾳ ἐκτήθη τῇ περιουσίᾳ***

[1] Ο Gomme 1972, 417, εξηγεί το συλλογισμό του ομιλητή ως εξής: η καταφρόνηση των Σπαρτιατών προς τους Αθηναίους δεν πηγάζει από την ανωτερότητά τους, αλλά από το γεγονός ότι είναι ανίκανοι να σκεφτούν αυτό το ζήτημα. Για την αλλαγή στη σημασία των λέξεων εν καιρώ πολέμου, πρβλ. την αφήγηση της στάσης στην Κέρκυρα στο 3.82.4 κ.ε. Ο Ros 1938, 103, παρατηρεί το σχήμα της *μεταβολῆς* στους όρους *ἀξυνεσία, καταφρόνησις, ἀφροσύνη*. Δες και Norden 1915, 97, Hornblower 1991, 201, και Rhodes 2014, 266, για τη διάκριση των όρων.

[2] Ο ομιλητής ανακαλεί την αφήγηση των γεγονότων στο 1.118.3. Δες και Hornblower 1991, 201, και Rhodes 2014, 266. Ο de Ste. Croix. 1972, 19 υποσ. 44, σημειώνει ότι η έμφαση στη βοήθεια του θεού θα είχε ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς οι Σπαρτιάτες φημίζονταν για την ευσέβειά τους.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ἀπολέσθαι), ἀλλὰ θαρσοῦντας ἰέναι κατὰ πολλὰ ἐς τὸν πόλεμον, *τοῦ τε θεοῦ χρήσαντος καὶ αὐτοῦ ὑποσχομένου ξυλλήψεσθαι καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἁπάσης ξυναγωνιουμένης*[1]*, τὰ μὲν* ***φόβῳ****, τὰ δὲ* ***ὠφελίᾳ*** (1.123.1).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη (*μαλακίας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *θαρσοῦντας*), βλάβη ≠ ωφέλεια[2] (*βλάψασαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὠφελίᾳ*) και πολύ ≠ λίγο (*πολλούς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὀλίγον, ὀλίγον ≠ κατὰ πολλά*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η τελευταία αντίθεση ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί πιο πάνω στη δημηγορία. Έντονη είναι η παρουσία πραγματολογικών αντιθέσεων χρόνου που καλύπτουν όλες τις χρονικές βαθμίδες: παρελθόντος ≠ παρόντος[3] (*τὰ προγεγενημένα μακρότερον ≠ ἐς ὅσον τοῖς νῦν ξυμφέρει*, τα δύο μέρη της οποίας συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ*, δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής, *νῦν ≠* [*ἢ πρίν*] (υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος)), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, παρελθόντος ≠ μέλλοντος (*τὰ προγεγενημένα ≠ περὶ τῶν ἔπειτα μελλόντων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και μέλλοντος ≠ παρόντος (*περὶ τῶν ἔπειτα μελλόντων ≠ τοῖς παροῦσι*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πλούτος ≠ φτώχεια (*πλούτῳ ≠ τῇ ἀπορίᾳ, τῇ ἀπορίᾳ ≠ τῇ περιουσίᾳ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ δειλία (*θαρσοῦντας ≠ φόβῳ*) και προσθήκη ≠ αφαίρεση (*ἐκτήθη ≠ ἀπολέσθαι*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία. Σημειώνεται και η συντακτική αντίθεση: *μὴ μεταβάλλειν τὸ ἔθος ≠ ἀλλὰ θαρσοῦντας ἰέναι ἐς τὸν πόλεμον,* της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Μέσω της ερώτησης: *τί δεῖ αἰτιᾶσθαι;* και της υπονοούμενης αρνητικής της απάντησης: *ἀλλ᾽ οὐ δεῖ αἰτιᾶσθαι* δημιουργείται το σχήμα της υποφοράς[4].

[1] Στο 2.8.4 γίνεται αναφορά στην εύνοια των Ελλήνων προς τους Πελοποννησίους, οι οποίοι διακήρυτταν ότι σκοπός τους ήταν η απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Αθηναίους. Δες και Hornblower 1991, 201, και Rhodes 2014, 266. Ο de Ste. Croix. 1972, 158, σημειώνει, ωστόσο, ότι στην πραγματικότητα η υπόσχεση των Σπαρτιατών για απελευθέρωση των Ελλήνων συνιστούσε απλή προπαγάνδα, η οποία εξυπηρετούσε τα σπαρτιατικά συμφέροντα, καθώς οι Σπαρτιάτες δε δίστασαν αργότερα να υποτάξουν τους Έλληνες της Μ. Ασίας στους Πέρσες και να εγκαθιδρύσουν ολιγαρχικά πολιτεύματα ακόμα και στην Αθήνα.

[2] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων (1.37-43).

[3] Οι Κορίνθιοι στον πρώτο τους λόγο (1.37-43) εστιάζουν στο παρελθόν αντιπαραβάλλοντάς το με το παρόν, ενώ στον τελευταίο τους λόγο αντιπαραβάλλουν το παρόν με το μέλλον. Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία της αντίθεσης: παρελθόν ≠ παρόν (12 φορές στον πρώτο τους λόγο) και της αντίθεσης: παρόν ≠ μέλλον (9 φορές στον τελευταίο τους λόγο).

[4] Το σχήμα της υποφοράς εντοπίζεται και στο δεύτερο λόγο των Κορινθίων στο 1.68.3.

Οι Κορίνθιοι ομιλητές διαβεβαιώνουν τους Σπαρτιάτες ότι δε θα παραβιάσουν τη συνθήκη ειρήνης[1], αλλά θα την υπερασπιστούν ενάντια σε όσους την παραβιάζουν.

> ***σπονδάς*** *τε* ***οὐ λύσετε πρότεροι,*** *ἅς γε καὶ ὁ θεὸς κελεύων* ***πολεμεῖν*** *νομίζει παραβεβάσθαι,* ***ἠδικημέναις δὲ μᾶλλον βοηθήσετε· λύουσι*** *γὰρ* ***οὐχ οἱ ἀμυνόμενοι, ἀλλ' οἱ πρότεροι ἐπιόντες***[2] (1.123.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη[3] (*ἐς τὸν πόλεμον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σπονδάς, σπονδάς ≠ πολεμεῖν*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία[4] (*δίκαιον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἠδικημέναις*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *σπονδὰς οὐ λύσετε πρότεροι ≠ ἠδικημέναις δὲ μᾶλλον βοηθήσετε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης, του επιρρήματος *μᾶλλον* και του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής[5]. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση (*οἱ ἀμυνόμενοι ≠ οἱ ἐπιόντες*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Οι Κορίνθιοι παρουσιάζουν έτσι τον πόλεμο που θα αναλάβουν εναντίον των Αθηναίων ως αμυντικό[6]. Σημειώνεται επίσης η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν ([*νῦν*] ≠ *πρότεροι*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές θεωρούν ότι το σωστό είναι να αναλάβουν οι Πελοποννήσιοι τον πόλεμο, ο οποίος θα γίνει για το κοινό τους συμφέρον. Παρακινούν τους Σπαρτιάτες να βοηθήσουν τους Ποτιδαιάτες[7], οι οποίοι πολιορκούνται από τους Αθηναίους, και να συνδράμουν στην ελευθερία των υπολοίπων Ελλήνων χωρίς άλλη καθυστέρηση.

> *Ὥστε πανταχόθεν καλῶς ὑπάρχον ὑμῖν πολεμεῖν καὶ ἡμῶν κοινῇ τάδε παραινούντων, εἴπερ βεβαιότατον τὸ ταὐτὰ ξυμφέροντα καὶ* ***πόλεσι*** *καὶ* ***ἰδιώταις*** *εἶναι, μὴ μέλλετε*

[1] Αντίθετα, ο Salmon 1984, 295-296, παρατηρεί ότι η δράση της Κορίνθου στην Ποτίδαια οδήγησε στη διάλυση των σπονδών. Πρβλ. και 7.18.2, όπου οι Σπαρτιάτες φαίνεται να παραδέχονται ότι οι ίδιοι είχαν παραβιάσει τη συνθήκη ειρήνης με την άρνησή τους να δεχτούν την πρόταση των Αθηναίων για διαιτησία. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 208. Δες και Badian (Badian 1990, 69, Badian 1993, 143-144), ο οποίος αναφέρει ότι οι Σπαρτιάτες αντιλαμβάνονται το λάθος τους, μόνο όταν η κατάσταση αρχίζει να γίνεται δύσκολη και τα γεγονότα να στρέφονται εναντίον τους.

[2] Ο Hornblower 1991, 201, σημειώνει ότι το επιχείρημα αυτό είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.71.5).

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο των Κορινθίων στο 1.40.2.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες των Κορινθίων στην *Ιστορία*.

[5] Οι Κορίνθιοι χρησιμοποιούν 8 φορές αυτού του είδους τη συντακτική αντίθεση στις δημηγορίες τους: δύο φορές στο 1.37-43 και από τρεις φορές στις επόμενες δύο.

[6] Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 208.

[7] Αυτός είναι και ο λόγος που οι Κορίνθιοι υποστήριζαν σθεναρά την άμεση κήρυξη του πολέμου. Πρβλ. και 1.119 και υποσ. 2 στη σελ. 204.

Ποτειδεάταις τε ***ποιεῖσθαι τιμωρίαν*** *οὖσι* ***Δωριεῦσι*** *καὶ* ***ὑπὸ Ἰώνων πολιορκουμένοις***[1]*,* ***οὗ πρότερον ἦν τοὐναντίον***[2]*, καὶ τῶν ἄλλων μετελθεῖν τὴν ἐλευθερίαν, ὡς* ***οὐκέτι ἐνδέχεται περιμένοντας τοὺς μὲν ἤδη βλάπτεσθαι, τοὺς δ',*** *εἰ γνωσθησόμεθα* ***ξυνελθόντες μέν, ἀμύνεσθαι δὲ ἀτολμοῦντες, μὴ πολὺ ὕστερον*** *τὸ αὐτὸ* ***πάσχειν· ἀλλὰ νομίσαντες ἐς ἀνάγκην ἀφῖχθαι,*** *ὦ ἄνδρες ξύμμαχοι, καὶ ἅμα τάδε ἄριστα λέγεσθαι, ψηφίσασθε* ***τὸν πόλεμον μὴ φοβηθέντες τὸ αὐτίκα δεινόν***[3]*,* ***τῆς δ' ἀπ' αὐτοῦ διὰ πλείονος εἰρήνης ἐπιθυμήσαντες· ἐκ πολέμου μὲν*** *γὰρ* ***εἰρήνη μᾶλλον*** *βεβαιοῦται,* ***ἀφ' ἡσυχίας δὲ*** *μὴ* ***πολεμῆσαι*** *οὐχ ὁμοίως ἀκίνδυνον* (1.124.1-2).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελίᾳ* (1.123.1) ≠ *βλάπτεσθαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και επίθεση ≠ άμυνα (*οἱ ἐπιόντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμύνεσθαι*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Συχνή είναι η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη (*τὸν πόλεμον ≠ τῆς εἰρήνης, τῆς εἰρήνης ≠ ἐκ πολέμου, ἐκ πολέμου ≠ εἰρήνη*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στο τέλος της περιόδου η ίδια αντίθεση χρησιμοποιείται και ως σημασιολογική, επεκτείνοντας το άλλο αντιθετικό μοτίβο του λόγου (*ἐκ πολέμου ≠ ἀφ' ἡσυχίας*[4]*, ἀφ' ἡσυχίας ≠ πολεμῆσαι*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* και του επιρρήματος *μᾶλλον,* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται η επιλογή του πολέμου. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*πόλεσι ≠ ἰδιώταις*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην αρχή της δημηγορίας στο 1.120.1, καλό ≠ κακό (*ἄριστα ≠ δεινόν*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και σύντομο ≠ μακροχρόνιο (*αὐτίκα ≠ διὰ πλείονος*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *μὴ φοβηθέντες τὸ δεινόν ≠ τῆς δ' εἰρήνης ἐπιθυμήσαντες*, της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 83 και υποσ. 1, κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο επανερχόταν το θέμα της φυλετικής αντιπαράθεσης. Ο ιστορικός, προσθέτει η ίδια, το χρησιμοποποιεί ως μέσο επίκλησης στο συναίσθημα, ιδιαίτερα σε λόγους που εκφωνούνταν από Δωριείς, όπως οι Κορίνθιοι ομιλητές στο σημείο αυτό, ο Βρασίδας στο 5.9.1, ο Ερμοκράτης στο 6.77.1, και ο Γύλιππος στο 7.5.4. Όμοια ο Kagan 1969, 315, παρατηρεί ότι γίνεται συχνή επίκληση στη φυλετική καταγωγή στις δημηγορίες. Ο Alty 1982, 4 και υποσ. 19 και 20, 8, 11, παρατηρεί ότι η αντίθεση ανάμεσα στους Δωριείς και στους Ίωνες εμφανίζεται περισσότερο συχνά σε λόγους Πελοποννησίων. Πρόκειται, επισημαίνει, για γεωγραφική διάκριση που αργότερα επεκτάθηκε από τους Πελοποννησίους, ώστε να περιλάβει και τους Αθηναίους ως Ίωνες. Αποτελούσε, σύμφωνα με τον ίδιο, μέρος της πελοποννησιακής προπαγάνδας κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, καθώς είχε απήχηση στο πελοποννησιακό ακροατήριο. Για τα χαρακτηριστικά της αντίθεσης Ιώνων ≠ Δωριέων που συνδέονταν με την εχθρότητα Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών δες de Romilly 1990, 19-20. Πρβλ. και σελ. 61.

[2] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 418, οι Δωριείς συνήθιζαν να παρουσιάζονται ανώτεροι από τους Ίωνες. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 77-78, οι Κορίνθιοι ομιλητές φαίνεται ότι υποτιμούν τις προμήθειες, την εμπειρία και την αποφασιστικότητα των Αθηναίων.

[4] Ο Ros 1938, 131, επισημαίνει τη χρήση διαφορετικών προθέσεων στα δύο μέρη της αντίθεσης. Ο Solmsen 1975, 95, παρατηρεί την αντικατάσταση του όρου «ειρήνη» από τον όρο «ησυχία» λόγω *variatio*.

πληροφορία. Συντακτική αντίθεση δημιουργείται και μέσω του μορίου *ἀλλά*: *οὐκέτι ἐνδέχεται περιμένοντας ≠ ἀλλὰ νομίσαντες ἐς ἀνάγκην ἀφῖχθαι*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους, σχηματίζοντας και πάλι αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[1]. Παρατηρούνται και οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*πολιορκουμένοις* [*νῦν*] *≠ οὗ πρότερον ἦν τοὐναντίον*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και παρόν ≠ μέλλον (*ἤδη ≠ ὕστερον*), συνεχίζοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων (*τοὺς μὲν ≠ τοὺς δέ*), της οποίας τα μέλη χωρίζονται κατά τη συνήθεια των ομιλητών μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Δωριέων και Ιώνων (*Δωριεῦσι ≠ ὑπὸ Ἰώνων*). Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σκέψη ≠ πράξη (*ξυνελθόντες* (ως σύσκεψη) *≠ ἀμύνεσθαι ἀτολμοῦντες*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* και η οποία ανακαλεί και ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ενεργώ ≠ πάσχω (*ποιεῖσθαι τιμωρίαν ≠ πάσχειν*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 1.121.5.

Στο τέλος του λόγου τους οι Κορίνθιοι επαναλαμβάνουν ότι αποτελεί χρέος των Πελοποννησίων να επιτεθούν στην Αθήνα, ώστε να ζουν χωρίς κίνδυνο στο μέλλον και να απελευθερώσουν τους Έλληνες που τώρα είναι υποδουλωμένοι[2].

> *καὶ τὴν καθεστηκυῖαν ἐν τῇ Ἑλλάδι πόλιν* ***τύραννον*** *ἡγησάμενοι ἐπὶ πᾶσιν ὁμοίως καθεστάναι, ὥστε* ***τῶν μὲν ἤδη ἄρχειν, τῶν δὲ διανοεῖσθαι,*** *παραστησώμεθα* ***ἐπελθόντες,*** *καὶ αὐτοί τε ἀκινδύνως* ***τὸ λοιπὸν*** *οἰκῶμεν καὶ* ***τοὺς νῦν δεδουλωμένους*** *Ἕλληνας* ***ἐλευθερώσωμεν*** (1.124.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ τυραννία (*ἐλευθερίαν* (1.124.1) *≠ τύραννον*) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνεσθαι* (1.124.1) *≠ ἐπελθόντες*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία (*τοὺς δεδουλωμένους ≠ ἐλευθερώσωμεν*). Παρατηρούνται και οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*ἤδη ἄρχειν ≠ διανοεῖσθαι, τὸ λοιπόν ≠ νῦν*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εξαιτίας της πρώτης χρονικής αντίθεσης δημιουργείται και η

[1] Οι Κορίνθιοι αρέσκονται σε αυτού του είδους τη συντακτική αντίθεση και στις τρεις τους δημηγορίες, την οποία χρησιμοποιούν, για να προβάλουν τις δικές τους απόψεις. Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται 5 φορές στο 1.37-43, 3 φορές στο 1.68-71 και 4 φορές στο 1.120-124. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι οι Κορίνθιοι εισάγουν το δεύτερο μέρος αυτών τους των αντιθέσεων κυρίως μέσω του μορίου *ἀλλὰ* (9 φορές) και του μορίου *δέ* (3 φορές).

[2] Αυτή ήταν η διακήρυξη των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους στην αρχή του πολέμου, ότι δηλαδή στόχος τους ήταν η απελευθέρωση των Ελλήνων από τους Αθηναίους. Πρβλ. και 2.8.4 και υποσ. 1 στη σελ. 216. Δες και Brunt 1965, 255.

πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *τῶν μέν ≠ τῶν δέ*, της οποίας οι όροι συνδέονται και πάλι μέσω των μορίων *μέν… δέ*.

Μετά από την εκφώνηση του λόγου των Κορινθίων και αφού άκουσαν και τη γνώμη των υπολοίπων συμμάχων τους, οι Σπαρτιάτες έθεσαν το θέμα της κήρυξης του πολέμου σε ψηφοφορία και οι περισσότεροι[1] σύμμαχοί τους ψήφισαν υπέρ της άμεσης έναρξης των εχθροπραξιών εναντίον της αθηναϊκής ηγεμονίας[2]. Παρόλο που λήφθηκε η απόφαση, αναφέρει ο ιστορικός, οι Πελοποννήσιοι ήταν αδύνατον να ξεκινήσουν αμέσως τον πόλεμο, αφού ήταν απροετοίμαστοι[3]. Χρειάστηκε περίπου ένας χρόνος[4] μέχρι να προετοιμαστούν κατάλληλα και να εισβάλουν τελικά στην Αττική, γεγονός που, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, αποτέλεσε την πρώτη πράξη του πολέμου (1.125).

Έχοντας μελετήσει και τις τρεις δημηγορίες που εκφωνούνται από Κορίνθιους ομιλητές στη θουκυδίδεια *Ιστορία,* καταδεικνύεται ότι οι Κορίνθιοι έχουν την τάση να χρησιμοποιούν αρκετές αντιθέσεις στις δημηγορίες τους, τις οποίες συνδυάζουν και με άλλα σχήματα λόγου, όπως το ισόκωλον και το ομοιοτέλευτον[5]. Οι δημηγορίες τους παρουσιάζουν ακόμη πολλούς κοινούς όρους και κατά συνέπεια πολλές κοινές αντιθέσεις· ιδιαίτερα ο δεύτερος (1.68-71) και ο τρίτος τους λόγος (1.120-124) εξαιτίας της κοινής τους

[1] Ο Gomme 1972, 414, 420, σημειώνει ότι η φράση *ὅσοι παρῆσαν* (1.125.1) φανερώνει ότι δεν ήταν όλα τα μέλη της πελοποννησιακής συμμαχίας παρόντα στη συνέλευση. Δες και Kagan (Kagan 1969, 311, 315, Kagan 1995, 58), και Rhodes 2014, 266. Ο Badian 1993, 149 υποσ. 49, θεωρεί ότι το γεγονός αυτό δεν πρέπει να προβληματίζει, αφού οι πόλεις που δεν είχαν στείλει απεσταλμένους θα ακολουθούσαν την απόφαση των Σπαρτιατών είτε ηθελημμένα είτε αναγκαστικά. Ο ίδιος σημειώνει ότι πρόκειται ίσως για τυπική φόρμουλα που χρησιμοποιείτο στις ανακοινώσεις των αποφάσεων της πελοποννησιακής συμμαχίας και υποστηρίζει ότι αποτελεί μέρος της προσπάθειας του ιστορικού να προσδώσει κύρος στην απόφαση.

[2] Σύμφωνα με τον Chambers 1957, 87, ο Θουκυδίδης θεωρούσε τον πόλεμο ως το αποτέλεσμα των επεκτατικών βλέψεων της Αθήνας εις βάρος της Σπάρτης και της Κορίνθου. Ο Badian 1993, 150-151, σημειώνει ότι οι σύμμαχοι επιβεβαίωσαν απλώς την σπαρτιατική απόφαση για παραβίαση των σπονδών εκ μέρους της Αθήνας. Γι' αυτό, θεωρεί, και αρχίζουν διαπραγματεύσεις με τους Αθηναίους, οι οποίες, αν αποτύγχαναν, θα έδιναν το δικαίωμα στη Σπάρτη να αρχίσει τον πόλεμο.

[3] Πρβλ. και τη συμβουλή του Αρχίδαμου στο λόγο του στο 1.80-85. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 56, 59, στο σημείο αυτό επιβεβαιώνεται η προειδοποίηση του Αρχίδαμου, ότι οι Σπαρτιάτες δε μπορούσαν να αρχίσουν αμέσως τον πόλεμο. Ο ίδιος προσθέτει ότι στο συνέδριο οι συνετές και, γι' αυτό το λόγο, προειδοποιητικές φωνές υπερνικώνται από αυτές που επικαλούνται τα συναισθήματα, όπως ο λόγος του Σθενελαΐδα που είναι συναισθηματικά φορτισμένος λόγω του φόβου της αθηναϊκής δύναμης και των Κορινθίων που καθοδηγούνται συναισθηματικά από την αγωνία τους για τους συγγενείς τους στην Ποτίδαια.

[4] Η Kallet-Marx 1993 (2), 92-93, σημειώνει ότι το χωρίο δε δίνει έμφαση στην καθυστέρηση, αλλά στο γεγονός ότι οι Πελοποννήσιοι προετοιμάστηκαν σχετικά γρήγορα για να επιτεθούν εναντίον των Αθηναίων, των οποίων η δύναμη είχε χρειαστεί πενήντα χρόνια, μέχρι να φτάσει στο απώγειό της. Τονίζεται έτσι το γεγονός ότι η κατάσταση ήταν επείγουσα και επίφοβη για τους Πελοποννησίους. Για την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή η έμφαση αφορά στην καθυστέρηση των Πελοποννησίων δες Gomme 1972, 420-421, και Rhodes 2014, 266. Ο Kagan 1969, 315-316, υποστηρίζει ότι η εξήγηση που δίνει ο ιστορικός για την καθυστέρηση δεν είναι καθόλου επαρκής. Ο ίδιος εικάζει ότι, παρόλο που λήφθηκε απόφαση υπέρ του πολέμου, οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους δεν είχαν τελείως επηρεαστεί από τις απόψεις των Κορινθίων και της σπαρτιατικής φιλοπόλεμης μερίδας, γι' αυτό και στέλνουν πρέσβεις στην Αθήνα.

[5] Σύμφωνα με τον Brunt 1965, 261, οι Κορίνθιοι φαίνεται ότι επηρεάστηκαν από τη σοφιστική κίνηση περισσότερο από όλους τους Πελοποννησίους εξαιτίας της ενασχόλησής τους με το ναυτικό.

θεματολογίας[1]. Οι Κορίνθιοι ομιλητές έχουν επίσης την τάση να διαχωρίζουν τα μέλη των αντιθέσεών τους μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Φαίνεται, επομένως, ότι ο ιστορικός στόχευε στον υφολογικό χαρακτηρισμό των Κορινθίων μέσω των διακριτικών γνωρισμάτων που εντοπίζονται στις δημηγορίες τους, τα οποία τους ξεχωρίζουν από άλλους ομιλητές της *Ιστορίας*.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Η de Romilly 1963, 29, είχε παρατηρήσει ότι υπάρχει σύνδεση μεταξύ των δύο συνελεύσεων της πελοποννησιακής συμμαχίας. Για ομοιότητες ανάμεσα στο 1.68-71 και στο 1.120-124 δες Rhodes 2014, 233, 264, 266.

2.4 Ο ΠΡΩΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ (1.140-144)

Κατά τη διάρκεια του ενός περίπου έτους που μεσολάβησε ανάμεσα στην απόφαση των Πελοποννησίων για κήρυξη πολέμου εναντίον των Αθηναίων και στην πρώτη τους πολεμική αναμέτρηση, οι Πελοποννήσιοι έστελναν πρεσβείες[1] στους Αθηναίους, εκφράζοντας τα παράπονά τους, σύμφωνα με τις πρόνοιες της συνθήκης[2] (1.126).

Η αρχική απαίτηση των Σπαρτιατών ήταν να εκδιωχθούν όσοι σχετίζονταν με το Κυλώνειο άγος, επειδή γνώριζαν ότι ο Περικλής, ο πρώτος άνδρας της Αθήνας, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, σχετιζόταν με αυτό από την πλευρά της μητέρας του[3]. Οι Σπαρτιάτες πίστευαν ότι μετά από την εκδίωξη του Περικλή, θα μπορούσαν να διαπραγματευτούν καλύτερα με τους Αθηναίους. Δεν ευελπιστούσαν ότι θα πετύχαιναν την εξορία του, όπως επισημαίνει ο ιστορικός, αλλά στόχευαν στη δημιουργία αρνητικού κλίματος εναντίον του εντός της Αθήνας και στην καλλιέργεια της εντύπωσης, ότι ο πόλεμος θα ξεσπούσε εξαιτίας

[1] Ο Gomme 1972, 467, παρατηρεί ότι οι διαπραγματεύσεις αρχίζουν, επειδή μετά από την ψηφοφορία των συμμάχων υπέρ της διάλυσης των σπονδών και της κήρυξης του πολέμου οι αμφιβολίες και η διστακτικότητα αυξήθηκαν στη Σπάρτη. Δες και Kagan 1991, 218-219, ο οποίος επισημαίνει ότι οι Σπαρτιάτες είχαν ηρεμήσει και άρχισαν να σκέφτονται πιο σοβαρά τα λόγια του Αρχίδαμου. Ο Badian (Badian 1990, 76-78, Badian 1993, 150-152) πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης παρουσιάζει την απόφαση των Σπαρτιατών ως απόφαση υπέρ του πολέμου και όχι, όπως ήταν στην πραγματικότητα, ως απόφαση για παραβίαση των σπονδών. Ο ίδιος κατηγορεί το Θουκυδίδη για παραπληροφόρηση, καθώς μία απόφαση υπέρ του πολέμου, όπως υποστηρίζει, θα οδηγούσε σε άμεση κήρυξή του και όχι σε διαπραγματεύσεις. Δες και Hornblower 1991, 201-202, 211, ο οποίος επίσης παρατηρεί ότι στην πραγματικότητα ο πόλεμος δεν είχε ακόμη αποφασιστεί. Πρβλ. και υποσ. 2 και 4 στη σελ. 220.

[2] Ο Kagan 1969, 317, επισημαίνει ότι οι προσφορές των Σπαρτιατών φαίνονται παράξενες, καθώς προέρχονται από ένα κράτος και μία συμμαχία που μόλις είχε αποφασίσει υπέρ του πολέμου. Ο Hornblower 1991, 203, υποστηρίζει ότι τα παράπονα αυτά, όπως παρουσιάζονται από τον ιστορικό, δεν έγιναν στο πλαίσιο διαπραγμάτευσης. Πρβλ. και 7.18.2, όπου φαίνεται ότι οι Σπαρτιάτες παραδέχτηκαν αργότερα ότι *οὐχ ὑπήκουον ἐς δίκας προκαλουμένων τῶν Ἀθηναίων*. Σύμφωνα με την Debnar 2001, 65 υποσ. 19, δεν υπάρχει ειλικρινής προσπάθεια αποφυγής του πολέμου, αλλά μία συγκαλυμμένη δραστηριότητα, ώστε να παρουσιαστούν οι Αθηναίοι ως οι υποκινητές του πολέμου. Ο Badian 1993, 145-146, 154, 158, παρατηρεί ότι η αφήγηση των γεγονότων έχει ως σκοπό να δείξει τη διπλοπροσωπία των Σπαρτιατών και την αθωότητα των Αθηναίων. Ο Orwin 1994, 35, 59, σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν την απόφασή τους για πόλεμο, ώστε να κατηγορήσουν την Αθήνα. Ο ίδιος παρατηρεί, ωστόσο, ότι οι Σπαρτιάτες λάμβαναν αυτές τις κατηγορίες σοβαρά υπόψην τους. Ο Salmon 1984, 302-303, υποστηρίζει ότι μέσω της αποστολής πρεσβειών με συγκεκριμένα αιτήματα η Σπάρτη έκανε πραγματικές προσπάθειες αποφυγής του πολέμου που είχε ήδη κηρύξει. Ο ίδιος προσθέτει ότι η Σπάρτη δεν ήταν πρόθυμη να εισέλθει στον πόλεμο, αν μπορούσε να πετύχει το σκοπό της με άλλα μέσα.

[3] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 318, η κατηγορία αυτή είχε διατυπωθεί και από το Σπαρτιάτη βασιλιά Κλεομένη στο τέλος του 6ου αι. π.Χ. και η φιλοπόλεμη μερίδα της Σπάρτης βρήκε την ευκαιρία να την ανασύρει και πάλι. Πρβλ. Ηροδότου *Ιστορίαι* 5.70-73 για την αφήγηση του Κυλώνειου άγους και την καταγγελία του από τον Κλεομένη. Δες και Orwin 1994, 60-61 υποσ. 61, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες δεν ενδιαφέρονταν για την αποκατάσταση του θεϊκού άγους, αλλά μόνο για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους· κάτι που εκείνη την εποχή θεωρείτο θεμιτό. Σημειώνει, ωστόσο, ότι, παρόλο που στην Αθήνα μία τέτοια κατηγορία δεν είχε αντίκτυπο, στη Σπάρτη θα δημιουργούσε ανησυχία. Πρβλ. 1.103.1-2, 1.128.1, 3.89.1, 4.5.1, 5.16, 5.54.2, 5.75.2, 7.18.2, όπου φαίνεται η σπαρτιατική ευσέβεια και η προσκόλληση σε προκαταλήψεις.

του[1]. Ο ιστορικός εξηγεί ότι εκείνη την περίοδο ο Περικλής ήταν ο ισχυρότερος πολιτικός ηγέτης με μεγάλη επιρροή στο λαό και ότι εναντιωνόταν στους Λακεδαιμονίους, ενώ ταυτόχρονα παρακινούσε τους Αθηναίους σε πόλεμο[2] (1.127). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Θουκυδίδης:

> *ὢν γὰρ <u>δυνατώτατος</u> τῶν καθ' ἑαυτὸν καὶ ἄγων τὴν πολιτείαν ἠναντιοῦτο πάντα τοῖς Λακεδαιμονίοις, καὶ οὐκ εἴα ὑπείκειν, ἀλλ' ἐς τὸν πόλεμον ὥρμα τοὺς Ἀθηναίους*[3] (1.127.3).

Επομένως, οι αρχικές απαιτήσεις των δύο μερών, Αθηναίων και Σπαρτιατών, αφορούσαν στην εκδίωση ανθρώπων που σχετίζονταν με κάποιο θρησκευτικό άγος[4].

---

[1] Σύμφωνα με το Finley 1942, 144, τα αιτήματα της Σπάρτης σκοπό είχαν να βλάψουν τον Περικλή, αλλά κυρίως να επιρρίψουν την ευθύνη για τον πόλεμο στην Αθήνα, αν δε τα αποδεχόταν. Δες και 1.126.1: *ὅτι μεγίστη πρόφασις εἴη τοῦ πολεμεῖν, ἢν μή τι ἐσακούωσιν*. Βλ. και 2.13.1. Ο Kagan 1969, 318, σημειώνει ότι η πρώτη πρεσβεία είχε σταλεί αμέσως μετά από την πελοποννησιακή συνέλευση του 432 π.Χ., όταν το πολεμικό κλίμα ήταν ιδιαίτερα οξυμμένο και η φιλοπόλεμη μερίδα έλεγχε την πολιτική της Σπάρτης. Φαίνεται, σύμφωνα με τον Kagan, ότι ο πραγματικός λόγος της αποστολής της πρεσβείας δεν ήταν η αποτροπή του πολέμου, αλλά η υπονόμευση της αθηναϊκής πολιτικής ενότητας. Οι Σπαρτιάτες είχαν δηλώσει, εξάλλου, ότι αν δεν εισακούονταν οι απαιτήσεις τους, θα κήρυσσαν τον πόλεμο στους Αθηναίους, βρίσκοντας ως πρόσχημα την άρνησή τους (1.126.1). Ο Badian 1993, 152-153, σημειώνει ότι η καλλιέργεια αρνητικού κλίματος εναντίον ενός πολιτικού μέσω καλά σχεδιασμένης προπαγάνδας συνέβη για πρώτη φορά εκείνη την περίοδο, γι' αυτό και ο ιστορικός την εξηγεί λεπτομερώς. Ο ίδιος παρατηρεί ότι, αν τελικά ο Περικλής εξοριζόταν, ο πόλεμος θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί, γεγονός που δείχνει και πάλι ότι δεν είχε ακόμη αποφασιστεί η κήρυξη πολέμου από την πελοποννησιακή συμμαχία.

[2] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 184-185, η θέση του Περικλή δεν κλωνίστηκε καθόλου από τις κατηγορίες εναντίον του. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η αφήγηση του ιστορικού δείχνει πως ο Περικλής δεν υποστήριζε τον πόλεμο λόγω προσωπικών κινήτρων. Ο Badian (Badian 1990, 90, Badian 1993, 153-154, 156, 160-161) σημειώνει ότι η φιλοπόλεμη στάση του Περικλή, που δε μπορούσε να αμφισβητηθεί, γίνεται παραδεκτή μόνο σε γενικές γραμμές στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη, αλλά όλα τα συγκεκριμένα περιστατικά αποσιωπώνται. Ο Marshall 1984, 19-20, σημειώνει, ωστόσο, ότι ο ιστορικός επικρίνει τον Περικλή για τη φιλοπόλεμη στάση του και δεν αποδέχεται εξ ολοκλήρου τις απόψεις του. Και ο Chambers 1957, 87, αναφέρει ότι ο Περικλής, ιδιαίτερα με την πρότασή του για το Μεγαρικό ψήφισμα, αποτελούσε τον κύριο υποκινητή του πολέμου και σημειώνει ότι η προσωπική του ευθύνη για τον πόλεμο ήταν υψίστης σημασίας. Αντίθετα, ο de Ste. Croix 1972, 65, σημειώνει ότι η Σπάρτη και οι σύμμαχοί της ήταν οι υπεύθυνοι για τον πόλεμο και ότι, παρόλο που ο ιστορικός αναφέρεται στην πολεμική διάθεση του Περικλή, το κάνει μετά από τη λήψη της απόφασης υπέρ του πολέμου εκ μέρους της πελοποννησιακής συμμαχίας. Ο ίδιος σημειώνει ότι στο 1.87.2 αναφέρεται ότι ο Σθενελαΐδας παρότρυνε τους Σπαρτιάτες *ἐς τὸ πολεμεῖν,* ενώ στο χωρίο αυτό χρησιμοποιείται η φράση *ἐς τὸν πόλεμον·* στοιχεία που δείχνουν ότι η απόφαση ήταν ήδη ειλημμένη.

[3] Πρόκειται για την πρώτη επίσημη εισαγωγή του Περικλή στην *Ιστορία*, παρόλο που ο ιστορικός αναφέρεται στη δράση του και κατά τη διάρκεια της Πεντηκονταετίας. Δες και Hornblower 1991, 210-211. Η Foster 2010, 122-124, 127, σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης περιγράφει τις επιτυχίες και τις αποτυχίες του Περικλή στην Πεντηκονταετία χωρίς να τις αξιολογεί θετικά ή αρνητικά. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 36, παρουσιάζοντας ο ιστορικός τον Περικλή ως τον πιο σημαντικό πολιτικό της Αθήνας, δείχνει ότι ο λόγος του που ακολουθεί αντικατοπτρίζει τις διαθέσεις όλης της πολιτείας.

[4] Οι Αθηναίοι απαιτούσαν την τιμωρία όσων σχετίζονταν με το άγος του Ταινάρου και της Χαλκιοίκου. Το τελευταίο αφορούσε στο θάνατο του Παυσανία, ο οποίος είχε προδώσει τους Έλληνες στους Πέρσες. Τα σχετικά γεγονότα περιγράφονται στο 1.128-134. Οι Σπαρτιάτες από την άλλη αξίωναν, πέρα από την εκδίωξη του Περικλή, την απόσυρση του τάφου του Θεμιστοκλή, ο οποίος κατηγορείτο επίσης για μηδισμό, και είχε ταφεί κρυφά στην Αττική. Τα αντίστοιχα γεγονότα περιγράφονται στο 1.135-138. Για ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στο Θεμιστοκλή και στον Περικλή, δες Rood 1998, 232 και υποσ. 27, και Foster 2010, 130-131. Ο Kagan 1969, 320-322, σημειώνει ότι οι κατηγορίες των Αθηναίων εναντίον των Σπαρτιατών για θρησκευτική ασέβεια ήταν πολύ αποτελεσματικές, ώστε να προκαλέσουν την αιδώ των Σπαρτιατών και να πλήξουν τη φιλοπόλεμη μερίδα στη Σπάρτη. Αντίθετα, θεωρεί υπερβολικά τα σπαρτιατικά αιτήματα και χωρίς σοβαρό σκοπό. Ο ίδιος (Kagan 1995, 59) σημειώνει επίσης ότι με την αναφορά στο σπαρτιατικό άγος δημιουργείτο η υπόνοια ότι οι Σπαρτιάτες που διακήρυσσαν ότι θα απελευθέρωναν την Ελλάδα ασκούσαν δεσποτική εξουσία σε ένα μεγάλο αριθμό Ελλήνων. Ο Gomme 1972, 447, υποστηρίζει επίσης ότι, αν οι Σπαρτιάτες ήθελαν να

Οι Σπαρτιάτες απαιτούσαν στη συνέχεια να τερματιστεί η πολιορκία της Ποτίδαιας, να αφεθεί αυτόνομη η Αίγινα και να ακυρωθεί το Μεγαρικό ψήφισμα, το οποίο απέκλειε τους Μεγαρείς από όλα τα αθηναϊκά λιμάνια[1]. Αν γινόταν δεκτό το τελευταίο τους αίτημα, υποστήριζαν, δε θα γινόταν πόλεμος[2]. Οι Αθηναίοι, ωστόσο, απέρριψαν τα σπαρτιατικά αιτήματα, προβάλλοντας ως δικαιολογία το γεγονός ότι οι Μεγαρείς σφετερίζονταν ιερή γη, παραβίαζαν τα σύνορα και έκρυβαν δραπέτες δούλους[3]. Η τελευταία πρεσβεία[4] των Λακεδαιμονίων είχε την αξίωση να αφήσουν οι Αθηναίοι τους Έλληνες αυτόνομους[5] (1.139).

αποδυναμώσουν τη θέση του Περικλή, θα έπρεπε να χρησιμοποιήσουν την κατηγορία του άγους σε πιο σοβαρές διαπραγματεύσεις.

[1] Σύμφωνα με τον Badian (Badian 1990, 82, 84, Badian 1993, 154-155) οι διαδοχικές (και όχι μόνο τρεις) πρεσβείες των Λακεδαιμονίων θα πρέπει να περιόριζαν κάθε φορά τη λίστα των αιτημάτων τους ή θα έκαναν υποχωρήσεις, καθώς δε θα ήταν λογικό να επανέρχονται, έχοντας τα ίδια αιτήματα. Ο ίδιος προσθέτει ότι η Σπάρτη μέσα από τα αιτήματά της προς τους Αθηναίους, προσπαθούσε να αποδείξει ότι η θέση της ήταν αμυντική.

[2] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix. 1972, 142, 322, οι τρεις πρεσβείες που είχαν σταλεί στην Αθήνα για διαπραγμάτευση θα πρέπει να οφείλονταν στην επίδραση του Αρχίδαμου, καθώς παρολίγον να επιτευχθεί συμβιβασμός. Ο Kagan (Kagan 1969, 322-323 και υποσ. 19, Kagan 1991, 221-222, Kagan 1995, 59-60) υποστηρίζει ότι οι Σπαρτιάτες υπέβαλαν αυτή την πρόταση με την ελπίδα να γίνει αποδεκτή και να αποτραπεί ο πόλεμος, καθώς αυτό το διάστημα θα πρέπει να είχε αυξηθεί η επιρροή του Αρχίδαμου στη Σπάρτη. Ο ίδιος σημειώνει ότι η προσφορά αυτή θα αποτελούσε προδοσία για τα κορινθιακά συμφέροντα, αλλά υποστηρίζει ότι η Σπάρτη ήταν έτοιμη να θυσιάσει τα συμφέροντα των συμμάχων της, για να εξασφαλίσει τα δικά της, όπως κάνει και αργότερα κατά τη Νικίειο ειρήνη (5.17.2). Σημειώνει ακόμη ότι η απόσυρση του Μεγαρικού ψηφίσματος ήταν απαραίτητη για μία ειρηνική διευθέτηση, καθώς η προστασία των Μεγαρέων αποτελούσε επίδειξη ισχύος εκ μέρους της Σπάρτης και προσπάθεια κατοχύρωσης της ηγετικής της θέσης έναντι των Κορινθίων. Σύμφωνα και με τον Badian (Badian 1990, 82-83, Badian 1993, 155-156, 160-161) η γενναιόδωρη προσφορά των Σπαρτιατών σχετικά με τους Μεγαρείς, θα δημιουργούσε προβλήματα στη σχέση τους με τους Κορινθίους, αν γινόταν αποδεκτή, καθώς θα θίγονταν τα κορινθιακά συμφέροντα. Αυτό δείχνει, σύμφωνα με τον ίδιο, ότι οι Σπαρτιάτες ήταν έτοιμοι να θυσιάσουν τα συμφέροντα των συμμάχων τους, προκειμένου να πετύχουν την ειρήνη, όπως είχαν πράξει και στην ειρήνη του Νικία. Υποστηρίζει ακόμη ότι οι Σπαρτιάτες δεν είχαν ακόμη αποφασίσει την κήρυξη πολέμου και ότι ο ιστορικός παρουσιάζει εσκεμμένα με λανθασμένο τρόπο τα γεγονότα. Ο ίδιος επισημαίνει ότι μία συμφωνία με τη Σπάρτη θα ήταν κερδοφόρα και για την Αθήνα, η οποία θα μπορούσε να διατηρήσει την ηγεμονία της, υπακούοντας απλώς στην πρόταση για προστασία των συμμάχων της κάθε πλευράς που υπήρχε στη συνθήκη ειρήνης.

[3] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 324, ο Περικλής δυσκολεύτηκε να δικαιολογήσει την πολιτική του εναντίον των Μεγαρέων, καθώς το όλο ζήτημα ήταν ασήμαντο και δεν άξιζε την εμπλοκή της Αθήνας σε πόλεμο. Ο Περικλής, όπως σημειώνει ο ίδιος, αναγκάστηκε να καταφύγει σε έναν κάπως ασυνήθιστο τρόπο δικαιολόγησης των ενεργειών του. Δες και Kagan 1991, 222, Kagan 1995, 60.

[4] Η τελευταία πρεσβεία των Λακεδαιμονίων περιγράφεται με πιο επίσημο τρόπο, καθώς καταγράφονται ακόμα και τα ονόματα των πρέσβεων που είχαν σταλεί. Πρβλ. 1.139.3. Δες και Badian 1993, 157-158, 160-161, ο οποίος επισημαίνει το γεγονός και σημειώνει ότι λανθασμένα η τελευταία πρεσβεία περιγράφεται ως η καθοριστική, αφού η πιο σημαντική ήταν η πρόταση των Λακεδαιμονίων σχετικά με το Μεγαρικό ψήφισμα.

[5] Ο Salmon 1984, 302, πιστεύει ότι το τελευταίο σπαρτιατικό αίτημα είναι γενικό και δεν αποτελεί σοβαρή προσπάθεια διαπραγμάτευσης. Ο Francis 1991, 205, 212, χαρακτηρίζει την πρόταση των Λακεδαιμονίων ως «σκληρό τελεσίγραφο». Όμοια και η Kallet-Marx 1993 (2), 93. Ο Rood 1998, 217, επισημαίνει την υποκρισία του σπαρτιατικού αιτήματος, αφού οι Σπαρτιάτες είχαν ήδη υπογράψει συνθήκη ειρήνης το 446/5 π.Χ. χωρίς να έχουν υποβάλει τέτοια αιτήματα. Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 451, οι Σπαρτιάτες δεν επιθυμούσαν πλέον το συμβιβασμό και επανέρχονται με πιο ισχυρό αίτημα υπό μορφή τελεσιγράφου. Ο Kagan 1969, 325, 327-328, σημειώνει ότι είναι φανερό πως αυτό το τελεσίγραφο, το οποίο απαιτούσε ουσιαστικά τη διάλυση της αθηναϊκής ηγεμονίας, δε στόχευε στη συνέχιση των διαπραγματεύσεων, αλλά στη διακοπή τους και στην προσέλκυση της εύνοιας των συμμάχων των Σπαρτιατών και των Ελλήνων γενικότερα. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η σπαρτιατική εξωτερική πολιτική θα πρέπει να άλλαξε και πάλι: θα πρέπει να ισχυροποιήθηκε η φιλοπόλεμη μερίδα και θα έγινε κατανοητό ότι ο πόλεμος ήταν πλέον αναπόφευκτος, λόγω της αθηναϊκής αδιαλλαξίας. Δες και Kagan 1991, 222, Kagan 1995, 60. Ο Badian (Badian 1990, 84-87, Badian 1993, 157-158) υποστηρίζει ότι οι υποχωρήσεις των Σπαρτιατών σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο ήταν σημαντικές

Ο ιστορικός περιγράφει στη συνέχεια τη συνέλευση της εκκλησίας του δήμου στην Αθήνα, η οποία θα συζητούσε και θα έδινε απάντηση σε όλα τα σπαρτιατικά αιτήματα[1]. Στη συνέλευση αυτή κάποιοι υποστήριζαν την κήρυξη πολέμου, ενώ άλλοι ζητούσαν να ακυρωθεί το Μεγαρικό ψήφισμα, ώστε να εξασφαλιστεί η ειρήνη[2]. Τελευταίος λαμβάνει το λόγο ο Περικλής, ο γιος του Ξανθίππου, ο οποίος περιγράφεται με πολύ επαινετικά λόγια[3] από τον ιστορικό ως: *ἀνὴρ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον <u>πρῶτος</u> ὢν Ἀθηναίων, λέγειν τε καὶ πράσσειν <u>δυνατώτατος</u>*[4] (1.139.4).

και επισημαίνει ότι αυτές απορρίφθηκαν χωρίς περίσκεψη από τους Αθηναίους. Μετά από αυτό, σημειώνει, οι Σπαρτιάτες αναγκάζονται να στείλουν στους Αθηναίους το προπαγανδιστικό μήνυμα: να αποδώσουν στους Έλληνες την ελευθερία τους. Ο ίδιος ερμηνεύει το μήνυμα των Σπαρτιατών προς τους Αθηναίους όχι ως τελεσίγραφο, αλλά ως προκήρυξη και ως την τελευταία νόμιμη προσπάθεια για διατήρηση της ειρήνης. Η σπαρτιατική διακήρυξη για ελυθερία θα χρησμοποιηθεί και αργότερα από τη Σπάρτη για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Πρβλ. 2.8.4. Δες και Orwin 1994, 76.

[1] Πρβλ. 1.139.3: *ἅπαξ περὶ τῶν ἁπάντων*. Ο Salmon 1984, 303 υποσ. 69, υποστηρίζει ότι η αθηναϊκή συνέλευση συζήτησε όλα τα θέματα που είχαν τεθεί προηγουμένως. Ο Gomme 1972, 451, διαφωνεί λέγοντας ότι, όπως δηλώνεται και στη δημηγορία του Περικλή (1.140.1), τα αιτήματα των Σπαρτιατών είχαν ξανασυζητηθεί. Δες και Rhodes 2014, 276. Ο Badian (Badian 1990, 71, 86, Badian 1993, 154, 157-160) υποστηρίζει ότι όλα τα προηγούμενα αιτήματα των Σπαρτιατών θα πρέπει να είχαν τύχει συζήτησης στη βουλή και θεωρεί ότι μόνο το τελευταίο τους, μη αποδεκτό, αίτημα θα συζητήθηκε στην εκκλησία του δήμου. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης στην περιγραφή της ψηφοφορίας των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους και στις διαπραγματεύσεις που προηγήθηκαν της έναρξης του πολέμου προσπαθεί να δείξει τη σπαρτιατική διπλοπροσωπία και βραδύτητα, που οδήγησαν στην αναπόφευκτη απόφαση των Αθηναίων για ανάληψη του πολέμου υπό την καθοδήγηση του Περικλή. Ο Badian (Badian 1993, 128-129) σημειώνει ακόμη ότι, σύμφωνα με τον ιστορικό, ο πόλεμος ξεκίνησε από τη Σπάρτη, η οποία ακολουθούσε αδίστακτη *Realpolitik* και έκανε πολλές δόλιες προσπάθειες μετά από την αποχώρηση των Περσών, ώστε να περιορίσει την αθηναϊκή δύναμη.

[2] Ο Kagan 1969, 324, πιστεύει ότι η φιλειρηνική μερίδα στην Αθήνα θα πρέπει να ασκούσε πίεση στον Περικλή, ώστε να δεχτεί το αίτημα των Σπαρτιατών για απόσυρση του Μεγαρικού ψηφίσματος και να αποτραπεί ο πόλεμος. Ο Gomme 1972, 464, παρατηρεί, ωστόσο, ότι η αντιπολίτευση εναντίον του Περικλή δεν ήταν τόσο σημαντική, γι' αυτό και ο ιστορικός δε μνημονεύει καμία δημηγορία που να αναλύει τις απόψεις της. Αντίθετα, επισημαίνει, ο Περικλής είχε την υποστήριξη μεγάλης μερίδας του αθηναϊκού λαού.

[3] Αποτελεί κοινό τόπο στη βιβλιογραφία, ότι ο Περικλής ήταν κατά πολύ ανώτερος από όλες τις ηγετικές φυσιογνωμίες του Πελοποννησιακού πολέμου, και γι' αυτό το λόγο κερδίζει το θαυμασμό και το σεβασμό του ιστορικού για τις σωστές του κρίσεις και για την αποτελεσματική εφαρμογή τους. Δες Holmes 1903 (3), 2, Rittelmeyer 1915, 22, West 1924, 142 υποσ. 6, Westlake (Westlake 1941, 58-59, 65, Westlake 1958, 265, 267), Jacoby 1944, 57, Pearson 1947, 54, Jones 1953, 19, de Ste. Croix 1954, 2 και υποσ. 7, 31, Else 1954, 153, Chambers 1957, 81, 87-88, Andrewes 1960, 9, Woodhead 1960, 316, de Romilly 1963, 111-112, 116, 118-120, 137, 167, de Wet 1963, 116, Kitto 1966, 327, Parry 1972, 48, Grant 1974, 92, Ellis 1979, 42, Marshall 1984, 20, Lateiner 1985, 210, 212, Young-Bruehl 1986, 11, Pope 1988, 283-284, Rhodes (Rhodes 1988, 243, Rhodes 2014, 2, 16), Ober 1989, 135, Kagan 1991, 62, Flower 1992, 55, Cartlledge 1993, 130, Wylie 1993, 28, Cawkwell 1997, 2, 5-6, 56, Monoson & Loriaux 1998, 286-287, 295, Balot 2001 (2), 172, 175, Sonnabend 2004, 76, Τσακμάκη (Τσακμάκης 2006 (2), 174, Τσακμάκης 2012, 3-5, 7, 11), και Azoulay 2014, 43. Ο Westlake 1968, 30 θεωρεί ότι ο Περικλής παρουσιάζεται ως στερεότυπο στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Ο Gruen 1971, 332-333, απορρίπτει την πιο πάνω θέση, σημειώνοντας ότι μπορεί το πορτραίτο του Περικλή να είναι κάπως εξιδανικευμένο, αλλά παρουσιάζει προσωπικά γνωρίσματα, όπως η ισχυρή προσωπικότητα, η μεγάλη αυτοπεποίθηση, η διατήρηση της εμπιστοσύνης των συμπολιτών του, αλλά και η ικανότητα να διατηρεί το κράτος ενωμένο σε κρίσιμες περιστάσεις. Ο Smith 1903, 372, σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης δεν αναφέρει στοιχεία του προσωπικού χαρακτήρα του Περικλή και της προσωπικής του ζωής, όπως κάνει στην περίπτωση του Κλέωνα και του Αλκιβιάδη, αφού για τον Περικλή η δημόσια δράση δεν επηρεαζόταν από τα προσωπικά συμφέροντα. Ο Hooker 1974, 169, παρατηρεί ότι ο Περικλής παρουσιάζεται ως ιμπεριαλιστής και ο ιστορικός υπερασπίζεται τις ιμπεριαλιστικές πολιτικές του. Αντίθετα, η Foster 2010, 1, 3-4, 43, 118, 121-122, 210, 215, 218-220, σημειώνει ότι ο ιστορικός αναγνώριζε τις πολιτικές ικανότητες του Περικλή και ήταν ο πρώτος που τις κατέγραψε και τις επαίνεσε, αλλά δεν αποτελούσε ερμηνευτή του ιμπεριαλισμού που ασκούσε ο Περικλής, αφού οι δύο τους είχαν διαφορετικές απόψεις.

[4] Πρβλ. 1.127.3 για την επανάληψη του επιθέτου *δυνατώτατος*. Δες και Connor 1984, 50 και υποσ. 62, και Hornblower 1991, 211, 225-226, οι οποίοι παραβάλλουν με την Ομήρου, *Ιλιάδα* 9.443, όπου γίνεται αναφορά στον ιδανικό τύπο ηγέτη που είναι ικανός και στο λόγο και στην πράξη. Δες και de Bakker 2013, 27. Όπως

Ο Περικλής αρχίζει το λόγο του[1] παρουσιάζοντας τη σταθερότητα του χαρακτήρα του, η οποία του επιτρέπει να παραμένει σταθερός στην πεποίθησή του, ότι οι Αθηναίοι δεν πρέπει να υποκύψουν στους Πελοποννησίους. Ο Περικλής δηλώνει ότι και τώρα οι συμβουλές του θα είναι οι ίδιες[2] και ζητεί από τους Αθηναίους να μην αλλάξουν τα σχέδιά τους, παρόλο που η εξέλιξη των γεγονότων δεν είναι πάντοτε βέβαιη.

> ***Τῆς*** *μὲν* ***γνώμης***[3]*, ὦ Ἀθηναῖοι,* ***αἰεὶ τῆς αὐτῆς ἔχομαι,*** *μὴ εἴκειν Πελοποννησίοις, καίπερ εἰδὼς* ***τοὺς ἀνθρώπους οὐ τῇ αὐτῇ ὀργῇ ἀναπειθομένους τε πολεμεῖν καὶ ἐν τῷ ἔργῳ πράσσοντας, πρὸς δὲ τὰς ξυμφορὰς***[4] ***καὶ τὰς γνώμας τρεπομένους.*** *ὁρῶ δὲ καὶ* ***νῦν*** *ὁμοῖα καὶ παραπλήσια ξυμβουλευτέα μοι ὄντα, καὶ* ***τοὺς ἀναπειθομένους*** *ὑμῶν δικαιῶ τοῖς κοινῇ δόξασιν, ἢν ἄρα τι καὶ* ***σφαλλώμεθα****, βοηθεῖν, ἢ μηδὲ* ***κατορθοῦντας τῆς ξυνέσεως*** *μεταποιεῖσθαι. ἐνδέχεται γὰρ* ***τὰς ξυμφορὰς τῶν πραγμάτων οὐχ ἧσσον ἀμαθῶς χωρῆσαι ἢ καὶ τὰς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου·*** *δι' ὅπερ καὶ* ***τὴν τύχην,*** *ὅσα ἂν* ***παρὰ λόγον*** *ξυμβῇ, εἰώθαμεν αἰτιᾶσθαι* (1.140.1).

Η πρώτη κιόλας λέξη του λόγου του Περικλή εμπλέκεται στο αντιθετικό σχήμα προετοιμάζοντας με αυτό τον τρόπο τον ακροατή / ανγνώστη της δημηγορίας για την πληθώρα των αντιθέσεων που θα ακολουθήσουν. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λογική ≠ συναίσθημα[5] (*τῆς γνώμης ≠ τῇ ὀργῇ, τῇ ὀργῇ ≠ τὰς γνώμας*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, λόγος ≠ έργον (*ἀναπειθομένους ≠ ἐν τῷ ἔργῳ, ἐν τῷ ἔργῳ ≠ τοὺς ἀναπειθομένους*), η οποία σχηματίζει

σημειώνει και ο Azoulay 2014, 28, 51, ο ιστορικός ορίζει τα δύο στοιχεία, στα οποία έγκειτο η υπεροχή του πολιτικού Περικλή: τη ρητορική του δεινότητα και τη δράση του ως στρατηγού. Ο Gomme 1972, 430, 452, υποστηρίζει ότι με αυτό τον τρόπο ο ιστορικός προσπαθεί να αντικρούσει την κρατούσα άποψη, ότι η θέση του Περικλή είχε κλονιστεί ένα χρόνο πριν από την έναρξη του πολέμου. Ας σημειωθεί ότι ο Θουκυδίδης δεν επιτρέπει σε κανέναν άλλο επώνυμο Αθηναίο να λάβει το λόγο, όσο καιρό ζούσε ο Περικλής. Ο Connor 1984, 48, σημειώνει την αντίθεση ανάμεσα στη Σπάρτη, στην οποία οι απόψεις για τον πόλεμο διΐσταντο και στην Αθήνα, η οποία παρουσιάζεται ενωμένη υπό την ηγεσία του Περικλή. Ο Rood 1998, 137 και υποσ. 16-17, παρατηρεί ότι η απόκρυψη εκ μέρους του ιστορικού των δημηγοριών που είχαν εκφωνηθεί υπέρ της ειρήνης δείχνει ότι η απόρριψη των σπαρτιατικών αιτημάτων δεν οφειλόταν σε πολιτικές αντιπαλότητες. Ο Shanske 2007, 44, παρατηρεί ότι ο ιστορικός δραματοποιεί τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε η δημοκρατία υπό την ηγεσία του πρώτου της άντρα, του οποίου η άποψη επικρατούσε. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 225.

[1] Η δημηγορία του Περικλή αναλύεται εκτενώς στη διδακτορική διατριβή της Zahn 1934.

[2] Σύμφωνα με τον Yunis 1996, 79, ο Θουκυδίδης σχεδιάζει τον πρώτο λόγο του Περικλή ως παράδειγμα διδακτικού πολιτικού λόγου ενώπιον της εκκλησίας του δήμου.

[3] Για τη σύνδεση του Περικλή με την έννοια της «γνώμης» δες Edmunds 1975, 7-88, και Rawlings 1981, 130-135. Όπως παρατηρεί και η de Romilly 1963, 111, ο Περικλής είναι ο κατεξοχήν άνθρωπος της σκέψης που ποτέ δεν ενεργεί χωρίς να έχει σκεφτεί πρώτα τις ενέργειές του. Ο Parry 1972, 60 και υποσ. 16, σημειώνει ότι ο Περικλής αντιπροσωπεύει την αθηναϊκή οξύνοια και ότι ο όρος *γνώμη*, που αποδίδεται συχνά σε αυτόν, αποτελεί την πρώτη λέξη που εκφωνεί στην πρώτη του δημηγορία στην *Ιστορία*. Πρβλ. 2.12.2, 2.59.2, 2.65.8.

[4] Η de Romilly 1963, 147 και υποσ. 2, παρατηρεί ότι στο σημείο αυτό ο Περικλής προβλέπει το κτύπημα του καταστροφικού λοιμού.

[5] Δες και Andrews 1994, 28-30, ο οποίος σημειώνει ότι ο Περικλής προσπαθεί να υπερασπιστεί τη *γνώμη* (λογική) του ενάντια στα ευμετάβλητα πάθη των Αθηναίων. Πρβλ. και Luginbill 2006, 26-30, ο οποίος ασχολείται με την αντίθεση μεταξύ «γνώμης» και «οργής» ιδιαίτερα στην αντιλογία Κλέωνα - Διοδότου. Για τις έννοιες *γνώμη* και *ὀργὴ* δες και Zahn 1934, 56-61, de Romilly 1963, 330-331, και Rood 1998, 139-140 και υποσ. 25, 29. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στη δημηγορία του Αρχίδαμου στο 1.80.1-2.

επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, μονιμότητα ≠ αλλαγή (*αἰεὶ τῆς αὐτῆς ≠ τρεπομένους*), γνώση ≠ άγνοια (*τῆς ξυνέσεως ≠ ἀμαθῶς*) και τύχη ≠ λογική (*τὴν τύχην ≠ παρὰ λόγον*). Οι αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια και τύχη ≠ λογική εντοπίζονται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.120-124), ενώ η αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.84.3-4. Εντοπίζεται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Περικλή και στους υπόλοιπους ανθρώπους (*ἔχομαι ≠ τοὺς ἀνθρώπους*). Προβάλλονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐ τῇ αὐτῇ ὀργῇ ἀναπειθομένους τε πολεμεῖν καὶ ἐν τῷ ἔργῳ πράσσοντας ≠ πρὸς δὲ τὰς ξυμφορὰς καὶ τὰς γνώμας τρεπομένους*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *δέ*, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία, και *τὰς ξυμφορὰς τῶν πραγμάτων οὐχ ἧσσον ἀμαθῶς χωρῆσαι ≠ ἢ καὶ τὰς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης, επιρρήματος σε συγκριτικό βαθμό και του μορίου *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται το πρώτο μέλος της αντίθεσης. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Περικλής χρησιμοποιεί συχνά στον πρώτο του λόγο συντακτικές αντιθέσεις, με τις οποίες σχηματίζεται αντιθετική εστία επιλογής. Χρησιμοποιείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αποτυχία ≠ επιτυχία (*σφαλλώμεθα ≠ κατορθοῦντας*).

Ο Περικλής υποστηρίζει ότι οι Λακεδαιμόνιοι είναι εχθρικοί απέναντι στην Αθήνα και στην πραγματικότητα δε θέλουν να λύσουν τις διαφορές τους με διαιτησία, σύμφωνα με τις πρόνοιες της συνθήκης, αλλά με πόλεμο.

> *Λακεδαιμόνιοι δὲ* ***πρότερόν*** *τε δῆλοι ἦσαν ἐπιβουλεύοντες ἡμῖν καὶ* ***νῦν οὐχ ἥκιστα***[1]*. εἰρημένον γὰρ* <u>*δίκας*</u> *μὲν τῶν διαφορῶν ἀλλήλοις* ***διδόναι*** *καὶ* ***δέχεσθαι,*** *ἔχειν δὲ ἑκατέρους ἃ ἔχομεν,* ***οὔτε αὐτοὶ*** <u>***δίκας***</u> ***πω ᾔτησαν οὔτε ἡμῶν διδόντων δέχονται***[2]*,*

[1] Ο Kagan 1969, 327, σημειώνει ότι η υπόσχεση των Σπαρτατών προς τους Ποτιδαιάτες, ότι θα εισβάλουν στην Αττική σε περίπτωση βλάβης των Ποτιδαιατών από τους Αθηναίους, και το σπαρτιατικό τελεσίγραφο δικαιολογούν το επιχείρημα του Περικλή. Βλ. 1.58.1. Ο Rhodes 2014, 277, θεωρεί ότι ο ομιλητής αναφέρεται στην υπόσχεση των Σπαρτιατών να βοηθήσουν τη Σάμο το 440-439 π.Χ.

[2] Πρβλ. τον προηγούμενο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78, όπου οι ομιλητές είχαν ζητήσει από τους Σπαρτιάτες να λύσουν τις μεταξύ τους διαφορές με διαιτησία, και το 7.18.2, όπου γίνεται αναφορά στη μεταμέλεια των Σπαρτιατών, επειδή δεν είχαν δεχτεί την προσφορά διαιτησίας των Αθηναίων. Δες και Hornblower 1991, 227, και Hunter 1973, 133, για τον παραλληλισμό. Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 328, αυτό είναι το πιο σημαντικό επιχείρημα του Περικλή. Ο Marshall 1984, 19, θεωρεί έξυπνο το επιχείρημα του Περικλή, αλλά σημειώνει ότι αυτό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού είχαν γίνει προσπάθειες διαπραγματεύσεων εκ μέρους των Σπαρτιατών. Πρβλ. 1.87-88, 1.118-119, 1.125-126, 1.139. Ο Gomme 1972, 453, υποστηρίζει ότι η προσφορά διαιτησίας ήταν ορθή και η απόρριψή της αδικαιολόγητη. Σημειώνει ότι το πρόβλημα δεν ήταν η αθηναϊκή ηγεμονία, αλλά κατά πόσο οι ενέργειες της Αθήνας στην Ποτίδαια, στα Μέγαρα και στην Αίγινα ήταν αντίθετες με την Τριαντάχρονη ειρήνη. Ο ίδιος παραβάλλει με το 1.44, όπου σημειώνεται η ανησυχία των Αθηναίων να μην παραβιάσουν πρώτοι τη συνθήκη ειρήνης.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

βούλονται δὲ πολέμῳ[1] ***μᾶλλον ἢ λόγοις τὰ ἐγκλήματα διαλύεσθαι,*** *καὶ* ***ἐπιτάσσοντες***[2] *ἤδη καὶ οὐκέτι* ***αἰτιώμενοι*** *πάρεισιν* (1.140.2)

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ πρότερον, πρότερον ≠ νῦν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Χρησιμοποιείται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δίνω ≠ παίρνω (*διδόναι ≠ δέχεσθαι, δέχεσθαι ≠ διδόντων, διδόντων ≠ δέχονται*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3]. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης δημουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*αὐτοί ≠ ἡμῶν*), για να δηλωθούν οι καλές προθέσεις των Αθηναίων έναντι των Σπαρτιατών. Το αντιθετικό μοτίβο του λόγου που είχε παρατηρηθεί στην προηγούμενη περίοδο συνεχίζεται και σε αυτήν μέσω των σημασιολογικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*δίκας ≠ πολέμῳ, πολέμω ≠ λόγοις*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από τον ομιλητή πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη, ενώ στη δεύτερη μέσω επιρρήματος σε συγκριτικό βαθμό και του μορίου *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής που τονίζει το πρώτο μέρος της αντίθεσης, με αποτέλεσμα να δίνεται έμφαση στην φιλοπόλεμη στάση των Σπαρτιατών. Στο πρώτο μέρος της αντίθεσης το σχήμα της αναφοράς, μέσω της επανάληψης του όρου *δίκη*, τονίζει τις ευγενείς προθέσεις των Αθηναίων. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*οὐχ ἥκιστα ≠* [*ἀλλὰ πλεῖστα*]*, ἥκιστα ≠ μᾶλλον*), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος στην πρώτη περίπτωση. Μέσω αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου[4]. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους διαταγή ≠ παράπονο (*ἐπιτάσσοντες ≠ αἰτιώμενοι*), η οποία δείχνει τη διαφορετική ερμηνεία της

[1] Ο Περικλής επαναλαμβάνει 17 φορές στο λόγο του τον όρο «πόλεμος», αφού ο σκοπός του είναι να πείσει τους Αθηναίους να τον αναλάβουν: *πολεμεῖν* (1.140.1, 1.140.4, 1.141.5, 1.141.6, 1.144.3), *πολέμῳ* (1.140.2), *πόλεμον* (1.140.4), *ἐπολεμήσατε* (1.140.4), *πολεμήσομεν* (1.141.1), *πολέμου* (1.141.2, 1.142.1, 1.144.2), *πολέμων* (1.141.3), *πόλεμος* (1.141.5), *πολέμους* (1.141.5), *ἐν πολεμίᾳ* (1.142.3), *πολεμοῦντες* (1.144.1). Πρβλ. την επανάληψη αυτού του όρου και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124. Δες την υποσ. 1 στη σελ. 206.

[2] Το γεγονός ότι ο Περικλής εκλαμβάνει τα αιτήματα των Σπαρτιατών ως τελεσίγραφο τονίζεται στο λόγο του με την επανάληψη λέξεων σχετικών με την έννοια «διαταγή»: *ἐπιτάσσοντες* (1.140.2), *ἐπιταχθήσεσθε* (1.140.5), *ἐπιτασσομένη* (1.141.1), *κελεύουσι* (1.140.3). Πρβλ. και μετά από τη δημηγορία του: *κελευόμενοι* (1.145.1). Δες και Gomme 1972, 453, 464, ο οποίος χαρακτηρίζει την έννοια αυτή ως τη λέξη – κλειδί της επιχειρηματολογίας του Περικλή. Χαρακτηριστική είναι και η επανάληψη λέξεων σχετικών με την «υποταγή»: *ὑπακούσαντες* (1.140.5), *ὑπακούειν* (1.141.1), *ὑπακούσεσθε* (1.143.5). Ας σημειωθούν και οι συχνές σε αυτό το λόγο αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αντίσταση ≠ αποδοχή και διαταγή ≠ υποταγή. Όπως σημειώνει και ο Gomme 1972, 455, η «διαταγή» ήταν η ενέργεια μίας δυνατής πλευράς προς μία αδύνατη. Γι' αυτό και δίνεται έμφαση στις έννοιες αυτές μέσω του αντιθετικού σχήματος.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στην πρώτη αντιλογία της *Ιστορίας* στο 1.32-43.

[4] Η αντίθεση αυτή σχημάτιζε αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.120-124).

συμπεριφοράς των Σπαρτιατών από τους Αθηναίους και από τους ίδιους τους Σπαρτιάτες αντίστοιχα.

Ο Αθηναίος στρατηγός εξηγεί για ποιό λόγο εκλαμβάνει τα αιτήματα των Λακεδαιμονίων ως διαταγές:

> *Ποτειδαίας τε γὰρ ἀπανίστασθαι* ***κελεύουσι*** *καὶ Αἴγιναν* <u>*αὐτόνομον*</u> <u>*ἀφιέναι*</u> *καὶ τὸ Μεγαρέων ψήφισμα καθαιρεῖν· οἱ δὲ τελευταῖοι οἵδε ἥκοντες καὶ τοὺς Ἕλληνας προαγορεύουσιν* <u>*αὐτονόμους*</u> <u>*ἀφιέναι*</u>[1] (1.140.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παράπονο ≠ διαταγή (*αἰτιώμενοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κελεύουσι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στην εξήγηση της θέσης του ομιλητή και στην απαρίθμηση των αιτημάτων των Σπαρτιατών το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί. Αντίθετα, παρατηρείται το σχήμα της αναφοράς μέσω της επανάληψης των όρων *αὐτόνομος* και *ἀφίημι*.

Ο Περικλής θεωρεί σημαντικές τις αιτίες που αναγκάζουν τους Αθηναίους να αναλάβουν τον πόλεμο[2] και υποβαθμίζει τη μεγάλη σημασία που δίνεται στο Μεγαρικό ψήφισμα[3].

> *ὑμῶν δὲ μηδεὶς νομίσῃ* ***περὶ βραχέος*** *ἂν* <u>*πολεμεῖν*</u>*, εἰ τὸ Μεγαρέων ψήφισμα μὴ* <u>*καθέλοιμεν*</u>*, ὅπερ* ***μάλιστα*** *προύχονται, εἰ* <u>*καθαιρεθείη*</u>*, μὴ ἂν γίγνεσθαι* <u>*τὸν πόλεμον*</u>*, μηδὲ ἐν ὑμῖν αὐτοῖς αἰτίαν ὑπολίπησθε ὡς* ***διὰ μικρὸν*** <u>*ἐπολεμήσατε*</u> (1.140.4).

---

[1] Αυτά ήταν όντως τα αιτήματα των Σπαρτιατών. Πρβλ. 1.139, 1.67.2 για τα παράπονα των Αιγινητών και 1.67.4 για τα παράπονα των Μεγαρέων. Ο Kagan 1969, 339, σημειώνει ότι η σκληρότητα του τελεσιγράφου των Σπαρτιατών έκανε το έργο του Περικλή πιο εύκολο, απαλλάσσοντάς τον από την ανάγκη να υπερασπιστεί την πολιτική του επί μακρόν και με λεπτομέρειες. Αντίθετα, ο Badian 1990, 86-87, θεωρεί ότι ο ιστορικός προσπαθεί να παρουσιάσει λανθασμένα το τελευταίο αίτημα των Σπαρτιατών ως το ουσιαστικό αίτημα τους, ενώ αυτό που πραγματικά είχε σημασία ήταν η προσφορά τους για το ζήτημα των Μεγαρέων. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 224.

[2] Όπως σημειώνει και ο Gomme 1972, 454, ο Περικλής απαντά εδώ στις κατηγορίες των εχθρών του.

[3] Πρβλ. την αξίωση των Σπαρτιατών στο 1.139, ότι αν ακυρωθεί το Μεγαρικό ψήφισμα δε θα γίνει ο πόλεμος. Ο Gomme σημειώνει ότι σύμφωνα με την κοινή αντίληψη, την οποία ωστόσο δε συμμερίζεται ο Θουκυδίδης, το Μεγαρικό ψήφισμα, το οποίο προέκυψε εξαιτίας του εμπορικού ανταγωνισμού μεταξύ Αθήνας και Μεγάρων, υπήρξε η κύρια αιτία του πολέμου. Για λεπτομέρειες σχετικά με τις πρόνοιες του ψηφίσματος δες Gomme 1972, 447-449, 451, 466. Ο ίδιος θεωρεί ότι το Μεγαρικό ψήφισμα δεν αποτελούσε παραβίαση των σπονδών, αλλά ήταν αντίθετο με τις γενικές αρχές του ελεύθερου εμπορίου μεταξύ περιοχών εν καιρώ ειρήνης. Ο de Ste. Croix 1972, 244, 258, σημειώνει ότι το Μεγαρικό ψήφισμα ήταν ένα από τα ισχυρότερα επιχειρήματα των αντιπάλων του Περικλή, γι' αυτό και ο Αθηναίος στρατηγός αφιερώνει σημαντικό μέρος του λόγου του σε αυτό το ζήτημα (1.140.3-5, 1.144.2). Ο ίδιος θεωρεί, ωστόσο, ότι ο Θουκυδίδης χειρίζεται το θέμα του Μεγαρικού ψηφίσματος με το σωστό τρόπο, χωρίς να προσπαθεί να αθωώσει τον Περικλή. Αντίθετα, ο Kagan 1969, 330-331, σημειώνει ότι το θέμα των Μεγαρέων ήταν το πιο αδύνατο σημείο της πολιτικής του Περικλή και εξέθετε την Αθήνα, καθιστώντας την υπεύθυνη για την παραβίαση των σπονδών, ενώ ταυτόχρονα δεν της απέφερε κανένα κέρδος. Αυτό, επισημαίνει, ήταν και το επιχείρημα της φιλειρηνικής μερίδας στην Αθήνα, γι' αυτό και ο Περικλής χρειάστηκε να δώσει σε αυτό ιδιαίτερη σημασία στην υπεράσπισή του. Η de Romilly 1963, 23, 26, παρατηρεί ότι ο ιστορικός αποφεύγει εσκεμμένα να αναφερθεί με λεπτομέρειες στο Μεγαρικό ψήφισμα και στο ρόλο του Περικλή σε αυτό, δίνοντας αντίθετα έμφαση στη βαθιά εχθρότητα των δύο πλευρών, την οποία παρουσιάζει ως το σημαντικό παράγοντα που οδήγησε στον πόλεμο. Όμοια, ο Badian (Badian 1990, 70, 90, Badian 1993, 144, 161) επισημαίνει ότι ο ιστορικός αποφεύγει να αναφερθεί στην προσωπική ευθύνη του Περικλή για το Μεγαρικό ψήφισμα.

Στην περίοδο αυτή προβάλλεται περισσότερο το σχήμα της αναφοράς μέσω της επανάληψης των όρων *πόλεμος* και *καθαιρῶ*. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον* (στο 1.140.2) ≠ *περὶ βραχέος, περὶ βραχέος ≠ μάλιστα*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μεγάλο ≠ μικρό[1] (*μάλιστα ≠ διὰ μικρόν*), για να τονιστεί η μεγάλη σημασία του πολέμου.

Ο Περικλής πιστεύει ότι, αν οι Αθηναίοι υποκύψουν στο αίτημα των Σπαρτιατών για τους Μεγαρείς, οι Σπαρτιάτες θα προβάλουν και άλλα μεγαλύτερα αιτήματα[2].

> ***τὸ*** *γὰρ* ***βραχύ*** *τι τοῦτο* ***πᾶσαν*** *ὑμῶν ἔχει τὴν βεβαίωσιν καὶ πεῖραν* ***τῆς γνώμης****. οἷς* ***εἰ ξυγχωρήσετε,*** *καὶ ἄλλο τι* ***μεῖζον*** *εὐθὺς* ***ἐπιταχθήσεσθε*** *ὡς* ***φόβῳ***[3] *καὶ τοῦτο* ***ὑπακούσαντες****·* ***ἀπισχυρισάμενοι δὲ***[4] *σαφὲς ἂν καταστήσετε αὐτοῖς* ***ἀπὸ τοῦ ἴσου*** *ὑμῖν μᾶλλον προσφέρεσθαι*[5] (1.140.5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*τῆς γνώμης ≠ φόβῳ*) ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο που είχε εντοπιστεί στην αρχή του λόγου. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αποδοχή ≠ αντίσταση (*εἰ ξυγχωρήσετε ≠ ἀπισχυρισάμενοι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*, διαταγή ≠ υποταγή[6] (*ἐπιταχθήσεσθε ≠ ὑπακούσαντες*) και υπεροχή ≠ ισότητα (*μεῖζον ≠ ἀπὸ τοῦ ἴσου*). Η τελευταία αντίθεση εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.120-124). Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*τὸ βραχύ ≠ μεῖζον*).

Ακολούθως, ο Περικλής προτρέπει τους Αθηναίους να πολεμήσουν και να μην υποκύψουν[7] στις αξιώσεις των Σπαρτιατών.

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73.1.

[2] Ο Gomme 1972, 467, σημειώνει ότι ο Περικλής θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιήσει ως επιχείρημα την ψήφιση κήρυξης πολέμου από τους Σπαρτιάτες, για να ισχυροποιήσει το επιχείρημά του ότι οι Σπαρτιάτες θα προβάλουν και άλλες αξιώσεις.

[3] Σύμφωνα με τον Kagan 1995, 59, ο Περικλής πίστευε ότι μετά από την απόφαση των Πελοποννησίων υπέρ του πολέμου οι περαιτέρω διαπραγματεύσεις στόχευαν στην υπονόμευση της αθηναϊκής τόλμης.

[4] Ο Badian (Badian 1990, 84, Badian 1993, 156) αναφέρει ότι η απόρριψη της προσφοράς των Σπαρτιατών εκ μέρους του Περικλή δείχνει ότι ο Θουκυδίδης τον παρουσιάζει ορθά ως τον υποκινητή του πολέμου (1.127.3), καθώς, αν όντως φοβόταν ότι τα αιτήματα των Σπαρτιατών θα μεγενθύνονταν, σε περίπτωση αποδοχής του πρώτου τους αιτήματος, θα μπορούσε τουλάχιστον να προσπαθήσει.

[5] Ο Kagan 1969, 328-329, εξηγεί ότι η Τριαντάχρονη ειρήνη του 446/5 π.Χ. εξασφάλιζε την ισότητα Αθήνας και Σπάρτης ως ηγεμονικών δυνάμεων σε χωριστές σφαίρες επιρροής.

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[7] Η de Romilly 1963, 113 υποσ. 1, σημειώνει ότι ο Περικλής αναφέρει τα δύο κύρια θέματα του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού: την άρνηση της υποταγής και της αποδοχής διαταγών από άλλους (στο σημείο αυτό) και τη διασφάλιση της μεγαλύτερης δόξας και της ανάπτυξης της αθηναϊκής δύναμης με ηρωικές πράξεις αντάξιες των προγόνων (πρβλ. 1.144.1). Δες και de Wet 1963, 115. Όπως σημειώνει και ο Hornblower 1991, 232, το θέμα του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του πρώτου βιβλίου, τόσο στην Πεντηκονταετία και στην Αρχαιολογία, όπου τονίζεται ότι η ναυτική δύναμη ήταν η πηγή της ηγεμονικής δύναμης της Αθήνας, όσο και στις δημηγορίες.

αὐτόθεν δὴ διανοήθητε ἢ ***ὑπακούειν*** *πρίν τι* ***βλαβῆναι,*** *ἢ εἰ* ***πολεμήσομεν,*** *ὥσπερ ἔμοιγε* ***ἄμεινον*** *δοκεῖ εἶναι, καὶ* ***ἐπὶ μεγάλῃ*** *καὶ* ***ἐπὶ βραχείᾳ*** *ὁμοίως* <u>προφάσει</u>[1] *μὴ* ***<u>εἴξοντες</u>*** *μηδὲ ξὺν φόβῳ* <u>ἕξοντες</u> *ἃ κεκτήμεθα. τὴν γὰρ αὐτὴν δύναται* <u>δούλωσιν</u>[2] ***ἥ*** *τε* ***μεγίστη*** *καὶ* ***ἡ ἐλαχίστη*** <u>δικαίωσις</u> *ἀπὸ τῶν ὁμοίων* ***πρὸ δίκης*** *τοῖς πέλας* ***ἐπιτασσομένη*** (1.141.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό[3] (*σαφές* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκεῖ*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υποταγή ≠ αντίσταση (*ὑπακούειν ≠ πολεμήσομεν, πολεμήσομεν ≠ εἴξοντες*) παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες υποταγή ≠ διαταγή (*εἴξοντες ≠ ἐπιτασσομένη*), η οποία λόγω και της χρήσης της πιο πάνω παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄, βλάβη ≠ ωφέλεια (*βλαβῆναι ≠ ἄμεινον*), παράπονο / διαιτησία ≠ προσταγή (*πρὸ δίκης ≠ ἐπιτασσομένη*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί πιο πάνω στο λόγο, και πόλεμος ≠ διαιτησία[4] (*πολεμήσομεν ≠ πρὸ δίκης*), η οποία συνοψίζει και το βασικό δίλημμα, για το οποίο καλούνταν να αποφασίσουν οι Αθηναίοι. Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μεγάλο ≠ μικρό (*ἐπὶ μεγάλῃ ≠ ἐπὶ βραχείᾳ, ἐπὶ βραχείᾳ ≠ ἡ μεγίστη, ἡ μεγίστη ≠ ἡ ἐλαχίστη*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Ας σημειωθεί και το σχήμα της παρονομασίας ανάμεσα στους όρους *εἴξοντες* - *ἕξοντες* σε αυτή την περίοδο.

Ο Περικλής διαβεβαιώνει τους Αθηναίους ότι έχουν μεγαλύτερη δύναμη από τους Σπαρτιάτες σε περίπτωση που εμπλακούν σε πόλεμο[5].

Τὰ δὲ ***τοῦ πολέμου*** *καὶ τῶν ἑκατέροις ὑπαρχόντων ὡς οὐκ* ***ἀσθενέστερα*** *ἔξομεν* ***γνῶτε καθ' ἕκαστον*** *ἀκούοντες* (1.141.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους διαιτησία ≠ πόλεμος (*πρὸ δίκης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῦ πολέμου*), διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου και εξαιτίας και της χρήσης της πιο πάνω παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες όλον ≠ μέρος (*πᾶσαν* (στο 1.140.5) ≠ *καθ' ἕκαστον*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δυνατός ≠ αδύνατος[6] (*δύναται ≠ ἀσθενέστερα*).

[1] Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία τριών ουσιαστικών σε *–σις* σε αυτή την περίοδο.
[2] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 455, ο Περικλής υπερβάλλει, κατηγορώντας τους αντιπάλους του ότι επιθυμούσαν την υποδούλωση της Αθήνας.
[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78, όπου λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.
[4] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[5] Ο Finley 1942, 148, σημειώνει ότι αυτή η δημηγορία του Περικλή παρουσιάζει ως τετελεσμένο γεγονός την αύξηση της δύναμης της Αθήνας σε βάρος της Σπάρτης, η οποία ήταν και η βασική αιτία του πολέμου.
[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στη δημηγορία των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73.4-5.

Ο Αθηναίος στρατηγός εξηγεί ότι οι Πελοποννήσιοι καλλιεργούν οι ίδιοι τη γη τους[1] και δε διαθέτουν χρηματικά αποθέματα[2]· επιπλέον είναι άπειροι μακροχρόνιων και υπερπόντιων πολέμων.

αὐτουργοί τε γάρ εἰσι Πελοποννήσιοι καὶ ***οὔτε ἰδίᾳ οὔτ' ἐν κοινῷ*** *χρήματά ἐστιν, ἔπειτα* ***χρονίων*** *πολέμων καὶ διαποντίων* ***ἄπειροι*** *διὰ τὸ* ***βραχέως*** *αὐτοὶ ἐπ' ἀλλήλους* ***ὑπὸ πενίας*** *ἐπιφέρειν* (1.141.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους γνώση ≠ άγνοια (*γνῶτε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄπειροι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο[3] (*ἰδίᾳ ≠ ἐν κοινῷ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*. Οι όροι αυτής της αντίθεσης δε βρίσκονται σε αντιπαράθεση, αλλά παρουσιάζουν τη συνολική οικονομική αδυναμία της Σπάρτης. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μακροχρόνιο ≠ σύντομο[4] (*χρονίων ≠ βραχέως*).

Αντίθετα, υποστηρίζει ο Περικλής, ένα κράτος αντέχει περισσότερο στον πόλεμο, όταν διαθέτει πλούτο[5].

καὶ οἱ τοιοῦτοι ***οὔτε ναῦς πληροῦν οὔτε πεζὰς στρατιὰς πολλάκις*** *ἐκπέμπειν* ***δύνανται, ἀπὸ τῶν ἰδίων*** *τε ἅμα ἀπόντες καὶ ἀπὸ τῶν αὑτῶν* ***δαπανῶντες*** *καὶ προσέτι καὶ*

[1] Στην πραγματικότητα οι Σπαρτιάτες δεν ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης τους, αλλά ανέθεταν την καλλιέργειά της στους είλωτες. Δες και Gomme 1972, 455, Hornblower 1991, 228, Foster 2010, 143 και υποσ. 58, και Rhodes 2014, 277. Η Foster παρατηρεί ότι ο Περικλής παραδέχεται, ωστόσο, την αφοσίωση των Σπαρτιατών στη σωματική άσκηση στον Επιτάφιο λόγο του. Πρβλ. 2.39.1. Η ίδια εξηγεί ότι η παρουσιάση της Σπάρτης ως μίας πόλης βασισμένης στη γεωργία και αδύνατης αποτελεί ρητορικό κατασκεύασμα που σκοπό είχε να μειώσει τους φόβους της Αθήνας για το φημισμένο πεζικό της Σπάρτης. Φαίνεται να υπάρχει ειρωνεία, ισχυρίζεται η ίδια, ανάμεσα στις απόψεις του Περικλή και στη γνώση του αναγνώστη, ότι οι Σπαρτιάτες θα νικήσουν τελικά στον πόλεμο. Η παρουσίαση της Σπάρτης από τον Περικλή ως αντιπάλου πόλης χωρίς προσόντα είχε επισημανθεί ήδη από τον Crane 1992 (2), 231-232.

[2] Ο Hornblower 1991, 228, θεωρεί υπερβολική τη δήλωση του Περικλή, καθώς δεν αποκλείεται το γεγονός να υπήρχαν πλούσιοι Σπαρτιάτες ή πλούσια πελοποννησιακά κράτη. Πρβλ. και 1.19 για την ανυπαρξία φορολογίας στην πελοποννησιακή συμμαχία. Σύμφωνα με τη Foster 2010, 141-142 και υποσ. 54, ο Περικλής συνδέει τη γεωργία με τη φτώχεια και την αδυναμία, ενώ αντίθετα ο ιστορικός είχε αποδείξει στην Αρχαιολογία ότι η σταθερότητα που παρείχε η γη ήταν μία από τις αιτίες ανάπτυξης της Αθήνας και της Σπάρτης και της ανάδειξής τους σε ηγετικές δυνάμεις. Πρβλ. 1.2.5-6, 1.6.3-6, 1.18.1-2.

[3] Ο Balot 2001 (2), 153, σημειώνει την αναλογία ανάμεσα στον ιδιώτη και την πόλη του στον πρώτο (1.140-144) και στον τελευταίο (2.60-64) λόγο του Περικλή. Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85 και είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124.

[4] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.124.2.

[5] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 260, 280, η θεωρία του Θουκυδίδη για τη δύναμη, όπως αυτή αναπτύσσεται στην Αρχαιολογία, έχοντας ως πρότυπο την Αθήνα, είναι η εξής: ο στόλος επιτρέπει την άσκηση του εμπορίου, το εμπόριο αποφέρει κέρδη, τα κέρδη δημιουργούν αποθέματα και τα αποθέματα είναι συνδεδεμένα με τη σταθερότητα, η οποία έχει ως προϋπόθεση τα οχυρωματικά έργα. Σύμφωνα με την ίδια και οι τρεις αυτές συνθήκες (στόλος, αποθέματα, οχυρώσεις) επιτρέπουν σε ένα κράτος να θέσει και άλλα κράτη υπό την κυριαρχία του και να αποκτήσει δύναμη. Η ίδια παρατηρεί ότι για το Θουκυδίδη η Αθήνα αντιπροσώπευε αυτό τον τύπο της μεγάλης δύναμης.

θαλάσσης εἰργόμενοι· αἱ δὲ περιουσίαι[1] ***τοὺς πολέμους μᾶλλον ἢ αἱ βίαιοι ἐσφοραὶ***[2] ***ἀνέχουσιν. σώμασί*** *τε* ***ἑτοιμότεροι*** *οἱ αὐτουργοὶ τῶν ἀνθρώπων* ***ἢ χρήμασι***[3] *πολεμεῖν, τὸ μὲν πιστὸν ἔχοντες ἐκ τῶν κινδύνων κἂν* ***περιγενέσθαι***[4]*, τὸ δὲ οὐ βέβαιον*[5] *μὴ οὐ* ***προαναλώσειν****, ἄλλως τε κἂν* ***παρὰ δόξαν****, ὅπερ εἰκός,* ***ὁ πόλεμος*** *αὐτοῖς* ***μηκύνηται***[6] (1.141.4-5).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*ἐν κοινῷ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπὸ τῶν ἰδίων*) και αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀσθενέστερα* (στο 1.141.2) ≠ *δύνανται*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και σχηματίζουν νέα αντιθετικά μοτίβα στο λόγο. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φτώχεια ≠ πλούτος[7] (*ὑπὸ πενίας* (στο 1.141.3) ≠ *αἱ περιουσίαι*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σύντομο ≠ μακροχρόνιο (*βραχέως* (στο 1.141.3) ≠ *μηκύνηται*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιούνται οι πραγματολογικές τοπικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους στεριά ≠ θάλασσα (*πεζὰς στρατιάς* ≠ *θαλάσσης*) και ναυτικό ≠ πεζικό (*ναῦς* ≠ *πεζὰς στρατιάς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*. Δηλώνεται έτσι η υπεροχή των Αθηναίων λόγω της εξοικείωσής τους με το ναυτικό. Εντοπίζονται ακόμη οι συντακτικές αντιθέσεις: *αἱ περιουσίαι μᾶλλον* ≠ *ἢ αἱ βίαιοι ἐσφοραί, σώμασι ἑτοιμότεροι* ≠ *ἢ χρήμασι*, των οποίων τα μέλη συνδέονται μέσω συγκριτικού επιρρήματος και επιθέτου αντίστοιχα και του μορίου *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής[8]. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὔτε δύνανται* ≠ *αἱ δὲ περιουσίαι τοὺς πολέμους μᾶλλον ἢ αἱ βίαιοι ἐσφοραὶ ἀνέχουσιν*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία

[1] Η de Romilly 1967, 266-268, παρατηρεί την παρουσία του όρου *περιουσία* σε αυτό το λόγο και στην Αρχαιολογία. Πρβλ. 1.8.3, 1.11.2.

[2] Ο Rhodes 2014, 277, εξηγεί ότι μέσω του θεσμού της εισφοράς η Αθήνα υποχρέωνε τους πλούσιους να πληρώνουν φόρους σε έκτακτες περιπτώσεις. Όπως σημειώνει και ο Hornblower 1991, 228-229, η Αθήνα αναγκάζεται αργότερα να υιοθετήσει τέτοια μέτρα. Ο ίδιος δηλώνει ότι η οικονομική πρόνοια του Περικλή, η οποία επαινείται στο 2.65, δεν ήταν εντελώς αλάνθαστη. Πρβλ. 3.19.1.

[3] Ο Rhodes 2014, 277, σημειώνει ότι η ολιγαρχία που επιβλήθηκε στην Αθήνα το 411-410 π.Χ. βασιζόταν στους πολίτες που ήταν σε θέση να υπηρετήσουν με τα χρήματα και τα σώματά τους. Πρβλ. 8.65.3.

[4] Η Foster 2010, 143 υποσ. 56, επισημαίνει ότι οι Σπαρτιάτες παρουσιάζονται αργότερα πρόθυμοι να τερματίσουν τον πόλεμο, ώστε να ανακτήσουν τους αιχμαλώτους τους μετά από την ήττα τους στη Σφακτηρία. Πρβλ. 4.15, 4.41.3, 5.17.1.

[5] Ο Solmsen 1975, 96 και υποσ. 27, σημειώνει την ύπαρξη *variatio* ανάμεσα στους όρους *πιστὸν* και *βέβαιον,* οι οποίοι αντικαθιστούν τους όρους *σώματα* και *χρήματα* αντίστοιχα.

[6] Η de Romilly 1963, 144, απορρίπτει τους ισχυρισμούς περί μεταγενέστερης προσθήκης του χωρίου, σημειώνοντας ότι η άποψη του Περικλή ήταν τελείως φυσιολογική. Πρβλ. και 1.81.6, όπου ο Αρχίδαμος κάνει την ίδια πρόβλεψη.

[7] Όπως σημειώνει και η Foster 2010, 151, ο Περικλής στον πρώτο του λόγο δημιουργεί αντιθέσεις ανάμεσα στην πλούσια και ισχυρή ναυτική ηγεμονία των Αθηναίων και στη γεωργική και φτωχή οικονομία της Σπάρτης. Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους φτώχεια ≠ πλούτος είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.123.1.

[8] Την ίδια συντακτική αντίθεση είχαν χρησιμοποιήσει και οι Κορίνθιοι στον προηγούμενο λόγο τους στο 1.121.3. Δες και de Romilly 1963, 28 υποσ. 1.

αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Σημειώνονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*δύνανται ≠ εἰργόμενοι*), πληθώρα ≠ στέρηση (*πληροῦν ≠ δαπανῶντες, δαπανῶντες ≠ ἐσφοραί* (σε διαδοχικές περιόδους), *περιγενέσθαι ≠ προαναλώσειν*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και σκέψη ≠ πράξη[1] (*παρὰ δόξαν ≠ ὁ πόλεμος*).

Ο Περικλής εξηγεί το συλλογισμό του λέγοντας ότι οι Πελοποννήσιοι και οι σύμμαχοί τους είναι ικανοί σε μία μάχη να αντιμετωπίσουν όλους τους Έλληνες, αλλά είναι αδύνατο να πολεμήσουν ενάντια σε μία δύναμη διαφορετικά οργανωμένη από τη δική τους. Εξηγεί επίσης ότι οι Πελοποννήσιοι δεν έχουν μία βουλή που να παίρνει συλλογικές αποφάσεις· επομένως δεν ολοκληρώνεται καμία ενέργειά τους[2].

> ***μάχῃ μὲν*** *γὰρ* ***μιᾷ πρὸς ἅπαντας Ἕλληνας δυνατοὶ*** *Πελοποννήσιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ἀντίσχειν,* ***πολεμεῖν δὲ μὴ πρὸς ὁμοίαν ἀντιπαρασκευὴν ἀδύνατοι,*** *ὅταν μήτε* ***βουλευτηρίῳ ἑνὶ*** *χρώμενοι παραχρῆμά τι ὀξέως ἐπιτελῶσι* ***πάντες*** *τε ἰσόψηφοι ὄντες καὶ οὐχ ὁμόφυλοι* ***τὸ ἐφ' ἑαυτὸν ἕκαστος*** *σπεύδῃ· ἐξ ὧν φιλεῖ μηδὲν ἐπιτελὲς γίγνεσθαι* (1.141.6).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ ένας[3] (*πολλάκις* (1.141.4) ≠ *μιᾷ*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μέρος ≠ όλον (*μάχῃ ≠ πολεμεῖν, βουλευτηρίῳ ≠ τὸ ἐφ' ἑαυτὸν ἕκαστος*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4], και ένας ≠ όλος[5] (*μιᾷ ≠ ἅπαντας, ἅπαντας ≠ ἑνί, ἑνὶ ≠ πάντες*), η οποία σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, για να δηλωθεί η αδυναμία των Πελοποννησίων να αντιμετωπίσουν συλλογικά τους Αθηναίους. Χρησιμοποιούνται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*δυνατοὶ ≠ ἀδύνατοι*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Αθηναίους (*μὴ πρὸς ὁμοίαν ἀντιπαρασκευήν*) και στους υπόλοιπους Έλληνες[6] (*πρὸς ἅπαντας Ἕλληνας*), ώστε να

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.120-124).
[2] O de Ste. Croix. 1972, 97, παρατηρεί ότι ο Περικλής υποτιμά με άδικο τρόπο την οργάνωση της πελοποννησιακής συμμαχίας. Η Foster 2010, 144 υποσ. 59, παρατηρεί ότι η έλλειψη ενότητας στην πελοποννησιακή συμμαχία επιβεβαιώνεται από την ανησυχία των Κορινθίων για την τελική απόφαση (δες το προηγούμενο κεφάλαιο) και από την πρωτοβουλία των Θηβαίων να επιτεθούν στην Πλάταια, προτού ετοιμαστούν κατάλληλα οι Σπαρτιάτες. Πρβλ. 2.7.1. Όπως σημειώνει ο Gomme 1972, 456, η Αθήνα, αντίθετα, αποφάσιζε μόνη της για τη δράση της ηγεμονίας της.
[3] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείτο ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων.
[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124. Η ίδια αντίθεση απαντά και στο τέλος του λόγου του Περικλή στο 1.145.1: *καθ' ἕκαστα ≠ τὸ ξύμπαν*.
[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73.2-4.
[6] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78.

δηλωθεί η ανωτερότητα των Αθηναίων. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα μέλη της αντίθεσης είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση.

Ο Περικλής συνεχίζει να αναλύει τον τρόπο συμπεριφοράς των Πελοποννησίων: κάποιοι από αυτούς θέλουν να τιμωρούν τους άλλους στο έπακρο, ενώ άλλοι να βλάπτουν όσο γίνεται λιγότερο τις περιουσίες τους. Και επειδή, συνεχίζει, τα συνέδριά τους διεξάγονται ανάμεσα σε μακρά χρονικά διαστήματα, εξετάζουν τα κοινά ζητήματα έχοντας λίγο χρόνο στη διάθεσή τους, ενώ τον περισσότερο χρόνο ασχολούνται με δικές τους υποθέσεις.

> *καὶ γὰρ* ***οἱ μὲν ὡς μάλιστα*** *τιμωρήσασθαί τινα βούλονται,* ***οἱ δὲ*** *ὡς* ***ἥκιστα τὰ οἰκεῖα*** *φθεῖραι.* ***χρόνιοί*** *τε ξυνιόντες* ***ἐν βραχεῖ μὲν μορίῳ*** *σκοποῦσί τι* ***τῶν κοινῶν, τῷ δὲ πλέονι τὰ οἰκεῖα πράσσουσι****, καὶ* ***ἕκαστος οὐ παρὰ τὴν*** *ἑαυτοῦ* ***ἀμέλειαν*** *οἴεται* ***βλάψειν, μέλειν δέ*** *τινι καὶ ἄλλῳ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τι* ***προϊδεῖν,*** *ὥστε τῷ αὐτῷ* ***ὑπὸ ἁπάντων ἰδίᾳ δοξάσματι*** *λανθάνειν* ***τὸ κοινὸν ἀθρόον φθειρόμενον*** (1.141.7).

Χρησιμοποιείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στις οντότητες ένας ≠ άλλος (*οἱ μὲν ≠ οἱ δέ*), για να δηλωθεί ο διαφορετικός τρόπος σκέψης των Πελοποννησίων. Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα ≠ ἥκιστα, ἐν βραχεῖ μορίῳ ≠ τῷ πλέονι*), οι όροι της οποίας στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* και η οποία ανακαλεί το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, αμέλεια ≠ φροντίδα[1] (*παρὰ τὴν ἀμέλειαν ≠ μέλειν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, και ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*τὰ οἰκεῖα ≠ τῶν κοινῶν, τῶν κοινῶν ≠ τὰ οἰκεῖα, ἰδίᾳ ≠ τὸ κοινὸν ἀθρόον*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί πιο πάνω στο λόγο. Σημειώνονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον (*ἕκαστος ≠ ὑπὸ ἁπάντων, ὑπὸ ἅπάντων ≠ ἰδίᾳ*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, πράξη ≠ σκέψη (*πράσσουσι ≠ δοξάσματι*), βλάβη ≠ ωφέλεια (*βλάψειν ≠ προϊδεῖν, προϊδεῖν ≠ φθειρόμενον*), η οποία παρατηρείται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και μακροχρόνιο ≠ σύντομο (*χρόνιοι ≠ ἐν βραχεῖ μορίῳ*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο το λόγου.

Ο ομιλητής αναλύει ακολούθως τα μειονεκτήματα των Πελοποννησίων σε έναν ενδεχόμενο πόλεμο[2]. Οι Αθηναίοι, ισχυρίζεται, δεν πρέπει να φοβούνται, αφού οι

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[2] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 208, η ανάλυση του Περικλή είναι υπερβολικά αισιόδοξη, αν και ο Αθηναίος στρατηγός δεν πίστευε ότι ο πόλεμος θα έχει γρήγορη έκβαση. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 204 και υποσ. 2 στη σελ. 209 για την όμοια αισιοδοξία που διακατέχει τις προβλέψεις των Κορινθίων ομιλητών στον προηγούμενο λόγο τους στο 1.120-124.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Πελοποννήσιοι δεν έχουν χρήματα[1], ούτε ναυτικό και η περίπτωση επιτειχισμού δεν είναι ανησυχητική[2].

> ***Μέγιστον*** *δέ, τῇ τῶν χρημάτων σπάνει κωλύσονται, ὅταν σχολῇ αὐτὰ ποριζόμενοι διαμέλλωσιν·* ***τοῦ*** *δὲ* ***πολέμου*** *οἱ καιροὶ οὐ μενετοί. καὶ μὴν οὐδ'* ***ἡ ἐπιτείχισις*** *οὐδὲ τὸ ναυτικὸν αὐτῶν ἄξιον φοβηθῆναι.* (1.142.1-2).

Στις περιόδους αυτές δεν εντοπίζονται αντιθέσεις. Οι όροι τους, ωστόσο, συνδέονται αντιθετικά με όρους που εντοπίζονται πιο κάτω στο λόγο.

Ο Περικλής ακολούθως αναλύει τα θέματα που είχε θέσει πιο πάνω: τη δυσκολία δημιουργίας επιτειχισμού[3] στην Αττική, τη δύναμη του αθηναϊκού ναυτικού και την αδυναμία των Πελοποννησίων να αποκτήσουν ναυτική πείρα.

> *τὴν μὲν γὰρ* ***χαλεπὸν*** *καὶ* ***ἐν εἰρήνῃ*** *πόλιν ἀντίπαλον κατασκευάσασθαι, ἢ που δὴ* ***ἐν πολεμίᾳ*** *τε καὶ* ***οὐχ ἧσσον*** *ἐκείνοις* ***ἡμῶν ἀντεπιτετειχισμένων***[4]*· φρούριον δ' εἰ*

---

[1] Πρβλ. 2.13.2-6 για την προσπάθεια του Περικλή να ενθαρρύνει τους Αθηναίους, τονίζοντας τη σημασία των χρημάτων σε έναν πόλεμο.

[2] Ο λόγος του Περικλή παρουσιάζεται να αντιστοιχεί σχεδόν κατά λέξη με την προηγούμενη δημηγορία των Κορινθίων (1.120-124). Δες και Grundy 1911, 319, Rittelmeyer 1915, 132, 138, Aly 1928, 380, Adcock 1951, 9, Andrewes 1962, 68, Kitto 1966, 304, Hunter 1973, 128 υποσ. 7, 140, Cawkwell 1975, 66, Ziolkowski 1981, 3 και υποσ. 7, και Foster 2010, 144-146. Σύμφωνα με το Finley 1942, 146, η ακρίβεια των αντιστοιχιών δείχνει καθαρά τη μέθοδο του Θουκυδίδη να πετυχαίνει τη σαφήνεια μέσω της αντιπαράθεσης. Η de Romilly 1963, 27-29, 92 υποσ. 3, παρατηρεί ότι οι δύο λόγοι έχουν αντίστοιχη δομή και ότι, παρόλο που εκφωνούνται σε διαφορετικό χώρο και χρόνο, παρουσιάζονται από τον ιστορικό ως αντίθετοι. Η ίδια (de Romilly 1967, 179, 199, 210-211 υποσ. 37) σημειώνει ότι οι δημηγορίες των Κορινθίων και του Περικλή είναι αντιθετικές χωρίς να βρίσκονται σε αντιπαράθεση. Όπως σημειώνει, ο Περικλής επαναλαμβάνει πολλά θέματα που είχαν συζητήσει στη δημηγορία τους οι Κορίνθιοι. Ο Gomme (Gomme 1937, 167-168, Gomme 1972, 455-456, 463-464) αναφερόμενος στις αντιστοιχίες αυτού του λόγου και του προηγούμενου λόγου των Κορινθίων στο 1.120-124, εξηγεί ότι η ελληνική διπλωματία ήταν ανεπτυγμένη και έτσι οι Αθηναίοι γνώριζαν την επίσημη άποψη των Κορινθίων και των Πελοποννησίων. Σύμφωνα με το Finley 1942, 146, ο Περικλής αναμφίβολα γνώριζε τις ελπίδες της άλλης πλευράς και δεν είναι παράξενο το γεγονός ότι τις αντικρούει στο λόγο του. Ο Kagan 1969, 331-332, και ο Hornblower 1991, 196-197, 199, 226, 228-229, σημειώνουν επίσης αντιστοιχίες ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Περικλή και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων (1.120-124), αλλά δεν τις θεωρούν ανεξήγητες και απορρίπτουν την άποψη για θουκυδίδεια επέμβαση, αφού, όπως ισχυρίζονται, τα επιχειρήματα των Κορινθίων θα είχαν γίνει γνωστά και οι Αθηναίοι θα πρέπει να γνώριζαν τί είχε λεχθεί στο συνέδριο των Πελοποννησίων. Οπότε, καταλήγουν, ο Περικλής θα έκρινε αναγκαία την αντίκρουση των επιχειρημάτων τους. Για όμοια άποψη δες Crane 1992 (2), 231.

[3] Πρβλ. και υποσ. 5-6 στη σελ. 212. Ο de Ste. Croix 1972, 209, θεωρεί ότι η περίπτωση του επιτειχισμού δεν αποτελούσε μέρος της στρατηγικής του Περικλή και των συστρατηγών του το 432 π.Χ. και πιστεύει ότι πρόκειται ίσως για αναχρονισμό. Η de Romilly 1963, 143-144, απορρίπτει τον ισχυρισμό περί μεταγενέστερης προσθήκης του χωρίου, σημειώνοντας ότι ο ιστορικός, θέλοντας να αποδείξει την προνοητικότητα του Περικλή, δε θα τον παρουσίαζε να προβλέπει ότι ένα γεγονός που όντως πραγματοποιείται αργότερα, ήταν αδύνατον να πετύχει. Ο Cawkwell 1975, 66-67, υποστηρίζει ότι η αναφορά στον επιτειχισμό και στις αυτομολίες (1.122.1, 1.142.4) μπορεί να θεωρηθεί ότι απορρέει από τον επιτειχισμό της Δεκέλειας και τις αυτομολίες των δούλων που παρατηρούνται αργότερα (7.27.5)· ωστόσο, σημειώνει, λιποταξίες παρατηρούνται και πριν από την έναρξη του πολέμου (1.139.2) και ο επιτειχισμός σχεδιαζόταν όχι μόνο το 422/1 π.Χ. (5.17.2), αλλά ίσως από το 430 π.Χ. κατά την επίθεση στην Επίδαυρο (2.56.4). Πρβλ. και 3.92.4 στην Εύβοια. Ο Cawkwell συμπεραίνει ότι η ιδέα του επιτειχισμού θα πρέπει να συζητήθηκε υποθετικά το 432/1 π.Χ. Ο Kitto 1966, 304-305, παρατηρεί ότι τα λόγια του Περικλή ανακαλούν τον επιτεχισμό στην Πύλο και αποδεικνύουν την υπεροχή της Αθήνας στη θάλασσα.

[4] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 117, 138, τα τείχη και τα εισοδήματα από τους φόρους επέτρεπαν στην Αθήνα να επεκτείνεται συνεχώς χωρίς η ίδια να απειλείται, με αποτέλεσμα να καταστεί η μοναδική δύναμη στην Ελλάδα. Η ίδια υποστηρίζει ότι οι ισχυρισμοί του Περικλή, πως τα υλικά αγαθά της Αθήνας, ο πλούτος της και τα πολεμικά μέσα αποτελούσαν αξιόπιστη εγγύηση της δύναμής της και επέτρεπαν την επίτευξη των ιμπεριαλιστικών φιλοδοξιών της, έρχονται σε αντίθεση με την ανάλυση του Θουκυδίδη (στην Αρχαιολογία),

ποιήσονται, ***τῆς μὲν γῆς βλάπτοιεν ἄν τι μέρος καταδρομαῖς*** *καὶ αὐτομολίαις*[1]*,* ***οὐ μέντοι ἱκανόν γε ἔσται ἐπιτειχίζειν τε κωλύειν ἡμᾶς πλεύσαντας ἐν τῇ ἐκείνων***[2] ***καί,*** *ᾗπερ ἰσχύομεν,* ***ταῖς ναυσὶν ἀμύνεσθαι· πλέον*** *γὰρ* ***ὅμως ἡμεῖς ἔχομεν*** *τοῦ* ***κατὰ γῆν ἐκ τοῦ ναυτικοῦ ἐμπειρίας***[3] *ἢ* ***‘κεῖνοι ἐκ τοῦ κατ’ ἤπειρον ἐς τὰ ναυτικά.*** *τὸ δὲ* ***τῆς θαλάσσης ἐπιστήμονας*** *γενέσθαι οὐ* ***ῥᾳδίως*** *αὐτοῖς προσγενήσεται. οὐδὲ γὰρ ὑμεῖς μελετῶντες αὐτὸ εὐθὺς ἀπὸ τῶν Μηδικῶν*[4] *ἐξείργασθέ πω·* ***πῶς*** *δὴ ἄνδρες* ***γεωργοὶ*** *καὶ* ***οὐ θαλάσσιοι***[5]*, καὶ προσέτι οὐδὲ μελετῆσαι*[6] ***ἐασόμενοι*** *διὰ τὸ ὑφ’ ἡμῶν πολλαῖς ναυσὶν αἰεὶ* ***ἐφορμεῖσθαι, ἄξιον ἄν τι δρῷεν***; (1.142.3-7).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό (*μέγιστον* (στο 1.142.1) ≠ *ἧσσον*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί πιο πάνω στο λόγο, πόλεμος ≠ ειρήνη[7] (*τοῦ πολέμου* (στο 1.142.1) ≠ *ἐν εἰρήνῃ, ἐν εἰρήνῃ ≠ ἐν πολεμίᾳ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και τείχος ≠ αντίθετο τείχος[8] (*ἡ ἐπιτείχισις* (στο 1.142.2) ≠ *ἀντεπιτετειχισμένων, ἀντεπιτετειχισμένων ≠ ἐπιτειχίζειν* (σε διαδοχικές περιόδους)), η οποία δημιουργείται μέσω του σχηματισμού σύνθετης λέξης με την πρόθεση

στην οποία τα όπλα, τα χρήματα και το ναυτικό παρουσιάζονται να είναι αβέβαια αποκτήματα. Πρβλ. 1.49 κ.ε. την καταστροφή του κερκυραϊκού στόλου στη ναυμαχία στα Σύβοτα. Δες και Connor 1984, 50 και υποσ. 60, Kallet-Marx 1993 (2), 94-96 και υποσ. 56, και de Romilly 1994, 122-123, για την έμφαση στα χρήματα και στο ναυτικό στο λόγο του Περικλή. Πρβλ. *χρήματα* (1.141.3), *χρήμασι* (1.141.5), *χρημάτων* (1.142.1, 1.143.1), και *ναῦς* (1.141.4), *ναυτικόν* (1.142.2, 1.142.9), *ναυσίν* (1.142.4, 1.142.7), *ναυτικοῦ* (1.142.5), *ναυτικά* (1.142.5), *ναυτῶν* (1.143.1). Η ίδια έμφαση στο «ναυτικό» παρατηρείται και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78. Πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 156.

[1] Όπως σημειώνουν ο Gomme 1972, 459, ο Hornblower 1991, 229, και ο Rhodes 2014, 278, αυτό ακριβώς συμβαίνει μετά από την κατάληψη και οχύρωση της Δεκέλειας το 413 π.Χ. Πρβλ. 7.27.3-5. Ο Hornblower σημειώνει ότι αυτό δεν ήταν αδύνατο να προβλεφθεί εκ μέρους του Περικλή.

[2] Όπως στην Πύλο (4.3 κ.ε.), στη Μεθώνη (4.45.2) και στα Κύθηρα (4.54). Πρβλ. και υποσ. 5-6 στη σελ. 212. Δες και Gomme 1972, 459, ο οποίος σημειώνει ότι ο Περικλής προέβλεψε και υποστήριξε μία πολιτική που ακολουθήθηκε μετά από το θάνατό του από το Δημοσθένη και τον Κλέωνα. Όπως σημειώνει και ο Rhodes 2014, 278, οι Αθηναίοι θα πλεύσουν στην Πελοπόννησο το 431 και το 430 π.Χ., όταν οι Πελοποννήσιοι θα λεηλατούν την Αττική, αλλά θα αποχωρήσουν, όταν θα τους προκαλέσουν σε μάχη οι Πελοποννήσιοι. Πρβλ. 2.25, 2.30, 2.56.

[3] Και ο Θουκυδίδης τονίζει τη σημασία που είχε η πολεμική ικανότητα για την επιτυχία στη μάχη. Πρβλ. 1.49.1-3, 2.84, 2.90-92. Δες και Foster 2010, 145 υποσ. 63.

[4] Όπως σημειώνει ο Starr 1978, 345-349, ο ιστορικός τονίζει τη σημασία της ανάπτυξης του ναυτικού κατά τους Περσικούς πολέμους, γεγονός που βοήθησε στην αύξηση των προσόδων και στην επέκταση του πεδίου επιρροής των πόλεων που διέθεταν ναυτικό, ιδιαίτερα της Αθήνας. Πρβλ. 1.93.3, 1.99.3. Πρβλ. και στο 1.4 την ανάπτυξη του ναυτικού ήδη από τον καιρό του Μίνωα, το οποίο του προσέφερε δύναμη και πλούτο, όπως και αργότερα στον Αγαμέμνονα (1.9.3), και στους τυράννους (1.13.1) και τέλος στους Αθηναίους (1.14.3, 1.18.1-2). Δες και Parry 1972, 53-57, 59-61, ο οποίος σημειώνει το επαναλαμβανόμενο μοτίβο της εξέλιξης και της καταστροφής των δυνάμεων αυτών· γεγονός που προδιαγράφει, κατά τον ίδιο, την αναπόφευκτη καταστροφή της ίδιας της Αθήνας το 404 π.Χ.

[5] Η Foster 2010, 145 υποσ. 65, παρατηρεί ότι ο Περικλής προσπαθεί να υπερτονίσει το άτρωτο της αθηναϊκής δύναμης, παρουσιάζοντας τη σπαρτιατική οικονομία ως γεωργική. Η ίδια σημειώνει, ωστόσο, ότι η πελοποννησιακή συμμαχία διέθετε το ναυτικό των Κορινθίων, των Μεγαρέων και των Αιγινητών. Θεωρεί τον υποτιμητικό τόνο του Περικλή δικαιολογημένο εν μέρει, καθώς στη ναυμαχία στα Σύβοτα που προηγήθηκε είχε τονιστεί από τον ιστορικό η ανεπάρκεια των δύο μερών, Κερκυραίων και Κορινθίων. Αργότερα όμως, προσθέτει, το κορινθιακό ναυτικό θα συμβάλει αποφασιστικά στην ήττα των Αθηναίων στις Συρακούσες.

[6] Στο σημείο αυτό χρησιμοποιούνται συχνά όροι σχετικοί με τη «μελέτη»: *μελετῶντες* (1.142.7), *μελετῆσαι* (1.142.7), *μελετῶντι* (1.142.8), *μελετᾶσθαι* (1.142.9). Δες και de Romilly 1963, 29.

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

ἀντὶ και παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Στο σημείο αυτό χρησιμοποιούνται σύντομες περίοδοι, οι οποίες συνδέονται αντιθετικά μεταξύ τους με πληθώρα αντιθέσεων. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *τῆς μὲν γῆς βλάπτοιεν ἄν τι μέρος ≠ οὐ μέντοι ἱκανόν γε ἔσται ἐπιτειχίζειν τε κωλύειν ἡμᾶς πλεύσαντας ἐν τῇ ἐκείνων καὶ ταῖς ναυσὶν ἀμύνεσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… μέντοι* σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*οὐχ ἧσσον* ≠ [*ἀλλὰ πλέον*], *ἧσσον* ≠ *πλέον*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους, συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Σημαντική είναι η παρουσία των πραγματολογικών τοπικών αντιθέσεων ανάμεσα στους όρους πεζικό ≠ ναυτικό (*τῆς γῆς ≠ ταῖς ναυσί, ταῖς ναυσί ≠ τοῦ κατὰ γῆν* (σε διαδοχικές περιόδους)*, τοῦ κατὰ γῆν ≠ ἐκ τοῦ ναυτικοῦ, ἐκ τοῦ ναυτικοῦ ≠ ἐκ τοῦ κατ' ἤπειρον, ἐκ τοῦ κατ' ἤπειρον ≠ ἐς τὰ ναυτικά*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1], και θάλασσα ≠ στεριά (*τῆς θαλάσσης ≠ γεωργοί* (σε διαδοχικές περιόδους)*, γεωργοὶ ≠ οὐ θαλάσσιοι*), η οποία σχετίζεται με την προηγούμενη και σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Το κείμενο προβάλλει συνεχώς αυτή την αντίθεση, αφού στόχος του ομιλητή είναι να δείξει την ανωτερότητα της Αθήνας που αποτελεί μία ναυτική δύναμη σε αντίθεση με τη Σπάρτη που στηρίζεται στο στρατό της. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*ἱκανόν ≠ κωλύειν, κωλύειν ≠ ἰσχύομεν*), η οποία παρουσιάζεται με το σχήμα Α-Β-Α΄, επίθεση ≠ άμυνα (*καταδρομαῖς ≠ ἀμύνεσθαι*), και αδράνεια ≠ δράση (*ἐασόμενοι ≠ ἐφορμεῖσθαι*). Σημειώνεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών (*εἰ ποιήσονται ≠ πλέον ἡμεῖς ἔχομεν, ἡμεῖς ≠ ἢ 'κεῖνοι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται στην πρώτη περίπτωση μέσω του συνδέσμου *ὅμως* και στη δεύτερη μέσω του μορίου *ἤ*, δίνοντας έμφαση και στις δύο περιπτώσεις στο μέρος που αφορά στους Αθηναίους. Η αντίθεση αυτή δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3]. Εντοπίζεται και το σχήμα της υποφοράς[4] μέσω της ρητορικής ερώτησης που θέτει ο ομιλητής: *πῶς ἄξιον ἄν τι δρᾷεν;* και της εννοούμενης απάντησής της: *ἀλλ' οὐκ ἄξιον ἂν δρᾷεν*.

Ο Περικλής συνεχίζει αναλύοντας την απειρία των Πελοποννησίων στο ναυτικό.

> ***πρὸς μὲν*** *γὰρ* ***ὀλίγας*** *ἐφορμούσας κἂν διακινδυνεύσειαν* ***πλήθει τὴν ἀμαθίαν θρασύνοντες, πολλαῖς δὲ εἰργόμενοι ἡσυχάσουσι,*** *καὶ ἐν τῷ μὴ μελετῶντι ἀξυνετώτεροι* ***ἔσονται*** *καὶ δι' αὐτὸ καὶ* ***ὀκνηρότεροι*** (1.142.8).

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78.

[2] Η ίδια αντίθεση λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στους προηγουμένους λόγους του Αρχίδαμου (1.80-85) και των Κορινθίων (1.120-124).

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο των Κορινθίων (1.120-124).

[4] Το σχήμα της υποφοράς είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.123.1.

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πολλαῖς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρὸς ὀλίγας, πρὸς ὀλίγας ≠ πλήθει, πρὸς ὀλίγας ≠ πολλαῖς*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην τελευταία περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια (*ἐπιστήμονας* (στο 1.142.6) ≠ *ἀμαθίαν*), της οποίας τα μέλη συνδέουν τις περιόδους του λόγου, τόλμη ≠ δειλία (*θρασύνοντες ≠ ὀκνηρότεροι*) και δράση ≠ αδράνεια (*εἰργόμενοι ≠ ἡσυχάσουσι*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1].

Ο Περικλής προσθέτει ότι το ναυτικό είναι θέμα τεχνικής και απαιτεί αποκλειστική μελέτη.

> *τὸ δὲ ναυτικὸν τέχνης ἐστίν, ὥσπερ καὶ ἄλλο τι, καὶ* ***οὐκ ἐνδέχεται,*** *ὅταν τύχῃ,* ***ἐκ παρέργου μελετᾶσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον μηδὲν ἐκείνῳ πάρεργον ἄλλο γίγνεσθαι*** (1.142.9).

Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἐνδέχεται ἐκ παρέργου μελετᾶσθαι ≠ ἀλλὰ μᾶλλον μηδὲν ἐκείνῳ πάρεργον ἄλλο γίγνεσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης, του μορίου *ἀλλὰ* και του επιρρήματος *μᾶλλον*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, εξαιτίας της οποίας τονίζεται το δεύτερο μέρος της αντίθεσης ως το πιο σημαντικό. Η ύπαρξη του μορίου *ἀλλὰ* αντί του μορίου *ἤ* δημιουργεί πιο ισχυρή αντίθεση. Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη του όρου *πάρεργον* και στα δύο μέρη της αντίθεσης.

Ο Περικλής στρέφεται στη συνέχεια στην περίπτωση που οι Πελοποννήσιοι προσπαθήσουν να δωροδοκήσουν τους ξένους ναύτες των Αθηναίων[2] και σημειώνει ότι οι Αθηναίοι δεν πρέπει να ανησυχούν, αφού πάλι θα υπερισχύουν.

> *Εἴ τε καὶ κινήσαντες τῶν Ὀλυμπίασιν ἢ Δελφοῖς χρημάτων μισθῷ* ***μείζονι*** *πειρῶντο ἡμῶν ὑπολαβεῖν τοὺς ξένους τῶν ναυτῶν,* ***μὴ ὄντων μὲν ἡμῶν ἀντιπάλων*** *ἐσβάντων αὐτῶν τε καὶ τῶν μετοίκων*[3] ***δεινὸν*** *ἂν ἦν·* ***νῦν δὲ τόδε*** *τε* ***ὑπάρχει,*** *καί, ὅπερ* ***κράτιστον, κυβερνήτας ἔχομεν πολίτας*** *καὶ τὴν ἄλλην* ***ὑπηρεσίαν πλείους καὶ ἀμείνους ἢ ἅπασα ἡ ἄλλη Ἑλλάς*** (1.143.1).

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων.

[2] Η de Romilly 1963, 142-143, υποστηρίζει ότι αυτή η υπόθεση του Περικλή δεν αποτελεί ένδειξη για μεταγενέστερη προσθήκη του χωρίου από τον ιστορικό, καθώς τέτοιες απόψεις θα πρέπει να είχαν εκφραστεί στις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου. Όμοια ο Cawkwell 1975, 66-67, πιστεύει ότι η υπόθεση αυτή (1.121.3, 1.143.1) παρόλο που πραγματοποιείται αργότερα θα μπορούσε να είχε διατυπωθεί το 432/1 π.Χ. Ο Hornblower 1991, 198-199, σημειώνει ότι θα πρέπει να υπήχαν ξένοι ναύτες που θα υπηρετούσαν στο αθηναϊκό ναυτικό το 431 π.Χ., ο αριθμός των οποίων αυξήθηκε το 413 π.Χ. Θεωρεί, ωστόσο, ότι δεν πρέπει να εκλαμβάνεται μία παρατήρηση σε μία δημηγορία ως ένδειξη για την ιστορική πραγματικότητα. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 209.

[3] Πρόκειται για μη Αθηναίους που διέμεναν στην Αττική και που μπορούσαν να κληθούν, για να πολεμήσουν στο πλευρό της Αθήνας. Δες και Rhodes 2014, 278. Πρβλ. 2.13.7, 2.31.2.

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μη πραγματικό ≠ πραγματικό[1] (*μὴ ὄντων ἡμῶν ἀντιπάλων ≠ νῦν τόδε ὑπάρχει*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ,* υπεροχή ≠ ισότητα (*μείζονι ≠ ἀντιπάλων*, *ἀντιπάλων ≠ πλείους*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, ποσότητα ≠ ποιότητα[2] (*πλείους ≠ ἀμείνους*), και κυβερνήτης ≠ ναύτης (*κυβερνήτας ≠ ὑπηρεσίαν*). Οι Αθηναίοι αντιπαραβάλλονται με τους υπόλοιπους Έλληνες μέσω πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων (*ἔχομεν πολίτας πλείους καὶ ἀμείνους ≠ ἅπασα ἡ ἄλλη Ἑλλάς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ*, τονίζοντας την ανωτερότητα των Αθηναίων. Σημειώνεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*δεινόν ≠ κράτιστον*).

Ο Περικλής αναφέρει ακολούθως τους λόγους για τους οποίους οι ξένοι που περιλαμβάνονται στο ναυτικό στόλο της Αθήνας δε θα στρέφονταν με το μέρος των Σπαρτιατών.

> *καὶ ἐπὶ τῷ κινδύνῳ οὐδεὶς* ***ἂν δέξαιτο*** *τῶν ξένων τήν τε αὐτοῦ φεύγειν*[3] *καὶ μετὰ τῆς* ***ἥσσονος*** *ἅμα ἐλπίδος* ***ὀλίγων*** *ἡμερῶν ἕνεκα*[4] ***μεγάλου*** *μισθοῦ* ***δόσεως*** *ἐκείνοις ξυναγωνίζεσθαι* (1.143.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πλείους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὀλίγων*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*ἥσσονος ≠ μεγάλου*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί πιο πάνω στο λόγο. Οι αντιθέσεις αυτές εξυπηρετούν την προσπάθεια του Περικλή να παρουσιάσει την Αθήνα ανώτερη σε όλους τους τομείς. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παίρνω ≠ δίνω (*ἂν δέξαιτο ≠ δόσεως*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Αθηναίος στρατηγός ολοκληρώνει την ανάλυση της κατάστασης των Πελοποννησίων, σημειώνοντας ότι οι Αθηναίοι, αντίθετα, είναι απαλλαγμένοι από τα μειονεκτήματα αυτά, ενώ διαθέτουν και επιπρόσθετα πλεονεκτήματα[5].

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.122.2.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Σθενελαΐδα στο 1.86.3.

[3] Ο Gomme 1972, 461, εξηγεί ότι οι ναύτες θα εξορίζονταν, επειδή οι πόλεις από τις οποίες προέρχονται ανήκουν στην αθηναϊκή ηγεμονία. Δες και Rhodes 2014, 278, ο οποίος παρατηρεί ότι, σύμφωνα με τον Περικλή, οι Αθηναίοι θα νικούσαν και θα τιμωρούσαν τους άνδρες που θα είχαν αποστατήσει.

[4] Σύμφωνα με τον Gomme 1972, 461, το διάστημα θα είναι σύντομο, είτε επειδή τα χρήματα των Πελοποννησίων δε θα αρκέσουν για πολύ, είτε επειδή οι Αθηναίοι θα νικήσουν εύκολα.

[5] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 114 και υποσ. 2, 115, η υπεροχή της Αθήνας έγκειται, κατά τον Περικλή, στην αδυναμία της Σπάρτης. Η ίδια παρατηρεί ότι η Αθήνα διαθέτει χρήματα και ναυτική ικανότητα· τα δύο στοιχεία που ο ιστορικός θεωρεί απαραίτητα για μία ισχυρή πόλη. Όπως σημειώνει και ο Gomme 1972, 461, ο Περικλής δεν εξηγεί τα πλεονεκτήματα των Αθηναίων με τόσες λεπτομέρειες, όσο τα μειονεκτήματα των εχθρών τους. Ο Connor 1984, 48, 51, επισημαίνει την αυτοπεποίθηση του Περικλή για την επιτυχία των Αθηναίων, η οποία έρχεται σε αντίθεση με το αποτέλεσμα του πολέμου.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Καὶ ***τὰ μὲν Πελοποννησίων*** *ἔμοιγε* ***τοιαῦτα*** *καὶ παραπλήσια* ***δοκεῖ*** *εἶναι,* ***τὰ δὲ ἡμέτερα*** *τούτων τε ὧνπερ ἐκείνοις ἐμεμψάμην* ***ἀπηλλάχθαι*** *καὶ* ***ἄλλα*** *οὐκ ἀπὸ τοῦ ἴσου μεγάλα* ***ἔχειν*** (1.143.3).

Χρησιμοποιείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πελοποννησίων / Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*τὰ Πελοποννησίων ≠ τὰ ἡμέτερα*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ,* συνεχίζοντας ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ίδιο ≠ διαφορετικό (*τοιαῦτα ≠ ἄλλα*), στέρηση ≠ απόκτηση (*ἀπηλλάχθαι ≠ ἔχειν*) και φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκεῖ ≠ ἔχειν*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω. Μέσω της τελευταίας αντίθεσης γίνεται φανερή η υποθετική φύση των παρατηρήσεων του Περικλή για τους Πελοποννησίους, αλλά και η βεβαιότητά του για την κατάσταση των Αθηναίων.

Ο Περικλής εισηγείται στους Αθηναίους να πλεύσουν εναντίον της Πελοποννήσου, σε περίπτωση που οι Πελοποννήσιοι εισβάλουν στην Αττική[1]· γεγονός που θα αποβεί τελικά πιο καταστροφικό για τους Πελοποννησίους.

ἤν τε ***ἐπὶ τὴν χώραν ἡμῶν πεζῇ ἴωσιν, ἡμεῖς ἐπὶ τὴν ἐκείνων πλευσούμεθα,*** *καὶ οὐκέτι ἐκ τοῦ ὁμοίου*[2] *ἔσται* ***Πελοποννήσου*** *τε* ***μέρος τι*** *τμηθῆναι καὶ* ***τὴν Ἀττικὴν ἅπασαν· οἱ μὲν*** *γὰρ οὐχ ἕξουσιν ἄλλην ἀντιλαβεῖν ἀμαχεί,* ***ἡμῖν δ’*** *ἔστι* ***γῆ*** *πολλὴ καὶ ἐν νήσοις καὶ* ***κατ’ ἤπειρον***[3]*· μέγα γὰρ τὸ* ***τῆς θαλάσσης*** *κράτος*[4] (1.143.4).

Εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών και Αθηναίων ([*ἐκεῖνοι*] ≠ *ἡμεῖς, οἱ μὲν ≠ ἡμῖν δέ*), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι πραγματολογικές τοπικές αντιθέσεις ανάμεσα στις περιοχές Αττική ≠ Πελοπόννησος (*ἐπὶ τὴν χώραν ἡμῶν ≠ ἐπὶ τὴν ἐκείνων, Πελοποννήσου ≠ τὴν Ἀττικήν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα (*πεζῇ ἴωσιν ≠ πλευσούμεθα, πλευσούμεθα ≠ γῆ, κατ’ ἤπειρον ≠ τῆς θαλάσσης*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί πιο πάνω στο λόγο. Πρόκειται επίσης για κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας που σχετίζεται με την αντιπαραβολή των κύριων πρωταγωνιστών του πολέμου, Σπαρτιατών και Αθηναίων αντίστοιχα. Εντοπίζεται και η

[1] Ο Finley 1942, 135-136, 145, παρατηρεί ότι ο Περικλής δεν τρομοκρατείται από την ξεπερασμένη πλέον στρατηγική της εισβολής, όπως είχε προβλέψει και ο Αρχίδαμος στο λόγο του (1.80-85).

[2] Ο Ros 1938, 109, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στις φράσεις *ἀπὸ τοῦ ἴσου* (1.143.3) και *ἐκ τοῦ ὁμοίου* (1.143.4).

[3] Η Foster 2010, 147, 149, παρατηρεί ότι ο Περικλής χειρίζεται τη γη των συμμάχων της Αθήνας ως μία ενωμένη οντότητα, υποτελή στην αθηναϊκή ηγεμονία, χωρίς να αναφέρεται στα προβλήματα που υπήρχαν εξαιτίας των αποστασιών των συμμαχικών πόλεων, τα οποία, ωστόσο, παρουσιάζει στην αφήγησή του ο ιστορικός.

[4] Δες και de Romilly 1963, 66, για τη σημασία της θαλασσοκρατορίας σε όλη τη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Βλ. και Hornblower 1991, 229, ο οποίος σημειώνει ότι αυτό αποτελεί ένα από τα κύρια μηνύματα της Αρχαιολογίας. Πρβλ. και 1.93.4, 1.99.3.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον (*μέρος τι ≠ ἅπασαν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Περικλής καλεί τους Αθηναίους να σκεφτούν σαν νησιώτες[1], εγκαταλείποντας τα κτήματα και τα σπίτια τους, και τους συμβουλεύει να μη στραφούν από οργή εναντίον των Πελοποννησίων, οι οποίοι θα καταστρέφουν τις περιουσίες των Αθηναίων[2].

σκέψασθε δέ· ***εἰ γὰρ ἦμεν νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν***[3]***;*** *καὶ* ***νῦν χρὴ*** *ὅτι ἐγγύτατα τούτου διανοηθέντας* ***τὴν μὲν γῆν καὶ οἰκίας ἀφεῖναι, τῆς δὲ θαλάσσης καὶ πόλεως φυλακὴν ἔχειν,*** *καὶ Πελοποννησίοις ὑπὲρ αὐτῶν* ***ὀργισθέντας πολλῷ πλέοσι*** *μὴ* ***διαμάχεσθαι*** *(****κρατήσαντές*** *τε γὰρ αὖθις οὐκ* ***ἐλάσσοσι μαχούμεθα*** *καὶ* ***ἣν σφαλῶμεν,*** *τὰ τῶν ξυμμάχων, ὅθεν ἰσχύομεν,* ***προσαπόλλυται·*** ***οὐ*** *γὰρ* ***ἡσυχάσουσι*** *μὴ ἱκανῶν ἡμῶν ὄντων ἐπ' αὐτοὺς* ***στρατεύειν),*** *τήν τε ὀλόφυρσιν* ***μὴ οἰκιῶν*** *καὶ* ***γῆς*** *ποιεῖσθαι*[4]***,*** ***ἀλλὰ τῶν σωμάτων· οὐ*** *γὰρ* ***τάδε τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' οἱ ἄνδρες ταῦτα***

---

[1] Ο Gomme 1972, 461, παρατηρεί ότι η μετατροπή της Αθήνας σε «νησί» αποτελούσε την κυρίαρχη πολιτική στην Αθήνα, εξαιτίας της δράσης του Θεμιστοκλή (βλ. 1.93) και της συνέχισής της από τον Περικλή με το κτίσιμο των Μακρών Τειχών. Δες και Connor 1984, 50, ο οποίος σημειώνει επίσης ότι η στρατηγική του Περικλή πηγάζει από τη δράση του Θεμιστοκλή, ο οποίος μεταμόρφωσε την Αθήνα σε περιτειχισμένη ναυτική δύναμη.

[2] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 340, ο Περικλής προτείνει ένα νέο τρόπο πολεμικής δράσης, άγνωστο στους Σπαρτιάτες, αλλά και στους Αθηναίους, οι οποίοι δεν ήταν συνηθισμένοι να βλέπουν τα κτήματά τους να καταστρέφονται χωρίς οι ίδιοι να αντιδρούν. Με την πάροδο του χρόνου, υποστηρίζει, ήταν βέβαιο είτε ότι οι Αθηναίοι θα υπέκυπταν, είτε ότι θα παρέκκλιναν από την καθαρά αμυντική στρατηγική του Περικλή, καθώς η ηρωική τους παράδοση έθετε στην κορυφή των ελληνικών αρετών την επίδειξη γενναιότητας στη μάχη. Δες και Kagan 1991, 114, 230, 244, και Kagan 1995, 63-65. Ο Cogan 1981, 39, αναφέρει ότι αυτή η παθητική στρατηγική που προτείνει ο Περικλής δύσκολα θα μπορέσει να εφαρμοστεί με την έκρηξη του πολέμου, όπως προβλέπει και ο ίδιος, και πράγματι εγκαταλείπεται μετά από το θάνατό του. Όπως σημειώνει ο Azoulay 2014, 28-29, 35-39, ο Περικλής ως στρατηγός προβάλλει ένα νέο στρατιωτικό ήθος που διαφοροποιείτο από το ηρωικό παραδοσιακό ιδεώδες και θεωρείτο παράξενο για τα μέλη της αθηναϊκής αριστοκρατίας, καθώς αρνείτο να εμπλακεί σε μάχη εκτός εάν αυτό ήταν απολύτως αναγκαίο, γεγονός που προκαλούσε τη δυσαρέσκεια των αντιπάλων του και δημιουργούσε αρνητικό κλίμα εναντίον του. Ο Spence 1990, 92-109, υποστηρίζει ότι η πρόταση του Περικλή δε σήμαινε ότι η Αττική θα αφηνόταν αβοήθητη στα χέρια των Πελοποννησίων, αλλά, όπως σημειώνει, ο Περικλής και οι διάδοχοί του πράγματι υπερασπίστηκαν την Αττική όσο τους ήταν δυνατόν. Σύμφωνα με τον ίδιο, η προστασία από τις επιδρομές και η μείωση των καταστροφών επιτυγχάνονταν μέσω των συνοριακών φρουρίων της Οινόης και του Πανάκτου και μέσω της άμυνας του ιππικού. Πρβλ. 2.18-19, 2.22-23, 2.55-56, 3.1. Η χρήση του ιππικού, προσθέτει, ήταν η καλύτερη επιλογή που είχε στη διάθεσή του ο Περικλής, παρόλο που αυτή θα είχε απρόβλεπτες συνέπειες για την πολιτική σταθερότητα της Αθήνας λόγω της δράσης των ολιγαρχικών. Ο Spence, πιστεύει ότι το αρχικό σχέδιο ήταν η αποφυγή της μάχης, αλλά ο Περικλής ήταν αναγκαίο να επεκτείνει αργότερα την πολιτική του και να αντιδράσει, ώστε να αναπτερώσει το ηθικό των Αθηναίων. Ο Balot 2001 (2), 142-148, σημειώνει ότι η πολιτική της αυτοθυσίας, της εγκατάλειψης δηλαδή των περιουσιών των Αθηναίων για το καλό της πόλης τους και η δράση τους ως νησιωτών, αποτελεί επανάληψη της στρατηγικής που είχαν ακολουθήσει οι Αθηναίοι κατά τους Περσικούς πολέμους, η οποία οδήγησε στην επιτυχία τους και στην ανάπτυξη της ηγεμονίας τους.

[3] Ο Connor 1984, 51, παρατηρεί ότι υπάρχει ειρωνεία στην ερώτηση, αφού η Αθήνα δεν είναι νησί και θα δυσκολευτεί να παρουσιαστεί ως τέτοιο. Όπως εξηγεί ο Rhodes 2014, 278, τα Μακρά Τείχη συνέδεαν την πόλη των Αθηνών με τον Πειραιά, παρέχοντας μία οχυρωμένη περιοχή με πρόσβαση στη θάλασσα. Πρβλ. 1.107.1, 1.108.3.

[4] Ο Gomme 1972, 462, παρατηρεί ότι ο Περικλής δεν κρύβει από τους Αθηναίους το γεγονός ότι τα σπίτια τους και όσα έκτισαν τα τελευταία πενήντα χρόνια θα καταστραφούν. Ο Spence 1990, 105-106, υποστηρίζει ότι, παρόλες τις διακηρύξεις του Περικλή, η απώλεια της αγροτικής παραγωγής και της περιουσίας των Αθηναίων αποτέλεσε σημαντικό οικονομικό πλήγμα για τον πληθυσμό της και γι' αυτό ο ίδιος αναγκάζεται τελικά να προστατεύσει την Αττική προχωρώντας σε εισβολή στα Μέγαρα και σε ναυτικές επιδρομές στην Πελοπόννησο.

κτῶνται. *καὶ εἰ ᾤμην* ***πείσειν*** *ὑμᾶς, αὐτοὺς ἂν ἐξελθόντας* ***ἐκέλευον*** *αὐτὰ* ***δηῶσαι***[1] *καὶ δεῖξαι Πελοποννησίοις ὅτι τούτων γε ἕνεκα* ***οὐχ ὑπακούσεσθε*** (1.143.5).

Η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους θάλασσα ≠ στεριά (*τῆς θαλάσσης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν γῆν, τὴν γῆν ≠ τῆς θαλάσσης*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων συνεχίζοντας ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Εντοπίζονται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους: πολύ ≠ λίγο (*πλέοσι ≠ ἐλάσσοσι*), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και νίκη ≠ ήττα (*κρατήσαντες ≠ σφαλῶμεν*). Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μη πραγματικό ≠ πραγματικό (*εἰ ἦμεν νησιῶται ≠ νῦν χρή*), ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*οἰκίας ≠ πόλεως*), αδράνεια ≠ δράση (*ἀφεῖναι ≠ διαμάχεσθαι, ἡσυχάσουσι ≠ στρατεύειν*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, απόκτηση ≠ στέρηση (*ἔχειν ≠ προσαπόλλυται, προσαπόλλυται ≠ κτῶνται*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διαταγή ≠ υποταγή (*ἐκέλευον ≠ ὑπακούσεσθε*), λογική ≠ συναίσθημα (*διανοηθέντας ≠ ὀργισθέντας*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και άψυχο ≠ έμψυχο (*οἰκιῶν καὶ γῆς ≠ τῶν σωμάτων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, με την οποία τονίζεται η ανωτερότητα του δευτέρου μέρους. Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ τάδε τοὺς ἄνδρας ≠ ἀλλ᾽ οἱ ἄνδρες ταῦτα κτῶνται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται με το σχήμα της αντιμεταβολής, αφού στο δεύτερό της μέρος παρατηρείται αντιστροφή των όρων του πρώτου της μέρους, με αποτέλεσμα την αντιστροφή του νοήματος. Εντοπίζεται και το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης του ομιλητή: *εἰ ἦμεν νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν;* και της εννοούμενης αρνητικής της απάντησης: *ἀλλ᾽ οὔκ ἐσμεν*.

Ο Περικλής εκφράζει την ελπίδα του, ότι θα υπερισχύσουν οι Αθηναίοι στον πόλεμο, θέτοντας ως προϋπόθεση να μην προσπαθήσουν να προσαρτήσουν νέα εδάφη κατά τη διάρκεια του πολέμου[2]. Ο ίδιος, όπως ισχυρίζεται, φοβάται περισσότερο τα σφάλματα των

[1] Η Foster 2010, 149, παρατηρεί ότι ο Περικλής αντιστρέφει τις παλαιές συμβάσεις, σχετικά με τα αγαθά που οφείλει μία πόλη να υπερασπιστεί, προτείνοντας την καταστροφή της πόλης των Αθηνών για χάρη της ηγεμονίας. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 242.

[2] Αυτή η άποψη του Περικλή επαναλαμβάνεται και στο 2.13.2, 2.65.7 και 2.65.13. Δες και Westlake 1945, 78, Gomme 1956 (1), 191, Brunt 1965, 259, Holladay 1978, 399, Starr 1978, 349, Rusten 1989, 210, Hornblower 1991, 336, 342, Foster 2010, 164-165, και Rhodes 2014, 279. Ο Gomme 1972, 462, παρατηρεί ότι, αν ο Περικλής ζούσε, θα διαφωνούσε με τη Σικελική εκστρατεία, καθώς και με την εκστρατεία του Δημοσθένη στην Αιτωλία. Όπως είχε σημειώσει ο ίδιος (Gomme 1956 (1), 191), ο Περικλής γνώριζε τις φιλοδοξίες των

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Αθηναίων παρά τα σχέδια των εχθρών τους. Καλεί τους Αθηναίους να απαντήσουν στους πρέσβεις των Λακεδαιμονίων ότι θα καταργήσουν το Μεγαρικό ψήφισμα, αν οι Λακεδαιμόνιοι σταματήσουν τις ξενηλασίες εναντίον των Αθηναίων και των συμμάχων τους[1] και ότι θα αφήσουν αυτόνομες τις πόλεις, αν αυτές ήταν αυτόνομες, όταν υπογράφηκε η συνθήκη ειρήνης[2], και με την προϋπόθεση ότι και οι Λακεδαιμόνιοι θα αφήσουν και τις

συμπολιτών του για επέκταση της ηγεμονίας τους, όπως αυτές διαφαίνονται στο 1.44, όπου αναφέρονται οι λόγοι της σύναψης συμμαχίας με την Κέρκυρα. Ο Hornblower 1991, 230, σημειώνει ότι αυτή ήταν η βασική θέση της στρατηγικής του Περικλή, αλλά, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, η Σικελική εκστρατεία δεν ήταν τελείως αντίθετη με την περίκλεια στρατηγική, καθώς εκείνο το χρονικό διάστημα η Αθήνα δε βρισκόταν σε ανοικτή ρήξη με τη Σπάρτη. Η Zahn 1934, 30, θεωρεί το χωρίο μεταγενέστερη προσθήκη, επισημαίνοντας ότι η άποψη αυτή ήταν αδύνατον να είχε διατυπωθεί πριν από τη Σικελική εκστρατεία. Ο Adcock 1951, 9, απορρίπτει τους ισχυρισμούς περί ύπαρξης αναχρονισμού στο χωρίο και θεωρεί ότι αυτή ήταν όντως η πολιτική του Περικλή. Ο Kagan 1969, 335, παρατηρεί την πρόβλεψη μελλοντικών γεγονότων στο λόγο αυτό, όπως ο επιτειχισμός της Πύλου το 425 π.Χ., η διάσπαση της πελοποννησιακής συμμαχίας το 421 π.Χ. και η Σικελική εκστρατεία του 415 π.Χ. Δεν πιστεύει, ωστόσο, ότι πρόκειται για μεταγενέστερες προσθήκες, αλλά για γεγονότα που θα μπορούσαν να είχαν προβλεφθεί, λόγω της προηγούμενης εμπειρίας του Περικλή. Η de Romilly 1963, 118, 144-145, παρατηρεί επίσης ότι ο ιστορικός ανησυχούσε για κάποιες από τις φιλοδοξίες των συμπολιτών του, οι οποίοι ήδη από εκείνη την εποχή προσδοκούσαν την κατάκτηση της Σικελίας και άλλων περιοχών· μία πρακτική που ερχόταν σε αντίθεση με τη λογική της πολιτικής του. Η ίδια προσθέτει ότι, αν ο Περικλής δεν είχε εκφράσει τέτοια άποψη, ο ιστορικός δε θα τον επαινούσε στο 2.65 εξαιτίας της. Ο de Wet 1963, 108-109, παρατηρεί ότι αυτή ήταν η στρατηγική του Περικλή: η μη επέκταση της ηγεμονίας κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά παρατηρεί ότι ο Περικλής ασκούσε γενικά ενεργή ιμπεριαλιστική πολιτική. Ο Balot 2001 (2), 173-176, σημειώνει ότι ο Περικλής υποστήριζε την ιμπεριαλιστική πολιτική, αλλά με το σωστό χειρισμό, η οποία θα δόξαζε την πόλη του. Σύμφωνα με τους Grundy 1911, 320, West 1924, 125, Finley 1942, 147, Jones 1953, 18, Chambers 1957, 85-86, Kagan (Kagan 1969, 334-335, Kagan 1974, 24, 72-73, Kagan 1991, 229, 232, 243-244, Kagan 1995, 63, 67), de Ste. Croix 1972, 190-195, 208-209, Cartledge 1979, 235-236, Macleod 1983, 144, Balot 2001 (2), 172, και Azoulay 2014, 37-38, ο Θουκυδίδης αποδίδει αμυντική στρατηγική στον Περικλή, η οποία περιελάμβανε και επιθετικά στοιχεία, όπως επιδρομές στην Πελοπόννησο και προστασία από τις επιδρομές των Πελοποννησίων με φρουρές. Ο Kagan σημειώνει ότι ο στόχος του Περικλη δεν ήταν να νικήσει τους Σπαρτιάτες σε μάχη, αλλά να τους πείσει, ότι ο πόλεμος ήταν μάταιος και ότι οι Αθηναίοι ήταν ανίκητοι. Και ο Cogan 1981, 36-37, παρατηρεί ότι η Αθήνα παρουσιάζεται να εισέρχεται στον πόλεμο με αμυντικό τρόπο, καθώς ο Περικλής δεν προτείνει κανένα πολεμικό στόχο, αλλά προβάλλει ως πρόθεσή του την αντοχή της Αθήναϊκής ηγεμονίας. Ο ίδιος αντιδιαστέλλει την ήπια πολιτική του Περικλή με τη δραστηριότητα του Αλκιβιάδη αργότερα. Ο Westlake 1945, 75-84, υποστηρίζει ότι ο Περικλής παρουσιάζεται να ακολουθεί αμυντική στρατηγική, αλλά οι ναυτικές επιδρομές που οργάνωνε ο Αθηναίος στρατηγός εναντίον της Πελοποννήσου ήταν επίσης αξιοσημείωτες. Δεν παρουσιάζονται, ωστόσο, με το σωστό τρόπο από τον ιστορικό είτε επειδή ο ίδιος διαφωνούσε και τις θεωρούσε αναποτελεσματικές είτε λόγω έλλειψης πληροφοριών. Δες και Spence 1990, 92. Πρβλ. 6.31.2-3. Η de Romilly 1963, 116 και υποσ. 1, παρατηρεί ότι ο όρος «αμυντικός πόλεμος» δεν είναι τελείως ορθός, καθώς αποκρύπτει τις δυνατότητες που η παθητική στάση στον πόλεμο της ξηράς άφηνε ανοικτές για τους Αθηναίους στην περίπτωση της θάλασσας. Ο Hornblower 1991, 226, 342-343, παρατηρεί επίσης ότι η στρατηγική που προτείνει ο Περικλής δεν είναι καθόλου παθητική ή αμυντική, καθώς περιελάμβανε εισβολές και φιλόδοξες επιχειρήσεις. Ο Holladay 1978, 400, 402, 427, σημειώνει ότι, όταν μία νέα κατάκτηση δεν εγκυμονούσε μεγάλους κινδύνους και δεν απαιτούσε χρήση οπλιτών για να την θέτουν υπό έλεγχο, θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή από τον Περικλή. Ο ίδιος επισημαίνει ότι αυτό που επιθυμούσε ο Περικλής ήταν να αποδείξει στη Σπάρτη ότι δε μπορούσε να επιβάλει τη θέλησή της στην Αθήνα χωρίς να αλλάξει τον παραδοσιακό τρόπο ζωής της. Ο Westlake 1958, 240, παρατηρεί ότι ο Περικλής προσπάθησε να καθιερώσει την αθηναϊκή επιρροή στη δύση με τη δημιουργία αποικιών στους Θουρίους, στους Λεοντίνους και στο Ρήγιον, παρόλο που δεν υποστήριζε τα ιμπεριαλιστικά σχέδια και τη στρατιωτική δράση προς τη δύση. Δες και de Romilly 1963, 201. Ο Wylie 1993, 28, παρατηρεί ότι τρία χρόνια μετά από το θάνατό του η αμυντική στρατηγική του Περικλή δεν είχε θετικά αποτελέσματα.

[1] Πρόκειται για παλαιά σπαρτιατική συνήθεια. Δες και Gomme 1972, 462. Ο de Ste. Croix 1972, 289, θεωρεί αξιοσημείωτη και λογική την πρόταση του Περικλή, επισημαίνοντας ότι οι Σπαρτιάτες δε θα μπορούσαν βέβαια να αποσύρουν την παραδοσιακή τους συνήθεια, αλλά αν είχαν πραγματική πρόθεση να αποφύγουν τον πόλεμο, θα μπορούσαν τουλάχιστον να κάνουν μία εξαίρεση στην περίπτωση της Αθήνας και των συμμάχων της. Αντίθετα, ο Badian 1993, 144, θεωρεί παραπλανητικό τον παραλληλισμό ανάμεσα στο Μεγαρικό ψήφισμα και στις ξενηλασίες των Σπαρτιατών.

[2] Ο Gomme 1972, 463, παρατηρεί ότι, σύμφωνα με τον Περικλή, η κατάσταση των συμμαχικών πόλεων της Αθήνας δεν είχε αλλάξει από το 445 π.Χ., όταν είχε υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης. Όπως επισημαίνει ο Badian

δικές τους πόλεις αυτόνομες[1]. Τους καλεί ακόμη να διαμηνύσουν στους Λακεδαιμονίους ότι είναι πρόθυμοι να υποβληθούν σε διαιτησία[2], σύμφωνα με τις πρόνοιες της συνθήκης, και ότι δεν προτίθενται να ξεκινήσουν τον πόλεμο, αλλά ότι θα αμυνθούν σε περίπτωση υποκίνησής του.

> ***Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω ἐς ἐλπίδα τοῦ περιέσεσθαι,*** *ἢν ἐθέλητε* ***ἀρχήν*** *τε μὴ ἐπικτᾶσθαι ἅμα* ***πολεμοῦντες*** *καὶ κινδύνους αὐθαιρέτους μὴ προστίθεσθαι·* ***μᾶλλον*** *γὰρ* ***πεφόβημαι τὰς οἰκείας ἡμῶν ἁμαρτίας ἢ τὰς τῶν ἐναντίων διανοίας. ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν*** *καὶ* ***ἐν ἄλλῳ λόγῳ ἅμα τοῖς ἔργοις δηλωθήσεται***[3]*·* ***νῦν δὲ*** *τούτοις ἀποκρινάμενοι* ***ἀποπέμψωμεν,*** *Μεγαρέας μὲν ὅτι ἐάσομεν ἀγορᾷ καὶ λιμέσι χρῆσθαι, ἢν καὶ Λακεδαιμόνιοι ξενηλασίας μὴ ποιῶσι μήτε ἡμῶν μήτε τῶν ἡμετέρων ξυμμάχων (οὔτε γὰρ ἐκεῖνο κωλύεται* ***ταῖς σπονδαῖς*** *οὔτε τόδε), τάς τε πόλεις ὅτι* <u>αὐτονόμους</u> *ἀφήσομεν, εἰ καὶ* <u>αὐτονόμους</u> *ἔχοντες ἐσπεισάμεθα, καὶ ὅταν κἀκεῖνοι ταῖς ἑαυτῶν ἀποδῶσι πόλεσι* ***μὴ σφίσι*** *{τοῖς Λακεδαιμονίοις} ἐπιτηδείως* <u>αὐτονομεῖσθαι</u>*,* ***ἀλλ' αὐτοῖς ἑκάστοις*** *ὡς βούλονται·* ***δίκας*** *δὲ ὅτι ἐθέλομεν* ***δοῦναι κατὰ τὰς ξυνθήκας, πολέμου δὲ οὐκ ἄρξομεν***[4]*,* ***ἀρχομένους δὲ ἀμυνούμεθα.*** *ταῦτα γὰρ* <u>δίκαια</u> *καὶ* <u>πρέποντα</u> *ἅμα τῇδε τῇ πόλει ἀποκρίνασθαι* (1.144.1-2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ (*ἐλάσσοσι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολλά*), η οποία συνεχίζει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ήττα ≠ νίκη (*δηῶσαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περιέσεσθαι*), και υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*ὑπακούσεσθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀρχήν*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι

(Badian 1990, 65, 71, Badian 1993, 140-141), ο Περικλής γνώριζε την πρόνοια της συνθήκης για τις αυτόνομες πόλεις, στην οποία αναφέρονται και οι Κερκυραίοι στο λόγο τους (1.35.2), αλλά αμφισβητούσε το γεγονός ότι η Αθήνα είχε οποιαδήποτε υποχρέωση απέναντί της, αφού δεν είχε αυτόνομους συμμάχους, αλλά μόνο φόρου υποτελείς. Ο ίδιος θεωρεί λανθασμένο το επιχείρημα του Περικλή, ότι καμία από τις συμμαχικές πόλεις της Αθήνας δεν ήταν αυτόνομη, όταν υπογράφηκε η συνθήκη ειρήνης. Η Foster 2010, 139 υποσ. 47, παρατηρεί ότι η διαιτησία επί τη βάσει του να κατέχει η κάθε πλευρά τις κτήσεις της δε θα ήταν χρήσιμη για τη Σπάρτη, για την οποία οι κτήσεις της Αθήνας ήταν το κύριο ζήτημα. Ο Περικλής, σημειώνει, αρνείται τις συνδιαλλαγές, προκαταβάλλοντας το αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων.

[1] Ο Gomme 1972, 463, σημειώνει το ειρωνικό σχόλιο του Περικλή, ο οποίος υπονοεί ότι οι πόλεις της πελοποννησιακής συμμαχίας ήταν «αυτόνομες», όπως οι πόλεις της αθηναϊκής ηγεμονίας.

[2] Ο Badian 1990, 67-68, αναφέρει ότι ο Περικλής επιμένει στην πρότασή του για διαιτησία, μέσω της οποίας δικαιολογούσε τη θέση της Αθήνας έναντι της αρνητικής στάσης των Σπαρτιατών. Πρβλ. την απόρριψη της πρότασης για διαιτησία στο λόγο του Σθενελαΐδα (1.86.3), και την υπεράσπισή της στο λόγο του Αρχίδαμου (1.85.2). Η πρόταση για διαιτησία είχε προταθεί και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.78.4. Ο Rawlings 1981, 26-27, σημειώνει ότι, έχοντας υπόψη το προηγούμενο σπαρτιατικό τελεσίγραφο, η συμβουλή του Περικλή ισοδυναμούσε με κήρυξη πολέμου, αφού με αυτή την απάντηση δεν υπήρχε πλέον περιθώριο περαιτέρω διαπραγματεύσεων.

[3] Σύμφωνα με τον Adcock 1951, 9, η υπόσχεση του Περικλή εκπληρώνεται στο 2.13, όπου ο Αθηναίος στρατηγός επανεξετάζει το ζήτημα των χρηματικών αποθεμάτων της Αθήνας. Δες και de Romilly 1963, 27, Gomme 1972, 462, Foster 2010, 141, Rhodes 2014, 279, και Hornblower 1991, 230, ο οποίος σημειώνει, ωστόσο, ότι στο 2.13 δεν εκτίθενται τα λάθη των Αθηναίων, αλλά μόνο οικονομικά ζητήματα.

[4] Όπως σημειώνει ο Rhodes 2014, 279, οι Σπαρτιάτες ήταν αυτοί που στην πραγματικότητα ξεκίνησαν τις εχθροπραξίες το 431 π.Χ. Πρβλ. 2.18-23.

σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ελπίδα ≠ φόβος (*ἐς ἐλπίδα ≠ πεφόβημαι*), πόλεμος ≠ ειρήνη[1] (*πολεμοῦντες ≠ ταῖς σπονδαῖς* (σε διαδοχικές περιόδους)*, κατὰ τὰς ξυνθήκας ≠ πολέμου*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διαιτησία ≠ πόλεμος (*δίκας δοῦναι ≠ πολέμου*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία, επίθεση ≠ άμυνα (*ἀρχομένους* [*πολέμου*] ≠ *ἀμυνούμεθα*), οικείος ≠ εχθρός (*τὰς οἰκείας ≠ τῶν ἐναντίων*), και λόγος ≠ έργον (*ἐν λόγῳ ≠ ἅμα τοῖς ἔργοις*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω ἐς ἐλπίδα τοῦ περιέσεσθαι ≠ ἀλλ᾽ ἐκεῖνα μὲν καὶ ἐν ἄλλῳ λόγῳ ἅμα τοῖς ἔργοις δηλωθήσεται*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται με το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας κλιμάκωση, και *μᾶλλον πεφόβημαι τὰς ἁμαρτίας ≠ ἢ τὰς διανοίας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του επιρρήματος *μᾶλλον* και του μορίου *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, ώστε να τονιστούν τα λάθη των Αθηναίων. Σημειώνεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*ἡμῶν ≠ τῶν ἐναντίων,* [*ἡμεῖς*] ≠ [*τοὺς Λακεδαιμονίους*]), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρώτη περίπτωση οι Σπαρτιάτες δεν κατονομάζονται, αλλά αναφέρονται γενικά ως «εχθροί», ενώ στη δεύτερη περίπτωση και οι δύο όροι της αντιπαραβολής υπονοούνται, λόγω της συντακτικής αντίθεσης: *οὐκ ἄρξομεν ≠ ἀρχομένους δέ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Και στα δύο μέλη της αντίθεσης εντοπίζεται το ίδιο ρήμα, σε ενεργητική και μέση φωνή αντίστοιχα, για να δηλωθεί η ευθύνη των Σπαρτιατών για τον πόλεμο[2]. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών και των συμμάχων τους[3] (*σφίσι ≠ αὐτοῖς ἑκάστοις*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Έτσι ο Περικλής παρουσιάζει με αρνητικό τρόπο τις σχέσεις των Σπαρτιατών με τους συμμάχους τους, ενώ αποφεύγει την αντιπαραβολή των Αθηναίων με τους δικούς τους συμμάχους (*ἡμῶν - τῶν ἡμετέρων ξυμμάχων*), παρουσιάζοντάς τους ως μία ενότητα και συνδέοντάς τους μέσω των μορίων *μήτε… μήτε*. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*ἐκεῖνα δηλωθήσεται ≠ νῦν ἀποπέμψωμεν*), της οποίας μέλη συνδέονται μεσω των μορίων *μέν… δέ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις συμβουλές του Περικλή και στο συμπέρασμά του σχετικά με την ορθότητά τους το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί.

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων.
[2] Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 199 και υποσ. 3 στη σελ. 208.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.83.3.

Προβάλλεται, αντίθετα, το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη του όρου «αυτόνομος» και τη χρήση συνώνυμων όρων: *δίκαιος* και *πρέπων*.

Ο Περικλής τονίζει στο ακροατήριό του την αναγκαιότητα του πολέμου[1] και υποστηρίζει ότι, αν οι Αθηναίοι τον δεχτούν εκούσια, οι εχθροί τους δε θα είναι τόσο επιθετικοί.

> *εἰδέναι δὲ χρὴ ὅτι* ***ἀνάγκη*** *πολεμεῖν (ἢν δὲ* ***ἑκούσιοι μᾶλλον δεχώμεθα, ἧσσον ἐγκεισομένους*** *τοὺς ἐναντίους ἕξομεν),* ***ἔκ*** *τε* ***τῶν μεγίστων κινδύνων*** *ὅτι καὶ* ***πόλει*** *καὶ* ***ἰδιώτῃ μέγισται τιμαὶ*** *περιγίγνονται* (1.144.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμυνούμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐγκεισομένους*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και δίνω ≠ παίρνω (*δοῦναι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δεχώμεθα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*ἀνάγκη ≠ ἑκούσιοι*), και κίνδυνος ≠ τιμή (*ἐκ τῶν κινδύνων ≠ τιμαί*). Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἧσσον*), συνεχίζοντας ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου, μικρό ≠ μεγάλο (*ἧσσον ≠ μεγίστων*), συνεχίζοντας επίσης ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου, και δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*πόλει ≠ ἰδιώτῃ*), ανακαλώντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας.

Στο τέλος του λόγου του ο Περικλής καλεί τους Αθηναίους να φανούν αντάξιοι των προγόνων τους, οι οποίοι αντιμετώπισαν τους Πέρσες και έφεραν την πόλη τους στη σημερινή της ακμή.

> ***οἱ*** *γοῦν* ***πατέρες*** *ἡμῶν ὑποστάντες Μήδους καὶ* ***οὐκ ἀπὸ τοσῶνδε ὁρμώμενοι, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἐκλιπόντες, γνώμῃ*** *τε* ***πλέονι ἢ τύχῃ*** *καὶ* ***τόλμῃ μείζονι ἢ δυνάμει*** *τόν τε βάρβαρον* ***ἀπεώσαντο*** *καὶ ἐς τάδε* ***προήγαγον*** *αὐτά. ὧν* ***οὐ*** *χρὴ* ***λείπεσθαι, ἀλλὰ*** *τούς τε ἐχθροὺς παντὶ τρόπῳ* ***ἀμύνεσθαι καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις πειρᾶσθαι*** *αὐτὰ* ***μὴ ἐλάσσω παραδοῦναι*** (1.144.4).

[1] Σύμφωνα με το Finley 1942, 147, το σχέδιο του πολέμου, όπως εκτίθεται από τον Περικλή, επιβεβαιώνει την απόψη ότι ο πόλεμος είχε επιβληθεί στην Αθήνα. Όπως σημειώνει και ο Badian (Badian 1990, 90-91, Badian 1993, 161), η εντύπωση που δίνεται μέσω της αφήγησης είναι ότι, παρόλη την ευθύνη του Περικλή για την κήρυξη του πολέμου με την άρνησή του να προβεί σε οποιανδήποτε υποχώρηση και την αδυναμία του να εξασφαλίσει την εμπιστοσύνη της Σπάρτης, η άποψή του για την αναγκαιότητα του πολέμου αποδεικνύεται τελικά σωστή. Ο πόλεμος, σημειώνει, ήταν όντως αναπόφευκτος, λόγω της μακροχρόνιας εχθρότητας της Σπάρτης και των επιβουλών της εναντίον της Αθήνας, οι οποίες κορυφώθηκαν με τις απατηλές πρεσβείες της. Οι υποχωρήσεις, συνεχίζει ο ίδιος, θα οδηγούσαν πράγματι σε περισσότερες απαιτήσεις, αφού ο αντικειμενικός στόχος της Σπάρτης δεν ήταν άλλος από την καταστροφή της Αθήνας. Ο Kagan 1969, 338, αναφέρει ότι μετά από τη σπαρτιατική απόφαση για πόλεμο ο Περικλής προέβλεπε την έναρξη του πολέμου. Η καθυστέρηση της κήρυξης του πολέμου προς όφελος μίας αβέβαιης ειρήνης, υποστηρίζει, θα ήταν επιζήμια και ίσως καταστροφική για την Αθήνα.

Παρατηρούνται οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐκ ἀπὸ τοσῶνδε ὁρμώμενοι ≠ ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἐκλιπόντες*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης, και *οὐ λείπεσθαι ≠ ἀλλὰ ἀμύνεσθαι καὶ πειρᾶσθαι μὴ ἐλάσσω παραδοῦναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία ορθή πληροφορία. Η τελευταία συντακτική αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον (*λείπεσθαι* - *ἀμύνεσθαι* - *πειρᾶσθαι*). Συντακτικές αντιθέσεις σχηματίζονται και με επίθετα σε συγκριτικό βαθμό και με το μόριο *ἤ*, μέσω των οποίων σχηματίζονται αντιθετικές εστίες επιλογής: *γνώμῃ πλέονι ≠ ἢ τύχῃ, τόλμῃ μείζονι ≠ ἢ δυνάμει*, στις οποίες δίνεται έμφαση στο πρώτο μέρος της κάθε αντίθεσης. Οι τελευταίες αντιθέσεις είναι συμμετρικές και συνδυάζονται και με ομοιοτέλευτον. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μεγάλο ≠ μικρό (*μείζονι ≠ ἐλάσσω*, *μὴ ἐλάσσω ≠* [*ἀλλὰ μείζω*]), ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στη δεύτερη περίπτωση η αντίθεση είναι υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ άμυνα (*ὁρμώμενοι ≠ ἀμύνεσθαι*), ολοκληρώνοντας επίσης ένα από τα αντιθετικά μοτίβα του λόγου, πληθώρα ≠ στέρηση (*προήγαγον ≠ λείπεσθαι*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δράση ≠ αδράνεια (*ἀμύνεσθαι ≠ παραδοῦναι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, μέσω της οποίας προκρίνεται η πλευρά της «δράσης» και η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και τόλμη ≠ αδιαφορία[1] (*ὑποστάντες ≠ ἐκλιπόντες, ἐκλιπόντες ≠ ἀπεώσαντο*), η οποία σχετίζεται με την προηγούμενη αντίθεση και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στους προγόνους και στους απογόνους (*οἱ πατέρες ≠ τοῖς ἐπιγιγνομένοις*), που είναι σχετική με τη χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ μέλλον.

Μετά από την εκφώνηση του λόγου του Περικλή οι Αθηναίοι *νομίσαντες ἄριστα σφίσι παραινεῖν αὐτὸν ἐψηφίσαντο ἃ ἐκέλευε* και απάντησαν στους πρέσβεις των Λακεδαιμονίων, σύμφωνα με τις συμβουλές του Περικλή, ότι δε θα ενεργήσουν υπό προσταγές και ότι είναι διατεθειμένοι να λύσουν τις διαφορές τους με διαιτησία, όπως ορίζει η συνθήκη ειρήνης[2]. Σύμφωνα με τον ιστορικό, αυτή ήταν η τελευταία πρεσβεία των

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.35.4.

[2] Η απόφαση των Αθηναίων να ακολουθήσουν την πολιτική του Περικλή τονίζεται και πιο κάτω. Βλ. 2.12.2: *ἦν γὰρ Περικλέους γνώμη πρότερον νενικηκυῖα κήρυκα καὶ πρεσβείαν μὴ προσδέχεσθαι Λακεδαιμονίων ἐκστρατευομένων.* Σύμφωνα με το Salmon 1984, 305, η απάντηση των Αθηναίων δείχνει την προσπάθειά τους να αποφύγουν τον πόλεμο, αλλά και να μην υποκύψουν στη σπαρτιατική πίεση, γεγονός που καθιστά την ευθύνη των Κορινθίων για τον πόλεμο ακόμα μεγαλύτερη. Η Hunter 1973, 76, παρατηρεί ότι οι Πελοποννήσιοι ευθύνονται για την έναρξη του πολέμου. Αντίθετα, η Foster 2010, 150, πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης καθιστά τον Περικλή προσωπικά υπεύθυνο για τις ενέργειες που προκάλεσαν φόβο στη Σπάρτη και την οδήγησαν στο να

Λακεδαιμονίων που έφτασε στην Αθήνα (1.145). Εξακολουθούσε βέβαια να υπάρχει επικοινωνία μεταξύ των δύο πλευρών, πάντα με καχυποψία, αφού, όπως σημειώνει ο Θουκυδίδης, η συνθήκη ειρήνης είχε πλέον διαλυθεί[1] και ο πόλεμος ήταν έτοιμος να ξεσπάσει: *σπονδῶν γὰρ ξύγχυσις τὰ γιγνόμενα ἦν καὶ πρόφασις τοῦ πολεμεῖν* (1.146).

Από την ανάλυση της πρώτης δημηγορίας του Περικλή στη θουκυδίδεια *Ιστορία* καταδεικνύεται ότι ο Αθηναίος στρατηγός χρησιμοποιεί κοινές αντιθέσεις με τους Κορινθίους, των οποίων ο λόγος στο 1.120-124 έχει παρατηρηθεί ότι παρουσιάζει πολλές αντιστοιχίες με αυτή τη δημηγορία του Περικλή. Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται και ανάμεσα στους δύο αυτούς λόγους και στο λόγο του Αρχίδαμου που προηγείται (1.80-85)[2]. Ο Περικλής χρησιμοποιεί επίσης κοινές αντιθέσεις με το λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78, οι οποίοι θα ακολουθούσαν τις δικές του οδηγίες απευθυνόμενοι στη σπαρτιατική συνέλευση. Γενικά ο Περικλής στην πρώτη του δημηγορία στην *Ιστορία* χρησιμοποιεί πληθώρα αντιθετικών όρων καθώς και πολλά εκτενή αντιθετικά μοτίβα.

αναλάβει τον πόλεμο. Δες και Badian 1993, 137, 158, 161, ο οποίος παρατηρεί ότι τελικά οι Αθηναίοι παραβιάζουν πρώτοι τη συνθήκη ειρήνης και ο Περικλής κατορθώνει να τους εμπλέξει στον πόλεμο που από καιρό επιθυμούσε. Ο Orwin 1994, 36, παρατηρεί ότι δεν είναι ξεκάθαρο στην αφήγηση, ποιά πλευρά παραβίασε πρώτη τη συνθήκη ειρήνης. Κατηγορίες για διάλυση των σπονδών παρατηρούνται συχνά στο πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας* (1.35.1, 1.40.2, 1.52.3, 1.53.2, 1.55.2, 1.66, 1.67, 1.87-88, 1.118.1, 1.146). Ο ίδιος σημειώνει ότι, παρόλο που είχαν προηγηθεί πολλές παραβιάσεις, η οριστική διάσπαση των σπονδών πραγματοποιείται αργότερα στο 2.7.1, μετά από την εισβολή των Θηβαίων στην Πλάταια. Δες και Rhodes 2014, 280.

[1] Πρβλ. την προηγούμενη υποσ.

[2] Η Zahn 1934, 40-54, παρατηρεί τη στενή σχέση ανάμεσα στους τρεις λόγους του Αρχίδαμου στο 1.80-85, των Κορινθίων στο 1.120-124 και του Περικλή στο 1.140-144. Δες και de Romilly 1963, 29-32, 114, Cawkwell 1975, 66, Starr 1978, 347, Connor 1984, 49-50 και υποσ. 58, Hornblower 1991, 226, 228, Pelling 1991, 125-126, Kallet-Marx 1993 (2), 89-91, 94-96, Rood 1998, 45 και υποσ. 72, 123 υποσ. 54, 210 υποσ. 19, και Rhodes 2014, 229, 237-238, 263-265, 276-279. Ο Connor θεωρεί ότι τα επιχειρήματα των Κορινθίων, τα οποία είχαν διατυπωθεί ενώπιον αντιπροσώπων πολλών πελοποννησιακών πόλεων είχαν γίνει γνωστά και είχαν τύχει συζήτησης στην Αθήνα, οπότε ο Περικλής κρίνει αναγκαίο να τα αντικρούσει. Η de Romilly παρατηρεί ότι, για να αποδείξει ο Περικλής την αδυναμία της Σπάρτης χρειαζόταν να αντικρούσει τα επιχειρήματα των Κορινθίων, οι οποίοι είχαν απαντήσει με τη σειρά τους στις αμφιβολίες του Αρχίδαμου. Η Hunter 1973, 127-128 και υποσ. 7, 133, εντοπίζει επίσης ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο του Αρχίδαμου και στον πρώτο λόγο του Περικλή, αφού, όπως σημειώνει, και οι δύο ομιλητές προβλέπουν την πιθανή πορεία των γεγονότων. Για τις αντιστοιχίες ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Περικλή και στον προηγούμενο λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124 δες την υποσ. 2 στη σελ. 236.

2.5 Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΔΑΜΟΥ (2.11)

Το 431 π.Χ., μετά από την εισβολή των Θηβαίων στην Πλάταια[1], ο Θουκυδίδης περιγράφει τις προετοιμασίες των πόλεων της πελοποννησιακής συμμαχίας, που γίνονταν με σκοπό την εισβολή τους στην Αττική[2] (2.7-8). Σε χρόνο που είχε καθοριστεί οι πόλεις που ολοκλήρωναν την κατάλληλη προετοιμασία συγκεντρώνονταν στον Ισθμό με τα δύο τρίτα του στρατού της η κάθε μία[3] (2.9). Όταν συγκεντρώθηκε όλος ο στρατός, ο βασιλιάς των Σπαρτιατών Αρχίδαμος, ως αρχηγός της εκστρατείας, λαμβάνει το λόγο. Η δημηγορία του απευθυνόταν στους στρατηγούς και στους σημαντικότερους αξιωματούχους των πόλεων (2.10). Είναι ο πρώτος λόγος στη θουκυδίδεια *Ιστορία* που ανήκει στην κατηγορία των στρατιωτικών παρακελεύσεων[4].

Ο Αρχίδαμος αρχίζει το λόγο του, υπενθυμίζοντας στους Πελοποννησίους και στους συμμάχους τους ότι οι πατέρες τους και οι μεγαλύτεροι σε ηλικία ανάμεσά τους διαθέτουν πολεμική εμπειρία[5], παρόλο που η παρούσα στρατιωτική τους προετοιμασία ξεπερνά κάθε προηγούμενη, αφού πρόκειται να αντιμετωπίσουν μία πολύ δυνατή πόλη, όντας και οι ίδιοι πολλοί και γενναίοι.

> *Ἄνδρες Πελοποννήσιοι καὶ ξύμμαχοι,* ***καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν πολλὰς στρατείας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἔξω ἐποιήσαντο, καὶ ἡμῶν αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι οὐκ ἄπειροι πολέμων εἰσίν· ὅμως δὲ τῆσδε οὔπω μείζονα παρασκευὴν***[6] ***ἔχοντες***

[1] Η εισβολή των Θηβαίων στην Πλάταια που αποτέλεσε και την επίσημη έναρξη των εχθροπραξιών του πολέμου περιγράφεται στο 2.2-6. Ακολούθως αναφέρονται οι πολεμικές προετοιμασίες στα δύο στρατόπεδα και οι σύμμαχοι της κάθε παράταξης (2.7-9). Κατά πόσο η εισβολή των Θηβαίων στην Πλάταια ή η εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική αποτέλεσε την επίσημη έναρξη του πολέμου δες Gomme 1956 (1), 70. Πρβλ. και το κεφάλαιο 2.12.

[2] Σύμφωνα με τον Jones 1953, 24 και υποσ. 129, η εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική παραβίαζε τους όρους της Τριαντάχρονης ειρήνης. Πρβλ. 7.18.2 για τη μετέπειτα μεταμέλεια των Σπαρτιατών.

[3] Ο Θουκυδίδης δε δίνει τον ακριβή αριθμό της συνολικής δύναμης του πελοποννησιακού στρατού. Δες και Gomme 1956 (1), 13. Όπως σημειώνει και η Foster 2010, 158-159, οι προετοιμασίες των δύο πλευρών αντανακλούν τις μεγάλες φιλοδοξίες τους, τα πάθη, την ενέργεια και την αποφασιστικότητά τους να κερδίσουν με οποιοδήποτε κόστος.

[4] Δες και Leimbach 1985, 16-27.

[5] Ο Francis 1991, 208, παρατηρεί ότι και οι δύο δημηγορίες του Αρχίδαμου αρχίζουν με αναφορά στο κύρος και στην εμπειρία των ηλικιωμένων. Πρβλ. 1.80.1. Ο Bloedow 1981, 141 υποσ. 32, σημειώνει ότι η αναφορά στους *πρεσβυτέρους* που είναι έμπειροι πολέμων δημιουργεί την εντύπωση, ότι οι νεότεροι είναι επομένως άπειροι πολέμων.

[6] Η έννοια της προετοιμασίας σε διαφόρους τύπους διατρέχει όλο το λόγο: *παρασκευήν* (2.11.1), *παρεσκευασμένους* (2.11.3), *ἀπαρασκεύους* (2.11.4), *παρεσκευάσθαι* (2.11.5), *παρεσκευασμένην* (2.11.6). Αξιοσημείωτη είναι και η επανάληψη του όρου στο περικείμενο του λόγου: *παρεσκευάζοντο* (2.7.1 (2 φορές), 2.18.1, 2.23.2), *παρασκευασθῇ* (2.7.2), *παρασκευῇ* (2.9.1, 2.23.3), *παρασκευή* (2.9.6), *παρασκευάζεσθαι* (2.10.1, 2.13.2), *παρασκευῆς* (2.17.5), *παρεσκευασμένους* (2.20.2). Και στον πρώτο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85 παρατηρείται η επανάληψη του όρου «προετοιμασία», αφού ο όρος αποτελούσε και το κεντρικό μήνυμα που ήθελε να περάσει ο ομιλητής στο ακροατήριό του. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 178.

ἐξήλθομεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πόλιν <u>δυνατωτάτην</u> νῦν ἐρχόμεθα *καὶ* ***αὐτοὶ <u>πλεῖστοι</u> καὶ <u>ἄριστοι</u>*** *στρατεύοντες*[1] (2.11.1).

Ο Αρχίδαμος αρχίζει το λόγο του με τη συντακτική αντίθεση: *καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν πολλὰς στρατείας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἔξω ἐποιήσαντο, καὶ ἡμῶν αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι οὐκ ἄπειροι πολέμων εἰσίν ≠ ὅμως δὲ τῆσδε οὔπω μείζονα παρασκευὴν ἔχοντες ἐξήλθομεν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το σύνδεσμο *ὅμως* και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας κλιμάκωση ανάμεσα στο παρελθόν (που οι Πελοποννήσιοι δεν είχαν κάνει μεγάλες πολεμικές προετοιμασίες) και στο παρόν (που έχουν προετοιμαστεί σε μεγαλύτερο βαθμό). Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στους όρους παρελθόν ≠ παρόν: *τῆσδε <u>οὔπω</u> μείζονα παρασκευὴν ἔχοντες ἐξήλθομεν ≠ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πόλιν δυνατωτάτην <u>νῦν</u> ἐρχόμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης, με την οποία τονίζεται και πάλι η μεγάλη πολεμική προετοιμασία των Πελοποννησίων στο παρόν. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση ενός επιθέτου σε συγκριτικό βαθμό (*μείζονα*) στο μέρος που αφορά στο παρελθόν και η χρήση τριών επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό (*δυνατωτάτην, πλεῖστοι, ἄριστοι*) στο μέρος που αφορά στο παρόν. Παρόμοια συσσώρευση τύπων σε υπερθετικό βαθμό είχε παρατηρηθεί και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.74.1, οι οποίοι στόχευαν στην ανάδειξη της μεγάλης αθηναϊκής δύναμης. Δημιουργείται ακόμη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εμπειρία ≠ απειρία (*πολλὰς στρατείας ≠ ἄπειροι πολέμων*), εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στην προηγούμενη και στην παρούσα γενιά[2] (*οἱ πατέρες ἡμῶν ≠ ἡμῶν αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι*). Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εμπειρία ≠ απειρία είχε παρατηρηθεί και στην αρχή του πρώτου λόγου του Αρχίδαμου (1.80.1-3), αλλά ως λεξική. Εντοπίζεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εσωτερικό ≠ εξωτερικό (*ἐν αὐτῇ τῇ Πελοποννήσῳ ≠ ἔξω*). Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ποσότητα ≠ ποιότητα[3] (*πλεῖστοι ≠ ἄριστοι*).

Είναι λοιπόν δίκαιο, συνεχίζει ο Αρχίδαμος, οι Πελοποννήσιοι να μη φανούν κατώτεροι από τους πατέρες τους και να μην απογοητεύσουν τους υπόλοιπους Έλληνες που τηρούν ευνοϊκή στάση[4] απέναντί τους εξαιτίας του μίσους τους για τους Αθηναίους.

---

[1] Την ίδια άποψη είχε διατυπώσει και ο ιστορικός στην αφήγησή του: *ἐλπίσας <u>μέγαν</u> τε ἔσεσθαι καὶ <u>ἀξιολογώτατον</u> τῶν προγεγενημένων, τεκμαιρόμενος ὅτι <u>ἀκμάζοντές</u> τε ἦσαν ἐς αὐτὸν ἀμφότεροι <u>παρασκευῇ</u> τῇ πάσῃ* (1.1.1), *ὥστε ἀπὸ τῶν Μηδικῶν ἐς τόνδε αἰεὶ τὸν πόλεμον τὰ μὲν σπενδόμενοι, τὰ δὲ πολεμοῦντες ἢ ἀλλήλοις ἢ τοῖς ἑαυτῶν ξυμμάχοις ἀφισταμένοις <u>εὖ παρεσκευάσαντο</u> τὰ πολέμια καὶ <u>ἐμπειρότεροι</u> ἐγένοντο μετὰ κινδύνων τὰς μελέτας ποιούμενοι* (1.18.3), *καὶ ἐγένετο αὐτοῖς ἐς τόνδε τὸν πόλεμον <u>ἡ</u> ἰδία <u>παρασκευὴ μείζων</u> ἢ ὡς τὰ κράτιστά ποτε μετὰ ἀκραιφνοῦς τῆς ξυμμαχίας ἤνθησαν* (1.19.1), *<u>παρεσκευασμένους</u> ἐς πόλεμον ὡς οὔπω πρότερον* (2.20.2). Δες και Gomme 1956 (1), 13, 73. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.122.3.

[3] Η αντίθεση αυτή απαντά και στο λόγο του Σθενελαΐδα στο 1.86.3 και στο λόγο του Περικλή στο 1.143.1.

[4] Η παρατήρηση αυτή του Αρχίδαμου σχετικά με την ευνοϊκή στάση των υπολοίπων ελληνικών πόλεων προς τους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους εντοπίζεται και στην αφήγηση: *ἡ δὲ εὔνοια παρὰ πολὺ ἐποίει τῶν*

δίκαιον οὖν ἡμᾶς ***μήτε τῶν πατέρων χείρους φαίνεσθαι μήτε ἡμῶν αὐτῶν τῆς δόξης*** *ἐνδεεστέρους. ἡ γὰρ Ἑλλὰς πᾶσα τῇδε* ***τῇ ὁρμῇ*** *ἐπῆρται καὶ προσέχει* ***τὴν γνώμην, εὔνοιαν ἔχουσα διὰ τὸ Ἀθηναίων ἔχθος πρᾶξαι*** *ἡμᾶς ἃ* ***ἐπινοοῦμεν*** (2.11.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό[1] (*ἄριστοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *χείρους*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και ως σημασιολογική (*χείρους* ≠ *τῆς δόξης*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική[2] (*τῇ ὁρμῇ* ≠ *τὴν γνώμην*), σκέψη ≠ πράξη (*τὴν γνώμην* ≠ *πρᾶξαι, πρᾶξαι* ≠ *ἐπινοοῦμεν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, εύνοια ≠ μίσος (*εὔνοιαν* ≠ *διὰ τὸ ἔχθος*), και φαινομενικό ≠ πραγματικό (*φαίνεσθαι* ≠ *ἔχουσα*). Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σκέψη ≠ πράξη είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.140-144. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στην προηγούμενη και στην τωρινή γενιά (*τῶν πατέρων* ≠ *ἡμῶν αὐτῶν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μήτε… μήτε* και η οποία είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη περίοδο. Εξαιτίας της αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες εύνοια ≠ μίσος σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών και Αθηναίων[3] ([*ἡμῖν*] ≠ *Ἀθηναίων*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος.

Ο Αρχίδαμος τονίζει ακολούθως τη σημασία της κατάλληλης προετοιμασίας για την αντιμετώπιση των πολεμικών κινδύνων[4].

οὔκουν χρή*, εἴ τῳ καὶ* ***δοκοῦμεν*** *πλήθει* ***ἐπιέναι*** *καὶ* ***ἀσφάλεια***[5] ***πολλὴ*** *εἶναι μὴ ἂν ἐλθεῖν τοὺς ἐναντίους ἡμῖν διὰ μάχης,* ***τούτων ἕνεκα ἀμελέστερόν τι παρεσκευασμένους χωρεῖν***[6]***, ἀλλὰ καὶ*** *πόλεως* ***ἑκάστης ἡγεμόνα*** *καὶ* ***στρατιώτην τὸ καθ' αὑτὸν αἰεὶ προσδέχεσθαι ἐς κίνδυνόν τινα ἥξειν*** (2.11.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ἔχουσα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκοῦμεν*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην

ἀνθρώπων μᾶλλον ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄλλως τε καὶ προειπόντων ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦσιν (2.8.4), *οὕτως <ἐν> ὀργῇ εἶχον οἱ πλείους τοὺς Ἀθηναίους, οἱ μὲν τῆς ἀρχῆς ἀπολυθῆναι βουλόμενοι, οἱ δὲ μὴ ἀρχθῶσι φοβούμενοι* (2.8.5). Δες και Gomme 1956 (1), 13 και Hornblower 1991, 250. Ο Gomme 1956 (1), 9-10, αναφέρει, ωστόσο, ότι αυτή η δήλωση δεν επιβεβαιώνεται στην αφήγηση των γεγονότων. Πρόκειται, υποθέτει, για μία πρώιμη σκέψη που τελικά ανατρέπεται από τα γεγονότα.

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.84.3.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85.

[4] Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 122, η έμφαση του Αρχίδαμου στην περίπτωση της καταστροφής παρά της επιτυχίας αποτελεί χαρακτηριστικό της σπαρτιατικής σκέψης.

[5] Ο όρος «ασφάλεια» επαναλαμβάνεται σε σημαντικά σημεία του λόγου. Πρβλ. *ἀσφάλεια* (2.11.3), *ἀσφαλέστατοι* (2.11.5), *ἀσφαλέστατον* (2.11.9). Δες και Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013, 405, 407, οι οποίοι επισημαίνουν ότι ο όρος αποτελεί κεντρική έννοια του λόγου.

[6] Ο δισταγμός του Αρχίδαμου, σύμφωνα με τη Foster 2010, 160-161, οφείλεται στην ξαφνική επίθεση των Θηβαίων εναντίον της Πλάταιας, η οποία ανάγκασε τον ίδιο να ηγηθεί μίας εκστρατείας χωρίς την κατάλληλη προετοιμασία. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 250.

προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και όλον ≠ μέρος[1] (*πᾶσα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἑκάστης*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὔκουν χρὴ τούτων ἕνεκα ἀμελέστερόν τι παρεσκευασμένους χωρεῖν ≠ ἀλλὰ καὶ τὸ καθ' αὑτὸν αἰεὶ προσδέχεσθαι ἐς κίνδυνόν τινα ἥξειν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Χρησιμοποιούνται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*ἀσφάλεια ≠ ἐς κίνδυνον*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αρχηγός ≠ στρατιώτης (*ἡγεμόνα ≠ στρατιώτην*).

Ο Αρχίδαμος εξηγεί ότι οι πόλεμοι είναι απρόβλεπτοι και ότι πολλές φορές μικρότερα στρατεύματα εξαιτίας του φόβου τους αντιμετωπίζουν[2] καλύτερα τα μεγαλύτερα που λόγω της περιφρόνησης του αντιπάλου τους παραμένουν απροετοίμαστα.

> ***ἄδηλα*** *γὰρ τὰ τῶν πολέμων, καὶ* ***ἐξ ὀλίγου τὰ πολλὰ*** *καὶ* ***δι' ὀργῆς***[3] *αἱ ἐπιχειρήσεις γίγνονται·* ***πολλάκις*** *τε* ***τὸ ἔλασσον*** *πλῆθος* ***δεδιὸς*** *ἄμεινον* ***ἠμύνατο τοὺς πλέονας*** *διὰ τὸ καταφρονοῦντας* ***ἀπαρασκεύους*** *γενέσθαι* (2.11.4).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία[4] (*παρεσκευασμένους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπαρασκεύους*) και επίθεση ≠ άμυνα (*ἐπιέναι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἠμύνατο*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πολλή* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐξ ὀλίγου, ἐξ ὀλίγου ≠ τὰ πολλά, πολλάκις ≠ τὸ ἔλασσον, τὸ ἔλασσον ≠ τοὺς πλέονας*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5], το οποίο διατρέχει όλη την περίοδο[6]. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση συνδυάζεται και με κλιμάκωση, αφού αρχικά οι όροι που αντιδιαστέλλονται βρίσκονται σε θετικό βαθμό, ενώ αργότερα προστίθενται τύποι σε συγκριτικό βαθμό. Στόχος του Αρχίδαμου με την επανάληψη αυτής της αντίθεσης ήταν να μην αισθανθούν οι στρατιώτες του περιφρόνηση προς τους Αθηναίους, εξαιτίας της

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80.3.

[2] Ο Francis 1991, 208-209, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Αρχίδαμος είναι ο εισβολέας, απευθύνεται στο ακροατήριό του με όρους σχετικούς με την άμυνα, την προετοιμασία, την ασφάλεια και την εθνική ενότητα.

[3] Το συναίσθημα της οργής εμφανίζεται συχνά τόσο στην ίδια τη δημηγορία όσο και στο περικείμενό της: *<ἐν> ὀργῇ* (2.8.5), *δι' ὀργῆς* (2.11.4), *ὀργή* (2.11.7) *ἐν ὀργῇ* (2.18.5, 2.21.3), *ὤργητο* (2.21.3), *ὀργῇ* (2.22.1). Δες και Connor 1984, 252 παράρτημα 2, ο οποίος παρατηρεί ότι το θέμα της «οργής» είναι κεντρικό σε όλο το δεύτερο βιβλίο.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85 και αποτελούσε το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του πρώτου λόγου του Περικλή (1.140-144).

[6] Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ εντοπίζεται και στην αφήγηση στο 2.17.1: *ὀλίγοις μέν ≠ οἱ δέ πολλοί*. Ο Rusten 1989, 104, παρατηρεί την επανάληψη όρων σχετικών με το επίθετο *πολὺς* στο 2.8: *πάντες* (2.8.1), *πολλὴ μέν… πολλὴ δ'* (2.8.1), *πολλὰ μέν… πολλὰ δέ* (2.8.2), *πάντα* (2.8.3), *πολύ* (2.8.4), *πλείους* (2.8.5). Αξίζει να σημειωθεί ότι στο ίδιο σημείο επαναλαμβάνεται και ο όρος *ὀλίγον* (2.8.1, 2.8.3). Έτσι, η αφήγηση πριν από τη δημηγορία προετοιμάζει τους αναγνώστες για το αντιθετικό μοτίβο που θα παρατηρηθεί στον ίδιο το λόγο.

σιγουριάς που τους προσέφερε το πλήθος των δυνάμεών τους. Και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*τὴν γνώμην* (στο 2.11.2) ≠ *δι' ὀργῆς*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, σχηματίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

Πρέπει πάντα, συνεχίζει ο Αρχίδαμος, όσοι εκστρατεύουν σε εχθρική γη να έχουν θαρραλέο φρόνημα και να λαμβάνουν τις κατάλληλες προφυλάξεις[1], ώστε να είναι ασφαλείς.

> *χρὴ δὲ αἰεὶ ἐν τῇ πολεμίᾳ* ***τῇ μὲν γνώμῃ θαρσαλέους στρατεύειν, τῷ δ' ἔργῳ δεδιότας***[2] ***παρεσκευάσθαι****· οὕτω γὰρ* ***πρός*** *τε* ***τὸ ἐπιέναι*** *τοῖς ἐναντίοις* ***εὐψυχότατοι*** *ἂν εἶεν πρός τε τὸ ἐπιχειρεῖσθαι* ***ἀσφαλέστατοι*** (2.11.5).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*ἐς κίνδυνον* (στο 2.11.3) ≠ *ἀσφαλέστατοι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή A-B-A΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, μη προετοιμασία ≠ προετοιμασία (*ἀπαρασκεύους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παρεσκευάσθαι*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή A-B-A΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική (*δι' ὀργῆς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῇ γνώμῃ*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και άμυνα ≠ επίθεση (*ἠμύνατο* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *στρατεύειν*), η οποία επίσης σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δειλία ≠ τόλμη (*δεδιός* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *θαρσαλέους, θαρσαλέους ≠ δεδιότας, δεδιότας ≠ εὐψυχότατοι*[3]) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και δημιουργεί αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει όλη την περίοδο. Έτσι τονίζεται η σημασία της τόλμης στον πόλεμο. Η ίδια αντίθεση είχε παρατηρηθεί και στον πρώτο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.81.6. Ο Αρχίδαμος φαίνεται ότι έχει την τάση να χρησιμοποιεί αντιθετικά μοτίβα σε κάθε περίοδο του λόγου του, ανάλογα με το μήνυμα που σκοπό έχει να περάσει στο ακροατήριό του· όχι, ωστόσο, τόσο εκτενή όσο τα αντιθετικά μοτίβα που είχαν παρατηρηθεί στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.140-144. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σκέψη ≠ πράξη (*τῇ γνώμῃ ≠ τῷ ἔργῳ*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 2.11.2,

[1] Σύμφωνα με τον Pelling 1991, 126, ο Αρχίδαμος επικαλείται τις παραδοσιακές σπαρτιατικές αρετές: την επιφύλαξη και την πειθαρχία.
[2] Όπως σημειώνει και η Foster 2010, 160, ο λόγος του Αρχίδαμου προειδοποιεί τους Πελοποννησίους για την περίπτωση αποτυχίας αντί να σκιαγραφεί ένα θετικό πλάνο. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 252.
[3] Ο Ros 1938, 103, παρατηρεί την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *θαρσαλέους* και *εὐψυχότατοι.*

και εκστρατεία ≠ προετοιμασία (*στρατεύειν ≠ παρεσκευάσθαι*)[1]. Στην πρόταση, στην οποία εντοπίζονται αυτές οι αντιθέσεις, χρησιμοποιούνται συμμετρικά κώλα, τα οποία συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* και στο καθένα από αυτά εντοπίζονται τρεις αντιθέσεις αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί η συμμετρία που χαρακτηρίζει την περίοδο και πιο κάτω με τη χρήση των εμπρόθετων προσδιορισμών: *πρὸς τὸ ἐπιέναι - πρὸς τὸ ἐπιχειρεῖσθαι* και των επιθέτων: *εὐψυχότατοι - ἀσφαλέστατοι*, τα οποία χαρακτηρίζονται από ομοιοτέλευτον.

Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς υπενθυμίζει στους στρατηγούς του ότι πρόκειται να επιτεθούν σε μία πόλη που είναι προετοιμασμένη άριστα σε όλους τους τομείς. Ο ίδιος ευελπιστεί ότι οι Αθηναίοι θα βγουν από τα τείχη και θα πολεμήσουν μαζί τους, βλέποντας τις περιουσίες τους να καταστρέφονται[2].

> *ἡμεῖς δὲ* ***οὐδ' ἐπὶ ἀδύνατον ἀμύνεσθαι*** *οὕτω πόλιν* ***ἐρχόμεθα, ἀλλὰ τοῖς πᾶσιν ἄριστα παρεσκευασμένην,*** *ὥστε χρὴ καὶ πάνυ ἐλπίζειν διὰ μάχης ἰέναι αὐτούς,* ***εἰ μὴ καὶ νῦν***

[1] Ο Rusten 1989, 112, υποστηρίζει ότι η αντίθεση δεν αφορά στους όρους *γνώμῃ ≠ ἔργῳ*, αλλά μόνο στους όρους *στρατεύειν ≠ παρεσκευάσθαι*. Η αντίθεση αυτή αποτελεί και το κεντρικό μήνυμα του προηγούμενου λόγου του Αρχίδαμου στο 1.80-85.

[2] Αυτή η πρόβλεψη του Αρχίδαμου δεν επαληθεύεται τελικά, αφού οι Αθηναίοι ακολουθώντας τις συμβουλές του Περικλή παρέμειναν κλεισμένοι στα τείχη της πόλης τους, παρόλο που λόγω του χαρακτήρα τους επιθυμούσαν να αντιμετωπίσουν τον πελοποννησιακό στρατό. Παράβαλε και την αφήγηση, όπου ο Αρχίδαμος συνεχίζει να ελπίζει ότι οι Αθηναίοι θα αναμετρηθούν μαζί του: *ὁ δὲ προσδεχόμενος, ὡς λέγεται, τοὺς Ἀθηναίους τῆς γῆς ἔτι ἀκεραίου οὔσης ἐνδώσειν τι καὶ κατοκνήσειν περιιδεῖν αὐτὴν τμηθεῖσαν, ἀνεῖχεν* (2.18.5), *τοὺς γὰρ Ἀθηναίους ἤλπιζεν, ἀκμάζοντάς τε νεότητι πολλῇ καὶ παρεσκευασμένους ἐς πόλεμον ὡς οὔπω πρότερον, ἴσως ἂν ἐπεξελθεῖν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἂν περιιδεῖν τμηθῆναι* (2.20.2). Ο Αρχίδαμος πίστευε ότι οι Αχαρνείς θα αποδεικνύονταν ιδιαίτερα επιθετικοί: *οὐ περιόψεσθαι ἐδόκουν τὰ σφέτερα διαφθαρέντα, ἀλλ' ὁρμήσειν καὶ τοὺς πάντας ἐς μάχην. εἴ τε καὶ μὴ ἐπεξέλθοιεν ἐκείνῃ τῇ ἐσβολῇ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀδεέστερον ἤδη ἐς τὸ ὕστερον τό τε πεδίον τεμεῖν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν πόλιν χωρήσεσθαι* (2.20.4). Αργότερα αντιλαμβάνεται τη διάψευση των ελπίδων του: *ἐπειδὴ οὐκ ἐπεξῆσαν αὐτοῖς οἱ Ἀθηναῖοι ἐς μάχην* (2.23.1). Οι Αθηναίοι, αντίθετα με τις προσδοκίες του Αρχίδαμου, ακολουθούν τις συμβουλές του Περικλή, ο οποίος τους είχε υποδείξει να παραμείνουν εντός των τειχών της πόλης τους και να μη βγουν να αντιμετωπίσουν τους Πελοποννησίους. Πρβλ. 2.13.2: *ἕς τε μάχην μὴ ἐπεξιέναι* που ανακαλεί το λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.6. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 131, όλες οι προβλέψεις του Αρχίδαμου αποδεικνύονται λανθασμένες και έτσι ο Σπαρτιάτης βασιλιάς παρουσιάζεται ανίκανος να κατανοήσει πλήρως την ψυχολογία των άλλων Ελλήνων· μία αποτυχία κοινή σε όλους τους Σπαρτιάτες ηγέτες, με φωτεινή εξαίρεση το Βρασίδα. Η Hunter 1973, 15 παρατηρεί ότι η ελπίδα του Αρχίδαμου, όπως αυτή παρουσιάζεται στο 2.18.5, ότι οι Αθηναίοι θα υποχωρούσαν ενώπιον της επικείμενης απειλής έρχεται σε αντίθεση με το λόγο του, όπου προβλέπει ότι οι Αθηναίοι θα έβγαιναν να πολεμήσουν, μόνο εάν έβλεπαν τη γη τους να καταστρέφεται. Η ίδια (Hunter 1973, 13, 20-21, Hunter 1986, 414-415) παρατηρεί, ωστόσο, ότι η πορεία των γεγονότων ανταποκρίνεται στις προβλέψεις του Αρχίδαμου, ο οποίος, ενώ προέβλεψε σωστά τη συναισθηματική αντίδραση των Αθηναίων (2.21.2-3), δεν υπολόγισε τη λογική σκέψη του ηγέτη τους Περικλή, ο οποίος προβαίνει σε όμοιες σκέψεις με τον Αρχίδαμο σχετικά με τον αθηναϊκό χαρακτήρα. Έτσι, συμπεραίνει, η αποτελεσματικότητα του Περικλή ως ηγέτη ανέτρεψε ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα. Η Hunter 1973, 16, 18, 19-20, θεωρεί ότι ο ιστορικός μετατρέπει τα αποτελέσματα των γεγονότων σε στόχους του Αρχίδαμου και έτσι ο αναγνώστης γνωρίζει τί θα συμβεί και για ποιό λόγο θα συμβεί, πριν ακόμη αυτό λάβει χώρα. Ο Kitto 1966, 287, παρατηρεί επίσης ότι οι προσδοκίες του Αρχίδαμου πραγματοποιούνται, αλλά ανατρέπονται λόγω της κυριαρχίας του Περικλή. Ο Pelling 1991, 128-129, παρατηρεί ότι με ειρωνικό τρόπο ο Αρχίδαμος αναγκάζεται να ακολουθήσει μία πολιτική, την οποία δεν έκρινε ως την καλύτερη, αφού αυτή βασιζόταν στην παράλογη στάση της άλλης πλευράς. Ο ίδιος παρατηρεί ότι αυτή τη φορά οι προβλέψεις του Αρχίδαμου δεν αποδεικνύονται ορθές. Σύμφωνα με τον Kagan 1995, 64, οι Πελοποννήσιοι δεν περίμεναν ότι οι Αθηναίοι θα ακολουθούσαν την ανορθόδοξη στρατηγική που είχε προταθεί από τον Περικλή. Αντίθετα, όπως επισημαίνει, πίστευαν ότι οι Αθηναίοι θα ακολουθούσαν τον παραδοσιακό τρόπο μάχης και ότι οι ίδιοι οι Πελοποννήσιοι θα τους νικούσαν γρήγορα και εύκολα. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 242.

ὥρμηνται ἐν ᾧ οὔπω πάρεσμεν, ἀλλ' ὅταν ἐν τῇ γῇ <u>ὁρῶσιν</u> ἡμᾶς δῃοῦντάς τε καὶ τὰ ἐκείνων φθείροντας (2.11.6).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα (*πρὸς τὸ ἐπιέναι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμύνεσθαι, ἀμύνεσθαι* ≠ *ἐρχόμεθα*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και κρυφό ≠ φανερό (*ἄδηλα* (στο 2.11.4) ≠ *ὁρῶσιν*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἐπὶ ἀδύνατον* ≠ *τοῖς πᾶσιν ἄριστα παρεσκευασμένην*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον: *εἰ μὴ καὶ <u>νῦν</u> ὥρμηνται ἐν ᾧ οὔπω πάρεσμεν* ≠ *ἀλλ' <u>ὅταν</u> ἐν τῇ γῇ ὁρῶσιν ἡμᾶς δῃοῦντάς τε καὶ τὰ ἐκείνων φθείροντας* [*<u>ὁρμήσουσιν</u>*], της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι μέσω του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, με την οποία τονίζεται η βεβαιότητα του Αρχίδαμου για τη μετέπειτα δράση των Αθηναίων.

Ο Αρχίδαμος υποστηρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι οργίζονται, όταν παθαίνουν κάτι ασυνήθιστο, και αναλαμβάνουν δράση[1].

πᾶσι γὰρ <u>ἐν τοῖς ὄμμασι</u> καὶ ἐν τῷ παραυτίκα <u>ὁρᾶν</u> ***πάσχοντάς*** *τι ἄηθες* ***ὀργὴ*** *προσπίπτει*[2]*· καὶ οἱ* ***λογισμῷ ἐλάχιστα*** *χρώμενοι* **θυμῷ *πλεῖστα*** *ἐς ἔργον καθίστανται* (2.11.7).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*τῇ γνώμῃ* (στο 2.11.5) ≠ *ὀργή, ὀργή* ≠ *λογισμῷ, λογισμῷ* ≠ *θυμῷ*[3]), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ενεργώ ≠ πάσχω (*φθείροντας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πάσχοντας*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐλάχιστα* ≠ *πλεῖστα*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με κλιμάκωση, αφού, όπως

[1] Σύμφωνα με το Francis 1991, 208, ο Αρχίδαμος οδηγεί το ακροατήριό του από τη λογική στην πράξη, προσπαθώντας να διεγείρει την οργή των στρατιωτών του. Για το συναίσθημα της οργής πρβλ. και την υποσ. 3 στη σελ. 253.

[2] Όντως οι Αθηναίοι, βλέποντας να ρημάζεται η περιουσία τους, ήθελαν να πολεμήσουν και κατηγορούσαν τον Περικλή: *τῆς γῆς τεμνομένης <u>ἐν τῷ ἐμφανεῖ</u>, ὃ οὔπω <u>ἑοράκεσαν</u> οἵ γε νεώτεροι, οὐδ' οἱ πρεσβύτεροι πλὴν τὰ Μηδικά, δεινὸν ἐφαίνετο καὶ ἐδόκει τοῖς τε ἄλλοις καὶ μάλιστα τῇ νεότητι ἐπεξιέναι καὶ μὴ περιορᾶν. κατὰ ξυστάσεις τε γιγνόμενοι <u>ἐν</u> πολλῇ <u>ἔριδι</u> ἦσαν, οἱ μὲν κελεύοντες ἐπεξιέναι, οἱ δέ τινες οὐκ ἐῶντες* (2.21.2-3), *παντί τε τρόπῳ <u>ἀνηρέθιστο</u> ἡ πόλις, καὶ τὸν Περικλέα <u>ἐν ὀργῇ</u> εἶχον, καὶ ὧν παρῄνεσε πρότερον ἐμέμνηντο οὐδέν, ἀλλ' ἐκάκιζον ὅτι στρατηγὸς ὢν οὐκ ἐπεξάγοι, αἴτιόν τε σφίσιν ἐνόμιζον πάντων ὧν ἔπασχον* (2.21.3), *τοῦ μὴ <u>ὀργῇ</u> τι μᾶλλον ἢ γνώμῃ ξυνελθόντας ἐξαμαρτεῖν* (2.22.1). Δες και Gomme 1956 (1), 14, και Rusten 1989, 112-113. Η Hunter 1973, 12-13, παρατηρεί ότι οι προβλέψεις του Αρχίδαμου επιβεβαιώνονται στην αφήγηση που ακολουθεί με τη χρήση παρόμοιου λεξιλογίου. Όμοια η de Romilly 1994, 84-85, 103, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος προβλέπει τα συναισθήματα που θα βιώσουν οι Αθηναίοι, όταν θα εισχωρούσε με το στρατό του στο έδαφός τους, τα οποία κατευνάζονται, ωστόσο, χάρη στον Περικλή. Όπως παρατηρεί και ο Τσακμάκης 2012, 11-13, οι αντιδράσεις του αθηναϊκού λαού παρουσιάζονται ως φαινόμενο της ψυχολογίας του πλήθους, το οποίο, ωστόσο, ο Περικλής μπορεί να χειριστεί επιτυχημένα και έτσι παραμένει ανέπαφος.

[3] Ο Ros 1938, 103, εντοπίζει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* ανάμεσα στις έννοιες *ὀργὴ* και *θυμός*.

είχε παρατηρηθεί στο 2.11.4, όπου είχε χρησιμοποιηθεί για τελευταία φορά η αντίθεση αυτή, αντιδιαστέλλονται αρχικά τύποι σε θετικό βαθμό, έπειτα σε συγκριτικό βαθμό και στο σημείο αυτό σε υπερθετικό βαθμό, οδηγώντας την αντίθεση σε κορύφωση. Αξίζει να σημειωθεί η έμφαση στην αίσθηση της όρασης σε αυτήν, στην προηγούμενη και στην επόμενη περίοδο με την επανάληψη τύπων του ρήματος *ὁρῶ* και του παράγωγού του ουσιαστικού *ὄμμα*.

Ο Αρχίδαμος θεωρεί ότι είναι φυσικό να αντιδράσουν με αυτό τον τρόπο οι Αθηναίοι[1], οι οποίοι έχουν την αξίωση να εξουσιάζουν άλλους, και δε θα ανεχτούν να βλέπουν τη γη τους να λεηλατείται.

> ***Ἀθηναίους*** *δὲ καὶ πλέον τι* ***τῶν ἄλλων*** *εἰκὸς τοῦτο* ***δρᾶσαι****, οἳ ἄρχειν τε τῶν ἄλλων ἀξιοῦσι καὶ ἐπιόντες* ***τὴν τῶν πέλας δηοῦν μᾶλλον ἢ τὴν αὑτῶν ὁρᾶν***[2] (2.11.8).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*πάσχοντας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δρᾶσαι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω. Εντοπίζεται και η παρόμοιας σημασίας σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*τὴν τῶν πέλας δηοῦν μᾶλλον ≠ ἢ τὴν αὑτῶν ὁρᾶν* [*δῃουμένην*]), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Εντός των μελών αυτής της αντίθεσης εντοπίζεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στην ξένη γη και στην πατρίδα (*τὴν τῶν πέλας ≠ τὴν αὑτῶν*). Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ άλλων ανθρώπων (*Ἀθηναίους ≠ τῶν ἄλλων*). Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση, η οποία λειτουργεί αντιθετικά, αφού σκοπός του ομιλητή είναι να παρουσιάσει την υπεροχή των Αθηναίων έναντι των άλλων ανθρώπων. Με αυτό τον τρόπο προσπαθεί να δείξει στους στρατιώτες του ότι οφείλουν να πολεμήσουν γενναία, ώστε να νικήσουν.

Στο τέλος του λόγου του ο Αρχίδαμος καλεί τους Πελοποννησίους να αναλογιστούν ότι θα εκστρατεύσουν εναντίον μίας τόσο μεγάλης πόλης και ότι θα προσφέρουν δόξα και στους προγόνους τους και στους ίδιους ανάλογα με την έκβαση του αγώνα τους. Τους παρακινεί ακόμη να ακολουθούν πρόθυμα τις οδηγίες των στρατηγών τους.

> *ὡς οὖν ἐπὶ τοσαύτην πόλιν στρατεύοντες καὶ μεγίστην δόξαν οἰσόμενοι* ***τοῖς*** *τε* ***προγόνοις*** *καὶ* ***ὑμῖν αὐτοῖς*** *ἐπ᾽ ἀμφότερα ἐκ τῶν ἀποβαινόντων,* ***ἕπεσθ᾽*** *ὅπῃ* ***ἄν*** *τις* ***ἡγῆται****, κόσμον καὶ φυλακὴν περὶ παντὸς ποιούμενοι καὶ τὰ παραγγελλόμενα ὀξέως*

[1] Ο Hornblower 1991, 249, παρατηρεί ότι αυτός ο λόγος περιλαμβάνει στην πραγματικότητα περισσότερα στοιχεία για την Αθήνα παρά για τη Σπάρτη.
[2] Πρβλ. 2.21.2 και υποσ. 2 στη σελ. 256. Δες και Gomme 1956 (1), 74-75, και Hunter 1973, 13.

δεχόμενοι· κάλλιστον γὰρ τόδε καὶ ἀσφαλέστατον, ***πολλοὺς ὄντας ἑνὶ*** *κόσμῳ χρωμένους* ***φαίνεσθαι*** (2.11.9).

Στις τελευταίες προτροπές του Αρχίδαμου δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις. Χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στην προηγούμενη και στην τωρινή γενιά (*προγόνοις ≠ ὑμῖν αὐτοῖς*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ ένας[1] (*πολλούς ≠ ἑνί*), της οποίας οι όροι βρίσκονται σε αντιπαράθεση, λόγω της γειτνίασής τους. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ακολουθώ ≠ ηγούμαι (*ἕπεσθαι ≠ ἂν ἡγῆται*) και πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ὄντας ≠ φαίνεσθαι*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του λόγου (2.11.2-3).

Ο Αρχίδαμος έστω και την υστάτη στέλνει πρέσβη στους Αθηναίους[2], για να εξακριβώσει, κατά πόσο αυτοί έχουν γίνει περισσότερο υποχωρητικοί ενόψει της επικείμενης επίθεσης. Οι Αθηναίοι, ωστόσο, αρνούνται να τον δεχτούν και τον διώχνουν, αφού είχαν ψηφίσει την πρόταση του Περικλή, σύμφωνα με την οποία δε θα γίνονταν δεκτές οι πρεσβείες των Λακεδαιμονίων, επειδή αυτοί είχαν κηρύξει τον πόλεμο εναντίον τους. Όταν πληροφορείται τα συμβάντα, ο Αρχίδαμος βαδίζει με το στρατό του εναντίον της Αθήνας μαζί με ενισχύσεις από τους Βοιωτούς (2.12).

Η εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική[3] περιγράφεται στο 2.19[4], αφού στο μεταξύ ο Αρχίδαμος χάνει αρκετό χρόνο στρατοπεδεύοντας στην Οινόη. Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς εξακολουθεί να πιστεύει ότι οι Αθηναίοι θα υποχωρούσαν, προκαλώντας έτσι τη δυσαρέσκεια των στρατιωτών του, οι οποίοι τον κατηγορούσαν για αδράνεια και

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85.

[2] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix. 1972, 142-143, η αποστολή της πρεσβείας και οι βραδείς κινήσεις του Αρχίδαμου, που προκάλεσαν και τις κατηγορίες εναντίον του (2.18), αποτελούν ένδειξη ότι ο Αρχίδαμος στην πραγματικότητα δεν ήταν σύμφωνος με την κήρυξη του πολέμου.

[3] Η εισβολή εξαγγέλλεται στο 2.12.4, αλλά μεσολαβεί η αμυντική θωράκιση των Αθηναίων εντός των τειχών της πόλης τους, σύμφωνα με τις οδηγίες του Περικλή (2.13-17). Πρβλ. και την επόμενη υποσ. Η εισβολή αναφέρεται με επίσημο τρόπο, επαναλαμβάνοντας τη φρασεολογία που είχε χρησιμοποιηθεί πριν από την έναρξη του λόγου. Πρβλ. 2.10.3: *Ἀρχίδαμος ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων, ὅσπερ ἡγεῖτο τῆς ἐξόδου ταύτης* και 2.19.1: *ἡγεῖτο δὲ Ἀρχίδαμος ὁ Ζευξιδάμου, Λακεδαιμονίων βασιλεύς*. Δες και Gomme 1956 (1), 69. Την ίδια ακριβώς προσφώνηση θα χρησιμοποιήσει ο ιστορικός άλλες τρεις φορές αναφερόμενος στον Αρχίδαμο: στο 2.47.2 όταν ηγείται της δεύτερης εισβολής των Πελοποννησίων στην Αττική, στο 2.71.1 κατά την εκστρατεία των Πελοποννησίων εναντίον της Πλάταιας το 429 π.Χ και στο 3.1.1 στην τελευταία του εκστρατεία εναντίον της Αττικής το 428 π.Χ.

[4] Ο ιστορικός ανακαλεί την αφήγηση της εισβολής μετά από την καθυστέρηση που παρατηρείται. Η χρονική καθυστέρηση εντυπώνεται και στην αφήγηση, αφού μετά από το λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11 ο ιστορικός μεταφέρεται στο στρατόπεδο των Αθηναίων και παραθέτει τις συμβουλές του Περικλή προς αυτούς (2.13-14). Οι συμβουλές του Περικλή καταγράφονται σε πλάγιο λόγο. Ο Hornblower 1991, 251, πιστεύει ότι ο ιστορικός δεν περιλαμβάνει το λόγια του Περικλή σε ευθύ λόγο, επειδή το υλικό ήταν τεχνικής φύσεως και στηριζόταν σε οικονομικά στοιχεία και πληροφορίες για το ανθρώπινο δυναμικό. Ο Θουκυδίδης, σύμφωνα με τον ίδιο, είχε την τάση να αποφεύγει τα τεχνικά στοιχεία στους λόγους του. Ο Rusten 1989, 115, υποστηρίζει ότι με τη χρήση πλαγίου λόγου ο ιστορικός είχε τη δυνατότητα να εισαγάγει τις δικές του παρατηρήσεις. Στο 2.15-16 ακολουθεί μία παρέκβαση στην ιστορία των Αθηναίων και στο 2.17 περιγράφονται οι προετοιμασίες των Αθηναίων.

αργοπορία[1]. Οι Πελοποννήσιοι λεηλατούν ακολούθως την Αττική. Η αποχώρησή τους περιγράφεται στο 2.23, όταν ο αθηναϊκός στόλος κατευθύνεται γύρω από την Πελοπόννησο[2].

Από την ανάλυση των αντιθέσεων σε αυτό το λόγο του Αρχίδαμου προκύπτει ότι ο Σπαρτιάτης βασιλιάς χρησιμοποιεί αντιθέσεις που είχε χρησιμοποιήσει και στον πρώτο του λόγο στο 1.80-85. Οι αντιθέσεις του παρουσιάζουν ομοιότητες και με τις αντιθέσεις που είχε χρησιμοποιήσει ο ηγέτης του αντίπαλου στρατοπέδου, Περικλής, στον πρώτο του λόγο στο 1.140-144[3]. Έτσι οι δύο άνδρες συνδέονται και μέσω της χρήσης του σχήματος της αντίθεσης[4]. Σε αντίθεση, ωστόσο, με τον Περικλή ο Αρχίδαμος δε χρησιμοποιεί εκτεταμένα αντιθετικά μοτίβα στους λόγους του και προσπαθεί να περιορίσει τη χρήση του σχήματος της αντίθεσης, αποφεύγοντας σε κάποιες περιπτώσεις να ολοκληρώσει το σχήμα. Εντοπίζονται έτσι αρκετές «λανθάνουσες» αντιθέσεις στους λόγους του. Ο Αρχίδαμος επίσης, όπως έχει ήδη αναφερθεί, συνδυάζει ενίοτε τις αντιθέσεις του με κλιμάκωση, ώστε να τονίσει περισσότερο τις θέσεις του.

---

[1] Πρβλ. *καὶ ἄλλως ἐνδιέτριψαν χρόνον περὶ αὐτήν. αἰτίαν δὲ οὐκ ἐλαχίστην Ἀρχίδαμος ἔλαβεν ἀπ' αὐτοῦ, δοκῶν καὶ ἐν τῇ ξυναγωγῇ τοῦ πολέμου μαλακὸς εἶναι καὶ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπιτήδειος, οὐ παραινῶν προθύμως πολεμεῖν* (2.18.2-3), *ἥ τε ἐν τῷ Ἰσθμῷ ἐπιμονὴ γενομένη καὶ κατὰ τὴν ἄλλην πορείαν ἡ σχολαιότης διέβαλεν αὐτόν, μάλιστα δὲ ἡ ἐν τῇ Οἰνόῃ ἐπίσχεσις* (2.18.3), *διὰ τὴν ἐκείνου μέλλησιν* (2.18.4), *ἐν τοιαύτῃ μὲν ὀργῇ ὁ στράτος τὸν Ἀρχίδαμον ἐν τῇ καθέδρᾳ εἶχεν* (2.18.5). Οι κατηγορίες αυτές συνδέονταν ίσως και με το γεγονός ότι ο Αρχίδαμος διατηρούσε δεσμούς φιλοξενίας με τον Περικλή (πρβλ. 2.13.1). Ο Pelling 1991, 129, παρατηρεί την αντιστοιχία των δύο ηγετών, οι οποίοι είχαν να αντιμετωπίσουν την οργή των συμπολιτών τους. Ο ίδιος παρατηρεί ότι το αποτέλεσμα της πρώτης αναμέτρησης θα ήταν διαφορετικό, αν ο Αρχίδαμος είχε ενεργήσει πιο αποφασιστικά. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 130, η έμφαση που δίνεται στη βραδύτητα και στην έλλειψη επιχειρηματικότητας του Αρχίδαμου δείχνει ότι ο Θουκυδίδης αποδεχόταν τις κατηγορίες που εκστόμιζαν οι στρατιώτες εναντίον του. Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 15, η αναβλητικότητα αποτελούσε στοιχείο του σπαρτιατικού χαρακτήρα, αλλά συνδυαζόταν και με το γεγονός ότι ο Αρχίδαμος εξ αρχής είχε εναντιωθεί στον πόλεμο και ήταν διστακτικός να ηγηθεί της εκστρατείας. Πρβλ. και τον προηγούμενό του λόγο στο 1.80-85. Και ο Rusten 1989, 124, θεωρεί ότι η καθυστέρηση που επιδεικνύει ο Αρχίδαμος είναι συνεπής με τις συμβουλές που είχε δώσει στον πρώτο του λόγο. Ο Wassermann 1953, 197, 199, πιστεύει ότι η καθυστέρηση του Αρχίδαμου οφειλόταν στις συνεχείς του προσπάθειες να οδηγήσει τους Αθηναίους σε διαπραγματεύσεις υπό την απειλή της καταστροφής, παρά με πραγματική καταστροφή. Ο ίδιος θεωρεί, ωστόσο, τον Αρχίδαμο υπεύθυνο και προνοητικό ηγέτη. Ο Bloedow 1983, 30-32, 36, 41, 47-48, παρατηρεί ότι ο Αρχίδαμος δεν πίστευε ότι η αστραπιαία επίθεση εναντίον των περιουσιών των Αθηναίων θα ήταν επικερδής. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο Αρχίδαμος στην Οινόη προσπάθησε να εξασκήσει εκτεταμένη πίεση στην Αθήνα, ώστε να αναγκάσει τους Αθηναίους να τον αντιμετωπίσουν σε μάχη. Το ίδιο στόχευε και με την παραμονή του στην Ελευσίνα και στο Θριάσιον πεδίον, όπως και στις Αχαρνές. Αυτή η πρακτική επέφερε αποτέλεσμα με τις συγκρούσεις του ιππικού στο 2.19.1 και στο 2.22.2-3. Ο Αρχίδαμος, υποστηρίζει, είχε σχέδιο και οργανωμένη τακτική. Ο Bloedow ενισχύει την άποψή του, σημειώνοντας ότι η δυσκολία του Περικλή να ελέγξει την οργή του πλήθους, παρόλο που ήταν ικανός και αποτελεσματικός ηγέτης, δείχνει ότι ο Αρχίδαμος ήταν επιδέξιος στρατηγός. Παρόλο που το σχέδιο του Αρχίδαμου, να αναγκάσει δηλαδή τους Αθηναίους να εμπλακούν σε μάχη, απέτυχε, οδήγησε ωστόσο σε αναταραχή στο στρατόπεδο των Αθηναίων και σε οργή εναντίον του Περικλή. Υποθέτει ακόμη ότι δευτερεύων σκοπός του Αρχίδαμου ήταν η απόσυρση του Περικλή από την εξουσία· πράγμα που πετυχαίνει με τη δεύτερη εισβολή του στην Αττική αργότερα. Πρβλ. 2.47.2 κ.ε. Ο Bloedow καταλήγει σημειώνοντας ότι ο Αρχίδαμος ακολουθεί στρατηγική, την οποία προσαρμόζει ανάλογα με τις περιστάσεις.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 79, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης δεν πληροφορεί τους αναγνώστες του πόσες μέρες κράτησε η εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική. Ο ίδιος υπολογίζει ότι διήρκησε 30-35 μέρες.

[3] Δες και Foster 2010, 122, η οποία εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στον πρώτο λόγο του Περικλή και σε αυτό το λόγο του Αρχίδαμου.

[4] Πρβλ. και υποσ. 1 πιο πάνω.

2.6 ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ (2.35-46)

Μετά από την πρώτη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική, οι Αθηναίοι με τη σειρά τους προβαίνουν σε επιθετικές ενέργειες εναντίον των Πελοποννησίων, στέλνοντας 100 πλοία γύρω από την Πελοπόννησο (2.23.2-2.30). Πραγματοποιούνται επίσης συγκρούσεις στη Μεθώνη (2.25.2), στην Ηλεία και στη Φειά (2.25.3-5). Οι Αθηναίοι επιτίθενται και στη Λοκρίδα (2.26), έπειτα στην Αίγινα (2.27) και ακολούθως συνάπτουν συμμαχία με το Σιτάλκη, βασιλιά της Θράκης, και με τον Περδίκκα, βασιλιά των Μακεδόνων (2.29). Εκστρατεύουν επίσης ενάντια στο Σόλλιον, στην Αστακόν και στην Κεφαληνία (2.30), εισβάλλουν στα Μέγαρα (2.31) και οχυρώνουν τη νήσο Αταλάντη (2.32)[1].

Με το πέρας του πρώτου χρόνου του πολέμου (431-430 π.Χ.) οι Αθηναίοι, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης (2.34), ακολουθώντας την πατροπαράδοτη συνήθεια, έθαψαν τους πρώτους νεκρούς του πολέμου *δημοσίᾳ*[2]. Μετά από την ταφή των νεκρών[3] *ἀνὴρ ᾑρημένος ὑπὸ τῆς πόλεως, ὃς ἂν γνώμῃ τε δοκῇ μὴ ἀξύνετος εἶναι καὶ ἀξιώσει προήκῃ* (2.34.6) αναλαμβάνει να εκφωνήσει έναν επιτάφιο[4] λόγο. Στην προκειμένη περίπτωση επιλέγεται ο Περικλής, ως αρμόδιος, για να μιλήσει προς τιμήν των πρώτων νεκρών του πολέμου.

Ο Περικλής αρχίζει τον Επιτάφιο λόγο του[5], επισημαίνοντας ότι η διαδικασία εκφώνησης ενός επιτάφιου λόγου είναι αξιέπαινη, αν και για τον ίδιο θα ήταν αρκετό[6], να δίνονται έμπρακτες τιμές σε αυτούς τους ανθρώπους που έχουν αποδείξει την ανδρεία τους στην πράξη, ώστε να μην εναπόκειται η αξιολόγηση των κατορθωμάτων τόσων ανδρών στην ομιλία ενός ατόμου.

[1] Ο Westlake 1945, 79, 81, 84, θεωρεί ότι οι εκστρατείες αυτές έγιναν, με σκοπό να ενδυναμώσουν το ηθικό των Αθηναίων και να αποτρέψουν πιθανές αποστασίες των συμμάχων τους. Ακόμη, προσθέτει, θα μείωναν τα αποθέματα τροφίμων και θα δημιουργούσαν αγανάκτηση στην Πελοπόννησο, η οποία θα είχε ως συνέπεια την ενδυνάμωση των δημοκρατικών, την εξέγερση και την έναρξη διαπραγματεύσεων με την Αθήνα.

[2] Για τις περιπτώσεις δημόσιας ταφής αυτών που έπεφταν σε μάχες και την καταγραφή τους σε επιτάφιες επιγραφές δες Lattimore 1962, 224-226.

[3] Για τις ταφικές συνήθειες των Αθηναίων δες την περιγραφή του Θουκυδίδη στο 2.34.2-5. Δες και Jacoby 1944, Gomme 1956 (1), 94-103, Rusten 1989, 135-138, και Hornblower 1991, 292-294.

[4] Χρησιμοποιείται ο όρος «επιτάφιος» με μικρά στοιχεία, όταν γίνεται γενική αναφορά στους επιτάφιους λόγους και ο ίδιος όρος με κεφαλαίο το πρώτο του γράμμα, όταν γίνεται μνεία στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή, ώστε να διευκολύνεται ο διαχωρισμός τους.

[5] Σύμφωνα με το Finley 1942, 150, ο Επιτάφιος του Περικλή είναι ο καλύτερος από όλους τους επιταφίους που έχουν σωθεί από την αρχαιότητα.

[6] Σύμφωνα με τον Κακριδή 1941, 2, η επιφύλαξη του Περικλή διατυπώνεται με μετριοπάθεια (με δυνητικό *ἄν*), ενώ η γνώμη των πολλών παίρνει κατηγορηματική μορφή. Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, φαίνεται ότι οι αμφιβολίες του ρήτορα δε μπορούν να ματαιώσουν αυτό που οι παλαιότερες γενιές θεωρούσαν σωστό.

Οἱ μὲν πολλοὶ *τῶν ἐνθάδε* ***ἤδη*** *εἰρηκότων ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα*[1] *τῷ νόμῳ* ***τὸν λόγον*** *τόνδε, ὡς καλὸν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θαπτομένοις ἀγορεύεσθαι αὐτόν*[2]***. ἐμοὶ δὲ*** *ἀρκοῦν ἂν* ***ἐδόκει***[3] *εἶναι ἀνδρῶν ἀγαθῶν* ***ἔργῳ*** *γενομένων* ***ἔργῳ*** *καὶ* ***δηλοῦσθαι τὰς τιμάς****, οἷα καὶ* ***νῦν*** *περὶ τὸν τάφον τόνδε* ***δημοσίᾳ*** *παρασκευασθέντα* ***ὁρᾶτε, καὶ μὴ ἐν***

[1] Σύμφωνα με το Holmes (Holmes 1903 (1), 2, Holmes 1903 (2), 1), η καταγωγή του θεσμού του επιτάφιου λόγου ανάγεται στα παλιά χρόνια, ίσως στο Σόλωνα. Ο ίδιος (Holmes 1903 (2), 2), παρατηρεί ότι τα επιτάφια έθιμα των Ελλήνων (όπως ο θρήνος) ήταν καθιερωμένα ήδη από την εποχή του Ομήρου. Για την αναγωγή της τελετής της ταφής των νεκρών του πολέμου στο Σόλωνα τον 6ο αι. π.Χ. και του επιτάφιου λόγου στο Σόλωνα ή σε κάποιο άγνωστο εισηγητή κατά τη διάρκεια των Περσικών πολέμων, δες Gomme 1956 (1), 94, 98, 103, και Κακριδή 2000, 12, 14. Ο Ziolkowski 1981, 15-21, τοποθετεί το έθιμο μετά από το τέλος των Περσικών πολέμων, και συγκεκριμένα μετά από το 479 και πριν από το 465/4 π.Χ. Σύμφωνα με τον Kennedy 1963, 154, το έθιμο δεν προηγείται των Περσικών πολέμων και θα πρέπει να καθιερώθηκε από τον Κίμωνα το 475 π.Χ. Η Loraux 2006, 61, υποστηρίζει ότι το θέμα είναι δυσεπίλυτο και πιστεύει ότι η δημόσια ταφή δεν χρονολογείται πριν από τα χρόνια του Κλεισθένη, αλλά ανήκει ίσως στα χρόνια μετά από τους Περσικούς πολέμους. Σύμφωνα και με τον Carey 2007, 241, δεν είναι βέβαιο πόσο βαθιά χρονικά ανάγεται η πρακτική της εκφώνησης του επιτάφιου λόγου. Ο Hornblower 1991, 292, 296, θεωρεί ότι η τελετή της δημόσιας ταφής θα πρέπει να καθιερώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 470 π.Χ. και απορρίπτει την αναγωγή της στο Σόλωνα. Οι Tyrrell & Bennett 1999, 38-39 και υποσ. 6, σημειώνουν ότι η δημόσια ταφή θα πρέπει να καθιερώθηκε μετά από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, την τελευταία δεκαετία του 6ου αι. π.Χ., ή γύρω στο 470/60 π.Χ. Ο Jacoby 1944, 37-55, 60-65, θεωρεί ότι η δημόσια επιτάφια τελετή συνδέεται με τη γιορτή των Γενεσίων προς τιμήν των νεκρών και χρονολογεί το έθιμο μαζί με τον επιτάφιο λόγο στα έτη 465/4 - 464/3 π.Χ. Ο Rusten 1989, 139, αναφέρει ως πιθανές επιλογές το Σόλωνα και τον Κλεισθένη ή τους πολιτικούς χειρισμούς του Κίμωνα και του Εφιάλτη γύρω στο 460 π.Χ. Ο Winton 2010, 154, 156, και υποσ. 5, επισημαίνει ότι ο επιτάφιος λόγος δεν αποτελεί μεταγενέτερη προσθήκη στην επιτάφια τελετή, όπως αυτή είχε αρχικά θεσπιστεί. Ο όρος *προσθέντα*, σημειώνει, δεν αναφέρεται στη μεταρρύθμιση ενός υφιστάμενου νόμου, αλλά στην αρχική διαμόρφωσή του. Επομένως, θεωρεί είτε ότι ο λόγος ακολουθεί την πρόθεση των νεκρών και οδηγεί τις διαδικασίες στο τέλος, είτε ότι δεν αποτελούσε απαραίτητο μέρος της τελετής, αλλά ένα μέρος που στόχευε στην κορύφωσή της. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο επιτάφιος λόγος είναι προγενέστερος της μάχης του Μαραθώνα (2.34.5), αλλά δε χρονολογείται πριν από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη (2.34.3: αναφορά σε 10 φυλές). Ο Gagarin 2007, 29, σημειώνει ότι ο Σόλων είχε εισαγάγει περιοριστικούς νόμους για τους ιδιωτικούς εγκωμιαστικούς λόγους στις επιτάφιες τελετές και θεωρεί ότι η πρακτική του δημόσιου επιτάφιου λόγου καθιερώθηκε λίγο πριν από το 430 π.Χ.

[2] Σύμφωνα με το Holmes 1903 (1), 2, η εκφώνηση επιτάφιων λόγων ήταν ένα έθιμο καθιερωμένο στην Αθήνα, ενώ σε άλλες περιοχές χρησιμοποιείτο μόνο περιστασιακά και κατά μίμηση του αττικού παραδείγματος. Δες και Loraux 2006, 25-26, η οποία σημειώνει επίσης ότι ο επιτάφιος λόγος ήταν αποκλειστικά αθηναϊκό έθιμο. Πρβλ. και την τάση να αναφέρεται η μοναδικότητα των Αθηναίων σε όλους τους τομείς, όπως στο 2.40.2, 2.40.5, 2.41.3 από τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή. Όμοια ο Ober 1993 (1), 96, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι του Επιτάφιου λόγου θεωρούσαν τους εαυτούς τους μοναδικούς.

[3] Ο Pearson 1947, 42 υποσ. 13, σημειώνει την έμφαση του λόγου στη *δόξα*, αφού ο ομιλητής θα πρέπει να υπολογίσει τις προκαταλήψεις του ακροατηρίου του και όχι μόνο τις δικές του προτιμήσεις. Πρβλ. *ἐδόκει* (2.35.1), *δόκησις* (2.35.2), *δόξης* (2.35.3, 2.42.4), *δοκεῖν* (2.41.1), *δοκεῖ* (2.42.2), *δόξῃ* (2.43.1), *δόξα* (2.43.2, 2.45.2).

ἑνὶ ἀνδρὶ πολλῶν *ἀρετὰς*[1] ***κινδυνεύεσθαι***[2] ***εὖ*** *τε καὶ* ***χεῖρον εἰπόντι*** *πιστευθῆναι* (2.35.1).

Ο Περικλής αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους άλλους ρήτορες που επαινούν τους επιτάφιους λόγους, δημιουργώντας πραγματολογική αντίθεση προσώπων (*οἱ πολλοί ≠ ἐμοί*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Χρησιμοποιείται επίσης η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν[3] (*ἤδη ≠ νῦν*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ένας ≠ πολύς[4] (*ἑνί ≠ πολλῶν*), τιμή ≠ κίνδυνος (*τὰς τιμάς ≠ κινδυνεύεσθαι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, δημόσιο ≠ ιδιωτικό[5] (*δημοσίᾳ ≠ ἐν ἀνδρί*), φαινομενικό ≠ πραγματικό (*ἂν ἐδόκει ≠ ὁρᾶτε*), και λόγος ≠ έργον (*τὸν λόγον ≠ ἔργῳ, ἔργῳ≠ εἰπόντι*), μέσω της οποίας σχηματίζεται το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου[6]. Η έμφαση στο μέρος του «έργου» επιτυγχάνεται μέσω του σχήματος της

[1] Ο όρος «αρετή» αποτελεί λέξη-κλειδί στον Επιτάφιο λόγο. Η επανάληψή του είναι αξιοσημείωτη και σκοπό έχει να δηλώσει ότι οι προκείμενοι νεκροί ήταν άνθρωποι που χαρακτηρίζονταν από *ἀρετήν*: *ἀρετάς* (2.35.1), *ἀρετήν* (2.36.1, 2.40.4 (2 φορές), 2.42.2), *ἀρετῆς* (2.37.1, 2.43.1, 2.45.1, 2.45.2 (2 φορές), 2.46.1), *ἀρεταί* (2.42.2). Ο Ziolkowski 1981, 92, 110-120, επισημαίνει ότι ο λόγος δίνει έμφαση στην αρετή των νεκρών, όπως αυτή αποκαλύπτεται με το θάνατό τους. Η «αρετή», σημειώνει, ως ιδιότητα των νεκρών, αποτελεί κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους. Ο Κακριδής 1941, 26, 28, αναφέρει ότι ο όρος συνδεόταν με την αριστοκρατία και τους αρίστους. Στην Αθήνα όμως, σημειώνει, αλλάζει περιεχόμενο και μπορεί να αποδοθεί και στους φτωχούς. Δες και Κακριδή 2000, 18, 65, και Andrews 1994, 30. Ο Else 1954, 154, σημειώνει ότι ο δημοκρατικός πατριωτισμός εκφράζεται με όρους που θυμίζουν τον αρχαίο αριστοκρατικό κώδικα, σύμφωνα με τον οποίο η εκούσια υποχρέωση ενός ήρωα ήταν να ακολουθεί την αρετή του, ακόμα και αν οδηγείτο στο θάνατο για χάρη της πόλης του. Η Loraux 2006, 224, σημειώνει επίσης ότι η αρετή, η βασική αρχή της διακυβέρνησης της αριστοκρατίας, κατέχει σημαντική θέση στους επιτάφιους λόγους. Δες και Kagan 1991, 143-145, ο οποίος σημειώνει ότι οι αριστοκρατικές αξίες του συναγωνισμού, της υπεροχής και της αξίας ποτέ δεν έχασαν την ελκυστικότητά τους στην αρχαία Ελλάδα. Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, ο Περικλής απαντά στους επικριτές του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η δημοκρατία, προσθέτει, επιφυλάσσει για όλους τους πολίτες της τα οφέλη που κάποτε είχαν μόνο οι αριστοκράτες.

[2] Ο όρος «κίνδυνος» επαναλαμβάνεται αρκετές φορές στον Επιτάφιο λόγο. Πρβλ. *κινδυνεύεσθαι* (2.35.1), *κινδύνους* (2.39.1, 2.43.4), *κινδυνεύειν* (2.39.4), *κινδύνων* (2.40.3, 2.42.4), *κινδυνεύεται* (2.43.5), *κινδυνεύωσιν* (2.44.3). Ο Ziolkowski 1981, 117, παρατηρεί ότι ο κοινός τόπος, πως οι νεκροί υπέμειναν κινδύνους, απαντά συχνά στους επιτάφιους λόγους. Για τα κοινά θέματα και μοτίβα των επιτάφιων λόγων (σε επιγραφές) δες τη μονογραφία του Lattimore 1962. Ο Winton 2010, 158, σημειώνει πως το παράδοξο επιχείρημα του Περικλή, ότι ο λόγος δεν είναι μόνο περιττός, αλλά και ολέθριος, παραπέμπει στους σοφιστές.

[3] Ο Lattimore 1962, 177, εντοπίζει την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν και στις επιτάφιες επιγραφές των Ελλήνων και των Ρωμαίων.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.141.4-6.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.143.5.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.140-144. Ο Κακριδής 1941, θεωρεί την αντιθεση αυτή χαρακτηριστική της σκέψης των αρχαίων Ελλήνων και ειδικότερα του Θουκυδίδη. Δες και τη διατριβή του Parry 1957, 15, ο οποίος ασχολείται αποκλειστικά με αυτή τη διάκριση στη θουκυδίδεια *Ιστορία*, την οποία θεωρεί ως τη σημαντικότερη. Η Loraux 2006, 294-295, 313 υποσ. 90, 500, επισημαίνει ότι η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον είναι θεμελιώδης στους επιτάφιους λόγους και ιδιαίτερα στα προοίμια. Η ίδια σημειώνει ότι στον Επιτάφιο λόγο του ο Περικλής αποκηρύσσει το λόγο και επαναφέρει την αντίθεση αυτή σε όλη του τη δημηγορία. Ο Winton 2010, 153, 157 και υποσ. 4, υποστηρίζει ότι στο 2.35.2 ο Περικλής αντιδιαστέλλει τη λάμψη της επιτάφιας τελετής με την αναγκαία συγκράτηση που πρέπει να χαρακτηρίζει τον επιτάφιο λόγο. Δηλώνοντας τις επιφυλάξεις του για το λόγο, συνεχίζει, ο Περικλής αντιδιαστέλλει τις τιμές που δόθηκαν στους νεκρούς (2.34), τις οποίες το ακροατήριό του έχει τη δυνατότητα να δει (*ὁρᾶτε*), με αυτά που ειπώθηκαν (*εἰπόντι, ἀγορέυεσθαι*). Έτσι δηλώνεται η ένταση ανάμεσα στο λόγο που επιτυγχάνει το απαιτούμενο μέτρο και στο μεγάλο οπτικό αντίκτυπο της τελετής. Ο ίδιος σημειώνει ότι η αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον αποτελεί ένα από τα κύρια θέματα του Επιτάφιου λόγου. Όπως είχε αναφέρει και ο Κακριδής 1941, 3, ο Περικλής αντιτάσσει

αναφοράς, με την επανάληψη, δηλαδή, του όρου *ἔργον* στην περίοδο[1]. Ο Περικλής προκρίνει έτσι την πράξη και απορρίπτει τα λόγια. Προβάλλεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό[2] (*εὖ ≠ χεῖρον*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *τε… καί*. Η άποψη του Περικλή ότι ο λόγος δεν είναι σε θέση να περιγράψει τη λαμπρότητα των έργων τονίζεται μέσω της αντιδιαστολής επιθέτων σε θετικό και συγκριτικό βαθμό αντίστοιχα[3].

Ο Περικλής εξηγεί ότι είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς[4] με το σωστό μέτρο σε περιπτώσεις, όπου η αλήθεια των γεγονότων δύσκολα εξακριβώνεται. Επειδή όμως αυτή η συνήθεια έχει εγκριθεί από τους προγόνους, ο Περικλής δηλώνει ότι θα ακολουθήσει την προγονική παράδοση[5] και ότι θα προσπαθήσει να ικανοποιήσει όσο είναι δυνατόν τις επιθυμίες και τις απόψεις των ακροατών του[6].

χαλεπὸν *γὰρ*[7] ***τὸ μετρίως***[8] ***εἰπεῖν ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις τῆς ἀληθείας βεβαιοῦται. ὅ*** *τε γὰρ* ***ξυνειδὼς*** *καὶ* ***εὔνους*** *ἀκροατὴς*[9] *τάχ᾽ ἄν τι* ***ἐνδεεστέρως*** *πρὸς ἃ βούλεταί τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι,* ***ὅ*** *τε* ***ἄπειρος*** *ἔστιν ἃ καὶ* ***πλεονάζεσθαι, διὰ φθόνον***[10]*, εἴ τι ὑπὲρ τὴν αὑτοῦ φύσιν ἀκούοι.* ***μέχρι*** *γὰρ* ***τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι*** *περὶ ἑτέρων*

στον επιτάφιο λόγο τα έργα της ταφής: την πρόθεση, την εκφορά, την τιμητική απόθεση στον Κεραμεικό, τα οποία είχαν περιγραφεί από τον ιστορικό στο 2.34.

[1] Πρβλ. και Κακριδή 1941, 2-3.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.143.1.

[3] Ο Ros 1938, 111, παρατηρεί επίσης το συνδυασμό θετικού και συγκριτικού βαθμού στην αντίθεση.

[4] Η δυσκολία του ομιλητή να διατυπώσει με λόγια τα κατορθώματα των νεκρών και η ανεπάρκεια του λόγου αποτελούν κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους της αρχαιότητας, αλλά και της σύγχρονης εποχής. Στόχος του είναι να τονιστεί η προσφορά των νεκρών και να αποκτήσει ο ομιλητής την εύνοια του ακροατηρίου του (*captatio benevolentiae*). Δες και Κακριδή (Κακριδής 1941, 4, Κακριδής 2000, 50), Ziolkowski 1981, 61, 68-69, 131-132, 175, Rusten 1989, 138-139, Debnar 1996, 97, και Loraux 2006, 288, 295, 312. Ο Winton 2010, 157-158, σημειώνει επίσης ότι η ανισότητα λόγου και έργου αποτελεί σταθερή ρητορική φόρμουλα, χαρακτηριστική στις εισαγωγές και άλλων επιτάφιων λόγων, όπου δηλώνεται η ανεπάρκεια του ρήτορα σε σχέση με το μεγαλείο του θέματος. Ο Murari Pires 1998, 109-111, και ο Τσακμάκης 2012, 3, επισημαίνουν ότι ο Περικλής απηχεί τις προγραμματικές δηλώσεις του ιστορικού στο μεθοδολογικό του κεφάλαιο. Πρβλ. 1.22.3.

[5] Σύμφωνα με τη Loraux 2006, 301, ο ρήτορας εκφράζει τις δυσκολίες που ελλοχεύουν στην εκφώνηση του λόγου του, έχοντας σκοπό να αποδείξει την εμπιστοσύνη του προς την πόλη του.

[6] Ο Gomme 1956 (1), 104, παρατηρεί ότι ο Περικλής στο 2.42-44 προσπαθεί να παραμείνει εντός των ορίων που εδώ κρίνει ως απαραίτητα για την ικανοποίηση του κάθε ακροατή.

[7] Το μόριο *γὰρ* χρησιμοποιείται 29 φορές στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή. Ο Κακριδής 1941, 99, παρατηρεί ότι ο παραινετικός λόγος χαρακτηρίζεται από την εναλλαγή ρημάτων σε προστακτική και προτάσεων που εισάγονται με το μόριο *γάρ,* καθώς στην παραίνεση απαραίτητη είναι η λογική θεμελίωση. Σύμφωνα και με τον Pearson 1947, 59, στον Επιτάφιο λόγο προτάσεις που εισάγονται με το *γὰρ* ακολουθούν σχεδόν μετά από κάθε κρίση ή και για να υποστηρίξουν μία άποψη.

[8] Ο Sicking 1995, 404-405 και υποσ. 6, σημειώνει ότι ο Περικλής δε θέλει να μιλήσει *ἀξίως* ή *ἱκανῶς*, όπως απαιτούν οι άλλοι συγγραφείς επιτάφιων λόγων, αλλά διαφοροποιείται, ζητώντας να μιλήσει *μετρίως*.

[9] Ο Winton 2010, 157, παρατηρεί την οικεία αντίθεση ανάμεσα στην όραση και στην ακοή ως πηγές πληροφόρησης. Τέτοιοι όροι, σημειώνει, διατρέχουν την παράγραφο (*ἀκροατής, ἀκούοι, ἤκουσεν*). Δες και Loraux 2006, 295-296, η οποία σημειώνει την αντίθεση ανάμεσα στα έργα της επιτάφιας τελετής, τα οποία ήταν ορατά πριν από το λόγο, και στον επιτάφιο λόγο που ακούγεται.

[10] Σύμφωνα με το Rusten 1989, 141, η πιθανότητα πρόκλησης φθόνου αποτελεί μία συμβατική ανησυχία των ρητόρων που επαινούν άλλους. Η ανησυχία αυτή, σύμφωνα με τον ίδιο, αντιδιαστέλλεται με τον ισχυρισμό του Περικλή αργότερα (2.45.1) ότι δεν παρατηρείται το συναίσθημα του φθόνου απέναντι στους νεκρούς. Σύμφωνα με το Sicking 1995, 410, ο Περικλής αποδίδει φθόνο και ιδιωτικά συμφέροντα στους πολιτικούς του αντιπάλους, οι οποίοι κατηγορούσαν την πολιτική του στον πρώτο χρόνο του πολέμου ως ανεπιτυχή.

λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαί τι ὧν ἤκουσεν· ***τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν*** *φθονοῦντες ἤδη καὶ* ***ἀπιστοῦσιν***[1]. ***ἐπειδὴ δὲ τοῖς πάλαι οὕτως ἐδοκιμάσθη ταῦτα καλῶς ἔχειν,*** *χρὴ καὶ ἐμὲ ἑπόμενον τῷ νόμῳ πειρᾶσθαι ὑμῶν τῆς ἑκάστου βουλήσεώς τε καὶ δόξης*[2] ***τυχεῖν*** *ὡς ἐπὶ πλεῖστον* (2.35.2-3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ὁρᾶτε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡ δόκησις, ἡ δόκησις ≠ βεβαιοῦται*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους κίνδυνος ≠ ασφάλεια[3] (*κινδυνεύεσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βεβαιοῦται*) και κακό ≠ καλό (*χεῖρον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καλῶς*), η οποία αποτελεί ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου, και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς πάλαι*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[4], διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *χαλεπὸν τὸ μετρίως εἰπεῖν ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις τῆς ἀληθείας βεβαιοῦται ≠ ἐπειδὴ δὲ τοῖς πάλαι οὕτως ἐδοκιμάσθη ταῦτα καλῶς ἔχειν*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας ένσταση. Εντοπίζονται και σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μετριοπάθεια ≠ υπερβολή (*μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι ≠ τῷ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, γνώση ≠ άγνοια[5] (*ὁ ξυνειδὼς ≠ ὁ ἄπειρος*), εύνοια ≠ φθόνος (*εὔνους ≠ διὰ φθόνον*), εμπιστοσύνη ≠ απιστία (*ἀνεκτοί ≠ ἀπιστοῦσιν*), και αποτυχία ≠ επιτυχία (*ἀπιστοῦσιν ≠ τυχεῖν* (σε διαδοχικές περιόδους)). Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έλλειψη ≠ υπεροχή (*ἐνδεεστέρως ≠ πλεονάζεσθαι*).

[1] Ο Murari Pires 1998, 110-111, παρατηρεί ότι ο λόγος αρχίζει, καθιστώντας ακατάλληλη την πρακτική της παράδοσης, εντός της οποίας εντάσσεται ο λόγος, αφού ακόμα και οι εναλλακτικές μέθοδοι που εισηγείται, για να χειριστεί το λόγο, δείχνουν ότι η προσπάθεια είναι ακατόρθωτη. Σύμφωνα με τον ίδιο, η πρακτική που ο Περικλής δυσφημίζει στο λόγο του, επιτυγχάνεται τελικά με παράδοξο τρόπο και έτσι οι ικανότητες του ρήτορα μεγενθύνονται, αφού παρουσιάζεται ικανός να επιτύχει το ακατόρθωτο. Όμοια μεγένθυνση παρατηρείται και στο έργο του ιδίου του ιστορικού, ο οποίος γράφει την *Ιστορία* του αντιμετωπίζοντας τις ίδιες δυσκολίες.

[2] Σύμφωνα με το Rusten 1989, 141, τα δύο ουσιαστικά *βουλήσεως* και *δόξης* αντιστοιχούν με τα ρήματα *βούλεται* και *ἐπίσταται* που είχαν χρησιμοποιηθεί προηγουμένως (2.35.2).

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.3-5.

[4] Η αντίθεση αυτή παρουσιάζεται με την ίδια μορφή και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

Ο Περικλής δηλώνει ότι θα αρχίσει το λόγο του με τον έπαινο των προγόνων[1], οι οποίοι ήταν αυτόχθονες[2] και εξαιτίας της αρετής τους παρέδωσαν την Αττική ελεύθερη[3] στις επόμενες γενιές.

Ἄρξομαι δὲ ἀπὸ ***τῶν προγόνων*** *πρῶτον· δίκαιον γὰρ αὐτοῖς καὶ πρέπον δὲ ἅμα ἐν τῷ τοιῷδε τὴν τιμὴν ταύτην τῆς μνήμης δίδοσθαι. τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῇ* ***τῶν ἐπιγιγνομένων*** *μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετὴν* ***παρέδοσαν*** (2.36.1).

Χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πρόγονος ≠ απόγονος[4] (*τῶν προγόνων ≠ τῶν ἐπιγιγνομένων*), σχετική με την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ μέλλον, η οποία δεν είναι τόσο εμφανής, καθώς ο ομιλητής προσπαθεί να αποδείξει ότι οι Αθηναίοι διέθεταν στο παρελθόν και θα συνεχίσουν να κατέχουν και στο μέλλον την ίδια περιοχή και να αγωνίζονται για χάρη της ελευθερίας. Με αυτό τον τρόπο προβάλλεται το εγκωμιαστικό περιεχόμενο του λόγου χωρίς την παρεμβολή αρνητικών εννοιών.

---

[1] Στους επιτάφιους λόγους ήταν κοινός τόπος να αναφέρεται η ιστορία της Αθήνας από τη μυθική εποχή. Δες και Κακριδή 1941, 9-10, ο οποίος επισημαίνει ότι ένα έργο της Αθήνας της ιστορικής εποχής παίρνει αξία μόνο μετά από την αναμέτρησή του με το μύθο της ηρωικής Αθήνας. Σύμφωνα με τους Holmes 1903 (2), 2, Gomme 1956 (1), 104, 106, και Rusten 1989, 135, ένας επιτάφιος λόγος είχε καθορισμένη δομή και περιελάμβανε τον έπαινο των προγόνων και της μυθικής εποχής της Αθήνας, τον έπαινο των προκειμένων νεκρών, την προτροπή στους πολίτες και την παραμυθία των συγγενών τους. Για τη βασική δομή ενός επιτάφιου λόγου, δες Ziolkowski 1981, 50-51, 57, 59-60, 66, 72, 76-78, 89-92, 95-96, 100-101, 130-168, 171-188, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Επιτάφιος λόγος χρησιμοποιεί παραδοσιακά θέματα και αρκετούς κοινούς τόπους που παρατηρούνται σε επιτάφιους λόγους εκείνης της εποχής (κυρίως του 4ου αι. π.Χ.). Δες και Harris 1992, 157, Pritchard 1996, 142-144, 149, και Κακριδή 2000, 47-48. Και η Loraux 2006, 215, 278, 313, παρατηρεί ότι ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή χρησιμοποιεί βασικά θέματα των επιτάφιων λόγων, παρόλο που κάποιες φορές τα αντικρούει.

[2] Ο μύθος της αυτοχθονίας των Αθηναίων αποτελεί, σύμφωνα με το Ziolkowski 1981, 120, σημαντικό θέμα των επιτάφιων λόγων. Δες και de Romilly 1963, 134, Crane 1992 (2), 248, Κακριδή 2000, 50-51, και Loraux 2006, 26, 210-211, 214. Η Loraux αναφέρει ότι ο μύθος της αυτοχθονίας σχετιζόταν με την ενότητα της αθηναϊκής κοινωνίας. Όπως σημειώνει και ο Ober 1993, 485, στην αθηναϊκή ιδεολογία η αυτοχθονία σχετιζόταν με τη σταθερή πίστη στο καλό της πολιτείας και στο πολιτικό καθεστώς που λειτουργούσε σε αυτήν. Και ο Bosworth 2000, 4 υποσ. 19, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι ήταν στενά συνδεδεμένοι με τη γη τους. Δες και Hornblower 1991, 297, και Walcot 1973, 119. Ο Rusten 1989, 142, παρατηρεί ότι το θέμα της αυτοχθονίας αποτελούσε κοινό τόπο στους πατριωτικούς λόγους και συνιστούσε το κέντρο της αθηναϊκής προπαγάνδας, που σκοπό είχε τη δικαιολόγηση των αυστηρών περιορισμών που έθετε η Αθήνα για την εξασφάλιση της αθηναϊκής υπηκοότητας, αφού ήθελε να διατηρεί την καθαρότητα των Αθηναίων πολιτών. Πρβλ. 1.2.5: *τὴν γοῦν Ἀττικὴν ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον διὰ τὸ λεπτόγεων ἀστασίαστον οὖσαν ἄνθρωποι ᾤκουν οἱ αὐτοὶ αἰεί*.

[3] Ο όρος «ελευθερία» επαναλαμβάνεται συχνά στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή: *ἐλευθέραν* (2.36.1), *ἐλευθέρως* (2.37.2), *ἐλευθερίας* (2.40.5), *ἐλεύθερον* (2.43.4 (2 φορές)). Δες και Burgess 1902, 208, ο οποίος επίσης είχε σημειώσει ότι ο όρος αυτός επανέρχεται στο λόγο. Για συζήτηση του θέματος της «ελευθερίας» στον Επιτάφιο λόγο δες Else 1954, 153-154. Όμοια ο Ziolkowski 1981, 106-107, παρατηρεί ότι το θέμα της ελευθερίας αποτελούσε κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους, στους οποίους η Αθήνα παρουσιαζόταν ελεύθερη και υπέρμαχος της ελευθερίας. Δες και Ober 1993 (1), 92, 94 και υποσ. 18, για την έμφαση του λόγου στην αθηναϊκή ελευθερία. Η Loraux 2006, 229-230, αναφέρει ότι η ελευθερία, δημόσια και ιδιωτική, αναγνωρίζεται ως η βάση του πολιτικού συστήματος της δημοκρατίας. Ο Hornblower 1991, 297, παρατηρεί ότι η χρήση της έννοιας της «ελευθερίας» σχετίζεται με την ελευθερία στην εξωτερική πολιτική, η οποία αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση του ιμπεριαλισμού. Η de Romilly 1963, 80-81, 139, παρατηρεί επίσης ότι το συναίσθημα της ελευθερίας ταιριάζει απόλυτα με την ιδέα του ιμπεριαλισμού.

[4] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.144.4.

Ο Αθηναίος στρατηγός θεωρεί ότι οι πατέρες τους, οι οποίοι δημιούργησαν την αθηναϊκή ηγεμονία[1] και την κληροδότησαν στην παρούσα γενιά[2] είναι άξιοι μεγαλύτερου επαίνου.

καὶ ***ἐκεῖνοί*** *τε ἄξιοι ἐπαίνου καὶ ἔτι μᾶλλον* ***οἱ πατέρες*** *ἡμῶν· κτησάμενοι γὰρ πρὸς οἷς* ***ἐδέξαντο*** *ὅσην ἔχομεν ἀρχὴν οὐκ ἀπόνως* ***ἡμῖν τοῖς νῦν προσκατέλιπον*** (2.36.2).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στους απογόνους και στους προγόνους (*τῶν ἐπιγιγνομένων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκεῖνοι* [*οἱ πρόγονοι*]) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δίνω ≠ παίρνω (*παρέδοσαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐδέξαντο, ἐδέξαντο* ≠ *προσκατέλιπον*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[3]. Χρησιμοποιούνται και οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες προηγούμενη ≠ τωρινή γενιά[4] (*οἱ πατέρες* ≠ *ἡμῖν τοῖς νῦν*) και πρόγονοι ≠ πατέρες (*ἐκεῖνοι* ≠ *οἱ πατέρες*). Οι δύο όροι ανήκουν νοηματικά στο παρελθόν, αλλά ο πρώτος όρος αφορά στο απώτερο παρελθόν, ενώ ο δεύτερος στο πιο πρόσφατο παρελθόν. Ο ομιλητής καλύπτει με αυτό τον τρόπο όλες τις χρονικές βαθμίδες και καταλήγει στο παρόν, με το οποίο ασχολείται πιο διεξοδικά στη συνέχεια του λόγου του.

---

[1] Σύμφωνα με τη Loraux 2006, 128-129, 132, ο έπαινος της ηγεμονίας και της δύναμης της πόλης αποτελούσαν θέματα του Επιτάφιου λόγου. Πρβλ. 2.40.4, 2.41.1-4. Για το ρήτορα, συνεχίζει, η ηγεμονία συνιστούσε σημάδι του μεγαλείου της Αθήνας. Η δύναμη της Αθήνας, προσθέτει, ήταν το θεμελιώδες έργο που ισχυροποιούσε όλο τον Επιτάφιο.

[2] Σύμφωνα με τον Κακριδή (Κακριδή 1941, 10-11, Κακριδή 2000, 16), οι γενιές της Αθήνας χωρίζονται σε τρεις ομάδες: στους προγόνους από τη μυθική εποχή μέχρι αυτούς που πολέμησαν εναντίον των Περσών (ως το 479 π.Χ.), στους πατέρες που ίδρυσαν την αθηναϊκή ηγεμονία (μέχρι το 445 π.Χ.) και στη σύγχρονη γενιά του Περικλή που αύξησε ακόμη περισσότερο τη δύναμη της ηγεμονίας. Ο ίδιος τονίζει την άνιση κατανομή του χρόνου στην τριμερή αυτή διάκριση, καθώς η ιστορία των προγόνων που περιελάμβανε πολλά χρόνια ιστορίας περικλείεται σε μία μόλις ομάδα, ενώ η δεύτερη από την τρίτη ομάδα χωρίζονται μόνο με 15 χρόνια. Επισημαίνει ακόμη την αντίθεση με άλλους επιτάφιους λόγους που αφιερώνουν μεγάλο μέρος τους στον έπαινο αυτών των προγόνων. Ο Gomme 1956 (1), 104-105, θεωρεί ότι η γενιά των πατέρων καλύπτει τη γενιά που πολέμησε στους Περσικούς πολέμους (από το 490-465 π.Χ.) και ότι η παρούσα γενιά του Περικλή καλύπτει τα έτη από το 465-440 π.Χ. Ο Rusten 1989, 141-142, θεωρεί ότι η πρώτη γενιά περιλαμβάνει τους προγόνους κυρίως της μυθικής εποχής που έζησαν πριν από τους Περσικούς πολέμους, η δεύτερη γενιά περιέχει την προηγούμενη γενιά των πατέρων που νίκησαν στους Περσικούς πολέμους και ίδρυσαν την αθηναϊκή ηγεμονία και η τρίτη γενιά περιλαμβάνει την παρούσα γενιά που ενδυνάμωσε την ηγεμονία και κατέστησε την πόλη αυτάρκη. Ο ίδιος σημειώνει ότι, ενώ οι άλλοι επιτάφιοι λόγοι περιλαμβάνουν διεξοδική ανάλυση των κατορθωμάτων του μυθικού παρελθόντος και της ήττας των Περσών, ο Περικλής την αποκρούει, για να προχωρήσει γρήγορα στο παρόν. Η Loraux 2006, 174-175, σημειώνει ότι οι τρεις γενιές αποτελούν τα τρία σημαντικά στάδια στην ιστορία της Αθήνας: η πρώτη γενιά οδηγεί από την αυτοχθονία στους Περσικούς πολέμους και θέτει τα απαραίτητα στοιχεία που καθιστούν δυνατή την ανάπτυξη, η δεύτερη βιώνει τη γένεση και την οργάνωση της ηγεμονίας και η τρίτη, που αρχίζει με την άνοδο του Περικλή στην εξουσία, μετατρέπει αυτό που φαινόταν ως υπόσχεση σε πραγματικότητα. Ο Περικλής, σύμφωνα με τη Foster 2010, 127, 131-133 και υποσ. 35, υποτιμά εσκεμμένα τα επιτεύγματα που πραγματοποιήθηκαν σε κάθε προηγούμενη ιστορική περίοδο, δείχνοντας μικρότερη εκτίμηση για τις προηγούμενες αθηναϊκές γενιές. Ο Περικλής, υποστηρίζει η ίδια, μέσω των αγώνων του ήταν εν μέρει υπεύθυνος για τη μεγάλη αυτή ανάπτυξη και έγινε υπερασπιστής της δικής του ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Την ίδια περιφρόνηση προς τα παλαιά γεγονότα αισθάνεται και ο ίδιος ο Θουκυδίδης. Πρβλ. 1.1, 1.10.3, 1.21.1, 1.23.1.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.

Ο Περικλής τονίζει το έργο της παρούσας γενιάς, η οποία έχει αυξήσει τη δύναμη της ηγεμονίας[1] και έχει καταστήσει την πόλη αυτάρκη[2] σε όλους τους τομείς.

τὰ δὲ πλείω αὐτῆς αὐτοὶ ἡμεῖς οἵδε οἱ νῦν ἔτι ὄντες μάλιστα ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ[3] *ἐπηυξήσαμεν καὶ τὴν πόλιν* ***τοῖς πᾶσι*** *παρεσκευάσαμεν καὶ* ***ἐς πόλεμον*** *καὶ* ***ἐς εἰρήνην*** *αὐταρκεστάτην* (2.36.3).

Στο σημείο αυτό χρησιμοποιείται μόνο η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη (*ἐς πόλεμον ≠ ἐς εἰρήνην*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με τα μόρια *καί… καί.*

Ο Περικλής εξαγγέλλει ότι θα παραλείψει τα προηγούμενα πολεμικά κατορθώματα[4], και δηλώνει ότι θα εξηγήσει ποιές αρχές και ποιό πολιτικό σύστημα και ποιό τρόπο ζωής ακολούθησαν οι Αθηναίοι και έφτασαν σε αυτή την ακμή και ακολούθως θα προχωρήσει στον έπαινο των νεκρών του πολέμου.

ὧν ἐγὼ ***τὰ μὲν κατὰ πολέμους ἔργα****, οἷς* ***ἕκαστα*** *ἐκτήθη, ἢ εἴ τι* ***αὐτοὶ*** *ἢ* ***οἱ πατέρες ἡμῶν βάρβαρον*** *ἢ* ***Ἕλληνα*** *πολέμιον* ***ἐπιόντα*** *προθύμως* ***ἠμυνάμεθα****, μακρηγορεῖν ἐν εἰδόσιν οὐ βουλόμενος* ***ἐάσω· ἀπὸ δὲ οἵας τε ἐπιτηδεύσεως ἦλθον ἐπ’ αὐτὰ καὶ μεθ’***

[1] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 192-193, 196-198, ο Περικλής δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένα γεγονότα ή κατακτήσεις των Αθηναίων, καθώς το ακροατήριό του τα γνωρίζει, αλλά μιλά γενικά για την αθηναϊκή δύναμη. Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει η ίδια, ο Περικλής τονίζει περαιτέρω την παντοδυναμία της και την αιώνιά της δόξα και δικαιολογεί την αφοσίωση και τη θυσία των πολιτών για χάρη της.

[2] Όπως επισημαίνει και ο Gomme 1956 (1), 105-106, η Αθήνα δεν ήταν η ίδια αυτάρκης, αλλά μπορούσε να γίνει μέσω του εμπορίου, που της επέτρεπε την εισαγωγή προϊόντων από άλλες περιοχές, αλλά και μέσω της στρατιωτικής της δύναμης. Πρβλ. και 2.38.2. Ο Sicking 1995, 412, σημειώνει ότι το επιχείρημα αυτό απευθυνόταν στους υποστηρικτές του Περικλή, ενώ, αντίθετα, ο αγροτικός πληθυσμός της Αττικής που είχε στερηθεί τις περιουσίες του, λόγω της εισβολής των Πελοποννησίων στην Αττική, θα το εύρισκε λιγότερο πειστικό.

[3] Σύμφωνα με το Rusten 1989, 142, αυτή η γενιά ενδιαφέρει κυρίως τον Περικλή: οι άνθρωποι, δηλαδή, που βρίσκονταν ανάμεσα στο 40ο με 60ο έτος της ηλικίας τους.

[4] Ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή δεν ακολουθεί την παραδοσιακή δομή των επιτάφιων λόγων, αλλά τονίζει ως σημαντικότερο το έργο της παρούσας γενιάς και αναφέρεται εν εκτάσει στο μεγαλείο της πόλης. Από αυτόν απουσιάζει η μακρά αφήγηση των κατορθωμάτων των προγόνων και ο εκτεταμένος έπαινος των νεκρών του πολέμου. Δες και Κακριδή (Κακριδής 1941, 11-13, Κακριδής 2000, 50-51), Kennedy 1963, 155, Lang 1972, 169, Kagan 1974, 66, Ziolkowski 1981, 51-53, 74-75, 91, 136-137, 181-188, 206, Pozzi 1983, 223, Prichard 1996, 144- 149, Price 2001, 178-180, Loraux 2006, 174-175, Carey 2007, 245, και Shanske 2007, 45. Ο Holmes 1903 (2), 2, είχε σημειώσει ότι ο Περικλής παραλείπει τα προϊστορικά κατορθώματα των Αθηναίων, σημειώνοντάς τα πολύ σύντομα, παρόλο που αποτελούσαν σημαντικό μέρος του επιτάφιου λόγου. Όμοια ο Rusten 1989, 136, 138, παρατηρεί ότι ο Επιτάφιος αυτός λόγος περιορίζει τη θεματολογία του στην εξύμνηση της Αθήνας του παρόντος. Ο Bosworth 2000, 5-6, 14, παρατηρεί ότι τα κατορθώματα των Αθηναίων στον πρώτο χρόνο του Πελοποννησιακού πολέμου δεν ήταν σημαντικά και ότι οι περισσότερες από τις ενέργειές τους αποδείχθηκαν αναποτελεσματικές, γι’ αυτό ο Περικλής παραλείπει τη σύγκριση με τα ηρωικά κατορθώματα των προγόνων. Η αντίθεση με το παρόν, προσθέτει, θα ήταν αμήχανη και άβολη. Δες και Sicking 1995, 411, 413, ο οποίος αποδίδει την απόφαση του Περικλή να παρεκκλίνει από την παραδοσιακή δομή του επιτάφιου λόγου στο γεγονός ότι ο Περικλής μιλά ως πολιτικός και λιγότερο ως ρήτορας επιδεικτικού λόγου. Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο Περικλής εκθειάζει την πόλη και όχι τόσο τα κατορθώματα των νεκρών, αφού τα αποτελέσματα του πρώτου χρόνου του πολέμου ήταν απογοητευτικά. Ο Περικλής, συνεχίζει, ήθελε να αποσιωπήσει τις κατηγορίες των πολιτικών του αντιπάλων και να εξυψώσει το φρόνημα και την ετοιμότητα των υποστηρικτών του. Δες και Cogan 1981, 39, ο οποίος επίσης χαρακτηρίζει το λόγο ως πολιτικό.

οἵας πολιτείας καὶ τρόπων ἐξ οἵων μεγάλα ἐγένετο[1]*, ταῦτα* ***δηλώσας*** *πρῶτον*[2] *εἶμι καὶ ἐπὶ τὸν τῶνδε ἔπαινον, νομίζων ἐπί τε τῷ παρόντι* ***οὐκ*** *ἂν* ***ἀπρεπῆ*** *λεχθῆναι αὐτὰ καὶ τὸν πάντα ὅμιλον καὶ* ***ἀστῶν*** *καὶ* ***ξένων***[3] ***ξύμφορον*** *εἶναι ἐπακοῦσαι αὐτῶν*[4] (2.36.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ειρήνη ≠ πόλεμος (*ἐς εἰρήνην* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κατὰ πολέμους*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[5], και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*τοῖς πᾶσι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἕκαστα, ἕκαστα ≠ πάντα*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[6], διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τωρινή ≠ προηγούμενη γενιά (*αὐτοί ≠ οἱ πατέρες*[7]), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 2.36.2 και της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους βάρβαρος ≠ Έλληνας[8] (*βάρβαρον ≠ Ἕλληνα*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *ἤ*. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους παράλειψη ≠ εκπλήρωση (*ἐάσω ≠ δηλώσας*), βλάβη ≠ ωφέλεια (*ἀπρεπῆ ≠ ξύμφορον*[9]), οικείος ≠ ξένος (*ἀστῶν ≠ ξένων*) και έργο ≠ αίτιο / προϋπόθεση, η οποία συγκαταλέγεται στην ευρύτερη κατηγορία αντιθέσεων ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*τὰ κατὰ πολέμους ἔργα ≠ ἀπὸ οἵας τε ἐπιτηδεύσεως ἦλθον ἐπ᾽ αὐτὰ καὶ μεθ᾽ οἵας πολιτείας καὶ τρόπων ἐξ οἵων μεγάλα ἐγένετο*) και της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα αντιθετικά μόρια *μέν… δὲ* επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ άμυνα (*ἐπιόντα ≠ ἠμυνάμεθα*).

[1] Ο Κακριδής 1941, 18, παρατηρεί ότι στο σημείο αυτό υπάρχει αντιστοιχία ανάμεσα στο έργο των δύο τελευταίων γενεών της Αθήνας, εκ των οποίων η μία δημιουργεί και η άλλη ολοκληρώνει την ηγεμονία.
[2] Το μεγαλύτερο μέρος του λόγου καταλαμβάνει η περιγραφή του μεγαλείου της Αθήνας (2.37-41).
[3] Σύμφωνα με τον Bosworth 2000, 6-8 και υποσ. 29, η εγκατάλειψη των περιουσιών των Αθηναίων, όπως αυτή περιγράφεται στο 2.16.2 και 2.52.1-2, δείχνει πως οι Αθηναίοι ένιωθαν ότι εγκατέλειπαν την πατρίδα τους για μία ξένη οντότητα, γι᾽ αυτό και ο Περικλής αφιερώνει χρόνο στον έπαινο της πόλης των Αθηνών. Ο ίδιος σημειώνει ότι το πρώτο έτος του πολέμου ήταν στρατιωτικά μη παραγωγικό και πολιτικά διχαστικό, αφού κάποιοι Αθηναίοι έχασαν τις περιουσίες τους, ενώ κάποιοι άλλοι όχι.
[4] Σύμφωνα με τον Yunis 1996, 73-76, ο Περικλής στους λόγους του διδάσκει το ακροατήριό του.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.142.1-3 με την ίδια μορφή.
[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.
[7] Ο Κακριδής 1941, 15, σημειώνει ότι μετά από τη ρητή διάκριση που είχε γίνει προηγουμένως, ο Περικλής περικλείει τώρα στον όρο «πατέρες» και τους προγόνους και την προηγούμενη γενιά, όπως φαίνεται από την αναφορά του στους βαρβάρους Πέρσες.
[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στη δημηγορία του Αρχίδαμου στο 1.82.1.
[9] Οι όροι αυτοί λειτουργούν αντιθετικά χωρίς να αποτελούν λεξικά αντίθετες έννοιες. Αντιδιαστέλλονται λόγω επιλογής του ρήτορα. Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

Ο Περικλής εξυμνεί στη συνέχεια το δημοκρατικό πολίτευμα[1] των Αθηναίων, το οποίο αποτελεί πρότυπο για τους υπόλοιπους[2], και στο οποίο η εξουσία ασκείται σύμφωνα με τα συμφέροντα των πολλών και όχι των λίγων[3]. Συνεχίζει λέγοντας ότι, ενώ όλοι οι πολίτες είναι ίσοι απέναντι στο νόμο στα προσωπικά τους ζητήματα, στα δημόσια αξιώματα

[1] Ο Carey 2007, 244, σημειώνει ότι ο έπαινος του δημοκρατικού πολιτεύματος αποτελούσε κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους. Όμοια ο Ziolkowski 1981, 108-109, είχε παρατηρήσει ότι η παρουσίαση της Αθήνας ως δημοκρατικής και ισόνομης πολιτείας αποτελούσε κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους. Ο Oliver 1955, 37-40, θεωρεί ότι ο Περικλής εξυμνεί το αθηναϊκό πολίτευμα όχι ως δημοκρατικό αλλά ως μεικτό πολίτευμα που συνδυάζει αριστοκρατικά χαρακτηριστικά, όπως η αρετή στα δημόσια αξιώματα, και δημοκρατικά στοιχεία, όπως η ισονομία και η ελευθερία. Ο ίδιος παρατηρεί ότι στο αθηναϊκό πολίτευμα εντοπίζονται και στοιχεία της μοναρχίας, τα οποία ωστόσο δεν αναφέρονται στον Επιτάφιο, αλλά στον απολογισμό του ιστορικού στο 2.65.9: *τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή*. Δες και Gomme 1956 (1), 109, 112, Flashar 1969, 17-18, και Ober 1993 (1), 95. Ο Ziolkowski 1981, 183, παρατηρεί επίσης ότι η Αθήνα παρουσιάζεται ως δημοκρατία και ταυτόχρονα ως αριστοκρατία όσον αφορά στον τρόπο διακυβέρνησης και έτσι οι αρνητικές συνυποδηλώσεις της δημοκρατίας, ως οχλοκρατίας, αποφεύγονται. Ο Grant 1971, 104, παρατηρεί ότι ο Περικλής αρνείται ότι η αθηναϊκή δημοκρατία χαρακτηρίζεται από οποιουδήποτε είδους «χυδαιότητα». Όμοια ο Rusten 1989, 143, παρατηρεί ότι το αθηναϊκό πολίτευμα συνδυάζει τα καλύτερα στοιχεία της δημοκρατίας, όπως η ισότητα, και της αριστοκρατίας, όπως η προτίμηση με βάση την αξία. Και ο Cartledge 1993, 128, σημειώνει ότι η ιδανική δημοκρατική πόλη ερμηνεύεται ως αριστοκρατία στον Επιτάφιο. Ο Kitto 1966, 288, παρατηρεί επίσης ότι ο Επιτάφιος παρουσιάζει την αριστοκρατική αντίληψη του Περικλή για την Αθήνα. Η Loraux 2006, 224, 236-237, 243, 264-265, 415-416, σημειώνει ότι ο Περικλής εισηγείται την έννοια της «αριστοκρατικής δημοκρατίας», της δημοκρατίας που χαρακτηριζόταν από αριστοκρατικό πνεύμα, καθώς η αρετή παρουσιάζεται να αποτελεί το γνώμονα στην πολιτική ζωή. Όλοι οι επιτάφιοι λόγοι, προσθέτει, τείνουν σε διαφορετικό βαθμό να ορίζουν τη δημοκρατία με μη δημοκρατικούς όρους, λόγω της επίδρασης του είδους, το οποίο αρχικά κυριαρχείτο από αριστοκρατικές αναπαραστάσεις. Η ίδια εξηγεί ότι οι επιτάφιοι λόγοι είναι επηρεασμένοι από τη διαμάχη Αθήνας και Σπάρτης και παρουσιάζοντας τη δημοκρατία με αριστοκρατικά χαρακτηριστικά, όπως η αρετή, στερούν από την ολιγαρχία τις δικές της αναπαραστάσεις. Η ίδια προσθέτει ότι, λόγω της απουσίας μίας δημοκρατικής θεωρίας, οι επιτάφιοι χρησιμοποιούν αριστοκρατικό λεξιλόγιο, για να περιγράψουν τη δημοκρατία. Ο Harris 1992, 162-163, 167, διαφωνεί με την άποψη ότι ο Περικλής αντιδιαστέλλει τη δημοκρατική όψη του αθηναϊκού πολιτεύματος με την αριστοκρατική του πραγματικότητα. Ο Hornblower 1991, 298, σημειώνει ότι ο Περικλής δεν επαινεί το πολίτευμα, αλλά τον τρόπο ζωής των Αθηναίων.

[2] Ο έπαινος της γνησιότητας και της σταθερότητας της αθηναϊκής πολιτείας και της νομοθεσίας της αποτελεί κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους. Ο Ridley 1981, 45, και ο Bosworth 2000, 1, 15-16, παρατηρούν ότι ο Επιτάφιος λόγος ανακαλεί και απαντά στο εγκώμιο της Σπάρτης, που παρατηρείται στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85. Δες και Hornblower 1991, 303, ο οποίος παρατηρεί ότι οι δύο λόγοι αποτελούν ζεύγος λόγω των μεταξύ τους ομοιοτήτων. Ο Oliver 1955, 40, παρατηρεί επίσης ότι ο Περικλής συγκρίνει την Αθήνα με τη Σπάρτη στο θέμα του πολιτεύματος και σε άλλους τομείς. Ο Harris 1992, 162-163, υποστηρίζει επίσης ότι ο Περικλής εισάγει τη διάκριση ανάμεσα στην αθηναϊκή δημοκρατία και στην ολιγαρχική Σπάρτη, η οποία, σύμφωνα με τον ισχυρισμό του ομιλητή, μιμείται τους νόμους των άλλων. Η Σπάρτη, εξηγεί, είχε μιμηθεί το πολίτευμα της Κρήτης. Όπως σημειώνει, ωστόσο, η de Romilly 1963, 147 υποσ. 1, το πραγματικό θέμα του Επιτάφιου λόγου δεν είναι τόσο η αντιδιαστολή του σπαρτιατικού και του αθηναϊκού πολιτισμού όσο η ανωτερότητα του αθηναϊκού τρόπου ζωης. Δες και Κακριδή 1941, 22-23, ο οποίος θεωρεί ότι η αναφορά είναι γενική και απορρίπτει τον ισχυρισμό ότι εδώ υπάρχει υπαινιγμός στη Σπάρτη, η οποία είχε δανειστεί στοιχεία του πολιτεύματός της από την Κρήτη. Ο ίδιος (Κακριδής 2000, 18) θεωρεί ότι η μνεία αφορά στους Ηλείους, στους Αργείους, στους Συρακουσίους, στους Κυρηναίους, στους Ίωνες της Μ. Ασίας κ.ά. Για όμοια άποψη δες Gomme 1956 (1), 107, ο οποίος σημειώνει ότι ο δανεισμός κρητικών στοιχείων από τη Σπάρτη είχε συμβεί 400 και πλέον χρόνια προηγουμένως. Πρβλ. Ηροδότου, *Ιστορίαι* 1.65.4. Ο Griffith 1966, 131, σημειώνει ότι η Αθήνα ήταν η πρώτη ριζοσπαστική δημοκρατία και, όπως ήταν φυσικό, οι μιμητές της δεν ήταν σε θέση να υιοθετήσουν όλες τις καινοτομίες της.

[3] Ο Rusten 1989, 145, μεταφράζει «κυβερνούμε όχι για τους λίγους, αλλά για τους πολλούς» και σημειώνει ότι ο Περικλής δεν αναφέρεται στη διακυβέρνηση της πλειοψηφίας, αλλά στη διακυβέρνηση σύμφωνα με τα συμφέροντα της πλειοψηφίας. Δες και Hornblower 1991, 298, Ober 1993 (1), 94-95, και Loraux 2006, 231-232. Ο Winton 2004, 30, μεταφράζει: «Ζούμε με όρους που έχουν ως αποτέλεσμα να εμπλέκονται (στη διακυβέρνηση) όχι λίγοι, αλλά πολλοί», ή «εμπλέκουμε στη διακυβέρνηση όχι λίγους, αλλά πολλούς». Δες και Winton 2008, 425.

προβάδισμα έχουν όσοι ξεχωρίζουν σε κάποιο τομέα λόγω της αρετής τους, χωρίς να λαμβάνεται υπόψην η οικονομική τους άνεση[1].

Χρώμεθα γὰρ πολιτείᾳ ***οὐ ζηλούσῃ τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τινὶ*** *ἢ* ***μιμούμενοι ἑτέρους.*** *καὶ* ***ὄνομα μὲν*** *διὰ τὸ* ***μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας*** *οἰκεῖν*[2] ***δημοκρατία***[3] ***κέκληται· μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια*** *διάφορα* ***πᾶσι τὸ ἴσον***[4]***, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν,*** *ὡς* ***ἕκαστος*** *ἔν τῳ* ***εὐδοκιμεῖ, οὐκ***

[1] Όπως παρατηρεί και ο Κακριδής 1941, 27-28, η αθηναϊκή δημοκρατία ενώνει τις αριστοκρατικές και τις δημοκρατικές αρχές σε μία νέα γόνιμη σύνθεση. Κατορθώνει έτσι να γεφυρώσει το βαθύ χάσμα που χωρίζει τις δύο πολιτικές μερίδες και δεν εμποδίζει τους φτωχούς να ανέλθουν στα πολιτειακά αξιώματα, όπως συνέβαινε στη Σπάρτη.

[2] Σύμφωνα με τον Hansen 2008, 17-18, αφού ο Περικλής εξηγεί τον όρο *δημοκρατία* είναι λογικό να υποτεθεί ότι το *πλείονας* εξηγεί το πρώτο μέρος του όρου (*δημο-*) και το *ἐς... οἰκεῖν* το δεύτερό του μέρος (*-κρατία*).

[3] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 107-108, ο όρος *δημοκρατία* είναι ασαφής, επειδή περιλαμβάνει δύο σημασίες του όρου *δῆμος*, εκ των οποίων η πρώτη αναφέρεται σε όλο το λαό και η δεύτερη στις μάζες, δηλαδή στους φτωχούς. Έτσι η δημοκρατία μπορεί να δηλώνει είτε την κυριαρχία της πλεοψηφίας, είτε του όχλου. Ο Harris 1992, 164, εξηγεί ότι ο όρος *δημοκρατία* ερμηνεύεται ως το πολίτευμα, στο οποίο η δυνατότητα της απόφασης για τα σημαντικά ζητήματα βρισκόταν στα χέρια του λαού, και συγκεκριμένα στην εκκλησία του δήμου, η οποία λάμβανε αποφάσεις με βάση την προτίμηση της πλειοψηφίας. Σύμφωνα με το Finley 1942, 153, 155, ο Επιτάφιος εξυμνεί τη δημοκρατία, η οποία αποτελούσε την ακατάσχετη εκείνη δύναμη που είχε φέρει την Αθήνα σε ένα πρωτόγνωρο στάδιο ανάπτυξης και την είχε οδηγήσει σε λαμπρή άνοδο. Ο Balot 2001 (2), 148, επισημαίνει ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην άποψη του Περικλή, ότι το δημοκρατικό σύστημα και ο δημοκρατικός πολιτισμός ευθύνονται για το αθηναϊκό μεγαλείο, και στην άποψη του Θουκυδίδη, ότι η τύχη της Αθήνας εναπόκειται στους εκάστοτε ηγέτες της.

[4] Ο Andrews 2004, 542, παρατηρεί ότι η ελευθερία του ατόμου αποτελεί συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας, αλλά και την καθοδηγητική αρχή που διασφαλίζει τη δικαιοσύνη. Στην πολιτική, εξηγεί, η δικαιοσύνη εξασφαλίζεται μέσω της πλειοψηφίας, ενώ στα δημόσια αξιώματα με την ανάληψη της εξουσίας με τη σειρά, με τη μικρού χρονικού διαστήματος θητεία, με την εκλογή με χρήση κλήρωσης, με τα αξιώματα να είναι προσιτά σε όλους χωρίς την ύπαρξη προσόντων, με το σπάνιο επαναδιορισμό και με την εξασφάλιση μισθού. Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, αυξανόταν ο αριθμός των πολιτών που συμμετείχαν στα δημόσια αξιώματα και μειωνόταν η ανισότητα.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ἀπὸ μέρους[1] ***τὸ πλέον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται***[2]*, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων δέ τι ἀγαθὸν* ***δρᾶσαι*** *τὴν πόλιν,* ***ἀξιώματος ἀφανείᾳ κεκώλυται*** (2.37.1).

[1] Ο Κακριδής 1941, 26, μεταφράζει τον όρο *μέρος* «με τη σειρά», η οποία βασιζόταν στην ισότητα. Δες και Flashar 1969, 18. Ο Gomme 1956 (1), 108, παρατηρεί ότι ο όρος αναφέρεται στην κλήρωση που γινόταν για την εκλογή σε κάποιο αξίωμα. Ο Rusten 1989, 145-146, μεταφράζει τη φράση *ἀπὸ μέρους* «σύμφωνα με τη σειρά» και σημειώνει ότι αναφέρεται στην αθηναϊκή πρακτική, να επιλέγονται οι περισσότεροι αξιωματούχοι με κλήρωση σε ετήσια βάση· στοιχείο που θεωρείτο ένα από τα μειονεκτήματα της αθηναϊκής δημοκρατίας. Αντίθετα, σημειώνει, η πραγματική εξουσία ασκείτο από διακεκριμένους άντρες, κυρίως τους στρατηγούς. Ο Hornblower 1991, 300-301, μεταφράζει τη φράση *ἀπὸ μέρους* ως «περιστροφή». Ο ίδιος σημειώνει ότι στο σημείο αυτό αναφέρονται δύο ειδών άνθρωποι: οι εξαιρετικοί άνθρωποι που έχουν προβάδισμα και οι απλοί άνθρωποι, περιλαμβανομένων και των φτωχών, που συνέβαλλαν στη διακυβέρνηση, καταλαμβάνοντας τακτικά αξιώματα με τη σειρά. Ο Andrews 2004, 548-550 και υποσ. 36, 556-558, εξηγεί επίσης το διαχωρισμό: όλοι οι πολίτες είχαν τη δυνατότητα να εκλεγούν σε κάποια αξιώματα με βάση την αρχή της ισότητας, η οποία καθορίζε την πρακτική της περιστοφής (σειράς) και του κλήρου. Ο Περικλής, σημειώνει ωστόσο, δηλώνει ότι στα ανώτερα αξιώματα στο δημόσιο τομέα η περιστροφή έπαιζε ελάχιστο ρόλο, αλλά σημασία είχε η ευρεία δημόσια αποδοχή, ανάλογα με την αξία του ατόμου, η οποία διασφαλιζόταν μέσω των διακεκριμένων υπηρεσιών του προς την πόλη. Αντίθετα, στα ιδιωτικά ζητήματα δεν υπήρχε διάκριση πλουσίων και φτωχών, αλλά όλοι ήταν ίσοι ενώπιον του νόμου. Ο Andrews σημειώνει επίσης ότι η επιλογή σε ένα αξίωμα με κλήρο έφερνε κοινωνική καταξίωση και τιμή στον κάτοχό του. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι στο σημείο αυτό δεν απορρίπτονται οι ταξικοί θεσμοί, καθώς για τους πλούσιους ο θεσμός της λειτουργίας ήταν σημαντικός για την κοινωνική τους ανάδειξη. Ο Grant 1971, 106-107, υποστηρίζει ότι ο όρος *τὸ μέρος* αναφέρεται στην κοινωνική τάξη των *πλεόνων* και αποτελεί ίσως υπαινιγμό στην πολιτική κατάσταση της εποχής και στις αντιδράσεις εναντίον της πολιτικής του Περικλή. Όμοια ο Sicking 1995, 414, θεωρεί ότι η φράση δηλώνει τη συμμετοχή σε συγκεκριμένη τάξη ή μερίδα της κοινωνίας. Ο Harris 1992, 163, 165-167, σημειώνει ότι η φράση *ἀπὸ μέρους* αποτελεί υπαινιγμό στην ολιγαρχική πρακτική της Σπάρτης, αφού η πρακτική της κλήρωσης χρησιμοποιείτο και σε ολιγαρχικά καθεστώτα. Η εκλογή σε αξιώματα, επισημαίνει, ήταν ο μόνος τομέας της δημοκρατικής Αθήνας που επέτρεπε την επιλογή λόγω της αξίας του υποψηφίου. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο Περικλής αποφεύγει άμεση αναφορά στην κλήρωση, καθώς δεν ήταν απαραίτητη στο λόγο του. Η Loraux 2006, 237-239, 482 και υποσ. 86, σημειώνει επίσης ότι στον Επιτάφιο αποφεύγεται η αναφορά στην κλήρωση και στη μισθοφορία στα δημόσια αξιώματα. Μεταφράζει τη φράση *ἀπὸ μέρους* ως συμμετοχη σε συγκεκριμένο τομέα. Σημειώνει ότι ο Περικλής απορρίπτει τα κοινωνικά κριτήρια, στα οποία βασίζονταν τα ολιγαρχικά συστήματα και έτσι η δημοκρατία παρουσιάζεται ως το πολίτευμα που αναδεικνύει την αριστοκρατική αρετή και τιμή. Η ίδια σημειώνει ότι ο Περικλής αναγνωρίζει την ύπαρξη της ισότητας, αλλά έμμεσα και την ύπαρξη της ιεραρχίας ανάλογα με το κύρος του ατόμου (*ἀξίωσις*). Ο Ober 1993 (1), 94-95, μεταφράζει τη φράση *ἀπὸ μέρους*: «με βάση την κοινωνική του τάξη». Ο Winton 2004, 32-34, πιστεύει ότι ο Περικλής δεν αναφέρεται στη θητεία σε δημόσιο αξίωμα, αλλά στην επιρροή στην αθηναϊκή συνέλευση. Μεταφράζει τον όρο *μέρος* ως συμμετοχή στο δικαίωμα της ισηγορίας, στο δικαίωμα δηλαδή που μοιράζονταν όλοι οι Αθηναίοι να απευθύνονται στη συνέλευση. Εξηγεί ότι ο Περικλής εδώ εννοεί ότι ο Αθηναίος που έχει αναγνωρισμένη αξία *προτιμᾶται* στη συνέλευση, καθώς το πλήθος δείχνει σεβασμό στην ομιλία του. Αυτό που είναι αξιοσημείωτο, παρατηρεί, είναι ότι, ενώ όλοι οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να μιλήσουν ενώπιον της συνέλευσης, μόνο όσοι έχουν κάτι σημαντικό να εκθέσουν λαμβάνουν το λόγο τελικά. Ο Περικλής έτσι αντιδιαστέλλει την πρακτική που ακολουθείται στη συνέλευση με αυτήν που ακολουθείται στα δικαστήρια, όπου οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να μιλήσουν χωρίς να έχουν κάτι αξιόλογο να πουν. Ο ίδιος σε πιο πρόσφατο άρθρο του (Winton 2008, 425-426) υποστηρίζει ότι ο όρος *μέρος* δηλώνει το μερίδιο της συνδρομής του κάθε πολίτη σε μία λειτουργία. Ο Περικλής, σύμφωνα με τον ίδιο, δηλώνει ότι οι πολίτες προτιμούνται στα δημόσια αξιώματα ανάλογα με την εκτίμηση που χαίρουν ως λειτουργοί. Για το δικαίωμα της ισηγορίας στην αθηναϊκή συνέλευση δες Griffith 1966, 115-138, ο οποίος επισημαίνει ότι πρόκειται για το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου στο δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας, το οποίο παρατηρείτο ήδη από τα χρόνια της αριστοκρατίας, αλλά περιοριζόταν στους αριστοκρατικούς κύκλους και επεκτάθηκε με την ενίσχυση της αθηναϊκής συνέλευσης γύρω στο 462-457 π.Χ. Η σημασία του, σημειώνει, έγκειται στο γεγονός ότι κατέστησε τη συνέλευση ανεξάρτητη από τους περιορισμούς που έθετε πάνω της η βουλή ή οι στρατηγοί και την μετέτρεψε στο κυρίαρχο σώμα του πολιτεύματος.

[2] Ο Harris 1992, 159-162, σημειώνει ότι η αθηναϊκή πολιτεία απαρτίζεται από τρία ξεχωριστά μέρη: το συμβουλευτικό, το δικανικό και την επιλογή αξιωματούχων. Το συμβουλευτικό μέρος σχετίζεται με τη δημοκρατία, επειδή η διαχείριση των ζητημάτων δε βρίσκεται στα χέρια των λίγων, αλλά της πλειοψηφίας. Έπειτα γίνεται αναφορά στην ισότητα ενώπιον του νόμου για όλους τους πολίτες, την οποία εφάρμοζαν τα αθηναϊκά δικαστήρια, ώστε να επιλύσουν ιδιωτικά, νομικά θέματα και ακολούθως αναφέρεται η εκλογή αξιωματούχων, οι οποίοι δεν επιλέγονται από ένα μέρος της πολιτείας, αλλά ανάλογα με την αξία τους.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες όλος ≠ λίγος[1] (*πάντα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὀλίγους*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην περίοδο αυτή εντοπίζονται πολλές συντακτικές αντιθέσεις. Χρησιμοποιούνται οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐ ζηλούσῃ τοὺς τῶν πέλας νόμους ≠ παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τινί, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τινί ≠ ἢ μιμούμενοι ἑτέρους*, των οποίων τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *δὲ* και *ἤ* αντίστοιχα και του επιρρήματος *μᾶλλον*[2], σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Συντακτική αντίθεση δημιουργείται και μέσω των μορίων *μέν… δέ*: *ὄνομα μὲν δημοκρατία κέκληται ≠ μέτεστι δὲ πᾶσι τὸ ἴσον*[3], μέσω των οποίων σχηματίζεται αντιθετική εστία περιορισμού. Ανάμεσα στα μέλη αυτής της αντίθεσης εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐς ὀλίγους ≠ ἐς πλείονας*[4]), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και με το αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλέον ≠ ἢ ἀπ' ἀρετῆς*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το συγκριτικό *πλέον* και το μόριο *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Ο Περικλής σχηματίζει αρκετές φορές σε αυτό του το λόγο, όπως και στον προηγούμενο, συντακτικές αντιθέσεις, με τις οποίες δημιουργείται αντιθετική εστία επιλογής. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, άλλων ανθρώπων και Αθηναίων[5], για να τονιστεί η ανωτερότητα των τελευταίων (*τῶν πέλας ≠ αὐτοί, αὐτοί ≠ ἑτέρους*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζεται και η λεξική

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.76.1.

[2] Ο Περικλής χρησιμοποιεί 10 φορές στον Επιτάφιό του λόγο το επίρρημα *μᾶλλον* μαζί με το μόριο *ἤ*.

[3] Όπως εξηγεί ο Κακριδής 1941, 25, η δημοκρατία δίνει την εξουσία στο δήμο, στους πολλούς, και επομένως το όνομά της δείχνει ότι ο στόχος της δεν είναι η απόλυτη ισότητα ανάμεσα στους πολίτες. Γι' αυτό, σημειώνει, και η πρόταση *μέτεστι δὲ* αντιδιαστέλλεται με την προηγούμενη, αφού η αθηναϊκή δημοκρατία θεωρείται ότι λειτουργεί με ισότητα ενώπιον όλων. Και ο Harris 1992, 162, σημειώνει την ύπαρξη αντίθεσης, η οποία, θεωρεί, αφορά στη συλλογική λήψη αποφάσεων από το συμβουλευτικό μέρος του πολιτεύματος και στα δικαιώματα όλων των ατόμων στα δικανικά θέματα και σε σχέση με τα αξιώματα. Ο Winton 2004, 27, αναφέρει ότι ο Περικλής στο σημείο αυτό δημιουργεί αντίθεση ανάμεσα στο όνομα και στην πραγματικότητα της αθηναϊκής δημοκρατίας. Όμοια ο Hansen 2008, 24, σημειώνει ότι η φράση *μέτεστι δὲ* δηλώνει την αντίθεση ανάμεσα στο όνομα της αθηναϊκής πολιτείας και στο τί είναι στην πραγματικότητα. Η διαφορά ανάμεσα στο όνομα και στην πραγματικότητα αφορά στον αριθμό των εμπλεκομένων. Σύμφωνα με τον ίδιο, το όνομα αναφέρεται στην κυριαρχία όχι των λίγων (*ὀλίγους*), αλλά των πολλών (*πλείονας*), ενώ η πραγματικότητα παρουσιάζεται ευνοϊκή για όλους (*πᾶσι*) σε ιδιωτικό και σε δημόσιο επίπεδο. Η Loraux 2006, 236, αντιλαμβάνεται επίσης την αντίθεση ως αντιδιαστολή ανάμεσα στο όνομα της δημοκρατίας και στο έργον, στην πραγματικότητα, παρόλο που αυτή δεν είναι τόσο εμφανής. Αντίθετα ο Grant 1971, 105, πιστεύει ότι τα μόρια *μέν… δὲ* έχουν τη σημασία των συμπλεκτικών μορίων *τε… καὶ* παρουσιάζοντας δύο χαρακτηριστικά της δημοκρατίας: ότι, δηλαδή, η κοινωνική τάξη δε διαδραματίζει κανένα ρόλο στη διαχείριση του νόμου ή στην επιλογή των πολιτειακών αξιωματούχων. Ο Περικλής δηλώνει, εξηγεί, ότι υπάρχει ισότητα απέναντι στο νόμο και ισότητα ευκαιριών στην πολιτική ανέλιξη.

[4] Σύμφωνα με τον Andrews 2004, 553, η χρήση του συγκριτικού βαθμού είναι σημαντική, επειδή ο Περικλής απαντά σε όσους κατηγορούσαν την Αθήνα ότι προωθούσε την κυριαρχία των φτωχών, οι οποίοι υπερείχαν αριθμητικά. Ο Harris 1992, 162, 164, σημειώνει ότι το επίθετο *πλείονας* αναφέρεται στην πλειοψηφία, η οποία ήταν απαραίτητη για την λήψη αποφάσεων στα συμβουλευτικά σώματα: στη βουλή και στην εκκλησία του δήμου.

[5] Η αντιπαραβολή αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο[1] (*πρὸς τὰ ἴδια ≠ ἐς τὰ κοινά*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετικές προθέσεις[2]. Προβάλλονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*πᾶσι ≠ ἕκαστος*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ισότητα ≠ υπεροχή[3] *(κατὰ τοὺς νόμους πᾶσι τὸ ἴσον ≠ κατὰ τὴν ἀξίωσιν προτιμᾶται, τὸ ἴσον ≠ εὐδοκιμεῖ*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδεόνται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[4], πληθώρα ≠ στέρηση (*εὐδοκιμεῖ ≠ ἀφανείᾳ*), και δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*δρᾶσαι ≠ κεκώλυται*).

Ο Περικλής αναφέρεται ακολούθως στην ελευθερία που χαρακτηρίζει τη δημόσια και ιδιωτική ζωή των Αθηναίων[5].

> *ἐλευθέρως δὲ τά τε* ***πρὸς τὸ κοινὸν*** *πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν* ***πρὸς ἀλλήλους*** *τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐ* ***δι' ὀργῆς*** *τὸν πέλας, εἰ* ***καθ' ἡδονήν*** *τι* ***δρᾷ,*** *ἔχοντες, οὐδὲ* ***ἀζημίους μέν, λυπηρὰς δὲ*** *τῇ ὄψει* ***ἀχθηδόνας*** *προστιθέμενοι* (2.37.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εμπόδιο ≠ δυνατότητα (*κεκώλυται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δρᾷ*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*πρὸς τὸ κοινόν ≠ πρὸς ἀλλήλους*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση, καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀζημίους ≠ λυπηράς*), της οποίας

---

[1] Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο, σύμφωνα με το Hansen 2008, 26, αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της δημοκρατικής ιδεολογίας· στοιχείο που διαπερνά όλες τις όψεις της κοινωνίας. Ο Pozzi 1983, 223-224, 226 και υποσ. 11, παρατηρεί ότι η Αθήνα του Περικλή συνδέει την οικογένεια με την πόλη και έτσι η οικογένεια περιβάλλεται και αποκλείεται από τη μεγαλύτερης σημασίας σχέση των πολιτών με την πόλη τους. Ο ίδιος σημειώνει επίσης ότι ο Επιτάφιος λόγος επαναφέρει τη θεμελιώδη αντίθεση ανάμεσα στους πολίτες και στην πόλη. Ο Hornblower 1991, 311, παρατηρεί ότι στον Επιτάφιο λόγο ο Περικλής δημιουργεί αντιστοιχίες ανάμεσα στην πόλη και στους πολίτες, χωρίς να αποκλείει κανέναν. Η Loraux 2006, 158, σημειώνει ότι η αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο αποτελεί κοινό τόπο στον Επιτάφιο του Περικλή. Δες και Kallet-Marx 1993, 138-140, για την επαναφορά της αντίθεσης. Ο Gribble 2006, 454-455, σημειώνει ότι στον Επιτάφιο λόγο το «ιδιωτικό» και το «δημόσιο» παρουσιάζονται ως συμπληρωματικές έννοιες που εξυπηρετούν το καλό της Αθήνας.

[2] Δες και Ros 1938, 135, για τη χρήση διαφορετικών προθέσεων.

[3] Ο Harris 1992, 162, σημειώνει ότι η αντίθεση αφορά στο «παθητικό» δικαίωμα της ισονομίας όλων των πολιτών ενώπιον του νόμου στα ιδιωτικά τους ζητήματα και στο «ενεργό» δικαίωμά τους να ανταγωνίζονται για την τιμή που προκύπτει από την απόκτηση αξιωμάτων.

[4] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

[5] Ο Gomme 1956 (1), 111, εξηγεί ότι, παρόλο που κυριαρχεί η πλειοψηφία, δεν ασκείται τυραννία από την πλειοψηφία στα μεμονωμένα άτομα είτε στο δημόσιο, είτε στον ιδιωτικό τομέα. Σύμφωνα με τον Andrews 2004, 544, στο κοινωνικό πλαίσιο της ιδιωτικής ζωής των Αθηναίων, οι πολίτες σέβονταν την ιδιωτική ελευθερία των άλλων. Ο Κακριδής 1941, 32, παρατηρεί ότι η ελευθερία που χαρακτηρίζει την Αθήνα σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο στοχεύει στην αντιδιαστολή της με τη Σπάρτη που θέτει εμπόδια τόσο στο δημόσιο, όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Δες και Kallet-Marx 1993, 140. Ο Harris 1992, 163, σημειώνει την αντίθεση ανάμεσα στην ανεκτικότητα της Αθήνας και στον κοινωνικό αποκλεισμό της Σπάρτης. Ο Finley 1942, 151-152, παρατηρεί ότι η εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη φύση αποτελεί την ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Σπαρτιάτες και συνεπώς ανάμεσα στη δημοκρατία και στην ολιγαρχία. Ο Gomme 1956 (1), 111, αμφιβάλλει κατά πόσο υπάρχει υπαινιγμός στη Σπάρτη, αλλά σημειώνει την αντιδιαστολή της Αθήνας με άλλες δημοκρατικές πολιτείες, στις οποίες υπήρχε λιγότερη εμπιστοσύνη και περισσότερη καταπίεση των πολιτών.

τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, οργή ≠ ευχαρίστηση[1] (*δι' ὀργῆς ≠ καθ' ἡδονήν, καθ' ἡδονήν ≠ ἀχθηδόνας*), της οποίας οι όροι αυτή τη φορά είναι εμπρόθετοι με διαφορετικές προθέσεις και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό, ως λεξική και ως σημασιολογική, λειτουργεί ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου[2].

Ο Αθηναίος στρατηγός συνεχίζει τον εγκωμιαστικό του λόγο, μιλώντας για την υπακοή των Αθηναίων στους εκάστοτε άρχοντες και στους νόμους[3].

> ***ἀνεπαχθῶς*** *δὲ* ***τὰ ἴδια*** *προσομιλοῦντες* ***τὰ δημόσια διὰ δέος*** *μάλιστα οὐ* ***παρανομοῦμεν,*** *τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει καὶ* ***τῶν νόμων****, καὶ μάλιστα αὐτῶν* ***ὅσοι*** *τε* ***ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κεῖνται***[4] *καὶ* ***ὅσοι ἄγραφοι ὄντες***[5] ***αἰσχύνην*** *ὁμολογουμένην* ***φέρουσιν*** (2.37.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἀχθηδόνας* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἀνεπαχθῶς, ἀνεπαχθῶς ≠ διὰ δέος, διὰ δέος ≠ ἐπ' ὠφελίᾳ, ἐπ' ὠφελίᾳ ≠ αἰσχύνην*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και διατρέχει όλη την περίοδο, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους νόμιμο ≠ παράνομο (*κατὰ τοὺς νόμους* (στο 2.37.1) *≠ παρανομοῦμεν, παρανομοῦμεν ≠ τῶν νόμων*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*τὰ ἴδια ≠ τὰ δημόσια*), η οποία επανέρχεται στο λόγο είτε ως λεξική είτε ως σημασιολογική, σχηματίζοντας αντιθετικά μοτίβα[6]. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους γραπτό ≠ άγραφο (*ὅσοι κεῖνται ≠ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες*) και δικαιοσύνη ≠ αδικία (*τῶν νόμων ≠ τῶν ἀδικουμένων*).

---

[1] Η ίδια αντίθεση είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.84.2.

[2] Όπως σημειώνει και ο Κακριδής 1941, 34, ο Περικλής παρουσιάζει την Αθήνα να χαρακτηρίζεται από αντινομικές σχέσεις.

[3] Ο Kagan 1991, 147, σημειώνει ότι υπάρχει υπονοούμενη αντιδιαστολή με τη Σπάρτη, η οποία ήταν γνωστή για την ευσέβεια και την υπακοή της στο νόμο. Ενώ οι Αθηναίοι, σημειώνει, ζουν πιο ανέμελη ζωή, σέβονται και τους νόμους.

[4] Σύμφωνα με τους Κακριδή 1941, 34, και Gomme 1956 (1), 112-113, η ωφέλεια των αδικουμένων ήταν γνωστή αθηναϊκή αρχή και αποτελούσε ένα από τα πιο δημοκρατικά χαρακτηριστικά της νομοθεσίας του Σόλωνα.

[5] Ο Hornblower 1991, 302-303, σημειώνει ότι οι άγραφοι νόμοι αναφέρονται στις οικογενειακές υποχρεώσεις, όπως η απόδοση τιμών στους γονείς και η αποφυγή της αιμομιξίας. Η Loraux 2006, 234, επισημαίνει την παράλειψη αναφοράς στους γραπτούς νόμους, οι οποίοι αποτελούσαν τη βάση του δημοκρατικού συστήματος, και οι οποίοι υπονοούνται μόνο σε αντιδιαστολή με τους άγραφους νόμους. Σύμφωνα με το Flashar 1969, 19, η διάκριση γραπτού και άγραφου νόμου ανήκει στην παραδοσιακή θεματολογία των εγκωμιαστικών λόγων. Ο Kagan 1991, 147, σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες, αντίθετα, ακολουθούσαν γραπτή νομοθεσία που εξυπηρετούσε αποκλειστικά τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης.

[6] Η αντίθεση αυτή (ως λεξική) λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

Ο Περικλής αναφέρεται έπειτα στους αγώνες και στις θυσίες που έχουν θεσπίσει οι Αθηναίοι, ώστε να αναπαύονται, και στα περιποιημένα τους σπίτια.

Καὶ μὴν καὶ ***τῶν πόνων*** *πλείστας* ***ἀναπαύλας*** *τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα,* ***ἀγῶσι μέν*** *γε καὶ θυσίαις*[1] *διετησίοις*[2] *νομίζοντες,* ***ἰδίαις δὲ*** *κατασκευαῖς εὐπρεπέσιν*[3]*, ὧν καθ' ἡμέραν* ***ἡ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκπλήσσει***[4] (2.38.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φέρνω ≠ διώχνω (*φέρουσι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκπλήσσει*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους κόπος ≠ ευχαρίστηση (*τῶν πόνων ≠ ἀναπαύλας*), καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἡ τέρψις ≠ τὸ λυπηρόν*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*ἀγῶσι ≠ ἰδίαις*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*.

Εξαιτίας της δύναμης της Αθήνας, ισχυρίζεται ο Περικλής, φτάνουν στην πόλη τους όλα τα αγαθά και έτσι οι Αθηναίοι έχουν την τύχη να απολαμβάνουν τα αγαθά της δικής τους πόλης, όπως και αυτά των άλλων πόλεων[5].

---

[1] Ο Κακριδής 1941, 36-37 και ο Rusten 1989, 148, παρατηρούν ότι ο Περικλής αναφέρεται στους αγώνες και στις θυσίες ως ευκαιρίες ξεκούρασης με κοινωνική αξία χωρίς να μνημονεύει το θρησκευτικό τους χαρακτήρα. Ο Κακριδής ερμηνεύει την παράλειψή του ως έλλειψη θρησκευτικής πίστης και παρατηρεί ότι ο θεϊκός παράγοντας απουσιάζει από όλη την *Ιστορία*. Όμοια ο Flashar 1969, 20, σημειώνει ότι η εικόνα των Αθηναίων είναι απαλλαγμένη από κάθε θρησκευτικό δεσμό. Δες και Loraux 2006, 47, 71, η οποία σημειώνει ότι ο ιστορικός παραλείπει εσκεμμένα τη θρησκευτική διάσταση της τελετής, αναφέροντας την πολιτική της σημασία και παρουσιάζοντάς την ως αυτόνομη. Ο Jacoby 1944, 60-61, σημειώνει επίσης ότι ο ιστορικός αποσιωπά εσμεμμένα το θρησκευτικό χαρακτήρα της δημόσιας ταφής, αναφέροντας μόνο την πολιτική της διάσταση. Δες και Foster 2010, 203-204, η οποία σημειώνει ότι οι θεοί δε διαδραματίζουν κανένα ρόλο στην ομιλία του Περικλή. Για το ρόλο της θρησκείας στη θουκυδίδεια *Ιστορία* δες υποσ. 3 στη σελ. 476.

[2] Όπως παρατηρεί ο Rusten 1989, 148, η Αθήνα ξεπερνούσε κάθε άλλη πόλη όσον αφορά στη συχνότητα των εορτών της, αφού σχεδόν καθημερινά εορταζόταν κάποια γιορτή ή γινόταν κάποια θυσία. Δες και Hornblower 1991, 303. Ο Orwin 1994, 44, παρατηρεί, ωστόσο, ότι οι Αθηναίοι ήταν θύματα της ηγεμονίας τους: η δίψα τους γι' αυτήν τους στερούσε κάθε ανάπαυση.

[3] Ο Κακριδής 1941, 36, και ο Rusten 1989, 148, σημειώνουν ότι ο Περικλής δεν αναφέρεται στα λαμπρά δημόσια κτίσματα της Αθήνας, ιδιαίτερα στην Ακρόπολη, για το κτίσιμο των οποίων είχε φροντίσει ο ίδιος. Ο Κακριδής πιστεύει ότι στο σημείο αυτό θα υπάρχει παραφθορά του αρχικού κειμένου. Δες και Κακριδή 2000, 20, 66. Και ο Gomme 1956 (1), 116-117, επισημαίνει την παράλειψή τους και θεωρεί ότι αναφορά σε αυτά θα γινόταν με ξεχωριστή πρόταση, η οποία θα αναφερόταν στους ναούς και στα νέα κτήρια. Πρβλ. 1.10.2. Όπως σημειώνει και ο Azoulay 2014, 62-66, το λαμπρό οικοδομικό πρόγραμμα της Αθήνας, και ιδιαίτερα ο Παρθενώνας, ήταν στενά συνδεδεμένο με τη δυναμική του ιμπεριαλισμού και αποτελούσε την υλική έκφραση της νέας ιμπεριαλιστικής θέσης της πόλης.

[4] Ο Κακριδής 1941, 35, σημειώνει ότι υπονοείται αντίθεση με τη Σπάρτη, η αυστηρή πολιτική της οποίας δεν επέτρεπε καμία ξεκούραση ή πολυτέλεια στους πολίτες της. Δες και Κακριδή 2000, 66. Όπως σημειώνει και ο Kagan 1991, 110, παρόλο που ο Περικλής γνώριζε τους κινδύνους που υπήρχαν για τη διατήρηση της ηγεμονίας, εντυπωσιαζόταν από τη δόξα και τα οφέλη που προέκυπταν από αυτήν.

[5] Ο Starr 1978, 348, σημειώνει ότι τα οικονομικά οφέλη που αποκομίζει η Αθήνα εξαιτίας του ναυτικού της αναφέρονται με πολύ γενικούς όρους. Η Loraux 2006, 130-131, 215-216, υποστηρίζει επίσης ότι ο Περικλής δεν αναφέρεται στην εμπορική υπεροχή της Αθήνας, αλλά μιλά με γενικούς όρους εσκεμμένα, αναφέροντας την ευημερία της Αθήνας που δεν αποτελούσε, ωστόσο, προϋπόθεση της δύναμής της, ούτε το αποτέλεσμα της θαλασσοκρατορίας της, αλλά ένα πρόσθετο στοιχείο που εξισορροπούσε τη δύναμή της. Ο Περικλής, σημειώνει, χρησιμοποιεί την ευημερία της Αθήνας, για να τονίσει το κύριο θέμα του, που είναι η αυτάρκεια της πόλης του. Πρβλ. 2.36.3, 2.41.1. Όπως σημειώνουν και οι Monoson & Loriaux 1998, 286, ο Περικλής είναι αφοσιωμένος στην ηγεμονία λόγω της αθηναϊκής δόξας και των υλικών απολαύσεων που αυτή παρέχει. Ο Balot 2001 (2), 145, 149, 153-155, 166, σημειώνει ότι η πόλη παρουσιάζει εσωτερική συνοχή, ενώ στα εξωτερικά θέματα δείχνει επιθετικότητα προς τους άλλους Έλληνες, με σκοπό την απόκτηση νέων εδαφών και

ἐπεσέρχεται *δὲ διὰ μέγεθος* ***τῆς πόλεως*** *ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα, καὶ ξυμβαίνει ἡμῖν μηδὲν* ***οἰκειοτέρᾳ τῇ ἀπολαύσει τὰ αὐτοῦ*** *ἀγαθὰ γιγνόμενα καρποῦσθαι ἢ καὶ* ***τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων*** (2.38.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*τὸ λυπηρόν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῇ ἀπολαύσει*), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και διώχνω ≠ φέρνω (*ἐκπλήσσει* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπεσέρχεται*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἰδίαις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῆς πόλεως, τῆς πόλεως ≠ οἰκειοτέρᾳ*), δημιουργώντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στους Αθηναίους και στους άλλους ανθρώπους (*τὰ αὐτοῦ ≠ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων*), της οποίας τα μέλη συνδεόνται με το μόριο *ἢ* δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής και συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ακολούθως ο Περικλής στρέφεται στην ενασχόληση των Αθηναίων με τον πόλεμο και στις διαφορές που αυτοί παρουσιάζουν με τους εχθρούς τους Σπαρτιάτες[1]. Αναφέρεται ακόμη στο διαφορετικό τρόπο ανατροφής των νέων που ακολουθούν οι δύο αντίπαλες δυνάμεις.

Διαφέρομεν *δὲ καὶ ταῖς τῶν πολεμικῶν μελέταις* ***τῶν ἐναντίων*** *τοῖσδε.* ***τήν*** *τε γὰρ* ***πόλιν κοινὴν παρέχομεν,*** *καὶ* ***οὐκ ἔστιν ὅτε ξενηλασίαις ἀπείργομέν τινα*** *ἢ* ***μαθήματος*** *ἢ* ***θεάματος,*** *ὃ μὴ κρυφθὲν*[2] *ἄν τις τῶν πολεμίων ἰδὼν* ***ὠφεληθείη,*** *πιστεύοντες* ***οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλέον καὶ ἀπάταις***[3] ***ἢ τῷ*** *ἀφ᾽ ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα* ***εὐψύχῳ·*** *καὶ* ***ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει*** *εὐθὺς νέοι ὄντες* ***τὸ ἀνδρεῖον*** *μετέρχονται,*

δόξας, ακολουθώντας τη θεωρία του ιμπεριαλισμού και ενισχύοντας την ηγεμονία της. Η δημοκρατία, προσθέτει, προωθεί την αθηναϊκή πλεονεξία σε διεθνές επίπεδο και διατηρεί τη σταθερότητα της πόλης.

[1] Ο Κακριδής 1941, 38-40, παρατηρεί ότι η εκτίμηση των προτερημάτων της Αθήνας γινόταν μέχρι τώρα απόλυτα, ενώ μόνο υπαινιγμοί υπήρχαν προς την αντίμαχη πόλη. Η ενασχόληση των Αθηναίων με τον πόλεμο, σημειώνει, για να εκτιμηθεί σωστά έπρεπε να αντιδιασταλεί με αυτήν των Σπαρτιατών, οι οποίοι αρχικά δεν κατονομάζονται, αλλά υπονοούνται μέσω της αναφοράς σε ξενηλασίες, πολεμικές προετοιμασίες, απάτες και επίπονες ασκήσεις· στοιχεία που αποτελούσαν χαρακτηριστικά γνωρίσματα των Λακεδαιμονίων. Δες και Κακριδή 2000, 21, 66-67. Όμοια ο Gomme 1956 (1), 117, παρατηρεί ότι μέχρι τώρα ο Περικλής τόνιζε τη διαφορά των Αθηναίων έναντι των υπολοίπων Ελλήνων γενικά, ενώ στο σημείο αυτό επισημαίνει συγκεκριμένες διαφορές με τη Σπάρτη. Και οι Flashar 1969, 21, Walcot 1973, 119, Pozzi 1983, 225, και Harris 1992, 163, σημειώνουν ότι η αντίθεση αφορά στους Σπαρτιάτες. Δες και Hornblower 1991, 303, ο οποίος επισημαίνει ότι, παρόλο που η σύγκριση με τη Σπάρτη δεν είναι σαφής, τελικά επιβεβαιώνεται.

[2] Ο Rusten 1989, 149, επισημαίνει την αναφορά στη σπαρτιατική μυστικοπάθεια. Δες και Loraux 2006, 265, η οποία παρατηρεί τον υπαινιγμό στη Σπάρτη, στο σημείο που γίνεται αναφορά στην καχυποψία και στη δυσπιστία προς τους άλλους. Πρβλ. και 5.68.2.

[3] Ο Rusten 1989, 150, παρατηρεί ότι υπονοείται η καταφυγή των Σπαρτιατών στην απάτη.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διαιτώμενοι[1] *οὐδὲν* ***ἧσσον ἐπὶ τοὺς*** *ἰσοπαλεῖς*[2] ***κινδύνους χωροῦμεν*** (2.39.1).

Χρησιμοποιείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*διαφέρομεν* [*ἡμεῖς*] ≠ *τῶν ἐναντίων, οἱ μέν* ≠ *ἡμεῖς δέ*) λόγω της απευθείας πλέον αντιπαραβολής των δύο αντιπάλων. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], αν και όχι εκτεταμένο, αφού ο Περικλής παρουσιάζει την απόλυτη υπεροχή των Αθηναίων σε όλους τους τομείς. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*κοινὴν παρέχομεν* ≠ *ξενηλασίαις ἀπείργομέν τινα*[4]), φανερό ≠ κρυφό (*θεάματος* ≠ *κρυφθέν, κρυφθέν* ≠ *ἰδών*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, ωφέλεια ≠ κίνδυνος[5] (*ὠφεληθείη* ≠ *ἐπὶ τοὺς κινδύνους*), και κόπος ≠ ευχαρίστηση (*ἐπιπόνῳ ἀσκήσει* ≠ *ἀνειμένως διαιτώμενοι*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 2.38.1. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλέον καὶ ἀπάταις* ≠ *ἢ τῷ εὐψύχῳ*, τα δύο μέρη της οποίας συνδέονται με επίθετο σε συγκριτικό βαθμό και το μόριο *ἤ* δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται η ευψυχία των Αθηναίων. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στους όρους παιδί ≠ άνδρας[6] (*ἐν ταῖς παιδείαις* ≠ *τὸ ἀνδρεῖον*).

Ο Περικλής θέτει ως απόδειξη της ανδρείας των Αθηναίων το γεγονός ότι οι Λακεδαιμόνιοι[7] δεν έχουν εκστρατεύσει ποτέ εναντίον της Αττικής μόνοι τους, αλλά πάντα

[1] Ο Hornblower 1991, 303-304, χαρακτηρίζει αινιγματικό το κεφάλαιο αυτό, όπου οι αθηναϊκοί στρατιωτικοί κανονισμοί παρουσιάζονται ως εύκολοι και ερασιτεχνικοί σε σχέση με αυτούς της Σπάρτης. Ο ίδιος εξηγεί ότι ο Περικλής επηρεάστηκε ίσως από τη ανέμελη στάση των ολιγαρχικών στην προετοιμασία του ιππικού τους. Η Loraux 2006, 205, 211-213, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι ήθελαν να υπενθυμίζουν ότι ζούσαν μία ανέμελη ζωή και συνήθιζαν να αντιδιαστέλλουν τον τρόπο ζωής τους με αυτόν της Σπάρτης. Η ίδια επισημαίνει ότι η έλλειψη επαγγελματισμού στα στρατιωτικά θέματα αποτελούσε κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους, όπου εξυμνείτο η έμφυτη γενναιότητα των Αθηναίων. Οι επιτάφιοι λόγοι, προσθέτει, δεν απέδιδαν στη στρατιωτική δραστηριότητα των Αθηναίων καμία μορφή τεχνικής. Με αυτό τον τρόπο, καταλήγει, οι Αθηναίοι απέκρυπταν την εξάσκησή τους στο ναυτικό, η οποία απαιτούσε μεγάλη προετοιμασία, και παρουσιάζονταν έτσι ισοδύναμοι με τη Σπάρτη στον πόλεμο στην ξηρά.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 117-118, σημειώνει ότι η «ισοδυναμία» δεν υπονοεί ότι οι κίνδυνοι ήταν ίσοι με αυτούς που και οι Σπαρτιάτες μπορούσαν να αντιμετωπίσουν, αλλά ίσοι με αυτούς που οι δυνάμεις των Αθηναίων ήταν ικανές να αποκρούσουν. Αντίθετα, ο Rusten 1989, 150, σημειώνει ότι οι κίνδυνοι ήταν ισοδύναμοι με αυτούς που οι Σπαρτιάτες μπορούσαν να αντιμετωπίσουν. Για όμοια παρατήρηση δες και ο Hornblower 1991, 304.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

[4] Δες και Boegehold 149, ο οποίος εντοπίζει την ύπαρξη ελλειπτικής αντίθεσης με υπονοούμενη στο δεύτερο μέρος της τη φράση «κρατώντας την για τον εαυτό μας».

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78.

[6] Η αντίθεση είναι λανθάνουσα, καθώς σχετίζεται καταρχήν με την ετυμολογία και δευτερευόντως με το νόημα των όρων. Στην περίπτωση αυτή ο «χρόνος» εξειδικεύεται ως «ηλικία». Όπως σημειώνουν οι Κακριδής 1941, 41-42, και Rusten 1989, 150, στο σημείο αυτό παρατηρείται το οξύμωρο σχήμα, καθώς οι Λακεδαιμόνιοι ζητούν από τα παιδιά που ανατρέφουν να αποκτήσουν τις ιδιότητες που έχει ένας άνδρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[7] Στο σημείο αυτό κατονομάζονται για πρώτη φορά οι *ἐνάντιοι*. Δες και Κακριδή 1941, 40, και Loraux 2006, 142, 265, η οποία σημειώνει ότι η αντίθεση Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών, δημοκρατίας ≠ ολιγαρχίας διατρέχει όλο το λόγο, αλλά γίνεται πιο εμφανής στο κεφάλαιο αυτό, όπου ο εχθρός πλέον κατονομάζεται.

με όλους τους συμμάχους τους. Αντίθετα, υποστηρίζει, οι Αθηναίοι εισβάλλουν[1] μόνοι τους στις γειτονικές τους περιοχές και τις περισσότερες φορές νικούν χωρίς δυσκολία.

*τεκμήριον δέ· οὔτε γὰρ **Λακεδαιμόνιοι καθ' ἑαυτούς, μεθ' ἁπάντων δὲ ἐς τὴν γῆν ἡμῶν** στρατεύουσι, **τήν** τε **τῶν πέλας αὐτοὶ ἐπελθόντες** οὐ χαλεπῶς **ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ τοὺς περὶ τῶν οἰκείων ἀμυνομένους**[2] **μαχόμενοι τὰ πλείω κρατοῦμεν**[3]* (2.39.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ πλείω*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*Λακεδαιμόνιοι ≠ αὐτοί*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Προβάλλεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον (*καθ' ἑαυτούς ≠ μεθ' ἁπάντων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* και είναι εμπρόθετα με διαφορετικές προθέσεις και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ άμυνα (*ἐπελθόντες ≠ τοὺς ἀμυνομένους*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 2.36.4, και ξένος ≠ οικείος[4] (*ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ ≠ περὶ τῶν οἰκείων*), της οποίας και πάλι οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση. Παρατηρείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πατρίδα ≠ ξένη γη[5] (*ἐς τὴν γῆν ἡμῶν ≠ τὴν τῶν πέλας*).

Ο Περικλής ισχυρίζεται ότι κανένας εχθρός ακόμη δεν αντιμετώπισε συγκεντρωμένη την αθηναϊκή δύναμη, επειδή οι Αθηναίοι φροντίζουν ταυτόχρονα το ναυτικό τους και έχουν αποσπασμένες δυνάμεις πεζικού σε πολλές περιοχές.

ἀθρόᾳ** τε **τῇ δυνάμει**[6] ἡμῶν οὐδείς πω πολέμιος ἐνέτυχε διὰ τὴν **τοῦ ναυτικοῦ** τε ἅμα ἐπιμέλειαν καὶ τὴν **ἐν τῇ γῇ** ἐπὶ πολλὰ ἡμῶν αὐτῶν ἐπίπεμψιν· ἢν δέ που **μορίῳ τινὶ** προσμείξωσι, **κρατήσαντές** τέ **τινας** ἡμῶν **πάντας** αὐχοῦσιν **ἀπεῶσθαι** καὶ **νικηθέντες** ὑφ' ἁπάντων **ἡσσῆσθαι (2.39.3).

---

[1] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 122, ο ιστορικός, αντίθετα με τον Περικλή, πίστευε ότι η επιθετική πολιτική και η επιδίωξη του πλούτου και της ναυτικής ηγεμονίας οδηγούν στην καταστροφή.

[2] Ο Bosworth 2000, 10 υποσ. 43, παρατηρεί ότι τα λόγια του Περικλή έρχονται σε αντίθεση με τον κοινό τόπο, ότι οι στρατιώτες αγωνίζονται γενναιότερα, όταν υπερασπίζονται τη γη τους. Αυτό, σημειώνει, θα μπορούσε να προκαλέσει τη δυσάρεστη ανάμνηση, ότι οι Αθηναίοι δεν έκαναν τίποτα προκειμένου να υπερασπιστούν τη γη τους, η οποία λεηλατείτο από τα πελοποννησιακά στρατεύματα κατά τη διάρκεια του τελευταίου χρόνου.

[3] Όπως σημειώνει και η Loraux 2006, 215, μέσα από τον πόλεμο η διαφορά καθίσταται υπεροχή, εξ ου και η αλλαγή του ρήματος *διαφέρομεν* στην αρχή της παραγράφου (2.39.1) με το ρήμα *κρατοῦμεν* στο σημείο αυτό.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78.

[5] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.8.

[6] Ο όρος *δύναμις* επαναλαμβάνεται στο λόγο αυτό: *δυνάμει* (2.39.3), *δύναμις* (2.41.2), *δύναμιν* (2.41.4, 2.43.1). Πρβλ. την ίδια επανάληψη του όρου στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 157. Όπως παρατηρεί και η de Romilly 1963, 130-132, ο Επιτάφιος λόγος ασχολείται με την αθηναϊκή δύναμη την οποία και εξυμνεί. Αυτή η δύναμη, όπως σημειώνει η ίδια, είναι το αποτέλεσμα και η απόδειξη των ηθικών και πολιτικών αξιών, καθώς και της πνευματικής ανωτερότητας των Αθηναίων και αποτελεί μέρος της θεωρίας του ιμπεριαλισμού. Η δύναμη αυτή, καταλήγει, δικαιολογεί την κυριαρχία που ασκεί η Αθήνα και τη δόξα της. Δες και Ober 1993 (1), 92 και υποσ. 14, για την παρουσίαση του μεγαλείου της Αθήνας, μέσω της έμφασης στη δύναμή της, η οποία δικαιολογεί και τη θυσία των νεκρών. Σύμφωνα με την Kallet-Marx 1993 (2), 111-113, ο όρος *δύναμις* δε χρησιμοποιείται με αφηρημένη ή ηθική σημασία, αλλά αναφέρεται στη στρατιωτική δύναμη της Αθήνας, στα χρήματα και στα πλοία της.

Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*ἀθρόᾳ τῇ δυνάμει ≠ μορίῳ τινί, τινας ≠ πάντας*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται ακόμη η αντίθεση ανάμεσα στους όρους νίκη ≠ ήττα, ως λεξική[1] (*κρατήσαντες ≠ νικηθέντες*), η οποία σχηματίζεται μέσω συνώνυμων μετοχών, των οποίων η διαφορά έγκειται στη φωνή (ενεργητική και παθητική αντίστοιχα)[2], και ως σημασιολογική (*ἀπεῶσθαι ≠ ἡσσῆσθαι*). Προβάλλεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό (*τοῦ ναυτικοῦ ≠ ἐν τῇ γῇ*).

Ο Περικλής περιγράφει έπειτα τον ανέμελο τρόπο ζωής των Αθηναίων και την έμφυτη ανδρεία τους· στοιχεία τα οποία κατά τη γνώμη του καθιστούν την Αθήνα άξια θαυμασμού.

> ***καίτοι*** *εἰ* ***ῥᾳθυμίᾳ μᾶλλον ἢ πόνων μελέτῃ***[3] ***καὶ μὴ μετὰ νόμων***[4] ***τὸ πλέον ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν, περιγίγνεται*** *ἡμῖν* ***τοῖς*** *τε* ***μέλλουσιν ἀλγεινοῖς*** *μὴ* ***προκάμνειν, καὶ*** *ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι* ***μὴ ἀτολμοτέρους***[5] ***τῶν αἰεὶ μοχθούντων φαίνεσθαι,*** *καὶ ἔν τε τούτοις τὴν πόλιν ἀξίαν εἶναι* ***θαυμάζεσθαι*** *καὶ ἔτι ἐν ἄλλοις*[6] (2.39.4).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *καίτοι*[7], το οποίο συνδέει τους όρους της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ήττα ≠ νίκη (*ἡσσῆσθαι ≠ περιγίγνεται*). Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*ῥᾳθυμίᾳ ≠ πόνων μελέτῃ*[8]), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του επιρρήματος *μᾶλλον* και του μορίου *ἤ*, μέσω των οποίων σχηματίζεται αντιθετική εστία επιλογής. Εντοπίζεται και η λανθάνουσα πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών[9] (*ἐθέλομεν κινδυνεύειν* [*ἡμεῖς*] *≠ τῶν ἀεὶ μοχθούντων* [*Σπαρτιατῶν*]), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στο σημείο αυτό εντοπίζονται και αρκετές συντακτικές αντιθέσεις: *ῥᾳθυμίᾳ μᾶλλον ἢ πόνων μελέτῃ ≠ καὶ μὴ μετὰ νόμων τὸ πλέον ἢ*

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.143.5.
[2] Ο Solmsen 1975, 94, σημειώνει την ύπαρξη *variatio*.
[3] Όπως παρατηρεί και ο Κακριδής 1941, 42, υπάρχει μειωτικός τόνος στο χωρίο, καθώς ο Περικλής απαντά ίσως στους επικριτές της αθηναϊκής αγωγής.
[4] Ο Rusten 1989, 151, πιστεύει ότι στο χωρίο υπάρχει υπαινιγμός προς τη Σπάρτη, η οποία εξασφάλιζε την ανδρεία των πολιτών της μέσω νόμων. Πρβλ. 5.69.2.
[5] Ο όρος *τόλμη* επανέρχεται στον Επιτάφιο λόγο: *ἀτολμοτέρους* (2.39.4), *τολμᾶν* (2.40.3), *τόλμῃ* (2.41.4), *ἀτολμοτέραν* (2.43.1), *τολμῶντες* (2.43.1). Δες και de Romilly 1963, 134 και υποσ. 1. Ο Luginbill 1990, 105 υποσ. 59, παρατηρεί επίσης ότι ο Περικλής δίνει έμφαση στην αθηναϊκή τόλμη στον Επιτάφιο, η οποία αποτελούσε χαρακτηριστικό γνώρισμα των Αθηναίων.
[6] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 41-42, έχοντας ενώπιόν του ένα ακροατήριο, το οποίο υπέφερε λόγω της απώλειας των σπιτιών και των περιουσιών του, ο Περικλής παρουσιάζει μία Αθήνα, η οποία σκιαγραφείται μέσα από τον ίδιο τον τρόπο ζωής των Αθηναίων πέρα από τις συγκεκριμένες κτήσεις τους και την υπερασπίζεται ανεξάρτητα από αυτές τις απώλειες.
[7] Ο Rusten 1989, 151, υποστηρίζει ότι το μόριο *καίτοι* δε λειτουργεί στο σημείο αυτό ως εναντιωματικό, αλλά ως μεταβατικό.
[8] Όπως παρατηρεί και ο Rusten 1989, 151, οι δύο όροι αντιστοιχούν στις φράσεις *ἀνειμένως διαιτώμενοι* και *ἐπίπονος ἄσκησις* που είχαν χρησιμοποιηθεί στο 2.39.1, όπου επίσης εμπλέκονταν στο αντιθετικό σχήμα.
[9] Σύμφωνα με τον Balot 2001, 512, ο Περικλής διαχωρίζει την αθηναϊκή από τη σπαρτιατική τόλμη.

τρόπων ἀνδρείας, ἐθέλομεν κινδυνεύειν ≠ καὶ μὴ φαίνεσθαι, των οποίων τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη, και *μὴ μετὰ νόμων τὸ πλέον ≠ ἢ τρόπων ἀνδρείας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με συγκριτικό επίθετο και το μόριο *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί η έμφυτη τόλμη των Αθηναίων. Προβάλλεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ δειλία (*ἀνδρείας ≠ ἀτολμοτέρους*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*τοῖς ἀλγεινοῖς ≠ θαυμάζεσθαι*), ανακαλώντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Σημειώνεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρελθόν (*τοῖς μέλλουσιν ≠ προκάμνειν*).

Οι Αθηναίοι, αναφέρει ο Περικλής, αγαπούν το ωραίο[1] χωρίς υπερβολή και επιδιώκουν τη γνώση χωρίς να καταντούν μαλθακοί[2]. Χρησιμοποιούν επίσης τον πλούτο ως ευκαιρία για έργα και δε θεωρούν ντροπιαστική την ομολογία της φτώχειας κάποιου, αλλά την αδιαφορία του να απαλλαγεί από αυτήν[3].

> *Φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ* ***μετ' εὐτελείας***[4] *καὶ φιλοσοφοῦμεν*[5] ***ἄνευ μαλακίας***[6]***· πλούτῳ*** *τε* ***ἔργου μᾶλλον*** *καιρῷ* ***ἢ λόγου*** *κόμπῳ χρώμεθα, καὶ* ***τὸ πένεσθαι οὐχ ὁμολογεῖν τινι αἰσχρόν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν ἔργῳ αἴσχιον*** (2.40.1).

---

[1] Σύμφωνα με το Solmsen 1975, 42, ο Περικλής, επαινώντας τον αθηναϊκό τρόπο ζωής και τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό, διορθώνει την εικόνα του χαρακτήρα των Αθηναίων, όπως αυτή είχε περιγραφεί στο λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71, και την εικόνα των σπαρτιατικών συνηθειών που είχε παρουσιάσει ο Αρχίδαμος στο 1.80-85. Σύμφωνα με τους Stevens 1944, 21, 24-25, Bosworth 2000, 11, και Debnar 2001, 10, ο Περικλής υπερασπίζεται την Αθήνα από τις επικρίσεις κατά του δημοκρατικού της πολιτεύματος και από τις κατηγορίες για τον ιωνικό χαρακτήρα των Αθηναίων. Η *φιλοκαλία* των Αθηναίων μπορούσε να ερμηνευθεί ως υπερβολή και οι ναοί στην Ακρόπολη ως εκμετάλλευση των αποθεμάτων των συμμάχων. Το χωρίο αποτελεί επίσης απάντηση προς όσους εγκατέλειψαν τα σπίτια τους και ζούσαν στη φτώχεια, ενώ έβλεπαν τις υπερβολές των δημόσιων εορτών της Αθήνας. Ο Harris 1992, 167, αντίθετα υποστηρίζει ότι σε ένα επιτάφιο λόγο προορισμένο για τους στρατιώτες που έδωσαν τη ζωή τους για την αθηναϊκή δημοκρατία καμία απάντηση στους επικριτές της και καμία απολογία δεν ήταν απαραίτητη.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 120-121, σημειώνει ότι η σύγκριση αφορά στους άλλους Έλληνες, Βοιωτούς και Πελοποννησίους, που πίστευαν ότι η αγάπη για τη γνώση ήταν ασυμβίβαστη με την τόλμη, καθώς και ότι η πολιτική συζήτηση δε συμβάδιζε με την αποφασιστική δράση.

[3] Ο Rusten (Rusten 1985, 16-19, Rusten 1989, 152-153), σημειώνει ότι στο σημείο αυτό (2.40.1-2) παρουσιάζονται τρεις διαφορετικοί τρόποι ζωής: της φιλοσοφικής έρευνας (των διανοουμένων), της αναζήτησης της τιμής μέσω της πολιτικής δράσης (των πολιτικών) και της αναζήτησης του κέρδους ή της απόλαυσης (των επιχειρηματιών). Αυτοί οι τρόποι ζωής, σύμφωνα με τον ίδιο, δεν αποδίδονται σε κάθε πολίτη χωριστά, αλλά παρουσιάζονται ως εναλλακτικές επιλογές. Ο Περικλής, σε αντίθεση με τους φιλοσόφους, δεν προκρίνει κανέναν από αυτούς ως ανώτερο, αφού θεωρεί ότι όλοι εναρμονίζονται με την αθηναϊκή κοινωνία στο σύνολό της, παρόλο που η πολιτική ζωή καταλαμβάνει την τελευταία και πιο εμφαντική θέση. Ο Hornblower 1991, 304-305, συμφωνεί με το Rusten, ενώ ο Bosworth 2000, 10 υποσ. 45, διαφωνεί.

[4] Ο Bosworth 2000, 10 υποσ. 47, πιστεύει ότι ο όρος *εὐτέλεια* δεν έχει υποτιμητική σημασία στο σημείο αυτό.

[5] Ο Wardman 1959, 40, 42, εξηγεί ότι όρος αφορά στις επιδέξιες συζητήσεις, ιδιαίτερα για θέματα πολιτικής. Ο όρος *φιλοσοφοῦμεν*, σύμφωνα με τον Bosworth 2000, 11, δεν αναφέρεται στο πάθος για θεωρητικό έλεγχο, ο οποίος ασκείτο από τους σοφιστές, αλλά αφορά στην εμπλοκή στην πολιτική ζωή του τόπου και στη χρήση πειστικών επιχειρημάτων.

[6] Ο Wardman 1959, 38-39, 41-42, θεωρεί ότι τα ρήματα *φιλοσοφοῦμεν* και *φιλοκαλοῦμεν* αναφέρονται στη συμπεριφορά των Αθηναίων σε καιρό ειρήνης, αφού τότε οι Αθηναίοι ξόδευαν χρήματα σε αγαθά, ενώ οι όροι

Η πρώτη πρόταση της περιόδου χωρίζεται σε ισομεγέθη κώλα, τα οποία συνδέονται μέσω των μορίων *τε… καί*, και τα οποία χαρακτηρίζονται από ισόκωλον και ομοιοτέλευτον. Αξίζει να σημειωθεί ο όμοιος τρόπος με τον οποίο αρχίζουν και τελειώνουν οι πρώτοι όροι του κάθε κώλου: *φιλοκαλοῦμεν* – *φιλοσοφοῦμεν*. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους συμμετοχή ≠ έλλειψη (*μετ' εὐτελείας ≠ ἄνευ μαλακίας*[1]), η οποία επιτυγχάνεται λόγω της αντίθετης σημασίας των προθέσεων, και έργον ≠ λόγος (*ἔργου ≠ λόγου, ὁμολογεῖν ≠ ἔργῳ*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην πρώτη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται με το συγκριτικό επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ*, μέσω των οποίων σχηματίζεται αντιθετική εστία επιλογής, ενώ στη δεύτερη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με άρνηση και με το πιο ισχυρό αντιθετικό μόριο *ἀλλά,* μέσω του οποίου δημιουργείται αντιθετική εστία αντικατάστασης. Και στις δύο περιπτώσεις δίνεται έμφαση στο μέρος που αφορά στο έργον[2]. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί και η χρήση κλιμάκωσης μέσω των επιθέτων *αἰσχρόν – αἴσχιον*[3]. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πλούτος ≠ φτώχεια[4] (*πλούτῳ ≠ τὸ πένεσθαι*).

Ο Περικλής σημειώνει ότι οι Αθηναίοι φροντίζουν τα πολιτικά ζητήματα χωρίς να παραμελούν τις ιδιωτικές τους υποθέσεις. Σύμφωνα με τον ομιλητή, μόνο οι Αθηναίοι[5] θεωρούν όποιον δε συμμετέχει στα κοινά άχρηστο πολίτη. Οι Αθηναίοι, προσθέτει, συνηθίζουν να συζητούν τα διάφορα ζητήματα, προτού ενεργήσουν[6].

εὐτελείας και *μαλακίας* πιστεύει ότι αναφέρονται στη συμπεριφορά στον πόλεμο, όταν γίνονταν οικονομίες. Η φράση *μετ' εὐτελείας*, σύμφωνα με το Finley 1942, 152, δηλώνει ότι το ωραίο δεν έχει σχέση με τη χρηματική αξία και μπορεί να είναι προσιτό σε όλους, ενώ η φράση *ἄνευ μαλακίας*, εκφράζει την πίστη ότι η πνευματική αναζήτηση δεν αποτρέπει τους ανθρώπους από τη δράση.

[1] Ο Gomme 1956 (1), 123, σημειώνει ότι εδώ αντιδιαστέλλεται η δυσαρέσκεια των Σπαρτιατών προς τους λόγους με την κατηγορία εναντίον των Αθηναίων για πολυλογία. Η αντίθεση αυτή, σύμφωνα με το Hammond 2009, 514, αντιδιαστέλλει την Αθήνα όχι μόνο με την αυστηρότητα της Σπάρτης, αλλά και με την πολυτέλεια της Περσίας.

[2] Ο Κακριδής (Κακριδής 1941, 50, Κακριδής 2000, 24) παρατηρεί την τοποθέτηση του όρου *ἔργον* στην αρχή και στο τέλος της περιόδου, ώστε να φανεί η κυριαρχία του *ἔργου* έναντι του *λόγου*.

[3] Ο Ros 1938, 111, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *αἰσχρὸν* και *αἴσχιον*.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.141.3-5.

[5] Οι Ziolkowski 1981, 121-126, Rusten 1989, 157, και Loraux 2006, 133, παρατηρούν ότι ο ισχυρισμός της μοναδικότητας αποτελεί κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους, για να δηλωθεί η υπεροχή της Αθήνας. Πρβλ. 2.40.5, 2.41.3. Ο Κακριδής 2000, 72-73, παρατηρεί ότι ο Αθηναίος πολίτης ξεφεύγει από τη στενή αντιπαράθεση με το Σπαρτιάτη, υψώνεται απέναντι σε όλους τους ανθρώπους και απομονώνεται. Η έντονη αντίθεση με την αντίπαλο πόλη, σημειώνει, αντικαταθίσταται με την αντίθεση με όλους τους ανθρώπους. Σύμφωνα με τον Bosworth 2000, 8-9, το θέμα της αθηναϊκής ενότητας ήταν σχετικό με την κοινωνική περίσταση, αφού οι πρόσφυγες από τις λεηλατημένες περιοχές θα μπορούσαν να ακούσουν την ομιλία του Περικλή, η οποία αναφερόταν στην αξία της πόλης ως συνόλου και να κατανοήσουν τα πλεονεκτήματα που απολαμβάνουν οι ίδιοι μέσω της αθηναϊκής τους υπηκοότητας, αλλά και να αναγνωρίσουν τη δύναμη της πόλης που εγγυάται αυτά τα πλεονεκτήματα.

[6] Όπως παρατηρεί ο Κακριδής 1941, 53, 55, στη σημείο αυτό δίνεται απάντηση στην κατηγορία, ότι οι Αθηναίοι στην εκκλησία του δήμου έλεγαν πάρα πολλά, αντίθετα με τους Λακεδαιμονίους που δεν αρέσκονταν στα λόγια. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Αθηναίος πολίτης είναι ο μόνος που συνδυάζει το λόγο με το έργο, μία ιδιότητα που παρουσιάζεται να κατέχει και ο Περικλής (1.139.4) και θεωρείται ιδανική ήδη από τον Όμηρο (*Ιλιάδα* 9.443). Δες και Sicking 1995, 414.

ἔν τε τοῖς αὐτοῖς ***οἰκείων*** *ἅμα καὶ* ***πολιτικῶν ἐπιμέλεια****, καὶ ἑτέροις* ***<ἕτερα> πρὸς ἔργα*** *τετραμμένοις* ***τὰ πολιτικὰ*** *μὴ* ***ἐνδεῶς*** *γνῶναι*[1]*·* ***μόνοι*** *γὰρ τόν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα* ***οὐκ ἀπράγμονα***[2]*,* ***ἀλλ' ἀχρεῖον*** *νομίζομεν, καὶ αὐτοὶ ἤτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα*[3] *ὀρθῶς τὰ πράγματα,* ***οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν***[4] (2.40.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐνδεῶς*, *ἐνδεῶς* ≠ *μᾶλλον*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5]. Στο σημείο αυτό συχνή είναι η χρήση της αντίθεσης ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο, ως λεξικής (*οἰκείων* ≠ *πολιτικῶν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ως σημασιολογικής (*πολιτικῶν* ≠ *<ἕτερα> πρὸς ἔργα, <ἕτερα> πρὸς ἔργα* ≠ *τὰ πολιτικά*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*πρὸς ἔργα* ≠ *τοὺς λόγους, τοὺς λόγους* ≠ *τοῖς ἔργοις, τοῖς ἔργοις* ≠ *λόγῳ, λόγῳ* ≠ *ἔργῳ*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐκ ἀπράγμονα* ≠ *ἀλλ' ἀχρεῖον, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι* ≠

[1] Ο Rusten (Rusten 1985, 18, Rusten 1989, 154) πιστεύει ότι εδώ αναφέρονται δύο ομάδες Αθηναίων: όσοι κυβερνούν την πολιτεία χωρίς να παραμελούν τις ιδιωτικές τους υποθέσεις (*τοῖς αὐτοῖς*) και όσοι ασχολούνται με την ιδιωτική τους ζωή, αλλά παραμένουν ενήμεροι για τις πολιτικές εξελίξεις (*ἑτέροις*). Επομένως θεωρεί περιττή και βλαπτική για το νόημα της πρότασης την προσθήκη *<ἕτερα>*. Και ο Ober 1993 (1), 96, σημειώνει ότι διαχωρίζονται οι πολιτικοί ηγέτες που διαμορφώνουν τις πολιτικές προτάσεις από τα μέλη της εκκλησίας του δήμου που λαμβάνουν τις αποφάσεις. Η Loraux 2006, 232-233, σημειώνοντας το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στους όρους *ἐπιμέλεια*, που συνεπάγεται ενεργό ενδιαφέρον προς τα πολιτικά δρώμενα, και *γνῶναι*, που αφορά στην απλή λήψη αποφάσεων, θεωρεί επίσης ότι εδώ αναφέρονται δύο κατηγορίες Αθηναίων που εμπλέκονται στην πολιτική: όσοι φροντίζουν την πόλη τους χωρίς να παραμελούν τον οίκο τους και όσοι ασχολούνται με ένα επάγγελμα, αλλά δεν εμποδίζονται από το να λαμβάνουν αποφάσεις στις συνελεύσεις του λαού. Και οι δύο κατηγορίες, θεωρεί, σχηματίζουν ένα ενιαίο πολιτικό σώμα μέσα στο δημοκρατικό πολίτευμα. Αντίθετα ο Balot 2001, 509, σημειώνει ότι εδώ ο Περικλής τονίζει πως οι ίδιοι άνθρωποι είναι ικανοί να κάνουν πράγματα, τα οποία πιστεύεται ότι είναι αντίθετα, και έτσι οι Αθηναίοι αποδεικνύονται μοναδικά ικανοί στο να ενώνουν αντίθετες ιδιότητες.

[2] Ο όρος *ἀπράγμων*, σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 121-122, αποτελούσε κολακευτικό όρο για τις άλλες πόλεις και συνιστούσε το αντίθετο των όρων *πολυπράγμων* και *συκοφάντης*. Δες και de Romilly 1963, 78 υποσ. 1, και Rusten 1989, 155. Σύμφωνα με το Finley 1942, 153-154, ο όρος *ἀπράγμων* εκφράζει το ολιγαρχικό ιδεώδες. Ο Finley αναφέρει ότι η συμμετοχή όλων των πολιτών στη διαμόρφωση της πολιτικής δράσης και η ελεύθερη δημόσια συζήτηση αποτελούσαν τις βασικές αρχές της δημοκρατίας. Σύμφωνα με τον Andrews 1994, 30 και υποσ. 31, ο όρος χρησιμοποιείται από τον Περικλή, για να δηλώσει τις πολιτικές φυσιογνωμίες που εναντιώνονταν στην ηγεμονία.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 123, σημειώνει ότι το ρήμα *ἐνθυμούμεθα* αναφέρεται σε αυτούς που προτείνουν θέματα για συζήτηση στη συνέλευση του λαού σε αντιδιαστολή με αυτούς που απλώς τα κρίνουν. Δες και Rusten 1989, 155, ο οποίος σημειώνει τη διάκριση ανάμεσα στην κρίση και στη διαμόρφωση πολιτικής. Ο Hornblower 1991, 305-306, σημειώνει ότι ο Περικλής είχε υπαινιχθεί προηγουμένως ότι κάποιοι Αθηναίοι είναι περισσότερο πολιτικά ενεργοί από άλλους, αλλά είναι πιο εντυπωσιακός ο εδώ ισχυρισμός του, ότι κάποιοι προτείνουν μία πολιτική και άλλοι απλώς αποφασίζουν γι' αυτήν και επομένως κάποιοι είναι ενεργοί, ενώ άλλοι είναι θεατές. Ο ίδιος θεωρεί ότι εδώ αντιδιαστέλλονται δύο διανοητικές διεργασίες αντί δύο είδη πολιτικών, του ενεργού και του παθητικού.

[4] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 300, ολόκληρη η *Ιστορία* αποτελεί μία σειρά από εμπειρίες που χρησιμεύουν ως αφετηρία για διάφορους υπολογισμούς, περισσότερο ή λιγότερο σωστούς. Η *Ιστορία* του Θουκυδίδη, σημειώνει, παραδέχεται την ύπαρξη μίας πολιτικής και στρατιωτικής σκέψης, ικανής να περιορίζει σε μεγάλο βαθμό την αβεβαιότητα του μέλλοντος.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν, των οποίων τα δύο μέλη συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *ἀλλά*, δημιουργώντας στην πρώτη περίπτωση αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία και στη δεύτερη περίπτωση αντιθετική εστία επιλογής λόγω και του επιρρήματος *μᾶλλον*. Παρατηρούνται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων (*μόνοι*) και άλλων ([*ἑτέρων*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν (*προδιδαχθῆναι πρότερον*) και μέλλον (*ἐλθεῖν* [*ὕστερον*]), υπονοούμενη και πάλι στο δεύτερό της μέρος, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ,* δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται η προκαταβολική συζήτηση της δράσης των Αθηναίων. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φροντίδα ≠ βλάβη[1] (*ἐπιμέλεια ≠ βλάβην*).

Ο Περικλής υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι είναι τολμηροί και συλλογίζονται εκ των προτέρων όσα θα επιχειρήσουν σε αντίθεση με τους άλλους ανθρώπους.

> *διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τόδε* ***ἔχομεν*** *ὥστε* ***τολμᾶν*** *τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν* ***ἐκλογίζεσθαι·*** *ὃ* ***τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος***[2]***, λογισμὸς δὲ ὄκνον*** *φέρει.* ***κράτιστοι*** *δ' ἂν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ* ***τά*** *τε* ***δεινὰ*** *καὶ* ***ἡδέα σαφέστατα γιγνώσκοντες καὶ*** *διὰ ταῦτα* ***μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων***[3] (2.40.3).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πράξη ≠ σκέψη[4] (*τολμᾶν ≠ ἐκλογίζεσθαι, σαφέστατα γιγνώσκοντες ≠ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και το μόριο *καὶ* δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, γνώση ≠ άγνοια (*ἐκλογίζεσθαι ≠ ἀμαθία, ἀμαθία ≠ λογισμός*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή A-B-

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.81.3-4.

[2] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 123, ο όρος *θράσος* δε χρησιμοποιείται με την αρνητική του σημασία, αλλά αναφέρεται στο πραγματικό θάρρος.

[3] Σύμφωνα με τον Balot 2001, 507, 509, 520-521, 523, οι Αθηναίοι παρουσιάζονται από τον Περικλή να χαρακτηρίζονται από γενναιότητα στη μάχη και από γνώση, αποτελώντας έτσι ιδανικά πρότυπα. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Περικλής αντιπαραβάλλει τους Αθηναίους με τους Σπαρτιάτες, καθώς οι Αθηναίοι είναι ασυνήθιστοι τύποι ανθρώπων, που συνδυάζουν δύο αντίθετα χαρακτηριστικά: το λογικό υπολογισμό και την τολμηρή δράση, τα οποία είναι συνυφασμένα με το δημοκρατικό πολίτευμα και με τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων. Η άποψη του Περικλή αποτελεί, σύμφωνα με τον ίδιο, ένα καινοτόμο τρόπο προσέγγισης της έννοιας του θάρρους σε σχέση με την παλαιότερη ελληνική παράδοση, σύμφωνα με την οποία το θάρρος εξαρτάται από την ηρωική και αριστοκρατική θέση του ατόμου. Όπως σημειώνει ο Kagan 1991, 146, υπάρχει αντιδιαστολή με τη Σπάρη, η οποία εμπιστευόταν τις πράξεις και όχι τα λόγια.

[4] Σύμφωνα με τη Loraux 2006, 216-217, οι νεκροί Αθηναίοι ενσωματώνουν το ιδανικό πορτραίτο των επικών ηρώων που ήταν άριστοι και στο λόγο και στην πράξη και οι Σπαρτιάτες ως εκ τούτου, που δίνουν σημασία μόνο στο έργο, υποβαθμίζονται. Αυτός ο συνδυασμός έργου – λόγου και πράξης – σκέψης, σημειώνει, αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα και άλλων επιτάφιων λόγων. Ο Tompkins 2013, 450-451, σημειώνει ότι ο Περικλής εισηγείται την αλληλοεξάρτηση και όχι την εναντίωση της σκέψης και της τόλμης. Πρβλ. 2.43.1 και 2.43.5. Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 262-263.

Α΄, τόλμη ≠ δειλία[1] (*θράσος ≠ ὄκνον*), κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*τὰ δεινὰ ≠ ἡδέα, ἡδέα ≠ ἐκ τῶν κινδύνων*), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η ίδια αντίθεση χρησιμοποιείται και ως λεξική (*κράτιστοι ≠ τὰ δεινά*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Προβάλλεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ άλλων ανθρώπων (*ἔχομεν* [*ἡμεῖς*] ≠ *τοῖς ἄλλοις*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Και στο θέμα της αρετής, σημειώνει ο Περικλής, οι Αθηναίοι λειτουργούν με αντίθετο τρόπο από τους άλλους, καθώς αποκτούν φίλους όχι ευεργετούμενοι, αλλά ευεργετώντας[2].

> *καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν* ***ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς· οὐ*** *γὰρ* ***πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες*** *κτώμεθα τοὺς φίλους.* ***βεβαιότερος*** *δὲ* ***ὁ δράσας τὴν χάριν*** *ὥστε* <u>*ὀφειλομένην*</u> *δι' εὐνοίας ᾧ δέδωκε σῴζειν·* ***ὁ δὲ*** ***<u>ἀντοφείλων</u>*** ***ἀμβλύτερος,*** *εἰδὼς* ***οὐκ ἐς χάριν, ἀλλ' ἐς ὀφείλημα*** *τὴν ἀρετὴν ἀποδώσων*[3] (2.40.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἐκ τῶν κινδύνων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εὖ*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Προβάλλεται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ άλλων (*ἐνηντιώμεθα* [*ἡμεῖς*] ≠ *τοῖς πολλοῖς*), για να τονιστεί η διαφορά των Αθηναίων από τους υπόλοιπους λαούς και να καταδειχθεί η ανωτερότητά τους, επεκτείνοντας ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.142.8.

[2] Ο ισχυρισμός του Περικλή, σύμφωνα με τον Bosworth 2000, 12-13, φαίνεται παράξενος υπό τη γνώση της πρακτικής των Αθηναίων προς τους συμμάχους τους. αθηναϊκές ευεργεσίες θα μπορούσαν να θεωρηθούν η δηλιακή συμμαχία μετά από την προτροπή των συμμαχικών πόλεων, η βοήθεια προς τη Σπάρτη το 462 π.Χ. και η μετέπειτα συμμαχία της Αθήνας με το Άργος, ακόμα και η συμμαχία με την Κέρκυρα το 432 π.Χ. Ο Ziolkowski 1981, 182, παρατηρεί ότι δεν αναφέρονται συγκεκριμένα παραδείγματα ευεργεσιών των Αθηναίων, επειδή ο ομιλητής θέλει να κρατήσει τον έπαινό του σε ιδεαλιστικό επίπεδο, αποφεύγοντας παραδείγματα που θα θύμιζαν την τυραννική συμπεριφορά των Αθηναίων απέναντι στους συμμάχους τους. Ο Rusten 1989, 156, θεωρεί ότι δεν πρέπει να παρερμηνεύονται τα λόγια του Περικλή και να εκλαμβάνονται ως ισχυρισμοί για την πολιτική των Αθηναίων απέναντι στους συμμάχους τους, επειδή έτσι θα δημιουργείτο μία παράξενη αλλοίωση του χαρακτήρα της ηγεμονίας. Αντίθετα, σημειώνει, η αναφορά γίνεται στο χαρακτήρα των Αθηναίων μεμονωμένα.

[3] Ο Ziolkowski 1981, 102-105, και ο Carey 2007, 244, επισημαίνουν ότι οι ευεργεσίες των Αθηναίων σε άλλους πιο αδύνατους αποτελούσαν κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους. Πρβλ. και 2.37.3 για την υπεράσπιση των αδικουμένων και 2.42.4 για την τιμωρία όσων αδικούν (των εχθρών). Δες και de Romilly 1963, 138-139, η οποία επισημαίνει ότι ο ισχυρισμός αυτός αποτελεί μέρος του παραδοσιακού επαίνου της Αθήνας, αλλά περιγράφει και τη δραστηριότητα της πόλης, την ενέργεια και τη δύναμή της· στοιχεία που αντιδιαστέλλονται με τα εγωιστικά και συμφεροντολογικά κίνητρα της Σπάρτης. Ο Crane 1992, 15, παρατηρεί ότι η αθηναϊκή βοήθεια αποτελούσε επίδειξη δύναμης και υπεροχής και ο αποδέκτης με αυτό τον τρόπο παραδεχόταν την υποτελή του θέση. Ο Hooker 1974, 167-168, σημειώνει ότι ο Περικλής αναφέρεται στην πρωτοβουλία παροχής ευεργεσιών που αποτελούσε διαδικασία σύναψης συμμαχιών στην αρχαϊκή εποχή. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο όρος *χάρις* δηλώνει μία αμοιβαία σχέση. Ο Hooker δηλώνει ότι η ευεργεσία προς κάποιον με την αναμονή ανταλλάγματος αποτελούσε μία συμφεροντολογική πράξη, η οποία ενίοτε παρουσιαζόταν ως γενναιοδωρία. Πρβλ. και Rusten 1989, 157, ο οποίος παρατηρεί ότι ο όρος *χάρις* αναφέρεται σε αμοιβαίες ανταλλαγές. Ο Kagan 1991, 144, σημειώνει επίσης ότι ο Περικλής παρουσιάζει τους Αθηναίους να έχουν αριστοκρατικό χαρακτήρα.

στους όρους πάσχω ≠ ενεργώ (*πάσχοντες ≠ δρῶντες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, και η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, ευεργετώ ≠ οφείλω ανταπόδοση (*ὁ δράσας τὴν χάριν ≠ ὁ ἀντοφείλων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, και ασφαλής ≠ επισφαλής (*βεβαιότερος ≠ ἀμβλύτερος*). Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἐς χάριν ≠ ἀλλ' ἐς ὀφείλημα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του αντιθετικού μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι όροι που χρησιμοποιούνται στο κάθε μέρος της αντίθεσης είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση. Παρατηρείται και ψευδής αντίθεση ανάμεσα στους όρους *ὀφειλομένην* - *ἀντοφείλων*.

Ο Περικλής προσθέτει ότι μόνο οι Αθηναίοι ωφελούν τους άλλους χωρίς φόβο λόγω της εμπιστοσύνης τους στην ελευθερία[1].

> *καὶ **μόνοι οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ** ἀδεῶς **τινα** ὠφελοῦμεν* (2.40.5).

Προβάλλεται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ άλλων[2], για να επαινεθούν οι πρώτοι ως ανώτεροι (*μόνοι ≠ [ἑτέρων]*), της οποίας το δεύτερο μέρος υπονοείται, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση που λειτουργεί αντιθετικά. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ≠ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του επιρρήματος *μᾶλλον* και του μορίου *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, μέσω της οποίας τονίζεται η αγάπη των Αθηναίων για την ελευθερία[3]. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

[1] Σύμφωνα με τον Κακριδή (Κακριδής 1941, 57, Κακριδής 2000, 26, 68), η παρουσίαση των Αθηναίων, που χαίρονται την ελευθερία τους και συμπαρίστανται στους αδικημένους γίνεται σε συνειδητή αντίθεση με τη συμπεριφορά των φιλύποπτων και συμφεροντολόγων Λακεδαιμονίων. Ο Gomme 1956 (1), 124-125, παρατηρεί ότι η πρόταση αυτή εκφράζει την ιδανική δράση της πολιτείας των Αθηναίων και αντιδιαστέλλεται με τις αθηναϊκές ενέργειες και διακηρύξεις, όπως αυτές παρουσιάζονται από τον ιστορικό. Αυτή η πρόταση, συμπληρώνει, προορίζεται για το αθηναϊκό ακροατήριο, ενώ αντίθετα σε ξένες περιοχές, όπως στη Σπάρτη το 432 π.Χ., στη Μυτιλήνη, στη Μήλο και στην Καμάρινα οι Αθηναίοι ομιλητές υιοθετούν μία κυνική στάση βασισμένη στη σύγχρονή τους ρητορική τέχνη.

[2] Όπως παρατηρεί και ο Κακριδής 1941, 58, 62, στο κεφάλαιο των πολεμικών (2.39) ο Περικλής είχε προχωρήσει στη σύγκριση των Αθηναίων με τον αντίπαλό τους και τώρα προβαίνει στη σύγκριση των Αθηναίων με όλους τους άλλους ανθρώπους. Παρατηρείται έτσι η βαθμιαία εξύψωση του Αθηναίου πολίτη μέχρι τη στιγμή που αυτός αποθεώνεται.

[3] Για το θέμα της «ελευθερίας» στον Επιτάφιο λόγο πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 265.

Ο Περικλής υποστηρίζει ότι η Αθήνα αποτελεί κέντρο παιδείας για την Ελλάδα[1] και ότι οι Αθηναίοι πολίτες καθίστανται εξαιτίας της ολοκληρωμένες προσωπικότητες[2].

*Ξυνελών τε λέγω τήν τε **πᾶσαν** πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι καὶ **καθ' ἕκαστον** δοκεῖν ἄν μοι τὸν **αὐτὸν** ἄνδρα παρ' ἡμῶν ἐπὶ **πλεῖστ'** ἂν εἴδη καὶ μετὰ χαρίτων μάλιστ' ἂν εὐτραπέλως τὸ σῶμα αὔταρκες παρέχεσθαι* (2.41.1).

Στην ανακεφαλαίωση των όσων ειπώθηκαν δε χρησιμοποιούνται πολλές αντιθέσεις. Στην περίοδο αυτή κυριαρχούν οι θετικές έννοιες ως «ασκίαστες». Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον (*τινα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πᾶσαν, πᾶσαν ≠ καθ' ἕκαστον*), διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η λιγότερο εμφανής σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ένας ≠ πολύς (*αὐτόν ≠ πλεῖστα*). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σημασιολογικά αντίθετοι όροι που χρησιμοποιούνται υποβάλλουν κλιμάκωση και όχι ασυμβατότητα.

Ο Περικλής θεωρεί ότι η ίδια η δύναμη της πόλης της Αθήνας αποδεικνύει ότι όσα ειπώθηκαν αποτελούν την πραγματική αλήθεια.

*καὶ ὡς **οὐ λόγων** ἐν τῷ παρόντι **κόμπος τάδε μᾶλλον ἢ ἔργων** ἐστὶν **ἀλήθεια,** αὐτὴ ἡ δύναμις τῆς πόλεως, ἣν ἀπὸ τῶνδε τῶν τρόπων ἐκτησάμεθα, σημαίνει* (2.41.2).

Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον (*λόγων ≠ ἔργων*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ κόμπος τάδε μᾶλλον ≠ ἢ ἀλήθεια*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του επιρρήματος *μᾶλλον* και του μορίου *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Έτσι τονίζεται το δεύτερο μέρος και των δύο αντιθέσεων που χρησιμοποιούνται στο σημείο αυτό και δίνεται, επομένως, έμφαση στην αλήθεια των έργων.

Ο ομιλητής εξηγεί ότι από τις τωρινές πόλεις μόνο η Αθήνα αποδεικνύεται στην πράξη ανώτερη από τη φήμη της[3].

[1] Ο Hornblower 1991, 308, σημειώνει ότι η Αθήνα παρουσιάζεται ως υπόδειγμα πολιτικής τέχνης και όχι ως πολιτιστικό κέντρο όλου του κόσμου· στοιχείο που αποτελούσε μεταγενέστερη παράδοση. Η Loraux 2006, 114, 326, επισημαίνει ότι στόχος του Επιτάφιου δεν είναι να εξυμνήσει την Αθήνα ως μορφωτικό κέντρο, αλλά να εκθειάσει τη δύναμή της. Η Αθήνα, προσθέτει, αποτελεί για τον Περικλή πρότυπο πολιτικής και στρατιωτικής αρετής.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 125, εξηγεί ότι στην Αθήνα η διακυβέρνηση στηρίζεται στην άποψη της πλειοψηφίας και ότι ο καθένας μπορεί να αναπτύξει την προσωπικότητά του ελεύθερα, ζώντας σε πιο ευνοϊκό περιβάλλον από τους άλλους ανθρώπους.

[3] Σύμφωνα με το Ziolkowski 126-129, η φήμη και η αιώνια δόξα των νεκρών, των προγόνων και της πόλης τους, που υμνούνται από τους ποιητές, αποτελούσαν κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

μόνη *γὰρ* ***τῶν νῦν ἀκοῆς κρείσσων ἐς πεῖραν*** *ἔρχεται, καὶ* ***μόνη*** *οὔτε τῷ πολεμίῳ ἐπελθόντι ἀγανάκτησιν*[1] *ἔχει ὑφ' οἵων* ***κακοπαθεῖ***[2] *οὔτε* ***τῷ ὑπηκόῳ***[3] *κατάμεμψιν ὡς οὐχ ὑπ' ἀξίων* ***ἄρχεται***[4] (2.41.3).

Χρησιμοποιείται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους Αθηναίος ≠ άλλος (*μόνη ≠ τῶν νῦν, μόνη ≠* [*τῶν νῦν*]), με υπονοούμενο το δεύτερό της μέρος στη δεύτερη περίπτωση. Πρόκειται και πάλι για σύγκριση που λειτουργεί αντιθετικά. Η αντίθεση αυτή αποτελεί ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι το σχήμα της αναφοράς μέσω της επανάληψης του επιθέτου *μόνη* βοηθεί στο σχηματισμό αντιθέσεων[5]. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*τῷ ὑπηκόῳ ≠ ἄρχεται*), και αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ἀκοῆς ≠ ἐς πεῖραν*). Η «ακοή» εδώ επανασημασιοδοτείται θετικά, αφού η πραγματικότητα όχι απλώς την επιβεβαιώνει, αλλά την ξεπερνά. Η παράγραφος γενικά δε συνοδεύεται από συνδηλώσεις ψεύδους, αλλά ανεπάρκειας να εκφράσει την αλήθεια. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό (*κρείσσων ≠ κακοπαθεῖ*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και το σχήμα της παρονομασίας μέσω των όμοιων μορφικά, αλλά διαφορετικών σημασιολογικά, όρων *ἔρχεται - ἄρχεται*.

Ο Περικλής θεωρεί ότι οι Αθηναίοι λόγω της δύναμης της πόλης τους αξίζουν το θαυμασμό και τον έπαινο των σημερινών και των μελλοντικών γενεών.

μετὰ μεγάλων *δὲ* ***σημείων***[6] ***καὶ οὐ*** *δή τοι* ***ἀμάρτυρόν*** *γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι* ***τοῖς*** *τε* ***νῦν*** *καὶ* ***τοῖς ἔπειτα*** *θαυμασθησόμεθα*[7]*, καὶ* ***οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὁμήρου***

---

[1] Ο ρήτορας, σύμφωνα με τον Κακριδή 1941, 66, χρησιμοποιεί άλλα μέσα αντί της λογικής επιχειρηματολογίας.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 127, σημειώνει ότι ο Περικλής δεν αναφέρεται συγκεκριμένα στην εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική, καθώς ο υπαινιγμός, ότι οι Πελοποννήσιοι υπέφεραν σε αυτή την περίπτωση, θα αποτελούσε ειρωνεία.

[3] Σύμφωνα με τη Loraux 2006, 124-125, στους επιτάφιους λόγους αποφευγόταν η χρήση του όρου *ὑπήκοος*, ο οποίος απαντά μόνο στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή. Η ίδια θεωρεί παράξενη την απουσία του όρου *ξύμμαχος* από ένα λόγο αφιερωμένο στην εξωτερική πολιτική της Αθήνας. Ο Περικλής έτσι, σημειώνει η ίδια, περιορίζει τους συμμάχους της Αθήνας σε θέση υποτελούς υπηκόου, παρόλο που τους αποκαλεί φίλους. Σύμφωνα με τον Andrewes 1960, 7 και υποσ. 1, η δήλωση του Περικλή δικαιολογείται, επειδή ο ρήτορας απευθύνεται σε Αθηναίους και όχι σε ξένο ακροατήριο, έχοντας ως σκοπό του να δείξει τη δύναμη και τη δόξα της αθηναϊκής ηγεμονίας. Πρβλ. 2.40.4.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 127, σημειώνει ότι εδώ ο ομιλητής δικαιολογεί την ύπαρξη της αθηναϊκής ηγεμονίας, προβάλλοντας τη μεγάλη της αξία. Όπως ορίζει και ο Kagan 1991, 108, τον όρο «ιμπεριαλισμός»: πρόκειται για την κυριαρχία που ασκείται σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο και επιβάλλεται πάνω σε άλλους ανθρώπους με τη βία ή με την απειλή μέσα σε ένα σύστημα που εκμεταλλεύεται τους υπηκόους προς όφελος των ηγεμόνων.

[5] Όπως παρατηρεί και ο Κακριδής 1941, 66, το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη του όρου *μόνη*, τοποθετημένο στην αρχή των δύο προτάσεων, τονίζει τη μοναδικότητα της Αθήνας. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 281.

[6] Σύμφωνα με τον Ober 1993 (1), 93-94 και υποσ. 17, τα *σημεῖα* στα οποία αναφέρεται ο Περικλής είναι τα νέα δημόσια κτήρια, όπως οι ναοί στην Ακρόπολη και τα τείχη της πόλης, που θα καταστήσουν φανερή και διαρκή την παρουσία της αθηναϊκής δύναμης. Πρβλ. και 1.10.2, όπου ο ιστορικός αναφέρει ότι, βλέποντας τα κτήρια της Αθήνας, θα θεωρούσε κάποιος τη δύναμή της διπλάσια από ότι ήταν στην πραγματικότητα.

[7] Πρβλ. τις όμοιες προσδοκίες των Συρακουσίων μετά από τις νίκες τους εναντίον των Αθηναίων στο 7.56.2.

ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεσι[1] ***μὲν τὸ αὐτίκα τέρψει, τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἡ ἀλήθεια βλάψει, ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ***[2] ***καταναγκάσαντες γενέσθαι,*** *πανταχοῦ δὲ* ***μνημεῖα κακῶν*** *τε καὶ* ***ἀγαθῶν***[3] ***ἀίδια ξυγκατοικίσαντες*** (2.41.4).

Στο σημείο αυτό εντοπίζονται αρκετές αντιθέσεις. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*ἔργων* (στο 2.41.2) ≠ *ἔπεσι, ἔπεσι ≠ τῶν ἔργων*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και συνεχίζει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*μετὰ σημείων ≠ ἀμάρτυρον, ἀμάρτυρον ≠ μνημεῖα, τὴν ὑπόνοιαν ≠ ἡ ἀλήθεια*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο και της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, μέρος ≠ όλον (*ὅστις ≠ πᾶσαν*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ωφέλεια ≠ βλάβη (*τέρψει ≠ βλάψει*) που συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*κακῶν ≠ ἀγαθῶν*),

[1] Όπως σημειώνει ο Kagan 1991, 136-150, για να πετύχει το δικό του όραμα για τη δημοκρατική Αθήνα, η οποία θα είναι ένδοξη και αθάνατη, ο Περικλής χρειάστηκε να στραφεί ενάντια στο αριστοκρατικό ιδεώδες της αρετής που προσέφερε κλέος και υστεροφημία στα έπη του Ομήρου και ενάντια στην αυστηρή εικόνα της Σπάρτης που στόχο είχε τη γενναιότητα, την πειθαρχία και την αφοσίωση στην πόλη. Ο Rusten 1989, 158, παρατηρεί ότι η αντίθεση ανάμεσα στα αντικειμενικά τεκμήρια της αθηναϊκής κυριαρχίας και στις μυθοπλασίες των ποιητών επαναφέρει το θέμα του προοιμίου της *Ιστορίας* (1.9-11, 1.21.1). Δες και Loraux 2006, 172, υποσ. 24 σελ. 506. Ο Κακριδής 1941, 73-74 σημειώνει ότι ο όρος *ἔπος* δεν αναφέρεται μόνο στην επική ποίηση αλλά και στη συνήθη ομιλία των ανθρώπων που έχει το χαρακτηριστικό της υπερβολής και παραπέμπει στο προοίμιο της *Ιστορίας*, όπου ο ιστορικός αρνείται ότι οι επικοί ποιητές και οι λογογράφοι μπορούν να συμβάλουν στη δόξα της πατρίδας τους (1.10.3, 1.21.1, 1.22.4). Δες και Κακριδή 2000, 28. Ο Hornblower 1991, 309, παραπέμπει επίσης στο 1.21.1, όπου απορρίπτονται οι υπερβολές των ποιητών και στο 1.22.4, όπου αντιδιαστέλλεται το μόνιμο, αλλά επιφανειακά δυσάρεστο, έργο του Θουκυδίδη με τα πρόσκαιρα αγωνίσματα. Ο Gomme 1956 (1), 128, 130-132, συμφωνεί με την άποψη του Κακριδή, παρόλο που διαφωνεί με τη θέση ότι ο ιστορικός εκφράζει περιφρόνηση για τον Όμηρο και για τους προκατόχους του. Ο Gomme σημειώνει τη χρήση των όρων *εὐλογία* (2.42.1), *ὕμνησα, καταστροφή* (2.42.2), *ποθεινοτέραν* (2.42.4) που κανονικά χρησιμοποιούνται σε ποιητικά έργα. Δες και Hornblower 1991, 310, ο οποίος σημειώνει επίσης ότι η λέξη *καταστροφὴ* είναι ποιητική. Η Loraux 2006, 22-23, επισημαίνει ότι ο έπαινος της δημοκρατίας συνδέεται με τον αίνο (κωδικοποιημένο λόγο) των ποιητών και έτσι ο Περικλής παρουσιάζεται ως διάδοχος των ποιητών του αίνου. Ο Περικλής, σημειώνει, απευθύνεται σε δύο τύπους ακροατών: αυτούς που θα ακούσουν μόνο τον έπαινο της δημοκρατίας και αυτούς που θα αντιληφθούν ότι η πραγματικότητα της ηγεμονίας πρέπει να βασίζεται στην αρετή. Έτσι, διαχωρίζονται αυτοί που έβλεπαν την αθηναϊκή δημοκρατία ως απλή πρακτική και όσοι την έβλεπαν ως ιδανικό που μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με την υιοθέτηση αριστοκρατικών αξιών. Η ίδια (σελ. 361-362) παραβάλλει τις κατηγορίες του Περικλή στο 2.41.4 με τον επικριτικό τόνο του Θουκυδίδη στο μεθοδολογικό του κεφάλαιο εναντίον των ποιητών και των λογογράφων και σημειώνει ότι η κριτική μπορεί να εκτείνεται ακόμα και εναντίον του ίδιου του επιτάφιου λόγου που αποτελούσε επίσης *ἀγώνισμα*. Έτσι παρουσιάζεται μία ασυμφωνία ανάμεσα στην *Ιστορία* και στον Επιτάφιο λόγο. Ο Τσακμάκης 2012, 5, παρατηρεί επίσης την αλλαγή των προγραμματικών δηλώσεων του ιστορικού στο 1.21.2 και 1.22.4 από τον Περικλή. Ο ίδιος σημειώνει ότι η επική ποίηση υποβιβάζεται από το έργο του Θουκυδίδη, το οποίο παρουσιάζεται ως ανώτερο, αφού δεν εξυμνεί τα έργα αλλά αποτελεί τα ίδια τα έργα.

[2] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 129, στο σημείο αυτό ανακαλείται η Αιγυπτιακή εκστρατεία που αποτελούσε μία από τις πιο φιλόδοξες προσπάθειες της αθηναϊκής ηγεμονίας πριν από το 431 π.Χ.

[3] Η Loraux 2006, 202, σημειώνει ότι η φόρμουλα που χρησιμοποιεί ο Περικλής είναι τόσο σύντομη και γενική, με αποτέλεσμα οι αποτυχίες να εξαφανίζονται μέσα από την τελική εντύπωση που δημιουργεί ο έπαινος της πόλης.

συνεχίζοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις: χρονικές ανάμεσα στους όρους παρόν ≠ μέλλον (*τοῖς νῦν ≠ τοῖς ἔπειτα*) και προσωρινό ≠ αιώνιο[1] (*τὸ αὐτίκα ≠ ἀίδια*), και τοπική ανάμεσα στις έννοιες θάλασσα ≠ στεριά (*θάλασσαν ≠ γῆν*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὁμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεσι μὲν τὸ αὐτίκα τέρψει, τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἡ ἀλήθεια βλάψει ≠ ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία.

Ο Περικλής ανακεφαλαιώνει τον έπαινο της Αθήνας και προχωρεί στον έπαινο των νεκρών[2], οι οποίοι αγωνίστηκαν και έχασαν τη ζωή τους για μία τέτοια πόλη.

> *περὶ τοιαύτης οὖν πόλεως* ***οἵδε*** *τε γενναίως δικαιοῦντες μὴ* ***ἀφαιρεθῆναι*** *αὐτὴν μαχόμενοι* ***ἐτελεύτησαν****, καὶ* ***τῶν λειπομένων*** *πάντα τινὰ εἰκὸς ἐθέλειν ὑπὲρ αὐτῆς* ***κάμνειν***[3] (2.41.5).

Στο σημείο αυτό της ανακεφαλαίωσης του ομιλητή δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προσθήκη ≠ αφαίρεση (*ξυγκατοικήσαντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αφαιρεθέντες*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες θάνατος ≠ ζωή (*οἵδε ἐτελεύτησαν ≠ τῶν λειπομένων, τῶν λειπομένων ≠ κάμνειν*), η οποία λειτουργεί ως νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Ο Περικλής εξηγεί ότι μέσω της μακρηγορίας του για την πόλη ήθελε να καταστήσει πιο φανερό τον έπαινό του για τους νεκρούς του πολέμου.

> *Δι' ὃ δὴ καὶ ἐμήκυνα τὰ περὶ τῆς πόλεως, διδασκαλίαν τε ποιούμενος* ***μὴ περὶ ἴσου ἡμῖν*** *εἶναι τὸν ἀγῶνα καὶ* ***οἷς τῶνδε μηδὲν ὑπάρχει ὁμοίως***[4]*, καὶ τὴν εὐλογίαν ἅμα ἐφ' οἷς νῦν* ***λέγω*** *φανερὰν* ***σημείοις*** *καθιστάς* (2.42.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έργον ≠ λόγος (*τῶν ἔργων* (στο 2.41.4) ≠ *λέγω*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Ο Περικλής χρησιμοποιώντας πραγματολογική αντίθεση

---

[1] Όπως παρατηρεί και ο Κακριδής 1941, 62-63, ο Περικλής περιγράφει τη διαχρονική αξία της Αθήνας, η οποία παρουσιάζεται να κατακτά το χρόνο και έπειτα το χώρο.

[2] Για τον έπαινο των νεκρών και την καταγραφή των αρετών τους δες Lattimore 1962, 285-299, ο οποίος επισημαίνει την παρουσία αυτού του θέματος στις επιτάφιες επιγραφές.

[3] Το ρήμα *κάμνω* περιλαμβάνει, σύμφωνα με τον Κακριδή 1941, 77, διάφορες σημασίες: τον απλό κόπο, την αρρώστια και το θάνατο, τα οποία είναι σωστό οι *λειπόμενοι* να θέλουν να υποφέρουν για χάρη της Αθήνας. Σύμφωνα με τον Yunis 1996, 79, το δίδαγμα του Επιτάφιου λόγου είναι η ετοιμότητα των πολιτών να θυσιάσουν τη ζωή τους για την πόλη τους. Το δίδαγμα αυτό αποτελούσε παραδοσιακό στοιχείο στην ελληνική πολιτική ιδεολογία, όπως επισημαίνει ο ίδιος.

[4] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 130, ο Περικλής έχει υπόψη του τον κόσμο γενικά και συγκεκριμένα τον ελληνικό κόσμο, που ήταν διαφορετικός από την Αθήνα, και όχι μόνο τη Σπάρτη.

προσώπων, αντιπαραβάλλει και πάλι τους Αθηναίους με τους υπόλοιπους ανθρώπους (*ἡμῖν ≠ οἷς τῶνδε μηδὲν ὑπάρχει ὁμοίως*), δείχνοντας την ανωτερότητα των Αθηναίων και επεκτείνοντας το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η ανωτερότητα των Αθηναίων τονίζεται και μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους ισότητα ≠ υπεροχή (*μὴ περὶ ἴσου ≠* [*ἀλλὰ περὶ μείζονος*]), που είναι υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος.

Ο Αθηναίος στρατηγός σημειώνει ότι ο ύμνος του για την Αθήνα έχει στολιστεί με τις αρετές των νεκρών του πολέμου και ότι η μεγάλη φήμη των νεκρών είναι ισότιμη με τα έργα τους.

> *καὶ εἴρηται αὐτῆς τὰ μέγιστα· ἃ γὰρ **τὴν πόλιν** ὕμνησα, αἱ τῶνδε καὶ τῶν τοιῶνδε ἀρεταὶ ἐκόσμησαν*[1]*, καὶ οὐκ ἂν **πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων** ἰσόρροπος ὥσπερ **τῶνδε ὁ λόγος***[2] ***τῶν ἔργων φανείη**. δοκεῖ δέ μοι δηλοῦν **ἀνδρὸς ἀρετὴν πρώτη** τε μηνύουσα καὶ **τελευταία βεβαιοῦσα ἡ** νῦν τῶνδε **καταστροφή*** (2.42.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό (*σημείοις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φανείη*) συνδέει τις διαδοχικές περιόδους του λόγου και ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί ήδη από την αρχή του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*φανείη ≠ βεβαιοῦσα*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, λόγος ≠ έργον (*ὁ λόγος ≠ τῶν ἔργων*), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*τὴν πόλιν ≠ ἀνδρός*), συνεχίζοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀρετήν ≠ ἡ καταστροφή*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Προβάλλεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους άλλοι (*πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων*) ≠ Αθηναίοι (*τῶνδε*, που αναφέρεται συγκεκριμένα στους νεκρούς Αθηναίους), συνεχίζοντας το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Ο Περικλής στον Επιτάφιό του λόγο συγκρίνει τους Αθηναίους με τους άλλους ανθρώπους γενικά, ενώ περιορίζει την αντιπαραβολή τους με τους Σπαρτιάτες, η οποία λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον

[1] Ο Κακριδής 1941, 78-79, παραβάλλει το σημείο αυτό με το προοίμιο της *Ιστορίας* του Θουκυδίδη (1.10.3, 1.21.1). Η διαφορά του θουκυδίδειου ύμνου από τον ύμνο των ποιητών, επισημαίνει, είναι ότι στην *Ιστορία* ο λόγος βρίσκεται σε τέλεια εξισορρόπηση με τα έργα, απαλλαγμένος από τις υπερβολές των ποιητών. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 288. Ο Sicking 1995, 414-415, σημειώνει ότι ο Επιτάφιος λόγος περιλαμβάνει ρυθμικές προτάσεις που μοιάζουν μετρικά με τα επινίκια του Πινδάρου. Όπως σημειώνει και η Foster 2010, 190 και υποσ. 15, ο Περικλής παρουσιάζεται ως ο ποιητής της αθηναϊκής ηγεμονίας. Η ίδια παρατηρεί ότι ο Περικλής χρησιμοποιεί ρητορικούς μηχανισμούς που θυμίζουν ποίηση, όπως μεταφορές, εικόνες, τύπους σε υπερθετικό βαθμό, επανάληψη και υπερβολές.

[2] Ο Pearson 1943, 407, θεωρεί ότι ο όρος *λόγος* δε σημαίνει «φήμη», αλλά δηλώνει ότι αυτός ο έπαινος της Αθήνας είναι ο έπαινος μίας παράδοσης, ενός συστήματος, ενός συνόλου ιδανικών· στοιχεία στα οποία ο ομιλητής ευελπιστεί ότι θα προσαρμόζονται οι πράξεις των Αθηναίων. Μόνο τότε, σημειώνει, τα έργα τους θα αναπαριστούν επάξια τη μεγάλη παράδοση της πόλης τους.

πρώτο του λόγο. Καταδεικνύει έτσι την ανωτερότητα των Αθηναίων έναντι όλων των υπολοίπων ανθρώπων. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πρώτος ≠ τελευταίος (*πρώτη ≠ τελευταία*). Στην περίοδο αυτή χρησιμοποιούνται προτάσεις με παράλληλα κώλα που χαρακτηρίζονται από ομοιοτέλευτον: *ὕμνησα - ἐκόσμησαν, μηνύουσα - βεβαιοῦσα.*

Ο Περικλής υποστηρίζει ότι ο θάνατος των Αθηναίων φανερώνει την αρετή τους, ακόμα και εκείνων που αποδείχτηκαν κακοί σε κάποιους τομείς, αφού με την ανδρεία που επέδειξαν στον πόλεμο ωφέλησαν την πατρίδα τους[1].

> *καὶ γὰρ* ***τοῖς*** *τἆλλα* ***χείροσι*** *δίκαιον* ***τὴν*** *ἐς τοὺς πολέμους ὑπὲρ τῆς πατρίδος* ***ἀνδραγαθίαν προτίθεσθαι· ἀγαθῷ*** *γὰρ* ***κακὸν ἀφανίσαντες κοινῶς μᾶλλον ὠφέλησαν ἢ ἐκ τῶν ἰδίων ἔβλαψαν*** (2.42.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἀνδρός* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κοινῶς*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και ως λεξική (*κοινῶς ≠ ἐκ τῶν ἰδίων*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους κακό ≠ καλό (*τοῖς χείροσι ≠ τὴν ἀνδραγαθίαν, ἀγαθῷ ≠ κακόν*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφέλησαν ≠ ἔβλαψαν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής και δίνοντας έτσι έμφαση στην ωφέλεια που προέκυψε από το θάνατο των νεκρών. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προσθήκη ≠ αφαίρεση (*προστίθεσθαι ≠ ἀφανίσαντες*).

Ο Περικλής συνεχίζει τον έπαινο των νεκρών, λέγοντας ότι δεν επέδειξαν δειλία την ώρα της μάχης, αλλά θέλησαν να αγωνιστούν για να τιμωρήσουν τους εχθρούς τους και να πεθάνουν παρά να υποχωρήσουν και να σωθούν.

> *τῶνδε δὲ*[2] ***οὔτε πλούτου τις τὴν ἔτι ἀπόλαυσιν προτιμήσας ἐμαλακίσθη οὔτε πενίας ἐλπίδι, ὡς κἂν ἔτι διαφυγὼν αὐτὴν πλουτήσειεν, ἀναβολὴν τοῦ δεινοῦ ἐποιήσατο· τὴν δὲ τῶν ἐναντίων τιμωρίαν ποθεινοτέραν αὐτῶν λαβόντες καὶ κινδύνων ἅμα τόνδε κάλλιστον νομίσαντες*** *ἐβουλήθησαν μετ' αὐτοῦ* ***τοὺς μὲν τιμωρεῖσθαι, τῶν δὲ ἐφίεσθαι, ἐλπίδι μὲν τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσειν***[3] *ἐπιτρέψαντες,* ***ἔργῳ δὲ περὶ τοῦ***

[1] Όπως επισημαίνει και ο Walcot 1973, 117, το ύψιστο στοιχείο υπέροχης για έναν άνδρα που επιζητεί την τιμή είναι η πολεμική του ανδρεία.

[2] Ο Rusten 1986, 60, θεωρεί ότι το μόριο *δὲ* λειτουργεί ως αντιθετικό, δείχνοντας ότι οι προκείμενοι νεκροί διαφοροποιούνται από τους *τοῖς τἆλλα χείροσι* που αναφέρονται στη γενίκευση που προηγείται. Δες και Rusten 1989, 165. Ωστόσο, η αντωνυμία *τῶνδε* αναφέρεται ακριβώς σε αυτούς.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 132, εξηγεί ότι το σημείο αυτό αναφέρεται στην επιτυχία στη μάχη εναντίον του εχθρού και στην επιβίωση, και όχι στον πλούτο που απολάμβαναν στην ιδιωτική τους ζωή κάποιοι Αθηναίοι.

ἤδη ὁρωμένου *σφίσιν αὐτοῖς ἀξιοῦντες πεποιθέναι, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ* ***ἀμύνεσθαι*** *καὶ* ***παθεῖν κάλλιον*** *ἡγησάμενοι ἢ τὸ* ***ἐνδόντες σῴζεσθαι, τὸ μὲν αἰσχρὸν τοῦ λόγου ἔφυγον, τὸ δ' ἔργον τῷ σώματι ὑπέμειναν***[1] *καὶ δι' ἐλαχίστου* *καιροῦ*[2] *τύχης ἅμα ἀκμῇ*[3] ***τῆς δόξης μᾶλλον*** *ἢ* ***τοῦ δέους***[4] ***ἀπηλλάγησαν***[5] (2.42.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*ἔβλαψαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν ἀπόλαυσιν*) και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους βέβαιο ≠ αβέβαιο (*βεβαιοῦσα* (στο 2.42.2) ≠ *τὸ ἀφανές*), πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἐλαχίστου, ἐλαχίστου ≠ μᾶλλον*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και τόλμη ≠ δειλία (*ἀνδραγαθίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐμαλακίσθη*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Η τελευταία αντίθεση εντοπίζεται και ως σημασιολογική (*οὔτε ἐμαλακίσθη οὔτε ἀναβολὴν τοῦ δεινοῦ ἐποιήσατο ≠ τὴν δὲ τῶν ἐναντίων τιμωρίαν ποθεινοτέραν αὐτῶν λαβόντες καὶ κινδύνων ἅμα τόνδε κάλλιστον νομίσαντες ἐβουλήθησαν*), τα μέλη της οποίας συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και προκρίνοντας το δεύτερο μέρος που αφορά στην τόλμη ως το σωστό. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ υποχώρηση (*τὸ ἀμύνεσθαι ≠ ἐνδόντες*), φεύγω / αποφεύγω ≠ μένω (*ἔφυγον ≠ ὑπέμειναν, ὑπέμειναν ≠ ἀπηλλάγησαν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀπόλαυσιν ≠ τοῦ δεινοῦ, κινδύνων ≠ κάλλιστον, κάλλιον ≠ τὸ αἰσχρόν, τὸ αἰσχρόν ≠ τῆς δόξης* (με τη θετική σημασία του όρου)), η οποία συνεχίζει

[1] Ο Oliver 1951, 329-330, σημειώνει ότι η έκφραση *τῷ σώματι ὑπομένειν* είναι κατάλληλη για να περιγράψει την πιο σημαντική από τις δημόσιες λειτουργείες, αυτήν της στρατιωτικής θητείας.

[2] Όπως σημειώνει ο Κακριδής 1941, 85, με τη φράση *δι' ἐλαχίστου καιροῦ* δηλώνεται η ταχύτητα, με την οποία περνά κανείς από τη ζωή στο θάνατο. Ο Pearson 1943, 403, σημειώνει ότι οι νεκροί ήταν ιδιαίτερα τυχεροί, καθώς μία μόνο σύντομη πράξη ήταν αρκετή, για να κερδίσουν μεγάλη φήμη.

[3] Σύμφωνα με τον Pearson 1943, 403, η φράση *τύχης ἅμα ἀκμῇ* δηλώνει το κρίσιμο σημείο καμπής στη ζωή. Για όμοια παρατήρηση δες Gomme 1956 (1), 134.

[4] Σύμφωνα με τον Κακριδή 1941, 81, 85-86, η βούληση, η προτίμηση και η προσμονή των πολεμιστών που έπεσαν στον πόλεμο αποτελούν κοινό τόπο σε όλους τους επιτάφιους λόγους· πλούσιο πάντα σε αντιθετική διατύπωση. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι πολεμιστές δε γνώρισαν το αίσθημα του φόβου, αλλά πιο πολύ την ιδέα ότι θα μπορούσαν να αισθανθούν φόβο την ώρα της μάχης. Ο Pearson 1943, 401, μεταφράζει: «απέφυγαν την κακή φήμη παρά το φόβο του θανάτου», λόγω του όρου *ἀπαλλαγῆναι* που δηλώνει την απαλλαγή από κάτι ανεπιθύμητο. Ο Gomme 1956 (1), 134, προτείνει την αντιστροφή των όρων *δόξης* και *δέους*, ώστε να βγαίνει σωστά το νόημα της πρότασης.

[5] Στο χωρίο αυτό θεωρώ πιο πιθανόν ο όρος *καιροῦ* να εξαρτάται νοηματικά από το *δι' ἐλαχίστου*, ο όρος *τύχης* από τη φράση *ἅμα ἀκμῇ* και η φράση *τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους* από το ρήμα *ἀπηλλάγησαν*. Με αυτό τον τρόπο αναλύει την πρόταση και ο Κακριδής 1941, 85-86, ο οποίος παρατηρεί ότι η σύνταξη αυτή παρουσιάζει τα μέλη της πρότασης σε μεγαλύτερη ισορροπία μεταξύ τους. Δες και Κακριδή 2000, 30, 32, και Gomme 1956 (1), 134. Ο Rusten (Rusten 1986, 68-71 και υποσ. 62, Rusten 1989, 165, 167-168) υποστηρίζει ότι η φράση *τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους* εξαρτάται νοηματικά από τον όρο *ἀκμῇ* (αλλά δέχεται και τη δυνατότητα εξάρτησής της από το ρήμα *ἀπηλλάγησαν*, το οποίο ωστόσο θεωρεί ότι λειτουργεί απόλυτα) και ότι ο όρος *ἅμα* χρησιμοποιείται ως επίρρημα που δημιουργεί κλιμάκωση μαζί με το μόριο *καὶ* μετά από τα προηγούμενα μόρια *μέν... δὲ* και επομένως δε λειτουργεί ως πρόθεση που συνδέεται με το ουσιαστικό *ἀκμῇ*. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο όρος *τύχης* εξαρτάται από την πρόθεση *διὰ* και ότι η φράση *ἐλαχίστου καιροῦ* εξαρτάται από τον όρο *τύχης* αποτελώντας μία ενιαία φράση.

το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, καταστροφή ≠ σωτηρία (*παθεῖν ≠ τὸ σῴζεσθαι*[1]), λόγος ≠ έργον (*τὸ αἰσχρὸν τοῦ λόγου ≠ τὸ ἔργον*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, πράξη ≠ σκέψη (*τοὺς μὲν τιμωρεῖσθαι ≠ τῶν δὲ ἐφίεσθαι*[2]*, ἐλπίδι ≠ ἔργῳ*[3]), των οποίων οι όροι και στις δύο περιπτώσεις συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ελπίδα ≠ φόβος[4] (*ἐλπίδι ≠ τοῦ δέους*), αφανές ≠ φανερό (*τὸ ἀφανὲς ≠ περὶ τοῦ ὁρωμένου*), και φαινομενικό ≠ πραγματικό (*τῆς δόξης ≠ τοῦ δέους*[5]), της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής που τονίζει το πρώτο μέρος της αντίθεσης και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εξαιτίας της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ πραγματικό σχηματίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν (*ἤδη*) και μέλλον (*τοῦ κατορθώσειν*)[6]. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πλούτος ≠ φτώχεια[7] (*πλούτου ≠ πενίας, πενίας ≠ πλουτήσειεν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*.

[1] Τα αντιθετικά ζεύγη *ἀμύνεσθαι ≠ ἐνδότες* και *παθεῖν ≠ σῴζεσθαι* συνδέονται με το μόριο *ἤ* και επίρρημα σε συγκριτικό βαθμό, μέσω των οποίων δημιουγείται αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται το πρώτο μέρος της κάθε αντίθεσης και επομένως η επιθυμία των πολεμιστών να αγωνιστούν και να πεθάνουν για την πατρίδα τους. Ο Pearson 1943, 400 υποσ. 1, θεωρεί ότι ο όρος *σῴζεσθαι* αναφέρεται στην ολοκληρωτική ασφάλεια (ή στη σωτηρία) της φήμης και του πνεύματος, αντί μόνο της ζωής. Έτσι πιστεύει ότι η αντίθετή της έννοια δεν είναι ο όρος *παθεῖν* αλλά *ἡ {μετὰ τοῦ} ἐν τῷ μαλακισθῆναι κάκωσις* στο 2.43.6. Οι όροι αυτοί, ωστόσο, είναι απομακρυσμένοι και επομένως η μεταξύ τους αντιδιαστολή, αν όντως ισχύει, δε θα μπορούσε να γίνει εύκολα κατανοητή από το ακροατήριο (αλλά και από τους αναγνώστες) του λόγου.

[2] Ο Κακριδής 1941, 82, εξηγεί ότι η αντίθεση αφορά στο έργο που αναλαμβάνουν να πραγματοποιήσουν και στην επιθυμία, την οποία αναβάλλουν και αγνοούν, αν θα μπορέσουν να διεκπεραιώσουν το έργο. Ο Rusten 1986, 61, σημειώνει ότι ο ομιλητής διστάζει να παρουσιάσει την αντίθεση ανάμεσα στον πλούτο και στη στρατιωτική δράση, καθώς το ζεύγος είναι αταίριαστο σημασιολογικά και γι' αυτό καταφεύγει στην παράλληλη σύνταξη. Δες και Rusten 1989, 166, ο οποίος εξηγεί ότι οι στρατιώτες συνέχιζαν να επιθυμούν τον πλούτο, αλλά τον θεωρούσαν λιγότερο σημαντικό από τη νίκη.

[3] Ο Rusten 1989, 166, σημειώνει ότι αυτή η αντίθεση επαναλαμβάνει την προηγούμενή της (*τιμωρεῖσθαι ≠ ἐφίεσθαι*) με αντίστροφη σειρά και αντιδιαστέλλει την άμεση δράση που έχει ως σκοπο τη νίκη με τη διαρκή ελπίδα για πλούτο.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.144.1.

[5] Ο Pearson 1943, 401, θεωρεί ότι ο όρος *δόξα* συνδέεται με τον όρο *δέος* με τον ίδιο τρόπο, όπως οι όροι λόγος - έργον. Η *δόξα*, σημειώνει, αναφέρεται στο μέλλον, ενώ το *δέος* στο παρόν.

[6] Στην πλευρά του «αβέβαιου» χρησιμοποιείται μέλλοντας χρόνος, ενώ στη πλευρά του «πραγματικού» ενεστώτας, για να ενισχυθεί η έννοια της πραγματικότητας. Δες και Κακριδή 1941, 83. Ο Rusten 1986, 62, σημειώνει ότι η φράση *τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσειν* αναφέρεται στο προσωπικό οικονομικό κέρδος και ότι αυτή αντιδιαστέλλεται με τη φράση *τοῦ ἤδη ὁρωμένου*, η οποία αναφέρεται στην κοινή στρατιωτική επιτυχία.

[7] Η Loraux 2006, 351, παρατηρεί ότι στην ιδανική πολιτική ζωή που περιγράφει ο Περικλής, η αντίθεση ανάμεσα στον πλούτο και στην πενία αμβλύνεται και μετατρέπεται σε αρμονική συνεργασία και ενότητα για την εξυπηρέτηση των ίδιων αξιών.

Ο Περικλής εκφωνεί ακολούθως τον παραινετικό του λόγο[1] προς τους άνδρες του ακροατηρίου του, παρακινώντας τους να μη φανούν δειλοί μπροστά στους εχθρούς και να αγαπούν την πατρίδα τους[2], ανταποκρινόμενοι στις παρακαταθήκες των προγόνων τους.

Καὶ ***οἵδε μὲν*** *προσηκόντως τῇ πόλει τοιοίδε ἐγένοντο·* ***τοὺς δὲ λοιποὺς*** *χρὴ* ***ἀσφαλεστέραν μὲν εὔχεσθαι, ἀτολμοτέραν δὲ μηδὲν ἀξιοῦν τὴν ἐς τοὺς πολεμίους διάνοιαν ἔχειν, σκοποῦντας μὴ λόγῳ μόνῳ τὴν ὠφελίαν,*** *ἣν* ***ἄν*** *τις* ***πρὸς*** *οὐδὲν* ***χεῖρον*** *αὐτοὺς ὑμᾶς* ***εἰδότας μηκύνοι, λέγων*** *ὅσα ἐν τῷ τοὺς πολεμίους ἀμύνεσθαι* ***ἀγαθὰ*** *ἔνεστιν*[3]***, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ θεωμένους καὶ ἐραστὰς γιγνομένους αὐτῆς***[4]*, καὶ ὅταν ὑμῖν μεγάλη* ***δόξῃ*** *εἶναι,* ***ἐνθυμουμένους*** *ὅτι* ***τολμῶντες*** *καὶ* ***γιγνώσκοντες*** *τὰ δέοντα καὶ* ***ἐν τοῖς ἔργοις*** *αἰσχυνόμενοι ἄνδρες αὐτὰ* ***ἐκτήσαντο****, καὶ ὁπότε καὶ* ***πείρᾳ*** *του* ***σφαλεῖεν, οὐκ*** *οὖν καὶ τὴν πόλιν γε τῆς σφετέρας ἀρετῆς* ***ἀξιοῦντες στερίσκειν, κάλλιστον δὲ ἔρανον***[5] *αὐτῇ* ***προϊέμενοι*** (2.43.1).

---

[1] Ο παραινετικός λόγος του Περικλή (2.43-45) αρχίζει με τους Αθηναίους πολίτες και συνεχίζει με τους γονείς των νεκρών, τα παιδιά, τα αδέρφια και καταλήγει στις γυναίκες, ακολουθώντας το σταθερό τύπο των επιτάφιων λόγων. Δες και Κακριδή 1941, 87, Gomme 1956 (1), 135-136, και Carey 2007, 244. Για το θέμα της παρηγορίας σε επιτάφιες επιγραφές δες Lattimore 1962, 215-217.

[2] Ο Walcot 1973, 117, επισημαίνει ότι η πόλη εξομοιώνεται με γυναίκα, για να παρουσιαστεί η αφοσίωση των πολεμιστών στην πόλη τους. Έτσι, η υποχρέωση προς την πόλη συγκρίνεται με την υποχρέωση προς μία γυναίκα, η οποία αποτελούσε την ύψιστη υποχρέωση των ανδρών, όπως αυτή αναγνωριζόταν με βάση τον κώδικα τιμής. Η Monoson 1994, 253-255, 257-260, 267-269, 270-271, σημειώνει ότι η μεταφορά *ἐραστὰς γιγνομένους* αναφέρεται στην αμοιβαιότητα ανάμεσα στον πολίτη και στην πόλη του. Όπως σημειώνει η ίδια, οι σχέσεις μεταξύ πολίτη και πόλης ήταν δυνατόν να μετατραπούν σε σχέσεις κυριαρχίας, εξάρτησης ή εκμετάλλευσης. Η μεταφορά αυτή, αναφέρει, δείχνει ότι ο πολίτης αποτελούσε ενεργό μέλος της κοινωνίας, κάτοχο της ηγεμονίας και νικητή του πολέμου. Ο πολίτης είχε την υποχρέωση να διαθέτει εσωτερική δύναμη και αυτοέλεγχο, τον οποίο να εξασκεί έναντι της σαγήνης των απολαύσεων. Η μεταφορά δείχνει επίσης την κυρίαρχη θέση του άνδρα πολίτη στην πόλη έναντι των υπολοίπων. Οι πολίτες, πλούσιοι και φτωχοί, ασχολούνταν με τα κοινά και ανέμεναν την αποδοχή χάριτος από την πόλη τους. Η πόλη ακόμη, σύμφωνα με την ίδια, εξυψώνεται λόγω της δύναμής της, η οποία γινόταν φανερή από την ομορφιά των μνημείων της. Ο Balot 2001, 511-512, σημειώνει ότι ο όρος *ἔρως* δεν εκφράζει ένα αποσταθεροποιητικό προσωπικό πάθος για ένα άλλο άτομο, αλλά την εκτίμηση του πολίτη για την αξία της πόλης του και τη θέλησή του να πολεμήσει για χάρη της με επίγνωση των πλεονεκτημάτων που θα αποκομίσει, όπως η ελευθερία και η ευδαιμονία. Έτσι η μεταξύ τους σχέση γίνεται αμοιβαία. Για την ιδέα της αμοιβαιότητας ανάμεσα στον πολίτη και στην πόλη του, που λειτουργούσε ως δύναμη για την επίτευξη κοινωνικής συνοχής δες Monoson & Loriaux 1998, 287-288, Balot 2001 (2), 144-145, και Loraux 2006, 341.

[3] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 43 υποσ. 66, ο Περικλής ισχυρίζεται στους λόγους του ότι είναι ένδοξο να πολεμά κανείς και να πεθαίνει για χάρη της ηγεμονικής εξάπλωσης. Αντίθετα, ο ιστορικός ισχυρίζεται στην Αρχαιολογία ότι η επιθυμία για δόξα οδηγεί στο θαυμασμό των όπλων, στην προσκόλληση στις βραχυπρόθεσμες νίκες του πολέμου και στην περιφρόνηση κάθε περιορισμού.

[4] Ο Pozzi 1983, 227, πιστεύει ότι η αντωνυμία *αὐτῆς* αναφέρεται στον όρο *δύναμις* και όχι στην *πόλιν* και σημειώνει ότι, ακόμη κι αν θεωρηθεί ως αντικείμενο *ἡ πόλις* πρόκειται για την *πόλιν* που παρουσιάζεται μέσα από τη δύναμή της. Αντίθετα, η Monoson 1994, 259, πιστεύει ότι η αντωνυμία αναφέρεται στην πόλη. Πρβλ. και υποσ. 2 πιο πάνω.

[5] Ο Rusten 1989, 169, σημειώνει ότι ο όρος *ἔρανος* αποτελούσε τη συνεισφορά που συγκεντρωνόταν για φιλανθρωπικό, κοινωνικό ή οικονομικό σκοπό. Ο όρος, σύμφωνα με τον ίδιο, δηλώνει μεταφορικά κάθε υπηρεσία ή ευεργεσία. Ο Hornblower 1991, 311-312, επισημαίνει ότι ο όρος δηλώνει (ανάμεσα σε άλλα) ένα φιλικό ομαδικό δάνειο χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον που δινόταν συχνά σε επείγουσες περιστάσεις. Η Monoson 1994, 267-268, θεωρεί ότι ο όρος *ἔρανος* δηλώνει την ευεργεσία με τον υπαινιγμό ότι θα ακολουθήσει η ανταπόδοσή της. Οι πολίτες, σημειώνει, προσέφεραν τη ζωή τους, ευεργετώντας την πόλη τους, και ανέμεναν τις τιμές και τον έπαινό της.

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*κινδύνων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀσφαλεστέραν*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην αρχή του λόγου στο 2.35.1-2, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*ἔργῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *λόγῳ, σκοποῦντας μὴ λόγῳ*[1] *μόνῳ τὴν ὠφελίαν ≠ ἀλλὰ μᾶλλον τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ θεωμένους*[2] *καὶ ἐραστὰς γιγνομένους αὐτῆς, λέγων ≠ ἔργῳ*), της οποίας τα μέλη στην δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *ἀλλὰ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, η οποία τονίζει το μέρος που αφορά στο έργον[3], και συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και στέρηση ≠ απόκτηση (*ἀπηλλάγησαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἔχειν*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πράξη ≠ σκέψη (*ἔργῳ ≠ ἐνθυμουμένους, ἐνθυμουμένους ≠ τολμῶντες, τολμῶντες ≠ γιγνώσκοντες, γιγνώσκοντες ≠ ἐν τοῖς ἔργοις*), η οποία διατρέχει την περίοδο και συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δόξῃ ≠ πείρᾳ*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και επιτυχία ≠ αποτυχία (*ἐκτήσαντο ≠ σφαλεῖεν*). Εντοπίζονται επίσης οι συντακτικές αντιθέσεις: *ἀσφαλεστέραν μὲν εὔχεσθαι ≠ ἀτολμοτέραν δὲ μηδὲν ἀξιοῦν τὴν ἐς τοὺς πολεμίους διάνοιαν ἔχειν*[4], της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού, και *οὐκ ἀξιοῦντες στερίσκειν ≠ κάλλιστον δὲ ἔρανον προϊέμενοι*, της οποίας τα μέλη συνάπτονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, κατά τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Εντοπίζεται και εναντίωση που δημιουργείται μέσω εναντιωματικής μετοχής: *πρὸς εἰδότας ≠ ἂν μηκύνοι*. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες θάνατος ≠ ζωή (*οἵδε ≠ τοὺς λοιπούς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Σχηματίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες

[1] Ο Pearson 1943, 405-406, μεταφράζει τον όρο *λόγος* ως υπολογισμό και θεωρεί ότι ο όρος αντιδιαστέλλεται με την έννοια *ἐραστάς*. Ο ίδιος σημειώνει ότι η αντίθεση λόγος ≠ έργον είναι κυρίαρχη στην περίοδο αυτή. Δες και Ober 1993 (1), 93, 96 και υποσ. 16, ο οποίος σημειώνει ότι η αντίθεση αυτή διατρέχει όλη τη δημηγορία. Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 262-263.

[2] Ο Pearson 1943, 405 και υποσ. 11, θεωρεί ότι υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στους όρους *σκοποῦντας ≠ θεωμένους* που συνδέεται με την αντίθεση λόγος ≠ έργον. Ο ίδιος ερμηνεύει τον όρο *θεωμένους* ως «παρατήρηση στην πράξη» και επομένως τον συνδέει με το έργον. Ο Κακριδής 2000, 32-33, εντοπίζει επίσης την αντίθεση, αλλά εξηγεί ότι το ρήμα *θεῶμαι* σημαίνει αντικρίζω με θαυμασμό, ενώ θεωρεί ότι το *σκοποῦντας* είναι πιο αποστασιοποιημένος όρος. Η αντίθεση αυτή είναι κάπως υπερβολική.

[3] Δες και Κακριδή 1941, 91, ο οποίος παρατηρεί ότι ο ρήτορας τονίζει την ανεπάρκεια της θεωρίας και των λόγων σε σχέση με την ωφέλεια της άμυνας εναντίον του εχθρού.

[4] Ο Κακριδής 1941, 88, 90, εξηγεί την αντίθεση σημειώνοντας ότι η ασφάλεια της διανοητικής σκέψης του Αθηναίου δεν εναπόκειται στον ίδιο, αλλά μπορεί μόνο να εύχεται γι' αυτήν. Αντίθετα αυτό που μπορεί να αξιώσει από τον ίδιό του τον εαυτό είναι να μην παρουσιαστεί χωρίς τόλμη. Ο Θουκυδίδης, σύμφωνα με τον ίδιο, αντιδιαστέλλει τον ενσυνείδητο αγώνα του ανθρώπου την ώρα της μάχης με το αβέβαιο, ανεξάρτητο από τη δική του θέληση, αποτέλεσμα αυτού του αγώνα. Δες και Κακριδή 2000, 32. Ο Pearson 1943, 405-406, σημειώνει ότι ο όρος *εὔχεσθαι* συνδέεται με την έννοια του *λόγου* και αναφέρεται στο αβέβαιο μέλλον, ενώ ο όρος *ἀξιοῦν* αναφέρεται στην έννοια του *ἔργου*.

κακό ≠ καλό (*χεῖρον ≠ ἀγαθά*), η οποία αποτελεί ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου, και δειλία ≠ τόλμη (*ἀτολμοτέραν ≠ τολμῶντες*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία.

Ο Περικλής επισημαίνει ότι οι προκείμενοι νεκροί, προσφέροντας τα σώματά τους για την πατρίδα τους, έλαβαν ο καθένας χωριστά αιώνιο έπαινο και την πιο λαμπρή ταφή[1].

> ***κοινῇ*** *γὰρ* ***τὰ σώματα διδόντες***[2] ***ἰδίᾳ τὸν ἀγήρων ἔπαινον ἐλάμβανον*** *καὶ* ***τὸν τάφον*** *ἐπισημότατον,* ***οὐκ ἐν ᾧ κεῖνται μᾶλλον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ δόξα αὐτῶν παρὰ τῷ ἐντυχόντι αἰεὶ καὶ λόγου καὶ ἔργου καιρῷ αἰείμνηστος καταλείπεται*** (2.43.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*τὰ σώματα ≠ τὸν ἔπαινον, τὸν ἔπαινον ≠ τὸν τάφον, τὸν τάφον ≠ λόγου, λόγου ≠ ἔργου*) διατρέχει όλη την περίοδο, επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δίνω ≠ παίρνω (*διδόντες ≠ ἐλάμβανον*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 2.36.1-2, και θνητός ≠ αθάνατος (*τὰ σώματα ≠ ἀγήρων*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*κοινῇ ≠ ἰδίᾳ*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἐν ᾧ κεῖνται μᾶλλον ≠ ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ δόξα αὐτῶν καταλείπεται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἀλλά*, για να δημιουργηθεί πιο ισχυρή αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται η αιώνια δόξα των προκειμένων νεκρών.

Ο Περικλής εξηγεί ότι για τους επιφανείς άνδρες τάφος είναι όλη η γη και η δόξα τους εκτείνεται σε όλη την οικουμένη.

> *ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν* ***πᾶσα γῆ τάφος****, καὶ* ***οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ*** *σημαίνει* ***ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ ἄγραφος*** *μνήμη* ***παρ' ἑκάστῳ τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου ἐνδιαιτᾶται*** (2.43.3).

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*πᾶσα ≠ παρ' ἑκάστῳ*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, σκέψη ≠ πράξη (*τῆς γνώμης ≠ τοῦ ἔργου*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής και συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, θάνατος ≠ ζωή (*τάφος ≠ ἐνδιαιτᾶται*), επεκτείνοντας και αυτό το αντιθετικό μοτίβο, και άψυχο ≠ έμψυχο[3] (*στηλῶν ≠ παρ' ἑκάστῳ*). Αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ στις προηγούμενες περιπτώσεις η έμφαση δινόταν στην πλευρά του έργου, τώρα η έμφαση δίνεται στην απόφαση των προκειμένων νεκρών να πεθάνουν για την πατρίδα τους, παρά στην έμπρακτη

[1] Ο Gomme 1956 (1), 137, εξηγεί ότι οι μελλοντικοί επιτάφιοι λόγοι και οι εορτές θα μνημονεύουν τους προκειμένους νεκρούς. Ο όρος *ἔργον*, σημειώνει, αναφέρεται είτε στην επιτύμβια στήλη, στην οποία ήταν καταγεγραμμένα τα ονόματα των νεκρών, είτε στην επιτάφια τελετή.

[2] Η απόφαση των πολεμιστών να πεθάνουν για την πατρίδα τους αποτελεί σημαντικό θέμα για έναν επιτάφιο λόγο. Δες Loraux 2006, 149.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.143.5.

συμμετοχή τους στον πόλεμο[1]. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γραπτός ≠ άγραφος[2] (*ἐπιγραφή ≠ ἄγραφος*). Σημειώνεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ ≠ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ*, της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και με το αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης.

Ο Περικλής καλεί τους ακροατές του να μιμηθούν το παράδειγμα των προκειμένων νεκρών και να μην αδιαφορούν για τους πολεμικούς κινδύνους[3].

οὓς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ ***τὸ εὔδαιμον*** *τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον*[4] ***τὸ εὔψυχον*** *κρίναντες, μὴ* ***περιορᾶσθε τοὺς*** *πολεμικοὺς* ***κινδύνους*** (2.43.4).

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ κίνδυνος (*τὸ εὔδαιμον ≠ τοὺς κινδύνους*) και τόλμη ≠ αδιαφορία[5] (*τὸ εὔψυχον ≠ περιορᾶσθε*). Στην περίοδο εντοπίζεται και το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη του όρου *ἐλεύθερον*. Οι όροι αυτοί παρατηρούνται σε ισομεγέθη κώλα που χαρακτηρίζονται από ισόκωλον και ομοιοτέλευτον.

Ο Περικλής παροτρύνει τους Αθηναίους πολίτες να αδιαφορούν για τη ζωή τους είτε υποφέρουν είτε ελπίζουν σε κάτι καλύτερο.

οὐ *γὰρ* ***οἱ κακοπραγοῦντες***[6] ***δικαιότερον*** *ἀφειδοῖεν ἂν τοῦ βίου, οἷς ἐλπὶς οὐκ ἔστιν* ***ἀγαθοῦ, ἀλλ' οἷς ἡ ἐναντία μεταβολὴ ἐν τῷ ζῆν ἔτι κινδυνεύεται καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα τὰ διαφέροντα****, ἤν τι πταίσωσιν* (2.43.5).

Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *οὐκ οἱ κακοπραγοῦντες δικαιότερον ≠ ἀλλ' οἷς ἡ ἐναντία μεταβολὴ ἐν τῷ ζῆν ἔτι κινδυνεύεται καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα τὰ διαφέροντα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία κρίνεται καλύτερο να διακινδυνεύουν τη ζωή τους για χάρη της πατρίδας τους όσοι ζουν ευτυχισμένοι και όχι όσοι δυστυχούν. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*κακοπραγοῦντες ≠ ἀγαθοῦ*), η οποία παρατηρείται και ως

[1] Όπως αναφέρει και ο Bosworth 2000, 6 υποσ. 27, ο Περικλής θέτει τη «γνώμη» πάνω από τα «έργα», εξυψώνοντας το ηθικό των νεκρών πάνω από το κατόρθωμά τους, αφού οι επιτυχίες των Αθηναίων το 431 π.Χ. δεν ήταν σημαντικές. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 267.

[2] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, χρησιμοποιείται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[3] Ο Solmsen 1971, 400, εξηγεί ότι μετά από διανοητική επεξεργασία, ο άνθρωπος αντιμετωπίζει τους κινδύνους του πολέμου με γενναιότητα.

[4] Ο Solmsen 1975, 114-115, παρατηρεί ότι ο όρος «ελευθερία» αποτελεί το μέσο όρο ανάμεσα στην ευδαιμονία, που αποτελεί την επιθυμία όλων, και στην ευψυχία, που χαρακτηρίζει τους νεκρούς πολεμιστές. Σύμφωνα με τον Balot 2001, 511, ο Περικλής δεν προσπαθεί να εξομοιώσει την ελευθερία με την ευψυχία, αλλά επιχειρεί να δείξει ότι η ευψυχία είναι ο πρόμαχος της ελευθερίας, η οποία αποτελεί το συστατικό στοιχείο του αθηναϊκού δημοκρατικού τρόπου ζωής και επομένως της ευημερίας της πόλης. Για το θέμα της «ελευθερίας» στον Επιτάφιο λόγο δες υποσ. 3 στη σελ. 265.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Περικλή στο 1.144.4.

[6] Ο Κακριδής 1941, 100, διαφωνεί ότι ο όρος *κακοπραγοῦντες* αναφέρεται στους Λακεδαιμονίους που η πολιτεία τους τους βασάνιζε. Ο Gomme 1956 (1), 139, θεωρεί επίσης ότι η αναφορά είναι γενική και δεν αφορά μόνο στους Σπαρτιάτες.

σημασιολογική (*ἀγαθοῦ ≠ κινδυνεύεται*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Περικλής θεωρεί ότι για ένα γενναίο άνδρα είναι πιο επώδυνη η δειλία παρά ο θάνατος υπέρ της πατρίδας.

ἀλγεινοτέρα *γὰρ* ***ἀνδρί*** *γε* ***φρόνημα ἔχοντι ἡ {μετὰ τοῦ} ἐν τῷ μαλακισθῆναι κάκωσις ἢ ὁ μετὰ ῥώμης*** *καὶ* ***κοινῆς*** *ἐλπίδος ἅμα γιγνόμενος* ***ἀναίσθητος θάνατος***[1] (2.43.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ζωή ≠ θάνατος (*ἐν τῷ ζῆν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *θάνατος*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἀνδρί ≠ κοινῆς*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, τόλμη ≠ δειλία (*φρόνημα ἔχοντι ≠ {μετὰ τοῦ} ἐν τῷ μαλακισθῆναι, {μετὰ τοῦ} ἐν τῷ μαλακισθῆναι ≠ μετὰ ῥώμης*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και πάθος ≠ απάθεια (*ἀλγεινοτέρα ἡ κάκωσις ≠ ὁ ἀναίσθητος θάνατος*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ* που δημιουργεί αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται η δυστυχία που προκαλεί η επίδειξη δειλίας στον πόλεμο.

Ο Περικλής περνά ακολούθως στην παρηγορία των γονέων των νεκρών[2], οι οποίοι παρόλο που έχουν περάσει πολλές συμφορές, θα είναι ευτυχισμένοι, αν τύχει να έχουν τιμημένο θάνατο, όπως τα παιδιά τους, ή έντιμο πένθος[3]. Ο Περικλής θεωρεί σπουδαία τη σύμπτωση της ευδαιμονίας και του θανάτου στη ζωή ενός ανθρώπου[4].

[1] Όπως εξηγεί ο Κακριδής 1941, 101, οι πολεμιστές ελπίζουν ότι θα νικήσουν και ίσως ότι θα ξεφύγουν από το θάνατο και έτσι ο θάνατος επέρχεται χωρίς να τον αισθάνονται. Ο Hornblower 1991, 312-314, θεωρεί ότι αυτή η δήλωση του Περικλή δεν είναι καθόλου ικανοποιητική, καθώς ο θάνατος νεαρών ανδρών στη μάχη θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνο σε περίπτωση που απαιτείτο διασφάλιση της ειρήνης και όχι για να διασφαλιστούν μόνο τα συμφέροντα της ηγεμονίας. Ο ίδιος θεωρεί ότι στο σημείο αυτό υπονοείται ίσως μία έμμεση κριτική της πολιτικής του Περικλή εκ μέρους του Θουκυδίδη. Σημειώνει, ωστόσο, ότι η αναφορά στο θάνατο νεαρών ανδρών γίνεται ίσως λόγω των απαιτήσων του είδους του επιταφίου και των λογοτεχνικών συμβάσεων. Πρβλ. 2.45.1 όπου η αναφορά στα παιδιά των νεκρών που βρίσκονται σε ηλικία, η οποία τα καθιστά ικανά να μιμηθούν τους πατέρες τους, δείχνει, όπως επισημαίνει ο Hornblower, ότι ο Περικλής αποκλίνει από τη σύμβαση να παρουσιάζονται οι νεκροί ως νεαροί άνδρες.

[2] Ο Winton 2010, 158, παρατηρεί ότι η παρηγορία προς τους γονείς των νεκρών καταλαμβάνει διπλάσια έκταση από ότι οι δύο τελευταίες ομάδες μαζί (παιδιά και χήρες). Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 294. Ο Gomme 1956 (1), 143, σημειώνει ότι η παρηγορία προς τους γονείς, τα παιδιά και τις χήρες των νεκρών είναι ψυχρή και αντιδιαστέλλεται με τη θέρμη και τη λαμπρότητα του υπόλοιπου λόγου, όπου επαινείται το μεγαλείο της πόλης, καθώς και οι ευκαιρίες και η ποιότητα ζωής που προσφέρει στους πολίτες της. Ο ίδιος σημειώνει ότι αυτή η ψυχρότητα συνάδει με το χαρακτήρα του Περικλή, όπως παρουσιάζεται στις αρχαίες πηγές. Ο Walcot 1973, 111-112, χαρακτηρίζει επίσης «τρομακτικά ψυχρή» την παρηγορία του Περικλή προς τους γονείς, όπως και προς τις χήρες των νεκρών. Ο Rusten 1989, 172, σημειώνει ότι το παρηγορητικό μέρος του λόγου είναι σύντομο και ανεπαρκές και χρησιμοποιεί νουθεσίες, αντί να εκφράζει πραγματική συμπάθεια.

[3] Δες Lattimore 1962, 187-191, ο οποίος συζητεί τις περιπτώσεις επιτάφιων επιγραφών που αναφέρονται στο θρήνο των γονέων για τα παιδιά τους και τα κοινά θέματα που αυτές παρουσιάζουν.

[4] Σύμφωνα με το Ziolkowski 1981, 145, 161-163, 178-179, το γεγονός ότι οι νεκροί (και οι συγγενείς τους) θεωρούνται ευλογημένοι από την τύχη αποτελεί κοινό τόπο των επιτάφιων λόγων.

Δι' ὅπερ[1] *καὶ τοὺς τῶνδε νῦν τοκέας, ὅσοι πάρεστε,* ***οὐκ ὀλοφύρομαι μᾶλλον ἢ παραμυθήσομαι. ἐν πολυτρόποις*** *γὰρ* ***ξυμφοραῖς*** *ἐπίστανται*[2] *τραφέντες·* ***τὸ δ' εὐτυχές,*** *οἳ ἂν* ***τῆς*** *εὐπρεπεστάτης λάχωσιν, ὥσπερ* ***οἵδε μὲν*** *νῦν,* ***τελευτῆς, ὑμεῖς δὲ λύπης,*** *καὶ οἷς* ***ἐνευδαιμονῆσαί*** *τε* ***ὁ βίος ὁμοίως*** *καὶ* <εὖ>[3] ***ἐντελευτῆσαι*** *ξυνεμετρήθη* (2.44.1).

Εντοπίζεται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ευτυχία ≠ λύπη / δυστυχία (*τὸ εὐτυχές ≠ λύπης, λύπης ≠ ἐνευδαιμονῆσαι*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η σχετική σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους συμφορά ≠ ευτυχία (*ἐν ξυμφοραῖς ≠ τὸ εὐτυχές*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*. Εξαιτίας της πρώτης αντίθεσης δημιουργείται και η αντίθεση *οἵδε ≠ ὑμεῖς*, της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και της οποίας τα μέλη αναφέρονται στους νεκρούς και στους γονείς τους αντίστοιχα, αλλά επειδή η αντιπαραβολή τους έγκειται στη διαφορετική τους κατάσταση, η αντίθεση εκλαμβάνεται ως σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες θάνατος ≠ ζωή, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Όμοια αντίθεση, ως λεξική αυτή τη φορά, σχηματίζεται δύο φορές σε αυτή την περίοδο: *τῆς τελευτῆς ≠ ὁ βίος, ὁ βίος ≠ ἐντελευτῆσαι*, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο[4]. Αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη παρονομασίας ανάμεσα στα απαρέμφατα *ἐνευδαιμονῆσαι* - <εὖ> *ἐντελευτῆσαι* που χαρακτηρίζονται και από ισόκωλον και ομοιοτέλευτον. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες διαφορετικό ≠ όμοιο (*πολυτρόποις ≠ ὁμοίως*). Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ὀλοφύρομαι μᾶλλον ≠ ἢ παραμυθήσομαι*[5], της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, μέσω της οποίας τονίζεται το μέρος που αφορά στην παρηγορία.

Ο Περικλής αναγνωρίζει ότι είναι δύσκολο να πείσει τους γονείς, καθώς πολλές φορές θα θυμούνται τα παιδιά τους στις χαρές των άλλων, τις οποίες κάποτε βίωναν οι ίδιοι. Καλεί τους γονείς που βρίσκονται ακόμη σε νεαρή ηλικία να αποκτήσουν άλλα παιδιά[6], για

[1] Ο Tompkins 2013, 451-452, παρατηρεί τη συχνή χρήση αναφορικών αντωνυμιών στο χωρίο 2.44.1-3.
[2] Ο Κακριδής 1941, 103, σημειώνει την εναλλαγή στα πρόσωπα *πάρεστε - ἐπίστανται·* στοιχείο που δείχνει ότι ο ρήτορας απευθύνεται στο ακροατήριό του και έπειτα γενικεύει, για να περιλάβει και άλλα πρόσωπα που δεν είναι παρόντα στην τελετή. Το ίδιο συμβαίνει και στο 2.45.2: *ἔσονται – ὑμῖν*. Πρβλ. υποσ. 4 στη σελ. 303.
[3] Ο Eide 1981, 35-36, θεωρεί περιττή και παραπλανητική την προσθήκη του επιρρήματος *εὖ*, αφού πιστεύει ότι ο όρος *ἐντελευτῆσαι* μεταφράζεται ως «πεθαίνω στο μέσο της ευτυχίας».
[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[5] Ο Κακριδής 1941, 102-103, παρατηρεί την εναλλαγή των χρόνων, ενεστώτα στο πρώτο μέρος και μέλλοντα στο δεύτερο, καθώς το πρώτο μέρος δηλώνει μία ψυχική κατάσταση που ακόμα υπάρχει, ενώ στο δεύτερο δηλώνεται ότι η παρηγορία των γονέων θα αρχίσει με την ακόλουθη πρόταση. Ο ίδιος σημειώνει ότι η *ὀλόφυρση*, την οποία αρνείται ο ρήτορας, ανήκει στα σταθερά στοιχεία του επιτάφιου λόγου.
[6] Ο Gomme 1956 (1), 142, σημειώνει ότι ο Περικλής αποκλείει το ενδεχόμενο οι γονείς των νεκρών να διαθέτουν ήδη άλλα παιδιά, τα οποία θα αποτελούν παρηγορία γι' αυτούς. Αυτό σημειώνει αντιδιαστέλλεται με την αναφορά στους αδερφούς των νεκρών πιο κάτω (2.45.1). Αντίθετα ο Eide 1981, 38-40, σημειώνει ότι αποτελούσε κοινή αντίληψη στην ελληνική λογοτεχνία, πως η απώλεια παιδιών αναπληρώνεται με την απόκτηση άλλων. Επομένως, θεωρεί, ήταν αναμενόμενο ο ρήτορας να χρησιμοποιήσει αυτό το επιχείρημα.

να ωφεληθούν τόσο οι ίδιοι όσο και η πόλη τους[1]. Όσοι όμως βρίσκονται ήδη σε μεγάλη ηλικία, συνεχίζει ο Περικλής, πρέπει να θεωρούν κέρδος το γεγονός ότι έζησαν ευτυχισμένοι το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους και να θυμούνται ότι το υπόλοιπο που μένει θα είναι σύντομο[2] και να ανακουφίζονται από τη δόξα των παιδιών τους[3].

> ***χαλεπὸν μὲν οὖν οἶδα πείθειν ὅν,*** *ὧν καὶ πολλάκις* ***ἔξετε ὑπομνήματα ἐν ἄλλων εὐτυχίαις,*** *αἷς ποτε καὶ αὐτοὶ* ***ἠγάλλεσθε·*** *καὶ* ***λύπη οὐχ ὧν ἄν τις μὴ πειρασάμενος ἀγαθῶν στερίσκηται, ἀλλ' οὗ ἂν ἐθὰς γενόμενος ἀφαιρεθῇ***[4]***. καρτερεῖν δὲ χρὴ καὶ ἄλλων παίδων ἐλπίδι, οἷς ἔτι ἡλικία τέκνωσιν ποιεῖσθαι· ἰδίᾳ*** *τε γὰρ* ***τῶν*** *οὐκ* ***ὄντων*** *λήθη* ***οἱ ἐπιγιγνόμενοί*** *τισιν ἔσονται, καὶ* ***τῇ πόλει*** *διχόθεν, ἔκ τε τοῦ μὴ ἐρημοῦσθαι καὶ* ***ἀσφαλείᾳ,*** *ξυνοίσει· οὐ γὰρ οἷόν τε ἴσον τι ἢ δίκαιον βουλεύεσθαι οἳ ἂν μὴ καὶ παῖδας* ***ἐκ τοῦ ὁμοίου*** *παραβαλλόμενοι* ***κινδυνεύωσιν***[5]***. ὅσοι δ' αὖ παρηβήκατε,*** *τόν τε* ***πλέονα*** *κέρδος ὃν* ***ηὐτυχεῖτε*** *βίον ἡγεῖσθε καὶ τόνδε* ***βραχὺν ἔσεσθαι,*** *καὶ τῇ τῶνδε εὐκλείᾳ κουφίζεσθε. τὸ γὰρ φιλότιμον* ***ἀγήρων*** *μόνον, καὶ* ***οὐκ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας τὸ κερδαίνειν***[6]*, ὥσπερ τινές φασι,* ***μᾶλλον*** *τέρπει,* ***ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι*** (2.44.2-4).

Χρησιμοποιούνται οι συντακτικές αντιθέσεις: *χαλεπὸν μὲν οὖν οἶδα πείθειν ὅν ≠ καρτερεῖν δὲ χρὴ καὶ ἄλλων παίδων ἐλπίδι*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ,* σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού, *οὐχ ὧν ἄν τις μὴ πειρασάμενος ἀγαθῶν στερίσκηται ≠ ἀλλ' οὗ ἂν ἐθὰς γενόμενος ἀφαιρεθῇ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *ἀλλά*, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή, και *οὐ τὸ κερδαίνειν μᾶλλον ≠ ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι*, της οποίας τα

---

[1] Ο Κακριδής 1941, 107, παρατηρεί ότι ακόμα και στην παρηγορία των γονέων τονίζεται περισσότερο η ωφέλεια που θα έχουν τα νέα παιδιά για την πολιτεία παρά για τους ίδιους τους γονείς τους. Όμοια ο Gomme 1956 (1), 142, σημειώνει ότι ο Περικλής επανέρχεται στα πλεονεκτήματα που θα αποκομίσει η πόλη, με τα οποία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα τα οφέλη των Αθηναίων πολιτών.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 142, θεωρεί ψυχρό τον παρηγορητικό τόνο του λόγου. Όμοια ο Lacey 1964, 48, θεωρεί ψυχρή και ανούσια την παρηγορία. Δες και Schaps 1977, 323. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 298. Αντίθετα ο Eide 1981, 39, υποστηρίζει ότι το επιχείρημα αυτό ήταν κοινότυπο στην αρχαία παρηγορητική λογοτεχνία και επομένως δεν αποτελούσε προσβολή για τους αρχαίους Έλληνες. Όμοια ο Ziolkowski 1981, 146-147, παρατηρεί ότι η παρηγορία του Περικλή προς τους γονείς των νεκρών αντικατοπτρίζει την κοινή αντίληψη απέναντι στο θάνατο και αποτελεί κοινό τόπο στους επιτάφιους εκείνης της εποχής. Και ο Schaps 1977, 323, σημειώνει ότι ο ισχυρισμός του Περικλή αποτελούσε κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους.

[3] Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά η Loraux 2006, 164, ο στόχος της παρηγορίας σε κάθε επιτάφιο λόγο ήταν να μετατρέψει το θρήνο των γονέων των νεκρών σε περηφάνια.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 141, θεωρεί παράξενη αυτή την άποψη. Αντίθετα ο Eide 1981, 37, θεωρεί φυσιολογικό το γεγονός ότι οι άτεκνοι γονείς δε θα θρηνούν τόσο για την ατεκνία τους, όσο οι γονείς που έχασαν τα παιδιά τους, ενώ προηγουμένως χαίρονταν γι' αυτά. Ο Balot 2001 (2), 146, παρατηρεί ότι η αναφορά σχετίζεται με την αυτοθυσία που επέδειξε ο Περικλής παραχωρώντας τα κτήματά του στην πολιτεία, δείχνοντας έτσι ότι απαιτεί τις ίδιες θυσίες από τους Αθηναίους. Πρβλ. 2.13.1.

[5] Ο Lacey 1964, 48, θεωρεί ότι θα αποτελούσε προσβολή για τους Αθηναίους πολίτες ο ισχυρισμός του Περικλή, ότι μόνο όσοι είχαν παιδιά αποτελούσαν υπεύθυνα μέλη της εκκλησίας του δήμου.

[6] Ο Eide 1981, 40, θεωρεί ότι ο όρος *κερδαίνειν* δεν αναφέρεται στη φιλαργυρία των ηλικιωμένων, αλλά στη νομική και ηθική υποχρέωση των Αθηναίων να βοηθούν τους γονείς τους, όταν αυτοί φτάσουν σε μεγάλη ηλικία και επομένως πιστεύει ότι ο Περικλής αναφέρεται εδώ στην απώλεια των μέσων συντήρησης των γονέων, οι οποίοι έχασαν τα παιδιά τους.

μέρη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *ἀλλὰ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας ισχυρή αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται η τιμή σε αντίθεση με το κέρδος[1]. Εντοπίζονται και οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρελθόν (*ἔξετε ὑπομνήματα ἐν εὐτυχίαις ≠ ἠγάλλεσθε, ἠὐτηχεῖτε ≠ ἔσεσθαι*), και παρόν ≠ μέλλον (*τῶν ὄντων ≠ οἱ ἐπιγιγνόμενοι*). Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους νέος ≠ ηλικιωμένος[2] (*οἷς ἔτι ἡλικία τέκνωσιν ποιεῖσθαι ≠ ὅσοι παρηβήκατε*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, γέροντας ≠ αγέραστος[3] (*παρηβήκατε ≠ ἀγήρων, ἀγήρων ≠ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*κινδυνεύωσιν ≠ κέρδος*), ανακαλώντας και ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἰδίᾳ ≠ τῇ πόλει*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ευτυχία ≠ λύπη / δυστυχία (*ἠγάλλεσθε ≠ λύπη, λύπη ≠ ἠὐτυχεῖτε* (σε διαφορετικές περιόδους)), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*ἀσφαλείᾳ ≠ κινδυνεύωσιν*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω, και πολύ ≠ λίγο (*πλέονα ≠ βραχύν, βραχύν ≠ μᾶλλον*), συνεχίζοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Σημειώνεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους: *ἄλλων ≠ αὐτοί*.

Ακολούθως ο Περικλής στρέφεται στα παιδιά και στους αδερφούς των νεκρών[4], οι οποίοι θα έχουν να επιτελέσουν ένα εξαιρετικά δύσκολο έργο, αφού δε θα θεωρηθούν ποτέ ισάξιοι με τους νεκρούς.

> *παισὶ δ' αὖ ὅσοι τῶνδε πάρεστε ἢ ἀδελφοῖς ὁρῶ* ***μέγαν*** *τὸν ἀγῶνα (τὸν γὰρ οὐκ ὄντα ἅπας εἴωθεν* ***ἐπαινεῖν****), καὶ μόλις ἂν* ***καθ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς οὐχ ὁμοῖοι, ἀλλ' ὀλίγῳ χείρους*** *κριθεῖτε.* ***φθόνος*** *γὰρ τοῖς ζῶσι* ***πρὸς τὸ ἀντίπαλον****, τὸ δὲ μὴ ἐμποδὼν* ***ἀνανταγωνίστῳ εὐνοίᾳ τετίμηται***[5] (2.45.1).

---

[1] Δες και Κακριδή 1941, 109.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80.1.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[4] Σύμφωνα με τον Winton 2010, 153, 158, η παρηγορία προς τους γιους και τους αδερφούς των νεκρών παραπέμπει στην αρχή του λόγου στο 2.35.2, όπου αναφέρονται οι δυσκολίες που παρουσιάζει η εκφώνηση ενός επιτάφιου λόγου. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι δύο παράγραφοι αλληλοσυμπληρώνονται, αφού στο 2.35.2 γίνεται αναφορά στο τί ακούνε οι άνθρωποι, ενώ στο 2.45.1 στο τί λένε. Με αυτό τον τρόπο ο Περικλής καθοδηγεί το ακροατήριό του να ανακαλέσει το αρχικό κεφάλαιο του λόγου του. Και ο Gomme 1956 (1), 142, παραλληλίζει το παρόν χωρίο με το 2.35.2.

[5] Σύμφωνα με τον Κακριδή 1941, 112, πρόκειται για κοινά παραδεκτή γνώμη για τους νεκρούς, η οποία ανήκε στα καθιερωμένα στοιχεία του επιτάφιου λόγου. Η αθηναϊκή κοινωνία, σύμφωνα με τον Walcot 1973, 116-117, έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην προσωπική τιμή. Σε αυτή την κοινωνία, σημειώνει, δεν επικρατεί πλήρης ισότητα, αφού υπερισχύουν όσοι έχουν περισσότερη τιμή και η κοινωνία γίνεται επομένως έντονα ανταγωνιστική, αφού ο κάθε άνδρας αγωνίζεται για να αυξήσει τη δική του προσωπική τιμή. Υπήρχε βέβαια, προσθέτει, ως ασφαλιστική δικλείδα η διατήρηση μίας φαινομενικής ισότητας. Πρβλ. και την επανάληψη του όρου *τιμὴ* σε όλο το λόγο: *τιμάς* (2.35.1), *τιμήν* (2.36.1), *προτιμᾶται* (2.37.1), *προτιμήσας* (2.42.4), *φιλότιμον* (2.44.4), *τιμᾶσθαι* (2.44.4), *τετίμηται* (2.45.1).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες έπαινος / εύνοια ≠ φθόνος (*ἐπαινεῖν ≠ φθόνος, φθόνος ≠ εὐνοίᾳ τετίμηται*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή A-B-A΄[1], υπεροχή ≠ ισότητα (*καθ' ὑπερβολήν ≠ ὁμοῖοι*), ισότητα ≠ στέρηση (*ὁμοῖοι ≠ χείρους*), της οποίας οι όροι συνάπτονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, μεγάλο ≠ μικρό (*μέγαν ≠ ὀλίγῳ*), και εχθρός ≠ φίλος (*πρὸς τὸ ἀντίπαλον ≠ ἀνανταγωνίστῳ*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό (*ἀρετῆς ≠ χείρους*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Περικλής στρέφεται στη συνέχεια στις χήρες των νεκρών συμβουλεύοντάς τις να μη φανούν κατώτερες από τη γυναικεία[2] τους φύση και να μην αποτελούν αντικείμενο συζήτησης ανάμεσα στους άνδρες[3].

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο 2.35.2.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 142-143, θεωρεί ότι η παρότρυνση αφορά μόνο στις χήρες και όχι στις γυναίκες που έχασαν τα παιδιά τους, οι οποίες περιλαμβάνονταν στους γονείς της προηγούμενης παραγράφου. Υποστηρίζει, επομένως, ότι η αναφορά σε *γυναικείαν ἀρετὴν* δηλώνει την αρετή της συζύγου και όχι όλων των γυναικών. Όμοια ο Lacey 1964, 48, σημειώνει ότι ο Περικλής απευθύνεται μόνο στις χήρες, και όχι στις μητέρες ή στις άλλες γυναίκες που ήταν συγγενείς των νεκρών. Θεωρεί, επομένως, ότι η φράση αναφέρεται στη συζυγική και όχι στη γυναικεία αρετή. Όμοια η Kallet-Marx 1993, 135-139, 141-142, παρατηρεί ότι μόνο οι χήρες των νεκρών αναφέρονταν στη δημόσια ταφή, καθώς αποκτούσαν ιδιαίτερη κοινωνική θέση και έχαιραν τιμής και δόξας στην Αθήνα. Θεωρεί τις συμβουλές του Περικλή θετικές και αντιπροσωπευτικές της σωστής συμπεριφοράς των σεβάσμιων γυναικών, ιδιαίτερα των συζύγων, οι οποίες δεν έπρεπε να αποτελούν θέμα συζήτησης είτε θετικό είτε αρνητικό ανάμεσα στους άνδρες, καθώς η συμπεριφορά τους επηρέαζε πλέον τη δόξα των νεκρών και της ίδιας της πόλης. Σύμφωνα με τον Bosworth 2000, 2-3 και υποσ. 7, η συμβουλή του Περικλή δεν απευθύνεται γενικά στις γυναίκες, αλλά στις χήρες των νεκρών του πολέμου, τις οποίες αφορούσε και το περιοριστικό ένταλμα για αυτοέλεγχο. Ο ίδιος θεωρεί την έμφαση στην αφάνεια των γυναικών ως χαρακτηριστική άποψη των ανδρών. Ο Eide 1981, 41-42, αντίθετα πιστεύει ότι η παραίνεση αφορά σε όλες τις γυναίκες και περιλαμβάνει την προτροπή να συγκρατήσουν τη θλίψη τους. Θεωρεί ότι ο Περικλής αναφέρεται στις αρετές των γυναικών γενικά και ότι η ανωνυμία (και όχι ο αποκλεισμός) των Αθηναίων γυναικών που προτείνει μαρτυρείται εκείνη την εποχή. Οι Tyrrell & Bennett 1999, 46, 49, υποστηρίζουν επίσης ότι ο Περικλής απευθύνεται στο σημείο αυτό σε όλες τις Αθηναίες γυναίκες και όχι μόνο στις χήρες.

[3] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο Gomme 1956 (1), 143, θεωρεί ότι η αναφορά στις χήρες είναι σύντομη και περιλαμβάνει μόνο άτοπες συμβουλές και όχι πραγματική παρηγορία. Οι σύζυγοι, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, πρέπει απλώς *σωφρονεῖν*. Ο Winton 2010, 159 και υποσ. 39, 161, παρατηρεί ότι η προσφώνηση προς τις χήρες είναι σύντομη και σε άλλους επιτάφιους λόγους. Ο ίδιος σημειώνει ότι, όπως στην αρχή του λόγου ο Περικλής είχε αναφέρει ότι η δόξα των νεκρών ζημιώνεται με το λόγο, έτσι και εδώ υπενθυμίζει στις χήρες ότι η γυναικεία δόξα ζημιώνεται με τη δημόσια αναφορά. Ο Lacey 1964, 49, αναφέρει ότι οι συμβουλές του Περικλή αφορούσαν στην τήρηση των νόμων και των εθίμων εκ μέρους των συζύγων και στην αποφυγή του υπερβολικού θρήνου. Ο Rusten 1989, 175-176, θεωρεί ότι τα λόγια του Περικλή λέγονται με δισταγμό και είναι σκληρά, αφού υπονοούν ότι ακόμα και η καλή φήμη για μία γυναίκα είναι ουσιαστικά ένα στοιχείο αντιφατικό προς τη φύση της. Ο αποκλεισμός της γυναίκας, σημειώνει, είναι απόλυτα συνυφασμένος με την κοινωνική κατάσταση εκείνης της εποχής. Ο Cartlledge 1993, 129-130, σημειώνει ότι τα λόγια του Περικλή μπορεί να φαίνονται σκληρά, περιγράφουν, ωστόσο, τη φυσιολογική θέση της γυναίκας που ήταν αποκλεισμένη από τη δημόσια ζωή. Η Monoson 1994, 261, παρατηρεί επίσης ότι οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες από την πολιτική ζωή της Αθήνας. Δες και Schaps 1977, 323-330, ο οποίος σημειώνει ότι η θέση της γυναίκας περιοριζόταν στις οικογενειακές υποθέσεις του σπιτιού και ότι η γυναίκα δεν έχαιρε ιδιαίτερου σεβασμού, αλλά προσδιοριζόταν με βάση τα ονόματα του συζύγου, του πατέρα ή άλλων συγγενών της. Ο Walcot 1973, 112-115, 121, θεωρεί ότι η συμπεριφορά των αρχαίων Ελλήνων προς τις γυναίκες, φαίνεται βαρβαρική στη σημερινή εποχή. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες από τη δημόσια δράση, αλλά ασκούσαν μεγάλη επιρροή στην ιδιωτική τους ζωή μέσα στα σπίτια τους. Έτσι θεωρεί ότι η προτροπή προς τις γυναίκες να μη φανούν κατώτερες από τη γυναικεία τους φύση δεν αποτελεί προσβολή, αλλά περιγράφει ένα πρότυπο που για τις γυναίκες ήταν διαφορετικό από αυτό των ανδρών, αλλά εξίσου σημαντικό. Οι γυναίκες, πιστεύει, περιορίζονταν όχι επειδή αποτελούσαν αντικείμενο περιφρόνησης, αλλά επειδή δεν ήταν έμπιστες· η δύναμή τους, ωστόσο, ήταν σεβαστή. Σύμφωνα με τον Κακριδή 1941, 113,

εἰ δέ με δεῖ[1] *καὶ* ***γυναικείας τι ἀρετῆς***[2]*, ὅσαι νῦν ἐν χηρείᾳ ἔσονται, μνησθῆναι,* ***βραχείᾳ*** *παραινέσει* ***ἅπαν*** *σημανῶ*[3]*. τῆς τε γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως μὴ* ***χείροσι*** *γενέσθαι ὑμῖν*[4] ***μεγάλη*** *ἡ δόξα καὶ ἧς*[5] *ἂν* ***ἐπ' ἐλάχιστον ἀρετῆς πέρι ἢ ψόγου ἐν τοῖς ἄρσεσι*** *κλέος ᾖ* (2.45.2).

η συμβουλή του Περικλή ήταν απόλυτα σύμφωνη με όσα ήταν γνωστά για τη θέση της γυναίκας στην Αθήνα κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου, σε αντίθεση με τον άντρα που η δημόσια αναγνώριση αποτελούσε αναγκαίο συμπλήρωμα της αρετής του. Ο Eide 1981, 33-42, δε θεωρεί αποστασιοποιημένο και προσβλητικό τον παρηγορητικό τόνο του λόγου, αλλά πιστεύει ότι η στάση του Περικλή και τα επιχειρήματά του είναι εναρμονισμένα με το λογοτεχνικό είδος της παρηγορίας, στο οποίο αργότερα τα στοιχεία αυτά καθιερώνονται ως κοινοί τόποι. Προσθέτει ότι ο Περικλής στηρίζεται στη σύγχρονή του επιχειρηματολογία και στην κρατούσα άποψη σχετικά με την εμπιστοσύνη στη δύναμη των λογικών επιχειρημάτων. Οι Tyrrell & Bennett 1999, 38-51, σημειώνουν ότι η συνεργασία και η συμβολή των γυναικών ήταν απαραίτητες για την επιτυχία του πολέμου εναντίον των Πελοποννησίων. Οι ίδιοι προσθέτουν ότι στην Αθήνα του 431 π.Χ. οι γυναίκες έπαιζαν ζωτικό ρόλο στην κοινωνική ζωή τόσο εντός όσο και εκτός του οίκου. Όπως σημειώνουν, ο στόχος του Περικλή ήταν να δημιουργήσει αρμονία και ηρεμία ανάμεσα στους άνδρες και να καθησυχάσει τις φωνές των γυναικών, καθώς επικρατούσε αναστάτωση στην Αθήνα, εξαιτίας της αμυντικής του πολιτικής απέναντι στους Πελοποννησίους και λόγω της εισβολής τους στην Αττική. Ο Περικλής, σημείωνουν, χρειαζόταν τη συνεργασία των γυναικών και έτσι τις συμβουλεύει να μην υποκύψουν στις συμφορές τους και να μην καταβληθούν από αυτές, επειδή αν το έκαναν θα παρουσιάζονταν κατώτερες από τη φύση τους και δε θα θρηνούσαν τους νεκρούς τους, όπως τους άρμοζε. Επομένως, σημειώνουν, ο Περικλής καλεί τις γυναίκες να θρηνήσουν· μία διαδικασία αρκετά ηχηρή και υπερβολική, καθώς αυτός ήταν ο σημαντικός και αναγκαίος ρόλος που είχαν να διαδραματίσουν οι γυναίκες ενώπιον των νεκρών. Οι γυναίκες μέσω αυτής της διαδικασίας συναγωνίζονταν για να αποκτήσουν κλέος και ο Περικλής χρειαζόταν τους θρήνους των γυναικών, ώστε να τιμηθούν σωστά οι νεκροί και να αποκτήσει δόξα η πολιτεία. Από την άλλη όμως δεν επιθυμούσε τους υπερβολικούς θρήνους, καθώς αυτοί θα έφερναν ντροπή στους νεκρούς και θα απέβαιναν εις βάρος της πολιτικής του. Χρειαζόταν επομένως, καταλήγουν, να μετριάσει ή ακόμα και να σιγάσει τις φωνές των γυναικών ανάμεσα στους άντρες σε κοινωνικό επίπεδο, αφού οι γυναίκες μπορούσαν να κυκλοφορούν και εκτός σπιτιού είτε για εργασία είτε για αναψυχή, ιδιαίτερα μετά από τη μετακίνηση του πληθυσμού της Αττικής εντός των τειχών της Αθήνας.

[1] Ο Cartlledge 1993, 129, και ο Rusten 1989, 175, σημειώνουν ότι τα λόγια του Περικλή λέγονται με απρόθυμο τρόπο. Ο Winton 2010, 160, θεωρεί ότι η πρόταση *εἰ… δεῖ* αποτελεί άλλη μία ρητορική φόρμουλα με απολογητικό τόνο. Δες τα παραδείγματα που παραθέτει στις σελ. 159-160. Ο ίδιος σημειώνει ότι στο 2.35.2 γίνεται αναφορά στην αρετή των νεκρών ανδρών, η οποία αποτελεί το κύριο θέμα του λόγου, το οποίο ο νόμος υποχρεώνει τον Περικλή να ακολουθήσει, ενώ στο 2.45.2 αναφέρεται η αρετή των γυναικών, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί περιττή σε έναν επιτάφιο λόγο, αλλά την επιλέγει ο ίδιος ο Περικλής. Όπως είχε παρατηρήσει και ο Ziolkowski 1981, 153-154, ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή είναι ο μόνος από τους σωζόμενους επιτάφιους εκείνης της εποχής που περιλαμβάνει χωριστές συμβουλές προς τις συζύγους των νεκρών. Δες και Kallet-Marx 1993, 139-140, η οποία σημειώνει ότι το σχόλιο του Περικλή είναι μοναδικό και συνιστά διάσπαση της παράδοσης. Η ίδια επισημαίνει ότι ο Περικλής αναφέρεται σε θέματα της προσωπικής συμπεριφοράς των συζύγων· κάτι που δε θα ήταν αναμενόμενο στην Αθήνα, όπως φαίνεται από τις πιο πάνω διακηρύξεις του Περικλή. Πρβλ. 2.37.2. Έτσι, καταλήγει, εξηγείται η φανερή διστακτικότητα του Περικλή.

[2] Η Loraux 2006, 208, σημειώνει ότι σε ένα στρατιωτικό λόγο η γυναικεία αρετή μπορεί να οριστεί μόνο ως η αντίθετη του άνδρα. Η ίδια σημειώνει ότι ο όρος *δόξα* (πιο κάτω) αφορά μόνο στους άνδρες και ότι η αναφορά σε γυναικεία δόξα είναι επομένως αντιφατική. Ο Winton 2010, 161, σημειώνει ότι η αρετή των ανδρών ήταν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της πόλης τους, ενώ των γυναικών ήταν ο γάμος· κάτι που οι χήρες είχαν ήδη καταφέρει. Όμοια οι Tyrrell & Bennett 1999, 46-47, σημειώνουν ότι οι χήρες είχαν χάσει τη θέση της συζύγου και επομένως την αίσθηση της ταυτότητάς τους.

[3] Ο Winton 2010, 160, παρατηρεί ότι στο 2.35.2 ο Περικλής τονίζει πόσο δύσκολο είναι να πετύχει την απαραίτητη ισορροπία, όταν αναφέρεται στις αρετές των νεκρών, ενώ στο 2.45.2 σημειώνει ότι σε σχέση με τις χήρες θα εκφράσει το όλο ζήτημα με σύντομη παραίνεση.

[4] Για την εναλλαγή των προσώπων *ἔσονται* - *ὑμῖν* δες Κακριδή 1941, 113. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 299.

[5] Ο Winton 2010, 153, 161, σημειώνει ότι η προτροπή προς τις γυναίκες να συμπεριφερθούν κατάλληλα αντιδιαστέλλεται με τη συμπεριφορά της δοξασμένης και περιβόητης Ελένης. Σημειώνει ότι η εναλλαγή από τον πληθυντικό αριθμό *ὑμῖν* στον ενικό *ἧς* δηλώνει ότι ο Περικλής αναφέρεται σε συγκεκριμένη γυναίκα, δηλαδή στην Ελένη, που ήταν δοξασμένη, αλλά αποτελούσε και αντικείμενο κατηγοριών ανάμεσα στους άνδρες. Πρβλ. 1.9.1 την αναφορά του Θουκυδίδη στην Ελένη. Έτσι, καταλήγει, η Ελένη, μία Σπαρτιάτισσα γυναίκα, παρουσιάζεται ως παράδειγμα αποφυγής για μία Αθηναία γυναίκα, η οποία είχε ανατραφεί, ώστε να φέρεται με υποδειγματικό τρόπο, διατηρώντας τη δόξα της· χαρακτηριστικό που ήταν ακόμη περισσότερο

Χρησιμοποιούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*χείρους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀρετῆς*, *ἀρετῆς* ≠ *χείροσι, χείροσι* ≠ *ἀρετῆς πέρι*), η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και μεγάλο ≠ μικρό (*μεγάλη* ≠ *ἐπ᾽ ἐλάχιστον*[1]). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ όλον (*βραχείᾳ* ≠ *ἅπαν*), και έπαινος / τιμή ≠ κατηγορία (*ἀρετῆς πέρι* ≠ *ψόγου, ψόγου* ≠ *κλέος*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *ἤ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Προβάλλεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους γυναίκα ≠ άνδρας[2] (*γυναικείας* ≠ *ἐν τοῖς ἄρσεσι*).

Ο Περικλής κλείνει το λόγο του με την υπόσχεση ότι στο εξής η πολιτεία θα αναλάβει να αναθρέψει τα παιδιά[3] των νεκρών μέχρι την εφηβική τους ηλικία, ως ανταπόδοση για τη θυσία των πατέρων τους. Καλεί, τέλος, τους ακροατές του να επιστρέψουν στα σπίτια τους, αφού ολοκληρώσουν το θρήνο τους για τους προκειμένους νεκρούς[4].

Εἴρηται καὶ ἐμοὶ ***λόγῳ*** *κατὰ τὸν νόμον ὅσα εἶχον πρόσφορα, καὶ* ***ἔργῳ***[5] *οἱ θαπτόμενοι τὰ μὲν ἤδη κεκόσμηνται*[6]*, τὰ δὲ αὐτῶν τοὺς παῖδας τὸ ἀπὸ τοῦδε δημοσίᾳ ἡ πόλις μέχρι ἥβης θρέψει, ὠφέλιμον στέφανον*[7] ***τοῖσδέ*** *τε καὶ* ***τοῖς λειπομένοις*** *τῶν τοιῶνδε ἀγώνων*

αναγκαίο στην περίπτωση μίας χήρας. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Περικλής και στο 2.39 του λόγου του είχε καταφύγει στην αντιπαραβολή της Αθήνας με τη Σπάρτη.

[1] Τα δύο αυτά επίθετα αντιδιαστέλλουν τις έννοιες *δόξα* και *κλέος*. Η Kallet-Marx 1993, 138, εξηγεί ότι η πρώτη έννοια αναφέρεται στη δημόσια εκτίμηση, ενώ η δεύτερη στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[3] Σύμφωνα με τη Monoson 1994, 266, η πόλη αναλαμβάνει το ρόλο του πατέρα για τα ορφανά του πολέμου, τα οποία χρειάζονταν καθοδήγηση και οικονομική υποστήριξη. Δες και Jacoby 1944, 38, ο οποίος σημειώνει ότι η πολιτεία αναλαμβάνει το ρόλο της οικογένειας για χάρη των νεκρών του πολέμου. Η Kallet-Marx 1993, 140, σημειώνει ότι η πόλη αναλάμβανε το ρόλο του πατέρα για τα ορφανά του πολέμου, τα οποία μεγάλωναν με έξοδα της πολιτείας, εξοπλίζονταν ως οπλίτες και έχαιραν τιμών στην πόλη τους.

[4] Σύμφωνα με τον Κακριδή 1941, 115, η προτροπή στους πολίτες να επιστρέψουν στα σπίτια τους μετά από τον ολοφυρμό των δικών τους ανήκει στα τυπικά στοιχεία του επιταφίου λόγου. Δες και Lattimore 1962, 202-203, για τους τρόπους με τους οποίους θρηνούσαν οι συγγενείς των νεκρών, όπως αυτοί καταγράφονται στις επιτάφιες επιγραφές.

[5] Ο Winton 2010, 162, παρατηρεί ότι, ενώ στο 2.35.1 ο Περικλής είχε επισημάνει ότι είχαν ολοκληρωθεί οι έμπρακτες τιμές προς τιμήν των νεκρών, στο σημείο αυτό αντιδιαστέλλει το *ἔργον* που αφορούσε στην επιτάφια τελετή με ό,τι θα ακολουθήσει.

[6] Σύμφωνα με το Ziolkowski 1981, 109, 148-149, 165-166, 172-173, οι τιμές που πρόσφερε η Αθήνα στους νεκρούς της και στους συγγενείς τους αποτελούσαν κοινό τόπο στους επιτάφιους λόγους. Ο ίδιος σημειώνει ότι η σημασία αυτού του τόπου δηλώνεται με την τοποθέτησή του στην αρχή και στο τέλος του λόγου. Πρβλ. 2.35. Για τις αφιερώσεις και τις θυσίες που γίνονταν στους τάφους των νεκρών δες Lattimore 1962, 126-136.

[7] Η αναφορά στους όρους *στέφανος, ἀγών, ἆθλα* ανακαλούν τους αγώνες που γίνονταν προς τιμήν των νεκρών, στους οποίους αποφεύγει να αναφερθεί ο Περικλής. Δες Jacoby 1944, 59-60, Rusten 1989, 178, Hornblower 1991, 315, Tyrrell & Bennett 1999, 46 υποσ. 35, και Loraux 2006, 47, 74. Ο Hornblower θεωρεί την παράλειψη εσκεμμένη και προκλητική. Ο Περικλής, υποστηρίζει, αποφεύγει τέτοιες εντυπωσιακές προσθήκες στην τελετή ως ασυμβίβαστες με το δικό του υψηλό λογοτεχνικό χειρισμό. Σύμφωνα με τον Winton 2010, 162, η αναφορά στον *ὠφέλιμον στέφανον*, στην υποστήριξη δηλαδή των ορφανών, αντιδιαστέλλεται με *τὸν ζημιογόνον στέφανον* του Επιτάφιου λόγου στο 2.35.1.

προτιθεῖσα· ἆθλα γὰρ οἷς κεῖται ἀρετῆς[1] ***μέγιστα****, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες ἄριστοι πολιτεύουσιν. νῦν δὲ ἀπολοφυράμενοι*[2] *ὃν προσήκει* ***ἑκάστῳ*** *ἄπιτε* (2.46.1-2).

Στον επίλογο του Επιτάφιου λόγου δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*ἐπ' ἐλάχιστον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μέγιστα*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*ἅπαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἑκάστῳ*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον (*λόγῳ ≠ ἔργῳ*), η οποία αποτελούσε ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του Επιτάφιου λόγου, και θάνατος ≠ ζωή (*τοῖσδε ≠ τοῖς λειπομένοις*), ολοκληρώνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Η ανάλυση των αντιθέσεων του Επιτάφιου λόγου καταδεικνύει ότι το αντιθετικό σχήμα δεν είναι τόσο κυρίαρχο σε αυτόν όσο αφήνεται να νοηθεί στις μέχρι τώρα μελέτες. Σε σχέση με τη μεγάλη έκταση του λόγου οι αντιθέσεις που εντοπίζονται δεν είναι τόσες πολλές όσες οι αντιθέσεις που είχαν εντοπιστεί στον πρώτο λόγο του Περικλή (1.140-144). Εντοπίζονται βέβαια και σε αυτή τη δημηγορία εκτενή αντιθετικά μοτίβα όπως και στην πρώτη δημηγορία του Περικλή, καθώς και κοινά αντιθετικά ζεύγη. Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται και ανάμεσα στον Επιτάφιο λόγο και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78, ο οποίος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, παρουσιάζει και κοινές αντιθέσεις με τον πρώτο λόγο του Περικλή. Ομοιότητες όσον αφορά στο αντιθετικό σχήμα εντοπίζονται και ανάμεσα στον Επιτάφιο λόγο και στους λόγους του Αρχίδαμου (1.80-85, 2.11), του ηγέτη του αντίπαλου στρατοπέδου[3].

Μετά από τον Επιτάφιο λόγο ακολουθεί η αφήγηση του καταστροφικού λοιμού (2.47-54) που έπληξε την Αθήνα προκαλώντας της ανεπανόρθωτες καταστροφές[4]. Ο

[1] Ο Woodhead 1990, 7, σημειώνει ότι το πολίτευμα της δημοκρατίας, στην Αθήνα και αλλού, έδινε έμφαση στα αριστοκρατικά προνόμια. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 269. Για την αιώνια φήμη και μνήμη που εξασφάλιζε ένας νεκρός ήρωας δες Lattimore 1962, 237-246, ο οποίος σημειώνει την παρουσία τέτοιων αναφορών σε επιτάφιες επιγραφές.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 144, σημειώνει ότι ο Περικλής αναφέρεται στον καθιερωμένο θρήνο που απαιτούσε η περίσταση. Πρβλ. 2.34.4. Δες και Ziolkowski 1981, 166-167. Σύμφωνα με τους Tyrrell & Bennett 1999, 46, ο Περικλής χρησιμοποιεί τη μετοχή αρσενικού γένους *ἀπολοφυράμενοι*, παρόλο που αναφέρεται σε γυναίκες, οι οποίες ήταν υπεύθυνες για το θρήνο. Δες και Hornblower 1991, 293-294, ο οποίος επίσης αναφέρει ότι ο θρήνος ήταν γυναικεία υπόθεση. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 302-303.

[3] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 269.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 144, 177, σημειώνει την αντιδιαστολή που υπάρχει ανάμεσα στην ιδανική εικόνα της Αθήνας του 431 π.Χ., όπως αυτή παρουσιάζεται στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή και στην πραγματική εικόνα που αυτή παρουσιάζει το 430 π.Χ. μετά από τη μεγάλη καταστροφή του λοιμού. Δες και de Romilly 1967, 76, η οποία επισημαίνει ότι η περιγραφή του λοιμού προβάλλεται ως ισχυρό αντίβαρο στον Επιτάφιο λόγο. Δες και Kitto 1966, 288-289, Ziolkowski 1981, 6, Hornblower 1991, 299, Kallet-Marx 1993 (2), 113, Monoson & Loriaux 1998, 285, 289, Bosworth 2000, 1, και Shanske 2007, 51. Σύμφωνα με το Habinek 2005, 18, 58, ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή έχει ειρωνική χρειά ακολουθούμενος από την αφήγηση του καταστροφικού

Επιτάφιος λόγος του Περικλή παρουσιάζεται έτσι ως ο επιτάφιος της Αθήνας, η οποία φτάνει στο απώγειο της δύναμής της και αυτό που αναμένεται πλέον είναι η επερχόμενή της καταστροφή[1].

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

λοιμού. Διευκολύνει, ωστόσο, την κατανόηση του τρόπου, με τον οποίο οι Αθηναίοι κατάφεραν να ξεπεράσουν τις καταστροφές που υπέστησαν καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου. Σύμφωνα με τον ίδιο, η ιδανική εικόνα της Αθήνας, όπως περιγράφεται στον Επιτάφιο, εμψύχωνε τους πολίτες της κατά τη διάρκεια του εξοντωτικού πολέμου. Σύμφωνα με το Finley 1942, 155-156, η εικόνα του λοιμού που ακολουθεί αμέσως μετά από τον Επιτάφιο λόγο αυξάνει τη φρίκη του, δημιουργώντας αντίθεση με την εξιδανικευμένη εικόνα της Αθήνας, όπως αυτή παρουσιάζεται στον Επιτάφιο. Δες και Foster 2010, 174, 204-210, η οποία εντοπίζει συγκεκριμένες αντιθέσεις ανάμεσα στον Επιτάφιο λόγο και στην αφήγηση του λοιμού και ανάμεσα στην αφήγηση του λοιμού και στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64), επισημαίνοντας ταυτόχρονα το διαφορετικό τρόπο σκέψης του ιστορικού από τον τρόπο σκέψης του Περικλή. Για το λεκτικό που χρησιμοποιείται στην αφήγηση του λοιμού στη θουκυδίδεια *Ιστορία* δες το άρθρο του Parry 1969, ο οποίος σημειώνει επίσης (σελ. 116) την αντιδιαστολή του επεισοδίου του λοιμού, που αποτελεί το κατεξοχήν παράλογο γεγονός του πολέμου, με τον Επιτάφιο λόγο, στον οποίο ο Περικλής επιχειρεί ένα λογικό έλεγχο της ιστορίας.

[1] Πρβλ. Jacoby 1944, 56, και Loraux 2006, 175-176.

2.7 Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ (2.60-64)

Μετά από τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή ακολουθεί η δεύτερη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική και ακολούθως κάνει την εμφάνισή του ο θανατηφόρος και καταστροφικός λοιμός που πλήττει την Αθήνα, και γενικότερα την Αττική, σε μεγάλο βαθμό (2.47-54)[1].

Οι Πελοποννήσιοι καταστρέφουν τη γη της Αττικής και οι Αθηναίοι παρακολουθούν οργισμένοι τις λεηλασίες του εδάφους τους μέσα από τα τείχη της πόλης τους, ακολουθώντας τις οδηγίες του Περικλή. Ο Περικλής παρουσιάζεται να παραμένει σταθερός στην άποψή του ότι οι Αθηναίοι, παρόλο που καταβάλλονταν από το λοιμό, δεν έπρεπε να βγουν από τα τείχη της πόλης τους και να αντιμετωπίσουν τους Πελοποννησίους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ιστορικός:

Περικλῆς δὲ στρατηγὸς ὢν καὶ τότε περὶ μὲν τοῦ μὴ ἐπεξιέναι τοὺς Ἀθηναίους τὴν αὐτὴν γνώμην εἶχεν ὥσπερ καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ ἐσβολῇ[2] (2.55.2).

Οι Αθηναίοι ετοιμάζουν ταυτόχρονα εκστρατευτικό σώμα από 100 καράβια μαζί με 50 καράβια από τη Χίο και τη Λέσβο και πλέουν προς την Πελοπόννησο και καταστρέφουν την Επίδαυρο, την Τροιζήνα, την Αλιάδα, την Ερμιονίδα και τις Πρασιές. Οι Αθηναίοι στρέφονται και εναντίον των Χαλκιδέων κοντά στη Θράκη και συνεχίζουν την πολιορκία της Ποτίδαιας. Αναγκάζονται, ωστόσο, να επιστρέψουν στην Αττική, επειδή πολλοί στρατιώτες τους σκοτώνονταν εξαιτίας του λοιμού. Όταν οι Αθηναίοι επιστρέφουν, οι Πελοποννήσιοι είχαν ήδη αναχωρήσει, αφού παρέμειναν 40 μέρες στην Αττική (2.56-58).

Ο λοιμός σε συνδυασμό με τη δεύτερη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική καταβάλλουν το φρόνημα του αθηναϊκού λαού που απελπίζεται και κατηγορεί[3] τον Περικλή

---

[1] Δες και σελ. 305-306.

[2] Την ίδια άποψη είχε ο Περικλής και κατά την πρώτη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική: *Περικλῆς δὲ ὁρῶν μὲν αὐτοὺς πρὸς τὸ παρὸν χαλεπαίνοντας καὶ οὐ τὰ ἄριστα φρονοῦντας, πιστεύων δὲ ὀρθῶς γιγνώσκειν περὶ τοῦ μὴ ἐπεξιέναι, ἐκκλησίαν τε οὐκ ἐποίει αὐτῶν οὐδὲ ξύλλογον οὐδένα, τοῦ μὴ ὀργῇ τι μᾶλλον ἢ γνώμῃ ξυνελθόντας ἐξαμαρτεῖν, τήν τε πόλιν ἐφύλασσε καὶ δι' ἡσυχίας μάλιστα ὅσον ἐδύνατο εἶχεν* (2.22.1). Πρβλ. και 2.13.2. Δες και Foster 2010, 211 και υποσ. 61. Ο Yunis 1991, 196 υποσ. 44, διερωτάται κατά πόσο ο Περικλής είχε το δικαίωμα να εμποδίζει τη σύγκληση της αθηναϊκής συνέλευσης, αλλά και κάθε δημόσιας συνάντησης. Ο Rhodes 2008, 85, σημειώνει ότι ο ιστορικός δεν εξηγεί κατά πόσο οι στρατηγοί ήταν σε θέση να συγκαλούν ή όχι τη συνέλευση του λαού. Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 167, ο Θουκυδίδης πίστευε ότι η πρόταση του Περικλή, για αμυντική στάση ενώπιον της εισβολής των Πελοποννησίων, ήταν σωστή, παρόλο που αυτός ο τρόπος δράσης δεν ταίριαζε με το χαρακτήρα των Αθηναίων. Ο Woodcock 1928, 105, αντίθετα θεωρεί ότι αυτή η παθητική σταση δεν ήταν ικανή να αποφέρει θετικό αποτέλεσμα για τους Αθηναίους και ότι το μόνο που θα μπορούσε να προσφέρει ήταν να εξαντλήσει τον αντίπαλο και να τον αναγκάσει να ζητήσει ειρήνη επί ίσοις όροις, ενώ η Αθήνα θα αποδεικνυόταν κατώτερη από τους αντιπάλους της.

[3] Όπως σημειώνει και ο Spence 1990, 105-106, στον παραδοσιακό πόλεμο η άρνηση αντιμετώπισης του εχθρού θεωρείτο ατιμωτική και το κράτος που προέβαινε σε αυτή την ενέργεια υφίστατο ηθική ήττα. Έτσι δικαιολογούνται οι κατηγορίες εναντίον του Περικλή από τους Αθηναίους. Πρβλ. 2.21.2-3. Δες και Young-Bruehl 1986, 11, η οποία αναφέρεται στην καινοτόμο στρατηγική του Περικλή. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 242.

ότι ήταν υπεύθυνος για τον πόλεμο και για τις συμφορές του[1]: *τὸν μὲν Περικλέα ἐν αἰτίᾳ εἶχον ὡς πείσαντα σφᾶς πολεμεῖν* (2.59.2). Οι Αθηναίοι φτάνουν ακόμη και στο σημείο να στείλουν πρέσβεις στη Σπάρτη, για να ζητήσουν τη σύναψη ειρήνης[2], χωρίς οποιοδήποτε αποτέλεσμα. Ο Περικλής, όπως σημειώνει ο ιστορικός, *ὁρῶν αὐτοὺς πρὸς τὰ παρόντα χαλεπαίνοντας καὶ πάντα ποιοῦντας ἅπερ αὐτὸς ἤλπιζε, ξύλλογον ποιήσας (ἔτι δ' ἐστρατήγει) ἐβούλετο θαρσῦναί τε καὶ ἀπαγαγὼν τὸ ὀργιζόμενον τῆς γνώμης πρὸς τὸ ἠπιώτερον καὶ ἀδεέστερον καταστῆσαι*[3] (2.59.3). Στη συνέχεια εκφωνεί τον τελευταίο του λόγο στη θουκυδίδεια *Ιστορία*[4].

Ο Περικλής αρχίζει τη δημηγορία του δηλώνοντας ότι ανέμενε την οργή[5] των Αθηναίων εναντίον του και ότι αποφάσισε να συγκαλέσει την αθηναϊκή συνέλευση, για να υπενθυμίσει στους Αθηναίους τις προηγούμενες αποφάσεις τους και να τους εμψυχώσει.

> *Καὶ προσδεχομένῳ **μοι** τὰ τῆς ὀργῆς **ὑμῶν ἐς ἐμὲ** γεγένηται (αἰσθάνομαι γὰρ τὰς αἰτίας) καὶ ἐκκλησίαν τούτου ἕνεκα ξυνήγαγον, ὅπως ὑπομνήσω καὶ μέμψωμαι εἴ τι μὴ ὀρθῶς ἢ ἐμοὶ χαλεπαίνετε ἢ **ταῖς ξυμφοραῖς** εἴκετε*[6] (2.60.1).

---

[1] Όπως παρατηρεί και ο Kagan 1969, 340, ήταν αδύνατο για τον Περικλή να προβλέψει το μεγάλο λοιμό που παρουσιάστηκε στην Αθήνα, καταστρέφοντας σημαντικό μέρος του πληθυσμού της και κάμπτοντας τη θέλησή της να συνεχίσει τον πόλεμο. Ωστόσο, όπως σημειώνει, ήταν φανερό ότι ο συνεχής συνωστισμός ανθρώπων μέσα σε μία μικρή πολή θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα.

[2] Σύμφωνα με τον Cawkwell 1975, 57 και υποσ. 12, 60 και υποσ. 16, η παράλειψη αναφοράς εκ μέρους του ιστορικού των όρων που ήταν έτοιμοι να αποδεχτούν οι Αθηναίοι δε σημαίνει ότι αυτοί δεν είχαν θετικό αντίκτυπο στο ηθικό των Σπαρτιατών, οι οποίοι γνώριζαν και τις καταστροφές που υφίσταντο οι Αθηναίοι εξαιτίας του λοιμού. Ο ίδιος εικάζει ότι η συμφωνία δεν επήλθε, επειδή οι Σπαρτιάτες θα απαιτούσαν, όπως και στο 1.139.3, το τέλος της αθηναϊκής ηγεμονίας. Όμοια ο Kagan (Kagan 1974, 83, 89, Kagan 1991, 241), υποθέτει ότι οι Σπαρτιάτες θα είχαν προτείνει σκληρούς όρους και θα ήταν αδιάλλακτοι, όπως στο 1.139.3, όπου είχε προταθεί η διάλυση της αθηναϊκής ηγεμονίας. Δες και Gomme 1956 (1), 166-167, ο οποίος υποθέτει ότι η Σπάρτη θα ήταν αδιάλλακτη, παρόλο που η συμπεριφορά της δε δηλώνεται με υποτιμητικό τρόπο (όπως στο 4.21.2 και στο 4.41.4 στην περίπτωση των Αθηναίων). Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ιστορικός δε θεωρούσε σημαντική αυτή την ενέργεια εξ ου και το σχόλιό του ότι οι Αθηναίοι *ἄπρακτοι ἐγένοντο* (2.59.2). Ο Rhodes 1988, 236, σημειώνει ότι ακόμη και στην απελπιστική θέση που βρίσκονταν, οι Αθηναίοι δε θα μπορούσαν να αποδεχτούν οποιονδήποτε όρο και θεωρεί ότι οι Σπαρτιάτες θα πίεζαν συνεχώς, για να φέρουν τους Αθηναίους σε πιο ταπεινωτική θέση.

[3] Πρβλ. και 2.22.1 και υποσ. 2 στη σελ. 307. Ο Yunis 1996, 83-84, παραβάλλει το χωρίο αυτό με το σχόλιο του Θουκυδίδη στο τέλος του λόγου του Περικλή: *Τοιαῦτα ὁ Περικλῆς λέγων ἐπειρᾶτο τοὺς Ἀθηναίους τῆς τε ἐς αὐτὸν ὀργῆς παραλύειν καὶ ἀπὸ τῶν παρόντων δεινῶν ἀπάγειν τὴν γνώμην* (2.65.1), και *ὁπότε γοῦν αἴσθοιτό τι αὐτοὺς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσοῦντας, λέγων κατέπλησσεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δεδιότας αὖ ἀλόγως ἀντικαθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν* (2.65.9). Δες και Gomme 1956 (1), 167. Ο Hornblower 1991, 331, παραβάλλει το χωρίο με το 2.65.8: *κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγε, διὰ τὸ μὴ κτώμενος ἐξ οὐ προσηκόντων τὴν δύναμιν πρὸς ἡδονήν τι λέγειν, ἀλλ' ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργήν τι ἀντειπεῖν*. Πρβλ. τη χρήση όμοιου λεκτικού. Η Ταμιωλάκη 2013, 62-63, σημειώνει αντιστοιχίες ανάμεσα στην εισαγωγική παράγραφο του λόγου και στην αρχή της δημηγορίας του Περικλή (2.60.1-2.62.1), επισημαίνοντας ότι αυτές δείχνουν πως τα κίνητρα του ομιλητή, τα οποία επαναλαμβάνονται στο λόγο, δεν ήταν κρυμμένα.

[4] Όπως αναφέρει ο Gomme 1956 (1), 177, η δύναμη και η ζωντάνια του ύφους αυτού του λόγου του Περικλή είναι αξεπέραστες στη θουκυδίδεια *Ιστορία.*

[5] Η οργή των Αθηναίων εναντίον του Περικλή επαναλαμβάνεται στο λόγο του: *ὀργῆς* (2.60.1), *ὀργίζεσθε* (2.60.5), *δι' ὀργῆς* (2.64.1). Δες και Rusten 1989, 198. Ο Azoulay 2014, 45-46, σημειώνει ότι ο Περικλής διαφοροποιείται από τους καθιερωμένους κώδικες συμπεριφοράς, επειδή ποτέ δεν απαντούσε με βίαιο τρόπο στις κατηγορίες που εκτοξεύονταν εναντίον του. Το γεγονός αυτό, παρατηρεί, προσέδιδε σοβαρότητα στα λόγια του.

[6] Πρβλ. το 2.59.3 για όμοιο λεκτικό.

Στην πρώτη περίοδο του λόγου του ο Περικλής επαναλαμβάνει τύπους της προσωπικής αντωνυμίας α΄ προσώπου, η οποία υποβάλλει την υπεροχή του έναντι των Αθηναίων (σχήμα αναφοράς). Λόγω της προβολής των αντωνυμιών εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Περικλή και στους Αθηναίους[1] (*μοι ≠ ὑμῶν, ὑμῶν ≠ ἐς ἐμέ*), η οποία λειτουγεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στους προηγούμενους λόγους του Περικλή, αλλά μόνο μία φορά στον καθένα. Δεν είναι επίσης τυχαίο το γεγονός ότι ο όρος *ἐγὼ* εμφανίζεται στην αρχή της επόμενης περιόδου, στην οποία αποτελεί πλέον το μόνο τύπο που δεν εμπλέκεται σε αντίθεση, υπονοώντας έτσι την πλήρη κυριαρχία του Περικλή. Η αντωνυμία αυτή επανέρχεται σε όλη τη δημηγορία τονίζοντας την ηγετική θέση του Περικλή ανάμεσα στους Αθηναίους.

Ο Περικλής υποστηρίζει ότι μία πόλη που ευημερεί ωφελεί τους πολίτες της περισσότερο, παρά όταν η ίδια δυστυχεί, αλλά οι πολίτες της ευημερούν[2].

ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι ***πόλιν πλείω ξύμπασαν ὀρθουμένην ὠφελεῖν τοὺς ἰδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην*** (2.60.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συμφορά ≠ ευτυχία (*ταῖς ξυμφοραῖς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὀρθουμένην, εὐπραγοῦσαν ≠ σφαλλομένην*) εξυπηρετεί τη σύνδεση ανάμεσα σε αυτήν και στην προηγούμενη περίοδο του λόγου και λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο[3]. Χρησιμοποιούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό[4] (*πόλιν ≠ τοὺς ἰδιώτας*), και πολύ ≠ λίγο (*πλείω ὠφελεῖν ≠ ἢ* [*ἐλάσσω*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, λόγω της σύνδεσης της με το μόριο *ἢ* και το επίθετο *πλείω* σε συγκριτικό βαθμό που δημιουργούν και αντιθετική εστία επιλογής. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*ξύμπασαν ≠ καθ' ἕκαστον, καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν ≠ ἀθρόαν*) που στη δεύτερη περίπτωση οι όροι της συνδέονται με το αντιθετικό μόριο *δέ*. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, όπως και στους δύο προηγούμενους λόγους του ιδίου ομιλητή.

Ο Περικλής εξηγεί ότι ένας πολίτης που ευημερεί ιδιωτικά οδηγείται στην καταστροφή μαζί με την πατρίδα του, ενώ αν ένας πολίτης δυστυχεί, ζώντας σε πατρίδα που ευημερεί, θα έχει περισσότερες πιθανότητες να σωθεί.

[1] Οι Monoson & Loriaux 1998, 289, παρατηρούν ότι στον Επιτάφιο λόγο του ο Περικλής χρησιμοποιούσε το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, για να αναφερθεί σε όλους τους Αθηναίους, ενώ σε αυτό του το λόγο χρησιμοποιεί την αντιπαραβολή ανάμεσα στον ίδιο και στους υπόλοιπους Αθηναίους.

[2] Όπως σημειώνει και ο Rusten 1989, 197, η προσπάθεια του Περικλή να ασχοληθεί με τις συμφορές που προέκυψαν εξαιτίας του λοιμού παίρνει τη μορφή της γενικής παρατήρησης, ότι η προσωπική ευτυχία είναι δυνατή μόνο αν η πόλη ευημερεί και επομένως κανείς δεν πρέπει να θέτει την προσωπική του σωτηρία πάνω από αυτήν της πόλης του.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στις προηγούμενες δύο δημηγορίες του Περικλή.

καλῶς μὲν *γὰρ* ***φερόμενος*** *ἀνὴρ* ***τὸ καθ' ἑαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ἧσσον ξυναπόλλυται, κακοτυχῶν δὲ ἐν εὐτυχούσῃ πολλῷ μᾶλλον διασῴζεται*** (2.60.3).

Η σύνταξη της περιόδου ευνοεί πολλαπλές αντιθετικές ανταποκρίσεις των όρων: και εντός μίας φράσης, πρότασης, περιόδου και εκτός. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίοδο αυτή εντοπίζονται όμοια αντιθετικά ζεύγη, τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη περίοδο. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πλείω* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἧσσον, ἧσσον ≠ μᾶλλον*), το δεύτερο μέρος της οποίας τονίζεται στη δεύτερη περίπτωση με το επίθετο *πολλῷ* και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1], και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια)[2] (*σφαλλομένην* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καλῶς φερόμενος, καλῶς φερόμενος ≠ διαφθειρομένης, καλῶς φερόμενος ≠ κακοτυχῶν*), της οποίας τα μέλη στην τρίτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν... δὲ*[3] και η οποία σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η παρόμοιας σημασίας σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους συμφορά ≠ ευτυχία (*κακοτυχῶν ≠ ἐν εὐτυχούσῃ*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*ἀθρόαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ καθ' ἑαυτόν, τὸ καθ' ἑαυτὸν ≠ τῆς πατρίδος*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Προβάλλεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία[4] (*ξυναπόλλυται ≠ διασῴζεται*).

Ο Περικλής συμπεραίνει ότι όλοι οι πολίτες μαζί θα πρέπει να υπερασπίζονται την πατρίδα τους για το δικό τους όφελος. Οι Αθηναίοι, σημειώνει ωστόσο, πράττουν το αντίθετο, αφού όντας φοβισμένοι αδιαφορούν για το κοινό καλό και στρέφονται εναντίον του Περικλή που τους είχε παροτρύνει να πολεμήσουν, ενώ κατηγορούν και τον ίδιό τους τον εαυτό, επειδή συμφώνησαν[5].

---

[1] Η αντίθεση αυτή (ως λεξική και ως σημασιολογική) λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στους προηγούμενους λόγους του Περικλή (1.140-144, 2.35-46).

[2] Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία θετικής και αρνητικής σημασίας όρων στο 2.60.1-3: *ὀρθουμένην, εὐπραγοῦσαν, καλῶς φερόμενος, εὐτυχοῦσῃ* και *ξυμφοραῖς, σφαλλομένην, διαφθειρομένης, ξυναπόλλυται, κακοτυχῶν*. Ο Ros 1938, 104, εντοπίζει την παρουσία του σχήματος της *μεταβολῆς*. Οι τύποι αυτοί εμπλέκονται στο αντιθετικό σχήμα δημιουργώντας τις σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό και ευτυχία ≠ συμφορά, οι οποίες λειτουργούν ως αντιθετικά μοτίβα στο λόγο. Η ύπαρξη τέτοιων όρων είχε παρατηρηθεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή, όπου και εκεί η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό, είτε ως λεξική είτε ως σημασιολογική, λειτουργούσε ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

[3] Ο Περικλής χρησιμοποιεί συχνά τα μόρια *μέν... δὲ* σε όλες του τις δημηγορίες: 15 φορές στους λόγους του στο 1.140-144 και στο 2.60-64 και 18 φορές στον Επιτάφιό του λόγο.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78.

[5] Πρβλ. στο 8.1.1 την τάση των ανθρώπων να ξεχνούν την προσωπική τους ευθύνη για τις αποφάσεις τους. Δες και Rhodes 1988, 237, και Hornblower 1991, 330, 333, ο οποίος σημειώνει ότι εδώ χρησιμοποιείται μία

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ὁπότε οὖν ***πόλις μὲν τὰς ἰδίας ξυμφορὰς οἵα τε φέρειν, εἷς δὲ ἕκαστος τὰς ἐκείνης ἀδύνατος, πῶς οὐ χρὴ πάντας ἀμύνειν αὐτῇ, καὶ μὴ ὃ νῦν ὑμεῖς δρᾶτε· ταῖς κατ' οἶκον κακοπραγίαις*** *ἐκπεπληγμένοι* ***τοῦ κοινοῦ τῆς σωτηρίας ἀφίεσθε,*** *καὶ* ***ἐμέ*** *τε τὸν παραινέσαντα* ***πολεμεῖν*** *καὶ* ***ὑμᾶς αὐτοὺς*** *οἳ ξυνδιέγνωτε*[1] *δι' αἰτίας ἔχετε* (2.60.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ συμφορά (*ἐν εὐτυχούσῃ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ξυμφοράς*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Όμοια και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ καταστροφή (*διασῴζεται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ταῖς κακοπραγίας, ταῖς κακοπραγίαις ≠ τῆς σωτηρίας*), διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η πρώτη πρόταση της περίοδου χωρίζεται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* σε δύο μέρη, με τον κάθε τύπο του πρώτου μέρους της να αντιδιαστέλλεται με τον αντίστοιχο τύπο του δευτέρου της μέρους. Συχνή είναι και πάλι η χρήση της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*πόλις ≠ εἷς ἕκαστος, τὰς ἰδίας ≠ τὰς ἐκείνης, τὰς ἐκείνης ≠ κατ' οἶκον, κατ' οἶκον ≠ τοῦ κοινοῦ*), η οποία διατρέχει όλη την περίοδο και σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στους προηγούμενους λόγους του Περικλή. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*οἵα τε φέρειν ≠ ἀδύνατος*) και αδράνεια ≠ δράση (*δρᾶτε ≠ ἀφίεσθε, ἀφίεσθε ≠ πολεμεῖν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο, όπως και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144. Εντοπίζονται και συντακτικές αντιθέσεις. Δημιουργείται το σχήμα της υποφοράς[2] λόγω της ρητορικής ερώτησης: *πῶς οὐ χρὴ πάντας ἀμύνειν αὐτῇ;* και της εννοούμενής της απάντησης: *ἀλλὰ χρὴ πάντας ἀμύνειν αὐτῇ*. Δημιουργείται και αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας ορθής, κατά τον ομιλητή, πληροφορίας (πρόκειται για την εννοούμενη απάντηση της προηγούμενης ερώτησης): [*ἀλλὰ χρὴ πάντας ἀμύνειν αὐτῇ*] από μία λανθασμένη: *καὶ μὴ ὃ νῦν ἡμεῖς δρᾶτε,* της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Περικλή και στους Αθηναίους (*ἐμέ ≠*

πιο ήπια εκδοχή της συνήθους κατηγορίας εναντίον των Αθηναίων, όσον αφορά στη συνήθειά τους να κατηγορούν όλους τους άλλους εκτός από τον εαυτό τους.

[1] Τύποι του ρήματος *γιγνώσκω* απαντούν 12 φορές στον τελευταίο λόγο του Περικλή: *ξυνδιέγνωτε* (2.60.4, 2.64.1), *γνῶναι* (2.60.5, 2.62.3), *γνούς* (2.60.6), *γνώμης* (2.61.2), *ἔγνωτε* (2.61.2), *γνώμῃ* (2.62.4, 2.62.5, 2.64.6), *γνῶτε* (2.64.3), *προγνόντες* (2.64.6). Δες και Rusten 1989, 198, ο οποίος σημειώνει τη συχνή επανάληψη τέτοιων τύπων ιδιαίτερα στο 2.60.5 – 2.61.3. Όπως σημειώνει ο Parry 1972, 60 και υποσ. 16, ο Περικλής αντιπροσωπεύει τον αθηναϊκό τρόπο σκέψης και ο όρος *γνώμη* αποδίδεται συχνά σε αυτόν. Ο Περικλής, σύμφωνα με τον ίδιο, τονίζει τη σημασία της ορθής κρίσης μέσα από το παράλογο του πολέμου, παραμένοντας σταθερός στις απόψεις του, σε αντίθεση με τους άλλους που παρουσιάζονται να αλλάζουν τα λόγια τους ανάλογα με τις περιστάσεις. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 226, για τη σύνδεση του Περικλή με την έννοια της «γνώμης».

[2] Το σχήμα της υποφοράς εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

ὑμᾶς αὐτούς), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *καί… καί*, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί ήδη από την αρχή του λόγου.

Ο Περικλής ακολούθως αναφέρεται στα προτερήματά του[1], τα οποία καθιστούν άδικη την οργή των Αθηναίων εναντίον του: τη σωστή του κρίση, την αγάπη του για την πατρίδα του και την αδιαφορία του για τις χρηματικές αμοιβές.

> *καίτοι ἐμοὶ τοιούτῳ ἀνδρὶ* ***ὀργίζεσθε*** *ὃς οὐδενὸς* ***ἥσσων*** *οἶομαι εἶναι* ***γνῶναί*** *τε τὰ δέοντα*[2] *καὶ ἑρμηνεῦσαι ταῦτα*[3]*,* ***φιλόπολίς***[4] *τε καὶ χρημάτων* ***κρείσσων***[5]*. ὅ τε γὰρ γνοὺς καὶ μὴ σαφῶς διδάξας ἐν ἴσῳ καὶ εἰ μὴ ἐνεθυμήθη·* ***ὅ*** *τε* ***ἔχων ἀμφότερα, τῇ δὲ πόλει δύσνους,*** *οὐκ ἂν ὁμοίως τι οἰκείως φράζοι·* ***προσόντος δὲ καὶ τοῦδε, χρήμασι δὲ νικωμένου, τὰ ξύμπαντα*** *τούτου* ***ἑνὸς*** *ἂν πωλοῖτο* (2.60.5-6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον* (στο 2.60.3) ≠ *ἥσσων*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί πιο πάνω. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους συναίσθημα ≠ λογική[6] (*ὀργίζεσθε ≠ γνῶναι*), φίλος ≠ εχθρός (*φιλόπολις ≠ τῇ πόλει δύσνους*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνάπτονται με το μόριο *δέ*, αδύνατος ≠ δυνατός (*ἥσσων ≠ κρείσσων*), νίκη ≠ ήττα[7] (*κρείσσων ≠ νικωμένου*) και όλος ≠ ένας[8] (*τὰ ξύμπαντα ≠ ἑνός*). Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα

---

[1] Τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στον Περικλή στο 2.60.5 απαντούν και στο εγκώμιό του στο 2.65. Δες και de Romilly 1963, 148 και υποσ. 4, Rhodes 1988, 237, 243, Rusten 1989, 198, Hornblower 1991, 333-334, 345, και Yunis 1996, 72-73. Δες και Yunis 1991, 181-182, ο οποίος παρατηρεί ότι τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στον Περικλή συμβάλλουν στην επιτυχία του ως ηγέτη. Αυτά, σημειώνει, επαναλαμβάνονται στο θουκυδίδειο εγκώμιο του Περικλή στο 2.65.5-13 και τον διαφοροποιούν από τους πολιτικούς που τον διαδέχονται. Σύμφωνα με τον Woodhead 1990, 18 και υποσ. 49, αυτό που ισχυροποιεί μία πόλη και που κερδίζει τους πολέμους, αν είναι απαραίτητο να γίνουν, είναι ο συνδυασμός της σωστής κρίσης και των άφθονων υλικών αποθεμάτων.

[2] Ο Else 1954, 156, εξηγεί ότι η φράση *γνῶναι τὰ δέοντα* αναφέρεται στη διορατικότητα, η οποία αφορά στις βασικές αρχές της ανθρώπινης φύσης και της πολιτικής.

[3] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 301, ο Περικλής αποτελεί το πιο αξιοθαύμαστο παράδειγμα ενός ανθρώπου που ξέρει να θεμελιώνει την πολιτική του πάνω στον ορθό λόγο και να διερευνά όλες τις προοπτικές. Όμοια ο Yunis (Yunis 1991, 184, Yunis 1996, 73-76), παρατηρεί ότι μόνο ο Περικλής διέθετε την ικανότητα να εξηγεί την πολιτική του και να διδάσκει το λαό. Ο ίδιος (Yunis 1996, 85) σημειώνει ότι η αρετή του Περικλή και στους τρεις του λόγους έγκειται στο γεγονός ότι με τη διδακτική ρητορική του εξηγεί στο ακροατήριό του την πολιτική που θεωρεί αρμόζουσα με τέτοιο τρόπο, ώστε αυτό να πεισθεί και να την υιοθετήσει, επειδή την κατανοεί. Σύμφωνα με τον ίδιο (Yunis 1991, 191), οι τεχνικές με τις οποίες επιτυγχάνεται η διδαχή, π.χ. η ενδελεχής, ειλικρινής και λογική πληροφόρηση του ακροατηρίου, είναι αυτές που καθιστούν τη δημοκρατική συζήτηση ώριμη, συνειδητή και υπεύθυνη. Δες και Azoulay 2014, 43, ο οποίος σημειώνει ότι ο Περικλής έθετε παιδαγωγικούς στόχους στους λόγους του. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 226.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 168, εξηγεί ότι ο όρος *φιλόπολις* δεν αναφέρεται μόνο στον πατριώτη, αλλά και στον άνθρωπο που παραμένει πιστός στο πολίτευμα της πατρίδας του.

[5] Ο Gomme 1956 (1), 168, σημειώνει ότι ο *χρημάτων κρείσσων* δεν είναι μόνο αυτός που δε δωροδοκείται, αλλά και ο αμέτοχος στους πειρασμούς των χρημάτων, αυτός δηλαδή που δεν επιζητεί κέρδη από την ενασχόλησή του με την πολιτική, αλλά θυσιάζει και την περιουσία του ή τις ευκαιρίες του να πλουτίσει. Πρβλ. 2.13.1: *προηγόρευε τοῖς Ἀθηναίοις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὅτι Ἀρχίδαμος μέν οἱ ξένος εἴη, οὐ μέντοι ἐπὶ κακῷ γε τῆς πόλεως γένοιτο, τοὺς δὲ ἀγροὺς τοὺς ἑαυτοῦ καὶ οἰκίας ἢν ἄρα μὴ δηώσωσιν οἱ πολέμιοι ὥσπερ καὶ τὰ τῶν ἄλλων, ἀφίησιν αὐτὰ δημόσια εἶναι καὶ μηδεμίαν οἱ ὑποψίαν κατὰ ταῦτα γίγνεσθαι*.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον πρώτο λόγο του Περικλή.

[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.141.6.

στις έννοιες συμμετοχή ≠ έλλειψη (ενός χαρακτηριστικού) (*ὅ τε ἔχων ἀμφότερα ≠ τῇ δὲ πόλει δύσνους, ὁ ἔχων ἀμφότερα, τῇ δὲ πόλει δύσνους ≠ προσόντος δὲ καὶ τοῦδε, προσόντος καὶ τοῦδε ≠ χρήμασι δὲ νικωμένου*), της οποίας τα μέλη συνδέονται και στις τρεις περιπτώσεις με το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Με αυτό τον τρόπο τονίζεται ο ολοκληρωμένος χαρακτήρας του Περικλή που διαθέτει τέσσερα απαραίτητα χαρακτηριστικά, των οποίων η στέρηση, ακόμα και του ενός, αποβαίνει καταστροφική για την πόλη.

Ο Περικλής συμπεραίνει ότι, αφού οι Αθηναίοι πείσθηκαν να πολεμήσουν, πιστεύοντας ότι ο ίδιος διαθέτει αυτά τα χαρακτηριστικά, δεν είναι σωστό τώρα να τον κατηγορούν.

> *ὥστ' εἴ **μοι** καὶ **μέσως** ἡγούμενοι **μᾶλλον ἑτέρων** προσεῖναι αὐτὰ πολεμεῖν **ἐπείσθητε,***
> *οὐκ ἂν εἰκότως **νῦν** τοῦ γε ἀδικεῖν αἰτίαν φεροίμην* (2.60.7).

Χρησιμοποιούνται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Περικλή και στους άλλους Αθηναίους (*μοι ≠ ἑτέρων*), μέσω της οποίας επεκτείνεται το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἐπείσθητε ≠ νῦν*). Ο Περικλής συγκρίνει τον εαυτό του με τους υπόλοιπους Αθηναίους, αποδεικνύοντας και πάλι την ανωτερότητά του. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μετριοπάθεια ≠ υπερβολή[1] (*μέσως ≠ μᾶλλον*).

Ο Αθηναίος στρατηγός εξηγεί ότι οι Αθηναίοι δεν έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν ανάμεσα στον πόλεμο ή στην ειρήνη, αλλά είναι αναγκασμένοι ή να υποκύψουν στους εχθρούς τους ή να θέσουν τη ζωή τους σε κίνδυνο και να επικρατήσουν[2].

> *Καὶ γὰρ **οἷς μὲν αἵρεσις** γεγένηται τἆλλα **εὐτυχοῦσι,** πολλὴ ἄνοια **πολεμῆσαι· εἰ δ' ἀναγκαῖον ἦν** ἢ **εἴξαντας** εὐθὺς τοῖς πέλας **ὑπακοῦσαι** ἢ **κινδυνεύσαντας περιγενέσθαι, ὁ φυγὼν τὸν κίνδυνον τοῦ ὑποστάντος** μεμπτότερος* (2.61.1).

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επιλογή ≠ αναγκαιότητα[3] (*οἷς αἵρεσις ≠ εἰ ἀναγκαῖον ἦν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, ευτυχία ≠ πόλεμος (*εὐτυχοῦσι ≠ πολεμῆσαι*), ήττα ≠ νίκη (*ὑπακοῦσαι ≠ περιγενέσθαι*), μένω ≠ φεύγω / αποφεύγω (*κινδυνεύσαντας ≠ ὁ φυγὼν τὸν κίνδυνον, ὁ φυγὼν τὸν κίνδυνον ≠ τοῦ ὑποστάντος*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[4], και επίθεση ≠ υποχώρηση (*πολεμῆσαι ≠ εἴξαντας, εἴξαντας ≠ κινδυνεύσαντας*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Τα

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.35.2.
[2] Σύμφωνα με τον Andewes 1960, 7, μέσω αυτού του λόγου του ο Περικλής υπερασπίζεται την πολιτική του στον πόλεμο.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.144.3.
[4] Με όμοια μορφή είχε χρησιμοποιηθεί η αντίθεση αυτή στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.42.4.

μόρια *ἤ*... *ἤ* συνδέουν τα μέλη των δύο αντιθέσεων ανάμεσα στους όρους υποχώρηση ≠ επίθεση και ήττα ≠ νίκη, δηλώνοντας ότι η μοναδική επιλογή που έχουν οι Αθηναίοι για να νικήσουν είναι ο πόλεμος· αντίθετα, η υποχώρησή τους θα ισοδυναμούσε με ήττα.

Ο Περικλής αντιδιαστέλλει τη σταθερότητα του χαρακτήρα του με τον ευμετάβλητο χαρακτήρα των Αθηναίων[1], οι οποίοι μετάνιωσαν για την απόφαση που έλαβαν υπέρ του πολέμου, επειδή προς το παρόν υποφέρουν.

> *καὶ* ***ἐγὼ μὲν ὁ αὐτός εἰμι καὶ οὐκ ἐξίσταμαι· ὑμεῖς δὲ μεταβάλλετε,*** *ἐπειδὴ ξυνέβη ὑμῖν* ***πεισθῆναι μὲν ἀκεραίοις, μεταμέλειν δὲ κακουμένοις,*** *καὶ* ***τὸν ἐμὸν λόγον ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἀσθενεῖ τῆς γνώμης*** *μὴ ὀρθὸν φαίνεσθαι, διότι* ***τὸ μὲν λυποῦν ἔχει ἤδη τὴν αἴσθησιν ἑκάστῳ, τῆς δὲ ὠφελίας ἄπεστιν ἔτι ἡ δήλωσις ἅπασι,*** *καὶ* ***μεταβολῆς μεγάλης,*** *καὶ ταύτης* ***ἐξ ὀλίγου,*** *ἐμπεσούσης ταπεινὴ ὑμῶν* ***ἡ διάνοια ἐγκαρτερεῖν*** *ἃ ἔγνωτε* (2.61.2).

Οι προτάσεις αυτής της περιόδου περιλαμβάνουν παράλληλα αντιθετικά κώλα, στα οποία ο κάθε όρος του ενός κώλου αντιστοιχεί ακριβώς με κάθε όρο του άλλου κώλου, παρουσιάζοντας τέλεια αντιθετική αντιστοιχία[2]. Φαίνεται επομένως ότι το ύφος του λόγου γίνεται πιο συμμετρικό στο σημείο αυτό και ότι οι αντιθέσεις καθίστανται πιο εύληπτες για το ακροατήριο του λόγου. Η πρώτη πρόταση (*ἐγὼ μὲν ὁ αὐτός εἰμι καὶ οὐκ ἐξίσταμαι· ὑμεῖς δὲ μεταβάλλετε*) χωρίζεται σε δύο μέρη μέσω των μορίων *μέν*... *δέ*. Στο κάθε μέρος της εντοπίζονται δύο αντιθέσεις: η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Περικλή και στους υπόλοιπους Αθηναίους (*ἐγὼ* ≠ *ὑμεῖς*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μονιμότητα ≠ αλλαγή[3] (*ὁ αὐτός εἰμι καὶ οὐκ ἐξίσταμαι* ≠ *μεταβάλλετε*). Αξίζει να σημειωθεί ότι στο μέρος που γίνεται αναφορά στο χαρακτήρα του Περικλή χρησιμοποιούνται δύο φράσεις με όμοιο νόημα, ώστε να δοθεί περαιτέρω έμφαση στη σταθερότητά του. Η ακόλουθη πρόταση: *πεισθῆναι μὲν ἀκεραίοις, μεταμέλειν δὲ κακουμένοις* χωρίζεται και πάλι σε δύο μέρη μέσω των μορίων *μέν*... *δέ*. Περιλαμβάνει τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αλλαγή ≠ μονιμότητα (*μεταβάλλετε* ≠ *πεισθῆναι, πεισθῆναι* ≠ *μεταμέλειν*), η οποία συνδέει την προηγούμενη πρόταση με αυτήν σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο, και τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απείρακτο ≠ κατεστραμμένο[4] (*ἀκεραίοις* ≠ *κακουμένοις*), της οποίας οι όροι χαρακτηρίζονται και από ομοιοτέλευτον. Η επόμενη πρόταση: *τὸν ἐμὸν λόγον*

[1] Πρβλ. 2.13.2. Το ίδιο είχε ισχυριστεί και στον πρώτο του λόγο στο 1.140.1. Δες και Gomme 1956 (1), 169, de Romilly 1963, 120, Hunter 1986, 414, Rhodes 1988, 238, Rusten 1989, 199, Hornblower 1991, 334, και Andrews 1994, 29 και υποσ. 19.

[2] Ο Finley 1939, 36, και ο ο Χαραλαμπάκης 2006, 139, παρατηρούν ότι οι αντιθετικές προτάσεις που χρησιμοποιεί ο Περικλής μαρτυρούν την επίδραση του Γοργία στο ύφος του.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140.1.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτό το λόγο και στη δημηγορία του Αρχίδαμου στο 1.82.3.

ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἀσθενεῖ τῆς γνώμης περιλαμβάνει την πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Περικλή και στους υπόλοιπους Αθηναίους (*ἐμόν ≠ ὑμετέρῳ*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λογικό ≠ άλογο (*τὸν λόγον ≠ ἐν τῷ ἀσθενεῖ τῆς γνώμης, ἐν τῷ ἀσθενεῖ τῆς γνώμης ≠ ἡ διάνοια*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η ακόλουθη πρόταση: *τὸ μὲν λυποῦν ἔχει ἤδη τὴν αἴσθησιν ἑκάστῳ, τῆς δὲ ὠφελίας ἄπεστιν ἔτι ἡ δήλωσις ἅπασι* χωρίζεται και πάλι μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Περιλαμβάνει τις σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους βλάβη ≠ ωφέλεια[1] (*τὸ λυποῦν ≠ τῆς ὠφελίας*), συμμετοχή ≠ έλλειψη (*ἔχει ≠ ἄπεστιν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*τὴν αἴσθησιν ≠ ἡ δήλωσις*) και την πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον[2] (*ἤδη ≠ ἔτι*). Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον (*ἑκάστῳ ≠ ἅπασι*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, αλλαγή ≠ σταθερότητα (*μεταβολῆς ≠ ἐγκαρτερεῖν*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και μεγάλο ≠ μικρό[3] (*μεγάλης ≠ ἐξ ὀλίγου*).

Ο Περικλής εξηγεί ότι η απροσδόκητη έλευση του λοιμού έκαμψε το φρόνημα των Αθηναίων. Θεωρεί, ωστόσο, ότι οι Αθηναίοι είναι υποχρεωμένοι να υπομένουν τις μεγαλύτερες συμφορές, ώστε να ανταποκριθούν επάξια στη δύναμη και στη φήμη της πόλης τους[4].

> ***δουλοῖ*** *γὰρ* ***φρόνημα*** *τὸ αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον καὶ τὸ* ***πλείστῳ παραλόγῳ*** *ξυμβαῖνον*[5]*· ὃ ὑμῖν πρὸς τοῖς ἄλλοις* ***οὐχ ἥκιστα*** *καὶ κατὰ τὴν νόσον γεγένηται.* ***ὅμως δὲ*** *πόλιν* ***μεγάλην*** *οἰκοῦντας καὶ ἐν ἤθεσιν ἀντιπάλοις αὐτῇ τεθραμμένους* ***χρεὼν καὶ ξυμφοραῖς ταῖς μεγίσταις ἐθέλειν ὑφίστασθαι καὶ τὴν ἀξίωσιν μὴ ἀφανίζειν*** *(ἐν ἴσῳ γὰρ οἱ ἄνθρωποι δικαιοῦσι* ***τῆς*** *τε ὑπαρχούσης* ***δόξης*** *αἰτιᾶσθαι ὅστις* ***μαλακίᾳ ἐλλείπει*** *καὶ τῆς μὴ προσηκούσης* ***μισεῖν*** *τὸν* ***θρασύτητι*** *ὀρεγόμενον),* ***ἀπαλγήσαντας δὲ τὰ ἴδια τοῦ κοινοῦ τῆς σωτηρίας*** *ἀντιλαμβάνεσθαι* (2.61.3-4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐξ ὀλίγου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πλείστῳ, πλείστῳ ≠ ἥκιστα, οὐχ ἥκιστα ≠* [*ἀλλὰ πλεῖστα*]) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λογικό ≠ άλογο (*ἡ διάνοια* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παραλόγῳ*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.
[2] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.
[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους τρεις λόγους του Περικλή.
[4] Ο Finley 1942, 157, αναφέρει ότι στο λόγο αυτό η Αθήνα παρουσιάζεται όχι μόνο ισχυρότερη από οποιονδήποτε σύγχρονό της αντίπαλο, αλλά και προορισμένη να ζήσει ένα ακόμη λαμπρότερο μέλλον.
[5] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 300-301, η λογική δε μπορεί πάντοτε να προβλέψει με ακρίβεια τα μελλοντικά γεγονότα· μπορεί, ωστόσο, να χρησιμοποιηθεί για την εξασφάλιση ενός καλύτερου μέλλοντος, παρόλο που πάντοτε υπάρχουν όρια στις προβλέψεις της.

επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί πιο πάνω. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *δουλοῖ φρόνημα ≠ ὅμως δὲ χρεὼν καὶ ξυμφοραῖς ταῖς μεγίσταις ἐθέλειν ὑφίστασθαι καὶ τὴν ἀξίωσιν μὴ αφανίζειν*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται μέσω του συνδέσμου *ὅμως* και του μορίου *δέ*, δημιουργώντας αντιθετική εστία περιορισμού, αφού ο Περικλής θέλει να δηλώσει ότι οι Αθηναίοι δεν ακολουθούν τον κανόνα που ισχύει για τους υπόλοιπους ανθρώπους. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στου όρους μικρό ≠ μεγάλο (*ἥκιστα ≠ μεγάλην* (σε διαδοχικές περιόδους)), συμφορά ≠ ευτυχία (*χρεὼν ξυμφοραῖς ἐθέλειν ὑφίστασθαι ≠ ἀπαλγήσαντες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, καταστροφή ≠ σωτηρία (*ξυμφοραῖς ≠ τῆς σωτηρίας*), ανακαλώντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*τὰ ἴδια ≠ τοῦ κοινοῦ*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 2.60.2. Προβάλλεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ αδιαφορία[1] (*ἐθέλειν ὑφίστασθαι ≠ ἀφανίζειν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στους δύο προηγούμενους λόγους του Περικλή. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό[2] (*ταῖς μεγίσταις ≠ ἐλλείπει*), τόλμη ≠ δειλία (*ὑφίστασθαι ≠ μαλακίᾳ, μαλακίᾳ ≠ θρασύτητι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[3], και δόξα ≠ μίσος (*τῆς δόξης ≠ μισεῖν*).

Ο Περικλής σημειώνει ακολούθως ότι οι φόβοι των Αθηναίων, μήπως ο πόλεμος καταλήξει σε αποτυχία, δεν ευσταθούν. Ο ομιλητής δηλώνει ότι θα αναφερθεί στη συνέχεια του λόγου του στη μεγάλη δύναμη της αθηναϊκής ηγεμονίας, ώστε να καταπραΰνει τους φόβους των συμπολιτών του[4].

> ***Τὸν*** *δὲ* ***πόνον*** *τὸν κατὰ τὸν πόλεμον, μὴ γένηταί τε* ***πολὺς*** *καὶ οὐδὲν μᾶλλον περιγενώμεθα,* ***ἀρκείτω μὲν*** *ὑμῖν καὶ ἐκεῖνα ἐν οἷς* ***ἄλλοτε*** *πολλάκις γε δὴ ἀπέδειξα οὐκ ὀρθῶς αὐτὸν* ***ὑποπτευόμενον, δηλώσω δὲ*** *καὶ τόδε, ὅ μοι* ***δοκεῖτε*** *οὔτ' αὐτοὶ* ***πώποτε*** *ἐνθυμηθῆναι ὑπάρχον ὑμῖν μεγέθους πέρι* ***ἐς τὴν ἀρχὴν***[5] *οὔτ' ἐγὼ ἐν τοῖς* ***πρὶν*** *λόγοις. οὐδ' ἂν* ***νῦν***

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους προηγουμένους λόγους του Περικλή στο 1.144.4 και 2.43.4.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους άλλους δύο λόγους του Περικλή στο 1.140-144 και 2.35-46.
[3] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, παρατηρείται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.
[4] Σύμφωνα με το Yunis 1996, 85, ο Περικλής σε αυτό του το λόγο προσπαθεί να εξυψώσει το φρόνημα του λαού, εξηγώντας τη σημασία της κοινής πολιτικής δράσης και αντικαθιστώντας την απόγνωση με την ορθή κρίση.
[5] Ο όρος «εξουσία» εμφανίζεται αρκετές φορές στο λόγο αυτό, για να τονιστεί η δύναμη της αθηναϊκής ηγεμονίας. Πρβλ. *ἀρχήν* (2.62.1), *ἄρχειν* (2.62.2, 2.63.1, 2.64.5), *ἀρχῆς* (2.63.1), *ἀρχῇ* (2.63.1), *ἀρχούσῃ* (2.63.3), *ἤρξαμεν* (2.64.3). Δες και de Romilly 1963, 222-223 και υποσ. 3. Ο όρος αυτός είχε χρησιμοποιηθεί αρκετές φορές και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 157. Όπως σημειώνει και ο Azoulay 2014, 53, οι Αθηναίοι ακολουθώντας τις αρχές του ιμπεριαλισμού δε μιλούσαν για την *ἡγεμονίαν* τους αλλά για την *ἀρχὴν* τους και αναφέρονταν στους συμμάχους τους ως υπηκόους τους.

ἐχρησάμην ***κομπωδεστέραν ἔχοντι τὴν προσποίησιν***[1]*, εἰ μὴ* ***καταπεπληγμένους*** *ὑμᾶς* ***παρὰ τὸ εἰκὸς*** *ἑώρων* (2.62.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐλλείπει* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολύς*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀπαλγήσαντας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸν πόνον*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*δουλοῖ* (στο 2.61.3) ≠ *ἐς τὴν ἀρχήν*) προσφέρει συνοχή στο λόγο. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους παράλειψη ≠ εκπλήρωση[2] (*ἀρκείτω ≠ δηλώσω*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, περιφρόνηση ≠ φόβος (*κομπωδεστέραν ≠ καταπεπληγμένους*), πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ἀπέδειξα ≠ ὑποπτευόμενον, ὑποπτευόμενον ≠ δηλώσω, ἔχοντι ≠ τὴν προσποίησιν*), λειτουργώντας ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], και πραγματικό ≠ φαινομενικό (*δηλώσω ≠ δοκεῖτε, δοκεῖτε ≠ ἔχοντι*), η οποία λειτουργεί επίσης ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζονται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους υπόλοιπους Αθηναίους και στον Περικλή (*αὐτοί ≠ ἐγώ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε* επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρὶν ≠ νῦν*). Σχετική με την έννοια του χρόνου είναι και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους άλλοτε / πριν ≠ ποτέ[4] (*ἄλλοτε ≠ πώποτε, πώποτε ≠ πρίν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Χρησιμοποιείται ακόμα η εναντίωση: *καταπεπληγμένους ≠ παρὰ τὸ εἰκός*, λόγω της πρόθεσης *παρά*.

Ο Περικλής εξηγεί ότι οι Αθηναίοι εξουσιάζουν και τη θάλασσα και τη στεριά και ότι κανένας δε μπορεί να εμποδίσει την πορεία τους εξαιτίας της μεγάλης ναυτικής τους δύναμης[5].

---

[1] Ο Finley 1942, 158, παρατηρεί ότι ο Περικλής μιλά με επιφυλακτικότητα για την ηγεμονία και αποκρύπτει σκόπιμα την πραγματική της δύναμη. Η τακτική του αυτή, σύμφωνα με τον ίδιο, συνδέεται με την προειδοποίηση που διατυπώνει στην πρώτη του δημηγορία στο 1.144.1, να μην επιχειρήσουν οι Αθηναίοι νέες κατακτήσεις κατά τη διάρκεια του πολέμου.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.36.4.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[5] Όπως επισημαίνει και ο Gomme 1956 (1), 170, 173, αυτή η δήλωση του Περικλή είναι σίγουρα *κομπωδεστέρα*. Ο Περικλής, προσθέτει, υπενθυμίζει στους Αθηναίους τη δύναμή τους με υπερβολικό τρόπο. Η de Romilly 1963, 37, επισημαίνει ότι η δημηγορία αυτή έχει ως κύριο θέμα της τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Η ίδια σημειώνει ότι στο σημείο αυτό οι αρχές της περίκλειας στρατηγικής συνδέονται με τις ευκαιρίες που προσφέρονται στους Αθηναίους λόγω της κυριαρχίας τους στη θάλασσα. Δες και Rusten 1989, 201, ο οποίος σημειώνει ως κύριο θέμα του λόγου την αθηναϊκή ηγεμονία. Ο Hornblower 1991, 332, 335, παρατηρεί επίσης την έμφαση του λόγου στον αθηναϊκό ναυτικό ιμπεριαλισμό. Όπως σημειώνει και ο Kagan 1991, 111, ο Περικλής δίνει έμφαση στη δύναμη και στη δόξα της ηγεμονίας και στην αιώνια αξία της. Σύμφωνα με τη Foster 2010, 188-191, 195-196, 198-202, ο Περικλής χρησιμοποιεί την κυριαρχία της θάλασσας, με σκοπό να δημιουργήσει μία ιδεατή ηγεμονία που εκτείνεται πέρα από τη φυσική πραγματικότητα, υπερβάλλοντας στους

οἵεσθε μὲν *γὰρ* ***τῶν ξυμμάχων μόνων*** *ἄρχειν,* ***ἐγὼ δὲ ἀποφαίνω δύο μερῶν*** *τῶν ἐς χρῆσιν φανερῶν,* ***γῆς*** *καὶ* ***θαλάσσης,*** *τοῦ ἑτέρου ὑμᾶς* ***παντὸς*** *κυριωτάτους ὄντας*[1]*, ἐφ' ὅσον τε νῦν* ***νέμεσθε*** *καὶ ἢν ἐπὶ πλέον βουληθῆτε· καὶ οὐκ ἔστιν ὅστις τῇ ὑπαρχούσῃ παρασκευῇ* ***τοῦ ναυτικοῦ*** *πλέοντας ὑμᾶς οὔτε βασιλεὺς οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἔθνος*[2] *τῶν ἐν τῷ παρόντι κωλύσει* (2.62.2).

Χρησιμοποιούνται οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων ανάμεσα στους υπόλοιπους Αθηναίους και στον Περικλή (*οἵεσθε ≠ ἐγὼ ἀποφαίνω*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και τόπου ανάμεσα στους όρους στεριά ≠ θάλασσα[3] (*γῆς ≠ θαλάσσης*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μόνος ≠ πολύς (*μόνων ≠ δύο*), και μέρος ≠ όλον (*μερῶν ≠ παντός*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Περικλής συνεχίζει λέγοντας ότι η δύναμη των Αθηναίων είναι πολύ μεγάλη και δεν πρέπει να τους πτοεί η καταστροφή των σπιτιών και της γης τους· πράγματα που μπορούν να ξαναποκτήσουν εύκολα. Συμβουλεύει ακόμη τους Αθηναίους να μη φανούν κατώτεροι από τους πατέρες τους, που με κόπο απέκτησαν την αθηναϊκή ηγεμονία[4], και να επιτεθούν στους εχθρούς τους με θάρρος[5].

ὥστε οὐ ***κατὰ τὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς γῆς χρείαν,*** *ὧν μεγάλων νομίζετε* ***ἐστερῆσθαι,*** *αὕτη* ***ἡ δύναμις*** *φαίνεται·* ***οὐδ' εἰκὸς χαλεπῶς φέρειν αὐτῶν μᾶλλον ἢ οὐ κηπίον καὶ ἐγκαλλώπισμα πλούτου πρὸς ταύτην*** *νομίσαντας* ***ὀλιγωρῆσαι***[6]*, καὶ* ***γνῶναι***

ισχυρισμούς του, ώστε να θεμελιώσει το επιχείρημά του για τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Ο Περικλής, σημειώνει, πετυχαίνει το σκοπό του μιλώντας γενικά και χωρίς να αναφέρεται σε συγκεκριμένα γεγονότα ή κατακτήσεις. Σύμφωνα με την ίδια, οι υπερβολές του Περικλή ενδύουν την ηγεμονία με δόξα, η οποία δικαιολογεί τη στροφή των πολιτών της προς την επιθετική πολιτική, ώστε να εγγυηθούν την αιώνια δόξα και την αυτάρκεια της πόλης τους. Την ίδια τακτική είχε χρησιμοποιήσει και στον Επιτάφιο λόγο. Αντίθετα, παρατηρεί, ο ιστορικός, ιδιαίτερα στην αφήγηση του λοιμού, αντιτίθεται στον ισχυρισμό του Περικλή για την παντοδυναμία της Αθήνας.

[1] Όπως σημειώνει και ο Kagan 1991, 112-113, ο Περικλής αντιλαμβανόταν το μοναδικό χαρακτήρα της αθηναϊκής ναυτικής ηγεμονίας, η οποία αποτελούσε το μέσο για το μεγαλείο της Αθήνας. Τον ίδιο θαυμασμό για τη δύναμη του ναυτικού είχε δείξει και ο Θουκυδίδης στην Αρχαιολογία του. Πρβλ. 1.4-19.

[2] Ο Hornblower 1991, 335-336, πιστεύει ότι εδώ γίνεται αναφορά στην Περσία και στη Σικελία, δημιουργώντας έτσι αντίθεση ανάμεσα στην ανατολή και στη δύση.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους προηγούμενους δύο λόγους του Περικλή. Στον πρώτο του λόγο στο 1.140-144 η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[4] Όπως σημειώνει και ο Balot 2001 (2), 157, από την αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου ο ιμπεριαλισμός είχε καταστεί καθιερωμένο στοιχείο του αθηναϊκού εθνικού χαρακτήρα που επιβεβαιωνόταν μέσω αναφορών στο άμεσο παρελθόν.

[5] Ο Kagan 1974, 87, θεωρεί ότι σε αυτό το λόγο ο Περικλής εγκαταλείπει την έως τώρα αμυντική στρατηγική του και προτείνει μία πιο επιθετική πολιτική. Ο ίδιος εξηγεί ότι προηγουμένως ο Περικλής κατηγορείτο από τους υποστηρικτές της πιο επιθετικής στρατηγικής, ενώ τώρα καλείτο να αντιμετωπίσει τη φιλειρηνική μερίδα της πόλης. Πρβλ. και υποσ. 2 στις σελ. 243-244.

[6] Σύμφωνα με τον Balot 2001, 515-516, ο Περικλής αναφέρει ότι η απώλεια της προσωπικής περιουσίας είναι ασήμαντη σε σχέση με την ωφέλεια που θα αποκομίσει η πόλη από την απόκτηση της ελευθερίας της και ότι η απώλεια σύντομα θα αποκατασταθεί, καθώς οι Αθηναίοι θα υπερασπίζονται την πόλη τους. Πρβλ. στο 2.13.1 την απόφαση του Περικλή να παραχωρήσει τα δικά του κτήματα στην πολιτεία, επειδή φοβόταν μήπως οι Σπαρτιάτες δεν τα καταστρέψουν από σεβασμό στο φιλικό δεσμό του με τον Αρχίδαμο. Έτσι, σημειώνει, δείχνει εμπράκτως την αφοσίωσή του στην πολιτεία, την οποία απαιτεί και από τους Αθηναίους, θυσιάζοντας

ἐλευθερίαν μέν, *ἣν ἀντιλαμβανόμενοι αὐτῆς διασώσωμεν,* ***ῥᾳδίως*** *ταῦτα* ***ἀναληψομένην, ἄλλων δὲ ὑπακούσασι*** *καὶ τὰ προκεκτημένα φιλεῖν* ***ἐλασσοῦσθαι, τῶν*** *τε* ***πατέρων μὴ χείρους κατ' ἀμφότερα φανῆναι,*** *οἳ* ***μετὰ πόνων καὶ οὐ παρ' ἄλλων δεξάμενοι κατέσχον*** *τε καὶ προσέτι διασώσαντες* ***παρέδοσαν ὑμῖν*** *αὐτά* ***(αἴσχιον δὲ ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι), ἰέναι δὲ τοῖς ἐχθροῖς***[1] ***ὁμόσε μὴ φρονήματι μόνον, ἀλλὰ καὶ καταφρονήματι***[2] (2.62.3).

Η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό[3] (*τοῦ ναυτικοῦ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῆς γῆς*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απόκτηση ≠ στέρηση (*νέμεσθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐστερῆσθαι, ἐστερῆσθαι ≠ ἀναληψομένην, ἀναληψομένην ≠ ἐλασσοῦσθαι, ἐλασσοῦσθαι ≠ κατέσχον, ἔχοντας ≠ ἀφαιρεθῆναι, ἀφαιρεθῆναι ≠ κτωμένους*), η οποία διατρέχει όλη την περίοδο σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες στέρηση ≠ απόκτηση λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144, ενώ εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ασήμαντο ≠ σημαντικό[4] (*κατὰ τὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς γῆς χρείαν ≠ ἡ δύναμις, ἡ δύναμις ≠ κηπίον καὶ ἐγκαλλώπισμα πλούτου, κηπίον καὶ ἐγκαλλώπισμα πλούτου ≠ πρὸς ταύτην*), η οποία επίσης σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, πραγματικό ≠ φαινομενικό (*κατὰ τὴν χρείαν ≠ φαίνεται*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και παίρνω ≠ δίνω[5] (*δεξάμενοι ≠ παρέδοσαν*). Χρησιμοποιούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐδ' εἰκὸς χαλεπῶς φέρειν αὐτῶν μᾶλλον ≠ ἢ ὀλιγωρῆσαι*, και *αἴσχιον δὲ ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι ≠ ἢ*

την ιδιωτική του περιουσία για το κοινό καλό. Δες και Foster 2010, 164, 175-176, η οποία σημειώνει την αντίθεση ανάμεσα στα λόγια του Περικλή και στη θουκυδίδεια αφήγηση, όπου αναφέρεται ότι οι Αθηναίοι μετά δυσκολίας εγκατέλειπαν τα σπίτια τους (2.14-16). Όμοια ο Gomme 1956 (1), 171, επισημαίνει ότι οι Αθηναίοι, αντίθετα προς τις διακηρύξεις του Περικλή, ήταν περήφανοι για τα σπίτια τους και ότι οι αγρότες ανάμεσά τους δε θα γνώριζαν τη σημασία της αθηναϊκής θαλασσοκρατίας. Όπως σημειώνει και ο Sicking 1995, 419, ο Περικλής στρέφεται ενάντια στην παράδοση, σύμφωνα με την οποία η γη αποτελούσε τη βάση του πολέμου και έτσι αλλάζει τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές αρχές των Αθηναίων, οι οποίες τους προσέφεραν σταθερότητα και συνοχή. Οι Monoson & Loriaux 1998, 288 και υποσ. 8, σημειώνουν επίσης ότι η επιτυχία του Περικλή έγκειτο στην ανατροπή των θεσμών της αθηναϊκής δημοκρατίας, όπως ήταν η αμοιβαιότητα ανάμεσα στον πολίτη και στην πόλη του, καθώς ζητεί από τους πολίτες να θυσιαστούν για χάρη της πόλης τους.

[1] Σύμφωνα με τη Foster 2010, 43 και υποσ. 65, ο Θουκυδίδης καταγράφει στην Αρχαιολογία (1.23) την καταστροφή που φέρνει η επιθυμία για κατάκτηση, την οποία ενθαρρύνει εδώ ο Περικλής. Ο ιστορικός, υποστηρίζει η ίδια, έχει επίγνωση του κόστους που επιφέρει αυτού του είδους η συμπεριφορά στην ευτυχία του ανθρώπου, ενώ αποκαλύπτει πόσο σημαντική είναι η σταθερότητα, την οποία περιφρονεί ο Περικλής, για την ανάπτυξη του πολιτισμού.

[2] Ο Andrews 1994, 29-30, σημειώνει ότι αυτό το συναίσθημα ένιωθαν οι Αθηναίοι, όταν αποφάσισαν να κηρύξουν τον πόλεμο και αυτό καλούνται να νιώσουν και τώρα, συνδυάζοντας τη λογική με το θάρρος τους. Ο Rawlings 1981, 54, παρατηρεί ότι το ίδιο αίσθημα περιφρόνησης που ένιωθε ο Περικλής για τους εχθρούς του ένιωθε και ο Θουκυδίδης για τους προκατόχους του. Πρβλ. 1.22.4.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.

[4] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[5] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στους προηγούμενους δύο λόγους του Περικλή (1.140-144, 2.35-46).

κτωμένους ἀτυχῆσαι, των οποίων τα μέλη συνδέονται με τα επιρρήματα *μᾶλλον* και *αἴσχιον* αντίστοιχα και με το μόριο *ἤ* δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής[1], *τῶν πατέρων μὴ χείρους κατ' ἀμφότερα φανῆναι ≠ ἰέναι δὲ τοῖς ἐχθροῖς ὁμόσε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δέ*, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[2], *μετὰ πόνων ≠ καὶ οὐ παρ' ἄλλων δεξάμενοι*, της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία λανθασμένη, και *μὴ φρονήματι μόνον ≠ ἀλλὰ καὶ καταφρονήματι*, της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μόνον* και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης[3]. Εντοπίζεται και το σχήμα της παρονομασίας ανάμεσα στους όρους *φρονήματι* και *καταφρονήματι*[4]. Χρησιμοποιείται και η αντίθεση ανάμεσα στους όρους δύσκολο ≠ εύκολο, ως λεξική (*χαλεπῶς ≠ ῥᾳδίως*) και ως σημασιολογική (*ῥᾳδίως ≠ μετὰ πόνων*). Προβάλλεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*ἐλευθερίαν ≠ ἄλλων ὑπακούσασι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*.

Ο Περικλής εξηγεί ότι περηφάνια μπορεί να νιώθει και ένας αμαθής που ευνοήθηκε από την τύχη ή ένας δειλός, ενώ καταφρόνηση αυτός που πιστεύει ότι θα υπερισχύσει εναντίον των εχθρών εξαιτίας της φρόνησής του και της τόλμης του· χαρακτηριστικά που διαθέτουν οι Αθηναίοι.

*αὔχημα μὲν γὰρ καὶ **ἀπὸ ἀμαθίας** εὐτυχοῦς καὶ **δειλῷ** τινι ἐγγίγνεται, καταφρόνησις*[5] *δὲ ὃς ἂν καὶ **γνώμῃ** πιστεύῃ τῶν ἐναντίων προύχειν, ὃ ἡμῖν ὑπάρχει. καὶ **τὴν τόλμαν ἀπὸ***

---

[1] Ο Περικλής αρέσκεται σε αυτού του είδους τη συντακτική αντίθεση, την οποία χρησιμοποιεί 21 φορές στις δημηγορίες του: 7 φορές στο 1.140-144, 12 φορές στον Επιτάφιο και δύο φορές στον τελευταίο του λόγο.

[2] Ο Περικλής χρησιμοποιεί και στις τρεις του δημηγορίες (4 φορές στο 1.140-144, 5 φορές στον Επιτάφιο λόγο και μόλις μία φορά στον τελευταίο του λόγο) αυτή τη συντακτική αντίθεση αξιοποιώντας το μόριο *δὲ* (4 φορές) και το μόριο *ἀλλὰ* (6 φορές).

[3] Όπως σημειώνει και ο Shapiro 1975, 185, οι όροι δεν αντιδιαστέλλονται στην πραγματικότητα, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται, δείχνοντας ότι οι Αθηναίοι πρέπει να διαθέτουν και τα δύο χαρακτηριστικά.

[4] Όπως σημειώνει και ο Gomme 1956 (1), 171-172, η περίτεχνη αυτή πρόταση αποτελεί παράδειγμα της τάσης του ιστορικού να πειραματίζεται με τις πιθανές σημασίες των λέξεων. Ο Rusten 1989, 202-203, επισημαίνει ότι η διάκριση δύο φαινομενικά συνώνυμων λέξεων, ακολουθούμενη από την επεξήγηση της μεταξύ τους διαφοράς, ήταν γνωστή τεχνική της σοφιστικής ρητορικής. Ο Hornblower 1991, 337, σημειώνει ότι εδώ παρουσιάζεται ο τρόπος, με τον οποίο διαχώριζε τις σημασίες των λέξεων ο σοφιστής Πρόδικος. Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, στο έργο του *Περὶ Θουκυδίδου* § 46, επικρίνει το περίτεχνο ύφος αυτής της περιόδου, σημειώνοντας χαρακτηριστικά: *Ὀχληρὰ δὲ κἀκεῖνα τὰ μειρακιώδη καλλωπίσματα τῆς λέξεως καὶ τὰ πολύπλοκα τῶν ἐνθυμημάτων σχήματα*. Πρβλ. και σελ. 3-4 για το σχήμα της παρονομασίας.

[5] Ας σημειωθεί η αλλαγή του όρου *καταφρόνημα* που είχε χρησιμοποιηθεί στο 2.62.3 σε *καταφρόνησιν*. Δες και Rittelmeyer 1915, 111-112, και Solmsen (Solmsen 1971, 389 υποσ. 2, Solmsen 1975, 93-94), οι οποίοι παρατηρούν ότι ο ιστορικός χειρίζεται με δικό του τρόπο την Προδίκεια μέθοδο, αντικαθιστώντας τη μία από τις συνώνυμες λέξεις με άλλη, όταν εξηγεί μετά από την απλή διάκρισή τους τη μεταξύ τους διαφορά, προκαλώντας έκπληξη στους αναγνώστες του. Ο Ros 1938, 103, παρατηρεί ότι ο συνδυασμός των όρων δημιουργεί το σχήμα της *μεταβολῆς*. Όπως σημειώνει και ο Shapiro 1975, 184-186, μετά από την προτροπή για επίθεση εναντίον του εχθρού *μὴ φρονήματι μόνον, ἀλλὰ καὶ καταφρονήματι* ο Περικλής εξηγεί τη διαφορά ανάμεσα στους όρους *αὔχημα* και *καταφρόνησις*. Ο ίδιος εξηγεί την αντικατάσταση, σημειώνοντας ότι ο όρος *καταφρόνημα* αποτελεί απλώς μία *variatio* του όρου *καταφρόνησις*, ώστε να αντιστοιχεί καλύτερα με τον όρο

τῆς *ὁμοίας* ***τύχης ἡ ξύνεσις*** *ἐκ τοῦ ὑπέρφρονος* ***ἐχυρωτέραν παρέχεται, ἐλπίδι*** *τε* ***ἧσσον πιστεύει,*** *ἧς* ***ἐν τῷ ἀπόρῳ*** *ἡ ἰσχύς,* ***γνώμῃ δὲ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων****, ἧς* ***βεβαιοτέρα ἡ πρόνοια***[1] (2.62.4-5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια (*γνῶναι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπὸ ἀμαθίας, ἀπὸ ἀμαθίας ≠ γνώμῃ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, παρατηρείται και στους προηγούμενους δύο λόγους που αποδίδονται στον Περικλή. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη[2] (*δειλῷ ≠ τὴν τόλμαν* (σε διαδοχικές περιόδους)). Προβάλλονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες έλλειψη ≠ συμμετοχή (*ἐν τῷ ἀπόρῳ ≠ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ἐχυρωτέραν παρέχεται ≠ ἧσσον πιστεύει, ἧσσον πιστεύει ≠ βεβαιοτέρα ἡ πρόνοια*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, λογική ≠ τύχη[3] (*γνώμῃ ≠ ἀπὸ τῆς τύχης* (σε διαδοχικές περιόδους), *ἀπὸ τῆς τύχης ≠ ἡ ξύνεσις*[4]), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄, και λογική ≠ ελπίδα (*ἡ ξύνεσις ≠ ἐλπίδι, ἐλπίδι ≠ γνώμῃ*), της οποίας οι όροι στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*. Η αντίθεση αυτή σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Ο Περικλής καλεί τους Αθηναίους να αγωνίζονται για την πόλη τους, η οποία κατέχει τιμητική θέση λόγω της ηγεμονίας της και καθιστά όλους τους πολίτες της περήφανους γι' αυτήν.

τῆς τε πόλεως ὑμᾶς εἰκὸς τῷ τιμωμένῳ ***ἀπὸ τοῦ ἄρχειν,*** *ᾧπερ ἅπαντες*[5] ***ἀγάλλεσθε, βοηθεῖν, καὶ μὴ φεύγειν τοὺς πόνους*** *ἢ* ***μηδὲ τὰς τιμὰς διώκειν· μηδὲ*** *νομίσαι* ***περὶ***

φρόνημα, δημιουργώντας παρήχηση, ενώ ο όρος *φρόνημα* είναι ισοδύναμος με τον όρο *γνώμη*, το λογικό δηλαδή υπολογισμό της δύναμης. Ο Περικλής, προσθέτει, δίνει ένα νέο ορισμό ορίζοντας την *καταφρόνησιν* όχι ως ένα επικίνδυνο λάθος, αλλά ως την ύψιστη αρετή. Αργότερα, επισημαίνει, οι όροι αυτοί αντικαθιστώνται από τους όρους *τόλμα* και *ὑπέρφρον*, οι οποίοι αποτελούν μία νέα αλλαγή στη σειρά και επίσης νέες αρετές. Δες και Marshall 1984, 25, και υποσ. 38, Rusten 1989, 203 και Hornblower 1991, 337, οι οποίοι σημειώνουν επίσης την αντικατάσταση των όρων που διακρίνονται με συνώνυμές τους έννοιες.

[1] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 173, η πρόνοια αποτελούσε ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά του Περικλή, αλλά ο Αθηναίος πολιτικός δε μπορούσε να προβλέψει τα πάντα. Πρβλ. 2.65.5-6, 2.65.13. Δες και de Ste. Croix 1972, 30, 177 και υποσ. 31, ο οποίος σημειώνει ότι ο Περικλής προέβλεπε το μέλλον και το σχεδίαζε έξυπνα εκ των προτέρων. Ο Parry 1972, 61 και υποσ. 18, σημειώνει ότι ο Περικλής προβλέπει την ήττα της Αθήνας, αλλά παρουσιάζεται να πιστεύει ότι η μνήμη της ηγεμονίας της θα παραμείνει αιώνια. Έτσι η περίκλεια Αθήνα παραμένει ανίκητη και ανεξίτηλη στο μυαλό του καθενός.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140.1.

[4] Ο Ros 1938, 104, σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *γνώμη* και *ξύνεσις*.

[5] Ο Hornblower 1991, 337, επισημαίνει την έμφαση στη λέξη *ἅπαντες* και εξηγεί ότι στην πραγματικότητα όλοι οι Αθηναίοι, και όχι μόνο τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας, ευνοούνταν από την ηγεμονία και ένιωθαν περηφάνια γι' αυτήν, παρόλο που το γεγονός αυτό δεν αναφέρεται συχνά στις αρχαίες πηγές. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 162 σχετικά με τη δημοτικότητα της αθηναϊκής ηγεμονίας.

ἑνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας[1], *ἀγωνίζεσθαι,* ***ἀλλὰ καὶ ἀρχῆς στερήσεως καὶ κινδύνου*** *ὧν ἐν τῇ ἀρχῇ* ***ἀπήχθεσθε***[2] (2.63.1).

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κόπος ≠ τιμή (*τοὺς πόνους ≠ τὰς τιμάς*), τιμή ≠ κίνδυνος[3] (*τὰς τιμάς ≠ κινδύνου*), συμμετοχή ≠ έλλειψη (*ἀπὸ τοῦ ἄρχειν ≠ ἀρχῆς στερήσεως, ἀρχῆς στερήσεως ≠ ἐν τῇ ἀρχῇ*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δράση ≠ αδράνεια (*βοηθεῖν ≠ φεύγειν, φεύγειν ≠ διώκειν*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, ενώ στη δεύτερη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *μηδέ*. Η αντίθεση αυτή επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ευτυχία ≠ δυστυχία[4] (*ἀγάλλεσθε ≠ ἀπήχθεσθε*) και δουλεία ≠ ελευθερία (*δουλείας ≠ ἀντ' ἐλευθερίας*). Προβάλλεται και η συντακτική αντίθεση: *μηδὲ περὶ ἑνὸς μόνου ἀγωνίζεσθαι ≠ ἀλλὰ καὶ ἀρχῆς στερήσεως καὶ κινδύνου*, τα δύο μέρη της οποίας συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης[5].

Ο Περικλής συμβουλεύει τους Αθηναίους να μην παραιτηθούν από την ηγεμονία τους, παρόλο που είναι τυραννική[6].

[1] Αυτή ήταν και η υπόσχεση των Σπαρτιατών, οι οποίοι διακήρυτταν ότι αγωνίζονταν, για να ελευθερώσουν τους Έλληνες από τους Αθηναίους. Πρβλ. 2.8.4. Δες και Rusten 1989, 203.

[2] Ο Rhodes 1988, 239, σημειώνει ότι δυσαρεστημένοι με την αθηναϊκή ηγεμονία ήταν όχι μόνο οι σύμμαχοι – υπήκοοι της Αθήνας, αλλά και όλοι όσοι την φοβούνταν και μνησικακούσαν εναντίον της. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 321.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

[5] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση απαντά και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή: από μία φορά στις δύο πρώτες και δύο φορές στην τελευταία.

[6] Σύμφωνα με το Finley 1942, 160, ο Περικλής ταυτίζει την ηγεμονία με την τυραννία, αφού η ανάπτυξη και η δημιουργία της υπερβαίνει τους ηθικούς κανόνες· την παρουσιάζει, ωστόσο, ως κάτι φυσικό για την ανθρώπινη εμπειρία. Όπως επισημαίνει και ο Rusten 1989, 204, η σπαρτιατική προπαγάνδα συνέκρινε την αθηναϊκή ηγεμονία με την περσική, ενώ κάποιοι Αθηναίοι εισηγούνταν να παραχωρήσουν μέρος της αθηναϊκής ηγεμονίας, όπως είχαν κάνει παλαιότερα οι Πέρσες, ώστε να επιβιώσει η ηγεμονία τους. Οι Monoson & Loriaux 1998, 287, σημειώνουν ότι ο όρος *τυραννίδα* αναφέρεται στην κατάχρηση της δύναμης, στην έλλειψη σεβασμού και στην απόρριψη των παραδοσιακών κανόνων της ευπρεπούς και νόμιμης συμπεριφοράς. Δες και Hornblower 1991, 337-338 και Kagan 1991, 109.

*ἧς οὐδ' **ἐκστῆναι** ἔτι ὑμῖν ἔστιν, εἴ τις καὶ τόδε ἐν τῷ παρόντι δεδιὼς **ἀπραγμοσύνῃ**[1] **ἀνδραγαθίζεται**[2]· ὡς **τυραννίδα** γὰρ ἤδη **ἔχετε** αὐτήν, ἣν **λαβεῖν μὲν** ἄδικον[3] **δοκεῖ** εἶναι, **ἀφεῖναι δὲ ἐπικίνδυνον**[4]* (2.63.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ τυραννία[5] (*ἀντ' ἐλευθερίας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τυραννίδα*) και δράση ≠ αδράνεια (*ἀγωνίζεσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκστῆναι*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη (*ἀπραγμοσύνῃ ≠ ἀνδραγαθίζεται*), η οποία είχε παρατηρηθεί και στο 2.61.4, πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ἔχετε ≠ δοκεῖ*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και παίρνω ≠ δίνω (*λαβεῖν ≠ ἀφεῖναι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν... δὲ* και η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 2.62.3.

Ο Περικλής εξηγεί ότι η πολιτική της απραγμοσύνης δεν αποδίδει, αν δε συνοδεύεται και από αγωνιστικότητα, και σημειώνει ότι αυτή δεν ταιριάζει σε μία ηγεμονική πόλη.

*τάχιστ' ἄν τε **πόλιν** οἱ τοιοῦτοι ἑτέρους τε πείσαντες **ἀπολέσειαν** καὶ εἴ που **ἐπὶ σφῶν αὐτῶν αὐτόνομοι** οἰκήσειαν· **τὸ** γὰρ **ἄπραγμον** οὐ **σῴζεται** μὴ **μετὰ τοῦ δραστηρίου***

---

[1] Ο Περικλής, ως υπέρμαχος του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, επιτίθεται στους απράγμονες. Η έννοια της απραγμοσύνης επανέρχεται στο λόγο: *ἀπραγμοσύνῃ* (2.63.2), *ἄπραγμον* (2.63.3), *ἀπράγμων* (2.64.4). Δες και de Romilly 1963, 78 και υποσ. 1 και σελ. 127. Σύμφωνα με το Rusten 1989, 201, ο Περικλής στρέφεται εναντίον όσων υποστήριζαν την πολιτική της απραγμοσύνης. Ο Finley 1942, 159, υποστηρίζει ότι ο Περικλής επιτίθεται ενάντια στους συντηρητικούς που θα προτιμούσαν να υποταχθούν, προκειμένου να σώσουν την περιουσία τους. Όπως σημειώνει, ωστόσο, ο Gomme 1956 (1), 175, 177-178, ο όρος *ἀπράγμων* είχε κολακευτική σημασία εκείνη την εποχή. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο Περικλής δεν αντιτίθεται σε συγκεκριμένη πολιτική μερίδα, αλλά στρέφεται εναντίον όσων ήταν ανήσυχοι και ήθελαν να συνάψουν ειρήνη με τη Σπάρτη. Όπως σημειώνει ο Hornblower 1991, 338, η συκοφαντία και η κακόβουλη δίωξη ήταν ορισμένοι τρόποι που ανάγκαζαν τους *ἀπράγμονες* να συμμετέχουν στην πολιτική και να συμβάλλουν οικονομικά (π.χ. μέσω του θεσμού των λειτουργιών) στην πολιτική ζωή της Αθήνας.

[2] Ο Rusten 1989, 204, σημειώνει ότι ο Περικλής χρησιμοποιεί ειρωνικά δύο εκφράσεις που κανονικά χρησιμοποιούνταν επαινετικά: τον όρο *ἀπραγμοσύνη* που δήλωνε την αδιαφορία στα πολιτικά θέματα και τη φράση *ἀνὴρ ἀγαθός* που δήλωνε τη γενναιότητα, υποσκάπτοντάς τις και παρουσιάζοντάς τις ως τα πραγματικά κίνητρα ενός δειλού ανθρώπου. Δεν κατονομάζει, επισημαίνει ωστόσο, τους αντιπάλους του. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Ο Rhodes 1988, 239, παραπέμπει στο 1.95.1-2 και 1.96.1, όπου αναφέρεται ότι οι Αθηναίοι απέκτησαν την ηγεμονία τους κατόπιν παράκλησης των συμμάχων τους· γεγονός που αντιδιαστέλλεται με αυτή τη δήλωση του Περικλή.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 175, σημειώνει ότι πρόκειται για ρητορικό κοινό τόπο, όπως και η φράση *δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας* πιο πάνω, που απηχούσε ωστόσο και την πραγματικότητα εκείνης της εποχής. Όπως παρατηρεί η de Romilly 1963, 37, 125, 129, οι Αθηναίοι ήταν υποδουλωμένοι στην ηγεμονία τους και αναγκάζονταν να υποφέρουν τους μεγαλύτερους κινδύνους, με σκοπό να την διατηρήσουν. Η ηγεμονία παρουσιάζεται έτσι ως το καλύτερο μέσο για την επίτευξη της νίκης στον πόλεμο και ο κύριος λόγος, για να πολεμήσουν οι Αθηναίοι. Όπως επισημαίνει η ίδια, ο Περικλής δε διστάζει να αναφερθεί και στα αρνητικά στοιχεία του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, δίνοντας, ωστόσο, στα θετικά αιώνια αξία. Πρβλ. 2.64.5.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124.

τεταγμένον[1]*,* ***οὐδὲ ἐν ἀρχούσῃ πόλει*** *ξυμφέρει,* ***ἀλλ' ἐν ὑπηκόῳ, ἀσφαλῶς δουλεύειν***[2] (2.63.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κίνδυνος ≠ ασφάλεια[3] (*ἐπικίνδυνον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀσφαλῶς*), και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ απραγμοσύνη[4] (*ἀνδραγαθίζεται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ ἄπραγμον, τὸ ἄπραγμον ≠ μετὰ τοῦ δραστηρίου*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*πόλιν ≠ ἐπὶ σφῶν αὐτῶν, ἐπὶ σφῶν αὐτῶν ≠ πόλει*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ελευθερία ≠ δουλεία (*αὐτόνομοι ≠ δουλεύειν*), και ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*ἐν ἀρχούσῃ ≠ ἐν ὑπηκόῳ*[5]), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση και με το αντιθετικό μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Προβάλλεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καταστροφή ≠ σωτηρία (*ἀπολέσειαν ≠ σῴζεται*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Περικλής θεωρεί ότι η απόφαση των Αθηναίων για κήρυξη του πολέμου ήταν ορθή και ότι οι εχθροί τους επιτέθηκαν και έδρασαν φυσιολογικά μετά από την άρνηση των Αθηναίων να υπακούσουν. Επιπλέον, σημειώνει, η νόσος, η οποία αποτελεί και τη βασική αιτία της δυσαρέσκειας των Αθηναίων εναντίον του ιδίου, παρατείνεται πέρα από τις προβλέψεις[6].

Ὑμεῖς δὲ ***μήτε ὑπὸ τῶν τοιῶνδε πολιτῶν παράγεσθε μήτε ἐμὲ δι' ὀργῆς ἔχετε,*** *ᾧ καὶ αὐτοὶ* ***ξυνδιέγνωτε*** *πολεμεῖν, εἰ καὶ ἐπελθόντες* ***οἱ ἐναντίοι ἔδρασαν*** *ἅπερ* ***εἰκὸς*** *ἦν μὴ*

[1] Ο Hornblower 1991, 338, σημειώνει τη χρήση της στρατιωτικής μεταφοράς *μετὰ δραστηρίου τεταγμένον* και εξηγεί ότι στην ηγεμονική δημοκρατία της Αθήνας ήταν απαραίτητη η συμμετοχή της ανώτερης τάξης, η οποία κατείχε τα οικονομικά κεφάλαια και τα χαρίσματα, ώστε να εξασφαλίζεται η στρατιωτική συνοχή.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 176, εξηγεί ότι η υποταγή δεν είναι ωφέλιμη για καμία πόλη, αλλά μία ασφαλής υποταγή συνδυασμένη με την ειρήνη και με την υλική ευημερία μπορεί να είναι ελκυστική, καθώς η ελευθερία εγκυμονεί κινδύνους τόσο για την ίδια την πολιτεία, όσο και για τους πολίτες της. Ο Περικλής, προσθέτει, διακηρύσσει ότι η *ἀπραγμοσύνη* δεν αποτελεί ασφαλή υποταγή. Όπως αναφέρει ο Azoulay 2014, 61-62, 66, 237 υποσ. 33, ο Περικλής, ακολουθώντας τις αρχές του ιμπεριαλισμού, θεωρεί ότι η παραμικρή υποταγή αποτελεί δουλεία και δε μπορεί να αποδεχτεί τίποτα ενδιάμεσο ανάμεσα στην κυριαρχία και στη δουλεία, αποδεικνύοντας έτσι την αναγκαιότητα διατήρησης της ηγεμονίας.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.32.5.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.41.3 και στον πρώτο του λόγο στο 1.143.5-1.144.1.

[6] Σύμφωνα με τους Rhodes 1988, 239-240, και Rusten 1989, 205, ο Περικλής αρνείται τον ισχυρισμό των αντιπάλων του, ότι η πολιτική του, να συγκεντρώσει τον πληθυσμό της υπαίθρου στην πόλη, επιδείνωσε το λοιμό, ισχυριζόμενος ότι δε μπορούν τα πάντα να προβλεφθούν μέσω της λογικής. Πρβλ. 2.52.1, 2.59.3. Ο Gomme 1956 (1), 178, σημειώνει ότι ο λοιμός δε μπορούσε να προβλεφθεί, όπως και η ίδια η πορεία του πολέμου. Πρβλ. 2.50.1, όπου τονίζεται ότι ήταν αδύνατον να προβλεφθεί ο λοιμός, ακόμα και από τον ίδιο τον Περικλή. Δες και Hornblower 1991, 323, 339. Όπως σημειώνει, ωστόσο, η Foster 2010, 205, ο Περικλής έβλεπε το λοιμό ως ένα φοβερό και απροσδόκητο γεγονός που θα έπρεπε η Αθήνα να ξεπεράσει προκειμένου να συνεχίσει να κατέχει την ηγεμονία της, ενώ ο Θουκυδίδης αντιλαμβανόταν ότι ο λοιμός είχε πλέον αλλάξει την Αθήνα για πάντα, κυρίως σε ηθικό επίπεδο.

***ἐθελησάντων ὑμῶν ὑπακούειν**, ἐπιγεγένηταί τε πέρα ὧν προσεδεχόμεθα ἡ νόσος ἥδε, πρᾶγμα **μόνον** δὴ **τῶν πάντων ἐλπίδος** κρεῖσσον γεγενημένον. καὶ δι' αὐτὴν οἶδ' ὅτι **μέρος τι μᾶλλον ἔτι μισοῦμαι, οὐ δικαίως,** εἰ μὴ καὶ ὅταν **παρὰ λόγον** τι εὖ **πράξητε** ἐμοὶ ἀναθήσετε* (2.64.1).

Εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους άλλους Αθηναίους και στον Περικλή (*ὑπὸ τῶν τοιῶνδε πολιτῶν ≠ ἐμέ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μήτε… μήτε*, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αντίσταση ≠ υποταγή[1] (*ἔδρασαν ≠ ὑπακούειν*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*οἱ ἐνάντιοι ≠ ὑμῶν*). Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον πρώτο λόγο του Περικλή, εντοπίζεται σε μικρότερο βαθμό στον Επιτάφιο λόγο, ενώ στον τελευταίο λόγο του Περικλή εντοπίζεται μόλις μία φορά. Η Αθήνα έτσι παρουσιάζεται να περνά από τη σύγκριση με την αντίπαλό της πόλη στην απόλυτη υπεροχή, λόγω και του διαφορετικού θέματος της κάθε δημηγορίας του Περικλή. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λογικό ≠ άλογο (*εἰκός ≠ παρὰ λόγον*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, μόνος ≠ όλος (*μόνον ≠ τῶν πάντων*), όλον ≠ μέρος (*πάντων ≠ μέρος*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, λογική ≠ ελπίδα (*ξυνδιέγνωτε ≠ ἐλπίδος, ἐλπίδος ≠ λόγον*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και λόγος ≠ έργον[2] (*λόγον ≠ πράξητε*). Παρατηρείται ακόμη το σχήμα της υποφοράς στη δήλωση του Περικλή: *μᾶλλον ἔτι μισοῦμαι* και στην απάντηση – αξιολόγηση του ιδίου: [*ἀλλ'*] *οὐ δικαίως* (με το μόριο *ἀλλὰ* να υπονοείται). Το σχήμα της υποφοράς είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

Ο Περικλής υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι πρέπει να υπομένουν τις δυσκολίες με εγκαρτέρηση και να πολεμούν τους εχθρούς τους γενναία, σύμφωνα με την παράδοσή τους.

*φέρειν δὲ χρὴ τά τε δαιμόνια **ἀναγκαίως** τά τε ἀπὸ τῶν πολεμίων **ἀνδρείως**· ταῦτα γὰρ **ἐν ἔθει** τῇδε τῇ πόλει **πρότερόν** τε ἦν **νῦν** τε μὴ **ἐν ὑμῖν** κωλυθῇ* (2.64.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιλογή ≠ αναγκαιότητα (*ἐθελησάντων* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἀναγκαίως, ἀναγκαίως ≠ ἀνδρείως*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο λόγο (2.61.1) και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Στην τελευταία περίπτωση η αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Εντοπίζονται και οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους προηγούμενη ≠ τωρινή γενιά[3]

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.141.1.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στους δύο προηγούμενους λόγους του Περικλή· ιδιαίτερα στον Επιτάφιο λόγο, όπου αποτελούσε ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου.
[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

(*ἐν ἔθει ≠ ἐν ὑμῖν*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση, και παρελθόν ≠ παρόν (*πρότερον ≠ νῦν*), για να τονιστεί η διαφορά ανάμεσα στην τωρινή συμπεριφορά των Αθηναίων και στις παρακαταθήκες των προγόνων τους.

Ο Περικλής καλεί τους Αθηναίους να αναλογιστούν ότι η πόλη τους διαθέτει μεγάλη φήμη, επειδή δεν υποκύπτει στις συμφορές, και ότι η θύμησή της θα παραμείνει αιώνια, ακόμη κι αν κάποτε παρακμάσει.

> *γνῶτε δὲ* ***ὄνομα*** *μέγιστον αὐτὴν ἔχουσαν ἐν* ***ἅπασιν*** *ἀνθρώποις διὰ τὸ ταῖς ξυμφοραῖς μὴ εἴκειν, πλεῖστα δὲ* ***σώματα*** *καὶ πόνους* ***ἀνηλωκέναι*** *πολέμῳ, καὶ δύναμιν μεγίστην δὴ* ***μέχρι τοῦδε κεκτημένην,*** *ἧς ἐς ἀΐδιον* ***τοῖς ἐπιγιγνομένοις,*** *ἢν καὶ* ***νῦν ὑπενδῶμέν ποτε*** *(πάντα γὰρ πέφυκε καὶ* ***ἐλασσοῦσθαι***[1]*), μνήμη καταλελείψεται, Ἑλλήνων τε ὅτι Ἕλληνες πλείστων δὴ* ***ἦρξαμεν***[2]*, καὶ πολέμοις μεγίστοις* ***ἀντέσχομεν πρός*** *τε* ***ξύμπαντας*** *καὶ* ***καθ' ἑκάστους,*** *πόλιν τε* ***τοῖς πᾶσιν*** *εὐπορωτάτην καὶ μεγίστην ᾠκήσαμεν* (2.64.3).

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί η μεγάλη συγκέντρωση επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό, για να τονιστεί η μεγάλη δύναμη της Αθήνας[3]. Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον (*μέρος* (στο 2.64.1) ≠ *ἅπασιν, πρός ξύμπαντας ≠ καθ' ἑκάστους, καθ' ἑκάστους ≠ τοῖς πᾶσιν*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*ὑπακούειν* (στο 2.64.1) ≠ *ἦρξαμεν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον (*ὄνομα ≠ σώματα*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία είχε εντοπιστεί και στο 2.64.1, στέρηση ≠ απόκτηση (*ἀνηλωκέναι ≠ κεκτημένην, κεκτημένην ≠ ἐλασσοῦσθαι*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και υποταγή ≠ αντίσταση (*ὑπενδῶμεν ≠ ἀντέσχομεν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*μέχρι τοῦδε ≠ τοῖς*

---

[1] Πρβλ. 2.65.12 όπου γίνεται αναφορά στο τέλος της αθηναϊκής ηγεμονίας το 404 π.Χ. Δες και Hornblower 1991, 339.

[2] Πρβλ. 2.8.1. Δες και Rhodes 1988, 240.

[3] Πρβλ. τη χρήση των επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό: *μέγιστον, πλεῖστα, μεγίστην, πλείστων, μεγίστοις, εὐπορωτάτην, μεγίστην*. Δες και Parry 1972, 56, και Hunter 1982, 137-138, 172. Όμοια ο Andrewes 1960, 7, σημειώνει ότι η δικαιολόγηση της αθηναϊκής ηγεμονίας συνδυάζεται με επίθετα σε υπερθετικό βαθμό που δείχνουν τη δύναμη και τη δόξα της Αθήνας και αποτελούν έμμεση παραδοχή ότι η αδράνεια είναι καταφρονητέα. Όμοια ο Rusten 1989, 205, σημειώνει τη χρήση πολλών επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό σε αυτή την περίτεχνα δομημένη πρόταση που εκθειάζει την αθηναϊκή δύναμη. Δες και Hornblower 1991, 339, ο οποίος σημειώνει την έμφαση στην υλική δύναμη και στην ευημερία της Αθήνας· στοιχεία που θα της εξασφαλίσουν αιώνια δόξα. Ο ίδιος σημειώνει την παράλειψη αναφοράς στον αξιομνημόνευτο πολιτισμό της Αθήνας. Δες και Rhodes 1988, 240, και Foster 2010, 200 και υποσ. 38. Πρβλ. 2.13.2-9, όπου γίνεται αναφορά στα υλικά αποθέματα της Αθήνας. Ο Macleod 1977, 230, παρατηρεί ότι ο όρος *μέγας* αποτελεί τον πιο εμφανή τρόπο να δοθεί *μέγεθος* στο θέμα του λόγου. Πρβλ. *μεγάλης* (2.61.2), *μεγάλην* (2.61.4), *μεγίσταις* (2.61.4), *μεγάλων* (2.62.3), *μεγίστην* (2.64.3, 2 φορές), *μεγίστοις* (2.64.3, 2.64.5), *μέγιστον* (2.64.3). Παρόμοια χρήση επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό είχε παρατηρηθεί και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.74.1, όπου πάλι περιέγραφαν τη μεγάλη δύναμη της Αθήνας.

ἐπιγιγνομένοις, τοῖς ἐπιγιγνομένοις ≠ νῦν, νῦν ≠ ποτε), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Σκοπός του Περικλή είναι να δείξει στους Αθηναίους ότι μπορεί τώρα να υποφέρουν, αλλά στο μέλλον θα φανούν οι ευεργετικές συνέπειες της πολιτικής του. Παρατηρείται και η χρήση πολύπτωτου (*Ἑλλήνων - Ἕλληνες*), το οποίο περιορίζει το αντιθετικό σχήμα στο σημείο που εμφανίζεται.

Ο Περικλής πιστεύει ότι οι απράγμονες μπορεί να κατηγορήσουν τους Αθηναίους, ενώ αυτοί που θέλουν να επιτύχουν κάτι θα τους μιμηθούν, και αυτοί που έχουν διαφορετικό χαρακτήρα θα αισθανθούν φθόνο[1].

> *καίτοι ταῦτα* ***ὁ μὲν ἀπράγμων μέμψαιτ' ἄν, ὁ δὲ δρᾶν τι καὶ αὐτὸς βουλόμενος ζηλώσει·*** *εἰ δέ τις μὴ* ***κέκτηται, φθονήσει*** (2.64.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες στέρηση ≠ απόκτηση (*ἐλασσοῦσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κέκτηται*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες απραγμοσύνη ≠ τόλμη (*ὁ ἀπράγμων ≠ ὁ δρᾶν τι καὶ αὐτὸς βουλόμενος*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί πιο πάνω, κατηγορία ≠ θαυμασμός (*μέμψαιτ' ἄν ≠ ζηλώσει*), και θαυμασμός / εύνοια ≠ φθόνος (*ζηλώσει ≠ φθονήσει*).

Το μίσος και η δυσαρέσκεια, συμπληρώνει ο Περικλής, είναι παροδικά συναισθήματα εναντίον όσων εξουσίαζουν άλλους, ενώ η μελλοντική δόξα παραμένει αιώνια[2].

> ***τὸ δὲ μισεῖσθαι καὶ λυπηροὺς εἶναι ἐν τῷ παρόντι πᾶσι μὲν ὑπῆρξε δὴ ὅσοι <u>ἕτεροι ἑτέρων</u> ἠξίωσαν ἄρχειν· ὅστις δὲ ἐπὶ μεγίστοις τὸ ἐπίφθονον λαμβάνει, ὀρθῶς βουλεύεται***[3]***.*** ***μῖσος μὲν*** *γὰρ οὐκ* ***ἐπὶ πολὺ*** *ἀντέχει,* ***ἡ δὲ παραυτίκα*** *τε* ***λαμπρότης*** *καὶ* ***ἐς τὸ ἔπειτα*** *δόξα* ***αἰείμνηστος*** *καταλείπεται* (2.64.5).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*ποτε* (στο 2.64.3) *≠ ἐν τῷ παρόντι, παραυτίκα ≠ ἐς τὸ ἔπειτα*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση πολύπτωτου και σε αυτή την περίοδο (*ἕτεροι ≠ ἑτέρων*). Σε αυτή την περίπτωση

[1] Σύμφωνα με το Rusten 1989, 206, η φράση «καλύτερα να σε φθονούν παρά να σε λυπούνται» αποτελούσε κοινό τόπο της αριστοκρατικής σκέψης των Ελλήνων. Ο Περικλής, σημειώνει, διακρίνει τρεις τύπους εχθρότητας (την κατηγορία, τον ανταγωνισμό και το φθόνο), αλλά τους θεωρεί λιγότερο έντονους και με μικρότερη διάρκεια από την άμεση και μελλοντική δόξα της ηγεμονίας.

[2] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 179-180, η μετέπειτα έλλειψη δημοτικότητας της Αθήνας αποδεικνύει ότι ο Περικλής ήταν υπερβολικά αισιόδοξος στον ισχυρισμό του. Για το μίσος που ένιωθαν οι Έλληνες προς την Αθήνα και την ηγεμονία της πρβλ. 2.8.4-5. Δες και Rhodes 1988, 240, ο οποίος παρατηρεί πως το γεγονός ότι η Αθήνα ασκούσε τη δύναμή της με υπερβολικό τρόπο, προκαλούσε φυσιολογικά τη δυσαρέσκεια των άλλων Ελλήνων. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 162.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 180, σημειώνει ότι πρόκειται για το αριστοκρατικό ιδεώδες που ίσχυε στην Αθήνα.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

δημιουργείται σύγκριση που λειτουργεί αντιθετικά. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *τὸ δὲ μισεῖσθαι καὶ λυπηροὺς εἶναι ἐν τῷ παρόντι πᾶσι μὲν ὑπῆρξε δὴ ὅσοι ἕτεροι ἑτέρων ἠξίωσαν ἄρχειν ≠ ὅστις δὲ ἐπὶ μεγίστοις τὸ ἐπίφθονον λαμβάνει, ὀρθῶς βουλεύεται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν... δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού[1]. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μίσος ≠ λάμψη (*μῖσος ≠ ἡ λαμπρότης*), της οποίας οι όροι συνάπτονται και πάλι με τα μόρια *μέν… δέ*, και αιώνιο ≠ προσωρινό[2] (*ἐπὶ πολύ ≠ παραυτίκα, παραυτίκα ≠ ἀείμνηστος*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους μίσος ≠ λάμψη συνδέεται με τα θετικά και αρνητικά συναισθήματα της προηγούμενης παραγράφου (κατηγορία / φθόνος ≠ θαυμασμός).

Ο Περικλής στο τέλος του λόγου του συμβουλεύει τους Αθηναίους να σταματήσουν να στέλνουν πρεσβείες στους Λακεδαιμονίους, ώστε να μη δείχνουν ότι έχουν υποκύψει στις συμφορές και να φανούν αντάξιοι της ένδοξης πόλης τους.

> *ὑμεῖς δὲ* ***ἔς τε τὸ μέλλον καλὸν*** *προγνόντες* ***ἔς τε τὸ αὐτίκα*** *μὴ* ***αἰσχρὸν***[3] *τῷ ἤδη προθύμῳ ἀμφότερα κτήσασθε, καὶ Λακεδαιμονίοις μήτε ἐπικηρυκεύεσθε μήτε ἔνδηλοι ἔστε τοῖς παροῦσι πόνοις βαρυνόμενοι, ὡς οἵτινες* ***πρὸς τὰς ξυμφορὰς γνώμῃ μὲν ἥκιστα λυποῦνται, ἔργῳ δὲ μάλιστα ἀντέχουσιν,*** *οὗτοι καὶ* ***πόλεων*** *καὶ* ***ἰδιωτῶν***[4] ***κράτιστοί*** *εἰσιν* (2.64.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πολύ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἥκιστα, ἥκιστα ≠ μάλιστα*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου και ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους σκέψη ≠ πράξη[5] (*γνώμῃ ≠ ἔργῳ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόρια *μέν… δέ*, υποταγή ≠ αντίσταση (*λυποῦνται ≠ ἀντέχουσιν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*καλὸν ≠ αἰσχρόν, πρὸς τὰς ξυμφοράς ≠ κράτιστοι*), ολοκληρώνοντας και αυτό το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*πόλεων ≠ ἰδιωτῶν*), της οποίας, ωστόσο, οι όροι δε βρίσκονται σε αντιπαράθεση, αλλά παρουσιάζονται ως αλληλοσυμπληρούμενοι. Προβάλλεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*ἔς τὸ μέλλον ≠ ἔς*

[1] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή: από μία φορά στον πρώτο του λόγο, τρεις φορές στον Επιτάφιο λόγο και δύο φορές στον τελευταίο του λόγο.
[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.41.4.
[3] Ο Rusten 1989, 206, παρατηρεί την επανάληψη των φράσεων που είχαν χρησιμοποιηθεί στην προηγούμενη περίοδο (*ἡ παραυτίκα λαμπρότης* και *ἐς τὸ ἔπειτα δόξα*) με αντίστροφη σειρά και με τη χρήση συνώνυμων φράσεων σε συνδυασμό με χιαστόν.
[4] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 231, 340, ο τελευταίος λόγος του Περικλή, όπως και ο πρώτος (1.144.3), τελειώνουν με τη σκέψη ότι τα αξιοθαύμαστα χαρακτηριστικά των κρατών και των πολιτών τους ταυτίζονται.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

τὸ αὐτίκα[1]), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση, ανακαλώντας τη χρήση του αντιθετικού μοτίβου στην προηγούμενη περίοδο. Η αντιπαραβολή αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στους προηγούμενους λόγους του Περικλή, αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό όσο στον τελευταίο του λόγο. Στις συμβουλές του Περικλή προς τους Αθηναίους, οι οποίες συνδέονται με τα μόρια *μήτε… μήτε*, το αντιθετικό σχήμα υποχωρεί και το ύφος του λόγου γίνεται πιο απλό.

Μετά από την εκφώνηση της δημηγορίας του Περικλή οι Αθηναίοι πείθονται στα λόγια του και δεν ξαναστέλνουν πρεσβεία στους Λακεδαιμονίους για συνθηκολόγηση, ενώ δείχνουν πλέον μεγαλύτερη προθυμία για τον πόλεμο. Εξακολουθούν, ωστόσο, να είναι οργισμένοι με τον Περικλή, τον οποίο τιμωρούν με χρηματικό πρόστιμο[2]. Ο Περικλής επανακλέγεται αργότερα στρατηγός[3], επειδή οι Αθηναίοι, όπως σημειώνει ο ιστορικός, τον θεωρούσαν *πλείστου ἄξιον* (2.65.4). Ο θάνατός του[4] επέρχεται δυόμισι χρόνια μετά από την κήρυξη του πολέμου. Ο Θουκυδίδης επιφυλάσσει για το μεγάλο στρατηγό έναν ιδιωτικό επιτάφιο, παρουσιάζοντας τις αρετές του πιο προικισμένου, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, ηγέτη του πολέμου[5]: τη μετριοπάθεια, τη διαφύλαξη του δημοσίου συμφέροντος,

[1] Ο Ros 1938, 110, εντοπίζει την ύπαρξη *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *παραυτίκα* και *αὐτίκα.*

[2] Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει η Foster 2010, 212, ο Περικλής επιτυγχάνει τους πολιτικούς, αλλά όχι τους συναισθηματικούς του στόχους. Δες και Rusten 1989, 208, ο οποίος σημειώνει ότι οι Αθηναίοι, ακολουθούν τις συμβουλές του Περικλή, αλλά εξακολουθούν να είναι θυμωμένοι μαζί του σε προσωπικό επίπεδο. Ο Kagan (Kagan 1974, 90, Kagan 1991, 241-242), σημειώνει ότι, αφού οι πολιτικοί αντίπαλοι του Περικλή δε μπόρεσαν να τον νικήσουν σε πολιτικό επίπεδο, κατέφυγαν στα δικαστήρια, όπως ήταν η συνήθης πρακτική, και τον κατηγόρησαν για διαφθορά. Έτσι, ο Περικλής στερήθηκε το αξίωμά του και κατηγορήθηκε για κατάχρηση. Ο Rusten 1989, 196, 208-209, επισημαίνει ότι οι λεπτομέρειες της δίκης του Περικλή αποκρύπτονται από τον ιστορικό. Ο Gomme 1956 (1), 182-183, σημειώνει επίσης ότι η ακριβής κατηγορία εναντίον του Περικλή δεν ήταν γνωστή και σημειώνει ως πιθανές κατηγορίες, ότι εξαπάτησε το δήμο ή ότι χειρίστηκε λανθασμένα την εκστρατεία στην Αργολίδα. Ο ίδιος προσθέτει ότι ήταν φυσιολογική πρακτική στην Αθήνα να επιβάλλεται μεγάλο χρηματικό πρόστιμο σε έναν πολιτικό, ώστε να εκφραστεί η διαφωνία με την πολιτική του ή με τη στρατηγία του. Το πρόστιμο, προσθέτει, θα σήμαινε ότι ο Περικλής έχασε και το αξίωμά του το 430 π.Χ. Ο Rhodes 1988, 241, σημειώνει επίσης ότι ο Περικλής έχασε το αξίωμά του, έχοντας να αντιμετωπίσει τις κατηγορίες για εξαπάτηση του λαού. Δες και West 1924, 127, Hornblower 1991, 331, 341 και Azoulay 2014, 154, οι οποίοι σημειώνουν ότι ο Περικλής έχασε το αξίωμά του. Πρβλ. 2.59.3 τον έμμεσο υπαινιγμό του ιστορικού ότι ο Περικλής ήταν ακόμη στρατηγός, όταν εκφωνούσε τον τελευταίο του λόγο.

[3] Όπως σημειώνει και ο Gomme 1956 (1), 183, δε διευκρινίζεται για πόσο καιρό είχε στερηθεί το αξίωμά του ο Περικλής. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι θα πέρασαν μόνο μερικές εβδομάδες και, όταν θα είχε απαλλαγεί από τις κατηγορίες, αφού θα είχε καταβάλει το πρόστιμο που του είχε επιβληθεί, επανεκλέγηκε. Δες και Rusten 1989, 209, ο οποίος σημειώνει, αντίθετα, ότι ο Περικλής δεν ξαναπήρε το αξίωμά του μετά από τη δίκη, αλλά επανεκλέγηκε το 429 π.Χ. στο αξίωμα του στρατηγού στις καθορισμένες εκλογές. Και ο Hornblower 1991, 341, προτιμά αυτή την εκδοχή. Ο Kagan 1991, 242, σημειώνει επίσης ότι ο Περικλής επανεκλέγηκε στρατηγός τον επόμενο χρόνο.

[4] Η Foster 2010, 214-215, υποστηρίζει ότι ο θάνατος του Περικλή που ανακοινώνεται στο 2.65.6 διαχωρίζει τη γνώμη του πλήθους για τον Περικλή (2.65.4-5) από τη γνώμη του ίδιου του ιστορικού (2.65.7), παρόλο που οι δύο απόψεις συνδέονται.

[5] Δες και Rusten 1989, 212-213. Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 198-199, ο Θουκυδίδης δεν αναθεωρεί ολόκληρη την καριέρα του Περικλή ή την πολιτική του ικανότητα σε γενικές γραμμές, αλλά περιγράφει την πολιτική του στον Πελοποννησιακό πόλεμο και κυρίως στα στρατιωτικά θέματα. Ο Sicking 1995, 418, χαρακτηρίζει την κρίση του Θουκυδίδη για τον Περικλή υπερβολικά ευνοϊκή. Σύμφωνα με τον Chambers 1957, 81, το 2.65 περιλαμβάνει μία εμφαντική αποδοχή της προσωπικότητας του Περικλή και της στρατηγικής του στον πόλεμο. Η de Romilly 1963, 111-112, 116, 118-120, 130, παρατηρεί επίσης ότι ο ιστορικός εκφράζει απόλυτη αποδοχή της πολιτικής του Περικλή και υποστηρίζει την πολιτική του ιμπεριαλισμού που εκπροσωπούσε ο Περικλής. Όμοια ο Andrewes 1960, 9, σημειώνει ότι ο ιστορικός υπερασπίζεται την πολιτική

την προστασία και ενδυνάμωση της πόλης, την προνοητικότητα, την αφιλοκέρδεια, τη στρατηγική ικανότητα και τον έλεγχο και τη σωστή καθοδήγηση του πλήθους[1]. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ιστορικός, κατά τη διάρκεια της στρατηγίας του Περικλή *ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή*[2] (2.65.9). Σύμφωνα με τον ιστορικό, αν οι Αθηναίοι ακολουθούσαν τις συμβουλές του Περικλή, θα κέρδιζαν τον πόλεμο[3], αλλά κανένας ισάξιός του δεν τον διαδέχτηκε στη στρατηγία[4]: όσοι

του Περικλή. Και ο Kagan 1974, 65, υποστηρίζει ότι ο Θουκυδίδης μοιραζόταν τις ίδιες απόψεις με τον Περικλή. Ο Finley 1942, 169, σημειώνει ότι τα λόγια του ιστορικού στο 2.65.5-10, συνοψίζουν την πολιτική που περιγράφεται σε όλες τις δημηγορίες του Περικλή. Ο ιστορικός, προσθέτει, σχολιάζει με θαυμασμό τον τρόπο με τον οποίο ο Περικλής προσέφερε στην Αθήνα την ενότητα και τη σωστή καθοδήγηση που χρειαζόταν, χωρίς τις οποίες ο επεκτατικός της δυναμισμός θα χανόταν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η Foster 2010, 210, 212, 216-218, σημειώνει ότι ο ιστορικός αναφέρεται και στην πλεονεξία του χαρακτήρα του Περικλή, η οποία τον εκάνε να υποταχτεί στην έλξη της ηγεμονίας, αλλά και στην αφοσίωσή του στην πόλη της Αθήνας. Η ίδια συμπληρώνει ότι ο Περικλής δεν ήταν μόνο ο ένθερμος ιμπεριαλιστής που οδήγησε την πόλη του σε έναν καταστροφικό πόλεμο, έχοντας υπερβολική αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη στα πολεμικά αγαθά, αλλά και ένας ταλαντούχος και αφοσιωμένος ηγέτης που οι εκτιμήσεις του βασίζονταν σε ακριβή γνώση. Ο ιστορικός, σημειώνει ωστόσο, δεν ήταν υποστηρικτής του ιμπεριαλισμού που εκπροσωπούσε ο Περικλής.

[1] Ο Gomme 1956 (1), 192-193, σημειώνει ότι η επιρροή του Περικλή δεν οφείλετο τόσο στην ευγλωττία του, όσο στην ακεραιότητα του χαρακτήρα και της σκέψης του. Σύμφωνα με τον Yunis 1991, 192 υποσ. 34, η εμπιστοσύνη των Αθηναίων στην ακεραιότητα του Περικλή ενισχύεται από το γεγονός ότι παρουσιάζεται και στις τρεις του δημηγορίες χωρίς αντίλογο. Σύμφωνα με τον ίδιο (Yunis 1996, 70), ο Περικλής, όπως περιγράφεται από το Θουκυδίδη, ήταν μία πατρική φυσιογνωμία, απαραίτητη για τον απαίδευτο και επιρρεπή στα λάθη αθηναϊκό λαό: αυστηρός, ανώτερος, απαιτητικός και αναντίρρητα αφοσιωμένος στην πόλη του. Ο Τσακμάκης 2012, 10-11, παρατηρεί επίσης ότι η απόλυτη κυριαρχία του Περικλή φαίνεται από το γεγονός ότι μέχρι το 2.65 κανένας άλλος Αθηναίος πολιτικός δεν κατονομάζεται, ούτε λαμβάνει το λόγο. Δες και de Romilly 1963, 119, 128, η οποία σημειώνει ότι η πρακτική αυτή φανερώνει τη θετική κριτική και την αποδοχή των απόψεων του Περικλή εκ μερους του Θουκυδίδη. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Σύμφωνα με τους Ober & Perry 2014, 39-40, ο Περικλής χρησιμοποιούσε τις ρητορικές του ικανότητες, για να συγκρατήσει τους Αθηναίους με τη λογική του· μία ικανότητα την οποία δε διέθεταν οι ίδιοι.

[2] Ο Chambers 1957, 81-82, σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης δεν εκθειάζει το πολίτευμα της δημοκρατίας, αλλά τη δημοκρατία, της οποίας ηγέτης ήταν ο Περικλής. Σχολιάζοντας και τη δήλωση του ιστορικού στο 8.97.2, ότι το πολίτευμα των 5000 που διαδέχθηκε την ολιγαρχία του 411 π.Χ. ήταν το καλύτερο πολίτευμα που βίωσε η Αθήνα κατά τη διάρκεια της ζωής του, συμπεραίνει ότι ο Θουκυδίδης δεν ενέκρινε τη ριζοσπαστική δημοκρατία της εποχής του Περικλή, γι' αυτό και θαύμαζε την ικανότητα του Περικλή να ελέγχει τις μάζες. Ο Kitto 1966, 313, θεωρεί ότι ο ιστορικός δεν ήταν αντιδημοκράτης, αλλά τονίζει ότι στην περίπτωση της αθηναϊκής δημοκρατίας, στην οποία οι αποφάσεις λαμβάνονταν από τη συνέλευση του λαού, ο λαός ήταν επιρρεπής σε συναισθήματα που χρειάζονταν αυστηρή καθοδήγηση, την οποία εξασφάλιζε ο Περικλής. Αλλά, όπως σημειώνει ο ίδιος, σύμφωνα με τον ιστορικό, άνδρες όπως ο Περικλής ήταν σπάνιοι. Ο Rhodes 1988, 243-244, υποθέτει ότι, χωρίς να αποκλείονται οι δημοκρατικές πρακτικές στην Αθήνα μέσω της βουλής των 500 και της εκκλησίας του δήμου, η πολιτική που ακολουθούσε η Αθήνα από τη δεκαετία του 450 π.Χ. μέχρι το θάνατο του Περικλή ήταν σύμφωνη με τις απόψεις του μεγάλου στρατηγού. Ο ίδιος (Rhodes 2014, 219) παρατηρεί ότι όσο ζούσε ο Περικλής ο ιστορικός δεν αναφέρει καμία αντίδραση εναντίον της πολιτικής του. Το γεγονός αυτό, σημειώνει, συνέβαλε στην εντύπωση ότι η Αθήνα κυριαρχείτο από τον Περικλή και ότι κινείτο στον πόλεμο σταθερά υπό την ηγεσία του. Όπως αναφέρει ο Kagan 1991, 63, η θέση του Περικλή εξαρτάτο, ωστόσο, από τον αθηναϊκό λαό, ο οποίος ψήφιζε και έλεγχε τους αξιωματούχους του με δημοκρατικές διαδικασίες.

[3] Ο Cawkwell 1975, 53-54, 65, υποστηρίζει αντίθετα ότι η αμυντική πολιτική που είχε προτείνει ο Περικλής και η υπεραισιοδοξία του στα οικονομικά θέματα δε θα μπορούσε να οδηγήσει στην επιτυχία του πολέμου. Ο ίδιος πιστεύει, ωστόσο, ότι η άποψη του Περικλή πως με σωστή στρατηγική εκ μέρους των Αθηναίων η Σπάρτη θα μπορούσε να υπογράψει μία καταστροφική για την ίδια συμφωνία (άποψη που υποστήριζε και ο ιστορικός) ήταν σωστή, αφού όπως φαίνεται και από την ιστορική αφήγηση η θέση της Σπάρτης το 431 π.Χ. ήταν αδύνατη. Όπως σημειώνει ο ίδιος, χωρίς τη βοήθεια των Περσών και την καταστροφή της αθηναϊκής δύναμης στη Σικελία, η ολοκληρωτική ήττα της Αθήνας δε θα ήταν καθόλου πιθανή.

[4] Όπως σημειώνουν, ωστόσο, οι Monoson & Loriaux 1998, 286-287, ο Περικλής δε διέφερε από τους διαδόχους του όσον αφορά στην προσκόλλησή του στην ηγεμονία.

ακολούθησαν τον Περικλή αποδείχτηκαν τελικά πολύ κατώτεροί του και, καθοδηγούμενοι από τα προσωπικά τους συμφέροντα[1], οδήγησαν την αθηναϊκή ηγεμονία στην καταστροφή[2].

Η ανάλυση και των τριών λόγων του Περικλή στη θουκυδίδεια *Ιστορία* καταδεικνύει ότι ο Αθηναίος πολιτικός χρησιμοποιεί όμοιες αντιθέσεις και εκτενή αντιθετικά μοτίβα στους λόγους του[3]. Μικρές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται λόγω της διαφορετικής θεματολογίας της κάθε του δημηγορίας και ανάλογα με το τί επιδιώκει κάθε φορά να τονίσει ο ρήτορας. Οι τρεις δημηγορίες του Περικλή περιλαμβάνουν όμοιες αντιθέσεις με το λόγο των Αθηναίων πρέσβεων (1.73-78), δείχνοντας την ταύτιση των απόψεών τους και επιβεβαιώνοντας τις προηγούμενες παρατηρήσεις των μελετητών ότι μέχρι το θάνατο του Περικλή κανένας πολιτικός, με απόψεις αντίθετες από τις δικές του, δε λαμβάνει το λόγο. Ομοιότητες παρατηρούνται και με τις δημηγορίες του Αρχίδαμου (1.80-85, 2.11) δείχνοντας τη σύνδεση των δύο ηγετών των αντιπάλων στρατοπέδων.

[1] Σύμφωνα με το Finley 1942, 171, ο ιστορικός επιτίθεται στους κατοπινούς ηγέτες, κυρίως στους ακραίους δημοκρατικούς που ανέβηκαν στην εξουσία, υποστηρίζοντας την επεκτατική πολιτική και εγκαταλείποντας την αρχική άποψη του Περικλή για τον πόλεμο. Υπεύθυνες ήταν, υποστηρίζει, και οι ίδιες οι αθηναϊκές μάζες, καθώς οι ηγέτες αντανακλούσαν τη λαϊκή βούληση.

[2] Σύμφωνα με το Finley 1942, 161-162, η αρχική αντίθεση Αθηναίων και Σπαρτιατών συμπληρώνεται με το θάνατο του Περικλή και δείχνει τη μετάβαση σε μία νέα εποχή, όπως φαίνεται και από την κριτική του Περικλή και των διαδόχων του στο 2.65. Αυτοί οι πολιτικοί ανταγωνισμοί έμελλε αργότερα να εκμηδενίσουν τη δύναμη της Αθήνας. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η *Ιστορία* στο σύνολό της χωρίζεται σε δύο μέρη με ίση σημασία, αλλά άνισα σε έκταση: το πρώτο εκθέτει το μεγαλείο της αθηναϊκής δημοκρατίας, την πρόοδο και την ιστορική της δικαίωση και το δεύτερο τονίζει το σημαντικότερο από τα προβλήματα της δημοκρατίας, το πρόβλημα της ενότητας και της ηγεσίας, για το οποίο δε βρέθηκε καμία λύση μετά από το θάνατο του Περικλή.

[3] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 120-124, 130, 132 και υποσ. 3, 134 και υποσ. 2, 147 και υποσ. 2, η ανάπτυξη του πρώτου και του τελευταίου λόγου του Περικλή είναι παρόμοια, όπως φαίνεται και από τη χρήση όμοιου λεξιλογίου ανάμεσα στους δύο λόγους, αλλά υπάρχουν και αντιστοιχίες με τον Επιτάφιο λόγο. Όμοια ο Tompkins 2013, 448-451, παρατηρεί ότι οι τρεις λόγοι του Περικλή παρουσιάζουν ομοιότητες στο ύφος και στη σύνταξη. Για την ανάλυση των ομοιοτήτων ανάμεσα στους τρεις λόγους του Περικλή δες Tompkins 2013, 448-457. Για αντιστοιχίες ανάμεσα στο 1.140-144 και στο 2.60-64 δες Rhodes 2014, 276, 279. Η Loraux 2006, 241-242, σημειώνει τη στενή σχέση του Επιτάφιου λόγου του Περικλή με τις άλλες δημηγορίες και με την αφήγηση των δύο πρώτων βιβλίων της *Ιστορίας*, όπως και με τους άλλους δύο λόγους του Περικλή. Ο Rhodes 2014, 231-232, εντοπίζει και αντιστοιχίες ανάμεσα στο λόγο των Κορινθίων (1.120-124), στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.60-64. Αυτό συμβαίνει, εξηγεί, επειδή αυτός ο λόγος των Κορινθίων, όπως έχει ήδη αναφερθεί, παρουσιάζει πολλές κοινές αντιθέσεις με τον πρώτο λόγο του Περικλή (1.140-144), ο οποίος με τη σειρά του παρουσιάζει αντιστοιχίες με τους άλλους δύο λόγους του Περικλή.

2.8 ΛΟΓΟΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΩΝ ΚΑΙ ΦΟΡΜΙΩΝΑ (2.87, 2.89)

Το 429 π.Χ. οι Αμπρακιώτες και οι Χάονες ζητούν τη βοήθεια των Πελοποννησίων, για να υποτάξουν την Ακαρνανία και να την αναγκάσουν να αποστατήσει από την αθηναϊκή ηγεμονία, ώστε οι Αθηναίοι να μην είναι πλέον σε θέση να πλέουν εναντίον της Πελοποννήσου[1]. Στέλνεται, επομένως, ο Κνήμος μαζί με συμμαχικά στρατεύματα στην Ακαρνανία και στη μάχη που ακολουθεί στη Στράτο τα βαρβαρικά στρατεύματα που βοηθούσαν τους Πελοποννησίους ηττώνται, με αποτέλεσμα ο Κνήμος να αναγκαστεί να κλείσει συμφωνία με τους Ακαρνάνες (2.80-82).

Οι Πελοποννήσιοι ανέμεναν στο μεταξύ και ενίσχυση από την Κόρινθο[2], η οποία ωστόσο καθυστέρησε να φτάσει. Οι Κορίνθιοι μαζί με τους συμμάχους τους είχαν συγκεντρώσει 47 πλοία, τα οποία ήταν εξοπλισμένα, για να ενισχύσουν το πεζικό των Πελοποννησίων και όχι για να ναυμαχήσουν[3]. Αναγκάζονται[4], παρόλα αυτά, να εμπλακούν

[1] Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 107, τα κίνητρα των Χαόνων και των Αμπρακιωτών ήταν συμφεροντολογικά, αλλά οι ίδιοι παρουσιάζουν την ιδέα τους ως μέρος ένος ευρύτερου σχεδίου που σκοπό είχε να εμποδίσει την Αθήνα από το να επιφέρει πλήγματα στην Πελοπόννησο. Ο Kagan θεωρεί ότι πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, το οποίο αποδεικνύει ότι οι Σπαρτιάτες οδηγούνταν σε επικίνδυνες αποστολές για χάρη των συμμάχων τους. Ο Hornblower 1991, 362, υποστηρίζει ότι η περίπτωση αυτή αποδεικνύει την περιπετειώδη φύση των Σπαρτιατών, σε αντίθεση με τις κατηγορίες που εκτοξεύονταν εναντίον τους για βραδύτητα και δειλία. Δες και Rhodes 1988, 254.

[2] Ο Kagan 1974, 107, σημειώνει ότι η Κόρινθος υποστήριζε την εκστρατεία, επειδή οι Αμπρακιώτες ήταν άποικοί της και επειδή η Αθήνα έθιγε τα συμφέροντά της στα δυτικά. Πρβλ. 2.30.1. Όπως σημειώνει και ο Gomme 1956 (1), 214, η κατάκτηση της Ναυπάκτου από τους Αθηναίους είχε επηρεάσει αρνητικά τους Κορινθίους.

[3] Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 109, ο μεγάλος αριθμός οπλιτών στα πελοποννησιακά καράβια θα ήταν χρήσιμος σε περίπτωση που η ναυμαχία διεξαγόταν με τον παραδοσιακό τρόπο, πάνω στα καταστρώματα των πλοίων, αλλά θα αποτελούσε μειονέκτημα, αν οι αντίπαλοι στόλοι ναυμαχούσαν σύμφωνα με τη νέα τεχνική των Αθηναίων, η οποία βασιζόταν στην ταχύτητα και στους ελιγμούς.

[4] Πρβλ. την επανάληψη του ρήματος *ἀναγκάζομαι* στο 2.83.1 (*ἠναγκάσθησαν… ναυμαχῆσαι*) και στο 2.83.3 (*ἀναγκάζονται ναυμαχεῖν*). Δες και Hunter 1973, 44, και Rusten 1989, 226-227.

σε ναυμαχία εναντίον των 20 καραβιών[1] που διέθετε ο Αθηναίος στρατηγός Φορμίων, τα οποία φρουρούσαν τα στενά της Ναυπάκτου[2] (2.83).

Η ναυμαχία, όπως παρουσιάζεται από το Θουκυδίδη, εξελίσσεται με βάση τις προβλέψεις του Φορμίωνα[3]: ο άνεμος πνέει και ευνοεί την κίνηση των καραβιών του, τα πολυάριθμα πλοία των Πελοποννησίων που ήταν παρατεταγμένα κυκλικά[4] πανικοβάλλονται και κτυπούν το ένα πάνω στο άλλο, λόγω της απειρίας τους, και ο Φορμίων εκμεταλλευόμενος την ευκαιρία επιτίθεται και καταστρέφει πολλά από αυτά[5] (2.84).

---

[1] Ο μικρός αριθμός των καραβιών του Φορμίωνα σε σχέση με τα πολυάριθμα καράβια των Πελοποννησίων τονίζεται στην αφήγηση του επεισοδίου και στις δύο δημηγορίες που ακολουθούν. Πρβλ. την επανάληψη του αριθμού είκοσι (2.83.1, 2.83.3, 2.86.2), την έμφαση στο μικρό αριθμό των αθηναϊκών πλοίων: *ὑπ' ὀλίγων νεῶν* (2.85.1), *ἐκ πολλῷ ὑποδεεστέρων* (2.89.6), *ὀλίγαις ναυσί* (2.89.8) και την αντίστοιχη έμφαση στον αριθμό των πελοποννησιακών καραβιών: σαράντα επτά (2.83.3) και εβδομήντα επτά αργότερα (2.86.4) και στο πλήθος τους (*πλῆθος νεῶν* (2.87.6, 2.88.2), *τῶν πλεόνων* (2.87.6), *τὸ πλῆθος τῶν νεῶν* (2.88.1, 2.89.2), *ὄχλον Πελοποννησίων νεῶν* (2.88.2), *τὸ πλῆθος τῶν ἐναντίων* (2.89.1), *τοὺς πολλούς* (2.89.4), *πρὸς πολλὰς ναῦς* (2.89.8), *αἱ πλείους νῆες* (2.89.8), *τοὺς πολλούς* (2.89.11), *τὰς πλείους* (2.91.4). Ο Θουκυδίδης τονίζει με αυτό τον τρόπο ότι σε μία ναυμαχία σημασία δεν έχει ο μεγάλος αριθμός των πλοίων, αλλά η εμπειρία. Ο Rhodes 1988, 258, παρατηρεί επίσης ότι η αντιλογία αυτή τονίζει τον αγώνα ανάμεσα στους αριθμούς και στην πολεμική – ναυτική ικανότητα. Σύμφωνα με το Finley 1942, 172-173 και υποσ. 18, τόσο η επιδεξιότητα και η εμπειρία των Αθηναίων στη θάλασσα όσο και η έκπληξη που προκαλούσαν στους εχθρούς τους επανέρχονται συνεχώς στην *Ιστορία*. Ο Finley σημειώνει ακόμη το γεγονός ότι οι Αθηναίοι παρά το λοιμό εξακολουθούσαν να προκαλούν έκπληξη στους εχθρούς τους.

[2] Ο Φορμίων είχε σταλεί το 430 π.Χ. με 20 πλοία στη Ναύπακτο, για να εμποδίζει την διέλευση άλλων πλοίων εντός και εκτός του Κορινθιακού κόλπου. Πρβλ. 2.69.1.

[3] Αξιοσημείωτη είναι η λεκτική αντιστοιχία ανάμεσα στις προβλέψεις του Φορμίωνα και στην έκβαση της ναυμαχίας: *ξυνῆγον ἐς ὀλίγον* (2.84.1) – *ἐν ὀλίγῳ ἤδη οὖσαι* (2.84.3), *πρὶν ἂν αὐτὸς σημήνῃ* (2.84.1) – *σημαίνει* (2.84.3), *ξυμπεσεῖσθαι πρὸς ἀλλήλας τὰς ναῦς* (2.84.2) – *ναῦς τε νηὶ προσέπιπτε* (2.84.3), *τὰ πλοῖα ταραχὴν παρέξειν* (2.84.2) – *ἐταράσσοντο, ὑπὸ τῆς ταραχῆς* (2.84.3), *εἴ τ' ἐκπνεύσειεν ἐκ τοῦ κόλπου τὸ πνεύμα* (2.84.2) – *τό τε πνεῦμα κατῄει* (2.84.3). Όμοια η Hunter 1973, 44-46, 53-55 και υποσ. 7, παρατηρεί ότι οι υποθέσεις του Φορμίωνα, οι οποίες βασίζονται σε πιθανότητες, πραγματοποιούνται στην αφήγηση της ναυμαχίας που ακολουθεί και επομένως τα *ἔργα* συνδέονται με τις σκέψεις και τις προθέσεις του Φορμίωνα, παρουσιάζοντας λεκτικές αντιστοιχίες. Η ίδια (Hunter 1986, 417-418) παρατηρεί την έμφαση στην ταραχή στις δύο μάχες που διεξάγονται και σημειώνει τις λεκτικές αντιστοιχίες ανάμεσα στο λόγο του Φορμίωνα και στην αφήγηση των ναυμαχιών. Δες και de Romilly 1967, 127-128, η οποία σημειώνει ότι ο Φορμίων στηρίζεται σε πιθανότητες, γι' αυτό το λόγο χρησιμοποιεί συχνά όρους, όπως *ἤλπιζε, ἀναμένων, ἐνόμιζεν* (2.84.2). Τις πιθανότητες, προσθέτει, επιβεβαιώνει η αφήγηση με τους ίδιους όρους που χρησιμοποιεί στην ομιλία του ο Φορμίων. Η τέλεια αντιστοιχία αναμονής και επιβεβαίωσης υπογραμμίζεται με την εμφαντική πρόταση: *τότε δὴ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον σημαίνει* (2.84.3). Ο ιστορικός, προσθέτει, συνδέει με αυτό τον τρόπο την ιστορική αφήγηση με το σχέδιο που είχε προτάξει στην αρχή ο Αθηναίος στρατηγός. Για την επαλήθευση των προβλέψεων του Φορμίωνα δες και de Romilly 1994, 106, και Hornblower 1991, 365. Ο Gomme 1956 (1), 219, σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης δεν εισηγείται πως ο Φορμίων ήταν μοναδικός, καθώς υπήρχαν και άλλοι Αθηναίοι στρατηγοί εξίσου ικανοί.

[4] Το σχέδιο των Πελοποννησίων να παραταχθούν σε κύκλο ήταν λογικό και αμυντικό και θα πετύχαινε, όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 218, αν τα πληρώματα των καραβιών τους ήταν πιο έμπειρα, και αν τα πλοία δεν ήταν βαρυφορτωμένα και λάμβαναν την πρωτοβουλία να επιτεθούν στα αθηναϊκά. Σύμφωνα και με τον Kagan 1974, 109-110, το σχέδιο των Πελοποννησίων δεν ήταν λανθασμένο και θα μπορούσε να οδηγήσει σε νίκη με το σωστό χειρισμό. Δες και Rhodes 1988, 256, και Rusten 1989, 228.

[5] Σύμφωνα με τον Brunt 1965, 260, η ποιοτική υπεροχή των Αθηναίων τους εξασφάλιζε τη νίκη ακόμα και σε δύσκολες συνθήκες, χωρίς να αναγκάζονται να χρησιμοποιήσουν όλη τους τη δύναμη. Ο de Ste. Croix 1972, 67, επισημαίνει την αδιαμφισβήτητη υπεροχή της Αθήνας στη θάλασσα. Ο Φορμίων, συμπληρώνει, με μόλις 20 πλοία καταφέρνει να υπερνικήσει τον πελοποννησιακό στόλο των 47 καραβιών. Έτσι, καταλήγει, η μαχητική ικανότητα των πελοποννησιακών πολεμικών καραβιών αποδεικνύεται σε μεγάλο βαθμό κατώτερη από αυτήν των αθηναϊκών και οι τακτικές τους ξεπερασμένες και αναποτελεσματικές. Η Hunter 1973, 45-46, 58, σημειώνει ότι στη μάχη διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο η τόλμη, η πρακτική και η εμπειρία των Αθηναίων, καθώς και η ηγετική ικανότητα του Φορμίωνα, ενώ οι Πελοποννήσιοι δείχνουν τη συνήθη τους βραδύτητα και έλλειψη πρωτοβουλίας, εξαιτίας και της απειρίας τους. Δες και Rusten 1989, 222.

Ο πελοποννησιακός στόλος φτάνει στην Κυλλήνη, όπου ενώνεται με τα στρατεύματα του Κνήμου, τα οποία είχαν προχωρήσει στην περιοχή μετά από την ήττα τους στη Στράτο. Καταφτάνουν αργότερα ενισχύσεις από την Πελοπόννησο με τους στρατηγούς Τιμοκράτη, Βρασίδα και Λυκόφρονα[1], με σκοπό να προετοιμαστεί η νέα ναυμαχία εναντίον των Αθηναίων. Οι Πελοποννήσιοι, όπως σημειώνει ο ιστορικός, είχαν θεωρήσει παράξενη την ήττα τους, καθώς τα αθηναϊκά καράβια ήταν πολύ λίγα σε σχέση με το δικό τους στόλο. Απέδωσαν έτσι την ήττα τους στην αδράνεια και έλλειψη πρωτοβουλίας των στρατιωτών τους και όχι στη μακρόχρονη πείρα των Αθηναίων σε σχέση με τη δική τους *δι' ὀλίγου μελέτην*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Θουκυδίδης (2.85). Οι Πελοποννήσιοι εξοπλίζουν και επιδιορθώνουν τα καράβια τους και με τις ενισχύσεις που φτάνουν ο στόλος τους αριθμεί πλέον 77[2] καράβια που συνοδεύονταν και από δυνάμεις πεζικού. Ο Φορμίων ζητεί βοήθεια από την Αθήνα, η οποία στέλνει 20 επιπλέον καράβια, τα οποία ωστόσο χρονοτριβούν στην Κρήτη σε μία άλλη αποστολή[3]. Έτσι ο Αθηναίος στρατηγός παραμένει με τα 20 του καράβια, τα οποία παρατάσσει στο αχαϊκό Ρίο, όπου φτάνουν και τα πελοποννησιακά, τα οποία παρατάσσονται απέναντί του[4].

Οι δύο στόλοι βρίσκονται παρατεταγμένοι για 6-7 μέρες χωρίς να προβαίνουν σε οποιαδήποτε επιθετική κίνηση και ολοκληρώνουν τις αναγκαίες προετοιμασίες για την ναυμαχία. Οι Πελοποννήσιοι ήθελαν να παραμείνουν στα στενά του Κορινθιακού κόλπου, ενώ οι Αθηναίοι προτιμούσαν να πλεύσουν στην ανοικτή θάλασσα. Την πρωτοβουλία των κινήσεων αναλαμβάνουν οι Πελοποννήσιοι, οι οποίοι φοβούνταν ότι θα έφταναν ενισχύσεις από την Αθήνα. Οι στρατηγοί συγκεντρώνουν τους στρατιώτες τους, οι οποίοι ήταν φοβισμένοι και απρόθυμοι να ναυμαχήσουν, εξαιτίας της προηγούμενης ήττας τους, και εκφωνούν έναν παραινετικό λόγο, με σκοπό να τους εμψυχώσουν[5].

[1] Ήταν συνήθης πρακτική των Σπαρτιατών να στέλνουν συμβούλους στους στρατηγούς τους, ακόμη κι αν αυτοί ήταν βασιλείς. Δες και Gomme 1956 (1), 220, και Rhodes 1988, 257. Ο Roisman 1987, 421, σημειώνει ότι η αποστολή συμβούλων πραγματοποιείτο σε μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις.

[2] Στα χειρόγραφα CG[1] διαβάζεται ο αριθμός 57. Ο Gomme 1956 (1), 222, υποστηρίζει τη γραφή 77 επισημαίνοντας ότι μόνο μία τέτοια αύξηση του αριθμού του πελοποννησιακού στόλου δικαιολογεί τον αθηναϊκό φόβο στο 2.88.1.

[3] Ο Kagan 1974, 112, θεωρεί ότι ο στόλος αυτός ανέλαβε δύο αποστολές, επειδή λόγω του λοιμού και των οικονομικών προβλημάτων της Αθήνας, δε μπορούσαν να σταλούν δύο χωριστοί στόλοι στο Φορμίωνα και στην Κρήτη αντίστοιχα. Ο Kitto 1966, 285, σημειώνει ότι ο ιστορικός δε σχολιάζει την ανοησία των Αθηναίων, οι οποίοι διακίνδυνευσαν τον έλεγχο της θάλασσας στα δυτικά, προκειμένου να κατακτήσουν μία μικρή περιοχή στην Κρήτη.

[4] Σύμφωνα με το Salmon 1984, 310, οι Πελοποννήσιοι προσπάθησαν να δείξουν στο Φορμίωνα ότι ο στόχος τους ήταν η Ναύπακτος, ενώ στην πραγματικότητα ήθελαν να ξεφύγουν από τον κόλπο και να κατευθυνθούν προς την Ακαρνανία.

[5] Όπως σημειώνει ο Hornblower 1991, 367, οι στρατηγοί δεν εκφώνησαν όλοι μαζί το λόγο τους, αλλά αφού πρώτα οι στρατιώτες χωρίστηκαν σε ομάδες, ο κάθε στρατηγός απευθύνθηκε σε μία από αυτές, με παρόμοιο ωστόσο τρόπο. Όμοια οι Τσακμάκης & Θεμιστοκλέους 2013, 392, σημειώνουν ότι στις περιπτώσεις λόγων που εκφωνούνται από περισσότερα του ενός άτομα, περισσότεροι από ένας στρατηγοί θα πρέπει να μίλησαν στους στρατιώτες, ή ο κάθε στρατηγός θα απευθύνθηκε στο δικό του στρατιωτικό τμήμα.

Οι Πελοποννήσιοι στρατηγοί αρχίζουν τη στρατιωτική τους παρακέλευση[1], παρακινώντας τους στρατιώτες τους να μη φοβούνται την επικείμενη ναυμαχία εξαιτίας της προηγούμενης ήττας τους.

Ἡ *μὲν* ***γενομένη*** *ναυμαχία, ὦ ἄνδρες Πελοποννήσιοι, εἴ τις ἄρα δι' αὐτὴν ὑμῶν φοβεῖται*[2] ***τὴν μέλλουσαν****, οὐχὶ δικαίαν ἔχει τέκμαρσιν τὸ ἐκφοβῆσαι* (2.87.1).

Στην αρχή του λόγου εντοπίζεται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ μέλλον (*ἡ γενομένη ≠ τὴν μέλλουσαν*), αφού ο σκοπός των ομιλητών είναι να αποδείξουν ότι η έκβαση της επικείμενης ναυμαχίας δε θα είναι η ίδια με της προηγούμενης και επομένως οι στρατιώτες τους δεν πρέπει να φοβούνται.

Οι στρατηγοί εξηγούν ότι στην προηγούμενη ναυμαχία η προετοιμασία τους ήταν ελλειπής και επιπλέον η τύχη δεν ήταν ευνοϊκή[3], η οποία σε συνδυασμό με την απειρία[4] συνετέλεσε στην αποτυχία τους.

τῇ τε γὰρ παρασκευῇ ἐνδεὴς ἐγένετο, ὥσπερ ***ἴστε****, καὶ* ***οὐχὶ ἐς ναυμαχίαν μᾶλλον ἢ ἐπὶ στρατείαν*** *ἐπλέομεν· ξυνέβη δὲ καὶ τὰ* ***ἀπὸ τῆς τύχης*** *οὐκ* ***ὀλίγα*** *ἐναντιωθῆναι, καί πού τι καὶ ἡ ἀπειρία πρῶτον* ***ναυμαχοῦντας*** *ἔσφηλεν* (2.87.2).

Εντοπίζεται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό (*ἐς ναυμαχίαν ≠ ἐπὶ στρατείαν, ἐπὶ στρατείαν ≠ ναυμαχοῦντας*), της οποίας οι όροι στην πρώτη

---

[1] Ο Solmsen 1975, 45, παρατηρεί ότι ο λόγος αυτός αποτελεί εξαίρεση στρατιωτικής παρακέλευσης, αφού δεν περιλαμβάνει κανένα στρατηγικό τέχνασμα. Για ανάλυση του λόγου δες Leimbach 1985, 28-41.

[2] Και στις δύο δημηγορίες αλλά και στην αφήγηση που τις περιβάλλει παρατηρείται συχνή αναφορά στο συναίσθημα του φόβου: *φοβούμενοι* (2.86.5, 2.92.6), *φοβουμένους* (2.86.6), *φοβεῖται* (2.87.1), *τὸ ἐκφοβῆσαι* (2.87.1), *φοβεῖσθε* (2.87.4), *φόβος* (2.87.4, 2.91.4), *δεδιέναι* (2.87.5), *δεδιώς* (2.88.1), *ὀρρωδίαν* (2.88.1), *ἐφοβοῦντο* (2.88.1), *πεφοβημένους* (2.89.1), *ἐν ὀρρωδίᾳ ἔχειν* (2.89.1), *δείσητε* (2.89.5), *φόβον* (2.89.5, 2.89.10), *πεφόβηνται* (2.89.6), *φοβηθείς* (2.90.3). Δες και de Romilly 1967, 140-141, και Hunter 1986, 416-417, η οποία επισημαίνει ότι ο στόχος των δύο παρακελεύσεων, και ίσως όλου του επεισοδίου, είναι να δείξει με ποιό τρόπο μπορεί να ξεπεράσει κάποιος το συναίσθημα του φόβου. Ο Hornblower 1991, 367-368, θεωρεί αξιοσημείωτη την επιμονή στο «φόβο», στην «απειρία» και στην προηγούμενη ήττα των Πελοποννησίων σε ένα λόγο που σκόπο είχε να δώσει θάρρος στους Πελοποννησίους. Πρβλ. και πιο κάτω την υποσ. 4.

[3] Ο Rhodes 1988, 259, παρατηρεί ότι ο ισχυρισμός είναι ρητορικά κατάλληλος, αλλά η αφήγηση της πρώτης ναυμαχίας δε δείχνει ότι οι Πελοποννήσιοι είχαν κακή τύχη. Αντίθετα αυτό συμβαίνει στη δεύτερη ναυμαχία. Πρβλ. 2.91.3-4 και 5.75.3, όπου μετά από τη σπαρτιατική νίκη στη Μαντινεία το 418 π.Χ. οι προηγούμενες αποτυχίες τους αποδίδονται στην τύχη και όχι στην έλλειψη τόλμης. Δες και Gomme 1956 (1), 224, και Rusten 1989, 231. Η Hunter 1973, 48, εισηγείται ότι στην πρώτη ναυμαχία κακή τύχη θα μπορούσε να θεωρηθεί η πνοή του ανέμου και η κατάσταση της θάλασσας.

[4] Το θέμα της απειρίας των Πελοποννησίων, που είχαν εμπλακεί σε ναυμαχία για πρώτη φορά, σε αντίθεση με τη μακρόχρονη εμπειρία των Αθηναίων τονίζει και ο ιστορικός στην αφήγησή του. Οι ομιλητές μετριάζουν βέβαια την παραδοχή τους χρησιμοποιώντας το μόριο *που*. Πρβλ. τις αναφορές στην «απειρία» και στην «εμπειρία» τόσο στην αντιλογία αυτή όσο και στην αφήγηση που την περιβάλλει. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών επαναλαμβάνεται σε μεγαλύτερο βαθμό η «απειρία», ενώ στο λόγο του Φορμίωνα η «εμπειρία»: *οὐκ ἀντιτιθέντες τὴν Ἀθηναίων ἐκ πολλοῦ ἐμπειρίαν τῆς σφετέρας δι' ὀλίγου μελέτης* (2.85.2), *ἐπιστήμη* (2.87.4), *τέχνη* (2.87.4, 2 φορές), *ἐμπειρότερον* (2.87.5), *ἐμπειρίαν* (2.89.2), *ἐμπειρότεροι* (2.89.3), *ἐμπείροις* (2.89.8), και *ἄνθρωποι ἄπειροι* (2.84.3), *πρῶτον ναυμαχίας πειρασαμένοις* (2.85.2), *οὐ τοσούτῳ ᾧοντο σφῶν τὸ ναυτικὸν λείπεσθαι* (2.85.2), *ἡ ἀπειρία* (2.87.2, 2.87.4), *ἀπειρίαν* (2.87.3), *ἀπειρίᾳ* (2.89.7), *ἀνεπιστήμονας* (2.89.8), *ἀπειρίᾳ* (2.91.4). Δες και Hunter 1973, 58 υποσ. 10, η οποία θεωρεί την επανάληψη αυτών των όρων υπερβολική, καθώς οι Κορίνθιοι δεν ήταν τόσο άπειροι στη θάλασσα. Η ίδια (σελ. 48-49) σημειώνει επίσης πως οι Πελοποννήσιοι δεν αντιλαμβάνονται ότι η απειρία τους ήταν αυτή που δεν τους επέτρεψε να προβλέψουν τις καιρικές συνθήκες και να χάσουν το έλεγχο. Έτσι παρουσιάζονται στο λόγο τους να υποτιμούν την εμπειρία και να θεωρούν μόνο την τόλμη σημαντική.

περίπτωση είναι εμπρόθετοι με διαφορετικές προθέσεις και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στην πρώτη περίπτωση τα δύο μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *ἤ*, το επίρρημα *μᾶλλον* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί ότι ο αρχικός στόχος του εκστρατευτικού σώματος των Πελοποννησίων ήταν η μάχη στη ξηρά και να δικαιολογηθεί έτσι η αποτυχία του. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ὀλίγα*). Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ τύχη (*ἴσμεν ≠ ἀπὸ τῆς τύχης*).

Οι ομιλητές θεωρούν, επομένως, ότι η ήττα δεν οφείλεται στη δειλία του στρατεύματος, αλλά στη μεταβολή της τύχης. Τονίζουν ακόμη ότι, αφού διαθέτουν έμφυτη ανδρεία[1], δεν πρέπει να προβάλλουν την απειρία τους ως δικαιολογία.

> *ὥστε οὐ κατὰ* ***τὴν*** *ἡμετέραν* ***κακίαν τὸ ἡσσᾶσθαι*** *προσεγένετο, οὐδὲ δίκαιον* ***τῆς γνώμης τὸ μὴ κατὰ κράτος νικηθέν, ἔχον δέ τινα ἐν αὐτῷ ἀντιλογίαν, τῆς γε ξυμφορᾶς τῷ ἀποβάντι ἀμβλύνεσθαι, νομίσαι δὲ ταῖς μὲν τύχαις ἐνδέχεσθαι σφάλλεσθαι*** *τοὺς ἀνθρώπους,* ***ταῖς δὲ γνώμαις*** *τοὺς αὐτοὺς* ***αἰεὶ*** *ὀρθῶς* ***ἀνδρείους εἶναι,*** *καὶ* ***μὴ ἀπειρίαν τοῦ ἀνδρείου παρόντος προβαλλομένους*** *εἰκότως* ***ἂν ἔν τινι κακοὺς γενέσθαι*** (2.87.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἐνδεής* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κατὰ κράτος*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τύχη ≠ λογική (*ἀπὸ τῆς τύχης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῆς γνώμης, τῆς γνώμης ≠ ταῖς τύχαις, ταῖς τύχαις ≠ ταῖς γνώμαις*), της οποίας οι όροι στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη (*τὴν κακίαν ≠ ἀνδρείους, τοῦ ἀνδρείου ≠ κακούς*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, ήττα ≠ νίκη (*τὸ ἡσσᾶσθαι ≠ κατὰ κράτος, κατὰ κράτος ≠ τὸ νικηθέν*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και λάθος ≠ σωστό (*σφάλλεσθαι ≠ ὀρθῶς*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όλον ≠ μέρος (*τῆς γνώμης τὸ μὴ κατὰ κράτος ≠ ἔχον τινα ἐν αὐτῷ ἀντιλογίαν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, αβέβαιο ≠ βέβαιο (*ἐνδέχεσθαι ≠ αἰεὶ εἶναι*), πάντοτε ≠ μεμονωμένη περίπτωση (*αἰεὶ ≠ ἔν τινι*) και τόλμη ≠ απειρία (*ἀνδρείους ≠ ἀπειρίαν, ἀπειρίαν ≠ τοῦ ἀνδρείου*), η οποία σχηματίζει επίσης

[1] Σύμφωνα με τον Alty 1982, 9 και υποσ. 47, η αναφορά αυτή στην έμφυτη τόλμη των Πελοποννησίων σχετίζεται με τη δωρική καταγωγή τους. Πρβλ. την επανάληψη των όρων «τόλμη» και «ανδρεία» ιδιαίτερα στο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών: *τόλμῃ* (2.87.4), *τολμηρότερον* (2.87.5), *τὴν τόλμαν* (2.89.5), *ἀντιτολμῶσιν* (2.89.6), *εὐψυχίας* (2.87.4), *εὐψυχίᾳ* (2.89.3), *θαρσοῦντες* (2.87.8), *θαρσοῦσιν* (2.89.2), *θρασύτεροι* (2.89.3), *ἀνδρείους* (2.87.3), *ἀνδρείου* (2.87.3), *ἀνδρείαν* (2.87.4), *ἀνδρείοις* (2.89.2), *τῆς ἀρετῆς* (2.87.9), *οἱ ἀγαθοί* (2.87.9). Δες και Hunter 1973, 58, και Gomme 1956 (1), 224, ο οποίος σημειώνει ωστόσο ότι η τόλμη αποτελούσε κυρίως αθηναϊκό χαρακτηριστικό.

αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί η έντεχνη πλοκή των αντιθετικών μοτίβων που δημιουργούνται μέσω των αντιθέσεων δειλία ≠ τόλμη και απειρία ≠ τόλμη. Οι ομιλητές προσπαθούν με αυτό τον τρόπο να δείξουν ότι οι Πελοποννήσιοι χαρακτηρίζονται από τόλμη και όχι από δειλία, αλλά μόνο από απειρία, η οποία ωστόσο δεν πρέπει να τους καθιστά δειλούς. Προβάλλονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐδὲ δίκαιον τῆς γε ξυμφορᾶς τῷ ἀποβάντι ἀμβλύνεσθαι ≠ νομίσαι δὲ ταῖς μὲν τύχαις ἐνδέχεσθαι σφάλλεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, ταῖς δὲ γνώμαις τοὺς αὐτοὺς αἰεὶ ὀρθῶς ἀνδρείους εἶναι*, της οποίας τα δύο μέλη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μία λανθασμένης (κατά τους ομιλητές) πληροφορίας από μία ορθή, και *τοὺς αὐτοὺς αἰεὶ ὀρθῶς ἀνδρείους εἶναι ≠ καὶ μὴ ἀπειρίαν τοῦ ἀνδρείου παρόντος προβαλλομένους*, της οποίας τα δύο μέρη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης σύμφωνα με τους ομιλητές πληροφορίας από μία λανθασμένη[1].

Οι Πελοποννήσιοι στρατηγοί προσθέτουν ότι η απειρία δεν έχει τόση σημασία όσο η μεγάλη τους τόλμη[2]. Αντίθετα, υποστηρίζουν, οι Αθηναίοι διαθέτουν ναυτική εμπειρία, αλλά χωρίς την τόλμη δε μπορούν να υπερισχύσουν[3].

> ***ὑμῶν*** *δὲ οὐδ'* ***ἡ ἀπειρία*** *τοσοῦτον* ***λείπεται*** *ὅσον* ***τόλμῃ προύχετε· τῶνδε δὲ ἡ ἐπιστήμη,*** *ἣν μάλιστα φοβεῖσθε,* ***ἀνδρείαν μὲν ἔχουσα*** *καὶ* ***μνήμην ἕξει*** *ἐν τῷ δεινῷ ἐπιτελεῖν ἃ ἔμαθεν,* ***<u>ἄνευ</u> δὲ εὐψυχίας***[4] *οὐδεμία τέχνη πρὸς τοὺς κινδύνους* ***ἰσχύει. φόβος*** *γὰρ* ***μνήμην ἐκπλήσσει****, τέχνη δὲ* ***<u>ἄνευ</u>***[5] ***ἀλκῆς*** *οὐδὲν ὠφελεῖ* (2.87.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ απειρία (*τοῦ ἀνδρείου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡ ἀπειρία, ἡ ἀπειρία ≠ τόλμῃ*), και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη (*κακούς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τόλμῃ, ἀνδρείαν ἔχουσα ≠ <u>ἄνευ</u> εὐψυχίας*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων του λόγου και συνεχίζουν τα αντιθετικά μοτίβα της δημηγορίας. Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ δειλία

[1] Όπως σημειώνει ο Rusten 1989, 231, η προσπάθεια των ομιλητών να δείξουν ότι η απειρία δεν πρέπει να προκαλεί φόβο στους Πελοποννησίους επιτυγχάνεται μέσω αρνητικών – θετικών αντιθέσεων (όπως τις ονομάζει).

[2] Η Hunter 1973, 48, σημειώνει ότι οι Πελοποννήσιοι δείχνουν την προτίμησή τους στα έμφυτα χαρίσματα σε αντίθεση με τις επίκτητες ικανότητες. Ο Alty 1982, 5 υποσ. 26, επισημαίνει ότι οι ισχυρισμοί των Πελοποννησίων για φυσική υπεροχή δεν επιβεβαιώνονται από τα γεγονότα που ακολουθούν.

[3] Η Hunter 1973, 49, σημειώνει ότι η προηγούμενη αφήγηση αποδεικνύει ότι μάλλον ισχύει το αντίθετο, ότι δηλαδή η τόλμη χωρίς εμπειρία δεν ωφελεί. Πρβλ. 2.84.3 και την προηγούμενη υποσ.

[4] Ο Solmsen (Solmsen 1971, 393, Solmsen 1975, 100-102) παρατηρεί τη χρήση συνώνυμων όρων στη δημηγορία: *ἀνδρεία, τόλμη, εὐψυχία* και *ἐμπειρία, ἐπιστήμη, τέχνη* που χαρακτηρίζονται και το σχήμα της *variatio*. Δες και Ros 1938, 106, ο οποίος σημειώνει επίσης το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στις έννοιες *ἀνδρεία, εὐψυχία* και *τόλμη*.

[5] Σύμφωνα με το Solmsen 1975, 101, οι δύο προτάσεις που επαναλαμβάνουν τον όρο *ἄνευ* τονίζουν το μειονέκτημα των πολεμιστών που διαθέτουν εμπειρία αλλά όχι τόλμη.

χρησιμοποιείται και ως σημασιολογική (*εὐψυχίας ≠ φόβος*). Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ὀλίγα* (στο 2.87.2) ≠ *μάλιστα*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, λόγω και της χρήσης της στην πρώτη περίοδο της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους απειρία ≠ εμπειρία (*ἡ ἀπειρία ≠ ἡ ἐπιστήμη*), εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Πελοποννησίων ≠ Αθηναίων (*ὑμῶν ≠ τῶνδε*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*. Παρατηρούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες έλλειψη ≠ υπεροχή (*λείπεται ≠ προύχετε*), φέρνω ≠ διώχνω (*μνήμην ἕξει ≠ μνήμην ἐκπλήσσει*), και δυνατός ≠ αδύνατος (*ἰσχύει ≠ ἄνευ ἀλκῆς*). Η πρόθεση *ἄνευ* που αναιρεί το περιεχόμενο της λέξης που συνοδεύει δημιουργεί σε δύο περιπτώσεις αντίθεση, παρόλο που οι όροι που χρησιμοποιούνται είναι συνώνυμοι[1]. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ εμπειρία (*φόβος ≠ τέχνη*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*.

Οι στρατηγοί καλούν τους στρατιώτες τους να αντιτάξουν την τόλμη τους έναντι στην εμπειρία των Αθηναίων και να θυμούνται ότι αυτή τη φορά είναι καλύτερα προετοιμασμένοι.

> ***πρὸς μὲν*** *οὖν* ***τὸ ἐμπειρότερον αὐτῶν τὸ τολμηρότερον*** *ἀντιτάξασθε,* ***πρὸς δὲ τὸ διὰ τὴν ἧσσαν δεδιέναι τὸ ἀπαράσκευοι τότε τυχεῖν. περιγίγνεται δὲ ὑμῖν πλῆθός τε νεῶν καὶ πρὸς τῇ γῇ οἰκείᾳ οὔσῃ ὁπλιτῶν παρόντων ναυμαχεῖν· τὰ*** *δὲ* ***πολλὰ τῶν πλεόνων*** *καὶ* ***ἄμεινον παρεσκευασμένων τὸ κράτος ἐστίν*** (2.87.5-6).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη (*φόβος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ τολμηρότερον, τὸ τολμηρότερον ≠ πρὸς τὸ δεδιέναι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εμπειρία ≠ τόλμη (*πρὸς τὸ ἐμπειρότερον ≠ τὸ τολμηρότερον*), όπου η εμπειρία παραδόξως εκλαμβάνεται ως αρνητική έννοια. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Αθηναίους που διαθέτουν εμπειρία και στους Πελοποννησίους (υπονοούμενος όρος) που διαθέτουν τόλμη (*αὐτῶν ≠* [*ἡμῶν*]), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μη προετοιμασία ≠ προετοιμασία[3] (*τὸ ἀπαράσκευοι τότε τυχεῖν ≠ περιγίγνεται ὑμῖν πλῆθός τε νεῶν καὶ πρὸς τῇ γῇ οἰκείᾳ οὔσῃ ὁπλιτῶν παρόντων ναυμαχεῖν*), της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και

[1] Δες και Rusten 1989, 231.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.
[3] Ρητή αναφορά στην «προετοιμασία» γίνεται και αμέσως μετά με τον όρο *παρεσκευασμένων*.

συνδέονται με το μόριο *δέ*. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ποσότητα ≠ ποιότητα (*τῶν πλεόνων ≠ ἄμεινον*). Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ήττα ≠ νίκη (*διὰ τὴν ἧσσαν ≠ τὸ κράτος ἐστίν* (σε διαδοχικές περιόδους)), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Προβάλλονται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις: χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*τότε ≠ παρόντων*) (σε διαδοχικές περιόδους) και τόπου ανάμεσα στις έννοιες ναυτικό ≠ πεζικό (*νεῶν ≠ πρὸς τῇ γῇ, ὁπλιτῶν ≠ ναυμαχεῖν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Με αυτό τον τρόπο το παρελθόν ταυτίζεται με την ήττα και την έλλειψη προετοιμασίας των Πελοποννησίων, ενώ το παρόν φορτίζεται θετικά με τις έννοιες νίκη και σωστή προετοιμασία, υποβάλλοντας στο μυαλό των στρατιωτών τη βεβαιότητα της επικείμενής τους νίκης.

Οι στρατηγοί είναι επομένως βέβαιοι ότι θα νικήσουν, αφού έχουν πλέον παραδειγματιστεί από τα προηγούμενα λάθη τους[1].

> *ὥστε* ***οὐδὲ καθ' ἓν εὑρίσκομεν εἰκότως ἂν ἡμᾶς σφαλλομένους· καὶ ὅσα ἡμάρτομεν πρότερον, νῦν*** *αὐτὰ ταῦτα προσγενόμενα διδασκαλίαν παρέξει* (2.87.7).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ ένας (*τὰ πολλά* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καθ' ἕν*) και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*παρόντων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρότερον, πρότερον ≠ νῦν*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους νίκη ≠ ήττα (*τὸ κράτος ἐστίν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σφαλλομένους, οὐδὲ καθ' ἓν εὑρίσκομεν εἰκότως ἂν ἡμᾶς σφαλλομένους* ≠ [*ἀλλὰ νικῶντας*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος στη δεύτερη περίπτωση, η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Έτσι οι στρατηγοί τονίζουν ότι η προηγούμενη ήττα τους θα μετατραπεί σε νίκη στην επικείμενη ναυμαχία. Ουσιαστικά η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν γίνεται όχημα για να χτιστεί μία συστηματική αντιδιαστολή που αξιοποιεί και άλλα ζεύγη, όπως είχε παρατηρηθεί και στην προηγούμενη περίοδο.

Καλούν λοιπόν τους κυβερνήτες και τους ναύτες τους να πολεμήσουν με θάρρος και να ακολουθούν τις διαταγές που θα τους δοθούν.

> ***θαρσοῦντες*** *οὖν καὶ* ***κυβερνῆται*** *καὶ* ***ναῦται*** *τὸ καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος ἕπεσθε, χώραν μὴ προλείποντες ᾗ ἄν τις προσταχθῇ* (2.87.8).

[1] Αντίθετα η Hunter 1973, 49, σημειώνει ότι, παρατηρώντας τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν οι Πελοποννήσιοι στρατηγοί στο λόγο τους, αποδεικνύεται ότι δεν έχουν μάθει από τα λάθη τους.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Στο σημείο αυτό εντοπίζεται μόνο η σημασιολογικη αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους κυβερνήτης ≠ ναύτης (*κυβερνῆται ≠ ναῦται*). Οι οδηγίες που δίνονται παρουσιάζονται με απλό τρόπο χωρίς τη χρήση άλλων αντιθέσεων. Αξίζει να σημειωθεί η προβολή που αποκτά η μετοχή *θαρσοῦντες* στην αρχή της περιόδου.

Στο τέλος του λόγου τους οι Πελοποννήσιοι στρατηγοί διαβεβαιώνουν τους στρατιώτες τους ότι θα κάνουν τις κατάλληλες προετοιμασίες και δε θα επιτρέψουν σε κανέναν να πολεμήσει με δειλία, ενώ θα επιβραβεύσουν όσους θα επιδείξουν γενναιότητα[1].

> *τῶν δὲ* ***πρότερον ἡγεμόνων οὐ χεῖρον*** *τὴν ἐπιχείρησιν ἡμεῖς* ***παρασκευάσομεν****, καὶ* ***οὐκ ἐνδώσομεν πρόφασιν οὐδενὶ κακῷ γενέσθαι· ἢν δέ τις ἄρα καὶ βουληθῇ, κολασθήσεται τῇ πρεπούσῃ ζημίᾳ, οἱ δὲ ἀγαθοὶ τιμήσονται τοῖς προσήκουσιν ἄθλοις τῆς ἀρετῆς***[2] (2.87.9).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στο 2.87.7) ≠ *πρότερον, πρότερον ≠ οὐ χεῖρον παρασκευάσομεν* [*νῦν*]), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναύτης ≠ κυβερνήτης (*ναῦται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡγεμόνων*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Όμοια και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ δειλία (*θαρσοῦντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κακῷ, κακῷ ≠ οἱ ἀγαθοί*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο διατρέχοντας όλο το λόγο: αρχικά εντοπίζεται ως λεξική, έπειτα ως σημασιολογική και στο τέλος του λόγου επανέρχεται ως λεξική. Η αντίθεση αυτή αίρει οποιανδήποτε διάκριση είχε προηγουμένως δημιουργηθεί ανάμεσα σε κυβερνήτες και ναύτες. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἐνδώσομεν πρόφασιν οὐδενὶ κακῷ γενέσθαι ≠ ἢν δέ τις ἄρα καὶ βουληθῇ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *δὲ*, εισάγοντας αντίθετη υπόθεση. Σημειώνεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους τιμωρία ≠ τιμή (*κολασθήσεται ≠ τιμήσονται, τῇ πρεπούσῃ ζημίᾳ ≠ τοῖς προσήκουσιν ἄθλοις τῆς ἀρετῆς*), η οποία για να τονιστεί επαναλαμβάνεται δύο φορές στο κάθε κώλον της πρότασης. Τα κώλα της πρότασης χαρακτηρίζονται από παραλληλία στη σύνταξη. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο λόγος κλείνει με

[1] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 224, οι νέοι στρατηγοί των Πελοποννησίων δηλώνουν ότι δε θα επιτρέψουν να παρουσιαστούν τα ίδια φαινόμενα, τα οποία προκάλεσαν την προηγούμενη ήττα. Ο Hornblower 1991, 367, θεωρεί αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στην αρχή του λόγου τους οι στρατηγοί είχαν ισχυριστεί ότι η προηγούμενη ήττα δεν οφειλόταν σε δειλία, αλλά τελειώνουν το λόγο τους, απειλώντας τους εν δυνάμει δειλούς.

[2] Για τα θέματα της *χάριτος* και της *ἀρετῆς* στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη δες το άρθρο του Hooker 1974, 164-169, ο οποίος σημειώνει ότι ο όρος *ἀρετὴ* εκφράζει το ηρωικό αριστοκρατικό ιδεώδες των πολεμιστών, οι οποίοι επιδίωκαν την τιμή, όπως αυτό παρουσιάζεται στα έπη του Ομήρου.

αναφορά στους τολμηρούς που θα επιβραβευτούν, παρέχοντας έτσι το κίνητρο στους Πελοποννησίους στρατιώτες να πολεμήσουν γενναία.

Μετά από το λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών ακολουθεί ο λόγος του Φορμίωνα[1] που εκφωνείται στο αντίπαλο στρατόπεδο. Στόχος του Αθηναίου στρατηγού ήταν, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, να δώσει θάρρος στους στρατιώτες του, οι οποίοι φοβούνταν, λόγω του πολυάριθμου στόλου των εχθρών τους[2]. Όπως σημειώνει ο ιστορικός, και σε προηγούμενες περιπτώσεις ο ίδιος ο Φορμίων είχε ενθαρρύνει τους στρατιώτες του, διαβεβαιώνοντάς τους ότι μπορούσαν να αντιμετωπίσουν οποιονδήποτε αριθμό πελοποννησιακών καραβιών. Σύμφωνα με τον ιστορικό: *Τότε δὲ πρὸς τὴν παροῦσαν ὄψιν ὁρῶν αὐτοὺς ἀθυμοῦντας ἐβούλετο ὑπόμνησιν ποιήσασθαι τοῦ θαρσεῖν*[3] (2.88.3).

Ο Φορμίων αρχίζει τη στρατιωτική του παρακέλευση[4], παρακινώντας τους στρατιώτες του να μη φοβούνται το πλήθος των εχθρών τους.

Ὁρῶν ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες στρατιῶται, πεφοβημένους τὸ πλῆθος τῶν ἐναντίων ξυνεκάλεσα, οὐκ ἀξιῶν τὰ μὴ δεινὰ ***ἐν ὀρρωδίᾳ ἔχειν*** (2.89.1).

Ο ομιλητής, θέλοντας να καταστήσει τις προθέσεις του σαφείς, δε χρησιμοποιεί αντιθέσεις στην πρώτη περίοδο του λόγου του.

Ο Φορμίων εξηγεί ότι ο μεγάλος στόλος των αντιπάλων τους οφείλεται στην προηγούμενή τους ήττα[5] και στην απειρία τους στο ναυτικό.

οὗτοι γὰρ πρῶτον μὲν ***διὰ τὸ προνενικῆσθαι*** *καὶ μηδ' **αὐτοὶ** οἴεσθαι ὁμοῖοι **ἡμῖν** εἶναι* ***τὸ πλῆθος τῶν νεῶν καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ ἴσου*** *παρεσκευάσαντο· ἔπειτα ᾧ μάλιστα*

[1] Ο Φορμίων είχε σταλεί το 440 π.Χ. με άλλους δύο στρατηγούς, για να βοηθήσει τον Περικλή κατά την επανάσταση των Σαμίων (1.117.2), ολοκλήρωσε την οχύρωση της Ποτίδαιας στη Χαλκιδική το 432 π.Χ. και κατέλαβε μερικές μικρές πόλεις (1.64.2-1.65.3), βοήθησε τους Ακαρνάνες και τους Αμφιλοχίους να επανακτήσουν το Αμφιλόχειο Άργος από τους Αμπρακιώτες το 437 π.Χ. (2.68.7) και βρισκόταν στη φρουρά της Ναυπάκτου (2.69.1). Εκτός από τις δύο του επιτυχίες στις ναυμαχίες στον Κορινθιακό κόλπο που περιγράφονται στο σημείο αυτό (2.83-92), ο Φορμίων τον επόμενο χειμώνα (429-428 π.Χ.) βρίσκεται στην Ακαρνανία και επιστρέφει αργότερα στην Αθήνα (2.102.1-2.103.1). Σύμφωνα με το Westlake 1968, 44, 57-59, ο Θουκυδιδης θαύμαζε το Φορμίωνα, τον οποίο και παρουσιάζει ως πρότυπο της αθηναϊκής ορμής και επιχειρηματικότητας που αντιδιαστέλλεται με τη βραδύτητα και επιφύλαξη των Σπαρτιατών ηγετών στον Αρχιδάμειο πόλεμο, με εξαίρεση το Βρασίδα. Όπως σημειώνει ο ίδιος, η φήμη του Φορμίωνα βασιζόταν στις στρατιωτικές του επιτυχίες και όχι στην πολιτική του επιρροή. Η Hunter 1973, 43, 55-56, σημειώνει το θαυμασμό του ιστορικού για το Φορμίωνα και το γεγονός ότι ο Φορμίων παρουσιάζεται να διαθέτει πρόνοια και να μαθαίνει από τις προηγούμενες εμπειρίες του, ώστε να προβλέπει ορθά τα γεγονότα. Ο Lateiner 1975, 176 υποσ. 4, σημειώνει επίσης το θαυμασμό του Θουκυδίδη για το Φορμίωνα. Ο Ellis 1979, 42, αναφέρει ότι ο Φορμίων θεωρείται συνετός και αποτελεσματικός ηγέτης. Δες και West 1924, 134, ο οποίος θεωρεί το Φορμίωνα έναν από τους πιο επιφανείς Αθηναίους στρατηγούς της περιόδου του Περικλή. Ο Gomme 1956 (1), 230, 234, σημειώνει επίσης ότι ο Φορμίων ήταν καλός στρατηγός και ότι ο Θουκυδίδης ενδιαφερόταν για την προσωπικότητά του. Σύμφωνα και με τον Azoulay 2014, 30, 32, ο Φορμίων ήταν Αθηναίος στρατηγός ειδικός στην τέχνη του πολέμου.

[2] Για την έμφαση στο συναίσθημα του φόβου και στο μεγάλο αριθμό του στόλου των Πελοποννησίων σε σύγκριση με αυτού των Αθηναίων στο επεισόδιο αυτό πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 335 και υποσ. 1 στη σελ. 333.

[3] Πρβλ. 2.86.6. Όπως σημειώνει και η Hunter 1973, 49-50, τα κίνητρα εκφώνησης των δύο αυτών λόγων είναι τα ίδια.

[4] Για ανάλυση του λόγου δες Leimbach 1985, 42-55.

[5] Όπως σημειώνει η de Romilly 1967, 210, ο Φορμίων θεμελιώνει μία σχέση αιτίου – αιτιατού ανάμεσα στο μεγάλο αριθμό των πελοποννησιακών πλοίων και στην προηγούμενη ήττα τους.

πιστεύοντες προσέρχονται, ὡς προσῆκον σφίσιν ***ἀνδρείοις*** *εἶναι, οὐ δι' ἄλλο τι* ***θαρσοῦσιν*** *ἢ* ***διὰ τὴν ἐν τῷ πεζῷ ἐμπειρίαν*** *τὰ πλείω* ***κατορθοῦντες καὶ οἴονται σφίσι*** *καὶ* ***ἐν τῷ ναυτικῷ ποιήσειν τὸ αὐτό. τὸ δ' ἐκ τοῦ δικαίου ἡμῖν μᾶλλον νῦν περιέσται,*** *εἴπερ καὶ* ***τούτοις ἐν ἐκείνῳ***[1]*, ἐπεὶ* ***εὐψυχίᾳ*** *γε* ***οὐδὲν προφέρουσι, τῷ δὲ ἑκάτεροί τι εἶναι ἐμπειρότεροι***[2] ***θρασύτεροί***[3] ***ἐσμεν*** (2.89.2-3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δειλία ≠ τόλμη (*ἐν ὀρρωδίᾳ ἔχειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνδρείοις*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ήττα ≠ νίκη (*διὰ τὸ προνενικῆσθαι ≠ κατορθοῦντες*). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*αὐτοί ≠ ἡμῖν, οἴονται σφίσι ποιήσειν τὸ αὐτό ≠ τὸ δ' ἐκ τοῦ δικαίου ἡμῖν μᾶλλον νῦν περιέσται* (σε διαδοχικές περιόδους), *ἡμῖν ≠ τούτοις*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής, ώστε να τονιστεί η υπεροχή των Αθηναίων. Η αντιπαραβολή των δύο αντιπάλων σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο αυτό, ενώ στον προηγούμενο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών είχε χρησιμοποιηθεί μόλις δύο φορές. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με την πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πεζικό ≠ ναυτικό (*ἐν τῷ πεζῷ ≠ ἐν τῷ ναυτικῷ, τὸ δ' ≠ ἐν ἐκείνῳ*). Στη δεύτερη περίπτωση επαναλαβάνονται με αντίστροφη σειρά οι όροι της πρώτης αντίθεσης μέσω δεικτικών αντωνυμιών[4]. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, όπως και στον προηγούμενο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών και συνδυάζεται με την αντιπαραβολή των δύο αντιπάλων. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους υπεροχή ≠ ισότητα[5] (*τὸ πλῆθος τῶν νεῶν ≠ ἀπὸ τοῦ ἴσου*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση[6], σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, και τόλμη ≠ εμπειρία[7] (*θαρσοῦσιν ≠ διὰ τὴν ἐμπειρίαν, διὰ τὴν ἐμπειρίαν ≠ εὐψυχίᾳ, εὐψυχίᾳ*

[1] Όπως σημειώνει και ο Hornblower 1991, 364, ο Θουκυδίδης σχεδιάζει το όλο επεισόδιο, για να υπενθυμίσει την εισαγωγική του παρατήρηση, ότι οι Σπαρτιάτες ήταν έμπειροι στις μάχες της ξηράς, ενώ οι Αθηναίοι στο ναυτικό. Πρβλ. 1.18.2: *ἴσχυον γὰρ οἱ μὲν κατὰ γῆν, οἱ δὲ ναυσίν.*

[2] Σύμφωνα με τον Brunt 1965, 260 και υποσ. 22, η εμπειρία των Αθηναίων στο ναυτικό τους έδινε αυτοπεποίθηση. Ο ίδιος σημειώνει ότι αποτελεί κοινό τόπο στην *Ιστορία*, πως η εμπειρία προσδίδει θάρρος, ενώ η απουσία της δειλία. Πρβλ. και 2.84.3, 2.85.2, 2.87.2-5, 2.88.2-3, 2.91.4. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 335.

[3] Όπως σημειώνει ο Solmsen 1975, 102, οι συνώνυμοι όροι *ἀνδρεῖον, εὐψυχία* και *τόλμη* επανέρχονται και σε αυτό το λόγο με την προσθήκη του όρου *θαρσεῖν*. Πρβλ. υποσ. 4 στη σελ. 337.

[4] Δες και Rusten 1989, 232.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε δημηγορίες του Περικλή: στο 1.140-144 και στο 2.35-46.

[6] Όπως σημειώνει ο Rusten 1989, 232, τα δύο μέρη της αντίθεσης έχουν ουσιαστικά το ίδιο νόημα, το οποίο εκφράζεται θετικά και αρνητικά μέσω του σχήματος της *μεταβολῆς* (*variatio*). Δες και Ros 1938, 146.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87.5. Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 142 υποσ. 45, ο Φορμίων εισάγει ανάμεσα στις έννοιες τόλμη – εμπειρία μία σχέση αιτίου – αιτιατού, ενώ οι Πελοποννήσιοι θεωρούσαν τις έννοιες παράλληλες. Όπως παρατηρεί και η Hunter 1973, 161, ο Φορμίων επικαλείται τις προηγούμενες νίκες των Αθηναίων που βασίζονταν στην εμπειρία τους, για να τους πείσει να πολεμήσουν γενναία. Ο Solmsen 1975, 45, παρατηρεί ότι η αθηναϊκή εμπειρία στα ναυτικά θέματα καταλαμβάνει εξέχουσα θέση στο λόγο. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 335.

≠ *ἐμπειρότεροι, ἐμπειρότεροι ≠ θρασύτεροι*), η οποία διατρέχει όλη την περίοδο, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στον προηγούμενο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ απειρία. Σημειώνεται και η συντακτική αντίθεση: *εὐψυχίᾳ οὐδὲν προφέρουσι ≠ τῷ δὲ ἑκάτεροί τι εἶναι ἐμπειρότεροι θρασύτεροί ἐσμεν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης σύμφωνα με τον ομιλητή πληροφορίας από μία ορθή.

Ο Φορμίων υποστηρίζει ότι οι περισσότεροι σύμμαχοι των Λακεδαιμονίων θα πολεμήσουν χωρίς τη θέλησή τους λόγω της προηγούμενης ήττας τους και επισημαίνει ότι οι ίδιοι οι Αθηναίοι προκαλούν περισσότερο φόβο στους εχθρούς τους, αφού τους έχουν ήδη νικήσει[1].

> *Λακεδαιμόνιοί τε ἡγούμενοι αὐτῶν* ***διὰ τὴν*** *σφετέραν* ***δόξαν*** *ἄκοντας προσάγουσι τοὺς πολλοὺς* ***ἐς τὸν κίνδυνον,*** *ἐπεὶ οὐκ ἄν ποτε ἐνεχείρησαν* ***ἡσσηθέντες*** *παρὰ πολὺ αὖθις ναυμαχεῖν.* ***μὴ*** *δὴ* ***αὐτῶν τὴν τόλμαν δείσητε. πολὺ δὲ ὑμεῖς ἐκείνοις πλείω φόβον παρέχετε*** *καὶ πιστότερον κατά τε τὸ* ***προνενικηκέναι*** *καὶ ὅτι οὐκ ἂν ἡγοῦνται μὴ μέλλοντάς τι ἄξιον τοῦ παρὰ πολὺ πράξειν ἀνθίστασθαι ὑμᾶς* (2.89.4-5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους νίκη ≠ ήττα (*κατορθοῦντες* (στο 2.89.2) ≠ *ἡσσηθέντες, ἡσσηθέντες ≠ κατὰ τὸ προνενικηκέναι* (σε διαδοχικές περιόδους)) σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο και διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία (*τὴν τόλμαν ≠ φόβον*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών. Εντοπίζονται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τιμή ≠ κίνδυνος (θετική ≠ αρνητική έννοια) (*διὰ τὴν δόξαν ≠ ἐς τὸν κίνδυνον*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετικές προθέσεις, η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*αὐτῶν ≠ ὑμεῖς*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η συντακτική αντίθεση: *μὴ δείσητε ≠ πολὺ δὲ ὑμεῖς ἐκείνοις πλείω φόβον παρέχετε*, της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δέ*, δημιουργώντας κλιμάκωση λόγω και της χρήσης του επιθέτου *πλείω*.

[1] Πρβλ. 2.84 και υποσ. 2 στη σελ. 335. Ο Rhodes 1988, 259, σημειώνει, ωστόσο, ότι το επιχείρημα αυτό δεν είναι καθόλου πειστικό, αφού αυτή τη φορά οι Πελοποννήσιοι είχαν προετοιμαστεί καλύτερα και διέθεταν τέσσερις περίπου φορές μεγαλύτερο στόλο από αυτόν των Αθηναίων.

Ο Φορμίων εξηγεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι στηρίζονται στον πολυάριθμο στόλο τους και όχι στην τόλμη τους, ενώ οι Αθηναίοι θα δείξουν την ευψυχία τους προβάλλοντας αντίσταση εναντίον δυνάμεων μεγαλύτερων από τις δικές τους.

> ***ἀντίπαλοι μὲν*** *γὰρ* ***οἱ πλείους, ὥσπερ οὗτοι, τῇ δυνάμει τὸ πλέον πίσυνοι ἢ τῇ γνώμῃ*** *ἐπέρχονται·* ***οἱ δὲ ἐκ πολλῷ ὑποδεεστέρων****, καὶ ἅμα οὐκ* ***ἀναγκαζόμενοι, μέγα*** *τι τῆς διανοίας τὸ βέβαιον ἔχοντες* ***ἀντιτολμῶσιν. ἃ λογιζόμενοι οὗτοι τῷ οὐκ εἰκότι πλέον πεφόβηνται ἡμᾶς ἢ τῇ κατὰ λόγον παρασκευῇ*** (2.89.6).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δειλία ≠ τόλμη (*φόβον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀντιτολμῶσιν, ἀντιτολμῶσιν* ≠ *πεφόβηνται*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Σημειώνεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πελοποννησίων ≠ Αθηναίων (*ἀντίπαλοι μέν, ὥσπερ οὗτοι ≠ οἱ δὲ ἐκ πολλῷ ὑποδεεστέρων, οὗτοι ≠ ἡμᾶς*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην πρώτη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης δεν αναφέρονται ξεκάθαρα, αλλά υπονοούνται μέσα από τα συμφραζόμενα. Παρατηρούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*οἱ πλείους ≠ ἐξ ὑποδεεστέρων*) και μικρό ≠ μεγάλο (*ἐξ ὑποδεεστέρων ≠ μέγα*). Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λογική ≠ συναίσθημα[1] (*λογιζόμενοι ≠ πεφόβηνται, πεφόβηνται ≠ κατὰ λόγον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *τῇ δυνάμει τὸ πλέον πίσυνοι ≠ ἢ τῇ γνώμῃ*, και *τῷ οὐκ εἰκότι πλέον πεφόβηνται ≠ ἢ τῇ κατὰ λόγον παρασκευῇ*, των οποίων τα μέρη συνδέονται με το επίρρημα *πλέον* και το μόριο *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, μέσω της οποίας τονίζεται το πρώτο μέρος της κάθε αντίθεσης. Στην πρώτη περίπτωση οι όροι που αντιδιαστέλλονται (*τῇ δυνάμει - τῇ γνώμῃ*) γίνονται πιο εμφανείς λόγω της ύπαρξης ομοιοτέλευτου.

Ο Αθηναίος στρατηγός συνεχίζει λέγοντας ότι μεγάλες δυνάμεις νικήθηκαν από μικρότερες εξαιτίας της απειρίας τους ή της δειλίας τους· μειονεκτήματα που οι Αθηναίοι, ωστόσο, δε διαθέτουν.

> ***πολλὰ δὲ καὶ στρατόπεδα ἤδη ἔπεσεν ὑπ’ ἐλασσόνων*** *τῇ ἀπειρίᾳ, ἔστι δὲ ἃ καὶ τῇ ἀτολμίᾳ· ὧν οὐδετέρου* ***ἡμεῖς νῦν*** *μετέχομεν* (2.89.7).

Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο[2] (*πολλὰ ≠ ὑπ’ ἐλασσόνων*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζονται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων αναμεσα στους όρους άλλοι ≠ Αθηναίοι (*πολλὰ δὲ*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και σε δημηγορίες του Περικλή στο 1.140-144 και 2.60-64.
[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87.2-4.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καὶ στρατόπεδα ≠ ἡμεῖς) και χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἤδη ἔπεσεν ≠ νῦν*). Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών. Σε αυτό το λόγο του Φορμίωνα, ωστόσο, η αντίθεση αυτή δε χρησιμοποιείται σε σημαντικό βαθμό καθώς οι δύο χρονικές βαθμίδες λειτουργούν ως ενιαίο σύνολο, δείχνοντας ότι οι Αθηναίοι θα επαναλάβουν και στην επικείμενη μάχη την προηγούμενη νίκη τους.

Ο Φορμίων περιγράφει στη συνέχεια το πολεμικό του σχέδιο[1]:

> ***τὸν*** *δὲ* ***ἀγῶνα οὐκ ἐν τῷ κόλπῳ***[2] ***ἑκὼν εἶναι ποιήσομαι οὐδ' ἐσπλεύσομαι ἐς αὐτόν***[3]. *ὁρῶ γὰρ ὅτι* ***πρὸς πολλὰς ναῦς ἀνεπιστήμονας ὀλίγαις ναυσὶν ἐμπείροις*** *καὶ* ***<u>ἄμεινον πλεούσαις</u>***[4] *ἡ στενοχωρία οὐ ξυμφέρει.* ***οὔτε*** *γὰρ* ***ἂν ἐπιπλεύσειέ τις*** *ὡς χρὴ* ***ἐς ἐμβολήν,*** *μὴ ἔχων τὴν πρόσοψιν τῶν πολεμίων* ***ἐκ πολλοῦ, οὔτ' ἂν ἀποχωρήσειεν*** *ἐν δέοντι* ***πιεζόμενος· διέκπλοι τε οὐκ εἰσὶν οὐδ' ἀναστροφαί***[5]*, ἅπερ* *<u>νεῶν ἄμεινον πλεουσῶν</u>* *ἔργα ἐστίν,* ***ἀλλὰ ἀνάγκη ἂν εἴη τὴν ναυμαχίαν πεζομαχίαν καθίστασθαι***[6]*, καὶ ἐν τούτῳ* ***αἱ πλείους νῆες κρείσσους*** *γίγνονται* (2.89.8).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ακόυσιο ≠ εκούσιο (*ἀναγκαζόμενοι* (2.89.6) ≠ *ἑκών*), διεκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πρὸς πολλὰς ναῦς ≠ ὀλίγαις ναυσίν, ὀλίγαις ≠ ἐκ πολλοῦ*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η αντίθεση αυτή είναι η πιο ουσιαστική, καθώς αντιστοιχεί σε μία αντικειμενική πραγματικότητα και χρησιμοποιείται ως αφετηρία, για να οικοδομηθεί ένας συλλογισμός που στηρίζεται σε μία σειρά παράγωγων αντιθέσεων ή αντιδιαστολών. Αντίθετα, οι Πελοποννήσιοι στρατηγοί δεν είχαν

---

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 139, 144-146, το τμήμα αυτό της δημηγορίας του Φορμίωνα αναφέρεται αποκλειστικά στην τακτική που θα ακολουθήσει ο στρατηγός και στο σχέδιο της ναυμαχίας. Κάτι αντίστοιχο δεν υπάρχει στη δημηγορία των Πελοποννησίων. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 335. Σύμφωνα με την ίδια, στην αντιλογία αυτή, διεξάγεται μία μάχη επιχειρημάτων, που η βασική αρχή τους είναι η πρόβλεψη. Η πλευρά που παρουσιάζει το πληρέστερο σύστημα από επιχειρήματα φαίνεται να είναι η νικητήρια. Η θεωρητική, ωστόσο, νίκη πρέπει να επιβεβαιωθεί από την αφήγηση. Έτσι, καταλήγει, η ερμηνεία των γεγονότων καθίσταται πιο ολοκληρωμένη. Πρβλ. και την υποσ. 3 στη σελ. 333 για την επιβεβαίωση των προβλέψεων του Φορμίωνα στην προηγούμενη ναυμαχία.

[2] Οι φράσεις *ἐν τῷ κόλπῳ*, και *ἡ στενοχωρία* επαναλαμβάνονται στην αφήγηση της ναυμαχίας που ακολουθεί: *ἐς τὸν κόλπον καὶ τὰ στενά* (2.90.1), *ἔσω* (2.90.1). Δες και de Romilly 1967, 145 υποσ. 46.

[3] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 145, ο Φορμίων δηλώνει εδώ ότι δε θα πολεμήσει *ἑκὼν ἐν τῷ κόλπῳ* και η αφήγηση δείχνει ότι οι Πελοποννήσιοι, θέλοντας να αναγκάσουν τους άνδρες του να μπουν *ἔσω ἄκοντας*, επιτυγχάνουν τελικά να ενεργήσει *ἄκων* και να βρεθεί για λίγο *ἐντὸς τοῦ κόλπου*. Η αφήγηση τονίζει αυτή την επιτυχία των Πελοποννησίων: *ὅπερ ἐκεῖνοι προσεδέχοντο* (2.90.3), *ὅπερ ἐβούλοντο μάλιστα* (2.90.4). Δες και Rusten 1989, 232.

[4] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 125, 144, η νίκη των Αθηναίων στη Ναύπακτο παρουσιάζεται στα μάτια του αναγνώστη ως νίκη της πείρας έναντι της έμφυτης γενναιότητας και φανερώνει τις συνέπειες που συνοδεύουν την τεχνική πρόοδο. Όπως σημειώνει η ίδια, στις δύο διαδοχικές ναυμαχίες, των Πατρών και της Ναυπάκτου, οι πεπειραμένες αθηναϊκές ναυτικές δυνάμεις αντιμετωπίζουν τις πολυάριθμες, αλλά χωρίς πείρα, πελοποννησιακές.

[5] Ο Rhodes 1988, 259-260, εξηγεί ότι η *ἀναστροφὴ* είναι το επακόλουθο του *διέκπλου.*

[6] Όπως σημειώνουν οι Gomme 1956 (1), 218, και Rhodes 1988, 260, ο παλαιότερος τρόπος διεξαγωγής ναυμαχίας έμοιαζε σε μεγάλο βαθμό με πεζομαχία, αφου διεξαγόταν πάνω στα καταστρώματα των πλοίων. Πρβλ. 1.49.1-2. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 332.

χρησιμοποιήσει την αντίθεση αυτή στο λόγο τους, παρά μόνο ευκαιριακά, αφού οι ίδιοι διέθεταν την υπεροχή στο θέμα αυτό. Παρατηρούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες απειρία ≠ εμπειρία[1] (*ἀνεπιστήμονας ≠ ἐμπείροις καὶ ἄμεινον πλεούσαις*), της οποίας τονίζεται το δεύτερο μέρος που αφορά στους Αθηναίους[2], και εντός ≠ εκτός (*τὸν ἀγῶνα οὐκ ἐν τῷ κόλπῳ ἑκὼν εἶναι ποιήσομαι οὐδ' ἐσπλεύσομαι ἐς αὐτόν ≠* [*ἀλλὰ ἔξω αὐτοῦ*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ υποχώρηση (*ἂν ἐπιπλεύσειέ τις ἐς ἐμβολήν ≠ ἂν ἀποχωρήσειεν, ἂν ἀποχωρήσειεν ≠ πιεζόμενος*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ποσότητα ≠ ποιότητα[3] (*πολλάς ≠ ἄμεινον, ἄμεινον ≠ αἱ πλείους, αἱ πλείους ≠ κρείσσους*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *διέκπλοι τε οὐκ εἰσὶν οὐδ' ἀναστροφαί ≠ ἀλλὰ ἀνάγκη ἂν εἴη τὴν ναυμαχίαν πεζομαχίαν καθίστασθαι*, της οποίας τα μέρη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Προβάλλεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ναυτικό ≠ πεζικό (*τὴν ναυμαχίαν ≠ πεζομαχίαν, πεζομαχίαν ≠ αἱ νῆες*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Για την εφαρμογή του σχεδίου, σημειώνει, θα φροντίσει ο ίδιος. Οι στρατιώτες του, προσθέτει, οφείλουν να ακολουθούν τις διαταγές και να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς τους με γενναιότητα.

> *τούτων μὲν οὖν* ***ἐγὼ*** *ἕξω τὴν πρόνοιαν κατὰ τὸ δυνατόν·* ***ὑμεῖς δὲ*** *εὔτακτοι* ***παρὰ ταῖς ναυσὶ*** *μένοντες τά τε παραγγελλόμενα* <u>*ὀξέως*</u> *δέχεσθε, ἄλλως τε καὶ* ***δι' ὀλίγου τῆς ἐφορμήσεως*** *οὔσης, καὶ* ***ἐν τῷ ἔργῳ*** *κόσμον καὶ σιγὴν*[4] ***περὶ πλείστου*** *ἡγεῖσθε, ὃ* ***ἔς*** *τε* ***τὰ πολλὰ*** *τῶν πολεμικῶν ξυμφέρει καὶ ναυμαχίᾳ* ***οὐχ ἥκιστα, ἀμύνασθέ*** *τε τούσδε* <u>*ἀξίως*</u> *τῶν προειργασμένων* (2.89.9).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πλείους* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ δι' ὀλίγου, δι' ὀλίγου ≠ περὶ πλείστου, ἐς τὰ πολλὰ ≠ ἥκιστα, οὐχ ἥκιστα ≠* [*ἀλλὰ πλεῖστα*] (υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος)) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων,

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο στο 2.87.4.

[2] Πρβλ. και την επανάληψη της φράσης που αφορά στους Αθηναίους αμέσως πιο κάτω: *νεῶν ἄμεινον πλεουσῶν*, για να τονιστεί η εμπειρία και η ανωτερότητα των Αθηναίων στο ναυτικό.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87.6.

[4] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 228, πρόκειται για χαρακτηριστικά που οι Δωριείς ισχυρίζονταν ότι διέθεταν, τα οποία, ωστόσο, απουσιάζουν από την περιγραφή της προηγούμενης ναυμαχίας. Πρβλ. 2.84.3. Δες και Rhodes 1988, 260-261, ο οποίος παρατηρεί ότι παρόλο που η πειθαρχία θεωρείτο σπαρτιατική αρετή, η αθηναϊκή ικανότητα στο ναυτικό βασιζόταν σε αυτήν. Στη ναυμαχία που ακολουθεί οι Πελοποννήσιοι παρουσιάζονται, ωστόσο, να χάνουν την πειθαρχία τους, νομιζόμενοι ότι έχουν κερδίσει. Πρβλ. 2.91.2-4 και υποσ. 3 στη σελ. 333 για την έμφαση στην ταραχή και στην προηγούμενη ναυμαχία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο σημείο αυτό η αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο, η οποία συνέχει τη δημηγορία, συνδέει μεταξύ τους τρία διαφορετικά πεδία: αυτό της δράσης ή της πραγματικότητας (*δι' ὀλίγου οὔσης*), της αντίληψης και της ψυχολογικής αντίδρασης (*περὶ πλείστου ἡγεῖσθε*), και της ιστορικής ερμηνείας και αξιολόγησης (*ἐς τὰ πολλὰ ξυμφέρει*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα (*τῆς ἐφορμήσεως ≠ ἀμύνασθε*). Παρατηρούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων ανάμεσα στο Φορμίωνα και στους στρατιώτες του (*ἐγὼ ≠ ὑμεῖς*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω του μορίου *δέ*, και χρόνου ανάμεσα στις έννοιες πριν ≠ κατά τη διάρκεια (της μάχης) (*παρὰ ταῖς ναυσί ≠ ἐν τῷ ἔργῳ*). Η αναφορά στον ίδιο το στρατηγό επιτυγχάνεται με τον όρο *τῆς ἐφορμήσεως* που μέσω παρονομασίας παραπέμπει στο όνομά του (Φορμίων). Το σχήμα της παρονομασίας εντοπίζεται και ανάμεσα στους όρους *ὀξέως* - *ἀξίως*.

Ο Φορμίων προσθέτει ότι ο αγώνας που θα αναλάβουν είναι σημαντικός, αφού ή θα διαλύσουν τις ελπίδες που τρέφουν οι Πελοποννήσιοι για το ναυτικό τους ή θα χάσουν οι ίδιοι την κυριαρχία τους στη θάλασσα[1].

> *ὁ δὲ ἀγὼν* ***μέγας*** *ὑμῖν, ἢ* ***καταλῦσαι Πελοποννησίων τὴν ἐλπίδα*** *τοῦ ναυτικοῦ ἢ* ***ἐγγυτέρω καταστῆσαι Ἀθηναίοις τὸν φόβον*** *περὶ τῆς θαλάσσης* (2.89.10).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*ἥκιστα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μέγας*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί πιο πάνω στο 2.89.6, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην πρόταση αυτή διακρίνονται παράλληλα κώλα που χωρίζονται μέσω των μορίων *ἤ… ἤ*. Ο κάθε όρος του πρώτου μέρους αντιδιαστέλλεται με τον αντίστοιχο αντίθετο όρο του δευτέρου μέρους, με αποτέλεσμα οι αντιθέσεις να γίνονται πιο ευδιάκριτες και έντονες. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες διαλύω ≠ αναθερμαίνω (*καταλῦσαι ≠ ἐγγυτέρω καταστῆσαι*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, και ελπίδα ≠ φόβος[2] (*τὴν ἐλπίδα ≠ τὸν φόβον*). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πελοποννησίων και Αθηναίων (*Πελοποννησίων ≠ Ἀθηναίοις*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Στο τέλος του λόγου του ο Φορμίων υπενθυμίζει στους στρατιώτες του την προηγούμενή τους νίκη και εκφράζει την πεποίθησή του ότι οι εχθροί τους δε θα μπορέσουν να τους αντιμετωπίσουν με αρκετό σθένος.

> *ἀναμιμνήσκω δ' αὖ ὑμᾶς ὅτι* ***νενικήκατε*** *αὐτῶν τοὺς πολλούς·* ***ἡσσημένων δὲ ἀνδρῶν*** *οὐκ ἐθέλουσιν αἱ γνῶμαι πρὸς τοὺς αὐτοὺς κινδύνους ὁμοῖαι εἶναι* (2.89.11)

[1] Ο Gomme 1956 (1), 225, 228, σημειώνει ότι ο Φορμίων αναλαμβάνει τη ναυμαχία, διακινδυνεύοντας σε μεγάλο βαθμό, ώστε να τρομάξει περισσότερο τους εχθρούς του και να τους απομακρύνει από τη θάλασσα για κάποιο χρονικό διάστημα, παρά για να πετύχει σημαντική νίκη.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε λόγους του Περικλή στο 1.144.1 και 2.42.4.

Εντοπίζεται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους νίκη ≠ ήττα (*νενικήκατε ≠ ἠσσημένων ἀνδρῶν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Πελοποννησίων ([*ὑμεῖς*] ≠ [*Πελοποννησίων*]), υπονοούμενη και στα δύο της μέρη, ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Μετά από την εκφώνηση του λόγου του Φορμίωνα ακολουθεί η περιγραφή της ναυμαχίας[1]. Οι Πελοποννήσιοι προσπαθούν με τέχνασμα να οδηγήσουν τα αθηναϊκά καράβια εντός του κόλπου και να τα περικυκλώσουν. Ο Φορμίων σε συνεργασία με τους Μεσσηνίους, βλέποντας ότι οι Πελοποννήσιοι πλέουν προς τη Ναύπακτο, φοβάται, επειδή η Ναύπακτος είχε μείνει απροστάτευτη, και προχωρεί αντίθετα με το αρχικό του σχέδιο[2]. Οι Πελοποννήσιοι καταφέρνουν να αποκλείσουν 9 αθηναϊκά καράβια, κάποια από τα οποία καταστρέφουν ή τα παίρνουν ως λάφυρα και σκοτώνουν τους ναύτες τους (2.90).

Τα 11 καράβια των Αθηναίων που καταφέρνουν να ξεφύγουν και βγαίνουν στα ανοικτά καταδιώκονται από 20 καράβια των Πελοποννησίων. Τα 10 από αυτά αγκυροβολούν στη Ναύπακτο, πιστεύοντας ότι έχουν νικήσει[3]. Τότε η τύχη των Αθηναίων μεταβάλλεται. Όπως σημειώνει ο ιστορικός, έτυχε[4] να βρίσκεται στο λιμάνι ένα εμπορικό

---

[1] Ο Gomme 1956 (1), 228, σημειώνει ότι πρόκειται για την πιο σημαντική ναυμαχία κατά τον Αρχιδάμειο πόλεμο.

[2] Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 50-52, ο ιστορικός δείχνει ξεκάθαρα ότι η αθηναϊκή νίκη δεν οφειλόταν στην προνοητικότητα του Φορμίωνα. Στην ιστορική αφήγηση, προσθέτει, ο Φορμίων παρουσιάζεται υπεραισιόδοξος ή ακόμη και άφρων. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Φορμίων δεν ξεχωρίζει στην αφήγηση του Θουκυδίδη, αφού μετά από την αποφασή του (2.90.3) να ορμήσει προς τη Ναύπακτο δε μνημονεύεται ξανά. Οι ενέργειες, προσθέτει, γίνονται πλέον συλλογικά «από τους Αθηναίους» και έτσι η νίκη παρουσιάζεται ως συλλογική νίκη των Αθηναίων. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 90, στη ναυμαχία της Ναυπάκτου ο Θουκυδίδης δείχνει στους αναγνώστες του ότι η σχέση μεταξύ πρόβλεψης και επιτυχίας είναι προβληματική. Αντίθετα, η Hunter 1973, 53-54, 56, σημειώνει ότι, παρόλο που η έκβαση των γεγονότων ήταν απρόβλεπτη, ο Φορμίων στο λόγο του παρουσιάζεται να προβλέπει το απρόσμενο, παρατηρώντας ότι η στενοχωρία αποτελεί μειονέκτημα για τα πλοία του (2.90.5), ενώ η ευρυχωρία πλεονέκτημα (2.91.1), και μιλώντας για ναυτικούς ελιγμούς (2.91.3) και για την αθηναϊκή τόλμη (2.92.1). Έτσι, σημειώνει, η συζήτηση σχετικά με την τόλμη και την εμπειρία επιβεβαιώνεται στην πράξη και δείχνει ότι ο λόγος του Φορμίωνα είναι ισχυρότερος από αυτόν των Πελοποννησίων στρατηγών. Πρβλ. και την υποσ. 3 στη σελ. 333 όπου αναφέρεται η εκπλήρωση των προβλέψεων του Φορμίωνα στην προηγούμενη ναυμαχία. Ο Gomme 1956 (1), 235, σημειώνει ότι ο Φορμίων, έχοντας υπερβολική αυτοπεποίθηση, ριψοκινδύνευσε αδικαιολόγητα, πολεμώντας εναντίον ενός κατά πολύ μεγαλύτερου σε μέγεθος εχθρικού στόλου αντί να υποχωρήσει με ασφάλεια στη Ναύπακτο, μέχρι να φτάσουν οι ενισχύσεις του, και έχασε μεγάλο μέρος της αθηναϊκής δύναμης. Δες και Rhodes 1988, 259, ο οποίος επίσης σημειώνει ότι δεν ήταν απαραίτητο για το Φορμίωνα να αναλάβει αυτό το ρίσκο, αφού ο πελοποννησιακός στόλος δε στόχευε στο να βοηθήσει το στρατό στην Ακαρνανία και το μόνο που χρειαζόταν να κάνει ο Φορμίων ήταν να υπερασπιστεί τη Ναύπακτο. Ο Kagan 1974, 113, σημειώνει, ωστόσο, ότι μία τέτοια ενέργεια θα έδινε θάρρος στους Πελοποννησίους και θα προκαλούσε αποστασίες των συμμάχων των Αθηναίων.

[3] Οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να τραγουδούν παιάνες. Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 164, η αντίθεση ανάμεσα στον όρο *ἐπαιάνιζον* (2.91.2) που εκφράζει βέβαιη σχεδόν επιτυχία και στο *ἔτυχε δέ* (2.91.3), που προβάλλει στην αρχή της αντεπίθεσης των Αθηναίων, ελκύει την προσοχή σε αυτό το απροσδόκητο περιστατικό.

[4] Όπως σημειώνει ο Rusten 1989, 236, το ρήμα είναι εμφατικό σε αρχική θέση. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 90, η τύχη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αφήγηση της δεύτερης ναυμαχίας (2.91.3). Η de Romilly 1967, 146, επισημαίνει ότι πέρα από το τυχαίο περιστατικό (*ἔτυχε*) με το εμπορικό πλοίο στα ανοικτά της Ναυπάκτου, τα αθηναϊκά πλοία σώζονται, επειδή κινούνται γρήγορα (*φθάνουσιν* (2.91.1), *φθάσασα καὶ περιπλεύσασα*

πλοίο και ένα αθηναϊκό καράβι που καταδιωκόταν καταφέρνει, χρησιμοποιώντας το εμπορικό πλοίο για να κάνει κυκλικό ελιγμό, να βυθίσει το Λευκαδίτικο καράβι που το καταδίωκε[1]. Τότε οι Πελοποννήσιοι αναστατώνονται[2] και, νομίζοντας ότι έχουν νικήσει, σταματούν να προχωρούν και περιμένουν τα υπόλοιπα καράβια τους, ενώ οι Αθηναίοι είναι έτοιμοι να τους επιτεθούν (2.91).

Οι Αθηναίοι τότε παίρνουν θάρρος και επιτίθενται. Οι Πελοποννήσιοι λόγω της σύγχυσής τους δεν αντιστέκονται ικανοποιητικά και υποχωρούν[3]. Οι Αθηναίοι αιχμαλωτίζουν 6 πελοποννησιακά καράβια και παίρνουν πίσω τα δικά τους, σκοτώνουν τους ναύτες και άλλους τους αιχμαλωτίζουν. Η ναυμαχία τελειώνει με νίκη των Αθηναίων[4]. Μετά από τη ναυμαχία φτάνουν και τα 20 αθηναϊκά καράβια από την Κρήτη[5], ενώ τα

(2.91.3)). Χάρη σε ένα τυχαίο γεγονός, προσθέτει, αποκαθίσταται και πάλι η φυσιολογική κατάσταση, όπως την είχε υπολογίσει ο αγώνας λόγων. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Hunter 1982, 334-335, η «τύχη» στη θουκυδίδεια *Ιστορία* αποτελεί την κινητήρια δύναμη που ανατρέπει τη λογική και «απελευθερώνει» την έννοια του παράλογου. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 335 για την αναφορά στην «τύχη» και στην προηγούμενη ναυμαχία.

[1] Σύμφωνα με το Starr 1978, 346, η ναυμαχία της Ναυπάκτου ήταν μία από τις λίγες ναυμαχίες στην *Ιστορία*, όπου η ικανότητα στους ελιγμούς αποτελούσε τον αποφασιστικό παράγοντα.

[2] Όπως σημειώνει η de Romilly 1967, 143, τελικά οι Πελοποννήσιοι φοβούνται (*φόβος* (2.91.4)), γι' αυτό και πέφτουν σε σύγχυση και κάνουν λάθη (*ἀτάκτως*, *ἀξύμφορον* (2.91.4)). Αντίθετα οι Αθηναίοι ξαναπαίρνουν θάρρος (*θάρσος* (2.92.1)) και ακολουθούν σωστά τις διαταγές (*ἀπὸ ἑνὸς κελεύσματος* (2.92.1)). Περιγράφοντας την ήττα των Πελοποννησίων, προσθέτει, ο Θουκυδίδης επαναλαμβάνει τις αιτίες της: τα λάθη και τη σύγχυση (*ἁμαρτήματα*, *ἀταξίαν* (2.92.1)).

[3] Η Hunter 1973, 53-55, παρατηρεί ότι τελικά οι Πελοποννήσιοι συμπεριφέρονται ακριβώς όπως και στην προηγούμενη ναυμαχία: πανικοβάλλονται και δε συμπεριφέρονται λογικά. Έτσι η ιστορία επαναλαμβάνεται με το Φορμίωνα να μαθαίνει από την προηγούμενη εμπειρία του, αντίθετα με τους Πελοποννησίους που επαναλαμβάνουν τα προηγούμενα λάθη τους. Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 147, το φυσιολογικό για το Θουκυδίδη ήταν να κάνουν οι Πελοποννήσιοι λάθη και να αποθαρρυνθούν· το παραμικρό κτύπημα της τύχης ήταν φυσιολογικό να καταστρέψει το σχέδιό τους. Επομένως, προσθέτει, η αθηναϊκή νίκη δεν αποτελούσε έκπληξη. Σύμφωνα με το Westlake 1968, 46, οι Πελοποννήσιοι στρατηγοί παρουσιάζονται να κάνουν λάθη στις προβλέψεις τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αυτές δεν ήταν λογικές. Σύμφωνα με τον ιστορικό, προσθέτει, η απειρία των πελοποννησιακών πληρωμάτων υπήρξε ο καθοριστικός παράγοντας της ήττας τους, όπως φαίνεται μέσα από την αφήγηση της ναυμαχίας και από τις ακόλουθες αναφορές σε αυτήν, χωρίς να μειώνεται η σημασία της εξυπνάδας και της επιχειρηματικότητας του Φορμίωνα. Ο ίδιος (Westlake 1960, 386) σημειώνει ότι η ναυμαχία αποδεικνύει την αθηναϊκή υπεροχή όσον αφορά στην εμπειρία στο ναυτικό. Ο Salmon 1984, 311, σημειώνει ότι οι Πελοποννήσιοι εξαιτίας της τεχνικής τους ανικανότητας και απειθαρχίας έτρεψαν σε αποτυχία ένα επιδέξια σχεδιασμένο πλάνο μάχης. Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 125, η σπαρτιατική συμπεριφορά κατά τις ναυτικές επιχειρήσεις στον Κορινθιακό κόλπο (2.87-89) συνάδει με την περιγραφή του Θουκυδίδη για τον εθνικό χαρακτήρα των Σπαρτιατών.

[4] Ο Kitto 1966, 338, παρατηρεί ότι η ευστροφία του Φορμίωνα μετέτρεψε την ήττα σε νίκη. Ο Gomme 1956 (1), 233-234, σημειώνει ότι το επεισόδιο αυτό, όπου η ήττα μετατρέπεται σε νίκη, δείχνει την εφευρετικότητα και την ετοιμότητα των Αθηναίων στη μάχη, την τόλμη και την ορμητικότητά τους, την αισιοδοξία τους, την ταχύτητα αντίληψης και την άμεση δράση, σε αντίθεση με τη βραδύτητα και τη διστακτικότητα των Πελοποννησίων. Όμοια ο Lateiner 1975, 178 υποσ. 11, σημειώνει ότι η αφήγηση δείχνει τη σπαρτιατική βραδύτητα έναντι της αθηναϊκής τόλμης. Δες και Rhodes 1988, 261, και Hunter 1973, 43, 59-60, η οποία θεωρεί μοναδικό το κατόρθωμα των Αθηναίων να νικήσουν τους Πελοποννησίους σε δύο διαδοχικές ναυμαχίες και επισημαίνει ότι οι Αθηναίοι παρουσιάζονται στο απώγειο της δόξας τους, συνδυάζοντας την τόλμη και τη *γνώμη*. Ο Kitto 1966, 305, επισημαίνει ότι η νίκη του Φορμίωνα απέδειξε στους Σπαρτιάτες ότι χρειάζονταν περισσότερη εξάσκηση στο ναυτικό και ότι οι προσδοκίες τους για εύκολη νίκη ήταν λανθασμένες.

[5] Ο Rhodes 1988, 261, σημειώνει ότι η αναφορά στα αθηναϊκά καράβια στο τέλος της μάχης αποδεικνύει ότι ο Φορμίων χρειαζόταν τα καράβια αυτά.

πελοποννησιακά, θεωρώντας και αυτά ότι έχουν νικήσει[1], καταφεύγουν στην Κόρινθο[2] (2.92).

Οι δύο λόγοι, των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα, φαίνεται ότι αποτελούν ενιαίο σύνολο, καθώς σε αυτούς παρατηρείται κοινό λεξιλόγιο[3] που έχει ως αποτέλεσμα την παρουσία κοινών αντιθέσεων και κοινών αντιθετικών μοτίβων. Το σχήμα της αντίθεσης λειτουργεί, επομένως, ως ενοποιητικό στοιχείο ανάμεσα στους δύο λόγους, τονίζοντας ανάλογα με τις ανάγκες του κάθε ομιλητή, τα θετικά στοιχεία της κάθε παράταξης (πλήθος στόλου, τόλμη, εμπειρία). Ο Αθηναίος στρατηγός Φορμίων χρησιμοποιεί κοινές αντιθέσεις και με τον Περικλή, δείχνοντας και πάλι την ομοφωνία που υπήρχε ανάμεσα στους Αθηναίους πριν από το θάνατο του μεγάλου τους ηγέτη.

[1] Όπως σημειώνει ο Rhodes 1988, 261, παρόλο που η ναυμαχία τελειώνει με μία εξευτελιστική ήττα των Πελοποννησίων, οι ίδιοι είχαν σημειώσει κάποια επιτυχία, την οποία επιθυμούσαν να γιορτάσουν, εγείροντας τρόπαιο.

[2] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 232, πρόκειται για ένα λυπηρό τέλος σε μία ναυμαχία που είχε τύχει μελέτης και είχε ξεκινήσει τόσο επιτυχημένα για τους Πελοποννησίους. Ο Strassler 1990, 115, σημειώνει ότι στο εξής οι Πελοποννήσιοι υιοθετούν μία νέα και έξυπνη τακτική, σύμφωνα με την οποία θα αποφεύγουν ναυμαχίες στην ανοικτή θάλασσα με τους Αθηναίους, λόγω της κατωτερότητας του στόλου τους, έστω κι αν αυτός υπερείχε αριθμητικά.

[3] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 140-141, οι δύο αυτές δημηγορίες έχουν αντιθετική δομή και τα επιχειρήματα της μίας αντιστοιχούν με ακρίβεια στα επιχειρήματα της άλλης με διαφορετική, ωστόσο, σειρά. Όπως σημειώνει η ίδια, η τέχνη του Φορμίωνα έγκειται στο να αντιστρέφει τα επιχειρήματα των Πελοποννησίων στρατηγών, σχετικά με την ποσότητα του στόλου και τη γενναιότητα. Δες και Rittelmeyer 1915, 133-134, Gomme 1956 (1), 225-226, 228, Solmsen (Solmsen 1971, 393 υποσ. 3, Solmsen 1975, 45-46 και υποσ. 63, 102-103), Hunter 1973, 49-52, Rusten 1989, 230, 232-233, και Hornblower 1991, 368, για αντιστοιχίες ανάμεσα στους δύο λόγους.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

2.9 Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΥΤΙΛΗΝΑΙΩΝ (3.9-14)

Η Λέσβος, ισχυρή ναυτική δύναμη[1] και σύμμαχος πόλη των Αθηναίων[2], αποστατεί από την αθηναϊκή ηγεμονία το 428 π.Χ. (εκτός από την περιοχή Μήθυμνα[3]), υπό την ηγεσία της μεγαλύτερης πόλης της Μυτιλήνης. Όπως σημειώνει ο ιστορικός, οι Μυτιληναίοι επιθυμούσαν, και πριν από τον πόλεμο[4] να αποστατήσουν, αλλά δεν τους δεχόταν η

[1] Πρβλ. στα 1.116.1-2, 1.117.2, 2.56.2, 5.84.1 τις αναφορές στο ναυτικό στόλο της Λέσβου και στο 3.3.1 την αντίδραση των Αθηναίων στην αποστασία της Λέσβου: *μέγα μὲν ἔργον ἡγοῦντο εἶναι Λέσβον προσπολεμώσασθαι ναυτικὸν ἔχουσαν καὶ δύναμιν ἀκέραιον*. Δες και Lateiner 1975, 179, ο οποίος σημειώνει ότι η στρατιωτική σημασία της Λέσβου δηλώνεται και από την ανυπομονησία των Σπαρτιατών. Πρβλ. 3.15.2 και 3.26.4. Ο Cogan 1981, 45, αναφέρει ότι η Λέσβος ήταν μεγάλη και σημαντική συμμαχική πόλη της Αθήνας και αποτελούσε ένα από τα ισχυρότερα μέλη της συμμαχίας της. Δες και de Romilly 1963, 157 και υποσ. 2, Kagan 1974, 146 και Wilson 1981, 150. Ο Gomme 1956 (1), 263, σημειώνει, ωστόσο, ότι το ναυτικό της Λέσβου δε μπορούσε να συγκριθεί με τον ισχυρό αθηναϊκό στόλο.

[2] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 252, 264, η Λέσβος και η Χίος ήταν τα μόνα μέλη της αθηναϊκής συμμαχίας που ήταν αυτόνομα, προσφέροντας στόλο στη συμμαχία με τους δικούς τους στρατηγούς και πληρώματα, αλλά χωρίς να πληρώνουν φορολογία. Πρβλ. και 1.19, 2.9.5, 3.3.4, 3.36.2, 7.57.5. Δες και Bradeen 1960, 264, de Romilly (de Romilly 1963, 88-89 και υποσ. 1, de Romilly 1994, 110), Legon 1968, 200, Kagan 1974, 134, Cogan 1981, 45, 51, Hornblower 1991, 55, 394, Orwin 1994, 65, 67, Andrews 2000, 49 υποσ. 19, και Debnar 2000, 161 υποσ. 2. Ο Legon 1968, 200-201, σημειώνει ότι οι Μυτιληναίοι αποφάσισαν να αποστατήσουν παρά την ευνοϊκή τους θέση, επειδή διέθεταν ισχυρό στόλο και ήλπιζαν ότι θα τους βοηθούσαν οι ισχυροί αντίπαλοι της Αθήνας. Ο Dover 1965, 76, διαχωρίζει τα μέλη της αθηναϊκής ηγεμονίας σε αυτόνομα που αποτελούσαν τις πραγματικές συμμαχικές πόλεις, οι οποίες δεν πλήρωναν φόρο και σε υπηκόους που πλήρωναν φόρο, παρόλο που και αυτοί ονομάζονταν σύμμαχοι. Ο de Ste. Croix 1954, 16-21, θεωρεί παραπλανητική τη διάκριση ανάμεσα σε αυτόνομους και υποτελείς συμμάχους της Αθήνας και πιστεύει ότι η μόνη διαφορά μεταξύ τους ήταν ότι οι πρώτοι παρείχαν πλοία στην αθηναϊκή ηγεμονία, ενώ οι δεύτεροι πλήρωναν φόρο.

[3] Όπως εξηγούν ο Gomme 1956 (1), 252, ο Legon 1968, 200, ο Kagan 1974, 132-134, ο Wilson 1981, 144-145, και ο Hornblower 1991, 382, η Λέσβος ήταν χωρισμένη σε πέντε περιοχές: την Άντισσα, την Πύρρα και την Ερεσό, οι οποίες ήταν φιλικά προσκείμενες προς τη Μυτιλήνη, η οποία ήταν η μεγαλύτερη από αυτές, και τη Μήθυμνα. Πρβλ. 3.18.1. Η Μήθυμνα είχε δημοκρατική μορφή διακυβέρνησης, ενώ η Μυτιλήνη (και ίσως και οι άλλες τρεις) ολιγαρχική. Πρβλ. 3.27.3. Δες και Jones 1953, 23, Gomme 1956 (1), 290, Bradeen 1960, 264, Legon 1968, 200, Wilson 1981, 157, Orwin (Orwin 1984, 485, Orwin 1994, 65), Hornblower 1991, 410, και Cogan (Cogan 1981, 45, 62, 263 υποσ. 34, Cogan 1981 (2), 18), ο οποίος σημειώνει ότι η ύπαρξη ολιγαρχικού πολιτεύματος στις περισσότερες πόλεις της Λέσβου δηλώνει την πιο ανεξάρτητη θέση που κατείχε η Λέσβος στην ηγεμονία. Ο de Ste. Croix 1954, 11, θεωρεί την περίπτωση της Μήθυμνας ως απόδειξη για την αποδοχή της αθηναϊκής ηγεμονίας από το δήμο κάθε υπηκόου της πόλης. Όμοια ο Jones 1953, 21-22, θεωρεί ότι ο δήμος της Μυτιλήνης υποστήριζε τους Αθηναίους. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 162.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 252, θέτει ως πιθανές χρονολογίες για την πρώτη προσπάθεια αποστασίας των Μυτιληναίων το 440 π.Χ., όταν είχε αποστατήσει και η Σάμος ή πιο πιθανόν το 433/2 π.Χ., όταν η Σπάρτη ετοιμαζόταν για τον πόλεμο, αλλά δεν ήταν ακόμη έτοιμη να στείλει βοήθεια στο Αιγαίο. Ο Kagan 1969, 172-173 και υποσ. 11, τοποθετεί επίσης την πρώτη προσπάθεια αποστασίας της Λέσβου κατά το χρόνο της αποστασίας της Σάμου. Ο Hornblower 1991, 382-383, 392, σημειώνει την αντιδιαστολή ανάμεσα στην προθυμία των Σπαρτιατών να βοηθήσουν τη Σάμο το 440 π.Χ. και στην άρνησή τους να βοηθήσουν τη Μυτιλήνη και τοποθετεί την πρώτη προσπάθεια αποστασίας της Μυτιλήνης μετά από τη δεκαετία του 430 π.Χ. Ο de Ste. Croix 1972, 204-205, τοποθετεί την πρώτη απόπειρα αποστασίας των Μυτιληναίων πριν από το 432 π.Χ. και μέσα στη δεκαετία του 430, όταν είχε γίνει δεκτό και το αίτημα της Ποτίδαιας για παροχή βοήθειας. Ο ίδιος απορρίπτει την πιθανότητα χρονολόγησης της αποστασίας το 440 π.Χ., αφού και το αίτημα βοήθειας προς τη Σάμο είχε απορριφθεί. Ο Roisman 1987, 400, τοποθετεί την πρώτη προσπάθεια της Μυτιλήνης να αποστατήσει στη δεκαετία του 430 π.Χ. Ο Legon 1968, 203 και υποσ. 7, θεωρεί την άρνηση της Σπάρτης να βοηθήσει τη Μυτιλήνη συνεπή με την τελική άρνησή της να βοηθήσει τη Σάμο το 440 π.Χ. Ο ίδιος σημειώνει πως το γεγονός ότι η Αθήνα δεν έλαβε μέτρα εναντίον της Μυτιλήνης το 430 π.Χ. δείχνει ότι η ανεπιτυχής της προσπάθεια δεν ήρθε στο φως.

πελοποννησιακή συμμαχία[1]. Η αποστασία, ωστόσο, γίνεται βιαστικά[2], επειδή προδίδεται από τους Τενέδιους[3], τους Μηθυμναίους και μερικούς Μυτιληναίους που ήταν πρόξενοι των Αθηναίων. Αντίθετα, οι Μυτιληναίοι περίμεναν να δράσουν, αφότου θα είχε ολοκληρωθεί η περίφραξη των λιμανιών τους και το κτίσιμο των τειχών, θα είχαν ναυπηγηθεί καράβια και θα είχαν φτάσει οι ενισχύσεις από τον Πόντο (3.2).

Οι Αθηναίοι, ενώ αρχικά δυσπιστούσαν και δεν ήθελαν να αναλάβουν νέα επιχείρηση εναντίον της Λέσβου, επειδή ήταν καταπονημένοι εξαιτίας του λοιμού και του πολέμου, αναγκάστηκαν, αφού έστειλαν πρέσβεις χωρίς αποτέλεσμα, να στείλουν 40 καράβια με στρατηγό τον Κλεϊππίδη και άλλους δύο στρατηγούς, για να αιφνιδιάσουν τους Μυτιληναίους, λόγω μίας εορτής που είχαν, και να τους ζητήσουν να παραδώσουν τα καράβια τους, να γκρεμίσουν τα τείχη τους και να τερματίσουν την αποστασία, διαφορετικά θα τους πολεμούσαν. Οι Μυτιληναίοι που πληροφορούνται την έλευση των Αθηναίων φράζουν τα λιμάνια τους[4] και τοποθετούν φρουρές στα τείχη (3.3).

Οι Μυτιληναίοι αρνούνται να υποκύψουν στις υποδείξεις των Αθηναίων, αλλά στη διαμάχη που ακολουθεί πιέζονται και αναγκάζονται να διαπραγματευτούν μαζί τους. Στέλνουν, επομένως, πρέσβεις στην Αθήνα[5], με σκοπό να επέλθει συμφωνία και να αποσύρουν τα πολεμικά τους πλοία οι Αθηναίοι, οι οποίοι επίσης δεν ήταν διατεθειμένοι να πολεμήσουν με όλη τη Λέσβο. Ταυτόχρονα όμως οι Μυτιληναίοι στέλνουν πρέσβεις και στη Σπάρτη, για να ζητήσουν βοήθεια (3.4).

---

[1] Ο Bloedow 1983 46-47, πιστεύει ότι η πρωτοβουλία για αποστασία της Μυτιλήνης θα πρέπει να αποδοθεί στον Αρχίδαμο, μετά από την τέταρτη εισβολή του στην Αττική και θεωρεί ότι αποτελούσε μέρος του σχεδίου του για επιβολή εκτεταμένης πίεσης στην Αθήνα, η οποία υπέφερε από το λοιμό και είχε να αντιμετωπίσει οικονομικά προβλήματα, ενώ έβλεπε και δύο περιοχές της, την Πλάταια και τη Μυτιλήνη, να απειλούνται. Ο Roisman 1987, 400, θεωρεί την εμπλοκή της Σπάρτης στην αποστασία της Μυτιλήνης ως μεταστροφή της μέχρι τώρα συνήθειάς της να απορρίπτει τέτοιες εκκλήσεις.

[2] Πρβλ. 1.99, όπου εξηγούνται οι αποστασίες των συμμαχικών πόλεων της Αθήνας εξαιτίας της υψηλής φορολογίας και της καταπίεσης εκ μέρους των Αθηναίων. Ο ιστορικός αναφέρει ότι οι σύμμαχοι των Αθηναίων, πληρώνοντας χρήματα αντί να δίνουν καράβια, οδήγησαν στην αύξηση της αθηναϊκής δύναμης και του ναυτικού, ενώ οι ίδιοι παρέμεναν απροετοίμαστοι και άπειροι στον πόλεμο με αποτέλεσμα οι Αθηναίοι να καταστέλλουν τις αποστασίες τους. Ο de Wet 1963, 110, σημειώνει ότι το 450 π.Χ. η παροχή πλοίων ή χρημάτων από τα μέλη της αθηναϊκής συμμαχίας από εθελοντική έγινε υποχρεωτική. Πρβλ. και την αντίστοιχη έλλειψη προετοιμασίας εκ μέρους των Μυτιληναίων: *τά τε ἄλλα τῶν τειχῶν καὶ λιμένων περὶ τὰ <u>ἡμιτέλεστα</u> φαρξάμενοι ἐφύλασσον* (3.3.6), *<u>ἀπαράσκευοι</u> δὲ οἱ Μυτιληναῖοι καὶ ἐξαίφνης ἀναγκασθέντες πολεμεῖν* (3.4.2), *ἐκ Πελοποννήσου καὶ μετ' ἄλλης παρασκευῆς βουλόμενοι εἰ προσγένοιτό τι κινδυνεύειν* (3.5.3). Δες και Lateiner 1975, 178, ο οποίος σημειώνει ότι η ταχύτητα, με την οποία κινούνται οι Αθηναίοι, φέρνει τους Μυτιληναίους σε δύσκολη θέση.

[3] Ο Hornblower 1991, 383, σημειώνει ότι η Τένεδος ήταν πιστή σύμμαχος των Αθηναίων τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. Ο Legon 1968, 203, σημειώνει ότι, αν η Τένεδος είχε εχθρικές σχέσεις με τη Μυτιλήνη, θα φοβόταν περισσότερο, ως μικρότερο νησί, μία στρατιωτική κίνηση στη Μυτιλήνη εναντίον της Αθήνας.

[4] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 255, 257-258, η Μυτιλήνη διέθετε δύο λιμάνια. Δες και Wilson 1981, 153.

[5] Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 137, οι Μυτιληναίοι ήθελαν να καθυστερήσουν την εξέλιξη των γεγονότων, μέχρι να φτάσει η βοήθεια από την πελοποννησιακή συμμαχία. Δες και Legon 1968, 205.

Οι διαπραγματεύσεις με τους Αθηναίους ναυαγούν[1] τελικά και η Λέσβος ετοιμάζεται για πόλεμο, εκτός από τη Μήθυμνα. Ακολουθεί η σύγκρουση, η οποία, ωστόσο, δε συνεχίζεται, επειδή οι Μυτιληναίοι ανέμεναν ενισχύσεις από την Πελοπόννησο[2] (3.5). Οι Αθηναίοι ενισχύονται με άλλους συμμάχους τους και στήνουν δύο στρατόπεδα, αποκλείοντας κάθε θαλάσσια επικοινωνία στη Μυτιλήνη (3.6).

Οι πρέσβεις που είχαν σταλεί από τη Μυτιλήνη στην Πελοπόννησο αναλαμβάνουν να μιλήσουν, κατόπιν εισήγησης της Σπάρτης[3], στην Ολυμπία[4], όπου ήταν συγκεντρωμένοι και οι υπόλοιποι σύμμαχοι των Σπαρτιατών λόγω των αγώνων. Ο ιστορικός παραθέτει στη συνέχεια τη δημηγορία των Μυτιληναίων πρέσβεων[5] (3.8).

Οι Μυτιληναίοι πρέσβεις αρχίζουν το λόγο τους, επισημαίνοντας την καθιερωμένη συνήθεια ανάμεσα στους Έλληνες, να δέχονται με ευχαρίστηση στη συμμαχία τους όσους

[1] Ο Legon 1968, 206, εξηγεί ότι οι διαπραγματεύσεις με την Αθήνα δεν τελεσφόρησαν, επειδή οι Αθηναίοι ένιωθαν ότι είχαν το πάνω χέρι και ίσως γνώριζαν τη διπλοπροσωπία των Μυτιληναίων. Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 135, 137-138, 140, υπήρχε και άλλο κίνητρο, το οποίο δεν αναφέρεται στην αφήγηση, πίσω από την αποστασία των Μυτιληναίων: η πρόθεση των Μυτιληναίων να ενώσουν όλες τις πόλεις της Λέσβου υπό την ηγεσία τους. Για να επιτευχθεί η ενοποίηση, έπρεπε πρώτα να γίνει η αποστασία, διότι δε θα την επέτρεπε η Αθήνα, η οποία εναντιωνόταν σε κάθε ενοποίηση, προτιμώντας να διασπά τα μέλη της σε μικρότερες μονάδες, ώστε να μην έχουν αρκετή δύναμη. Επομένως, θεωρεί δικαιολογημένη την άρνηση των Αθηναίων να συνεργαστούν. Δες και Kitto 1966, 295, και Legon 1968, 201-203. Ο Orwin 1994, 69-70 και υποσ. 6, θεωρεί επίσης αυτό το κίνητρο ως την πραγματική αιτία της αποστασίας, σημειώνοντας ότι τελικά οι Μυτιληναίοι δρουν ακριβώς, όπως και οι Αθηναίοι, τους οποίους, ωστόσο, κατηγορούν. Πρβλ. 3.2.3.

[2] Ο Roisman 1987, 386-387, σημειώνει ότι οι προσδοκίες των Μυτιληναίων δείχνουν ότι η Σπάρτη αρχικά ενδιαφερόταν σοβαρά να βοηθήσει τη Μυτιλήνη.

[3] Όπως σημειώνει ο Kagan 1974, 139, η επιφυλακτικότητα των Σπαρτιατών ήταν δικαιολογημένη, αφού θα χρειαζόταν να επανδρώσουν ισχυρό στόλο, ώστε να μπορέσουν να βοηθήσουν τη Μυτιλήνη, ενώ ήταν πρόσφατη η ανάμνηση των αποτυχιών τους στον Κορινθιακό κόλπο. Προσθέτει ακόμη ότι η ναυτική εκστρατεία, για να είναι πιο αποτελεσματική, θα έπρεπε να συνοδευτεί από ακόμη μία εισβολή στην Αττική, γι' αυτό και η Σπάρτη ήθελε τη σύμφωνο γνώμη των συμμάχων της. Όμοια ο de Ste. Croix 1972, 340, σημειώνει ότι για να ενταχθούν οι Μυτιληναίοι στους συμμάχους των Σπαρτιατών χρειαζόταν η συμφωνία της συμμαχίας, επειδή ο καλύτερος τρόπος να βοηθηθεί η Μυτιλήνη ήταν με μία ακόμη εισβολή στην Αττική, η οποία θα έπρεπε να εγκριθεί από την πελοποννησιακή συμμαχία. Ο Roisman 1987, 387-388, σημειώνει επίσης ότι η καθυστέρηση οφειλόταν στο γεγονός ότι η Σπάρτη χρειαζόταν την έγκριση των συμμάχων της, για να αναλάβει δράση, επειδή το μεγαλύτερο βάρος της βοήθειας θα έπεφτε στους ώμους τους. Ο Hornblower 1991, 389, θεωρεί ότι δεν πρόκειται για επίσημη συνάντηση της πελοποννησιακής συμμαχίας. Για αντίθετη άποψη δες de Ste. Croix 1972, 340.

[4] Όπως σημειώνει ο Hornblower 1991, 388, οι Ολυμπιακοί αγώνες είχαν πανελλήνιο, αλλά κυρίως δωρικό χαρακτήρα, γεγονός που καθιστούσε την Ολυμπία κατάλληλο χώρο για μία συνάντηση που είχε αντι-αθηναϊκό σκοπό.

[5] Πρόκειται για τη μοναδική δημηγορία που εκφωνείται από συμμαχική πόλη των Αθηναίων στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Δες και Cogan 1981, 45-46, και Finley 1942, 174, οι οποίοι σημειώνουν ότι ο λόγος των Μυτιληναίων εκφράζει τα συναισθήματα εκείνων των πόλεων, οι οποίες είχαν συμμαχήσει αρχικά με την Αθήνα, για να πολεμήσουν εναντίον των Περσών, και έβλεπαν να υποτάσσονται όλο και περισσότερο σε αυτήν, ενώ η περσική απειλή εξέλειπε. Σύμφωνα με το Macleod 1978, 64, ο λόγος των Μυτιληναίων πρέσβεων χρησιμοποιεί την επιχειρηματολογία που ήταν κατάλληλη για τη σύναψη συμμαχίας, στην οποία είχαν καταφύγει και οι Κερκυραίοι στο 1.32-36. Δες και Hornblower 1991, 391-393, 396, 398, και Andrews 2000, 49, για κοινά στοιχεία ανάμεσα στις δύο δημηγορίες.

αποστατούν λόγω της ωφέλειας που θα προκύψει[1], αλλά να τους θεωρούν και αχρείους, επειδή πρόδωσαν τους προηγούμενούς τους φίλους[2].

Τὸ μὲν καθεστὸς τοῖς Ἕλλησι ***νόμιμον****, ὦ ἄνδρες Λακεδαιμόνιοι καὶ ξύμμαχοι, ἴσμεν· τοὺς γὰρ ἀφισταμένους* ***ἐν τοῖς πολέμοις*** *καὶ ξυμμαχίαν τὴν πρὶν* ***ἀπολείποντας οἱ δεξάμενοι,*** *καθ' ὅσον μὲν* ***ὠφελοῦνται****,* ***ἐν ἡδονῇ ἔχουσι,*** *νομίζοντες δὲ εἶναι* ***προδότας*** *τῶν πρὸ τοῦ φίλων* ***χείρους ἡγοῦνται*** (3.9.1).

Στην αρχή του λόγου των Μυτιληναίων παρατηρείται μάλλον αποφυγή των αντιθέσεων, η οποία εξηγείται από το γεγονός ότι το ακροατήριο του λόγου αποτελείται από Πελοποννήσιους και επειδή ο στόχος των ομιλητών ήταν να επιτύχουν τη συναίνεση και τη συνεργασία και να απαμβλύνουν κάθε αίσθηση διαφωνίας και δυσαρμονίας. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους διώχνω ≠ δέχομαι (*ἀπολείποντας ≠ οἱ δεξάμενοι*), ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελοῦνται ≠ χείρους ἡγοῦνται*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ,* και καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἐν ἡδονῇ ἔχουσι ≠ χείρους ἡγοῦνται*).

Οι Μυτιληναίοι πρέσβεις θεωρούν ότι η θέση αυτή δεν ισχύει στην περίπτωσή τους, αφού δεν ήταν ισότιμοι σύμμαχοι με τους Αθηναίους, γι' αυτό και δεν πρέπει να κατηγορηθούν οι ίδιοι, επειδή, ενώ οι Αθηναίοι τους τιμούσαν, οι Μυτιληναίοι τους εγκατέλειψαν.

καὶ οὐκ ***ἄδικος*** *αὕτη* ***ἡ ἀξίωσίς ἐστιν****, εἰ* ***τύχοιεν*** *πρὸς ἀλλήλους* ***οἵ*** *τε* ***ἀφιστάμενοι*** *καὶ* ***ἀφ' ὧν διακρίνοιντο ἴσοι***[3] ***μὲν τῇ γνώμῃ*** *ὄντες καὶ* ***εὐνοίᾳ, ἀντίπαλοι δὲ τῇ παρασκευῇ*** *καὶ* ***δυνάμει,*** *πρόφασίς τε ἐπιεικὴς μηδεμία ὑπάρχοι τῆς ἀποστάσεως· ὃ καὶ ἡμῖν καὶ Ἀθηναίοις οὐκ ἦν. μηδὲ τῳ* ***χείρους δόξωμεν*** *εἶναι εἰ* ***ἐν τῇ εἰρήνῃ τιμώμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐν τοῖς δεινοῖς ἀφιστάμεθα*** (3.9.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*νόμιμον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄδικος*), δέχομαι ≠ διώχνω (*οἱ δεξάμενοι* (στην προηγούμενη

[1] Σύμφωνα με το Macleod 1978, 65, οι Μυτιληναίοι πρέσβεις με σοφιστικό ύφος υποτιμούν τις παραδοσιακές απόψεις, αναφερόμενοι σε πραγματικές επιθυμίες και συμπεριφορές. Ο ίδιος παραβάλλει το χωρίο με το 3.82.6-8, όπου οι παραδοσιακές αξίες και οι περιορισμοί καταρρέουν εν όψει του συμφέροντος κατά τη διάρκεια του πολέμου.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 261, σημειώνει ότι η ανησυχία των Μυτιληναίων ήταν εύλογη, επειδή όλοι είχαν την τάση να υποψιάζονται τους αποστάτες και να μη θεωρούν σημαντική τη βοήθεια που θα μπορούσαν να προσφέρουν. Όμοια ο Orwin 1984, 487, παρατηρεί ότι οι Μυτιληναίοι δυσκολεύονται να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους. Ο Winnington-Ingram 1965, 76, σημειώνει ότι αυτό που δημιουργούσε αμηχανία στους Μυτιληναίους ήταν η αμφίβολη θέση τους στην ηγεμονία: κατά πόσο, δηλαδή, ήταν φίλοι των Αθηναίων ή υπήκοοί τους. Ο Connor 1984, 91, σημειώνει τον παραβατικό χαρακτήρα των Μυτιληναίων που αποστάτησαν, παραβιάζοντας τους όρκους της πίστης τους με τους Αθηναίους, χωρίς οποιανδήποτε πρόκληση.

[3] Όροι σχετικοί με την «ισότητα» διατρέχουν όλη τη δημηγορία: *ἴσοι* (3.9.2), *ἀπὸ τοῦ ἴσου* (3.10.4, 3.11.1), *ἀντισουμένου* (3.11.1), *ἰσοψήφους* (3.11.3), *ἐκ τοῦ ἴσου* (3.12.3), *ἀντίπαλοι* (3.9.2), *ἀντίπαλον* (3.11.1), *ὁμοιότροποι* (3.10.1), *ὁμοίους* (3.11.3), *ἐκ τοῦ ὁμοίου* (3.12.3). Δες και Hornblower 1991, 392-394. Ο Hooker 1974, 166-167, σημειώνει ότι η έννοια της «αμοιβαιότητας» αποτελεί τη ρίζα μίας συμμαχίας, γι' αυτό και επαναλαμβάνονται αυτοί οι όροι στη δημηγορία.

περίοδο) ≠ *οἱ ἀφιστάμενοι*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*χείρους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εὐνοίᾳ*), και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη (*ἐν τοῖς πολέμοις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐν τῇ εἰρήνῃ*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια προθεση, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί η μετάβαση από αρνητικές έννοιες σε θετικές. Η μετάβαση αυτή δε γίνεται μέσα στην ίδια περίοδο, οπότε η αντίθεση θα είχε πιο στατικό χαρακτήρα, αλλά σε διαδοχικές περιόδους και έτσι συνδέεται με μία αίσθηση «προόδου» και εξέλιξης της νοηματικής πορείας. Οι ομιλητές αποφεύγουν και την αντιπαραβολή των ιδίων με τους Αθηναίους συνδέοντας τα δύο πρόσωπα μέσω των μορίων *καί… καί*: *καὶ ἡμῖν καὶ Ἀθηναίοις*. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ἡ ἀξίωσίς ἐστιν ≠ δόξωμεν*), τύχη ≠ λογική (*τύχοιεν ≠ τῇ γνώμῃ*), ίσος ≠ αντίπαλος (*ἴσοι ≠ ἀντίπαλοι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ,* σκέψη ≠ πράξη (*τῇ γνώμῃ ≠ τῇ παρασκευῇ καὶ δυνάμει*), καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*εὐνοίᾳ ≠ χείρους, χείρους ≠ τιμώμενοι*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, ειρήνη ≠ πόλεμος (*ἐν τῇ εἰρήνῃ ≠ ἐν τοῖς δεινοῖς*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση, και τιμή ≠ αποξένωση[1] (*τιμώμενοι ≠ ἀφιστάμεθα*).

Οι ομιλητές θεωρούν δίκαιο το αίτημα της Μυτιλήνης να ενταχθεί στην πελοποννησιακή συμμαχία και σημειώνουν την ομοιότητα στις αντιλήψεις και στον τρόπο δράσης μεταξύ Μυτιληναίων και Πελοποννησίων.

> ***Περὶ*** *γὰρ* ***τοῦ δικαίου*** *καὶ* ***ἀρετῆς***[2] *πρῶτον ἄλλως τε καὶ ξυμμαχίας δεόμενοι τοὺς λόγους ποιησόμεθα, εἰδότες οὔτε φιλίαν* ***ἰδιώταις*** *βέβαιον γιγνομένην οὔτε κοινωνίαν* ***πόλεσιν*** *ἐς οὐδέν, εἰ μὴ μετ᾽ ἀρετῆς δοκούσης ἐς ἀλλήλους γίγνοιντο καὶ τἆλλα* ***ὁμοιότροποι***[3] *εἶεν·* ***ἐν*** *γὰρ* ***τῷ διαλλάσσοντι τῆς γνώμης*** *καὶ αἱ διαφοραὶ* ***τῶν ἔργων*** *καθίστανται* (3.10.1).

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί στην αντιλογία Κερκυραίων – Κορινθίων στο 1.32-43.

[2] Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 65, 69, η αναφορά του λόγου στη «δικαιοσύνη» και στην «αρετή» είναι δικαιολογημένη, αφού ο λόγος εκφωνείται σε έναν ιερό χώρο στην Ολυμπία, αφιερωμένο στο Δία. Πρβλ. *ἄδικος* (3.9.2), *δικαίου* (3.10.1), *ἠδίκουν* (3.11.3), *ἀδικεῖν* (3.12.2) και *ἀρετῆς* (3.10.1, 2 φορές). Ο ίδιος σημειώνει, ωστόσο, ότι, ενώ οι Μυτιληναίοι αρνούνται ότι προτίμησαν το συμφέρον τους έναντι της δικαιοσύνης, η δικαιολόγηση της συμπεριφοράς τους δείχνει, αντίθετα, ότι κινούνται με βάση τα συμφέροντά τους. Ο Heath 1990, 389, παρατηρεί ότι οι Μυτιληναίοι υποστηρίζουν ότι η αποστασία τους ήταν δίκαια και συμφέρουσα για τη Σπάρτη.

[3] Ο Cogan 1981, 48-49, θεωρεί αποτελεσματικό το επιχείρημα των Μυτιληναίων πρέσβεων με τους ρητορικούς και τους ψυχολογικούς υπαινιγμούς. Οι ομιλητές, συνεχίζει, παρουσιάζοντας τους Πελοποννησίους ως *ὁμοιοτρόπους* με τους υπόλοιπους Έλληνες, δημιουργούν την εντύπωση ότι οι Αθηναίοι ήταν *ἑτερότροποι,* δείχνοντας έτσι με πιο παραστατικό τρόπο την εχθρότητα μεταξύ Αθηναίων και Πελοποννησίων. Ο ίδιος, ωστόσο, σημειώνει ότι οι Μυτιληναίοι πρέσβεις θα μπορούσαν να ενδύσουν τον όρο *ὁμοιότροποι* και με πολιτικό περιεχόμενο, αφού και οι Μυτιληναίοι και οι Πελοποννήσιοι είχαν ολιγαρχικά πολιτεύματα. Ο Gomme 1956 (1), 261, παρατηρεί επίσης ότι δε γίνεται σαφής αναφορά στο ολιγαρχικό πολίτευμα της Μυτιλήνης.

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἄδικος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περὶ τοῦ δικαίου*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἐν τοῖς δεινοῖς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περὶ ἀρετῆς*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*δόξωμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βέβαιον, βέβαιον ≠ δοκούσης*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των περιόδων. Και πάλι παρατηρείται η μετάβαση από αρνητικές σε θετικές έννοιες ανάμεσα στις περιόδους του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἰδιώταις ≠ πόλεσιν*), της οποίας οι όροι διακρίνονται μέσω των μορίων *οὔτε… οὔτε*. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ίδιο ≠ διαφορετικό (*ὁμοιότροποι ≠ ἐν τῷ διαλλάσσοντι τῆς γνώμης*) και σκέψη ≠ πράξη (*τῆς γνώμης ≠ τῶν ἔργων*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Ας σημειωθεί ότι, εκτός από την αντίθεση ανάμεσα στους όρους ίδιο ≠ διαφορετικό, οι υπόλοιπες αντιθέσεις που εντοπίζονται στην περίοδο βρίσκονται σε σχέση αναλογίας.

Οι ομιλητές εξηγούν ότι οι Μυτιληναίοι συμμάχησαν με τους Αθηναίους, επειδή οι Σπαρτιάτες αποσύρθηκαν από την ηγεσία των Περσικών πολέμων, ενώ οι Αθηναίοι παρέμειναν, για να τους ολοκληρώσουν[1].

> *ἡμῖν δὲ καὶ Ἀθηναίοις ξυμμαχία ἐγένετο πρῶτον* ***ἀπολιπόντων μὲν ὑμῶν*** *ἐκ τοῦ Μηδικοῦ πολέμου,* ***παραμεινάντων δὲ ἐκείνων*** *πρὸς τὰ ὑπόλοιπα τῶν ἔργων* (3.10.2).

Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φεύγω ≠ μένω (*ἀπολιπόντων ≠ παραμεινάντων*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών και Αθηναίων (*ὑμῶν ≠ ἐκείνων*). Οι δύο αυτές αντιθέσεις τοποθετούνται σε παράλληλα κώλα και συνδυάζονται και με ομοιοτέλευτον. Ενδιαφέρον για τη χρήση της αντίθεσης σε αυτόν το λόγο είναι το γεγονός ότι η πρώτη τονισμένη και συντακτικά αντίθεση χρησιμοποιείται για τους Λακεδαιμονίους, περιλαμβάνει δηλαδή το ακροατήριο. Αντίθετα, οι Μυτιληναίοι αποφεύγουν να εκφραστούν για τον εαυτό τους στο πλαίσιο αντιθέσεων. Οι ομιλητές αποφεύγουν και πάλι την αντιπαραβολή των ιδίων με τους Αθηναίους, χρησιμοποιώντας την ίδια φόρμουλα που είχαν χρησιμοποιήσει στο 3.9.2 (*ἡμῖν καὶ Ἀθηναίοις*). Ακολουθούν δηλαδή μία πολύ ενδιαφέρουσα ρητορική στρατηγική[2].

[1] Πρβλ. 1.95.1-2. Δες και Gomme 1956 (1), 261.
[2] Βλ. και στην υποσ. 3 στη σελ. 355 την άποψη του Cogan.

Ο πρέσβεις διευκρινίζουν ότι η μεταξύ τους συμμαχία έγινε, όχι για να υποδουλώσουν οι Αθηναίοι τους Έλληνες, αλλά για να απελευθερωθούν οι Έλληνες από τους Πέρσες[1].

ξύμμαχοι μέντοι ἐγενόμεθα ***οὐκ ἐπὶ καταδουλώσει τῶν Ἑλλήνων*** *Ἀθηναίοις*, ***ἀλλ' ἐπ' ἐλευθερώσει ἀπὸ τοῦ Μήδου τοῖς Ἕλλησιν*** (3.10.3).

Εντοπίζεται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δουλεία ≠ ελευθερία (*ἐπὶ καταδουλώσει ≠ ἐπ' ἐλευθερώσει*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *ἀλλά*, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Έλληνες και στους Πέρσες (*τῶν Ἑλλήνων ≠ ἀπὸ τοῦ Μήδου, ἀπὸ τοῦ Μήδου ≠ τοῖς Ἕλλησι*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Τα δύο κώλα, στα οποία εντοπίζονται οι αντιθέσεις αυτές, παρουσιάζουν παράλληλη σύνταξη και έτσι η χρήση του όρου *Ἀθηναίοις* στο τέλος του πρώτου κώλου φέρνει τους Αθηναίους αντιμέτωπους με τους υπόλοιπους Έλληνες και τους ταυτίζει, επομένως, με τους Πέρσες. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος *Ἀθηναίοις* είναι ο μόνος εντός των παράλληλων κώλων που δεν επλέκεται στο αντιθετικό σχήμα.

Οι ομιλητές προσθέτουν ότι οι Μυτιληναίοι ακολουθούσαν πρόθυμα τους Αθηναίους για όσο διάστημα ασκούσαν την ηγεμονία τους με ισότητα· όταν όμως άρχισαν να επιδιώκουν την υποδούλωση των συμμάχων τους[2], οι Μυτιληναίοι άρχισαν να ανησυχούν.

καὶ ***μέχρι μὲν ἀπὸ τοῦ ἴσου ἠγοῦντο****, προθύμως* ***εἱπόμεθα· ἐπειδὴ δὲ ἐωρῶμεν αὐτοὺς*** *τὴν μὲν* ***τοῦ Μήδου*** *ἔχθραν* ***ἀνιέντας, τὴν δὲ*** *τῶν ξυμμάχων* ***δούλωσιν ἐπειγομένους***[3]*, οὐκ ἀδεεῖς ἔτι ἦμεν* (3.10.4).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ελλήνων και Περσών (*τοῖς Ἕλλησιν* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ τοῦ Μήδου, τοῦ Μήδου ≠ τῶν ξυμμάχων*), διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου που είχε

[1] Πρβλ. και την ιστορική αφήγηση στο 1.96.1, όπου αναφέρεται ότι οι σύμμαχοι εκούσια εισέρχονταν στην δηλιακή συμμαχία, έχοντας ως κοινό στόχο την αντιμετώπιση των Περσών. Δες και de Romilly 1963, 249 και υποσ. 2. Ο Hornblower 1991, 393, επισημαίνει ότι από το 1.96 απουσιάζει το θέμα της «ελευθερίας», το οποίο παρατηρείται στη δημηγορία. Ο ίδιος σημειώνει ότι το θέμα αυτό είναι κατάλληλο για ένα λόγο που απευθύνεται σε Σπαρτιάτες, τους ελευθερωτές της Ελλάδας, και που λαμβάνει χώρα στην Ολυμπία. Πρβλ. 2.8.4, όπου γίνεται αναφορά στις σπαρτιατικές διακηρύξεις για ελευθερία των Ελλήνων.

[2] Πρβλ. 1.99.2, όπου περιγράφεται η αλλαγή στη συμπεριφορά των Αθηναίων και ο σχηματισμός της αθηναϊκής ηγεμονίας, η οποία δημιούργησε αυξανόμενη δυσαρέσκεια εναντίον των Αθηναίων και προκάλεσε τις αποστασίες των συμμάχων τους. Δες και Hornblower 1991, 393. Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 38 και υποσ. 2, οι Μυτιληναίοι δικαιολογούν την αποστασία τους αναφερόμενοι στον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Η ίδια σημειώνει την επανάληψη όρων σχετικών με τη «δουλεία» στο λόγο. Πρβλ. *καταδουλώσει* (3.10.3), *δούλωσιν* (3.10.4), *ἐδουλώθησαν* (3.10.5) και *δουλεύοντες* (3.13.6).

[3] Σύμφωνα με το Macleod 1978, 65, η δημηγορία αυτή παρουσιάζει τους Αθηναίους και τους συμμάχους τους να προσπαθούν να αποκτήσουν τη συμπάθεια των άλλων, εξηγώντας τη συμπεριφορά τους ως αναγκαστική και δικαιολογημένη λόγω εξωτερικής πίεσης.

παρατηρηθεί πιο πάνω. Η αντίθεση αυτή, ενώ σε άλλα σημεία χρησιμοποιείται με ρητό τρόπο, στα παρόντα συμφραζόμενα αίρεται κάπως, καθώς και τα δύο πρόσωπα βρίσκονται στη θέση του δυνητικού αντιπάλου των Αθηναίων. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*ἐπ' ἐλευθερώσει* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν δούλωσιν*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση χρόνου ανάμεσα στους όρους παρελθόν ≠ παρόν (*μέχρι ἡγοῦντο ≠ ἐπειδή ἑωρῶμεν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και η οποία τονίζει τη διαφορετική συμπεριφορά των Αθηναίων «τότε» και «τώρα». Η αντιπαραβολή αυτή συνδυάζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ισότητα ≠ δουλεία[1] (*ἀπὸ τοῦ ἴσου ≠ τὴν δούλωσιν*). Η αντίθεση αυτή είναι αναμενόμενη σε αυτή τη δημηγορία, παρά ταύτα οι ρήτορες προσπαθούν να την αποδυναμώσουν, καθώς η έκφραση είναι έμμεση και περιφραστική (*ἑωρῶμεν… ἐπειγομένους… τὴν δούλωσιν*). Επιπλέον η μετοχή *ἐπειγομένους* αποδίδει περισσότερο την πρόθεση των Αθηναίων παρά τις πράξεις τους και τα γεγονότα. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ηγούμαι ≠ ακολουθώ (*ἡγοῦντο ≠ εἱπόμεθα*), και έλλειψη ≠ υπερβολή ζήλου (*ἀνιέντας ≠ ἐπειγομένους*).

Οι ομιλητές προσθέτουν ότι οι Αθηναίοι υποδούλωσαν έτσι όλους τους συμμάχους τους, εκτός από τους ίδιους και τους Χιώτες, οι οποίοι, ωστόσο, παρέμειναν αυτόνομοι μόνο στα λόγια και όχι στην πράξη[2].

> ***ἀδύνατοι*** *δὲ ὄντες* ***καθ' ἓν*** *γενόμενοι* ***διὰ πολυψηφίαν***[3] ***ἀμύνασθαι οἱ ξύμμαχοι ἐδουλώθησαν πλὴν ἡμῶν καὶ Χίων· ἡμεῖς δὲ αὐτόνομοι***[4] *δὴ* ***ὄντες*** *καὶ* ***ἐλεύθεροι*** *τῷ ὀνόματι* ***ξυνεστρατεύσαμεν*** (3.10.5).

Σημειώνεται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δουλεία ≠ ελευθερία (*ἐδουλώθησαν ≠ αὐτόνομοι ὄντες καὶ ἐλεύθεροι*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους υπόλοιπους συμμάχους των Αθηναίων και στους Μυτιληναίους και τους Χιώτες που

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.34.1.

[2] Σύμφωνα με το Macleod 1978, 65-66, 71, οι Μυτιληναίοι πρέσβεις αποδεικνύουν ότι η πραγματική αυτονομία των συμμάχων των Αθηναίων ήταν απίθανη, καθώς δεν υπήρχε ισορροπία δυνάμεων και η ηγεμονική δύναμη γινόταν καταπιεστική. Ο ίδιος παρατηρεί ωστόσο ότι, αφού οι Μυτιληναίοι ήταν αυτόνομοι, ακόμη κι αν η αυτονομία τους αποτελούσε απάτη, θα ήταν σοφότερο γι' αυτούς να παραμείνουν αδρανείς, όπως είχαν κάνει οι Χιώτες. Πρβλ. 8.24.4-5

[3] Ο Gomme 1956 (1), 262, θεωρεί ότι αυτός ήταν ένας από τους λόγους που δε μπορούσαν να συμπράξουν οι σύμμαχοι των Αθηναίων, όπως και το γεγονός ότι τα πολλά μικρά μέλη θα προτιμούσαν να παραμείνουν υπό την ηγεσία της Αθήνας, για να τους προστατεύει από τους πιο ισχυρούς γείτονές τους. Στα μεγαλύτερα μέλη τη ηγεμονίας, προσθέτει, οι λαϊκές μάζες τάσσονταν επίσης υπέρ της Αθήνας, ιδιαίτερα αν η ηγετική τάξη των πλουσίων καταπίεζε το λαό. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 162.

[4] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 147, 394, ο όρος «αυτόνομος» δηλώνει την πολιτική ανεξαρτησία των μικροτέρων κρατών, με τον υπαινιγμό ότι αυτή η ανεξαρτησία εξαρτάται από την ανεκτικότητα μίας μεγαλύτερης δύναμης. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο συνδυασμός αυτονομίας και ελευθερίας τόνιζε την κυρίαρχη θέση της Λέσβου ανάμεσα στους συμμάχους της Αθήνας.

παρέμεναν αυτόνομοι (*οἱ ξύμμαχοι ≠ πλὴν ἡμῶν καὶ Χίων, οἱ ξύμμαχοι ≠ ἡμεῖς*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*, και η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιούνται επίσης οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ένας ≠ πολύς (*καθ' ἓν ≠ διὰ πολυψηφίαν*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετικές προθέσεις, και άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνασθαι ≠ ξυνεστρατεύσαμεν*). Αξίζει να σχολιασθεί ότι οι αντιθέσεις αφθονούν στο σημείο αυτό, όπου ο ομιλητής αναφέρεται στη συμπεριφορά των Αθηναίων, ενώ θα υποχωρήσουν και πάλι στην επόμενη περίοδο, όπου γίνεται αναφορά στους Μυτιληναίους.

Οι πρέσβεις προσθέτουν ότι οι Μυτιληναίοι δεν είχαν πλέον εμπιστοσύνη στους Αθηναίους, αφού θα υποδούλωναν και τους Μυτιληναίους, μόλις τους δινόταν η ευκαιρία[1].

> *καὶ πιστοὺς οὐκέτι εἴχομεν **ἡγεμόνας** Ἀθηναίους, παραδείγμασι τοῖς προγενομένοις χρώμενοι· οὐ γὰρ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς **οὓς μὲν μεθ' ἡμῶν ἐνσπόνδους** ἐποιήσαντο καταστρέψασθαι, **τοὺς δὲ ὑπολοίπους,** εἴ ποτε ἄρα **ἐδυνήθησαν**, μὴ δρᾶσαι τοῦτο* (3.10.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀδύνατοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐδυνήθησαν*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ακολουθώ ≠ ηγούμαι (*εἱπόμεθα* (στο 3.10.4) ≠ *ἡγεμόνας*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων: των Μυτιληναίων και των υπόλοιπων συμμάχων των Αθηναίων (*οὓς μεθ' ἡμῶν ἐνσπόνδους ἐποιήσαντο ≠ τοὺς ὑπολοίπους*), της οποίας τα μέλη διακρίνονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές υποστηρίζουν ότι, αφού οι Αθηναίοι υπέταξαν τους υπόλοιπους συμμάχους τους, δε θα ανέχονταν να παραμένουν οι Μυτιληναίοι ισότιμοι με αυτούς[2].

> *καὶ **εἰ μὲν αὐτόνομοι ἔτι ἦμεν ἅπαντες, βεβαιότεροι ἂν ἡμῖν**[3] **ἦσαν μηδὲν νεωτεριεῖν· ὑποχειρίους δὲ ἔχοντες τοὺς πλείους, ἡμῖν δὲ ἀπὸ τοῦ ἴσου ὁμιλοῦντες, χαλεπώτερον εἰκότως ἔμελλον οἴσειν** καὶ **πρὸς τὸ πλέον** ἤδη **εἶκον τοῦ ἡμετέρου** ἔτι **μόνου ἀντισουμένου,** ἄλλως τε καὶ ὅσῳ **δυνατώτεροι αὐτοὶ αὑτῶν ἐγίγνοντο καὶ ἡμεῖς***

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 55-56, οι ομιλητές τονίζουν τις ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες των Αθηναίων, για να πείσουν τους Πελοποννησίους να βοηθήσουν τη Μυτιλήνη. Δες και Orwin 1994, 67-69, ο οποίος σημειώνει, ωστόσο, ότι η Αθήνα δεν υπέταξε καμία συμμαχική της πόλη, εκτός εάν αυτή είχε αποστατήσει. Πρβλ. 1.98-101, 1.114-117. Ο ίδιος θεωρεί απίθανο το επιχείρημα, ότι η Αθήνα θα προσπαθούσε να υποτάξει τη Μυτιλήνη, τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου, όσο και μετά από αυτόν, σημειώνοντας ότι μεγαλύτερη σημασία σε μία συμμαχία είχε η αφοσίωση των συμμαχικών πόλεων. Οπότε, προσθέτει, οι ίδιοι οι Μυτιληναίοι αποστατώντας, έθεσαν σε κίνδυνο την ελευθερία τους.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 263, παρατηρεί ότι στο σημείο αυτό παραλείπεται η αναφορά στη Χίο και στη Μήθυμνα που ήταν επίσης αυτόνομες συμμαχικές πόλεις της Αθήνας. Πρβλ. 7.57.4-5.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 262, σημειώνει ότι υπάρχει ποικιλία και ασάφεια στη χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιείται στο λόγο για τους Έλληνες συμμάχους της Αθήνας γενικά, για τη Λέσβο και τη Χίο χωριστά, και για τη Λέσβο αποκλειστικά.

ἐρημότεροι[1]***. τὸ δὲ ἀντίπαλον δέος μόνον πιστὸν ἐς ξυμμαχίαν***[2]*· ὁ γὰρ παραβαίνειν τι βουλόμενος τῷ μὴ* ***προύχων*** *ἂν ἐπελθεῖν ἀποτρέπεται* (3.11.1).

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*εἰ αὐτόνομοι ἔτι ἦμεν ≠ ὑποχειρίους ἔχοντες*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, δουλεία ≠ ισότητα (*ὑποχειρίους ἔχοντες ≠ ἀπὸ τοῦ ἴσου ὁμιλοῦντες, ἀπὸ τοῦ ἴσου ὁμιλοῦντες ≠ εἶκον, εἶκον ≠ ἀντισουμένου*), η οποία δημιουργεί αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, ισότητα ≠ υπεροχή (*ἀντισουμένου ≠ δυνατώτεροι, δυνατώτεροι αὐτοὶ αὑτῶν ἐγίγνοντο καὶ ἡμεῖς ἐρημότεροι ≠ τὸ ἀντίπαλον δέος μόνον πιστὸν ἐς ξυμμαχίαν, ἀντίπαλον ≠ προύχων*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*, και η οποία σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, δυνατός ≠ αδύνατος (*δυνατώτεροι ≠ ἐρημότεροι*), ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*βεβαιότεροι ἂν ἡμῖν ἦσαν μηδὲν νεωτεριεῖν ≠ χαλεπώτερον εἰκότως ἔμελλον οἴσειν*), και πίστη ≠ απιστία (*πιστόν ≠ παραβαίνειν*). Εντοπίζονται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων ανάμεσα στους υπόλοιπους συμμάχους των Αθηναίων και στους Μυτιληναίους (*τοὺς πλείους ≠ ἡμῖν, ἡμῖν ≠ πρὸς τὸ πλέον, πρὸς τὸ πλέον ≠ τοῦ ἡμετέρου*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Μυτιληναίους (*αὐτοὶ ≠ ἡμεῖς*), λόγω και της αντίθεσης δυνατός ≠ αδύνατος. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται για πρώτη φορά στο λόγο, ενώ μέχρι τώρα η αντιπαραβολή των δύο προσώπων αποφευγόταν. Η αντιπαραβολή αυτή θα επεκταθεί πιο κάτω στο 3.12.1.

Ο Μυτιληναίοι πρέσβεις πιστεύουν ότι οι Μυτιληναίοι αφέθηκαν αυτόνομοι, επειδή οι Αθηναίοι νόμιζαν πως μπορούσαν να τους εξουσιάζουν με τα ωραία λόγια παρά με τη χρήση βίας[3].

αὐτόνομοί *τε* ***ἐλείφθημεν οὐ δι' ἄλλο τι ἢ ὅσον αὐτοῖς ἐς τὴν ἀρχὴν εὐπρεπείᾳ τε λόγου καὶ γνώμης μᾶλλον ἐφόδῳ ἢ ἰσχύος τὰ πράγματα ἐφαίνετο καταληπτά*** (3.11.2).

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ελευθερία ≠ εξουσία (*αὐτόνομοι ἐλείφθημεν ≠ ὅσον αὐτοῖς ἐς τὴν ἀρχὴν τὰ πράγματα ἐφαίνετο καταληπτά*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἢ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής και λόγος ≠ έργον (*εὐπρεπείᾳ τε λόγου καὶ γνώμης ἐφόδῳ ≠ ἰσχύος*), της οποίας και πάλι τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἢ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής.

[1] Ο Hornblower 1991, 395, θεωρεί τον ισχυρισμό των Μυτιληναίων ομιλητών υπερβολικό.
[2] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 49, η παρατήρηση των Μυτιληναίων πρέσβεων, ότι οι σχέσεις των μελών μίας συμμαχίας βασίζονταν στον αμοιβαίο φόβο, είναι σύμφωνη με την ερμηνεία των διεθνών σχέσεων, όπως αυτές παρουσιάζονται στην *Ιστορία* μέχρι το σημείο αυτό.
[3] Ο Legon 1968, 201, 205, παρατηρεί ότι οι Μυτιληναίοι δεν είχαν δώσει μέχρι τώρα δικαιολογία στην Αθήνα, για να τους στερήσει την αυτονομία τους, και θα έπρεπε να ήταν προσεκτικοί.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και εδώ, ενώ συντακτικά υποβάλλεται η ύπαρξη αντίθεσης, η έκφραση την απαμβλύνει και την συσκοτίζει.

Οι Μυτιληναίοι πρέσβεις προσθέτουν ότι οι Αθηναίοι χρησιμοποιούσαν τους Μυτιληναίους, που ήταν ισότιμοι σύμμαχοί τους, ως απόδειξη ότι δεν έκαναν άδικες εκστρατείες, και έτσι υπέτασσαν σταδιακά τους υπόλοιπους συμμάχους τους.

> *ἅμα μὲν γὰρ μαρτυρίῳ ἐχρῶντο μὴ ἂν* ***τούς*** *γε* ***ἰσοψήφους*** *ἄκοντας, εἰ μή τι ἠδίκουν οἷς ἐπῆσαν, ξυστρατεύειν*[1]*· ἐν τῷ αὐτῷ δὲ καὶ* ***τὰ κράτιστα ἐπί*** *τε* ***τοὺς ὑποδεεστέρους πρώτους*** *ξυνεπῆγον*[2] *καὶ* ***{τὰ} τελευταῖα λιπόντες*** *τοῦ ἄλλου περιῃρημένου* ***ἀσθενέστερα*** *ἔμελλον ἕξειν.* ***εἰ δὲ ἀφ' ἡμῶν ἤρξαντο,*** *ἐχόντων ἔτι τῶν* ***πάντων*** *αὐτῶν τε* ***ἰσχὺν*** *καὶ πρὸς ὅ τι χρὴ στῆναι, οὐκ ἂν ὁμοίως* ***ἐχειρώσαντο*** (3.11.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπεροχή ≠ ισότητα (*ἰσχύος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοὺς ἰσοψήφους, τούς ἰσοψήφους ≠ τὰ κράτιστα*), διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πρώτος ≠ τελευταίος (*πρώτους ≠ {τὰ} τελευταῖα, {τὰ} τελευταῖα λιπόντες ≠ εἰ ἀφ' ἡμῶν ἤρξαντο*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*, και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και δυνατός ≠ αδύνατος (*τὰ κράτιστα ≠ ἐπὶ τοὺς ὑποδεεστέρους, ἀσθενέστερα ≠ ἰσχύν*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3].

Οι ομιλητές προσθέτουν ότι οι Αθηναίοι φοβούνταν, μήπως το ναυτικό των Μυτιληναίων προστεθεί στο ναυτικό των Πελοποννησίων ή κάποιων άλλων και αποτελέσει κίνδυνο για την Αθήνα[4].

---

[1] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 264-265, η πρόνοια που υπήρχε, ότι τα αυτόνομα μέλη θα έπρεπε να συμφωνούν, για να στέλνουν βοήθεια στην Αθήνα για τις στρατιωτικές της ανάγκες, μεταβλήθηκε από την υποχρέωση να στέλνουν δέκα πλοία κάθε χρόνο στο λιμάνι του Πειραιά. Πρβλ. 3.3.4. Ο ίδιος, ωστόσο, σημειώνει ότι η Μυτιλήνη θα δυσκολεύτηκε να δικαιολογήσει τη συμμετοχή της στο πλευρό της Αθήνας εναντίον των συμμαχικών της πόλεων που αποστατούσαν, όπως η Αίγινα και η Σάμος. Πρβλ. 1.105.2, 1.116.1-2, 1.117.2. Ο Hornblower 1991, 395, θεωρεί επίσης ότι η κύρια αδυναμία της θέσης των Μυτιληναίων ήταν η βοήθεια που είχαν παράσχει στους Αθηναίους στην αποστασία της Σάμου, ενώ θα έπρεπε είτε να είχαν ψηφίσει εναντίον της εκστρατείας, είτε να είχαν συμπαρασταθεί στους Σαμίους. Όμοια ο Orwin 1994, 66, 69, σημειώνει ότι οι Μυτιληναίοι θα έπρεπε να δικαιολογήσουν, για ποιό λόγο δεν είχαν αποστατήσει από την αθηναϊκή ηγεμονία πενήντα χρόνια προηγουμένως και γιατί βοήθησαν την Αθήνα να υποτάξει άλλες συμμαχικές της πόλεις. Οι Μυτιληναίοι, προσθέτει, ισχυρίζονται πως η βοήθειά τους προς την Αθήνα ήταν αναγκαστική.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 265, σημειώνει ότι ο ισχυρισμός αυτός δεν είναι ιστορικά ορθός, αφού οι πρώτες αποσχιστικές ενέργειες έγιναν από τα πιο ισχυρά μέλη της ηγεμονίας, όπως ήταν η Νάξος, η Θάσος, η Αίγινα και η Σάμος. Πρβλ. 1.100.2, 1.105.2, 1.116.1-2. Δες και Hornblower 1991, 396, ο οποίος θεωρεί το επιχείρημα μη πειστικό, αφού η Σάμος αποτελούσε εξαίρεση στον ισχυρισμό αυτό, ενώ και η Χίος αποσιωπάται πάλι. Όμοια ο Legon 1968, 201-202, θεωρεί ότι το επιχείρημα των Μυτιληναίων είναι υπερβολικό.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.32-36.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 265, σημειώνει ότι πρόκειται και πάλι για λανθασμένο επιχείρημα, αφού η Νάξος, η Θάσος και η Σάμος διέθεταν επίσης στόλο, όπως και η Κέρκυρα.

τό τε ναυτικὸν ἡμῶν[1] *παρεῖχέ τινα φόβον μή ποτε* ***καθ' ἓν*** *γενόμενον ἢ ὑμῖν ἢ ἄλλῳ τῳ προσθέμενον* ***κίνδυνον*** *σφίσι παράσχῃ* (3.11.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλος ≠ ένας (*πάντων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καθ' ἕν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στο σημείο αυτό που εξηγούνται οι φόβοι των Αθηναίων το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί και δεν εντοπίζονται άλλες αντιθέσεις.

Οι πρέσβεις σημειώνουν ότι οι Μυτιληναίοι σώζονταν μέχρι τώρα εξαιτίας των περιποιήσεών τους προς τον αθηναϊκό λαό και στους εκάστοτε άρχοντες[2], αλλά δε θα μπορούσαν να διατηρήσουν για καιρό την ανεξαρτησία τους[3].

τὰ δὲ καὶ ***ἀπὸ θεραπείας*** *τοῦ τε κοινοῦ αὐτῶν καὶ τῶν αἰεὶ προεστώτων* ***περιεγιγνόμεθα. οὐ μέντοι ἐπὶ πολύ γ' ἂν ἐδοκοῦμεν δυνηθῆναι,*** *εἰ μὴ ὁ πόλεμος ὅδε κατέστη, παραδείγμασι χρώμενοι τοῖς ἐς τοὺς ἄλλους* (3.11.5-6).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ήττα ≠ νίκη (*ἐχειρώσαντο* (στο 3.11.3) ≠ *περιεγιγνόμεθα*) και κίνδυνος ≠ ωφέλεια (*κίνδυνον ≠ ἀπὸ θεραπείας*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *περιεγιγνόμεθα ≠ οὐ μέντοι ἐπὶ πολύ γ' ἂν ἐδοκοῦμεν δυνηθῆναι*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται με το μόριο *μέντοι*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού.

Οι ομιλητές δηλώνουν ότι οι Μυτιληναίοι δεν είχαν πραγματικά φιλικά αισθήματα προς τους Αθηναίους, αλλά προσποιούνταν λόγω φόβου και επομένως δικαιολογούνται για την παράβαση των όρων της συμμαχίας τους.

τίς οὖν αὕτη ἡ ***φιλία*** *ἐγίγνετο ἢ ἐλευθερία πιστή, ἐν ᾗ παρὰ γνώμην ἀλλήλους ὑπεδεχόμεθα, καὶ* ***οἱ μὲν ἡμᾶς ἐν τῷ πολέμῳ δεδιότες*** *ἐθεράπευον*[4]***, ἡμεῖς δὲ ἐκείνους ἐν τῇ ἡσυχίᾳ*** *τὸ αὐτὸ ἐποιοῦμεν· ὅ τε* ***τοῖς ἄλλοις*** *μάλιστα* ***εὔνοια πίστιν βεβαιοῖ, ἡμῖν*** *τοῦτο* ***ὁ φόβος*** *ἐχυρὸν παρεῖχε,* ***δέει*** *τε* ***τὸ πλέον ἢ φιλίᾳ*** *κατεχόμενοι ξύμμαχοι ἦμεν·*

[1] Ο Gomme 1956 (1), 265, σημειώνει ότι δεν είναι ξεκάθαρο, κατά πόσο η δήλωση αφορά μόνο στο ναυτικό των Μυτιληναίων ή αν αφορά και σε αυτό της Χίου. Ο Wilson 1981, 151, 158-159, θεωρεί ότι αναφέρεται στις πόλεις της Λέσβου ως σύνολο μετά από το συνοικισμό, γεγονός που θα δημιουργούσε ισχυρό στόλο, και ίσως και στη Χίο. Ο Wilson χαρακτηρίζει το συνοικισμό, τη συνένωση δηλαδή όλων των πόλεων της Λέσβου υπό μία κεντρική εξουσία, ως το πιο σημαντικό στρατηγικό στόχο της αποστασίας. Πρβλ. υποσ. 1 στη σελ. 353.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 265, παρατηρεί ότι αυτή η παραδοχή των Μυτιληναίων στρέφεται εναντίον τους, σε συνδυασμό και με την επόμενη παραδοχή τους ότι προσποιούνταν. Ο Hornblower 1991, 396, θεωρεί το σχόλιο αποκαλυπτικό για τις σχέσεις των Αθηναίων με τους συμμάχους τους και σημειώνει ότι οι Μυτιληναίοι παραδέχονται με προκλητικό τρόπο την κακόπιστη κολακεία τους προς τους Αθηναίους.

[3] Ο Legon 1968, 202, 204-205, σημειώνει ότι οι φόβοι των Μυτιληναίων ήταν δικαιολογημένοι. Η δήλωση αυτή, προσθέτει, φανερώνει ίσως τις έμμεσες πιέσες από πλευράς της Αθήνας για υιοθέτηση δημοκρατικού πολιτεύματος στη Μυτιλήνη, με ενίσχυση των δημοκρατικών του νησιού.

[4] Η παραδοχή των Μυτιληναίων, ότι οι Αθηναίοι τους περιποιούνταν, χρησιμεύει, σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 266, ως κάλυψη της προηγούμενης παραδοχής τους, ότι οι ίδιοι περιποιούνταν τους Αθηναίους.

καὶ ὁποτέροις θᾶσσον παράσχοι ἀσφάλεια θάρσος, οὗτοι πρότεροί τι καὶ ***παραβήσεσθαι*** *ἔμελλον* (3.12.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο (*ἂν ἐδοκοῦμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βεβαιοῖ*) διευκολύνει τη σύνδεση των δύο παραγράφων, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η μία περίοδος του χωρίου περιλαμβάνει δύο προτάσεις που χαρακτηρίζονται από παραλληλία στη σύνταξη και διαχωρίζονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*[1]: *οἱ μὲν ἡμᾶς ἐν τῷ πολέμῳ δεδιότες ἐθεράπευον, ἡμεῖς δὲ ἐκείνους ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τὸ αὐτὸ ἐποιοῦμεν*. Στην περίοδο αυτή ο κάθε σχεδόν όρος του πρώτου μέρους αντιδιαστέλλεται με τον αντίστοιχο όρο του δευτέρου μέρους. Εντοπίζονται έτσι τρεις διαδοχικές αντιθέσεις: η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Μυτιληναίων (*οἱ μὲν ≠ ἡμεῖς δέ, ἡμᾶς ≠ ἐκείνους*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη (*ἐν τῷ πολέμῳ ≠ ἐν τῇ ἡσυχίᾳ*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση. Αξίζει να σημειωθεί η «μεταβολή» στην χρήση συνώνυμων όρων από το σημασιολογικό πεδίο: αντί του πιο συνήθους όρου «ελευθερία» χρησιμοποιείται ο όρος «ησυχία». Και στην επόμενη περίοδο παρουσιάζονται παράλληλες συντακτικά αντιθέσεις: η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, των υπόλοιπων Ελλήνων και των Μυτιληναίων (*τοῖς ἄλλοις ≠ ἡμῖν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φιλία / εύνοια ≠ φόβος (*φιλία ≠ δεδιότες, δεδιότες ≠ εὔνοια, εὔνοια ≠ ὁ φόβος, δέει ≠ φιλίᾳ*), η οποία διατρέχει όλη την περίοδο, σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στην τελευταία περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το συγκριτικό επίθετο *τὸ πλέον*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί ο φόβος των Μυτιληναίων προς τους Αθηναίους. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πίστη ≠ απιστία (*πίστιν ≠ παραβήσεσθαι*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 3.11.1. Αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη παρονομασίας ανάμεσα στους όρους *θᾶσσον* και *θάρσος*.

Επομένως, οι Μυτιληναίοι πρέσβεις θεωρούν πως δεν πρέπει οι Μυτιληναίοι να κατηγορηθούν ότι αδίκησαν τους Αθηναίους, επειδή αποστάτησαν πρώτοι χωρίς να έχουν εξακριβώσει τις υποψίες τους.

ὥστε εἴ τῳ ***δοκοῦμεν*** *ἀδικεῖν* ***προαποστάντες διὰ τὴν ἐκείνων μέλλησιν*** *τῶν ἐς ἡμᾶς δεινῶν, αὐτοὶ οὐκ* ***ἀνταναμείναντες***[2] ***σαφῶς εἰδέναι*** *εἴ τι αὐτῶν ἔσται, οὐκ ὀρθῶς σκοπεῖ* (3.12.2).

[1] Δες και Hornblower 1991, 396, ο οποίος σημειώνει την ύπαρξη ξεκάθαρης αντίθεσης.
[2] Ο Macleod 1978, 71, επισημαίνει το λογοπαίγνιο ανάμεσα σε όρους σύνθετους με τις προθέσεις *προ-* και *ἀντι-*. Πρβλ. και την επόμενη περίοδο.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*βεβαιοῖ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκοῦμεν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκοῦμεν ≠ σαφῶς εἰδέναι*), και βιασύνη ≠ καθυστέρηση (*προαποστάντες ≠ διὰ τὴν μέλλησιν*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Μυτιληναίων ≠ Αθηναίων ([*ἡμεῖς*] ≠ *ἐκείνων*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, συνεχίζοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές εξηγούν ότι οι Μυτιληναίοι έπρεπε να δράσουν πρώτοι εναντίον των Αθηναίων, διότι δεν ήταν ισοδύναμοι και όφειλαν να προλάβουν την αθηναϊκή επίθεση.

> ***εἰ*** *γὰρ* ***δυνατοὶ ἦμεν ἐκ τοῦ ἴσου*** *καὶ* ***ἀντεπιβουλεῦσαι*** *καὶ* ***ἀντιμελλῆσαι, τί ἔδει ἡμᾶς ἐκ τοῦ ὁμοίου ἐπ' ἐκείνοις εἶναι; ἐπ' ἐκείνοις δὲ ὄντος*** *αἰεὶ* ***τοῦ ἐπιχειρεῖν*** *καὶ* ***ἐφ' ἡμῖν*** *εἶναι δεῖ* ***τὸ προαμύνασθαι*** (3.12.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καθυστέρηση ≠ βιασύνη (*ἀνταναμείναντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀντεπιβουλεῦσαι, ἀντεπιβουλεῦσαι ≠ ἀντιμελλῆσαι*[1]) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στη δημηγορία. Εντοπίζεται το σχήμα της υποφοράς λόγω της ερώτησης που θέτουν οι ομιλητές και της ακόλουθης απάντησής της: *εἰ δυνατοὶ ἦμεν, τί ἔδει ἡμᾶς ἐκ τοῦ ὁμοίου ἐπ' ἐκείνοις εἶναι; ≠ ἐπ' ἐκείνοις δὲ ὄντος αἰεὶ τοῦ ἐπιχειρεῖν*. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ ισότητα (*δυνατοὶ ≠ ἐκ τοῦ ἴσου*), ολοκληρώνοντας ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου, και επίθεση ≠ άμυνα (*τοῦ ἐπιχειρεῖν ≠ τὸ προαμύνασθαι*). Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Μυτιληναίων (*ἐπ' ἐκείνοις ≠ ἐφ' ἡμῖν*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Μυτιληναίοι πρέσβεις ανακεφαλαιώνουν τα δικαιολογημένα κατ' αυτούς αίτια και τις προφάσεις[2] της αποστασίας τους. Υπενθυμίζουν ότι οι Μυτιληναίοι ήθελαν να αποστατήσουν και πριν από τον πόλεμο, αλλά τους εμπόδισαν οι Πελοποννήσιοι[3]. Οι ίδιοι

---

[1] Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αντίθετοι όροι είναι σύνθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδυάζονται και με ομοιοτέλευτον (στη δεύτερη περίπτωση) και με παρήχηση. Η γραφή *ἀντεπιμελλῆσαι* (των χειρογράφων C, E, F, G, M), πρβλ. *ἀντεπιμελῆσαι* (των χειρογράφων A, B), θα δημιουργούσε και ισόκωλον. Δες και Gomme 1956 (1), 267, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο ιστορικός θα μπορούσε να είχε επινοήσει τη σύνθετη αυτή λέξη, για να επιτύχει πιο εντυπωσιακό ρητορικό αποτέλεσμα.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 267, μεταφράζει τον όρο *πρόφασις* ως «εξωτερικό αίτιο» και τον όρο *αἰτία* ως «παράπονο». Δες και Hornblower 1991, 397, ο οποίος σημειώνει ότι υπάρχει μικρή νοηματική διαφορά ανάμεσα στους δύο όρους.

[3] Το παράπονο αυτό επιβεβαιώνει στην αφήγησή του ο Θουκυδίδης. Πρβλ. 3.2.1. Δες και Gomme 1956 (1), 267, Legon 1968, 203, de Ste. Croix 1972, 204, Roisman 1987, 386, και Hornblower 1991, 382, 392, 397. Ο Roisman παρατηρεί ότι η Σπάρτη δεν άργησε τελικά να εκμεταλλευτεί την πρώτη ευκαιρία που της δόθηκε, να ενθαρρύνει την αποστασία των συμμάχων της Αθήνας στο Αιγαίο.

θεωρούν ότι αποστατώντας πετυχαίνουν διπλό σκοπό: να μην τους καταστρέψουν οι Αθηναίοι[1] και να βοηθήσουν μαζί με τους Πελοποννησίους στην απελευθέρωση των υπολοίπων Ελλήνων από τους Αθηναίους[2].

> *Τοιαύτας ἔχοντες προφάσεις καὶ αἰτίας, ὦ Λακεδαιμόνιοι καὶ ξύμμαχοι, ἀπέστημεν, σαφεῖς μὲν τοῖς ἀκούουσι* ***γνῶναι*** *ὡς εἰκότως* ***ἐδράσαμεν****, ἱκανὰς δὲ ἡμᾶς* ***ἐκφοβῆσαι*** *καὶ* ***πρὸς ἀσφάλειάν*** *τινα τρέψαι,* ***βουλομένους μὲν*** *καὶ* ***πάλαι, ὅτε ἔτι ἐν τῇ εἰρήνῃ ἐπέμψαμεν*** *ὡς ὑμᾶς περὶ ἀποστάσεως*[3]***, ὑμῶν δὲ οὐ προσδεξαμένων κωλυθέντας· νῦν δὲ*** *ἐπειδὴ* ***Βοιωτοὶ προυκαλέσαντο*** *εὐθὺς ὑπηκούσαμεν, καὶ ἐνομίζομεν ἀποστήσεσθαι διπλῆν ἀπόστασιν, ἀπό τε τῶν Ἑλλήνων* ***μὴ*** *ξὺν* ***κακῶς ποιεῖν*** *αὐτοὺς μετ' Ἀθηναίων* ***ἀλλὰ ξυνελευθεροῦν,*** *ἀπό τε Ἀθηναίων* ***μὴ*** *αὐτοὶ* ***διαφθαρῆναι*** *ὑπ' ἐκείνων* ***ἐν ὑστέρῳ ἀλλὰ προποιῆσαι*** (3.13.1).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους σκέψη ≠ πράξη (*γνῶναι ≠ ἐδράσαμεν*), φόβος ≠ ασφάλεια (*ἐκφοβῆσαι ≠ πρὸς ἀσφάλειαν*), δίνω ≠ παίρνω (*ἐπέμψαμεν ≠ προσδεξαμένων*), εμπόδιο ≠ δυνατότητα (*κωλυθέντας ≠ προυκαλέσαντο*) και καταστροφή ≠ ελευθερία (*κακῶς ποιεῖν ≠ ξυνελευθεροῦν, ξυνελευθεροῦν ≠ διαφθαρῆναι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Χρησιμοποιούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων, Μυτιληναίων και Σπαρτιατών (*βουλομένους* [*ἡμᾶς*] *≠ ὑμῶν οὐ προσδεξαμένων*)[4], της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και Σπαρτιατών ≠ Βοιωτών (*ὑμῶν ≠ Βοιωτοί*), για να τονιστεί σε κάθε περίπτωση η αδιαφορία των Σπαρτιατών[5]. Αντίθετα οι ομιλητές αποφεύγουν και πάλι να αντιπαραβάλουν τους Μυτιληναίους με τους Αθηναίους. Παρατηρούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πάλαι ≠ νῦν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*, και μέλλον ≠ παρελθόν (*διαφθαρῆναι ἐν ὑστέρῳ ≠ προποιῆσαι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και με το

---

[1] Δες και Macleod 1978, 66-67, ο οποίος τονίζει το παράδοξο γεγονός ότι οι Μυτιληναίοι πρέπει να «αποχωριστούν» από τους Έλληνες, ώστε να μην τους προκαλέσουν κακό και να μπορέσουν να τους ελευθερώσουν. Δες και Hornblower 1991, 397, ο οποίος σημειώνει την ύπαρξη βεβιασμένης αντίθεσης.

[2] Οι Μυτιληναίοι παρουσιάζονται να ενστερνίζονται τη σπαρτιατική διακήρυξη για ελευθερία των Ελλήνων από τους Αθηναίους. Πρβλ. 2.8.4. Δες και Kagan 1974, 140, και Macleod 1978, 67.

[3] Σύμφωνα με το Macleod 1978, 66-67, η αναφορά στην *ἀπόστασιν* δείχνει τον αλτρουισμό των Μυτιληναίων, οι οποίοι αποδεικνύουν ότι η ενέργειά τους δεν ήταν μόνο η «αποστασία» από τους καταπιεστές Αθηναίους, αλλά και η «αποχώρηση» από τις λανθασμένες ενέργειες που διεξάγονταν, δίνοντας έτσι στον όρο και την πιο επιθετική του σημασία «επανάσταση». Ας σημειωθεί η έμφαση στο σημείο αυτό στον όρο «αποστασία». Πρβλ. *ἀποστάσεως* (3.9.2, 3.13.1), *ἀπέστημεν* (3.13.1), *ἀποστήσεσθαι* (3.13.1), *ἀπόστασιν* (3.13.1), *ἀπόστασις* (3.13.2), *ἀποστήσεται* (3.13.6). Δες και Macleod 1978, 71, και Hornblower 1991, 428.

[4] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται μόλις μία φορά στη δημηγορία και με κάπως συγκαλυμμένο τρόπο, ώστε να μην προκαλέσει την εχθρότητα των Σπαρτιατών.

[5] Αξίζει να σημειωθεί η χρήση όρων σχετικών με την «ταχύτητα» στο σημείο αυτό: *εὐθύς* (3.13.1), *θᾶσσον* (3.13.2), και *διὰ ταχέων* (3.13.2), *τετάχαται* (3.13.3). Έτσι δίνεται έμφαση στην ταχύτητα, με την οποία καλούνται να δράσουν οι Πελοποννήσιοι.

αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντίθετική εστία αντικατάστασης. Προβάλλεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ειρήνη ≠ πόλεμος (*ὅτε ἔτι ἐν τῇ εἰρήνῃ* ≠ [*ἐν τῷ πολέμῳ*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος λόγω της πραγματολογικής χρονικής αντίθεσης παρελθόντος ≠ παρόντος. Η τελευταία αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 3.9.1-2.

Οι ομιλητές προσθέτουν ότι η αποστασία τους έγινε βιαστικά και χωρίς την κατάλληλη προετοιμασία[1]. Γι' αυτό το λόγο ζητούν από τους Πελοποννησίους να δεχτούν τη Λέσβο στη συμμαχία τους και να στείλουν γρήγορα βοήθεια.

> ***ἡ μέντοι ἀπόστασις ἡμῶν θᾶσσον γεγένηται καὶ ἀπαράσκευος·*** *ᾗ καὶ μᾶλλον χρὴ ξυμμάχους* ***δεξαμένους*** *ἡμᾶς διὰ ταχέων βοήθειαν* ***ἀποστέλλειν,*** *ἵνα φαίνησθε* ***ἀμύνοντές*** *τε* ***οἷς δεῖ*** *καὶ ἐν τῷ αὐτῷ* ***τοὺς πολεμίους βλάπτοντες*** (3.13.2).

Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *ἐνομίζομεν ἀποστήσεσθαι διπλῆν ἀπόστασιν* ≠ *ἡ μέντοι ἀπόστασις ἡμῶν θᾶσσον γεγένηται καὶ ἀπαράσκευος*, της οποίας τα μέλη τοποθετούνται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται με το μόριο *μέντοι,* σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού. Το μόριο *μέντοι* δηλώνει κάποιου είδους απόκλιση από το αναμενόμενο, αλλά όχι πλήρη αντίθεση. Το μόριο αυτό είχε χρησιμοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο και στο 3.11.5-6. Αξίζει να σχολιασθεί ότι το μόριο *μέντοι* εντοπίζεται τρεις φορές σε αυτό το λόγο, ενώ δε χρησιμοποιείται τόσο συχνά στις υπόλοιπες δημηγορίες[2]. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους παίρνω ≠ δίνω (*δεξαμένους* ≠ *ἀποστέλλειν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω[3], βοήθεια ≠ βλάβη (*ἀμύνοντες* ≠ *βλάπτοντες*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, και φίλος ≠ εχθρός (*οἷς δεῖ* ≠ *τοὺς πολεμίους*).

Οι ομιλητές θεωρούν ότι η παρούσα ευκαρία είναι σπουδαία, καθώς και οι Αθηναίοι έχουν εξαντληθεί λόγω του λοιμού και των πολεμικών δαπανών[4] και επιπλέον τα αθηναϊκά

---

[1] Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται στην ιστορική αφήγηση. Πρβλ. 3.2.1, 3.4.2 και υποσ. 2 στη σελ. 352. Δες και Macleod 1978, 67, ο οποίος σημειώνει ότι η αναφορά των ομιλητών στη βιασύνη, με την οποία έγινε η αποστασία, και στην άμεση ανάγκη των Μυτιληναίων για βοήθεια αντιδιαστέλλεται με την υπόσχεσή τους ότι το ναυτικό τους θα φανεί χρήσιμο στους Πελοποννησίους.

[2] Πρβλ. τον Πίνακα 7 στη σελ. 900-901.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στην αντιλογία των Κερκυραίων και των Κορινθίων στο 1.32-43. Αξίζει να σημειωθεί ότι και οι Κερκυραίοι προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τη συμμαχία της Αθήνας μέσω της δημηγορίας τους.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 268, θεωρεί τον ισχυρισμό υπερβολικό, παρόλο που οι Αθηναίοι είχαν ξοδέψει αρκετά από τα χρηματικά τους αποθέματα. Ο Macleod 1978, 67, σημειώνει ότι η πίεση που ένιωθε η Αθήνα ήταν εμφανής στην ιστορική αφήγηση (πρβλ. 3.3.1, 3.19), αν και, προσθέτει, οι Αθηναίοι δείχνουν στην Αττική (3.16) και στη Μυτιλήνη (3.18.3-5) ότι ο ισχυρισμός αυτός είναι λανθασμένος, αποδεικνύοντας ότι οι Μυτιληναίοι υποτιμούσαν την αθηναϊκή δύναμη. Για τη δύσκολη οικονομική θέση, στην οποία βρισκόταν η Αθήνα, δες και Gomme 1956 (1), 278-279, Kagan 1974, 143-146, και Hornblower 1991, 403-404. Πρβλ. 3.18.4.

καράβια απουσιάζουν σε επιχειρήσεις γύρω από την Πελοπόννησο[1] και εναντίον της Λέσβου.

> ***καιρὸς*** *δὲ ὡς οὔπω* ***πρότερον****. νόσῳ τε γὰρ ἐφθάραται Ἀθηναῖοι καὶ χρημάτων δαπάνῃ*[2]*, νῆές τε αὐτοῖς αἱ μὲν περὶ τὴν ὑμετέραν εἰσίν, αἱ δ' ἐφ' ἡμῖν τετάχαται* (3.13.3).

Στο σημείο αυτό, όπου εξηγούνται οι λόγοι για τους οποίους η ευκαιρία είναι κατάλληλη για επίθεση εναντίον των Αθηναίων, χρησιμοποιείται μόνο η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στους όρους παρόν ≠ παρελθόν (*καιρὸς* [*νῦν*] ≠ *πρότερον*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος.

Οι Πελοποννήσιοι, συνεχίζουν οι Μυτιληναίοι πρέσβεις, θα πρέπει να εισβάλουν και πάλι στην Αττική, ώστε να αναγκάσουν τους Αθηναίους να αποσύρουν τα καράβια τους από τις περιοχές τους.

> *ὥστε* ***οὐκ εἰκὸς αὐτοὺς περιουσίαν νεῶν ἔχειν***[3]*, ἢν ὑμεῖς ἐν τῷ θέρει τῷδε* ***ναυσί***[4] *τε καὶ* ***πεζῷ ἅμα ἐπεσβάλητε*** *τὸ δεύτερον,* ***ἀλλ' ἢ ὑμᾶς οὐκ ἀμυνοῦνται ἐπιπλέοντας ἢ ἀπ' ἀμφοτέρων ἀποχωρήσονται*** (3.13.4).

Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *οὐκ εἰκὸς αὐτοὺς περιουσίαν νεῶν ἔχειν ≠ ἀλλ' ἢ ὑμᾶς οὐκ ἀμυνοῦνται ἐπιπλέοντας ἢ ἀπ' ἀμφοτέρων ἀποχωρήσονται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και των μορίων *ἀλλὰ* και *ἢ* σχηματίζοντας εξαίρεση. Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση είχε παρατηρηθεί και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.35.4. Εντοπίζονται ακόμη η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό[5] (*ναυσί* [*ἅμα*] ≠ *πεζῷ ἅμα*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση, η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εισβολή ≠ άμυνα (*ἐπεσβάλητε ≠ ἀμυνοῦνται, ἀμυνοῦνται ≠ ἐπιπλέοντας*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έρχομαι ≠ φεύγω (*ἐπιπλέοντας ≠ ἀποχωρήσονται*).

---

[1] Πρβλ. στο 3.7 και στο 3.16.1-2 την αναφορά στα τριάντα πλοία που είχαν σταλεί με στρατηγό τον Ασώπιο γύρω από την Πελοπόννησο.

[2] Σύμφωνα με την Kallet-Marx 1993 (2), 128-130, οι προηγούμενες αναφορές στη μεγάλη οικονομική δύναμη των Αθηναίων δείχνουν ότι οι Μυτιληναίοι ήταν έτοιμοι να καταφύγουν ακόμη και σε ψεύτικα επιχειρήματα προκειμένου να πείσουν τους Σπαρτιάτες. Πρβλ. και 3.16.1 και υποσ. 4 στη σελ. 366.

[3] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο Gomme 1956 (1), 268-269, θεωρεί ότι οι Μυτιληναίοι πρέσβεις μιλούν παραπλανητικά, αποκρύπτοντας την πραγματική δύναμη του αθηναϊκού ναυτικού, το οποίο, παρόλο που η Αθήνα είχε καταπονηθεί εξαιτίας του λοιμού, αριθμούσε 100 από τα καλύτερα καράβια και 70 επιπλέον. Πρβλ. 2.24.2, 3.3.2, 3.7.1 και κυρίως 3.17, όπου αναφέρεται ότι οι Αθηναίοι είχαν φτάσει στο απώγειο της δύναμής τους.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 269, θεωρεί αυτό τον όρο ως τον πιο σημαντικό, αφού οι σύμμαχοι της Αθήνας θα είχαν αρχίσει να κατανοούν ότι οι επιδρομές στην Αττική μέσω του πεζικού δεν ήταν πλέον αποτελεσματικές.

[5] Οι όροι της αντίθεσης δε λειτουργούν ως αλληλοαποκλειόμενοι, όπως σε προηγούμενες δημηγορίες, όπου η αντίθεση αυτή συνδυαζόταν με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών, αλλά παρουσιάζονται ως συμπληρωματικοί.

Οι ομιλητές επισημαίνουν στους Πελοποννησίους ότι θα αποκομίσουν σημαντικό όφελος[1], αφού ο πόλεμος δε θα κριθεί στην Αττική, αλλά στις περιοχές από τις οποίες η Αττική αντλεί τους πόρους της[2].

νομίσῃ τε μηδεὶς ***ἀλλοτρίας*** *γῆς πέρι* ***οἰκεῖον κίνδυνον*** *ἔξειν. ᾧ γὰρ* ***δοκεῖ μακρὰν*** *ἀπεῖναι ἡ Λέσβος,* ***τὴν ὠφελίαν*** *αὐτῷ* ***ἐγγύθεν παρέξει. οὐ*** *γὰρ* ***ἐν τῇ Ἀττικῇ ἔσται ὁ πόλεμος,*** *ὥς τις οἴεται,* ***ἀλλὰ δι' ἣν ἡ Ἀττικὴ ὠφελεῖται*** (3.13.5).

Χρησιμοποιούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ξένος ≠ οικείος[3] (*ἀλλοτρίας ≠ οἰκεῖον*) και μακριά ≠ κοντά (*μακρὰν ≠ ἐγγύθεν*) και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους κίνδυνος ≠ ωφέλεια (*κίνδυνον ≠ τὴν ὠφελίαν*), και φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκεῖ ≠ παρέξει*). Προβάλλεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἔσται ὁ πόλεμος ≠ ἀλλὰ δι' ἣν ἡ Ἀττικὴ ὠφελεῖται*, της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία.

Οι ομιλητές εξηγούν ότι τα έσοδα της Αθήνας προέρχονται από τους συμμάχους της[4] και θα αυξηθούν, αν υποταχτεί και η Λέσβος[5]. Αντίθετα, αν οι Πελοποννήσιοι βοηθήσουν τους Μυτιληναίους, θα επωφεληθούν από το ισχυρό ναυτικό τους και θα μειώσουν τη δύναμη των Αθηναίων, ενώ οι ίδιοι θα παρουσιαστούν ως ελευθερωτές των Ελλήνων[6].

ἔστι δὲ τῶν χρημάτων ἀπὸ τῶν ξυμμάχων ἡ <u>*πρόσ*</u>*οδος*[7]***, καὶ ἔτι μείζων ἔσται, εἰ ἡμᾶς καταστρέψονται****· οὔτε γὰρ* ***ἀποστήσεται*** *ἄλλος τά τε ἡμέτερα* <u>*προσ*</u>*γενήσεται,* ***πάθοιμέν τ' ἂν δεινότερα ἢ οἱ πρὶν δουλεύοντες. βοηθησάντων δὲ ὑμῶν*** *προθύμως πόλιν*[8] *τε* ***<u>προσ</u>λήψεσθε*** *ναυτικὸν* ***ἔχουσαν*** *μέγα, οὗπερ ὑμῖν μάλιστα* ***<u>προσ</u>δεῖ,*** *καὶ Ἀθηναίους ῥᾷον* ***καθαιρήσετε ὑφαιροῦντες*** *αὐτῶν τοὺς ξυμμάχους* (*θρασύτερον γὰρ πᾶς τις* ***<u>προσ</u>χωρήσεται***)*, τήν τε αἰτίαν* ***ἀποφεύξεσθε*** *ἣν* ***εἴχετε*** *μὴ* ***βοηθεῖν τοῖς***

---

[1] Ο Macleod 1977, 244, παρατηρεί ότι οι Μυτιληναίοι τονίζουν τα συμφέροντα που θα αποκομίσει η Σπάρτη εξαιτίας τους και έτσι καταφέρνουν να επικρατήσουν.

[2] Πρβλ. 2.13.2-3 για τη σημασία που είχαν οι εισφορές των συμμάχων της Αθήνας και 8.96.2 για την απώλεια της Εύβοιας, η οποία θεωρείτο πιο σημαντική για τους Αθηναίους από την ίδια την Αττική. Δες και Hornblower 1991, 398, ο οποίος παρατηρεί ότι οι ομιλητές αναφέρονται στην ηγεμονία της Αθήνας στο Αιγαίο.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κερκυραίων στο 1.32.4-5.

[4] Πρβλ. 2.13.2-3 και την προηγούμενη υποσ. Δες και Gomme 1956 (1), 269, και Hornblower 1991, 398.

[5] Ο Macleod 1978, 67-68, επισημαίνει ότι υπάρχει ειρωνεία στο συγκεκριμένο σημείο, αφού αυτό που φοβούνται οι Μυτιληναίοι συμβαίνει τελικά εξαιτίας της αδράνειας των Πελοποννησίων. Πρβλ. 3.36.2, 3.50.2. Ο ίδιος σημειώνει ότι αυτές οι ειρωνείες αποκαλύπτουν το σκληρό χαρακτήρα των πρωταγωνιστών του πολέμου.

[6] Ο Roisman 1987, 388, σημειώνει, ωστόσο, ότι κανένα από τα προσδοκώμενα πλεονεκτήματα δεν ήταν πραγματικά αισθητό και κανένα δε θα έφερνε άμεσα αποτελέσματα.

[7] Στις δύο αυτές περιόδους παρατηρούνται αρκετοί τύποι σύνθετοι με την πρόθεση *πρός*, των οποίων η επανάληψη θυμίζει τη νεοελληνική προτροπή «εμπρός» και σκοπό έχει να αφυπνίσει μάλλον τους Πελοποννησίους και να τους παρακινήσει να αναλάβουν δράση.

[8] Ο Wilson 1981, 150, θεωρεί ότι οι πρέσβεις αναφέρονται μόνο στη Μυτιλήνη, αλλά θα μπορούσαν να αναφέρονται και στο συνοικισμό που θα καθιστούσε τη Λέσβο μία ενιαία πόλη. Πρβλ. υποσ. 1 στη σελ. 353 και υποσ. 1 στη σελ. 362.

ἀφισταμένοις[1]*. ἢν δ' **ἐλευθεροῦντες** φαίνησθε, τὸ κράτος **τοῦ πολέμου** βεβαιότερον ἕξετε* (3.13.6-7).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελεῖται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καταστρέψονται*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*καὶ ἔτι μείζων ἔσται* ≠ [*ἢ νῦν*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους τιμωρία ≠ βοήθεια (*εἰ ἡμᾶς καταστρέψονται ≠ βοηθησάντων* (σε διαδοχικές περιόδους)*, βοηθησάντων ≠ καθαιρήσετε, καθαιρήσετε ≠ βοηθεῖν*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει τις δύο περιόδους, διώχνω ≠ δέχομαι (*ἀποστήσεται ≠ προσλήψεσθε* (σε διαδοχικές περιόδους)*, προσχωρήσεται ≠ τοῖς ἀφισταμένοις*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε χρησιμοποιηθεί στην αρχή του λόγου[2]*,* πάσχω ≠ ενεργώ (*πάθοιμεν ἂν ≠ βοηθησάντων* (σε διαδοχικές περιόδους)), προσθήκη ≠ αφαίρεση (*προσλήψεσθε ≠ ὑφαιροῦντες, ὑφαιροῦντες ≠ προσχωρήσεται*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, συμμετοχή ≠ έλλειψη (*ἔχουσαν ≠ προσδεῖ*), παράλειψη ≠ εκπλήρωση (*ἀποφεύξεσθε ≠ εἴχετε*) και πραγματικό ≠ φαινομενικό (*εἴχετε ≠ φαίνησθε, φαίνησθε ≠ βεβαιότερον ἕξετε*), η οποία σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζονται ακόμη οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Σπαρτιάτες ([*οὗτοι*] ≠ *ὑμῶν* (σε διαδοχικές περιόδους)), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, εξαιτίας της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους τιμωρία ≠ βοήθεια, και ανάμεσα στους Μυτιληναίους και στους άλλους Έλληνες (*πάθοιμεν ἂν δεινότερα ≠ οἱ πρὶν δουλεύοντες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ* σχηματιζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί η μεγαλύτερη υποδούλωση των Μυτιληναίων. Η αντίθεση αυτή ολοκληρώνει ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου. Προβάλλεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δουλεία ≠ ελευθερία (*δουλεύοντες ≠ ἐλευθεροῦντες* (σε διαδοχικές περιόδους)), μέσω της οποίας ανακαλείται το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Στο τέλος του λόγου τους οι ομιλητές καλούν τους Πελοποννησίους να δεχτούν τους Μυτιληναίους στη συμμαχία τους και να τους βοηθήσουν, ώστε να ωφεληθούν τόσο οι ίδιοι όσο και οι υπόλοιποι Έλληνες.

[1] Πρβλ. 1.101, 1.114 για την αναβλητικότητα και την έλλειψη πρωτοβουλίας των Σπαρτιατών. Δες και Gomme 1956 (1), 269.

[2] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43, οι οποίοι απαντούν στο λόγο των Κερκυραίων (1.32-36) που με τη σειρά τους επιθυμούσαν να συνάψουν συμμαχία με την Αθήνα.

Αἰσχυνθέντες οὖν ***τάς*** *τε τῶν Ἑλλήνων ἐς ὑμᾶς* ***ἐλπίδας*** *καὶ Δία τὸν Ὀλύμπιον*[1]*, ἐν οὗ τῷ ἱερῷ ἴσα καὶ ἱκέται ἐσμέν,* ***ἐπαμύνατε*** *Μυτιληναίοις ξύμμαχοι γενόμενοι,* ***καὶ μὴ προῆσθε*** *ἡμᾶς* ***ἴδιον μὲν τὸν κίνδυνον τῶν σωμάτων*** *παραβαλλομένους,* ***κοινὴν δὲ τὴν ἐκ τοῦ κατορθῶσαι ὠφελίαν ἅπασι*** *δώσοντας, ἔτι δὲ κοινοτέραν* ***τὴν βλάβην,*** *εἰ μὴ πεισθέντων ὑμῶν* ***σφαλησόμεθα*** (3.14.1).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους βοήθεια ≠ αδιαφορία (*ἐπαμύνατε ≠ προῆσθε*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, κίνδυνος ≠ ωφέλεια (*τὸν κίνδυνον ≠ τὴν ὠφελίαν*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία, και μέρος ≠ όλον (*τῶν σωμάτων ≠ ἅπασι*). Χρησιμοποιούνται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο[2] (*ἴδιον ≠ κοινήν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 3.10.1, ωφέλεια ≠ βλάβη (*τὴν ὠφελίαν ≠ τὴν βλάβην*) και επιτυχία ≠ αποτυχία (*ἐκ τοῦ κατορθῶσαι ≠ σφαλησόμεθα*).

Τελειώνοντας το λόγο τους οι Μυτιληναίοι πρέσβεις παροτρύνουν τους Πελοποννησίους να φανούν αντάξιοι των προσδοκιών των Ελλήνων.

γίγνεσθε δὲ ἄνδρες οἵουσπερ ὑμᾶς οἵ τε Ἕλληνες ἀξιοῦσι καὶ ***τὸ*** *ἡμέτερον* ***δέος*** *βούλεται* (3.14.2).

Στο τέλος του λόγου δεν εντοπίζονται αντιθέσεις, εκτός από τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ελπίδα ≠ φόβος (*τὰς ἐλπίδας* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ τὸ δέος*), η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των δύο τελευταίων περιόδων του λόγου.

Οι Πελοποννήσιοι και οι σύμμαχοί τους πείθονται από τα λόγια των Μυτιληναίων και τους δέχονται στη συμμαχία τους[3]. Καλούν ακόμη τους συμμάχους τους να συγκεντρωθούν στον Ισθμό, για να εισβάλουν στην Αττική πολεμώντας και από τη στεριά και από τη θάλασσα (3.15). Οι Αθηναίοι μαθαίνοντας τις κινήσεις των Πελοποννησίων[4]

[1] Ο Hornblower 1991, 398, σημειώνει ότι οι ομιλητές στο τέλος του λόγου τους υπενθυμίζουν την Ολυμπιακή, πανελλήνια τοποθεσία της συνέλευσης.

[2] Ο Orwin 1994, 69 και υποσ. 5, σημειώνει ότι η ακολουθία των αντιθέσεων δείχνει την αναλογία ανάμεσα στο συγκεκριμένο συμφέρον της Μυτιλήνης και στο κοινό συμφέρον των Ελλήνων (και φυσικά της Σπάρτης).

[3] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 107, 340-341, οι πόλεις της Λέσβου δεν έγιναν μέλη της πελοποννησιακής συμμαχίας, αλλά της ευρύτερης κατηγορίας των συμμάχων των Σπαρτιατών. Ο Cogan 1981, 47, 49, θεωρεί ότι η απόφαση των Πελοποννησίων να υποστηρίξουν την αποστασία της Λέσβου αλλάζει την παραδοσιακή στρατηγική που ακολουθούσαν μέχρι τώρα στον πόλεμο και, παρόλο που αρχικά αυτό τους προκαλούσε ανησυχία, τους προσέφερε μεγάλη πιθανότητα επιτυχίας. Οι Πελοποννήσιοι, προσθέτει, κάνουν το πρώτο βήμα προς μία ενεργή πολιτική, σύμφωνα με την οποία ενεθάρρυναν τους συμμάχους της Αθήνας να αποστατήσουν και η οποία θα ασκούσε στρατιωτική πίεση στους Αθηναίους. Ο Hornblower 1991, 383, σημειώνει ότι το επεισόδιο επιβεβαιώνει την ιστορική αφήγηση στο 1.118.2, όπου αναφέρεται ότι οι Σπαρτιάτες δεν αναλάμβαναν δράση, εκτός εάν αναγκάζονταν να το κάνουν. Ο Kitto 1966, 299, εντοπίζει το στοιχείο της ειρωνείας στην αφήγηση, αφού οι Σπαρτιάτες αποφασίζουν να ενεργήσουν με ταχύτητα και τελικά δεν κάνουν τίποτα.

[4] Αξίζει να σημειωθεί η έμφαση στην ταχύτητα με την οποία δρούσαν οι Λακεδαιμόνιοι σε αντίθεση με τους συμμάχους τους. Πρβλ. *κατὰ τάχος* (3.15.1), *πρῶτοι ἀφίκοντο* (3.15.1), *καὶ οἱ μὲν προθύμως ταῦτα ἔπρασσον, οἱ δὲ ἄλλοι ξύμμαχοι βραδέως τε ξυνελέγοντο καὶ ἐν καρποῦ ξυγκομιδῇ ἦσαν καὶ ἀρρωστίᾳ τοῦ στρατεύειν*

συγκέντρωνουν 100 καράβια και πλέουν κοντά στον Ισθμό, δείχνοντας τη δύναμή τους και πραγματοποιώντας αποβάσεις στις ακτές της Πελοποννήσου. Οι Πελοποννήσιοι, βλέποντας την αθηναϊκή δύναμη, υποθέτουν ότι οι Μυτιληναίοι τους ξεγέλασαν και από φόβο, επειδή δεν είχαν ακόμη συγκεντρωθεί ούτε οι σύμμαχοί τους[1], αναβάλλουν την εισβολή και επιστρέφουν στην πατρίδα τους, όπως και οι Αθηναίοι (3.16). Έτσι οι Μυτιληναίοι παραμένουν αβοήθητοι να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους[2].

Η δημηγορία των Μυτιληναίων, οι οποίοι ζητούν να ενταχθούν στην πελοποννησιακή συμμαχία, παρουσιάζει, όπως φάνηκε από την πιο πάνω ανάλυση, κοινές αντιθέσεις με τη δημηγορία των Κερκυραίων στο 1.32-36, οι οποίοι επίσης ζητούν να συνάψουν συμμαχία με τους Αθηναίους[3], εκφράζοντας παρόμοιες ανησυχίες. Φαίνεται, επομένως, ότι δημηγορίες με κοινή θεματολογία παρουσιάζουν κοινά αντιθετικά ζεύγη. Στη δημηγορία αυτή σημειώνεται και η προσπάθεια των ομιλητών να συγκαλύψουν τις αντιθέσεις τους στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν κλίμα συναίνεσης και συνεργασίας που θα διευκόλυνε τη θετική απάντηση των Σπαρτιατών στο αίτημά τους για σύναψη συμμαχίας. Η προσπάθειά τους είναι επιτυχής όπως και αυτή των Κερκυραίων.

(3.15.2), *οἱ ξύμμαχοι ἅμα οὐ παρῆσαν* (3.16.2). Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 365 για την επανάληψη τέτοιων όρων στη δημηγορία. Ο Roisman 1987, 388 και υποσ. 13, εξηγεί ότι οι σύμμαχοι της Σπάρτης είχαν πάρει ένα ισχυρό μήνυμα από τους Αθηναίους στις προηγούμενες ναυμαχίες (πρβλ. 2.84, 2.92) και γι' αυτό δεν επιθυμούσαν να εμπλακούν και πάλι σε ναυμαχία με τους Αθηναίους, ιδιαίτερα στα μακρινά και εχθρικά νερά της Ιωνίας, ενώ πρόσφατα είχε προηγηθεί άλλη εισβολή στην Αττική (3.1.1). Δες και Gomme 1956 (1), 259, 270, ο οποίος αντιδιαστέλλει την προθυμία των Σπαρτιατών με την αρχική τους επιφυλακτικότητα. Ο ίδιος σημειώνει πως το γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες ζήτησαν από τους Μυτιληναίους πρέσβεις να απευθυνθούν σε όλους τους συμμάχους τους προκάλεσε κάποια καθυστέρηση. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 353. Ο ίδιος παρατηρεί ότι δεν ήταν συχνό φαινόμενο να παρουσιάζονται πρόθυμοι οι Σπαρτιάτες και έτσι υποθέτει ότι στην εκστρατεία συμμετείχαν ίσως ο Βρασίδας και ο Κνήμος. Πρβλ. 2.94.3.

[1] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο Kitto 1966, 301-302, επισημαίνει ότι η αργοπορία των συμμάχων οφειλόταν στο γεγονός ότι οι σύμμαχοι των Σπαρτιατών ασχολούνταν με τη γη τους και δε μπορούσαν εύκολα να την εγκαταλείψουν, για να αναλάβουν μακρινές εκστρατείες, όπως σωστά είχε προβλέψει ο Περικλής στο λόγο του στο 1.140-144.

[2] Δες και Kagan 1974, 142, και Lateiner 1975, 178-179.

[3] Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 353.

2.10 Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΤΕΥΤΙΑΠΛΟΥ (3.30)

Οι Λακεδαιμόνιοι αναχωρούν από τον Ισθμό και επανδρώνουν 40 καράβια με ναύαρχο τον Αλκίδα, για να τα στείλουν στη Λέσβο (3.16.3). Οι Μυτιληναίοι, στο διάστημα που οι Λακεδαιμόνιοι βρίσκονταν στον Ισθμό, για να εκστρατεύσουν εναντίον της Αττικής, επιτίθενται στη Μήθυμνα από τη στεριά χωρίς, ωστόσο, να καταφέρουν να την κατακτήσουν[1]. Εδραιώνουν όμως την κυριαρχία τους στις άλλες τρεις πόλεις της Λέσβου, στην Άντισσα, στην Πύρρα και στην Ερεσό[2] και ενισχύουν τα τείχη τους. Όταν οι Αθηναίοι πληροφορούνται ότι οι Μυτιληναίοι εξουσίαζαν το μεγαλύτερο τμήμα της Λέσβου, στέλνουν ενισχύσεις 1000 στρατιωτών μαζί με το στρατηγό Πάχητα. Οι Αθηναίοι στρατιώτες κτίζουν τείχος[3] γύρω από τη Μυτιλήνη ενισχυμένο με πύργους που διέθεταν φυλάκια, για να την αποκλείσουν και από τη στεριά[4] (3.18).

Οι Λακεδαιμόνιοι στο μεταξύ στέλνουν στη Μυτιλήνη ένα πολεμικό πλοίο με το Σάλαιθο, ο οποίος, ξεφεύγοντας της προσοχής των Αθηναίων[5], πληροφορεί τους Μυτιληναίους ότι θα γινόταν εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική και ότι θα έφταναν 40 καράβια από την Πελοπόννησο ως ενισχύσεις. Έτσι οι Μυτιληναίοι παίρνουν θάρρος και αρνούνται να διαπραγματευτούν με τους Αθηναίους (3.25).

Οι Πελοποννήσιοι τελικά στέλνουν στη Μυτιλήνη τα 40 καράβια[6] με αρχηγό το ναύαρχο Αλκίδα το επόμενο καλοκαίρι του 427 π.Χ. Οι Σπαρτιάτες με αρχηγό τον Κλεομένη, τον αδερφό του βασιλιά Πλειστοάνακτα, εισβάλλουν μαζί με τους συμμάχους τους στην Αττική, με σκοπό να πλήξουν τους Αθηναίους σε δύο μέρη[7]. Ο ιστορικός θεωρεί

[1] Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 142, η δράση των Μυτιληναίων δείχνει ότι ο αθηναϊκός στρατός και στόλος στο νησί δε μπορούσε να εμποδίσει τις κινήσεις τους.

[2] Οι περιοχές αυτές, σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 277, ήταν έτοιμες να δημιουργήσουν συνοικισμό και να ανεξαρτητοποιηθούν από την Αθήνα. Δες και Hornblower 1991, 403. Πρβλ. 3.2.3.

[3] Το τείχος χαρακτηρίζεται ως *άπλοῦν* και ο Gomme 1956 (1), 278, το αντιδιαστέλλει με το διπλό τείχος που περιέβαλλε την Πλάταια. Πρβλ. 3.21. Ο ίδιος εξηγεί ότι η κατασκευή πρόχειρου περιτειχίσματος δείχνει ότι οι Αθηναίοι δεν ανέμεναν επίθεση των συμμάχων της Μυτιλήνης από τη στεριά. Σύμφωνα με τον Wilson 1981, 145-146, το γεγονός ότι οι Αθηναίοι κτίζουν ανενόχλητοι το τείχος δείχνει ότι οι Μυτιληναίοι δε μπορούσαν να αντιδράσουν, επειδή διέθεταν μικρότερες στρατιωτικές δυνάμεις από τους Αθηναίους. Ο ίδιος σημειώνει ότι λόγω του ολιγαρχικού πολιτεύματος ο δήμος στη Μυτιλήνη απαγορευόταν να κατέχει όπλα. Πρβλ.3.27.2.

[4] Οι Αθηναίοι είχαν ήδη αποκλείσει τη Μυτιλήνη από τη θάλασσα. Πρβλ. 3.6.

[5] Ο Hornblower 1991, 409, αντιδιαστέλλει την επινοητικότητα και την αποφασιστικότητα του Σάλαιθου, ο οποίος μόνος του διασχίζει τις γραμμές του εχθρού, με την προσωπικότητα του Αλκίδα.

[6] Τα δύο επιπρόσθετα καράβια (42) που αναφέρονται στα χειρόγραφα προέρχονταν από τη Μυτιλήνη. Πρβλ. 3.4.5 και 3.5.2-3. Δες και Gomme 1956 (1), 288, Kagan 1974, 147, και Roisman 1987, 393 και υποσ. 26, 396, 398, 403, οι οποίοι σημειώνουν ότι αυτός ήταν ο μικρότερος στόλος που είχαν χρησιμοποιήσει ποτέ οι Πελοποννήσιοι, αφού η επάνδρωση του στόλου εναπόκειτο στους ναυτικούς συμμάχους της Σπάρτης, οι οποίοι δεν είχαν συμφέροντα στο Ανατολικό Αιγαίο. Ο Alberti και ο Hornblower 1991, 409-410, διορθώνουν τον αριθμό των καραβιών σε 40. Πρβλ. 3.16.3, 3.25.1 και 3.29.1.

[7] Όπως σημειώνει ο Kagan 1974, 147, οι Σπαρτιάτες πίστευαν ότι η Αθήνα δε θα μπορούσε να αντέξει μία εισβολή στην Αττική συνδυασμένη με μία ναυτική εκστρατεία εναντίον των συμμάχων της στο Αιγαίο. Οι

ότι η εισβολή αυτή είχε τις πιο καταστροφικές συνέπειες για τους Αθηναίους[1], με εξαίρεση τη δεύτερη[2]. Οι Σπαρτιάτες με τους συμμάχους τους επιστρέφουν πίσω στην Πελοπόννησο, όταν τελειώνουν οι προμήθειές τους, ενώ περίμεναν ότι ο στόλος τους θα είχε ήδη φτάσει στη Λέσβο και θα είχε επιτύχει το σκοπό του[3] (3.26).

Οι Μυτιληναίοι, επειδή τα καράβια των Πελοποννησίων χρονοτριβούσαν και επειδή δεν είχαν άλλες προμήθειες, αναγκάζονται να συνθηκολογήσουν με τους Αθηναίους[4]. Ταυτόχρονα ο Σάλαιθος, καθώς δεν ανέμενε πλέον τις ενισχύσεις, δίνει πολεμικό εξοπλισμό στους δημοκρατικούς[5], για να κτυπήσουν από κοινού τους Αθηναίους. Οι δημοκρατικοί, ωστόσο, παίρνοντας τα όπλα στα χέρια τους, απειλούσαν πλέον τους ολιγαρχικούς ότι, αν δεν έδιναν το αποθηκευμένο σιτάρι σε όλο το λαό, θα παρέδιδαν την πόλη στους Αθηναίους[6] (3.27).

Σπαρτιάτες, προσθέτει, θα ήλπιζαν ότι θα ακολουθούσαν και άλλες αποστασίες των συμμάχων των Αθηναίων, γεγονός που θα «γονάτιζε» την Αθήνα.

[1] Πρβλ. και το χαρακτηρισμό της ως *χαλεπωτάτης* (3.26.3).

[2] Η δεύτερη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική είχε γίνει το 430 π.Χ. Πρβλ. 2.47.2, 2.55.1, 2.57. Δες και Gomme 1956 (1), 290, 296.

[3] Ο ιστορικός σημειώνει στην αφήγησή του την τραγική ειρωνεία, αναφέροντας ότι τίποτα από αυτά που ανέμεναν οι Πελοποννήσιοι δεν πραγματοποιήθηκε τελικά. Πρβλ. τις αρχικές προσδοκίες των Πελλοποννησίων: *ὕστερον δὲ ναυτικὸν παρεσκεύαζον ὅτι πέμψουσιν ἐς τὴν Λέσβον, καὶ κατὰ πόλεις ἐπήγγελλον τεσσαράκοντα νεῶν πλῆθος καὶ ναύαρχον προσέταξαν Ἀλκίδαν, ὃς ἔμελλεν ἐπιπλεύσεσθαι* (3.16.3), την υπόσχεση των Πελοποννησίων που διατυπώνει ο Σάλαιθος: *αἱ τεσσαράκοντα νῆες παρέσονται ἃς ἔδει βοηθῆσαι αὐτοῖς* (3.25.1), την αποστολή των πλοίων το επόμενο καλοκαίρι: *τοῦ δ' ἐπιγιγνομένου θέρους οἱ Πελοποννήσιοι ἐπειδὴ τὰς ἐς τὴν Μυτιλήνην {δύο καὶ} τεσσαράκοντα ναῦς ἀπέστειλαν ἄρχοντα Ἀλκίδαν, ὃς ἦν αὐτοῖς ναύαρχος, προστάξαντες* (3.26.1), τις προσδοκίες που είχε ο πελοποννησιακός στρατός που λεηλατούσε την Αττική: *ἐπιμένοντες γὰρ αἰεὶ ἀπὸ τῆς Λέσβου τι πεύσεσθαι τῶν νεῶν ἔργον ὡς ἤδη πεπεραιωμένων* (3.26.4) και την ακόλουθη απογοήτευσή του: *ὡς δ' οὐδὲν ἀπέβαινεν αὐτοῖς ὧν προσεδέχοντο* (3.26.4), ακολουθεί η απογοήτευση των Μυτιληναίων: *ὡς αἵ τε νῆες αὐτοῖς οὐχ ἥκον ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ ἐνεχρόνιζον* (3.27.1), και του Σάλαιθου: *καὶ αὐτὸς οὐ προσδεχόμενος ἔτι τὰς ναῦς* (3.27.2). Τελικά τα πελοποννησιακά πλοία φτάνουν, όταν η Μυτιλήνη είχε πλέον παραδοθεί στους Αθηναίους: *Οἱ δ' ἐν ταῖς τεσσαράκοντα ναυσὶ Πελοποννήσιοι, οὓς ἔδει ἐν τάχει παραγενέσθαι, πλέοντες περί τε αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἐνδιέτριψαν καὶ κατὰ τὸν ἄλλον πλοῦν σχολαῖοι κομισθέντες* (3.29.1). Μετά από την αποτυχία της εκστρατείας ο ιστορικός σχολιάζει: *Αἱ δὲ τεσσαράκοντα νῆες τῶν Πελοποννησίων αἱ Λεσβίοις βοηθοὶ ἐλθοῦσαι* (3.69.1) καταδιώκονται από τους Αθηναίους κατά την επιστροφή τους στην Πελοπόννησο και αναγκάζονται να καταφύγουν στην Κρήτη.

[4] Πρβλ. την αντίθεση στην ψυχολογική τους κατάσταση, όταν είχαν μάθει ότι θα τους βοηθούσαν οι Πελοποννήσιοι: *οἱ μὲν Μυτιληναῖοι ἐθάρσουν τε καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἧσσον εἶχον τὴν γνώμην ὥστε ξυμβαίνειν* (3.25.2), και όταν αντιλαμβάνονται ότι η βοήθεια δε θα έφτανε τελικά: *ἀναγκάζονται ξυμβαίνειν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους* (3.27.1).

[5] Πρβλ. την υποσ. 3 πιο πάνω. Ο Gillis 1971, 43-44, θεωρεί την πράξη του Σάλαιθου κίνηση απελπισίας, επειδή ο ίδιος δεν είχε άλλο στήριγμα. Ο Wilson 1981, 162, παρατηρεί, ωστόσο, ότι ο Σάλαιθος χάνει τις ελπίδες του πολύ σύντομα και διαπράττει λάθος, αφού δεν είχε επικοινωνία με τον πελοποννησιακό στόλο. Ο Legon 1968, 206, 209, επισημαίνει ότι ο Σάλαιθος θα είχε τη σύμφωνο γνώμη των ολιγαρχικών, οι οποίοι έλεγχαν τη Μυτιλήνη, και ότι οι ολιγαρχικοί ποτέ δε θα έδιναν όπλα στο δήμο, αν αυτός είχε εκφράσει δυσαρέσκεια και είχε δείξει ανυπακοή. Δες και Kagan 1974, 151-152, ο οποίος σημειώνει επίσης ότι ο Σάλαιθος χρειαζόταν την έγκριση της ολιγαρχικής κυβέρνησης της Μυτιλήνης και συμφωνεί με το Legon ότι ο δήμος δε θα είχε δείξει δυσαρέσκεια προς την κυβέρνηση της Μυτιλήνης ή υποστήριξη προς τους Αθηναίους.

[6] Ο de Ste. Croix 1972, 40-41, θεωρεί ότι η στάση των κατώτερων στρωμάτων δε δείχνει την εύνοιά τους προς τους Αθηναίους, αλλά την εχθρότητά τους απέναντι στην άρχουσα τάξη. Όμοια ο Gillis 1971, 41, σημειώνει ότι η δράση των δημοκρατικών δεν αποδεικνύει τη συμπάθειά τους προς τους Αθηναίους, αλλά την αυτοπεποίθησή τους, αφού αναλαμβάνουν μεγάλο ρίσκο, προκειμένου να βοηθηθεί ο δήμος.

Έτσι οι ολιγαρχικοί αναγκάζονται[1] μαζί με τους δημοκρατικούς να συνθηκολογήσουν με τον Πάχητα και τον αθηναϊκό στρατό. Οι όροι της συμφωνίας ήταν να αποφασίσουν οι Αθηναίοι για την τύχη της Μυτιλήνης, να γίνει δεκτός ο αθηναϊκός στρατός στην πολιτεία και να σταλεί αντιπροσωπεία στην Αθήνα[2], για να συζητήσει το θέμα της αποστασίας. Μέχρι να επιστρέψει η αντιπροσωπεία ο Πάχης δεν είχε το δικαίωμα να προβεί σε οποιανδήποτε σύλληψη ή θανάτωση[3]. Όσοι όμως από τους Μυτιληναίους είχαν συνεννοηθεί με τους Λακεδαιμονίους καταλαμβάνονται από φόβο και καταφεύγουν στους βωμούς ως ικέτες. Ο Πάχης υπόσχεται να μην τους πειράξει, μέχρι να αποφασίσουν οι Αθηναίοι, και τους μεταφέρει στην Τένεδο. Ο ίδιος αμέσως μετά καταλαμβάνει και την Άντισσα[4] (3.28).

Οι Πελοποννήσιοι με τα 40 καράβια αντί να φτάσουν όσο γρηγορότερα μπορούσαν στη Μυτιλήνη, χρονοτριβούν γύρω από την Πελοπόννησο και προχωρούν με βραδύτητα[5].

---

[1] Οι ολιγαρχικοί, συμφεροντολογικά σκεφτόμενοι, ήθελαν να λάβουν μέρος στη συνθηκολόγηση, για να μη βρεθούν σε κίνδυνο, όπως σημειώνει ο ιστορικός. Πρβλ. 3.28.1. Δες και Gillis 1971, 42, ο οποίος επισημαίνει ότι οι ολιγαρχικοί δεν είχαν άλλη επιλογή, αφού οι δημοκρατικοί που κατείχαν τα όπλα δεν υποσχέθηκαν ότι θα υποστήριζαν την άρχουσα τάξη, αν όντως τους παραχωρούσε τρόφιμα, ούτε ότι δε θα παρέδιδαν την πόλη στους Αθηναίους, όταν αυτά θα εξαντλούνταν. Το παλαιό πολιτικό σύστημα, προσθέτει, είχε τελειώσει, αφότου ο δήμος πήρε τα όπλα στα χέρια του. Δες και Legon 1968, 207, ο οποίος σημειώνει ότι οι ολιγαρχικοί είχαν χάσει εντελώς τον έλεγχο, αφού ο δήμος θα είχε συνεχώς νέες απαιτήσεις και δε θα ήθελε να διατηρήσει το ολιγαρχικό πολίτευμα. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι ολιγαρχικοί δε θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν ούτε το αίτημα για διανομή του φαγητού. Ο Kagan 1974, 152, σημειώνει επίσης ότι η γενική διανομή φαγητού θα ήταν μάλλον αδύνατη. Όμοια ο Wilson 1981, 162, θεωρεί ότι οι ολιγαρχικοί αδυνατούσαν να διανείμουν τα σιτηρά και να εκτιμήσουν σωστά την κατάσταση.

[2] Πρβλ. 3.36.5. Δες και Gomme 1956 (1), 290.

[3] Όπως σημειώνει και ο Kagan 1974, 152, οι όροι που συμφωνήθηκαν μεταξύ των δύο πλευρών θυμίζουν παράδοση άνευ όρων.

[4] Η Άντισσα, όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 291, 297, ήταν η πολιτεία που δραστηριοποιείτο πιο έντονα εναντίον των Αθηναίων. Πρβλ. 3.18.2. Η Ερεσός και η Πύρρα υποτάσσονται αργότερα. Πρβλ. 3.35.1.

[5] Πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 373. Φράσεις σχετικές με την ταχύτητα και τη βραδύτητα διατρέχουν όλη την αφήγηση. Πρβλ. την ταχύτητα με την οποία δρουν αρχικά οι Πελοποννήσιοι, και κυρίως οι Σπαρτιάτες, όταν πείσθηκαν στα λόγια των Μυτιληναίων (*κατὰ τάχος, πρῶτοι* (3.15.1), *προθύμως* (3.15.2)), σε αντίθεση με τη βραδύτητα των συμμάχων τους (*βραδέως* (3.15.2), *οἱ ξύμμαχοι ἅμα οὐ παρῆσαν* (3.16.2)). Πρβλ. και υποσ. 4 στις σελ. 370-371. Με ταχύτητα κινούνται και οι Μυτιληναίοι, όταν αποτυγχάνει η εισβολή τους στη Μήθυμνα (*διὰ τάχους* (3.18.1)), όπως και οι Μηθυμναίοι μετά από την αποτυχημένη τους προσπάθεια να εισβάλουν στην Άντισσα (*κατὰ τάχος* (3.18.2)). Αντίθετα, ο πελοποννησιακός στόλος που θα έπρεπε να βοηθήσει τη Μυτιλήνη κινείται με βραδύτητα: *ἐνεχρόνιζον* (3.27.1), *ἔδει ἐν τάχει παραγενέσθαι* (3.29.1), *ἐνδιέτριψαν* (3.29.1), *σχολαῖοι* (3.29.1). Δες και Gomme 1956 (1), 272, 288, 290-291, 358, ο οποίος σημειώνει την καθυστέρηση στην προετοιμασία και στην πορεία του στόλου. Όμοια ο Lateiner 1975, 176, 181, σημειώνει ότι στο επεισόδιο ο ιστορικός τονίζει τη σπαρτιατική διστακτικότητα. Δες και Kagan 1974, 148, ο οποίος επισημαίνει ότι η επιτυχία της ναυτικής εκστρατείας στηριζόταν αντίθετα στην ταχύτητα, στον αιφνιδιασμό και στη μυστικότητα. Ο Macleod 1978, 67, παρατηρεί την ειρωνεία στο γεγονός ότι, ενώ οι Σπαρτιάτες δέχονται στη συμμαχία τους τη Μυτιλήνη, αργότερα καθυστερούν. Ο Wilson 1981, 160, εξηγεί ότι η καθυστέρηση οφειλόταν στο φόβο του Αλκίδα, μήπως συναντήσει τον αθηναϊκό στόλο, ο οποίος πραγματοποιούσε τον περίπλου της Πελοποννήσου από την αντίθετη κατεύθυνση. Ο Roisman 1987, 391-396, 403, δικαιολογεί την καθυστέρηση υποστηρίζοντας ότι ο Αλκίδας χρονοτρίβησε γύρω από τη Πελοπόννησο, με σκοπό να πείσει τους συμμάχους των Σπαρτιατών να ακολουθήσουν τις εντολές της Σπάρτης και να προσφέρουν στόλο. Προσθέτει ακόμη ότι η διαδρομή που έπρεπε να καλύψει ο Αλκίδας ήταν μεγάλη και επιπλέον έπλεε σε εχθρικά νερά, από όπου δε θα μπορούσε να προμηθευτεί τρόφιμα. Ο ίδιος θεωρεί, επομένως, τις κατηγορίες του Θουκυδίδη για εσκεμμένη αργοπορία του Αλκίδα ανακριβείς και άδικες. Επισημαίνει ακόμα ότι η Μυτιλήνη παραδόθηκε ίσως νωρίτερα, από ότι αναμενόταν. Ο Salmon 1984, 311, θεωρεί ότι σοβαρό εμπόδιο στη σπαρτιατική προσπάθεια αποτελούσε η απειρία της Σπάρτης στο ναυτικό. Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο στόλος των Πελοποννησίων χάνει μία μεγάλη ευκαιρία να επιτεθεί εναντίον της Αθήνας στο Αιγαίο, επιφέροντάς της

Αποφεύγουν τους Αθηναίους και προχωρούν κοντά στη Δήλο. Φτάνοντας στην Ικαρία και στη Μύκονο, πληροφορούνται ότι η Μυτιλήνη είχε ήδη πέσει στα χέρια των Αθηναίων. Η άφιξη των Πελοποννησίων στο Έμβατον[1] της Ερυθραίας πραγματοποιείται, σύμφωνα με τον ιστορικό, επτά ημέρες μετά από την παράδοση της Μυτιλήνης στους Αθηναίους[2]. Οι Πελοποννήσιοι, αφού πρώτα εξακρίβωσαν τί είχε συμβεί, συγκαλούν συνέλευση, στην οποία λαμβάνει το λόγο ο Τευτίαπλος[3] από την Ηλεία (3.29). Σκοπός του ήταν να προτείνει στους Πελοποννησίους να επιτεθούν αμέσως στη Μυτιλήνη και να αιφνιδιάσουν τους Αθηναίους[4].

Ο Τευτίαπλος στο λόγο του[5] απευθύνεται στον Αλκίδα και στους υπόλοιπους Πελοποννησίους στρατηγούς, καλώντας τους να πλεύσουν προς τη Μυτιλήνη, προτού γίνουν αντιληπτοί από τους Αθηναίους[6].

Ἀλκίδα καὶ Πελοποννησίων ὅσοι πάρεσμεν ἄρχοντες τῆς στρατιᾶς, ἐμοὶ δοκεῖ πλεῖν ἡμᾶς ἐπὶ Μυτιλήνην πρὶν ἐκπύστους γενέσθαι, ὥσπερ ἔχομεν (3.30.1).

Στην αρχή του σύντομου αυτού λόγου, όπου ο ομιλητής εκθέτει απευθείας την άποψή του, το ύφος είναι απλό και δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις.

Ο Ηλείος στρατηγός εξηγεί ότι η ευκαιρία είναι κατάλληλη, αφού οι Αθηναίοι, που μόλις έχουν καταλάβει τη Μυτιλήνη, δε θα αναμένουν την επίθεση των Πελοποννησίων[7].

σοβαρό πλήγμα. Εμπόδια στη δράση των Πελοποννησίων στο Αιγαίο, προσθέτει, υπήρχαν και λόγω της γεωγραφικής θέσης της Πελοποννήσου.

[1] Ο Gomme 1956 (1), 291, σημειώνει ότι δεν είναι γνωστός ο λόγος, για τον οποίο η περιοχή θεωρήθηκε προσωρινά ασφαλής για τον πελοποννησιακό στόλο. Ο Hornblower 1991, 410, επισημαίνει ότι το όνομα *Ἔμβατον* δηλώνει «το προσβάσιμο μέρος», το έδαφος για προσάραξη ενός πλοίου.

[2] Η τραγικότητα της κατάστασης τονίζεται με την επανάληψη φράσεων που αναφέρονται στην πτώση της Μυτιλήνης: *πυνθάνονται πρῶτον ὅτι ἡ Μυτιλήνη ἑάλωκεν* (3.29.1) και *ἡμέραι δὲ μάλιστα ἦσαν τῇ Μυτιλήνῃ ἑαλωκυίᾳ ἑπτά* (3.29.2), στην άφιξη των Πελοπονησίων στο Έμβατον: *κατέπλευσαν ἐς Ἔμβατον τῆς Ἐρυθραίας* (3.29.2), και *ὅτε ἐς τὸ Ἔμβατον κατέπλευσαν* (3.29.2), γεγονός που τονίζει και πάλι την αδικαιολόγητη καθυστέρηση του πελοποννησιακού στόλου, και στην αγωνία των Πελοποννησίων να εξακριβώσουν τα γεγονότα: *βουλόμενοι δὲ τὸ σαφὲς εἰδέναι* (3.29.2) και *πυθόμενοι δὲ τὸ σαφὲς ἐβουλεύοντο ἐκ τῶν παρόντων* (3.29.2).

[3] Ο Τευτίαπλος δεν εμφανίζεται πουθενά αλλού στην *Ιστορία* και τίποτα άλλο δεν είναι γνωστό γι' αυτόν. Δες και Gomme 1956 (1), 291, Lateiner 1975, 175, Roisman 1987, 396, Rhodes 1994, 200, van der Ben 1998, 64, και Stahl 2003, 106.

[4] Ο Kagan 1974, 148-149, υποστηρίζει ότι οι Πελοποννήσιοι είχαν ακόμη πολλές πιθανότητες να πλήξουν τους Αθηναίους, αν ενεργούσαν με τόλμη και αποφασιστικότητα· αρετές που διέθετε ο Τευτίαπλος. Ο Lateiner 1975, 179, 182, σημειώνει ότι ο Τευτίαπλος προτείνει μία τακτική που σπάνια χρησιμοποιείτο από τους Σπαρτιάτες. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η τόλμη του Τευτίαπλου αντιδιαστέλλεται με το σπαρτιατικό χαρακτήρα, όπως αυτός παρουσιάζεται στην *Ιστορία*.

[5] Ο λόγος του Τευτίαπλου ανήκει στο συμβουλευτικό είδος των δημηγοριών. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013, 393 υποσ. 6, ο λόγος αυτός παρουσιάζει ομοιότητες και με τις στρατιωτικές παρακελεύσεις, επειδή απευθύνεται σε στρατηγούς κατά τη διάρκεια μίας εκστρατείας και ασχολείται με στρατιωτικά θέματα.

[6] Ο Gomme 1956 (1), 291, σημειώνει ότι η έλευση του πελοποννησιακού στόλου κοντά στη Δήλο θα είχε γίνει αντιληπτή από τα γειτονικά νησιά, όπως η Τήνος, η Άνδρος και η Κάρυστος, μέσω των φάρων και θα είχε αναγγελθεί στην Αθήνα, αλλά όχι στη Μυτιλήνη. Πρβλ. 3.33.2, όπου αναφέρεται ότι ο Πάχης πληροφορείται αργότερα το γεγονός.

[7] Σύμφωνα με το van der Ben 1998, 64, η συμβουλή που δίνει ο Τευτίαπλος είναι λανθασμένη, αφού στο 3.28.3 ο Θουκυδίδης είχε αναφέρει ότι ο Πάχης είχε λάβει όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα για τη φύλαξη της Μυτιλήνης. Έτσι, υποστηρίζει, ο λόγος δεν υποδεικνύει άλλη μία χαμένη ευκαιρία, αλλά τονίζει τη σπαρτιατική αποτυχία

κατὰ γὰρ τὸ εἰκὸς ἀνδρῶν νεωστὶ πόλιν ἐχόντων πολὺ ***τὸ ἀφύλακτον*** *εὑρήσομεν,* ***κατὰ*** *μὲν* ***θάλασσαν*** *καὶ πάνυ, ᾗ* ***ἐκεῖνοί*** *τε* ***ἀνέλπιστοι*** *ἐπιγενέσθαι ἄν τινα σφίσι* ***πολέμιον*** *καὶ* ***ἡμῶν ἡ ἀλκὴ*** *τυγχάνει μάλιστα οὖσα*[1]*· εἰκὸς δὲ καὶ* ***τὸ πεζὸν*** *αὐτῶν κατ' οἰκίας* ***ἀμελέστερον***[2] *ὡς κεκρατηκότων διεσπάρθαι* (3.30.2).

Ο Τευτίαπλος δηλώνει, όπως έχει ήδη αναφερεθεί, την άποψή του στην πρώτη κιόλας περίοδο του λόγου του. Για να την εντυπώσει στο ακροατήριό του επαναλαμβάνει τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απραγμοσύνη ≠ τόλμη (*ἀνέλπιστοι ≠ ἡ ἀλκή, ἡ ἀλκὴ ≠ ἀμελέστερον*), η οποία λειτουργεί ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας[3]. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στους Αθηναίους (οι οποίοι συνδέονται με την έννοια της απραγμοσύνης) και στους Σπαρτιάτες[4] (οι οποίοι συνδέονται με την έννοια της τόλμης) (*ἐκεῖνοι ≠ ἡμῶν*). Εντοπίζεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ναυτικό ≠ πεζικό[5] (*κατὰ θάλασσαν ≠ τὸ πεζόν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*.

Ο Τευτίαπλος υποστηρίζει ότι, αν επιτεθούν ξαφνικά μέσα στη νύχτα, θα μπορέσουν να επικρατήσουν με τη βοήθεια και των Μυτιληναίων που τους υποστηρίζουν.

στο επεισόδιο της Μυτιλήνης συνολικά. Δες και Roisman 1987, 385, 398 και υποσ. 44, ο οποίος αναφέρει επίσης ότι ο Πάχης είχε λάβει προστατευτικά μέτρα, αφού είχαν περάσει και επτά μέρες από την παράδοση της Μυτιλήνης, και επισημαίνει το γεγονός ότι οι φιλοσπαρτιάτες Μυτιληναίοι είχαν απομακρυνθεί στην Τένεδο. Ο ίδιος, ωστόσο, θεωρεί ότι η Σπάρτη έχασε μία χρυσή ευκαιρία να κερδίσει έναν ισχυρό σύμμαχο και να υποκινήσει μία ιωνική επανάσταση εναντίον της Αθήνας. Ο Roisman θεωρεί, επομένως, συνετή τη συμβουλή του Τευτίαπλου. Ο Lateiner 1975, 179, 181-182, αντίθετα με το van der Ben, αναφέρεται σε χαμένη ευκαιρία των Πελοποννησίων να κερδίσουν το σημαντικό νησί της Λέσβου, παραβάλλοντας την αρχή και το τέλος του επεισοδίου (3.26.4, 3.33.1) και παρατηρώντας ότι οι λογικές προσδοκίες των Πελοποννησίων ματαιώνονται λόγω της ανικανότητας του Αλκίδα. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο ιστορικός εγκρίνει τις στρατιωτικές συμβουλές του Τευτίαπλου, οι οποίες θα είχαν πετύχει υπό διαφορετικές περιστάσεις. Ο Lateiner παραβάλλει ακόμη το 3.30.3 με το 3.31.1, όπου γίνεται αναφορά στη βοήθεια που θα μπορούσαν να έχουν οι Σπαρτιάτες από τους συμμάχους της Αθήνας, και το 3.30.1-2 με το 3.32.3, που αναφέρονται στην άγνωστη και απροσδόκητη άφιξη των Πελοποννησίων. Ο Stahl 2003, 107, υποστηρίζει ότι ο λόγος του Τευτίαπλου αναπαριστά την άποψη του ίδιου του Θουκυδίδη, όπως αυτή φανερώνεται μέσα από τα ακόλουθα γεγονότα (3.32.3, 3.33.2), τα οποία αποδεικνύουν ότι η ανάλυση του Τευτίαπλου ήταν σωστή. Όμοια ο Francis 1991, 210, θεωρεί ότι η πρόταση του Τευτίαπλου για κατάληψη της Μυτιλήνης θα ήταν αποτελεσματική, αν πραγματοποιείτο.

[1] Ο Gomme 1956 (1), 291, σημειώνει ότι η δύναμη των Πελοποννησίων έγκειτο κυρίως στο μέγεθος του στόλου τους. Πρβλ. όμως υποσ. 6 στη σελ. 372, όπου είχε σημειωθεί ότι η δύναμη των Πελοποννησίων ήταν σχετικά μικρή.

[2] Ο van der Ben 1998, 65, σημειώνει ότι η παράγραφος δεν αξιολογεί τη στρατιωτική προετοιμασία των Αθηναίων, αλλά περιγράφει την ψυχολογική κατάσταση, στην οποία υποτίθεται ότι βρίσκονται. Πρβλ. και υποσ. 7 στις σελ. 375-376.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.60-64.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.9-14.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.13.4.

εἰ οὖν ***προσπέσοιμεν*** *ἄφνω*[1] *τε καὶ νυκτός, ἐλπίζω μετὰ τῶν ἔνδον, εἴ τις ἄρα ἡμῖν ἐστιν ὑπόλοιπος* ***εὔνους***[2]*, καταληφθῆναι ἂν τὰ πράγματα* (3.30.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες απραγμοσύνη ≠ τόλμη (*ἀμελέστερον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *προσπέσοιμεν*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και εχθρός ≠ φίλος (*πολέμιον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εὔνους*), διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των περιόδων του λόγου, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο.

Ο Τευτίαπλος τελειώνει το λόγο του, καλώντας τους ακροατές του να εκμεταλλευτούν την ευκαιρία που τους δίνεται[3], και υποστηρίζει ότι η επιχείρηση θα στεφθεί με επιτυχία.

καὶ μὴ ***ἀποκνήσωμεν***[4] *τὸν κίνδυνον, νομίσαντες οὐκ ἄλλο τι εἶναι τὸ καινὸν*[5] *τοῦ πολέμου ἢ τὸ τοιοῦτον*[6]*, ὃ εἴ τις στρατηγὸς ἔν τε αὐτῷ* ***φυλάσσοιτο*** *καὶ* ***τοῖς πολεμίοις*** *ἐνορῶν* ***ἐπιχειροίη***[7]*, πλεῖστ' ἂν ὀρθοῖτο* (3.30.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους απροστάτευτο ≠ προστατευμένο (*τὸ ἀφύλακτον* (στο 3.30.2) ≠ *φυλάσσοιτο*), και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ απραγμοσύνη (*προσπέσοιμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀποκνήσωμεν*), η οποία

---

[1] Η εισήγηση του Τευτίαπλου παρουσιάζει λεκτικές αντιστοιχίες με την ιστορική αφήγηση στο 3.3, όπου περιγράφεται η αντίδραση των Αθηναίων στο άκουσμα της αποστασίας της Μυτιλήνης: *προκαταλαβεῖν* (3.3.1), *ἐξαπιναίως* (3.3.2), *ἐπιπεσεῖν ἄφνω* (3.3.3). Δες και Lateiner 1975, 178.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 291-292, 294, σημειώνει το σαρκαστικό τόνο του χωρίου, στο οποίο υπονοείται είτε ότι η βραδύτητα των Πελοποννησίων θα μετέβαλε τους υποστηρικτές τους εντός της Μυτιλήνης σε εχθρούς, είτε ότι οι Πελοποννήσιοι έδωσαν χρόνο στους Αθηναίους να εξολοθρεύσουν όλους τους υποστηρικτές τους. Πρβλ. 3.28.2, 3.32.2.

[3] Ο Kitto 1966, 298, παρατηρεί ότι με αυτό τον τρόπο η Σπάρτη θα διατάρασσε την αθηναϊκή ηγεμονία με μία τολμηρή επίθεση και θα ενθάρρυνε και άλλους υπηκόους την Αθήνας να ρισκάρουν και να αποστατήσουν.

[4] Ο van der Ben 1998, 65, σημειώνει ότι ο όρος *ὄκνος* εκφράζει δισταγμό και χάσιμο χρόνου. Ο ίδιος προσθέτει ότι ο Θουκυδίδης επέκρινε τη σπαρτιατική διστακτικότητα και την έλλειψη αποφασιστικότητας που έρχονταν σε αντίθεση με την αθηναϊκή τόλμη. Δες και Lateiner 1975, 182.

[5] Δες Alberti *ad locum*: η γραφή *καινὸν* απαντά στα περισσότερα χειρόγραφα (A, B, E, G, C^3). Ο Hornblower 1991, 411-412, υποστηρίζει τη γραφή το *καινόν*, σημειώνοντας ότι αναφέρεται στο νέο, απροσδόκητο στοιχείο του πολέμου. Ο Gomme 1956 (1), 292, προτιμά τη γραφή *κενόν* (που έχουν και τα χειρόγραφα C, M) εξηγώντας (με κάποια επιφυλακτικότητα) ότι αναφέρεται στο μάταιο στοιχείο του πολέμου. Δες και Lateiner 1975, 177, υποσ. 7, ο οποίος μεταφράζει το *κενὸν* ως «ευκαιρία στον πόλεμο» και εξηγεί ότι αναφέρεται στο πλεονέκτημα που προσφέρουν τα λάθη του εχθρού. Ο Schulz 1957, 255-256, εισηγείται τον όρο *καιρόν,* ο οποίος καλύπτει το νόημα που θέλει να εκφράσει ο Lateiner. Ο van der Ben 1998, 69-70, προτείνει τη γραφή *τὸ ἀκίνδυνον*, αφού ο Τευτίαπλος αναφέρεται στην ασφάλεια στον πόλεμο και θεωρεί πως ο όρος δηλώνει ότι ο κίνδυνος της επιχείρησης θα είναι μηδαμινός. Το θέμα του κινδύνου, προσθέτει, είναι σχετικό, καθώς αυτός ήταν και ο λόγος που ο Αλκίδας δεν πείθεται τελικά. Πρβλ. 3.31.1.

[6] Ο Gomme 1956 (1), 292, σημειώνει ότι η αντωνυμία *τοιοῦτον* αναφέρεται σε ένα λάθος, σε κάτι που πρέπει να αποφεύγεται και πιστεύει ότι επαναλαμβάνει τον όρο *ἀφύλακτον,* αν και, όπως επισημαίνει, αυτή η ερμηνεία περιορίζει την έννοια της αντωνυμίας. Ο van der Ben 1998, 65, συμφωνεί ότι ο όρος *τοιοῦτον* αναφέρεται στον όρο *ἀφύλακτον*. Προσθέτει, ωστόσο, ότι η αντωνυμία *τοιοῦτον* σχετίζεται με όλο το περιεχόμενο της παραγράφου 3.30.2, όπου οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να μην επαγρυπνούν, να μη φροντίζουν για τα απαραίτητα και να είναι απρόσεκτοι και υπεραισιόδοξοι. Έτσι θεωρεί ότι ο όρος *τοιοῦτον* σημαίνει «σε αυτή την ψυχολογική κατάσταση» και σημειώνει ότι αναφέρεται σε «κάτι που πρέπει να αποφεύγεται». Ο Hornblower 1991, 411, σημειώνει ότι η αντωνυμία αναφέρεται στον «αιφνιδιασμό του εχθρού».

[7] Ο van der Ben 1998, 65-66, θεωρεί τη φράση *τοῖς πολεμίοις ἐνορῶν ἐπιχειροίη* την πιο σημαντική του λόγου, επειδή ο Τευτίαπλος φαίνεται ότι παρατηρεί τη στρατηγική κατάσταση από την πλευρά του επιτιθεμένου.

ολοκληρώνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και φίλος ≠ εχθρός (*εὔνους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς πολεμίοις*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Το κείμενο αποκτά έτσι συνοχή και ενότητα. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση[1] (*φυλάσσοιτο ≠ ἐπιχειροίη*).

Ο Αλκίδας[2] δεν πείθεται τελικά στα λόγια του Τευτίαπλου. Μερικοί Ίωνες φυγάδες και Λέσβιοι συνστρατιώτες τους[3] παρακινούν τον Αλκίδα να καταλάβει μία πόλη της Ιωνίας ή την Κύμη και, χρησιμοποιώντας την ως βάση[4], να υποκινήσει την αποστασία όλης της Ιωνίας[5], για να αφαιρέσει από τους Αθηναίους τους πόρους τους[6] και να αποκτήσει νέους

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων.

[2] Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 128, 130, ο Αλκίδας εκπροσωπεί τα μειονεκτήματα του σπαρτιατικού χαρακτήρα: τη βραδύτητα και την έλλειψη τόλμης. Ο Francis 1991, 209-210, παρατηρεί επίσης ότι η σπαρτιατική βραδύτητα και αδράνεια βρίσκουν το πιο ταιριαστό παράδειγμα στο πρόσωπο του Αλκίδα. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η περιγραφή του Αλκίδα από τον ιστορικό είναι ειρωνική, αφού ο Σπαρτιάτης στρατηγός παρουσιάζεται ανίκανος να αναλάβει οποιανδήποτε πρωτοβουλία. Ο Kitto 1966, 297, παρατηρεί επίσης ότι ο Αλκίδας αποδεικνύεται ανίκανος ως στρατηγός και ως πολιτικός. Όμοια ο Gomme 1956 (1), 358, σημειώνει ότι ο Αλκίδας ήταν ανίκανος και ανεπιτυχής στρατηγός. Ο Kagan 1974, 151, επισημαίνει ότι ο Αλκίδας χάνει σημαντικές ευκαιρίες. Δες και Cogan 1981, 47, ο οποίος σημειώνει την υπερβολική δειλία που επέδειξε ο Σπαρτιάτης ναύαρχος Αλκίδας στην Ιωνία. Ο Stahl 2003, 108, σημειώνει ότι, ενώ ο Αλκίδας ήθελε να βοηθήσει τους Μυτιληναίους, στο τέλος συμβάλλει στο ακριβώς αντίθετο: στην αύξηση της τιμωρίας τους. Ο Hornblower 1991, 400, 413, θεωρεί τη φυσιογνωμία του Αλκίδα καταστροφική για τη Σπάρτη και προσθέτει ότι ο ιστορικός τον επικρίνει έμμεσα. Δες και Grant 1974, 92, και Lateiner 1975, 176, υποσ. 4, 179, οι οποίοι σημειώνουν ότι ο Θουκυδίδης εκφράζει την περιφρόνησή του προς τον Αλκίδα. Ο Roisman 1987, 385, 390, 397-400, 402-403, 411-419, επισημαίνει ότι ο χαρακτήρας του Αλκίδα δικαιολογεί την άποψη του ιστορικού στο 8.96.5, ότι οι Σπαρτιάτες ήταν βραδείς, δειλοί και χωρίς φαντασία στην τέχνη του πολέμου. Θεωρεί, ωστόσο, ότι η παρουσίαση αυτή είναι λανθασμένη και εξηγεί ότι οι πηγές πληροφόρησης του ιστορικού (ο Βρασίδας ή κάποιος από τον κύκλο του) ακολουθούσαν τη στερεότυπη αντίληψη για το σπαρτιατικό χαρακτήρα. Ο ίδιος προσθέτει ότι η αφήγηση στοχεύει στο να αντιδιαστείλει το Βρασίδα με τον Αλκίδα, παρουσιάζοντας μόνο τις πράξεις του τελευταίου χωρίς αναφορά στα κίνητρά του. Ο Roisman επισημαίνει ότι η αποστολή του Αλκίδα ήταν πολύ σημαντική και η αποτυχία του να σώσει τη Μυτιλήνη ήταν αξιοκατάκριτη και εξοργιστική. Θεωρεί ότι η συμβουλή του Τευτίαπλου ήταν λογική, τολμηρή, αλλά και ριψοκίνδυνη, και παρόλο που ο Αλκίδας κατηγορείται έμμεσα από τον ιστορικό, επειδή την απέρριψε, η κρίση του ήταν σωστή. Ο Roisman πιστεύει ότι ο Αλκίδας θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τον αθηναϊκό στόλο μόνο σε περίπτωση που ενισχυόταν με το στόλο των Μυτιληναίων, πράγμα πλέον αδύνατον να συμβεί. Ο Wilson 1981, 150, 159, 161, δε θεωρεί δειλό τον Αλκίδα, αλλά προνοητικό, αφού με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, αντιμετωπίζεται και από τους Ίωνες. Επισημαίνει ακόμη ότι ο ιστορικός εσκεμμένα τον παρουσιάζει ως μη τολμηρό και αναποφάσιστο στρατηγό. Ο ίδιος, ωστόσο, υποστηρίζει ότι η επιφύλαξη του Αλκίδα δικαιολογείται, αφού ο πελοποννησιακός στόλος έπλεε για πρώτη φορά στο Αιγαίο. Ο Salmon θεωρεί σωστή την απόφαση του Αλκίδα να μην επιτεθεί στη Μυτιλήνη, αφού δεν είχε γίνει καμία επαναστατική κίνηση και τα πλοία του θα έχαναν στη ναυμαχία και θα αιχμαλωτίζονταν από τους Αθηναίους, καθώς δεν υπήρχαν φιλικές ακτές, στις οποίες θα μπορούσαν να καταφύγουν.

[3] Πρβλ. 3.26.1. Δες και Gomme 1956 (1), 293.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 293, εξηγεί ότι θα χρησιμοποιούνταν και τα αποθέματα της πόλης και όχι μόνο το λιμάνι της.

[5] Η ευνοϊκή στάση των Ιώνων προς τη Σπάρτη οφειλόταν στις διακηρύξεις της για ελευθερία (2.8.4-5), οι οποίες ωστόσο δεν πραγματοποιούνται εμπράκτως. Δες και Gomme 1956 (1), 293, και de Romilly 1963, 40, η οποία σημειώνει ότι η στάση των Ιώνων δείχνει την πίεση που ασκούσε ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός.

[6] Ο Gomme 1956 (1), 293, σημειώνει ότι η Αθήνα διερχόταν μία δύσκολη οικονομικά περίοδο. Πρβλ. 3.19.1.

συμμάχους[1]. Ο Αλκίδας, ωστόσο, δεν πείθεται ούτε σε αυτή την εισήγηση[2], αλλά επιθυμεί να επιστρέψει το συντομότερο στην Πελοπόννησο[3] (3.31).

Ο Αλκίδας με τον πελοποννησιακό στόλο αποχωρεί από το Έμβατον και, πλέοντας κοντά στη στεριά, φτάνει στη Μυόννησο, όπου και θανατώνει τους περισσότερους αιχμαλώτους που είχε συλλάβει στο δρόμο του[4], προκαλώντας την αντίδραση των Σαμίων από την Άναια, οι οποίοι είχαν φτάσει ως πρέσβεις στην Έφεσο, τον επόμενο σταθμό του

[1] Παράδειγμα νέου συμμάχου των Σπαρτιατών θα ήταν ο σατράπης της Λυδίας Πισσούθνης, ο οποίος είχε στείλει βοήθεια και στην αποστασία της Σάμου. Πρβλ. 1.115.4, 3.34. Δες και Gomme 1956 (1), 293, και Hornblower 1991, 412.

[2] Ο Kagan 1974, 149-150, σημειώνει ότι ο Αλκίδας θα υποπτευόταν ότι τα κίνητρα των Ιώνων ήταν συμφεροντολογικά, αφού ήθελαν να εμπλέξουν τη Σπάρτη σε εκστρατεία στην περιοχή, με σκοπό να ξαναποκτήσουν την πατρίδα τους και ήταν υπερβολικοί όσον αφορά στην ετοιμότητα των Αθηναίων συμμάχων να αποστατήσουν και στη βοήθεια που θα μπορούσε να εξασφαλίσει η Σπάρτη από την Περσία. Θεωρεί, ωστόσο, τις συμβουλές τους ορθές και με μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας. Ο Wilson 1981, 149-150, υποστηρίζει ότι χωρίς επαρκή αριθμό στρατεύματος η κατάληψη μίας πόλης στην Ιωνία θα ήταν πολύ επικίνδυνη. Ο Badian 1987, 23, σημειώνει ότι οι Ίωνες εξόριστοι με πραγματική ή προσποιητή αισιοδοξία προσπάθησαν να πείσουν τον Αλκίδα, ο οποίος αξίζει περισσότερο έπαινο για τη σωστή του κρίση από ότι τον πιστώνει ο Θουκυδίδης. Ο Salmon 1984, 312, θεωρεί ότι ένας από τους λόγους της αποτυχίας των Σπαρτιατών ήταν η ανικανότητα του Αλκίδα, αλλά πιστεύει ότι η έντονη επιθυμία του ιδίου να μην αντιμετωπίσει τον αθηναϊκό στόλο ήταν ορθή και βασισμένη στην πελοποννησιακή ναυτική εμπειρία στη δύση. Δες και Roisman 1987, 399-400, ο οποίος παρατηρεί ότι η απόρριψη της πρότασης των Ιώνων από τον Αλκίδα ήταν ορθή, αφού η κατάκτηση μίας πόλης της Ιωνίας θα προκαλούσε την αθηναϊκή αντίδραση. Επιπλέον δεν υπήρχαν τείχη, για να την προφυλάξουν και αυτό θα είχε καταστροφικές συνέπειες. Σημειώνει επίσης ότι η απόφαση του Αλκίδα ήταν σύμφωνη με την παραδοσιακή σπαρτιατική πολιτική. Εξάλλου, προσθέτει, και η πρόσφατη αποτυχία της προσπάθειας των Μυτιληναίων θα είχε αποθαρρύνει τις πόλεις της Ιωνίας από το να επιχειρήσουν οποιαδήποτε αποσχιστική ενέργεια.

[3] Η ταχύτητα με την οποία πραγματοποιείται η αναχώρηση αντιδιαστέλλεται με την καθυστέρηση που χαρακτήριζε μέχρι τώρα την εκστρατεία των Πελοποννησίων. Όμοια ο Francis 1991, 210, παρατηρεί τη βιασύνη του Αλκίδα να επιστρέψει στην Πελοπόννησο και την αντιδιαστέλλει με την καθυστέρησή του να αναλάβει δράση, όταν αυτή ήταν αναγκαία. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 374 για την επανάληψη όρων σχετικών με την ταχύτητα και τη βραδύτητα στην αφήγηση. Πρβλ. *ἐπειδὴ τῆς Μυτιλήνης ὑστερήκει, ὅτι <u>τάχιστα</u> τῇ Πελοποννήσῳ πάλιν προσμεῖξαι* (3.31.2), *ὁ Ἀλκίδας ἔπλει <u>κατὰ τάχος</u> καὶ φυγὴν ἐποιεῖτο* (3.33.1), *ἔπλει διὰ τοῦ πελάγους ὡς γῇ ἑκούσιος οὐ σχήσων ἄλλῃ ἢ Πελοποννήσῳ* (3.33.1). Πρβλ. και την άμεση αντίδραση του Πάχητος στην αγγελία ότι ο πελοποννησιακός στόλος έπλεε στην περιοχή: *ὁ δὲ <u>ὑπὸ σπουδῆς</u> ἐποιεῖτο τὴν δίωξιν* (3.33.3). Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 98 υποσ. 49, η χρήση του όρου *τάχος* (3.31.2, 3.33.1) στο επεισόδιο της Μυτιλήνης δεν πρέπει να παραγνωρίζεται. Η ταχύτητα, προσθέτει, αποτελούσε χαρακτηριστικό όσων είχαν ελπίδα και τόλμη, όπως οι Αθηναίοι, ενώ τα χαρακτηριστικά αυτά απουσίαζαν από το σπαρτιατικό χαρακτήρα. Η γρήγορη οπισθοχώρηση οφειλόταν και στο φόβο. Πρβλ. *φοβεῖται* (3.31.1), *δεδιώς* (3.33.1), *μέγα τὸ δέος* (3.33.2). Δες και Lateiner 1975, 177, Roisman 1987, 392, και Luginbill 1990, 128-129. Ο Roisman 1987, 397, 399, 401, 403-404 και υποσ. 65, σημειώνει ότι η έντονη επιθυμία του Αλκίδα να επιστρέψει στην Πελοπόννησο συνάδει με τις τελικές παρατηρήσεις του λόγου του Τευτίαπλου, αλλά παρουσιάζεται με υπερβολικό τρόπο από τον ιστορικό. Αντίθετα, προσθέτει, ο Αλκίδας ήθελε να δείξει την παρουσία του στην περιοχή, λεηλατώντας ίσως κάποιες περιοχές και παίρνοντας αιχμαλώτους. Ο ίδιος σημειώνει το κατόρθωμα του Αλκίδα να επιστρέψει με ανέπαφο το στόλο του στην Πελοπόννησο (3.69.1) και τονίζει το γεγονός ότι με την εκστρατεία του Αλκίδα η Σπάρτη απέδειξε ότι παρείχε κάποιου είδους βοήθεια στους συμμάχους της Αθήνας που αποστατούσαν. Όμοια ο Wilson 1981, 160-161, θεωρεί ότι ο Αλκίδας ήθελε να δείξει τη δύναμή του στην Ιωνία, για να δώσει την ευκαιρία σε κάποιες πόλεις να αποστατήσουν, οι οποίες, ωστόσο, θα αποτράπηκαν από αυτή την ενέργεια εξαιτίας του άγριου χειρισμού των αιχμαλώτων εκ μέρους του Αλκίδα και λόγω της αποτυχίας της αποστασίας της Μυτιλήνης.

[4] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 294, αυτή ήταν η πρακτική των Σπαρτιατών. Δες και Roisman 1987, 401-402 και υποσ. 60-61, ο οποίος επισημαίνει ότι οι Σπαρτιάτες συνήθιζαν να εκτελούν όσους Έλληνες εκτός της συμμαχίας τους συνελάμβαναν στην Πελοπόννησο. Πρβλ. 2.67.4. Ο Roisman θεωρεί, ωστόσο, ότι ο Αλκίδας ακολουθούσε συγκεκριμένη πολιτική στην εκτέλεση και στην απελευθέρωση των αιχμαλώτων. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Αλκίδας θα εκτέλεσε μόνο όσους αιχμαλώτους υποστήριζαν τους Αθηναίους και διερωτάται κατά πόσο η ακόλουθη απελευθέρωση των αιχμαλώτων από τη Χίο σχετιζόταν με τον υπαινιγμό των Μυτιληναίων στο λόγο τους (3.10.5) ότι οι Χιώτες ήταν πιθανόν να αποστατήσουν επίσης.

Αλκίδα. Οι πρέσβεις διαμαρτύρονταν για τη θανάτωση ανθρώπων που ήταν αναγκαστικά σύμμαχοι των Αθηναίων και απειλούσαν τον Αλκίδα ότι με τις πράξεις του θα προκαλέσει την εχθρότητα των Ελλήνων[1]. Έτσι ο Αλκίδας αναγκάζεται[2] να απελευθερώσει τους Χιώτες και άλλους αιχμαλώτους που είχε συλλάβει[3] (3.32).

Ο Αλκίδας φεύγει βιαστικά από την Έφεσο και κατευθύνεται προς την Πελοπόννησο, επειδή είχε γίνει αντιληπτός από τη Σαλαμινία και την Πάραλο[4] και φοβόταν, μήπως τον καταδιώξουν οι Αθηναίοι[5]. Στο αντίπαλο στρατόπεδο ο Πάχης πληροφορείται την έλευση του πελοποννησιακού στόλου στην Ερυθραία και ταράζεται, επειδή οι πόλεις της Ιωνίας ήταν ανοχύρωτες[6] και θα μπορούσαν να είχαν λεηλατηθεί[7]. Ο Πάχης προσπαθεί να καταδιώξει τον πελοποννησιακό στόλο, αλλά, όταν αντιλαμβάνεται πως δε μπορούσε να τον προφτάσει, επιστρέφει πίσω στη Μυτιλήνη, αφού κάνει πρώτα σταθμό στο Νότιο των Κολοφωνίων (3.33-34).

---

[1] Οι Σπαρτιάτες είχαν κερδίσει την εύνοια των Ελλήνων με τις διακηρύξεις τους για απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Αθηναίους. Πρβλ. και 2.8.4. Ο Francis 1991, 210, παρατηρεί ότι τα λόγια των Σαμίων ανακαλούν τον υποτιθέμενο σκοπό του πολέμου. Ο Hornblower 1991, 413, επισημαίνει την υποκριτική συμπεριφορά των Σπαρτιατών ως ελευθερωτών.

[2] Είναι τραγικό το γεγονός ότι τελικά ο Αλκίδας *ἐπείσθη* (3.32.3) στα λόγια των Σαμίων, ενώ στις εκκλήσεις του Τευτίαπλου και στις εισηγήσεις των φυγάδων από την Ιωνία και των Λεσβίων η αντίδρασή του ήταν αρνητική (*οὐκ ἔπειθε τὸν Ἀλκίδαν* (3.31.1) και *ὁ δὲ οὐδὲ ταῦτα ἐνεδέχετο* (3.31.2) αντίστοιχα). Ο Hornblower 1991, 413, σημειώνει επίσης την επιτυχία της δημηγορίας σε πλάγιο λόγο. Δες και Lateiner 1975, 179, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Αλκίδας πείθεται, αλλά και πάλι το μόνο που σκέφτεται είναι η επιστροφή του στην Πελοπόννησο.

[3] Ο Kagan 1974, 150, επισημαίνει ότι παρόλα αυτά η πράξη του Αλκίδα είχε πλήξει το κύρος της Σπάρτης. Δες και Gomme 1956 (1), 294, ο οποίος σημείωνει ότι η καθυστέρηση του Αλκίδα είχε ως αποτέλεσμα να χάσει τους υποστηρικτές του στη Μυτιλήνη, ενώ η σκληρότητά του οδήγησε στην απογοήτευση των υπόλοιπων υποστηρικτών του. Όμοια ο Macleod 1978, 67, θεωρεί ότι η ονκνηρία των Σπαρτιατών έπληττε τη φήμη τους στους συμμάχους της Αθήνας, τους οποίους θα μπορούσαν να είχαν βοηθήσει.

[4] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 294, είναι η πρώτη φορά που ο ιστορικός αναφέρεται στα δύο αυτά, ιδιαίτερα γρήγορα, αθηναϊκά καράβια, τα οποία αντιλαμβάνονται τυχαία τον πελοποννησιακό στόλο και μεταφέρουν αμέσως την είδηση στον Πάχητα. Ο Hornblower 1991, 414, κάνει λόγο για ιερές τριήρεις που, επειδή ήταν ταχείς, χρησιμοποιούνταν σε ειδικές αποστολές. Ο Rhodes 2008, 85, αναφέρει ότι πρόκειται για ειδικές τριήρεις, στις οποίες, ωστόσο, δεν αναφέρεται εν εκτάσει ο ιστορικός. Δες και Ridley 1981, 30-31 και υποσ. 25, ο οποίος σημειώνει ότι πρόκειται για κρατικά πλοία που χρησιμοποιούνταν σε σημαντικές αποστολές, αλλά ο ρόλος τους δεν τυγχάνει επεξήγησης από τον ιστορικό.

[5] Όπως σημειώνει ο Kitto 1966, 300, το επεισόδιο αποδεικνύει ότι η Σπάρτη δεν ήταν σε θέση να διεξάγει μακρινούς πολέμους, ιδιαίτερα στη θάλασσα, ενώ η Αθήνα ήταν ισχυρή στο Αιγαίο.

[6] Ο Gomme 1956 (1), 295, επισημαίνει πως το γεγονός ότι οι πόλεις ήταν ανοχύρωτες φανερώνει ότι υπήρχε ειρηνική περίοδος ανάμεσα στους Ίωνες και στην Περσία και όχι μεγάλη εχθρότητα ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Πέρσες. Ο Hornblower 1991, 181, 414-415, σημειώνει ότι ίσχυε η Καλλίειος ειρήνη και ότι επρόκειτο για μία επίσημη εγγύηση από την Αθήνα προς την Περσία, με την οποία θα ήταν σύμφωνη και η αθηναϊκή πολιτική. Ο Badian 1987, 35, σημειώνει ότι τα τείχη των πόλεων κατεδαφίστηκαν, επειδή τόσο ο βασιλιάς των Περσών όσο και οι Αθηναίοι προτιμούσαν να έχουν τις υποταγμένες τους πόλεις ανοχύρωτες, και ότι οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι αυτή ήταν μία απαραίτητη παραχώρησή τους προς το βασιλιά.

[7] Ο Kagan (Kagan 1974, 151, 153-154, Kagan 1975, 79) σημειώνει ότι μία σοβαρότερη πελοποννησιακή προσπάθεια, συνδυασμένη με καλύτερη ηγεσία θα μπορούσε να αποβεί επικίνδυνη για τους Αθηναίους, οι οποίοι μαστίζονταν από οικονομικά προβλήματα, από το λοιμό και από τις αποστασίες των συμμάχων τους. Οι πόλεις της Μικράς Ασίας θα μπορούσαν επίσης να επαναστατήσουν και η Περσία θα μπορούσε να εμπλακεί σε πόλεμο εναντίον της Αθήνας, συμπληρώνει. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι Αθηναίοι σώθηκαν λόγω της νωθρότητας του Αλκίδα. Ο Gomme 1956 (1), 295, σημειώνει την ειρωνική παρουσίαση της ανικανότητας του Αλκίδα, ο οποίος θα μπορούσε να είχε καθυστερήσει τον Πάχητα και να τον είχε αναγκάσει να ξοδέψει και άλλα χρήματα, προξενώντας του μεγάλα προβλήματα.

Ο Αλκίδας με τον πελοποννησιακό στόλο, μετά από την καταδίωξή του από τους Αθηναίους, φτάνει στην Κρήτη εξαιτίας μίας φουρτούνας. Από εκεί κατορθώνει μετά από καιρό να επιστρέψει στην Πελοπόννησο[1]. Στην Κυλλήνη συναντά τα 13 καράβια των Λευκαδίων και των Αμπρακιωτών με αρχηγό το Βρασίδα, ο οποίος είχε σταλεί ως σύμβουλος του Αλκίδα. Από εκεί ο Βρασίδας μαζί με τον Αλκίδα ετοιμάζονται για εκστρατεία στην Κέρκυρα[2], η οποία μαστιζόταν από τον εμφύλιο πόλεμο (3.69).

Ο πολύ σύντομος λόγος του Τευτίαπλου περιλαμβάνει λίγες αντιθέσεις δείχνοντας την έντονη συναισθηματική φόρτιση του ομιλητή και τονίζοντας την εξαιρετικά δύσκολη θέση, στην οποία είχε περιέλθει ο πελοποννησιακός στόλος. Το μόνο αντιθετικό μοτίβο που εντοπίζεται στο λόγο προβάλλει το κεντρικό μήνυμα που ήθελε να μεταδώσει ο ομιλητής: την επίθεση εναντίον των Αθηναίων με τόλμη και την παραίτηση από την προηγούμενη τακτική της αδράνειας. Ο λόγος του Τευτίαπλου παρουσιάζει κοινά αντιθετικά ζεύγη με τον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων πρέσβεων (3.9-14) δείχνοντας τη στενή σχέση των δημηγοριών που περιλαμβάνονται στο ίδιο επεισόδιο.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Σύμφωνα με τους Lateiner 1975, 182, και van der Ben 1998, 64, το επεισόδιο σηματοδοτεί το τέλος μίας περιόδου και την αρχή μίας άλλης: για τα επόμενα 15 χρόνια τα πελοποννησιακά καράβια δε θα διασχίσουν το Ανατολικό Αιγαίο και οι αποστασίες των συμμάχων της Αθήνας θα είναι πλέον σπάνιο φαινόμενο.

[2] Η σπουδή των Λακεδαιμονίων για μία νέα εκστρατεία παρατηρείται μετά από την παραδοχή τους *ὡς τῆς Λέσβου ἡμαρτήκεσαν* (3.69.2) και οι ίδιοι προχωρούσαν πλέον *ὅπως προφθάσωσι* (3.69.2) τους Αθηναίους.

2.11 Η ΑΝΤΙΛΟΓΙΑ ΚΛΕΩΝΑ ΚΑΙ ΔΙΟΔΟΤΟΥ (3.37-48)

Ο Αθηναίος στρατηγός Πάχης στέλνει στην Αθήνα τους ολιγαρχικούς Μυτιληναίους που βρίσκονταν στην Τένεδο[1] μαζί με το Σάλαιθο και όποιον άλλο θεωρούσε υπεύθυνο για την αποστασία, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος του αθηναϊκού στρατού[2]. Ο ίδιος με τους υπόλοιπους στρατιώτες του παραμένει στη Μυτιλήνη, για να διευθετήσει την πολιτική κατάσταση (3.35).

Όταν φτάνουν οι άνδρες από τη Μυτιλήνη στην Αθήνα, οι Αθηναίοι σκοτώνουν αμέσως το Σάλαιθο[3], παρόλο που ο ίδιος τους είχε προτείνει να μεσολαβήσει, ώστε να τερματίσουν οι Πελοποννήσιοι την πολιορκία της Πλάταιας[4]. Ακολουθεί συνέλευση του λαού[5], στην οποία, λόγω της μεγάλης οργής των Αθηναίων[6], αποφασίζεται να θανατωθούν

[1] Πρβλ. 3.28.2. Δες και Gomme 1956 (1), 297, ο οποίος σημειώνει ότι θα πρέπει να είχε σταλεί ψήφισμα από τον αθηναϊκό λαό, για να σταλούν οι ολιγαρχικοί Μυτιληναίοι στην Αθήνα, αλλιώς ο Πάχης θα είχε αθετήσει την υπόσχεσή του· γεγονός καθόλου απίθανο, όπως προσθέτει ο ίδιος. Πρβλ. και τη συμπεριφορά του Πάχητα στο 3.34.3.

[2] Όπως σημειώνει και ο Kagan 1974, 153, δε χρειαζόταν πλέον μεγάλος αριθμός Αθηναίων στρατιωτών, αφού οι υπεύθυνοι για την αποστασία άνδρες είχαν μεταφερθεί στην Αθήνα.

[3] Σύμφωνα με τον Kitto 1966, 300, το τραγικό τέλος του Σάλαιθου και η αγωνιώδης προσπάθειά του να φτάσει στη Μυτιλήνη επιβεβαιώνουν την κυριαρχία της Αθήνας στο Αιγαίο.

[4] Ο Hornblower 1991, 417-418, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι χάνουν μία ευκαιρία να απομακρύνουν τον πελοποννησιακό στόλο από την Πλάταια, χαρίζοντας τη ζωή στο Σάλαιθο. Ο ίδιος συμπληρώνει, ωστόσο, πως δεν ήταν βέβαιο κατά πόσο ο Σάλαιθος θα μπορούσε να είχε εκπληρώσει την υπόσχεσή του.

[5] Σύμφωνα με το Legon 1968, 208-209, η πρεσβεία από τη Μυτιλήνη θα περιελάμβανε και ολιγαρχικούς και δημοκρατικούς. Οι ολιγαρχικοί, προσθέτει, θα προσπάθησαν να εμπλέξουν και το δήμο στην αποστασία, επειδή με αυτό τον τρόπο οι Αθηναίοι δε θα τιμωρούσαν όλο το νησί, ενώ οι δημοκρατικοί θα ισχυρίστηκαν ότι μόνο οι ολιγαρχικοί έδρασαν, ενώ θα υποστήριξαν ότι οι δημοκρατικοί παρέδωσαν την πόλη στους Αθηναίους, μόλις πήραν στα χέρια τους τον οπλισμό. Έτσι, καταλήγει, ο Κλέων στο λόγο του που ακολουθεί φαίνεται να αποδέχεται την εκδοχή των ολιγαρχικών, ενώ ο Διόδοτος αυτήν των δημοκρατικών. Με την άποψη του Legon συμφωνεί και ο Kagan (Kagan 1974, 154-155, 161, Kagan 1975, 80-81).

[6] Η φορτισμένη συναισθηματική κατάσταση των Αθηναίων τονίζεται στην αφήγηση με φράσεις όπως: *ὑπὸ ὀργῆς* (3.36.2), *τῆς ὁρμῆς* (3.36.2). Όμοια ο West 1924, 140, σημειώνει ότι η ένταση του προηγούμενου χρόνου αναμφίβολα θα δημιούργησε το αίσθημα της οργής για παραδειγματική τιμωρία των Μυτιληναίων. Σύμφωνα με τον Kagan (Kagan 1974, 153-154, Kagan 1975, 79-80), η κατάσταση ήταν πολύ τεταμένη, επειδή η Αθήνα υπέφερε από οικονομικά προβλήματα και από το λοιμό. Ακόμη το γεγονός ότι ο στόλος των Πελοποννησίων είχε αφεθεί να πλέει στην Ιωνία και είχε επιστρέψει στην Πελοπόννησο αλώβητος, θα ενεθάρρυνε και άλλες συμμαχικές πόλεις της Αθήνας να αποστατήσουν. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο φόβος και ο θυμός των Αθηναίων φανερώνονται και μέσω της απόφασής τους να θανατώσουν το Σάλαιθο χωρίς δίκη και της ομόφωνης, μάλλον, απόφασής τους να θανατώσουν όλους τους Μυτιληναίους άνδρες. Ο Kagan (Kagan 1974, 157-158, Kagan 1975, 83-84) σημειώνει επίσης ότι οι Αθηναίοι ποτέ δεν είχαν επιβάλει μία τόσο σκληρή τιμωρία σε συμμαχική τους πόλη υπό την ηγεσία του Περικλή. Δες και de Romilly 1963, 163, και Debnar 2000, 177 και υποσ. 61, η οποία σημειώνει ότι δεν υπάρχει καταγραφή άλλης τόσο σκληρής τιμωρίας εναντίον μίας συμμαχικής πόλης των Αθηναίων. Ο de Wet 1963, 110-120, παρατηρεί ότι κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του Περικλή σε περίπτωση αποστασίας λαμβάνονταν μέτρα, ώστε να εξασφαλιστεί η αθηναϊκή κυριαρχία (πολιτική και οικονομική) και ο συνεχής έλεγχος της περιοχής. Παρατηρεί ότι ο Περικλής ήταν μετριοπαθής στην επιβολή των μέτρων, παρόλο που ο λαός είχε αυστηρότερες απαιτήσεις, όπως και στην περίπτωση της αποστασίας της Μυτιλήνης. Αυτή τη φορά, σημειώνει ωστόσο, δε ζούσε ο Περικλής, για να χαλιναγωγήσει τα πάθη τους (2.59.3, 2.65.9). Για τις αποστασίες και την ακόλουθη τιμωρία των συμμαχικών πόλων της Αθήνας πρβλ. 1.56-66 για την Ποτίδαια, 1.98 για τη Νάξο, 1.100-101 για τη Θάσο, 1.114 για την Εύβοια, και 1.115-117 για τη Σάμο. Ο Kitto 1966, 287-288, 329, παρατηρεί επίσης ότι ο Κλέων προσπαθεί να εξάψει το θυμό των Αθηναίων σε αντίθεση με τον Περικλή που προσπαθούσε να τον κατευνάσει, ώστε να μην οδηγηθούν οι Αθηναίοι σε

όσοι Μυτιληναίοι ήταν παρόντες[1], αλλά και όλοι οι άνδρες στη Μυτιλήνη που είχαν περάσει την εφηβική ηλικία· τα παιδιά και οι γυναίκες θα πωλούνταν ως δούλοι. Η σκληρή απόφαση των Αθηναίων λήφθηκε, σύμφωνα με τον ιστορικό, επειδή η Μυτιλήνη είχε αποστατήσει, ενώ δε βρισκόταν σε θέση υπηκόου, όπως οι άλλοι τους σύμμαχοι[2]. Ακόμη οι Αθηναίοι ήταν οργισμένοι, επειδή, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, οι Πελοποννήσιοι είχαν πλεύσει στην Ιωνία, για να βοηθήσουν τους Μυτιληναίους, γεγονός που έδειχνε ότι η αποστασία ήταν οργανωμένη από καιρό[3]. Στέλνουν λοιπόν ένα πολεμικό πλοίο στον Πάχητα, για να του μεταβιβάσει την απόφαση των Αθηναίων και να του ζητήσει να την εκτελέσει το συντομότερο[4].

Την επόμενη μέρα, ωστόσο, οι Αθηναίοι μετανιώνουν για τη σκληρή τους απόφαση να τιμωρήσουν όλη τη Μυτιλήνη, αντί μόνο τους ενόχους. Έτσι συγκαλείται ξανά συνέλευση[5], κατόπιν εισήγησης των πρέσβεων των Μυτιληναίων[6] που ήταν παρόντες και των Αθηναίων που μεσολαβούσαν υπέρ τους προς τις αρχές[7], αφού και οι περισσότεροι

μοιραία λάθη. Ο Finley 1942, 174-175, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι είχαν κατατρομάξει και ότι ο φόβος παρέμενε στο υπόβαθρο, όπως φαίνεται και από την οξύτατη συζήτηση που ακολούθησε για την τιμωρία των Μυτιληναίων. Ο Andrews 2000, 50, παρατηρεί ότι το έγκλημα των Μυτιληναίων δεν έγκειται στην ίδια την αποστασία, όσο στο δημόσιο εξευτελισμό της αθηναϊκής ηγεμονίας, γι' αυτό και δικαιολογείται η σκληρή τιμωρία τους. Δες και Schmitz 2010, 51, ο οποίος επισημαίνει ότι η σύντομη αναφορά στην πρώτη αθηναϊκή συνέλευση δίνει έμφαση στη βιασύνη και στη συναισθηματική φόρτιση της πρώτης απόφασης των Αθηναίων.

[1] Οι αντιπρόσωποι των Μυτιληναίων που βρίσκονταν στην Αθήνα και απολογήθηκαν για την αποστασία της Μυτιλήνης αντιπροσώπευαν, σύμφωνα με τον Gillis 1971, 42, μία νέα κυβέρνηση.

[2] Σύμφωνα με τον Worthington 2007, 259, η απόφαση των Αθηναίων ήταν δικαιολογημένη υπό τις περιστάσεις, αφού οι Αθηναίοι έπρεπε να διατηρήσουν τον έλεγχο της ηγεμονίας τους με κάθε κόστος και ήταν απαραίτητο να δημιουργήσουν ένα αποτρεπτικό παράδειγμα που θα εμπόδιζε την αποστασία άλλων υπηκόων τους. Ο Badian 1993, 115, θεωρεί ότι οι Αθηναίοι ήταν ελεύθεροι να ενεργήσουν σύμφωνα με τα συμφέροντά τους, αφού οι Μυτιληναίοι είχαν παραβιάσει τους όρκους τους. Ο Holladay 1978, 405, παρατηρεί ότι οι προσπάθειες των Αθηναίων να επανακτήσουν τον έλεγχο στην επαναστατημένη Μυτιλήνη συνάδει με την πολιτική του Περικλή, σύμφωνα με την οποία οι Αθηναίοι έπρεπε να θέτουν υπό αυστηρό έλεγχο τους συμμάχους τους. Αντίθετα ο Finley 1942, 174-175, θεωρεί ότι συζήτηση για την τιμωρία των Μυτιληναίων φανερώνει ολοζώντανα την αυξανόμενη οξύτητα και σύγχυση στην αθηναϊκή πολιτική μετά από το θάνατο του Περικλή.

[3] Ο de Wet 1963, 117, παρατηρεί ωστόσο ότι αυτή δεν ήταν η πρώτη φορά που οι Πελοποννήσιοι είχαν βοηθήσει μία επαναστατημένη πόλη, αφού είχαν συνδράμει και στην αποστασία της Ποτίδαιας. Ο ίδιος σημειώνει επίσης ότι η βοήθεια από την Πελοπόννησο ήταν αναμενόμενη, διότι πλέον δεν ίσχυε η Τριαντάχρονη ειρήνη.

[4] Αξίζει να σημειωθεί η επιθυμία των Αθηναίων να εκτελεσθεί η απόφασή τους *κατὰ τάχος* (3.36.3).

[5] Ο Gomme 1956 (1), 298, σημειώνει ότι η επανεξέταση ενός θέματος, για το οποίο είχε ήδη παρθεί απόφαση, δεν ήταν παράνομη διαδικασία. Όπως παρατηρεί και ο Hornblower 1991, 419, η εκ νέου συζήτηση ενός ζητήματος ήταν διαδικασία καθόλα νόμιμη. Σύμφωνα με τον Yunis 1996, 88-89 και υποσ. 3, η αναθεώρηση μίας απόφασης ήταν σημαντικό καθήκον κάθε πολιτικού, αφού τα γεγονότα και η σκέψη εξελίσσονται και οι πληροφορίες πληθαίνουν. Ο ίδιος αναφέρει και άλλες περιπτώσεις αναθεώρησης: στο 1.44 στην περίπτωση της Κέρκυρας, στο 2.22.1 και στο 2.59 σχετικά με την πολιτική του Περικλή στον πόλεμο, στο 4.27.1-2 σχετικά με την προσφορά ειρήνης από τους Σπαρτιάτες, στο 5.45-46 σχετικά με τη συμμαχία με το Άργος, και στο 6.8.3-26 στη συζήτηση για τη Σικελική εκστρατεία.

[6] Η αλλαγή της απόφασης των Αθηναίων, σύμφωνα με τον Gillis 1971, 42, οφειλόταν στην επιτυχημένη προπαγάνδα (στην οποία ωστόσο δεν αναφέρεται ο ιστορικός) των αντιπροσώπων των Μυτιληναίων και των άλλων ομοϊδεατών τους που ήταν αντίθετοι με το προηγούμενο ολιγαρχικό καθεστώς. Τέτοιοι ήταν και οι πρόξενοι που είχαν προδώσει τα σχέδια των ολιγαρχικών στους Αθηναίους. Πρβλ. 3.2.3, 3.28.1. Δες και Gomme 1956 (1), 298.

[7] Ο Gomme 1956 (1), 298, εξηγεί ότι *οἱ ἐν τέλει* θα πρέπει να ήταν οι στρατηγοί, οι οποίοι θα απαίτησαν από τους πρυτάνεις να καλέσουν μία ειδική συνέλευση του λαού. Ο Hornblower 1991, 418, σημειώνει ότι με τη

Αθηναίοι το επιθυμούσαν[1]. Στη συνέλευση λαμβάνουν το λόγο πολλοί, ανάμεσά τους και ο Κλέων, ο γιος του Κλεαινέτου, ο οποίος, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, είχε υποστηρίξει και στην προηγούμενη συνέλευση τη θανάτωση όλων των Μυτιληναίων. Ο ιστορικός τον χαρακτηρίζει *βιαιότατον τῶν πολιτῶν* και πάρα πολύ πειστικό (*πιθανώτατον*)[2] (3.36).

φράση *οἱ ἐν τέλει* γίνεται αναφορά στους ίδιους τους πρυτάνεις, οι οποίοι αποτελούσαν μία επιτροπή που προήδρευε των συνεδριάσεων του λαού και της βουλής. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 361, σημειώνουν επίσης ότι οι *ἐν τέλει* ήταν οι πρυτάνεις.

[1] Ο Gomme 1956 (1), 298, σημειώνει ότι υπήρξε ίσως και άλλη απόφαση της εκκλησίας του δήμου, ώστε να ξαναρχίσει η συζήτηση. Σύμφωνα με τον Andrews 1994, 26, η επανασύγκληση της συνέλευσης δείχνει, τουλάχιστον προς το παρόν, τον ανθρωπισμό των Αθηναίων.

[2] Ο Τσακμάκης 2006 (2), 170 και υποσ. 27, σημειώνει ότι οι δύο όροι «βία» και «πειθώ» αντιδιαστέλλονται στην αρχαιοελληνική σκέψη: η πειθώ σχετιζόταν με τη ρητορική τέχνη, ενώ η βία αποτελούσε το κύριο γνώρισμα της συμπεριφοράς των Αθηναίων απέναντι στους συμμάχους τους. Πρβλ. και το χαρακτηρισμό του Κλέωνα στο 4.21.3, όπου χαρακτηρίζεται ως *ἀνὴρ δημαγωγὸς* και *πιθανώτατος*. Ο Westlake (Westlake 1941, 58, 60, Westlake 1968, 8, 60, 64) υποστηρίζει ότι ο Κλέων είναι η μόνη σύγχρονη με τον ιστορικό μορφή, της οποίας το χαρακτήρα και τη διαγωγή ο Θουκυδίδης καταδικάζει απερίφραστα, καθώς ο αρνητικός όρος «βιαιότατος» δε χρησιμοποιείται από τον ιστορικό για κανέναν άλλο σύγχρονό του. Ο ίδιος, ωστόσο, παρατηρεί ότι ο Κλέων δεν ήταν ο μόνος βίαιος ανάμεσα στους Αθηναίους, αφού η πρότασή του είχε γίνει αποδεκτή στην προηγούμενη συνέλευση (3.36.2, 3.36.6), ενώ στη δεύτερη απορρίφθηκε έχοντας μικρή διαφορά από αυτήν του Διοδότου (3.49.1). Ο Τσακμάκης 2012, 3, 7, 9, παρατηρεί επίσης ότι ο ιστορικός καταδικάζει τον Κλέωνα, χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια, λόγω της ήδη αρνητικής του εικόνας ενώπιον των Αθηναίων, όπως αυτή παρουσιαζόταν και στην κωμωδία. Σύμφωνα με τον de Bakker 2013, 26, ο χαρακτηρισμός του Κλέωνα ως *βιαιοτάτου* εξηγεί τις προτάσεις του για θανάτωση όλου του ανδρικού πληθυσμού όχι μόνο της Μυτιλήνης (3.37-40), αλλά και της Σκιώνης το 423 π.Χ. (4.122.6) και για τη σκληρή τιμωρία της Τορώνης το 422 π.Χ. (5.3.4) μετά από τις αποστάσεις τους. Ο Gomme 1956 (1), 298, και ο de Wet 1963, 119, 122, παρατηρούν ότι οι χαρακτηρισμοί του Κλέωνα αποτυπώνονται στο λόγο του και δείχνουν το χαρακτήρα του. Ο Woodhead 1960, 298, θεωρεί ότι ο χαρακτηρισμός «βιαιότατος» φαίνεται στο ύφος του λόγου του Κλέωνα και ότι το επίθετο «πιθανώτατος» αποτυπώνεται στο γεγονός ότι τα επιχειρήματά του είχαν γίνει αποδεκτά από την προηγούμενη συνέλευση. Και ο Connor 1984, 85-86, θεωρεί ότι ο χαρακτηρισμός του Κλέωνα ως *βιαιοτάτου* επιβεβαιώνεται μέσα από το λόγο του και προϊδεάζει τους αναγνώστες για τα σημαντικά στοιχεία της ακόλουθης αντιλογίας. Επισημαίνει ακόμη ότι ο χαρακτηρισμός του Κλέωνα δεν αποτελεί τελική αξιολόγηση του χαρακτήρα του, αλλά αρχική υπόθεση. Δες και Spence 1995, 415, 417, 419-420 και υποσ. 26, ο οποίος ερμηνεύει όμοια τους δύο όρους, και εξηγεί ότι ο όρος *βιαιότατος* οφειλόταν στην σκληρότητα και στην ασυνήθιστη πρόταση του Κλέωνα. Ο Cogan (Cogan 1981, 52-53, Cogan 1981 (2), 7) παρατηρεί ότι η αναφορά στη μεγάλη επιρροή του Κλέωνα γίνεται για να σημειωθεί η σημασία της ήττας του και η έμφαση στη βιαιότητά του, για να τονιστεί η βιαιότητα του ύφους του λόγου του. Δες και Kagan 1974, 156. Ο Hornblower 1991, 420, εξηγεί ότι οι δύο χαρακτηρισμοί του Κλέωνα αναφέρονται στη ρητορική του αποτελεσματικότητα και σημειώνει ότι το πρώτο επίθετο δεν είναι τόσο υποτιμητικό, παρόλο που η πρότασή του ήταν βίαιη. Δες και de Ste. Croix 1972, 359 υποσ. 4, Connor 1992, 109-110, και Cawkwell 1997, 56, οι οποίοι σημειώνουν επίσης ότι ο όρος δημαγωγός δεν είχε τότε αρνητική σημασία, αλλά δήλωνε τον ηγέτη του λαού. Για τους Αθηναίους δημαγωγούς δες το άρθρο του Finley 1962, 3-24. Ο Andrews 1994, 26-27, 32-33, θεωρεί ότι η πειστικότητα του Κλέωνα έγκειται στο σθένος με το οποίο επικαλείται τα συναισθήματα του ακροατηρίου του: το φόβο, την αγανάκτηση και τη δυσαρέσκεια, με σκοπό να το πείσει να ακολουθήσει μία εκδικητική πολιτική, αλλά έγκειται και στη χρήση λογικών επιχειρημάτων. Ο Wassermann 1956, 28, θεωρεί τη βία του Κλέωνα πιο ελκυστική συναισθηματικά. Ο Francis 1991, 201, παρατηρεί ότι ο υπερβολικός θυμός του Κλέωνα είναι εμφανής στη βιαιότητα του ύφους και στη ρητορική αταξία των επιχειρημάτων του. Σύμφωνα με τους Τσακμάκη & Κωστόπουλο 2011, 183, οι γλωσσικές επιλογές του Κλέωνα προδίδουν ένα ομιλητή με απόλυτο κύρος που δε διστάζει να εξασκήσει τη δύναμή του στο ακροατήριό του, επιβάλλοντας τις απόψεις του ή αδιαφορώντας για τις ανάγκες του λαού. Οι ίδιοι μελετώντας το ύφος του λόγου του Κλέωνα, σημειώνουν ότι η λεκτική του συμπεριφορά θα νομιμοποιείτο μόνο σε περιπτώσεις ηγετών, των οποίων το κύρος ήταν αδιαμφισβήτητο. Αλλά, όπως σημειώνουν, ο Κλέων δεν ανήκει σε αυτή την κατηγορία και το γεγονός αυτό καθιστά το ύφος του λόγου του ακόμα πιο επιθετικό. Η αρνητική παρουσίαση του Κλέωνα από τον ιστορικό είχε παρατηρηθεί ήδη από την αρχαιότητα. Σύμφωνα με το βιογράφο του Θουκυδίδη Μαρκελλίνο, *Βίος Θουκυδίδου* § 46, ο ιστορικός *ἀπεχθάνεται τῷ Κλέωνι καὶ ὡς μεμηνότα αὐτὸν εἰσάγει πανταχοῦ καὶ κοῦφον*. Ο Μαρκελλίνος θέτει ως εξήγηση το γεγονός ότι ο Κλέων ήταν ο υπαίτιος της εξορίας του Θουκυδίδη, επειδή κατηγορούσε τον ιστορικό (*διαβάλλοντος αὐτὸν τοῦ Κλέωνος*). Σύμφωνα με το Finley 1942, 176, ο Κλέων εμφανίζεται πρώτιστα ως «δημαγωγός», του οποίου η έκκληση στο συναίσθημα και στο ατομικό συμφέρον διαίρεσε την πόλη και έθεσε σε κίνδυνο την ηγεμονία. Σύμφωνα με τον Gruen 1971, 333,

ο Κλέων παρουσιάζεται ως δημαγωγός χωρίς διανοητική σκέψη, δειλός, παρακινητής του πολέμου και ανίκανος στρατηγός. Ο Connor 1984, 79, χαρακτηρίζει τον Κλέωνα ως το «λανθασμένο» ηγέτη. Ο Grant 1974, 92-93, σημειώνει τη δυσαρέσκεια του ιστορικού προς τον Κλέωνα, αναφέροντας ότι για τον ιστορικό τόσο ο πόλεμος (3.82.2), όσο και ο Κλέων (3.36.6) ήταν «διδάσκαλοι της βίας». Όμοια ο de Ste. Croix 1954, 35, παρατηρεί την απέχθεια του ιστορικού προς τον Κλέωνα και σημειώνει ότι ο ιστορικός παρουσιάζει με λανθαμένο τρόπο τις ενέργειές του. Ο Pope 1988, 283-284, παρατηρεί ότι ο ιστορικός είναι φανερά εχθρικός προς τον Κλέωνα, αφού ενέκρινε τους ηγέτες της πόλης, όπως ήταν ο Περικλής, και αποδοκίμαζε τους διχαστικούς ηγέτες. Ο Westlake 1941, 65, παρατηρεί ότι ο ιστορικός υποτιμά τον Κλέωνα. Ο Rhodes 2014, 2, 16, παρατηρεί επίσης την αντιπάθεια του ιστορικού προς τον Κλέωνα. Για την προκατάληψη και τη μνησικακία του ιστορικού εναντίον του Κλέωνα που οφείλονταν είτε σε προσωπικό μίσος, λόγω της ευθύνης του Κλέωνα για την εξορία του ιστορικού είτε στη διαφορετική κοινωνική τάξη των δύο ανδρών και στην αποστροφή του ιστορικού προς την οχλοκρατία και τους δημαγωγούς δες Woodcock 1928, 102-104, Pearson 1947, 53-54, Brunt 1952, 65, Jones 1953, 19, Andrewes 1962, 79-80, 82-85, Dover (Dover 1965, x, ο Dover 1965 (2), x), Solmsen 1975, 164-165, Παναγόπουλο 2006, 151, Worthington 2007, 261-262. Όμοια ο Kagan (Kagan 1974, 156, Kagan 1975, 82) θεωρεί το χαρακτηρισμό του Κλέωνα σκληρό. Και ο Proctor 1980, 162, χαρακτηρίζει την περιγραφή του Κλέωνα άδικη και φαρμακερή. Ο Connor 1984, 85 υποσ. 15, θεωρεί ότι ο ιστορικός αντιπαθούσε τον Κλέωνα και επισημαίνει ότι δεν τον παρουσιάζει με αντικειμενικό τρόπο, ενώ ο Κλέων δεν ήταν εντελώς διεφθαρμένος χαρακτήρας. Ο Hammond 2009, 564, πιστεύει ότι τα σχόλια για την ηγεσία του Κλέωνα ήταν άδικα. Η de Romilly (de Romilly 1963, 164-165, de Romilly 1990, 51) και ο Marshall 1984, 20, 22-23, 31-33, υποστηρίζουν ότι ο Θουκυδίδης αντιπαθεί τον Κλέωνα, ενώ συμπαθεί τον Περικλή. Η Lang 1972, 161-169, θεωρεί τον Κλέωνα θύμα των προκαταλήψεων του ιστορικού, επειδή ο Κλέων ακολουθούσε πολιτικές αντίθετες από αυτές του Περικλή, οδηγώντας το λαό στην καταστροφή με τις βίαιες και σκληρές πολιτικές του, αν και συχνά, υποστηρίζει, οι πολιτικές του Κλέωνα ήταν ορθές. Η ίδια παρατηρεί ότι ο Κλέων χρησιμοποιούσε το λαό, για να πετύχει τα σχέδιά του. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 83, ο Θουκυδίδης εισάγει τον Κλέωνα με καθόλου κολακευτικούς όρους. Η προκατάληψη εναντίον του, συμπληρώνει, γίνεται πιο ξεκάθαρη στα χωρία, όπου αποδίδει στον Κλέωνα κακόπιστα κίνητρα και συναισθήματα. Η κρίση του Θουκυδίδη, προσθέτει, επηρεάζεται από τα συναισθήματά του και βασίζεται σε δικές του υποθέσεις. Ο ίδιος (Westlake 1989, 207) παρατηρεί ακόμη ότι ο Θουκυδίδης ξεκάθαρα αποδοκιμάζει τον Κλέωνα και θεωρεί τα σχέδιά του λανθασμένα. Ο ίδιος σημειώνει ότι, παρόλο που και οι δύο ήταν στρατηγοί το ίδιο χρονικό διάστημα, λόγω του εχθρικού κλίματος μεταξύ τους, ο Θουκυδίδης δύσκολα θα μπορούσε να πάρει πληροφορίες από τον Κλέωνα σχετικά με τα κίνητρά του. Η προκατάληψη του ιστορικού απέναντι στον Κλέωνα θεωρήθηκε ως η αιτία για τη «λανθασμένη παρουσίασή του» στην *Ιστορία*. Δες West 1924, 142 υποσ. 6, Wallace 1964, 256, Holladay 1978, 404, Marshall 1984, 20, 22-23, και Cawkwell 1997, 16, 59-60, 63-70. Όμοια ο Hornblower 1991, 419, παρατηρεί ότι ο ιστορικός διαστρέφει την πραγματική εικόνα του Κλέωνα, παραπλανώντας τους αναγνώστες του. Ο Woodhead 1960, 290-293, 296-317, υποστηρίζει ότι ο Κλέων ήταν πιο σοφός και πιο έξυπνος πολιτικός, με καλύτερη φήμη από αυτήν που παρουσιάζουν οι κύριες διαθέσιμες πηγές, ο Θουκυδίδης και ο Αριστοφάνης, οι οποίοι αντιπαθούσαν τον Κλέωνα, λόγω προσωπικής εχθρότητας και διαφορετικών πολιτικών αρχών. Ο Θουκυδίδης, προσθέτει, περιγράφει τον Κλέωνα και τις πράξεις του ως ανεπιθύμητες και καταστροφικές για τα καλώς νοούμενα συμφέροντα της Αθήνας. Στην πραγματικότητα, πιστεύει, ο Κλέων ήταν προστάτης του δήμου, γεγονός που απαιτούσε λογική πολιτική και ικανότητα στην προώθησή της και θεωρεί ότι η προτασή του για τιμωρία της αποστασίας των Μυτιληναίων ήταν αποτελεσματική. Ο ίδιος συμπληρώνει ότι ο ιστορικός παρερμηνεύει και διαστρεβλώνει κάποιες πράξεις του Κλέωνα που ήταν απόλυτα φυσικές και έχριζαν δικαιότερης παρουσίασης, επειδή διαφωνούσε με τις αρχές και την ιδιοσυγκρασία του. Συμπεραίνει λοιπόν ότι Θουκυδίδης σκιαγραφεί τον Κλέωνα με προκατειλημμένο τρόπο, που παραπλανεί τους αναγνώστες, ώστε να αποκομίσουν μία δυσμενή εικόνα γι' αυτόν, η οποία, ωστόσο, δεν του άξιζε. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 85 υποσ. 15, 116, ο Θουκυδίδης δεν είναι αντικειμενικός στο χειρισμό του Κλέωνα. Αν ο Κλέων ειδωθεί από άλλη οπτική, προσθέτει, δεν είναι τελείως διεφθαρμένος χαρακτήρας. Ο Κλέων παρόλα τα λάθη του, συνεχίζει, ήταν ξεκάθαρα ένας έξυπνος και ικανός πολιτικός που η καριέρα του βασιζόταν στην ικανότητά του να αντιλαμβάνεται τις διαθέσεις της αθηναϊκής συνέλευσης. Αντίθετα, κάποιοι μελετητές θεωρούν ότι μπορεί ο ιστορικός να ήταν προκατειλημμένος με τον Αθηναίο πολιτικό, αλλά η εικόνα του Κλέωνα που παρουσιάζει είναι αντικειμενική και αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα. Ο Τσακμάκης 2012, 10, υποστηρίζει ότι η συμφωνία των δύο εκδοχών, Αριστοφάνη και Θουκυδίδη, ενισχύουν την πειστικότητά τους. Δες Harris 2013, 108, ο οποίος παρατηρεί ότι ο ιστορικός διαστρέφει κάποια επιχειρήματα του Κλέωνα και παρουσιάζει το ύφος του λόγου του πιο βίαιο από ότι ήταν στην πραγματικότητα, αλλά δεν υπάρχει λόγος να θεωρηθεί ότι ο Κλέων δε χρησιμοποιούσε πράγματι τέτοιες τακτικές. Ο Wassermann 1956, 30, 33-34, θεωρεί ότι ο ιστορικός αντιπαθούσε τον Κλέωνα, αλλά παρουσιάζει μία αντικειμενική εικόνα της ζωντάνιας και της δύναμής του. Όμοια ο Kitto 1966, 310, 312, 328, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης μισούσε τον Κλέωνα και ήταν προκατειλημμένος απέναντί του, αλλά δεν παρουσιάζει διαστρεβλωμένη την εικόνα του. Ο Chambers 1957, 86, 91 υποσ. 48, πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης δίνει μία επικριτική και κακεντρεχή περιγραφή του Κλέωνα. Ο κύριος λόγος αυτής της κριτικής, θεωρεί, δεν ήταν η επιθετική πολιτική που ακολουθούσε ο Κλέων, αλλά το γεγονός ότι ο Θουκυδίδης τον θεωρούσε αχρείο. Ο Chambers αναφέρει ακόμη ότι ο Θουκυδίδης ήταν

Αυτοί οι χαρακτηρισμοί του Κλέωνα φαίνονται εκ πρώτης όψεως αρνητικοί, αλλά δείχνουν και την ικανότητά του στην τέχνη του λόγου. Όπως θα διαφανεί μέσα από την ανάλυση του λόγου του στο 3.37-40 της *Ιστορίας*, μπορεί ο ιστορικός να μην ενέκρινε τις ριζοσπαστικές απόψεις του Κλέωνα και να διαφωνούσε με τις πολιτικές που αυτός ακολουθούσε, αποδίδοντάς του κακόπιστα κίνητρα ακόμα και για τη συνέχιση του πολέμου[1] και παρουσιάζοντάν τον να πεθαίνει με ατιμωτικό τρόπο στη μάχη της Αμφίπολης και χωρίς οποιονδήποτε έπαινο και να εμπαίζεται από τους *σώφρονες* Αθηναίους και από τους στρατιώτες του, αλλά διαβάζοντας το μοναδικό λόγο που του αποδίδεται στην *Ιστορία*, ο Κλέων παρουσιάζεται ως δεινός ρήτορας και ικανός να πείθει το ακροατήριό του. Ο λόγος του αντικατοπτρίζει έναν ομιλητή με απόλυτο κύρος που προσπαθεί με σθένος να επιβάλει τις απόψεις του. Παρόλο που ο ιστορικός διαφωνούσε μαζί του, φαίνεται ότι ήταν αναγκασμένος να παραδεχτεί, μέσω των χαρακτηρισμών που αποδίδει στον Κλέωνα και μέσω της δημηγορίας του που καταγράφει, τη ρητορική ικανότητα του Κλέωνα ως ομιλητή.

Αυτό που διαχωρίζει τον Κλέωνα από τους υπόλοιπους ομιλητές της *Ιστορίας* είναι η χρήση σχεδόν απόλυτα συμμετρικών αντιθέσεων. Ο Κλέων παρουσιάζεται ως ο πιο επιδέξιος χειριστής του σχήματος της αντίθεσης στην *Ιστορία*. Είναι ο μόνος ομιλητής ο οποίος, ενώ παρουσιάζεται να κατηγορεί τις πρακτικές των σοφιστών, χρησιμοποιεί συμμετρικές αντιθέσεις στο λόγο του συνδυασμένες με άλλα σχήματα λόγου, όπως το ισόκωλον, το ομοιοτέλευτον και η παρήχηση[2]. Τα ρητορικά αυτά σχήματα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, χρησιμοποιούσε κατά κόρον ο σοφιστής Γοργίας. Δεν είναι επίσης τυχαίο το

αηδιασμένος με τον Κλέωνα σε προσωπικό επίπεδο και διατηρούσε αυτό το συναίσθημα και στην ετυμηγορία του για τη στρατηγική του Κλέωνα. Σύμφωνα με το Spence 1995, 411-437, ο ιστορικός δε συμπαθούσε και δεν αποδεχόταν τον Κλέωνα, λόγω της διαφορετικής ιδεολογίας του ή εξαιτίας της εμπλοκής του Κλέωνα στην εξορία του. Πιστεύει, ωστόσο, ότι η αρνητική εντύπωση του ιστορικού είναι δικαιολογημένη και δεν οφείλεται σε μνησικακία. Ο ιστορικός, συμπληρώνει, θεωρούσε καλύτερη την άποψη του Διοδότου, ενώ την άποψη του Κλέωνα ασυνήθιστη, σκληρή και υπερβολική. Ο λογοτεχνικός χειρισμός του Κλέωνα από το Θουκυδίδη μπορεί να είναι δυσμενής σε κάποιες περιπτώσεις, αλλά δεν είναι αναγκαίο, όπως υποστηρίζει, να ερμηνεύεται ως προσωπικός φθόνος που προκύπτει από εξωγενείς παράγοντες. Ο Κλέων, συνεχίζει, δεν είχε επαρκείς πολεμικές γνώσεις και προσπαθούσε να αποδείξει ότι ήταν κάτι άλλο από αυτό που ήταν στην πραγματικότητα. Εξαιτίας αυτού, συμπληρώνει, πολλοί συμπολίτες του σκοτώθηκαν και η σκληρή πολιτική που ακολουθούσε δεν είχε θετικά αποτελέσματα. Αυτός, καταλήγει, αποτελεί το σημαντικό παράγοντα που καθόρισε τη συμπεριφορά του Θουκυδίδη απέναντί του. Σύμφωνα και με τον Gomme 1954 (2), 1, 4-5, το μίσος του Θουκυδίδη προς τον Κλέωνα ήταν δικαιολογημένο και η εικόνα του που παρουσιάζει ήταν ως επί το πλείστον ακριβής. Δεν υπάρχει λόγος, προσθέτει, να υποτεθεί ότι ο Κλέων είχε στρατιωτικές ικανότητες· αντίθετα, υποστηρίζει, υπάρχει κάθε λόγος να θεωρηθεί ότι η αυτοπεποίθησή του που τον οδήγησε σε επιτυχίες δεν ήταν τίποτε άλλο παρά υπεροψία. H de Romilly 1963, 156, 158, θεωρεί ότι η καταδίκη του ανδρός εκφράζει την καταδίκη της σκληρής πολιτικής που ακολουθούσε. Οποιαδήποτε από τις πιο πάνω απόψεις κι αν υιοθετηθεί, η εντύπωση που φαίνεται ότι δημιουργεί ο ιστορικός για τον Κλέωνα είναι αρνητική.

[1] Πρβλ. *ὁ δὲ γενομένης ἡσυχίας καταφανέστερος νομίζων ἂν εἶναι κακουργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλων* (5.16.1).

[2] Δες και Lamb 1914, 164-166, και Rittelmeyer 1915, 19-21, οι οποίοι εντοπίζουν αυτά τα σχήματα λόγου στη δημηγορία του Κλέωνα. Όμοια ο Solmsen 1975, 41, παρατηρεί ότι οι σκέψεις και η φρασεολογία του Κλέωνα είναι πολύ επιτηδευμένα.

γεγονός ότι ο σοφιστής παρουσιάζεται να φτάνει στην Αθήνα το 427 π.Χ.· την ίδια, δηλαδή, χρονιά που εκφωνεί το λόγο του ο Κλέων[1].

Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, το σχήμα της αντίθεσης απαντά σε όλες τις θουκυδίδειες δημηγορίες, αλλά σπάνια συμπλέκεται σε τέτοιο βαθμό με τα υπόλοιπα «γοργίεια», όπως είθισται να ονομάζονται, σχήματα λόγου. Συνήθως οι θουκυδίδειες αντιθέσεις χαρακτηρίζονται από *variatio* (=*ποικιλία*), δηλαδή το κάθε μέρος της αντίθεσης δεν αντιστοιχεί πλήρως με το άλλο, παρουσιάζοντας ακόμα και αλλαγές στη σύνταξη[2].

Λαμβάνοντας υπόψη και τις προηγούμενες αναλύσεις λόγων, ακόμη και ο Περικλής, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως *λέγειν τε καὶ πράσσειν δυνατώτατος* (1.139.4) δε χρησιμοποιεί τόσες πολλές συμμετρικές αντιθέσεις στις δημηγορίες του, ενώ αποτελεί τον κατ' εξοχήν πειστικό ρήτορα της *Ιστορίας*. Συμμετρικές αντιθέσεις παρατηρούνται φυσικά και σε λόγους του Περικλή, αλλά εντοπίζονται σποραδικά μέσα στο κείμενο[3].

Αξίζει να σημειωθεί ότι η διαφοροποίηση του Κλέωνα από τους υπόλοιπους ομιλητές αποτελεί συνειδητή επιλογή του Θουκυδίδη[4]. Όποια θέση κι αν υιοθετηθεί σχετικά με το βαθμό της πιστότητας των θουκυδίδειων δημηγοριών το λεκτικό ανήκει αναμφισβήτητα στον ίδιο τον ιστορικό[5]. Επομένως, η εσκεμμένη διαφοροποίηση του Κλέωνα θα πρέπει να εξυπηρετεί κάποια σκοπιμότητα.

Η ρητορική επεξεργασία του λόγου του Κλέωνα έχει ήδη παρατηρηθεί από τους μελετητές. Η εντύπωση που δημιουργείται από τη βιβλιογραφία είναι ότι η διάσταση των διακηρύξεων και της εν τέλει πρακτικής του Κλέωνα αποτελεί ένα ακόμη τρόπο να εξευτελίσει ο ιστορικός τον Κλέωνα ενώπιον των ακροατών και μετέπειτα αναγνωστών της *Ιστορίας*, παρουσιάζοντάς τον με ειρωνικό τρόπο ως ασυνεπή και ανειλικρινή[6].

Ακολουθεί η ανάλυση της δημηγορίας του Κλέωνα (3.37-40), στην οποία ο ομιλητής υποστηρίζει την εκτέλεση όλου του αντρικού πληθυσμού της Μυτιλήνης, ώστε αυτή να αποτελέσει ένα αποτρεπτικό παράδειγμα που θα εμπνέει φόβο σε όσους συμμάχους των Αθηναίων επιχειρήσουν κάτι ανάλογο στο μέλλον[7].

---

[1] Όμοια ο Harris 2013, 97 υποσ. 15, διερωτάται, κατά πόσο αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι η συζήτηση για τη Μυτιλήνη διεξήχθη τον ίδιο ακριβώς χρόνο, κατά τον οποίο μαρτυρείται η άφιξη του Γοργία στην Αθήνα. Πρβλ. και σελ. 20-22.

[2] Πρβλ. σελ. 25-27.

[3] Πρβλ. *μᾶλλον γὰρ πεφόβημαι <u>τὰς οἰκείας ἡμῶν</u> <u>ἁμαρτίας</u> ἢ <u>τὰς τῶν ἐναντίων</u> <u>διανοίας</u>* (1.144.1), *Φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ <u>μετ' εὐτελείας</u> καὶ φιλοσοφοῦμεν <u>ἄνευ μαλακίας</u>* (2.40.1), *<u>πεισθῆναι</u> μὲν <u>ἀκεραίοις</u>, <u>μεταμέλειν</u> δὲ <u>κακουμένοις</u>* (2.61.2).

[4] Δες και Connor 1992, 95 και υποσ. 12, ο οποίος σημεώνει ότι τα λόγια του Κλέωνα στην *Ιστορία* είναι ξεχωριστά και εξατομικευμένα.

[5] Πρβλ. σελ. 41.

[6] Δες υποσ. 2 στις σελ. 384-386 και υποσ. 4 στη σελ. 396.

[7] Σύμφωνα με το Finley 1942, 176, 180, τα λόγια του Κλέωνα αντανακλούν την κτηνώδη διάθεση που προκαλούσε ο πόλεμος, πάνω στην οποία στηριζόταν και ο ίδιος ο Κλέων, για να έχει επιρροή. Σύμφωνα με τον Crane 1992 (2), 250, η αθηναϊκή ρητορική γίνεται σκληρότερη από την αρχή της *Ιστορίας* μέχρι τη συζήτηση για την αποστασία της Μυτιλήνης και κλιμακώνεται πιο κάτω στην ψυχρή πολιτική των Αθηναίων

Ο Κλέων αρχίζει τη δημηγορία του, παρατηρώντας ότι το δημοκρατικό πολίτευμα είναι ανίκανο να ασκεί ηγεμονία, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι οι Αθηναίοι μετάνιωσαν για την προηγούμενή τους απόφαση σχετικά με την τιμωρία των Μυτιληναίων[1].

Πολλάκις μὲν ἤδη ἔγωγε *καὶ* ***ἄλλοτε ἔγνων δημοκρατίαν*** *ὅτι* ***ἀδύνατόν*** *ἐστιν ἑτέρων ἄρχειν*[2]***, μάλιστα δ' ἐν τῇ νῦν ὑμετέρᾳ*** *περὶ Μυτιληναίων* ***μεταμελείᾳ*** (3.37.1).

Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος[3] (*πολλάκις ἔγνων ≠ μάλιστα ἐν τῇ μεταμελείᾳ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ,* σχηματίζοντας (λόγω και του επιρρήματος *μάλιστα*) κλιμάκωση. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Κλέωνα και στους υπόλοιπους Αθηναίους (*ἔγωγε ≠ ὑμετέρᾳ*). Ο Κλέων διαχωρίζει έτσι τον εαυτό του από τους υπόλοιπους Αθηναίους· κάτι που επιχειρεί και ο Περικλής στον τελευταίο του λόγο στο 2.60-64, προσπαθώντας, ωστόσο, να νουθετήσει τους Αθηναίους και όχι να εξάψει τα πάθη τους, όπως ο Κλέων. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση, ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἤδη ἄλλοτε ≠ νῦν*). Στην περίοδο λανθάνει και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δυνατός ≠ αδύνατος (*δημοκρατίαν ≠ ἀδύνατον*), που προσεγγίζει στο οξύμωρον σχήμα.

Ο Κλέων εξηγεί ότι οι Αθηναίοι δεν αντιλαμβάνονται πως η υποχωρητικότητά τους καθίσταται επικίνδυνη για την ηγεμονία τους.

διὰ γὰρ τὸ καθ' ἡμέραν ἀδεὲς καὶ ***ἀνεπιβούλευτον***[4] ***πρὸς ἀλλήλους*** *καὶ* ***ἐς τοὺς ξυμμάχους*** *τὸ αὐτὸ ἔχετε, καὶ ὅ τι ἂν* ***ἢ λόγῳ*** *πεισθέντες*[5] *ὑπ' αὐτῶν* ***ἁμάρτητε ἢ οἴκτῳ***[6] ***ἐνδῶτε,*** *οὐκ* ***ἐπικινδύνως*** *ἡγεῖσθε* ***ἐς ὑμᾶς καὶ οὐκ ἐς τὴν τῶν ξυμμάχων χάριν μαλακίζεσθαι****, οὐ σκοποῦντες ὅτι* ***τυραννίδα ἔχετε τὴν ἀρχὴν*** *καὶ* ***πρὸς***

στο Διάλογο των Μηλίων. Ο Kagan (Kagan 1974, 159 και υποσ. 43, Kagan 1975, 85 και υποσ. 43) διαφωνεί, υποστηρίζοντας ότι ο Κλέων και ο Διόδοτος εκπροσωπούσαν τις δύο ακραίες θέσεις (3.36.6, 3.49.1) και ότι οι άλλοι ομιλητές της συνέλευσης θα πρέπει να είχαν αναφερθεί σε ζητήματα δικαίου και ηθικής. Δες και Hornblower 1991, 419, 421, ο οποίος σημειώνει ότι οι άλλοι ομιλητές της συνέλευσης θα πρέπει να είχαν χρησιμοποιήσει τις πιο συμβατικές επικλήσεις στο συναίσθημα του οίκτου. Ο Cogan (Cogan 1981,59-60, Cogan 1981 (2), 5) παρατηρεί επίσης ότι είχαν γίνει και άλλες αποτρόπαιες πράξεις και από τα δύο στρατόπεδα ήδη από την αρχή του πολέμου. Ο ίδιος θεωρεί ότι η βία παραμένει σε ομοιόμορφα επίπεδα κατά τη διάρκεια του πολέμου. Πρβλ. 2.67.4, 3.32.1-2, 5.32.1.

[1] Ο Macleod 1978, 74, παρατηρεί ότι ο Κλέων στρέφεται εναντίον του αθηναϊκού λαού χωρίς ωστόσο να μπορεί ο ίδιος να τον ελέγξει, όπως έκανε ο Περικλής.

[2] Ο Kitto 1966, 309, επισημαίνει ότι ο Κλέων ήταν ένας από τους υπεύθυνους για την αλλαγή των νοημάτων των λέξεων, όπως αυτή περιγράφεται στον εμφύλιο στην Κέρκυρα. Πρβλ 3.82.4.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.14.1.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 299, σημειώνει ότι αυτό το χαρακτηριστικό της αθηναϊκής δημοκρατίας έκανε τους Αθηναίους περήφανους.

[5] Ο Winnington-Ingram 1965, 81 υποσ. 3, σημειώνει ότι η φράση ανακαλεί το επίθετο *πιθανώτατος* που είχε αποδοθεί στον Κλέωνα πριν από το λόγο του (3.36.6).

[6] Ο όρος *οἶκτος* επαναλαμβάνεται στο λόγο του Κλέωνα ως το συναίσθημα που δεν αρμόζει στους Αθηναίους. Πρβλ. *οἴκτῳ* (3.37.2, 3.40.2), *ἀντοικτιοῦντας* (3.40.3), *ἔλεος* (3.40.3). Ο όρος εμφανίζεται μόνο μία φορά στο λόγο του Διοδότου. Πρβλ. *οἴκτῳ* (3.48.1). Ο Harris 2013, 100, παρατηρεί ότι τέτοιοι όροι δε χρησιμοποιούνται σε καμία άλλη συμβουλευτική δημηγορία στην *Ιστορία*.

ἐπιβουλεύοντας αὐτοὺς *καὶ ἄκοντας* ***ἀρχομένους,*** *οἳ* ***οὐκ <u>ἐξ ὧν ἂν</u> χαρίζησθε βλαπτόμενοι αὐτοὶ*** *ἀκροῶνται ὑμῶν,* ***ἀλλ' <u>ἐξ ὧν ἂν</u> ἰσχύι μᾶλλον ἢ τῇ ἐκείνων εὐνοίᾳ περιγένησθε***[1] (3.37.2).

Η λανθάνουσα αντίθεση που είχε παρατηρηθεί στην προηγούμενη περίοδο γίνεται πλέον φανερή μέσω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός[2] (*ἀδύνατον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἰσχύι*), η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Όμοια και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δημοκρατία ≠ τυραννία (*δημοκρατίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τυραννίδα*) και ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*ἄρχειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐνδῶτε, ἐνδῶτε ≠ ἡγεισθε*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], διευκολύνουν επίσης τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Έτσι, φαίνεται ότι στην προηγούμενη περίοδο η αξιοποίηση των όρων στο συλλογισμό αιωρείται, για να ολοκληρωθεί σε αυτή την περίοδο. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ηγεμόνας ≠ υπήκοος παρατηρείται και πιο κάτω στην περίοδο (*τὴν ἀρχὴν ≠ ἀρχομένους*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο δεύτερος όρος της αντίθεσης είναι ομόριζος με τον πρώτο, αλλά στη δεύτερη περίπτωση η έννοια της υποταγής δηλώνεται με τον τύπο να τοποθετείται σε παθητική φωνή. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀνεπιβούλευτον ≠ πρὸς ἐπιβουλεύοντας*), της οποίας όροι συνδέονται με την πρόθεση *πρὸς* και περιλαμβάνουν από κοινού το ρήμα *ἐπιβουλεύω*, λογική ≠ συναίσθημα (*λόγῳ ≠ οἴκτῳ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *ἤ... ἤ,* κίνδυνος ≠ εύνοια[4] (*ἐπικινδύνως ≠ ἐς τὴν χάριν, πρὸς επιβουλεύοντας ≠ ἂν χαρίζησθε*), που στην πρώτη περίπτωση οι όροι της συνάπτονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, αδράνεια ≠ δράση (*μαλακίζεσθαι ≠ ἐπιβουλεύοντας*), εύνοια ≠ βία (*ἐξ ὧν ἂν χαρίζησθε ≠ ἐξ ὧν ἂν ἰσχύι περιγένησθε, ἰσχύι ≠ τῇ εὐνοίᾳ*)[5], της οποίας τα μέλη παρουσιάζονται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, ενώ στη δεύτερη με το

[1] Ο Hornblower 1991, 423, παρατηρεί ότι, όπως φαίνεται και από το 2.8.4-5, ο Θουκυδίδης συμμερίζεται την άποψη του Κλέωνα ότι ο ελληνικός κόσμος ήταν περισσότερο ευνοϊκός προς τη Σπάρτη παρά προς την Αθήνα. Ο ίδιος σημειώνει ότι είναι περίεργο, αλλά αδιαμφισβήτητο, το γεγονός ότι ο λόγος του Κλέωνα περιέχει πολλά επιχειρήματα, με τα οποία συμφωνούσε ο ιστορικός, παρόλο που αντιπαθούσε τον Κλέωνα.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.9-14.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64) και στο λόγο των Αθηναίων στη Σπάρτη (1.73-78).

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[5] Πρόκειται για δύο συμμετρικές αντιθέσεις που χαρακτηρίζονται από παραλληλία στη σύνταξη και από ομοιοτέλευτον. Στην πρώτη περίπτωση τα αντιδιαστελλόμενα μέρη αρχίζουν με ακριβώς τον ίδιο τρόπο.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΕΤΡΟΥ

μόριο *ἤ*[1] και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής και τονίζοντας και στις δύο περιπτώσεις την πλευρά της δύναμης / βίας, και ωφέλεια ≠ βλάβη[2] (*χαρίζησθε ≠ βλαπτόμενοι*). Έντονη είναι η παρουσία της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων, Αθηναίων ≠ συμμάχων (*πρὸς ἀλλήλους ≠ ἐς τοὺς ξυμμάχους, ἐς τοὺς ξυμμάχους ≠ ἐς ὑμᾶς, ἐς ὑμᾶς ≠ τῶν ξυμμάχων, τῶν ξυμμάχων ≠ ἔχετε, ἔχετε ≠ αὐτούς, αὐτοὺς ≠* [*ὑμεῖς*], [*ὑμεῖς*] *≠ αὐτοί, αὐτοὶ ≠ ὑμῶν, ὑμῶν ≠ ἐκείνων*), με υπονοούμενο σε κάποιες περιπτώσεις το μέρος που αφορά στους Αθηναίους, λόγω της ύπαρξης και των προηγούμενων αντιθέσεων. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει όλη την περίοδο. Ο Κλέων δημιουργεί με αυτό τον τρόπο σχέση αντιπαλότητας ανάμεσα στους Αθηναίους και στους συμμάχους τους, ώστε να δικαιολογήσει τη σκληρή τιμωρία των τελευταίων.

Ο Κλέων θεωρεί ότι το χειρότερο είναι, να μην υπάρχει καμία σταθερότητα στις αποφάσεις των Αθηναίων, σημειώνοντας ότι είναι προτιμότερο οι νόμοι τους[3] να είναι κακοί αλλά απαραβίαστοι. Υποστηρίζει ακόμη ότι οι απλοί άνθρωποι, που μπορεί να είναι αμαθείς αλλά διαθέτουν σύνεση[4], κυβερνούν καλύτερα μία πόλη παρά οι πιο σπουδαίοι, που καταφεύγουν στην ασυδοσία[5].

---

[1] Ο Κλέων χρησιμοποιεί 18 φορές το μόριο *ἤ* στη δημηγορία του· αριθμός που συγκρίνεται με τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή, όπου το μόριο εντοπίζεται 23 φορές.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.42.3 και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.14.1.

[3] Ο Kitto 1966, 309, παρατηρεί ότι ο Κλέων αναφέρεται σε νόμους ενώ το υπό εξέταση θέμα αφορούσε ένα ψήφισμα. Όπως παρατηρεί ο Gomme 1956 (1), 300-301, ο Κλέων συγχέει τα ψηφίσματα με τους νόμους. Ο ίδιος αναφέρει ότι οι νόμοι της Αθήνας δε θα επηρεάζονταν με την ανάκληση ενός ψηφίσματος. Σκοπός του Κλέωνα, προσθέτει, ήταν να προκαλέσει σύγχυση και να ψέξει την αναποφασιστικότητα των συμπατριωτών του. Σύμφωνα με τον Andrews 1994, 36 υποσ. 54, ο Κλέων εισηγείται ότι η ανάκληση του ψηφίσματος είναι ισάξια με την υπονόμευση των ίδιων των νόμων. Ο Winnington-Ingram 1965, 72, παρατηρεί ότι η ιδέα των αμετάβλητων νόμων είχε ισχυρή επίδραση στους Έλληνες, και ιδιαίτερα στους συντηρητικούς, και σημειώνει ότι ο Κλέων θα ήλπιζε πως το ακροατήριό του δε θα παρατηρούσε τη σύγχυση των νόμων με τα ψηφίσματα. Όμοια ο Macleod 1978. 69, παρατηρεί ότι ο Κλέων παρουσιάζει το ψήφισμα ως νόμο, αλλά, όπως ο ίδιος επισημαίνει, οι δύο αυτοί όροι δε διακρίνονταν ξεκάθαρα εκείνη την περίοδο. Ο Hansen 1978, 315-317, παρατηρεί ότι οι νόμοι παραδοσιακά αποτελούσαν γενικούς κανόνες που θεσπίζονταν από τους νομοθέτες και σημειώνει ότι στην Αθήνα τον 5ο αι. π.Χ. δεν υπήρχε διαφορά ανάμεσα στους νόμους και στα ψηφίσματα, αφού οι δύο όροι είχαν περίπου το ίδιο νόημα, παρόλο που δεν ήταν ακριβώς συνώνυμοι. Ο ίδιος εξηγεί ότι ο όρος «νόμος» χρησιμοποιείται για να δηλώσει το περιεχόμενο ενός κανόνα, ενώ η νομοθεσία του κανόνα δηλώνεται με τον όρο «ψήφισμα». Ο Hornblower 1991, 423-424, συμφωνεί με το Hansen και παρατηρεί ότι ο Κλέων εκμεταλλεύεται τις σταθερές συνυποδηλώσεις του νόμου. Ο Harris 2013, 98 υποσ. 19, σημειώνει ότι ο «νόμος» μπορεί να μην αναφέρεται στο ψήφισμα που εγκρίθηκε στην προηγούμενη συνέλευση, αλλά στο γενικό νόμο, ότι οι σύμμαχοι των Αθηναίων δεν έχουν το δικαίωμα να επαναστατήσουν και ότι θα τιμωρηθούν σκληρά σε περίπτωση που το πράξουν.

[4] Σύμφωνα με τον Andrews 1994, 36, ο όρος *ἀμαθία* δε δηλώνει μόνο την έλλειψη εκπαίδευσης, αλλά και την επιφυλακτικότητα απέναντι στους νόμους. Ο Wassermann 1956, 31-33, σημειώνει τη δριμύτητα της επίθεσης του Κλέωνα εναντίον των διανοουμένων της εποχής του, σοφιστών και ρητόρων. Ο ίδιος παρατηρεί την ειρωνεία που υπάρχει ανάμεσα στις κατηγορίες του Κλέωνα εναντίον της επίδειξης και της πολιτικής ρητορείας και στο λόγο του που αποτελεί παράδειγμα ρητορικής τέχνης. Ο Hornblower 1991, 424, σημειώνει ότι ο Κλέων εκφράζει την αντίθεσή του προς τους διανοουμένους και προσποιείται ότι δεν έχει εμπιστοσύνη στις έξυπνες ρητορείες. Ο Hornblower θεωρεί ότι είναι τολμηρό εκ μέρους του Κλέωνα να αρνείται την πολιτική αρετή των *ξυνετῶν* ανθρώπων. Ο Francis 1991, 212 και υποσ. 156, παρατηρεί ότι ο Κλέων μιμείται τον ιδεαλισμό του Αρχίδαμου.

[5] Ο Κλέων, σύμφωνα με τον Andrews 2000, 58-62 και υποσ. 58, καλεί τους Αθηναίους πολίτες να μην πείθονται σε όσους ρήτορες θεωρούν την πολιτική τους σκέψη ανώτερη από αυτήν του πλήθους και σε όσους αποσιωπούν την αντίθετη γνώμη, επιβάλλοντας την «τυραννία του πλήθους». Ο Κλέων, συμπληρώνει,

πάντων δὲ ***δεινότατον*** *εἰ βέβαιον ἡμῖν μηδὲν καθεστήξει ὧν ἂν δόξῃ πέρι, μηδὲ γνωσόμεθα ὅτι* ***χείροσι*** *νόμοις* ***ἀκινήτοις*** *χρωμένη πόλις κρείσσων ἐστὶν ἢ* ***καλῶς ἔχουσιν ἀκύροις***[1]*,* ***ἀμαθία*** *τε* ***μετὰ σωφροσύνης***[2] ***ὠφελιμώτερον*** *ἢ* ***δεξιότης μετὰ ἀκολασίας***[3]*,* ***οἵ*** *τε* ***φαυλότεροι*** *τῶν ἀνθρώπων* ***πρὸς τοὺς ξυνετωτέρους*** *ὡς ἐπὶ τὸ πλέον* ***ἄμεινον*** *οἰκοῦσι τὰς πόλεις* (3.37.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*τῇ εὐνοίᾳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δεινότατον*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή A-B-A΄[4], συνδέει τις διαδοχικές περιόδους του λόγου. Η περίοδος αρχίζει με το σχήμα της κλιμάκωσης λόγω των παραθετικών που αντιδιαστέλλονται (*δεινότατον ≠ ὠφελιμώτερον*), μέσω των οποίων σχηματίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια, η οποία επίσης είχε χρησιμοποιηθεί στην προηγούμενη περίοδο, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μονιμότητα ≠ αλλαγή[5] (*ἀκινήτοις ≠ ἀκύροις*[6]), της οποίας οι όροι συνδέονται με επίθετο σε συγκριτικό βαθμό και με το μορίο *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, φρόνηση ≠ αφροσύνη (*μετὰ σωφροσύνης ≠ μετὰ ἀκολασίας*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται επίσης μέσω του μορίου *ἤ*, και άγνοια ≠ γνώση[7] (*οἱ φαυλότεροι ≠ πρὸς τοὺς ξυνετωτέρους*). Με την αντιδιαστολή αυτών των όρων σε συγκριτικό βαθμό το σχήμα της

απευθύνεται στην πλεονεξία των μαζών που ό,τι αποφασίζουν γίνεται νόμος και αφήνει να νοηθεί ότι η δικαιοσύνη θα πρέπει να εξυπηρετεί τα συμφέροντα αυτού του «τυράννου».

[1] Ο Andrews 2000, 53-54, θεωρεί ότι η πόλη που αναφέρεται ότι κυβερνάται από ακίνητους νόμους είναι η Σπάρτη, ενώ η άλλη που διέπεται από άκυρους νόμους είναι η Αθήνα. Ο ίδιος εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο του Κλέωνα και στους λόγους των Κορινθίων στο 1.68-71 και του Αρχίδαμου στο 1.80-85. Για ομοιότητες ανάμεσα στους λόγους αυτούς δες και Gomme 1956 (1), 300-301, 304-305, 313, Andrewes 1962, 73 υποσ. 24, Winnington-Ingram 1965, 81 υποσ. 8, Macleod 1978, 70, Hornblower 1991, 422, 425-426, Andrews 1994, 36 υποσ. 56, και Wassermann 1956, 31-32. Σύμφωνα με το Saar 1953, 28-31, ο Κλέων χρησιμοποιεί τις σπαρτιατικές αρετές, για να παροτρύνει τους Αθηναίους να αναγνωρίσουν και να διορθώσουν τις αδυναμίες τους. Ο Wassermann 1956, 31-33, επισημαίνει ότι ο Κλέων υποστηρίζει την παραδοσιακή σταθερότητα, ενώ στρέφεται εναντίον των νέων προσεγγίσεων. Ο Harris 2013, 98-99, 109, παρατηρεί ότι το θέμα των σταθερών νόμων, της υπακοής σε αυτούς και της ενίσχυσής τους ήταν κοινά θέματα σε δικανικούς λογους. Ο ίδιος, ωστόσο, παρατηρεί ότι ο Κλέων, παρόλο που στηρίζεται σε παραδοσιακές αρχές σχετικά με το νόμο, τις διαστρέφει. Κανένας διάδικος που απευθυνόταν στα αθηναϊκά δικαστήρια, προσθέτει, δεν είχε ποτέ ισχυριστεί ότι η πόλη διαθέτει κακούς νόμους. Όπως παρατηρεί ο ίδιος, ο Κλέων, σε αντίθεση με τους προηγούμενους πολιτικούς ηγέτες, εκμεταλλεύτηκε τις αδυναμίες των δικαστηρίων, με σκοπό να πετύχει πολιτικό όφελος.

[2] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο Gomme 1956 (1), 300, παρατηρεί ότι η αρετή της σωφροσύνης αποδιδόταν σε ολιγαρχικούς κυρίως. Ο Andrewes 1962, 73 υποσ. 24, σημειώνει ότι *σωφροσύνη* για τον Κλέωνα θα ήταν η θανάτωση όλων των ανδρών στη Μυτιλήνη. Σύμφωνα με τον ίδιο (Andrews 2000, 56), η *σωφροσύνη* θεωρείται από τον Κλέωνα ως η συνετή προσκόλληση στη σοφία των συλλογικών αποφάσεων.

[3] Ο Kitto 1966, 309, σημειώνει την παράξενη δήλωση του Κλέωνα που υπονοεί ότι η ανοησία είναι πάντοτε ειλικρινής, ενώ η σύνεση ανεύθυνη. Ο Hornblower 1991, 423, σημειώνει τον παράδοξο ισχυρισμό του Κλέωνα. Όπως σημειώνει και ο Orwin 1984, 486, ο λόγος του Κλέωνα είναι ένα αριστούργημα λαϊκισμού.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον Επιτάφιο λόγο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε λόγους του Περικλή στο 1.140-144 και στο 2.60-64.

[6] Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον και με παρήχηση.

[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε δημηγορίες του Περικλή (1.140-144, 2.35-46).

κλιμάκωσης διατηρείται σε όλη την περίοδο. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*χείροσι ≠ καλῶς ἔχουσιν, καλῶς ≠ οἱ φαυλότεροι, οἱ φαυλότεροι ≠ ἄμεινον*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και γνώση ≠ άγνοια[1] (*γνωσόμεθα ≠ ἀμαθία, ἀμαθία ≠ μετὰ σωφροσύνης, ἀμαθία ≠ δεξιότης*), η οποία επίσης λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Οι αντιδιαστελλόμενοι όροι *ἀμαθία ≠ δεξιότης* και *μετὰ σωφροσύνης ≠ μετὰ ἀκολασίας* συνδυάζονται με ισόκωλον και συνδέονται κατά τη συνήθεια του ομιλητή μέσω του μορίου *ἤ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτή την περίοδο το μόριο *ἤ* χρησιμοποιείται για να συνδέσει πολλαπλά αντιθετικά ζεύγη. Από το 3.37.3 παρατηρείται μία σειρά συμμετρικών αντιθέσεων που καλύπτουν το κύριο μέρος του λόγου φτάνοντας σχεδόν μέχρι το τέλος του.

Ο Κλέων εξηγεί ότι όσοι είναι σπουδαίοι επιθυμούν να φαίνονται ανώτεροι από τους νόμους και να επιβάλλουν τη γνώμη τους, με αποτέλεσμα να καταστρέφουν την πόλη τους[2]. Αντίθετα, οι απλοί άνθρωποι παραδέχονται ότι είναι λιγότερο σοφοί από τους νόμους, δεν επικρίνουν όσους μιλούν σωστά και, επειδή κρίνουν αμερόληπτα, λαμβάνουν σωστές αποφάσεις τις περισσότερες φορές.

> ***οἱ μὲν*** *γὰρ τῶν τε νόμων* ***σοφώτεροι*** *βούλονται* ***φαίνεσθαι*** *τῶν τε αἰεὶ λεγομένων ἐς τὸ κοινὸν* ***περιγίγνεσθαι,*** *ὡς ἐν ἄλλοις μείζοσιν οὐκ* ***ἂν δηλώσαντες*** *τὴν γνώμην, καὶ ἐκ τοῦ τοιούτου τὰ πολλὰ* ***σφάλλουσι*** *τὰς πόλεις·* ***οἱ δ'*** *ἀπιστοῦντες τῇ ἐξ αὐτῶν* ***ξυνέσει ἀμαθέστεροι*** *μὲν τῶν νόμων ἀξιοῦσιν εἶναι, ἀδυνατώτεροι δὲ* ***τοῦ καλῶς εἰπόντος μέμψασθαι*** *λόγον,* ***κριταὶ*** *δὲ ὄντες ἀπὸ τοῦ ἴσου* ***μᾶλλον ἢ ἀγωνισταὶ***[3] ***ὀρθοῦνται*** *τὰ πλείω* (3.37.4).

Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια παρατηρείται και σε αυτή την περίοδο διευκολύνοντας τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και δημιουργώντας συνοχή στο λόγο. Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται ως σημασιολογική (*οἱ μὲν* [*ξυνετώτεροι*] ≠ *οἱ δὲ* [*φαυλότεροι*][4]), τα μέλη της οποίας συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και ως λεξική (*σοφώτεροι ≠ ἀμαθέστεροι, τῇ ξυνέσει ≠ ἀμαθέστεροι*), συνεχίζοντας

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.62.3-5.

[2] Ο Hornblower 1991, 425, παραβάλλει την άποψη του Κλέωνα με το σχόλιο του ιστορικού στο 6.15.4, όπου γίνεται αναφορά στην καταστροφή που επήλθε στην Αθήνα λόγω των κατώτερων ηγετών που την κυβέρνησαν. Ο Harris 2013, 102-103, παρατηρεί ότι η προειδοποίηση του Κλέωνα εναντίον των ταλαντούχων ομιλητών που υποτιμούν τους νόμους και παραπλανούν τους ακροατές και εναντίον των σοφιστών αποτελεί κοινό τόπο στη δικανική ρητορεία και δεν παρατηρείται σε καμία άλλη δημηγορία της θουκυδίδειας *Ιστορίας*.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 302, εξηγεί ότι οι *κριταὶ* αξιολογούν το αποτέλεσμα του λόγου σε αντίθεση με τους *ἀγωνιστὰς* που κρίνουν το ύφος του. Σύμφωνα με το Macleod 1978, 68 και υποσ. 17, αυτούς τους αγώνες απορρίπτει και ο ιστορικός, αρνούμενος ότι το έργο του αποτελεί ένα *ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν* (1.22.4). Δες και Hornblower 1991, 61-62, 425. Οι ίδιοι παρατηρούν ότι όροι σχετικοί με τον «αγώνα» και την επίδειξη απαντούν συχνά στη δημηγορία. Πρβλ. *ἀγωνισταί* (3.37.4), *ἀγῶνι* (3.37.5), *ἀγωνίσαιτ' ἄν* (3.38.2), *ἀγώνων* (3.38.3), *ἀγωνοθετοῦντες* (3.38.4), *ἀνταγωνιζόμενοι* (3.38.6), *ἀγῶνα* (3.40.3). Δες και Gomme 1956 (1), 305, 310. Σύμφωνα με το Segal 1962, 131, οι «αγώνες» αναφέρονται στις τραγικές και κωμικές παραστάσεις.

[4] Οι όροι της αντίθεσης υπονοούνται από την προηγούμενη περίοδο.

το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Το κείμενο έτσι υφαίνεται με βάση την εξέχουσα αυτή αντίθεση, προβάλλοντάς την εντονότερα και εντυπώνοντάς την στη μνήμη του ακροατηρίου. Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λάθος ≠ σωστό (*σφάλλουσι ≠ ὀρθοῦνται*) και έπαινος ≠ κατηγορία (*τοῦ καλῶς εἰπόντος ≠ μέμψασθαι*). Η πρώτη αντίθεση εντοπίζεται και ως σημασιολογική (*ἁμάρτητε ≠ περιγίγνεσθαι, περιγίνεσθαι ≠ σφάλλουσιν*) και παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φαινομενικό ≠ πραγματικό (*φαίνεσθαι ≠ ἂν δηλώσαντες*). Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *κριταὶ μᾶλλον ≠ ἢ ἀγωνισταί*, της οποίας τα μέρη συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το συγκριτικό επίρρημα *μᾶλλον*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, μέσω της οποίας τονίζεται το πρώτο μέρος της αντίθεσης. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Ο Κλέων υποστηρίζει ότι έτσι πρέπει να ενεργούν και όσοι ασχολούνται με την πολιτική και να μην ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιός θα αποδειχθεί σοφότερος, δίνοντας στο λαό συμβουλές αντίθετες από τις πεποιθήσεις τους[1].

ὡς οὖν χρὴ καὶ ἡμᾶς ποιοῦντας μὴ δεινότητι καὶ ***ξυνέσεως*** *ἀγῶνι* ***ἐπαιρομένους παρὰ δόξαν***[2] *τῷ ὑμετέρῳ πλήθει* ***παραινεῖν*** (3.37.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άγνοια ≠ γνώση (*ἀμαθέστεροι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ξυνέσεως*) επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου και διευκολύνει και πάλι τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κατηγορία ≠ παραίνεση (*μέμψασθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παραινεῖν*) βοηθεί στη σύνδεση των περιόδων των λόγου. Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους σύνεση ≠ αλαζονεία (*ξυνέσεως ≠ ἐπαιρομένους*) και η εναντίωση (*παρὰ δόξαν ≠ παραινεῖν*) λόγω της πρόθεσης *παρά*. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με το σχήμα της παρήχησης.

[1] Ο Κλέων, σύμφωνα με το Hudson-Williams 1951, 70, προσπαθεί να δημιουργήσει προκατάληψη εναντίον των μαθητών των ρητορικών σχολών, όπως ήταν ο Διόδοτος. Σύμφωνα με τον Andrews 2000, 56, οι Αθηναίοι παρουσιάζονται από τον Κλέωνα να γίνονται τα θύματα της δικής τους ιδεολογίας που υποστήριζε την ανεκτικότητα.

[2] Ο Andrews (Andrews 1994, 36-37, Andrews 2000, 56) θεωρεί εσκεμμένη την παράλειψη του οριστικού άρθρου μπροστά από τον όρο *δόξαν,* ώστε να μη διευκρινίζεται, αν ο όρος αφορά στο ψήφισμα (*τὸ δόξαν*) ή στη συνήθη άποψη (*τὴν δόξαν*). Ο Gomme 1956 (1), 302, θεωρεί ότι η φράση *παρὰ δόξαν* σημαίνει «ενάντια στη σωστή άποψη». Η Debnar 2000, 164, 177, παρατηρεί ότι η φράση παρὰ δόξαν δηλώνει ότι οι ομιλητές φτάνουν στο σημείο να μιλούν αντίθετα από τη γενικά αποδεκτή άποψη ή ότι ενώ οι ίδιοι έχουν διαφορετική άποψη, εκφράζουν την αντίθετη.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Ο Κλέων δηλώνει ακολούθως ότι παραμένει σταθερός στις απόψεις του[1] και διαφωνεί με την επαναφορά του προς συζήτηση θέματος. Απορεί ακόμη, ποιός θα μπορέσει να ισχυριστεί ότι οι Μυτιληναίοι δεν έχουν έμπρακτα αδικήσει τους Αθηναίους[1].

[1] Ο Andrews 1994, 27-28, 33-35, 37-39, παρατηρεί ότι ο Κλέων, για να πείσει το ακροατήριό του, παρουσιάζεται ως έμπιστος ρήτορας που διαθέτει αρετή και σύνεση και ακολουθεί τις απόψεις της πλειοψηφίας. Σύμφωνα με το Rood 1998, 147, ο Κλέων υιοθετεί λανθασμένα μία περίκλεια θέση: ισχυρίζεται ότι έχει σταθερή γνώμη, ενώ προσπαθεί να αναζωπυρώσει την οργή των Αθηναίων. Δες και Andrewes 1962, 75-77, 85, και Debnar 2000, 170, για την προσπάθεια του Κλέωνα να εξάψει το συναίσθημα της οργής των Αθηναίων μέσω της ρητορικής του τέχνης και να περιορίσει τη λογική, για να πετύχει τους βίαιους σκοπούς του. Η de Romilly 1963, 331-332, παρατηρεί επίσης ότι ο Κλέων τονίζει το συναίσθημα της οργής, ενώ αρνείται την κριτική εξέταση και την ελεύθερη συζήτηση. Δες και Bruell 1974, 17, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Κλέων προσπαθεί να εξάψει το θυμό των ακροατών του. Όμοια ο Kitto 1966, 312-313, επισημαίνει ότι ο Κλέων επικαλείται τα συναισθήματα των ακροατών του και περιφρονεί τις συζητήσεις. Αντίθετα, προσθέτει, ο ιστορικός είχε επαινέσει τον Περικλή για τη νηφαλιότητά του και την οξύτητα της γνώμης του, ακόμη και στις δύσκολες περιστάσεις. Πρβλ. 2.22.1. Ο Harris 2013, 100, παρατηρεί ότι ο Κλέων χρησιμοποιεί και επιχειρήματα που βασίζονται στη λογική. Ο ίδιος εξηγεί ότι ο Κλέων επικαλείται την οργή και τον οίκτο, επειδή προσεγγίζει τη συζήτηση ως κατήγορος σε δικαστήριο, με σκοπό να επηρεάσει τους κριτές να επιβάλουν σκληρή τιμωρία. Ο Luginbill 2006, 28-29, επισημαίνει ότι ο Κλέων χρησιμοποιεί τον όρο *ὀργὴ* μόλις μία φορά στη δημηγορία του (3.38.1), ενώ επαναλαμβάνει τον ορο *γνώμη* (3.37.1, 3.37.3, 3.37.4, 3.38.1, 3.38.2, 3.38.6, 3.40.4, 3.40.7, 3.40.8). Το γεγονός ότι ο Κλέων προσπαθεί στους λόγους του να μιμηθεί τον Περικλή παρατηρήθηκε ήδη από τους Smith (Smith 1903, 377, Smith 1930, 59, 69), Rittelmeyer 1915, 132, West 1924, 131, 140, Stawell 1908, 44-46, Finley 1942, 179-180, Ehrenberg 1947, 48, Saar 1953, 40, 99-100, Gomme (Gomme 1956 (1), 299-302, 305, 308, 311, Gomme 1972, 416), Wassermann 1956, 29, 31-35, Winnington-Ingram 1965, 76, 82 υποσ. 21, Bradeen 1960, 257, 261 και υποσ. 2 και 24-25, Woodhead 1960, 298-299, Andrewes (Andrewes 1962, 75-76, 79, Andrews 1994, 27-28, 31-33, 39 και υποσ. 11, Andrews 2000, 51-53, Andrews 2004, 544-545 και υποσ. 21), Adcock 1963, 34, 126, de Romilly 1963, 57, 92 υποσ. 3, 152, 163-167, 170-171, 324, de Wet 1963, 118-121, Kitto 1966, 313, 328-330, Hooker 1974, 166, Macleod (Macleod 1974, 386, Macleod 1978, 68-69, 72 και υποσ. 18 και 20), Kagan 1975, 93, Cogan (Cogan 1981, 54, Cogan 1981 (2), 8-9 και υποσ. 13 και 15), Cairns 1982, 203-204, Hunter 1982, 139 υποσ. 24, Connor 1984, 79 και υποσ. 1, 89, Marshall 1984, 19 και υποσ. 2, 24-26, Orwin 1984, 487, Pope 1988, 285-287, Heath 1990, 388-389, Hornblower (Hornblower 1991, 226, 334, 422, 425-426, 428-429, 431, Hornblower 2008, 406), Flower 1992, 54-55 και υποσ. 60, Moles 1993, 103, Spence 1995, 416, Yunis 1996, 89, Monoson & Loriaux 1998, 286-287 και υποσ. 4, Rood 1998, 147 υποσ. 65-67, Morrison 1999, 97, Price 2001, 97-98, Shanske 2007, 52-53, Usher 2007, 223-224, Hammond 2009, 527, Τσακμάκη & Κωστόπουλο 2011, 172, Τσακμάκη 2012, 13, Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013, 395 υποσ. 10, και Rhodes 2014, 276. Αυτοί εντοπίζουν λεκτικές αντιστοιχίες και όμοιες απόψεις ανάμεσα στους λόγους του Περικλή και του Κλέωνα, όπως ο χαρακτηρισμός της αθηναϊκής ηγεμονίας ως τυραννίας 3.37.2 – 2.63.2, η αναφορά στην ελευθερία και στην έλλειψη καχυποψίας στη ζωή των Αθηναίων 3.37.2 – 2.37.2, η σταθερότητα της γνώμης τους 3.38.1 – 2.61.2 και 1.140.1, η διατήρηση της ηγεμονίας πέρα από κάθε κίνδυνο 3.40.4 – 2.63.2, η απέχθεια των συμμάχων προς την ηγεμονία 2.63.1 – 3.37.2. Πρβλ. και 3.37.4 – 2.40.2 και 2.42.4, 3.39.2 – 2.62.4, 3.39.5 – 2.64.3, 1.143.5 – 3.39.8 κ.ά. Ο Gomme θεωρεί ότι ο ιστορικός με αυτό τον τρόπο στόχευε στο να δηλώσει τη στενή σχέση ανάμεσα στο λεκτικό των δύο ανδρών. Ο Wassermann θεωρεί ότι ο Κλέων μιμείται τις ιδέες των λόγων του Περικλή, επειδή προσπαθούσε να παρουσιαστεί ως διάδοχος του Περικλή. Ο de Wet σημειώνει ότι οι αντιστοιχίες υπάρχουν για να δηλωθεί η ομοιότητα στους ιμπεριαλιστικούς σχεδιασμούς των δύο ανδρών, η οποία ωστόσο διαφοροποιείται στο χειρισμό των συμμάχων, αφού ο Περικλής είχε λάβει πιο μετριοπαθή μέτρα εναντίον τους. Ο Kitto σημειώνει την ομοιότητα στις απόψεις των δύο ανδρών, αν και εντοπίζει και διαφορές, αφού ο Περικλής αναφέρεται στη δόξα των Αθηναίων, ενώ ο Κλέων μόνο στην κυριαρχία τους. Ο Woodhead εξηγεί ότι οι λεκτικές αντιστοιχίες στόχο έχουν να υπογραμμίσουν την παραφθορά των απόψεων του μεγάλου άνδρα από τον Κλέωνα. Ο Andrewes και ο Cairns θεωρούν τις αντιστοιχίες εσκεμμένες και σημαντικές, ώστε να διαφανεί η αντίθεση μεταξύ των δύο ανδρών: πως μία αγενής προσωπικότητα μιμείται μία ευγενική, ώστε να πετύχει τους βίαιους και ασήμαντους σκοπούς της. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι τα λόγια τους δεν έχουν την ίδια βαρύτητα, παρόλο που είναι όμοια. Ο Macleod σημειώνει ότι οι διαφορές που παρατηρούνται αποδεικνύουν ότι ο Κλέων δεν είναι ο Περικλής και αντιδιαστέλλουν τις δύο προσωπικότητες. Ο Hornblower σημειώνει ότι ο Περικλής μπορεί όντως να αποτελούσε αντικείμενο μίμησης από τον Κλέωνα και θεωρεί ότι οι αντιστοιχίες είναι σκόπιμες, για να δείξουν τη διαφορά ανάμεσα στη σταθερότητα του Περικλή και στην ισχυρογνωμοσύνη του Κλέωνα. Σύμφωνα με τους Τσακμάκη και Κωστόπουλο, σε πολλά σημεία του λόγου του ο Κλέων προσπαθεί να παρουσιάσει τον εαυτό του ως διάδοχο του Περικλή. Δίνει την εντύπωση ότι παραθέτει λόγια του Περικλή, αλλά οι παραλληλισμοί ανάμεσα στους δύο άνδρες δημιουργούν σύγκριση που υπογραμμίζει τις διαφορές τους. Ο Connor θεωρεί ότι οι αντιστοιχίες που εντοπίζονται αντιδιαστέλλουν τις

Ἐγὼ *μὲν οὖν ὁ αὐτός εἰμι* ***τῇ γνώμῃ*** *καὶ* <u>*θαυμάζω μὲν*</u> ***τῶν προθέντων*** *αὖθις περὶ Μυτιληναίων* ***λέγειν*** *καὶ χρόνου διατριβὴν ἐμποιησάντων, ὅ ἐστι πρὸς τῶν ἠδικηκότων μᾶλλον*[2] **(*ὁ*** *γὰρ* ***παθὼν τῷ δράσαντι ἀμβλυτέρᾳ τῇ ὀργῇ ἐπεξέρχεται***[3]***, ἀμύνασθαι δὲ τῷ παθεῖν*** *ὅτι* ***ἐγγυτάτω*** *κείμενον ἀντίπαλον ὂν* ***μάλιστα*** *τὴν τιμωρίαν* ***ἀναλαμβάνει*****)**, <u>*θαυμάζω δὲ*</u> *καὶ ὅστις ἔσται* ***ὁ ἀντερῶν*** *καὶ ἀξιώσων* ***ἀποφαίνειν τὰς μὲν Μυτιληναίων ἀδικίας***[4] ***ἡμῖν ὠφελίμους οὔσας, τὰς δ' ἡμετέρας ξυμφορὰς τοῖς ξυμμάχοις βλάβας καθισταμένας*** (3.38.1).

Εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Κλέωνα και στους υπόλοιπους Αθηναίους (*ἐγώ* ≠ *τῶν προθέντων*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του λόγου (3.37.1). Παρατηρούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠

πολιτικές του Κλέωνα με αυτές του Περικλή. Αντίθετα, η de Romilly θεωρεί τις αντιστοιχίες ασήμαντες και σημειώνει ότι αυτές απαντούν σε όλους τους ιμπεριαλιστές, όπως ήταν ο Περικλής και ο Κλέων. Όμοια ο Hooker θεωρεί ότι οι μεταξύ τους ομοιότητες έγκεινται στο γεγονός ότι και οι δύο άνδρες μιλούν με βάση την έννοια του συμφέροντος. Ο Westlake 1968, 65, υποστηρίζει ότι οι λεκτικές ομοιότητες είναι εσκεμμένες και σκοπό τους είναι να διαφανεί ότι η στάση του Κλέωνα απέναντι στην αυτοκρατορία βασιζόταν στις αρχές του Περικλή (2.13.2), παρόλο που ο Κλέων υποστήριζε την εφαρμογή τους με μεγαλύτερη σκληρότητα. Δες και Monoson & Loriaux 1998, 286-287. Όμοια ο Andrews θεωρεί ότι οι αντιστοιχίες δείχνουν την κοινή πολιτική των δύο ανδρών. Σύμφωνα με το Holladay 1978, 422, ο Κλέων ακολουθούσε κάποια στοιχεία της πολιτικής του Περικλή, όπως ο αυστηρός έλεγχος των συμμάχων, αλλά σημειώνει ότι κανένας πολιτικός δε μπορεί να θεωρηθεί διάδοχος του Περικλή, διότι ο καθένας είχε τις δικές του απόψεις. Σύμφωνα με τον ίδιο (Holladay 1978, 423) ο Κλέων υποστήριζε μία πιο επιθετική στρατηγική από τον Περικλή. Ο Cogan (Cogan 1981, 53-55, 265 υποσ. 2 και 4, Cogan 1981 (2), 7-9, 13 και υποσ. 13-14) σημειώνει ότι με την εξέλιξη του πολέμου, ο οποίος διέβρωσε την εμπιστοσύνη και την αιδώ, οι ίδιες πολιτικές του Περικλή που ακολουθούσε και ο Κλέων χρειάζονταν αλλαγή, αφού πλέον δεν έτειναν προς την μετριοπάθεια του Περικλή, αλλά δικαιολογούσαν τη λήψη σκληρών μέτρων. Η πολιτική που πρότεινε ο Κλέων, συνεχίζει, στηριζόταν στην παραδοσιακή ιμπεριαλιστική πολιτική των Αθηναίων, η οποία βασιζόταν στο φόβο, στην τιμή και στο κέρδος και επέβαλλε το δίκαιο του ισχυροτέρου. Πρβλ. 1.75.3, 1.76.2. Ο Flower παρατηρεί ότι οι ίδιες απόψεις που θαύμαζε ο ιστορικός στο πρόσωπο του Περικλή φαίνονταν κούφιες στο στόμα του Κλέωνα, ο οποίος υπήρξε ανεπαρκής αντικαταστάτης του Περικλή και μιμείτο το μεγάλο πολιτικό μόνο για δικό του όφελος. Ο Pope παρατηρεί ότι ο Κλέων υιοθετεί την πιο ξεπερασμένη χρονικά άποψη για την ηγεμονία, βλέποντας το λαό της Μυτιλήνης ως μία οντότητα χωρίς το νεότερο διαχωρισμό ανάμεσα σε δημοκρατικούς και ολιγαρχικούς που εμφανίζεται αργότερα. Αντίθετα, ο Kagan (Kagan 1974, 155, 157-159, Kagan 1975, 82, 84) θεωρεί ότι ο Κλέων ακολουθούσε πολιτική αντίθετη από αυτήν του Περικλή. Όμοια ο West 1924, 131, 138-140, θεωρεί την πολιτική του Κλέωνα αντίθετη από αυτήν του Περικλή, χαρακτηρίζοντάς την σωβινιστική, αλλά παραδέχεται ότι στην παρούσα συζήτηση ο Κλέων δεν απομακρύνεται από τις αρχές του Περικλή.

[1] Ο Orwin 1984, 486, παρατηρεί ότι ο Κλέων προσπαθεί να αποθαρρύνει τους επόμενους ομιλητές. Ο Moraux 1954, 10, σημειώνει το παράδοξο επιχείρημα.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 302, σημειώνει τον έμμεσο ισχυρισμό του Κλέωνα ότι σε τέτοιες περιπτώσεις η δράση θα πρέπει να καθοδηγείται από την οργή και όχι από τη λογική. Ο Winnington-Ingram 1965, 71, παρατηρεί ότι ο Κλέων προσπαθεί να αναβιώσει την οργή των Αθηναίων. Όπως παρατηρεί και ο Andrews (Andrews 1994, 32, Andrews 2000, 46 και υποσ. 4, 48, 50), ο Κλέων εξάπτει την οργή των Αθηναίων, χρησιμοποιώντας διάφορες τεχνικές, για να αναζωπυρώσει το θυμό τους. Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 382-383 για την ήδη τεταμένη συναισθηματική κατάσταση του ακροατηρίου και υποσ. 1 στη σελ. 394.

[3] Ο Harris 2013, 100 και υποσ. 26, παρατηρεί ότι ο Κλέων παρουσιάζεται ως κατήγορος στο δικαστήριο, παρακινώντας τους Αθηναίους να δράσουν όντας ακόμη οργισμένοι. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο όρος *ἐπεξέρχεται* ανήκει στη δικανική ορολογία και αναφέρεται στη δίωξη ενός εγκλήματος και στην εισαγωγή της υπόθεσης στο δικαστήριο.

[4] Σύμφωνα με το Harris 2013, 97-98, ο Κλέων προσεγγίζει τη συζήτηση ως κατήγορος σε δικαστήριο παρά ως ομιλητής σε συνέλευση, αναφερόμενος στις αδικίες των Μυτιληναίων. Δες και Wassermann 1956, 36, και Connor 1984, 83, ο οποίος σημειώνει ότι για την ηθική στάση των Ελλήνων η θέση του Κλέωνα ήταν ισχυρή. Πρβλ. την έντονη παρουσία όρων σχετικών με το «δίκαιο»: *δικαίου* (3.39.3), *δίκαιος* (3.40.3), *δίκαια* (3.40.4), *δικαιώσεσθε* (3.40.4), και την «αδικία»: *ἀδικίας* (3.38.1, 3.39.6, 3.40.5), *ἠδικηκότων* (3.38.1), *ἠδικηκότας* (3.39.1), *ἀδικούμενοι* (3.39.3). Αντίθετα, ο όρος «συμφέρον» απαντά μόλις δύο φορές στη δημηγορία: *ἀξυμφορωτάτοις* (3.40.2), *ξυμφόρως* (3.40.4). Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 414.

αντίλογος (*λέγειν ≠ ἀντερῶν*[1]), και επίθεση ≠ άμυνα[2] (*ἐπεξέρχεται ≠ ἀμύνασθαι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ[3] (*ὁ παθὼν ≠ τῷ δράσαντι, τῷ δράσαντι ≠ τῷ παθεῖν, τῷ παθεῖν ≠ ἀναλαμβάνει*), που τονίζει τις άδικες ενέργειες των Μυτιληναίων, σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιούνται και οι επίσης σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*τῇ γνώμῃ ≠ τῇ ὀργῇ*), και μακριά ≠ κοντά (*ἀμβλυτέρᾳ ≠ ἐγγυτάτω*). Η τελευταία πρόταση της περιόδου παρουσιάζει αξιοσημείωτη συντακτική συμμετρία και συνδυάζεται και με ισόκωλον[4]. Η συμμετρία επιτυγχάνεται και με το διαχωρισμό της πρότασης μέσω των μορίων *μέν… δέ,* τα οποία ξεχωρίζουν σαφέστερα τα δύο κώλα. Κάθε όρος του πρώτου κώλου αντιδιαστέλλεται με τον αντίστοιχο όρο του δευτέρου κώλου[5]. Έτσι εντοπίζονται: η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους έννοιες ενεργώ (μία αδικία) ≠ πάσχω (μία συμφορά) (*τὰς ἀδικίας ≠ τὰς ξυμφοράς*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Μυτιληναίων ≠ Αθηναίων (*Μυτιληναίων ≠ ἡμετέρας, ἡμῖν ≠ τοῖς ξυμμάχοις*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[6], και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελίμους ≠ βλάβας*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην αρχή του λόγου στο 3.37.2. Στο τέλος του κάθε κώλου παρατηρείται

[1] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο δεύτερος όρος σχηματίζεται από τη ρίζα του πρώτου όρου και την πρόθεση *ἀντί*. Γενικά ο Κλέων έχει την τάση να χρησιμοποιεί όρους σύνθετους με την πρόθεση *ἀντί,* σχηματίζοντας νέους όρους από απλούς (χωρίς την πρόθεση), οι οποίοι είχαν χρησιμοποιηθεί προηγουμένως και δημιουργώντας στις περισσότερες περιπτώσεις φαινομενικές και όχι πραγματικές αντιθέσεις. Πρβλ. *ἀντίπαλον* (3.38.1), *ἀντερῶν* (3.38.1), *ἀνταποφῆναι* (3.38.2), *ἀνταγωνιζόμενοι* (3.38.6), *ἀντεπολέμησαν* (3.39.2), *ἀνθίστασθαι* (3.39.8), *ἀντιδίδοσθαι* (3.40.3), *ἀντοικτιοῦντας* (3.40.3), *ἀντιλήψονται* (3.40.3), *ἀνταπόδοτε* (3.40.7).

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.13.4.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.13.6-7.

[4] Όπως παρατηρεί ο Yunis 1996, 90-91, στο 3.38.4-7 υπάρχει ειρωνεία ανάμεσα στην αποδοκιμασία του Κλέωνα προς τον ανταγωνισμό των ρητόρων και στην υφολογική επεξεργασία της δημηγορίας του. Ο Gomme 1956 (1), 304-305, παρατηρεί ότι ο Κλέων επέκρινε την επιρροή των σοφιστών, αλλά ο λόγος του αποτελεί ένα έξοχο παράδειγμα του ρητορικού επεξεργασμένου ύφους. Ο ίδιος επισημαίνει την ομοιότητα του ύφους της δημηγορίας με το ύφος του Γοργία όσον αφορά στη χρήση ρητορικών σχημάτων· των στοιχείων δηλαδή που ο Κλέων αντιμάχεται. Ο Andrewes 1962, 75, παρατηρεί ότι ο Κλέων χρησιμοποιεί όλα τα μέσα της ρητορικής τέχνης, ενώ την αποδοκιμάζει. Ο Connor 1984, 82-83, σημειώνει επίσης ότι ο Κλέων παρουσιάζεται ως επιδέξιος χειριστής των μέσων της σύγχρονης ρητορικής, τις οποίες αποδοκιμάζει. Όμοια ο Macleod 1978, 70-71, 77, παρατηρεί ότι ο Κλέων, στην προσπάθειά του να εξαπατήσει το ακροατήριό του, μιμείται τεχνικές των σοφιστών και ιδιαίτερα του Γοργία, παρόλο που τις αποδοκιμάζει. Όπως σημειώνει και ο Andrews 2000, 46, ενώ ο Κλέων φαίνεται ότι αποτελεί το κύριο παράδειγμα των ηγετών που καταδικάζονται στο 2.65, ο ίδιος παρουσιάζεται να απορρίπτει τους δημαγωγούς. Δες και Saar 1953, 41, και Hornblower 1991, 420, 428, ο οποίος διερωτάται, αν με αυτό τον τρόπο ο ιστορικός ήθελε να δείξει την ανειλικρίνεια του Κλέωνα. Σύμφωνα με την Arnold 1992, 50, το αναγνωστικό κοινό και το ακροατήριο αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να χειραγωγηθούν ή τουλάχιστον να καταστούν παθητικοί δέκτες της ρητορικής του Κλέωνα, όπως αυτή παρουσιάζεται από το Θουκυδίδη. Πρβλ. και σελ. 387.

[5] Ο Macleod 1978, 69-70, παρατηρεί ότι στο 3.38.2-7, παρουσιάζεται μία σχεδόν συγχυστική σειρά αντιθέσεων. Και η Debnar 2000, 163 υποσ. 13, σημειώνει τις γοργίειες αντιθέσεις στο 3.38.4-5.

[6] Μετά από το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί στο 3.37.2 μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους Αθηναίους και στους συμμάχους τους, οι ακροατές και αναγνώστες του λόγου προετοιμάζονται για τη συγκεκριμενοποίηση αυτών των συμμάχων, οι οποίοι δεν είναι άλλοι από τους Μυτιληναίους. Έτσι, ο σχηματισμός του νέου αντιθετικού μοτίβου μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης Αθηναίων ≠ Μυτιληναίων εμφανίζεται πιο ομαλά. Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.9-14.

η χρήση ομοιοτέλευτου, λόγω των μετοχών *οὖσας* και *καθισταμένας*. Αξίζει να σημειωθεί και η ύπαρξη του σχήματος της αναφοράς μέσω της επανάληψης του ρήματος *θαυμάζω* και της σύνδεσής του με τα μόρια *μέν… δέ.*

Ο Κλέων σπεύδει να κατηγορήσει[1] αυτόν που θα απαντήσει στο λόγο του, ισχυριζόμενος ότι αυτός θα προσπαθήσει είτε να αποδείξει ότι δεν πάρθηκε απόφαση εναντίον των Μυτιληναίων, είτε να παραπλανήσει τους ακροατές του.

> *καὶ **δῆλον** ὅτι ἢ **τῷ λέγειν** πιστεύσας **τὸ** πάνυ **δοκοῦν ἀνταποφῆναι** ὡς οὐκ ἔγνωσται ἀγωνίσαιτ' ἄν*[2]*, ἢ κέρδει*[3] *ἐπαιρόμενος τὸ εὐπρεπὲς **τοῦ λόγου** ἐκπονήσας παράγειν πειράσεται* (3.38.2).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αντίλογος ≠ λόγος (*ἀντερῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῷ λέγειν, ἀποφαίνειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνταποφῆναι, τῷ λέγειν* ≠ *ἀνταποφῆναι, ἀνταποφῆναι* ≠ *τοῦ λόγου*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αντιθέσεις σχηματίζονται και πάλι λόγω της δημιουργίας σύνθετων τύπων με την πρόθεση *ἀντί*[4]. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό (*δῆλον* ≠ *τὸ δοκοῦν*).

Ο ομιλητής προσθέτει ότι σε αυτές τις περιπτώσεις η πόλη προσφέρει σε άλλους τα βραβεία, ενώ η ίδια αναλαμβάνει τους κινδύνους.

> *ἡ δὲ πόλις ἐκ τῶν τοιῶνδε ἀγώνων **τὰ μὲν ἆθλα ἑτέροις δίδωσιν, αὐτὴ δὲ τοὺς κινδύνους ἀναφέρει*** (3.38.3).

Πρόκειται για άλλη μία συμμετρική πρόταση, της οποίας τα δύο κώλα συνδέονται αντιθετικά με τα μόρια *μέν… δέ.* Αξίζει να σημειωθεί ότι και πάλι ο κάθε όρος του πρώτου μέρους αντιδιαστέλλεται με κάθε όρο του δευτέρου μέρους, με τη διαφορά ότι ο πρώτος όρος του πρώτου μέρους αντιδιαστέλλεται με το δεύτερο όρο του δευτέρου μέρους, ενώ ο δεύτερος όρος του πρώτου μέρους αντιδιαστέλλεται με τον πρώτο όρο του δευτέρου μέρους,

---

[1] Όπως σημειώνει και ο Andrewes (Andrewes 1962, 72, Andrews 1994, 27 και υποσ. 7), ο ιστορικός ενημερώνει τους αναγνώστες του στο 4.27.3-4 και στο 5.16.1 ότι η πολιτική επιτυχία του Κλέωνα έγκειτο στη χρήση της συκοφαντίας. Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 305, η καταγγελία αποτελούσε ιδιαίτερο χάρισμα των δημαγωγών και ιδιαίτερα του Κλέωνα. Ο Macleod 1978, 69, παρατηρεί την ολέθρια ανάπτυξη της διχόνοιας στην Αθήνα μετά από την ηγεσία του Περικλή.

[2] Σύμφωνα με τον Andrews 1994, 37, η έκφραση είναι εσκεμμένα ασαφής, ώστε να δηλώνει με παράδοξο τρόπο ότι η καθολική άποψη των ανθρώπων δεν είναι ακόμη σταθερά παγιωμένη. Ο Gomme 1956 (1), 303, σημειώνει επίσης το εντελώς παράδοξο επιχείρημα. Ο Hornblower 1991, 425-426, παρατηρεί ότι ο Κλέων ισχυρίζεται πως η αλλαγή της απόφασης απαιτεί άρνηση της προηγούμενης απόφασης των Αθηναίων. Έτσι, προσθέτει, ο ομιλητής, με σκοπό να παραπλανήσει τους Αθηναίους, προσφέρει ένα δίλημμα, το πρώτο μέρος του οποίου είναι αδύνατον να γίνει αντιληπτό. Ο ακροατής ή ο αναγνώστης αναγκάζεται, επομένως, να αποδεχτεί το δεύτερο, ότι δηλαδή, όποιος εναντιωθεί στον Κλέωνα σημαίνει ότι θα έχει δωροδοκηθεί.

[3] Ο Κλέων, σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 303, υπονοεί την περίπτωση δωροδοκίας. Δες και Hornblower 1991, 426. Ο Saar 1953, 34, σημειώνει ότι υπήρχαν ακόμη Μυτιληναίοι πρέσβεις στην Αθήνα, γεγονός που θα καθιστούσε την εισήγηση του Κλέωνα πιθανή. Πρβλ. 3.36.5, 3.49.3.

[4] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 396.

δημιουργώντας χιαστό σχήμα. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τιμή ≠ κίνδυνος (*τὰ ἆθλα ≠ τοὺς κινδύνους*), ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἑτέροις ≠ αὐτή*) και δίνω ≠ επωμίζομαι[1] (*δίδωσιν ≠ ἀναφέρει*).

Ο Κλέων θεωρεί αίτιους της κατάστασης τους Αθηναίους, οι οποίοι είναι συνηθισμένοι να είναι θεατές των λόγων, αλλά ακροατές των έργων[2], κρίνοντας τα μελλοντικά έργα με βάση τους ωραίους λόγους[3], ενώ τα προηγούμενα έργα σύμφωνα με τις επικρίσεις των ρητόρων.

> *αἴτιοι δ' ὑμεῖς* ***κακῶς*** *ἀγωνοθετοῦντες*[4]*, οἵτινες εἰώθατε* ***θεαταὶ μὲν τῶν λόγων*** *γίγνεσθαι,* ***ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων, τὰ μὲν μέλλοντα ἔργα ἀπὸ τῶν εὖ εἰπόντων*** *σκοποῦντες ὡς δυνατὰ γίγνεσθαι,* ***τὰ δὲ πεπραγμένα ἤδη, οὐ τὸ δρασθὲν πιστότερον ὄψει λαβόντες ἢ τὸ ἀκουσθέν, ἀπὸ τῶν λόγῳ καλῶς***[5] ***ἐπιτιμησάντων*** (3.38.4).

Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κακό ≠ καλό (*κακῶς ≠ καλῶς*), της οποίας οι όροι τοποθετούνται στα δύο άκρα της περιόδου, αποκτώντας με αυτό τον τρόπο προβολή και ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Ακολουθεί μία συμμετρική πρόταση, κατά το έθος του Κλέωνα, που χαρακτηρίζεται και από ομοιοτέλευτον και της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Σε αυτήν εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όραση ≠ ακοή[6] (*θεαταί ≠ ἀκροαταί*) και λόγος ≠ έργον (*τῶν λόγων ≠ τῶν ἔργων*). Οι δύο αυτές αντιθέσεις επαναλαμβάνονται στην

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[2] Όπως παρατηρεί ο Gomme 1956 (1), 304, οι Αθηναίοι θα έπρεπε, αντίθετα, να ακούνε τα λόγια και να βλέπουν τα έργα. Το ρητορικό αποτέλεσμα είναι εντυπωσιακό, προσθέτει ο Gomme, αλλά η διάκριση είναι λανθασμένη, επειδή στο θέατρο δεν υπήρχε διαφορά ανάμεσα σε θεατές και σε ακροατές. Ο Hornblower 1991, 426, συμφωνεί με τον Gomme και σημειώνει τη λαμπρή εικόνα που δημιουργείται. Η Hunter 1986, 424, επισημαίνει ότι ο Κλέων αντιστρέφει τη λειτουργία της όρασης και της ακοής, λέγοντας ότι οι Αθηναίοι βλέπουν τους ομιλητές. Σύμφωνα με τον Andrews 1994, 38, η στενή σχέση της ακοής με τους λόγους και της όρασης με τα έργα συνδέει το πρώτο μέρος με την αμφιβολία, ενώ το τελευταίο με τη βεβαιότητα. Ο Τσακμάκης 2012, 7-8, παρατηρεί ότι ο Κλέων χρησιμοποιεί ένα παράδοξο επιχείρημα για τους ακροατές του και για τους αναγνώστες και ακροατές της *Ιστορίας,* στους οποίους αναφέρεται η πρόταση, δημιουργώντας ειρωνεία. Ο όρος *θεατής*, σημειώνει, ως τεχνικός όρος αναφέρεται στο μέλος του ακροατηρίου στο θέατρο και υπαινίσσεται την αυξανόμενη παρουσία της ρητορικής στο δράμα. Όμοια ο Solmsen 1975, 87-88, παρατηρεί το παράδοξο επιχείρημα. Ο Kitto 1966, 309-310, 348, σημειώνει ότι η δήλωση του Κλέωνα είναι αληθής, όπως αποδεικνύεται αργότερα από την ανάθεση της ηγεσίας της εκστρατείας της Πύλου στον Κλέωνα, όταν ο αθηναϊκός λαός συμπεριφέρεται με αξιοθρήνητη ανευθυνότητα.

[3] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 304-305, ο Κλέων κατηγορεί τους Αθηναίους ότι ζήτησαν ανάκληση της συνέλευσης, όχι για να επανεξετάσουν τα οφέλη της υπόθεσης με περισσότερη προσοχή, αλλά μόνο για να απολαύσουν μία μεγαλύτερη γιορτή. Ο ίδιος ο Κλέων, προσθέτει, χρησιμοποιεί μία περίπλοκη σειρά από παραστατικές φράσεις μέχρι το τέλος του κεφαλαίου, η οποία δημιουργεί μία αξιοσημείωτη εικόνα της αθηναϊκής συνέλευσης. Ο Gomme επισημαίνει και τις επικρίσεις του Κλέωνα ενάντια στην υπεραισιοδοξία των Αθηναίων. Πρβλ. 4.21.2-3, 4.65.4. Η Debnar 2000, 163-164 υποσ. 16, σημειώνει ότι ο Κλέων διαμαρτύρεται για την αδυναμία του ακροατηρίου του προς τις ευφυείς ομιλίες και δίνει την εντύπωση ότι ο ίδιος δε θα καταφύγει σε ρητορικά κόλπα, αφού τα συνδέει με άνδρες που δίνουν λανθασμένες συμβουλές. Και ενώ ο ίδιος δε θα θεωρούσε τη συμβουλή του λανθασμένη, προσθέτει, προσφέρει μία εντυπωσιακή επίδειξη της ρητορικής, την οποία επικρίνει. Πρβλ. υποσ. 4 στη σελ. 396.

[4] Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη αυτού του όρου πιο κάτω στο 3.38.6, ως σύνθετου αυτή τη φορά με την πρόθεση *ἀντί: ἀνταγωνιζόμενοι.* Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 396.

[5] Ο Ros 1938, 110, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *εὖ* και *καλῶς.*

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

περίοδο: *οὐ τὸ δρασθὲν πιστότερον ὄψει λαβόντες ≠ ἢ τὸ ἀκουσθέν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το συγκριτικό *πιστότερον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής και τονίζοντας το μέρος που αφορά στην ακοή. Έτσι, η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες όραση ≠ ακοή σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος[1] δεσπόζει στην περίοδο[2]: *τὰ ἔργα ≠ ἀπὸ τῶν εἰπόντων, ἀπὸ τῶν εἰπόντων ≠ τὰ πεπραγμένα, τὸ δρασθέν ≠ λόγῳ*, και λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Ακολουθεί άλλη μία συμμετρική πρόταση, της οποίας τα μέλη αντιστοιχούν πλήρως και συνδέονται με τα αντιθετικά μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας και ομοιοτέλευτον. Σε αυτήν παρατηρούνται η πραγματολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρελθόν (*τὰ μέλλοντα ἔργα ≠ τὰ πεπραγμένα ἤδη*) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έπαινος ≠ κατηγορία (*ἀπὸ τῶν εὖ εἰπόντων ≠ ἀπὸ τῶν καλῶς ἐπιτιμησάντων, καλῶς ≠ ἐπιτιμησάντων* (υπό μορφή οξύμωρου)), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και περιλαμβάνουν μετοχές που δημιουργούν ομοιοτέλευτον[3].

Ο Αθηναίος ομιλητής συνεχίζει λέγοντας ότι οι Αθηναίοι καταφέρνουν να εξαπατώνται από τα νέα επιχειρήματα[4], έχοντας τη συνήθεια να γίνονται δούλοι των παράδοξων και περιφρονητές των συνηθισμένων[5].

> *καὶ* ***μετὰ καινότητος μὲν λόγου*** *ἀπατᾶσθαι ἄριστοι,* ***μετὰ δεδοκιμασμένου δὲ*** *μὴ ξυνέπεσθαι ἐθέλειν,* ***δοῦλοι*** *ὄντες* ***τῶν αἰεὶ ἀτόπων, ὑπερόπται δὲ τῶν εἰωθότων*** (3.38.5).

Στην περίοδο αυτή εντοπίζονται άλλες δύο συμμετρικές προτάσεις. Στην πρώτη πρόταση εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νέο ≠ παλαιό[6] (*μετὰ καινότητος ≠ μετὰ δεδοκιμασμένου*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδεόνται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η ίδια αντίθεση επαναλαμβάνεται και στην ακόλουθη πρόταση, τα μέλη της οποίας αντιστοιχούν με ακρίβεια και συνδυάζονται και με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον. Τα μέλη της πρότασης αυτής συνδέονται με το μόριο *δέ*. Εκτός από

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.11.2 και χρησιμοποιείται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.
[2] Η Loraux 2006, 297, παρατηρεί επίσης ότι όλη η παράγραφος δομείται με βάση την αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον.
[3] Για τη συμμετρική, αντιθετική κατασκευή της περιόδου που μοιάζει με τις αντιθετικές περίοδους του Γοργία δες και την ανάλυση του Wille 1965, 692-694.
[4] Σύμφωνα με το Macleod 1978, 70, ο Κλέων συνδέει την αλλαγή της απόφασης με τις αρνητικές συνυποδηλώσεις της έννοιας της καινοτομίας, που κατοχυρώνεται στην ελληνική γλώσσα μέσω του ρήματος *νεωτερίζω*. Έτσι, παρατηρεί, ο Κλέων υπονοεί ότι η χθεσινή αθηναϊκή απόφαση έχει μεταβληθεί πλέον σε παράδοση.
[5] Οι Αθηναίοι, όπως εξηγεί ο Gomme 1956 (1), 305, ικανοποιούν όχι μόνο το πάθος τους για τη ρητορική, χάνοντας την αίσθηση της πραγματικότητας, αλλά και η ρητορική των λόγων επιθυμούν να είναι νέα και ασυνήθιστη.
[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.71.2.

τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παλαιό ≠ νέο (*μετὰ δεδοκιμασμένου ≠ τῶν αἰεὶ ἀτόπων, τῶν αἰεὶ ἀτόπων ≠ τῶν εἰωθότων*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, εντοπίζεται και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δουλεία ≠ υπεροψία[1] (*δοῦλοι ≠ ὑπερόπται*).

Ο κάθε Αθηναίος, προσθέτει, επιθυμεί να αγορεύει, αλλιώς γίνεται ανταγωνιστής όσων μιλούν δημόσια, για να μη φανεί ότι δεν είναι ικανός να παρακολουθήσει τη σκέψη τους. Έτσι, παρατηρεί, οι Αθηναίοι επαινούν κάθε έξυπνο επιχείρημα, πριν ακόμη ειπωθεί, μαντεύουν τα λεγόμενα, αλλά δεν προβλέπουν τις συνέπειές τους.

> *καὶ* ***μάλιστα μὲν αὐτὸς εἰπεῖν ἕκαστος βουλόμενος δύνασθαι, εἰ δὲ μή, ἀνταγωνιζόμενοι τοῖς τοιαῦτα λέγουσι*** *μὴ* ***ὕστεροι*** *ἀκολουθῆσαι δοκεῖν τῇ γνώμῃ, ὀξέως δέ τι λέγοντος* ***προεπαινέσαι***[2]*, καὶ προαισθέσθαι τε* ***πρόθυμοι*** *εἶναι* ***τὰ λεγόμενα*** *καὶ* ***προνοῆσαι βραδεῖς τὰ ἐξ αὐτῶν ἀποβησόμενα*** (3.38.6).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ μέλλον[3] (*τὰ πεπραγμένα* (στο 3.38.4) *≠ ὕστεροι, ὕστεροι ≠ προεπαινέσαι, προνοῆσαι ≠ τὰ ἀποβησόμενα*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, λειτουργώντας ως αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει την περίοδο. Στην περίοδο αυτή εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *μάλιστα μὲν αὐτὸς εἰπεῖν ἕκαστος βουλόμενος δύνασθαι ≠ εἰ δὲ μή, ἀνταγωνιζόμενοι τοῖς τοιαῦτα λέγουσι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις. Ακολουθεί και πάλι μία συμμετρική πρόταση, η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Σε αυτήν εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ταχύτητα ≠ αργοπορία (*πρόθυμοι ≠ βραδεῖς*), και λόγος ≠ έργον (*τὰ λεγόμενα ≠ τὰ ἀποβησόμενα*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Κλέων προσθέτει ότι οι Αθηναίοι δεν είναι σε θέση να κρίνουν σωστά τα παρόντα ζητήματα, αφού παρασύρονται από την ευχαρίστηση των ωραίων λόγων[4] και μοιάζουν με

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[2] Στη δημηγορία αυτή αξιοσημείωτη είναι η συσσώρευση όρων σύνθετων με την πρόθεση *πρό: τῶν προθέντων* (3.38.1), *προεπαινέσαι* (3.38.6), *προαισθέσθαι* (3.38.6), *πρόθυμοι* (3.38.6), *προνοῆσαι* (3.38.6), *προθεῖναι* (3.39.3, 3.40.1), *προφάσει* (3.39.7, 3.40.6), *προδεδογμένα* (3.40.2), *προϋπάρξαντας* (3.40.5), *προδόται* (3.40.7).

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.13.1.

[4] Σύμφωνα με τον Andrewes 1962, 75-76, ο Κλέων εκμεταλλεύεται την προκατάληψη του απλού πολίτη προς τα λαμπερά επιχειρήματα, με σκοπό να εμποδίσει κάθε λογική σκέψη. Ο Finley 1942, 179, παρατηρεί επίσης ότι ο Κλέων αξιοποιεί την καχυποψία των πολιτών προς το νέο ορθολογισμό και προς τη ρητορεία των σοφιστών. Ο ισχυρισμός του, σημειώνει, ότι η συζήτηση συσκοτίζει την πραγματικότητα, απέβλεπε στο να ξεσηκώσει τον κόσμο συναισθηματικά. Ο Bosworth 2000, 11-12, παρατηρεί ότι ο Κλέων υπερβάλλει, αλλά χρησιμοποιεί και σύγχρονες απόψεις του αθηναϊκού δήμου, ο οποίος περιελάμβανε και εκείνους που είχαν εγκαταλείψει τις περιουσίες τους, λόγω των εισβολών των Πελοποννησίων στην Αττική. Ο Andrewes 1962, 75, παρατηρεί ότι μέσω της αντιλογίας αυτής ο ιστορικός ήθελε να εκφράσει τις απόψεις του σχετικά με τη συνέλευση του λαού και τους ηγέτες της. Σύμφωνα με τον Worthington 2007, 264, ο λαός λάμβανε μέρος σε συνελεύσεις, στο θέατρο και στα δικαστήρια και επομένως οι κίνδυνοι της ρητορικής τέχνης αποτελούσαν κοινή γνώση.

θεατές που παρακολουθούν σοφιστές[1], παρά με ανθρώπους που αποφασίζουν για τα ζητήματα της πόλης τους.

> *ζητοῦντές τε ἄλλο τι ὡς* ***εἰπεῖν*** *ἢ ἐν οἷς ζῶμεν,* ***φρονοῦντες*** *δὲ οὐδὲ* ***περὶ τῶν παρόντων*** *ἱκανῶς· ἁπλῶς τε* ***ἀκοῆς ἡδονῇ*** *ἡσσώμενοι καὶ σοφιστῶν* ***θεαταῖς*** *ἐοικότες* ***καθημένοις μᾶλλον ἢ*** *περὶ πόλεως* ***βουλευομένοις*** (3.38.7).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*τὰ ἀποβησόμενα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εἰπεῖν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*τὰ ἀποβησόμενα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περὶ τῶν παρόντων*) διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται άλλη μία συμμετρική πρόταση, της οποίας τα δύο μέλη χαρακτηρίζονται από ισόκωλον και αρχίζουν με όμοιο τύπο μετοχής (*ζητοῦντες – φρονοῦντες*), αλλά δεν περιλαμβάνουν αντιθέσεις μεταξύ τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη πρόταση της περιόδου λήγει με το επίρρημα *ἱκανῶς* και η επόμενη αρχίζει με το επίρρημα *ἁπλῶς*, δημιουργώντας συμμετρία στην περίοδο. Πιο κάτω εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ακοή ≠ όραση (*ἀκοῆς ≠ θεαταῖς*), όχι τόσο εμφανής αυτή τη φορά, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και λογική ≠ συναίσθημα (*φρονοῦντες ≠ ἡδονῇ*). Στη συνέχεια χρησιμοποιείται άλλη μία συμμετρική πρόταση που χαρακτηρίζεται από ομοιοτέλευτον, λόγω των μετοχών στο τέλος του κάθε της κώλου, οι οποίες δημιουργούν τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*καθημένοις ≠ βουλευομένοις*). Τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής που τονίζει το πρώτο μέρος της αντίθεσης.

Ο Κλέων περνά ακολούθως στο κύριο θέμα του λόγου του[2], στο να αποτρέψει δηλαδή τους Αθηναίους από τις προηγούμενές τους πρακτικές και να τους αποδείξει ότι οι Μυτιληναίοι τους έχουν έμπρακτα αδικήσει[3].

---

[1] Ο όρος «σοφιστής», όπως επισημαίνει ο Hornblower 1991, 427, δηλώνει τον ειδήμονα σε κάθε είδους τέχνη ή δεξιότητα, ιδιαίτερα στην τέχνη του λόγου. Στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., συμπληρώνει, οι σοφιστές υπόσχονταν να μεταδώσουν τη γνώση τους επί πληρωμή και επομένως ο όρος έλαβε υποτιμητικό τόνο, δηλώνοντας συχνά τον απατεώνα. Σύμφωνα με τους Gomme 1956 (1), 306, και Hornblower 1991, 427, το χωρίο είναι αξιοσημείωτο, αφού αποτελεί τη μόνη άμεση αναφορά στους σοφιστές στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Ο Kagan 1975, 93, παρατηρεί ότι ο Κλέων χρησιμοποιεί τεχνικές των σοφιστών. Ο Saar 1953, 38, επισημαίνει ότι ο Κλέων δεν επιτίθεται στους σοφιστές, αλλά στους ακροατές τους. Ο Harris 2013, 96-97, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να χειρίζονται το θέμα ως ένα αγώνα επιδεικτικής ρητορικής.

[2] Ο Κλέων, σύμφωνα με τον Winnington-Ingram 1965, 74, αναπτύσσει στη συνέχεια την πρώτη αιτία που είχε εξαγριώσει τους Αθηναίους, το γεγονός, δηλαδή, ότι οι Μυτιληναίοι δεν ήταν υπόδουλοι. Πρβλ. 3.36.2.

[3] Σύμφωνα με το Marshall 1984, 19 και υποσ. 3, το επιχείρημα του Κλέωνα σχετικά με τις αδικίες των Μυτιληναίων εναντίον των Αθηναίων ήταν εντελώς ανάρμοστο. Όμοια ο Stevens 1944, 3, παρατηρεί ότι ο Κλέων υπερβάλλει όσον αφορά στο μεγάλο «έγκλημα» που είχαν διαπράξει οι Μυτιληναίοι εναντίον των Αθηναίων. Πρβλ. και 3.39.6.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Ὧν ἐγὼ πειρώμενος ἀποτρέπειν ***<u>ὑμᾶς</u>*** *ἀποφαίνω* ***Μυτιληναίους*** *μάλιστα δὴ μίαν πόλιν ἠδικηκότας* ***<u>ὑμᾶς</u>*** (3.39.1).

Περνώντας στο νέο θέμα του λόγου του ο Κλέων προβάλλει την αντωνυμία *ὑμᾶς*, την οποία επαναλαμβάνει δύο φορές, κυκλώνοντας τον όρο *Μυτιληναίους* και σχηματίζοντας έτσι πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Μυτιληναίους, η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη του όρου *πόλις* που εδώ αναφέρεται στη Μυτιλήνη, ενώ στην προηγούμενη περίοδο είχε χρησιμοποιηθεί για την Αθήνα.

Ο Κλέων θεωρεί δικαιολογημένες τις αποστασίες των πόλεων που έγιναν λόγω αντίδρασης προς την αθηναϊκή ηγεμονία ή λόγω υποκίνησης από τους εχθρούς[1]. Πιστεύει, ωστόσο, ότι η ευνοϊκή μεταχείριση που τύγχαναν οι Μυτιληναίοι δε δικαιολογεί καθόλου την αποστασία τους. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η πράξη των Μυτιληναίων αποτελεί συνωμοσία με τη Σπάρτη και επανάσταση, με σκοπό την καταστροφή της Αθήνας.

ἐγὼ γάρ, ***οἵτινες μὲν*** *μὴ δυνατοὶ φέρειν* ***τὴν*** *ὑμετέραν* ***ἀρχὴν ἢ οἵτινες*** *ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀναγκασθέντες ἀπέστησαν,* ***ξυγγνώμην ἔχω· νῆσον δὲ οἵτινες ἔχοντες μετὰ τειχῶν*** *καὶ κατὰ θάλασσαν μόνον φοβούμενοι τοὺς ἡμετέρους πολεμίους, ἐν ᾧ καὶ αὐτοὶ τριήρων παρασκευῇ οὐκ* ***ἄφαρκτοι*** *ἦσαν πρὸς αὐτούς,* ***αὐτόνομοί*** *τε οἰκοῦντες καὶ* ***τιμώμενοι*** *ἐς τὰ πρῶτα* ***ὑπὸ ἡμῶν τοιαῦτα ἠργάσαντο, τί ἄλλο οὗτοι ἢ ἐπεβούλευσάν τε καὶ ἐπανέστησαν μᾶλλον ἢ ἀπέστησαν*** (*ἀπόστασις μέν γε* ***τῶν*** *βίαιόν τι* ***πασχόντων*** *ἐστίν*)*, ἐζήτησάν τε* ***μετὰ τῶν <u>πολεμιωτάτων</u>*** *ἡμᾶς στάντες* ***διαφθεῖραι****; καίτοι δεινότερόν ἐστιν ἢ εἰ* ***καθ’ αὑτοὺς*** *δύναμιν κτώμενοι* ***<u>ἀντεπολέμησαν</u>***[2] (3.39.2).

Εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Μυτιληναίους και στους υπόλοιπους συμμάχους της Αθήνας[3] (*οἵτινες ἢ οἵτινες ≠ νῆσον οἵτινες ἔχοντες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Μυτιληναίοι περιγράφονται χωρίς να κατονομάζονται ρητά, λόγω της συναισθηματικής φόρτισης του ομιλητή. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με το σχήμα της αναφοράς μέσω της επανάληψης της αντωνυμίας *οἵτινες*. Η άλλη πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Μυτιληναίων (*ὑπὸ ἡμῶν ≠* [*οὗτοι*]), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του

[1] Ο Winnington-Ingram 1965, 74, θεωρεί υποκριτική την έκφραση συμπάθειας του Κλέωνα, αφού αμέσως μετά παραδέχεται ότι όσοι αποστάτησαν από την αθηναϊκή ηγεμονία τιμωρήθηκαν. Όπως παρατηρεί και ο Macleod 1978, 71, ο Κλέων παραδέχεται ότι είναι φυσικό οι σύμμαχοι των Αθηναίων να μισούν τους ηγεμόνες τους και να θέλουν να τους βλάψουν και, αφού είναι διατεθειμένος να συγχωρέσει όσους συμμάχους των Αθηναίων επαναστατούν, επειδή δεν αντέχουν την ηγεμονία, ακυρώνει το επιχείρημά του, ότι πρέπει να τιμωρηθούν. Ο Orwin 1984, 488, παρατηρεί ότι αυτή η παραδοχή του Κλέωνα αποτελεί τη βάση της απάντησης του Διοδότου.

[2] Αξίζει να σημειωθεί η δημιουργία σύνθετου όρου με την πρόθεση *ἀντί,* για να επαναληφθεί ο όρος *τῶν πολεμιωτάτων*. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 396.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων (3.9-14).

λόγου, εντοπίζεται ως «λανθάνουσα» λόγω της εναντίωσης *τιμώμενοι ≠ τοιαῦτα ἠργάσαντο*. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες εξουσία ≠ ελευθερία (*τὴν ἀρχήν ≠ αὐτόνομοι*), θετική ≠ αρνητική στάση (*ξυγγνώμην ἔχω ≠ ἐπεβούλευσάν τε καὶ ἐπανέστησαν*), ενεργώ ≠ πάσχω (*ἀπεστησαν ≠ τῶν πασχόντων, τῶν πασχόντων ≠ διαφθεῖραι*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και συμμετοχή ≠ ερημία (*μετὰ τῶν πολεμιωτάτων ≠ καθ' αὑτούς*). Εντοπίζονται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προστατευμένο ≠ απροστάτευτο[1] (*μετὰ τειχῶν ≠ ἄφαρκτοι*) και η συμμετρική συντακτική αντίθεση: *τί ἄλλο οὗτοι ἢ ἐπεβούλευσάν τε καὶ ἐπανέστησαν μᾶλλον ≠ ἢ ἀπέστησαν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του επιρρήματος *μᾶλλον* και του μορίου *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται το πρώτο μέρος που δηλώνει την άδικη συμπεριφορά των Μυτιληναίων. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, παρήχηση και παρονομασία ανάμεσα στους όρους: *ἐπανέστησαν - ἀπέστησαν*[2].

Οι Μυτιληναίοι, προσθέτει ο Κλέων, δεν αποτράπηκαν από τις συμφορές που έπαθαν όσοι είχαν αποστατήσει από την Αθήνα[3], ούτε λόγω της ευημερίας[4] που έχαιραν, αλλά με παράλογο θάρρος[5] και ανεδαφικές ελπίδες πολέμησαν τους Αθηναίους χωρίς να έχουν αδικηθεί[6].

> *παράδειγμα δὲ αὐτοῖς οὔτε* ***αἱ τῶν πέλας ξυμφοραὶ*** *ἐγένοντο, ὅσοι ἀποστάντες ἤδη ἡμῶν* ***ἐχειρώθησαν, οὔτε ἡ παροῦσα εὐδαιμονία παρέσχεν ὄκνον μὴ ἐλθεῖν ἐς τὰ δεινά· γενόμενοι δὲ πρὸς τὸ μέλλον θρασεῖς*** *καὶ ἐλπίσαντες* ***μακρότερα μὲν τῆς***

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Τευτίαπλου στο 3.30.2-4.

[2] Δες και Gomme 1956 (1), 307, ο οποίος παρατηρεί επίσης τη χρήση ομοιοτέλευτου. Ο Solmsen (Solmsen 1971, 389, 406, Solmsen 1975, 94) σημειώνει τη διάκριση ανάμεσα στους δύο συνώνυμους όρους και επισημαίνει το νέο τρόπο χειρισμού της μεθόδου του σοφιστή Πρόδικου από τον ιστορικό, μέσω αποφυγής της εξήγησης του δευτέρου όρου, αφήνοντας τους αναγνώστες να συμπληρώσουν τί είναι αυτό που διαφοροποιεί την *ἐπανάστασιν* από την *ἀπόστασιν*. Για την επίδραση του σοφιστή Πρόδικου στο ύφος του Θουκυδίδη πρβλ. σελ. 3-4.

[3] Ο Κλέων αναφέρεται σε προηγούμενες αποστασίες πόλεων που τιμωρήθηκαν, όπως η Νάξος (1.98.4), η Θάσος (1.101), η Εύβοια (1.114) και η Σάμος (1.115.2-117). Ο Kitto 1966, 314, παρατηρεί ότι οι Μυτιληναίοι είχαν παραδειγματιστεί από την προηγούμενη δράση των Αθηναίων, οι οποίοι θα υπέτασσαν και τους ιδίους, όπως και τους άλλους τους συμμάχους, και όχι από τις αποτυχημένες προσπάθειες αποστασίας, όπως ισχυρίζεται ο Κλέων.

[4] Ο Κλέων, σύμφωνα με τον Andrews 2000, 48 υποσ. 16, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ευτυχία και στην ευημερία των Μυτιληναίων που τους οδήγησε στην ύβριν. Πρβλ. *εὐδαιμονία* (3.39.3), *εὐπραξία* (3.39.4), *εὐτυχοῦντα* (3.39.4), *εὐδαιμονίαν* (3.39.4). Ο Gomme 1956 (1), 307, σημειώνει ότι η άλλη αυτόνομη συμμαχική πόλη των Αθηναίων, η Χίος, αποτελούσε το ιδανικό παράδειγμα. Πρβλ. το σχόλιο του ιστορικού στο 8.24.4: *Χῖοι γὰρ μόνοι μετὰ Λακεδαιμονίους ὧν ἐγὼ ἡσθόμην ηὐδαιμόνησάν τε ἅμα καὶ ἐσωφρόνησαν*.

[5] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 307, ο Κλέων εκφράζει την αγανάκτησή του για τη βιασύνη και την έλλειψη προσοχής στην περίπτωση της αποστασίας της Μυτιλήνης. Ο Hornblower 1991, 428, διερωτάται κατά πόσο ο Κλέων πράγματι θα προτιμούσε να καθυστερήσει περισσότερο η αποστασία των Μυτιληναίων, ώστε οι Μυτιληναίοι να έχουν περισσότερο χρόνο προετοιμασίας και επομένως να βλάψουν πιο πολύ την Αθήνα. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 352 για τη βιασύνη με την οποία πραγματοποιήθηκε η αποστασία των Μυτιληναίων.

[6] Όπως σημειώνει ο Macleod 1978, 71, ο Κλέων αποκρύπτει το κύριο κίνητρο της αποστασίας των Μυτιληναίων που ήταν η αθηναϊκή ηγεμονία.

δυνάμεως, ἐλάσσω δὲ τῆς βουλήσεως, πόλεμον ἤραντο, ἰσχὺν[1] *ἀξιώσαντες* ***τοῦ δικαίου*** *προθεῖναι· ἐν ᾧ γὰρ ᾠήθησαν* ***περιέσεσθαι, ἐπέθεντο*** *ἡμῖν* ***οὐκ ἀδικούμενοι*** (3.39.3).

Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συμφορά ≠ ευτυχία (*αἱ ξυμφοραὶ ≠ ἡ εὐδαιμονία, ἡ εὐδαιμονία ≠ ἐς τὰ δεινά*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, των υπόλοιπων συμμάχων της Αθήνας και των Μυτιληναίων (*τῶν πέλας ≠* [*τῶν Μυτιληναίων*]), οι οποίοι και πάλι υπονοούνται. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Ο Κλέων με αυτό τον τρόπο προσπαθεί να απομονώσει τους Μυτιληναίους από το φάσμα των υπολοίπων συμμάχων της Αθήνας. Χρησιμοποιούνται οι επίσης σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ήττα ≠ νίκη[3] (*ἐχειρώθησαν ≠ περιέσεσθαι*), και δύναμη / βία ≠ δικαιοσύνη (*ἰσχὺν ≠ τοῦ δικαίου*). Χρησιμοποιείται και η, παρόμοια νοηματικά, λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία[4] (*τοῦ δικαίου ≠ ἀδικούμενοι*). Προβάλλεται ακόμη και η συντακτική αντίθεση: *οὔτε παρέσχεν ὄκνον μὴ ἐλθεῖν ἐς τὰ δεινά ≠ γενόμενοι δὲ θρασεῖς πόλεμον ἤραντο*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας, από μία αρνητικά αξιολογημένη. Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*παροῦσα ≠ πρὸς τὸ μέλλον*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην περίοδο αυτή εντοπίζεται και μία πρόταση με συμμετρικά κώλα, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Σε αυτήν περιέχονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό[5] (*μακρότερα ≠ ἐλάσσω*) και η διάκριση στη σφαίρα του δυνητικού μεταξύ των όρων δύναμη ≠ επιθυμία (*τῆς δυνάμεως ≠ τῆς βουλήσεως*) που εμπεριέχει την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ μη πραγματικό. Η πρόταση αυτή χαρακτηρίζεται και από ομοιοτέλευτον[6].

[1] Ο Gomme 1956 (1), 307, σημειώνει ότι ο ισχυρισμός του Κλέωνα είναι ίσως σωστός, αλλά παρατηρεί ότι ο Κλέων παραπονιέται για τη χρήση βίας, ενώ ο ίδιος την χρησιμοποιούσε ως *βιαιότατος*.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε παρατηρηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου (1.84.2), στον Επιτάφιο λόγο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64), όπου επίσης λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.11.3-5.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.9-14.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.

[6] Ο Gomme 1956 (1), 307, σημειώνει την πρόταση ως άλλο ένα παράδειγμα μίμησης του ύφους του Γοργία και παρατηρεί ότι σε αυτήν συνδυάζονται τα σχήματα: αντίθετον, ισόκωλον και ομοιοτέλευτον.

Είναι σύνηθες, προσθέτει ο Κλέων, να συμπεριφέρονται αλαζονικά[1] οι πόλεις που βιώνουν μία απροσδόκητη ευτυχία[2]. Ο ίδιος, ωστόσο, θεωρεί ότι μόνο η ευτυχία που έρχεται σύμφωνα με τις λογικές προβλέψεις είναι πιο σταθερή.

εἴωθε δὲ ***τῶν πόλεων*** *αἷς ἂν* ***μάλιστα*** *καὶ* ***δι' ἐλαχίστου ἀπροσδόκητος εὐπραξία*** *ἔλθῃ,* ***ἐς ὕβριν*** *τρέπειν·* ***τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λόγον τοῖς ἀνθρώποις εὐτυχοῦντα ἀσφαλέστερα ἢ παρὰ δόξαν****, καὶ* ***κακοπραγίαν*** *ὡς εἰπεῖν ῥᾷον* ***ἀπωθοῦνται*** *ἢ* ***εὐδαιμονίαν διασῴζονται*** (3.39.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐλάσσω* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μάλιστα, μάλιστα ≠ δι' ἐλαχίστου, δι' ἐλαχίστου ≠ τὰ πολλά*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει την περίοδο. Η επανάληψη της αντίθεσης έχει ιδιαίτερο αντίκτυπο στο ακροατήριο. Στο χωρίο εντοπίζεται η ασυνήθιστη περίπτωση εμφάνισης τριών συνωνύμων όρων: *εὐπραξία, εὐτυχοῦντα, εὐδαιμονίαν*, οι οποίοι εμπλέκονται στο αντιθετικό σχήμα[3]. Παρατηρούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ δυστυχία[4] (*εὐτυχοῦντα ≠ κακοπραγίαν*), και άλογο ≠ λογικό (*ἀπροσδόκητος ≠ κατὰ λόγον, κατὰ λόγον ≠ παρὰ δόξαν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη δεύτερη περίπτωση τα δύο μέρη της αντίθεσης είναι εμπρόθετα με διαφορετική πρόθεση και συνδέονται με το μόριο *ἢ* και το συγκριτικό επίθετο *ἀσφαλέστερα* δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής που τονίζει το πρώτο μέρος που αφορά στη λογική. Η αντίθεση δημιουργείται λόγω των προθέσεων που χρησιμοποιούνται και νοηματικά εμπεριέχει και τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ συμφορά (*εὐπραξία ≠ ἐς ὕβριν, ἐς ὕβριν ≠ εὐτυχοῦντα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στον όρο *ὕβρις* λανθάνει ένας τραγικός απόηχος: η ιδέα της πτώσης και της καταστροφής. Προς αυτή την κατεύθυνση παραπέμπει και η ιδέα

[1] Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 403. Σύμφωνα με το Marshall 1984, 29-30, ο Κλέων κατηγορεί τη Μυτιλήνη για ύβρη, δημιουργώντας δραματική ειρωνεία, αφού ο ίδιος ήταν συνδεδεμένος με την έννοια της αλαζονείας. Πρβλ. 4.21.2.

[2] Η Hunter 1973, 79, παρατηρεί ότι οι Μυτιληναίοι δεν είχαν βιώσει ξαφνική ή απροσδόκητη ευτυχία. Ο Gomme 1956 (1), 307-308, σημειώνει ότι το απροσδόκητο γεγονός της ευτυχίας των Μυτιληναίων ήταν στην πραγματικότητα η κακή τύχη της Αθήνας, δηλαδή ο λοιμός, και συμπληρώνει ότι η ευκαιρία τους να αποστατήσουν ήρθε ξαφνικά χωρίς να έχουν το χρόνο να προετοιμαστούν κατάλληλα. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 403. Όμοια ο Winnington-Ingram 1965, 81 υποσ. 12, εξηγεί ότι η ευτυχία των Μυτιληναίων ήταν απροσδόκητη, είτε λόγω της δυστυχίας των Αθηναίων που υπέφεραν από το λοιμό, είτε επειδή οι Αθηναίοι δεν τους είχαν ακόμη υποτάξει. Ο Andrews 2000, 48-49, εξηγεί ότι η ευδαιμονία των Μυτιληναίων ήταν απροσδόκητη, επειδή οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να τους είχαν αφαιρέσει την αυτονομία τους και όμως συνέχισαν να τους τιμούν, ενώ οι ίδιοι οι Αθηναίοι απαιτούσαν την απόδοση τιμής από τους άλλους. Ο Kitto 1966, 344, θεωρεί ότι η γενική ρήση δεν αφορά στη Μυτιλήνη, αλλά εφαρμόζεται στην περίπτωση της Αθήνας και αφορά στη νίκη της στην Πύλο.

[3] Ο Ros 1938, 104, σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* στο χωρίο.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις δημηγορίες του Περικλή στο 2.35-46 και στο 2.60-64.

της διατήρησης της ευδαιμονίας. Παρατηρείται και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*τῶν πόλεων ≠ τοῖς ἀνθρώποις*). Ακολουθεί και πάλι μία συμμετρική πρόταση, της οποίας τα μέλη συνδέονται με συγκριτικό επίρρημα (*ῥᾷον*) και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής που τονίζει το πρώτο της μέλος. Η πρόταση αυτή χαρακτηρίζεται και από ομοιοτέλευτον. Σε αυτή την πρόταση εντοπίζονται και πάλι η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ευτυχία ≠ δυστυχία (*κακοπραγίαν ≠ εὐδαιμονίαν*), η οποία λόγω και της χρήσης της πιο πάνω στην ίδια περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία[1] (*ἀπωθοῦνται ≠ διασῴζονται*).

Ο Κλέων πιστεύει ότι οι Αθηναίοι δεν έπρεπε να είχαν δώσει περισσότερα προνόμια στους Μυτιληναίους από τους άλλους συμμάχους τους, ώστε να μη γίνουν αλαζόνες, πράγμα που συνηθίζουν να κάνουν οι άνθρωποι που τυγχάνουν ευνοϊκής μεταχείρισης[2].

> *χρῆν δὲ* ***Μυτιληναίους*** *καὶ* ***πάλαι*** *μηδὲν* ***διαφερόντως τῶν ἄλλων*** *ὑφ᾽ ἡμῶν* ***τετιμῆσθαι,*** *καὶ οὐκ* ***ἂν*** *ἐς τόδε* ***ἐξύβρισαν·*** *πέφυκε γὰρ καὶ ἄλλως ἄνθρωπος* ***τὸ μὲν θεραπεῦον ὑπερφρονεῖν, τὸ*** *δὲ μὴ* ***ὑπεῖκον θαυμάζειν*** (3.39.5).

Χρησιμοποιείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, των Μυτιληναίων και των υπόλοιπων συμμάχων της Αθήνας (*Μυτιληναίους ≠ τῶν ἄλλων*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους τιμή / έπαινος ≠ κατηγορία (*τετιμῆσθαι ≠ ἂν ἐξύβρισαν*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία, και αλαζονεία ≠ υποταγή[3] (*ἂν ἐξύβρισαν ≠ τὸ θεραπεῦον*). Ακολουθεί και πάλι μία συμμετρική πρόταση της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα αντιθετικά μόρια *μέν… δέ*. Στην αρχή του κάθε μέλους χρησιμοποιούνται συνώνυμοι όροι με άρνηση (*τὸ θεραπεύον – τὸ ὑπεῖκον*) και στο τέλος του κάθε κώλου εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες περιφρόνηση ≠ θαυμασμός (*ὑπερφρονεῖν ≠ θαυμάζειν*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Δημιουργείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υποταγή ≠ αλαζονεία (*τὸ θεραπεῦον ≠ ὑπερφρονεῖν, ὑπερφρονεῖν ≠ τὸ ὑπεῖκον*), η οποία λόγω και της χρήσης της πιο πάνω σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο που διατρέχει την περίοδο.

Ο Κλέων καλεί τους Αθηναίους να τιμωρήσουν όλους ανεξαιρέτως τους Μυτιληναίους αφού, όπως ισχυρίζεται, όλοι μαζί επιτέθηκαν στους Αθηναίους και όχι μόνο οι ολιγαρχικοί[4].

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.60-64.

[2] Ο Hornblower 1991, 429, παρατηρεί ότι η παραδοχή του Κλέωνα, πως οι Μυτιληναίοι έδρασαν, όπως ήταν φυσικό να δράσουν ως άνθρωποι, έρχεται σε αντίθεση με τον ισχυρισμό του ότι η συμπεριφορά τους ήταν εξαιρετικά άσχημη. Δες και Saar 1953, 46. Σύμφωνα με τον Orwin 1984, 488, η κατηγορία των Μυτιληναίων για αχαριστία φαίνεται αθωωτική, αφού παρουσιάζεται ως η φυσική αντίδραση των ανθρώπων.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.84.2.

[4] Σύμφωνα με την Arnold 1992, 49-50, το κεντρικό ερώτημα στη συζήτηση για τη Μυτιλήνη δεν ήταν, αν οι Μυτιληναίοι έβλαψαν τους Αθηναίους ή αν ήταν ένοχοι για την αποστασία, αλλά κατά πόσο η ευθύνη και

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

κολασθέντων δὲ *καὶ* ***νῦν*** *ἀξίως τῆς ἀδικίας,* ***καὶ μὴ τοῖς μὲν ὀλίγοις ἡ αἰτία προστεθῇ, τὸν δὲ δῆμον ἀπολύσητε. πάντες*** *γὰρ ὑμῖν γε* ***ὁμοίως ἐπέθεντο,*** *οἷς γ' ἐξῆν* ***ὡς ἡμᾶς τραπομένοις*** *νῦν πάλιν ἐν τῇ πόλει εἶναι·* ***ἀλλὰ τὸν μετὰ τῶν ὀλίγων κίνδυνον*** *ἡγησάμενοι* ***βεβαιότερον ξυναπέστησαν*** (3.39.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ασφάλεια ≠ κίνδυνος[1] (*ἀσφαλέστερα* (στο 3.39.4) ≠ *τὸν κίνδυνον*), η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πάλαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*), και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους διαφορετικό ≠ ίδιο[2] (*διαφερόντως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὁμοίως*), και τιμή ≠ τιμωρία (*θαυμάζειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κολασθέντων*), διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Εντοπίζονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *κολασθέντων ἀξίως τῆς ἀδικίας ≠ καὶ μὴ τοῖς*

επομένως η τιμωρία θα έπρεπε να επεκταθεί σε όλους τους Μυτιληναίους ή μόνο σε μερικούς. Σύμφωνα με την ίδια, η πολιτική κατάσταση στη Μυτιλήνη ήταν περίπλοκη. Πουθενά ο ιστορικός δεν ξεκαθαρίζει, αν ο δήμος υποστήριζε σαφώς την αποστασία (όπως αφήνει να νοηθεί η Κλέων) ή αν ήταν αθώος (όπως εισηγείται ο Διόδοτος). Όπως παρατηρεί η ίδια, η παράδοση στους Αθηναίους, η παραχώρηση οπλισμού στο δήμο και η αναφορά στην πείνα δείχνουν ότι ο δήμος δεν ήταν πλήρως αναμεμειγμένος στην αποστασία. Ο de Ste. Croix 1954, 4, θεωρεί επίσης ότι μόνο η ολιγαρχική κυβέρνηση της Μυτιλήνης οργάνωσε την αποστασία και ότι ο δήμος στασίασε εναντίον της κυβέρνησης και έτσι αυτή αναγκάστηκε να παραδοθεί στην Αθήνα. Σύμφωνα και με τον Yunis 1991, 192-193, η τιμωρία όλων των Μυτιληναίων, λόγω της συνολικής συμμετοχής τους στην αποστασία, διαψεύδεται από τον ιστορικό στο 3.27.2-3 και στο 3.36.4. Όμοια ο Marshall 1984, 19, θεωρεί ότι ο ιστορικός διαφωνεί με την παρουσίαση του Κλέωνα, αφού παρουσιάζει το δήμο να έχει φιλο-αττικές τάσεις. Πρβλ. 3.27.3. Αντίθετα, ο Wilson 1981, 147, υποστηρίζει ότι ο δήμος της Μυτιλήνης θα πρέπει να ήταν δυσαρεστημένος με την Αθήνα (όπως και με τους ολιγαρχικούς), επειδή ήταν αναγκασμένος να συμμετέχει στις πολεμικές της εκστρατείες (πρβλ. 2.56.2, 3.3.4) και δε θεωρεί την εμπλοκή του στην αποστασία ακούσια, όπως ισχυρίζεται ο Διόδοτος. Ο Gomme 1956 (1), 308, παρατηρεί ότι ο Κλέων θα πρέπει να είχε δίκαιο, αφού δεν υπάρχει οποιαδήποτε ένδειξη στην αφήγηση που να δείχνει ότι ο δήμος εναντιώθηκε στις ενέργειες των ολιγαρχικών. Όμοια ο Legon 1968, 209-210, 223-225, υποστηρίζει ότι η άποψη του Κλέωνα είναι ορθή, αφού όλοι οι Μυτιληναίοι θα πρέπει να είχαν εμπλακεί στην αποστασία, αν και ο δήμος θα πρέπει να ενεργούσε παρά τη θέλησή του, αφού ο ιστορικός δεν αναφέρεται σε οποιαδήποτε διαφωνία μεταξύ τους, μέχρι που η έλλειψη τροφής ανάγκασε το δήμο να εκβιάσει τους ολιγαρχικούς, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υποστήριζε την Αθήνα. Ο ίδιος αναφέρει ότι ακόμη και οι Αθηναίοι πρόξενοι που είχαν αρχικά καταγγείλει την αποστασία στην Αθήνα δεν αναφέρονται αργότερα, οπότε φαίνεται ότι θα αναγκάστηκαν να σιωπήσουν είτε μέσω του στρατού είτε λόγω της περιφρόνησης που ένιωθε η πλειονότητα των Μυτιληναίων προς τους υποστηρικτές των Αθηναίων, όταν άρχισε η πολιορκία της Μυτιλήνης. Προσθέτει ακόμη ότι ο δήμος δεν ήταν ευνοϊκά διακείμενος προς την αθηναϊκή ηγεμονία και ότι στη Μυτιλήνη συνεργάστηκε με τους ολιγαρχικούς στο μεγαλύτερο μέρος της πολιορκίας, επειδή ήταν αφοσιωμένος στην πόλη του, χωρίς να τους υποστηρίζει ιδεολογικά. Ο Orwin 1984, 486 και υποσ. 2, σημειώνει ότι δεν είναι ξεκάθαρη η άποψη του δήμου για την αποστασία, όπως και η στάση του προς την Αθήνα και θεωρεί εσκεμμένη τη σιωπή του ιστορικού. Ο Kagan (Kagan 1974, 161, Kagan 1975, 87) θεωρεί ότι το ζήτημα δεν ξεκαθαρίζεται στην αφήγηση, αλλά υπονοείται ότι δεν υπήρξε αντίδραση εκ μέρους του δήμου, ο οποίος θα φοβόταν ότι, αν δε συνεργαζόταν, θα τιμωρείτο από τους ολιγαρχικούς. Ο Bradeen 1960, 264-265, παρατηρεί ότι η δράση του δήμου των Μυτιληναίων υπαγορευόταν λόγω της πείνας και της απελπισίας του, και όχι από συμπάθεια ή πίστη προς την Αθήνα. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο δήμος θα προτιμούσε την αυτονομία που του προσέφερε η ολιγαρχία, παρά την υποταγή του στην Αθήνα. Όμοια ο Quinn 1964, 258, ερμηνεύει τη συμπεριφορά του δήμου ως κίνηση απελπισίας λόγω της έλλειψης φαγητού. Ο Winnington-Ingram 1965, 75, σημειώνει ότι τα γεγονότα είναι περίπλοκα και δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί κατά πόσο ο δήμος υποστήριζε την αποστασία. Ο ίδιος παρατηρεί τη συντομία με την οποια ο Κλέων χειρίζεται το σημαντικό αυτό θέμα. Ο Cogan 1981 (2), 13, σημειώνει ότι ο Κλέων αρνείται τη διαφοροποίηση των συμφερόντων των δημοκρατικών και των ολιγαρχικών, γεγονός που δείχνει ότι άλλοι ομιλητές θα είχαν χρησιμοποιήσει το επιχείρημα αυτό ή ότι ο Κλέων ανέμενε την αναφορά του στη συζήτηση.

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε δημηγορίες του Περικλή (2.35-46, 2.60-64).

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.10.1.

μὲν ὀλίγοις ἡ αἰτία προστεθῇ, τὸν δὲ δῆμον ἀπολύσητε[1], *ἐξῆν ὡς ἡμᾶς τραπομένοις ≠ ἀλλὰ ξυναπέστησαν*, μέσω των οποίων δημιουργείται αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη. Στην πρώτη περίπτωση τα δύο μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση, ενώ στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το πιο ισχυρό αντιθετικό μόριο *ἀλλά*. Χρησιμοποιείται άλλη μία συμμετρική πρόταση, στην οποία ο κάθε όρος του πρώτου μέλους αντιδιαστέλλεται με τον αντίστοιχο όρο του δεύτερου μέλους. Τα δύο της μέρη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Σε αυτήν εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ολιγαρχικός ≠ δημοκρατικός[2] (*τοῖς ὀλίγοις ≠ τὸν δῆμον*) και προσθήκη ≠ αφαίρεση (*προστεθῇ ≠ ἀπολύσητε*). Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όλος ≠ λίγος[3] (*πάντες ≠ μετὰ τῶν ὀλίγων*), επίθεση ≠ υποστήριξη (*ἐπέθεντο ≠ ὡς ἡμᾶς τραπομένοις*) και κίνδυνος ≠ ασφάλεια[4] (*τὸν κίνδυνον ≠ βεβαιότερον*).

Ο Κλέων υποστηρίζει ότι, αν οι Αθηναίοι επιβάλλουν στους συμμάχους τους που αναγκαστικά αποστατούν και σε αυτούς που αποστατούν με τη θέλησή τους την ίδια τιμωρία[5], τότε όλοι τους οι σύμμαχοι θα αποστατούν με την παραμικρή αφορμή[6], αφού αν επιτύχουν θα ελευθερωθούν, ενώ αν αποτύχουν δε θα υποστούν οποιανδήποτε τιμωρία[7].

---

[1] Για την ελλειπτική αντίθεση δες Boegehold 1979, 149, ο οποίος παρατηρεί ότι σε αυτήν υπονοείται η φράση «αφήνοντάς τους ατιμώρητους».

[2] Όπως παρατηρεί ο de Ste. Croix 1954, 21, στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ. η διαμάχη Αθήνας και Σπάρτης συνέπιπτε σε μεγάλο βαθμό με τη διαμάχη μεταξύ δημοκρατίας και ολιγαρχίας. Αντίθετα, ο Pope 1988, 282-283, θεωρεί ότι η διάκριση αυτή δεν είναι βασική στην *Ιστορία*. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η ευρεία χρήση των όρων και η ιδεολογική τους διαμάχη χρονολογείται μετά από τις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο Pope θεωρεί ότι η δημοκρατία και η ολιγαρχία ομαδοποιούνταν ενάντια στην αυθαίρετη εξουσία ως μορφές διακυβέρνησης, στις οποίες οι πολίτες στο σύνολό τους ήταν υπεύθυνοι για τις δημόσιες αποφάσεις.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.11.1.

[5] Ο Harris 2013, 97-98, παρατηρεί ότι ο Κλέων χρησιμοποιεί το λεκτικό της τιμωρίας που ήταν κατάλληλο θέμα στη δικανική ρητορεία. Πρβλ. την παρουσία τέτοιων όρων ιδιαίτερα στο τέλος του λόγου του: *τιμωρίαν* (3.38.1), *ζημίας* (3.39.7), *ζημιώσεται* (3.40.3), *ζημίᾳ* (3.40.5), *ζημιωσόμενον* (3.40.8), *ἀκολασίας* (3.37.3), *κολασθέντων* (3.39.6), *κολάζεσθαι* (3.40.4), *κολάσατε* (2.40.8).

[6] Σύμφωνα με τον Andrews 2000, 48, ο Κλέων προσπαθεί να εκφοβίσει το ακροατήριό του, παρουσιάζοντας την πιθανότητα μίας γενικής αποστασίας των συμμάχων των Αθηναίων.

[7] Ο Andrews 2000, 55-56, σημειώνει ότι η συζήτηση δεν επικεντρώνεται στο συγκεκριμένο ψήφισμα εναντίον της Μυτιλήνης, αλλά αφορά σε όλα τα ψηφίσματα γενικά. Όπως είχε σημειώσει και ο Cogan (Cogan 1981, 51-53, 56, 58, Cogan 1981 (2), 9), το συγκεκριμένο ερώτημα σχετικά με την τιμωρία των Μυτιληναίων ανάγεται σε ένα πιο γενικό ζήτημα, σχετικά με την αθηναϊκή ιμπεριαλιστική πολιτική· με τον τρόπο, δηλαδή, που θα πρέπει οι Αθηναίοι να ρυθμίζουν τις σχέσεις τους με τους συμμάχους τους και γενικότερα σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις της Αθήνας, αφού μετά από την αποστασία της Μυτιλήνης η αθηναϊκή αυταρέσκεια είχε υποβαθμιστεί και η θέση της Αθήνας είχε απειληθεί. Ο Andrewes 1962, 78, παρατηρεί ότι η αντιλογία αναφέρεται στο τρόπο με τον οποίο η Αθήνα θα διατηρούσε την ηγεμονία της: με τρομοκρατία ή με επιείκεια. Ο Hornblower 1991, 420, 432, 462, παρατηρεί ότι στην αντιλογία αυτή εξετάζονται οι σχέσεις των Αθηναίων με τους συμμάχους τους και διερευνάται με ποιό τρόπο θα πρέπει να διεξάγεται η συζήτηση στη συνέλευση του λαού. Το ζήτημα, καταλήγει, είναι πώς πρέπει να συμπεριφέρεται μία ιμπεριαλιστική δύναμη. Ο Wassermann 1956, 29-31, 40-41, σημειώνει ότι οι ομιλητές ασχολούνται γενικά με τις σχέσεις μεταξύ των Αθηναίων και των συμμάχων τους και με το πολιτικό ζήτημα της αθηναϊκής αρχής και τη θέση των «δορυφορικών» μελών της. Ασχολούνται ακόμη με τα προβλήματα της αθηναϊκής ηγεμονίας και της δημοκρατίας και με τις δυνατότητες του αθηναϊκού χαρακτήρα και της ανθρώπινης φύσης γενικότερα. Η de Romilly 1963, 39, 156, 168, σημειώνει ότι το θέμα που συζητείται είναι η στάση της Αθήνας απέναντι στους συμμάχους-υπηκόους της, οι μεθόδοι του ιμπεριαλισμού και η φύση της κυριαρχίας της Αθήνας. Δες και

τῶν *τε* ***ξυμμάχων*** *σκέψασθε εἰ* ***τοῖς*** *τε* ***ἀναγκασθεῖσιν ὑπὸ τῶν πολεμίων*** *καὶ* ***τοῖς ἑκοῦσιν*** *ἀποστᾶσι* ***τὰς*** *αὐτὰς* ***ζημίας προσθήσετε***[1]***, τίνα οἴεσθε ὄντινα οὐ*** *βραχείᾳ προφάσει* ***ἀποστήσεσθαι,*** *ὅταν ἢ* ***κατορθώσαντι ἐλευθέρωσις*** *ᾗ ἢ* ***σφαλέντι*** *μηδὲν* ***παθεῖν ἀνήκεστον;*** (3.39.7)

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αφαίρεση ≠ προσθήκη (*ἀπολύσητε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *προσθήσετε*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο. Εξαιτίας της χρήσης της και στην προηγούμενη περίοδο, παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή[2] (*τοῖς ἀναγκασθεῖσιν ≠ τοῖς ἑκοῦσιν*), η οποία τοποθετείται σε συμμετρικά κώλα και συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Χρησιμοποιούνται οι επίσης σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους σύμμαχος ≠ εχθρός (*τῶν ξυμμάχων ≠ ὑπὸ τῶν πολεμίων*), καταστροφή ≠ ελευθερία[3] (*τὰς ζημίας ≠ ἐλευθέρωσις*) και ενεργώ ≠ πάσχω (*ἀποστήσεσθαι ≠ παθεῖν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιτυχία ≠ αποτυχία[4] (*κατορθώσαντι ≠ σφαλέντι*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία[5] (υπονοούμενη υποταγή και θανάτωση) (*ἐλευθέρωσις ≠ παθεῖν ἀνήκεστον*), οι οποίες τοποθετούνται σε ισοσύλλαβα κώλα, τα οποία συνδέονται με τα μόρια *ἤ*... *ἤ*. Παρατηρείται και το σχήμα της υποφοράς[6] ανάμεσα στη

Kagan (Kagan 1974, 158, Kagan 1975, 84), ο οποίος σημειώνει επίσης ότι η συζήτηση δεν αφορά μόνο στη Μυτιλήνη. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Κλέων εισηγείται μία πολιτική εκφοβισμού των αποστατών κατά την περίοδο του πολέμου. Ο Connor 1984, 82-83, σημειώνει ότι η συζήτηση αφορά στο ρόλο της πολιτικής διαβούλευσης και στη λήψη αποφάσεων στην Αθήνα. Η Debnar 2000, 162, παρατηρεί ότι η αντιλογία τονίζει τις αδυναμίες της αθηναϊκής συνέλευσης και τις ολέθριες συνέπειες της σοφιστικής ρητορικής στην πολιτική συζήτηση. Ο Harris 2013, 94-95, θεωρεί ότι η αντιλογία δεν πραγματεύεται μόνο την αθηναϊκή πολιτική προς τη Μυτιλήνη, αλλά και το γενικότερο θέμα του πώς πρέπει να απευθύνεται κάποιος στην αθηναϊκή συνέλευση και να διεξάγει μία πολιτική συζήτηση. Όμοια ο Gomme 1956 (1), 315, σημειώνει ότι η αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου αφορά στη διεξαγωγή της συζήτησης στην εκκλησία του δήμου, όπως και στη μοίρα της Μυτιλήνης. Ο de Wet 1963, 122-124, παρατηρεί ότι στην αντιλογία δίνεται έμφαση στη δημοκρατία και στη νέα αθηναϊκή πολιτική, όπως αυτή περιγράφεται από τον Κλέωνα και από το Διόδοτο, οι οποίοι αποτελούν διαδόχους του Περικλή. Ο Kitto 1966, 309, 312, 348, παρατηρεί επίσης ότι στην αντιλογία αυτή οι ομιλητές δεν ασχολούνται μόνο με την τιμωρία της Μυτιλήνης, αλλά και με τον τρόπο διακυβέρνησης μίας πόλης και με την πολιτική που πρέπει να ακολουθεί η αθηναϊκή δημοκρατία.

[1] Ο Hornblower 1991, 429-430, παρατηρεί ότι αυτό ήταν το κεντρικό ζήτημα στην αντιλογία του Κλέωνα και του Διοδότου: ποιό δηλαδή θα είναι το αποτέλεσμα στην ηγεμονία από την επίδειξη αυστηρότητας ή επιείκειας στην παρούσα περίσταση. Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο Κλέων διαχωρίζει τους συμμάχους της Αθήνας σε όσους αποστατούν ηθελημμένα και σε αυτούς που αποστατούν αναγκαστικά, ενώ ο Διόδοτος χωρίζει τα μέλη κάθε συμμαχικής πόλης που αποστατεί σε δημοκρατικούς και ολιγαρχικούς. Ο Hornblower απαντά στην πρόταση του Κλέωνα, σημειώνοντας ότι, αφού η Αθήνα μισείται από όλους της τους συμμάχους, δε θα μπορεί εύκολα να διαφανεί ποιοί σύμμαχοί της αποστατούν ηθελημμένα και ποιοί όχι.

[2] Η ίδια αντίθεση είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.144.3.

[3] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.13.1.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140.1 και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.14.1.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.63.3 και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.11.1.

[6] Το σχήμα της υποφοράς εντοπίζεται και στον πρώτο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή.

ρητορική ερώτηση που θέτει ο ομιλητής: *τίνα οἴεσθε ὄντινα οὐκ ἀποστήσεσθαι;* και στην εννοούμενη απάντησή της: [*ἀλλὰ πάντες ἀποστήσονται*].

Ο Κλέων σημειώνει ότι, αν αποστατήσει μία πόλη, οι Αθηναίοι επανακτώντας την θα στερηθούν τα εισοδήματα που εισπράττουν από αυτήν, αφού θα την έχουν καταστρέψει, ενώ σε περίπτωση αποτυχίας τους, η παλαιά τους σύμμαχος θα προστεθεί στους εχθρούς τους[1].

> *ἡμῖν δὲ πρὸς ἑκάστην πόλιν* ***ἀποκεκινδυνεύσεται τά*** *τε* ***χρήματα*** *καὶ* ***αἱ ψυχαί,*** *καὶ* ***τυχόντες μὲν*** *πόλιν ἐφθαρμένην παραλαβόντες* ***τῆς*** *ἔπειτα* ***προσόδου,*** *δι᾽ ἣν ἰσχύομεν,* ***τὸ λοιπὸν στερήσεσθε, σφαλέντες δὲ*** *πολεμίους* ***πρὸς τοῖς ὑπάρχουσιν ἕξομεν,*** *καὶ ὃν χρόνον* ***τοῖς*** *νῦν καθεστηκόσι δεῖ* ***ἐχθροῖς*** *ἀνθίστασθαι,* ***τοῖς*** *οἰκείοις* ***ξυμμάχοις*** *πολεμήσομεν* (3.39.8).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*βεβαιότερον* (στο 3.39.6) ≠ *ἀποκεκινδυνεύσεται*), η οποία λόγω και της χρήσης της πιο πάνω παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αποτυχία ≠ επιτυχία (*σφαλέντι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τυχόντες*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Η τελευταία αντίθεση παρατηρείται και πιο κάτω στην ίδια περίοδο (*τυχόντες ≠ σφαλέντες*). Οι όροι της αυτή τη φορά συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και τοποθετούνται στην αρχή της κάθε πρότασης, αποκτώντας προβολή μέσα στο λόγο. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες άψυχο ≠ έμψυχο (*τὰ χρήματα ≠ αἱ ψυχαί*)[2], προσθήκη ≠ αφαίρεση (*τῆς προσόδου ≠ στερήσεσθε*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και στέρηση ≠ απόκτηση (*στερήσεσθε ≠ ἕξομεν*). Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*τὸ λοιπὸν ≠ πρὸς τοῖς ὑπάρχουσιν*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος (*τοῖς ἐχθροῖς ≠ τοῖς ξυμμάχοις, τοῖς ξυμμάχοις ≠ πολεμήσομεν*[3]), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Ο Κλέων υποστηρίζει ότι οι Μυτιληναίοι δεν αξίζουν τη συγχώρεση των Αθηναίων[4], αφού τους έβλαψαν ηθελημμένα[5].

---

[1] Ο Gomme 1956 (1), 308, σημειώνει το παράδοξο του επιχειρήματος. Ο Macleod 1978, 72, παρατηρεί ότι, αφού ο Κλέων έχει ήδη παρουσιάσει τους συμμάχους της Αθήνας ως εχθρούς της, αυτός ο ισχυρισμός του αποδεικνύεται λανθασμένος.

[2] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται μόνο στο λόγο του Κλέωνα και σε λόγους του Περικλή. Πρβλ. 1.143.5, 2.43.3.

[3] Ο Solmsen 1971, 390, παραθέτει το χωρίο ως παράδειγμα της τάσης του ιστορικού να διακρίνει συνώνυμους όρους (*ἐχθρός – πολέμιος*).

[4] Ο Gomme 1956 (1), 309, παραβάλλει με το 8.24.5, όπου ο ιστορικός σχολιάζει την αποστασία της Χίου, όπου παρατηρείται όμοιο λεκτικό.

[5] Όπως παρατηρεί η Arnold 1992, 48, ο Κλέων στο σημείο αυτό εννοεί ότι οι Μυτιληναίοι έδρασαν *οὐκ ἄκοντες* και *ἔβλαψαν* τους Αθηναίους. Ο Κλέων, σημειώνει η ίδια, χρησιμοποιεί ψευδή συλλογισμό που μεγαλοποιεί τα αποτελέσματα της αποστασίας και συγχέει την πραγματική με την πιθανή βλάβη. Η ίδια παρατηρεί ότι, ενώ

*Οὔκουν δεῖ προθεῖναι ἐλπίδα οὔτε λόγῳ <u>πιστὴν</u> οὔτε χρήμασιν <u>ὠνητήν</u>, ὡς ξυγγνώμην ἁμαρτεῖν ἀνθρωπίνως λήψονται. **ἄκοντες μὲν** γὰρ οὐκ <u>ἔβλαψαν</u>, **εἰδότες δὲ <u>ἐπεβούλευσαν</u>**· ξύγγνωμον δ' ἐστὶ **τὸ ἀκούσιον*** (3.40.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εκούσιο ≠ ακούσιο (*τοῖς ἑκοῦσιν* (στο 3.39.7) ≠ *ἄκοντες*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται και πάλι προτάσεις με συμμετρικά κώλα. Στην πρώτη περίπτωση η πρόταση *οὔτε λόγῳ πιστὴν οὔτε χρήμασιν ὠνητήν* δεν περιλαμβάνει αντιθέσεις, αλλά χαρακτηρίζεται από ομοιοτέλευτον. Η επόμενη πρόταση χωρίζεται σε τρία μέλη μέσω των μορίων *μέν… δέ… δέ*, επαναλαμβάνοντας την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ακούσιο ≠ εκούσιο ως σημασιολογική αυτή τη φορά (*ἄκοντες ≠ εἰδότες, εἰδότες ≠ τὸ ἀκούσιον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Έτσι ο όρος *εἰδότες* που περιβάλλεται από δύο όμοιους αντίθετούς του όρους αποκτά προβολή, ώστε να τονιστεί ότι η αποστασία των Μυτιληναίων ήταν εκούσια. Η πρόταση αυτή χαρακτηρίζεται και από ομοιοτέλευτον με τη χρήση συνώνυμων ρημάτων στο τέλος του κάθε της κώλου (*ἔβλαψαν* - *ἐπεβούλευσαν*).

Ο Κλέων διακηρύσσει ότι θα συνεχίσει να αγωνίζεται, για να μην αλλάξουν την προηγούμενή τους απόφαση οι Αθηναίοι και να μην κάνουν λάθος παρασυρόμενοι από τα συναισθήματά τους.

*ἐγὼ μὲν οὖν καὶ **τότε** πρῶτον καὶ **νῦν** διαμάχομαι μὴ **μεταγνῶναι** ὑμᾶς **τὰ προδεδογμένα,** μηδὲ τρισὶ τοῖς ἀξυμφορωτάτοις τῇ ἀρχῇ, οἴκτῳ[1] καὶ **ἡδονῇ** λόγων[2] καὶ ἐπιεικείᾳ, **ἁμαρτάνειν*** (3.40.2).

το επιχείρημα του Κλέωνα είναι απατηλό, είναι ωστόσο πειστικό. Ο Harris 2013, 101-102 υποσ. 29, 34, 40, παρατηρεί ότι ο Κλέων ακολουθεί γενικά αποδεκτές νομικές αρχές, όταν δικαιολογεί την τιμωρία των Μυτιληναίων. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο όρος *ἐπιείκεια* παρατηρείται μόνο σε αυτή την αντιλογία, (πρβλ. *ἐπιεικείᾳ* (3.40.2, 3.48.1) και *ἐπιείκεια* (3.40.3)), όπως και ο όρος *ὕβρις* (πρβλ. *ἐς ὕβριν* (3.39.4), *ὕβρει* (3.45.4)), με εξαίρεση τον πρώτο λόγο των Κορινθίων (*ὕβρει* (1.38.5)). Οι δύο αυτοί όροι, σημειώνει, είναι κατάλληλοι για δικανικούς λόγους.

[1] Ο Stevens 1944, 1-3, 15, 19, 23, 25, παρατηρεί την παρουσία στο λόγο του Κλέωνα κοινών τόπων όπως: η εκβολή του οίκτου, η παρουσίαση της επιείκειας ως ανόητου συναισθήματος και η αποδοκιμασία της νέας σοφιστικής ρητορικής. Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο Κλέων θα περίμενε πως ο αντίπαλός του θα επικαλείτο τα ανθρωπιστικά συναισθήματα που είχαν υποκινήσει την επανεξέταση του θέματος. Παρατηρεί ακόμη ότι ο χειρισμός του θέματος της επιείκειας από τον Κλέωνα είναι μοναδικός, αφού συνήθως η επιείκεια χρησιμοποιείτο ως θέμα σε εγκωμιαστικούς λόγους προ τιμήν των Αθηναίων. Δες και Macleod 1978, 72, ο οποίος σημειώνει την προσπάθεια του ομιλητή για *ἐλέου ἐκβολὴν* στο τέλος του λόγου του.

[2] Ο Winnington-Ingram 1965, 75, σημειώνει ότι ο Κλέων περιλαμβάνει την ηδονή των λόγων, για την οποία είχε προηγουμένως κατηγορήσει το ακροατήριό του, μέσα στα στοιχεία που καταστρέφουν την ηγεμονία, δείχνοντας έτσι πόσο καταστροφικά συναισθήματα είναι και ο οίκτος και η επιείκεια. Ο Gomme 1956 (1), 309, παρατηρεί ότι μόνο οι Έλληνες και συγκεκριμένα οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την ηδονή των λόγων μαζί με τον οίκτο και την επιείκεια. Και ο Kagan 1975, 91, και ο Hornblower 1991, 431, θεωρούν παράξενη την παρεμβολή του δευτέρου όρου. Ο Kagan την εξηγεί ως μέρος της καταγγελίας του Κλέωνα ενάντια στην έλλειψη σοβαρότητας και σταθερότητας των Αθηναίων. Ο Macleod 1978, 72, επισημαίνει τον ευφυή διαχωρισμό δύο σχετικών όρων, του οίκτου και της επιείκειας, με μία χωριστή έννοια, την ηδονή των λόγων. Ο ίδιος σημειώνει τον αντιδημοκρατικό χαρακτήρα του Κλέωνα, ο οποίος εναντιώνεται στον οίκτο και στην επιείκεια που αποτελούσαν εξέχοντα στοιχεία της αθηναϊκής δημοκρατίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τους τρεις όρους που παρατίθενται μόνο ο όρος «ηδονή» εμπλέκεται στο αντιθετικό σχήμα.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ ευχαρίστηση (*ἐπεβούλευσαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡδονῇ*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*τότε ≠ νῦν, νῦν ≠ τὰ προδεδογμένα*) που στην πρώτη περίπτωση δεν αντιπαραβάλλονται, αλλά συνάπτονται μέσω των μορίων *καί… καί*, για να δηλώσουν τη σταθερότητα της συμπεριφοράς του Κλέωνα. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται επίσης η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αλλαγή ≠ μονιμότητα (*μεταγνῶναι ≠ τὰ προδεδογμένα*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 3.37.3.

Ο Κλέων εξηγεί ότι οίκτο αισθάνεται κάποιος προς αυτούς που έχουν φιλικά συναισθήματα, η ηδονή των λόγων μπορεί να παρουσιαστεί και σε άλλες, λιγότερο σημαντικές, περιστάσεις, ενώ η επιείκεια πρέπει να προσφέρεται σε όσους θα είναι πιστοί φίλοι και στο μέλλον.

> *ἔλεός*[1] *τε γὰρ* ***πρὸς τοὺς ὁμοίους***[2] *δίκαιος* ***ἀντιδίδοσθαι, καὶ μὴ πρὸς τοὺς οὔτ' ἀντοικτιοῦντας ἐξ ἀνάγκης τε καθεστῶτας αἰεὶ πολεμίους· οἵ*** *τε τέρποντες λόγῳ*[3] ***ῥήτορες***[4] *ἔξουσι καὶ ἐν ἄλλοις* ***ἐλάσσοσιν*** *ἀγῶνα,* ***καὶ μὴ ἐν ᾧ ἡ μὲν πόλις βραχέα ἠσθεῖσα μεγάλα ζημιώσεται, αὐτοὶ δὲ ἐκ τοῦ εὖ εἰπεῖν τὸ παθεῖν εὖ ἀντιλήψονται·*** *καὶ ἡ ἐπιείκεια* ***πρὸς τοὺς μέλλοντας ἐπιτηδείους καὶ τὸ λοιπὸν ἔσεσθαι μᾶλλον δίδοται ἢ πρὸς τοὺς ὁμοίως τε καὶ οὐδὲν ἧσσον πολεμίους ὑπολειπομένους*** (3.40.3).

---

[1] Σύμφωνα με το Solmsen (Solmsen 1971, 390, Solmsen 1975, 95), ο όρος *ἔλεος* αντικαθιστά μέσω *variatio* τον όρο *οἶκτος*, ο οποίος ανακαλείται και λόγω της χρήσης του όρου *ἀντοικτιοῦντας*. Πρόκειται, σημειώνει, για πλαστό όρο που σχηματίζει ο ομιλητής και δεν απαντά σε κανέναν άλλο αρχαίο Έλληνα συγγραφέα. Βλ. *LSJ*, λ. *ἀντοικτίζω*. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 388. Δες και Winnington-Ingram 1965, 75, ο οποίος είχε επισημάνει την αντικατάσταση του όρου και είχε σημειώσει το ενδιαφέρον των σοφιστών για τις σημασίες των λέξεων.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 310, εξηγεί ότι ο όρος «όμοιος» δηλώνει τον ομοϊδεάτη και όχι τον εκ φύσεως εχθρό. Ο Winnington-Ingram 1965, 75-76, σημειώνει ότι ο όρος *ὅμοιος* δηλώνει είτε τον ομοϊδεάτη είτε τον ισοδύναμο αντίπαλο και θεωρεί ότι αναφέρεται στη Σπάρτη και στην Κόρινθο που τώρα είναι εχθρικές με την Αθήνα, αλλά αργότερα ενδέχεται να γίνουν φιλικές και να ενεργούν συλλογικά, παρουσιάζοντας έτσι το συναίσθημα του οίκτου ως αμοιβαία σχέση. Αντίθετα, προσθέτει, οι υπήκοοι της ηγεμονίας είναι αναπόφευκτα παντοτινοί εχθροί της Αθήνας. Φαίνεται έτσι, συμπληρώνει, ότι υπάρχει φυσική εχθρότητα ανάμεσα στην πόλη τύραννο και στους υπηκόους της και ότι είναι δίκαιο ο υπήκοος να στρέφεται εναντίον του ηγεμόνα, αλλά και ο ηγεμόνας να εκδικείται τον υπήκοο. Ο Κλέων, καταλήγει, εκμεταλλεύεται την αμφίβολη κατάσταση των Μυτιληναίων, λέγοντας ότι αν θεωρηθούν φίλοι είναι υπόλογοι για αδικία, ενώ αν θεωρηθούν μέλη της ηγεμονίας είναι εκ φύσεως εχθροί. Όμοια ο Macleod 1978, 72, παρατηρεί ότι οι σύμμαχοι της Αθήνας παρουσιάζονται ως εχθροί της στον πόλεμο και θεωρεί ειρωνική τη χρήση του όρου *ὅμοιος* που αναφέρεται στους «φίλους» και στους «ίσους». Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 194 όπου ο όρος απαντά στο λόγο του Σθενελαΐδα στο 1.86.2 και αναφέρεται στους Σπαρτιάτες.

[3] Η φράση αυτή, σύμφωνα με το Solmsen 1971, 390 υποσ. 1, ανακαλεί τη φράση *ἡδονὴ λόγων*. Δες και Gomme 1956 (1), 311, ο οποίος επισημαίνει την τάση του ιστορικού να χρησιμοποιεί το σχήμα της *variatio*: *οἶκτος - ἔλεος, ἐπιείκεια – εἰκός, ἡδονή λόγων – οἱ τέρποντες λόγῳ ῥήτορες, εὖ εἰπεῖν – παθεῖν εὖ, οὐ χρεών – δεῖ*. Πρβλ. και υποσ. 1 πιο πάνω.

[4] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 310, ο όρος «ρήτορας» χρησιμοποιείται για όσους ασχολούνταν με την πολιτική και λέγεται με περιφρονητικό τόνο, αν και ο Κλέων αποτελούσε και ο ίδιος παράδειγμα ρήτορα – πολιτικού.

Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ίδιο ≠ διαφορετικό (*πρὸς τοὺς ὁμοίους ≠ καὶ μὴ πρὸς τοὺς* [*μὴ ὁμοίους*] *οὔτ' ἀντοικτιοῦντας ἐξ ἀνάγκης τε καθεστῶτας αἰεὶ πολεμίους*[1]), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση, δίνω ≠ παίρνω (*ἀντιδίδοσθαι ≠ ἀντιλήψονται, ἀντιλήψονται ≠ δίδοται*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή A-B-A΄[2], και ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*οἱ ῥήτορες ≠ ἡ πόλις, ἡ πόλις ≠ αὐτοί*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν... δὲ* και η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή A-B-A΄[3]. Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*ἐλάσσοσιν ≠ καὶ μὴ ἐν ᾧ* [*μεγάλῳ*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος[4], και πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἧσσον*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Ακολουθεί η συμμετρική πρόταση: *βραχέα ἡσθεῖσα μεγάλα ζημιώσεται*, στην οποία εντοπίζονται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*βραχέα ≠ μεγάλα*), η οποία λόγω και της χρήσης της αμέσως πιο πάνω παρουσιάζεται με τη μορφή A-B-A΄, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευχαρίστηση ≠ καταστροφή (*ἡσθεῖσα ≠ ζημιώσεται*), η οποία εντοπίζεται και αμέσως πιο κάτω (*ζημιώσεται ≠ ἐκ τοῦ εὖ εἰπεῖν*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Ακολουθούν οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*ἐκ τοῦ εὖ εἰπεῖν ≠ τὸ παθεῖν εὖ*), η οποία ανακαλεί και ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου και στα δύο μέρη της οποίας επαναλαμβάνεται το επίρρημα *εὖ* (σχήμα αναφοράς), και φίλος ≠ εχθρός (*πρὸς τοὺς μέλλοντας ἐπιτηδείους καὶ τὸ λοιπὸν ἔσεσθαι δίδοται ≠ πρὸς τοὺς ὁμοίως τε καὶ οὐδὲν ἧσσον πολεμίους ὑπολειπομένους*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἢ* και το επίρρημα *μᾶλλον*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί το μέρος που αφορά στη φιλία.

Ο Κλέων καλεί τους Αθηναίους να τιμωρήσουν τους Μυτιληναίους, ακόμη κι αν αυτό δεν είναι σωστό, ώστε να διατηρήσουν την ηγεμονία τους, αλλιώς οφείλουν να παραιτηθούν από αυτήν[5].

---

[1] Δες Boegehold 1979, 149, για την ύπαρξη ελλειπούς αντίθεσης.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.9-14.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται ως αντιθετικό μοτίβο και σε δύο λόγους του Περικλή: στο 2.35-46 και στο 2.60-64.

[4] Για την ύπαρξη ελλειπούς αντίθεσης δες Boegehold 1979, 149.

[5] Ο Gomme 1956 (1), 310-311, χαρακτηρίζει το επιχείρημα του Κλέωνα κυνικό και αδίστακτο. Ο Gomme εξηγεί ότι η ηγεμονία υπηρετείται με βάση τον κίνδυνο, ενώ αντίθετα ο δούλος, που δεν έχει καμία ευθύνη, είναι ασφαλής. Ο Andrewes 1962, 78, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι δεν είχαν τόσα καράβια και πληρώματα, ώστε να ακολουθήσουν την πολιτική της τρομοκρατίας που εισηγείται ο Κλέων. Σύμφωνα με το Luginbill 2006, 33, 36-37, 39, ο Κλέων προσπαθεί να εκφοβήσει τους Αθηναίους, επειδή απέτυχαν να ενσταλάξουν τον απαραίτητο φόβο στους υπηκόους τους, και ιδιαίτερα στους Μυτιληναίους, οι οποίοι είχαν και πλεονεκτική θέση στην ηγεμονία.

ἔν τε ξυνελὼν λέγω· ***πειθόμενοι μὲν ἐμοὶ τά*** *τε* ***δίκαια*** *ἐς Μυτιληναίους καὶ* ***τὰ ξύμφορα***[1] *ἅμα ποιήσετε,* ***ἄλλως δὲ γνόντες τοῖς μὲν*** *οὐ* <u>*χαριεῖσθε*</u>**,** ***ὑμᾶς δὲ αὐτοὺς*** *μᾶλλον* <u>***δικαιώσεσθε.***</u> *εἰ γὰρ* ***οὗτοι ὀρθῶς*** *ἀπέστησαν,* ***ὑμεῖς*** *ἂν οὐ χρεὼν ἄρχοιτε.* ***εἰ δὲ δὴ καὶ οὐ προσῆκον ὅμως ἀξιοῦτε τοῦτο δρᾶν, παρὰ τὸ εἰκός*** *τοι καὶ τούσδε* ***ξυμφόρως δεῖ κολάζεσθαι, ἢ παύεσθαι*** *τῆς ἀρχῆς καὶ* ***ἐκ τοῦ ἀκινδύνου ἀνδραγαθίζεσθαι*** (3.40.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λάθος ≠ σωστό (*ἁμαρτάνειν* (στο 3.40.2) ≠ *ὀρθῶς*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 3.37.4, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Δημιουργούνται αντίθετες υποθέσεις συνδεδεμένες με τα μόρια *μέν… δέ* (*πειθόμενοι ἐμοὶ ≠ ἄλλως γνόντες*). Σχηματίζεται και συντακτική αντίθεση: *εἰ δὲ δὴ καὶ οὐ προσῆκον ≠ ὅμως ἀξιοῦτε τοῦτο δρᾶν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το σύνδεσμο *ὅμως* εκφράζοντας ένσταση σε αυτό που θεωρείται ηθικά σωστό. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ συμφέρον[2] (*τὰ δίκαια ≠ τὰ ξύμφορα, τὰ ξύμφορα ≠ δικαιώσεθε, δικαιώσεσθε ≠ ξυμφόρως*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο που κυριαρχεί στην περίοδο. Εντοπίζεται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Μυτιληναίων και Αθηναίων (*τοῖς μὲν ≠ ὑμᾶς δὲ αὐτούς, ὑμᾶς αὐτούς ≠ οὗτοι, οὗτοι ≠ ὑμεῖς*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην πρώτη περίπτωση η αντιπαραβολή εντοπίζεται σε μία συμμετρική πρόταση, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και με το επίρρημα *μᾶλλον*, για να τονιστεί το μέρος που αφορά στους Αθηναίους. Στο τέλος του κάθε κώλου αυτής της πρότασης εντοπίζονται συνώνυμα ρήματα που σχηματίζουν ομοιοτέλευτον (*χαριεῖσθε ≠ δικαιώσεθε*). Σε παράλληλα κώλα τοποθετείται και το τρίτο παράδειγμα αυτής της αντίθεσης. Εντοπίζεται ακόμη η εναντίωση: *παρὰ τὸ εἰκός ≠ δεῖ κολάζεσθαι*, λόγω της πρόθεσης *παρά*. Ακολουθεί η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*κολάζεσθαι ≠ παύεσθαι, παύεσθαι ≠ ἀνδραγαθίζεσθαι*), της οποίας

[1] Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 395. Για την εναλλαγή δίκαιου και συμφέροντος στην αντιλογία αυτή δες Solmsen 1971, 404, Macleod 1978, 68, 72-75, Connor 1984, 90, Orwin 1984, 485-488, Heath 1990, 388-389, Hornblower 1991, 421, Price 2001, 91-92, 95-101, και Luginbill 2006, 23-24, 39. Ο Macleod επισημαίνει ότι, για να αποδείξει ο Κλέων ότι η τιμωρία των Μυτιληναίων είναι δίκαια και συμφέρουσα, χρειάστηκε να παραδεχτεί ότι η αθηναϊκή ηγεμονία είναι άδικη και ότι μόνο η τιμωρία των Μυτιληναίων είναι συμφέρουσα. Όμοια ο Moraux 1954, 11, 14, είχε παρατηρήσει ότι ο Κλέων θεμελιώνει τα επιχειρήματά του με βάση τις έννοιες του συμφέροντος και του δικαίου. Ο Gomme 1956 (1), 310, σημειώνει ότι ο Κλέων δίνει έμφαση στο δίκαιο της πρότασής του, το οποίο συγχέει με τη νομική της ορθότητα. Για την έμφαση του λόγου στο «δίκαιο» δες και Wassermann 1956, 29, Winnington-Ingram 1965, 71-74, 76-77, de Ste. Croix 1972, 19 και υποσ. 39, Bruell 1974, 15, 17, Macleod 1978, 69, Connor 1984, 85, Marshall 1984, 25, Hornblower 1991, 422-423, 425, Andrews 1994, 27, 32, Usher 2007, 224, και Fulkerson 2008, 115, οι οποίοι παρατηρούν ότι για τον Κλέωνα η δικαιοσύνη λαμβάνει τη μορφή της εκδίκησης. Όπως παρατηρεί και ο Orwin 1984, 487-489, η δικαιοσύνη για τον Κλέωνα υπολογίζεται μέσω της ταχύτατης δράσης και της ασυγκράτητης εκδίκησης. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Κλέων εξυψώνει το συμφέρον πάνω από το δίκαιο. Δες και Andrewes 1962, 72, για την επιμονή του Κλέωνα στο συμφέρον της Αθήνας. Ο de Ste. Croix 1954, 15-16, παρατηρεί ότι στη δεύτερη συνέλευση αυτό που επικράτησε ήταν το συμφέρον, αλλά η μετάνοια και ο οίκτος ήταν τα συνασθήματα που άλλαξαν αρχικά την απόφαση των Αθηναίων.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.76.2.

τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *ἤ* και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1]. Και στις δύο περιπτώσεις η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Ο Κλέων αξιώνει την παραδειγματική τιμωρία των Μυτιληναίων, αφού, όπως ισχυρίζεται, και οι ίδιοι οι Αθηναίοι θα είχαν υποφέρει στα χέρια των Μυτιληναίων, αν οι τελευταίοι τους νικούσαν.

> ***τῇ τε αὐτῇ ζημίᾳ ἀξιώσατε ἀμύνασθαι καὶ μὴ ἀναλγητότεροι οἱ διαφυγόντες τῶν ἐπιβουλευσάντων φανῆναι, ἐνθυμηθέντες*** *ἃ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς ποιῆσαι κρατήσαντας ὑμῶν, ἄλλως τε καὶ προϋπάρξαντας* ***ἀδικίας*** (3.40.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δικαιώσεσθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδικίας*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 3.39.3, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *τῇ τε αὐτῇ ζημίᾳ ἀξιώσατε ἀμύνασθαι ≠ καὶ μὴ ἀναλγητότεροι οἱ διαφυγόντες τῶν ἐπιβουλευσάντων φανῆναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικαταστάσης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη[2]. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*οἱ διαφυγόντες ≠ τῶν ἐπιβουλευσάντων*) επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Κλέων εξηγεί ότι όσοι αδικαιολόγητα[3] επιτίθενται εναντίον κάποιου προσπαθούν να τον εξοντώσουν, επειδή σε περίπτωση που αυτός γλυτώσει υπάρχει ο κίνδυνος να γίνει πιο εκδικητικός.

> ***μάλιστα*** *δὲ* ***οἱ*** *μὴ ξὺν προφάσει τινὰ* ***κακῶς ποιοῦντες ἐπεξέρχονται*** *καὶ διολλύναι,* ***τὸν κίνδυνον*** *ὑφορώμενοι τοῦ ὑπολειπομένου ἐχθροῦ·* ***ὁ*** *γὰρ μὴ ξὺν ἀνάγκῃ τι* ***παθὼν χαλεπώτερος*** *διαφυγὼν* ***τοῦ ἀπὸ τῆς ἴσης ἐχθροῦ***[4] (3.40.6).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ακίνδυνο ≠ επικίνδυνο (*ἐκ τοῦ ἀκινδύνου* (στο 3.40.4) ≠ *τὸν κίνδυνον*), και άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνασθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπεξέρχονται*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 3.38.1, δημιουργούν συνοχή στο

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο (1.140-144) και στον τελευταίο (2.60-64) λόγο του Περικλή.

[2] Αυτό το είδος συντακτικής αντίθεσης απαντά 4 φορές σε αυτή τη δημηγορία, για να τονίσει τις λανθασμένες ενέργειες των Μυτιληναίων εναντίον των Αθηναίων και επομένως την ορθή τιμωρία των αποστατών εκ μέρους των Αθηναίων.

[3] Ο Macleod 1978, 72, παρατηρεί ότι ο ίδιος ο ομιλητής είχε, ωστόσο, σημειώσει την πίεση που ασκούσε η Αθήνα στους συμμάχους της, η οποία τους ανάγκαζε να αποστατήσουν. Όμοια ο Hornblower 1991, 432, σημειώνει ότι ο ισχυρισμός του Κλέωνα, πως η αποστασία των Μυτιληναίων είναι αδικαιολόγητη, δε συνάδει με την παραδοχή του ότι η αθηναϊκή ηγεμονία ήταν τυραννική και προκαλούσε το μίσος των υπηκόων της.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 312, εξηγεί ότι η φράση αναφέρεται σε έναν εχθρό που πολεμά με τους ίδιους όρους, όπως οι δύο ηγεμονικές δυνάμεις, Αθήνα και Σπάρτη, που πολεμούσαν για την ίδια περιοχή και οι οποίες είχαν υπογράψει συνθήκη ειρήνης, όταν η μία πλευρά είχε υπερισχύσει έναντι της άλλης.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

κείμενο. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω (*οἱ κακῶς ποιοῦντες ≠ ὁ παθών*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και υπεροχή ≠ ισότητα (*χαλεπώτερος ≠ ἀπὸ τῆς ἴσης*). Στην τελευταία περίπτωση η σύγκριση που υπάρχει ανάμεσα στους δύο όρους λειτουργεί αντιθετικά. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος *ἐχθρὸς* προβάλλεται με την επανάληψή του στο τέλος της κάθε πρότασης (σχήμα αναφοράς). Ας σημειωθεί και η επανάληψη της πρόθεσης *ξὺν* στην περίοδο.

Ο Αθηναίος ομιλητής καλεί τους ακροατές του να αναλογιστούν την επίθεση των Μυτιληναίων και να τους ανταποδώσουν το κακό που τους έκαναν, ενθυμούμενοι το μεγάλο κίνδυνο που οι ίδιοι πέρασαν.

> ***Μὴ*** *οὖν* ***προδόται γένησθε ὑμῶν αὐτῶν, γενόμενοι δ' ὅτι ἐγγύτατα τῇ γνώμῃ τοῦ πάσχειν*** *καὶ ὡς πρὸ παντὸς* ***ἂν ἐτιμήσασθε*** *αὐτοὺς* ***χειρώσασθαι, νῦν ἀνταπόδοτε*** *μὴ* ***μαλακισθέντες πρὸς τὸ παρὸν*** *αὐτίκα μηδὲ τοῦ ἐπικρεμασθέντος* ***ποτὲ*** *δεινοῦ* ***ἀμνημονοῦντες***[1] (3.40.7).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μνήμη ≠ λήθη (*ἐνθυμηθέντες* (στο 3.40.5) ≠ *ἀμνημονοῦντες*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *μὴ προδόται γένησθε ὑμῶν αὐτῶν ≠ γενόμενοι δ' ὅτι ἐγγύτατα τῇ γνώμῃ τοῦ πάσχειν νῦν ἀνταπόδοτε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης πληροφορίας από μία ορθή. Το γεγονός ότι στις τελευταίες περιόδους του λόγου υπερέχουν οι συντακτικές αντιθέσεις έναντι των λεξικών και σημασιολογικών αντιθέσεων αποτελεί ίσως ένδειξη της προσπάθειας του ρήτορα να δημιουργήσει εντυπώσεις με εξωτερικά μέσα παρά με το περιεχόμενο. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τιμή ≠ τιμωρία (*ἂν ἐτιμήσασθε ≠ χειρώσασθαι*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 3.39.5-6, και τόλμη ≠ δειλία (*ἀνταπόδοτε ≠ μαλακισθέντες*). Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*πρὸς τὸ παρὸν ≠ ποτέ*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Στο τέλος του λόγου του ο Κλέων καλεί τους Αθηναίους να τιμωρήσουν τους Μυτιληναίους, ώστε να τους καταστήσουν παράδειγμα αποτροπής για τους υπόλοιπούς τους συμμάχους[2], διασαφηνίζοντας ότι όποιος αποστατήσει θα τιμωρηθεί με θάνατο. Με αυτό

[1] Σύμφωνα με τον Yunis 1996, 92, ο Κλέων δίνει έμφαση στο συναίσθημα που ο Περικλής προσπάθησε να θέσει υπό έλεγχο, προτάσσοντάς το ως το ένστικτο, μέσω του οποίου ο δήμος θα έπαιρνε τη σωστή απόφαση.
[2] Ο Macleod 1978, 71, παρατηρεί ότι η αποστασία των Μυτιληναίων, εξαιτίας της αποτυχίας της, είχε ήδη καταστεί παράδειγμα της ματαιότητας τέτοιων εγχειρημάτων. Σύμφωνα με το Harris 2013, 103-104, αποτελεί κοινό τόπο στη δικανική ρητορεία να ζητεί ο κατήγορος στο τέλος του λόγου του από τους ακροατές του να τιμωρήσουν τον κατηγορούμενο και να τον καταστήσουν παράδειγμα αναχαίτισης του εγκλήματος.

τον τρόπο, θεωρεί, οι Αθηναίοι δε θα χρειάζεται να παραμελούν τον πόλεμο με τους εχθρούς τους, για να πολεμούν με τους συμμάχους τους[1].

> ***κολάσατε*** *δὲ ἀξίως τούτους τε καὶ* ***τοῖς*** *ἄλλοις* ***ξυμμάχοις*** *παράδειγμα σαφὲς καταστήσατε, ὃς ἂν ἀφιστῆται, θανάτῳ ζημιωσόμενον. τόδε γὰρ ἦν γνῶσιν,* ***ἧσσον τῶν πολεμίων ἀμελήσαντες τοῖς*** *ὑμετέροις αὐτῶν* ***μαχεῖσθε ξυμμάχοις*** (3.40.8).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη (*μαλακισθέντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κολάσατε*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου και λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα* (στο 3.40.6) ≠ *ἧσσον*) δημιουργεί συνοχή στο λόγο, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος (*τοῦ ἐχθροῦ* (στο 3.40.6) ≠ *τοῖς ξυμμάχοις, τοῖς ξυμμάχοις ≠ τῶν πολεμίων, τῶν πολεμίων ≠ τοῖς ξυμμάχοις*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*κολάσατε ≠ ἀμελήσαντες, ἀμελήσαντες ≠ μαχεῖσθε*), ολοκληρώνοντας για άλλη μία φορά το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Το αντιθετικό αυτό μοτίβο είναι ένα από τα κεντρικά μοτίβα στο λόγο του Κλέωνα και εντυπώνεται στο μυαλό του ακροατηρίου με την εμφαντική ολοκλήρωσή του στο τέλος της δημηγορίας.

Ο Κλέων διαμαρτύρεται για την αδυναμία του ακροατηρίου του προς τις ευφυείς ομιλίες και δίνει την εντύπωση ότι ο ίδιος δε θα καταφύγει σε ρητορικά κόλπα, τα οποία συνδέει με άνδρες που δίνουν λανθασμένες συμβουλές. Και ενώ ο ίδιος δε θα θεωρούσε τις συμβουλές του λανθασμένες, προσφέρει μία εντυπωσιακή επίδειξη της ρητορικής, την οποία επικρίνει[2]. Ο Κλέων παρουσιάζεται να χρησιμοποιεί αντιθέσεις συνδυασμένες με άλλα σχήματα λόγου που δημιουργούν ένα εντυπωσιακό αποτέλεσμα και μία εικόνα ρητορικής επίδειξης[3]. Η διαφοροποίησή του από τους υπόλοιπους ομιλητές της *Ιστορίας* είναι πασιφανής[4].

Η διαφοροποίηση αυτή φαίνεται ότι αποτελεί έναν τρόπο να αποδώσει ο ιστορικός τιμή στον Κλέωνα, παρουσιάζοντας τον ως δεινό ρήτορα, όπως δείχνει και το επίθετο

[1] Ο Gomme 1956 (1), 312-313, επισημαίνει ότι ο Κλέων τελειώνει το λόγο του με το παράδοξο επιχείρημα που είχε χρησιμοποιήσει και στο 3.39.8, παρόλο που ο ίδιος δεν ενδιαφερόταν για τους συμμάχους των Αθηναίων. Ο Gomme σημειώνει ότι με αυτό τον τρόπο ο Κλέων δίνει δυναμικό τέλος στο λόγο του.

[2] Η αντίφαση ανάμεσα στα λόγια και στην πρακτική του Κλέωνα δε φαίνεται τόσο μεγάλη, αν ληφθεί υπόψη ότι ο Κλέων στρέφεται κυρίως εναντίον των Αθηναίων ακροατών και όχι τόσο εναντίον των ίδιων των ρητόρων.

[3] Αξίζει να σημειωθεί ότι οι συμμετρικές αντιθέσεις που χρησιμοποιεί ο Κλέων εντοπίζονται στο κέντρο του λόγου του, ενώ στα άκρα (στις πρώτες και τελευταίες προτάσεις του λόγου του) απουσιάζουν.

[4] Ο Steinberg 1870, 23 και 30, και ο Robertson 1893, 36, είχαν ήδη παρατηρήσει ότι τα γοργίεια σχήματα χρησιμοποιούνται για να διαχωρίσουν το ήθος και το χαρακτήρα των ομιλητών.

πιθανώτατος που αποδίδεται δύο φορές στον ομιλητή[1]. Ο ιστορικός δε συμφωνεί με τις απόψεις του Κλέωνα και παρουσιάζεται σκληρός απέναντί του. Αυτό που δεν έχει μέχρι τώρα τύχει προσοχής στην έρευνα είναι ότι, παρόλη την αρνητική εντύπωση του ιστορικού προς τον Κλέωνα, ο ιστορικός παραδέχεται τη ρητορική ικανότητα του Αθηναίου πολιτικού, όπως αυτή φαίνεται μέσα από το χαρακτηρισμό του, από τις συμμετρικές αντιθέσεις που χρησιμοποιεί στο λόγο του και από την ικανότητά του να πείθει το ακροατήριό του[2].

Ο Διόδοτος επίσης στο λόγο του που ακολουθεί αναφέρει ότι η πόλη θα είχε μεγάλη ωφέλεια, αν οι κατήγοροι δεν είχαν το χάρισμα του λόγου, υπονοώντας ότι δυστυχώς για τον ίδιο ο Κλέων διαθέτει όντως αυτό το χάρισμα[3]. Ο Διόδοτος εξάλλου, όπως θα φανεί στη συνέχεια του κεφαλαίου, δαπανά μεγάλο μέρος του λόγου του προσπαθώντας να αντικρούσει τις κατηγορίες του Κλέωνα και να υπερασπιστεί το δικαίωμά του να μιλήσει, γεγονός που δείχνει καθαρά τη λαϊκή απήχηση που έχαιρε ο Κλέων.

Επομένως η σκοπιμότητα πίσω από τη χρήση των γοργίειων αντιθέσεων του Κλέωνα μπορεί να ερμηνευθεί διαφορετικά: ο Κλέων παρουσιάζεται ως ένας επιδέξιος χειριστής του σχήματος της αντίθεσης, ο οποίος έχει την ικανότητα να άγει και να φέρει το ακροατήριό του σύμφωνα με τις επιθυμίες του. Έτσι το ακροατήριο και το μετέπειτα αναγνωστικό κοινό του λόγου αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να χειραγωγηθούν και να καταστούν παθητικοί δέκτες της ρητορικής του Κλέωνα, όπως αυτή παρουσιάζεται από το Θουκυδίδη. Συνεπώς φαίνεται ότι η διαφοροποίηση του Κλώνα και η ρητορική του δεινότητα ήταν προσόντα που διέθετε και τα οποία δε μπορούσε να του αρνηθεί ο ιστορικός. Ο Θουκυδίδης, ωστόσο, προειδοποιεί τους ακροατές και αναγνώστες του ότι αυτά τα προσόντα ενδέχεται να καταστούν επικίνδυνο όπλο στα χέρια ενός δεινού ρήτορα[4]!

[1] Πρβλ. υποσ. 2 στις σελ. 384-386.
[2] Ο Worthington 2007, 261, θεωρεί ότι είναι απίθανο ο Κλέων να είχε λάβει ρητορική εκπαίδευση. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο Κλέων είχε το χάρισμα της ομιλίας λόγω της παρουσίας του στις συνελεύσεις.
[3] Πρβλ. 3.42.4.
[4] Δες και Rittelmeyer 1915, 20-22, ο οποίος σημειώνει πως το γεγονός ότι ο ιστορικός αποφεύγει να κατονομάσει το σοφιστή Γοργία στην αναφορά του στην πρεσβεία από τους Λεοντίνους που έφτασε στην Αθήνα το 427 π.Χ. (3.86.3), δείχνει ίσως την αντιπάθεια του ιστορικού προς το Γοργία σε συνδυασμό με τη δυσαρέσκειά του προς τα ωραία λόγια. Πρβλ. 1.22.4, 3.82.7, και 5.69.2, όπου γίνονται αναφορές στην αντιπάθεια του ιστορικού προς την επιτηδευμένη ρητορεία.

Μετά από το λόγο του Κλέωνα ανεβαίνει στο βήμα ο Διόδοτος, ο γιος του Ευκράτη[1], ο οποίος σύμφωνα με τον ιστορικό, *καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀντέλεγε*[2] *μάλιστα μὴ ἀποκτεῖναι Μυτιληναίους* (3.41.1). Ο Διόδοτος προτείνει μία πιο μετριοπαθή τιμωρία των Μυτιληναίων από ότι ο Κλέων. Υποστηρίζει ότι πρέπει να τιμωρηθούν οι ολιγαρχικοί Μυτιληναίοι, οι οποίοι ήταν οι υποκινητές της αποστασίας, και όχι οι δημοκρατικοί, οι οποίοι παρέδωσαν την πόλη στους Αθηναίους[3].

[1] Ο Θουκυδίδης δίνει μόνο το όνομα του πατέρα του Διοδότου και την πληροφορία για τη συμμετοχή του σε δύο συνελεύσεις της εκκλησίας του δήμου που έκριναν την τύχη των Μυτιληναίων το 427 π.Χ. Ακολουθώντας την ιστορική αφήγηση, ο Διόδοτος δεν παρουσιάζεται πουθενά αλλού στην *Ιστορία* εκτός από αυτό το σημείο. Δες και Finley 1942, 180, Gomme 1956 (1), 313, Griffith 1961, 23, Andrewes 1962, 73, de Romilly 1963, 160 και υποσ. 1, Winnington-Ingram 1965, 77, Kitto 1966, 268, Legon 1968, 208, Solmsen (Solmsen 1971, 405 υποσ. 1, Solmsen 1975, 41), Bruell 1974, 16, Ostwald 1979, 5, 12-13, Connor 1984, 82, Orwin 1984, 494, Hornblower 1991, 432, Rhodes 1994, 210, Yunis 1996, 92, Rose 1999, 22, Debnar 2000, 167, 176, Luginbill 2006, 22, Fulkerson 2008, 123, Hammond 2009, 527, Schmitz 2010, 52, και Τσακμάκη & Κωστόπουλο 2011, 172. Ο Hornblower θεωρεί αξιοσημείωτο το γεγονός ότι μία εντελώς σκιερή φυσιογνωμία που αργότερα χάνεται τελείως από την *Ιστορία* στρέφεται ενάντια στο διάσημο Κλέωνα και τον νικά. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Gillis 1971, 39, ο Διόδοτος εκφωνεί ένα σημαντικό λόγο και μετά εξαφανίζεται από την *Ιστορία*.

[2] Σύμφωνα με το Rittelmeyer 1915, 131, το ρήμα δηλώνει ότι στο λόγο του ο Διόδοτος θα εκφράσει την αντίθετη άποψη από αυτήν που είχε υποστηρίξει ο Κλέων στον προηγούμενό του λόγο. Το ρήμα αυτό συνδέεται και με την τάση των δύο ομιλητών αυτής της αντιλογίας να χρησιμοποιούν στις δημηγορίες τους τύπους σύνθετους με την πρόθεση *ἀντί*. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 396.

[3] Ο Legon 1968, 208, υποστηρίζει ότι ο Διόδοτος είχε προτείνει μία πρόταση που βασιζόταν σε υπολογισμένη επιείκεια. Ο Kitto 1966, 330, σημειώνει ότι ο Διόδοτος απορίπτει την τρομοκρατία του Κλέων και βασίζεται σε μία πιο μετριοπαθή τιμωρία, η οποία αποτελούσε πιο ελπιδοφόρα και έξυπνη άποψη. Δες και Luginbill 2006, 33, 39, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Διόδοτος ακολουθούσε την πολιτική της μεγαλοψυχίας και της ηθικής. Ο West 1924, 132 υποσ. 1, 141, θεωρεί ότι ο Διόδοτος εκπροσωπούσε τα πιο συντηρητικά μέλη της δημοκρατικής μερίδας και ακολουθούσε την πολιτική του Περικλή. Ο Kagan (Kagan 1974, 155-156, 160, 162, 164, Kagan 1975, 81, 86, 88) θεωρεί επίσης ότι ο Διόδοτος εκροσωπούσε την ομάδα των μετριοπαθών που ακολουθούσε τις ιδέες του Περικλή. Δες και de Romilly 1963, 38-39, 99, 157-163, η οποία υποστηρίζει ότι είναι φανερό πως ο ιστορικός συμφωνούσε με τις απόψεις του Διοδότου. Πρβλ. και Orwin 1984, 494, ο οποίος παρατηρεί την ομοιότητα της σκέψης των δύο ανδρών. Ο Andrewes 1962, 75, 79, επισημαίνει ότι ο Διόδοτος ακολουθεί κάποιες απόψεις του ιστορικού και του Περικλή, χωρίς ωστόσο να συμπίπτουν όλες οι απόψεις του ιστορικού με αυτές του Διοδότου. Ο Connor 1984, 84-85, 88 και υποσ. 22, θεωρεί ότι ο Διόδοτος προτείνει την πολιτική της επιείκειας ενάντια στην αυστηρότητα του Κλέωνα και ότι επαναφέρει τις απόψεις του Περικλή. Ο ίδιος σημειώνει ότι, όπως και ο Περικλής, ο Διόδοτος καλείτο να αντιμετωπίσει την οργή του ακροατηρίου του, αλλά, όπως επισημαίνει, ο χειρισμός του ακροατηρίου είναι διαφορετικός σε κάθε περίπτωση. Ο Macleod (Macleod 1977, 243, Macleod 1978, 73-74) παρατηρεί ότι ο Διόδοτος παρουσιάζεται ως ο αληθινός διάδοχος του Περικλή, αλλα με διαφορετικό χαρακτήρα και κίνητρα. Όμοια ο Wassermann 1956, 28-30, 34-37, θεωρεί το Διόδοτο ως το φερέφωνο του ιστορικού και ως μιμητή κάποιων ιδεών του Περικλή. Υποστηρίζει, ωστόσο, ότι ο Διόδοτος στερείται του υψηλού σχεδιασμού και των ξεκάθαρων πολιτικών ιδεών που χαρακτήριζαν τα λόγια και τις πράξεις του Περικλή. Ο ίδιος θεωρεί την πρόταση του Διοδότου πιο μετριοπαθή, αλλά προσθέτει ότι ο ομιλητής δεν υπερασπίζεται την πολιτικής της ηπιότητας, αλλά την *Realpolitik* που παραμένει ανόθευτη από συναισθήματα και ηθικολογίες. Επισημαίνει ότι ακόμη και ο σθεναρός θυμός του Κλέωνα φαίνεται πιο ανθρώπινος από τον ψυχρό, απρόσωπο λόγο του Διοδότου, ο οποίος αποτελεί πρώιμο στάδιο του ψυχρού διαλόγου των Μηλίων. Ο de Wet 1963, 120-122, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος προτείνει πιο μετριοπαθή χειρισμό των συμμάχων, αλλά είναι το ίδιο ψυχρός, όπως και ο Κλέων. Ο ίδιος πιστεύει ότι ο Διόδοτος αντιπαραβάλλεται με τον Περικλή, αφού δεν αναφέρεται στο λόγο του στην αξία της ηγεμονίας. Ο Cogan (Cogan 1981, 53, 264 υποσ. 2, Cogan 1981 (2), 7-9 και υποσ. 13) θεωρεί ότι η πολιτική που προτείνει ο Διόδοτος δεν είναι μετριοπαθής, αφού μέσω αυτής σκοτώνονται 1000 άνδρες. Ο ίδιος πιστεύει ότι η πολιτική που προτείνει ο Διόδοτος αποτελεί αλλαγή της πολιτικής που ακολουθούσαν μέχρι το σημείο αυτό οι Αθηναίοι, η οποία στηριζόταν στο φόβο, στην τιμή και στο κέρδος και επέβαλλε το δίκαιο του ισχυροτέρου. Πρβλ. 1.75.3, 1.76.2. Πρβλ. και υποσ. 4 στις σελ. 406-407 όπου συζητείται κατά πόσο υπεύθυνοι για την αποστασία ήταν μόνο οι ολιγαρχικοί ή αν εμπλεκόταν και ο δήμος σε αυτήν.

Ο Διόδοτος αρχίζει το λόγο του[1] σημειώνοντας ότι θεωρεί πως οι σημαντικές αποφάσεις, όπως το ζήτημα που προέκυψε με την αποστασία της Μυτιλήνης, δεν πρέπει να λαμβάνονται με βιασύνη και οργή.

> ***Οὔτε τοὺς προθέντας τὴν διαγνώμην αὖθις περὶ Μυτιληναίων αἰτιῶμαι, οὔτε τοὺς μεμφομένους μὴ πολλάκις περὶ τῶν μεγίστων βουλεύεσθαι ἐπαινῶ***[2]***, νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι,*** *τάχος τε καὶ* ***ὀργήν***[3]*, ὧν τὸ μὲν* ***μετὰ ἀνοίας*** *φιλεῖ γίγνεσθαι, τὸ δὲ μετὰ ἀπαιδευσίας καὶ* ***βραχύτητος γνώμης***[4] (3.42.1).

Στην αρχή του λόγου του ο Διόδοτος χρησιμοποιεί τη συντακτική αντίθεση: *οὔτε τοὺς προθέντας τὴν διαγνώμην αὖθις περὶ Μυτιληναίων αἰτιῶμαι, οὔτε τοὺς μεμφομένους μὴ πολλάκις περὶ τῶν μεγίστων βουλεύεσθαι ἐπαινῶ ≠ νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλίᾳ εἶναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση (επανάληψη του μορίου *οὔτε*) και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων κατά τον ομιλητή ενεργειών από μία ορθή. Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κατηγορία ≠ έπαινος[5] (*αἰτιῶμαι ≠ ἐπαινῶ, τοὺς μεμφομένους ≠ ἐπαινῶ*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[6], πολύ ≠ λίγο (*πολλάκις ≠* [*μετὰ*] *βραχύτητος*), και φρόνηση ≠ αφροσύνη (*εὐβουλίᾳ ≠ μετὰ ἀνοίας*). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους συναίσθημα ≠ λογική (*ὀργήν ≠ γνώμης*) και άλογο ≠ λογικό[7] (*μετὰ ἀνοίας ≠ γνώμης*).

---

[1] Ο Orwin 1984, 488, θεωρεί το λόγο του Διοδότου τον πιο αξιοσημείωτο στη θουκυδίδεια *Ιστορία.*

[2] Ο Διόδοτος αρχίζει το λόγο του με άμεσες νύξεις στο λόγο του προηγούμενου ομιλητή Κλέωνα. Οι δύο λόγοι παρουσιάζουν πολλές αντιστοιχίες, τόσο στη δομή, όσο και στο λεκτικό, οι οποίες έχουν ήδη εντοπιστεί από τους Rittelmeyer 1915, 141-147, Bodin 1940, 36-52, Saar 1953, Moraux 1954, 17-18, Gomme 1956 (1), 313-318, 320-323, Wassermann 1956, 36-37, Andrewes 1962, 72-75, de Romilly 1963, 159-165, 332-333, de Wet 1963 120, Winnington-Ingram 1965, 78-81 υποσ. 4, Kitto 1966, 309, 313, de Ste. Croix 1972, 17, 19 και υποσ. 39, Kagan (Kagan 1974, 160-161, Kagan 1975, 86-88), Macleod (Macleod 1977, 242, Macleod 1978, 68 υποσ. 18, 70, 72-77), Ostwald 1979, 9-11, Cogan (Cogan 1981, 55, Cogan 1981 (2), 9), Connor 1984, 83-85, 90, Orwin 1984, 488-490, 492, Francis 1991, 201, Hornblower 1991, 421, 423-426, 428-438, Debnar (Debnar 2000, 162-164, 167-168, 176-177, Debnar 1996, 100 υποσ. 32), και Harris 2013, 100, 104-109. Η de Romilly παρατηρεί ότι η αντιδιαστολή των δύο λόγων δείχνει την σοφία της μίας πρότασης έναντι της ανοησίας της άλλης. Ο Francis παρατηρεί ότι ο λόγος του Διοδότου αντίθετα με αυτόν του Κλέωνα παρουσιάζει καθαρά ισορροπημένες φράσεις, ομαλό τόνο και συνεκτική οργάνωση. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Luginbill 2006, 22-37, 39, οι δύο αυτοί λόγοι αντιδιαστέλλονται διαμετρικά σε πολλά επίπεδα συνιστώντας μία πραγματική μάχη του αθηναϊκού πνεύματος σε ένα κρίσιμο σημείο στην ιστορία του πολέμου. Οι δύο λόγοι, προσθέτει, επιχειρηματολογούν με τον ίδιο τρόπο και βασίζουν τα επιχειρήματά τους σε κοινές αρχές.

[3] Ο Hornblower 1991, 432, παρατηρεί ότι αυτοί οι δύο όροι είχαν χρησιμοποιηθεί στο 3.36.2-3 για να περιγράψουν τη συναισθηματική κατάσταση των Αθηναίων κατά την πρώτη τους απόφαση για τη Μυτιλήνη. Δες και Saar 1953, 61.

[4] Ο Winnington-Ingram 1965, 78, σημειώνει ότι αυτή αποτελεί την τέλεια απάντηση στη σύνδεση που επιχειρεί ο Κλέων ανάμεσα στην *ἀμαθίαν* και τη *σωφροσύνην* και στην αναζωπύρωση της οργής, αφού κανείς Αθηναίος δε θα ήθελε να ονομάζεται *ἄνους* ή *ἀπαίδευτος* ή να θεωρείται ότι ενεργεί χωρίς την κατάλληλη σκέψη και συζήτηση.

[5] Όπως παρατηρεί ο Harris 2013, 104 η χρήση των ρημάτων *αἰτιῶμαι* και *ἐπαινῶ* δηλώνει ότι ο ομιλητής δεν προτίθεται να εκφωνήσει ούτε δικανικό, ούτε επιδεικτικό λόγο.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα.

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64).

Ο Αθηναίος ομιλητής υποστηρίζει ότι οι λόγοι κατευθύνουν τις σωστές πράξεις, αφού αποτελούν το μοναδικό τρόπο να διαφωτιστούν τα γεγονότα[1].

> ***τούς*** *τε* ***λόγους*** *ὅστις διαμάχεται μὴ διδασκάλους*[2] ***τῶν πραγμάτων*** *γίγνεσθαι, ἢ* ***ἀξύνετός*** *ἐστιν ἢ ἰδίᾳ τι αὐτῷ διαφέρει*[3]*· ἀξύνετος μέν, εἰ ἄλλῳ τινὶ ἡγεῖται περὶ τοῦ μέλλοντος δυνατὸν εἶναι καὶ μὴ ἐμφανοῦς φράσαι, διαφέρει δ' αὐτῷ, εἰ βουλόμενός τι* ***αἰσχρὸν πεῖσαι εὖ μὲν εἰπεῖν*** *οὐκ ἂν ἡγεῖται* ***περὶ τοῦ*** *μὴ* ***καλοῦ*** *δύνασθαι,* ***εὖ δὲ διαβαλὼν ἐκπλῆξαι ἂν τούς*** *τε* ***ἀντεροῦντας*** *καὶ* ***τοὺς ἀκουσομένους*** (3.42.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λογικό ≠ άλογο (*γνώμης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀξύνετος*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Η αντίθεση αυτή, ως λεξική, είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Κλέωνα και λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64). Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον (*τοὺς λόγους ≠ τῶν πραγμάτων, τῶν πραγμάτων ≠ εἰπεῖν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[4]. Στον ορισμό του ανόητου ανθρώπου δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις, ενώ αντίθετα στον ορισμό του ιδιοτελούς εντοπίζονται αρκετές. Έτσι, καταδικάζεται περισσότερο η συμπεριφορά των συμφεροντολόγων ανθρώπων, υπονοώντας ότι τέτοιος είναι και ο χαρακτήρας του Κλέωνα. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*αἰσχρὸν ≠ εὖ*), λογική ≠ συναίσθημα (*πεῖσαι ≠ ἐκπλῆξαι ἄν,*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5], λόγος ≠ αντίλογος[6] (*εἰπεῖν ≠ τοὺς ἀντεροῦντας*),

---

[1] Σύμφωνα με το Macleod 1978, 69, ο Διόδοτος απηχεί απόψεις του Περικλή. Πρβλ. 3.42.2 και 2.40.2. Δες και Kagan 1975, 93-94, ο οποίος εξηγεί τις ομοιότητες ανάμεσα στην αντιλογία αυτή και στους λόγους του Περικλή ως έναν τρόπο που μεταχειρίζεται ο ιστορικός, ώστε να διαφανεί ότι οι πολιτικές του Περικλή υποβαθμίστηκαν από κατώτερούς του πολιτικούς. Δες και Gomme 1956 (1), 313, 315-316, 319-322, ο οποίος σημειώνει κοινά στοιχεία ανάμεσα στο λόγο του Διοδότου και στους λόγους του Περικλή και εντοπίζει και αντιστοιχίες με το λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85. Δες και de Romilly 1963, 92 υποσ. 3, 128 υποσ. 3, και Hornblower 1991, 434-437, οι οποίοι επισημαίνουν ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο και στους λόγους του Περικλή. Πρβλ. και υποσ. 1 στις σελ. 394-395 στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα, στον οποίο επίσης παρατηρούνται ομοιότητες με λόγους του Περικλή.

[2] Ο Διόδοτος, σύμφωνα με τον Yunis 1991, 193, κλίνει προς το περίκλειο ιδεώδες της δημόσιας διδασκαλίας. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Σύμφωνα με τον Winnington-Ingram 1965, 78, ο Διόδοτος προσπαθεί να δημιουργήσει ηθική προκατάληψη εναντίον του Κλέωνα, υπονοώντας ότι ο λόγος του είναι αισχρός. Όμοια ο Hornblower 1991, 433, παρατηρεί την επιδέξια χρήση αυτών των ηθικών όρων σε ένα λόγο που αποκλείει την ηθική θεώρηση.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα, όπως και στο λόγο του Αρχίδαμου (1.80-85) και στους δύο πρώτους λόγους που εκφωνεί ο Περικλής (1.140-144, 2.35-46).

[5] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα και λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον πρώτο λόγο του Περικλή (1.140-144) και στο δεύτερο λόγο του Αρχίδαμου (2.11). Δες και το άρθρο της Fulkerson 2008, 115-148, η οποία σημειώνει ότι στην αντιλογία αυτή παρατηρούνται έμμεσες συναισθηματικές επικλήσεις μέσω λογικών επιχειρημάτων και ότι οι δύο λόγοι είναι περισσότερο όμοιοι παρά αντίθετοι σε αυτό το θέμα.

[6] Τέτοιες αντιθέσεις είχαν εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα. Πρβλ. υποσ. 1 στη σελ. 396. Ο Κλέων είχε την τάση να σχηματίζει σύνθετους τύπους με την πρόθεση *ἀντί*, για να δημιουργεί αντιθέσεις. Πρβλ. και σε αυτή τη δημηγορία τους τύπους: *ἀντεροῦντας* (3.42.2, 3.42.5), *ἀνθυποπτεύεται* (3.43.3), *ἀντερῶν* (3.44.1), *ἀντισχυριζόμενος* (3.44.3), *ἀντικαθισταμένης* (3.47.2). Και ο Tompkins 1993 (2), 2, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στο ύφος του Κλέωνα και του Διοδότου, παρατηρώντας ότι και οι δύο ομιλητές προτιμούν

και αντίσταση ≠ αποδοχή (*τοὺς ἀντεροῦντας ≠ τοὺς ἀκουσομένους*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *τε… καί*. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έπαινος ≠ κατηγορία (*εὖ εἰπεῖν ≠ εὖ διαβαλών, περὶ τοῦ καλοῦ ≠ διαβαλών*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η αντίθεση γίνεται πιο εμφανής μέσω του σχήματος της αναφοράς, με την επανάληψη του επιρρήματος *εὖ* στον κάθε όρο της πρώτης αντίθεσης.

Ο Διόδοτος πιστεύει ότι οι χειρότερες κατηγορίες εναντίον ενός ομιλητή είναι αυτές της δωροδοκίας και της ρητορικής επίδειξης, αφού ο ομιλητής, ακόμα και στην περίπτωση που πείσει το ακροατήριό του, καθίσταται ύποπτος[1].

> *χαλεπώτατοι δὲ καὶ οἱ ἐπὶ χρήμασι προκατηγοροῦντες*[2] *ἐπίδειξίν τινα. εἰ μὲν γὰρ ἀμαθίαν κατηγιῶντο,* ***ὁ μὴ πείσας ἀξυνετώτερος ἂν δόξας εἶναι ἢ ἀδικώτερος ἀπεχώρει****· ἀδικίας δ' ****ἐπιφερομένης*** *πείσας τε ὕποπτος γίγνεται καὶ μὴ τυχὼν* ***μετὰ ἀξυνεσίας καὶ ἄδικος*** (3.42.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους συναίσθημα ≠ λογική (πειθώ) (*ἐκπλῆξαι ἄν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὁ πεῖσας*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και φανερό ≠ αφανές (*ἐμφανοῦς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δόξας*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες εξαίρεση ≠ συμμετοχή (*ἀξυνετώτερος ἂν δόξας εἶναι ἢ ἀδικώτερος ≠ μετὰ ἀξυνεσίας καὶ ἄδικος*), φαινομενικό ≠ πραγματικό[3] (*δόξας ≠ γίγνεται*) και φεύγω ≠ έρχομαι[4] (*ἀπεχώρει ≠ ἐπιφερομένης*). Οι δύο εναλλακτικές επιλογές της επιτυχίας και της αποτυχίας δηλώνονται με συνώνυμους όρους (*πείσας, τυχών*) και άρνηση, οπότε δεν καταμετρώνται ως αντιθέσεις. Ακόμη, οι δύο κατηγορίες, στις οποίες αναφέρεται ο ομιλητής, αυτές της αμάθιας και της αδικίας δεν αντιδιαστέλλονται, αλλά παρατίθενται πρώτα μέσω των μορίων *μέν… δέ*, και έπειτα μέσω του μορίου *ἤ*. Παρατηρείται έτσι μία προσπάθεια εκ μέρους του Διοδότου να απαμβλύνει το έντονα φορτισμένο κλίμα που είχε δημιουργηθεί μέσω του περίτεχνου λόγου του Κλέωνα.

Ο Διόδοτος επισημαίνει ότι σε τέτοιες περιπτώσεις η πόλη δεν αποκομίζει καμία ωφέλεια, αλλά στερείται τους συμβούλους της. Θεωρεί ακόμη ότι, αν οι πολίτες που

λέξεις με διπλές προθέσεις και χρησιμοποιούν πολλά ρήματα και μετοχές. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο του Κλέωνα.

[1] Ο Solmsen 1975, 41 και υποσ. 55, αμφιβάλλει κατά πόσο ο Διόδοτος θα μπορούσε να πει στο ακροατήριό του τέτοιες δυσάρεστες αλήθειες.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 314, εξηγεί ότι ο όρος αναφέρεται στην προσπάθεια να διευθετηθεί μία υπόθεση πριν από τη συζήτηση των πλεονεκτημάτων της.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.13.4.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

κατηγορούσαν δεν είχαν το χάρισμα του λόγου, αυτό θα ήταν καλύτερο για την πόλη, αφού δε θα την οδηγούσαν σε λάθη[1].

ἥ τε πόλις οὐκ ***ὠφελεῖται*** *ἐν τῷ τοιῷδε·* ***φόβῳ*** *γὰρ* ***ἀποστερεῖται*** *τῶν ξυμβούλων. καὶ* ***πλεῖστ' ἂν ὀρθοῖτο ἀδυνάτους λέγειν ἔχουσα*** *τοὺς τοιούτους τῶν πολιτῶν·* ***ἐλάχιστα*** *γὰρ* ***ἂν πεισθεῖεν ἁμαρτάνειν*** (3.42.4).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος[2] (*δυνατόν* (στο 3.42.2) ≠ *ἀδυνάτους*), και αντίλογος ≠ λόγος (*τοὺς ἀντεροῦντας* (στο 3.42.2) ≠ *λέγειν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ ωφέλεια (*ἄδικος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὠφελεῖται*), και λογική (πειθώ) ≠ συναίσθημα (*πείσας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φόβῳ*), η οποία επεκτείνει επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες στέρηση ≠ απόκτηση[3] (*ἀποστερεῖται ≠ ἔχουσα*). Τα δύο μέλη της επόμενης περιόδου χαρακτηρίζονται από παράληλη σύνταξη[4] χωρίς, ωστόσο, οι όροι τους να αντιδιαστέλλονται τελείως συμμετρικά, όπως είχε παρατηρηθεί στο λόγο του Κλέωνα. Χρησιμοποιούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*πλεῖστα ≠ ἐλάχιστα*), και σωστό ≠ λάθος[5] (*ἂν ὀρθοῖτο ≠ ἁμαρτάνειν*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀδυνάτους λέγειν ≠ ἂν πεισθεῖεν*).

Ο Διόδοτος πιστεύει ότι ο αγαθός πολίτης δεν πρέπει να εκφοβίζει τους αντιπάλους του. Η πόλη που σκέφτεται σωστά, συμπληρώνει, θα πρέπει να τιμά τους καλούς της συμβούλους και να μην τιμωρεί αυτούς που αποτυγχάνουν[6].

χρὴ δὲ ***τὸν μὲν ἀγαθὸν πολίτην μὴ ἐκφοβοῦντα τοὺς ἀντεροῦντας, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἴσου φαίνεσθαι ἄμεινον λέγοντα, τὴν δὲ σώφρονα***[7] ***πόλιν τῷ*** *τε* ***πλεῖστα*** *εὖ βουλεύοντι* ***μὴ***

[1] Πρβλ. και σελ. 418 και υποσ. 3. Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 314, ο Διόδοτος παρουσιάζεται να αμφισβητεί την αξία της ελεύθερης συζήτησης.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37.1-2.

[3] Πρβλ. τη χρήση της ίδιας αντίθεσης στο 3.39.8 του προηγούμενου λόγου του Κλέωνα.

[4] Σύμφωνα με το Finley 1942, 180-181 και υποσ. 35, ο λόγος του Διοδότου χαρακτηρίζεται από την κομψότητα που αποτελούσε τον καρπό της εκπαίδευσης των σοφιστών. Παρουσιάζεται έτσι, προσθέτει, ως ένας άνθρωπος του είδους που μόλις πριν από λίγο είχε στηλιτεύσει ο Κλέων. Ο Andrewes 1962, 73, διερωτάται κατά πόσο ο Διόδοτος ήταν μαθητής των σοφιστών, όπως φαίνεται μέσα από το ύφος του λόγου του και από τις νύξεις του ιδίου του Κλέωνα εναντίον του.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37-40.

[6] Σύμφωνα με το Finley 1942, 181, στην απελπισμένη έκκληση του Διοδότου στο 3.42.5-6 προς τους Αθηναίους να τον ακούσουν με ευμένεια φαίνεται καθαρά η λαϊκή απήχηση που έχαιρε ο Κλέων. Όμοια ο Andrewes 1962, 72, είχε παρατηρήσει ότι ο Διόδοτος ήταν αναγκασμένος να αφιερώσει αρκετό μέρος της δημηγορίας του, ώστε να εξασφαλίσει το δικαίωμα του λόγου. Πρβλ. και σελ. 418.

[7] Για την έμφαση του Διοδότου στην έννοια της «σωφροσύνης», σε αντίθεση με την ύβρη που επιδεικνύει στο λόγο του ο Κλέων δες Marshall 1984, 29-30.

προστιθέναι τιμήν, ἀλλὰ μηδ' ἐλασσοῦν τῆς ὑπαρχούσης, *καὶ* ***τὸν μὴ τυχόντα γνώμης οὐχ*** *ὅπως* ***ζημιοῦν ἀλλὰ μηδ' ἀτιμάζειν*** (3.42.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ αντίλογος (*λέγειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοὺς ἀντεροῦντας, τοὺς ἀντεροῦντας ≠ λέγοντα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αποτυχία ≠ επιτυχία[1] (*ἁμαρτάνειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸν τυχόντα*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Η πρώτη αντίθεση διατρέχει την πρώτη παράγραφο του λόγου υφαίνοντας το κείμενο ως πλεκτό και προσδίδοντάς του συνοχή. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐλάχιστα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πλεῖστα*) σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], διευκολύνοντας τη σύνδεση των περιόδων του. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ισότητα ≠ υπεροχή[3] (*ἀπὸ τοῦ ἴσου ≠ ἄμεινον*), προσθήκη ≠ αφαίρεση (*προστιθέναι ≠ ἐλασσοῦν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης, και συναίσθημα ≠ λογική (*ἐκφοβοῦντα ≠ γνώμης*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *μὴ ἐκφοβοῦντα τοὺς ἀντεροῦντας ≠ ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἴσου φαίνεσθαι ἄμεινον λέγοντα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία, και *οὐχ ὅπως ζημιοῦν ≠ ἀλλὰ μηδ' ἀτιμάζειν*, της οποίας και πάλι τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *ἀλλά* (για τρίτη φορά στην ίδια περίοδο) σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους τιμή ≠ ατιμία[4] (*τιμήν ≠ ἀτιμάζειν*) και ιδιωτικό ≠ δημόσιο[5] (*τὸν ἀγαθὸν πολίτην ≠ τὴν σώφρονα πόλιν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*.

Ο Διόδοτος συνεχίζει λέγοντας ότι με αυτό τον τρόπο ο επιτυχημένος ομιλητής δε θα υποστήριζε μία θέση αντίθετη από τις πεποιθήσεις του, για να κερδίσει τιμές, ενώ εκείνος που αποτυγχάνει δε θα προσπαθούσε με όμοιο τρόπο να προσελκύσει το λαό προς το μέρος του.

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα, καθώς και σε όλους τους λόγους του Αρχίδαμου (1.80-85, 2.11) και του Περικλή (1.140-144, 2.35-46, 2.60-64).
[3] Πρβλ. και 3.40.6 για την ύπαρξη της ίδιας αντίθεσης στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα. Η αντίθεση αυτή είχε παρατηρηθεί και στον πρώτο λόγο του Περικλή και στον Επιτάφιο, ενώ είχε χρησιμοποιηθεί και ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο των Μυτιληναίων. Οι Saar 1953, 10 κ.ε., Gomme 1956 (1), 299, 307-308, 310, 313, 315, 322, de Romilly 1963, 157 και υποσ. 1, 2, 161, Winnington-Ingram 1965, 76, 81 υποσ. 16, Macleod 1978, 68, 71-72, 74-77, Cogan 1981 (2), 8 και υποσ. 14, και Hornblower 1991, 428, 430, σημειώνουν επίσης ομοιότητες ανάμεσα στην αντιλογία αυτή και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων (3.9-14).
[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή και είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Μυτιληναίων.

οὕτω γὰρ ***ὅ τε κατορθῶν ἥκιστα ἂν ἐπὶ τῷ ἔτι μειζόνων ἀξιοῦσθαι παρὰ γνώμην τι καὶ πρὸς χάριν λέγοι, ὅ τε μὴ ἐπιτυχὼν ὀρέγοιτο τῷ αὐτῷ χαριζόμενός τι καὶ αὐτὸς προσάγεσθαι τὸ πλῆθος*** (3.42.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πλεῖστα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἥκιστα*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἀτιμάζειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρὸς χάριν*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Ο Διόδοτος διαχωρίζει και πάλι τον επιτυχημένο από τον αποτυχημένο ομιλητή χρησιμοποιώντας συνώνυμους όρους (*κατορθῶν, ἐπιτυχών*). Στο σημείο αυτό εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μικρό ≠ μεγάλο[1] (*ἥκιστα ≠ μειζόνων*).

Ο Διόδοτος καταγγέλλει τους Αθηναίους ότι δεν ενεργούν σωστά, αφού υποπτεύονται ακόμη κι αυτούς που δίνουν σωστές συμβουλές και έτσι στερούν την πόλη τους από το όφελος που μπορεί να αποκομίσει από αυτούς.

Ὧν ἡμεῖς τἀναντία δρῶμεν, *καὶ προσέτι ἦν* ***τις*** *καὶ* ***ὑποπτεύηται κέρδους μὲν ἕνεκα τὰ βέλτιστα δὲ ὅμως λέγειν, φθονήσαντες τῆς*** *οὐ* ***βεβαίου δοκήσεως τῶν κερδῶν τὴν φανερὰν ὠφελίαν***[2] ***τῆς πόλεως*** *ἀφαιρούμεθα* (3.43.1).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους υπόλοιπους ανθρώπους και στους Αθηναίους (*τὸν μὲν ἀγαθὸν πολίτην… τὴν δὲ σώφρονα πόλιν* (στο 2.42.5) ≠ *ἡμεῖς*) διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Έτσι, με έντεχνο τρόπο ο Διόδοτος αντιδιαστέλλει τους Αθηναίους με τον *ἀγαθὸν πολίτην* και την Αθήνα με τη *σώφρονα πόλιν*. Η σημασιολογική αντίθεση: *χρή… τὸ πλῆθος* (3.42.5-6) ≠ *ὧν τἀναντία δρῶμεν*, της οποίας τα μέλη εκφράζουν αντίθετη δράση, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*τις ≠ τῆς πόλεως*)[3], καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*τὰ βέλτιστα ≠ φθονήσαντες*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4], φθόνος ≠ ωφέλεια (*φθονήσαντες ≠ τὴν ὠφελίαν*), πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο[5] (*βεβαίου ≠ τῆς δοκήσεως*), και αφανές ≠ φανερό (*τῆς δοκήσεως ≠ φανεράν*). Παρατηρούνται έτσι παρόμοιας σημασίας αντιθέσεις στην περίοδο. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *κέρδους μὲν ἕνεκα ≠*

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.40.3.
[2] Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία συνώνυμων όρων: *κέρδους, τῶν κερδῶν, ὠφελίαν*. Ο Ros 1938, 104, σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* στην περίοδο.
[3] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα και λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο σε όλες τις δημηγορίες του Περικλή.
[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.60-64. Σχημάτιζε αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο των Μυτιληναίων που προηγείται (3.9-14), ενώ παρατηρείται και στο λόγο του Κλέωνα.
[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.9-14.

τὰ βέλτιστα δὲ ὅμως λέγειν, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και ενισχύονται με τον πιο ισχυρό αντιθετικό σύνδεσμο *ὅμως*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού.

Έτσι έγινε συνήθεια, αναφέρει ο Διόδοτος, ακόμα και οι καλές συμβουλές να θεωρούνται ύποπτες και συμβαίνει όσοι θέλουν να παρασύρουν το λαό σε ολέθριες αποφάσεις να τον προσεταιρίζονται με απάτη και εκείνος που θέλει να συμβουλεύσει κάτι σωστό να καταφεύγει στο ψέμα, ώστε να γίνει πιστευτός[1].

> *καθέστηκε δὲ* ***τἀγαθὰ ἀπὸ τοῦ εὐθέος*** *λεγόμενα μηδὲν* ***ἀνυποπτότερα*** *εἶναι* ***τῶν κακῶν,*** *ὥστε δεῖν ὁμοίως* ***τόν*** *τε* ***τὰ δεινότατα*** *βουλόμενον πεῖσαι* ***ἀπάτῃ*** *προσάγεσθαι τὸ πλῆθος καὶ τὸν* ***τὰ ἀμείνω*** *λέγοντα* ***ψευσάμενον*** *πιστὸν γενέσθαι* (3.43.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ύποπτο ≠ ανύποπτο[2] (*ὑποπτεύηται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνυποπτότερα*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φανερό ≠ αφανές (*φανεράν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπάτῃ*), η οποία λόγω και της χρήσης της πιο πάνω παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό (*τἀγαθὰ ≠ τῶν κακῶν, τὰ δεινότατα ≠ τὰ ἀμείνω*[3]) υπό μορφή χιαστού, η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4]. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αλήθεια ≠ ψέμα (*ἀπὸ τοῦ εὐθέος ≠ ψευσάμενον*).

Ο Διόδοτος υποστηρίζει ότι είναι αδύνατον να βοηθήσει κάποιος τους Αθηναίους χωρίς να τους εξαπατήσει, αφού ακόμα και αυτός που τους ωφελεί θεωρείται πλεονέκτης[5].

---

[1] Ο Macleod 1978, 73, παρατηρεί ότι οι δύο λόγοι ασχολούνται με την απατηλή ρητορική, την οποία στηλιτεύει και ο ιστορικός στο 2.65.8 και 2.65.10. Ο Winnington-Ingram 1965, 78, σημειώνει την προειδοποίηση του ιστορικού ότι και οι δύο λόγοι περιέχουν τα κόλπα της ρητορικής τέχνης. Ο Orwin 1984, 488, παρατηρεί ότι με αυτό τον ισχυρισμό ο Διόδοτος καλεί τους ακροατές του λόγου του να εξετάσουν ποια απάτη κρύβεται και στο δικό του χειρισμό του θέματος. Όμοια ο Macleod 1978, 74, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος παραδέχεται κατά κάποιο τρόπο ότι πρέπει να πει ψέματα. Όπως σημειώνει και η Debnar 2000, 163-164, 170-172, 178, οι Αθηναίοι θα ανέμεναν ότι ο Διόδοτος μετά από αυτή την παραδοχή θα τους εξαπατούσε μέσω του λόγου του και θα έλεγε ψέματα για να γίνει πιστευτός, αφού και ο ίδιος ο ομιλητής θεωρούσε απαραίτητο αυτό το στοιχείο στην πολιτική συζήτηση. Η ίδια επισημαίνει ότι ο Διόδοτος δεν αποκλείει τον εαυτό του από τους ομιλητές που εξαπατούν αφού, όπως παράδοξα επιχειρηματολογεί, αυτό δε δυσφημίζει τον καλό σύμβουλο· αντίθετα, μεταθέτει την ευθύνη στους Αθηναίους για την ανάγκη του να καταφύγει σε ρητορικά κόλπα. Για την ίδια διπλοπροσωπία, συμπληρώνει, είχε προειδοποιήσει και ο Κλέων τους ακροατές του. Ο Διόδοτος, σημειώνει ωστόσο, αντί να εξανεμίσει τις υποψίες που είχε θέσει ο Κλέων, τις αυξάνει. Ο Connor 1984, 85, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος αναφέρεται στους ρήτορες που επικαλούνταν το έλεος, τον οίκτο και την επιείκεια και υπονοεί ότι τα επιχειρήματα που ο ίδιος χρησιμοποιεί δεν αντανακλούν αναγκαία τις πραγματικές του απόψεις. Ο Andrewes 1962, 74 και υποσ. 25, και ο Hornblower 1991, 433-434, επισημαίνουν το παράδοξο επιχείρημα. Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 162, η ακόλουθη αφήγηση επιβεβαιώνει την κριτική του Διοδότου.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[3] Ο Winnington-Ingram 1965, 78, θεωρεί ότι στην αντίθεση αυτή υπονοείται στο πρώτο μέρος ο Κλέων και στο δεύτερο μέρος ο Διόδοτος. Ο Ros 1938, 111, παρατηρεί το συνδυασμό υπερθετικού και συγκριτικού βαθμού στην αντίθεση.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα.

[5] Σύμφωνα με το Macleod 1978, 74, παρόλο που ο Διόδοτος απαντά στις κατηγορίες του Κλέωνα, οι απαντήσεις του είναι αμφισβητήσιμες και δημιουργούν στον ακροατή την εντύπωση ότι ο Κλέων μπορεί τελικά να έχει δίκαιο.

μόνην τε πόλιν διὰ τὰς περινοίας εὖ ποιῆσαι ἐκ τοῦ προφανοῦς μὴ ἐξαπατήσαντα ἀδύνατον· ὁ *γὰρ* ***διδοὺς φανερῶς*** *τι* ***ἀγαθὸν ἀνθυποπτεύεται ἀφανῶς*** *πῃ πλέον ἕξειν* (3.43.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ψέμα ≠ αλήθεια (*ψευσάμενον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκ τοῦ προφανοῦς, ἐκ τοῦ προφανοῦς ≠ ἐξαπατήσαντα*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ανύποπτος ≠ ύποπτος (*ἀνυποπτότερα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνθυποπτεύεται*[1]), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀγαθόν ≠ ἀνθυποπτεύεται*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η αντίθεση γίνεται πιο φανερή με την τοποθέτηση των αντίθετων όρων πλάι-πλάι. Χρησιμοποιείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φανερό ≠ αφανές (*φανερῶς ≠ ἀφανῶς*). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και άλλων ανθρώπων (*μόνην πόλιν* ≠ [*τῶν ἄλλων*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος.

Ο Διόδοτος παροτρύνει τους Αθηναίους να απαιτούν από τους ρήτορες να προβλέπουν τις συνέπειες των συμβουλών που προτείνουν, έχοντας συναίσθηση της μεγάλης τους ευθύνης.

χρὴ δὲ πρὸς τὰ μέγιστα καὶ ἐν τῷ τοιῷδε ἀξιοῦν τι ἡμᾶς περαιτέρω προνοοῦντας λέγειν ὑμῶν τῶν δι' ὀλίγου σκοπούντων, *ἄλλως τε καὶ* ***ὑπεύθυνον***[2] ***τὴν παραίνεσιν*** *ἔχοντας* ***πρὸς ἀνεύθυνον τὴν ὑμετέραν ἀκρόασιν***[3] (3.43.4).

Η συντακτική αντίθεση: *μόνην τε πόλιν διὰ τὰς περινοίας εὖ ποιῆσαι ἐκ τοῦ προφανοῦς μὴ ἐξαπατήσαντα ἀδύνατον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *χρὴ δὲ πρὸς τὰ μέγιστα καὶ ἐν τῷ τοιῷδε ἀξιοῦν τι ἡμᾶς περαιτέρω προνοοῦντας λέγειν,* της οποίας τα μέλη συνάπτονται μέσω του μορίου *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης της λανθασμένης συμπεριφοράς των Αθηναίων από τη σωστή που προτείνει ο Διόδοτος, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στο Διόδοτο (γενικά στους ομιλητές) και στους Αθηναίους (ακροατές) (*ἡμᾶς ≠ ὑμῶν*), λόγω της εμφαντικής χρήσης των αντωνυμιών. Εντοπίζεται και η σημασιολογική

[1] Πρβλ. υποσ. 6 στη σελ. 421-422.

[2] Ο Ostwald 1979, 8-12, θεωρεί ότι ο όρος *ὑπεύθυνος* αναφέρεται στην επιτήρηση και στην τιμωρία των αξιωματούχων του κράτους και υποστηρίζει ότι εκείνη την περίοδο ο Διόδοτος κατείχε δημόσιο αξίωμα, ίσως αυτό του στρατηγού ή του ελληνοταμία, και θα υποβαλλόταν σε απολογισμό (*εὔθυνα*) της δράσης του μετά από τη λήξη της θητείας του. Έτσι, θεωρεί, εξηγείται και η αναφορά στην «τιμωρία» στο 3.43.5 και οι κατηγορίες του ομιλητή εναντίον του Κλέωνα για δωροδοκία στο 3.42.3.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 316, διερωτάται κατά πόσο ο Διόδοτος υπερασπίζεται την αδυναμία του πλήθους προς τους ωραίους λόγους, την οποία είχε προηγουμένως καταδικάσει ο Κλέων.

αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*περαιτέρω ≠ δι' ὀλίγου*). Ακολουθεί μία συμμετρική πρόταση, στην οποία ο κάθε όρος του πρώτου μέρους αντιδιαστέλλεται με τον αντίστοιχο όρο του δευτέρου μέρους. Σε αυτήν εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στο Διόδοτο (στους ομιλητές γενικά) και στους Αθηναίους (ακροατές) ([*ἡμετέραν*] ≠ *ὑμετέραν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1] και η οποία είναι υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους παραίνεση ≠ ακρόαση (*τὴν παραίνεσιν ≠ πρὸς τὴν ἀκρόασιν*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπεύθυνος ≠ ανεύθυνος[2] (*ὑπεύθυνον ≠ ἀνεύθυνον*), η οποία επίσης συνδυάζεται με ομοιοτέλευτον.

Ο Διόδοτος σημειώνει ότι, αν οι ρήτορες και οι ακροατές τους τιμωρούνταν με όμοιο τρόπο για τις λανθασμένες συμβουλές και αποφάσεις τους, οι Αθηναίοι θα λάμβαναν αποφάσεις με περισσότερη προσοχή[3].

> ***εἰ*** *γὰρ* ***ὅ*** *τε* ***πείσας*** *καὶ* ***ὁ ἐπισπόμενος ὁμοίως ἐβλάπτοντο, σωφρονέστερον ἂν ἐκρίνετε· νῦν δὲ πρὸς ὀργὴν*** *ἤντινα τύχητε ἔστιν ὅτε* ***σφαλέντες τὴν τοῦ πείσαντος μίαν γνώμην ζημιοῦτε καὶ οὐ τὰς ὑμετέρας αὐτῶν,*** *αἳ* ***πολλαὶ*** *οὖσαι ξυνεξήμαρτον* (3.43.5).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μη πραγματικό ≠ πραγματικό (*εἰ ὁμοίως ἐβλάπτοντο, σωφρονέστερον ἂν ἐκρίνετε ≠ νῦν δὲ ζημιοῦτε*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, πείθω ≠ ακολουθώ (*ὁ πείσας ≠ ὁ ἐπισπόμενος*), επιτυχία ≠ αποτυχία (*ὁ πείσας ≠ σφαλέντες, σφαλέντες ≠ τοῦ πείσαντος*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[4], λογική ≠ συναίσθημα (*σωφρονέστερον ≠ πρὸς ὀργήν*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, τύχη ≠ λογική[5] (*τύχητε ≠ γνώμην*) και ένας ≠ πολύς[6] (*μίαν ≠ πολλαί*). Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στο Διόδοτο (και κάθε ομιλητή) και στους Αθηναίους της συνέλευσης (*τὴν τοῦ πείσαντος γνώμην ≠ τὰς ὑμετέρας αὐτῶν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί η ανευθυνότητα των Αθηναίων ακροατών. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο εξαιτίας και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο.

---

[1] Και ο Κλέων είχε αντιπαραβάλει τον εαυτό του με τους υπόλοιπους Αθηναίους (3.37.1, 3.38.1), όπως είχε κάνει και ο Περικλής, ιδιαίτερα στον τελευταίο του λόγο (2.60-64).

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[3] Όπως σημειώνει και ο Gomme 1956 (1), 316, η ανευθυνότητα των πολιτών αποτελούσε σταθερή ανησυχία των Αθηναίων ρητόρων. Δες και Hornblower 1991, 434, ο οποίος παραβάλλει με το 8.1.1.

[4] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική ωστόσο, λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα. Πρβλ. 3.39.7-8.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.84.3, στον πρώτο (1.140.1) και στον τελευταίο (2.62.4-5) λόγο του Περικλή και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων (3.9.2).

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.10.5.

Ο Διόδοτος υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι οφείλουν να συζητήσουν όχι για τις αδικίες των Μυτιληναίων, αλλά για να λάβουν οι ίδιοι σωστές αποφάσεις.

Ἐγὼ δὲ παρῆλθον οὔτε ***ἀντερῶν*** *περὶ Μυτιληναίων οὔτε κατηγορήσων*[1]*.* ***οὐ*** *γὰρ* ***περὶ τῆς ἐκείνων ἀδικίας***[2] *ἡμῖν ὁ ἀγών*[3]*,* ***εἰ σωφρονοῦμεν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἡμετέρας εὐβουλίας*** (3.44.1)

---

[1] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 316, το να αντικρούσει ο Διόδοτος τα επιχειρήματα του Κλέωνα ισοδυναμεί με το να υπερασπιστεί τη Μυτιλήνη.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 317, παραβάλλει το χωρίο με τη *Ῥητορικὴ* του Αριστοτέλη 1358b 21-26, όπου αναφέρεται ότι σκοπός των συμβουλευτικών λόγων είναι το συμφέρον και το βλαβερό, ενώ των δικανικών λόγων το δίκαιο και το άδικο. Δες και Connor 1984, 88-89. Ο Kitto 1966, 314-315, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος προτάσσει το συμφέρον, επειδή το συνδέει με τη συμβουλευτική ρητορεία. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 395 και υποσ. 1 στη σελ. 414 για την εναλλαγή των όρων «δικαιοσύνη» και «συμφέρον» στην αντιλογία. Ο Jones 1953, 20, ο Moraux 1954, 15, ο Andrewes 1962, 72-73, ο Heath 1990, 388, και ο Usher 2007, 224, παρατηρούν ότι ο Διόδοτος βασίζεται σε όρους που αφορούν αποκλειστικά στο συμφέρον. Δες και Schmid 1948, 172, Wassermann 1956, 37, de Wet 1963, 120-121, de Romilly 1963, 159-160, Rose 1999, 25, Shanske 2007, 54, και Worthington 2007, 259. Σύμφωνα με τον Kennedy 1963, 50-51, παρόλο που ο Διόδοτος υποστηρίζει την πιο ανθρωπιστική θέση, απορρίπτει τη δικαιοσύνη και επικεντρώνεται στο συμφέρον, όπως και ο Κλέων. Ο de Ste. Croix 1972, 13, 17, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος παραλείπει τα επιχειρήματα που βασίζονταν στο έλεος και στον οίκτο και βασίζεται σε όρους σχετικούς με το συμφέρον της Αθήνας. Δες και Winnington-Ingram 1965, 77-79, ο οποίος παρατηρεί την έμφαση του λόγου στο συμφέρον και σημειώνει τον αποκλεισμό του δικαίου. Σύμφωνα με το Marshall 1984, 26, κατανοώντας ο Διόδοτος ότι το δίκαιο ευνοεί τον Κλέωνα, προτείνει την επιείκεια με βάση το συμφέρον. Ο Orwin 1984, 485, 488-494, σημειώνει ότι ο Διόδοτος ενδιαφέρεται κυρίως για το συμφέρον, αλλά αναφέρεται και στο δίκαιον. Σύμφωνα με το Harris 2013, 95 υποσ. 6, 105, 108, ο Διόδοτος χρησιμοποιεί ένα επιχείρημα σχετικά με το δίκαιο, αλλά κυρίως επικαλείται το συμφέρον. Ο Connor 1984, 84-85, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος μεταβάλλει το επιχείρημα του Κλέωνα σχετικά με το δίκαιο σε επιχείρημα σχετικά με το συμφέρον, αν και ενδόμυχα ενδιαφέρεται και για το δίκαιο. Σύμφωνα με τον Avery 1990, 99, στο 3.37-48 και οι δύο ομιλητές τονίζουν το συμφέρον της Αθήνας, αλλά διαφέρει ο τρόπος προσέγγισής τους: ο Κλέων προκρίνει τη σκληρή τιμωρία ως τον αποτρεπτικό παράγοντα μελλοντικών εξεγέρσεων και ο Διόδοτος ενθαρρύνει μία ηπιότερη πολιτική για να κερδίσει την εμπιστοσύνη και την αφοσίωση των συμμάχων. Δες και Woodhead 1960, 299-300. Η Debnar 2000, 170-171, 173, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος καλεί το ακροατήριό του να σκεφτεί μόνο το συμφέρον, ενώ στην πραγματικότητα συμβουλεύει δείχνοντας την εμπιστοσύνη του στο δίκαιο. Έτσι, καταλήγει, συνδυάζει και το δίκαιο και το συμφέρον στο λόγο του. Ο Bruell 1974, 17, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος επικαλείται το συμφέρον που συνδέεται με ένα είδος δικαιοσύνης. Ο Rittelmeyer 1915, 149-151, παρατηρεί ότι ο Κλέων και ο Διόδοτος αντιλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο την έννοια του δικαίου, το οποίο παρουσιάζεται ως μέρος του συμφέροντος. Ο Solmsen 1975, 38-39 και υποσ. 49-50, 120-121, παρατηρεί ότι ο Κλέων που εισηγείται την εκτέλεση όλου του ανδρικού πληθυσμού της Μυτιλήνης, ισχυρίζεται ότι έχει το συμφέρον και το δίκαιο με το μέρος του, ενώ ο Διόδοτος που προτείνει μία πιο μετριοπαθή τιμωρία παρουσιάζεται αδιάφορος για τη δικαιοσύνη και κινείται μόνο με βάση το συμφέρον. Ο Orwin 1984, 489, παρατηρεί ότι σύμφωνα με τον ομιλητή η θανάτωση των Μυτιληναίων είναι δίκαια, αλλά δε θα έχει κανένα όφελος για την Αθήνα. Ο Dover 1955, 17-18, παρατηρεί ότι η αντιλογία ασχολείται με το θέμα του συμφέροντος. Για την έμφαση των δύο λόγων στο «συμφέρον» δες de Wet 1963, 118, Cogan (Cogan 1981, 55-56, Cogan 1981 (2), 9), Heath 1990, 388-389, και Hornblower 1991, 420-421. Ο Macleod 1978, 73, 77, παρατηρεί ότι οι δύο ομιλητές ασχολούνται με το προσωπικό τους συμφέρον, όπως περιγράφεται από τον ιστορικό στο 2.65.7 και 2.65.11. Παρόλο που ο Διόδοτος χρησιμοποιεί επιχειρήματα σχετικά με το συμφέρον, επαναλαμβάνει στο λόγο του όρους σχετικούς με τη «δικαιοσύνη», πρβλ. *δικαιότερος* (3.44.4), *δικαζόμεθα* (3.44.4), *δικαίων* (3.44.4), *δικαστάς* (3.46.4), *δικαίως* (3.47.5), *δίκαιον* (3.47.5)) και την «αδικία» των Μυτιληναίων, πρβλ. *ἀδικώτερος* (3.42.3), *ἀδικίας* (3.42.3, 3.44.1), *ἄδικος* (3.42.3), *ἀδικοῦντας* (3.44.2, 3.48.1), *ἀδικοῖντο* (3.45.3), *ἀδικημάτων* (3.45.3), *ἀδικήσετε* (3.47.3), *τοῖς ἀδικοῦσιν* (3.47.3), *ἠδίκησαν* (3.47.4), *ἀδικηθῆναι* (3.47.5)). Αντίθετα οι όροι που σχετίζονται με το «συμφέρον» είναι λιγότεροι, πρβλ. *ξυμφέρον* (3.44.2, 3.44.3), *ξυμφορώτερον* (3.47.5), *ξύμφορον* (3.47.5)). Παρουσιάζει έτσι την πρότασή του ως δίκαια και όχι μόνο συμφέρουσα. Αξίζει να σημειωθεί ότι όροι σχετικοί με τη «δικαιοσύνη» (4 στο λόγο του Κλέωνα και 6 στο λόγο του Διοδότου) και το «συμφέρον» (2 στο λόγο του Κλέωνα και 4 στο λόγο του Διοδότου) διατρέχουν την αντιλογία αυτή. Ωστόσο, οι όροι που σχετίζονται με την «αδικία» παρουσιάζονται σε διπλάσιο βαθμό στο λόγο του Διοδότου από ότι στο λόγο του Κλέωνα (12 και 6 αντίστοιχα), ενώ θα ανέμενε κανείς το αντίθετο! Δες και Connor 1984, 94, ο οποίος παρατηρεί την ομοιότητα των δύο αυτών λόγων με τη δικανική ρητορεία.

[3] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 434, ο Διόδοτος χρησιμοποιεί τον όρο *ἀγὼν* για να δηλώσει τη διαμάχη του με τον Κλέωνα.

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ αντίλογος (*λέγειν* (στο 3.43.4) ≠ *ἀντερῶν*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική (*πρὸς ὀργήν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σωφρονοῦμεν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δημιουργούν συνοχή στο κείμενο. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ περὶ τῆς ἀδικίας ≠ ἀλλὰ περὶ τῆς εὐβουλίας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Η αντίθεση που σχηματίζεται είναι συμμετρική, με τους όρους της να είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση, και συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Μυτιληναίων ≠ Αθηναίων (*ἐκείνων ≠ ἡμετέρας*). Η αντίθεση αυτή απαντά για πρώτη φορά στο λόγο του Διοδότου, αλλά γενικά ο Διόδοτος παρουσιάζεται επιφυλακτικός στη χρήση της. Αντίθετα, στο λόγο του Κλέωνα η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

Ο Διόδοτος υποστηρίζει ότι κι αν ακόμη οι Μυτιληναίοι έχουν αδικήσει τους Αθηναίους, δε θα πρέπει οι Αθηναίοι να τους θανατώσουν ούτε και να τους συγχωρέσουν, αν αυτό δε συμφέρει την πόλη τους[1].

> *ἤν τε γὰρ ἀποφήνω πάνυ* ***ἀδικοῦντας αὐτούς,*** *οὐ διὰ τοῦτο καὶ* ***ἀποκτεῖναι*** *κελεύσω, εἰ μὴ ξυμφέρον, ἤν τε καὶ* ***ἔχοντάς τι ξυγγνώμης*** *†****εἶεν****†, εἰ τῇ πόλει μὴ ἀγαθὸν φαίνοιτο* (3.44.2).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἀδικοῦντας αὐτούς ≠ ἔχοντάς τι ξυγγνώμης*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και θανάτωση ≠ απαλλαγή (*ἀποκτεῖναι ≠ †εἶεν†*[2]).

Ο ομιλητής θεωρεί ότι οι Αθηναίοι, αντίθετα με όσα τους είχε συμβουλεύσει ο Κλέων, θα πρέπει να σκεφτούν περισσότερο το συμφέρον που θα αποκομίσει η πόλη τους στο μέλλον αντί στο παρόν[3].

---

[1] Σύμφωνα με την Debnar 2000, 172-174, χρησιμοποιώντας το παράδοξό του επιχείρημα, ο Διόδοτος ενημερώνει τους ακροατές του για τις προθέσεις του, αλλά αφήνει διφορούμενο τον τρόπο που θα ενεργήσει σε άλλες περιστάσεις και δεν αναφέρει ρητά τη γνώμη του, προκαλώντας τους ακροατές του να συμπληρώσουν το νόημα ανάλογα με τις απόψεις τους: είτε ότι οι Μυτιληναίοι είναι ένοχοι και πρέπει να τιμωρηθούν, είτε ότι αξίζει να συγχωρεθούν. Ο Διόδοτος, καταλήγει, λαμβάνει υπόψη του και το συμφέρον και το δίκαιο. Πρβλ. και την υποσ. 2 στη σελ. 429.

[2] Το χωρίο είναι αθεράπευτο, αλλά το νόημα που χρειάζεται να συμπληρωθεί είναι αυτό της απαλλαγής από τις κατηγορίες. Δες Gomme 1956 (1), 317, και Debnar 2000, 173 υποσ. 49, όπου αναφέρονται εικασίες για τη διόρθωσή του. Η Debnar συμφωνεί με την εικασία του Grant 1968, 292-293, ο οποίος προτείνει τη γραφή *μὴ κτείνειν*. Ο Connor 1984, 84 υποσ. 11, θεωρεί ότι η γραφή *εἶεν* είναι ορθή και ιδιωματική. Ο van der Ben 1987, 18-26, διαγράφει την άρνηση *μὴ* στην υποθετική πρόταση και εισηγείται τη γραφή *<μὴ> εἶεν*, ενώ θεωρεί ότι η μετοχή *ἔχοντες* των χειρογράφων είναι γνήσια. Βλ. το άρθρο του van der Ben όπου αναφέρονται και άλλες εικασίες.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 317, σημειώνει την έμφαση του χωρίου στο μέλλον. Σύμφωνα με τον Yunis 1996, 95, ο Διόδοτος κατευθύνει την προσοχή του ακροατηρίου του προς το μέλλον, για να εξετάσει τις συνέπειες που θα έχει η πολιτική του για τους Αθηναίους. Σύμφωνα με τον Gillis 1971, 45, η οδηγία του Διοδότου προς τους Αθηναίους να ασχοληθούν με την πόλη στο σύνολό της αποτελούσε έξυπνη στρατηγική κίνηση, απαλλαγμένη

νομίζω δὲ ***περὶ τοῦ μέλλοντος*** *ἡμᾶς* ***μᾶλλον*** *βουλεύεσθαι* ***ἢ τοῦ παρόντος.*** *καὶ τοῦτο ὃ* ***μάλιστα Κλέων ἰσχυρίζεται,*** *ἐς τὸ λοιπὸν* ***ξυμφέρον*** *ἔσεσθαι πρὸς τὸ* ***ἧσσον*** *ἀφίστασθαι θάνατον* ***ζημίαν*** *προθεῖσι, καὶ* ***αὐτὸς*** *περὶ τοῦ* ***ἐς τὸ μέλλον καλῶς*** *ἔχοντος* ***ἀντισχυριζόμενος τἀναντία γιγνώσκω*** (3.44.3).

Χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*περὶ τοῦ μέλλοντος ≠ τοῦ παρόντος, τοῦ παρόντος ≠ ἐς τὸ μέλλον*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1]. Στην πρώτη περίπτωση τα δύο μέρη της αντιπαραβολής συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἢ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής που δίνει έμφαση στο «μέλλον». Πρόκειται για συμμετρική αντίθεση που συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον (στην πρώτη περίπτωση). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στον Κλέωνα και στο Διόδοτο (*Κλέων ≠ αὐτός*). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Διόδοτος δε διστάζει να κατονομάσει τον αντίπαλό του σε αντίθεση με την πρακτική του Περικλή. Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα ≠ ἧσσον*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ξυμφέρον ≠ ζημίαν, ζημίαν ≠ καλῶς*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], και *ἰσχυρίζεται ≠ ἀντισχυριζόμενος τἀναντία γιγνώσκω*, της οποίας τα μέλη εκφράζουν αντίθετη δράση.

Ο Διόδοτος απαιτεί από τους Αθηναίους να μην απορρίψουν τη χρησιμότητα του λόγου του, παρασυρόμενοι από το λόγο του Κλέωνα. Θεωρεί ότι δεν πρόκειται για

από τα συναισθήματα του πάθους και της εκδίκησης, τα οποία προσπάθησε να εγείρει ο Κλέων στο λόγο του και τα οποία είχαν υποκινήσει την απόφαση των Αθηναίων στην πρώτη τους συνέλευση. Ο ίδιος χαρακτηρίζει το Διόδοτο έξυπνο και ρεαλιστή πολιτικό. Ο Connor 1984, 85, χαρακτηρίζει το Διόδοτο συνετό και σκληρό ρεαλιστή. Όπως σημειώνει ο Coby 1991, 82-85, 89-90, ο Διόδοτος εκπροσωπεί τη νέα ηθική των Αθηναίων, σύμφωνα με την οποία η δικαιοσύνη και το συμφέρον δε συνδυάζονται, ενώ το συμφέρον και η λογική υπερισχύουν έναντι της οργής.

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64). Παρατηρείται σε πιο περιορισμένο βαθμό και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα, ο οποίος ωστόσο προτιμά την αντιπαραβολή παρελθόντος ≠ παρόντος.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Μυτιληναίων και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.37.3.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

δικαστικό αγώνα[1], ώστε να εξετάσουν το δίκαιο του ζητήματος, αλλά καλούνται να εξυπηρετήσουν το συμφέρον της Αθήνας[2].

καὶ οὐκ ἀξιῶ ὑμᾶς ***τῷ εὐπρεπεῖ τοῦ ἐκείνου*** *λόγου* ***τὸ χρήσιμον τοῦ ἐμοῦ*** *ἀπώσασθαι.* ***δικαιότερος*** *γὰρ ὢν αὐτοῦ ὁ λόγος πρὸς τὴν* ***νῦν*** *ὑμετέραν ὀργὴν*[3] *ἐς Μυτιληναίους* ***τάχ' ἂν ἐπισπάσαιτο· ἡμεῖς δὲ οὐ δικαζόμεθα πρὸς αὐτούς,*** *ὥστε* ***τῶν δικαίων*** *δεῖν,* ***ἀλλὰ βουλευόμεθα περὶ αὐτῶν,*** *ὅπως* ***χρησίμως*** *ἔξουσιν* (3.44.4).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*ἐς τὸ μέλλον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ευπρέπεια ≠ χρησιμότητα (*τῷ εὐπρεπεῖ ≠ τὸ χρήσιμον*), η οποία σχετίζεται με την αντίθεση φαινομενικό ≠ πραγματικό, και συμφέρον ≠ δικαιοσύνη (*τὸ χρήσιμον ≠ δικαιότερος, τῶν δικαίων ≠ χρησίμως*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο

[1] Σύμφωνα με το Hudson-Williams 1951, 70, ο Διόδοτος δίνει την εντύπωση ότι ο λόγος του Κλέωνα μοιάζει με δικανικό λόγο· ένα είδος λόγου που προκαλούσε δυσπιστία στο αθηναϊκό ακροατήριο. Ο Connor 1984, 84-85, 88-89, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος ακολουθώντας την αρχαία ρητορική θεωρία σχετικά με τη διάκριση των ρητορικών λόγων διαχωρίζει τους δικανικούς λόγους που ασχολούνταν με το δίκαιο από τους συμβουλευτικούς λόγους που ασχολούνταν με το συμφέρον. Ο Connor παρατηρεί ότι με αυτό τον τρόπο ο Διόδοτος δημιουργεί το εξής παράδοξο: ενώ η πολιτική που προτείνει φαίνεται δίκαια αρνείται ότι το δίκαιο έχει θέση στη συμβουλευτική ρητορική· κάτι που αποτελεί διαστρέβλωση και υπερβολική παρουσίαση της ρητορικής θεωρίας. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 429. Όμοια ο Macleod (Macleod 1977, 242, Macleod 1978, 73-75, 77) παρατηρεί ότι οι συμβουλευτικοί λόγοι αναφέρονται στο μέλλον και έτσι ο Διόδοτος αντιδιαστέλλει το δικό του λόγο ενώπιον της συνέλευσης του λαού με το δικανικό λόγο που είχε εκφωνήσει ο Κλέων, δείχνοντας ότι ο λόγος του Κλέωνα είναι ύποπτος. Ο Tompkins 1993 (2), 3, παρατηρεί ότι οι Μυτιληναίοι δεν είχαν σκεφτεί τις μελλοντικές συνέπειες της αποστασίας τους, ενώ οι Αθηναίοι καλούνται να σκεφτούν το μέλλον. Πρβλ. *περὶ τοῦ μέλλοντος* (3.42.2, 2.44.3), *ἐς τὸ μέλλον* (3.44.3, 3.48.2), *ἐς τὸ λοιπόν* (3.44.3), *τὸ λοιπόν* (3.46.2, 3.46.3), *ἐς τὸν ἔπειτα χρόνον* (3.46.4). Ο Harris 2013, 104-105, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος δίνει έμφαση στο μέλλον, επειδή η αναφορά στο μέλλον αποτελούσε θέμα της συμβουλευτικής ρητορείας· στοιχείο που αντιδιαστέλλει το λόγο του Διοδότου με αυτόν του Κλέωνα, ο οποίος επικαλείται το παρελθόν. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 431.

[2] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 317-318, ο Διόδοτος δίνει μία ολοκληρωμένη και δίκαια απάντηση στον Κλέωνα. Ο Κλέων, σημείωνει, παραλείπει να αναφερθεί στα γεγονότα και προσπαθεί να φορτίσει συναισθηματικά το ακροατήριό του. Ο Διόδοτος, αντίθετα, στρέφει το ακροατήριό του μακριά από τα συναισθήματα του οίκτου και της γενναιοδωρίας, προς το συμφέρον της Αθήνας και στα ίδια τα γεγονότα. Όπως παρατηρεί και ο Wassermann 1956, 35, 40, η αντιλογία Διοδότου – Κλέωνα παρουσιάζει μία διαμάχη ανάμεσα στη λογική και στη δυναμική του συναισθήματος. Δες και Macleod 1978, 77. Η de Romilly 1963, 163, παρατηρεί ότι ο Κλέων προσπαθεί να ενδυναμώσει τα ένστικτα του λαού, ενώ ο Διόδοτος αγωνίζεται να διορθώσει τις συνήθειες του λαού μέσω της λογικής και να διδάξει τη σύνεση στους Αθηναίους. Ο Harris 2013, 100, 104, 108-109, παρατηρεί ότι ο Διοδότος απορρίπτει το συναισθηματικό ύφος του λόγου του Κλέωνα ως ακατάλληλο για μία συζήτηση στη συνέλευση του λαού, αφού αυτό, σύμφωνα με τον ομιλητή, ταίριαζε μόνο με τη δικανική ρητορεία. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Διόδοτος αρνείται να ακολουθήσει τους κανόνες που θέτει ο Κλέων. Πρβλ. την αποκήρυξη της δικανικής ρητορείας στα 3.42.1, 3.44.1, 3.44.4, 3.46.4 ως ακατάλληλης για τη συζήτηση στη συνέλευση του λαού και την πρότασή του για πραγματοποίηση χωριστής δίκης για τους ενόχους (3.48.1). Έτσι, προσθέτει ο Harris, σύμφωνα με το Διόδοτο, ο Κλέων διαπράττει πολιτικό και θεσμικό σφάλμα, παρακινώντας τους Αθηναίους να μεταβάλουν τη συνέλευση του λαού σε δικαστήριο. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Δες και Luginbill 2006, 29-30, ο οποίος παρατηρεί την επανάληψη των όρων *ὀργὴ* (3.42.1, 3.43.5, 3.44.4, 3.45.4) και *γνώμη* (3.42.1 (2 φορές), 3.42.5, 3.42.6, 3.43.5, 3.44.3, 3.46.2, 3.48.1) στο λόγο. Ο όρος *ὀργὴ* είχε χρησιμοποιηθεί και στο εισαγωγικό κεφάλαιο της αντιλογίας στο 3.36.2. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 394 για τη χρήση των όρων αυτών στο λόγο του Κλέωνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος *γνώμη* εμφανίζεται στον ίδιο περίπου βαθμό και στους δύο λόγους, αλλά ο όρος *ὀργὴ* απαντά μόλις μία φορά στο λόγο του Κλέωνα, ενώ αντίθετα ο Κλέων ήταν αυτός που προσπαθούσε να αναζωπυρώσει την οργή του ακροατηρίου του!

στο λόγο[1]. Στο λόγο του Διοδότου η αντίθεση αυτή συνδυάζεται με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, των κύριων πρωταγωνιστών της αντιλογίας: ο Κλέων ταυτίζεται με την έννοια του «δικαίου», η οποία απορρίπεται ως ακατάλληλη για τη συμβουλευτική ρητορική, ενώ ο Διόδοτος συνδέεται με την έννοια του «συμφέροντος», με το οποίο ασχολείται η συμβουλευτική ρητορική. Έτσι οι συμβουλές του Διοδότου παρουσιάζονται ως ανώτερες, ενώ αυτές του Κλέωνα απορρίπτονται ως άσχετες με το θέμα συζήτησης. Εντοπίζονται επομένως και οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων, Κλέωνα και Διοδότου (*τοῦ ἐκείνου ≠ τοῦ ἐμοῦ, τοῦ ἐμοῦ ≠ αὐτοῦ*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *τάχ' ἂν ἐπισπάσαιτο ≠ ἡμεῖς δὲ οὐ δικαζόμεθα πρὸς αὐτούς, ἡμεῖς οὐ δικαζόμεθα πρὸς αὐτούς ≠ ἀλλὰ βουλευόμεθα περὶ αὐτῶν*, τα μέλη των οποίων στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δὲ* και στη δεύτερη με άρνηση και με το ισχυρότερο αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας και στις δύο περιπτώσεις αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης πληροφορίας από μία ορθή. Στη δεύτερη περίπτωση δημιουργείται συμμετρική αντίθεση, η οποία χαρακτηρίζεται από παραλληλία στη σύνταξη και από ισόκωλον. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ομιλητής αποφεύγει να αντιπαραβάλει τους Αθηναίους με τους Μυτιληναίους προβάλλοντας τη συναισθηματική τους σχέση (*πρὸς τὴν ὑμετέραν ὀργὴν ἐς Μυτιληναίους*).

Ο Διόδοτος διαφωνεί με την πρόταση του Κλέωνα για θανάτωση όλων των Μυτιληναίων, υποστηρίζοντας ότι η θανατική ποινή δεν αποτελεί αποτρεπτικό παράγοντα για τη διάπραξη ενός επικίνδυνου εγχειρήματος[2].

> *Ἐν οὖν ταῖς πόλεσι* ***πολλῶν θανάτου ζημίαι πρόκεινται,*** *καὶ* ***οὐκ ἴσων*** *τῷδε,* ***ἀλλ' ἐλασσόνων*** *ἁμαρτημάτων·* ***ὅμως δὲ τῇ ἐλπίδι ἐπαιρόμενοι κινδυνεύουσι,*** *καὶ οὐδείς πω* ***καταγνοὺς*** *ἑαυτοῦ μὴ περιέσεσθαι τῷ ἐπιβουλεύματι ἦλθεν ἐς τὸ δεινόν* (3.45.1).

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο τέλος του προηγούμενου λόγου του Κλέωνα (πρβλ. 3.40.4)· οι έννοιες αυτές, ωστόσο, δεν παρουσιάζονταν ως αντιμαχόμενες, αλλά ως αλληλοσυμπληρούμενες.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 318, παρατηρεί ότι εισάγεται ένα «ρεαλιστικό» επιχείρημα ενάντια στην πρόταση του Κλέωνα, το οποίο στρέφεται εναντίον κάθε αποτρεπτικής θεωρίας της τιμωρίας. Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 429-430, 435, η απάντηση του Διοδότου προς τον Κλέωνα είναι περισσότερο ψυχολογική παρά ιστορική, αφού καμία πόλη δεν αποτράπηκε από ένα έγκλημα που θα μπορούσε να φέρει εις πέρας εξαιτίας μίας απειλητικής τιμωρίας. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Κλέων στο λόγο του είχε αναφερθεί μόνο σε αποστάσεις που είχαν κατασταλεί και θα μπορούσε να συμφωνεί με το Διόδοτο στο σημείο αυτό, αν και ο Κλέων θα εισηγείτο την αντιμετώπιση της αποστασίας μέχρι τέλους. Παρατηρεί ακόμη ότι η αντιλογία αυτή αποτελεί την πρώτη σοφιστική εξέταση ζητημάτων σχετικών με την τιμωρία. Ο Tompkins 1993 (2), 3-4, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος αναλύει ένα εξαιρετικό κοινωνικό-ψυχολογικό επιχείρημα σχετικά με το αναπόφευκτο της επανάστασης. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η ψυχολογική περιγραφή της συμπεριφοράς των αποστατών εφαρμόζεται και στην περίπτωση της Μυτιλήνης και σε αυτήν της Αθήνας, στους ενόχους και στους δικαστές, στους πολίτες και στους ηγέτες που όλοι εξίσου ενδέχεται να κάνουν λάθη και να παρασύρονται από το συναίσθημα της οργής στη διάπραξη αδικιών. Όμοια ο Orwin 1984, 490, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος προσφέρει μία ψυχολογική ερμηνεία της αποστασίας. Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 21, ο Διόδοτος εκφράζει τις απόψεις του ιστορικού στο 3.45. Ο Marshall 1984, 34 υποσ. 40, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης συμφωνεί με τις απόψεις του Διοδότου, αλλά όχι με τα κίνητρά του.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*χρησίμως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ζημίαι*) διευκολύνει τη σύνδεση των παραγράφων του λόγου, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο που είχε παρατηρηθεί πιο πάνω. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον* (στο 3.44.3) ≠ *πολλῶν, πολλῶν* ≠ *ἐλασσόνων*), συνδέει τις περιόδους του λόγου, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *πολλῶν θανάτου ζημίαι πρόκεινται ≠ ὅμως δὲ τῇ ἐλπίδι ἐπαιρόμενοι κινδυνεύουσι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το σύνδεσμο *ὅμως* και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού του νοήματος της πρώτης πρότασης, η οποία είχε εντοπιστεί και στο 3.43.1. Ο σύνδεσμος εισάγει τον καθοριστικό παράγοντα, εξαιτίας του οποίου αλλάζει η αναμενόμενη κατάσταση, ο οποίος είναι «η ελπίδα». Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λάθος ≠ σωστό[1] (*ἁμαρτημάτων ≠ περιέσεσθαι*), αισιοδοξία ≠ απαισιοδοξία (*τῇ ἐλπίδι ἐπαιρόμενοι ≠ καταγνούς*), και ισότητα ≠ στέρηση[2] (*ἴσων ≠ ἐλασσόνων*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Ακολούθως ο Διόδοτος σημειώνει ότι καμία πόλη δε θα αποστατούσε, αν δεν ήταν βέβαιη ότι θα μπορούσε να νικήσει.

> *πόλις τε ἀφισταμένη* ***τίς πω ἥσσω τῇ δοκήσει***[3] ***ἔχουσα τὴν παρασκευὴν ἢ οἰκείαν ἢ ἄλλων ξυμμαχίᾳ*** *τούτῳ* ***ἐπεχείρησεν;*** (3.45.2)

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*τῇ δοκήσει ≠ ἔχουσα*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο λόγο, προετοιμασία ≠ εκστρατεία[4] (*τὴν παρασκευὴν ≠ ἐπεχείρησεν*) και οικείο ≠ ξένο[5] (*οἰκείαν ≠ ἄλλων ξυμμαχίᾳ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*. Παρατηρείται και το σχήμα της υποφοράς[6] ανάμεσα στη ρητορική ερώτηση: *τὶς ἐπεχείρησεν;* και στην εννοούμενη απάντησή της: *ἀλλ᾽ οὐδεμία πόλις ἐπεχείρησεν*.

Ο Αθηναίος ομιλητής υποστηρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι από τη φύση τους κάνουν λανθασμένες εκτιμήσεις και καμία τιμωρία, ακόμα και η θανατική ποινή, δεν αποδείχτηκε ικανή να τους εμποδίσει από το να διαπράξουν ένα αδίκημα.

---

[1] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, παρατηρείται και στις δύο δημηγορίες αυτής της αντιλογίας.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.45.1.
[3] Ο Tompkins 1993 (2), 3, παρατηρεί ότι ο ίδιος όρος είχε χρησιμοποιηθεί στο 3.43.1, για να δηλωθεί η αθηναϊκή ευπιστία στους ρήτορες.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.5.
[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.
[6] Το σχήμα της υποφοράς εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.7.

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΣΤΟΥ

πεφύκασί τε ***ἅπαντες*** *καὶ* ***ἰδίᾳ*** *καὶ* ***δημοσίᾳ ἁμαρτάνειν***[1]*, καὶ* ***οὐκ ἔστι*** *νόμος* ***ὅστις*** *ἀπείρξει τούτου, ἐπεὶ διεξεληλύθασί γε διὰ* ***πασῶν*** *τῶν ζημιῶν οἱ ἄνθρωποι προτιθέντες, εἴ πως* ***ἧσσον*** *ἀδικοῖντο ὑπὸ τῶν κακούργων. καὶ εἰκὸς* ***τὸ πάλαι***[2] *τῶν* ***μεγίστων*** *ἀδικημάτων* ***μαλακωτέρας κεῖσθαι αὐτάς, παραβαινομένων δὲ τῷ χρόνῳ ἐς τὸν θάνατον αἱ πολλαὶ ἀνήκουσιν· καὶ τοῦτο ὅμως παραβαίνεται*** (3.45.3).

Στην περιόδο αυτή κυριαρχούν οι ποσοτικές αντιθέσεις. Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ όλον[3] (*ἧσσω* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἅπαντες, πασῶν* ≠ *ἧσσον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α,΄και σωστό ≠ λάθος (*περιέσεσθαι* ≠ *ἁμαρτάνειν*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄[4], διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλος ≠ ένας[5] (*ἅπαντες ≠ ὅστις, ὅστις ≠ πασῶν*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄, και ηπιότητα ≠ σκληρότηρα (*μαλακωτέρας κεῖσθαι αὐτάς ≠ ἐς τὸν θάνατον αἱ πολλαὶ ἀνήκουσιν*). Χρησιμοποιούνται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἰδίᾳ ≠ δημοσίᾳ*) και μικρό ≠ μεγάλο (*ἧσσον ≠ μεγίστων*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 3.42.6. Παρατηρείται επίσης η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ πάροδος του χρόνου (*τὸ πάλαι ≠ παραβαινομένων τῷ χρόνῳ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *ἐς τὸν θάνατον αἱ πολλαὶ ἀνήκουσιν ≠ καὶ τοῦτο ὅμως παραβαίνεται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το σύνδεσμο *ὅμως* εκφράζοντας ένσταση[6] σε ένα λογικά αναμενόμενο γεγονός. Αξίζει να σημειωθεί ότι η δημηγορία του Διοδότου είναι η μόνη θουκυδίδεια δημηγορία, στην οποία ο σύνδεσμος *ὅμως* χρησιμοποιείται τρεις φορές[7].

---

[1] Σύμφωνα με το Wassermann 1956, 38, ο Διόδοτος παρουσιάζει τους Μυτιληναίους να μην έχουν διαπράξει αδικία, η οποία αντιμετωπίζεται με την ηθική αγανάκτηση και την τιμωρία, αλλά αμαρτία, η οποία χαρακτηρίζεται ως ένα αναπόφευκτο φυσικό φαινόμενο. Πρβλ. τη χρήση του όρου «αμαρτία» στο λόγο: *ἁμαρτάνειν* (3.42.4, 3.45.3), *ξυνεξήμαρτον* (3.43.5), *ἁμαρτημάτων* (3.45.1), *ἁμαρτίαν* (3.46.1), *ἐξαμαρτανόντων* (3.46.4), *ἁμαρτάνοιτε* (3.47.1) και *σφαλέντες* (3.43.5). Ο Tompkins 1993 (2), 3, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος αναφέρεται στα λάθη των Μυτιληναίων, αλλά και των Αθηναίων που παρουσιάζονται ως κατήγοροί τους και σημειώνει ότι ο ομιλητής γενικά χρησιμοποιεί όμοιο λεξιλόγιο και για τους δύο. Ο Tompkins παρατηρεί επίσης ότι η χρήση γνωμών στην παράγραφο 3.45 δημιουργεί ισότητα ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Μυτιληναίους. Δες και Orwin 1984, 491, 493, ο οποίος επίσης είχε παρατηρήσει ότι οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να είναι επιρρεπείς στα ίδια λάθη, στα οποία είχαν υποπέσει οι Μυτιληναίοι.

[2] Ο Hornblower 1991, 436, παρατηρεί ότι το χωρίο ομοιάζει με το 1.2.2 στην Αρχαιολογία, όπου γίνεται αναφορά στην πρόοδο της ανθρώπινης κοινωνίας.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.6.

[4] Την ίδια μορφή λαμβάνει η αντίθεση αυτή και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα. Πρβλ. 3.37.2-4,

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται σε δημηγορίες του Περικλή στο 1.140-144 και στο 2.60-64, καθώς και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.11.3-4.

[6] Πρβλ. και 3.40.4 στη δημηγορία του Κλέωνα.

[7] Ο σύνδεσμος *ὅμως* χρησιμοποιείται τρεις φορές στη δημηγορία του Διοδότου, ενώ δε χρησιμοποιείται τόσο συχνά στις άλλες δημηγορίες. Πρβλ. Πίνακα 7 στη σελ. 900-901. Σύμφωνα με τους Τσακμάκη & Κωστόπουλο 2011, 182, η ανάγκη του Διοδότου να αντικρούσει αποτελεσματικά τα επιχειρήματα του Κλέωνα φαίνεται και από την επαναλαμβανόμενη χρήση του *ὅμως* στο λόγο του.

Χρειάζεται λοιπόν, προσθέτει ο Διόδοτος, είτε να βρεθεί ακόμη πιο σκληρή τιμωρία, είτε να γίνει παραδεκτό ότι η τιμωρία δεν αποτρέπει το έγκλημα, αφού οι άνθρωποι έχουν την τάση να παρασύρονται σε αυτό[1].

ἢ τοίνυν δεινότερόν τι τούτου ***δέος*** *εὑρετέον ἐστὶν ἢ τόδε γε* ***οὐδὲν ἐπίσχει, ἀλλ' ἡ μὲν πενία*** *ἀνάγκῃ* ***τὴν τόλμαν*** *παρέχουσα, ἡ δ' ἐξουσία* ***ὕβρει τὴν πλεονεξίαν*** *καὶ* ***φρονήματι****, αἱ δ' ἄλλαι ξυντυχίαι* ***ὀργῇ***[2] *τῶν ἀνθρώπων ὡς ἑκάστη τις κατέχεται ὑπ'* ***ἀνηκέστου*** *τινὸς* ***κρείσσονος ἐξάγουσιν ἐς τοὺς κινδύνους*** (3.45.4).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους κακό ≠ καλό (*ἀνηκέστου ≠ κρείσσονος*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, φτώχεια ≠ πλούτος[3] (*ἡ πενία ≠ τὴν πλεονεξίαν*), δειλία (φόβος) ≠ τόλμη[4] (*δέος ≠ τὴν τόλμαν*), αλαζονεία ≠ σύνεση[5] (*ὕβρει ≠ φρονήματι*) και λογική ≠ συναίσθημα (*φρονήματι ≠ ὀργῇ*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐδὲν ἐπίσχει ≠ ἀλλ' ἐξάγουσιν ἐς τοὺς κινδύνους*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία.

Ο Διόδοτος υποστηρίζει ότι ο πόθος και η ελπίδα της επιτυχίας οδηγούν τους ανθρώπους σε επιβουλές[6].

ἥ τε ἐλπὶς καὶ ὁ ἔρως ἐπὶ παντί, ὁ μὲν ***ἡγούμενος****, ἡ δ'* ***ἑφεπομένη***[7]*, καὶ ὁ μὲν* ***τὴν ἐπιβουλὴν ἐκφροντίζων****, ἡ δὲ τὴν εὐπορίαν τῆς τύχης* ***ὑποτιθεῖσα, πλεῖστα βλάπτουσι,*** *καὶ* ***ὄντα ἀφανῆ***[8] ***κρείσσω*** *ἐστὶ* ***τῶν ὁρωμένων δεινῶν*** (3.45.5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον[9] (*ἑκάστη* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπὶ παντί*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ηγούμαι ≠ ακολουθώ[10] (*ἡγούμενος ≠ ἑφεπομένη*), αδράνεια ≠ δράση[11] (*ἑφεπομένη ≠ τὴν ἐπιβουλὴν ἐκφροντίζων*), βλάβη ≠ ωφέλεια (*βλάπτουσι ≠ κρείσσω*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου,

[1] Πρόκειται για μία προσεκτικά δομημένη πρόταση, όπως παρατηρεί και ο Gomme 1956 (1), 319.
[2] Όπως σημειώνει και ο Tompkins 1993 (2), 3, τα τυχαία περιστατικά και η οργή είχαν αναφερθεί στο 3.43.5 ως οι λόγοι που οδηγούσαν τους Αθηναίους στην επιβολή λανθασμένων τιμωριών.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και σε λόγους του Περικλή στο 1.140-144 και στο 2.35-46.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.40.7-8.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.37.5.
[6] Ο Gomme 1956 (1), 320, σημειώνει ότι τα πλεονεκτήματα που προσφέρουν η ελπίδα και ο πόθος είναι αφανή, σε σχέση με την ίδια την ελπίδα και τον πόθο. Για τον όρο *ἐλπὶς* ως κατάλληλο για να δηλώσει τις ανόητες ελπίδες των συμμάχων των Αθηναίων δες Saar 1953, 81-82, ο οποίος παραβάλλει το χωρίο με το 4.65.4 και το 4.108.4. Δες και Hornblower 1991, 436-437.
[7] Ο Tompkins 1993 (2), 3, επισημαίνει ότι οι Αθηναίοι ακολουθούν παθητικά τους ομιλητές (3.43.5), όπως οι Μυτιληναίοι τις επιθυμίες τους.
[8] Ο Tompkins 1993 (2), 3, παρατηρεί ότι και οι Αθηναίοι στο 3.43.3 παρουσιάζονται να υποπτεύονται αυτές τις αφανείς δυνάμεις.
[9] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.37.1.
[10] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.10.4-6.
[11] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα.

και αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ὑποτιθεῖσα ≠ ὄντα, ὄντα ≠ ἀφανῆ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αφανές ≠ φανερό (*ἀφανῆ ≠ τῶν ὁρωμένων*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 3.43.3, και καλό ≠ κακό (*κρείσσω ≠ δεινῶν*), επεκτείνοντας το άλλο αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Διόδοτος προσθέτει και την τύχη στους παράγοντες που παρασύρουν τους ανθρώπους στην ανάληψη ρίσκων, ακόμη κι αν οι ίδιοι γνωρίζουν ότι είναι ανεπαρκείς. Και στη συνέλευση, προσθέτει, ο κάθε ρήτορας συνηθίζει να υπερβάλλει σχετικά με τις ικανότητές του.

> *καὶ ἡ τύχη ἐπ' αὐτοῖς οὐδὲν* ***ἔλασσον*** *ξυμβάλλεται ἐς τὸ ἐπαίρειν· ἀδοκήτως γὰρ ἔστιν ὅτε παρισταμένη καὶ* ***ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων κινδυνεύειν*** *τινὰ προάγει, καὶ οὐχ* ***ἧσσον*** *τὰς πόλεις, ὅσῳ* ***περὶ τῶν μεγίστων*** *τε,* ***ἐλευθερίας*** *ἢ* ***ἄλλων ἀρχῆς***[1]*, καὶ* ***μετὰ πάντων ἕκαστος*** *ἀλογίστως* ***ἐπὶ πλέον*** *τι αὐτὸν* ***ἐδόξασεν*** (3.45.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πλεῖστα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἔλασσον*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, συνδέει τις διαδοχικές περιόδους της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων ≠ περὶ τῶν μεγίστων*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία, και λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον ≠ ἐπὶ πλέον*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ εξουσία[2] (*ἐλευθερίας ≠ ἄλλων ἀρχῆς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ*, όλον ≠ μέρος (*μετὰ πάντων ≠ ἕκαστος*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη περίοδο, και κίνδυνος ≠ τιμή[3] (*κινδυνεύειν ≠ ἐδόξασεν*).

Ο ομιλητής συμπεραίνει ότι είναι αδύνατον η ανθρώπινη φύση να συγκρατηθεί με αυστηρούς νόμους ή με κάποιο άλλο αποτρεπτικό μέσο, όταν αυτή παρασύρεται από το πάθος[4].

---

[1] Ο Hornblower 1991, 437, παρατηρεί την ενδιαφέρουσα σύνδεση των δύο εννοιών. Ο Orwin 1984, 491-494, σημειώνει ότι οι Μυτιληναίοι έχοντας αυτά τα κίνητρα θα μπορούσαν να κερδίσουν όχι μόνο τη συμπάθεια, αλλά και το θαυμασμό των Αθηναίων, οι οποίοι έθεταν τις δύο αυτές αξίες πάνω απ' όλα. Σύμφωνα με τον Orwin, ο Διόδοτος αποδεικνύει στους Αθηναίους ότι οι Μυτιληναίοι αποτελούσαν το «ομοίωμά» τους.

[2] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στους προηγούμενους λόγους των Μυτιληναίων και του Κλέωνα. Πρβλ. 3.11.2, 3.39.2.

[3] Αυτή η αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στους τρεις λόγους του Περικλή και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.38.3.

[4] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 90-91, ο Διόδοτος παρουσιάζει ένα φυσικό κόσμο χωρίς κανένα περιορισμό ή συγκράτηση, ο οποίος δεν κυβερνάται από τους νόμους, ούτε αλλάζει με την επιβολή μίας τιμωρίας. Σε αυτό τον κόσμο, συμπληρώνει ο ίδιος, υπερισχύει μόνο το συμφέρον, ενώ το δίκαιο δεν έχει καμία θέση.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ἁπλῶς τε ***ἀδύνατον*** *καὶ* ***πολλῆς*** *εὐηθείας*[1]*,* ***ὅστις*** *οἴεται* ***τῆς*** *ἀνθρωπείας* ***φύσεως ὁρμωμένης*** *προθύμως τι πρᾶξαι ἀποτροπήν τινα ἔχειν ἢ* ***νόμων ἰσχύι*** *ἢ ἄλλῳ τῳ δεινῷ* (3.45.7).

Παρατηρούνται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀδύνατον ≠ ἰσχύι*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φύση ≠ νόμος[2] (*τῆς φύσεως ≠ νόμων*), και πολύς ≠ ένας (*πολλῆς ≠ ὅστις*).

Ο Διόδοτος καλεί τους Αθηναίους να μη στερήσουν, μέσω της θανατικής ποινής, την ευκαιρία σε όσους αποστατούν να μετανιώνουν και να διορθώνουν το σφάλμα τους.

Οὔκουν χρὴ οὔτε τοῦ θανάτου τῇ ζημίᾳ ὡς ἐχεγγύῳ πιστεύσαντας χεῖρον ***βουλεύσασθαι*** *οὔτε ἀνέλπιστον* ***καταστῆσαι*** *τοῖς ἀποστᾶσιν ὡς οὐκ ἔσται* ***μεταγνῶναι*** *καὶ ὅτι ἐν βραχυτάτῳ τὴν ἁμαρτίαν* ***καταλῦσαι*** (3.46.1).

Στο σημείο αυτό, όπου παρατίθεται το συμπέρασμα του ομιλητή[3], το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί. Εντοπίζονται μόνο οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μονιμότητα (μίας απόφασης) ≠ αλλαγή[4] (*βουλεύσασθαι ≠ μεταγνῶναι*) και αναθερμαίνω ≠ διαλύω[5] (*καταστῆσαι ≠ καταλῦσαι*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον και με ισόκωλον.

Ο Διόδοτος θεωρεί ότι, αν μία πόλη αποστατήσει και καταλάβει ότι θα αποτύχει, θα είναι έτοιμη να συνθηκολογήσει[6]. Αν όμως οι Αθηναίοι εφαρμόσουν πιο σκληρή πολιτική, οι πόλεις που θα αποστατούν θα προετοιμάζονται καλύτερα και θα αντιστέκονται μέχρι το έσχατο σημείο.

σκέψασθε γὰρ ὅτι ***νῦν μέν,*** *ἤν τις καὶ ἀποστᾶσα πόλις γνῷ μὴ* ***περιεσομένη****, ἔλθοι ἂν* ***ἐς ξύμβασιν*** *δυνατὴ οὖσα ἔτι τὴν δαπάνην*[7] ***ἀποδοῦναι*** *καὶ* ***τὸ λοιπὸν ὑποτελεῖν· ἐκείνως δὲ τίνα οἴεσθε ἥντινα οὐκ ἄμεινον μὲν ἢ νῦν παρασκευάσεσθαι, πολιορκίᾳ τε παρατενεῖσθαι ἐς τοὔσχατον,*** *εἰ τὸ αὐτὸ* ***δύναται σχολῇ*** *καὶ* ***ταχὺ*** *ξυμβῆναι;* (3.46.2)

---

[1] Ο Gomme 1956 (1), 321, σημειώνει τον εύστοχο υπαινιγμό εναντίον του Κλέωνα.

[2] Ο Winnington-Ingram 1965, 79, σημειώνει την ύπαρξη της αντίθεσης ανάμεσα στους όρους φύση και νόμος, η οποία, όπως παρατηρεί, χρησιμοποιείτο και από τους σοφιστές. Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.76.3.

[3] Δες και Gomme 1956 (1), 321, ο οποίος σημειώνει ότι πρόκειται για το συμπέρασμα του ομιλητή στο επιχείρημά του, το οποίο είχε αναπτύξει από το 3.45.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα (πρβλ. 3.37.3, 3.40.2) και λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή.

[5] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο λόγο του Φορμίωνα στο 2.89.10.

[6] Πρβλ. το παράδειγμα της Σάμου στο 1.117.3 και του Βυζαντίου που παραδόθηκαν πριν να καταστραφούν εντελώς και πλήρωναν φόρο, ενώ δεν προσπάθησαν εκ νέου να αποστατήσουν. Δες και Gomme 1956 (1), 321, και Kagan (Kagan 1974, 160-161, Kagan 1975, 86), ο οποίος επισημαίνει ότι το ακροατήριο του Διοδότου θα πίστευε ότι η παράδοση της Μυτιλήνης είχε όντως επηρεαστεί από αυτά τα παραδείγματα της αθηναϊκής μετριοπάθειας.

[7] Σύμφωνα με το Rose 1999, 25-26, ο Διόδοτος ασχολείται με τα οικονομικά ζητήματα στο λόγο του, αποδεικνύοντας την οικονομική εκμετάλλευση των συμμαχικών πόλεων εκ μέρους της Αθήνας.

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία[1] (*καταλῦσαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περιεσομένη*) και κακό ≠ καλό (*χεῖρον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄμεινον*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*νῦν ≠ τὸ λοιπόν, ἄμεινον* [*ἐς τὸ μέλλον*] ≠ *νῦν*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *ἤ* και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ δουλεία (*περιεσομένη ≠ ὑποτελεῖν*) και *νῦν ≠ ἐκείνως*, της οποία οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* και εκφράζουν αντίθετη δράση. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αργοπορία ≠ ταχύτητα[2] (*σχολῇ ≠ ταχύ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καί*. Χρησιμοποιείται και πάλι το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης που υποβάλλει ο ομιλητής: *τίνα οἴεσθε ἥντινα οὐκ ἄμεινον μὲν ἢ νῦν παρασκευάσεσθαι, πολιορκίᾳ τε παρατενεῖσθαι ἐς τοὔσχατον;* και της υπονοούμενης απάντησής της: [*ἀλλὰ πᾶσα πόλις ἄμεινον μὲν ἢ νῦν παρασκευάσεται, πολιορκίᾳ τε παρατενεῖται ἐς τοὔσχατον*].

Ο Διόδοτος αναφέρει ότι μία παρατεταμένη πολιορκία μίας πόλης που αποστατεί θα δημιουργήσει πολλά έξοδα στην Αθήνα και θα της στερήσει τα μελλοντικά εισοδήματα από αυτήν[3].

> *ἡμῖν τε* ***πῶς οὐ βλάβη δαπανᾶν καθημένοις διὰ τὸ ἀξύμβατον*** *καί, ἢν* ***ἕλωμεν****, πόλιν ἐφθαρμένην* ***παραλαβεῖν*** *καὶ* ***τῆς προσόδου τὸ λοιπὸν*** *ἀπ᾽ αὐτῆς* ***στέρεσθαι; ἰσχύομεν δὲ πρὸς τοὺς πολεμίους*** *τῷδε* (3.46.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συνθηκολόγηση ≠ μη συνθηκολόγηση[4] (*ἐς ξύμβασιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διὰ τὸ ἀξύμβατον*), και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*δύναται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *στέρεσθαι, στέρεσθαι ≠ ἰσχύομεν*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή A-B-A΄, δίνω ≠ παίρνω[5] (*ἀποδοῦναι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παραλαβεῖν*), και ωφέλεια ≠ βλάβη (*ἄμεινον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βλάβη*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ λοιπόν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δημιουργεί συνοχή στο

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.4.
[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.38.6.
[3] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 437, ο Διόδοτος προσπαθεί να δείξει το ενδιαφέρον του για τα εισοδήματα των Αθηναίων, όπως είχε κάνει και ο Κλέων στο λόγο του.
[4] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.37.3-4.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.40.3.

κείμενο. Παρατηρείται και πάλι το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *πῶς οὐ βλάβῃ;* και της εννοούμενης απάντησής της: [*ἀλλὰ βλάβῃ*]. Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έξοδα ≠ έσοδα[1] (*δαπανᾶν ≠ τῆς προσόδου*). Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*καθημένοις ≠ ἕλωμεν*). Προβάλλεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών[2] (*ἰσχύομεν* [*ἡμεῖς*] *≠ πρὸς τοὺς πολεμίους*). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Σπαρτιάτες δεν κατονομάζονται, αλλά αναφέρονται γενικά ως «πολέμιοι».

Ο Διόδοτος καλεί τους Αθηναίους να επιβάλλουν πιο μετριοπαθείς τιμωρίες, ώστε να διασφαλίζουν τα οικονομικά τους συμφέροντα και να αποτρέπουν τις μελλοντικές αποστασίες με πιο προσεκτική διοίκηση[3].

> *ὥστε* ***οὐ δικαστὰς ὄντας*** *δεῖ ἡμᾶς μᾶλλον τῶν ἐξαμαρτανόντων* ***ἀκριβεῖς βλάπτεσθαι ἢ ὁρᾶν ὅπως ἐς τὸν ἔπειτα χρόνον μετρίως κολάζοντες*** *ταῖς πόλεσιν ἕξομεν* ***ἐς χρημάτων λόγον ἰσχυούσαις χρῆσθαι***[4]***, καὶ τὴν φυλακὴν μὴ ἀπὸ τῶν νόμων τῆς δεινότητος***[5] ***ἀξιοῦν ποιεῖσθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἔργων τῆς ἐπιμελείας*** (3.46.4).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους βλάβη ≠ ωφέλεια (*οὐ δεῖ ἡμᾶς μᾶλλον βλάπτεσθαι ≠ ἢ ὁρᾶν ὅπως ταῖς πόλεσιν ἕξομεν ἰσχυούσας χρῆσθαι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής με την οποία τονίζεται το δεύτερο μέρος που αφορά στην ωφέλεια των Αθηναίων. Η αντίθεση αυτή επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι επίσης σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μετριοπάθεια ≠ υπερβολή[6] (*μετρίως ≠ τῆς δεινότητος*), καταστροφή ≠ φροντίδα (*τῆς δεινότητος ≠ τῆς ἐπιμελείας*), και λόγος ≠ έργον (*ἀπὸ τῶν νόμων ≠ ἀπὸ τῶν ἔργων*), η οποία είχε εντοπιστεί και το 3.42.2 και της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον.

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων (3.9-14) και στο λόγο του Τευτίαπλου (3.30). Εντοπίζεται επίσης και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.
[3] Ο Gomme 1956 (1), 322, θεωρεί τη συμβουλή του Διοδότου λογική, αλλά σημειώνει ότι μία τέτοια συμβουλή εύκολα δίνεται, αλλά δύσκολα τηρείται.
[4] Σύμφωνα με την Debnar 2000, 175, ο Διόδοτος τονίζει τα πρακτικά οφέλη της πρότασής του και απορρίπτει τους νομικούς ή ηθικούς παράγοντες. Δες και Saar 1953, 90.
[5] Ο Gomme 1956 (1), 322, πιστεύει ότι το χωρίο αναφέρεται στα γενικά σχόλια του 3.45 και όχι σε κάποια αθηναϊκή ρύθμιση σχετικά με την τιμωρία των πόλεων που αποστατούσαν.
[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε λόγους του Περικλή στο 2.35-46 και 2.60-64.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Ο Διόδοτος τονίζει τη διαφωνία του με την επιβολή αυστηρών ποινών[1] σε ανθρώπους που με τη βία έχουν χάσει την ελευθερία τους[2] και είναι φυσικό να θέλουν να αποστατήσουν. Αντίθετα, πιστεύει ότι το σωστό θα ήταν να τους επιτηρούν[3], να λαμβάνουν προληπτικά μέτρα και όταν καταστέλλουν μία αποστασία να τιμωρούν όσο το δυνατόν λιγότερους.

> ***οὗ νῦν τοὐναντίον δρῶντες,*** *ἤν τινα* ***ἐλεύθερον*** *καὶ βίᾳ* ***ἀρχόμενον*** *εἰκότως* ***πρὸς αὐτονομίαν*** *ἀποστάντα* ***χειρωσώμεθα, χαλεπῶς οἰόμεθα χρῆναι τιμωρεῖσθαι. χρὴ δὲ τοὺς ἐλευθέρους οὐκ ἀφισταμένους σφόδρα κολάζειν, ἀλλὰ πρὶν ἀποστῆναι σφόδρα φυλάσσειν καὶ προκαταλαμβάνειν*** *ὅπως μηδ' ἐς ἐπίνοιαν τούτου ἴωσι, κρατήσαντάς τε ὅτι* ***ἐπ' ἐλάχιστον*** *τὴν αἰτίαν ἐπιφέρειν* (3.46.5-6).

Εντοπίζεται η αντίθεση: *ἀπὸ τῶν ἔργων τῆς ἐπιμελείας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οὗ νῦν τοὐναντίον δρῶντες*, της οποίας τα μέλη εκφράζουν αντίθετη δράση και εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους διευκολύνοντας τη μεταξύ τους σύνδεση. Η χρήση μελών που εκφράζουν αντίθετη δράση επανέρχεται στη δημηγορία αυτή. Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*ἐς τὸν ἔπειτα χρόνον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου και διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Έντονη είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία[4] (*ἐλεύθερον ≠ ἀρχόμενον, ἀρχόμενον ≠ πρὸς αὐτονομίαν, πρὸς αὐτονομίαν ≠ χειρωσώμεθα, χειρωσώμεθα ≠ ἐλευθέρους* (σε διαδοχικές περιόδους)), η οποία κυριαρχεί σε όλη την περίοδο 3.46.5 και διευκολύνει τη σύνδεσή της με την επόμενη, λειτουργώντας ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η σύνδεση μεταξύ των δύο περιόδων επιτυγχάνεται και με τη

---

[1] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 322, σε αντίθεση με τα αυστηρά μέτρα που είχαν ληφθεί μετά από την αποστασία της Ποτίδαιας, η αυστηρότητα δεν ήταν ακόμα η καθιερωμένη πρακτική των Αθηναίων. Ο Price 2001, 93, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος αναγκάζεται να παραδεχτεί ότι οι Αθηναίοι συνήθιζαν να επιβάλλουν αυστηρές ποινές και ότι η πολιτική που εισηγείται ο ίδιος αποτελεί καινοτομία, η οποία παρόλο που γίνεται αποδεκτή δεν ακολουθείται από τους Αθηναίους στο μέλλον.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 322, σημειώνει ότι το χωρίο αναφέρεται μόνο στη Μυτιλήνη και στη Χίο που ήταν αυτόνομες. Ο Macleod 1978, 76, παρατηρεί το παράδοξο: ότι οι Μυτιληναίοι ενώ ήταν «ελεύθεροι» έπρεπε να πολεμήσουν για χάρη της ελευθερίας, εξαιτίας της ένταξής τους στην αθηναϊκή ηγεμονία. Η de Romilly 1963, 161 υποσ. 1, σημειώνει ότι είναι δύσκολο να εξακριβωθεί κατά πόσο ονομάζονται *ἐλεύθεροι* όλοι οι σύμμαχοι της Αθήνας ή μόνο οι Μυτιληναίοι. Πιστεύει, ωστόσο, ότι η πρώτη υπόθεση ταιριάζει καλύτερα στο επιχείρημα. Σύμφωνα με την Debnar 2000, 176 και υποσ. 57, ο Διόδοτος παρουσιάζει τους Αθηναίους να είναι όμοιοι με τους συμμάχους τους, οι οποίοι ήταν ελεύθεροι και έδιναν αξία στην έννοια της ελευθερίας. Έτσι η αποστασία των Μυτιληναίων, προσθέτει, δε φαίνεται παράξενη και παρουσιάζεται να αξίζει τον οίκτο των Αθηναίων. Ο Luginbill 2006, 39, σημειώνει την ειρωνεία που υπάρχει στο γεγονός ότι οι Αθηναίοι εξετάζουν την τιμωρία μίας συμμαχικής τους πόλης, η οποία ενήργησε με «αθηναϊκό» τρόπο.

[3] Πρβλ. 2.13.2 τις συμβουλές του Περικλή. Δες και Gomme 1956 (1), 322, και Kagan (Kagan 1974, 160 υποσ. 47, Kagan 1975, 86 υποσ. 47). Σύμφωνα με τις συμβουλές του Διοδότου, εγκαταστάθηκαν στη Μυτιλήνη κληρούχοι, των οποίων ο ρόλος ήταν να εξακριβώνουν τις απόψεις του δήμου για τους Αθηναίους και να τον επηρεάζουν υπέρ της Αθήνας. Δες και Zatta 2011, 339, ο οποίος παρατηρεί ότι αυτή η μετάβαση των κληρούχων στην περιοχή της Μυτιλήνης αποτελούσε τη μεταφορά στις διεθνείς σχέσεις μίας πρακτικής γνωστής στους Έλληνες τυράννους, η οποία χρησιμοποιείτο σε ιδιωτικά ζητήματα.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.7.

χρήση της συντακτικής αντίθεσης: *χαλεπῶς οἰόμεθα χρῆναι τιμωρεῖσθαι ≠ χρὴ δὲ οὐ σφόδρα κολάζειν, ἀλλὰ φυλάσσειν*, η οποία μέσω του αντιθετικού μορίου *δὲ* σχηματίζει αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης πληροφορίας από μία ορθή. Ίδιας σημασίας συντακτική αντίθεση απαντά και πιο κάτω: *οὐ σφόδρα κολάζειν ≠ ἀλλὰ σφόδρα φυλάσσειν καὶ προκαταλαμβάνειν*. Αυτή τη φορά τα μέλη της συνδέονται με το πιο ισχυρό αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* και άρνηση. Η αντίθεση αυτή εντυπώνεται στο μυαλό του ακροατηρίου λόγω της χρήσης απαρεμφάτων σε χρόνο ενεστώτα που δημιουργούν ομοιοτέλευτον και της επανάληψης του επιρρήματος *σφόδρα* (σχήμα αναφοράς). Έτσι η αντίθεση αυτή αποκτά προβολή στο λόγο. Εξάλλου πρόκειται και για την ουσία του λόγου του Διοδότου και για το μήνυμα που θέλει να περάσει στο ακροατήριό του. Οι δύο συντακτικές αντιθέσεις παρουσιάζονται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Παρατηρούνται επίσης η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κατά τη διάρκεια ≠ πριν[1] (*ἀφισταμένους ≠ πρὶν ἀποστῆναι*) με τη χρήση του ίδιου ρήματος και στα δύο μέρη της αντίθεσης, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*σφόδρα ≠ ἐπ' ἐλάχιστον*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ακολούθως, ο Διόδοτος καλεί τους ακροατές του να αναλογιστούν το σφάλμα που θα διαπράξουν σε περίπτωση που αποδεχτούν την πρόταση του Κλέωνα.

Ὑμεῖς δὲ σκέψασθε ὅσον ἂν καὶ τοῦτο ἁμαρτάνοιτε Κλέωνι πειθόμενοι (3.47.1).

Στην εξαγγελία του νέου θέματος του λόγου δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Ο Διόδοτος εξηγεί ότι σε όλες τις συμμαχικές τους πόλεις ο δήμος είναι ευνοϊκά διακείμενος προς τους Αθηναίους και είτε στρέφεται ενάντια στα σχέδια των ολιγαρχικών είτε, ακόμη κι αν αναγκαστεί να συνεργαστεί μαζί τους, τρέφει εχθρικά συναισθήματα εναντίον τους[2]. Αν όμως, προσθέτει, οι Αθηναίοι τιμωρήσουν τους δημοκρατικούς

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Φορμίωνα στο 2.89.9.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 322, σημειώνει ότι η άποψη του Διοδότου έρχεται σε αντίθεση με την άποψη του ιστορικού στο 2.8.4-5. Ο ίδιος παρατηρεί, ωστόσο, ότι η θουκυδίδεια αφήγηση ενισχύει σε κάποιες περιπτώσεις την άποψη του Διοδότου, ιδιαίτερα στο σημείο που περιγράφεται η εκστρατεία του Βρασίδα. Ο Cogan 1981 (2), 12-13 υποσ. 23, εξηγεί την αντιδιαστολή ανάμεσα στον ισχυρισμό του Διοδότου και στο σχόλιο του ιστορικού στο 2.8.5 ως διαφορά ανάμεσα στην άποψη του Διοδότου και στα πραγματικά αισθήματα των συμμάχων. Ο ίδιος θεωρεί ότι ρητορικοί και πολιτικοί λόγοι ανάγκασαν το Διόδοτο να επαινέσει τους δημοκρατικούς σε κάθε συμμαχική πόλη. Ο Connor 1984, 87-89 και υποσ. 20, σημειώνει ότι ο ιστορικός πουθενά δεν αναφέρει ότι ο δήμος ήταν ευνοϊκά διακείμενος προς την Αθήνα. Αντίθετα, προσθέτει, σε άλλους λόγους (1.76.1, 2.64.5) γίνεται αναφορά στην εχθρότητα του δήμου προς την αθηναϊκή ηγεμονία. Έτσι, σημειώνει, ο λόγος του Διοδότου βασίζεται στη λανθασμένη παρουσίαση των γεγονότων και στην απάτη. Ο Andrewes 1962, 78-79, πιστεύει, ωστόσο, ότι οι σύμμαχοι των Αθηναίων ήταν πιστοί, αντίθετα με την άποψη του ιστορικού και του Κλέωνα. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η αφήγηση δείχνει ότι ο δήμος συναίνεσε απλώς στην αποστασία της Μυτιλήνης, χωρίς να την υποστηρίζει. Ο Gillis 1971, 45, θεωρεί ότι η περιγραφή της κατάστασης εκ μέρους του Διοδότου φαίνεται σωστή, παρόλο που μοιάζει πολύ γενναιόδωρη με τους δημοκράτες. Η αποτυχία των δημοκρατικών, σημειώνει, να κινηθούν ενάντια στην άρχουσα τάξη νωρίτερα οδήγησε στην παράταση της πολιορκίας. Ο Dover 1983, 58, σημειώνει ότι αυτή είναι η πραγματική κατάσταση που ίσχυε για τους συμμάχους της Αθήνας και όχι η υπεραπλουστευμένη και λανθασμένη, όπως την ονομάζει, θέση του ιστορικού στο 2.8.4-5 και στο 8.2.1-2, ότι οι σύμμαχοι της Αθήνας την μισούσαν και έψαχναν αφορμή να αποστατήσουν. Ο ίδιος σημειώνει ότι κάποιες πόλεις ήταν πιο εχθρικές προς την Αθήνα, αλλά

Μυτιληναίους που δεν έλαβαν μέρος στην αποστασία[1], θα στρέψουν τους δημοκρατικούς προς το μέρος των ολιγαρχικών.

> ***νῦν μὲν γὰρ ὑμῖν ὁ δῆμος ἐν πάσαις ταῖς πόλεσιν εὔνους ἐστί,*** *καὶ* ***ἢ οὐ ξυναφίσταται τοῖς ὀλίγοις ἤ, ἐὰν βιασθῇ,*** *ὑπάρχει τοῖς ἀποστήσασι* ***πολέμιος*** *εὐθύς, καὶ τῆς ἀντικαθισταμένης πόλεως* ***τὸ πλῆθος ξύμμαχον*** *ἔχοντες ἐς πόλεμον ἐπέρχεσθε.* ***εἰ δὲ διαφθερεῖτε τὸν δῆμον τὸν Μυτιληναίων,*** *ὃς οὔτε μετέσχε τῆς ἀποστάσεως, ἐπειδή τε ὅπλων ἐκράτησεν,* ***ἐκὼν*** *παρέδωκε τὴν πόλιν, πρῶτον μὲν* ***ἀδικήσετε***[2] ***τοὺς εὐεργέτας*** *κτείνοντες, ἔπειτα καταστήσετε* ***τοῖς δυνατοῖς*** *τῶν ἀνθρώπων ὃ βούλονται μάλιστα· ἀφιστάντες γὰρ τὰς πόλεις* ***τὸν δῆμον*** *εὐθὺς ξύμμαχον ἕξουσι, προδειξάντων ὑμῶν τὴν αὐτὴν ζημίαν* ***τοῖς*** *τε* ***ἀδικοῦσιν*** *ὁμοίως κεῖσθαι καὶ τοῖς μή*[3] (3.47.2-3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ όλον (*ἐπ᾽ ἐλάχιστον* (στο 3.46.6) ≠ *πάσαις*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 3.45.2-3, διευκολύνει τη σύνδεση των

γενικά οι δυσαρεστημένοι περιορίζονταν στις ολιγαρχικές ομάδες των πόλεων, με τις οποίες ο ιστορικός βρισκόταν σε επικοινωνία. Ο Finley 1942, 175, παρατηρεί επίσης ότι οι λαϊκές μάζες εικονίζονται φιλικές προς την Αθήνα. Ο Kagan (Kagan 1974, 162, Kagan 1975, 87) επισημαίνει ότι δεν είναι βέβαιο κατά πόσο ο Διόδοτος είχε δίκαιο, αφού υπάρχουν τεκμήρια και προς τις δύο κατευθύνσεις. Η de Romilly 1963, 84, παρατηρεί ότι ο ιστορικός τονίζει πως οι δημοκρατικοί ηγέτες ζητούσαν βοήθεια από την Αθήνα, ενώ οι ολιγαρχικοί από τη Σπάρτη, δίνοντας έμφαση στο ρόλο των πολιτικών κριτηρίων στις διεθνείς σχέσεις. Πρβλ. 3.82.1. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 162.

[1] Πρβλ και υποσ. 4 στις σελ. 406-407 για τις αντίθετες θέσεις που λαμβάνουν οι δύο ομιλητές σε αυτό το ζήτημα. Ο Gomme 1956 (1), 322, θεωρεί τον ισχυρισμό υπερβολικό και πιστεύει ότι η άποψη του Κλέωνα είναι πιο κοντά στην αλήθεια. Όμοια ο Connor 1984, 87-88, θεωρεί ότι η αφήγηση των γεγονότων στο 3.27 αντιδιαστέλλεται με την εκδοχή του Διοδότου. Ο ίδιος υποθέτει ότι, εάν το σιτάρι διαμοιραζόταν, ο δήμος θα υποστήριζε την αποστασία. Ο Macleod 1978, 76-77, θεωρεί παραπλανητικό τον ισχυρισμό του Διοδότου, αφού στην αφήγηση δε φαίνεται η εύνοια του δήμου προς τους Αθηναίους, αλλά παρουσιάζεται η πείνα ως το βασικό κίνητρο (3.27.3). Ο ίδιος θεωρεί την άποψη του Κλέωνα πιο σωστή, ο οποίος στο λόγο του είχε ισχυριστεί ότι οι δημοκρατικοί δεν είχαν ζητήσει βοήθεια από την Αθήνα, εκτός από μία ομάδα από πρόξενους, των οποίων τα κίνητρα ήταν προσωπικά (3.2.3). Ο Macleod υποστηρίζει ότι ο Διόδοτος παραπλανεί το ακροατήριό του. Η Debnar 2000, 169, θεωρεί ότι ο Διόδοτος πίστευε στην πραγματικότητα ότι ο δήμος ήταν ένοχος, αλλά παραπλανεί το ακροατήριό του.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 323, σημειώνει ότι ο Διόδοτος δε μπορεί να αποκλείσει τελείως τα ηθικά ζητήματα της δικαιοσύνης από το λόγο του. Ο Macleod 1978, 77, παρατηρεί επίσης ότι ο Διόδοτος αναγκάζεται να επικαλεστεί τη δικαιοσύνη, παρόλη την προτίμησή του προς το συμφέρον. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 429. Ο Hornblower 1991, 438, επισημαίνει ότι μόνο στο σημείο αυτό ο ομιλητής επικαλείται τον παράγοντα της δικαιοσύνης. Ο Winnington-Ingram 1965, 79, παρατηρεί ότι, ενώ ο Διόδοτος ισχυρίζεται πως η δικαιοσύνη ήταν άσχετο θέμα, χρησιμοποιεί ένα επιχείρημα σχετικό με τη δικαιοσύνη, συμφωνώντας με την άποψη του Κλέωνα ότι το δίκαιο είναι να ευεργετεί κανείς τους φίλους του και να βλάπτει τους εχθρούς του. Ο ίδιος εξηγεί ότι ο Διόδοτος εισάγει το θέμα της δικαιοσύνης μόνο στο σημείο που αυτό είναι χρήσιμο για το σκοπό του λόγου του, δημιουργώντας λογικό χάσμα, αλλά και έναν επιτυχημένο ρητορικό λόγο. Δες και Harris 2013, 105-108, ο οποίος παρατηρεί ότι, ενώ ο ομιλητής τονίζε το συμφέρον, επικαλείται τη δικαιοσύνη στο τέλος του λόγου του. Ο ίδιος παρατηρεί ότι οι δύο ομιλητές αντιμετωπίζουν τη δικαιοσύνη με διαφορετικό τρόπο: η δικαιοσύνη του Διοδότου αφορά στην απονομή του δικαίου σε αυτούς που είναι ευεργέτες (ευνοϊκά διακείμενοι) και σχετίζεται με τη συμβουλευτική ρητορεία, ενώ αυτή του Κλέωνα αφορά στην ίση απονομή δικαιοσύνης σε όλους (κατήγορο και συνήγορο) χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ευεργεσία τους· γεγονός που σχετίζεται με τη δικανική ρητορεία. Δες και Orwin 1984, 490-492, ο οποιος θεωρεί την αναφορά στη δικαιοσύνη σχετική με τα επιχειρήματα που είχε χρησιμοποιήσει ο ομιλητής, τα οποία υπονοούσαν την αδικία του ψηφίσματος. Ο ίδιος θεωρεί ότι τα επιχειρήματα του Διοδότου σχετικά με το συμφέρον αφορούσαν ταυτόχρονα και στο δίκαιο.

[3] Ο Kagan (Kagan 1974, 162, Kagan 1975, 88), σημειώνει ότι ο Διόδοτος εισηγείται μία πιεστική, αλλά μετριοπαθή και συνετή πολιτική έναντι των συμμάχων ενδεδυμένη με τη γλώσσα της *Realpolitik*, την οποία ο ίδιος θεωρούσε αποτελεσματική.

περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *νῦν μὲν ὑμῖν ὁ δῆμος ἐν πάσαις ταῖς πόλεσιν εὔνους ἐστί ≠ εἰ δὲ διαφθερεῖτε τὸν δῆμον τὸν Μυτιληναίων*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις[1]. Η αντίθεση αυτή διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Κυρίαρχη στις δύο αυτές περιόδους είναι η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δημοκρατία ≠ ολιγαρχία[2] (*ὁ δῆμος ≠ τοῖς ὀλίγοις, τοῖς ὀλίγοις ≠ τὸ πλῆθος, τὸν δῆμον ≠ τοῖς δυνατοῖς, τοῖς δυνατοῖς ≠ τὸν δῆμον*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αντίθετα, στο λόγο του Κλέωνα η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί μόλις μία φορά (3.39.6). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φίλος ≠ εχθρός[3] (*εὔνους ≠ πολέμιος*), εχθρός ≠ σύμμαχος (*πολέμιος ≠ ξύμμαχον*) και αδικία ≠ ευεργεσία (*ἀδικήσετε ≠ τοὺς εὐεργέτας, τοὺς εὐεργέτας ≠ τοῖς ἀδικοῦσιν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Μυτιληναίων ([*ἡμεῖς*] ≠ [*τῶν Μυτιληναίων*]), υπονοούμενη και στα δύο της μέρη. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Διόδοτος αποφεύγει την αντιπαραβολή των Μυτιληναίων με τους Αθηναίους, ώστε να απαμβλύνει το αρνητικό κλίμα που είχε δημιουργήσει ο Κλέων και έτσι προσπαθεί να παρουσιάσει τα δύο πρόσωπα σε κλίμα ενότητας. Αξίζει να παρατηρηθεί η παραλληλία των φράσεων: *ξύμμαχον ἔχοντες - ξύμμαχον ἕξουσι*, με την πρώτη να αναφέρεται στους Αθηναίους και τη δεύτερη στους Μυτιληναίους. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκούσιο ≠ ακούσιο (*ξυναφίσταται τοῖς ὀλίγοις ≠ βιασθῇ, βιασθῇ ≠ ἑκών* (σε διαδοχικές περιόδους)), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *ἤ…ἤ*, και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[4].

Ο Διόδοτος συμβουλεύει τους Αθηναίους να μην τιμωρήσουν όλους τους Μυτιληναίους, ώστε να μη στρέψουν εναντίον τους και τους δημοκρατικούς.

> *δεῖ δέ, καὶ εἰ ἠδίκησαν*[5]*, μὴ προσποιεῖσθαι, ὅπως ὃ μόνον ἡμῖν ἔτι* ***ξύμμαχόν*** *ἐστι μὴ* ***πολέμιον*** *γένηται* (3.47.4).

[1] Αντίθετες υποθέσεις εντοπίζονται και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα.

[2] Ο Cogan (Cogan 1981, 56-58, 64, Cogan 1981 (2), 10-13 και υποσ. 17, 23) δε θεωρεί το διαχωρισμό του Διοδότου ευφυή ούτε καινοτόμο, παρόλο που παρουσιάζεται ως τέτοιος από τον ιστορικό. Πιστεύει αντίθετα ότι σε όλες τις ελληνικές πόλεις υπήρχε ο διαχωρισμός μεταξύ των δημοκρατικών και των ολιγαρχικών ως ομάδων με διαφορετικά και αντίθετα συμφέροντα. Το διαχωρισμό αυτό, προσθέτει, εκμεταλλευόταν η Αθήνα στις αποστασίες και στην παράδοση των συμμαχικών της πόλεων, όπως οι Ερυθραί και η Σάμος (1.115.2-3), για να εγκαταστήσει δημοκρατικά πολιτεύματα σε μία προσπάθεια ειρήνευσης στην περιοχή. Ο Διόδοτος, προσθέτει ωστόσο, προτείνει μία καινοτόμο δράση, πριν από τα γεγονότα, σε μία υπάρχουσα ήδη διάκριση, ώστε οι Αθηναίοι να αποκτήσουν τη συμπάθεια των συμμαχικών τους πόλεων και να τις θέτουν υπό τον έλεγχό τους. Η δράση αυτή, καταλήγει, θα μπορούσε να επεκταθεί και σε περιοχές που δεν ανήκαν ακόμη στην αθηναϊκή ηγεμονία.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Τευτίαπλου στο 3.30.2-4 και του Κλέωνα στο 3.40.3.

[4] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται με την ίδια μορφή και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα. Πρβλ. 3.40.1.

[5] Όπως παρατηρεί ο Winnington-Ingram 1965, 79, ο Διόδοτος αντιλαμβάνεται ότι η άποψή του είναι αμφισβητήσιμη.

Εντοπίζεται και πάλι η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους σύμμαχος ≠ εχθρός (*ξύμμαχον ≠ πολέμιον*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη περίοδο. Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα.

Ο Διόδοτος θεωρεί ότι η εκούσια αντιμετώπιση μίας αδικίας αποτελεί την πιο συμφέρουσα δράση[1] για τους Αθηναίους, παρά η τιμωρία αυτών που δεν πρέπει να τιμωρηθούν. Υποστηρίζει ακόμη ότι η τιμωρία που προτείνει ο Κλέων είναι δίκαιη, αλλά μη συμφέρουσα για τους Αθηναίους.

> *καὶ τοῦτο πολλῷ* ***ξυμφορώτερον ἡγοῦμαι*** *ἐς τὴν κάθεξιν τῆς ἀρχῆς, ἑκόντας ἡμᾶς* ***ἀδικηθῆναι ἢ δικαίως*** *οὓς μὴ δεῖ* ***διαφθεῖραι·*** *καὶ* ***τὸ Κλέωνος*** *τὸ αὐτὸ* ***δίκαιον καὶ ξύμφορον τῆς τιμωρίας*** *οὐχ εὑρίσκεται ἐν αὐτῷ δυνατὸν ὂν ἅμα γίγνεσθαι* (3.47.5).

Σημαντική θέση στην περίοδο αυτή κατέχει η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους συμφέρον ≠ δικαιοσύνη (*ξυμφορώτερον ≠ δίκαιον, δίκαιον ≠ ξύμφορον*), μέσω της οποίας ανακαλείται το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Διόδοτος προσπαθεί να παρουσιάσει τις δύο έννοιες ως αλληλοαποκλειόμενες, ενώ αντίθετα ο Κλέων είχε χρησιμοποιήσει τις έννοιες ως αλληλοσυμπληρούμενες[2]. Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη[3] (*ἀδικηθῆναι ≠ δικαίως*). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ξύμφορον ≠ τῆς τιμωρίας*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή οξύμωρου και ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και πάσχω ≠ ενεργώ[4] (*ἀδικηθῆναι ≠ διαφθεῖραι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ*. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Μυτιληναίων (*ἡμᾶς ≠ οὓς μὴ δεῖ*). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Μυτιληναίοι δεν κατονομάζονται, αλλά υπονοούνται μέσω αναφοράς στην αθωότητά τους. Έτσι, η αντιπαράθεση των δύο προσώπων καθίσταται λιγότερο εμφανής. Χρησιμοποιείται και η επίσης πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στο Διόδοτο και τον Κλέωνα (*ἡγοῦμαι ≠ τὸ Κλέωνος*), ο οποίος κατονομάζεται και πάλι, όπως και στο 3.44.3, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

---

[1] Ο Gomme 1956 (1), 323, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Διόδοτος χαρακτηρίζεται ως ρεαλιστής και θέτει το συμφέρον της Αθήνας πάνω απ' όλα, προτείνει μία θεωρία που θα οδηγούσε σε ευρεία ανεκτικότητα. Ο de Wet 1963, 121, παρατηρεί επίσης ότι ο Διόδοτος προτείνει μία νέα πρακτική που θα οδηγούσε σε ευρεία ανεκτικότητα και η οποία ήταν κάπως μη ρεαλιστική, υπό την άποψη ότι η Αθήνα χρειαζόταν να ασκεί πίεση στους υπηκόους της. Η de Romilly 1963, 160-161, επισημαίνει ότι ο Διόδοτος παρουσιάζει ένα διαφορετικό τρόπο όψης της ηγεμονίας, μιλώντας για τη μετάνοια και την ευνοϊκή μεταχείριση των συμμάχων. Ο Macleod 1978, 77, χαρακτηρίζει το επιχείρημα του Διοδότου απατηλό. Ο Luginbill 2006, 33, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος ισχυρίζεται κάπως παράδοξα ότι οι Αθηναίοι θα διατηρήσουν την ηγεμονία τους, υποκύπτοντας στα λάθη των υπηκόων τους.

[2] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 433. Σύμφωνα με την Debnar 2000, 175, ο Διόδοτος δεν απορρίπτει την πιθανότητα συνδυασμού δικαίου και συμφέροντος, αλλά αποκλείει το συνδυασμό τους στην πρόταση του Κλέωνα.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Κλέωνα ως αντιθετικό μοτίβο.

Ο Διόδοτος καλεί τους Αθηναίους να δικάσουν[1] όσους Μυτιληναίους έχει στείλει ο Πάχης, ενώ τους υπόλοιπους να τους επιτρέψουν να παραμείνουν στον τόπο τους.

> *Ὑμεῖς δὲ* ***γνόντες ἀμείνω*** *τάδε εἶναι καὶ μήτε* ***οἴκτῳ*** *πλέον νείμαντες μήτ' ἐπιεικείᾳ*[2]***, οἷς οὐδὲ ἐγὼ ἐῶ προσάγεσθαι, ἀπ' αὐτῶν δὲ τῶν παραινουμένων πείθεσθέ μοι*** *Μυτιληναίων* ***οὓς μὲν Πάχης ἀπέπεμψεν ὡς ἀδικοῦντας κρῖναι καθ' ἡσυχίαν, τοὺς δ' ἄλλους ἐᾶν οἰκεῖν*** (3.48.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*τῆς τιμωρίας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμείνω*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων και ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*γνόντες ≠ οἴκτῳ*), η οποία επίσης ανακαλεί και ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *οἷς οὐδὲ ἐγὼ ἐῶ προσάγεσθαι ≠ ἀπ' αὐτῶν δὲ τῶν παραινουμένων πείθεσθέ μοι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης

[1] Ο Gomme 1956 (1), 323, θεωρεί ότι ο Διόδοτος δεν αναφέρεται σε κανονική δίκη στο δικαστήριο, αλλά σε απόφαση της εκκλησίας του δήμου. Η Debnar 2000, 168, παρατηρεί ότι δεν είναι ξεκάθαρο ποιά τιμωρία θα προτιμούσε ο Διόδοτος για τους αποστάτες, αλλά σημειώνει ότι είναι χαρακτηριστική η έμφασή του στην αποφυγή της βιασύνης. Η ίδια επισημαίνει, ωστόσο, ότι ο ομιλητής αναφέρεται στην εκτέλεση των αποστατών στο λόγο του (3.44.2). Παρόλα αυτά ο Κλέων είναι αυτός που προτείνει τελικά τη θανάτωσή τους και αυτή τη φορά επικρατεί (3.50.1). Σύμφωνα με το Spence 1995, 414-415, ο Διόδοτος δεν εισηγείται μόνο την τιμωρία όσων ήταν ένοχοι, αλλά προτείνει και ένα λογικό και περιεκτικό σχέδιο που στόχο είχε να περιορίσει τις αποστασίες και το οικονομικό τους κόστος για την Αθήνα. Ο ίδιος θεωρεί την πρόταση του Διοδότου πιο αποτελεσματική από αυτήν του Κλέωνα.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 322, παρατηρεί ότι ο Διόδοτος αποφεύγει προσεκτικά τις επικλήσεις στον οίκτο και στην επιείκεια των Αθηναίων. Ο Wassermann 1956, 35, παρατηρεί επίσης ότι ο Διόδοτος ακολουθεί ένα μη συναισθηματικό χειρισμό της κατάστασης. Η de Romilly 1963, 99, σημειώνει ότι ο Διόδοτος είναι προσεκτικός στο να αποδείξει ότι η ηθική δεν είναι απαραίτητη στην πολιτική. Ο Luginbill 2006, 23-24, 39, θεωρεί παράξενη την αποφυγή αναφοράς στην ηθική πλευρά της προτεινόμενης τιμωρίας. Δες και Harris 2013, 105, ο οποίος σημειώνει ότι τα συναισθήματα αυτά ήταν κατάλληλα μόνο στη δικανική ρητορεία, γι' αυτό και παραλείπονται από το Διόδοτο. Ο Andrewes 1962, 72-73, παρατηρεί ότι κανένας από τους δύο ομιλητές δε χειρίζεται αυτά τα συναισθήματα ως αποδεκτά, αλλά επισημαίνει ότι άλλοι ομιλητές θα πρέπει να τα είχαν χρησιμοποιήσει στους λόγους τους, εξ ου και η απάντηση του Κλέωνα προς αυτούς και η αναφορά του ιστορικού σε *μετάνοιαν* (3.36.4). Ο ίδιος θεωρεί ότι ο ιστορικός υποβιβάζει αυτά τα συναισθήματα, δίνοντας λανθασμένες εντυπώσεις. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι ο Διόδοτος απαντώντας στα λόγια του Κλέωνα δε θα μπορούσε να καταφύγει σε συναισθηματικές επικλήσεις. Ο Winnington-Ingram 1965, 77-78, 81 υποσ. 19, σημειώνει ότι ο λόγος του Κλέωνα καθιστούσε αδύνατη την επίκληση τέτοιων συναισθημάτων εκ μέρους του Διοδότου. Ο Kagan (Kagan 1974, 159-160, Kagan 1975, 85), παρατηρεί την αποφυγή συναισθηματικών επικλήσεων στον οίκτο, στην επιείκεια και στα ανθρωπιστικά αισθήματα γενικά, εξηγώντας ότι ο Διόδοτος έπρεπε να απαντήσει στο λόγο του Κλέωνα, ο οποίος είχε απορρίψει την επιείκεια θεωρώντας την δειλία και προδοσία. Οπότε, καταλήγει, ο Διόδοτος χρειάστηκε να καταφύγει σε ακόμη σκληρότερες διατυπώσεις. Ο Orwin 1984, 488-489, 492, αναφέρει επίσης ότι ο Διόδοτος αναγκάζεται να χρησιμοποιήσει σκληρότερο λεκτικό από ότι ο Κλέων, ώστε να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα της Αθήνας. Σύμφωνα με το Solmsen 1971, 405 υποσ. 1, ο Διόδοτος δίνει την εντύπωση ότι ήταν ανθρωπιστής, ενώ στην πραγματικότητα ήταν ρεαλιστής· γεγονός που δημιουργεί ειρωνεία στην όλη κατάσταση. Ο Finley 1942, 182, σημειώνει ότι, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, ο Διόδοτος υποστήριζε το σωστότερο και τον πιο ανθρωπιστικό δρόμο. Ωστόσο, όπως επισημαίνει, ο Διόδοτος είναι αυτός που χρησιμοποιεί τα πιο κυνικά επιχειρήματα και αυτό αποτελεί ένα ειρωνικό σχόλιο για την τότε εποχή. Δες και Cogan 1981 (2), 9, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Διόδοτος, όπως και ο Κλέων, θεωρούν ότι ο οίκτος και το έλεος δεν πρέπει να διαδραματίζουν ρόλο στις αποφάσεις. Δες και Macleod 1977, 243, 245, ο οποίος παρατηρεί ότι και οι δύο ομιλητές αποφεύγουν το συναίσθημα του οίκτου.

μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[1]. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ένοχος ≠ αθώος (*οὗς Πάχης ἀπέπεμψεν ὡς ἀδικοῦντας ≠ τοὺς ἄλλους*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και εκδίκαση (και επομένως τιμωρία) ≠ απαλλαγή (*κρῖναι καθ' ἡσυχίαν ≠ ἐᾶν οἰκεῖν*).

Στο τέλος του λόγου του ο Διόδοτος επισημαίνει ότι η εισήγησή του θα αποβεί ωφέλιμη για τους Αθηναίους και φοβερή για τους εχθρούς τους[2].

> *τάδε γὰρ* ***ἔς τε τὸ μέλλον ἀγαθὰ*** *καὶ* ***τοῖς πολεμίοις ἤδη φοβερά***[3]***·*** ***ὅστις*** *γὰρ* ***εὖ βουλεύεται***[4] ***πρὸς τοὺς ἐναντίους κρείσσων*** *ἐστὶν ἢ* ***μετ' ἔργων ἰσχύος ἀνοίᾳ*** *ἐπιών* (3.48.2).

Στο κλείσιμο του λόγου εντοπίζεται μία πρόταση που περιλαμβάνει συμμετρικά κώλα, τα οποία συνδέονται με τα μόρια *τε… καί*, και της οποίας οι όροι του πρώτου μέρους αντιδιαστέλλονται με ακρίβεια με τους αντίστοιχους όρους του δευτέρου της μέρους. Σε αυτήν εντοπίζονται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*ἐς τὸ μέλλον ≠ ἤδη*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό (*ἀγαθὰ ≠ φοβερά*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών ([*ἡμῖν*] ≠ *τοῖς πολεμίοις*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και αμέσως πιο κάτω (*τοῖς πολεμίοις ≠ ὅστις, ὅστις ≠ πρὸς τοὺς ἐναντίους*) με πιο γενικούς όρους αυτή τη φορά, αφού παρατηρείται εντός της γενικής ρήσης. Η αντιπαραβολή αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και πάλι η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*φοβερά ≠ κρείσσων*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η επίσης λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογικό ≠ άλογο[5] (*εὖ βουλεύεται ≠ ἀνοίᾳ*). Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σκέψη ≠ πράξη (*βουλεύεται ≠ μετ' ἔργων ἰσχύος*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το επίθετο *κρείσσων*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, μέσω της οποίας τονίζεται το πρώτο μέρος της αντίθεσης.

---

[1] Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση χρησιμοποιείται 9 φορές στη δημηγορία του Διοδότου μέσω των μορίων *δὲ* (5 φορές) και *ἀλλὰ* (4 φορές), για να δώσει ο ομιλητής τις συμβουλές του στους Αθηναίους.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 324, σημειώνει ότι ο Διόδοτος δίνει αποτελεσματικό τέλος στο λόγο του.

[3] Όπως σημειώνει ο Luginbill 2006, 36, 39, ενώ η πολιτική που προτείνει ο Διόδοτος δίνει στους αποστάτες την ελπίδα της συμφιλίωσης, χαρακτηρίζεται από τον ομιλητή «τρομακτική» για τους συμμάχους.

[4] Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 173, η απόφαση για την αποστασία της Μυτιλήνης αποτελεί το τελευταίο παράδειγμα στην *Ιστορία*, όπου η προσεκτική σκέψη υπερισχύει έναντι της ορμής του εθνικού χαρακτήρα των Αθηναίων.

[5] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα. Πρβλ. 3.39.4.

Μετά από την εκφώνηση των ομιλιών ακολουθεί η ψηφοφορία του λαού, στην οποία επικρατεί η άποψη του Διοδότου[1] με μικρή διαφορά[2]. Στέλνεται αμέσως άλλο καράβι, με σκοπό να προλάβει το πρώτο που είχε σταλεί την προηγούμενη μέρα και να αναγγείλει τη νέα απόφαση των Αθηναίων. Ακολουθεί μία πολύ παραστατική περιγραφή[3] της προσπάθειας του νέου καραβιού να φτάσει έγκαιρα στη Μυτιλήνη και να ματαιώσει την προηγούμενη απόφαση[4]. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ιστορικός, οι Μυτιληναίοι πρέσβεις παραχώρησαν τρόφιμα στο πλήρωμα του νέου καραβιού και υποσχέθηκαν την

[1] Ο Τσακμάκης 2012, 9, σημειώνει ότι η αποτυχία του Κλέωνα τερματίζει την επιτυχία του ως δημόσιου ομιλητή και αποτελεί παράδειγμα της αποτυχημένης επικοινωνίας του με το αθηναϊκό ακροατήριο. Σύμφωνα με τον Ostwald 1979, 13, ο Διόδοτος είχε έξοχη λογική αντίληψη, αφού κατάφερε να αποτρέψει τα σχέδια του Κλέωνα σε μια σημαντική στιγμή του πολέμου, προτείνοντας στους Αθηναίους να ακολουθήσουν νέα τακτική προς τους συμμάχους τους. Ο Connor 1984, 91, παρατηρεί ότι μέσα από το λόγο του Διοδότου ο αναγνώστης αναγνωρίζει ότι τελικά το δίκαιο και η συγκράτηση υποχωρούν μπροστά στο συμφέρον και ότι η ψυχρότητα αυτή καταστρέφει εν τέλει την επιτυχία του ομιλητή. Ο Legon 1968, 211, επισημαίνει ότι οι Αθηναίοι δεν υιοθετούν πλήρως την άποψη του Διοδότου, αφού τα μέτρα που λαμβάνουν δεν ήταν αρκετά, ώστε να διατηρήσουν την εύνοια του δήμου των Μυτιληναίων. Ο de Wet 1963, 121, παρατηρεί ότι τελικά καμία από τις δύο προτάσεις δεν επικρατεί. Ο Kitto 1966, 330, σημειώνει επίσης ότι η άποψη του Διοδότου δεν υπερισχύει τελικά, όπως δείχνει και η δράση της Αθήνας απέναντι στη Σκιώνη και στη Μήλο. Σύμφωνα με το Schmitz 2010, 57, συγκρίνοντας την αφήγηση πριν και μετά από την εκφώνηση των λόγων του Κλέωνα και του Διοδότου (3.36.4 κα 3.49.1), καθίσταται σαφές ότι οι λόγοι είχαν μικρό αποτέλεσμα στην εξέλιξη των γεγονότων. Όμοια ο Hornblower 1991, 462, παρατηρεί ότι οι λόγοι είχαν λιγότερη επιρροή πάνω στους Αθηναίους από ότι τα συναισθήματα, τα οποία τονίζονται κυρίως στην ιστορική αφήγηση.

[2] Η παρολίγον επιτυχία του Κλέωνα σε αυτή την περίπτωση, όπως και η επιβολή της άποψής του λίγο αργότερα με τη θανάτωση των 1000 Μυτιληναίων ανδρών που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την αποστασία (3.50.1) χωρίς επιπλέον συζήτηση δείχνει τη ρητορική του ικανότητα και τη μεγάλη του επιρροή. Πρβλ. και 4.21.3, όπου αναφέρεται ότι ο Κλέων *ἔπεισεν* τους Αθηναίους να μη δεχτούν τη συνθήκη ειρήνης που τους είχαν προτείνει οι Λακεδαιμόνιοι. Σύμφωνα με το Finley 1942, 183, η συζήτηση δείχνει καθαρά τον αυξανόμενο διχασμό που επερχόταν στην Αθήνα ως αποτέλεσμα του πολέμου. Ο Andrewes 1962, 72, 76-77, θεωρεί ότι δεν είναι σωστό να εξετάζεται το επεισόδιο ως παράδειγμα της σκλήρυνσης της Αθήνας κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά υποστηρίζει ότι το επεισόδιο αποτελεί παράδειγμα της διαφθοράς των πολιτικών ηγετών μετά από το θάνατο του Περικλή, όπως περιγράφεται και από τον ιστορικό στο 2.65.7-11. Ο de Wet 1963, 123, παρατηρεί επίσης ότι η αντιλογία δείχνει την κριτική του Θουκυδίδη προς τους διαδόχους του Περικλή. Ο Cogan (Cogan 1981, 61-65, Cogan 1981 (2), 9-13, 17-21) παρατηρεί την αλλαγή στην αθηναϊκή διεθνή πολιτική: η Αθήνα πλέον θα σύναπτε συμμαχίες με τη δημοκρατική μερίδα κάθε συμμαχικής της πόλης, και κάθε πόλης γενικότερα, βασιζόμενη στα διαφορετικά συμφέροντα της κάθε πολιτικής μερίδας. Έτσι, προσθέτει, εισάγεται το κριτήριο της ιδεολογίας ως αρχής για τις διεθνείς σχέσεις. Στο εξής, συμπληρώνει, η ενσωμάτωση νέων περιοχών στη συμμαχία θα συνοδεύεται με την εγκαθίδρυση δημοκρατικού πολιτεύματος.

[3] Σύμφωνα με τον Grant 1974, 86-87, η αφήγηση του ιστορικού στο 2.49.4 είναι πολύ παραστατική και συναρπαστική, αλλά θεωρεί ότι ο ιστορικός υπερβάλλει σχετικά με τον κίνδυνο που αυτή περιελάμβανε. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο Πάχης με τη μικρή δύναμη που διέθετε θα χρειαζόταν περισσότερο χρόνο, για να συγκεντρώσει και να εκτελέσει όλους τους ενήλικες άνδρες της Μυτιλήνης. Δες και Kagan 1974, 163, Connor 1984, 86, και Hornblower 1991, 439, οι οποίοι σημειώνουν επίσης τη δραματικότητα και τη ζωντάνια της αφήγησης.

[4] Αξίζει να σημειωθεί η έμφαση στην ταχύτητα με την οποία κινείτο το νέο καράβι. Όπως παρατηρεί και ο Connor 1984, 86, ο αναγνώστης μοιράζεται την ανυπομονησία των Αθηναίων να φτάσουν έγκαιρα στη Μυτιλήνη. Πρβλ. *κατὰ σπουδήν* (3.49.2), *σπουδῇ* (3.49.3), *ἐπειγομένης* (3.49.4). Αντίθετα το προηγούμενο πλοίο έπλεε *οὐ σπουδῇ*, αφού η αποστολή του ήταν *ἀλλόκοτος* σύμφωνα με τον ιστορικό (3.49.4). Πρβλ. και 3.36.4, όπου επαναλαμβάνεται το ίδιο επίθετο (*ἀλλόκοτον*). Ο Gomme 1956 (1), 324-325, παρατηρεί ότι το επίθετο αυτό περιβάλλει την αντιλογία. Ο ίδιος σημειώνει, ωστόσο, ότι οι Αθηναίοι είχαν συμπεριφερθεί με αυστηρότητα και στην Ποτίδαια (2.70.4), στην Τορώνη (5.3.4), στη Σκιώνη (4.122.6, 5.32.1), και στη Μήλο (5.85 κ.ε.). Σε καμία από αυτές τις περιπτώσεις οι Αθηναίοι δεν παρουσιάζονται να μετανιώνουν για τις πράξεις τους και ο Gomme παρατηρεί ότι αυτό που αρχικά θεωρήθηκε θηριωδία, έγινε τελικά η καθιερωμένη συνήθεια στον πόλεμο. Ο Hornblower 1991, 439-440, παρατηρεί ότι το σχόλιο σχετικά με τη φρικτή αποστολή ανήκε στον ιστορικό ή πιο πιθανόν αποτελεί καταγραφή ή εικασία της άποψης των ναυτών. Δες και Debnar 2000, 177 υποσ. 60, η οποία σημειώνει ότι δεν είναι ξεκάθαρο κατά πόσο ο ιστορικός, όπως και οι ναύτες, θεωρούσε την αποστολή αυτή *ἀλλόκοτον*.

παροχή μεγάλης αμοιβής, σε περίπτωση που το καράβι έφτανε εγκαίρως. Οι ναύτες, όπως σημειώνεται στην αφήγηση, κωπηλατούσαν με μεγάλη βιασύνη και ο άνεμος ήταν ευνοϊκός[1]. Αντίθετα, το πλήρωμα του καραβιού που μετέφερε την προηγούμενη σκληρή απόφαση προχωρούσε αργά[2]. Τελικά το καράβι που μετέφερε τη νέα απόφαση των Αθηναίων έφτασε λίγο μετά από την άφιξη του πρώτου καραβιού και ματαίωσε την προηγούμενη απόφαση. *Παρὰ τοσοῦτον μὲν ἡ Μυτιλήνη ἦλθε κινδύνου*[3], όπως σημειώνει ο Θουκυδίδης (3.49).

Οι Αθηναίοι, ακολουθώντας την εισήγηση του Κλέωνα[4], εκτελούν τους 1000 και πλέον[5] Μυτιληναίους που είχε στείλει ο Πάχης ως αίτιους της αποστασίας, γκρεμίζουν τα τείχη της Μυτιλήνης και δεσμεύουν τα καράβια της[6]. Χωρίζουν τη γη της Λέσβου (εκτός

[1] Ο Gomme 1956 (1), 324-325, σχολιάζει τη φράση *κατὰ τύχην* (3.49.4), σημειώνοντας ότι ο ιστορικός δίνει έμφαση στο ρόλο που έπαιζε η απρόβλεπτη τύχη στα ανθρώπινα ζητήματα. Δες και de Ste. Croix 1972, 30-31 και υποσ. 57.

[2] Ο Hornblower 1991, 439, παρατηρεί ότι οι ναύτες θα ανήκαν στα μέλη της συνέλευσης που είχε λάβει την πρώτη απόφαση και διερωτάται κατά πόσο είχαν και οι ίδιοι αλλάξει γνώμη, όπως και οι συμπατριώτες τους.

[3] Ο Hornblower 1991, 440, παραβάλλει το χωρίο με το 7.2.4, όπου με όμοιο λεκτικό γίνεται αναφορά στη σωτηρία των Συρακουσών λόγω της άφιξης του Σπαρτιάτη στρατηγού Γύλιππου (*παρὰ τοσοῦτον μὲν αἱ Συράκουσαι ἦλθον κινδύνου*). Σύμφωνα με τον Connor 1984, 87, εάν ληφθεί υπόψη η ακόλουθη αφήγηση, το τέλος του επεισοδίου της αποστασίας των Μυτιληναίων δεν ήταν καθόλου ευχάριστο, αφού η τιμωρία τους ήταν τελικά αυστηρή, έστω κι αν δεν ήταν τόσο υπερβολική όσο η αρχική.

[4] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 448. Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 323, 325, θα πρέπει να υπήρξε νέα απόφαση της συνέλευσης του λαού. Ο Kagan (Kagan 1974, 163, Kagan 1975, 89), σημειώνει ότι ο Κλέων επικράτησε με την πρότασή του για θανάτωση των ενόχων, χωρίς ο ιστορικός να υπονοεί ότι οι ψήφοι ήταν και σε αυτή την περίπτωση σχεδόν ισόπαλοι, όπως προηγουμένως. Αντίθετα, προσθέτει, ο Διόδοτος δεν είχε προτείνει τη θανάτωσή τους, παρόλο που θα ήξερε ότι αυτό θα ήταν το αποτέλεσμα, και δεν υπάρχει καταγραφή ότι εναντιώθηκε σε αυτή την πρόταση. Ο Kagan υποθέτει ότι οι ένοχοι δε δικάστηκαν σε χωριστή δίκη, αλλά κρίθηκαν ένοχοι βάσει της εκτίμησης του Πάχητα. Ο Orwin 1984, 492-493, σημειώνει επίσης ότι ο Διόδοτος θα είχε προβλέψει τη θανάτωσή τους, αφού οι Αθηναίοι δεν είχαν αρνηθεί την ενοχή των ολιγαρχικών, αλλά ούτε και ο ίδιος την αρνείται στο λόγο του. Προσθέτει ακόμη ότι ο Διόδοτος λογικά ήλπιζε ότι θα έσωζε μόνο το δήμο. Όμοια ο Harris 2013, 108 υποσ. 68, παρατηρεί ότι ούτε στην ιστορική αφήγηση (3.50.1) αμφισβητείται το γεγονός ότι οι 1000 ολιγαρχικοί έφεραν την ευθύνη για την αποστασία.

[5] Ο Alberti στην κριτική του έκδοση τυπώνει τον αριθμό σε *cruces*. Ο Wilson 1981, 147-148, θεωρεί σωστό τον αριθμό, υποστηρίζοντας ότι οι Αθηναίοι δε θα ένιωθαν ασφαλείς, αν άφηναν μεγάλο αριθμό από τους ολιγαρχικούς αποστάτες ελεύθερο. Ο Kagan (Kagan 1974, 162, Kagan 1975, 88) σημειώνει ότι το ζήτημα ήταν πολιτικό και όχι ανθρωπιστικό, όπως φαίνεται από τον αριθμό των ανθρώπων που θανατώθηκαν. Για άλλες εικασίες σχετικά με τον αριθμό των Μυτιληναίων που εκτελέστηκε δες Gomme 1956 (1), 325-326, ο οποίος σημειώνει ότι, αν ο αριθμός 1000 είναι ορθός, η εκτέλεση τόσων ανθρώπων αποτελεί σοκαριστικό γεγονός. Ο Connor 1984, 86 υποσ. 18, θεωρεί τον αριθμό ορθό και πιστεύει ότι είχε ως στόχο να προκαλέσει έκπληξη. Ο de Wet 1963, 121, παρατηρεί ότι σε σύγκριση με τους διακανονισμούς του Περικλή μετά από τις αποστασίες κάποιων συμμαχικών πόλεων, ακόμα και αυτή η απόφαση φαίνεται σκληρή. Όπως διαπιστώνει ο Finley 1942, 183, ακόμα και με την ηπιώτερη απόφαση ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων θανατώθηκε. Όμοια ο Hornblower 1991, 440, θεωρεί ορθό τον αριθμό και παρατηρεί ότι το αποτέλεσμα της συζήτησης φαίνεται σκληρό, ακόμη κι αν δεν ήταν γνωστό ότι υπήρχε χειρότερος σχεδιασμός. Η Debnar 2000, 168-169, παρατηρεί ότι, αν ο αριθμός είναι ορθός, δείχνει ότι οι Μυτιληναίοι που κρίθηκαν ένοχοι δεν ανήκαν μόνο στους ολιγαρχικούς, αφού ο Πάχης είχε στείλει στην Αθήνα και όποιον άλλο θεωρούσε ένοχο (3.35.1). Υπήρχαν, σημειώνει, διαβαθμίσεις ενοχής ανάμεσα στους Μυτιληναίους που θανατώθηκαν, οι οποίες δε λήφθηκαν τελικά υπόψη. Ο Διόδοτος, προσθέτει, θα πρέπει να εναντιώθηκε στην εκτέλεση όλων αυτών ή θα ήλπιζε ότι αυτό ήταν το καλύτερο που θα μπορούσε να κάνει. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[6] Όπως συνέβη και στην περίπτωση της Θάσου (1.101.3) και της Σάμου (1.117.3). Ακόμη και η Χίος υποχρεώνεται να γκρεμίσει τα τείχη της, για να προληφθούν οι ταραχές (4.51). Δες και Gomme 1956 (1), 326, και Hornblower 1991, 440.

από την περιοχή της Μήθυμνας) σε 3000 κλήρους[1] και στέλνουν Αθηναίους κληρούχους[2] στο νησί. Σύμφωνα με τον ιστορικό, οι Λέσβιοι θα καλλιεργούσαν οι ίδιοι τη γη τους, αλλά θα πλήρωναν ετήσιο ενοίκιο στους Αθηναίους[3]. Οι Αθηναίοι καταλαμβάνουν και τις πόλεις που κατείχαν οι Μυτιληναίοι στην απέναντι στεριά (3.50). Το 412 π.Χ., μετά από την καταστροφή στη Σικελία, η Λέσβος βρίσκεται ανάμεσα στις πρώτες συμμαχικές πόλεις της αθηναϊκής ηγεμονίας που αποστατούν και πάλι[4].

Οι δημηγορίες του Κλέωνα και του Διοδότου, όπως έχει διαφανεί από την πιο πάνω ανάλυση, παρουσιάζουν πολλές κοινές αντιθέσεις[5]. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο ιστορικός: *ῥηθεισῶν δὲ τῶν γνωμῶν τούτων μάλιστα ἀντιπάλων πρὸς ἀλλήλας* (3.49.1). Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται επίσης, όπως έχει γίνει αντιληπτό, ανάμεσα στην αντιλογία αυτή και στους λόγους του Περικλή και του Αρχίδαμου[6]. Παρατηρούνται και κοινές αντιθέσεις με τους άλλους δύο λόγους, των Μυτιληναίων στο 3.9-14 και του Τευτίαπλου στο 3.30, που εντάσσονται στο ίδιο επεισόδιο της αποστασίας της Μυτιλήνης, δημιουργώντας συνοχή[7]. Έτσι η αντίθεση παρουσιάζεται ως συνεκτικός μηχανισμός που συνδέει τις δημηγορίες μεταξύ τους και με την ιστορική αφήγηση. Ο Κλέων χρησιμοποιεί στο λόγο του συμμετρικές αντιθέσεις· στοιχείο που τον αναδεικνύει σε εξαίρετο χειριστή του σχήματος της αντίθεσης στην *Ιστορία* και δεινό ρήτορα. Συμμετρικές αντιθέσεις χρησιμοποιεί και ο Διόδοτος στο λόγο του, αλλά όχι στο βαθμό που εντοπίζονται στο λόγο του Κλέωνα. Ο Διόδοτος, αντίθετα, προσπαθεί να απαμβλύνει το έντονο κλίμα που είχε δημιουργήσει ο Κλέων, αποφεύγοντας συνειδητά τη χρήση ορισμένων αντιθέσεων, ώστε να δημιουργήσει κλίμα ενότητας ανάμεσα στους Αθηναίους.

---

[1] Ο Gomme 1956 (1), 328, υποθέτει ότι, αφού η ανώτερη τάξη που κατείχε όλη τη γη εκτελέστηκε, αυτό το μέτρο θα σήμαινε τη γενική ανακατανομή της γης με χαμηλό ενοίκιο για το δήμο της Λέσβου.

[2] Ο Hornblower 1991, 440, παρατηρεί ότι οι κληρούχοι αποτελούσαν φρουρά μονίμων οπλιτών.

[3] Ο de Ste. Croix 1972, 370 υποσ. 6, σημειώνει ότι το ετήσιο εισόδημα που θα εισέπραττε η Αθήνα από τη Λέσβο θα αποτελούσε την αποζημίωση για τα χρήματα που ξοδεύτηκαν κατά την καταστολή της αποστασίας της. Ο Kagan 1974, 163-166, παρατηρεί ότι, με εξαίρεση την άνευ προηγουμένου θανάτωση τόσων ανθρώπων, ο διακανονισμός των Αθηναίων στη Λέσβο ήταν ασυνήθιστος, αφού η Λέσβος διέθετε ακόμη περιορισμένη αυτονομία και δεν πλήρωνε φόρο. Ο ίδιος θεωρεί ότι το αποτέλεσμα οφειλόταν στη μετριοπαθή πολιτική του Διοδότου και πιστεύει ότι η διευθέτηση ήταν πιθανόν προσωρινή και στόχευε στην άμεση προστασία της Λέσβου με την εγκατάσταση της φρουράς των κληρούχων, η οποία θα πληρωνόταν από τους Λεσβίους, στην αποφυγή άλλης αποστασίας, στην απόσπαση κάποιων Αθηναίων από την Αθήνα, η οποία μαστιζόταν από το λοιμό και από τις σπαρτιατικές εισβολές και στην αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων της Αθήνας. Σημειώνει, ωστόσο, ότι οι Αθηναίοι θα ήταν απρόθυμοι να εγκαταλείψουν τη γη τους. Πρβλ. 2.16.2. Και ο Legon 1968, 210-211, σημειώνει ότι ο χειρισμός της Λέσβου ήταν σκληρός και δραστικός, αλλά επιεικής σε σχέση με την πρώτη αντίδραση των Αθηναίων. Όπως σημειώνει και ο Meritt 1954, 363-365, οι κληρούχοι χρησιμοποιήθηκαν, επειδή οι Αθηναίοι ήθελαν να εξασφαλίσουν τον έλεγχο του νησιού, αλλά, όπως σημειώνει και ο ίδιος, οι Αθηναίοι έδωσαν και πολιτική «αυτονομία» στο νησί, υποχρεώνοντας τους Μυτιληναίους να πληρώνουν ενοίκιο αντί φόρο.

[4] Δες και Legon 1968, 211.

[5] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 420.

[6] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 391, υποσ. 1 στις σελ. 394-395, υποσ. 1 στη σελ. 421.

[7] Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 424.

2.12 Η ΑΝΤΙΛΟΓΙΑ ΠΛΑΤΑΙΕΩΝ ΚΑΙ ΘΗΒΑΙΩΝ (3.53-67)

Ἄρχεται δὲ ὁ πόλεμος ἐνθένδε ἤδη Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων καὶ τῶν ἑκατέροις ξυμμάχων δηλώνει ο ιστορικός στην αρχή του δευτέρου βιβλίου της *Ιστορίας* του. Η επίσημη έναρξη των εχθροπραξιών πραγματοποιείται το 431 π.Χ. με την αποτυχημένη εισβολή των Θηβαίων στην Πλάταια[1].

[1] Πρβλ. 7.18.2. Όπως αναφέρει και ο Kagan (Kagan 1969, 341-342, Kagan 1974, 43-44, και Kagan 1991, 218, 226), οι Θηβαίοι επιτίθενται στην Πλάταια, επειδή ανέμεναν κάποια επιθετική κίνηση εκ μέρους της Αθήνας και ήθελαν να ασκήσουν πίεση στη Σπάρτη, ώστε να αποτρέψουν τυχόν ενδυνάμωση της φιλειρηνικής μερίδας και παράταση των διαπραγματεύσεων. Ήθελαν ακόμη, σημειώνει, να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την περιοχή της Πλάταιας, από την οποία περνούσε ο δρόμος από την Αθήνα προς τη Θήβα. Ο ίδιος (Kagan 1995, 67), θεωρεί ότι η θηβαϊκή επίθεση αποτελούσε προεξαγγελτικό κτύπημα που καθιστούσε φανερό ότι επέκειτο πόλεμος και είχε στόχο να εμποδίσει τους Σπαρτιάτες να υποχωρήσουν από την απόφασή τους υπέρ του πολέμου. Και ο Gomme 1972, 450, διερωτάται κατά πόσο η θηβαϊκή επίθεση είχε σκοπό να ασκήσει πίεση στη Σπάρτη και να την εμποδίσει από το να στείλει και άλλες πρεσβείες στην Αθήνα. Όμοια ο de Ste. Croix 1972, 322, πιστεύει ότι η επίθεση οφειλόταν στην προσπάθεια των Θηβαίων να πιέσουν την κατάσταση και να εμποδίσουν τη Σπάρτη να στείλει άλλες πρεσβείες. Οι Θηβαίοι, σύμφωνα με το Finley 1942, 184, γνωρίζοντας την απόφαση των Σπαρτιατών για πόλεμο, ήθελαν να εξασφαλίσουν την επικοινωνία τους με την Πελοπόννησο. Και οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες, εξάλλου, σύμφωνα με το Zatta 2011, 328, ήθελαν να εξασφαλίσουν την περιοχή της Πλάταιας που θα τους ήταν χρήσιμη στον πόλεμο εναντίον της αθηναϊκής ηγεμονίας. Σύμφωνα με τους Zatta 2011, 325, και Bloedow 1983, 42-43, η πελοποννησιακή κίνηση εναντίον της Πλάταιας είχε ως στόχο να καταστρέψει μία πόλη-εμπροσθοφυλακή που τύγχανε της αθηναϊκής υποστήριξης σε μια περιοχή ελεγχόμενη από τους Πελοποννησίους. Πρβλ. 2.2.3. Όπως σημειώνει και η Foster 2010, 157, τα γεγονότα στην Πλάταια φέρνουν τις δύο μεγάλες δυνάμεις, Αθήνα και Σπάρτη, προ τετελεσμένων. Ο Hornblower 1991, 236-237, σημειώνει ότι η θηβαϊκή εισβολή στην Πλάταια αποτελούσε το πρώτο γεγονός του πολέμου, αλλά θεωρεί ότι το επίσημο γεγονός ήταν η εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική (2.19.1, 5.20.1). Πρβλ. το κεφάλαιο 2.5. Αντίθετα, ο Rawlings 1981, 27, 32, 34, θεωρεί ότι η διακοπή των πρεσβειών που περιγράφεται στο 1.146 και στο 2.1 αποτελούσε την έναρξη του πολέμου και επισημαίνει ότι η θηβαϊκή εισβολή συνιστούσε την ξεκάθαρη παραβίαση της συνθήκης. Ο Connor 1991, 54-55, 58, σημειώνει ότι η εισβολή των Θηβαίων στην Πλάταια ήταν σημαντική, επειδή ανάγκαζε την Αθήνα να εμπλακεί σε πόλεμο στην ξηρά, αφού έπρεπε να βοηθήσει τη σύμμαχό της Πλάταια. Η Θήβα, συμπληρώνει, θα μπορούσε να βοηθήσει στην εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική, παρέχοντας έδαφος ως στρατιωτική βάση για τις επιθέσεις των Πελοποννησίων και επιφέροντας μεγάλο πλήγμα στους Αθηναίους. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η έκπληξη των αναγνωστών από την ξαφνική αυτή επίθεση αντιστοιχεί με την έκπληξη των Πλαταιέων και ίσως και των Αθηναίων.

Η Πλάταια[1], πόλη στη Βοιωτία, ήταν σύμμαχος πόλη των Αθηναίων[2] και βρισκόταν σε αντιμαχία με τη Θήβα[3]. Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, 300 περίπου ένοπλοι Θηβαίοι εισέβαλαν[4] κατά τη διάρκεια της νύχτας στην Πλάταια με τη βοήθεια του Ναυκλείδη και των υποστηρικτών του[5], οι οποίοι ήθελαν να εντάξουν την Πλάταια στη συμμαχία της Θήβας. Οι Θηβαίοι κατάφεραν να εισέλθουν εντός των τειχών της Πλάταιας, επειδή δεν υπήρχαν φρουροί, και καταθέτοντας τα όπλα τους στην αγορά προσπάθησαν με φιλικές διακηρύξεις να φέρουν με το μέρος τους τους Πλαταιείς[6].

[1] Η Πλάταια έλεγχε το καλύτερο σημείο του δρόμου ανάμεσα στη Βοιωτία και στην Πελοπόννησο. Η ιστορία της πόλης της Πλάταιας, σύμφωνα με το Finley 1942, 183-184, δείχνει την επικίνδυνη θέση κάθε μικρής χώρας που κατέχει περιοχή με στρατηγική σημασία. Δες και Kagan 1974, 44, 102, 104, ο οποίος σημειώνει ότι παρά το μικρό της μέγεθος η Πλάταια θα μπορούσε να προκαλέσει μεγάλα προβλήματα στη Θήβα, λόγω της καίριας γεωγραφικής της θέσης. Ο ίδιος παρατηρεί ότι το επεισόδιο της Πλάταιας δείχνει την αδυναμία των μικρών κρατών, όταν βρίσκονται ανάμεσα σε δύο μεγάλες δυνάμεις. Ο Macleod 1977, 229, επισημαίνει ότι η μοίρα της Πλάταιας αποτελούσε ένα από τα δεινά που για τον ιστορικό καθιστούσαν τον πόλεμο άξιο καταγραφής. Ο Orwin 1994, 74, παρατηρεί ότι η μικρή Πλάταια έπρεπε να αγωνιστεί, για να διατηρήσει την ανεξαρτησία της και την ασφάλειά της, εξαιτίας της καίριας στρατηγικής της θέσης στα σύνορα ανάμεσα στη Βοιωτία και στην Αττική.

[2] Ο Cogan 1981, 65, σημειώνει ότι η Πλάταια ήταν αυτόνομη σύμμαχος των Αθηναίων και δεν ανήκε στην αθηναϊκή ηγεμονία. Σύμφωνα με τους Finley 1942, 184, Gomme 1956 (1), 358, de Ste. Croix 1972, 167 και υποσ. 2, Kagan 1974, 44, Hornblower 1991, 240, 359, 448, 464-465, Hammond 1992, 144, και Badian 1993, 116-117, 123, η Πλάταια δεν ανήκε στη συμμαχία των βοιωτικών πόλεων, την οποία έλεγχε η Θήβα και, για να προστατευτεί, είχε συμμαχήσει με την Αθήνα ήδη από τον 6ο αι. π.Χ., ίσως το 519 π.Χ. Ο Shrimpton 1984, 295-303, αναφέρει ότι το 519 π.Χ. θεωρείται η χρονιά κατά την οποία οι Πλαταιείς συμμάχησαν με τους Αθηναίους, λόγω της αναφοράς του Θουκυδίδη στο 3.68.5 σε 93 χρόνια συμμαχίας και λόγω της αντίστοιχης αναφοράς στις *Ιστορίες* του Ηροδότου στο 6.108. Ο Shrimpton απορρίπτει αυτή τη χρονολογία και προτείνει το έτος 479 π.Χ. ως πιο πιθανό για τη συμμαχία μεταξύ Πλάταιας και Αθήνας· έτος κατά το οποίο παραχωρήθηκε ανεξαρτησία στην Πλάταια. Επομένως, θεωρεί ότι 427 π.Χ. αποτελούσε το 53 έτος της συμμαχίας. Ο ίδιος σημειώνει ότι το 506 π.Χ. οι Αθηναίοι είχαν συνάψει μόνο συμπολιτεία με την Πλάταια μέσω της νομοθεσίας του Κλεισθένη. Ο Gomme 1956 (1), 340, σημειώνει ότι για τους Πλαταιείς η συμμαχία με την Αθήνα ήταν πιο σημαντική από την τιμητική παραχώρηση της αθηναϊκής υπηκοότητας.

[3] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. και το 7.57.5, όπου γίνεται αναφορά στο μίσος των Πλαταιέων προς τους υπόλοιπους Βοιωτούς. Δες και Cogan (Cogan 1981, 66, Cogan 1981 (2), 14), ο οποίος σημειώνει ότι το μίσος ανάμεσα στους Θηβαίους και στους Πλαταιείς προηγείτο και των Περσικών πολέμων.

[4] Το απροσδόκητο της θηβαϊκής επίθεσης εναντίον της Πλάταιας, ενώ ακόμη επικρατούσε ειρήνη, φαίνεται από τα σχόλια του ιστορικού: *προϊδόντες γὰρ οἱ Θηβαῖοι ὅτι ἔσοιτο ὁ πόλεμος, ἐβούλοντο τὴν Πλάταιαν αἰεὶ σφίσι διάφορον οὖσαν ἔτι ἐν εἰρήνῃ τε καὶ τοῦ πολέμου μήπω φανεροῦ καθεστῶτος προκαταλαβεῖν* (2.2.3), *ἀπροσδοκήτου κακοῦ ἐν εἰρήνῃ γενομένου* (2.5.4), και από τα λόγια του κήρυκα των Πλαταιέων προς τους Θηβαίους ότι: *οὔτε τὰ πεποιημένα ὅσια δράσειαν ἐν σπονδαῖς σφῶν πειραθέντες καταλαβεῖν τὴν πόλιν, τά τε ἔξω ἔλεγον αὐτοῖς μὴ ἀδικεῖν* (2.5.5). Ο ιστορικός ακόμη χαρακτηρίζει τους νεκρούς Θηβαίους *ὑποσπόνδους* (2.6.1) και σημειώνει ότι μετά από τα γεγονότα στην Πλάταια οι σπονδές δεν ίσχυαν πλέον: *λελυμένων λαμπρῶς τῶν σπονδῶν* (2.7.1). Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 451.

[5] Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 44-46, ο Ναυκλείδης και οι υποστηρικτές του ήταν ολιγαρχικοί που ήθελαν να καταστρέψουν τους δημοκρατικούς που κυβερνούσαν και να θέσουν την Πλάταια υπό τον έλεγχο της ολιγαρχικής Θήβας. Δες και Hornblower 1991, 240, ο οποίος σημειώνει ότι οι άνδρες αυτοί ήθελαν να πάρουν την εξουσία στα χέρια τους.

[6] Η αρχική στάση των Θηβαίων προς την Πλάταια δεν ήταν τελείως εχθρική και οι προθέσεις τους παρουσιάζονται φιλικές, αφού όπως σημειώνει ο ιστορικός: *κηρύγμασί τε χρήσασθαι ἐπιτηδείοις καὶ ἐς ξύμβασιν μᾶλλον καὶ φιλίαν τὴν πόλιν ἀγαγεῖν*. Οι Θηβαίοι ακόμη ήθελαν *κατὰ τὰ πάτρια τῶν πάντων Βοιωτῶν ξυμμαχεῖν* (2.2.4). Αλλά και αργότερα, όταν οι Πλαταιείς ζητούν από τους Θηβαίους να αποχωρήσουν από τη γη τους, για να τους παραδώσουν τους αιχμαλώτους τους, οι Θηβαίοι παρουσιάζονται να αναχωρούν *οὐδὲν ἀδικήσαντες* (2.5.7). Ο Kagan 1974, 46, σημειώνει ότι οι Θηβαίοι περίμεναν πως, με την ένοπλη παρουσία τους στην Πλάταια, η πόλη θα παραδιδόταν ειρηνικά. Μία φιλική ολιγαρχική κυβέρνηση, προσθέτει, θα ήταν προς το συμφέρον της Θήβας.

Οι Πλαταιείς αρχικά συνθηκολόγησαν μαζί τους, αφού μέσα στο σκοτάδι δε μπορούσαν να διακρίνουν το μέγεθος της θηβαϊκής δύναμης. Όταν, ωστόσο, αντιλήφθηκαν ότι οι Θηβαίοι ήταν λίγοι, προετοιμάστηκαν κατάλληλα και στράφηκαν εναντίον τους κατά τη διάρκεια της νύχτας, ώστε να τους αιφνιδιάσουν[1]. Η αντεπίθεση των Πλαταιέων πανικόβαλε τους Θηβαίους, οι οποίοι τράπηκαν σε φυγή. Αρκετοί από αυτούς σκοτώθηκαν, επειδή τα τείχη της πόλης είχαν κλείσει και δεν ήταν σε θέση να διακρίνουν τον τρόπο διαφυγής τους. Πολλοί ακόμη αιχμαλωτίστηκαν και παραδόθηκαν άνευ όρων στους Πλαταιείς[2].

Οι ενισχύσεις των Θηβαίων άργησαν να φτάσουν και οι Πλαταιείς, σύμφωνα με την εκδοχή των Θηβαίων, ορκίστηκαν να παραδώσουν τους αιχμαλώτους Θηβαίους, αν οι ενισχύσεις των τελευταίων αποχωρούσαν χωρίς να βλάψουν άλλους Πλαταιείς. Οι Πλαταιείς από την άλλη αρνούνταν ότι ορκίστηκαν και ισχυρίζονταν ότι είχε συμφωνηθεί να γίνουν πρώτα διαπραγματεύσεις[3]. Οι Θηβαίοι αποχώρησαν και οι Πλαταιείς δραττόμενοι

[1] Οι Πλαταιείς παρουσιάζονται δυσαρεστημένοι με τους Θηβαίους και απρόθυμοι να αποστατήσουν από την αθηναϊκή ηγεμονία. Η ευνοϊκή στάση του λαού της Πλάταιας προς την αθηναϊκή ηγεμονία φαίνεται από το σχόλιο του ιστορικού: *τῷ γὰρ πλήθει τῶν Πλαταιῶν οὐ βουλομένῳ ἦν τῶν Ἀθηναίων ἀφίστασθαι* (2.3.2), από την αρχική απάντηση των Πλαταιέων προς τον Αρχίδαμο: *ἀδύνατα σφίσιν εἴη ποιεῖν ἃ προκαλεῖται ἄνευ Ἀθηναίων (παῖδες γὰρ σφῶν καὶ γυναῖκες παρ' ἐκείνοις εἶεν), δεδιέναι δὲ καὶ περὶ τῇ πάσῃ πόλει μὴ 'κείνων ἀποχωρησάντων Ἀθηναῖοι ἐλθόντες σφίσιν οὐκ ἐπιτρέπωσιν* (2.72.2), από την επιμονή των Πλαταιέων να εξασφαλίσουν πρώτα τη σύμφωνο γνώμη των Αθηναίων: *βούλονται ἃ προκαλεῖται Ἀθηναίοις κοινῶσαι πρῶτον, καὶ ἢν πείθωσιν αὐτούς, ποιεῖν ταῦτα* (2.73.1), από τα λόγια των πρέσβεων των Πλαταιέων προς το λαό της Πλάταιας: *οὔτ' ἐν τῷ πρὸ τοῦ χρόνῳ,... Ἀθηναῖοί φασιν ἐν οὐδενὶ ὑμᾶς προέσθαι ἀδικουμένους οὔτε νῦν περιόψεσθαι, βοηθήσειν δὲ κατὰ δύναμιν* (2.73.3), και από την τελική απόφασή τους: *οἱ Πλαταιῆς ἐβουλεύσαντο Ἀθηναίους μὴ προδιδόναι* (2.74.1). Για την αφοσίωση της Πλάταιας στην Αθήνα δες de Romilly 1963, 39, Macleod 1977, 235, Hornblower 1991, 241, και Orwin 1994, 70-71. Σύμφωνα με τους Kagan (Kagan 1969, 88-89, Kagan 1974, 44, 46, 174) και Hammond 1992, 144, 146, η Αθήνα ήδη από το 519 π.Χ. είχε παρέμβει υπέρ της Πλάταιας στον αγώνα των Πλαταιέων να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους ενάντια στη θηβαϊκή επίθεση. Η επιτυχία των Αθηναίων, προσθέτουν, τους εξασφάλισε την αιώνια φιλία των Πλαταιέων και την εχθρότητα των Θηβαίων. Η Πλάταια παρέμεινε ανεξάρτητη και στενά συνδεδεμένη με την Αθήνα, ενώ έτρεφε εχθρικά αισθήματα προς τους Θηβαίους.

[2] Ο Hornblower 1991, 242, σημειώνει τη ζωντάνια της περιγραφής.

[3] Η αμφιβολία του Θουκυδίδη για τα πραγματικά γεγονότα φαίνεται από το γεγονός ότι εντάσσει στην αφήγησή του και τις δύο εκδοχές. Από τη μία οι Θηβαίοι ισχυρίζονταν ότι, αν αποχωρούσαν, οι Πλαταιείς τους υποσχέθηκαν *ἀποδώσειν αὐτοῖς τοὺς ἄνδρας* και ότι οι Πλαταιείς είχαν ορκιστεί: *καὶ ἐπομόσαι φασὶν αὐτούς,* ενώ σύμφωνα με την άλλη εκδοχή, οι Πλαταιείς *οὐχ ὁμολογοῦσι τοὺς ἄνδρας εὐθὺς ὑποσχέσθαι ἀποδώσειν, ἀλλὰ λόγων πρῶτον γενομένων ἤν τι ξυμβαίνωσι* και αρνούνταν τον όρκο: *καὶ ἐπομόσαι οὔ φασιν* (2.5.6). Αξίζει να σημειωθεί το παράλληλο λεκτικό με αντίθετη, ωστόσο, σημασία στην κάθε εκδοχή. Πάντως οι αιχμάλωτοι Θηβαίοι παρουσιάζονται να έχουν παραδοθεί άνευ όρων: *ξυνέβησαν τοῖς Πλαταιεῦσι παραδοῦναι σφᾶς τε αὐτοὺς καὶ τὰ ὅπλα χρήσασθαι ὅ τι ἂν βούλωνται* (2.4.7). Ο Murari Pires 1998, 106, παραθέτει το χωρίο ως παράδειγμα των αντικρουόμενων εκδοχών, στις οποίες αναφέρεται ο ιστορικός στο 1.22.3, που τον δυσκόλεψαν στην καταγραφή των γεγονότων. Ο Hornblower 1991, 242-243, σημειώνει ότι πρόκειται για ένα πολύ ενδιαφέρον και ασυνήθιστο παράδειγμα, όπου ο ιστορικός δίνει δύο εκδοχές του ιδίου γεγονότος, ενώ δεν αναφέρει τη δική του άποψη. Ο ιστορικός, προσθέτει, δε μπορούσε να αποφασίσει ποιά εκδοχή ήταν η σωστή. Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 47-48, η διαφορά ήταν μικρή, αφού οι Θηβαίοι θα ήταν απρόθυμοι να εγκαταλείψουν τους στρατιώτες τους, οι οποίοι θα περιελάμβαναν σημαντικούς άνδρες, και θα είχαν δεχτεί να αποχωρήσουν από την περιοχή, οποιαδήποτε κι αν ήταν η υπόσχεση των Πλαταιέων. Δες και Macleod 1977, 232-233, ο οποίος σημειώνει τη σύγχυση μεταξύ υπόσχεσης και όρκου. Φαίνεται, προσθέτει, ότι οι Πλαταιείς ξεγέλασαν τους Θηβαίους μένοντας προσκολλημένοι στο λεκτικό και όχι στο νόημα της υπόσχεσής τους. Πρβλ. 3.82.7.

της ευκαιρίας σκότωσαν τους 180 Θηβαίους αιχμαλώτους[1]. Ακολούθως οι Πλαταιείς έστειλαν αγγελιαφόρο στην Αθήνα και επέστρεψαν τους νεκρούς Θηβαίους στην πατρίδα τους, συνάπτοντας προσωρινή ανακωχή με τους Θηβαίους. Οι Αθηναίοι διαμήνυσαν στους Πλαταιείς να μη θανατώσουν τους αιχμαλώτους Θηβαίους[2], αλλά ήταν πλέον αργά. Όταν οι Αθηναίοι έμαθαν[3] τα συμβάντα έστειλαν στρατιωτική φρουρά στην Πλάταια και τρόφιμα και μετέφεραν στην Αθήνα τους Πλαταιείς που δεν ήταν σε θέση να πολεμήσουν μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά (2.2-6).

Η αφήγηση των γεγονότων της Πλάταιας ανακαλείται στο 2.71[4], όπου ο ιστορικός αναφέρει ότι το 429 π.Χ. οι Πελοποννήσιοι και οι σύμμαχοί τους, αντί της καθιερωμένης εισβολής τους στην Αττική[5], εξεστράτευσαν κατά της Πλάταιας[6] με αρχηγό το βασιλιά των Σπαρτιατών Αρχίδαμο. Ο Αρχίδαμος μετά από διαπραγματεύσεις με τους πρέσβεις των Πλαταιέων (2.71-74) και, αφού δεν κατέστη δυνατόν να πείσει[7] τους Πλαταιείς να

[1] Ο Kitto 1966, 317, παρατηρεί ότι, αν οι Πλαταιείς σκέφτονταν το συμφέρον τους και δεν ενεργούσαν παρασυρόμενοι από το θυμό τους, θα είχαν κρατήσει τους Θηβαίους αιχμαλώτους, ώστε να εκφοβίζουν τους Θηβαίους. Σύμφωνα και με τον Kagan 1974, 48, το πάθος των Πλαταιέων εναντίον των Θηβαίων εμπόδισε τη λογική.

[2] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 48, οι Αθηναίοι είχαν αμέσως αντιληφθεί τη μεγάλη σημασία αυτών των αιχμαλώτων ως ομήρων, τους οποίους θα χρησιμοποιούσαν για να εμποδίσουν την εισβολή των Βοιωτών στην Αττική και οποιανδήποτε εχθρική κίνηση εκ μέρους της Θήβας.

[3] Η άγνοια των Αθηναίων τονίζεται στην αφήγηση με την επανάληψη φράσεων, όπως *οὐδὲν ἤδεσαν* και *οὐκ εἰδότες* (2.6.3). Όπως σημειώνει και ο Gomme 1956 (1), 6, η αφήγηση της αποστολής των Πλαταιέων αγγελιαφόρων προς την Αθήνα είναι συγχυστική. Δες και Ταμιωλάκη 2013, 54-55, η οποία σημειώνει ότι ο ιστορικός τονίζει την άγνοια των Αθηναίων μέσω της επανάληψης όμοιων φράσεων· στοιχείο που δημιουργεί μία μπερδεμένη αφήγηση.

[4] Ο Morrison 2006 (2), 44-45, επισημαίνει ότι ο ιστορικός παρουσιάζει σε διαφορετικά σημεία της *Ιστορίας* τα γεγονότα που αφορούν στην Πλάταια, διακόπτωντας την αφήγησή του.

[5] Όπως επισημαίνει ο Kagan 1974, 102-103, η προηγούμενη εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική είχε προκαλέσει ολοκληρωτικές καταστροφές και οι Πελοποννήσιοι δε θα έβρισκαν άλλα σημεία να καταστρέψουν, ενώ επιπλέον υπήρχε ο κίνδυνος μολυσμού τους από το λοιμό.

[6] Ο Kagan 1974, 102-104, θεωρεί ότι οι Πελοποννήσιοι δεν είχαν κανένα λόγο να εκστρατεύσουν εναντίον της Πλάταιας, αφού δεν τους είχε προκαλέσει οποιοδήποτε πρόβλημα και πιστεύει ότι η πρόταση για εισβολή προερχόταν από την πλευρά των Θηβαίων, οι οποίοι ήθελαν να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους στην περιοχή. Οι Σπαρτιάτες, προσθέτει, θα είχαν δεχτεί την πρόταση των Θηβαίων, επειδή αντιλαμβάνονταν τη στρατηγική αξία της Πλάταιας και ήθελαν να ευχαριστήσουν τους Θηβαίους, ώστε να εξασφαλίσουν την υποστήριξή τους στον πόλεμο.

[7] Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 133, παρόλο που ο λόγος του Αρχίδαμου κινείται με βάση το συμφέρον και παρόλο που η μετριοπάθεια και η ευσέβεια που εκφράζει αποτελούν ξεκάθαρη υποκρισία, δεν παρατηρείται οποιαδήποτε πρόθεση εκ μέρους του ιστορικού να καταδικάσει το χαρακτήρα του Αρχίδαμου, έστω και με κάποιο υπαινιγμό. Ο Badian 1993, 111-112, 115-116, θεωρεί ότι σύμφωνα με τα λόγια του Αρχίδαμου οι όρκοι που δόθηκαν το 479 π.Χ. απαιτούσαν τη συμμετοχή της Πλάταιας στην απελευθέρωση όσων είχαν ορκιστεί και τώρα ήταν υποταγμένοι, σημειώνοντας ότι οι Πλαταιείς εκτός από οφέλη είχαν και υποχρεώσεις από τους όρκους. Ο ίδιος επισημαίνει την προθυμία του Αρχίδαμου να κάνει παραχωρήσεις σε αυτό το ζήτημα, απαιτώντας την ουδετερότητα της Πλάταιας. Ο Badian θεωρεί ότι οι Σπαρτιάτες ήταν ελεύθεροι να μεταχειριστούν την Πλάταια, όπως αυτοί ήθελαν, ανάλογα με τα συμφέροντά τους, αφού δε συνδεόταν πλέον μαζί τους με τους όρκους που η ίδια παραβίασε, βοηθώντας την Αθήνα να υποτάξει την Αίγινα, τα Μέγαρα και την Ποτίδαια. Ο Gomme 1956 (1), 205-206, αναφέρει ότι οι Πλαταιείς επικαλούνται μόνο την υπόσχεση του Παυσανία μετά από τη μάχη στην Πλάταια, αλλά, όπως σημειώνει ο ίδιος, υπήρχε και άλλος γνωστός όρκος πριν από τη μάχη που όχι μόνο αναφερόταν στην αμοιβαία πίστη μεταξύ των συμμάχων, αλλά και στην καταστροφή της Θήβας και των άλλων πόλεων που είχαν πάρει το μέρος των Περσών. Ο ίδιος θεωρεί την προσφορά του Αρχίδαμου να αφήσουν οι Πλαταιείς τη γη τους ως ενέχυρο και να μετακομίσουν όπου θέλουν γενναιόδωρη, αφού οι Πλαταιείς θα μπορούσαν να μεταφερθούν στην Αθήνα. Οι Πλαταιείς, προσθέτει ωστόσο, δεν εμπιστεύονταν τους Σπαρτιάτες, ούτε τους Θηβαίους. Πρβλ. 3.68.1 όπου φαίνεται ότι και ο

αυτονομηθούν από την αθηναϊκή ηγεμονία και να βοηθήσουν τους Πελοποννησίους[1] ή τουλάχιστον να τους παραδώσουν την πόλη τους ως ενέχυρο, άρχισε να πολιορκεί την Πλάταια[2]. Περιγράφονται οι ενέργειες των δύο αντιπάλων, των Πελοποννησίων και των Βοιωτών από τη μία πλευρά να καταλάβουν την πόλη με διάφορα τεχνάσματα και των Πλαταιέων από την άλλη να αμυνθούν[3] (2.75-77). Στη συνέχεια οι Πελοποννήσιοι αναχώρησαν, αφού πρώτα άφησαν φρουρά στην περιοχή. Οι Πλαταιείς που βρίσκονταν μέσα στην πολιτεία ήταν, σύμφωνα με τον ιστορικό, 400· υπήρχαν ακόμη 80 Αθηναίοι και 110 γυναίκες[4] (2.78).

Η αφήγηση της πολιορκίας συνεχίζεται στο 3.20-24, όπου αναφέρεται ότι το 428 π.Χ. μετά από πολύμηνη πολιορκία οι Πλαταιείς και οι Αθηναίοι που βρίσκονταν μαζί τους, υποφέροντας από την πείνα, αποφάσισαν να εξέλθουν της πόλης, αφού δεν ανέμεναν πλέον βοήθεια από την Αθήνα[5]. Η έξοδος επιχειρήθηκε μία νύκτα με κακοκαιρία από τους 220

ιστορικός δε θεωρούσε ειλικρινείς τις σπαρτιατικές προσφορές. Και ο Kagan 1974, 104, θεωρεί την προσφορά του Αρχίδαμου γενναιόδωρη. Σημειώνει, ωστόσο, ότι η προσφορά των Σπαρτιατών δεν ήταν άξια εμπιστοσύνης, αφού, αν η Πλάταια έπεφτε σε πελοποννησιακά χέρια, οι Θηβαίοι δε θα επέτρεπαν την επιστροφή της. Όμοια ο Orwin 1994, 74 υποσ. 11, υποστηρίζει πως, εξαιτίας του σπαρτιατικού ζήλου να μείνει ευχαριστημένη η Θήβα, ήταν απίθανο η Πλάταια να επαναφερόταν στους κατοίκους της, αν έπεφτε στα χέρια των Σπαρτιατών.

[1] Ο Αρχίδαμος δικαιολογεί τις ενέργειές του εναντίον της Πλάταιας, ως μέρος του σχεδίου του για απελευθέρωση των Ελλήνων. Πρβλ. 2.8.4. Δες και de Romilly 1963, 36-37. Ο Kagan 1974, 103, 105, σημειώνει ότι η εισβολή στην Πλάταια ήταν ιδιαίτερα ντροπιαστική για τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι είχαν αναλάβει τον πόλεμο για την απελευθέρωση των Ελλήνων. Ο ίδιος σημειώνει ότι τα λόγια του βασιλιά Αρχίδαμου δείχνουν ότι η σοφιστική δεν ήταν άγνωστη ούτε και στη Σπάρτη.

[2] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 354, το επεισόδιο της Πλάταιας και η πτώση της στα χέρια των Σπαρτιατών ήταν μικρής στρατιωτικής σημασίας και δεν επηρέασε την εξέλιξη του πολέμου, αλλά διαφωτίζει με τον πιο ζωντανό τρόπο τα ήθη των ανθρώπων κατά τη διάρκεια του πολέμου.

[3] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 66, ο ιστορικός φαίνεται ότι θαύμαζε το θάρρος και την επινοητικότητα των Πλαταιέων, οι οποίοι ήρθαν αντιμέτωποι με όλο τον πελοποννησιακό στρατό.

[4] Οι γυναίκες αναφέρονται ως *σιτοποιοί*. Ο Gomme 1956 (1), 212, πιστεύει ότι πρόκειται ίσως για δούλες.

[5] Η απελπιστική θέση των Πλαταιέων φαίνεται από το ακόλουθο σχόλιο του ιστορικού: *καὶ ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν οὐδεμία ἐλπὶς ἦν τιμωρίας οὐδὲ ἄλλη σωτηρία ἐφαίνετο* (3.20.1) και από το γεγονός ότι οι Λακεδαιμόνιοι γνώριζαν *τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν* (3.52.2), ενώ οι ίδιοι οι Πλαταιείς αναγκάστηκαν να παραδώσουν την πόλη τους όταν *ἦσαν γὰρ ἤδη ἐν τῷ ἀσθενεστάτῳ* (3.52.3). Η θέση των Πλαταιέων αντιδιαστέλλεται με την ευνοϊκή τους στάση απέναντι στους Αθηναίους, όπως αυτή είχε περιγραφεί στην υποσ. 1 στη σελ. 453. Σύμφωνα με το Holladay 1978, 405, η συνεχής άρνηση των Αθηναίων να βοηθήσουν την πολιορκημένη Πλάταια με το επακόλουθο κόστος που αυτή είχε στη φήμη των Αθηναίων εξηγείται ως μία προσπάθεια αποφυγής του ρίσκου να έρθουν οι Αθηναίοι αντιμέτωποι με τις κύριες δυνάμεις του εχθρού τους. Δες και Finley 1942, 184-185, ο οποίος θεωρεί ότι η όλη αναφορά είναι ελλειπής καθώς ο ιστορικός δεν αναφέρει, για ποιό λόγο οι Αθηναίοι ενθάρρυναν την Πλάταια να αντισταθεί, εάν δεν επρόκειτο να την υποστηρίξουν. Υποθέτει ότι οι Αθηναίοι σκόπευσαν να το κάνουν, αλλά εμποδίστηκαν από το λοιμό. Ο Kagan 1974, 105, 174, θεωρεί την υπόσχεση της Αθήνας για βοήθεια ειλικρινή, αλλά πιστεύει ότι αυτή ήταν δύσκολο να εφαρμοστεί. Υποστηρίζει, ωστόσο, ότι αν οι Αθηναίοι δεν είχαν υποσχεθεί την παροχή βοήθειας, η Πλάταια θα μπορούσε να είχε παραδοθεί με λογικούς όρους και επισημαίνει ότι η τελική καταστροφή της πόλης θα προκάλεσε ντροπή στην Αθήνα. Ο Macleod 1977, 231, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι έδρασαν αρχικά με ενεργό τρόπο υπέρ των Πλαταιέων (2.6.4), αλλά αργότερα έδιναν μονο υποσχέσεις (2.73.3), οι οποίες παρέμειναν ανεκπλήρωτες. Προσθέτει ακόμη ότι, όταν δόθηκε η ευκαιρία στην Αθήνα από το Σπαρτιάτη Σάλαιθο να απομακρύνει τον πελοποννησιακό στρατό από την Πλάταια, η Αθήνα την αγνόησε (3.36.1). Ο Badian 1993, 111, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι υποσχέθηκαν την παροχή βοήθειας, ενώ ήξεραν ότι δε θα μπορούσαν να την προσφέρουν, και υποστηρίζει ότι το γεγονός αυτό δείχνει ότι υπήρξαν αλλαγές στην πολιτική ζωή της Αθήνας εξαιτίας του πολέμου και του θανάτου του Περικλή. Ο Gomme 1956 (1), 206, σημειώνει επίσης ότι οι Αθηναίοι υποσχέθηκαν να παράσχουν βοήθεια στην Πλάταια, λόγω της στρατηγικής της αξίας, ενώ δε μπορούσαν να την εκπληρώσουν, αφού χρειάζονταν

από τους πολιορκημένους άνδρες, αφού οι υπόλοιποι θεώρησαν ριψοκίνδυνο το εγχείρημα. Με αρκετές δυσκολίες κατάφεραν να φτάσουν στην Αθήνα οι 212[1]. Οι Πλαταιείς που βρίσκονταν ακόμη εντός των τειχών, νομίζοντας ότι η έξοδος είχε αποτύχει και ότι όσοι την είχαν αναλάβει είχαν σκοτωθεί, πρότειναν στους Αθηναίους να γίνει ανακωχή. Ανέστειλαν, ωστόσο, αυτές τους τις ενέργειες, όταν πληροφορήθηκαν[2] την αίσια έκβαση της εξόδου.

Στο 3.52 οι Πελοποννήσιοι επιτίθενται και πάλι στο τείχος των Πλαταιέων και οι Πλαταιείς, αφού δε μπορούσαν πλέον να αντισταθούν εξαιτίας της έλλειψης τροφίμων[3], αναγκάζονται να παραδοθούν στους Πελοποννησίους[4]. Οι Πελοποννήσιοι είχαν στείλει κήρυκα στους Πλαταιείς με την υπόσχεση πως, αν παρέδιδαν την πόλη τους στους Πελοποννησίους, οι ίδιοι θα έφερναν δικαστές να τους δικάσουν και θα τιμωρούσαν μόνο όσους τους είχαν αδικήσει. Οι Πλαταιείς όντας εξαντλημένοι παραδίδουν την πόλη τους στους Πελοποννησίους μετά από δύο περίπου χρόνια πολιορκίας. Λίγες μέρες αργότερα φτάνουν πέντε δικαστές από τη Σπάρτη[5]. Οι δικαστές παρουσιάζονται από τον ιστορικό να υποβάλλουν στους Πλαταιείς το ερώτημα, αν κατά τη διάρκεια του παρόντος πολέμου είχαν κάνει κάποιο καλό στους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους[6]. Οι Πλαταιείς ζητούν άδεια από τους δικαστές, για να εκφωνήσουν μία δημηγορία αντί να δώσουν μία απλή αρνητική

τους οπλίτες τους, για να υπερασπιστούν τη γη της Αττικής. Ο Connor 1984, 91, σημειώνει ότι η Αθήνα ήταν αναποτελεσματική στην παροχή βοήθειας προς την Πλάταια, όπως και η Σπάρτη προς τη Μυτιλήνη.

[1] Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, μόνο ένας από τους 220 άνδρες αιχμαλωτίστηκε και μερικοί επέστρεψαν πίσω στην Πλάταια. Πρόκειται για μία πολύ επιτυχημένη επιχείρηση, όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 287, 346, ο οποίος παρατηρεί ότι η ζωντανή αφήγηση του ιστορικού δείχνει ότι οι πληροφοριοδότες του ήταν κάποιοι από τους Πλαταιείς που είχαν δραπετεύσει και είχαν φτάσει ασφαλείς στην Αθήνα. Για τη ζωντάνια της αφήγησης με τις λεπτομερείς πληροφορίες δες και Hornblower 1991, 405-406, ο οποίος αναφέρει ως πληροφοριοδότες του ιστορικού κάποια από τα μέλη της οικογένειας του Ευπομπίδα, από την οποία καταγόταν ίσως και ο ιστορικός του 4ου αι. π.Χ., Δαίμαχος.

[2] Η αντίθεση άγνοιας ≠ γνώσης των εντός των τειχών Πλαταιέων (*εἰδότες οὐδέν… μαθόντες δὲ τὸ ἀληθές* (3.24.3)) θυμίζει την άγνοια των Αθηναίων για τα γεγονότα στην Πλάταια (2.6.3). Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 454.

[3] Ο Connor 1984, 91 και υποσ. 27, επισημαίνει την ομοιότητα της κατάστασης των Πλαταιέων με την απελπιστική θέση, στην οποία είχαν περιέλθει και οι Μυτιληναίοι. Πρβλ. 3.27.1.

[4] Οι Πελοποννήσιοι περιγράφονται να αναμένουν την εκούσια παράδοση της Πλάταιας, ώστε να μην αναγκαστούν να την επιστρέψουν στους Αθηναίους σε περίπτωση μελλοντικής σύναψης ειρήνης (3.52.2), πράγμα το οποίο συμβαίνει το 421 π.Χ. με την ειρήνη του Νικία. Πρβλ. 5.17.2. Δες και Gomme 1956 (1), 336, de Ste. Croix 1972, 337 και υποσ. 10, Hornblower 1991, 442-443, και Kagan 1974, 171 και υποσ. 93. Ο Kagan σημειώνει ότι, αν οι Σπαρτιάτες σκέφτονταν έτσι το 427 π.Χ., θα πρέπει να ήλπιζαν σε μία ταχεία έκβαση του πολέμου και να ήταν υπερβολικά αισιόδοξοι. Ο Gomme παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες μετά από την αποτυχία τους στη Μυτιλήνη αντιλήφθηκαν ίσως ότι δε θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν το στόχο του πολέμου, την απελευθέρωση δηλαδή των Ελλήνων από τους Αθηναίους. Η Debnar 1996, 108, παρατηρεί ότι ένα τέτοιο κίνητρο αποκλείει την ύπαρξη δικαιοσύνης.

[5] Ο Hornblower 1991, 443, διερωτάται κατά πόσο οι δικαστές παραμένουν ανώνυμοι στην ιστορική αφήγηση, ώστε να φαίνονται πιο τρομακτικοί. Λόγω της αναφοράς σε δικαστές η αντιλογία Πλαταιέων και Θηβαίων εντάσσεται στο δικανικό είδος των λόγων. Πρβλ. σελ. 36 και υποσ. 2.

[6] Όπως σημειώνει ο Cogan (Cogan 1981, 67, Cogan 1981 (2), 14), οι Σπαρτιάτες δικαστές παρουσιάζονται από την αρχή ευνοϊκά διακείμενοι προς τους Θηβαίους, αφού το ερώτημα που θέτουν δεν επέτρεπε στους Πλαταιείς καμία ευκαιρία υπεράσπισης του εαυτού τους.

απάντηση[1]. Το λόγο αναλαμβάνουν να εκφωνήσουν ο Αστύμαχος, γιος του Ασωπολάου, και ο Λάκωνας, γιος του Αειμνήστου, ο οποίος ήταν πρόξενος των Λακεδαιμονίων[2]. Στο λόγο τους (3.53-59) οι αντιπρόσωποι των Πλαταιέων επικαλούνται τον οίκτο των Σπαρτιατών βασιζόμενοι στις ευεργεσίες που οι Πλαταιείς είχαν προσφέρει στους Έλληνες κατά τους Περσικούς πολέμους.

Οι συνήγοροι των Πλαταιέων αρχίζουν τη δημηγορία τους[3], τονίζοντας ότι οι Πλαταιείς παρέδοσαν την πόλη τους στους Λακεδαιμονίους[4] έχοντάς τους εμπιστοσύνη και δεν περίμεναν ότι θα υφίσταντο μία τέτοια δίκη[5]. Διακηρύσσουν, ωστόσο, ότι οι ίδιοι εμπιστεύονται την κρίση των δικαστών.

Τὴν μὲν παράδοσιν τῆς πόλεως, ὦ Λακεδαιμόνιοι, πιστεύσαντες ὑμῖν ***ἐποιησάμεθα, οὐ τοιάνδε δίκην οἰόμενοι ὑφέξειν, νομιμωτέραν δέ τινα ἔσεσθαι,*** *καὶ ἐν δικασταῖς*[6] ***οὐκ***

[1] Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 77, η παροχή εκ μέρους των Σπαρτιατών της δυνατότητας στους Πλαταιείς να υπερασπιστούν την πολιτική τους, δείχνει ότι δεν ήθελαν να παραδώσουν τους Πλαταιείς στην εκδικητικότητα των Θηβαίων και ότι ήταν αποφασισμένοι να αποδώσουν δικαιοσύνη. Πρβλ. ωστόσο την προηγούμενη υποσ.

[2] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 337, τα ονόματα των ομιλητών δεν προσθέτουν κάτι σημαντικό στην αφήγηση, αλλά φαίνεται ότι οι ομιλητές αποτελούσαν σημαντικούς άνδρες της Πλάταιας.

[3] Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς στο έργο του *Βίος Θουκυδίδου* § 42 θαυμάζει το λόγο των Πλαταιέων ως τον καλύτερο και πιο συγκινητικό στη θουκυδίδεια *Ιστορία.* Δες και Debnar 1996, 95, η οποία αναφέρει ότι η έκκληση των Πλαταιέων προς του Σπαρτιάτες είναι από τις πιο συγκινητικές στην *Ιστορία.*

[4] Ο Hornblower 1991, 446, 454, παρατηρεί ότι το θέμα της παράδοσης της πόλης της Πλάταιας στους Λακεδαιμονίους και όχι στους μισητούς Θηβαίους επανέρχεται στο λόγο (3.53.1, 3.58.3, 3.59.3) και κάθε φορά εισάγεται ως νέο θέμα, αποκαλύπτοντας τη σύγχυση και τον πανικό των Πλαταιέων, καθώς πλησίαζε η ετυμηγορία των Σπαρτιατών. Πρβλ. και την επαναφορά στο λόγο της κατηγορίας εναντίον των Θηβαίων, ότι είχαν πάρει το μέρος των Περσών κατά τους Περσικούς πολέμους (3.54.3, 3.56.4-5, 3.57.2- 3.58.1, 3.58.4-5, 3.59.2). Δες και Cogan (Cogan 1981, 68, 271 υποσ. 25, Cogan 1981 (2), 15 υποσ. 26).

[5] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 338, οι Πλαταιείς δεν περίμεναν ότι το ζήτημα που θα εγείρετο θα ήταν ζωής ή θανάτου. Δες και Hornblower 1991, 446-447, ο οποίος παρατηρεί επίσης ότι οι Πλαταιείς δεν ανέμεναν ότι η δίκη θα ασχολείτο με το θέμα της θανατικής ποινής, αφού οι Σπαρτιάτες τους είχαν υποσχεθεί ότι μόνο οι ένοχοι θα τιμωρούνταν. Ο Hornblower παρατηρεί ότι αυτή η διαβεβαίωση των Σπαρτιατών ήταν εσκεμμένα ασαφής, ώστε να επιτρέπει στους Σπαρτιάτες να καθορίσουν όποιους θέλουν ως ενόχους και να χειριστούν όλους τους Πλαταιείς ως ενόχους, αν το ήθελαν. Το ίδιο ασαφής, προσθέτει, ήταν και η φράση *παρὰ δίκην*, η οποία υπονοούσε ότι η τιμωρία που θα επιβαλλόταν δε θα ήταν υπερβολική ή άδικη.

[6] Ο λόγος παρουσιάζει πολλές αναφορές στη «δικαιοσύνη», πρβλ. *ἐν δικασταῖς* (3.53.1), *δίκην* (3.53.1, 3.57.1), *δίκαια* (3.54.1), *δίκαιον* (3.56.3, 3.56.5, 3.59.3), *δικαίως* (3.56.6), *δίκῃ* (3.57.3), *δικάζοιτε* (3.58.1), και στην «αδικία», πρβλ. *ἀδικεῖσθαι* (3.54.2), *ἠδικοῦμεν* (3.55.3), *ἠδίκησαν* (3.56.1), *ἀδικηθέντας* (3.59.1)). Αναφορά στην έννοια της δικαιοσύνης παρατηρείται και στο διάλογο ανάμεσα στους Πλαταιείς και στον Αρχίδαμο. Πρβλ. τα λόγια των πρέσβεων των Πλαταιέων: *οὐ δίκαια* (2.71.2), *ἀδίκως* (2.71.2), *ἀδικεῖν* (2.71.4), *ἐδικαίωσεν* (2.71.4), *ἀδικουμένους* (2.73.3) και τα λόγια του Αρχίδαμου: *δίκαια* (2.72.1), *ἀδίκως* (2.74.3), *ἀδικήσομεν* (2.74.3), *ἀδικίας* (2.74.3) και πιο κάτω την υπόσχεση των Λακεδαιμονίων να τιμωρήσουν μόνο *τοὺς ἀδίκους* αλλά *παρὰ δίκην δὲ οὐδένα* (3.52.2). Για τα θέματα της «δικαιοσύνης» και της «αδικίας» στη δημηγορία δες Price 2001, 106-110. Δες και de Ste. Croix 1972, 19 και υποσ. 41, ο οποίος παρατηρεί την επίκληση στη «δικαιοσύνη» στο λόγο και σημειώνει ότι τέτοιες επικλήσεις παρουσιάζονται στους λόγους που τελικά δεν είναι αποτελεσματικοί. Ο Macleod 1977, 227-230, 232-237, παρατηρεί ότι οι Πλαταιείς στο λόγο τους μεταχειρίζονται τα μέσα της δικανικής ρητορείας και προσπαθούν να κερδίσουν τη συμπάθεια των δικαστών. Η διαφορά, προσθέτει, είναι ότι σε αυτή την περίπτωση δεν είχε απαγγελθεί κατηγορητήριο, αλλά οι Πλαταιείς αναγκάζονται να μιλήσουν, παρόλο που η προσπάθειά τους είναι μάταιη. Έτσι, σύμφωνα με τον ίδιο, η δίκη γίνεται μία παρωδία που απλώς ανακουφίζει τους ομιλητές, ενώ αποκαλύπτει τη σπαρτιατική ασυνειδησία και το θηβαϊκό μίσος. Πρβλ. 3.82.8-3.83.1 και υποσ. 5 στη σελ. 456. Ο Usher 2007, 224, παρατηρεί ότι το θέμα της δικαιοσύνης ήταν απαραίτητο στο λόγο, επειδή οι Πλαταιείς δεν είχαν τίποτε άλλο να προσφέρουν στους Σπαρτιάτες.

ἂν ***ἄλλοις*** *δεξάμενοι, ὥσπερ καὶ ἐσμέν, γενέσθαι {ἢ ὑμῖν}, ἡγούμενοι τὸ ἴσον μάλιστ' ἂν φέρεσθαι.* ***νῦν δὲ φοβούμεθα*** *μὴ ἀμφοτέρων ἅμα ἡμαρτήκαμεν* (3.53.1-2).

Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *οὐ τοιάνδε δίκην οἰόμενοι ὑφέξειν ≠ νομιμωτέραν δέ τινα ἔσεσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία ορθή. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἐποιησάμεθα ≠ νῦν φοβούμεθα*), της οποίας τα μέλη διαχωρίζονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* και διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στους άλλους ανθρώπους και στους Σπαρτιάτες (*οὐκ ἄλλοις ≠* [*ἢ ὑμῖν*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, μέσω της οποίας τονίζεται η ανωτερότητα των Σπαρτιατών, ώστε οι ομιλητές να αποκτήσουν την εύνοια των δικαστών τους. Μέσω αυτής δίνεται έμφαση και στην εμπιστοσύνη των Πλαταιέων προς τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι καλούνται να μην την διαψεύσουν.

Οι Πλαταιείς, σύμφωνα με τους ομιλητές, υποψιάζονται ότι, ενώ η δίκη αφορά στη ζωή ή στο θάνατό τους, οι Λακεδαιμόνιοι δε θα αποδειχτούν αμερόληπτοι κριτές, αφού δε διατύπωσαν καμία κατηγορία εναντίον τους, αλλά μόνο ένα σύντομο ερώτημα[1]. Οι ίδιοι, ωστόσο, ζήτησαν άδεια να μιλήσουν[2] με την ελπίδα ότι θα σωθούν.

τόν τε γὰρ ἀγῶνα περὶ τῶν δεινοτάτων εἶναι εἰκότως ***ὑποπτεύομεν*** *καὶ ὑμᾶς μὴ οὐ κοινοὶ ἀποβῆτε,* ***τεκμαιρόμενοι προκατηγορίας*** *τε* ***ἡμῶν οὐ προγεγενημένης*** *ᾗ χρὴ* ***ἀντειπεῖν (ἀλλ' αὐτοὶ λόγον ᾐτησάμεθα)*** *τό τε ἐπερώτημα* ***βραχὺ ὄν,*** *ᾧ* ***τὰ μὲν ἀληθῆ***[3] *ἀποκρίνασθαι* ***ἐναντία*** *γίγνεται,* ***τὰ δὲ ψευδῆ ἔλεγχον ἔχει. πανταχόθεν δὲ ἄποροι καθεστῶτες ἀναγκαζόμεθα*** *καὶ* ***ἀσφαλέστερον δοκεῖ*** *εἶναι εἰπόντας τι* ***κινδυνεύειν·***

[1] Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 456. Όπως σημειώνει και ο Macleod 1977, 228, 243, η σύντομη ερώτηση ενώπιον των Πλαταιέων υπέσκαπτε κάθε λόγο που θα μπορούσε να ειπωθεί και καθιστούσε κάθε νομική συζήτηση χάσιμο χρόνου. Όμοια ο Hogan 1972, 243, σημειώνει ότι οι Πλαταιείς γνώριζαν ότι η ερώτηση των Σπαρτιατών διέψευδε τη συμφωνία που είχε γίνει, πως δηλαδή κανείς δε θα τιμωρηθεί άδικα, και ότι παρόλο που τους επιτράπηκε να μιλήσουν δεν είχαν πολλές πιθανότητες επιτυχίας. Ο Hornblower 1991, 447, σημειώνει την ευγενική και αξιοπρεπή επίπληξη των Πλαταιέων εναντίον των Σπαρτιατών. Ο Connor 1984, 95, σημειώνει ότι ο ιστορικός αναφέρεται στο διαχωρισμό της σύγχρονής του ρητορικής ανάμεσα στη *βραχυλογία* (σύντομη ερώτηση και απάντηση) και στη *μακρολογία* (μακροσκελή και επίσημο λόγο). Προσθέτει ότι για το Σωκράτη η σύντομη ερώτηση και απάντηση αποτελούσε τον πιο αξιόπιστο τρόπο, για να φτάσει κάποιος στην αλήθεια, αλλά το ερώτημα που τίθεται από τους Σπαρτιάτες ανάγκαζε τους Πλαταιείς να προβούν σε παραδοχή της προδοσίας τους.

[2] Δες και Debnar 1996, 97, η οποία παρατηρεί ότι οι ομιλητές αφιερώνουν μεγάλο μέρος του προοιμίου του λόγου τους (3.53.3-4), για να εξασφαλίσουν το δικαίωμά τους να μιλήσουν, προσπαθώντας έτσι να κερδίσουν την εύνοια του ακροατηρίου τους.

[3] Σύμφωνα με το Macleod 1977, 227, η διακήρυξη ότι θα ειπωθεί η αλήθεια αποτελούσε σταθερό θέμα στους λόγους κατηγορουμένων. Οι Πλαταιείς, προσθέτει ωστόσο, προβλέπουν ότι η καταφυγή τους στην αλήθεια δε θα τους ωφελήσει περισσότερο από το ψέμα. Ο Hornblower 1991, 447, σημειώνει ότι είναι ασυνήθιστη και κάπως αφελής η παραδοχή των Πλαταιέων ότι το ψέμα δε θα τους ωφελήσει, επειδή θα αποκαλυφθεί.

καὶ γὰρ ***ὁ*** *μὴ ῥηθεὶς* ***λόγος*** *τοῖς ὧδ᾽* ***ἔχουσιν*** *αἰτίαν ἂν παράσχοι ὡς, εἰ ἐλέχθη,* ***σωτήριος*** *ἂν ἦν* (3.53.2-3).

Χρησιμοποιείται και πάλι η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *προκατηγορίας, προκατηγορίας ἡμῶν οὐ προγεγενημένης ≠ πανταχόθεν ἄποροι καθεστῶτες ἀναγκαζόμεθα*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδεόνται με το μόριο *δὲ* διευκολύνοντας τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στη δημηγορία. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό[1] (*λόγον ≠ βραχὺ ὄν, βραχὺ ὄν ≠ ὁ λόγος*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων ≠ Σπαρτιατών (*αὐτοὶ ≠* [*ὑμῶν*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, αφού οι Πλαταιείς δεν επιθυμούν να έρθουν σε ανοικτή ρήξη με τους Σπαρτιάτες. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό[2] (*ὑποπτεύομεν ≠ τεκμαιρόμενοι*), πραγματικό ≠ φαινομενικό[3] (*ἔλεγχον ἔχει ≠ δοκεῖ* (σε διαδοχικές περιόδους), *δοκεῖ ≠ ἔχουσιν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και κίνδυνος ≠ σωτηρία (*κινδυνεύειν ≠ σωτήριος*). Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ασφάλεια ≠ κίνδυνος[4] (*ἀσφαλέστερον ≠ κινδυνεύειν*), σχετική με την προηγούμενη, αντίλογος ≠ λόγος (*ἀντειπεῖν ≠ λόγον*)[5], και αλήθεια ≠ ψέμα[6] (*τὰ ἀληθῆ ≠ ἐναντία, τὰ ἀληθῆ ≠ τὰ ψευδῆ*). Αξίζει να σημειωθεί ότι στη δεύτερη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και συνδυάζονται και με ομοιοτέλευτον. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *προκατηγορίας ἡμῶν οὐ προγεγενημένης ≠ ἀλλ᾽ αὐτοὶ λόγον ᾐτησάμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* δημιουργώντας εξαίρεση.

Οι Πλαταιείς ομιλητές εκφράζουν το φόβο τους, μήπως οι Σπαρτιάτες έχουν κιόλας λάβει απόφαση εναντίον τους[7], με σκοπό να ευχαριστήσουν τους Θηβαίους. Εξαγγέλλουν ότι στο λόγο τους θα αναφέρουν τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στους Πλαταιείς και

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.3.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Διοδότου.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.
[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.4-6.
[5] Αυτού του είδους η αντίθεση είχε παρατηρηθεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.
[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[7] Όπως επισημαίνει ο Hornblower 1991, 447, οι ομιλητές έχουν δίκαιο ότι η ταύτιση της ενοχής και της αδικίας των Πλαταιέων, εξαιτίας της μη παροχής βοήθειας προς τους Σπαρτιάτες, αποτελούσε μία σοκαριστική εξίσωση της δικαιοσύνης με το συμφέρον των Σπαρτιατών. Σημειώνει, ωστόσο, ότι η αποκάλυψή της από τους Πλαταιείς, οι οποίοι βρίσκονταν σε θέση αδυναμίας, αποτελούσε αναμφίβολα αυτοκαταστροφική τακτική.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

στους Θηβαίους[1] και τις παλαιότερες ευεργεσίες τους προς τους Έλληνες και θα προσπαθήσουν να πείσουν τους Σπαρτιάτες.

> *χαλεπῶς δὲ ἔχει ἡμῖν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ πειθώ*[2]*.* ***ἀγνῶτες μὲν*** *γὰρ ὄντες ἀλλήλων* ***ἐπεσενεγκάμενοι μαρτύρια*** *ὧν ἄπειροι ἦτε* ***ὠφελούμεθ' ἄν· νῦν δὲ πρὸς εἰδότας πάντα λελέξεται,*** *καὶ δέδιμεν* ***οὐχὶ***[3] ***μὴ προκαταγνόντες***[4] ***ἡμῶν τὰς ἀρετὰς***[5] ***ἥσσους εἶναι τῶν ὑμετέρων ἔγκλημα αὐτὸ ποιῆτε, ἀλλὰ μὴ ἄλλοις χάριν***[6] ***φέροντες ἐπὶ διεγνωσμένην κρίσιν καθιστώμεθα***[7]***. παρεχόμενοι δὲ ὅμως ἃ ἔχομεν δίκαια πρός*** *τε* ***τὰ Θηβαίων διάφορα*** *καὶ ἐς ὑμᾶς καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας,* ***τῶν εὖ δεδραμένων ὑπόμνησιν ποιησόμεθα καὶ πείθειν πειρασόμεθα*** (3.53.4-3.54.1).

Στην εξαγγελία του νέου φόβου των Πλαταιέων δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις. Ακολούθως, εντοπίζονται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άγνοια ≠ γνώση[8] (*ἀγνῶτες ≠ πρὸς εἰδότας*) και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*τὰς ἀρετάς ≠ ἔγκλημα*), ευεργεσία ≠ αδικία / έγκλημα (*χάριν ≠ ἔγκλημα*), και δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δίκαια ≠ πρὸς τὰ διάφορα*). Το επίρρημα *νῦν* χρησιμοποιείται σε σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μη

---

[1] Η εχθρότητα των Πλαταιέων και των Θηβαίων γίνεται ιδιαίτερα φανερή στο διάλογο των Πλαταιέων με τον Αρχίδαμο: *μετὰ γὰρ Θηβαίων τῶν ἡμῖν ἐχθίστων* (2.71.3). Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 453.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 338, και ο Hornblower 1991, 447, σημειώνουν ότι ο όρος *πειθὼ* χρησιμοποιείται μόνο στο σημείο αυτό στο έργο του Θουκυδίδη.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 338, σημειώνει την εμφαντική άρνηση.

[4] Ο Macleod 1977, 228-229, παρατηρεί ότι η ειρωνεία αυξάνεται με τη χρήση αυτού του λεκτικού. Οι πιο σκληροί όροι, συμπληρώνει: *προκαταγνόντες* που δηλώνει ταυτόχρονα την έννοια της προκατάληψης και της καταδίκης και *ἔγκλημα* που δείχνει ότι οι Σπαρτιάτες συμπεριφέρονται περισσότερο ως κατήγοροι παρά ως δικαστές τοποθετούνται στην αρνητική πλευρά της πρότασης, ενώ οι ηπιότεροι: *διέγνωσμένην* και *κρίσιν* που υπονοούν ότι οι Σπαρτιάτες είναι πραγματικοί δικαστές τοποθετούνται στο θετικό της μέρος.

[5] Ο όρος «αρετή» χρησιμοποιείται αρκετές φορές στο λόγο, για να δηλωθούν τα προτερήματα των Πλαταιέων και για να αποκτηθεί η εύνοια των Σπαρτιατών, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για την έννοια της αρετής: *τὰς ἀρετάς* (3.53.4), *ἀρετήν* (3.56.5), *τῆς ἀρετῆς* (3.56.7, 3.58.1), *δι' ἀρετήν* (3.57.2). Πρβλ. και 2.71.3: *ἀρετῆς ἕνεκα καὶ προθυμίας*. Δες και Gomme 1956 (1), 205, 352, de Ste. Croix 1972, 18 υποσ. 34, και Debnar 1996, 99. Σύμφωνα με το Macleod 1977, 228-229, 235, οι Πλαταιείς επαινούν άμεσα την αρετή των Σπαρτιατών και έμμεσα την ανθρωπιά τους. Δες και Orwin 1994, 71, ο οποίος σημειώνει ότι οι Πλαταιείς παρουσιάζουν τους εαυτούς τους ως ανθρώπους της αρετής, οι οποίοι δεν έθεσαν ποτέ την ασφάλεια ή το συμφέρον τους πάνω από τους άλλους, αλλά μόνο το καθήκον τους. Ο Hornblower 1991, 452, παρατηρεί ότι ο όρος *ἀρετὴ* χρησιμοποιείται σε τιμητικές επιγραφές και αναφέρεται σε ευεργεσίες. Πρβλ. και την επόμενη υποσ.

[6] Όπως παρατηρεί ο Hogan 1972, 244-246, τα θέματα της χάρης, της ευγνωμοσύνης και της επιβράβευσης διατρέχουν την αντιλογία. Πρβλ. στο λόγο των Πλαταιέων: *χάριν* (3.53.4, 3.56.7, 3.58.1), *εὐεργετῶν* (3.57.1), *εὐεργέτας* (3.58.3, 3.59.1). Οι Θηβαίοι χρησιμοποιούν στο λόγο τους όμοιους όρους. Πρβλ. *χάριν* (3.63.4, 3.67.6), *χάριτας* (3.63.4), *εὐεργέτας* (3.63.3) Όμοια ο Connor 1984, 92 υποσ. 31, 94, παρατηρεί την επαναφορά του θέματος της ευεργεσίας στο λόγο. Δες και Hornblower 1991, 458.

[7] Όπως σημειώνει ο Macleod 1977, 228-230, 234, οι Σπαρτιάτες ήταν ήδη προκατειλημμένοι προς τους Πλαταιείς εξαιτίας των Θηβαίων και, γνωρίζοντας ήδη τί επρόκειτο να πουν οι Πλαταιείς, το είχαν ήδη απορρίψει, όπως είχαν κάνει και στο 2.71-72. Πρόκειται, επισημαίνει, για μία απεγνωσμένη και μάταιη παράκληση των ομιλητών προς τους Σπαρτιάτες να είναι αμερόληπτοι. Για την προκατάληψη των Σπαρτιατών προς τους Πλαταιείς δες και Hogan 1972, 243. Ο Gomme 1956 (1), 339, σημειώνει ότι οι ομιλητές εκφράζουν πικρή ειρωνεία. Ο Macleod 1977, 229, σχολιάζει επίσης ότι με τη χρήση του α΄ πληθυντικού προσώπου αποφεύγεται τελικά ο ισχυρισμός ότι οι Σπαρτιάτες μεροληπτούν. Αυτή η επιδέξια τακτική, προσθέτει, εντυπώνει, ωστόσο, στο μυαλό του ακροατή την αλήθεια, ότι οι προσπάθειες των ομιλητών να αποκτήσουν την εύνοια των ακροατών τους είναι μάταιες.

[8] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37-40.

πραγματικό ≠ πραγματικό[1] (*ἐπεσενεγκάμενοι μαρτύρια ὠφελούμεθ' ἄν ≠ νῦν πάντα λελέξεται*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και σε πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ προκαταγνόντες*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Πλαταιείς και στους Σπαρτιάτες (*ἡμῶν ≠ τῶν ὑμετέρων*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση ανάμεσα στα δύο πρόσωπα. Οι ομιλητές παρουσιάζονται και πάλι προσεκτικοί, ώστε να μην αντιπαραβάλουν φανερά τους εαυτούς τους με τους Σπαρτιάτες. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων και Θηβαίων (*ἡμῶν ≠ ἄλλοις, ἔχομεν ≠ Θηβαίων*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρώτη περίπτωση δεν κατονομάζονται οι Θηβαίοι, αλλά αναφέρονται γενικά ως «άλλοι», ενώ στη δεύτερη περίπτωση η αντιπαραβολή των προσώπων καθίσταται πιο φανερή. Εντοπίζονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐχὶ μὴ προκαταγνόντες ἡμῶν τὰς ἀρετὰς ἥσσους εἶναι τῶν ὑμετέρων ἔγκλημα αὐτὸ ποιῆτε ≠ ἀλλὰ μὴ ἄλλοις χάριν φέροντες ἐπὶ διεγνωσμένην κρίσιν καθιστώμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία, και *ἐπὶ διεγνωσμένην κρίσιν καθιστώμεθα ≠ παρεχόμενοι δὲ ὅμως ἃ ἔχομεν δίκαια τῶν εὖ δεδραμένων ὑπόμνησιν ποιησόμεθα καὶ πείθειν πειρασόμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* και το σύνδεσμο *ὅμως* εκφράζοντας ένσταση. Ο σύνδεσμος *ὅμως* χρησιμοποιείται, για να αναδείξει τη λογική σχέση ανάμεσα στην υπάρχουσα κατάσταση, η οποία ανατρέπεται από τις μετέπειτα ενέργειες των προσώπων· δηλαδή ο φόβος ενόψει της ειλημμένης ήδη απόφασης ανατρέπεται από την πρόθεση των Πλαταιέων να μιλήσουν και να πείσουν τελικά τους Σπαρτιάτες. Μέσω αυτής της αντίθεσης διευκολύνεται η σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση ομοιοτέλευτου ανάμεσα στα ρήματα *καθιστώμεθα – ποιησόμεθα – πειρασόμεθα*.

Οι ομιλητές σημειώνουν ότι οι Πλαταιείς δεν έχουν αδικήσει τους Λακεδαιμονίους στον πόλεμο και θεωρούν ότι και οι Λακεδαιμόνιοι δεν έπρεπε να τους είχαν επιτεθεί. Προσθέτουν ακόμη ότι δεν έχουν οι ίδιοι παραβιάσει τη συνθήκη ειρήνης[2] και ότι στους Περσικούς πολέμους βοήθησαν τους Σπαρτιάτες να ελευθερώσουν την Ελλάδα[3].

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Διοδότου στο 3.43.5.
[2] Πρβλ. και 2.2-6 και υποσ. 1 στη σελ. 451 και υποσ. 4 στη σελ. 452.
[3] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 65-66, η Πλάταια ενδιέφερε τον ιστορικό, επειδή ήταν η μία από τις δύο πόλεις της Βοιωτίας που δεν είχε εγκαταλείψει τους Έλληνες, ενώ οι υπόλοιποι Βοιωτοί είχαν στραφεί με το μέρος των Περσών. Ο Orwin 1994, 70, 74, σημειώνει ότι και οι Πλαταιείς και οι Θηβαίοι προσπαθούν στους λόγους τους να παρουσιαστούν ως φωτεινοί φάροι αφοσίωσης προς το κοινό καλό της Ελλάδας, αφού και οι Σπαρτιάτες ενδιαφέρονταν για την ελευθερία των Ελλήνων.

Φαμὲν γὰρ πρὸς τὸ ἐρώτημα τὸ βραχύ, εἴ τι Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ***ἐν τῷ πολέμῳ*** *τῷδε* ***ἀγαθὸν*** *πεποιήκαμεν, εἰ μὲν ὡς* ***πολεμίους***[1] ***ἐρωτᾶτε,*** *οὐκ* ***ἀδικεῖσθαι*** *ὑμᾶς μὴ* ***εὖ παθόντας, φίλους*** *δὲ νομίζοντας αὐτοὺς*[2] *ἁμαρτάνειν μᾶλλον* ***τοὺς*** *ἡμῖν* ***ἐπιστρατεύσαντας. τὰ δ' ἐν τῇ εἰρήνῃ*** *καὶ* ***πρὸς τὸν Μῆδον ἀγαθοὶ*** *γεγενήμεθα,* ***τὴν μὲν*** *οὐ λύσαντες* ***νῦν*** *πρότεροι,* ***τῷ δὲ ξυνεπιθέμενοι τότε*** *ἐς ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος* ***μόνοι Βοιωτῶν***[3] (3.54.2-3).

Εντοπίζεται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη[4] (*ἐν τῷ πολέμῳ ≠ τὰ ἐν τῇ εἰρήνῃ*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται μέσω του μορίου *δὲ* διευκολύνοντας τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Η ίδια αντίθεση απαντά και ως σημασιολογική[5] (*τὰ ἐν τῇ εἰρήνῃ ≠ πρὸς τὸν Μῆδον, τὴν μὲν ≠ τῷ δέ*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση είναι εμπρόθετα με διαφορετική πρόθεση αυτή και φορά και στη δεύτερη περίπτωση επαναλαμβάνονται και συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος (*πολεμίους ≠ φίλους*), της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ ευεργεσία (*ἀδικεῖσθαι ≠ εὖ παθόντας, εὖ παθόντας ≠ τοὺς ἐπιστρατεύσαντας*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀγαθόν ≠ ἀδικεῖσθαι, τοὺς ἐπιστρατεύσαντας ≠ ἀγαθοί, ἀγαθοί ≠ ξυνεπιθέμενοι*), σχηματίζοντας επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις: προσώπων ανάμεσα στους Πλαταιείς και στους υπόλοιπους Βοιωτούς (*μόνοι ≠ Βοιωτῶν*), για να τονιστεί η ανωτερότητα των Πλαταιέων, και χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ τότε*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

[1] Όπως σημειώνει και ο Macleod 1977, 233 υποσ. 11, οι Πλαταιείς είναι προσεκτικοί στο διαχωρισμό ανάμεσα σε *πολεμίους* και σε *ἐχθρούς*, θεωρώντας τους εαυτούς τους μόνο *πολεμίους*. Πρβλ. 3.54.2, 3.55.1, 3.58.2. Ο Hornblower 1991, 448, επισημαίνει, ωστόσο, ότι η διάκριση *ἐχθρῶν* και *πολεμίων* δεν είναι ξεκάθαρη.

[2] Ο Macleod 1977, 229, σημειώνει τη μάταια τακτική των Πλαταιέων να απαλύνουν το παράπονό τους για την άσχημη συμπεριφορά των Σπαρτιατών, αλλάζοντας το β΄ πληθυντικό πρόσωπο (*ὑμᾶς*) με το γ΄ πληθυντικό (*αὐτούς*).

[3] Όπως παρατηρούν ο Gomme 1956 (1), 339, ο Macleod 1977, 230, και ο Hornblower 1991, 448, οι Πλαταιείς δεν αναφέρονται στους Θεσπιείς, οι οποίοι είχαν λάβει μέρος στη μάχη των Θερμοπυλών, και έτσι υπερβάλλουν, για να τονίσουν τη δική τους συνεισφορά.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.9-14.

[5] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στο λόγο των Μυτιληναίων.

Οι Πλαταιείς αναφέρονται ακολούθως στις ευεργεσίες τους κατά τους Περσικούς πολέμους[1] και στην παροχή βοήθειας προς τους Σπαρτιάτες κατά την επανάσταση των ειλώτων στην Ιθώμη[2].

καὶ γὰρ ***ἠπειρῶταί*** *τε* ***ὄντες ἐναυμαχήσαμεν*** *ἐπ' Ἀρτεμισίῳ,* ***μάχῃ*** *τε τῇ* ***ἐν τῇ*** *ἡμετέρᾳ* ***γῇ*** *γενομένῃ* ***παρεγενόμεθα*** *ὑμῖν τε καὶ Παυσανίᾳ· εἴ τέ τι ἄλλο*[3] *κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐγένετο* ***ἐπικίνδυνον*** *<u>τοῖς Ἕλλησι</u>,* ***πάντων*** *παρὰ δύναμιν* ***μετέσχομεν***. *<u>καὶ ὑμῖν</u>, ὦ Λακεδαιμόνιοι,* ***ἰδίᾳ***, *ὅτεπερ δὴ μέγιστος φόβος περιέστη τὴν Σπάρτην μετὰ τὸν σεισμὸν τῶν ἐς Ἰθώμην Εἱλώτων ἀποστάντων, τὸ τρίτον μέρος ἡμῶν αὐτῶν ἐξεπέμψαμεν* ***ἐς ἐπικουρίαν****· ὧν οὐκ εἰκὸς ἀμνημονεῖν* (3.54.4-5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ υποστήριξη[4] (*ξυνεπιθέμενοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περεγενόμεθα*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Στο σημείο αυτό, όπου περιγράφονται τα παλαιότερα γεγονότα το ύφος του λόγου είναι πιο απλό και δε χρησιμοποιούνται πολλές αντιθέσεις. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πεζικό ≠ ναυτικό[5] (*ἠπειρῶται ὄντες ≠ ἐναυμαχήσαμεν, ἐναυμαχήσαμεν ≠ μάχῃ ἐν τῇ γῇ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Στην πρώτη περίπτωση παρατηρείται η χρήση της εναντιωματικής μετοχής *ὄντες*. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Πλαταιείς αποφεύγουν να αντιπαραβάλουν τους Σπαρτιάτες με τους υπόλοιπους Έλληνες, παρουσιάζοντάς τους με παράλληλο τρόπο: *τοῖς Ἕλλησι - καὶ ὑμῖν*. Η αντωνυμία *ὑμῖν* προβάλλεται σε εμφαντική θέση στην αρχή της περιόδου, ώστε να

[1] Ο Hornblower 1991, 445-446, 448-449, επισημαίνει ότι οι Πλαταιείς επαναφέρουν συνεχώς το θέμα της συμμετοχής τους στους Περσικούς πολέμους για το καλό της Ελλάδας, σε μία περίοδο που οι Θηβαίοι είχαν πάρει το μέρος των Περσών. Ο ίδιος συμπληρώνει ότι ο λόγος των Πλαταιέων είναι μοναδικός στη θουκυδίδεια *Ιστορία* για το λεπτομερή τρόπο με τον οποίο αναφέρεται στο παρελθόν, όχι μόνο στους Περσικούς πολέμους (που πραγματεύεται ο Ηρόδοτος), αλλά και στα γεγονότα του 6ου αι. π.Χ. και στα γεγονότα της Αρχαιολογίας. Ο Hornblower παρατηρεί ακόμη ότι η αναφορά στο παρελθόν δε σχετίζεται με το θέμα του λόγου. Όπως σημειώνει και ο Orwin 1994, 70-71, οι Πλαταιείς δεν έχουν άλλη επιλογή από το να τονίσουν τα παλαιά γεγονότα, αφού δεν είχαν προσφέρει οποιαδήποτε ευεργεσία στους Σπαρτιάτες στον παρόντα πόλεμο. Ο Connor 1984, 93, σημειώνει ότι οι επικλήσεις στις προηγούμενες ευεργεσίες ή στις υποσχέσεις που είχαν δοθεί στους Περσικούς πολέμους αναγνωρίζονται ως αναποτελεσματικές. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο λόγος των Πλαταιέων αυξάνει τη διαφορά ανάμεσα στον πραγματικό κόσμο και στον ιδανικό, στον οποίο τέτοιες επικλήσεις θα ήταν αποτελεσματικές. Όμοια ο Kagan 1974, 173, παρατηρεί ότι, παρόλο που τα επιχειρήματα των Πλαταιέων θα έπρεπε να είχαν προκαλέσει ντροπή στη Σπάρτη, τελικά δεν απέφεραν κανένα αποτέλεσμα.

[2] Σύμφωνα με το Hammond 1992, 145, η Πλάταια, η Αθήνα και η Σπάρτη ήταν μέλη της συμμαχίας κατά των Περσών το 464/3 π.Χ., όταν έγινε η επανάσταση των ειλώτων στην Ιθώμη και γι' αυτό η Πλάταια είχε αποστείλει βοήθεια προς τη Σπάρτη, όπως και η Αθήνα. Πρβλ. 1.101.2-1.103.1. Δες και Gomme 1956 (1), 339 και Hornblower 1991, 448.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 339, υποθέτει ότι η φράση αναφέρεται στο Μαραθώνα· ένα ευαίσθητο θέμα για τους Σπαρτιάτες. Ο Hornblower 1991, 448, παρατηρεί επίσης ότι η μάχη στο Μαραθώνα, όπου οι Πλαταιείς είχαν πολεμήσει γενναία, δεν αναφέρεται ρητά, επειδή η μάχη είχε συνδεθεί με την Αθήνα, σε αντίθεση με τη μάχη στην Πλάταια, η οποία θεωρείτο σπαρτιατική επιτυχία. Ο Hornblower παρατηρεί, ωστόσο, ότι και στη μάχη στο Αρτεμίσιο η αθηναϊκή συμμετοχή ήταν μεγαλύτερη, αλλά η σύνδεση της μάχης του Αρτεμισίου με την Αθήνα δεν ήταν τελείως εμφανής.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε παρατηρηθεί και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.6.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους προηγούμενους λόγους των Μυτιληναίων στο 3.13.4 και του Τευτίαπλου στο 3.30.2.

τονιστεί η ακόμη μεγαλύτερη σημασία που είχαν οι ευεργεσίες των Πλαταιέων, που αφορούσαν αποκλειστικά στους Σπαρτιάτες. Οι Πλαταιείς αντιπαραβάλλουν τους εαυτούς τους με τους υπόλοιπους ανθρώπους μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων (*πάντων ≠ μετέσχομεν*), για να δώσουν έμφαση στη δική τους συμβολή στους Περσικούς πολέμους που ήταν μεγαλύτερη από κάθε άλλη. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος[1] (*πάντων ≠ ἰδίᾳ*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους διευκολύνοντας τη μεταξύ τους σύνδεση, και βοήθεια ≠ κίνδυνος (*παρεγενόμεθα ≠ ἐπικίνδυνον, ἐπικίνδυνον ≠ ἐς ἐπικουρίαν* (σε διαδοχικές περιόδους)) διευκολύνοντας και πάλι τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Η αντίθεση αυτή παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄.

Οι ομιλητές εξηγούν ότι οι Σπαρτιάτες ευθύνονται για τη μεταξύ τους εχθρότητα, αφού στη διαμάχη των Πλαταιέων με τους Θηβαίους[2] πήραν το μέρος των Θηβαίων[3] και παρακίνησαν τους Πλαταιείς να στραφούν για βοήθεια προς την Αθήνα[4].

> *Καὶ* ***τὰ μὲν παλαιὰ*** *καὶ μέγιστα* ***τοιοῦτοι ἠξιώσαμεν εἶναι, πολέμιοι δὲ ἐγενόμεθα ὕστερον. ὑμεῖς δὲ αἴτιοι· δεομένων*** *γὰρ ξυμμαχίας ὅτε Θηβαῖοι ἡμᾶς* ***ἐβιάσαντο, ὑμεῖς ἀπεώσασθε*** *καὶ πρὸς Ἀθηναίους ἐκελεύετε τραπέσθαι ὡς* ***ἐγγὺς*** *ὄντας,* ***ὑμῶν δὲ μακρὰν*** *ἀποικούντων* (3.55.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ καταστροφή (*ἐς ἐπικουρίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐβιάσαντο*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πρώτα ≠ ύστερα (*τὰ παλαιὰ ≠ ὕστερον*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Το πρώτο μέρος της αντίθεσης θεωρείται πιο σημαντικό για τους Πλαταιείς και τονίζεται με την προσθήκη του επιθέτου *μέγιστα*[5]. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[2] Σύμφωνα με το Hammond 1992, 144, οι Θηβαίοι ήδη από το 520 π.Χ. είχαν πιέσει τους Πλαταιείς να ενταχθούν στη συμμαχία των βοιωτικών πόλεων και να αποδεχτούν τη στρατιωτική ηγεμονία της Θήβας. Πρβλ. 3.61.2. Δες και Gomme 1956 (1), 339, ο οποίος παρατηρεί ότι, ενώ δημιουργείται αντιπαραβολή με τα παλαιά γεγονότα, οι ομιλητές ανατρέχουν σε ακόμη παλαιότερο γεγονός.

[3] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 90, οι Σπαρτιάτες υποστήριζαν τη Θήβα, επειδή εάν αυτή ισχυροποιείτο θα μπορούσε να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα και να αποτελέσει σημαντικό ανταγωνιστή της κοντινής της Αθήνας.

[4] Ο de Ste. Croix 1972, 167-168, θεωρεί ότι η ενέργεια του βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη να ωθήσει την Πλάταια προς μία συμμαχία με την Αθήνα έγινε εσκεμμένα, για να δημιουργήσει εχθρότητα ανάμεσα στη Θήβα και στην Αθήνα, τις δύο πιο ισχυρές δυνάμεις της κεντρικής Ελλάδας, και να αποτρέψει τυχόν συνένωσή τους εναντίον της. Ο Hammond 1992, 144, σημειώνει ότι η Σπάρτη ασκούσε στρατιωτική ηγεμονία σε ένα δίκτυο συμμάχων της και η Πλάταια βρισκόταν μακριά της, οπότε δε μπορούσε να της προσφέρει βοήθεια. Δες και Badian 1993, 116-118, 123, ο οποίος θεωρεί ότι τότε οι Πλαταιείς είχαν αναγκαστεί να γίνουν υπήκοοι της Αθήνας, ώστε να μην υποδουλωθούν στους Θηβαίους.

[5] Ο Macleod 1977, 230, παρατηρεί ότι ο όρος *μέγας* είναι ο πιο εμφανής τρόπος, για να δοθεί *μέγεθος* σε ένα θέμα. Το ίδιο επίθετο είχε χρησιμοποιήσει ο ιστορικός στην εισαγωγή και στη μεθοδολογία του. Πρβλ. 1.1.1-2, 1.21.2, 1.23.1.

σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φίλος ≠ εχθρός[1] (*τοιοῦτοι ἠξιώσαμεν εἶναι ≠ πολέμιοι ἐγενόμεθα*). Εντοπίζεται ακόμη η συντακτική αντίθεση: *πολέμιοι ἐγενόμεθα ὕστερον ≠ ὑμεῖς δὲ αἴτιοι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το αντιθετικό μόριο *δὲ* εκφράζοντας ένσταση. Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ απόρριψη (*δεομένων ≠ ἀπεώσασθε*), εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων ≠ Σπαρτιατών ([*ἡμῶν*] ≠ *ὑμεῖς*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι και σε αυτή την περίπτωση η αντιπαραβολή δε δηλώνεται ρητά, με τον πρώτο της όρο να υπονοείται, ώστε να μη δημιουργηθεί αρνητικό κλίμα μεταξύ Πλαταιέων και Σπαρτιατών. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών ([*τοὺς Ἀθηναίους*] ≠ *ὑμῶν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κοντά ≠ μακριά[2] (*ἐγγὺς ≠ μακράν*).

Οι ομιλητές επισημαίνουν ότι και στον παρόντα πόλεμο οι Πλαταιείς δεν προξένησαν οποιοδήποτε κακό στους Σπαρτιάτες[3], παρόλο που βρίσκονταν σε αντίπαλα στρατόπεδα.

> *ἐν μέντοι τῷ πολέμῳ οὐδὲν ἐκπρεπέστερον ὑπὸ ἡμῶν οὔτε* ***ἐπάθετε*** *οὔτε ἐμελλήσατε* (3.55.2).

Στο σημείο αυτό οι ομιλητές περνούν από τα παλαιά γεγονότα στον παρόντα πόλεμο. Στη μεταβατική αυτή πρόταση δεν εντοπίζονται αντιθέσεις. Με αυτό τον τρόπο οι ομιλητές αφήνουν το παρόν χωρίς εστίαση, δίνοντας έμφαση στο παρελθόν και στις ευεργεσίες των Πλαταιέων προς τους Σπαρτιάτες, στις οποίες είχαν αναφερθεί στις προηγούμενες περιόδους της δημηγορίας τους.

Οι ομιλητές θεωρούν ότι οι Πλαταιείς δεν αδίκησαν τους Σπαρτιάτες, όταν στην αρχή του πολέμου[4] δε δέχτηκαν να αποστατήσουν από την αθηναϊκή ηγεμονία[5], αφού οι

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.
[2] Την ίδια αντίθεση είχαν χρησιμοποιήσει στο λόγο τους οι Μυτιληναίοι. Πρβλ. 3.13.5.
[3] Ο Hammond 1992, 146, σημειώνει ότι οι Πλαταιείς κατηγορούν τους Σπαρτιάτες για τα γεγονότα του 519 π.Χ. (3.55.1) και ακολούθως (3.55.2-4) για τα γεγονότα του παρόντος πολέμου. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η μεταβατική αυτή πρόταση χαρακτηρίζεται από ισχυρή έμφαση.
[4] Πρβλ. την αφήγηση των γεγονότων στο 2.71-78. Δες και Gomme 1956 (1), 339.
[5] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 340, οι Πλαταιείς θα ήλπιζαν ότι στο τέλος του πολέμου θα αποκαθίσταντο και πάλι στην πόλη τους, ως ευνοημένοι πολίτες της Αθήνας. Όπως σημειώνει ο ίδιος, οι Πλαταιείς εγκαταστάθηκαν το 420 π.Χ. στην κατακτημένη Σκιώνη και δημιούργησαν τη δική τους πόλη. Πρβλ. 5.32.1. Δες και Hornblower 1991, 450.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Αθηναίοι βοηθούσαν τους Πλαταιείς στη διαμάχη τους με τους Θηβαίους[1] και δε θα ήταν σωστό να τους προδώσουν[2].

εἰ δ' ἀποστῆναι Ἀθηναίων οὐκ ***ἠθελήσαμεν*** *ὑμῶν* ***κελευσάντων****, οὐκ* ***ἠδικοῦμεν****· καὶ γὰρ* ***ἐκεῖνοι ἐβοήθουν ἡμῖν*** *<u>ἐναντία</u>* ***Θηβαίοις*** *ὅτε* ***ὑμεῖς ἀπωκνεῖτε***[3]*, καὶ* ***προδοῦναι αὐτοὺς οὐκέτι ἦν καλόν,*** *ἄλλως τε καὶ οὓς* ***εὖ παθών*** *τις καὶ αὐτὸς δεόμενος προσηγάγετο ξυμμάχους καὶ πολιτείας μετέλαβεν*[4]***, ἴέναι δὲ ἐς τὰ παραγγελλόμενα εἰκὸς ἦν προθύμως*** (3.55.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*ἐβιάσαντο* (στο 3.55.1) ≠ *ἠθελήσαμεν*), και πάσχω ≠ ενεργώ (*ἐπάθετε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κελευσάντων, κελευσάντων ≠ παθών*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*ἐκεῖνοι ≠ ὑμεῖς*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5], η οποία συνδυάζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠

[1] Επιπλέον, όπως αποκαλύπτουν οι Πλαταιείς στο διάλογό τους με το βασιλιά Αρχίδαμο (2.71 κ.ε.), πολλοί από τους συμπατριώτες τους βρίσκονταν ήδη στην Αθήνα και πιθανή συνεργασία της Πλάταιας με τη Σπάρτη θα τους έθετε σε κίνδυνο, ενώ η πόλη θα κινδύνευε και από την Αθήνα και από τη Θήβα. Πρβλ. 2.72.2. Δες και Macleod 1977, 231. Ο Gomme 1956 (1), 339, θεωρεί ότι η αναφορά των ομιλητών σχετίζεται με τη θηβαϊκή επίθεση του 431 π.Χ.

[2] Όπως σημειώνει ο Macleod 1977, 230-231, στο σημείο αυτό αυξάνεται το *πάθος*, αφού οι Πλαταιείς παρουσιάζονται να αντικρούονται από το άκαμπτο ακροατήριό τους και να παγιδεύονται στα ίδιά τους τα επιχειρήματα. Στο σημείο αυτό, παρατηρεί, οι Πλαταιείς αναμένουν ηθική πίστωση, επειδή παραμένουν πιστοί στην Αθήνα, και αμέσως μετά παραδέχονται ότι δεν ευθύνονται, αν διαπράττουν κάποιο αδίκημα οι Αθηναίοι. Αυτή η ρητορική αδυναμία, προσθέτει, αποκαλύπτει και πάλι τα δεινά των Πλαταιέων που ως μικρή δύναμη δεν είχαν άλλη επιλογή. Οι Πλαταιείς, καταλήγει ο Macleod, αναγκάζονται να συμμαχήσουν με την Αθήνα που υποδούλωνε τους Έλληνες και έτσι υπερασπίζονται τον εαυτό τους, προβάλλοντας το ίδιο γεγονός που στα μάτια των Σπαρτιατών θεωρείτο εγκληματικό. Η Debnar 1996, 106, παρατηρεί ότι οι Πλαταιείς παρουσιάζονται ως υπάκουοι σύμμαχοι, με σκοπό να επικαλεστούν την αξία που έδιναν οι Σπαρτιάτες στο θέμα της υπακοής. Αντίθετα, σημειώνει, οι Θηβαίοι δεν παρουσιάζονται να διαθέτουν αυτό το χαρακτηριστικό. Ο Price 2001, 105, παρατηρεί ότι ο λόγος των Πλαταιέων στερείται λογικής δομής αποκαλύπτοντας τον πανικό και το φόβο των ομιλητών.

[3] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 339, στο 2.2-6 δε γίνεται αναφορά σε παράκληση της Πλάταιας προς τη Σπάρτη.

[4] Πρβλ. και 3.63.2. Ο Hammond 1992, 146-147, θεωρεί ότι οι 212 Πλαταιείς που είχαν διαφύγει από την Πλάταια και διέμεναν στην Αθήνα είχαν λάβει το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη το 428 π.Χ., εξαιτίας της θανάτωσης των Θηβαίων αιχμαλώτων από τους Πλαταιείς μετά από τη θηβαϊκή επίθεση. Σημειώνει ακόμη ότι οι υπόλοιποι Πλαταιείς που παρέμεναν στην Αθήνα θεωρούνταν Πλαταιείς και σύμμαχοι των Αθηναίων. Δες και Gomme 1956 (1), 340, ο οποίος αναφέρει ότι, όταν ένας μεγάλος αριθμός κατοίκων από μία ευνοούμενη πολιτεία μεταφερόταν σε μία άλλη, εξακολουθούσε να αποτελεί χωριστή ομάδα και διατηρούσε την ταυτότητά του. Ο Hornblower 1991, 408, 449-450, 458, 466, επισημαίνει ότι ο ιστορικός δεν αναφέρεται στην παραχώρηση του δικαιώματος του Αθηναίου πολίτη στους Πλαταιείς, παρόλο που στο 5.32 οι Πλαταιείς αναφέρονται ως συνεκτική ομάδα. Ο ίδιος σημειώνει ότι στο 3.55.3 υπάρχει ξεκάθαρος υπαινιγμός ότι οι Πλαταιείς είχαν την αθηναϊκή υπηκοότητα από το 519 π.Χ. ή ίσως από τους Περσικούς πολέμους ή το 431 π.Χ., ή το 427 π.Χ., οπότε η θέση τους θα πρέπει να βελτιώθηκε. Ο Hornblower θεωρεί ότι η σύναψη συμμαχίας και η παραχώρηση του δικαιώματος του πολίτη συνέβησαν περίπου την ίδια χρονική περίοδο. Σημειώνει, ωστόσο, ότι η υπηκοότητα ήταν ασυνήθιστη και τιμητική, αφού οι Πλαταιείς έμεναν τότε στην Πλάταια και αποτελούσαν χωριστή ομάδα. Προσθέτει ακόμη ότι οι Πλαταιείς μετά από το 427 π.Χ. για νομικούς και ψυχολογικούς λόγους δε θεωρούσαν τους εαυτούς τους κανονικούς Αθηναίους πολίτες. Δες και Shrimpton 1984, 300 και υποσ. 14, για την πιθανότητα παραχώρησης του δικαιώματος του Αθηναίου πολίτη σε Πλαταιείς.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Διοδότου στο 3.42-48, όπου επίσης λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

αδιαφορία[1] (*ἐβοήθουν ≠ ἀπωκνεῖτε*), για να τονιστούν οι αντίθετες ενέργειες των δύο προσώπων απέναντι στους Πλαταιείς. Χρησιμοποιείται και η επίσης πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων ≠ Θηβαίων (*ἡμῖν ≠ Θηβαίοις*), η οποία γίνεται πιο εμφανής, επειδή οι όροι της τοποθετούνται στην ίδια πτώση και στη μέση τους τοποθετείται ο τύπος *ἐναντία*. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἠδικοῦμεν ≠ καλόν*), επεκτείνοντας το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, αδικία ≠ ευεργεσία (*προδοῦναι ≠ εὖ παθών*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και όκνος ≠ προθυμία (*ἀπωκνεῖτε ≠ προθύμως*). Προβάλλεται και η συντακτική αντίθεση: *προδοῦναι αὐτοὺς οὐκέτι ἦν καλόν ≠ ἰέναι δὲ ἐς τὰ παραγγελλόμενα προθύμως*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία ορθή.

Οι ομιλητές θεωρούν ότι δεν ευθύνονται αυτοί που ακολουθούν τις εντολές των ηγεμόνων τους, αλλά οι ηγεμόνες που προτείνουν λανθασμένες ενέργειες.

> *ἃ δὲ ἑκάτεροι* ***ἐξηγεῖσθε*** *τοῖς ξυμμάχοις,* ***οὐχ οἱ ἑπόμενοι*** *αἴτιοι εἴ τι μὴ καλῶς* ***ἐδρᾶτο,***
> ***ἀλλ' οἱ ἄγοντες*** *ἐπὶ τὰ μὴ* ***ὀρθῶς*** *ἔχοντα* (3.55.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*παθών* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐδρᾶτο*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Στην περίοδο αυτή επανέρχεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ηγούμαι ≠ ακολουθώ (*ἐξηγεῖσθε ≠ ἑπόμενοι, οἱ ἑπόμενοι ≠ οἱ ἄγοντες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Μέσω αυτής της αντίθεσης τονίζεται η ευθύνη των μεγάλων δυνάμεων, Αθήνας και Σπάρτης, και η αναγκαστική υπακοή των μικρότερων πόλεων, όπως η Πλάταια, σε αυτές. Η αντιπαραβολή, ωστόσο, είναι συγκαλυμμένη, ώστε να μην προκαλέσει την οργή των Σπαρτιατών.

Ακολούθως[2] οι ομιλητές αναφέρονται στις πολλές αδικίες των Θηβαίων και δίνουν έμφαση στην πρόσφατη επίθεσή τους εναντίον της Πλάταιας[3].

---

[1] Όπως παρατηρεί και ο Macleod 1977, 231, οι Πλαταιείς αντιδιαστέλλουν την αθηναϊκή πολυπραγμοσύνη που επανείται από τους Αθηναίους ομιλητές της *Ιστορίας* με το νωθρό εγωισμό των Σπαρτιατών, μέσω του οποίου εξασφαλίστηκε η αθηναϊκή ηγεμονία. Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.14.1.

[2] Ο Hornblower 1991, 451, σημειώνει ότι οι Πλαταιείς περνούν απότομα στο νέο θέμα του λόγου τους, εξαιτίας της συναισθηματικής τους φόρτισης.

[3] Οι Πλαταιείς αναφέρονται στα γεγονότα του 431 π.Χ., όταν οι Θηβαίοι εισέβαλαν στην Πλάταια. Πρβλ. 2.2 κ.ε. και την αρχή αυτού του κεφαλαίου στη σελ. 451. Δες και Hammond 1992, 146, και Gomme 1956 (1), 339.

Θηβαῖοι *δὲ πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἡμᾶς* ***ἠδίκησαν,*** *τὸ δὲ τελευταῖον αὐτοὶ ξύνιστε, δι' ὅπερ καὶ τάδε* ***πάσχομεν*** (3.56.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*ὀρθῶς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἠδίκησαν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εντοπίζεται και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω (*ἠδίκησαν* ≠ *πάσχομεν*), μέσω της οποίας συνεχίζεται το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων (*Θηβαῖοι* ≠ [*ἡμεῖς*]), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές καταγγέλλουν την άδικη ενέργεια των Θηβαίων εναντίον της Πλάταιας στην αρχή του πολέμου και υποστηρίζουν ότι και τα σημερινά τους δεινά οφείλονται στην παρέμβαση των Θηβαίων.

πόλιν γὰρ ***αὐτοὺς*** *τὴν ἡμετέραν* ***καταλαμβάνοντας ἐν σπονδαῖς***[1] *καὶ προσέτι ἱερομηνίᾳ*[2] ***ὀρθῶς*** *τε* ***ἐτιμωρησάμεθα***[3] *κατὰ τὸν πᾶσι νόμον*[4] *καθεστῶτα,* ***τὸν ἐπιόντα πολέμιον*** *ὅσιον εἶναι* ***ἀμύνεσθαι,*** *καὶ* ***νῦν*** *οὐκ* ***ἂν*** *εἰκότως δι' αὐτοὺς* ***βλαπτοίμεθα*** (3.56.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἠδίκησαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὀρθῶς*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και πάσχω

---

[1] Πρβλ. την αφήγηση των γεγονότων στο 2.2-6 και την αρχή αυτού του κεφαλαίου στη σελ. 451. Δες και Gomme 1956 (1), 340, και Hornblower 1991, 451.

[2] Πρβλ. 3.65.1. Ο Gomme 1956 (1), 340, ο Badian 1993, 112-113, 153 υποσ. 55, και ο Hornblower 1991, 237, 451, παρατηρούν ότι ο ιστορικός δεν είχε αναφέρει στην αφήγησή του (2.2-6) το γεγονός ότι η θηβαϊκή επίθεση είχε γίνει σε μέρα που διεξαγόταν γιορτή στην Πλάταια. Ο Gomme 1956 (1), 340-341, θεωρεί ότι ο όρος *ἱερομηνία* αναφέρεται στην πρώτη μέρα του κάθε μήνα, η οποία ήταν γιορτή, οπότε σε συνδυασμό με την αναφορά στο 2.4.2: *τελευτῶντος τοῦ μηνός,* δημιουργείται ασάφεια που θα πρέπει, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, να αποδοθεί είτε σε παράλειψη του ιστορικού είτε, όπως σημειώνει, ο όρος *ἱερομηνία* είναι λανθασμένος και αποτελεί δάνειο από το λόγο των Θηβαίων στο 3.65.1. Ο Hornblower 1991, 451, παρατηρεί ότι οι αναφορές σε *σπονδὰς* και *ἱερομηνία* αποτελούν δύο κατηγορίες ασέβειας. Ο ίδιος θεωρεί ότι δεν είναι καθόλου απίθανο οι Θηβαίοι να κανόνισαν εσκεμμένα την επίθεσή τους στην Πλάταια την ημέρα της γιορτής. Ο Badian 1993, 112-113, υποστηρίζει ότι πρόκειται για τέχνασμα και όχι για σημαντικό ιστορικό γεγονός, αφού λόγω της γιορτής οι Θηβαίοι βρήκαν την ευκαιρία να εισέλθουν στην πόλη και να αιχμαλωτίσουν τους ανυποψίαστους Πλαταιείς. Αποδίδει την παράλειψή του στην προκατάληψη του ιστορικού προς τη θρησκεία και στην αθεΐα του. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 110-111, η αναβολή της σημαντικής αυτής πληροφορίας στην αφήγηση του δευτέρου βιβλίου δείχνει αμέλεια και αδυναμία όσον αφορά στην τεχνική του Θουκυδίδη.

[3] Η εκδίκηση των Πλαταιέων, όπως σημειώνει και ο Hammond 1992, 146, ήταν η θανάτωση των αιχμάλωτων Θηβαίων. Ο Gomme 1956 (1), 341, σημειώνει ότι οι Πλαταιείς αναφέρονται στη θανάτωση των Θηβαίων αιχμαλώτων σε συντομία, ενώ οι Θηβαίοι την αναλύουν εκτενώς. Πρβλ. 3.66. Όμοια ο Connor 1984, 94 παρατηρεί ότι οι Πλαταιείς προσπαθούν να απομακρύνουν την προσοχή των Σπαρτιατών από την εκτέλεση των αιχμαλώτων Θηβαίων. Ο Macleod 1977, 232, θεωρεί το επιχείρημα των Πλαταιέων αδύνατο και αντιδιαστέλλει τη δική τους συμπεριφορά προς τους Θηβαίους αιχμαλώτους με το επιχείρημά τους στο 3.58.3, ότι σύμφωνα με τους νόμους των Ελλήνων πρέπει να απαλλάσσονται από την τιμωρία οι αιχμάλωτοι του πολέμου που παραδίδονται.

[4] Ο Macleod 1977, 232, θεωρεί περίεργη την αναφορά στο νόμο, αφού το ακροατήριο χαρακτηρίζεται ήδη από την αρχή του λόγου ως μη νόμιμο. Ο Hornblower 1991, 451, παρατηρεί ότι ο «νόμος» αφορά στους θεϊκούς νόμους ενάντια στην ασέβεια, λόγω και της αναφοράς στη γιορτή πιο πάνω. Η Debnar 1996, 107, σημειώνει ότι η αναφορά στο νόμο από τους Πλαταιείς είναι ύποπτη και θεωρεί ότι χρησιμοποιείται για να κρύψει την κτηνωδία τους.

≠ ενεργώ (*πάσχομεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐτιμωρησάμεθα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δρω ≠ αντιδρώ (*καταλαμβάνοντας ≠ ἐτιμωρησάμεθα*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται η πραγματολογική αντίθεση ανάμεσα στους Θηβαίους και στους Πλαταιείς (*αὐτούς ≠* [*ἡμεῖς*]), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ειρήνη ≠ πόλεμος (*ἐν σπονδαῖς ≠ τὸν πολέμιον*), και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ άμυνα[1] (*τὸν ἐπιόντα ≠ ἀμύνεσθαι*). Παρατηρείται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἐτιμωρησάμεθα ≠ νῦν*), ανακαλώντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Οι όροι της αντίθεσης αυτής δεν αντιπαραβάλλονται, αλλά δείχνουν τη σταθερή εχθρική στάση των Θηβαίων εναντίον των Πλαταιέων. Σημειώνεται και πάλι η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω (*ἐτιμωρησάμεθα ≠ ἂν βλαπτοίμεθα*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι συνήγοροι των Πλαταιέων προειδοποιούν τους Σπαρτιάτες ότι, αν η απόφασή τους ευνοήσει τους Θηβαίους, θα αποδείξουν ότι δεν είναι αμερόληπτοι κριτές και ότι ενδιαφέρονται περισσότερο για το συμφέρον τους[2].

> *εἰ γὰρ* ***τῷ*** *αὐτίκα* ***χρησίμῳ ὑμῶν*** *τε καὶ* ***ἐκείνων πολεμίῳ***[3] ***τὸ δίκαιον*** *λήψεσθε,* ***τοῦ μὲν ὀρθοῦ φανεῖσθε*** *οὐκ ἀληθεῖς κριταὶ* ***ὄντες, τὸ δὲ ξυμφέρον***[4] *μᾶλλον θεραπεύοντες* (3.56.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*ἂν βλαπτοίμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῷ χρησίμῳ*) διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*τῷ χρησίμῳ ≠ πολεμίῳ*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ώστε να δημιουργηθεί αντιπαλότητα ανάμεσα στους Σπαρτιάτες και στους Θηβαίους, μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων *ὑμῶν ≠*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Κλέωνα (3.37-40) και στο λόγο των Μυτιληναίων (3.9-14).

[2] Σύμφωνα με το Macleod 1977, 234, τα δύο στοιχεία: το συμφέρον των Σπαρτιατών και η προκατάληψή τους προς όφελος των Θηβαίων ταυτίζονται, δημιουργώντας ειρωνεία, αφού οι Σπαρτιάτες που παρουσιάζονται ως δικαστές ενδιαφέρονται στην πραγματικότητα για το συμφέρον τους. Ο Macleod προσθέτει ότι αυτός τελικά είναι ένας δικανικός λόγος που απευθύνεται σε συνέλευση. Για την αντιδιαστολή ανάμεσα στη «δικαιοσύνη» και στο «συμφέρον» στη δημηγορία δες και Hornblower 1991, 446-447, ο οποίος παρατηρεί ότι παρόλο που οι Σπαρτιάτες ονομάζονται δικαστές και οι ομιλητές χρησιμοποιούν τις τεχνικές της δικανικής ρητορείας, δεν πρόκειται για πραγματική δίκη. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 456. Όπως σημειώνει και η de Romilly 1963, 279, οι Πλαταιείς κατηγορούν τη Σπάρτη για εγωισμό και υποκρισία.

[3] Ο Ο Gomme 1956 (1), 341, παρατηρεί ότι τίποτα δε θα μπορούσε να είναι ταυτόχρονα ωφέλιμο για τους Σπαρτιάτες και εχθρικό για τους Θηβαίους.

[4] Ο Solmsen 1975, 96, παρατηρεί στο χωρίο την ύπαρξη του σχήματος της *variatio* ανάμεσα στους όρους *ὀρθὸν* και *δίκαιον* και ανάμεσα στους όρους *χρήσιμον* και *συμφέρον*.

ἐκείνων. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συμφέρον ≠ δικαιοσύνη (*τῷ χρησίμῳ ≠ τὸ δίκαιον, τοῦ ὀρθοῦ ≠ τὸ ξυμφέρον*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1] και της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Καταφανής είναι η προτίμηση των Πλαταιέων στην έννοια της δικαιοσύνης, ενώ των Θηβαίων στο συμφέρον, το οποίο τελικά υπερισχύει στην απόφαση των Σπαρτιατών[2]. Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στους λόγους του Κλέωνα και του Διοδότου, οι οποίοι έχουν αναλυθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*φανεῖσθε ≠ ὄντες*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές σημειώνουν ότι τώρα οι Θηβαίοι είναι χρήσιμοι στους Σπαρτιάτες· οι Πλαταιείς, ωστόσο, τους ήταν πολύ περισσότερο χρήσιμοι στους Περσικούς πολέμους, όταν οι Θηβαίοι είχαν πάρει το μέρος των βαρβάρων[3].

> *καίτοι εἰ* ***νῦν*** *ὑμῖν* ***ὠφέλιμοι δοκοῦσιν*** *εἶναι, πολὺ καὶ* ***ἡμεῖς*** *καὶ* ***οἱ*** *ἄλλοι* ***Ἕλληνες μᾶλλον τότε*** *ὅτε* ***ἐν*** *μείζονι* ***κινδύνῳ*** *ἦτε*[4]***. νῦν μὲν*** *γὰρ ἑτέροις* ***ὑμεῖς ἐπέρχεσθε δεινοί, ἐν ἐκείνῳ δὲ τῷ καιρῷ***[5]***,*** *ὅτε πᾶσι δουλείαν ἐπέφερεν* ***ὁ βάρβαρος, οἵδε*** *μετ᾽ αὐτοῦ* ***ἦσαν*** (3.56.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνεσθαι* (στο 3.56.2) ≠ *ἐπέρχεσθε*), η οποία λόγω και της χρήσης της πιο πάνω παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ὄντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκοῦσιν*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθούν στη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται η προσφιλής στους ομιλητές πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*νῦν ≠ τότε, τότε ≠ νῦν, νῦν ≠ ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο[6] της δημηγορίας, και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων (*δοκοῦσιν* [*οὗτοι*] ≠ *ἡμεῖς*), συνεχίζοντας το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η μεγαλύτερη αξία των Πλαταιέων έναντι των Θηβαίων τονίζεται με τη χρήση του επιρρήματος *πολύ*. Οι Θηβαίοι αντιπαραβάλλονται και με τους υπόλοιπους Έλληνες,

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου.
[2] Πρβλ. 3.68.1.
[3] Σύμφωνα με τον Kagan (Kagan 1969, 89, Kagan 1974, 43), η ενέργεια των Θηβαίων να πάρουν το μέρος των Περσών μείωσε το κύρος και την επιρροή τους ανάμεσα στους Έλληνες.
[4] Ο Gomme 1956 (1), 341, σημειώνει ότι πρόκειται για φιλοφρόνηση προς τη Σπάρτη, αφού ο κίνδυνος των Περσικών πολέμων παρουσιάζεται ως δικός της.
[5] Ο Ros 1938, 110, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στον όρο *τότε* και στη φράση *ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ*.
[6] Και ο Macleod 1977, 234-236, 244, επισημαίνει την επαναλαμβανόμενη χρήση αυτής της αντίθεσης. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο λόγος αποτυγχάνει, επειδή οι παλαιές ευεργεσίες και το παρελθόν (όπως και το μέλλον) δεν έχουν καμία αξία στον πόλεμο, αλλά μόνο τα άμεσα συμφέροντα. Πρβλ. 3.82.2.

αφού ο όρος *Ἕλληνες* τοποθετείται στο μέρος των Πλαταιέων, ενώ οι Θηβαίοι παρουσιάζονται να παίρνουν το μέρος των βαρβάρων. Εντοπίζονται έτσι οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων, Ελλήνων και βαρβάρων (*οἱ Ἕλληνες ≠ ὁ βάρβαρος*) και Σπαρτιατών, οι οποίοι πολεμούσαν εναντίον των βαρβάρων ≠ Θηβαίων (*ὑμεῖς ≠ οἵδε*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, μέσω του οποίου οι Σπαρτιάτες έρχονται σε αντιπαράθεση με τους συμμάχους τους Θηβαίους. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφέλιμοι ≠ δεινοί*) και φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκοῦσιν ≠ ἦσαν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές καλούν τους Σπαρτιάτες να θυμηθούν τη μεγάλη προθυμία που είχαν επιδείξει τότε οι Πλαταιείς, πολεμώντας γενναία εναντίον των Περσών.

> *καὶ* ***δίκαιον*** *ἡμῶν* ***τῆς νῦν ἁμαρτίας,*** *εἰ ἄρα ἡμάρτηταί τι, ἀντιθεῖναι* ***τὴν τότε προθυμίαν·*** *καὶ* ***μείζω*** *τε* ***πρὸς ἐλάσσω*** *εὑρήσετε καὶ ἐν καιροῖς οἷς σπάνιον ἦν* ***τῶν Ἑλλήνων***[1] *τινὰ ἀρετὴν τῇ* ***Ξέρξου*** *δυνάμει ἀντιτάξασθαι,* ***ἐπῃνοῦντό*** *τε* ***μᾶλλον οἱ μὴ τὰ ξύμφορα*** *πρὸς τὴν ἔφοδον αὐτοῖς* ***ἀσφαλείᾳ πράσσοντες, ἐθέλοντες δὲ τολμᾶν μετὰ κινδύνων τὰ βέλτιστα*** (3.56.5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συμφέρον ≠ δικαιοσύνη (*τὸ ξυμφέρον* (στο 3.56.3) *≠ δίκαιον, δίκαιον ≠ τὰ ξύμφορα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*ἐν κινδύνῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἀσφαλείᾳ*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 3.53.3, και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους βάρβαρος ≠ Έλληνας (*ὁ βάρβαρος* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ τῶν Ἑλλήνων*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο, βοηθούν στη σύνδεση μεταξύ των περιόδων του λόγου. Όμοια η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ νῦν, νῦν ≠ τότε*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εξαιτίας αυτής της αντιπαραβολής σχηματίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) καλό (θετική έννοια) (*τῆς ἁμαρτίας ≠ τὴν προθυμίαν, μετὰ κινδύνων ≠ τὰ βέλτιστα*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό[2] (*μείζω ≠ πρὸς ἐλάσσω*), ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*ἀσφαλείᾳ ≠ μετὰ κινδύνων*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη

[1] Ο Gomme 1956 (1), 342, παρατηρεί ότι ο όρος *τῶν Βοιωτῶν* θα ήταν πιο ακριβής και πιο δηκτικός για τη Θήβα, αλλά ο όρος *τῶν Ἑλλήνων* είναι πιο κολακευτικός για τη Σπάρτη, η οποία έσωσε την Ελλάδα, όπως και για τους ίδιους τους Πλαταιείς.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

περίοδο, και έπαινος ≠ κατηγορία[1] (*ἐπῃνοῦντο μᾶλλον ≠ [ἢ αἰτιῶντο]*)[2], υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ελλήνων ≠ Περσών (*τῶν Ἑλλήνων ≠ Ξέρξου*), σχετική με την αντιπαραβολή ανάμεσα στους όρους Έλληνας ≠ βάρβαρος, που είχε χρησιμοποιηθεί πιο πάνω. Έτσι οι Πλαταιείς φαίνεται ότι προσπαθούν να σπάσουν τα αντιθετικά μοτίβα του λόγου τους, ώστε να μην καταστούν φορτικοί στο σπαρτιατικό τους ακροατήριο. Ωστόσο, λόγω της έντονης συναισθηματικής τους φόρτισης αυτό δεν ήταν πάντοτε εφικτό. Παρατηρούνται δηλαδή και εκτενή αντιθετικά μοτίβα στη δημηγορία ανάμεσα στους όρους παρελθόν ≠ παρόν και Θηβαίοι ≠ Πλαταιείς. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οἱ μὴ τὰ ξύμφορα πράσσοντες ≠ ἐθέλοντες δὲ τολμᾶν τὰ βέλτιστα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης πληροφορίας από μία ορθή.

Οι Πλαταιείς, συνεχίζουν οι ομιλητές, τιμήθηκαν περισσότερο από κάθε άλλον στους Περσικούς πολέμους, αλλά τώρα φοβούνται μήπως καταστραφούν, επειδή προτίμησαν να συμμαχήσουν με τους Αθηναίους.

> *ὧν ἡμεῖς γενόμενοι καὶ* ***τιμηθέντες*** *ἐς τὰ πρῶτα* ***νῦν*** *ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς*[3] *δέδιμεν μὴ* ***διαφθαρῶμεν, Ἀθηναίους*** *ἑλόμενοι* ***δικαίως***[4] *μᾶλλον ἢ* ***ὑμᾶς κερδαλέως*** (3.56.6).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συμφέρον ≠ δικαιοσύνη (*τὰ ξύμφορα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δικαίως*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η κυρίαρχη σε αυτό το λόγο πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν ([*τότε*] ≠ *νῦν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους τιμή ≠ τιμωρία (*τιμηθέντες ≠ διαφθαρῶμεν*). Ακολουθεί μία συμμετρική πρόταση της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἢ* και το επίρρημα *μᾶλλον*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής και τονίζοντας το πρώτο της μέρος. Σε αυτήν εντοπίζονται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ συμφέρον (*δικαίως ≠ κερδαλέως*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου και συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*Ἀθηναίους ≠ ὑμᾶς*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

---

[1] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στην αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου.

[2] Όπως σημειώνει και ο Gomme 1956 (1), 342, επαινούνταν περισσότερο παρά κατηγορούνταν οι Πλαταιείς.

[3] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 342, η φράση δείχνει ότι οι Πλαταιείς ενήργησαν τότε, όπως και τώρα: προτίμησαν, δηλαδή, την αθηναϊκή πλευρά. Ο ίδιος θεωρεί ότι πρόκειται και πάλι για έμμεσο υπαινιγμό στη μάχη του Μαραθώνα, στην οποία οι Πλαταιείς είχαν τιμηθεί. Σημειώνει ακόμη το γεγονός ότι οι Πλαταιείς, προτιμώντας την αθηναϊκή πλευρά, αντί τη σπαρτιατική, πρόταξαν το δίκαιο αντί του συμφέροντός τους.

[4] Πρβλ. 2.71.2. Δες και Gomme 1956 (1), 342. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 457 για την επανάληψη των εννοιών «δικαιοσύνη» και «αδικία» στο λόγο αυτό.

Αντίθετα, σύμφωνα με τους ομιλητές, οι Σπαρτιάτες οφείλουν να γνωρίζουν ότι το συμφέρον τους έγκειται στην εξασφάλιση της ευγνωμοσύνης των συμμάχων τους και στη δική τους ωφέλεια.

> ***καίτοι χρὴ ταὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ὁμοίως φαίνεσθαι γιγνώσκοντας***[1]*, καὶ τὸ ξυμφέρον μὴ ἄλλο τι νομίσαι ἢ τῶν ξυμμάχων τοῖς ἀγαθοῖς ὅταν* ***αἰεὶ βέβαιον*** *τὴν χάριν τῆς ἀρετῆς ἔχουσι καὶ τὸ* ***παραυτίκα*** *που ὑμῖν ὠφέλιμον καθιστῆται* (3.56.7).

Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *τιμηθέντες ἐς τὰ πρῶτα νῦν ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς δέδιμεν μὴ διαφθαρῶμεν ≠ καίτοι χρὴ ταὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ὁμοίως φαίνεσθαι γιγνώσκοντας*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται με το μόριο *καίτοι* δημιουργώντας εξαίρεση. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*φαίνεσθαι ≠ βέβαιον*) και αιώνιο ≠ προσωρινό (*αἰεὶ ≠ παραυτίκα*).

Οι Σπαρτιάτες, συνεχίζουν οι ομιλητές, έχουν καλή φήμη ανάμεσα στους Έλληνες[2]. Αν όμως λάβουν άδικη απόφαση για τους Πλαταιείς, αυτό θα είναι καταστροφικό.

> ***Προσκέψασθέ*** *τε ὅτι* ***νῦν μὲν*** *παράδειγμα τοῖς πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων* ***ἀνδραγαθίας*** *νομίζεσθε·* ***εἰ δὲ περὶ ἡμῶν γνώσεσθε*** *μὴ τὰ εἰκότα* (*οὐ γὰρ* ***ἀφανῆ*** *κρινεῖτε τὴν δίκην τήνδε,* ***ἐπαινούμενοι*** *δὲ* ***περὶ*** *οὐδ᾽* ***ἡμῶν μεμπτῶν), ὁρᾶτε*** *ὅπως μὴ οὐκ ἀποδέξωνται ἀνδρῶν* ***ἀγαθῶν πέρι αὐτοὺς ἀμείνους ὄντας ἀπρεπές*** *τι ἐπιγνῶναι, οὐδὲ πρὸς ἱεροῖς* ***τοῖς κοινοῖς*** *σκῦλα*[3] *ἀπὸ ἡμῶν* ***τῶν εὐεργετῶν*** *τῆς Ἑλλάδος ἀνατεθῆναι* (3.57.1).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στο 3.56.6) ≠ *προσκέψασθε, προσκέψασθε ≠ νῦν*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*νῦν ≠ εἰ γνώσεσθε*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η αντιπαραβολή αυτή συνδυάζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀνδραγαθίας ≠ ἀπρεπές, ἀμείνους ≠ ἀπρεπές, ἀπρεπές ≠ τῶν εὐεργετῶν*), επεκτείνοντας το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*βέβαιον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀφανῆ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της

[1] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 342, οι Σπαρτιάτες καλούνται να μην κρίνουν την Πλάταια με διαφορετικό τρόπο από ότι την είχαν κρίνει το 490 και το 479 π.Χ. Πρόκειται, σημειώνει, για απατηλό επιχείρημα.

[2] Για την εύνοια των Ελλήνων απέναντι στους Σπαρτιάτες πρβλ. 2.8.4. Σύμφωνα με τον Wassermann 1964, 291, αποτελεί πικρή ειρωνεία το γεγονός ότι, παρόλο που οι Πλαταιείς γνωρίζουν τη ματαιότητα των ηθικών ισχυρισμών σε σχέση με τα πολιτικά συμφέροντα, επικαλούνται συνεχώς την εικόνα της Σπάρτης ως παραδείγματος *ἀνδραγαθίας*. Σύμφωνα με το Macleod 1977, 235, όλο το κεφάλαιο έχει ως στόχο να αφαιρέσει το προσωπείο του καλού ονόματος των Σπαρτιατών.

[3] Ο Hornblower 1991, 452, σημειώνει ότι ο όρος *σκῦλα* χρησιμοποιείται για τους νεκρούς, γεγονός που δημιουργεί ειρωνεία στο λόγο.

στην προηγούμενη περίοδο, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Σημειώνονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αφανές ≠ φανερό[1] (*ἀφανῆ ≠ ὁρᾶτε*) και έπαινος ≠ κατηγορία (*ἐπαινούμενοι ≠ περὶ μεμπτῶν*). Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Πλαταιέων ([*ὑμεῖς*] *≠ ἡμῶν, ἀνδρῶν ἀγαθῶν πέρι ≠ αὐτοὺς ἀμείνους ὄντας*), υπονοούμενη και στις δύο περιπτώσεις. Η αντίθεση αυτή, παρόλο που σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, είναι πάντα συγκαλυμμένη, ώστε να μη δημιουργηθεί αντιπαλότητα μεταξύ των δύο προσώπων. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Πλαταιείς προσπαθούν να καλοπιάσουν τους Σπαρτιάτες, χαρακτηρίζοντάς τους *ἀμείνους*, σε σχέση με τους ίδιους που χαρακτηρίζονται απλώς *ἀγαθοί*. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἀνδρῶν πέρι ≠ τοῖς κοινοῖς*).

Οι πρέσβεις των Πλαταιέων αναφέρουν ότι θα ήταν φοβερό οι Λακεδαιμόνιοι να καταστρέψουν την Πλάταια εξαιτίας των Θηβαίων, ενώ οι πρόγονοί τους[2] την είχαν τιμήσει.

> ***δεινὸν*** *δὲ* ***δόξει*** *εἶναι Πλάταιαν* ***Λακεδαιμονίους πορθῆσαι****, καὶ* ***τοὺς μὲν πατέρας ἀναγράψαι ἐς τὸν τρίποδα τὸν ἐν Δελφοῖς***[3] ***δι' ἀρετὴν τὴν πόλιν, ὑμᾶς δὲ*** *καὶ* ***ἐκ παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ*** *πανοικεσίᾳ* ***διὰ Θηβαίους ἐξαλεῖψαι***[4] (3.57.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*τῶν εὐεργετῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ δεινόν*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ὁρᾶτε* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ δόξει*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Σημειώνεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στην παρούσα και στην προηγούμενη γενιά των Λακεδαιμονίων[5] (*Λακεδαιμονίους ≠ τοὺς πατέρας, τοὺς πατέρας ≠ ὑμᾶς*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στη δημηγορία. Η αντιπαραβολή αυτή συνδυάζεται με τις σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τιμωρία ≠ τιμή[6] (*πορθῆσαι ≠ ἀναγράψαι ἐς τὸν τρίποδα τὸν ἐν Δελφοῖς τὴν πόλιν, ἀναγράψαι ἐς τὸν τρίποδα τὸν ἐν Δελφοῖς τὴν πόλιν ≠*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Διοδότου.
[2] Για αναφορές στους προγόνους των Πελοποννησίων πρβλ. 2.71.2-4, όπου μιλούν οι πρέσβεις των Πλαταιέων στον Αρχίδαμο, και 2.74.3, όπου μιλά ο ίδιος ο Αρχίδαμος.
[3] Πρβλ. 1.132.2. Δες και Hornblower 1991, 452. Η Debnar 1996, 96, παρατηρεί ότι οι Πλαταιείς γνώριζαν την αξία που έδιναν οι Σπαρτιάτες στα ορατά σημάδια: ο τρίποδας και οι τάφοι των προγόνων συμβόλιζαν την γενναιότητα των Πλαταιέων, ενώ τα λάφυρα από την Πλάταια θα συμβολίζουν τη σπαρτιατική δολιότητα.
[4] Ο όρος *ἐξαλεῖψαι*, σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 343, είναι κατάλληλος για να δηλώσει το σβήσιμο ενός ονόματος ή μίας πρότασης από μία δημόσια επιγραφή. Το όνομα της Πλάταιας, ωστόσο, ήταν καταγεγραμμένο στο καλύτερο μνημείο στους Δελφούς.
[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στη δημηγορία του Αρχίδαμου στο 2.11.
[6] Ο Macleod 1977, 235, χαρακτηρίζει τις αντιθέσεις του χωρίου «πικρές» και «συγκινητικές». Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37-40.

ἐξαλεῖψαι), η οποία δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο και συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, και μέρος ≠ όλον (*ἐν Δελφοῖς ≠ ἐκ παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ*). Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων, οι οποίοι ταυτίζονται με την έννοια της αρετής, και Θηβαίων (*δι' ἀρετὴν* [*τὴν ἡμετέραν*] ≠ *διὰ Θηβαίους*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δύο μέλη της αντίθεσης είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση.

Οι ομιλητές δηλώνουν τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκονται, αφού στο παρελθόν είχαν ριψοκινδυνεύσει εναντίον των Περσών[1] και τώρα κινδυνεύουν από τους φίλους τους. Σημειώνουν ακόμη ότι αναγκάστηκαν να παραδώσουν την πόλη τους[2], για να μην πεθάνουν από την πείνα και τώρα δικάζονται με ποινή το θάνατο.

> *ἐς τοῦτο γὰρ δὴ ξυμφορᾶς προκεχωρήκαμεν, οἵτινες* ***Μήδων*** *τε* ***κρατησάντων ἀπωλλύμεθα*** *καὶ* ***νῦν*** *ἐν ὑμῖν τοῖς* ***πρὶν*** *φιλτάτοις Θηβαίων ἡσσώμεθα καὶ δύο ἀγῶνας τοὺς μεγίστους ὑπέστημεν,* ***τότε μέν,*** *τὴν πόλιν εἰ μὴ παρέδομεν, λιμῷ διαφθαρῆναι,* ***νῦν δὲ*** *θανάτου δίκῃ κρίνεσθαι* (3.57.3).

Στην περίοδο αυτή δεσπόζει η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*κρατησάντων* [*τότε*] ≠ *νῦν, νῦν ≠ πρίν, τότε ≠ νῦν,*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Σημειώνεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ ήττα[3] (*κρατησάντων ≠ ἀπωλλύμεθα*), εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Περσών ≠ Πλαταιέων (*Μήδων ≠* [*ἡμεῖς*]). Αντίθετα οι Θηβαίοι παραλληλίζονται συνειρμικά με τους Πέρσες, καθώς κατέχουν στο αντιθετικό σχήμα τη θέση του αντιπάλου των Πλαταιέων. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτή την παράγραφο υποχωρούν οι λεξικές αντιθέσεις, και επικρατούν οι αρνητικές έννοιες, για να καλλιεργηθεί η ιδέα του «δεινού» που προεξαγγέλθηκε στην προηγούμενη περίοδο. Οι Πλαταιείς παρουσιάζονται ως αναξιοπαθούντες, για να προκαλέσουν ανάλογα συναισθήματα στους ακροατές τους.

Οι ομιλητές συνεχίζουν λέγοντας ότι οι Πλαταιείς που αναδείχθηκαν οι πιο πρόθυμοι από όλους τους Έλληνες έχουν τώρα εγκαταλειφθεί από όλους και φοβούνται ότι και οι Λακεδαιμόνιοι δεν είναι πλέον έμπιστοι[4].

---

[1] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 343, η πόλη της Πλάταιας είχε καταστραφεί από τους Πέρσες με εντολή των Θηβαίων μετά από τη νίκη τους στις Θερμοπύλες και θα αφανιζόταν για πάντα, αν οι Πέρσες νικούσαν στον πόλεμο.

[2] Πρβλ. 3.52.1-3. Ο Gomme 1956 (1), 343, θεωρεί ύποπτη την παρουσίαση ενός πρόσφατου γεγονότος ως παρελθοντικής ενέργειας και υποθέτει ότι το χωρίο αναφέρεται ίσως στην παράδοση της πόλης το 480-479 π.Χ.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.11.3-5 και του Κλέωνα στο 3.39.3.

[4] Λόγω των Θηβαίων, όπως επισημαίνει ο Gomme 1956 (1), 343.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

καὶ ***περιεώσμεθα ἐκ πάντων*** *Πλαταιῆς οἱ παρὰ δύναμιν* ***πρόθυμοι*** *ἐς τοὺς Ἕλληνας* ***ἐρῆμοι*** *καὶ* ***ἀτιμώρητοι·*** *καὶ οὔτε τῶν* ***τότε*** *ξυμμάχων* ***ὠφελεῖ οὐδείς,*** *ὑμεῖς τε, ὦ* ***Λακεδαιμόνιοι, ἡ*** *μόνη* ***ἐλπίς***[1]***, δέδιμεν μὴ οὐ βέβαιοι ἦτε*** (3.57.4).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τότε*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όλος ≠ κανείς (*ἐκ πάντων ≠ οὐδείς*), εγκατάλειψη ≠ βοήθεια (*περιεώσμεθα ≠ πρόθυμοι, πρόθυμοι ≠ ἐρῆμοι καὶ ἀτιμώρητοι, ἐρῆμοι καὶ ἀτιμώρητοι ≠ ὠφελεῖ*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και ελπίδα ≠ φόβος[2] (*ἡ ἐλπίς ≠ δέδιμεν*).

Οι Πλαταιείς καλούν τους Σπαρτιάτες να αλλάξουν γνώμη, αν πείσθηκαν από τους Θηβαίους, και να μην τους σκοτώσουν. Με αυτό τον τρόπο, θεωρούν, θα εξασφαλίσουν την ευγνωμοσύνη των Πλαταιέων και θα απαλλαχθούν από την κακή φήμη.

Καίτοι ἀξιοῦμέν *γε καὶ θεῶν*[3] *ἕνεκα τῶν ξυμμαχικῶν ποτε γενομένων καὶ τῆς ἀρετῆς τῆς ἐς τοὺς Ἕλληνας* ***καμφθῆναι ὑμᾶς καὶ μεταγνῶναι εἴ*** *τι ὑπὸ Θηβαίων* ***ἐπείσθητε,*** *τήν τε δωρεὰν ἀνταπαιτῆσαι αὐτοὺς μὴ κτείνειν οὓς μὴ ὑμῖν πρέπει,* ***σώφρονά*** *τε* ***ἀντὶ αἰσχρᾶς*** *κομίσασθαι χάριν, καὶ μὴ* ***ἡδονὴν δόντας ἄλλοις κακίαν αὐτοὺς ἀντιλαβεῖν*** (3.58.1).

Αυτή η περίοδος συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω της συντακτικής αντίθεσης: *δέδιμεν μὴ οὐ βέβαιοι ἦτε ≠ καίτοι ἀξιοῦμεν καμφθῆναι ὑμᾶς καὶ μεταγνῶναι*, της

---

[1] Ο Gomme 1956 (1), 343, εξηγεί ότι η Σπάρτη χαρακτηρίζεται έτσι, επειδή αγωνιζόταν για την ελευθερία της Ελλάδας.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.14.1-2.

[3] Οι πρέσβεις των Πλαταιέων είχαν επικαλεστεί τους θεούς και στις διαπραγματεύσεις τους με το βασιλιά Αρχίδαμο στο 2.71.4. Για την επίκληση του βασιλιά Αρχίδαμου στους θεούς πρβλ. 2.74.2-3. Δες και Gomme 1956 (1), 344, Hornblower 1991, 445, Debnar 1996, 95 και υποσ. 7, και de Ste. Croix 1972, 19-20 και υποσ. 43, ο οποίος σημειώνει ότι οι επικλήσεις στους θεούς στην *Ιστορία* προετοιμάζουν τον αναγνώστη για ένα δυσάρεστο γεγονός. Όμοια ο Lateiner 1985, 206 και υποσ. 19, παρατηρεί ότι όσοι βρίσκονται σε απελπιστική κατάσταση στην *Ιστορία* καταφεύγουν στα θέματα της παράδοσης, του νόμου, των προγόνων, των θεών, της ελπίδας και της τύχης και τελικά καταστρέφονται με άθλιο τρόπο. Ο Kagan 1974, 105, σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες ήταν ευσεβής λαός και ενδιαφέρονταν να εξασφαλίζουν την αποδοχή των θεών και της κοινής γνώμης, δικαιολογώντας τις πράξεις τους. Δες και Badian 1993, 112-113, ο οποίος αναφέρεται στην προσπάθεια του Αρχίδαμου να δικαιολογήσει τις πράξεις του ενώπιον των θεών. Πρβλ. και την αναφορά στον Ελευθέριο Δία στο 2.71.2, ο οποίος ήταν ο προστάτης θεός της ελευθερίας. Δες και Gomme 1956 (1), 204-205, και Hornblower 1991, 357-360, 451, ο οποίος παρατηρεί ότι στο 7.18.2 οι Σπαρτιάτες αναγνωρίζουν ότι είχαν διαπράξει ασέβεια, παρόλες τις επικλήσεις του Αρχίδαμου προς τους θεούς. Ο Hogan 1972, 245, παρατηρεί ότι οι επικλήσεις του Αρχίδαμου στους θεούς δείχνουν ότι οι Σπαρτιάτες ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητοι στην κατηγορία της επίθεσης εναντίον ενός πρώην συμμάχου. Η de Romilly 1963, 279, παρατηρεί ότι οι Πλαταιείς επικαλούνται όλα τα θέματα που θα μπορούσαν να αποτρέψουν τη Σπάρτη από την τιμωρία της Πλάταιας, αλλά αποτυγχάνουν. Δες και Heath 1990, 390, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Πλαταιείς αναφέρονται σε θέματα θρησκείας και ηθικής στη δημηγορία τους. Δες και το άρθρο του Oost 1975, 186-187, για την παρουσία του παράλογου, του θεϊκού και του υπερφυσικού στοιχείου στο έργο του Θουκυδίδη. Για τους χρησμούς στη θουκυδίδεια *Ιστορία* δες Marinatos 1981, 138-140. Για τη σχέση του ιστορικού με τη θρησκεία δες Furley 2006, 415-438.

οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *καίτοι* δημιουργώντας ένσταση[1]. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *κομίσασθαι χάριν ≠ καὶ μὴ δόντας ἀντιλαβεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αλλαγή ≠ μονιμότητα[2] (*μεταγνῶναι ≠ ἐπείσθητε*), καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*σώφρονα ≠ ἀντὶ αἰσχρᾶς, ἀντὶ αἰσχρᾶς ≠ ἡδονήν, ἡδονὴν ≠ κακίαν*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δίνω ≠ παίρνω[3] (*δόντας ≠ ἀντιλαβεῖν*), και ξένο ≠ οικείο (*ἄλλοις ≠ αὐτούς*). Οι τρεις τελευταίες αντιθέσεις εντοπίζονται σε μία συμμετρική πρόταση, της οποίας οι όροι του πρώτου μέλους αντιδιαστέλλονται με ακρίβεια με τους όρους του δευτέρου της μέρους.

Οι ομιλητές εξηγούν ότι οι Σπαρτιάτες θα σκοτώσουν τους Πλαταιείς σε σύντομο χρονικό διάστημα, αλλά θα χρειαστεί αρκετός χρόνος[4], ώστε να ξεχαστεί η κακόφημη πράξη τους.

> ***βραχὺ*** *γὰρ τὸ* <u>*τὰ*</u> *ἡμέτερα* <u>*σώματα*</u> ***διαφθεῖραι, ἐπίπονον δὲ*** *τὴν δύσκλειαν αὐτοῦ ἀφανίσαι.* ***οὐκ ἐχθροὺς*** *γὰρ ἡμᾶς εἰκότως τιμωρήσεσθε,* ***ἀλλ' εὔνους, κατ' ἀνάγκην*** *πολεμήσαντας* (3.58.2).

Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εύκολο ≠ δύσκολο (*βραχὺ ≠ ἐπίπονον*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το αντιθετικό μόριο *δὲ* και τοποθετούνται στην αρχή συμμετρικών προτάσεων που χαρακτηρίζονται από ισόκωλον και ομοιοτέλευτον. Εντοπίζεται η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εχθρός ≠ φίλος (*ἐχθροὺς ≠ εὔνους*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, μέσω της οποίας τονίζεται η ευνοϊκή στάση των Πλαταιέων έναντι των Σπαρτιατών.

Οι πρέσβεις των Πλαταιέων παροτρύνουν τους Σπαρτιάτες να χαρίσουν τη ζωή στους Πλαταιείς, αφού παραδόθηκαν με τη θέλησή τους[5] και υπήρξαν ευεργέτες τους.

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται τρεις φορές σε αυτή τη δημηγορία· τις περισσότερες φορές από όλες τις θουκυδίδειες δημηγορίες.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[4] Όπως σημειώνει και η de Romilly 1963, 279, η πρόβλεψη των ομιλητών επαληθεύεται, αφού η ανάμνηση της τιμωρίας της Πλάταιας παρέμεινε ως ένα από τα πιο ισχυρά επιχειρήματα κατά της σπαρτιατικής προπαγάνδας τον 4ο αι. π.Χ.

[5] Σύμφωνα με τους Gomme 1956 (1), 344, και Connor 1984, 94 και υποσ. 35, οι Πλαταιείς παρουσιάζονται να «αγνοούν» το κυριότερο επιχείρημα και κίνητο των αντιπάλων τους, που δεν ήταν η μεταξύ τους έχθρα, αλλά η θανάτωση των Θηβαίων αιχμαλώτων από τους Πλαταιείς μετά από την υπόσχεση να τους αφήσουν ελεύθερους. Η θανάτωση αιχμαλώτων που παραδίδονταν, προσθέτουν, θεωρείτο ένα από τα χειρότερα εγκλήματα πολέμου. Όμοια ο Hornblower 1991, 452, παρατηρεί, ότι οι Πλαταιείς αποσιωπούν το γεγονός ότι οι ίδιοι είχαν σκοτώσει τους Θηβαίους αιχμαλώτους. Πρβλ. 2.5.6-7.

*ὥστε καὶ <u>τῶν σωμάτων</u> **ἄδειαν ποιοῦντες** ὅσια ἂν δικάζοιτε καὶ προνοοῦντες ὅτι **ἑκόντας** τε ἐλάβετε καὶ χεῖρας προϊσχομένους* (*ὁ δὲ νόμος **τοῖς Ἕλλησι** μὴ **κτείνειν** τούτους*), *ἔτι δὲ καὶ εὐεργέτας γεγενημένους διὰ παντός* (3.58.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες θανάτωση ≠ απαλλαγή (*διαφθεῖραι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄδειαν ποιοῦντες, ἄδειαν ποιοῦντες ≠ κτείνειν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[1], και αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*κατ' ἀνάγκην* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἑκόντας*), διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η πρώτη αντίθεση γίνεται πιο εμφανής (στην πρώτη περίπτωση) με την επανάληψη και στα δύο της μέλη του όρου *σώματα* (σχήμα αναφοράς).

Οι ομιλητές υπενθυμίζουν στους Σπαρτιάτες ότι οι ίδιοι τιμούσαν κάθε χρόνο τους προγόνους των Σπαρτιατών που πέθαναν πολεμώντας τους Πέρσες και είναι θαμμένοι στην Πλάταια, ακολουθώντας τα πατροπαράδοτα έθιμα και θεωρώντας τους φίλους και παλαιούς συμμάχους.

*ἀποβλέψατε γὰρ ἐς **πατέρων τῶν ὑμετέρων** θήκας[2], οὓς ἀποθανόντας **ὑπὸ Μήδων** καὶ ταφέντας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ **ἐτιμῶμεν** κατὰ ἔτος **ἕκαστον** δημοσίᾳ ἐσθήμασί[3] τε καὶ τοῖς ἄλλοις νομίμοις, ὅσα τε ἡ γῆ ἡμῶν ἀνεδίδου ὡραῖα, **πάντων** ἀπαρχὰς ἐπιφέροντες, εὖνοι μὲν ἐκ φιλίας χώρας, ξύμμαχοι δὲ ὁμαίχμοις ποτὲ γενομένοις[4]. ὧν **ὑμεῖς τοὐναντίον ἂν δράσαιτε** μὴ ὀρθῶς γνόντες* (3.58.4).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ελλήνων ≠ Περσών (*τοῖς Ἕλλησι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπὸ Μήδων*) βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες όλον ≠ μέρος (*διὰ παντός* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἕκαστον, ἕκαστον ≠ πάντων*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Στο σημείο αυτό, όπου περιγράφονται τα έθιμα που ακολουθούν οι Πλαταιείς δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις. Παρατηρείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στην προηγούμενη και στην τωρινή γενιά των Σπαρτιατών (*πατέρων τῶν ὑμετέρων ≠ ὑμεῖς*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, η οποία συνδυάζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση: *ἐτιμῶμεν ≠ <u>τοὐναντίον</u> ἂν δράσαιτε*, της οποίας τα μέλη δηλώνουν

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Διοδότου (3.42-48).

[2] Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 474. Σύμφωνα με το Macleod 1977, 235, η αναφορά στους τάφους των προγόνων δίνει μία κλιμακωτή ένταση στο χωρίο. Δες και Hornblower 1991, 445, 453, 462, και Morrison 2006 (2), 68-69, οι οποίοι παρατηρούν ότι οι Πλαταιείς μεταχειρίζονται «παραδοσιακά» θέματα στο λόγο τους, όπως η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η δουλεία, ο νόμος και η θρησκεία. Η Debnar 1996, 95 και υποσ. 7, σημειώνει ότι οι Πλαταιείς επικαλούνται τη σπαρτιατική ευσέβεια. Πρβλ. 4.5.1, 5.75.2.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 344, παρατηρεί τη χρήση ποιητικού λεξιλογίου στο σημείο αυτό. Πρβλ. *ἐσθήμασι, ὁμαίχμοις, αὐθέναις, ἐσσαμένων*. Δες και Horblower 1991, 453.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 344, επισημαίνει την ομοιότητα της πρότασης με το ύφος του Γοργία. Σε αυτήν, ωστόσο, δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

αντίθετη δράση[1]. Ενδιαφέρουσα είναι και η χρήση των χρόνων: για τις τιμές που αποδίδουν οι Πλαταιείς χρησιμοποιούνται παρελθοντικοί χρόνοι, όχι παροντικοί, όπως θα αναμενόταν για κάτι που ισχύει γενικώς. Υπονοείται έτσι ο τερματισμός της πράξης λόγω της θανάτωσης των υποκειμένων, σε αντιδιαστολή με τις δεοντικές εκφράσεις που συνδέονται με τους ακροατές.

Οι ομιλητές θυμίζουν ακόμη στους Σπαρτιάτες ότι ο Παυσανίας[2] έθαψε τους προγόνους τους στην Πλάταια, επειδή την θεωρούσε χώρα φιλική. Αν αντίθετα, προσθέτουν, οι σημερινοί Σπαρτιάτες επιτρέψουν να καταστραφεί η Πλάταια και την παραχωρήσουν στους Θηβαίους, θα αφήσουν τους προγόνους τους στα χέρια των δολοφόνων[3] τους και χωρίς τις πρέπουσες τιμές. Ακόμη θα υποδουλώσουν τη γη, στην οποία οι Έλληνες πολεμώντας κέρδισαν την ελευθερία τους, και θα ερημώσουν τους ναούς των θεών.

> *σκέψασθε δέ·* ***Παυσανίας μὲν*** *γὰρ ἔθαπτεν αὐτοὺς νομίζων* ***ἐν γῇ*** *τε* ***φιλίᾳ*** *τιθέναι καὶ* ***παρ' ἀνδράσι τοιούτοις· ὑμεῖς δὲ*** *εἰ κτενεῖτε ἡμᾶς καὶ χώραν τὴν* ***Πλαταιίδα Θηβαΐδα***[4] *ποιήσετε, τί ἄλλο ἢ* ***ἐν πολεμίᾳ*** *τε καὶ* ***παρὰ τοῖς αὐθένταις πατέρας τοὺς ὑμετέρους*** *καὶ ξυγγενεῖς* ***ἀτίμους γερῶν*** *ὧν* ***νῦν ἴσχουσι καταλείψετε;*** *πρὸς δὲ καὶ γῆν ἐν ᾗ* ***ἠλευθερώθησαν οἱ Ἕλληνες δουλώσετε,*** *ἱερά τε θεῶν οἷς εὐξάμενοι* ***Μήδων*** *ἐκράτησαν ἐρημοῦτε καὶ θυσίας τὰς πατρίους* ***τῶν ἐσσαμένων καὶ κτισάντων ἀφαιρήσεσθε*** (3.58.5).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Περσών ≠ Ελλήνων (*ὑπὸ Μήδων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἕλληνες ≠ Μήδων*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στην προηγούμενη και

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί αρκετές φορές στο προηγούμενο λόγο του Διοδότου στο 3.42-48.

[2] Αναφορά στην ευνοϊκή στάση του Παυσανία προς τους Πλαταιείς λόγω της βοήθειας που είχαν προσφέρει στους Περσικούς πολέμους είχαν κάνει και οι πρέσβεις των Πλαταιέων στις διαπραγματεύσεις τους με τον Αρχίδαμο στο 2.71.2 και 2.71.4. Για αναφορά στον Παυσανία από τον ίδιο τον Αρχίδαμο δες 2.72.1. Σύμφωνα με τους Kagan 1974, 103, Macleod 1977, 231, Hornblower 1991, 358, Hammond 1992, 145, Badian 1993, 110, 115-116, 119-123, και Orwin 1994, 72-73, μετά από τη μάχη στην Πλάταια το 479 π.Χ. και με πρωτοβουλία του Παυσανία όλοι οι Έλληνες που είχαν πολεμήσει ορκίστηκαν ότι η Πλάταια, όπως και όλες οι συμμαχικές τους πόλεις, θα είναι αυτόνομη και κανείς δεν είχε το δικαίωμα να εκστρατεύσει εναντίον της ή να προσπαθήσει να την υποτάξει· αντίθετα, θα την προστάτευαν σε περίπτωση εξωτερικής επίθεσης. Ο Badian σημειώνει και την υποχρέωση της Πλάταιας να βοηθήσει οποιανδήποτε από αυτές τις πόλεις υποδουλωνόταν. Η θέση της Πλάταιας, σημειώνει ο Badian, ήταν διαφορετική από αυτήν των υπολοίπων πόλεων, αφού είχε υποταχθεί εκούσια στην Αθήνα, εξαιτίας της θηβαϊκής απειλής. Δες και Finley 1942, 184, ο οποίος παρατηρεί ότι η πόλη της Πλάταιας συνδεόταν με τη Σπάρτη με δεσμό αιώνιας φιλίας που είχε συνομολογηθεί το 479 π.Χ. μετά από τη νίκη στους Περσικούς πολέμους.

[3] Ο Macleod 1977, 236, σημειώνει ότι οι Θηβαίοι παρουσιάζονται ως δολοφόνοι των προγόνων των Σπαρτιατών, επειδή πολέμησαν εναντίον τους στη μάχη της Πλάταιας. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η αναφορά στο θάνατο των Πλαταιέων και στους «δολοφόνους» Θηβαίους ταυτίζει τις τωρινές πράξεις των Σπαρτιατών με αυτές των Θηβαίων τότε. Έτσι, παρατηρεί, αποκαλύπτεται η αδιαφορία των Σπαρτιατών για τα παρελθοντικά γεγονότα και η διάψευση των ισχυρισμών τους ότι πολεμούσαν για την ελευθερία της Ελλάδας. Πρβλ. 2.8.4.

[4] Όπως επισημαίνει ο Gomme 1956 (1), 344, η Πλάταια τελικά έγινε θηβαϊκή. Πρβλ. 2.2.4, 3.68.3.

στην τωρινή γενιά των Σπαρτιατών (*Παυσανίας ≠ ὑμεῖς, ὑμεῖς ≠ πατέρας τοὺς ὑμετέρους*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ώστε να τονιστεί η αλλαγή στη συμπεριφορά των Σπαρτιατών προς τους Πλαταιείς. Χρησιμοποιείται ακόμα η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φίλος ≠ εχθρός, ως λεξική (*ἐν γῇ φιλίᾳ ≠ ἐν πολεμίᾳ*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση, και ως σημασιολογική (*παρ' ἀνδρᾶσι τοιούτοις ≠ παρὰ τοῖς αὐθένταις*), της οποίας και πάλι τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση (διαφορετική από την προηγούμενη). Επανέρχεται η συχνή σε αυτό το λόγο πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Πλαταιείς και στους Θηβαίους (*Πλαταιίδα ≠ Θηβαΐδα*), της οποίας οι όροι τοποθετούνται ο ένας δίπλα από τον άλλο και συνδυάζονται και με ομοιοτέλευτον, συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ατιμία ≠ τιμή (*ἀτίμους γερῶν ≠ ἴσχουσι*), και προσθήκη ≠ αφαίρεση (*τῶν ἐσσαμένων καὶ κτισάντων ≠ ἀφαιρήσεσθε*), η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*νῦν ≠ καταλείψετε*), και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*ἠλευθερώθησαν ≠ δουλώσετε*).

Οι ομιλητές σημειώνουν ότι δεν πρέπει οι Σπαρτιάτες να θανατώσουν τους ευεργέτες τους εξαιτίας της εχθρότητας άλλων. Καλούν ακόμη τους Σπαρτιάτες να τους κρίνουν με οίκτο[1], αναλογιζόμενοι τις φοβερές συνέπειες των πράξεών τους.

> ***Οὐ πρὸς τῆς ὑμετέρας δόξης,*** *ὦ Λακεδαιμόνιοι, τάδε,* ***οὔτε ἐς τὰ κοινὰ τῶν Ἑλλήνων νόμιμα*** *καὶ ἐς τοὺς προγόνους* ***ἁμαρτάνειν οὔτε ἡμᾶς τοὺς εὐεργέτας ἀλλοτρίας ἕνεκα ἔχθρας***[2] *μὴ* ***αὐτοὺς ἀδικηθέντας διαφθεῖραι, φείσασθαι δὲ*** *καὶ* ***ἐπικλασθῆναι τῇ γνώμῃ οἴκτῳ σώφρονι***[3] *λαβόντας,* ***μὴ ὧν πεισόμεθα μόνον δεινότητα*** *κατανοοῦντας,* ***ἀλλ' οἷοί τε ἂν ὄντες πάθοιμεν*** *καὶ ὡς ἀστάθμητον τὸ τῆς ξυμφορᾶς ᾧτινί ποτ' ἂν καὶ* ***ἀναξίῳ*** *ξυμπέσοι* (3.59.1).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Περσών ≠ Ελλήνων (*Μήδων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῶν Ἑλλήνων*), μέσω της οποίας ολοκληρώνεται το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των παραγράφων της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι συντακτικές

[1] Ο Gomme 1956 (1), 345, και ο Macleod 1977, 236-237, 245, παρατηρούν ότι όλος ο λόγος έχει ως στόχο να προκαλέσει τον οίκτο των Σπαρτιατών, δείχνοντάς τους πως οι Πλαταιείς υποφέρουν άδικα, ενώ στο παρελθόν τους είχαν ευεργετήσει. Όμοια ο Hogan 1972, 243-244, επισημαίνει ότι, παρόλη την απελπισία τους, οι Πλαταιείς επικαλούνται τον οίκτο του ακροατηρίου τους, επειδή θεωρούσαν ότι είναι ένα συναίσθημα που μπορεί να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τις αποφάσεις των Σπαρτιατών. Όμοια ο Solmsen 1975, 62-64, παρατηρεί ότι ο λόγος των Πλαταιέων είναι μοναδικός στην *Ιστορία*, αφού επικαλείται τον οίκτο των ακροατών.

[2] Η πρόβλεψη των ομιλητών πραγματοποιείται τελικά. Πρβλ. το όμοιο λεκτικό στο 3.68.4: *Θηβαίων ἕνεκα.*

[3] Ο Gomme 1956 (1), 345, παρατηρεί ότι ο όρος χρησιμοποιείται εσκεμμένα, αφού ο λόγος απευθύνεται σε Σπαρτιάτες, οι οποίοι θεωρούσαν τη *σωφροσύνην* μία από τις αρετές τους και δεν επηρεάζονταν μόνο από τα συναιθήματά τους.

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΣΤΟΥ

αντιθέσεις: *οὐ πρὸς τῆς ὑμετέρας δόξης οὔτε ἁμαρτάνειν, οὔτε διαφθεῖραι ≠ φείσασθαι δὲ καὶ ἐπικλασθῆναι τῇ γνώμῃ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων πληροφοριών από μία ορθή, και *μὴ ὧν πεισόμεθα μόνον ≠ ἀλλ᾽ οἷοί τε ἂν ὄντες πάθοιμεν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Χρησιμοποιούνται πολλές σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*πρὸς τῆς δόξης ≠ ἕνεκα ἔχθρας*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με διαφορετική πρόθεση, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, οικείο ≠ ξένο (*ἐς τὰ κοινὰ ≠ ἀλλοτρίας*), υπονοώντας ότι οι Θηβαίοι είναι ξένοι για τους Σπαρτιάτες, δικαιοσύνη ≠ αδικία (*νόμιμα ≠ ἀδικηθέντας*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, σκληρότητα ≠ επιείκεια (*ἕνεκα ἔχθρας ≠ οἴκτῳ, διαφθεῖραι ≠ φείσασθαι, οἴκτῳ ≠ δεινότητα*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο, ευεργεσία ≠ αδικία (*τοὺς εὐεργέτας ≠ ἀδικηθέντας*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ενεργώ ≠ πάσχω (*διαφθεῖραι ≠ πεισόμεθα*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, λογική ≠ συναίσθημα (*τῇ γνώμῃ ≠ οἴκτῳ, οἴκτῳ ≠ σώφρονι*[1] (ως οξύμωρον)), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και άξιο ≠ ανάξιο (*οἷοι ὄντες ≠ ἀναξίῳ*). Εξαιτίας των σημασιολογικών αντιθέσεων ανάμεσα στις έννοιες ευεργεσία ≠ αδικία και ενεργώ ≠ πάσχω σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Πλαταιείς και στους Σπαρτιάτες (*ἡμᾶς ≠ αὐτούς, αὐτοὺς ≠ [ἡμεῖς]*). Η αντιπαραβολή αυτή, παρόλο που σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, δεν εμφανίζεται ποτέ ρητώς, ώστε να μην προκαλέσει την οργή των Σπαρτιατών[2]. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο τέλος του λόγου τους οι Πλαταιείς αποφεύγουν την αντιπαραβολή των Σπαρτιατών με τους προγόνους τους, προσπαθώντας να εξευμενίσουν τους ακροατές τους.

Οι ομιλητές υπενθυμίζουν στους Σπαρτιάτες τους όρκους[3] που έδωσαν οι πατέρες τους και παρακαλούν να μην τους παραδώσουν στα χέρια των Θηβαίων.

> *ἡμεῖς τε, ὡς* ***πρέπον*** *ἡμῖν καὶ ὡς ἡ χρεία προάγει, αἰτούμεθα ὑμᾶς, θεοὺς*[4] *τοὺς ὁμοβωμίους καὶ* ***κοινοὺς*** *τῶν Ἑλλήνων ἐπιβοώμενοι*[5]*, πεῖσαι τάδε· προφερόμενοι ὅρκους οὓς οἱ πατέρες ὑμῶν ὤμοσαν μὴ* ***ἀμνημονεῖν*** *ἱκέται γιγνόμεθα ὑμῶν τῶν*

[1] Ο Macleod 1977, 234, σημειώνει την προσπάθεια των Πλαταιέων να ταυτίσουν την ηθική με τη σωφροσύνη. Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου.

[2] Οι Θηβαίοι, ωστόσο, οι οποίοι θα μπορούσαν να είχαν εκμεταλλευτεί αυτή την αντιπαραβολή προς όφελός τους, την χρησιμοποιούν μόλις μία φορά στη δημηγορία τους και πάλι όχι ξεκάθαρα. Πρβλ. 3.67.6.

[3] Αναφορά στους όρκους παρατηρείται και στις διαπραγματεύσεις των πρέσβεων των Πλαταιέων με τον Αρχίδαμο. Πρβλ. *ὁρκίους* (2.71.4), *ὅρκους* (2.71.4), *ξυνώμοσαν* (2.72.1), *ὅρκοις* (2.72.1), *ὅρκων* και *ὤμοσαν* (2.73.3), *τὸ ξυνώμοτον* (2.74.3).

[4] Ο Hornblower 1991, 453-454, παρατηρεί τη συσσώρευση όρων σχετικών με τη θρησκεία στο σημείο αυτό. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 476.

[5] Πρβλ. *ἐπιβοῶνται* (7.69.2), *ἐπιβοώμενοι* (7.75.4), όπου ο Νικίας απευθύνεται στους απελπισμένους Αθηναίους στη Σικελία. Δες και Hornblower 2008, 693.

πατρῴων τάφων καὶ ἐπικαλούμεθα τοὺς κεκμηκότας[1] *μὴ γενέσθαι ὑπὸ Θηβαίοις μηδὲ* ***τοῖς ἐχθίστοις φίλτατοι***[2] ***ὄντες*** *παραδοθῆναι.* ***ἡμέρας*** *τε* ***ἀναμιμνήσκομεν ἐκείνης*** *ᾗ* ***τὰ λαμπρότατα*** *μετ' αὐτῶν*[3] ***πράξαντες νῦν ἐν τῇδε τὰ δεινότατα*** *κινδυνεύομεν* ***παθεῖν*** (3.59.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ξένος ≠ οικείος[4] (*ἀλλοτρίας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κοινούς*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, ανάξιο ≠ άξιο (*ἀναξίῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρέπον*), η οποία επίσης παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και πάσχω ≠ ενεργώ (*πάθοιμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πράξαντες*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στις προτροπές των ομιλητών προς τους Σπαρτιάτες δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις. Παρατηρούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λήθη ≠ μνήμη[5] (*ἀμνημονεῖν ≠ ἀναμιμνήσκομεν*), και εχθρός ≠ φίλος (*τοῖς ἐχθίστοις ≠ φίλτατοι ὄντες*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία, υπό μορφή οξύμωρου. Στο τέλος της περιόδου παρατηρείται μία συμμετρική πρόταση, στην οποία εντοπίζονται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἡμέρας ἐκείνης ≠ νῦν ἐν τῇδε*), ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*τὰ λαμπρότατα ≠ τὰ δεινότατα*[6]), ολοκληρώνοντας επίσης το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας, και ενεργώ ≠ πάσχω (*πράξαντες ≠ παθεῖν*), ολοκληρώνοντας για άλλη μία φορά ένα από τα αντιθετικά μοτίβα του λόγου.

Στο τέλος του λόγου τους οι Πλαταιείς πρέσβεις υπενθυμίζουν στους Σπαρτιάτες ότι τους έχουν παραδώσει την πόλη τους, επειδή τους έχουν εμπιστοσύνη. Ζητούν από τους Σπαρτιάτες, αν δεν πεισθούν στα λόγια τους, να τους επιτρέψουν τουλάχιστον να αποφασίσουν οι ίδιοι για την τύχη τους και να μην τους παραδώσουν στους Θηβαίους[7].

ὅπερ δὲ ***ἀναγκαῖόν*** *τε καὶ χαλεπώτατον τοῖς ὧδε ἔχουσι, λόγου τελευτᾶν, διότι καὶ τοῦ βίου ὁ κίνδυνος ἐγγὺς μετ' αὐτοῦ, παυόμενοι λέγομεν ἤδη ὅτι* ***οὐ Θηβαίοις*** *παρέδομεν*

[1] Ο Hornblower 1991, 446, 453, παρατηρεί τον έντονα συναισθηματικό τόνο του χωρίου (και γενικά των παραγραφων 3.58-59) με την «επαναφορά» στη ζωή των νεκρών Σπαρτιατών που είχαν πολεμήσει στη μάχη της Πλάταιας, τους οποίους οι Πλαταιείς επικαλούνται.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 345, επισημαίνει ότι τα δύο επίθετα αναφέρονται στους νεκρούς. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Ο Macleod 1977, 236, σημειώνει την προσπάθεια των Πλαταιέων να ταυτιστούν με τους προγόνους των Σπαρτιατών και παρατηρεί πως η χρήση της φράσης *μετ' αὐτῶν* δείχνει ότι η μοίρα των νεκρών Σπαρτιατών ταυτίζεται με αυτήν της Πλάταιας, όπως κάποτε συνέβαινε και στη ζωή τους.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.13.5.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.40.5-7.

[6] Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

[7] Η Debnar 1996, 108, παρατηρεί ότι οι Πλαταιείς αγνοούσαν το κίνητρο των Σπαρτιατών στο 3.52.2 και το γεγονός ότι το ζήτημά τους είχε ήδη αποφασιστεί.

τὴν πόλιν (***εἰλόμεθα*** *γὰρ ἂν πρό γε τούτου τῷ αἰσχίστῳ ὀλέθρῳ λιμῷ τελευτῆσαι*), ***ὑμῖν δὲ*** *πιστεύσαντες προσήλθομεν* (*καὶ* ***δίκαιον****, εἰ μὴ πείθομεν, ἐς τὰ αὐτὰ καταστήσαντας τὸν ξυντυχόντα κίνδυνον ἐᾶσαι ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλέσθαι*), *ἐπισκήπτομέν τε ἅμα* ***μὴ Πλαταιῆς*** *ὄντες* ***οἱ προθυμότατοι*** *περὶ τοὺς Ἕλληνας γενόμενοι* ***Θηβαίοις τοῖς*** *ἡμῖν* ***ἐχθίστοις*** *ἐκ τῶν ὑμετέρων χειρῶν καὶ τῆς ὑμετέρας πίστεως ἱκέται ὄντες, ὦ Λακεδαιμόνιοι,* ***παραδοθῆναι, γενέσθαι δὲ σωτῆρας ἡμῶν καὶ μὴ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐλευθεροῦντας***[1] ***ἡμᾶς διολέσαι*** (3.59.3-4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη[2] (*ἀδικηθέντας* (στο 3.59.1) ≠ *δίκαιον*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Η έντονη συναισθηματική φόρτιση των Πλαταιέων ομιλητών στο τέλος του λόγου τους αντικατοπτρίζεται στις μακροσκελείς τους προτάσεις, στη χρήση υπερβατού και στην επανάληψη όρων σχετικών με το «τέλος» του λόγου και της ζωής τους[3]. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*ἀναγκαῖον ≠ εἱλόμεθα*), καταστροφή ≠ σωτηρία[4] (*παραδοθῆναι ≠ γενέσθαι σωτῆρας, γενέσθαι σωτῆρας ἡμῶν ≠ ἡμᾶς διολέσαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και με το μόριο *δέ*, ενώ στη δεύτερη με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας και στις δύο περιπτώσεις αντιθετική εστία αντικατάστασης για να τονιστεί η σωτηρία των Πλαταιέων, ελευθερία ≠ καταστροφή (*ἐλευθεροῦντας ≠ διολέσαι*) και φίλος ≠ εχθρός (*οἱ προθυμότατοι ≠ τοῖς ἐχθίστοις*). Χρησιμοποιούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων Θηβαίων ≠ Σπαρτιατών (*Θηβαίοις ≠ ὑμῖν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δὲ* φέρνοντας σε αντιπαράθεση τους Σπαρτιάτες με τους συμμάχους τους Θηβαίους και ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, Πλαταιείς ≠ Θηβαίοι (*Πλαταιῆς ≠ Θηβαίοις*), ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και Έλληνες ≠ Πλαταιείς (*τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ≠ ἡμᾶς*), λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ καταστροφή[5], ώστε να φανεί ο ξεχωριστός χειρισμός των Πλαταιέων εκ μέρους των Σπαρτιατών σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες.

[1] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 454, το θέμα της ελευθερίας των Ελλήνων δεν αποτελούσε απλό ρητορικό διάκοσμο για τον ιστορικό. Το επεισόδιο της Πλάταιας, σημειώνει, δείχνει την ασυνέπεια μεταξύ των αξιώσεων της Σπάρτης και της πραγματικής της συμπεριφοράς. Πρβλ. 2.8.4, 3.32.2. Η Debnar 1996, 107 υποσ. 60, παρατηρεί ότι χρησιμοποιώντας σωστή τακτική οι Πλαταιείς αναφέρονται στους Σπαρτιάτες ως τους ελευθερωτές της Ελλάδας.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου.

[3] Πρβλ. τις αναφορές στο τέλος του λόγου, αλλά και στο θάνατο: *τελευτᾶν, παυόμενοι, τελευτῆσαι*.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.13.1 και του Κλέωνα στο 3.39.7.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Σύμφωνα με τον ιστορικό, οι Θηβαίοι[1] μετά από τον έντονα συναισθηματικό λόγο των Πλαταιέων *δείσαντες πρὸς τὸν λόγον αὐτῶν μὴ οἱ Λακεδαιμόνιοί τι ἐνδῶσι*[2] (3.60.1) εξασφάλισαν και ίδιοι από τους Σπαρτιάτες δικαστές το δικαίωμα να μιλήσουν. Ο λόγος του φόβου τους ήταν, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, ότι οι Πλαταιείς είχαν μιλήσει εν εκτάσει[3], παρόλο που το ερώτημα που τους είχαν θέσει οι δικαστές ήταν σύντομο[4]. Οι Θηβαίοι λαμβάνουν τελικά το λόγο και αξιώνουν από τους Πελοποννησίους την παραδειγματική τιμωρία των εχθρών τους Πλαταιέων[5].

Οι ομιλητές στην αρχή της δημηγορίας τους[6] διευκρινίζουν ότι έχουν ζητήσει το λόγο, επειδή οι Πλαταιείς μακρηγόρησαν και εκτόξευσαν κατηγορίες εναντίον τους[7].

[1] Σύμφωνα με τους Gomme 1956 (1), 347, Graham 1964, 126-127, Kagan (Kagan 1969, 88, Kagan 1974, 43), Cogan 1981, 65, Hammond 1992, 144, και Orwin 1994, 74, η Θήβα ήταν η μεγαλύτερη πόλη της Βοιωτίας και αποτελούσε την ηγέτιδα πόλη μίας συνομοσπονδίας που περιελάμβανε όλες τις ανεξάρτητες πόλεις στη Βοιωτία εκτός της Πλάταιας. Ο Kagan σημειώνει ότι η Θήβα από καιρό ήθελε να ενώσει όλες τις πόλεις και να κυριαρχήσει σε όλη την επικράτεια της Βοιωτίας. Πρβλ. 4.91. Ο Connor 1991, 54, σημειώνει ότι η Θήβα ήταν μία από τις μεγαλύτερες δυνάμεις στην Ελλάδα.

[2] Η φράση, σύμφωνα με τον Cogan (Cogan 1981, 67, 270 υποσ. 23, Cogan 1981 (2), 14 και υποσ. 24), δείχνει την αποτελεσματικότητα του λόγου των Πλαταιέων και τη σφοδρότητα του θηβαϊκού μίσους. Οι Θηβαίοι, σημειώνει, δε θα δέχονταν την παραμικρή μείωση της ποινής των αιχμαλώτων Πλαταιέων. Από την άλλη, προσθέτει, η φράση δείχνει την ετοιμότητα των Σπαρτιατών να δεχτούν τη θηβαϊκή πρόταση, καθώς ακούγοντάς την τελικά, οι Σπαρτιάτες δε δείχνουν έλεος και αρνούνται να προβούν σε οποιανδήποτε υποχώρηση. Όμοια ο Hogan 1972, 243 υποσ. 7, παρατηρεί ότι η αγωνία των Θηβαίων δείχνει την πειστικότητα του λόγου των Πλαταιέων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι Σπαρτιάτες θα άλλαζαν την απόφασή τους. Δες και Debnar 1996, 96, η οποία επίσης παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι θα πρέπει να θεωρούσαν το λόγο των Πλαταιέων πειστικό.

[3] Ο λόγος των Πλαταιέων στο 3.53-59 είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση από τις θουκυδίδειες δημηγορίες, με εξαίρεση τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.35-46). Πρβλ. και τον Πίνακα 1 στη σελ. 894.

[4] Ο Macleod 1977, 242, παρατηρεί ότι και οι δύο λόγοι είναι άσχετοι με το σύντομο ερώτημα που είχε τεθεί από τους Σπαρτιάτες δικαστές, το οποίο αφορούσε μόνο στα άμεσα συμφέροντα της Σπάρτης. Πρβλ. και σελ. 456 και υποσ. 6. Όπως παρατηρεί η Debnar 1996, 99, ούτε οι Θηβαίοι εκμεταλλεύονται το ερώτημα των Σπαρτιατών, ώστε να αναφερθούν στα ευεργετικά τους έργα προς τους Σπαρτιάτες κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά καταφέρονται μόνο εναντίον των Πλαταιέων.

[5] Για την εχθρότητα μεταξύ Θηβαίων και Πλαταιέων δες υποσ. 1 στη σελ. 453 και υποσ. 1 στη σελ. 460. Ο Cogan (Cogan 1981, 69, Cogan 1981 (2), 15) παρατηρεί ότι ο λόγος των Θηβαίων είναι σκληρός και γεμάτος θυμό και μίσος για τους Πλαταιείς. Δες και Orwin 1994, 75, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι παρουσιάζονται μισητοί και υποκριτές.

[6] Ο Macleod 1977, 237, παρατηρεί το πλεονέκτημα που έχουν οι Θηβαίοι σε σχέση με τους Πλαταιείς. Σύμφωνα με την Debnar 1996, 96-109, η ανάρμοστη ρητορική των Θηβαίων αποκαλύπτει το χαρακτήρα τους. Ο λόγος τους, προσθέτει, είναι συνεπής με τη φήμη που είχαν οι Θηβαίοι στην αρχαιότητα ότι ήταν ανίκανοι ομιλητές και σκληροί. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Στο άρθρο της η Debnar αναλύει τη δημηγορία των Θηβαίων, χαρακτηρίζοντας τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν οι ομιλητές άστοχα και εντοπίζοντας τις αντιφάσεις, στις οποίες υποπίπτουν. Η ίδια παρατηρεί ακόμη ότι δημιουργείται ειρωνεία, λόγω της άγνοιας των Θηβαίων γι' αυτήν τους την ανικανότητα. Ο Kagan 1974, 173, σημειώνει ότι ο λόγος των Θηβαίων δεν ήταν καθόλου πειστικός. Ο ίδιος παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι παρουσιάζονται ως εγωιστές και διεστραμμένοι. Οι Σπαρτιάτες, προσθέτει, δεν πείθονται από το δίκαιο του αιτήματος, ούτε από τη ρητορική, αλλά μόνο από τη *Realpolitik*. Δες και de Romilly 1963, 40, η οποία παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες δε λαμβάνουν υπόψη κανένα από τα επιχειρήματα των Θηβαίων. Έτσι, θεωρεί, παρόλο που ο λόγος των Θηβαίων φαίνεται να μην εξυπηρετεί καμία λειτουργία, χρησιμοποιείται, για να συνδέσει το όλο επεισόδιο με το πρόβλημα του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού.

[7] Όπως παρατηρεί η Debnar 1996, 97-98, οι Θηβαίοι προσπαθούν να κερδίσουν την εύνοια του ακροατηρίου τους, κατηγορώντας τους Πλαταιείς ότι οι ίδιοι κατέστησαν αναγκαία την απάντηση στο λόγο τους. Έτσι παρουσιάζονται να συμφωνούν με τη σπαρτιατική καχυποψία προς τη ρητορική και με την περιφρόνηση των Σπαρτιατών για τους μακροσκελείς λόγους. Η ίδια επισημαίνει, ωστόσο, ότι οι Θηβαίοι με την ανεπαρκή ρητορική τους ικανότητα υπονομεύουν τον ισχυρισμό τους για απαξίωση των λόγων, ξεκινώντας τη δημηγορία

Στόχος τους, δηλώνουν, είναι να αντικρούσουν αυτές τις κατηγορίες και να υποβάλουν σε έλεγχο τον αυτοέπαινο των Πλαταιέων, ώστε οι Σπαρτιάτες να λάβουν σωστή απόφαση[1].

> ***Τοὺς μὲν λόγους οὐκ ἂν ᾐτησάμεθα εἰπεῖν, εἰ*** *καὶ* ***αὐτοὶ βραχέως*** *τὸ ἐρωτηθὲν* ***ἀπεκρίναντο καὶ μὴ ἐπὶ ἡμᾶς*** *τραπόμενοι* ***κατηγορίαν ἐποιήσαντο*** *καὶ περὶ αὐτῶν ἔξω τῶν προκειμένων καὶ ἅμα οὐδὲ* ***ᾐτιαμένων πολλὴν τὴν ἀπολογίαν*** *καὶ* ***ἔπαινον*** *ὧν οὐδεὶς* ***ἐμέμψατο. νῦν δὲ πρὸς μὲν τὰ ἀντειπεῖν δεῖ, τῶν δὲ ἔλεγχον ποιήσασθαι, ἵνα μήτε ἡ ἡμετέρα αὐτοὺς κακία ὠφελῇ μήτε ἡ τούτων δόξα***[2]***, τὸ δ' ἀληθὲς περὶ ἀμφοτέρων ἀκούσαντες κρίνητε*** (3.61.1).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μη πραγματικό ≠ πραγματικό[3] (*τοὺς λόγους οὐκ ἂν ᾐτησάμεθα εἰπεῖν ≠ νῦν ἀντειπεῖν δεῖ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*[4], μεγάλο ≠ μικρό[5] (*τοὺς λόγους ≠ βραχέως*), απολογία ≠ έπαινος[6] (*τὴν ἀπολογίαν ≠ ἔπαινον*), βλάβη ≠ ωφέλεια (*ἡ κακία ≠ ὠφελῇ*), και κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἡ κακία ≠ ἡ δόξα*). Εξαιτίας της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους μεγάλο ≠ μικρό και κακό ≠ καλό σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων (*ἂν ᾐτησάμεθα ≠ αὐτοί, αὐτοὶ ≠ ἐπὶ ἡμᾶς, ἐπὶ ἡμᾶς ≠ ἐποιήσαντο, ἡμετέρα ≠ τούτων*), η οποία λειτουργεί ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η αντιπαραβολή αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων, αλλά δεν εμφανιζόταν σε τόσο υπερβολικό βαθμό[7]. Έτσι μέσω αυτής της αντίθεσης δηλώνεται το σφοδρότατο μίσος των Θηβαίων εναντίον των Πλαταιέων. Παρατηρούνται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ αντίλογος (*εἰπεῖν*

τους με τον όρο *λόγος*, δίνοντας έτσι έμφαση σε αυτόν. Ο Morrison 2006 (2), 72, επισημαίνει τη χρήση νομικού λεξιλογίου σε αυτή την αντιλογία.

[1] Ο Hornblower 1991, 444-445, 454, σημειώνει ότι ο λόγος των Θηβαίων είναι πιο λογικά και ξεκάθαρα δομημένος από ότι ο λόγος των Πλαταιέων, οι οποίοι λόγω της νευρικότητάς τους αλλάζουν συνεχώς θέμα. Ο Macleod 1977, 237, παρατηρεί επίσης ότι ο λόγος των Θηβαίων περιλαμβάνει πιο απλά επιχειρήματα.

[2] Σύμφωνα με την Debnar 1996, 99-100, οι Θηβαίοι αναγνώριζαν τη δύναμη της δόξας και της αρετής των Πλαταιέων· στοιχεία που οι Σπαρτιάτες θεωρούσαν πολύ σημαντικά. Η ίδια θεωρεί άστοχο εκ μέρους των Θηβαίων να μιλούν για τη δική τους κακία και για τη φήμη των Πλαταιέων, η οποία ήταν γνωστή σε όλους τους Έλληνες.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Πλαταιέων στο 3.53.4.

[4] Αξίζει να σημειωθεί ότι τα μόρια *μέν… δὲ* χρησιμοποιούνται συχνά σε όλες τις δημηγορίες των δύο επεισοδίων της Μυτιλήνης και της Πλάταιας: 14 φορές στο 3.9-14, 3.42-48 και 3.53-59, 21 φορές σε αυτή τη δημηγορία των Θηβαίων και 22 φορές στο λόγο του Κλέωνα. Ο Κλέων χρησιμοποιεί τα μόρια αυτά περισσότερες φορές από όλους τους ομιλητές της *Ιστορίας*. Πρβλ. και τον Πίνακα 7 στη σελ. 900-901.

[5] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του προηγούμενου λόγου των Πλαταιέων. Πρβλ. 3.53.2-3.

[6] Οι Θηβαίοι μέσω αυτής της αντίθεσης παρουσιάζονται να αντιδιαστέλλουν τη δικανική με την επιδεικτική ρητορεία. Για την ένταξη της αντιλογίας στο δικανικό είδος των λόγων πρβλ. υποσ. 5 στη σελ. 456.

[7] Η αντιπαραβολή αυτή είχε χρησιμοποιηθεί 9 φορές στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων, ενώ παρατηρείται 30 φορές στο λόγο των Θηβαίων!

≠ *ἀντειπεῖν*)[1], κατηγορία ≠ απολογία (*ἠτιαμένων ≠ τὴν ἀπολογίαν*), έπαινος ≠ κατηγορία[2] (*ἔπαινον ≠ ἐμέμψατο*) και λίγο ≠ πολύ (*βραχέως ≠ πολλήν*). Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους κατηγορία ≠ έπαινος εντοπίζεται και ως σημασιολογική: *πρὸς μὲν τὰ ἀντειπεῖν δεῖ ≠ τῶν δὲ* [ενν. *ἐπαίνων*] *ἔλεγχον ποιήσασθαι*, της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Εντοπίζονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *εἰ ἀπεκρίναντο ≠ καὶ μὴ ἐποιήσαντο*, της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη, και *ἵνα μήτε ἡ ἡμετέρα αὐτοὺς κακία ὠφελῇ μήτε ἡ τούτων δόξα ≠ τὸ δ' ἀληθὲς περὶ ἀμφοτέρων ἀκούσαντες κρίνητε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία.

Οι ομιλητές εξηγούν ότι η εχθρότητα μεταξύ Θηβαίων και Πλαταιέων δημιουργήθηκε, επειδή οι Πλαταιείς δε δέχτηκαν να ενταχθούν στην ηγεμονία των Θηβαίων[3] και στράφηκαν για βοήθεια προς την Αθήνα βλάπτοντας τους Θηβαίους.

> ***Ἡμεῖς*** *δὲ* ***αὐτοῖς*** *διάφοροι ἐγενόμεθα πρῶτον ὅτι* ***ἡμῶν*** *κτισάντων Πλάταιαν ὕστερον τῆς ἄλλης Βοιωτίας καὶ ἄλλα χωρία μετ' αὐτῆς, ἃ ξυμμείκτους ἀνθρώπους ἐξελάσαντες ἔσχομεν*[4]***, οὐκ ἠξίουν οὗτοι,*** *ὥσπερ* ***ἐτάχθη τὸ πρῶτον, ἡγεμονεύεσθαι ὑφ' ἡμῶν, ἔξω δὲ τῶν ἄλλων Βοιωτῶν παραβαίνοντες τὰ πάτρια***[5]*, ἐπειδὴ* ***προσηναγκάζοντο, προσεχώρησαν πρὸς Ἀθηναίους*** *καὶ* ***μετ' αὐτῶν πολλὰ ἡμᾶς ἔβλαπτον,*** *ἀνθ' ὧν καὶ* ***ἀντέπασχον*** (3.61.2).

Κυρίαρχη στην περίοδο αυτή, όπως και στην προηγούμενη, είναι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων (*ἡμεῖς ≠ αὐτοῖς, αὐτοῖς ≠ ἡμῶν, ἡμῶν ≠ οὗτοι, οὗτοι ≠ ὑφ' ἡμῶν, ὑφ' ἡμῶν ≠ προσηναγκάζοντο* [*οὗτοι*]*, προσεχώρησαν* [*οὗτοι*] *≠ ἡμᾶς, ἡμᾶς ≠* [*οὗτοι*] *ἔβλαπτον*), λόγω της προβολής των αντωνυμιών στην περίοδο, η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η πραγματολογικη αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Πλαταιείς και στους υπόλοιπους Βοιωτούς[6] (*οὗτοι ≠ ἔξω τῶν ἄλλων Βοιωτῶν*), για να τονιστεί η παράδοξη συμπεριφορά των Πλαταιέων. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης σχηματίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες

[1] Την αντίθεση αυτή είχαν χρησιμοποιήσει και οι Πλαταιείς στην αρχή του λόγου τους (3.53.2). Πρβλ. τη χρήση της στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου, όπου η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων και στην αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου.

[3] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 484.

[4] Πρβλ. 1.12.3. Δες και Hornblower 1991, 454.

[5] Πρβλ. 2.2.4. Δες και Gomme 1956 (1), 347, και Hornblower 1991, 454-455, ο οποίος επισημαίνει ότι οι νόμοι αυτοί δεν ήταν μεγάλης σημασίας, αφού αναφέρονται σε μία περίοδο πριν από τον αποικισμό της Βοιωτίας.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων στο 3.54.3, αλλά εκεί είχε χρησιμοποιηθεί για να τονιστεί η ανωτερότητα των Πλαταιέων έναντι των υπόλοιπων Βοιωτών.

νόμιμο ≠ παράνομο (*ἐτάχθη τὸ πρῶτον ≠ παραβαίνοντες τὰ πάτρια*) και εξαιτίας της αντίθεσης προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων, εντοπίζεται η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αντίδραση (*ἔβλαπτον ≠ ἀντέπασχον*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*προσηναγκάζοντο ≠ προσεχώρησαν*), η οποία είχε σημειωθεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων. Σχηματίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἠξίουν οὗτοι ἡγεμονεύεσθαι ὑφ' ἡμῶν ≠ ἔξω δὲ τῶν ἄλλων Βοιωτῶν προσεχώρησαν πρὸς Ἀθηναίους καὶ μετ' αὐτῶν πολλὰ ἡμᾶς ἔβλαπτον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη.

Οι Θηβαίοι ομιλητές υποστηρίζουν ότι οι Πλαταιείς δεν πήγαν με το μέρος των Περσών στους Περσικούς πολέμους όπως οι υπόλοιποι Βοιωτοί, επειδή ακολουθούσαν απλώς τις διαταγές των Αθηναίων[1], όπως και τώρα που συνεργάζονται μαζί τους, για να υποδουλώσουν τους Έλληνες[2].

> ***Ἐπειδὴ*** *δὲ καὶ* ***ὁ βάρβαρος*** *ἦλθεν* ***ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, φασὶ μόνοι Βοιωτῶν*** *οὐ μηδίσαι*[3]***,*** *καὶ τούτῳ μάλιστα* ***αὐτοί*** *τε* ***ἀγάλλονται*** *καὶ* ***ἡμᾶς λοιδοροῦσιν. ἡμεῖς δὲ μηδίσαι*** *μὲν αὐτοὺς οὔ* ***φαμεν*** *διότι οὐδ' Ἀθηναίους, τῇ μέντοι αὐτῇ ἰδέᾳ* ***ὕστερον*** *ἰόντων* ***Ἀθηναίων ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας μόνους*** *αὖ* ***Βοιωτῶν ἀττικίσαι*** (3.62.1-2).

Οι δύο αυτές περίοδοι είναι προσεκτικά δομημένες και οι όροι τους αντιστοιχούν σε μεγάλο βαθμό. Εντοπίζεται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πρώτα ≠ ύστερα[4] (*ἐπειδὴ ≠ ὕστερον*). Αξίζει να σημειωθεί ότι πρόκειται ουσιαστικά για χρονικές

---

[1] Ο Orwin 1994, 73, επισημαίνει την απομυθοποίηση της Πλάταιας από τους Θηβαίους. Η Debnar 1996, 101, παρατηρεί ότι, ενώ οι Θηβαίοι προσπαθούν να αμαυρώσουν τη φήμη των Πλαταιέων, εκ παραδρομής δυσφημίζουν τους Σπαρτιάτες, στερώντας τους τη φήμη που είχαν ως ηγέτες στους Περσικούς πολέμους, αφού παρουσιάζουν τους Πλαταιείς να ακολουθούν τις οδηγίες των Αθηναίων. Η ίδια σημειώνει ότι μία τέτοια δήλωση θα θύμιζε τη μάχη στο Μαραθώνα, που ήταν προσβλητική για τους Σπαρτιάτες. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Πλαταιείς στο λόγο τους αποφεύγουν προσεκτικά την αναφορά σε αυτή τη μάχη. Πρβλ. 3.54.4 και 3.56.6.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 347, παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι παρουσιάζουν τους Αθηναίους να δρουν, όπως οι Πέρσες. Η ομοιότητα των πράξεων τους, προσθέτει, φαίνεται και από την παράλληλη σύνταξη: *ἦλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα - ἰόντων ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας*. Η de Romilly 1963, 39, παρατηρεί ότι ο λόγος των Θηβαίων παρουσιάζει την Πλάταια μέσα από τις ενέργειες της Αθήνας και έτσι το ζήτημα του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού γίνεται το κεντρικό θέμα του επεισοδίου. Οι Θηβαίοι, σύμφωνα με την ίδια, ισχυρίζονται ότι παραμένοντας η Πλάταια πιστή στην Αθήνα, πρόδωσε όλους τους Έλληνες και έτσι η πράξη της εξισώνεται με τη συνεργασία με τους Πέρσες, αφού οι στόχοι τους ήταν οι ίδιοι με αυτούς των Αθηναίων. Ο Macleod 1977, 240, 244, παρατηρεί επίσης την προσπάθεια ταύτισης των Αθηναίων με τους Πέρσες, αφού και οι δύο είχαν ως στόχο να υποδουλώσουν την Ελλάδα. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι Θηβαίοι εκφράζουν τη μνησικακία τους προς την αθηναϊκή ηγεμονία, την οποία αισθανόταν και η Σπάρτη. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 48, οι Θηβαίοι παρουσιάζουν τους Αθηναίους τόσο επικίνδυνους όσο ήταν οι Πέρσες για τους Έλληνες.

[3] Ο Cogan (Cogan 1981, 68, Cogan 1981 (2), 15) παρατηρεί την προσπάθεια να καταστούν ο «μηδισμός» και η πίστη στην Ελλάδα ως τα πρωταρχικά κριτήρια, στα οποία βασιζόταν η αξιολόγηση του ηθικού χαρακτήρα των εθνών. Τα κριτήρια αυτά, όπως επισημαίνει, είχαν ιδιαίτερη επιρροή στους Σπαρτιάτες.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Πλαταιέων στο 3.55.1.

βαθμίδες του παρελθόντος[1]. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Περσών ≠ Ελλήνων (*ὁ βάρβαρος ≠ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα*) που επαναλαμβάνεται και στην επόμενη περίοδο με την αλλαγή του πρώτου όρου και με τη χρήση του ίδιου εμπρόθετου προσδιορισμού στο δεύτερο μέρος. Εντοπίζεται έτσι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Έλληνες (*Ἀθηναίων ≠ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας*). Με αυτό τον τρόπο οι Θηβαίοι επιτυγχάνουν την τάυτιση των Αθηναίων με τους Πέρσες που ήταν εχθροί της Ελλάδας. Παρατηρείται και η επίσης πραγματολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μηδισμός[2] ≠ αττικισμός[3] (*μηδίσαι ≠ ἀττικίσαι*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Οι όροι αυτοί τοποθετούνται εμφαντικά στα άκρα της περιόδου[4]. Μέσω της επανάληψης του ρήματος *φημὶ* (σχήμα αναφοράς) σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Θηβαίων και Πλαταιέων ([*οὗτοι*] *φασί ≠ ἡμεῖς φαμεν*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Οι όροι της αντιπαραβολής συνδέονται μέσω του μορίου *δὲ* και εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και αμέσως πιο κάτω (*αὐτοί ≠ ἡμᾶς*) λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες έπαινος ≠ κατηγορία (*ἀγάλλονται ≠ λοιδοροῦσιν*). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων και Βοιωτών (*μόνοι ≠ Βοιωτῶν, μόνους ≠ Βοιωτῶν*), σχηματίζοντας

[1] Η αντιπαραβολή αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78, όπου είχε επίσης παρατηρηθεί η περιγραφή παρελθοντικών γεγονότων.

[2] Όπως επισημαίνει ο Cogan (Cogan 1981, 68, 71, Cogan 1981 (2), 15), οι Πλαταιείς στο λόγο τους δεν είχαν κατηγορήσει ευθέως τους Θηβαίους για μηδισμό. Η πρώτη εμφάνιση του όρου στο λόγο των Θηβαίων, προσθέτει, φαίνεται παράξενη. Πρβλ. και την επόμενη υποσ.

[3] Πρβλ. 3.62.2, 3.63.1, 3.64.1, 3.64.5 και 4.133.1 για την ίδια κατηγορία εναντίον των Θεσπιέων. Ο Macleod 1977, 240 χαρακτηρίζει τους όρους *ἀττικίζειν* και *ἀττικισμός* νεολογισμούς. Ο Hornblower 1991, 455, παρατηρεί ότι ο όρος παρουσιάζεται για πρώτη φορά στη θουκυδίδεια *Ιστορία,* αλλά η χρήση του και στην αφήγηση δείχνει ότι ο όρος χρησιμοποιείτο κανονικά και στον καθημερινό λόγο. Δες και Connor 1984, 94 και υποσ. 36, για την επινόηση του όρου «αττικισμός» από τους Θηβαίους, ώστε να υπάρχει παραλληλία με τον όρο «μηδισμός». Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, οι ομιλητές απομακρύνουν την προσοχή από τον τελευταίο όρο, για να τονίσουν το αποτρόπαιο παράπτωμα των Πλαταιέων. Για όμοια παρατήρηση δες Morrison 2006 (2), 74-75. Ο Orwin 1994, 72 υποσ. 10, θεωρεί την επινόηση του όρου ρητορικό τέχνασμα, μέσω του οποίου οι Θηβαίοι προσπαθούν να μετριάσουν την ατιμία του «μηδισμού» τους και να υπενθυμίσουν τη χρησιμότητά τους στον παρόντα πόλεμο, γεγονός που αποτελεί και τον καταλυτικό παράγοντα της σπαρτιατικής απόφασης. Η Debnar 1996, 101-102, παρατηρεί τη λανθασμένη χρήση εκ μέρους των Θηβαίων ενός όρου που είχε αρνητικές συνυποδηλώσεις και θα έπρεπε να είχε αποφευχθεί. Η ίδια σημειώνει ότι οι Θηβαίοι χρησιμοποιούν τον όρο «αττικισμός» εναντίον των Πλαταιέων και παρατηρεί ότι ο όρος αυτός χρησιμοποιείται ως καταδικαστικός, λόγω των αρνητικών συνυποδηλώσεων του αντίστοιχού του όρου. Ο Cogan (Cogan 1981, 68-73, Cogan 1981 (2), 15-17) επισημαίνει τη ρητορική «εφεύρεση» των Θηβαίων, μέσω της οποίας εισάγεται ένα νέο κριτήριο στην ηθική αξιολόγηση των εθνών και η οποία αποτελεί το νέο μοντέλο για τις διεθνείς σχέσεις. Οι Θηβαίοι, προσθέτει, χρησιμοποιούν την ηθική αγανάκτηση που προκαλούσε ο οικείος όρος *μηδισμός*, επινοώντας την έννοια του *αττικισμού*, της οποίας η παραλληλία με τον προηγούμενο όρο θα μπορούσε να την κατηστήσει χρήσιμη ως «σλόγκαν», μέσω του οποίου θα δηλωνόταν μία μισητή συμπεριφορά που προκαλούσε φόβο. Έτσι, επισημαίνει, οι Θηβαίοι ομιλητές εξισώνουν την πράξη του «αττικισμού» με αυτήν του «μηδισμού», δείχνοντας στους Σπαρτιάτες το έγκλημα και την προδοσία των Πλαταιέων, το μέγεθος της αθηναϊκής απειλής και τις απεριόριστες φιλοδοξίες των Αθηναίων εναντίον των Ελλήνων. Αυτό το ιδεολογικό «σλόγκαν», σημειώνει, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως το έμβλημα του αγώνα των Σπαρτιατών εναντίον των Αθηναίων κατά τη διάρκεια του πολέμου· «σλόγκαν» το οποίο στρεφόταν ενάντια στον αθηναϊκό τρόπο ζωής και στις ιδέες των Αθηναίων. Επομένως, καταλήγει, το έγκλημα το «αττικισμού» θα αποτελέσει τη δικαιολόγηση της εκτέλεσης των Πλαταιέων.

[4] Δες και Macleod 1977, 240.

αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, ώστε να τονιστεί η αλλόκοτη συμπεριφορά των Πλαταιέων που ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους Βοιωτούς.

Οι ομιλητές επισημαίνουν ότι την περίοδο που έγιναν οι Περσικοί πόλεμοι την εξουσία στη Θήβα κατείχε μία ομάδα λίγων ανδρών που είχε επιβάλλει τυραννία στην περιοχή.

> *καίτοι σκέψασθε ἐν οἵῳ εἴδει*[1] *ἑκάτεροι ἡμῶν τοῦτο ἔπραξαν. ἡμῖν μὲν γὰρ ἡ πόλις τότε ἐτύγχανεν οὔτε* ***κατ' ὀλιγαρχίαν*** *ἰσόνομον*[2] *πολιτεύουσα οὔτε* ***κατὰ δημοκρατίαν***[3]*· ὅπερ δέ ἐστι* ***νόμοις*** *μὲν καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ* ***ἐναντιώτατον, ἐγγυτάτω*** *δὲ* ***τυράννου,*** *δυναστεία*[4] ***ὀλίγων*** *ἀνδρῶν εἶχε τὰ πράγματα* (3.62.3).

Στη μεταβατική πρόταση, μέσω της οποίας οι ομιλητές καλούν το ακροατήριό τους να αναλογιστεί το παρελθόν, δεν εντοπίζονται αντιθέσεις. Γενικά το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί και στις επόμενες περιόδους, όπου περιγράφονται τα γεγονότα του παρελθόντος. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ολιγαρχία ≠ δημοκρατία[5] (*κατ' ὀλιγαρχίαν ≠ κατὰ δημοκρατίαν*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και η αντιδιαστολή τους γίνεται πιο ξεκάθαρη μέσω των μορίων *οὔτε… οὔτε*, νόμιμο ≠ παράνομο (*νόμοις*[6] ≠ *τυράννου*) και διαφορετικό ≠ ίδιο (*ἐναντιώτατον ≠ ἐγγυτάτω*). Οι δύο τελευταίες αντιθέσεις συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*.

---

[1] Ο Hornblower 1991, 455, εξηγεί ότι ο όρος δηλώνει το πολίτευμα και τον συνδέει με τον όρο *ἰδέα* που αναφέρεται στα πολιτικά κίνητρα. Για τη σύνδεση των δύο όρων δες και Gomme 1956 (1), 347, ο οποίος θεωρεί ότι οι δύο όροι αναφέρονται στην «εξωτερκή μορφή».

[2] Ο Macleod 1977, 238, παρατηρεί ότι η φράση *ὀλιγαρχίαν ἰσόνομον* μοιάζει με οξύμωρον. Ο ίδιος εξηγεί ότι, σύμφωνα με τους ομιλητές, τα πολιτικά δικαιώματα, και ιδιαίτερα το δικαίωμα της ψήφου σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, είχε απαγορευτεί στους πολίτες. Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 347, στη Θήβα υπήρχε συνταγματική, οργανωμένη με νόμους κυβέρνηση, στην οποία όλοι οι πολίτες είχαν ίσα δικαιώματα, αλλά όχι ίση πολιτική δύναμη. Επομένως, θεωρεί, ο όρος *ἰσονομία* δεν περιορίζεται μόνο στο δημοκρατικό πολίτευμα, αλλά μπορεί να αναφέρεται και στην ολιγαρχία. Ο Hornblower 1991, 455-457, επισημαίνει τη σύνδεση του όρου *ἰσόνομος* με τη δημοκρατία, παρόλο που, όπως εξηγεί, δεν αποτελούσαν ταυτόσημους όρους. Πρβλ. 3.82.8. Ο όρος, προσθέτει, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και για ολιγαρχικά πολιτεύματα. Ο Andrews 2009, 9, παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι δυσκολεύονται να διαχωρίσουν το πολίτευμα (δυναστεία) της Θήβας κατά την περίοδο των Περσικών πολέμων από την παρούσα διακυβέρνησή τους (συνταγματική ολιγαρχία).

[3] Ο Hornblower 1991, 457, παρατηρεί ότι ο όρος χρησιμοποιείται εδώ με θετικό τρόπο.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 347, επισημαίνει ότι στη δυναστεία, όπως και στην τυραννία, μία μικρή ομάδα από ηγεμόνες κυβερνούσαν με βάση τις δικές τους επιθυμίες. Η Loraux 2006, 236, εξηγεί τον όρο «δυναστεία» ως το κάθε στοιχείο της ολιγαρχίας που αντιστεκόταν στην εξουσία του νόμου και συνδεόταν με την τυραννία. Ο Macleod 1977, 238, παρατηρεί ότι η *δυναστεία* ήταν πολίτευμα σχετικό με την τυραννία. Ο ίδιος, ωστόσο, σημειώνει ότι το πολίτευμα που είχε η Θήβα το 480 π.Χ. δεν ήταν πολύ διαφορετικό από αυτό που είχε το 427 π.Χ. και που αποτελούσε ένα είδος ολιγαρχίας. Ο Hornblower 1991, 456-457, 460, εξηγεί ότι ο όρος «δυναστεία» αναφέρεται σε μία μικρή οικογενειακή ομάδα. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι Θηβαίοι υπερβάλλουν σχετικά με το πολίτευμα που διέθετε η πόλη τους κατά τους Περσικούς πολέμους, για να αποποιηθούν των ευθυνών τους, αφού η τότε κυβέρνησή τους είχε υποστηρίξει τους Πέρσες. Σημειώνει ότι δε μπορεί να εξακριβωθεί κατά πόσο οι ισχυρισμοί τους είναι αληθείς.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[6] Αξίζει να σημειωθεί η έμφαση που δίνεται στο πρώτο μέρος της αντίθεσης με την προσθήκη του όρου *τῷ σωφρονεστάτῳ*. Ο όρος *νόμος* διατρέχει όλο το λόγο των Θηβαίων. Πρβλ. *ἰσόνομον* (3.62.3), *νόμοις* (3.62.3), *νόμων* (3.62.4), *νόμους* (3.62.5, 3.64.3), *παρανόμως* (3.65.1, 3.66.2), *παρανομοῦσι* (3.65.2), *νόμον* (3.66.2), *παρανομῆσαι* (3.66.3), *παρενόμησαν* (3.67.5), *ἔννομα* (3.67.5), *ἄνομα* (3.67.6), *νόμῳ* (3.67.6). Πρβλ. και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων: *νομιμωτέραν* (3.53.1), *νόμον* (3.56.2), *νόμος* (3.58.3), *νομίμοις* (3.58.4),

Αυτοί οι άνδρες, συνεχίζουν οι ομιλητές, υποστήριξαν τους Πέρσες, θέλοντας να αποκτήσουν περισσότερη δύναμη. Ο θηβαϊκός λαός, προσθέτουν ωστόσο, ακολουθούσε αναγκαστικά και επομένως δεν πρέπει να κατηγορείται γι' αυτή την επιλογή.

καὶ οὗτοι ***ἰδίας*** *δυνάμεις*[1] *ἐλπίσαντες ἔτι* ***μᾶλλον*** *σχήσειν εἰ τὰ τοῦ Μήδου κρατήσειε, κατέχοντες* ***ἰσχύι*** *τὸ πλῆθος ἐπηγάγοντο αὐτόν· καὶ* ***ἡ ξύμπασα πόλις*** *οὐκ* ***αὐτοκράτωρ οὖσα ἑαυτῆς*** *τοῦτ' ἔπραξεν, οὐδ' ἄξιον αὐτῇ ὀνειδίσαι*[2] *ὧν μὴ* ***μετὰ νόμων*** *ἥμαρτεν* (3.62.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ὀλίγων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μᾶλλον*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους παράνομο ≠ νόμιμο (*τυράννου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μετὰ νόμων*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στη δημηγορία, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο[3] (*ἰδίας ≠ ἡ ξύμπασα πόλις*), για να τονιστούν τα ιδιοτελή συμφέροντα των ανδρών της δυναστείας, και αναγκαιότητα ≠ επιλογή[4] (*ἰσχύι ≠ αὐτοκράτωρ οὖσα ἑαυτῆς*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Οι ομιλητές ισχυρίζονται ότι μετά από την αποχώρηση των Περσών οι Θηβαίοι ανέτρεψαν τα σχέδια των Αθηναίων να υποτάξουν τη Βοιωτία νικώντας τους στη μάχη της Κορώνειας[5]. Στάθηκαν επίσης, υποστηρίζουν, στο πλευρό των Σπαρτιατών στον παρόντα πόλεμο, βοηθώντας τους να απελευθερώσουν την Ελλάδα και προσφέροντας ιππικό και πολεμικά εφόδια όσο κανένα άλλο μέλος της πελοποννησιακής συμμαχίας[6].

νόμιμα (3.59.1). Όμοια ο Hogan 1972, 247-248, παρατηρεί ότι και οι δύο λόγοι περιλαμβάνουν επικλήσεις στο νόμο. Δες και Macleod 1977, 241-242, και Hornblower 1991, 460-461, οι οποίοι επισημαίνουν αναφορές στην έννοια του νόμου και στους δύο λόγους. Ο Gomme 1956 (1), 348, 354, επισημαίνει ότι η αναφορά στο νόμο αποτελεί φιλοφρόνηση προς τη Σπάρτη.

[1] Πρβλ. 2.2.2 όπου γίνεται αναφορά στους ολιγαρχικούς Πλαταιείς που είχαν βοηθήσει τους Θηβαίους να εισβάλουν στην Πλάταια ενεργώντας *ἰδίας ἕνεκα δυνάμεως*. Δες και Hornblower 1991, 457. Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 348, πρόκειται για το μοιραίο λάθος των Ελλήνων πολιτικών. Πρβλ. 3.82.8: *πάντων δ' αὐτῶν αἴτιον ἀρχὴ ἡ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν*.

[2] Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 348, η ανάμνηση της υποστήριξης των Περσών εκ μέρους της Θήβας το 480 π.Χ. παρέμεινε ζωντανή μέχρι τον 4ο αι. π.Χ.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων στο 3.57.1 και είχε χρησιμοποιηθεί και στην αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[4] Ο Orwin 1994, 73, παρατηρεί το ρόλο που διαδραματίζει ο «εξαναγκασμός» στην αντιλογία. Δες και Macleod 1977, 237-240, 244-245 και υποσ. 40, ο οποίος παρατηρεί την αντιδιαστολή της ελεύθερης βούλησης και της αναγκαιότητας στην αντιλογία, όπως και στο προηγούμενο επεισόδιο σχετικά με τη Μυτιλήνη. Πρβλ. τις σχετικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επιλογή ≠ αναγκαιότητα που εμφανίζεται και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων και ακούσιο ≠ εκούσιο, η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο σε αυτή τη δημηγορία και είχε χρησιμοποιηθεί και στην αντιλογία Κλέωνα - Διοδότου .

[5] Πρβλ. 1.113.2-4. Δες και Gomme 1956 (1), 348, και Hornblower 1991, 458.

[6] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 22 και υποσ. 46, 350-351, η Θήβα είχε ενταχθεί στην πελοποννησιακή συμμαχία στο τέλος του 6ου αι. π.Χ. λόγω του φόβου της για την Αθήνα. Ωστόσο, σημειώνει, η μακρινή απόστασή της από την Πελοπόννησο και ο ισχυρός στρατός της εγγυούνταν την ανεξαρτησία της. Ο Kagan επισημαίνει ότι, όταν τα συμφέροντα της Θήβας συνέπιπταν με αυτά της Σπάρτης, η Θήβα συνεργαζόταν με τη Σπάρτη, αλλά την αγνοούσε, όταν συνέβαινε το αντίθετο, σημειώνοντας ότι η Σπάρτη δε μπορούσε να βασιστεί στη βέβαιη υπακοή της Θήβας. Κάτι ανάλογο, παρατηρεί, συνέβη και κατά την Ειρήνη του Νικία το 421 π.Χ., όταν η Θήβα δεν αναγνώρισε τη συνθήκη. Πρβλ. 5.17.2.

ἐπειδὴ *γοῦν* ***ὅ*** *τε* ***Μῆδος ἀπῆλθε*** *καὶ τοὺς νόμους ἔλαβε*[1]*, σκέψασθαι χρή, Ἀθηναίων* ***ὕστερον ἐπιόντων τήν*** *τε ἄλλην* ***Ἑλλάδα*** *καὶ τὴν ἡμετέραν χώραν πειρωμένων* ***ὑφ' αὑτοῖς ποιεῖσθαι*** *καὶ κατὰ στάσιν ἤδη ἐχόντων αὐτῆς τὰ πολλά*[2]*, εἰ μαχόμενοι ἐν Κορωνείᾳ καὶ νικήσαντες αὐτοὺς* ***ἠλευθερώσαμεν*** *τὴν Βοιωτίαν καὶ τοὺς ἄλλους* ***νῦν*** *προθύμως ξυνελευθεροῦμεν, ἵππους*[3] *τε* ***παρέχοντες*** *καὶ παρασκευὴν ὅσην οὐκ* ***ἄλλοι τῶν ξυμμάχων*** (3.62.5).

Παρατηρείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πρώτα ≠ ύστερα (*ἐπειδὴ ≠ ὕστερον*) που είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή της παραγράφου στο 3.62.1-2. Το χωρίο αυτό παρουσιάζει όμοιο λεκτικό με το 3.62.1 (πρβλ. τις παράλληλες φράσεις *ὁ βάρβαρος ἦλθεν – ὁ Μῆδος ἀπῆλθε*). Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υποχώρηση ≠ επίθεση (*ἀπῆλθε ≠ ἐπιόντων*). Με αυτό τον τρόπο οι Αθηναίοι παραλληλίζονται με τους Πέρσες και τοποθετημένοι στο μέρος που αναφέρεται στην επίθεση παρουσιάζονται χειρότεροι από αυτούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στο 3.62.1 είχε επιχειρηθεί η ταύτιση των Αθηναίων με τους Πέρσες. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία[4] (*ὑφ' αὑτοῖς ποιεῖσθαι ≠ ἠλευθερώσαμεν*) φέρνει αντιμέτωπους τους Αθηναίους με τους Θηβαίους, δημιουργώντας πραγματολογική αντίθεση προσώπων (*ὑφ' αὑτοῖς ≠* [*ἡμεῖς*]). Έτσι οι Θηβαίοι, αντίθετα με τους Αθηναίους, εξυψώνονται στα μάτια των ακροατών τους. Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἠλευθερώσαμεν* [*τότε*] ≠ *νῦν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτό το λόγο, αντίθετα με τον προηγούμενο, εξυψώνεται το παρόν, το οποίο παρουσιάζεται να αποτελεί συνέχεια του παρελθόντος, αφού οι Θηβαίοι τότε *ἠλευθέρωσαν* και τώρα *ξυνελευθεροῦσιν* τους Έλληνες· γεγονός ακόμη πιο σημαντικό, καθώς τώρα συνεργάζονται με τους Σπαρτιάτες[5]. Οι Θηβαίοι εξυψώνονται ακόμη περισσότερο με τη χρήση της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων ανάμεσα στους Θηβαίους και στους άλλους συμμάχους των Σπαρτιατών (*παρέχοντες* [*ἡμεῖς*] ≠ *ἄλλοι τῶν ξυμμάχων*). Με αυτό τον τρόπο τονίζεται η μεγάλη ωφέλεια που αποκομίζει η Σπάρτη μέσω

[1] Σύμφωνα με τον Kagan 1969, 95 και υποσ. 50, μετά από τους Περσικούς πολέμους θα πρέπει να είχαν εγκαθιδρυθεί δημοκρατικά πολιτεύματα στις πόλεις της Βοιωτίας, όπως και στην ίδια τη Θήβα.

[2] Πρβλ. 1.108.2-3, όπου γίνεται αναφορά στη νίκη των Αθηναίων στα Οινόφυτα. Μετά από αυτήν η Αθήνα έθεσε υπό τον έλεγχό της τη Βοιωτία για δέκα χρόνια. Δες και Gomme 1956 (1), 348, και Hornblower 1991, 172, 458.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 348, παρατηρεί ότι εκτός από το ιππικό και οι Θηβαίοι οπλίτες ήταν απαραίτητοι για την πελοποννησιακή συμμαχία. Πρβλ. 2.12.5, 2.22.2.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[5] Δες και Hogan 1972, 247, ο οποίος σημειώνει ότι οι Πλαταιείς τονίζουν τις προηγούμενες αρετές τους, ενώ οι Θηβαίοι τονίζουν πιο πρόσφατες και παροντικές τους πράξεις. Έτσι η συμμαχία των Πλαταιέων με τους Αθηναίους παραμένει πιο ζωντανή στη μνήμη των Σπαρτιατών ακροατών από ότι οι αρετές των προγόνων των Πλαταιέων.

της συμμαχίας της με τους Θηβαίους. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Περσών ≠ Ελλήνων (*ὁ Μῆδος ≠ τὴν Ἑλλάδα*).

Οι ομιλητές ολοκληρώνουν την υπεράσπισή τους και δηλώνουν ότι στη συνέχεια του λόγου τους θα αποδείξουν ότι οι Πλαταιείς έχουν προκαλέσει ακόμη μεγαλύτερο κακό στους Έλληνες και ότι είναι, επομένως, άξιοι τιμωρίας[1].

> *Καὶ* ***τὰ μὲν ἐς τὸν μηδισμὸν τοσαῦτα ἀπολογούμεθα· ὡς δὲ ὑμεῖς μᾶλλόν τε ἠδικήκατε***[2] ***τοὺς Ἕλληνας*** *καὶ* <u>*ἀξιώτεροί*</u> *ἐστε πάσης ζημίας,* ***πειρασόμεθα ἀποφαίνειν*** (3.63.1).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Έλληνες και στους Πέρσες (*τὴν Ἑλλάδα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐς τὸν μηδισμόν, ἐς τὸν μηδισμὸν ≠ τοὺς Ἕλληνας*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απολογία (που έχει ήδη ειπωθεί) ≠ κατηγορία (στην οποία προτίθενται να καταφύγουν οι ομιλητές ακολούθως): *τὰ μὲν τοσαῦτα ἀπολογούμεθα ≠ ὡς δὲ ἠδικήκατε πειρασόμεθα ἀποφαίνειν*, η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του λόγου στο 3.61.1. Τα δύο μέρη της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Παρατηρείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Θηβαίων ≠ Πλαταιέων ([*ἡμεῖς*] ≠ *ὑμεῖς*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Οι μεγαλύτερες αδικίες των Πλαταιέων εναντίον των Ελλήνων τονίζονται με τη χρήση του επιρρήματος *μᾶλλον*. Αξίζει να σημειωθεί και η κλιμάκωση που δημιουργείται μέσω του επιθέτου *ἀξιώτεροι*, το οποίο αναφέρεται στην τιμωρία των Πλαταιέων και επαναλαμβάνει το επίθετο *ἄξιον* που είχε χρησιμοποιηθεί στο 2.62.4, όπου είχε γίνει αναφορά στις άδικες κατηγορίες εναντίον των Θηβαίων.

---

[1] Ο Hornblower 1991, 458, σημειώνει τον εμφαντικό τρόπο με τον οποίο οι Θηβαίοι διαχωρίζουν τα επιχειρήματά τους.

[2] Από το σημείο αυτό του λόγου αρχίζει μία καταγιστική επανάληψη όρων σχετικών με τη «δικαιοσύνη» (*δικαιοσύνης* (3.63.4), *δικαιότερον* (3.64.4), *δίκην* (3.66.3, 3.67.5), *δικαίως* (3.67.1), *δικαιοτέραν* (3.67.3), *δικαίως* (3.67.4), *δίκῃ* (3.67.5), *δικαίαν* (3.67.6)) και την «αδικία» (*ἠδικήκατε* (3.63.1), *ἀδικώτερον* (3.63.3), *ἀδικούμενοι* (3.63.4), *τοῖς ἀδικοῦσι* (3.63.4), *ἀδικίαν* (3.63.4), *ἄδικον* (3.64.4), *ἀδικηθῆναι* (3.65.1), *ἀδικοῦμεν* (3.65.2 (2 φορές)), *ἠδικήσαμεν* (3.66.1), *ἀδικίας* (3.66.3), *ἀδικῶμεν* (3.66.3), *τοῖς ἀδικουμένοις* (3.67.2), *ἀδίκοις* (3.67.7)). Όμοια συσσώρευση τέτοιων όρων είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 457. Εκεί είχαν εντοπιστεί 14 τέτοιες αναφορές (οι 10 αφορούσαν στη δικαιοσύνη και μόλις οι 4 στην αδικία), ενώ σε αυτό το λόγο οι αναφορές είναι συνολικά 23 (οι 9 αφορούν στη δικαιοσύνη και οι 14 στην αδικία). Αξίζει να σημειωθεί ότι και η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (ως λεξική και ως σημασιολογική) χρησιμοποιείται περισσότερες φορές στο λόγο των Θηβαίων. Δες και Connor 1984, 94, ο οποίος επισημαίνει την αναφορά στη «δικαιοσύνη» σε αυτή την αντιλογία. Ο Hogan 1972, 245-246, 248-249, παρατηρεί επίσης ότι οι Θηβαίοι αφιερώνουν μεγάλο μέρος του λόγου τους, για να αντικρούσουν το «δίκαιο» των Πλαταιέων, γεγονός που δείχνει ότι οι επικλήσεις στη δικαιοσύνη ήταν πειστικές για τους Σπαρτιάτες ακροατές τους, ιδιαίτερα όταν αυτές συνδέονταν με την έννοια της *χάριτος*. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 460. Ο ίδιος παρατηρεί τη χρήση του θέματος της «δικαιοσύνης» στο επεισόδιο. Ο Heath 1990, 390, σημειώνει επίσης ότι οι Θηβαίοι ασχολούνται αποκλειστικά με το θέμα της «δικαιοσύνης».

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Μυτιληναίων (3.9-14) και στο λόγο των Πλαταιέων (3.53-59).

Οι ομιλητές ισχυρίζονται ότι οι Πλαταιείς εκούσια προτίμησαν την αθηναϊκή συμμαχία, ενώ θα μπορούσαν να είχαν ενταχθεί στη συμμαχία των Λακεδαιμονίων εναντίον των Περσών, η οποία επίσης θα τους προστάτευε από τους Θηβαίους.

> *ἐγένεσθε ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ τιμωρίᾳ, ὡς φατέ, Ἀθηναίων ξύμμαχοι καὶ πολῖται*[1]*. οὐκοῦν χρῆν* ***τὰ πρὸς ἡμᾶς μόνον ὑμᾶς***[2] ***ἐπάγεσθαι αὐτοὺς καὶ μὴ ξυνεπιέναι μετ' αὐτῶν ἄλλοις****, ὑπάρχον γε ὑμῖν, εἴ τι καὶ* ***ἄκοντες*** *προσήγεσθε* ***ὑπ' Ἀθηναίων,*** *τῆς* ***τῶν Λακεδαιμονίων*** *τῶνδε ἤδη* ***ἐπὶ τῷ Μήδῳ*** *ξυμμαχίας γεγενημένης*[3]*, ἣν αὐτοὶ μάλιστα προβάλλεσθε· ἱκανὴ γὰρ ἦν* ***ἡμᾶς*** *τε* ***ὑμῶν*** *ἀποτρέπειν, καί, τὸ μέγιστον, ἀδεῶς παρέχειν βουλεύεσθαι. ἀλλ'* ***ἑκόντες καὶ οὐ βιαζόμενοι*** *ἔτι* ***εἵλεσθε*** *μᾶλλον* ***τὰ Ἀθηναίων***[4] (3.63.2).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ελλήνων και Περσών (*τοὺς Ἕλληνας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπὶ τῷ Μήδῳ*), μέσω της οποίας επεκτείνεται το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην εξαγγελία του νέου θέματος της δημηγορίας, της συμμαχίας, δηλαδή, των Πλαταιέων με τους Αθηναίους, το ύφος είναι απλό και δεν εντοπίζονται αντιθέσεις. Ακολούθως, χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *πρὸς ἡμᾶς μόνον ὑμᾶς ἐπάγεσθαι αὐτοὺς ≠ καὶ μὴ ξυνεπιέναι μετ' αὐτῶν ἄλλοις*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη. Η εκούσια συμμετοχή των Πλαταιέων στην αθηναϊκή συμμαχία τονίζεται μέσω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ακούσιο ≠ εκούσιο[5] (*ἄκοντες ≠ ἑκόντες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το αντιθετικό μόριο *ἀλλά*. Μέσω του υποθετικού μορίου *εἰ* και της αντωνυμίας *τι* δίνεται η εντύπωση ότι το πρώτο μέρος της αντίθεσης δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Η αντίθεση απαντά και ως

[1] Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 466.

[2] Η Debnar 1996, 102-103, παρατηρεί την «απομάκρυνση» των ομιλητών από το ακροατήριο των Σπαρτιατών δικαστών και την απευθείας προσφώνηση των Πλαταιέων, γεγονός που αυξάνει το συναισθηματικό τόνο του λόγου. Έτσι, προσθέτει, οι Θηβαίοι δείχνουν ότι στην πραγματικότητα δεν ενδιαφέρονται για τους Λακεδαιμονίους και τονίζουν το προσωπικό τους μίσος για τους Πλαταιείς.

[3] Όπως επισημαίνει και ο Hornblower 1991, 445, οι Θηβαίοι αναφέρονται με συντομία στη συμπεριφορά των Πλαταιέων το 480 π.Χ.

[4] Ο Macleod 1977, 239-240, διερωτάται κατά πόσο οι Σπαρτιάτες θα μπορούσαν να αποδειχθούν καλύτεροι σύμμαχοι από ότι ήταν προηγουμένως και κατά πόσο η Πλάταια θα ήταν σε θέση να αποχωρήσει από την αθηναϊκή συμμαχία, όταν αυτή μετατραπόταν σε ηγεμονία. Για τις αντιφάσεις στα επιχειρήματα των Θηβαίων δες Cogan (Cogan 1981, 69, 270-271 υποσ. 24, και Cogan 1981 (2), 15 υποσ. 25). Η Debnar 1996, 102-103, παρατηρεί την απροσεξία των Θηβαίων, οι οποίοι παραδέχονται ότι οι ίδιοι φέρουν την ευθύνη για την έναρξη των εχθροπραξιών τους με τους Πλαταιείς. Θεωρεί επίσης τον επόμενο ισχυρισμό των Θηβαίων λανθασμένο, αφού και το ακροατήριό τους θα γνώριζε ότι η πελοποννησιακή συμμαχία δε θα ήταν σε θέση να προστατεύσει την Πλάταια από τη Θήβα. Πρβλ. 2.72.3. Δες και Orwin 1994, 74, ο οποίος χαρακτηρίζει το επιχείρημα των Θηβαίων «γελοίο», αφού η Σπάρτη είχε εχθρικές σχέσεις με την Αθήνα και χρειαζόταν τη βοήθεια της Θήβας· οπότε, συμπεραίνει, η Σπάρτη θα αδυνατούσε να προστατεύσει την Πλάταια.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.7-3.40.1.

σημασιολογική[1] (*ἑκόντες ≠ βιαζόμενοι*). Οι όροι της συνδέονται μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης με την οποία τονίζεται και πάλι η εκούσια επιλογή των Πλαταιέων. Σημειώνεται και η παρόμοιας σημασίας σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*βιαζόμενοι ≠ εἵλεσθε*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται ακόμη οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*ὑπ' Ἀθηναίων ≠ τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν Λακεδαιμονίων ≠ τὰ Ἀθηναίων*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], για να τονιστούν οι αγώνες των τελευταίων για την ελευθερία των Ελλήνων, και Θηβαίων ≠ Πλαταιέων μέσω της εμφαντικής χρήσης των προσωπικών αντωνυμιών (*ἡμᾶς ≠ ὑμῶν*), η οποία συνεχίζει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Θηβαίοι ομιλητές θεωρούν ότι ήταν πολύ αισχρή η ενέργεια των Πλαταιέων να προδώσουν όλους τους Έλληνες, με τους οποίους είχαν ορκιστεί να αγωνιστούν για την ελευθερία της Ελλάδας, συμμαχώντας με τους Αθηναίους.

> *καὶ* ***λέγετε ὡς αἰσχρὸν ἦν προδοῦναι τοὺς εὐεργέτας***[3]***· πολὺ δέ γε αἴσχιον καὶ ἀδικώτερον τοὺς πάντας Ἕλληνας καταπροδοῦναι,*** *οἷς* ***ξυνωμόσατε***[4]***, ἢ Ἀθηναίους μόνους, τοὺς μὲν καταδουλουμένους*** *τὴν Ἑλλάδα,* ***τοὺς δὲ ἐλευθεροῦντας*** (3.63.3).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Περσών ≠ Ελλήνων (*ἐπὶ τῷ Μήδῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ τοὺς Ἕλληνας*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *λέγετε ὡς αἰσχρὸν ἦν προδοῦναι ≠ πολὺ δέ αἴσχιον καὶ ἀδικώτερον καταπροδοῦναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* δημιουργώντας κλιμάκωση. Αξίζει να σημειωθεί η παράλληλη σύνταξη των δύο μελών της πρότασης, με σκοπό να τονιστεί το δεύτερο μέρος της αντίθεσης: *αἰσχρόν - αἴσχιον καὶ ἀδικώτερον, προδοῦναι - καταπροδοῦναι*. Εντός της ίδιας πρότασης εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Ελλήνων (*τοὺς εὐεργέτας ≠ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Ἕλληνας ≠ Ἀθηναίους, τοὺς μὲν ≠ τοὺς δέ*[5]), μέσω της οποίας οι Αθηναίοι αποξενώνονται από τους

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων.
[3] Ο όρος *εὐεργέτης* είχε χρησιμοποιηθεί από τους Πλαταιείς για τους εαυτούς τους, αφού στο λόγο τους είχαν παρουσιαστεί ως ευεργέτες της Ελλάδας. Δες και Hornblower 1991, 458. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 460.
[4] Όμοια ο Αρχίδαμος είχε ισχυριστεί στο 2.72.1 και στο 2.74.3 ότι οι Πλαταιείς, συμμαχώντας με την Αθήνα που υποδούλωνε τους Έλληνες, είχαν προδώσει τους όρκους που είχαν δώσει στους Περσικούς πολέμους με τον Παυσανία. Δες και Macleod 1977, 231, 235. Πρβλ. και υποσ. 7 στη σελ. 454-455 και υποσ. 3 στη σελ. 481.
[5] Ο Gomme 1956 (1), 349, σημειώνει ότι ο όρος αναφέρεται στην πελοποννησιακή συμμαχία, και όχι σε όλους τους Έλληνες, παρόλο που ταιριάζει γραμματικά. Η Debnar 1996, 103 και υποσ. 45, 107 υποσ. 60, παρατηρεί ότι όλοι οι Έλληνες και όχι μόνο οι Λακεδαιμόνιοι παρουσιάζονται ως ελευθερωτές της Ελλάδας. Η ίδια σημειώνει ότι γίνεται αναφορά σε όλους τους Έλληνες και με αυτό τον τρόπο, παρατηρεί, οι Θηβαίοι παρουσιάζονται ως συνεργοί στην ελευθερία των Ελλήνων. Η αναφορά στους όρκους των Ελλήνων κατά τους Περσικούς πολέμους, σημειώνει ωστόσο, υπενθυμίζει και την αποξένωση των Θηβαίων από τους Έλληνες.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

υπόλοιπους Έλληνες. Η αντιπαραβολή αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι στην πρώτη περίπτωση δεν κατονομάζονται, αλλά αναφέρονται ως «ευεργέτες» των Πλαταιέων[1]. Στη δεύτερη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *ἤ* και στην τελευταία με τα μόρια *μέν… δέ*. Η αντίθεση αυτή τονίζεται μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες όλος ≠ μόνος[2] (*πάντας ≠ μόνους*), για να τονιστεί η απομόνωση των Αθηναίων από τους υπόλοιπους Έλληνες. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες προδοσία / αδικία ≠ ευεργεσία (*προδοῦναι ≠ τοὺς εὐεργέτας, τοὺς εὐεργέτας ≠ ἀδικώτερον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[3], και κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*καταπροδοῦναι ≠ ξυνωμόσατε, ξυνωμόσατε ≠ καταδουλουμένους*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η τελευταία αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου και λειτουργούσε ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας των Πλαταιέων. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία[4] (*καταδουλουμένους ≠ ἐλευθεροῦντας*).

Οι ομιλητές υποστηρίζουν ότι οι Πλαταιείς είχαν ζητήσει τη βοήθεια των Αθηναίων, όταν αδικούνταν, αλλά αργότερα έγιναν συνεργοί τους στις αδικίες εναντίον άλλων[5].

> *καὶ οὐκ ἴσην αὐτοῖς* ***τὴν χάριν*** *ἀνταπέδοτε οὐδὲ* ***αἰσχύνης*** *ἀπηλλαγμένην·* ***ὑμεῖς μὲν*** *γὰρ* ***ἀδικούμενοι*** *αὐτούς, ὡς φατέ, ἐπηγάγεσθε,* ***τοῖς δὲ ἀδικοῦσιν*** *ἄλλους ξυνεργοὶ κατέστητε. καίτοι* ***τὰς ὁμοίας χάριτας μὴ ἀντιδιδόναι αἰσχρὸν μᾶλλον ἢ τὰς μετὰ δικαιοσύνης μὲν ὀφειληθείσας***[6]***, ἐς ἀδικίαν δὲ ἀποδιδομένας*** (3.63.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια (*τὴν χάριν ≠ αἰσχύνης, αἰσχύνης ≠ τὰς χάριτας, τὰς χάριτας ≠ αἰσχρόν*) επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*ἀδικούμενοι ≠ τοῖς ἀδικοῦσιν*), στα δύο μέρη της οποίας χρησιμοποιείται το ίδιο ρήμα σε διαφορετική φωνή (παθητική – ενεργητική), δημιουργεί την πραγματολογική αντίθεση προσώπων *ὑμεῖς ≠* [*Ἀθηναίοις*], υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος που φέρνει αντιμέτωπους τους Πλαταιείς με τους Αθηναίους. Κάτι ανάλογο είχαν επιχειρήσει και οι Πλαταιείς στο λόγο τους αντιπαραβάλλοντας τους Θηβαίους με τους Σπαρτιάτες. Τα μέλη

Δες και Macleod 1977, 240, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι, παρουσιάζοντας τους Πλαταιείς ως προδότες, εμφανίζονται οι ίδιοι ως ελευθερωτές της Ελλάδας.

[1] Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 460.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Διοδότου στο 3.42-48.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων και είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Διοδότου με την ίδια μορφή.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων στο 3.58.5.

[5] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 466.

[6] Ο Gomme 1956 (1), 349, εξηγεί ότι η Αθήνα είχε βοηθήσει την Πλάταια όταν οι δύο πόλεις έγιναν σύμμαχοι και αργότερα το 431 π.Χ. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 452.

των δύο αυτών αντιθέσεων συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *τὰς ὁμοίας χάριτας μὴ ἀντιδιδόναι αἰσχρὸν μᾶλλον ≠ ἢ τὰς μετὰ δικαιοσύνης μὲν ὀφειληθείσας, ἐς ἀδικίαν δὲ ἀποδιδομένας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Παρατηρείται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευεργετώ ≠ οφείλω ανταπόδοση[1] (*ἀντιδιδόναι ≠ τὰς ὀφειληθείσας, τὰς ὀφειληθείσας ≠ ἀποδιδομένας*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη[2] (*τοῖς ἀδικοῦσιν ≠ μετὰ δικαιοσύνης, μετὰ δικαιοσύνης ≠ ἐς ἀδικίαν*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση είναι εμπρόθετα με διαφορετική πρόθεση και συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Οι ομιλητές θεωρούν επομένως ότι οι Πλαταιείς πολέμησαν τους Πέρσες όχι για χάρη των Ελλήνων, αλλά επειδή ακολουθούσαν τους Αθηναίους[3].

δῆλόν τε ἐποιήσατε ***οὐδὲ τότε τῶν Ἑλλήνων ἕνεκα*** *μόνοι οὐ* ***μηδίσαντες, ἀλλ' ὅτι οὐδ' Ἀθηναῖοι,*** *ὑμεῖς δὲ* ***τοῖς μὲν ταὐτὰ*** *βουλόμενοι ποιεῖν,* ***τοῖς δὲ τἀναντία***[4] (3.64.1).

Εντοπίζονται οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων, Ελλήνων και Αθηναίων (*τῶν Ἑλλήνων ἕνεκα ≠ Ἀθηναῖοι, τοῖς μὲν ≠ τοῖς δέ*) που στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της συνδέονται με τα μόρια *οὐδὲ* και *ἀλλά*, ενώ στη δεύτερη περίπτωση οι όροι της επαναλαμβάνονται χιαστί μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Η αντίθεση αυτή συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η φιλική συμπεριφορά των Πλαταιέων προς τους Αθηναίους και η εχθρική τους στάση προς τους Έλληνες τονίζεται μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ίδιο ≠ διαφορετικό (*ταὐτὰ ≠ τἀναντία*). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ελλήνων ≠ Περσών (*τῶν Ἑλλήνων ἕνεκα ≠ μηδίσαντες*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές πιστεύουν ότι δεν είναι σωστό οι Πλαταιείς να επωφεληθούν από τις γενναίες πράξεις τους, αφού αυτές έγιναν για χάρη των Αθηναίων.

καὶ ***νῦν ἀξιοῦτε,*** *ἀφ' ὧν δι' ἑτέρους ἐγένεσθε ἀγαθοί, ἀπὸ τούτων* ***ὠφελεῖσθαι. ἀλλ' οὐκ εἰκός·*** *ὥσπερ δὲ* ***Ἀθηναίους εἴλεσθε, τούτοις ξυναγωνίζεσθε, καὶ μὴ προφέρετε τὴν τότε γενομένην ξυνωμοσίαν*** *ὡς χρὴ ἀπ' αὐτῆς* ***νῦν*** *σῴζεσθαι*[5] (3.64.2).

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.40.4.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων στο 3.59.1-3.

[3] Ο Macleod 1977, 240, παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι επεκτείνουν την παροντική συμπεριφορά των Αθηναίων και στο παρελθόν, υπονοώντας ότι και τότε η Αθήνα εξυπηρετούσε τα ηγεμονικά της συμφέροντα. Αποδεικνύουν έτσι ότι μόνο τα συμφέροντα του παρόντος υπολογίζονται στον πόλεμο. Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 458, παρόλο που ο λόγος των Θηβαίων παρουσιάζει λογική συνοχή, οι Θηβαίοι επαναλαμβάνουν εδώ το επιχείρημα που είχαν χρησιμοποιήσει και πιο πάνω στο 3.62.1.

[4] Όπως σημειώνει και ο Gomme 1956 (1), 350, στο λόγο των Θηβαίων παρατηρείται ο ισχυρισμός ότι οι Πλαταιείς το 480 π.Χ. αποσκοπούσαν στο κακό της Ελλάδας.

[5] Ο Gomme 1956 (1), 350, θεωρεί το επιχείρημα των Θηβαίων ορθό, αλλά πιστεύει ότι αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει στην ακύρωση της ανεξαρτησίας της Πλάταιας, και όχι σε δίκη και σε εκτέλεση των κατοίκων της.

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*τότε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν, νῦν ≠ τότε, τότε ≠ νῦν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1], διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Δημιουργείται επίσης ένσταση μέσω του συνδέσμου *ἀλλά*, ο οποίος αναιρεί τον ισχυρισμό των Πλαταιέων (*ἀξιοῦτε ὠφελεῖσθαι ≠ ἀλλ' οὐκ εἰκός*). Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών (*Ἀθηναίους ≠ τὴν γενομένην ξυνωμοσίαν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, για να φανεί η απιστία των Πλαταιέων στους όρκους τους. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *τούτοις ξυναγωνίζεσθε ≠ καὶ μὴ προφέρετε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, κατά τους ομιλητές, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη.

Οι Θηβαίοι ομιλητές ισχυρίζονται ότι οι Πλαταιείς παραβίασαν τη συμμαχία τους με τους Σπαρτιάτες και βοηθούσαν με τη θέλησή τους τους Αθηναίους να υποδουλώνουν άλλους[2]. Ακόμη, αναφέρουν, όταν οι Πλαταιείς κλήθηκαν πριν από την πολιορκία της πόλης τους να παραμείνουν ουδέτεροι, δεν υπάκουσαν[3].

> ***ἀπελίπετε*** *γὰρ αὐτὴν καὶ* ***παραβάντες ξυγκατεδουλοῦσθε μᾶλλον***[4] ***Αἰγινήτας***[5] ***καὶ ἄλλους τινὰς τῶν ξυνομοσάντων***[6] ***ἢ διεκωλύετε****, καὶ ταῦτα* ***οὔτε ἄκοντες ἔχοντές τε τοὺς νόμους*** *οὕσπερ* ***μέχρι τοῦ δεῦρο*** *καὶ οὐδενὸς* ***ὑμᾶς βιασαμένου*** *ὥσπερ* ***ἡμᾶς****. τὴν τελευταίαν τε* ***πρὶν*** *περιτειχίζεσθαι πρόκλησιν* ***ἐς ἡσυχίαν*** *ἡμῶν, ὥστε μηδετέροις* ***ἀμύνειν****, οὐκ ἐδέχεσθε* (3.64.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους εκούσιο ≠ ακούσιο (*εἵλεσθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄκοντες*) και βοήθεια ≠ εγκατάλειψη[7] (*ξυναγωνίζεσθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπελίπετε*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του

Το μόνος γεγονός, σχολιάζει, που θα μπορούσε να δικαιολογήσει την εκτέλεση των Πλαταιέων ήταν η θανάτωση των Θηβαίων αιχμαλώτων το 431 π.Χ., αλλά οι Θηβαίοι στο 3.65 δε θεωρούν το επιχείρημα τόσο ισχυρό, ώστε να το τονίσουν ανάλογα.

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων.

[2] Σύμφωνα με το Hammond 1992, 145, το 462/1 π.Χ. η Αθήνα εγκατέλειψε τη συμμαχία των ελληνικών πόλεων εναντίον των Περσών και σύναψε συμμαχία με το Άργος και τη Θεσσαλία. Η Πλάταια, προσθέτει, ακολούθησε την Αθήνα και την βοήθησε να υποτάξει την Αίγινα το 458/7 π.Χ. και άλλες περιοχές. Πρβλ. 1.102.4. Η Πλάταια ήταν με το μέρος της Αθήνας και κατά τον πρώτο Πελοποννησιακό πόλεμο κατά της Σπάρτης και της Θήβας, επισημαίνει.

[3] Πρβλ. 2.71-74. Δες και Gomme 1956 (1), 350.

[4] Πρβλ. την αντίθετη προτροπή του Αρχίδαμου προς τους Πλαταιείς στο 2.72.1: *τοὺς ἄλλους ξυνελευθεροῦτε.* Δες και Gomme 1956 (1), 350.

[5] Πρβλ. υποσ. 2 πιο πάνω και 1.105.2-4, 1.108.4, 2.27. Δες και Hornblower 1991, 458-459, ο οποίος σημειώνει ότι η ξεχωριστή αναφορά στην Αίγινα θα πρέπει να οφείλεται σε έναν ιδιαίτερο δεσμό που διατηρούσε η Θήβα μαζί της.

[6] Ο Hornblower 1991, 458, σημειώνει την αντιδιαστολή των δύο σύνθετων λέξεων με την πρόθεση *ξύν: ξυγκατεδουλοῦσθε – ξυνομοσάντων* = συμμετοχή στην υποδούλωση και συμμετοχή στην ένορκη συμμαχία αντίστοιχα.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων.

λόγου. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απιστία ≠ πίστη (*παραβάντες ≠ ἐδέχεσθε*) και επιτρέπω ≠ εμποδίζω (*ξυγκατεδουλοῦσθε ≠ διεκωλύετε*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής που τονίζει τη συμμετοχή των Πλαταιέων στις άδικες πράξεις των Αθηναίων[1]. Σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Ελλήνων ≠ Αθηναίων (*Αἰγινήτας καὶ ἄλλους τινὰς τῶν ξυνομοσάντων ≠* [*αὐτούς*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ακούσιο ≠ εκούσιο (*ἄκοντες ≠ ἔχοντές τε τοὺς νόμους*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και επιλογή ≠ αναγκαιότητα (*ἔχοντες νόμους ≠ βιασαμένου*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, για να τονιστεί και πάλι η θεληματική συμμετοχή των Πλαταιέων στην αθηναϊκή συμμαχία[2]. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Πλαταιέων ≠ Θηβαίων (*ὑμᾶς ≠ ἡμᾶς*), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σύγκριση των δύο προσώπων λειτουργεί αντιθετικά. Παρατηρείται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*μέχρι τοῦ δεῦρο ≠ πρίν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση[3] (*ἐς ἡσυχίαν ≠ ἀμύνειν*).

Οι Θηβαίοι ομιλητές θεωρούν ότι οι Πλαταιείς αξίζουν το μίσος όλων Ελλήνων, αφού ενήργησαν για το κακό τους, βοηθώντας τους Αθηναίους στις αδικίες τους[4].

> ***τίνες ἂν*** *οὖν* ***ὑμῶν δικαιότερον*** *πᾶσι τοῖς Ἕλλησι* ***μισοῖντο,*** *οἵτινες* ***ἐπὶ τῷ ἐκείνων κακῷ ἀνδραγαθίαν*** *προύθεσθε; καὶ* ***ἃ μέν ποτε χρηστοὶ***[5] ***ἐγένεσθε,*** *ὡς φατέ, οὐ προσήκοντα* ***νῦν*** *ἐπεδείξατε,* ***ἃ δὲ ἡ φύσις αἰεὶ ἐβούλετο, ἐξηλέγχθη ἐς τὸ ἀληθές·*** *μετὰ γὰρ Ἀθηναίων* ***ἄδικον*** *ὁδὸν ἰόντων ἐχωρήσατε* (3.64.4).

Παρατηρείται το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *τίνες ἂν ὑμῶν μισοῖντο;* και της εννοούμενης απάντησής της: [*ἀλλ᾽ ὑμεῖς*], για να τονιστεί το μίσος των Ελλήνων προς τους Πλαταιείς. Για το ίδιο λόγο εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δικαιότερον ≠ ἄδικον*), συνεχίζοντας το

[1] Η de Romilly 1963, 39, παρατηρεί ότι η Πλάταια παρουσιάζεται ένοχη για όλα τα εγκλήματα που είχαν διαπράξει οι Αθηναίοι, εναντίον των οποίων στρέφονται οι Θηβαίοι. Ο Macleod 1977, 240 υποσ. 30, επισημαίνει ότι το επιχείρημα είναι επιμελώς ασαφές, επειδή οι Θηβαίοι, και ίσως και ο Θουκυδίδης, δε γνώριζαν κατά πόσο τα στρατεύματα των Πλαταιέων είχαν πράγματι βοήθησει την Αθήνα στις εκστρατείες της. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 497.

[2] Για την έμφαση που δίνεται σε αυτό τον παράγοντα δες και Hornblower 1991, 459.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 350, σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στο χωρίο. Ο Hornblower 1991, 459, παρατηρεί ότι αυτή η πορεία επίθεσης ήταν γνωστή δικανική κίνηση.

[5] Σύμφωνα με την Debnar 1996, 104, οι ομιλητές δημιουργούν την εντύπωση ότι οι Πλαταιείς ήταν πραγματικά αγαθοί άνδρες· μία αντίληψη που προσπαθούσαν να αντικρούσουν.

αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και κακό ≠ καλό[1] (*ἐπὶ τῷ κακῷ ≠ ἀνδραγαθίαν*), η οποία παρουσιάζεται υπό μορφή οξύμωρου. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης δημιουργείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων ≠ Θηβαίων (*ἐκείνων ≠* [*ὑμετέραν*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μη πραγματικό ≠ πραγματικό (*ἃ μέν χρηστοὶ ἐγένεσθε ≠ ἃ δὲ ἡ φύσις αἰεὶ ἐβούλετο, ἐξηλέγχθη ἐς τὸ ἀληθές*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, ώστε να φανεί η υποκριτική συμπεριφορά των Πλαταιέων στο παρελθόν και στο παρόν. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ποτε ≠ νῦν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές ανακεφαλαιώνουν όσα είπαν μέχρι τώρα στο λόγο τους σχετικά με τη δική τους ακούσια βοήθεια προς τους Πέρσες και την εκούσια συμμετοχή των Πλαταιέων στη συμμαχία των Αθηναίων[2].

> ***Τὰ μὲν*** *οὖν* ***ἐς τὸν ἡμέτερόν*** *τε* ***ἀκούσιον μηδισμὸν*** *καὶ* ***τὸν ὑμέτερον ἑκούσιον ἀττικισμὸν τοιαῦτα ἀποφαίνομεν*** (3.64.5).

Στην ανακεφαλαίωση του λόγου τους οι Θηβαίοι χρησιμοποιούν μία συμμετρικά δομημένη πρόταση, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *τε… καὶ* και της οποίας ο κάθε όρος του πρώτου μέλους αντιδιαστέλλεται με τον αντίστοιχο όρο του δευτέρου μέλους. Εντοπίζεται και πάλι η σημαντική σε αυτό το λόγο πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων (*ἡμέτερον ≠ ὑμέτερον*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους μηδισμός ≠ αττικισμός (*ἐς τὸν μηδισμὸν ≠* [*ἐς*] *τὸν ἀττικισμόν*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση (υπονοούμενη στη δεύτερη περίπτωση). Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο 3.62.2. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ακούσιο ≠ εκούσιο (*ἀκούσιον ≠ ἑκούσιον*), που είχε χρησιμοποιηθεί και προηγουμένως στο 3.63.2.

Οι Θηβαίοι αναφέρονται ακολούθως στην επίθεσή τους εναντίον της Πλάταιας πριν από την κήρυξη του Πελοποννησιακού πολέμου[3].

---

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[2] Για τη λογική συνοχή που παρουσιάζει η δημηγορία δες Hornblower 1991, 459. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 485.

[3] Πρβλ. την περιγραφή των γεγονότων στην αρχή του κεφαλαίου στη σελ. 451. Ο Hornblower 1991, 459, παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι μνημονεύουν απλώς το γεγονός αυτό και μετά το παραμερίζουν χωρίς να το συζητήσουν. Η Debnar 1996, 105 και υποσ. 51, επισημαίνει ότι οι Θηβαίοι παρουσιάζονται να παραδέχονται την κατηγορία των Πλαταιέων και κατά συνέπεια τη δική τους ασέβεια. Πρβλ. 7.18.2.

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΩΤΟΥ

ἃ δὲ *τελευταῖά* ***φατε ἀδικηθῆναι, παρανόμως*** *γὰρ ἐλθεῖν ἡμᾶς ἐν σπονδαῖς καὶ ἱερομηνίᾳ ἐπὶ τὴν ὑμετέραν πόλιν, οὐ* ***νομίζομεν*** *οὐδ' ἐν τούτοις* ***ὑμῶν*** *μᾶλλον ἁμαρτεῖν* (3.65.1).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων (*τὰ μὲν τοιαῦτα ἀποφαίνομεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἃ δέ φατε, φατε ≠ νομίζομεν, νομίζομεν ≠ ὑμῶν*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η αντίθεση αυτή διατρέχει όλη την περιόδο και επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι Θηβαίοι εξηγούν ότι η εισβολή τους στην Πλάταια έγινε κατόπιν παρότρυνσης κάποιων πλούσιων και αριστοκρατών Πλαταιέων[1], οι οποίοι ήθελαν να εντάξουν την Πλάταια στη συμμαχία των Βοιωτών[2].

εἰ μὲν *γὰρ* ***ἡμεῖς αὐτοὶ*** *πρός τε τὴν πόλιν ἐλθόντες* ***ἐμαχόμεθα*** *καὶ τὴν γῆν ἐδῃοῦμεν ὡς* ***πολέμιοι, ἀδικοῦμεν· εἰ δὲ ἄνδρες ὑμῶν*** *οἱ πρῶτοι καὶ χρήμασι καὶ γένει, βουλόμενοι* ***τῆς μὲν ἔξω ξυμμαχίας*** *ὑμᾶς* ***παῦσαι, ἐς δὲ τὰ κοινὰ τῶν πάντων Βοιωτῶν πάτρια καταστῆσαι, ἐπεκαλέσαντο ἑκόντες, τί ἀδικοῦμεν; οἱ γὰρ ἄγοντες παρανομοῦσι μᾶλλον τῶν ἑπομένων*** (3.65.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*ἀδικηθῆναι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδικοῦμεν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στα δύο μέρη της αντίθεσης χρησιμοποιείται το ίδιο ρήμα σε διαφορετική φωνή (παθητική – ενεργητική). Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παράνομο ≠ νόμιμο (*παρανόμως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ πάτρια, τὰ πάτρια ≠ παρανομοῦσι*) διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου επεκτείνεται μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων (μόνο των ολιγαρχικών αυτή τη φορά) (*ἡμεῖς αὐτοὶ ≠ ἄνδρες ὑμῶν*), της οποίας οι όροι εντάσσονται σε αντίθετες υποθέσεις[3] (*εἰ ἐμαχόμεθα ≠ εἰ ἐπεκαλέσαντο ἑκόντες*), των

[1] Ο Hornblower 1991, 459, παρατηρεί την ασυνέπεια που υπάρχει ανάμεσα στην εξύψωση της ολιγαρχίας και στη δυσφήμιση της δημοκρατίας στο σημείο αυτό και στην προηγούμενη (πρβλ. 3.62.3) θετική αναφορά στη δημοκρατία. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 489. Ο ίδιος παρατηρεί ότι τώρα οι Θηβαίοι αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους· κάτι που αρνήθηκαν να κάνουν στο 3.62.3 μιλώντας για τη διακυβέρνησή τους από μία δυναστεία. Ο Macleod 1977, 245, παρατηρεί ότι, ενώ οι Θηβαίοι ισχυρίζονται, ότι στους Περσικούς πολέμους αναγκάστηκαν από μία δυναστεία να συμμαχήσουν με τους Πέρσες αντίθετα με τη θέλησή τους, παρουσιάζουν την ολιγαρχική μερίδα που συνεργάστηκε μαζί τους στην εισβολή στην Πλάταια να αντιπροσωπεύει τη βούληση όλης της πόλης. Δες και Debnar 1996, 105, η οποία παρατηρεί την αντίφαση στο επιχείρημα των Θηβαίων. Αν οι Θηβαίοι, εξηγεί, δεν ευθύνονται για τις πράξεις των ηγεμόνων των Πλαταιέων, τότε ούτε οι Πλαταιείς θα πρέπει να θεωρούνται υπεύθυνοι για τις πράξεις των Αθηναίων και αν, αντίθετα, οι ηγεμόνες των Πλαταιέων θα πρέπει να θεωρηθούν ένοχοι, τότε παρουσιάζονται ως ένοχοι αυτοί που βοήθησαν τους Θηβαίους και, επομένως, οι Θηβαίοι εξισώνοται με τη δυναστεία που υπήρχε στην πόλη τους και συνεργάστηκε με τους Πέρσες.

[2] Πρβλ. και την αφήγηση των γεγονότων στο 2.2-6. Δες και Gomme 1956 (1), 351 και Hornblower 1991, 460.

[3] Χρήση αντίθετων υποθέσεων είχε παρατηρηθεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

οποίων τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος (*πολέμιοι ≠ τῆς ξυμμαχίας*), ξένος ≠ οικείος[1] (*τῆς ἔξω ξυμμαχίας ≠ ἐς τὰ κοινὰ τῶν πάντων Βοιωτῶν πάτρια*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, καταστροφή ≠ βοήθεια (*παῦσαι ≠ καταστῆσαι*), και ηγούμαι ≠ ακολουθώ (*οἱ ἄγοντες ≠ τῶν ἑπομένων*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον*, για να τονιστεί η πρωτοβουλία των Πλαταιέων ολιγαρχικών. Εντοπίζεται ακόμη το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *τι ἀδικοῦμεν;* και της εννοούμενης απάντησής της: [*ἀλλ᾽ οὐκ ἀδικοῦμεν*].

Οι Θηβαίοι ομιλητές θεωρούν επομένως ότι δεν αδίκησαν τους Πλαταιείς, αφού εισήλθαν στην πόλη τους με φιλικές διακηρύξεις[2] και θέλοντας να τους εντάξουν στη συγγενική τους συμμαχία.

> ***ἀλλ᾽ οὔτ᾽ ἐκεῖνοι,*** *ὡς ἡμεῖς κρίνομεν,* ***οὔτε ἡμεῖς·*** *πολῖται δὲ ὄντες ὥσπερ ὑμεῖς καὶ πλείω παραβαλλόμενοι*[3]*, τὸ ἑαυτῶν τεῖχος ἀνοίξαντες καὶ ἐς τὴν αὐτῶν πόλιν* ***φιλίους,*** *οὐ* ***πολεμίους*** *κομίσαντες ἐβούλοντο* ***τούς*** *τε ὑμῶν* ***χείρους*** *μηκέτι μᾶλλον γενέσθαι* ***τούς*** *τε* ***ἀμείνους*** *τὰ ἄξια ἔχειν, σωφρονισταὶ*[4] *ὄντες* ***τῆς γνώμης*** *καὶ* ***τῶν σωμάτων*** *τὴν πόλιν* ***οὐκ ἀλλοτριοῦντες ἀλλ᾽ ἐς τὴν ξυγγένειαν οἰκειοῦντες, ἐχθροὺς οὐδενὶ*** *καθιστάντες,* ***ἅπασι δ᾽*** *ὁμοίως* ***ἐνσπόνδους*** (3.65.3).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω της συντακτικής αντίθεσης: *οἱ γὰρ ἄγοντες παρανομοῦσι μᾶλλον τῶν ἑπομένων* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἀλλ᾽ οὔτ᾽ ἐκεῖνοι, οὔτε ἡμεῖς*, της οποίας τα μέλη συνάπτονται μέσω του μορίου *ἀλλὰ* σχηματίζοντας ένσταση και απορρίπτοντας την άποψη των Πλαταιέων που είχε διατυπωθεί προηγουμένως στο λόγο τους στο 3.55.4. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση της ίδιας αντίθεσης και στους δύο λόγους με τα μέλη της να τοποθετούνται στον καθένα με αντίστροφη σειρά. Παρατηρείται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων (ολιγαρχικών) ≠ Θηβαίων (*ἐκεῖνοι ≠ ἡμεῖς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*, επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Για να δηλωθούν οι φιλικές προθέσεις των Θηβαίων, χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φίλος ≠

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Πλαταιέων και στο λόγο του Διοδότου.
[2] Για την αρχική φιλική στάση των Θηβαίων προς τους Πλαταιείς πρβλ. υποσ. 6 στη σελ. 452. Ο Gomme 1956 (1), 351, θεωρεί ότι το χωρίο αναφέρεται στη φιλική στάση των Πλαταιέων συνωμοτών προς τους Θηβαίους.
[3] Ο Gomme 1956 (1), 351-352, ο Macleod 1977, 238-239, και ο Hornblower 1991, 459-460, παρατηρούν ότι οι Θηβαίοι σε αυτό το κεφάλαιο υιοθετούν ολιγαρχικές απόψεις που δε συνάδουν με τα φιλοδημοκρατικά τους επιχειρήματα στο 3.62.3, 3.64.3 και 3.66.2. Πρβλ. 3.82.8. Ο Macleod 1977, 239 παρατηρεί ότι στη δημηγορία χρησιμοποιούνται τα απατηλά συνθήματα και των δύο πολιτικών μερίδων, αποδεικνύοντας την ασυνειδησία των Θηβαίων.
[4] Ο Macleod 1977, 239, επισημαίνει ότι οι Θηβαίοι χρησιμοποιούν εσκεμμένα λεκτικό που απευθύνεται στο σπαρτιατικό ακροατήριό τους, το οποίο αρεσκόταν στην αρετή της *σωφροσύνης*.

εχθρός[1] (*φιλίους ≠ πολεμίους*) και οι σχετικές σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος (*ἐχθροὺς ≠ ἐνσπόνδους*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], και οικείος ≠ εχθρός (*ἐς τὴν ξυγγένειαν ≠ ἐχθρούς*). Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*τούς χείρους ≠ τούς ἀμείνους*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 3.64.4, και ξένο ≠ οικείο[3] (*ἀλλοτριοῦντες ≠ οἰκειοῦντες*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σκέψη ≠ πράξη (*τῆς γνώμης ≠ τῶν σωμάτων*) και κανείς ≠ όλος[4] (*οὐδενὶ ≠ ἅπασι*[5]), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ* (όπως και της αντίθεσης ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος).

Οι ομιλητές θέτουν ως απόδειξη των φιλικών τους προθέσεων το γεγονός ότι δεν είχαν αδικήσει κανένα και ότι είχαν διακηρύξει πως όποιος ήθελε να πολιτεύεται η Πλάταια, σύμφωνα με τους νόμους των υπόλοιπων Βοιωτών, όφειλε να στραφεί με το μέρος τους[6].

> *τεκμήριον δὲ ὡς οὐ* ***πολεμίως*** *ἐπράσσομεν· οὔτε γὰρ ἠδικήσαμεν* ***οὐδένα,*** *προείπομέν τε τὸν βουλόμενον* ***κατὰ τὰ*** *τῶν* ***πάντων*** *Βοιωτῶν* ***πάτρια*** *πολιτεύειν ἰέναι πρὸς ἡμᾶς* (3.66.1).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους παράνομο ≠ νόμιμο (*παρανομοῦσι* (στο 3.65.2) ≠ *κατὰ τὰ πάτρια*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, σύμμαχος ≠ εχθρός (*ἐνσπόνδους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολεμίως*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και όλος ≠ κανείς (*ἅπασι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οὐδένα, οὐδένα ≠ πάντων*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των περιόδων της δημηγορίας.

Οι Θηβαίοι υποστηρίζουν ότι οι Πλαταιείς αρχικά δέχτηκαν τους όρους τους, αλλά αργότερα τους επιτέθηκαν και σκότωσαν άδικα τους αιχμαλώτους που είχαν παραδοθεί και τους οποίους είχαν υποσχεθεί να αφήσουν ελεύθερους[7].

> *καὶ ὑμεῖς* ***ἄσμενοι***[8] *χωρήσαντες καὶ ξύμβασιν ποιησάμενοι* ***τὸ μὲν πρῶτον ἡσυχάζετε, ὕστερον δὲ*** *κατανοήσαντες ἡμᾶς* ***ὀλίγους ὄντας, εἰ*** *ἄρα καὶ* ***ἐδοκοῦμέν*** *τι*

[1] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται μόλις μία φορά σε αυτή τη δημηγορία, ενώ στο λόγο των Πλαταιέων είχε εντοπιστεί ως λεξική και ως σημασιολογική αρκετές φορές. Με αυτό τον τρόπο τονίζεται η απαθής στάση των Θηβαίων σε αυτά τα θέματα.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Κλέωνα και είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Διοδότου.
[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Πλαταιέων στο 3.59.1-2.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων στο 3.57.4.
[5] Ο Gomme 1956 (1), 352, θεωρεί ότι οι δύο αυτοί όροι δεν αναφέρονται μόνο στη Βοιωτία, αλλά περιλαμβάνουν όλα τα ελληνικά κράτη.
[6] Πρβλ. την αφήγηση των γεγονότων στο 2.2.4. Δες και Gomme 1956 (1), 352.
[7] Για τις διαφορετικές εκδοχές των γεγονότων που προέβαλλαν τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα, πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 453.
[8] Ο Gomme 1956 (1), 352, σημειώνει την υπερβολή του ισχυρισμού.

ἀνεπιεικέστερον[1] *πρᾶξαι οὐ* ***μετὰ τοῦ πλήθους*** *ὑμῶν* ***ἐσελθόντες, τὰ μὲν ὁμοῖα οὐκ ἀνταπέδοτε ἡμῖν,*** *μήτε νεωτερίσαι* ***ἔργῳ λόγοις*** *τε πεῖσαι ὥστε* ***ἐξελθεῖν, ἐπιθέμενοι δὲ παρὰ τὴν ξύμβασιν, οὓς μὲν ἐν χερσὶν ἀπεκτείνατε,*** *οὐχ ὁμοίως* ***ἀλγοῦμεν*** **(***κατὰ* ***νόμον*** *γὰρ δή τινα* ***ἔπασχον***[2]**),** ***οὓς δὲ χεῖρας προϊσχομένους καὶ ζωγρήσαντες ὑποσχόμενοί***[3] *τε ἡμῖν ὕστερον μὴ κτενεῖν* ***παρανόμως διεφθείρατε, πῶς οὐ δεινὰ εἴργασθε;*** (3.66.2)

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλος ≠ λίγος[4] (*πάντων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὀλίγους*), και νόμιμο ≠ παράνομο (*κατὰ τὰ πάτρια* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παρὰ τὴν ξύμβασιν, παρὰ τὴν ξύμβασιν ≠ κατὰ νόμον*), της οποίας οι όροι είναι και στις δύο περιπτώσεις εμπρόθετοι με διαφορετική πρόθεση, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ δυστυχία[5] (*ἄσμενοι ≠ ἀλγοῦμεν*) και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πρώτα ≠ ύστερα (*τὸ πρῶτον ≠ ὕστερον*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* και η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία. Παρατηρείται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*ἡσυχάζετε ≠ ἐπιθέμενοι*) και η σχετική με αυτήν αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω[6] (*ἀπεκτείνατε ≠ ἔπασχον, ἔπασχον ≠ διεφθείρατε*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λίγος ≠ πολύς (*ὀλίγους ≠ μετὰ τοῦ πλήθους*), μπαίνω ≠ βγαίνω[7] (*ἐσελθόντες ≠ ἐξελθεῖν*), και νόμιμο ≠ παράνομο[8] (*κατὰ νόμον ≠ παρανόμως*). Η τελευταία αντίθεση ως σημασιολογική σχηματίζει, όπως ήδη αναφέρθηκε, αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Οι ομιλητές την χρησιμοποιούν πλέον ως λεξική,

[1] Όπως παρατηρεί και ο Gomme 1956 (1), 352, οι Θηβαίοι χαρακτηρίζουν την πράξη τους «κάπως αδικαιολόγητη» και όχι «άδικη»· χαρακτηρισμός που θα συνιστούσε έγκλημα. Ο Macleod 1977, 238, παρατηρεί ότι, παρόλο που οι Θηβαίοι παραδέχονται πως η εισβολή στην Πλάταια ήταν αντίθετη με τη γνώμη του λαού, το γεγονός αποσιωπάται και παρουσιάζεται υποκριτικά ως φιλική πράξη, ενώ στην πραγματικότητα ήταν ο πιο εύκολος γι' αυτούς τρόπος κατάκτησης της Πλάταιας. Πρβλ. 2.2.4. Ο Hornblower 1991, 460, μεταφράζει τον όρο *ἀνεπιεικέστερον* «απερίσκεπτα», σημειώνοντας ότι προκαλεί, ακούσια, κωμικό αποτέλεσμα.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 352, σημειώνει ότι η φράση αναφέρεται στους νόμους του πολέμου. Προσθέτει ότι το μόνο επιχείρημα που θα μπορούσαν να προβάλουν οι Θηβαίοι ήταν η παραβίαση της πρώτης ανακωχής από τους Πλαταιείς. Πρβλ. 2.3.1-2.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 352, θεωρεί αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι Θηβαίοι δεν αναφέρουν πως οι Πλαταιείς είχαν σφραγίσει την υπόσχεσή τους με όρκο· γεγονός που σημειώνεται στην αφήγηση στο 2.5.5-6. Ο Hornblower 1991, 243, 452-453, σημειώνει ότι ο όρος *ὑποσχόμενοι* είναι πολύ «αδύναμος», για να περιγράψει έναν όρκο και ότι οι Θηβαίοι θα είχαν επιμείνει περισσότερο, αν όντως είχε προηγηθεί όρκος. Το γεγονός ότι οι Πλαταιείς στο λόγο τους δεν είχαν αναφερθεί στο θέμα, προσθέτει, δεν αποτελεί παραδοχή της ενοχής τους. Οι Θηβαίοι, συμπληρώνει, δε συσχετίζουν το γεγονός με την παρούσα κατάσταση των Πλαταιέων.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.4.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Κλέωνα (3.37-40) και στο λόγο των Πλαταιέων (3.53-59).

[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται σε αυτή τη δημηγορία και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.37.1-3.

ώστε να γίνει πιο φανερή στο ακροατήριό τους. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό[1] (*ὄντας ≠ εἰ ἐδοκοῦμεν*) και έργον ≠ λόγος (*ἔργῳ ≠ λόγοις*), της οποίας οι όροι τοποθετούνται ο ένας δίπλα από τον άλλο, υπό μορφή οξύμωρου, για περισσότερη έμφαση. Σημειώνεται και η εναντίωση ανάμεσα στους όρους: *ἐπιθέμενοι ≠ παρὰ τὴν ξύμβασιν*, λόγω της πρόθεσης *παρὰ* και *ὑποσχόμενοι ≠ διεφθείρατε*, λόγω της ύπαρξης εναντιωματικής μετοχής. Εντοπίζονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *τὰ μὲν ὁμοῖα οὐκ ἀνταπέδοτε ἡμῖν ≠ ἐπιθέμενοι δὲ παρὰ τὴν ξύμβασιν, οὓς μὲν ἐν χερσὶν ἀπεκτείνατε ≠ οὓς δὲ χεῖρας προϊσχομένους καὶ ζωγρήσαντες διεφθείρατε*, των οποίων τα μέλη συνδέονται και στις δύο περιπτώσεις μέσω των μορίων *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη, ώστε να τονιστεί η λανθασμένη συμπεριφορά των Πλαταιέων. Εντοπίζεται και το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *πῶς οὐ δεινὰ εἴργασθε;* και της εννοούμενης απάντησής της: *ἀλλὰ δεινὰ εἴργασθε*.

Οι ομιλητές θεωρούν ότι οι Πλαταιείς διέπραξαν τρεις αδικίες: παραβίασαν τη συμφωνία, σκότωσαν τους αιχμαλώτους και αθέτησαν την υπόσχεσή τους[2]. Επομένως, σημειώνουν, θα πρέπει να τιμωρηθούν για τα παραπτώματά τους[3].

> *καὶ ταῦτα* ***τρεῖς ἀδικίας ἐν ὀλίγῳ πράξαντες,*** *τήν τε λυθεῖσαν ὁμολογίαν καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸν ὕστερον θάνατον καὶ τὴν περὶ αὐτῶν ἡμῖν μὴ κτενεῖν* ***ψευσθεῖσαν*** *ὑπόσχεσιν, ἣν τὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς ὑμῖν μὴ* ***ἀδικῶμεν, ὅμως φατὲ ἡμᾶς παρανομῆσαι*** *καὶ* ***αὐτοὶ ἀξιοῦτε μὴ ἀντιδοῦναι δίκην. οὔκ, ἤν γε οὗτοι τὰ ὀρθὰ γιγνώσκωσιν· πάντων δὲ αὐτῶν ἕνεκα κολασθήσεσθε*** (3.66.3-4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μετὰ τοῦ πλήθους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐν ὀλίγῳ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην ανάλυση των τριών αδικιών που διέπραξαν οι Πλαταιείς δεν παρατηρούνται αντιθέσεις. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *τρεῖς ἀδικίας ἐν ὀλίγῳ πράξαντες ≠ ὅμως φατὲ ἡμᾶς παρανομῆσαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το σύνδεσμο *ὅμως* δημιουργώντας ένσταση στον ισχυρισμό των Πλαταιέων. Χρησιμοποιούνται και οι επίσης συντακτικές αντιθέσεις: *αὐτοὶ ἀξιοῦτε μὴ ἀντιδοῦναι δίκην ≠* [*ἀλλ᾽*] *οὔκ, ἤν γε οὗτοι τὰ ὀρθὰ γιγνώσκωσιν*, και *οὔκ, ἤν γε*

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων.

[2] Όπως σημειώνει ο Gomme 1956 (1), 352, οι Θηβαίοι αναφέρονται σε δύο εγκλήματα των Πλαταιέων: στη θανάτωση αιχμαλώτων πολέμου που ήταν και ικέτες και στην παραβίαση της υπόσχεσής τους. Ο ίδιος προσθέτει ότι αυτός ήταν ο μόνος λόγος που θα δικαιολογούσε την τιμωρία των Πλαταιέων, ως ανθρώπων που διέπραξαν έγκλημα πολέμου, αλλά οι Θηβαίοι δεν αναπτύσσουν το επιχείρημα αυτό εν εκτάσει, επειδή αυτό δε θα είχε επιρροή στους Σπαρτιάτες. Η Debnar 1996, 104, σημειώνει ότι στην περίπτωση αυτή οι Θηβαίοι θα πρέπει να είχαν δίκαιο.

[3] Σύμφωνα με το Harris 2013, 97 υποσ. 16, στο λόγο αυτό χρησιμοποιείται το λεκτικό της τιμωρίας που ήταν κατάλληλο για τη δικανική ρητορεία. Πρβλ. 3.63.1, 3.67.2.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

οὗτοι τὰ ὀρθὰ γιγνώσκωσιν ≠ πάντων δὲ αὐτῶν ἕνεκα κολασθήσεσθε (σε διαδοχικές περιόδους), των οποίων τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και το εννοούμενο μόριο *ἀλλὰ* και στη δεύτερη με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας και στις δύο περιπτώσεις αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία ορθή. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ψέμα ≠ αλήθεια[1] (*ψευσθεῖσαν ≠ ὀρθά*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγος ≠ όλος (*ἐν ὀλίγῳ ≠ πάντων*), της οποίας οι όροι απαντούν επίσης σε διαδοχικές περιόδους, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο.

Οι ομιλητές ανακεφαλαιώνουν λέγοντας ότι όλα αυτά ειπώθηκαν για το συμφέρον των Θηβαίων και των Σπαρτιατών και με σκοπό να διαφανεί ότι οι Πλαταιείς πρέπει δίκαια να τιμωρηθούν[2].

> *Καὶ ταῦτα, ὦ Λακεδαιμόνιοι, τούτου ἕνεκα ἐπεξήλθομεν καὶ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ἡμῶν, **ἵνα** ὑμεῖς μὲν **εἰδῆτε δικαίως** αὐτῶν καταγνωσόμενοι, ἡμεῖς δὲ ἔτι ὁσιώτερον*[3] *τετιμωρημένοι* (3.67.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἀδικῶμεν* (στο 3.66.3) ≠ *δικαίως*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Στην ανακεφαλαίωση των ομιλητών δε χρησιμοποιείται το σχήμα της αντίθεσης. Αντίθετα, οι Θηβαίοι και οι Σπαρτιάτες παρουσιάζονται να έχουν κοινά συμφέροντα και να ενεργούν με τον ίδιο τρόπο. Αξίζει να σημειωθεί η ταύτιση των συμφερόντων των Σπαρτιατών και των Θηβαίων μέσω της συμπερίληψης των δύο αντωνυμιών *ὑμῶν* και *ἡμῶν* εντός του ιδίου εμπρόθετου προσδιορισμού. Οι Θηβαίοι δείχνουν, ωστόσο, τα ιδιοτελή τους κίνητρα χρησιμοποιώντας το επίρρημα *δικαίως* για τους Σπαρτιάτες, ενώ για τους ίδιους το επίρρημα *ὁσιώτερον*, δημιουργώντας κλιμάκωση.

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Διοδότου (3.42-48).
[2] Ο Gomme 1956 (1), 352, παρατηρεί ότι στο σημείο αυτό προβλέπεται η ποινή των Πλαταιέων, η οποία, ωστόσο, βασίζεται τελικά μόνο στην απάντηση στο σύντομο ερώτημα των Σπαρτιατών δικαστών. Πρβλ. 3.68.1.
[3] Ο Hornblower 1991, 461, επισημαίνει τις θρησκευτικές συνυποδηλώσεις του όρου.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Οι Θηβαίοι καλούν τους Σπαρτιάτες να μη νιώσουν οίκτο[1] εξαιτίας των παλαιότερων κατορθωμάτων των Πλαταιέων[2]. Αυτά, θεωρούν, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη μόνο σε περίπτωση που όσοι τα διέπραξαν αδικούνται[3], αλλά να αποτελούν αιτία τιμωρίας για όσους κάνουν άδικες πράξεις.

> ***καὶ μὴ*** *παλαιὰς ἀρετάς*[4]*, εἴ τις ἄρα καὶ ἐγένετο, ἀκούοντες* ***ἐπικλασθῆτε***[5]*, ἃς χρὴ* ***τοῖς μὲν ἀδικουμένοις ἐπικούρους εἶναι, τοῖς δὲ αἰσχρόν τι δρῶσι διπλασίας ζημίας***[6]*, ὅτι οὐκ ἐκ προσηκόντων* ***ἁμαρτάνουσιν***[7]*. μηδὲ ὀλοφυρμῷ καὶ οἴκτῳ* ***ὠφελείσθων, πατέρων*** *τε τάφους τῶν ὑμετέρων* ***ἐπιβοώμενοι*** *καὶ τὴν σφετέραν ἐρημίαν* (3.67.2).

Η συντακτική αντίθεση: *ἵνα εἰδῆτε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καὶ μὴ ἐπικλασθῆτε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Όμοια και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δικαίως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς ἀδικουμένοις*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ορθό ≠ λάθος[8] (*ὀρθά* (στο 3.66.4) ≠ *ἁμαρτάνουσιν*) βοηθούν στη σύνδεση των περιόδων του λόγου.

---

[1] Ο Stevens 1944, 8, 14, παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι στο τέλος του λόγου τους χρησιμοποιούν τον κοινό τόπο της «εκβολής ελέου», παροτρύνοντας τους Σπαρτιάτες να μην αισθανθούν οίκτο για τους Πλαταιείς, οι οποίοι είχαν επικαλεστεί τον οίκτο των Σπαρτιατών στο λόγο τους. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 480. Δες και Hogan 1972, 244, 248-249, 257, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι αναγνωρίζουν ότι η δύναμη του οίκτου, λόγω της ύπαρξης αδικίας, θα μπορούσε να επηρεάσει τους δικαστές. Ο Macleod 1977, 240-243 και υποσ. 35, 245, παρατηρεί επίσης ότι οι Θηβαίοι προσπαθούν να αποκλείσουν το συναίσθημα του οίκτου, χρησιμοποιώντας επιχειρήματα της δικανικής ρητορείας. Ο ίδιος χαρακτηρίζει την αντιλογία ως μία «παρωδία της νομιμότητας» λόγω των αντιφάσεων και της δολιότητας των επιχειρημάτων που χρησιμοποιούνται. Σύμφωνα με το Harris 2013, 100, οι Πλαταιείς στον ψευδο-δικανικό λόγο τους επικαλούνται τον οίκτο (3.59.1), για να υπερασπιστούν τη συμπεριφορά τους, ενώ οι Θηβαίοι που δρουν ως κατήγοροι αρνούνται ότι οι Σπαρτιάτες έχουν το δικαίωμα να νιώσουν οίκτο (3.67.2-4). Ο Connor 1984, 94, σημειώνει την αντιστροφή των ελληνικών αξιών στο λόγο των Θηβαίων, χαρακτηρίζοντας το λόγο τους ως «αριστούργημα εξαπάτησης». Η Debnar 1996, 106, επισημαίνει ότι οι Θηβαίοι με αυτό τον τρόπο επαναφέρουν στη μνήμη των Σπαρτιατών το πιο συναισθηματικό μέρος του λόγου των Πλαταιέων.

[2] Αυτή άλλωστε ήταν και η αιτία που θέλησαν να λάβουν το λόγο οι Θηβαίοι. Πρβλ. 3.60.1.

[3] Ο Hornblower 1991, 461, παρατηρεί ότι δεν είναι ξεκάθαρος ο λόγος για τον οποίο το καλό ή κακό ιστορικό μίας αδικημένης πλευράς σε θέματα άσχετα με το υπό εξέταση ζήτημα θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη στην τελική απόφαση των Σπαρτιατών.

[4] Ο Macleod 1977, 240-241, παρατηρεί ότι η παραδοχή των Θηβαίων, πως οι Πλαταιείς είχαν διαπράξει καλό στο παρελθόν, αντιδιαστέλλεται με την προηγούμενη προσπάθειά τους να υποτιμήσουν την παλαιά δράση των Πλαταιέων.

[5] Όπως παρατηρεί και ο Hornblower 1991, 453, οι Θηβαίοι επαναλαμβάνουν με χλευαστικό τρόπο τον ίδιο, έντονα φορτισμένο, όρο που είχαν χρησιμοποιήσει οι Πλαταιείς στο 3.59.1. Η Debnar 1996, 106, επισημαίνει ότι στο τέλος του λόγου τους οι Θηβαίοι στρέφονται και πάλι προς το σπαρτιατικό τους ακροατήριο. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 493.

[6] Ο Kitto 1966, 317, παρατηρεί ότι οι Πλαταιείς λαμβάνουν την ίδια σκληρή απάντηση που είχαν λάβει οι Αθηναίοι (1.73-78) πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο από το Σθενελαΐδα (1.86), οι οποίοι είχαν επίσης τονίσει τα προηγούμενά τους κατορθώματα. Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, γίνεται φανερό ότι τα προηγούμενα κατορθώματα σπάνια γίνονται αποδεκτά ως ανταλλαγή για τα παρόντα αδικήματα.

[7] Η Debnar 1996, 106, επισημαίνει ότι οι Θηβαίοι υπονοούν πως οι Πλαταιείς δεν έκαναν κατορθώματα στους Περσικούς πολέμους, ενώ προηγουμένως στο λόγο τους το είχαν παραδεχτεί, και πως οι Πλαταιείς αξίζει να τιμωρηθούν, επειδή εγκατέλειψαν την έμφυτη ανδρεία τους, αναιρώντας έτσι τα επιχειρήματά τους.

[8] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου.

Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀρετάς ≠ αἰσχρόν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, πάσχω ≠ ενεργώ (μία αδικία) (*τοῖς ἀδικουμένοις ≠ τοῖς αἰσχρόν τι δρῶσι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και βοήθεια ≠ τιμωρία (*ἐπικούρους εἶναι ≠ ζημίας*). Αξίζει να σημειωθεί ότι η τιμωρία των Πλαταιέων τονίζεται με το επίθετο *διπλασίας*. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια[1] (*ζημίας ≠ ὠφελείσθων*).

Οι ομιλητές υπενθυμίζουν στους Σπαρτιάτες ότι οι Θηβαίοι υπέφεραν περισσότερο από τους Πλαταιείς και μνημονεύουν τη μάχη στην Κορώνεια, στην οποία οι ίδιοι πολέμησαν για να ενταχθεί η Βοιωτία στην πελοποννησιακή συμμαχία[2]. Ζητούν, επομένως, τη δίκαιη τιμωρία των Πλαταιέων.

> *καὶ γὰρ* ***ἡμεῖς ἀνταποφαίνομεν*** *πολλῷ* ***δεινότερα παθοῦσαν τὴν ὑπὸ τούτων ἡλικίαν ἡμῶν διεφθαρμένην,*** *ὧν* ***πατέρες οἱ μὲν*** *πρὸς ὑμᾶς τὴν Βοιωτίαν ἄγοντες*[3] ***ἀπέθανον*** *ἐν Κορωνείᾳ,* ***οἱ δὲ πρεσβῦται λελειμμένοι*** *καὶ οἰκίαι ἐρῆμοι πολλῷ* ***δικαιοτέραν*** *ὑμῶν ἱκετείαν ποιοῦνται* ***τούσδε τιμωρήσασθαι*** (3.67.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*τοῖς ἀδικουμένοις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δικαιοτέραν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω (*δρῶσι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παθοῦσαν, διεφθαρμένην ≠ τιμωρήσασθαι*), η οποία συνεχίζει επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελείσθων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δεινότερα*), ηλικιωμένος ≠ νέος (*πατέρων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν ἡλικίαν, τὴν ἡλικίαν ≠ πατέρες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και λόγος ≠ αντίλογος (*ἐπιβοώμενοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνταποφαίνομεν*) βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Πλαταιέων ≠ Θηβαίων ([*οὗτοι*] ≠

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στις δημηγορίες του Κλέωνα και των Πλαταιέων στο 3.56.2-3.

[2] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 207, οι ρόλοι αντιστρέφονται, καθώς οι Θηβαίοι φωτίζουν από διαφορετική οπτική γωνία τη στάση των Πλαταιέων και τη δική τους: οι Πλαταιείς δεν έχουν πλέον καμία σχέση με την ελευθερία των Ελλήνων, ενώ οι Θηβαίοι γίνονται ο αληθινός υπερασπιστής της. Ο Macleod 1977, 241, 245, παρατηρεί την προσπάθεια των Θηβαίων να εγείρουν το συναίσθημα του οίκτου για τους ιδίους χρησιμοποιώντας το παρελθόν. Ο ίδιος σημειώνει ότι η μοίρα των προγόνων των Θηβαίων δε θα μπορούσε να συγκινήσει περισσότερο το σπαρτιατικό ακροατήριο από ότι η μοίρα των Σπαρτιατών, την οποία είχαν επικαλεστεί στο λόγο τους οι Πλαταιείς. Οι Θηβαίοι, σημειώνει, προσπαθούν να εξισώσουν τις παρελθοντικές τους ενέργειες με τις παρούσες, δείχνοντας τα κοινά τους συμφέροντα με τους Πελοποννησίους εναντίον της αθηναϊκής ηγεμονίας. Η Debnar 1996, 106, αναφέρει ότι με αυτό τον τρόπο οι Θηβαίοι υπαινίσσονται πως οι δικοί τους νεκροί στη μάχη της Κορώνειας έχουν μεγαλύτερη σημασία από τους νεκρούς Σπαρτιάτες στην Πλάταια.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 353, σημειώνει ότι οι Θηβαίοι παρουσιάζουν το γεγονός με κολακευτικό τρόπο. Η Debnar 1996, 106-107 υποσ. 60, παρατηρεί ότι το κατόρθωμα αυτό ήταν κολακευτικό για τους Θηβαίους, επειδή δεν είχαν τη σπαρτιατική βοήθεια. Έτσι, επισημαίνει, οι Θηβαίοι μοιράζονται με τους Σπαρτιάτες τον ισχυρισμό τους ότι ήταν ελευθερωτές της Ελλάδας. Πρβλ. 3.62.5.

ἡμεῖς), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, η οποία διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αυτή η αντιπαραβολή διατρέχει ολόκληρη την περίοδο (*ἡμεῖς ≠ ὑπὸ τούτων, ὑπὸ τούτων ≠ ἡμῶν, ἡμῶν ≠ τούσδε*), συνεχίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η επίσης πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους πατέρες και στους προγόνους των Θηβαίων[1] (*πατέρες οἱ μὲν ≠ οἱ δὲ πρεσβῦται*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η τελευταία αντιπαραβολή δημιουργείται λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους θάνατος ≠ ζωή[2] (*ἀπέθανον ≠ λελειμμένοι*).

Οι ομιλητές θεωρούν ότι άξιοι οίκτου είναι μόνο όσοι άνθρωποι υποφέρουν άδικα· αντίθετα, όσοι δίκαια πάσχουν προκαλούν χαιρεκακία[3].

> ***οἴκτου*** *τε* ***ἀξιώτεροι*** *τυγχάνειν* ***οἱ ἀπρεπές*** *τι* ***πάσχοντες*** *τῶν ἀνθρώπων, οἱ δὲ* ***δικαίως****, ὥσπερ οἵδε, τὰ ἐναντία* ***ἐπίχαρτοι*** *εἶναι* (3.67.4).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω (*τιμωρήσασθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πάσχοντες*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δικαιοτέραν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπρεπές, ἀπρεπές ≠ δικαίως*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4], διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες οίκτος ≠ σκληρότητα[5] (*οἴκτου ≠ ἐπίχαρτοι*), η οποία τονίζεται με τη χρήση του επίθετου *τὰ ἐναντία*, και άξιος ≠ ανάξιος (*ἀξιώτεροι ≠ ἀπρεπές*). Αξίζει να σημειωθεί η αντιστροφή της ίδια αντίθεσης που είχαν χρησιμοποιήσει στο λόγο τους οι Πλαταιείς: *ἀναξίῳ ≠ πρέπον* (στο 3.59.1-2).

Οι Θηβαίοι ομιλητές υποστηρίζουν ότι οι Πλαταιείς ευθύνονται για την απομόνωσή τους, αφού απέρριψαν τους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους, επειδή μισούσαν τους Θηβαίους. Και τώρα, προσθέτουν, δίκαια θα τιμωρηθούν, αφού μόνοι τους συμφώνησαν να υποβληθούν σε δίκη[6].

---

[1] Η αντίθεση αυτή απαντά μόνο σε αυτή τη δημηγορία και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.36.2.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.35-46), όπου λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο.

[3] Ο Gomme 1956 (1), 353, εξηγεί ότι οι αγαθοί άνδρες χαίρονται με την τιμωρία των φαύλων ανθρώπων. Ο ίδιος παρατηρεί ότι προς το τέλος του λόγου τους οι Θηβαίοι γίνονται όλο και περισσότερο φθονεροί, χαιρέκακοι και μισητοί. Παρόλο που το 431 π.Χ., προσθέτει, είχαν θανατωθεί από τους Πλαταιείς οι αιχμάλωτοι Θηβαίοι, η υποκρισία των Θηβαίων και η σοφιστική τους τεχνική δεν κερδίζουν τη συμπάθεια των αναγνωστών. Η Debnar 1996, 107, παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι δεν ικευτεύουν για οίκτο ή για προστασία, αλλά για εκδίκηση.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο των Πλαταιέων.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο τέλος της προηγούμενης δημηγορίας των Πλαταιέων. Πρβλ. 3.59.1.

[6] Όπως παρατηρεί και ο Macleod 1977, 233, η παράδοση των Πλαταιέων σε δίκη καθιστά δίκαιη την τιμωρία τους και εκμηδενίζει την αναφορά των Πλαταιέων στους νόμους των Ελλήνων. Όπως σημειώνει και ο Hornblower 1991, 453, οι συνθήκες παράδοσης των Πλαταιέων αποκλείουν τη θέση τους ως ικετών.

καὶ ***τὴν νῦν ἐρημίαν*** *δι' ἑαυτοὺς ἔχουσιν·* ***τοὺς*** *γὰρ ἀμείνους* ***ξυμμάχους*** *ἑκόντες* ***ἀπεώσαντο. παρενόμησάν*** *τε οὐ* ***προπαθόντες ὑφ' ἡμῶν, μίσει*** *δὲ* ***πλέον ἢ δίκῃ*** *κρίναντες καὶ οὐκ <ἂν>* ***ἀνταποδόντες νῦν*** *τὴν ἴσην τιμωρίαν*[1]*·* ***ἔννομα*** *γὰρ* ***πείσονται***[2] ***καὶ οὐχὶ ἐκ μάχης χεῖρας προϊσχόμενοι***[3]*, ὥσπερ φασίν*[4]*,* ***ἀλλ' ἀπὸ ξυμβάσεως ἐς δίκην*** *σφᾶς αὐτοὺς παραδόντες* (3.67.5).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἐπίχαρτοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμείνους, ἀμείνους ≠ μίσει*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και πάσχω ≠ ενεργώ (*πάσχοντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπεώσαντο, παρενόμησαν ≠ προπαθόντες, προπαθόντες ≠ ἀνταποδόντες, ἀνταποδόντες ≠ πείσονται*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ερημία ≠ συμμετοχή (*τὴν ἐρημίαν ≠ τοὺς ξυμμάχους*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παράνομο ≠ νόμιμο (*παρενόμησαν ≠ ἔννομα*). Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ ἀπεώσαντο* [*τότε*], [*τότε*] ≠ *νῦν*), η οποία ανακαλεί και ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Θηβαίων ≠ Πλαταιέων ([*οὗτοι*] ≠ *ὑφ' ἡμῶν, ὑφ' ἡμῶν ≠* [*οὗτοι*]), λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω, η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *μίσει πλέον ≠ ἢ δίκῃ*, της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *ἢ* και το επίρρημα *πλέον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, *ἔννομα πείσονται ≠ καὶ οὐχὶ ἐκ μάχης χεῖρας προϊσχόμενοι,* της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη, και *οὐχὶ ἐκ μάχης ≠ ἀλλ' ἀπὸ ξυμβάσεως ἐς δίκην*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία

[1] Σύμφωνα με την Debnar 1996, 107, η αναφορά σε «ανάλογη τιμωρία» θα σήμαινε πιο αυστηρή τιμωρία από αυτήν που θα περίμεναν οι Πλαταιείς, αλλά η έκφραση που χρησιμοποιούν οι ομιλητές δηλώνει ότι η τιμωρία θα είναι υπερβολική, φανερώνοντας και πάλι το μίσος των Θηβαίων για τους Πλαταιείς.

[2] Ο Macleod 1977, 242, παρατηρεί ότι η τιμωρία των Πλαταιέων παρουσιάζεται ως ένα προκαθορισμένο γεγονός, όπως γίνεται φανερό και από τη χρήση ρηματικών τύπων σε χρόνο μέλλοντα που φανερώνουν την αυτοπεποίθηση των Θηβαίων, π.χ. *καταγνωσόμενοι* (3.67.1)*, πείσονται* (3.67.5), σε παρακείμενο, π.χ. *τετιμωρημένοι* (3.67.1), και σε αόριστο, π.χ. *ἀνταποδόντες* (3.67.5). Ο Hornblower 1991, 461, σημειώνει επίσης την αυτοπεποίθηση που δηλώνει η χρήση της οριστικής.

[3] Όπως παρατηρεί ο Hogan 1972, 249, αν οι Πλαταιείς μπορούσαν να ισχυριστούν ότι ήταν πράγματι ικέτες στο πεδίο της μάχης, η θέση τους θα ήταν ασφαλέστερη.

[4] Ο Gomme 1956 (1), 353-354, σημειώνει ότι το ρήμα δεν αναφέρεται στους ισχυρισμούς των Πλαταιέων, αλλά στα παράπονα των Θηβαίων αιχμαλώτων. Ο ίδιος παρατηρεί ότι το επιχείρημα δεν αναπτύσσεται περισσότερο, παρόλο που αποτελούσε τον κύριο λόγο τιμωρίας των Πλαταιέων. Η θανάτωση αιχμαλώτων πολέμου, επισημαίνει, που είχαν παραδοθεί οικειοθελώς ήταν λανθασμένη ενέργεια, εκτός εάν αυτοί είχαν παραδοθεί άνευ όρων, όπως είχε συμβεί και στην περίπτωση των Μυτιληναίων και μάλλον και στην παρούσα περίσταση, οπότε οι αιχμάλωτοι θα μπορούσαν νόμιμα να εκτελεστούν.

αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[1]. Σε συντακτικό επίπεδο δημιουργείται το σχήμα Α-Β-Α΄. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση εμφαντικής άρνησης (*οὐχί*) στο πρώτο μέρος της τελευταίας αντίθεσης[2].

Στο τέλος του λόγου τους οι ομιλητές καλούν τους Σπαρτιάτες να μην παρασυρθούν από τα ωραία λόγια των Πλαταιέων, αλλά να τους τιμωρήσουν παραδειγματικά, ώστε να δικαιώσουν τους Θηβαίους που είναι συμπολεμιστές τους.

> ***ἀμύνατε*** *οὖν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, καὶ* ***τῷ*** *τῶν Ἑλλήνων* ***νόμῳ***[3] ***ὑπὸ τῶνδε παραβαθέντι,*** *καὶ* ***ἡμῖν ἄνομα παθοῦσιν ἀνταπόδοτε*** *χάριν* ***δικαίαν*** *ὧν πρόθυμοι γεγενήμεθα,* ***καὶ μὴ*** *τοῖς* ***τῶνδε*** *λόγοις* ***περιωσθῶμεν*** *ἐν ὑμῖν, ποιήσατε δὲ τοῖς Ἕλλησι παράδειγμα* ***οὐ λόγων*** *τοὺς ἀγῶνας προθήσοντες* ***ἀλλ' ἔργων***[4]*, ὧν* ***ἀγαθῶν μὲν ὄντων βραχεῖα ἡ ἀπαγγελία*** *ἀρκεῖ,* ***ἁμαρτανομένων δὲ λόγοι ἔπεσι κοσμηθέντες***[5] ***προκαλύμματα γίγνονται. ἀλλ' ἢν*** *οἱ ἡγεμόνες, ὥσπερ νῦν ὑμεῖς*[6]*, κεφαλαιώσαντες*[7] ***πρὸς τοὺς ξύμπαντας διαγνώμας ποιήσησθε, ἧσσόν τις ἐπ' ἀδίκοις ἔργοις λόγους καλοὺς ζητήσει*** (3.67.6-7).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*πείσονται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμύνατε, ἀμύνατε* ≠ *παθοῦσιν, παθοῦσιν* ≠ *ἀνταπόδοτε*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Η αντίθεση αυτή κυριαρχεί στην τελευταία παράγραφο του λόγου διευκολύνοντας τη σύνδεση των περιόδων της από το 3.67.2-6 και δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Παρατηρείται η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ απόρριψη[8] (*ἀμύνατε* ≠ *παραβαθέντι*) εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Πλαταιέων[9] ([*ὑμεῖς*] ≠ *ὑπὸ τῶνδε*), μέσω της οποίας

---

[1] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται 5 φορές στο λόγο των Πλαταιέων, οι οποίοι χρησιμοποιούν κυρίως το ασθενέστερο νοηματικά αντιθετικό μόριο *δὲ* για να εισαγάγουν τις υποδείξεις τους, ώστε να μην προκαλέσουν τη δυσαρέσκεια των Σπαρτιατών. Οι Θηβαίοι την χρησιμοποιούν 4 φορές, συνδυάζοντάς την με εμφαντική άρνηση. Πρβλ. και την επόμενη υποσ.

[2] Δες και Gomme 1956 (1), 338, 353. Πρβλ. και τη χρήση της στο λόγο των Πλαταιέων στο 3.53.4.

[3] Η Debnar 1996, 107-108, παρατηρεί ότι η επίκληση των νόμων από τους Θηβαίους θεωρείται ύποπτη, αφού οι ίδιοι ζητούν από τους Σπαρτιάτες να σεβαστούν και ταυτόχρονα να παραβούν το νόμο, τον οποίο είχαν παραβιάσει οι Πλαταιείς σκοτώνοντας τους Θηβαίους αιχμαλώτους.

[4] Σύμφωνα με το Hornblower 1991, 462, οι Θηβαίοι υπονοούν ότι οι πράξεις του παρόντος θα πρέπει να προτιμώνται από τους λόγους που σχετίζονται με τα γεγονότα του παρελθόντος. Η Debnar 1996, 108, παρατηρεί την προσπάθεια των ομιλητών να συμμεριστούν τη δυσπιστία των Σπαρτιατών προς τη ρητορική· ο δικός τους μακροσκελής λόγος θα μπορούσε, ωστόσο, όπως σημειώνει η ίδια, να εγείρει υποψίες εναντίον τους.

[5] Πρβλ. 1.21.1. Δες και Gomme 1956 (1), 354.

[6] Η Debnar 1996, 108 υποσ. 68, παρατηρεί ότι η φράση αποκαλύπτει τις ηγεμονικές φιλοδοξίες των Θηβαίων, οι οποίοι υπονοούν ότι οι Σπαρτιάτες δε θα διατηρούν πάντοτε τη δύναμή τους.

[7] Ο Gomme 1956 (1), 354, σημειώνει την έμφαση που δίνεται σε αυτό το ρήμα και στον όρο *οἱ ἡγεμόνες* και παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι εννοούν πως οι Σπαρτιάτες θα μπορούσαν να επαναλάβουν το σύντομό τους ερώτημα ως ηγεμόνες. Και αυτό ακριβώς κάνουν!

[8] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο των Πλαταιέων. Πρβλ. 3.55.1.

[9] Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο των Πλαταιέων, αλλά πάντοτε με συγκαλυμμένο τρόπο.

έρχονται αντιμέτωπα τα δύο πρόσωπα. Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Θηβαίων ≠ Πλαταιέων (*ἡμῖν ≠ τῶνδε*), ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δημιουργείται εξαιτίας της συντακτικής αντίθεσης: *ἀνταπόδοτε ≠ καὶ μὴ περιωσθῶμεν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη[1]. Παρατηρούνται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νόμιμο ≠ παράνομο (*τῷ νόμῳ ≠ ἄνομα*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο εξαιτίας της χρήσης της και στην προηγούμενη περίοδο, και η σχετική σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἄνομα ≠ δικαίαν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η ίδια αντίθεση χρησιμοποιείται και ως λεξική (*δικαίαν ≠ ἐπ' ἀδίκοις*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον (*λόγων ≠ ἔργων, ἔργων ≠ λόγοι, λόγοι ≠ ἔργοις* (σε διαδοχικές περιόδους), *ἐπ' ἔργοις ≠ λόγους*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται στο τέλος του λόγου, για να καλοπιάσει τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι δεν αρέσκονταν στους μακροσκελείς λόγους. Για τον ίδιο σκοπό χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μικρό ≠ μεγάλο (*βραχεῖα ἡ ἀπαγγελία ≠ λόγοι ἔπεσι κοσμηθέντες*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του λόγου στο 3.61.1, όταν οι ομιλητές προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν το δικαίωμα να μιλήσουν. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀγαθῶν ὄντων ≠ ἁμαρτανομένων, ἀδίκοις ≠ καλούς*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και όλος ≠ ένας (*πρὸς τοὺς ξύμπαντας ≠ τις*). Χρησιμοποιείται ακόμη η συντακτική αντίθεση: *λόγοι ἔπεσι κοσμηθέντες προκαλύμματα γίγνονται ≠ ἀλλ' ἢν διαγνώμας ποιήσησθε, ἧσσόν τις ἐπ' ἀδίκοις ἔργοις λόγους καλοὺς ζητήσει*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται με το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού.

Μετά από την εκφώνηση των δύο δημηγοριών οι Σπαρτιάτες δικαστές, σύμφωνα με τον ιστορικό, εμμένουν στο ερώτημα που είχαν διατυπώσει και πριν από την αντιλογία[3],

[1] Αυτό το είδος συντακτικής αντίθεσης εντοπίζεται στο λόγο των Θηβαίων 9 φορές. Μέσω αυτής οι Θηβαίοι τονίζουν τις λανθασμένες ενέργειες των Πλαταιέων και επομένως την ορθή τιμωρία τους εκ μέρους των Σπαρτιατών.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου και λειτουργούσε επίσης ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο του Κλέωνα.

[3] Σύμφωνα με τους Connor 1984, 93, Debnar 1996, 108-109, και Schmitz 2010, 57-58, οι δύο λόγοι που εκφωνούνται στην περίπτωση της Πλάταιας αποτυγχάνουν να επηρεάσουν το αποτέλεσμα. Όπως αναφέρει ο Schmitz το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση της Μυτιλήνης. Ο Hornblower 1991, 462, παρατηρεί επίσης

κατά πόσο, δηλαδή, οι Πλαταιείς είχαν ευεργετήσει τους Σπαρτιάτες κατά τη διάρκεια του πολέμου[1]. Οι Σπαρτιάτες δικαστές φέρουν ως δικαιολογία[2] το γεγονός ότι είχαν ζητήσει από τους Πλαταιείς και στο παρελθόν[3] να παραμείνουν ουδέτεροι και αυτοί δεν το δέχτηκαν, παραβιάζοντας τον όρκο που είχαν συνάψει με τον Παυσανία ύστερα από τους Περσικούς πολέμους[4]. Γι' αυτό το λόγο, σύμφωνα πάντα με το Θουκυδίδη, οι Σπαρτιάτες θεώρησαν ότι δε δεσμεύονταν πλέον από τις προηγούμενες υποχρεώσεις τους προς την Πλάταια και έτσι άρχισαν την πολιορκία της.

Ακολούθως οι Σπαρτιάτες παρουσιάζονται να διατυπώνουν στον κάθε Πλαταιέα χωριστά το ίδιο ερώτημα[5] και να τον σκοτώνουν μετά από την αρνητική απάντηση που εισέπρατταν. Σκοτώνονται έτσι 200 περίπου Πλαταιείς και 25 Αθηναίοι[6] και οι γυναίκες

ότι η αντιλογία δε δημιουργεί καμία διαφορά στο αποτέλεσμα του επεισοδίου. Ο Cogan 1981, 67-68, αντίθετα, πιστεύει ότι η απόφαση δεν υπαγορεύτηκε με βάση το μίσος των Θηβαίων για τους Πλαταιείς, αλλά αποτελούσε επιλογή των Σπαρτιατών με βάση τα επιχειρήματα που ακούστηκαν στο λόγο. Όμοια ο Orwin 1994, 77, παρατηρεί ότι είτε ο λόγος των Θηβαίων ήταν πολύ αποτελεσματικός είτε οι φόβοι που τον προκάλεσαν ήταν λανθασμένοι.

[1] Αξίζει να σημειωθεί η παρόμοια λεκτική διατύπωση. Πρβλ. *εἴ τι Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐν τῷ πολέμῳ τῷ καθεστῶτι ἀγαθόν {τι} εἰργασμένοι εἰσίν* (3.52.4) – *εἴ τι ἐν τῷ πολέμῳ ὑπ' αὐτῶν ἀγαθὸν πεπόνθασι* (3.68.1) – *εἴ τι Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ἀγαθὸν ἐν τῷ πολέμῳ δεδρακότες εἰσίν* (3.68.1). Για την επανάληψη του ίδιου ερωτήματος τρεις φορές δες Connor 1984, 95 και υποσ. 37, ο οποίος σημειώνει και την επανάληψη του ερωτήματος στο λόγο των Πλαταιέων στο 3.54.2. Το 3.68, σύμφωνα με το Hornblower 1991, 446, 463, αποκαλύπτει τη δύναμη και το πάθος του τελικού αποτελέσματος, όταν οι Σπαρτιάτες επαναφέρουν το ίδιο ερώτημα που είχαν θέσει στην αρχή, δίνοντας την εντύπωση ότι οι λόγοι δεν είχαν εκφωνηθεί. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες δικαστές δεν ενδιαφέρονταν να διατηρήσουν το κύρος της Σπάρτης και να αποδείξουν έμπρακτα τις διακηρύξεις της για ελευθερία, αλλά δείχνουν ότι το μόνο που τους ενδιέφερε ήταν η νίκη στον πόλεμο.

[2] Η αμφιβολία του ιστορικού για τις σπαρτιατικές διακηρύξεις φαίνεται από την εμφαντική χρήση του επιρρήματος *δῆθεν* (3.68.1) και της φράσης *ἡγούμενοι τῇ ἑαυτῶν δικαίᾳ βουλήσει* (3.68.1). Δες και Badian 1993, 113 και υποσ. 10, ο οποίος επίσης παρατηρεί τη δυσπιστία του ιστορικού σχετικά με αυτά που καταγράφει και σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας. Σύμφωνα με τον Avery 1990, 100, η δικαιολογία των δικαστών δε φαίνεται να προέκυψε από τα επιχειρήματα που ειπώθηκαν στις δημηγορίες, αλλά είχε προαποφασιστεί στην Σπάρτη, πριν από την αναχώρηση των δικαστών. Πρβλ. και υποσ. 3 στις σελ. 511-512.

[3] Πρβλ. 2.72.1. Δες και Hornblower 1991, 463. Ο Gomme 1956 (1), 355, επισημαίνει ότι ο ιστορικός θεωρεί πως η δήλωση αυτή δεν ήταν ειλικρινής ούτε σχετική. Η de Romilly 1963, 279, παρατηρεί ότι γίνεται φανερό πως, ενώ οι Σπαρτιάτες απαιτούν δικαιοσύνη, το μόνο που κάνουν είναι να κρατήσουν με το μέρος τους τους Θηβαίους.

[4] Πρβλ. 2.71.2-4 για την παλαιά συμφωνία. Δες και Orwin 1994, 77 και υποσ. 16, ο οποίος παρατηρεί ότι η σπαρτιατική απόφαση προϋπέθετε την απαλλαγή από τους όρκους που είχε συνάψει ο ευσεβής Αρχίδαμος. Σύμφωνα με τον Gomme 1956 (1), 355-356, χαρακτηρίζοντας τους Πλαταιείς ως *ἐκσπόνδους*, οι Σπαρτιάτες έδειχναν ότι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ελεύθερους από τις υποχρεώσεις που είχε ορίσει ο Παυσανίας και ότι, αφού πίστευαν ότι αδικήθηκαν από τους Πλαταιείς, μπορούσαν να τους συμπεριφερθούν με σκληρότητα. Ο ίδιος παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες αγνοούν τους ισχυρισμούς των Θηβαίων και σκέφτονται τελικά μόνο τα δικά τους συμφέροντα.

[5] Ο Orwin 1994, 77-78, θεωρεί το ερώτημα των Σπαρτιατών λογικό και δίκαιο, αφού θεωρούσαν ότι οι όρκοι δεν ίσχυαν πλέον και εφάρμοζαν με σκληρότητα το νόμο. Ο ίδιος, ωστόσο, θεωρεί ότι θετική απάντηση στο ερώτημα αυτό θα μπορούσαν να δώσουν μόνο οι Σπαρτιάτες και όχι ξένοι άνθρωποι που δεν ήταν καν σύμμαχοί τους. Ο Jones 1953, 25, επισημαίνει ότι οι Πλαταιείς καταδικάστηκαν, επειδή ανήκαν απλώς στο αντίθετο στρατόπεδο.

[6] Ο Hornblower 1991, 463, θεωρεί ότι η θανάτωση και των Αθηναίων αιχμαλώτων δεν είναι καθόλου παράξενη.

πωλούνται ως δούλες[1]. Η πόλη της Πλάταιας ισοπεδώνεται[2] και από το υλικό των ερειπίων της οικοδομείται τετράγωνος ξενώνας[3] κοντά στο ναό της Ήρας, ο οποίος αφιερώνεται στη θεά, ενώ κτίζεται ακόμη ένας ναός προς τιμήν της[4]. Μετά από ένα χρόνο οι Σπαρτιάτες παραδίδουν τη γη της Πλάταιας στους Θηβαίους[5]. Ο ιστορικός σχολιάζει ότι οι σκληρές ενέργειες των Σπαρτιατών καθοδηγήθηκαν με βάση τα συμφέροντα που είχαν προς τους Θηβαίους[6], οι οποίοι, θεωρούσαν, θα τους ήταν ιδιαίτερα χρήσιμοι στον πόλεμο που είχε

[1] Ο Gomme 1956 (1), 357, αναφέρει διαφορετικά ενδεχόμενα: είτε οι γυναίκες ήταν ελεύθερες και έγιναν δούλες, είτε ήταν δούλες και πωλήθηκαν, είτε ίσχυαν και τα δύο. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 455.

[2] Ο Gomme 1956 (1), 345, 356, παρατηρεί ότι η τύχη της Πλάταιας ήταν χειρότερη από αυτήν της Μυτιλήνης. Ο ίδιος σημειώνει ότι η ασυνείδητη πράξη των Σπαρτιατών προκάλεσε την αγανάκτηση των εχθρών τους. Σύμφωνα με τον Wassermann 1956, 34, η αντιλογία για την Πλάταια γράφτηκε ως το αντίστοιχο της συζήτησης για τη Μυτιλήνη, προσφέροντας έμμεση δικαιολόγηση ακόμη και της ασπλαχνίας του Κλέωνα, ο οποίος είχε ζητήσει την τιμωρία μίας συμμάχου της Αθήνας που την πρόδωσε, σε αντίθεση με τους «ελευθερωτές» Σπαρτιάτες που τιμώρησαν μία μικρή πόλη. Όμοια ο Hornblower 1991, 462, παρατηρεί ότι μέσα από τη σύγκριση των επεισοδίων Μυτιλήνης και Πλάταιας οι Αθηναίοι παρουσιάζονται καλύτεροι από τους Σπαρτιάτες, αφού υιοθετούν την πιο μετριοπαθή πρόταση, οποιαδήποτε κι αν ήταν τα κίνητρα των ψηφοφόρων. Σύμφωνα με το Finley 1942, 185, τα δύο επεισόδια, της Μυτιλήνης και της Πλάταιας, δείχνουν το σκληρό πρόσωπο του πολέμου που στην περίπτωση της Πλάταιας φαίνεται πιο έντονα, αφού οι εκτελέσεις έγιναν περισσότερο ανενδοίαστα, καθώς μέχρι τότε οι Σπαρτιάτες είχαν αποκρύψει τα πραγματικά τους κίνητρα πίσω από το σύνθημα για ελευθερία των Ελλήνων. Ο Andrewes 1962, 77, σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες υπολόγισαν με ακόμη πιο ψυχρό τρόπο από ότι οι Αθηναίοι το συμφέρον τους και θανάτωσαν τους Πλαταιείς. Ο Orwin 1994, 78 και υποσ. 19, δε θεωρεί ότι το επεισόδιο δείχνει τη διαφθορά της Σπάρτης εξαιτίας του πολέμου· αντίθετα, υποστηρίζει ο ίδιος, η συμπεριφορά των Σπαρτιατών υπήρξε πάντα η ίδια και υπαγορευόταν σύμφωνα με τα συμφέροντά τους. Σύμφωνα με τον de Wet 1963, 121-122, το επεισόδιο με την Πλάταια δείχνει ότι όχι μόνο η Αθήνα στην περίπτωση της Μυτιλήνης, αλλά και η Σπάρτη, είχε καταφύγει σε ακρότητες. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 66, η θανάτωση και των 200 περίπου Πλαταιέων δεν ήταν κάτι αξιοπερίεργο, παρόλο που δεν είχε προηγηθεί άλλη τέτοια ενέργεια. Ο ίδιος σημειώνει ότι στη Μυτιλήνη, ακόμα και με την πιο μετριοπαθή απόφαση, θανατώθηκαν 1000 άτομα. Ο ίδιος (Cogan 1981, 60-61, Cogan 1981 (2), 5-6), ωστόσο, θεωρεί τη σύγκριση μεταξύ των δύο επεισοδίων ανεπαρκή, επειδή τα δεδομένα ήταν διαφορετικά. Προσθέτει ακόμη ότι οι Αθηναίοι δεν πρέπει να θεωρούνται εγκρατείς και ευπρεπείς σε σχέση με τους Σπαρτιάτες, αφού με την απόφασή τους σκοτώθηκε 5πλάσιος αριθμός ανθρώπων σε σχέση με την απόφαση των Σπαρτιατών. Σημειώνει επίσης ότι η απόφαση των Αθηναίων εγκρίθηκε με μόλις λίγες ψήφους διαφορά από τη σκληρότερη απόφαση για θανάτωση όλου του ανδρικού πληθυσμού της Μυτιλήνης. Ο Macleod 1977, 242-243, σημειώνει ότι τα δύο επεισόδια δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο οι δύο μεγάλες δυνάμεις αντιμετωπίζουν το συμφέρον: η αθηναϊκή ηγεμονία προτιμά την πιο μετριοπαθή απόφαση από την αγριότητα, ενώ οι Σπαρτιάτες προτιμούν να χάσουν τη φήμη τους, για να ευχαριστήσουν τους Θηβαίους και συμπεριφέρονται με ανεξέλεγκτη ασπλαχνία. Σημειώνει ακόμη ότι οι Αθηναίοι δεν ενδιαφέρονταν για την Πλάταια, επειδή δε διακινδύνευε εξαιτίας της η ηγεμονία τους. Ο ίδιος παρατηρεί ότι στο επεισόδιο της Μυτιλήνης η εκδικητικότητα διαχωρίζεται από το συμφέρον και η ολική σφαγή αποφεύγεται με την προοπτική του μέλλοντος, ενώ στο επεισόδιο της Πλάταιας το συμφέρον υπερισχύει και πάλι μόνο σε σχέση με τον παρόντα πόλεμο και ταυτίζεται με την εκδικητικότητα των Θηβαίων.

[3] Όπως εξηγούν οι Gomme 1956 (1), 358, και Hornblower 1991, 463, το κτήριο θα φιλοξενούσε τους πιστούς που θα έφταναν στην περιοχή, για να γιορτάσουν τα Ελευθέρια και άλλες γιορτές, αφού οι «ευσεβείς» Σπαρτιάτες θα ήθελαν αυτές να συνεχιστούν. Για τις θρησκευτικές τελετές που γίνονταν στην Πλάταια ως απόδοση τιμών σε αυτήν, λόγω της συμμετοχής της στους Περσικούς πολέμους, δες Badian 1993, 121.

[4] Ο Kagan 1974, 174, σχολιάζει ότι αυτές οι ευσεβείς πράξεις στόχευαν ίσως στη βοήθεια της θεάς, ώστε να μην επέλθει η δικαιοσύνη του Δία. Όμοια ο Orwin 1994, 78, παρατηρεί ότι ο ναός αποτελούσε παράδειγμα της σπαρτιατικής ευσέβειας. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[5] Δες και Gomme 1956 (1), 357. Ο Kitto 1966, 315, 317-318, παρατηρεί ότι ο στόχος του ιστορικού μέσω της λεπτομερούς περιγραφής ήταν να προκαλέσει τη συμπόνια και τον οίκτο των αναγνωστών του για τα θύματα του πολέμου, την αγανάκτηση προς τους εκδικητικούς Θηβαίους και προς τους ψυχρούς Σπαρτιάτες, και τη ντροπή για την Ελλάδα, αφού μία τόσο ξεχωριστή πόλη καταστρέφεται εκ θεμελίων. Ο ιστορικός, υποστηρίζει, παρουσιάζει τα εμπλεκόμενα πάθη που έκαναν τους Πλαταιείς στο παρελθόν και τους Θηβαίους στο παρόν τόσο εκδικητικούς. Η Πλάταια, σχολιάζει, θα είχε σωθεί, αν οι Σπαρτιάτες έθεταν στο περιθώριο τα στιγμιαία πάθη και λάμβαναν υπόψη τα πραγματικά τους συμφέροντα.

[6] Πρβλ. *Θηβαίων ἕνεκα* (3.68.4). Μία φράση που θυμίζει τις απεγνωσμένες εκκλήσεις των Πλαταιέων στο λόγο τους. Πρβλ. *ἀλλοτρίας ἕνεκα ἔχθρας* (3.59.1). Δες και Hornblower 1991, 463-464, ο οποίος επισημαίνει,

πρόσφατα[1] ξεσπάσει[2]. Στο τέλος του επεισοδίου ο ιστορικός σχολιάζει με πικρία: *καὶ τὰ μὲν κατὰ Πλάταιαν ἔτει τρίτῳ καὶ ἐνενηκοστῷ*[3] *ἐπειδὴ Ἀθηναίων ξύμμαχοι ἐγένοντο*[4] *οὕτως ἐτελεύτησεν*[5] (3.68.5).

Όπως έχει διαφανεί μέσα από την ανάλυση της αντιλογίας, οι δύο λόγοι Πλαταιέων και Θηβαίων παρουσιάζουν πολλές αντιστοιχίες[6] και κοινές αντιθέσεις. Παρατηρείται

ότι οι Πλαταιείς είχαν επαναλάβει στο λόγο τους το φόβο τους, μήπως οι Σπαρτιάτες δράσουν με τρόπο, ώστε να ευχαριστήσουν τους Θηβαίους. Όπως σημειώνει και ο Cogan (Cogan 1981, 66, Cogan 1981 (2), 14) οι Σπαρτιάτες σκότωσαν τους Πλαταιείς, επειδή το ήθελαν οι Θηβαίοι. Ο de Ste. Croix 1954, 15 και υποσ. 1, σημειώνει ότι ο ιστορικός με τις απολογητικές μετοχές *νομίζοντες* και *ἡγούμενοι* προσπαθεί να μετριάσει το μερίδιο της ευθύνης της Σπάρτης στη σφαγή, θέτοντας την τελική ευθύνη στους Θηβαίους. Η Debnar 1996, 109, σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες ενδιαφέρονται για το άμεσό τους συμφέρον. Ο Orwin 1994, 77-78, παρατηρεί ακόμη ότι οι Σπαρτιάτες ενδιαφέρονται μόνο για τα συμφέροντα της πατρίδας τους στον παρόντα πόλεμο. Ο Heath 1990, 390-391, παρατηρεί ότι ο ιστορικός δεν εξηγεί για ποιό λόγο η απόφαση λαμβάνεται τελικά με βάση το συμφέρον, αφού η αντιλογία είχε βασιστεί στο θέμα της δικαιοσύνης. Ο Connor 1984, 93-94, σημειώνει ότι, όπως και στο προηγούμενο επεισόδιο της Μυτιλήνης, το συμφέρον και όχι το δίκαιο κρίνει το αποτέλεσμα της συζήτησης. Δες και Hogan 1972, 243 υποσ. 7, 245, 249, ο οποίος επίσης παρατηρεί ότι τελικά υπερισχύει το συμφέρον, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα επιχειρήματα των Πλαταιέων δεν ήταν ισχυρά.

[1] Σύμφωνα με την Debnar 1996, 108-109, ο περιορισμός που θέτει η φράση *ἄρτι τότε* δείχνει ότι οι Σπαρτιάτες υποψιάζονταν ίσως πως οι Θηβαίοι δε θα αποτελούσαν στο μέλλον (όπως εξάλλου και στο παρελθόν) αξιόπιστους συμμάχους.

[2] Ο Kagan 1974, 173, σημειώνει ότι το επεισόδιο δείχνει τη σπαρτιατική κτηνωδία και φρικαλεότητα. Ο Macleod 1977, 231, 238-241, 243-246, παρατηρεί ότι η Αθήνα όπως και η Σπάρτη δείχνουν την υποτιθέμενη αρετή τους στον πόλεμο, παρόλες τις διακηρύξεις τους ή τη γνώμη των άλλων γι' αυτές. Το όλο επεισόδιο, συμπληρώνει, δείχνει τη δυσκολία και τη ματαιότητα που υπάρχει στο να χρησιμοποιεί κανείς ηθικές κρίσεις, όπου παρατηρείται η αναγκαιότητα είτε των περιστάσεων, είτε της ανθρώπινης φύσης. Ο Badian 1993, 113, σημειώνει την αυταπάτη και την υποκρισία του επεισοδίου. Ο Orwin 1994, 76, επισημαίνει ότι δεν υπάρχει μεγαλύτερη κηλίδα για τη σπαρτιατική δικαιοσύνη από τη σφαγή των Πλαταιέων. Ο Connor 1984, 92 υποσ. 30, σημειώνει τον κυνισμό της πράξης των Σπαρτιατών και το πάθος της μοίρας της Πλάταιας. Ο Orwin 1994, 74-75, παρατηρεί ότι η Πλάταια αποτελεί θύμα του πολέμου και ένα ακόμη παράδειγμα της επιβολής του δικαίου του ισχυροτέρου στον αδύνατο. Η Debnar 1996, 109, αναφέρει ότι το επεισόδιο τονίζει τη ματαιότητα της θέσης των Πλαταιέων και δείχνει ότι το παρελθόν ήταν άσχετο με τη σπαρτιατική πολιτική. Η ίδια συμπληρώνει ότι οι κρίσιμες καταστάσεις του πολέμου περιόριζαν σταδιακά τους παράγοντες που θεωρούνταν σημαντικοί στην πολιτική συζήτηση. Αντίθετα, ο Cogan 1981 (2), 5, θεωρεί ότι το επεισόδιο δε δείχνει την αυξανόμενη σκλήρυνση της Σπάρτης εξαιτίας του πολέμου, αφού, όπως επισημαίνει, υπάρχουν και προηγούμενα παραδείγματα αδικαιολόγητης κτηνωδίας εκ μέρους των Σπαρτιατών. Πρβλ. 2.67.4, 3.32.1-2.

[3] Για τη χρονική διάρκεια της συμμαχίας των Αθηναίων και των Πλαταιέων πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 452. Ο Hornblower 1991, 465-466, σημειώνει την «τραγική ακρίβεια» του χωρίου που δείχνει πόσο άχρηστη ήταν τελικά αυτή η μακροχρόνια συμμαχία για τους Πλαταιείς. Το χωρίο, σημειώνει, έρχεται σε αντιδιαστολή με το μήνυμα των Αθηναίων στο 2.73.3 που επίσης τόνιζε τη μακροχρόνια συμμαχία και υποσχόταν βοήθεια. Όμοια ο Connor 1984, 92 υποσ. 30, παρατηρεί ότι η αναφορά στη χρονική διάρκεια της συμμαχίας τονίζει την αναποτελεσματικότητα των Αθηναίων να βοηθήσουν την Πλάταια.

[4] Σύμφωνα με το Shrimpton 1984, 303, μετά από την περιγραφή της εκτέλεσης των Πλαταιέων από τη Σπάρτη η σύντομη υπενθύμιση της συμμαχίας, η οποία κατέστη δυνατή με την εξασφάλιση της αυτονομίας της Πλάταιας με όρκο της Σπάρτης, είναι πολύ επιτυχημένη. Ο Badian 1993, 123, σημειώνει την παράλειψη του ιστορικού να αναφέρει ότι οι Πλαταιείς ήταν για χρόνια συμπολίτες των Αθηναίων και έπειτα, με βελτίωση της θέσης τους, σύμμαχοί τους· γεγονός που θα αύξανε το ρητορικό αποτέλεσμα.

[5] Το ίδιο ρήμα που είχαν χρησιμοποιήσει και οι Πλαταιείς στο τέλος του λόγου τους. Πρβλ. *τελευτᾶν, τελευτῆσαι* (3.59.3).

[6] Η de Romilly 1967, 204-205 και υποσ. 27, 31, εντοπίζει λεκτικές αντιστοιχίες ανάμεσα στις δημηγορίες Θηβαίων – Πλαταιέων. Σύμφωνα με το Hammond 1992, 146, η αντιλογία Πλαταιέων – Θηβαίων γράφτηκε ως ένα ζεύγος που το ένα αντιδιαστέλλεται με το άλλο. Οι Θηβαίοι, προσθέτει, απαντούν σε κάθε επιχείρημα των Πλαταιέων και έτσι ο ένας λόγος συμπληρώνει τον άλλο. Ο ίδιος σημειώνει αντιστοιχίες μεταξύ τους. Δες και Gomme 1956 (1), 339-341, 345, 348-354, Kitto 1966, 316-317, Hogan 1972, 243-246, 248, Solmsen 1975, 63-64, Macleod 1977, 232-233, 236-245, Cogan (Cogan 1981, 270-271 υποσ. 24, Cogan 1981 (2), 15 υποσ. 25), Connor 1984, 92 υποσ. 31, 94-95, Hornblower 1991, 445, 452-453, 457-461, Orwin 1994, 71-74, Debnar 1996, 97, 99-108, και Morrison 2006 (2), 73. Ο Hornblower 1991, 446, παρατηρεί ότι οι δύο λόγοι ξετυλίγουν ταυτόχρονα το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον και αναμειγνύουν το υποθετικό με το πραγματικό, χρησιμοποιώντας ελεύθερα τους χρόνους, όπως το απαιτούσαν οι ρητορικές ανάγκες. Η Debnar 1996, 100 και

επίσης η αντιστροφή κάποιων αντιθέσεων για να διαφανούν οι αντίθετες απόψεις της κάθε πλευράς. Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται και ανάμεσα στις δημηγορίες του επεισοδίου αυτού και στους λόγους του επεισοδίου της Μυτιλήνης, ιδιαίτερα με τις δημηγορίες Κλέωνα (3.37-40) και Διοδότου (3.42-48)[1]. Οι Πλαταιείς εκφωνούν ένα φορτισμένο συναισθηματικά λόγο, προσπαθώντας σε κάποιες περιπτώσεις να σπάσουν τα αντιθετικά μοτίβα του λόγου τους, ώστε να γίνουν αρεστοί στους Σπαρτιάτες, και άλλοτε χρησιμοποιώντας εκτενή αντιθετικά μοτίβα που μαρτυρούν τη σύγχυσή τους. Ο λόγος των Θηβαίων είναι πιο καλά οργανωμένος. Τα εκτενή αντιθετικά μοτίβα του λόγου τους μαρτυρούν το σφοδρό τους μίσος εναντίον των Πλαταιέων και την προσπάθειά τους να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους πέρα από κάθε κόστος.

υποσ. 32, παρατηρεί ότι οι Θηβαίοι παραφράζουν συχνά τα επιχειρήματα των Πλαταιέων χρησιμοποποιώντας στο λόγο τους τα ρήματα *φασί, φατέ* ή *λέγετε·* στοιχείο που δεν παρατηρείται, όπως επισημαίνει, σε τόσο μεγάλη συχνότητα σε καμία άλλη θουκυδίδεια δημηγορία.

[1] Οι δημηγορίες των Πλαταιέων και των Θηβαίων εντάσσονται στο δικανικό είδος των λόγων, ενώ του Κλέωνα και του Διοδότου στο συμβουλευτικό είδος, παρουσιάζοντας, ωστόσο, και κοινό λεξιλόγιο και επιχειρήματα με τους δικανικούς λόγους. Γι' αυτό το λόγο εξηγείται η στενή σχέση μεταξύ τους. Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 169, το δράμα της Μυτιλήνης, της συμμάχου που αποστάτησε, αντιδιαστέλλεται με το δράμα της Πλάταιας, της πιστής συμμάχου. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 513. Ο Connor 1984, 91, σημειώνει παραλληλισμούς ανάμεσα στα επεισόδια Μυτιλήνης και Πλάταιας και παρατηρεί ότι και στα δύο επεισόδια η απόφαση που λαμβάνεται συμπίπτει με τα συμφέροντα της μεγαλύτερης δύναμης. Ο Harris 2013, 109 υποσ. 78, παρατηρεί ότι η συζήτηση σχετικά με την αποστασία της Μυτιλήνης αποτελεί ζεύγος με τη δίκη για την Πλάταια, καθώς οι Πλαταιείς και οι Θηβαίοι εκφωνούν δικανικούς λόγους σε συνέλευση. Ο Macleod 1977, 227, 230, 242-246, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στην αντιλογία αυτή και στην προηγούμενη αντιλογία για την αποστασία της Μυτιλήνης και συγκρίνει τα δύο επεισόδια. Δες και Hornblower 1991, 446-447, 452, 457, 462-463, ο οποίος σημειώνει τη σχέση (ομοιότητες και διαφορές) ανάμεσα στο θέμα και στο αποτέλεσμα των δύο επεισοδίων. Ο Connor 1984, 92-93, παρατηρεί επίσης ομοιότητες στην αφήγηση και στους λόγους των δύο επεισοδίων. Για ομοιότητες ανάμεσα στα δύο επεισόδια δες και Gomme 1956 (1), 353-354, και Grant 1968, 292. Ο Andrewes 1962, 77 παρατηρεί, ωστόσο, ότι δεν υπάρχουν πολλές λεκτικές ομοιότητες μεταξύ των δύο επεισοδίων. Ο Kitto 1966, 307-308, 315, 318-319, παρατηρεί επίσης ότι τα επεισόδια της Μυτιλήνης και της Πλάταιας δεν αντιδιαστέλλονται, για να δείξουν την αντίθεση ανάμεσα στη δημοκρατική Αθήνα και στην ολιγαρχική Σπάρτη, αφού η σκληρή απόφαση των Αθηναίων ματαιώθηκε μόνο με τη δεύτερη συνέλευση και με διαφορά λίγων ψήφων και λίγων λεπτών. Η Αθήνα, προσθέτει, είχε δείξει την ασπλαχνία της στις περιπτώσεις της Αίγινας και της Σκιώνης. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι Αθηναίοι θα είχαν σκοτώσει τους Μυτιληναίους, αν δε βρίσκονταν μακριά τους. Ο Kitto σημειώνει επίσης ότι ο ιστορικός δεν παρουσιάζεται περήφανος για την πατρίδα του, επειδή αυτή ενήργησε ορθότερα από τη Σπάρτη, αλλά δείχνει ότι η ηγεμονική Αθήνα δε μπορεί να χειριστεί τα ζητήματά της με υπεύθυνο τρόπο. Πρβλ. 4.122.6 τη σκληρή τιμωρία της Σκιώνης μετά από προτροπή του Κλέωνα. Ο ίδιος θεωρεί κυνική και απάνθρωπη τη συμπεριφορά των Σπαρτιατών και επισημαίνει ότι αυτή είναι πιο αξιοκατάκριτη ακόμη και από τη βιαιότητα του Κλέωνα. Αυτό που θεωρεί ότι συνάγεται από τα δύο επεισόδια είναι ότι μία πόλη εκτιμά ορθότερα τα συμφέροντά της, εάν δε συμπεριφέρεται με βαρβαρότητα και εάν μία συνέλευση έχει υπόψη της ότι δεν είναι δικαστήριο.

2.13 Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ (4.10)

Το 425 π.Χ. μετά από την εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική οι Αθηναίοι έστειλαν 40 καράβια[1] μαζί με τους στρατηγούς Ευρυμέδοντα και Σοφοκλή στη Σικελία· στόχος τους ήταν να ελέγξουν ταυτόχρονα και την κατάσταση στην Κέρκυρα[2]. Οι Αθηναίοι έδωσαν

[1] Πρβλ. 3.115.3-5.

[2] Ο τρίτος Αθηναίος στρατηγός, Πυθόδωρος, είχε ήδη φτάσει στη Σικελία. Σύμφωνα με τον Cartledge 1979, 240, στόχος της αποστολής των Αθηναίων ήταν να επέμβουν στη Σικελία, όπου οι αθηναϊκές δυνάμεις βρίσκονταν από το 427 π.Χ., και να τακτοποιήσουν τον εμφύλιο πόλεμο στην Κέρκυρα που είχε αρχίσει τον ίδιο χρόνο. Ο Awdry 1900, 14-16, 18, θεωρεί ότι κύριος στόχος του Ευρυμέδοντα ήταν η καταστροφή ή η δέσμευση του πελοποννησιακού στόλου, όπου κι αν συλλαμβανόταν. Ο Kagan 1974, 220-221, 256, παρατηρεί ότι όλες οι εκστρατείες ήταν σημαντικές, αλλά οι Αθηναίοι δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να διαθέσουν χωριστό στόλο για την κάθε μία. Θεωρεί, ωστόσο, ότι η επιτυχία τους ήταν εφικτή, αν οι επιχειρήσεις γίνονταν γρήγορα και αποτελεσματικά. Η Hunter 1973, 61, παρατηρεί ότι το σημαντικό αυτό επεισόδιο της Πύλου παρουσιάζεται αρχικά ως ένα μικρότερο μέρος της εκστρατείας των Αθηναίων στην Κέρκυρα και στη Σικελία. Ο Connor 1984, 111, σημειώνει ότι η προσοχή είναι στραμμένη στη Σικελία (3.115.4, 4.2.2) και με παράδοξο τρόπο στρέφεται στην Πελοπόννησο, ενώ αρχικά τα σχέδια και οι προθέσεις του Δημοσθένη σχετικά με την Πύλο δεν είναι γνωστά.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

επίσης το δικαίωμα στο Δημοσθένη[1] *ὄντι ἰδιώτῃ*[2] και *αὐτῷ δεηθέντι* να μεταχειριστεί όπως επιθυμούσε τα καράβια αυτά πλέοντας γύρω από την Πελοπόννησο[3] (4.2.2-4).

[1] Ο Δημοσθένης παρουσιάζεται ως ένας εξαιρετικά δραστήριος, επινοητικός και τολμηρός στρατηγός. Ο West 1924 (2), 213, επισημαίνει ότι ο Δημοσθένης ήταν ικανός στρατηγός. Ο Westlake 1968, 98-99, σημειώνει ότι η καριέρα του Δημοσθένη ήταν αποκλειστικά στρατιωτική και δεν υπάρχει μαρτυρία ότι υπήρξε πολιτικό πρόσωπο. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Δημοσθένης ήταν σημαντικός στρατηγός, αλλά δεν είχε πολιτική επιρροή ή δε μπορούσε να βασιστεί στην υποστήριξη κάποιου πολιτικού ή μίας πολιτικής μερίδας. Οι West 1924 (2), 209, και Woodcock 1928, 97, 102, 108, παρατηρούν επίσης ότι ο Δημοσθένης ήταν στρατιωτικός και όχι πολιτικός ηγέτης. Ο Woodcock 1928, 93-94, 102-106, 108, παρατηρεί το θαυμασμό του ιστορικού προς το Δημοσθένη, αλλά και την αποδοκιμασία του. Ο ίδιος εξηγεί ότι ο Δημοσθένης ανήκε στη πολιτική ομάδα του Κλέωνα, την οποία ο ιστορικός αποδοκίμαζε, είτε εξαιτίας της προσωπικής του απέχθειας προς τον Κλέωνα είτε λόγω πολιτικής προκατάληψης. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Δημοσθένης ως στρατηγός χωρίς μεγάλες στρατιωτικές επιτυχίες χρειαζόταν έναν πολιτικό σύμμαχο με επιρροή και κατέφυγε γι' αυτό το λόγο στον Κλέωνα. Ακολουθώντας, προσθέτει ο Woodcock, τη ριζοσπαστική πολιτική του Κλέωνα, που υποστήριζε ότι ο εχθρός μπορούσε να νικηθεί μόνο αν δεχόταν συχνές επιθέσεις, ο Δημοσθένης προκάλεσε την απέχθεια του ιστορικού. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Κλέων είχε δώσει την άδεια στο Δημοσθένη να ηγηθεί του στόλου που έπλεε στην Πελοπόννησο και γι' αυτό συνεργάζονται και αργότερα στην επόμενη εκστρατεία στην Πύλο. Όμοια ο Wylie 1993, 27-29, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης δεν ήταν δημοφιλής ανάμεσα στους Αθηναίους και ο μόνος του φίλος με επιρροή ήταν ο Κλέων, ο οποίος τον εκμεταλλευόταν. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Δημοσθένης ήταν καλός και γενναίος στρατηγός, αλλά δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη στα στρατεύματά του και σπάνια του ανατίθεται ανεξάρτητη στρατηγική θέση. Ο Wylie 1993, 20-21, 23-24, 27-29, παρατηρεί επίσης ότι ο Δημοσθένης δεν υπήρξε ποτέ δημοφιλής ανάμεσα στους Αθηναίους· δεν είχε υποστηρικτές, ή τουλάχιστον κανένα με επιρροή, εκτός από τον Κλέωνα, ο οποίος τον χρησιμοποίησε και μετά τον εξαπάτησε. Ο Δημοσθένης, υποστηρίζει, ήταν καλύτερος και πιο επινοητικός στρατηγός από το Βρασίδα, παρόλο που διαφοροποιείτο από το ελληνικό ιδεώδες της μάχης, και γι' αυτό δεν έτυχε στήριξης και δεν τιμηθηκε ποτέ. Ο ιστορικός, προσθέτει, δε συμπαθεί το Δημοσθένη και διαφωνεί με τις πράξεις του. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Δημοσθένης κινείτο κάποιες φορές με βιασύνη εξαιτίας της απειρίας του. Σύμφωνα με τον West 1924, 142, ο Δημοσθένης ως στρατηγός ήταν τολμηρός και κάποιες φορές απερίσκεπτος. Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 176, 199-200, ο Δημοσθένης διέθετε τα τυπικά χαρακτηριστικά ενός Αθηναίου: ριψοκινδυνεύει και έχει ελπίδες ότι θα πετύχει. Δες και Woodcock 1928, 94-97, ο οποίος παρατηρεί ότι με την είσοδο του Δημοσθένη στην *Ιστορία* ο πόλεμος εισέρχεται σε ένα νέο και πιο δραστήριο κύκλο. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Δημοσθένης παρουσιάζεται ως ένας ριψοκίνδυνος στρατηγός με υπερβολικά σχέδια. Οι Woodcock 1928, 95, Finley 1942, 193, Westlake (Westlake 1968, 97, Westlake 1974, 62), Solmsen 1975, 165-166, και Wylie 1993, 20, πιστεύουν ότι πολλές από τις πληροφορίες, στις οποίες ο Θουκυδίδης βασίζει την αφήγησή του τόσο για την εκστρατεία της Πύλου όσο και για τις υπόλοιπες στρατιωτικές επιχειρήσεις και σχεδιασμούς του Δημοσθένη, προέρχονται από τον ίδιο τον Αθηναίο στρατηγό. Ο Θουκυδίδης, υποστηρίζουν, είχε στενή σχέση μαζί του και θα υπήρχε η δυνατότητα της μεταξύ τους επικοινωνίας, καθώς οι δύο άνδρες ήταν συνστρατηγοί το 424/3 π.Χ. Παρόλα αυτά, σημειώνουν, λίγες πληροφορίες για τη ζωή του Δημοσθένη περιλαμβάνονται στην *Ιστορία*, ενώ απουσιάζει η αξιολόγηση της ικανότητας του Δημοσθένη και της σημασίας των υπηρεσιών του προς την Αθήνα. Και ο Pearson 1947, 55, αναφέρει ότι ο Θουκυδίδης δεν αξιολογεί το Δημοσθένη και είναι απρόθυμος να εξηγήσει τα κίνητρά του. Όμοια ο de Bakker 2013, 29-30, παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης δε σχολιάζει τις ενέργειες του Δημοσθένη, όπως και του Φορμίωνα, οι οποίοι ήταν ικανοί άνδρες που εκπλήρωσαν τα καθήκοντά τους σε εξαιρετικό βαθμό κατά τον πόλεμο. Σημειώνει ακόμη ότι, ενώ ήταν προικισμένοι στρατιωτικοί ηγέτες, το αποτύπωμά τους στην ιστορία αυτών των χρόνων δεν ήταν τόσο φανερό. Δες και Grundy 1911, 26, West 1924, 142, Finley 1942, 193, Schwartz 1960, 293, Cartledge 1979, 240, Proctor 1980, 38, και Westlake 1989, 205. Όμοια ο Cawkwell 1997, 17, 70-74, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης υπήρξε ο ικανότερος στρατηγός του 5ου αι. π.Χ., αλλά η υπεροχή του αυτή δεν καθίσταται φανερή στη θουκυδίδεια *Ιστορία* λόγω της σύνδεσής του με τον Κλέωνα.

[2] Πρβλ. τον όρο *ἰδιώτης* στο 4.2.4. Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 152, ο Δημοσθένης ήταν εκλελεγμένος στρατηγός (πρβλ. 3.102.3), αλλά δεν ηγείτο του στρατού σε αυτή την περίπτωση. Παρόλα αυτά, σημειώνει, του παραχωρήθηκε η ελευθερία κινήσεων. Ο Finley 1942, 195, αναφέρει ότι ο Δημοσθένης επανεκλέχθηκε στρατηγός το 425/4 π.Χ., αλλά δεν είχε αναλάβει ακόμη καθήκοντα. Γι' αυτό το λόγο, σημειώνει, είχε ζητήσει άδεια από την εκκλησία του δήμου να ακολουθήσει ως ιδιώτης τους στρατηγούς Ευρυμέδοντα και Σοφοκλή που πήγαιναν στη Σικελία. Ο Connor 1984, 109, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης θα πρέπει να είχε κάποιο αποτελεσματικό σχέδιο, ώστε να πείσει τη συνέλευση να του παραχωρήσει τον αθηναϊκό στόλο.

[3] Η Hunter 1973, 61-62, παρατηρεί ότι δεν ξεκαθαρίζεται στην αφήγηση ποιός ήταν ο στόχος της εκστρατείας γύρω από την Πελοπόννησο και ποιός επέλεξε το Δημοσθένη.

Όταν οι Αθηναίοι στρατηγοί πληροφορήθηκαν ότι τα καράβια των Πελοποννησίων βρίσκονταν ήδη στην Κέρκυρα, οι δύο στρατηγοί Ευρυμέδων και Σοφοκλής ήθελαν να πλεύσουν εκεί[1], ενώ ο Δημοσθένης υποστήριζε ότι έπρεπε να κατευθυνθούν πρώτα προς την Πύλο[2] (4.3.1). Τελικά, σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, αυτό που οδήγησε τα πλοία στην Πύλο, ήταν ο *κατὰ τύχην*[3] *χειμὼν ἐπιγενόμενος* (4.3.1). Ο Δημοσθένης επέμενε[4] να οχυρώσουν την Πύλο[5], προβάλλοντας επιχειρήματα σχετικά με την ιδανική της θέση και τονίζοντας την ύπαρξη άφθονης πέτρας και ξυλείας στην περιοχή[6]. Υποστήριζε ακόμη ότι

[1] Ο Woodcock 1928, 98, θεωρεί τη διαφωνία των δύο στρατηγών λογική, αφού ο πελοποννησιακός στόλος θα έπρεπε να απομακρυνθεί από την Κέρκυρα. Η Hunter 1973, 62-63, και ο Strassler 1990, 111, θεωρούν επίσης δικαιολογημένη την επιθυμία των δύο στρατηγών, αφού αυτός ήταν ο προορισμός της εκστρατείας τους, και σημειώνουν ότι οι δύο άνδρες δε θα γνώριζαν τα σχέδια του Δημοσθένη. Όμοια ο Westlake 1960, 394 υποσ. 38, παρατηρεί ότι ο Σοφοκλής και ο Ευρυμέδων αγνοούσαν τα σχέδια του Δημοσθένη.

[2] Σύμφωνα με τον Westlake 1960, 394, οι διαφορετικές οδηγίες που δόθηκαν στους στρατηγούς δείχνουν τη διαφωνία στην Αθήνα σχετικά με τη στρατηγική της στον πόλεμο. Ο Strassler 1990, 111, παρατηρεί ότι η αποστολή στην Κέρκυρα και στη Σικελία θα μπορούσε να συνδυαστεί με την εκστρατεία στην Πύλο και ότι οι άλλοι δύο στρατηγοί δε μπορούσαν να αγνοήσουν εντελώς το Δημοσθένη. Ο Brunt 1965, 273, σημειώνει ότι ο Δημοσθένης ήταν ο πρώτος Αθηναίος στρατηγός που στόχευε στο να καταλάβει άγονα ακρωτήρια στην περιοχή της Πελοποννήσου.

[3] Ο Westlake (Westlake 1968, 107, Westlake 1960, 394 και υποσ. 41) παρατηρεί ότι σε όλο το επεισόδιο η τύχη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Ο ίδιος εξηγεί ότι η έμφαση στην τύχη τονίζει την αποτυχία των Αθηναίων να θέσουν ξεκάθαρους πολεμικούς στόχους.

[4] Σύμφωνα με το Strassler 1990, 111-113 υποσ. 4, η επιμονή του Δημοσθένη δείχνει ότι η ρύθμιση του χρόνου αποτελούσε βασικό παράγοντα για την επιτυχία του σχεδίου του, αφού οι εχθροί δεν έπρεπε να το πληροφορηθούν.

[5] Ο Wilson 1979, 62, θεωρεί ότι δεν υπήρχε σχέδιο επιτειχισμού της Πύλου ούτε συμφωνημένη εκ των προτέρων πολιτική στην Αθήνα. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο αρχικός στόχος της εκστρατείας ήταν η Σικελία και η Κέρκυρα και ότι αυτός άλλαξε στην πορεία. Μόνο ο Δημοσθένης, προσθέτει, είχε το σχέδιο υπόψη του, αλλά δε μπορούσε να το επιβάλει λόγω της κατώτερης θέσης του. Η Hunter 1973, 62, 69, σημειώνει ότι η Πύλος ήταν ο αρχικός προορισμός του Δημοσθένη και ο στόχος του ήταν ο επιτειχισμός της. Ο Kagan 1974, 220-222, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης διέθετε προσεκτικά διαμορφωμένο σχέδιο: να αποβιβαστεί στην ακτή της Μεσσηνίας και να πλήξει τους εχθρούς του, κτίζοντας φρούριο στην Πύλο. Η περιοχή, προσθέτει, είχε σημαντική γεωγραφική θέση και φυσικά πλεονεκτήματα ως μόνιμη βάση και με τη βοήθεια των Μεσσηνίων θα γίνονταν λεηλασίες στην περιοχή και θα προκαλείτο εξέργερση των ειλώτων. Η δημιουργία επιτειχισμού σε ξένη περιοχή αποτελούσε, σύμφωνα με τον Kagan, απόκλιση από την μέχρι τώρα στρατηγική των Αθηναίων και θα μπορούσε να προκαλέσει πλήγματα στον εχθρό οδηγώντας την Αθήνα σε νίκη. Ο Rood 1998, 27-30, 38 και υποσ. 10, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο ιστορικός δεν το αναφέρει, ο Δημοσθένης είχε σχέδιο και γνώριζε την περιοχή, ενώ είχε έρθει σε συνεννόηση και με τους Μεσσηνίους. Ο Connor 1984, 110-111, παρατηρεί ότι ο ιστορικός παραλείπει εσκεμμένα να αναφερθεί από την αρχή στο σχέδιο του Δημοσθένη εξαιτίας της προκατάληψης και της αντιπάθειάς του προς τον Κλέωνα και τους συνεργάτες του και λόγω της προσπάθειάς του να παρουσιάσει τα γεγονότα ως παράδοξα, προκαλώντας έκπληξη στους αναγνώστες του. Δες και Finley 1942, 193. Ο Cartledge 1979, 240, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης στόχευε να οχυρώσει στην Πύλο, αλλά το ασαφές λεκτικό στο 4.2.4 δείχνει ότι ο Αθηναίος στρατηγός επιθυμούσε να κρατήσει την τοποθεσία μυστική, ίσως επειδή φοβόταν ότι η πλειοψηφία της εκκλησίας του δήμου δε θα συμφωνούσε. Ο Kagan 1974, 221, σημειώνει ότι ο Δημοσθένης δε μπορούσε να αποκαλύψει τα σχέδιά του στη συνέλευση από φόβο μήπως τα μάθουν οι εχθροί. Όμοια ο Strassler 1990, 110-111, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης προσπάθησε να κρατήσει μυστικά τα σχέδιά του, ώστε να αιφνιδιάσει τον εχθρό. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο στρατηγός προτιμούσε να κρατήσει τους συνστρατηγούς του σε άγνοια αντί να διακινδυνεύσει την ασφάλεια της επιχείρησης. Ο Connor 1984, 111, επισημαίνει την άγνοια των συνστρατηγών του Δημοσθένη και των αναγνωστών για το σχέδιο του στρατηγού.

[6] Σύμφωνα με τον Woodcock 1928, 99, 102, ο Δημοσθένης ήταν ο μόνος, ο οποίος προέβλεψε τα πλεονεκτήματα που προσέφερε η Πύλος. Όπως παρατηρεί ο ίδιος, ο Δημοσθένης είχε προβλέψει ότι η κατάληψη της Πύλου θα έθιγε τα συμφέροντα της Σπάρτης: η Σπάρτη θα υπέφερε από λεηλασίες και λιποταξίες και οι κινήσεις της θα εμποδίζονταν, με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να ζητήσει ειρήνη, εκτός εάν επανακτούσε την περιοχή. Ο Wilson 1979, 50-51, χαρακτηρίζει την επιλογή της Πύλου από το Δημοσθένη εξαιρετική. Ο Δημοσθένης, υποστηρίζει, γνώριζε τα πλεονεκτήματα της περιοχής και είχε έρθει σε συνεννόηση με τους Μεσσηνίους. Ο Wylie 1993, 22-23, παρατηρεί ότι ο ευρύτερος στόχος του Δημοσθένη

το μέρος ήταν ιδανικό για διεξαγωγή ναυμαχίας[1]. Ωστόσο, οι συνστρατηγοί του και οι στρατιώτες διαφωνούσαν[2]. Σύμφωνα με τον ιστορικό, οι στρατιώτες άρχισαν τελικά να κτίζουν τείχος[3], όχι επειδή πείσθηκαν από τα λόγια του Δημοσθένη[4], αλλά επειδή παρέμεναν άπρακτοι, αφού λόγω των καιρικών συνθηκών δε μπορούσαν να αποχωρήσουν από την περιοχή (4.3.2-4.4.1). Μετά από τον επιτειχισμό της Πύλου ο Δημοσθένης παρέμεινε στην περιοχή, για να φρουρεί το μέρος μαζί με 5 καράβια[5], ενώ το υπόλοιπο μέρος του αθηναϊκού στόλου απέπλευσε για την Κέρκυρα και τη Σικελία (4.5.2).

ήταν να διακόψει τον εφοδιασμό της Πελοποννήσου με σιτηρά μέσω ενός δικτύου ναυτικών σταθμών. Σημειώνει επίσης ότι η Πύλος ήταν κατάλληλη επιλογή, αφού έμοιαζε με νησί και διέθετε φυσική οχύρωση. Σύμφωνα με το Holladay 1978, 414-415, η Πύλος είχε πολιτικά πλεονεκτήματα, αφού επέτρεπε την επικοινωνία με τους Μεσσηνίους είλωτες, αλλά η γεωγραφική της θέση δεν ήταν χρήσιμη, αφού βρισκόταν μακριά από τις ναυτικές βάσεις της Αθήνας, με αποτέλεσμα να μη μπορεί η φρουρά να προμηθεύεται τα αναγκαία τρόφιμα.

[1] Σύμφωνα με το Finley 1942, 195, το βραχώδες ακρωτήριο στην Πύλο διέθετε πηγή, ήταν περικυκλωμένο από τη θάλασσα από όλες τις πλευρές εκτός από τη βόρεια και ο κόλπος του Ναβαρίνο προστατευόταν στο πίσω μέρος του από το νησί της Σφακτηρίας. Ο Finley αναφέρει ακόμη ότι και ένα μικρό στρατιωτικό σώμα εγκατεστημένο σε αυτό τον απρόσιτο λόφο είχε πολλές πιθανότητες να αποκρούσει ένα πολύ μεγαλύτερο εχθρικό, όσο αυτό είχε τη δυνατότητα επικοινωνίας από τη θάλασσα. Ο Connor 1984, 111-112, παρατηρεί ότι η σημασία του σχεδίου του Δημοσθένη ξετυλίγεται βαθμηδόν, ενώ αρχικά παρουσιάζεται ως χάσιμο χρόνου και παράλογο.

[2] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 209-210, η ιδέα του επιτειχισμού ακρωτηρίων σε εχθρικές περιοχές και η χρήση τους ως βάση για επιδρομές μέσω της θάλασσας ή και της στεριάς θα πρέπει να είχε συζητηθεί στην Αθήνα, αλλά απορριπτόταν μέχρι τότε λόγω των πολλών εξόδων που απαιτούνταν και της άγνοιας για τα θετικά του αποτελέσματα. Ο Strassler 1990, 111-113, θεωρεί ότι η άρνηση των άλλων στρατηγών να οχυρώσουν την Πύλο συνάδει με την πρόθεσή τους να επιστρέψουν στην περιοχή μετά από την αποστολή τους στην Κέρκυρα και σημειώνει ότι αυτή βασίζονταν σε σημαντικές πολιτικές και στρατιωτικές μελέτες. Σύμφωνα με το Holladay 1978, 414, 416, 421-422, ο επιτειχισμός της Πύλου ήταν αντίθετος με την πολιτική του Περικλή. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης, ως στρατηγός, συνδέεται με τις περισσότερες εκστρατείες, οι οποίες αποτελούσαν παραβίαση των πολιτικών απόψεων του Περικλή. Ο Δημοσθένης, σημειώνει, υποστήριζε μία πιο επιθετική στρατηγική και μεγαλύτερη ανάληψη ρίσκων. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 517.

[3] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 109 υποσ. 3, 111, το ρήμα *ἐσέπεσε* ή *ἐνέπεσε* που χρησιμοποιείται υπονοοεί μία παράλογη ή καταστροφική ενέργεια. Ο Strassler 1990, 113-118, παρατηρεί ότι οι στρατιώτες παρουσιάζονται στην ιστορική αφήγηση να ενεργούν αντίθετα προς τις υποδείξεις των στρατηγών τους. Θεωρεί, ωστόσο, ότι η έγκριση της ηγεσίας θα δόθηκε αμέσως μετά, επειδή θα έγινε γνωστή η αναχώρηση του πελοποννησιακού στόλου από την Κέρκυρα, η οποία με τη σειρά της θα συνέβη λόγω της πληροφόρησης για αναχώρηση του αθηναϊκού στόλου από τον Πειραιά για την Σικελία. Οι Πελοποννήσιοι, προσθέτει, θα προτιμούσαν να αποφύγουν να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους. Σημειώνει επίσης την αναγκαιότητα της έγκαιρης ανέγερσης του τείχους, η οποία ήταν απαραίτητη για την επιτυχία της επιχείρησης. Υποστηρίζει ακόμη ότι ο Δημοσθένης είχε εκ των προτέρων σχεδιάσει τη δημιουργία ενός πρόχειρου τείχους, ώστε αυτό να ετοιμαστεί έγκαιρα.

[4] Ο Wilson 1979, 63-64, θεωρεί απίθανο το γεγονός ότι οι στρατιώτες δεν πείσθηκαν και ότι αργότερα ανέλαβαν μόνοι τους τον επιτειχισμό. Ο ίδιος πιστεύει ότι οι στρατιώτες συνεργάστηκαν μαζί με το Δημοσθένη, παρόλες τις διαφωνίες των άλλων στρατηγών. Πρβλ. ωστόσο την προηγούμενη υποσ. Ο Τσακμάκης 2006 (2), 170-171, σημειώνει ότι ο Δημοσθένης παρουσιάζεται ανίκανος να πείσει το ακροατήριό του και να επηρεάσει την εξέλιξη των γεγονότων, παρόλο που οι απόψεις του ήταν ορθές.

[5] Ο Awdry 1900, 14, 18, θεωρεί ότι η παραμονή πέντε μόνο πλοίων ήταν εσκεμμένη, ώστε αυτά να χρησιμοποιηθούν ως δόλωμα, με σκοπό να γίνει επίθεση εναντίον τους και μετά να επανέλθει ο υπόλοιπος αθηναϊκός στόλος για βοήθεια. Ο Rood 1998, 30-31, διαφωνεί με την άποψη αυτή θεωρώντας απίθανο να απέκρυψε ο ιστορικός το σχέδιο αυτό. Ο Strassler 1990, 122-123 και υποσ. 29, πιστεύει ότι οι Αθηναίοι θα είχαν αφήσει και αρκετούς οπλίτες στην περιοχή, ώστε αυτοί να αποτελέσουν μία προσωρινή φρουρά, αφού οι Αθηναίοι δε θα ανέμεναν επίθεση από τη θάλασσα. Ο Wilson 1979, 64, θεωρεί ότι ο υπόλοιπος στόλος απέπλευσε με την ελπίδα να συναντήσει τον πελοποννησιακό στόλο που βρισκόταν στην περιοχή της Κέρκυρας και να τον καταστρέψει, προστατεύοντας έτσι την Πύλο. Όπως αναφέρει ο Holladay 1978, 414-416, οι δύο στρατηγοί δεν ήθελαν να παραμείνουν σε εχθρική περιοχή. Ο ίδιος θεωρεί ανεύθυνη την πράξη τους, αφού ο Δημοσθένης θα χρειαζόταν προστασία από τις θαλάσσιες επιθέσεις των εχθρών.

Οι Πελοποννήσιοι, ενώ αρχικά δεν ανησύχησαν μαθαίνοντας τις ενέργειες των Αθηναίων[1], μόλις πληροφορήθηκαν την κατάληψη της Πύλου, επέστρεψαν εσπευσμένα από την Αττική[2] (4.5.1-4.6.1). Ο στόλος των Πελοποννησίων ενισχύθηκε και με τα 60 καράβια που βρίσκονταν στην Κέρκυρα[3]. Εν τω μεταξύ ο Δημοσθένης ειδοποιεί το στρατηγό Ευρυμέδοντα να πλεύσει από τη Ζάκυνθο[4] με το στόλο του, επειδή κινδύνευε η Πύλος. Οι Σπαρτιάτες υπολόγιζαν ότι θα καταλάμβαναν γρήγορα[5] το οχύρωμα με επίθεση σε στεριά και θάλασσα, επειδή το τείχος είχε κτιστεί πρόχειρα και βιαστικά και δεν είχε πολλούς υπερασπιστές[6]. Οι ίδιοι έστειλαν και καράβια με οπλίτες στο απέναντι νησί, στη Σφακτηρία,

[1] Ο Kagan 1974, 223, εξηγεί ότι η αρχική αδράνεια των Πελοποννησίων οφειλόταν στη γιορτή που είχαν, στην απουσία του στόλου τους στην Αττική και στο γεγονός ότι οι Αθηναίοι δεν είχαν προηγουμένως δοκιμάσει κάτι ανάλογο σε ξένο έδαφος. Αντίθετα, ο Strassler 1990, 118-120, υποστηρίζει ότι οι Σπαρτιάτες αντέδρασαν αμέσως μόλις πληροφορήθηκαν τον επιτειχισμό της Πύλου, αντιλαμβανόμενοι την επικινδυνότητά του, παρόλο που αρχικά δεν προέβησαν σε οποιαδήποτε ενέργεια, επειδή δε γνώριζαν για την ανέγερση του τείχους. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι Σπαρτιάτες δεν προσπάθησαν να επέμβουν στην Πύλο κατά την ανέγερση του τείχους, επειδή φοβούνταν, μήπως οι είλωτες επαναστατήσουν μετά από υποκίνηση των Αθηναίων· γι' αυτό το λόγο δε μπορούσαν να στείλουν εκστρατευτικό σώμα στην περιοχή. Πρβλ. 4.41, 4.55, 4.80, 4.88.

[2] Ο Connor 1984, 111-112, παρατηρεί ότι η αντίδραση των Σπαρτιατών αποκαλύπτει τη σημασία του εγχειρήματος του Δημοσθένη. Η Hunter 1973, 63-65, επισημαίνει ότι σε αντίθεση με την αφήγηση της δράσης του Δημοσθένη, η περιγραφή των ενεργειών των Πελοποννησίων περιλαμβάνει τα κίνητρά τους, τα οποία βασίζονταν στη λογική και στις πιθανότητες. Η ίδια θεωρεί ότι ο κύριος λόγος της αρχικής αδράνειας των Σπαρτιατών ήταν η απουσία του στόλου τους στην Αττική. Παρατηρεί επίσης ότι η επιδέξια δράση του Δημοσθένη απαλάσσει την Αττική από την απειλή των Πελοποννησίων. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Η μετακίνηση του πελοποννησιακού στόλου πραγματοποιήθηκε με κάθε μυστικότητα, ώστε να μη γίνει αντιληπτή από τους Αθηναίους (4.8.2). Πρβλ. 4.2.3, όπου είχε γίνει αναφορά στα 60 καράβια των Πελοποννησίων. Ο Woodcock 1928, 99, 102, παρατηρεί ότι τα δύο μέτωπα που ανησυχούσαν την Αθήνα, ο πελοποννησιακός στόλος στην Κέρκυρα και στην Αττική, διαλύθηκαν ταυτόχρονα, δείχνοντας την αποτελεσματικότητα της πρόνοιας του Δημοσθένη. Δες και Hunter 1973, 64, η οποία υποστηρίζει ότι η μετακίνηση του πελοποννησιακού στόλου από την Κέρκυρα αποτελούσε συνέπεια της πολιτικής του Δημοσθένη. Ο Kagan 1974, 222, παρατηρεί επίσης ότι η απομάκρυνση του πελοποννησιακού στόλου από την Κέρκυρα στο άκουσμα του επιτειχισμού της Πύλου αποτελούσε μέρος του σχεδίου του Δημοσθένη.

[4] Η Hunter 1973, 64, 69, επισημαίνει ότι ο στόλος που είχε αποπλεύσει μία εβδομάδα προηγουμένως δεν ήταν δυνατόν να είχε φτάσει μόνο μέχρι τη Ζάκυνθο. Θεωρεί, επομένως, ότι η παραμονή του αθηναϊκού στόλου στο νησί αποτελούσε μέρος του έξυπνου σχεδιασμού του Δημοσθένη. Ο Kagan 1974, 224, επισημαίνει ότι ο αθηναϊκός στόλος προχωρούσε αργά, επειδή είχε πληροφορηθεί την αποχώρηση του πελοποννησιακού στόλου από την Κέρκυρα, και κατευθυνόταν προς αυτήν στην προσπάθειά του να τον αναχαιτίσει εν πλω. Ο Strassler 1990, 121-123, πιστεύει ότι ο αθηναϊκός στόλος αναχώρησε από την Πύλο, επειδή δεν ήταν πλέον απαραίτητος και οι προμήθειες εκεί δεν ήταν αρκετές, ενώ η Ζάκυνθος ήταν φιλικά προσκείμενη περιοχή που θα μπορούσε να παράσχει στους Αθηναίους προμήθειες και ανέσεις. Ο Δημοσθένης, υποστηρίζει, θα χρειαζόταν και δεύτερο αθηναϊκό στόλο που θα έφερνε προμήθειες και θα παρείχε προστασία σε περίπτωση πολιορκίας. Πρβλ. 4.23, 4.26. Έτσι, σημειώνει, ο στόλος που είχε σταλεί στη Ζάκυνθο ενεργούσε σύμφωνα με τις εντολές του Δημοσθένη, ώστε να προστατεύσει την Πύλο μέχρι την άφιξη του δεύτερου στόλου και με σκοπό να αποτρέψει μία πελοποννησιακή επίθεση. Πρβλ. στο 4.8.3 το γεγονός ότι ο Δημοσθένης ήξερε πως ο αθηναϊκός στόλος θα βρισκόταν στη Ζάκυνθο. Ο Wilson 1979, 67-68, παρατηρεί ότι ο αθηναϊκός στόλος περίμενε στη Ζάκυνθο, η οποία ήταν φιλική βάση και της οποίας η θέση ήταν κατάλληλη, ώστε να ανακοπεί ο πελοποννησιακός στόλος και να γίνουν συνεννοήσεις με άλλους συμμάχους. Το γεγονός αυτό, σημειώνει, δείχνει ότι οι Αθηναίοι στρατηγοί άλλαξαν την άποψή τους, δίνοντας προτεραιότητα στην εκστρατεία στην Πύλο.

[5] Οι Σπαρτιάτες, σύμφωνα με το Strassler 1990, 123 και υποσ. 32, θα γνώριζαν τη θέση του εχθρού στην Ζάκυνθο και την επικείμενη άφιξη του δεύτερου αθηναϊκού στόλου, γι' αυτό και βιάζονταν.

[6] Ο όρος *ῥᾳδίως* που χρησιμοποιείται στο σημείο αυτό, όπως και πιο πάνω στο 4.5.1, είναι σύμφωνα με το Hornblower 1996, 157, δυσοίωνη λέξη. Στη θουκυδίδεια *Ιστορία*, σημειώνει, οι άνθρωποι που πιστεύουν ότι τα πράγματα μπορούν να γίνουν εύκολα, τείνουν να εξαπατούν τον εαυτό τους. Ο Connor 1984, 112 και υποσ. 9, σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στο χωρίο εξαιτίας της μετέπειτα διάψευσης των προσδοκιών των Σπαρτιατών, τις οποίες θεωρεί, ωστόσο, λογικές.

φράσσοντας την είσοδο του λιμανιού[1], ώστε να μην καταφέρουν οι Αθηναίοι να ενωθούν με τις ενισχύσεις τους, και επειδή πίστευαν ότι με αυτό τον τρόπο θα απέφευγαν τη ναυμαχία και δε θα διακινδύνευαν[2]. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι στρατιώτες των Λακεδαιμονίων που πέρασαν στη Σφακτηρία ήταν 420 χωρίς τους είλωτες (4.8).

[1] Πρβλ. 4.8.6. Στο σημείο αυτό παρατηρούνται δύο τοπογραφικά λάθη που αφορούσαν στο μήκος του νησιού της Σφακτηρίας και στο πλάτος της νότιας εισόδου στο λιμάνι. Ο Ridley 1981, 40, σημειώνει ότι το πλάτος του νότιου καναλιού δεν ήταν 4 φορές μεγαλύτερο από αυτό του βόρειου, αλλά δέκα, και ότι το μήκος του νησιού ήταν 24 στάδια και όχι 15. Ο Grundy 1896, 21-23, 26-27, 46-47, θεωρεί ότι η είσοδος στον κόλπο της Βοϊδοκοιλιάς και στο κανάλι της Συκίας αντιστοιχούν στην περιγραφή του Θουκυδίδη. Υποστηρίζει ότι ο ιστορικός δεν επισκέφθηκε ποτέ το μέρος, γι' αυτό και διαπράττει τοπογραφικά λάθη, νομίζοντας ότι οι Σπαρτιάτες προσπάθησαν να αποκλείσουν τις δύο πλευρές της Σφακτηρίας. Αναφέρεται επίσης στο λάθος σχετικά με το μήκος της Σφακτηρίας και θεωρεί ότι πρόκειται για λάθος του ιδίου του ιστορικού ή του πληροφοριοδότη του. Ο ίδιος σημειώνει ότι το μήκος της περιοχής που απέκλεισαν οι Αθηναίοι ήταν 15 περίπου στάδια. Ο Awdry 1900, 16-18, πρατηρεί ότι το μήκος του νησιού ήταν 24 ή 25 και όχι 15 στάδια και ότι το πλάτος της νότιας εισόδου ήταν πολύ μεγαλύτερο. Ο ίδιος εξηγεί τα λάθη ως αποτέλεσμα της απειρίας του Θουκυδίδη ή των πληροφοριοδοτών του. Θεωρεί επίσης ότι το κλείσιμο των δύο εισόδων προτάθηκε ίσως ως σκέψη, αλλά απορρίφθηκε επειδή δεν ήταν πραγματοποιήσιμη. Ο Wilson 1979, 52-53, 74-84, διορθώνει το μήκος του νησιού από 15 σε 24 ή 25 στάδια σημειώνοντας τη λεπτομερή, παρόλα τα λάθη της, περιγραφή του νησιού από τον ιστορικό, η οποία βασιζόταν στην ακριβή του γνώση (είτε είχε επισκεφθεί το μέρος είτε όχι). Ο ίδιος αποδίδει το λάθος σε σφάλμα κατά την αντιγραφική πορεία του κειμένου και όχι σε λάθος εκ μέρους του ιστορικού. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο ιστορικός αναφέρεται σε *διάπλουν*, δηλαδή σε πλεύση των πλοίων διαμέσου του καναλιού και όχι στον αριθμό των πλοίων που θα μπλόκαραν τις εισόδους. Αποδίδει το λάθος σχετικά με το πλάτος του νότιου καναλιού σε λάθος του ιστορικού λόγω των λανθασμένων πηγών του και των συμπερασμάτων του για το σχέδιο των Σπαρτιατών, οι οποίοι αν θεωρηθεί ότι ήθελαν να φράξουν το κανάλι της Συκίας και την είσοδο της Βοϊδοκοιλιάς, τότε η περιγραφή του ιστορικού είναι ορθή. Δες και Wilson & Beardsworth 1970 (2), 43-52. Ο Kagan 1974, 225-227, πιστεύει ότι τα λάθη οφείλονται στο γεγονός ότι ο ιστορικός δεν είχε επισκεφθεί ποτέ την περιοχή και ότι οι πληροφορίες του δεν ήταν ικανοποιητικές. Ο ίδιος σημειώνει ότι το μήκος του νησιού ήταν 24 και όχι 15 στάδια και ότι το νότιο κανάλι δε θα μπορούσε να καλυφθεί με 8 ή 9 πλοία, αλλά με όλο τον πελοποννησιακό στόλο. Ο Bauslaugh 1979, 1-5, σημειώνει ότι το μήκος του νησιού είναι περίπου 4,4 km και όχι 3 km (15 στάδια) και θεωρεί ότι το λάθος οφείλεται σε παραφθορά του κειμένου, όπως και το άλλο σφάλμα σχετικά με το πλάτος της εισόδου, το οποίο αναφέρεται μάλλον σε στάδια και όχι σε πλοία. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η λέξη αυτή θα παραλείφθηκε κατά την αντιγραφή του κειμένου και δεν οφείλεται σε λάθος του ιστορικού. Ο ίδιος σημειώνει ότι το πλάτος της εισόδου ήταν 1200 m. Ο ιστορικός, σύμφωνα με το Finley 1942, 196, υπολογίζει μικρότερο το πλάτος της νότιας πλευράς, επειδή είχε ίσως εσφαλμένες πληροφορίες για το σχέδιο των Σπαρτιατών. Ο Cartledge 1979, 241, θεωρεί ότι ο Θουκυδίδης αγνοούσε την τοπογραφία της Σφακτηρίας. Ο Gomme (Gomme 1923, 37-40, Gomme 1956, 443, 484-486) εικάζει ότι το τοπογραφικό σχέδιο της Πύλου ήταν διαφορετικό τον 5ο αι. π.Χ. από ότι είναι σήμερα, αν και θεωρεί ότι το ερώτημα, για ποιό λόγο ο Θουκυδίδης έκανε τα τοπογραφικά λάθη, παραμένει αναπάντητο. Ο ίδιος επισημαίνει ότι, αν οι πληροφοριοδότες του Θουκυδίδη ήταν Αθηναίοι, θα ήξεραν καλύτερα την τοπογραφία της περιοχής, παρά η πλειοψηφία των Σπαρτιατών, λόγω των περιπολιών που έκαναν και της έρευνας του εδάφους. Υποστηρίζει επομένως ότι ο ιστορικός έγραψε την αφήγηση της μάχης, παίρνοντας πληροφορίες από τους Αθηναίους που είχαν λάβει μέρος στη μάχη, καθώς και από Σπαρτιάτες αιχμαλώτους, ενώ ο ίδιος δεν επισκέφθηκε ποτέ την περιοχή. Αποδίδει τα λάθη σε λανθασμένες πληροφορίες ή σε λάθος των χειρογράφων και του ιδίου του ιστορικού. Ο Burrows 1896, 73-74, 76, εξηγεί ότι ο ιστορικός υπολόγισε λανθασμένα τις αποστάσεις, καθώς από κάποια σημεία στο λιμάνι η νότια είσοδος φαίνεται μικρότερη από ότι είναι στην πραγματικότητα. Ο Burrows πιστεύει ότι οι πληροφοριοδότες του Θουκυδίδη θα ήταν Αθηναίοι. Εικάζει ότι για το τοπογραφικό λάθος ευθύνεται ο ίδιος ο ιστορικός ή το κείμενό του υπέστη φθορά. Προσθέτει, ωστόσο, ότι η λεπτομερής περιγραφή της τελευταίας μάχης δείχνει ότι ο ιστορικός θα πρέπει να επισκέφθηκε το μέρος και θεωρεί ότι το λάθος είναι ασήμαντο και δεν επηρεάζει την αφήγηση. Ο Schwartz 1960, 290-294, πιστεύει ότι το λάθος οφείλεται σε πελοποννησιακή πηγή ή στο Δημοσθένη, επειδή η Πύλος ήταν εγκαταλελειμμένη και άγνωστη περιοχή. Ο Rhodes 2008, 84 και υποσ. 4, θεωρεί ότι είτε ο Θουκυδίδης είτε κάποιος αντιγραφέας αναφέρει λανθασμένα τις δύο αποστάσεις. Ο Hornblower 1996, 17, 158-160, το χαρακτηρίζει ως το μεγαλύτερο τοπογραφικό λάθος σε όλο το θουκυδίδειο έργο. Η Rubincam 2001, 77-86, δε θεωρεί αναγκαίες τις διορθώσεις, αφού, όπως υποστηρίζει, οι αριθμοί δίνονται με πιο περιγραφικό τρόπο και με κάποιες επιφυλάξεις εκ μέρους του ιστορικού για την ακρίβειά τους, αφού δεν προέρχονται από αυτοψία της περιοχής, αλλά από τους πληροφοριοδότες του.

[2] Ο Θουκυδίδης τονίζει στην αφήγησή του τη λογική σκέψη και το σχεδιασμό με τον οποίο κινούνταν οι Λακεδαιμόνιοι (4.8.4-4.8.9). Γι' αυτό το λόγο, ο Δημοσθένης στη δημηγορία του που ακολουθεί (4.10)

Στο αντίπαλο στρατόπεδο ο Δημοσθένης, βλέποντας τις προετοιμασίες των εχθρών του σε στεριά και θάλασσα, παρέταξε τα καράβια του κάτω από το οχύρωμα που είχαν φτιάξει οι Αθηναίοι και τα περιχαράκωσε με πασσάλους. Όπλισε τους ναύτες με πρόχειρες ασπίδες φτιαγμένες από πλεγμένες βέργες λυγαριάς (αφού δε διέθεταν όπλα), τις οποίες πήραν από ένα πειρατικό Μεσσηνιακό καράβι και από ένα άλλο Μεσσηνιακό πλοίο που έτυχε να φτάσουν εκεί[1]. Χρησιμοποίησε και 40 Μεσσηνίους[2] οπλίτες. Τοποθέτησε ακόμη τους περισσότερους στρατιώτες, οπλισμένους και μη, σε οχυρά σημεία, ώστε να αποκρούσουν το πεζικό των Σπαρτιατών[3]. Ο ίδιος μαζί με 60 οπλίτες και λίγους τοξότες βγήκε από το οχύρωμα και κατευθύνθηκε προς το μέρος της θάλασσας, στο σημείο που ανέμενε ότι θα γινόταν η απόβαση των εχθρών, επειδή το μέρος ήταν βραχώδες και στο σημείο εκείνο το τείχος ήταν αδύνατο[4]. Το μέρος αυτό, όπως εξηγεί ο ιστορικός, δεν είχε οχυρωθεί καλά, επειδή οι Αθηναίοι δεν ανέμεναν ότι οι εχθροί τους θα προετοιμάζονταν κατάλληλα και ότι οι ίδιοι θα έχαναν την υπεροχή τους στη θάλασσα. Στο σημείο αυτό

παρακινεί τους στρατιώτες του να αποφύγουν τη λογική, να κυριευθούν από αισιοδοξία και να εναποθέσουν τις ελπίδες τους στη σταθερότητα των κινήσεών τους. Ο Kagan 1974, 225, 227, παρατηρεί ότι το σχέδιο των Σπαρτιατών, παρόλο που δεν ήταν τελείως σαφές, ήταν λογικό, αλλά τελικά δεν πραγματοποιήθηκε. Ο Connor 1984, 112, σημειώνει ότι η απόφαση των Σπαρτιατών ήταν λογική, αλλά απέβη τελικά καταστροφική, δημιουργώντας ειρωνεία στο χωρίο. Ο Strassler 1990, 120-121, επισημαίνει ότι το σχέδιο των Σπαρτιατών λάμβανε υπόψη του την αδυναμία τους στο ναυτικό και εκμεταλλευόταν τη γεωγραφία του εδάφους. Ο Burrows (Burrows 1896, 74-75, Burrows 1898, 150-151) δυσκολεύεται να πιστέψει ότι οι σπαρτιατικές αρχές θα μπορούσαν ποτέ να είχαν σκεφτεί αυτό το σχέδιο αποκλεισμού, αφού η αδυναμία πραγματοποίησής του ήταν φανερή. Ο ίδιος χαρακτηρίζει ανόητη εκ μέρους της Σπάρτης τη φύλαξη του νησιού με φρουρά.

[1] Ο Woodcock 1928, 99, σημειώνει ότι η σύμπτωση φαίνεται απίθανη και θεωρεί ότι αυτό το «απροσδόκητο εύρημα» θα πρέπει να είχε προηγουμένως τύχει προετοιμασίας εκ μέρους του Δημοσθένη. Όμοια ο Kagan 1974, 228, σημειώνει ότι η παρουσία του Μεσσηνιακού καραβιού δεν ήταν τυχαία, αλλά είχε προετοιμαστεί εκ των προτέρων από το Δημοσθένη. Ο Strassler 1990, 112-113, σημειώνει επίσης ότι η άφιξη του καραβιού δεν ήταν τυχαία. Ο ίδιος πιστεύει ότι αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου σχεδιασμού στην περιοχή. Για το ρόλο που διαδραματίζει η «τύχη» στο επεισόδιο, πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 518.

[2] Ο Cartledge 1979, 240, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης θα πρέπει να ενεργούσε με βάση τις συμβουλές των Μεσσηνίων στη Ναύπακτο. Δες και Finley 1942, 195-196, και Strassler 1990, 112. Όμοια ο Connor 1984, 110, σημειώνει τη στενή επικοινωνία του Δημοσθένη με τους Μεσσηνίους στη Ναύπακτο, οι οποίοι θα του ήταν χρήσιμοι για την επιχείρησή του. Όμοια η Ταμιωλάκη 2013, 55, σημειώνει την επανάληψη στην αφήγηση της επιρροής των Μεσσηνίων της Ναυπάκτου στις ενέργειες και στα σχέδια του Δημοσθένη. Πρβλ. 3.94.3, 3.95.1, 3.97.1 και την προηγούμενη υποσ. Ο Wilson 1979, 50-51, επισημαίνει ότι ο Δημοσθένης είχε έρθει σε συνεννόηση με τους Μεσσηνίους, αλλά πιστεύει ότι δεν υπήρχε συμφωνία μεταξύ τους. Θεωρεί επίσης ότι η παρουσία του καραβιού, που παρουσιάζεται ως τυχαία, αποδεικνύει ότι δεν υπήρξε προηγούμενη διευθέτηση.

[3] Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 157, 162, το λεκτικό που χρησιμοποιεί ο Θουκυδίδης στο σημείο αυτό δημιουργεί την αίσθηση ότι οι Αθηναίοι διέθεταν μεγαλύτερες δυνάμεις από αυτές που είχαν ήδη καταμετρηθεί. Ενδέχεται, όπως εξηγεί, οι άλλοι δύο στρατηγοί να άφησαν στο Δημοσθένη μέρος του στρατεύματός τους. Ο Kagan 1974, 228 και υποσ. 30, επισημαίνει ότι θα είχαν μείνει περισσότεροι οπλίτες μετά από την αναχώρηση του στόλου, αλλά ο ιστορικός παραλείπει να αναφέρει το γεγονός αυτό. Σημειώνει, ωστόσο, ότι ο αθηναϊκός στόλος ήταν μικρότερος και όχι τόσο καλά εξοπλισμένος όσο ο πελοποννησιακός. Και ο Wilson 1979, 66, θεωρεί ότι οι άλλοι στρατηγοί θα είχαν αφήσει περισσότερους οπλίτες στο Δημοσθένη, συμφωνώντας τελικά με τα σχέδιά του. Ο Gomme 1956, 445, σημειώνει ότι δεν είναι βέβαιο πόσους οπλίτες είχε στη διάθεσή του ο Δημοσθένης. Δες και Wilson 1979, 65-66, ο οποίος προσπαθεί να υπολογίσει τη στρατιωτική δύναμη του Δημοσθένη.

[4] Η πρόβλεψη του Δημοσθένη επαληθεύεται αργότερα. Πρβλ. 4.11.2.

παρέταξε τους οπλίτες του, όσο πιο κοντά μπορούσε στη θάλασσα, ώστε να εμποδίσουν την επικείμενη απόβαση του εχθρού, και τους μίλησε[1] (4.9).

Ο Δημοσθένης στην αρχή του παραινετικού του λόγου[2] συμβουλεύει τους Αθηναίους να μη φανούν συνετοί, αναλογιζόμενοι το μεγάλο κίνδυνο στον οποίο βρίσκονται, αλλά να φανούν αισιόδοξοι και χωρίς να σκέφτονται λογικά να επιτεθούν στους εχθρούς τους, έχοντας υπόψη τους ότι μπορεί τελικά να νικήσουν.

> *Ἄνδρες οἱ ξυναράμενοι τοῦδε τοῦ κινδύνου,* ***μηδεὶς*** *ὑμῶν ἐν τῇ τοιᾷδε ἀνάγκῃ* ***ξυνετὸς***[3] *βουλέσθω δοκεῖν εἶναι,* ***ἐκλογιζόμενος ἅπαν*** *τὸ περιεστὸς ἡμᾶς δεινόν,* ***μᾶλλον ἢ ἀπερισκέπτως εὔελπις***[4] *ὁμόσε χωρῆσαι τοῖς ἐναντίοις <ὡς> καὶ ἐκ τούτων ἂν περιγενόμενος. ὅσα γὰρ ἐς ἀνάγκην ἀφῖκται ὥσπερ τάδε,* ***λογισμὸν ἥκιστα*** *ἐνδεχόμενα κινδύνου τοῦ ταχίστου προσδεῖται* (4.10.1).

Ο Δημοσθένης προσπαθεί να εμψυχώσει τους στρατιώτες του απορρίπτοντας κάθε λογική σκέψη. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σύνεση ≠ απερισκεψία (*ξυνετός ≠ ἀπερισκέπτως*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἢ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται παραδόξως η απερισκεψία[5], λογική ≠ ελπίδα[6] (*ἐκλογιζόμενος ≠ εὔελπις, εὔελπις ≠ λογισμόν*),

---

[1] Η ιστορική αφήγηση προκαλεί τον αναγνώστη να αντιδιαστείλει την προσεκτική και λογικά σχεδιασμένη προετοιμασία των Πελοποννησίων με την πρόχειρη ενόψει του κινδύνου και ελλειπή προετοιμασία των Αθηναίων. Αξίζει να σημειωθούν οι φράσεις που χρησιμοποιούνται για τους Πελοποννησίους: *παρεσκευάζοντο* (4.8.4), *ἐν νῷ εἶχον* (4.8.5), *κατὰ τὸ εἰκός* (4.8.8), *ἐδόκει* (4.8.9) με τις φράσεις που χρησιμοποιούνται για τους Αθηναίους: *τὸ οἰκοδόμημα διὰ ταχέων εἰργασμένον καὶ ἀνθρώπων ὀλίγων ἐνόντων* (4.8.4), *δι' ὀλίγης παρασκευῆς* (4.8.8), *ἀσπίσι φαύλαις* (4.9.1), *ἐκ λῃστρικῆς* (4.9.1), *ἔτυχον* (4.9.1), *οὐκ ἰσχυρὸν ἐτείχιζον* (4.9.3), *ἦν δύνηται* (4.9.4). Ο λόγος του Δημοσθένη που ακολουθεί λαμβάνει υπόψη του αυτό το γεγονός και ο ίδιος ο στρατηγός καλεί τους στρατιώτες του να εγκαταλείψουν κάθε λογική σκέψη και να εναποθέσουν τις ελπίδες τους στις σταθερές τους κινήσεις και στην παραμονή στις θέσεις τους. Μόνο έτσι ήλπιζε ότι οι Αθηναίοι θα νικούσαν στην επικείμενη μάχη. Πρβλ. υποσ. 2 στις σελ. 521-522. Δες και Hunter 1973, 65-66, 69, η οποία παρατηρεί ότι η κατάσταση του Δημοσθένη παρουσιάζεται απελπιστική. Η ίδια σημειώνει ωστόσο ότι η παρουσίαση των γεγονότων είναι «γελοία», αφού οι Αθηναίοι στρατιώτες είχαν προετοιμαστεί κατάλληλα για την επίθεση των Πελοποννησίων, ακολουθώντας το σχέδιο του Δημοσθένη, και σίγουρα πριν από την απόπλευση του αθηναϊκού στόλου θα τους είχαν παραχωρηθεί όπλα. Η Hunter θεωρεί επίσης ότι ο Δημοσθένης είχε έρθει σε συνεννόηση και με τους Μεσσηνίους. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 522.

[2] Για ανάλυση της στρατιωτικής παρακέλευσης του Δημοσθένη δες Leimbach 1985, 56-63.

[3] Η Hunter 1973, 68, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης απορρίπτει τις πιο σημαντικές θουκυδίδειες αρετές, αποδεικνύοντας ότι βρίσκεται σε απελπιστική κατάσταση.

[4] Ο Luginbill 1990, 179, σημειώνει ότι η προτροπή του Δημοσθένη προς τους στρατιώτες του να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο έχοντας καλές ελπίδες είναι αντιπροσωπευτική της δικής του αισιοδοξίας καθ' όλη την εκστρατεία.

[5] Σε άλλους λόγους η αντιδιαστολή λογικής και απερισκεψίας χρησιμοποιείται με αντίθετο τρόπο, δηλαδή ο στρατηγός ή ο πολιτικός καλεί, συνήθως, τους στρατιώτες ή τους πολίτες ανάλογα να δράσουν λογικά σκεφτόμενοι. Εδώ, υπό τις παρούσες περιστάσεις, οι όροι αντιστρέφονται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο λόγος του Περικλή στο 2.62.5, όπου η *ξύνεσις* θεωρείται ανώτερη από την *ἐλπίδα*, η οποία αποτελεί το καταφύγιο των απελπισμένων. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στις δύο περιπτώσεις οι Αθηναίοι βρίσκονται ενώπιον κρίσιμων γεγονότων· στην περίπτωση του Περικλή μετά από τις τραγικές συνέπειες του λοιμού, στην περίπτωση του Δημοσθένη ενόψει της επικείμενης σπαρτιατικής επίθεσης. Η τόλμη και η λογική προκρίνονται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.40.3). Πρβλ. και Gomme 1956, 446, και Hornblower 1996, 162. Ο Connor 1984, 110 υποσ. 6, παρατηρεί επίσης ότι ο Δημοσθένης αλλάζει την παραδοσιακή επίκληση στη στρατιωτική δύναμη και αποκηρύσσει τη σύνεση και τη λογική, αντιστρέφοντας τη συμβουλή του Περικλή στο 2.62.5.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64).

η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και κανείς ≠ όλος (*μηδείς ≠ ἅπαν*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἥκιστα*).

Ο Αθηναίος στρατηγός εξηγεί ότι η παρούσα κατάσταση έχει και πλεονεκτήματα, αν οι Αθηναίοι παραμείνουν σταθεροί στις θέσεις τους και δεν τις προδώσουν υποχωρώντας υπό το φόβο των εχθρών.

ἐγὼ δὲ καὶ ***τὰ πλείω*** *ὁρῶ πρὸς ἡμῶν ὄντα, ἢν ἐθέλωμέν τε* ***μεῖναι***[1] ***καὶ μὴ τῷ πλήθει αὐτῶν κατα****πλαγέντες τὰ ὑπάρχοντα* ***ἡμῖν κρείσσω κατα****προδοῦναι* (4.10.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα[2] (*λογισμόν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καταπλαγέντες*) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἥκιστα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ πλείω*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η «λανθάνουσα» σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σταθερότητα ≠ υποχώρηση (*μεῖναι ≠ καταπροδοῦναι* [*ὑποχωροῦντες*][4]), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η αντίθεση αυτή αποτελεί και το κεντρικό μήνυμα του ομιλητή προς τους στρατιώτες του. Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ποσότητα ≠ ποιότητα[5] (*τῷ πλήθει ≠ κρείσσω*), για να τονιστεί η ανωτερότητα των αθηναϊκών στρατευμάτων σε σχέση με τα πολυάριθμα πελοποννησιακά. Σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων[6] (*αὐτῶν ≠ ἡμῖν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο φόβος των Αθηναίων ταυτίζεται με προδοσία μέσω της χρήσης των όρων *κατα*πλαγέντες – *κατα*προδοῦναι, οι οποίοι είναι σύνθετοι με την ίδια πρόθεση. Δημιουργείται έτσι το σχήμα της παρονομασίας.

Ο Δημοσθένης σημειώνει ότι το δύσβατο έδαφος θα αποτελέσει πλεονέκτημα για τους Αθηναίους, αν αυτοί παραμείνουν στη θέση τους. Καλεί επίσης τους στρατιώτες του να ασκήσουν πίεση στους Σπαρτιάτες, ώστε να μη μπορέσουν να αποβιβαστούν από τα καράβια τους.

---

[1] Το ρήμα *μένω* επαναλαμβάνεται τέσσερις φορές στο λόγο του Δημοσθένη: *μεῖναι* (4.10.2), *μενόντων* (4.10.3), *ὑπομένοι* (4.10.5), *μεῖναι* (4.10.5), και η συνεχής επανάληψή του ισοδυναμεί με «πλύση εγκεφάλου».

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στις στρατιωτικές παρακελεύσεις του Αρχίδαμου (2.11) και του Φορμίωνα (2.89).

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις στρατιωτικές παρακελεύσεις του Αρχίδαμου (2.11) και του Φορμίωνα (2.89), όπου λειτουργούσε επίσης ως αντιθετικό μοτίβο.

[4] Δες και Boegehold 1979, 149, για την ύπαρξη ελλειπτικής αντίθεσης.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και από τον Αθηναίο στρατηγό Φορμίωνα στη στρατιωτική του παρακέλευση στο 2.89, ο οποίος έπρεπε επίσης να αντιμετωπίσει τον πολυάριθμο πελοποννησιακό στόλο. Πρβλ. και τη χρήση της στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11 και στο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87.

[6] Η αντιπαραβολή αυτή είχε χρησιμοποιηθεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο του Φορμίωνα (2.89). Εντοπίζεται ακόμη σε όλες τις δημηγορίες του Περικλή.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΣΟΥ

τοῦ τε γὰρ χωρίου ***τὸ δυσέμβατον***[1] *ἡμέτερον νομίζω, <ὃ>* ***μενόντων μὲν*** *ἡμῶν* ***ξύμμαχον*** *γίγνεται,* ***ὑποχωρήσασι δὲ*** *καίπερ* ***χαλεπὸν*** *ὂν* ***εὔπορον*** *ἔσται μηδενὸς κωλύοντος, καὶ τὸν πολέμιον δεινότερον ἔξομεν μὴ* ***ῥᾳδίας*** *αὐτῷ πάλιν οὔσης* ***τῆς ἀναχωρήσεως,*** *ἣν καὶ ὑφ' ἡμῶν* ***βιάζηται*** *(****ἐπὶ*** *γὰρ* ***ταῖς ναυσὶ ῥᾴστοί*** *εἰσιν* ***ἀμύνεσθαι,*** ***ἀποβάντες δὲ ἐν τῷ ἴσῳ*** *ἤδη)* (4.10.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υποχώρηση ≠ σταθερότητα (*καταπροδοῦναι* [*ὑποχωροῦντες*] (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μενόντων, μενόντων* ≠ *ὑποχωρήσασι*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ,* διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, λειτουργώντας ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Πρόκειται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, για το κεντρικό μήνυμα που θέλει να μεταδώσει ο Αθηναίος στρατηγός στους στρατιώτες του. Εντοπίζεται η αντίθεση δύσκολο ≠ εύκολο, ως σημασιολογική (*τὸ δυσέμβατον ≠ εὔπορον*) και ως λεξική[2] (*χαλεπὸν ≠ ῥᾳδίας*), ώστε να τονιστεί η δυσβατότητα του εδάφους και η σωστή εκμετάλλευσή της από τους Αθηναίους. Χρησιμοποιείται επίσης η «λανθάνουσα» πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*ξύμμαχον* [*ἡμῖν*] ≠ *εὔπορον* [*τοῖς πολεμίοις*]). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες υποχώρηση ≠ επίθεση[3] (*ὑποχωρήσασι ≠ βιάζηται*), και επίθεση ≠ άμυνα (*βιάζηται ≠ ἀμύνεσθαι*). Σημειώνεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό[4] (*ἐπὶ ταῖς ναυσὶ ≠ ἀποβάντες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*. Εξαιτίας της σχηματίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εύκολο ≠ ίσο (*ῥᾴστοι ≠ ἐν τῷ ἴσῳ*). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δημοσθένης, ενώ τονίζει μέσω των αντιθέσεών του την υπεροχή των Αθηναίων στο ναυτικό, δεν παραδέχεται την υπεροχή των Σπαρτιατών στον πόλεμο της ξηράς, αλλά παρουσιάζει τους δύο αντιπάλους ως ισάξιους[5].

Στη συνέχεια ο Αθηναίος στρατηγός αναφέρεται στην άλλη αιτία του φόβου των Αθηναίων, στο πλήθος, δηλαδή, του εχθρικού στόλου. Εξηγεί ότι, παρόλο που οι Σπαρτιάτες

[1] Πρβλ. στην ιστορική αφήγηση: *ἐς χωρία μὲν χαλεπὰ καὶ πετρώδη πρὸς τὸ πέλαγος τετραμμένα* (4.9.2), *τοῦ χωρίου χαλεποῦ ὄντος* (4.11.4), *ἀδύνατοι δ' ἦσαν ἀποβῆναι τῶν τε χωρίων χαλεπότητι* (4.12.2).
[2] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.62.3.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε παρατηρηθεί και στο λόγο του Φορμίωνα στο 2.89.8.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στις στρατιωτικές παρακελεύσεις των Πελοποννησίων στρατηγών (2.87) και του Φορμίωνα (2.89).
[5] Πρβλ. όμως την ιστορική αφήγηση: *ἐπὶ πολὺ γὰρ ἐποίει τῆς δόξης ἐν τῷ τότε τοῖς μὲν ἠπειρώταις μάλιστα εἶναι καὶ τὰ πεζὰ κρατίστοις* (για τους Σπαρτιάτες), *τοῖς δὲ θαλασσίοις τε καὶ ταῖς ναυσὶ πλεῖστον προύχειν* (για τους Αθηναίους) (4.12.3). Πρβλ. και 4.14.3 όπου αναφέρεται ότι οι Λακεδαιμόνιοι *ἐκ γῆς ἐναυμάχουν* ενώ οι Αθηναίοι *ἀπὸ νεῶν ἐπεζομάχουν*. Ο Connor 1984, 111, παρατηρεί ότι το παράδοξο στοιχείο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αφήγηση. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο επιτειχισμός της Πύλου αποτελεί σημείο καμπής στην *Ιστορία*: η Αθήνα που αποτελούσε σημαντική ναυτική δύναμη χάνει τελικά το ναυτικό της και η Σπάρτη, μία παραδοσιακά πεζική δύναμη, αποκτά ναυτικό. Και η Debnar 2001, 164, επισημαίνει την αντιστροφή των ρόλων.

είναι πολλοί, θα επιτίθενται λίγοι λίγοι, καθώς θα είναι δύσκολο για τα καράβια τους να πλησιάσουν στη στεριά.

> ***τό*** *τε* ***πλῆθος*** *αὐτῶν οὐκ ἄγαν δεῖ φοβεῖσθαι·* ***κατ' ὀλίγον*** *γὰρ μαχεῖται καίπερ* ***πολὺ*** *ὂν* ***ἀπορίᾳ τῆς προσορμίσεως****, καὶ οὐκ* ***ἐν γῇ στρατός*** *ἐστιν* ***ἐκ τοῦ ὁμοίου*** *μείζων,* ***ἀλλ' ἀπὸ νεῶν****, αἷς* ***πολλὰ τὰ καίρια*** *δεῖ* ***ἐν τῇ θαλάσσῃ*** *ξυμβῆναι* (4.10.4).

Στη μετάβαση του ομιλητή στο νέο θέμα του λόγου τονίζεται το πλήθος του εχθρικού στόλου μέσω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*τὸ πλῆθος ≠ κατ' ὀλίγον, κατ' ὀλίγον ≠ πολύ*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εύκολο ≠ δύσκολο (*εὔπορον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπορίᾳ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Δημοσθένης μετατρέπει έτσι το πλεονέκτημα της αριθμητικής υπεροχής των αντιπάλων του σε μειονέκτημα, αναφερόμενος στην ιδιομορφία της περιοχής που βρίσκονται, την οποία είχε περιγράψει και πιο πάνω. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φεύγω ≠ έρχομαι (*τῆς ἀναχωρήσεως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῆς προσορμίσεως*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Παρατηρούνται ακόμη οι πραγματολογικές τοπικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα[1] (*ἐν γῇ ≠ ἐν τῇ θαλάσσῃ*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση, και πεζικό ≠ ναυτικό (*στρατός ≠ ἀπὸ νεῶν*), η οποία εντοπίζεται και στην προηγούμενη περίοδο. Οι δύο αυτές αντιπαραβολές συνδέονται μεταξύ τους μέσω άρνησης και του αντιθετικού μορίου *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Σημειώνεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ίσο ≠ ευνοϊκό (*ἐκ τοῦ ὁμοίου ≠ πολλὰ τὰ καίρια*).

Ο Δημοσθένης συμπεραίνει ότι οι δυσκολίες που θα έχουν να αντιμετωπίσουν οι Σπαρτιάτες αντισταθμίζουν το μειονέκτημα του μικρού αριθμού των Αθηναίων. Στο τέλος του λόγου του ο στρατηγός ζητεί από τους Αθηναίους να παραμείνουν στις θέσεις τους και να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς τους, σώζοντας έτσι τους εαυτούς τους και την περιοχή.

> *ὥστε τὰς τούτων ἀπορίας ἀντιπάλους ἡγοῦμαι τῷ ἡμετέρῳ πλήθει, καὶ ἅμα ἀξιῶ ὑμᾶς, Ἀθηναίους ὄντας καὶ ἐπισταμένους ἐμπειρίᾳ τὴν ναυτικὴν ἐπ' ἄλλους ἀπόβασιν ὅτι, εἴ τις* ***ὑπομένοι*** *καὶ μὴ φόβῳ ῥοθίου καὶ νεῶν δεινότητος κατάπλου* ***ὑποχωροίη****, οὐκ ἄν ποτε βιάζοιτο*[2]*, καὶ αὐτοὺς νῦν* ***μεῖναί*** *τε καὶ ἀμυνομένους παρ' αὐτὴν τὴν ῥαχίαν σῴζειν ὑμᾶς τε αὐτοὺς καὶ τὸ χωρίον* (4.10.5).

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στις τρεις δημηγορίες του επίσης Αθηναίου Περικλή.
[2] Πρβλ. στην ιστορική αφήγηση: *βιαζομένοις* (4.9.3), *βιαζομένους* (4.11.4).

Στο συμπέρασμά του ο ομιλητής δε χρησιμοποιεί αντιθέσεις, ενώ στο τέλος του λόγου του επαναλαμβάνει αντιθέσεις που είχε χρησιμοποιήσει προηγουμένως. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνεσθαι* (στο 4.10.3) ≠ *βιάζοιτο, βιάζοιτο ≠ ἀμυνομένους*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1] και διευκολύνοντας τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, σταθερότητα ≠ υποχώρηση (*ὑπομένοι ≠ ὑποχωροίη, ὑποχωροίη ≠ μεῖναι*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και η οποία ολοκληρώνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου[2], υποχώρηση ≠ επίθεση (*ὑποχωροίη ≠ βιάζοιτο*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 4.10.3, και λογική ≠ συναίσθημα (*ἐπισταμένους ≠ φόβῳ*), η οποία είχε σημειωθεί στην αρχή του λόγου (στο 4.10.1-2).

Όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, μετά από το λόγο του Δημοσθένη οι Αθηναίοι *ἐθάρσησαν μᾶλλον* (4.11.1) και ακολούθησαν τις οδηγίες του στρατηγού τους. Οι Λακεδαιμόνιοι τους επιτέθηκαν με 43 πλοία και από τη στεριά και από τη θάλασσα. Οι προβλέψεις του Δημοσθένη σχετικά με το σημείο, στο οποίο θα επιτίθεντο οι Σπαρτιάτες, και σχετικά με τη δυσκολία των αντιπάλων του να αποβιβαστούν επαληθεύονται[3], παρόλη την προθυμία και την τόλμη που επεδείκνυαν οι εχθροί του[4], και ιδιαίτερα ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασίδας[5] (4.11.3). Ο ιστορικός σημειώνει το παράδοξο γεγονός της

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

[2] Η επανάληψη αυτής της αντίθεσης ήταν τελικά επιτυχής, αφού, όπως σημειώνει ο Θουκυδίδης στην αφήγηση της μάχης, οι Αθηναίοι παρέμειναν τελικά στις θέσεις τους, ακολουθώντας τις συμβουλές του Δημοσθένη. Πρβλ. *τῶν Ἀθηναίων μενόντων καὶ οὐδὲν ὑποχωρούντων* (4.12.2). Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 524.

[3] Δες και Hunter 1973, 67, Kagan 1974, 229, και Wylie 1993, 23, για την επαλήθευση των προβλέψεων του Δημοσθένη, η οποία τονίζεται μέσω λεκτικών αντιστοιχιών ανάμεσα στην αφήγηση των γεγονότων και στη δημηγορία του. Πρβλ. *ᾗ μάλιστα ἐκείνους προσεδέχετο πειράσειν ἀποβαίνειν* (4.9.2) – *προσέβαλλε δὲ ᾗπερ ὁ Δημοσθένης προσεδέχετο* (4.11.2), *τοῦ τε γὰρ χωρίου τὸ δυσέμβατον ἡμέτερον νομίζω, <ὃ> μενόντων μὲν ἡμῶν ξύμμαχον γίγνεται, ὑποχωρήσασι δὲ καίπερ χαλεπὸν ὂν εὔπορον ἔσται* (4.10.3) – *εἴ τις ὑπομένοι καὶ μὴ φόβῳ ροθίου καὶ νεῶν δεινότητος κατάπλου ὑποχωροίη* (4.10.5) – *ἀδύνατοι δ' ἦσαν ἀποβῆναι τῶν τε χωρίων χαλεπότητι καὶ τῶν Ἀθηναίων μενόντων καὶ οὐδὲν ὑποχωρούντων* (4.12.2), *κατ' ὀλίγον γὰρ μαχεῖται καίπερ πολὺ ὂν ἀπορίᾳ τῆς προσορμίσεως* (4.10.4) – *οἱ δὲ κατ' ὀλίγας ναῦς διελόμενοι, διότι οὐκ ἦν πλέοσι προσσχεῖν* (4.11.3). Η de Romilly 1963, 174 και υποσ. 1, παρατηρεί ότι η οξυδέρκεια του Δημοσθένη ήταν αυτή που οδήγησε στην επιτυχία του αθηναϊκού εγχειρήματος. Γι' αυτό το λόγο, πιστεύει, υπάρχουν λεκτικές αντιστοιχίες ανάμεσα στο λόγο του και στην αφήγηση. Και ο Gomme 1956, 448, επισημαίνει ότι η αφήγηση των γεγονότων ακολουθεί στενά τη δημηγορία του Δημοσθένη. Πρβλ. και Hornblower 1996, 162, 163, 166, ο οποίος παρατηρεί ότι στην αφήγηση που ακολουθεί τη δημηγορία χρησιμοποιούνται σε αρκετά σημεία τα λόγια του Δημοσθένη. Ο Lateiner 1975, 183, σημειώνει ότι οι επιτυχίες του Δημοσθένη βασίζονταν στην ταχύτητα, στην έκπληξη και στα προσεκτικά εκτελεσμένα σχέδια.

[4] Ο ιστορικός σημειώνει ότι παρόλες τις δυσκολίες οι Πελοποννήσιοι έδειχναν ενθουσιασμό. Πρβλ. *προθυμίᾳ τε πάσῃ χρώμενοι καὶ παρακελευσμῷ* (4.11.3), *πάντων δὲ φανερώτατος Βρασίδας ἐγένετο* (4.11.3), *οἱ δ' ἄλλοι προυθυμοῦντο μέν, ἀδύνατοι δ' ἦσαν ἀποβῆναι* (4.12.2). Ο Rood 1998, 33-34 και υποσ. 28, επισημαίνει ότι στην αφήγηση τονίζονται τα λάθη των Σπαρτιατών που αφορούσαν κυρίως στο θέμα του συγχρονισμού τους, τα οποία έρχονταν σε αντίθεση με τις επιδιώξεις τους, δημιουργώντας ειρωνεία. Πρβλ. 4.13.4. Οι Wilson & Beardsworth 1970 (2), 51, σημειώνουν επίσης ότι η αποτυχία του σχεδίου των Σπαρτιατών οφειλόταν στην έλλειψη χρόνου.

[5] Ο Roisman 1987, 417-418, σημειώνει ότι ο Βρασίδας δείχνει και σε αυτή τη ναυμαχία την ανδρεία του, αλλά υποτιμά τους συνστρατηγούς του, παρουσιάζοντάς τους να ενεργούν με εγωιστικά κίνητρα, ενώ στην πραγματικότητα είχαν ενθουσιασμό, αλλά δεν ήθελαν να αποκλειστούν στην παραλία. Ο Βρασίδας, προσθέτει

αντιστροφής των ρόλων τους: οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να υπερασπίζονται τη Λακωνική γη με το πεζικό τους και οι Λακεδαιμόνιοι να επιτίθενται με το ναυτικό[1] (4.12.3).

Αργότερα φτάνουν και τα 50 αθηναϊκά καράβια από τη Ζάκυνθο, για να βοηθήσουν το Δημοσθένη. Μετά από την αιφνίδια[2] επίθεση των Αθηναίων οι Λακεδαιμόνιοι ηττώνται, αφού δεν ανέμεναν την αθηναϊκή επίθεση και είχαν αφήσει αφρούρητες τις δύο εισόδους του λιμανιού, ενώ οι άνδρες τους αιχμαλωτίζονται στη Σφακτηρία[3], την οποία φρουρούσαν πλέον οι Αθηναίοι (4.13-14).

Αξιοσημείωτο στοιχείο στην όλη αφήγηση αποτελεί η έμφαση που δίνει ο ιστορικός στον παράγοντα της τύχης[4], η οποία ήταν με το μέρος των Αθηναίων κατά τη διάρκεια της μάχης.

ο ίδιος, δε μπορούσε να αντιληφθεί ότι ακόμα και με τον ηρωισμό του, η απόβαση ήταν αδύνατη. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο Βρασίδας ήταν ο πληροφοριοδότης του Θουκυδίδη.

[1] Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 525. Ο Finley 1942, 197, παραβάλλει το 4.12.3 με το 7.71.7, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι οι Αθηναίοι στη Σικελία βρέθηκαν στην ίδια θέση, στην οποία είχαν βάλει τους Σπαρτιάτες στην Πύλο.

[2] Πρβλ. *ὥρμησαν* (4.14.1), *ὑπὸ ἐκπλήξεως* (4.14.3). Πρβλ. και Lateiner στην υποσ. 3 στη σελ. 527.

[3] Πρβλ. *ὅτιπερ αὐτῶν οἱ ἄνδρες ἀπελαμβάνοντο ἐν τῇ νήσῳ* (4.14.2), *ὡς τῶν ἀνδρῶν ἀπειλημμένων* (4.14.5). Σύμφωνα με τον Burrows 1896, 75, ο Βρασίδας δε θα είχε σκεφτεί την πιθανότητα πολιορκίας της Σφακτηρίας από τους Αθηναίους.

[4] Δες και υποσ. 3 στη σελ. 518 και υποσ. 1 στη σελ. 522. Πρβλ. *περιέστη ἡ τύχη* (4.12.3), *ἔτυχον* για την παράλειψη των Σπαρτιατών να αποκλείσουν τις εισόδους (4.13.4), *τῇ παρούσῃ τύχῃ* (4.14.3), αλλά και πριν από τη μάχη: *κατὰ τύχην* για την καταιγίδα (4.3.1), *ἔτυχον* για τη γιορτή των Σπαρτιατών (4.5.1) και για την άφιξη των μεσσηνιακών πλοίων (4.9.1). Πρβλ. *τῇ τύχῃ ἐλπίσας* (3.97.2) που αναφέρεται στο Δημοσθένη. Η de Romilly 1963, 174, σημειώνει την έμφαση στην «τύχη» στο επεισόδιο μέσω της επανάληψής της. Η Hunter 1973, 70-71, 73-74 και υποσ. 12, παρατηρεί επίσης το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει στο επεισόδιο η *τύχη* έναντι της *γνώμης*. Δες και Connor 1984, 111, 118 και υποσ. 19, ο οποίος παρατηρεί ότι το παράδοξο, η έκπληξη και η αντιστροφή διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στο όλο επεισόδιο. Βλ. και Finley 1942, 195-196, και Hornblower 1996, 149, οι οποίοι επίσης αναφέρουν ότι σε όλο το επεισόδιο της Πύλου – Σφακτηρίας αξιοσημείωτη είναι η έμφαση στο στοιχείο της τύχης. Ο Finley εξηγεί το γεγονός ως αποτέλεσμα της ασυνήθιστης θέσης του Δημοσθένη ως ιδιώτου. Η de Romilly (de Romilly 1963, 41, de Romilly 1994, 109-110), σημειώνει ότι ο ιστορικός συνδέει την επιτυχία των Αθηναίων με την υπερβολή (ύβρη), η οποία σχετίζεται με τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Ο Gomme 1956, 474-475, 488-489, είχε ήδη παρατηρήσει τη συχνή χρήση τύπων σχετικών με την «τύχη» σε όλο το επεισόδιο. Υποστηρίζει, ωστόσο, ότι αυτή η επανάληψη δε σημαίνει αναγκαία ότι το κάθε γεγονός ήταν τυχαίο. Θεωρεί ότι οι τύποι αυτοί αναφέρονται στη σύγχρονη πραγματοποίηση αυτών των γεγονότων με άλλα γεγονότα που αφηγείται ο ιστορικός και ότι σε κάποια σημεία οι Αθηναίοι φάνηκαν τυχεροί. Ο Gomme σημειώνει επίσης ότι ο Δημοσθένης βασίστηκε στην προηγούμενη εμπειρία του στην Αιτωλία. Σύμφωνα με το Rood 1998, 25, 27, 29, 31, 38-39, 57, ιστορικός χρησιμοποιεί την «τύχη» για να περιγράψει τη μεταβολή των γεγονότων και για να αφηγηθεί γεγονότα που συμβαίνουν πέρα από την ανθρώπινη πρόβλεψη, αλλά μπορούν να εξηγηθούν με βάση τη λογική. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο ιστορικός μέσα από την αφήγησή του αφήνει τους αναγνώστες του να κρίνουν την αθηναϊκή στρατηγική και τα θετικά στοιχεία του σχεδίου του Δημοσθένη. Προσθέτει επίσης ότι για τον ιστορικό το επεισόδιο της Πύλου αποτελούσε ένα μη αναμενόμενο γεγονός. Ο Flower 1992, 48-49, σημειώνει το ρόλο που διαδραματίζει η τύχη στο επεισόδιο. Αυτό που ισχυρίζεται ο ιστορικός, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι ότι οι Αθηναίοι ήταν τυχεροί, καθώς κατάφεραν να αιχμαλωτίσουν τους Σπαρτιάτες στο νησί με τόσο απρόσμενο τρόπο, και ότι οι Αθηναίοι ήταν ανόητοι, αφού ανέμεναν περισσότερες επιτυχίες ως αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 144-145, 217, στο επεισόδιο της Πύλου ο Θουκυδίδης δείχνει ότι η απρόβλεπτη τύχη μπορεί να προκαλέσει την αλλαγή της πορείας των αρχικών σχεδίων. Ο Strassler 1990, 110, παρατηρεί επίσης ότι τα σχέδια του Δημοσθένη δεν αναφέρονται επαρκώς, αλλά η εκστρατεία περιγράφεται ως ασυνήθιστα τυχαία. Ο Kitto 1966, 340, 344, σημειώνει επίσης το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η τύχη στο επεισόδιο της Πύλου και θεωρεί ότι η επιτυχία των Αθηναίων ήταν συμπτωματική. Δες και Luginbill 1990, 180, ο οποίος αναφέρει ότι η νίκη στην Πύλο ήταν η μεγαλύτερη επιτυχία των Αθηναίων στον πόλεμο, αλλά ο Θουκυδίδης δείχνει ότι αυτή οφειλόταν περισσότερο στην τύχη παρά στον έξυπνο σχεδιασμό. Ο Rhodes 2014, 14, σημειώνει τη σημασία του παράγοντα της τύχης στο επεισόδιο και θεωρεί ότι πρόκειται ίσως για εσκεμμένη προσπάθεια εκ μέρους του ιστορικού να υποβαθμίσει την επιτυχία των Αθηναίων. Η Hunter 1973, 63-65, 67-74, 76, 81-82,

Ο αντίκτυπος αυτής της ήττας των Σπαρτιατών ήταν τόσο μεγάλος, ώστε οι τελευταίοι αναγκάζονται να ζητήσουν ειρήνη από τους Αθηναίους, χωρίς, ωστόσο, θετικό αποτέλεσμα[1].

Ο Δημοσθένης στο σύντομο παραινετικό του λόγο χρησιμοποιεί κοινές αντιθέσεις με άλλους στρατηγούς που εκφωνούν επίσης στρατιωτικές παρακελεύσεις, κυρίως Αθηναίους, όπως ο Φορμίων (2.89), αλλά και του αντίθετου στρατοπέδου, όπως ο Αρχίδαμος (2.11) και οι Πελοποννήσιοι στρατηγοί (2.87). Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται ανάμεσα σε αυτή τη δημηγορία και στους λόγους του Περικλή. Ωστόσο, ο Δημοσθένης, όπως έχει σημειωθεί, αντιστρέφει τις απόψεις του Αθηναίου πολιτικού. Ο λόγος αυτός παρουσιάζει επίσης αντιστοιχίες με την περικείμενη αφήγηση, αποδεικνύοντας τη στενή σχέση ανάμεσα στις δημηγορίες και στην ιστορική αφήγηση και την αναγκαιότητα της συνεξέτασής τους.

παρατηρεί επίσης πως οι επιδέξιοι στόχοι και οι προβλέψεις του Δημοσθένη παρουσιάζονται από τον ιστορικό ως στιγμιαίες και βεβιασμένες αποφάσεις, ενώ άλλα τυχαία περιστατικά αποκτούν προβολή. Έτσι, σημειώνει η ίδια, ο Δημοσθένης παρουσιάζεται λανθασμένα ως ένας στρατηγός χωρίς πρόνοια και λογική, ενώ αντίθετα κάνει λογικούς σχεδιασμούς βασισμένους στην εμπειρία του. Η ίδια εξηγεί ότι ο λόγος για τον οποίο παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο τα γεγονότα είναι για να συνδεθούν με τη Σικελική εκστρατεία, η οποία καταλήγει στην καταστροφή των Αθηναίων. Ο Connor 1984, 109-110 και υποσ. 5-6, 115, παρατηρεί την έμφαση της ιστορικής αφήγησης στην τύχη και σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης παραλείπει σημαντικές πληροφορίες, υποτιμώντας τη στρατηγική ικανότητα του Δημοσθένη, παρόλο που το σχέδιό του ήταν προσεκτικό και έξυπνο και βασιζόταν στην προηγούμενη εμπειρία του στην Ακαρνανία. Πρβλ. 3.106-114. Ο Woodcock 1928, 99, 101-102, σημειώνει ότι η τύχη βοήθησε στην επιχείρηση, αλλά δεν αποτελούσε τον καθοριστικό παράγοντα που οδήγησε στην επιτυχία της. Ο ίδιος παρατηρεί την προσπάθεια του ιστορικού να υποβαθμίσει την επιτυχία των Αθηναίων, αποφεύγοντας να προσφέρει στο Δημοσθένη την αναγνώριση που άξιζε. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι ο ιστορικός παραδέχεται πως ο Δημοσθένης είχε σχέδιο και το εκπλήρωσε. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 108-109, 111, ο Θουκυδίδης δεν εισηγείται ότι η νίκη του Δημοσθένη οφειλόταν στην καλή του τύχη, αλλά, όπως σημειώνει, αποδίδεται στον έξυπνο σχεδιασμό του και στην ανδρεία αντίσταση των Αθηναίων. Ο Θουκυδίδης, παρατηρεί ωστόσο, πουθενά δεν αξιολογεί τη συμβολή του Δημοσθένη σε αυτή την αποφασιστική και σημαντική νίκη για την αθηναϊκή ιστορία. Ο Wylie 1993, 20, 22-23, θεωρεί ότι ο ιστορικός αποδίδει με προκατειλημμένο τρόπο τη νίκη του Δημοσθένη στην Πύλο κυρίως σε τυχαίους παράγοντες. Ο ίδιος, ωστόσο, θεωρεί ότι η κατάκτηση της Πύλου δεν αποτελούσε τυχαίο τόλμημα, αλλά το αποτέλεσμα ενός έξοχα και προσεκτικά σχεδιασμένου πλάνου. Ο Marshall 1984, 21, 32, 36 υποσ. 71, σημειώνει επίσης ότι η νίκη του Δημοσθένη αποδίδεται σε τυχαίους παράγοντες και ότι ο στρατηγός δε λαμβάνει την αναγνώριση που του άξιζε. Ο Kagan 1974, 222-223 και υποσ. 17, 230-231 και υποσ. 38, 245, παρατηρεί ότι ο ιστορικός επιτρέπει στο στοιχείο της τύχης να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στο επεισόδιο, παρουσιάζοντας τη νίκη των Αθηναίων ως προϊόν ασυνήθιστης τύχης. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ιστορικός υπερτιμά το ρόλο που διαδραμάτισε η τύχη στην εκστρατεία. Ο Kagan επισημαίνει ακόμη ότι η επιτυχία της εκστρατείας βασιζόταν σε κάποιο βαθμό στην τύχη, αλλά η εξυπνάδα και ο σωστός σχεδιασμός του Δημοσθένη ήταν ζωτικής σημασίας· στοιχεία που βασίζονταν στην προηγούμενη εμπειρία του Δημοσθένη στην Αιτωλία. Ο Hornblower 1996, 188, θεωρεί ότι ο Δημοσθένης ήταν από τους λίγους άνδρες στην *Ιστορία* που μάθαινε από τα προηγούμενά του λάθη και από τις εμπειρίες του. Η Debnar 2001, 147, σημειώνει ότι τα γεγονότα παρουσιάζονται να διαμορφώνονται σύμφωνα με την τύχη, αλλά και με τη στρατιωτική οξύνοια του Δημοσθένη. Ο Burrows 1896, 75 και υποσ. 75, θεωρεί ότι η νίκη των Αθηναίων οφειλόταν στην αναποφασιστικότητα των Σπαρτιατών. Ο Holladay 1978, 416, αναφέρει ότι η εκστρατεία πέτυχε περισσότερο λόγω των λαθών που έκαναν οι Σπαρτιάτες, αν και ο Δημοσθένης όντας ριψοκίνδυνος στρατηγός προκάλεσε αυτά τα καταστροφικά λάθη του εχθρού. Αντίθετα, ο Grundy 1896, 28, 47, θεωρεί ότι ο ιστορικός προσπαθεί να παρουσιάσει το Δημοσθένη ως τον ήρωα του επεισοδίου. Ο ίδιος σημειώνει ότι στην αφήγησή του ο ιστορικός αναφέρεται κυρίως στο μερίδιο που είχε ο Δημοσθένης στην εκτέλεση του σχεδίου του εις βάρος των συνστρατηγών του.

[1] Δες το επόμενο κεφάλαιο 2.14.

2.14 Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ (4.17-20)

Μετά από τη νίκη του Δημοσθένη στην Πύλο η σπαρτιατική δύναμη που βρισκόταν στο νησί της Σφακτηρίας αποκλείστηκε. Όταν τα νέα της ήττας[1] έφτασαν στη Σπάρτη, οι Σπαρτιάτες θεώρησαν τη συμφορά τους μεγάλη[2]. Συγκλήθηκε, επομένως, σύσκεψη των αξιωματούχων τους[3], ώστε να αποφασιστεί η μετέπειτα δράση τους. Επειδή οι Σπαρτιάτες κατάλαβαν ότι δε μπορούσαν να σώσουν τους άνδρες τους[4] και επειδή δεν ήθελαν να τους αφήσουν να πεθάνουν από την πείνα ή να τους αναγκάσουν να υποταχτούν, αποφάσισαν να συνάψουν σπονδές[5] με τους Αθηναίους στρατηγούς στην Πύλο και να στείλουν αντιπροσώπους τους στην Αθήνα, για να ζητήσουν συνομολόγηση ειρήνης[6], ώστε να επιστραφούν οι στρατιώτες τους (4.15).

---

[1] Η ήττα των Σπαρτιατών στη Σφακτηρία αποτελεί, σύμφωνα με τον Wassermann 1964, 291, τη νέμεση για την ύβρη που είχαν επιδείξει στην Πλάταια.

[2] Ο Wilson 1979, 91-92, θεωρεί ότι οι Σπαρτιάτες είχαν πανικοβληθεί, ενώ στην πραγματικότητα θα μπορούσαν να είχαν οργανώσει αντεπίθεση με τα πλοία που διέθεταν και να σώσουν τους άνδρες τους. Ο Hornblower 1996, 168, αναφέρει ότι η απελπισία των Σπαρτιατών ήταν πολύ μεγάλη. Αντίθετα, σημειώνει, θα έπρεπε να είχαν προσπαθήσει να σώσουν τους άνδρες τους, έστω κι αν αυτό ήταν αδύνατο. Οι Wilson & Beardsworth 1970, 118, είχαν παρατηρήσει, ωστόσο, ότι μία προσπάθεια διάσωσης των αιχμαλώτων δεν θα ήταν επιτυχής και θα γινόταν αντιληπτή από τους Αθηναίους, οι οποίοι θα την απέκρουαν επιτυχημένα. Έτσι, θεωρούν, οι Σπαρτιάτες δε θα έπρεπε να κατηγορούνται για αδράνεια.

[3] Πρβλ. *τὰ τέλη* (4.15.1). Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 229 και υποσ. 35, πρόκειται για τους εφόρους.

[4] Οι αιχμάλωτοι στο νησί της Σφακτηρίας ήταν 420 χωρίς τους είλωτες (4.8.9). Ο τελικός αριθμός των αιχμαλώτων μετά από τη μάχη που ακολούθησε αναφέρεται στο 4.38.5: από τους 292 επιζώντες οι 120 ήταν Σπαρτιάτες. Η πληροφορία για την ηγετική θέση των αιχμαλώτων αυτών δίνεται στο 5.15.1. Ο Kagan 1974, 230, σημειώνει ότι οι 420 αιχμάλωτοι αποτελούσαν το ένα δέκατο του σπαρτιατικού στρατού και τουλάχιστον οι 180 από αυτούς ήταν Σπαρτιάτες προερχόμενοι από τις καλύτερες οικογένειες, γι' αυτό και δικαιολογείται η ανησυχία των Σπαρτιατών για τη διάσωσή τους. Ο Cartledge 1979, 241, 257, αναφέρει ότι ο πιθανός χαμός 120 Σπαρτιατών οπλιτών με υψηλή κοινωνική θέση ανάγκασε τους Σπαρτιάτες να ζητήσουν ειρήνη. Δες και Debnar 2001, 151-152, η οποία παρατηρεί ότι η απώλεια μίας τέτοιας δύναμης θα αποδυνάμωνε το σπαρτιατικό στρατό και θα καθιστούσε τη Σπάρτη επιρρεπή σε μία επανάσταση των ειλώτων. Πρβλ. και 4.40.2, όπου οι Σπαρτιάτες αιχμάλωτοι αναφέρονται ως *καλοὶ κἀγαθοί·* χαρακτηρισμός που, σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 371-376, απευθυνόταν στην ανώτερη πολιτικά και κοινωνικά τάξη στη Σπάρτη. Ο Gomme (Gomme 1953, 65-68, Gomme 1956, 480-481), θεωρεί ότι, σύμφωνα με το χωρίο 4.40.2, οι Σπαρτιάτες που βρίσκονταν στη Σφακτηρία ήταν δίκαιοι, ευγενείς και γενναίοι, και σημειώνει ότι οι όροι είχαν πολιτικό περιεχόμενο. Η φράση *καλὸς κἀγαθός*, προσθέτει, αποτελούσε τίτλο που αποδιδόταν στη συγκεκριμένη κοινωνική τάξη. Ο Hornblower 1996, 195-196, σημειώνει ότι ο τίτλος *καλός κἀγαθός* συνδυάζει τη φυσική, αισθητική και ηθική υπεροχή, έχοντας και πολιτική, κοινωνική και οικονομική σημασία και παρατηρεί ότι αυτός αναφερόταν σε μία συγκεκριμένη τάξη.

[5] Ο Gomme 1956, 453, και ο Hornblower 1996, σημειώνουν ότι οι σπονδές ήταν μόνο τοπικές, αλλά έδιναν την ευκαιρία συζήτησης μίας γενικότερης ειρήνης.

[6] Σύμφωνα με τον Brunt 1965, 273, η προσφορά ειρήνης εκ μέρους των Σπαρτιατών ακύρωσε τη διακήρυξή τους ότι πολεμούσαν για την ελευθερία των Ελλήνων και έπληξε το κύρος τους, ενώ διατήρησε τη δύναμη της Αθήνας. Όμοια ο Cawkwell 1975, 58-59, σημειώνει ότι οι διαπραγματεύσεις για ειρήνη αποτελούσαν προδοσία των σπαρτιατικών διακηρύξεων για ελευθερία της Ελλάδας στην αρχή του πολέμου. Πρβλ. 2.8.4, 3.32.2. Δες και Orwin 1994, 81-82, ο οποίος επίσης παρατηρεί ότι η Σπάρτη προδίδει τους συμμάχους της και τις διακηρύξεις της για ελευθερία των Ελλήνων και εξυπηρετεί τελικά τα δικά της συμφέροντα. Ο ίδιος παρατηρεί ότι χωρίς να έχει ηττηθεί σε κάποια σημαντική μάχη, η Σπάρτη ήταν έτοιμη να τερματίσει τον πόλεμο. Σύμφωνα με τον Westlake 1974, 66-72, η αντίδραση των Σπαρτιατών να ζητήσουν διαπραγματεύσεις ως τη μόνη λύση μετά από την ήττα τους στην Πύλο προκαλεί έκπληξη, αν η αφήγηση των γεγονότων θεωρηθεί αξιόπιστη. Ο ίδιος προσθέτει ακόμη ότι το συμπέρασμα των Σπαρτιατών αξιωματούχων, ότι η κατάσταση ήταν απελπιστική, ήταν αδικαιολόγητο, αφού υπήρχαν καλές προοπτικές διάσωσης μέσω οποιασδήποτε στρατιωτικής επιχείρησης. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι Σπαρτιάτες είχαν αρκετό στόλο στη διάθεσή

Σύμφωνα με τον ιστορικό, οι Αθηναίοι στρατηγοί δέχτηκαν την πρόταση των Λακεδαιμονίων και έγινε ανακωχή υπό όρους[1]. Οι Λακεδαιμόνιοι έπρεπε να παραδώσουν όλα τα καράβια που είχαν χρησιμοποιήσει στη ναυμαχία και όσα πολεμικά καράβια είχαν στη Λακωνική[2], για να μη μπορέσουν να επιτεθούν στο αθηναϊκό οχύρωμα στην Πύλο. Συμφώνησαν επίσης να επιτρέπεται στους Λακεδαιμονίους να στέλνουν τρόφιμα στους αιχμαλώτους στο νησί της Σφακτηρίας. Οι Αθηναίοι ακόμη θα περιπολούσαν το νησί, αλλά δε θα έκαναν επίθεση εναντίον των Λακεδαιμονίων. Αυτοί οι όροι θα ίσχυαν μέχρι την επιστροφή της πρεσβείας των Λακεδαιμονίων από την Αθήνα με αθηναϊκή τριήρη. Θα έπαυαν, ωστόσο, να ισχύουν σε περίπτωση παράβασης οποιουδήποτε όρου. Παραδόθηκαν έτσι 60 περίπου καράβια[3] στους Αθηναίους με την υπόσχεση να επιστραφούν στους Λακεδαιμονίους μετά από τη λήξη της συμφωνίας. (4.16).

τους και αρκετές πιθανότητες να σώσουν τους άντρες τους με μία στρατιωτική επιχείρηση. Η απόφαση να αρχίσουν διαπραγματεύσεις για ειρήνη, σημειώνει, δε συνδέεται με την έντονη επιθυμία τους να σώσουν τους αιχμαλώτους τους μετά από τη ναυμαχία της Πύλου, αλλά πηγάζει από την απογοήτευσή τους λόγω της πορείας του πολέμου. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 530. Ο Cartledge 1979, 242, παραπέμποντας στο 3.52.2, σημειώνει ότι η ιδέα της ειρήνης ήταν ήδη στο μυαλό των Σπαρτιατών το 427 π.Χ. Ο Finley 1942, 197, παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες το 425 π.Χ. και ήδη ένα χρόνο προηγουμένως προτιμούσαν τη σύναψη ειρήνης, αφού πέρα από τις μικρές τους επιτυχίες στον πόλεμο, δεν είχαν επιτύχει κάποια σημαντική νίκη που να μείωνε τη δύναμη των Αθηναίων. Έτσι, σημειώνει, περίμεναν την κατάλληλη ευκαιρία για συνθηκολόγηση. Ο ίδιος πιστεύει ότι την περίοδο αυτή η φιλειρηνική μερίδα κέρδιζε έδαφος στη Σπάρτη, αφού ο βασιλιάς Πλειστοάναξ που είχε εξοριστεί, επειδή είχε αποτύχει να εισβάλει στην Αττική το 446 π.Χ., είχε ανακληθεί μετά από το θάνατο του Αρχίδαμου. Η Debnar 2001, 149-152, θεωρεί ότι η θέση των Σπαρτιατών υποβαθμιζόταν μέσω των επιθετικών κινήσεων των Αθηναίων και των εσωτερικών αναταραχών και ότι η πρόταση για ειρήνη ήταν αυθεντική, αφού κάποιοι Σπαρτιάτες φοβούνταν ίσως ότι θα έχαναν τον πόλεμο. Σύμφωνα με τους Cartledge 1979, 230, και Parker 1989, 161, οι Σπαρτιάτες αισθάνονταν άσχημα, επειδή είχαν ξεκινήσει τον Αρχιδάμειο πόλεμο παράνομα, καταπατώντας τους όρκους τους. Βλ. 7.18.2, όπου αναφέρεται ότι οι Σπαρτιάτες θεώρησαν τη συμφορά στην Πύλο ως τιμωρία για την παράνομη λύση των Τριαντάχρονων σπονδών. Ο Orwin 1994, 76, συνδέει την προσπάθεια των Σπαρτιατών να σώσουν τους πολίτες τους μέσω της συνομολόγησης ειρήνης, ακόμα και με δυσμενείς για τους ίδιους όρους, με την κοινωνική αρετή και σταθερότητα που χαρακτήριζε τη Σπάρτη και με την προσπάθειά της να περιορίζει τις απώλειες της. Η Debnar 2001, 148, αντίθετα παρατηρεί ότι η απόφαση των Σπαρτιατών ήταν ξαφνική και ανώριμη και σημειώνει ότι, λαμβάνοντας υπόψη την αυστηρή εκπαίδευση των Σπαρτιατών, δεν εξηγείται η απόφασή τους να τερματίσουν τον πόλεμο μετά από έξι χρόνια εχθροπραξιών χωρίς τη σύμφωνο γνώμη των συμμάχων τους.

[1] Ο Kagan 1974, 230, παρατηρεί ότι οι όροι ήταν προς όφελος της Αθήνας.

[2] Ο Grundy 1896, 33, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι ήξεραν πως, ακόμη και με τον ηττημένο στόλο των Πελοποννησίων στο λιμάνι, ο αποκλεισμός της Σφακτηρίας θα ήταν δύσκολη υπόθεση. Ο Wilson 1979, 92, σημειώνει επίσης ότι, αν οι Σπαρτιάτες διατηρούσαν αυτά τα πλοία, οι Αθηναίοι θα δυσκολεύονταν να αποκλείσουν τη Σφακτηρία, και ότι, αν το γνώριζαν, οι Σπαρτιάτες θα μπορούσαν να είχαν απορρίψει αυτό τον όρο. Οι Σπαρτιάτες, επισημαίνει ωστόσο, φοβούνταν μία αθηναϊκή επίθεση και ήξεραν τις δυσκολίες που θα αντιμετώπιζαν σε μία προσπάθεια διάσωσης των ανδρών τους. Θεωρεί, επομένως, την αποδοχή του όρου λογική. Ο West 1924 (2), 210, σημειώνει ότι οι όροι της ανακωχής αποτελούσαν απόδειξη ότι η Σπάρτη δεν ενδιαφερόταν πλέον να ανταγωνιστεί την Αθήνα στον έλεγχο της θάλασσας. Ο Hornblower 1996, 169-170, παρατηρεί ότι η παράδοση των πλοίων αποτελούσε δημόσια ταπείνωση για τη Σπάρτη και επέκτεινε την προοπτική των σπονδών πέρα από την Πύλο. Ο ίδιος χαρακτηρίζει άνιση τη συμφωνία. Πρβλ. και υποσ. 1 πιο πάνω.

[3] Ο Kagan 1974, 230, παρατηρεί ότι, αν οι διαπραγματεύσεις αποτύγχαναν, οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι παραβιάστηκαν οι όροι και να κρατήσουν τον πελοποννησιακό στόλο. Και αυτό ακριβώς κάνουν! Σύμφωνα με την Debnar 2001, 162, η παράδοση των πλοίων στους Αθηναίους δείχνει ότι οι Λακεδαιμόνιοι δρούσαν με καλή πίστη, αλλά απλοϊκά, αφού τελικά οι Αθηναίοι τους παγιδεύουν με διπλοπροσωπία, κρατώντας τα πλοία τους, γεγονός που εξασφάλιζε στους Αθηναίους απόλυτη κυριαρχία στη θάλασσα.

Οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις που φτάνουν στην Αθήνα[1] αρχίζουν το λόγο τους[2], εξηγώντας στους Αθηναίους ότι στάλθηκαν από τους Λακεδαιμονίους, για να διαπραγματευτούν σχετικά με τους αιχμαλώτους τους στο νησί της Σφακτηρίας. Θεωρούν ότι όσα θα προτείνουν θα είναι ωφέλιμα και για τους Αθηναίους και θα διατηρήσουν την αξιοπρέπεια των Λακεδαιμονίων μετά από τη συμφορά που έπαθαν.

> *Ἔπεμψαν ἡμᾶς Λακεδαιμόνιοι*[3]*, ὦ Ἀθηναῖοι, περὶ τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἀνδρῶν πράξοντας ὅ τι ἂν ὑμῖν τε* ***ὠφέλιμον*** *ὂν τὸ αὐτὸ πείθωμεν καὶ ἡμῖν* ***ἐς τὴν ξυμφορὰν*** *ὡς* ***ἐκ τῶν παρόντων κόσμον***[4] *μάλιστα* ***μέλλῃ οἴσειν*** (4.17.1).

Ο σκοπός του λόγου εκφράζεται με απλό τρόπο χωρίς την εκτεταμένη χρήση αντιθέσεων. Οι δύο αντίπαλοι, Αθηναίοι (*ὑμῖν*) και Σπαρτιάτες (*ἡμῖν*), παρουσιάζονται να έχουν κοινά οφέλη από τους προτεινόμενους όρους και έτσι αποφεύγεται η αντιπαραβολή τους, αφού σκοπός του λόγου είναι η σύναψη ειρήνης. Αντιθέσεις εντοπίζονται μόνο στο μέρος που αφορά στους Λακεδαιμονίους. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφέλιμον ≠ ἐς τὴν ξυμφοράν*), και συμφορά ≠ ευτυχία / ευπρέπεια[5] (*ἐς τὴν ξυμφοράν ≠ κόσμον*). Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον[6] (*ἐκ τῶν παρόντων ≠ μέλλῃ οἴσειν*).

[1] Ο Wilson 1979, 94, θεωρεί ότι οι διαπραγματεύσεις έγιναν με τους Αθηναίους στρατηγούς στην Πύλο και όχι στην Αθήνα και ότι τα πλοία κρατήθηκαν τελικά στην Πύλο.

[2] Σύμφωνα με το Finley 1942, 198, η ομιλία δίνει την εντύπωση ότι είναι πολύ λογική. Ο Francis 1991, 212, αντιδιαστέλλει αυτή την πρεσβεία με τις πρεσβείες που είχαν σταλεί από τη Σπάρτη στην Αθήνα το 432 π.Χ. Ο Hornblower 1996, 170-171, επισημαίνει τις δυσκολίες που παρουσιάζει ο λόγος και εξηγεί ότι με αυτό τον τρόπο υπογραμμίζεται η αδυναμία της διπλωματικής θέσης των Λακεδαιμονίων, οι οποίοι δεν έχουν τίποτα να προσφέρουν, αλλά ζητούν πολλά. Η Debnar 2001, 161, παρατηρεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι δε μπορούσαν να αναφέρουν παλιές ευεργεσίες τους προς τους Αθηναίους, αλλά ζητούν την επιστροφή στην Τριαντάχρονη ειρήνη, όταν οι Σπαρτιάτες και οι Αθηναίοι ήταν σύμμαχοι και όχι εχθροί. Η Hunter 1973, 76, παρατηρεί επίσης ότι αυτό που προσέφεραν οι Λακεδαιμόνιοι ήταν η επιστροφή στο *status quo ante bellum* με εγγυήσεις.

[3] Η Debnar 2001, 153, σημειώνει τη λανθασμένη πρόταξη των Λακεδαιμονίων έναντι των Αθηναίων, ενώ, όπως επισημαίνει η ίδια, οι ομιλητές θα έπρεπε να προσπαθήσουν να κερδίσουν την εύνοια του ακροατηρίου τους.

[4] Ο όρος, σύμφωνα με την Debnar 2001, 152-153, συνδέεται με τη σπαρτιατική αρετή, δηλαδή την ευκοσμία, δείχνοντας ότι οι Σπαρτιάτες ασχολούνται με υψηλότερες αξίες από ότι οι Αθηναίοι, γεγονός που θα προκαλούσε ενόχληση στους Αθηναίους.

[5] Η αντίθεση αυτή ως λεξική και ως σημασιολογική χρησιμοποιείται στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.35-46) και στον τελευταίο λόγο του ιδίου (2.60-64) λειτουργώντας και στις δύο περιπτώσεις ως αντιθετικό μοτίβο.

[6] Η αντιπαραβολή αυτή χρησιμοποιείται σε όλους τους λόγους του Περικλή, με ιδιαίτερη έμφαση στον τελευταίο του λόγο.

Οι ομιλητές δικαιολογούν την αντίθετη με τη συνήθειά τους μακρηγορία[1], επειδή η περίσταση επιβάλλει να εξηγήσουν το σημαντικό αυτό θέμα και να επιτύχουν το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα[2].

> ***τοὺς** δὲ **λόγους μακροτέρους οὐ παρὰ τὸ εἰωθὸς μηκυνοῦμεν, ἀλλ' ἐπιχώριον ὂν ἡμῖν οὗ μὲν βραχεῖς ἀρκῶσι μὴ πολλοῖς χρῆσθαι, πλέοσι δὲ ἐν ᾧ ἂν καιρὸς*[3] *ᾖ διδάσκοντάς*[4] *τι τῶν προύργου λόγοις τὸ δέον πράσσειν*[5] (4.17.2).

Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *τοὺς λόγους μακροτέρους οὐ παρὰ τὸ εἰωθὸς μηκυνοῦμεν ≠ ἀλλ' ἐπιχώριον ὂν ἡμῖν οὗ μὲν βραχεῖς ἀρκῶσι μὴ πολλοῖς χρῆσθαι, πλέοσι δὲ ἐν ᾧ ἂν καιρὸς ᾖ διδάσκοντάς τι τῶν προύργου λόγοις τὸ δέον πράσσειν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοτας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία ορθή. Αυτή η συντακτική αντίθεση περιλαμβάνει και άλλες αντιθέσεις. Εντοπίζονται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό (*τοὺς λόγους μακροτέρους ≠ βραχεῖς*), και λίγο ≠ πολύ (*βραχεῖς ≠ πλέοσι, βραχεῖς ≠ πολλοῖς*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Αυτές οι αντιθέσεις, όπως και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον[6] (*διδάσκοντας ≠ προύργου, προύργου ≠ λόγοις, λόγοις ≠ πράσσειν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[7], χρησιμοποιούνται, για να δικαιολογήσουν την απροσδόκητη χρήση μακροσκελούς λόγου από τους Λακεδαιμονίους, οι οποίοι αρέσκονταν στα σύντομα λόγια και στα έργα. Εντοπίζεται και η εναντίωση (*παρὰ τὸ εἰωθὸς ≠ μηκυνοῦμεν*) λόγω του εμπρόθετου προσδιορισμού, καθώς και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους επαρκώ ≠ χρειάζομαι (*ἀρκῶσι ≠ διδάσκοντάς τι*).

---

[1] Ο Francis 1991, 198-200, 205, παρατηρεί ότι το χαρακτηριστικό της βραχυλογίας ήταν παροιμιώδες για τους Σπαρτιάτες στην αρχαιότητα. Σύμφωνα με τον ίδιο, η γνωμική έκφραση μίας πιο αρχαϊκής εποχής με τη χρήση γνωμικών και σύντομων αντιθέσεων και η ικανότητα ετοιμολογίας χρειάζονταν μεγάλη εξάσκηση και αποτελούσαν χαρακτηριστικά της Λακωνικής πειθαρχίας. Ο ίδιος παρατηρεί την εύσχημη υπεράσπιση των ομιλητών ενάντια στην κατηγορία της μακρηγορίας που ήταν ασυνήθιστη γι' αυτούς. Η Debnar 1996, 98 υποσ. 24, παρατηρεί ότι η έμφαση στο μακροσκελή λόγο των Λακεδαιμονίων γίνεται για να προληφθεί η έκπληξη του ακροατηρίου, λόγω της παρέκκλισης των ομιλητών από τη σπαρτιατική συνήθεια. Η ίδια (Debnar 2001, 153-154) σημειώνει την επιμονή των Σπαρτιατών στο σταθερό χαρακτήρα τους και την προσπάθειά τους να μιλήσουν με λακωνικό τρόπο, παραδεχόμενοι ότι ο μακροσκελής τους λόγος θα παραξένευε το ακροατήριό τους. Δες και Hunter 1973, 74, η οποία σημειώνει επίσης ότι ο λόγος αρχίζει με απολογία σχετικά με το μήκος του λόγου που θα ακολουθήσει.

[2] Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 81, το εγχείρημα των Λακεδαιμονίων δεν ήταν καθόλου εύκολο.

[3] Η Hunter 1973, 74-75, παρατηρεί ότι η ορολογία που χρησιμοποιούν οι ομιλητές, π.χ. οι όροι *καιρός, τὸ δέον* που είχαν ρητορικές συνυποδηλώσεις, είναι αντίθετη με το σπαρτιατικό χαρακτήρα.

[4] Ο Francis 1991, 206, παρατηρεί ότι στο λόγο αυτό τα λόγια γίνονται διδάσκαλοι των πράξεων.

[5] Ο Francis 1991, 205, επισημαίνει την πολυπλοκότητα του επιχειρήματος και διερωτάται κατά πόσο οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις, αναγνωρίζοντας τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκονται, αναγκάζονται να ζητήσουν ειρήνη, παραδεχόμενοι δημόσια την αποτελεσματικότητα των έξυπνων συζητήσεων και της ρητορικής πειθούς. Έτσι, σημειώνει, παρόλες τις αρχικές αντιρρήσεις τους, οι ομιλητές μιλούν εκτός του χαρακτήρα τους. Πρβλ. και υποσ. 3 πιο πάνω.

[6] Η Debnar 2001, 154 και υποσ. 23, σημειώνει τη διαπλοκή τύπων που αφορούν στη δράση και στο λόγο, για να δηλωθεί η συμφωνία λόγων και έργων, αποδεικνύοντας ότι μία περίπλοκη κατάσταση απαιτεί περίπλοκο λόγο.

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Σπαρτιάτη Αρχίδαμου στο 1.80-85.

Οι Λακεδαιμόνιοι ομιλητές ζητούν από τους Αθηναίους να ακούσουν τα λόγια τους με φιλική διάθεση και να τα εκλάβουν ως υπενθύμιση[1] που απευθύνεται σε άνδρες με φρόνηση[2].

λάβετε[3] *δὲ αὐτοὺς* ***μὴ πολεμίως μηδ' ὡς ἀξύνετοι διδασκόμενοι, ὑπόμνησιν δὲ τοῦ καλῶς βουλεύσασθαι***[4] ***πρὸς εἰδότας ἡγησάμενοι*** (4.17.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*πράσσειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διδασκόμενοι*), η οποία βοηθά στη σύνδεση αυτής της περιόδου με την προηγούμενη, επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *μὴ πολεμίως μηδ' ὡς ἀξύνετοι διδασκόμενοι ≠ ὑπόμνησιν δὲ τοῦ καλῶς βουλεύσασθαι πρὸς εἰδότας ἡγησάμενοι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τους ομιλητές, πληροφορίας από μία ορθή. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αφροσύνη ≠ φρόνηση (*ἀξύνετοι ≠ πρὸς εἰδότας*). Με τον τρόπο αυτό οι Λακεδαιμόνιοι προσπαθούν να αποκτήσουν την εύνοια του ακροατηρίου τους, χαρακτηρίζοντας τους Αθηναίους «συνετούς». Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του επιρρήματος *πολεμίως*, για να δηλωθεί η σχέση Αθηναίων – Σπαρτιατών, γεγονός που δείχνει ότι η μεταξύ τους έχθρα οφείλεται μόνο στον πόλεμο, τον οποίο τώρα καλούνται να τερματίσουν.

Οι ομιλητές συμβουλεύουν τους Αθηναίους να εκμεταλλευτούν κατάλληλα την ευκαιρία που τους δόθηκε, ώστε να αποκτήσουν τιμή και δόξα. Δεν πρέπει, προσθέτουν, να έχουν υπερβολικές απαιτήσεις, αλλά να είναι προσεκτικοί[5] στις απροσδόκητες αλλαγές της τύχης[6], όπως τους έχει διδάξει η μέχρι τώρα εμπειρία τους[7].

---

[1] Η Debnar 2001, 153, παρατηρεί ότι αποτελούσε προσβολή για τους Αθηναίους να δέχονται συμβουλές από τους απλοϊκούς Σπαρτιάτες.

[2] Ο Gomme 1956, 454, επισημαίνει ότι οι Λακεδαιμόνιοι είναι πολύ προσεκτικοί, αφού το μόνο που είχαν να προσφέρουν στους Αθηναίους ήταν ο λόγος τους.

[3] Όπως σημειώνει η Debnar 2001, 153, η χρήση προστακτικής αναμένεται συνήθως στο τέλος ενός λόγου.

[4] Η de Romilly 1963, 175-176, παρατηρεί πως είναι κάπως παράξενο το γεγονός ότι οι ηττημένοι υποδεικνύουν στους νικητές τις αρχές της πολιτικής σύνεσης. Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 75 και υποσ. 19, η παράκληση των Λακεδαιμονίων προς τους Αθηναίους να σκέφτονται προσεκτικά φαίνεται ειρωνική.

[5] Σύμφωνα με το Finley 1942, 198, η αναφορά στην προσοχή στις μεγάλες κατακτήσεις και στους λανθασμένους υπολογισμούς απηχεί τις απόψεις του Περικλή.

[6] Πρβλ. υποσ. 4 στις σελ. 528-529 το ρόλο που διαδραμάτιζε η τύχη στην προηγούμενη μάχη στην Πύλο. Όπως παρατηρεί ο Orwin 1994, 49, η αναφορά στην απρόβλεπτη τύχη του πολέμου αποτελούσε θέμα κατάλληλο για τους Σπαρτιάτες. Δες και Schneider 1974, 98, για την έμφαση του λόγου στην έννοια της τύχης. Η Debnar 2001, 155, σημειώνει την αλλαγή της κατάστασης των Σπαρτιατών από τη δόξα στην ταπείνωση και τη μεταβολή από τη προηγούμενή τους πολεμική δύναμη στο αίτημα για ειρήνη.

[7] Ο Gomme 1956, 454, σημειώνει ότι πρόκειται για τη μεγαλύτερη φιλοφρόνηση που θα μπορούσαν να κάνουν οι Λακεδαιμόνιοι στους Αθηναίους. Η Debnar 2001, 154-155, παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες αποδίδουν λανθασμένα σπαρτιατικές αρετές στους Αθηναίους, αφού οι Αθηναίοι ήταν γνωστοί για το ριψοκίνδυνο και αλαζονικό χαρακτήρα τους. Οι Σπαρτιάτες προσπαθούν, προσθέτει η ίδια, να αναπλάσουν τους Αθηναίους, σύμφωνα με τα δικά τους πρότυπα.

Ὑμῖν γὰρ εὐτυχίαν τὴν παροῦσαν ***ἔξεστι καλῶς θέσθαι, ἔχουσι μὲν ὧν κρατεῖτε, προσλαβοῦσι δὲ τιμὴν καὶ δόξαν, καὶ μὴ παθεῖν*** *ὅπερ* ***οἱ ἀήθως τι ἀγαθὸν λαμβάνοντες τῶν ἀνθρώπων·*** *αἰεὶ γὰρ* ***τοῦ πλέονος ἐλπίδι ὀρέγονται***[1] *διὰ τὸ καὶ τὰ παρόντα* ***ἀδοκήτως*** *εὐτυχῆσαι.* ***οἷς δὲ πλεῖσται μεταβολαὶ ἐπ' ἀμφότερα ξυμβεβήκασι, δίκαιοί εἰσι καὶ ἀπιστότατοι εἶναι ταῖς εὐπραγίαις***[2]*· ὧ τῇ τε ὑμετέρᾳ πόλει δι' ἐμπειρίαν καὶ ἡμῖν μάλιστ' ἂν* ***ἐκ τοῦ εἰκότος*** *προσείη* (4.17.4-5).

Χρησιμοποιούνται οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων, Αθηναίων ≠ άλλων[3] (που ευτυχούν χωρίς να το αξίζουν) (*ὑμῖν ≠ οἱ ἀήθως τι ἀγαθὸν λαμβάνοντες τῶν ἀνθρώπων*), και άλλων (που δεν αξίζουν την ευτυχία) ≠ Αθηναίων / Σπαρτιατών[4] (που γνωρίζουν το ευμετάβλητο της τύχης) (*οἱ ἀήθως τι ἀγαθὸν λαμβάνοντες τῶν ἀνθρώπων ≠ οἷς πλεῖσται μεταβολαὶ ἐπ' ἀμφότερα ξυμβεβήκασι*). Τα μέλη της τελευταίας αντίθεσης βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας και συνδέονται με το μόριο *δέ*. Αξίζει να σημειωθεί η προσοχή, με την οποία οι ομιλητές χειρίζονται το λόγο τους, ώστε να μην αντιπαραβάλουν τους Αθηναίους με τους Σπαρτιάτες, αλλά να τους παρουσιάσουν ενωμένους να μοιράζονται τις ίδιες εμπειρίες, όπως και πιο κάτω: *τῇ τε ὑμετέρᾳ πόλει δι' ἐμπειρίαν καὶ ἡμῖν*. Εντοπίζονται ακόμη οι συντακτικές αντιθέσεις: *ἔξεστι καλῶς θέσθαι ≠ καὶ μὴ παθεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο καὶ και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη, και *ἔχουσι μὲν ὧν κρατεῖτε ≠ προσλαβοῦσι δὲ τιμὴν καὶ δόξαν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν... δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού της πρώτης πληροφορίας. Χρησιμοποιούνται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αλαζονεία ≠ σύνεση (*τοῦ πλέονος ἐλπίδι ὀρέγονται ≠ δίκαιοί εἰσι καὶ ἀπιστότατοι εἶναι ταῖς εὐπραγίαις*), της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές

[1] Ωστόσο, αυτό ακριβώς κάνουν τελικά οι Αθηναίοι, οι οποίοι, ακολουθώντας τις συμβουλές του Κλέωνα, *τοῦ πλέονος ὠρέγοντο* (4.21.2). Πρβλ. και 4.41.4: *οἱ δὲ μειζόνων τε ὠρέγοντο.* Ο Gomme 1956, 454, 461, παρατηρεί ότι πρόκειται για «μοιραία» φράση που επαναλαμβάνεται. Δες και Hunter 1973, 79-82, η οποία σημειώνει ότι ο ιστορικός τονίζει την πλεονεξία των Αθηναίων. Η ίδια προσθέτει ότι, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, μετά από την απροσδόκητη επιτυχία των Αθηναίων στην Πύλο εξαπολύεται ένα νέο και καταστροφικό πνεύμα που φτάνει μέχρι τη Σικελική εκστρατεία και την ερμηνεύει. Πρβλ. 4.65.4: *ἡ παρὰ λόγον τῶν πλεόνων εὐπραγία.* Σύμφωνα με το Marshall 1984, 27-28, οι Λακεδαιμόνιοι τονίζουν την ύβρη και την επιθυμία για περισσότερα που είναι καταστροφική, αλλά οι Αθηναίοι παρουσιάζονται όντως να επιθυμούν περισσότερα. Ο ίδιος αναφέρει ότι ο ιστορικός υποστηρίζει το επιχείρημα των Λακεδαιμονίων. Δες και de Romilly 1963, 173, η οποια παρατηρεί ότι η συμφωνία του ιστορικού με την άποψη των Λακεδαιμονίων φαίνεται από τις αντιστοιχίες του λόγου των Λακεδαιμονίων με την αφήγηση. Ο Hornblower 1996, 173, 175, σημειώνει επίσης ότι αυτή είναι και η άποψη του ιστορικού, αλλά, όπως επισημαίνει, αυτό δε σημαίνει ότι ο ιστορικός συμφωνεί με τη γενική αποτίμηση της κατάστασης από τους Σπαρτιάτες. Ο Gomme 1956, 460, διαφωνεί με την άποψη ότι ο ιστορικός συμφωνεί με τα επιχειρήματα των Λακεδαιμονίων.

[2] Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία συνώνυμων όρων στις δύο περιόδους: *εὐτυχία, εὐτυχεῖν, εὐπραγία*. Ο Ros 1938, 104, σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς*.

[3] Η αντιπαραβολή αυτή είχε παρατηρηθεί στη δημηγορία των Αθηναίων πρέσβεων στη Σπάρτη (1.73-78) και στους δύο πρώτους λόγους του Περικλή (1.140-144, 2.35-46).

[4] Η αντιπαραβολή αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στη Σπάρτη. Πρβλ. 1.78.3-4.

περιόδους και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικαιολόγητο ≠ δικαιολογημένο[1] (*ἀδοκήτως ≠ ἐκ τοῦ εἰκότος*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται επίσης σε διαδοχικές περιόδους.

Οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις καλούν τους Αθηναίους να προσέξουν τη συμφορά, στην οποία έχουν περιέλθει οι Λακεδαιμόνιοι, οι οποίοι κατέχουν ξεχωριστή θέση ανάμεσα στους Έλληνες και τώρα ζητούν ειρήνη από τους Αθηναίους, ενώ μέχρι τώρα θεωρούσαν[2] ότι μόνο οι ίδιοι θα μπορούσαν να την προσφέρουν[3].

> *γνῶτε δὲ καὶ* ***ἐς τὰς*** *ἡμετέρας* ***νῦν ξυμφορὰς*** *ἀπιδόντες, οἵτινες ἀξίωμα μέγιστον τῶν Ἑλλήνων ἔχοντες ἥκομεν παρ' ὑμᾶς,* ***πρότερον*** *αὐτοὶ* ***κυριώτεροι*** *νομίζοντες εἶναι* ***δοῦναι*** *ἐφ' ᾧ* ***νῦν*** *ἀφιγμένοι ὑμᾶς* ***αἰτούμεθα*** (4.18.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ συμφορά (*ταῖς εὐπραγίαις* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἐς τὰς ξυμφοράς*), διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ πρότερον, πρότερον ≠ νῦν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δίνω ≠ ζητώ (*δοῦναι ≠ αἰτούμεθα*). Αξίζει και πάλι να σημειωθεί η συνειδητή προσπάθεια των Λακεδαιμονίων να μην αντιπαραβάλουν τους εαυτούς τους με τους Αθηναίους.

Οι Λακεδαιμόνιοι σημειώνουν ότι δεν έχουν πάθει αυτή τη συμφορά από αδυναμία[4] ούτε από αλαζονεία, αλλά από λανθασμένη εκτίμηση.

> *καίτοι* ***οὔτε δυνάμεως ἐνδείᾳ ἐπάθομεν*** *αὐτὸ* ***οὔτε μείζονος προσγενομένης ὑβρίσαντες, ἀπὸ δὲ τῶν αἰεὶ ὑπαρχόντων γνώμῃ***[5] *σφαλέντες*[6]*, ἐν ᾧ πᾶσι τὸ αὐτὸ ὁμοίως ὑπάρχει* (4.18.2).

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.37.1.

[2] Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 173, η ιδέα της «αντιστροφής» είναι εμφανής στο χωρίο. Πρβλ. 4.12.3. Ο Rood 1998, 53-54, σημειώνει ότι η αντιστροφή των ρόλων προετοιμάζει τον αναγνώστη για την ίδια αντιστροφή που θα παρατηρηθεί στη Σικελία.

[3] Η Debnar 2001, 155, θεωρεί απρόσεκτο τον απαξιωτικό υπαινιγμό των Σπαρτιατών ότι περίμεναν να υποκύψουν εύκολα οι Αθηναίοι στον πόλεμο.

[4] Ο Gomme 1956, 454, παρατηρεί ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα είχε διάρκεια και θα μπορούσε να δώσει αυτοπεποίθηση στην Αθήνα.

[5] Η Debnar 2001, 156, σημειώνει ότι είναι ασυνήθιστο για τους Σπαρτιάτες να χρησιμοποιούν τον όρο *γνώμη*, όπως οι Αθηναίοι, με τη σημασία της εξυπνάδας, της σκέψης ή της κρίσης. Αντίθετα, όπως επισημαίνει η ίδια, οι Σπαρτιάτες παρουσιάζονται γενικά να υποτιμούν την έννοια αυτή. Η ίδια θεωρεί ότι παρατηρείται σημασιολογική και ιδεολογική αλλαγή των Σπαρτιατών, οι οποίοι πλέον πιστεύουν ότι η επιτυχία τους βασίζεται στην εξυπνάδα και όχι στις παραδοσιακές δωρικές αρετές.

[6] Ο Hornblower 1996, 173, εικάζει ότι το λάθος στο οποίο αναφέρονται οι Λακεδαιμόνιοι ήταν η αποτυχία τους να αποκλείσουν τις δύο εισόδους του λιμανιού. Πρβλ. 4.13.4. Όπως, ωστόσο, επισημαίνει και ο ίδιος, το λεκτικό που χρησιμοποιείται είναι δυσοίωνο και θα ήταν περισσότερο κατάλληλο σε μεγαλύτερης κλίμακας επιχειρήσεις. Ο Rood 1998, 40, σημειώνει επίσης την αποτυχία των Σπαρτιατών να αποκλείσουν τις εισόδους του λιμανιού.

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ έλλειψη[1] (*κυριώτεροι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐνδείᾳ*) και ενεργώ ≠ πάσχω (*αἰτούμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπάθομεν*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σύνεση ≠ αλαζονεία (*δίκαιοί εἰσι καὶ ἀπιστότατοι εἶναι ταῖς εὐπραγίαις* (στο 4.17.5) ≠ *ὑβρίσαντες, ὑβρίσαντες ≠ γνώμῃ*), διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδύνατος ≠ δυνατός (*δυνάμεως ἐνδείᾳ ≠ μείζονος προσγενομένης*), της οποίας τα μέλη συνδεόνται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*, και αλλαγή ≠ μονιμότητα[2] (*οὔτε δυνάμεως ἐνδείᾳ οὔτε μείζονος προσγενομένης ≠ ἀπὸ τῶν αἰεὶ ὑπαρχόντων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση (*οὔτε*) και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης.

Οι πρέσβεις θεωρούν ότι δεν πρέπει οι Αθηναίοι να πιστεύουν πως η τύχη θα είναι πάντα με το μέρος τους[3]. Γνώρισμα των συνετών ανδρών, συνεχίζουν, είναι να αντιληφθούν ότι η πορεία του πολέμου κυβερνάται από την τύχη[4] και ότι δεν είναι σωστό να περηφανεύονται για τις επιτυχίες τους στον πόλεμο, αλλά να τον τερματίζουν όσο είναι ακόμη ευτυχείς.

> *ὥστε οὐκ εἰκὸς ὑμᾶς διὰ τὴν παροῦσαν νῦν ῥώμην πόλεώς τε καὶ τῶν προσγεγενημένων καὶ τὸ* ***τῆς τύχης*** *οἴεσθαι* ***αἰεὶ*** *μεθ' ὑμῶν* ***ἔσεσθαι. σωφρόνων***[5] *δὲ ἀνδρῶν οἵτινες* ***τἀγαθὰ ἐς ἀμφίβολον ἀσφαλῶς ἔθεντο*** *(καὶ* ***ταῖς ξυμφοραῖς*** *οἱ αὐτοὶ* ***εὐξυνετώτερον***[6] *ἂν προσφέροιντο),* ***τόν*** *τε* ***πόλεμον*** *νομίσωσι* ***μὴ καθ' ὅσον ἄν τις αὐτοῦ μέρος βούληται μεταχειρίζειν,*** *τούτῳ ξυνεῖναι,* ***ἀλλ' ὡς ἂν αἱ τύχαι αὐτῶν ἡγήσωνται·*** *καὶ*

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.35.2) και στο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών (2.87.4).

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64).

[3] Η Hunter 1973, 78-79, 82, παρατηρεί ότι ο λόγος αυτός ερευνά τις εμπειρίες του παρόντος, αλλά προβλέπει και το μέλλον.

[4] Ο Orwin 1994, 81, παρατηρεί ότι, αν η επιτυχία της Αθήνας στον πόλεμο ήταν επισφαλής, τότε και οι Λακεδαιμόνιοι δε θα έπρεπε να είχαν παραδοθεί στον εχθρό τους με τόσο αξιοθρήνητο και δειλό τρόπο. Η Debnar 2001, 157, παρατηρεί ότι, παρόλο που οι πρέσβεις ισχυρίζονται ότι δε διδάσκουν το ακροατήριό τους, δίνουν διάλεξη σχετικά με την καλή και την κακή τύχη. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 534.

[5] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 175 και υποσ. 2, 177-179, η επίκληση στην αρετή της σωφροσύνης συνάδει με τη σπαρτιατική παράδοση. Πρβλ. 8.24.4. Η ίδια παρατηρεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι προτείνουν στους Αθηναίους «τον περιορισμένο ιμπεριαλισμό» που είχε υποστηρίξει ο Κίμων, συμβάλλοντας στην ενότητα της Ελλάδας. Η Debnar 2001, 158, 160-161, 167, παρατηρεί ότι το επίθετο *σώφρων* εφαρμόζεται σε Σπαρτιάτες και όχι σε Αθηναίους. Η ίδια επισημαίνει ότι, ενώ αρχικά η τάση των Σπαρτιατών ήταν να παρουσιάσουν τους Αθηναίους να συμπεριφέρονται όπως οι Σπαρτιάτες, στο τέλος του λόγου τους παρουσιάζονται οι ίδιοι ως Αθηναίοι, ακολουθώντας τις πρακτικές των Αθηναίων και διακινδυνεύοντας να χάσουν την ίδιά τους την ταυτότητα. Δες και Francis 1991, 206, ο οποίος παρατηρεί ότι οι ομιλητές επαινούν τους εχθρούς τους, χαρακτηρίζοντάς τους συνετούς, και τους υπενθυμίζουν πόσο καλοί είναι στο να δέχονται συμβουλές.

[6] Η Debnar 2001, 158 και υποσ. 37, παρατηρεί ότι ο ισχυρισμός, πως οι Αθηναίοι μπορούν να προφυλαχτούν από τις μεταβολές της τύχης μέσω της εξυπνάδας τους, αποτελεί απόκλιση από την παραδοσιακή σπαρτιατική άποψη. Η ίδια σημειώνει ότι το επίθετο *εὐξυνετώτερον* χρησιμοποιείται μόνο στο σημείο αυτό στην *Ιστορία*. Παρατηρεί επίσης το παράδοξο επιχείρημα των Σπαρτιατών, που σημειώνεται πιο συχνά σε λόγους Αθηναίων, ότι η εξυπνάδα μπορεί να αυξήσει την αυτοπεποίθησή τους σχετικά με τη διάρκεια της επιτυχίας τους.

ἐλάχιστ' *ἂν οἱ τοιοῦτοι* ***πταίοντες*** *διὰ τὸ μὴ* ***τῷ ὀρθουμένῳ*** *αὐτοῦ πιστεύοντες* ***ἐπαίρεσθαι ἐν τῷ εὐτυχεῖν***[1] *ἂν* ***μάλιστα*** *καταλύοιντο* (4.18.3-4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ τύχη (*γνώμῃ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῆς τύχης*[2]*, τῆς τύχης ≠ σωφρόνων* (σε διαδοχικές περιόδους), *μὴ καθ' ὅσον ἄν τις αὐτοῦ μέρος βούληται μεταχειρίζειν ≠ ἀλλ' ὡς ἂν αἱ τύχαι αὐτῶν ἡγήσωνται*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μεγάλο ≠ μικρό (*μείζονος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλάχιστα* (στο 4.18.4)), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 4.17.2, βοηθούν στη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ομιλητές παρουσιάζουν τους Αθηναίους ως *σώφρονες* άνδρες (*ὑμᾶς – μεθ' ὑμῶν – σωφρόνων δὲ ἀνδρῶν*). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο[3] (*αἰεὶ ἔσεσθαι ≠ ἐς ἀμφίβολον ἔθεντο* (σε διαδοχικές περιόδους), *ἐς ἀμφίβολον ≠ ἀσφαλῶς*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και ευτυχία ≠ συμφορά (*τἀγαθὰ ≠ ταῖς ξυμφοραῖς*). Η ίδια αντίθεση απαντά και ως λεξική (*ταῖς ξυμφοραῖς ≠ ἐν τῷ εὐτυχεῖν*), η οποία είχε επίσης χρησιμοποιηθεί και στο 4.17.5-4.18.1. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σύνεση ≠ αλαζονεία (*εὐξυνετώτερον ≠ ἐπαίρεσθαι*), λίγο ≠ πολύ (*ἐλάχιστα ≠ μάλιστα*), η οποία είχε παρατηρηθεί και στο 4.17.2, και λάθος ≠ σωστό[4] (*πταίοντες ≠ τῷ ὀρθουμένῳ*).

Οι ομιλητές συμβουλεύουν τους Αθηναίους να ενεργήσουν με αυτό τον τρόπο, ώστε να αποφύγουν τις συμφορές που είναι δυνατόν να τους συμβούν και να διατηρήσουν τη φήμη της δύναμης και της σύνεσής τους.

---

[1] Η έννοια της τύχης επαναλαμβάνεται στο λόγο: *εὐτυχίαν* (4.17.4), *εὐτυχῆσαι* (4.17.4), *τῆς τύχης* (4.18.3), *αἱ τύχαι* (4.18.4), *ἐν τῷ εὐτυχεῖν* (4.18.4), *τύχῃ* (4.18.5), *παρατυχούσης* (4.19.1). Πρβλ. και τη χρήση της σε όλο το επεισόδιο της Πύλου. Δες και υποσ. 4 στις σελ. 528-529 και υποσ. 6 στη σελ. 534. Ο Connor 1984, 120 και υποσ. 22 και 23, παρατηρεί τη μεγάλη σημασία που διαδραματίζει η ευτυχία στο λόγο και γενικότερα στο 4ο και στην αρχή του 5ου βιβλίου. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 142, ο λόγος των Λακεδαιμονίων αναφέρεται επανειλημμένα στο ρόλο που έπαιξε η τύχη στη δημιουργία της παρούσας κατάστασης, ειδικά στο 4.17.4 – 4.18.5. Δες και de Romilly 1963, 173-174 και υποσ. 2, και Hunter 1973, 75-77, οι οποίες παρατηρούν τη χρήση όρων σχετικών με τη τύχη στο σημείο αυτό. Η de Romilly σημειώνει τις αντιστοιχίες του λόγου με την αφήγηση, αφού, όπως παρατηρεί, και στα δύο τονίζεται ο ρόλος της ευτυχίας και των υπερβολικών επιθυμιών των Αθηναίων. Ο Gomme 1956, 488, παρατηρεί επίσης την επανάληψη τέτοιων τύπων στο λόγο. Η Hunter 1973, 80, σημειώνει ότι οι παρατηρήσεις των πρέσβεων για την απροσδόκητη ευτυχία των Αθηναίων αναπαριστούν την άποψη του ιστορικού. Ο Rood 1998, 40-41, σημειώνει ότι οι προειδοποιήσεις των Σπαρτιατών, ότι η ευτυχία δεν είναι σταθερή, δε σημαίνει ότι αποδίδουν την επιτυχία των Αθηναίων στην τύχη. Αντίθετα, συμπληρώνει, συμφωνούν με την αφήγηση ότι η νίκη τους οφειλόταν στο απροσδόκητο λάθος των Σπαρτιατών.

[2] Η ίδια ακριβώς αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί στον τελευταίο λόγο του Περικλή. Πρβλ. 2.62.4-5. Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στη στρατιωτική παρακέλευση των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων (1.73-78) και σε όλους τους λόγους του Περικλή.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87.3.

ὃ νῦν *ὑμῖν, ὦ Ἀθηναῖοι,* ***καλῶς ἔχει*** *πρὸς ἡμᾶς* ***πρᾶξαι, καὶ μή*** *ποτε* ***ὕστερον,*** *ἢν ἄρα μὴ πειθόμενοι* ***σφαλῆτε,*** *ἃ πολλὰ ἐνδέχεται,* ***νομισθῆναι τύχῃ καὶ*** *τὰ* ***νῦν*** *προχωρήσαντα* ***κρατῆσαι***[1]*, ἐξὸν* ***ἀκίνδυνον δόκησιν*** *ἰσχύος καὶ* ***ξυνέσεως ἐς τὸ ἔπειτα*** *καταλιπεῖν* (4.18.5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ἀσφαλῶς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δόκησιν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, όπως και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αλαζονεία ≠ σύνεση (*ἐπαίρεσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ξυνέσεως*[2]) και σωστό ≠ λάθος (*τῷ ὀρθουμένῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σφαλῆτε*), οι οποίες παρουσιάζονται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης τους στην προηγούμενη περίοδο, βοηθούν στη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *ὃ καλῶς ἔχει πρᾶξαι ≠ καὶ μὴ νομισθῆναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη. Σημαντική στο σημείο αυτό είναι η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*νῦν ≠ ὕστερον, ὕστερον ≠ νῦν, νῦν ≠ ἐς τὸ ἔπειτα*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τύχη ≠ λογική (*τύχῃ ≠ ξυνέσεως*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και λάθος ≠ σωστό (*σφαλῆτε ≠ κρατῆσαι*).

Οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις προτείνουν στους Αθηναίους τη σύναψη ειρήνης[3] και συμμαχίας και τη διατήρηση φιλικών σχέσεων. Ζητούν ως αντάλλαγμα να τους δοθούν οι αιχμάλωτοι άνδρες τους που βρίσκονται στη Σφακτηρία[4]. Οι ίδιοι θεωρούν την πρόταση αυτή τη σωστότερη, ώστε να μη διακιδυνεύσουν οι άνδρες τους, προσπαθώντας να διαφύγουν, και να μην αναγκαστούν να παραδοθούν.

Λακεδαιμόνιοι δὲ ὑμᾶς προκαλοῦνται ***ἐς σπονδὰς*** *καὶ* ***διάλυσιν πολέμου, διδόντες μὲν εἰρήνην*** *καὶ ξυμμαχίαν καὶ ἄλλην* ***φιλίαν*** *πολλὴν καὶ οἰκειότητα*[5] *ἐς ἀλλήλους* ***ὑπάρχειν,***

---

[1] Ο Gomme 1956, 456, παρατηρεί ότι το χωρίο αποτελεί ένδειξη ότι ο ιστορικός δε θεωρούσε την αθηναϊκή νίκη στην Πύλο μόνο ένα τυχαίο γεγονός.

[2] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37.5.

[3] Σύμφωνα με τον Wassermann 1964, 292, η σφοδρή επιθυμία των Σπαρτιατών για συμφωνία ειρήνης αποτυπώνεται στη χρήση έξι διαφορετικών όρων ή φράσεων σχετικών με τη συμμαχία σε μία μόλις περίοδο: *σπονδαί, διάλυσις πολέμου, εἰρήνη, ξυμμαχία, φιλία, οἰκειότης*. Ο Ros 1938, 102, 105, παρατηρεί το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *σπονδαί - ξυμμαχία*, και *διάλυσις πολέμου - εἰρήνη*.

[4] Ο Gomme 1956, 456, επισημαίνει ότι η Σπάρτη ανησυχούσε περισσότερο για τον πιθανό χαμό των ανδρών της παρά για τις συνέπειες της κατάληψης της Πύλου. Ο Rood 1998, 41-42, 45, παρατηρεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι δε θέλουν στην πραγματικότητα τη φιλία των Αθηναίων ή την ελευθερία των άλλων Ελλήνων, αλλά αποσκοπούν στο δικό τους συμφέρον, να σώσουν, δηλαδή, τους άνδρες τους στο νησί, γεγονός που δείχνει την όμοια ανθρώπινη φύση των δύο μεγάλων δυνάμεων. Η Debnar 2001, 158-159, 161-162, χαρακτηρίζει γενναιόδωρες τις προσφορές των Λακεδαιμονίων, αλλά θεωρεί παράξενη την παράλειψη αναφοράς τους σε ανταλλαγή εδαφών, η οποία θα συζητείτο ίσως κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Η ίδια σημειώνει επίσης ότι η κύρια μέριμνα των Σπαρτιατών ήταν η απόδοση των αιχμαλώτων τους.

[5] Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 175, ο όρος δηλώνει τη στενή φιλία, τη συγγένεια ή τη θρησκευτική σχέση και υπονοεί μία πιο συναισθηματική κατάσταση. Πρβλ. και υποσ. 3 πιο πάνω.

ἀνταιτοῦντες δὲ *τοὺς ἐκ τῆς νήσου ἄνδρας, καὶ ἄμεινον ἡγούμενοι ἀμφοτέροις μὴ* ***διακινδυνεύεσθαι, εἴτε βίᾳ διαφύγοιεν παρατυχούσης*** *τινὸς* ***σωτηρίας εἴτε*** *καὶ ἐκπολιορκηθέντες μᾶλλον* ***ἂν χειρωθεῖεν*** (4.19.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πόλεμος ≠ ειρήνη[1] (*τὸν πόλεμον* (στο 4.18.4) ≠ *ἐς σπονδάς, ἐς σπονδάς ≠ πολέμου*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στη δημηγορία, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Η ίδια αντίθεση χρησιμοποιείται και ως λεξική (*πολέμου ≠ εἰρήνην*), αφού στόχος των ομιλητών είναι η σύναψη ειρήνης με τους Αθηναίους. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ακίνδυνο ≠ επικίνδυνο (*ἀκίνδυνον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διακινδυνεύεσθαι*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ τύχη (*ξυνέσεως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παρατυχούσης*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες διαλύω ≠ διατηρώ[2] (*διάλυσιν ≠ ὑπάρχειν*), δίνω ≠ ζητώ (*διδόντες ≠ ἀνταιτοῦντες*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 4.18.1, καταστροφή ≠ σωτηρία (*βίᾳ ≠ σωτηρίας*), και σωτηρία ≠ δουλεία[3] (*διαφύγοιεν ≠ ἂν χειρωθεῖεν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *εἴτε… εἴτε* και η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι οι μεγάλες έχθρες διαλύονται όχι με την εκδίκηση, αλλά με τη σύναψη ειρήνης. Απορρίπτουν την επιβολή αυστηρών ποινών στους αντίπαλους και προτιμούν, αντίθετα, τους επιεικείς όρους[4].

νομίζομέν τε ***τὰς*** *μεγάλας* ***ἔχθρας*** *μάλιστ' ἂν* ***διαλύεσθαι βεβαίως, οὐκ ἢν*** *ἀνταμυνόμενός τις καὶ* ***ἐπικρατήσας*** *τὰ πλείω τοῦ πολεμίου* ***κατ' ἀνάγκην ὅρκοις ἐγκαταλαμβάνων μὴ ἀπὸ τοῦ ἴσου ξυμβῇ, ἀλλ' ἢν παρὸν τὸ αὐτὸ δρᾶσαι πρὸς τὸ ἐπιεικὲς καὶ ἀρετῇ αὐτὸν νικήσας παρὰ ἃ προσεδέχετο μετρίως ξυναλλαγῇ*** (4.19.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*δόκησιν* (στο 4.18.5) ≠ *βεβαίως*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διατηρώ ≠ διαλύω (*ὑπάρχειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διαλύεσθαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο, και ήττα ≠ νίκη (*ἂν χειρωθεῖεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπικρατήσας*), και η λεξική

[1] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, χρησιμοποιείται στον πρώτο λόγο του Περικλή (1.140-144), ως λεξική στον Επιτάφιο του λόγο (2.35-46) και ως σημασιολογική στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων (1.73-78). Λειτουργούσε επίσης ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Διοδότου στο 3.46.2.
[4] Ο Finley 1942, 198, αναφερόμενος στο 4.19.2-4 χαρακτηρίζει τα λόγια των Λακεδαιμονίων λογικά, αλλά μετά δυσκολίας εφικτά.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

αντίθεση ανάμεσα στους όρους φίλος ≠ εχθρός[1] (*φιλίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰς ἔχθρας*), διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στο σημείο αυτό επαναλαμβάνεται τρεις φορές η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σκληρότητα ≠ επιείκεια[2] (*ἢν κατ' ἀνάγκην ὅρκοις ἐγκαταλαμβάνων μὴ ἀπὸ τοῦ ἴσου ξυμβῇ ≠ ἢν μετρίως ξυναλλαγῇ, παρὸν τὸ αὐτὸ δρᾶσαι ≠ πρὸς τὸ ἐπιεικές, ἀρετῇ αὐτὸν νικήσας ≠ παρὰ ἃ προσεδέχετο*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, μέσω της οποίας απορρίπτεται η σκληρότητα προς όφελος της επιείκειας. Στις δύο επόμενες περιπτώσεις η ίδια αντίθεση επιτυγχάνεται μέσω εναντιωματικής μετοχής (*παρόν*) και της πρόθεσης *παρά*. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πλεονεξία ≠ μετριοπάθεια[3] (*τὰ πλείω ≠ μετρίως*).

Ανταποδίδοντας την ευεργεσία, υποστηρίζουν οι ομιλητές, ο αντίπαλος θα είναι προθυμότερος να τηρήσει όσα συμφώνησε χωρίς να προσπαθεί να πάρει εκδίκηση[4].

> ***ὀφείλων*** *γὰρ ἤδη ὁ ἐναντίος* ***μὴ ἀνταμύνεσθαι*** *ὡς* ***βιασθείς, ἀλλ' ἀνταποδοῦναι ἀρετήν, ἑτοιμότερός*** *ἐστιν αἰσχύνῃ*[5] ***ἐμμένειν*** *οἷς ξυνέθετο* (4.19.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αλλαγή ≠ μονιμότητα (*ξυν<u>αλλαγῇ</u>* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐμμένειν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση δημιουργείται λόγω του δευτέρου συνθετικού του πρώτου όρου. Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 4.18.2. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *μὴ <u>ἀντ</u>αμύνεσθαι ≠ ἀλλ' <u>ἀντ</u>αποδοῦναι ἀρετήν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης πληροφορίας από μία σωστή[6]. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα δύο απαρέμφατα που χρησιμοποιούνται στο κάθε μέρος της αντίθεσης είναι σύνθετα με την ίδια πρόθεση. Χρησιμοποιούνται και οι

[1] Την αντίθεση αυτή είχαν χρησιμοποιήσει και οι Πλαταιείς στο λόγο τους στο 3.53-59 επικαλούμενοι τον οίκτο των Σπαρτιατών. Δημιουργείται έτσι ειρωνεία λόγω της σκληρής στάσης, με την οποία είχαν αντιμετωπίσει τότε οι Σπαρτιάτες τους Πλαταιείς, και της δεινής θέσης στην οποία βρίσκονται τώρα οι ίδιοι.

[2] Αποτελεί τραγική ειρωνεία το γεγονός ότι οι Πλαταιείς είχαν χρησιμοποιήσει αυτή την αντίθεση στο λόγο τους (3.53-59), παρακαλώντας τους Σπαρτιάτες να τους λυπηθούν. Τώρα την χρησιμοποιούν οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες με τα ίδια, ωστόσο, απογοητευτικά αποτελέσματα.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στη Σπάρτη στο 1.76.2-4.

[4] Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 176, οι Λακεδαιμόνιοι επιχειρηματολογούν ενάντια στην ηθική των Ελλήνων.

[5] Η Debnar 2001, 160, σημειώνει την αναφορά στη σπαρτιατική παραδοσιακή αρετή. Πρβλ. 4.20.2.

[6] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται 3 φορές σε αυτή τη δημηγορία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες οφείλω ανταπόδοση ≠ ευεργετώ[1] (*ὀφείλων ≠ ἀνταποδοῦναι*) και αναγκαιότητα ≠ επιλογή[2] (*βιασθείς ≠ ἑτοιμότερος*).

Οι ομιλητές προσθέτουν ότι όσοι εκούσια είναι υποχωρητικοί προκαλούν τον συμβιβασμό των άλλων, σε αντίθεση με αυτούς που παραμένουν πεισματικά ανυποχώρητοι[3].

> *καὶ* ***μᾶλλον πρὸς τοὺς μειζόνως ἐχθρο*****ὺ****ς** *τοῦτο δρῶσιν οἱ ἄνθρωποι* ***ἢ πρὸς τοὺς τὰ μέτρια διενεχθέντας·*** *πεφύκασί τε* ***τοῖς μὲν ἑκουσίως ἐνδοῦσιν ἀνθησσᾶσθαι μεθ' ἡδονῆς, πρὸς δὲ τὰ ὑπεραυχοῦντα*** *καὶ* ***παρὰ γνώμην διακινδυνεύειν*** (4.19.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μετριοπάθεια ≠ πλεονεξία (*μετρίως* (στο 4.19.2) *≠ μειζόνως, πρὸς τοὺς μειζόνως ἐχθροὺς ≠ πρὸς τοὺς τὰ μέτρια διενεχθέντας*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο και της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί ότι η πλεονεξία αφορά μόνο στους εχθρούς και όχι στους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες που είναι μόνο *πολέμιοι*, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Η επόμενη πρόταση χωρίζεται συμμετρικά σε δύο μέρη που το καθένα περιλαμβάνει δύο αντιθέσεις. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες υποταγή ≠ αλαζονεία[4] (*τοῖς ἑκουσίως ἐνδοῦσιν ≠ πρὸς τὰ ὑπεραυχοῦντα*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και ευτυχία ≠ κίνδυνος (*ἀνθησσᾶσθαι μεθ' ἡδονῆς ≠ παρὰ γνώμην διακινδυνεύειν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η εναντίωση (*παρὰ γνώμην ≠ διακινδυνεύειν*) λόγω της πρόθεσης *παρά*.

Οι ομιλητές υποστηρίζουν ότι είναι προς το συμφέρον και των Αθηναίων και των Λακεδαιμονίων η συμφιλίωση, προτού συμβεί κάποια ανεπανόρθωτη συμφορά που θα δημιουργήσει ασίγαστο προσωπικό μίσος ανάμεσα στις δύο πλευρές και θα αποτρέψει κάθε προσπάθεια συνδιαλλαγής[5].

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.40.4 και στο λόγο των Θηβαίων στο 3.63.4.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί αρκετές φορές στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64), αλλά και από μία φορά στον πρώτο του λόγο (1.140-144) και στη δημηγορία των Αθηναίων πρέσβεων στη Σπάρτη (1.73-78).

[3] Η Debnar 2001, 159, παρατηρεί ότι η απειλή των Σπαρτιατών αποτελούσε σιωπηλή παραδοχή της απελπιστικής τους θέσης.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.84.2.

[5] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 75, η παραδοχή των ομιλητών, ότι η σπαρτιατική ήττα που δεν ήταν μεγάλης στρατηγικής αξίας θα οδηγούσε σε σκλήρυνση της συμπεριφοράς των Σπαρτιατών και θα καθιστούσε την επίτευξη ειρήνης λιγότερο εφικτή στο μέλλον, είναι ορθή. Η Hunter 1973, 80-81, παρατηρεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις, όπως και ο Αρχίδαμος προηγουμένως, αναλαμβάνουν το ρόλο του τραγικού προειδοποιητή, προβλέποντας τις καταστροφικές συνέπειες της Σικελικής εκστρατείας.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Ἡμῖν δὲ ***καλῶς****, εἴπερ ποτέ, ἔχει ἀμφοτέροις* ***ἡ ξυναλλαγή****,* ***πρίν*** *τι* ***ἀνήκεστον*** *διὰ μέσου γενόμενον ἡμᾶς*[1] *καταλαβεῖν, ἐν ᾧ* ***ἀνάγκη*** *ἀίδιον ὑμῖν* ***ἔχθραν πρὸς τῇ κοινῇ*** *καὶ* ***ἰδίαν ἔχειν,*** *ὑμᾶς δὲ* ***στερηθῆναι*** *ὧν* ***νῦν*** *προκαλούμεθα* (4.20.1).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μονιμότητα ≠ αλλαγή (*ἐμμένειν* (στο 4.19.3) ≠ *ἡ ξυναλλαγή*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω και η οποία σχηματίζεται και πάλι λόγω του δευτέρου συνθετικού του δευτέρου της μέρους, κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*διακιδυνεύειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καλῶς, καλῶς ≠ ἀνήκεστον*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], και εκούσιο ≠ ακούσιο (*ἐκουσίως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνάγκη*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απόκτηση ≠ στέρηση[3] (*ἔχειν ≠ στερηθῆναι*). Παρατηρούνται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρὶν ≠ νῦν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*πρὸς τῇ κοινῇ ≠ ἰδίαν*).

Οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις καλούν τους Αθηναίους να συμφιλιωθούν μαζί τους όσο ακόμη ο πόλεμος δεν έχει κριθεί και οι Αθηναίοι διατηρούν τη δόξα τους, δίνοντας την ευκαιρία στους Έλληνες να απαλλαχθούν από τα δεινά του πολέμου[4]. Οι Έλληνες, σημειώνουν ακόμη, θα νιώθουν ευγνωμοσύνη προς τους Αθηναίους, αν τερματίσουν τον πόλεμο, ο οποίος δεν είναι σαφές από ποιά πλευρά ξεκίνησε[5].

ἔτι δ' ὄντων ἀκρίτων καὶ ***ὑμῖν μὲν δόξης*** *καὶ ἡμετέρας* ***φιλίας*** *προσγιγνομένης,* ***ἡμῖν δὲ*** *πρὸ αἰσχροῦ τινος <τῆς>* ***ξυμφορᾶς μετρίως*** *κατατιθεμένης διαλλαγῶμεν, καὶ αὐτοί τε* ***ἀντὶ πολέμου εἰρήνην ἑλώμεθα*** *καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν* ***ἀνάπαυσιν κακῶν*** *ποιήσωμεν· οἷ καὶ ἐν τούτῳ ὑμᾶς* ***αἰτιωτέρους*** *ἡγήσονται.* ***πολεμοῦνται μὲν*** *γὰρ* ***ἀσαφῶς ὁποτέρων ἀρξάντων· καταλύσεως δὲ γενομένης,*** *ἧς* ***νῦν ὑμεῖς τὸ πλέον*** *κύριοί ἐστε,* ***τὴν χάριν*** *ὑμῖν* ***προσθήσουσιν*** (4.20.2).

[1] Όπως επισημαίνει και ο Gomme 1956, 457, η αντωνυμία αναφέρεται και στη Σπάρτη και στην Αθήνα. Πρόκειται για άλλη μία προσπάθεια των ομιλητών να παρουσιάσουν ενωμένες τις δύο μεγάλες δυνάμεις, ώστε να κερδίσουν την εύνοια των ακροατών τους.

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή και στον τελευταίο του λόγο στο 2.60-64.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί σε όλους τους λόγους του Περικλή.

[4] Ο Hornblower 1996, 172, 176, σημειώνει ότι το ενδιαφέρον για τους Έλληνες φαίνεται τελικά υποκριτικό, αφού ο λόγος τελειώνει με την κυνική πρόταση για διπλή ηγεμονία της Ελλάδας και για πολιτική υποταγή των μικροτέρων κρατών. Πρβλ. 4.20.4.

[5] Ο Orwin 1994, 82, διερωτάται κατά πόσο θα μπορούσαν οι Έλληνες να νιώθουν ευγνωμοσύνη προς την Αθήνα, έπειτα από μία συνομολόγηση ειρήνης, η οποία θα οφειλόταν στην πρωτοβουλία της Σπάρτης, η οποία με τη σειρά της είχε υποσχεθεί την απελευθέρωση της Ελλάδας από την αθηναϊκή ηγεμονία. Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 176, η Σπάρτη φαίνεται να κλίνει προς την θέση που περιγράφεται στο 7.18.2, όταν πλέον αντιλαμβάνεται ότι η ίδια προκάλεσε τον πόλεμο.

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος (*ἔχθραν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φιλίας*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 4.19.1-2, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἀνήκεστον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δόξης*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*ἀνάγκη* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἑλώμεθα*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 4.19.3, βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Μόλις στο τέλος του λόγου εντοπίζεται η πραγματολογική αντιθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*ὑμῖν ≠ ἡμῖν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία παρατηρείται λόγω της ύπαρξης της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ευτυχία ≠ συμφορά (*δόξης ≠ ξυμφορᾶς*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται ακόμη η αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη, πρώτα ως λεξική (*ἀντὶ πολέμου ≠ εἰρήνην*), η οποία είχε παρατηρηθεί και στο 4.19.1, και έπειτα ως σημασιολογική (*εἰρήνην ≠ κακῶν, πολεμοῦνται ≠ καταλύσεως γενομένης*), τη οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τέλος ≠ αρχή[1] παρατηρείται ως σημασιολογική (*ἀνάπαυσιν ≠ ἀρξάντων*) και έπειτα ως λεξική (*ἀρξάντων ≠ καταλύσεως*). Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μετριοπάθεια ≠ πλεονεξία (*μετρίως ≠ τὸ πλέον*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, κατηγορία ≠ ευγνωμοσύνη (*αἰτιωτέρους ≠ τὴν χάριν*) και αφαίρεση ≠ προσθήκη (*καταλύσεως ≠ προσθήσουσιν*). Σημειώνεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους άλλους (Αθηναίους ή Σπαρτιάτες;) και στους Αθηναίους (*ὁποτέρων ≠ ὑμεῖς*). Το μέρος που αφορά στους Αθηναίους τονίζεται μέσω του συγκριτικού *τὸ πλέον*, για να τονιστεί η ευθύνη των Αθηναίων σε περίπτωση αποτυχίας των διαπραγματεύσεων. Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν ([*τότε*] ≠ *νῦν*) υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος λόγω της αναφοράς στην αρχή του πολέμου, μέσω της οποίας ολοκληρώνεται το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Οι ομιλητές διαβεβαιώνουν τους Αθηναίους ότι, αν συμφωνήσουν με τη σύναψη ειρήνης, θα κερδίσουν τη φιλία των Λακεδαιμονίων, την οποία οι ίδιοι τους προσφέρουν[2].

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου (1.81.5-6) πριν από την έναρξη του πολέμου, δημιουργώντας ειρωνεία, αφού οι Σπαρτιάτες τότε δεν είχαν ακούσει τις προειδοποιήσεις του και βρέθηκαν τώρα σε αυτή τη δεινή θέση.

[2] Ο de Ste. Croix 1972, 152 και υποσ. 161 και 163, 366, 370, παρατηρεί την αλλαγή στη σπαρτιατική πολιτική που οφειλόταν όχι μόνο στις παρούσες δυσμενείς συνθήκες, αλλά και στην αντίθετα με τις προσδοκίες αποτυχία των Σπαρτιατών να νικήσουν μετά από έξι χρόνια πολέμου. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο βασιλιάς Πλειστοάναξ που θα υποστήριζε την ειρήνη είχε επιστρέψει στη Σπάρτη μετά από την εξορία του (από το 427/6 π.Χ.) και έτσι, συμπληρώνει, οι συνθήκες για σύναψη ειρήνης ήταν πλέον πιο ευνοϊκές. Πρβλ. 5.16.1-3.

ἤν τε γνῶτε, Λακεδαιμονίοις ἔξεστιν ὑμῖν φίλους γενέσθαι ***βεβαίως****, αὐτῶν τε προκαλεσαμένων* ***χαρισαμένοις*** *τε* ***μᾶλλον ἢ βιασαμένοις*** (4.20.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αβέβαιο ≠ βέβαιο[1] (*ἀσαφῶς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βεβαίως*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εύνοια ≠ βία (*χαρισαμένοις* ≠ *βιασαμένοις*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επίλογής, με την οποία τονίζεται η επιδιωκόμενη εύνοια των Αθηναίων προς τους Λακεδαιμονίους. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον.

Στο τέλος του λόγου τους οι ομιλητές καλούν τους Αθηναίους να αναλογιστούν τα οφέλη που θα προκύψουν από τη σύναψη ειρήνης και για τις δύο πλευρές. Υποστηρίζουν ακόμη ότι, αν οι δύο μεγάλες δυνάμεις εκφράζονται με τον ίδιο τρόπο[2], οι υπόλοιποι Έλληνες, όντας υποδεέστεροί τους[3], θα τους προσφέρουν τιμές.

καὶ ἐν τούτῳ ***τὰ*** *ἐνόντα* ***ἀγαθὰ*** *σκοπεῖτε*[4] *ὅσα εἰκὸς εἶναι· ἡμῶν γὰρ καὶ ὑμῶν ταὐτὰ λεγόντων*[5] *τό γε ἄλλο Ἑλληνικὸν ἴστε ὅτι* ***ὑποδεέστερον*** *ὂν* ***τὰ μέγιστα*** *τιμήσει*[6] (4.20.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*τὸ πλέον* (στο 4.20.2) ≠ *ὑποδεέστερον*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και σε άλλα σημεία του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή. Πρβλ. 2.42.2-4.

[2] Πρβλ. υποσ. 4 στη σελ. 543. Ο de Ste. Croix 1972, 152, 368, σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες δεν προσέφεραν μόνο ειρήνη, αλλά και συμμαχία (4.19.1) και πρότειναν την από κοινού κυριαρχία της Ελλάδας. Όμοια η de Romilly 1963, 41, 156, 176, παρατηρεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι προτείνουν στους Αθηναίους το διαμοιρασμό της ηγεμονίας της Ελλάδας, θέτοντας υπό έλεγχο τις ιμπεριαλιστικές βλέψεις της Αθήνας. Θέμα του επεισοδίου, προσθέτει, είναι σε ποιό σημείο πρέπει να σταματήσουν οι αθηναϊκές φιλοδοξίες. Ο Cogan 1981, 74, θεωρεί ασυνήθιστη την προσφορά των Σπαρτιατών, η οποία δεν αφορούσε μόνο στην προσφορά ειρήνης, αλλά και στην τιμή που θα ήταν ισάξια με τη νίκη. Όμοια ο Orwin 1994, 82, παρατηρεί την προσφορά όχι μόνο ειρήνης, αλλά και συμμαχίας στους Αθηναίους και σημειώνει ότι η Σπάρτη στόχευε στη βοήθεια της Αθήνας, ώστε να κατευνάσει τους θυμωμένους συμμάχους της. Και η Debnar 2001, 161, επισημαίνει την προσφορά συμμαχίας εκ μέρους των Λακεδαιμονίων χωρίς τη συμφωνία των συμμάχων τους. Η ίδια παρατηρεί ότι η πρόταση των Λακεδαμονίων για κοινή ηγεμονία των Ελλήνων, με την επιστροφή στην κατάσταση της Τριαντάχρονης ειρήνης, έμμεσα καθιστά αποδεκτή την ηγεμονία των Αθηναίων. Ο Kagan 1974, 231-232, παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες προσέφεραν ειρήνη και επιθετική και αμυντική συμμαχία στην Αθήνα. Ο ίδιος σημειώνει ότι δε γίνεται αναφορά σε εδαφική αναπροσαρμογή και έτσι η Αθήνα θα έλεγχε την Αίγινα, τη Μινόα και περιοχές στα βορειοδυτικά, ενώ θα εγκατέλειπε την Πλάταια. Ο Hornblower 1996, 175, χαρακτηρίζει μη ελκυστική την προσφορά των Λακεδαιμονίων, αφού δε γίνονται εδαφικές παραχωρήσεις. Θεωρεί, ωστόσο, ότι θα υπήρχαν Αθηναίοι που θα συμφωνούσαν με την ιδέα της διπλής ηγεμονίας. Ο West 1924 (2), 210, σημειώνει ότι η Σπάρτη και η Αθήνα θα μοιράζονταν την ηγεμονία της Ελλάδας. Ο Connor 1984, 112 υποσ. 10, σημειώνει τον υπαινιγμό, ότι η Αθήνα σε συνεργασία με τη Σπάρτη θα μπορούσαν να κυριαρχήσουν στην Ελλάδα.

[3] Ο Hornblower 1996, 176-177, παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες προτείνουν την «πώληση» των συμμάχων τους· γεγονός που αντιδιαστέλλεται με τις διακηρύξεις τους για ελευθερία στο 2.8.4.

[4] Ο Francis 1991, 206, παρατηρεί την παράξενη χρήση του ρήματος *σκοπεῖτε* σε ακροατές. Η Debnar 2001, 156 και υποσ. 27, σημειώνει ότι το ρήμα δε χρησιμοποιείται σε άλλους λόγους Σπαρτιατών.

[5] Ο Francis 1991, 206, παρατηρεί ότι η παραχώρηση με την οποία τελειώνει ο λόγος εξηγεί προγραμματικά την όλη φύση της υποταγής των Λακεδαιμονίων.

[6] Η de Romilly 1963, 79, επισημαίνει ότι αυτό που ενέπνεε τους Αθηναίους ήταν η επιθυμία τους για δόξα, φήμη και τιμές. Γι' αυτό το λόγο οι Λακεδαιμόνιοι χρησιμοποιούν το ρήμα αυτό στο τέλος του λόγου τους.

έννοια) (*βιασαμένοις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ ἀγαθά*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθούν στη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μικρό ≠ μεγάλο (*ὑποδεέστερον* ≠ *τὰ μέγιστα*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία. Αξίζει να σημειωθεί η ενότητα με την οποία παρουσιάζονται στο τέλος του λόγου οι Σπαρτιάτες και οι Αθηναίοι (*ἡμῶν - ὑμῶν*).

Μετά από το πέρας του λόγου των Λακεδαιμονίων, ο ιστορικός αναφέρει ότι οι Λακεδαιμόνιοι πίστευαν πως οι Αθηναίοι, που είχαν και προηγουμένως εκδηλώσει την επιθυμία για τερματισμό του πολέμου[1], θα αποδέχονταν την πρότασή τους[2] και θα τους επέστρεφαν τους αιχμαλώτους τους[3]. Οι Αθηναίοι, ωστόσο, παρουσιάζονται να έχουν υπερβολικές απαιτήσεις[4], επειδή θεωρούσαν ότι βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση για όσο

[1] Πρβλ. 2.59.2, 2.65.2. Δες και Hunter 1973, 76, και Hornblower 1996, 177.

[2] Σύμφωνα με τον Cawkwell 1975, 57, οι Σπαρτιάτες έκαναν λάθος στην εικασία τους ότι οι Αθηναίοι θα ήθελαν επίσης την ειρήνη. Ο ίδιος πιστεύει ότι οι Αθηναίοι θα ήταν πρόθυμοι να αποδεχτούν τους όρους της Τριαντάχρονης ειρήνης, αλλά τίποτα περισσότερο. Ο Kagan 1974, 233-234, παρατηρεί ότι αυτός ήταν ίσως και ο λόγος που οι Λακεδαιμόνιοι είχαν εμπιστευτεί το στόλο τους στους Αθηναίους. Η σπαρτιατική αυτοπεποίθηση, θεωρεί, ήταν δικαιολογημένη, αφού πέρα από την τυχαία ήττα τους στην Πύλο, οι Αθηναίοι δεν τους είχαν προξενήσει οποιανδήποτε σοβαρή βλάβη μετά από έξι χρόνια πολέμου, ενώ οι ίδιοι οι Αθηναίοι είχαν χάσει μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους λόγω του λοιμού και οι περιουσίες τους είχαν καταστραφεί από τις εισβολές των Σπαρτιατών στην Αττική και ταυτόχρονα αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα. Η άποψή τους ήταν ωστόσο λανθασμένη αφού, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, ο λοιμός είχε παρέλθει και οι Αθηναίοι είχαν γίνει πιο αποφασιστικοί και επιθετικοί, ενώ η νίκη τους στην Πύλο αναπτέρωσε τις ελπίδες τους. Ο ίδιος υποστηρίζει ακόμη ότι οι όροι που προσφέρθηκαν από τη Σπάρτη δεν ήταν ελκυστικοί.

[3] Ο Orwin 1994, 82, παρατηρεί ότι οι Λακεδαιμόνιοι προσφέρουν ειρήνη με ευνοϊκούς όρους στους Αθηναίους πριν από την πραγματική υποταγή των αιχμαλώτων τους στους εχθρούς τους και διερωτάται τί άλλο θα μπορούσε να είχε προσφέρει η Σπάρτη στην Αθήνα, όταν αργότερα οι αιχμάλωτοι πράγματι παραδίδονται στους Αθηναίους. Και ο Cogan 1981, 74, παρατηρεί ότι η μάχη δεν είχε ακόμα τελειώσει, αλλά οι Αθηναίοι βρίσκονταν σε πλεονεκτικότερη θέση από τους Σπαρτιάτες.

[4] Οι Αθηναίοι μετά από παρακίνηση του Κλέωνα *τοῦ δὲ πλέονος ὠρέγοντο* (4.21.2). Πρβλ. και 4.17.4 και υποσ. 1 στη σελ. 535. Η δυσοίωνη αυτή φράση, σύμφωνα με το Finley 1942, 200 και υποσ. 58, επανέρχεται μέχρι τη Σικελική εκστρατεία και εκφράζει την αστάθεια που δημιουργήθηκε λόγω της υποτίμησης των ηθικών αξιών. Η εμφάνισή της, προσθέτει, δείχνει ότι οι αλλαγές αυτές είχαν επηρεάσει ριζικά την αθηναϊκή δημοκρατία. Πρβλ. και 4.65.4 τις υπερβολικές ελπίδες των Αθηναίων. Σύμφωνα με το Rood 1998, 39, οι Αθηναίοι φάνηκαν ανίκανοι να ελέγξουν τις φιλοδοξίες τους υπό τη λάμψη της απρόσμενης επιτυχίας, θεωρώντας τη δύναμή τους συνεχή και αποτυγχάνοντας να λάβουν υπόψη τους τις σπαρτιατικές προειδοποιήσεις. Η Hunter 1973, 134, παρατηρεί ότι οι προειδοποιήσεις και οι προβλέψεις των Λακεδαιμονίων αποδεικνύονται τελικά σωστές. Πρεσβείες στέλνονταν και αργότερα από τους Λακεδαιμονίους, αλλά οι Αθηναίοι αντιδρούσαν με τον ίδιο τρόπο: *οἱ δὲ μειζόνων τε ὠρέγοντο* (4.41.4). Ο de Ste. Croix 1972, 23 υποσ. 49, παρατηρεί ότι το ρηματικός τύπος *ὀρέγεσθαι* έχει υποτιμητική σημασία και ότι στα χωρία αυτά ο ιστορικός καταδικάζει τους Αθηναίους, αλλά όχι με μεγάλη σκληρότητα. Ο Kagan 1974, 234 και υποσ. 52, 238, 258-259, σημειώνει ότι ο ιστορικός υπαινίσσεται πως η πλεονεξία, η φιλοδοξία και η επέκταση της ηγεμονίας ήταν τα κίνητρα των Αθηναίων. Ο ίδιος, ωστόσο, θεωρεί δικαιολογημένες τις απαιτήσεις των Αθηναίων, αφού χρειάζονταν περισσότερες εγγυήσεις από την απλή υπόσχεση των Σπαρτιατών ότι θα νιώθουν εύνοια προς τους Αθηναίους. Αν οι αιχμάλωτοι επιστρέφονταν στους Σπαρτιάτες, συνεχίζει, τίποτα δε θα εγγυάτο ότι ο πόλεμος δε θα ξανάρχιζε και ότι η φιλοπόλεμη μερίδα στη Σπάρτη θα αποκτούσε και πάλι δύναμη. Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 40, 172, 174-175 και υποσ. 2 (σελ. 174), το επεισόδιο της Πύλου συνδέεται με τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό, αφού η Πύλος αναπαριστά την απροσδόκητη ευτυχία, με την οποία οι Αθηναίοι θα έπρεπε να είχαν ευχαριστηθεί, αλλά αντίθετα γίνονται πλεονέκτες. Τα κίνητρα των Αθηναίων για την απόρριψη της ειρήνης, παρατηρεί, συνδέονται με τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Οι Ober & Perry 2014, 35, θεωρούν ότι η απόρριψη της προσφοράς της ειρήνης συνδέεται με το ριψοκίνδυνο χαρακτήρα των Αθηναίων και την τάση τους να απορρίπτουν ευνοϊκούς διακανονισμούς. Ο Hornblower 1996, 177, θεωρεί το σχόλιο του ιστορικού αυστηρό. Δες και Rood 1998, 40, ο οποίος, ωστόσο, θεωρεί ότι η

χρονικό διάστημα κρατούσαν τους αιχμαλώτους στο νησί. Τις υπερβολικές αυτές επιδιώξεις, σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, ενέπνεε στους Αθηναίους ο Κλέων[1], ο οποίος είχε μεγάλη επιρροή στο λαό[2]. Οι απαιτήσεις των Αθηναίων[3] μετά από τις προτροπές του Κλέωνα ήταν να παραδοθούν οι αιχμάλωτοι μαζί με τα όπλα τους και να μεταφερθούν στην Αθήνα και οι Λακεδαιμόνιοι να επιστρέψουν στους Αθηναίους τη Νίσαια, τις Πηγές,

καταδίκη των κινήτρων των Αθηναίων δεν υπονοεί πως ο ιστορικός πίστευε ότι οι Αθηναίοι θα έπρεπε να είχαν δεχτεί τη συνθήκη ειρήνης.

[1] Ο Wylie 1993, 23, παρατηρεί ότι, σύμφωνα με την αφήγηση, οι Αθηναίοι θα είχαν όμοιες απαιτήσεις, ακόμη κι αν δεν τους παρότρυνε ο Κλέων, αφού αντιλαμβάνονταν τα πλεονεκτήματα που τους προσέφεραν οι αιχμάλωτοι.

[2] Πρβλ. 3.36.6., *μάλιστα δὲ αὐτοὺς ἐνῆγε Κλέων ὁ Κλεαινέτου, ἀνὴρ δημαγωγὸς κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὢν καὶ τῷ πλήθει πιθανώτατος* (4.21.3). Σύμφωνα με τους Gomme 1956, 461-462, Westlake 1968, 8 και Yunis 1991, 184 υποσ. 14, οι όροι *δημαγωγός* και *πιθανώτατος* δεν είχαν αποκτήσει ακόμη υποτιμητική χροιά. Ο Hornblower 1996, 178, παρατηρεί ότι ο όρος *δημαγωγὸς* χρησιμοποιείται μόνο σε αυτό το σημείο στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 8-9, μέσω του χαρακτηρισμού *πιθανώτατος* ο Θουκυδίδης αναγνωρίζει την ικανότητα του Κλέωνα ως ρήτορα, αλλά, όπως σημειώνει, ο χαρακτηρισμός δεν είναι καθόλου κολακευτικός, αφού ο όρος έχει τη χροιά της ασυνειδησίας και της ανειλικρίνειας που διέκρινε τις μεθόδους των πολιτικών που διαδέχτηκαν τον Περικλή. Όμοια οι Monoson & Loriaux 1998, 287, σημειώνουν ότι ο ιστορικός υποτιμά τον Κλέωνα. Ο Spence 1995, 421, συμφωνεί ότι ο ιστορικός δίνει αρνητική εικόνα του Κλέωνα στο επεισόδιο. Ο ίδιος θεωρεί, ωστόσο, ότι ο όρος *δημαγωγός* δεν είχε τότε υβριστικό περιεχόμενο. Ο Κλέων, σύμφωνα με τη de Romilly 1963, 173, παρουσιάζεται να ενεργεί ακολουθώντας τα πάθη και τις προσωπικές του φιλοδοξίες και όχι τη λογική. Ο Woodhead 1960, 311-312, παρατηρεί ότι ο χαρακτηρισμός του Κλέωνα ως *πιθανωτάτου* και *δημαγωγού*, παρόλο που οι όροι δεν είχαν ακόμη προσλάβει το δυσοίωνό τους περιεχόμενο, είναι προκατειλημμένος. Ο Kagan 1974, 234 και υποσ. 53, συμφωνεί με την άποψη του Woodhead. Πρβλ. και το κεφάλαιο 2.11 και ιδιαίτερα την υποσ. 2 στη σελ. 384-386.

[3] Ο Connor 1984, 112 και υποσ. 10, παρατηρεί ότι θα έπρεπε να είχε ακολουθήσει άλλη μία δημηγορία που θα εξηγούσε τους λόγους της απόρριψης της προσφοράς των Λακεδαιμονίων. Ο Hornblower 1996, 170, θεωρεί επίσης παράξενο το γεγονός ότι η δημηγορία των Λακεδαιμονίων πρέσβεων δεν ακολουθείται από τη νικητήρια δημηγορία των Αθηναίων. Ο ίδιος εξηγεί ότι αυτή παραλείπεται λόγω της αρνητικής στάσης του Θουκυδίδη προς τον Κλέωνα, προσθέτοντας ότι σε ό,τι έχει να κάνει με τον Κλέωνα η στάση του ιστορικού είναι πέρα από το σύνηθες παράλογη. Ο Gomme 1956, 460, διαφωνεί ότι χρειαζόταν απάντηση στο λόγο αυτό, σημειώνοντας ότι ο ιστορικός ποικίλει τις μεθόδους του ανάλογα. Ο Rood 1998, 42, σημειώνει επίσης ότι δε χρειαζόταν η παρεμβολή άλλου λόγου από τον Κλέωνα, αφού ο προηγούμενος λόγος του (3.37-40) αποτελεί δείγμα του ύφους του, ούτε η παράθεση άλλων λόγων εκ μέρους των Λακεδαιμονίων.

την Τροιζήνα και την Αχαΐα[1]. Τότε οι Αθηναίοι θα τους επέστρεφαν τους αιχμαλώτους τους και θα συνομολογείτο η ειρήνη[2] (4.21).

Οι Λακεδαιμόνιοι δεν απάντησαν σε αυτές τις απαιτήσεις, αλλά ζήτησαν να διοριστούν αντιπρόσωποι των Αθηναίων, για να συζητήσουν μαζί τους το κάθε ζήτημα

[1] Πρβλ. 1.115.1 όπου γίνεται αναφορά στην παραχώρηση των περιοχών αυτών στους Πελοποννησίους από τους Αθηναίους κατά την Τριαντάχρονη ειρήνη του 446/5 π.Χ. Ο λόγος για τον οποίο απαιτείτο η παραχώρηση των περιοχών αυτών ήταν, σύμφωνα με τον ιστορικό, *Ἀθηναίων ξυγχωρησάντων κατὰ ξυμφοράς* (4.21.3). Πρόκειται για την ίδια φράση που είχε χρησιμοποιηθεί από τους Λακεδαιμονίους για την ήττα τους στην Πύλο (4.15.1: *ἐπὶ ξυμφορᾷ*). Δες και Kagan 1974, 238 υποσ. 64. Ο Kitto 1966, 345, χαρακτηρίζει τις απαιτήσεις του Κλέωνα υπερβολικές, αφού, όπως παρατηρεί, αξίωνε την παραχώρηση περιοχών που οι Αθηναίοι είχαν χάσει πριν από την κήρυξη του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο Cogan 1981, 76, σημειώνει ότι οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις ήταν πρόθυμοι να διαπραγματευτούν ακόμα και αυτόν τον όρο. Όμοια ο West 1924 (2), 210-211, είχε παρατηρήσει ότι οι Σπαρτιάτες ήταν έτοιμοι να συζητήσουν ακόμα και αυτές τις παράλογες απαιτήσεις που θα οδηγούσαν στην κατάσταση πριν από την Τριαντάχρονη ειρήνη. Όπως αναφέρει και ο Finley 1942, 199-200, ο Κλέων έπεισε τους Αθηναίους να ζητήσουν όλα τα εδάφη στην Αχαΐα, Μεγαρίδα και Αργολίδα που κατείχε η Αθήνα κατά την περίοδο της μεγαλύτερης επέκτασής της τη δεκαετία του 460-450 π.Χ. Ο de Ste. Croix 1972, 367, παρατηρεί ότι οι όροι που αντιπρότειναν οι Αθηναίοι στους Σπαρτιάτες κάθε φορά που αυτοί ζητούσαν ειρήνη ήταν εξευτελιστικοί. Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 82, η Σπάρτη όχι μόνο έπρεπε να παραδώσει στην Αθήνα τους αιχμαλώτους, αλλά και να αναθεωρήσει τους όρους της Τριαντάχρονης ειρήνης, δίνοντας στην Αθήνα την ευκαιρία να ελέγχει την Πελοπόννησο. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι πρέσβεις δεν απορρίπτουν ακόμα και αυτούς τους όρους. Ο Kagan 1974, 235, 238, παρατηρεί ότι παρόλο που οι όροι ήταν μη αποδεκτοί, οι Σπαρτιάτες δεν τους απορρίπτουν και δέχονται να τους διαπραγματευτούν. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Κλέων ήθελε να επιστρέψει στην κατάσταση που υπήρχε πριν από την Τριαντάχρονη ειρήνη του 445 π.Χ., όταν η Αθήνα έλεγχε τα Μέγαρα, τη Βοιωτία και άλλες περιοχές της κεντρικής Ελλάδας, καθώς και παράλιες περιοχές της Πελοποννήσου. Η ειρήνη, προσθέτει, θα εξασφαλιζόταν με την παροχή περιοχών στρατηγικής σημασίας στους Αθηναίους. Δες και Connor 1984, 112 υποσ. 10, για την προσπάθεια του Κλέωνα να επαναφέρει την κατάσταση πριν από την Τριαντάχρονη ειρήνη. Ο Gomme 1956, 462, παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες ήταν αναγκασμένοι να απορρίψουν αυτούς τους όρους, αφού είχαν ζητήσει ειρήνη, για να αποφύγουν την ατιμία. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η Αχαΐα ήταν ανεξάρτητη στον πόλεμο και θεωρεί παράξενη την παράλειψη της Πλάταιας. Οι Αθηναίοι, προσθέτει, ήθελαν να επιστρέψουν στην κατάσταση πριν από το 445 π.Χ. Η Debnar 2001, 149, 163, χαρακτηρίζει παράλογες τις αντιπροτάσεις του Κλέωνα και σημειώνει την επιθυμία των Αθηναίων για επιστροφή στην κατάσταση πριν από την Τριαντάχρονη ειρήνη. Ο Hornblower 1996, 178, παρατηρεί ότι ο όρος για παράδοση των αιχμαλώτων ήταν αδιανόητος για τους Σπαρτιάτες, οπότε οι εδαφικές απαιτήσεις δεν ήταν τόσο σημαντικές. Ο Kitto 1966, 345, είχε παρατηρήσει ότι δε γίνεται αναφορά στους όρους της ειρήνης που θα πρότειναν οι Σπαρτιάτες, ίσως επειδή οι διαπραγματεύσεις δεν έφτασαν σε αυτό το σημείο, λόγω της παρέμβασης του Κλέωνα.

[2] Ο Rood 1998, 41 και υποσ. 56-57, σημειώνει την αντιστοιχία ανάμεσα στο 4.21.3: *ἀπὸ τῆς προτέρας ξυμβάσεως Ἀθηναίων ξυγχωρησάντων κατὰ ξυμφορὰς* και στο 4.22.3: *εἴ τι καὶ ὑπὸ τῆς ξυμφορᾶς ἐδόκει αὐτοῖς ξυγχωρεῖν* και εξηγεί ότι η επαναφορά του λεκτικού που είχε χρησιμοποιηθεί για τις παραχωρήσες των Αθηναίων κατά την Τριαντάχρονη ειρήνη αποκαλύπτει ότι οι Σπαρτιάτες δεν είχαν προετοιμαστεί, ώστε να προσφέρουν 20 χρόνια προηγουμένως τη γενναιόδωρη ειρήνη που τώρα οι ίδιοι απαιτούσαν από τους Αθηναίους.

χωριστά[1]. Ο Κλέων εναντιώθηκε στην εισήγηση των Λακεδαιμονίων[2], επειδή πίστευε ότι η συζήτηση θα έπρεπε να γίνει δημόσια και διακήρυττε ότι αυτή η πρόταση των

[1] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 548 για την ετοιμότητα των Λακεδαιμονίων να διαπραγματευτούν ακόμα και αυτούς τους όρους. Οι Λακεδαιμόνιοι θεωρούσαν ότι, αν μιλούσαν ανοικτά και αποτύγχαναν οι διαπραγματεύσεις, θα υποβιβάζονταν ενώπιον των συμμάχων τους. Ο Gomme 1956, 462, παρατηρεί ότι οι Σπαρτάτες φοβούνταν πως μετά από τη δημόσια συζήτηση θα ντροπιάζονταν ενώπιον των συμμάχων τους και δε θα μπορούσαν να συνάψουν την ειρήνη που επιθυμούσαν. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες ήταν έτοιμοι να κάνουν υποχωρήσεις εις βάρος των συμφερόντων των συμμάχων τους, προκειμένου να σώσουν τους άνδρες τους στη Σφακτηρία, αλλά όχι χωρίς να υπάρχουν πιθανότητες επιτυχίας. Αναμφίβολα, προσθέτει, οι Σπαρτιάτες θα διακήρυξαν τελικά ότι δε δέχτηκαν τους όρους των Αθηναίων, επειδή δεν ήθελαν να θυσιάσουν τους συμμάχους τους. Ο West 1924 (2), 211, είχε παρατηρήσει ότι το αίτημα των Σπαρτιατών ήταν απόλυτα δικαιολογημένο, επειδή η συζήτηση θα αφορούσε περιοχές που ανήκαν στους συμμάχους της Σπάρτης και αυτή δε μπορούσε να γίνει δημόσια. Ο Finley 1942, 200, σχολιάζει ότι οι πρέσβεις δε μπορούσαν να συζητήσουν ανοικτά αυτά τα ζητήματα. Ο Kagan 1974, 235, παρατηρεί ότι δύσκολα οι Σπαρτιάτες θα μπορούσαν να συζητήσουν την πιθανή προδοσία των συμμάχων τους δημόσια. Η Debnar 2001, 149, σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες ήταν γνωστοί για τη μυστικοπάθειά τους. Πρβλ. 5.68.2. Σύμφωνα με τον Cawkwell 1975, 59, όπως φαίνεται και από το 4.22.3 αυτό που επιδίωκαν οι Σπαρτιάτες ήταν η προδοσία των συμμάχων τους γι' αυτό και διαπραγματεύοταν κρυφά. Όπως επισημαίνει και η Debnar 1996, 102 υποσ. 40, οι Λακεδαιμόνιοι δε θέλουν να διαπραγματευτούν δημόσια, ώστε να μην εκτεθούν στα μάτια των συμμάχων τους, ενώ με αυτό τον τρόπο θα φαινόταν ότι ενεργούσαν για το καλό της συμμαχίας. Ο Hornblower 1996, 176-177 σημειώνει ότι σκοπός των Σπαρτιατών ήταν να ξεγελάσουν τους συμμάχους τους, γι' αυτό και πρότειναν τις ιδιωτικές συζητήσεις. Σύμφωνα με το Holladay 1978, 425, 427, η πρόταση των Λακεδαιμονίων να γίνουν μυστικές διαπραγματεύσεις οφειλόταν στη ντροπή που ένιωθαν για τις παραχωρήσεις που έκαναν εν αγνοία των συμμάχων τους. Σύμφωνα με τον ίδιο, αν ζούσε ο Περικλής και άρχιζε σοβαρές διαπραγματεύσεις, οι Σπαρτιάτες θα ήταν πρόθυμοι να κάνουν κάποιες παραχωρήσεις. Όμοια ο Cogan 1981, 75-77, παρατηρεί ότι, σύμφωνα με τον ιστορικό, εάν ζούσε ο Περικλής θα είχε αποδεχτεί την προσφορά ειρήνης, αφού αυτός ήταν ο στόχος της πολιτικής του: να παραδεχτούν οι Πελοποννήσιοι την αδυναμία τους να νικήσουν την Αθήνα και να την αφήσουν να αναπτυχθεί, όπως αυτή ήθελε. Επιπλέον οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές, θεωρεί ο Cogan, αφού δεν είχε προκληθεί οποιαδήποτε σοβαρή ήττα του αντιπάλου που θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για επανεκκίνηση του πολέμου. Η προσφορά των Λακεδαιμονίων, σύμφωνα με το Finley 1942, 199, εκπλήρωνε και με το παραπάνω τους αρχικούς στόχους των Αθηναίων στον πόλεμο αυτό. Ο Kagan 1974, 232-233, παρατηρεί, ωστόσο, ότι οι στόχοι του Περικλή ήταν ψυχολογικοί: ο Περικλής ήθελε να καταστήσει τους Σπαρτιάτες απρόθυμους να διεξαγάγουν πόλεμο με την Αθήνα, αφού θα αντιλαμβάνονταν ότι δεν είχαν τη δύναμη να την αντιμετωπίσουν. Αντίθετα, όπως σημειώνει ο ίδιος, ο λόγος των Λακεδαιμονίων δεν παρουσιάζει μία τέτοια παραδοχή και επομένως ο κίνδυνος επανεκκίνησης των εχθροπραξιών ήταν ορατός.

[2] *Κλέων δὲ ἐνταῦθα δὴ πολὺς ἐνέκειτο* (4.22.2). Πρβλ. 5.15.2. Σύμφωνα με το Holladay 1978, 425-426, η απόρριψη της ειρήνης από τον Κλέωνα δείχνει την επιθετικότητά του, αφού προτείνει κάθε μη αποδεκτό όρο, ώστε να διατηρήσει το πλεονέκτημα της Αθήνας και να προκαλέσει θυμό στη Σπάρτη. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η επιλογή των όρων αντανακλά τις φιλοδοξίες που είχαν οι Αθηναίοι. Δες και de Romilly 1963, 172-173 και υποσ. 5, η οποία παρατηρεί ότι η απόφαση των Αθηναίων για απόρριψη της ειρήνης θεωρείται, σύμφωνα με τον ιστορικό, εντελώς αντίθετη με την πολιτική σύνεση, ενώ ο λόγος των Λακεδαιμονίων παρουσιάζεται συνετός. Η Debnar 2001, 163, πιστεύει ότι, αν δεν παρενέβαινε ο Κλέων, οι Αθηναίοι θα υπέγραφαν έναν επιθυμητό συμβιβασμό. Ο Connor 1984, 112-113, θεωρεί παράδοξο το γεγονός ότι οι Αθηναίοι που περισσότερο επιθυμούσαν την ειρήνη απορρίπτουν την πρόταση των Λακεδαιμονίων. Ο Spence 1995, 421-422, υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι, επειδή ζητούσαν περισσότερα, έχασαν μία εξαιρετική ευκαιρία για ειρήνη. Ο Solmsen 1975, 33, χαρακτηρίζει επίσης παράλογες τις απαιτήσεις του Κλέωνα. Ο West 1924 (2), 210-212, παρατηρεί ότι, αν ζούσε ο Περικής, θα βεβαίωνε την αθηναϊκή συνέλευση ότι η προσφερόμενη ειρήνη εκπλήρωνε όλα όσα απαιτούσαν στον πόλεμο και σημειώνει ότι οι προτάσεις του Κλέωνα, ο οποίος δεν ενδιαφερόταν για το πραγματικό συμφέρον της πόλης του, ήταν αδύνατο να γίνουν αποδεκτές. Αντίθετα, ο Spence 1995, 422, 435, θεωρεί πως ο Κλέων είχε δίκαιο ότι μία τέτοια ειρήνη θα ήταν προσωρινή. Ο Wylie 1993, 23, παρατηρεί ότι ο Κλέων δεν πρέπει να κατηγορείται, αφού σε μία δημοκρατία οι σημαντικότερες αποφάσεις θα έπρεπε να λαμβάνονται στη συνέλευση. Ο Kagan 1974, 235-237, θεωρεί ότι ο Κλέων είχε δίκαιο αφού καμία πρόοδος δε θα μπορούσε να επιτευχθεί με τις μυστικές διαπραγματεύσεις, ενώ αντίθετα οι Σπαρτιάτες θα μπορούσαν να βρουν ευκαιρία να διαφύγουν από το νησί. Ο ίδιος πιστεύει ότι, κι αν ακόμη υπογραφόταν συμφωνία, οι όροι της δε θα τηρούνταν και ο πόλεμος θα ξεσπούσε και πάλι, όπως εξάλλου συνέβη και μετά από την ειρήνη του Νικία. Ο Connor 1984, 113 υποσ. 10, υποστηριζει ότι ο Κλέων σωστά δεν εμπιστευόταν τις προθέσεις της Σπάρτης και ορθά είχε προτείνει την προσάρτηση εδαφών. Θεωρεί, επομένως, την απόρριψη της προσφοράς των Λακεδαιμονίων ορθή, αλλά σημειώνει ότι η αφήγηση δε δίνει έμφαση στην προσφορά της συμμαχίας, δημιουργώντας την εντύπωση ότι οι Αθηναίοι ήταν βιαστικοί και πλεονέκτες. Ο Gomme 1956, 458-460, 468, παρατηρεί ότι η πρόταση του Κλέωνα ήταν λογική και σωστή,

Λακεδαιμονίων αποκάλυπτε την ανειλικρίνειά τους[1]. Τότε οι Λακεδαιμόνιοι, επειδή δεν ήθελαν να διαπραγματευτούν δημόσια, εξαιτίας του φόβου τους για τις αντιδράσεις των συμμάχων τους, αναχώρησαν άπρακτοι από την Αθήνα[2] (4.22).

Σύμφωνα με τον ιστορικό, μετά από την επιστροφή των Λακεδαιμονίων έπαψε να ισχύει η συμφωνία που είχαν κάνει με τους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι, ωστόσο, αρνούνταν να

αφού φαίνεται ότι γνώριζε τις τάσεις των ακροατών του. Πρβλ. 4.27.4. Ο ίδιος πιστεύει ότι η ιδιωτική σύναψη ειρήνης μεταξύ Σπάρτης και Αθήνας ήταν λιγότερο πιθανόν να κρατήσει το 425 π.Χ. παρά το 421 π.Χ. που και πάλι αποδείχτηκε αδύναμη και αναποτελεσματική. Ο ίδιος θεωρεί ότι αυτή η προσφορά ειρήνης δεν άξιζε, αφού οι σύμμαχοι των Σπαρτιατών θα δυσαρεστούνταν, ενώ οι σύμμαχοι των Αθηναίων που ανέμεναν την ελευθερία τους θα απογοητεύονταν. Καταλήγει, επομένως, στο συμπέρασμα ότι η Αθήνα σωστά την απέρριψε, πιέζοντας τον αντίπαλό της μετά από τη νίκη της. Δες και Cawkwell 1997, 64-66, ο οποίος θεωρεί ορθή την άποψη του Κλέωνα. Ο Hornblower 1996, 175, θεωρεί επίσης ότι οι Αθηναίοι σωστά απέρριψαν τη συνθήκη ειρήνης. Όμοια ο Woodhead 1960, 310-312, υποστηρίζει ότι ήταν ορθή η άρνηση των Αθηναίων να συζητήσουν κρυφά τους όρους της ειρήνης. Ο ίδιος θεωρεί σωστή και λογική την απόρριψη της ειρήνης που προσφερόταν, αφού μία συνθήκη ειρήνης δε θα επέλυε το πρόβλημα του διπολισμού των δύο δυνάμεων και η Σπάρτη θα είχε τη δυνατότητα να επαναρχίσει τον πόλεμο, όταν το ήθελε. Ο ίδιος σημειώνει ότι μία επαναφορά των όρων της Τριαντάχρονης ειρήνης δε θα ικανοποιούσε τις δύο πλευρές. Ο Woodhead παρατηρεί ότι δεν επεξηγούνται οι λόγοι απόρριψης της συνθήκης ειρήνης και η επικριτική φρασεολογία που χρησιμοποιείται (4.21-22) δείχνει την υποστήριξη του ιστορικού προς τη Σπάρτη. Πιστεύει ακόμη ότι η Αθήνα παρουσιάζεται εσκεμμένα αλαζονική. Αντίθετα ο ίδιος θεωρεί δικαιολογημένες τις νέες απαιτήσεις των Αθηναίων, αφού βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση. Ο Worthington 2007, 261, θεωρεί ότι η απόρριψη της προσφοράς των Λακεδαιμονίων από τον Κλέωνα ήταν ορθή, αφού οι Λακεδαιμόνιοι ήθελαν μόνο να εξασφαλίσουν την επιστροφή των αιχμαλώτων τους και επομένως, αν υπογραφόταν ειρήνη, αυτή θα ήταν εφήμερη.

[1] Ο Woodcock 1928, 100, παρατηρεί ότι ο ιστορικός παρουσιάζει τον αυταρχικό παραλογισμό της ριζοσπαστικής μερίδας στην Αθήνα που προέβαλλε σκληρούς όρους. Ο Cogan 1981, 75-77, παρατηρεί ότι ο τρόπος με τον οποίο απέρριψαν την προσφορά ειρήνης οι Αθηναίοι είναι σοκαριστικός και δυσοίωνος και αποκαλύπτει την αλλαγή των πολεμικών τους στόχων. Όπως σημειώνει ο ίδιος, οι Αθηναίοι δεν ήθελαν πλέον να συνάψουν ειρήνη, επειδή νικούσαν και δεν είχαν ξεκαθαρίσει ποιοί ήταν οι πολεμικοί τους στόχοι. Έτσι, προσθέτει, καμία διευθέτηση δε θα τους φαινόταν ικανοποιητική και επομένως ο πόλεμος θα σταματούσε είτε με την ολοκληρωτική νίκη της μίας πλευράς είτε μετά από την εξουθένωση και των δύο πλευρών. Όπως παρατηρεί ο ίδιος, τελικά συμβαίνει το τελευταίο ενδεχόμενο, ενώ τα σπέρματα του πολέμου παραμένουν και οδηγούν σε ένα νέο πόλεμο.

[2] Πρβλ. την επανάληψη της αποτυχίας των Λακεδαιμονίων στην αφήγηση: *ἀνεχώρησαν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἄπρακτοι* (4.22.3), *ἀπράκτους ἀπέπεμπον* (4.41.4). Ο de Ste. Croix 1972, 23 υποσ. 49, θεωρεί ότι ο ιστορικός δεν υποστήριζε απαραίτητα πως η Αθήνα θα έπρεπε να είχε αποδεχτεί τις σπαρτιατικές προτάσεις. Όμοια ο Rood 1998, 42, παρατηρεί ότι η συμφωνία του λόγου με την αφήγηση δε σημαίνει ότι ο ιστορικός συμφωνούσε ότι μία μακροχρόνια ειρήνη και φιλία ήταν εφικτή. Αντίθετα, ο Marshall 1984, 20, θεωρεί ότι ο ιστορικός υποστήριζε την αποδοχή της σπαρτιατικής προσφοράς για ειρήνη. Σύμφωνα με τον Westlake 1974, 73, ο Θουκυδίδης αναμφισβήτητα πίστευε ότι οι Αθηναίοι είχαν διαπράξει ένα καταστροφικό λάθος, απορρίπτοντας την προσφορά ειρήνης. Όμοια ο Finley 1942, 199, αναφέρει ότι, σύμφωνα με την άποψη του ιστορικού και προφανώς και του Περικλή, η προσφορά ειρήνης θα έπρεπε να είχε γίνει δεκτή. Η de Romilly 1963, 176-177, 187-188, παρατηρεί ότι τότε υπήρχε η μοναδική πιθανότητα επίτευξης μακροχρόνιας ειρήνης και θεωρεί ότι η απόρριψή της αποτελούσε ανοησία, σύμφωνα με το ιστορικό, εκ μέρους των Αθηναίων. Η ίδια πιστεύει ότι θα μπορούσε να κλείσει η συμφωνία και η Αθήνα να μοιραστεί με τη Σπάρτη την ηγεμονία της Ελλάδας. Όταν αργότερα συνάπτεται η ειρήνη του Νικία, σημειώνει η ίδια, ο ιστορικός την θεωρεί λανθασμένη, αφού οδηγεί σε επαναφορά του πολέμου. Ο Flower 1992, 47, 54, παρατηρεί ότι ο ιστορικός θεωρούσε την προσφορά ειρήνης ως μία σημαντική για την Αθήνα ευκαιρία που δυστυχώς χάθηκε. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ιστορικός θεωρούσε πως μία πιθανή ειρήνη το 425 π.Χ. θα απέδιδε ίσως καλύτερα από ότι το 421 π.Χ. Ο Cogan 1981, 73, 75, υποστηρίζει ότι ο λόγος απέτυχε, επειδή από ρητορικής απόψεως ήταν μη ρεαλιστικός: ο λογικός και ήρεμος τόνος του λόγου, παρόλο που ταίριαζε σε διαπραγματεύσεις, δε συνάδει, θεωρεί, με αυτή την κρίσιμη στιγμή. Ο Francis 1991, 212, παρατηρεί ότι η προσπάθεια των Λακεδαιμονίων να μιλήσουν με ρητορική σοφιστεία καταλήγει σε απόλυτη αποτυχία. Ο Connor 1984, 113 υποσ. 10, σημειώνει ότι σε περίπτωση σύναψης συμμαχίας η Σπάρτη δε θα ήταν χρήσιμη στην Αθήνα, αφού δεν ήταν ναυτική δύναμη, ενώ η Αθήνα θα μπορούσε να βοηθήσει τη Σπάρτη σε περίπτωση επανάστασης των ειλώτων ή εναντίον του Άργους.

επιστρέψουν τα καράβια των Πελοποννησίων[1], επειδή ισχυρίζονταν ότι είχε γίνει, αντίθετα με τη συμφωνία, επιδρομή στο οχύρωμα. Οι Λακεδαιμόνιοι αντέδρασαν και άρχισαν πολεμικές συγκρούσεις γύρω από την Πύλο[2]. Οι Αθηναίοι φρουρούσαν το νησί με 70 πλοία, ενώ οι Λακεδαιμόνιοι στρατοπέδευσαν στη στεριά και έκαναν εφόδους στο οχύρωμα, με σκοπό να διασώσουν τους άνδρες τους (4.23).

Οι Αθηναίοι, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, αντιμετώπιζαν δυσκολίες, αφού δε διέθεταν την αναγκαία τροφή, ούτε νερό, και τα καράβια τους ήταν πολλά και βρίσκονταν σε στενό χώρο. Επιπλέον δεν περίμεναν ότι οι Λακεδαιμόνιοι άνδρες θα άντεχαν την πολιορκία χωρίς να παραδοθούν. Η αιτία ήταν, σύμφωνα πάντα με την ιστορική αφήγηση, ότι οι Λακεδαιμόνιοι και κυρίως οι είλωτες, στους οποίους οι Σπαρτιάτες υπόσχονταν ελευθερία, εφοδίαζαν τους αιχμαλώτους με τρόφιμα, διαφεύγοντας της προσοχής των Αθηναίων (4.26).

Στην Αθήνα, όταν έφτασαν οι πληροφορίες για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο στόλος, κυριαρχούσε ο φόβος, μήπως τελικά οι αιχμάλωτοι καταφέρουν να διαφύγουν. Οι Αθηναίοι είχαν μετανιώσει[3], επειδή δεν είχαν δεχτεί την πρόταση των Λακεδαιμονίων για ειρήνη και κατηγορούσαν πλέον τον Κλέωνα[4] για την αποτυχία των διαπραγματεύσεων. Ο Κλέων αρχικά ισχυριζόταν ότι οι αγγελιαφόροι ψεύδονταν και, όταν αργότερα αποφασίστηκε να σταλεί στην περιοχή, για να εξακριβώσει τις πληροφορίες[5], κατάφερε να πείσει τους Αθηναίους να επιτεθούν στο νησί και να αιχμαλωτίσουν τους Σπαρτιάτες, προτείνοντας να αναλάβει την εκστρατεία ο στρατηγός Νικίας[6], επειδή, σύμφωνα με τον ιστορικό, τον μισούσε[7]. Διεμήνυε, ακόμη, ότι το εγχείρημα *ῥᾴδιον εἶναι*[8] (4.27).

---

[1] Ο Hornblower 1996, 180, παρατηρεί ότι ο ιστορικός δεν καταδικάζει τους Αθηναίους, αλλά τα λόγια του υπονοούν την αποδοκιμασία του. Ο Awdry 1900, 15, σημειώνει ότι ο στρατηγός Ευρυμέδων χρησιμοποιεί δόλια μέσα για να κρατήσει τον πελοποννησιακό στόλο. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 531.

[2] Πλέον οι Λακεδαιμόνιοι *ἐς πόλεμον καθίσταντο. καὶ τὰ περὶ Πύλον ὑπ' ἀμφοτέρων κατὰ κράτος ἐπολεμεῖτο* (4.23.2). Διεξάγεται, δηλαδή, τελικά πόλεμος αντί ειρήνη!

[3] Πρβλ. 5.14.2, 5.15.2. Δες και de Romilly 1963, 177.

[4] Ο Wylie 1993, 23, θεωρεί ότι δεν έπρεπε να κατηγορείται ο Κλέων, αλλά οι στρατηγοί και ιδιαίτερα ο Νικίας που δεν είχαν ξεκαθαρίσει την κατάσταση στην Πύλο.

[5] Σκοπός της αποστολής, σύμφωνα με τον Kagan 1974, 243, ήταν η καθυστέρηση της εκστρατείας και η απομάκρυνση του Κλέωνα από την Αθήνα, ώστε να μην επηρεάζει τη συνέλευση.

[6] Ο Νικίας, σύμφωνα με τον Flower 1992, 45-46, 57, θα ήταν διστακτικός να πλεύσει στην Πύλο, επειδή δεν ήταν πλήρως προετοιμασμένες οι αθηναϊκές δυνάμεις. Γι' αυτό το λόγο, θεωρεί, του επιτίθεται και ο Κλέων.

[7] Ο Hornblower 1996, 186-187, παρατηρεί ότι ο ιστορικός είναι επιλεκτικός στην περιγραφή των πολιτικών εξελίξεων και σημειώνει ότι τέτοιες πολιτικές εχθρότητες θα υπήρχαν συχνά στην Αθήνα. Ο Kagan 1974, 242-243, σημειώνει ότι ο Νικίας ήταν πολιτικός και προσωπικός αντίπαλος του Κλέωνα. Ο Νικίας, αναφέρει ο Kagan, θα ήθελε να καθυστερήσει την εκστρατεία με την ελπίδα της επίτευξης ειρήνης και δεν είχε γνώση της περιοχής, ώστε να οργανώσει την εκστρατεία. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[8] Ο Κλέων, σύμφωνα με τον Kagan 1974, 243, αντιλήφθηκε την καθυστέρηση, γι' αυτό κατηγόρησε το στρατηγό Νικία για δειλία. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι ισχυρισμοί του Κλέωνα οφείλονταν στο γεγονός ότι ήλπιζε πως το σχέδιο του Δημοσθένη θα στεφόταν με επιτυχία και ήθελε να μεταδώσει την αισιοδοξία του στους Αθηναίους, ώστε να υποστηρίξουν τη νέα εκστρατεία.Ο Hornblower 1996, 186, παρατηρεί ότι οι συμβουλές του Κλέωνα ήταν λογικές και παραβλέπει τα κακόπιστα κίνητρα που του αποδίδει ο ιστορικός.

Ο Νικίας ανέθεσε την ευθύνη της εκστρατείας στον Κλέωνα[1], ο οποίος αρχικά προέβαλλε διάφορες δικαιολογίες[2], αλλά αργότερα ανέλαβε την εκστρατεία[3]. Ο Κλέων

[1] Ο Gomme 1956, 468-469, παρατηρεί την παράλειψη εκ μέρους του ιστορικού της πληροφορίας, ότι ο Νικίας είχε την ευθύνη της στρατηγίας στην Πύλο. Ο ίδιος θεωρεί ότι η ελαφρά τη καρδία παράλειψη του καθήκοντος του Νικία δεν καταδικάζεται από τον ιστορικό. Ο Flower 1992, 49, 57, παρατηρεί ότι ο Νικίας παρουσιάζεται με ευνοϊκό τρόπο από τον ιστορικό, παρόλο που αντιδρά μόνο στο σχέδιο του Κλέωνα, χωρίς να προτείνει δική του στρατηγική, ενώ ο ίδιος έφερε και την ευθύνη για την παραχώρηση της στρατηγίας του. Ο Westlake 1941, 60, παρατηρεί αντίθετα ότι η αφήγηση ντροπιάζει το Νικία, ο οποίος διακινδυνεύει τα ζωτικά συμφέροντα της Αθήνας, προκειμένου να καταστρέψει τον προσωπικό του αντίπαλο. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο ιστορικός δε φαίνεται να συμφωνούσε με τις τακτικές του Νικία. Ο Worthington 2007, 262, παρατηρεί ότι ο Νικίας θα έπρεπε να είχε κατηγορηθεί για παράλειψη καθήκοντος, επειδή παραχώρησε την στρατηγία του, αλλά, όπως επισημαίνει, η διαμάχη μεταξύ των δύο ανδρών παρουσιάζεται σε πλάγιο λόγο από τον ιστορικό και με συντομία, ώστε να μη γίνει αντιληπτή η σοβαρότητα της πράξης του Νικία. Ο Kagan 1974, 241, 243-244, διερωτάται κατά πόσο ο Νικίας είχε το δικαίωμα να παραχωρήσει τη στρατηγία του στον Κλέωνα χωρίς τη σύμφωνο γνώμη και των υπόλοιπων στρατηγών και χωρίς να του έχει παραχωρηθεί η ευθύνη για την εκστρατεία. Ο ίδιος σημειώνει ότι σκοπός του Νικία ήταν να ντροπιάσει τον Κλέωνα ενώπιον του λαού. Παρόλο που δεν είχε την εξουσιοδότηση να παραχωρήσει τη στρατηγία, υποστηρίζει, η πρότασή του εγκρίθηκε, επειδή την δέχτηκε η συνέλευση. Και ο Flower 1992, 42-45, 53, 56-57 και υποσ. 13, διερωτάται κατά πόσο ο Νικίας μπορούσε να παραχωρήσει τη στρατηγία της εκστρατείας χωρίς να έχει οριστεί στρατηγός σε αυτήν. Ο ίδιος σημειώνει, ωστόσο, ότι το λεκτικό δείχνει πως ο Νικίας είχε αναλάβει αυτήν την επιχείρηση, αλλά ο ιστορικός παραλείπει να αναφερθεί στο γεγονός.

[2] Ο Θουκυδίδης αναφέρεται στις ενέργειες του Κλέωνα, εξηγώντας τα κίνητρα και τα συναισθήματά του πίσω από αυτές. Δες και Hornblower 1996, 185-188, ο οποίος θεωρεί ότι το χωρίο είναι από τα λιγότερο αντικειμενικά στο Θουκυδίδη. Όμοια ο Flower 1992, 41, 46-47, παρατηρεί ότι η παρουσίαση των σκέψεων του ακροατηρίου καθιστά το επεισόδιο υποκειμενικό και μη αμερόληπτο. Ο Τσακμάκης 2012, 9, σημειώνει ότι η επιτυχία του Κλέωνα επισκιάζεται και ο ρόλος του υποβαθμίζεται μέσα από την αφήγηση. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 74, 82, η κρίση του Θουκυδίδη είναι υποκειμενική και άλλες εξηγήσεις των κινήτρων του Κλέωνα δεν είναι απαραίτητο να αποκλειστούν. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Θουκυδίδης δε μπορούσε να κατέχει αξιόπιστη μαρτυρία σχετικά με τα κίνητρα που αποδίδει στον Κλέωνα και θα πρέπει να τα συμπέρανε από υποκειμενική αξιολόγηση του χαρακτήρα του. Ο Westlake (Westlake 1941, 60, Westlake 1968, 70, 75) επισημαίνει ότι ο ιστορικός περιγράφει δυσμενώς τον Κλέωνα και είναι ένοχος για προκατάληψη εναντίον του, έχοντας ως πρωταρχικό στόχο να τον παρουσιάσει ως ανάξιο. Η de Romilly 1963, 172 και υποσ. 2, παρατηρεί το δυσμενή τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται ο Κλέων, του οποίου η επιτυχία περιγράφεται ως τυχαία και υπεύθυνος γι' αυτήν παρουσιάζεται ο Δημοσθένης. Ο Flower 1992, 46, 48, 51, 57, παρατηρεί ότι ο Κλέων σκιαγραφείται με δυσμενή τρόπο και ότι ο ιστορικός αποδοκιμάζει τις επιθετικές πολιτικές του, εξαιτίας της προσωπικής τους εχθρότητας και των ιδεολογικών τους διαφορών, ενώ παραλείπει σημαντικές πληροφορίες. Ο Connor 1984, 116-117, και ο Wylie 1993, 23-24, παρατηρούν ότι ο Κλέων μετά από πληροφόρηση που έλαβε από το Δημοσθένη προκάλεσε εσκεμμένα το Νικία να του παραχωρήσει τη στρατηγία, αντίθετα με όσα αφήνει να εννοηθούν ο ιστορικός, ώστε να εκπληρώσει την πιο καινοτόμο στρατηγική του Δημοσθένη. Ο Connor υποστηρίζει ακόμη ότι ο Κλέων ήταν ένας έξυπνος και επιδέξιος πολιτικός, του οποίου η καριέρα βασιζόταν στην ικανότητά του να κατανοεί τις διαθέσεις της αθηναϊκής συνέλευσης.

[3] Ο Woodcock 1928, 100, παρατηρεί ότι δε δίνεται έμφαση στο γεγονός ότι ένας άπειρος στα στρατιωτικά θέματα πολιτικός αναλαμβάνει με απόφαση της εκκλησίας του δήμου την εκστρατεία. Δες και West 1924 (2), 218, και Ober 1989, 141, οι οποίοι αναφέρονται επίσης στη μικρή στρατιωτική εμπειρία του Κλέωνα. Και ο Kagan 1974, 243, σημειώνει το παράδοξο γεγονός της παραχώρησης της στρατηγίας σε ένα στρατιωτικά άπειρο πολιτικό. Ο ίδιος σημειώνει ότι σκοπός του Κλέωνα ήταν να αναγκάσει το Νικία να στείλει ενισχύσεις στο Δημοσθένη το συντομότερο. Όπως παρατηρεί και ο Westlake 1968, 66, 84, ο Κλέων δεν ήταν στρατιωτικός, αλλά πολιτικός ηγέτης. Ο Gomme 1956, 486, παρατηρεί επίσης ότι ο Δημοσθένης ήταν υπεύθυνος για το σχέδιο της κατάληψης της Σφακτηρίας και ότι ο Κλέων έκανε το σχέδιο πολιτικά δυνατό. Έτσι, συμπληρώνει, ο καθένας λειτούργησε υπό την ιδιότητά του: ο ένας ως στρατιώτης και ο άλλος ως πολιτικός. Ο Kagan 1974, 242, 244, παρατηρεί ότι ο Κλέων βρισκόταν σε συνεννόηση με το Δημοσθένη, για να οργανώσουν την επιχείρηση. Αντίθετα, ο Hornblower 1996, 188-189, παρατηρεί ότι, αν ο Κλέων βρισκόταν σε συνεννόηση με το Δημοσθένη, οι διακηρύξεις του δεν ήταν τόσο ριψοκίνδυνες. Ο Flower 1992, 42 και υποσ. 7 και 8, 44-47, επισημαίνει ότι ο Κλέων γνώριζε το σχέδιο του Δημοσθένη από την ενημέρωση που θα έτυχε ο λαός είτε από προσωπική συνεννόηση. Ο ίδιος παρατηρει ότι ο Κλέων αναλαμβάνει μόνο αυτή την εκστρατεία, ενώ ο Νικίας εξακολουθεί να κατέχει το αξίωμα του στρατηγού. Ο Gomme 1956, 469-471, σημειώνει ότι ο Κλέων ήξερε ήδη τί χρειαζόταν για την Πύλο, αλλά ο ιστορικός δεν το αναφέρει, λόγω της προκατάληψής του προς τον Κλέωνα. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο Δημοσθένης είχε ενημερώσει τους Αθηναίους για

εξεστράτευσε χωρίς αθηναϊκές ενισχύσεις και έδωσε μάλιστα την υπόσχεση ότι σε είκοσι ημέρες ή θα έφερνε ζωντανούς τους Λακεδαιμονίους στην Αθήνα ή θα τους σκότωνε επιτόπου[1]. Ο ιστορικός περιγράφει την αντίδραση των Αθηναίων, οι οποίοι τον κοροϊδευαν[2]. Οι σώφρονες[3] ανάμεσά τους, πίστευαν, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, πως είτε ο Κλέων θα σκοτωνόταν είτε πράγματι θα κατάφερνε να νικήσει τους Λακεδαιμονίους (4.28).

το σχέδιο και τις ενισχύσεις που χρειαζόταν και υποστηρίζει ότι δεν είχαν προηγηθεί μυστικές συνεννοήσεις μεταξύ του Κλέωνα και του Δημοσθένη.

[1] Σύμφωνα με τον Kagan 1974, 244, η υπόσχεση του Κλέωνα δεν ήταν ανόητη, αλλά βασιζόταν σε γνώση των σχεδίων του Δημοσθένη. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο Flower 1992, 45, σημειώνει επίσης ότι το σχέδιο του Κλέωνα δεν ήταν παράλογο, αφού ο αριθμός των Λακεδαιμονίων στο νησί ήταν μικρός. Ο Griffith 1966, 130, θεωρεί ότι η περίπτωση αυτή αποτελεί την αποθέωση του δημαγωγού Κλέωνα, ο οποίος κατορθώνει να καθοδηγήσει τη συνέλευση, ώστε να ακολουθήσει το σκοπό του.

[2] Ο Connor 1984, 115 υποσ. 12, παρατηρεί ότι χρησιμοποιείται το ρήμα *ένέπεσε* (4.28.5) που έδινε την εντύπωση ενός ξαφνικού και καταστροφικού γεγονότος. Το ρήμα αυτό είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή της αφήγησης για τους Αθηναίους στρατιώτες. Πρβλ. 4.4.1 *ὁρμὴ ἐνέπεσε*. Ο ίδιος θεωρεί ότι η επιλογή του λεξιλογίου δημιουργεί ειρωνεία: οι αναγνώστες γνωρίζουν την έκβαση του επεισοδίου και έτσι ο *γέλως* των Αθηναίων αποδεικνύεται παράλογος και η αυτοπεποίθηση των *σωφρόνων* λανθασμένη. Σύμφωνα με τον Τσακμάκη 2012, 9, το γέλιο κατά του Κλέωνα υπενθυμίζει την οικειότητα του αθηναϊκού ακροατηρίου με τα έργα του Αριστοφάνη που προκαλούσαν επίσης το γέλωτα εναντίον του Κλέωνα. Ο Flower 1992, 48-49, 56 και υποσ. 36, παρατηρεί ότι πρόκειται για την πιο επικριτική στην *Ιστορία* σκηνή σχετικά με τη στάση της συνέλευσης του λαού, τα μέλη της οποίας παρουσιάζονται ως ένας άστατος όχλος που αναζητεί ευχαρίστηση, συμφωνόντας έτσι με την περιγραφή του Κλέωνα στο 3.38.4. Έτσι, προσθέτει, οι δημαγωγοί και ο λαός φαίνεται να έχουν ταυτόσημο χαρακτήρα και απόψεις. Ο Ellis 1979, 58 υποσ. 41, επισημαίνει ότι ο ιστορικός στοχεύει μέσω της αφήγησής του να αναδείξει τα αρνητικά χαρακτηριστικά του αθηναϊκού δήμου που βγήκαν στην επιφάνεια μετά από το θάνατο του Περικλή, αντιδιαστέλλοντας την ιδανική διακυβέρνηση του Περικλή με την ηγεσία του Κλέωνα.

[3] Ο Gomme (Gomme 1953, 68, Gomme 1956, 470), θεωρεί ότι ο όρος αναφέρεται στους συνετούς και μετριοπαθείς ανθρώπους, και όχι στα μέλη της μετριοπαθούς μερίδας. Ο ίδιος σημειώνει (Gomme 1956, 469) το λανθασμένο υπολογισμό των *σωφρόνων*, στους οποίους αναμφίβολα ανήκε και ο ίδιος ο ιστορικός. Ο West 1924 (2), 213, επισημαίνει ότι ο ιστορικός περιλαμβανόταν στους *σώφρονες* και ότι πρόκειται για ευσεβείς πόθους που αυτοί είχαν, δικαιολογημένους υπό τις περιστάσεις, αφού ο θάνατος του Κλέωνα θα ωφελούσε περισσότερο την Αθήνα από ότι οι Σπαρτιάτες αιχμάλωτοι. Ο Τσακμάκης 2012, 10, θεωρεί ότι η αναφορά στους *σώφρονες* δείχνει την αλληλεγγύη του ιστορικού και την ταυτοποίησή του με τους αριστοκράτες ακροατές του. Ο Hornblower 1996, 188, επισημαίνει ότι ο όρος *σώφρων* χρησιμοποιείται με ευνοϊκό τρόπο και χωρίς ειρωνεία (ή ολιγαρχικές συνυποδηλώσεις), αν και η στάση αυτών των Αθηναίων δεν ήταν αξιοθαύμαστη, αφού, αν ο Κλέων αποτύγχανε, θα χάνονταν μαζί του και άλλες ζωές. Ο Orwin 1994, 75, παρατηρεί ότι ο ιστορικός δείχνει την ομοιότητα αυτών των μετριοπαθών Αθηναίων με τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι ενδιαφέρονταν περισσότερο για τις εσωτερικές τους υποθέσεις παρά για τις εξωτερικές. Ο Kagan 1974, 244, σημειώνει πως η συμπεριφορά αυτών των ανθρώπων είναι αδικαιολόγητη, αφού συμφώνησαν να παραχωρηθεί η στρατηγία σε έναν άνθρωπο που θεωρούσαν ανόητο και ανίκανο. Φαίνεται έτσι, επισημαίνει, ο επικίνδυνος πολιτικός διχασμός ανάμεσα στους Αθηναίους. Ο Flower 1992, 49, 55-56, παρατηρεί, ότι ακόμη και οι πιο συνετοί ακροατές παρουσιάζονται να συμπεριφέρονται με κυνική αδιαφορία για την πόλη τους και να είναι επιπόλαιοι, σε αντίθεση με τη στάση του ιδίου του ιστορικού, που φαίνεται να τους ειρωνεύεται.

Ο Κλέων αναχωρεί ως στρατηγός για την Πύλο με συνστρατηγό του το Δημοσθένη[1]. Περιγράφεται στη συνέχεια το σχέδιο[2] που ακολούθησαν οι δύο τους και πως τελικά κατάφεραν να αιχμαλωτίσουν[3] 292 Λακεδαιμονίους (120 από τους οποίους ήταν Σπαρτιάτες[4]) από τους 420 που βρίσκονταν στο νησί και να σκοτώσουν τους υπόλοιπους.

[1] Ο Awdry 1900, 19, παρατηρεί ότι, παρόλο που η συμπεριφορά του Κλέωνα ήταν αυθάδης, ο ίδιος γνώριζε ότι δεν ήταν στρατηγός, γι' αυτό και διάλεξε τον καλύτερο για την περίσταση και του εμπιστεύθηκε τη διεξαγωγή της επιχείρησης. Ο Woodcock 1928, 100, 103, σημειώνει ότι ο Κλέων ήταν αρκετά έξυπνος, ώστε να υποτάξει τον εαυτό του στο Δημοσθένη και να απομακρύνει το Νικία από το προσκήνιο. Ο Wylie 1993, 24, επισημαίνει ότι ο Κλέων ως διορατικός και οξύνους πολιτικός ήταν ανάμεσα στους πρώτους που αναγνώρισε τις ικανότητες του Δημοσθένη. Ο Kagan 1974, 242, 244-245, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης ήταν ο καταλληλότερος συνεργάτης για τον Κλέωνα, αφού και οι δύο υποστήριζαν την επιθετική πολιτική. Μαζί, καταλήγει, θα είχαν περισσότερες πιθανότητες να νικήσουν. Ο Connor 1984, 116-117 και υποσ. 16, σημειώνει επίσης τη συνεργασία Κλέωνα και Δημοσθένη, ο οποίος με τη σειρά του, για να επιτύχει χρειαζόταν την υποστήριξη του πολιτικού Κλέωνα. Ο West 1924 (2), 209, 213-214, παρατηρεί ότι ο Κλέων εκμεταλλεύεται την εξυπνάδα του Δημοσθένη. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Κλέων γνώριζε τα σχέδια του Δημοσθένη, όπως και ο Νικίας και οι υπόλοιποι στρατηγοί.

[2] Ένας στρατιώτης παρουσιάζεται να βάζει φωτιά στο νησί τυχαία. Σύμφωνα με τον Woodcock 1928, 101, ο στρατιώτης αυτός δρούσε σύμφωνα με τις εντολές του Δημοσθένη και ο ιστορικός θα πρέπει να το γνώριζε. Δες και Wylie 1993, 24, ο οποίος συμφωνεί με αυτή την άποψη. Η Hunter 1973, 71-72, παρατηρεί ότι υπονοείται μία τακτική που χρησιμοποιείτο ενάντια σε εχθρούς που βρίσκονταν σε δασώδεις περιοχές, για να αναγκαστούν να φανερωθούν, αλλά, όπως επισημαίνει, το γεγονός παρουσιάζεται από τον ιστορικό ως τυχαίο. Η φωτιά, σύμφωνα με τον Wilson 1979, 100-103, θα επέτρεπε στους Αθηναίους να έχουν καλύτερη ορατότητα και να ελέγχουν τις θέσεις και τον αριθμό των Σπαρτιατών, ώστε να οργανώσουν τη δική τους επίθεση. Επιπλέον, συμπληρώνει, καθιστούσε τις κινήσεις στο νησί ευκολότερες. Πρβλ. 4.29.3, 4.30.3. Ο ίδιος διερωτάται για ποιό λόγο ο Δημοσθένης δεν έβαλε εσκεμμένα φωτιά στο νησί, χρησιμοποιώντας την προηγούμενη εμπειρία του. Πρβλ. 3.98.2. Πιστεύει, ωστόσο, ότι οι πληροφορίες που δίνει ο ιστορικός είναι ακριβείς, αφού προέρχονταν είτε από τον ίδιο το Δημοσθένη είτε από κάποιον κοντινό του. Ο Wilson θεωρεί πιο πιθανή την εκδοχή ότι ο στρατιώτης ενεργούσε με διαταγή του Δημοσθένη και ότι ο ιστορικός δεν είχε ολοκληρωμένη πληροφόρηση γι' αυτό το θέμα. Ο Rood 1998, 36, θεωρεί ότι οι συνθήκες ανάμεσα στην Αιτωλία και στην Πύλο ήταν διαφορετικές και ότι και χωρίς τη φωτιά οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να συλλάβουν τους Λακεδαιμονίους. Ο Gomme 1956, 472, 488-489, παρατηρεί ότι η φωτιά παρουσιάζεται ως τυχαίο γεγονός μέσω των όρων *ἄκοντος* και *ἔλαθε* και πιστεύει ότι όντως πρόκειται για τυχαίο περιστατικό. Ο Hornblower 1996, 188-189, θεωρεί παράξενο και αξιοσημείωτο αυτό το ατύχημα.

[3] Πρβλ. 4.40.1 για το πόσο παράξενο φάνηκε στους Έλληνες το γεγονός ότι οι Λακεδαιμόνιοι είχαν παραδοθεί στους Αθηναίους: *παρὰ γνώμην τε δὴ μάλιστα τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτο τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο· τοὺς γὰρ Λακεδαιμονίους οὔτε λιμῷ οὔτ' ἀνάγκῃ οὐδεμιᾷ ἠξίουν τὰ ὅπλα παραδοῦναι, ἀλλὰ ἔχοντας καὶ μαχομένους ὡς ἐδύναντο ἀποθνῄσκειν*. Οι αιχμάλωτοι αυτοί μεταφέρθηκαν στην Αθήνα και παρέμειναν εκεί, ώστε να αποτραπεί τυχόν εισβολή των Πελοποννησίων στην Αττική, ενώ οι Αθηναίοι συνέχισαν να φρουρούν την Πύλο. (4.41). Ο Gomme 1956, 481, σημειώνει ότι οι αιχμάλωτοι χρησιμοποιήθηκαν ως όμηροι και έτσι οι Αθηναίοι βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση. Ο Woodcock 1928, 101, παρατηρεί την έκπληξη που θα προκάλεσε στον ελληνικό χώρο η παράδοση των Σπαρτιατών, ενώ ήταν ακόμη ένοπλοι και οι αντίπαλοί τους ελαφρά οπλισμένοι. Ο Rood 1998, 37, 39, παρατηρεί ότι, σύμφωνα με τις παραδοσιακές αρχές των Σπαρτιατών, η παράδοσή τους ήταν ντροπιαστική και αξιοπερίεργη για τους υπόλοιπους Έλληνες, γι' αυτό και το γεγονός τονίζεται στην αφήγηση. Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 76, 81, οι Σπαρτιάτες προτιμούν την ασφάλεια των στρατιωτών τους μέσω της παράδοσής τους από τη διατήρηση της περίφανης φήμης τους μέσω της μάχης και της θανάτωσής τους. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η ελπίδα επανάκτησης αυτών των αιχμαλώτων συνεχίζει να εμψυχώνει τους Σπαρτιάτες στον πόλεμο. Πρβλ. 4.36.3, 4.117.2, 5.15.1, 5.28.2, 5.34.2. Σύμφωνα με τον Gomme (Gomme 1923, 39, Gomme 1956, 479), αυτό που προκάλεσε έκπληξη στον ελληνικό κόσμο ήταν η παράδοση των Σπαρτιατών, οι οποίοι, σύμφωνα με τις δοξασίες, δεν υπέκυπταν στον εχθρό. Ο στόχος του ιστορικού, συνεχίζει, ήταν να εξηγήσει στους συγχρόνους του τη σπαρτιατική ήττα, τονίζοντας ότι οι Αθηναίοι υπερτερούσαν αριθμητικά και ότι οι Σπαρτιάτες αντιστάθηκαν ηρωικά, παρόλο που οι επιτιθέμενοι Αθηναίοι είχαν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση. Ο ίδιος προσθέτει ότι οι Αθηναίοι δεν έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη μάχη, όσο οι ελαφρά οπλισμένοι Λήμνιοι, Ίμβριοι και Μεσσήνιοι. Σύμφωνα με την Debnar 2001, 165-166, οι Έλληνες ανέμεναν από τους Σπαρτιάτες να δράσουν σύμφωνα με τις μυθικές παραδόσεις που υπήρχαν σχετικά με το πόσο γενναίοι στρατιώτες ήταν. Πρβλ. 4.34.1.

[4] Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 530. Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 194, οι μεγάλες προσπάθειες των Σπαρτιατών να ανακτήσουν αυτούς τους 120 άνδρες δείχνουν ότι η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού είχε ήδη αρχίσει να γίνεται έντονη στη Σπάρτη. Πρβλ. 5.68.1-2.

Εγκαθιστούν επίσης μόνιμη φρουρά[1] στην Πύλο και χρησιμοποιούν τους Μεσσηνίους για επιδρομές. Ο ιστορικός σχολιάζει ότι *καίπερ μανιώδης*[2] *οὖσα ἡ ὑπόσχεσις* που είχε δώσει ο Κλέων, τελικά *ἀπέβη*[3] (4.29-39).

Αυτή η αποτυχία των Σπαρτιατών στην Πύλο υποβαθμίζει στο εξής τη στρατιωτική υπόληψη των Σπαρτιατών μέχρι τη μάχη της Μαντινείας το 418 π.Χ[4].

Οι Λακεδαιμόνιοι στο λόγο τους παρουσιάζονται ιδιαίτερα προσεκτικοί και αποφεύγουν τη χρήση αντιθέσεων που θα έφερναν αντιμέτωπους τους ιδίους με τους Αθηναίους, προσπαθώντας να καλλιεργήσουν πνεύμα ενότητας μεταξύ των δύο δυνάμεων, με σκοπό να πετύχουν τη σύναψη ειρήνης. Ο λόγος τους παρουσιάζει κοινές αντιθέσεις με

---

[1] Σύμφωνα με τον Wilson 1979, 128, 132, η φρουρά θα ήταν αρκετά μεγάλη, ώστε να αντιμετωπίσει τυχόν επίθεση των Σπαρτιατών και να λειτουργήσει ως αποτελεσματική δύναμη κρούσης. Έτσι, σημειώνει, οι Σπαρτιάτες δε θα μπορούσαν να ανακαταλάβουν την περιοχή.

[2] Ο Hornblower 1996, 194, σημειώνει ότι το επίθετο σε *–ώδης* δείχνει ότι η υπόσχεση του Κλέωνα «φαινόταν» ανόητη. Ο Connor 1984, 116-118 και υποσ. 15, επισημαίνει ότι με τη χρήση του επιθέτου *μανιώδης* ανακαλούνται οι *σώφρονες* που αποτυγχάνουν στις προβλέψεις τους σε αντιδιαστολή με τον Κλέωνα που νικά, δημιουργώντας τελικά ειρωνεία. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 553. Ο Gomme 1956, 478-479, σημειώνει ότι η προκατάληψη του ιστορικού είναι και πάλι εμφανής, αλλά, όπως επισημαίνει, μόνο η υπόσχεση που είχε δώσει ο Κλέων χαρακτηρίζεται *μανιώδης*, αφού υπό τέτοιες περιστάσεις κανείς δε μπορούσε να δώσει ακριβή αριθμό ημερών, όπως είχε κάνει ο Κλέων.

[3] Πρβλ. 4.39.3. Αξίζει να σημειωθεί το όμοιο λεκτικό ανάμεσα στην υπόσχεση του Κλέωνα: *ταῦτα δὲ ἔχων ἔφη πρὸς τοῖς ἐν Πύλῳ στρατιώταις ἐντὸς ἡμερῶν εἴκοσιν ἢ ἄξειν Λακεδαιμονίους ζῶντας ἢ αὐτοῦ ἀποκτενεῖν* (4.28.4) και στην εκπλήρωσή της: *ἐντὸς γὰρ εἴκοσιν ἡμερῶν ἦγαγε τοὺς ἄνδρας, ὥσπερ ὑπέστη* (4.39.3). Ο Ellis 1979, 58, παρατηρεί ότι παρόλο που ο Κλέων σκιαγραφείται ως ένας ανίκανος ηγέτης, παρουσιάζεται να επιτυγχάνει τους στόχους του και να διαψεύδει τις προσδοκίες. Σύμφωνα με το Marshall 1984, 31, η Αθήνα παρουσιάζεται καταδικασμένη να καταστραφεί, επειδή στην Πύλο είχε καλή τύχη, αλλά αργότερα καθοδηγούμενη από τον Κλέωνα διαπράττει ύβρη με την επίθεσή της στη Σφακτηρία, γεγονός που ενεργοποιεί την κάθοδό της προς την καταστροφή. Ο Woodcock 1928, 101-103, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης εκπλήρωσε την υπόσχεση του Κλέωνα και συνέτριψε το κύρος των Σπαρτιατών, παρόλο που ο Κλέων έλαβε τις τιμές από τους Αθηναίους. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η Αττική απαλλάχτηκε από τις εισβολές των Πελοποννησίων και η Πύλος παρέμεινε το κέντρο λεηλασιών. Ο Kagan 1974, 247-248, 258 και υποσ. 99, σημειώνει την προκατάληψη του ιστορικού προς τον Κλέωνα, παρόλο που η νίκη του με τη βοήθεια του Δημοσθένη, ήταν πολύ σημαντική. Ο ίδιος επισημαίνει ότι τα γεγονότα στην Πύλο άλλαξαν ριζικά την οπτική του πολέμου, αφού η Αθήνα απαλλάχτηκε από τις εισβολές και ήταν ελεύθερη να εκπλεύσει όπου αυτή ήθελε, αφού κρατούσε αιχμάλωτο το στόλο των Πελοποννησίων. Μπορούσε έτσι να προκαλεί βλάβη στους συμμάχους των Πελοποννησίων και να απαιτεί οικονομική βοήθεια από τους συμμάχους της. Οι ελπίδες των Αθηναίων για νίκη στον πόλεμο, σημειώνει, ήταν πλέον μεγάλες. Ο Wylie 1993, 24, παρατηρεί ότι παρόλη την επιτυχία, η φήμη του Κλέωνα (και του Δημοσθένη) ανάμεσα στους Αθηναίους δεν αυξήθηκε. Ο Andrewes 1962, 79, επισημαίνει ότι η υπόσχεση του Κλέωνα μπορεί να ήταν παράτολμη, αλλά τα μέτρα που έλαβε ήταν λογικά και η επιτυχία τους άξιζε μεγαλύτερη αναγνώριση. Ο Connor 1984, 113, 118, παρατηρεί ότι παρόλες τις κατηγορίες εναντίον του ιστορικού για προκατάληψη προς τον Κλέωνα και το Δημοσθένη και παρά τις υπόνοιες ότι ο ιστορικός επισκιάζει τα πραγματικά γεγονότα, η αφήγηση δε χαρακτηρίζεται από έχθρα, αλλά παρατηρείται μία προσπάθεια αναπαραγωγής των συναισθημάτων και των αντιδράσεων των πρωταγωνιστών. Η αφήγηση, συμπληρώνει, ενημερώνει τους αναγνώστες για το τί πρόκειται να συμβεί, γι' αυτό και δεν τονίζει τις στρατηγικές ή πολιτικές όψεις των γεγονότων.

[4] Δες Hornblower 1996, 190. Η Debnar 2001, 165-167, σημειώνει ότι η Σπάρτη χάνει επιπλέον και την εμπιστοσύνη των συμμάχων της. Ο de Ste. Croix 1972, 370, παρατηρεί ότι η ήττα των Σπαρτιατών στην Πύλο αποτέλεσε τρομακτικό πλήγμα για τη σπαρτιατική περηφάνια και μία μεγάλη ψυχολογική επιτυχία των Αθηναίων, αλλά όχι πολύ σημαντική από στρατιωτικής απόψεως. Ο Cogan 1981, 74, παρατηρεί επίσης ότι η ήττα αυτή κατέστρεψε το ηθικό των Σπαρτιατών, οι οποίοι ανακάμπτουν μόλις 7 χρόνια αργότερα, στη μάχη της Μαντινείας το 418 π.Χ. Σύμφωνα με το Rood 1998, 39, η παράδοση των Σπαρτιατών αιχμαλώτων έκαμψε το ηθικό των Σπαρτιατών και έστρεψε την πορεία του πολέμου προς άλλη κατεύθυνση: τώρα πλέον οι Σπαρτιάτες ήθελαν την ειρήνη και τη σωτηρία των αιχμαλώτων τους. Οι Αθηναίοι, σημειώνει επίσης, απαλλάχτηκαν από επιπλέον επιδρομές στην Αττική υπό την απειλή ότι θα σκότωναν τους αιχμάλωτους Σπαρτιάτες. Πρβλ. 4.40.1, 4.55.3-4, 4.69.3, 5.75.3. Πρβλ. και υποσ. 3 πιο πάνω.

το λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στη Σπάρτη πριν από την έναρξη του πολέμου (1.73-78)[1]. Ομοιότητες παρατηρούνται επίσης με λόγους του Περικλή[2]. Φαίνεται έτσι η μεταβολή του παραδοσιακού χαρακτήρα των Σπαρτιατών μετά από την ήττα τους στην Πύλο, οι οποίοι μιλούν πλέον όπως οι Αθηναίοι. Η μεταβολή αυτή ολοκληρώνεται και κορυφώνεται με τη νίκη των Σπαρτιατών στη Σικελική εκστρατεία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Δες και Hunter 1973, 78, 133-134, και Francis 1991, 205-206 και υποσ. 79, οι οποίοι σημειώνουν ομοιότητες στο ύφος και στο περιεχόμενο των δύο λόγων. Η Hunter θεωρεί ειρωνική την απήχηση. Η Debnar 2001, 160-161, επισημαίνει την προσπάθεια των Λακεδαιμονίων πρέσβεων να χρησιμοποιήσουν την αθηναϊκή ρητορική και παραλληλίζει επίσης το λόγο τους με αυτόν των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78.

[2] Δες και Francis 1991, 206. Όμοια ο Hooker 1974, 169 και υποσ. 9, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι αποτυγχάνουν να ενεργήσουν σύμφωνα με τις συμβουλές του Περικλή και με ειρωνικό τρόπο οι Λακεδαιμόνιοι παρουσιάζονται να χρησιμοποιούν φράσεις από λόγους του Περικλή.

2.15 Ο ΠΡΩΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΡΜΟΚΡΑΤΗ (4.59-64)

Σύμφωνα με τον ιστορικό, το 424 π.Χ. οι πόλεις της Σικελίας[1] μαστίζονταν από εμφύλιες διαμάχες[2]. Γίνεται αρχικά ανακωχή ανάμεσα στις πόλεις Καμάρινα και Γέλα[3] και ακολούθως συγκαλείται συνέλευση όλων των σικελικών πόλεων στη Γέλα, ώστε να βρεθεί τρόπος συνδιαλλαγής. Στη συνέλευση λαμβάνουν το λόγο πολλοί, μιλώντας υπέρ των συμφερόντων των πόλεών τους. Τελικά ο Ερμοκράτης[4], ένας Συρακούσιος στρατηγός,

[1] Προηγούμενη αναφορά στη Σικελία γίνεται στα σημεία 3.86, 3.88, 3.90, 3.99, 3.103, 3.115, 4.1-2, 4.24-25, 4.46-48 της *Ιστορίας*, όπου γίνεται λόγος για τις επεμβάσεις των Αθηναίων στην περιοχή και για τις μεταξύ των Σικελιωτών εμφύλιες διαμάχες. Για ανάλυση των γεγονότων και των αρχικών στόχων των Αθηναίων στη Σικελία από το 427-424 π.Χ. δες Westlake 1960, 385-402, και Bosworth 1992, 46-55, ο οποίος επισημαίνει τον αποσπασματικό τρόπο με τον οποίο χειρίζεται το θέμα ο ιστορικός.

[2] Η εμφύλια διαμάχη μεταξύ των πόλεων της Σικελίας είχε αρχίσει από το 427 π.Χ. Πρβλ. 3.86.2. Δες και την υποσ. 1 πιο πάνω. Ο Westlake 1958, 241, υποστηρίζει ότι οι υποκινητές του πολέμου θα ήταν οι Συρακούσιοι, οι οποίοι θα πίστευαν ότι οι Αθηναίοι που μαστίζονταν από το λοιμό δε θα μπορούσαν να παρέμβουν υπέρ των συμμαχικών τους πόλεων στη Σικελία.

[3] Ο Westlake 1958, 241, και ο Kagan 1974, 266, σημειώνουν ότι οι δύο περιοχές ήταν φιλικά προσκείμενες η μία στην άλλη (6.5.3), αν και η Καμάρινα ήταν εχθρική προς τις Συρακούσες (3.86.2, πρβλ. και 6.5.3) που ήταν με τη σειρά τους συμμαχική πόλη της Γέλας, γεγονός που έφερε τη Γέλα και την Καμάρινα σε διαμάχη.

[4] Ο Gomme 1956, 513, σημειώνει ότι ο Ερμοκράτης κυριαρχεί στην ιστορία των Συρακουσών από το 415-411 π.Χ., αλλά δεν ελέγχει πάντοτε τη Συρακούσια πολιτική. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 101-102, ο Ερμοκράτης ήταν σημαντικός πολιτικός που χαρακτηριζόταν από ευφυία σε στρατωτικά θέματα. Ο Mader 1993, 434, χαρακτηρίζει τον Ερμοκράτη πατριώτη και έξυπνο πολιτικό. Σύμφωνα με τον Ellis 1979, 42, ο Ερμοκράτης θεωρείται ικανός και αποτελεσματικός ηγέτης. Ο Tompkins 2015, 117-119 και υποσ. 3, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης χειρίζεται επιδέξια το λόγο, με σκοπό να επηρεάσει την αμυντική στρατηγική της Σικελίας και να σφυρηλατίσει μία νέα σικελική συνείδηση, και σημειώνει ότι κάποιες φορές ο Ερμοκράτης επιτυγχάνει τους σκοπούς του. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο Ερμοκράτης ήταν δημοκρατικός ηγέτης στις Συρακούσες. Ο Kagan 1981, 219, υποστηρίζει ότι ο Ερμοκράτης ήταν αριστοκράτης, αλλά αποδεχόταν τη δημοκρατία. Σύμφωνα με τους Ehrenberg 1947, 49, de Romilly 1963, 256 και υποσ. 3, de Ste. Croix 1972, 15-16 και υποσ. 33, Grant 1974, 92, Hinrichs 1981, 46, Connor 1984, 125, Lateiner 1985, 210, Hornblower 1996, 221, και Τσακμάκη 2006 (2), 167, ο ιστορικός θαύμαζε τον Ερμοκράτη. Σύμφωνα με τον Westlake (Westlake 1968, 10, Westlake 1989, 212), ο Θουκυδίδης θαύμαζε τον Ερμοκράτη περισσότερο από κάθε άλλο σύγχρονό του ηγέτη με εξαίρεση τον Περικλή. Δες και Westlake 1958, 244, 264-268, για την καλή γνώμη και το θαυμασμό που έτρεφε ο Θουκυδίδης για τον Ερμοκράτη, ο οποίος κατείχε, σύμφωνα με τον ιστορικό, της αρετές του ηγέτη και ήταν ένας πραγματικός πατριώτης που προστάτευε όλη τη Σικελία, παρόλο που δεν είχε πολλές προσωπικές επιτυχίες λόγω της πολιτικής ανωριμότητας των συμπολιτών του. Ο Solmsen 1975, 38 και υποσ. 47, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης είναι ο μόνος πολιτικός ηγέτης (εκτός από τον Περικλή και τον Αλκβιάδη στη Σπάρτη) που εκφωνεί λόγο χωρίς αντίλογο και σημειώνει ότι το γεγονός αυτό αποτελεί ένδειξη για το πόσο πολύ εκτιμούσε την πολιτική του σύνεση ο ιστορικός. Οι Monoson & Loriaux 1998, 295, σημειώνουν ότι ο Ερμοκράτης εκφωνεί στην περίπτωση αυτή το μοναδικό λόγο· ένα προνόμιο που τον παραλληλίζει με τον Περικλή. Και ο Hornblower 1996, 221, παραλληλίζει την περίπτωση του Ερμοκράτη με αυτήν του Περικλή στο 1.139.4. Όμοια ο Connor 1984, 119, 122, σημειώνει ότι η καταγραφή ενός μόνο λόγου, αντί μίας αντιλογίας, τονίζει την υπεροχή του Συρακούσιου Ερμοκράτη. Δες και Orwin 1994, 163. Ο Ellis 1979, 42, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης κερδίζει την αποδοχή του ιστορικού ως ένας στρατηγός που προτείνει σωστά σχέδια και είναι αποτελεσματικός στο να πείσει για την πραγματοποίησή τους. Ο Hammond 1973, 52-53, πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης θα πρέπει να γνώριζε προσωπικά τον Ερμοκράτη, αφού παραθέτει τρεις μακροσκελείς λόγους του, κάνει αναφορά σε λόγους του σε δύο άλλες περιπτώσεις και μνημονεύει αρκετά στοιχεία της ζωής του. Ο Fauber 2001, 37, 39-41, 49-50, τονίζει επίσης το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει ο Ερμοκράτης ως πολιτικός και στρατηγός των Συρακουσών στο μέσο του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο Ερμοκράτης αποτελούσε πληροφοριοδότη του ιστορικού, όπως φαίνεται από τις καλές πληροφορίες που είχε ο ιστορικός για τα λόγια και τα έργα του. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο ιστορικός εκτιμούσε τον Ερμοκράτη. Σύμφωνα με τους Proctor 1980, 155, Frolov 2006, 120, και Hornblower 2008, 705-706, ο Ερμοκράτης υπήρξε ένας από τους πληροφοριοδότες του Θουκυδίδη, για όσο διάστημα ο ιστορικός ήταν εξόριστος από την Αθήνα, αφού η *Ιστορία* περιλαμβάνει πολλές λεπτομέρειες για τους λόγους και τις πράξεις του.

προτείνει την ειρηνική ένωση όλων των πόλεων της Σικελίας προς αντιμετώπιση του αθηναϊκού κινδύνου[1]. Ο ιστορικός πληροφορεί εκ των προτέρων τους αναγνώστες του ότι ο λόγος του Ερμοκράτη ήταν αυτός που *ἔπεισε μάλιστα αὐτούς*[2] (4.58).

Ο Ερμοκράτης αρχίζει το λόγο του[3], σημειώνοντας ότι ο ίδιος εκπροσωπεί μία δυνατή πόλη και ότι σκοπός του είναι να μιλήσει προς όφελος όλης της Σικελίας[4].

> ***Οὔτε πόλεως ὢν ἐλαχίστης,*** *ὦ Σικελιῶται,* ***τοὺς λόγους ποιήσομαι οὔτε πονουμένης μάλιστα τῷ πολέμῳ, ἐς κοινὸν δὲ τὴν δοκοῦσάν μοι βελτίστην γνώμην εἶναι ἀποφαινόμενος τῇ Σικελίᾳ πάσῃ*** (4.59.1).

Στην αρχή του λόγου του ο ομιλητής χρησιμοποιεί τη συντακτική αντίθεση: *οὔτε πόλεως ὢν ἐλαχίστης τοὺς λόγους ποιήσομαι οὔτε πονουμένης μάλιστα τῷ πολέμῳ ≠ ἐς κοινὸν δὲ τὴν δοκοῦσάν μοι βελτίστην γνώμην εἶναι ἀποφαινόμενος τῇ Σικελίᾳ πάσῃ,* της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση (*οὔτε… οὔτε*) και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία

---

[1] Οι ιμπεριαλιστικές βλέψεις της Αθήνας στη Σικελία φανερώνονται ήδη από το 427 π.Χ. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 557. Πρβλ. 3.86.4, όπου αναφέρεται ότι η επέμβαση των Αθηναίων στην περιοχή στόχευε στην παρεμπόδιση της αποστολής σιτηρών (πρβλ. 2.7.2) προς την Πελοπόννησο από τη δύση, στην πρόκληση βλάβης στους Συρακουσίους, συμμάχους των Πελοποννησίων, αλλά και στον έλεγχο της Σικελίας. Ο Connor 1991, 56, 58, παρατηρεί ότι παρόλες τις προσδοκίες καμία βοήθεια δε στάληκε από τη Μεγάλη Ελλάδα στην Πελοπόννησο κατά τη διάρκεια του Αρχιδάμειου πολέμου, λόγω της μακροχρόνιας έχθρας, του αισθήματος ενότητας της Σικελίας και της απειλής των Καρχηδονίων. Ο Kitto 1966, 262-264, χρησιμοποιεί το χωρίο ως απόδειξη ότι ο Θουκυδίδης αντιλαμβανόταν τη σημασία των οικονομικών ζητημάτων, αλλά δεν ασχολήθηκε συστηματικά με την οικονομική πλευρά του πολέμου. Ο Holladay 1978, 410-411, θεωρεί ότι δε θα μπορούσε η Αθήνα να εμποδίσει την παροχή σιτηρών από τη Σικελία στην Πελοπόννησο λόγω της ανοικτής θάλασσας. Ο μόνος αποτελεσματικός τρόπος, σημειώνει, θα ήταν η κατάκτηση περιοχών της Σικελίας που παρήγαγαν σιτάρι ή των λιμανιών τους. Επομένως θεωρεί ότι ήδη από την πρώτη εκστρατεία οι Αθηναίοι παραβίασαν την αρχή του Περικλή, να μην προσθέσουν, δηλαδή, νέα μέρη στην ηγεμονία τους. Αντίθετα, ο Cogan 1981, 77-78, σημειώνει ότι αυτή η εκστρατεία στη Σικελία ήταν σύμφωνη με τη στρατηγική των Αθηναίων στην αρχή του πολέμου, όταν ο στόχος τους ήταν να προκαλούν καταστροφές στους Πελοποννησίους χωρίς να αντιμετωπίζουν τις πελοποννησιακές δυνάμεις στη ξηρά. Ο Fauber 2001, 41-42, 44, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης στους λόγους του στη Γέλα (και στην Καμάρινα αργότερα) δείχνει μία άνεση με το θέμα του ιμπεριαλισμού σε τέτοιο βαθμό που οι λόγοι του να θυμίζουν αυτούς των Αθηναίων. Στους λόγους του, προσθέτει ο Fauber, ο Ερμοκράτης προσπαθεί να ενώσει γεωγραφικά τη Σικελία υπό την ηγεμονία των Συρακουσών και εναντίον των Αθηναίων. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Ερμοκράτης υπερασπίζεται τον ιμπεριαλισμό ως άμεμπτο και φυσικό φαινόμενο, αποκαλύπτοντας τις προθέσεις της πόλης του.

[2] Ο Gomme 1956, 513, θεωρεί ότι εννοείται το απαρέμφατο *ξυνελθεῖν* και σημειώνει ότι η πρόταση δηλώνει πως ο Ερμοκράτης έπεισε τους Σικελιώτες να έρθουν στη συνέλευση, και όχι ότι ο λόγος του αποδείχτηκε ο πιο αποτελεσματικός. Ο Hornblower 1996, 222, εξηγεί ότι ο Ερμοκράτης έπεισε τους Σικελιώτες για την κοινή συνάντηση. Θεωρεί ότι η επιτυχία του λόγου αναφέρεται στο 4.65.1 και εάν σημειωθεί και το παρόν χωρίο ως αναφορά στην πειστικότητα του λόγου, πριν από την εκφώνησή του, το στοιχείο της έκπληξης θα χαθεί από την αφήγηση. Για αντίθετη άποψη δες Westlake 1958, 242.

[3] Ο λόγος του Ερμοκράτη αναλύεται διεξοδικά στη διδακτορική διατριβή του Landmann 1932.

[4] Ο Ερμοκράτης επαναφέρει συχνά στη δημηγορία του την ιδέα ότι υπάρχουν κοινά πλεονεκτήματα για όλη τη Σικελία. Πρβλ. την επαναφορά όρων όπως «κοινός» (*ἐς κοινόν* (4.59.1), *κοινῇ* (4.61.2, 4.61.3), *κοινῶς* (4.61.6), *κοινοῖς* (4.64.3)), «όλος» (*ξύμπαντες* (4.61.1, 4.64.4), *ἅπαντας* (4.61.6), *πάσῃ* (4.59.1), *πᾶσαν* (4.60.1, 4.61.2), *ὑπὸ πάντων* (4.66.2) και με σημασία «ανακεφαλαίωσης» (*τὸ ξύμπαν* (4.63.2, 4.64.3), *πᾶν* (4.59.2), *διὰ παντός* (4.61.5), *πάντα* (4.60.2), *πάντων* (4.62.4)). Πρβλ. και την προσφώνηση του ακροατηρίου του ως «Σικελιωτών» ήδη από την αρχή του λόγου (4.59.1, 4.64.3). Δες και Connor 1984, 121-122 και υποσ. 26, 27, για την παρουσίαση της Σικελίας από τον Ερμοκράτη ως μίας ενότητας. Και η Hunter 1973, 138 και υποσ. 16, είχε παρατηρήσει ότι ο Ερμοκράτης επαναφέρει το θέμα της ενότητας της Σικελίας στο λόγο του. Ο Fauber 2001, 44, παρατηρεί ότι στη Γέλα, στο συνέδριο για την εγκαθίδρυση της ειρήνης και για την αντιμετώπιση της αθηναϊκής απειλής, η ενότητα της Σικελίας ενάντια σε έναν ξένο επιδρομέα έλαβε ιδιαίτερη σημασία. Έτσι, επισημαίνει, ο Ερμοκράτης προσπαθεί να περιορίσει την κοινή καταγωγή σε μία προσπάθεια να ενώσει όλο το νησί, προβάλλοντας τη σικελική ταυτότητα.

αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Παρατηρείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ (*ἐλαχίστης ≠ μάλιστα*). Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ὧν ≠ δοκοῦσαν*), κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*πονουμένης ≠ βελτίστην*) και ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*πόλεως ≠ τῇ Σικελίᾳ πάσῃ*), της οποίας οι όροι τοποθετούνται εμφαντικά στα δύο άκρα της πρώτης περιόδου του λόγου. Έτσι, η Σικελία παρουσιάζεται ως μία ενότητα και απορρίπτονται οι αποσχιστικές τάσεις των προηγούμενων ομιλητών της συνέλευσης[1].

Ο Συρακούσιος ομιλητής δηλώνει ότι δε θα αναφερθεί εν εκτάσει στα δεινά του πολέμου, αφού τα γνωρίζει το ακροατήριό του. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο πόλεμος ξεσπά, όταν τα οφέλη που θα προκύψουν από αυτόν θεωρούνται μεγαλύτερα από τις συμφορές[2].

> *καὶ* ***περὶ*** *μὲν* ***τοῦ πολεμεῖν*** *ὡς χαλεπὸν* ***τί ἄν τις πᾶν*** *τὸ ἐνὸν ἐκλέγων* ***ἐν εἰδόσι μακρηγοροίη; οὐδεὶς*** *γὰρ* ***οὔτε ἀμαθίᾳ ἀναγκάζεται αὐτὸ δρᾶν, οὔτε φόβῳ,*** *ἢν οἴηταί τι πλέον σχήσειν,* ***ἀποτρέπεται. ξυμβαίνει δὲ τοῖς μὲν τὰ κέρδη μείζω φαίνεσθαι τῶν δεινῶν, οἱ δὲ τοὺς κινδύνους ἐθέλουσιν ὑφίστασθαι*** *πρὸ τοῦ αὐτίκα τι* ***ἐλασσοῦσθαι*** (4.59.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκοῦσαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ ἐνόν, τὸ ἐνόν ≠ φαίνεσθαι*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λογική ≠ συναίσθημα (*γνώμην* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φόβῳ*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων. Ο ομιλητής χρησιμοποιεί το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *τί ἄν τις μακρηγοροίη;* και της εννοούμενης απάντησής της: *ἀλλ᾽ οὐ δεῖ μακρηγορεῖν*. Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όλος ≠ κανείς (*πᾶν ≠ οὐδείς*), αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*ἀναγκάζεται ≠ ἐθέλουσιν*), δειλία ≠ τόλμη (*φόβῳ ≠ ἐθέλουσιν ὑφίστασθαι*), δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*δρᾶν ≠ ἀποτρέπεται*), και ωφέλεια ≠ βλάβη (*τὰ κέρδη ≠ τῶν δεινῶν*), της οποίας τα μέλη στην πραγματικότητα συγκρίνονται, αλλά η μεταξύ τους σύγκριση λειτουργεί αντιθετικά. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια (*ἐν εἰδόσι ≠ ἀμαθίᾳ*), και μεγάλο ≠ μικρό (*μείζω ≠*

[1] Ο Ερμοκράτης, αντίθετα με τους προηγούμενους ομιλητές, μιλά για το κοινό καλό όλης της Σικελίας. Πρβλ. *καὶ ἄλλαι τε πολλαὶ γνῶμαι ἐλέγοντο ἐπ᾽ ἀμφότερα, διαφερομένων καὶ ἀξιούντων, ὡς ἕκαστοί τι ελασσοῦσθαι ἐνόμιζον* (3.58). Ο Orwin 1994, 163, παρατηρεί ότι η θέση του Ερμοκράτη ήταν δύσκολη, αφού ακόμη και οι Έλληνες της Σικελίας ήταν χωρισμένοι σε Δωριείς και Χαλκιδείς (Ίωνες), που ανήκαν αντίστοιχα στην πελοποννησιακή (3.86.2) και στην αθηναϊκή συμμαχία, και επιπλέον οι δωρικές πόλεις στρέφονταν από φόβο εναντίον των Συρακουσών, της δυνατότερης πόλης της Σικελίας.

[2] Ο Orwin 1994, 164, θεωρεί ότι ο Ερμοκράτης παρουσιάζεται ως ειρηνοποιός, αλλά οι προθέσεις του είναι αμφισβητήσιμες, αφού, ενώ αναφέρεται στα δεινά του πολέμου, καταρρίπτει τα επιχειρήματά του, παρουσιάζοντάς τα ως κοινοτυπίες που δεν εμποδίζουν τελικά τον πόλεμο.

ἐλασσοῦσθαι). Παρατηρείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον έναν και στον άλλο (*τοῖς μὲν ≠ οἱ δέ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία σχηματίζεται λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ κίνδυνος (*τὰ κέρδη ≠ τοὺς κινδύνους*). Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *οὔτε ἀμαθίᾳ ἀναγκάζεται αὐτὸ δρᾶν, οὔτε φόβῳ ἀποτρέπεται ≠ ξυμβαίνει δὲ τοῖς μὲν τὰ κέρδη μείζω φαίνεσθαι τῶν δεινῶν, οἱ δὲ τοὺς κινδύνους ἐθέλουσιν ὑφίστασθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή.

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι, αν οι συνθήκες είναι ακατάλληλες για πόλεμο, οι προσπάθειες συνδιαλλαγής είναι συμφέρουσες.

> *αὐτὰ δὲ ταῦτα εἰ μὴ ἐν καιρῷ τύχοιεν ἑκάτεροι πράσσοντες,* ***αἱ παραινέσεις τῶν ξυναλλαγῶν***[1] ***ὠφέλιμοι*** (4.59.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους κίνδυνος ≠ ωφέλεια (*τοὺς κινδύνους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὠφέλιμοι*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και πόλεμος ≠ ειρήνη (*περὶ τοῦ πολεμεῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αἱ παραινέσεις τῶν ξυναλλαγῶν*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας.

Ο ομιλητής θεωρεί ότι τώρα η περίσταση είναι κατάλληλη για ειρήνη, αφού οι Σικελιώτες άρχισαν το μεταξύ τους πόλεμο, για να εξυπηρετήσει η κάθε πόλη τα συμφέροντά της, ενώ τώρα προσπαθούν να επέλθει μία συμφωνία, ώστε να μην επαναρχίσει ο πόλεμος.

> *ὃ καὶ ἡμῖν* ***ἐν τῷ παρόντι*** *πειθομένοις* ***πλείστου*** *ἂν ἄξιον* ***γένοιτο****· τὰ γὰρ ἴδια ἕκαστοι εὖ βουλόμενοι δὴ θέσθαι* ***τό*** *τε* ***πρῶτον ἐπολεμήσαμεν*** *καὶ* ***νῦν*** *πρὸς ἀλλήλους δι᾽ ἀντιλογιῶν πειρώμεθα* ***καταλλαγῆναι*** *καί,* ***ἢν ἄρα μὴ προχωρήσῃ ἴσον ἑκάστῳ ἔχοντι ἀπελθεῖν, πάλιν πολεμήσομεν*** (4.59.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐλασσοῦσθαι* (στο 4.59.2) ≠ *πλείστου*) και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*φαίνεσθαι* (στο 4.59.2) ≠ *γένοιτο*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ειρήνη ≠ πόλεμος (*αἱ παραινέσεις τῶν ξυναλλαγῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπολεμήσαμεν, ἐπολεμήσαμεν ≠ καταλλαγῆναι, καταλλαγῆναι ≠ πολεμήσομεν*), σχηματίζοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, αφού αυτή αποτελεί και το κεντρικό μήνυμα που θέλει να περάσει ο Ερμοκράτης στους ακροατές του, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Στο σημείο αυτό εντοπίζονται πραγματολογικές χρονικές

[1] Ο Tompkins 2015, 118, επισημαίνει την επανάληψη τύπων σχετικών με την «αλλαγή» από τον πόλεμο στην ειρήνη, όπως: *ξυναλλαγῶν* (4.59.3), *καταλλαγῆναι* (4.61.2), *ἀπαλλαγή* (4.61.7), *διαλλακτάς* (4.64.4).

αντιθέσεις, μέσω των οποίων αντιδιαστέλλονται όλες οι χρονικές βαθμίδες: παρόν ≠ παρελθόν (*ἐν τῷ παρόντι ≠ τὸ πρῶτον, τὸ πρῶτον ≠ νῦν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και παρόν ≠ μέλλον (*νῦν ≠ [ἐς τὸ μέλλον]*), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, η οποία σχηματίζεται λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ειρήνη ≠ πόλεμος.

Ο Ερμοκράτης υπενθυμίζει στους Σικελιώτες ότι η συνέλευση δεν έγινε μόνο για να τακτοποιηθούν τα ιδιωτικά συμφέροντά τους, αλλά για τη διάσωση όλης της Σικελίας, την οποία επιβουλεύονται οι Αθηναίοι[1]. Οι Αθηναίοι, συνεχίζει, βρίσκονται στη Σικελία και με το πρόσχημα της συμμαχίας[2] ψάχνουν ευκαιρία να τους επιτεθούν.

> ***Καίτοι γνῶναι χρὴ ὅτι οὐ περὶ τῶν ἰδίων μόνον,*** *εἰ σωφρονοῦμεν,* ***ἡ ξύνοδος ἔσται, ἀλλ'*** *εἰ ἐπιβουλευομένην*[3] ***τὴν πᾶσαν Σικελίαν,*** *ὡς ἐγὼ κρίνω, ὑπ' Ἀθηναίων* ***δυνησόμεθα ἔτι διασῶσαι·*** *καὶ* ***διαλλακτὰς*** *πολὺ* ***τῶν ἐμῶν λόγων*** *ἀναγκαιοτέρους περὶ τῶνδε* ***Ἀθηναίους*** *νομίσαι, οἳ δύναμιν ἔχοντες* ***μεγίστην*** *τῶν Ἑλλήνων τάς τε ἁμαρτίας ἡμῶν* ***τηροῦσιν ὀλίγαις*** *ναυσὶ*[4] *παρόντες, καὶ ὀνόματι* ***ἐννόμῳ ξυμμαχίας τὸ φύσει πολέμιον***[5] *εὐπρεπῶς ἐς τὸ ξυμφέρον καθίστανται* (4.60.1).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω της συντακτικής αντίθεσης: *ἢν ἄρα μὴ προχωρήσῃ ἴσον ἑκάστῳ ἔχοντι ἀπελθεῖν, πάλιν πολεμήσομεν ≠ καίτοι γνῶναι χρὴ ὅτι οὐ περὶ τῶν ἰδίων μόνον ἡ ξύνοδος ἔσται, ἀλλ' εἰ τὴν πᾶσαν Σικελίαν δυνησόμεθα ἔτι διασῶσαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *καίτοι* δημιουργώντας ένσταση. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠

---

[1] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 79, 273 υποσ. 33, ο λόγος του Ερμοκράτη, όπως και οι υπόλοιποί του λόγοι, δείχνει την ξεκάθαρη αντίληψη και την οξυδέρκειά του σχετικά με τις πιθανές ενέργειες των Αθηναίων.

[2] Πρβλ. υποσ. 1 στη σελ. 558. Οι Αθηναίοι δημιουργώντας συμμαχίες στη Σικελία με την Έγεστα και τις Αλικύας, ανανεώνοντας τις συμμαχίες τους με τους Λεοντίνους και με το Ρήγιον, και ιδρύοντας την αποικία των Θουρίων ήδη από το 443 π.Χ, στόχευαν στην άσκηση επιρροής στην περιοχή και στην εμπόδιση της εξάπλωσης της δύναμης των Συρακουσίων. Δες και Westlake 1958, 240-241 και υποσ. 3, Mattingly 1963, 272, Dover 1965, xx-xxi, και Finley 1942, 217-218. Ο Holladay 1978, 411, θεωρεί ότι οι συμμαχίες αυτές δεν έγιναν για να προετοιμάσουν το έδαφος για κατάκτηση της Σικελίας, αλλά για να εκνευρίσουν την Κόρινθο που ήταν επίσης ναυτική δύναμη και για να αποτελούν δικαιολογία για επέμβαση των Αθηναίων στην περιοχή.

[3] Ο Landmann 1932, 38 υποσ. 1, 75, και ο Hornblower 1996, 223, σημειώνουν ότι όρος *ἐπιβουλεύομαι* αποτελεί λέξη κλειδί και ισχυρό όρο που διατρέχει το λόγο. Πρβλ. *ἐπιβουλευομένην* (4.60.1, 4.64.5), *ἐπιβουλευόμεθα* (4.61.1).

[4] Η αναφορά σε *ὀλίγαις ναυσὶ* θεωρείται από τον Andrewes 1962, 69 υποσ. 14, ένδειξη ότι ο λόγος γράφτηκε αργότερα, μετά από το 415 π.Χ., αφού οι Αθηναίοι αυτό το χρονικό διάστημα διέθεταν 60 καράβια, τα οποία σε σχέση με το στόλο που διέθεταν το 415 π.Χ. θα θεωρούνταν πολύ λίγα. Ο Gomme 1956, 514, 520-522, θεωρεί ότι η φράση *ὀλίγαις ναυσὶ* δηλώνει ότι ο αθηναϊκός στόλος που βρισκόταν στη Σικελία δεν ήταν αρκετά μεγάλος, ώστε να κατακτήσει όλο το νησί. Ο ίδιος θεωρεί ότι η φράση θα ταίριαζε περισσότερο στην περιγραφή του πρώτου αθηναϊκού στόλου (στο 4.24.3, 4.25.1) και όχι του δεύτερου (4.39.3, 4.48.6). Ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι αισιόδοξες προβλέψεις του λόγου δεν αποδεικνύονται πάντα σωστές και έτσι δεν αποτελούν ένδειξη για επινόηση του λόγου ή για μεταγενέστερη καταγραφή του (ίσως μετά από το 415 π.Χ). Ο Hornblower 1996, 223-224, απορρίπτει τους ισχυρισμούς περί μεταγενέστερης γραφής του λόγου, σημειώνοντας ότι ο Ερμοκράτης γνώριζε τους σχεδιασμούς των Αθηναίων και θα προέβλεπε μία μεγαλύτερη επιχείρησή τους αργότερα. Δες και Landmann 1932, 13. Πρβλ. και την υποσ. 1 πιο πάνω.

[5] Ο Gomme 1956, 514-515, θεωρεί ότι το επίθετο αναφέρεται (μάλλον) στην έχθρα Δωριέων και Ιώνων στη Σικελία ή στην εχθρότητα της Αθήνας με ολόκληρη τη Σικελία.

ειρήνη (*πολεμήσομεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διαλλακτάς*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*περὶ τῶν ἰδίων ≠ τὴν πᾶσαν Σικελίαν*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του λόγου στο 4.59.1 και της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *ἀλλὰ* και άρνησης σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Με αυτό τον τρόπο ο Ερμοκράτης προσπαθεί να αποσπάσει την προσοχή των Σικελιωτών από τα ιδιωτικά τους συμφέροντα και να δώσει έμφαση στα συμφέροντα όλης της Σικελίας, χωρίς ωστόσο να απορρίπτει εντελώς τις ιδιωτικές μέριμνες[1]. Ο Ερμοκράτης αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους Αθηναίους μέσω πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων (*τῶν ἐμῶν ≠ Ἀθηναίους*), η οποία σχηματίζεται λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης που δημιουργεί ο ομιλητής ανάμεσα στα λόγια του και στις πράξεις των Αθηναίων (*λόγων ≠ τηροῦσιν*). Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία[2] (*ἐπιβουλευομένην ≠ διασῶσαι*), μεγάλο ≠ μικρό (*μεγίστην ≠ ὀλίγαις*), νόμος ≠ φύση (*ἐννόμῳ ≠ φύσει*) και σύμμαχος ≠ εχθρός (*ξυμμαχίας ≠ τὸ πολέμιον*). Με τις δύο τελευταίες αντιθέσεις τονίζεται η φυσική εχθρότητα των Αθηναίων προς τους Σικελιώτες.

Ο Ερμοκράτης συνεχίζει λέγοντας ότι οι Αθηναίοι βρήκαν ευκαιρία να ελέγχουν τη Σικελία, λόγω του πολέμου που ξέσπασε και της πρόσκλησής τους για βοήθεια. Σκοπός ωστόσο των Αθηναίων, πιστεύει, είναι να υποτάξουν τη Σικελία[3] με μεγαλύτερο στόλο[4], όταν πλέον αυτή αποδυναμωθεί.

> ***πόλεμον γὰρ αἱρομένων ἡμῶν καὶ ἐπαγομένων αὐτούς,*** *ἄνδρας οἳ καὶ τοῖς μὴ ἐπικαλουμένοις αὐτοὶ ἐπιστρατεύουσι*[5]***, κακῶς*** *τε* ***ἡμᾶς αὐτοὺς ποιούντων*** *τέλεσι τοῖς οἰκείοις, καὶ* ***τῆς ἀρχῆς*** *ἅμα* ***προκοπτόντων ἐκείνοις,*** *εἰκός, ὅταν γνῶσιν* ***ἡμᾶς τετρυχωμένους,*** *καὶ* ***πλέονί*** *ποτε* ***στόλῳ ἐλθόντας αὐτοὺς*** *τάδε* ***πάντα*** *πειράσασθαι* ***ὑπὸ σφᾶς ποιεῖσθαι*** (4.60.2).

[1] Ο Orwin 1994, 164-165, επισημαίνει ότι ο Ερμοκράτης δεν αμφισβητεί την υπεροχή των ιδιωτικών συμφερόντων. Οπως σημειώνει ο ίδιος, ο ομιλητής πιστεύει ότι μία πόλη ενδιαφέρεται για τα ευρύτερα της συμφέροντα μόνο όταν τα δικά της συμφέροντα το απαιτούν. Έτσι το κοινό καλό όλων των πόλεων, παρατηρεί, αποτελεί το σύνολο των ιδιωτικών τους συμφερόντων. Αυτό, προσθέτει, που ενώνει τελικά τις πόλεις της Σικελίας είναι η άφιξη των Αθηναίων: ένας κοινός εχθρός του οποίου η απόκρουση συνιστά το κοινό καλό όλης της Σικελίας.

[2] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.82.1.

[3] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 81 και υποσ. 25, ο Ερμοκράτης προβλέπει τη Σικελική εκστρατεία στο 4.60.2 και στο 4.61.3. Δες και Gomme 1956, 515, ο οποίος απορρίπτει τους ισχυρισμούς για μεταγενέστερη προσθήκη του λόγου στην *Ιστορία*. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 561.

[4] Πρβλ. τον παρόμοιο φόβο των Συρακουσίων που τους οδηγεί στην κατάληψη της Μεσσήνης: *φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους μὴ ἐξ αὐτοῦ ὁρμώμενοί ποτε σφίσι μείζονι παρασκευῇ ἐπέλθωσιν* (4.1.2) και όπως γινόταν αντιληπτό από την προηγούμενή τους πείρα: *ὁρῶντες τοῖς Ἀθηναίοις τὰς μὲν παρούσας ὀλίγας ναῦς, ταῖς δὲ πλέοσι καὶ μελλούσαις ἥξειν πυνθανόμενοι τὴν νῆσον πολιορκεῖσθαι* (4.24.3).

[5] Ο Gomme 1956, 515, σημειώνει ότι οι τύποι *ἐπικαλουμένοις* και *ἐπιστρατεύουσι* δηλώνουν, λόγω κα της πρόθεσης *ἐπί*, εχθρική διάθεση.

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ὀλίγαις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πλέονι*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ καταστροφή (*διασῶσαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κακῶς ποιούντων*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιλογή ≠ αναγκαιότητα (*αἱρομένων ≠ ἐπαγομένων*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, βοηθεί στο σχηματισμό της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων, Σικελιωτών ≠ Αθηναίων (*ἡμῶν ≠ αὐτούς*). Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*κακῶς ποιούντων ≠ προκοπτόντων, προκοπτόντων ≠ τετρυχωμένους, τετρυχωμένους ≠ πλέονι στόλῳ ἐλθόντας*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, συνδυάζεται με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σικελιωτών ≠ Αθηναίων (*ἡμᾶς αὐτοὺς ≠ ἐκείνοις, ἐκείνοις ≠ ἡμᾶς, ἡμᾶς ≠ αὐτούς*), για να δηλωθεί ότι με τις ενέργειες των Σικελιωτών βλάπτονται οι ίδιοι, αλλά οι Αθηναίοι ωφελούνται. Η τελευταία αντίθεση λειτουργεί ως κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*τῆς ἀρχῆς ≠ ὑπὸ σφᾶς ποιεῖσθαι*), για να τονιστούν οι ιμπεριαλιστικές βλέψεις των Αθηναίων στη Σικελία.

Ο Ερμοκράτης συμβουλεύει τους Σικελιώτες να δημιουργούν συμμάχους και να αναλαμβάνουν κινδύνους μόνο για δικό τους όφελος. Τους καλεί επίσης να αντιληφθούν ότι οι εμφύλιες διαμάχες προκαλούν στους ίδιους καταστροφές, την ώρα μάλιστα που η Σικελία απειλείται από κοινό εχθρό[1].

> ***Καίτοι*** *τῇ ἑαυτῶν* ***ἑκάστους****, εἰ σωφρονοῦμεν*[2]***, χρὴ τὰ μὴ προσήκοντα ἐπικτωμένους μᾶλλον ἢ τὰ ἑτοῖμα βλάπτοντας ξυμμάχους τε ἐπάγεσθαι καὶ τοὺς κινδύνους προσλαμβάνειν,*** *νομίσαι τε στάσιν μάλιστα* ***φθείρειν τὰς πόλεις*** *καὶ* ***τὴν Σικελίαν***[3]*, ἧς γε οἱ ἔνοικοι* ***ξύμπαντες μὲν*** *ἐπιβουλευόμεθα,* ***κατὰ πόλεις δὲ διέσταμεν***[4] (4.61.1).

Η περίοδος αυτή συνδέεται και πάλι αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *καίτοι* σχηματίζοντας τη συντακτική αντίθεση: *πόλεμον γὰρ αἱρομένων ἡμῶν καὶ ἐπαγομένων*

[1] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 121, η ιδέα της ενότητας της Σικελίας θα ήταν παράξενη για τους Σικελιώτες, αφού οι μεταξύ τους σχέσεις δε χαρακτηρίζονταν από ενότητα και συνεργασία, αλλά, αντίθετα, οι πόλεις υπέφεραν από διαμάχες ανάμεσα σε Δωριείς και Ίωνες που σχετίζονταν με συνοριακές διαφορές και ταξικές αντιπαλότητες. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 559.

[2] Την ίδια παράκληση απευθύνει ο Ερμοκράτης στο ακροατήριό του και στο 4.60.1 και στο 4.64.4. Δες και Gomme 1956, 515, ο οποίος εκλαμβάνει την επανάληψη ως απροσεξία, ενώ θεωρεί ότι γενικά ο λόγος είναι καλοδουλεμένος. Ο Hornblower 1996, 223-224, επισημαίνει την επανάληψη και σημειώνει ότι οι εναρκτήριες περίοδοι των δύο παραγράφων 60 και 61 του λόγου έχουν σχεδόν το ίδιο μέγεθος και ότι η εξισορρόπησή τους είναι εσκεμμένη. Δες και Landmann 1932, 37. Ο Connor 1984, 122 και υποσ. 29, εκλαμβάνει την επανάληψη ως προσπάθεια του ομιλητή να τονίσει τη σύνεση του ακροατηρίου του.

[3] Όπως εξηγεί ο Fauber 2001, 42-43, ο πόλεμος στη Σικελία είχε ξεσπάσει το 427 π.Χ., κυρίως ανάμεσα στους Λεοντίνους και τους Συρακουσίους, και σχετιζόταν με την εθνική αντιπαλότητα Ιώνων και Δωριέων. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 557.

[4] Ο Tompkins 2015, 119-120, παρατηρεί ότι ο ομιλητής μέσω της χρήσης των γοργίειων σχημάτων προειδοποιεί τους ακροατές του ότι οι ζωές τους βρίσκονται σε κίνδυνο.

αὐτούς ≠ καίτοι χρὴ τὰ μὴ προσήκοντα ἐπικτωμένους μᾶλλον ἢ τὰ ἑτοῖμα βλάπτοντας ξυμμάχους τε ἐπάγεσθαι καὶ τοὺς κινδύνους προσλαμβάνειν, μέσω της οποίας δημιουργείται ένσταση, καθώς ο ομιλητής επιχειρεί να διορθώσει τις προηγούμενες λανθασμένες, κατά τον ίδιο, πρακτικές των Σικελιωτών. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*πάντα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἑκάστους*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *χρὴ τὰ μὴ προσήκοντα ἐπικτωμένους μᾶλλον ≠ ἢ τὰ ἑτοῖμα βλάπτοντας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του επιρρήματος *μᾶλλον* και του μορίου *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται το πρώτο μέρος της αντίθεσης, για να δοθεί έμφαση στην ωφέλεια που πρέπει να αποκομίζουν οι Σικελιώτες από τις συμμαχίες τους. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*τὰς πόλεις ≠ τὴν Σικελίαν, ξύμπαντες ≠ κατὰ πόλεις*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση εντοπίζονται σε συμμετρικά κώλα[1] και συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η αντίθεση αυτή σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Ο Ερμοκράτης καλεί τους Σικελιώτες να συμφιλιωθούν μεταξύ τους και να προσπαθήσουν από κοινού να σώσουν τη Σικελία. Δεν πρέπει, προσθέτει, να θεωρούν ότι οι Αθηναίοι θα κάνουν διάκριση ανάμεσα στους Δωριείς και στους Ίωνες.

> *ἃ χρὴ γνόντας καὶ* ***ἰδιώτην ἰδιώτῃ καταλλαγῆναι*** *καὶ* ***πόλιν πόλει,*** *καὶ πειρᾶσθαι κοινῇ* ***σῴζειν*** *τὴν* ***πᾶσαν*** *Σικελίαν, παρεστάναι δὲ* ***μηδενὶ*** *ὡς* ***οἱ μὲν Δωριῆς*** *ἡμῶν* ***πολέμιοι*** *τοῖς Ἀθηναίοις,* ***τὸ δὲ Χαλκιδικὸν τῇ*** *Ἰάδι* ***ξυγγενείᾳ ἀσφαλές*** (4.61.2).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*τοὺς κινδύνους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀσφαλές*), καταστροφή ≠ σωτηρία (*φθείρειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σῴζειν*) και δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*κατὰ πόλεις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἰδιώτην*), και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη (*διέσταμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καταλλαγῆναι, καταλλαγῆναι ≠ πολέμιοι*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και μέρος ≠ όλον (*ἑκάστους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πᾶσαν*), η οποία σχηματίζει νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται και πάλι η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἰδιώτην ≠ πόλιν, ἰδιώτῃ ≠ πόλει*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η επέκταση του αντιθετικού μοτίβου διευκολύνεται μέσω της χρήσης πολύπτωτου[2]. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές

[1] Ο Gomme 1956, 516, σημειώνει ότι πρόκειται για πρόταση επηρεασμένη από το ύφος του Γοργία. Ο Tompkins 2015, 118, παρατηρεί επίσης τη χρήση αντιθέσεων εκ μέρους του Ερμοκράτη σε συνδυασμό με άλλα γοργίεια σχήματα.

[2] Δες και Rittelmeyer 1915, 43, ο οποίος είχε επισημάνει την ύπαρξη του σχήματος στο λόγο του Ερμοκράτη. Ο Tompkins 1993 (2), 2, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί την παρήχηση, το ρυθμό, την επανάληψη, το ετυμολογικό παιχνίδι, την ειρωνεία, την ασάφεια, το παράδοξο, τις σύντομες κοφτές αντιθέσεις και

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλος ≠ κανείς (*πᾶσαν ≠ μηδενί*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 4.59.2, και εχθρός ≠ οικείος (*πολέμιοι ≠ τῇ ξυγγενείᾳ*). Παρατηρείται επίσης η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Δωριέων ≠ Ιώνων[1] (*οἱ Δωριῆς ≠ τὸ Χαλκιδικόν*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*.

Ο Ερμοκράτης εξηγεί ότι οι Αθηναίοι δε θα τους επιτεθούν για φυλετικούς λόγους[2], αλλά επειδή επιθυμούν την κατάληψη της Σικελίας, η οποία ανήκει σε όλους τους Σικελιώτες.

> ***οὐ*** *γὰρ* ***τοῖς ἔθνεσιν,*** *ὅτι* ***δίχα*** *πέφυκε,* ***τοῦ ἑτέρου ἔχθει ἐπίασιν, ἀλλὰ τῶν ἐν τῇ Σικελίᾳ ἀγαθῶν ἐφιέμενοι,*** *ἃ* ***κοινῇ*** *κεκτήμεθα* (4.61.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους οικείος ≠ εχθρός (*τῇ ξυγγενείᾳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἔχθει*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *οὐ τοῖς ἔθνεσιν τοῦ ἑτέρου ἔχθει ἐπίασιν ≠ ἀλλὰ τῶν ἐν τῇ Σικελίᾳ ἀγαθῶν ἐφιέμενοι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Ο Ερμοκράτης τονίζει έτσι τις ιμπεριαλιστικές βλέψεις της Αθήνας στη Σικελία[3]. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες χωριστά ≠ μαζί (*δίχα ≠ κοινῇ*).

Οι Αθηναίοι, δηλώνει ο Ερμοκράτης, χρησιμοποιούν ως πρόσχημα τη βοήθεια που κλήθηκαν να παράσχουν στους Χαλκιδείς, για να επέμβουν στη Σικελία.

επομένως διαφοροποιείται από άλλους ομιλητές της *Ιστορίας*, ενώ μοιάζει υφολογικά με το συμπατριώτη του και σοφιστή Γοργία. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο ίδιος (Tompkins 2015, 116 και υποσ. 1, 118-123) επισημαίνει τη χρήση εκ μέρους του Ερμοκράτη των υφολογικών καινοτομιών του συμπατριώτη και συγχρόνου του Γοργία. Ο Tompkins σημειώνει ότι στους λόγους του Ερμοκράτη τα γοργίεια σχήματα δεν είναι απλώς διακοσμητικά, αλλά αποτελούν συστατικά στοιχεία και συγκεντρωτικούς κόμβους της πολιτικής συζήτησης που επεκτείνουν το επιχείρημα του ομιλητή όσον αφορά σε θέματα υψίστης σημασίας. Έτσι συμπεραίνει ότι η χρήση γοργίειων σχημάτων παρατηρείται σε σημεία που συμπυκνώνουν το νόημα και συγκρίνουν, δείχνοντας ότι η Αθήνα είναι προδότης για τους Έλληνες και ότι η άμυνα της Σικελίας αποτελεί κοινό ενδιαφέρον.

[1] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.124.1.

[2] Ο Gomme 1956, 515, εξηγεί ότι οι φυλές που αναφέρονται είναι οι Δωριείς και οι Ίωνες.

[3] Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 155-156, 163-164, 171, ο Ερμοκράτης αντιλαμβάνεται την αθηναϊκή πλεονεξία, τις παγίδες που αυτή εγκυμονεί και τα αθηναϊκά κίνητρα, επειδή και ο ίδιος μοιράζεται την ίδια ριψοκίνδυνη και πλεονεκτική συμπεριφορά. Οι Συρακούσες, προσθέτει, παρουσιάζονται όμοιες με την Αθήνα. Πρβλ. 7.55.2, 8.96.5. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 558.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ἐδήλωσαν δὲ νῦν ἐν τῇ τοῦ Χαλκιδικοῦ γένους παρακλήσει· τοῖς *γὰρ* ***οὐδεπώποτε*** *σφίσι κατὰ τὸ ξυμμαχικὸν* ***προσβοηθήσασιν***[1] ***αὐτοὶ*** *τὸ δίκαιον μᾶλλον τῆς ξυνθήκης*[2] *προθύμως παρέσχοντο*[3] (4.61.4).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω της συντακτικής αντίθεσης: *τῶν ἐν τῇ Σικελίᾳ ἀγαθῶν ἐφιέμενοι ≠ ἐδήλωσαν δὲ νῦν ἐν τῇ τοῦ Χαλκιδικοῦ γένους παρακλήσει*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του μορίου *δὲ* σχηματίζοντας ένσταση. Με αυτό τον τρόπο ο ομιλητής αντιδρά στις προφάσεις που μεταχειρίζονται οι Αθηναίοι. Ο Ερμοκράτης αντιπαραβάλλει τους Σικελιώτες που είναι σύμμαχοι των Αθηναίων με τους Αθηναίους, μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *τοῖς προσβοηθήσασιν ≠ αὐτοί*, της οποίας οι όροι τοποθετούνται ο ένας δίπλα από τον άλλο, φέρνοντας σε ρήξη τα δύο πρόσωπα και ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και μέσω της πραγματολογικής χρονικής αντίθεσης ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν (*νῦν ≠ οὐδεπώποτε*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 4.59.4, ώστε να τονιστούν οι αντίθετές τους πρακτικές.

Ο Ερμοκράτης δεν κατηγορεί τους Αθηναίους για τα κατακτητικά τους σχέδια, αφού θεωρεί ότι από τη φύση τους οι άνθρωποι θέλουν να εξουσιάζουν[4], αλλά μέμφεται αυτούς που είναι πρόθυμοι να γίνουν υπήκοοι[5].

---

[1] Οι συμμαχικές πόλεις της Αθήνας στη Σικελία δεν είχαν αποστείλει ποτέ βοήθεια στην Αθήνα, ενώ η ίδια είχε ανταποκριθεί θετικά στο κάλεσμά τους για βοήθεια το 427 π.Χ. στέλνοντας 20 πλοία (3.86) και το 426 π.Χ. στέλνοντας 40 πλοία, τα οποία καθυστέρησαν να φτάσουν λόγω των επιχειρήσεων στην Πύλο (4.2.2). Δες και Westlake 1958, 241. Ο Hornblower 1996, 225, σημειώνει ότι οι Χαλκιδείς που αναφέρονται δεν είχαν λάβει ποτέ σοβαρά υπόψη τη συμμαχική τους υποχρέωση να βοηθήσουν την Αθήνα, αλλά οι Αθηναίοι εκμεταλλεύονται τη συμμαχία τους, για να επέμβουν στη Σικελία.

[2] Όλες οι ιωνικές πόλεις της Σικελίας είχαν συνάψει συμμαχία μεταξύ τους λόγω της κοινής τους καταγωγής. Πρβλ. 3.86.3.

[3] Ο Gomme 1956, 515, σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στο χωρίο. Πρβλ. στο 3.86.3 το αίτημα των Λεοντίνων για βοήθεια από την Αθήνα λόγω της παλαιάς τους συμμαχίας και της κοινής ιωνικής καταγωγής τους. Πρβλ. και τις προηγούμενες δύο υποσ. Αξίζει να σημειωθεί και το ειρωνικό σχόλιο ιστορικού προς τους Αθηναίους στο 3.86.4: *τῆς μὲν οἰκειότητος προφάσει.* Ο Westlake 1960, 388-389, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι δε θα μπορούσαν να κατηγορηθούν, αν ισχυρίζονταν ότι η κατάσταση στην Ελλάδα τους εμπόδιζε να στείλουν βοήθεια σε μακρινούς τους συμμάχους, αφού πρόσφατα είχαν αντιμετωπίσει την αποστασία των Μυτιληναίων, ενώ η απειλή του λοιμού δεν είχε ακόμη εκλείψει και η ικανότητά τους για επιθετική δράση ήταν πλέον περιορισμένη.

[4] Ο Orwin 1994, 165 υποσ. 35, παρατηρεί ότι η δήλωση του Ερμοκράτη δικαιολογεί την επιθετική συμπεριφορά του δυνατότερου εναντίον του αδυνάτου. Αυτή τη συμπεριφορά, επισημαίνει, υιοθετούν και οι Συρακούσες, στοχεύοντας στη δημιουργία ηγεμονίας στη Σικελία. Ο Connor 1991, 64, επισημαίνει ότι ο Ερμοκράτης αλλάζει τα συμβατικά επιχειρήματα και τα τυπικά σχόλια σχετικά με το νόμο του δυνατού, τονίζοντας τη σημασία της συλλογικής δύναμης.

[5] Ο Gomme 1956, 515, σημειώνει ότι πρόκειται για το επαναλαμβανόμενο θέμα του ιμπεριαλισμού εκείνης της εποχής. Ο Westlake 1958, 246, παρατηρεί ότι οποιαδήποτε και αν ήταν η άποψη του Ερμοκράτη, η σκέψη που εκφράζει υπέρ του ιμπεριαλισμού είναι έξυπνη, αφού αυτή ήταν και η πρακτική των Συρακουσών. Προλαμβάνει έτσι, όπως επισημαίνει ο ίδιος, τις υποψίες εναντίον του. Η de Romilly 1963, 41-42, 305 υποσ. 1, σημειώνει το φανερό ρόλο που διαδραματίζει ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός και οι φιλοδοξίες των Αθηναίων στη Σικελία, οι οποίες παρουσιάζονται, σύμφωνα με την ίδια, με κάπως υπερβολικό τρόπο. Η ίδια προσθέτει ότι ο Ερμοκράτης καταγόταν επίσης από μία πόλη που υποστήριζε την πολιτική του ιμπεριαλισμού, γι' αυτό και δικαιολογεί τις πρακτικές των Αθηναίων. Ο Orwin 1994, 163, 165, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης είναι ο μόνος μη-Αθηναίος που εκφράζει αθηναϊκές θέσεις. Ο ίδιος σημειώνει το παράδοξο: ο Ερμοκράτης κατηγορεί

καὶ τοὺς μὲν Ἀθηναίους ταῦτα πλεονεκτεῖν τε καὶ προνοεῖσθαι πολλὴ ξυγγνώμη, καὶ ***οὐ τοῖς ἄρχειν βουλομένοις*** *μέμφομαι,* ***ἀλλὰ τοῖς ὑπακούειν ἑτοιμοτέροις οὖσιν·*** *πέφυκε γὰρ τὸ ἀνθρώπειον διὰ παντὸς* ***ἄρχειν μὲν τοῦ εἴκοντος, φυλάσσεσθαι δὲ τὸ ἐπιόν*** (4.61.5).

Κυρίαρχη στην περίοδο είναι η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*τοῖς ἄρχειν βουλομένοις ≠ τοῖς ὑπακούειν ἑτοιμοτέροις οὖσιν, ὑπακούειν ≠ ἄρχειν, ἄρχειν ≠ τοῦ εἴκοντος*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, για να τονιστεί η λανθασμένη συμπεριφορά όσων υποτάσσονται στους άλλους. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα σε μία επιθετική και σε μία αμυντική ενέργεια (*ἄρχειν ≠ φυλάσσεσθαι, φυλάσσεσθαι ≠ τὸ ἐπιόν*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και υποχώρηση ≠ επίθεση (*τοῦ εἴκοντος ≠ τὸ ἐπιόν*). Οι δύο τελευταίες αντιθέσεις εντοπίζονται σε συμμετρικά κώλα.

Πρέπει λοιπόν οι Σικελιώτες, σημειώνει ο ομιλητής, να προβλέψουν σωστά το μέλλον και να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο που τους απειλεί.

ὅσοι δὲ γιγνώσκοντες αὐτὰ μὴ ***ὀρθῶς*** *προσκοποῦμεν, μηδὲ τοῦτό τις πρεσβύτατον ἥκει κρίνας, τὸ κοινῶς* ***φοβερὸν*** *ἅπαντας* ***εὖ*** *θέσθαι,* ***ἁμαρτάνομεν*** (4.61.6).

Παρατηρείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σωστό ≠ λάθος (*ὀρθῶς ≠ ἁμαρτάνομεν*), για να τονίσει ο ομιλητής το γεγονός ότι η συμβουλή που δίνει είναι η ορθή. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*φοβερόν ≠ εὖ*).

Ο Ερμοκράτης εξηγεί ότι οι Σικελιώτες θα απαλλαχθούν από τον κίνδυνο, αν συμφωνήσουν μεταξύ τους, αφού με αυτό τον τρόπο οι Αθηναίοι δε θα μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν ως ορμητήριο εναντίον τους οποιανδήποτε περιοχή.

τάχιστα δ' ἂν ἀπαλλαγὴ αὐτοῦ γένοιτο, εἰ πρὸς ἀλλήλους ξυμβαῖμεν· ***οὐ*** *γὰρ* ***ἀπὸ τῆς αὐτῶν*** *ὁρμῶνται Ἀθηναῖοι,* ***ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ἐπικαλεσαμένων*** (4.61.7).

Παρατηρείται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στην Αθήνα και στη Σικελία (*ἀπὸ τῆς αὐτῶν ≠ ἐκ τῆς τῶν ἐπικαλεσαμένων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Τονίζεται έτσι η εγγύτητα του κινδύνου για τους Σικελιώτες. Αξίζει να σημειωθεί ότι πρόκειται για

το πρόσχημα των Αθηναίων για δήθεν παροχή βοήθειας στους συμμάχους τους, αλλά δικαιολογεί τις πράξεις τους. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 558.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

συμμετρική αντίθεση, της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με διαφορετική, ωστόσο, πρόθεση[1].

Ο Ερμοκράτης θεωρεί ότι με τον τερματισμό του πολέμου θα μπορέσουν οι Σικελιώτες να λύσουν ειρηνικά τις διαφορές τους και οι Αθηναίοι θα φύγουν άπρακτοι.

καὶ οὕτως ***οὐ*** *πόλεμος* ***πολέμῳ, εἰρήνῃ δὲ διαφοραὶ***[2] *ἀπραγμόνως παύονται, οἵ τ' ἐπίκλητοι*[3] ***εὐπρεπῶς*** *ἄδικοι* ***ἐλθόντες εὐλόγως*** *ἄπρακτοι* ***ἀπίασιν***[4] (4.61.8).

Παρατηρείται η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πόλεμος ≠ ειρήνη, ως λεξική (*πολέμῳ ≠ εἰρήνῃ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης που τονίζει το μέρος της ειρήνης, και ως σημασιολογική (*εἰρήνῃ ≠ διαφοραί*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη του όρου *πόλεμος* μέσω του πολύπτωτου σχήματος[5]. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*εὐπρεπῶς ≠ εὐλόγως*), με τη χρήση όμοιων φαινομενικά επιρρημάτων που δημιουργούν ομοιοτέλευτον και παρήχηση[6], επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και έρχομαι ≠ φεύγω (*ἐλθόντες ≠ ἀπίασιν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο τελευταίες αντιθέσεις εντοπίζονται σε συμμετρικά κώλα.

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι μία ορθή απόφαση θα εξασφαλίσει στους Σικελιώτες πλεονεκτήματα έναντι των Αθηναίων.

Καὶ τὸ μὲν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους τοσοῦτον ἀγαθὸν εὖ βουλευομένοις εὑρίσκεται (4.62.1).

Στη μετάβαση του ομιλητή στο νέο θέμα[7] του λόγου του δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι η ειρήνη θα εξασφαλίσει αγαθά, τιμή και δόξα στους Σικελιώτες[8]. Θα τους απαλλάξει ακόμη από τα δεινά του πολέμου και θα εξασφαλίσει τη σωτηρία τους[9].

[1] Πρβλ. υποσ. 2 στις σελ. 564-565.
[2] Ο Ros 1938, 101, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *πόλεμος* και *διαφοραί*.
[3] Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται, αλλά αποκαλούνται περιφρονητικά *ἐπίκλητοι*.
[4] Ο Gomme 1956, 516, σημειώνει ότι πρόκειται για μία γοργίεια πρόταση με επεξεργασμένο αντιθετικό ύφος και εικόνες· ένα χαρακτηριστικό που απαντά και σε άλλες προτάσεις του λόγου. Πρβλ. υποσ. 2 στις σελ. 564-565. Ο Dover 1965, 80, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350, παρατηρούν ότι οι παρηχήσεις και οι παρονομασίες αυτού του τύπου χαρακτήριζαν ίσως το ύφος του Ερμοκράτη, αλλά αποτελούσαν και σημαντικό στοιχείο του ύφους του Γοργία.
[5] Δες και Tompkins 2015, 118.
[6] Δες και Tompkins 2015, 118. Πρβλ. και την υποσ. 4 πιο πάνω.
[7] Δες και Hornblower 1996, 220, 225.
[8] Ο Orwin 1994, 167-171, παραλληλίζει τα επιχειρήματα του Ερμοκράτη με αυτά του Διοδότου στο 3.42-48.
[9] Όπως παρατηρεί ο Orwin 1994, 165, ο Ερμοκράτης αναφέρεται στις ωφέλειες της ειρήνης και στα δεινά του πολέμου, ενώ προηγουμένως απέφυγε αυτές τις δηλώσεις ως γενικά γνωστές και άσχετες με το θέμα του.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

τὴν δὲ ὑπὸ πάντων ὁμολογουμένην ἄριστον εἶναι ***εἰρήνην πῶς οὐ χρὴ*** *καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς* ***ποιήσασθαι; ἢ δοκεῖτε***[1]***, εἴ τῳ*** *τι ἔστιν* ***ἀγαθὸν*** *ἢ* ***εἴ τῳ τὰ ἐναντία, οὐχ ἡσυχία***[2] ***μᾶλλον ἢ πόλεμος τὸ μὲν παύσειεν ἂν*** *ἑκατέρῳ,* ***τὸ δὲ ξυνδιασώσειε,*** *καὶ τὰς τιμὰς καὶ λαμπρότητας* ***ἀκινδυνοτέρας ἔχειν τὴν εἰρήνην****, ἄλλα τε ὅσα ἐν μήκει λόγων ἄν τις διέλθοι, ὥσπερ* ***περὶ τοῦ πολεμεῖν;*** *ἃ χρὴ σκεψαμένους* ***μὴ τοὺς ἐμοὺς λόγους ὑπεριδεῖν, τὴν δὲ αὐτοῦ τινα σωτηρίαν μᾶλλον ἀπ' αὐτῶν προϊδεῖν*** (4.62.1-2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πόλεμος ≠ ειρήνη (*διαφοραί* (στο 4.61.8) *≠ εἰρήνην, ἡσυχία ≠ πόλεμος, τὸ μὲν* [*πόλεμος*] *≠ τὸ δέ* [*ἡσυχία*]) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη δεύτερη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *ἢ* και το επίρρημα *μᾶλλον*, ενώ στην τρίτη περίπτωση οι όροι της αντιδιαστολής επαναλαμβάνονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Η ίδια αντίθεση απαντά και ως λεξική (*τὴν εἰρήνην ≠ περὶ τοῦ πολεμεῖν*). Παρατηρείται δύο φορές το σχήμα της υποφοράς μέσω δύο ρητορικών ερωτήσεων και των εννοούμενων απαντήσεών τους: *πῶς οὐ χρὴ ποιήσασθαι; ≠* [*ἀλλὰ χρὴ ποιήσασθαι*]*, ἢ δοκεῖτε ἀκινδυνοτέρας ἔχειν; ≠* [*ἀλλ' οὐ χρὴ δοκεῖν*]. Λόγω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό (*ἀγαθὸν ≠ τὰ ἐναντία*) δημιουργείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *εἴ τῳ ≠ εἴ τῳ*, η οποία συνδυάζεται με το σχήμα της αναφοράς. Τα μέλη των δύο τελευταίων αντιθέσεων συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ***.** Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία (*παύσειεν ἂν ≠ ξυνδιασώσειε*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία στο 4.60.1-2. Χρησιμοποιείται ακόμη η συντακτική αντίθεση: *μὴ τοὺς ἐμοὺς λόγους ὑπεριδεῖν ≠ τὴν δὲ αὐτοῦ τινα σωτηρίαν μᾶλλον ἀπ' αὐτῶν προϊδεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται με ομοιοτέλευτον και με παρήχηση[3]**.**

Ο ομιλητής θεωρεί ότι οι προσπάθειες κάποιου να πετύχει, χρησιμοποιώντας βία ή έχοντας το δίκαιο με το μέρος του, μπορεί να μη στεφθούν με επιτυχία.

καὶ εἴ τις βεβαίως τι ἢ ***τῷ δικαίῳ*** *ἢ* ***βίᾳ πράξειν*** *οἴεται, τῷ παρ' ἐλπίδα μὴ χαλεπῶς* ***σφαλλέσθω,*** *γνοὺς ὅτι πλείους ἤδη καὶ τιμωρίαις μετιόντες* ***τοὺς ἀδικοῦντας*** *καὶ*

[1] Ο Gomme 1956, 516, σημειώνει ότι η ερώτηση *δοκεῖτε;* χρησιμοποιείται στο ζωντανό ρητορικό λόγο.
[2] Ο Hornblower 1996, 225, παρατηρεί ότι ο όρος *ἡσυχία* χρησιμοποιείτο στη θέση του όρου *εἰρήνη* από αυτούς που φοβούνταν ή απεχθάνοταν τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Ο Ros 1938, 105 εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *ἡσυχία* και *εἰρήνη*.
[3] Ο Gomme 1956, 516, και ο Tompkins 2015, 118, σημειώνουν την επίδραση του χωρίου από το ύφος Γοργία. Πρβλ. υποσ. 2 στις σελ. 564-565 και υποσ. 4 στη σελ. 568.

ἐλπίσαντες ἕτεροι δυνάμει τινὶ πλεονεκτήσειν, ***οἱ μὲν οὐχ ὅσον οὐκ ἠμύναντο, ἀλλ' οὐδ' ἐσώθησαν, τοὺς δ' ἀντὶ*** [1] ***τοῦ πλέον ἔχειν προσκαταλιπεῖν τὰ αὑτῶν*** *ξυνέβη* (4.62.3).

Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ βία[2] (*τῷ δικαίῳ ≠ βίᾳ, οἱ μὲν ≠ τοὺς δ'*) και η παρόμοιας σημασίας λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*τῷ δικαίῳ ≠ τοὺς ἀδικοῦντας*). Στην πρώτη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επιτυχία ≠ αποτυχία (*πράξειν ≠ σφαλλέσθω*) και προσθήκη ≠ αφαίρεση (*ἀντὶ τοῦ πλέον ἔχειν ≠ προσκαταλιπεῖν τὰ αὑτῶν*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐχ ὅσον οὐκ ἠμύναντο ≠ ἀλλ' οὐδ'*[3] *ἐσώθησαν*, της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης.

Ο ομιλητής εξηγεί ότι η εκδίκηση δεν αποτελεί μόνο απάντηση σε μία αδικία, ούτε η δύναμη είναι βέβαιη[4]. Επιπλέον, το μέλλον είναι ασαφές, αλλά το γεγονός αυτό είναι χρήσιμο, υποστηρίζει, αφού λόγω του φόβου οι άνθρωποι αναγκάζονται να σκεφτούν σοβαρά προτού επιχειρήσουν κάτι.

τιμωρία γὰρ οὐκ εὐτυχεῖ ***δικαίως,*** *ὅτι καὶ* ***ἀδικεῖται·*** *οὐδὲ ἰσχὺς* ***βέβαιον****, διότι καὶ* ***εὔελπι. τὸ δὲ ἀστάθμητον***[5] ***τοῦ μέλλοντος*** *ὡς ἐπὶ πλεῖστον* ***κρατεῖ, πάντων*** *τε* ***σφαλερώτατον ὂν ὅμως καὶ χρησιμώτατον φαίνεται· ἐξ ἴσου*** *γὰρ* ***δεδιότες*** *προμηθίᾳ* ***μᾶλλον ἐπ' ἀλλήλους ἐρχόμεθα*** (4.62.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*τοὺς ἀδικοῦντας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δικαίως, δικαίως ≠ ἀδικεῖται*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων των δημηγορίας. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση (*ἠμύναντο* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπ' ἀλλήλους ἐρχόμεθα*), και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ήττα ≠ νίκη (*σφαλλέσθω* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κρατεῖ, κρατεῖ ≠ σφαλερώτατον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων

[1] Ο Hornblower 1996, 226, παρατηρεί ότι η ρητορική κατασκευή μέσω του *ἀντὶ* αποτελεί την ισχυρότερη ρητορικά μορφή «παρουσίασης μέσω άρνησης», εφ' όσον με αυτήν ο ομιλητής απορρίπτει το διαμετρικά αντίθετο από αυτό που έχει ειπωθεί ότι δεν υπάρχει. Προσθέτει ακόμη ότι ο τύπος είναι κάπως ισχυρότερος και πιο εμφαντικός από το σχήμα *οὐκ… ἀλλά.* Ως πιο αδύναμες μορφές σημειώνει τους τύπους *οὐ τοσοῦτον* και *μᾶλλον ἤ.* Ο ίδιος (Hornblower 2008, 714-715) επισημαίνει την εκπλήρωση της πρόβλεψης του Ερμοκράτη στο 7.75.7.

[2] Η ίδια αντίθεση είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.77.2.

[3] Βλ. και Denniston 1950, 23-24, ο οποίος σημειώνει ότι, όταν το μόριο *ἀλλὰ* συνδυάζεται με το μόριο *οὐδέ* (*ἀλλ' οὐδέ*), ο ομιλητής προσποιείται ότι θα αναφέρει κάτι μηδαμινής αξίας ή σημασίας, αλλά αμέσως μετά διορθώνει την ανέκφραστή του σκέψη, δηλώνοντας ότι ακόμη κι αυτό το ασήμαντο στοιχείο είναι αρκετό.

[4] Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 163, ο Ερμοκράτης προμηνύει την αθηναϊκή καταστροφή στη Σικελία, αφού αυτός ο λανθασμένος υπολογισμός κατέστρεψε τελικά τους Αθηναίους. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 561 και υποσ. 3 στη σελ. 562.

[5] Ο Orwin 1994, 165, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Ερμοκράτης υιοθετεί γενικά αθηναϊκά επιχειρήματα, επιβεβαιώνει την άποψη των Δωριέων σχετικά με την κυριαρχία της τύχης στον κόσμο. Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 226-228, τα λόγια του Ερμοκράτη κρύβουν την προειδοποίηση, ότι οι επιτυχίες της Αθήνας που αποτελούσαν μοτίβο του 4ου βιβλίου πρόκειται να αλλάξουν.

του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους βέβαιο ≠ αβέβαιο (*βέβαιον ≠ τὸ ἀστάθμητον*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελπίδα ≠ φόβος[1] (*εὔελπι ≠ δεδιότες*), ισότητα ≠ υπεροχή (*ἐξ ἴσου ≠ μᾶλλον*) και δειλία ≠ τόλμη (*δεδιότες ≠ ἐπ' ἀλλήλους ἐρχόμεθα*). Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *σφαλερώτατον ὂν ≠ ὅμως καὶ χρησιμώτατον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω του συνδέσμου *ὅμως*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού του πρώτου της μέρους. Αξίζει να σημειωθεί η συντακτική παραλληλία των δύο μερών της αντίθεσης με τη χρήση επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό στο κάθε της μέρος (*σφαλερώτατον – χρησιμώτατον*). Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Ο Ερμοκράτης θεωρεί ως εμπόδια το απρόβλεπτο μέλλον και την αθηναϊκή απειλή και καλεί τους Σικελιώτες να απομακρύνουν τους Αθηναίους από την περιοχή τους. Διατυπώνει ακολούθως την εισήγησή του: οι Σικελιώτες να συνάψουν μεταξύ τους παντοτινή ειρήνη και να αναβάλουν για αργότερα τη διευθέτηση των μεταξύ τους διαφορών[2].

> *Καὶ* ***νῦν τοῦ ἀφανοῦς*** *τε τούτου* ***διὰ τὸ ἀτέκμαρτον δέος*** *καὶ διὰ τοὺς* ***ἤδη*** *φοβεροὺς* ***παρόντας*** *Ἀθηναίους, κατ' ἀμφότερα* ***ἐκπλαγέντες***[3]*, καὶ* ***τὸ ἐλλιπὲς τῆς γνώμης,*** *ὧν* ***ἕκαστός*** *τι* ***ᾠήθημεν πράξειν, ταῖς κωλύμαις*** *ταύταις ἱκανῶς νομίσαντες* ***εἰρχθῆναι, τοὺς*** *ἐφεστῶτας* ***πολεμίους*** *ἐκ τῆς χώρας* ***ἀποπέμπωμεν***[4]*, καὶ* ***αὐτοὶ μάλιστα μὲν ἐς ἀίδιον ξυμβῶμεν, εἰ δὲ μή, χρόνον ὡς πλεῖστον***[5] *σπεισάμενοι τὰς ἰδίας διαφορὰς ἐς αὖθις* ***ἀναβαλώμεθα*** (4.63.1).

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε λόγους του Περικλή στο 1.144.1 και 2.42.4.

[2] Συμφωνίες ειρήνης ή συμμαχίας που διαρκούσαν αιώνια υπήρχαν εκείνη την εποχή ανάμεσα στην Αθήνα και στο Ρήγιον, και ανάμεσα στην Αθήνα και στους Λεοντίνους. Δες και Gomme 1956, 518. Ο Orwin 1994, 165-167, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Ερμοκράτης είχε μιλήσει για τα αγαθά της ειρήνης και για τους κινδύνους του πολέμου, καταφεύγει σε αυτούς τους επιτακτικούς και μη επαναλαμβανόμενους παράγοντες, για να ζητήσει εκεχειρία και παραδέχεται τελικά ότι ο πόλεμος ενδέχεται να επανέλθει. Έτσι οι πόλεις, σημειώνει, καλούνται να αναβάλουν τους πολεμικούς τους στόχους, αλλά να μην τους εγκαταλείψουν. Ο Ερμοκράτης, σημειώνει, παραδέχεται ότι κανείς δεν αποτρέπεται από τον πόλεμο και έτσι δεν πείθει τελικά τους ακροατές του για τη σύναψη μόνιμης ειρήνης. Φαίνεται, επομένως, να παραδέχεται ότι δεν υπάρχει κοινό έδαφος ανάμεσα στους Σικελιώτες, εκτός από αυτό που επιβάλλεται εξαιτίας του εξωτερικού κινδύνου.

[3] Η έννοια του φόβου διατρέχει όλη την περίοδο: *δέος, φοβερούς, ἐκπλαγέντες*. Δες και Ros 1938, 122, για την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς*. Οι Monoson & Loriaux 1998, 294, σημειώνουν τη ρητορική ισχύ των όρων αυτών που δηλώνουν ότι ο εμφύλιος πόλεμος προκαλεί ολέθριες καταστροφές στην πατρίδα. Ο Connor 1984, 123-126, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης εκμεταλλεύεται την ιδέα του φόβου προς τους Αθηναίους και την έννοια της αβεβαιότητας του μέλλοντος, για να προκαλέσει φόβο και πανικό στο ακροατήριό του για το μέλλον, να περιορίσει τις διαμάχες και τον πόλεμο, να συνενώσει και να βάλει φρένο στον αθηναϊκό επεκτατισμό. Ο Orwin 1994, 169, σημειώνει ότι το αστάθμητο του μέλλοντος είναι τελικά το πιο χρήσιμο επιχείρημα του Ερμοκράτη, επειδή όλοι υπόκεινται σε αυτό και μπορούν να ωφεληθούν από τους περιορισμούς που τίθενται εξαιτίας του φόβου που προκαλεί.

[4] Ο Gomme 1956, 518, σημειώνει ότι το ρήμα είναι ειρωνικά «ευγενικό».

[5] Ο Cogan 1981, 80, παρατηρεί ότι το όραμα του Ερμοκράτη ήταν η δημιουργία μίας σικελικής ομοσπονδίας που θα καθιστούσε τη Σικελία ισχυρή δύναμη. Τελικά, σημειώνει ωστόσο, αυτό που επιτυγχάνεται είναι μία εκεχειρία περιορισμένης διάρκειας δύο μόλις χρόνων. Πρβλ. και την υποσ. 2 πιο πάνω.

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*τοῦ μέλλοντος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*), οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους φανερό ≠ αφανές (*φαίνεται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῦ ἀφανοῦς*), και υπεροχή ≠ έλλειψη (*ἐπὶ πλεῖστον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ ἐλλιπές*), και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ δειλία (*ἐπ' ἀλλήλους ἐρχόμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διὰ τὸ δέος*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο, όλον ≠ μέρος (*πάντων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἕκαστος*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και αποτυχία ≠ επιτυχία (*σφαλερώτατον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πράξειν*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 4.62.3, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αφανές ≠ φανερό (*ἀτέκμαρτον ≠ ἤδη παρόντας*), συναίσθημα ≠ λογική (*ἐκπλαγέντες ≠ τῆς γνώμης*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 4.59.1-2, αβλεψία ≠ σκέψη (*τὸ ἐλλιπὲς τῆς γνώμης ≠ ᾠήθημεν*), δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*πράξειν ≠ ταῖς κωλύμαις εἰρχθῆναι, εἰρχθῆναι ≠ ἀποπέμπωμεν, ξυμβῶμεν ≠ ἀναβαλώμεθα*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και διώχνω ≠ δέχομαι (*ἀποπέμπωμεν ≠ ξυμβῶμεν*). Η τελευταία αντίθεση συνδέεται με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σικελιωτών (*τοὺς πολεμίους ≠ αὐτοί*), μέσω της οποίας επεκτείνεται το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι και πάλι οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται, αλλά αναφέρονται περιφρονητικά ως *πολέμιοι*[1]. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αιώνιο ≠ προσωρινό (*μάλιστα μὲν ἐς ἀίδιον ≠ εἰ δὲ μή, χρόνον ὡς πλεῖστον*), της οποίας τα μέλη συνάπτονται ως αντίθετες υποθέσεις μέσω των μορίων *μέν… δέ*.

Ο Ερμοκράτης διαβεβαιώνει τους ακροατές του ότι, αν ακολουθήσουν τις συμβουλές του, θα διατηρήσουν τις πόλεις τους ελεύθερες και θα έχουν τη δυνατότητα να ανταποδίδουν τις ευεργεσίες ή τις βλαπτικές ενέργειες των άλλων. Αν, αντίθετα, δεν υιοθετηθούν οι απόψεις του, οι Σικελιώτες θα αναγκαστούν να συνάψουν φιλία με τους εχθρούς τους και να γίνουν εχθροί με αυτούς που δεν αρμόζει.

> ***τὸ ξύμπαν*** *τε δὴ γνῶμεν* ***πειθόμενοι μὲν ἐμοὶ*** *πόλιν ἔξοντες* ***ἕκαστος ἐλευθέραν,*** *ἀφ' ἧς* ***αὐτοκράτορες ὄντες*** *τὸν* ***εὖ*** *καὶ* ***κακῶς δρῶντα*** *ἐξ ἴσου ἀρετῇ ἀμυνούμεθα·* ***ἢν δ' ἀπιστήσαντες ἄλλοις ὑπακούσωμεν, οὐ περὶ τοῦ τιμωρήσασθαί τινα, ἀλλὰ*** *καὶ ἄγαν εἰ τύχοιμεν,* ***φίλοι μὲν ἂν τοῖς ἐχθίστοις, διάφοροι δὲ*** *οἷς οὐ χρὴ* ***κατ' ἀνάγκην γιγνοίμεθα*** (4.63.2).

[1] Πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 568.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέρος ≠ όλον (*ἕκαστος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ ξύμπαν, τὸ ξύμπαν ≠ ἕκαστος*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εμπόδιο ≠ δυνατότητα (*ἀναβαλώμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δρῶντα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθά στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επιλογή ≠ αναγκαιότητα (*αὐτοκράτορες ὄντες ≠ κατ' ἀνάγκην*), η οποία συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και φίλος ≠ εχθρός (*φίλοι ≠ διάφοροι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και εντοπίζονται σε συμμετρικά κώλα. Η τελευταία αντίθεση χρησιμοποιείται και ως λεξική (*φίλοι ≠ τοῖς ἐχθίστοις*). Τα συμπλεκόμενα αντιθετικά ζεύγη αυτής της περιόδου θυμίζουν το 4.61.5. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*ἐλευθέραν ≠ ἄλλοις ὑπακούσωμεν*) και καλό ≠ κακό (*εὖ ≠ κακῶς*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 4.62.2. Παρατηρούνται ακόμη δύο συντακτικές αντιθέσεις: *πειθόμενοι μὲν ἐμοὶ ≠ ἢν δ' ἀπιστήσαντες*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις, και *οὐ περὶ τοῦ τιμωρήσασθαί τινα ≠ ἀλλὰ φίλοι μὲν ἂν τοῖς ἐχθίστοις, διάφοροι δὲ οἷς οὐ χρὴ κατ' ἀνάγκην γιγνοίμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη.

Ο Ερμοκράτης επαναλαμβάνει ότι ο ίδιος εκπροσωπεί μία δυνατή πόλη[1], η οποία συνηθίζει να επιτίθεται παρά να αμύνεται[2]. Ο ίδιος, ωστόσο, σε αυτή την περίσταση προτιμά το συμβιβασμό[3], ώστε να μην καταστραφεί η Σικελία[4].

> *Καὶ ἐγὼ μέν, ἅπερ καὶ ἀρχόμενος εἶπον, πόλιν τε μεγίστην παρεχόμενος καὶ* ***ἐπιών*** *τῳ* ***μᾶλλον ἢ ἀμυνόμενος ἀξιῶ προϊδόμενος*** *αὐτῶν* ***ξυγχωρεῖν, καὶ μὴ τοὺς ἐναντίους*** *οὕτω* ***κακῶς δρᾶν*** *ὥστε αὐτὸς τὰ πλείω* ***βλάπτεσθαι, μηδὲ*** *μωρίᾳ* ***φιλονικῶν*** *ἡγεῖσθαι*

[1] Το σημείο αυτό επαναλαμβάνεται από το 4.59.1. Δες και Hornblower 1996, 222, 226.
[2] Ο Gomme 1956, 520, σημειώνει ότι με παρόμοιο τρόπο είχε περιγράψει ο Ερμοκράτης τους Αθηναίους στο 4.60.2.
[3] Σύμφωνα με τον Orwin 1994, 167, ο Ερμοκράτης αναβάλλει τους ιμπεριαλιστικούς στόχους των Συρακουσών, βλέποντας ότι ο καιρός δεν ήταν κατάλληλος για εφαρμογή επεκτατικής πολιτικής.
[4] Σύμφωνα με τον Westlake 1958, 243-244, το επιχείρημα του Ερμοκράτη δεν ήταν καθόλου καθησυχαστικό, αν ληφθούν υπόψη οι ιμπεριαλιστικές πρακτικές των Συρακουσών. Θεωρεί, ωστόσο, ότι ο λόγος του ομιλητή είναι ειλικρινής και ότι κάποιοι άλλοι Συρακούσιοι θα πρέπει να εκμεταλλεύτηκαν αργότερα τη συνθήκη ειρήνης, για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των Συρακουσών, όπως συνάγεται και από τις σχέσεις των Λεοντίνων με τις Συρακούσες μετά από την αποχώρηση των Αθηναίων. Πρβλ. 5.4.2-4. Όμοια ο Connor 1984, 119, 122, παρατηρεί πως το γεγονός ότι δύο χρόνια αργότερα οι Συρακούσιοι εξορίζουν τις κατώτερες τάξεις από τους Λεοντίνους, διαλύει την εντύπωση που δημιουργείται για παν-σικελική ενότητα. Ο ίδιος επισημαίνει ότι τα λόγια του Ερμοκράτη θα μπορούσαν να εκληφθούν ως κυνική κάλυψη των φιλοδοξιών των Συρακουσίων, αφού δεν παρέχονται οποιεσδήποτε εγγυήσεις, που θα διασφάλιζαν την αλήθεια των λεγομένων του.

τῆς *τε* ***οἰκείας γνώμης*** *ὁμοίως* ***αὐτοκράτωρ*** *εἶναι καὶ ἧς οὐκ ἄρχω* ***τύχης, ἀλλ'*** *ὅσον εἰκὸς* ***ἠσσᾶσθαι*** (4.64.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*κατ' ἀνάγκην* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αὐτοκράτωρ*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμυνούμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπιών, ἐπιών ≠ ἀμυνόμενος*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το επίρρημα *μᾶλλον*, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους νίκη ≠ ήττα (*φιλονικῶν ≠ ἠσσᾶσθαι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, με σκοπό να δηλωθεί η υποχωρητική στάση του Ερμοκράτη, και ωφέλεια ≠ βλάβη (*προϊδόμενος ≠ βλάπτεσθαι*). Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και ως σημασιολογική: *ἀξιῶ ξυγχωρεῖν ≠ κακῶς δρᾶν*, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Τα μέλη της τελευταίας αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί και πάλι ο συμβιβασμός του ομιλητή. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ οικείος (*τοὺς ἐναντίους ≠ οἰκείας*), ανακαλώντας και πάλι το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και γνώμη ≠ τύχη (*τῆς γνώμης ≠ τύχης*).

Ο Ερμοκράτης έχει την απαίτηση να κάνουν και οι άλλοι Σικελιώτες υποχωρήσεις χωρίς να εξαναγκαστούν από τους εχθρούς τους.

καὶ τοὺς ἄλλους δικαιῶ ταὐτό μοι ***ποιῆσαι, ὑφ' ὑμῶν αὐτῶν καὶ μὴ ὑπὸ τῶν πολεμίων*** *τοῦτο* ***παθεῖν*** (4.64.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους οικείος ≠ εχθρός (*οἰκείας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπὸ τῶν πολεμίων*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Η ταυτόσημη συμπεριφορά του Ερμοκράτη με τους υπόλοιπους Σικελιώτες αποτυπώνεται στο λόγο με τον όμοιο τρόπο έναρξης των περιόδων: *καὶ ἐγὼ μέν… ἀξιῶ* (4.64.1) – *καὶ τοὺς ἄλλους… δικαιῶ* (4.64.2). Εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σικελιωτών ≠ Αθηναίων (*ὑφ' ὑμῶν αὐτῶν ≠ ὑπὸ τῶν πολεμίων*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η αντίθεση αυτή επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται, αλλά αναφέρονται και πάλι περιφρονητικά ως *πολέμιοι*[1].

[1] Πρβλ. σελ. 572 και υποσ. 1.

Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω (*ποιῆσαι ≠ παθεῖν*).

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι δεν είναι ντροπή να κάνει υποχωρήσεις ο ένας προς τον άλλο, αφού όλοι ονομάζονται από κοινού Σικελιώτες[1]. Ο ίδιος πιστεύει ότι θα πρέπει πάντα να αντιμετωπίζουν τους ξένους που τους επιτίθενται ενωμένοι, αφού ο κίνδυνος θα είναι κοινός[2]. Καλεί λοιπόν τους Σικελιώτες να μην ξανακαλέσουν ξένους ως συμμάχους, ούτε ως συμφιλιωτές[3].

οὐδὲν γὰρ ***αἰσχρὸν οἰκείους*** *οἰκείων ἡσσᾶσθαι, ἢ* ***Δωριᾶ*** *τινα Δωριῶς*[4] *ἢ* ***Χαλκιδέα*** *τῶν ξυγγενῶν*[5]***, τό*** *τε* ***ξύμπαν*** *γείτονας ὄντας καὶ ξυνοίκους* ***μιᾶς*** *χώρας καὶ περιρρύτου καὶ ὄνομα* ***ἓν*** *κεκλημένους Σικελιώτας· οἳ* ***πολεμήσομέν*** *τε, οἶμαι, ὅταν ξυμβῇ*[6]*, καὶ* ***ξυγχωρησόμεθά*** *γε πάλιν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς λόγοις* ***κοινοῖς*** *χρώμενοι·* ***τοὺς δὲ ἀλλοφύλους***[7] ***ἐπελθόντας ἀθρόοι*** *αἰεί, ἢν σωφρονῶμεν,* ***ἀμυνούμεθα****, εἴπερ καὶ* ***καθ' ἑκάστους*** *βλαπτόμενοι* ***ξύμπαντες*** *κινδυνεύομεν· ξυμμάχους δὲ οὐδέποτε* ***τὸ λοιπὸν ἐπαξόμεθα*** *οὐδὲ διαλλακτάς* (4.64.3-4).

---

[1] Σύμφωνα με τον Westlake 1958, 242, 244, η αντίληψη ότι οι Έλληνες της Σικελίας ήταν ενωμένοι, ζώντας στο ίδιο νησί και όντας απομονωμένοι από άλλες περιοχές των Ελλήνων ή των βαρβάρων δεν αναπτύχθηκε εύκολα, αφού δε λάμβανε υπόψη το γεγονός ότι η Σικελία κατοικείτο από τέσσερις άλλες φυλές. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Ερμοκράτης προσπαθεί να δημιουργήσει ένα νέο είδος πατριωτισμού.

[2] Ο Cogan 1981, 109, παρατηρεί ότι αυτό το επιχείρημα καθόρισε τη στάση των σικελικών πόλεων εναντίον των Αθηναίων και στη Σικελική εκστρατεία.

[3] Ο Kagan 1974, 268 και υποσ. 26, σημειώνει ότι οι Συρακούσες θα επωφελούνταν σημαντικά, αν οι πιο αδύνατες ελληνικές πόλεις της Σικελίας δε ζητούσαν βοήθεια από ισχυρές περιοχές της κεντρικής Ελλάδας. Ο ίδιος επισημαίνει ότι περισσότερο από όλες τις πόλεις της Σικελίας κινδύνευαν από τους Αθηναίους οι Συρακούσες που είχαν ηγετικό ρόλο στην Σικελία. Υποστηρίζει ακόμη ότι η μετέπειτα συμπεριφορά του Ερμοκράτη θέτει αμφιβολίες για την ειλικρίνειά του. Πρβλ. 6.34.2 το αίτημά του για βοήθεια ακόμα και από την Καρχηδόνα και 8.26.1 για την προθυμία του να βοηθήσει τους Πελοποννησίους εναντίον των Αθηναίων, ακόμα και όταν οι Αθηναίοι αναχώρησαν από τη Σικελία. Οι Monoson & Loriaux 1998, 295, σημειώνουν ότι ο Ερμοκράτης προσπαθεί να εξασφαλίσει την ηγεμονία των Συρακουσών στη Σικελία. Ο Fauber 2001, 37, 43, παρατηρεί ότι οι λόγοι του Ερμοκράτη δείχνουν μία σταθερή πολιτική αντίδρασης εναντίον της εμπλοκής των Αθηναίων στη Σικελία και σημειώνει την προσπάθειά του για δημιουργία ηγεμονίας των Συρακουσίων στη Σικελία. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η παρακίνηση του Ερμοκράτη, να μην επιτραπεί η παρέμβαση ενός ξένου στις υποθέσεις της Σικελίας, θα εξυπηρετούσε μόνο την ενδυνάμωση της θέσης των Συρακουσών, αφού μόνο οι μικρότερες πόλεις θα μπορούσαν να ζητήσουν την παρέμβαση άλλου έναντια στις Συρακούσες, την ισχυρότερη πόλη του νησιού.

[4] Αξίζει να σημειωθεί η χρήση πολύπτωτου στην περίοδο. Δες και Tompkins 2015, 118, 122.

[5] Ο Gomme 1956, 520, σχολιάζει ότι εκτός από την Καμάρινα, όλες οι δωρικές πόλεις στη Σικελία ήταν ενωμένες ή ουδέτερες, ενώ όλες οι ιωνικές πόλεις πολεμούσαν μαζί.

[6] Ο Orwin 1994, 166-167 και υποσ. 38, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης επιβεβαιώνει πως με την αποχώρηση των Αθηναίων οι Σικελιώτες, Ίωνες και Δωριείς, θα είχαν να αντιμετωπίσουν τους Συρακουσίους που υποστήριζαν επίσης την πολιτική του ιμπεριαλισμού. Έτσι, ο Orwin θεωρεί ότι ο Ερμοκράτης μιλά με φανερή απρέπεια και ότι τα λόγια του θα έπρεπε να είχαν δείξει στους συμπολίτες του ότι η αθηναϊκή παρουσία στο νησί θα έπρεπε να είχε διατηρηθεί και ότι θα έπρεπε να την χρησιμοποιούν ως απειλή, για να ελέγχουν την επιθετικότητα των Συρακουσίων. Πράγματι αυτό κάνουν αργότερα (6.6.2, 6.8.2).

[7] Ο Hornblower 1996, 227, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Ερμοκράτης αμβλύνει την εχθρότητα μεταξύ των Δωριέων και των Ιώνων (4.61.2-3, 4.64.3), η επιλογή αυτού του όρου την υπενθυμίζει. Πρβλ. 1.102.3. Ο Orwin 1994, 166 υποσ. 37, επισημαίνει ότι, ενώ ο Ερμοκράτης χαρακτηρίζει τους Χαλκιδείς συγγενείς μεταξύ τους, αποκαλεί τους Αθηναίους *ἀλλοφύλους*, παρόλο που ανήκαν στην ίδια φυλή. Έτσι φαίνεται, προσθέτει, ότι ο Ερμοκράτης προσπαθεί να αντικαταστήσει τις προγονικές έννοιες της φιλίας και της συγγένειας με πολιτικές ή περιστασιακές ιδέες.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ οικείος (*ὑπὸ τῶν πολεμίων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οἰκείους*) βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλος ≠ ένας (*τὸ ξύμπαν ≠ μιᾶς, ἕν ≠ ἀθρόοι* (σε διαδοχικές περιόδους)), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, πόλεμος ≠ ειρήνη (*πολεμήσομεν ≠ ξυγχωρησόμεθα*), ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και όλον ≠ μέρος (*ἀθρόοι ≠ καθ' ἑκάστους, καθ' ἑκάστους ≠ ξύμπαντες*), ολοκληρώνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους οικείος ≠ ξένος (*οἰκείους ≠ τοὺς ἀλλοφύλους*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται με το μόριο *δέ*, ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*οἰκείους ≠ κοινοῖς*), ανακαλώντας και ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και επίθεση ≠ άμυνα (*ἐπελθόντας ≠ ἀμυνούμεθα*), ολοκληρώνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Δωριέων ≠ Ιώνων (*Δωριᾶ ≠ Χαλκιδέα*), η οποία είχε παρατηρηθεί και στο 4.61.2 και της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*.

Ο Ερμοκράτης πιστεύει ότι με αυτό τον τρόπο η Σικελία θα απαλλαχθεί από τους Αθηναίους και από τον εμφύλιο πόλεμο και στο μέλλον θα παραμείνει ελεύθερη.

> *τάδε γὰρ ποιοῦντες* ***ἔν*** *τε* ***τῷ παρόντι*** *δυοῖν* ***ἀγαθοῖν*** *οὐ* ***στερήσομεν*** *τὴν Σικελίαν, Ἀθηναίων τε ἀπαλλαγῆναι καὶ* ***οἰκείου πολέμου***[1]*, καὶ* ***ἐς τὸ ἔπειτα καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλευθέραν*** *νεμούμεθα καὶ* ***ὑπὸ ἄλλων*** *ἧσσον* ***ἐπιβουλευομένην*** (4.64.5).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*τὸ λοιπόν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐν τῷ παρόντι, ἐν τῷ παρόντι ≠ ἐς τὸ ἔπειτα*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες απόκτηση ≠ στέρηση (*ἐπαξόμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *στερήσομεν*) και κακό ≠ καλό (*αἰσχρόν* (στο 4.64.3) ≠ *ἀγαθοῖν*), και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ξένος ≠ οικείος (*τοὺς ἀλλοφύλους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οἰκείου*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σικελιωτών ≠ Αθηναίων (*καθ' ἡμᾶς αὐτούς ≠ ὑπὸ ἄλλων*), ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Οι όροι της τελευταίας αντίθεσης είναι εμπρόθετοι

[1] Οι Σικελιώτες ακολουθούν κατά γράμμα τις συμβουλές του Ερμοκράτη: *ξυνηνέχθησαν γνώμῃ ὥστε ἀπαλλάσσεσθαι τοῦ πολέμου* (4.65.1). Οι Monoson & Loriaux 1998, 294, σημειώνουν την έξυπνη σύνδεση του πολέμου στη Σικελία με εμφύλιο πόλεμο, *οἰκεῖον πόλεμον* αντί της χρήσης του πιο τεχνικού όρου *στάσις*· στοιχείο που δημιουργεί την εντυπωσιακή εικόνα του πολέμου εντός του οίκου και παρουσιάζει τη Σικελία ως ένα συνεκτικό όλον. Δες και Connor 1984, 121. Ο Westlake 1958, 242-243 και υποσ. 1, σημειώνει ότι, παρόλο που η Σικελία περιελάμβανε κατοίκους από διαφορετικές φυλές, ο Ερμοκράτης τις παρουσιάζει ως στενά συνδεδεμένες μεταξύ τους, ώστε οι μεταξύ τους αντιπαλότητες να παρουσιάζονται ως *στάσεις* και *οἰκεῖος πόλεμος* εντός μίας κοινότητας.

με διαφορετική πρόθεση. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ κατάκτηση (*ἐλευθέραν ≠ ἐπιβουλευομένην*).

Μετά από την εκφώνηση του λόγου του Ερμοκράτη οι Σικελιώτες, σύμφωνα με τον ιστορικό, υιοθετούν τις απόψεις του[1] και τερματίζουν το μεταξύ τους πόλεμο, διατηρώντας το *status quo* της κάθε πόλης[2]. Οι σύμμαχοι των Αθηναίων ζητούν επομένως από τον αθηναϊκό στρατό και στόλο να αποχωρήσει[3]. Όταν ο στόλος επιστρέφει στην Αθήνα, οι Αθηναίοι καταδικάζουν σε εξορία[4] τους στρατηγούς Πυθόδωρο και Σοφοκλή και

[1] Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη του ρηματικού τύπου *πειθόμενοι* (4.65.1) μετά από το τέλος του λόγου που ανακαλεί το ρήμα *ἔπεισε* (4.58) που είχε χρησιμοποιηθεί στην αφήγηση πριν από την εκφώνησή του. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 558. Σύμφωνα με τον Coby 1991, 75, οι Σικελιώτες πείθονται από τη λογική της νέας ηθικής που προτείνει ο Ερμοκράτης, σύμφωνα με την οποία οι πόλεις της Σικελίας όφειλαν να ξεχάσουν τις παλιές τους διαφορές, αναλογιζόμενοι το συμφέρον που θα προκύψει από τη μεταξύ τους συνεργασία. Ο Westlake 1958, 245, σημειώνει ότι, παρόλο που ο Ερμοκράτης πέτυχε την προσωρινή απομάκρυνση των Αθηναίων από τη Σικελία, δεν κατάφερε να δημιουργήσει μία ενιαία ελληνική Σικελία. Ο Orwin 1994, 167-168, παρατηρεί ότι, όπως καθιστά φανερό ο Ερμοκράτης, η ειρήνη δε θα μπορούσε παρά μόνο να ήταν προσωρινή. Ο Connor 1991, 63-66, παρατηρεί ότι, ενώ η Σικελία φαίνεται χωρισμένη σε εθνικές ομάδες, που αντιστοιχούν με το διπολισμό στην Ελλάδα ανάμεσα στη δωρική Σπάρτη και στην ιωνική Αθήνα, το νησί ενώνεται με απροσδόκητο τρόπο και αποδομεί τις αντιθέσεις των εθνικών ομάδων πάνω στις οποίες στηριζόταν ο πόλεμος και εγείροντας το ερώτημα κατά πόσο η πολικότητα ανάμεσα στην Αθήνα και στη Σπάρτη θα μπορούσε να συγχωνευθεί σε μία κοινή ελληνική ταυτότητα. Η de Romilly 1990, 35, παρατηρεί πως οι φυλετικές αντιθέσεις υποχωρούν μπροστά στην επιθυμία μίας γενικότερης ένωσης. Σύμφωνα με τη Young-Bruehl 1986, 14, 16, η διανοητική οξύνοια του Ερμοκράτη έδωσε στον ομιλητή πλεονέκτημα έναντι των Αθηναίων εισβολέων. Η ίδια θεωρεί ότι η προσωπικότητα του Ερμοκράτη είχε ενοποιητικά αποτελέσματα, αφού ο ίδιος ήταν και καλός στρατηγός.

[2] Σύμφωνα με τον Westlake 1958, 245 και υποσ. 1, η αναφορά στην παραχώρηση της Μοργαντίνης από τους Συρακουσίους στην Καμάρινα έναντι χρηματικού ποσού δείχνει, παρόλη την ασημαντότητα της πόλης, τις καλές προθέσεις και τη συμφωνία των Συρακουσίων με τις αποφάσεις του συνεδρίου. Ο ίδιος θεωρεί ότι δεν έγιναν άλλες λεπτομερείς συμφωνίες, αλλά καθιερώθηκε μόνο η γενική συμπεριφορά των πόλεων της Σικελίας. Ο Gomme 1956, 522-524, υποστηρίζει ότι θα υπήρχαν λεπτομέρειες που παραλείπονται από τον ιστορικό. Ο ίδιος θεωρεί αξιοσημείωτη την αναφορά στη Μοργαντίνα που αποτελούσε απλή λεπτομέρεια στο όλο επεισόδιο.

[3] Ο Cogan 1981, 80-81, σημειώνει ότι, παρόλο που η απόφαση των Σικελιωτών δεν τηρήθηκε, οι ίδιοι θέτουν τον πρώτο σημαντικό φραγμό στις πρόσφατες επιτυχίες της Αθήνας και διαψεύδουν τις προσδοκίες των Αθηναίων. Ο ίδιος σημειώνει ότι το σημείο αυτό αποτελεί τη μετάβαση από τις επιτυχίες των Αθηναίων στις αποτυχίες τους και στην τελική απογοήτευσή τους, η οποία θα αναγκάσει τους Αθηναίους να υπογράψουν ειρήνη με τους Σπαρτιάτες. Η de Romilly 1963, 42, σημειώνει ότι το επεισόδιο τονίζει τη διαμόρφωση μίας κίνησης αντίστασης ενάντια στον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό που θα οδηγήσει την Αθήνα σε αποτυχίες τιμωρώντας την για τις υπερβολικές της επιθυμίες. Ο Westlake 1958, 245, θεωρεί, ωστόσο, ότι οι συμμαχίες των Αθηναίων με τις πόλεις της Σικελίας δεν καταργήθηκαν επίσημα. Ο ίδιος (Westlake 1960, 399) παρατηρεί ότι οι πόλεις αυτές ήθελαν να διατηρήσουν τη φιλία τους με την Αθήνα, επειδή ίσως να την χρειάζονταν στο μέλλον.

[4] Ο Connor 1984, 120 υποσ. 24, σημειώνει ότι, αν υφίστατο το αδίκημα της δωροδοκίας, η εξορία ή η χρηματική ποινή ήταν λογικές τιμωρίες για τα ελληνικά δεδομένα.

επιβάλλουν χρηματικό πρόστιμο στον Ευρυμέδοντα, κατηγορώντας[1] τους για δωροδοκία[2]. Ο ιστορικός σχολιάζει τις υπερβολικές φιλοδοξίες των Αθηναίων μετά από τις

[1] Ο Westlake 1960, 401, παρατηρεί ότι τέτοιες κατηγορίες εναντίον των στρατηγών αποτελούσαν συνήθη πρακτική των δημαγωγών. Ο Kagan 1974, 268-270, σημειώνει ότι τέτοιες κατηγορίες στρέφονταν συχνά εναντίον Αθηναίων στρατηγών που αποτύγχαναν ή η επιτυχία τους δεν ήταν ολοκληρωμένη. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι στρατηγοί ενδέχεται να δέχτηκαν δώρα από τους φίλους τους στη Σικελία, αλλά δεν υπάρχουν τεκμήρια για δωροδοκία τους. Ο ίδιος, ωστόσο, υποστηρίζει ότι οι στρατηγοί αυτοί δεν είχαν πάρει αρκετές πρωτοβουλίες και δεν πέτυχαν τίποτα το αξιοσημείωτο, ενώ επιπλέον είχαν καθυστερήσει να φτάσουν στην περιοχή λόγω της πολιορκίας της Πύλου, γεγονός που θα προκάλεσε απογοήτευση στους συμμάχους των Αθηναίων στη Σικελία. Χαρακτηρίζει επομένως την τιμωρία τους λογική, αλλά κάπως υπερβολική. Ο Gomme 1956, 524, χαρακτηρίζει άδικη, αλλά αναμενόμενη την τιμωρία των στρατηγών. Προσθέτει ακόμη ότι η κατηγορία για δωροδοκία ήταν κοινή και σχεδόν συμβατική και επιπλέον δεν εμπόδιζε τυχόν επανεκλογή στο αξίωμα του στρατηγού. Ο Connor 1984, 120 και υποσ. 24, 122, σημειώνει ότι ο ιστορικός επικρίνει τους Αθηναίους, επειδή ήταν παράλογο να αναμένουν από τους στρατηγούς τους να υποτάξουν τη Σικελία, αλλά παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι είχαν δίκαιο να είναι δυσαρεστημένοι, αφού οι στρατηγοί είχαν δώσει την έγκρισή τους σε μία συμφωνία που απέκλειε την αθηναϊκή επιρροή στη Σικελία και δεν περιόριζε τον ιμπεριαλισμό των Συρακουσίων. Αντίθετα, ο Westlake 1960, 388, σημειώνει ότι ο στόχος του ιστορικού ήταν να δείξει την άδικη τιμωρία των στρατηγών. Ο West 1924 (2), 218, σημειώνει το γεγονός ως απόδειξη της αύξησης της επιρροής του Κλέωνα, ο οποίος δεν τιμωρεί με σκληρό τρόπο το ριζοσπάστη Ευρυμέδοντα.

[2] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Η αντίδραση των Αθηναίων στρατηγών στην απόφαση των Σικελιωτών περιγράφεται από τον ιστορικό ως θετική: *ἐπαινεσάντων δὲ αὐτῶν* (4.65.2). Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 80, οι στρατηγοί δεν είχαν κανένα λόγο ή δικαιολογία να παραμείνουν στη Σικελία, αφού οι Σικελιώτες είχαν ενωθεί μετά από την προτροπή του Ερμοκράτη. Ο Kagan 1974, 268, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι στρατηγοί δεν είχαν άλλη επιλογή, αφού δε διέθεταν βάση στην περιοχή και οι σύμμαχοί τους στη Σικελία δεν ήταν πλέον πρόθυμοι να συνεχίσουν τη διαμάχη, ενώ οι στρατιωτικές τους δυνάμεις δεν ήταν αρκετές, ώστε να κατακτήσουν τη Σικελία. Επιπλέον, παρατηρεί, το συνέδριο στη Γέλα προστάτευε τους συμμάχους των Αθηναίων και απέτρεπε τις Συρακούσες από τον έλεγχο όλης της Σικελίας. Επομένως, καταλήγει, οι Αθηναίοι είχαν εξυπηρετήσει τους στόχους τους στην περιοχή και μπορούσαν να αναχωρήσουν για την πατρίδα τους. Ο Gomme 1956, 524, σημειώνει ότι η πράξη των στρατηγών ήταν λογική, αλλά και δειλή. Θεωρεί, ωστόσο, ότι μετά από τη συμφωνία των Σικελιωτών οι Αθηναίοι στρατηγοί δεν είχαν άλλη επιλογή, αφού δε διέθεταν βάση για τις επιχειρήσεις τους. Θα μπορούσαν όμως, προσθέτει, να είχαν δείξει περισσότερη ενεργητικότητα, ώστε να αποτρέψουν αυτή τη συμφωνία. Ο Westlake 1960, 399-402, θεωρεί ότι οι Αθηναίοι στρατηγοί δεν είχαν ισχυρό λόγο να εναντιωθούν στην ειρήνη, αν αυτή είχε συμφωνηθεί από τους άλλους συμμάχους, και αφού οι συμμαχίες με τις σικελικές πόλεις που είχε συνάψει η Αθήνα θα διατηρούνταν. Έτσι, πιστεύει, θα είχαν δεχτεί με ικανοποίηση αυτή την εξέλιξη, αφού με αυτήν ο πόλεμος σταματούσε, το *status quo* διατηρείτο και ο κίνδυνος της κυριαρχίας των Συρακουσίων αποφευγόταν. Γι' αυτούς τους λόγους, υποστηρίζει, οι στρατηγοί επιστρέφουν στην Αθήνα, κρίνοντας λανθασμένα την κοινή γνώμη και αγνοώντας την αλλαγή που είχε συμβεί μετά από τη νίκη στην Πύλο, η οποία δημιούργησε μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση στους Αθηναίους. Ο Westlake θεωρεί επομένως άδικη την τιμωρία των στρατηγών και τους ονομάζει θύματα της αθηναϊκής επιτυχίας. Σύμφωνα με το Smith 2004, 55, η κατηγορία για δωροδοκία υπονοεί ότι οι Αθηναίοι θεωρούσαν τους Σικελιώτες ικανούς να συγκεντρώσουν αρκετό πλούτο, ώστε να κατευθύνουν την αθηναϊκή στρατιωτική πολιτική.

απροσδόκητες επιτυχίες τους στον πόλεμο[1]: *οὕτω τῇ γε παρούσῃ εὐτυχίᾳ*[2] *χρώμενοι ἠξίουν σφίσι μηδὲν ἐναντιοῦσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ δυνατὰ ἐν ἴσῳ καὶ τὰ ἀπορώτερα μεγάλῃ τε ὁμοίως καὶ ἐνδεεστέρᾳ παρασκευῇ*[3] *κατεργάζεσθαι. αἰτία δ' ἦν ἡ παρὰ λόγον τῶν πλεόνων εὐπραγία αὐτοῖς ὑποτιθεῖσα ἰσχὺν τῆς ἐλπίδος* (4.65.4).

Ο Ερμοκράτης στη δημηγορία του χρησιμοποιεί σε κάποιες περιπτώσεις συμμετρικές προτάσεις, στις οποίες εντοπίζονται αντιθέσεις σε συνδυασμό με άλλα «γοργίεια» σχήματα λόγου. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η χρήση του πολύπτωτου σχήματος από τον ομιλητή. Φαίνεται έτσι η επίδραση που είχε δεχτεί ο Ερμοκράτης από το συμπατριώτη του και σοφιστή Γοργία. Οι συμμετρικές αντιθέσεις που παρατηρούνται στο λόγο αυτό δεν είναι, ωστόσο, τόσο έντονες όσο αυτές που είχαν παρατηρηθεί στο λόγο του Αθηναίου Κλέωνα (3.37-40).

[1] Για τις μεγάλες προσδοκίες και φιλοδοξίες των Αθηναίων μετά από τη νίκη τους στη Σφακτηρία – Πύλο δες Cogan 1981, 78-79, ο οποίος παρατηρεί ότι στο σημείο αυτό η Αθήνα βρισκόταν στην ακμή των στρατιωτικών της επιτυχιών και της αισιοδοξίας της. Ο ίδιος σημειώνει ότι η αφήγηση δημιουργεί στον αναγνώστη την αίσθηση ότι η Αθήνα θα επιτύγχανε την υποταγή της Σικελίας, η οποία μαστιζόταν από εμφύλιες διαμάχες. Πρβλ. 4.21.2, 4.41.4, 5.14.1. Δες και de Romilly 1963, 174-175, 322, 327, για τις υπερβολικές επιθυμίες και φιλοδοξίες των Αθηναίων, οι οποίες διαβρώνουν τη λογική και εξάπτουν τα πάθη, οδηγώντας τους σε αποτυχίες. Ο Kagan 1974, 269-270, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι του 424 π.Χ. μετά από τις επιτυχίες τους στην Πύλο και στη Σφακτηρία, στη Μεθώνη και στα Κύθηρα είχαν μεγαλύτερες προσδοκιες από ότι προηγουμένως και ένιωθαν αισιοδοξία. Ο ίδιος θεωρεί, ωστόσο, ότι οι Αθηναίοι δικαιολογημένα ένιωθαν απογοήτευση, αφού δεν είχαν ποτέ τους επισκεφθεί την περιοχή και θεωρούσαν ότι οι στρατηγοί δεν είχαν χειριστεί σωστά την κατάσταση και ότι επέτρεψαν στις Συρακούσες να ελέγξουν τελικά όλη την περιοχή. Πρβλ. 3.115.4 για τις φιλοδοξίες των Αθηναίων στη Σικελία. Ο Gomme 1956, 525, παρατηρεί ότι η υπερβολική αυτοπεποίθηση ήταν το φυσικό αποτέλεσμα της επιτυχίας των Αθηναίων. Προσθέτει ακόμη ότι η εκδίωξη των Αθηναίων από τη Σικελία αποτελεί το πρώτο σημάδι της ακόλουθης πτωτικής πορείας της Αθήνας. Ο Hornblower 1996, 227, θεωρεί το παρόν σχόλιο του ιστορικού σχετικά με τους πολεμικούς στόχους των Αθηναίων στη Σικελία πολύ κατηγορηματικό, ενώ προηγουμένως είχε γίνει αναφορά σε πιο περιορισμένους στόχους σε συνδυασμό με πιο φιλόδοξους (3.86.4, 3.115.4). Έτσι, παρατηρεί, ο ιστορικός δείχνει ότι μετά από τη νίκη στην Πύλο οι αθηναϊκές φιλοδοξίες άλλαξαν. Ο Westlake 1960, 392-394, σημειώνει ότι οι στόχοι των δύο πρώτων αποστολών της Αθήνας στη Σικελία ήταν οι ίδιοι. Ο Connor 1984, 120, 126, 159-160, επισημαίνει ότι η σημασία του επεισοδίου έγκειται στο γεγονός ότι σηματοδοτεί τη μετάβαση από την αθηναϊκή επιτυχία στην Πύλο στις αποτυχίες που παρατηρούνται στο τέλος αυτού του βιβλίου, αλλά και αργότερα στη Σικελία. Το παρόν χωρίο, σημειώνει, τονίζει τον παραλογισμό των αθηναϊκών φιλοδοξιών.

[2] Ο Connor 1984, 121, σημειώνει ότι αυτό το χωρίο συνδέει τη συνέλευση στη Γέλα με το θέμα της καλής τύχης που κυριαρχεί σε όλο το 4ο βιβλίο.

[3] Ο Gomme 1956, 524, θεωρεί ότι ιστορικός θα πρέπει να είχε τη δική του καταδίκη υπόψη, όταν έγραφε το χωρίο. Ο Westlake 1960, 386-388, 391-394, σημειώνει ότι ο ιστορικός δείχνει την ανευθυνότητα των Αθηναίων, οι οποίοι επηρεάζονταν από τους ανίκανους ηγέτες που διαδέχθηκαν τον Περικλή, οι οποίοι είχαν ιμπεριαλιστικούς αλλά όχι ξεκάθαρους στόχους, γεγονός που αποτελεί και το γενικό δίδαγμα του επεισοδίου. Πρβλ. 2.65.7, 2.65.10. Ο ίδιος προσθέτει επίσης ότι ο ιστορικός στο σημείο αυτό θα πρέπει να είχε υπόψη του την προσωπική του καταδίκη.

2.16 Ο ΠΡΩΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΡΑΣΙΔΑ (4.85-87)

Ο Βρασίδας το 424 π.Χ. ηγείται της εκστρατείας των Πελοποννησίων στη Χαλκιδική, που σκοπό είχε την ενθάρρυνση εξεγέρσεων ανάμεσα στις συμμαχικές πόλεις της Αθήνας[1]. Όπως επισημαίνει ο ιστορικός, οι Χαλκιδείς ήταν ευνοϊκά διακείμενοι προς το Βρασίδα, επειδή ήταν δραστήριος και πολύ άξιος στρατηγός[2]. Ο Βρασίδας παρουσιάζεται να κερδίζει τη συμπάθεια των άλλων, καθώς *ἑαυτὸν παρασχὼν δίκαιον καὶ μέτριον*[3] *ἐς τὰς πόλεις* (4.81.2). Με αυτό τον τρόπο, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, κατόρθωνε να προκαλεί πολλές αποστασίες ή να στρέφει με το μέρος του πόλεις μετά από προδοσία των ιδίων των κατοίκων τους. Το αποτέλεσμα των αποστασιών ήταν να αποκτήσουν οι Σπαρτιάτες περιοχές που ανήκαν στην αθηναϊκή ηγεμονία και να μπορούν αργότερα κατά τις διαπραγματεύσεις για ειρήνη να τις ανταλλάξουν με δικές τους[4]. Όπως σχολιάζει ο

[1] Όπως επισημαίνει ο Cawkwell 1975, 57, οι Σπαρτιάτες μετά από την ήττα τους στην Πύλο εγκαταλείπουν την παραδοσιακή τακτική των εισβολών στην Αττική και ακολουθούν μία πιο περιπετειώδη στρατηγική, επιτυγχάνοντας την αποστασία των συμμάχων των Αθηναίων. Πρβλ. και 4.80.2 για τη χρήση ειλώτων στον πόλεμο. Ο Luginbill 1990, 138, υποστηρίζει ότι αυτή η εκστρατεία του Βρασίδα περιελάμβανε γενικά μικρό ρίσκο για τους Σπαρτιάτες. Ο Cogan 1981, 81, σημειώνει ότι πρόκειται για την πρώτη προσπάθεια των Σπαρτιατών να ενθαρρύνουν αποστασίες στο εχθρικό στρατόπεδο.

[2] Πρβλ. *ἄνδρα ἔν τε τῇ Σπάρτῃ δοκοῦντα δραστήριον εἶναι ἐς τὰ πάντα καὶ ἐπειδὴ ἐξῆλθε πλείστου ἄξιον Λακεδαιμονίοις γενόμενον* (4.81.1). Πρβλ. και 2.25.2: *πρῶτος τῶν κατὰ τὸν πόλεμον ἐπηνέθη ἐν Σπάρτῃ*. Όπως παρατηρεί και ο Hornblower 1996, 52, 60-61, 269, ο θουκυδίδειος Βρασίδας ήταν ένας ασυνήθιστος τύπος Σπαρτιάτη. Πρβλ. και 4.108.7 για τη ζήλια που ένιωθαν οι πρώτοι άνδρες των Λακεδαιμονίων προς το πρόσωπό του. Ο Hornblower αναφέρεται (σελ. 38-61) στην «αριστεία» του Βρασίδα στο 4.11-5.11 της *Ιστορίας*. Ο διαφορετικός χαρακτήρας του Βρασίδα σε σχέση με τους υπόλοιπους Σπαρτιάτες έχει σημειωθεί από τους Wassermann 1964, 294, Westlake 1968, 148, Lateiner 1975, 182, Cogan 1981, 81, Luginbill 1990, 113, 137, Francis 1991, 210-212, Crane 1992 (2), 229, 248, Cartledge & Debnar 2006, 562, Gribble 2006, 466, Τσακμάκη 2006 (2), 181, και Shanske 2007, 55. Ο Ellis 1979, 42, παρατηρεί ότι ο Βρασίδας κερδίζει την αποδοχή του ιστορικού ως ένας στρατηγός που προτείνει σωστά σχέδια και είναι αποτελεσματικός στο να πείθει για την πραγματοποίησή τους. Η Debnar 2001, 2, 10, σημειώνει ότι, όταν οι Σπαρτιάτες δρουν μακριά από τη Σπάρτη, συμπεριφέρονται λιγότερο σαν Σπαρτιάτες. Η ίδια επισημαίνει ότι όσο η *Ιστορία* προχωρεί οι Σπαρτιάτες αρχίζουν να μοιάζουν με τους Αθηναίους και να συμπεριφέρονται σαν αυτούς. Γίνονται πιο ικανοί να χρησιμοποιούν και να πείθονται από επιχειρήματα που θα ταίριαζαν περισσότερο σε Αθηναίους, όπως παρατηρεί η ίδια. Ο Francis 1991, 211, αναφέρει ότι οι λόγοι του Βρασίδα είναι σύντομοι και αποτελεσματικοί και ότι οι χαρακτηρισμοί του οφείλονται στο περιεχόμενο και στο ύφος των λόγων του.

[3] Πρβλ. και 4.105.2: *καὶ τὴν ξύμβασιν μετρίαν ἐποιεῖτο* και 4.108.2: *ὁ γὰρ Βρασίδας ἔν τε τοῖς ἄλλοις μέτριον ἑαυτὸν παρεῖχε*. Βλ. και 4.106.1 για την εντύπωση των Αμφιπολιτών για το Βρασίδα: *καὶ τὸ κήρυγμα πρὸς τὸν φόβον δίκαιον εἶναι ἐλάμβανον.* Ο de Bakker 2013, 25-26, σημειώνει ότι ο ιστορικός αναφέρει την άποψη των άλλων για το Βρασίδα. Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 59, 270, 272, τα χωρία 4.81 και 4.108 απηχούν την εντύπωση που έδινε ο Βρασίδας στους άλλους ανθρώπους, αλλά υπονοούν και την αποδοχή του Θουκυδίδη, χωρίς να παραβλέπεται το γεγονός ότι ο ιστορικός σε κάποια σημεία (ιδιαίτερα στο 4.108.5) είναι επικριτικός απέναντι στο Σπαρτιάτη στρατηγό. Ο Lateiner (Lateiner 1975, 176 υποσ. 4, Lateiner 1985, 210) σημειώνει το θαυμασμό του Θουκυδίδη για το Βρασίδα. Δες και Westlake (Westlake 1941, 60 υποσ. 8, 65, Westlake 1958, 265), Pearson 1947, 55, Grant 1974, 92, Hunter 1982, 121, Palmer 1982, 107, Roisman 1987, 414, 418, Rhodes 2014, 14, και Will 2016, 57-58. Ο Orwin 1994, 79, παρατηρεί ότι κανένας άλλος χαρακτήρας δεν επαινείται άμεσα για τη δικαιοσύνη που ασκούσε. Ο Francis 1991, 212, σημειώνει ότι ο ιστορικός έβλεπε το Βρασίδα ως έναν αξιόλογο αντίπαλο.

[4] Πρβλ. 5.18.5-8, όπου γίνεται αναφορά στους όρους της συνθήκης του 421 π.Χ. Για τη σημασία της συμβολής του Βρασίδα πρβλ. ειδικά στο 5.18.7: *ὅσους Βρασίδας ἐσέπεμψε*. Δες και Gomme 1956, 549.

Θουκυδίδης *ἡ τότε Βρασίδου ἀρετὴ καὶ ξύνεσις*[1] αποτελούσαν τα στοιχεία που μετά από τη Σικελική εκστρατεία δημιούργησαν *ἐπιθυμίαν* στις πόλεις της αθηναϊκής ηγεμονίας για τη Σπάρτη, αφού ο Βρασίδας *δόξας εἶναι κατὰ πάντα ἀγαθὸς* δημιούργησε τη βεβαιότητα ότι και οι υπόλοιποι Σπαρτιάτες θα είναι όμοιοι με αυτόν[2] (4.81.2-3).

Ο Βρασίδας μαζί με τους Χαλκιδείς φτάνει στην Άκανθο[3], πόλη στη Χαλκιδική, που ήταν σύμμαχος των Αθηναίων *ὀλίγον πρὸ τρυγήτου* (4.84.1). Αρχικά υπήρξε διχογνωμία ανάμεσα στους Ακανθίους, κατά πόσο θα έπρεπε να δεχτούν το Βρασίδα στην πόλη τους. Αυτοί που τον είχαν προσκαλέσει μαζί με τους Χαλκιδείς ήταν υπέρ της εισδοχής του, ενώ οι δημοκρατικοί διαφωνούσαν[4]. Ωστόσο, *διὰ τοῦ καρποῦ τὸ δέος*[5] (4.84.2), πείσθηκαν τελικά να τον δεχτούν, για να τον ακούσουν πρώτα και έπειτα να αποφασίσουν. Πριν από την εκφώνηση του λόγου του ο Βρασίδας χαρακτηρίζεται από τον ιστορικό ως *οὐδὲ ἀδύνατος, ὡς Λακεδαιμόνιος, εἰπεῖν*[6] (4.84.2). Επομένως, οι αναγνώστες αναμένουν να διαβάσουν έναν πολύ καλοδουλεμένο λόγο.

Ο Βρασίδας αρχίζει το λόγο του προς τους Ακανθίους διευκρινίζοντας ότι η αποστολή του έχει γίνει, για να επικυρώσει το σκοπό του πολέμου, την απελευθέρωση, δηλαδή, της Ελλάδας από τους Αθηναίους.

---

[1] Ο Hooker 1974, 165, παραλληλίζει τους χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στο Βρασίδα με το χαρακτηρισμό του Θησέα στο 2.15.2: *γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατὸς* και με τους Πεισιστρατίδες, οι οποίοι *ἐπετήδευσαν… ἀρετὴν καὶ ξύνεσιν* (6.54.5). Αξίζει να σημειωθεί η παρατήρηση του Hornblower 1996, 272, ο οποίος αναφέρει ότι αυτοί οι χαρακτηρισμοί δείχνουν πως η συμπεριφορά του Βρασίδα ανταποκρινόταν στις ύψιστες αξίες που απαιτούνταν από ένα στρατιωτικό ηγέτη και ότι αυτές οι αξίες του προσέδιδαν εκτίμηση, δημιουργώντας στο πρόσωπό του ένα αμάγαλμα από στρατιωτικές και ηθικές ικανότητες.

[2] Πρβλ. και 4.108.3 για την αποδοχή του Βρασίδα από άλλες πόλεις που ανήκαν στην αθηναϊκή ηγεμονία λόγω της πραότητάς του. Ο de Ste. Croix. 1972, 158, σημειώνει ότι το χωρίο αυτό δείχνει τον κυνισμό της Σπάρτης, η οποία χρησιμοποιούσε τις πόλεις που έρχονταν με το μέρος της ως πιόνια, τα οποία θα αντάλλαζε με τους Αθηναίους για δικό της όφελος και επισημαίνει ότι η προσδοκία πως και οι άλλοι στρατηγοί θα έμοιαζαν με το Βρασίδα ήταν απογοητευτική.

[3] Ο Gomme 1956, 551 παρατηρεί ότι ο ιστορικός δε διευκρινίζει ποιοί λόγοι, πολιτικοί ή στρατηγικοί, ώθησαν το Βρασίδα να προσεγγίσει πρώτα την Άκανθο. Ο ίδιος υποθέτει ότι αιτία ήταν η ανάγκη ύπαρξης μίας βάσης στην περιοχή. Ο Cogan 1981, 81, σημειώνει ότι οι λόγοι προσέγγισης της Ακάνθου ήταν η στρατηγική της θέση ή η εσωτερική διαμάχη που υπήρχε στην περιοχή και η οποία την καθιστούσε ευάλωτη.

[4] Ο Gomme 1956, 551, πιστεύει ότι στο σημείο αυτό ο Θουκυδίδης δεν αναφέρεται μόνο στους ηγέτες του δημοκρατικού κόμματος, αλλά στην πλειοψηφία των Ακανθίων, η οποία ήταν με το μέρος των Αθηναίων. Ο Quinn 1964, 259-260, αντίθετα υποστηρίζει ότι το θέμα ήταν κομματικό και ότι πουθενά δεν υπονοείται ότι ο δήμος υπήρξε πιστός υποστηρικτής των Αθηναίων. Σημειώνει ακόμη ότι ο λαός της Ακάνθου ήταν απρόθυμος να αποστατήσει από την αθηναϊκή ηγεμονία, επειδή υποπτευόταν την Σπάρτη και λόγω του φόβου του για τη δύναμη των Αθηναίων. Όταν οι φόβοι του εξανεμίστηκαν, προσθέτει, το αντι-αθηναϊκό του αίσθημα αποκαλύφθηκε.

[5] Αυτός θα είναι και ο καθοριστικός παράγοντας που θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην απόφαση των Ακανθίων να αφήσουν το Βρασίδα να εισέλθει τελικά στην πόλη τους: *περὶ τοῦ καρποῦ φόβῳ* (4.88.1), όπως τονίζει εμφαντικά ο ιστορικός, και όχι επειδή πείσθηκαν από τα λόγια του στρατηγού, παρόλο που αυτά χαρακτηρίζονται *ἐπαγωγά*. Δες και Ταμιωλάκη 2013, 56-57, η οποία σημειώνει ότι η επανάληψη αυτού του φόβου των Ακανθίων υποβαθμίζει τον ηρωισμό του Βρασίδα και τις διακηρύξεις του για απελευθέρωση της Ελλάδας.

[6] Σε συνδυασμό με τον προηγούμενο χαρακτηρισμό του στο 4.81.1 (*δραστήριος*) ο εδώ χαρακτηρισμός του Βρασίδα ως ικανού ρήτορα αποδεικνύει ότι ο Σπαρτιάτης στρατηγός διέθετε τα προσόντα του ομηρικού ιδεώδους που είχε εξαγγείλει ο Φοίνιξ στο 9.443 της *Ἰλιάδος*· ιδεώδες το οποίο καλύπτει μόνο ο Περικλής στο θουκυδίδειο έργο (και κατά κάποιο τρόπο και ο Ερμοκράτης), ο οποίος χαρακτηρίζεται ως *λέγειν τε καὶ πράσσειν δυνατώτατος* (1.139.4). Δες και Francis 1991, 210, 212, και Hornblower 1996, 276.

Ἡ μὲν ἔκπεμψίς μου καὶ τῆς στρατιᾶς ὑπὸ Λακεδαιμονίων[1]*, ὦ Ἀκάνθιοι, γεγένηται τὴν αἰτίαν*[2] *ἐπαληθεύουσα ἣν* ***ἀρχόμενοι τοῦ πολέμου προείπομεν****, Ἀθηναίοις ἐλευθεροῦντες*[3] *τὴν Ἑλλάδα πολεμήσειν* (4.85.1).

Στην αρχή του λόγου, όπου εκτίθεται το θέμα της ομιλίας, το ύφος είναι απλό και δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις.

Ο Βρασίδας απολογείται στη συνέχεια για την αργοπορία και εξηγεί ότι οι Σπαρτιάτες ήλπιζαν ότι θα μπορούσαν μόνοι τους να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους γρήγορα, χωρίς να εκθέσουν σε κίνδυνο τους άλλους, αλλά τώρα είναι αναγκασμένοι να ζητήσουν τη βοήθεια των Ακανθίων.

εἰ δὲ ***χρόνῳ ἐπήλθομεν****, σφαλέντες τῆς ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ πολέμου δόξης, ᾗ* ***διὰ τάχους*** *αὐτοὶ* ***ἄνευ τοῦ ὑμετέρου κινδύνου*** *ἠλπίσαμεν Ἀθηναίους καθαιρήσειν, μηδεὶς μεμφθῇ·* ***νῦν*** *γάρ, ὅτε παρέσχεν, ἀφιγμένοι καὶ* ***μετὰ ὑμῶν*** *πειρασόμεθα κατεργάζεσθαι αὐτούς* (4.85.2).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἀρχόμενοι τοῦ πολέμου προείπομεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αργοπορία ≠ ταχύτητα (*χρόνῳ ἐπήλθομεν ≠ διὰ τάχους*) και εξαίρεση ≠ συμμετοχή[4] (*ἄνευ τοῦ ὑμετέρου κινδύνου ≠ μετὰ ὑμῶν*), η οποία επιτυγχάνεται με τη χρήση αντίθετης σημασίας προθέσεων.

---

[1] Η Debnar 2001, 153 και υποσ. 20, παρατηρεί την πρόταξη «των Λακεδαιμονίων» έναντι «των Ακανθίων», γεγονός που δείχνει ότι για το Βρασίδα τα σπαρτιατικά συμφέροντα είχαν μεγαλύτερη αξία από αυτά των ακροατών του.

[2] Ο Parker 1989, 160, αναφέρει ότι η σπαρτιατική ευσέβεια αντικατοπτρίζεται στο γεγονός ότι οι Σπαρτιάτες χρειάζονταν να δείξουν πως η αιτία, για την οποία πολεμούσαν, ήταν δίκαιη και πως υπέκειτο σε συγκεκριμένους κανόνες. Αυτό επιχειρεί και ο Βρασίδας σε αυτή του τη δημηγορία και το ίδιο είχε κάνει και ο Αρχίδαμος στην Πλάταια το 429 π.Χ. (2.71-74).

[3] Οι Σπαρτιάτες είχαν κερδίσει την ευνοϊκή στάση των υπόλοιπων Ελλήνων με αυτή τους τη διακήρυξη. Πρβλ. 2.8.4, 2.72.1, 4.108.2, 8.2.1-2, 8.46.3, 8.52. Δες και Quinn 1964, 260, Hooker 1989, 129, 135, Orwin 1994, 76, Rood 1998 72, και Debnar 2001, 40. Ο όρος *ἐλευθερία* επαναλαμβάνεται 8 φορές σε αυτό το λόγο: *ἐλευθεροῦντες* (4.85.1), *ἐλευθερίᾳ* (4.85.5), *τὴν ἐλευθερίαν* (4.85.6, 4.86.4, 4.87.2), *ἐπ' ἐλευθερώσει* (4.86.1), *ἐλευθεροῦν* (4.87.4) *ἐλευθερίας* (4.87.6). Τις πέντε από αυτές ο όρος *ἐλευθερία* εμπλέκεται σε αντίθεση. Η αντίθετή της λέξη *δουλεία* εμφανίζεται μόλις τρεις φορές: *δεδουλωμένοις* (4.86.1), *δουλώσαιμι* (4.86.4), *δουλείας* (4.87.3). Με αυτό τον τρόπο δίνεται περισσότερη έμφαση στην έννοια της ελευθερίας. Δες και Grayson 1972, 62 και υποσ. 3, 64, για την έμφαση του λόγου στην «ελευθερία». Δες και Kallet-Marx 1993 (2), 171 και υποσ. 49, και Hornblower 1996, 47, 276-277, ο οποίος παρατηρεί ότι η ελευθερία αποτελεί το κεντρικό θέμα του λόγου και ότι η έμφαση στη σπαρτιατική ελευθερία στο σημείο αυτό είναι κατανοητή, επειδή δεν έγινε καμία αναφορά σε αυτήν στο τέταρτο βιβλίο της *Ιστορίας*. Ο Orwin 1994, 79, παρατηρεί ότι ο Βρασίδας ήταν ο πρώτος Σπαρτιάτης στρατηγός που ενεργεί έχοντας ως «σλόγκαν» την απελευθέρωση των Ελλήνων. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 82, αυτό το επιχείρημα του Βρασίδα δείχνει την ολοκλήρωση της αλλαγής στη στρατηγική των Πελοποννησίων που είχε ξεκινήσει με την απόφασή τους να βοηθήσουν τους Μυτιληναίους που είχαν αποστατήσει. Σύμφωνα ωστόσο με το Finley 1942, 160, όσο κι αν διατεινόταν η Σπάρτη ότι έκανε έναν απελευθερωτικό πόλεμο, στην πραγματικότητα είχε καθαρά συμφεροντολογικά κίνητρα, όπως και η Αθήνα. Όπως παρατηρεί ο Cawkwell 1975, 58-59, ο Βρασίδας εμφανίζεται ως ελευθερωτής, παρόλο που ένα χρόνο προηγουμένως, το 425 π.Χ., οι Σπαρτιάτες ήταν διατεθειμένοι να προδώσουν τους συμμάχους τους και να συνάψουν συμμαχία με τους Αθηναίους. Πρβλ. το κεφάλαιο 2.14.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Κορινθίων στο 1.37-43.

Ο Βρασίδας ακολούθως παρουσιάζεται να απορεί, επειδή οι Ακάνθιοι έκλεισαν τις πύλες της πόλης τους, ενώ ο ερχομός του δεν τους είναι ευχάριστος.

*θαυμάζω δὲ **τῇ** τε **ἀποκλήσει** μου τῶν πυλῶν, καὶ εἰ μὴ ἀσμένοις ὑμῖν ἀφῖγμαι* (4.85.3).

Από αυτή τη διαπίστωση του ομιλητή απουσιάζουν επίσης οι αντιθέσεις.

Ο Σπαρτιάτης στρατηγός υποστηρίζει ότι οι Σπαρτιάτες, επειδή νόμιζαν ότι θα έφταναν σε συμμαχική πόλη, διακινδύνευσαν τόσες μέρες, περνώντας από εχθρικές πόλεις και δείχνοντας μεγάλη προθυμία. Επομένως, συνεχίζει, οι Ακάνθιοι δεν πρέπει να εναντιωθούν στη δική τους ελευθερία ούτε σε αυτήν των υπολοίπων Ελλήνων[1].

> ***ἡμεῖς μὲν** γὰρ οἱ Λακεδαιμόνιοι **οἰόμενοί** τε **παρὰ ξυμμάχους**, καὶ πρὶν **ἔργῳ** ἀφικέσθαι, **τῇ** γοῦν **γνώμῃ** ἥξειν καὶ βουλομένοις ἔσεσθαι, κίνδυνόν {τε} τοσόνδε ἀνερρίψαμεν διὰ τῆς ἀλλοτρίας **πολλῶν** ἡμερῶν ὁδὸν ἰόντες καὶ πᾶν **τὸ πρόθυμον** παρεχόμενοι· **ὑμεῖς δὲ εἴ τι ἄλλο ἐν νῷ ἔχετε** ἢ εἰ **ἐναντιώσεσθε** τῇ τε ὑμετέρᾳ αὐτῶν ἐλευθερίᾳ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, δεινὸν ἂν εἴη* (4.85.4-5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εμπόδιο ≠ δυνατότητα (*τῇ ἀποκλήσει* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ πρόθυμον, τὸ πρόθυμον ≠ ἐναντιώσεσθε* (σε διαδοχικές περιόδους)), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Ο Βρασίδας αντιδιαστέλλει τη δράση των Σπαρτιατών με αυτήν των Ακανθίων, χρησιμοποιώντας την πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *ἡμεῖς ≠ ὑμεῖς*, της οποίας οι όροι τοποθετούνται στην αρχή της κάθε πρότασης, αποκτώντας έτσι προβολή, και συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και τη σημασιολογική αντίθεση: *οἰόμενοι παρὰ ξυμμάχους ≠ εἴ τι ἄλλο ἐν νῷ ἔχετε*, η οποία δηλώνει αντίθετη δράση. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί και η πρώτη αντίθεση που είχε χρησιμοποιηθεί ανάμεσα στις έννοιες εμπόδιο ≠ δυνατότητα. Με αυτό τον τρόπο δηλώνονται οι φιλικές προθέσεις των Σπαρτιατών και καταδικάζεται η τυχόν εχθρική στάση των Ακανθίων. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πράξη ≠ σκέψη (*ἔργῳ ≠ τῇ γνώμῃ*).

Ο Βρασίδας θεωρεί ότι, αν οι Ακάνθιοι δεν τον δεχτούν, οι υπόλοιποι Έλληνες θα είναι λιγότερο πρόθυμοι να έρθουν με το μέρος του[2]. Έτσι, σημειώνει, θα γίνει αντιληπτό ή

---

[1] Σύμφωνα με το Hooker 1989, 128, 135, οι Σπαρτιάτες στο πλαίσιο της πολιτειακής προπαγάνδας τους χρησιμοποιούσαν συνθήματα που προέρχονταν από συγκεκριμένες περιστάσεις και μετά τα αγνοούσαν, όταν η κατάσταση άλλαζε. Αυτή η μορφή εφήμερης προπαγάνδας, σημειώνει, χρησιμοποιήθηκε από τους Σπαρτιάτες κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου και μέσω αυτής η Σπάρτη απέκτησε εν μέρει κύρος και επιρροή στον ελληνικό κόσμο. Πρβλ. και την υποσ. 3 στη σελ. 582. Ο Cartledge 1979, 247, αναφέρει ότι η προπαγάνδα των Σπαρτιατών βοήθησε στην επιτυχία της εκστρατείας του Βρασίδα στη Θράκη. Πρβλ. 4.108.2-3, 4.114.3 (στην Τορώνη), 4.120.3 και 4.121.1 (στη Σκιώνη).

[2] Όπως παρατηρεί ο Orwin 1994, 80-81, ο κύριος λόγος που οι Σπαρτιάτες θα χειρίζονταν ευνοϊκά την Άκανθο, αν αποστατούσε από την αθηναϊκή ηγεμονία, ήταν η προοπτική που υπήρχε να προκαλέσει την αποστασία και άλλων συμμαχικών πόλεων των Αθηναίων, όπως όριζε η σπαρτιατική στρατηγική, η οποία στόχευε στην ανταλλαγή αυτών των συμμαχικών πόλεων με τους αιχμαλώτους στη Σφακτηρία. Πρβλ. 4.117. Έτσι, συμπεραίνει, οι εγγυήσεις που προσφέρει ο Βρασίδας είναι παραπλανητικές και φαίνεται ότι και οι προσωπικές φιλοδοξίες του ξεπερνούσαν ίσως αυτές της Σπαρτης. Όπως σημειώνει ο ίδιος, ο στρατός του Βρασίδα δε θα

ότι η ελευθερία που κομίζει είναι πλασματική ή ότι ο ίδιος δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους Αθηναίους.

> *καὶ γὰρ* ***οὐχ*** *ὅτι* ***αὐτοὶ ἀνθίστασθε, ἀλλὰ καὶ οἷς ἂν ἐπίω, ἧσσόν*** *τις ἐμοὶ* ***πρόσεισι, δυσχερὲς*** *ποιούμενοι εἰ ἐπὶ οὓς πρῶτον ἦλθον ὑμᾶς, καὶ πόλιν* ***ἀξιόχρεων παρεχομένους*** *καὶ ξύνεσιν* ***δοκοῦντας*** *ἔχειν*[1]*, μὴ* ***ἐδέξασθε·*** *καὶ* ***τὴν αἰτίαν οὐχ ἕξω πιστὴν ἀποδεικνύναι, ἀλλ᾽ ἢ ἄδικον τὴν ἐλευθερίαν ἐπιφέρειν***[2] ***ἢ ἀσθενὴς καὶ ἀδύνατος τιμωρῆσαι τὰ πρὸς Ἀθηναίους, ἢν ἐπίωσιν, ἀφῖχθαι*** (4.85.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ λίγος (*πολλῶν* (στο 4.85.4) ≠ *ἧσσον*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Ακανθίους, τους οποίους ο ομιλητής χαρακτηρίζει συνετούς, με σκοπό να κερδίσει την εύνοιά τους, και στους υπόλοιπους Έλληνες (*αὐτοί ≠ οἷς ἂν ἐπίω*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης, για να τονιστεί η ανωτερότητα των Ακανθίων. Σημειώνονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αντίσταση ≠ αποδοχή (*ἀνθίστασθε ≠ πρόσεισι*), κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*δυσχερές ≠ ἀξιόχρεων*), φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκοῦντας ≠ ἀποδεικνύναι*), και δίνω ≠ παίρνω (*παρεχομένους ≠ ἐδέξασθε, ἐδέξασθε ≠ ἐπιφέρειν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *τὴν αἰτίαν οὐχ ἕξω πιστὴν ἀποδεικνύναι ≠ ἀλλ᾽ ἢ ἄδικον τὴν ἐλευθερίαν ἐπιφέρειν ἢ ἀσθενὴς καὶ ἀδύνατος τιμωρῆσαι τὰ πρὸς Ἀθηναίους, ἢν ἐπίωσιν, ἀφῖχθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και τα μόρια *ἀλλὰ* και *ἤ*, σχηματίζοντας εξαίρεση, αφού ο Βρασίδας όχι μόνο δε θα μπορεί να βρει δικαιολογία, αλλά επιπλέον θα θεωρηθεί ψεύτης και αδύνατος. Παρατηρείται ακόμη η «λανθάνουσα» λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀσθενὴς καὶ ἀδύνατος ἀφῖχθαι ≠ πρὸς Ἀθηναίους* [*δυνατούς*]), υπονοούμενη στο δεύτερό

μπορούσε να προστατεύσει για μεγάλο χρονικό διάστημα αυτές τις περιοχές, τις οποίες ο στρατηγός στόχευε να επεκτείνει, δημιουργώντας μία ομοσπονδία πόλεων, πρώην συμμάχων των Αθηναίων. Επομένως, παρατηρεί, υπάρχει ασυμφωνία ανάμεσα στα συμφέροντα της Σπάρτης και στην απελευθέρωση των Ελλήνων. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 83, οι υποσχέσεις του Βρασίδα ήταν παραπλανητικές και σκοπό είχαν την επίτευξη της σπαρτιατικής πολιτικής που δεν ήταν άλλη από τον εξαναγκασμό της Αθήνας σε διαπραγματεύσεις. Πρβλ. 4.81.2.

[1] Ο Powell 1989, 176-177, παρατηρεί ότι η κολακεία σπάνια αποτυγχάνει, αφού απευθύνεται στις επιθυμίες του ατόμου. Ο Τσακμάκης 2006, 214, αναφέρει ότι ο ρήτορας κολακεύει το ακροατήριο αποδίδοντάς του ιδιότητες που ο ίδιος θα έπρεπε να διαθέτει και να αποδείξει.

[2] Οι Gomme 1956, 556, και Hornblower 1996, 280, παρατηρούν ότι ο τύπος *ἐπιφέρειν* επαναλαμβάνεται αρκετές φορές στο λόγο αυτό (4.85.6, 4.86.4, 4.87.2 και 4.87.5 ως *ἐπιφέροντες*). Η επανάληψη είναι εσκεμμένη, όπως επισημαίνουν, επειδή ο Βρασίδας υπόσχεται δικαιοσύνη, αλλά ο λόγος του περιλαμβάνει μία συγκεκαλυμμένη απειλή. Η απειλή εμφανίζεται ξεκάθαρα πιο κάτω στο 4.87.2, αλλά ενυπάρχει σε όλο το λόγο. Δες και Hornblower 1996, 277, ο οποίος παρατηρεί ότι το δεύτερο κεντρικό θέμα του λόγου είναι η βία, η οποία εμφανίζεται μετά από την αναφορά του πρώτου κεντρικού θέματος, δηλαδή αυτού της ελευθερίας (πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 582), πλαγίως αρχικά και μετά απευθείας. Ο ίδιος σημειώνει ότι στο τέλος του λόγου τα δύο θέματα συνενώνονται. Και ο de Ste. Croix 1954, 5, παρατηρεί ότι ο λόγος του Βρασίδα αποτελεί ένα μείγμα από απειλές και υποσχέσεις.

της μέρος, η οποία σχηματίζεται λόγω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων, Βρασίδα ≠ Αθηναίων.

Ο Βρασίδας αναφέρεται στην προηγούμενη βοήθεια που παρείχε με το στρατό του στη Νίσαια, όπου οι Αθηναίοι, παρόλο που ήταν περισσότεροι, δε θέλησαν να αναμετρηθούν μαζί του[1].

καίτοι ***στρατιᾷ*** *γε* ***τῇδ'*** *ἦν* ***νῦν ἔχω*** *ἐπὶ Νίσαιαν ἐμοῦ βοηθήσαντος οὐκ* ***ἠθέλησαν Ἀθηναῖοι πλέονες ὄντες*** *προσμεῖξαι, ὥστε οὐκ εἰκὸς νηίτην γε αὐτοὺς τῷ ἐκεῖ στρατῷ ἴσον πλῆθος ἐφ' ὑμᾶς ἀποστεῖλαι* (4.85.7).

Παρατηρείται η «λανθάνουσα» λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*στρατιᾷ τῇδ'* [*ὀλίγῃ*] ≠ *πλέονες ὄντες*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, η οποία λόγω και της παρουσίας της στην προηγούμενη περίοδο παρατηρείται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Βρασίδα ≠ Αθηναίων (*ἔχω ≠ Ἀθηναῖοι*). Αξίζει να σημειωθεί ότι και στην προηγούμενη περίοδο η αντιπαραβολή αυτή είχε σχηματιστεί εξαιτίας άλλης αντίθεσης. Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ ἠθέλησαν* [*τότε*]), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του λόγου. Ας σημειωθεί ότι στο συμπέρασμα του ομιλητή που εισάγεται με το μόριο *ὥστε* δεν περιλαμβάνονται αντιθέσεις.

Ο Βρασίδας διαβεβαιώνει ότι δεν έφτασε στη χώρα των Ακανθίων με κακό σκοπό, αλλά για να απελευθερώσει τους Έλληνες[2] και για να συνάψει συμμαχία μαζί με την Άκανθο.

---

[1] Η αφήγηση των γεγονότων αυτών εντοπίζεται στο 4.73.4. Στην πραγματικότητα, όπως αναφέρει ο ιστορικός, οι Αθηναίοι δε θέλησαν να δώσουν μάχη εναντίον των Πελοποννησίων, επειδή θεώρησαν ότι ο κίνδυνος θα ήταν μεγαλύτερος γι' αυτούς, αφού οι Πελοποννήσιοι ήταν περισσότεροι (*μὴ ἀντίπαλον εἶναι σφίσι τὸν κίνδυνον, πρὸς πλέονας αὐτῶν*). Όταν οι Αθηναίοι αποχώρησαν, οι Μεγαρείς επέτρεψαν στο Βρασίδα να εισέλθει στην πόλη τους *ὡς ἐπικρατήσαντι καὶ τῶν Ἀθηναίων οὐκέτι ἐθελησάντων μάχεσθαι*. Εξάλλου, και ο ίδιος ο Βρασίδας παρουσιάζεται στην αφήγηση απρόθυμος να πολεμήσει. Έτσι ο Σπαρτιάτης στρατηγός φαίνεται ότι εσκεμμένα παραπλανεί το ακροατήριό του, για να αποκτήσει την εύνοιά του. Πρβλ. και το χαρακτηρισμό *ἐπαγωγά* που δίνει ο ιστορικός για τα λόγια του στο 4.88.1. Ο Θουκυδίδης επιβεβαιώνει ότι τα λόγια του Βρασίδα ήταν ψευδή στο 4.108.5: *καὶ τοῦ Βρασίδου ἐφολκὰ καὶ οὐ τὰ ὄντα λέγοντος, ὡς αὐτῷ ἐπὶ Νίσαιαν τῇ ἑαυτοῦ μόνῃ στρατιᾷ οὐκ ἠθέλησαν οἱ Ἀθηναῖοι ξυμβαλεῖν*. Δες και Gomme 1956, 553, 556, Powell 1989, 177 και υποσ. 31, και Hornblower 1996, 47, 280. Βλ. και Τσακμάκη 2006, 214, ο οποίος αναφέρει ότι ο Βρασίδας παραπληροφορεί ως προς το τί συνέβη στα Μέγαρα, υποτιμώντας τους Αθηναίους. Ο ίδιος (Τσακμάκης 2006 (2), 165) σημειώνει ότι, αφού η πλειοψηφία του πληθυσμού δεν είχε πρόσβαση σε πηγές πληροφόρησης, οι πολιτικοί ηγέτες ήταν υπεύθυνοι για τη διάδοση των πληροφοριών. Ο Powell αναφέρει ότι ήταν ασυνήθιστο για τον ιστορικό να διορθώνει τους ομιλητές του μετά από το λόγο τους και παρατηρεί ότι οι Έλληνες συνήθιζαν να λένε ψέματα. Προσθέτει ακόμη ότι η τάση προς το ψέμα αυξάνεται ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του πολέμου και υποψιάζεται ότι η σπανιότητα ψευδών δηλώσεων στους λόγους αποτελεί ένδειξη της διδακτικής επέμβασης του ιστορικού. Όπως παρατηρεί και ο Morrison 1999, 95, μόνο με τη μελέτη των δημηγοριών μπορεί ο αναγνώστης να ανακαλύψει τα σημεία, στα οποία δημηγορίες και αφήγηση επιβεβαιώνουν ή υποσκάπτουν η μία την άλλη, καθώς με αυτά η φωνή του ιστορικού διαφοροποιείται και ανταγωνίζεται με αυτήν των ομιλητών.

[2] Πρβλ. 4.108.2.

αὐτός τε ***οὐκ ἐπὶ κακῷ, ἐπ' ἐλευθερώσει δὲ*** *τῶν Ἑλλήνων παρελήλυθα, ὅρκοις τε Λακεδαιμονίων καταλαβὼν τὰ τέλη τοῖς μεγίστοις*[1] *ἦ μὴν οὓς ἂν ἔγωγε προσαγάγωμαι ξυμμάχους ἔσεσθαι* ***αὐτονόμους****, καὶ ἅμα* ***οὐχ ἵνα ξυμμάχους ὑμᾶς ἔχωμεν ἢ βίᾳ ἢ ἀπάτῃ προσλαβόντες, ἀλλὰ τοὐναντίον ὑμῖν δεδουλωμένοις ὑπὸ Ἀθηναίων ξυμμαχήσοντες*** (4.86.1).

Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δουλεία ≠ ελευθερία (*ἐπὶ κακῷ ≠ ἐπ' ἐλευθερώσει, αὐτονόμους ≠ δεδουλωμένοις*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί η έννοια της ελευθερίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρώτη περίπτωση αντί του όρου «δουλεία» χρησιμοποιείται ο πιο γενικός όρος «κακό», ενώ στη δεύτερη περίπτωση αντί του όρου «ελευθερία» χρησιμοποιείται η λέξη «αυτονομία». Εντοπίζεται επίσης η συντακτική αντίθεση: *οὐχ ἵνα ξυμμάχους ὑμᾶς ἔχωμεν ἢ βίᾳ ἢ ἀπάτῃ προσλαβόντες ≠ ἀλλὰ τοὐναντίον ὑμῖν δεδουλωμένοις ὑπὸ Ἀθηναίων ξυμμαχήσοντες*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Σε αυτό το λόγο του Βρασίδα χρησιμοποιούνται συχνά συντακτικές αντιθέσεις μέσω των οποίων σχηματίζεται αντιθετική εστία αντικατάστασης ή επιλογής· στοιχείο που δεν παρατηρείται τόσο συχνά στις άλλες του δημηγορίες[2].

Ακολούθως ο Βρασίδας καλεί τους Ακανθίους να μην τον θεωρήσουν ύποπτο, αλλά παίρνοντας θάρρος να προσχωρήσουν στη συμμαχία των Σπαρτιατών.

---

[1] Σύμφωνα με τον Cawkwell 1975, 59, παρόλες τις διαβεβαιώσεις του Βρασίδα, οι Σπαρτιάτες αρνούνται να του προσφέρουν βοήθεια. Πρβλ. 4.108.7, 4.132.3. Δες και Orwin 1994, 80, για τη διαμάχη ανάμεσα στο Βρασίδα και στη Σπάρτη, η οποία προσπαθούσε να χαλιναγωγήσει την εξουσία και τις επιθυμίες του. Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 51 και 53, η αναφορά στους όρκους (πρβλ. και 4.88) δείχνει ότι ο Βρασίδας έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και ότι η πολιτική που ακολουθούσε είχε συμφωνηθεί και γίνει αποδεκτή πριν από την αποχώρησή του. Κατά πόσο οι όρκοι αυτοί είναι αληθείς και κατά πόσο ο Βρασίδας εκπροσωπούσε την επίσημη σπαρτιατική εξωτερική πολιτική δες Hornblower 1996, 268-269, 281, 285. Σύμφωνα με την Kallet-Marx 1993 (2), 171, η εκστρατεία του Βρασίδα παρουσιάζεται ως το ευφυές σχέδιο ενός ιδιώτη και όχι ως μέρος της επίσημης σπαρτιατικής πολιτικής.

[2] Ο Τσακμάκης 2006, 216-217, παρατηρεί ότι ο Βρασίδας σε αυτό του το λόγο προσπαθεί να πείσει τους Ακανθίους να εγκαταλείψουν τους συμμάχους τους, αθετώντας έτσι τις υποχρεώσεις τους, με το να εστιάζει στη συμπεριφορά της Σπάρτης, για να δικαιολογήσει εμμέσως την προτεινόμενη συμπεριφορά της Ακάνθου. Επιτυγχάνει το σκοπό του με τη διαρκή αντιδιαστολή αντίθετων εννοιών, μίας που καταργείται και μίας που καταφάσκεται. Ο Βρασίδας, όπως επισημαίνει ο Τσακμάκης, προτάσσει διαρκώς την αρνητική θέση της καταφατικής δήλωσης, τη διάψευση της δέσμευσης. Το σχήμα «όχι Α, αλλά Β», παρατηρεί, θυμίζει τον τρόπο με τον οποίο ο Γοργίας μιλά για τη δύναμη του λόγου, ο οποίος έχει την ικανότητα να αντικαθιστά μία πεποίθηση (*δόξαν*) με μία άλλη. Η καταιγιστική του επανάληψη στο λόγο του Βρασίδα, προσθέτει, ισοδυναμεί με πλύση εγκεφάλου. Πρόκειται για ένα πληθωριστικό τρόπο έκφρασης που δεν έχει σχέση με τη λογική διαύγεια. Ο Βρασίδας, καταλήγει ο Τσακμάκης, προσπαθεί μάλλον να παρασύρει, μιλώντας με λόγια *ἐπαγωγά*, όχι μόνο ως προς το περιεχόμενο, αλλά και ως προς τη ρητορική οργάνωση του λόγου. Αυτός ο ρητορικός εξορκισμός του κακού και ο εξωραϊσμός της αυταρχικής συμπεριφοράς κάθε άλλο παρά πείθει. Αντίθετα, αποκαλύπτει τις αληθινές προθέσεις, ψυχογραφεί την υποκρισία του ομιλητή και πιστοποιεί την ένταση της προβληματικής επικοινωνίας, εγγράφοντας στο λόγο ένα θορυβημένο ακροατήριο.

οὔκουν ἀξιῶ ***οὔτ' αὐτὸς ὑποπτεύεσθαι, πίστεις***[1] *γε* ***διδοὺς τὰς μεγίστας, οὔτε τιμωρὸς ἀδύνατος***[2] ***νομισθῆναι, προσχωρεῖν δὲ ὑμᾶς θαρσήσαντας*** (4.86.2).

Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὔτ' αὐτὸς ὑποπτεύεσθαι, οὔτε τιμωρὸς ἀδύνατος νομισθῆναι ≠ προσχωρεῖν δὲ ὑμᾶς θαρσήσαντας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση (*οὔτε… οὔτε*) και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας και πάλι αντιθετική εστία αντικατάστασης δύο λανθασμένων, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφοριών από μία ορθή. Δημιουργείται και εναντίωση με τη χρήση εναντιωματικής μετοχής: *ὑποπτεύεσθαι ≠ πίστεις διδοὺς τὰς μεγίστας*. Μέσω της εναντίωσης υπονοείται η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καχυποψία ≠ εμπιστοσύνη.

Ο Σπαρτιάτης στρατηγός καθησυχάζει τους φόβους των Ακανθίων, δηλώνοντας ότι δεν προτίθεται να παραδώσει την πόλη σε συγκεκριμένη πολιτική μερίδα[3].

καὶ εἴ ***τις ἰδίᾳ*** *τινὰ* ***δεδιὼς*** *ἄρα, μὴ ἐγώ τισι προσθῶ τὴν πόλιν,* ***ἀπρόθυμός*** *ἐστι,* ***πάντων*** *μάλιστα* ***πιστευσάτω*** (4.86.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία (*θαρσήσαντας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δεδιώς*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ένας ≠ όλος (*τις ≠ πάντων*), και απιστία ≠ εμπιστοσύνη (*ἀπρόθυμος ≠ πιστευσάτω*). Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ἰδίᾳ ≠ τὴν πόλιν*).

Ο Βρασίδας διαβεβαιώνει τους Ακανθίους ότι δεν έχει έρθει, για να εμπλακεί σε κομματικές διαμάχες[4].

οὐ γὰρ ξυστασιάσων ἥκω, οὐδὲ ἀσφαλῆ ***τὴν ἐλευθερίαν*** *νομίζω ἐπιφέρειν, εἰ* ***τὸ πάτριον*** *παρεὶς* ***τὸ πλέον τοῖς ὀλίγοις ἢ τὸ ἔλασσον τοῖς πᾶσι δουλώσαιμι*** (4.86.4).

Παρατηρείται η λεξική αντιθεση ανάμεσα στους όρους ελευθερία ≠ δουλεία (*τὴν ἐλευθερίαν ≠ δουλώσαιμι*). Ακολουθεί μία συμμετρική πρόταση της οποίας τα μέλη συνάπτονται με το μόριο *ἤ*, το οποίο συνδέει τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*τὸ πλέον ≠ τὸ ἔλασσον, τὸ πλέον ≠ τοῖς ὀλίγοις*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, με

[1] Ο de Ste. Croix. 1972, 159, σημειώνει ότι οι εύηχες υποσχέσεις του Βρασίδα διαψεύστηκαν από την επίσημη σπαρτιατική πολιτική. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 586.

[2] Η φράση επαναλαμβάνεται από το 4.85.6. Δες και Hornblower 1996, 281. Ο ίδιος (Hornblower 1996, 47, 277) επισημαίνει ότι η επανάληψη σημαντικών λέξεων, όπως *ἐλευθερία*, *ἐπιφέρειν*, *τιμωρός ἀδύνατος* αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο αυτού του λόγου του Βρασίδα και συνιστά γνώρισμα της προπαγάνδας. Πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 582 και υποσ. 2 στη σελ. 584.

[3] Αυτό ακριβώς είχε συμβεί στα Μέγαρα. Πρβλ. 4.74.3. Δες και Orwin 1994, 79 και υποσ. 20. Ο Gomme 1956, 554, πιστεύει ότι, αν οι Ακάνθιοι το είχαν πληροφορηθεί, θα ενισχύονταν οι υποψίες τους εναντίον του Βρασίδα. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 585.

[4] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Όπως σημειώνει ο Grayson 1972, 64 και υποσ. 2, η υποστήριξη των ολιγαρχικών ήταν το μέσο, με το οποίο η Σπάρτη ασκούσε έλεγχο στην Πελοπόννησο και έξω από αυτήν. Πρβλ. 1.19, 5.81.2.

τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ όλον (*τοῖς ὀλίγοις ≠ τοῖς πᾶσι, τὸ ἔλασσον ≠ τοῖς πᾶσι*), η οποία επίσης σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Οι αντιθέσεις αυτές παραπέμπουν στο ολιγαρχικό και στο δημοκρατικό πολίτευμα. Ο φόβος επιβολής ολιγαρχικού πολιτεύματος ήταν κυρίαρχος στο ακροατήριο και ο Βρασίδας μέσω των αντιθέσεων που χρησιμοποιεί προσπαθεί να διασκεδάσει τους φόβους του.

Ο ομιλητής εξηγεί ότι μία τέτοιου είδους ελευθερία θα ήταν χειρότερη από την ξένη εξουσία και θα αποτελούσε αιτία κατηγορίας εναντίον των Λακεδαιμονίων.

> *χαλεπωτέρα γὰρ ἂν* ***τῆς ἀλλοφύλου ἀρχῆς*** *εἴη, καὶ ἡμῖν τοῖς Λακεδαιμονίοις* ***οὐκ ἂν ἀντὶ πόνων χάρις καθίσταιτο, ἀντὶ δὲ τιμῆς καὶ δόξης αἰτία μᾶλλον****· οἷς τε* ***τοὺς Ἀθηναίους ἐγκλήμασι*** *καταπολεμοῦμεν,* ***αὐτοὶ ἂν φαινοίμεθα*** *ἐχθίονα ἢ* ***ὁ μὴ ὑποδείξας ἀρετὴν*** *κατακτώμενοι* (4.86.5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πατροπαράδοτο ≠ ξένο (*πάτριον* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ τῆς ἀλλοφύλου αρχῆς*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἂν καθίσταιτο ≠* [*καθίσταιτο*] *δὲ μᾶλλον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ευγνωμοσύνη ≠ κατηγορία[1] (*χάρις ≠ αἰτία*), κόπος ≠ ευχαρίστηση[2] (*ἀντί πόνων ≠ χάρις*), κόπος ≠ τιμή[3] (*ἀντὶ πόνων ≠ ἀντὶ τιμῆς καὶ δόξης*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση[4], τιμή ≠ κατηγορία (*ἀντὶ τιμῆς καὶ δόξης ≠ αἰτία*), κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ἐγκλήμασι ≠ ἀρετήν*), και πραγματικό ≠ φαινομενικό (*καθίσταιτο ≠ ἂν φαινοίμεθα, ἂν φαινοίμεθα ≠ κατακτώμενοι*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*τοὺς Ἀθηναίους ≠ αὐτοί, αὐτοί ≠ ὁ μὴ ὑποδείξας ἀρετήν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στη δεύτερη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *ἤ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη δεύτερη περίπτωση οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται, αλλά αναφέρονται μόνο οι ανήθικοι σκοποί τους.

Ο Βρασίδας θεωρεί ότι είναι προτιμότερο αυτοί που χαίρουν εκτίμησης να καταφεύγουν στη βία αντί στην εύσχημη απάτη, όταν επιθυμούν να αποκτήσουν πλεονεκτήματα.

---

[1] Η ίδια αντίθεση είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Λακεδαιμονίων πρέσβεων στο 4.20.2.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.
[3] Η ίδια αντίθεση είχε εντοπιστεί και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.63.1.
[4] Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 226, η σύνταξη Α *ἀντὶ* Β είναι η πιο ισχυρή ρητορικά μορφή σύνταξης, όταν συνδυάζεται με άρνηση. Σε αυτήν χρησιμοποείται το διαμετρικά αντίθετο από αυτό που αναφέρεται στο πρώτο μέρος.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ἀπάτῃ *γὰρ* ***εὐπρεπεῖ αἴσχιόν*** *<τι>* ***τοῖς*** *γε* ***ἐν ἀξιώματι*** *πλεονεκτῆσαι* ***ἢ βίᾳ***[1] ***ἐμφανεῖ****· τὸ μὲν γὰρ* ***ἰσχύος δικαιώσει***[2]*, ἣν* ***ἡ τύχη*** *ἔδωκεν, ἐπέρχεται, τὸ δὲ* ***γνώμης ἀδίκου*** *ἐπιβουλῇ* (4.86.6).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*ὁ μὴ ὑποδείξας ἀρετήν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοὶς ἐν ἀξιώματι*), υπονοούμενη και στα δύο της μέρη, ώστε οι Σπαρτιάτες να παρουσιαστούν ηθικά ανώτεροι έναντι των Αθηναίων, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λογου. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀρετήν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αἴσχιον*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, βοηθεί στη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *ἀπάτῃ αἴσχιον ≠ ἢ βίᾳ*, της οποίας οι όροι συνδέονται με το συγκριτικό *αἴσχιον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί η χρήση της βίας. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κρυφό ≠ φανερό (*εὐπρεπεῖ ≠ ἐμφανεῖ*), η οποία συνδυάζεται με ομοιοτέλευτον και με ισόκωλον[3]. Χρησιμοποιούνται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δίκαιο ≠ άδικο (*δικαιώσει ≠ ἀδίκου*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τύχη ≠ λογική (*ἡ τύχη ≠ γνώμης*).

Ακολούθως ο Βρασίδας καλεί τους Ακανθίους να εμπιστευτούν τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι αποδεικνύουν έμπρακτα τις διακηρύξεις τους.

οὕτω πολλὴν περιωπὴν τῶν ἡμῖν ἐς τὰ μέγιστα διαφόρων ποιούμεθα, καὶ οὐκ ἂν μείζω πρὸς τοῖς ὅρκοις[4] ***βεβαίωσιν*** *λάβοιτε ἢ οἷς* ***τὰ ἔργα ἐκ τῶν λόγων*** *ἀναθρούμενα* ***δόκησιν*** *ἀναγκαίαν παρέχεται ὡς καὶ ξυμφέρει ὁμοίως ὡς εἶπον* (4.87.1).

Στο συμπέρασμα του ομιλητή σχετικά με τον τρόπο δράσης των Σπαρτιατών το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί. Εντοπίζονται μόνο οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*τὰ ἔργα ≠ ἐκ τῶν λόγων*), της οποίας οι όροι τοποθετούνται ο ένας

[1] Αναφορά στη βία και στην απάτη είχε γίνει και στο 4.86.1. Ο Βρασίδας προκρίνει σε αυτό το σημείο τη χρήσης της βίας έναντι της απάτης. Έτσι νομιμοποιείται να την επικαλεστεί πιο κάτω στο 4.87.2, ξεκαθαρίζοντας πλέον τις βίαιες προθέσεις του.

[2] Η δικαιοσύνη αποτελεί σημαντική έννοια σε αυτό το λόγο. Δες και Usher 2007, 224. Όπως παρατηρεί και ο Heath 1990, 391, οι Αθηναίοι θα πρέπει να είχαν δίκαιο, όταν κατηγορούσαν τους Σπαρτιάτες στους Μηλίους, λέγοντας ότι οι Σπαρτιάτες έχουν την τάση να εξισώνουν αυτό που είναι συμφέρον για τους ίδιους με το δίκαιο. Πρβλ. 5.105.4.

[3] Αξίζει να σημειωθεί η παρατήρηση του Gomme 1956, 554, ο οποίος επισημαίνει ότι στο σημείο αυτό ο λόγος είναι πιο επεξεργασμένος και ότι ο τρόπος σκέψης ταιριάζει περισσότερο σε Αθηναίο, παρά σε Σπαρτιάτη. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 580. Θεωρεί ότι αυτό γίνεται ίσως εσκεμμένα εκ μέρους του Θουκυδίδη, αφού οι Σπαρτιάτες παίζουν τώρα το ρόλο του ελευθερωτή· ρόλο που είχαν αναλάβει οι Αθηναίοι κατά των Περσών. Δες και Hornblower 1996, 283, ο οποίος παρατηρεί ότι η δύσκολη αυτή πρόταση διαφέρει από τον υπόλοιπο λόγο. Πράγματι στο σημείο αυτό (συμπεριλαμβανομένων και των δύο προηγούμενων περιόδων) εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις.

[4] Αναφορά στους όρκους είχε γίνει και στο 4.86.1. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 586.

δίπλα από τον άλλο, και πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*βεβαίωσιν ≠ δόκησιν*). Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Στη συνέχεια ο Σπαρτιάτης στρατηγός αφήνει κατά μέρος την προσπάθεια πειθούς του ακροατηρίου του και καταφεύγει πλέον φανερά στη βία[1]. Ο Βρασίδας προειδοποιεί τους Ακανθίους ότι, αν δε δεχτούν τις προτάσεις του, θα τους εξαναγκάσει να τις υιοθετήσουν καταστρέφοντας τη γη τους.

> *Εἰ δ' **ἐμοῦ ταῦτα προϊσχομένου ἀδύνατοι** μὲν **φήσετε εἶναι, εὖνοι** δ' ὄντες ἀξιώσετε μὴ **κακούμενοι** διωθεῖσθαι καὶ **τὴν ἐλευθερίαν** μὴ ἀκίνδυνον ὑμῖν **φαίνεσθαι, δίκαιόν** τε εἶναι, **οἷς καὶ δυνατὸν δέχεσθαι αὐτήν**, τούτους καὶ ἐπιφέρειν, **ἄκοντα δὲ** μηδένα **προσαναγκάζειν**[2], μάρτυρας μὲν θεοὺς καὶ ἥρως τοὺς ἐγχωρίους **ποιήσομαι** ὡς **ἐπ' ἀγαθῷ ἥκων οὐ πείθω**, γῆν δὲ τὴν ὑμετέραν **δῃῶν** πειράσομαι **βιάζεσθαι**[3] (4.87.2).*

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*ἰσχύος* (στο 4.86.6) ≠ *ἀδύνατοι, ἀδύνατοι ≠ δυνατόν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἀδίκου* (στο 4.86.6) ≠ *δίκαιον*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στο Βρασίδα και στους Ακανθίους (*ἐμοῦ προϊσχομένου ≠ ἀδύνατοι φήσετε εἶναι*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*εὖνοι ≠ κακούμενοι, κακούμενοι ≠ ἐπ' ἀγαθῷ ἥκων, ἐπ' ἀγαθῷ ἥκων ≠ δῃῶν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, φαινομενικό ≠ πραγματικό (*φαίνεσθαι ≠ ποιήσομαι*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, εκούσιο ≠ ακούσιο (*οἷς καὶ δυνατὸν δέχεσθαι ≠ ἄκοντα*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, και βία ≠ πειθώ[4] (*προσαναγκάζειν ≠ πείθω, πείθω ≠ βιάζεσθαι*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄. Η βία που εξαγγέλλει ο Βρασίδας αντικατοπτρίζεται και στο

---

[1] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 589. Δες και Kirby 1990, 215, ο οποίος σε άρθρο του, στο οποίο μελετά το τρίγωνο των ιδεών *πειθώ - βία - ἔρως*, εξετάζοντας τον άξονα *πειθώ – βία* παρατηρεί ότι η τοποθέτηση των ιδεών αυτών είναι αντιθετική και θέτει ως παράδειγμα αυτό το λόγο του Βρασίδα. Όμοια ο Τσακμάκης 2006 (2), 170 υποσ. 26 σημειώνει ότι η *βία* και η *πειθώ* αποτελούν αντίθετους όρους στην αρχαιοελληνική σκέψη.

[2] Ο Orwin 1994, 76, παρατηρεί ότι μόνο στο όνομα της ελευθερίας της Ελλάδας οι Σπαρτιάτες αισθάνονται δικαιολογημένοι να ασκήσουν πίεση σε αυτούς που ήταν απρόθυμοι να συνεργαστούν.

[3] Αναφορά στη βία είχε γίνει στο 4.86.1 και στο 4.86.6: *βίᾳ* και σε αυτό το σημείο: *βιάζεσθαι*. Πρβλ. και την υποσ. 1 πιο πάνω. Ο Orwin 1994, 80, παρατηρεί ότι τα επιχειρήματα του ομιλητή ήταν πειστικά, αλλά το ακροατήριο θα λάμβανε υπόψη του και την απειλή του Βρασίδα να καταστρέψει τη γη της Ακάνθου. Αυτό πράγματι συμβαίνει στο τέλος του λόγου. Ο Quinn 1964, 259-260, θεωρεί απαραίτητη τη χρήση απειλών και βίας, οι οποίες θα ανάγκαζαν τους Ακανθίους να αποστατήσουν, καθώς στην περιοχή εκείνη δεν υπήρχε εύνοια ούτε εμπιστοσύνη προς τη Σπάρτη, η οποία είχε τη φήμη ότι δε βοηθούσε τους συμμάχους της. Ο Cogan 1981, 83-85, παρατηρεί ότι η δήλωση του Βρασίδα, πως θα εξαναγκάσει τους Ακανθίους να απελευθερωθούν, είναι παράδοξη. Θεωρεί ότι πρόκειται για ένα νέο σλόγκαν που είχαν καθιερώσει οι Σπαρτιάτες, λόγω της νέας ιδεολογικής ερμηνείας του πολέμου, σύμφωνα με την οποία διαχώριζαν όσους αντιστέκονταν και όσους συμμορφώνονταν στην αττικιστική ιδεολογία, απορρίπτοντας την ουδέτερη στάση και καθιστώντας την εχθρότητα μεταξύ των δύο αντιπάλων μόνιμη και την ειρήνη που τυχόν θα συνομολογείτο παροδική. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[4] Πρβλ. την υποσ. 1 πιο πάνω.

ύφος του λόγου του, το οποίο χαρακτηρίζεται από συνεχείς αντιθέσεις και από περίπλοκες και μακροσκελείς περιόδους[1].

Ο Βρασίδας εξηγεί ότι η χρήση βίας δικαιολογείται, επειδή οι Λακεδαιμόνιοι θα βλάπτονται, μέσω του φόρου που θα συνεχίσουν να πληρώνουν οι Ακάνθιοι στους Αθηναίους, ενώ οι Έλληνες δε θα απαλλαχτούν από τη δουλεία εξαιτίας των Ακανθίων.

> *καὶ* ***οὐκ ἀδικεῖν*** *ἔτι νομιῶ,* ***προσεῖναι δέ*** *τί μοι καὶ κατὰ δύο* ***ἀνάγκας τὸ εὔλογον****, τῶν μὲν Λακεδαιμονίων*[2]*, ὅπως μὴ* ***τῷ ὑμετέρῳ εὔνῳ****, εἰ μὴ προσαχθήσεσθε, τοῖς ἀπὸ ὑμῶν χρήμασι φερομένοις*[3] ***παρ' Ἀθηναίους βλάπτωνται****, οἱ δὲ Ἕλληνες ἵνα μὴ κωλύωνται ὑπὸ ὑμῶν* ***δουλείας*** *ἀπαλλαγῆναι. οὐ γὰρ δὴ εἰκότως γ' ἂν τάδε πράσσοιμεν, οὐδὲ ὀφείλομεν οἱ Λακεδαιμόνιοι μὴ* ***κοινοῦ*** *τινος* ***ἀγαθοῦ*** *αἰτίᾳ τοὺς μὴ* ***βουλομένους ἐλευθεροῦν*** (4.87.3-4).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*τὴν ἐλευθερίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δουλείας, δουλείας ≠ ἐλευθεροῦν* (σε διαδοχικές περιόδους)), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δίκαιον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδικεῖν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*δῃῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῷ εὔνῳ, τῷ εὔνῳ ≠ βλάπτωνται, βλάπτωνται ≠ ἀγαθοῦ* (σε διαδοχικές περιόδους)), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, δημιουργώντας συνοχή στο λόγο. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης αντιπαραβάλλονται οι Ακάνθιοι με τους Αθηναίους (*ὑμετέρῳ ≠ παρ' Ἀθηναίους*). Με αυτό τον τρόπο ο Βρασίδας φέρνει τους δύο συμμάχους σε ρήξη. Χρησιμοποιείται ακόμη η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἀδικεῖν ≠ προσεῖναι δὲ τὸ εὔλογον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή[4]. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*ἀνάγκας ≠ βουλομένους*), της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους.

---

[1] Ο Βρασίδας, σύμφωνα με τον Τσακμάκη 2006, 218-219, 221, χρησιμοποιεί μεγάλες προτάσεις σε σχέση με άλλους ομιλητές της *Ιστορίας*. Αυτή η σχοινοτενής χωρίς ανάπαυλα ανάπτυξη, σημειώνει, κουράζει τον ακροατή και γίνεται φορτική. Ο τρόπος αυτός χρησιμοποιείται σκόπιμα, σύμφωνα με τον ίδιο, καθώς διευκολύνει τον εκφοβισμό, αφού η πρόκληση του φόβου είναι ο αντικειμενικός στόχος του ρήτορα. Ο Τσακμάκης παρατηρεί ακόμη ότι ο ομιλητής δε χρησιμοποιεί πολλές γνώμες στο λόγο του. Η σπανιότητα γνωμών, επισημαίνει, προσιδιάζει σε ένα λόγο που δεν απευθύνεται στη λογική, αλλά στο συναίσθημα. Για το γεγονός ότι ο Βρασίδας προκαλεί μέσω του λόγου του το συναίσθημα του φόβου στους ακροατές του δες Hunter 1982, 123-124.

[2] Τα συμφέροντα της Σπάρτης αναφέρονται πρώτα, άρα θεωρούνται πιο σημαντικά από τα συμφέροντα όλων των Ελλήνων. Δες και Gomme 1956, 555. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 582.

[3] Σύμφωνα με την Kallet-Marx 1993 (2), 172, στο σημείο αυτό φαίνεται ότι το κύριο ζήτημα ήταν τα χρήματα που οι συμμαχικές πόλεις πλήρωναν στην Αθήνα, τα οποία και έπρεπε να αφαιρεθούν, ώστε να μειωθεί η δύναμη της αθηναϊκής ηγεμονίας, και όχι οι ίδιοι οι σύμμαχοι.

[4] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται 3 φορές σε αυτή τη δημηγορία.

Ο Βρασίδας διευκρινίζει ότι οι Σπαρτιάτες δεν επιδιώκουν την ηγεμονία, αλλά αγωνίζονται, για να καταλύσουν την ηγεμονία των Αθηναίων.

> ***οὐδ'*** *αὖ* ***ἀρχῆς ἐφιέμεθα, παῦσαι δὲ μᾶλλον ἑτέρους*** *σπεύδοντες τοὺς πλείους ἂν ἀδικοῖμεν, εἰ* ***ξύμπασιν αὐτονομίαν ἐπιφέροντες ὑμᾶς τοὺς ἐναντιουμένους περιίδοιμεν*** (4.87.5).

Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *οὐδ' ἀρχῆς ἐφιέμεθα ≠ παῦσαι δὲ μᾶλλον ἑτέρους*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση (*οὐδέ*), το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, μέσω της οποίας τονίζεται το δεύτερο μέρος της αντίθεσης. Η αντίθεση αυτή υποκρύπτει και την αντιπαραβολή προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών, αφού οι πρώτοι επιδιώκουν να εξουσιάζουν, ενώ οι δεύτεροι αγωνίζονται για την ελευθερία. Με αυτό τον τρόπο ο Βρασίδας τονίζει και πάλι τη σπαρτιατική διακήρυξη για ελευθερία όλων των Ελλήνων. Εντοπίζεται ακόμη η χρήση εναντίωσης: *αὐτονομίαν ἐπιφέροντες ≠ τοὺς ἐναντιωμένους περιίδοιμεν* μέσω εναντιωματικής μετοχής. Μέσω της εναντίωσης αντιδιαστέλλεται η στάση των Σπαρτιατών με αυτήν των Ακανθίων. Σε όλο το λόγο του ο Βρασίδας παρουσιάζει τα αγαθά σχέδια των Σπαρτιατών, στα οποία στέκονται εμπόδιο οι Ακάνθιοι με την αρνητική τους στάση. Εξαιτίας της εναντίωσης παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, άλλων Ελλήνων ≠ Ακανθίων (*ξύμπασιν ≠ ὑμᾶς*), ώστε να τονιστεί η απομόνωση των Ακανθίων σε περίπτωση που επιλέξουν να μην ακολουθήσουν τα σχέδια του Βρασίδα. Η τελευταία αντίθεση είχε εντοπιστεί και στο 4.85.6.

Στο τέλος του λόγου του ο Βρασίδας καλεί τους Ακανθίους να αγωνιστούν για την απελευθέρωση των Ελλήνων και για να εξασφαλίσουν αιώνια δόξα για την πατρίδα τους.

> *πρὸς ταῦτα βουλεύεσθε εὖ, καὶ ἀγωνίσασθε τοῖς τε Ἕλλησιν ἄρξαι πρῶτοι ἐλευθερίας καὶ αἰείμνηστον δόξαν καταθέσθαι, καὶ αὐτοὶ* ***τά*** *τε* ***ἴδια*** *μὴ* ***βλαφθῆναι*** *καὶ* ***ξυμπάσῃ τῇ πόλει τὸ κάλλιστον ὄνομα περιθεῖναι*** (4.87.6).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*ἀγαθοῦ* (στο 4.87.4) ≠ *βλαφθῆναι, βλαφθῆναι ≠ τὸ κάλλιστον ὄνομα περιθεῖναι*), μέσω της οποίας ολοκληρώνεται το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*κοινοῦ* (στο 4.87.4) ≠ *τὰ ἴδια, τὰ ἴδια ≠ ξυμπάσῃ τῇ πόλει*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση *βλαφθῆναι ≠ τὸ κάλλιστον ὄνομα περιθεῖναι* συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Έτσι εντυπώνεται καλύτερα στο μυαλό του ακροατηρίου.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Μετά το πέρας του λόγου του Βρασίδα οι Ακάνθιοι, αφού συζήτησαν και έθεσαν το θέμα σε μυστική ψηφοφορία, αποφάσισαν να αποστατήσουν από την αθηναϊκή ηγεμονία[1], επειδή, σύμφωνα με τον ιστορικό, ο Βρασίδας μίλησε με λόγια *ἐπαγωγὰ* και επειδή οι Ακάνθιοι φοβούνταν για το σταφύλι που δεν είχε ακόμη τρυγηθεί (*περὶ τοῦ καρποῦ φόβῳ*)[2]. Ωστόσο, πριν αφήσουν το στρατό να εισέλθει στην πόλη τους, δέσμευσαν με όρκους[3] το Βρασίδα ότι οι ίδιοι θα είναι ανεξάρτητοι σύμμαχοι της πελοποννησιακής συμμαχίας (4.88.1).

Φαίνεται επομένως ότι, παρόλη τη ρητορική ικανότητα του ομιλητή, η οποία τονίζεται και πριν από την εκφώνηση του λόγου του[4], ο καθοριστικός παράγοντας που επηρεάζει τελικά το αποτέλεσμα είναι ο φόβος για το σταφύλι. Ο ίδιος παράγοντας είχε αναφερθεί και πριν από την εκφώνηση του λόγου[5]. Μήπως με αυτό τον τρόπο ο ιστορικός προσπαθεί να υποβαθμίσει τη δύναμη του λόγου του Σπαρτιάτη στρατηγού ή μήπως στοχεύει στο να προειδοποιήσει τους αναγνώστες του ότι η υπερβολική χρήση των ρητορικών σχημάτων δεν είναι τελικά τόσο αποτελεσματική, όσο η δράση εξωγενών παραγόντων, όπως αυτός του φόβου;

Όπως, ωστόσο, έχει διαφανεί από την ανάλυση των αντιθέσεων της δημηγορίας, ο Βρασίδας προσπαθεί έμμεσα αρχικά και έπειτα φανερά να εκφοβίσει το ακροατήριό του και να το τρομοκρατήσει, με σκοπό να επιτύχει το στόχο του. Ο ομιλητής χρησιμοποιεί σε καίρια σημεία του λόγου του πληθώρα αντιθέσεων και μακροσκελείς προτάσεις, ενώ επαναλαμβάνει σημαντικούς όρους· στοιχεία που προκαλούν σύγχυση και φόβο στους ακροατές του. Ο ιστορικός, επομένως, προσπαθεί να δείξει στον προσεκτικό αναγνώστη της δημηγορίας του Βρασίδα τη ρητορική δεινότητα του Σπαρτιάτη στρατηγού και την ικανότητά του να μεταδίδει στους ακροατές του το συναίσθημα που ο ίδιος έκρινε απαραίτητο για την εξυπηρέτηση των εκάστοτε στόχων του.

[1] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 81-83, 85, ο λόγος του Βρασίδα είναι σημαντικός στην *Ιστορία,* επειδή σηματοδοτεί μία καίρια στιγμή σε μία σειρά από γεγονότα που οδηγούν στην ειρήνη του Νικία. Η αποστασία των Ακανθίων, σημειώνει, είναι η πρώτη μίας σειράς αποστασιών που πείθουν τελικά τους Αθηναίους να τερματίσουν τον πόλεμο.

[2] Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 581 για την ύπαρξη του ίδιου φόβου πριν από την εκφώνηση του λόγου του Βρασίδα. Σύμφωνα με τον Westlake 1973, 93, ο ιστορικός δυσκολεύεται να ξεκαθαρίσει το γεγονός ότι η αποστολή του Βρασίδα δεν πέτυχε μόνο μέσω της διπλωματίας, παρόλη τη διπλωματική ικανότητα του Βρασίδα, αλλά λόγω και της παρουσίας των ενόπλων δυνάμεων.

[3] Αναφορά στους όρκους γίνεται και στο 4.86.1 και στο 4.87.1. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 589.

[4] Πρβλ. σελ. 581 και υποσ. 6.

[5] Πρβλ. και υποσ. 2 πιο πάνω.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

2.17 ΛΟΓΟΙ ΠΑΓΩΝΔΑ ΚΑΙ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗ (4.92, 4.95)

Περί τα τέλη του 424 π.Χ ο Ιπποκράτης είχε εκλεγεί στρατηγός των Αθηναίων και του είχε ανατεθεί η αποστολή να επιτεθεί στο Δήλιο[1]. Ο Δημοσθένης, που επίσης ήταν στρατηγός, είχε αναλάβει να επιτεθεί στις Σίφες, αλλά τα σχέδιά του προδόθηκαν και οι προσπάθειές του δεν ευοδώθηκαν τελικά[2] (4.89).

Ο Ιπποκράτης, αφού συγκέντρωσε στρατιωτική δύναμη αποτελούμενη από Αθηναίους, μετοίκους και ξένους[3], ετοιμαζόταν να κτυπήσει το Δήλιο. Αποφάσισε πρώτα να το περιτειχίσει, αναθέτοντας στους στρατιώτες του να σκάψουν τάφρο γύρω από το ιερό τέμενος και το ναό του Απόλλωνα και να κατασκευάσουν πρόχωμα σαν τείχος αποτελούμενο από χώμα, ξύλα, πέτρες και τούβλα που συγκέντρωσαν από τη γύρω περιοχή. Έκτισαν επίσης ξύλινους πύργους. Οι εργασίες ανοικοδόμησης του τείχους, όπως αναφέρει ο ιστορικός, άρχισαν την τρίτη μέρα μετά από την αναχώρηση της αθηναϊκής δύναμης από την Αθήνα για το Δήλιο. Όταν τελείωσε το κυριότερο μέρος του έργου, οι στρατιώτες, ένοπλοι και ψιλοί, απομακρύνθηκαν από το Δήλιο σε απόσταση δέκα σταδίων, δίνοντας την εντύπωση ότι θα αναχωρούσαν για την Αθήνα[4]. Οι ψιλοί αναχώρησαν αμέσως, ενώ οι οπλίτες άφησαν τα όπλα και ξεκουράζονταν, αναμένοντας τον Ιπποκράτη. Ο ελιγμός αυτός έφερε τον αθηναϊκό στρατό στα σύνορα της περιοχής του Ωρωπού[5]. Ο Ιπποκράτης, ωστόσο, παρέμεινε στην περιοχή, οργανώνοντας φρουρές και συμπληρώνοντας τις εργασίες στο πρόχωμα[6] (4.90).

Στο αντίπαλο στρατόπεδο οι Βοιωτοί συγκεντρώθηκαν στην Τανάγρα, όπου έφτασαν και άλλες ενισχύσεις. Όταν έγινε αντιπληπτό ότι οι Αθηναίοι αποχωρούσαν, οι

[1] Τα σχέδια των Αθηναίων για κατάληψη του Δηλίου είχαν ήδη περιγραφεί στο 4.76-77, όπου δίνεται και το στρατηγικό σχέδιο. Δες και Gomme 1956, 558, και Hornblower 1996, 286.

[2] Ο West 1924 (2), 219, σημειώνει την απόκλιση της εξωτερικής πολιτικής των Αθηναίων από τις προειδοποιήσεις του Περικλή μέσω της ανάληψης εκστρατειών, που εξυπηρετούσαν τις ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες τους και έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια της ηγεμονίας.

[3] Σύμφωνα με τον Gomme 1956, 558, οι ξένοι και ο μεγάλος αριθμός των ψιλών χρησιμοποιήθηκαν για το γρήγορο κτίσιμο του τείχους γύρω από το Δήλιο και όχι για τη μάχη. Ο ίδιος επισημαίνει ότι ήταν η πρώτη φορά που οι μέτοικοι αναλαμβάνουν ξένη υπηρεσία. Και ο Hornblower 1996, 287, αναφέρει ότι η χρήση μετοίκων για πολεμικές επιχειρήσεις εκτός Αττικής ήταν ασυνήθιστη.

[4] Ο Gomme 1956, 560, θεωρεί ότι αποτελούσε στρατηγικό λάθος εκ μέρους των Αθηναίων το γεγονός ότι ο στρατός δεν αναχώρησε από τη θάλασσα και ότι αυτός δε χρησιμοποίησε την πιο κοντινή διαδρομή από τον Ωρωπό. Αυτό συνέβη, σημειώνει, επειδή οι Αθηναίοι δεν περίμεναν ότι οι Βοιωτοί θα κινητοποιούσαν όλες τους τις δυνάμεις εναντίον τους.

[5] Πρβλ. υποσ. 5 στη σελ. 595.

[6] Το τείχος που κτίστηκε στο Δήλιο ήταν ένα *ἐπιτείχισμα* που θα χρησίμευε στη διεξαγωγή επιδρομών στη γη της Βοιωτίας και στην παροχή βοήθειας σε περίπτωση επανάστασης κάποιας βοιωτικής πόλης. Για το σκοπό αυτό χρειαζόταν να μείνει εκεί μόνο μία φρουρά, και όχι ο κυρίως αθηναϊκός στρατός. Γι' αυτό το λόγο ο στρατός επιστρέφει πίσω στην πατρίδα και αναμένει τον Ιπποκράτη να ενωθεί μάζί του. Ο ρόλος του στρατού ήταν να εμποδίσει τους Βοιωτούς να επέμβουν στο κτίσιμο του τείχους, και όχι να εμπλακεί σε μάχη. Οι ψιλοί του στρατεύματος επέστρεψαν στην πατρίδα, επειδή είχαν ολοκληρώσει την αποστολή τους: το γρήγορο κτίσιμο του τείχους. Δες και Gomme 1956, 559.

βοιωτάρχες[1] υποστήριζαν ότι δεν έπρεπε να διεξαχθεί μάχη, με το επιχείρημα ότι οι Αθηναίοι δεν ήταν πλέον σε βοιωτικό έδαφος. Όμως ο Παγώνδας, Θηβαίος βοιωτάρχης, ο οποίος τότε ήταν αρχιστράτηγος, επέμενε να πολεμήσουν. Πίστευε, όπως αναφέρει ο ιστορικός, ότι θα ήταν προς το συμφέρον των Βοιωτών να ριψοκινδυνεύσουν. Ο ίδιος, μαζί με τον Αριανθίδα, κάλεσε τους στρατιώτες ανά λόχο[2], ώστε να μην απομακρυνθούν όλοι ταυτόχρονα από τα όπλα τους[3], και προσπάθησε να τους πείσει να κινηθούν εναντίον των Αθηναίων (4.91).

Ο Παγώνδας στην αρχή του λόγου του[4] υποστηρίζει ότι οι Βοιωτοί πρέπει να αναμετρηθούν με τους Αθηναίους, ακόμη κι αν δε βρίσκονται στη Βοιωτία[5], αφού αυτοί έκτισαν τείχος στην περιοχή τους, έχοντας ως σκοπό τους να την καταστρέψουν.

Χρῆν μέν, *ὦ ἄνδρες Βοιωτοί,* ***μηδ' ἐς ἐπίνοιάν τινα ἡμῶν ἐλθεῖν τῶν ἀρχόντων ὡς οὐκ εἰκὸς Ἀθηναίοις,*** *ἢν ἄρα μὴ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ*[6] *ἔτι καταλάβωμεν αὐτούς,* ***διὰ μάχης ἐλθεῖν****. τὴν γὰρ Βοιωτίαν ἐκ τῆς ὁμόρου*[7] *ἐλθόντες τεῖχος ἐνοικοδομησάμενοι μέλλουσι*

[1] Οι βοιωτάρχες ήταν έντεκα στο σύνολο, όπως επισημαίνει ο ιστορικός. Πρβλ. 4.91.1.

[2] Ο Gomme 1956, 561, 565, πιστεύει ότι ο Παγώνδας θα εκφώνησε διαφορετικούς λόγους, οι οποίοι θα πρέπει να ήταν περίπου όμοιοι, αλλά ο ιστορικός τους συνόψισε σε έναν, όπως και το λόγο του Ιπποκράτη αργότερα (4.94.2). Όμοια οι Τσακμάκης & Θεμιστοκλέους 2013, 391-392, σημειώνουν ότι ο Παγώνδας θα πρέπει να εκφώνησε διαφορετικούς λόγους, προσαρμόζοντάς τους ανάλογα με βάση τα διαφορετικά του ακροατήρια.

[3] Ο Παγώνδας δεν ήθελε να διασαλευθεί η τάξη των στρατευμάτων του, αφού οι στρατιώτες του ήταν έτοιμοι για μάχη. Δες και Gomme 1956, 561.

[4] Για ανάλυση της στρατιωτικής παρακέλευσης του Παγώνδα δες Leimbach 1985, 64-71.

[5] Το ζήτημα κατά πόσο οι Αθηναίοι βρίσκονταν σε βοιωτικό ή σε αθηναϊκό έδαφος είναι πολύ σημαντικό σε αυτό το επεισόδιο. Ο Παγώνδας σε αυτό το σημείο παραδέχεται ότι οι Αθηναίοι δε βρίσκονται στη Βοιωτία. Όπως είχε αναφέρει και προηγουμένως ο ιστορικός, οι Αθηναίοι βρίσκονταν *ἐν μεθορίοις τῆς Ὠρωπίας* (4.91.1). Ο Ωρωπός τότε ανήκε στους Αθηναίους. Επομένως οι Αθηναίοι, όπως δηλώνει και ο όρος *μεθορίοις,* βρίσκονταν εκτός της Βοιωτίας, αλλά όχι εντός της Αττικής, αφού ο Ωρωπός βρισκόταν στα μεταξύ τους σύνορα. Έτσι, σύμφωνα με το Hornblower 1996, 288-289, 302, ο Ιπποκράτης μπορεί να ισχυριστεί (πρβλ. 4.95.2) και ο Παγώνδας εδώ να αρνηθεί ότι οι Αθηναίοι βρίσκονται στη Βοιωτία. Ο ίδιος (Hornblower 1996, 91, 314) επισημαίνει ότι το γεγονός αυτό φανερώνει την ασάφεια των συνόρων και συγκεκριμένα των συνόρων στον Ωρωπό που προσωρινά συνιστούσε μέρος της Αττικής, αλλά δεν αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της, ώστε να έχει καθεστώς δήμου. Για τη μεγάλη σημασία που έχουν σε αυτό το λόγο όροι σχετικοί με τα σύνορα πρβλ. την υποσ. 7 πιο κάτω.

[6] Όροι σχετικοί με την πατρίδα διατρέχουν όλο το λόγο: *ἐν τῇ Βοιωτίᾳ* (4.92.1), *τὴν Βοιωτίαν* (4.92.1), *περὶ τῆς σφετέρας* (4.92.2), *τὰ μὲν ἑαυτοῦ* (4.92.2), *πάτριον* (4.92.3), *ἐν τῇ οἰκείᾳ* (4.92.3), *ἐς πᾶσαν* (4.92.4), *τὰ ἡμέτερα* (4.92.5), *ἐν τῇ ἑαυτοῦ* (4.92.5), *τὴν γῆν ἡμῶν* (4.92.6), *τῇ Βοιωτίᾳ* (4.92.6), *τὴν αὐτῶν* (4.92.7). Πρβλ. και τη χρήση όρων σχετικών με την «εγγύτητα» και τη «γειτνίαση». Βλ. την επόμενη υποσ.

[7] Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία στη δημηγορία πολλών όρων σχετικών με την «εγγύτητα» και τη «γειτνίαση». Σε αυτό το λόγο ο Παγώνδας προσπαθεί να επιστήσει την προσοχή των στρατιωτών του στην κοντινή απόσταση των Αθηναίων, οι οποίοι είναι πολύ επικίνδυνοι αντίπαλοι. Οι όροι αυτοί είναι επίσης σχετικοί με το ζήτημα που αναφέρθηκε προηγουμένως (πρβλ. την υποσ. 5 πιο πάνω), κατά πόσο η μάχη δόθηκε σε αθηναϊκό ή σε βοιωτικό έδαφος. Πρβλ. τους όρους: *ἐκ τῆς ὁμόρου* (4.92.1), *ἐν τῇ τῶν πέλας* (4.92.3), *ὁμόρους* (4.92.3), *πρὸς τοὺς ἀστυγείτονας* (4.92.4), *τοὺς ἐγγύς* (4.92.4), *οἱ πλησιόχωροι* (4.92.4), *περὶ ὅρων* (4.92.4), *ὅρος* (4.92.4), *τὴν παροίκησιν* (4.92.5), *τοῖς πέλας* (4.92.5), *ἔξω ὅρων* (4.92.5). Τέτοιοι όροι παρατηρούνται και στην ιστορική αφήγηση: *τῶν ἐγγύς* (4.90.2), *ἐν μεθορίοις* (4.91.1, 4.99.1), *ἐγγύς* (4.93.1, 4.100.3), *οἱ ξύμμοροι* (4.93.4). Ο Ros 1938, 105, σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* στη δημηγορία (ιδιαίτερα στο 4.92.4) λόγω της επανάληψης των όρων αυτών.

φθείρειν[1]*, καὶ εἰσὶ δήπου πολέμιοι ἐν ᾧ τε ἂν χωρίῳ καταληφθῶσι*[2] *καὶ ὅθεν ἐπελθόντες πολέμια ἔδρασαν* (4.92.1).

Στην πρώτη περίοδο του λόγου, όπου ο ομιλητής εκφράζει τη δυσαρέσκειά του προς την άποψη των υπόλοιπων βοιωταρχών και εξηγεί (μέσω του μορίου *γάρ*) τις επιβουλές των Αθηναίων το ύφος είναι απλό και δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Αναφέρει ακολούθως ότι οι αρχηγοί των Βοιωτών πρέπει να αλλάξουν γνώμη και να γίνουν προνοητικοί.

νυνὶ δ' εἴ τῳ καὶ ἀσφαλέστερον ἔδοξεν εἶναι, μεταγνώτω. *οὐ γὰρ τὸ προμηθές,* ***οἷς ἂν ἄλλος ἐπίῃ, περὶ τῆς σφετέρας*** *ὁμοίως ἐνδέχεται λογισμὸν καὶ* ***ὅστις τὰ μὲν ἑαυτοῦ ἔχει, τοῦ πλέονος δὲ ὀρεγόμενος ἑκών τινι ἐπέρχεται*** (4.92.2).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη σχηματίζοντας την πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*χρῆν μηδ' ἐς ἐπίνοιάν τινα ἡμῶν ἐλθεῖν τῶν ἀρχόντων ὡς οὐκ εἰκὸς Ἀθηναίοις διὰ μάχης ἐλθεῖν ≠ νυνὶ εἴ τῳ καὶ ἀσφαλέστερον ἔδοξεν εἶναι, μεταγνώτω*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Μέσω της αντίθεσης αυτής ο Θηβαίος βοιωτάρχης δηλώνει ότι η άποψη αυτή είναι λανθασμένη, όμως, ενώ προηγουμένως θα μπορούσε να είχε γίνει αποδεκτή, στην παρούσα στιγμή κάτι τέτοιο είναι αδύνατο να συμβεί. Ο Παγώνδας αντιπαραβάλλει αυτούς που δέχονται επίθεση (υπονοώντας τους Βοιωτούς) με αυτούς που επιτίθενται εσκεμμένα εναντίον άλλων (υπονοώντας τους Αθηναίους). Δημιουργείται έτσι «λανθάνουσα» πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Βοιωτών ≠ Αθηναίων (*οἷς ἂν ἄλλος ἐπίῃ ≠ ὅστις ἑκών τινι ἐπέρχεται*), αφού καμία από τις δύο πλευρές δεν κατονομάζεται, αλλά και οι δύο υπονοούνται λόγω των συμφραζομένων. Αυτός που επιτίθεται εναντίον των άλλων συνδυάζει επίσης αντίθετα χαρακτηριστικά, αφού διατηρεί την περιουσία του, αλλά επιζητεί και περισσότερα αγαθά. Σχηματίζεται έτσι η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μετριοπάθεια ≠ πλεονεξία[3] (*ὅστις τὰ μὲν ἑαυτοῦ ἔχει ≠ τοῦ πλέονος δὲ ὀρεγόμενος*), της οποίας τα μέλη συνδέονται επίσης με τα μόρια *μέν… δέ*. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πατρίδα ≠ ξένη γη (περιουσία)[4] (*περὶ τῆς σφετέρας ≠ τοῦ πλέονος ὀρεγόμενος*).

[1] Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 292, ο Παγώνδας μπορεί να είχε πληροφορηθεί τα σχέδια των Αθηναίων από το Νικόμαχο, αφού, όπως είχε αναφέρει προηγουμένως ο Θουκυδίδης (4.89.1), τα σχέδια των Αθηναίων είχαν προδοθεί.

[2] Το ρήμα *ἂν καταληφθῶσι* ανακαλεί το ρήμα *καταλάβωμεν* που είχε χρησιμοποιηθεί αμέσως πιο πάνω.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται σε λόγους πρέσβεων, των Αθηναίων στο 1.73-78 και των Λακεδαιμονίων στο 4.17-20.

[4] Η αντίθεση αυτή απαντά και στη στρατιωτική παρακέλευση του Αρχίδαμου στο 2.11.8.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Παγώνδας προσθέτει ότι αποτελεί πατροπαράδοτη συνήθεια των Βοιωτών να αντιμετωπίζουν έναν ξένο που τους επιτίθεται είτε βρίσκεται στη δική τους γη είτε σε γειτονική[1].

> ***πάτριόν*** *τε ὑμῖν στρατὸν* ***ἀλλόφυλον ἐπελθόντα*** *καὶ* ***ἐν τῇ οἰκείᾳ*** *καὶ* ***ἐν τῇ τῶν πέλας*** *ὁμοίως* ***ἀμύνεσθαι.*** *Ἀθηναίους δὲ καὶ προσέτι ὁμόρους ὄντας πολλῷ μάλιστα δεῖ* (4.92.3).

Η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ξένη γη (περιουσία) ≠ πατρίδα (*τοῦ πλέονος ὀρεγόμενος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐν τῇ οἰκείᾳ, ἐν τῇ οἰκείᾳ ≠ ἐν τῇ τῶν πέλας*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους οικείο ≠ ξένο[2] (*πάτριον ≠ ἀλλόφυλον*), και επίθεση ≠ άμυνα[3] (*ἐπελθόντα ≠ ἀμύνεσθαι*). Ο Παγώνδας σημειώνει ότι η συνήθεια των Θηβαίων εφαρμόζεται ακόμη περισσότερο στην περίπτωση των Αθηναίων. Στο σημείο αυτό κυριαρχεί η κλιμάκωση (*καὶ προσέτι, πολλῷ μάλιστα*) και αποφεύγονται οι αντιθέσεις, για να τονιστεί η εχθρότητα με τους «Αθηναίους», οι οποίοι αποκτούν προβολή τοποθετημένοι στην αρχική θέση της πρότασης.

Ο Παγώνδας υποστηρίζει ότι, για να εξασφαλίσουν οι Θηβαίοι την ελευθερία τους θα πρέπει να αντισταθούν στους Αθηναίους, αφού αυτοί προσπαθούν να υποδουλώσουν όχι μόνο τους κοντινούς τους, αλλά και τους μακρινούς λαούς. Ο στρατηγός τονίζει ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν πολεμούν με τους γείτονές τους για συνοριακές διαφορές, αλλά για όλη τη Βοιωτία, η οποία θα τεθεί υπό τον έλεγχο των Αθηναίων, σε περίπτωση που οι ίδιοι νικηθούν.

> ***πρός*** *τε γὰρ* ***τοὺς ἀστυγείτονας*** *πᾶσι τὸ ἀντίπαλον καὶ* ***ἐλεύθερον*** *καθίσταται, καὶ* ***πρὸς τούτους*** *γε δή, οἳ καὶ* ***μὴ τοὺς ἐγγύς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄπωθεν*** *πειρῶνται* ***δουλοῦσθαι, πῶς οὐ χρὴ καὶ ἐπὶ τὸ ἔσχατον ἀγῶνος ἐλθεῖν*** *(παράδειγμα δὲ ἔχομεν τούς τε ἀντιπέρας Εὐβοέας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος τὸ πολὺ ὡς αὐτοῖς διάκειται), καὶ γνῶναι ὅτι* ***τοῖς μὲν ἄλλοις οἱ πλησιόχωροι*** *περὶ γῆς ὅρων τὰς μάχας ποιοῦνται,* ***ἡμῖν δὲ ἐς πᾶσαν,*** *ἣν*

[1] Ο Connor 1991, 55, σημειώνει ότι αποτελούσε παράδοση των Θηβαίων να διατηρούν το μεγαλύτερο μέρος των στρατιωτικών τους δυνάμεων εντός των ορίων της Βοιωτίας, λόγω των συχνών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν στη διατήρηση του ελέγχου της Βοιωτίας και εξαιτίας των προβλημάτων που είχαν με τη Φωκίδα και τη Θεσσαλία και άλλες γειτονικές τους πόλεις. Γι' αυτό το λόγο, παρατηρεί, απέφευγαν τη μεγάλη εμπλοκή στον Πελοποννησιακό πόλεμο εναντίον των Αθηναίων.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Θηβαίων στο 3.65.3.

[3] Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση παρατηρείται και στην ιστορική αφήγηση και συγκεκριμένα στις διαπραγματεύσεις Αθηναίων και Βοιωτών για τους νεκρούς της μάχης, όταν ο ιστορικός παραθέτει τα λόγια τους σε πλάγιο λόγο: *ἐσελθεῖν ≠ ἀμύνωνται* (4.98.1) και *ἐπὶ τὴν σφετέραν ἐλθόντας ≠ ἀμυνόμενοι* (4.98.5) στα λόγια του Αθηναίου κήρυκα.

νικηθῶμεν, εἷς *ὅρος οὐκ ἀντίλεκτος παγήσεται*[1]*; ἐσελθόντες γὰρ βίᾳ τὰ ἡμέτερα ἕξουσιν* (4.92.4).

Παρατηρούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*ἐλεύθερον ≠ δουλοῦσθαι*), και κοντά ≠ μακριά[2] (*τοὺς ἐγγύς ≠ τοὺς ἄπωθεν, τοὺς ἄπωθεν ≠ οἱ πλησιόχωροι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Εξαιτίας της πρώτης αντίθεσης αντιπαραβάλλονται οι υπόλοιποι λαοί με τους Αθηναίους (*πρὸς τοὺς ἀστυγείτονας ≠ πρὸς τούτους*), ώστε να δηλωθεί η επικινδυνότητα των τελευταίων. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα δύο μέλη της αντίθεσης είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση. Εντοπίζεται επίσης και το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *πῶς οὐ χρὴ καὶ ἐπὶ τὸ ἔσχατον ἀγῶνος ἐλθεῖν;* και της εννοούμενης απάντησής της: *ἀλλὰ χρὴ καὶ ἐπὶ τὸ ἔσχατον ἀγῶνος ἐλθεῖν*. Σημειώνεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους άλλους λαούς που έχουν διαφορετικούς γείτονες και στους Βοιωτούς που έχουν ως γείτονές τους τους Αθηναίους (*τοῖς ἄλλοις ≠ ἡμῖν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλος ≠ ένας (*ἐς πᾶσαν ≠ εἷς*). Αξίζει να σημειωθεί ότι το σχήμα της αντίθεσης απουσιάζει από το παράδειγμα που δίνει παρενθετικά ο ομιλητής, καθώς και από την αιτιολόγηση του επιχειρήματός του μέσω του μορίου *γάρ*.

Ο Παγώνδας διαπιστώνει ότι με κανέναν άλλο δεν είναι τόσο επικίνδυνη η γειτνίαση όσο με τους Αθηναίους. Εισηγείται επομένως στους Βοιωτούς να κάνουν επιθέσεις εναντίον των Αθηναίων ακόμα και έξω από τα σύνορά τους.

τοσούτῳ ἐπικινδυνοτέραν ***ἑτέρων*** *τὴν παροίκησιν* ***τῶνδε*** *ἔχομεν. εἰώθασί τε* ***οἱ*** *ἰσχύος που θράσει τοῖς πέλας, ὥσπερ Ἀθηναῖοι* ***νῦν, ἐπιόντες τὸν μὲν ἡσυχάζοντα καὶ ἐν τῇ ἑαυτοῦ*** *μόνον* ***ἀμυνόμενον*** *ἀδεέστερον ἐπιστρατεύειν,* ***τὸν δὲ ἔξω ὅρων προαπαντῶντα καί,*** *ἢν καιρὸς ᾖ,* ***πολέμου ἄρχοντα ἧσσον*** *ἑτοίμως κατέχειν* (4.92.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνεσθαι* (στο 4.92.3) ≠ *οἱ ἐπιόντες, οἱ ἐπιόντες ≠ ἀμυνόμενον*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και ως σημασιολογική (*ἀμυνόμενον ≠ πολέμου ἄρχοντα*). Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους υπόλοιπους λαούς και στους Αθηναίους (*ἑτέρων ≠ τῶνδε*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη περίοδο. Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση, η οποία λειτουργεί αντιθετικά. Εντοπίζεται επίσης η σημασιολογική αντίθεση

[1] Ο όρος αυτός δημιουργεί ετυμολογικό λογοπαίγνιο με το όνομα του ομιλητή «Παγώνδας».
[2] Την αντίθεση αυτή χρησιμοποιούν σε λόγο τους και άλλοι Βοιωτοί, οι Πλαταιείς στο 3.55.1.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση[1] (*τὸν ἡσυχάζοντα ≠ τὸν προαπαντώντα*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία συνδυάζεται με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον. Ομοιοτέλευτον παρατηρείται και στο τέλος του κάθε κώλου λόγω των απαρεμφάτων: *ἐπιστρατεύειν – κατέχειν*. Σημειώνεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εσωτερικό ≠ εξωτερικό[2] (*ἐν τῇ ἑαυτοῦ ≠ ἔξω ὅρων*).

Ο Παγώνδας θεωρεί ότι η επιθετική στρατηγική που προτείνει θα πετύχει και δίνει ως παράδειγμα τη νίκη των Βοιωτών στην Κορώνεια[3] εναντίον των Αθηναίων.

> *πεῖραν δὲ ἔχομεν ἡμεῖς αὐτοῦ ἐς τούσδε· **νικήσαντες** γὰρ ἐν Κορωνείᾳ αὐτούς, **ὅτε** τὴν γῆν ἡμῶν στασιαζόντων **κατέσχον**, **πολλὴν** ἄδειαν τῇ Βοιωτίᾳ μέχρι τοῦδε κατεστήσαμεν* (4.92.6).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολλήν*), και ήττα ≠ νίκη[4] (*νικηθῶμεν* (στο 4.92.4) ≠ *νικήσαντες*), της οποίας οι όροι περιλαμβάνουν το ίδιο ρήμα και η αντίθεση δημιουργείται λόγω της αντιδιαστολής της φωνής (παθητικής ≠ ενεργητικής αντίστοιχα), διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὅτε κατέσχον*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή της δημηγορίας, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Στο ιστορικό παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Παγώνδας, το οποίο εισάγεται με το μόριο *γάρ*, δεν περιλαμβάνονται αντιθέσεις.

Στο τέλος της στρατιωτικής του παρακέλευσης ο Θηβαίος βοιωτάρχης καλεί τους στρατιώτες του να πολεμήσουν γενναία, βεβαιώνοντάς τους ότι θα έχουν στο πλευρό τους το θεό Απόλλωνα. Με αυτό τον τρόπο, θεωρεί, οι Βοιωτοί θα αποδείξουν στους Αθηναίους ότι δεν δε θα υποκύψουν στα σχέδιά τους.

> *ὧν χρὴ μνησθέντας ἡμᾶς **τούς** τε **πρεσβυτέρους** ὁμοιωθῆναι τοῖς πρὶν ἔργοις, **τούς** τε **νεωτέρους** πατέρων **τῶν** τότε **ἀγαθῶν** γενομένων παῖδας πειρᾶσθαι μὴ **αἰσχῦναι τὰς** προσηκούσας **ἀρετάς**, πιστεύσαντας δὲ τῷ θεῷ πρὸς ἡμῶν ἔσεσθαι, οὗ τὸ ἱερὸν ἀνόμως τειχίσαντες **νέμονται**, καὶ τοῖς ἱεροῖς ἃ ἡμῖν θυσαμένοις καλὰ **φαίνεται**, ὁμόσε χωρῆσαι τοῖσδε καὶ **δεῖξαι** ὅτι **ὧν μὲν ἐφίενται πρὸς τοὺς μὴ ἀμυνουμένους ἐπιόντες κτάσθων,***

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Θηβαίων στο 3.61-67.
[2] Η αντίθεση αυτή απαντά και στη στρατιωτική παρακέλευση του Αρχίδαμου στο 2.11.1.
[3] Για τη μάχη της Κορώνειας πρβλ. 1.113. Οι Αθηναίοι είχαν νικήσει τους Βοιωτούς στη μάχη των Οινοφύτων το 457 π.Χ. (1.108.3) και μετά από αυτήν έλεγχαν τη Βοιωτία για δέκα χρόνια. Δες Gomme 1956, 562, και Hornblower (Hornblower 1991, 172, και Hornblower 1996, 295-296, 303), οι οποίοι θεωρούν ότι η φράση *ἡμῶν στασιαζόντων* δεν είναι δικαιολογημένη και σημειώνουν ότι η αναφορά στη «στάση» αποτελεί βολική μυθοπλασία. Υποστηρίζουν, επομένως, ότι χρησιμοποιήθηκε από τον Παγώνδα για ρητορικούς σκοπούς.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στις στρατιωτικές παρακελεύσεις των Πελοποννησίων στρατηγών (2.87) και του Φορμίωνα (2.89).

οἷς δὲ γενναῖον τήν *τε* ***αὐτῶν*** *αἰεὶ* ***ἐλευθεροῦν*** *μάχῃ καὶ* ***τὴν ἄλλων μὴ δουλοῦσθαι*** *ἀδίκως,* ***ἀνανταγώνιστοι ἀπ' αὐτῶν οὐκ ἀπίασιν*** (4.92.7).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ άμυνα (*πολέμου ἄρχοντα* (στο 4.92.5) ≠ *ἀμυνουμένους*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και ως λεξική (*πρὸς τοὺς ἀμυνομένους ≠ ἐπιόντες*), της οποίας τα μέλη τοποθετούνται το ένα δίπλα από το άλλο υπό μορφή οξύμωρου. Η αντίθεση αυτή επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ηλικιωμένος ≠ νέος (*τοὺς πρεσβυτέρους ≠ τοὺς νεωτέρους*), η οποία συνδυάζεται και με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο ομάδες καλούνται να πολεμήσουν με γενναιότητα. Έτσι, παρόλο που υπάρχει αντίθεση, το ακροατήριο παρουσιάζεται συνενωμένο και έτοιμο να αντιμετωπίσει με ομοψυχία τον κοινό εχθρό. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ελευθερία ≠ δουλεία (*ἐλευθεροῦν ≠ δουλοῦσθαι*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 4.92.4. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*τῶν ἀγαθῶν ≠ αἰσχῦναι, αἰσχῦναι ≠ τὰς ἀρετάς*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, πραγματικό ≠ φαινομενικό (*νέμονται ≠ φαίνεται, φαίνεται ≠ δεῖξαι*), η οποία επίσης παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, οικείο ≠ ξένο (*τὴν αὐτῶν ≠ τὴν ἄλλων*), και εύκολο ≠ δύσκολο[1] (*ὧν ἐφίενται κτάσθων ≠ οἷς γενναῖον, ἀνανταγώνιστοι ἀπ' αὐτῶν οὐκ ἀπίασιν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*.

Σύμφωνα με τον ιστορικό, ο Παγώνδας πείθει τελικά τους Βοιωτούς να επιτεθούν εναντίον των Αθηναίων. Ο ίδιος κατευθύνεται κοντά στο εχθρικό στρατόπεδο και παρατάσσει το στρατό του πίσω από ένα λόφο που εμπόδιζε τη μία στρατιωτική δύναμη να έχει οπτική επαφή της άλλης και ετοιμάζεται να δώσει μάχη. Ο Ιπποκράτης που βρισκόταν ακόμη στο Δήλιο, μόλις πληροφορήθηκε τις κινήσεις των αντιπάλων του, διέταξε να παραταχθεί ο στρατός σε θέση μάχης. Έφτασε και ο ίδιος στο σημείο έχοντας αφήσει πίσω του 300 ιππείς να προστατεύουν το μέρος κι αν χρειαστεί να επέμβουν την ώρα της μάχης. Οι Βοιωτοί αντιπαρέταξαν τους δικούς τους στρατιώτες και, όταν ήταν έτοιμοι, εμφανίστηκαν στην κορυφή του λόφου. Ο ιστορικός αναφέρει λεπτομερώς την αριθμητική δύναμη του στρατού των Βοιωτών, τις περιοχές από τις οποίες προέρχονταν οι στρατιώτες και τον τρόπο παράταξής τους (4.93).

Ακολούθως ο Θουκυδίδης περιγράφει τις προετοιμασίες στο αντίπαλο στρατόπεδο των Αθηναίων, την παράταξη και την αριθμητική τους δύναμη. Σύμφωνα με την ιστορική

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στη στρατιωτική παρακέλευση του Δημοσθένη στο 4.10.

αφήγηση, οι οπλίτες ήταν ισάριθμοι και στα δύο στρατόπεδα[1]. Όταν οι δύο αντίπαλες δυνάμεις ήταν έτοιμες να αναμετρηθούν, ο Αθηναίος στρατηγός Ιπποκράτης περνώντας μπροστά από τους παρατεταγμένους στρατιώτες του, εκφώνησε ένα σύντομο λόγο με σκοπό να τους εμψυχώσει[2] (4.94).

Ο Ιπποκράτης δηλώνει εξ αρχής ότι ο λόγος του[3] θα είναι σύντομος, επειδή οι γενναίοι άνδρες δε χρειάζονται πολλά λόγια.

Ὦ Ἀθηναῖοι, δι' ὀλίγου μὲν ἡ παραίνεσις γίγνεται, τὸ ἴσον δὲ πρός γε τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας δύναται καὶ ***ὑπόμνησιν μᾶλλον ἔχει ἢ ἐπικέλευσιν*** (4.95.1).

Στην αρχή του σύντομου αυτού λόγου εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *ὑπόμνησιν μᾶλλον ἔχει ≠ ἢ ἐπικέλευσιν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἢ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, μέσω της οποίας το πρώτο μέρος της αντίθεσης θεωρείται προτιμότερο από το δεύτερο, αφού οι γενναίοι άνδρες, σύμφωνα με τον ομιλητή, δε χρειάζονται παραίνεση, για να πολεμήσουν, αλλά μόνο υπενθύμιση. Η αντίθεση αυτή εντυπώνεται καλύτερα στο μυαλό του ακροατηρίου, επειδή οι όροι της που αντιδιαστέλλονται (*ὑπόμνησιν - ἐπικέλευσιν*) χαρακτηρίζονται και από ομοιοτέλευτον.

Ο Αθηναίος στρατηγός αναφέρει στους στρατιώτες του ότι, αν νικήσουν στην επικείμενη μάχη, οι Πελοποννήσιοι δε θα είναι σε θέση να εισβάλλουν στην Αττική, αφού δε θα έχουν στη διάθεσή τους το ιππικό των Βοιωτών[4], ενώ οι ίδιοι θα κατακτήσουν τη Βοιωτία και θα εξασφαλίσουν την ελευθερία της πατρίδας τους.

παραστῇ δὲ μηδενὶ ὑμῶν ὡς ***ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ***[5] *οὐ προσῆκον τοσόνδε κίνδυνον ἀναρριπτοῦμεν.* ***ἐν*** *γὰρ* ***τῇ τούτων ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας*** *ὁ ἀγὼν ἔσται· καὶ ἢν νικήσωμεν,*

---

[1] Σύμφωνα με τον Gomme 1956, 565, ο αθηναϊκός στρατός θα πρέπει να ήταν συνολικά μικρότερος σε μέγεθος από το βοιωτικό.

[2] Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 595.

[3] Για ανάλυση της στρατιωτικής παρακέλευσης του Ιπποκράτη δες Leimbach 1985, 72-76.

[4] Σύμφωνα με τους Gomme 1956, 565, και Hornblower 1996, 303, οι εισβολές των Πελοποννησίων στην Αττική είχαν στην πραγματικότητα σταματήσει μετά από το 425 π.Χ. εξαιτίας του φόβου των Σπαρτιατών για τους αιχμαλώτους τους στη Σφακτηρία. Πρβλ. 4.41.1. Ο Spence 1990, 104, υποστηρίζει ότι η δήλωση του Ιπποκράτη αποτελεί ένδειξη πως η Αττική προστατευόταν από τις επιδρομές των Πελοποννησίων μέσω του ιππικού της. Ο de Ste. Croix 1972, 194 και υποσ. 91, θεωρεί ότι δεν πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η δήλωση του Ιπποκράτη, ότι αν οι Πελοποννήσιοι στερούνταν το ιππικό των Βοιωτών δε θα ξαναεισέβαλλαν στην Αττική. Παραδέχεται, ωστόσο, ότι μόνο οι Βοιωτοί, οι Φωκείς και οι Λοκροί παρείχαν ιππικό στους Πελοποννησίους (2.9.3), μέχρι που η Σπάρτη δημιούργησε μία δύναμη 400 ιππέων το 424 π.Χ. (4.55.2).

[5] Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 91-93, 302, 314-315, ο Παγώνδας (4.92.1) και ο ίδιος ο Θουκυδίδης (4.91.1, 4.98.8, 4.99), σε αντίθεση με τον Ιπποκράτη, παραδέχονται ότι η μάχη έγινε σε αθηναϊκό ή τουλάχιστον όχι σε βοιωτικό έδαφος. Θεωρεί ακόμη ότι ο ιστορικός στο 4.108.5, όπου γίνεται αναφορά στην ήττα των Αθηναίων *ἐν τοῖς Βοιωτοῖς*, δεν υπονοεί τη Βοιωτία, αλλά εννοεί «ανάμεσα στους Βοιωτούς». Ο Ιπποκράτης, σημειώνει, θα μπορούσε να είχε ισχυριστεί ότι οι Αθηναίοι ήταν εντός της Αττικής και άρα υπερασπίζονταν την αθηναϊκή γη. Κάτι τέτοιο, υποστηρίζει, θα εξυπηρετούσε καλύτερα τους στόχους του. Ο Hornblower πιστεύει ότι με αυτό τον τρόπο ο Ιπποκράτης καθιστά τη θέση του ασθενέστερη και υποθέτει ότι ο λόγος του Αθηναίου στρατηγού θα μπορούσε να είχε γραφτεί, για να εκφωνηθεί στο Δήλιον, εξ ου και η αναφορά σε μη αθηναϊκό έδαφος. Οι Τσακμάκης & Θεμιστοκλέους 2013, 397, σημειώνουν ότι τα λόγια του Ιπποκράτη δε δικαιολογούνται με βάση την αφήγηση, αφού στην τελευταία αναφορά της αθηναϊκής θέσης (4.91), οι Αθηναίοι βρίσκονταν ακόμα στην Αττική. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 595.

*οὐ μή ποτε ὑμῖν Πελοποννήσιοι ἐς τὴν χώραν **ἄνευ τῆς τῶνδε ἵππου** ἐσβάλωσιν, ἐν δὲ μιᾷ μάχῃ **τήνδε** τε **προσκτᾶσθε** καὶ **ἐκείνην μᾶλλον ἐλευθεροῦτε*** (4.95.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ[1] (*δι' ὀλίγου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μᾶλλον*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ξένο ≠ οικείο (*ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ ≠ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με διαφορετική πρόθεση. Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, είχε χρησιμοποιηθεί στον προηγούμενο λόγο του Παγώνδα[2]. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους κατάκτηση ≠ ελευθερία (*προσκτᾶσθε ≠ ἐλευθεροῦτε*). Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις περιοχές Βοιωτία ≠ Αθήνα (*τήνδε ≠ ἐκείνην*), η οποία είχε παρατηρηθεί και πιο πάνω (*ἐν τῇ τούτων ≠ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετική πρόθεση και τοποθετούνται ο ένας δίπλα από τον άλλο.

Στο τέλος του λόγου του ο Ιπποκράτης καλεί τους στρατιώτες του να πολεμήσουν αντάξια της πατρίδας τους και των προγόνων τους, οι οποίοι είχαν νικήσει τους Βοιωτούς στα Οινόφυτα και είχαν κατακτήσει τη Βοιωτία.

*χωρήσατε οὖν ἀξίως ἐς αὐτοὺς **τῆς** τε **πόλεως**, ἣν **ἕκαστος** πατρίδα ἔχων πρώτην ἐν τοῖς Ἕλλησιν ἀγάλλεται, καὶ τῶν πατέρων, οἳ τούσδε μάχῃ κρατοῦντες **μετὰ Μυρωνίδου** ἐν Οἰνοφύτοις τὴν Βοιωτίαν ποτὲ **ἔσχον***[3] (4.95.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες εξαίρεση ≠ συμμετοχή (*ἄνευ τῆς τῶνδε ἵππου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μετὰ Μυρωνίδου*), η οποία σχηματίζεται λόγω των προθέσεων *ἄνευ ≠ μετά*, και ελευθερία ≠ κατάκτηση[4] (*ἐλευθεροῦτε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἔσχον*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*τῆς πόλεως ≠ ἕκαστος*).

Σύμφωνα με τον ιστορικό, ο Ιπποκράτης βρισκόταν ακόμη στο μέσο του στρατοπέδου του και δεν είχε ακόμη προλάβει να τελειώσει τη στρατιωτική του παρακέλευση, όταν οι Βοιωτοί όρμησαν εναντίον αυτού και του στρατού του. Εναντίον τους

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Παγώνδα στο 4.92.5-6.

[2] Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους οικείο ≠ ξένο παρατηρείται και αργότερα στις διαπραγματεύσεις των Αθηναίων και των Βοιωτών για τους νεκρούς της μάχης: *ἀλλοτρίοις ἱεροῖς ≠ οἰκεῖα* (4.98.3) και πάλι στα λόγια του Αθηναίου κήρυκα. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 597.

[3] Πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 599. Στο σημείο αυτό το λεκτικό παραπέμπει στην αφήγηση της Πεντηκονταετίας: *Ἀθηναῖοι δὲ δευτέρᾳ καὶ ἑξηκοστῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν μάχην ἐστράτευσαν ἐς Βοιωτοὺς Μυρωνίδου στρατηγοῦντος, καὶ μάχῃ ἐν Οἰνοφύτοις τοὺς Βοιωτοὺς νικήσαντες τῆς τε χώρας ἐκράτησαν τῆς Βοιωτίας* (1.108.2-3). Δες και Hornblower 1996, 303.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία και στο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.64.5.

στάφηκαν και οι Αθηναίοι και οι δύο στρατοί συγκρούστηκαν, καθώς κινούνταν. Στη μάχη που ακολούθησε οι Αθηναίοι νίκησαν τους Θεσπιείς, αλλά νικήθηκαν από τους Θηβαίους. Η τελική νίκη των Βοιωτών αποδίδεται σε ένα στρατηγικό τέχνασμα του Παγώνδα, ο οποίος έστειλε δύο μονάδες του ιππικού πίσω από ένα λόφο χωρίς αυτές να γίνουν αντιληπτές από τους Αθηναίους που πολεμούσαν. Οι ιππείς αυτοί φανερώθηκαν ξαφνικά και οι Αθηναίοι φοβήθηκαν, επειδή νόμιζαν ότι τους επιτίθεται νέος στρατός. Οι Αθηναίοι πανικοβλημένοι τράπηκαν σε φυγή και οι Βοιωτοί τους ακολουθούσαν και τους σκότωναν. Σώθηκαν όμως αρκετοί, επειδή νύκτωσε, και διέφυγαν στην Αθήνα την επόμενη μέρα (4.96).

Λαμβάνοντας υπόψη την τελική έκβαση της μάχης, οι προβλέψεις του Θηβαίου βοιωτάρχη Παγώνδα αποδεικνύονται σωστές. Αντίθετα οι Αθηναίοι, που αρχικά πίστευαν ότι η επιχείρηση αυτή εύκολα θα στεφόταν με επιτυχία, κατατροπώνονται από τους αντιπάλους τους[1].

Όπως αναφέρει ο ιστορικός, οι Αθηναίοι εξακολουθούσαν να κατέχουν το Δήλιο, ενώ οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών απέβησαν άκαρπες. Οι Βοιωτοί καταλαμβάνουν το Δήλιο αργότερα με τη βοήθεια των Κορινθίων, των Πελοποννησίων και των Μεγαρέων και με τη χρήση πολιορκητικής μηχανής (4.100). Στη μάχη αυτή σκοτώνεται και ο Ιπποκράτης[2] (4.101.2).

Μετά από την ανάλυση των αντιθέσεων των δύο λόγων φαίνεται ότι οι δύο ομιλητές χρησιμοποιούν κοινές αντιθέσεις, αν και οι αντιθέσεις τους δεν αντιστοιχούν πλήρως[3]. Η παρατήρηση αυτή εξηγείται, αν ληφθεί υπόψη το μικρό μέγεθος του λόγου του Ιπποκράτη και το γεγονός ότι ο λόγος του διακόπτεται, προτού να προλάβει να τον ολοκληρώσει ο ομιλητής. Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται επίσης ανάμεσα στους δύο λόγους και σε άλλες στρατιωτικές παρακελεύσεις. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι αντιθετικά ζεύγη που εντοπίζονται στις δημηγορίες απαντούν και στο περικείμενο της αφήγησης, δείχνοντας τη στενή σχέση *λόγου* και *ἔργου* στη θουκυδίδεια *Ιστορία*.

[1] Λαμβάνοντας υπόψη το αποτέλεσμα της μάχης, η αρχική εντύπωση των Αθηναίων για την επιχείρηση αυτή περιλαμβάνει ειρωνεία: *καὶ εἰ κατορθοῖτο ἡ πεῖρα καὶ τὸ Δήλιον τειχισθείη, ῥᾳδίως ἤλπιζον,..., καταστήσειν αὐτὰ ἐς τὸ ἐπιτήδειον* (4.76.5).

[2] Ο Woodcock 1928, 105, παρατηρεί ότι μετά από την ήττα των Αθηναίων η φιλοπόλεμη μερίδα στην Αθήνα χάνει έδαφος και ενισχύεται η φιλειρηνική μερίδα με αρχηγό το Νικία. Οι Σπαρτιάτες σε συνδυασμό με τις επιτυχίες του Βρασίδα στη Θράκη είχαν πλέον σημειώσει νίκες, ώστε να είναι σε θέση να διαπραγματευτούν για τους αιχμαλώτους τους στη Σφακτηρία, όπως σημειώνει ο ίδιος. Έτσι αποφασίζεται η σύναψη ανακωχής το 423 π.Χ. Ο Wylie 1993, 25, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Δημοσθένης δεν είχε ευθύνη για την ήττα αυτή, θα πρέπει να κατηγορήθηκε από τους Αθηναίους.

[3] Η αντιστοιχία των δύο λόγων φαίνεται και από τον τρόπο, με τον οποίο αναφέρεται σε αυτούς ο ιστορικός: *τοῦ Ἱπποκράτους παρακελευομένου – παρακελευσαμένου… Παγώνδου* (4.96.1). Για παραλληλισμό των δύο λόγων δες Rittelmeyer 1915, 133. Σύμφωνα με το Solmsen 1975, 44 και υποσ. 59, οι λόγοι του Παγώνδα και του Ιπποκράτη δεν αντιστοιχούν ο ένας στον άλλο με το συνήθη τρόπο.

2.18 Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΡΑΣΙΔΑ (4.126)

Το 423 π.Χ. ο Βρασίδας και ο Περδίκκας εκστρατεύουν για δεύτερη φορά[1] εναντίον του Αρραβαίου, βασιλιά των Λυγκηστών Μακεδόνων, στη Λύγκο. Οι Λυγκηστές ανήκαν στους Μακεδόνες[2], αλλά είχαν εχθρικές σχέσεις με τον Περδίκκα. Ο Βρασίδας είχε μαζί του εκτός από τους Πελοποννησίους που του είχαν απομείνει[3] και στρατό από Χαλκιδείς και Ακανθίους, καθώς και από άλλες περιοχές. Διέθετε πεζικό 3000 στρατιωτών και 1000 ιππείς. Στη σύγκρουση του ιππικού και του πεζικού που ακολούθησε ο στρατός του Βρασίδα και του Περδίκκα νίκησε τους Λυγκηστές. Στη συνέχεια, ωστόσο, δημιουργήθηκε διχογνωμία ανάμεσα στους δύο άνδρες, αφού ο Περδίκκας ήθελε να προχωρήσει προς τις περιοχές του Αρραβαίου, ενώ ο Βρασίδας ήθελε να φύγει, καθώς δεν είχαν ακόμη φτάσει οι ενισχύσεις από τους Ιλλυριούς και ανησυχούσε για την τύχη της Μένδης (4.124).

Όπως σημειώνει ο ιστορικός, οι Ιλλυριοί, προδίδοντας τον Περδίκκα, προσχώρησαν τελικά στο στρατό του Αρραβαίου. Οι Μακεδόνες εξαιτίας του φόβου τους για το βαρβαρικό όχλο, ο οποίος πίστευαν ότι θα τους επιτεθεί μέσα στη νύκτα και, επειδή θεωρούσαν ότι αυτός ήταν μεγαλύτερος σε μέγεθος, αποφάσισαν να αποχωρήσουν. Το ίδιο αναγκάστηκε να κάνει και ο Περδίκκας. Την επόμενη μέρα ο Βρασίδας αντιλήφθηκε ότι οι Μακεδόνες είχαν εγκαταλείψει το πεδίο της μάχης, ενώ οι Ιλλυριοί και ο Αρραβαίος ήταν έτοιμοι να του επιτεθούν. Ο Βρασίδας, στην προσπάθειά του να υποχωρήσει με ασφάλεια, παρέταξε το στρατό του σε τετράγωνο σχήμα και τοποθέτησε τους ελαφρά οπλισμένους στο κέντρο. Διέταξε ακόμη τους νεότερους να εξορμούν και να αμύνονται σε τυχόν επιθέσεις του εχθρού. Ο ίδιος διάλεξε 300 στρατιώτες και έμεινε τελευταίος, για να αποκρούει τις επιθέσεις των εχθρών και να προστατεύει το στράτευμα. Σύμφωνα με τον ιστορικό, επειδή ο στρατός του Βρασίδα είχε προδοθεί από τους συμμάχους του και βρισκόταν σε εξαιρετικά επικίνδυνη θέση, ο Σπαρτιάτης στρατηγός εκφωνεί λόγο προς τους στρατιώτες του, με σκοπό να τους δώσει συμβουλές σχετικά με την υποχώρησή τους και να τους ανυψώσει το φρόνημά τους που εξαιτίας του φόβου[4] τους είχε καμφθεί (4.125).

---

[1] Η πρώτη εκστρατεία είχε περιγραφεί στο 4.83. Δες και Gomme 1956, 612. Σε εκείνη την περίπτωση ο Βρασίδας μετά από διαπραγματεύσεις με τον Αρραβαίο απέσυρε τελικά τα στρατεύματά του.

[2] Πρβλ. 2.99.2, 4.83.1. Δες και Gomme 1956, 615.

[3] Ο Βρασίδας είχε φύγει από την Πελοπόννησο με 1700 οπλίτες (4.78.1), αλλά είχε αφήσει τμήματα του στρατού του στις περιοχές που είχαν αποστατήσει από τους Αθηναίους: Μένδη, Σκιώνη και αλλού. Δες και Gomme 1956, 612-613.

[4] Στην ιστορική αφήγηση που προηγείται του λόγου του Βρασίδα, αλλά και στον ίδιο το λόγο παρατηρείται συχνή αναφορά στο φόβο των Πελοποννησίων: *διὰ τὸ δέος* (4.125.1), *φοβηθέντες* (4.125.1), *ἐκπλήγνυσθαι* (4.125.1), *ἔκπληξιν* (4.126.1), *πεφοβῆσθαι* (4.126.2), *δέδιτε* (4.126.3), *τὸ ἐκφοβῆσαι* (4.126.5). Ωστόσο, μετά από το λόγο του Βρασίδα και την επιτυχή υποχώρηση των Πελοποννησίων οι βάρβαροι ήταν τελικά αυτοί που *ἐφοβήθησαν* (4.128.2). Δες και Hunter 1986, 418 υποσ. 15.

Ο Βρασίδας αρχίζει τη στρατιωτική του παρακέλευση[1] δηλώνοντας ότι δε θα είχε λάβει το λόγο, εάν δεν υποψιαζόταν ότι οι Πελοποννήσιοι φοβήθηκαν, εξαιτίας της απομόνωσής τους και του πλήθους των εχθρών τους[2].

> ***Εἰ μὲν μὴ ὑπώπτευον***, *ἄνδρες Πελοποννήσιοι*[3], *ὑμᾶς* ***τῷ τε μεμονῶσθαι*** *καὶ ὅτι βάρβαροι οἱ ἐπιόντες καὶ* ***πολλοὶ ἔκπληξιν ἔχειν, οὐκ ἂν ὁμοίως <u>διδαχὴν</u>*** [4] ***ἅμα τῇ <u>παρακελεύσει</u> ἐποιούμην· νῦν δὲ πρὸς μὲν τὴν ἀπόλειψιν τῶν ἡμετέρων καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐναντίων βραχεῖ <u>ὑπομνήματι</u> καὶ <u>παραινέσει</u> τὰ μέγιστα πειράσομαι πείθειν*** (4.126.1).

Στην αρχή του λόγου παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μη πραγματικό ≠ πραγματικό (*εἰ μὴ ὑπώπτευον, οὐκ ἂν ὁμοίως διδαχὴν ἅμα τῇ παρακελεύσει ἐποιούμην ≠ νῦν βραχεῖ ὑπομνήματι καὶ παραινέσει τὰ μέγιστα πειράσομαι πείθειν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ.* Η αντίθεση αυτή επιτυγχάνεται με τη χρήση υποθετικού λόγου που εκφράζει το μη πραγματικό (*εἰ* και οριστική παρατατικού) και του επιρρήματος *νῦν* που σε αυτή την περίπτωση δε λειτουργεί ως χρονικό, αλλά αναφέρεται στην «πραγματικότητα». Αξίζει να σημειωθεί η αντικατάσταση του όρου *διδαχὴ* με τον όρο *ὑπόμνημα* και του όρου *παρακέλευσις* με τον όρο *παραίνεσις*. Κύριο μέλημα του Βρασίδα στο λόγο αυτό είναι να αποδείξει ότι η απομόνωση των στρατιωτών του και το πλήθος των εχθρών δεν πρέπει να τους προκαλεί φόβο. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιεί τις σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους συναίσθημα ≠ λογική (*ἔκπληξιν ἔχειν ≠ πείθειν*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, και μόνος ≠ πολύς (*τῷ μεμονῶσθαι ≠ πολλοί, πολλοί ≠ πρὸς τὴν ἀπόλειψιν, πρὸς τὴν ἀπόλειψιν ≠* [*πρὸς*] *τὸ πλῆθος*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… καὶ* και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους σύμμαχος ≠ εχθρός (*τῶν ἡμετέρων ≠ τῶν ἐναντίων*), η οποία σε συνδυασμό με την τελευταία αντίθεση εντοπίζεται σε συμμετρικά κώλα.

---

[1] Για ανάλυση της στρατιωτικής παρακέλευσης του Βρασίδα δες Leimbach 1985, 77-83.

[2] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 174 υποσ. 82, η συνήθεια να αναπτύσσονται λογικά επιχειρήματα πριν από τη δράση φαίνεται αφύσικη για ένα Σπαρτιάτη παρά για έναν Αθηναίο. Για το γεγονός ότι ο Βρασίδας ήταν ένας ασυνήθιστος τύπος Σπαρτιάτη πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 580.

[3] Σύμφωνα με τον Gomme 1956, 614-615, ο Βρασίδας απευθύνεται στους Πελοποννησίους, παρόλο που οι περισσότεροι στρατιώτες του ήταν Χαλκιδείς. Πρβλ. 4.124.1. Ο ίδιος θεωρεί ότι πρόκειται για απλή σύμβαση. Ο Hornblower 1996, 397, πιστεύει ότι η προσφώνηση είναι τιμητική και ότι για ρητορικούς σκοπούς ο Βρασίδας απευθύνεται στο στράτευμά του ως μία συνεκτική οντότητα.

[4] Η γνώση, ως αποτρεπτικό στοιχείο του φόβου των Σπαρτιατών, κατέχει κεντρική θέση στη δημηγορία αυτή. Όροι σχετικοί με τις έννοιες «γνώση ≠ άγνοια» διατρέχουν ολόκληρο το λόγο, αλλά και την αφήγηση που προηγείται και έπεται του λόγου. Για τη «γνώση», πρβλ. *διδαχήν* (4.126.1), *μαθεῖν* (4.126.3), *ἐπίσταμαι* (4.126.3), *διδαχή* (4.126.4), *προειδώς* (4.126.4), *γνώσεσθε* (4.126.6), και στην αφήγηση: *ἔγνω* (4.125.1), *γνώμην* (4.125.3), *παρὰ γνώμην* (4.127.2), *εἰδότες* (4.127.2), *ὁ γνοῦς* (4.128.1), ενώ για την «άγνοια» πρβλ. τους όρους: *ἀπειρίᾳ* (4.126.3), *τοῖς ἀπείροις* (4.126.5). Ο όρος *διδαχὴ* απαντά δύο φορές σε αυτό το λόγο (4.126.1 και 4.126.4) και πουθενά αλλού σε όλη την *Ιστορία* εκτός από το λόγο των Κορινθίων στο 1.120-124, όπου χρησιμοποιείται άλλες δύο φορές (1.120.2 και 1.121.4). Δες και Hornblower 1996, 399.

Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*βραχεῖ ≠ τὰ μέγιστα*).

Ο Βρασίδας υπενθυμίζει στους στρατιώτες του την έμφυτη γενναιότητά τους στον πόλεμο, η οποία δε βασίζεται στην παρουσία των συμμάχων τους. Ο ίδιος θεωρεί ότι δεν πρέπει να φοβούνται τους πολυάριθμους εχθρούς τους, αφού και οι ίδιοι προέρχονται από πόλεις, στις οποίες η εξουσία βρίσκεται στα χέρια λίγων.

> ***ἀγαθοῖς*** *γὰρ εἶναι ὑμῖν προσήκει τὰ πολέμια* ***οὐ διὰ ξυμμάχων παρουσίαν*** *ἑκάστοτε,* ***ἀλλὰ δι' οἰκείαν ἀρετήν****, καὶ μηδὲν πλῆθος* ***πεφοβῆσθαι*** *ἑτέρων, οἵ γε μηδὲ ἀπὸ πολιτειῶν τοιούτων ἥκετε, ἐν αἷς* ***οὐ πολλοὶ ὀλίγων ἄρχουσιν, ἀλλὰ πλεόνων μᾶλλον ἐλάσσους****, οὐκ ἄλλῳ τινὶ κτησάμενοι τὴν δυναστείαν ἢ τῷ μαχόμενοι κρατεῖν*[1] (4.126.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λογική ≠ συναίσθημα (*πείθειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πεφοβῆσθαι*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία (*ἀγαθοῖς ≠ πεφοβῆσθαι*). Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐ διὰ παρουσίαν ≠ ἀλλὰ δι' ἀρετήν*, της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Με αυτό τον τρόπο τονίζεται η ανδρεία των Σπαρτιατών και υποβαθμίζεται η παρουσία των συμμάχων τους. Σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους συμμάχους, που εγκατέλειψαν τους Σπαρτιάτες, και στους Σπαρτιάτες[3] (*ξυμμάχων ≠ οἰκείαν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Σπαρτιάτες δεν κατονομάζονται, αλλά υπονοούνται μέσω του επιθέτου *οἰκεῖος*, που υποβάλει ένα κλίμα οικειότητας ανάμεσα στους στρατιώτες, ώστε να εξανεμιστούν οι φόβοι τους. Δημιουργείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἄρχουσιν ≠ ἀλλὰ μᾶλλον* [*ἄρχουσιν*], της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *ἀλλὰ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται το δεύτερο μέρος της αντίθεσης ως σωστότερο. Η αντίθεση αυτή περιλαμβάνει τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο[4] (*πολλοὶ ≠ ὀλίγων*, *ὀλίγων ≠ πλεόνων, πλεόνων ≠ ἐλάσσους*[5]), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, μέσω του οποίου ο Βρασίδας υποβαθμίζει το πλεονέκτημα της αριθμητικής υπεροχής των

[1] Ο Hornblower 1996, 399 πιστεύει ότι στο σημείο αυτό ο Σπαρτιάτης στρατηγός αναφέρεται στους Ιλλυριούς και στους Μακεδόνες, στους οποίους η εξουσία *τῶν ὀλίγων* επιτυγχανόταν μέσω της διαμάχης σε αντιθεση με τη «δημοκρατική» Πελοπόννησο. Και ο Gomme 1956, 615, είχε ήδη επισημάνει ότι στο σημείο αυτό περιγράφεται η κατάσταση στο εχθρικό στρατόπεδο.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.83.3.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Βρασίδα στο 4.85-87.
[5] Ο Solmsen 1975, 97, σημειώνει την ύπαρξη *variatio* ανάμεσα στις φράσεις *πολλοὶ ὀλίγων* και *πλεόνων ἐλάσσους*.

εχθρών του. Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη των ίδιων όρων στα δύο μέρη της συντακτικής αντίθεσης, πρώτα σε θετικό και έπειτα σε συγκριτικό βαθμό.

Στη συνέχεια ο Βρασίδας δηλώνει στους στρατιώτες του ότι δεν πρέπει να φοβούνται τους βαρβάρους, αφού, λαμβάνοντας υπόψη και την προηγούμενη εμπειρία του, δε θα είναι φοβεροί αντίπαλοι.

> *βαρβάρους δὲ οὓς* ***νῦν ἀπειρίᾳ δέδιτε μαθεῖν χρή****, ἐξ ὧν τε* ***προηγώνισθε*** *τοῖς Μακεδόσιν*[1] *αὐτῶν καὶ ἀφ᾽ ὧν ἐγὼ* ***εἰκάζων*** *τε καὶ ἄλλων ἀκοῇ* ***ἐπίσταμαι****, οὐ δεινοὺς ἐσομένους* (4.126.3).

Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους άγνοια ≠ γνώση (*ἀπειρίᾳ ≠ ἐπίσταμαι*[2]), αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*εἰκάζων ≠ ἐπίσταμαι*), και συναίσθημα ≠ λογική (*δέδιτε ≠ μαθεῖν χρή*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ προηγώνισθε*).

Ο Βρασίδας θεωρεί ότι, αν κάποιος εχθρός, ενώ είναι αδύνατος στην πραγματικότητα, παρουσιάζεται ως δυνατός, μόλις γίνει αντιληπτή η πραγματική του δύναμη, οι αντίπαλοί του ενθαρρύνονται. Όταν όμως, σημειώνει, κάποιος εχθρός είναι πραγματικά δυνατός, οι αντίπαλοί του τον αντιμετωπίζουν με περισσότερη τόλμη, αν δεν ξέρουν την πραγματική του δύναμη.

> *καὶ γὰρ* ***ὅσα μὲν τῷ ὄντι ἀσθενῆ ὄντα*** *τῶν πολεμίων* ***δόκησιν ἔχει ἰσχύος****, διδαχὴ ἀληθὴς προσγενομένη περὶ αὐτῶν* ***ἐθάρσυνε*** *μᾶλλον τοὺς ἀμυνομένους·* ***οἷς δὲ βεβαίως*** *τι* ***πρόσεστιν ἀγαθόν****, μὴ* ***προειδὼς*** *τις ἂν αὐτοῖς* ***τολμηρότερον*** *προσφέροιτο* (4.126.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δειλία ≠ τόλμη (*δέδιτε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐθάρσυνε*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός ως σημασιολογική (*ὅσα ἀσθενῆ ὄντα ≠ οἷς πρόσεστιν ἀγαθόν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και ως λεξική (*ἀσθενῆ ≠ ἰσχύος*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό (*τῷ ὄντι ≠ δόκησιν ἔχει, δόκησιν ἔχει ≠ βεβαίως*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό

[1] Σύμφωνα με τον Gomme 1956, 615, ο ομιλητής αναφέρεται στην προηγούμενη μάχη, που είχε περιγραφεί λίγο πιο πάνω στο 4.124.3. Η Hunter 1973, 26-30 και υποσ. 3, 160-161, παρατηρεί ότι οι Μακεδόνες και οι Λυγκηστές, τους οποίους είχαν πολεμήσει οι Σπαρτιάτες στο 4.124.3, αναφέρονται ως μία οντότητα ή τουλάχιστον ως στενοί συγγενείς. Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, ο Βρασίδας δείχνει στους στρατιώτες του ότι έχουν προσωπική εμπειρία, την οποία μπορούν να εκμεταλλευτούν· εμπειρία, στην οποία βασίζεται και ο ίδιος (λόγω και της εκστρατείας του στη Θράκη), για να προβλέψει τα γεγονότα, χρησιμοποιώντας και εικασίες, οι οποίες τον καθιστούν άριστο εικαστή. Πρβλ. 2.99.2, 4.83.1. Η ίδια επισημαίνει ότι ο Βρασίδας επικαλείται την προηγούμενη εμπειρία του, με σκοπό να πείσει τους στρατιώτες του να πολεμήσουν με τόλμη.

[2] Σε αυτή την περίοδο εντοπίζονται τρεις τύποι σχετικοί με το ζεύγος γνώση ≠ άγνοια που όπως αναφέρθηκε αποτελεί κεντρικό θέμα του λόγου. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 605.

μοτίβο στο λόγο. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου και συνδέεται με την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια, αφού η γνώση σχετίζεται με ένα πραγματικό / βέβαιο γεγονός, ενώ η άγνοια με την αβεβαιότητα. Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία τριών τύπων στην περίοδο, σύνθετων με την πρόθεση *πρός*, που δημιουργεί την ηχητική εντύπωση του νεοελληνικού «εμπρός». Ο Βρασίδας προσπαθεί με αυτό τον τρόπο να παρακινήσει τους στρατιώτες του να πολεμήσουν.

Ο Βρασίδας εξηγεί ότι η άγνοια προκαλεί φόβο στους στρατιώτες του, επειδή οι βάρβαροι φαίνονται φοβεροί και απειλητικοί. Αν όμως τους αντιμετωπίσουν, επισημαίνει, οι εχθροί τους θα περιέλθουν σε αταξία και θα υποχωρήσουν.

> *οὗτοι δὲ* ***τὴν μέλλησιν μὲν ἔχουσι τοῖς ἀπείροις φοβεράν****· καὶ* γὰρ *πλήθει ὄψεως δεινοὶ καὶ βοῆς*[1] *μεγέθει ἀφόρητοι, ἥ τε διὰ κενῆς ἐπανάσεισις τῶν ὅπλων ἔχει τινὰ* ***δήλωσιν*** *ἀπειλῆς.* ***προσμεῖξαι δὲ τοῖς ὑπομένουσιν αὐτὰ*** *οὐχ ὁμοῖοι·* ***οὔτε*** γὰρ ***τάξιν ἔχοντες αἰσχυνθεῖεν ἂν λιπεῖν*** *τινα χώραν* ***βιαζόμενοι ἥ*** *τε* ***φυγὴ*** *καὶ* ***ἡ ἔφοδος*** *αὐτῶν ἴσην ἔχουσα* ***δόξαν τοῦ καλοῦ ἀνεξέλεγκτον*** *καὶ τὸ ἀνδρεῖον* ***ἔχει***[2] **(*αὐτοκράτωρ*** *δὲ μάχη μάλιστ' ἂν καὶ πρόφασιν τοῦ σῴζεσθαί τινι πρεπόντως πορίσειε)*, ***τοῦ τε ἐς χεῖρας ἐλθεῖν*** *πιστότερον* ***τὸ ἐκφοβῆσαι*** *ὑμᾶς* ***ἀκινδύνως*** *ἡγοῦνται·* ***ἐκείνῳ*** γὰρ *ἂν* ***πρὸ τούτου*** *ἐχρῶντο* (4.126.5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια (*προειδώς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς ἀπείροις*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία / απειρία (*τολμηρότερον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς ἀπείροις, τὴν μέλλησιν ἔχουσι τοῖς ἀπείροις φοβεράν ≠ προσμεῖξαι τοῖς ὑπομένουσιν αὐτά, τοῦ ἐς χεῖρας ἐλθεῖν ≠ τὸ ἐκφοβῆσαι ἀκινδύνως, ἐκείνῳ ≠ πρὸ τούτου*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην τελευταία περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης επαναλαμβάνονται μέσω δεικτικών αντωνυμιών. Πρόκειται για την κεντρική αντίθεση της

[1] Η αναφορά στο θόρυβο που προκαλούν οι εχθροί επαληθεύεται στην ιστορική αφήγηση, όπου αναφέρεται ότι *οἱ βάρβαροι… πολλῇ βοῇ καὶ θορύβῳ προσέκειντο* (4.127.1). Δες και Hunter 1973, 25. Η περιγραφή αυτή, σύμφωνα με τον Gomme 1956, 616, αφορά στους Ιλλυριούς, αλλά και σε όλο το εχθρικό στράτευμα και στους συμμάχους που εγκατέλειψαν το Βρασίδα. Όπως αναφέρει και ο Hornblower 1996, 390-392, 394, ήδη από το 4.124.1 ο Θουκυδίδης αντιπαραβάλλει τους Μακεδόνες με τους Έλληνες, υπονοώντας ότι οι Μακεδόνες δεν ανήκαν στους Έλληνες. Λίγο πιο κάτω, σημειώνει ωστόσο, ο ιστορικός δημιουργεί τριμερή διαχωρισμό ανάμεσα σε Έλληνες, Μακεδόνες και βαρβάρους, γεγονός που δείχνει, σύμφωνα με τον ίδιο, ότι ο Θουκυδίδης θεωρούσε τους Μακεδόνες ως ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στους Έλληνες και στους βαρβάρους. Η άποψη του Θουκυδίδη, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, δεν ήταν τελείως σταθερή ούτε συνεπής. Πρβλ. και 4.125.1 όπου ο Θουκυδίδης διαχωρίζει τους Μακεδόνες από τους βαρβάρους αντιπαραβάλλοντάς τους. Όμοια η de Romilly 1967, 168, παρατηρεί ότι ο Βρασίδας στη δημηγορία του δείχνει την αντίθεση ανάμεσα στη συμπεριφορά των βαρβάρων και των Ελλήνων που ήταν πάντοτε πειθαρχημένοι.

[2] Πρβλ. 7.29.4, 7.30.1-2, όπου αναφέρεται ότι οι βάρβαροι (εκεί γίνεται αναφορά στους Θράκες) είναι *φονικώτατοι* μόνο όταν έχουν θάρρος, ενώ όταν φοβηθούν καταδιώκονται εύκολα και σκοτώνονται.

δημηγορίας. Μετά από το κάθε μέρος αυτής της αντίθεσης ακολουθεί επεξήγηση (μέσω του μορίου *γάρ*) της όψης των εχθρών σε περίπτωση επίδειξης δειλίας ή τόλμης εκ μέρους των Σπαρτιατών αντίστοιχα. Στην περίπτωση της δειλίας δεν εντοπίζονται αντιθέσεις. Αντίθετα, στην περίπτωση της τόλμης οι όροι που χρησιμοποιούνται τονίζονται μέσω του αντιθετικού σχήματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μόριο *γὰρ* εντοπίζεται πέντε φορές στο σύντομο αυτό λόγο. Παρατηρούνται η αντίθεση ανάμεσα στους όρους τάξη ≠ αταξία ως λεξική (*τάξιν ἔχοντες ≠ ἀνεξέλεγκτον*) και ως σημασιολογική (*ἀνεξέλεγκτον ≠ αὐτοκράτωρ*) και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ υποχώρηση[1] (*προσμεῖξαι ≠ λιπεῖν, λιπεῖν ≠ βιαζόμενοι, βιαζόμενοι ≠ ἡ φυγή, ἡ φυγή ≠ ἡ ἔφοδος*), της οποίας οι όροι στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *τε… καί*, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*αἰσχυνθεῖεν ἄν ≠ τοῦ καλοῦ*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό (*δήλωσιν ≠ δόξαν, δόξαν ≠ ἔχει*) επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Στο τέλος του λόγου του ο Βρασίδας καλεί τους στρατιώτες του να υπομείνουν την πρώτη επίθεση των εχθρών τους χωρίς φόβο και, όταν βρουν την κατάλληλη ευκαιρία, να υποχωρήσουν με πειθαρχία και τάξη, ώστε να φτάσουν γρηγορότερα σε ασφαλές μέρος.

> *σαφῶς τε πᾶν* ***τὸ*** *προϋπάρχον* ***δεινὸν*** *ἀπ᾽ αὐτῶν ὁρᾶτε* ***ἔργῳ μὲν βραχὺ ὄν, ὄψει δὲ καὶ ἀκοῇ κατασπέρχον***[2]*. ὃ ὑπομείναντες ἐπιφερόμενον καί, ὅταν καιρὸς ᾖ,* ***κόσμῳ καὶ τάξει*** *αὖθις ὑπαγαγόντες, ἕς τε τὸ ἀσφαλὲς θᾶσσον ἀφίξεσθε καὶ* ***γνώσεσθε*** *τὸ λοιπὸν ὅτι* ***οἱ τοιοῦτοι ὄχλοι τοῖς μὲν τὴν πρώτην ἔφοδον δεξαμένοις***[3] *ἄπωθεν ἀπειλαῖς* ***<u>τὸ ἀνδρεῖον</u>*** ***μελλήσει ἐπικομποῦσιν, οἳ δ᾽ ἂν εἴξωσιν αὐτοῖς,*** *κατὰ πόδας <u>τὸ εὔψυχον</u>*[4] *ἐν τῷ ἀσφαλεῖ* ***ὀξεῖς ἐνδείκνυνται***[5] (4.126.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό (*τοῦ καλοῦ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ δεινόν*), και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απειρία / άγνοια ≠ γνώση (*τοῖς ἀπείροις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *γνώσεσθε*), επεκτείνοντας το

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στις στρατιωτικές παρακελεύσεις των Αθηναίων στρατηγών Φορμίωνα στο 2.89 και Δημοσθένη στο 4.10.

[2] Σύμφωνα με το Leimbach 1985, 82, η τρομακτική εμφάνιση των βαρβάρων δεν αποκλείει το γεγονός αυτοί να πολεμούν γενναία. Ο ίδιος σημειώνει ότι η υπονοούμενη αντίθεση που δημιουργείται εδώ δεν είναι τελείως λογική, αλλά ρητορικά κατάλληλη και ενθαρρυντική. Δες και Hornblower 1996, 396. Πρβλ. και την ιστορική αφήγηση του Θουκυδίδη, ο οποίος αναφερόμενος στους Ιλλυριούς επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για *ἀνθρώπους μαχίμους* (4.125.1)

[3] Η συμβουλή του Βρασίδα επιβεβαιώνεται στην αφήγηση της μάχης. Πρβλ. *τῇ τε πρώτῃ ὁρμῇ παρὰ γνώμην ἀντέστησαν* (4.127.2). Δες και Hunter 1973, 25.

[4] Ο Ros 1938, 103, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *ἀνδρεῖον* και *εὔψυχον*.

[5] Ο Βρασίδας, σύμφωνα με τον Gomme 1956, 617, τελειώνει το λόγο του με μία καθαρή προειδοποίηση, που σχεδόν συνιστά απειλή. Ο Σπαρτιάτης στρατηγός, σημειώνει, ξέρει πολύ καλά πως να συνδυάζει την ενθάρρυνση με την προειδοποίηση, δίνοντας έμφαση κάποιες φορές στη δεύτερη (όπως και στο λόγο του στο 4.85-87) και κάποιες φορές σην πρώτη.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό / βέβαιο (στην ώρα της μάχης) ≠ αβέβαιο (στην παραπλανητική όψη των εχθρών και στις ανυπόστατες φήμες) (*ἔργῳ ≠ ὄψει καὶ ἀκοῇ*[1]), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία ολοκληρώνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*βραχύ ὄν ≠ κατασπέρχον*), τάξη[2] ≠ αταξία (*κόσμῳ καὶ τάξει ≠ οἱ τοιοῦτοι ὄχλοι*), η οποία εντοπίζεται και στην προηγούμενη περίοδο, και άμυνα ≠ υποχώρηση[3] (*τοῖς τὴν πρώτην ἔφοδον δεξαμένοις ≠ οἳ ἂν εἴξωσιν αὐτοῖς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τάξη ≠ αταξία είναι επίσης σημαντική σε αυτό το λόγο, αφού σκοπός του Βρασίδα είναι να περάσει στους στρατιώτες του το μήνυμα ότι μόνο αν διατηρήσουν την τάξη τους θα μπορέσουν να διαφύγουν με ασφάλεια από την περιοχή. Γι' αυτό και αναφέρεται, αντίθετα, στην αταξία των εχθρών χαρακτηρίζοντας το πλήθος τους ως *ὄχλο*. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία (*τὸ ἀνδρεῖον ≠ μελλήσει ἐπικομποῦσιν, μελλήσει ἐπικομποῦσιν ≠ ὀξεῖς ἐνδείκνυνται*), ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση μετά από το λόγο του Βρασίδα οι βάρβαροι, βλέποντας το στρατό των Πελοποννησίων να υποχωρεί, ορμούν εναντίον του. Οι στρατιώτες του Βρασιδα, ωστόσο, τους αντιμετωπίζουν, ακολουθώντας τις συμβουλές του στρατηγού τους, και έτσι οι βάρβαροι αναγκάζονται να παραιτηθούν και να τους ακολουθούν από μακριά. Ακολούθως, οι βάρβαροι αποκλείουν το δρόμο, από όπου θα περνούσε ο Βρασίδας, με σκοπό να τον περικυκλώσουν (4.127). Ο Βρασίδας αντιλαμβάνεται τις κινήσεις των εχθρών του και συμβουλεύει τους στρατιώτες του να τρέξουν γρήγορα και να προλάβουν τους εχθρούς τους. Οι στρατιώτες του Βρασίδα, ακολουθώντας και πάλι τις συμβουλές του στρατηγού τους[4], νικούν τους βαρβάρους, οι

[1] Και ο Hornblower 1996, 396, 400, είχε ήδη παρατηρήσει ότι σε αυτό το λόγο του Βρασίδα αντιδιαστέλλεται η «όψη και η ακοή» με την «πραγματικότητα».

[2] Αναφορά στην τάξη υπάρχει και στην ιστορική αφήγηση, όταν ο Βρασίδας παρατάσσει τους στρατιώτες του πριν από την υποχώρησή τους. Πρβλ. *ἐς τετράγωνον τάξιν* (4.125.2), *ἔταξε* (4.125.3). Πρβλ. ωστόσο τη μετέπειτα συμβουλή του Βρασίδα προς τους 300 διαλεκτούς στρατιώτες του κατά την ώρα της υποχώρησης, να τρέξουν όσο πιο γρήγορα μπορούν και *ἄνευ τάξεως* και να καταλάβουν τον έναν από τους δύο λόφους, προτού τους προλάβουν οι εχθροί (4.128.1).

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στη στρατιωτική παρακέλευση του Δημοσθένη στο 4.10.

[4] Δες και Hunter 1973, 25-26, η οποία παρατηρεί ότι οι στρατιώτες ακολουθούν τις υποδείξεις του Βρασίδα: *ἐκδρόμους δέ, εἴ πῃ προσβάλλοιεν αὐτοῖς* (4.125.3) – *καὶ ὡς αὐτοῖς αἵ τε ἐκδρομαὶ ὅπῃ προσπίπτοιεν* (4.127.2), *καὶ αὐτὸς λογάδας ἔχων* (4.125.3) – *καὶ αὐτὸς ἔχων τοὺς λογάδας* (4.127.2). Η ίδια σημειώνει ότι η τακτική των Σπαρτιατών δε χρειάζεται περαιτέρω επεξήγηση, αφού ο αναγνώστης έχει ήδη προειδοποιηθεί από το λόγο του Βρασίδα για τον τρόπο διεξαγωγής της μάχης και από το 4.125.2-3· χωρία τα οποία αποδεικνύουν την ορθότητα της πρόβλεψης του Βρασίδα. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 609.

οποίοι πανικοβλημένοι τρέπονται σε φυγή και έτσι ο Βρασίδας με το στρατό του διαφεύγει τελικά με ασφάλεια από την περιοχή[1] (4.128).

Ο Βρασίδας σε αυτή τη στρατιωτική παρακέλευση χρησιμοποιεί αντιθέσεις που εντοπίζονται σε άλλες δημηγορίες του ιδίου είδους. Ο Σπαρτιάτης στρατηγός χρησιμοποιεί αντιθετικά μοτίβα που εξυπηρετούν τα μηνύματα που θέλει να περάσει στο ακροατήριό του· μοτίβα που διατρέχουν το σύντομό του λόγο. Όροι και αντιθέσεις που εντοπίζονται στη δημηγορία του επαναλαμβάνονται και στο περικείμενο του λόγου, επιβεβαιώνοντας για άλλη μία φορά τη στενή σχέση αφήγησης και δημηγοριών στην *Ιστορία* του Θουκυδίδη.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Όπως παρατηρεί ο Francis 1991, 210, ο Βρασίδας σχεδιάζει μία οργανωμένη υποχώρηση, η οποία εκτελείται επιτυχημένα, ενάντια στις μεγαλύτερες δυνάμεις του εχθρού. Σύμφωνα με το Hornblower 1996, 58, ο αναγνώστης μοιράζεται τον αυθεντικό θαυμασμό που αισθάνεται ο ιστορικός για τον επαγγελματισμό του Βρασίδα στη μάχη αυτή. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

2.19 Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΡΑΣΙΔΑ (5.9)

Η περιγραφή της μάχης της Αμφίπολης[1] στη *Ιστορία* του Θουκυδίδη είναι πολύ σημαντική, καθώς σε αυτήν χάνουν τη ζωή τους δύο πολύ σημαντικοί στρατηγοί: ο Βρασίδας από το στρατόπεδο των Σπαρτιατών και ο Κλέων από το στρατόπεδο των Αθηναίων. Μετά από αυτήν δρομολογούνται οι διαδικασίες για τη σύναψη ειρήνης ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα.

Σύμφωνα με τον ιστορικό, ύστερα από τη νίκη του στην Τορώνη[2], ο Κλέων κατευθύνεται προς την Αμφίπολη[3]. Ο ίδιος στρατοπεδεύει στην Ηιόνα αναμένοντας ενισχύσεις[4], ενώ ο Βρασίδας στο Κερδύλιο[5]· μέρος κοντά στην Αμφίπολη που βρίσκεται σε ύψωμα, ώστε ο Σπαρτιάτης στρατηγός να είναι σε θέση να παρατηρεί τις κινήσεις του Κλέωνα. Ο Βρασίδας, σύμφωνα με τον ιστορικό, ανέμενε την επίθεση του Κλέωνα[6], επειδή ο σπαρτιατικός στρατός ήταν μικρότερος σε μέγεθος από αυτόν των Αθηναίων[7]. Ταυτόχρονα ετοιμαζόταν και ο ίδιος για επίθεση. Ο Βρασίδας καλεί ενισχύσεις από τους Θράκες, τους Ηδωνούς, τους Μυρκινίους και τους Χαλκιδείς και τελικά συγκεντρώνει πεζικό 2000 ανδρών και 300 ιππείς. Ο ίδιος είχε υπό την ηγεσία του 1500 Θράκες και 1000

[1] Η Αμφίπολη ήταν πόλη με μεγάλη στρατηγική σημασία, η οποία είχε πέσει το 424 π.Χ. στα χέρια του Βρασίδα και των Σπαρτιατών. Ο Θουκυδίδης, ο οποίος ήταν στρατηγός των Αθηναίων και υπεύθυνος για την περιοχή, θεωρήθηκε ο κύριος υπαίτιος της απώλειας αυτής και εξορίστηκε από την Αθήνα. Πρβλ. 4.102-107 όπου περιγράφονται τα γεγονότα. Ο Westlake 1962, 276, 287, υποστηρίζει ότι στην περιγραφή της πτώσης της Αμφίπολης το 424 π.Χ. ο Θουκυδίδης προσπαθεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του και να κατευθύνει την κρίση των ακροατών του. Ο ίδιος σημειώνει ότι η αφήγηση του ιστορικού ανάμεσα σε άλλα περιέχει μία πολύ περίτεχνη αυτό-δικαιολόγηση εναντίον των κατηγοριών που οδήγησαν στην τιμωρία του.

[2] Ο Woodhead 1960, 304-306, θεωρεί τη νίκη του Κλέωνα στην Τορώνη και στις άλλες περιοχές επιδέξιο και επιτυχές κατόρθωμα τόσο σε στρατιωτικό όσο και σε διπλωματικό επίπεδο. Σημειώνει, ωστόσο, ότι ο ιστορικός δεν το τονίζει. Αντίθετα, ο Spence 1995, 432, θεωρεί την παράλειψη δικαιολογημένη, αφού ο κύριος στόχος της εκστρατείας του Κλέωνα ήταν η Αμφίπολη, την οποία δεν κατορθώνει να ανακτήσει.

[3] Πρβλ. 5.2.1, 5.3.6.

[4] Στο 5.6.2 αναφέρεται ότι ο Κλέων *ἡσύχαζε* στην Ηιόνα. Το ίδιο ρήμα χρησιμοποιείται και πιο κάτω στο 5.7.1: *ὁ δὲ Κλέων τέως μὲν ἡσύχαζεν*. Δες και Hornblower 1996, 437. Ο Schneider 1974, 21, πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης, παραλείποντας να περιγράψει το σχέδιο του Κλέωνα, τον παρουσιάζει εσκεμμένα να περιφέρεται άσκοπα.

[5] Ο λόφος του Κερδυλίου ήταν πιο ψηλός από αυτόν της Ηιόνας και από την Αμφίπολη. Δες και Gomme 1956, 636, και Hunter 1973, 31, η οποία σημειώνει τη σωστή στρατηγική κίνηση του Βρασίδα.

[6] Αυτή η λεπτομερής αναφορά στις ενδόμυχες σκέψεις του Βρασίδα οδήγησε πολλούς μελετητές στην εικασία, ότι ο Θουκυδίδης είχε ως πληροφοριοδότη του τον ίδιο το Σπαρτιάτη στρατηγό. Δες Grundy 1911, 36-37, Roisman 1987, 414, και Proctor 1980, 15. Σύμφωνα με τον Westlake (Westlake 1962, 284, Westlake 1968, 148, Westlake 1980, 78, 80-82, και Westlake 1989, 205), ο Θουκυδίδης είναι γενικά καλά πληροφορημένος για τα κίνητρα και τα αισθήματα του Βρασίδα σε πολλές περιπτώσεις. Ο ίδιος, ωστόσο, υποστηρίζει ότι η άποψη, πως ο Βρασίδας υπήρξε πληροφοριοδότης του ιστορικού, παρόλο που είναι ελκυστική, είναι απίθανη. Ο Westlake πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης θα συμβουλευόταν κάποιον από τον κοντινό κύκλο του Βρασίδα, ίσως το διάδοχό του στη στρατηγία, Κλεαρίδα, αφού ο ιστορικός περιγράφει με αξιοσημείωτη λεπτομέρεια την πορεία του Βρασίδα. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο Woodhead 1960, 308.

[7] Όπως σημειώνει η Hunter 1973, 31, 38, είναι δύσκολο να υπολογιστούν οι δυνάμεις της κάθε πλευράς, αλλά ο Κλέων θα πρέπει να είχε 1200 οπλίτες, 300 ιππείς και αδιευκρίνιστο αριθμό συμμάχων (5.2.1). Επομένως, σημειώνει, οι γνωστές δυνάμεις του Βρασίδα ήταν μεγαλύτερες, αλλά ο Κλέων δεν πρέπει να το γνώριζε. Η ίδια επισημαίνει ότι το σχέδιο του Βρασίδα δε βασιζόταν στην έλλειψη δυνάμεων, αλλά στην ελπίδα του να εξαναγκάσει τον Κλέωνα να τον αντιμετωπίσει, προτού φτάσουν οι ενισχύσεις του. Ο ιστορικός, παρατηρεί ωστόσο, δεν το γνώριζε και απέδωσε το γεγονός στην έλλειψη δυνάμεων που ίσχυε στις προηγούμενες περιπτώσεις.

πελταστές, ενώ οι υπόλοιποι βρίσκονταν εντός της Αμφίπολης υπό την αρχηγία του Κλεαρίδα (5.6).

Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, ο Κλέων αρχικά παραμένει αδρανής, αλλά αργότερα αναγκάζεται να αναλάβει δράση. Αντίθετα, οι στρατιώτες του Κλέωνα παρουσιάζονται να αδημονούν να πολεμήσουν και να είναι δυσαρεστημένοι μαζί του[1]. Συγκρίνουν ακόμη το στρατηγό τους, ο οποίος χαρακτηριζόταν από *ἀνεπιστημοσύνην καὶ μαλακίαν*[2], με το Βρασίδα, ο οποίος διέθετε *ἐμπειρίαν καὶ τόλμαν* (5.7.2).

Έχοντας πληροφορηθεί τους ψιθύρους εναντίον του, ο Κλέων επιτίθεται τελικά στο στράτευμα του Βρασίδα, όπως ακριβώς είχε προβλέψει ο Σπαρτιάτης στρατηγός[3]. Ο Κλέων, σύμφωνα με τον ιστορικό, στόχευε με την ίδια διάθεση που είχε και στην Πύλο[4] να περικυκλώσει την πόλη και να την κυριεύσει με έφοδο, περιμένοντας στο διάστημα που θα μεσολαβούσε τις ενισχύσεις του. Ταυτόχρονα ήταν πεπεισμένος ότι οι αντίπαλοί του δεν επρόκειτο να του επιτεθούν. Εγκατέστησε το στρατό του σε ύψωμα μπροστά από την Αμφίπολη και θεωρούσε ότι θα μπορούσε να φύγει όποτε ήθελε χωρίς να πολεμήσει, επειδή δεν έβλεπε τις κινήσεις των αντιπάλων του[5]. Πίστευε ακόμη ότι, αν είχε φέρει μαζί του πολιορκητικές μηχανές, θα μπορούσε να είχε κυριεύσει την Αμφίπολη που, όπως ο ίδιος νόμιζε, δεν είχε υπερασπιστές (5.7).

Ο Βρασίδας, βλέποντας τις κινήσεις των αντιπάλων του, κατέβηκε από το Κερδύλιο και μπήκε στην Αμφίπολη. Δεν ετοίμασε επίθεση, ούτε παρέταξε το στρατό του για μάχη, επειδή, σύμφωνα με τον ιστορικό, πίστευε ότι, παρόλο που ο στρατός του ήταν περίπου

[1] Η Hunter 1973, 32, διερωτάται κατά πόσο δικαιολογείται η δυσαρέσκεια των στρατιωτών εναντίον του Κλέωνα, αφού από την προηγούμενη αφήγηση φαίνεται ότι ο Κλέων είχε πετύχει σημαντική νίκη στην Πύλο και μόλις προηγουμένως στην Τορώνη και στη Γαληψό. Η ίδια θεωρεί ύποπτο το γεγονός ότι οι στρατιώτες επικρίνουν τον Κλέωνα για τις αδυναμίες που πρόκειται να παρουσιάσει στην επικείμενη μάχη.

[2] Ο West 1924 (2), 225, σημειώνει τη στρατηγική απειρία και την έλλειψη προσόντων του Κλέωνα. Οι Gomme 1956, 637-638, και Hornblower 1996, 438, πιστεύουν ότι δε δικαιολογείται ο χαρακτηρισμός του Κλέωνα ως δειλού και ανενεργού ηγέτη. Αντίθετα, θεωρούν ότι ο Κλέων ήταν ενεργός, είχε επιτυχίες και σκεφτόταν λογικά. Δεν παραβλέπουν, ωστόσο, το γεγονός ότι δεν είχε στρατηγικές ικανότητες και ότι οι επιτυχίες του στηρίζονταν στην υπεροψία. Ο Woodhead 1960, 303-310, αποδίδει το χαρακτηρισμό του Κλέωνα ως ανίκανου στρατηγού στην οργή και στην προκατάληψη του ιστορικού προς το πρόσωπό του. Ο ίδιος θεωρεί το σχέδιο του Κλέωνα λογικό και θεωρεί προκατειλημμένη την αφήγηση της μάχης. Πρβλ. και υποσ. 2 στις σελ. 384-386. Αντίθετα, ο Spence 1995, 433-437, θεωρεί ότι ο Κλέων ήταν στρατιωτικά ανεπαρκής, προκάλεσε σύγχυση στους στρατιώτες του, και έκανε λανθασμένες κινήσεις, αφήνοντας εκετεθειμένους τους στρατιώτες του στον εχθρό, παρόλο που σε στρατηγικό επίπεδο οι κινήσεις του ήταν λογικές.

[3] Σύμφωνα με τον ιστορικό, ο Κλέων *ἠναγκάσθη ποιῆσαι ὅπερ ὁ Βρασίδας προσεδέχετο* (5.7.1). Πρβλ. *ὅπερ προσεδέχετο ποιήσειν αὐτόν* (5.6.3). Η de Romilly 1994, 86, παρατηρεί την πραγματοποίηση των προβλέψεων του Βρασίδα. Ο Hornblower 1996, 438, πιστεύει ότι στην αναφορά της πρόβλεψης αυτής ο Θουκυδίδης μιλά με γενικούς όρους. Η Hunter 1973, 31-32, σημειώνει ότι ο Κλέων αναγκάζεται να ενεργήσει λόγω της πίεσης των στρατιωτών του. Σύμφωνα με τον Gomme 1956, 637, ο Κλέων δεν επιτίθεται, επειδή περιφρονούσε τις μικρές δυνάμεις των αντιπάλων του, αλλά αναγκάζεται να το κάνει λόγω της αδημονίας των στρατιωτών του, ενώ ταυτόχρονα ανέμενε και τις ενισχύσεις (5.6.2, 5.7.3).

[4] Για τη μετάφραση του όρου *τῷ τρόπῳ* ως «πνεύμα, συμπεριφορά, διάθεση», αντί «τεχνική», δες Gomme 1956, 639, και Hornblower 1996, 438-439.

[5] Η φράση *ἐπίστευσέ τι φρονεῖν* (5.7.3) που χρησιμοποιεί ο ιστορικός δείχνει την περιφρόνησή του προς τον Κλέωνα. Δες και Gomme 1956, 640, 659, ο οποίος αναφέρει, ωστόσο, ότι η πολιτική του Κλέωνα σε αυτή την περίπτωση ήταν λογική.

ισομεγέθης με αυτόν των Αθηναίων, υστερούσε σε ποιότητα[1]. Ετοίμαζε λοιπόν στρατηγικό τέχνασμα: δεν παρουσίασε φανερά τις στρατιωτικές του δυνάμεις που μόλις διέθεταν τα απαραίτητα και θα τύγχαναν της καταφρόνησης των αντιπάλων του, αλλά επέλεξε 150 στρατιώτες και τους υπόλοιπους τους παρέδωσε στον Κλεαρίδα. Ο Βρασίδας σχεδίαζε να επιτεθεί ξαφνικά στους Αθηναίους, προτού προλάβουν να αποχωρήσουν και πριν να φτάσουν οι ενισχύσεις τους. Συγκεντρώνει λοιπόν το στρατό και απευθύνεται στους στρατιώτες του, θέλοντας να τους εμψυχώσει και να τους εξηγήσει το σχέδιό του (5.8).

Ο Βρασίδας αρχίζει το λόγο του[2] υπενθυμίζοντας στους στρατιώτες του τη δωρική τους καταγωγή. Δηλώνει ότι σκοπός του λόγου του είναι να εξηγήσει με ποιό τρόπο θα διεξαγάγει την επίθεσή του, ώστε να μη χάσει κανείς το θάρρος του νομίζοντας ότι βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, επειδή θα πολεμούν λίγοι και όχι όλοι μαζί[3].

> *Ἄνδρες Πελοποννήσιοι*[4]*, ἀπὸ μὲν οἵας χώρας ἥκομεν, ὅτι αἰεὶ* ***διὰ τὸ εὔψυχον*** *ἐλευθέρας, καὶ ὅτι* ***Δωριῆς*** *μέλλετε* ***Ἴωσι*** *μάχεσθαι, ὧν εἰώθατε* ***κρείσσους*** *εἶναι,* ***ἀρκείτω βραχέως δεδηλωμένον***[5]*· τὴν δὲ ἐπιχείρησιν ᾗ τρόπῳ διανοοῦμαι ποιεῖσθαι,* ***διδάξω***[6]*, ἵνα μή τῳ τὸ* ***κατ' ὀλίγον*** *καὶ μὴ* ***ἅπαντας*** *κινδυνεύειν* ***ἐνδεὲς φαινόμενον ἀτολμίαν*** *παράσχῃ* (5.9.1-2).

---

[1] Πρβλ. και υποσ. 7 στη σελ. 612. Ο Boegehold 1979, 151-152, και ο Hornblower 1996, 440, αναφέρουν ότι ο Βρασίδας είχε στη διάθεσή του 1000 πελταστές, 2000 οπλίτες και 300 ιππείς και ανέμενε ενισχύσεις. Ο ίδιος είχε μαζί του μόνο 150 στρατιώτες στο Κερδύλιο, ενώ οι υπόλοιποι βρίσκονταν στην Αμφίπολη μαζί με τον Κλεαρίδα. Σύμφωνα με τους ίδιους, ο Κλέων είχε στη διάθεσή του 1200 Αθηναίους οπλίτες, 300 ιππείς, 30 πλοία και περισσότερους από 1500 συμμάχους, είχε προσθέσει στο στράτευμά του και οπλίτες από τη Σκιώνη, είχε αφήσει άνδρες στην Τορώνη, ενώ περίμενε ενισχύσεις και από άλλους συμμάχους. Ο Boegehold εξηγεί ότι ο φόβος του Βρασίδα, μήπως τύχει περιφρόνησης από τον Κλέωνα, εξηγείται από το γεγονός ότι αυτός είχε υπόψη του μόνο τους 150 στρατιώτες του: *ὑπεριδόντα σφῶν τὸ πλῆθος* (5.6.3), ενώ αργότερα η αναφορά του στην ισότητα γίνεται, επειδή ο στρατός του Βρασίδα είχε ενωθεί με τα στρατεύματα του Κλεαρίδα και αυτά εντός της Αμφίπολης: *δεδιὼς τὴν αὐτοῦ παρασκευὴν καὶ νομίζων ὑποδεεστέρους εἶναι, οὐ τῷ πλήθει (ἀντίπαλα γάρ πως ἦν), ἀλλὰ τῷ ἀξιώματι (τῶν γὰρ Ἀθηναίων ὅπερ ἐστράτευε καθαρὸν ἐξῆλθε καὶ Λημνίων καὶ Ἰμβρίων τὸ κράτιστον)* (5.8.2). Ο Boegehold αναφέρει ότι ο Βρασίδας πίστευε πως τα δικά του στρατεύματα υστερούσαν σε ποιότητα, επειδή ο Κλέων διέθετε στρατεύματα καλύτερης ποιότητας, ενώ ο Βρασίδας είχε αρκετούς πελταστές που ήταν ελαφρά οπλισμένοι και ήξερε ότι αυτοί ήταν κατώτεροι από τους οπλίτες και από το ιππικό των Αθηναίων. Γι' αυτό, σημειώνει, ο Βρασίδας ετοίμαζε στρατηγικό τέχνασμα, χρησιμοποιώντας ως όπλο του την περιφρόνηση του εχθρού και την αιφνίδια έφοδο, προτού φτάσουν άλλες ενισχύσεις. Ωστόσο, οι Gomme 1956, 641, και Hornblower 1996, 440, υποστηρίζουν ότι η αναφορά του Βρασίδα στην ποιότητα του στρατεύματός του είναι αξιοσημείωτη, αφού ο σπαρτιατικός στρατός περιελάμβανε και άνδρες εξοικειωμένους με τη μάχη.

[2] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 35, ο λόγος του Βρασίδα αποτελεί προέκταση των προθέσεών του, όπως αυτές περιγράφονται στο 5.8.4. Για ανάλυση της στρατιωτικής παρακέλευσης του Βρασίδα δες Leimbach 1985, 84-91.

[3] Αυτός ήταν και εξ αρχής ο φόβος του Βρασίδα, ότι δηλαδή ο στρατός του ήταν μικρότερος σε μέγεθος από το στρατό του Κλέωνα. Πρβλ. και πιο πάνω τη σελ. 612.

[4] Ο Βρασίδας απευθύνεται σε όλο του το στράτευμα με τέτοιο τρόπο, ώστε να φαίνεται ότι αυτό αποτελείτο μόνο από Πελοποννησίους, ενώ συνίστατο και από άλλες εθνότητες. Πρβλ. ωστόσο το 5.9.9, όπου ο Βρασίδας απευθύνεται χωριστά στους συμμάχους. Δες και Hornblower 1996, 442. Ο Gomme 1956, 643, θεωρεί ότι πρόκειται για συμβατική απλοποίηση.

[5] Σύμφωνα με το Francis 1991, 210-211, η βραχυλογία του Βρασίδα αντιδιαστέλλεται με την επιφυλακτικότητα του Αρχίδαμου. Οι δύο ομιλητές, παρατηρεί ωστόσο, παρουσιάζουν κοινό λεξιλόγιο στις δημηγορίες τους.

[6] Όπως παρατηρεί η Hunter 1973, 35, η *ἀληθὴς διδαχὴ* αποτελεί σημαντικό στοιχείο της αποτελεσματικής ηγεσίας.

Στην αρχή του λόγου αντιδιαστέλλεται η σύντομη υπενθύμιση, την οποία δε χρειάζονται οι στρατιώτες με την εκτεταμένη διδασκαλία που είναι απαραίτητη μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἀρκείτω βραχέως δεδηλωμένον ≠ διδάξω*), της οποίας τα μέλη βρίσκονται σε διαδοχικές περιόδους βοηθώντας στη σύνδεσή τους. Εντοπίζονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία[1] (*διὰ τὸ εὔψυχον ≠ ἀτολμίαν*), και δυνατός ≠ αδύνατος[2] (*κρείσσους ≠ ἐνδεές*[3]), των οποίων οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους διευκολύνοντας τη μεταξύ τους σύνδεση. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λίγος ≠ όλος[4] (*κατ' ὀλίγον ≠ ἅπαντας*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, και πραγματικό ≠ φαινομενικό (*δεδηλωμένον ≠ φαινόμενον*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον και της οποίας οι όροι εντοπίζονται επίσης σε διαδοχικές περιόδους. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Δωριείς και στους Ίωνες[5] (*Δωριῆς ≠ Ἴωσι*), η οποία παραπέμπει στην αντίθεση Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων που χρησιμοποιείται και πιο κάτω στο 5.9.9.

Ο Βρασίδας υποστηρίζει ότι οι εχθροί τους, επειδή τους καταφρονούν και δεν αναμένουν επίθεση εκ μέρους τους, ανέβηκαν στο ύψωμα και ολιγωρούν[6].

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στη στρατιωτική παρακέλευση των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87.

[2] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, χρησιμοποιείται και στις τρεις δημηγορίες που αποδίδονται στο Βρασίδα στην *Ιστορία*.

[3] Το ζήτημα της στρατιωτικής του δύναμης απασχολούσε το Βρασίδα, όπως φαίνεται και από την ιστορική αφήγηση: *νομίζων ὑποδεεστέρους εἶναι* (5.8.2)· φράση, η οποία αναφέρεται στο στρατό του Βρασίδα. Αντίθετα, για τον αθηναϊκό στρατό χρησιμοποιείται το επίθετο *τὸ κράτιστον* (5.8.2).

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Βρασίδα στο 4.86.4. Αναφορά στην ποσοτική αρχικά διαφορά των δύο στρατευμάτων και αργότερα στην ισοδυναμία τους γίνεται και στην αφήγηση. Πρβλ. *τὸ πλῆθος* (5.6.3, 5.8.3), *τῷ πλήθει* (5.8.2), *ἀντίπαλα* (5.8.2), *μεμονωμένους* (5.8.4), *τοὺς πάντας στρατιώτας* (5.8.4), *ἡ στρατιὰ ἅπασα* (5.10.2), *πόδες πολλοί* (5.10.2). Ο Hornblower 1996, 443, πιστεύει ότι η αναφορά σε «λίγους» αφορά στους 150 στρατιώτες που πήρε μαζί του ο Βρασίδας. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 614.

[5] Δες και Alty 1982, 4 υποσ. 19. Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και σε λόγους άλλων Δωριέων, των Κορινθίων στο 1.124.1 και του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[6] Ο Βρασίδας παρουσιάζεται να ψυχολογεί ορθά τους αντιπάλους του, όπως παραδέχεται και ο ιστορικός: *ὁ δὲ Κλέων* […] *ἠναγκάσθη ποιῆσαι ὅπερ ὁ Βρασίδας προσεδέχετο* (5.7.1). Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 613 και τις προβλέψεις του Βρασίδα σχετικά με το πώς θα εκινείτο ο Κλέων, αλλά και τις σκέψεις του Κλέωνα, όπως αυτές παρουσιάζονται στην αφήγηση. Αξίζει να παρατηρηθεί η χρήση κοινού λεξιλογίου ανάμεσα στην αφήγηση και στη δημηγορία: *ὑπεριδόντα σφῶν τὸ πλῆθος* (5.6.3), *ἐς μάχην μὲν γὰρ οὐδὲ ἤλπισέν οἱ ἐπεξιέναι οὐδένα, κατὰ θέαν δὲ μᾶλλον ἔφη ἀναβαίνειν τοῦ χωρίου* (5.7.3). Ο Βρασίδας παρουσιάζεται να προσπαθεί να αντιμετωπίσει την περιφρόνηση των εχθρών του και στο 5.8.3: *εἰ γὰρ δείξειε τοῖς ἐναντίοις τό τε πλῆθος καὶ τὴν ὅπλισιν ἀναγκαίαν οὖσαν τῶν μεθ' ἑαυτοῦ, οὐκ ἂν ἡγεῖτο μᾶλλον περιγενέσθαι ἢ ἄνευ προόψεώς τε αὐτῶν καὶ μὴ ἀπὸ τοῦ ὄντος καταφρονήσεως*. Δες και Gomme 1956, 644, και Hornblower 1996, 443. Η de Romilly 1967, 136, παρατηρεί ότι η πρώτη επίθεση του Βρασίδα, σύμφωνα με την πρόβλεψή του, τρομάζει τον εχθρό που βρίσκεται σε αταξία. Η αφήγηση των γεγονότων, προσθέτει, ενισχύει με αυτό τον τρόπο τη δημηγορία, καθώς επιβεβαιώνει όλες τις προβλέψεις του Βρασίδα. Πρβλ. *ἀτάκτως* (5.9.3) – *ἀταξίᾳ* (5.10.6), *μὴ ἀντιπαραταχθέντος* (5.9.4) – *μὴ ἐκ παρατάξεως* (5.11.2), *φοβοῦντα* (5.9.7), *φοβηθῆναι* (5.9.8) – *πεφοβημένοις, ἐκπεπληγμένοις* (5.10.6), *θορυβηθῆναι* (5.10.7), *προεκφοβήσεως* (5.11.2). Η δεύτερη επίθεση γίνεται πάλι, σύμφωνα με την πρόβλεψη του Βρασίδα, αιφνιδιαστικά. Πρβλ. *αἰφνιδίως* (5.9.7) - *τῷ ἀδοκήτῳ καὶ ἐξαπίνης* (5.10.7). Δες και Lateiner 1975, 183, ο οποίος σημειώνει ότι τόσο ο λόγος όσο και η ιστορική αφήγηση

τοὺς γὰρ ἐναντίους ***εἰκάζω*** *καταφρονήσει τε ἡμῶν καὶ οὐκ ἂν ἐλπίσαντας ὡς* ***ἂν ἐπεξέλθοι***[1] *τις αὐτοῖς ἐς μάχην ἀναβῆναί τε πρὸς τὸ χωρίον καὶ νῦν ἀτάκτως κατὰ θέαν*[2] *τετραμμένους* ***ὀλιγωρεῖν*** (5.9.3).

Στο σημείο αυτό χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*ἂν ἐπεξέλθοι ≠ ὀλιγωρεῖν*).

Ο Σπαρτιάτης στρατηγός θεωρεί ότι, αν οι στρατιώτες του αντιληφθούν αυτά τα σφάλματα των εχθρών και τη δική τους δύναμη και κάνουν την επιχείρηση με το συμφέροντα τρόπο, θα νικήσουν.

ὅστις δὲ ***τὰς*** *τοιαύτας* ***ἁμαρτίας*** *τῶν ἐναντίων* ***κάλλιστα ἰδὼν*** *καὶ ἅμα πρὸς τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν* ***τὴν ἐπιχείρησιν ποιεῖται μὴ ἀπὸ τοῦ προφανοῦς μᾶλλον καὶ ἀντιπαραταχθέντος ἢ ἐκ τοῦ πρὸς τὸ παρὸν ξυμφέροντος****, πλεῖστ' ἂν* ***ὀρθοῖτο*** (5.9.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*ὀλιγωρεῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν ἐπιχείρησιν ποιεῖται*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό[3] (*εἰκάζω* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κάλλιστα ἰδών*), βοηθεί επίσης στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λάθος ≠ σωστό (*τὰς ἁμαρτίας ≠ ἂν ὀρθοῖτο*). Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *μὴ <u>ἀπὸ</u> τοῦ προφανοῦς μᾶλλον καὶ ἀντιπαραταχθέντος ≠ ἢ <u>ἐκ</u> τοῦ πρὸς τὸ παρὸν ξυμφέροντος*[4], της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής[5], μέσω της οποίας ο ομιλητής επιλέγει το δεύτερο μέρος ως προτιμότερο.

Ο Βρασίδας επικροτεί αυτά τα τεχνάσματα, με τα οποία κάποιος εξαπατά τους εχθρούς του και ωφελεί τους φίλους του, και σημειώνει ότι αυτά φέρνουν μεγάλη δόξα.

τονίζουν την άγνοια και την απροετοιμασία των Αθηναίων και την ταχεία και ξαφνική επίθεση των Σπαρτιατών.

[1] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 34-35, ο Βρασίδας γνώριζε ότι ο Κλέων σκόπευε να κάνει αναγνωριστική επιχείρηση και ότι ανέμενε τις ενισχύσεις του για να επιτεθεί. Πρβλ. 5.7.3.

[2] Η αίσθηση της όρασης είναι κυρίαρχη τόσο πριν όσο και μετά από την εκφώνηση του λόγου, αλλά και στην ίδια τη δημηγορία. Και οι δύο στρατηγοί επιλέγουν να στρατοπεδεύσουν σε σημεία που θα τους επέτρεπαν να έχουν εποπτεία του χώρου. Πρβλ. *κατεφαίνετο* (5.6.3), *κατὰ θέαν* (5.7.3, 5.9.3), *ἐθεᾶτο* (5.7.4), *ἐφαίνετο* (5.7.5), *εἶδε* (5.8.1), *προόψεως* (5.8.3), *προφανοῦς* (5.9.4), *ὁρᾷς* (5.9.7), *ὁρῶντες* (5.9.10), *φανεροῦ* (5.10.2), *ἐπιφανεῖ* (5.10.2), *κατὰ τὴν θέαν* (5.10.2), *φανερά* (5.10.2), *ὑποφαίνονται* (5.10.2), *εἶδεν* (5.10.3), *ὁρᾷ* (5.10.5). Ο Βρασίδας φροντίζει να κρύψει το μέγεθος του στρατού του και να επιτεθεί ξαφνικά, προκαλώντας αναστάτωση στο στρατόπεδο των Αθηναίων.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Βρασίδα.

[4] Ο Ros 1938, 132, επισημαίνει τη χρήση διαφορετικών προθέσεων στα δύο μέρη της αντίθεσης.

[5] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται 5 φορές σε δημηγορίες του Βρασίδα: από μία φορά στις στρατιωτικές του παρακελεύσεις και τρεις φορές στον πρώτο του λόγο στο 4.85-87.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

καὶ τὰ κλέμματα[1] *ταῦτα καλλίστην δόξαν* ***ἔχει*** *ἃ* ***τὸν πολέμιον*** *μάλιστ' ἄν τις* ***ἀπατήσας τοὺς φίλους*** *μέγιστ' ἂν* ***ὠφελήσειεν*** (5.9.5).

Η αναφορική πρόταση της περιόδου χωρίζεται σε δύο συμμετρικά κώλα, στα οποία εντοπίζονται δύο αντιθέσεις αντίστοιχα. Παρατηρούνται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος (*πολέμιον ≠ φίλους*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια[2] (*ἂν ἀπατήσας ≠ ἂν ὠφελήσειεν*).

Ακολούθως ο Σπαρτιάτης στρατηγός περιγράφει το στρατηγικό του σχέδιο: ενώ οι εχθροί είναι απροετοίμαστοι και χαλαροί, ο ίδιος μαζί με τους στρατιώτες του θα τους επιτεθεί ξαφνικά. Προστάζει ακόμη τον Κλεαρίδα να βγει από τα τείχη της πόλης και να επιτεθεί και ίδιος με το στρατό του[3].

ἕως οὖν ἔτι ἀπαράσκευοι ***θαρσοῦσι*** *καὶ* ***τοῦ ὑπαπιέναι*** *πλέον ἢ* ***τοῦ μένοντος****, ἐξ ὧν ἐμοὶ* ***φαίνονται****, τὴν διάνοιαν* ***ἔχουσιν****,* ***ἐν τῷ ἀνειμένῳ*** *αὐτῶν* ***τῆς γνώμης*** *καὶ πρὶν* ***ξυνταθῆναι*** *μᾶλλον τὴν δόξαν, ἐγὼ μὲν ἔχων τοὺς μετ' ἐμαυτοῦ καὶ φθάσας, ἢν δύνωμαι, προσπεσοῦμαι δρόμῳ κατὰ μέσον τὸ στράτευμα*[4]*· σὺ δέ, Κλεαρίδα, ὕστερον, ὅταν ἐμὲ ὁρᾷς ἤδη προσκείμενον καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς* ***φοβοῦντα***[5] *αὐτούς, τοὺς μετὰ σεαυτοῦ τούς τ' Ἀμφιπολίτας καὶ τοὺς ἄλλους ξυμμάχους ἄγων αἰφνιδίως*[6] *τὰς πύλας ἀνοίξας ἐπεκθεῖν καὶ ἐπείγεσθαι ὡς τάχιστα ξυμμεῖξαι* (5.9.6-7).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ἔχει* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ φαίνονται, φαίνονται ≠ ἔχουσιν*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[7]. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ δειλία (*θαρσοῦσι ≠ φοβοῦντα*),

[1] Ο Francis 1991, 211, παρατηρεί ότι αυτός ο όρος είναι ξεχωριστός και λακωνικός και εξηγεί ότι πρόκειται για στρατηγήματα που χρησιμοποιούνταν στον πόλεμο και συνδέονταν συγκεκριμένα με τη Σπάρτη. Ο Powell 1989, 178-179 και υποσ. 41 και 43-44, παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες στρατηγοί συνήθιζαν να εξαπατούν τους εχθρούς τους και επισημαίνει ότι οι ίδιοι βασίζονταν στην απάτη. Βλ. 5.45, όπου ο Αλκιβιάδης θεωρούσε δυνατό το ενδεχόμενο να πείσει τους Σπαρτιάτες να παραπλανήσουν την αθηναϊκή συνέλευση.

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον πρώτο λόγο του Βρασίδα στο 4.85-87.

[3] Οι οδηγίες προς τον Κλεαρίδα εκπληρώνονται στο 5.10.7: *καὶ ὁ Κλεαρίδας, ὥσπερ εἴρητο, ἅμα κατὰ τὰς Θρᾳκίας πύλας ἐπεξελθὼν τῷ στρατῷ ἐπεφέρετο*. Δες και Hornblower 1996, 441, 448. Η Hunter 1973, 36, σημειώνει ότι οι οδηγίες του Βρασίδα στηρίζονται στην προηγούμενη εμπειρία του ως στρατηγού.

[4] Η πρόβλεψη αυτή εκπληρώνεται στο 5.10.6: *κατὰ μέσον τὸ στράτευμα τρέπει*. Δες και Hornblower 1996, 441, 444, 448.

[5] Και αυτή η πρόβλεψη του Βρασίδα εκπληρώνεται, αφού οι Αθηναίοι όντως πανικοβάλλονται, βλέποντας τη διπλή επίθεση του σπαρτιατικού στρατού. Πρβλ. *φοβοῦντα* (5.9.7), *φοβηθῆναι* (5.9.8), *πεφοβημένοις* (5.10.6), *ἐκπεπληγμένοις* (5.10.6), *θορυβηθῆναι* (5.10.7). Στον απολογισμό της μάχης ο Θουκυδίδης σημειώνει επίσης ότι η μεγάλη απώλεια στο στρατόπεδο των Αθηναίων οφειλόταν στο φόβο που προκλήθηκε: *διὰ τὸ μὴ ἐκ παρατάξεως, ἀπὸ δὲ τοιαύτης ξυντυχίας καὶ προεκφοβήσεως τὴν μάχην μᾶλλον γενέσθαι* (5.11.2). Δες και Hornblower 1996, 448, και Hunter 1986, 418 υποσ. 15, για την παρουσία του φόβου στη δημηγορία και στην αφήγηση.

[6] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 39, ο αναγνώστης γνωρίζει από τις προηγούμενες επιχειρήσεις, στις οποίες είχε λάβει μέρος ο Βρασίδας, ότι ο Σπαρτιάτης στρατηγός είναι τολμηρός και ότι ενεργεί με ταχύτητα, βασιζόμενος στις ξαφνικές επιθέσεις. Πρβλ. 2.25.2, 4.70, 4.103.

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στις τρεις δημηγορίες του Βρασίδα.

της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους, φεύγω ≠ μένω[1] (*τοῦ ὑπαπιέναι ≠ τοῦ μένοντος*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *πλέον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής που τονίζει το πρώτο μέρος της αντίθεσης, και αταξία ≠ τάξη[2] (*ἐν τῷ ἀνειμένῳ ≠ ξυνταθῆναι*). Αξίζει να σημειωθεί ότι στο σημείο που περιγράφεται η ψυχολογική κατάσταση των εχθρών ο ομιλητής χρησιμοποιεί αντιθέσεις. Αντίθετα, όταν αναλύει το σχέδιο που καλείται ο ίδιος να ακολουθήσει και διατυπώνει τις συμβουλές του προς τον Κλεαρίδα ο λόγος είναι πιο απλός και το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί, αφού στόχος του Βρασίδα ήταν να δοθούν με όση περισσότερη σαφήνεια γινόταν οι οδηγίες προς το στράτευμα και το συνστρατηγό του. Αυτός ήταν άλλωστε και ο σκοπός της εκφώνησης της ομιλίας του.

Ο Βρασίδας ελπίζει ότι με την πραγματοποίηση του σχεδίου του οι εχθροί τους θα πανικοβληθούν.

> ***ἐλπὶς*** *γὰρ μάλιστ' ἂν αὐτοὺς οὕτω* ***φοβηθῆναι****· τὸ γὰρ ἐπιὸν* ***ὕστερον*** *δεινότερον τοῖς πολεμίοις* ***τοῦ παρόντος*** *καὶ μαχομένου* (5.9.8).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λογική ≠ ελπίδα[3] (*τῆς γνώμης* (στο 5.9.6) ≠ *ἐλπίς*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρόν (*ὕστερον ≠ τοῦ παρόντος*).

Ανακεφαλαιώνοντας ο Βρασίδας καλεί τον Κλεαρίδα να επιδείξει γενναιότητα και παροτρύνει τους συμμάχους του να ακολουθήσουν τις οδηγίες του. Ακολούθως εξηγεί τα οφέλη που θα προκύψουν από τη νίκη τους, αλλά και τα μειονεκτήματα μίας ενδεχομένης ήττας.

> *καὶ αὐτός τε* ***ἀνὴρ ἀγαθὸς*** *γίγνου, ὥσπερ σε εἰκὸς ὄντα Σπαρτιάτην, καὶ ὑμεῖς, ὦ ἄνδρες ξύμμαχοι,* ***ἀκολουθήσατε*** *ἀνδρείως, καὶ* νομίσατε <*τρία*> *εἶναι τοῦ καλῶς πολεμεῖν τὸ ἐθέλειν καὶ τὸ αἰσχύνεσθαι καὶ <τὸ>* ***τοῖς ἄρχουσι*** *πείθεσθαι, καὶ τῇδε ὑμῖν τῇ ἡμέρᾳ ἢ* ***ἀγαθοῖς*** *γενομένοις* ***ἐλευθερίαν*** *τε ὑπάρχειν καὶ* ***Λακεδαιμονίων ξυμμάχοις*** *κεκλῆσθαι, ἢ* ***Ἀθηναίων*** *τε* ***δούλοις****, ἢν τὰ ἄριστα ἄνευ* ***ἀνδραποδισμοῦ*** *ἢ θανατώσεως* ***πράξητε,***

[1] Η ίδια αντίθεση παρατηρείται και στην αφήγηση στο 5.10.9 (*μένειν ≠ φεύγων*), όταν ο Κλέων αποφασίζει να εγκαταλείψει τη μάχη αντί να παραμείνει και να αγωνιστεί και τελικά σκοτώνεται.

[2] Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους τάξη ≠ αταξία είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Βρασίδα στο 4.126, για να τονίσει ο ομιλητής την αταξία που διέκρινε τα βαρβαρικά στρατεύματα που επρόκειτο να αντιμετωπίσουν οι στρατιώτες του. Η έλλειψη τάξης ήταν τελικά η βασική αιτία της συντριπτικής ήττας των Αθηναίων. Πρβλ. 5.11.2: *διὰ τὸ μὴ ἐκ παρατάξεως*, αλλά και 5.10.6: *ἀταξίᾳ*. Δες και Francis 1991, 211 και υποσ. 148, ο οποίος παρατηρεί ότι η αποδιοργάνωση του εχθρού εκφράζεται στη δημηγορία μέσω όρων, όπως: *καταφρονήσει* (5.9.2)*, τετραμμένους* (5.9.3)*, ὀλιγωρεῖν* (5.9.3). Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η αντίθεση εντοπίζεται μόνο σε δημηγορίες του Βρασίδα.

[3] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.62.5, ενώ είχε χρησιμοποιηθεί και στη στρατιωτική παρακέλευση του Αθηναίου στρατηγού Δημοσθένη στο 4.10.1.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καὶ ***δουλείαν χαλεπωτέραν*** *ἢ* ***πρὶν*** *εἴχετε, τοῖς δὲ λοιποῖς Ἕλλησι* ***κωλυταῖς*** *γενέσθαι* ***ἐλευθερώσεως*** (5.9.9).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη[1] (*φοβηθῆναι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνὴρ ἀγαθός*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ακολουθώ ≠ ηγούμαι (*ἀκολουθήσατε ≠ τοῖς ἄρχουσι*), και δυνατότητα ≠ εμπόδιο[2] (*πράξητε ≠ κωλυταῖς*). Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ελευθερία ≠ δουλεία[3] (*ἐλευθερίαν ≠ ἀνδραποδισμοῦ, δουλείαν ≠ ἐλευθερώσεως*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζονται και αντιθέσεις σε συμμετρικά κώλα, τα οποία συνδέονται με το μόριο *ἤ*. Σε αυτά περιλαβάνονται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων[4] (*Λακεδαιμονίων ≠ Ἀθηναίων*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ελευθερία / συμμαχία ≠ δουλεία (*ξυμμάχοις ≠ δούλοις*), η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Παρατηρείται και η «λανθάνουσα» πραγματολογική αντίθεση χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν[5] (*χαλεπωτέραν* [*νῦν*] ≠ *πρίν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι με το μόριο *ἤ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην καταμέτρηση των τριών παραγόντων που χαρακτηρίζουν τον καλό πολεμικό αγώνα δεν εντοπίζονται αντιθέσεις, αλλά χρησιμοποιείται η απλή παράταξη μέσω του μορίου *καί*.

Ο Βρασίδας στο τέλος του λόγου του καλεί τους στρατιώτες του να αγωνιστούν με γενναιότητα και υπόσχεται ότι και ο ίδιος θα ενεργήσει με όμοιο τρόπο.

ἀλλὰ μήτε ὑμεῖς ***μαλακισθῆτε,*** *ὁρῶντες περὶ ὅσων ὁ ἀγὼν ἐστιν, ἐγώ τε δείξω οὐ* ***παραινέσαι*** *οἷός τε ὢν μᾶλλον* <u>*τοῖς πέλας*</u> *ἢ καὶ* <u>*αὐτὸς*</u> ***ἔργῳ ἐπεξελθεῖν*** (5.9.10).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους τόλμη ≠ δειλία (*ἀγαθοῖς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μαλακισθῆτε*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *ἀλλά*, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 5.9.1-2. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον[6] (*παραινέσαι ≠ ἔργῳ ἐπεξελθεῖν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το επίρρημα *μᾶλλον* και τα μόρια *ἤ* και *καί*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Στο

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Βρασίδα στο 4.126, ενώ είχε εντοπιστεί και στον πρώτο του λόγο στο 4.86.2-3. Είχε χρησιμοποιηθεί επίσης στους λόγους του Αρχίδαμου, των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα (2.87-89), όπου επίσης λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Βρασίδα στο 4.85-87.

[3] Η αντίθεση ανάμεσα στους όρους ελευθερία ≠ δουλεία είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Βρασίδα στο 4.85-87, επειδή σχετιζόταν και με τη σπαρτιατική διακήρυξη, ότι οι Σπαρτιάτες πολεμούν για να κερδίσουν την ελευθερία των Ελλήνων, την οποία σφετερίζονταν οι Αθηναίοι. Δες και Francis 1991, 211, ο οποίος παρατηρεί ότι το θέμα της απελευθέρωσης της Ελλάδας κυριαρχεί στον πρώτο και στον τελευταίο λόγο του Βρασίδα.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον πρώτο λόγο του Βρασίδα στο 4.85-87.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες που εκφωνεί ο Βρασίδας.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο τέλος του πρώτου λόγου του Βρασίδα στο 4.87.1.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

πρόσωπο του Βρασίδα η αντίθεση αυτή ουσιαστικά αναιρείται και έτσι ο ίδιος αναδεικνύεται ικανός όχι μόνο στα λόγια, αλλά και στην πράξη[1]. Ο Σπαρτιάτης στρατηγός παρουσιάζεται επίσης ως μέρος του στρατεύματός του με τη χρήση των όρων *τοῖς πέλας – αὐτός*, οι οποίοι χρησιμοποιούνται ως αλληλοσυμπληρούμενοι. Δημιουργείται έτσι ομοψυχία στο στράτευμα.

Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, μετά από την εκφώνηση του λόγου του ο Σπαρτιάτης στρατηγός ετοιμαζόταν για την επίθεση και παρέταξε τον υπόλοιπο στρατό, του οποίου ηγείτο ο Κλεαρίδας, στις πύλες της πόλης. Οι Αθηναίοι είδαν ότι ο Βρασίδας είχε κατέβει από το Κερδύλιο, ότι προσέφερε θυσίες στο ναό της Αθηνάς και ότι ετοιμαζόταν για επίθεση. Όταν ανήγγειλαν τα συμβάντα στον Κλέωνα, ο ίδιος διέταξε υποχώρηση του στρατού, επειδή δεν ήθελε να εμπλακεί σε μάχη, προτού φτάσουν οι ενισχύσεις που περίμενε[2]. Ο Βρασίδας, βλέποντας τους εχθρούς του να υποχωρούν, εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία και απευθύνθηκε ξανά πολύ σύντομα στους άντρες του, λέγοντας ότι οι Αθηναίοι δε φαίνονται έτοιμοι να τους αντιμετωπίσουν. Ζήτησε ακόμη να ανοίξουν τις πύλες, για να επιτεθούν στους εχθρούς τους γρήγορα και με θάρρος[3]. Στη συνέχεια ο ίδιος βγήκε από την πόλη και αιφνιδίασε με την επίθεσή του τους Αθηναίους, κτυπώντας τους στη μέση του στρατεύματός τους[4]. Ο Κλεαρίδας ακολουθώντας τις διαταγές του Βρασίδα[5] όρμησε με τη σειρά του εναντίον των Αθηναίων, οι οποίοι πανικοβλήθηκαν από τη διπλή επίθεση, όπως ακριβώς είχε προβλέψει ο Βρασίδας[6]. Ο Βρασίδας κατά τη σύγκρουση τραυματίστηκε και χωρίς αυτό να γίνει αντιληπτό από τους Αθηναίους μεταφέρθηκε μακριά από το πεδίο της

[1] Πρβλ. και το χαρακτηρισμό του Βρασίδα από τον ιστορικό πριν από την εκφώνηση του πρώτου του λόγου στο 4.81.1 και 4.84.2. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 581.

[2] Ο Anderson 1965, 3-4, πιστεύει ότι ήταν λάθος εκ μέρους του Κλέωνα να διατάξει αποχώρηση του στρατεύματος και μετά να προσπαθήσει να δώσει τις οδηγίες. Αυτό, σημειώνει, είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί σύγχυση, επειδή το αριστερό μέρος των στρατιωτών υπάκουσε αμέσως στο σήμα της αποχώρησης, ενώ το δεξιό μέρος περίμενε να ακούσει τις οδηγίες. Ο Κλέων, καταλήγει, φαίνεται ότι δεν ήταν εξοικειωμένος με τις βασικές τεχνικές καθοδήγησης των οπλιτών στη μάχη. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 613. Η Hunter 1973, 33, σημειώνοντας τη μεγάλη συγκέντρωση ρηματικών τύπων, διερωτάται κατά πόσο ο ιστορικός ήταν σε θέση να γνωρίζει τις σκέψεις και τα κίνητρα του Κλέωνα.

[3] Στο σημείο αυτό (5.10.5) ο Θουκυδίδης παραθέτει τα λόγια του Βρασίδα σε ευθύ λόγο.

[4] Πρβλ. την υποσ. 4 στη σελ. 617. Σύμφωνα με τον Gomme 1956, 651, ο Βρασίδας επιτέθηκε στο σημείο που ήταν κενό ανάμεσα στο αριστερό και στο δεξιό μέρος του στρατού των Αθηναίων και συγκεκριμένα στο αριστερό άκρο της δεξιάς πλευράς. Ο ίδιος εικάζει ότι ο αθηναϊκός στρατός ήταν χωρισμένος μόνο σε δύο μέρη (σε αριστερό και σε δεξιό) και όχι σε τρία, όπως ήταν ο συνήθης διαχωρισμός.

[5] Όπως σημειώνει ο Marshall 1984, 33, στο σημείο αυτό τονίζεται η σπαρτιατική πειθαρχία.

[6] Η αφήγηση της μάχης που ακολουθεί επιβεβαιώνει τις οδηγίες του Βρασίδα: *προσπεσοῦμαι δρόμῳ* (5.9.6) - *ἔθει δρόμῳ* (5.10.6), *κατὰ μέσον τὸ στράτευμα* (5.9.6, 5.10.6), *φοβοῦντα αὐτούς* (5.9.7) – *τοῖς Ἀθηναίοις πεφοβημένοις* (5.10.6), *φοβηθῆναι* (5.9.8) – *θορυβηθῆναι* (5.10.7). Για την επιβεβαίωση των προβλέψεων του Βρασίδα, πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 613, υποσ. 6 στις σελ. 615-616, και υποσ. 4 στη σελ. 617. Όμοια η de Romilly 1967, 136, παρατηρεί ότι η πορεία των γεγονότων εκτυλίσσεται σύμφωνα με τις προβλέψεις του Βρασίδα και εντοπίζει λεκτικές αντιστοιχίες ανάμεσα στην αφήγηση και στο λόγο του. Δες και Lateiner 1975, 183. Η Hunter 1973, 36-37, 40, σημειώνει ότι ο ιστορικός δείχνει στην αφήγηση την επαλήθευση των προβλέψεων του Βρασίδα, δημιουργώντας προθέσεις με βάση τα αποτελέσματα και πιθανά κίνητρα με βάση τα ίδια τα γεγονότα. Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 173-174, αυτή η στρατιωτική νίκη αποτελεί έναν επαληθευμένο συλλογισμό, δείχνοντας ότι η εξυπνάδα και η ορθή κρίση ήταν οι συντελεστές της.

μάχης. Ο Κλέων, αφού εξ αρχής δεν ήθελε να αντισταθεί, αναχώρησε[1]. Ωστόσο, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, τον πρόλαβε ένας πελταστής από τη Μύρκινο και τον σκότωσε[2]. Οι Αθηναίοι προσπάθησαν να αντισταθούν, αλλά χωρίς αποτέλεσμα, και αναγκάστηκαν να τραπούν σε φυγή. Αρκετοί έχασαν τη ζωή τους και όσοι τελικά επέζησαν συγκεντρώθηκαν στην Ηιόνα. Στο αντίπαλο στρατόπεδο οι στρατιώτες μετέφεραν το Βρασίδα ζωντανό ακόμη μέσα στην πόλη. Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, ο Βρασίδας πέθανε αφού πρώτα πληροφορήθηκε τη νίκη του, ενώ ο Κλεαρίδας με τους στρατιώτες του έστησαν τρόπαιο[3] (5.10). Στη μάχη αυτή σκοτώθηκαν 600 περίπου Αθηναίοι και μόλις 7 Σπαρτιάτες[4].

Ο Θουκυδίδης περιγράφει ακολούθως την κηδεία του Βρασίδα που έγινε *δημοσία*[5]. Ο τάφος του οικοδομήθηκε εντός της πόλης και καθιερώθηκε ως ιερός χώρος, ενώ ο ίδιος τιμήθηκε ως ήρωας[6]. Θεσπίστηκαν ακόμη ενιαύσιοι αγώνες και θυσίες προς τιμήν του. Επιπλέον η Αμφίπολη αφιερώθηκε σε αυτόν ως ιδρυτή της και ταυτόχρονα καταστράφηκαν όλα τα μνημεία που σχετίζονταν με τον πραγματικό ιδρυτή, τον Αθηναίο Άγνωνα[7]. Οι Αμφιπολίτες, όπως σημειώνει ο ιστορικός, θεωρούσαν το Βρασίδα σωτήρα τους[8] (5.11).

---

[1] Η Hunter 1973, 33, παρατηρεί ότι το λάθος του Κλέωνα ήταν ότι υποτίμησε την τόλμη του Βρασίδα.

[2] Οι Gomme 1956, 652, και Hornblower 1996, 448-449, πιστεύουν ότι υπάρχει προκατάληψη στην περιγραφή του θανάτου του Κλέωνα. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 613. Προκατάληψη υπήρχε εξάλλου και για την πρόκληση θανάτου από ελαφρά οπλισμένους στρατιώτες. Ο Woodhead 1960, 303-304, 308-309, πιστεύει επίσης ότι ο δυσμενής χαρακτηρισμός του Κλέωνα είναι εσκεμμένος, ώστε να αφήσει δυσάρεστα συναισθήματα στους αναγνώστες. Σύμφωνα με τον Westlake (Westlake 1962, 287, Westlake 1968, 75-78, 80-82, Westlake 1989, 207), η αφήγηση της μάχης περιέχει ασάφειες που οφείλονται στην προσπάθεια του ιστορικού να καταδικάσει τον Κλέωνα για ανεπάρκεια και δειλία, παρουσιάζοντάς τον να πεθαίνει με ντροπιαστικό τρόπο, αφού σκοτώνεται στην προσπάθειά του να ξεφύγει. Η προκατάληψη του Θουκυδίδη εναντίον του Κλέωνα, σημειώνει, οδήγησε τον ιστορικό στο να υπερβάλλει σχετικά με τα λάθη και τις αποτυχίες του Κλέωνα, αποδίδοντας κίνητρα σε αυτόν που δε μπορούν να γίνουν πιστευτά, αφού απορρέουν από μία γενική και υποκειμενική αξιολόγηση του χαρακτήρα του και όχι από αξιόπιστη πηγή. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 620.

[3] Αναφορά σε αυτό το τρόπαιο γίνεται και πριν από την αφήγηση της μάχης στο 5.10.6, όπου γίνεται μνεία στην επίθεση του Βρασίδα. Έτσι, οι αναγνώστες προειδοποιούνται για τη μέλλουσα νίκη του Σπαρτιάτη στρατηγού.

[4] Αναφορά στον απολογισμό της μάχης γίνεται στο 5.11.2, αφού πρώτα περιγράφεται λεπτομερώς η κηδεία και οι τιμές που αποδόθηκαν στο Βρασίδα. Ο Kitto 1966, 347, σημειώνει ότι μετά από την επιτυχία τους στην Πύλο οι Αθηναίοι ορέγονταν συνεχώς περισσότερα και υπερεκτιμούσαν τις δυνάμεις τους. Στη μάχη αυτή, προσθέτει, οι Αθηναίοι χάνουν για πάντα την Αμφίπολη και λίγο αργότερα αναγκάζονται να συνθηκολογήσουν με τους Σπαρτιάτες. Έτσι, σημειώνει, δημιουργείται τραγική ειρωνεία μέσω της σύγκρισης ανάμεσα στις ελπίδες των Αθηναίων και στα αποτελέσματα της μάχης. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 76, η ευθύνη για την εκστρατεία ανήκει στον ίδιο τον Κλέωνα, αφού ο ίδιος έπεισε τους Αθηναίους να την αναλάβουν και έτσι, θεωρεί, η ήττα και οι σοβαρές απώλειες που υπέστησαν οι Αθηναίοι βαραίνουν τον ίδιο.

[5] Ο Hornblower 1996, 449, επισημαίνει ότι ήταν ασυνήθιστο εκ μέρους του Θουκυδίδη να περιγράφει την ταφή και τις επιτάφιες τιμές των πρωταγωνιστών της *Ιστορίας* του.

[6] Ο Lattimore 1962, 97, παρατηρεί ότι όσοι πέθαιναν για την πατρίδα τους ανακηρύσσονταν ήρωες και καθιερωνόταν η λατρεία τους.

[7] Η ίδρυση της Αμφίπολης από τον Άγνωνα αναφέρεται στο 4.102.4: *ἣν Ἀμφίπολιν Ἄγνων ὠνόμασεν* (4.102.4).

[8] Οι λόγοι αυτής της συμπεριφοράς των Αμφιπολιτών σκιαγραφούνται από τον ιστορικό με πολύ καίριο τρόπο. Οι Αμφιπολίτες, σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, θεωρούσαν το Βρασίδα σωτήρα τους, αλλά ήθελαν επίσης να καλοπιάσουν τους Σπαρτιάτες, ώστε να τους διατηρήσουν στη συμμαχία τους, επειδή φοβούνταν τους Αθηναίους. Η πραγματική αιτία καταστροφής των μνημείων του Άγνωνα ήταν, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, το μίσος που ένιωθαν οι Αμφιπολίτες για τους Αθηναίους. Η Loraux 2006, 74, σημειώνει ότι η αντικατάσταση του ιδρυτή Άγνωνα από το Βρασίδα αποτελεί ένδειξη του ρήγματος μεταξύ Αμφίπολης και Αθήνας.

Μετά από το θάνατο του Βρασίδα και του Κλέωνα στην ίδια μάχη *οἵπερ ἀμφοτέρωθεν μάλιστα ἠναντιοῦντο τῇ εἰρήνῃ* αρχίζουν οι διαπραγματεύσεις για σύναψη ειρήνης ανάμεσα στους Πελοποννησίους και στους Αθηναίους[1]. Ο ιστορικός εξηγεί ότι ο Βρασίδας προτιμούσε τον πόλεμο *διὰ τὸ εὐτυχεῖν τε καὶ τιμᾶσθαι ἐκ τοῦ πολεμεῖν*[2], ενώ ο Κλέων, επειδή αν γινόταν ειρήνη *καταφανέστερος νομίζων ἂν εἶναι κακουργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλων*[3] (5.16.1).

Ο Βρασίδας εκφωνεί τρεις δημηγορίες στη θουκυδίδεια *Ιστορία*, οι οποίες, όπως έχει διαφανεί μέσω της ανάλυσής τους, παρουσιάζουν κοινές αντιθέσεις[4]. Ομοιότητες παρατηρούνται επίσης ανάμεσα σε αυτή τη δημηγορία και σε άλλες στρατιωτικές παρακελεύσεις. Αντιθέσεις που απαντούν στη δημηγορία και όροι που επανέρχονται σε αυτήν απαντούν και στην περικείμενη αφήγηση, αποδεικνύοντας τη στενή τους σχέση και οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι στις δημηγορίες τονίζονται μέσω του αντιθετικού σχήματος στοιχεία που σημειώνονται και στην ιστορική αφήγηση και που κρίνονται καθοριστικά για την έκβαση μίας μάχης.

[1] Όπως σημειώνει ο West 1924 (2), 225, η φιλοπόλεμη μερίδα στην Αθήνα χάνει έδαφος μετά από την ήττα στην Αμφίπολη και την απώλεια του αρχηγού της.

[2] Ο Hornblower 1996, 38, 60-61, πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης θα πρέπει να σαγηνεύτηκε από τον άνθρωπο που τον ξεπέρασε σε στρατιωτικό επίπεδο, γι' αυτό και τον παρουσιάζει ηθικά ανώτερο και διαφορετικό από τους άλλους Σπαρτιάτες. Ο Θουκυδίδης, σύμφωνα με τον ίδιο, σκιαγραφώντας το Βρασίδα ως υπερήρωα, παρουσιάζει την ήττα του από αυτόν στην προηγούμενη μάχη της Αμφίπολης ως δικαιολογημένη. Ο Hornblower θεωρεί, ωστόσο, ότι παρόλο που ο Βρασίδας υπήρξε μία στρατιωτική ιδιοφυία, ο Θουκυδίδης ήταν μία καλλιτεχνική ιδιοφυία, όπως τον αποκαλεί.

[3] Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 82, ο Θουκυδίδης αποδίδει κακόπιστα κίνητρα στον Κλέωνα για τη συνέχιση του πολέμου. Ο Andrewes 1962, 79, παρατηρεί ότι ο χαρακτηρισμός του Κλέωνα είναι σκληρός, αλλά όχι τελείως λανθασμένος. Ο Τσακμάκης 2012, 9-10, σημειώνει ότι ο Κλέων στερείται ακόμη και ενός αναμενόμενου, τυπικού εγκωμίου, παρόλο που πεθαίνει ως στρατηγός στη μάχη. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ούτε ο θάνατος του Κλέωνα μειώνει τον περιφρονητικό ζήλο του Θουκυδίδη.

[4] Η Hunter 1973, 35, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο αυτό και στον προηγούμενο λόγο του Βρασίδα στο 4.126. Δες και Francis 1991, 210-211 και υποσ. 138 και 152, ο οποίος σημειώνει ομοιότητες ανάμεσα στους λόγους του Βρασίδα και στους λόγους του Αρχίδαμου. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 614.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

2.20 Η ΤΡΙΛΟΓΙΑ ΝΙΚΙΑ (6.9-14) – ΑΛΚΙΒΙΑΔΗ (6.16-18) – ΝΙΚΙΑ (6.20-23)

Οι Αθηναίοι[1] παρουσιάζονται από την αρχή του 6ου βιβλίου να επιθυμούν[2] να εκστρατεύσουν ξανά[3] στη Σικελία με μεγαλύτερο στόλο[4], με σκοπό να την υποτάξουν[5]. Ο ιστορικός τονίζει στην αφήγησή του ότι οι περισσότεροι Αθηναίοι αγνοούσαν[6] το μέγεθος

[1] Σύμφωνα με τον Ellis 1979, 55-56, η απόφαση των Αθηναίων για εκστρατεία στη Σικελία παρουσιάζεται ως συλλογική και άρα η ευθύνη ανάληψής της τους βαραίνει όλους. Τα συναισθήματά τους, σημειώνει, κυριάρχησαν έναντι της λογικής και οι φιλοδοξίες τους έναντι της σύνεσης.

[2] Πρβλ. την έμφαση στην έντονη επιθυμία των Αθηναίων τόσο στην αφήγηση, όσο και στο λόγο του Νικία που ακολουθεί: *ἐβούλοντο* (6.1.1), *ἐφιέμενοι* (6.6.1), *ἐφίεσθαι* (6.8.4), *ἐφίεσθε* (6.11.5), *ὀρέγεσθαι* (6.10.5), *ἐπιθυμεῖν* (6.10.1), *ἐπιθυμίᾳ* (6.13.1), *ἔρως* και *πόθῳ* (6.24.3). Η de Romilly 1963, 72, 77 και υποσ. 2, 200 και υποσ. 1, 202, 322, 326 και υποσ. 4, ο Connor (Connor 1981, 94, Connor 1984, 158-159, 161-162 και υποσ. 12), ο Mackie 1996, 108 και υποσ. 25, και ο Hornblower 2008, 259, επισημαίνουν την έμφαση στην επιθυμία των Αθηναίων να υποτάξουν τη Σικελία. Η de Romilly σημειώνει ότι ο ιστορικός τονίζει τον υπερβολικό χαρακτήρα των αθηναϊκών φιλοδοξιών, δείχνοντας το λάθος που διέπραξαν οι Αθηναίοι. Πρβλ. 2.65.11. Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 159, 163-164, η Σικελία απεικονίζεται ως ένα αντικείμενο σφοδρής επιθυμίας των Αθηναίων σε όλο το θουκυδίδειο έργο και η επιθυμία για έλεγχο του νησιού, σημειώνει, συνιστά το σημαντικότερο παράδειγμα της αθηναϊκής πλεονεξίας. Ο ίδιος παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι ηγέτες άρχισαν να μιμούνται την πλεονεξία του δήμου στις προτάσεις τους ή ακόμη και να τις μεγενθύνουν με αποτέλεσμα η αθηναϊκή επιθυμία γρήγορα να υπερβεί τις ικανότητες της αθηναϊκής δύναμης. Όπως σημειώνει ίδιος, η επιθυμία ήταν το θεμελιώδες κίνητρο πίσω από τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Πρβλ. 2.65.10. Συμφωνα με τη Foster 2010, 5, οι Αθηναίοι υπέκυψαν στους πειρασμούς του ιμπεριαλισμού για αναζήτηση κέρδους, όταν επιτέθηκαν στη Σικελία. Ο Dover 1965, xxii-xxiii, θεωρεί δικαιολογημένες τις φιλοδοξίες των Αθηναίων, αφού η πρώτη φάση του Πελοποννησιακού πολέμου είχε αποδείξει ότι η Σπάρτη δεν ήταν σε θέση να επιφέρει σημαντικό πλήγμα στην Αθήνα, ενώ η Αθήνα είχε αυξήσει τα χρηματικά της αποθέματα λόγω της ειρήνης και κατάφερε να ενισχύσει το ναυτικό της. Η de Romilly 1963, 50, χαρακτηρίζει τη Σικελική εκστρατεία το *par excellence* ιμπεριαλιστικό εγχείρημα των Αθηναίων, στο οποίο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση από τον ιστορικό.

[3] Σχετικά με τις προηγούμενες απόπειρες των Αθηναίων στη Σικελία πρβλ. την υποσ. 1 στη σελ. 557 στο κεφάλαιο 2.15. Οι Αθηναίοι είχαν πραγματοποιήσει απόπειρα ελέγχου της Σικελίας με 20 πλοία ήδη από το 427 π.Χ. (3.86.4). Το 425 π.Χ. στέλνονται άλλα 40 πλοία για να ενισχύσουν τον αρχικό στόλο (3.115.4). Οι στόχοι των Αθηναίων ήταν να εμποδίσουν την παροχή σιτηρών από τη Σικελία στην Πελοπόννησο και να εξερευνήσουν την περιοχή, εξετάζοντας το ενδεχόμενο κατάκτησής της. Οι προσπάθειές τους όμως ναυάγησαν με τη συνένωση όλων των σικελικών πόλεων, κατόπιν εισήγησης του Ερμοκράτη (4.59-64).

[4] Για τους φόβους των Συρακουσίων, μήπως οι Αθηναίοι επέμβουν με μεγαλύτερο στόλο στη Σικελία πρβλ. 4.1.2, 4.24.3.

[5] Πρβλ. 3.86.4: *ὑποχείρια γενέσθαι,* 4.65.3: *ἐξόν… καταστρέψασθαι,* 6.1.1: *καταστρέψασθαι, εἰ δύναιντο,* 6.6.1: *τῆς πάσης ἄρξαι,* 6.24.3: *καταστρεψομένοις*. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 197, Kagan 1981, 164-165, 172-173, και Hornblower 2008, 260. Ο Kagan υποστηρίζει ότι ο αρχικός στόχος των Αθηναίων δεν ήταν η κατάκτηση της Σικελίας. Η de Romilly 1963, 72, 200, σημειώνει ότι οι στόχοι των Αθηναίων, πέρα από την κατάκτηση της Σικελίας, δεν εξηγούνται με σαφήνεια. Πρβλ. και την υποσ. 3 πιο πάνω.

[6] Ο Hornblower 2008, 5-6, 260, διερωτάται κατά πόσο ευσταθεί το σχόλιο του ιστορικού σχετικά με την άγνοια των Αθηναίων, αφού υπήρχαν διπλωματικές επαφές ανάμεσα στην Αθήνα και στη Σικελία. Ο ιστορικός, όπως σημειώνει ο ίδιος, εννοεί ότι λίγοι Αθηναίοι ήταν εξοικειωμένοι με την περιοχή. Όμοια ο Kagan 1981, 165-166, θεωρεί ύποπτη και απίθανη τη δήλωση του ιστορικού σχετικά με την άγνοια των Αθηναίων, σημειώνοντας ότι ο αθηναϊκός στόλος βρισκόταν στην Σικελία από το 427 π.Χ. μέχρι το 424 π.Χ., όπως και το 422 π.Χ. ταξιδεύοντας σε πολλές από τις πόλεις της Σικελίας. Έτσι, συμπεραίνει, οι Αθηναίοι θα γνώριζαν τη γεωγραφία της περιοχής και τον πληθυσμό της. Ο Smith 2004, 33-65, θεωρεί ότι ο ισχυρισμός του Θουκυδίδη σχετικά με την άγνοια των Αθηναίων για τη Σικελία είναι λανθασμένος, αφού οι Αθηναίοι είχαν αρκετές πληροφορίες για τη Σικελία, που θα είχαν λάβει από προηγούμενες επιχειρήσεις τους στην περιοχή, από διπλωματικές αποστολές για σύναψη συμμαχιών, από τη δημιουργία αποικιών, ή από ρήτορες και διανοουμένους. Ο ίδιος θεωρεί ότι πρόκειται για ρητορικό τέχνασμα, με το οποίο ο ιστορικός στόχευει όχι στο να διορθώσει την απειρία των Αθηναίων, αλλά στο να δείξει και να σχολιάσει τις επικίνδυνες συνθήκες, μέσα στις οποίες αποφασίστηκε η εκστρατεία, οι οποίες δημιουργήθηκαν από δημοφιλείς, απλοϊκές και αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με τη Σικελία, που προέρχονταν από ποιητικούς τόπους τρέχοντες στην

και τον αριθμό των κατοίκων του νησιού, καθώς και το γεγονός ότι ο πόλεμος που θα αναλάμβαναν θα ήταν εξίσου σημαντικός με αυτόν εναντίον των Πελοποννησίων[1] (6.1).

Ο ιστορικός ακολούθως πραγματεύεται την ιστορία της Σικελίας[2] και των κατοίκων της, Ελλήνων και βαρβάρων (6.2-5)[3], για να αποδείξει τη δύναμή της[4]. Το πραγματικό κίνητρο των Αθηναίων, αναφέρει, ήταν η επιθυμία για κατάκτηση της Σικελίας, αλλά οι

Αθήνα από τις δραματικές παραστάσεις και από τη ρητορική τέχνη. Οι Αθηναίοι, σημειώνει, δεν έχουν σωστή εικόνα για τη Σικελία ακόμα και μετά από την καταστροφή τους.

[1] Πρβλ. 7.28.3. Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 260-261, 300-301, ο ιστορικός παραλληλίζει την αρχή της αφήγησης της Σικελικής εκστρατείας με αυτήν ολόκληρου του πολέμου. Συγκρίνοντας τα δύο χωρία, παρατηρεί ότι επαναλαμβάνονται σημαντικές φράσεις, όπως: *ἀληθεστάτη πρόφασις* (1.23.6, 6.6.1)· στοιχείο που αποδεικνύει ότι με τη Σικελική εκστρατεία οι πολεμικές συγκρούσεις αρχίζουν και πάλι. Όμοια ο Kagan 1981, 164, επισημαίνει την ομοιότητα στη χρήση του όρου *πρόφασις* στην αρχή της *Ιστορίας* και στο σημείο αυτό.

[2] Ο Mackie 1996, 103, 105-113, επισημαίνει ομοιότητες ανάμεσα στην αφήγηση του ιστορικού σχετικά με την ιστορία της Σικελίας και στον Όμηρο, παρατηρώντας ότι η αφήγηση της Σικελικής εκστρατείας γράφτηκε με βάση τα Ομηρικά έπη και αποτελεί ένα είδος ηρωικής αναζήτησης στο άγνωστο που τελειώνει με την καταστροφή, η οποία λαμβάνει επικές αναλογίες, δείχνοντας ότι οι Αθηναίοι δεν είχαν παραδειγματιστεί από τα διδάγματα του παρελθόντος: την καταστροφή στην Τροία και τους Περσικούς πολέμους. Δες και Connor 1984, 162 και υποσ. 9, ο οποίος σημειώνει αντιστοιχίες ανάμεσα στην αφήγηση της αρχής του 6ου βιβλίου και του νόστου του Οδυσσέα, συνδέοντας τη Σικελία με τις δυνάμεις που εμπόδιζαν τον Οδυσσέα να φτάσει στην πατρίδα του. Οι Dover 1965, 2, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 198, σημειώνουν ότι θα αναμενόταν από τον ιστορικό μία αναφορά στον πληθυσμό και στα αποθέματα της Σικελίας το 415 π.Χ. και όχι η αφήγηση της καταγωγής των κατοίκων της. Ο Hornblower 2008, 263, 308, θεωρεί ότι σκοπός της παρέκβασης ήταν να αναδείξει ο ιστορικός τη σημαντική στο 6ο και 7ο βιβλίο έννοια της «αποικιακής συγγένειας», ανάμεσα στη μητρόπολη και στην αποικία· σχέση που υπήρχε ανάμεσα στην Κόρινθο και στις Συρακούσες. Πρβλ. 7.57-58. Δες και de Romilly 1990, 22-23, 26-28, για τη σημασία του αποικισμού και της φυλετικής αντιζηλίας στην εξέλιξη των γεγονότων του 6ου και 7ου βιβλίου της *Ιστορίας*, που ωστόσο υποβαθμίζονται από τα μεγαλύτερα συμφέροντα που εξυπηρετούνται βάσει του ιμπεριαλισμού. Σύμφωνα με το Rood 1998, 163-164, η έμφαση που δίνεται στο τέλος της αφήγησης του αποικισμού της Σικελίας δικαιολογεί την άποψη του Νικία, ότι η κατάκτηση του νησιού ήταν *μέγαν ἔργον* (6.8.4, 6.9.1) και ότι ακόμη κι αν οι Αθηναίοι νικούσαν, δε θα ήταν σε θέση να το κυβερνήσουν, αφού αυτό βρισκόταν σε μακρινή απόσταση (6.11.1).

[3] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 160-161, η παρέκβαση αποτελεί μία δεύτερη Αρχαιολογία που θέτει το προσκήνο για τη νέα φάση του πολέμου. Δες και de Romilly 1963, 214 υποσ. 4. Ο Rawlings 1981, 63-67, σημειώνει αντιστοιχίες ανάμεσα στην Αρχαιολογία (1.1-19) και στην αρχη του 6ου βιβλίου που περιλαμβάνει την Αρχαιολογία της Σικελίας (6.1-5), σημειώνοντας ότι το 6ο βιβλίο (κεφ. 1-93) γράφτηκε με βάση το 1ο βιβλίο. Για τις αντιστοιχίες που εντοπίζει ο ίδιος ανάμεσα στα δύο βιβλία δες Rawlings 1981, 62-125. Ο Ober 1994, 111, παρατηρεί ότι η σοβαρή και λεπτομερής περιγραφή του ιστορικού για τη Σικελία αντιδιαστέλλεται με την παθητική άγνοια που ο ίδιος αποδίδει στον αθηναϊκό λαό. Όμοια ο Τσακμάκης (Τσακμάκης 1995, 159-175, Τσακμάκης 2006 (2), 165-166), σημειώνει ότι η Αρχαιολογία επιτρέπει στον αναγνώστη της *Ιστορίας* να αξιολογήσει την άγνοια των Αθηναίων. Αντίθετα, ο Smith 2004, 34-38, 45-47, θεωρεί ότι η αφήγηση περιέχει στην πραγματικότητα πολλές ελλείψεις και ανακρίβειες που δε διορθώνουν τελικά την υποτιθέμενη άγνοια των Αθηναίων, αλλά δείχνουν ακριβώς τη λανθασμένη αίσθηση και σύγχυση που είχαν οι Αθηναίοι για τη Σικελία. Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 623-624.

[4] Ο Dover 1965, 1, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 197, παρατηρούν ότι στο σημείο αυτό ο ιστορικός θεωρεί την υποταγή της Σικελίας μεγάλο και δύσκολο εγχείρημα σε αντίθεση με τη δήλωσή του στο 2.65.11, όπου αναφέρεται ότι η αποτυχία της εκστρατείας οφειλόταν στις πολιτικές αναταραχές, και σε αντίθεση με την αφήγηση, όπου φαίνεται πόσο κοντά στη νίκη είχαν φτάσει οι Αθηναίοι.

Αθηναίοι προέβαλλαν ως δικαιολογία[1] την αποστολή βοήθειας σε συγγενικές[2] και συμμαχικές[3] τους πολιτείες. Βοήθεια είχαν ζητήσει από την Αθήνα οι πρέσβεις των Εγεσταίων[4], επειδή οι Εγεσταίοι βρισκόταν σε πόλεμο με τους γείτονές τους Σελινουντίους[5], οι οποίοι με τη βοήθεια των Συρακουσίων είχαν αποκλείσει την Έγεστα από τη στεριά και από τη θάλασσα. Σύμφωνα με τον ιστορικό, οι Εγεσταίοι πρέσβεις που φτάνουν στην Αθήνα υπενθυμίζουν στους Αθηναίους τη συμμαχία τους με τους Λεοντίνους[6] και εκφράζουν τους φόβους τους για την επιθετικότητα των Συρακουσίων τόσο προς τους ιδίους όσο και προς τους υπολοίπους συμμάχους των Αθηναίων στην περιοχή, αναφέροντας ότι στόχος των Συρακουσίων ήταν η κυριαρχία όλης της Σικελίας[7], αλλά και μακροπρόθεσμα η κατάλυση της αθηναϊκής ηγεμονίας σε συνεργασία με τους Πελοποννησίους[8]. Οι Εγεσταίοι

[1] Σύμφωνα με τη Young-Bruehl 1986, 9-10, οι προφάσεις των Αθηναίων, όπως η επιθυμία τους να βοηθήσουν τους συμμάχους τους, αντιδιαστέλλονται με την πραγματική αιτία, την αθηναϊκή ιμπεριαλιστική φιλοδοξία για κυριαρχία. Πρβλ. *ἐφιέμενοι μὲν τῇ ἀληθεστάτῃ προφάσει τῆς πάσης ἄρξαι, βοηθεῖν δὲ ἅμα εὐπρεπῶς βουλόμενοι τοῖς ἑαυτῶν ξυγγενέσι καὶ τοῖς προγεγενημένοις ξυμμάχοις* (6.6.1) και τη γνώμη του Νικία: *νομίζων δὲ τὴν πόλιν οὐκ ὀρθῶς βεβουλεῦσθαι, ἀλλὰ προφάσει βραχείᾳ καὶ εὐπρεπεῖ τῆς Σικελίας ἀπάσης, μεγάλου ἔργου, ἐφίεσθαι* (6.8.4). Πρβλ. και 3.86.4: *τῆς μὲν οἰκειότητος προφάσει*. Ο Holladay 1978, 408-409, θεωρεί ότι οι δικαιολογίες των Αθηναίων δεν ευσταθούσαν, αφού οι ίδιοι είχαν συνάψει συνθήκη και με τους Πλαταιείς και δεν τους είχαν βοηθήσει. Επιπλέον, σημειώνει, η συγγένεια με τους Ίωνες χρησιμοποιείτο ως κατάλληλος τόπος, αλλά υπήρχαν και αρκετές διαφοροποιήσεις, καθώς παρατηρούνταν συγκρούσεις ανάμεσα σε περιοχές που προέρχονταν από την ίδια φυλετική ομάδα.

[2] Ο Dover 1965, 10, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 220, εξηγούν ότι οι συγγενείς των Αθηναίων στη Σικελία ήταν οι Λεοντίνοι, αφού οι Χαλκιδείς που είχαν ιδρύσει την πόλη τους (πρβλ. 6.3.3) ήταν Ίωνες και η Αθήνα θεωρούσε τον εαυτό της μητρόπολη των Ιώνων. Οι ίδιοι προσθέτουν ότι οι εθνικές συγγένειες και αντιπάθειες αποτελούσαν αντικείμενο εκμετάλλευσης στη γλώσσα της διπλωματίας και επηρέαζαν την πολιτική δράση. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 10, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 220, οι σύμμαχοι που αναφέρονται είναι οι Εγεσταίοι. Κατά πόσο η συμμαχία μεταξύ Αθήνας και Έγεστας χρονολογείται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. ή γύρω στο 418 π.Χ., δες Kagan 1981, 159-160 και υποσ. 2, και Hornblower 2008, 303-307. Ο Smith 2004, 41, σημειώνει ότι η συμμαχία της Αθήνας με την Έγεστα χρονολογείται το 418 π.Χ.

[4] Πρβλ. 6.2.3, 7.57.11. Ο Hornblower 2008, 269, θεωρεί ότι δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι μία από τις πρώτες δύο πόλεις που αναφέρει στην παρέκβασή του ο ιστορικός είναι η Έγεστα, προετοιμάζοντας τους αναγνώστες του για το σημαντικό ρόλο που αυτή θα διαδραματίσει για την άφιξη των Αθηναίων στη Σικελία.

[5] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 302, το λεκτικό που χρησιμοποιείται δείχνει ότι οι Εγεσταίοι ήταν οι υποκινητές του πολέμου.

[6] Οι Dover (Dover 1954, 4-5, Dover 1965, 11), Gomme, Andrewes, Dover 1970, 221, Kagan 1981, 163, και Hornblower 2008, 303-307, θεωρούν ότι οι Εγεσταίοι υπενθύμισαν στους Αθηναίους όχι τη μεταξύ τους συμμαχία, αλλά τη συμμαχία που είχαν συνάψει οι Αθηναίοι με τους Λεοντίνους τη δεκαετία του 440 π.Χ., της οποίας η ανανέωση χρονολογείται γύρω στο 433/2 π.Χ. και το 427 π.Χ. από το Λάχητα (3.86.3). Ο Hornblower σημειώνει ότι υπήρχε και συμμαχία ανάμεσα στην Αθήνα και στην Έγεστα, αλλά αυτή ήταν μόνο αμυντική και δε θεωρείτο πρέπον να ανακληθεί στο σημείο αυτό, αφού οι Εγεσταίοι, υποστηρίζει, ήταν οι επιτιθέμενοι στον πόλεμο με τους Σελινουντίους. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο Kagan 1981, 163, σημειώνει ότι οι Εγεσταίοι δεν είχαν μεγάλη εμπιστοσύνη στην ισχύ της συμμαχίας τους με την Αθήνα, γι' αυτό το λόγο δεν την αναφέρουν στα επιχειρήματά τους. Ο Mattingly 1963, 272-273 και υποσ. 76, τοποθετεί τη συμμαχία της Αθήνας με τους Λεοντίνους στο 433/2 π.Χ. και με την Έγεστα στο 418/7 π.Χ. Πρβλ. και την υποσ. 3 πιο πάνω.

[7] Ο Hornblower 2008, 308, σημειώνει ότι αυτή η δήλωση αντιστρέφει τις προηγούμενες ανησυχίες σχετικά με την αθηναϊκή επέμβαση στη Σικελία.

[8] Σύμφωνα με τον Brunt 1965, 261-262 και υποσ. 29, στην πραγματικότητα οι Έλληνες της Σικελίας δεν επεμβαίνουν ποτέ στην Ελλάδα. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο στόλος των Συρακουσίων ήταν μικρότερος από αυτόν των Αθηναίων (πρβλ. 7.22). Οι Συρακούσιοι, συμπληρώνει, βοηθούν τους Σπαρτιάτες μόνο με 20 πλοία το 412 π.Χ. (8.26.1), αφού ήταν απασχολημένοι με τις δικές τους διαμάχες. Ο Holladay 1978, 409-411, θεωρεί αδύνατη την αποστολή των Συρακουσίων στην Ελλάδα, αφού αυτή θα αύξανε τον κίνδυνο αποστασιών. Επιπλέον, σημειώνει, οι Συρακούσες, παρόλο που είχαν φιλικές σχέσεις με την Κόρινθο, δεν είχαν επέμβει στα ζητήματα της Ελλάδας στο παρελθόν και δεν υπήρχε λόγος να το κάνουν ούτε στο μέλλον. Η επέμβασή

υπόσχονται ταυτόχρονα την αποστολή χρημάτων στους Αθηναίους, ως βοήθεια για τον πόλεμο. Οι Αθηναίοι, σύμφωνα πάντα με την ιστορική αφήγηση, αποφασίζουν να στείλουν πρώτα πρέσβεις στην Έγεστα, για να εξακριβώσουν, αν όντως υπήρχαν χρήματα και να εξετάσουν την πορεία του πολέμου ανάμεσα στους Εγεσταίους και στους Σελινουντίους (6.6).

Οι Αθηναίοι πρέσβεις στέλνονται στη Σικελία (6.7) και επιστρέφουν φέρνοντας μαζί τους αρκετό ασήμι. Οι Αθηναίοι συγκαλούν συνέλευση και, αφού τόσο οι δικοί τους πρέσβεις[1] όσο και οι Εγεσταίοι διαβεβαίωσαν, με παραπλανητικά και ψεύτικα λόγια[2], όπως σχολιάζει ο ιστορικός, την πληθώρα των χρημάτων των Εγεσταίων, αποφασίζουν[3] να στείλουν στη Σικελία 60 καράβια[4] με στρατηγούς[5] τον Αλκιβιάδη[6], το Νικία, και το Λάμαχο[7]. Στόχος τους θα ήταν να βοηθήσουν τους Εγεσταίους στον πόλεμο εναντίον των

τους, προσθέτει, που δεν ήταν ωστόσο καθοριστική για την καταστροφή της Αθήνας, προκλήθηκε λόγω της αθηναϊκής επίθεσης. Ο Finley 1942, 218, 220 και υποσ. 22, παρατηρεί ότι σκοπός των διαφόρων ενεργειών της Αθήνας ήταν να εμποδίσει την ενοποίηση των σικελικών πόλεων από τις Συρακούσες και την παροχή βοήθειας στη Σπάρτη από τη δύση, αλλά και να πλήξει το εμπόριο της Κορίνθου. Ο ίδιος, ωστόσο, αναφέρει ότι οι Συρακούσιοι δεν είχαν ακόμη βοηθήσει τους Πελοποννησίους, παρόλο που τους είχε ζητηθεί βοήθεια στην αρχή του πολέμου. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 231, σημειώνουν ότι στην πραγματικότητα δεν είχε φτάσει ποτέ η βοήθεια που είχε ζητήσει η Σπάρτη από τις συμμαχικές της πόλεις στη δύση το 431 π.Χ. και ότι ακόμα και το 411-407 π.Χ. η βοήθεια που φτάνει από τη Σικελία ήταν σε μεμονωμένη κλίμακα. Πρβλ. 2.7.2, 3.86.2. Ο Connor 1984, 171 και υποσ. 31, παρατηρεί ότι το θέμα του «εθνικού» πολέμου εισάγεται ήδη από το 3.86.2 με τη δήλωση ότι οι Συρακούσες είχαν συμμαχίες με τις περισσότερες δωρικές πόλεις της Σικελίας και θεωρεί ότι στο σημείο αυτό (6.6.2) εισάγεται το θέμα της δωρικής καταγωγής των Συρακουσών και της συγγένειάς τους με την επίσης δωρική Πελοπόννησο.

[1] Οι Αθηναίοι πρέσβεις εξαπατήθηκαν επίσης από τους Εγεσταίους. Πρβλ. 6.46.3-5. Σύμφωνα με το Smith 2004, 55, οι Αθηναίοι αντιλαμβάνονται όταν είναι πλέον αργά την αλήθεια, γεγονός που δείχνει την τραγικότητα της κατάστασης, καθώς αυτοί αρχίζουν τη Σικελική εκστρατεία βασισμένοι σε διαδόσεις του πλήθους σχετικά με τον πλούτο της Σικελίας.

[2] Πρβλ. *ἐπαγωγὰ καὶ οὐκ ἀληθῆ* (6.8.2). Το σχόλιο για την παραπλανητική συμπεριφορά των Εγεσταίων ήδη από την αρχή της αφήγησης αποτελεί πρόληψη. Δες και Dover 1965, 13, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 228, και Hornblower 2008, 316. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Σύμφωνα με το Flower 1992, 50, η πρώτη συνέλευση θα κατέληξε στη γενική απόφαση να πλεύσει ο αθηναϊκός στόλος στη Σικελία και θα δόθηκαν γενικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με το μέγεθος της δύναμης που θα χρειαζόταν, ενώ στη δεύτερη συνέλευση θα συζητούνταν οι ταχύτεροι τρόποι προετοιμασίας των πλοίων και η ψήφιση επιπλέον προμηθειών που θα χρειάζονταν οι στρατηγοί. Ο Kagan 1981, 160, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να μην είχαν αναμειχθεί στις διενέξεις τόσο μακρινών πόλεων, αλλά ο ίδιος πιστεύει ότι το ενδιαφέρον των Αθηναίων για τη Σικελία δεν είχε χαθεί, ούτε μετά από το συνέδριο στη Γέλα που τους είχε εμποδίσει να υλοποιήσουν τα σχέδιά τους. Πρβλ. 4.65.

[4] Όπως σημειώνει ο West 1924 (2), 227, μετά από τη σύναψη ειρήνης οι Αθηναίοι κατάφεραν να ισχυροποιήσουν το στόλο τους.

[5] Οι στρατηγοί αυτοί ήταν *αὐτοκράτορες*. Όπως εξηγούν οι Dover 1965, 13, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 228, οι στρατηγοί είχαν το δικαίωμα να δράσουν σε στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο, χωρίς να δίνουν αναφορά στην Αθήνα, ακολουθώντας τους στόχους που τους είχαν ανατεθεί. Αυτό το αξίωμα, σημειώνουν ωστόσο, δεν απάλλασσε το στρατηγό από την οργή της συνέλευσης, σε περίπτωση που έκανε λανθασμένες κρίσεις και δεν αποδεικνυόταν αξιόπιστος. Ο Hornblower 2008, 316-318, σημειώνει επίσης ότι οι στρατηγοί αυτοί είχαν απόλυτη εξουσία. Ο Dover 1965, 13, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 224, επισημαίνουν ακόμη ότι οι τρεις στρατηγοί είχαν ίση εξουσία και κανείς από αυτούς δεν είχε το δικαίωμα να διατάξει τους άλλους δύο. Σημειώνουν επίσης ότι έπρεπε να συμφωνούν τουλάχιστον οι δύο από αυτούς, ώστε να πραγματοποιηθεί ένα σχέδιο.

[6] Ο Wylie 1993, 26, παρατηρεί ότι η επιλογή του Αλκιβιάδη στην ηγεσία της εκστρατείας ήταν λανθασμένη, αφού δεν είχε μεγάλη στρατιωτική εμπειρία και ήταν ανεύθυνος. Πρβλ. πιο κάτω τη δημηγορία του στο 6.16-18.

[7] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 171, ο διορισμός του Νικία στη θέση του στρατηγού έγινε, για να εξισορροπηθεί η ηγεσία της εκστρατείας, που περιελάμβανε και το νεαρό, φιλόδοξο και τολμηρό Αλκιβιάδη,

Σελινουντίων, να αποκαταστήσουν τους Λεοντίνους στην πόλη τους[1] και να προβούν σε οποιανδήποτε ενέργεια θα ήταν ωφέλιμη για τους Αθηναίους[2]. Πέντε μέρες αργότερα συγκαλείται νέα σύσκεψη, για να αποφασιστεί με ποιό τρόπο θα εξοπλίζονταν τα καράβια όσο το δυνατόν πιο γρήγορα και για να εγκριθούν όποιες άλλες προμήθειες κρίνονταν

με την παρουσία του έμπειρου, προσεκτικού, ευσεβή και τυχερού Νικία. Η προσθήκη του έμπειρου Λάμαχου, παρατηρεί, πραγματοποιήθηκε, επειδή οι Αθηναίοι γνώριζαν ότι ο Νικίας και ο Αλκιβιάδης ήταν πολιτικοί και προσωπικοί αντίπαλοι. Ο Λάμαχος, προσθέτει, θα πρέπει να υποστήριζε την εκστρατεία. Ο Hornblower 2008, 318-319, σημειώνει ότι δεν αναφέρεται στην αφήγηση ο λόγος του διορισμού των συγκεκριμένων ατόμων ως στρατηγών και η παράλειψη π.χ. του Δημοσθένη. Ο ίδιος εξηγεί ότι η καλή τύχη του Νικία ήταν γνωστή (πρβλ. 5.16.1), αφού το όνομά του ήταν συνδεδεμένο με τις επιτυχίες (*νικ*-) και ο ίδιος ήταν πλούσιος (7.86.4). Ο Powell 1979, 23-24, 31, θεωρεί ότι ο Νικίας επιλέχθηκε ως στρατηγός στην εκστρατεία, παρόλο που διαφωνούσε με αυτήν, λόγω της φήμης του για ευσέβεια και εξαιτίας των στρατιωτικών και διπλωματικών του επιτυχιών τη δεκαετία του 420 π.Χ., που οφείλονταν στην εύνοια των θεών. Σημειώνει ακόμη ότι ο Νικίας αποτελούσε αντίβαρο για τον Αλκιβιάδη. Σύμφωνα με το Finley 1942, 223, ήταν τραγικό για την Αθήνα να έχει ως ηγέτες δύο άνδρες, των οποίων οι αρετές, αν και αλληλοσυμπληρούμενες, εξουδετερώνονταν από ολοφάνερα ελαττώματα. Ο Wylie 1993, 26, παρατηρεί ότι αποτελούσε λάθος εκ μέρους των Αθηναίων να δοθεί η ηγεσία του στρατού στο Νικία, ο οποίος ήταν υπερβολικά επιφυλακτικός και διστακτικός και έκανε λάθη που οδήγησαν στην τελική ήττα των Αθηναίων.

[1] Πρβλ. 5.4.2-5 όπου γίνεται αναφορά στην εκδίωξη του δήμου των Λεοντίνων το 423/2 π.Χ. από τους Συρακουσίους, οι οποίοι ενεργούσαν υπέρ των ολιγαρχικών, την ερήμωση της πόλης τους και την ακόλουθη πολιορκία της από τους Συρακουσίους, οι οποίοι είχαν πλέον στραφεί εναντίον όλων των Λεοντίνων. Στο σημείο αυτό περιγράφεται και η αποστολή δύο πλοίων μαζί με Αθηναίους πρέσβεις, με σκοπό να εξετάσουν την κατάσταση και να ενώσουν τις συμμαχικές πόλεις της Αθήνας στη Σικελία εναντίον των Συρακουσών, χωρίς ωστόσο να επιτύχουν σημαντικά αποτελέσματα. Δες και Dover 1965, 10, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 220, και Kagan 1981, 160-162.

[2] Η αναφορά στους στόχους των Αθηναίων στο σημείο αυτό είναι πιο γενική: *καὶ τἆλλα τὰ ἐν τῇ Σικελίᾳ πρᾶξαι ὅπῃ ἂν γιγνώσκωσιν ἄριστα Ἀθηναίοις* (6.8.2). Ο Dover 1965, 14, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 228-229, θεωρούν ότι το σημείο αυτό αναφέρεται, αλλά όχι εντελώς ξεκάθαρα, στον αληθινό σκοπό της εκστρατείας, στην κατάκτηση δηλαδή της Σικελίας, και σημειώνουν ότι οι άλλοι στόχοι που αναφέρονται αποτελούσαν απλά προσχήματα για χάρη της διπλωματίας, ώστε οι Αθηναίοι να αποκτήσουν την εύνοια των υπολοίπων πόλεων της Ιταλίας και της Σικελίας. Ο Hornblower 2008, 319, θεωρεί ότι η φράση αναφέρεται στην περίπτωση κατάκτησης της Σικελίας χωρίς να την συγκεκριμενοποιεί. Ο Kagan 1981, 172-173, θεωρεί πολύ μετριοπαθείς τους στόχους των Αθηναίων στην πρώτη τους συνέλευση και όμοιους με αυτούς των προηγούμενων εκστρατειών τους. Ο West (West 1924, 145-146, West 1924 (2), 202) θεωρεί την ενεργή εμπλοκή των Αθηναίων στη Σικελία ως μόνο εν μέρει απόκλιση από τα σχέδια του Περικλή, αφού, όπως παρατηρεί, ο ίδιος ο Περικλής ήταν υπεύθυνος για τις συμμαχίες των Αθηναίων στη Σικελία και θα υποστήριζε την παρεμπόδιση των ιμπεριαλιστικών σχεδιασμών των Συρακουσίων στη Σικελία και την αναχαίτιση της αποστολής βοήθειας στην Πελοπόννησο. Αντίθετα, σημειώνει, οι σκέψεις για κατάκτηση της Σικελίας αποτελούσαν ξεκάθαρη παραβίαση της περίκλειας πολιτικής. Οι Westlake 1960, 392, Rhodes 1988, 244, και Balot 2001 (2), 164, θεωρούν ότι η Σικελική εκστρατεία ήταν η μεγαλύτερη απόκλιση από την περίκλεια στρατηγική. Πρβλ. 2.65.7: *ἀρχὴν μὴ ἐπικτωμένους ἐν τῷ πολέμῳ*.

απαραίτητες από τους στρατηγούς. Ο Νικίας[1], που σύμφωνα με τον ιστορικό είχε ακούσια[2] εκλεγεί στρατηγός της εκστρατείας, θεωρώντας ότι η απόφαση που είχε ληφθεί ήταν

[1] Πρβλ. και υποσ. 7 στις σελ. 626-627. Ο Νικίας ήταν ενεργός στρατηγός και στον Αρχιδάμειο πόλεμο. Η προσωπικότητά του καλύπτει μεγάλο μέρος της *Ιστορίας* από το 427 π.Χ. (3.51) που πρωτοεμφανίζεται μέχρι το θάνατό του το 413 π.Χ. στις Συρακούσες (7.86). Δες και Kagan 1974, 130-131. Ο Westlake 1968, 86, παρατηρεί ότι ο Νικίας ήταν πολιτικός και στρατιωτικός ηγέτης. Ο ίδιος (Westlake 1941, 59-60, Westlake 1968, 93) σημειώνει ότι, παρόλο που οι Αθηναίοι ανέθεταν σε διάφορες επιχειρήσεις καθήκοντα στο Νικία, ο Θουκυδίδης δε θεωρούσε τη συμβολή τους σημαντική για τα διδάγματα της *Ιστορίας* του. Η αξιολόγηση του χαρακτήρα και των ενεργειών του Νικία από τον ιστορικό θεωρείται από αρκετούς μελετητές αρνητική και από άλλους θετική. Ο Rood 1998, 191, παρατηρεί ότι ο Νικίας είχε διαφορετικό χαρακτήρα από τους συμπολίτες του. Όμοια ο Wassermann 1964, 295, είχε παρατηρήσει ότι ο χαρακτήρας και το ύφος του Νικία ταίριαζε σε παραδοσιακό συντηρητικό Σπαρτιάτη. Σύμφωνα με τους Connor 1984, 41, και Crane 1992 (2), 248, ο Νικίας παρουσιάζει σπαρτιατικά χαρακτηριστικά. Όμοια ο van der Ben 1998, 65, παρατηρεί ότι ο Νικίας αποτελεί εξαίρεση ανάμεσα στους Αθηναίους, οι οποίοι φημίζονταν για την τόλμη τους. Σύμφωνα με το Murray 1961, 35-36, 39-43, ο Νικίας στο έργο του Θουκυδίδη έχει αρνητικό χαρακτήρα: είναι υπερβολικά επιφυλακτικός, δεν είναι αποφασιστικός, στηρίζεται στην τύχη και οι πολιτικές του είναι αντίθετες από αυτές του Περικλή. Διαθέτει μία υπερβολική αίσθηση αυτοσυντήρησης, συμπληρώνει, και έχει την τάση να εκλογικεύει τα αρνητικά του χαρακτηριστικά με βάση τους όρους της παράδοσης και των παλαιότερων ιδεών σχετικά με τις αρετές· την καλύτερη όψη των οποίων στερείται, αφού δε διαθέτει το σημαντικό χάρισμα της σύνεσης. Ο Ellis 1979, 43-44, 48, 54, σημειώνει ότι ο Νικίας δεν είναι καθόλου ικανός ηγέτης, αφού χαρακτηριζόταν από αναβλητικότητα και δειλία, παρόλο που είχε επιτυχίες ως στρατηγός (5.16.1), και αδυνατεί να επιτύχει τους σκοπούς του. Ο Lateiner 1975, 183, σημειώνει ότι ο Νικίας ήταν υπερβολικά δειλός και στρατιωτικά ανεπαρκής. Η διστακτικότητά του, προσθέτει, θα αποδειχτεί καταστροφική στη Σικελική εκστρατεία. Ο Tompkins 1972, 181, αναφέρεται στη διστακτικότητα και στην απραγμοσύνη που χαρακτηρίζει το Νικία, όπως αυτές αντικατοπτρίζονται στο ύφος του λόγου του. Ο West 1924 (2), 214, 221, 227, σημειώνει την επιφυλακτικότητα, τις προλήψεις, και την πολιτική ανικανότητα του Νικία, αλλά θεωρεί ότι ως στρατηγός ήταν ευσυνείδητος προς το καθήκον του. Ο ίδιος (West 1924, 129-130, West 1924 (2), 207, 221-222, 227-228) θεωρεί ότι ο Νικίας ήταν δημοκρατικός, πολιτικός διάδοχος του Περικλή και απορρίπτει τον ισχυρισμό ότι ήταν φιλειρηνικός και ολιγαρχικός. Ο West υποστηρίζει ότι ο Νικίας έγινε σταδιακά πιο συντηρητικός λόγω της εναντίωσής του προς τους ριζοσπαστικούς. Ο Dover 1965, 23, σημειώνει ότι ο Νικίας ήταν συντηρητικός σε στρατιωτικό και όχι σε πολιτικό επίπεδο. Ο Mattingly 1963, 273 και υποσ. 78, παρατηρεί ότι η εναντίωση του Νικία στην αποστολή βοήθειας προς την Έγεστα βασιζόταν στις ορθές αρχές του Περικλή. Ο Νικίας, σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 164, εκπροσωπούσε τη μετριοπάθεια στην αθηναϊκή επιθυμία. Όμοια ο Holladay 1978, 420, παρατηρεί ότι ο Νικίας εκπροσωπούσε τους συντηρητικούς στην πολιτική και την επιφυλακτική στρατηγική. Ο Lateiner 1985, 201-202, παρατηρεί ότι ο Νικίας σκιαγραφείται γενικά ως ανίκανος να προσαρμόσει τα λόγια και τις πράξεις του στα νέα δεδομένα και ότι όλοι του οι λόγοι χαρακτηρίζονται από προσοχή, αδεξιότητα και έλλειψη πρωτότυπης σκέψης, ποτέ δεν πείθουν τους ακροατές, ενώ και τα στρατηγικά του σχέδια αστοχούν τελείως. Η Young-Bruehl 1986, 14-16, χαρακτηρίζει το Νικία ευσεβή, ενάρετο και γενναίο στρατηγό που έκανε λανθασμένες κρίσεις. Ο Marinatos 1980, 305-310, χαρακτηρίζει το Νικία ως σοφό σύμβουλο και τραγικό προειδοποιητή της *Ιστορίας*, ο οποίος μάταια προειδοποιεί τους Αθηναίους για τους κινδύνους της Σικελικής εκστρατείας και προβλέπει το μέλλον. Ο ίδιος παραλληλίζει το Νικία με τον Αρτάβανο στο έργο του Ηροδότου. Οι προειδοποιήσεις του, συμπληρώνει, εκπληρώνονται στην πορεία της αφήγησης και ο ίδιος αιχμαλωτίζεται στην καταστροφή ενάντια στην οποία προειδοποιεί, χάνοντας τελικά τη ζωή του και δημιουργώντας δραματικό αποτέλεσμα. Δες και Connor 1984, 162-164, ο οποίος σημειώνει ότι ο Νικίας παρουσιάζεται στην αρχή του λόγου του ως σοφός σύμβουλος, αλλά, θεωρεί, οι συμβουλές που δίνει αργότερα είναι ακατάλληλες και αντίθετες με τον ακούραστο χαρακτήρα των Αθηναίων. Όμοια ο Rhodes 2014, 237, παρατηρεί ότι ο Νικίας ανήκει στη λογοτεχνική παράδοση των αγνοηθέντων προειδοποιητών. Η Hunter 1973, 125, 127-131, επισημαίνει ότι αρκετές από τις προβλέψεις του Νικία πραγματοποιούνται αργότερα στην αφήγηση λόγω της εμπειρίας του, δείχνοντας ότι ο λόγος του ήταν *κρείττων*. Η ίδια χαρακτηρίζει το Νικία τραγικό προειδοποιητή, εντοπίζοντας λεκτικές ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο του και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85. Όμοια ο Usher 2007, 225, παρατηρεί ότι ο Νικίας συνεχίζει τη γραμμή των τραγικών προειδοποιητών της λογοτεχνίας που είχε αρχίσει με την Κασσάνδρα και συνεχίστηκε από τον Τειρεσία και τον Αρτάβανο, χωρίς να παρατηρούνται στην περίπτωσή του θρησκευτικές συνυποδηλώσεις. Για την επαλήθευση των προβλέψεων του Νικία δες και de Romilly 1994, 90-91.

[2] Σύμφωνα με τον Westlake 1941, 61-62, ο Νικίας δέχεται ως υποχρέωση τη στρατηγία στη Σικελία, για να μη διαστρεβλώσει τη δημόσια εικόνα του και για να αποτελεί αντίβαρο στον Αλκιβιάδη. Ο Dover 1965, 14-15, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 230, σημειώνουν ότι ο Νικίας δεν είχε εκλεγεί ακούσια στρατηγός, αλλά είχε ακούσια οριστεί ως στρατηγός της Σικελικής εκστρατείας, αν και δεν αναφέρεται οποιαδήποτε προσπάθειά του να μιλήσει κατά της εκστρατείας στην πρώτη συνέλευση. Ίσως, παρατηρούν, θεωρούσε την προσπάθεια μάταιη και περίμενε να ηρεμήσουν τα πνεύματα, ώστε να προβάλει την εισήγησή του. Ο

λανθασμένη[1], αφού, όπως πίστευε, πραγματικός στόχος των Αθηναίων ήταν η κατάκτηση της Σικελίας[2], λαμβάνει το λόγο σε μία προσπάθεια να αποτρέψει την εκστρατεία[3] (6.8).

Ο Νικίας αρχίζει το λόγο του εξηγώντας στους Αθηναίους ακροατές του ότι, παρόλο που η συνέλευση έχει συγκληθεί για την προετοιμασία της Σικελικής εκστρατείας, ο ίδιος πιστεύει ότι πρέπει να επανεξεταστεί το θέμα της ίδιας της εκστρατείας[4]. Τονίζει ότι πρόκειται για σημαντική απόφαση, η οποία δεν πρέπει να ληφθεί βιαστικά, και ότι οι Αθηναίοι δεν είναι σωστό να παρασύρονται από ξένα συμφέροντα[5].

Ἡ μὲν ἐκκλησία *περὶ παρασκευῆς* ***τῆς ἡμετέρας*** *ἥδε ξυνελέγη, καθ' ὅ τι χρὴ ἐς Σικελίαν ἐκπλεῖν*[6]*·* ***ἐμοὶ***[7] ***μέντοι δοκεῖ*** *καὶ περὶ αὐτοῦ τούτου ἔτι* ***χρῆναι σκέψασθαι,*** *εἰ ἄμεινόν*[8]

Hornblower 2008, 320, συμφωνεί ότι ο Νικίας εναντιωνόταν στη στρατηγία αυτής της εκστρατείας και όχι στο αξίωμα του στρατηγού. Ο de Ste. Croix 1972, 316, παρατηρεί ότι συνήθως δεν ανατίθετο σε στρατηγό εκστρατεία, με την οποία ήταν γνωστό ότι δεν ήταν σύμφωνος, και σημειώνει ως εξαίρεση αυτή την περίπτωση του Νικία. Ο Kagan 1981, 169-173, επισημαίνει ότι αποτελεί πρωτοφανές γεγονός στην αθηναϊκή ιστορία ένας στρατηγός να αποδέχεται τη στρατηγία μίας εκστρατείας, με την οποία διαφωνούσε. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο Νικίας θα πρέπει να είχε εναντιωθεί στην εκστρατεία και θα είχε εκφράσει την απροθυμία του να ηγηθεί αυτής και στην πρώτη αθηναϊκή συνέλευση. Όταν, ωστόσο, διορίστηκε ως στρατηγός της εκστρατείας, προσθέτει, δε μπορούσε παρά να υπακούσει, ανεξάρτητα από τη δική του άποψη και επιθυμία. Ο Kagan (Kagan 1995, 22) παρατηρεί επίσης ότι η αστάθεια του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα οδηγούσε τους Αθηναίους στην υιοθέτηση των σχεδίων ενός ηγέτη και στην ανάθεση της πραγματοποίησής τους σε άλλον. Ο Lateiner 1985, 207-208, σημειώνει το γεγονός ότι ο Νικίας αναλαμβάνει στρατηγός σε μία εκστρατεία, την οποία δεν εγκρίνει, και δε φεύγει από τη Σικελία, πριν από την ολοκληρωτική καταστροφή. Ο Connor 1984, 162, παρατηρεί ότι η απροθυμία του Νικία να αναλάβει την εκστρατεία αντιδιαστέλλεται με την έντονη επιθυμία του Αλκιβιάδη.

[1] Σύμφωνα με τον Ellis 1979, 59, η διαφωνία του Νικία βασίζεται σε γνώση της Σικελίας και των αναγκών της Αθήνας, στην προηγούμενη εμπειρία του και στην πρόνοιά του για το μέλλον της πόλης του.

[2] Όπως σημειώνει και ο Balot 2001 (2), 153-154, 156, 159-162, 166, η συζήτηση πριν από τη Σικελική εκστρατεία αντανακλά την αθηναϊκή ηγεμονική πλεονεξία και οι πολίτες παρουσιάζονται να έχουν υπερβολικές επιθυμίες και προσωπικές φιλοδοξίες, ενώ παρατηρούνται μη υγιείς σχέσεις ανάμεσα στους ηγέτες και στο λαό. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 623.

[3] Σύμφωνα με το Yunis 1996, 103-104, στη δεύτερη συνέλευση για τη Σικελική εκστρατεία, αντίθετα με την περίπτωση της Μυτιλήνης, οι πολίτες δεν είχαν αλλάξει γνώμη. Έτσι, σημειώνει, ο Νικίας είχε να αντιμετωπίσει ένα ακροατήριο που δεν ενδιαφερόταν να ακούσει τα επιχειρήματά του. Ο Kagan 1981, 174, επισημαίνει ότι ο στόχος του Νικία ήταν απρόσμενος και ακατάλληλος για τη συνέλευση. Όμοια ο Connor 1984, 162, παρατηρεί ότι ο στόχος του λόγου του Νικία ήταν ακατόρθωτος, αφού ο ομιλητής προτρέπει σε αδράνεια ένα λαό, του οποίου ο χαρακτήρας ήταν ανήσυχος και ενεργητικός.

[4] Ο Usher 2007, 225, παρατηρεί ότι διαβάζοντας το λόγο του Νικία γίνεται κατανοητός ένας από τους κύριους λόγους αποτυχίας της Σικελικής εκστρατείας: η απροθυμία του επικεφαλής στρατηγού της να αναλάβει αποφασιστική δράση στα πρώτα της στάδια.

[5] Δες και Westlake 1958 (2), 106, ο οποίος σημειώνει ότι ο ιστορικός θα πρέπει να συμφωνούσε με την άποψη του Νικία σχετικά με την εκστρατεία.

[6] Πρβλ. τη χρήση όμοιου λεκτικού στην εξαγγελία της δημηγορίας στο 6.8.3: *ἐκκλησία… καθ' ὅτι χρὴ τὴν παρασκευήν*. Δες και Dover 1965, 14-15, και Hornblower 2008, 319-320, 322-323.

[7] Ο Solmsen 1975, 37-38 και υποσ. 46, σημειώνει ότι σε αυτή την αντιλογία δίνεται ιδιαίτερη σημασία στους ομιλητές. Τονίζεται, παρατηρεί, η επιφυλακτικότητα του Νικία, η οποία αντιδιαστέλλεται με τη φιλοδοξία και τη ριψοκίνδυνη φύση του Αλκιβιάδη.

[8] Ο Hornblower 2008, 323-324, επισημαίνει ότι η φράση αυτή ανακαλεί τη γλώσσα των χρησμών και σημειώνει ότι πρόκειται ίσως για υφολογικό χαρακτηριστικό του προληπτικού Νικία. Πρβλ. 7.50.4. Δες και Dover 1965, 15, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 230. Για το θέμα της θρησκείας στη Σικελική εκστρατεία δες Powell 1979, 15-31, ο οποίος θεωρεί ως πιθανή αιτία της εκστρατείας στη Σικελία τη μαντική τέχνη, μέσω της οποίας δημιουργήθηκαν μάταιες ελπίδες στους Αθηναίους.

ἐστιν ἐκπέμπειν τὰς ναῦς, ***καὶ μὴ*** *οὕτω* ***βραχείᾳ*** *βουλῇ*[1] *περὶ* ***μεγάλων*** *πραγμάτων*[2] *ἀνδράσιν* ***ἀλλοφύλοις***[3] *πειθομένους* ***πόλεμον*** *οὐ* ***προσήκοντα ἄρασθαι*** (6.9.1).

Στην αρχή του λόγου του ο Νικίας εκφράζει την αντίθετη γνώμη που έχει από τους υπόλοιπους Αθηναίους, χρησιμοποιώντας την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Νικία (*ἡ ἐκκλησία ≠ ἐμοὶ δοκεῖ*). Η έμφαση στην αντιπαραβολή των προσώπων επιτυγχάνεται μέσω των μορίων *μέν... μέντοι*. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες οικείο ≠ ξένο (*τῆς ἡμετέρας ≠ ἀλλοφύλοις, ἀλλοφύλοις ≠ προσήκοντα* [*ἡμῖν*]), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, για να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι ο πόλεμος που θα αναλάβουν οι Αθηναίοι δεν τους αφορά. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*βραχείᾳ ≠ μεγάλων*), για να προειδοποιήσει ο Νικίας τους ακροατές του ότι ο πόλεμος που αναλαμβάνουν αποτελεί μεγάλο τόλμημα. Σημειώνεται και η συντακτική αντίθεση: *χρῆναι σκέψασθαι ≠ καὶ μὴ πόλεμον ἄρασθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση, δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη. Έτσι τονίζεται η σημασία της περίσκεψης. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Ο συνδυασμός των σχημάτων δεν είναι τόσο εμφανής, ωστόσο, λόγω της απομάκρυνσης των μελών της αντίθεσης μέσω υπερβατού.

Ο Νικίας διευκρινίζει ότι ο ίδιος θα κερδίσει τιμές από την εκστρατεία και δε φοβάται για τη ζωή του[4], αλλά δεν πρόκειται εξαιτίας αυτών των παραγόντων να μιλήσει αντίθετα με τις πεποιθήσεις του[5].

καίτοι ***ἔγωγε καὶ τιμῶμαι*** *ἐκ τοῦ τοιούτου*[6] ***καὶ ἧσσον ἑτέρων*** *περὶ τῷ* ***ἐμαυτοῦ*** *σώματι* ***ὀρρωδῶ****, νομίζων ὁμοίως* ***ἀγαθὸν*** *πολίτην εἶναι ὃς ἂν καὶ τοῦ σώματός τι καὶ τῆς οὐσίας*[7] *προνοῆται·* ***μάλιστα*** *γὰρ ἂν* ***ὁ τοιοῦτος*** *καὶ* ***τὰ τῆς πόλεως δι' ἑαυτὸν*** *βούλοιτο*

---

[1] Πρβλ. 6.8.4 *προφάσει βραχείᾳ καὶ εὐπρεπεῖ.* Δες και Hornblower 2008, 320, 324. Ο Tompkins 1972, 184, σημειώνει ότι η φράση θυμίζει τον όρο *εὐβουλία* που αποτελούσε λέξη-κλειδί για τους Δωριείς.

[2] Πρβλ. 6.8.4 *μεγάλου ἔργου*. Δες και Hornblower 2008, 320, 324, ο οποίος σημειώνει ότι η αφήγηση (το σχόλιο του ιστορικού για τις σκέψεις του Νικία) αντιστοιχεί με την αρχή της δημηγορίας.

[3] Ο Dover 1965, 15, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 236, σημειώνουν την αναφορά στη μη-ελληνική Έγεστα (πρβλ. 6.2.3) και την παράλειψη των Λεοντίνων. Ο Hornblower 2008, 324, 332, επισημαίνει ότι ο όρος *ἀλλόφυλος* χρησιμοποιείται συνήθως για τη διάκριση ανάμεσα σε Ίωνες και Δωριείς, αλλά στο σημείο αυτό, παρατηρεί, δηλώνει τους μη-Έλληνες, οι οποίοι με αυτό τον τρόπο περιγράφονται με λεκτικό που παραπέμπει στους Έλληνες.

[4] Ο Kagan 1981, 175, σημειώνει ότι ο Νικίας βρισκόταν σε προχωρημένη ηλικία και υπέφερε από αρρώστιες. Ο Hornblower 2008, 325, θεωρεί απίθανο τον ειδικό υπαινιγμό και πιστεύει ότι προοικονομείται ο θάνατος του Νικία στο 7.86.

[5] Ο Νικίας στην αρχή του λόγου του θέτει τις βάσεις της πολιτικής του αξιοπιστίας. Δες και Ober 1994, 111.

[6] Ο Dover 1965, 15, εξηγεί ότι ο Νικίας είχε ξεχωρίσει στην πόλη του εξαιτίας του πολέμου. Πρβλ. 5.16.1 *διὰ τὸ εὐτυχεῖν τε καὶ τιμᾶσθαι ἐκ τοῦ πολεμεῖν*, όπου γίνεται αναφορά στο Βρασίδα. Δες και Hornblower 2008, 325.

[7] Πρβλ. 7.86.4, όπου γίνεται αναφορά στον πλούτο που διέθετε ο Νικίας. Δες και Hornblower 2008, 325. Όπως παρατηρεί ο Jordan 2000, 66, ο Νικίας ελπίζει ότι οι Αθηναίοι θα απορρίψουν την εκστρατεία, επειδή αυτή θα τους κοστίσει χρήματα.

ὀρθοῦσθαι. ***ὅμως δὲ οὔτε ἐν τῷ πρότερον χρόνῳ διὰ τὸ προτιμᾶσθαι***[1] ***εἶπον παρὰ γνώμην οὔτε νῦν, ἀλλὰ ᾗ ἂν γιγνώσκω βέλτιστα, ἐρῶ*** (6.9.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μεγάλο ≠ μικρό (*μεγάλων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἧσσον*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Νικία και υπολοίπων Αθηναίων (*ἔγωγε ≠ ἑτέρων, ἑτέρων ≠ ἐμαυτοῦ*) λόγω της εμφαντικής χρήσης των αντωνυμιών, η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η επίσης πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἐν τῷ πρότερον χρόνῳ ≠ νῦν*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *οὔτε… οὔτε*, αλλά παρουσιάζονται ως μία ενότητα από τον ομιλητή, ώστε να δηλωθεί η σταθερότητα του χαρακτήρα του. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του ιδίου ρήματος στα δύο μέρη της αντίθεσης (*εἶπον - ἐρῶ*). Παρατηρείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον ≠ μάλιστα*). Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τιμή ≠ φόβος (*τιμῶμαι ≠ ὀρρωδῶ, ὀρρωδῶ ≠ διὰ τὸ προτιμᾶθαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[2], δειλία ≠ τόλμη (*ὀρρωδῶ ≠ ἀγαθόν*), και ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ὁ τοιοῦτος ≠ τὰ τῆς πόλεως, τὰ τῆς πόλεως ≠ δι᾽ ἑαυτόν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση του Νικία τα μέρη της αντιδιαστολής παρουσιάζονται αλληλένδετα[3]. Χρησιμοποιούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *καὶ τιμῶμαι καὶ ὀρρωδῶ ≠ ὅμως δὲ οὔτε εἶπον οὔτε ἐρῶ*, της οποιας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* και το σύνδεσμο *ὅμως* δημιουργώντας αντιθετική εστία περιορισμού, ώστε να δηλώσει ο ομιλητής ότι δεν ενδιαφέρεται για τα προσωπικά του συμφέροντα, και *οὔτε παρὰ γνώμην ≠ ἀλλὰ ᾗ ἂν γιγνώσκω βέλτιστα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση (*οὔτε*) και μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία ορθή πληροφορία. Η έντονη ανησυχία του ομιλητή δηλώνεται με τον εγκιβωτισμό της δεύτερης συντακτικής αντίθεσης εντός του δευτέρου μέλους της πρώτης (πριν ακόμη ολοκληρωθεί η πρώτη αντίθεση) και με την απομάκρυνση του δευτέρου μέλους της πρώτης συντακτικής αντίθεσης

[1] Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 630. Σύμφωνα με τον Ober 1994, 111-112, ο Νικίας αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τον Αλκιβιάδη, ο οποίος παρουσιάζεται να ενδιαφέρεται μόνο για το προσωπικό του συμφέρον. Ο Νικίας, προσθέτει ωστόσο, αντιφάσκει με αυτή του τη δήλωση, ότι δηλαδή δεν υπάρχει χάσμα ανάμεσα στα προσωπικά και στα πολιτικά συμφέροντα, δίνοντας έναυσμα στον Αλκιβιάδη να του απαντήσει. Ο Westlake 1941, 61 και υποσ. 8, παρατηρεί ότι το χωρίο αυτό αποτελεί υπεράσπιση του Νικία ενάντια στην ερμηνεία των κινήτρων του από τον ιστορικό στο 5.16.1.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78 με την ίδια μορφή.

[3] Ο Palmer 1982, 120, παρατηρεί ότι η διαμάχη μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου παρατηρείται στο χαρακτήρα του Νικία, αφού οι Αθηναίοι καταστρέφονται ολοκληρωτικά στη Σικελία όχι μόνο λόγω των πολυάριθμων λαθών του, αλλά και επειδή σε κρίσιμες περιστάσεις ο Νικίας τοποθετούσε το προσωπικό του συμφέρον πάνω από το δημόσιο με καταστροφικές συνέπειες για την Αθήνα. Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 165, 167, για το Νικία δεν έχει πρωτεύουσα σημασία η πόλη, αλλά το ενδιαφέρον για το προσωπικό του συμφέρον, όχι ωστόσο σε τόσο μεγάλο βαθμό όσο στην περίπτωση του Αλκιβιάδη. Πρβλ. και την υποσ. 1 πιο πάνω.

από το πρώτο, με τρόπο που να μη γίνεται φανερά αντιληπτή, ενώ ουσιαστικά πρόκειται για συμμετρική αντίθεση που συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον και με παρήχηση. Η ίδια ρητορική αδυναμία είχε παρατηρηθεί και στην προηγούμενη περίοδο του λόγου[1]. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του σχήματος της αναφοράς στην περίοδο με την επανάληψη των όρων *τιμῶ* και *γνώμη*.

Ο Νικίας αναγνωρίζει ότι ο αθηναϊκός χαρακτήρας είναι ριψοκίνδυνος[2], αλλά δηλώνει ότι θα προσπαθήσει να εξηγήσει στους ακροατές του ότι βιάζονται να αναλάβουν μία δύσκολη επιχείρηση σε ακατάλληλη στιγμή.

> *καὶ* ***πρὸς μὲν τοὺς τρόπους τοὺς ὑμετέρους ἀσθενὴς ἄν μου ὁ λόγος εἴη,*** *εἰ* ***τά*** *τε* ***ὑπάρχοντα σῴζειν*** *παραινοίην* ***καὶ μὴ τοῖς ἑτοίμοις περὶ τῶν ἀφανῶν*** *καὶ* ***μελλόντων κινδυνεύειν***[3]***· ὡς δὲ οὔτε ἐν καιρῷ σπεύδετε οὔτε ῥᾴδιά ἐστι κατασχεῖν***[4] ***ἐφ᾽ ἃ ὥρμησθε***[5]***, ταῦτα διδάξω***[6] (6.9.3).

Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *πρὸς μὲν τοὺς τρόπους τοὺς ὑμετέρους ἀσθενὴς ἄν μου ὁ λόγος εἴη ≠ ὡς δὲ οὔτε ἐν καιρῷ σπεύδετε οὔτε ῥᾴδιά ἐστι κατασχεῖν ἐφ᾽ ἃ ὥρμησθε, ταῦτα διδάξω*, της οποίας τα μέλη χωρίζονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού του πρώτου μέρους της αντίθεσης. Παρατηρούνται η συχνή σε αυτό το λόγο πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Νικία (*πρὸς τοὺς τρόπους τοὺς ὑμετέρους ≠ μου*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η επίσης πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στους όρους παρόν ≠ μέλλον (*τὰ ὑπάρχοντα ≠* [*περὶ τῶν*] *μελλόντων*). Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις

---

[1] Ο Tompkins 1972, 184-204, σε άρθρο του στο οποίο εξετάζει το ύφος των λόγων του Νικία παρατηρεί την αυξημένη χρήση δυνητικής ευκτικής και τη χρήση αντιστροφών και παραχωρήσεων, που υποτάσσουν τη μία σκέψη στην άλλη. Σημειώνει έτσι ως χαρακτηριστικό τη μεγάλη πολυπλοκότητα των προτάσεων του Νικία σε όλους τους λόγους του, γεγονός που αυξάνει σε κάποιες περιπτώσεις και το μήκος των προτάσεών του. Το γεγονός οφείλεται, όπως επισημαίνει, στη χρήση απρόσωπης σύνταξης, στη μεγάλη προσήλωση και αναφορά στον εαυτό του και στη χρήση πολλών παραχωρητικών προτάσεων και παραδοχών της ανικανότητάς του που αποδυναμώνουν τα επιχειρήματά του. Η πολυπλοκότητα των προτάσεων δεν είναι τόσο μεγάλη σε άλλους ομιλητές της *Ιστορίας*, όπως παρατηρεί ο ίδιος. Ο Νικίας χαρακτηρίζεται επίσης από τον Τσακμάκη 2006, 218-219, ως ο λιγότερο ικανός ρήτορας από όλους τους Αθηναίους που λαμβάνουν το λόγο στο έργο. Ο Τσακμάκης παρατηρεί τη χρήση μεγάλων προτάσεων εκ μέρους του ρήτορα, η οποία, όπως επισημαίνει, λειτουργεί ανασταλτικά στην επίτευξη των στόχων του. Ο Kagan 1981, 284-285, παρατηρεί ότι ο Νικίας μέσα από τις δημηγορίες του φαίνεται ένας εξευγενισμένος ομιλητής που είχε ίσως εκπαιδευτεί από τους σοφιστές, αλλά δεν ήταν εύστορφος στις συζητήσεις, συγχυζόταν εύκολα, έκανε λάθη και οι αντίπαλοί του κατάφερναν να τον νικούν.

[2] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 311-312, ο Νικίας στρέφεται κατά της αθηναϊκής πολυπραγμοσύνης.

[3] Ο Tompkins 1972, 184-185 και υποσ. 13, παρατηρεί ότι ο Νικίας επαναφέρει το θέμα του «κινδύνου» στο λόγο του· στοιχείο που θα ταίριαζε περισσότερο σε Σπαρτιάτη παρά σε Αθηναίο και που δείχνει το συντηρητικό χαρακτήρα του. Πρβλ. *κινδυνεύειν* (6.9.3, 6.10.5), *κινδύνῳ* (6.12.1, 6.12.2), *κίνδυνον* (6.13.1). Ο όρος, προσθέτει, απαντά και σε περιγραφές του Νικία στην ιστορική αφήγηση (6.47). Πρβλ. 2.65.7: *μηδὲ τῇ πόλει κινδυνεύοντας*. Δες και de Romilly 1963, 145 και υποσ. 2.

[4] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 124, ο Νικίας δεν εξετάζει την ηθική πλευρά του ζητήματος, αλλά κατά πόσο θα ήταν προς το συμφέρον της Αθήνας αυτή η εκστρατεία.

[5] Ο Ober 1994, 115 και υποσ. 43, σημειώνει ότι ο ενθουσιασμός των Αθηναίων τονίζεται με την επανάληψη του ρήματος *ὁρμάω*. Πρβλ. *ὥρμηντο* (6.6.1, 6.19.1, 6.24.2).

[6] Ο Chlup 2006, 313 και υποσ. 40, παρατηρεί ότι ο Νικίας αναλαμβάνει το ρόλο του δασκάλου προς το ακροατήριό του.

ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ κίνδυνος (*σῴζειν ≠ κινδυνεύειν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, φανερό ≠ αφανές (*τοῖς ἑτοίμοις ≠ περὶ τῶν ἀφανῶν*) και ταχύτητα ≠ εμπόδιο[1] (*σπεύδετε ≠ κατασχεῖν, κατασχεῖν ≠ ὥρμησθε*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ κίνδυνος συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον, αλλά και πάλι ο ομιλητής, χρησιμοποιώντας το υπερβατόν, μειώνει την ισχύ της αντίθεσής του.

Ο Νικίας υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι επιθυμούν να πλεύσουν στη Σικελία, αφήνοντας στην Ελλάδα πολλούς εχθρούς[2] και αντιμετωπίζοντας τον κίνδυνο να φέρουν και άλλους εχθρούς στην πατρίδα τους[3].

Φημὶ γὰρ ὑμᾶς πολεμίους πολλοὺς ***ἐνθάδε ὑπολιπόντας*** *καὶ ἑτέρους ἐπιθυμεῖν* ***ἐκεῖσε*** *πλεύσαντας* ***δεῦρο ἐπαγαγέσθαι*** (6.10.1).

Παρατηρείται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εδώ ≠ εκεί (*ἐνθάδε ≠ ἐκεῖσε, ἐκεῖσε ≠ δεῦρο*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, για να τονιστεί η απόσταση μεταξύ Ελλάδας και Σικελίας. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αφήνω ≠ φέρνω (*ὑπολιπόντας ≠ ἐπαγαγέσθαι*).

Ο Νικίας επισημαίνει ότι η ειρήνη[4] θα σταματήσει να ισχύει, αν οι Αθηναίοι επιτεθούν σε άλλη περιοχή, και σε περίπτωση που ηττηθούν, οι εχθροί τους[5] θα τους επιτεθούν[6]. Υπενθυμίζει στους Αθηναίους ότι οι Σπαρτιάτες αναγκάστηκαν να υπογράψουν

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτό το λόγο του Νικία.

[2] Ο Cogan 1981, 96, 100, υποστηρίζει ότι ο Νικίας υπερβάλλει σχετικά με το σπαρτιατικό κίνδυνο, αλλά η υπερβολική του παρουσίαση δεν προκαλεί αντίδραση στους Αθηναίους. Ο ίδιος θεωρεί παράξενο το γεγονός ότι ο λόγος αποτυγχάνει να πείσει τους Αθηναίους. Παρατηρεί, ωστόσο, ότι οι συνθήκες αλλάζουν πλέον στην Αθήνα και ότι τα επιχειρήματα του Νικία θεωρούνταν πλέον απλοϊκά και κοινότυπα.

[3] Πρβλ. και 6.6.2. Δες και Hornblower 2008, 308, 326-327, ο οποίος σημειώνει την επανάληψη της πιθανότητας άφιξης των Συρακουσίων στην Ελλάδα. Ο ίδιος θεωρεί πραγματική την περίπτωση επέμβασης των Συρακουσίων και δε θεωρεί υπερβολικούς τους φόβους του Νικία. Η de Romilly 1963, 211 και υποσ. 1, θεωρεί επίσης ότι η επίθεση των Συρακουσών εναντίον της Αθήνας δεν ήταν παράλογη υπόθεση. Όμοια ο Westlake 1960, 396, σημειώνει ότι η πιθανότητα επέμβασης των Σικελιωτών στην Ελλάδα ήταν πραγματική υπόθεση που λαμβανόταν υπόψη, αν και μετά από την ήττα των Πελοποννησίων στην Πύλο, οι Πελοποννήσιοι δεν είχαν αρκετές ελπίδες να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους στη θάλασσα, ακόμη κι αν λάμβαναν ικανοποιητική βοήθεια από τη δύση.

[4] Πρόκειται για την ειρήνη του Νικία που υπεγράφη το 421 π.Χ. Δες και Dover 1965, 15. Η συμβολή του Νικία στη σύναψη αυτής της ειρήνης ήταν σημαντική, γι' αυτό το λόγο η ειρήνη πήρε το όνομά του: *... καὶ Νικίας ὁ Νικηράτου, πλεῖστα τῶν τότε εὖ φερόμενος ἐν στρατηγίαις, πολλῷ δὴ μᾶλλον προυθυμοῦντο, Νικίας μὲν βουλόμενος, ἐν ᾧ ἀπαθὴς ἦν καὶ ἠξιοῦτο, διασώσασθαι τὴν εὐτυχίαν, καὶ ἔς τε τὸ αὐτίκα πόνων πεπαῦσθαι καὶ αὐτὸς καὶ τοὺς πολίτας παῦσαι καὶ τῷ μέλλοντι χρόνῳ καταλιπεῖν ὄνομα ὡς οὐδὲν σφήλας τὴν πόλιν διεγένετο, νομίζων ἐκ τοῦ ἀκινδύνου τοῦτο ξυμβαίνειν καὶ ὅστις ἐλάχιστα τύχῃ αὐτὸν παραδίδωσι, τὸ δὲ ἀκίνδυνον τὴν εἰρήνην παρέχειν* (5.16.1). Πρβλ. 5.46.5. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 88, ο ιστορικός ούτε καταδικάζει, ούτε υποστηρίζει τη στάση του Νικία, αλλά μάλλον αδιαφορεί. Ο ίδιος (Westlake 1941, 60-61) είχε σημειώσει ότι ο Νικίας, παρόλο που έβλεπε κάποιες από τις δυσκολίες που θα προέκυπταν από την ειρήνη, ήταν έτοιμος να την υπογράψει, ώστε να διασφαλίσει την προσωπική του φήμη.

[5] Δηλαδή οι Λακεδαιμόνιοι. Δες και Hunter 1973, 124 και υποσ. 2.

[6] Ο Rawlings 1981, 61, παρατηρεί ότι ο Νικίας προβλέπει πως η Σικελική εκστρατεία θα είναι καταστροφική για την Αθήνα, προκαλώντας την ανανέωση του Πελοποννησιακού πολέμου.

την ειρήνη[1], λόγω των συμφορών[2] που έπαθαν στην Πύλο, και ότι σε αυτήν περιλαμβάνονται πολλά αμφισβητούμενα σημεία[3].

> *καὶ οἴεσθε ἴσως τὰς γενομένας ὑμῖν σπονδὰς ἔχειν τι* ***βέβαιον****, αἳ* ***ἡσυχαζόντων***[4] ***μὲν ὑμῶν ὀνόματι***[5] ***σπονδαὶ*** *ἔσονται (οὕτω γὰρ* ***ἐνθένδε*** *τε* ***ἄνδρες*** *ἔπραξαν αὐτὰ καὶ* ***ἐκ τῶν ἐναντίων***[6]***), σφαλέντων δέ*** *που ἀξιόχρεῳ* ***δυνάμει*** *ταχεῖαν* ***τὴν ἐπιχείρησιν***[7] *ἡμῖν οἱ ἐχθροὶ ποιήσονται, οἷς πρῶτον μὲν διὰ ξυμφορῶν* ***ἡ ξύμβασις*** *καὶ* ***ἐκ τοῦ αἰσχίονος*** *ἢ* ***ἡμῖν*** *κατ᾽ ἀνάγκην ἐγένετο, ἔπειτα ἐν αὐτῇ ταύτῃ πολλὰ τὰ ἀμφισβητούμενα ἔχομεν* (6.10.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀσθενής* (στο 6.9.3) ≠ *δυνάμει*) βοηθεί στη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Παρατηρούνται οι αντίθετες υποθέσεις: *ἡσυχαζόντων ὑμῶν ≠ σφαλέντων*, μέσω υποθετικών μετοχών, οι οποίες χωρίζονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ἴσως ≠ βέβαιον, βέβαιον ≠ ὀνόματι*), για να δηλωθεί η αστάθεια της ειρήνης. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Έντονη είναι η παρουσία της επίσης σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ειρήνη ≠ πόλεμος (*σπονδαί ≠ τὴν ἐπιχείρησιν, τὴν ἐπιχείρησιν ≠ ἡ ξύμβασις*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*ἐνθένδε ἄνδρες ≠ ἐκ τῶν ἐναντίων, ἐκ τοῦ αἰσχίονος* [*τούτοις*] *≠ ἢ ἡμῖν*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος στην τελευταία περίπτωση, η οποία σχηματίζει επίσης

---

[1] Η de Romilly 1963, 177, παρατηρεί ότι ο Νικίας συμφωνεί με την άποψη του ιστορικού, πως οι Αθηναίοι θα έπρεπε να είχαν υπογράψει συνθήκη ειρήνης, όταν την είχαν ζητήσει οι Σπαρτιάτες (πρβλ. στο κεφάλαιο 2.14 το λόγο των Λακεδαιμονίων πρέσβεων (4.17-20)), και όχι αργότερα, όπως έκαναν, όταν οι συνθήκες δεν ήταν πλέον ευνοϊκές για μακροχρόνια ειρήνη. Πρβλ. 5.14.2, 5.15.2.

[2] Ο Dover 1965, 16, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 232, και ο Hornblower 2008, 328, εξηγούν ότι ο Νικίας αναφέρεται στην αιχμαλωσία των Σπαρτιατών στην Σφακτηρία (πρβλ. 5.15.1), στο θάνατο του Βρασίδα (πρβλ. 5.13, 5.16.1) και στην κατά συνέπεια έλλειψη στρατηγών που θα υποστήριζαν την ενεργητική δράση στην περιοχή της Θράκης.

[3] Ο Dover 1965, 16, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 232, εξηγούν ότι στο χωρίο γίνεται αναφορά στην άρνηση της Χαλκιδικής να δεχτεί την αθηναϊκή κυριαρχία και στην κατάκτηση της Πύλου από την Αθήνα· γεγονότα που ήταν αντίθετα με τις πρόνοιες της συνθήκης ειρήνης. Πρβλ. 5.56.2, 5.115.2.

[4] Όπως παρατηρεί και ο Tompkins 2013, 458, ο Νικίας είναι ο «απόστολος» της αδράνειας. Ο Hornblower 2008, 329, σημειώνει, ωστόσο, ότι ο Νικίας δεν προκρίνει την αδράνεια, αλλά προτείνει τη διεξαγωγή του πολέμου σε ένα πιο λογικό πολεμικό «θέατρο», τη Θράκη. Πρβλ. 5.83.4. Όμοια η de Romilly 1963, 51, 203, 285, σημειώνει ότι ο Νικίας θέλει να ενδυναμώσει και όχι να επεκτείνει την ηγεμονία.

[5] Ο Hornblower 2008, 327, υπογραμμίζει το γεγονός ότι ο ίδιος ο Νικίας παρουσιάζεται προβληματισμένος σχετικά με την αξία της ειρήνης του Νικία! Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 633.

[6] Ο Dover 1965, 16, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 232, και ο Hornblower 2008, 328, σημειώνουν ότι οι εχθροί της ειρήνης ήταν ο Αλκιβιάδης στην Αθήνα (πρβλ. 5.43.2) και ο Κλέοβουλος και ο Ξενάρης στη Σπάρτη. Πρβλ. 5.36.1 όπου αυτοί αναφέρονται ως *ἐναντίοι ταῖς σπονδαῖς*. Ο Νικίας αναφέρεται σε αυτούς με γενικό τρόπο.

[7] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965, 16, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 232, το άρθρο μπροστά από το ουσιαστικό δείχνει ότι η επίθεση ήταν τελικά αναπόφευκτη: το μόνο που απέμενε να καθοριστεί ήταν ο χρόνος και η φύση της.

αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1]. Ο Νικίας δείχνει έτσι στο ακροατήριό του ότι η πολεμική απειλή των Σπαρτιατών δεν έχει εκλείψει τελείως.

Ο Νικίας προσθέτει ότι κάποιοι δεν έχουν ακόμη αποδεχτεί την ειρήνη[2] και αυτοί είτε πολεμούν ανοικτά τους Αθηναίους[3] είτε συγκρατούνται μόνο προσωρινά[4].

> ***εἰσὶ δ' οἳ οὐδὲ*** *ταύτην πω* ***τὴν ὁμολογίαν ἐδέξαντο, καὶ οὐχ οἱ ἀσθενέστατοι· ἀλλ' οἱ μὲν*** *ἄντικρυς* ***πολεμοῦσιν, οἱ δὲ*** *καὶ διὰ τὸ Λακεδαιμονίους ἔτι* ***ἡσυχάζειν*** *δεχημέροις σπονδαῖς καὶ αὐτοὶ* ***κατέχονται*** (6.10.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*δυνάμει* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οἱ ἀσθενέστατοι*) διευκολύνει και πάλι τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζονται οι συντακτικές αντιθέσεις: *εἰσὶ δ' οἳ ≠ καὶ οὐχ οἱ ἀσθενέστατοι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη, και *οὐδὲ ἐδέξαντο ≠ ἀλλὰ πολεμοῦσιν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης αυτή τη φορά από μία ορθή πληροφορία. Παρατηρείται και πάλι η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ειρήνη ≠ πόλεμος (*τὴν ὁμολογίαν ≠ πολεμοῦσιν, πολεμοῦσιν ≠ ἡσυχάζειν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *οἱ μὲν ≠ οἱ δέ*, της οποίας οι όροι διαχωρίζονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, δημιουργώντας δύο ομάδες ανάμεσα στους Πελοποννησίους συμμάχους, εξίσου επικίνδυνες για τους Αθηναίους.

Ο Νικίας θεωρεί επομένως ότι, αν οι αθηναϊκές δυνάμεις διασπαστούν, οι Πελοποννήσιοι[5] θα επιτεθούν στους Αθηναίους μαζί με τους Έλληνες της Σικελίας, με τους οποίους είναι σύμμαχοι.

---

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και σε δύο λόγους του Περικλή στο 1.140-144 και στο 2.35-46.

[2] Ο Dover 1965, 16, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 232, επισημαίνουν ότι πρόκειται για τους Κορινθίους, τους Ηλείους, τους Μεγαρείς και τους Βοιωτούς, οι οποίοι δεν είχαν αποδεχτεί τη συνθήκη ειρήνης. Πβλ. 5.17.2.

[3] Όπως σημειώνει ο Dover 1965, 16, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 232, μετά από την ειρήνη οι Αθηναίοι είχαν σταματήσει τις εχθροπραξίες με τους Κορινθίους (πρβλ. 5.32.7: *ἀνοκωχὴ ἄσπονδος*) αλλά το καλοκαίρι το 416 π.Χ. ήρθαν σε ανοικτή ρήξη (πρβλ. 5.115.3: *ἰδίων τινῶν διαφορῶν ἕνεκα τοῖς Ἀθηναίοις*).

[4] Ο Dover 1965, 16, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 233, σημειώνουν ότι η Θήβα είχε συνάψει μόνο δεκαήμερη ανακωχή (πρβλ. 5.26.2, 6.7.4) με την Αθήνα μετά από την ειρήνη του Νικία. Δες και Hornblower 2008, 47-48, 328.

[5] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 125, η πρόβλεψη του Νικία πραγματοποιείται αργότερα, όταν οι Κορίνθιοι αποδέχονται την παράκληση των Συρακουσίων για βοήθεια στο 6.88.8 και αργότερα και η Σπάρτη στο 6.93.2, 7.1 κ.ε. Όμοια και ο Ellis 1979, 46-47, παρατηρεί ότι στην ιστορική αφήγηση επιβεβαιώνονται οι φόβοι του Νικία για επανεκκίνηση του πολέμου (6.10.1) και για αποστολή βοήθειας από τους Πελοποννησίους στους Σικελιώτες (6.10.4). Ο Lateiner 1985, 211, σημειώνει επίσης ότι η ανάλυση του Νικία επιβεβαιώνεται στην αφήγηση.

τάχα δ' ἂν ἴσως, εἰ ***δίχα*** *ἡμῶν* ***τὴν δύναμιν*** *λάβοιεν, ὅπερ* ***νῦν σπεύδομεν****, καὶ πάνυ ἂν ξυνεπιθοῖντο* ***μετὰ Σικελιωτῶν***[1]*, οὓς πρὸ πολλοῦ* ***ἂν ἐτιμήσαντο*** *ξυμμάχους γενέσθαι* ***ἐν τῷ πρὶν χρόνῳ*** (6.10.4).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*οἱ ἀσθενέστατοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν δύναμιν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και εμπόδιο ≠ ταχύτητα (*κατέχονται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σπεύδομεν*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 6.9.3, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες χωριστά ≠ μαζί (*δίχα ≠ μετὰ Σικελιωτῶν*). Εντοπίζεται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ ἐν τῷ πρὶν χρόνῳ*).

Ο Νικίας καλεί τους Αθηναίους να μην εκθέσουν σε κινδυνο την πόλη τους[2], επιθυμώντας επέκταση της ηγεμονίας τους, χωρίς να έχουν ακόμη εξασφαλίσει αυτήν που κατέχουν[3]. Ο ομιλητής κρίνει επίσης ως λανθασμένη την ενέργεια των Αθηναίων να βοηθήσουν τους Εγεσταίους που ισχυρίζονται ότι αδικούνται.

ὥστε ***χρὴ σκοπεῖν*** *τινα αὐτὰ* ***καὶ μὴ*** *μετεώρῳ τῇ πόλει* ***ἀξιοῦν κινδυνεύειν καὶ*** *ἀρχῆς ἄλλης* ***ὀρέγεσθαι*** *πρὶν ἣν ἔχομεν* ***βεβαιωσώμεθα,*** *εἰ* ***Χαλκιδῆς***[4] *γε οἱ ἐπὶ Θρᾴκης ἔτη τοσαῦτα* ***ἀφεστῶτες*** *ἡμῶν ἔτι* ***ἀχείρωτοί*** *εἰσι καὶ* ***ἄλλοι τινὲς*** *κατὰ τὰς ἠπείρους*[5] ***ἐνδοιαστῶς ἀκροῶνται.*** *ἡμεῖς δὲ* ***Ἐγεσταίοις*** *δὴ οὖσι ξυμμάχοις* ***ὡς ἀδικουμένοις***[6] ***ὀξέως***[7] ***βοηθοῦμεν, ὑφ' ὧν δ' αὐτοὶ πάλαι ἀφεστώτων ἀδικούμεθα,*** *ἔτι* ***μέλλομεν ἀμύνεσθαι*** (6.10.5).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τιμή ≠ κίνδυνος (*ἂν ἐτιμήσαντο* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κινδυνεύειν*), και αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ἴσως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βεβαιωσώμεθα, βεβαιωσώμεθα ≠ ἐνδοιαστῶς, ἐνδοιαστῶς ≠*

---

[1] Ο Hornblower 2008, 328-329, σημειώνει ότι η χρήση του όρου *Σικελιῶται* για να δηλώσει τους Έλληνες της Σικελίας αποτελεί ίσως επινόηση του Θουκυδίδη.

[2] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 175-176, η περιγραφή της στρατηγικής κατάστασης της Αθήνας από το Νικία θα προκάλεσε έκπληξη στους Αθηναίους ακροατές του.

[3] Πρβλ. 2.65.7. Δες και Ellis 1979, 47, για την περίκλεια συμβουλή του Νικία. Ο Finley 1942, 221, παρατηρεί ότι στο σημείο αυτό ο Νικίας φυγομαχεί, επαναλαμβάνοντας την προειδοποίηση του Περικλή εναντίον των μακρινών εκστρατειών. Δες και de Romilly 1963, 121 και υποσ. 1, η οποία σημειώνει ότι ο Νικίας ακολουθεί τις πολιτικές του Περικλή. Η ίδια συγκρίνει αυτό το λόγο του Νικία με τον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64). Ο Macleod 1975, 86, παρατηρεί ότι ο Νικίας διατηρεί από τις συμβουλές του Περικλή μόνο την προσοχή.

[4] Ο Dover 1965, 12-13, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 223, 233, σημειώνουν ότι, σύμφωνα με την ειρήνη του Νικία, οι Χαλκιδείς έπρεπε να πληρώνουν φόρο υποτελείας στην Αθήνα, αλλά δεν το έκαναν. Πρβλ. 5.21.2, 5.23.1, 5.26.2, 5.35.3, 6.7.4.

[5] Σύμφωνα με τους Dover 1965, 16, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 233, ο Νικίας αναφέρεται στη Θράκη, στη Μακεδονία και στη Μικρά Ασία.

[6] Η άποψη του Νικία συμπίπτει με αυτήν του ιστορικού, ο οποίος χαρακτηρίζει τα λόγια των Εγεσταίων σχετικά με τον πλούτο της πόλης τους *ἐπαγωγά*. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 626. Σύμφωνα με τον Dover 1965, 17, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 233, ο Νικίας υπονοεί ότι η επιθυμία των Αθηναίων να βοηθήσουν την Έγεστα αποτελεί απλό πρόσχημα.

[7] Το επίρρημα *ὀξέως* επαναλαμβάνεται στο λόγο. Πρβλ. 6.10.5, 6.11.7, 6.12.2.

ὀξέως), η οποία ανακαλεί και επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα (*ξυνεπιθοῖντο* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμύνεσθαι*), διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *χρὴ σκοπεῖν ≠ καὶ μὴ* [*μὴ σκοπῶν*] *ἀξιοῦν κινδυνεύειν καὶ ὀρέγεσθαι*[1], της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*κινδυνεύειν ≠ βεβαιωσώμεθα*), και μη πραγματικό ≠ πραγματικό (*ὡς ἀδικουμένοις ≠ ὑφ᾽ ὧν δὲ ἀδικούμεθα*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Εγεσταίων ≠ Αθηναίων (*Ἐγεσταίοις ≠ αὐτοί*), για να δηλωθούν οι ψεύτικες διακηρύξεις των Εγεσταίων σε αντιδιαστολή με την πραγματική αδικία που υφίστανται οι Αθηναίοι. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αποστασία ≠ υπακοή (*ἀφεστῶτες ≠ ἀκροῶνται, ἀκροῶνται ≠ ἀφεστώτων*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και βοήθεια ≠ αδιαφορία (*βοηθοῦμεν ≠ μέλλομεν ἀμύνεσθαι*). Εξαιτίας της αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες αποστασία ≠ υπακοή εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Χαλκιδείς και στους υπόλοιπους συμμάχους των Αθηναίων (*Χαλκιδῆς ≠ ἄλλοι τινές*). Εντοπίζεται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*βοηθοῦμεν* [*νῦν*] ≠ *πάλαι*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Ο Νικίας προειδοποιεί τους Αθηναίους ότι δύσκολα θα μπορέσουν να διατηρήσουν υπό την εξουσία τους τη Σικελία[2], αφού οι Σικελιώτες είναι πολλοί και βρίσκονται μακριά.

> *καίτοι* ***τοὺς μὲν κατεργασάμενοι κἂν κατάσχοιμεν· τῶν δ᾽*** *εἰ καὶ κρατήσαιμεν, διὰ πολλοῦ γε καὶ* ***πολλῶν*** *ὄντων* ***χαλεπῶς ἂν ἄρχειν δυναίμεθα.*** *ἀνόητον*[3] *δ᾽ ἐπὶ τοιούτους ἰέναι ὧν κρατήσας τε μὴ* ***κατασχήσει*** *τις καὶ μὴ κατορθώσας μὴ ἐν τῷ ὁμοίῳ καὶ* ***πρὶν*** *ἐπιχειρῆσαι* ***ἔσται*** (6.11.1).

[1] Για την ύπαρξη ελλειπούς αντίθεσης δες και Boegehold 1979, 149.

[2] Ο Lateiner 1975, 180, παρατηρεί την τραγικότητα της σωστής κρίσης του Νικία. Σύμφωνα με τον Dover 1965, 17, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 233, πρόκειται για το πιο σημαντικό επιχείρημα ενάντια στη Σικελική εκστρατεία και είναι αξιοθαύμαστο, θεωρούν, το γεγονός ότι δεν αναπτύσσεται με περισσότερες λεπτομέρειες στο λόγο. Και ο Hornblower 2008, 330, σημειώνει ότι πρόκειται για το καλύτερο σημείο της επιχειρηματολογίας του Νικία. Ο Hornblower επισημαίνει ότι οι Αθηναίοι στόχευαν να καταστήσουν το νησί φόρου υποτελές, το οποίο και πάλι θα ήταν δύσκολο να τεθεί υπό έλεγχο λόγω του μεγέθους του νησιού και της απόστασής του από την Αθήνα. Ο Kagan 1981, 178-179 και υποσ. 68, θεωρεί πως το γεγονός ότι ο Νικίας δεν αναφέρει ξεκάθαρα πως ο στόχος των Αθηναίων ήταν η κατάκτηση της Σικελίας δείχνει ότι αυτός δεν ήταν ο αρχικός στόχος των Αθηναίων. Αν είχε τεθεί τέτοιο ζήτημα, προσθέτει, ο Νικίας θα είχε προσπαθήσει να το αντικρούσει.

[3] Πρβλ. το σχόλιο του ιστορικού στο 6.1.1 σχετικά με την άγνοια των Αθηναίων για τη Σικελία. Πρβλ. και την υποσ. 6 στις σελ. 623-624. Σύμφωνα με το Mader 1993, 439-440, η ετυμηγορία του Νικία σχετικά με την εκστρατεία επιβεβαιώνεται στην προγραμματική δήλωση του ιστορικού στην αρχή του έκτου βιβλίου που εισάγει το κριτήριο, το οποίο λειτουργεί ως σημείο αναφοράς όλης της εκστρατείας.

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ατιμωρησία ≠ τιμωρία (*ἀχείρωτοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κατεργασάμενοι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εύκολο ≠ δύσκολο (*κἂν κατάσχοιμεν ≠ χαλεπῶς ἂν ἄρχειν δυναίμεθα, χαλεπῶς ἂν ἄρχειν δυναίμεθα ≠ κατασχήσει*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Έλληνες της ηπειρωτικής Ελλάδας που αποστάτησαν και στους Σικελιώτες (*τοὺς μὲν ≠ τῶν δέ*), της οποίας οι όροι συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, για να δηλωθεί η σχετική ευκολία με την οποία μπορούν να υποταχθούν οι πρώτοι σε σχέση με τους δεύτερους. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ μέλλον (*πρίν ≠ ἔσται*).

Ο Νικίας κρίνει ότι οι Έλληνες της Σικελίας θα ήταν λιγότερο επικίνδυνοι για τους Αθηναίους, αν τους υπέτασσαν οι Συρακούσιοι[1].

Σικελιῶται δ' ἄν μοι ***δοκοῦσιν****, ὥς γε* ***νῦν ἔχουσι,*** *καὶ ἔτι ἂν* ***ἧσσον*** *δεινοὶ ἡμῖν γενέσθαι, εἰ ἄρξειαν αὐτῶν Συρακόσιοι, ὅπερ οἱ Ἐγεσταῖοι* ***μάλιστα*** *ἡμᾶς* ***ἐκφοβοῦσιν*** (6.11.2).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρὶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ἔσται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκοῦσιν, δοκοῦσιν ≠ ἔχουσι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πολλῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἧσσον, ἧσσον ≠ μάλιστα*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας.

Ο Νικίας εξηγεί ότι τώρα που οι πόλεις της Σικελίας είναι διαχωρισμένες, θα μπορούσαν να επιτεθούν στην αθηναϊκή ηγεμονία, για να βοηθήσουν τους Πελοποννησίους. Αν όμως δημιουργηθεί μία ηγεμονία των Συρακουσίων στη Σικελία[2], δε θα γίνει επίθεση εναντίον της Αθήνας, αφού, όπως σημειώνει, θα ήταν παράλογο μία ηγεμονία να επιτεθεί εναντίον μίας άλλης[3].

[1] Ο Westlake 1960, 395, σημειώνει ότι το επιχείρημα του Νικία είναι σοφιστικό και μη ρεαλιστικό και τελικά αποδεικνύεται λανθασμένο με βάση τα γεγονότα μετά από το 404 π.Χ. Ο Kagan 1981, 177, παρατηρεί τον παράδοξο τρόπο με τον οποίο ο Νικίας αντιστρέφει το επιχείρημα των Εγεσταίων. Πρβλ. 6.6.2.

[2] Ο Kagan 1981, 178, εικάζει ότι ο φόβος για κυριαρχία των Συρακουσών στη Σικελία, η οποία θα ακολουθείτο από επίθεση εναντίον της Αθήνας σε συνεργασία με τους Πελοποννησίους, θα πρέπει να είχε απασχολήσει την πρώτη αθηναϊκή συνέλευση. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 626.

[3] Ο Dover 1965, 18, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 234, χαρακτηρίζουν ανόητο το επιχείρημα του Νικία και σημειώνουν ότι έρχεται σε αντίθεση με τις αθηναϊκές απόψεις και με τα γεγονότα της *Ιστορίας*. Όμοια ο Kagan 1981, 177, θεωρεί το επιχείρημα του Νικία ανόητο και πιστεύει ότι δε χρειαζόταν να απαντήσει σε αυτό ο Αλκιβιάδης. Ο Hornblower 2008, 331, υποστηρίζει ότι το επιχείρημα δεν είναι καθόλου εύλογο.

νῦν μὲν *γὰρ* ***κἂν ἔλθοιεν ἴσως*** *Λακεδαιμονίων* ***ἕκαστοι χάριτι, ἐκείνως δ'*** *οὐκ εἰκὸς* ***ἀρχὴν*** *ἐπὶ ἀρχὴν στρατεῦσαι· ᾧ γὰρ ἂν τρόπῳ* ***τὴν ἡμετέραν*** *μετὰ Πελοποννησίων ἀφέλωνται, εἰκὸς ὑπὸ τῶν αὐτῶν καὶ* ***τὴν σφετέραν*** *διὰ τοῦ αὐτοῦ καθαιρεθῆναι* (6.11.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φόβος ≠ εύνοια (*ἐκφοβοῦσιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *χάριτι*) βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση: *νῦν μὲν ≠ ἐκείνως δ'*, της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, εκφράζοντας αντίθετη δράση. Εντοπίζεται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέρος ≠ όλον (*ἕκαστοι ≠ ἀρχήν*). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σικελιωτών (*τὴν ἡμετέραν ≠ τὴν σφετέραν*) λόγω της εμφαντικής χρήσης των αντωνυμιών.

Ο Νικίας υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι θα ενέπνεαν περισσότερο φόβο στους Σικελιώτες, εάν δεν πήγαιναν καθόλου στην Σικελία, ή κι αν ακόμη πήγαιναν, έκαναν σύντομη επίδειξη της δύναμής τους. Αν αντίθετα, θεωρεί, οι Αθηναίοι έχουν κάποια αποτυχία, τότε οι Σικελιώτες θα τους περιφρονήσουν και θα τους επιτεθούν σε συνεργασία με τους Πελοποννησίους[1].

ἡμᾶς δ' ἂν οἱ ***ἐκεῖ*** *Ἕλληνες* ***μάλιστα*** *μὲν* ***ἐκπεπληγμένοι*** *εἶεν* ***εἰ μὴ ἀφικοίμεθα,*** *ἔπειτα δὲ* ***καὶ εἰ δείξαντες*** *τὴν δύναμιν* ***δι' ὀλίγου ἀπέλθοιμεν· εἰ δὲ σφαλεῖμέν τι,*** *τάχιστ' ἂν* ***ὑπεριδόντες*** *μετὰ τῶν* ***ἐνθάδε ἐπιθοῖντο·*** *τὰ γὰρ* ***διὰ πλείστου*** *πάντες ἴσμεν* ***θαυμαζόμενα*** *καὶ* ***τὰ πεῖραν ἥκιστα τῆς δόξης δόντα*** (6.11.4).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες εύνοια ≠ φόβος (*χάριτι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκπεπληγμένοι*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*κἂν ἔλθοιεν ἴσως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δείξαντες*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό κυριαρχεί στη δημηγορία, αφού ο ομιλητής χρησιμοποιεί συνεχώς όρους που δηλώνουν το αβέβαιο ή το πιθανόν, αμφισβητώντας κάποιες φορές ακόμη και τα ίδιά του τα επιχειρήματα. Παρατηρείται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*ἐκεῖ ≠ ἐνθάδε*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 6.10.1. Χρησιμοποιείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα ≠ δι' ὀλίγου, δι' ὀλίγου ≠ διὰ πλείστου, διὰ πλείστου ≠ ἥκιστα*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο

[1] Ο Kagan 1981, 177-178, χαρακτηρίζει και αυτό το επιχείρημα του Νικία αδύνατο και ανόητο, αφού δε συζητεί καθόλου την πιθανότητα νίκης των Αθηναίων, η οποία θα ενδυνάμωνε τη φήμη τους και θα απέτρεπε τυχόν επίθεση των Σικελιωτών. Ο ίδιος αδυνατεί να πιστέψει ότι οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να πεισθούν από μία τέτοια φανερή σοφιστεία.

του λόγου. Εντοπίζονται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φόβος ≠ περιφρόνηση[1] (*ἐκπεπληγμένοι ≠ ὑπεριδόντες*), περιφρόνηση ≠ θαυμασμός (*ὑπεριδόντες ≠ θαυμαζόμενα*), έρχομαι ≠ φεύγω (*ἀφικοίμεθα ≠ ἀπέλθοιμεν*), και όψη / σκέψη ≠ πράξη (*δείξαντες ≠ τὰ πεῖραν δόντα*). Χρησιμοποιείται ακόμη η συντακτική αντίθεση: *εἰ μὴ ἀφικοίμεθα καὶ εἰ δι' ὀλίγου ἀπέλθοιμεν ≠ εἰ δὲ σφαλεῖμέν τι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις.

Αυτό ακριβώς, σημειώνει ο Νικίας, έπαθαν και οι Αθηναίοι, οι οποίοι, ενώ φοβούνταν τους Σπαρτιάτες, μετά από τη νίκη τους τους περιφρονούν[2] και επιθυμούν την κατάκτηση της Σικελίας. Ο Νικίας πιστεύει ότι οι Λακεδαιμόνιοι ψάχνουν ευκαιρία να ταπεινώσουν τους Αθηναίους, για να αποκαταστήσουν τη δόξα τους.

> *ὅπερ νῦν ὑμεῖς, ὦ Ἀθηναῖοι, ἐς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους* ***πεπόνθατε· διὰ τὸ παρὰ γνώμην*** *αὐτῶν πρὸς ἃ* ***ἐφοβεῖσθε*** *τὸ πρῶτον* ***περιγεγενῆσθαι, καταφρονήσαντες ἤδη καὶ Σικελίας ἐφίεσθε***[3]***. χρὴ δὲ μὴ πρὸς τὰς τύχας***[4] ***τῶν ἐναντίων ἐπαίρεσθαι, ἀλλὰ τὰς διανοίας κρατήσαντας θαρσεῖν,*** *μηδὲ Λακεδαιμονίους ἄλλο τι ἡγήσασθαι ἢ* ***διὰ τὸ αἰσχρὸν*** *σκοπεῖν ὅτῳ τρόπῳ ἔτι καὶ νῦν, ἢν δύνωνται,* ***σφήλαντες*** *ἡμᾶς τὸ σφέτερον* ***ἀπρεπὲς εὖ*** *θήσονται, ὅσῳ καὶ περὶ πλείστου καὶ διὰ πλείστου* ***δόξαν*** *ἀρετῆς μελετῶσιν* (6.11.5-6).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ενεργώ ≠ πάσχω (*ἐπιθοῖντο* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πεπόνθατε*), καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*τῆς δόξης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐφοβεῖσθε, διὰ τὸ αἰσχρόν ≠ δόξαν, ἀπρεπές ≠ εὖ*), της οποίας οι όροι στην τελευταία περίπτωση προβάλλονται λόγω της τοποθέτησής τους πλάι – πλάι και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και ήττα ≠ νίκη (*σφαλεῖμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περιγεγενῆσθαι*), διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φόβος ≠ περιφρόνηση (*ἐφοβεῖσθε ≠ καταφρονήσαντες*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 6.11.4, λογική ≠ τύχη (*παρὰ γνώμην ≠ πρὸς τὰς τύχας* (σε διαδοχικές περιόδους), *πρὸς τὰς τύχας ≠ τὰς διανοίας*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και λογική ≠ συναίσθημα (*παρὰ γνώμην ≠ ἐφοβεῖσθε*). Εξαιτίας της αντίθεσης ανάμεσα στους όρους λογική ≠ τύχη σημειώνεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.62.1.

[2] Πρβλ. το φόβο των Αθηναίων κατά την πρώτη εισβολή των Σπαρτιατών στην Αττική (2.21-22) και την περιφρόνησή τους προς τους Σπαρτιάτες μετά από τη νίκη τους στην Πύλο. Πρβλ. 4.65.4. Δες και Ellis 1979, 51. Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 125, η πρόβλεψη του Νικία πραγματοποιείται στο 6.63.2, όπου ο φόβος των Συρακουσίων για τους Αθηναίους μετατρέπεται σε περιφρόνηση.

[3] Το ίδιο ρήμα χρησιμοποιείται και στην ιστορική αφήγηση. Πρβλ. την υποσ. 2 στη σελ. 623.

[4] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 176 υποσ. 59, ο Νικίας φαίνεται να αποδέχεται την εξήγηση των Σπαρτιατών για την ήττα τους στην Πύλο και τον εξαναγκασμό τους για αποδοχή της ειρήνης. Η de Romilly 1963, 204, επισημαίνει ότι ο Νικίας επαναλαμβάνει το δίδαγμα του προηγούμενου επεισοδίου.

Αθηναίων (*τῶν ἐναντίων* ≠ [*ἡμῶν*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Έτσι οι Σπαρτιάτες συνδέονται με την έννοια της *τύχης*, ενώ οι Αθηναίοι με τη λογική. Ο ομιλητής, ωστόσο, ανατρέπει την παρούσα δήλωσή του με τη χρήση της εναντίωσης: *διὰ τὸ περιγεγενῆσθαι ≠ παρὰ γνώμην*, που είχε χρησιμοποιηθεί λίγο πιο πάνω και μέσω της οποίας ο Νικίας είχε δηλώσει ότι η νίκη των Αθηναίων δεν ήταν αναμενόμενη. Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους επιτυχία ≠ αποτυχία (*κρατήσαντας ≠ σφήλαντες*). Χρησιμοποιούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *ἤδη καὶ Σικελίας ἐφίεσθε ≠ χρὴ δὲ μὴ ἐπαίρεσθαι*, της οποίας τα μέλη εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους και συνδέονται μέσω του μορίου *δὲ* σχηματίζοντας ένσταση, και *μὴ ἐπαίρεσθαι ≠ ἀλλὰ θαρσεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω άρνησης και του μορίου *ἀλλὰ* δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Η πρώτη συντακτική αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Ο Νικίας υποστηρίζει επομένως ότι οι Αθηναίοι δεν πρέπει να ασχολούνται με τους Εγεσταίους, αλλά να εξετάσουν πώς οι ίδιοι θα αντιμετωπίσουν τους Σπαρτιάτες.

> *ὥστε* ***οὐ περὶ τῶν*** *ἐν Σικελίᾳ* ***Ἐγεσταίων*** *ἡμῖν, ἀνδρῶν βαρβάρων, ὁ ἀγών, εἰ σωφρονοῦμεν,* ***ἀλλ' ὅπως πόλιν δι' ὀλιγαρχίας ἐπιβουλεύουσαν***[1] ***ὀξέως φυλαξόμεθα*** (6.11.7).

Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Εγεσταίων ≠ Σπαρτιατών (*οὐ περὶ τῶν Ἐγεσταίων ≠ ἀλλ' ὅπως πόλιν δι' ὀλιγαρχίας ἐπιβουλεύουσαν ὀξέως φυλαξόμεθα*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, ώστε να τονιστεί η σημασία του αγώνα των Αθηναίων κατά των Σπαρτιατών. Αξίζει να σημειωθεί η περιφρόνηση του Νικία προς τους Εγεσταίους μέσω της προσφώνησής τους ως: *ἀνδρῶν βαρβάρων*[2] και η αναφορά του στη Σπάρτη ως «ολιγαρχική πόλη» χωρίς να την κατονομάζει. Παρατηρείται ακόμη η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα (*ἐπιβουλεύουσαν ≠ φυλαξόμεθα*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται και η «λανθάνουσα» πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Σπαρτιάτες και στους Αθηναίους (*πόλιν δι' ὀλιγαρχίας ≠* [*ἡμεῖς*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

---

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 18-19, τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 235, και το Hornblower 2008, 332, η πόλη στην οποία αναφέρεται ο Νικίας είναι η Σπάρτη, υπονοώντας (όχι τελείως ξεκάθαρα) ότι η Σπάρτη προσπαθεί να σχεδιάσει μία ολιγαρχική συνωμοσία στην Αθήνα. Σύμφωνα με τον Ober 1994, 112, η περιγραφή της υστερίας των Αθηναίων μετά από την κοπή των Ερμαϊκών στηλών δείχνει στους αναγνώστες της *Ιστορίας* πόσο επικίνδυνη μπορεί να αποβεί μία τέτοια συνωμοσία.

[2] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 177, αυτό το απρεπές και σκληρό λεκτικό, ακόμα και προς ακατάλληλους συμμάχους, είναι ασυνήθιστο. Ο Hornblower 2008, 332, σημειώνει την περιφρονητική έκφραση και παρατηρεί ότι το «θερμόμετρο» της ρητορικής του Νικία άρχιζει να ανεβαίνει. Πρβλ. 6.9.1 όπου οι Εγεσταίοι χαρακτηρίζονται απλώς *ἀλλόφυλοι*.

Ο Νικίας υπενθυμίζει στους Αθηναίους ότι πρόσφατα[1] έχουν ανακάμψει από το λοιμό και από τον πόλεμο. Τους προειδοποιεί ακόμη ότι οι φυγάδες ψεύδονται και ότι, ακόμη κι αν πετύχουν, δε θα είναι ευγνώμονες προς τους Αθηναίους, οι οποίοι θα ριψοκινδυνεύσουν για χάρη τους, ενώ αν αποτύχουν, θα παρασύρουν και τους Αθηναίους στην καταστροφή.

> *Καὶ μεμνῆσθαι χρὴ ἡμᾶς ὅτι νεωστὶ ἀπὸ νόσου* ***μεγάλης*** *καὶ πολέμου* ***βραχύ*** *τι λελωφήκαμεν, ὥστε καὶ χρήμασι καὶ τοῖς σώμασιν*[2] ***ηὐξῆσθαι·*** *καὶ ταῦτα* ***ὑπὲρ ἡμῶν δίκαιον*** *ἐνθάδε* ***ἀναλοῦν, καὶ μὴ ὑπὲρ ἀνδρῶν φυγάδων τῶνδε***[3] *ἐπικουρίας δεομένων, οἷς τό τε ψεύσασθαι* ***καλῶς χρήσιμον*** *καὶ* ***τῷ τοῦ πέλας κινδύνῳ, αὐτοὺς λόγους*** *μόνον* ***παρασχομένους,*** *ἢ* ***κατορθώσαντας*** *χάριν μὴ ἀξίαν εἰδέναι ἢ* ***πταίσαντάς*** *που τοὺς φίλους* ***ξυναπολέσαι*** (6.12.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αποτυχία ≠ επιτυχία (*σφήλαντες* (στο 6.11.6) ≠ *κατορθώσαντας, κατορθώσαντας* ≠ *πταίσαντας*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4], διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη δεύτερη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ* και συνδυάζονται με ομοιοτέλευτον. Παρατηρείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό (*μεγάλης* ≠ *βραχύ*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες προσθήκη ≠ αφαίρεση (*ηὐξῆσθαι* ≠ *ἀναλοῦν, ἀναλοῦν* ≠ *παρασχομένους, παρασχομένους* ≠ *ξυναπολέσαι*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, δικαιοσύνη ≠ συμφέρον (*δίκαιον* ≠ *χρήσιμον*), καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*καλῶς* ≠ *τῷ κινδύνῳ*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και έργον ≠ λόγος (*τῷ κινδύνῳ* ≠ *λόγους*). Παρατηρείται επίσης η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Εγεσταίων (*ὑπὲρ ἡμῶν* ≠ *ὑπὲρ ἀνδρῶν φυγάδων τῶνδε, τοῦ πέλας* ≠ *αὐτούς*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Η αντιπαραβολή σχηματίζει αντιθετικό

[1] Ο Dover 1965, 19, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 235, σημειώνουν ότι είχαν περάσει 15 χρόνια από την επιδημία του λοιμού και 6 χρόνια από τη σύναψη της ειρήνης. Ο Hornblower 2008, 332-333, 366, παρατηρεί ότι η τελευταία εμφάνιση του λοιμού ήταν το 427/6 π.Χ. (πρβλ. 3.87) και ότι το κύριο κτύπημά του είχε συμβεί το 430 π.Χ. Θεωρεί, επομένως, τον όρο *νεωστὶ* παράξενο. Πρβλ. όμως το σχόλιο του ιδίου του ιστορικού στο 6.26.2: *ἄρτι δ' ἀνειλήφει ἡ πόλις ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς νόσου καὶ τοῦ ξυνεχοῦς πολέμου ἔς τε ἡλικίας πλῆθος ἐπιγεγενημένης καὶ ἐς χρημάτων ἄθροισιν διὰ τὴν ἐκεχειρίαν, ὥστε ῥᾷον πάντα ἐπορίζετο*. Ο Westlake 1941, 61, παρατηρεί ότι για το Νικία η Αθήνα δεν είχε ανακάμψει πλήρως από τις συνέπειες του λοιμού και του Αρχιδάμειου πολέμου, ενώ ο ιστορικός θεωρεί την ανάκαμψη ολοκληρωμένη στο 6.26.2.

[2] Πρβλ. 8.65.3 για την ίδια φράση. Δες και Hornblower 2008, 333, ο οποίος σημειώνει ότι η έκφραση ήταν κατάλληλη σε στρατιωτικά συμφραζόμενα.

[3] Ο Dover 1965, 15, 19, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 236, σημειώνουν την αναφορά στους Λεοντίνους και την παράλειψη της Έγεστας που είχε προσφέρει χρήματα.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37-40.

μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί και πάλι ο περιφρονητικός τόνος του Νικία προς τους Σικελιώτες[1].

Ο Νικίας στρέφεται ακολούθως εναντίον του συνστρατηγού του Αλκιβιάδη[2], κατηγορώντας[3] τον ότι παρακινεί την εκστρατεία, με σκοπό να αποκομίσει προσωπικό όφελος[4], θέτοντας σε κίνδυνο την πόλη του. Θεωρεί επίσης ότι το θέμα είναι πολύ σοβαρό και χρειάζεται προσεκτικούς χειρισμούς.

> *εἴ τέ τις ἄρχειν ἄσμενος αἱρεθεὶς παραινεῖ ὑμῖν ἐκπλεῖν,* ***τὸ ἑαυτοῦ*** *μόνον σκοπῶν, ἄλλως τε καὶ νεώτερος ἔτι ὢν*[5] *ἐς τὸ ἄρχειν, ὅπως θαυμασθῇ μὲν ἀπὸ τῆς ἱπποτροφίας*[6]*, διὰ δὲ πολυτέλειαν καὶ* ***ὠφεληθῇ*** *τι ἐκ τῆς ἀρχῆς,* ***μηδὲ τούτῳ ἐμπαράσχητε τῷ τῆς πόλεως κινδύνῳ ἰδίᾳ ἐλλαμπρύνεσθαι, νομίσατε δὲ τοὺς τοιούτους τὰ μὲν δημόσια ἀδικεῖν***[7]***, τὰ δὲ ἴδια ἀναλοῦν,*** *καὶ τὸ πρᾶγμα* ***μέγα*** *εἶναι καὶ μὴ οἷον νεωτέρῳ* ***βουλεύσασθαί*** *τε καὶ ὀξέως* ***μεταχειρίσαι*** (6.12.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*βραχύ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μέγα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη

---

[1] Πρβλ. την υποσ. 2 στη σελ. 641 για τον περιφρονητικό τόνο του ομιλητή απέναντι στους Εγεσταίους.

[2] Όπως παρατηρεί ο Dover 1965, 19, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 236, ο Νικίας δεν κατονομάζει τον Αλκιβιάδη, αλλά καθιστά την αναφορά του εμφανή εξειδικεύοντας τα χαρακτηριστικά του Αλκιβιάδη. Δες και Kagan 1981, 179, και Hornblower 2008, 311, 322. Ο Kagan σημειώνει ότι, εκτός από τις πολιτικές διαφορές, θα πρέπει να υπήρχε και προσωπική έχθρα ανάμεσα στους δύο άνδρες. Η επίθεση *ad hominem* του Νικία, προσθέτει, δείχνει το θυμό και την αγανάκτησή του προς τον υποστηρικτή της εκστρατείας. Ο Cogan 1981, 95, επισημαίνει ότι η αντιλογία Νικία – Αλκιβιάδη είναι η μόνη που περιλαμβάνει εμφανείς προσωπικές επιθέσεις που χρησιμοποιούνται ως επιχειρήματα. Ο Cooper 1979, 38, σημειώνει ότι ο Νικίας και ο Αλκιβιάδης ήταν αντίπαλοι σε πολιτικό και προσωπικό επίπεδο. Πρβλ. 2.65.10-11, όπου καταδεικνύονται οι καταστροφικές συνέπειες που είχαν για την Αθήνα τέτοιες αντιμαχίες.

[3] Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 165-166, ο λόγος του Νικία συμβάλλει στη δημιουργία ενός κλίματος δυσπιστίας, το οποίο περιβάλλει τη συζήτηση· ένα συναίσθημα που αποτελούσε την άμεση συνέπεια της πλεονεξίας των Αθηναίων. Η πλεονεξία, προσθέτει, είχε μετατραπεί σε ένα ισχυρό ρητορικό όπλο για τους ομιλητές που ήθελαν να αποκομίσουν οφέλη έναντι των πολιτικών τους αντιπάλων. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[4] Πρβλ. 6.15.2 την όμοια άποψη του ιστορικού για τον Αλκιβιάδη· στοιχείο που δείχνει ότι αποδέχεται την κατηγορία του Νικία. Δες και Stahl 1973, 65, και Gribble 2006, 462. Πρβλ. και Dover 1965, 20, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 237, και Hornblower 2008, 334, οι οποίοι σημειώνουν ότι ο Αλκιβιάδης θα μπορούσε να αποκομίσει οικονομικό κυρίως, αλλά και πολιτικό όφελος από την εκστρατεία. Πρβλ. 2.65.7.

[5] Σύμφωνα με τους McGregor 1965, 27-28, Dover 1965, 19-20, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 236-237, ο Αλκιβιάδης θα πρέπει να ήταν γύρω στα 36, αλλά, όπως σημειώνουν, δεν είναι γνωστό, αν υπήρχε ηλικιακό όριο στην ανάληψη της στρατηγίας. Ήταν, παρατηρούν ωστόσο, ρητορικά δυνατόν ένας πιο μεγάλος σε ηλικία άνδρας να κατηγορεί τον αντίπαλό του ως πολύ νεαρό. Σημειώνουν ακόμη ότι οι Έλληνες πείθονταν από προειδοποιήσεις σχετικά με τη νεανική ανοησία. Πρβλ. 5.43.2: *ἔτι τότε ὢν νέος*.

[6] Ο Αλκιβιάδης είχε νικήσει στους Ολυμπιακούς αγώνες στο άθλημα αυτό. Δες και Hornblower 2008, 319. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 237, σημειώνουν ότι η ανατροφή αλόγων αποτελούσε δείγμα πλούτου. Ο Hornblower 2008, 333-334, παρατηρεί ότι ο όρος *ἱπποτροφία* ήταν υβριστικός ήδη από τις αρχές της αθηναϊκής δημοκρατίας, επειδή συνδεόταν συνήθως με την ολιγαρχία (αν και κάποτε αποτελούσε τιμητική αναγνώριση). Επισημαίνει ακόμη ότι χρησιμοποιείται μόνο για τον Αλκιβιάδη σε όλη την *Ιστορία*. Πρβλ. 6.15.3. Ο ίδιος σημειώνει την έμφαση στον πλούτο και στην υπερβολή του Αλκιβιάδη, αλλά την αποσιώπηση του μεγάλου πλούτου που κατείχε ο Νικίας. Πρβλ. 7.86.4 την απλή αναφορά *ὅτι πλούσιος ἦν*. Ο Smith 2009, 370, παρατηρεί ότι η αναφορά του Νικία στην ανατροφή αλόγων από τον Αλκιβιάδη σκοπό είχε να συνδέσει τον Αλκιβιάδη με τις τυραννικές συνυποδηλώσεις που είχε αυτή. Ο Lateiner 1985, 211, σημειώνει την απόδοση προσωπικών κινήτρων στον Αλκιβιάδη εκ μέρους του Νικία και του ιστορικού.

[7] Ο Dover 1965, 20, σημειώνει ότι ο όρος δείχνει τη ζημιά που προκαλούσαν στην πολιτεία οι προσωπικές καταχρήσεις του Αλκιβιάδη.

σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Στην περιγραφή της πολυτελούς ζωής του Αλκιβιάδη δεν εντοπίζονται αντιθέσεις. Παρατηρείται η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο[1] ως σημασιολογική (*τὸ ἑαυτοῦ ≠ τῆς πόλεως*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 6.9.2, και ως λεξική (*τῆς πόλεως ≠ ἰδίᾳ, ἰδίᾳ ≠ τὰ δημόσια, τὰ δημόσια ≠ τὰ ἴδια*), της οποίας οι όροι στη τελευταία περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Ετσι τονίζεται η προτίμηση του Αλκιβιάδη για τα ιδιωτικά του συμφέροντα σε βάρος της πόλης του. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ κίνδυνος (*ὠφεληθῇ ≠ τῷ κινδύνῳ*), κίνδυνος ≠ τιμή[3] (*τῷ κινδύνῳ ≠ ἐλλαμπρύνεσθαι*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 6.10.4-5, και σκέψη ≠ πράξη (*βουλεύσασθαι ≠ μεταχειρίσαι*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *μηδὲ τούτῳ ἐμπαράσχητε ἐλλαμπρύνεσθαι ≠ νομίσατε δὲ τοὺς τοιούτους τὰ μὲν δημόσια ἀδικεῖν, τὰ δὲ ἴδια ἀναλοῦν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση (*μηδέ*) και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία ορθή πληροφορία.

Ο Νικίας στρέφεται στο ακροατήριό του καλώντας τους μεγαλύτερους σε ηλικία άνδρες[4] να ψηφίσουν εναντίον του πολέμου, χωρίς να ντρέπονται και χωρίς να κυριευτούν από τον πόθο για νέες κατακτήσεις[5]. Τους καλεί ακόμη να διαμηνύσουν στους Σικελιώτες ότι πρέπει να ρυθμίζουν μόνοι τους τις υποθέσεις τους και να δηλώσουν στους Εγεσταίους ότι πρέπει να τελειώσουν μόνοι τους τον πόλεμο εναντίον των Σελινουντίων[6]. Συμβουλεύει ακόμη τους Αθηναίους να συνάπτουν στο εξής συμμαχίες μόνο με όσους συμμάχους θα τους είναι χρήσιμοι[7].

[1] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 99, 163, η αντίθεση ανάμεσα στο δημόσιο και στο ιδιωτικό συμφέρον είναι σημαντική σε αυτό το λόγο, αφού εξυπηρετεί δύο ανάγκες: να ασκηθεί κριτική στον Αλκιβιάδη, αλλά και στον ίδιο το Νικία, αφού ένας σοφός σύμβουλος ήταν ασυνήθιστο να καταφεύγει σε προσωπικές επιθέσεις· αντίθετα, τα ενδιαφέροντά του θα έπρεπε να περιορίζονται στο δημόσιο τομέα. Δες και Jordan 2000, 63, 66, για την έντονη παρουσία στη δημηγορία της αντίθεσης ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο, η οποία συνεχίζεται και στην αφήγηση. Πρβλ. 6.31.4-5.

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και σε δημηγορίες του Περικλή (1.140-144, 2.35-46).

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε λόγους Αθηναίων ομιλητών: των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78, σε όλες τις δημηγορίες του Περικλή, στο λόγο του Φορμίωνα στο 2.89, και στην αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

[4] Ο Νικίας δημιουργεί ρήγμα στο ακροατήριό του διαχωρίζοντας τους ηλικιωμένους από τους νεότερους. Δες και Balot 2001 (2), 168-169.

[5] Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 169, ο Νικίας προσπαθεί να περιορίσει τις αθηναϊκές επιθυμίες και να εξισορροπήσει την επιθυμία με τη δύναμη, αλλά αποτυγχάνει λόγω της αδυναμίας του χαρακτήρα του.

[6] Ο Gomme 1956, 524, σημειώνει ότι τα λόγια του Νικία υπονοούν πως το 424 π.Χ. θα πρέπει να είχε γίνει συμφωνία ανάμεσα στους Σικελιώτες, να μη στείλουν βοήθεια στην Πελοπόννησο, αν οι Αθηναίοι παρέμεναν μακριά από τη δύση. Ο Connor 1984, 163, παρατηρεί ότι ο Νικίας δεν αναφέρεται στις υποχρεώσεις που είχε η Αθήνα απέναντι στην Έγεστα λόγω της μεταξύ τους συμμαχίας ούτε στις ηθικές, αν όχι νομικές, υποχρεώσεις που είχε προς τους πρόσφυγες από τους Λεοντίνους.

[7] Ο Hornblower 2008, 336, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι αρέσκονταν να παρουσιάζονται ως βοηθοί των ικετών.

Οὓς *ἐγὼ ὁρῶν νῦν ἐνθάδε τῷ αὐτῷ ἀνδρὶ* ***παρακελεύστους*** *καθημένους φοβοῦμαι*[1]*, καὶ* ***τοῖς πρεσβυτέροις ἀντιπαρακελεύομαι μὴ καταισχυνθῆναι****, εἴ τῳ τις παρακάθηται τῶνδε, ὅπως μὴ δόξει, ἐὰν μὴ ψηφίζηται* ***πολεμεῖν****, μαλακὸς εἶναι, μηδ', ὅπερ ἂν αὐτοὶ* ***πάθοιεν****, δυσέρωτας*[2] *εἶναι τῶν ἀπόντων*[3]*, γνόντας ὅτι* ***ἐπιθυμίᾳ μὲν ἐλάχιστα*** *κατορθοῦνται,* ***προνοίᾳ δὲ πλεῖστα, ἀλλ'*** *ὑπὲρ τῆς πατρίδος ὡς* ***μέγιστον*** *δὴ* ***τῶν πρὶν*** *κίνδυνον ἀναρριπτούσης*[4] ***ἀντιχειροτονεῖν καὶ ψηφίζεσθαι*** *τοὺς μὲν Σικελιώτας οἵσπερ* ***νῦν*** *ὅροις*[5] *χρωμένους πρὸς ἡμᾶς, οὐ μεμπτοῖς, τῷ τε Ἰονίῳ κόλπῳ* ***παρὰ γῆν*** *ἦν τις πλέῃ, καὶ τῷ Σικελικῷ* ***διὰ πελάγους,*** *τὰ αὑτῶν νεμομένους καθ' αὑτοὺς καὶ ξυμφέρεσθαι· τοῖς δ' Ἐγεσταίοις ἰδίᾳ εἰπεῖν, ἐπειδὴ* ***ἄνευ Ἀθηναίων*** *καὶ* ***ξυνῆψαν*** *πρὸς Σελινουντίους* ***τὸ πρῶτον πόλεμον, μετὰ σφῶν αὐτῶν*** *καὶ* ***καταλύεσθαι·*** *καὶ* ***τὸ λοιπὸν*** *ξυμμάχους μὴ ποιεῖσθαι ὥσπερ εἰώθαμεν, οἷς* ***κακῶς μὲν πράξασιν ἀμυνοῦμεν, ὠφελίας δ' αὐτοὶ δεηθέντες οὐ τευξόμεθα*** (6.13.1-2).

Πρόκειται για μία μακροσκελή περίοδο που χαρακτηρίζεται σε αρκετές περιπτώσεις από υπερβατόν, καθιστώντας πιο δύσκολο τον εντοπισμό των αντιθέσεων και φανερώνοντας την έντονη συναισθηματική φόρτιση του ομιλητή. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό (*μέγα ≠ ἐλάχιστα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους νέος ≠ ηλικιωμένος[6] (*οὓς* [*νεωτέρους*] ≠ *τοῖς πρεσβυτέροις*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος λόγω της προηγούμενης αναφοράς του ομιλητή στο νεότερο Αλκιβιάδη. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λόγος

[1] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 163, ο Νικίας επαναλαμβάνει στο λόγο του τα σχόλια του ιστορικού στο 2.65.7 και 2.65.11, όπου σημειώνεται ότι οι προσωπικές φιλοδοξίες και αντιζηλίες υπερισχύουν στην πολιτική και καταστρέφουν τελικά την Αθήνα.

[2] Όπως σημειώνει ο Stahl 1973, 73, ο *ἔρως* που καταλαμβάνει τους Αθηναίους για τη Σικελική εκστρατεία ανακαλεί τον όρο *δυσέρωτας* του Νικία. Δες και Kitto 1966, 335. Ο Hornblower 2008, 335-336, σημειώνει ότι πρόκειται για ισχυρό ποιητικό όρο και τον παραβάλλει με το 6.24.3. Όπως παρατηρεί ο Luginbill 1990, 193-194 και υποσ. 31, σε αυτό το λόγο του Νικία χρησιμοποιούνται συχνά όροι που δίνουν έμφαση στην αθηναϊκή ορμή, η οποία συνδέεται με αυτή την αυτοκαταστροφική εκστρατεία: *δυσέρωτας* (6.13.1), *ἐπαίρεσθαι* (6.11.6), *ἐπιθυμεῖν* (6.10.1), *ἐπιθυμίᾳ* (6.13.1), *ἐφίεσθαι* (6.11.5), *ὀρέγεσθαι* (6.10.5), *ὥρμησθε* (6.9.3). Πρβλ. και την υποσ. 2 στη σελ. 623.

[3] Ο όρος, σύμφωνα με τον Dover 1965, 20, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 238, είχε συναισθηματικές συνυποδηλώσεις για τους Έλληνες.

[4] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 126, η πρόβλεψη του Νικία πραγματοποιείται στο 7.75.7, όπου περιγράφεται η τελική ήττα των Αθηναίων στο λιμάνι των Συρακουσών, και στο σχόλιο του ιστορικού στο 7.87.5.

[5] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 21, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 238, ο Νικίας αναφέρεται σε πιθανά φυσικά όρια που υπενθυμίζουν ότι η Σικελία είναι χωρισμένη από την Ελλάδα, αλλά δε γίνεται, θεωρούν, αναφορά στην ύπαρξη κάποιας συνθήκης που να καθορίζει αυτά. Το επιχείρημα του Νικία, σύμφωνα με τους ιδίους, δηλώνει ότι πολεμικά πλοία από τη Σικελία δεν είχαν παρέμβει ποτέ στην Ελλάδα. Ο Connor 1984, 161-162, σημειώνει πως ο αναγνώστης προετοιμάζεται για το γεγονός ότι οι Αθηναίοι θα ξεπεράσουν τα όρια και θα ξανοιχτούν στη θάλασσα εναντίον ενός εχθρού, του οποίου τη δύναμη είχαν λανθασμένα υπολογίσει.

[6] Σύμφωνα με τον Rusten 1989, 104, η αντίθεση ανάμεσα στη νεανική φιλοπόλεμη συμπεριφορά και στην ώριμη επιφυλακτικότητα τονίζεται στους λόγους του Νικία και του Αλκιβιάδη (6.8-23). Δες και Hornblower 2008, 335, για την παλαιά διαμάχη ανάμεσα στους νέους και στους ηλικιωμένους, την οποία εκμεταλλεύεται ρητορικά ο Νικίας. Όπως παρατηρεί και η de Romilly 1963, 333, οι νέοι παρουσιάζονται να υπόκεινται πιο εύκολα στην ύβρη.

≠ αντίλογος (*παρακελεύστους ≠ ἀντιπαρακελεύομαι*), και ενεργώ ≠ πάσχω (*πολεμεῖν ≠ πάθοιεν*). Ακολουθεί η μόνη φανερά συμμετρική πρόταση στο λόγο του Νικία, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και στην οποία εντοπίζονται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική (*ἐπιθυμίᾳ ≠ προνοίᾳ*[1]) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐλάχιστα ≠ πλεῖστα*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*μέγιστον* [*νῦν*] *≠ τῶν πρίν, πρίν ≠ νῦν, νῦν ≠ τὸ πρῶτον*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και παρελθόν ≠ μέλλον (*τὸ πρῶτον ≠ τὸ λοιπόν*). Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πόλεμος ≠ ειρήνη (*ξυνῆψαν πόλεμον ≠ καταλύεσθαι*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και βλάβη ≠ ωφέλεια (*κακῶς ≠ ὠφελίας*). Παρατηρείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες χωριστά ≠ μαζί (*ἄνευ ≠ μετά*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 6.10.4 και η οποία συνδυάζεται με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σικελιωτών (*Ἀθηναίων ≠ σφῶν αὐτῶν*), δημιουργώντας επίσης συμμετρική αντίθεση[2]. Η τελευταία αντίθεση είχε εντοπιστεί και στο 6.11.3. Εντοπίζεται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα[3] (*παρὰ γῆν ≠ διὰ πελάγους*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετικές προθέσεις. Χρησιμοποιούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *μὴ καταισχυνθῆναι ≠ ἀλλ' ἀντιχειροτονεῖν καὶ ψηφίζεσθαι*, της οποίας τα μέλη (απομακρυσμένα λόγω υπερβατού) συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή, και *κακῶς μὲν πράξασιν ἀμυνοῦμεν ≠ ὠφελίας δ' αὐτοὶ δεηθέντες οὐ τευξόμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις.

Ο Νικίας στο τέλος του λόγου του καλεί τον πρύτανη[4] να θέσει ξανά το ζήτημα της Σικελικής εκστρατείας σε ψηφοφορία για το καλό της Αθήνας.

---

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 333, η μεγάλη διαμάχη ανάμεσα στην πρόνοια και στην επιθυμία, στη σύνεση και στην ύβρη κυριαρχεί στην ιστορία του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Οι Αθηναίοι, προσθέτει, υπέκειντο κάθε φορά στο δεύτερο στοιχείο, οδηγώντας έτσι την ηγεμονία τους στην καταστροφή. Πρβλ. 2.65.10: *ὀρεγόμενοι τοῦ πρῶτος ἕκαστος γίγνεσθαι*. Ο Mader 1993, 437 και υποσ. 12, θεωρεί ότι το ζεύγος επιθυμία ≠ πρόνοια αποτελεί την εμβληματική συζυγία της όλης συζήτησης. Ο ίδιος παρατηρεί πως το γεγονός ότι οι Αθηναίοι αποφασίζουν, λαμβάνοντας υπόψη συναισθηματικούς και όχι λογικούς παράγοντες, γίνεται παραδεκτό και από τον ιστορικό. Πρβλ. 6.24.2-4, 6.31.1, 6.31.6.

[2] Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 239.

[3] Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Connor 1984, 160, η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα, η οποία ήταν τόσο σημαντική ανάμεσα στην Σπάρτη και στην Αθήνα, αρχίζει να εκλείπει, αφού η διαμάχη πλέον αφορά στην Αθήνα, μία ηπειρωτική δύναμη που λειτουργεί περίπου ως νησί, και στη Σικελία, ένα νησί που είναι σχεδόν ήπειρος (6.1.2). Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στις τρεις δημηγορίες του Περικλή.

[4] Όπως παρατηρεί και ο Ridley 1981, 31, δε διευκρινίζεται ποιός είναι ο πρύτανης, στον οποίο απευθύνεται ο Νικίας. Ο Hornblower 2008, 336, σημειώνει ότι ήταν ασυνήθιστη η προσφώνηση ενός ατόμου με βάση το επάγγελμά του χωρίς την καταγραφή του ονόματός του και παρατηρεί ότι το γεγονός αποτελεί δείγμα σεβασμού. Ο Dover (Dover 1955, 17, Dover 1965, 21), και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 239, σημειώνουν ότι ο Νικίας απευθύνεται στον *ἐπιστάτην* του σώματος των 50 πρυτάνεων, οι οποίοι προήδρευαν

Καὶ σύ, ὦ πρύτανι, ταῦτα, εἴπερ ἡγεῖ σοι προσήκειν κήδεσθαί τε τῆς πόλεως καὶ βούλει γενέσθαι πολίτης[1] *ἀγαθός, ἐπιψήφιζε καὶ* ***γνώμας*** *προτίθει αὖθις Ἀθηναίοις, νομίσας, εἰ* ***ὀρρωδεῖς*** *τὸ ἀναψηφίσαι,* ***τὸ μὲν λύειν τοὺς νόμους***[2] ***μὴ μετὰ τοσῶνδ' ἂν μαρτύρων αἰτίαν σχεῖν, τῆς δὲ πόλεως κακῶς βουλευσαμένης ἰατρὸς ἂν γενέσθαι***[3]*, καὶ τὸ* ***καλῶς*** *ἄρξαι τοῦτ' εἶναι, ὃς ἂν τὴν πατρίδα* ***ὠφελήσῃ*** *ὡς* ***πλεῖστα*** *ἢ ἑκὼν εἶναι* ***μηδὲν βλάψῃ*** (6.14.1).

Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *τὸ μὲν λύειν τοὺς νόμους μὴ μετὰ τοσῶνδ' ἂν μαρτύρων αἰτίαν σχεῖν ≠ τῆς δὲ πόλεως κακῶς βουλευσαμένης ἰατρὸς ἂν γενέσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Σημειώνονται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*κακῶς ≠ καλῶς*), και ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελήσῃ ≠ βλάψῃ*), οι οποίες συνδυάζονται και με ομοιοτέλευτον. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύς ≠ κανείς (*πλεῖστα ≠ μηδέν*). Οι όροι των δύο τελευταίων αντιθέσεων συνδέονται με το μόριο *ἤ*. Εντοπίζεται

του συμβουλίου και της συνέλευσης. Ρόλος του *ἐπιστάτου*, επισημαίνουν, ήταν να θέτει το εκάστοτε ζήτημα σε ψηφοφορία (*ἐπιψηφίζειν*) και να καλεί τη συνέλευση να εκφράσει την άποψή της σχετικά με μία πρόταση (*γνώμας προτιθέναι*). Σύμφωνα με τον Τσακμάκη 2006 (2), 171, η αποστροφή του Νικία προς τον πρύτανη αποτελεί παραδοχή της αποτυχίας του να πείσει το ακροατήριό του.

[1] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο πρύτανης καλείται να ενεργήσει ως πολίτης και όχι ως ιδιώτης. Αποφεύγεται έτσι στο τέλος του λόγου η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο, η οποία είχε χρησιμοποιηθεί ως κατηγορία εναντίον του Αλκιβιάδη.

[2] Στο σημείο αυτό εγείρεται το ζήτημα, κατά πόσο ήταν παράνομη διαδικασία η αναψήφιση μίας απόφασης της εκκλησίας του δήμου. Ο Dover (Dover 1955, 17-20, Dover 1965, 21-22), και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 239-240, σημειώνουν ότι δεν υπήρχε διαφορά ανάμεσα στο νόμο (που αποτελούσε παραδοσιακή πρακτική) και στο ψήφισμα (που αφορούσε σε συγκεκριμένες περιστάσεις) και επισημαίνουν ότι ο όρος *λύειν* δηλώνει την ανάκλησή του. Οι ίδιοι προσθέτουν ότι η ψήφιση ενός θέματος για δεύτερη φορά δεν αποτελούσε παράνομη διαδικασία, αλλά ασυνήθιστη. Ο φόβος του επιστάτη, σημειώνουν, ήταν να μην κατηγορηθεί ένας Αθηναίος πολίτης, επειδή έδρασε ενάντια στα συμφέροντα της πόλης του, είτε επειδή παραβίασε κάποιο νόμο. Επομένως, παρατηρούν, ο αριθμός των πολιτών που θα λάμβανε μέρος στη ψηφοφορία θα επιβεβαίωνε ότι όντως η συνέλευση ήταν διαιρεμένη και έτσι ο επιστάτης δε θα κατηγορείτο ότι έδρασε επιπόλαια ή κακόβουλα. Ο Jordan 1986, 133-134, θεωρεί επίσης ότι δεν πρόκειται για παράνομη διαδικασία, αλλά για μία καθιερωμένη πρακτική. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η προειδοποίηση του Νικία αφορά στη συμμετοχή της πλειοψηφίας της εκκλησίας του δήμου στην ψηφοφορία, η οποία σε περίπτωση σοβαρών αποφάσεων μπορούσε να αρνηθεί να τοποθετηθεί, αποφεύγοντας τις ευθύνες της και κατηγορώντας αυτόν που υπέβαλε την πρόταση ή τον πρύτανη που έθεσε το θέμα σε ψηφοφορία. Έτσι, σημειώνει, ήταν σημαντικό για τον πρύτανη να έχει την πλειοψηφία των πολιτών με το μέρος του. Σύμφωνα με τον Yunis 1996, 104 υποσ. 34, δεν υπήρχε κανόνας που να απαγορεύει σε μία συνέλευση να αναθεωρεί προηγούμενές της αποφάσεις. Ο Kagan 1981, 174-175, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι δεν είχαν κάποιο νόμο που να απαγορεύει την αναψήφιση (ανάκληση ή ακύρωση) μίας απόφασης της συνέλευσης. Η διαδικασία, παρατηρεί ωστόσο, ήταν ασυνήθιστη και έθετε αυτόν που την πρότεινε σε κίνδυνο νομικής πρόκλησης. Ο Hornblower 2008, 336, εξηγεί ότι με τόσους μάρτυρες δεν υπήρχε φόβος να τερματιστεί η παραδοσιακή διαδικασία και σημειώνει ότι η επαναφορά του ζητήματος σε ψηφοφορία δεν ήταν παράνομη. Ο Flower 1992, 51-53, παρατηρεί ότι ήταν πιθανόν, αλλά κάπως ασυνήθιστο, να αλλάζει γνώμη η αθηναϊκή συνέλευση και να ψηφίζει για δεύτερη φορά για ένα θέμα που είχε ήδη αποφασιστεί. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η αναψήφιση αποτελούσε αποδεκτή πρακτική εκείνη την περίοδο. Αξίζει να σημειωθεί ότι, αν το θέμα της αναψήφισης μίας απόφασης ήταν παράνομο, θα το είχε χρησιμοποιήσει ως επιχείρημα και ο Κλέων το 427 π.Χ. Πρβλ. τη δημηγορία του στο 3.37-40 στο κεφάλαιο 2.11 και την υποσ. 5 στη σελ. 383.

[3] Σύμφωνα με την de Romilly 1994, 116, ο όρος «ιατρός» χρησιμοποιείται στο σημείο αυτό για εκείνον που θα σταματούσε την ιμπεριαλιστική νόσο.

και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*γνώμας ≠ ὀρρωδεῖς*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία.

Ο λόγος του Νικία δεν είχε τελικά τα αναμενόμενα για το ρήτορα αποτελέσματα[1], αφού οι επόμενοι Αθηναίοι ομιλητές *οἱ μὲν πλεῖστοι στρατεύειν παρῄνουν καὶ τὰ ἐψηφισμένα μὴ λύειν, οἱ δέ τινες καὶ ἀντέλεγον* (6.15.1). Αυτός που περισσότερο από όλους επέμενε[2] για τη διεξαγωγή της Σικελικής εκστρατείας ήταν ο Αλκιβιάδης[3], ο οποίος, σύμφωνα με τον ιστορικό, ήθελε να εναντιωθεί στο Νικία, με τον οποίο είχαν διαφορετικές πολιτικές απόψεις[4], και επειδή ο Νικίας τον είχε κατηγορήσει στο λόγο του[5]. Ο Αλκιβιάδης

[1] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 94-95, οι Αθηναίοι δε μπορούσαν να καθορίσουν πόσο δύσκολη θα μπορούσε να είναι η εκστρατεία, ώστε να αποτραπούν από αυτήν. Αντίθετα, σημειώνει, όσο πιο δύσκολη παρουσιαζόταν τόσο πιο ένδοξο τους φαινόταν το εγχείρημα και τόσο περισσότερο το υποστήριζαν.

[2] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 203, και τον Connor 1984, 164 υποσ. 16, ο Αλκιβιάδης εισάγεται με τρόπο που θυμίζει τον Κλέωνα στο 4ο βιβλίο. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι το ρήμα *ἐνῆγε* είχε χρησιμοποιηθεί και στο 4.21.3, όπου είχε περιγραφεί ο ρόλος του Κλέωνα στην απόρριψη της προσφοράς ειρήνης των Σπαρτιατών. Επισημαίνουν ακόμη ότι αυτή η μορφή του ρήματος απαντά μόνο σε αυτά τα δύο χωρία της *Ιστορίας* του Θουκυδίδη. Δες και Hornblower 2008, 338, για τον ίδιο παραλληλισμό.

[3] Ο Αλκιβιάδης εμφανίζεται για πρώτη φορά στην *Ιστορία* στο 5.43.2, όπου παρουσιάζεται να υποστηρίζει το 420 π.Χ. τη σύναψη συμμαχίας με τους Αργείους, τους Ηλείους και τους Μαντινείς σε αντίθεση με το Νικία, ο οποίος υποστήριζε τη σύναψη συμμαχίας με τη Σπάρτη. Ο Αλκιβιάδης, σύμφωνα με τον ιστορικό, καταφέρνει τελικά να επιτύχει το σκοπό του με δολιότητα. Ο Westlake 1968, 213, θεωρεί ότι, όπως φαίνεται και από την αφήγηση, ο Αλκιβιάδης ήταν πεπεισμένος πως τα συμφέροντα της Αθήνας θα εξυπηρετούνταν καλύτερα συμμαχώντας με το Άργος. Για το Θουκυδίδη, σημειώνει ωστόσο, ο Αλκιβιάδης επηρεάστηκε στην απόφασή του κυρίως από προσωπικά κίνητρα, επειδή οι Σπαρτιάτες δεν τον είχαν δεχτεί στις διαπραγματεύσεις λόγω της νεαρής του ηλικίας. Ο Αλκιβιάδης, σύμφωνα με το McGregor 1965, 28-30, δεν ενέκρινε την ειρήνη του Νικία και, γνωρίζοντας το χαρακτήρα των Σπαρτιατών και των Αθηναίων, βρήκε ευκαιρία να την ανατρέψει, όταν οι σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης είχαν χειροτερεύσει. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης, υπολογίζοντας σωστά την κατάσταση, πίστευε ότι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να καταστρέψουν οι Αθηναίοι τη δύναμη της Σπάρτης ήταν να διασπάσουν την ηγεμονία της στην Πελοπόννησο και να την περικυκλώσουν. Ο Brunt 1952, 67-69, θεωρεί ότι οι χειρισμοί του Αλκιβιάδη δεν πέτυχαν τίποτα και ότι η Αθήνα και το Άργος ήρθαν σε συμφωνία λόγω της διπλωματικής και στρατιωτικής τους θέσης, σημειώνοντας ότι ο ιστορικός υπετονίζει τη σημασία του ρόλου του Αλκιβιάδη και των ενεργειών του, επειδή ο Αλκιβιάδης υπήρξε πληροφοριοδότης του ιστορικού. Ο ίδιος θεωρεί τη συμμαχία ένα διπλωματικό γεγονός μικρής σημασίας χωρίς σημαντικές συνέπειες για την πορεία του πολέμου. Η de Romilly 1963, 196-198, θεωρεί ότι ο ιστορικός απορρίπτει τις ενέργειες του Αλκιβιάδη, τονίζοντας τις προσωπικές του φιλοδοξίες. Η ίδια πιστεύει, ωστόσο, ότι η πολιτική που είχε προκρίνει ο Αλκιβιάδης ήταν η σωστή και είχε αρνητικές συνέπειες για τη Σπάρτη (πρβλ. 5.57.1, 5.63.1) και ότι η συμμαχία παρέμεινε πολύτιμη για την Αθήνα, ακόμη και μετά από τη νίκη των Σπαρτιατών στην Μαντινεία, αφού οι Αργείοι και οι Μαντινείς την βοήθησαν και στη Σικελική εκστρατεία. Πρβλ. 6.29.3, 7.57.9. Για τον Αλκιβιάδη στη θουκυδίδεια *Ιστορία* δες τις μονογραφίες των Delebecque 1965, και Forde 1989. Για βιογραφία του Αλκιβιάδη δες τις μελέτες των de Romilly 1995, Gribble 1999, και Rhodes 2011.

[4] Ο Dover 1965, 22, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 241, θεωρούν ότι η περίπτωση αυτή αποτελεί παράδειγμα πολιτικής εχθρότητας στην Αθήνα και επισημαίνουν ότι η προβολή της επιθυμίας του Αλκιβιάδη να εναντιωθεί στο Νικία δείχνει την προτεραιότητα των προσωπικών διαφορών έναντι των πολιτικών. Ο Hornblower 2008, 338, παραβάλλει το χωρίο με το 4.27.5, όπου γίνεται αναφορά στην εχθρότητα Κλέωνα και Νικία.

[5] Πρβλ. 6.12.2. Ο ιστορικός χρησιμοποιεί τη φράση *διαβόλως ἐμνήσθη* (6.15.2). Ο Hornblower 2008, 338-339, σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης υπερασπίζεται κάπως τη θέση του Αλκιβιάδη σε ένα χωρίο που σε γενικές γραμμές συμφωνεί με τις απόψεις του Νικία. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 643.

επιθυμούσε[1] να ηγηθεί της εκστρατείας ως στρατηγός[2] και ήλπιζε να κατακτήσει τη Σικελία και την Καρχηδόνα[3]. Ο ιστορικός σχολιάζει ότι ο Αλκιβιάδης *καὶ τὰ ἴδια ἅμα εὐτυχήσας χρήμασί τε καὶ δόξῃ ὠφελήσειν. ὢν γὰρ ἐν ἀξιώματι*[4] *ὑπὸ τῶν ἀστῶν, ταῖς ἐπιθυμίαις μείζοσιν ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν ἐχρῆτο ἔς τε τὰς ἱπποτροφίας καὶ τὰς ἄλλας δαπάνας*[5] (6.15.2-3)[6]. Ο Θουκυδίδης τονίζει ότι πολλοί Αθηναίοι στράφηκαν εναντίον του, επειδή, λόγω της

[1] Πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 623 για την έμφαση στην «επιθυμία» στην αρχή του 6ου βιβλίου και στο λόγο του Νικία. Ο Θουκυδίδης τονίζει την πλεονεξία του Αλκιβιάδη επαναλαμβάνοντας την επιθυμία του για περισσότερα αγαθά και κέρδη. Πρβλ. *ἐπιθυμῶν* (6.15.2), *ταῖς ἐπιθυμίαις* (6.15.3), *ἐπιθυμοῦντι* (6.15.4). Πρβλ. και στο 2.65.10 τον όρο *ὀρεγόμενοι*. Δες και Jordan 2000, 64, Hornblower 2008, 339-340, για την επανάληψη του ρήματος *ἐπιθυμῶ*. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Ober 1994, 112 και υποσ. 33, ο Αλκιβιάδης είναι η επιθυμία προσωποποιημένη. Όμοια η Hunter 1973, 139 και υποσ. 19, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης προσωποποιεί την επιθυμία των Αθηναίων.

[2] Δεν ήταν η πρώτη φορά που ο Αλκιβιάδης υπηρετούσε ως στρατηγός των Αθηναίων. Πρβλ. 5.52.2.

[3] Σύμφωνα με το Finley 1942, 219 και υποσ. 20, το γεγονός ότι η Σικελία και η Μεγάλη Ελλάδα περιελάμβαναν σχεδόν το μισό ελληνόφωνο κόσμο (στην ουσία όλο τον κόσμο πέρα από την Ελλάδα και το Αιγαίο που δεν ήταν βαρβαρικός) δείχνει πόσο τολμηρές ήταν οι επιθυμίες του Αλκιβιάδη. Ο de Ste. Croix 1972, 223 και υποσ. 33, σημειώνει ότι ο ιστορικός γνώριζε τις απόψεις του Αλκιβιάδη και παρατηρεί ότι θα πρέπει να υπήρχαν και άλλοι (αν και όχι πολλοί) Αθηναίοι που μοιράζονταν τις ίδιες ελπίδες με τον Αλκιβιάδη. Ο Dover 1965, 23, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 241, θεωρούν αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο ιστορικός αναφέρει τόσο απλά πως ο Αλκιβιάδης είχε τέτοιες φιλοδοξίες· στοιχείο που δείχνει ότι αυτές δεν αποτελούσαν ρητορικό κατασκεύασμα, παρόλο που ο ίδιος ο Αλκιβιάδης δεν αναφέρεται σε αυτές στο λόγο του. Πρβλ. 4.65.4 για τις υπερβολικές επιδιώξεις των Αθηναίων μετά από τη νίκη τους στην Πύλο. Ο Hornblower 2008, 339, σημειώνει ότι η κατάκτηση της Καρχηδόνας ήταν ιδέα που ήταν απίθανο να πραγματοποιηθεί και παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης δεν την αναφέρει στο λόγο του. Πρβλ. όμως τον επόμενο λόγο του προς τους Σπαρτιάτες στο 6.89-92, όπου η κατάκτηση της Καρχηδόνας αναφέρεται ως συλλογική αθηναϊκή φιλοδοξία. Πρβλ. και 6.88.6 όπου μία αθηναϊκή τριήρης στέλνεται στην Καρχηδόνα *περὶ φιλίας*.

[4] Ο Hornblower 2008, 339, παραβάλλει το χωρίο με το 5.43.2 όπου πηγή του *ἀξιώματος* είναι, ωστόσο, οι πρόγονοι του Αλκιβιάδη.

[5] Ο Hornblower 2008, 339, εξηγεί ότι οι άλλες δαπάνες θα περιελάμβαναν τις λειτουργίες που αναφέρει και στο λόγο του ο Αλκιβιάδης (6.16.3), μία ιδιωτική τριήρη (6.50.1, 6.61.6), καθώς και τα έξοδά του από τις ιπποτροφίες (6.16.2).

[6] Το σχόλιο του ιστορικού για τον Αλκιβιάδη συμφωνεί με το χαρακτηρισμό του Αλκιβιάδη από το Νικία στο 6.12.2. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 643. Δες και Hunter 1973, 136 υποσ. 15, Macleod 1975, 72-73, Jordan 2000, 63-64, 70, Smith 2009, 363, 367, 379, 381, και Kagan 1981, 180, ο οποίος σημειώνει ότι ο Θουκυδίδης φαίνεται να συμφωνεί με τις κατηγορίες που είχε εκτοξεύσει ο Νικίας στο λόγο του εναντίον του Αλκιβιάδη. Σύμφωνα με τον Westlake 1989, 210, τα προσωπικά κίνητρα που αποδίδονται στον Αλκιβιάδη στο 6.15.2 επαναλαμβάνονται και στο λόγο του ιδίου του Αλκιβιάδη (6.16-18), αλλά και στον προηγούμενο και στον επόμενο λόγο του Νικία (6.9-14 και 6.20-23). Δες και Ellis 1979, 48, και Yunis 1996, 105. Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 166, ο Θουκυδίδης επιβεβαιώνει ότι οι κατηγορίες εναντίον του Αλκιβιάδη για πλεονεξία ήταν δικαιολογημένες και ότι ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιούσε την πολη ως μέσο για απόκτηση προσωπικού πλούτου και δόξας. Ο Westlake 1968, 9-10, και ο Griffith 1961, 28, σημειώνουν ότι ο Θουκυδίδης αναφέρεται στη σπάταλη και στην ακόλαστη προσωπική ζωή του Αλκιβιάδη, επειδή αυτή είχε επίδραση στις δημόσιες υποθέσεις και στην έκβαση της *Ιστορίας*, έχοντας καταστροφικό αποτέλεσμα για την τύχη της Αθήνας. Η de Romilly 1963, 223, 332-333, σχολιάζει ότι το πορτραίτο του Αλκιβιάδη δεν είναι καθόλου κολακευτικό και το λεκτικό που χρησιμοποιείται ανακαλεί το κλίμα της ύβρεως. Ο Hornblower 2008, 337-339, παρατηρεί ότι επαναλαμβάνοτας τις επικρίσεις του Νικία ο ιστορικός δημιουργεί μία αρνητική εικόνα για τον Αλκιβιάδη και για το λόγο του. Ο Worthington 2007, 264, θεωρεί ότι ο ιστορικός ήταν προκατειλημμένος εναντίον του Αλκιβιάδη. Ο Smith 2009, 387-388, παρατηρεί ότι ο χαρακτήρας και τα κίνητρα του Αλκιβιάδη αντανακλούν αυτά της αθηναϊκής ηγεμονίας και παρουσιάζουν ομοιότητες με τη συμπεριφορά των Αθηναίων στη Σικελική εκστρατεία. Ο Cogan 1981, 95, σημειώνει ότι και ο Νικίας και ο Αλκιβιάδης υποστήριζαν τη θέση τους βασισμένοι σε προσωπικά κίνητρα και στο χαρακτήρα τους. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 164-165, ο Θουκυδίδης φαίνεται αρχικά να εγκρίνει την κριτική του Νικία προς τον Αλκιβιάδη, χρησιμοποιώντας όμοιες ιδέες και λεκτικό, αλλά ανατρέπει τελικά την ανάλυση του Νικία, αφού θεωρεί ότι αυτό που τελικά κατέστρεψε την Αθήνα δεν ήταν οι υπέρμετρες φιλοδοξίες του Αλκιβιάδη, αλλά η λανθασμένη αντίδραση των Αθηναίων προς αυτόν. Ο Αλκιβιάδης, σύμφωνα με τον ιστορικό, ήταν ικανός στα δημόσια ζητήματα, αλλά η ανάκλησή του από τη Σικελία, οι συμβουλές του στους Σπαρτιάτες και οι δραστηριότητές του στη Μ. Ασία κατέστρεψαν τελικά την Αθήνα. Έτσι, σημειώνει, ο αναγνώστης καλείται τελικά να εκτιμήσει τις ικανότητες και το ταλέντο του Αλκιβιάδη. Ο χαρακτηρισμός του Αλκιβιάδη ποικίλει από μελετητή σε μελετητή με άλλους να

περιφρόνησής του προς τις παραδόσεις και των υπερβολών[1] στην ιδιωτική του ζωή και γενικά των παράτολμων ενεργειών του, υπήρχε η υπόνοια ότι στόχευε στην επιβολή τυραννίας[2]. Ο ιστορικός παραδέχεται ακόμη ότι, παρόλες τις υπερβολές στην ιδιωτική του ζωή, ο Αλκιβιάδης *δημοσίᾳ*[3] *κράτιστα*[4] *διαθέντι τὰ τοῦ πολέμου*[5] (6.15.4). Οι συμπολίτες του όμως τον μισούσαν[6] και, δείχνοντας εμπιστοσύνη σε άλλους πολιτικούς, *οὐ διὰ μακροῦ*[7]

παρουσιάζουν μία αρνητική εικόνα του Αθηναίου πολιτικού και στρατηγού και άλλους να τον επαινούν για τους έξυπνους σχεδιασμούς του. Σύμφωνα με τη Young-Bruehl 1986, 15-16, ο Αλκιβιάδης ήταν ένας διεφθαρμένος και ιδιοτελής άνδρας που οι πολιτικές του απόψεις κάποιες φορές ήταν ωφέλιμες για την πόλη του. Σύμφωνα με τον Ellis 1979, 43-44, 48, ο Αλκιβιάδης ήταν Αθηναίος ηγέτης που είχε την ικανότητα να καθοδηγεί άλλους, ώστε να ακολουθούν τα δικά του σχέδια, παρόλο που αυτά ήταν κάποτε εκκεντρικά και παραπλανητικά, χωρίς να κερδίζει πάντοτε την αποδοχή του ιστορικού. Πρβλ. 8.53.3, 8.86.4-5. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι ηγετικές ικανότητες του Αλκιβιάδη ήταν σημαντικές και η απόσυρσή του από τη στρατηγία ήταν αποφασιστικής σημασίας για την έκβαση της εκστρατείας. Πρβλ. 2.65.11. Σύμφωνα με τον Pearson 1947, 53, ο ιστορικός διαφωνούσε με τη συμπεριφορά του Αλκιβιάδη. Ο Yunis 1991, 182 υποσ. 5, παρατηρεί ότι όσον αφορά στην αφοσίωση στην πόλη και στο χαρακτήρα, ο Αλκιβιάδης αποτελούσε τη μεγαλύτερη αντίθεση από τον Περικλή. Ο McGregor 1965, 27, σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης σε όλα τα στάδια της καριέρας τους δρούσε κατόπιν μελέτης και διέθετε μία μυστηριώδη ικανότητα να προβλέπει τί θα συνέβαινε υπό τις περιστάσεις. Ο ίδιος πιστεύει ότι ο Αλκιβιάδης ήταν ένας έξυπνος «παίκτης» παρά ένας απλός καιροσκόπος.

[1] Σύμφωνα με το Finley 1942, 166, η αναφορά στην *παρανομίαν* στο 6.15.4 παραπέμπει στην αφήγηση του λοιμού, όπου χρησιμοποιείται ο όρος *ἀνομία* (2.53.1). Στην περιγραφή του λοιμού, συμπληρώνει, ο Θουκυδίδης παρουσιάζει για πρώτη φορά εκείνες τις δυνάμεις της αστάθειας και της βίας που γρήγορα θα φανερώνονταν στη συμπεριφορά των ηγετών και του λαού.

[2] Όπως σημειώνει ο Dover 1965, 24-25, παρόλο που είχαν περάσει 95 χρόνια από την εκδίωξη του τελευταίου τυράννου, οι ισχυρισμοί για τυραννικές φιλοδοξίες αποτελούσαν τρέχον θέμα στην αθηναϊκή πολιτική και ήταν ουσιαστικές, όπως αποδείχτηκε από την επιβολή της τυραννίας το 411 π.Χ. Για την κατηγορία, ότι ο Αλκιβιάδης στόχευε στην επιβολή τυραννίας, δες Seager 1967, 6-16, ο οποίος σημειώνει ότι οι κατηγορίες εναντίον του Αλκιβιάδη αφορούσαν στις υπερβολές στην ιδιωτική του ζωή και όχι σε κάποια συγκεκριμένη πολιτική κίνηση για ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι κατηγορίες του Νικία στο 6.12.2 αποτελούσαν διαδεδομένη πρακτική στα δικαστήρια εναντίον όσων στόχευαν να γίνουν τύραννοι.

[3] Ο de Bakker 2013, 34-35, παρατηρεί την αντίθεση ανάμεσα στο ιδιωτικό και στο δημόσιο συμφέρον στο 6.15· στοιχείο που επικρατεί σε όλη τη συζήτηση για τη Σικελική εκστρατεία. Πρβλ. υποσ. 1 στη σελ. 644. Δες και Balot 2001 (2), 167-168, ο οποίος παρατηρεί ότι οι διεθνείς ιμπεριαλιστικές πολιτικές συνδέονται με τις έννοιες της εμπιστοσύνης και της ισότητας στην εσωτερική πολιτική.

[4] Σύμφωνα με τον Jordan 2000, 64 υποσ. 3, το θέμα του ανταγωνισμού ενισχύεται με τη χρήση μεγάλου αριθμού τύπων σε συγκριτικό και υπερθετικό βαθμό τόσο στο σχόλιο του ιστορικού όσο και στο χαρακτηρισμό του Αλκιβιάδη από το Νικία στο 6.12.2.

[5] Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 649-650. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 10, ο Θουκυδίδης δίνει μία ασυνήθιστα θερμή παρουσίαση της στρατιωτικής ηγεσίας του Αλκιβιάδη. Σύμφωνα με τον ίδιο (Westlake 1941, 58, 60 υποσ. 8), ο ιστορικός ενέκρινε και θαύμαζε κάποιες από τις πολιτικές του Αλκιβιάδη. Η de Romilly 1963, 227 και υποσ. 2, σχολιάζει ότι το χωρίο αφορά στη Σικελική εκστρατεία, αλλά είναι επηρεασμένο και από τη μετέπειτα δραστηριότητα του Αλκιβιάδη. Ο Dover 1965, 24, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 242-244, σημειώνουν ότι ο ιστορικός θα πρέπει να αναφέρεται στις ενέργειες του Αλκιβιάδη το 411-406 π.Χ., όπως αυτές περιγράφονται στο 8ο βιβλίο και όχι στη στρατηγική του στην Πελοπόννησο ή στη Σικελία, η οποία κατέληξε σε αποτυχία. Και ο Hornblower 2008, 341, θεωρεί ότι η περίοδος της στρατιωτικής υπεροχής του Αλκιβιάδη ήταν ανάμεσα στο 410-406 π.Χ. Ο McGregor 1965, 32-34 και υποσ. 17-18, θεωρεί ότι ο Αλκιβιάδης είχε προβλέψει με ακρίβεια την κατάσταση και ότι οι ενέργειές του στη Σικελία που περιγράφονται στο 6.48 ήταν ορθές. Ο McGregor πιστεύει ότι λαμβάνοντας υπόψη τη θέση της Αθήνας στην Ελλάδα, τη διαταραχή των σχέσεων ανάμεσα στις πόλεις της Πελοποννήσου, τη διαρκή εχθρότητα ανάμεσα στη Σπάρτη και στην Αθήνα και την απειλή για επανεκκίνηση των εχθροπραξιών, το σχέδιο του Αλκιβιάδη δεν ήταν παράλογο, αφού και η πολιτική των επιχειρήσεων στη δύση αποτελούσε κληρονομιά από τους προγόνους του που είχαν κάνει συμμαχίες και εκστρατείες στην περιοχή.

[6] Ο Dover 1965, 25, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 242-243, θεωρούν ότι γίνεται αναφορά στην εξορία του Αλκιβιάδη το 406 π.Χ. από την Αθήνα.

[7] Οι Dover 1965, 24, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 245, και ο Hornblower 2008, 341, θεωρούν ότι γίνεται αναφορά στο διάστημα ανάμεσα στη δεύτερη εξορία του Αλκιβιάδη το 406 π.Χ. και στο τέλος του πολέμου.

ἔσφηλαν[1] *τὴν πόλιν* (6.15.4). Στη συνέχεια παρατίθεται ο λόγος που ο Αλκιβιάδης εκφώνησε στην ίδια αθηναϊκή συνέλευση, επιχειρηματολογώντας υπέρ της Σικελικής εκστρατείας.

Ο Αλκιβιάδης αρχίζει το λόγο του[2], σημειώνοντας ότι έχει το δικαίωμα περισσότερο από κάθε άλλον Αθηναίο να ασκεί εξουσία, επειδή το αξίζει και ότι, παρόλες τις κατηγορίες εναντίον του[3], ο ίδιος κερδίζει δόξα και ωφελεί την πατρίδα του[4].

[1] Ο Dover 1965, 23-24, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 242-245, σημειώνουν ότι στο σημείο αυτό γίνεται αναφορά στη δεύτερη εξορία του Αλκιβιάδη το 406 π.Χ. και υπονοείται η τελική ήττα των Αθηναίων στους Αιγός ποταμούς το 405 π.Χ. Ο Kagan 1981, 180, παρατηρεί ότι προμηνύεται όχι μόνο η ήττα των Αθηναίων στη Σικελία, αλλά και στον πόλεμο γενικά. Ο Brunt 1952, 60, σημειώνει ότι γίνεται αναφορά στην καταστροφή της Αθήνας το 404 π.Χ. Ο Connor 1984, 164 και υποσ. 17, θεωρεί ότι το χωρίο αναφέρεται στην ήττα στη Σικελία που με τη σειρά της οδηγεί στην τελική καταστροφή της Αθήνας. Και ο Hornblower 2008, 340-341, θεωρεί ότι γίνεται αναφορά στην τελική ήττα της Αθήνας. Ο ίδιος σημειώνει ότι η κριτική αφορά στο λαό που υποψιαζόταν τον Αλκιβιάδη αλόγιστα και τον αντικατέστησε μετά από τη δεύτερή του εξορία το 406 π.Χ., επιφέροντας τελικά την καταστροφή. Σύμφωνα με τον de Bakker 2013, 34-35, τα σχόλια μετά από το θάνατο του Περικλή (2.65) και το σχόλιο για τον Αλκιβιάδη (6.15) χρησιμοποιούνται ως δείκτες που κατευθύνουν τον αναγνώστη προς μία ερμηνευτική προσέγγιση που εξηγεί την αιτία της αθηναϊκής ήττας και το αποτέλεσμα του πολέμου ως την απόρρεια της σταδιακής αποσύνθεσης της Αθήνας εξαιτίας των ιδιωτικών συμφερόντων των πιο σημαντικών της πολιτών. Δες και Kagan 1981, 180-181, ο οποίος παρατηρεί ότι οι δύο παράγραφοι παρέχουν το πλαίσιο για την κατανόηση όλης της *Ιστορίας* και των μελλοντικών γεγονότων. Ο Palmer 1982, 121-122, επισημαίνει ότι από τις αναφορές του ιστορικού φαίνεται πως οι Αθηναίοι με τη σωστή ηγεσία του Αλκιβιάδη θα είχαν νικήσει στη Σικελική εκστρατεία. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η κριτική του ιστορικού στο 6.15.3-4 απευθύνεται περισσότερο στους Αθηναίους παρά στον ίδιο τον Αλκιβιάδη.

[2] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 246, σημειώνουν ότι η δημηγορία αυτή δείχνει πως ο Αλκιβιάδης ήταν ικανός στην περίτεχνη σοφιστεία και είχε μεγάλη αυτοπεποίθηση. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 221, ο λόγος του Αλκιβιάδη είναι ο λόγος ενός έξοχου και γεμάτου αυτοπεποίθηση άνδρα. Η επιθυμία του, σημειώνει, να κερδίζει προσωπική φήμη και περιουσία τον καθιστούν πολύ ενθουσιώδη για τις προοπτικές της εκστρατείας και τον οδηγούν στην υποτίμηση των κινδύνων της. Σύμφωνα με τον ίδιο, αν η στάση του Νικία είναι υπερβολικά επιφυλακτική, αυτή του Αλκιβιάδη είναι σχεδόν ριψοκίνδυνη. Σύμφωνα με το Flower 1992, 51, η εντύπωση που δίνεται είναι ότι ο Αλκιβιάδης λέει στους Αθηναίους αυτά που ήθελαν να ακούσουν και τους πείθει τελικά να ακολουθήσουν μία πολιτική που έχαιρε ευρείας αποδοχής.

[3] Όπως παρατηρεί ο Dover 1965, 25, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 246, οι θουκυδίδειοι ομιλητές αρχίζουν συχνά το λόγο τους, υπερασπίζοντας τον εαυτό τους και απαντώντας σε πραγματικές ή πιθανές κατηγορίες.

[4] Σύμφωνα με το Macleod 1975, 71-73, ο Αλκιβιάδης παρουσιάζεται ως χρήσιμος και δίκαιος πολίτης, αλλά το κάνει με πολύ εγωιστικό τρόπο, προβάλλοντας τον εαυτό του. Πρβλ. τις λεκτικές ομοιότητες ανάμεσα στο 2.65.7: *κατὰ τὰς <u>ἰδίας</u> φιλοτιμίας καὶ <u>ἴδια</u> κέρδη* και το 6.15.2: *τὰ <u>ἴδια</u> ἅμα εὐτυχήσας χρήμασί τε καὶ δόξῃ ὠφελήσειν*. Πρβλ. και υποσ. 6 και σελ. 649-650. Παρατηρεί ακόμη ότι ο Αλκιβιάδης παρουσιάζει τις προσωπικές του επιτυχίες ως μία μορφή αυτοθυσίας, ώστε να αποκήσει το θαυμασμό και τη συμπάθεια των ακροατών του. Πρβλ. στο λόγο του την αναφορά στα ιδιωτικά του συμφέροντα: *ἰδιώτης* (6.16.2), *ἰδίοις* (6.16.3), *ἴδια* (6.16.6). Όμοια η Hunter 1973, 136 υποσ. 15, παρατηρεί ότι ο όρος *ἰδιώτης* επανέρχεται στην απολογία του Αλκιβιάδη.

*Καὶ προσήκει **<u>μοι</u>** μᾶλλον **ἑτέρων,** ὦ Ἀθηναῖοι, ἄρχειν*[1] *(ἀνάγκη γὰρ ἐντεῦθεν ἄρξασθαι, ἐπειδή <u>μου</u> Νικίας*[2] ***καθήψατο**), καὶ **ἄξιος** ἅμα*[3] *νομίζω εἶναι. ὧν γὰρ πέρι **ἐπιβόητός***[4] *εἰμι, τοῖς μὲν προγόνοις <u>μου</u>*[5] *καὶ <u>ἐμοὶ</u> **δόξαν***[6] *φέρει ταῦτα, τῇ δὲ πατρίδι καὶ ὠφελίαν* (6.16.1).

Εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Αλκιβιάδη και στους υπόλοιπους Αθηναίους (*μοι ≠ ἑτέρων*), για να δείξει ο ομιλητής την υπεροχή του έναντι των συμπατριωτών του. Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση, η οποία λειτουργεί αντιθετικά. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κατηγορία ≠ έπαινος / τιμή[7] (*καθήψατο ≠ ἄξιος, ἄξιος ≠ ἐπιβόητος, ἐπιβόητος ≠ δόξαν*), για να δείξει ο ομιλητής ότι, παρόλο που κατηγορείται, ο ίδιος αποκομίζει δόξα και τιμές. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αλκιβιάδης με εύστοχο τρόπο αποφεύγει την αντίθεση ανάμεσα στο ιδιωτικό και στο δημόσιο, δείχνοντας ότι για τον ίδιο η προσωπική του ωφέλεια εναρμονίζεται με αυτήν της πόλης του[8]. Χρησιμοποιεί έτσι τις θετικές έννοιες *δόξα* και *ὠφελία* αποφεύγοντας την αντιπαραβολή του ιδίου με την πατρίδα του. Αξίζει να σημειωθεί η εμφαντική αναφορά του ομιλητή στον εαυτό του με την

[1] Έμφαση στην ηγεμονική θέση του Αλκιβιάδη και της Αθήνας παρατηρείται σε όλο το λόγο. Πρβλ. *ἄρχειν* (6.16.1, 6.18.3), *ἄρξασθαι* (6.16.1), *τὴν ἀρχήν* (6.17.7, 6.18.2), *ἀρχθῆναι* (6.18.3), *ἄρχοιμεν* (6.18.3) και *ἄρξομεν* (6.18.4). Το ίδιο ρήμα χρησιμοποιείται με διαφορετικές σημασίες: «είμαι αρχηγός» και «αρχίζω». Δες και Hornblower 2008, 341. Ο Tompkins 1972, 211 και υποσ. 56, παρατηρεί την επανάληψη τέτοιων όρων, εξηγώντας ότι αυτοί δείχνουν την αναγκαία σύνδεση ανάμεσα στην υπεροχή και στη σωτηρία της Αθήνας.

[2] Πρβλ. 6.12.2. Ο Αλκιβιάδης κατονομάζει από την αρχή του λόγου του το Νικία, ενώ ο Νικίας είχε αποφύγει να αναφερθεί ονομαστικά στον Αλκιβιάδη και είχε περιορίσει τις εναντίον του κατηγορίες στο τέλος του λόγου του. Δες και Hornblower 2008, 341, ο οποίος σημειώνει επίσης ότι ο Νικίας είχε κατηγορήσει τον Αλκιβιάδη χωρίς να τον κατονομάσει. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 643. Σύμφωνα με το Macleod 1975, 70, ο Αλκιβιάδης δείχνει με αυτό τον τρόπο ότι ο Νικίας μίλησε εκτός θέματος και παρουσιάζει ένα αυτοεγκώμιο που υπό άλλες περιστάσεις θα φαινόταν αντιπαθητικό.

[3] Δες και de Romilly 1990, 40-41, για τη χρήση του μορίου *ἅμα* σε πολλαπλές επεξηγήσεις.

[4] Ο όρος, σύμφωνα με τον Dover 1965, 25, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 246, δηλώνει την κακή φήμη και την εχθρική κριτική. Πρβλ. 6.16.6 *ἐπιβοώμενος*. Ο Jordan 2000, 65, θεωρεί ότι ο όρος μπορεί να έχει και θετική σημασία και να δηλώνει την επίκληση για βοήθεια από τους θεούς, αλλά και από τους συμπολίτες του προς τον Αλκιβιάδη. Ο ίδιος παραβάλλει τον όρο με τον όρο *ἐπιβοώμενοι* (7.75.4), ο οποίος θα χρησιμοποιηθεί στην αφήγηση μετά από την τελική ήττα των Αθηναίων στη Σικελία.

[5] Πρβλ. 5.43.2 *ἀξιώματι δὲ προγόνων τιμώμενος*. Οι Dover 1965, 25, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 246, εξηγούν: ή οι Αθηναίοι συγχαίρουν τους προγόνους του Αλκιβιάδη για όσα κάνει ο ίδιος ή ο έπαινος για όσα κάνει ο Αλκιβιάδης ανήκει στους προγόνους του που τον βοήθησαν, αποκτώντας πλούτο και δημιουργώντας μία παράδοση πολιτικής και στρατιωτικής φιλοδοξίας. Ο Hornblower 2008, 342, σημειώνει τον ισχυρισμό του Αλκιβιάδη ότι τα κατορθώματά του προσφέρουν δόξα στους προγόνους του, υπονοώντας ίσως την ύπαρξη ζωής μετά θάνατον.

[6] Όπως παρατηρεί ο Jordan 2000, 70, το είδος της τιμής που επιζητεί ο Αλκιβιάδης για τον ίδιο και για τους προγόνους του είναι η δόξα, η οποία μπορεί να δηλώνει και τη γνώμη που έχουν σχηματίσει οι άλλοι για τον ίδιο, δείχνοντας ότι το σημαντικό για τον Αλκιβιάδη είναι η αξία που του δίνουν οι άλλοι.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.45.2.

[8] Δες και Cogan 1981, 99-100, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης, απαντώντας στις κατηγορίες του Νικία δεν απορρίπτει τις φιλοδοξίες του, αλλά ισχυρίζεται ότι αυτές προσφέρουν όφελος την πόλη του, υποστηρίζοντας με κυνικό τρόπο ότι δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στα δημόσια και στα ιδιωτικά συμφέροντα· έτσι, σύμφωνα με τον ομιλητή, οι φιλοδοξίες των πολιτών μεγενθύνουν την πόλη. Το νέο επιχείρημα του Αλκιβιάδη, σημειώνει, είχε ιδιαίτερη απήχηση στους συμπολίτες του, αλλά απέβη τελικά καταστροφικό: οι Αθηναίοι θα απαιτούν πλέον από τους πολιτικούς τους να έχουν φιλοδοξίες που εκτός από την προσωπική δόξα θα προσφέρουν και υλικά οφέλη στο σύνολο της πόλης. Έτσι, καταλήγει, το δημόσιο συμφέρον υποβιβάζεται στο προσωπικό και υπερισχύουν μεμονωμένοι πολιτικοί άνδρες.

επαναφορά της προσωπικής αντωνυμίας του πρώτου ενικού προσώπου τέσσερις φορές στην πρώτη κιόλας περίοδο της δημηγορίας του.

Ο Αλκιβιάδης εξηγεί ότι με τη μεγαλοπρεπή του εμφάνιση στους Ολυμπιακούς αγώνες[1] έδειξε στους υπόλοιπους Έλληνες τη δύναμη της Αθήνας και έδωσε τιμή στην πατρίδα του με τις νίκες του[2].

> *οἱ γὰρ Ἕλληνες καὶ* ***ὑπὲρ δύναμιν μείζω*** *ἡμῶν τὴν πόλιν ἐνόμισαν τῷ ἐμῷ διαπρεπεῖ τῆς* ***Ὀλυμπίαζε*** *θεωρίας*[3]*,* ***πρότερον*** *ἐλπίζοντες αὐτὴν* ***καταπεπολεμῆσθαι,*** *διότι ἅρματα*[4] *μὲν ἑπτὰ καθῆκα, ὅσα οὐδείς πω ἰδιώτης πρότερον,* ***ἐνίκησα***[5] *δὲ καὶ δεύτερος καὶ τέταρτος* ***ἐγενόμην*** *καὶ τἆλλα ἀξίως τῆς νίκης παρεσκευασάμην.* ***νόμῳ μὲν*** *γὰρ τιμὴ τὰ τοιαῦτα*[6]*,* ***ἐκ δὲ τοῦ δρωμένου*** *καὶ δύναμις ἅμα* ***ὑπονοεῖται*** (6.16.2).

Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*ὑπὲρ δύναμιν μείζω ≠ καταπεπολεμῆσθαι*), εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται και η

---

[1] Ο Jordan 2000, 63, 65, παρατηρεί ότι οι κατηγορίες του Νικία δίνουν στον Αλκιβιάδη την ευκαιρία να αναφερθεί στους Ολυμπιακούς αγώνες, το μεγαλύτερο αθλητικό γεγονός των Ελλήνων, στο θέμα του ανταγωνισμού, με το οποίο ήταν εθισμένοι οι Έλληνες, στους εορτασμούς που ακολουθούσαν μετά από μία αθλητική νίκη, με τους οποίους ήταν εξοικειωμένοι οι Αθηναίοι, και στα έπαθλα που ήταν επιθυμητά μετά από μία τέτοια νίκη. Το ίδιο θέμα του ανταγωνισμού, σημειώνει, παρατηρείται και κατά την αναχώρηση του στόλου για τη Σικελία. Πρβλ. στο 6.31.1-3 τη σύγκριση με τις προηγούμενες εκστρατείες, στο 6.31.6 τη σύγκριση με τους εχθρούς, στο 6.31.3 τον όρο *ταχυναυτεῖν* για τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους τριηράρχους και τη φράση *πρὸς ἀλλήλους ἁμιλληθὲν* για τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους στρατιώτες, στο 6.31.4 τη φράση *ἔριν γενέσθαι* μεταξύ όλων και τελικά στο 6.32.2 την πρόταση *ἅμιλλαν ἐποιοῦντο* για τα πλοία που ανταγνωνίζονταν μέχρι να φτάσουν στην Αίγινα.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 25, τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 246, το Hornblower 2008, 343, και το Smith 2009, 369, η νίκη στην οποία αναφέρεται ο Αλκιβιάδης θα πρέπει να συνέβη το 416 π.Χ. Ο Ober 1994, 112, παρατηρεί ότι ο ισχυρισμός του Αλκιβιάδη για την τριπλή του νίκη έχει το αποτέλεσμα της προπαγάνδας. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η αναφορά στην Ολυμπία υπογραμμίζει την αγωνιστική φύση των λόγων στη συνέλευση. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Πρβλ. στο 1.10.2 την αναφορά στα μεγαλοπρεπή κτήρια της Αθήνας που έδιναν την εντύπωση ότι η πόλη διέθετε ακόμη μεγαλύτερη δύναμη. Δες και Hornblower 2008, 342. Ο Jordan 2000, 65, 68, 70, σημειώνει ότι το θέαμα που δημιουργεί ο Αλκιβιάδης επαναλαμβάνεται στα κεφάλαια, όπου αναφέρεται η αποβίβαση και η αναχώρηση του αθηναϊκού στόλου για τη Σικελία. Πρβλ. 6.31.1: *ἑώρων, ὄψει, κατὰ θέαν* (6.31.1). Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο Αλκιβιάδης παρουσιάζει τον εαυτό του, όπως τον αντιλαμβάνονταν οι άλλοι, και όμοια ο ιστορικός παρουσιάζει το εκστρατευτικό σώμα, όπως το έβλεπαν οι Αθηναίοι θεατές.

[4] Ο Smith 2009, 369-389, σημειώνει ότι η εκτροφή αλόγων και οι αρματοδρομίες συνδέονταν με την ελίτ των Αθηναίων και στο τέλος του 5ου αι. φανέρωναν τις τυραννικές της φιλοδοξίες· κατηγορία με την οποία συνδεόταν και ο Αλκιβιάδης. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιεί στην υπεράσπισή του το λεκτικό της επινίκιας ποίησης, με σκοπό να αφανίσει τις αρνητικές πολιτικές συνέπειες που είχε η υπερβολική προσωπική δόξα, ιδιαίτερα όταν αυτή ήταν το αποτέλεσμα μίας αθλητικής νίκης. Ο ιστορικός-Αλκιβιάδης, παρατηρεί, αντλεί τα θέματα του λόγου του από πηγές που συνδέονταν με τους πολίτες και με τους τυράννους στη Σικελία και αποτελούσαν μέρος της αθηναϊκής συζήτησης για τον Αλκιβιάδη, η οποία περιστρεφόταν γύρω από τη σχέση του με τους τυράννους στη Σικελία. Έτσι, καταλήγει, μέσω αυτών των συνδέσεων ο Αλκιβιάδης και κατ' επέκτασιν ο αθηναϊκός δήμος ταυτίζεται με τους τυράννους του μέρους, που οι Αθηναίοι θέλουν να κατακτήσουν. Πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 650.

[5] Όπως σημειώνει ο Hornblower 2008, 343-344, αυτό που είχε σημασία για τους αρχαίους Έλληνες που λάμβαναν μέρος στους Ολυμπιακούς αγώνες ήταν η πρώτη θέση, αν και οι κατώτερες θέσεις ήταν επίσης σημαντικές ως στοιχείο επαίνου. Εξάλλου, επισημαίνει, αυτό που ενδιέφερε τον Αλκιβιάδη δεν ήταν το βραβείο που θα κέρδιζε, αλλά η εντυπωσιακή του εμφάνιση.

[6] Ο Hornblower 2008, 345, σημειώνει ότι υπήρχε σχέση ανάμεσα στις αθλητικές νίκες και στην πολιτική επιτυχία κατά την αρχαϊκή και την κλασική περίοδο, αλλά αυτή ίσχυε εκτός της Αθήνας. Οι τύραννοι, προσθέτει, εκμεταλλεύονταν τις νίκες τους στους πανελλήνιους αγώνες, με σκοπό να εντυπωσιάσουν τους συμπολίτες τους. Πρβλ. και υποσ. 4 πιο πάνω. Ο Macleod 1975, 72, σημειώνει τον υπαινιγμό του Αλκιβιάδη ότι η τιμή που δέχεται προέρχεται από τους άλλους Έλληνες, ενώ στην πατρίδα του εισπράττει φθόνο.

πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν (*Ὀλυμπίαζε ≠ πρότερον*). Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο[1] (*ἐγενόμην ≠ ὑπονοεῖται*), ήττα ≠ νίκη (*καταπεπολεμῆσθαι ≠ ἐνίκησα*) και λόγος ≠ έργον[2] (*νόμῳ ≠ ἐκ τοῦ δρωμένου*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Τονίζονται έτσι οι ευεργεσίες του Αλκιβιάδη προς την πατρίδα του και αποφεύγεται και πάλι η αντίθεση ανάμεσα στην ιδιωτική του ζωή και στην πόλη του.

Ο Αλκιβιάδης προσθέτει ότι οι χορηγίες[3] τον κάνουν να ξεχωρίζει από τους συμπολίτες του[4] και γι' αυτό το λόγο προκαλείται φθόνος εναντίον του. Θεωρεί, ωστόσο, ότι οι σπατάλες του δείχνουν στους ξένους τη δύναμη της πόλης του[5], ωφελώντας και τον ίδιο προσωπικά και την Αθήνα[6].

> *καὶ ὅσα αὖ ἐν τῇ πόλει χορηγίαις ἢ ἄλλῳ τῳ*[7] ***λαμπρύνομαι***[8]***, τοῖς μὲν ἀστοῖς φθονεῖται φύσει, πρὸς δὲ τοὺς ξένους*** *καὶ αὕτη* ***ἰσχὺς φαίνεται****. καὶ οὐκ* ***ἄχρηστος*** *ἦδ' ἡ ἄνοια*[9]***,*** *ὃς ἂν τοῖς ἰδίοις τέλεσι* ***μὴ ἑαυτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν ὠφελῇ***[10] (6.16.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νόμος ≠ φύση[11] (*νόμῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φύσει*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες εύνοια ≠ φθόνος

---

[1] Όπως παρατηρεί ο Macleod 1975, 73, η αντιδιαστολή ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό στο λόγο του Αλκιβιάδη δείχνει ότι η δύναμη που προσφέρουν οι επιτυχίες του είναι εν μέρει απατηλή. Σύμφωνα με τον Jordan 2000, 70-71, ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιεί ανύπαρκτα χρήματα, για να δημιουργήσει ανύπαρκτη δύναμη, και ασχολείται περισσότερο με την εμφάνιση παρά με την ουσία.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.12.1.

[3] Όπως εξηγεί ο Dover 1965, 26, η χορηγία ήταν η υποχρέωση που επιβαλλόταν στους πλουσίους, οι οποίοι καλούνταν να πληρώνουν τα έξοδα μίας δραματικής παραγωγής ή της εκπαίδευσης και ένδυσης του χορού. Η πολυτελής εκπλήρωσή της, σημειώνει, είχε ως κέρδος την εύνοια των Αθηναίων. Ο Hornblower 2008, 346, σημειώνει ότι η χορηγία ήταν η πιο σημαντική και δαπανηρή από τις λειτουργίες, μέσω των οποίων οι πλούσιοι Αθηναίοι πλήρωναν τα έξοδα συγκεκριμένων κρατικών θεσμών. Οι δαπάνες για το ναυτικό και τους δραματικούς αγώνες διευθετούνταν με βάση το θεσμό της χορηγίας, όπως επισημαίνει ο ίδιος.

[4] Όπως σημειώνει ο Hornblower 2008, 346, ο Αλκιβιάδης κινείται από την πανελλήνια επιτυχία στην τοπική επίδειξη στην Αθήνα μέσω του θεσμού των λειτουργιών.

[5] Ο Hornblower 2008, 346-347, θεωρεί ότι ήταν κάπως παράξενο να εντυπωσιάζονται οι ξένοι από τις τοπικές αθηναϊκές λειτουργίες, εκτός εάν η μνεία αφορά στα Μεγάλα Διονύσια που είχαν ευρύτερη αποδοχή.

[6] Ο Macleod 1975, 71, θεωρεί ενοχλητικούς τους ισχυρισμούς του Αλκιβιάδη, ο οποίος δίνει την εντύπωση ότι η πόλη εξαρτάται από τον ίδιο.

[7] Ο Macleod 1975, 73, παρατηρεί ότι, ενώ προηγουμένως είχαν αναφερθεί τα έξοδα του Αλκιβιάδη σχετικά με τις ιπποδρομίες, ο ίδιος στο λόγο του αναφέρεται μόνο στις χορηγίες και κρύβει κάτω από τη γενική φράση *ἄλλῳ τῳ* τις ιδιωτικές του υπερβολές.

[8] Αξίζει να σημειωθεί η ομοιότητα του χωρίου με τα λόγια του Νικία πριν από την τελευταία μάχη στις Συρακούσες (7.69.2). Δες και Jordan 2000, 78-79 και υποσ. 45, ο οποίος παρατηρεί ότι από τις έξι περιπτώσεις, όπου ο όρος *λαμπρότης* εντοπίζεται στην *Ιστορία*, οι τέσσερις αναφέρονται στον Αλκιβιάδη και στη Σικελική εκστρατεία. Πρβλ. 6.16.3, 6.16.5, 6.31.6, 7.69.2, 7.75.6.

[9] Όπως παρατηρούν ο Dover 1965, 26, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 247, ο Αλκιβιάδης είναι σαρκαστικός, παρόλο που ο Νικίας δεν τον είχε χαρακτηρίσει «ανόητο» στο λόγο του. Πρβλ. 6.17.1. Δες και Macleod 1975, 71, ο οποίος επισημαίνει το σαρκαστικό υπαινιγμό.

[10] Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 167-170, ο Αλκιβιάδης σκέφτεται αποκλειστικά το προσωπικό του συμφέρον και κέρδος, τα οποία τοποθετεί πάνω από το καλό της πόλης του, λειτουργώντας έτσι ανθενωτικά για τους συμπολίτες του. Πρβλ. 6.24.3-4.

[11] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε λόγους άλλων Αθηναίων: των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.76.3 και του Διοδότου στο 3.45.7.

(*λαμπρύνομαι ≠ φθονεῖται*), φθόνος ≠ ωφέλεια[1] (*φθονεῖται ≠ ὠφελῇ*), οικείος ≠ ξένος (*τοῖς ἀστοῖς ≠ πρὸς τοὺς ξένους*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, δυνατός ≠ αδύνατος (*ἰσχὺς ≠ ἄχρηστος*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη περίοδο, και ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*μὴ ἑαυτὸν μόνον ≠ ἀλλὰ καὶ τὴν πόλιν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ομιλητής προσπαθεί να μετριάσει την ισχύ της τελευταίας αντίθεσής του, την οποία είχε αποφύγει εντελώς μέχρι το σημείο αυτό, συνδέοντας τα μέλη της με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* και σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Έτσι τα δύο μέρη της αντίθεσης δε βρίσκονται σε αντιμαχία, αλλά παρουσιάζουν μία σχέση αλληλοσυμπλήρωσης.

Ο Αλκιβιάδης πιστεύει ότι αυτός που θεωρεί τον εαυτό του ανώτερο από τους άλλους δεν είναι σωστό να παρουσιάζεται ως ίσος με αυτούς, αφού όμοια και αυτός που δυστυχεί δε μοιράζεται τη δυστυχία του με τους υπολοίπους[2].

> ***οὐδέ γε ἄδικον*** *ἐφ' ἑαυτῷ* ***μέγα φρονοῦντα μὴ ἴσον εἶναι,*** *ἐπεὶ καὶ* ***ὁ κακῶς πράσσων*** *πρὸς οὐδένα τῆς ξυμφορᾶς* ***ἰσομοιρεῖ· ἀλλ'*** *ὥσπερ* ***δυστυχοῦντες*** *οὐ προσαγορευόμεθα, ἐν τῷ ὁμοίῳ τις* ***ἀνεχέσθω*** *καὶ* ***ὑπὸ τῶν εὐπραγούντων ὑπερφρονούμενος,*** *ἢ* ***τὰ ἴσα νέμων*** *τὰ ὁμοῖα*[3] ***ἀνταξιούτω*** (6.16.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη[4] (*ὠφελῇ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὁ κακῶς πράσσων*), διευκολύνει τη σύνδεση αυτής της περιόδου με την προηγούμενη. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐδέ γε ἄδικον μὴ ἴσον εἶναι ≠ ἀλλ' ἀνεχέσθω*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία ορθή πληροφορία. Έντονη είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ ισότητα (*μέγα ≠ ἴσον, ἰσομοιρεῖ ≠ ὑπερφρονούμενος, ὑπερφρονούμενος ≠ τὰ ἴσα*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στη δημηγορία. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αλκιβιάδης απορρίπτει την ισότητα, προβάλλοντας τη δική του υπεροχή. Παρατηρείται και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δίνω ≠ ζητώ[5] (*νέμων ≠ ἀνταξιούτω*).

---

[1] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο λόγο του Διοδότου στο 3.43.1.

[2] Ο Dover 1965, 26, και ο Hornblower 2008, 347, χαρακτηρίζουν σοφιστικό το επιχείρημα. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 247-248, σημειώνουν ότι, σύμφωνα με την αρχαιοελληνική ηθική, οι θεοί επενέβαιναν και τιμωρούσαν τους αμαρτωλούς και επομένως κανένας δεν ήθελε να σχετίζεται με τους δυστυχείς. Ο Macleod 1975, 74-75, παρατηρεί ότι το ρητορικό επιχείρημα καλύπτει τη σοφιστεία και έτσι η συμπεριφορά του Αλκιβιάδη παρουσιάζεται ως αναπόφευκτη και επομένως ορθή. Ωστόσο, σημειώνει, το επιχείρημα του Αλκιβιάδη είναι αντιδημοκρατικό, αντι-αθηναϊκό και σκληρό, αφού ο οίκτος αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο της αθηναϊκής δημοκρατίας και έτσι τα λόγια του ομιλητή αντικατοπτρίζουν την κατάρρευση των παραδοσιακών ηθικών αξιών, όπως αυτή παρουσιάζεται στην *Ιστορία*.

[3] Η έννοια της ισότητας δηλώνεται με την επανάληψη σχετικών όρων σε αυτή την περίοδο: *ἴσον, ἰσομοιρεῖ, ἐν τῷ ὁμοίῳ, τὰ ἴσα, τὰ ὁμοῖα.* Δες και Ros 1938, 109, ο οποίος σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *ἴσα* και *ὁμοῖα.* Σύμφωνα με τον Balot 2001 (2), 168, 170-171, ο Αλκιβιάδης απορρίπτει την έννοια της «ισότητας», η οποία αποτελούσε θεμελιώδες χαρακτηριστικό της δημοκρατικής Αθήνας. Ο Cogan 1981, 96, παρατηρεί επίσης ότι ο Αλκιβιάδης παρουσιάζει μία διαστρεβλωμένη εικόνα του αθηναϊκού χαρακτήρα, η οποία, ωστόσο, γίνεται αποδεκτή από τους Αθηναίους.

[4] Η ίδια αντίθεση είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Νικία στο 6.13.2.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Λακεδαιμονίων πρέσβεων στο 4.17-20.

Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυστυχία ≠ ευτυχία (*δυστυχοῦντες ≠ ὑπὸ τῶν εὐπραγούντων*).

Ο Αλκιβιάδης υποστηρίζει ότι όσοι ξεχωρίζουν[1] προκαλούν ενόχληση στους άλλους όσο ζουν· όταν όμως πεθάνουν αναγνωρίζεται η προσφορά τους[2].

> *οἶδα δὲ τοὺς τοιούτους, καὶ ὅσοι* ***ἔν*** *τινος* ***λαμπρότητι προέσχον****,* ***ἐν μὲν τῷ καθ' αὑτοὺς βίῳ λυπηροὺς ὄντας, τοῖς ὁμοίοις***[3] ***μὲν μάλιστα, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις*** *ξυνόντας,* ***τῶν δὲ ἔπειτα ἀνθρώπων προσποίησίν*** *τε* ***ξυγγενείας*** *τισὶ καὶ μὴ* ***οὖσαν*** *καταλιπόντας, καὶ ἧς ἂν ὦσι πατρίδος, ταύτῃ* ***αὔχησιν*** *ὡς* ***οὐ περὶ ἀλλοτρίων*** *οὐδ' ἁμαρτόντων, ἀλλ' ὡς περὶ σφετέρων* *τε καὶ* ***καλὰ πραξάντων*** (6.16.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ξένος ≠ οικείος (*πρὸς τοὺς ξένους* (στο 6.16.3) ≠ *ξυγγενείας, ξυγγενείας ≠ περὶ ἀλλοτρίων*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση χρησιμοποιείται και ως σημασιολογική (*ὡς οὐ περὶ ἀλλοτρίων*[4] *≠ ἀλλ' ὡς περὶ σφετέρων*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη του μορίου *ὡς* στα δύο μέρη της αντίθεσης. Όμοια και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ισότητα ≠ υπεροχή (*τὰ ἴσα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *προέσχον*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και φαινομενικό ≠ πραγματικό[5] (*φαίνεται* (στο 6.16.3) ≠ *ὄντας*), διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια)[6] (*ἐν λαμπρότητι ≠ λυπηρούς, λυπηρούς ≠ αὔχησιν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ὄντας ≠ προσποίησιν, προσποίησιν ≠ οὖσαν*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[7], και ίδιο ≠ διαφορετικό (*τοῖς ὁμοίοις μάλιστα ≠ ἔπειτα καὶ τοῖς ἄλλοις*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Χρησιμοποιείται και η λεξική

---

[1] Ο Dover 1965, 26, σχολιάζει ότι μνεία αφορά στους περήφανους και στους επιτυχημένους, όπως ο ίδιος ο Αλκιβιάδης.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 27, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 248, η πρόβλεψη του Αλκιβιάδη πραγματοποιείται από τον ιστορικό Δούρι το Σάμιο, ο οποίος ισχυριζόταν ότι ήταν απόγονος του Αλκιβιάδη. Για το επιχείρημα αυτό, σημειώνουν, ο Αλκιβιάδης θα στηρίχθηκε στην τάση κάποιων ανδρών να διατείνονται ότι κατάγονταν από άνδρες της ηρωικής εποχής.

[3] Ο Macleod 1975, 75, σημειώνει ότι υπάρχει υπαινιγμός στο Νικία και παρατηρεί ότι με αυτό τον τρόπο οι κατηγορίες του Νικία εναντίον του Αλκιβιάδη αποδίδονται στην αντιζηλεία.

[4] Ο Hornblower 2008, 347, παρατηρεί ότι η διπλή άρνηση (άρνηση και αρνητική έννοια) αποτελεί έναν τρόπο να εκφραστεί ισχυρή συγγένεια.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

[6] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

[7] Όμοια ο Macleod 1975, 86, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιεί πολλές φορές στο λόγο του τη διάκριση φαινομενικού ≠ πραγματικού. Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στον προηγούμενο λόγο του Νικία, όπου λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο.

αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λάθος ≠ σωστό (*ἁμαρτόντων ≠ καλὰ πραξάντων*). Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*ἐν τῷ καθ' αὑτοὺς βίῳ ≠ τῶν ἔπειτα ἀνθρώπων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάμεσα στα μέλη αυτής της αντίθεσης εντοπίζονται τα μέλη της αντίθεσης ανάμεσα στους όρους ίδιο ≠ διαφορετικό, οι οποίοι συνδέονται επίσης με τα μόρια *μέν… δέ*. Δημιουργείται έτσι η σύνταξη *μέν… μέν… δέ… δέ*[1].

Ο Αλκιβιάδης δηλώνει ότι αυτή είναι και η δική του φιλοδοξία, παρόλες τις κατηγορίες εναντίον του. Αναφέρεται ακολούθως στις υπηρεσίες που προσέφερε στην πατρίδα του, συνάπτοντας συμμαχία με τις ισχυρότερες πόλεις της Πελοποννήσου[2] και αντιμετωπίζοντας τους Σπαρτιάτες στη Μαντινεία, όπου, αν και ηττήθηκε[3], οι εχθροί του έχασαν την αυτοπεποίθησή τους[4].

ὧν ἐγὼ ὀρεγόμενος καὶ διὰ ταῦτα ***τὰ ἴδια*** *ἐπιβοώμενος* ***τὰ δημόσια*** *σκοπεῖτε εἴ* ***του χεῖρον μεταχειρίζω***. *Πελοποννήσου γὰρ τὰ δυνατώτατα ξυστήσας* ***ἄνευ μεγάλου*** *ὑμῖν* ***κινδύνου*** *καὶ δαπάνης*[5] *Λακεδαιμονίους ἐς* ***μίαν*** *ἡμέραν κατέστησα ἐν Μαντινείᾳ* ***περὶ***

[1] Δες και Kühner & Gerth 1898, 981-982 (§ 529), Denniston 1950, 384-385, Smyth 1984, 656 (§ 2908), Τσιάρα 2012, 883, 887.

[2] Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 648. Ο Αλκιβιάδης μεσολάβησε ώστε να συνάψει η Αθήνα συμμαχία με το Άργος, την Ηλεία και τη Μαντινεία το 418 π.Χ. Πρβλ. 5.43.2 κ.ε., 5.61.2, 6.61.3, 6.88.9. Δες και Dover 1965, 27, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 248, οι οποίοι σημειώνουν ότι οι περιοχές αυτές θα κολακεύονταν με την περιγραφή τους ως των πιο ισχυρών πόλεων της Πελοποννήσου, αλλά η περιγραφή αυτή, όπως επισημαίνουν, είχε μικρή σχέση με την πραγματικότητα.

[3] Ο Dover 1965, 27, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 248, σημειώνουν ότι η μάχη στη Μαντινεία ήταν στην πραγματικότητα μία αποφασιστική σπαρτιατική νίκη που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του κύρους των Σπαρτιατών (5.75.3). Οι ίδιοι παρατηρούν ότι μετά από αυτήν καθιερώθηκε προσωρινά ολιγαρχία στο Άργος και η Σπάρτη επενέβαινε πλέον στη Σικυώνα (5.81.2), ενώ η Μαντινεία έχασε τον έλεγχο των μικροτέρων κοινοτήτων της στην Αρκαδία. Επισημαίνουν ακόμη ότι ο Αλκιβιάδης παρουσιάζει με ωραιοποιημένο τρόπο τα γεγονότα, ενώ ο μόνος αποδεκτός ισχυρισμός του ήταν ότι η μάχη της Μαντινείας δεν έφερε την Αθήνα ενώπιον πολλών κινδύνων και εξόδων. Ο Hornblower 2008, 347-348, σημειώνει το διπλωματικό ρόλο του Αλκιβιάδη, αλλά και τον καθόλου πειστικό ισχυρισμό του για τη μάχη στη Μαντινεία, ακολουθούμενο από την παραδοχή του για τη σπαρτιατική νίκη. Ο McGregor 1965, 30-32, παρατηρεί ότι για τον Αλκιβιάδη η ήττα στη Μαντινεία ήταν το αποτέλεσμα κακής τύχης, αλλά η μάχη άξιζε τον κόπο, αφού η Σπάρτη αντιμετώπισε μεγάλο κίνδυνο. Ο Αλκιβιάδης, σύμφωνα με το McGregor, θα υποτίμησε τη νίκη των Σπαρτιατών και την ακόλουθη ηγεσία τους στην Πελοπόννησο. Σύμφωνα με τον Westlake 1941, 61 υποσ. 6, αυτό δε σημαίνει ότι ο ιστορικός συμφωνούσε με τους ισχυρισμούς του Αλκιβιάδη. Ο ίδιος σημειώνει ότι η πιο συγκρατημένη πολιτική του Νικία θα συνέφερε καλύτερα την Αθήνα παρά τα επιθετικά σχέδια του Αλκιβιάδη, αλλά ο ιστορικός, παρατηρεί, δεν εκφράζει τη δική του άποψη.

[4] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο Dover 1965, 27, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 248, σημειώνουν ότι θα ήταν παράξενο, αν ίσχυε ο ισχυρισμός του Αλκιβιάδη. Εξηγούν ακόμη ότι αυτό που εννοούσε ο Αλκιβιάδης ήταν ότι η φιλοσπαρτιατική ολιγαρχία που είχε συσταθεί στο Άργος το 418/7 π.Χ. είχε εκπέσει (5.82.2) και έτσι το Άργος αποτελούσε και πάλι εστία αντιπαράθεσης εναντίον της Σπάρτης στην Πελοπόννησο. Ο McGregor 1965, 32 και υποσ. 15, σημειώνει ότι το 416 π.Χ. η Αθήνα σύναψε συμμαχία 50 χρόνων με το Άργος, το οποίο συμμετείχε και στη Σικελική εκστρατεία. Πρβλ. 6.29.3, 6.43 και 6.61.5. Έτσι, καταλήγει, δικαιολογείται η δήλωση του Αλκιβιάδη ότι το κύρος των Σπαρτιατών υπέστη πλήγμα.

[5] Ο Ober 1994, 113, παρατηρεί ότι τα παραδείγματα των μέχρι τώρα συμμαχίων στην *Ιστορία* δείχνουν ότι κάθε συμμαχία αποτελούσε πιθανή πηγή κινδύνου και δαπάνης, αφού οδηγούσε σε αλλαγές όσον αφορά στη ροή της δύναμης.

τῶν ἁπάντων *ἀγωνίσασθαι*[1]*· ἐξ οὗ καὶ* ***περιγενόμενοι*** *τῇ μάχῃ οὐδέπω καὶ* ***νῦν βεβαίως*** *θαρσοῦσιν* (6.16.6).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό[2] (*καλά* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *χεῖρον*), διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο[3] (*τὰ ἴδια ≠ τὰ δημόσια*), αφού μέχρι τώρα ο Αλκιβιάδης αναφέρθηκε στις ιδιωτικές του υποθέσεις και στο εξής θα αναφερθεί στις ευεργεσίες του προς την πατρίδα του. Αξίζει να σημειωθεί και πάλι η προσπάθειά του να αμβλύνει την ισχύ της αντίθεσής του, παρουσιάζοντας τους δύο όρους της ως αλληλοσυμπληρούμενους. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ ασφάλεια[4] (*κινδύνου ≠ βεβαίως*), μεγάλος / πολύς ≠ ένας (*μεγάλου ≠ μίαν*), και ένας ≠ όλος (*μίαν ≠ περὶ τῶν ἁπάντων*). Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*περιγενόμενοι* [*τότε*] ≠ *νῦν*), οι οποίες ουσιαστικά δε βρίσκονται σε αντιπαράθεση, αλλά το παρόν λειτουργεί ως συνέχεια του παρελθόντος, ώστε να δηλωθεί η διάρκεια του αρνητικού αποτελέσματος της μάχης για τους Σπαρτιάτες. Ο Αλκιβιάδης αντιπαραβάλλει επίσης τον εαυτό του με τους υπολοίπους Αθηναίους χρησιμοποιώντας την πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *του ≠ μεταχειρίζω* [*ἐγώ*]), η οποία είχε εντοπιστεί στο 6.16.1. Πρόκειται και αυτή τη φορά για σύγκριση που λειτουργεί αντιθετικά, όπως είχε σημειωθεί και στην πρώτη περίοδο της δημηγορίας.

Ο Αλκιβιάδης συμπεραίνει ότι η νεαρή του ηλικία, παρόλο που φαίνεται ανόητη σε πολλούς, βοήθησε στο να του δείξουν εμπιστοσύνη οι πόλεις της Πελοποννήσου[5]. Καλεί λοιπόν τους Αθηναίους να μη φοβούνται τη νεαρή του ηλικία[6], αφού αυτή του δίνει δύναμη, αλλά να την εκμεταλλευτούν προς όφελος της πατρίδας τους, όπως και την καλή τύχη του Νικία[7].

---

[1] Ο Hornblower 2008, 348, παρατηρεί ότι πρόκειται για αθλητική μεταφορά, κατάλληλη για το τέλος αυτού του «αθλητικού» κεφαλαίου.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.14.1.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.12.2.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.10.5.

[5] Όπως παρατηρεί ο Dover 1965, 27, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 249, ο Αλκιβιάδης παρουσιάζεται όντως να διαπραγματεύεται επιτυχημένα με την περιοχή που ελεγχόταν από τη Σπάρτη και τους συμμάχους της. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 657.

[6] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 181, ο Αλκιβιάδης απαντά στις εναντίον του κατηγορίες, επειδή ήξερε ότι οι κατηγορίες κατά της νεότητάς του είχαν επιρροή στους Αθηναίους. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 645.

[7] Ο Αλκιβιάδης κατορθώνει με αυτό τον τρόπο να συνενώσει τα προτερήματα των στρατηγών, σε αντίθεση με το Νικία που στον προηγούμενο λόγο του είχε διαχωρίσει τους ακροατές του σε νέους και ηλικιωμένους. Πρβλ. 6.13.1 και υποσ. 4 στη σελ. 644. Σύμφωνα με τον Αλκιβιάδη τα προτερήματα της κάθε ηλικίας θα αποβούν προς όφελος της εκστρατείας. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι ο Αλκιβιάδης παραβλέπει εντελώς το Λάμαχο, τον άλλο συνστρατηγό του. Δες και Macleod 1975, 76, ο οποίος παρατηρεί ότι η αναφορά στο Λάμαχο δε θα απέφερε στον ομιλητή κανένα ρητορικό επιχείρημα.

Καὶ[1] *ταῦτα ἡ ἐμὴ νεότης καὶ ἄνοια*[2] ***παρὰ φύσιν δοκοῦσα*** *εἶναι ἐς τὴν Πελοποννησίων δύναμιν* ***λόγοις τε πρέπουσιν*** *ὡμίλησε καὶ* ***ὀργῇ*** *πίστιν παρασχομένη* ***ἔπεισεν***[3]*. καὶ νῦν* ***μὴ πεφόβησθε αὐτήν, ἀλλ'*** *ἕως ἐγώ τε ἔτι ἀκμάζω*[4] ***μετ'*** *αὐτῆς καὶ ὁ Νικίας* ***εὐτυχὴς***[5] *δοκεῖ εἶναι,* ***ἀποχρήσασθε*** *τῇ ἑκατέρου ἡμῶν ὠφελίᾳ*[6] (6.17.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*βεβαίως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκοῦσα*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους χωριστά ≠ μαζί[7] (*ἄνευ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μετά*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα[8] (*λόγοις ≠ ὀργῇ, ὀργῇ ≠ ἔπεισεν, ἔπεισεν ≠ πεφόβησθε*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και φόβος ≠ ευτυχία (*πεφόβησθε ≠ εὐτυχής*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *μὴ*

---

[1] Ο Tompkins 1972, 204-214, μελετώντας το ύφος των λόγων του Αλκιβιάδη παρατηρεί ότι ο Αθηναίος πολιτικός έχει την τάση να αρχίζει τις προτάσεις του με το μόριο *καί*, για να δώσει έμφαση στα επιχειρήματά του ή για να εισαγάγει νέα στοιχεία στα επιχειρήματά του. Το στοιχείο αυτό, σημειώνει, παρατηρείται και στους δύο λόγους που του αποδίδονται στην *Ιστορία* (6.16-18 και 6.89-92), ενώ οι υπόλοιποι ομιλητές δεν παρουσιάζουν αυτό το υφολογικό χαρακτηριστικό, όπως και άλλα κείμενα της κλασικής περιόδου. Το χαρακτηριστικό ύφος του Αλκιβιάδη, επισημαίνει, είναι αυτό της απλής παράταξης και η αποφυγή της περίπλοκης υπόταξης. Το αρχικό *καί*, εξηγεί, δίνει ιδιαίτερη ζωντάνια και αμεσότητα στις περιόδους και διευκολύνει τη μετάβαση της σκέψης· προσφέρει επίσης ταχύτητα και έμφαση στο λόγο. Δίνεται έτσι η εντύπωση της καθαρότητας και της απλότητας. Χρησιμοποιείται ακόμη με τρόπο που να εμποδίζει τη δημιουργία αντίθεσης μέσω των μορίων *μέν… δὲ* ή του *ἀλλὰ* και δημιουργεί την αίσθηση της αρμονίας αντί της αντιπαράθεσης.

[2] Ο Dover 1965, 27, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 249, σημειώνουν ότι η άνοια ήταν χαρακτηριστικό των νεαρών. Ο Macleod 1975, 76-77, παρατηρεί ότι είναι ενοχλητικό να παρουσιάζονται οι αιτίες κατηγορίας του Αλκιβιάδη ως στοιχεία με τα οποία ταυτίζεται και στα οποία θα μπορούσε να βασιστεί. Ο Mader 1993, 437-438 και υποσ. 14, παρατηρεί ότι η έννοια της πρόνοιας χαρακτηρίζει την προσεκτική και υπολογισμένη προσέγγιση του Νικία, ενώ ο Αλκιβιάδης προτείνει μία επιτυχία βασισμένη στην άνοια. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η αντιπαράθεση πρόνοιας – άνοιας και απραγμοσύνης – πολυπραγμοσύνης τόσο ως προς τη διάθεση όσο και ως προς την πολιτική αποτελούν θεμελιώδεις αντιθέσεις του επεισοδίου. Ο Νικίας, προσθέτει, χάνει στο τέλος, επειδή ο αθηναϊκός χαρακτήρας ήταν πιο κοντά στην προσέγγιση του Αλκιβιάδη.

[3] Ο Macleod 1975, 76, σημειώνει ότι τα ρήματα *ὡμίλησε* και *ἔπεισεν* τονίζουν τη διπλωματική επιτυχία του Αλκιβιάδη.

[4] Η αναφορά στο νεαρό της ηλικίας του Αλκιβιάδη που διατρέχει όλο το επεισόδιο (6.12.2, 6.17.1, 6.18.6, πρβλ. και 5.43.2) είναι ακόμη πιο εμφαντική, σύμφωνα με τον Bloedow 1981, 143 και υποσ. 39, υπό την άποψη ότι ο Θουκυδίδης σπάνια αναφέρεται στην ηλικία των πρωταγωνιστών του.

[5] Όπως επισημαίνουν ο Dover 1965, 28, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 249, η καλή τύχη, όπως και η μεγάλη περιουσία που διέθετε ο Νικίας, ήταν απόδειξη της εύνοιας των θεών· ένα χαρακτηριστικό που ήταν επιθυμητό για ένα στρατηγό. Ο Νικίας, προσθέτουν, μέχρι τώρα δεν είχε συνδεθεί με αποτυχίες. Ο Αλκιβιάδης, σημειώνουν, χειρίζεται την έννοια της *εὐτυχίας* ως μόνιμο χαρακτηριστικό σε αντίθεση με την απλή τύχη. Πρβλ. 5.16.1 (όπου ο όρος αποδίδεται στο Βρασίδα), 6.103.3-4. Ο Hornblower 2008, 348, παρατηρεί ότι η καλή τύχη του Νικία αποτελεί επανερχόμενο θέμα. Ο Macleod 1975, 77-78, θεωρεί ότι στο λόγο του Αλκιβιάδη η «ευτυχία» αποτελούσε συγκαλυμμένο εμπαιγμό και υπονοούσε την έλλειψη πιο ουσιαστικών αξιών. Ο ίδιος παρατηρεί, αντίθετα με τον Dover, ότι η *εὐτυχία* όπως και η *νεότης* είναι παροδική, όπως φαίνεται και από την πρόταση *ἕως… ἔτι,* δείχνοντας έτσι την επιτακτική ανάγκη ανάληψης της εκστρατείας, αφού η επιτυχία της βασιζόταν σε στοιχεία που δε διαρκούσαν. Ο Powell 1979, 24, θεωρεί ότι οι Αθηναίοι προέβλεπαν επιπλέον επιτυχίες για το Νικία, επειδή ήταν ικανός στρατηγός, και σημειώνει ότι η *εὐτυχία* που αποδίδεται στο Νικία αποτελούσε σημάδι διαρκούς θεϊκής υποστήριξης.

[6] Όπως επισημαίνει ο Tompkins 1972, 205, αρχίζοντας την περίοδό του ο Αλκιβιάδης με τους αρνητικά φορτισμένους όρους *νεότης* και *ἄνοια* και τελειώνοντάς την με το θετικό όρο *ὠφελία*, δείχνει ότι η *ἄνοια* που του αποδίδεται είναι τελικά ωφέλιμη για την Αθήνα. Πρβλ.και 6.16.3.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

[8] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

πεφόβησθε αὐτήν ≠ ἀλλ᾽ ἀποχρήσασθε, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αφύσικο ≠ φυσικό[1] (*παρὰ φύσιν ≠ πρέπουσιν*).

Ο Αθηναίος στρατηγός προτρέπει τους Αθηναίους να μην αλλάξουν γνώμη για τη Σικελική εκστρατεία[2], αφού η Σικελία δεν έχει μεγάλη δύναμη[3]. Ο ίδιος εξηγεί ότι οι πόλεις της Σικελίας είναι πολυάνθρωπες, αλλά ο πληθυσμός τους είναι ανάμεικτος και εύκολα μετακινείται[4].

> *καὶ τὸν ἐς τὴν Σικελίαν πλοῦν μὴ* ***μεταγιγνώσκετε*** *ὡς ἐπὶ μεγάλην δύναμιν* ***ἐσόμενον****. ὄχλοις τε γὰρ ξυμμείκτοις*[5] *πολυανδροῦσιν αἱ πόλεις καὶ ῥᾳδίας ἔχουσι τῶν πολιτῶν τὰς μεταβολὰς καὶ ἐπιδοχάς* (6.17.2).

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[2] Ο Αλκιβιάδης, σύμφωνα με το Macleod 1975, 78, προσπαθεί να μεταφέρει την προσοχή του ακροατηρίου του από τους κινδύνους της εκστρατείας στη γενική πιθανότητα, και αργότερα αναγκαιότητα, κατάκτησης της Σικελίας.

[3] Σύμφωνα με το Finley 1942, 222 υποσ. 25, 224-225, η άποψη του Αλκιβιάδη ότι η Σικελία θα ήταν εύκολο να κατακτηθεί ήταν κατά το Θουκυδίδη εσφαλμένη, αφού στην ιστορική αφήγηση σημειώνεται ότι υπήρχε μία λανθάνουσα αίσθηση αλληεγγύης σε όλο το νησί, και, όπως απέδειξαν και τα γεγονότα, στις Συρακούσες υπήρξε περισσότερη ομοψυχία, όταν η κατάσταση έγινε κρίσιμη. Παρόλα αυτά, σημειώνει, παρά την αντίσταση των Συρακουσίων και παρά την κακή ηγεσία του Νικία, η εκστρατεία έφτασε πολύ κοντά στην επιτυχία. Σύμφωνα με το Finley, ο ιστορικός αποδίδει στον Αλκιβιάδη μία εσφαλμένη εκτίμηση της αντίστασης που θα συναντούσαν οι Αθηναίοι στις Συρακούσες, αλλά ο ίδιος πίστευε ότι οι Αθηναίοι με κατάλληλη ηγεσία θα αντιμετώπιζαν με επιτυχία ακόμη και αυτή την αντίσταση (2.65.11, 7.42.3). Σύμφωνα με τους Ellis 1979, 46, και Yunis 1996, 106, ο Αλκιβιάδης φαίνεται να αγνοεί και να διαστρέφει την πραγματική κατάσταση. Ο Yunis σημειώνει ότι, για να επιτύχει τις προσωπικές του φιλοδοξίες, ο Αλκιβιάδης παραβιάζει ένα από τα πρωταρχικά καθήκοντα του ρήτορα: να παρέχει ακριβή και σχετική πληροφόρηση. Ο Cogan 1981, 97, παρατηρεί ότι η άρνηση της δυσκολίας του εγχειρήματος θα ήταν ευπρόσδεκτη στους Αθηναίους, οι οποίοι πίστευαν ότι μπορούσαν να κατορθώσουν τα πάντα. Όμοια ο Connor 1984, 165-166, σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης παρουσιάζει με λανθασμένο τρόπο τα γεγονότα και ότι η ανάλυσή του αντιδιαστέλλεται με την αφήγηση της αρχής του 6ου βιβλίου, αλλά παρατηρεί ότι ο λόγος του είναι νικηφόρος, επειδή οι πολιτικές του βασίζονταν στην επεκτατική και επιθετική τάση των Αθηναίων, την οποία γνώριζε πολύ καλά.

[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 28, τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 249-250, το Macleod 1975, 78, και τον Kagan 1981, 182, οι τύραννοι της Σικελίας στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. προέβαιναν σε μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, ενώ τέτοιες μετακινήσεις έγιναν και μετά από την εκδίωξή τους. Το πιο πρόσφατο παράδειγμα ήταν το 423/2 π.Χ., όταν πραγματοποιήθηκε η εκδίωξη του πληθυσμού των Λεοντίνων από τους Συρακουσίους και η μετακίνηση της ανώτερης τάξης τους στις Συρακούσες· γεγονός που αποτέλεσε μία από τις αφορμές της Σικελικής εκστρατείας. Πρβλ. 5.4.2-4. Αυτή, σημειώνει ο Kagan, ήταν η γενική εντύπωση που είχαν οι Αθηναίοι για τη Σικελία. Ο Kagan προσθέτει ότι, όπως διεφάνη στο συνέδριο της Γέλας (πρβλ. 4.59-64), μπορεί οι Σικελιώτες να ενώθηκαν, αλλά η συνένωσή τους ήταν μόνο προσωρινή, ενώ η μοίρα των Λεοντίνων και ο πόλεμος Έγεστας – Σελινούντα έδειχνε τις συνεχείς διαιρέσεις ανάμεσα στις πόλεις της Σικελίας. Ο Connor 1984, 160-161, παρατηρεί ότι ήδη από την αρχή του 6ου βιβλίου δίνεται η εντύπωση της συνεχούς αλλαγής στη Σικελία, δείχνοντας ότι η αύξηση της δύναμής της εμποδίζεται, αλλά φανερώνοντας και το μεγαλείο της δύσης. Έτσι, επισημαίνει, ο αναγνώστης προετοιμάζεται για τη μεγάλη ήττα που θα υποστούν οι Αθηναίοι. Όμοια ο Hornblower 2008, 348-349, σημειώνει ότι οι συνεχείς μετακινήσεις των Σικελιωτών είχαν ήδη αναφερθεί στην αρχή του 6ου βιβλίου και επισημαίνει ότι με αυτό τον τρόπο αντιπαραβάλλονται οι Σικελιώτες με τους αυτόχθονες Αθηναίους. Δες και Macleod 1975, 78, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι έβλεπαν έτσι τους Σικελιώτες, επειδή οι ίδιοι παραδοσιακά περηφανεύονταν για την αυτοχθονία τους και επειδή η εικόνα που είχαν για τη δημοκρατία ήταν αυτή της αρμονικής μείξης των τάξεων. Έτσι, παρατηρεί, τα λόγια του Αλκιβιάδη είναι ελκυστικά για το ακροατήριό του, επειδή ο ίδιος αντιδιαστέλλει την ιδεατή εικόνα της πόλης του με την πολιτική ζωή της Σικελίας.

[5] Ο Γύλιππος χρησιμοποιεί εναντίον των Αθηναίων στο 7.5.4 τον όρο *ξυγκλύδων*, απαντώντας στην κατηγορία του Αλκιβιάδη εναντίον των Σικελιωτών. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 384.

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκοῦσα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐσόμενον*), και μονιμότητα ≠ αλλαγή μίας απόφασης (*ἔπεισεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μεταγιγνώσκετε*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην εισαγωγή του νέου θέματος του ομιλητή το ύφος είναι πιο απλό και το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί.

Ο Αλκιβιάδης εξηγεί ότι οι Σικελιώτες δε θεωρούν πατρίδα τους τη Σικελία και επομένως δε διαθέτουν πολεμικό εξοπλισμό, για να την υπερασπιστούν, ενώ ο καθένας αποσκοπεί στο δικό του όφελος[1].

> *καὶ οὐδεὶς δι' αὐτὸ ὡς **περὶ** οἰκείας **πατρίδος** οὔτε τὰ περὶ τὸ σῶμα ὅπλοις ἐξήρτυται οὔτε τὰ ἐν τῇ χώρᾳ νομίμοις κατασκευαῖς· ὅ τι δὲ **ἕκαστος** ἢ **ἐκ τοῦ λέγων πείθειν** οἴεται ἢ **στασιάζων**[2] **ἀπὸ τοῦ κοινοῦ** λαβὼν ἄλλην γῆν, μὴ κατορθώσας, οἰκήσειν, ταῦτα ἑτοιμάζεται*[3] (6.17.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αλλαγή ≠ μονιμότητα μίας απόφασης (*μεταγιγνώσκετε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πείθειν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, βοηθεί και πάλι στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*περὶ πατρίδος* ≠ *ἕκαστος, ἕκαστος* ≠ *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και λόγος ≠ έργον (*ἐκ τοῦ λέγων* ≠ *στασιάζων*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ στη δική του περίπτωση ο Αλκιβιάδης απέφευγε την

---

[1] Ο Macleod 1975, 78, σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης δε λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι τίποτα δεν ενώνει περισσότερο όσο ένας κοινός εχθρός. Όπως παρατηρεί η Hunter 1973, 138, και ο Ellis 1979, 46, και στην προηγούμενη προσπάθεια των Αθηναίων να επιτεθούν στην Σικελία, τα γεγονότα (4.58-65) απέδειξαν τελικά ότι οι Σικελιώτες ενώθηκαν, για να αντιμετωπίσουν έναν κοινό εισβολέα. Ο Jordan 2000, 73, χαρακτηρίζει το λόγο του Αλκιβιάδη απατηλό, αφού ο ομιλητής αναφέρεται στον ανοργάνωτο όχλο, ενώ προηγουμένως (το 424 π.Χ.) οι σικελικές πόλεις παρουσιάζονται να ενώνονται εναντίον των Αθηναίων.

[2] Ο Hornblower 2008, 349-350, επισημαίνει την εμμονή του λόγου σε αυτό το θέμα με την αναφορά σε στάσεις μεταξύ των πόλεων και κυρίως σε εσωτερικές στάσεις στη Σικελία. Ο Westlake 1958, 246, εξηγεί ότι τα γεγονότα στους Λεοντίνους και στη Μεσσήνη (5.5.1) και η επιτυχία του Φαίακα (5.4) στην Καμάρινα και στον Ακράγαντα δημιούργησαν στους Αθηναίους την πεποίθηση ότι οι Σικελιώτες ήταν διχασμένοι.

[3] Ο Dover 1965, 28, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 250-251, σημειώνουν ότι ο Αλκιβιάδης κατηγορεί για δύο λόγους τους Σικελιώτες: ότι έχουν έτοιμα τα χρήματά τους για να μεταναστεύσουν ανά πάσα στιγμή και ότι αποκτούν τα χρήματα αυτά με ανειλικρινή μέσα. Ο Dover 1954, 5-6 και υποσ. 5, εξηγεί ότι ο Αλκιβιάδης εννοούσε πως οι σικελικές πόλεις δεν ήταν ισχυρές, επειδή η σύνθεση των πολιτών τους άλλαζε συνεχώς, και πως, αφού ο κάθε πολίτης μίας σικελικής πόλης δε γνώριζε ότι θα παραμείνει πολίτης αυτής της πόλης, δεν ξόδευε χρήματα για τον οπλισμό του ή για τα κτήματα και έτσι δεν ήταν πολεμικά εξοπλισμένος και δε συμμετείχε στην πολιτική ζωή της πόλης του. Ο Ober 1994, 113, υποσ. 35, παρατηρεί ότι αυτή δεν ήταν η ακριβής περιγραφή των Σικελιωτών, τους οποίους θα αντιμετώπιζαν οι Αθηναίοι, αλλά σημειώνει ότι οι ανίδεοι Αθηναίοι πείθονται από αυτήν. Η περιγραφή, παρατηρεί, χαρακτηρίζει εν τούτοις τη μετέπειτα συμπεριφορά του Αλκιβιάδη, ο οποίος τώρα εκφωνεί έναν έξυπνο λόγο, έπειτα θα λιποτακτήσει στη Σπάρτη και θα επωφεληθεί από τη στάση στην Αθήνα το 411/10 π.Χ. Όμοια ο Macleod 1975, 78-79, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους Σικελιώτες πολιτικούς, αλλά τα λόγια που χρησιμοποιεί εφαρμόζονται στη δική του περίπτωση, αφού τελικά ο ίδιος στρέφεται προς τη Σπάρτη, αλλάζοντας στρατόπεδο.

αντίθεση ανάμεσα στο ιδιωτικό και στο δημόσιο, την χρησιμοποιεί κατά κόρον για τους Σικελιώτες, τονίζοντας τις ιδιοτελείς τους προτιμήσεις.

Επομένως, θεωρεί ο Αλκιβιάδης, οι Σικελιώτες δε μπορούν να λάβουν κοινές αποφάσεις, ούτε να αναλάβουν κοινή δράση[1]. Επιπλέον, έχουν μεταξύ τους εμφύλιες διαμάχες και οι Αθηναίοι εύκολα θα μπορέσουν να τους πείσουν να έρθουν με το μέρος τους[2].

> *καὶ οὐκ εἰκὸς* ***τὸν*** *τοιοῦτον* ***ὅμιλον οὔτε λόγου μιᾷ*** *γνώμῃ*[3] *ἀκροᾶσθαι* ***οὔτε ἐς τὰ ἔργα κοινῶς*** *τρέπεσθαι·* ***ταχὺ*** *δ' ἂν* ***ὡς ἕκαστοι,*** *εἴ τι* ***καθ' ἡδονὴν λέγοιτο***[4]*, προσχωροῖεν*[5]*, ἄλλως τε καὶ εἰ* ***στασιάζουσιν***[6]*, ὥσπερ πυνθανόμεθα* (6.17.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*στασιάζων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *λόγου, λόγου ≠ ἐς τὰ ἔργα, ἐς τὰ ἔργα ≠ λέγοιτο, λέγοιτο ≠ στασιάζουσιν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο και της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ ένας (*τὸν ὅμιλον ≠ μιᾷ*), και δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*κοινῶς ≠ ἕκαστοι*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

[1] Πρβλ. υποσ. 1 στη σελ. 661. Σύμφωνα με το Murray 1961, 40, ο Αλκιβιάδης συνδέει την οπλιτική δύναμη με την πολιτική ενότητα, για να παρακινήσει τους Αθηναίους να διασφαλίσουν την ενότητα και την εμπιστοσύνη στο στράτευμά τους, ώστε να πετύχουν την αύξηση της οπλιτικής τους δύναμης.

[2] Πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 661. Σύμφωνα με τον Westlake 1960, 397-398, αυτή την αδυναμία των εμφυλίων συγκρούσεων εκμεταλλεύτηκαν οι Αθηναίοι το 427 π.Χ., για να επέμβουν στη Σικελία. Η αδυναμία αυτή, σημειώνει ωστόσο, δεν είχε βοηθήσει τελικά τους Αθηναίους. Αυτή τη στρατηγική προκρίνει ο Αλκιβιάδης και στο 6.48, όπου προτείνει να σταλούν διπλωματικές αποστολές, με σκοπό την εξασφάλιση συμμάχων στη Σικελία, αλλά δεν κατορθώνει να την φέρει εις πέρας λόγω της ανάκλησής του. Δες και Brunt 1952, 64-65, ο οποίος αμφιβάλλει κατά πόσο ο Αλκιβιάδης θα μπορούσε να ακολουθήσει επιτυχημένα το σχέδιό του ακόμη κι αν δεν ανεκαλείτο. Η de Romilly 1994, 91, παρατηρεί επίσης ότι η πρόβλεψη του Αλκιβιάδη δεν επαληθεύεται λόγω της ανάκλησής του, η οποία διέκοψε την προπαγανδιστική του προσπάθεια.

[3] Σύμφωνα με τον Ober 1994, 113, ο Αλκιβιάδης υπονοεί ότι, αν οι Αθηναίοι τον ακούσουν *μιᾷ γνώμῃ* και αν αποφύγουν τη διαμάχη, θα μπορέσουν να αναλάβουν από κοινού ένα τέλειο σχέδιο.

[4] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 251, υπάρχει ίσως υπαινιγμός στην εξέλιξη της ρητορικής τέχνης τον 5ο αι. π.Χ. στη Σικελία. Ο Macleod 1975, 79, παρατηρεί ότι η φράση περιέχει ειρωνεία, αφού τελικά οι Αθηναίοι υποκύπτουν στα ευχάριστα λόγια. Πρβλ. 2.65.8 και 6.24.3.

[5] Η Hunter 1973, 138, παρατηρεί ότι τα γεγονότα διαψεύδουν τελικά τον Αλκιβιάδη, αφού οι ελληνικές πόλεις της Σικελίας δεν ενώνονται υπέρ των Αθηναίων και έτσι οι Αθηναίοι δυσκολεύονται να αποκτήσουν τα απαραίτητα εφόδια. Πρβλ. 6.50, 6.71.2. Αντίθετα, οι σικελικές πόλεις ενώνονται τελικά με τις Συρακούσες εναντίον των Αθηναίων. Πρβλ. 7.33.1-2. Πρβλ. και υποσ. 2 πιο πάνω.

[6] Ο Dover 1965, 29, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 251, σημειώνουν ότι ο όρος αναφέρεται ίσως στη διχόνοια εντός μίας πόλης, παρά ανάμεσα σε πόλεις. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 661.

Ο Αλκιβιάδης προσθέτει ότι στη Σικελία δεν υπάρχουν οπλίτες[1], όπως δεν υπήρχαν ούτε στην Ελλάδα, η οποία πρόσφατα εξοπλίστηκε εξαιτίας του πολέμου[2].

καὶ μὴν ***οὐδ' ὁπλῖται οὔτ' ἐκείνοις*** *ὅσοιπερ κομποῦνται,* ***οὔτε οἱ ἄλλοι Ἕλληνες διεφάνησαν τοσοῦτοι ὄντες*** *ὅσους ἕκαστοι σφᾶς αὐτοὺς ἠρίθμουν,* ***ἀλλὰ μέγιστον*** *δὴ αὐτοὺς* ***ἐψευσμένη*** *ἡ Ἑλλὰς*[3] ***μόλις ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ***[4] ***ἱκανῶς ὡπλίσθη*** (6.17.5).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ένας ≠ πολύς / μεγάλος (*μιᾷ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μέγιστον*), η οποία λόγω και της χρήσης της πιο πάνω παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και εύκολο ≠ δύσκολο (*ταχύ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μόλις*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις: χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*οὐδ' ὁπλῖται διαφάνησαν τοσοῦτοι ὄντες ≠ ἀλλὰ μόλις ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ ἱκανῶς ὡπλίσθη*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, και προσώπων ανάμεσα στους Σικελιώτες και στους Έλληνες[5] (*ἐκείνοις ≠ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αλήθεια ≠ ψέμα (*ὄντες ≠ ἐψευσμένη*).

Ο Αλκιβιάδης θεωρεί ότι αυτή είναι η κατάσταση στη Σικελία και πιστεύει ότι θα γίνει ακόμη ευνοϊκότερη για τους Αθηναίους, αφού πολλοί βάρβαροι[6] θα στραφούν με το μέρος τους, λόγω του μίσους τους προς τους Συρακουσίους[7]. Ούτε, υποστηρίζει, η

[1] Ο Kagan 1981, 182, θεωρεί ότι κάποιος Αθηναίος θα είχε αναφερθεί στον αριθμό των οπλιτών των Σικελιωτών είτε στην ίδια αθηναϊκή συνέλευση, είτε στην προηγούμενη. Ο ίδιος σημειώνει ότι η περιγραφή της κατάστασης στη Σικελία από τον Αλκιβιάδη, παρόλο που ήταν μονόπλευρη και υπερβολική, δεν ήταν τελείως λανθασμένη. Ο Dover 1965, 29 και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 252, σημειώνουν ότι τέτοια ρητορικά επιχειρήματα, των οποίων η αλήθεια δε μπορούσε να εξακριβωθεί με βεβαιότητα, ήταν αρεστά στους αρχαίους και νεότερους ρήτορες, καθώς ο αντίπαλος μπορούσε να τα αρνηθεί, αλλά όχι να τα αντικρούσει, εκτός εάν είχε προβεί σε κοπιαστική έρευνα, και επομένως δε θα μπορούσε να σταματήσει έγκαιρα την επίδρασή τους στο ακροατήριο. Ο Macleod 1975, 79-80, επισημαίνει την άγνοια του Αλκιβιάδη για τους πραγματικούς αριθμούς του εχθρού· ένα στοιχείο που είχε τονίσει και ο ιστορικός στην αρχή του 6ου βιβλίου. Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 623-624. Η Hunter 1973, 136-139, 144, παρατηρεί την άγνοια του Αλκιβιάδη και την υποτίμηση του εχθρού εκ μέρους του, όπως αυτή φαίνεται από τη διάψευση των λόγων του μέσα από τα γεγονότα, τόσο τα μεταγενέστερα όσο και τα προηγούμενα.

[2] Ο Macleod 1975, 79, παρατηρεί ότι ο ισχυρισμός του Αλκιβιάδη απαλλάσσει την Αθήνα από την κατηγορία, ότι υπερτονίζει τη δύναμή της.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 29, η προσωποποίηση μίας γεωγραφικής περιοχής δεν ήταν συχνή, αλλά παρατηρείται λόγω ποικιλίας μετά από τη φράση *οἱ ἄλλοι Ἕλληνες*.

[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 29, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 252, ο Αλκιβιάδης παρουσιάζεται να ενστερνίζεται και να μεταφέρει και στους Αθηναίους την άποψη του ιστορικού, ότι ο Αρχιδάμειος πόλεμος, η ειρήνη του Νικία, η Σικελική εκστρατεία και η συνέχειά της αποτελούσαν ενιαίο πόλεμο. Πρβλ. 5.26.2-4. Ο ίδιος θεωρεί πιθανόν ότι ο Αλκιβιάδης το 415 π.Χ., όπως και ο Νικίας, θεωρούσαν την ειρήνη ως μη πραγματική.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.11.1.

[6] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 29, οι βάρβαροι που αναφέρονται είναι οι Σικελοί, αρκετοί από τους οποίους ήταν υποταγμένοι στις Συρακούσες. Πρβλ. 6.88.3.

[7] Όπως παρατηρούν ο Macleod 1975, 80, και ο Hornblower 2008, 350, αυτή η πρόβλεψη πραγματοποιείται στο 6.88.4 και στο 6.103.2, όπου οι Σικελοί βοηθούν τους Αθηναίους· στοιχείο που δείχνει ότι ο ομιλητής είχε κάποια πληροφόρηση. Ο Macleod παρατηρεί ωστόσο ότι ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιεί μικρές ψηφίδες γνώσης, για να προβεί σε βιαστικές γενικεύσεις και προβλέψεις σχετικά με την αδυναμία της Σικελίας και παρατηρεί

κατάσταση στην Ελλάδα θα εμποδίσει την υλοποίηση των σχεδίων των Αθηναίων, αν αυτοί λάβουν ορθές αποφάσεις.

> *τά τε οὖν* ***ἐκεῖ,*** *ἐξ ὧν ἐγὼ ἀκοῇ*[1] *αἰσθάνομαι, τοιαῦτα καὶ ἔτι* ***εὐπορώτερα*** *ἔσται (****βαρβάρους*** {*τε*} *γὰρ πολλοὺς ἔξομεν οἳ Συρακοσίων* ***μίσει*** *ξυνεπιθήσονται αὐτοῖς) καὶ τὰ* ***ἐνθάδε*** *οὐκ* ***ἐπικωλύσει,*** *ἢν ὑμεῖς ὀρθῶς βουλεύησθε*[2] (6.17.6).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Έλληνες και στους βαρβάρους[3] (*οἱ Ἕλληνες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βαρβάρους*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δύσκολο ≠ εύκολο (*μόλις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εὐπορώτερα*), η οποία λόγω και της χρήσης της πιο πάνω παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[4], και καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*καθ' ἡδονήν* (στο 6.17.4) ≠ *μίσει*), βοηθούν στη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Παρατηρείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ[5] (*ἐκεῖ* ≠ *ἐνθάδε*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ἀκοῇ* ≠ *ἔσται*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*εὐπορώτερα* ≠ *ἐπικωλύσει*).

Ο Αλκιβιάδης εξηγεί ότι οι πατέρες τους, παρόλο που είχαν να αντιμετωπίσουν τους ίδιους εχθρούς στην Ελλάδα και επιπλέον και τους Πέρσες[6], κατάφεραν να αποκτήσουν την ηγεμονία τους[7]. Σημειώνει ακόμη ότι οι Σπαρτιάτες θα μπορούσαν να κάνουν εισβολή στην Αττική, κι αν ακόμη οι Αθηναίοι δεν εισβάλουν στη Σικελία, αλλά δε θα είναι σε θέση να

ότι ο ομιλητής δημιουργεί μία μη πραγματική, ρόδινη εικόνα της Αθήνας που έρχεται σε αντίθεση με την εικόνα του εχθρού της.

[1] Ο Smith 2004, 56, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης παραδέχεται πως οι πληροφορίες του βασίζονταν στις φήμες και ότι οι ιδέες του διαμορφώνονταν με βάση τις διαδόσεις του αθηναϊκού πλήθους σχετικά με τον πλούτο της Σικελίας και των γύρω περιοχών, όπως αυτές συγκεντρώνονταν μέσα από τις δραματικές πηγές. Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 623-624.

[2] Η de Romilly 1963, 207-208, παρατηρεί ότι αυτό που φέρνει τελικά τους Σπαρτιάτες στη Σικελία ήταν ο ίδιος ο Αλκιβιάδης, τον οποίο οι Αθηναίοι έκαναν το λάθος να καταδικάσουν.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.36.4.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.11.1 με την ίδια μορφή.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη δημηγορία του Νικία στο 6.9-14.

[6] Ο Ellis 1979, 47, παρατηρεί ότι ο ισχυρισμός του Αλκιβιάδη είναι λανθασμένος, αφού οι Έλληνες σύμμαχοι είχαν από κοινού αντιμετωπίσει τους Πέρσες και οι Αθηναίοι δεν είχαν τότε εχθρικές σχέσεις με τους Σπαρτιάτες. Όμοια η Hunter 1973, 138-139, σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιεί λανθασμένα το παρελθόν, αφού οι Έλληνες είχαν νικήσει τους Πέρσες ενωμένοι.

[7] Ο Dover 1965, 29-30, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 252-253, εξηγούν ότι, επειδή οι Αθηναίοι στο παρελθόν είχαν ριψοκινδυνεύσει, απέκτησαν την ηγεμονία τους. Οι ίδιοι σημειώνουν, ωστόσο, ότι η συμμαχία της Δήλου είχε δημιουργηθεί με πρωτοβουλία των ιωνικών πόλεων, όταν η Αθήνα και η Σπάρτη ήταν ακόμη συμμαχικές πόλεις, και ότι η συμμαχία με τους Σπαρτιάτες ίσχυε ακόμη, όταν οι Αθηναίοι έκαναν τα πρώτα βήματα για τη μετατροπή της συμμαχίας της Δήλου στην αθηναϊκή ηγεμονία. Πρβλ. 1.98.4-1.99. Ο Macleod 1975, 80-81, σημειώνει ότι τα λόγια του Αλκιβιάδη είναι πολύ πειστικά και ελκυστικά, αφού ο ομιλητής αναφέρεται στις ένδοξες παραδόσεις της Αθήνας.

τους βλάψουν με το ναυτικό τους, αφού οι Αθηναίοι θα αφήσουν και άλλο ναυτικό στην Ελλάδα[1].

> ***οἱ*** *γὰρ* ***πατέρες***[2] *ἡμῶν τοὺς αὐτοὺς τούτους οὕσπερ* ***νῦν*** *φασι πολεμίους ὑπολιπόντας ἂν* ***ἡμᾶς*** *πλεῖν καὶ προσέτι* ***τὸν*** *Μῆδον* ***ἐχθρὸν***[3] *ἔχοντες τὴν ἀρχὴν* ***ἐκτήσαντο,*** *οὐκ ἄλλῳ τινὶ ἢ τῇ περιουσίᾳ* ***τοῦ ναυτικοῦ ἰσχύοντες.*** *καὶ* ***νῦν*** *οὔτε* ***ἀνέλπιστοί*** *πω μᾶλλον Πελοποννήσιοι ἐς ἡμᾶς ἐγένοντο*[4]*, εἴ τε καὶ πάνυ ἔρρωνται, τὸ μὲν* ***ἐς τὴν γῆν*** *ἡμῶν ἐσβάλλειν, κἂν μὴ ἐκπλεύσωμεν,* ***ἱκανοί*** *εἰσι,* ***τῷ*** *δὲ* ***ναυτικῷ*** *οὐκ ἂν δύναιντο βλάπτειν· ὑπόλοιπον γὰρ ἡμῖν ἐστιν ἀντίπαλον ναυτικόν* (6.17.7-8).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εμπόδιο ≠ δυνατότητα (*ἐπικωλύσει* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἰσχύοντες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ ἐκτήσαντο, ἐκτήσαντο ≠ νῦν* (σε διαδοχικές περιόδους)), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5] και βοηθεί στη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, και προηγούμενη ≠ τωρινή γενιά[6] (*οἱ πατέρες ≠ ἡμᾶς*), για να δείξει ο ομιλητής τη μεγαλύτερη ανδρεία των προγόνων των Αθηναίων σε αντίθεση με τη διστακτικότητα των συγχρόνων του. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό (*τοῦ ναυτικοῦ ≠ ἐς τὴν γῆν* (σε διαδοχικές περιόδους)*, ἐς τὴν γῆν ≠ τῷ ναυτικῷ*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνοντας τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ικανότητα ≠ απελπισία[7] (*ἰσχύοντες ≠ ἀνέλπιστοι* (σε διαδοχικές περιόδους)*, ἀνέλπιστοι ≠ ἱκανοί*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄.

---

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 30, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 253, ο ισχυρισμός του Αλκιβιάδη είναι ορθός, αφού ο ίδιος δε γνώριζε ότι δύο χρόνια μετά θα χρειαζόταν να στείλουν ενισχύσεις στη Σικελία τόσο μεγάλες, όσο ο αρχικός τους στόλος, με αποτέλεσμα να χάσει η Αθήνα τα πλοία της. Όμοια ο Kagan 1981, 183, 185, θεωρεί ότι ο Αλκιβιάδης είχε δίκαιο, αφού οι Αθηναίοι σκόπευαν να στείλουν μόνο 60 από τα πλοία τους στη Σικελία· γεγονός που δε θα εγκυμονούσε πολλούς κινδύνους για την Αθήνα, αφού οι Αθηναίοι θα χρησιμοποιούσαν κυρίως τον αιφνιδιασμό, τον ψυχολογικό πόλεμο και τη διπλωματία παρά τη μάχη. Ο ίδιος προσθέτει ότι ο Αλκιβιάδης ήταν προσεκτικός, ώστε να μη φανερώσει τους πιο φιλόδοξους στόχους του.

[2] Σύμφωνα με το Macleod 1975, 80, η επίκληση των προγόνων αποτελούσε κοινό τόπο στην αθηναϊκή ρητορική.

[3] Αξίζει να σημειωθεί η προσοχή με την οποία χειρίζεται το ζήτημα ο Αλκιβιάδης: αποκαλεί *πολεμίους* τους εχθρούς των Αθηναίων στην Ελλάδα και *ἐχθροὺς* τους Πέρσες.

[4] Ο Kagan 1981, 183, παρατηρεί ότι η αποτυχία των Σπαρτιατών να ανακτήσουν το Άργος και να διαλύσουν την ειρήνη του Νικία, παρόλες τις αθηναϊκές προκλήσεις, δείχνει ότι η παρουσίαση του Αλκιβιάδη ήταν κοντά στην αλήθεια.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

[6] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και σε δημηγορίες του Περικλή (2.35-46, 2.60-64).

[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

Επομένως, θεωρεί ο Αλκιβιάδης, οι Αθηναίοι δεν πρέπει να προβάλλουν δικαιολογίες, αλλά να βοηθήσουν τους συμμάχους τους, αφού έχουν δώσει όρκο[1]. Η μεταξύ τους συμμαχία είχε γίνει, υποστηρίζει, για να αντιμετωπίζουν τους εχθρούς τους στη Σικελία[2] και να τους εμποδίζουν να πλέουν εναντίον της Ελλάδας[3].

> *ὥστε* ***τί ἂν λέγοντες*** *εἰκὸς* ***ἢ*** *αὐτοὶ* ***ἀποκνοῖμεν ἢ πρὸς τοὺς ἐκεῖ ξυμμάχους*** *σκηπτόμενοι* ***μὴ βοηθοῖμεν; οἷς χρεών,*** *ἐπειδή γε καὶ ξυνωμόσαμεν,* ***ἐπαμύνειν, καὶ μὴ ἀντιτιθέναι*** *ὅτι οὐδὲ ἐκεῖνοι ἡμῖν*[4]*.* ***οὐ γὰρ ἵνα δεῦρο ἀντιβοηθῶσι*** *προσεθέμεθα αὐτούς,* ***ἀλλ' ἵνα τοῖς ἐκεῖ ἐχθροῖς*** *ἡμῶν λυπηροὶ ὄντες* ***δεῦρο κωλύωσιν*** *αὐτοὺς ἐπιέναι* (6.18.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος (*τὸν ἐχθρόν* (στο 6.17.7) ≠ *πρὸς τοὺς ξυμμάχους, πρὸς τοὺς ξυμμάχους ≠ τοῖς ἐχθροῖς*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, βοηθεί στη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται το σχήμα της υποφοράς μέσω της ερώτησης: *τί ἂν λέγοντες ἢ ἀποκνοῖμεν ἢ μὴ βοηθοῖμεν;* και της απάντησής της: [*ἀλλ᾽*] *οἷς χρεὼν ἐπαμύνειν*. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδιαφορία ≠ βοήθεια[5] (*ἀποκνοῖμεν ≠ βοηθοῖμεν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἢ* και η οποία συνδυάζεται με ομοιοτέλευτον, και βοήθεια ≠ αντίσταση (*ἐπαμύνειν ≠ καὶ μὴ ἀντιτιθέναι, ἀντιτιθέναι ≠ ἀντιβοηθῶσι, οὐ γὰρ ἵνα ἀντιβοηθῶσι ≠ ἀλλ᾽ ἵνα κωλύωσιν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρώτη και στην τρίτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *καὶ* και το μόριο *ἀλλὰ* αντίστοιχα, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί η ανάγκη παροχής βοήθειας στους συμμάχους των Αθηναίων. Στη δεύτερη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης είναι σύνθετοι με την πρόθεση *ἀντί*. Έντονη είναι και η παρουσία της πραγματολογικής τοπικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*ἐκεῖ ≠ δεῦρο, δεῦρο ≠ ἐκεῖ, ἐκεῖ ≠ δεῦρο*), η οποία σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

---

[1] Ο Kagan 1981, 183, θεωρεί ότι οι υποχρεώσεις της Αθήνας έναντι των συμμάχων της ήταν το πιο ισχυρό επιχείρημα του Αλκιβιάδη και το πιο ντροπιαστικό για το Νικία. Ο Hornblower 2008, 350, αναφέρει ότι το χωρίο αναφέρεται στη συμμαχία των Αθηναίων με την Έγεστα και ότι ο υπαινιγμός δεν αποτελεί ρητορική υπερβολή, αν ληφθεί υπόψη το 6.19.1.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 30, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 253, ο Αλκιβιάδης μιλά για τα αθηναϊκά κίνητρα και όχι για τους επίσημους όρους των συμμαχιών με την Έγεστα και τους Λεοντίνους, αφού καμία συμμαχία δεν υπήρχε που το ένα μέρος να υπόσχεται βοήθεια χωρίς να αναμένει οφέλη και από την άλλη πλευρά, έστω κι αν δεν τα χρειαζόταν τελικά. Ο Macleod 1975, 81, επισημαίνει ότι αυτή η παραδοχή του Αλκιβιάδη επιβεβαιώνει το γεγονός ότι πραγματικός σκοπός της Αθήνας ήταν η κατάκτηση της Σικελίας.

[3] Ο Dover 1965, 30, σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης αποδέχεται την πιθανότητα παροχής βοήθειας στους Πελοποννησίους από τη Σικελία. Ο Kagan 1981, 183, παρατηρεί ότι οι συμμαχίες της Αθήνας με τους Λεοντίνους και την Έγεστα αποτελούσαν μία πρώτη γραμμή άμυνας για την Αθήνα.

[4] Ο Cooper 1979, 29-38, υποστηρίζει ότι οι φράσεις *μὴ βοηθοῖμεν;* και *οὐδὲ ἐκεῖνοι ἡμῖν* (scil. *ἐπήμυναν*) που παρουσιάζουν ανωμαλίες στη σύνταξη αποτελούν αποσπάσματα που αναπαριστούν περιληπτικά τα επιχειρήματα του αντιπάλου του Αλκιβιάδη, Νικία, στα οποία απαντά ο ομιλητής μέσω του σχήματος της υποφοράς.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.10.5.

Ο Αλκιβιάδης υπενθυμίζει στους Αθηναίους ότι απέκτησαν την ηγεμονία τους, βοηθώντας όσους χρειάζονταν κάθε φορά τη βοήθειά τους[1].

> ***τήν*** *τε* ***ἀρχὴν*** *οὕτως ἐκτησάμεθα καὶ ἡμεῖς καὶ ὅσοι δὴ ἄλλοι ἦρξαν,* ***παραγιγνόμενοι*** *προθύμως*[2] *τοῖς αἰεὶ ἢ* ***βαρβάροις*** *ἢ* ***Ἕλλησιν*** *ἐπικαλουμένοις, ἐπεί, εἴ γε* ***ἡσυχάζοιμεν***[3] *πάντως ἢ φυλοκρινοῖμεν οἷς χρεὼν* ***βοηθεῖν***, ***βραχὺ*** *ἄν τι προσκτώμενοι αὐτῇ περὶ αὐτῆς ἂν ταύτης* ***μᾶλλον*** *κινδυνεύοιμεν*[4]*. τὸν γὰρ προύχοντα* ***οὐ μόνον ἐπιόντα*** *τις* ***ἀμύνεται, ἀλλὰ καὶ*** *ὅπως μὴ* ***ἔπεισι προκαταλαμβάνει***[5] (6.18.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αντίσταση ≠ βοήθεια (*κωλύωσιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παραγιγνόμενοι*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*βραχύ ≠ μᾶλλον*), και επίθεση ≠ άμυνα (*ἐπιόντα ≠ ἀμύνεται, ἀμύνεται ≠ ἔπεισι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό (*τὴν ἀρχὴν ≠ βραχύ*), και βοήθεια ≠ αδιαφορία / εγκατάλειψη (*παραγιγνόμενοι ≠ ἡσυχάζοιμεν, ἡσυχάζοιμεν ≠ βοηθεῖν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, βαρβάρων ≠ Ελλήνων (*βαρβάροις ≠ Ἕλλησιν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *ἤ*... *ἤ* και η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 6.17.5-6. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ μόνον ἀμύνεται ≠ ἀλλὰ καὶ προκαταλαμβάνει*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης.

---

[1] Σύμφωνα με τον Andrewes 1960, 5-6, η αναδρομή του Αλκιβιάδη στη θεωρία του ιμπεριαλισμού στοχεύει όχι τόσο στο να ξεκαθαρίσει την ίδια τη θεωρία, αλλά στο να αναδείξει τον ίδιο.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 30, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 253, η ετοιμότητα της Αθήνας να βοηθήσει τους φίλους της που χρειάζονταν βοήθεια αποτελούσε κοινό θέμα σε εγκώμια της πόλης. Ο Hornblower 2008, 350, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι αρέσκονταν στο να παρουσιάζονται ως βοηθοί των ικετών.

[3] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 252, ο Αλκιβιάδης θεωρούσε την περίοδο της ειρήνης ως επικίνδυνη αδράνεια λόγω της μόνιμης παρουσίας των εχθρών τους. Ο Hornblower 2008, 351, θεωρεί ότι η *ἡσυχία* αποτελούσε ισχυρή συναισθηματική έννοια σχετική με την *ἀπραγμοσύνη*. Πρβλ. τη συγκέντρωση τέτοιων όρων στο τέλος του λόγου: *ἡσυχάζοιμεν* (6.18.2), *ἡσυχίαν* (6.18.4), *ἡσυχάζῃ* (6.18.6), *ἀπραγμοσύνη* (6.18.6), *ἀπράγμονα* (6.18.7), *ἀπραγμοσύνης* (6.18.7).

[4] Ο Macleod 1975, 82-83, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης υπονοεί πως η Αθήνα κινδύνευε από τις Συρακούσες, αλλά δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες ενέργειες των Συρακουσίων που να αποδεικνύουν τον ισχυρισμό του. Δείχνει έτσι ότι σύμφωνα με τη λογική του ιμπεριαλισμού δεν υπήρχε άλλη επιλογή για την Αθήνα από το να επεκτείνει την ηγεμονία της και ότι ο φόβος που κυβερνούσε τη συμπεριφορά μίας ηγεμονίας τελικά την καταστρέφει.

[5] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 30-31, η γενίκευση ταιριάζει με την πολιτική του Περικλή απέναντι στους Πελοποννησίους το 430 π.Χ., την οποία ο Αλκιβιάδης θα πρέπει να υποστήριζε. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 254, σημειώνουν ως παράδειγμα τις αντιδράσεις των Αθηναίων και των Σπαρτιατών κατά της αύξησης της δύναμης των Περσών· ενώ, παρατηρούν, η αντίδραση των Σπαρτιατών απέναντι στην αύξηση της αθηναϊκής δύναμης κατά την Πεντηκονταετία ήταν ακριβώς η αντίθετη.

Οι Αθηναίοι, σύμφωνα με τον Αλκιβιάδη, είναι υποχρεωμένοι λόγω της ηγεμονίας τους να μη θέτουν όρια, αλλά να επιβουλεύονται τους άλλους[1] και να τους κρατούν υπό τον έλεγχό τους· αλλιώς κινδυνεύουν να υποδουλωθούν οι ίδιοι.

> *καὶ* ***οὐκ ἔστιν ἡμῖν ταμιεύεσθαι*** *ἐς ὅσον βουλόμεθα* ***ἄρχειν***[2]*,* ***ἀλλ᾽ ἀνάγκη***[3]*, ἐπειδήπερ ἐν τῷδε καθέσταμεν,* ***τοῖς μὲν ἐπιβουλεύειν, τοὺς δὲ μὴ ἀνιέναι, διὰ τὸ ἀρχθῆναι*** *ἂν ὑφ᾽ ἑτέρων αὐτοῖς* ***κίνδυνον*** *εἶναι*[4]*, εἰ μὴ αὐτοὶ ἄλλων* ***ἄρχοιμεν****. καὶ οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκεπτέον ὑμῖν τοῖς ἄλλοις* ***τὸ ἥσυχον,*** *εἰ μὴ καὶ* ***τὰ ἐπιτηδεύματα*** *ἐς τὸ ὁμοῖον μεταλήψεσθε* (6.18.3).

Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἔστιν ἡμῖν ταμιεύεσθαι ≠ ἀλλ᾽ ἀνάγκη τοῖς μὲν ἐπιβουλεύειν, τοὺς δὲ μὴ ἀνιέναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*ἄρχειν ≠ διὰ τὸ ἀρχθῆναι, διὰ τὸ ἀρχθῆναι ≠ ἄρχοιμεν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5] και στα μέλη της οποίας χρησιμοποιείται το ίδιο ρήμα σε διαφορετική φωνή: ενεργητική ≠ παθητική αντίστοιχα, αδράνεια ≠ δράση (*τὸ ἥσυχον ≠ τὰ ἐπιτηδεύματα*), και κατάκτηση ≠ αδιαφορία (*ἐπιβουλεύειν ≠ ἀνιέναι*). Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, ανάμεσα στον ένα και στον άλλο (*τοῖς μὲν ≠ τοὺς δέ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*.

---

[1] Σύμφωνα με το Finley 1942, 225, η αναφορά του Αλκιβιάδη στην αναγκαστική επέκταση της Αθήνας επαναλαμβάνει το παλαιό δόγμα της πολυπραγμοσύνης, το οποίο είχε παρουσιαστεί στο πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας*. Το επιχείρημα του Αλκιβιάδη, όπως σημειώνει ο Finley, αντιδιαστέλλεται με την πολιτική του Περικλή. Σύμφωνα με τον Dover 1965, 31, ο κίνδυνος αδράνειας μίας ηγεμονικής πόλης αποτελούσε επανερχόμενο θέμα στους λόγους του Περικλή. Ο Kagan 1981, 184, σημειώνει ότι οι απόψεις που εκφράζει ο Αλκιβιάδης είναι όμοιες με αυτές που εκφράζει ο Περικλής στον τελευταίο του λόγο (2.60-64). Δες και de Romilly 1963, 203-204, 210 υποσ. 1, 2, 3, 211-213, 312, Dover 1965, 31, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 246, 254-255, Macleod 1975, 75, 79-80, 82-86, και Hornblower 2008, 350, 352, οι οποίοι εντοπίζουν λεκτικές ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο του Αλκιβιάδη και στους τρεις λόγους του Περικλή. Η de Romilly θεωρεί ότι οι αντιστοιχίες δεν ήταν εσκεμμένες. Ο Αλκιβιάδης, σύμφωνα με τον Proctor 1980, 62-64, 67, παρουσιάζεται ως διάδοχος του Περικλή· γι᾽ αυτό, θεωρεί, ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί θέματα από τους λόγους του Περικλή στους λόγους του Αλκιβιάδη. Ο ίδιος εντοπίζει όμοια θέματα και μορφές έκφρασης ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Αλκιβιάδη και στους λόγους του Περικλή και πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης στόχευε στη σύνδεση των δύο φυσιογνωμιών.

[2] Ο Dover 1965, 31, παρατηρεί ότι ο όρος *ἄρχειν* χρησιμοποιείται πλέον για την αθηναϊκή ηγεμονία χωρίς προσπάθεια απολογίας. Η de Romilly 1963, 51, επισημαίνει ότι το θέμα συζήτησης δεν ήταν τόσο η εκστρατεία όσο ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός.

[3] Ο Macleod 1975, 83, παρατηρεί ότι η λογική του Αλκιβιάδη είναι πειστική, επειδή επικαλείται τις παραδόσεις και το χαρακτήρα της πόλης, επαινώντας την πολυπραγμοσύνη της και επειδή παρουσιάζει την επιθετικότητα ως αναγκαιότητα για μία ηγεμονική δύναμη. Η de Romilly 1963, 313, παρατηρεί επίσης, ότι οι Αθηναίοι αναφέρονται στην ηγεμονία τους ως μία αναγκαιότητα.

[4] Η de Romilly 1963, 315, παρατηρεί ότι το μίσος των υπηκόων της Αθήνας εγκυμονούσε κινδύνους για την ίδια, αφού οι υπήκοοί της ήθελαν να την εκδικηθούν και έτσι η ηγεμονική δύναμη αναγκαζόταν να αυξάνει την τυραννική της εξουσία. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 162.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64) και στο λόγο του Κλέωνα (3.37-40).

Ο Αλκιβιάδης πιστεύει ότι, αν γίνει η Σικελική εκστρατεία, η αθηναϊκή ηγεμονία θα ενδυναμωθεί. Ευελπιστεί ότι η Αθήνα θα καταφέρει να ηγηθεί όλης της Ελλάδας και θα προσθέσει στις κτήσεις της τη Σικελία ή τουλάχιστον θα επιφέρει σοβαρό πλήγμα στις Συρακούσες[1].

> ***Λογισάμενοι*** *οὖν τάδε μᾶλλον* ***αὐξήσειν****, ἐπ' ἐκεῖνα ἦν ἴωμεν*[2]*,* ***ποιώμεθα*** *τὸν πλοῦν, ἵνα Πελοποννησίων τε* ***στορέσωμεν*** *τὸ φρόνημα, εἰ* ***δόξομεν ὑπεριδόντες τὴν ἐν τῷ παρόντι ἡσυχίαν*** *καὶ ἐπὶ Σικελίαν* ***πλεῦσαι****· καὶ ἅμα ἢ τῆς Ἑλλάδος τῶν ἐκεῖ προσγενομένων πάσης τῷ εἰκότι* ***ἄρξομεν****, ἢ* ***κακώσομέν*** *γε* ***Συρακοσίους,*** *ἐν ᾧ καὶ* ***αὐτοὶ καὶ οἱ ξύμμαχοι ὠφελησόμεθα*** (6.18.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*τὰ ἐπιτηδεύματα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν ἡσυχίαν, τὴν ἡσυχίαν ≠ πλεῦσαι*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αύξηση ≠ μείωση (*αὐξήσειν ≠ στορέσωμεν*), πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ποιώμεθα ≠ δόξομεν, δόξομεν ≠ ἐν τῷ παρόντι*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*ἄρξομεν ≠ κακώσομεν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ* και η οποία συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον. Η τελευταία αντίθεση επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια[4] (*κακώσομεν ≠ ὠφελησόμεθα*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων ≠ Αθηναίων και των συμμάχων τους (*Συρακοσίους ≠ αὐτοὶ καὶ οἱ ξύμμαχοι*). Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σύνεση ≠ αλαζονεία[5] (*λογισάμενοι ≠ ὑπεριδόντες*).

Ο Αλκιβιάδης υποστηρίζει ότι την ασφάλεια, αν θα παραμείνουν στη Σικελία ή αν θα φύγουν, θα τους εξασφαλίσουν τα καράβια τους, τα οποία είναι περισσότερα ακόμη κι από όλα τα καράβια όλων μαζί των Σικελιωτών.

> ***τὸ*** *δὲ* ***ἀσφαλές****, καὶ* ***μένειν,*** *ἤν τι προχωρῇ, καὶ* ***ἀπελθεῖν,*** *αἱ νῆες παρέξουσιν· ναυκράτορες γὰρ* ***ἐσόμεθα*** *καὶ ξυμπάντων* ***Σικελιωτῶν*** (6.18.5).

---

[1] Όπως παρατηρεί ο Macleod 1975, 83, η πιθανότητα ολοκληρωτικής ήττας δεν εξετάζεται καθόλου. Σύμφωνα με το Liebeschuetz 1968, 289-294, η πολιορκία και κατάληψη των Συρακουσών δεν αποτελούσε μέρος του αρχικού σχεδίου των Αθηναίων για τη Σικελία, αλλά προτάθηκε για πρώτη φορά από το Λάμαχο στο 6.49 και επιχειρήθηκε από το Νικία αργότερα.

[2] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 223, ο Αλκιβιάδης υπερβάλλει σχετικά με την επιθετικότητα της Αθήνας. Ο Kagan 1981, 184-185, θεωρεί ότι η φιλόδοξη δήλωση του Αλκιβιάδη δεν ήταν τόσο αντίθετη με την πολιτική του Περικλή όσο φαίνεται, αν και ο στόχος του Περικλή ήταν να μετριάζει τα πάθη των Αθηναίων, ενώ του Αλκιβιάδη να τα εξάπτει, για να επιτύχει τους δικούς του σκοπούς. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 668.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στους λόγους του Περικλή (1.140-144, 2.60-64) και του Κλέωνα (3.37-40).

[4] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*κίνδυνον* (στο 6.18.3) ≠ *τὸ ἀσφαλές*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μένω ≠ φεύγω (*μένειν ≠ ἀπελθεῖν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *καί… καί*. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σικελιωτών[1] (*ἐσόμεθα ≠ Σικελιωτῶν*).

Ο Αλκιβιάδης καλεί τους Αθηναίους να μην επηρεαστούν από τις συμβουλές του Νικία και τους προτρέπει να ψηφίσουν υπέρ της εκστρατείας ενωμένοι[2]. Αν, υποστηρίζει, η πόλη παραμείνει σε αδράνεια, θα φθαρεί μόνη της, ενώ αν αγωνίζεται, θα αποκτά πλούτο και εμπειρία[3].

καὶ μὴ ὑμᾶς ἡ Νικίου *τῶν λόγων* ***ἀπραγμοσύνη***[4] *καὶ* ***διάστασις***[5] ***τοῖς νέοις ἐς τοὺς πρεσβυτέρους ἀποτρέψῃ, τῷ δὲ εἰωθότι κόσμῳ,*** *ὥσπερ καὶ* ***οἱ πατέρες ἡμῶν ἅμα νέοι γεραιτέροις***[6] ***βουλεύοντες*** *ἐς τάδε ἦραν αὐτά, καὶ νῦν* ***τῷ αὐτῷ τρόπῳ***[7] ***πειρᾶσθε προαγαγεῖν τὴν πόλιν,*** *καὶ νομίσατε* ***νεότητα μὲν καὶ γῆρας ἄνευ ἀλλήλων μηδὲν*** *δύνασθαι,* ***ὁμοῦ δὲ τό τε φαῦλον καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ πάνυ ἀκριβὲς***[8] ***ἂν ξυγκραθὲν***

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.9-14.

[2] Ο Macleod 1975, 79, παρατηρεί ότι η ενότητα που διακηρύττει ο Αλκιβιάδης βασίζεται σε μία ψευδαίσθηση.

[3] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 97-99, το νέο, παράδοξο και υπερβολικό επιχείρημα που προβάλλει ο Αλκιβιάδης αποκαλύπτει μία νέα στάση των Αθηναίων απέναντι στην πόλη τους: οι απειλές παύουν να είναι εξωτερικές αλλά γίνονται εσωτερικές και αφορούν στην ίδια τη φύση της πόλης. Το κίνητρο των Αθηναίων, σημειώνει, είναι πλέον ο φόβος και όχι η φιλοδοξία, αφού οι ίδιοι εσωτερικεύουν την αναγκαιότητα επέκτασης, πιστεύοντας ότι αποτελεί έμφυτο στοιχείο για την ύπαρξη της πόλης τους. Έτσι, παρατηρεί, η ανεξαρτησία οποιουδήποτε έθνους θα παρουσιάζεται ως απειλή και η παύση της ανάπτυξης θα θεωρείται υποδούλωση. Η δύναμη δε θα δίνει καμία ευκαιρία ξεκούρασης στους Αθηναίους και ο μόνος τρόπος να σταματήσουν θα είναι η ήττα. Εισέρχονται έτσι, καταλήγει, σε μία μανιώδη και απέλπιδα θέση.

[4] Ο Hornblower 2008, 352, παρατηρεί τη διαστρέβλωση εκ μέρους του Αλκιβιάδη του λόγου του Νικία, ο οποίος δεν είχε εισηγηθεί να μην κάνουν τίποτα οι Αθηναίοι, αλλά είχε προτείνει δράση σε μία πιο διαχειρίσιμη και λιγότερο επικίνδυνη σφαίρα από τη Σικελία, στο βόρειο Αιγαίο.

[5] Όπως παρατηρεί ο Macleod 1975, 84 και υποσ. 2, ο Αλκιβιάδης υπονοεί ότι ο Νικίας είναι κατάλληλος στρατηγός, αλλά τα λόγια του Νικία ενθαρρύνουν την αδράνεια και το διχασμό. Έτσι, σημειώνει, ο Αλκιβιάδης παρουσιάζεται ως ο ομιλητής όλης της πόλης και όχι μόνο των νέων. Σύμφωνα με τον Tompkins 1972, 212, ο Αλκιβιάδης σημειώνει πως οι πρόγονοί τους ήταν και αυτοί κάποτε νεαροί και κατάφεραν να αποκτήσουν την ηγεμονία. Η ενότητα νέων και ηλικωμένων, επισημαίνει, παρατηρείται μέσω της συνεχούς χρήσης του μορίου *καί*. Ο Kagan 1981, 185, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης εκμεταλλεύεται το λάθος που είχε κάνει ο Νικίας, ο οποίος είχε επικρίνει τους νεαρούς Αθηναίους, παρουσιάζοντας τον εαυτό του ως το φρουρό των παραδοσιακών αξιών και εκθειάζοντας τις παλαιότερες μέρες, όταν νέοι και ηλικιωμένοι αποφάσιζαν από κοινού. Όμοια ο Τσακμάκης 2006 (2), 172, σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης εκμεταλλεύεται τον ατυχή διαχωρισμό του ακροατηρίου, τον οποίο είχε επιχειρήσει ο Νικίας, υποστηρίζοντας την ιδέα της ενότητας και της ομόνοιας. Ο ίδιος επισημαίνει ότι τα λόγια του Αλκιβιάδη αποτελούν ρητορικό τέχνασμα. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 644.

[6] Ο Ros 1938, 109, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στους όρους *πρεσβυτέρους* και *γεραιτέροις*.

[7] Όπως παρατηρεί ο Macleod 1975, 84, η αφομοίωση παρελθόντος – παρόντος ενδυναμώνει το κάλεσμα του Αλκιβιάδη για ενότητα.

[8] Σύμφωνα με τον Tompkins 1972, 212, η μετάβαση από τις ηλικιακές στις ταξικές διαφορές φαίνεται φυσική μέσω της παράταξης. Ο Macleod 1975, 84-85, παρατηρεί ότι υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στις δύο διακρίσεις, αφού *τὸ πάνυ ἀκριβὲς* αναφέρεται στους ηλικιωμένους, ενώ το *φαῦλον* συνδέεται με ύποπτο τρόπο με τους νεαρούς. Το επιχείρημα του Αλκιβιάδη, υποστηρίζει ωστόσο, είναι ελκυστικό, όπως συνήθως είναι οι συστάσεις για μετριοπαθή συμπεριφορά, επειδή ο ομιλητής προτείνει τη σύνδεση διαφορετικών χαρακτηριστικών, αλλά και διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, ενισχύοντας τον ισχυρισμό του για εθνική ενότητα.

μάλιστ' ἂν ἰσχύειν[1]*, καὶ τὴν πόλιν,* ***ἐὰν μὲν ἡσυχάζῃ, τρίψεσθαί***[2] *τε αὐτὴν περὶ αὐτὴν ὥσπερ καὶ ἄλλο τι, καὶ πάντων* ***τὴν ἐπιστήμην ἐγγηράσεσθαι***[3]*,* ***ἀγωνιζομένην***[4] ***δὲ αἰεὶ προσλήψεσθαί*** *τε* ***τὴν ἐμπειρίαν*** *καὶ* ***τὸ ἀμύνεσθαι οὐ λόγῳ ἀλλ' ἔργῳ μᾶλλον*** *ξύνηθες ἔξειν* (6.18.6).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*πλεῦσαι* (στο 6.18.4) ≠ *ἡ ἀπραγμοσύνη, ἐὰν ἡσυχάζῃ ≠ ἀγωνιζομένην*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δὲ* σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις, βοηθεί στη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Ενώ ο Νικίας είχε προσπαθήσει να διαχωρίσει το ακροατήριό του, ο Αλκιβιάδης το ενώνει. Χρησιμοποιεί, επομένως, τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους νέος ≠ ηλικιωμένος[5] (*τοῖς νέοις ≠ τοὺς πρεσβυτέρους, τοὺς πρεσβυτέρους ≠ νέοι, νέοι ≠ γεραιτέροις, γεραιτέροις ≠ νεότητα, νεότητα ≠ γῆρας*), της οποίας οι όροι δε βρίσκονται σε αντιπαράθεση, αλλά παρουσιάζονται ως αρμονικό σύνολο. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες χωριστά ≠ μαζί (*διάστασις τοῖς νέοις ἐς τοὺς πρεσβυτέρους ≠ ἅμα νέοι γεραιτέροις βουλεύοντες, ἅμα νέοι γεραιτέροις βουλεύοντες ≠ νεότητα μὲν καὶ γῆρας ἄνευ ἀλλήλων, νεότητα καὶ γῆρας ἄνευ ἀλλήλων ≠ ὁμοῦ τό τε φαῦλον καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ πάνυ ἀκριβὲς ἂν ξυγκραθέν*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η αντίθεση αυτή σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Ο Αλκιβιάδης αντιπαραβάλει το Νικία με τους υπόλοιπους Αθηναίους (τους προγόνους τους συγκεκριμένα), μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *Νικίου ≠ οἱ πατέρες ἡμῶν*. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *καὶ μὴ ὑμᾶς ἡ ἀπραγμοσύνη ἀποτρέψῃ ≠ τῷ δὲ εἰωθότι κόσμῳ πειρᾶσθε προαγαγεῖν τὴν πόλιν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 31, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 255, η αντίληψη ότι η υγεία του σώματος βασίζεται στη σωστή μείξη ανόμοιων στοιχείων αποτελούσε κοινό τόπο στα ιατρικά εγχειρίδια της εποχής και σχετίζεται με την ηθική θεωρία ότι η σωστή δράση είναι το μέσο ανάμεσα σε δύο άκρα.

[2] Πρβλ. 8.46.2: *αὐτοὺς περὶ ἑαυτοὺς τοὺς Ἕλληνας κατατρῖψαι* όπου αναφέρονται τα λόγια (σε πλάγιο λόγο) του Αλκιβιάδη προς τον Τισσαφέρνη. Δες και Hornblower 2008, 353.

[3] Σύμφωνα με τον Tompkins 1972, 212, ο Αλκιβιάδης υπαινίσσεται ότι η παρακμή είναι χαρακτηριστική των ηλικιωμένων και ότι μόνο σε συνεργασία με άλλες ηλικιακές ομάδες μπορεί αυτή να αναχαιτιστεί. Ο Macleod 1975, 85, παρατηρεί μία προσπάθεια του ομιλητή να δυσφημίσει τους ηλικιωμένους, προβάλλοντας την αδυναμία τους και δείχνοντας έτσι τη συγκαλυμμένη προτίμηση του ιδίου για τους νεαρούς. Έτσι, επισημαίνει, ενώ ο Αλκιβιάδης είναι εριστικός, φαίνεται μεγαλόψυχος.

[4] Πρβλ. 3.115.4 την ανάγκη να κρατηθεί ο στόλος σε εγρήγορση κατά την πρώτη εκστρατεία στη Σικελία. Δες και Macleod 1975, 85, ο οποίος παρατηρεί ότι η πολεμική εξάσκηση συνδέεται με την ανάγκη για επέκταση της ηγεμονίας. Πρβλ. 7.36 όπου τελικά οι Συρακούσιοι είναι αυτοί που προβαίνουν σε τεχνικές καινοτομίες και νικούν τους Αθηναίους.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Νικία στο 6.13.1, αλλά χρησιμοποιείται μόλις μία φορά.

ανάμεσα στις έννοιες κανείς ≠ πολύς[1] (*μηδὲν ≠ μάλιστα*), δυνατός ≠ αδύνατος[2] (*ἂν ἰσχύειν ≠ τρίψεσθαι*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην αρχή του λόγου, μείωση ≠ αύξηση (*τὴν ἐπιστήμην ἐγγηράσεσθαι ≠ αἰεὶ προσλήψεσθαι τὴν ἐμπειρίαν*), επίθεση ≠ άμυνα[3] (*ἀγωνιζομένην ≠ τὸ ἀμύνεσθαι*), και λόγος ≠ έργον (*λόγῳ ≠ ἔργῳ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σε συνδυασμό με το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας πιο ισχυρή αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί η προτίμηση του Αλκιβιάδη για τα έργα. Η τελευταία αντίθεση ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Στο τέλος του λόγου του ο Αλκιβιάδης υποστηρίζει ότι μία πόλη που είναι πολυπράγμων, όπως η Αθήνα, θα καταστραφεί, εάν περιπέσει σε αδράνεια[4], και ότι οι Αθηναίοι οφείλουν να ακολουθήσουν τις συνήθειες της πόλης τους, έστω κι αν δεν είναι οι καλύτερες.

> ***παράπαν*** *τε* ***γιγνώσκω*** *πόλιν μὴ* ***ἀπράγμονα***[5] ***τάχιστ'***[6] ***ἄν*** *μοι* ***δοκεῖν ἀπραγμοσύνης***[7] ***μεταβολῇ διαφθαρῆναι****, καὶ τῶν ἀνθρώπων* ***ἀσφαλέστατα*** *τούτους* ***οἰκεῖν*** *οἳ ἂν τοῖς παροῦσιν ἤθεσι καὶ νόμοις*[8]***,*** *ἢν καὶ χείρω ᾖ,* ***ἥκιστα διαφόρως*** *πολιτεύωσιν*[9] (6.18.7).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ίδιο ≠ διαφορετικό (*τῷ αὐτῷ τρόπῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διαφόρως*), και δράση ≠ αδράνεια (*τὸ ἀμύνεσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπράγμονα*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όλος ≠ λίγος (*παράπαν ≠ ἥκιστα*), πραγματικό ≠ φαινομενικό (*γιγνώσκω ≠ ἂν δοκεῖν*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία, αλλαγή ≠ μονιμότητα (*μεταβολῇ ≠ οἰκεῖν*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο λόγο, αργοπορία ≠ ταχύτητα (*ἀπράγμονα ≠ τάχιστα,*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Νικία στο 6.14.1.
[2] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική, είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Νικία στο 6.11.7.
[4] Ο Kagan 1981, 186, παρατηρεί ότι για τον Αλκιβιάδη μία εκτεταμένη περίοδος ειρήνης θα μείωνε τις ικανότητες των Αθηναίων, μέσω των οποίων είχαν αποκτήσει την ηγεμονία τους. Επομένως, σχολιάζει, η συνεχής επέκταση κρινόταν επιτακτική, γεγονός που πλέον καθιστά τη συμβουλή του Αλκιβιάδη αντίθετη από αυτήν του Περικλή. Πρβλ. υποσ. 1 στη σελ. 668 και υποσ. 3 στη σελ. 670.
[5] Ο όρος ανακαλεί την αντίθεση που είχαν χρησιμοποιήσει οι Κορίνθιοι: *ἡσυχίαν ἀπράγμονα ≠ ἀσχολίαν ἐπίπονον* (1.70.8). Δες και Luginbill 1990, 85-86 και υποσ. 25.
[6] Ο Macleod 1975, 85, παρατηρεί ότι η βιαστική στρατηγική επαινείται με παράδοξο τρόπο ως η πιο ασφαλής.
[7] Όπως παρατηρεί ο Dover 1965, 31, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 254-255, η «φιλοσοφία» της πολυπραγμοσύνης, υπό την άποψη ότι οτιδήποτε διαφορετικό θα ήταν επικίνδυνο για μία πόλη που ασκεί ηγεμονία, παρατηρείται σε Αθηναίους ομιλητές.
[8] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 31, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 255, η επίκληση της παραδοσιακής πρακτικής ήταν πάντοτε ρητορικά πειστική. Ο Macleod 1975, 85-86, παρατηρεί ότι η διατήρηση των εθίμων της Αθήνας εξισώνεται με την επιθετικότητα στον πόλεμο. Η επιπλέον εξίσωση των νόμων με τα ήθη, σημειώνει, δείχνει ότι ο αντίπαλος του Αλκιβιάδη δε σέβεται τους νόμους.
[9] Η de Romilly 1963, 163 υποσ. 3, 213 υποσ. 1, ο Dover 1965, 31, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 255, ο Connor 1984, 166, ο Ober 1994, 113 και υποσ. 37, και ο Hornblower 2008, 353, παρατηρούν ότι η σκέψη και το λεκτικό ανακαλούν το λόγο του Κλέωνα στο 3.37-40.

τάχιστα ≠ ἀπραγμοσύνης), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και βλάβη ≠ ασφάλεια[1] (*διαφθαρῆναι ≠ ἀσφαλέστατα*).

Μετά από τη δημηγορία του Αλκιβιάδη έλαβαν το λόγο οι Εγεσταίοι και οι Λεοντίνοι[2], υπενθυμίζοντας στους Αθηναίους τους όρκους τους[3] και παρακαλώντας τους να τους στείλουν ενισχύσεις. Οι Αθηναίοι, σύμφωνα με τον ιστορικό, *πολλῷ μᾶλλον ἢ πρότερον ὥρμηντο*[4] *στρατεύειν*[5]. Ο Νικίας, αφού αντιλήφθηκε ότι δε μπορούσε να αποτρέψει την εκστρατεία με τα ίδια επιχειρήματα, αποφάσισε[6] να χρησιμοποιήσει ως αποτρεπτικό παράγοντα τη μεγάλη πολεμική εξάρτυση[7]. Λαμβάνει λοιπόν και πάλι το λόγο (6.19).

Ο Νικίας αρχίζει το λόγο του αποδεχόμενος[8] το γεγονός ότι οι Αθηναίοι είναι αποφασισμένοι να αναλάβουν την εκστρατεία. Σκοπός του ιδίου, δηλώνει, είναι να τους αναλύσει την παρούσα κατάσταση.

Ἐπειδὴ πάντως ὁρῶ ὑμᾶς, ὦ Ἀθηναῖοι, ὡρμημένους στρατεύειν, ***ξυνενέγκοι μὲν ταῦτα ὡς βουλόμεθα, ἐπὶ δὲ τῷ παρόντι ἃ γιγνώσκω***[9] ***σημανῶ*** (6.20.1).

Ο Αθηναίος στρατηγός στην αρχή του λόγου του χρησιμοποιεί τη συντακτική αντίθεση: *ξυνενέγκοι μὲν ταῦτα ὡς βουλόμεθα ≠ ἐπὶ δὲ τῷ παρόντι ἃ γιγνώσκω σημανῶ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού.

Ο Νικίας ενημερώνει τους Αθηναίους ότι οι πόλεις της Σικελίας είναι μεγάλες, δεν είναι υποταγμένες η μία στην άλλη και δε χρειάζονται καθεστωτικές αλλαγές[10], ενώ

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην αντιλογία Κερκυραίων – Κορινθίων.

[2] Ο Hornblower 2008, 353, εξηγεί ότι οι Εγεσταίοι που μνημονεύονται ήταν οι πρέσβεις που είχαν αναφερθεί στο 6.6.2, ενώ οι Λεοντίνοι ήταν νεοφερμένοι.

[3] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 353, το χωρίο αποδεικνύει τις υποχρεώσεις των Αθηναίων προς τους συμμάχους τους Εγεσταίους, αλλά και προς τους Λεοντίνους. Πρβλ. 6.6.2.

[4] Ο Brunt 1952, 63-64, 96, παρατηρεί ότι ο ενθουσιασμός που προκαλούσε ο Αλκιβιάδης δεν οφειλόταν στην πολεμική του εμπειρία, η οποία εξάλλου ήταν μικρή, αλλά στην εμπιστοσύνη που ενέπνεε. Η πραγματική του κλίση, σημειώνει ωστόσο, ήταν στη διπλωματία. Πρβλ. 6.48. Ο ίδιος θεωρεί ότι η πιο αποφασιστική συμβολή του Αλκιβιάδη στον πόλεμο ήταν η επιρροή του στη ψήφιση της Σικελικής εκστρατείας, η οποία ήταν ένα ανεπανόρθωτο λάθος, του οποίου ο ιστορικός προσπαθεί να μειώσει τη σημασία.

[5] Πρβλ. 6.6.1, 6.19.1, 6.24.2, 6.31.3. Δες και Hornblower 2008, 354, 360, 386, για τον παραλληλισμό, τον οποίο εξηγεί ως ένα τρόπο να ενισχυθεί η επιμονή και ο παραλογισμός της παρόρμησης των Αθηναίων.

[6] Ο Ober 1994, 114, παρατηρεί ότι η απόφαση του Νικία ήταν στιγμιαία. Πρβλ. 6.24.1. Σύμφωνα με τον Τσακμάκη 2006 (2), 171, οι επεμβάσεις του Νικία πραγματοποιούνται πάντα σε λάθος χρόνο και ο ίδιος αγωνίζεται για χαμένες ήδη ευκαιρίες.

[7] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 166-167 και υποσ. 21, αυτός ο λόγος του Νικία ακολουθεί τα ρητορικά εγχειρίδια της εποχής: αφού ο Νικίας δε μπόρεσε να εμποδίσει την εκστρατεία παρουσιάζοντάς την ως λανθασμένη ή αδύνατη να πραγματοποιηθεί, την παρουσιάζει ως πολύ δύσκολη και δαπανηρή.

[8] Ο Kagan 1981, 186 και υποσ. 91, σημειώνει ότι ο Νικίας καταφεύγει σε δόλο αυτή τη φορά και, αναμβάνοντας το ρίσκο και χωρίς να έχει προβεί σε συνεννοήσεις, χρησιμοποιεί επιδέξια τη ρητορική τέχνη. Ο Ober 1994, 114, παρατηρεί ότι η παραδοχή του Νικία είναι ανειλικρινής και επισημαίνει ότι ο ομιλητής προβαίνει σε ισχυρισμούς, τους οποίους ωστόσο δεν εννοεί, δείχνοντας την πολιτική του ανεντιμότητα. Αντίθετα, ο Ellis 1979, 57, χαρακτηρίζει τα επιχειρήματα του Νικία ισχυρά και συνετά.

[9] Σύμφωνα με το Frangoulidis 1993, 99, ο Νικίας συμφωνεί με την άποψη που εκφράζει ο ιστορικός στο 6.1.1 σχετικά με την άγνοια των Αθηναίων για τη Σικελία. Πρβλ. και υποσ. 6 στις σελ. 623-624.

[10] Πρβλ. 7.55.2, 8.96.5, όπου ο ιστορικός αναφέρει ότι δεν υπήρχαν μεταβολές του πολιτεύματος στις πόλεις της Σικελίας και ότι οι Σικελιώτες ήταν ομοιότροποι με τους Αθηναίους και επαρκώς προετοιμασμένοι για πόλεμο. Δες και de Romilly 1963, 206 και υποσ. 2, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 256, και Lateiner 1985, 211, ο οποίος παρατηρεί την ορθή πρόβλεψη του Νικία.

υπάρχουν και πολλές ελληνικές πόλεις που είναι φυσικό να μη θελήσουν να υποταχτούν στην αθηναϊκή ηγεμονία.

ἐπὶ γὰρ πόλεις, ὡς ἐγὼ ἀκοῇ[1] ***αἰσθάνομαι, μέλλομεν*** *ἰέναι μεγάλας καὶ οὔθ' **ὑπηκόους** ἀλλήλων οὔτε δεομένας **μεταβολῆς**, ᾗ ἂν **ἐκ βιαίου** τις **δουλείας ἄσμενος** ἐς ῥᾴω μετάστασιν*[2] *χωροίη, οὐδ' ἂν **τὴν ἀρχὴν** τὴν ἡμετέραν εἰκότως **ἀντ' ἐλευθερίας** προσδεξομένας, **τό** τε **πλῆθος**, ὡς ἐν **μιᾷ** νήσῳ*[3]*, **πολλὰς τὰς Ἑλληνίδας*** (6.20.2).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*ἐπὶ τῷ παρόντι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μέλλομεν*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βέβαιο ≠ αβέβαιο[4] (*γιγνώσκω* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αἰσθάνομαι*) βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας[5] (*ὑπηκόους ≠ τὴν ἀρχήν*), αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*βιαίου ≠ ἄσμενος*), και πολύς ≠ ένας[6] (*τὸ πλῆθος ≠ μιᾷ, μιᾷ ≠ πολλάς*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία (*ἐκ δουλείας ≠ ἀντ' ἐλευθερίας*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετική πρόθεση.

Ο Νικίας εξηγεί ότι εκτός από τη Νάξο και την Κατάνη[7] που θα προσχωρήσουν με το μέρος τους λόγω της συγγένειάς τους με τους Λεοντίνους υπάρχουν άλλες επτά[8] πόλεις στη Σικελία με καλή στρατιωτική προετοιμασία, όπως ο Σελινούντας και οι Συρακούσες.

πλὴν γὰρ Νάξου καὶ Κατάνης, ἃς ἐλπίζω ἡμῖν κατὰ τὸ Λεοντίνων ξυγγενὲς[9] *προσέσεσθαι, ἄλλαι **εἰσὶν** ἑπτά, καὶ παρεσκευασμέναι τοῖς πᾶσιν ὁμοιοτρόπως*[10]

---

[1] Σύμφωνα με το Smith 2004, 56-57 και υποσ. 42, ο Νικίας παραδέχεται ότι διαθέτει μόνο πληροφορίες για τη δύναμη των σικελικών πόλεων· οι προβλέψεις του, ωστόσο, επαληθεύονται. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 177-179, ο Θουκυδίδης φαίνεται ότι υποστηρίζει τις απόψεις του Νικία, παρόλο που αυτές δεν εισακούονται από τους Αθηναίους. Και οι δύο μιλούν εναντίον του Αλκιβιάδη αποδίδοντάς του προσωπικά κίνητρα (6.12.2, 6.15), αναφέρονται στα ψεύτικα χρήματα των Εγεσταίων (6.8.2 και 6.22), στην έλλειψη ιππικού (6.21.1, 6.22, 6.43 και 6.67.2), και στην ένωση των σικελικών πόλεων (6.21.1 και 7.15.1). Στο 6.74.2, σημειώνει, η ανάγκη για χρήματα, ιππικό και προμήθειες δίνει στο Νικία ένα λυπηρό θρίαμβο, καθώς ανακαλύπτει ότι η ανάλυση που έδωσε στην Αθήνα επαληθεύτηκε από την ακόλουθη πορεία των γεγονότων, ακόμη και στο σημείο που ήθελε να αποφύγει, να ζητήσει, δηλαδή, ενισχύσεις. Σύμφωνα με το Rood 1998, 190 και υποσ. 32, η ακρίβεια του Νικία στους λόγους του καθιστά τη συμπάθεια των αναγνωστών προς το πρόσωπό του μεγαλύτερη. Και ο Stahl 1973, 73, πιστεύει ότι ο Νικίας μετά από το δεύτερό του λόγο (6.20-23) γίνεται μία προφητική φυσιογνωμία, όπως η Κασσάνδρα, καθώς γνωρίζει τη μοίρα του, όπως και οι αναγνώστες της *Ιστορίας*, ενώ οι συμπολεμιστές του όχι.

[2] Οι Συρακούσες, όπως παρατηρεί ο Dover 1965, 32, είχαν δημοκρατικό πολίτευμα και έτσι οι Αθηναίοι δε θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν το δήμο ενάντια στην άρχουσα τάξη. Πρβλ. 6.69.3. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 256.

[3] Πρβλ. στο 6.1.2 το ενυπωσιακό μέγεθος του νησιού. Δες και Hornblower 2008, 355.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη δημηγορία του Αλκιβιάδη στο 6.18.3-4.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη.

[7] Όπως παρατηρεί η Hunter 1973, 138, η πρόβλεψη του Νικία επαληθεύεται στο 7.57.11.

[8] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 355, πρόκειται για τις Συρακούσες, το Σελινούντα, τη Γέλα, τον Ακράγαντα, τη Μεσσήνη, την Ιμέρα και την Καμάρινα.

[9] Πρβλ. 6.3.1, 6.3.3, 6.6.1. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 256.

[10] Πρβλ. τα σχόλια του ιστορικού στο 7.55.2 και 8.96.5. Δες και Hornblower 2008, 355, 395. Πρβλ. και υποσ. 10 στη σελ. 673.

μάλιστα *τῇ ἡμετέρᾳ δυνάμει*[1]*, καὶ οὐχ* ***ἥκιστα*** *ἐπὶ ἃς* ***μᾶλλον*** *πλέομεν, Σελινοῦς καὶ Συράκουσαι* (6.20.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αλλαγή ≠ μονιμότητα[2] (*μεταβολῆς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εἰσίν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα ≠ ἥκιστα, ἥκιστα ≠ μᾶλλον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[3]. Στην πρώτη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδυάζονται και με ισόκωλον και με ομοιοτέλευτον.

Ο Νικίας συνεχίζει την ανάλυσή του, λέγοντας ότι οι πόλεις αυτές διαθέτουν οπλίτες, τοξότες, ακοντιστές και πολλές τριήρεις[4]. Επιπλέον, σημειώνει, οι Σικελιώτες έχουν χρηματικά αποθέματα και αξιόμαχο ιππικό και καλλιεργούν οι ίδιοι το σιτάρι τους[5].

πολλοὶ μὲν γὰρ ὁπλῖται ἔνεισι καὶ τοξόται καὶ ἀκοντισταί, πολλαὶ δὲ τριήρεις καὶ ὄχλος ὁ πληρώσων αὐτάς. χρήματά τ' ἔχουσι ***τὰ μὲν ἴδια, τὰ δὲ καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς***[6] *ἐστὶ Σελινουντίοις, Συρακοσίοις δὲ καὶ* ***ἀπὸ βαρβάρων*** *τινῶν ἀπαρχὴ φέρεται· ᾧ δὲ μάλιστα* ***ἡμῶν προύχουσιν****, ἵππους τε* ***πολλοὺς*** *κέκτηνται καὶ σίτῳ* ***οἰκείῳ καὶ οὐκ ἐπακτῷ*** *χρῶνται* (6.20.4).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ελλήνων ≠ βαρβάρων[7] (*τὰς Ἑλληνίδας* (στο 6.20.2) ≠ *ἀπὸ βαρβάρων*) δημιουργεί συνοχή στο κείμενο. Το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη του επιθέτου *πολὺς* κυριαρχεί στην πρώτη περίοδο, η οποία δεν περιλαμβάνει αντιθέσεις. Στην περίοδο αυτή περιγράφονται μέσω παρατακτικών μορίων (*μέν… δέ, καί*) τα πλεονεκτήματα των Συρακουσίων και των Σελινουντίων έναντι των Αθηναίων. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο[8] (*τὰ ἴδια ≠ τὰ καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και οικείο

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 32, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 256, φαίνεται ότι ο Νικίας παραδέχεται πως ο στόχος των Αθηναίων ήταν η υποταγή της Σικελίας.
[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη. Πρβλ. 6.17.1-3.
[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.9-14.
[4] Ο Hornblower 2008, 355, σημειώνει την υπερβολή του Νικία τουλάχιστον όσον αφορά στους Σελινουντίους. Ο ίδιος παραβάλλει με το 8.26.1, όπου οι Συρακούσιοι φτάνουν στο Ανατολικό Αιγαίο με 20 τριήρεις, ενώ οι Σελινούντιοι μόνο με δύο.
[5] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 47, η αυτάρκεια στις προμήθειες σιταριού θεωρείτο σημαντικό προσόν για μία περιοχή. Ο Dover 1965, 32, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 257, και ο Hornblower 2008, 356, σημειώνουν την αντίθεση με την Αθήνα, η οποία εισήγαγε μεγάλο μέρος του σιταριού που κατανάλωνε· γεγονός που δημιουργούσε φόβους στους κατοίκους της, σε περίπτωση αποκλεισμού της. Αντίθετα, επισημαίνουν, μία χώρα που καλλιεργούσε το δικό της σιτάρι ήταν λιγότερο ευάλωτη σε μία ναυτική επέμβαση και σε τυχόν αποκλεισμό των εμπορικών της οδών.
[6] Ο Dover 1965, 32, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 256, επισημαίνουν ότι τα ιερά της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου στο Σελινούντα συνιστούσαν μία λαμπρή ομάδα και αναμφίβολα θα περιείχαν πλούσια αναθήματα· χωρίς, ωστόσο, να είναι βέβαιο ότι διέθεταν και ξεχωριστό εισόδημα.
[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη.
[8] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στις τρεις δημηγορίες αυτού του επεισοδίου.

≠ ξένο[1] (*οἰκείῳ ≠ ἐπακτῷ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, ώστε να τονιστεί ότι η καλλιέργεια του σιταριού αποτελεί πλεονέκτημα των Σικελιωτών σε αντίθεση με τους Αθηναίους. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σικελιωτών[2] (*ἡμῶν ≠ προύχουσιν*). Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση ανάμεσα στα δύο πρόσωπα, η οποία λειτουργεί αντιθετικά.

Ο Νικίας υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι θα πρέπει εκτός από το στόλο τους να συγκεντρώσουν και αρκετό πεζικό, ώστε να αντιμετωπίσουν το πολυάριθμο ιππικό των εχθρών τους[3].

> *Πρὸς οὖν τοιαύτην δύναμιν* ***οὐ ναυτικῆς*** *καὶ* ***φαύλου στρατιᾶς μόνον*** *δεῖ,* ***ἀλλὰ καὶ πεζὸν πολὺν*** *ξυμπλεῖν,* ***εἴπερ βουλόμεθα ἄξιον*** *τῆς διανοίας* ***δρᾶν καὶ μὴ*** *ὑπὸ ἱππέων πολλῶν* ***εἴργεσθαι***[4] *τῆς γῆς, ἄλλως τε καὶ* ***ἢν ξυστῶσιν***[5] *αἱ πόλεις φοβηθεῖσαι* ***καὶ μὴ ἀντιπαράσχωσιν ἡμῖν*** *φίλοι τινὲς γενόμενοι* ***ἄλλοι*** *ἢ* ***Ἐγεσταῖοι*** *ᾧ* ***ἀμυνούμεθα*** *ἱππικόν*[6] (6.21.1)

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύς ≠ λίγος (*πολλούς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φαύλου, φαύλου ≠ πολύν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ναυτικό ≠ πεζικό[7] (*οὐ ναυτικῆς στρατιᾶς μόνον ≠ ἀλλὰ καὶ πεζόν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης, για να τονιστεί η εξίσου μεγάλη σημασία που διαδραματίζει το πεζικό στον πόλεμο. Παρατηρούνται και δύο συντακτικές αντιθέσεις:

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους άλλους δύο λόγους της τριλογίας.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στους προηγούμενους δύο λόγους του επεισοδίου.

[3] Ο Hornblower 2008, 358, παρατηρεί ότι η αφήγηση αποδεικνύει πως το ενδιαφέρον του Νικία ήταν δικαιολογημένο, αφού το θέμα του ιππικού ήταν αποφασιστικής σημασίας για τη Σικελική εκστρατεία. Πρβλ. 6.88.6, 6.98.1 για τις ενισχύσεις του ιππικού από τη Νάξο και την Έγεστα.

[4] Ο Hornblower 2008, 321-322, 357, 481, 549, σημειώνει ότι οι λόγοι του Νικία προβλέπουν αρκετές φορές τα ακόλουθα γεγονότα. Η παρούσα πρόβλεψη πραγματοποιείται στο 6.63.3, 6.64.1, 6.70.3, 6.71.2, 6.74.2 και 7.4.6. Όμοια ο Stahl 1973, 68, αναφέρει ότι αποτελεί λυπηρό θρίαμβο για το Νικία να ανακαλύπτει ότι η ανάλυσή του επιβεβαιώθηκε από τη μετέπειτα πορεία των γεγονότων. Δες και Lateiner 1985, 211-212, ο οποίος παρατηρεί την πραγματοποίηση της πρόβλεψης του Νικία, όπως και τη γενικότερα σωστή του ανάλυση. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 674.

[5] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 357, η πρόβλεψη του Νικία πραγματοποιείται στο 7.33.2. Ο ίδιος σημειώνει ότι η συνένωση των σικελικών πόλεων υπό το φόβο του εχθρού αναφέρεται στην αφήγηση με τη χρήση του ιδίου ρήματος (*ξυνίσταμαι*) που είχε χρησιμοποιήσει ο Νικίας, ώστε να τονιστεί η ορθότητα της πρόβλεψής του. Δες και Rood 1998, 165, ο οποίος παρατηρεί ότι τα λόγια του Νικία όσον αφορά στο ιππικό και στις προμήθειες επιβεβαιώνονται· στοιχεία που αποτελούσαν τα δύο σημαντικότερα πλεονεκτήματα των Σικελιωτών. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Η de Romilly 1967, 30, παρατηρεί ότι η ιδέα της συνένωσης των σικελικών δυνάμεων εναντίον των Αθηναίων είχε ήδη διατυπωθεί από τον Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[6] Ο Dover 1965, 33, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 257, θεωρούν αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Νικίας δε σκέφτεται το ενδεχόμενο να εισαγάγει ιππικό από την Αθήνα. Οι ίδιοι σημειώνουν, ωστόσο, ότι η μεταφορά του ιππικού ήταν ίσως πρακτικά μη εφαρμόσιμη. Πρβλ. 6.43, 6.74.2, 6.94.4. Και ο Hornblower 2008, 357, θεωρεί αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Νικίας δε ζητεί από τους Αθηναίους ισχυρή δύναμη ιππικού, αλλά μόνο δύναμη πεζικού, για να αντιμετωπίσει το ισχυρότερο ιππικό του εχθρού.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.17.7-8.

εἴπερ βουλόμεθα ἄξιον δρᾶν ≠ καὶ μὴ εἴργεσθαι, ἢν ξυστῶσιν ≠ καὶ μὴ ἀντιπαράσχωσιν ἡμῖν, των οποίων τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά φορτισμένη, που διατυπώνεται ως υπόθεση, για να τονιστεί η ανάγκη αξιόλογης δράσης των Αθηναίων και ο φόβος απομόνωσής τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρώτη περίπτωση η θετική αξιολόγηση αφορά στους Αθηναίους, ενώ στη δεύτερη στους Σικελιώτες.

Ο Νικίας υποστηρίζει ότι θα ήταν ντροπιαστικό για τους Αθηναίους να αναγκαστούν να αποχωρήσουν ή να ζητήσουν ενισχύσεις[1]. Αντίθετα, αναφέρει, πρέπει να προβούν στις κατάλληλες προετοιμασίες, αφού θα βρίσκονται σε μακρινή περιοχή.

> ***(αἰσχρὸν*** *δὲ βιασθέντας* ***ἀπελθεῖν ἢ ὕστερον ἐπιμεταπέμπεσθαι, τὸ πρῶτον ἀσκέπτως βουλευσαμένους)· αὐτόθεν δὲ παρασκευῇ***[2] ***ἀξιόχρεῳ***[3] ***ἐπιέναι****, γνόντας ὅτι* ***πολύ*** *τε* ***ἀπὸ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν μέλλομεν πλεῖν καὶ οὐκ ἐν τῷ ὁμοίῳ στρατευσόμενοι*** *καὶ ὅτε ἐν τοῖς τῇδε ὑπηκόοις ξύμμαχοι* ***ἦλθετε***[4] *ἐπί τινα, ὅθεν* <u>ῥᾴδιαι</u> *αἱ κομιδαὶ* ***ἐκ τῆς φιλίας*** *ὧν προσέδει,* ***ἀλλ' ἐς ἀλλοτρίαν πᾶσαν ἀπαρτήσοντες****, ἐξ ἧς μηνῶν οὐδὲ τεσσάρων τῶν χειμερινῶν*[5] *ἄγγελον* <u>ῥᾴδιον</u> *ἐλθεῖν* (6.21.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση[6] (*ἀμυνούμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπιέναι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Το μόριο *δὲ* χρησιμοποιείται για να συνδέσει αντιθετικά τα δύο σκέλη της πρότασης: *αἰσχρὸν ἀπελθεῖν ἢ ἐπιμεταπέμπεσθαι ≠ αὐτόθεν δὲ παρασκευῇ ἀξιόχρεῳ ἐπιέναι*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή δήλωση, ώστε να τονιστεί η ανάγκη κατάλληλης προετοιμασίας των Αθηναίων. Εντοπίζονται και οι επίσης συντακτικές αντιθέσεις: *πολὺ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν μέλλομεν πλεῖν ≠ καὶ οὐκ ἐν τῷ ὁμοίῳ στρατευσόμενοι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *καὶ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά

---

[1] Οι Αθηναίοι πράγματι αναγκάζονται να ζητήσουν ενισχύσεις. Πρβλ. 6.74.2. Επομένως, και αυτή η πρόβλεψη του Νικία επαληθεύεται. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 674 και υποσ. 4 στη σελ. 676.

[2] Έμφαση στην έννοια της «προετοιμασίας» δίνεται όχι μόνο στο λόγο του Νικία, αλλά και στην αφήγηση που ακολουθεί. Πρβλ. *παρασκευῇ* (6.21.2, 6.23.3, 6.26.2), *παρασκευασάμενοι* (6.23.1), *παρασκευῆς* (6.24.2, 6.29.1), *παρασκευήν* (6.25.1, 6.25.2, 6.31.4), *παρασκευή* (6.26.2, 6.30.1, 6.31.1), *παρασκευάσασθαι* (6.31.5). Δες και Hornblower 2008, 367, για την επανάληψη του όρου.

[3] Οι Αθηναίοι ακολουθούν αυτή τη συμβουλή του Νικία. Πρβλ. 6.31.1: *ἐπ' ἀξιόχρεων καὶ ἄπιστον διάνοιαν.* Πρβλ. και *φαύλου στρατιᾶς* (6.21.1) - *παρασκευῇ φαύλῃ* (6.31.3) και μαζεύουν τελικά αρκετά χρήματα (6.31.5). Δες και Jordan 2000, 67-68, για τις αντιστοιχίες.

[4] Ο Hornblower 2008, 358, παρατηρεί την αλλαγή των προσώπων στα ρήματα: *μέλλομεν* - *ἦλθετε* και την εξηγεί ως ένα μέσο να απομακρυνθεί ο Νικίας από τους ακροατές του και να τους μεταφέρει το αίσθημα της απομόνωσης που θα νιώσουν.

[5] Ο Dover 1965, 33, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 258, παρατηρούν ότι ο Νικίας υπερβάλλει, αφού στο 6.74.2, 6.88.7, 7.16.2 τα ταξίδια που περιγράφονται από τη Σικελία στην Ελλάδα το χειμώνα πραγματοποιούνται σε ικανοποιητικό χρονικό διάστημα. Η άποψη του ομιλητή, σημειώνουν ωστόσο, συμφωνούσε με τις ελληνικές πεποιθήσεις.

[6] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, εντοπίζεται και στους δύο προηγούμενους λόγους του επεισοδίου.

αξιολογημένη πληροφορία, για να τονιστεί η διαφορά του πολέμου στη μακρινή Σικελία σε σχέση με την Ελλάδα, και *οὐκ ἐν τῷ ὁμοίῳ στρατευσόμενοι ≠ ἀλλ' ἐς πᾶσαν ἀπαρτήσοντες*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία ορθή πληροφορία. Σε συντακτικό επίπεδο δημιουργείται το σχήμα Α-Β-Α΄. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες έρχομαι ≠ φεύγω[1] (*ἀπελθεῖν ≠ ἦλθετε*[2]), και απερισκεψία ≠ λογική (*ἀσκέπτως ≠ βουλευσαμένους*). Αξίζει να σημειωθεί ότι η κοντινή τοποθέτηση των δύο όρων της τελευταίας αντίθεσης δημιουργεί οξύμωρον. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ύστερα ≠ πρώτα (*ὕστερον ≠ τὸ πρῶτον*). Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες οικείο ≠ ξένο[3] (*ἐκ τῆς φιλίας ≠ ἀλλοτρίαν*). Ας σημειωθεί και η επανάληψη του επιθέτου *ῥᾴδιος* τόσο σε αυτήν όσο και στην επόμενη περίοδο, για να δοθεί έμφαση στη δυσκολία του εγχειρήματος που θα αναλάβουν οι Αθηναίοι.

Ο Νικίας πιστεύει ότι οι Αθηναίοι πρέπει να πάρουν μαζί τους πολλούς οπλίτες, τοξότες και σφενδονιστές, ώστε να αντιμετωπίσουν το ιππικό των Σικελιωτών[4]. Θα πρέπει επίσης να προομηθευτούν αρκετά καράβια, μέσω των οποίων να εισάγουν τα αναγκαία εφόδια, και αρκετά τρόφιμα, για να αντέξουν σε περίπτωση αποκλεισμού, και χρήματα. Καλεί τους Αθηναίους να προετοιμαστούν όσο γίνεται καλύτερα και να μην εξαρτώνται από τα λόγια των Εγεσταίων[5].

> *ὁπλίτας τε οὖν <u>πολλούς</u> μοι δοκεῖ χρῆναι ἡμᾶς ἄγειν καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ξυμμάχων[6], τῶν τε ὑπηκόων καὶ ἤν τινα ἐκ Πελοποννήσου δυνώμεθα ἢ **πεῖσαι** ἢ **μισθῷ προσαγαγέσθαι**[7], καὶ τοξότας <u>πολλοὺς</u> καὶ σφενδονήτας, ὅπως πρὸς τὸ ἐκείνων*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.11.4.

[2] Αξίζει να σημειωθεί ότι η μακροσκελής αυτή περίοδος αρχίζει με το απαρέμφατο *ἀπελθεῖν* και τελειώνει με το απαρέμφατο *ἐλθεῖν*.

[3] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, χρησιμοποιείται και στους τρεις λόγους αυτού του επεισοδίου.

[4] Οι δυσκολίες που προκαλούνταν από το ιππικό των Συρακουσίων επιβεβαιώνονται στην αφήγηση στο 6.67.2. Δες και Marinatos 1980, 308.

[5] Τα χρήματα που υποσχέθηκαν οι Εγεσταίοι δε ήταν αληθινά, όπως θα διαφανεί και στο 6.46. Η δήλωση του Νικία συμφωνεί και με την προηγούμενη αφήγηση του Θουκυδίδη, ο οποίος είχε περιγράψει τα λόγια των Εγεσταίων ως ελκυστικά, αλλά και ψεύτικα (6.8.2). Πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 626 και υποσ. 1 στη σελ. 674. Δες και Dover 1965, 34, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 259, Stahl 1973, 65, Ellis 1979, 46, Marinatos 1980, 308, Kagan 1981, 212-213, Lateiner 1985, 211, Ober 1994, 114 και υποσ. 38, Yunis 1996, 104, Smith 2004, 57 υποσ. 42, και Hornblower 2008, 316. Ο Lateiner 1985, 211, σημειώνει ότι ο Νικίας προέβλεψε, όπως και ο Θουκυδίδης, τις δυσκολίες που θα συναντούσαν οι Αθηναίοι στη Σικελία. Ήταν, προσθέτει, ο ρεαλιστής στην όλη συζήτηση, αλλά οι Αθηναίοι δεν πείσθηκαν από τα λόγια του.

[6] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 259, παρόλο που ο Νικίας είχε τονίσει στο 6.21 τη σημασία της συγκέντρωσης εξοπλισμού εκ μέρους της Αθήνας, μόλις στο σημείο αυτό αναφέρεται στην εξασφάλιση οπλιτών από τους συμμάχους.

[7] Ο Dover 1965, 33, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 258, παρατηρούν ότι η πειθώ θα μπορούσε να εφαρμοστεί στις συμμαχικές πόλεις των Αθηναίων, όπως το Άργος, ενώ ο εξαναγκασμός θα χρησιμοποιείτο στην περίπτωση των Αρκάδων εμπόρων. Πρβλ. 6.29.3, 6.43, 7.57.9.

*ἱππικὸν ἀντέχωσι, ναυσί τε καὶ πολὺ περιεῖναι, ἵνα καὶ τὰ ἐπιτήδεια **ῥᾷον** ἐσκομιζώμεθα, τὸν δὲ καὶ αὐτόθεν σῖτον*[1] *ἐν ὁλκάσι, πυροὺς καὶ πεφρυγμένας κριθάς, ἄγειν καὶ σιτοποιοὺς ἐκ τῶν μυλώνων **πρὸς μέρος** ἠναγκασμένους ἐμμίσθους, ἵνα, ἤν που **ὑπὸ ἀπλοίας** ἀπολαμβανώμεθα, ἔχῃ ἡ στρατιὰ τὰ ἐπιτήδεια*[2] *(πολλὴ γὰρ οὖσα οὐ **πάσης** ἔσται πόλεως ὑποδέξασθαι), **τά** τε **ἄλλα ὅσον δυνατὸν ἑτοιμάσασθαι, καὶ μὴ ἐπὶ ἑτέροις γίγνεσθαι,** μάλιστα δὲ χρήματα αὐτόθεν ὡς πλεῖστα ἔχειν. τὰ δὲ παρ' Ἐγεσταίων, ἃ **λέγεται ἐκεῖ ἑτοῖμα**, νομίσατε καὶ **λόγῳ** ἂν μάλιστα **ἑτοῖμα** εἶναι* (6.22.1).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δυνατότητα ≠ εμπόδιο[3] (*πλεῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπὸ ἀπλοίας*), και όλον ≠ μέρος[4] (*πᾶσαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρὸς μέρος, πρὸς μέρος ≠ πάσης*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην καταγραφή του απαραίτητου για την εκστρατεία εξοπλισμού δε χρησιμοποιούνται πολλές αντιθέσεις. Αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη του σχήματος της αναφοράς με την επανάληψη του επιθέτου *πολὺς* σε όλη την περίοδο: όπως προηγουμένως ο Νικίας είχε αναφερθεί στη μεγάλη πολεμική προετοιμασία των Σικελιωτών, έτσι και τώρα καλεί τους Αθηναίους να προετοιμαστούν ανάλογα[5]. Ο Νικίας αποφεύγει την αντιπαραβολή των Αθηναίων και των συμμάχων τους, αφού οι Αθηναίοι χρειάζονταν τη βοήθειά τους (*καὶ ἡμῶν αὐτῶν – καὶ τῶν ξυμμάχων*). Έντονη είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον[6] (*πεῖσαι* (ενν. *λόγῳ*) ≠ *μισθῷ προσαγαγέσθαι, λέγεται ≠ ἑτοῖμα, ἑτοῖμα ≠ λόγῳ, λόγῳ ≠ ἑτοῖμα*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, για να τονιστεί η σημασία των έργων έναντι των λόγων που, σύμφωνα με τον ομιλητή, ενδέχεται να είναι ψεύτικοι. Επομένως, ο όρος *λόγος* αποκτά συνδηλώσεις που παραπέμπουν στην αντίθεση αλήθεια ≠ ψεύδος, ισχυρισμός ≠ πραγματικότητα. Ας σημειωθεί ακόμη ότι στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *τὰ ἄλλα ὅσον δυνατὸν ἑτοιμάσασθαι ≠ καὶ μὴ ἐπὶ ἑτέροις γίγνεσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης

[1] Ο Νικίας περιγράφει τον πολεμικό εξοπλισμό που χρειάζονται οι Αθηναίοι, ακολουθώντας την ίδια σειρά, με την οποία είχε αναφερθεί στην πολεμική εξάρτυση των Σικελιωτών και επαναλαμβάνοντας τα ίδια στοιχεία που είχε αναφέρει και στο 6.20.4. Ο Hornblower 2008, 357, παρατηρεί ότι ο Νικίας πραγματεύεται το θέμα του ιππικού και των σιτηρών στο 6.20 και τα επαναλαμβάνει με την ίδια σειρά στο 6.21.

[2] Ο Stahl 1973, 68, παραπέμπει στο 6.74.2, όπου οι Αθηναίοι παρουσιάζονται όντως να στερούνται τα αναγκαία και να αναγκάζονται να ζητήσουν ενισχύσεις από την Αθήνα. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 674 και υποσ. 4 στη σελ. 676.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.17.6-7.

[4] Η αντίθεση αυτή εντόπιζεται και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.11.3.

[5] Πρβλ. την επανάληψη του επιθέτου *πολὺς* σε όλη τη δημηγορία: *πολλάς* (6.20.2), *πολλοί* (6.20.4), *πολλαί* (6.20.4), *πολλούς* (6.20.4, 6.22.1 (2 φορές)), *πολύν* (6.21.1), *πολλῶν* (6.21.1), *πολύ* (6.21.2, 6.22.1), *πολλή* (6.22.1), *πλεῖστα* (6.22.1), *πολλά* (6.23.3), *πλείω* (6.23.3). Δες και Murray 1961, 39, ο οποίος παρατηρεί ότι ο όρος *πολὺς* επανέρχεται στον προειδοποιητικό λόγο του Νικία.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη και είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Νικία στο 6.12.1.

μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία, για να τονιστεί και πάλι η αναγκαιότητα της κατάλληλης προετοιμασίας των Αθηναίων.

Ο Νικίας υποστηρίζει ότι, ακόμη κι αν οι Αθηναίοι ξεκινήσουν με μεγαλύτερες δυνάμεις[1] από αυτές των εχθρών τους, μετά δυσκολίας θα μπορέσουν να τους νικήσουν και να διαφυλάξουν το στρατό τους[2].

> *ἦν γὰρ αὐτοὶ ἔλθωμεν* ***ἐνθένδε μὴ ἀντίπαλον***[3] ***μόνον παρασκευασάμενοι,*** *πλήν γε πρὸς τὸ μάχιμον αὐτῶν, τὸ ὁπλιτικόν,* ***ἀλλὰ καὶ ὑπερβάλλοντες τοῖς πᾶσι, μόλις*** *οὕτως οἷοί τε ἐσόμεθα τῶν μὲν κρατεῖν, τὰ δὲ καὶ διασῶσαι* (6.23.1).

Η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ[4] (*ἐκεῖ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐνθένδε*), και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εύκολο ≠ δύσκολο[5] (*ῥᾷον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μόλις*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ισότητα ≠ υπεροχή[6] (*μὴ ἀντίπαλον μόνον παρασκευασάμενοι ≠ ἀλλὰ καὶ ὑπερβάλλοντες τοῖς πᾶσι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης.

Ο Αθηναίος στρατηγός καλεί στους Αθηναίους να σκέφτονται ως άποικοι που πρόκειται να ιδρύσουν μία αποικία[7] ανάμεσα σε ξένους και εχθρούς και σημειώνει ότι πρέπει αμέσως να κυριαρχήσουν σε ένα μέρος της γης της Σικελίας, ώστε να το κατορθώσουν.

---

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 34, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 259, ο Νικίας συμβουλεύει τους Αθηναίους να προετοιμαστούν κατάλληλα, ώστε όχι να είναι ίσοι με τους εχθρούς τους, αφού τότε η νίκη τους θα είναι αδύνατη, αλλά ανώτεροι σε όλα τα επίπεδα (οπλίτες, όπλα, πλοία). Ο Dover 1954, 7-8, σημειώνει ότι ο Νικίας αντιδιαστέλλει τη στρατωτική δύναμη που έχει ήδη ψηφιστεί από την πρώτη συνέλευση με την υποθετική ανωτερότητα των Αθηναίων σε όλα τα επίπεδα, η οποία θα αποτελεί και την προϋπόθεση της επιτυχίας τους. Έτσι, επισημαίνει, η πρόταση του Νικία αποτελεί προειδοποίηση, απειλή και παραίνεση. Ο Murray 1961, 38-41, σημειώνει ότι η δήλωση του Νικία βρίσκεται σε αρμονία με το γενικό μήνυμα του λόγου, ότι οι Αθηναίοι πρέπει να προσπαθήσουν να είναι τουλάχιστον ισοδύναμοι με τους εχθρούς τους. Χωρίς μία γρήγορη νίκη, προσθέτει, η ισότητα της οπλιτικής δύναμης θα αποτελεί παραπλανητική εξασφάλιση για τους Αθηναίους. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η επιφυλακτικότητα του Νικία, ο οποίος φοβόταν ότι οι Αθηναίοι δε θα διέθεταν ίσο αριθμό πεζικών δυνάμεων με τους εχθρούς τους, επιβεβαιώνεται στο τέλος. Ο Hornblower 2008, 358, σημειώνει ότι ο Νικίας αναφέρεται στην ελλειπή, κατά τη γνώμη του, δύναμη που είχε προταθεί στο 6.8.2.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 34, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 261, ο Νικίας υπονοεί ότι η ασφαλής επιστροφή των Αθηναίων στην πατρίδα τους δεν έπρεπε να θεωρείται αυτονόητη, σε αντίθεση με την αυτοπεποίθηση του πλήθους.

[3] Ο Dover 1954, 8, παρατηρεί στον όρο *ἀντίπαλον* ένα τόνο περιφρόνησης προς τον Αλκιβιάδη.

[4] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στους τρεις λόγους του επεισοδίου.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε λόγους άλλων Αθηναίων: του Περικλή στο 2.62.3 και του Δημοσθένη στο 4.10.3.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16.4-5.

[7] Ο Hornblower 2008, 359, 718, σημειώνει την έντονη παρουσία του αρχαϊκού θέματος του αποικισμού στη Σικελική εκστρατεία.

πόλιν τε νομίσαι χρὴ ἐν ἀλλοφύλοις καὶ πολεμίοις οἰκιοῦντας ἰέναι, οὓς πρέπει τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ ᾗ ἂν κατάσχωσιν ***εὐθὺς κρατεῖν*** *τῆς γῆς, ἢ εἰδέναι ὅτι, ἢν* ***σφάλλωνται****, πάντα πολέμια ἕξουσιν*[1] (6.23.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δύσκολο ≠ εύκολο (*μόλις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εὐθύς*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στο σημείο αυτό παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ ήττα[2] (*κρατεῖν ≠ σφάλλωνται*).

Ο Νικίας δηλώνει ότι αυτός είναι ο φόβος του και ζητεί από τους Αθηναίους να λάβουν συνετές αποφάσεις και να στηριχτούν όσο γίνεται λιγότερο στην τύχη[3].

ὅπερ ἐγὼ φοβούμενος, καὶ εἰδὼς πολλὰ μὲν ἡμᾶς δέον ***εὖ βουλεύσασθαι***[4]*, ἔτι δὲ* ***πλείω εὐτυχῆσαι (χαλεπὸν*** *δὲ ἀνθρώπους ὄντας)*[5]*, ὅτι* ***ἐλάχιστα τῇ τύχῃ*** *παραδοὺς ἐμαυτὸν βούλομαι ἐκπλεῖν,* ***παρασκευῇ δὲ*** *ἀπὸ τῶν εἰκότων ἀσφαλὴς ἐκπλεῦσαι*[6] (6.23.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εύκολο ≠ δύσκολο (*εὐθύς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *χαλεπόν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[7] λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει και πάλι τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική[8] (*φοβούμενος ≠ εὖ βουλεύσασθαι*), λογική ≠ τύχη[9] (*εὖ βουλεύσασθαι ≠ εὐτυχῆσαι*), και τύχη ≠ προετοιμασία (*τῇ τύχῃ ≠ παρασκευῇ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*. Και στις δύο περιπτώσεις ο Νικίας απορρίπτει την έννοια της *τύχης*[10].

---

[1] Ο Hornblower 2008, 323, σημειώνει ότι το τέλος του λόγου είναι απαισιόδοξο και κατάλληλο για μία προειδοποιητική μορφή όπως ο Νικίας.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στους προηγούμενους δύο λόγους του επεισοδίου.

[3] Ο Hornblower 2008, 359, σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στο χωρίο, ιδιαίτερα όταν αυτό συγκριθεί με το 2.65.11, όπου αναφέρονται οι λανθασμένοι υπολογισμοί των Αθηναίων. Αντιπαραβάλλει επίσης το χωρίο με το σχόλιο του ιστορικού στο 5.16.1, όπου αναφέρεται ότι ο Νικίας ήθελε να συνάψει ειρήνη με τους Σπαρτιάτες, για να διατηρήσει την καλή του τύχη (*εὐτυχίαν*). Πρβλ. και 7.86.5 την αναφορά στη *δυστυχίαν* στο τέλος της ζωής του. Για την άποψη του ιστορικού σχετικά με την αποτυχία της Σικελικής εκστρατείας, όπως αυτή εκφράζεται στο 2.65.11 δες το σχετικό άρθρο του Westlake 1958 (2), 102-110, ο οποίος θεωρεί ότι η πρόταση *γνώμης ἁμάρτημα ἦν πρὸς οὓς ἐπῆσαν* εκφράζει τη διαδεδομένη άποψη που υπήρχε για την εκστρατεία (πρβλ. 8.1.1), για την οποία δεν εκφράζει ξεκάθαρα την άποψή του ο ιστορικός, ο οποίος παραθέτει τη δική του γνώμη αμέσως μετά: *οἱ ἐκπέμψαντες οὐ τὰ πρόσφορα τοῖς οἰχομένοις ἐπιγιγνώσκοντες*. Η άποψη του ιστορικού, σημειώνει, δεν αναφέρεται τόσο στην ποσοτική ενίσχυση των δυνάμεων στη Σικελία, αλλά στις πολιτικές αντιπαλότητες που έβλαψαν την Αθήνα.

[4] Πρβλ. και 6.8.4 όπου είχε επίσης αναφερθεί ότι ο Νικίας θεωρούσε πως οι Αθηναίοι *οὐκ ὀρθῶς βεβουλεῦσθαι*.

[5] Ο Hornblower 2008, 359, παρατηρεί την παρατακτική και σπασμωδική σειρά των όρων της περιόδου, με την παρένθεση να εκτροχιάζει την ακολουθία της σκέψης.

[6] Πρβλ. 6.24.1 *ἀσφαλῶς ἐκπλεῦσαι* και 6.24.3 *ἀσφάλεια* και *οὐδὲν ἂν σφαλεῖσαν*. Δες και Hornblower 2008, 359-361, για τον παραλληλισμό. Σύμφωνα με το Finley 1942, 220, υπό τις συνθήκες και τις διαθέσεις που επικρατούσαν στην Αθήνα ήταν απίθανο να λειτουργήσουν αποτρεπτικά οι αρνητικές συνέπειες που θα παρατηρούνταν, αν η εκστρατεία αποτύγχανε.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στους δύο προηγούμενους λόγους αυτού του επεισοδίου με την ίδια μορφή.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους προηγούμενους λόγους αυτής της τριλογίας.

[9] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.11.5-6.

[10] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αλκιβιάδης στο λόγο του είχε μιλήσει για την *εὐτυχίαν* του Νικία. Πρβλ. 6.17.1 και υποσ. 3 πιο πάνω.

Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πλείω ≠ ἐλάχιστα*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 6.20.3.

Ο Νικίας θεωρεί ότι αυτός ο τρόπος δράσης είναι ο πιο ασφαλής[1] για τους Αθηναίους. Τελειώνει το λόγο του[2] δηλώνοντας ότι, αν κάποιος έχει αντίθετη από αυτόν γνώμη, θα του παραχωρήσει τη στρατηγία[3].

> ***ταῦτα*** *γὰρ τῇ τε* ***ξυμπάσῃ*** *πόλει* ***βεβαιότατα ἡγοῦμαι*** *καὶ* ***ἡμῖν*** *τοῖς στρατευσομένοις σωτήρια*[4]***. εἰ δέ τῳ ἄλλως δοκεῖ,*** *παρίημι αὐτῷ τὴν ἀρχήν* (6.23.4).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις: *ταῦτα βεβαιότατα ἡγοῦμαι ≠ εἰ ἄλλως δοκεῖ,* της οποίας τα μέλη δηλώνουν αντίθετη δράση[5] και συνδέονται με το μόριο *δέ*, και όλον ≠ μέρος (*ξυμπάσῃ ≠ ἡμῖν*). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Νικία ≠ Αθηναίων (*ἡγοῦμαι ≠ τῳ*), δημιουργώντας ρήγμα ανάμεσα στον ομιλητή και στο ακροατήριό του· ένας όχι και τόσο καλός τρόπος να τελειώσει το λόγο του ο Νικίας[6].

Μετά από τη δημηγορία του ο Νικίας[7] πίστευε είτε ότι θα απέτρεπε τους Αθηναίους από την εκστρατεία είτε ότι, αν αναγκαζόταν να εκστρατεύσει, θα ήταν ασφαλής. Τα λόγια

---

[1] Αυτό αισθάνονται και οι Αθηναίοι αναλογιζόμενοι τον ισχυρό τους στόλο. Δες και Jordan 2000, 67, ο οποίος παραβάλλει το χωρίο με το 6.24.1. Ο Kagan 1981, 188-189, θεωρεί παράξενη την παραδοχή του Νικία, ότι η εφαρμογή της συμβουλής του θα προσφέρει ασφάλεια στην εκστρατεία, αφού μόλις πριν είχε αναφέρει, εκφοβίζοντας τους Αθηναίους, ότι ακόμα και με τέτοια προετοιμασία δύσκολα θα κατάφερναν να επιστρέψουν πίσω ασφαλείς. Ο Kagan υποστηρίζει πως ο Νικίας ανέμενε ότι κάποιος θα στρεφόταν εναντίον των εισηγήσεών του, χαρακτηρίζοντάς τις υπερβολικές και αχρείαστες, και έτσι είτε ο ίδιος θα μπορούσε να αποσυρθεί από τη στρατηγία, υπό την άποψη ότι οι συμβουλές του δεν θα είχαν γίνει δεκτές, είτε η απειλή του για απόσυρση θα καθυστερούσε την εκστρατεία και θα κατεύναζε την επιθυμία για απόπλευση, δίνοντας την ευκαιρία στο λαό να την ξανασκεφτεί.

[2] Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 172, πολλά από τα επιχειρήματα του Νικία και στους δύο του λόγους αποδείχτηκαν από τα κατοπινά γεγονότα πιο λογικά από αυτά του Αλκιβιάδη, παρόλο που δίνουν την εντύπωση ότι ο Νικίας ήταν υπερβολικά επιφυλακτικός. Ο Ellis 1979, 47-48, παρατηρεί ότι ο Νικίας αποδεικνύεται γενικά σωστός στις προβλέψεις του, ενώ ο Αλκιβιάδης όχι. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 674 και υποσ. 4 στη σελ. 676. Αντίθετα, ο Avery 1990, 103 υποσ. 19, υποστηρίζει ότι ο Νικίας παρουσιάζεται να κάνει λάθος υπολογισμούς. Για τα λάθη που διέπραξε ο Νικίας ως στρατηγός δες Smith 1903, 382-383.

[3] Αυτό ακριβώς είχε κάνει ο Νικίας και στην περίπτωση της Πύλου προς όφελος του Κλέωνα. Πρβλ. 4.28.1-3. Αυτή τη φορά, ωστόσο, η πρόκλησή του αποτυγχάνει. Δες και Murray 1961, 34-35, Dover 1965, 35, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 261-262, Kagan 1981, 169, Connor 1984, 167, και Hornblower 2008, 360, για τον παραλληλισμό. Ο Dover σημειώνει ότι κανένας στρατηγός δε μπορούσε να αποποιηθεί του αξιώματός του μόνο με μία δική του διακήρυξη. Δες και Flower 1992, 51 και υποσ. 41, ο οποίος σημειώνει ότι σε αυτή την περίπτωση κανείς δεν ήταν διατεθειμένος να απαλλάξει το Νικία από τις ευθύνες του. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 173, η περιγραφή του Νικία δείχνει την επιφυλακτικότητά του και την τάση του να αποφεύγει την προσωπική του ευθύνη.

[4] Πρβλ. 6.24.3 *σωθήσεσθαι*. Δες και Hornblower 2008, 360, 362, ο οποίος σημειώνει ότι η επανάληψη των όρων *ἀσφάλεια* και *σωτηρία* στο 6.24 συνιστά προειδοποίηση για την επερχόμενη καταστροφή. Πρβλ. 2.65.12 και 6.15.4.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.11.3.

[6] Στο 6.9-14 ο Νικίας είχε αρχίσει το λόγο του χρησιμοποιώντας την ίδια αντιπαραβολή· άλλη μία λανθασμένη πρακτική, αντί να προσπαθήσει να αποκτήσει την εύνοια των ακροατών του. Ο Νικίας αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με το ακροατήριό του κυρίως στον προηγούμενό του λόγο. Την ίδια αντιπαραβολή χρησιμοποιεί και ο Αλκιβιάδης στη δική του δημηγορία. Ο Αλκιβιάδης, ωστόσο, αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους ακροατές του μόλις δύο φορές.

[7] Σύμφωνα με τους Murray 1961, 39, de Romilly 1963, 205-207, Hunter 1973, 136-137, 139 υποσ. 18, Ellis 1979, 45-46, Ober 1994, 114 και υποσ. 38, και Yunis 1996, 104, η αφήγηση επιβεβαιώνει τελικά τα λόγια του Νικία και στους δύο του λόγους (6.9-14, 6.20-23). Σύμφωνα με το Stahl (Stahl 1973, 74-75 και Stahl 2003, 185), οι Αθηναίοι μετανιώνουν για τη Σικελική εκστρατεία και η κατάστασή τους στο τέλος της περιγράφεται

του όμως είχαν και πάλι το αντίθετο αποτέλεσμα[1]: *οἱ δὲ τὸ μὲν ἐπιθυμοῦν τοῦ πλοῦ οὐκ ἐξῃρέθησαν ὑπὸ τοῦ ὀχλώδους τῆς παρασκευῆς, πολὺ δὲ μᾶλλον ὥρμηντο*[2] (6.24.2). Οι Αθηναίοι, σύμφωνα με τον ιστορικό, θεωρούσαν ότι ο Νικίας τους είχε συμβουλεύσει

ως αντίθετη από αυτήν που παρουσιάζουν στο 6.24. Στο 7.55, προσθέτει, ανακαλούνται τα λόγια του Νικία στο 6.20. Ο Jordan 2000, 63-70, παρατηρεί ότι υπάρχουν λεκτικές και θεματικές αντιστοιχίες ανάμεσα στους λόγους του επεισοδίου και στην αφήγηση, οι οποίες δημιουργούν ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους, κυρίως ανάμεσα στο λόγο του Αλκιβιάδη και στη μετέπειτα αφήγηση, δείχνοντας την υιοθέτηση των απόψεών του από τη συνέλευση.

[1] Σύμφωνα με τον Ellis 1979, 48-49, 57, ο Νικίας είναι ανίκανος να επιτύχει τους στόχους του όσο επαινετέοι κι αν είναι και για άλλη μία φορά, θεωρεί, κρίνει λανθασμένα το ακροατήριό του. Ο Lateiner 1985, 213, παρατηρεί ότι ο Νικίας γενικά αποτυγχάνει να χειραγωγήσει τους άντρες του και να κατευθύνει τα γεγονότα, όπως ο ίδιος ήθελε. Όμοια ο Τσακμάκης 2006 (2), 171, σημειώνει ότι ο Νικίας δεν είναι ποτέ σε θέση να ελέγξει τον αθηναϊκό όχλο, ενώ αντίθετα ελέγχεται από αυτόν. Σύμφωνα με τον Avery 1990, 105, 109, ο δεύτερος λόγος του Νικία παρερμηνεύτηκε και τα επιχειρήματά του διαστρεβλώθηκαν από το ακροατήριό του. Ο Finley 1942, 222, 225, παρατηρεί ότι, παρόλο που οι προειδοποιήσεις του Νικία και η εκτίμησή του για την επιχείρηση ήταν κατά το Θουκυδίδη ορθές, τα λόγια του είχαν τελικά το αντίθετο αποτέλεσμα. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Νικίας με την ανικανότητά του να αντικρούσει χωρίς περιστροφές το λαό, όπως είχε κάνει ο Περικλής, έγινε ένας από τους συντελεστές της εκστρατείας αντίθετα με τις πεποιθήσεις του και χωρίς τη θέλησή του αίτιος του μεγάλου μεγέθους της. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι Αθηναίοι δύσκολα θα μπορούσαν να ακολουθήσουν μία τόσο ήρεμη και αρνητική πολιτική, όπως αυτή του Νικία. Ο Kagan 1981, 190-191, σχολιάζει ότι η στρατηγική του Νικία αποτυγχάνει, όπως ακριβώς είχε αποτύχει και το 425 π.Χ. με τον Κλέωνα. Παρατηρεί ακόμη ότι ο Νικίας καταφέρνει να μετατρέψει μία περιορισμένης κλίμακας και ρίσκων εκστρατεία σε ένα τεράστιο εγχείρημα με τραγικές τελικά συνέπειες για την Αθήνα, μεγενθύνοντας τις προσδοκίες των Αθηναίων, οι οποίοι είχαν πλέον στη διάθεσή τους μία ισχυρή εκστρατευτική δύναμη που θα τους προσέφερε ασφάλεια. Όμοια ο Dover 1965, 32, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 256, παρατηρούν ότι ο Νικίας έκανε λανθασμένους υπολογισμούς, αφού αν οι Αθηναίοι έστελναν μικρότερο στόλο, δε θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την επιτυχία τον πρώτο χρόνο και επομένως ούτε και την παραμονή τους στη Σικελία για συνέχιση των προσπαθειών τους και έτσι η εκστρατεία θα τελείωνε ή τουλάχιστον δε θα ήταν τόσο καταστροφική. Ο Palmer 1982, 120 υποσ. 35, παρατηρεί ότι ο λανθασμένος χειρισμός του θέματος από το Νικία ευθυνόταν για το μεγάλο μέγεθος του στόλου και για την υπεραισιοδοξία των Αθηναίων· στοιχεία που τους οδήγησαν στην καταστροφή. Ο Ober 1994, 115-116, θεωρεί ότι υπεύθυνος για την απόφαση δεν ήταν μόνο ο Αλκιβιάδης, αλλά και ο Νικίας, ο οποίος προκάλεσε με τις υπερβολικές προτάσεις του και την επίθεσή του εναντίον του Αλκιβιάδη ακόμη μεγαλύτερη επιθυμία για την εκστρατεία. Σύμφωνα με τους Ober & Perry 2014, 25-27, οι επιλογές που είχαν πλέον οι Αθηναίοι ήταν ανάμεσα στη μη διεξαγωγή της εκστρατείας και στην τεράστια και δαπανηρή εκστρατεία που είχε προτείνει ο Νικίας, με την οποία αντικατέστησε την πιο μετριοπαθή εκστρατεία που είχε αρχικά συμφωνηθεί.

[2] Η Hunter 1973, 144, παρατηρεί ότι το συναίσθημα υπερνικά τη λογική και οι Αθηναίοι ψηφίζουν τελικά υπέρ του πολέμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση ανάμεσα στους όρους λογική ≠ συναίσθημα είχε χρησιμοποιηθεί και στους τρεις λόγους της συνέλευσης.

σωστά και ότι θα ήταν πλέον ασφαλισμένοι[1]. *Καὶ ἔρως*[2] *ἐνέπεσε τοῖς πᾶσιν*[3] *ὁμοίως*[4] *ἐκπλεῦσαι* (6.24.3): οι ηλικιωμένοι πίστευαν ότι θα κατακτούσαν τη Σικελία ή ότι τουλάχιστον δε θα ηττώντο, ενώ οι νεότεροι ήθελαν να γνωρίσουν νέα μέρη[5] και ευελπιστούσαν ότι θα επέστρεφαν στην πατρίδα τους, και οι στρατιώτες[6] θεωρούσαν ότι θα

[1] Πρβλ. *εὖ τε γὰρ παραινέσαι ἔδοξε καὶ ἀσφάλεια νῦν δὴ καὶ πολλὴ ἔσεσθαι* (6.24.2). Ο Jordan 2000, 67, 69, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι αποδέχονται μόνο όσα ήθελαν από το λόγο του Νικία: την υπόσχεσή του για ασφάλεια στη Σικελία, επειδή αυτή καθιστούσε πιθανή τη διεξαγωγή της εκστρατείας, ενώ αδιαφορούν τελείως για τις προϋποθέσεις που ήταν απαραίτητες για τη εξασφάλισή της, θεωρώντας ότι ο καλλωπισμένος στόλος που δημιούργησαν ήταν ο κατάλληλος για να τους καταστήσει ασφαλείς. Σύμφωνα με τον Avery 1990, 105, στη συζήτηση αυτή επικρατεί το παράδοξο: αντίθετες συμβουλές προσφέρθηκαν από τον Αλκιβιάδη και από το Νικία και η συνέλευση, απορρίπτοντας τον πρώτο λόγο, αποδέχτηκε τους δύο τελευταίους, παρόλο που οι προτάσεις τους ήταν διαφορετικές. Ο Connor 1984, 167, σημειώνει την ειρωνεία που υπάρχει στο σχόλιο, εάν ληφθεί υπόψη η καταστροφή που θα ακολουθήσει. Ο Ober 1994, 116, παρατηρεί επίσης ότι οι Αθηναίοι απορρίπτουν τις αντιμαχίες και στην απόφασή τους συνδυάζουν το επιχείρημα του Αλκιβιάδη, ότι πρέπει να γίνει η εκστρατεία, με το επιχείρημα του Νικία, ότι αυτή πρέπει να είναι όσο το δυνατόν μεγαλύτερη.

[2] Η ανεξέλεγκτη επιθυμία των Αθηναίων για εκστρατεία στη Σικελία και για απόκτηση νέων εδαφών τονίζεται στην αφήγηση με την επανάληψη σχετικών όρων: *τὸ μὲν ἐπιθυμοῦν τοῦ πλοῦ* (6.24.2), *πολὺ δὲ μᾶλλον ὥρμηντο* (6.24.2), *ἔρως ἐνέπεσε* (6.24.3), *πόθῳ* (6.24.3), *διὰ τὴν ἄγαν τῶν πλεόνων ἐπιθυμίαν* (6.24.4). Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 645. Δες και Jordan 2000, 64, 68, για την επανάληψη του θέματος της «επιθυμίας». Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 623. Ο Balot 2001 (2), 170-171, σημειώνει ότι αυτή η επιθυμία ξεπερνά τη δύναμη των Αθηναίων και η έλλειψη προνοητικότητας τους οδηγεί στη μοιραία καταστροφή. Ο Bloedow 1996, 141-142, παρατηρεί ότι ο ιστορικός συμπυκνώνει σε αυτή την πρόταση το παράλογο της αθηναϊκής απόφασης. Ο Flower 1992, 51 και υποσ. 42, παραλληλίζει τις υπερβολικές φιλοδοξίες και ελπίδες του Αλκιβιάδη και του αθηναϊκού λαού με τις φιλοδοξίες και την πλεονεξία τους στο επεισόδιο της Πύλου το 425 π.Χ. Πρβλ. 4.21.2, 4.41.4, 4.65.4. Όμοια ο Andrewes 1960, 3, παραβάλλει τα κίνητρα των Αθηναίων για την εκστρατεία στη Σικελία με το σχόλιο του Θουκυδίδη στο 4.65.4. Σύμφωνα με τον Woodhead 1990, 13, η φιλοδοξία και η πλεονεξία παρουσιάζονται ως τα εθνικά χαρακτηριστικά της Αθήνας. Σύμφωνα με το Finley 1942, 221, η διαφορά στην έκβαση των συζητήσεων για τη Μυτιλήνη και για τη Σικελία, των οποίων οι αποφάσεις ξανασυζητούνται, δείχνει την αλλαγή των διαθέσεων στην Αθήνα. Ο Connor 1984, 167-168, παρατηρεί ότι η φράση είναι ποιητική, ανακαλεί την τραγωδία και δείχνει την αναμενόμενη τιμωρία των Αθηναίων. Δες και Hornblower 2008, 360-361, 391, ο οποίος σημειώνει την περίφημη ποιητική έκφραση και εξηγεί ότι ο τεράστιος πόθος των Αθηναίων οφείλεται στο γεγονός ότι ακολουθούν τις συμβουλές του Νικία και τον στέλνουν ως στρατηγό μίας εκστρατείας, με την οποία δεν ήταν σύμφωνος. Ο ίδιος παρατηρεί τη χρήση ποιητικού λεξιλογίου και στον όρο *θάμβος*. Ο Jordan 2000, 67, σημειώνει την αντίθεση με τη συμβουλή του Νικία, ο οποίος είχε συμβουλεύει τους Αθηναίους να μην είναι *δυσέρωτας... τῶν ἀπόντων* (6.13.1).

[3] Σύμφωνα με τον Grant 1974, 84, η χρήση του όρου *πᾶσι* συμβάλλει στη δημιουργία μίας υπερβολικής εικόνας, η οποία αντιδιαστέλλεται με τη μετέπειτα δήλωση του ιστορικού, ότι κάποιοι διαφωνούσαν με την εκστρατεία. Ο ίδιος σημειώνει ότι η υπερβολή στοχεύει στο να τονιστεί η σημασία των γεγονότων.

[4] Οι Αθηναίοι ακολουθούν τελικά τη συμβουλή του Αλκιβιάδη για ενότητα των ηλικιωμένων και των νεοτέρων. Ο Jordan 2000, 64-65, παρατηρεί ότι το χάσμα γενεών που δημιουργήθηκε από το Νικία και που αποδοκιμάστηκε από τον Αλκιβιάδη κλείνει και όλοι οι Αθηναίοι παρουσιάζονται ενωμένοι ενόψει του πολέμου.

[5] Πρβλ. στο 6.13.1 την προειδοποίηση του Νικία: *δυσέρωτας... τῶν ἀπόντων* με το σχόλιο του ιστορικού στο 6.24.3: *τῆς τε ἀπούσης πόθῳ ὄψεως καὶ θεωρίας*. Δες και Connor 1984, 168 υποσ. 23. Ο Frangoulidis 1993, 95-102, υποστηρίζει ότι το εγχείρημα των Αθηναίων στη Σικελία περιέχει κοινά στοιχεία με την περιπέτεια του Οδυσσέα με τους Κύκλωπες και τους Λαιστρυγόνες (πρβλ. 6.2.1), όπως αυτή παρουσιάζεται από τον Όμηρο στην *Οδύσσεια*, όπου τονίζεται η περιέργεια και η επιθυμία για τα υλικά κέρδη, παρόλο που η κατάληξη ήταν διαφορετική στην κάθε περίπτωση. Αποδεικνύεται έτσι, θεωρεί, η ηρωική φύση αυτού του τεράστιου εγχειρήματος των Αθηναίων. Ο Ober 1994, 117, σημειώνει ότι η απόφαση των Αθηναίων συνδυάζει το δίκαιο, αφού αυτοί θα βοηθούσαν τους συμμάχους τους στη Σικελία, με το συμφέρον, καθώς θα κατακτούσαν νέες περιοχές.

[6] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 35, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 262, ο διαχωρισμός του Νικία δεν ήταν απόλυτος, αφού αυτοί που ανήκαν στην κατηγορία του στρατιώτη θα μπορούσαν επίσης να ανήκουν είτε στους ηλικιωμένους είτε στους νέους. Ο Hornblower 2008, 360-362, παρατηρεί ότι ο διαχωρισμός σε τρεις ομάδες παραπέμπει στο διαχωρισμό των θεατών στην τελευταία ναυμαχία στη Σικελία. Πρβλ. 7.69.3-7.71. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Νικίας αποτυγχάνει τελικά να δημιουργήσει χάσμα γενεών. Πρβλ. και την υποσ. 4 πιο πάνω.

έπαιρναν μισθό[1]. Έτσι λόγω της μεγάλης επιθυμίας των πολλών[2], ακόμη και όσοι διαφωνούσαν με την εκστρατεία σιωπούσαν[3] υπό το φόβο να μη θεωρηθούν κακοί πολίτες (6.24).

[1] Η de Romilly 1963, 74-75, παρατηρεί ότι τα οικονομικά οφέλη που θα μπορούσαν να αποκομίσουν οι λαϊκές μάζες αποτελούσαν σημαντικό στοιχείο του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Σύμφωνα με το Starr 1978, 346, το γεγονός ότι τα πληρώματα επιθυμούσαν μισθό, δείχνει σε κάποιο βαθμό ότι η δύναμη του ναυτικού ήταν συνυφασμένη με τη ριζοσπαστική δημοκρατία. Ο Connor 1984, 168 και υποσ. 24, παρατηρεί ότι η τοποθέτηση του προσωπικού κέρδους έναντι του κινδύνου της πολιτείας αποτελεί μία επιπλέον σύγχυση της διάκρισης ιδιωτικού και δημοσίου συμφέροντος, η οποία ήταν σημαντική στο θουκυδίδειο έργο. Σύμφωνα με τον Woodhead 1990, 13, οι αιτίες ανάληψης της Σικελικής εκστρατείας ήταν η άγνοια, η φιλοδοξία και η πλεονεξία, το χάσμα των γενεών, η διπλοπροσωπία των Εγεσταίων, ο φόβος να μην αντιταχθούν στην πιο επιθετική πολιτική, η λανθασμένη εμπιστοσύνη στη δύναμη και στους αριθμούς, οι προσωπικές φιλοδοξίες και οι δημόσιες εκκλήσεις του Νικία και του Αλκιβιάδη. Ο Jordan 2000, 65-66, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι πείθονται από τον Αλκιβιάδη και επενδύουν οικονομικά στην εκστρατεία, αναμένοντας να λάβουν οικονομική ανταπόδοση και μεταβάλλοντας τη στρατιωτική επιχείρηση σε εμπορικό εγχείρημα. Πρβλ. *μεγάλαις δαπάναις* (6.31.3), *πολλὰ τάλαντα* (6.31.5). Ο Dover 1965, 35, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 263, παρατηρούν ότι όσο μεγαλύτερες ήταν οι εισφορές στην ηγεμονία, τόσο περισσότερα χρήματα θα ξόδευαν οι Αθηναίοι στη διαχείριση και στη διατήρηση του στόλου στη θάλασσα. Οι ίδιοι παρατηρούν ότι ο ιστορικός υιοθετεί την κοινή άποψη των Αθηναίων συντηρητικών ότι οι φτωχοί επιθυμούσαν τον πόλεμο, ενώ οι πλούσιοι τον φοβούνταν. Ο μισθός των στρατιωτών, σύμφωνα με τους Dover 1965, 41-42, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 293, θα πρέπει να ήταν ασυνήθιστα υψηλός σε σχέση με τη μετέπειτα μισθοδοσία, αλλά όχι μεγαλύτερος από τα προηγούμενα χρόνια του πολέμου. Ο Hornblower 2008, 363, επισημαίνει την ειλικρινή διατύπωση του κινήτρου του κέρδους εκ μέρους του ιστορικού.

[2] Ο Connor 1984, 168 και υποσ. 25, και ο Hornblower 2008, 363, σημειώνουν ότι ο όρος *τῶν πλεόνων* μπορεί να αναφέρεται στις επιθυμίες της πλειοψηφίας ή να υπαινίσσεται την αθηναϊκή πλεονεξία (όπως και στο 4.21.2, 4.41.4, 4.65.4), η οποία οδηγεί στη δίκαιη τιμωρία των Αθηναίων μετά από τη σκληρότητα που επέδειξαν στη Μήλο. Δες και de Romilly 1963, 49 υποσ. 1, η οποία σημειώνει επίσης ότι ο όρος μπορεί να αναφέρεται στην πλειοψηφία.

[3] Σε αντίθεση με τις προτροπές του Νικία στον πρώτο του λόγο στο 6.13. Δες και Stahl 1973, 73, Jordan 2000, 67, και Connor 1984, 168 υποσ. 23, ο οποίος παρατηρεί ότι οι χειρότερες υποψίες του Νικία γίνονται πραγματικότητα. Ο Hornblower 2008, 363-364, παρατηρεί την ασυμφωνία αυτής της δήλωσης του ιστορικού με την προηγούμενή του διαπίστωση ότι ο πόθος για απόπλευση ήταν κοινός σε όλους, σημειώνοντας ότι θα πρέπει η πρώτη δήλωση να αναφέρεται απλώς στην πλειοψηφία. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 684. Ο ίδιος σημειώνει ότι παρόμοιο λεκτικό (*δεδιώς, ἡσυχίαν εἶχεν*) επαναλαμβάνεται στο 8.66.2, όπου γίνεται αναφορά στην αντίδραση προς τους ολιγαρχικούς συνωμότες το 411 π.Χ., οι οποίοι πλέον δεν έθεταν σε κίνδυνο τη δημόσια εικόνα των Αθηναίων, αλλά τη ζωή τους. Σύμφωνα με τους Ober & Perry 2014, 28, δίνοντας έμφαση σε αυτούς που είχαν αμφιβολίες, ο ιστορικός υπογραμμίζει τον κίνδυνο του ενθουσιασμού μέσα στα σώματα αποφάσεων και το χάσμα ανάμεσα στη λογική πολιτική και στην τελική απόφαση της συνέλευσης.

Οι Αθηναίοι απαιτούσαν[1] από το Νικία[2] να μην καθυστερεί άλλο και να τους αναφέρει ξεκάθαρα πόσες συνολικά δυνάμεις θα χρειαζόταν για την εκστρατεία[3]. Ο Νικίας[4] ζήτησε 100 καράβια, 5000 οπλίτες, τα απαραίτητα όπλα, τοξότες και σφενδονιστές[5] (6.25).

Σύμφωνα με τον ιστορικό, οι Αθηναίοι έδωσαν απόλυτη εξουσία[6] στους στρατηγούς τους, καλώντας τους να ενεργήσουν με βάση τα συμφέροντα της Αθήνας. Οι προετοιμασίες για την εκστρατεία άρχισαν αμέσως: οι Αθηναίοι ζήτησαν ενισχύσεις και από τους συμμάχους τους και συγκέντρωσαν το στράτευμα και τα καράβια που χρειάζονταν με σχετική ευκολία (6.26).

Ο αθηναϊκός στόλος αναχωρεί αργότερα (6.30-31) για τη Σικελία, λόγω της παρεμβολής[7] του σκανδάλου των Ερμοκοπιδών, το οποίο θεωρήθηκε ότι είχε πολιτικούς

[1] Ο Cogan 1981, 100, θεωρεί ότι μέσα στο γενικότερο κλίμα που επικρατούσε δεν ήταν παράξενο το γεγονός ότι η παράκληση του Νικία, να του δοθεί χρόνος να συζητήσει το θέμα των προμηθειών με τους συνστρατηγούς του, αντιμετωπίστηκε με χλευασμό και θεωρήθηκε ως προσπάθεια εκ μέρους του στρατηγού να αναβάλει την εκστρατεία. Ο ίδιος δικαιολογεί επίσης το γεγονός ότι ο υπερβολικός αριθμός ενισχύσεων που ζητήθηκε από το Νικία έγινε δεκτός χωρίς ενστάσεις.

[2] Ο Murray 1961, 39, σημειώνει το λάθος των Αθηναίων να διατηρήσουν το Νικία στη στρατηγία, παρόλο που θεωρούσε την εκστρατεία πολύ επικίνδυνη.

[3] Ο Connor 1991, 59, παρατηρεί ότι η περιγραφή του σχεδιασμού της Σικελικής εκστρατείας τονίζει το θέμα της διάψευσης των ελπίδων των Αθηναίων.

[4] Και πάλι *ἄκων* (6.25.2), σύμφωνα με τον ιστορικό, όπως και όταν εξελέγη στρατηγός της εκστρατείας στο 6.8.4. Σύμφωνα με τον Avery 1990, 103 και υποσ. 18, ο ιστορικός φαίνεται απολύτως βέβαιος όσον αφορά στην παρουσίαση των σκέψεων του Νικία. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Νικίας, ο βασικός αντίπαλος του σχεδίου, επιβεβαιώνει ακούσια την αποδοχή του και επιλύει τη διαμάχη ακολουθώντας την άποψη, στην οποία εναντιωνόταν. Ο Stahl 2003, 183, παρατηρεί ότι από το 6.24 ο Νικίας γίνεται μια μορφή, όπως η Κασσάνδρα, που αντιμετωπίζει τη μοίρα της με ανοικτά μάτια: την γνωρίζει, οι αναγνώστες ως παρατηρητές την ξέρουν, αλλά αυτοί που είναι μαζί του όχι. Ο Hornblower 2008, 365, επισημαίνει την ειρωνική αντίθεση με το επεισόδιο της Πύλου στο 4.28. Στην περίπτωση εκείνη ο Κλέων είχε αναγκαστεί να αναφέρει πόσες δυνάμεις χρειαζόταν για την επιχείρηση που θα ακολουθούσε.

[5] Ο Jordan 2000, 70 υποσ. 16, 75, 79, παρατηρεί ότι οι ενισχύσεις που ζητεί ο Νικίας δε θεωρήθηκαν υπερβολικές από τους Αθηναίους, οι οποίοι τις ενέκριναν αμέσως. Πρβλ. 6.26.1 και την υποσ. 1 πιο πάνω. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι απαιτήσεις του Νικία δεν ήταν υπερβολικές, καθώς ο στρατηγός θα είχε υπόψη του τις προηγούμενες εκστρατείες, στις οποίες είχε λάβει μέρος και όπου είχαν χρησιμοποιηθεί μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις. Ο Cogan 1981, 100, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι θεωρούσαν την εκστρατεία απαραίτητη για την ύπαρξη της πόλης τους και κανένα όριο δε θα μπορούσε να τεθεί στα υλικά ή στους στόχους της. Ο Connor 1984, 158 υποσ. 2, σημειώνει ότι η αφήγηση επιβεβαιώνει το σχόλιο του ιστορικού στο 2.65.12, ότι η επιχείρηση δε θα αποτελούσε σοβαρή αποτυχία για την Αθήνα, αν οι επόμενες αποφάσεις των Αθηναίων δεν αύξαναν την κλίμακα και τους κινδύνους της. Ο Kitto 1966, 335-336, σημειώνει ότι ο ιστορικός δεν ενδιαφέρεται για το ακριβές κόστος της εκστρατείας αλλά για το γεγονός ότι ο στόλος κουβαλούσε την περηφάνια, τη δύναμη και αρκετό από τον πλούτο της Αθήνας. Ο Ellis 1979, 57-58, θεωρεί ότι ο συνολικός αριθμός του εκστρατευτικού σώματος δεν ήταν υπερβολικός, σε σχέση και με προηγούμενες εκστρατείες των Αθηναίων, και σημειώνει ότι ο Νικίας δεν ήταν τόσο ανόητος, ώστε να πιστεύει πως οι υπερβολικές του απαιτήσεις θα αποτελούσαν αποτρεπτικό παράγοντα για τους Αθηναίους, αφού οι Αθηναίοι τις αποδέχονται τελικά και ο Νικίας παρουσιάζεται να ηγείται αποτελεσματικά του στρατού.

[6] Πρβλ. *αὐτοκράτορας* (6.26.1). Πρβλ. και 6.8.2 για την ίδια αναφορά. Δες και Dover 1965, 36, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 264, και Hornblower 2008, 366. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 626.

[7] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 37, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 271, δεν υπάρχει ένδειξη ότι το σκάνδαλο έγινε αμέσως πριν από την απόπλευση του στόλου ή στην αρχή της προετοιμασίας της εκστρατείας.

στόχους, την κατάλυση δηλαδή της αθηναϊκής δημοκρατίας[1]. Οι υποψίες[2] στράφηκαν προς το πρόσωπο του Αλκιβιάδη, λόγω των παρανομιών[3] στη ζωή του, συνδέοντας το σκάνδαλο με τη διακωμώδηση των Ελευσινίων μυστηρίων, στην οποία εμπλεκόταν και ο Αλκιβιάδης[4] (6.27-28). Παρόλο που ο Αλκιβιάδης ζήτησε να εκδικαστεί η υπόθεση πριν από την απόπλευση του στόλου, οι αντίπαλοί του[5] απαίτησαν να ξεκινήσει ο στόλος[6] χωρίς άλλη

[1] Ο Palmer 1982, 112, σημειώνει ότι δεν ήταν παράξενη η σύνδεση μίας ασέβειας με μία πολιτική συνωμοσία. Μέσω της υστερίας που δημιουργήθηκε, παρατηρεί, ήταν λογικό οι υποψίες να πέσουν στο πρόσωπο του Αλκιβιάδη εξαιτίας της παρανομίας που χαρακτήριζε τη ζωή του. Σύμφωνα με τον Dover 1965, 37-38, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 285-286, μία επαναστατική συνωμοσία λίγων ανδρών θα μπορούσε να διαπράξει ένα εντυπωσιακό έγκλημα και να δώσει την εντύπωση ότι η ομάδα ήταν πολυπληθής και δυνατή και ότι οι συνωμότες ήταν πανταχού παρόντες. Έτσι, παρατηρούν, κανένας από τους πολίτες δε θα μπορούσε να δράσει εναντίον της, εξαιτίας του φόβου που θα προκαλούσε, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τέτοιες ομάδες στόχευαν πάντοτε στην κατάλυση της δημοκρατίας. Πρβλ. 8.66.2. Ο Cogan 1981, 113, επισημαίνει ότι τα θρησκευτικά εγκλήματα συνδέονταν με την κατάλυση της δημοκρατίας. Ο Hornblower 2008, 375-376, παρατηρεί ότι οι κατηγορίες για κατάλυση της δημοκρατίας συνδέουν το επεισόδιο με το 458 π.Χ. (1.107.4) και με το 411 π.Χ. (8.47.2, 8.49).

[2] Πρβλ. 6.28.2, 6.53.2-3, 6.60.1, 6.61.1 για τους φόβους των Αθηναίων για επιβολή τυραννίας. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 650. Ο ιστορικός σχολιάζει την εκμετάλλευση αυτών των ψιθύρων από όσους εχθρεύονταν τον Αλκιβιάδη και ήθελαν να τον απομακρύνουν από την εξουσία. Πρβλ. και το σχόλιο του ιστορικού στο 2.65.11. Ο Brunt 1952, 63, παρατηρεί ότι ένας άνδρας, όπως ο Αλκιβιάδης, δε θα αρνείτο να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία να γίνει τύραννος. Σύμφωνα με το Macleod 1975, 70-71, στο 2.65.11 υπάρχει υπαινιγμός στη συμπεριφορά του Αλκιβιάδη, του οποίου η αλαζονεία προκάλεσε τις υποψίες για επιβολή τυραννίας. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η απόφαση για την εκστρατεία δεν ήταν λανθασμένη, αλλά η αθηναϊκή συνέλευση δεν ψήφισε τα σωστά μέτρα για το στρατό στη δύση. Η ανάκληση και η καταδίκη του Αλκιβιάδη, προσθέτει, δημιούργησε μία σειρά από γεγονότα που οδήγησαν στην καταστροφή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η παρουσία του Αλκιβιάδη θα οδηγούσε την Αθήνα στην επιτυχία. Σύμφωνα με το Finley 1942, 208, η ατυχία της Αθήνας και η ουσιαστική αιτία της καταστροφής της ήταν ότι κανείς από τους διαδόχους του Περικλή δε συνδύαζε τα χαρακτηριστικά του μεγάλου της ηγέτη. Αν η Αθήνα διέθετε άλλον έναν Περικλή, παρατηρεί, το τέλος του πολέμου δε θα ήταν το ίδιο. Ο Westlake 1941, 61 υποσ. 7, σημειώνει ότι ο ιστορικός στο 2.65.11 προσπαθεί να μεταφέρει την ευθύνη για την καταστροφή της Σικελικής εκστρατείας από το Νικία στο δήμο της Αθήνας.

[3] Πρβλ. *ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν* (6.28.2) και το σχόλιο του ιστορικού στο 6.15.4. Όπως σημειώνει και ο Dover 1965, 39, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 285, και ο Hornblower 2008, 380, το γεγονός ότι ο Αλκιβιάδης αψηφούσε τα καθιερωμένα θεωρήθηκε ως τεκμήριο της περιφρόνησής του για το δημοκρατικό πολίτευμα. Όμοια ο McGregor 1965, 35-36, 39, παρατηρεί ότι η άσωτη και ανεύθυνη προσωπική ζωή του Αλκιβιάδη έκανε πιστευτές τις εναντίον του κατηγορίες, οι οποίες αυξάνονταν μέσω των δημαγωγών και των ολιγαρχικών, παρόλη τη δημοτικότητα που απέκτησε ο Αλκιβιάδης λόγω της εκστρατείας. Πρβλ. 8.68.3 για το γεγονός ότι ο Αλκιβιάδης δεν επρόκειτο να ανακληθεί στην Αθήνα όσο επικρατούσαν σε αυτήν οι ολιγαρχικοί. Πρβλ. και 8.63.4.

[4] Πρβλ. 6.61.1. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 238, ο Θουκυδίδης δε συγκεκριμενοποιεί τις κατηγορίες εναντίον του Αλκιβιάδη, ούτε εκφράζει τη γνώμη του σχετικά με την εγκυρότητά τους. Ο Dover 1965, 39, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 272, 277, σημειώνουν ότι ο Αλκιβιάδης δεν είχε καταδικαστεί για τον ακρωτηριασμό των Ερμαϊκών στηλών, αλλά το γεγονός αυτό συνδέθηκε με τη διακωμώδηση των μυστηρίων, στην οποία είχε εμπλακεί ο Αλκιβιάδης. Όμοια ο Hornblower 2008, 378, σημειώνει ότι ο ιστορικός θεωρεί τη διακωμώδηση των μυστηρίων και το σκάνδαλο των Ερμοκοπιδών ως δύο ξεχωριστά γεγονότα και αναφέρεται στην ανάμειξη του Αλκιβιάδη μόνο στο πρώτο. Ο Powell 1979, 24, σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης δεν είχε κατηγορηθεί επίσημα για το σκάνδαλο των Ερμοκοπιδών, αλλά πριν από την απόπλευση του στόλου θεωρείτο ότι είχε εμπλοκή και σε αυτό το αδίκημα. Σύμφωνα με τον Pearson 1947, 53, ο ιστορικός δεν υπονοεί ότι ο Αλκιβιάδης ήταν ένοχος για κάποιας μορφής ασέβεια.

[5] Τα κίνητρα που τους αποδίδονται στο 6.28.2 παραπέμπουν στο 2.65.10-11 και στο 8.89.3. Δες και Dover 1965, 38, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 289, και Hornblower 2008, 378. Πρβλ. και υποσ. 2 πιο πάνω.

[6] Ο Powell 1979, 21-22, θεωρεί ότι ο ακρωτηριασμός των Ερμαϊκών στηλών ήταν σοβαρός ως οιωνός, αφού οι Αθηναίοι, όπως και οι υπόλοιποι Έλληνες, πίστευαν ότι ολόκληρη η κοινότητα μπορούσε να τεθεί σε κίνδυνο, αν κάποια από τα μέλη της που ευθύνονταν για μία ανίερη πράξη παρέμεναν ατιμώρητα. Ο ίδιος σημειώνει επίσης ότι ο θεός Ερμής είχε στενή σχέση με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Ο Dover 1965, 37, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 284, σημειώνουν ότι η συμμετοχή στη Σικελική εκστρατεία ατόμων που εμπλέκονταν σε ασέβεια αποτελούσε έναν από τους ισχυρότερους κακούς οιωνούς, αφού αυτοί έπρεπε να τιμωρηθούν εκ των προτέρων, ώστε να μην προκαλέσει η πολιτεία την εκδίκηση των θεών και να επηρεαστεί με αυτό τον τρόπο η επιτυχία της εκστρατείας. Ο Hornblower 2008, 375, 378, παρατηρεί επίσης ότι οι

καθυστέρηση και να επιστρέψει ο Αλκιβιάδης αργότερα[1], για να δικαστεί. Ο ιστορικός σχολιάζει ότι σκοπός τους ήταν να μεγενθύνουν[2] τις κατηγορίες εναντίον του και να τον καταδικάσουν (6.29).

Ο Θουκυδίδης περιγράφει τη μεγαλοπρεπή αναχώρηση του στόλου, μετά από τις καθιερωμένες ευχές[3] και σπονδές, και τη συγκέντρωση όλου του αθηναϊκού λαού και των ξένων[4] στο λιμάνι, για να παρακολουθήσουν την απόπλευση και τις μεγάλες προσδοκίες τους για κατάκτηση της Σικελίας[5], συνδυασμένες με τους φόβους τους[6]. Οι φόβοι τους εξανεμίζονταν, βλέποντας[7] τη μεγάλη πολεμική τους προετοιμασία, αφού ο στόλος τους, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, ήταν ο πιο πολυδάπανος και λαμπρά καταρτισμένος[8]

Αθηναίοι φοβούνταν πως αυτή η ασέβεια θα προκαλούσε την τιμωρία του θεού Ερμή που ήταν προστάτης των ταξιδιών. Ο ίδιος σημειώνει ότι η ασέβεια ήταν εσκεμμένη και η συμπεριφορά των ασεβούντων καταδικαστέα, όπως φαίνεται από τη φράση *ἐφ' ὕβρει* (6.28.1) και από τη γενική αντίδραση των Αθηναίων. Πρβλ. 8.53.2.

[1] Η ανάκληση του Αλκιβιάδη και όσων άλλων θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για το σκάνδαλο περιγράφεται αργότερα. Πρβλ. 6.53.1-2, 6.60-61. Ο Αλκιβιάδης κατορθώνει να διαφύγει, προτού το καράβι που τον μετέφερε φτάσει στην Αθήνα, και να καταφύγει στους Θουρίους. Όπως εξηγεί ο Kagan 1981, 201-203, 206-209, ο Αλκιβιάδης ήταν αναμεμειγμένος στη διακωμώδηση των μυστηρίων και όχι στο σκάνδαλο των Ερμοκοπιδών, αλλά ανακλήθηκε για να δικαστεί εξαιτίας του αυξανόμενου φόβου που υπήρχε για διάπραξη πραξικοπήματος από τους φίλους του στο Άργος, εναντίον των οποίων υπήρχαν υποψίες ότι στόχευαν στην κατάλυση της δημοκρατίας. Ο ίδιος, ωστόσο, θεωρεί ότι η διακωμώδηση των μυστηρίων δε θα μπορούσε να έχει πολιτικές αποχρώσεις, σε αντίθεση με το σκάνδαλο, το οποίο θα πρέπει να είχε ως στόχο την αναβολή της εκστρατείας και την κινητοποίηση ίσως του Νικία, για να την σταματήσει. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 687. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 284-285, σημειώνουν ότι μία ομάδα που ήθελε να σταματήσει τη Σικελική εκστρατεία θα μπορούσε να διαπράξει ασέβεια, ώστε να επηρεάσει το δημόσιο αίσθημα, προκαλώντας το φόβο μίας θεϊκής τιμωρίας. Σύμφωνα με το Finley 1942, 208 υποσ. 1, η αφροσύνη των Αθηναίων να ανακαλέσουν τον Αλκιβιάδη, αφού είχε ξεκινήσει η εκστρατεία, αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό δείγμα πολιτικής αποσύνθεσης.

[2] Πρβλ. την έμφαση στα προσωπικά τους κίνητρα στην αφήγηση: *βουλόμενοι ἐκ μείζονος διαβολῆς, ἢν ἔμελλον ῥᾷον αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν* (6.29.3). Η de Romilly 1963, 208 και υποσ. 2, παρατηρεί ότι ο ιστορικός εκφράζει την απαρέσκειά του σε αυτές τις κατηγορίες, αποδίδοντάς τις σε ζήλια και δόλο. Ο McGregor 1965, 34 και υποσ. 19, επισημαίνει ότι η χρήση του όρου *διαβολή* υπονοεί ότι η κατηγορία ήταν ψευδής και βασιζόταν στην προκατάληψη που υπήρχε εναντίον του Αλκιβιάδη. Ο Brunt 1952, 91, σημειώνει το γεγονός ότι, ενώ ο ιστορικός δεν αναφέρεται ξεκάθαρα στην αθωότητα του Αλκιβιάδη σχετικά με τον ακρωτηριασμό των Ερμαϊκών στηλών, την υπονοεί με την αναφορά του στις μηχανορραφίες των εχθρών του (6.28.2) και σε αναξιόπιστες πληροφορίες (6.53).

[3] Πρβλ. 7.75.7. Δες και Hornblower 2008, 393.

[4] Ο Hornblower 2008, 382-383, 391-392, παραβάλλει το χωρίο με το 2.34.4, όπου είχε παρατηρηθεί όμοια συγκέντρωση αστών και ξένων, οι οποίοι θα παρακολουθούσαν την επιτάφια τελετή. Με αυτό τον τρόπο, σημειώνει, ο ιστορικός υπονοεί την επερχόμενη καταστροφή των Αθηναίων. Πρβλ. και *ὁλοφυρμῶν* (6.30.2, 7.71.3-4, 7.75.4).

[5] Σύμφωνα με τον Woodhead 1990, 13 και υποσ. 38, παρόλο που η απόφαση των Αθηναίων ήταν να βοηθήσουν την Έγεστα στη δυτική Σικελία, όλοι ήξεραν ότι η πραγματική τους πρόθεση ήταν η κατάκτηση της πιο σημαντικής πόλης της Σικελίας, των Συρακουσών, αλλά και όλου του νησιού.

[6] Ο Kagan 1981, 198, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι ήταν φοβισμένοι εξαιτίας του πρόσφατου ανοσιουργήματος και των ποικίλων κακών οιωνών. Σύμφωνα με το Finley 1942, 207-208, η περιγραφή της Σικελικής εκστρατείας αποκαλύπτει ότι από τη στιγμή που η εκφυλιστική διαδικασία στην Αθήνα είχε αρχίσει οποιαδήποτε ατυχία ήταν αρκετή, για να την προχωρήσει παραπέρα.

[7] Πρβλ. *ἑώρων τῇ ὄψει, κατὰ θέαν* (6.31.1) και *ὄψεως καὶ θεωρίας* (6.24.3). Ο Ros 1938, 119, σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* στην επανάληψη όρων σχετικών με την «όραση» στο 6.31.1 και 6.24.3. Ο Hornblower 2008, 384, παραβάλλει το χωρίο με τη ναυμαχία στο λιμάνι των Συρακουσών, όπου επίσης παρατηρείται ο όρος *θέα* (7.71.3). Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 653.

[8] Πρβλ. την έμφαση στη μεγαλοπρέπεια του στόλου στην αφήγηση, η οποία επικεντρώνεται περισσότερο στην εμφάνισή του και όχι τόσο στην πραγματική του δύναμη: *τῇ παρούσῃ ῥώμῃ, διὰ τὸ πλῆθος ἑκάστων ὧν ἑώρων τῇ ὄψει* (6.31.1), *κατὰ θέαν ἦκεν ὡς ἐπ' ἀξιόχρεων καὶ ἄπιστον διάνοιαν* (6.31.1), *πολυτελεστάτη δὴ καὶ*

στόλος που είχε αποπλεύσει ποτέ από μία μόνο πολιτεία αποτελούμενος από ελληνικές δυνάμεις και προορισμένος για ένα τόσο μακρινό ταξίδι[1] (6.30-32).

Οι τρεις αυτές δημηγορίες που εκφωνούνται στην αθηναϊκή συνέλευση πριν από τη Σικελική εκστρατεία παρουσιάζουν, όπως έχει διαφανεί από την ανάλυσή τους, λεκτικές αντιστοιχίες και κοινές αντιθέσεις[2], που δημιουργούν συνοχή στο επεισόδιο. Αντιστοιχίες εντοπίζονται επίσης ανάμεσα στις δημηγορίες και στην περικείμενη αφήγηση, στην οποία επαναλαμβάνονται όροι και αντιθετικά ζεύγη που σημειώνονται και στους λόγους. Ο Νικίας, ο λιγότερο ικανός ρήτορας της *Ιστορίας*, χρησιμοποιεί συχνά το υπερβατόν διασπώντας τη συμμετρία των αντιθέσεών του και καθιστώντας τες λιγότερο εμφανείς. Ο Αλκιβιάδης αποφεύγει τη χρήση ορισμένων αντιθέσεων προσπαθώντας να απαμβλύνει το

εὐπρεπεστάτη (6.31.1), *εὐπρεπείᾳ* (6.31.3), *μάλιστα προέξει* (6.31.3), *τὰς κρατίστας* (6.31.3), *σημείοις καὶ κατασκευαῖς πολυτελέσι* (6.31.3), *ἐπίδειξιν μᾶλλον εἰκασθῆναι τῆς δυνάμεως καὶ ἐξουσίας ἢ ἐπὶ πολεμίους παρασκευήν* (6.31.4), *καὶ ὁ στόλος οὐχ ἧσσον τόλμης τε θάμβει καὶ ὄψεως λαμπρότητι περιβόητος ἐγένετο ἢ στρατιᾶς πρὸς οὓς ἐπῆσαν ὑπερβολῇ, καὶ ὅτι μέγιστος ἤδη διάπλους ἀπὸ τῆς οἰκείας καὶ ἐπὶ μεγίστῃ ἐλπίδι τῶν μελλόντων πρὸς τὰ ὑπάρχοντα ἐπεχειρήθη* (6.31.6). Δες και 7.87.5, όπου και πάλι γίνεται αναφορά στο μεγάλο μέγεθος της Σικελικής εκστρατείας: *ξυνέβη τε ἔργον τοῦτο {Ἑλληνικὸν} τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε μέγιστον γενέσθαι, δοκεῖν δ' ἔμοιγε καὶ ὧν ἀκοῇ Ἑλληνικῶν ἴσμεν*. Πρβλ. και την ίδια παρατήρηση στις δημηγορίες: *ὅπως θαυμασθῇ* (6.12.2), *ἐπιβόητος* (6.16.1), *τῷ… διαπρεπεῖ* (6.16.2), *ὑπὲρ δύναμιν μείζω* (6.16.2), *ὑπονοεῖται* (6.16.2), *ἰσχὺς φαίνεται* (6.16.3), *λαμπρότητι προέσχον* (6.16.5). Πρβλ. και 1.10.2. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Frangoulidis 1993, 100, η τεράστια πολεμική προετοιμασία των Αθηναίων περιγράφεται ως απόλαυση για τις ανθρώπινες αισθήσεις. Όμοια ο Rawlings 1981, 59, επισημαίνει ότι πρόκειται για μία από τις πιο παραστατικές και δραματικές περιγραφές σε όλο το έργο. Ο Jordan 2000, 63, 65-66, 68-69, 71-76, 79, παρατηρεί ότι ο ιστορικός ήθελε να δείξει πως η στρατιωτική δύναμη των Αθηναίων ήταν απατηλή και πως η αστραφτερή της πρόσοψη απέκρυβε τις αδυναμίες της. Σημειώνει ακόμη ότι ο ιστορικός εκφράζει τις αμφιβολίες του σχετικά με την ποιότητα της Σικελικής εκστρατείας. Τις αδυναμίες αυτές, προσθέτει, θα κλιθούν να αντιμετωπίσουν οι στρατηγοί φτάνοντας στη Σικελία. Όμοια η Kallet 2001, 21-23, 48-66, 82-84, παρατηρεί ότι η επίδειξη του πλούτου των Αθηναίων αποτελεί κεντρικό θέμα της θουκυδίδειας αφήγησης υπονοώντας ότι αυτή η επίδειξη αποτελεί το υποκατάστατο της πραγματικής τους δύναμης. Η ίδια επισημαίνει την έμφαση στην *ὄψιν* η οποία αποδεικνύεται ενίοτε απατηλή και συνδέεται συχνά με τα χρήματα και με τον πλούτο. Αντίθετα, οι Dover 1965, 43, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 295-296, παρατηρούν ότι η περιγραφή αυτή δε δηλώνει απαραίτητα πως οι Αθηναίοι έκαναν απλή επίδειξη και πως είχαν ως σκοπό να προκαλέσουν μόνο το φόβο στους εχθρούς τους στη Σικελία. Ο Ober 1994, 115, επισημαίνει τη χρήση αρκετών τύπων σε υπερθετικό βαθμό, η οποία δείχνει, θεωρεί, και το μέγεθος της επερχόμενης καταστροφής. Πρβλ. 7.87.5. Δες και Hornblower 2008, 367, 381, 388-393, ο οποίος σημειώνει επίσης τη συγκέντρωση τύπων σε υπερθετικό βαθμό. Ο ίδιος θεωρεί ότι η εντυπωσιακή εμφάνιση ενός στρατιωτικού σώματος δεν είναι ασυμβίβαστη με την αποτελεσματικότητά του και ότι το μέγεθος της καταστροφής του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος μαρτυρεί και τη δύναμή του.

[1] Ο Rawlings 1981, 61, παρατηρεί ότι, αν οι Αθηναίοι δεν εκστράτευαν εναντίον της Σικελίας, θα παρέμενε σε ισχύ η ανακωχή και δε θα ξεσπούσε νέος πόλεμος. Ο ίδιος παραλληλίζει το 6.1-93 με το πρώτο βιβλίο της *Ιστορίας*, το οποίο αναφέρεται στην πρώτη φάση του Πελοποννησιακού πολέμου.

[2] Για αντιστοιχίες ανάμεσα στο λόγο του Νικία στο 6.9-14 και στο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18 δες Rittelmeyer 1915, 133, Westlake 1960, 388 υποσ. 17, Murray 1961, 39, de Romilly 1963, 203-206, Dover 1965, 26-27, 29-30, Kitto 1966, 341, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 247, 252-253, Tompkins 1972, 204, 210-212, Hunter 1973, 135, Macleod 1975, 70-73, 76-78, 80-82, 84-85, Cooper 1979, 37-38, Ellis 1979, 45-47, Cogan 1981, 95, 97, 99, Kagan 1981, 181-183, 185, Connor 1984, 163 υποσ. 15, Ober 1994, 112-113, Debnar 1996, 100 και υποσ. 33, Jordan 2000, 79 και υποσ. 45, Hornblower 2008, 322-323, 326-330, 332, 336, 347-350, 352-353, Smith 2009, 368, 379-380, και Andrews 2009, 2. Για αντιστοιχίες ανάμεσα στο δεύτερο λόγο του Νικία (6.20-23) και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη δες Rittelmeyer 1915, 133, 138-139, Murray 1961, 39-41, Dover 1965, 32, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 256, 260, Hunter 1973, 136-137, Macleod 1975, 79-80, Kagan 1981, 186-187, Ellis 1979, 45-46, Ober 1994, 114, Hornblower 2008, 350, 357. Η de Romilly 1963, 206-207, και ο Hornblower 2008, 357-359, εντοπίζουν λεκτικές αντιστοιχίες ανάμεσα στους λόγους αυτού του επεισοδίου και στους ακόλουθους λόγους του Ερμοκράτη (6.33-34) και του Αθηναγόρα (6.36-40). Ο Bloedow 1996, 143-144, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο του Νικία στο 6.9-14 και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

ρήγμα που δημιουργεί στο αθηναϊκό ακροατήριο ο Νικίας, με σκοπό να πείσει τους Αθηναίους να αναλάβουν ομόφωνα την εκστρατεία. Οι δημηγορίες αυτές παρουσιάζουν και κοινά αντιθετικά ζεύγη με λόγους άλλων Αθηναίων ομιλητών, όπως του Κλέωνα και του Διοδότου, και κυρίως του Περικλή[1].

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 668.

2.21 Η ΤΡΙΛΟΓΙΑ ΕΡΜΟΚΡΑΤΗ (6.33-34) – ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ (6.36-40) – ΣΥΡΑΚΟΥΣΙΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ (6.41.2-4)

Μετά από την αναχώρηση του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος για τη Σικελία η αφήγηση μεταφέρεται στο εχθρικό στρατόπεδο, στις Συρακούσες[1]. Σύμφωνα με τον ιστορικό, οι Συρακούσιοι είχαν ήδη πληροφορηθεί[2] ότι οι Αθηναίοι ετοίμαζαν επίθεση εναντίον τους, *οὐ μέντοι ἐπιστεύετο ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐδέν*[3]. Συγκλήθηκε λοιπόν συνέλευση του λαού[4], στην οποία κάποιοι Συρακούσιοι υποστήριζαν ότι οι Αθηναίοι πράγματι ετοίμαζαν εκστρατεία εναντίον τους, ενώ άλλοι διαφωνούσαν. Ο Ερμοκράτης, σύμφωνα πάντα με την ιστορική αφήγηση, *ὡς σαφῶς οἰόμενος εἰδέναι τὰ περὶ αὐτῶν*[5], ανέλαβε να μιλήσει ενώπιόν τους (6.32.3).

Ο Ερμοκράτης στην αρχή της δημηγορίας του εκφράζει την πεποίθησή του ότι οι Αθηναίοι θα εκστρατεύσουν εναντίον των Συρακουσίων. Δηλώνει ακόμη ότι δεν πρόκειται να σωπάσει[6], επειδή η πόλη κινδυνεύει και επειδή διαθέτει αδιάσειστες πληροφορίες, παρόλο που φοβάται ότι δεν πρόκειται να γίνει πιστευτός.

---

[1] Ο Hornblower 2008, 395-397, παρατηρεί ότι οι Συρακούσες ήταν η πατρίδα της ρητορικής τέχνης. Η παράλληλη σύνδεση των δύο συνελεύσεων στην Αθήνα και στη Σικελία, προσθέτει, δείχνει τη σύνδεση των δύο πόλεων ως *όμοιοτρόπων* (7.55.2).

[2] Ο αθηναϊκός στόλος είχε ήδη φτάσει στην Κέρκυρα, όταν οι Συρακούσιοι αποφάσισαν να συγκαλέσουν συνέλευση του λαού. Δες και Kagan 1981, 218. Πρβλ. 6.32.2, 6.42.1.

[3] Στο χωρίο αυτό υπάρχει ειρωνεία, εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι αμέσως πιο πριν είχε περιγραφεί με λεπτομέρειες η αναχώρηση του εκστρατευτικού σώματος των Αθηναίων για τη Σικελία και η πρόθεση των Αθηναίων να την κατακτήσουν ολόκληρη. Ο Connor 1984, 169 και υποσ. 26, θεωρεί ότι οι Συρακούσιοι θα ανέμεναν λογικά την επέμβαση των Αθηναίων προς όφελος των Λεοντίνων και των Εγεσταίων. Αυτό που ίσως δεν υπολόγιζαν οι Συρακούσιοι, θεωρεί, ήταν το μέγεθος του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος. Ο Bloedow 1996, 142, παρατηρεί ότι ο αναγνώστης αντικρίζει με έκπληξη την αδιαφορία των Συρακουσίων για τις πληροφορίες αυτές, αφού ο ίδιος γνωρίζει ότι είναι αληθείς. Ο Andrews 2009, 1-2, παρατηρεί ότι, παρόλο που οι Συρακούσιοι είχαν επαρκή τεκμήρια για τα σχέδια των Αθηναίων στο νησί τους από το παρελθόν, παρουσιάζονται ανόητοι και αφελείς, αρνούμενοι να πιστέψουν τις πληροφορίες για την επικείμενη αθηναϊκή εισβολή.

[4] Δες και Dover 1965, 47, ο οποίος παρατηρεί ότι η συζήτηση πραγματοποιείται στη συνέλευση του λαού των Συρακουσίων. Ο Kagan 1981, 218-219, σημειώνει ότι στις Συρακούσες επικρατούσε μετριοπαθής δημοκρατία και ότι σε αυτήν η συνέλευση του λαού είχε περίπου τις ίδιες αρμοδιότητες με την εκκλησία του δήμου στην Αθήνα. Όμοια ο Westlake 1958, 249-250, παρατηρεί ότι στις Συρακούσες το πολίτευμα ήταν μετριοπαθές δημοκρατικό, αλλά όχι τελείως όμοιο με την αθηναϊκή δημοκρατία και σημειώνει ότι όλα τα σοβαρά ζητήματα τύγχαναν συζήτησης στη συνέλευση του λαού. Και ο Bloedow 1996, 142, 148, σημειώνει την ύπαρξη δημοκρατικού πολιτεύματος στις Συρακούσες, όχι πολύ διαφορετικού από αυτού της Αθήνας.

[5] Ο Bloedow 1996, 142-143, παρατηρεί ότι, γνωρίζοντας τον Ερμοκράτη από την προηγούμενη παρέμβασή του στο 4.59-64 (πρβλ. το κεφάλαιο 2.15), ο αναγνώστης δεν αμφιβάλλει για την ακριβή γνώση της όλης κατάστασης εκ μέρους του. Ο Hornblower 2008, 398, σημειώνει ότι η επιτυχία του Ερμοκράτη στο συνέδριο της Γέλας το 424 π.Χ. προκαταβάλλει τους αναγνώστες της *Ιστορίας* υπέρ του.

[6] Όπως αντίθετα είχαν κάνει οι Αθηναίοι που διαφωνούσαν με τη Σικελική εκστρατεία στο 6.24.

Ἄπιστα[1] ***μὲν*** *ἴσως, ὥσπερ καὶ ἄλλοι τινές*[2]*,* ***δόξω ὑμῖν περὶ τοῦ ἐπίπλου τῆς ἀληθείας λέγειν,*** *καὶ* ***γιγνώσκω***[3] *ὅτι οἱ τὰ μὴ* ***πιστὰ δοκοῦντα*** *εἶναι ἢ* <u>*λέγοντες*</u> *ἢ* <u>*ἀπαγγέλλοντες*</u>[4] ***οὐ μόνον οὐ πείθουσιν, ἀλλὰ καὶ ἄφρονες δοκοῦσιν εἶναι· ὅμως δὲ οὐ καταφοβηθεὶς ἐπισχήσω*** *κινδυνευούσης τῆς πόλεως*[5]*, πείθων γε* ***ἐμαυτὸν*** *σαφέστερόν τι* ***ἑτέρου εἰδὼς*** *λέγειν* (6.33.1).

Η πρώτη κιόλας λέξη του λόγου λειτουργεί αντιθετικά σχηματίζοντας τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απιστία ≠ πίστη[6] (*ἄπιστα ≠ πιστά*). Έντονη είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δόξω ≠ γιγνώσκω, γιγνώσκω ≠ δοκοῦντα, δοκοῦσιν ≠ εἰδώς*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[7], ώστε να δηλωθεί η βέβαιη γνώση που διαθέτει ο Ερμοκράτης· γεγονός που τον διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους συμπατριώτες του. Εντοπίζεται έτσι και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ερμοκράτη ≠ άλλων Συρακουσίων (*ἐμαυτόν ≠ ἑτέρου*). Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση μεταξύ των προσώπων, η οποία λειτουργεί αντιθετικά. Παρατηρούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐ μόνον οὐ πείθουσιν ≠ ἀλλὰ καὶ ἄφρονες δοκοῦσιν εἶναι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης, και *ἄφρονες δοκοῦσιν εἶναι ≠ ὅμως δὲ οὐ καταφοβηθεὶς ἐπισχήσω*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* και το σύνδεσμο *ὅμως* σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού του πρώτου της μέρους. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα[8] (*πείθουσιν ≠ καταφοβηθείς, καταφοβηθείς ≠ πείθων*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

---

[1] Ο λόγος αρχίζει με το θέμα της «εμπιστοσύνης», το οποίο επαναλαμβάνεται από το εισαγωγικό κεφάλαιο της δημηγορίας. Πρβλ. *ἐπιστεύετο* (6.32.3), *τῶν… πιστευόντων* (6.32.3). Ο Hornblower 2008, 397, 400, σημειώνει ότι λόγος αρχίζει με έναν όρο που εκφράζει την αντίθεση από την άποψη του ομιλητή. Πρβλ. τον όρο *ἄπιστα* και τους τύπους του ρήματος *δόξω* που χρησιμοποιούνται στην περίοδο. Ο Hornblower επισημαίνει ακόμη την αντιστοιχία ανάμεσα στο 6.32.3 και στο 6.45, όπου επαναλαμβάνονται όμοιες λέξεις-κλειδιά: *ἠγγέλλετο, πολλαχόθεν ἐπιστεύετο, σαφῶς* (6.32.3) - *πολλαχόθεν, σαφῆ, ἠγγέλλετο, οὐκέτι ἠπίστουν* (6.45). Πρβλ. και 8.1.1 για την απιστία των Αθηναίων, όταν πληροφορήθηκαν τις ειδήσεις σχετικά με την καταστροφή του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος στη Σικελία. Ο ίδιος εξηγεί ότι η επανάληψη του όρου *πολλαχόθεν* έχει ως στόχο να τονίσει την πραγματικότητα της επικείμενης άφιξης των Αθηναίων και την ανοησία της αμφισβήτησής της. Ο Bloedow 1996, 143, σημειώνει ότι τα λόγια του Ερμοκράτη δείχνουν τη σωστή του πρόβλεψη. Η Hunter 1973, 154-155, παρατηρεί ότι με την επανάληψη του όρου *σαφὴς* ο ιστορικός δείχνει πως ο Ερμοκράτης δε βασιζόταν μόνο σε φήμες, αλλά σε ακριβή γνώση, και πως διέθετε μία αξιόπιστη πηγή πληροφοριών σχετικά με τους σκοπούς των Αθηναίων.

[2] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 298, αναφέρουν ότι στο σημείο αυτό εννοείται το ρήμα *ἔδοξαν* ή το ρήμα *δόξουσι*, ανάλογα με τη σειρά με την οποία εκφωνήθηκε ο λόγος του Ερμοκράτη. Η αναφορά, σημειώνουν, δε γίνεται σε όλους τους ομιλητές, αλλά σε όσους υποστήριζαν τις απόψεις του Ερμοκράτη.

[3] Όπως παρατηρεί ο Bloedow 1996, 143, η έμφαση στην εμπειρία του Ερμοκράτη στοχεύει στο να υπογραμμίσει τη σημασία της άφιξης των Αθηναίων, την οποία γνωρίζει και ο αναγνώστης.

[4] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 298, εξηγούν ότι η διαφορά των δύο μετοχών συνίσταται στο γεγονός ότι η πρώτη (*λέγοντες*) υπονοεί την πρωτοτυπία, ενώ η δεύτερη (*ἀπαγγέλλοντες*) δηλώνει την απλή επανάληψη.

[5] Πρβλ. 7.58.4 για τον κίνδυνο, στον οποίο βρίσκονταν οι Συρακούσιοι.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και σε λόγους άλλων Δωριέων, των Κορινθίων στο 1.68.1 και 1.120.4-5.

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[8] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι πλέουν εναντίον τους με μεγάλο στόλο, έχοντας ως πρόφαση να βοηθήσουν τους συμμάχους τους Εγεσταίους και Λεοντίνους· στην πραγματικότητα, ωστόσο, για να κατακτήσουν ολόκληρη τη Σικελία[1].

Ἀθηναῖοι γὰρ ἐφ' ὑμᾶς, ὃ πάνυ ***θαυμάζετε****, πολλῇ στρατιᾷ* ***ὥρμηνται*** *καὶ* ***ναυτικῇ*** *καὶ* ***πεζῇ, πρόφασιν μὲν*** *Ἐγεσταίων ξυμμαχίᾳ καὶ Λεοντίνων κατοικίσει,* ***τὸ δὲ ἀληθὲς*** *Σικελίας ἐπιθυμίᾳ*[2]*, μάλιστα δὲ τῆς ἡμετέρας πόλεως, ἡγούμενοι, εἰ ταύτην σχοῖεν, ῥᾳδίως καὶ τἆλλα ἕξειν* (6.33.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αλήθεια ≠ ψέμα[3] (*τῆς ἀληθείας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρόφασιν, πρόφασιν* ≠ *τὸ ἀληθές*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ναυτικό ≠ πεζικό (*ναυτικῇ* ≠ *πεζῇ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *καί… καί*. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση της συμμετρικής πρότασης: *Ἐγεσταίων ξυμμαχίᾳ καὶ Λεοντίνων κατοικίσει*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καί*. Η πρόταση αυτή χαρακτηρίζεται από ισόκωλον, αλλά σε αυτήν δεν εντοπίζονται αντιθέσεις. Ένα ισόκωλον, ωστόσο, προϊδεάζει τον ακροατή για μία σκέψη οργανωμένη αντιθετικά, έστω κι αν το περιεχόμενο δεν επιβεβαιώνει πάντοτε αυτή την προσδοκία.

Ο Ερμοκράτης καλεί τους ακροατές του να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους όσο το δυνατόν καλύτερα με τα μέσα που διαθέτουν και να μη μείνουν απροετοίμαστοι[4].

ὡς οὖν ἐν τάχει παρεσομένων, ὁρᾶτε ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων ὅτῳ τρόπῳ κάλλιστα ***ἀμυνεῖσθε*** *αὐτούς, καὶ μήτε* ***καταφρονήσαντες ἄφαρκτοι*** *ληφθήσεσθε μήτε* ***ἀπιστήσαντες*** *τοῦ ξύμπαντος* ***ἀμελήσετε*** (6.33.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πίστη ≠ απιστία (*πιστά* (στο 6.33.1) ≠ *ἀπιστήσαντες*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες θαυμασμός ≠ περιφρόνηση[5] (*θαυμάζετε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καταφρονήσαντες*) και επίθεση ≠ άμυνα[6] (*ὥρμηνται* (στην

[1] Ο Westlake 1958, 248, παρατηρεί ότι, ενώ ο Ερμοκράτης ασχολείται με την επικείμενη αθηναϊκή εισβολή στις Συρακούσες, προτείνει μέτρα που στόχευαν στην προστασία όλων των Ελλήνων της Σικελίας.

[2] Η «επιθυμία» των Αθηναίων για κατάκτηση της Σικελίας είχε τονιστεί στην αφήγηση της αρχής του 6ου βιβλίου και στην προηγούμενη τριλογία στην Αθήνα (6.9-23). Πρβλ. 6.6.1, 6.8.4, 6.24.2-4. Δες και Hunter 1973, 155, και Hornblower 2008, 395, 400. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 623.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Διοδότου (3.42-48) και στο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[4] Ο Dover 1965, 45, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 398, εξηγούν: αν οι Συρακούσιοι περιφρονήσουν τους Αθηναίους, θα λάβουν ανεπαρκή μέτρα, ενώ αν δεν πιστέψουν τον Ερμοκράτη, δε θα λάβουν κανένα μέτρο.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί στο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.5 και στο λόγο του Νικία στο 6.11.4.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.61.5.

προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμυνεῖσθε*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προστατευμένο ≠ απροστάτευτο[1] (*ἀμυνεῖσθε ≠ ἄφαρκτοι*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ αδιαφορία[2] (*ἀμυνεῖσθε ≠ ἀμελήσετε*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση (*μήτε*) σχηματίζοτας αντιθετική εστία αντικατάστασης, με την οποία απορρίπτεται η αδιαφορία.

Ο Ερμοκράτης προτρέπει όσους Συρακουσίους αποδέχονται τις πληροφορίες[3] του να μην πανικοβληθούν, αφού οι Αθηναίοι δε μπορούν να τους βλάψουν και οι υπόλοιποι Σικελιώτες θα ενωθούν μαζί τους, για να τους βοηθήσουν. Έτσι, θεωρεί, θα καταφέρουν να νικήσουν τους Αθηναίους ή τουλάχιστον να τους απομακρύνουν.

> ***εἰ δέ τῳ καὶ πιστά, τὴν τόλμαν*** *αὐτῶν καὶ δύναμιν μὴ* ***ἐκπλαγῇ***[4]***. οὔτε*** *γὰρ* ***βλάπτειν*** *ἡμᾶς* ***πλείω οἷοί τ' ἔσονται ἢ πάσχειν, οὔθ'*** *ὅτι μεγάλῳ στόλῳ* ***ἐπέρχονται, ἀνωφελεῖς, ἀλλὰ*** *πρός τε τοὺς ἄλλους Σικελιώτας πολὺ* ***ἄμεινον*** *(****μᾶλλον*** *γὰρ ἐθελήσουσιν ἐκπλαγέντες ἡμῖν ξυμμαχεῖν*[5]*), καὶ ἢν ἄρα ἢ* ***κατεργασώμεθα*** *αὐτοὺς ἢ* ***ἀπράκτους*** *ὧν ἐφίενται ἀπώσωμεν (οὐ γὰρ δὴ μὴ* ***τύχωσί*** *γε ὧν προσδέχονται* ***φοβοῦμαι), κάλλιστον δὴ ἔργων***[6] ***ἡμῖν ξυμβήσεται****, καὶ οὐκ ἀνέλπιστον ἔμοιγε* (6.33.4).

Η πρώτη περίοδος της δημηγορίας (6.33.1) συνδέεται αντιθετικά με αυτή την περίοδο σχηματίζοντας και πάλι τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους απιστία ≠ πίστη: *ἄπιστα δόξω ὑμῖν λέγειν ≠ εἰ τῳ καὶ πιστά,* της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Όμοια οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αδιαφορία ≠ βλάβη[7] (*ἀμελήσετε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βλάπτειν*) και περιφρόνηση ≠ θαυμασμός (*καταφρονήσαντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκπλαγῇ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω,

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.39.2.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη τριλογία στην Αθήνα, ιδιαίτερα στο λόγο του Αλκιβιάδη (6.16-18).

[3] Ο Ερμοκράτης φαίνεται ότι όντως κατέχει αξιόπιστες πληροφορίες για τις κινήσεις των Αθηναίων. Δες και Kagan 1981, 220, ο οποίος επισημαίνει ότι οι πληροφορίες του Ερμοκράτη σχετικά με την αθηναϊκή εκστρατεία, τις κινήσεις της, τους στόχους της και τη στάση του Νικία ήταν σωστές, όπως και οι συμβουλές που δίνει στους Συρακουσίους για τις διπλωματικές τους κινήσεις.

[4] Πρβλ. 6.31.6. Δες και Hornblower 2008, 400-401.

[5] Όπως παρατηρεί ο Dover 1965, 45, τόσο ο Ερμοκράτης όσο και ο Αθηναγόρας ήταν πολύ αισιόδοξοι, ώστε να θεωρούν δεδομένο στο λόγο τους ότι οι Σικελιώτες θα ενωθούν, αν οι Συρακούσες απειληθούν από τους Αθηναίους. Όμοια, προσθέτει, και οι Αθηναίοι θεωρούσαν ότι μπορούσαν να ενώσουν τις σικελικές πόλεις εναντίον των Συρακουσίων. Ο ίδιος θεωρεί αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι δε χρησιμοποιείται σε αυτή τη συνέλευση ως επιχείρημα η ένωση των Σικελιωτών εναντίον των Αθηναίων που είχε πραγματοποιηθεί το 424 π.Χ. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 297, οι οποίοι επίσης θεωρούν αξιοσημείωτο το γεγονός ότι κανένας από τους ομιλητές της συνέλευσης δεν αναφέρεται στη ματαίωση των προηγούμενων αθηναϊκών σχεδίων μετά από την απόφαση του συνεδρίου στη Γέλα το 424 π.Χ. για συνένωση των σικελικών πόλεων εναντίον των Αθηναίων. Για όμοια παρατήρηση δες και Hornblower 2008, 401.

[6] Όπως παρατηρεί η Hunter 1973, 166, ο Ερμοκράτης προβλέπει το τέλος της Σικελικής εκστρατείας. Πρβλ. 7.87.5: *ἔργον… μέγιστον*.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.18.3.

και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απιστία ≠ πίστη (*ἀπιστήσαντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πιστά*), επεκτείνοντας περαιτέρω το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Αθηναίων ≠ Συρακουσίων ([*οὗτοι*] ≠ *ἡμῖν*), λόγω της συντακτικής αντίθεσης: *οὔτε οἷοί τ' ἔσονται, οὔτ' ἐπέρχονται ≠ ἀλλὰ κάλλιστον δὴ ἔργων ἡμῖν ξυμβήσεται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία ορθή. Έτσι τονίζεται η αποτυχία των προσπαθειών των Αθηναίων, στην οποία δίνεται έμφαση και μέσω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες επιτυχία ≠ αποτυχία[1] (*κατεργασώμεθα ≠ ἀπράκτους, ἀπράκτους ≠ τύχωσι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Παρατηρούνται επίσης οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία (*τὴν τόλμαν ≠ φοβοῦμαι*), ενεργώ ≠ πάσχω (*βλάπτειν ≠ πάσχειν*[2]*, πάσχειν ≠ ἐπέρχονται*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το επίθετο *πλείω* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής και η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και βλάβη ≠ ωφέλεια (*ἀνωφελεῖς ≠ ἄμεινον*).

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι λίγες υπερπόντιες εκστρατείες έχουν πετύχει και σημειώνει ότι συνήθως αυτοί, προς τους οποίους γίνεται η επίθεση, ενώνονται από φόβο και καταφέρνουν να νικήσουν[3] αποκτώντας δόξα, έστω κι αν η νίκη οφείλεται στα λάθη των αντιπάλων τους.

> ***ὀλίγοι*** *γὰρ δὴ στόλοι* ***μεγάλοι ἢ Ἑλλήνων ἢ βαρβάρων πολὺ ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν*** *ἀπάραντες* ***κατώρθωσαν.*** *οὔτε γὰρ* ***πλείους τῶν ἐνοικούντων*** *καὶ* ***ἀστυγειτόνων*** *ἔρχονται (πάντα γὰρ* ***ὑπὸ δέους*** *ξυνίσταται[4]), ἤν τε* ***δι' ἀπορίαν*** *τῶν ἐπιτηδείων[5]* ***ἐν ἀλλοτρίᾳ γῇ σφαλῶσι,*** *τοῖς ἐπιβουλευθεῖσιν ὄνομα,* ***κἂν περὶ σφίσιν αὐτοῖς τὰ πλείω πταίσωσιν[6]****,* ***ὅμως καταλείπουσιν*** (6.33.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὀλίγοι*), διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λίγο ≠ πολύ (*ὀλίγοι ≠ μεγάλοι, πλείους ≠ δι' ἀπορίαν, δι' ἀπορίαν ≠ τὰ πλείω*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, μακριά ≠ κοντά (*πολὺ ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν ≠ τῶν ἐνοικούντων*), και οικείος ≠ ξένος (*ἀστυγειτόνων*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.
[2] Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.
[3] Ο Connor 1984, 170, παρατηρεί ότι αυτό το σχόλιο του Ερμοκράτη δείχνει πως τα μεγάλα εγχειρήματα δε συνοδεύονταν πάντοτε με επιτυχία και πως οι Αθηναίοι ήταν ευάλωτοι.
[4] Η de Romilly 1963, 206 και υποσ. 3, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης βασίζεται στο φόβο, για να δημιουργήσει ενότητα. Ο Hornblower 2008, 401, θεωρεί το χωρίο σημαντικό για το ζήτημα της ενότητας ανάμεσα στους Σικελιώτες ενώπιον της αθηναϊκής εισβολής.
[5] Πρβλ. 6.42.1. Δες και Hornblower 2008, 401.
[6] Ο Hornblower 2008, 401, παραλληλίζει τον όρο «αποτυχία» που χρησιμοποιείται στο χωρίο με το 6.24.2-3.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

≠ *ἐν ἀλλοτρίᾳ γῇ, ἀλλοτρίᾳ ≠ περὶ σφίσιν αὐτοῖς*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ελλήνων ≠ βαρβάρων (*Ἑλλήνων ≠ βαρβάρων*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*. Χρησιμοποιείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιτυχία ≠ αποτυχία (*κατώρθωσαν ≠ σφαλῶσι*). Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *κἂν πταίσωσιν ≠ ὅμως καταλείπουσιν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το σύνδεσμο *ὅμως* δημιουργώντας αντιθετική εστία περιορισμού.

Ο Ερμοκράτης δίνει ως παράδειγμα την ήττα των Περσών από τους Αθηναίους, η οποία εξασφάλισε στους τελευταίους μεγάλη δόξα[1].

> *ὅπερ καὶ Ἀθηναῖοι αὐτοὶ οὗτοι, τοῦ Μήδου* ***παρὰ λόγον***[2] *πολλὰ* ***σφαλέντος***[3]*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι ὡς ἐπὶ Ἀθήνας ᾖει ηὐξήθησαν, καὶ ἡμῖν οὐκ ἀνέλπιστον*[4] *τὸ τοιοῦτον ξυμβῆναι* (6.33.6).

Στο παράδειγμα του ομιλητή δημιουργείται εναντίωση μέσω της πρόθεσης *παρά*: *παρὰ λόγον ≠ σφαλέντος*, ενώ το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί, αφού οι Συρακούσιοι παραλληλίζονται με τους Αθηναίους[5].

Ο ομιλητής καλεί τους Συρακουσίους να προετοιμαστούν κατάλληλα και να στείλουν πρεσβείες στους άλλους Σικελιώτες[6] και στην Ιταλία, δηλώνοντας ότι διατρέχουν κοινό κίνδυνο και ζητώντας τη φιλία και τη συνεργασία τους[7].

> ***Θαρσοῦντες*** *οὖν τά τε αὐτοῦ παρασκευαζώμεθα*[8] *καὶ ἐς τοὺς Σικελοὺς πέμποντες τοὺς μὲν μᾶλλον* ***βεβαιωσώμεθα****, τοῖς δὲ φιλίαν καὶ ξυμμαχίαν πειρώμεθα ποιεῖσθαι, ἔς τε*

[1] Ο Ερμοκράτης αναφέρεται στην αποτυχημένη εκστρατεία του Ξέρξη εναντίον της Ελλάδας το 480 π.Χ. Δες και Dover 1965, 45, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 298.

[2] Η Hunter 1973, 163-164 και υποσ. 9, παρατηρεί την πραγματοποίηση της ιδέας του παραλόγου με την αθηναϊκή ήττα στο 7.55.1-2 και 7.75.7.

[3] Η de Romilly 1963, 246-247, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης προσπαθεί με πολεμική πρόθεση να μειώσει τη σημασία της νίκης των Αθηναίων κατά των Περσών, αλλά, σημειώνει, το κάνει με προσοχή, δείχνοντας τελικά τη σημασία που είχε αυτή η νίκη.

[4] Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη της ίδια φράσης από το 6.33.4.

[5] Ο Connor 1984, 175-176, σημειώνει τον παραλληλισμό των Αθηναίων με τους Πέρσες και των Συρακουσίων με τους Αθηναίους. Όπως είχε αποδείξει η προηγούμενη εμπειρία, επισημαίνει, στο τέλος οι Συρακούσιοι θα νικήσουν και θα αποκτήσουν δύναμη και δόξα. Το τέλος των Αθηναίων, παρατηρεί ο ίδιος, θα είναι περισσότερο καταστροφικό από αυτό των Περσών. Όμοια ο Hornblower 2008, 401-402, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης παραλληλίζει τους Συρακουσίους με τους Αθηναίους. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 691.

[6] Ο Dover 1965, 45, σημειώνει ότι πολλοί Σικελιώτες ήταν υποταγμένοι στις Συρακούσες.

[7] Η de Romilly 1963, 206 υποσ. 3, παρατηρεί ότι όλες οι πόλεις στη Σικελία ενώνονται τελικά με τις Συρακούσες. Πρβλ. 6.44.2-4, 7.33.2. Δες και Hornblower 2008, 399-401, ο οποίος θεωρεί το χωρίο ως το πιο σημαντικο σημείο της αξιολόγησης του Ερμοκράτη.

[8] Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη του όρου «παρασκευή» στη δεύτερη παράγραφο του λόγου: *παρασκευαζώμεθα* (6.34.1), *παρασκευῆς* (6.34.4), *παρασκευήν* (6.34.5), *παρασκευάς* (6.34.9). Δες και τον προηγούμενο λόγο του Νικία (6.20-23) και την αφήγηση της προετοιμασίας του αθηναϊκού στόλου για τη Σικελία, όπου επίσης σημειώνεται η επανάληψη τέτοιων όρων. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 677.

τὴν ἄλλην Σικελίαν <u>*πέμπωμεν*</u> *πρέσβεις*[1] ***δηλοῦντες*** *ὡς κοινὸς* ***ὁ κίνδυνος****, καὶ ἐς τὴν Ἰταλίαν, ὅπως ἢ* <u>***ξυμμαχίδα***</u> <u>*ποιώμεθα*</u> ***ἡμῖν*** *ἢ μὴ δέχωνται* ***Ἀθηναίους***[2] (6.34.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δειλία ≠ τόλμη (*ὑπὸ δέους* (στο 6.33.5) ≠ *θαρσοῦντες*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Στις προτροπές του ομιλητή το ύφος είναι απλό και δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις, ενώ κυριαρχεί το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη των όρων *πέμπω, ξυμμαχία, ποιῶ*. Χρησιμοποιείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*βεβαιωσώμεθα ≠ ὁ κίνδυνος*). Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων ≠ Αθηναίων (*ἡμῖν ≠ Ἀθηναίους*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*.

Ο Ερμοκράτης πιστεύει ότι θα ήταν καλό να στείλουν πρέσβεις και στην Καρχηδόνα[3], για να ζητήσουν βοήθεια, επειδή και οι Καρχηδόνιοι φοβούνται την αθηναϊκή επίθεση[4].

δοκεῖ[5] *δέ μοι καὶ ἐς Καρχηδόνα* ***ἄμεινον*** *εἶναι πέμψαι·* ***οὐ*** *γὰρ* ***ἀνέλπιστον***[6] ***αὐτοῖς, ἀλλ' αἰεὶ διὰ φόβου εἰσὶ*** *μή ποτε Ἀθηναῖοι αὐτοῖς ἐπὶ τὴν πόλιν* ***ἔλθωσιν****, ὥστε* ***τάχ' ἂν ἴσως νομίσαντες****, εἰ τάδε* ***προήσονται,*** *κἂν σφεῖς* ***ἐν πόνῳ*** *εἶναι, ἐθελήσειαν ἡμῖν ἤτοι* ***κρύφα*** *γε ἢ* ***φανερῶς*** *ἢ ἐξ* ***ἑνός*** *γέ του τρόπου* ***ἀμῦναι.*** *δυνατοὶ δέ* ***εἰσι*** *μάλιστα* ***τῶν νῦν*** *βουληθέντες· χρυσὸν γὰρ καὶ ἄργυρον* ***πλεῖστον*** *κέκτηνται, ὅθεν ὅ τε πόλεμος καὶ τἆλλα εὐπορεῖ* (6.34.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*ὁ κίνδυνος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄμεινον, ἄμεινον ≠ ἐν πόνῳ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, δειλία ≠ τόλμη (*θαρσοῦντες ≠ διὰ φόβου*), η οποία

---

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 45-46, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 298, οι πρεσβείες στέλνονται τελικά στο τέλος του χρόνου, αν και περιγράφεται μία αποστολή πρεσβείας στο 6.45, όταν οι Αθηναίοι έδειξαν την υπεροχή τους στη Σικελία. Σύμφωνα με τους ίδιους, οι Συρακούσιοι θα θεωρούσαν ότι μία πρόωρη αναζήτηση βοήθειας θα εμψύχωνε τους εχθρούς τους. Πρβλ. 6.73.2, 6.75.3. Δες και Connor 1984, 169 και υποσ. 27, ο οποίος παρατηρεί ότι η συμβουλή του Ερμοκράτη, παρόλο που ήταν σημαντική, δεν εισακούστηκε αμέσως.

[2] Ο Hornblower 2008, 402, σημειώνει τη διάκριση ανάμεσα στους Σικελιώτες που ήταν υποταγμένοι στις Συρακούσες και στους ανεξάρτητους Σικελιώτες, οι οποίοι εχθρεύονταν τους Συρακουσίους και είχαν πάρει το μέρος των Αθηναίων. Πρβλ. 6.88.4.

[3] Ο Dover 1965, 46, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 298, παρατηρούν ότι δεν υπάρχει ένδειξη στην ιστορική αφήγηση, αν τελικά οι Συρακούσιοι ζήτησαν βοήθεια από την Καρχηδόνα, όπως έκαναν οι Αθηναίοι, αφού θα πρέπει να επικρατούσε εχθρότητα εναντίον των Συρακουσών στη δύση. Πρβλ. 6.15.2 και 6.88.6, όπου οι Αθηναίοι περιγράφονται να στέλνουν πρέσβεις στην Καρχηδόνα για βοήθεια. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 649.

[4] Ο de Ste. Croix 1972, 223, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης μεγενθύνει την επιθετικότητα της Αθήνας. Ο Dover 1965, 46, σημειώνει ότι δεν είναι βέβαιο, κατά πόσο η δήλωση του Ερμοκράτη ισχύει. Όμοια ο Kagan 1981, 249, παρατηρεί ότι οι φόβοι των Καρχηδονίων για τυχόν αθηναϊκή επίθεση αποτελούσαν ρητορική επινόηση του Ερμοκράτη.

[5] Ο Ερμοκράτης στο σημείο αυτό χρησιμοποιεί το ρήμα *δοκεῖ* αντί τα πιο ισχυρά γνωσιολογικά ρήματα *γιγνώσκω* και *οἶδα* που είχε χρησιμοποιήσει στην αρχή του λόγου του. Πρβλ. 6.33.1.

[6] Αξίζει να σημειωθεί ότι το επίθετο αυτό επαναλαμβάνεται για τρίτη φορά στη δημηγορία του Ερμοκράτη. Πρβλ. και 6.33.4, 6.33.6 και υποσ. 4 στη σελ. 696.

επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, πραγματικό ≠ φαινομενικό (*δηλοῦντες ≠ δοκεῖ, δοκεῖ ≠ εἰσί*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*εἰσί ≠ ταχ' ἂν ἴσως νομίσαντες, ταχ' ἂν ἴσως νομίσαντες ≠ εἰσί*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*ἔλθωσιν ≠ προήσονται*), αδιαφορία ≠ βοήθεια (*προήσονται ≠ ἀμῦναι*), και ένας ≠ πολύς (*ἑνός ≠ πλεῖστον*). Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κρυφό ≠ φανερό (*κρύφα ≠ φανερῶς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ*. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *εἰσί* [*οὗτοι*] ≠ *τῶν νῦν*, με την οποία αντιπαραβάλλονται οι Καρχηδόνιοι με τους άλλους λαούς. Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση, η οποία λειτουργεί αντιθετικά, ώστε να τονιστεί η δύναμη της Καρχηδόνας. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἀνέλπιστον αὐτοῖς ≠ ἀλλ' αἰεὶ διὰ φόβου εἰσί*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία ορθή πληροφορία.

Ο Ερμοκράτης προτείνει ακόμη στους Συρακουσίους να στείλουν πρεσβείες και στη Σπάρτη και στην Κόρινθο[1], για παροχή βοήθειας και για αναθέρμανση του εκεί πολέμου.

> *πέμπωμεν δὲ καὶ <u>ἐς τὴν Λακεδαίμονα</u> καὶ <u>ἐς Κόρινθον</u> δεόμενοι **δεῦρο** κατὰ τάχος βοηθεῖν καὶ τὸν **ἐκεῖ** πόλεμον **κινεῖν*** (6.34.3).

Στην προτροπή αυτή εντοπίζεται μόνο η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εδώ ≠ εκεί (*δεῦρο ≠ ἐκεῖ*). Αξίζει να σημειωθεί η συμμετρική αναφορά στη Σπάρτη και στην Κόρινθο με τη χρήση του ιδίου εμπρόθετου προσδιορισμού και η σύνδεση των δύο περιοχών με τα μόρια *καί… καί*.

Ο Ερμοκράτης αφήνει τελευταία την πιο αποτελεσματική για τον ίδιο ενέργεια. Θεωρεί ότι οι Συρακούσιοι πρέπει να ετοιμάσουν το στόλο τους και να πλεύσουν εναντίον των Αθηναίων, συναντώντας τους στον Τάραντα και στην Ιαπυγία και εμποδίζοντάς τους να πλεύσουν προς τη Σικελία[2].

---

[1] Ο Hornblower 2008, 402, διερωτάται κατά πόσο οι λαοί που αναφέρονται μνημονεύονται ανάλογα με τη σημασία τους, ή σε σχέση με την απόστασή τους από τις Συρακούσες, ή με βάση την προσβασιμότητά τους. Πρβλ. 6.88.7 για την πραγματοποίηση αυτής της πρεσβείας με θετικά αποτελέσματα.

[2] Η συμβουλή αυτή του Ερμοκράτη έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των μελετητών. Ο Gomme 1937, 168-169, θεωρεί ότι η πρόταση του Ερμοκράτη ήταν υπερβολική, αφού ο ομιλητής αγνοεί το χρόνο που θα χρειαζόταν, για να ετοιμαστεί ο στόλος. Ο Τάραντας, προθέτει, μπορεί να ήταν εναντίον των Αθηναίων, αλλά αυτό δε συνεπάγεται ότι θα επέτρεπε στο στόλο των Συρακουσίων να χρησιμοποιήσει την περιοχή ως βάση, αφού και αργότερα δε μεσολαβεί υπέρ των Συρακουσίων. Ο Gomme πιστεύει ότι αν αυτή η πρόταση του Ερμοκράτη ακολουθείτο, θα απέβαινε μοιραία για τη Σικελία. Ο Westlake 1958, 246-248, θεωρεί ότι το σχέδιο του Ερμοκράτη είναι τολμηρό, αλλά η αποτελεσματικότητά του αμφισβητείται, αφού οι Συρακούσιοι θα αναλάμβαναν να πολεμήσουν τους Αθηναίους μακριά από τη βάση τους και χωρίς να έχουν τις ίδιες ναυτικές ικανότητες με τους Αθηναίους. Επιπλέον, προσθέτει, οι Συρακούσιοι δε θα είχαν το χρόνο να ετοιμάσουν την επιχείρησή τους και να πλεύσουν εναντίον των Αθηναίων αιφνιδιάζοντάς τους, αφού οι Αθηναίοι βρίσκονταν

ὃ δὲ ***μάλιστα ἐγώ*** *τε νομίζω ἐπίκαιρον* ***ὑμεῖς*** *τε* ***διὰ τὸ*** *ξύνηθες* ***ἥσυχον***[1] ***ἥκιστ' ἂν ὀξέως πείθοισθε, ὅμως εἰρήσεται.*** *Σικελιῶται γὰρ* ***εἰ ἐθέλοιμεν ξύμπαντες, εἰ δὲ μή, ὅτι πλεῖστοι μεθ' ἡμῶν, καθελκύσαντες*** *ἅπαν τὸ ὑπάρχον ναυτικὸν μετὰ δυοῖν μηνοῖν τροφῆς ἀπαντῆσαι Ἀθηναίοις ἐς Τάραντα καὶ ἄκραν Ἰαπυγίαν, καὶ δῆλον ποιῆσαι αὐτοῖς ὅτι* ***οὐ περὶ τῇ Σικελίᾳ πρότερον*** *ἔσται ὁ ἀγὼν* ***ἢ τοῦ*** *ἐκείνους* ***περαιωθῆναι τὸν Ἰόνιον***[2]***, μάλιστ' ἂν*** *αὐτοὺς* ***ἐκπλήξαιμεν***[3] *καὶ* ***ἐς λογισμὸν καταστήσαιμεν*** *ὅτι*

ήδη στην Κέρκυρα (6.32.3, 6.42.1), όπως παραδέχεται και ο ίδιος στο τέλος του λόγου του (6.34.6). Ο Westlake θεωρεί ότι πρόκειται για ρητορικό κόλπο: ο ομιλητής προτείνει ένα σχέδιο πιο ριψοκίνδυνο από αυτό που θα μπορούσαν να δεχτούν οι Συρακούσιοι, ώστε να τους αναγκάσει να αναλάβουν κάποιας μορφής αμυντική δράση. Ο Dover 1965, 47, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 299, παρατηρούν ότι ο Ερμοκράτης ήταν αισιόδοξος, αλλά εκείνη την εποχή καμία σικελική πόλη δε διέθετε ναυτικό τόσο έμπειρο και ικανό, όσο αυτό των Αθηναίων και ότι, ακόμα κι αν είχαν το χρόνο οι Σικελιώτες να πραγματοποιήσουν την επιχείρηση, το πιθανό αποτέλεσμα θα ήταν η καταστροφή του σικελικού στόλου και η υποταγή της Νότιας Ιταλίας και Σικελίας στους Αθηναίους. Ο Kagan 1981, 220-221, συμφωνεί με τον Dover. Θεωρεί ότι αυτή η συμβουλή του Ερμοκράτη είναι λανθασμένη, αφού ο στόλος των Συρακουσίων δεν ήταν τόσο μεγάλος και έμπειρος, όπως αυτός των Αθηναίων. Ο ίδιος προσθέτει ότι όλα τα στρατηγικά πλεονεκτήματα, στα οποία αναφέρεται ο Ερμοκράτης, αποτελούσαν μυθοπλασίες, επειδή ο ομιλητής υποτιμούσε την αθηναϊκή αριθμητική και τεχνική υπεροχή στη θάλασσα, αλλά και επειδή το σχέδιό του ήταν χρονολογικά αδύνατο να πραγματοποιηθεί, όπως φαίνεται να παραδέχεται και ο ίδιος στο τέλος του λόγου του. Ο Kagan θεωρεί ότι το τολμηρό σχέδιο του Ερμοκράτη αποτελούσε απλώς μία ρητορική τεχνική: επειδή ήξερε ότι οι Συρακούσιοι θα ήταν απρόθυμοι να αναλάβουν δράση, προτείνει ένα τολμηρό σχέδιο, ώστε να τους αναγκάσει να αναλάβουν τουλάχιστον τη διπλωματική εκστρατεία, την οποία θεωρούσε ζωτικής σημασίας. Ο Stahl 2003, 198, θεωρεί ότι το σχέδιο του Ερμοκράτη βασιζόταν στους ψιθύρους και στην υπερβολή και σημειώνει ότι ο Ερμοκράτης ποτέ δε στόχευε στο να δεσμεύσει τον αθηναϊκό στόλο σε μάχη. Το μόνο που ήθελε, προσθέτει, ήταν να κερδίσει χρόνο για την πόλη του μέχρι την επόμενη άνοιξη και, αν ήταν δυνατό, να εμποδίσει την άφιξη του εχθρού. Ο Kitto 1966, 311, υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι θα ανέτρεπαν το σχέδιο του Ερμοκράτη και ότι η αυτοπεποίθησή του, πως οι υπόλοιποι Σικελιώτες θα βοηθούσαν πρόθυμα τις Συρακούσες να αντιμετωπίσει τους εισβολείς, δεν επιβεβαιώνεται από τα ακόλουθα γεγονότα. Ο Connor 1984, 169, χαρακτηρίζει το σχέδιο του Ερμοκράτη τολμηρό και κάπως παράτολμο. Αντίθετα, ο Cogan 1981, 103 και υποσ. 25, 104-105, θεωρεί ότι πρόκειται για έξυπνο σχέδιο, το οποίο λάμβανε υπόψη του την αστάθεια του αθηναϊκού ηθικού και εκμεταλλευόταν την αδυναμία της αθηναϊκής ηγεσίας, ενώ προσέφερε την πιθανότητα αποφασιστικής νίκης χωρίς μεγάλο ρίσκο. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο Ερμοκράτης ανέμενε να ληφθεί σοβαρά υπόψη το σχέδιό του. Ο Bloedow 1996, 144, 157, θεωρεί ορθή τη στρατηγική του Ερμοκράτη και σημειώνει ότι ολόκληρος ο λόγος του επιβεβαιώνει το χαρακτηρισμό του από τον ιστορικό στο 6.72.2 ως συνετού, έμπειρου και ανδρείου. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης παρουσιάζεται ως έξυπνος, συνεπής και επιβλητικός και θεωρεί ότι η πολιτική που προτείνει είναι πολύ λογική.

[1] Ο Hornblower 2008, 402-403, σημειώνει ότι ο όρος *ήσυχία* έχει κάποτε ολιγαρχικές συνυποδηλώσεις ή αντιδιαστέλλεται με την Αθήνα και την πολιτική του ιμπεριαλισμού. Ο Hornblower επισημαίνει την επίθεση του Ερμοκράτη εναντίον του ακροατηρίου του, χωρίς αυτό να σημαίνει, προσθέτει, ότι η τακτική αυτή δεν ήταν αρεστή στους ακροατές· ιδιαίτερα όταν αυτοί περηφανεύονταν για την ιδιότητα που τους αποδιδόταν. Γενικά, παρατηρεί, ο όρος συνδέεται με τους Δωριείς. Ο ίδιος σημειώνει ότι μέρος του σχεδίου του Θουκυδίδη στην *Ιστορία* του είναι να δείξει πως ο χαρακτήρας των Συρακουσίων εξελίσσεται και ταυτίζεται τελικά με αυτόν των Αθηναίων. Ο Connor 1984, 171-176, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης παρακινεί τους Συρακουσίους να υπερβούν τα δωρικά χαρακτηριστικά τους και την κληρονομιά τους και να αποκτήσουν τα χαρακτηριστικά των Αθηναίων. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι διαβάζοντας το λόγο του Αθηναγόρα που ακολουθεί ο Ερμοκράτης φαίνεται να υπερβάλλει σχετικά με την ήσυχη φύση των Συρακουσίων. Έτσι οι δύο αντίπαλες δυνάμεις, παρατηρεί, παρουσιάζονται τελικά ανάλογες και αυτό το στοιχείο αποδεικνύεται σημαντικό για την επιτυχία των Συρακουσίων. Πρβλ. 7.55.2, 8.96.5.

[2] Ο Kagan 1981, 221, σημειώνει ότι η συμβουλή του Ερμοκράτη είναι λανθασμένη, αφού οι Αθηναίοι είχαν ήδη συγκεντρωθεί στην Κέρκυρα και οι Συρακούσιοι θα χρειάζονταν τουλάχιστον δύο μήνες, για να μπορέσουν να ετοιμάσουν το στόλο τους· χρόνος κατά τον οποίο οι Αθηναίοι θα βρίσκονταν ήδη στο Ρήγιον. Πρβλ. και υποσ. 2 στις σελ. 698-699.

[3] Πρβλ. 2.94.1, 8.96.1. Ο Hornblower 2008, 403-404, σημειώνει την έντονη χρήση του όρου *ἔκπληξις* από το δεύτερο βιβλίο της *Ιστορίας* και εξής.

ὁρμώμεθα μὲν ἐκ φιλίας χώρας φύλακες *(ὑποδέχεται γὰρ ἡμᾶς Τάρας*[1]*),* ***τὸ δὲ πέλαγος αὐτοῖς πολὺ περαιοῦσθαι μετὰ πάσης τῆς παρασκευῆς***[2]***,*** ***χαλεπὸν δὲ*** *διὰ πλοῦ μῆκος ἐν τάξει* ***μεῖναι,*** *καὶ* ***ἡμῖν*** *ἂν* ***εὐεπίθετος*** *εἴη,* ***βραδεῖά*** *τε καὶ* ***κατ' ὀλίγον*** *προσπίπτουσα* (6.34.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ταχύτητα ≠ αργοπορία[3] (*κατὰ τάχος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βραδεῖα*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*κινεῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διὰ τὸ ἥσυχον, διὰ τὸ ἥσυχον ≠ καθελκύσαντες*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα ≠ ἥκιστα, ἥκιστα ≠ μάλιστα, πολὺ ≠ κατ' ὀλίγον*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4]. Ο Ερμοκράτης αντιπαραβάλλει μέσω πραγματολογικών αντίθέσεων τον εαυτό του με τους υπόλοιπους Συρακουσίους (*ἐγώ ≠ ὑμεῖς*), όπως και στην αρχή της δημηγορίας του (6.33.1), και τους Συρακουσίους με τους Αθηναίους (*ὁρμώμεθα ≠ αὐτοῖς, αὐτοῖς ≠ ἡμῖν*), σχηματίζοντας νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική (*ἂν ἐκπλήξαιμεν ≠ ἐς λογισμὸν καταστήσαιμεν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εύκολο ≠ δύσκολο ως σημασιολογική (*ὁρμώμεθα μὲν ἐκ φιλίας χώρας φύλακες ≠ τὸ δὲ πέλαγος πολὺ περαιοῦσθαι, χαλεπὸν δὲ μεῖναι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ… δέ*, και ως λεξική (*χαλεπὸν ≠ εὐεπίθετος*). Παρατηρούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *ἥκιστ' ἂν ὀξέως πείθοισθε ≠ ὅμως εἰρήσεται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το σύνδεσμο *ὅμως*[5] σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού και κάνοντας αναφορά στη λεκτική επικοινωνία, *εἰ ἐθέλοιμεν ξύμπαντες ≠ εἰ δὲ μή, ὅτι πλεῖστοι μεθ' ἡμῶν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* δημιουργώντας αντίθετες υποθέσεις[6], και *οὐ περὶ τῇ Σικελίᾳ πρότερον ≠ ἢ τοῦ περαιωθῆναι τὸν Ἰόνιον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με επίρρημα σε συγκριτικό βαθμό (*πρότερον*) και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί το δεύτερο μέρος της αντίθεσης.

[1] Ο Dover 1965, 46, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 299, θεωρούν ότι η αυτοπεποίθηση του Ερμοκράτη σχετικά με τη συμπάθεια του Τάραντα ήταν δικαιολογημένη. Πρβλ. 6.44.2. Δες όμως στην υποσ. 2 στις σελ. 698-699 την άποψη του Gomme.

[2] Ο Hornblower 2008, 404, σημειώνει την παρήχηση του «π» σε αυτή την πρόταση.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί στην αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου και στο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[5] Ο Ερμοκράτης είναι ο μόνος ομιλητής της *Ιστορίας*, μαζί με το Διόδοτο, που χρησιμοποιεί το σύνδεσμο *ὅμως* τρεις φορές σε ένα του λόγο.

[6] Ο Ερμοκράτης είχε χρησιμοποιήσει αντίθετες υποθέσεις και στον πρώτο του λόγο στο 4.63.2.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Ερμοκράτης πιστεύει ότι είτε επιτεθούν οι Συρακούσιοι εναντίον των Αθηναίων είτε όχι το πλεονέκτημα θα είναι με το μέρος τους, αφού οι Αθηναίοι θα βρίσκονται σε ξένο τόπο.

> *εἰ δ' αὖ* ***τῷ ταχυναυτοῦντι ἀθροωτέρῳ κουφίσαντες*** *προσβάλοιεν,* ***εἰ μὲν κώπαις χρήσαιντο, ἐπιθοίμεθ' ἂν*** *κεκμηκόσιν,* ***εἰ δὲ μὴ δοκοίη,*** *ἔστι καὶ* ***ὑποχωρῆσαι ἡμῖν*** *ἐς Τάραντα·* ***οἱ δὲ μετ' ὀλίγων ἐφοδίων*** *ὡς ἐπὶ ναυμαχίᾳ περαιωθέντες* ***ἀποροῖεν ἂν*** *κατὰ χωρία ἐρῆμα, καὶ ἢ* ***μένοντες*** *πολιορκοῖντο ἂν ἢ* ***πειρώμενοι παραπλεῖν τήν*** *τε ἄλλην* ***παρασκευὴν ἀπολείποιεν ἂν*** *καὶ τὰ τῶν πόλεων οὐκ ἂν* ***βέβαια*** *ἔχοντες, εἰ* ***ὑποδέξοιντο, ἀθυμοῖεν*** (6.34.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αργοπορία ≠ ταχύτητα (*βραδεῖα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῷ ταχυναυτοῦντι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*κατ' ὀλίγον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀθροωτέρῳ, ἀθροωτέρῳ ≠ ὀλίγων*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ἔσται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκοίη*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία (*μετὰ πάσης τῆς παρασκευῆς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κουφίσαντες, κουφίσαντες ≠ μετ' ἐφοδίων, μετ' ἐφοδίων ≠ ἀποροῖεν ἄν, ἀποροῖεν ἄν ≠ τὴν παρασκευήν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, ώστε να τονιστεί η επιτακτική ανάγκη προετοιμασίας των Συρακουσίων, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ υποχώρηση (*ἐπιθοίμεθ' ἂν ≠ ὑποχωρῆσαι*), υποχώρηση ≠ σταθερότητα (*ὑποχωρῆσαι ≠ μένοντες*), μένω ≠ φεύγω (από τη θέση μου) (*μένοντες ≠ πειρώμενοι παραπλεῖν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*, βοήθεια ≠ εγκατάλειψη (*πειρώμενοι ≠ ἀπολείποιεν ἄν, ἀπολείποιεν ἄν ≠ ὑποδέξοιντο*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*δοκοίη ≠ βέβαια*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων ≠ Αθηναίων (*ἡμῖν ≠ οἱ δέ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *εἰ μὲν κώπαις χρήσαιντο ≠ εἰ δὲ μὴ δοκοίη*[1], της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις.

[1] Ο Dover 1965, 46, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 299-300, παρατηρούν ότι η λογική της αντίθεσης γίνεται πιο ισχυρή, αν το χωρίο αναφέρεται στην απόφαση των Σικελιωτών να μην επιτεθούν, και όχι των Αθηναίων, τονίζοντας έτσι την ελευθερία δράσης των Σικελιωτών.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Με αυτό τον τρόπο, πιστεύει ο ομιλητής, οι Αθηναίοι θα διστάσουν να αποπλεύσουν από την Κέρκυρα[1] και θα αναγκαστούν να ματαιώσουν την εκστρατεία[2].

ὥστ' ἔγωγε τούτῳ ***τῷ λογισμῷ*** *ἡγοῦμαι* ***ἀποκλῃομένους*** *αὐτοὺς* ***οὐδ' ἂν ἀπᾶραι ἀπὸ Κερκύρας, ἀλλ' ἢ*** *διαβουλευσαμένους καὶ κατασκοπᾶς χρωμένους, ὁπόσοι τ' ἐσμὲν καὶ ἐν ᾧ χωρίῳ,* ***ἐξωσθῆναι ἂν τῇ ὥρᾳ ἐς χειμῶνα, ἢ καταπλαγέντας τῷ ἀδοκήτῳ καταλῦσαι ἂν τὸν πλοῦν,*** *ἄλλως τε καὶ τοῦ ἐμπειροτάτου τῶν στρατηγῶν*[3]*, ὡς ἐγὼ ἀκούω*[4]*, ἄκοντος*[5] *ἡγουμένου*[6] *καὶ* ***ἀσμένου***[7] *ἂν πρόφασιν λαβόντος, εἴ τι ἀξιόχρεων ἀφ' ἡμῶν ὀφθείη* (6.34.6).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δυνατότητα ≠ εμπόδιο[8] (*παραπλεῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀποκλῃομένους, ἀποκλῃομένους* ≠ *ἂν ἀπᾶραι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και συναίσθημα ≠ λογική (*ἀθυμοῖεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῷ λογισμῷ, τῷ λογισμῷ* ≠ *καταπλαγέντας*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λογικό ≠ άλογο[9] (*τῷ λογισμῷ* ≠ *τῷ ἀδοκήτῳ*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και φόβος ≠ ευτυχία[10] (*καταπλαγέντας* ≠ *ἀσμένου*). Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐδ' ἂν ἀπᾶραι ἀπὸ Κερκύρας* ≠ *ἀλλ' ἢ ἐξωσθῆναι ἂν τῇ ὥρᾳ ἐς χειμῶνα, ἢ καταλῦσαι ἂν τὸν*

---

[1] Ο Ερμοκράτης όντως θα είχε ενημέρωση για τις κινήσεις των Αθηναίων, αφού εκεί θα συγκεντρωνόταν ο αθηναϊκός στόλος. Πρβλ. 6.32.2, 6.42.1.

[2] Ο Hornblower 2008, 404-405, παρατηρεί ότι αποτελούσε κοινό τόπο στα πολεμικά σχέδια των αρχαίων Ελλήνων το ενδεχόμενο αποφυγής της μάχης, εάν υπήρχε η δυνατότητα να σπάσει το ηθικό του εχθρού με κάποιον τρόπο και έτσι να αποφευχθούν η απώλεια ζωών, οι τραυματισμοί και η σπατάλη χρημάτων.

[3] Ο Hornblower 2008, 404, σημειώνει την αποφυγή ξεκάθαρης αναφοράς στο Νικία, η οποία, παρατηρεί, οφείλεται είτε σε περιφρόνηση είτε στοχεύει στο να δείξει ότι ο Ερμοκράτης κατέχει σημαντική πληροφόρηση και ότι επιλέγει να αναφέρει μόνο ορισμένο μέρος της. Ο ίδιος διερωτάται κατά πόσο ο Ερμοκράτης ήταν σε θέση να κατέχει μία τέτοιου είδους πληροφόρηση.

[4] Η Hunter 1973, 157 και υποσ. 5, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης περιγράφει με εκπληκτική ακρίβεια την κατάσταση στην Αθήνα. Σύμφωνα με τον Dover 1965, 47, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 300, η θαλάσσια επικοινωνία στην Ανατολική Μεσόγειο παρείχε τη δυνατότητα γρήγορης μετάδοσης των πληροφοριών από το ένα λιμάνι στο άλλο. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[5] Ο όρος αυτός είχε χρησιμοποιηθεί για το Νικία στο 6.8.4: *ἀκούσιος* και στο 6.25.2: *ἄκων*. Άλλη μία ένδειξη της ακριβούς ενημέρωσης του Ερμοκράτη. Αξίζει να σημειωθεί και η παρουσία των σχημάτων της παρονομασίας και της παρήχησης μεταξύ των όρων *ἀκούω ἄκοντος*. Ο Hornblower 2008, 395-396, σημειώνει ότι, αν ο Ερμοκράτης γνώριζε την απροθυμία του Νικία να ηγηθεί της εκστρατείας, τότε θα γνώριζε, όπως και οι υπόλοιποι Σικελιώτες, και την απόφαση της αθηναϊκής συνέλευσης για επίθεση εναντίον της Σικελίας. Αντίθετα, παρατηρεί, στη συνέλευση οι Συρακούσιοι παρουσιάζονται να αγνοούν το γεγονός.

[6] Το ίδιο ρήμα που χρησιμοποιείται στο τέλος της περιόδου παρατηρείται και στην αρχή της με διαφορετική, ωστόσο, σημασία. Ο Ερμοκράτης *ἡγεῖται* = σκέφτεται, ενώ ο Νικίας *ἡγεῖται* = είναι στρατηγός. Αμέσως μετά (στο 6.34.7) ο ίδιος ρηματικός τύπος χρησιμοποιείται και πάλι με τη σημασία «σκέφτομαι».

[7] Αξίζει να σημειωθεί ότι οι όροι *ἡγουμένου* - *ἀσμένου* χαρακτηρίζονται από ομοιοτέλευτον, παρόλο που δεν εμπλέκονται στο σχήμα της αντίθεσης.

[8] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη, όπου λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[9] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64), όπου λειτουργούσε επίσης ως αντιθετικό μοτίβο, και στο λόγο του Διοδότου (3.42-48).

[10] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη τριλογία στην Αθήνα.

πλοῦν, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση (*οὐδέ*) και τα μόρια *ἀλλὰ* και *ἤ* δημιουργώντας εξαίρεση.

Ο Ερμοκράτης θεωρεί ότι με την επίθεσή τους οι Συρακούσιοι θα προκαλέσουν φόβο στους Αθηναίους, οι οποίοι θα αιφνιδιαστούν.

> *ἀγγελλοίμεθα δ' ἂν εὖ οἶδ' ὅτι* ***ἐπὶ τὸ πλέον****· τῶν δ' ἀνθρώπων πρὸς τὰ λεγόμενα καὶ* ***αἱ γνῶμαι*** *ἵστανται, καὶ τοὺς* <u>*προεπιχειροῦντας*</u> *ἢ* ***τοῖς*** *γε* ***ἐπιχειροῦσι*** ***<u>προδηλοῦντας</u>***[1] *ὅτι* ***ἀμυνοῦνται*** *μᾶλλον* ***πεφόβηνται, ἰσοκινδύνους*** *ἡγούμενοι. ὅπερ ἂν νῦν Ἀθηναῖοι* ***πάθοιεν. ἐπέρχονται*** *γὰρ* ***ἡμῖν*** *ὡς οὐκ* ***ἀμυνουμένοις,*** *δικαίως* ***κατεγνωκότες ὅτι αὐτοὺς οὐ μετὰ Λακεδαιμονίων ἐφθείρομεν***[2]***· εἰ δ' ἴδοιεν παρὰ γνώμην τολμήσαντας***[3]***, τῷ ἀδοκήτῳ*** *μᾶλλον* ***ἂν καταπλαγεῖεν*** *ἢ* ***τῇ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς δυνάμει*** (6.34.7-8).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους άλογο ≠ λογικό (*τῷ ἀδοκήτῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αἱ γνῶμαι, γνώμην ≠ τῷ ἀδοκήτῳ, τῷ ἀδοκήτῳ ≠ τῇ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς δυνάμει*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με το μόριο *ἤ* και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ευτυχία ≠ φόβος (*ἀσμένου* (στο 6.34.6) ≠ *πεφόβηνται*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ ισότητα[4] (*ἐπὶ τὸ πλέον ≠ ἰσοκινδύνους*), λογική ≠ συναίσθημα (*αἱ γνῶμαι ≠ πεφόβηνται*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ενεργώ ≠ πάσχω (*τοῖς ἐπιχειροῦσι ≠ πάθοιεν* (σε διαδοχικές περιόδους), *πάθοιεν ≠ ἐφθείρομεν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, φόβος ≠ περιφρόνηση[5] (*πεφόβηνται ≠ κατεγνωκότες* (σε διαδοχικές περιόδους)), και τόλμη ≠ δειλία (*τολμήσαντας ≠ ἂν καταπλαγεῖεν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα[6] (*τοῖς ἐπιχειροῦσι ≠ ἀμυνοῦνται, ἀμυνοῦνται ≠ ἐπέρχονται* (σε διαδοχικές περιόδους), *ἐπέρχονται ≠ ἀμυνουμένοις*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εξαιτίας της τελευταίας

[1] Αξίζει να σημειωθεί η χρήση παρόμοιων όρων στο τέλος του κάθε μέλους της πρότασης: <u>*προεπιχειροῦντας*</u> - <u>*ἐπιχειροῦσι προ*</u>*δηλοῦντας*, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ομοιοτέλευτον, χωρίς ωστόσο οι όροι αυτοί να εμπλέκονται μεταξύ τους σε αντίθεση.

[2] Ο Westlake 1958, 248, παρατηρεί ότι με αυτή του τη δήλωση ο Ερμοκράτης δείχνει ότι για τον ίδιο ήταν πιο σημαντική η καταστροφή των Αθηναίων από την επιβολή της ηγεμονίας των Συρακουσίων στη Σικελία. Έτσι, σημειώνει, η ιδέα μίας ενωμένης Σικελίας παραμένει στο προσκήνιο, παρόλο που δεν είναι τόσο έντονη όσο στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη (4.59-64). Η de Romilly 1963, 51-52, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης θέτει ενάντια στην αθηναϊκή φιλοδοξία ένα συνασπισμό διαφορετικών πόλεων που τότε ήταν ανεξάρτητες μεταξύ τους.

[3] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 157, ο Ερμοκράτης τονίζει την αναγκαιότητα της τόλμης.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.62.4.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.62.1 και στο λόγο του Νικία στο 6.9-14.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64, όπου επίσης λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

αντίθεσης δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Συρακουσίων ([*οὗτοι*] ≠ *ἡμῖν*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*προδηλοῦντας ≠ νῦν*), της οποίας οι όροι εντοπίζονται σε διαδοχικές περιόδους διευκολύνοντας τη μεταξύ τους σύνδεση. Παρατηρείται ακόμη η συντακτική αντίθεση: *κατεγνωκότες ὅτι αὐτοὺς οὐ μετὰ Λακεδαιμονίων ἐφθείρομεν ≠ εἰ δ' ἴδοιεν παρὰ γνώμην τολμήσαντας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις. Εντοπίζεται και η εναντίωση: *παρὰ γνώμην ≠ τολμήσαντας* λόγω της πρόθεσης *παρά*.

Στο τέλος του λόγου του ο Ερμοκράτης καλεί τους Συρακουσίους να υιοθετήσουν τις συμβουλές του[1]: να επιτεθούν, δηλαδή, πρώτοι εναντίον των Αθηναίων ή τουλάχιστον να προετοιμαστούν κατάλληλα για τον πόλεμο. Υπενθυμίζει ακόμη για τελευταία φορά τις πληροφορίες του[2] για επικείμενη άφιξη των Αθηναίων στη Σικελία.

> ***Πείθεσθε*** *οὖν* ***μάλιστα μὲν ταῦτα τολμήσαντες, εἰ δὲ μή, ὅτι*** *τάχιστα τἆλλα ἐς τὸν πόλεμον* ***ἑτοιμάζειν****, καὶ παραστῆναι παντὶ* ***τὸ μὲν καταφρονεῖν τοὺς ἐπιόντας*** *ἐν τῶν ἔργων τῇ ἀλκῇ δείκνυσθαι,* ***τὸ δ' ἤδη τὰς μετὰ φόβου παρασκευὰς ἀσφαλεστάτας*** *νομίσαντας ὡς ἐπὶ* ***κινδύνου*** *πράσσειν χρησιμώτατον ἂν ξυμβῆναι. οἱ δὲ ἄνδρες*[3] *καὶ* ***ἐπέρχονται*** *καὶ ἐν πλῷ εὖ οἶδ' ὅτι* ***ἤδη*** *εἰσὶ καὶ ὅσον* ***οὔπω*** *πάρεισιν*[4] (6.34.9).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη (*ἂν καταπλαγεῖεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τολμήσαντες*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην κατακλείδα του λόγου κυριαρχεί η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκστρατεία / επίθεση ≠ προετοιμασία[5] (*πείθεσθε μάλιστα μὲν ταῦτα τολμήσαντες ≠ εἰ δὲ μή, ὅτι ἑτοιμάζειν,*

---

[1] Η Hunter 1973, 157-168, 173, θεωρεί ότι ο ιστορικός κρίνει ως σημαντικά τα λόγια του Ερμοκράτη, παρόλο που αυτά δεν υιοθετούνται από τους Συρακουσίους. Ο λόγος ήταν, σημειώνει, ότι αυτά αποδεικνύονται εμπειρικά ως ορθά μέσα από τα προηγούμενα γεγονότα, αφού βασίζονται στην αρχή, ότι οι άνθρωποι (ακόμη και οι δυνατοί) ταράζονται και αποθαρρύνονται από τα απροσδόκητα γεγονότα και από την επίδειξη τόλμης. Πρβλ. τη ναυμαχία στον Κορινθιακό κόλπο (2.83-92) και τη μάχη στην Αμφίπολη (5.6-16). Κατά κάποιο τρόπο, παρατηρεί η ίδια, ο Ερμοκράτης προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο θα ηττηθούν τελικά οι Αθηναίοι στο 7ο βιβλίο: λόγω της τόλμης των Συρακουσίων σε συνδυασμό με την εμπειρία τους (6.70.1, 7.55.1-2).

[2] Ο Yunis 1996, 110, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης αποτυγχάνει να πείσει τους Συρακουσίους, παρόλο που είναι καλά πληροφορημένος. Ο λόγος του δεν είναι ικανός να πείσει, σημειώνει, επειδή είναι σύντομος και επειδή ο ομιλητής δεν προσπαθεί να επιβεβαιώσει ή να εξακριβώσει τις πληροφορίες του σχετικά με την επικείμενη εισβολή των Αθηναίων στη Σικελία. Όμοια η Hunter 1973, 156, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης αποτυγχάνει να πείσει τους ακροατές του. Η ίδια σημειώνει ότι οι Συρακούσιοι πείθονται τελικά στο 6.45 *ἀπὸ τῶν κατασκόπων* για την άφιξη των Αθηναίων και *οὐκέτι ἠπίστουν*. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 692.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 47, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 300, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται σε μάχες, για να δηλώσει τους εχθρούς ή τους συμπολεμιστές ανάλογα με το περικείμενο.

[4] Ο Hornblower 2008, 405, σημειώνει το αποτελεσματικό κλείσιμο του λόγου και επισημαίνει τη χρήση μικρών λέξεων μετά από την περίπλοκη επιχειρηματολογία των προηγούμενων περιόδων. Ο ίδιος παρατηρεί ότι οι τελευταίες τέσσερις λέξεις του λόγου επαναλαμβάνονται στο 6.45.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.5 και στο λόγο του Διοδότου στο 3.45.2.

ἑτοιμάζειν ≠ τοὺς ἐπιόντας, τὸ μὲν καταφρονεῖν τοὺς ἐπιόντας ≠ τὸ δ' ἤδη τὰς μετὰ φόβου παρασκευάς, τὰς παρασκευάς ≠ ἐπέρχονται), της οποίας τα μέλη σε δύο περιπτώσεις συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, ενώ στην πρώτη περίπτωση σχηματίζουν αντίθετες υποθέσεις. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο τέλος του λόγου, ώστε να τονιστούν οι δύο ενέργειες που ο ομιλητής θεωρεί σημαντικές για τη σωτηρία των Συρακουσίων. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*ἀσφαλεστάτας ≠ κινδύνου*). Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες περιφρόνηση ≠ φόβος (*τὸ καταφρονεῖν ≠ μετὰ φόβου*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη περίοδο, και πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ἤδη ≠ οὔπω*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου και χρησιμοποιείται, για να δηλωθεί η βεβαιότητα της άφιξης των Αθηναίων. Αξίζει να σημειωθεί η ομοιοκαταληξία που δημιουργείται στο τέλος του κάθε κώλου της τελευταίας περιόδου της δημηγορίας (*εἰσί – πάρεισι*), χωρίς ωστόσο την εμπλοκή των όρων αυτών στο σχήμα της αντίθεσης. Γενικά, όπως έχει φανεί μέσα από την ανάλυση του λόγου, ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί αρκετά σχήματα λόγου, χωρίς να τα συνδυάζει με τη χρήση της αντίθεσης· κάτι που, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, πραγματοποιεί με επιτυχία στον προηγούμενό του λόγο στο 4.59-64.

Μετά από το λόγο του Ερμοκράτη ο ιστορικός περιγράφει τις αντιδράσεις του ακροατηρίου: κάποιοι Συρακούσιοι διαφωνούσαν[1] με τις απόψεις του Ερμοκράτη, χαρακτηρίζοντας μη αληθείς τις πληροφορίες του, ενώ άλλοι πίστευαν ότι, ακόμη κι αν έφταναν οι Αθηναίοι, δε θα μπορούσαν να τους προξενήσουν βλάβη. Κάποιοι θεώρησαν αστεία[2] την υπόθεση και μόνο λίγοι πίστεψαν τον Ερμοκράτη και ανησυχούσαν για το

[1] Πρβλ. *ἐν πολλῇ πρὸς ἀλλήλους ἔριδι ἦσαν* (6.35.1). Ο Cogan 1981, 104, παρατηρεί ότι η πρόταση αντανακλά την πολιτική ατμόσφαιρα της *στάσεως* που επικρατούσε στις Συρακούσες. Ο Bloedow 1996, 145, 148, σημειώνει ότι ο ιστορικός δίνει την εικόνα της εσωτερικής κατάστασης στις Συρακούσες, όπου υπήρχαν πολιτικές αντιπαλότητες ανάμεσα στις φατρίες.

[2] Πρβλ. *ἐς γέλωτα ἔτρεπον τὸ πρᾶγμα* (6.35.1). Ο Hornblower 2008, 407, σημειώνει ότι αναφορά στο γέλιο παρατηρείται ελάχιστες φορές στην *Ιστορία* και ότι αυτό πάντοτε είναι δυσάρεστο. Πρβλ. 3.83.1, 4.28.5. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 122 και 187, ο λόγος του Ερμοκράτη περιλαμβάνει τραγικά στοιχεία και δημιουργεί τραγική ειρωνεία. Ο Ερμοκράτης, επισημαίνει, μοιάζει με την Κασσάνδρα, αφού όχι μόνο δεν εισακούεται, ενώ λέει την αλήθεια, αλλά τυγχάνει και της κοροϊδίας των συμπολιτών του.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

μέλλον[1]. Τότε λαμβάνει το λόγο ο Αθηναγόρας, ο οποίος παρουσιάζεται ως ηγέτης των δημοκρατικών[2] και *πιθανώτατος*[3] *τοῖς πολλοῖς*[4] (6.35).

[1] Πρβλ. *ὀλίγον δ' ἦν τὸ πιστεῦον τῷ Ἑρμοκράτει* (6.35.1). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ερμοκράτης είχε αρχίσει το λόγο του με τον όρο *ἄπιστα* και είχε χρησιμοποιήσει αρκετές φορές την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πίστη ≠ απιστία, επαναλαμβάνοντας τους σχετικούς όρους. Ο Bloedow 1996, 145 και υποσ. 9, και ο Hornblower 2008, 407, παραλληλίζουν αυτή τη μειοψηφία με τη μειονότητα στην Αθήνα που υποστήριζε το Νικία. Πρβλ. 6.24.4. Ο Bloedow παρατηρεί επίσης ότι η εντύπωση που δίνεται στον αναγνώστη είναι ότι η πλειοψηφία των Συρακουσίων ήταν αφελής και ότι οι Συρακούσιοι αναλύουν με υπεραπλουστευμένο τρόπο μία πολύ επικίνδυνη κατάσταση. Αυτή τους η στάση, σημειώνει, δε δικαιολογείται, εάν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι Αθηναίοι είχαν ήδη βρεθεί στη Σικελία με αξιόλογη δύναμη και ότι οι ιμπεριαλιστικοί τους στόχοι είχαν φανερωθεί ήδη από το 424 π.Χ. από τον Ερμοκράτη, ο οποίος είχε καταφέρει να ενώσει τις σικελικές πόλεις. Σημειώνει ακόμη πως το γεγονός ότι οι Συρακούσιοι παρουσιάζονται να παρασύρονται τόσο εύκολα από επιτήδειους πολιτικούς τους καθιστά όμοιους με τους Αθηναίους.

[2] Πρβλ. *δήμου προστάτης* (6.35.2). Ο Dover 1965, 48, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 301, παρατηρούν ότι ο Αθηναγόρας παρουσιαζόταν ως προστάτης του δήμου και έλεγε στο λαό αυτά που ήθελε να ακούσει: ότι δηλαδή οι Αθηναίοι δε θα έρθουν και ότι ακόμη κι αν το κάνουν θα ηττηθούν. Σύμφωνα με τον Connor 1992, 111-113, ο όρος «προστάτης του δήμου» χρησιμοποιείτο γύρω στο 420 π.Χ. και δήλωνε τον ηγέτη της συνέλευσης του λαού, ειδικά στην Αθήνα, ενώ αρχικά δήλωνε οποιονδήποτε προστάτη, θεό ή άνθρωπο.

[3] Ο ίδιος χαρακτηρισμός είχε αποδοθεί και στον Κλέωνα στο 3.36.6 και στο 4.21.3. Όπως παρατηρούν οι Westlake 1958, 249 και υποσ. 1, Kitto 1966, 310, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 301, Kagan 1981, 221 και υποσ. 41, Connor 1984, 171 και υποσ. 32, Hornblower (Hornblower 1991, 420, Hornblower 2008, 405, 407), Bloedow 1996, 146, 153, 156, Andrews (Andrews 2000, 45 υποσ. 3, Andrews 2009, 11-12 και υποσ. 46), Ταμιωλάκη 2013, 68 υποσ. 85, και Will 2016, 60, ο Αθηναγόρας εισάγεται με όμοιο λεκτικό, όπως και ο Κλέων, και παρουσιάζεται ως το Συρακούσιο αντίστοιχο του Κλέωνα. Ο Kitto σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στο χωρίο. Ο Connor παρατηρεί ότι με αυτό τον τρόπο οι Συρακούσες παραλληλίζονται με την Αθήνα. Ο Bloedow σημειώνει ότι, παρατηρώντας τους λόγους των δύο ανδρών και την πολιτική τους φιλοσοφία, οι άνδρες αυτοί αποτελούν αντίθετους πόλους και ότι, παρόλο που και οι δύο παρουσιάζονται ως δημαγωγοί, χρησιμοποιούν τις ίδιες πληροφορίες, για να επιχειρηματολογήσουν με αντίθετο τρόπο. Σημειώνει πάντως ότι και οι δύο ακολουθούν τη σοφιστική ρητορική. Ο Andrews 2009, 12, παρατηρεί ότι και οι δύο ομιλητές χειρίζονται επιδέξια τις θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατικής ιδεολογίας, ανάλογα με τα συμφέροντά τους. Ο Kagan επισημαίνει ότι το ύφος του λόγου του Αθηναγόρα είναι βίαιο, η λογική του αμφίβολη και τα γεγονότα που παρουσιάζει τελείως λανθασμένα. Ο Cogan 1981, 103, παρατηρεί ότι χαρακτήρας του Αθηναγόρα, ο οποίος ήταν ανόητος, άσχετος και αιμοδιψής, αντικατοπτρίζεται στο λόγο του. Όμοια ο Westlake 1958, 249 και υποσ. 2, χαρακτηρίζει το λόγο του Αθηναγόρα ανόητο και πιστεύει ότι αυτός δείχνει την άγνοια, την υπερβολική αυτοπεποίθηση και το βίαιο χαρακτήρα του ομιλητή. Ο ίδιος σημειώνει ότι δεν υπάρχει άλλη αντιλογία, στην οποία ο ιστορικός να κατευθύνει τη συμπάθεια του ακροατηρίου προς τον έναν από τους δύο ομιλητές. Ο Andrews 2009, 3-5, παρατηρεί ότι δεν πρέπει να αναμένεται μεγάλη λογική συνέπεια από έναν ομιλητή, ο οποίος χαρακτηρίζεται *πιθανώτατος*. Ο ίδιος σημειώνει ότι, αφού το ακροατήριο ήταν φιλικά προσκείμενο απέναντι στον Αθηναγόρα, ο ομιλητής θα χρησιμοποιούσε αποτελεσματικά επιχειρήματα που θα του εξασφάλιζαν τη νίκη με κάθε κόστος. Δες και Woodhead 1960, 298, Westlake 1968, 10, Connor 1984, 171 και υποσ. 32, Yunis 1991, 184 υποσ. 14, 186-167, και Balot 2001 (2), 147 υποσ. 27, οι οποίοι σημειώνουν το γεγονός ότι το επίθετο *πιθανὸς* αποδίδεται μόνο στους δύο αυτούς δημαγωγούς άνδρες και θεωρούν ότι ο εξευτελιστικός τόνος αυτής της εισαγωγικής περιγραφής επιβεβαιώνεται από το βίαιο και παραπλανητικό λόγο του Αθηναγόρα που ακολουθεί.

[4] Στην ιστορική αφήγηση δε δίνεται καμία άλλη πληροφορία για τον Αθηναγόρα πέρα από τις δύο αυτές πληροφορίες που δίνει γι' αυτόν ο Θουκυδίδης. Ο ομιλητής δεν αναφέρεται ξανά στην *Ιστορία*. Δες και Dover 1965, 48, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 301, Cogan 1981, 103, Bloedow 1996, 145-146, Yunis 1996, 111, και Hammond 2009, 591. Ο Bloedow παρατηρεί ότι η φυσιογνωμία του Αθηναγόρα είναι τόσο σκοτεινή όσο εξέχουσα είναι αυτή του Ερμοκράτη. Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 407-408, το όνομα «Αθηναγόρας» μαρτυρείται σε επιγραφές και δεν αποτελεί επινόηση του ιστορικού.

Ο Αθηναγόρας αρχίζει το λόγο του[1], διαψεύδοντας τους ισχυρισμούς του Ερμοκράτη[2] και χαρακτηρίζοντας δειλούς, κακούς πολίτες και ανόητους όσους πιστεύουν ότι οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να επιτεθούν εναντίον της Σικελίας[3].

Τοὺς μὲν Ἀθηναίους[4] ***ὅστις*** *μὴ βούλεται*[5] *οὕτω* ***κακῶς φρονῆσαι***[6] *καὶ ὑποχειρίους ἡμῖν γενέσθαι ἐνθάδε ἐλθόντας, ἢ* ***δειλός*** *ἐστιν ἢ* ***τῇ πόλει*** *οὐκ* ***εὔνους****· τοὺς δὲ ἀγγέλλοντας*

---

[1] Ο Dover 1954, 8-9, σημειώνει ότι ο λόγος του Αθηναγόρα αποτελεί μία από τις παλαιότερες θεωρητικές αναλύσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο Connor 1984, 171, παρατηρεί ότι ο λόγος του Αθηναγόρα παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά του ύφους των δημαγωγών, αποτελώντας μία μείξη από εύκολα επιχειρήματα, προσωπικές προσβολές και αυτοπροβολή.

[2] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 194 υποσ. 19, η αντιλογία Ερμοκράτη – Αθηναγόρα αποτελεί εξαίρεση αντιλογίας, αφού οι δύο ομιλητές δεν ξεκινούν τη συζήτηση από την ίδια βάση. Η αντιλογία, υποστηρίζει, ενημερώνει τους αναγνώστες για τις αντιθέσεις που βασίλευαν στην πόλη και παράλληλα υπογραμμίζει πως το αθηναϊκό σχεδιο ήταν παράλογο. Έτσι, παρατηρεί, η διαφορετική θεματολογία δεν επιτρέπει στους δύο άντρες να χρησιμοποιήσουν τις συνηθισμένες μεθόδους της διαλεκτικής. Όμοια ο Kagan 1981, 222, παρατηρεί ότι, παρόλο που οι λόγοι Ερμοκράτη και Αθηναγόρα αποτελούν ζεύγος, ο δεύτερος λόγος δεν αποτελεί άμεση απάντηση στον πρώτο. Ο Bloedow 1996, 158, παρατηρεί ότι ο λόγος του Αθηναγόρα είναι ο πιο παράξενος από όλους τους θουκυδίδειους λόγους ιδιαίτερα σε σύγκριση με τον Ερμοκράτη και σε σχέση με την υπόλοιπη κατάσταση και το περικείμενο στο οποίο απαντά. Ο Cogan 1981, 103-106, θεωρεί ότι η σημασία της αντιλογίας έγκειται στο γεγονός ότι τα επιχειρήματα του Αθηναγόρα είναι άσχετα με το λόγο του Ερμοκράτη: η επίθεση του Αθηναγόρα εναντίον του Ερμοκράτη και τα επιχειρήματά του για τους ολιγαρχικούς και τους δημοκρατικούς είναι άσχετα με τη στρατιωτική και πολιτική κατάσταση που επικρατούσε. Σημειώνει, ωστόσο, ότι ο λόγος του Αθηναγόρα δεν είναι άσχετος τελικά, εάν ειδωθεί μέσα στο πλαίσιο της ευρύτερης στάσης που χαρακτήριζε τις Συρακούσες, όπου θεωρείτο ότι όλες οι πολιτικές προτάσεις αποσκοπούσαν σε πολιτικά συμφέροντα. Φαίνεται έτσι, επισημαίνει, ότι το πολιτικό κλίμα στις Συρακούσες χαρακτηριζόταν από πολιτικούς φόβους, αντιζηλίες και ίντρικες. Αυτό το κλίμα, σημειώνει, δείχνει τις ελπίδες των Αθηναίων για νίκη, αφού θα άφηνε την πόλη απροετοίμαστη ή θα την ανάγκαζε να παραδοθεί στους Αθηναίους αμαχητί. Όμοια ο Westlake 1958, 249, παρατηρεί ότι ο λόγος του Αθηναγόρα αποκαλύπτει τις αντιμαχίες και τη διχόνοια που υπήρχε στις Συρακούσες. Ο ίδιος σημειώνει ότι η ενασχόληση του Αθηναγόρα με τα θέματα των πολιτικών κομμάτων και με τη διαίρεση εξηγεί την απόρριψη της συμβουλής του Ερμοκράτη. Ο Mader 1993, 433, παρατηρεί ότι μέσα από τις δημηγορίες δίνεται μία σύντομη εντύπωση του εσωτερικού πολιτικού κλίματος των Συρακουσών και σημειώνει ότι η επίθεση του Αθηναγόρα στους ολιγαρχικούς του αντιπάλους δείχνει το κλίμα της *στάσεως* που επικρατούσε.

[3] Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 86 και υποσ. 26, ο Αθηναγόρας ερμηνεύει λανθασμένα τον αθηναϊκό χαρακτήρα, υποστηρίζοντας ότι οι Αθηναίοι δε θα αναλάμβαναν ποτέ μία τόσο ριψοκίνδυνη εκστρατεία. Σύμφωνα με τον Yunis 1991, 188, η απόρριψη εκ μέρους του Αθηναγόρα της πιθανότητας αθηναϊκής επέμβασης στη Σικελία φαίνεται αστεία, καθώς ο Θουκυδίδης είχε μόλις περιγράψει τις προετοιμασίες των Αθηναίων. Σύμφωνα με το Stahl 2003, 122, ο λόγος του Αθηναγόρα περιέχει στοιχεία τραγικής ειρωνείας, αν και το επιχειρήμά του, ότι οι Αθηναίοι δε θα αναλάμβαναν ποτέ ένα τέτοιο ανόητο εγχείρημα, είναι λογικό. Και ο Bloedow 1996, 148-149, 154, θεωρεί ότι υπάρχει ειρωνεία, αφού οι αναγνώστες γνωρίζουν ότι οι Αθηναίοι ήδη πλέουν προς τη Σικελία και ότι οι άνθρωποι που διέδιδαν αυτές τις ειδήσεις δεν ήταν τελικά ανόητοι. Ο ίδιος θεωρεί ότι τα επιχειρήματα του Αθηναγόρα στο πρώτο μέρος του λόγου του είναι αφελή και παράλογα, δείχνοντας ότι ο ίδιος τελικά είναι *ἀξύνετος*. Ο Andrews 2009, 4 και υποσ. 15, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας φαίνεται αφελής στους σύγχρονους αναγνώστες, αλλά όχι στο ακροατήριό του, το οποίο στερείτο κριτικής σκέψης και αναλυτικής διάθεσης. Ο Cogan 1981, 103, θεωρεί ανόητο το επιχείρημα του Αθηναγόρα, αφού οι Αθηναίοι είχαν ήδη επέμβει στη Σικελία στο παρελθόν και τίποτα δεν τους εμπόδιζε να το κάνουν και τώρα, όπως πράγματι συνέβαινε. Η de Romilly 1994, 91, παρατηρεί ότι η λογική πρόβλεψη του Αθηναγόρα, η οποία αποδεικνύεται λανθασμένη, και ο σκεπτικισμός που εκφράζει δείχνουν την αφροσύνη της εκστρατείας των Αθηναίων.

[4] Ο ομιλητής Αθηναγόρας ξεκινά το λόγο του με τον όρο *τοὺς Ἀθηναίους*!

[5] Σύμφωνα με τον Τσακμάκη 2006 (2), 181, ο Αθηναγόρας επαναλαμβάνει το ρήμα *βούλομαι* σε προτάσεις που στόχο είχαν να υπονομεύσουν τη σοβαρότητα των αντιπάλων του. Πρβλ. 6.36.2, 6.38.2, 6.38.4, 6.38.5, 6.40.1.

[6] Ο Mader 1993, 437 και υποσ. 12, παρατηρεί ότι αυτή η αλήθεια, ότι η αθηναϊκή απόφαση λήφθηκε με βάση συναισθηματικούς και όχι λογικούς παράγοντες, έγινε ήδη φανερή από τον ιστορικό. Πρβλ. 6.31.1, 6.31.6. Ο Bloedow 1996, 157, σημειώνει ότι η φράση *κακῶς φρονῆσαι* μπορεί να απευθύνεται στους Αθηναίους, αλλά και στον Αθηναγόρα.

τὰ τοιαῦτα καὶ ***περιφόβους*** *ὑμᾶς*[1] *ποιοῦντας* ***τῆς*** *μὲν* ***τόλμης*** *οὐ* ***θαυμάζω, τῆς*** *δὲ* ***ἀξυνεσίας,*** *εἰ μὴ οἴονται* ***ἔνδηλοι*** *εἶναι* (6.36.1).

Στην αρχή του λόγου παρατηρούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*κακῶς φρονῆσαι ≠ εὖνους*), φρόνηση ≠ αφροσύνη (*φρονῆσαι ≠ τῆς ἀξυνεσίας*), και δειλία ≠ τόλμη[2] (*δειλός ≠ τῆς τόλμης*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ιδιωτικό ≠ δημόσιο (*ὅστις ≠ τῇ πόλει*) και φόβος ≠ θαυμασμός (*περιφόβους ≠ θαυμάζω*).

Ο Αθηναγόρας εξηγεί ότι όσοι φοβούνται[3] προσπαθούν να μεταδώσουν και στους άλλους το ίδιο συναίσθημα και επιχειρούν να δημιουργήσουν αναταραχή.

οἱ *γὰρ* ***δεδιότες ἰδίᾳ*** *τι βούλονται* ***τὴν πόλιν*** *ἐς ἔκπληξιν καθιστάναι, ὅπως* ***τῷ κοινῷ φόβῳ τὸ σφέτερον ἐπηλυγάζωνται.*** *καὶ νῦν αὖται* ***αἱ ἀγγελίαι*** *τοῦτο δύνανται· αἳ* ***οὐκ ἀπὸ ταὐτομάτου, ἐκ δὲ ἀνδρῶν*** *οἵπερ αἰεὶ τάδε κινοῦσι ξύγκεινται* (6.36.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*τῇ πόλει* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἰδίᾳ, ἰδίᾳ ≠ τὴν πόλιν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες θαυμασμός ≠ φόβος (*θαυμάζω* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ οἱ δεδιότες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και φανερό ≠ κρυφό[4] (*ἔνδηλοι* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἐπηλυγάζωνται*), για να τονίσει ο ομιλητής τις κρυφές ενέργειες των ολιγαρχικών, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η τελευταία αντίθεση εντοπίζεται και ως σημασιολογική (*ἐπηλυγάζωνται ≠ αἱ ἀγγελίαι*). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ακούσιο ≠ εκούσιο (*ἀπὸ ταὐτομάτου ≠ ἐξ ἀνδρῶν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, και δημόσιο ≠ ιδιωτικό (*τῷ κοινῷ ≠ τὸ σφέτερον*).

Ο Αθηναγόρας καλεί τους Συρακουσίους να σκεφτούν λογικά και να καταλάβουν ότι οι Αθηναίοι που είναι ικανοί και έμπειροι δε θα δρούσαν ποτέ με αυτό τον τρόπο.

[1] Ο Αθηναγόρας μέσω της αλλαγής του προσώπου στην αντωνυμία δηλώνει ότι δε συμμερίζεται το φόβο όσων πείσθηκαν από τα λόγια του Ερμοκράτη, οι οποίοι παρουσιάζονται *φοβούμενοι τὸ μέλλον* (6.35.1).

[2] Η αντίθεση αυτή, ως σημασιολογική, είχε χρησιμοποιηθεί στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[3] Ο Andrews 2009, 5, εξηγεί ότι αυτό που φοβούνταν οι συμπατριώτες του Αθηναγόρα ήταν η αποκάλυψη των κρυφών δραστηριοτήτων τους. Όπως σημειώνει ο Dover 1965, 48, ο Ερμοκράτης και οι όμοιοί του, σύμφωνα πάντα με τον Αθηναγόρα, φοβούνταν ότι τα αντι-δημοκρατικά τους σχέδια αποκαλύπτονταν και έτσι προσπαθούσαν να κατευθύνουν την προσοχή του λαού στην υποτιθέμενη αθηναϊκή επίθεση. Ο Bloedow 1996, 148, επισημαίνει ότι, σύμφωνα με τον ομιλητή, τα μέλη μίας φατρίας, για να καλύψουν τους κακοήθεις στόχους τους και τους κατ' επέκταση φόβους τους, ήταν δυνατόν να επινοήσουν φήμες σχετικά με τους σκοπούς των Αθηναίων. Ο ίδιος θεωρεί πιθανό το γεγονός ότι υπήρχαν άτομα που θα ήθελαν να ανατρέψουν το πολίτευμα στις Συρακούσες.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.34.2.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ὑμεῖς δὲ ἢν εὖ βουλεύησθε, οὐκ <u>ἐξ ὧν</u> οὗτοι ἀγγέλλουσι *σκοποῦντες* ***λογιεῖσθε*** *τὰ εἰκότα*[1]*,* ***ἀλλ' <u>ἐξ ὧν</u> ἂν ἄνθρωποι δεινοὶ καὶ πολλῶν ἔμπειροι***[2]*, ὥσπερ ἐγὼ Ἀθηναίους ἀξιῶ,* ***δράσειαν*** (6.36.3).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *δὲ* σχηματίζοντας την πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους άνδρες όπως ο Ερμοκράτης που διαδίδουν τις πληροφορίες για την επικείμενη άφιξη των Αθηναίων στη Σικελία και στους υπόλοιπους Συρακουσίους που δεν τις πιστεύουν[3] (*ἐξ ἀνδρῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑμεῖς*). Ο ομιλητής δημιουργεί με αυτό τον τρόπο ρήγμα στο ακροατήριό του, όπως είχε κάνει και ο Νικίας στο 6.13.1. Όμοια η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αφροσύνη ≠ φρόνηση (*τῆς ἀξυνεσίας* (στο 6.36.1) ≠ *εὖ βουλεύησθε*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική[4] (*φόβῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *λογιεῖσθε*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Ο Αθηναγόρας αντιπαραβάλλει τους Συρακούσιους υποστηρικτές του Ερμοκράτη με τους Αθηναίους[5], τους οποίους χαρακτηρίζει επαινετικά *δεινοὺς* και *ἐμπείρους*, μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *ἐξ ὧν οὗτοι ≠ ἐξ ὧν ἄνθρωποι*. Τα δύο μέλη της αντίθεσης συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του σχήματος της αναφοράς στην αντίθεση με την επανάληψη και στα δύο της μέλη του εμπρόθετου προσδιορισμού *ἐξ ὧν·* στοιχείο που δημιουργεί συμμετρία στην αντίθεση. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον (*ἀγγέλλουσι ≠ ἂν δράσειαν*).

[1] Η Hunter 1973, 155, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας στηρίζεται μόνο σε πιθανότητες. Όπως σημειώνει και ο Mader 1993, 434-440, η δυσπιστία του Αθηναγόρα για την αθηναϊκή εκστρατεία δε βασίζεται σε γεγονότα, αλλά σε πιθανότητες. Θεωρεί, ωστόσο, ότι η λογική των υποθετικών παρατηρήσεων του Αθηναγόρα δεν αποδυναμώνεται, έστω κι αν οι προβλέψεις του αποδεικνύονται λανθασμένες. Ο ίδιος σημειώνει ότι τα επιχειρήματα του Αθηναγόρα επεκτείνουν και συμπληρώνουν την ανάλυση του Νικία στους προηγούμενους λόγους του (6.9-14, 6.20-23) και κατευθύνουν τη γνώμη του αναγνώστη για όλη τη Σικελική εκστρατεία: οι Αθηναίοι παρουσιάζονται ως λογικοί άνθρωποι που δε θα αναλάμβαναν ποτέ ένα παράλογο εγχείρημα με πολλές δυσκολίες. Το λάθος του Αθηναγόρα, υποστηρίζει, έγκειται στο γεγονός ότι παρουσιάζει τους Αθηναίους να μοιάζουν περισσότερο με το Νικία, αντί, όπως ίσχυε στην πραγματικότητα, με τον Αλκιβιάδη, και ότι χαρακτηρίζει τους Αθηναίους ως λογικούς και προνοητικούς· στοιχεία που τους αρνείται τόσο ο Νικίας όσο και ο ίδιος ο ιστορικός. Πρβλ. 6.1.1.

[2] Ο Mader 1993, 438-439, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης τονίζει την αθηναϊκή τόλμη, ενώ ο Αθηναγόρας την εξυπνάδα των Αθηναίων. Αυτός ο διαχωρισμός, σημειώνει, των δύο αθηναϊκών αρετών που τονίζει στους λόγους του ο Περικλής δείχνει την εγκατάλειψη αυτής της σύνθεσης και της ισορροπίας εκ μέρους των Αθηναίων και επομένως την υπεροχή της τόλμης έναντι του λογισμού.

[3] Η αντιπαραβολή ανάμεσα στον Ερμοκράτη και στους άλλους Συρακουσίους είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[5] Η αντιπαραβολή Αθηναίων ≠ Συρακουσίων είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη, όπου επίσης λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

Ο Αθηναγόρας θεωρεί ότι θα ήταν παράλογο εκ μέρους των Αθηναίων να αφήσουν τους Πελοποννησίους[1] στην Ελλάδα και να αναλάβουν ένα νέο πόλεμο[2], εξίσου σημαντικό, στη Σικελία.

> ***οὐ*** *γὰρ αὐτοὺς* ***εἰκὸς***[3] *Πελοποννησίους τε* ***ὑπολιπόντας*** *καὶ* ***τὸν ἐκεῖ πόλεμον*** *μήπω βεβαίως* ***καταλελυμένους ἐπ' ἄλλον πόλεμον*** *οὐκ* ***ἐλάσσω*** *ἑκόντας* ***ἐλθεῖν****, ἐπεὶ ἔγωγε* ***ἀγαπᾶν*** *οἶομαι αὐτοὺς ὅτι οὐχ ἡμεῖς* ***ἐπ' ἐκείνους ἐρχόμεθα***[4]*, πόλεις τοσαῦται καὶ οὕτω* ***μεγάλαι*** (6.36.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πολλῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλάσσω*), και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ αδιαφορία[5] (*ἂν δράσειαν ≠ ὑπολιπόντας, ὑπολιπόντας ≠ ἐπὶ πόλεμον ἐλθεῖν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ[6] (*τὸν ἐκεῖ πόλεμον ≠ ἐπ' ἄλλον πόλεμον*), η οποία συνδυάζεται με το σχήμα της αναφοράς λόγω της επανάληψης του όρου *πόλεμος* και στα δύο της μέλη. Το σχήμα της αναφοράς βοηθεί στο σχηματισμό και της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στους όρους πόλεμος ≠ ειρήνη (*τὸν πόλεμον ≠ καταλελυμένους, καταλελυμένους ≠ πόλεμον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια[7] (*ἐπὶ πόλεμον ἐλθεῖν ≠ ἀγαπᾶν, ἀγαπᾶν ≠ ἐπ' ἐκείνους ἐρχόμεθα*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄ και η οποία συνδυάζεται επίσης με το σχήμα της αναφοράς λόγω της επανάληψης της πρόθεσης *ἐπὶ* και του ρήματος *ἔρχομαι* και στα δύο της μέρη. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μικρό ≠ μεγάλο (*ἐλάσσω ≠ μεγάλαι*).

Ο Αθηναγόρας πιστεύει ότι, ακόμη κι αν οι Αθηναίοι τους επιτεθούν[8], η Σικελία είναι πιο ικανή από την Πελοπόννησο να τους αντιμετωπίσει, καθώς οι Συρακούσες είναι κατάλληλα προετοιμασμένες διαθέτοντας ισχυρό στρατό και ιππικό.

---

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 177, 215, τον Dover 1965, 48, τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 302, τον Bloedow 1996, 148 και υποσ. 16, και το Hornblower 2008, 410, ο Αθηναγόρας συμφωνεί με την άποψη του Νικία και του Αλκιβιάδη, ότι η ειρήνη που είχαν συνάψει οι Αθηναίοι με τους Πελοποννησίους ήταν αβέβαιη.

[2] Πρβλ. 6.1.1. Δες και Hornblower 2008, 410.

[3] Η Hunter 1973, 155 υποσ. 4, παρατηρεί ότι η δισπιστία του Αθηναγόρα υπογραμμίζει την ανοησία των Αθηναίων και τις προειδοποιήσεις του Νικία. Αντίθετα ο Kitto 1966, 312-313, θεωρεί ότι ο λόγος δεν τονίζει την παράτολμη ενέργεια των Αθηναίων, αλλά το κομματικό μίσος που επισκιάζει τη λογική του Αθηναγόρα και τον οδηγεί σε ανόητες εικασίες.

[4] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 211 και υποσ. 1, ο Αθηναγόρας επιβεβαιώνει ότι η απειλή, πως οι Συρακούσιοι θα μπορούσαν να επιτεθούν στην Αθήνα, δεν ήταν τελείως παράλογη. Πρβλ. 6.6.2.

[5] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Περικλής.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.34.3. Είχε επίσης εντοπιστεί και στις τρεις δημηγορίες του προηγούμενου επεισοδίου.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.33.4.

[8] Ο Bloedow 1996, 149-151, 157, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας υπονομεύει τα επιχειρήματά του, αναλύοντας τις προοπτικές που θα υπήρχαν στη Σικελία, αν πράγματι έφταναν οι Αθηναίοι. Κάνοντας, σημειώνει ο ίδιος,

εἰ δὲ *δή, ὥσπερ λέγονται,* ***ἔλθοιεν****, ἱκανωτέραν ἡγοῦμαι* ***Σικελίαν Πελοποννήσου*** *διαπολεμῆσαι ὅσῳ κατὰ πάντα ἄμεινον* ***ἐξήρτυται, τὴν*** *δὲ* ***ἡμετέραν πόλιν*** *αὐτὴν* ***τῆς*** *νῦν* ***στρατιᾶς,*** *ὥς φασιν*[1]*, ἐπιούσης, καὶ εἰ δὶς τοσαύτη ἔλθοι, πολὺ* ***κρείσσω*** *εἶναι, οἷς γ' ἐπίσταμαι οὔθ' ἵππους*[2] *ἀκολουθήσοντας, οὐδ' αὐτόθεν πορισθησομένους εἰ μὴ* ***ὀλίγους*** *τινὰς παρὰ Ἐγεσταίων, οὔθ' ὁπλίτας ἰσοπλήθεις τοῖς ἡμετέροις ἐπὶ νεῶν γε ἐλθόντας* ***(μέγα*** *γὰρ τὸ καὶ αὐταῖς ταῖς ναυσὶ* ***κούφαις*** *τοσοῦτον πλοῦν δεῦρο κομισθῆναι),* ***τήν*** *τε ἄλλην* ***παρασκευήν****, ὅσην δεῖ ἐπὶ πόλιν τοσήνδε πορισθῆναι, οὐκ* ***ὀλίγην*** *οὖσαν* (6.37.1).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *δέ*, το οποίο συνδέει αντίθετες υποθέσεις: *οὐκ εἰκὸς ἐλθεῖν ≠ εἰ δὲ ἔλθοιεν*. Η αντίθεση συνδυάζεται και πάλι με το σχήμα της αναφοράς μέσω της επανάληψης του ιδίου ρήματος (*ἔρχομαι*) και στα δύο της μέλη. Παρατηρούνται οι πραγματολογικές αντιθέσεις τόπου ανάμεσα στις περιοχές Σικελία ≠ Πελοπόννησος (*Σικελίαν ≠ Πελοποννήσου*), λόγω της μεταξύ τους σύγκρισης και της παρουσίασης της πρώτης ως ανώτερης (*ἱκανωτέραν*), και προσώπων, Συρακουσίων ≠ Αθηναίων (*τὴν ἡμετέραν πόλιν ≠ τῆς στρατιᾶς*) για τον ίδιο λόγο, αφού οι Συρακούσες παρουσιάζονται ως *κρείσσω* πόλη από την Αθήνα. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία[3] (*ἐξήρτυται ≠ κούφαις, κούφαις ≠ τὴν παρασκευήν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και μικρό ≠ μεγάλο (*ὀλίγους ≠ μέγα, μέγα ≠ ὀλίγην*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*κρείσσω ≠ ὀλίγους*).

Ο Αθηναγόρας θεωρεί ότι, ακόμη κι αν οι Αθηναίοι φτάσουν στη Σικελία, με σκοπό να πολεμήσουν τις Συρακούσες, θα καταστραφούν οι ίδιοι, αφού οι πόλεις της Σικελίας θα ενωθούν ενόψει του κινδύνου. Οι Αθηναίοι θα βρίσκονται, επομένως, σε εχθρική περιοχή και χωρίς τα απαραίτητα εφόδια, καθώς το ιππικό των Σικελιωτών θα εμποδίζει τον

παραδεκτή την πιθανότητα, εκμηδενίζει το κύριό του επιχείρημα. Σύμφωνα με τον ίδιο, στην ομιλία του ο Αθηναγόρας πρώτα ισχυρίζεται κάτι και μετά αλλάζει γνώμη: πρώτα αμφισβητεί κατά πόσο οι Αθηναίοι πρόκειται να πλεύσουν στη Σικελία και μετά, θεωρώντας ότι αυτό μπορεί να ισχύει, αμφιβάλλει κατά πόσο θα μπορούσαν να έχουν επιτυχίες. Θεωρεί, επομένως, ότι ήταν πολύ δύσκολο ένας τέτοιος άνθρωπος να πείσει το ακροατήριό του. Όμοια ο Dover 1965, 48, παρατηρεί ότι για τους σκοπούς του επιχειρήματός του ο Αθηναγόρας εκλαμβάνει τις πληροφορίες για άφιξη των Αθηναίων στη Σικελία ως σωστές.

[1] Η Debnar 1996, 104 υποσ. 47, σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στο χωρίο, αφού ο αναγνώστης γνωρίζει ότι ο αθηναϊκός στόλος έπλεε ήδη για τη Σικελία. Η ίδια διερωτάται κατά πόσο πρόκειται για ρητορικό λάθος ή για ολίσθημα του Αθηναγόρα, ο οποίος αποδεικνύει τελικά ότι ήξερε περισσότερα από όσα έλεγε. Αντίθετα οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 302, σημειώνουν ότι αυτό δε σημαίνει ότι ο Αθηναγόρας πράγματι γνώριζε πως επέρχεται εισβολή και ότι προδίδει ακούσια τη γνώση του.

[2] Πρβλ. στο 6.43 τους 30 ιππείς που φέρνουν μαζί τους οι Αθηναίοι στη Σικελία και στο 6.94.4 τους επιπλέον 250 ιππείς που φτάνουν στην περιοχή το 414 π.Χ. Δες και Hornblower 2008, 410, ο οποίος παρατηρεί ότι η πρόβλεψη του Αθηναγόρα δεν εκπληρώνεται τελείως. Πρβλ. και 6.98.1 για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Αθηναίοι να εφοδιαστούν με ιππείς από τους συμμάχους τους.

[3] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη, όπου λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο. Πρβλ. 6.34.4-5.

ανεφοδιασμό τους[1]. Υποστηρίζει ακόμη ότι οι Αθηναίοι δε θα μπορέσουν ούτε να αποβιβαστούν[2].

ὥστε, παρὰ τοσοῦτον ***γιγνώσκω****, μόλις ἄν μοι* ***δοκοῦσιν****, εἰ πόλιν ἑτέραν τοσαύτην ὅσαι Συράκουσαί εἰσιν ἔλθοιεν ἔχοντες καὶ ὅμορον οἰκήσαντες τὸν πόλεμον ποιοῖντο, οὐκ* ***ἂν*** *παντάπασι* ***διαφθαρῆναι,*** *ἤ πού γε δὴ ἐν πάσῃ πολεμίᾳ Σικελίᾳ (ξυστήσεται γάρ) στρατοπέδῳ τε ἐκ νεῶν ἱδρυθέντι καὶ ἐκ σκηνιδίων*[3] *καὶ ἀναγκαίας παρασκευῆς οὐκ* ***ἐπὶ πολὺ*** *ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἱππέων ἐξιόντες. τό τε ξύμπαν οὐδ' ἂν* ***κρατῆσαι*** *αὐτοὺς τῆς γῆς ἡγοῦμαι·* ***τοσούτῳ τὴν ἡμετέραν παρασκευὴν κρείσσω νομίζω*** (6.37.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ὀλίγην* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπὶ πολύ*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4], διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην περιγραφή της υποθετικής κατάστασης, στην οποία θα βρεθούν οι Αθηναίοι στη Σικελία, δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό[5] (*γιγνώσκω ≠ ἂν δοκοῦσιν*). Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία (*ἂν διαφθαρῆναι ≠ ἂν κρατῆσαι*), στο κάθε μέρος της οποίας επαναλαμβάνεται το μόριο *ἄν* (σχήμα αναφοράς) δίνοντας συμμετρία στην αντίθεση.

Οι Αθηναίοι, θεωρεί ο ομιλητής, γνωρίζουν τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσουν και αυτό που επιδιώκουν είναι να διατηρήσουν την ηγεμονία τους. Αντίθετα, σημειώνει, σκοπός αυτών που διαδίδουν αυτές τις ψευδείς ειδήσεις είναι να εκφοβίσουν το λαό και να πάρουν την εξουσία[6].

---

[1] Πρβλ. την πραγματοποίηση της πρόβλεψης του Αθηναγόρα στην αφήγηση στο 6.70.3 και 7.4.6. Δες και Hornblower 2008, 411.

[2] Ο Bloedow 1996, 150 και υποσ. 24, 157, σημειώνει ότι επειδή ο Αθηναγόρας δε δίνει παραδείγματα από την ιστορία των Συρακουσών, για να στηρίξει τους ισχυρισμούς του, αυτοί δεν αποκτούν ιδιαίτερο βάρος και καθώς εξελίσσονται τα γεγονότα κανένας από τους παράγοντες που αναφέρει δεν αποδεικνύεται τελικά αποτελεσματικής σημασίας στον πόλεμο. Προσθέτει επίσης ότι οι ισχυρισμοί του Αθηναγόρα δεν εντυπωσιάζουν τον αναγνώστη, λόγω και της αρχικής λανθασμένης του εκτίμησης, και παρουσιάζονται υπερβολικά αισιόδοξοι. Ο ίδιος θεωρεί ότι, αν όντως οι Συρακούσιοι είχαν τόσα πλεονεκτήματα, δεν υπήρχε λόγος να φοβούνται τις διαδόσεις των ολιγαρχικών, ούτε την ανατροπή του πολιτεύματος. Με αυτό τον τρόπο, προσθέτει, ο ιστορικός δίνει έμφαση στην ανοησία της υπερβολικής αισιοδοξίας του Αθηναγόρα μέσα στο περικείμενο της πενιχρής προετοιμασίας των Συρακουσίων.

[3] Ο Dover 1965, 49, σημειώνει ότι η χρήση του υποκοριστικού εκφράζει περιφρόνηση.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[6] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 44, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 296-297, ο Αθηναγόρας μεταχειρίζεται τον Ερμοκράτη ως ολιγαρχικό συνωμότη, αλλά δεν υπάρχει λόγος να γίνει πιστευτός, αφού η ανάλυσή του διαψεύδεται. Επομένως, σημειώνουν, ο ομιλητής δεν αποτελεί αξιόπιστο οδηγό για την πολιτική κατάσταση στις Συρακούσες. Για την ίδια άποψη δες και Hornblower 2008, 396. Ο Cogan 1981, 101 υποσ. 24, σημειώνει ότι δεν είναι βέβαιο πως ο Ερμοκράτης ήταν ολιγαρχικός και θεωρεί ότι ο χαρακτηρισμός του από τον Αθηναγόρα ήταν ίσως απλώς συκοφαντικός. Ο Westlake 1958, 250-251, πιστεύει ότι δεν υπάρχει λόγος να θεωρηθεί ότι ο Ερμοκράτης απέρριπτε το δημοκρατικό καθεστώς στις Συρακούσες, παρόλο που ανήκε ίσως σε αριστοκρατική οικογένεια και δε συμπαθούσε τους δημαγωγούς. Ο ίδιος εξηγεί ότι η έλλειψη πληροφοριών σχετικά με την πολιτική θέση του Ερμοκράτη μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι αυτός δεν αναμειγνυόταν στις κομματικές έριδες και προσθέτει ότι η έλλειψη κομματικής υποστήριξης αποτελούσε ίσως εμπόδιο στην υιοθέτηση των προτάσεών του.

Ἀλλὰ *ταῦτα, ὥσπερ ἐγὼ λέγω,* ***οἵ*** *τε* ***Ἀθηναῖοι γιγνώσκοντες*** *τὰ σφέτερα αὐτῶν* ***εὖ οἶδ' ὅτι σῴζουσι****, καὶ* ***ἐνθένδε ἄνδρες*** *οὔτε* ***ὄντα*** *οὔτε* ***ἂν γενόμενα λογοποιοῦσιν***[1]*, οὓς ἐγὼ* ***οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλ' αἰεὶ ἐπίσταμαι*** *ἤτοι* ***λόγοις*** *γε τοιοῖσδε καὶ ἔτι τούτων* ***κακουργοτέροις*** *ἢ* ***ἔργοις βουλομένους καταπλήξαντας*** *τὸ ὑμέτερον πλῆθος*[2] *αὐτοὺς τῆς πόλεως* ***ἄρχειν***[3]***. καὶ δέδοικα μέντοι μήποτε πολλὰ πειρῶντες καὶ κατορθώσωσιν· ἡμεῖς δὲ κακοί,*** *πρὶν* ***ἐν τῷ παθεῖν*** *ὦμεν,* ***προφυλάξασθαί*** *τε καὶ αἰσθόμενοι* ***ἐπεξελθεῖν***[4] (6.38.1-2).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του συνδέσμου *ἀλλὰ* σχηματίζοντας τη συντακτική αντίθεση: *τοσούτῳ τὴν παρασκευὴν κρείσσω νομίζω* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀλλὰ εὖ οἶδ' ὅτι σῴζουσι*, με την οποία δημιουργείται ένσταση. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Συρακουσίων ≠ Αθηναίων (*ἡμετέραν ≠ οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἀθηναῖοι ≠ ἐνθένδε ἄνδρες*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φαινομενικό ≠ πραγματικό (*ἂν δοκοῦσιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *γιγνώσκοντες*), η οποία λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους βέβαιο / πραγματικό ≠ αβέβαιο (*γιγνώσκοντες ≠ λογοποιοῦσιν, λογοποιούσιν ≠ ἐπίσταμαι* (σε διαδοχικές περιόδους)), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5]. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους συνωμότες ολιγαρχικούς και στον Αθηναγόρα (και κατ' επέκταση στους δημοκρατικούς) ([*οὗτοι*] ≠ *ἡμεῖς*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*. Η αντιπαραβολή αυτή συνδυάζεται με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιτυχία ≠ αποτυχία (*κατορθώσωσιν ≠ κακοί, κακοί ≠ ἐπεξελθεῖν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[6], ώστε να δοθεί έμφαση στην περίπτωση επιτυχίας της ολιγαρχικής

[1] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 303, παρατηρούν ότι πρόκειται για όρο που χρησιμοποιούσαν οι ρήτορες και σημαίνει «επινοώ». Ο όρος, σημειώνουν, αποκτά υποτιμητική σημασία στο έργο του Δημοσθένη.

[2] Ο Andrews 2009, 5-6 και υποσ. 25, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας αποτυγχάνει να αποδείξει τις κατηγορίες του σχετικά με τις προηγούμενες προσπάθειες των ολιγαρχικών να προειδοποιήσουν ψευδώς το λαό, με σκοπό να ανατρέψουν το πολίτευμα, αλλά το ακροατήριό του, σημειώνει, θα τις θεωρούσε πιθανές.

[3] Ο Dover 1965, 49, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 303, εξηγούν ότι η διαδικασία που έχει στο νου του ο Αθηναγόρας είναι η εξής: οι ολιγαρχικοί προσπαθούν να παρουσιαστούν ως πατριώτες, με σκοπό να αποκτήσουν την εύνοια του λαού και, προειδοποιώντας για τον επικείμενο κίνδυνο, να εκλεγούν σε κάποιο αξίωμα με ειδικές αρμοδιότητες, ώστε να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο, και έπειτα να χρησιμοποιήσουν το αξίωμα αυτό, για να αποκτήσουν πρόσβαση στην εξουσία. Οι ίδιοι παρατηρούν ότι παρόμοια διαδικασία ακολουθεί αργότερα ο Διονύσιος, για να επιβάλει τυραννία στην περιοχή. Δες και Hornblower 2008, 411-412, για την πιθανότητα αναφοράς στο Διονύσιο ή στον Ερμοκράτη.

[4] Όπως παρατηρεί ο Andrews 2009, 6, το δίδαγμα που προκύπτει από αυτή την περιγραφή της στάσεως και της συνωμοσίας στη Σικελία είναι ότι ο μόνος τρόπος να επιβιώσει κάποιος από αυτούς τους σχεδιασμούς είναι να επιτεθεί πρώτος.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί με την ίδια μορφή και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.33.4.

συνωμοσίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ αβέβαιο[1] (*ὄντα ≠ ἂν γενόμενα*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*, για να τονίσει ο ομιλητής τις αβέβαιες πληροφορίες των ολιγαρχικών, προσωρινό ≠ αιώνιο[2] (*νῦν ≠ αἰεί*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, λογική ≠ συναίσθημα (*ἐπίσταμαι ≠ καταπλήξαντας*), λόγος ≠ έργον (*λόγοις ≠ ἔργοις*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 3.36.2-3 και της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ* και επίθετο σε συγκριτικό βαθμό (*κακουργοτέροις*), σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, και ενεργώ ≠ πάσχω (*πειρῶντες ≠ ἐν τῷ παθεῖν*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό (*εὖ ≠ κακουργοτέροις* (σε διαδοχικές περιόδους)). Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *βουλομένους ἄρχειν ≠ καὶ δέδοικα μέντοι μήποτε καὶ κατορθώσωσιν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *καὶ* και *μέντοι* δημιουργώντας ένσταση. Το κείμενο στο σημείο αυτό, στο κέντρο του λόγου, λειτουργεί ως textus υφαίνοντας εντός του συνεχείς αντιθέσεις που δημιουργούν συνάφεια στο λόγο.

Ο Αθηναγόρας σημειώνει ότι γι' αυτό το λόγο οι Συρακούσες[3] υποφέρουν από εμφύλιες διαμάχες ή από τυραννικά[4] και ολιγαρχικά καθεστώτα[5].

[1] Η σχετική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ φαινομενικό λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο ενός άλλου Συρακουσίου, του Ερμοκράτη στο 4.63.1.

[3] Ο Andrews 2009, 4, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας στρέφει την προσοχή του από τις αθηναϊκές σκοπιμότητες και ικανότητες στην πολιτική των Συρακουσίων και καταφεύγει σε αφηρημένες πολιτικές έννοιες που δε χρειάζεται να προκαλούν έκπληξη.

[4] Ο Dover 1965, 49, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 303, και ο Hornblower 2008, 411-412, επισημαίνουν ότι η τυραννία των Δεινομενιδών στις Συρακούσες είχε καταλυθεί πενήντα χρόνια προηγουμένως, το 466 π.Χ., και η προσπάθεια του Τυνδαρίδη για επιβολή τυραννίας είχε σημειωθεί το 454 π.Χ. Παρατηρούν, επομένως, ότι ο Αθηναγόρας καταχράται την ιστορία, όπως είχε κάνει και ο Αλκιβιάδης προηγουμένως (6.16-18), για δικό του όφελος. Οι Gomme, Andrewes, Dover παρατηρούν ακόμη ότι υπάρχει ομοιότητα ανάμεσα στις κατηγορίες του Αθηναγόρα και στους αθηναϊκούς φόβους για επιβολή τυραννίας μετά από το σκάνδαλο των Ερμοκοπιδών. Δες και Bloedow 1996, 156-157, ο οποίος σημειώνει την πιθανή σύνδεση των δύο γεγονότων και παρατηρεί ότι τελικά η αθηναϊκή δημοκρατία, και όχι αυτή των Συρακουσών, καταλύεται από τους ολιγαρχικούς μετά από τη Σικελική εκστρατεία. Έτσι, καταλήγει, τονίζονται οι εσωτερικές διαμάχες κυρίως σε σχέση με την Αθήνα. Πρβλ. 6.15.4, 6.27.3, 6.28.2. Και ο Andrews 2009, 2, παρατηρεί ότι η ολιγαρχική συνωμοσία που περιγράφει ο Αθηναγόρας καθρεφτίζει την πολιτική αναταραχή που ήταν χαρακτηριστική και στην Αθήνα. Σύμφωνα με τον Palmer 1982, 119, ο Αθηναγόρας προσωποποιεί τις καταστροφικές δυνάμεις που δρούσαν στην Αθήνα μετά από το σκάνδαλο των Ερμοκοπιδών.

[5] Σύμφωνα με τον Yunis 1991, 195, ο Αθηναγόρας στο υπόλοιπο του λόγου του (6.38-40) απομακρύνεται απότομα από το θέμα της αθηναϊκής εισβολής και προσπαθεί να εξάψει τα πάθη των ακροατών του, εγείροντας το φάντασμα μίας ολιγαρχικής επανάστασης. Ο Bloedow 1996, 150-151, παρατηρεί επίσης την ξαφνική αλλαγή του θέματος και την επικέντρωση της προσοχής του Αθηναγόρα στην εσωτερική κατάσταση των Συρακουσών και στη θεωρητική συζήτηση της δημοκρατίας.

τοιγάρτοι δι' αὐτὰ ἡ πόλις ἡμῶν ***ὀλιγάκις*** *μὲν* ***ἡσυχάζει, στάσεις***[1] *δὲ* ***πολλὰς καὶ ἀγῶνας οὐ πρὸς τοὺς πολεμίους πλέονας ἢ πρὸς αὑτὴν ἀναιρεῖται****, τυραννίδας τε ἔστιν ὅτε καὶ δυναστείας*[2] ***ἀδίκους*** (6.38.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φροντίδα ≠ καταστροφή[3] (*προφυλάξασθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀναιρεῖται*) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πολλά ≠ ὀλιγάκις, ὀλιγάκις ≠ πολλάς*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση[4] (*ἡσυχάζει ≠ στάσεις καὶ ἀγῶνας*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και εχθρός ≠ οικείος (*πρὸς τοὺς πολεμίους ≠ πρὸς αὑτήν*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση, το επίθετο *πλέονας* και το μόριο *ἤ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί η καταστροφή που υφίσταται η πόλη των Συρακουσών από τέτοιες επαναστατικές ενέργειες.

Ο Αθηναγόρας δηλώνει ότι δε θα επιτρέψει να συμβεί κάτι τέτοιο, αν οι Συρακούσιοι πειστούν στα λόγια του και τιμωρήσουν όσους μηχανεύονται το κακό της πατρίδας τους.

ὧν ἐγὼ ***πειράσομαι****, ἤν γε ὑμεῖς ἐθέλητε* ***ἕπεσθαι****, μήποτε ἐφ' ἡμῶν τι* ***περιδεῖν*** *γενέσθαι,* ***ὑμᾶς μὲν τοὺς πολλοὺς πείθων τοὺς*** *{δὲ}* ***τὰ τοιαῦτα μηχανωμένους κολάζειν, μὴ μόνον αὐτοφώρους*** *(χαλεπὸν γὰρ ἐπιτυγχάνειν),* ***ἀλλὰ καὶ ὧν βούλονται μέν, δύνανται δ' οὔ*** *(τὸν γὰρ ἐχθρὸν* ***οὐχ ὧν δρᾷ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς διανοίας προαμύνεσθαι*** *χρή, εἴπερ καὶ μὴ* ***προφυλαξάμενός*** *τις* ***προπείσεται***[5]*),* ***τοὺς δ' αὖ ὀλίγους***[6] *τὰ μὲν ἐλέγχων, τὰ δὲ* ***φυλάσσων****, τὰ δὲ καὶ διδάσκων*[7]*· μάλιστα γὰρ δοκῶ ἄν μοι οὕτως ἀποτρέπειν* ***τῆς κακουργίας*** (6.38.4).

---

[1] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 406, 411, η αναφορά στις *στάσεις* παραπέμπει στο 8ο βιβλίο και στα προβλήματα της Αθήνας του 411 π.Χ. Πρβλ. στο 6.5.1 την προγραμματική δήλωση του ιστορικού. Ο Hornblower σημειώνει ότι ο Αθηναγόρας περιγράφει σωστά την κατάσταση της αναταραχής που υπήρχε στις Συρακούσες.

[2] Ο Dover 1965, 49, εξηγεί ότι ο όρος αναφέρεται στην άσκηση παράνομης εξουσίας από μία ομάδα. Ο Hornblower 2008, 412, παρατηρεί ότι πρόκειται για ξεχωριστό είδος ολιγαρχίας, περιορισμένης σε στενά οικογενειακά πλαίσια. Ο Andrews 2009, 9 και υποσ. 35, παρατηρεί ότι όσον αφορά στους τελικούς σκοπούς δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στους ολιγαρχικούς και στους επίδοξους δυνάστες, αφού και οι δύο επιθυμούσαν την αποκλειστική εξουσία. Ο ίδιος επισημαίνει ότι αυτή η συγχώνευση εντοπίζεται ως γενική τάση ανάμεσα στους δημοκρατικούς της περιόδου. Πρβλ. 6.60.1.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Διοδότου στο 3.46.4.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[5] Τρεις διαδοχικοί όροι είναι σύνθετοι με την πρόθεση *πρό*. Ο Hornblower 2008, 412, σημειώνει ότι οι τύποι αυτοί δηλώνουν πρόβλεψη και προτερόχρονες πράξεις.

[6] Ο Dover 1965, 49, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 303-304, σημειώνουν ότι παρουσιάζονται τρεις ομάδες ανθρώπων: ο λαός, όσοι μηχανεύονται συνωμοσίες και οι ολιγαρχικοί, με τους δεύτερους να αποτελούν μέρος της τελευταίας ομάδας. Ο Andrews 2009, 6 και υποσ. 27, παρατηρεί ότι οι ολιγαρχικοί παρουσιάζονται ως συνωμότες. Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο Ερμοκράτης και οι άλλοι συνωμότες που διέδιδαν τις φήμες και που, σύμφωνα με τον Αθηναγόρα, άξιζαν να τιμωρηθούν δεν ταυτίζονται με τους ολιγαρχικούς νεαρούς, οι οποίοι πρέπει απλώς να παρακολουθούνται και να τύχουν προειδοποίησης.

[7] Πρόκειται για μία συμμετρική πρόταση που αποτελείται από τρισύλλαβες μετοχές, οι οποίες συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ… δέ*. Τα κώλα αυτής της πρότασης χαρακτηρίζονται από ομοιοτέλευτον και από κλιμάκωση

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πάσχω ≠ ενεργώ (*ἐν τῷ παθεῖν* (στο 6.38.2) ≠ *πειράσομαι, προαμύνεσθαι ≠ προπείσεται, προπείσεται ≠ ἐλέγχων*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1], και καταστροφή ≠ φροντίδα (*ἀναιρεῖται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *προφυλαξάμενος, φυλάσσων ≠ τῆς κακουργίας*), η οποία επίσης σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ αδιαφορία (*πειράσομαι ≠ περιιδεῖν, περιιδεῖν ≠ μηχανωμένους*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, ακολουθώ ≠ πείθω[2] (*ἕπεσθαι ≠ πείθων*), πειθώ ≠ βία[3] (*πείθων ≠ κολάζειν*), και πράξη ≠ σκέψη (*οὐχ ὧν δρᾷ μόνον ≠ ἀλλὰ καὶ τῆς διανοίας*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δημοκρατικός ≠ ολιγαρχικός (*ὑμᾶς τοὺς πολλοὺς ≠ τοὺς ὀλίγους, τοὺς πολλούς ≠ τοὺς τὰ τοιαῦτα μηχανωμένους*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4]. Ο Αθηναγόρας χειρίζεται έντεχνα τους όρους *ὀλίγος ≠ πολύς*[5] εμπλέκοντας τους ή στην πιο γνωστή αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ ή στη σημαντική σε αυτό το λόγο αντίθεση ανάμεσα στους όρους ολιγαρχία ≠ δημοκρατία. Με την επανάληψη αυτών των όρων ο ομιλητής κατορθώνει να δημιουργήσει ένα κλίμα καχυποψίας και φόβου λόγω της «επικείμενης» συνωμοσίας των ολιγαρχικών. Παρατηρούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *μὴ μόνον αὐτοφώρους ≠ ἀλλὰ καὶ ὧν βούλονται μέν, δύνανται δ' οὔ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης και στο δεύτερο μέρος της οποίας εντοπίζεται και άλλη συντακτική αντίθεση: *βούλονται μέν ≠ δύνανται δ' οὔ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ισόκωλον.

Ο Αθηναγόρας στρέφεται ακολούθως εναντίον των νεοτέρων[6], υποστηρίζοντας ότι δεν έχουν το δικαίωμα να ασκούν εξουσία.

(5 συλλαβές στα πρώτα δύο κώλα και 6 συλλαβές στο τελευταίο). Οι όροι της, ωστόσο, δεν εμπλέκονται στο αντιθετικό σχήμα. Συμμετρικές προτάσεις χωρίς τη χρήση αντιθέσεων είχαν παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη (6.33-34).

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[2] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο λόγο του Διοδότου στο 3.43.5.

[3] Την αντίθεση αυτή χρησιμοποιεί και ο Βρασίδας στον πρώτο του λόγο στο 4.87.2.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Διοδότου στο 3.42-48.

[5] Ο Αθηναγόρας, σύμφωνα με τον Yunis 1991, 188, παρουσιάζεται ως ένας από τους χειρότερους τύπους πολιτικού: διαχωρίζει το ακροατήριό του σε «πολλούς» και σε «λίγους» και τιμωρεί τους «λίγους» στο όνομα των «πολλών».

[6] Όπως είχε κάνει και ο Νικίας στο λόγο του στο 6.9-14. Ο Dover 1965, 50, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 304, παρατηρούν ότι ο Ερμοκράτης δε θα μπορούσε να ήταν νεαρός εκείνη την περίοδο, αφού είχε επιλεγεί ως πρέσβης της πατρίδας του στο συνέδριο της Γέλας εννέα χρόνια προηγουμένως και οι Έλληνες συνήθιζαν να επιλέγουν μεγαλύτερους σε ηλικία άνδρες γι' αυτό το αξίωμα. Σημειώνουν ακόμη ότι ο Ερμοκράτης στο 6.72.2 παρουσιάζεται έμπειρος στον πόλεμο. Οι ίδιοι θεωρούν ότι ο Αθηναγόρας έκρινε

καὶ δῆτα, ὃ ***πολλάκις*** *ἐσκεψάμην,* ***τί καὶ βούλεσθε***[1]***, ὦ νεώτεροι***[2]***; πότερον ἄρχειν ἤδη***[3]***; ἀλλ' οὐκ ἔννομον***[4]*· ὁ δὲ νόμος* ***ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι ὑμᾶς μᾶλλον ἢ δυναμένους*** *ἑτέθη* ***ἀτιμάζειν. ἀλλὰ δὴ μὴ μετὰ πολλῶν ἰσονομεῖσθαι***[5]***; καὶ πῶς δίκαιον*** *τοὺς αὐτοὺς μὴ τῶν αὐτῶν* ***ἀξιοῦσθαι;*** (6.38.5)

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἀδίκους* (στο 6.38.3) ≠ *δίκαιον*), και λίγος ≠ πολύς (*τοὺς ὀλίγους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολλάκις*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθούν στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εμπόδιο ≠ δυνατότητα[6] (*ἀποτρέπειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκ τοῦ δύνασθαι, δυναμένους* ≠ *ἀτιμάζειν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο ομιλητής χρησιμοποιεί το σχήμα της υποφοράς

πολιτικά ωφέλιμο να χειριστεί τον Ερμοκράτη ως τον αρχηγό μίας ομάδας φιλόδοξων και ανεύθυνων νεαρών ανδρών, αφού οι αρνητικές συνυποδηλώσεις του όρου *νεώτερος* ήταν ρητορικά επιτυχείς. Ο Hornblower (Hornblower 1996, 220, Hornblower 2008, 412) σημειώνει ότι ο Αθηναγόρας έχει ίσως υπόψη του τον Ερμοκράτη, αν και αυτό δεν είναι βέβαιο, αφού ο Ερμοκράτης δεν ήταν τόσο νέος σε ηλικία. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Ερμοκράτης ασκούσε επιρροή ήδη από το 424 π.Χ. Ο Westlake 1958, 250 και υποσ. 4, 251, θεωρεί επίσης ότι στο χωρίο υπονοείται ο Ερμοκράτης, παρόλο που δεν ανήκε στην ίδια ηλικιακή ομάδα με τους νεότερους. Ο Westlake εξηγεί ότι η αποφυγή άμεσης επίθεσης στον Ερμοκράτη αποτελούσε πρακτική των δημαγωγών, οι οποίοι στιγμάτιζαν ως εχθρούς του λαού όσους δε συμμερίζονταν τις απόψεις τους· γεγονός που δείχνει ότι οι κατηγορίες του Αθηναγόρα δεν ευσταθούσαν. Ο Kagan 1981, 222, σημειώνει επίσης ότι ο έμπειρος στρατηγός Ερμοκράτης δεν ήταν ένας από τους νεαρούς φιλόδοξους αριστοκράτες που κατηγορεί ο Αθηναγόρας. Ο Bloedow 1996, 151, θεωρεί ότι δεν ήταν δυνατόν ο Ερμοκράτης, ο οποίος αποτελούσε ενεργό μέλος της δημοκρατίας των Συρακουσών, να διέδιδε αυτές τις φήμες μαζί με τους νεαρούς ολιγαρχικούς. Επιπλέον σημειώνει ότι δεν υπάρχει καμία ένδειξη που να αποδεικνύει ότι ο Ερμοκράτης στόχευε στην ανατροπή της υπάρχουσας τάξης στις Συρακούσες και υποστηρίζει ότι ένας άνθρωπος με την ακριβή γνώση και σύνεση του Ερμοκράτη δε θα εμπλεκόταν σε πολιτικές αναταραχές ενώπιον μίας διαφαινόμενης κρίσης. Ο Yunis 1991, 190, επισημαίνει ότι το αποτέλεσμα της ρητορικής του Αθηναγόρα ήταν να διευρυνθεί η διχόνοια στις Συρακούσες. Όμοια ο Cogan 1981, 104, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας στοχεύει στην απομόνωση των ολιγαρχικών και στη δημιουργία κλίματος καχυποψίας εναντίον τους. Και ο Andrews 2009, 12, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας στοχεύει στο να δημιουργήσει κλίμα δυσπιστίας και καχυποψίας εναντίον των πολιτικών του αντιπάλων, περιλαμβανομένου και του Ερμοκράτη.

[1] Ο Dover 1965, 50, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 304, παρατηρούν ότι η ερώτηση εκφράζει ανυπομονησία. Ο Hornblower 2008, 412, επισημαίνει την παραστατική αποστροφή του ομιλητή και το φανταστικό διάλογο· ρητορικά στοιχεία που είναι ασυνήθιστα στις θουκυδίδειες δημηγορίες, σημειώνοντας ότι ο Αθηναγόρας δεν εκπροσωπεί την τυπική ήσυχη στάση των Δωριέων.

[2] Ο Hornblower 2008, 412, σημειώνει την εξίσωση των νέων με το ολιγαρχικό πολίτευμα.

[3] Σύμφωνα με τον Andrews 2009, 8-9, ο Αθηναγόρας θεωρεί ότι όσοι κατέχουν αξιώματα ή αποτρέπονται από αυτά λόγω της ηλικίας τους απαιτούν τελικά πρόσβαση σε αυτά, αφού τα θεωρούν ως έναν τρόπο να αποκτήσουν δύναμη και να εκφοβίσουν τις μάζες, λαμβάνοντας την εξουσία στα χέρια τους.

[4] Ο Dover 1965, 50, σημειώνει ότι ήταν φυσιολογικό για τις ελληνικές πόλεις να θέτουν ελάχιστο όριο ηλικίας στα διάφορα αξιώματα. Ο Hornblower 2008, 413, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας έχει υπόψη του συγκεκριμένους νόμους που έθεταν ελάχιστο όριο ηλικίας σε συγκεκριμένα αξιώματα. Ο ομιλητής, προσθέτει, υπονοεί την αδιαφορία προς αυτούς τους νόμους εκ μέρους των νεαρών και φιλόδοξων ολιγαρχικών. Ο Andrews 2009, 9, παρατηρεί ότι, παρουσιάζοντας ο Αθηναγόρας τους νεοτέρους να αντιδρούν στο ηλικιακό όριο, αποκαλύπτει την συμπάθειά τους προς αυτούς που συνωμοτούσαν, για να ανατρέψουν την κυβέρνηση και να εγκαθιδρύσουν ολιγαρχικό πολίτευμα στις Συρακούσες.

[5] Ο Dover 1965, 50, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 304, εξηγούν ότι η *ἰσονομία*, η ισότητα δηλαδή απέναντι στο νόμο, αποτελούσε ένα από τα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας. Ο Hornblower 2008, 413, παρατηρεί τη χρήση του όρου αυτού στην κερκυραϊκή στάση στο 3.82.8 και διερωτάται κατά πόσο ο όρος είναι τελικά επιζήμιος για τον Αθηναγόρα. Πρβλ. και 4.78.3. Ο Andrews 2009, 9-10 και υποσ. 38, παρατηρεί τη σύνδεση του όρου «ισονομία» με τη δημοκρατία, που ως μορφή διακυβέρνησης παρείχε την ισότητα σε όλους. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο όρος εισάγει την ιδέα της ίσης διανομής.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.34.5-6.

υποβάλλοντας ρητορικές ερωτήσεις, τις οποίες σπεύδει να απαντήσει ο ίδιος[1]: *τί καὶ βούλεσθε, ὦ νεώτεροι; πότερον ἄρχειν ἤδη; ≠ ἀλλ' οὐκ ἔννομον, ἀλλ' οὐκ ἔννομον ≠ ἀλλὰ δὴ μὴ μετὰ πολλῶν ἰσονομεῖσθαι;, ἀλλὰ δὴ μὴ μετὰ πολλῶν ἰσονομεῖσθαι; ≠ καὶ πῶς δίκαιον ἀξιοῦσθαι;, καὶ πῶς δίκαιον ἀξιοῦσθαι; ≠* [*ἀλλ' οὐ δίκαιον*]. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι ὑμᾶς μᾶλλον ≠ ἢ δυναμένους ἀτιμάζειν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται το πρώτο μέρος της αντίθεσης.

Ο Αθηναγόρας θεωρεί ανώτερο πολίτευμα τη δημοκρατία[2] διότι, όπως σημειώνει, δίνει την εξουσία στο λαό που κρίνει καλύτερα από τους λίγους, όταν ενημερωθεί σωστά[3]. Αντίθετα, σημειώνει, στο ολιγαρχικό πολίτευμα τα οφέλη καρπώνονται οι λίγοι. Καλεί, επομένως, τους ακροατές του να μην επιτρέψουν στους ισχυρούς και στους νέους να επιβάλουν ολιγαρχία στις Συρακούσες[4].

---

[1] Έντονη χρήση του σχήματος της υποφοράς είχε παρατηρηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85. Ο Rawlings 1981, 83, επισημαίνει τις αντιθετικές φυσιογνωμίες του Αρχίδαμου στο πρώτο βιβλίο και του Αθηναγόρα στο έκτο βιβλίο. Η αντιπαραβολή των δύο αυτών προσώπων, σύμφωνα με τον ίδιο, εξυπηρετεί την αντιπαραβολή Σπαρτιάτης ≠ Συρακούσιος. Ο Αρχίδαμος, προσθέτει, παρουσιάζεται ως ο σοφός και μετριοπαθής βασιλιάς των Σπαρτιατών που την περίοδο εκείνη είχε καταστήσει τη Σπάρτη ελεύθερη και αξιοσέβαστη, ενώ ο Αθηναγόρας ως ο Συρακούσιος δημαγωγός που ενσωματώνει τα χειρότερα χαρακτηριστικά της άστατης δημοκρατίας στις Συρακούσες.

[2] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 396, 405, 497, ο δημαγωγός Αθηναγόρας εκφωνεί την πιο παράξενη υποστήριξη της αθηναϊκού τύπου δημοκρατίας σε όλη την *Ιστορία*, η οποία δε συνάδει με το περικείμενο του λόγου του, ενώ ο ίδιος εκτιμά λανθασμένα την αθηναϊκή πολιτική. Ο Palmer 1982, 119, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας εκφωνεί το μεγαλύτερο έπαινο του δημοκρατικού πολιτεύματος στην *Ιστορία*, αφού ακόμη και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.35-46) επαινείται η Αθήνα, αλλά όχι το πολίτευμά της. Ο Kagan 1981, 222, σημειώνει ότι στον προηγούμενό του λόγο ο Ερμοκράτης δεν είχε αναφέρει οτιδήποτε, το οποίο να δικαιολογεί την υπεράσπιση της δημοκρατίας, στην οποία προβαίνει ο Αθηναγόρας. Ο Kagan πιστεύει ότι κάποιος άλλος ομιλητής θα είχε ισχυριστεί ότι η δημοκρατία είναι ανάξια ως πολίτευμα και θα είχε προτείνει μέτρα που θα προκάλεσαν την καχυποψία και το θυμό του Αθηναγόρα. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 301, παρατηρούν ότι η θεωρητική υπεράσπιση της δημοκρατίας εκ μέρους του Αθηναγόρα δείχνει με σαφήνεια την τεχνική και το λεκτικό της πολιτικής επίθεσης. Ο Bloedow 1996, 146, 150-152, 154-156, σημειώνει ότι αυτό που θεωρείται ως το πιο σημαντικό μέρος του λόγου φαίνεται ότι δεν έχει καμία σχέση με το λόγο του Ερμοκράτη, ούτε αποτελεί οργανικό μέρος του λόγου του Αθηναγόρα. Ο ίδιος επισημαίνει ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στον απλοϊκό και ασύνετο Αθηναγόρα, όπως αυτός παρουσιάζεται στο προηγούμενο μέρος του λόγου, και στον οξυδερκή παρατηρητή που με σοφιστικό τρόπο μιλά για τη δημοκρατία και την ελληνική πολιτική. Ο Andrews 2009, 7 και υποσ. 28, παρατηρεί ότι η υπεράσπιση της δημοκρατίας των Συρακουσών εκ μέρους του Αθηναγόρα είναι ευφυής και έχει ιδεολογικά χαρακτηριστικά, ενώ παρουσιάζει ομοιότητες και με τη δημοκρατία στην Αθήνα.

[3] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 413, ο Αθηναγόρας γνωρίζει τις καθιερωμένες αντιδράσεις κατά της δημοκρατίας.

[4] Όπως εξηγεί ο Kagan 1981, 222, οι νεαροί αριστοκράτες, σύμφωνα με τον Αθηναγόρα, δημιουργώντας κλίμα φόβου, στόχευαν στο να τους ανατεθούν στρατιωτικά καθήκοντα και εκμεταλλευόμενοι αυτά να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την πόλη. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 713. Όμοια ο Cogan 1981, 103, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας κατηγορεί τον Ερμοκράτη ότι στόχευε στο να αποκτήσει την ηγεσία του στρατού και μέσω αυτού να ελέγξει τις Συρακούσες. Ο Bloedow 1996, 151-152, 154 υποσ. 37, 155-156, επισημαίνει ότι, παρατηρώντας τη συγκεχυμένη φύση του λόγου του Αθηναγόρα, δε μπορεί να γίνει πιστευτό το εσωτερικό πρόβλημα στις Συρακούσες. Έτσι, σημειώνει, φαίνεται ότι οι διαδόσεις για συνωμοσία των ολιγαρχικών είναι λανθασμένες και αποτελούν επινόηση του Αθηναγόρα, αφού ο Ερμοκράτης ήταν αδύνατον να είχε εμπλοκή και δεν υπάρχει πουθενά αναφορά στην ανατροπή τέτοιων ενεργειών. Ο ίδιος θεωρεί ειρωνικό το γεγονός ότι ο Αθηναγόρας δίνει προτεραιότητα στα εσωτερικά, δευτερεύοντα θέματα έναντι στις ξένες και πιο σημαντικές απειλές. Αντίθετα, ο Andrews 2009, 3 και υποσ. 14, θεωρεί ότι υπάρχουν τεκμήρια *στάσεως* στην αφήγηση των γεγονότων της Σικελικής εκστρατείας. Πρβλ. 6.103.4, 7.48.2, 7.73.3.

φήσει ***τις δημοκρατίαν*** *οὔτε ξυνετὸν οὔτ' ἴσον*[1] *εἶναι,* ***τοὺς δὲ ἔχοντας τὰ χρήματα*** *καὶ ἄρχειν* ***ἄριστα***[2] *βελτίστους*[3]***. ἐγὼ δέ φημι*** *πρῶτα μὲν* ***δῆμον ξύμπαν*** *ὠνομάσθαι,* ***ὀλιγαρχίαν δὲ μέρος,*** *ἔπειτα* ***φύλακας μὲν ἀρίστους εἶναι χρημάτων τοὺς πλουσίους***[4]***,*** ***βουλεῦσαι δ' ἂν βέλτιστα τοὺς ξυνετούς***[5]***,*** ***κρῖναι δ' ἂν ἀκούσαντας ἄριστα***[6] ***τοὺς πολλούς***[7]*, καὶ ταῦτα ὁμοίως καὶ* ***κατὰ μέρη*** *καὶ* ***ξύμπαντα ἐν δημοκρατίᾳ ἰσομοιρεῖν***[8]***. ὀλιγαρχία δὲ τῶν μὲν κινδύνων τοῖς πολλοῖς*** *μεταδίδωσι,* ***τῶν δ' ὠφελίμων οὐ πλεονεκτεῖ***[9] ***μόνον, ἀλλὰ καὶ ξύμπαντ' ἀφελομένη ἔχει·*** *ἃ ὑμῶν* ***οἵ*** *τε* ***δυνάμενοι*** *καὶ οἱ νέοι* ***προθυμοῦνται, ἀδύνατα*** *ἐν μεγάλῃ πόλει* ***κατασχεῖν***[10] (6.39.1-2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*τῆς κακουργίας* (στο 3.38.4) ≠ *ἄριστα*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εμπόδιο ≠ δυνατότητα (*ἀτιμάζειν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οἱ*

[1] Ο Hornblower 2008, 413-414, παρατηρεί ότι η έννοια της ισότητας επανέρχεται στο λόγο του Αθηναγόρα. Δες και Andrews 2009, 9, για την επανάληψη των σχετικών όρων. Πρβλ. *ἰσοπλήθεις* (6.37.1), *ἰσονομεῖσθαι* (6.38.5), *ἰσομοιρεῖν* (6.39.1), *ἴσον* (6.39.1, 6.40.1).

[2] Πρόκειται για όρο που παραπέμπει στο ολιγαρχικό πολίτευμα.

[3] Ο Hornblower 2008, 413, σημειώνει ότι πρόκειται για την καθιερωμένη υπεράσπιση της ολιγαρχίας.

[4] Ο Dover 1965, 50, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 304-305, εξηγούν ότι ο Αθηναγόρας δεν αναφέρεται στην αρμοδιότητα των πλουσίων να φροντίσουν την περιουσία τους, αλλά στη συμμετοχή τους στη διαχείριση του κράτους. Ο Hornblower 2008, 414, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας δικαιολογεί υποθετικά την ολιγαρχία. Ο Andrews 2009, 7-8 και υποσ. 30, διαφωνεί ότι το χωρίο αναφέρεται στη διαχείριση των δημοσίων οικονομικών. Αντίθετα, πιστεύει, ο Αθηναγόρας είναι εσκεμμένα ασαφής υπονοώντας ότι, επειδή οι πλούσιοι διαχειρίζονται τα δικά τους χρήματα, θεωρούν ότι αυτό τους δίνει το δικαίωμα να διαχειρίζονται και τα οικονομικά του κράτους. Ο Αθηναγόρας, συνεχίζει, απορρίπτει την ολιγαρχική διακυβέρνηση των πλουσίων και προτείνει τη διακυβέρνηση των συνετών και έπειτα των μαζών. Επομένως, αποδεικνύει ότι, αν κυβερνούσε μόνο μία τάξη, οι πλούσιοι θα είχαν τις λιγότερες ικανότητες και απαντά έτσι στους επικριτές του που ισχυρίζονταν ότι οι πλούσιοι κυβερνούσαν καλύτερα και ήταν πιο κατάληλοι για τα αξιώματα.

[5] Ο Dover 1965, 50, σημειώνει ότι στο χωρίο υπονοείται ο διορισμός στη βουλή με εκλογή και όχι με κλήρωση· ένας υπαινιγμός που δε θα ήταν αποδεκτός από τον Αθηναγόρα.

[6] Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη του όρου *ἀγαθὸς* σε υπερθετικό βαθμό σε αυτή την περίοδο: *ἄριστα, βελτίστους, ἀρίστους, βέλτιστα, ἄριστα.* Δες και Ros 1938, 109.

[7] Ο Dover 1965, 50, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 305, σημειώνουν ότι η θεωρία, πως η μάζα του λαού μπορούσε να αποφασίσει καλύτερα τα ζητήματα, βασιζόταν στο γεγονός ότι όσο μεγαλύτερο ήταν το κυρίαρχο σώμα, τόσο περιορίζονταν τα προσωπικά συμφέροντα και ότι οι αδυναμίες κάποιων πολιτών θα ακυρώνονταν από τις ικανότητες των άλλων. Έτσι, παρατηρούν, οι αποφάσεις της άρχουσας τάξης που θα αφορούσαν στα δικά της συμφέροντα αποφεύγονται και οι πολίτες γίνονται καλύτεροι με τη συμμετοχή τους στα κοινά. Ακόμη, συμπληρώνουν, αυτοί που κινδυνεύουν να χάσουν τα πάντα έχουν το δικαίωμα να αποφασίσουν, αν θα αναλάβουν το ρίσκο. Ο Griffith 1966, 131 και υποσ. 67, σημειώνει ότι, όπως φαίνεται από τη δήλωση του Αθηναγόρα, το δικαίωμα της ισηγορίας θα πρέπει να ήταν πιο περιορισμένο στις Συρακούσες σε σχέση με την Αθήνα, αφού στο χωρίο υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στην ελίτ που είχε το δικαίωμα να μιλήσει και στο λαό που ήταν ακροατής· στοιχείο που δεν πρέπει να προερχόταν από κάποιο νόμο, αλλά από την τρέχουσα πρακτική.

[8] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 50-51, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 305, ο Αθηναγόρας διανέμει τρεις λειτουργίες ή ικανότητες: τη διαχείριση, τη συζήτηση και την απόφαση, σε τρεις κατηγορίες του πληθυσμού: στους πλουσίους, στους συνετούς και στην πλειοψηφία. Ο Hornblower 2008, 413-414, παρατηρεί ότι ο τριμερής διαχωρισμός δεν υπονοεί το τριπλό σχήμα: μοναρχία, ολιγαρχία, δημοκρατία, αφού σε άλλα σημεία του λόγου οι πλούσιοι ταυτίζονται με την ολιγαρχία. Στο σημείο αυτό, σημειώνει, και τα τρία μέρη συμβάλλουν στην εύρυθμη λειτουργία της δημοκρατίας.

[9] Όπως παρατηρεί ο Andrews 2009, 10, η ολιγαρχία ήταν για τον Αθηναγόρα μία παρωδία της δικαιοσύνης.

[10] Ο Andrews 2009, 10 και υποσ. 40, παρατηρεί ότι δεν είναι ξεκάθαρο πώς το μέγεθος μίας πόλης την προφυλάσσει από τα ολιγαρχικά σχέδια και εξηγεί ότι ο Αθηναγόρας θα πρέπει να αναφέρεται στο μεγάλο μέγεθος του πλήθους στις Συρακούσες.

δυνάμενοι, προθυμοῦνται ≠ κατασχεῖν), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Ο Αθηναγόρας αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους υπόλοιπους Συρακουσίους, χρησιμοποιώντας την πραγματολογική αντίθεση: *φήσει τις ≠ ἐγὼ φημί*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*. Αξίζει να σημειωθεί και πάλι η τάση του ομιλητή να χρησιμοποιεί το σχήμα της αναφοράς στις αντιθέσεις του με την επανάληψη και στα δύο μέρη της αντίθεσης του ρήματος *φημί*. Στις δύο αυτές περιόδους έντονη είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες δημοκρατία ≠ ολιγαρχία (*δημοκρατίαν ≠ τοὺς δ' ἔχοντας τὰ χρήματα, τοὺς ἔχοντας τὰ χρήματα ≠ δῆμον, δῆμον ≠ ὀλιγαρχίαν δέ, ὀλιγαρχίαν ≠ τοὺς πολλούς, ἐν δημοκρατίᾳ ≠ ὀλιγαρχία δέ* (σε διαδοχικές περιόδους), *ὀλιγαρχία ≠ τοῖς πολλοῖς*), της οποίας οι όροι σε τρεις περιπτώσεις συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται επίσης οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όλον ≠ μέρος (*ξύμπαν ≠ μέρος, κατὰ μέρη ≠ ξύμπαντα*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, ισότητα ≠ υπεροχή[1] (*ἰσομοιρεῖν ≠ πλεονεκτεῖ* (σε διαδοχικές περιόδους)), κίνδυνος ≠ ωφέλεια (*τῶν κινδύνων ≠ τῶν ὠφελίμων*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και προσθήκη ≠ αφαίρεση (*οὐ πλεονεκτεῖ μόνον ≠ ἀλλὰ καὶ ξύμπαντ' ἀφελομένη ἔχει*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης. Παρατηρούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *φύλακας μὲν ἀρίστους εἶναι χρημάτων τοὺς πλουσίους ≠ βουλεῦσαι δ' ἂν βέλτιστα τοὺς ξυνετούς, βουλεῦσαι' ἂν βέλτιστα τοὺς πλουσίους ≠ κρῖναι δ' ἂν ἀκούσαντας ἄριστα τοὺς πολλούς*, των οποίων τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και *δὲ* αντίστοιχα, σχηματίζοντας και στις δύο περιπτώσεις αντιθετική εστία περιορισμού[2]. Σε συντακτικό επίπεδο δημιουργείται το σχήμα Α-Β-Α΄· στοιχείο που είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.21.2. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*οἱ δυνάμενοι ≠ ἀδύνατα*).

Ο Αθηναγόρας στρέφεται ακολούθως εναντίον των ολιγαρχικών, χαρακτηρίζοντάς τους ανόητους, επειδή δεν αντιλαμβάνονται ότι οι ολέθριοι στόχοι τους έχουν αποκαλυφθεί. Συμβουλεύει, επομένως, τους ολιγαρχικούς να σταματήσουν να διαδίδουν αυτές τις φήμες, επειδή ο λαός δεν πρόκειται να τις ανεχτεί.

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.34.7.
[2] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται τρεις φορές σε αυτή τη δημηγορία.

Ἀλλ'[1] ***ἔτι καὶ νῦν,*** *ὦ πάντων* ***ἀξυνετώτατοι***[2]*, εἰ μὴ* ***μανθάνετε κακὰ*** *σπεύδοντες, ἢ* ***ἀμαθέστατοί ἐστε***[3] *ὧν* ***ἐγὼ οἶδα Ἑλλήνων,*** *ἢ ἀδικώτατοι*[4]*, εἰ εἰδότες τολμᾶτε.* ***ἀλλ'*** *ἤτοι* ***μαθόντες*** *γε ἢ* ***μεταγνόντες*** *τὸ τῆς πόλεως ξύμπασι κοινὸν* ***αὔξετε,*** *ἡγησάμενοι* ***τοῦτο μὲν ἂν*** *καὶ* ***ἴσον*** *καὶ* ***πλέον***[5] ***οἱ ἀγαθοὶ*** *ὑμῶν ὧνπερ τὸ τῆς πόλεως πλῆθος* ***μετασχεῖν***[6]***,*** ***εἰ δ' ἄλλα βουλήσεσθε,*** *κἂν τοῦ παντὸς* ***κινδυνεῦσαι στερηθῆναι·*** *καὶ τῶν τοιῶνδε ἀγγελιῶν ὡς* ***πρὸς αἰσθανομένους καὶ μὴ ἐπιτρέψοντας ἀπαλλάγητε*** (6.40.1).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του αντιθετικού μορίου *ἀλλὰ* σχηματίζοντας τη συντακτική αντίθεση: *ἀδύνατα κατασχεῖν ≠ ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν ἐστε*, με την οποία δημιουργείται ένσταση. Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ωφέλεια ≠ κίνδυνος (*τῶν ὠφελίμων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κινδυνεῦσαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[7] λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και μείωση ≠ αύξηση[8] (*ἀφελομένη* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αὔξετε, αὔξετε ≠ στερηθῆναι*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄, και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ κακό (*ἄριστα* (στο 6.39.1) ≠ *κακά, κακά ≠ οἱ ἀγαθοί*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και φρόνηση ≠ αφροσύνη (*τοὺς ξυνετούς* (στο 6.39.1) ≠ *ἀξυνετώτατοι*), η οποία είχε παρατηρηθεί και στην αρχή της δημηγορίας στο 6.36.1-3, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Η τελευταία αντίθεση εντοπίζεται και ως σημασιολογική (*ἀξυνετώτατοι ≠ οἶδα*) και εξαιτίας

[1] Ο Αθηναγόρας χρησιμοποιεί το μόριο *ἀλλὰ* στην αρχή των προτάσεών του πέντε φορές· στοιχείο που δεν παρατηρείται τόσο έντονα σε άλλους ομιλητές. Πρβλ. 6.38.1, 6.38.5 (2 φορές, σχήμα υποφοράς) και 6.40.1 (2 φορές) Ο Dover 1965, 51, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 306, σημειώνουν την επανάληψη του μορίου *ἀλλὰ* σε αυτή την περίοδο.

[2] Ο Hornblower 2008, 415, παρατηρεί την εξύβριση του ακροατηρίου εκ μέρους του Αθηναγόρα. Ο Andrews 2009, 10 και υποσ. 42, σημειώνει επίσης την περιφρονητική προσφώνηση και εξηγεί ότι, σύμφωνα με τον ομιλητή, οι πλούσιοι αγνοούσαν την επαγρύπνηση της πόλης για διαφύλαξη της ελευθερίας και της ασφάλειάς της ή απλώς την περιφρονούσαν.

[3] Η απαλοιφή της φράσης *ἢ ἄμαθέστατοί ἐστε* που προτείνει ο Madvig, αλλά δεν υιοθετεί ο Alberti στην κριτική του έκδοση (βλ. *ad locum*), παρόλο που την θεωρεί σωστή, θα στερούσε από το κείμενο τη φανερή λεξική αντίθεση. Δες και Hornblower 2008, 415. Ο Andrews 2009, 6, παρατηρεί ότι ο Αθηναγόρας χρησιμοποιεί το δεύτερο πρόσωπο πληθυντικού, για να απευθυνθεί σε όσους είχαν λανθασμένες φιλοδοξίες: στους νεαρούς, στους ολιγαρχικούς και στους συνωμότες.

[4] Αξίζει να σημειωθεί η χρήση επιθέτων σε υπερθετικό βαθμό, σύνθετων με το στερητικό α, για να χαρακτηριστούν οι ολιγαρχικοί: *ἀξυνετώτατοι, ἀμαθέστατοι, ἀδικώτατοι*. Ο Ros 1938, 103-104, επισημαίνει την παρουσία του σχήματος της *μεταβολῆς* ανάμεσα στα επίθετα *ἀξυνετώτατοι* και *ἀμαθέστατοι*.

[5] Ο Andrews 2009, 10-11, παρατηρεί ότι η παραδοχή του Αθηναγόρα, πως οι πλούσιοι αξίζουν μεγαλύτερο μερίδιο στην εξουσία, αποτελεί παράξενη εξέλιξη του λόγου. Ο ίδιος εξηγεί τη σκέψη του ομιλητή ως εξής: οι πλούσιοι ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους λόγω της περιουσίας τους και το σωστό θα ήταν να προσπαθούν όχι να την διατηρήσουν για προσωπικό τους όφελος, αλλά να την αυξήσουν βοηθώντας στην ανάπτυξη της πόλης τους. Έτσι, σημειώνει, οι πλούσιοι διακρίνονται ως αγαθοί πολίτες και εξυπηρετούν το δημόσιο συμφέρον. Αν όμως, προσθέτει, οι ολιγαρχικοί χρησιμοποιούν την αρετή τους, για να αποκτούν δημόσια αξιώματα και να εξουσιάζουν, θα στερηθούν τελικά τη δημόσια αναγνώριση και όλα τα αξιώματα.

[6] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 307, ο Αθηναγόρας αναγνωρίζει την αξία της επιβράβευσης. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί με την ίδια μορφή και στο λόγο ενός άλλου Συρακουσίου, του Ερμοκράτη στο 4.59.2-3.

[8] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

της δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους άλλους Συρακουσίους (και συγκεκριμένα στους ολιγαρχικούς) και στον Αθηναγόρα ([*ὑμεῖς*] ≠ *ἐγώ*), η οποία είχε παρατηρηθεί και πιο πάνω στο λόγο. Ο Αθηναγόρας αντιπαραβάλλει επίσης τους Συρακουσίους ολιγαρχικούς με τους υπόλοιπους Έλληνες (*ἀμαθέστατοί ἐστε ≠ Ἑλλήνων*), προσπαθώντας να τους υποβιβάσει ενώπιον των ακροατών του. Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μάθηση ≠ αμάθεια[1] (*μανθάνετε ≠ ἀμαθέστατοι, ἀμαθέστατοι ≠ μαθόντες*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *ἤ*, ενώ στη δεύτερη με το μόριο *ἀλλὰ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μονιμότητα ≠ αλλαγή[2] (*μαθόντες ≠ μεταγνόντες*), ισότητα ≠ υπεροχή (*ἴσον ≠ πλέον*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη περίοδο, και συμμετοχή ≠ έλλειψη (*μετασχεῖν ≠ ἀπαλλαγῆτε*). Παρατηρούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *τοῦτο*[3] *μὲν ἂν μετασχεῖν ≠ εἰ δ' ἄλλα βουλήσεσθε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις, και *πρὸς αἰσθανομένους ≠ καὶ μὴ ἐπιτρέψοντας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη.

Ο Αθηναγόρας τελειώνει το λόγο του, εκφράζοντας την πεποίθηση ότι, ακόμη κι αν φτάσουν οι Αθηναίοι στη Σικελία, οι Συρακούσιοι θα τους αποκρούσουν. Πιστεύει, ωστόσο, ότι οι διαδόσεις είναι ψεύτικες[4] και ότι η πόλη δε θα παρασυρθεί από τους ολιγαρχικούς με κίνδυνο να χάσει την ελευθερία της.

> ***ἡ*** *γὰρ* ***πόλις*** *ἥδε, καὶ* ***εἰ ἔρχονται Ἀθηναῖοι, ἀμυνεῖται***[5] *αὐτοὺς ἀξίως αὐτῆς, καὶ στρατηγοί εἰσιν ἡμῖν οἳ* ***σκέψονται*** *αὐτά·* ***καὶ εἰ μή τι αὐτῶν ἀληθές ἐστιν,*** *ὥσπερ οὐκ οἴομαι, οὐ πρὸς τὰς ὑμετέρας ἀγγελίας* ***καταπλαγεῖσα*** *καὶ ἑλομένη ὑμᾶς* ***ἄρχοντας αὐθαίρετον δουλείαν ἐπιβαλεῖται, αὐτὴ δ' ἐφ' αὑτῆς σκοποῦσα τούς*** *τε* ***λόγους*** *ἀφ' ὑμῶν ὡς* ***ἔργα δυναμένους*** *κρινεῖ καὶ* ***τὴν*** *ὑπάρχουσαν* ***ἐλευθερίαν οὐχὶ ἐκ τοῦ ἀκούειν ἀφαιρεθήσεται, ἐκ δὲ τοῦ ἔργῳ*** *φυλασσομένη μὴ ἐπιτρέπειν πειράσεται* ***σῴζειν*** (6.40.2).

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί σε λόγους του Περικλή (1.140-144, 2.60-64), στην αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου και στην προηγούμενη τριλογία στην Αθήνα.

[3] Ο Dover (Dover 1954, 8, Dover 1965, 51) και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 306, σημειώνουν την αντίθεση και μεταφράζουν τον όρο *τοῦτο*: «αν κάνετε αυτό».

[4] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 61-62, το τολμηρό σχέδιο του Ερμοκράτη και η αμφιβολία του Αθηναγόρα τονίζουν την απρονοησία των Αθηναίων. Έτσι, παρατηρεί, ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται με περισσότερη ακρίβεια τους κινδύνους που εγκυμονεί το αθηναϊκό εγχείρημα. Το δίδαγμα αυτό, σημειώνει, γίνεται αντιληπτό, από τη στιγμή που απαγγέλλονται οι δημηγορίες.

[5] Ο Andrews 2009, 11, παρατηρεί ότι στο τέλος του λόγου του ο Αθηναγόρας παρουσιάζει την επαγρύπνηση εναντίον της ολιγαρχικής συνωμοσίας όχι ως δική του ευθύνη, αλλά ως πράξη που θα αναλάβει η πόλη.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΣΟΥ

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀδύνατα* (στο 6.39.2) ≠ *δυναμένους*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη συνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους επίθεση ≠ άμυνα[1] (*ἔρχονται ≠ ἀμυνεῖται*), εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Συρακουσίων ≠ Αθηναίων (*ἡ πόλις ≠ Ἀθηναῖοι*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *εἰ ἔρχονται Ἀθηναῖοι ≠ καὶ εἰ μή τι αὐτῶν ἀληθές ἐστιν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*σκέψονται ≠ καταπλαγεῖσα*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία[2], επιλογή ≠ αναγκαιότητα[3] (*αὐθαίρετον ≠ ἐπιβαλεῖται, ἐπιβαλεῖται ≠ αὐτὴ ἐφ' αὑτῆς σκοποῦσα*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δὲ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, λόγος ≠ έργον (*τοὺς λόγους ≠ ἔργα*), η οποία είχε παρατηρηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία, και πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ἔργα ≠ ἐκ τοῦ ἀκούειν, ἐκ τοῦ ἀκούειν ≠ ἐκ τοῦ ἔργῳ*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, μέσω της οποίας απορρίπτονται οι αβέβαιες φήμες των ολιγαρχικών. Η αντίθεση αυτή ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*ἄρχοντας ≠ δουλείαν*) και καταστροφή ≠ σωτηρία (*ἀφαιρεθήσεται ≠ σῴζειν*). Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία (*δουλείαν ≠ τὴν ἐλευθερίαν*).

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.33.2-3.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Κλέωνα και σε λόγους του Περικλή (1.140-144, 2.60-64) και του Ερμοκράτη (4.59-64).

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Μετά από την ομιλία του Αθηναγόρα[1] ανεβαίνει στο βήμα ένας από τους στρατηγούς[2] και χωρίς να επιτρέψει σε κανέναν άλλο να λάβει το λόγο[3] απευθύνεται προς τους Συρακουσίους (6.41.1).

Στο λόγο του ο Συρακούσιος στρατηγός υποστηρίζει ότι δεν είναι σωστό να εκτοξεύονται κατηγορίες[4] ανάμεσα στους ομιλητές. Συμβουλεύει τους Συρακουσίους να προσέξουν τις πληροφορίες που διαθέτουν και να προετοιμαστούν[5] κατάλληλα, ώστε να αποκρούσουν τους Αθηναίους.

> ***διαβολὰς μὲν οὐ σῶφρον***[6] ***οὔτε λέγειν τινὰς*** *ἐς ἀλλήλους* ***οὔτε τοὺς ἀκούοντας ἀποδέχεσθαι, πρὸς δὲ τὰ ἐσαγγελλόμενα μᾶλλον ὁρᾶν,*** *ὅπως* ***εἷς*** *τε* ***ἕκαστος*** *καὶ* ***ἡ ξύμπασα πόλις καλῶς τοὺς ἐπιόντας παρασκευασόμεθα***[7] ***ἀμύνεσθαι*** (6.41.2).

Στην αρχή του λόγου εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *διαβολὰς μὲν οὐ σῶφρον οὔτε λέγειν οὔτε ἀποδέχεσθαι ≠ πρὸς δὲ τὰ ἐσαγγελλόμενα μᾶλλον ὁρᾶν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και τα μόρια *μέν… δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία που μετριάζεται κάπως με τη χρήση του επιρρήματος *μᾶλλον*. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους

---

[1] Όπως σημειώνει και ο Avery 1990, 104, ο Θουκυδίδης δεν αναφέρεται σε οποιαδήποτε αντίδραση του ακροατηρίου προς το λόγο του Αθηναγόρα.

[2] Ο στρατηγός αυτός δεν κατονομάζεται από τον ιστορικό. Ο Kagan 1981, 222 και υποσ. 45, επισημαίνει ότι, παρόλο που ο στρατηγός δεν κατονομάζεται, θα ήταν ένας άνδρας με μεγάλο κύρος και πολιτική επιρροή, ώστε να επηρεάζει το ακροατήριό του. Ο Westlake 1958, 249, θεωρεί ότι ο στρατηγός θα προήδρευε της συνέλευσης. Ο Dover 1965, 51, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 307, υποστηρίζουν ότι η παρέμβαση του στρατηγού δε συνεπάγεται αναγκαία ότι οι στρατηγοί προήδρευαν της συνέλευσης και ότι είχαν το δικαίωμα να την διαλύουν. Θεωρούν ότι στο σημείο αυτό σημειώνεται απλώς η παρακίνηση του στρατηγού για διακοπή της συζήτησης. Ο Hornblower 2008, 416, σημειώνει ότι δε είναι βέβαιο, κατά πόσο ο στρατηγός ασκούσε το κύρος του ή τις αρμοδιότητές του. Θεωρεί, ωστόσο, ότι το αποτέλεσμα είναι αυταρχικό και καθόλου αθηναϊκό. Ο Griffith 1966, 131, επισημαίνει ότι η διαδικασία λήψης απαφάσεων στη συνέλευση των Συρακουσών ήταν λιγότερο προοδευτική από αυτήν στην Αθήνα την ίδια περίοδο, αφού ο στρατηγός παρουσιάζεται να έχει το δικαίωμα να κλείσει τη συζήτηση και να μην επιτρέψει σε άλλους ομιλητές να λάβουν το λόγο. Ο ίδιος υποθέτει είτε ότι στρατηγός προήδρευε της συνέλευσης είτε ότι διέθετε δύναμη λόγω του αξιώματός του. Όμοια ο Westlake 1958, 264, παρατηρεί ότι η δημοκρατία στις Συρακούσες δεν ήταν τόσο ανεπτυγμένη όσο αυτή στην Αθήνα.

[3] Πρβλ. 2.22.1 την άρνηση του Περικλή να συγκαλέσει τη συνέλευση του λαού. Ο Hornblower 2008, 416, παρατηρεί ότι ο αυταρχικός τρόπος, με τον οποίο κλείνει η συζήτηση, δείχνει ότι οι Συρακούσες δεν ήταν τελικά όμοιες με την Αθήνα. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[4] Σύμφωνα με τον Yunis 1991, 190, ο Συρακούσιος στρατηγός διακόπτει τη συζήτηση, επειδή θα υπήρξε εκτεταμένη ανταλλαγή συκοφαντιών ανάμεσα στους ομιλητές. Ο ιστορικός, σημειώνει ωστόσο, παρουσιάζει όλες τις συκοφαντίες να προέρχονται από τον Αθηναγόρα. Σύμφωνα με τον ίδιο, η παρέμβαση του Συρακούσιου στρατηγού αποτέλεσε σκληρό μάθημα για το λαό των Συρακουσών. Ο Hornblower 2008, 416, παρατηρεί ότι το θέμα της συκοφαντίας θυμίζει το κλίμα που επικρατούσε στην Αθήνα, όπως περιγράφεται στο 6.15.2.

[5] Ο Avery 1990, 104, υποστηρίζει ότι το ακροατήριο συμφωνούσε με τη θέση του Αθηναγόρα και θεωρεί ότι οι προετοιμασίες που εξαγγέλλονται από το στρατηγό έγιναν αντίθετα από την άποψη της πλειοψηφίας. Ο Bloedow 1996, 149, παρατηρεί ότι η αδυναμία του ισχυρισμού του Αθηναγόρα, ότι γίνονται σχεδιασμοί για ανατροπή της δημοκρατίας, φαίνεται από την αντίδραση του στρατηγού, ο οποίος δε λαμβάνει υπόψη του τον ισχυρισμό του ομιλητή.

[6] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 307, παρατηρούν ότι χωρίς να κατονομάζει κανέναν, ο στρατηγός δείχνει που έγκεινται οι συμπάθειές του.

[7] Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται κατ' επανάληψη στο λόγο του Ερμοκράτη και στο δεύτερο λόγο του Νικία (6.20-23). Πρβλ. υποσ. 8 στη σελ. 696. Ο Connor 1984, 170, παρατηρεί ότι πρόκειται για κοινό θέμα των συζητήσεων στην Αθήνα και στις Συρακούσες.

όρους πείθω (ενεργητική στάση) ≠ ακολουθώ (παθητική στάση)[1] (*λέγειν ≠ ἀποδέχεσθαι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε* και εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται η σχετική σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μιλώ ≠ ακούω (*τινάς ≠ τοὺς ἀκούοντας*). Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια)[2] (*διαβολάς ≠ καλῶς*), ένας ≠ όλος (*εἷς ≠ ξύμπασα*), και ιδιωτικό ≠ δημόσιο[3] (*ἕκαστος ≠ ἡ πόλις*). Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα[4] (*τοὺς ἐπιόντας ≠ ἀμύνεσθαι*).

Ο Συρακούσιος στρατηγός θεωρεί ότι, ακόμη κι αν οι πληροφορίες είναι ψευδείς, δε βλάπτει να προετοιμαστούν για πόλεμο[5].

> ***καὶ ἢν ἄρα μηδὲν δείσῃ***, *οὐδεμία* ***βλάβη***[6] *τοῦ* <u>*τε*</u> *τὸ κοινὸν κοσμηθῆναι*[7] <u>*καὶ*</u> *ἵπποις* <u>*καὶ*</u> *ὅπλοις* <u>*καὶ*</u> *τοῖς ἄλλοις οἷς ὁ πόλεμος ἀγάλλεται*[8] (6.41.3).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη σχηματίζοντας τη συντακτική αντίθεση: *παρασκευασόμεθα ≠ καὶ ἢν μηδὲν δείσῃ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* σχηματίζοντας αντίθετες υποθέσεις[9]. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό (θετική εννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*καλῶς* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ βλάβη*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή A-B-A΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Στο σημείο αυτό που ο ομιλητής περιγράφει την πολεμική προετοιμασία των Συρακουσίων το ύφος είναι απλό και δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις. Ο στρατηγός προτιμά την απλή παράταξη των πληροφοριών του μέσω των μορίων *τε* και *καί*.

Ο ομιλητής διαβεβαιώνει τους ακροατές του ότι οι στρατηγοί θα αναλάβουν την πολεμική προετοιμασία[10], η οποία έχει ήδη αρχίσει, και θα ενημερώσουν το λαό για τις εξελίξεις[11].

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αθηναγόρα στο 6.38.4.

[2] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, είχε εντοπιστεί και στους προηγούμενους λόγους του Ερμοκράτη και του Αθηναγόρα.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αθηναγόρα.

[4] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, εντοπίζεται και στους τρεις λόγους αυτής της τριλογίας.

[5] Σύμφωνα με τον Bloedow 1996, 149, ο στρατηγός συμφωνεί με τον Ερμοκράτη. Όπως επισημαίνει ο Palmer 1982, 119, ο ιστορικός αναμφίβολα επικροτεί τις συμβουλές του Συρακούσιου στρατηγού.

[6] Ο Hornblower 2008, 416, θεωρεί παράξενο το επιχείρημα, ότι δεν είναι βλαπτική η μαζική επιστράτευση.

[7] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 416, ο όρος είναι ειρωνικός, εάν ληφθεί υπόψη το 6.97.4, όπου οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους παρουσιάζονται να πολεμούν χωρίς τάξη.

[8] Ο Dover 1965, 52, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 308, επισημαίνουν τις ποιητικές εκφράσεις (μεταφορές) σημειώνοντας τους όρους *κοσμηθῆναι* και *ἀγάλλεται*.

[9] Χρήση αντίθετων υποθέσεων είχε εντοπιστεί και στους προηγούμενους λόγους Ερμοκράτη και Αθηναγόρα.

[10] Όπως παρατηρεί ο Cogan 1981, 102, η στρατιωτική προετοιμασία σε περιορισμένη κλίμακα ήταν ήδη στο μυαλό των στρατηγών, οι οποίοι δεν επηρεάστηκαν από τη συζήτηση.

[11] Σύμφωνα με το Finley 1942, 225, η συζήτηση στις Συρακούσες δείχνει ότι η πόλη δεν ήταν καθόλου διχασμένη, όπως θα επιθυμούσε ο Αλκιβιάδης. Όμοια ο Cogan 1981, 104-106, παρατηρεί πως οι δύο προηγούμενοι λόγοι υποσκελίζονται από το στρατηγό· στοιχείο που δείχνει ότι οι ελπίδες των Αθηναίων για γρήγορη νίκη, εξαιτίας της στάσης που επικρατούσε στην πολιτική ζωή των Συρακουσών, διαψεύδονται. Οι Συρακούσιοι, σύμφωνα με τον ίδιο, ακολουθούν μία ενιαία, συντηρητική και αμυντική πολιτική που θα

τὴν *δ' **ἐπιμέλειαν*** *καὶ ἐξέτασιν αὐτῶν ἡμεῖς ἕξομεν καὶ τῶν πρὸς τὰς πόλεις διαπομπῶν*[1] *ἅμα ἔς τε κατασκοπὴν καὶ ἤν τι ἄλλο φαίνηται ἐπιτήδειον. τὰ δὲ*[2] *καὶ ἐπιμεμελήμεθα ἤδη, καὶ ὅ τι ἂν αἰσθώμεθα ἐς ὑμᾶς ἐσοίσομεν* (6.41.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ φροντίδα[3] (*βλάβη* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν ἐπιμέλειαν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στο τέλος του λόγου, όπου ο στρατηγός καταγράφει τα μέτρα που θα λάβουν οι στρατηγοι, χρησιμοποιείται και πάλι η απλή παράταξη μέσω των μορίων *καὶ* και *τε* και έτσι δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Μετά από το λόγο του Συρακούσιου στρατηγού η συνέλευση διαλύεται[4] και ακολουθεί η αφήγηση της άφιξης των Αθηναίων στη Σικελία[5].

Μέσα από την ανάλυση των λόγων αυτής της τριλογίας φαίνεται ότι οι τρεις ομιλητές χρησιμοποιούν κοινές αντιθέσεις. Αρκετά κοινά αντιθετικά ζεύγη εντοπίζονται ανάμεσα στους λόγους του Ερμοκράτη και του Αθηναγόρα[6]. Κοινές αντιθέσεις σημειώνονται ακόμη και με τις δημηγορίες της προηγούμενης τριλογίας στην Αθήνα (6.9-

---

οδηγήσει στην αθηναϊκή ήττα. Σύμφωνα με το Mader 1993, 434, ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι η εσωτερική κατάσταση στις Συρακούσες δε χειροτερεύει τελικά, ώστε να τύχει εκμετάλλευσης από τους Αθηναίους.

[1] Η αποστολή πρεσβειών ήταν μία από τις συμβουλές του Ερμοκράτη στο λόγο του στο 6.33-34. Δες και Kagan 1981, 223. Ο Dover 1965, 52, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 308, σημειώνουν ότι η χρήση του οριστικού άρθρου δείχνει ότι ο στρατηγός αναφέρεται στην προηγούμενη συμβουλή του Ερμοκράτη.

[2] Ο Dover 1965, 52, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 308, σημειώνουν ότι ο στρατηγός αναφέρεται στα άλλα ζητήματα και όχι στις πρεσβείες.

[3] Η ίδια ακριβώς αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.40.2.

[4] Σύμφωνα με τον Avery 1990, 104-105, το αποτέλεσμα της διαμάχης στις Συρακούσες είναι ασυνήθιστο, αφού δεν τελειώνει με ψηφοφορία ή οποιαδήποτε άλλη ένδειξη της απόφασης του ακροατηρίου. Το ακροατήριο δεν αποφασίζει τελικά για το υπό εξέταση ζήτημα, το οποίο επιλύεται με απόφαση των αρχών. Αυτό, σημειώνει, δείχνει ότι η πλειονότητα αποδεχόταν τα επιχειρήματα του Αθηναγόρα και ότι οι προετοιμασίες έγιναν, για να διασκεδαστούν τυχόν φόβοι που υπήρχαν. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η ψηφοφορία του ακροατηρίου ακυρώνεται και η πολιτική της αδύναμης πλευράς υιοθετείται με εξουσιοδότηση του στρατηγού και των υπολοίπων αξιωματούχων. Ο Macleod 1975, 79, παρατηρεί ότι, αντίθετα με τους Αθηναίους, οι Συρακούσιοι δεν πείθονται τελικά από τον Αθηναγόρα, ο οποίος μοιάζει κατά κάποιο τρόπο με τον Αλκιβιάδη, αλλά αναλαμβάνουν την αναγκαία δράση και έτσι οι διαμάχες δεν τους διαλύουν. Και ο Cogan 1981, 100-101, θεωρεί αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η συζήτηση τελειώνει χωρίς απόφαση του ακροατηρίου. Ο Hornblower 2008, 417, θεωρεί επίσης ασυνήθιστο το γεγονός ότι το θέμα δεν τέθηκε σε ψηφοφορία. Ο Connor 1984, 169-170, παρατηρεί ότι η συζήτηση δεν αποφέρει κανένα πρακτικό αποτέλεσμα και δε σημειώνεται καμία αξιοσημείωτη δράση. Όμοια ο Mader 1993, 433, και ο Andrews 2009, 1, παρατηρούν ότι η συζήτηση δεν παράγει κανένα πρακτικό αποτέλεσμα. Πρβλ. 6.45 για τα αποτελέσματα της συνέλευσης.

[5] Ο Kagan 1981, 218, 223, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι θα πρέπει να παραξενεύτηκαν, όταν στο 6.50.3-5 φτάνουν στο λιμάνι των Συρακουσών και ανακαλύπτουν πόσο απροετοίμαστος ήταν ο στόλος των Συρακουσίων. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι Συρακούσιοι άρχισαν να προετοιμάζονται στέλνοντας πρεσβείες και ετοιμάζοντας φρουρές και στρατό, μόνο όταν αναμφισβήτητες πληροφορίες έφτασαν στις Συρακούσες, ότι οι Αθηναίοι βρίσκονταν στο Ρήγιον. Πρβλ. 6.45, 6.73.2. Δες και Westlake 1958, 249, ο οποίος παρατηρεί ότι τελικά δε λήφθηκαν μέτρα, που θα εξασφάλιζαν την προστασία των Συρακουσών, πριν από την άφιξη των Αθηναίων στο Ρήγιον. Ο ίδιος σημειώνει ωστόσο ότι ο Ερμοκράτης εξασφάλισε τουλάχιστον την επίσημη διαβεβαίωση, ότι η απειλή της εισβολής δε θα αγνοείτο. Ο Ellis 1979, 51, παρατηρεί ότι τελικά ο λόγος του Αθηναγόρα είναι αυτός που επικρατεί. Ο Cogan 1981, 102, σημειώνει ότι η άφιξη του αθηναϊκού στόλου διαψεύδει τον Αθηναγόρα και δικαιώνει τον Ερμοκράτη.

[6] Αντιστοιχίες ανάμεσα στους δύο λόγους εντοπίζουν ο Rittelmeyer 1915, 133, ο Dover 1965, 45, 52, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 298, 303, 306, 308, ο Connor 1984, 170, 172, και ο Hornblower 2008, 400-401, 403-404, 409-410, 412.

23), αλλά και με τους τρεις λόγους του Περικλή (1.140-144, 2.35-46, 2.60-64) και με την αντιλογία Κλέωνα – Διοδότου (3.37-48)[1]. Ο λόγος του Ερμοκράτη παρουσιάζει όμοια αντιθετικά ζεύγη και με τον προηγούμενο λόγο του ιδίου ομιλητή στη Γέλα στο 4.59-64[2]. Σε αυτή τη δημηγορία, ωστόσο, ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί συμμετρικές προτάσεις χωρίς να εντάσσει σε αυτές το αντιθετικό σχήμα, ενώ στην πρώτη του δημηγορία είχαν εντοπιστεί συμμετρικές αντιθέσεις. Ο Αθηναγόρας έχει την τάση να χρησιμοποιεί το σχήμα της αναφοράς στις αντιθέσεις του. Ο Συρακούσιος στρατηγός εκφωνεί ένα πολύ σύντομο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ανώνυμος αυτός στρατηγός χρησιμοποιεί αντιθέσεις στο ανασκευαστικό μέρος του λόγου του, ενώ δε χρησιμοποιεί το σχήμα στη διατύπωση των εισηγήσεών του. Επιδιώκει έτσι την πλήρη κυριαρχία όσων εισηγείται στο μυαλό των ακροατών του, χωρίς την παρεμβολή άλλων εννοιών.

[1] Αντιστοιχίες ανάμεσα στη συνέλευση στις Συρακούσες και στην προηγούμενη συνέλευση στην Αθήνα, αλλά και με την αφήγηση της απόπλευσης του στόλου εντοπίζουν οι de Romilly 1963, 206-207, 215, Dover 1965, 45, 48-49, 51, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 297-298, 302-304, 306-307, Hunter 1973, 155, Cogan 1981, 105, Connor 1984, 170-172 και υποσ. 30, Mader 1993, 433-440, Bloedow 1996, 143, 153-154, 156, Hornblower 2008, 395, 400-401, 405-407, 409-411, 414-416, και Andrews 2009, 2, 11 υποσ. 44, 12. Σύμφωνα με τους Dover 1965, 46, και Hunter 1973, 155, ο λόγος του Ερμοκράτη παρουσιάζει αντιστοιχίες με το λόγο του Νικία στο 6.9-14. Όπως σημειώνει και ο Connor 1984, 170, η συζήτηση στις Συρακούσες ενισχύει την εντύπωση που δημιουργείται από την προηγούμενη συνέλευση στην Αθήνα σχετικά με τη βιασύνη της αθηναϊκής εκστρατείας και με τη δύναμη της Σικελίας, με τους λόγους των δύο συνελεύσεων να παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες. Και ο Kagan 1981, 222, σημειώνει ότι το κλίμα στις Συρακούσες μοιάζει με αυτό της Αθήνας, δείχνοντας την τυπική συμπεριφορά μίας δημοκρατικής πόλης εν καιρώ κρίσης. Για αντιστοιχίες ανάμεσα στο λόγο του Αθηναγόρα και σε αυτόν του Κλέωνα δες Andrews 1994, 33 υποσ. 39, και Hornblower 2008, 405-406. Ο Finley 1942, 208 παραλληλίζει τον Ερμοκράτη με τον Περικλή και τον Αθηναγόρα με τον Κλέωνα. Δες και Ellis 1979, 51, ο οποίος παρατηρεί ότι η συμβουλή του Ερμοκράτη θυμίζει τον Περικλή. Ο Dover 1965, 50, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 305, και ο Hornblower 2008, 405, 413-414, 417, εντοπίζουν και ομοιότητες ανάμεσα στο λόγο του Αθηναγόρα και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

[2] Δες και Bloedow 1996, 143, και Hornblower 2008, 401-402.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

2.22 Ο ΤΡΙΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΙΑ (6.68)

Μετά από την ανάκληση και καταδίκη του Αλκιβιάδη[1] *in absentia* κι ενώ αυτός καταφέρνει να διαφύγει στους Θουρίους (6.61), οι δύο στρατηγοί στη Σικελία, Νικίας και Λάμαχος[2], ετοιμάζονται για επίθεση εναντίον των Συρακουσών. Ταυτόχρονα προετοιμάζονται και οι Συρακούσιοι. Οι τελευταίοι παρουσιάζονται να έχουν θάρρος[3], επειδή οι Αθηναίοι δεν είχαν επιτεθεί αμέσως εναντίον τους[4], όπως ανέμεναν, και λόγω της αποτυχημένης προσπάθειας

[1] Ο Kagan 1981, 227, παρατηρεί ότι η κατάσταση χειροτέρευσε μετά από την ανάκληση του Αλκιβιάδη, αφού η στρατηγία παρέμεινε στα χέρια ενός άνδρα που δεν πίστευε στους στόχους της εκστρατείας. Ο Hornblower 2008, 458, σημειώνει ότι η αποχώρηση του Αλκιβιάδη αποτελούσε μειονέκτημα για τους υπόλοιπους στρατηγούς, αλλά δε συνιστούσε έκπληξη. Ο Finley 1942, 229-230, επισημαίνει ότι η Αθήνα έδωσε στον εχθρό ένα λαμπρό σύμβουλο, ενώ η ίδια έχασε το μοναδικό της πραγματικά προικισμένο ηγέτη εκείνης της περιόδου. Ο Powell 1979, 31, θεωρεί επίσης ότι η Αθήνα έχασε ίσως τον πιο ταλαντούχο της στρατηγό. Ο Palmer 1982, 103-124, παρατηρεί ότι ο ιστορικός συνδέει την παρεξήγηση σχετικά με την παλαιά τυραννία στην Αθήνα (1.20), για την οποία πίστευε ότι οι σύγχρονοί του είχαν λανθασμένη άποψη, με την ανάκληση του Αλκιβιάδη. Η παρέκβαση για τους τυράννους (6.54 κ.ε.), προσθέτει, βοηθεί τον ιστορικό να σκιαγραφήσει την υστερία που επικρατούσε στην Αθήνα μετά από το σκάνδαλο των Ερμοκοπιδών και να τονίσει τις ατεκμηρίωτες υποψίες εναντίον του Αλκιβιάδη. Ο ίδιος σημειώνει ότι η παρέκβαση προστίθεται στην αφήγηση σε μία προσπάθεια του ιστορικού να διορθώσει την κοινή γνώμη που επικρατούσε σχετικά με τον Αλκιβιάδη. Ο Αλκιβιάδης, σύμφωνα με τον ιστορικό, θα μπορούσε να είχε νικήσει στην εκστρατεία και δεν άξιζε την καταδίκη εκ μέρους του λαού, όπως παρατηρεί ο ίδιος. Ο Westlake 1958 (2), 107-109, σημειώνει ότι, σύμφωνα με τον ιστορικό, η ανάκληση του Αλκιβιάδη ήταν σημαντικό γεγονός, αλλά δεν αποτελούσε τον καταλυτικό παράγοντα αποτυχίας της εκστρατείας, παρόλο που άφηνε στην ηγεσία της το Νικία. Ο ίδιος επισημαίνει ότι η ηγεσία του Αλκιβιάδη δεν ήταν αποτελεσματική και επιπλέον η αντιπαλότητά του με το Νικία θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα.

[2] Ο Kagan 1981, 228, θεωρεί ότι, παρόλο που οι στρατηγοί ήταν δύο, ο πραγματικός ηγέτης του στρατού ήταν ο Νικίας.

[3] Στην ιστορική αφήγηση οι Συρακούσιοι παρουσιάζονται αρχικά να κατέχονται από φόβο: *πρὸς τὸν πρῶτον φόβον* (6.63.2), αλλά αργότερα παίρνουν θάρρος: *ἀνεθάρσουν μᾶλλον* (6.63.2), *θαρσήσας* (6.63.2), *μετὰ τοῦ καὶ ἐς τὰ ἄλλα θαρσεῖν* (6.65.1), και φτάνουν σε σημείο να περιφρονούν τους Αθηναίους: *ἔτι πλέον κατεφρόνησαν* (6.63.2), *ἐφύβριζον* (6.63.3). Φτάνουν έτσι σε σημείο ύβρεως, γι' αυτό και εύκολα εξαπατώνται από τους Αθηναίους! Κατά τη διάρκεια της μάχης επανέρχονται στην αρχική κατάσταση του φόβου: *ξυνεπιλαβέσθαι τοῦ φόβου* (6.70.1). Ο Hornblower 2008, 466, σημειώνει ότι το ρήμα *ἐφύβριζον* αποτελεί σύνθετο όρο από τον όρο *ὕβρις* και απαντά στον Όμηρο και στην τραγωδία, αλλά χρησιμοποιείται μόνο στο σημείο αυτό στη θουκυδίδεια *Ιστορία.* Πρβλ. το φόβο των Αθηναίων κατά την πρώτη εισβολή των Σπαρτιατών στην Αττική (2.21-22) και τη μετέπειτα περιφρόνησή τους προς τους Σπαρτιάτες μετά από τη νίκη τους στην Πύλο στο 4.65.4. Δες και Ellis 1979, 51. Για τον κίνδυνο να τύχουν οι Αθηναίοι της περιφρόνησης του εχθρού είχε προειδοποιήσει ο Νικίας στους προηγούμενους λόγους του (6.9-14, 6.20-23) και στο 6.47, όταν συμβουλεύει τους Αθηναίους να κάνουν μικρή επίδειξη της δύναμής τους στη Σικελία και να φύγουν. Ο Ellis 1979, 50, 53, παρατηρεί ότι για τον ιστορικό η πρόταση του Νικία ήταν η καλύτερη. Αντίθετα, ο Dover 1965, 55, θεωρεί ότι ο Νικίας ήταν ανειλικρινής, προσποιούμενος ότι ο κύριος στόχος των Αθηναίων ήταν ο Σελινούντας και όχι οι Συρακούσες.

[4] Αυτό είχε προτείνει στους Αθηναίους ο Λάμαχος στο 6.49, αλλά η πρότασή του απορρίφθηκε. Ο Ellis 1979, 50, 53, παρατηρεί ότι η πρόταση του Λάμαχου αποτελεί προέκταση της σοφής συμβουλής του Νικία και θεωρείται σωστή από τον ιστορικό. Ο Kagan 1981, 228, σημειώνει ότι, σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, όσο καθυστερούσαν οι Αθηναίοι να θέσουν σε εφαρμογή το σχέδιο του Λάμαχου τόσο αναζωπυρωνόταν το θάρρος των Συρακουσίων, έχοντας αρνητικές επιπτώσεις για τους Αθηναίους. Ο Dover 1965, 55, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 315, θεωρούν ότι, σύμφωνα με τον ιστορικό, ο Λάμαχος είχε δίκαιο, αφού η άποψή του, ότι αν δε γίνει άμεση επίθεση οι Συρακούσιοι θα πάρουν θάρρος, εκπληρώνεται στην αφήγηση στο 6.63.2. Όμοια στο 7.42.3 τονίζεται από τον ιστορικό η σημασία που θα είχε η ταχύτητα των επιχειρήσεων. Αυτό, σημειώνουν, δε συνεπάγεται ότι ο ιστορικός υποστήριζε την επίθεση στις Συρακούσες πριν από το φθινόπωρο του 415 π.Χ., αν και κάποιοι σύμμαχοι των Αθηναίων στη Σικελία θα επιθυμούσαν την άμεση ταπείνωση των Συρακουσών, ή ότι το σχέδιο του Αλκιβιάδη για απόκτηση συμμάχων ήταν λανθασμένο, παρόλο που όταν δοκιμάστηκε απέτυχε. Ο Hornblower 2008, 424-425, 466, επισημαίνει ότι η συμβουλή του Λάμαχου εκτίθεται σε μεγαλύτερη έκταση και μνημονεύεται τελευταία· στοιχείο που φανερώνει ότι ο

των Αθηναίων να καταλάβουν την Ύβλα. Οι Συρακούσιοι φτάνουν σε σημείο να ειρωνεύονται και να περιγελούν τους Αθηναίους[1] και είναι έτοιμοι να τους επιτεθούν οι ίδιοι πρώτοι στην Κατάνη[2] (6.63).

Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, οι Αθηναίοι στρατηγοί γνώριζαν[3] τις αντιδράσεις των Συρακουσίων και προσπάθησαν με τέχνασμα να απομακρύνουν τους Συρακουσίους στην Κατάνη, ώστε οι ίδιοι να μπορέσουν ανενόχλητοι να εγκαταστήσουν το στρατόπεδό τους[4]. Οι Συρακούσιοι στρατηγοί, οι οποίοι είχαν ήδη υπόψη τους να επιτεθούν στην Κατάνη[5], πίστεψαν[6] στα λόγια του κήρυκα[7] που είχαν στείλει οι Αθηναίοι, για να τους παραπλανήσει. Ο κήρυκας των Αθηναίων διατεινόταν ότι οι Καταναίοι θα βοηθήσουν τους Συρακουσίους να κερδίσουν, κλείνοντας τους Αθηναίους στα τείχη της πόλης τους και καίοντας τα καράβια τους. Έτσι, σύμφωνα πάντα με τον κήρυκα, οι Συρακούσιοι θα

ιστορικός την θεωρούσε ορθή, παρόλο που δεν εκφράζει ξεκάθαρα την άποψή του. Όμοια ο Westlake 1941, 62 και υποσ. 1, είχε παρατηρήσει ότι η παρουσίαση των τριών απόψεων του Νικία, του Λάμαχου και του Αλκιβιάδη, δεν περιλαμβάνει κριτική, αλλά δείχνει την προτίμηση του ιστορικού για το σχέδιο του Λάμαχου, το οποίο εκτίθεται εν εκτάσει. Ο ίδιος σημειώνει ότι το προσεκτικό σχέδιο του Νικία εκλαμβάνεται από τον ιστορικό ως άτολμο.

[1] Πρβλ. την υποσ. 3 στη σελ. 728.

[2] Το πλήθος των Συρακουσίων, παίρνοντας θάρρος, ήθελε να κτυπήσει τους Αθηναίους στην Κατάνη. Πρβλ. 6.63.2: *ἠξίουν τοὺς στρατηγούς… ἄγειν σφᾶς ἐπὶ Κατάνην*. Την ίδια άποψη είχαν και οι στρατηγοί τους: *εἶναι ἐν διανοίᾳ καὶ ἄνευ τούτων ἰέναι ἐπὶ Κατάνην* (6.65.1). Οι Αθηναίοι είχαν συνάψει συμμαχία με την Κατάνη. Πρβλ. 6.51. Ο Brunt 1952, 64, παρατηρεί ότι ο δόλιος τρόπος, με τον οποίο κατέλαβε ο Αλκιβιάδης την Κατάνη, θα πρέπει να προκάλεσε τη δυσμένεια της Καμάρινας και των άλλων σικελικών πόλεων. Ο Kagan 1981, 223-224, σημειώνει ότι οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την περιοχή αυτή ως βάση, για να επιτεθούν στις Συρακούσες ή για να στείλουν πρεσβείες σε άλλες περιοχές της Σικελίας, σύμφωνα με τη συμβουλή του Αλκιβιάδη. Ο Hornblower 2008, 425, 457-458, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι ακολουθούν τελικά την πρόταση του Αλκιβιάδη (6.48), να αποκτήσουν πρώτα συμμαχίες και μετά να επιτεθούν στις Συρακούσες, αν και μετά από την αποχώρηση του Αλκιβιάδη, όπως σημειώνει, ο Νικίας δεν ένιωθε υποχρεωμένος να ακολουθήσει τις αποφάσεις που είχαν παρθεί από τους τρεις αρχικά στρατηγούς.

[3] Οι Αθηναίοι παρουσιάζονται γνώστες (*γιγνώσκοντες, εἰδότες* στο 6.64.1) της κατάστασης και το σχέδιό τους πραγματοποιείται, όπως ακριβώς το είχαν σχεδιάσει (*τοιόνδε τι οὖν πρὸς ἃ ἐβούλοντο οἱ στρατηγοὶ μηχανῶνται* (6.64.1)). Οι Αθηναίοι *βουλόμενοι αὐτοὺς ἄγειν πανδημεὶ ἐκ τῆς πόλεως ὅτι πλεῖστον, αὐτοὶ δὲ ταῖς ναυσὶν ἐν τοσούτῳ ὑπὸ νύκτα παραπλεύσαντες στρατόπεδον καταλαμβάνειν ἐν ἐπιτηδείῳ καθ' ἡσυχίαν* (6.64.1) και λαμβάνοντας υπόψη όλους τους παράγοντες *οὕτω δὲ λήψεσθαι χωρίον ὅθεν ὑπὸ τῶν ἱππέων οὐ βλάψονται ἄξια λόγου* (6.64.1). Οι Αθηναίοι ήθελαν να καταλάβουν την τοποθεσία *περὶ τοῦ πρὸς τῷ Ὀλυμπιείῳ χωρίου, ὅπερ καὶ κατέλαβον* (6.64.1). Έτσι *προεῖπον πανδημεὶ πᾶσιν ἐξιέναι Συρακοσίοις* (6.65.1) και όταν αυτοί αναχώρησαν, οι Αθηναίοι *ἐπιβιβάσαντες ἐπὶ τὰς ναῦς καὶ τὰ πλοῖα, ὑπὸ νύκτα ἔπλεον ἐπὶ τὰς Συρακούσας* (6.65.2), φτάνουν τελικά *κατὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον ὡς τὸ στρατόπεδον καταληψόμενοι* (6.65.3) και *καθ' ἡσυχίαν καθῖσαν τὸ στράτευμα ἐς χωρίον ἐπιτήδειον* (6.66.1), όπου *καὶ οἱ ἱππῆς τῶν Συρακοσίων ἥκιστα ἂν αὐτούς… λυπήσειν* (6.66.1). Δες και Hornblower 2008, 468, ο οποίος εντοπίζει αντιστοιχίες ανάμεσα στις σκέψεις των στρατηγών και στην αφήγηση των γεγονότων.

[4] Ο Kagan 1981, 228, παρατηρεί ότι ο Νικίας αποφασίζει, έστω και καθυστερημένα, να ενεργήσει.

[5] Πρβλ. και υποσ. 2 πιο πάνω.

[6] Ο ιστορικός σχολιάζει την ευπιστία τους: *ἐπίστευσάν τε τῷ ἀνθρώπῳ πολλῷ ἀπερισκεπτότερον* (6.65.1). Ο Dover 1965, 72, σχολιάζει ότι οι Συρακούσιοι ενήργησαν πολύ πιο απερίσκεπτα από ότι θα αναμενόταν. Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 229, οι Συρακούσιοι στρατηγοί θα έπρεπε να εξετάσουν πιο στενά αυτή την προσφορά, για να την επιβεβαιώσουν, πριν να την αποδεχτούν, αλλά ήταν γεμάτοι αυτοπεποίθηση και πρόθυμοι να εκμεταλλευτούν την «ευκαιρία». Ο Hornblower 2008, 468, παρατηρεί ότι ο όρος *ἀπερισκεπτότερον* τονίζει την αφελή στάση των στρατηγών.

[7] Ο Hornblower 2008, 467, παρατηρεί ότι είναι ειρωνικό το γεγονός ότι ο άνδρας που παραμένει ανώνυμος χρησιμοποιεί συγκεκριμένα ονόματα ανδρών από την Κατάνη, ώστε να γίνει πιστευτός.

επιτίθεντο μαζί με όσους βρίσκονταν στην πόλη[1] και θα αιχμαλώτιζαν[2] τους Αθηναίους. Οι Συρακούσιοι προχώρησαν[3] τελικά προς την Κατάνη, ενώ οι Αθηναίοι κινήθηκαν κατά τη διάρκεια της νύκτας με τα πλοία τους ενάντια στις Συρακούσες. Τα ξημερώματα έφτασαν κοντά στο Ολυμπιείο, ναό του Δία· περιοχή στην οποία σκόπευαν να στρατοπεδεύσουν. Ωστόσο οι ιππείς των Συρακουσίων που προπορεύονταν αντιλήφθηκαν τις κινήσεις των Αθηναίων και έσπευσαν να αναγγείλουν στο πεζικό την ειδήση. Πλέον όλοι μαζί οι Συρακούσιοι βιάζονταν να προλάβουν τους Αθηναίους και να υπερασπιστούν την πόλη τους (6.64-65).

Οι Αθηναίοι στο μεταξύ εγκατέστησαν το στράτευμά τους σε μέρος κατάλληλο, ώστε να μπορούν να αρχίσουν τη μάχη όποτε ήθελαν και να είναι προστατευμένοι από τις επιθέσεις του ιππικού των Συρακουσίων. Περίφραξαν επίσης τα καράβια[4] τους, κατασκεύασαν οχυρό στο Δάσκωνα και κατέστρεψαν τη γέφυρα στον Άναπο ποταμό. Κανείς από τους εντός της πόλης δεν προσπάθησε να εμποδίσει τους Αθηναίους[5], μέχρι που έφτασαν το ιππικό και το πεζικό των Συρακουσίων. Επειδή οι Αθηναίοι δε βγήκαν από το στρατόπεδό τους, για να τους αντιμετωπίσουν, οι Συρακούσιοι κατασκήνωσαν κοντά στην Ελωρινή οδό (6.66).

Την επόμενη μέρα οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους παρατάχθηκαν, για να δώσουν μάχη: στη δεξιά πλευρά τοποθετήθηκαν οι Αργείοι και οι Μαντινείς[6], στη μέση οι Αθηναίοι[7] και στην αριστερή οι υπόλοιποι σύμμαχοι, ενώ παρατάχθηκαν και εφεδρικοί στρατιώτες. Αντιπαρατάχθηκαν και οι Συρακούσιοι με τους συμμάχους τους από το Σελινούντα, τη Γέλα και την Καμάρινα μαζί με τους ιππείς και τους ακοντιστές τους. Οι Αθηναίοι ετοιμάζονταν

[1] Όπως παρατηρούν ο Dover 1965, 72, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 342, στο 6.51.2 ο ιστορικός είχε αναφέρει ότι όσοι άνδρες στην Κατάνη ήταν υπέρ των Συρακουσίων έφυγαν, όταν μπήκαν στην πόλη τους οι Αθηναίοι.

[2] Ο Hornblower 2008, 468, σημειώνει τη χρήση του όρου *ῥᾳδίως* στην αφήγηση (6.64.3) που προειδοποιεί τους αναγνώστες ότι στην πραγματικότητα η εξέλιξη δεν ήταν τελικά τόσο εύκολη. Πρβλ. 2.3.2.

[3] Ο Dover 1965, 72, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 342, εξηγούν ότι οι Συρακούσιοι ήταν έτοιμοι να εξέλθουν από την πόλη τους *πανδημεί*, επειδή η φύλαξή της ανατέθηκε στους συμμάχους τους. Ο Kagan 1981, 229, σημειώνει επίσης ότι οι Συρακούσιοι αποφάσισαν να φύγουν από την πόλη τους και να στείλουν όλο τους το στρατό στην Κατάνη, επειδή οι σύμμαχοί τους από το Σελινούντα και από αλλού ήταν έτοιμοι να τους βοηθήσουν και να υπερασπιστούν τις Συρακούσες.

[4] Σύμφωνα με τους Dover 1965, 74, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 343, αυτή η περίφραξη έγινε στην παραλία και σχεδιάστηκε, ώστε να επιτρέπει στα πληρώματα των πλοίων να επιβιβάζονται σε αυτά υπό την προστασία μίας μικρής δύναμης.

[5] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 233-234, οι σύμμαχοι που είχαν μείνει στις Συρακούσες, για να τις υπερασπιστούν, θα ξαφνιάστηκαν αρχικά με την αθηναϊκή απόβαση και έπειτα θα αντιλήφθηκαν ότι δε θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν μόνοι τους τις αθηναϊκές δυνάμεις.

[6] Όπως σημειώνει η de Romilly 1963, 197-198, η συμμαχία των Αθηναίων με το Άργος και τη Μαντινεία παρέμεινε ανεκτίμητη για την Αθήνα, αφού οι δύο αυτές περιοχές βοήθησαν τους Αθηναίους στη Σικελική εκστρατεία. Ο Hornblower 2008, 471, παρατηρεί ότι η θέση, στην οποία είχαν παραταχθεί οι Αργείοι και οι Μαντινείς, δεν ήταν καθόλου υποτιμητική και σημειώνει ότι αυτοί ήταν οι πρώτοι που στη μάχη που ακολουθεί διασπούν τη γραμμή του εχθρού. Πρβλ. 6.70.2.

[7] Ο Kagan 1981, 233-234, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι παρατάχθηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε οι ίδιοι να είναι λιγότερο εκτεθειμένοι στο ιππικό των Συρακουσίων σε αντίθεση με τους συμμάχους τους.

να επιτεθούν και ο Νικίας[1], περνώντας μπροστά από τα τμήματα της κάθε πόλης (*κατά τε ἔθνη*), μίλησε χωριστά[2] και σε όλους μαζί και *ἐπιπαριὼν*[3] *παρεκελεύετο* τα ακόλουθα (6.67).

Ο Νικίας αρχίζει το λόγο του[4] σημειώνοντας ότι οι άνδρες του δε χρειάζονται πολλές παραινέσεις[5], αφού έχουν προετοιμαστεί κατάλληλα για την επικείμενη μάχη και επομένως διαθέτουν θάρρος[6].

> *Πολλῇ μὲν* ***παραινέσει,*** *ὦ ἄνδρες*[7]*,* ***τί δεῖ χρῆσθαι****, οἳ πάρεσμεν ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀγῶνα; αὐτὴ γὰρ* ***ἡ παρασκευὴ*** *ἱκανωτέρα μοι* ***δοκεῖ*** *εἶναι θάρσος*[8] *παρασχεῖν ἢ* ***καλῶς*** *λεχθέντες* ***λόγοι***[9] ***μετὰ ἀσθενοῦς στρατοπέδου*** (6.68.1).

Στην αρχή του λόγου του ο Νικίας χρησιμοποιεί το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *τί δεῖ χρῆσθαι;* και της εννοούμενης απάντησής της: [*ἀλλ᾽ οὐ δεῖ χρῆσθαι*]. Έντονη είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*παραινέσει ≠ ἡ παρασκευή, ἡ παρασκευὴ ≠ λόγοι, λόγοι ≠ μετὰ στρατοπέδου*),

---

[1] Ο Kagan 1981, 241, σημειώνει ότι η δύναμη και η επιδεξιότητα που επιδεικνύει ο Νικίας φανερώνουν ότι υποστήριζε την επίθεση κατά των Συρακουσών.

[2] Ο Hansen (Hansen 1993, 169, Hansen 1998, 46, 57-58) αμφισβητεί την αυθεντικότητα των στρατιωτικών παρακελεύσεων, σημειώνοντας τις δυσκολίες που θα υπήρχαν στην εκφώνηση ενός τέτοιου λόγου. Ο στρατηγός, σημειώνει, θα αναγκαζόταν να προχωρεί και έτσι το κάθε μέρος του στρατεύματος θα άκουγε διαφορετικό κομμάτι του λόγου (η αριστερή πλευρά θα άκουγε το προοίμιο, το κέντρο θα άκουγε το μέσο και η δεξιά πλευρά τον επίλογο του λόγου) ή ο στρατηγός θα ήταν αναγκασμένος να σταματά ανά διαστήματα και να εκφωνεί εκ νέου το λόγο του. Αυτό θα τον ανάγκαζε, προσθέτει, να επαναλαμβάνει τον ίδιο λόγο πολλές φορές. Οι Τσακμάκης & Θεμιστοκλέους 2013, 391-392 και υποσ. 3, συμφωνούν με την άποψη του Hansen, σημειώνοντας ότι οι στρατιωτικές παρακελεύσεις στο έργο του Θουκυδίδη δεν αποτελούσαν ακριβείς καταγραφές. Ο Marincola 2007, 128, θεωρεί ότι οι στρατηγοί απευθύνονταν στα στρατεύματά τους πριν από τη μάχη λέγοντας σύντομες συμβουλές παρά εκφωνώντας μακροσκελείς και προσεκτικά δομημένους λόγους, όπως αυτοί απαντούν στην αρχαία ιστοριογραφία. Ο Anson 2010, 312, 317, 318, υποστηρίζει ότι εκφωνούνταν λόγοι πριν από μία μάχη, αλλά δεν ήταν απολύτως αναγκαίοι, παρόλο που η στρατιωτική παρακέλευση αποτελούσε συνήθη πρακτική. Οι στρατηγοί, σημειώνει, απευθύνονταν άμεσα ή έμμεσα στα στρατεύματά τους και ανάλογα με την περίσταση χρησιμοποιούσαν διάφορες τεχνικές. Ο Ehrhardt 1995, 121 πιστεύει ότι η προσφώνηση του στρατηγού προς το στράτευμά του πριν από μία μάχη αποτελούσε φυσική πρακτική τουλάχιστον την εποχή του Καίσαρα. Ο Clark 1995, 375-376, υποστηρίζει ότι μακροσκελείς στρατιωτικές παρακελεύσεις μπορούσαν πράγματι να εκφωνηθούν στη σκηνή της μάχης. Ο Hornblower 1996, 82, θεωρεί ότι οι στρατιωτικές παρακελεύσεις αποτελούσαν αναγνωρισμένο ρητορικό είδος που χρησιμοποιείτο πράγματι από τους στρατηγούς. Πρβλ. 5.69.2. Δες και το κεφάλαιο 1.8 σχετικά με την πιστότητα των θουκυδίδειων δημηγοριών.

[3] Την ίδια πρακτική είχε ακολουθήσει και ο Ιπποκράτης στο 4.94.2: *ἐπιπαριὼν τὸ στρατόπεδον* και ο Νικίας στο 7.76: *ἐπιπαριὼν ὡς ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐθάρσυνέ τε καὶ παρεμυθεῖτο*. Δες και Hornblower 2008, 472.

[4] Ο Dover 1965, 75, σημειώνει ότι ο ιστορικός συνδυάζει σε ένα λόγο τις διάφορες παραινέσεις που είχε εκφωνήσει ο Νικίας σε κάθε έθνος χωριστά. Πρβλ. και την υποσ. 2 πιο πάνω. Για ανάλυση της στρατιωτικής παρακέλευσης του Νικία δες Leimbach 1985, 92-97.

[5] Οι Τσακμάκης & Θεμιστοκλέους 2013, 395, σημειώνουν την ύπαρξη τραγικής ειρωνείας στο χωρίο, αφού ο Νικίας θα εκφωνήσει αργότερα την εκτενέστερη στρατιωτική παρακέλευση στην *Ιστορία*. Πρβλ. 7.61-64.

[6] Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Συρακούσιοι ήταν αυτοί που διέθεταν θάρρος προηγουμένως. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 728.

[7] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 75, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 344, ο Νικίας γνώριζε τη μεικτή σύνθεση της στρατιωτικής του δύναμης και στο λόγο του επιλέγει μία μορφή προσφώνησης που τόνιζε την ενότητά της.

[8] Ο όρος περιλαμβάνει ειρωνική ανταπόκριση με την έννοια του φόβου που χρησιμοποίησε ο ίδιος ρήτορας στους λόγους του στην Αθήνα. Πρβλ. 6.9-14 και 6.20-23.

[9] Πρβλ. 5.69.2, όπου αναφέρεται ότι οι Σπαρτιάτες δε χρειάζονταν καλά διατυπωμένες παραινέσεις πριν από τη μάχη. Δες και Hornblower 2008, 473.

η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1], για να τονιστεί η σημασία των έργων έναντι των λόγων. Στην δεύτερη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με το μόριο *ἢ* και επίθετο σε συγκριτικό βαθμό (*ἱκανωτέρα*) δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί η αξία της καλής προετοιμασίας. Για τον ίδιο λόγο χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δυνατό ≠ αδύνατο (*καλῶς ≠ ἀσθενοῦς*).

Ο Νικίας εξηγεί ότι οι στρατιώτες του αποτελούνται από Αθηναίους και από τους πιο εκλεκτούς νησιώτες, γι' αυτό και οι ελπίδες τους για νίκη είναι πολύ μεγάλες. Αντίθετα, σημειώνει, οι εχθροί τους αποτελούνται από άνδρες που συγκεντρώθηκαν μετά από γενική επιστράτευση και από Σικελιώτες που είναι άπειροι στον πόλεμο.

> *ὅπου γὰρ Ἀργεῖοι καὶ Μαντινῆς*[2] *καὶ Ἀθηναῖοι καὶ νησιωτῶν*[3] ***οἱ πρῶτοί ἐσμεν, πῶς οὐ χρὴ*** *μετὰ* ***τοιῶνδε*** *καὶ* ***τοσῶνδε*** *ξυμμάχων πάντα τινὰ* ***μεγάλην*** *τὴν ἐλπίδα τῆς νίκης* ***ἔχειν****, ἄλλως τε καὶ* ***πρὸς ἄνδρας πανδημεί***[4] *τε* ***ἀμυνομένους*** *καὶ* ***οὐκ ἀπολέκτους*** *ὥσπερ καὶ* ***ἡμᾶς,*** *καὶ προσέτι Σικελιώτας, οἳ* ***ὑπερφρονοῦσι***[5] ***μὲν*** *ἡμᾶς,* ***ὑπομενοῦσι δὲ οὔ,*** *διὰ τὸ* ***τὴν ἐπιστήμην τῆς τόλμης***[6] ***ἥσσω*** *ἔχειν* (6.68.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀσθενοῦς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *οἱ πρῶτοι, οἱ πρῶτοι ≠ πανδημεί, πανδημεὶ ≠ ἀπολέκτους*), της οποίας τα μέλη στην τελευταία περίπτωση συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση

---

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.20-23 και είχε εντοπιστεί και στο 6.12.1 του πρώτου του λόγου.

[2] Η de Romilly 1963, 195-198, παρατηρεί ότι ο Νικίας δίνει ιδιαίτερη σημασία σε αυτούς τους συμμάχους των Αθηναίων, των οποίων τη συμμαχία είχε εξασφαλίσει ο Αλκιβιάδης. Ο Dover 1965, 75, θεωρεί λογική την τακτική του Νικία να επαινέσει πρώτους τους συμμάχους που ήταν εκούσια παρόντες. Ο Hornblower 2008, 471, αντιπαραβάλλει το χωρίο με το 7.57.9, όπου ο ιστορικός αποδίδει κακόπιστα κίνητρα στους Αργείους για τη συμμετοχή τους στην εκστρατεία. Πρβλ. υποσ. 6 στη σελ. 730.

[3] Ο Dover 1965, 75, παρατηρεί ότι τα νησιά του Αιγαίου ήταν το πιο κοντινό και το πιο οικείο μέρος της αθηναϊκής ηγεμονίας τόσο για τους Αθηναίους όσο και για τους άλλους Έλληνες και επειδή αυτά περιελάμβαναν σημαντικά μέρη, όπως η Χίος, η Λέσβος και η Σάμος, υπήρχε η τάση να γίνεται γενική αναφορά στην ηγεμονία ως «τα νησιά» και στους υπηκόους ως «τους νησιώτες». Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 344, σημειώνουν ότι δεν υπάρχει περιφρονητικός τόνος στον όρο «νησιώτες». Όμοια ο Hornblower 2008, 473, παρατηρεί ότι οι συνυποδηλώσεις του όρου είναι θετικές, αλλά θεωρεί ότι η προσθήκη του όρου *πρῶτοι* ήταν απαραίτητη.

[4] Ο όρος επαναλαμβάνεται στο 6.64.1, 6.64.3, 6.65.1, 6.67.2, 6.68.2. Δες και Hornblower 2008, 466, ο οποίος σημειώνει την επαναφορά του όρου.

[5] Ο Νικίας γνωρίζει, όπως είχε σημειώσει και στην αφήγησή του ο ιστορικός, ότι οι Σικελιώτες περιφρονούσαν τους Αθηναίους. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 728. Ο Hornblower 2008, 473, παρατηρεί ότι αυτή η αναφορά του Νικία δεν ήταν πολύ ενθαρρυντική. Ο Lateiner 1985, 202, σημειώνει ότι, παρόλο που οι Αθηναίοι έχουν να αντιμετωπίσουν έναν εχθρό χωρίς εμπειρία, ο Νικίας εκφράζει τη δειλία του, αναφερόμενος στην αβέβαιη ελπίδα.

[6] Ο ιστορικός επιβεβαιώνει την άποψη του Νικία στην αφήγηση της μάχης: *οὐ γὰρ δὴ προθυμίᾳ ἐλλιπεῖς ἦσαν οὐδὲ τόλμῃ οὔτ' ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ οὔτ' ἐν ταῖς ἄλλαις, ἀλλὰ τῇ μὲν ἀνδρείᾳ οὐκ ἥσσους ἐς ὅσον ἡ ἐπιστήμη ἀντέχοι, τῷ δὲ ἐλλείποντι αὐτῆς καὶ τὴν βούλησιν ἄκοντες προυδίδοσαν* (6.69.1). Η έλλειψη εμπειρίας των Συρακουσίων επανέρχεται και πιο κάτω: *τοῖς μὲν πρῶτον μαχομένοις καὶ ἐλάχιστα πολέμῳ ὡμιληκόσι καὶ τοῦτο ξυνεπιλαβέσθαι τοῦ φόβου, τοῖς δ' ἐμπειροτέροις τὰ μὲν γιγνόμενα καὶ ὥρᾳ ἔτους περαίνεσθαι δοκεῖν* (6.70.1). Δες και Dover 1965, 75, ο οποίος επίσης σημειώνει την έλλειψη εμπειρίας των Συρακουσίων σε σχέση με την τόλμη τους στην αφήγηση. Ο Hornblower 2008, 473, επισημαίνει την επιβεβαίωση της άποψης του Νικία στο 6.69.1 και 6.72.4. Δες και Hunter 1973, 150, η οποία παρατηρεί ότι ο Νικίας, αλλά και ο ίδιος ο ιστορικός, προβλέπουν την πορεία της μάχης.

σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σικελιωτών (*ἐσμέν ≠ πρὸς ἄνδρας, πρὸς ἄνδρας ≠ ἡμᾶς*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρείται και πάλι το σχήμα της υποφοράς μέσω της ρητορικής ερώτησης: *πῶς οὐ χρὴ ἔχειν;* και της εννοούμενης απάντησής της: *ἀλλὰ χρὴ ἔχειν*. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ποιότητα ≠ ποσότητα[1] (*τοιῶνδε ≠ τοσῶνδε*), σκέψη ≠ πράξη (*ὑπερφρονοῦσι ≠ ὑπομενοῦσι*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και εμπειρία ≠ τόλμη[2] (*τὴν ἐπιστήμην ≠ τῆς τόλμης*), δείχνοντας την προτίμηση του Νικία για την εμπειρία. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό (*μεγάλην ≠ ἥσσω*).

Ο Νικίας υπενθυμίζει στους στρατιώτες του ότι βρίσκονται μακριά από την πατρίδα τους και δεν έχουν κοντά τους κανένα φιλικό τόπο εκτός από αυτόν που θα κατακτήσουν[3]. Θεωρεί επομένως επιτακτική την ανάγκη να νικήσουν, αλλιώς δύσκολα θα μπορέσουν να αποχωρήσουν εξαιτίας του ιππικού των Σικελιωτών που θα τους κυνηγήσει.

> *παραστήτω δέ τινι καὶ τόδε,* ***πολύ τε ἀπὸ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν*** *εἶναι καὶ* ***πρὸς γῇ*** *οὐδεμιᾷ* ***φιλίᾳ****, ἥντινα μὴ αὐτοὶ μαχόμενοι κτήσεσθε. καὶ τοὐναντίον* ***ὑπομιμνήσκω ὑμᾶς ἢ οἱ πολέμιοι σφίσιν αὐτοῖς εὖ οἶδ'*** *ὅτι* ***παρακελεύονται· οἱ μὲν*** *γὰρ ὅτι περὶ πατρίδος ἔσται ὁ ἀγών[4]****, ἐγὼ δὲ*** *ὅτι οὐκ ἐν πατρίδι[5]****, ἐξ ἧς κρατεῖν*** *δεῖ ἢ μὴ ῥᾳδίως* ***ἀποχωρεῖν***[6]*· οἱ γὰρ ἱππῆς πολλοὶ* ***ἐπικείσονται*** (6.68.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*δοκεῖ* (στο 6.68.1) ≠ *εὖ οἶδα*) και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἥσσω* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολύ*), και άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμυνομένους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπικείσονται*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας,

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε άλλες στρατιωτικές παρακελεύσεις: του Αρχίδαμου στο 2.11, των Πελλοποννησίων στρατηγών (2.87), του Φορμίωνα (2.89) και του Δημοσθένη (4.10).

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στην αντιλογία Πελοποννησίων στρατηγών – Φορμίωνα (2.87-89).

[3] Πρβλ. τον τελευταίο λόγο του Νικία στο 7.77 για την ίδια άποψη. Δες και Hornblower 2008, 474, ο οποίος παρατηρεί ότι αυτή η ρητορική της ακρότητας δεν ήταν κατάλληλη σε αυτό το σημείο των γεγονότων.

[4] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 474, ο Νικίας φαντάζεται τους Συρακουσίους να συνομιλούν μαζί του.

[5] Και αυτή η άποψη του Νικία επιβεβαιώνεται στην αφήγηση της μάχης στο 6.69.3, όπου περγράφονται τα κίνητρα των Συρακουσίων και των Αθηναίων: *Συρακόσιοι μὲν περί τε πατρίδος μαχούμενοι καὶ τῆς ἰδίας ἕκαστος τὸ μὲν αὐτίκα σωτηρίας, τὸ δὲ μέλλον ἐλευθερίας, τῶν δ' ἐναντίων Ἀθηναῖοι μὲν περί τε τῆς ἀλλοτρίας οἰκείαν σχεῖν καὶ τὴν οἰκείαν μὴ βλάψαι ἡσσώμενοι*. Ο Hornblower 2008, 476, σημειώνει ότι μέσα από τον πλάγιο λόγο στο 6.69.3, μέσω του οποίου εκφράζονται οι απόψεις των Αθηναίων, συμπληρώνεται ο λόγος του Νικία. Ο Kagan 1981, 241, παρατηρεί ότι ο Νικίας ήταν εξαιρετικός στρατηγός: εκτίμησε σωστά την κατάσταση, επέλεξε το σωστό σχέδιο και το εκτέλεσε με επιδεξιότητα και ευφυία. Προσθέτει επίσης ότι η χρήση της κατασκοπείας εκ μέρους του ήταν λαμπρή και ο αιφνιδιασμός του εχθρού επιδέξιος. Ο Westlake 1941, 62, παρατηρεί ότι μετά από την αποχώρηση του Αλκιβιάδη οι επιχειρήσεις παρουσιάζονται να διενεργούνται από τους στρατηγούς, ενώ ο Νικίας δε λαμβάνει τον έπαινο που σίγουρα του ανήκει.

[6] Ο Hornblower 2008, 474, διερωτάται κατά πόσο ο Νικίας προβλέπει ήδη από το σημείο αυτό τα δεινά της τελικής υποχώρησης.

δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μακριά ≠ κοντά (*πολὺ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας αὐτῶν ≠ πρὸς γῇ*). Ο Νικίας αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους Σικελιώτες στρατηγούς μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *ὑπομιμνήσκω ≠ οἱ πολέμιοι παρακελεύονται, οἱ μὲν ≠ ἐγὼ δέ*, η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται μέσω του μορίου *ἤ* και του επιρρήματος *τοὐναντίον*, ενώ στη δεύτερη με τα μόρια *μέν… δέ*. Εξαιτίας της προηγούμενης αντιπαραβολής σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σικελιωτών (*ὑμᾶς ≠ σφίσιν αὐτοῖς*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φίλος ≠ εχθρός (*φιλίᾳ ≠ οἱ πολέμιοι*). Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ υποχώρηση (*κρατεῖν ≠ ἀποχωρεῖν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *ἤ*. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Στο τέλος του λόγου του ο Νικίας καλεί τους στρατιώτες του να επιτεθούν με αποφασιστικότητα εναντίον των εχθρών τους.

> *τῆς τε οὖν ὑμετέρας αὐτῶν ἀξίας μνησθέντες ἐπέλθετε τοῖς ἐναντίοις προθύμως, καὶ* ***τὴν παροῦσαν ἀνάγκην καὶ ἀπορίαν***[1] *φοβερωτέραν ἡγησάμενοι* ***τῶν πολεμίων*** (6.68.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπεροχή ≠ έλλειψη (*πολλοί* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπορίαν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Νικίας αντιπαραβάλλει και στο κλείσιμο της δημηγορίας του τους Αθηναίους με τους Σικελιώτες μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *τὴν ἀνάγκην καὶ ἀπορίαν* [*ἡμῶν*] ≠ *τῶν πολεμίων*, υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου[2]. Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση (λόγω του επιθέτου *φοβερωτέραν*) που λειτουργεί αντιθετικά τονίζοντας την ανωτερότητα των Αθηναίων. Μέσω αυτής της αντιπαραβολής ολοκληρώνεται το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Μετά από την εκφώνηση του λόγου του ο Νικίας οδηγεί το αθηναϊκό στράτευμα εναντίον των Συρακουσίων, ο οποίοι δε βρίσκονταν στις θέσεις τους, επειδή δεν ανέμεναν[3]

---

[1] Ο Dover 1965, 75-76, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 344, παρατηρούν ότι αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του Νικία να απευθύνεται στους Αθηναίους με τέτοιο τρόπο, ώστε να δίνεται η εντύπωση ότι βρίσκονταν σε απελπιστική κατάσταση. Πρβλ. στο 6.69.3: *ἀνελπίστου σωτηρίας*. Όπως παρατηρεί ο Kagan 1981, 234, ο Νικίας δεν προσπαθεί να δημιουργήσει ψεύτικες ελπίδες στους στρατιώτες του, αλλά τονίζει τα αρνητικά στοιχεία, ελπίζοντας ότι ο φόβος της ήττας θα τους παροτρύνει να πολεμήσουν γενναία. Ο Hornblower 2008, 472, θεωρεί παράξενο το γεγονός ότι η αρνητική στάση παρατηρείται ακόμη και στα αρχικά στάδια της εκστρατείας. Ο ίδιος παρατηρεί ότι, αντίθετα, την ώρα της μάχης οι στρατιώτες αντιδρούν στην ηττοπάθεια του Νικία και πολεμούν γενναία.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και σε προηγούμενους λόγους του Νικία στο 6.9-14 και στο 6.20-23.

[3] Πρβλ. *ἀπροσδόκητοι* (6.69.1), *οὐκ ἂν οἰόμενοι* (6.69.1), *ἀναγκαζόμενοι* (6.69.1). Ο Kagan 1981, 235, εξηγεί ότι αυτό συνέβη, επειδή οι Αθηναίοι είχαν αρνηθεί να πολεμήσουν την προηγούμενη μέρα.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

την επίθεση των Αθηναίων. Δημιουργήθηκε έτσι αναταραχή[1] στο στρατόπεδό τους, επειδή, παρόλη την τόλμη που επεδείκνυαν, δε διέθεταν πολεμική πείρα[2]. Στη μάχη[3] που ακολούθησε και οι δύο πλευρές διατηρούσαν τις θέσεις τους, ξέσπασε όμως δυνατή βροχή[4] που δυσκόλεψε όσους δεν ήταν έμπειροι[5]. Οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους κατάφεραν να διασπάσουν τις δυνάμεις του εχθρού[6] και ανάγκασαν τους Συρακουσίους να υποχωρήσουν[7]· δε μπόρεσαν, ωστόσο, να τους καταδιώξουν[8], αφού τους εμπόδιζε το ιππικό του εχθρού[9]. Οι Συρακούσιοι ανασυντάχθηκαν, έστειλαν φρουρά στο Ολυμπιείο[10], για να προστατεύσουν

[1] Η Hunter 1986, 418 υποσ. 15, σημειώνει την έμφαση στην ταραχή στο 6.69-70 και 6.72.

[2] Πρβλ. την υποσ. 6 στη σελ. 732.

[3] Ο Dover 1965, 76, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 345, παρατηρούν ότι ο ιστορικός περιγράφει με άφθονες λεπτομέρειες την πρώτη αναμέτρηση των Αθηναίων και των Συρακουσίων, σημειώνοντας την αρχική αναμέτρηση των ψιλών και ακολούθως την καθιερωμένη προσφορά θυσίας από τους μάντεις πριν από τη μάχη· στοιχεία κοινά σε όλες τις μάχες. Ο Hornblower 2008, 474-476, σημειώνει ότι πολλά στοιχεία που αναφέρονται, όπως οι ακροβολιστές και οι θυσίες πριν από τη μάχη, λειτουργούν παραδειγματικά: οι αναγνώστες πρέπει να λάβουν υπόψη τους, θεωρεί, ότι ό,τι ισχύει σε αυτή τη μάχη ισχύει και στις υπόλοιπες. Τα στοιχεία αυτά θεωρούνται πλέον δεδομένα και σημειώνονται μόνο τα στοιχεία που διαφοροποιούνται και είναι απρόβλεπτα. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η αναφορά στους σαλπιγκτές θυμίζει την αναχώρηση του στόλου από την Αθήνα στο 6.32.1: *σάλπιγγι*.

[4] Ο Dover 1965, 76, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 345-346, και ο Kagan 1981, 236, παρατηρούν ότι η καταιγίδα θεωρήθηκε από τους άπειρους άνδρες κακός οιωνός και σημάδι της δυσαρέσκειας των θεών και γι' αυτό έκαμψε το ηθικό τους.

[5] Ο Hornblower 2008, 478-481, διερωτάται κατά πόσο στο σημείο αυτό διαχωρίζονται γενικά οι έμπειροι από τους άπειρους, ή οι έμπειροι Αθηναίοι από τους άπειρους Συρακουσίους, ή οι άπειροι νεαροί Αθηναίοι από τους έμπειρους ηλικιωμένους Αθηναίους. Ο Hornblower προκρίνει την τελευταία εκδοχή και σημειώνει ότι ο ιστορικός αποδίδει στους Αθηναίους θρησκευτικούς φόβους. Πρβλ. 7.79.3. Η Hunter 1973, 151 υποσ. 1, θεωρεί υπερβολική εκ μέρους του ιστορικού την αναφορά στην απειρία των Συρακουσίων.

[6] Όπως εξηγεί ο Dover 1965, 76-77, όταν διασπάτο η οπλιτική φάλαγγα, δε μπορούσε εύκολα να ανασυνταχθεί, αφού η νικητήρια και ανέπαφη φάλαγγα θα μπορούσε να την κυνηγήσει.

[7] Η Hunter 1973, 150-153, παρατηρεί ότι οι Συρακούσιοι ηττώνται λόγω της απειρίας τους, αλλά αποδεικνύουν την τόλμη και τη δύναμή τους αντιστεκόμενοι στους Αθηναίους. Έτσι, σημειώνει, ο ιστορικός δείχνει ότι η έμφυτη τόλμη δεν επαρκεί: η επιτυχία εξαρτάται από το συνδυασμό τόλμης και ικανότητας που προέρχεται από την εμπειρία. Η ίδια παραβάλλει τη μάχη αυτή με τη νίκη του Φορμίωνα στον Κορινθιακό κόλπο. Πρβλ. το κεφάλαιο 2.8.

[8] Ο Kagan 1981, 236, παρατηρεί ότι, αν οι Αθηναίοι κατάφερναν να καταδιώξουν τους αβοήθητους Συρακουσίους αποτελεσματικά, θα τους προξενούσαν σοβαρές απώλειες. Ωστόσο, σημειώνει, η οπλιτική φάλαγγα δεν είχε ευχέρεια κινήσεων, που θα ήταν εφικτή, αν οι Αθηναίοι διέθεταν ιππικό. Πρβλ. και την επόμενη υποσ.

[9] Ο Kagan 1981, 236, παρατηρεί ότι, επειδή το ιππικό των Συρακουσίων δεν είχε εμπλακεί σε μεγάλο βαθμό στη μάχη, παρέμεινε ανέπαφο και έτσι εμπόδισε την καταδίωξη των Συρακουσίων. Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 471-472, η υπεροχή του ιππικού των Συρακουσίων έναντι αυτού των Αθηναίων ήταν σημαντική, αφού οι Συρακούσιοι διέθεταν 1200 ιππείς, ενώ οι Αθηναίοι μόλις 650. Πρβλ. 6.67.2, 6.98.1. Δες και 6.71.2: *ἱπποκρατῶνται*. Άλλη μία επιβεβαίωση των ισχυρισμών του Νικία στο λόγο του στο 6.20-23. Ο Dover 1965, 55, 77, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 346, σημειώνουν ότι, σύμφωνα με το σχόλιο του ιστορικού στο 7.42.3, ο Νικίας και ο Λάμαχος θα έπρεπε να είχαν εκμεταλλευτεί καλύτερα το πλεονέκτημα που απέκτησαν μετά από τη νίκη τους. Οι ίδιοι παρατηρούν ότι η παρέμβαση του ιππικού των Συρακουσίων ήταν αποφασιστικής σημασίας για το αποτέλεσμα της μάχης, αφού εμπόδισε τους Αθηναίους οπλίτες να ολοκληρώσουν τη νίκη τους και ανάγκασε το Νικία και το Λάμαχο να αποσυρθούν. Οι φόβοι του Νικία και του Λάμαχου, σημειώνουν, δεν ήταν ωστόσο παράλογοι, αφού το ιππικό του εχθρού ήταν ισχυρό. Όμοια ο Hornblower 2008, 481-482, παρατηρεί ότι η έλλειψη ιππικού εμπόδισε τους Αθηναίους να δώσουν συνέχεια στη νίκη τους.

[10] Ο Dover 1965, 77, παρατηρεί ότι οι Συρακούσιοι βρίσκονταν σε ευνοϊκή θέση στην Ελωρινή όδο, όπου είχαν παραταχθεί και πριν από την έναρξη της μάχης (6.66.3) και έτσι οι Αθηναίοι δε μπορούσαν να εμποδίσουν την αποστολή φρουράς στο Ολυμπιείο.

τους θησαυρούς[1], και επέστρεψαν στην πόλη τους, ενώ οι Αθηναίοι έστησαν τρόπαιο. Σύμφωνα πάντα με την ιστορική αφήγηση, τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα σύναψαν ανακωχή και οι Αθηναίοι επέστρεψαν στην Κατάνη[2] για το χειμώνα, με σκοπό να ανεφοδιαστούν και να επιτεθούν και πάλι στις Συρακούσες την επόμενη άνοιξη (6.69-71).

Ο Νικίας σε αυτή του τη δημηγορία χρησιμοποιεί κοινές αντιθέσεις με τους προηγούμενούς του λόγους στην *Ιστορία* (6.9-14, 6.20-23) που μαρτυρούν την επιφυλακτικότητα και τη διστακτικότητά του. Με αυτό τον τρόπο το αντιθετικό σχήμα αναδεικνύεται σε μηχανισμό υφολογικού χαρακτηρισμού των προσώπων στο θουκυδίδειο έργο.

[1] Όπως σημειώνει ο Dover 1965, 77, η αρπαγή του θησαυρού από ένα ιερό θεωρείτο ιεροσυλία. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 346, σημειώνουν ότι δε δόθηκε η ευκαιρία στους Αθηναίους να μπουν στο ιερό, επειδή οι Συρακούσιοι εγκατέστησαν αμέσως φρουρά. Ο Hornblower 2008, 481, εξηγεί ότι οι Αθηναίοι ενήργησαν ίσως αντίθετα προς τους φόβους των Συρακουσίων ή τις προσδοκίες των αναγνωστών ή έχασαν κατά λάθος μία μεγάλη ευκαιρία.

[2] Οι Αθηναίοι υποχώρησαν στην Κατάνη, επειδή ήταν χειμώνας, επειδή χρειάζονταν ενισχύσεις σε ιππικό και χρήματα από την Αθήνα και από τους συμμάχους τους στη Σικελία και επειδή ήθελαν να συνάψουν συμμαχίες και με άλλες περιοχές στη Σικελία. Ο Kagan 1981, 236-242, παρατηρεί ότι αυτά τα επιχειρήματα θα πρέπει να προτάθηκαν από το Νικία, ο οποίος, σημειώνει, κατηγορήθηκε από πολλούς (αρχαίους και σύγχρονους), επειδή απέτυχε να εκμεταλευτεί άμεσα τη νίκη. Πρβλ. στο 7.42.3 το σχόλιο του ιστορικού. Ο ίδιος θεωρεί ότι η έλλειψη ιππικού αποτελούσε την καλύτερη εξήγηση της υποχώρησης, αφού το ιππικό θα έδινε ασφάλεια στους Αθηναίους, οι οποίοι χρειάζονταν και χρήματα και προμήθειες. Επιπλέον, σημειώνει, το ιππικό των Συρακουσίων θα εμπόδιζε την πολιορκία των Συρακουσών από τους Αθηναίους, ενώ αντίθετα οι Αθηναίοι, για να κτίσουν πολιορκητικό τείχος, χρειάζονταν την προστασία του ιππικού τους. Πρβλ. 6.98.3. Ο Kagan παρατηρεί, ωστόσο, ότι ο Νικίας θα μπορούσε να είχε ζητήσει εξ αρχής ιππικό, πριν από την αναχώρηση του αθηναϊκού στόλου για τη Σικελία· γεγονός που θα εξασφάλιζε στους Αθηναίους τη συντριπτική νίκη κατά των Συρακουσίων, οι οποίοι θα αναγκάζονταν να παραδοθούν. Ο Wylie 1993, 26, θεωρεί λανθασμένη την ενέργεια των Αθηναίων να επιστρέψουν στην Κατάνη μετά από την πρώτη τους επίθεση στις Συρακούσες, αφού με αυτό τον τρόπο έδωσαν την ευκαιρία στους Συρακουσίους να ανακάμψουν, παρόλο που και οι ίδιοι οι Αθηναίοι χρειάζονταν ενισχύσεις. Όμοια ο Westlake 1941, 62, θεωρεί ότι η απόφαση για υποχώρηση από τις Συρακούσες κατά τη διάρκεια του χειμώνα αποτελούσε στρατηγικό ολίσθημα.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

2.23 Η ΑΝΤΙΛΟΓΙΑ ΕΡΜΟΚΡΑΤΗ ΚΑΙ ΕΥΦΗΜΟΥ (6.76-87)

Μετά από τη νίκη των Αθηναίων έναντι των Συρακουσίων και την αποχώρηση των πρώτων στην Κατάνη και στη Νάξο[1] οι Συρακούσιοι συγκάλεσαν συνέλευση του λαού. Πρώτος μίλησε ο Ερμοκράτης[2], ο οποίος χαρακτηρίζεται από τον ιστορικό ως *ἀνὴρ καὶ ἐς τἆλλα ξύνεσιν*[3] *οὐδενὸς λειπόμενος καὶ κατὰ τὸν πόλεμον ἐμπειρίᾳ*[4] *τε ἱκανὸς γενόμενος καὶ ἀνδρείᾳ ἐπιφανής*[5] (6.72.2). Ο Ερμοκράτης ενεθάρρυνε[6] τους Συρακουσίους, αποδίδοντας την ήττα

[1] Οι Αθηναίοι προχώρησαν πρώτα στην Κατάνη (6.71.1) και μετά από την αποτυχημένη προπάθειά τους στη Μεσσήνη (6.74.1) κατέφυγαν στη Νάξο (6.74.2) και έπειτα ξανά στην Κατάνη (6.88.5). Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 347, και Hornblower 2008, 483. Πρβλ. και 7.42.3, όπου η απόφαση των Αθηναίων να ξεχειμωνιάσουν στην Κατάνη θεωρείται, μέσα από τις σκέψεις του Δημοσθένη, η αιτία που προκάλεσε την περιφρόνηση των Συρακουσίων. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 736.

[2] Ο Kagan 1981, 243, σημειώνει ότι θα πρέπει να αυξήθηκε η πολιτική επιρροή του Ερμοκράτη μετά από την εκπλήρωση των προειδοποιήσεών του στο λόγο του στο 6.33-34. Πρβλ. το κεφάλαιο 2.21.

[3] Σύμφωνα με τον Bloedow 1996, 149, ο χαρακτηρισμός του Ερμοκράτη ως συνετού βασίζεται στην προηγούμενή του δράση. Ο Hornblower 2008, 483-485, σημειώνει τον έπαινο του Ερμοκράτη από τον ιστορικό, ο οποίος στόχευε στην υπεράσπιση του Συρακούσιου στρατηγού ενάντια στην άδικη κριτική που δεχόταν για τη μετέπειτα δράση του. Ο έπαινός του, προσθέτει, οφειλόταν στη σημασία των μεταρρυμίσεων που προτείνει. Σύμφωνα με τον Yunis 1991, 188, ο Ερμοκράτης ήταν ένας από τους αγαπημένους στρατηγούς του Θουκυδίδη. Όμοια ο Palmer 1982, 107, σημειώνει το θαυμασμό του ιστορικού προς τον Ερμοκράτη. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 557.

[4] Στις συμβουλές του Ερμοκράτη προς τους Συρακουσίους, οι οποίες παρατίθενται σε πλάγιο λόγο από τον ιστορικό, δίνεται έμφαση στην «εμπειρία». Πρβλ. *ἐμπειρίᾳ* (6.72.3), *ἔμπειροι* (6.72.4). Ο ίδιος εξάλλου είχε καταφέρει να εκλεγεί στρατηγός λόγω της εμπειρίας του.

[5] Ο Dover 1965, 77, θεωρεί παράξενο το εισαγωγικό σχόλιο για τον Ερμοκράτη, ο οποίος είχε ήδη παρουσιαστεί στην *Ιστορία* στο 4.58 κ.ε. και στο 6.32.3 κ.ε. Σημειώνει, ωστόσο, ότι το σχόλιο αυτό διαχωρίζει τα γενικά σχόλια για το χαρακτήρα του Ερμοκράτη από την ιδιωτική του δράση. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 347, παρατηρούν ότι η φόρμουλα με τον όρο *ἀνὴρ* χρησιμοποιείται για χαρακτήρες που έχουν ήδη παρουσιαστεί στην αφήγηση. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι η αναφορά στο χαρακτήρα του Ερμοκράτη είναι πιο σχετική εδώ από ότι στις προηγούμενες περιπτώσεις, όπου είχε παρουσιαστεί ως πολιτικός ρήτορας. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 10, ο Θουκυδίδης επιλέγει να εκφράσει άμεσα την άποψή του για τον Ερμοκράτη όχι στην πρώτη του εμφάνιση, αλλά στο σημείο που οι ικανότητές του άρχιζαν να γίνονται φανερές σε μεγαλύτερο βαθμό. Όμοια ο de Bakker 2013, 31-32, παρατηρεί ότι η περιγραφή του χαρακτήρα του Ερμοκράτη δεν εισάγεται στην πρώτη του εμφάνιση στην *Ιστορία*, αλλά όταν ο ρόλος του ήταν πολύ σημαντικός, αμέσως μετά από την πρώτη μάχη ανάμεσα στους Συρακουσίους και στους Αθηναίους. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Θουκυδίδης εκθέτει τις ικανότητες του Ερμοκράτη, όταν αυτές αποτελούσαν την κυριότερη αιτία πίσω από ένα κομβικής σημασίας γεγονός που συμβάλλει στην ήττα των Αθηναίων στη Σικελία. Και ο Hornblower 2008, 483-485, θεωρεί αξιοσημείωτη την εισαγωγική φόρμουλα για τον Ερμοκράτη, ενώ αυτός είχε ήδη παρουσιαστεί στην *Ιστορία*. Ο ίδιος αντιδιαστέλλει την απόδοση τόσων χαρακτηρισμών στον Ερμοκράτη με τη λιτή εισαγωγή του επόμενου ομιλητή, του Αθηναίου Εύφημου, ο οποίος δεν είχε ξαναεμφανιστεί στην *Ιστορία*. Ο Hornblower σημειώνει ότι ο ιστορικός υπενθυμίζει την εμπειρία του Ερμοκράτη, ώστε να θυμηθούν οι αναγνώστες την προηγούμενη δράση του. Το σχόλιο δείχνει επίσης, προσθέτει, την εισαγωγή του Συρακούσιου στρατηγού σε νέα σφαίρα δραστηριοτήτων, με περισσότερο στρατιωτικό περιεχόμενο αυτή τη φορά. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο παραλληλισμός του Ερμοκράτη με τον Περικλή είναι εσκεμμένος. Όμοια ο Kagan 1981, 243, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης επαινείται με περίκλειους όρους και σημειώνει ότι και τα λόγια του θυμίζουν τον Περικλή. Πρβλ. 2.59.3.

[6] Ο Westlake 1958, 251, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης εμψυχώνει τους συμπατριώτες του αντί να τους ψέξει, επειδή δεν είχαν ακολουθήσει τις συμβουλές του. Ο Hornblower 2008, 486, σημειώνει ότι τα λόγια του Ερμοκράτη παρατίθενται σε πλάγιο λόγο, αφού με αυτό τον τρόπο ο ιστορικός είχε τη δυνατότητα, χρησιμοποιώντας το επεξηγηματικό *γάρ*, να εισάγει επιπρόσθετες πληροφορίες, όπως το γεγονός ότι οι Συρακούσιοι είχαν 15 στρατηγούς. Η Hunter 1973, 149, παρατηρεί ότι ο λόγος του Ερμοκράτη εξαρτάται από τα έργα που προηγούνται, την ήττα δηλαδή των Συρακουσίων.

τους στην αταξία και όχι στην έλλειψη τόλμης και στο γεγονός ότι αγωνίζονταν εναντίον των πρώτων από τους Έλληνες, των Αθηναίων δηλαδή[1]. Επικαλέστηκε επίσης το μεγάλο αριθμό των στρατηγών που τους εμπόδιζε να αναλάβουν ενιαία δράση. Ο Ερμοκράτης πρότεινε τη μείωση του αριθμού των στρατηγών, την πλήρη εξουσιοδότησή τους[2] και την ενίσχυση και εκπαίδευση του στρατού[3], ώστε να αποκτήσει εμπειρία[4] και να νικήσει τους Αθηναίους (6.72).

Οι Συρακούσιοι πείσθηκαν από τα λόγια του και εξέλεξαν στρατηγούς[5] τον ίδιο τον Ερμοκράτη[6], τον Ηρακλείδη και το Σικανό. Έστειλαν επίσης πρέσβεις στην Κόρινθο και στη Σπάρτη[7], για να τους στείλουν ενισχύσεις και να επαναρχίσουν τον πόλεμο εναντίον

[1] Η Hunter 1973, 152-153, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης δεν αναφέρει στην αξιολόγησή του την έλλειψη προετοιμασίας και την τυχαία καταιγίδα. Πρβλ. το προηγούμενο κεφάλαιο 2.22. Η ίδια σημειώνει ότι ο Ερμοκράτης δε χρησιμοποιεί δικαιολογίες, αλλά κατευθύνεται στον πυρήνα του προβλήματος, όπως είχε κάνει και ο ίδιος ο ιστορικός στο 6.69.1, χρησιμοποιώντας όμοιο λεκτικό: *προθυμία, τόλμη, ἀνδρεία, ἐπιστήμη* (6.69.1) - *ἐμπειρία, μελέτη, ἀνδρεία, εὐψυχία, ἐπιστήμη* (6.72.3-4). Η Hunter παραβάλλει ακόμη τον Ερμοκράτη με το Φορμίωνα, αφού, όπως επισημαίνει, και οι δύο στρατηγοί παρουσιάζονται να μαθαίνουν από τα λάθη τους και από τα προηγούμενα παραδείγματα.

[2] Σύμφωνα με τον Westlake 1958, 251, φαίνεται ότι μέχρι το χρονικό εκείνο σημείο οι στρατηγοί στις Συρακούσες έπρεπε να συμβουλεύονται τη συνέλευση του λαού στα στρατιωτικά θέματα, γεγονός που είχε καταστροφικά αποτελέσματα τόσο για την ασφάλεια όσο και για την αποτελεσματικότητά τους. Ο Kagan 1981, 243, σημειώνει ότι οι στρατηγοί θα μπορούσαν πλέον να λαμβάνουν αποφάσεις χωρίς να συμβουλεύονται τη συνέλευση του λαού, ώστε να υπάρχει πιο αποτελεσματική ηγεσία, καλύτερη προστασία και να διασφαλιστεί η μυστικότητα των σχεδίων. Ο ίδιος παρατηρεί ότι αυτές οι ειδικές αρμοδιότητες των στρατηγών θα περιόριζαν τη λειτουργία της δημοκρατίας, αλλά οι Συρακούσες βρίσκονταν σε σοβαρό κίνδυνο και τα ακραία μέτρα φαίνονταν κατάλληλα. Ο Dover 1965, 78, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 348, παρατηρούν ότι με αυτό τον τρόπο ο Ερμοκράτης αντιμετώπιζε την πολυαρχία και την απειθαρχία που οφείλονταν στο μεγάλο αριθμό των στρατηγών και στις αντικρουόμενες εντολές τους.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 78, αν ακολουθούνταν οι συμβουλές του Ερμοκράτη, θα δημιουργείτο μία πολύ ισχυρή οπλιτική δύναμη στις Συρακούσες.

[4] Πρβλ. την υποσ. 4 στη σελ. 737. Η Hunter 1973, 152 υποσ. 2, συγκρίνει την άποψη του Ερμοκράτη: *τὴν μὲν* (*scil. εὐταξίαν*) *μετὰ κινδύνων μελετωμένην* (6.72.4) με το 1.18.3, όπου οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι παρουσιάζονται να αποκτούν στρατιωτικές ικανότητες μέσα από τους κινδύνους: *ἐμπειρότεροι ἐγένοντο μετὰ κινδύνων τὰς μελέτας ποιούμενοι*.

[5] Ο Westlake 1958, 251, παρατηρεί ότι οι Συρακούσιοι δεν εκτίμησαν σωστά την επείγουσα κατάσταση και έτσι οι 15 στρατηγοί δεν αντικαταστάθηκαν από τον Ερμοκράτη και από τους συνστρατηγούς του παρά μόνο το επόμενο καλοκαίρι, όταν έληγε πλέον η θητεία τους. Πρβλ. 6.96.3, 6.103.4. Ο Dover 1965, 95, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 371, παρατηρούν ότι θα πρέπει να περνούσε ορισμένο χρονικό διάστημα από την εκλογή των στρατηγών μέχρι την ανάληψη των καθηκόντων τους.

[6] Ο Westlake 1958, 251, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης υπηρέτησε την πατρίδα του πιο αποτελεσματικά στη συνέλευση, δίνοντας σοφές συμβουλές στους συμπατριώτες του παρά στο πεδίο της μάχης. Ο Dover 1965, 77, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 347-348, παρατηρούν ότι ο Ερμοκράτης είχε αρκετές στρατιωτικές εμπειρίες και ικανότητες.

[7] Οι δωρικές πόλεις στη Σικελία ήταν σύμμαχοι της Σπάρτης στην αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου. Πρβλ. 3.86.2. Δες και Fauber 2001, 42-44, ο οποίος σημειώνει ότι οι πόλεις αυτές δεν έστειλαν βοήθεια στη Σπάρτη παρά μόνο μετά από την ήττα της Αθήνας στις Συρακούσες. Ο ίδιος παρατηρεί ότι αυτή η πρόσκληση των Πελοποννησίων εκ μέρους του Ερμοκράτη έρχεται σε αντίθεση με την παρακίνηση του ιδίου στο λόγο του στη Γέλα στο 4.59-64, όπου είχε υποστηρίξει ότι δεν έπρεπε να επιτρέπεται η παρέμβαση ξένων στις υποθέσεις της Σικελίας. Ο Hornblower 2008, 488, παρατηρεί ότι στο σημείο αυτό εκπληρώνεται η συμβουλή που είχε δώσει ο Ερμοκράτης στο λόγο του στο 6.33-34 και όχι οι υποδείξεις του ιδίου που μόλις αναφέρθηκαν σε πλάγιο λόγο. Η Hunter 1973, 159-160, σημειώνει επίσης ότι μόνο μετά από την πρώτη τους ήττα οι Συρακούσιοι ακολουθούν όσα τους είχε συμβουλεύσει ο Ερμοκράτης στο 6.33-34.

των Αθηναίων[1], ώστε να αναγκάσουν τους Αθηναίους να εγκαταλείψουν τη Σικελία ή τουλάχιστον να περιορίσουν τις πολεμικές τους δυνατότητες (6.73).

Οι Αθηναίοι μετά από μία αποτυχημένη προσπάθεια να κατακτήσουν τη Μεσσήνη[2] επέστρεψαν στη Νάξο. Έστειλαν επίσης πλοίο στην Αθήνα, για να ζητήσουν χρήματα και ιππικό[3] (6.74).

Οι Συρακούσιοι έκτισαν τείχος[4], για να προστατευτούν από τους Αθηναίους και εξεστράτευσαν εναντίον της Κατάνης, την οποία λεηλάτησαν, και κατέστρεψαν το εκεί στρατόπεδο των Αθηναίων. Μαθαίνοντας ότι οι Αθηναίοι είχαν στείλει πρέσβεις στην Καμάρινα[5], λόγω της παλαιάς συμμαχίας που είχαν από τον καιρό του Λάχητα[6] και με σκοπό να συνάψουν νέα συμμαχία, έστειλαν και οι ίδιοι δική τους πρεσβεία[7], επειδή φοβούνταν μήπως οι Καμαριναίοι[8] προσχωρήσουν στους Αθηναίους[9], καθώς οι τελευταίοι

---

[1] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 349, ο ιστορικός φαίνεται να συμφωνεί με την άποψη που είχε εκφράσει ο Νικίας στο λόγο του στο 6.9-14 ότι η ειρήνη που υπήρχε στην Ελλάδα δεν ήταν βέβαιη.

[2] Αιτία της αποτυχίας των Αθηναίων ήταν η αποκάλυψη των σχεδίων των Αθηναίων από τον Αλκιβιάδη στη μερίδα της πόλης που ήταν υπέρ των Συρακουσίων. Όπως σημειώνει ο Kagan 1981, 242, οι Αθηναίοι αρχίζουν να πληρώνουν το τίμημα για την καταδίκη του Αλκιβιάδη. Σύμφωνα με τον Brunt 1952, 60-62, το μεγαλύτερο λάθος της Αθήνας, σύμφωνα με το 2.65.11, δεν ήταν η Σικελική εκστρατεία, αλλά η ανάκληση του Αλκιβιάδη που ήταν ευθύνη του δήμου.

[3] Όπως είχαν σχεδιάσει στο 6.71.2. Δες και Hornblower 2008, 489.

[4] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 244, το τείχος μεγάλωνε την περιοχή που έλεγχαν οι Συρακούσιοι και το μήκος του τείχους που θα έπρεπε να κτίσουν οι Αθηναίοι, για να πολιορκήσουν την πόλη.

[5] Οι Αθηναίοι συνεχίζουν την πολιτική που είχε προτείνει ο Αλκιβιάδης για προσέγγιση συμμάχων μέσω της διπλωματίας (6.50.1)· πολιτική η οποία είχε ανασταλεί μετά από την αποχώρηση του Αλκιβιάδη από τη Σικελία (6.61.6). Δες και Connor 1984, 181.

[6] Ο Westlake 1958, 252, σημειώνει ότι οι Καμαριναίοι ήταν οι μόνοι Δωριείς στη Σικελία που είχαν συνάψει συμμαχία με τους Αθηναίους κατά τον Αρχιδάμειο πόλεμο, αλλά το 415 π.Χ. είχαν αρνηθεί να δεχτούν τους Αθηναίους. Ο Dover 1965, 57, 79, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 316-317, 349, παρατηρούν ότι ο ιστορικός δεν είχε αναφερθεί σε αυτή τη συμμαχία κατά την αφήγηση της δράσης του Λάχητα στη Σικελία το 427-425 π.Χ. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι αυτή η συμφωνία θα προέβλεπε την υποδοχή ενός μόνο αθηναϊκού πλοίου στην Καμάρινα, εκτός εάν η Καμάρινα συμφωνούσε να γίνουν δεκτά περισσότερα. Πρβλ. 6.52.1, όπου αναφέρεται ότι οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να γίνουν δεκτοί στην Καμάρινα, αν έφταναν μόνο με ένα πλοίο. Όμοια ο Kagan 1981, 245, σημειώνει ότι η Καμάρινα, παρόλο που ήταν δωρική πόλη, συμμάχησε με τους Αθηναίους και τους Λεοντίνους ενάντια στις Συρακούσες τον καιρό του Λάχητα το 427 π.Χ. Ο Finley 1942, 232, αναφέρει ότι η Καμάρινα ήταν μία από τις πόλεις που είχαν επίσημα ζητήσει βοήθεια από την Αθήνα το 427 π.Χ. Ο Fauber 2001, 44 υποσ. 32, παρατηρεί ότι η Καμάρινα και οι Συρακούσες συνεργάζονταν μεταξύ τους εναντίον των κοινών τους εχθρών, σύμφωνα με τις αποφάσεις του συνεδρίου της Γέλας. Ο Hornblower 2008, 489-491, παρατηρεί επίσης ότι η συμμαχία Καμάρινας και Αθήνας θα πρέπει να συμφωνήθηκε το 427 π.Χ. ή αργότερα, αλλά ο ιστορικός δεν την μνημονεύει. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι Καμαριναίοι σύναψαν αργότερα, ίσως το 424 π.Χ. συμμαχία με τις Συρακούσες. Ο Hornblower σημειώνει τη διστακτικότητα του ιστορικού να αναφέρει ξεκάθαρα τη διπλωματική θέση της Καμάρινας στο 3.86.2, 6.52.1 και 6.88.2.

[7] Αξίζει να σημειωθεί η χρήση παράλληλου λεκτικού. Πρβλ. *τοὺς Ἀθηναίους… πρεσβεύεσθαι - ἀντεπρεσβεύοντο καὶ αὐτοί* (6.75.3).

[8] Οι Καμαριναίοι είχαν βοηθήσει τους Συρακουσίους στην πρώτη μάχη, απρόθυμα όμως, όπως πίστευαν οι Συρακούσιοι. Πρβλ. 6.67.2. Ο Westlake 1958, 252, παρατηρεί ότι αυτό που ενέτεινε τις υποψίες των Συρακουσίων ήταν η μικρή δύναμη που είχαν στείλει οι Καμαριναίοι για βοήθεια. Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 245, οι Συρακούσιοι είχαν κάθε λόγο να υποψιάζονται την υπακοή της Καμάρινας, επειδή αργοπορούσε και ήταν απρόθυμη να στείλει βοήθεια στις Συρακούσες.

[9] Ο Cogan 1981, 107, σημειώνει ότι οι Συρακούσιοι ανησυχούσαν για ενδεχόμενη συμμαχία μεταξύ Καμάρινας και Αθήνας, επειδή η Καμάρινα ήταν γειτονική τους πόλη και θα αποτελούσε ιδανική βάση για τις αθηναϊκές δυνάμεις. Φοβούνταν επίσης ότι, αν η Καμάρινα πήγαινε με το μέρος των Αθηναίων, θα ακολουθούσε μία σειρά από αποστασίες των σικελικών πόλεων προς την Αθήνα· μία προοπτική που έγινε πιο πιθανή λόγω και της ήττας των Συρακουσίων στην πρώτη τους μάχη εναντίον των Αθηναίων. Όπως σημειώνει

είχαν νικήσει στην πρώτη μάχη. Πρέσβης των Συρακουσίων ήταν ο Ερμοκράτης[1] και των Αθηναίων ο Εύφημος, αλλά η κάθε πλευρά διέθετε και άλλους απεσταλμένους[2]. Συγκλήθηκε συνέλευση του λαού στην Καμάρινα[3] και ο Ερμοκράτης *βουλόμενος προδιαβάλλειν τοὺς Ἀθηναίους* μίλησε πρώτος[4] (6.75).

Ο Ερμοκράτης αρχίζει το λόγο του εξηγώντας ότι η πρεβεία από τις Συρακούσες έχει σταλεί, ώστε να μην πεισθούν οι Καμαριναίοι από τα λόγια των Αθηναίων[5].

> ***Οὐ τὴν παροῦσαν δύναμιν*** *τῶν Ἀθηναίων, ὦ Καμαριναῖοι,* ***μὴ αὐτὴν καταπλαγῆτε*** *δείσαντες ἐπρεσβευσάμεθα,* ***ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς μέλλοντας*** *ἀπ' αὐτῶν* ***λόγους,*** *πρίν τι καὶ ἡμῶν ἀκοῦσαι,* ***μὴ ὑμᾶς πείσωσιν*** (6.76.1).

Στην αρχή του λόγου παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐ τὴν δύναμιν μὴ αὐτὴν καταπλαγῆτε ≠ ἀλλὰ μᾶλλον μὴ ὑμᾶς πείσωσιν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *ἀλλὰ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί περισσότερο το δεύτερο μέρος της. Εντοπίζεται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον[6] (*παροῦσαν ≠ μέλλοντας*). Σημειώνεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έργον ≠ λόγος[7] (*δύναμιν ≠ λόγους*).

Ο Ερμοκράτης εξηγεί στους Καμαριναίους ότι οι Αθηναίοι έφτασαν στη Σικελία με πρόφαση να βοηθήσουν τους Λεοντίνους[8], αλλά με απώτερο σκοπό να ερημώσουν τη

ο Connor 1984, 181, ενώ το φανερό θέμα συζήτησης ήταν η σύναψη συμμαχίας μεταξύ Καμάρινας και Αθήνας ή Συρακουσών ανάλογα, κάτω από την επιφάνεια βρισκόταν το ερώτημα της ενότητας της Σικελίας.

[1] Σύμφωνα με το Fauber 2001, 37, 48, ο Ερμοκράτης εμποδίζει τις διπλωματικές προσπάθειες των Αθηναίων πρώτα στη Γέλα το 424 π.Χ. και μετά στην Καμάρινα το 415/4 π.Χ. Έτσι, παρατηρεί, φαίνεται ότι από την αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου υπήρχαν άτομα στις Συρακούσες που ακολουθούσαν σταθερή πολιτική εναντίον των Αθηναίων και στόχευαν στον έλεγχο της Σικελίας μέσω της ηγεμονίας των Συρακουσίων.

[2] Ο Hornblower 2008, 493, παρατηρεί ότι οι άλλοι αντιπρόσωποι δε φαίνεται να είχαν οποιονδήποτε ρόλο, αλλά, όπως σημειώνει ο ίδιος, η συζήτηση θα ήταν σίγουρα πιο γενική από ότι υπονοεί το ζεύγος λόγων που παρουσιάζει ο ιστορικός.

[3] Ο Hornblower 2008, 491-493, σημειώνει ότι οι αντιμαχόμενες συμμαχικές υποχρεώσεις της Καμάρινας ήταν αυτές που οδήγησαν στην εκεί σύγκληση της συνέλευσης. Πρβλ. 6.88.2 όπου αναφέρεται ότι η Καμάρινα είχε συμμαχικές υποχρεώσεις και με τις δύο πλευρές, Συρακουσίους και Αθηναίους. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 739. Γι' αυτό το λόγο, θεωρεί ο Hornblower, δίνεται τόση έμφαση στο επεισόδιο αυτό από τον ιστορικό, αφού του προσφέρει την ευκαιρία να συζητήσει σχετικά με το χειρισμό των συμμάχων και των υπηκόων της αθηναϊκής ηγεμονίας εκ μέρους των Αθηναίων.

[4] Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Hornblower 2008, 492, 495, η συζήτηση έφερε αντιμέτωπους ένα Συρακούσιο και έναν Αθηναίο στη μάχη των λόγων ακριβώς μετά από τα έργα. Η αντίθεση λόγου ≠ έργου παρατηρείται και στην αρχή του λόγου του Ερμοκράτη, όπως σημειώνει ο ίδιος. Πρβλ. 6.76.1.

[5] Σύμφωνα με το Fauber 2001, 45-46, ο απώτερος στόχος του Ερμοκράτη ήταν να υπονομεύσει τη βάση συνεργασίας οποιασδήποτε σικελικής πόλης με τους Αθηναίους που βασιζόταν είτε σε κοινά συμφέροντα είτε σε κοινή καταγωγή.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[7] Πρβλ. την υποσ. 4 πιο πάνω. Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.60.1.

[8] Ο Kagan 1981, 245, θεωρεί ότι αυτός ο ισχυρισμός του Ερμοκράτη αποτελεί ένδειξη ότι, όποιοι κι αν ήταν οι πραγματικοί τους σκοποί, οι Αθηναίοι ήταν προσεκτικοί στο να εμμένουν δημόσια στους επίσημους, περιορισμένους στόχους της εκστρατείας τους.

Σικελία από τους κατοίκους της[1]. Ο ίδιος δίνει ως παράδειγμα τη συμπεριφορά των Αθηναίων προς τους κατοίκους της ηπειρωτικής Ελλάδας.

> *ἥκουσι γὰρ ἐς τὴν Σικελίαν* ***προφάσει***[2] ***μὲν ᾗ πυνθάνεσθε, διανοίᾳ δὲ ἣν πάντες ὑπονοοῦμεν·*** *καί μοι δοκοῦσιν* ***οὐ Λεοντίνους*** *βούλεσθαι* ***κατοικίσαι, ἀλλ' ἡμᾶς μᾶλλον ἐξοικίσαι***[3]*. οὐ γὰρ δὴ εὔλογον* ***τὰς μὲν ἐκεῖ*** *πόλεις*[4] ***ἀναστάτους***[5] ***ποιεῖν, τὰς δὲ ἐνθάδε κατοικίζειν,*** *καὶ* ***Λεοντίνων μὲν Χαλκιδέων***[6] ***ὄντων*** *κατὰ τὸ ξυγγενὲς*[7] ***κήδεσθαι, Χαλκιδέας δὲ τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ***[8]*, ὧν οἵδε*[9] *ἄποικοί εἰσι,* ***δουλωσαμένους ἔχειν***[10] (6.76.2).

Η πρώτη περίοδος χωρίζεται σε δύο μέλη μέσω των μορίων *μέν… δέ*[11], τα οποία διευκολύνουν τη σύνδεση των όρων της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό[12] (*προφάσει ≠ διανοίᾳ, προφάσει ≠ πυνθάνεσθε, πυνθάνεσθε ≠ ὑπονοοῦμεν, διανοίᾳ ≠ ὑπονοοῦμεν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Η επόμενη πρόταση χωρίζεται και πάλι σε δύο μέλη μέσω άρνησης, του αντιθετικού μορίου *ἀλλὰ* και του επιρρήματος *μᾶλλον* σχηματίζοντας τη συντακτική αντίθεση: *οὐ κατοικίσαι ≠ ἀλλὰ μᾶλλον ἐξοικίσαι*, μέσω της οποίας δημιουργείται αντιθετική εστία επιλογής. Ο Ερμοκράτης αρέσκεται σε αυτού του είδους τη συντακτική αντίθεση σε αυτή του τη

---

[1] Σύμφωνα με το Solmsen 1975, 38, η περιγραφή της εξωτερικής πολιτικής της Αθήνας εκ μέρους του Ερμοκράτη ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Πρβλ. 6.8.4.

[2] Πρβλ. 6.6.1 και 6.8.4. Δες και Hornblower 2008, 495.

[3] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 52 και υποσ. 1, 55-56, ο Ερμοκράτης επαναλαμβάνει τις ίδιες κατηγορίες εναντίον των Αθηναίων, που είχε χρησιμοποιήσει και στον προηγούμενο λόγο του στο 6.33-34, ότι δηλαδή έχουν ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες.

[4] Ο Dover 1965, 80, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350, σημειώνουν ότι πρόκειται για τις πόλεις που η Αθήνα τιμώρησε εξορίζοντας, σκοτώνοντας ή υποδουλώνοντας όλο τους τον πληθυσμό, όπως η Εστιαία στην Εύβοια (1.114.3), η Αίγινα (2.27.1), η Ποτίδαια (2.70.3) και η Σκιώνη (5.32.1), που ήταν συμμαχικές της πόλεις και αποστάτησαν, και η Μήλος (5.116.4).

[5] Ο Hornblower 2008, 495, παρατηρεί ότι δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι αυτός ο ισχυρός όρος χρησιμοποιείται (εκτός από το 8.24.3) στα σημεία που γίνεται αναφορά στο ξεριζωμό του πληθυσμού της Καμάρινας από τους Συρακουσίους. Πρβλ. 6.5.3. Έτσι, σημειώνει, δημιουργείται ειρωνεία και οι αναγνώστες θυμούνται την αποτρόπαια προηγούμενη συμπεριφορά των Συρακουσίων προς την αποικία τους, από την οποία τώρα ζητούν χάρη.

[6] Σύμφωνα με το Fauber 2001, 41 υποσ. 17, και το Hornblower 2008, 496, η αντικατάσταση του όρου *Ἴωνες* από τον όρο *Χαλκιδεῖς* αποτελούσε ίσως πρακτική των Σικελιωτών, αλλά η σχέση μεταξύ των δύο ήταν η ίδια.

[7] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 495-496, η έννοια της συγγένειας είναι πολύ σημαντική στο έργο του Θουκυδίδη. Πρβλ. 1.95.1 τη δημιουργία της συμμαχίας της Δήλου *κατὰ τὸ ξυγγενές*.

[8] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350, το παράδειγμα είναι κατάλληλο, αφού η Εύβοια είχε αποστατήσει από την αθηναϊκή ηγεμονία το 446 π.Χ. (1.114) και περιλαμβανόταν στο εξής στα μέρη που υπέκειντο σε δικαστικό έλεγχο από την Αθήνα. Δες και Hornblower 2008, 496.

[9] Η αντωνυμία αναφέρεται στους Λεοντίνους. Δες και Dover 1965, 80.

[10] Ο Hornblower 2008, 495, σημειώνει ότι πρόκειται για ένα πολύ καλό επιχείρημα και παρατηρεί ότι αυτό αποτελεί την έκφραση ενός είδους παν-σικελιωτικού οράματος που είχε ήδη αναπτυχθεί στους προηγούμενους λόγους του Ερμοκράτη.

[11] Τα μόρια *μέν… δὲ* χρησιμοποιούνται συχνά σε όλες τις δημηγορίες του Ερμοκράτη: 7 φορές στο 6.33-34, 13 φορές στο 4.59-64 και 17 φορές στο 6.76-80.

[12] Ο Ερμοκράτης αρέσκεται στην αντιδιαστολή ανάμεσα σε ένα πραγματικό ή βέβαιο γεγονός και σε ένα μη πραγματικό, αβέβαιο ή φαινομενικό γεγονός. Χρησιμοποιεί τέτοιου είδους αντιθέσεις και στις τρεις του δημηγορίες που εκφωνεί στην *Ιστορία*.

δημηγορία. Οι όροι της αντίθεσης αυτής (*κατοικίσαι* - *ἐξοικίσαι*[1]) χαρακτηρίζονται και από ομοιοτέλευτον, παρήχηση και παρονομασία[2]. Οι δύο όροι έχουν ως δεύτερο συνθετικό το ίδιο ρήμα (*οἰκίζω*), αλλά διαφορετική πρόθεση στην αρχή τους. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους Λεοντίνους και στους υπόλοιπους Σικελιώτες (*Λεοντίνους ≠ ἡμᾶς*). Η επόμενη πρόταση χωρίζεται και πάλι μέσω των μορίων *μέν… δέ*, σχηματίζοντας την πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ[3] (*τὰς ἐκεῖ ≠ τὰς ἐνθάδε*) και τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια[4] (*ἀναστάτους ποιεῖν ≠ κατοικίζειν*). Στην τελευταία πρόταση, η οποία και πάλι χωρίζεται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, εντοπίζεται η ίδια σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*κήδεσθαι ≠ δουλωσαμένους ἔχειν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω και εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Λεοντίνων (στη Σικελία) ≠ Χαλκιδέων (στην Εύβοια) (*Λεοντίνων Χαλκιδέων ὄντων ≠ Χαλκιδέας τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ*). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ερμοκράτης παρουσιάζεται στην *Ιστορία* ως ο ρήτορας με τη μεγαλύτερη πρόοδο στη χρήση του αντιθετικού σχήματος. Στην πρώτη του δημηγορία (4.59-64) είχε χρησιμοποιήσει σποραδικά συμμετρικές αντιθέσεις, στη δεύτερή του δημηγορία (6.33-34) οι συμμετρικές αντιθέσεις απουσιάζουν και τα υπόλοιπα γοργίεια σχήματα απαντούν χωρίς να συνδυάζονται με το αντιθετικό σχήμα, ενώ στην τελευταία περίπτωση που λαμβάνει το λόγο η χρήση συμμετρικών αντιθέσεων διατρέχει ολόκληρη τη δημηγορία του. Όπως οι Συρακούσιοι αποκτούν σταδιακά εμπειρία και φτάνουν να συναγωνίζονται τους Αθηναίους στο ναυτικό, έτσι και ο Ερμοκράτης εξελίσσεται ως ομιλητής, κοσμώντας τους λόγους του με συμμετρικές αντιθέσεις και ανταγωνιζόμενος τον Αθηναίο ρήτορα Κλέωνα στη χρήση τους.

Οι Αθηναίοι, προσθέτει ο Ερμοκράτης, ενεργούν στη Σικελία με τον τρόπο που είχαν δράσει και στην Ελλάδα, όταν δημιούργησαν συμμαχία με τους Ίωνες, για να εκδικηθούν τους Πέρσες, και έπειτα υπέταξαν τους συμμάχους τους.

[1] Πρβλ. στο 6.63.3 *ξυνοικήσοντες – κατοικιοῦντες*. Δες και Hornblower 2008, 495.
[2] Ο Dover 1965, 80, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350, παρατηρούν ότι οι παρηχήσεις και οι παρονομασίες χαρακτήριζαν ίσως το ύφος του Ερμοκράτη, αλλά αποτελούσαν και σημαντικά στοιχεία του ύφους του Γοργία και επομένως ενδέχεται να απαντούν σε οποιονδήποτε λόγο του 5ου – 4ου αι. π.Χ., όπως και σε άλλες θουκυδίδειες δημηγορίες. Δες και Blass 1887, 218. Ο Rittelmeyer 1915, 45, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί το σχήμα της παρονομασίας συχνά στο λόγο του.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.34.3.
[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Ερμοκράτης στην *Ιστορία*.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

τῇ δὲ αὐτῇ ἰδέᾳ ***ἐκεῖνά*** *τε* ***ἔσχον*** *καὶ* ***τὰ ἐνθάδε νῦν*** *πειρῶνται·* ***ἡγεμόνες*** *γὰρ γενόμενοι ἑκόντων τῶν τε Ἰώνων καὶ ὅσοι ἀπὸ σφῶν ἦσαν ξύμμαχοι*[1] *ὡς* ***ἐπὶ*** *τοῦ Μήδου* ***τιμωρίᾳ***[2]*,* ***τοὺς μὲν λιποστρατίαν***[3]*,* ***τοὺς δὲ ἐπ' ἀλλήλους στρατεύειν***[4]*, τοῖς δ' ὡς* ***ἑκάστοις*** *τινὰ εἶχον αἰτίαν εὐπρεπῆ ἐπενεγκόντες* ***κατεστρέψαντο***[5] (6.76.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όλον ≠ μέρος[6] (*πάντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἑκάστοις*) και υπήκοος ≠ ηγεμόνας[7] (*δουλωσαμένους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡγεμόνες*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εδώ ≠ εκεί (*ἐνθάδε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκεῖνα, ἐκεῖνα ≠ τὰ ἐνθάδε*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, βοηθεί επίσης στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν[8] (*ἔσχον* [*τότε*] ≠ *νῦν*), της οποίας οι όροι ουσιαστικά δεν αντιπαραβάλλονται, αλλά λειτουργούν συμπληρωματικά, για να δείξουν την όμοια επιθετική συμπεριφορά των Αθηναίων στο παρελθόν και στο παρόν. Σημειώνεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους όρους ένας ≠ άλλος (*τοὺς μὲν ≠ τοὺς δέ*), η οποία σχηματίζεται λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες τιμωρία / επίθεση ≠ υποχώρηση[9] (*ἐπὶ τιμωρίᾳ ≠ λιποστρατίαν, λιποστρατίαν ≠ ἐπ' ἀλλήλους στρατεύειν*). Η τελευταία αντίθεση παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄.

Ο Ερμοκράτης πιστεύει ότι οι Αθηναίοι αντιστάθηκαν στους Πέρσες, για να υποδουλώσουν οι ίδιοι τους Έλληνες και όχι για να τους ελευθερώσουν.

---

[1] Ο Dover 1965, 80, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350, σημειώνουν ότι ο ιστορικός αποδέχεται τη γενική θέση, ότι όλοι οι Ίωνες του Αιγαίου χωρίς εξαίρεση κατάγονταν από την Αττική. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι όλα τα μέλη της αθηναϊκής ηγεμονίας το 478 π.Χ. ήταν ιωνικής ή αττικής καταγωγής, εκτός από τη Λέσβο που ήταν αιολικής και τη Ρόδο που ήταν δωρικής καταγωγής. Πρβλ. 7.57.4. Ο Hornblower 2008, 496, επισημαίνει ότι οι ρητορικές ανάγκες του λόγου εξηγούν την αποκλειστική εστίαση του ομιλητή στους Ίωνες και θεωρεί ότι η φράση *ἀπὸ σφῶν* αναφέρεται στους νησιώτες.

[2] Το 478 π.Χ. οι νησιωτικές και παράκτιες πόλεις του Αιγαίου που είχαν απελευθερωθεί από τους Πέρσες προσκάλεσαν την Αθήνα να ηγηθεί μίας συμμαχίας που αρχικός στόχος της ήταν να πολεμήσει εναντίον των Περσών στη Μικρά Ασία. Αυτή τη συμμαχία μετέτρεψε η Αθήνα σε ηγεμονία. Πρβλ. και 1.95.1, 1.96.1. Δες και Dover 1965, 80, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 80-81, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350-351, η λιποστρατία, η άρνηση δηλαδή μίας συμμαχικής πόλης να λάβει μέρος στις εκστρατείες που οργανώνονταν και καθοδηγούνταν από την Αθήνα, υπήρξε αιτία προβλημάτων ήδη από τις αρχές της ηγεμονίας. Πρβλ. 1.99.1.

[4] Ο de Ste. Croix 1972, 121, θεωρεί το χωρίο απόδειξη ότι στη δηλιακή συμμαχία η Αθήνα ως ηγέτιδα δύναμη είχε το δικαίωμα να αναγκάζει τους συμμάχους της που πολεμούσαν μεταξύ τους να υποτάσσονται. Ο Dover 1965, 80-81, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350-351, και ο Hornblower 2008, 497, δίνουν ως παράδειγμα τη διαμάχη μεταξύ Σάμου και Μιλήτου για την Πριήνη που οδήγησε στην αποστασία της Σάμου και στην υποταγή της από την Αθήνα. Πρβλ. 1.115.2.

[5] Ο Hornblower 2008, 497, παρατηρεί ότι με παράδοξο τρόπο ο Ερμοκράτης δίνει πληροφορίες για την αθηναϊκή ηγεμονία που δεν παρέχονται αλλού, είτε στην αφήγηση είτε από άλλους Αθηναίους ομιλητές.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[8] Την αντίθεση αυτή χρησιμοποιεί ο Ερμοκράτης και στους τρεις του λόγους που περιλαμβάνονται στην *Ιστορία*.

[9] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Ερμοκράτης στην *Ιστορία*.

καὶ ***οὐ περὶ τῆς ἐλευθερίας*** *ἄρα* ***οὔτε οὗτοι*** *τῶν Ἑλλήνων* ***οὔθ' οἱ Ἕλληνες*** *τῆς ἑαυτῶν* ***τῷ Μήδῳ ἀντέστησαν, περὶ δὲ οἱ μὲν σφίσιν ἀλλὰ μὴ ἐκείνῳ καταδουλώσεως, οἱ δ' ἐπὶ δεσπότου μεταβολῇ οὐκ ἀξυνετωτέρου, κακοξυνετωτέρου δέ*** (6.76.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ ελευθερία (*κατεστρέψαντο* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περὶ τῆς ἐλευθερίας*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία[1] (*περὶ τῆς ἐλευθερίας ≠ περὶ καταδουλώσεως*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Ελλήνων[2] (*οὗτοι ≠ οἱ Ἕλληνες, οἱ μὲν ≠ οἱ δέ*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε* και στη δεύτερη με τα μόρια *μέν… δέ*. Αξίζει να σημειωθεί ο έντεχνος τρόπος με τον οποίο αποκλείει ο ομιλητής τους Αθηναίους από την ομάδα των υπολοίπων Ελλήνων. Η αντιπαραβολή αυτή δημιουργείται λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω[3] (*περὶ καταδουλώσεως ≠ ἐπὶ δεσπότου μεταβολῇ*). Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ελλήνων ≠ Περσών (*οἱ Ἕλληνες ≠ τῷ Μήδῳ, σφίσιν ≠ ἐκείνῳ*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *ἀλλὰ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἀξυνετωτέρου ≠ κακοξυνετωτέρου δέ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με παρονομασία[4], παρήχηση και ομοιοτέλευτον λόγω της χρήσης του όρου *ξυνετώτερος* και στα δύο της μέρη, αλλά με διαφορετικό το πρώτο συνθετικό του στην κάθε περίπτωση. Αξίζει να σημειωθεί και πάλι ότι στον τελευταίο του λόγο ο ομιλητής χρησιμοποιεί αντιθέσεις σε συνδυασμό με άλλα γοργίεια σχήματα λόγου· κάτι που δεν παρατηρείται τόσο συχνά στους προηγούμενούς του λόγους[5].

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.63.2.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Θηβαίων στο 3.61-67, όπου λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[3] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Ερμοκράτης στην *Ιστορία*, ενώ λειτουργεί και ως αντιθετικό μοτίβο στους δύο τελευταίους του λόγους.

[4] Ο Hornblower 2008, 497, εντοπίζει στο χωρίο την ύπαρξη παρονομασίας, όπως αυτή χρησιμοποιείτο από το σοφιστή Πρόδικο. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 742.

[5] Ο Tompkins 2015, 118, 121, παρατηρεί επίσης τη χρήση αντιθέσεων σε συνδυασμό με άλλα γοργίεια σχήματα λόγου (ισόκωλον, ομοιοτέλευτον) στη δημηγορία του Ερμοκράτη. Δες και Διονυσίου Αλικαρνασσέως, Περὶ Θουκυδίδου § 48, ο οποίος επικρίνει τη χρήση αντιθέσεων, ομοιοκαταληξίας, παρήχησης και άλλων σχημάτων λόγου στη δημηγορία του Ερμοκράτη, σημειώνοντας ότι: *ψυχρὰ γὰρ ἡ παρονομασία καὶ οὐ προσβάλλουσα πάθος, ἀλλ' ἐπιτήδευσιν,… ταῦτα γὰρ καὶ μειρακιώδη καὶ περίεργα καὶ τῶν λεγομένων αἰνιγμάτων ἀσαφέστερα,… οἷς ἐπιτίθησιν οὐδὲ μειρακίῳ προσῆκον ἐπιφώνημα*. Ο Tompkins θεωρεί, ωστόσο, λανθασμένη την κριτική του Διονυσίου και πιστεύει ότι τα σχήματα αυτά δε χρησιμοποιούνται από τον Ερμοκράτη για την απλή διακόσμηση του λόγου, όπως είχε κάνει στα έργα του ο Γοργίας, αλλά

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι οι ακροατές του γνωρίζουν καλά τις αδικίες των Αθηναίων και τους κατηγορεί ότι δε λαμβάνουν προστατευτικά μέτρα και δεν ενώνονται εναντίον τους.

Ἀλλ' οὐ *γὰρ δὴ* ***τὴν τῶν Ἀθηναίων*** *εὐκατηγόρητον οὖσαν* ***πόλιν νῦν ἥκομεν ἀποφανοῦντες ἐν εἰδόσιν ὅσα ἀδικεῖ***[1]***, πολὺ δὲ μᾶλλον ἡμᾶς αὐτοὺς***[2] ***αἰτιασόμενοι*** *ὅτι ἔχοντες παραδείγματα*[3] ***τῶν τ' ἐκεῖ Ἑλλήνων*** *ὡς* ***ἐδουλώθησαν*** *οὐκ ἀμύνοντες σφίσιν αὐτοῖς, καὶ* ***νῦν*** *ἐφ' ἡμᾶς ταὐτὰ παρόντα σοφίσματα*[4]*, Λεοντίνων τε ξυγγενῶν*[5] *κατοικίσεις καὶ Ἐγεσταίων ξυμμάχων ἐπικουρίας, οὐ ξυστραφέντες βουλόμεθα προθυμότερον δεῖξαι αὐτοῖς ὅτι* ***οὐκ Ἴωνες*** *τάδε εἰσὶν*[6] *οὐδ' Ἑλλησπόντιοι καὶ νησιῶται*[7]*, οἳ* ***δεσπότην*** *ἢ* ***Μῆδον*** *ἢ ἕνα γέ τινα αἰεὶ* ***μεταβάλλοντες δουλοῦνται, ἀλλὰ***

υποστηρίζει ότι αυτά συνδυάζονται κατάλληλα με τα επιχειρήματά του. Ο Fauber 2001, 49, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης, ως σύγχρονος του Γοργία, διέθετε ρητορικές ικανότητες, ώστε να μπορεί να πείθει το ακροατήριό του για τις πολιτικές του.

[1] Η de Romilly 1963, 52 και υποσ. 1, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Ερμοκράτης δηλώνει ότι δε θα αναφερθεί σε κατηγορίες εναντίον των Αθηναίων, το κάνει με έμμεσο τρόπο, μνημονεύοντας προηγούμενα γεγονότα.

[2] Ο Dover 1965, 81, σημειώνει ότι, παρόλο που το υποκείμενο του ρήματος *ἥκομεν* είναι το «εμείς οι πρέσβεις των Συρακουσίων», η αντωνυμία αυτή αναφέρεται στους Σικελιώτες στο σύνολό τους.

[3] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 168-173, ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί παραδείγματα προηγουμένων γεγονότων βασιζόμενος στην εμπειρία του, με σκοπό να πείσει το ακροατήριό του και σημειώνει ότι η ανάλυσή του επιβεβαιώνεται από τα ακόλουθα γεγονότα. Το γεγονός αυτό, θεωρεί, τον καθιστά άριστο εικαστή των γεγονότων του πολέμου και επομένως επιτυχημένο ηγέτη. Πρβλ. και την υποσ. 1 πιο πάνω.

[4] Ο Hornblower 2008, 497, παρατηρεί ότι ο όρος απαντά μόνο σε αυτό το σημείο της θουκυδίδειας *Ιστορίας*.

[5] Πρβλ. ωστόσο τον κατάλογο των συμμάχων στο 7.57-58, όπου φαίνεται ότι οι δεσμοί της συγγένειας υποχωρούν έναντι των συμφερόντων και των υποχρεώσεων των πόλεων. Πρβλ. 3.81.5. Δες και Connor 1984, 195-196. Πρβλ. και υποσ. 7 στη σελ. 741.

[6] Ο Fauber 2001, 47, παρατηρεί ότι οι ιωνικές πόλεις είχαν πάρει το μέρος των Αθηναίων στον πόλεμο και έτσι η επίθεση του Ερμοκράτη στο επιχείρημα της κοινής καταγωγής ήταν λογική, αφού οι Συρακούσιοι δεν είχαν συμμάχους Ίωνες, ώστε να τους αποξενώσουν.

[7] Οι Dover 1965 (2), 5, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 384, και Hornblower 2008, 498, παρατηρούν ότι ο όρος είναι υποτιμητικός και αναφέρεται στους κατοίκους των νησιών του Αιγαίου που ανήκαν στην αθηναϊκή ηγεμονία, οι οποίοι τύγχαναν περιφρόνησης από τους Δωριείς της Πελοποννήσου και από τους αποίκους τους. Ο Dover παρατηρεί επίσης ότι οι Δωριείς παραδοσιακά υποτιμούσαν όλες τις άλλες ελληνικές φυλές. Οι Συρακούσες, ο Σελινούντας, η Γέλα, η Καμάρινα και η Ιμέρα (σε κάποιο βαθμό) ήταν όλες δωρικής καταγωγής.

Δωριῆς[1] ***ἐλεύθεροι*** *ἀπ' **αὐτονόμου** τῆς Πελοποννήσου τὴν Σικελίαν οἰκοῦντες*[2] (6.77.1).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω της συντακτικής αντίθεσης: *ἀντέστησαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀλλ' οὐκ ἥκομεν ἀποφανοῦντες ἐν εἰδόσιν ὅσα ἀδικεῖ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας ένσταση. Όμοια η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εδώ ≠ εκεί (*τὰ ἐνθάδε* (στο 6.76.3) ≠ *ἐκεῖ*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Περσών ≠ Ελλήνων (*τῷ Μήδῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ἑλλήνων ≠ Μῆδον*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἥκομεν ἀποφανοῦντες ἐν εἰδόσιν ὅσα ἀδικεῖ ≠ πολὺ δὲ μᾶλλον αἰτιασόμενοι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, εξαιτίας της οποίας αντιπαραβάλλονται και οι Αθηναίοι με τους Σικελιώτες[3] (*τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν ≠ ἡμᾶς αὐτούς*). Εντοπίζονται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις: χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ ἐδουλώθησαν* [*τότε*]*, ἐδουλώθησαν* [*τότε*] ≠ *νῦν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και προσώπων, Ιώνων ≠ Δωριέων[4] (*Ἴωνες ≠ Δωριῆς*), της οποίας οι όροι συνδέονται

[1] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Όπως σημειώνουν ο Dover 1965, 81, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 351, 384, ο Ερμοκράτης δέκα χρόνια προηγουμένως στη Γέλα είχε επικρίνει τις φυλετικές διακρίσεις και είχε τονίσει την ανάγκη ενότητας της Σικελίας. Τώρα, παρατηρούν, με την εξάλειψη των Λεοντίνων και με τη Νάξο και την Κατάνη να έχουν παραδοθεί στην Αθήνα, ο Ερμοκράτης εκμεταλλεύεται τη φυλετική περηφάνια των Δωριέων σχετικά με τη γενναιότητά τους. Οι ίδιοι επισημαίνουν τη ρητορική χρήση της αντίθεσης Δωριέων ≠ Ιώνων στη δημηγορία. Πρβλ. 7.5.4, 8.25.3, 8.25.5 για τη φυλετική υπεροχή των Δωριέων. Ο Cogan 1981, 107 και υποσ. 33, παρατηρεί ότι η επίκληση του Ερμοκράτη στη φυλετική εχθρότητα είναι απροσδόκητη και έρχεται σε αντίθεση με τις προηγούμενες διακηρύξεις του ομιλητή (6.76.2, 6.77.1, 6.80.3). Θεωρεί ωστόσο το επιχείρημά του σημαντικό, αφού αποκαλύπτει το μίσος και το φόβο των Σικελιωτών προς τους Αθηναίους και την επιτακτική ανάγκη δημιουργίας συμμαχιών. Ο Connor 1984, 181, παρατηρεί ότι, ενώ ο στόχος του Ερμοκράτη ήταν ο ίδιος με αυτόν στη Γέλα, να ενώσει δηλαδή τις σικελικές πόλεις εναντίον των Αθηναίων, τονίζει την εθνική διαμάχη μεταξύ Δωριέων και Ιώνων και τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Ο Fauber 2001, 45-47, σημειώνει ότι ο Ερμοκράτης παρουσιάζει χωρίς πρόσθετη τεκμηρίωση τους Δωριείς να εκτιμούν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την κοινή τους καταγωγή περισσότερο από ότι οι Αθηναίοι· στοιχείο που αποτελεί διαφοροποίηση από το λόγο του στη Γέλα. Όμοια ο Hornblower 2008, 495, 497, παρατηρεί ότι στο σημείο αυτό ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί την πιο συμβατική ρητορική των Δωριέων, ενώ στον προηγούμενο λόγο του στο 4.59-64 και στην αρχή αυτού του λόγου είχε χρησιμοποιήσει την παν-Σικελιωτική ρητορική. Πρβλ. υποσ. 10 στη σελ. 741. Σύμφωνα και με τον Tompkins 2015, 123, ενώ ο Ερμοκράτης επαναλαμβάνει τη σημασία μίας ενωμένης Σικελίας, στο σημείο αυτό δίνει έμφαση στην εθνική καταγωγή.

[2] Ο Fauber 2001, 46 και υποσ. 41, σημειώνει ότι ο ισχυρισμός του Ερμοκράτη, πως όλοι οι Έλληνες της Σικελίας είχαν δωρική καταγωγή, είναι λανθασμένος.

[3] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και σε προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64. Πρβλ. και την υποσ. 1 πιο πάνω. Σύμφωνα με τους Alty 1982, 3-4, και Connor 1984, 183, στο λόγο του Ερμοκράτη και του Εύφημου στην Καμάρινα κυριαρχεί η αντίθεση Ιώνων ≠ Δωριέων. Και ο Hammond 2009, 597, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί την αντίθεση Ίωνες ≠ Δωριείς. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 48-49, η διαμάχη Αθηναίων και Πελοποννησίων παρουσιάζεται ως η πραγμάτωση του αιώνιου και ασυμβίβαστου φυλετικού μίσους μεταξύ Δωριέων και Ιώνων. Η de Romilly 1963, 83 και υποσ. 1, παρατηρεί ότι το θέμα της φυλετικής αντιπαράθεσης ήταν παραδοσιακό κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και σημειώνει ότι ο ιστορικός το εισάγει ως συναισθηματική επίκληση στους λόγους, κυρίως των Δωριέων που είχαν την τάση να περιφρονούν τους

με άρνηση και το μόριο *ἀλλά*, για να τονιστεί η αναφορά στους Δωριείς. Η υπεροχή των Δωριέων έναντι των Ιώνων τονίζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*ἐδουλώθησαν ≠ δεσπότην, δεσπότην ≠ δουλοῦνται*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία (*δουλοῦνται ≠ ἐλεύθεροι*), η οποία είχε παρατηρηθεί και στην προηγούμενη περίοδο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα παραδείγματα που δίνει ο ομιλητής δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Ο Ερμοκράτης καλεί τους ακροατές του να στραφούν εναντίον των Αθηναίων, οι οποίοι προσπαθούν με διάφορους τρόπους να υποτάξουν όλους τους Σικελιώτες με τη σειρά.

> ***ἢ μένομεν ἕως ἂν ἕκαστοι κατὰ πόλεις ληφθῶμεν,*** *εἰδότες ὅτι ταύτῃ μόνον ἀλωτοί ἐσμεν καὶ ὁρῶντες αὐτοὺς ἐπὶ τοῦτο τὸ εἶδος τρεπομένους ὥστε* ***τοὺς μὲν λόγοις*** *ἡμῶν διιστάναι,* ***τοὺς δὲ*** *ξυμμάχων ἐλπίδι* ***ἐκπολεμοῦν*** *πρὸς ἀλλήλους,* ***τοὺς δὲ*** *ὡς* ***ἑκάστοις*** *τι* ***προσηνὲς λέγοντες*** *δύνανται* ***κακουργεῖν;*** *καὶ οἰόμεθα* ***τοῦ ἄπωθεν ξυνοίκου*** *προαπολλυμένου* ***οὐ*** *καὶ* ***ἐς αὐτόν τινα ἥξειν τὸ δεινόν, πρὸ δὲ αὐτοῦ μᾶλλον τὸν πάσχοντα*** *καθ' ἑαυτὸν* ***δυστυχεῖν;*** (6.77.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*αὐτονόμου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ληφθῶμεν*) και αλλαγή ≠ μονιμότητα (*μεταβάλλοντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μένομεν, μένομεν ≠ τρεπομένους*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί ρητορικές ερωτήσεις που με τις εννοούμενες απαντήσεις τους σχηματίζουν το σχήμα της υποφοράς[1] (*ἢ μένομεν ἕως ἂν ἕκαστοι κατὰ πόλεις ληφθῶμεν; ≠* [*ἀλλ' οὐ δεῖ*]*, καὶ οἰόμεθα οὐχ ἥξειν, πρὸ δὲ αὐτοῦ δυστυχεῖν; ≠* [*ἀλλ' οὐ δεῖ οἴεσθαι*]). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ιδιωτικό ≠ δημόσιο[2] (*ἕκαστοι ≠ κατὰ πόλεις, κατὰ πόλεις ≠ ἑκάστοις*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια)[3] (*προσηνές ≠ δεινόν*), ενεργώ ≠ πάσχω (*κακουργεῖν ≠ τὸν πάσχοντα*), και μακριά ≠ κοντά[4] (*τοῦ ἄπωθεν ξυνοίκου ≠ ἐς αὐτόν τινα*). Έντονη είναι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*λόγοις ≠ ἐκπολεμοῦν, ἐκπολεμοῦν ≠ λέγοντες, λέγοντες ≠ κακουργεῖν*),

---

Ίωνες. Πρβλ. και σελ. 61 στο κεφάλαιο 1.10. Η ίδια (de Romilly 1990, 28-33) παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης και στους τρεις λόγους του αναφέρει ότι οι Αθηναίοι χρησιμοποιούσαν ως πρόσχημα τις φυλετικές διαφορές που συνδέονταν με τον αποικισμό, για να εξυπηρετήσουν τους ιμπεριαλιστικούς τους στόχους. Σύμφωνα με το Fauber 2001, 42, ο Ερμοκράτης στους λόγους του στη Γέλα και την Καμάρινα επικαλείται την εθνικότητα του ακροατηρίου του· μία πρακτική που υπερίσχυε στη διχαστική ατμόσφαιρα του δευτέρου μισού του 5ου αι. π.Χ.

[1] Το σχήμα της υποφοράς εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Ερμοκράτης στην *Ιστορία*.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.33.5.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον έναν και στον άλλο (*τοὺς μέν ≠ τοὺς δέ, τοὺς δέ ≠ τοὺς δέ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ… δέ*. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐχ ἥξειν τὸ δεινόν ≠ πρὸ δὲ αὐτοῦ μᾶλλον δυστυχεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται ως πιο πιθανή επιλογή η δεύτερη, η υποδούλωση δηλαδή των σικελικών πόλεων στους Αθηναίους.

Ο Ερμοκράτης τονίζει στους ακροατές του ότι δεν κινδυνεύουν μόνο οι Συρακούσες από τους Αθηναίους, αλλά όλη η Σικελία, και σημειώνει την ανάγκη της συνεργασίας όλων[1].

> *καὶ εἴ τῳ ἄρα παρέστηκε* ***τὸν μὲν Συρακόσιον, ἑαυτὸν δ' οὔ*** *πολέμιον εἶναι τῷ Ἀθηναίῳ, καὶ δεινὸν ἡγεῖται ὑπέρ γε* ***<u>τῆς ἐμῆς</u>***[2] ***κινδυνεύειν****, ἐνθυμηθήτω* ***οὐ περὶ <u>τῆς ἐμῆς</u> μᾶλλον, ἐν ἴσῳ δὲ καὶ τῆς ἑαυτοῦ*** *ἅμα* ***ἐν <u>τῇ ἐμῇ</u> μαχούμενος***[3]*, τοσούτῳ δὲ καὶ* ***ἀσφαλέστερον*** *ὅσῳ* ***οὐ προδιεφθαρμένου <u>ἐμοῦ</u>, ἔχων δὲ ξύμμαχον <u>ἐμὲ</u> καὶ οὐκ ἐρῆμος ἀγωνιεῖται****, τόν τε Ἀθηναῖον* ***μὴ τὴν*** *τοῦ Συρακοσίου* ***ἔχθραν κολάσασθαι, <u>τῇ δ' ἐμῇ</u> προφάσει τὴν*** *ἐκείνου* ***φιλίαν***[4] *οὐχ* ***ἧσσον βεβαιώσασθαι*** *βούλεσθαι* (6.78.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πάσχω ≠ ενεργώ (*τὸν πάσχοντα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μαχούμενος*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων και υπολοίπων Σικελιωτών (*τὸν Συρακόσιον ≠ ἑαυτόν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Εντοπίζεται και η σχετική πραγματολογική αντίθεση τόπου ανάμεσα στις Συρακούσες και στις υπόλοιπες πόλεις της

---

[1] Ο Westlake 1958, 252, παρατηρεί ότι ο λόγος αυτός του Ερμοκράτη μοιάζει με το λόγο του ιδίου ομιλητή στη Γέλα, αφού η βασική ιδέα και των δύο είναι η ενότητα των Σικελιωτών.

[2] Ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί το πρώτο πρόσωπο ενικού, για να αναφερθεί στην πατρίδα του, επαναλαμβάνοντας έξι φορές την κτητική αντωνυμία πρώτου προσώπου σε όλες τις πτώσεις! Δες και Hornblower 2008, 498, ο οποίος σημειώνει την επανάληψη και την εξηγεί ως μία προσπάθεια του ομιλητή να δείξει ότι τα ενδιαφέροντά του είναι τα ίδια με αυτά των Καμαριναίων.

[3] Όπως παρατηρούν ο Dover 1965, 82, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 352, ο Ερμοκράτης στη Γέλα είχε υποστηρίξει ότι η ουδετερότητα αποτελούσε μόνο αναβολή της καταστροφής και δεν είχε δώσει έμφαση στην πιθανή διαφοροποίηση των συμφερόντων μεταξύ των Συρακουσών και των άλλων σικελικών πόλεων, ούτε είχε εισηγηθεί ότι κάποια πόλη θα ήθελε την καταστροφή των Συρακουσών. Σε αυτό του το λόγο, προσθέτουν ωστόσο, χρειάστηκε να μιλήσει σχετικά με αυτά τα ζητήματα με πιο απλούς όρους. Ο Hornblower 2008, 498, παρατηρεί ότι η κατάσταση είχε αλλάξει, αφού, όπως αναφέρεται στο 5.4.5-6, το 422 π.Χ. ο Αθηναίος Φαίαξ έπεισε τους Καμαριναίους και τους Ακραγαντίνους ότι οι Συρακούσιοι ήθελαν να υπερισχύσουν στη Σικελία. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ιστορικός επιτρέπει στους ομιλητές του να «γνωρίζουν» όλο το προηγούμενο υλικό της αφήγησης και των σχολίων του. Έτσι, παρατηρεί, το παρόν χωρίο θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα είδος απάντησης στους φόβους των Καμαριναίων το 422 π.Χ.

[4] Ο Kagan 1981, 245, παρατηρεί ότι η παλαιά συμμαχία μεταξύ Αθήνας και Καμάρινας ήταν ακόμη δεσμευτική σε ηθικό επίπεδο και απαιτούσε προσεκτικό χειρισμό. Ο Dover 1965, 82, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 352, σημειώνουν ότι η φιλία δήλωνε τη διπλωματική σχέση και όχι συναίσθημα ή σκέψη. Πρβλ. 8.37.1. Οι ίδιοι παρατηρούν ότι τα λόγια του Ερμοκράτη δεν είναι σαρκαστικά, αλλά λέγονται με δυσοίωνο υπαινιγμό: μία πόλη, τη φιλία της οποίας επιβεβαιώνει η Αθήνα, χάνει την ελευθερία της.

Σικελίας (*περὶ τῆς ἐμῆς ≠ τῆς ἑαυτοῦ, τῆς ἑαυτοῦ ≠ ἐν τῇ ἐμῇ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με άρνηση, το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί ο κίνδυνος που απειλεί και τις υπόλοιπες πόλεις της Σικελίας. Παρατηρούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ ασφάλεια (*κινδυνεύειν ≠ ἀσφαλέστερον*), πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἧσσον*) και εχθρός ≠ φίλος[1] (*τὴν ἔχθραν ≠ τὴν φιλίαν*). Σημειώνονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ βοήθεια (*προδιεφθαρμένου ἐμοῦ ≠ ἔχων ξύμμαχον ἐμέ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, και συμμαχία ≠ ερημία (*ἔχων ξύμμαχον ἐμὲ ≠ ἐρῆμος*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας και πάλι αντιθετική εστία αντικατάστασης. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *μὴ κολάσασθαι ≠ τῇ δ' ἐμῇ προφάσει βεβαιώσασθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία ορθή πληροφορία. Η τελευταία αντίθεση συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι, αν κάποιος φθονεί και φοβάται τις Συρακούσες[2] και θέλει αυτές να καταστραφούν, αλλά και να σωθούν για τη δική του ασφάλεια, ελπίζει σε κάτι πέρα από τις ανθρώπινες δυνατότητες.

> *εἴ τέ τις* ***φθονεῖ*** *μὲν ἢ καὶ* ***φοβεῖται*** *(ἀμφότερα γὰρ τάδε* ***πάσχει τὰ μείζω***[3]*), διὰ δὲ αὐτὰ τὰς Συρακούσας* ***κακωθῆναι μὲν*** *ἵνα* ***σωφρονισθῶμεν*** *βούλεται,* ***περιγενέσθαι δὲ ἕνεκα τῆς*** *αὐτοῦ* ***ἀσφαλείας****, οὐκ ἀνθρωπίνης* ***δυνάμεως*** *βούλησιν* ***ἐλπίζει·*** *οὐ γὰρ οἷόν τε* ***ἅμα τῆς*** *τε* ***ἐπιθυμίας*** *καὶ* ***τῆς τύχης*** *τὸν αὐτὸν ὁμοίως ταμίαν γενέσθαι*[4] (6.78.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω (*ἀγωνιεῖται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πάσχει*), φιλία ≠ φθόνος (*τὴν φιλίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φθονεῖ*), και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο[5] (*ἧσσον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ μείζω*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική[6] (*φοβεῖται ≠ σωφρονισθῶμεν*), λογική ≠ ελπίδα (*σωφρονισθῶμεν ≠*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.63.2.
[2] Ο Westlake 1958, 252, σημειώνει τη δυσκολία του ομιλητή να διασκορπίσει τους φόβους των Σικελιωτών που υπήρχαν εξαιτίας της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των Συρακουσίων. Ο Kagan 1981, 245, επισημαίνει ότι ο Ερμοκράτης γνώριζε πως πολλοί Σικελιώτες ζήλευαν τη δύναμη των Συρακουσίων και φοβούνταν την κυριαρχία τους περισσότερο από την εξουσία των Αθηναίων. Ο Cogan 1981, 107, παρατηρεί πως ο Ερμοκράτης δεν αρνείται το γεγονός ότι οι Συρακούσες σχεδίαζαν τη δημιουργία ηγεμονίας στη Σικελία.
[3] Ο Dover 1965, 82, σημειώνει ότι ο ομιλητής αναφέρεται στα μεγάλα έθνη, όπως οι Συρακούσες.
[4] Ο Dover 1965, 82, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 352, εξηγούν: ένας άνθρωπος δε μπορεί να ρυθμίζει την τύχη, ώστε να συμβαίνουν μόνο αυτά που επιθυμεί.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59.2.
[6] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Ερμοκράτης στην *Ιστορία*.

ἐλπίζει), και επιθυμία ≠ τύχη (*ἅμα τῆς ἐπιθυμίας* ≠ [*ἅμα*] *τῆς τύχης*). Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία[1] (*κακωθῆναι* ≠ *περιγενέσθαι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*.

Ο ομιλητής καλεί τους Καμαριναίους να βοηθήσουν τους Συρακουσίους, ώστε να εξασφαλίσουν και τη δική τους σωτηρία.

> *καὶ εἰ* ***γνώμῃ*** *ἁμάρτοι*[2]*,* ***τοῖς αὐτοῦ κακοῖς*** *ὀλοφυρθεὶς*[3] ***τάχ' ἂν*** *ἴσως καὶ* ***τοῖς ἐμοῖς ἀγαθοῖς*** *ποτε* ***βουληθείη*** *αὖθις φθονῆσαι.* ***ἀδύνατον δὲ προεμένῳ καὶ μὴ τοὺς*** *αὐτοὺς* ***κινδύνους οὐ περὶ τῶν ὀνομάτων***[4]***, ἀλλὰ περὶ τῶν ἔργων, ἐθελήσαντι προσλαβεῖν· λόγῳ μὲν*** *γὰρ τὴν* ***ἡμετέραν δύναμιν σῴζοι ἄν*** *τις,* ***ἔργῳ δὲ τὴν αὐτοῦ σωτηρίαν***[5] (6.78.3).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ασφάλεια ≠ κίνδυνος[6] (*ἕνεκα τῆς ἀσφαλείας* (στην προηγούμενη περιοδο) ≠ *τοὺς κινδύνους*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω, δυνατός ≠ αδύνατος (*δυνάμεως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδύνατον, ἀδύνατον* ≠ *δύναμιν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[7], και σωτηρία ≠ καταστροφή (*περιγενέσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς κακοῖς*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[8], διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες τύχη ≠ λογική[9] (*τῆς τύχης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *γνώμῃ*) βοηθεί στη σύνδεση των περιόδων του λόγου. Έντονη είναι και πάλι η παρουσία της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον (*περὶ τῶν ὀνομάτων* ≠ *περὶ τῶν ἔργων, τῶν ἔργων* ≠ *λόγῳ, λόγῳ* ≠ *ἔργῳ*), ανακαλώντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην πρώτη περίπτωση οι όροι της αντίθεσης είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, ενώ στην τρίτη περίπτωση τα ουσιαστικά που χρησιμοποιούνται βρίσκονται στην ίδια πτώση, συνδέονται τα μόρια *μέν… δὲ* και χαρακτηρίζονται από ομοιοτέλευτον. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις σχηματίζονται συμμετρικές αντιθέσεις. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.61.1-2.
[2] Ο Dover 1965, 82, εξηγεί ότι το χωρίο αναφέρεται σε αυτόν που είχε αποφασίσει ότι ήταν καλύτερο οι Συρακούσες να καταστραφούν από την Αθήνα και μετά συνειδητοποίησε ότι η απόφασή του ήταν λανθασμένη.
[3] Ο Dover 1965, 82, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 352, σημειώνουν ότι όρος χρησιμοποιείται για νεκρούς. Πρβλ. 2.51.5.
[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 82, ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι τα θέματα που διακυβεύονται δεν είναι στην πραγματικότητα αυτά που φαίνονται.
[5] Ο Tompkins 2015, 118, παρατηρεί την επανάληψη των όρων *σῴζοι… σωτηρίαν* στην περίοδο.
[6] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Ερμοκράτης στην *Ιστορία*.
[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται με την ίδια μορφή και στο λόγο του Αθηναγόρα στο 6.39.2-6.40.2.
[8] Η αντίθεση αυτή σχημάτιζε αντιθετικό μοτίβο και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.60-64.
[9] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.64.1.

καλό[1] (*τοῖς κακοῖς ≠ τοῖς ἀγαθοῖς*), η οποία συνδυάζεται επίσης με ομοιοτέλευτον. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης και της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σικελιωτών ≠ Συρακουσίων (*αὐτοῦ ≠ ἐμοῖς*[2]*, ἡμετέραν ≠ αὐτοῦ*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *τάχ' ἂν βουληθείη ≠ ἀδύνατον δὲ προεμένῳ καὶ μὴ ἐθελήσαντι προσλαβεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία ορθή πληροφορία. Εντός του δευτέρου μέλους της προηγούμενης αντίθεσης εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδιαφορία ≠ βοήθεια[3] (*προεμένῳ ≠ ἐθελήσαντι προσλαβεῖν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κίνδυνος ≠ σωτηρία (*τοὺς κινδύνους ≠ σῴζοι ἄν*).

Ο ίδιος θεωρεί πιο λογικό να βοηθήσουν οι Καμαριναίοι τους γείτονές τους Συρακουσίους και να συνεργαστούν μεταξύ τους.

> *καὶ μάλιστα εἰκὸς ἦν ὑμᾶς, ὦ Καμαριναῖοι, ὁμόρους ὄντας*[4] *καὶ τὰ δεύτερα* ***κινδυνεύσοντας προορᾶσθαι αὐτὰ καὶ μὴ μαλακῶς*** *ὥσπερ* ***<u>νῦν</u> ξυμμαχεῖν***[5]***, αὐτοὺς δὲ πρὸς ἡμᾶς μᾶλλον ἰόντας,*** *ἅπερ ἂν* ***εἰ*** *ἐς τὴν Καμαριναίαν πρῶτον* ***ἀφίκοντο*** *οἱ Ἀθηναῖοι*[6] *δεόμενοι ἂν ἐπεκαλεῖσθε, ταῦτα ἐκ τοῦ ὁμοίου καὶ* ***<u>νῦν</u>*** *παρακελευομένους* ***ὅπως μηδὲν ἐνδώσομεν φαίνεσθαι. ἀλλ' οὔθ' ὑμεῖς <u>νῦν</u>*** *γέ πω οὔθ'* ***οἱ ἄλλοι ἐπὶ ταῦτα ὥρμησθε*** (6.78.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ κίνδυνος (*τὴν σωτηρίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κινδυνεύσοντας*), η οποία εντοπίζεται και στην προηγούμενη περίοδο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας.

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[2] Αξίζει να σημειωθεί και πάλι η αναφορά του Ερμοκράτη στην πατρίδα του με τη χρήση πρώτου ενικού αντί πρώτου πληθυντικού προσώπου. Πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 748. Ο Tompkins 2015, 121-122, παρατηρεί σε αυτή την παράγραφο (6.78.1-3) την έντονη χρήση κτητικών και αυτοπαθητικών αντωνυμιών. Ο ίδιος εξηγεί πως η χρήση τους δείχνει ότι τα συμφέροντα των Συρακουσίων και των Καμαριναίων συμπλέκονται και ότι η σωτηρία και η ασφάλεια της Σικελίας απαιτεί τη συνεργασία όλων.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.33-34, όπου επίσης λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[4] Όπως σημειώνει ο Dover 1965, 82, η Καμάρινα ήταν αποικία των Συρακουσών, αλλά ο Ερμοκράτης δεν αναφέρεται σε αυτή τους τη σχέση, αφού η μητρόπολη είχε στο παρελθόν καταβάλει προσπάθειες να εξολοθρεύσει την απείθαρχη αποικία της. Πρβλ. 6.5.3. Και ο Hornblower 2008, 494-495, 499, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης δεν αναφέρεται στη σχέση μητρόπολης και αποικίας που υπήρχε ανάμεσα στις δύο πόλεις λόγω του προηγούμενου κακού χειρισμού της Καμάρινας από τις Συρακούσες. Πρβλ. και 6.88.1: *κατὰ τὸ ὅμορον διάφοροι*, 7.58.1: *ὅμοροι ὄντες*, όπου ο ιστορικός αναφέρεται σε εχθρότητα μεταξύ γειτονικών περιοχών.

[5] Πρβλ. 6.67.2, 6.75.3 τις υποψίες των Συρακουσίων ότι οι Καμαριναίοι δεν είχαν στείλει *προθύμως* βοήθεια. Πρβλ. και την υποσ. 6 στη σελ. 739 για τη μη ξεκάθαρη διπλωματική σχέση μεταξύ Καμάρινας και Αθήνας ή Συρακουσών αντίστοιχα.

[6] Ο Hornblower 2008, 499, παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης προσπαθεί να τοποθετήσει τους Καμαριναίους στη θέση των Συρακουσίων.

Παρατηρούνται οι συντακτικές αντιθέσεις: *προορᾶσθε αὐτὰ ≠ καὶ μὴ μαλακῶς ξυμμαχεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία, *μὴ μαλακῶς ξυμμαχεῖν ≠ αὐτοὺς δὲ πρὸς ἡμᾶς μᾶλλον ἰόντας*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής[1], με την οποία τονίζεται το δεύτερο μέρος της αντίθεσης, και *ὅπως μηδὲν ἐνδώσομεν ≠ ἀλλ' οὔτ' ἐπὶ ταῦτα ὥρμησθε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας εξαίρεση. Έντονη είναι η παρουσία των σημασιολογικών αντιθέσεων ανάμεσα στους όρους πραγματικό ≠ μη πραγματικό (*νῦν ≠ εἰ ἀφίκοντο, εἰ ἀφίκοντο ≠ νῦν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και πραγματικό ≠ φαινομενικό (*νῦν ≠φαίνεσθαι, φαίνεσθαι ≠ νῦν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Αξίζει να σημειωθεί η επανάληψη του επιρρήματος *νῦν* τρεις φορές (σχήμα αναφοράς), στην οποία οφείλεται και η επαναφορά της αντίθεσης. Παρατηρούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων Καμαριναίων ≠ Σικελιωτών (*ὑμεῖς ≠ οἱ ἄλλοι*), αφού ο Ερμοκράτης ξεχωρίζει τους Καμαριναίους από τους υπόλοιπους Σικελιώτες, προσπαθώντας να τους καλοπιάσει, και χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*προορᾶσθαι ≠ νῦν*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δειλία ≠ τόλμη (*μαλακῶς ≠ ὥρμησθε*).

Ο Ερμοκράτης προειδοποιεί τους Καμαριναίους, να μην επικαλεστούν τη συμμαχία τους με τους Αθηναίους, την οποία είχαν συνάψει εναντίον των εχθρών τους και όχι για να βοηθούν τους Αθηναίους στις αδικίες τους. Σημειώνει επίσης ότι ούτε και οι Ρηγίνοι έχουν βοηθήσει τους Αθηναίους[3].

> ***Δειλίᾳ***[4] *δὲ* ***ἴσως τὸ δίκαιον***[5] ***πρός*** *τε* ***ἡμᾶς*** *καὶ* ***πρὸς τοὺς ἐπιόντας*** *θεραπεύσετε,* ***λέγοντες*** *ξυμμαχίαν εἶναι ὑμῖν πρὸς Ἀθηναίους*[6]*· ἤν γε* ***οὐκ ἐπὶ τοῖς φίλοις ἐποιήσασθε, τῶν δὲ ἐχθρῶν*** *ἤν τις ἐφ' ὑμᾶς ἴῃ, καὶ τοῖς γε Ἀθηναίοις βοηθεῖν,* ***ὅταν ὑπ' ἄλλων καὶ***

[1] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση απαντά 5 φορές σε αυτή τη δημηγορία του Ερμοκράτη και είχε εντοπιστεί από μία φορά στους δύο προηγούμενούς του λόγους.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στις τρεις δημηγορίες του Ερμοκράτη.
[3] Ο Hornblower 2008, 492, 500, σημειώνει ότι οι Ρηγίνοι είχαν προσφέρει μεγάλη οικονομική βοήθεια στους Αθηναίους. Ο Ερμοκράτης, επισημαίνει ωστόσο, αρνείται οποιανδήποτε συμβολή των Ρηγίνων, εξυπηρετώντας τις ρητορικές ανάγκες του λόγου του. Ο ίδιος παρατηρεί επίσης ότι τα οικονομικά θέματα παραλείπονται γενικά στην ιστορική αφήγηση. Πρβλ. 6.44.3, 6.46.2.
[4] Ο Dover 1965, 82, σημειώνει ότι πρόκειται για σκληρό και χλευαστικό όρο.
[5] Σύμφωνα με το Solmsen 1971, 406, το «δίκαιο» δε διαδραματίζει σημαντικό ρόλο σε αυτή την αντιλογία.
[6] Ο Hornblower 2008, 499, παρατηρεί ότι αυτή η δήλωση του Ερμοκράτη δείχνει πως υπήρχε συμμαχία ανάμεσα στους Αθηναίους και στους Καμαριναίους, αλλά και ανάμεσα στους Συρακουσίους και στους Καμαριναίους. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 739.

μὴ αὐτοὶ *ὥσπερ νῦν τοὺς πέλας* ***ἀδικῶσιν***[1]*, ἐπεὶ οὐδ' οἱ Ῥηγῖνοι ὄντες Χαλκιδῆς Χαλκιδέας*[2] ***ὄντας*** *Λεοντίνους ἐθέλουσι ξυγκατοικίζειν* (6.79.1).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*ἔργῳ* (στο 6.78.3) ≠ *λέγοντες*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και τόλμη ≠ δειλία (*ὥρμησθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δειλίᾳ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[3] λόγω και της πιο πάνω χρήσης της, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἴσως, ἴσως ≠ ἐποιήσασθε*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*τὸ δίκαιον ≠ ἀδικῶσιν*), και φίλος ≠ εχθρός (*ἐπὶ τοῖς φίλοις ≠ τῶν ἐχθρῶν*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 6.78.1 και της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φροντίδα / βοήθεια ≠ βλάβη[4] (*θεραπεύσετε ≠ ἐφ' ἡμᾶς ἴῃ, ἐφ' ἡμᾶς ἴῃ ≠ βοηθεῖν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζονται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων, Συρακουσίων ≠ Αθηναίων[5] (*πρός ἡμᾶς ≠ πρὸς τοὺς ἐπιόντας*), της οποίας τα μέλη είναι σύνθετα με την ίδια πρόθεση, και άλλοι ≠ Αθηναίοι (*ὑπ' ἄλλων ≠ αὐτοί*). Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρώτη περίπτωση οι Αθηναίοι δεν κατονομάζονται, αλλά αναφέρονται ως «επιτιθέμενοι». Σημειώνεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*ὅταν* [*ἀδικῶνται*] *≠ καὶ μὴ ἀδικῶσιν*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης και η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στα δύο μέρη της αντίθεσης χρησιμοποιείται το ίδιο ρήμα και αυτό που δημιουργεί την αντίθεση είναι η διαφορά στη φωνή του ρήματος (παθητική ≠ ενεργητική). Στο παράδειγμα που δίνει ο ομιλητής για τους Ρηγίνους δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Ο Ερμοκράτης θεωρεί ότι θα ήταν φοβερό, αν οι Καμαριναίοι χρησιμοποιήσουν αυτή την πρόφαση, για να βοηθήσουν τους εχθρούς τους και να καταστρέψουν τους συγγενείς τους.

[1] Ο Kagan 1981, 245, παρατηρεί ότι ο ομιλητής αναφέρεται στη συμμαχία Αθηναίων – Καμαριναίων, παρουσιάζοντάς την ως αμυντική, ενώ στην πραγματικότητα η μεταξύ τους συμφωνία ήταν *συμμαχία* τόσο επιθετική όσο και αμυντική. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[2] Αξίζει να σημειωθεί η χρήση πολύπτωτου. Δες και Tompkins 2015, 118.

[3] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στους τρεις λόγους του Ερμοκράτη.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο σύντομο λόγο του Συρακούσιου στρατηγού στο 6.41.3-4.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στο δεύτερο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.33-34.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καὶ ***δεινὸν*** *εἰ* ***ἐκεῖνοι μὲν τὸ ἔργον τοῦ καλοῦ δικαιώματος ὑποπτεύοντες ἀλόγως***[1] ***σωφρονοῦσιν, ὑμεῖς δ' εὐλόγῳ***[2] *προφάσει* ***τοὺς μὲν φύσει πολεμίους βούλεσθε ὠφελεῖν, τοὺς δὲ ἔτι μᾶλλον φύσει ξυγγενεῖς***[3] ***μετὰ τῶν ἐχθίστων***[4] ***διαφθεῖραι*** (6.79.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λόγος ≠ έργον (*λέγοντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ ἔργον*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ὄντας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑποπτεύοντες*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη (*ἀδικῶσιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῦ δικαιώματος*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5], διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Ερμοκράτης αντιδιαστέλλει τους Ρηγίνους με τους Καμαριναίους μέσω πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων (*ἐκεῖνοι ≠ ὑμεῖς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, ώστε να τονιστεί η διαφορετική τους συμπεριφορά απέναντι στους Αθηναίους. Ο ομιλητής αποκαλεί τους Αθηναίους *φύσει ἐχθροὺς* των Καμαριναίων και τους Συρακουσίους *φύσει ξυγγενεῖς* τους, χρησιμοποιώντας τη σημασιολογική αντίθεση, ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ οικείος[6] (*τοὺς πολεμίους ≠ τοὺς ξυγγενεῖς, ξυγγενεῖς ≠ μετὰ τῶν ἐχθίστων*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης είναι συμμετρικά και συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Η αντίθεση στην πρώτη περίπτωση αποκτά επίσης έμφαση λόγω του συνδυασμού της με το σχήμα της αναφοράς (επανάληψη του όρου *φύσει* και στα δύο της μέλη) και μέσω της φράσης *ἔτι μᾶλλον* που τονίζει περισσότερο τη συγγένεια Καμαριναίων – Συρακουσίων. Παρατηρούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*δεινόν ≠ καλοῦ*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και άλογο ≠ λογικό (*ἀλόγως ≠ σωφρονοῦσιν, ἀλόγως ≠ εὐλόγῳ*). Η τελευταία αντιθεση στην πρώτη περίπτωση συνδυάζεται

[1] Ο Dover 1965, 83, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 352, εξηγούν ότι, σύμφωνα με τον ομιλητή, το Ρήγιον παρέμεινε αμέτοχο *ἀλόγως*, επειδή ως σύμμαχος πόλη της Αθήνας (6.46.2) κλήθηκε να βοηθήσει τους συμμάχους του και ενώ δε μπορούσε εύκολα να απέχει, το έκανε. Αντίθετα, η Καμάρινα δρα *εὐλόγῳ προφάσει*, χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα την παροχή βοήθειας προς την Αθήνα, ενώ θα μπορούσε να την αποφύγει.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 80, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350, ο όρος *εὔλογος* χρησιμοποιείται για κάτι που εξηγείται με εύλογο τρόπο και τυγχάνει υπεράσπισης με λογικά επιχειρήματα, ώστε να καταστεί πειστικό.

[3] Ο Hornblower 2008, 500, παρατηρεί ότι το θέμα της συγγένειας ήταν επικίνδυνο να χρησιμοποιηθεί από τους Συρακουσίους στην Καμάρινα, εξαιτίας της προηγούμενης συμπεριφοράς τους προς αυτήν. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 751. Ο Dover 1965, 83, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 352-353, σημειώνουν ότι ο Ερμοκράτης αναφέρεται και πάλι στο φυλετικό ανταγωνισμό και υπαινίσσεται πως, ενώ κάποιος μπορεί να απέχει από την επίθεση εναντίον των εκ φύσεώς του εχθρών, δεν είναι ποτέ σωστό να αρνηθεί τη βοήθεια σε συγγενείς του.

[4] Ο Fauber 2001, 47, σημειώνει ότι η φιλία δε μπορεί να αναφέρεται ως πρόφαση μόνο για τους Αθηναίους, χωρίς να έχουν εξακριβωθεί τα κίνητρα των Συρακουσίων.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.

με το οξύμωρον σχήμα λόγω της κοντινής τοποθέτησης των όρων της, ενώ στη δεύτερη περίπτωση συνδυάζεται με παρήχηση[1]. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη[2] (*ὠφελεῖν ≠ διαφθεῖραι*), η οποία συνοδεύει τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους οικείος ≠ εχθρός.

Ο Ερμοκράτης υποστηρίζει ότι το δίκαιο είναι να συνεργαστούν όλοι μαζί[3], για να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους.

> ***ἀλλ' οὐ δίκαιον, ἀμύνειν δὲ καὶ μὴ φοβεῖσθαι*** *τὴν παρασκευὴν αὐτῶν·* ***οὐ*** *γὰρ ἣν ἡμεῖς* ***ξυστῶμεν πάντες δεινή ἐστιν, ἀλλ'*** *ἤν, ὅπερ οὗτοι σπεύδουσι, τἀναντία* ***διαστῶμεν,*** *ἐπεὶ οὐδὲ πρὸς ἡμᾶς* ***μόνους***[4] ***ἐλθόντες*** *καὶ μάχῃ περιγενόμενοι ἔπραξαν ἃ ἐβούλοντο,* ***ἀπῆλθον δὲ*** *διὰ τάχους* (6.79.3).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω της συντακτικής αντίθεσης: *τοὺς μὲν φύσει πολεμίους βούλεσθε ὠφελεῖν, τοὺς δὲ ἔτι μᾶλλον φύσει ξυγγενεῖς μετὰ τῶν ἐχθίστων διαφθεῖραι ≠ ἀλλ' οὐ δίκαιον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού του περιεχομένου του πρώτου της μέρους. Όμοια οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ βοήθεια (*διαφθεῖραι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀμύνειν*), αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ὑποπτεύοντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐστί*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους καλό ≠ κακό (*καλοῦ ≠ δεινή*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐ δίκαιον ≠ ἀμύνειν δὲ* [*δίκαιόν ἐστι*], και *οὐ δεινή ἐστιν ≠ ἀλλὰ* [*δεινὴ ἔσται*], των οποίων τα μέλη, υπονοούμενα στο δεύτερο μέρος τους, συνδέονται με άρνηση και τα μόρια *δὲ* και *ἀλλὰ* αντίστοιχα σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Σημειώνεται και η επίσης συντακτική αντίθεση: *ἀμύνειν ≠ καὶ μὴ φοβεῖσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *καὶ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία. Σχηματίζεται έτσι το σχήμα Α-Β-Α΄ σε συντακτικό επίπεδο. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μαζί ≠ χωριστά[5] (*ξυστῶμεν ≠ διαστῶμεν*) που συνδυάζεται με ομοιοτέλευτον. Η αντίθεση γίνεται πιο εμφανής με τη χρήση

[1] Δες και Tompkins 2015, 118.
[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.64.1.
[3] Σύμφωνα με το Fauber 2001, 48, η επιθυμία του Ερμοκράτη να εγκαθιδρύσει ηγεμονία των Συρακουσίων στη Σικελία φαίνεται από την προσπάθειά του να συνδέσει την ταυτότητα των Σικελιωτών με αυτήν των Συρακουσίων.
[4] Ο Dover 1965, 83, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 353, και ο Hornblower 2008, 500, σημειώνουν την υπερβολή του Ερμοκράτη: για ρητορικούς σκοπούς η βοήθεια που ήδη έγινε δεκτή από την ίδια την Καμάρινα, από το Σελινούντα και από αλλού παραλείπεται. Πρβλ. 6.65.1, 6.67.2.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.61.3.

του επιθέτου *τἀναντία*. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στα δύο μέρη της αντίθεσης χρησιμοποιείται το ίδιο ρήμα, το οποίο είναι σύνθετο με διαφορετική πρόθεση στην κάθε περίπτωση. Τα ρήματα αυτά εντοπίζονται σε αντίθετες υποθέσεις. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες όλος ≠ μόνος[1] (*πάντες ≠ μόνους*) και έρχομαι ≠ φεύγω[2] (*ἐλθόντες ≠ ἀπῆλθον*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*.

Ο Ερμοκράτης καλεί την Καμάρινα να συνεργαστεί με τις Συρακούσες και σημειώνει ότι αναμένεται και βοήθεια από την Πελοπόννησο. Προσθέτει επίσης ότι η πολιτική της ουδετερότητας δε θα προσφέρει ασφάλεια στους Καμαριναίους.

> *ὥστε* ***οὐχ ἁθρόους*** *γε* ***ὄντας εἰκὸς ἀθυμεῖν, ἰέναι δὲ ἐς τὴν ξυμμαχίαν***[3] ***προθυμότερον,*** *ἄλλως τε καὶ ἀπὸ Πελοποννήσου παρεσομένης ὠφελίας*[4]***, οἳ τῶνδε κρείσσους*** *εἰσὶ τὸ παράπαν* ***τὰ πολέμια· καὶ μὴ*** *ἐκείνην τὴν προμηθίαν* ***δοκεῖν*** *τῳ ἡμῖν μὲν ἴσην* ***εἶναι,*** *ὑμῖν δὲ ἀσφαλῆ, τὸ* ***μηδετέροις*** *δὴ ὡς καὶ* ***ἀμφοτέρων ὄντας ξυμμάχους*** *βοηθεῖν*[5] (6.80.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*δεινή* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κρείσσους*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος[6] (*τῶν ἐχθίστων* (στο 6.79.2) ≠ *τὴν ξυμμαχίαν, τὴν ξυμμαχίαν ≠ τὰ πολέμια, τὰ πολέμια ≠ ξυμμάχους*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, μόνος ≠ όλος (*μόνους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἁθρόους*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και φεύγω ≠ έρχομαι (*ἀπῆλθον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἰέναι*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με την ίδια μορφή, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐκ εἰκὸς ἀθυμεῖν ≠ ἰέναι δὲ ἐς τὴν ξυμμαχίαν προθυμότερον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[7]. Όπως είχε παρατηρηθεί και στο 6.79.3, η αντίθεση αυτή ακολουθείται από μία άλλη συντακτική αντίθεση που αντιδιαστέλλει αυτή την ορθή πληροφορία με μία λανθασμένη,

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.64.3-4.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.61.8.

[3] Ο Dover 1965, 83, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 353, και ο Hornblower 2008, 500, παρατηρούν ότι η φράση δε δηλώνει την ένταξη σε συμμαχία, αφού η Καμάρινα ήταν ήδη συμμαχική πόλη των Συρακουσών, αλλά σημαίνει την ένωση με τις συμμαχικές δυνάμεις. Πρβλ. 6.88.2 και υποσ. 6 στη σελ. 739. Έτσι, θεωρούν, ο όρος ξυμμαχία δε δηλώνει την επίσημη συμφωνία, αλλά μία κατάσταση σχέσεων κατά την οποία δύο ή περισσότερα έθνη πολεμούν στην ίδια παράταξη.

[4] Ο Fauber 2001, 47, παρατηρεί ότι η εμπλοκή των Αθηναίων στη Σικελία αποδοκιμάζεται, ενώ η επέμβαση των Πελοποννησίων θεωρείται σωτήρια.

[5] Πρβλ. 6.88.2. Ο Hornblower 2008, 500, χαρακτηρίζει σημαντική τη δήλωση του Ερμοκράτη.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.60.1.

[7] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται και στις τρεις δημηγορίες του Ερμοκράτη (4 φορές στον πρώτο του λόγο στο 4.59-64, 2 φορές στο 6.33-34 και 6 φορές στον τελευταίο του λόγο στο 6.76-80), την οποία εισάγει 8 φορές μέσω του μορίου *δὲ* και μόλις 4 φορές μέσω του μορίου *ἀλλά*. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί αποκλειστικά το μόριο *ἀλλὰ* στο δεύτερό του λόγο, όταν απευθύνεται δηλαδή σε οικείο προς αυτόν ακροατήριο.

δημιουργώντας και πάλι αντιθετική εστία αντικατάστασης: *ἰέναι ἐς τὴν ξυμμαχίαν προθυμότερον ≠ καὶ μὴ δοκεῖν εἶναι*. Τα μέλη αυτής της αντίθεσης συνδέονται με άρνηση και το μόριο *καί*. Σε συντακτικό επίπεδο δημιουργείται το σχήμα Α-Β-Α΄. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ὄντας ≠ δοκεῖν, δοκεῖν ≠ ὄντας*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και κανείς ≠ όλος[1] (*μηδετέροις ≠ ἀμφοτέρων*). Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*οἳ ≠ τῶνδε*) με τους πρώτους να παρουσιάζονται *κρείσσονες* των άλλων.

Ο Ερμοκράτης πιστεύει ότι η ουδετερότητα των Καμαριναίων θα βοηθήσει τους Αθηναίους να επικρατήσουν[2]. Οι Καμαριναίοι θα πρέπει επομένως, σύμφωνα με τον ομιλητή, να πάρουν το μέρος των συγγενών τους που αδικούνται και να προστατεύσουν τη Σικελία.

> *οὐ γὰρ* ***ἔργῳ*** *ἴσον ὥσπερ* ***τῷ δικαιώματί*** *ἐστιν. εἰ γὰρ δι᾽ ὑμᾶς μὴ* ***ξυμμαχήσαντας ὅ*** *τε* ***παθὼν σφαλήσεται*** *καὶ* ***ὁ κρατῶν***[3] ***περιέσται, τί ἄλλο ἢ τῇ*** *αὐτῇ* ***ἀπουσίᾳ τοῖς μὲν*** *οὐκ* ***ἠμύνατε σωθῆναι, τοὺς δὲ*** *οὐκ* ***ἐκωλύσατε κακοὺς γενέσθαι; καίτοι κάλλιον τοῖς ἀδικουμένοις*** *καὶ ἅμα ξυγγενέσι προσθεμένους* ***τήν*** *τε κοινὴν* ***ὠφελίαν*** *τῇ Σικελίᾳ* ***φυλάξαι καὶ*** *τοὺς Ἀθηναίους* ***φίλους*** *δὴ ὄντας* ***μὴ ἐᾶσαι ἁμαρτεῖν*** (6.80.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καλό ≠ καλό (*κρείσσους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κακούς, κακούς ≠ κάλλιον*), η οποία επεκτείνει ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ αδιαφορία (*ξυμμαχήσαντας ≠ τῇ ἀπουσίᾳ, τῇ ἀπουσίᾳ ≠ ἠμύνατε*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*τῷ δικαιώματι ≠ τοῖς ἀδικουμένοις*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Ακολουθεί μία συμμετρική πρόταση που στο κάθε μέλος της εντοπίζονται δύο αντιθέσεις αντίστοιχα και τα μέλη της συνδέονται με τα μόρια *τε… καί*. Σε αυτήν παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*ὁ παθὼν ≠ ὁ κρατῶν*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αποτυχία ≠ επιτυχία[4] (*σφαλήσεται ≠ περιέσται*). Οι αντιθέσεις αυτές συνδυάζονται και με ομοιοτέλευτον. Ακολούθως χρησιμοποιείται η ρητορική ερώτηση: *τί ἄλλο ἢ τοῖς μὲν οὐκ ἠμύνατε, τοὺς δὲ*

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64.
[2] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 187, στην επιχειρηματολογία του Ερμοκράτη παρεμβάλλεται και η αναίρεση των πιθανών αντιρρήσεων των Καμαριναίων.
[3] Ο Hornblower 2008, 501, παρατηρεί ότι οι όροι *παθὼν* και *κρατῶν* αναφέρονται στους Συρακουσίους και στους Αθηναίους αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ προηγουμένως ο Ερμοκράτης είχε παρουσιάσει τους Σπαρτιάτες – Πελοποννησίους *κρείσσονες* των Αθηναίων, τώρα παρουσιάζει τους Αθηναίους ως *κρατοῦντες*.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο δεύτερο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.33.5.

οὐκ ἐκωλύσατε; η οποία σε συνδυασμό με την απάντησή της που εισάγεται με το μόριο *καίτοι*: *καίτοι κάλλιον φυλάξαι καὶ μὴ ἐᾶσαι ἁμαρτεῖν* σχηματίζει το σχήμα της υποφοράς. Ακολουθεί άλλη μία συμμετρική πρόταση στα δύο μέλη της οποίας παρατηρούνται τρεις αντιθέσεις: εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων ≠ Αθηναίων (*τοῖς μὲν ≠ τοὺς δέ*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 6.79.1 και της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, ακολουθεί η άρνηση *οὐκ* σε κάθε μέλος αντίστοιχα, έπειτα η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δυνατότητα ≠ εμπόδιο[1] (*ἠμύνατε ≠ ἐκωλύσατε*) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ καταστροφή (*σωθῆναι ≠ κακοὺς γενέσθαι*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ ωφέλεια (*τοῖς ἀδικουμένοις ≠ τὴν ὠφέλιαν*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *φυλάξαι ≠ καὶ μὴ ἐᾶσαι ἁμαρτεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη[2].

Ο Ερμοκράτης συνοψίζει λέγοντας ότι οι Δωριείς πρέπει να ενωθούν εναντίον των Αθηναίων που είναι Ίωνες και να μην προδώσουν τους συγγενείς τους.

> *Ξυνελόντες*[3] *τε* ***λέγομεν*** *οἱ Συρακόσιοι* ***ἐκδιδάσκειν μὲν οὐδὲν ἔργον εἶναι σαφῶς*** *οὔτε* ***ὑμᾶς*** *οὔτε* ***τοὺς ἄλλους*** *περὶ ὧν αὐτοὶ οὐδὲν* ***χεῖρον γιγνώσκετε· δεόμεθα δὲ καὶ μαρτυρόμεθα ἅμα****, εἰ μὴ πείσομεν, ὅτι* ***ἐπιβουλευόμεθα μὲν ὑπὸ Ἰώνων αἰεὶ πολεμίων***[4]***, προδιδόμεθα δὲ ὑφ' ὑμῶν*** *Δωριῆς* ***Δωριῶν***[5] (6.80.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*ἔργῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *λέγομεν, λέγομεν ≠ ἔργον*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*τὴν ὠφελίαν* (στην

[1] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Ερμοκράτης στην *Ιστορία*.

[2] Ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί 4 φορές αυτό το είδος συντακτικής αντίθεσης σε αυτή του τη δημηγορία, ώστε να εισηγηθεί στους Καμαριναίους τη δράση που θεωρεί πρέπουσα εκ μέρους τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στις 4 περιπτώσεις ο Ερμοκράτης εισάγει το δεύτερο μέρος της αντίθεσης μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης.

[3] Ο Hornblower 2008, 501, παρατηρεί ότι η σύνοψη παραλείπει τις πιο επιθετικές δηλώσεις του Ερμοκράτη στην αρχή του λόγου του. Ο ίδιος σημειώνει ότι στο τέλος του λόγου του ο ομιλητής εισάγει ένα νέο θέμα.

[4] Σύμφωνα με το Fauber 2001, 46 και υποσ. 43, σελ. 48, ο ισχυρισμός αυτός του Ερμοκράτη δεν ήταν ορθός, αφού οι Αθηναίοι είχαν συμμάχους Δωριείς. Ο ίδιος σημειώνει ότι, προσπαθώντας να επηρεάσει θετικά τους Δωριείς αναφερόμενος στην κοινή καταγωγή και στον ευγενή δωρικό χαρακτήρα, ο Ερμοκράτης ευελπιστούσε να πάρει με το μέρος των Συρακουσίων τους Καμαριναίους και τους υπόλοιπους Δωριείς της Σικελίας. Ο Ερμοκράτης προσπαθεί επίσης, επισημαίνει, να διαχωρίσει τους συμμάχους της Αθήνας σε Ίωνες και Δωριείς. Έτσι, καταλήγει, ο ομιλητής χειρίζεται το θέμα της κοινής καταγωγής με ευφυή και σοφιστικό τρόπο για δικό του όφελος: στη Γέλα για να ενώσει, ενώ στην Καμάρινα για να διχάσει.

[5] Αξίζει να σημειωθεί η χρήση πολύπτωτου. Δες και Tompkins 2015, 122-125, ο οποίος επισημαίνει ότι η χρήση πολύπτωτου παρατηρείται σε επικλήσεις για κοινή δράση. Ο ίδιος παρατηρεί ότι το όραμα του Ερμοκράτη ήταν μία Σικελία ελεύθερη από εμφύλιες διαμάχες που να είναι ικανή να υπερασπιστεί τον εαυτό της εναντίον των Αθηναίων. Πρβλ. ωστόσο το 8.96.5, όπου η νίκη στη Σικελική εκστρατεία παρουσιάζεται ως νίκη των Συρακουσίων, και όχι όλης της Σικελίας.

προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπιβουλευόμεθα*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 6.79.2, φίλος ≠ εχθρός (*φίλους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολεμίων*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο λόγο, και καλό ≠ κακό (*κάλλιον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *χεῖρον*), ολοκληρώνοντας το άλλο κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άγνοια ≠ γνώση (*ἐκδιδάσκειν ≠ γιγνώσκετε*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *ἐκδιδάσκειν μὲν οὐδὲν ἔργον εἶναι σαφῶς ≠ δεόμεθα δὲ καὶ μαρτυρόμεθα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού. Αντιπαραβάλλονται οι Καμαριναίοι με τους υπόλοιπους Σικελιώτες μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *ὑμᾶς ≠ τοὺς ἄλλους*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε* και η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 6.78.4. Ακολουθεί μία συμμετρική πρόταση της οποίας τα μέλη παρουσιάζουν ομοιοτέλευτον. Σε αυτήν χρησιμοποιούνται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ αδιαφορία[1] (*ἐπιβουλευόμεθα ≠ προδιδόμεθα*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ιώνων ≠ Δωριέων (*ὑπὸ Ἰώνων ≠ ὑφ᾽ ὑμῶν Δωριῶν*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με την ίδια πρόθεση και η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 6.77.1, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος (*πολεμίων ≠ Δωριῶν*). Αξίζει να σημειωθεί ότι, για να τονιστεί η αξία της φυλετικής συγγένειας, στη θέση του όρου «φίλος» χρησιμοποιείται ο όρος *Δωριεύς*.

Ο Ερμοκράτης προειδοποιεί τους Καμαριναίους ότι οι Αθηναίοι θα τους καταστρέψουν, σε περίπτωση που νικήσουν, ενώ αν νικήσουν οι Συρακούσιοι, θα τιμωρήσουν τους Καμαριναίους, σε περίπτωση που δε συνεργαστούν μαζί τους[2].

> *καὶ εἰ* ***καταστρέψονται*** *ἡμᾶς* ***Ἀθηναῖοι, ταῖς μὲν ὑμετέραις γνώμαις κρατήσουσι, τῷ δ᾽ αὐτῶν ὀνόματι τιμηθήσονται,*** *καὶ τῆς νίκης οὐκ ἄλλον τινὰ* ***ἆθλον***[3] *ἢ* ***τὸν*** *τὴν νίκην* ***παρασχόντα λήψονται****· καὶ εἰ αὖ* ***ἡμεῖς περιεσόμεθα,*** *τῆς αἰτίας* ***τῶν κινδύνων*** *οἱ αὐτοὶ* ***τὴν τιμωρίαν*** *ὑφέξετε* (6.80.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδιαφορία ≠ βλάβη (*προδιδόμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καταστρέψονται*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία, ως

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο δεύτερο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.33.3-4.
[2] Ο Hornblower 2008, 495, 501, επισημαίνει την ύπαρξη απειλής στο τέλος του λόγου και παρατηρεί ότι πρόκειται για ένα νέο στοιχείο που δεν είχε προηγουμένως χρησιμοποιηθεί. Πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 758.
[3] Ο Hornblower 2008, 501, παρατηρεί ότι όροι σχετικοί με την έννοια «βραβείο» διατρέχουν το 6ο και ιδιαίτερα το 7ο βιβλίο της *Ιστορίας*.

λεξική (*καταστρέψονται ≠ περιεσόμεθα*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ως σημασιολογική (*καταστρέψονται ≠ κρατήσουσι*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση τοποθετούνται σε αντίθετες υποθέσεις. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης αντιπαραβάλλονται οι Αθηναίοι με τους Συρακουσίους, μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *Ἀθηναῖοι ≠ ἡμεῖς*, η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *ταῖς μὲν ὑμετέραις γνώμαις κρατήσουσι ≠ τῷ δ' αὐτῶν ὀνόματι τιμηθήσονται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού[1]. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τιμή ≠ τιμωρία (*ἆθλον ≠ τὴν τιμωρίαν*) και δίνω ≠ παίρνω (*τὸν παρασχόντα ≠ λήψονται*).

Στο τέλος του λόγου του ο Ερμοκράτης καλεί τους Καμαριναίους να επιλέξουν ανάμεσα στη δουλεία χωρίς κινδύνους που θα τους προσφέρουν οι Αθηναίοι και στην ελευθερία μετά από αγώνα που θα τους προσφέρουν οι Συρακούσιοι[2].

> *σκοπεῖτε οὖν καὶ αἱρεῖσθε ἤδη ἢ* ***τὴν αὐτίκα ἀκινδύνως δουλείαν*** *ἢ κἂν* ***περιγενόμενοι μεθ' ἡμῶν*** *τούσδε τε μὴ αἰσχρῶς δεσπότας* ***λαβεῖν*** *καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἔχθραν μὴ ἂν βραχεῖαν γενομένην* ***διαφυγεῖν*** (6.80.5).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επικίνδυνο ≠ ακίνδυνο (*τῶν κινδύνων* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἀκινδύνως*) και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ δουλεία (*περιεσόμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ τὴν δουλείαν, τὴν δουλείαν ≠ περιγενόμενοι*), της οποίας οι όροι στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και αιώνιο ≠ προσωρινό[3] (*αἰεί* (στο 6.80.3) *≠ αὐτίκα*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ αδιαφορία (*μεθ' ἡμῶν λαβεῖν ≠ διαφυγεῖν*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Μετά από το λόγο του Ερμοκράτη ο Εύφημος *ὁ τῶν Ἀθηναίων πρεσβευτὴς*[4] λαμβάνει το λόγο (6.81).

---

[1] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση απαντά και στις τρεις δημηγορίες του Ερμοκράτη: δύο φορές στην πρώτη και από τρεις φορές στις δύο επόμενες.

[2] Σύμφωνα με το Fauber 2001, 47, η Αθήνα παρουσιάζεται ως μία πόλη, στην οποία οι Καμαριναίοι δεν πρέπει να έχουν εμπιστοσύνη, αφού δεν είναι συνεπής, ενώ οι Συρακούσες σκιαγραφούνται ως μία πόλη με αγνές προθέσεις, συνεπής και πίστη προς τους συμμάχους της.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.63.1.

[4] Σύμφωνα με την de Romilly (de Romilly 1963, 242, de Romilly 1967, 185), τον Dover 1965, 80, τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350, τον Bruell 1974, 13, τον Kagan 1981, 246, τον Connor 1984, 181, το Fauber 2001, 49 υποσ. 60, την Allison 2006, 159, και το Hornblower 2008, 493, 501, καμία άλλη πληροφορία δεν είναι γνωστή για τον ομιλητή. Ο Hornblower παρατηρεί ότι, παρόλο που το όνομα «Εύφημος» δηλώνει κυριολεκτικά τον καλό ομιλητή, το όνομα αυτό ήταν κοινό στην Αθήνα. Ο ίδιος αντιπαραβάλλει τον άγνωστο αυτό ομιλητή με τον Ερμοκράτη που περιγράφεται με λεπτομέρειες. Πρβλ. και την υποσ. 5 στη σελ. 737. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Bruell 1974, 13, οι Αθηναίοι είχαν ήδη αντιμετωπίσει δυσκολίες στη Σικελία και ήθελαν να συνάψουν συμμαχία με την Καμάρινα. Γι' αυτό το λόγο η κατάσταση απαιτούσε ευφημισμούς από ένα ομιλητή που ονομαζόταν Εύφημος.

Ο Εύφημος αρχίζει το λόγο του[1] δηλώνοντας ότι οι Αθηναίοι έφτασαν στην Καμάρινα, με σκοπό να ανανεώσουν την προηγούμενη συμμαχία τους με τους Καμαριναίους[2]. Αναφέρει ότι στο λόγο του θα υπερασπιστεί την αθηναϊκή ηγεμονία, την οποία κατηγόρησε ο Ερμοκράτης[3], ώστε να αποδείξει ότι οι Αθηναίοι δικαιολογημένα την κατέχουν.

Ἀφικόμεθα μὲν ἐπὶ τῆς πρότερον οὔσης ξυμμαχίας ἀνανεώσει, τοῦ δὲ Συρακοσίου καθαψαμένου ἀνάγκη καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς[4] εἰπεῖν *ὡς εἰκότως ἔχομεν* (6.82.1).

Στην αρχή του λόγου σημειώνεται η συντακτική αντίθεση: *ἀφικόμεθα μὲν ἐπὶ τῆς πρότερον οὔσης ξυμμαχίας ἀνανεώσει ≠ τοῦ δὲ Συρακοσίου καθαψαμένου ἀνάγκη καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς εἰπεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Συρακουσίων ([*ἡμεῖς*] ≠ *τοῦ Συρακοσίου*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος.

Ο Εύφημος δηλώνει ότι οι Ίωνες ήταν πάντοτε εχθροί των Δωριέων[5], γι' αυτό και οι Αθηναίοι έλαβαν μέτρα εναντίον των Πελοποννησίων, ώστε να μην υποδουλωθούν σε αυτούς.

---

[1] Ο Hornblower 2008, 493, σημειώνει ότι ο λόγος του Εύφημου είναι σημαντικός, αφού αποτελεί παράδειγμα της αθηναϊκής ρητορείας σε σικελικό ακροατήριο.

[2] Η συμμαχία αυτή είχε συμφωνηθεί το 427 π.Χ. επί Λάχητος. Πρβλ. 3.86.2, 6.52.1, 6.75.3. Δες και Fauber 2001, 44 και υποσ. 30, και Hornblower 2008, 502. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 739.

[3] Όπως παρατηρεί η de Romilly 1967, 186, 191-193, στην αντιλογία Εύφημου – Ερμοκράτη, οι θέσεις των ομιλητών είναι ακριβώς αντίθετες: ο Ερμοκράτης κατηγορεί τους Αθηναίους πως επιβουλεύονται την ελευθερία όλων των Σικελιωτών, ενώ ο Εύφημος απαντά πως το μόνο που επιδιώκουν οι Αθηναίοι είναι η ασφάλειά τους και πως υπερασπίζονται τους Σικελιώτες από τις φιλοδοξίες των Συρακουσίων. Σύμφωνα με την ίδια, ο Εύφημος προσπαθεί να κάνει αισθητή τη σχέση αυτή, επιλέγοντας προσεκτικά τις λέξεις και τις επιμέρους εκφράσεις που χρησιμοποιεί. Όπως παρατηρεί η de Romilly, ο Εύφημος στη δημηγορία του παρακολουθεί κατά γράμμα τη δημηγορία του Ερμοκράτη και αντιστρέφει όχι μόνο τις γενικές της θέσεις, αλλά και τις επί μέρους της πληροφορίες. Όμοια ο Westlake 1958, 253, είχε παρατηρήσει ότι η αντιλογία αυτή είναι αξιοσημείωτη στο θουκυδίδειο έργο, αφού σε καμία άλλη ο δεύτερος ομιλητής δεν προσπαθεί τόσο πολύ να αντικρούσει τον πρώτο. Ο Hornblower 2008, 501, παρατηρεί επίσης την ασυνήθιστη αντιστοιχία των επιχειρημάτων της μίας δημηγορίας με την άλλη.

[4] Ήδη από την αρχή του λόγου του ο Εύφημος αναφέρεται στην αθηναϊκή ηγεμονία. Τέτοιες αναφορές διατρέχουν όλη τη δημηγορία. Πρβλ. *ἀρχῆς* (6.82.1, 6.82.3, 6.85.3), *ἄρχομεν* (6.83.1, 6.83.2), *ἀρχήν* (6.83.4, 6.85.1), *ἄρχειν* (6.87.2), *ἡγεμονίας* (6.82.3), *ἡγεμόνες* (6.82.3). Δες και de Ste. Croix 1972, 287 και υποσ. 97, για τον όρο *ἀρχὴ* που, όπως σημειώνει, δεν αναφέρεται απλώς στην ηγεμονία, αλλά στην εξουσία πέρα από τα επιτρεπόμενα όρια. Όπως παρατηρεί και η de Romilly 1963, 52, 87 υποσ. 2, η απάντηση του Εύφημου επιβεβαιώνει ότι ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός υπόκειται και πάλι σε δίκη. Η ίδια επισημαίνει τη χρήση τέτοιων όρων, για να δηλωθεί η μετατροπή της συμμαχίας της Δήλου στην αθηναϊκή ηγεμονία.

[5] Η de Romilly 1963, 83, 244, παρατηρεί ότι το θέμα της φυλετικής διαμάχης επανέρχεται κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου και εμφανίζεται κυρίως σε λόγους Δωριέων. Πρβλ. υποσ. 1 και 4 στις σελ. 746-747. Ο Εύφημος, σημειώνει, είναι ο μόνος Αθηναίος που το χρησιμοποιεί, για να απαντήσει στον Ερμοκράτη και για να πείσει τους Καμαριναίους να βοηθήσουν τους Αθηναίους. Σύμφωνα με τον Alty 1982, 4, 9, 11, ο Εύφημος δεν τονίζει τόσο την αντίθεση Δωριέων και Ιώνων στο λόγο του, επειδή οι Αθηναίοι ήταν Ίωνες και οι Καμαριναίοι Δωριείς. Πέρα από το 6.82.2, προσθέτει, δεν υπάρχουν άλλες αναφορές στο θέμα της εθνικότητας στο λόγο του. Ο ίδιος επισημαίνει ότι οι Αθηναίοι προτιμούσαν γενικά να απέχουν από τους άλλους Ίωνες και παρατηρεί ότι από τους αθηναϊκούς λόγους η αντίθεση Ιώνων ≠ Δωριέων απαντά μόνο σε αυτή τη δημηγορία. Ο Kagan 1981, 246, παρατηρεί ότι ο Εύφημος δεν αποφεύγει το επιχείρημα της φυλετικής συγγένειας και παραδέχεται ότι η παραδοσιακή έχθρα ανάμεσα στους Δωριείς και στους Ίωνες οδήγησε τους Αθηναίους στη δημιουργία της ηγεμονίας τους μετά από τους Περσικούς πολέμους.

τὸ μὲν οὖν μέγιστον μαρτύριον[1] *αὐτὸς εἶπεν, ὅτι* ***οἱ Ἴωνες*** *αἰεί ποτε πολέμιοι τοῖς* ***Δωριεῦσίν*** *εἰσιν. ἔχει δὲ καὶ οὕτως·* ***ἡμεῖς*** *γὰρ* ***Ἴωνες*** *ὄντες* ***Πελοποννησίοις Δωριεῦσι*** *καὶ* ***πλέοσιν*** *οὖσι καὶ παροικοῦσιν ἐσκεψάμεθα*[2] *ὅτῳ τρόπῳ* ***ἥκιστα*** *{αὐτῶν}* ***ὑπακουσόμεθα*** (6.82.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*περὶ τῆς ἀρχῆς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπακουσόμεθα*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην ανάλυση των γεγονότων που οδήγησαν στην εχθρότητα Αθηναίων και Πελοποννησίων εντοπίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Ιώνων ≠ Δωριέων[3] (*οἱ Ἴωνες ≠ τοῖς Δωριεῦσι, τοῖς Δωριεῦσι ≠ Ἴωνες, Ἴωνες ≠ Δωριεῦσι*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης αντιπαραβάλλονται και οι Αθηναίοι με τους Πελοποννησίους[4] (*ἡμεῖς ≠ Πελοποννησίοις*). Παρατηρείται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ λίγος (*πλέοσιν ≠ ἥκιστα*).

Ο Εύφημος συνεχίζει λέγοντας ότι μετά από τους Περσικούς πολέμους οι Αθηναίοι, επειδή απέκτησαν ναυτικό[5], απαλλάχθηκαν από την εξουσία των Λακεδαιμονίων και απέκτησαν τη δική τους ηγεμονία, υποδουλώνοντας τους Ίωνες και τους νησιώτες, ώστε να προστατευτούν από τους Πελοποννησίους[6].

καὶ μετὰ τὰ Μηδικὰ ναῦς ***κτησάμενοι τῆς*** *μὲν Λακεδαιμονίων* ***ἀρχῆς***[7] *καὶ* <u>*ἡγεμονίας*</u> ***ἀπηλλάγημεν****, οὐδὲν προσῆκον* ***μᾶλλόν*** *τι* ***ἐκείνους ἡμῖν*** *ἢ καὶ* ***ἡμᾶς ἐκείνοις*** *ἐπιτάσσειν, πλὴν καθ' ὅσον* ***ἐν τῷ παρόντι μεῖζον*** *ἴσχυον, αὐτοὶ δὲ τῶν ὑπὸ βασιλεῖ* ***πρότερον*** *ὄντων* ***<u>ἡγεμόνες</u> καταστάντες*** *οἰκοῦμεν, νομίσαντες* ***ἥκιστ'*** *ἂν ὑπὸ*

[1] Ο Dover 1965, 84, εξηγεί: η άποψη του Ερμοκράτη σχετικά με το έμφυτο μίσος Ιώνων και Δωριέων αποτελεί για τον Εύφημο τεκμήριο υπέρ των Αθηναίων, οι οποίοι είχαν κατηγορηθεί ότι ασκούν ηγεμονία. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 354, σημειώνουν ότι ο Εύφημος δικαιολογεί με αυτό τον τρόπο τη δημιουργία της αθηναϊκής ηγεμονίας.

[2] Ο Hornblower 2008, 503, διερωτάται κατά πόσο ο Εύφημος αναφέρεται στην περίοδο πριν από τους Περσικούς πολέμους.

[3] Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή η αντίθεση εντοπίζεται μόνο σε λόγους Δωριέων: των Κορινθίων στο 1.120-124, του Ερμοκράτη στο 4.59-64 και στο 6.76-80, και του Βρασίδα στο 5.9, αλλά μόνο στο λόγο του Αθηναίου, και επομένως Ίωνα, Εύφημου λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο. Πρβλ. και την υποσ. 5 στη σελ. 761.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.80.1.

[5] Ο Dover 1965, 84, σημειώνει ότι η μεγάλη εξάπλωση του αθηναϊκού στόλου είχε πραγματοποιηθεί πριν από την εισβολή των Περσών.

[6] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 110-111, ο φόβος αποτελούσε το κίνητρο για τη δημιουργία της αθηναϊκής ηγεμονίας και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78, αλλά, όπως παρατηρεί ο ίδιος, ενώ στο πρώτο βιβλίο οι φόβοι τοποθετούνται μετά από τους Περσικούς πολέμους και είναι πολιτικοί και γενικοί, τώρα σημειώνονται πριν από τους Περσικούς πολέμους και περιγράφονται κυρίως ως φυλετικοί και σχετικοί με την υποδούλωση των Αθηναίων. Έτσι, προσθέτει, η εχθρότητα Αθηναίων – Σπαρτιατών περιγράφεται λανθασμένα ως μία ιστορία σταθερής φυλετικής εχθρότητας, σε μία προσπάθεια του ομιλητή να προσαρμόσει το αρχικό μίσος μεταξύ των δύο αντιπάλων στη νέα κατάσταση, με την οποία ήταν τώρα αντιμέτωποι οι Αθηναίοι. Έτσι, καταλήγει, οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να επινοούν τη φυλετική διαίρεση και το φόβο, ώστε να παρουσιάσουν τη διαμάχη τους με τους Πελοποννησίους ως ασυμβίβαστη και αμετάβλητη. Ο Connor 1984, 183, παρατηρεί ότι ο Εύφημος τονίζει την έμφυτη εχθρότητα μεταξύ Ιώνων και Δωριέων κατά την περιγραφή της ανάπτυξης της αθηναϊκής δύναμης.

[7] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 84, οι Σπαρτιάτες δε θα συμφωνούσαν με τον Εύφημο ότι αυτός ο όρος θα μπορούσε να περιγράψει τη σχέση τους με τους συμμάχους τους το 478 π.Χ.

Πελοποννησίοις οὕτως εἶναι, δύναμιν ἔχοντες ᾗ ἀμυνούμεθα, καὶ ἐς τὸ ἀκριβὲς εἰπεῖν[1] *οὐδὲ ἀδίκως καταστρεψάμενοι τούς τε* ***Ἴωνας*** *καὶ νησιώτας, οὓς ξυγγενεῖς φασιν ὄντας ἡμᾶς Συρακόσιοι* ***δεδουλῶσθαι*** (6.82.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἥκιστα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μᾶλλον*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*ὑπακουσόμεθα ≠ τῆς ἀρχῆς, ἡγεμόνες ≠ δεδουλῶσθαι*), η οποία σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Δωριέων ≠ Ιώνων (*Δωριεῦσι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *Ἴωνας*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρότερον* (στο 6.82.1) ≠ *ἐν τῷ παρόντι, ἐν τῷ παρόντι ≠ πρότερον*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3], δημιουργεί συνοχή στο κείμενο. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απόκτηση ≠ στέρηση[4] (*κτησάμενοι ≠ ἀπηλλάγημεν, ἀπηλλάγημεν ≠ καταστάντες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Η αντίθεση αυτή γίνεται πιο εμφανής στη δεύτερη περίπτωση λόγω της επανάληψης των όρων *ἡγεμονίας* - *ἡγεμόνες* (σχήμα αναφοράς) στο κάθε της μέλος. Σημειώνεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βοήθεια ≠ καταστροφή[5] (*ἀμυνούμεθα ≠ καταστρεψάμενοι*). Παρατηρείται ακόμη η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*ἐκείνους ≠ ἡμᾶς, ἡμῖν ≠ ἐκείνοις*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και εντός του κάθε μέλους (*ἐκείνους ≠ ἡμῖν, ἡμᾶς ≠ ἐκείνοις*) λόγω της προβολής των αντωνυμιών. Λειτουργεί, επομένως, ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[6]. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό[7] (*μεῖζον ≠ ἥκιστα*).

Ο Εύφημος αναφέρει ότι οι Ίωνες, ακολουθώντας τους Πέρσες, επιτέθηκαν εναντίον της Αθήνας, ενώ οι Αθηναίοι τόλμησαν να τους αντισταθούν.

---

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 84, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 355, ο Εύφημος υπονοεί ότι η εξήγηση που δόθηκε ήδη είναι αρκετή, ενώ αντίθετα η συζήτηση σχετικά με το δίκαιο και το άδικο αφορά μόνο στους σχολαστικούς.

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη. Η ίδια αντίθεση χρησιμοποιείται και στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο πρώτο βιβλίο (1.73-78), στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή (2.35-46) και στον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64), αλλά και στο λόγο του επίσης Αθηναίου Κλέωνα (3.37-40).

[3] Η αντίθεση αυτή είχε παρατηρηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη, όπου επίσης λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Περικλής στην *Ιστορία*.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και σε λόγους άλλων Αθηναίων: των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78, του Περικλή στο 1.140-144 και στο 2.35-46, του Φορμίωνα στο 2.89, του Διοδότου στο 3.42-48, και του Νικία στο 6.9-14.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.78.1-2.

ἦλθον γὰρ ἐπὶ τὴν μητρόπολιν ἐφ' ἡμᾶς ***μετὰ τοῦ Μήδου***[1] *καὶ* ***οὐκ ἐτόλμησαν ἀποστάντες τὰ οἰκεῖα φθεῖραι,*** *ὥσπερ ἡμεῖς ἐκλιπόντες τὴν πόλιν*[2]***, δουλείαν δὲ αὐτοί*** *τε* ***ἐβούλοντο*** *καὶ ἡμῖν τὸ αὐτὸ* ***ἐπενεγκεῖν*** (6.82.4).

Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἐτόλμησαν ἀποστάντες τὰ οἰκεῖα φθεῖραι ≠ δουλείαν δὲ αὐτοὶ ἐβούλοντο ἐπενεγκεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη. Οι Αθηναίοι αντιπαραβάλλουν τους εαυτούς τους με τους υπόλοιπους Ίωνες μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *ἦλθον ≠ ἡμεῖς, ἡμεῖς ≠ αὐτοί*, η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3]. Με αυτό τον τρόπο ο Εύφημος ξεπερνά τη φυλετική διάκριση και ανυψώνει τους Αθηναίους σε υψηλότερο επίπεδο πέρα από όλους τους άλλους. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έρχομαι ≠ φεύγω[4] (*ἦλθον ≠ ἐκλιπόντες*).

Ο Εύφημος θεωρεί, επομένως, ότι οι Αθηναίοι δίκαια κατέχουν την ηγεμονία τους και επειδή νίκησαν τους Πέρσες και επειδή ήθελαν να υπερισχύουν έναντι των Πελοποννησίων.

ἀνθ' ὧν ἄξιοί τε ὄντες ἅμα ***ἄρχομεν,*** *ὅτι τε ναυτικὸν* ***πλεῖστόν*** *τε καὶ* ***προθυμίαν*** *ἀπροφάσιστον*[5] ***παρεσχόμεθα ἐς τοὺς Ἕλληνας,*** *καὶ διότι καὶ* ***τῷ Μήδῳ*** *ἑτοίμως τοῦτο δρῶντες*[6] ***οὗτοι*** *ἡμᾶς* ***ἔβλαπτον,*** *ἅμα δὲ τῆς πρὸς Πελοποννησίους ἰσχύος ὀρεγόμενοι* (6.83.1).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων Περσών ≠ Ελλήνων[7] (*μετὰ τοῦ Μήδου* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἐς τοὺς Ἕλληνας, ἐς τοὺς Ἕλληνας ≠ τῷ Μήδῳ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ

[1] Ο Hornblower 2008, 501, 503, παρατηρεί, ότι αυτό το επιχείρημα του Εύφημου είναι υπερβολικό, αφού ο ομιλητής ισχυρίζεται ότι οι Ίωνες προκάλεσαν την υποδούλωσή τους, βοηθώντας τον Ξέρξη ενάντια στη μητρόπολή τους. Ο ίδιος σημειώνει ότι πρόκειται για αξιοσημείωτη αντιστροφή, αφού η συνήθης δικαιολόγηση των Αθηναίων για τη δημιουργία της ηγεμονίας τους ήταν ότι ήθελαν να εκδικηθούν τους Πέρσες, ενώ τώρα αναφέρεται ότι ήθελαν να εκδικηθούν τους Ίωνες, επειδή είχαν βοηθήσει τους Πέρσες. Ο Connor 1984, 183-184, σημειώνει ότι ο Εύφημος υιοθετεί ένα νέο και απατηλό επιχείρημα για τη δημιουργία της αθηναϊκής ηγεμονίας, παρουσιάζοντας την ενέργεια της Αθήνας να υποτάξει τις ιωνικές πόλεις που βοήθησαν τους Πέρσες ως δικαιολογημένη, δείχνοντας έτσι πόσο ριζικά είχαν αλλάξει οι αθηναϊκές απόψεις σχετικά με το παρελθόν.

[2] Όπως αναφέρουν ο Dover 1965, 84, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 355, το γεγονός ότι οι Αθηναίοι είχαν οικειοθελώς θυσιάσει την πόλη τους το 480 π.Χ. αποτελούσε δικαιολογημένα κοινό τόπο στα εγκώμια της Αθήνας στο εξής. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι η περιφρόνηση προς τους Ίωνες, επειδή δεν είχαν κάνει παρόμοιες θυσίες και λόγω της βοήθειας που είχαν παράσχει στους Πέρσες, αποτελούσε επίσης κοινό θέμα σε ρητορικούς λόγους που στόχο είχαν τη δικαιολόγηση της αθηναϊκής ηγεμονίας.

[3] Η αντιπαραβολή αυτή χρησιμοποιείται μόνο σε αυτή τη δημηγορία. Ο Κλέων είχε αντιπαραβάλει τους Αθηναίους με τους συμμάχους τους στο 3.37.2.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[5] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 246 υποσ. 1, ο Εύφημος στο λόγο του μιλά για *ἀπροφάσιστον προθυμίαν*, επειδή υπερασπίζεται την πόλη του από την κατηγορία του Ερμοκράτη, ότι πάντα ψάχνει προφάσεις.

[6] Όπως εξηγεί ο Dover 1965, 85, οι Αθηναίοι είχαν προσφέρει πλοία και είχαν πολεμήσει με προθυμία στους Περσικούς πολέμους.

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

(*ἥκιστα* (στο 6.82.3) ≠ *πλεῖστον*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*δουλείαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἄρχομεν*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη (*προθυμίαν παρεσχόμεθα ≠ ἔβλαπτον*), εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Ιώνων ([*ἡμεῖς*] ≠ *οὗτοι*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Αθηναίος ομιλητής δηλώνει πως οι Αθηναίοι απέκτησαν την ηγεμονία τους, επειδή αντιστάθηκαν στους Πέρσες και για τη δική τους σωτηρία και γι' αυτήν των άλλων Ελλήνων[1]. Θεωρεί επίσης ότι τα συμφέροντα των Καμαριναίων ταυτίζονται με αυτά των Αθηναίων.

> *καὶ οὐ* ***καλλιεπούμεθα***[2] *ὡς ἢ τὸν βάρβαρον* ***μόνοι καθελόντες***[3] *εἰκότως* ***ἄρχομεν ἢ ἐπ' ἐλευθερίᾳ τῇ τῶνδε μᾶλλον ἢ τῶν ξυμπάντων τε καὶ τῇ ἡμετέρᾳ αὐτῶν κινδυνεύσαντες.*** *πᾶσι δὲ ἀνεπίφθονον*[4] *τὴν προσήκουσαν* ***σωτηρίαν*** *ἐκπορίζεσθαι. καὶ νῦν* ***τῆς*** *ἡμετέρας* ***ἀσφαλείας ἕνεκα*** *καὶ ἐνθάδε παρόντες ὁρῶμεν καὶ ὑμῖν ταὐτὰ ξυμφέροντα*[5] (6.83.2).

Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εξουσία ≠ ελευθερία[6] (*ἄρχομεν ≠ ἐπ' ἐλευθερίᾳ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *ἤ... ἤ*. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες καταστροφή ≠ σωτηρία[7] (*καθελόντες ≠*

[1] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 246, ο Εύφημος γνώριζε τους φόβους και τις προκαταλήψεις των άλλων Ελλήνων απέναντι στην Αθήνα και προσπάθησε να τους καθησυχάσει. Η de Romilly 1963, 246, σημειώνει ότι η περιγραφή των υπηρεσιών που είχαν προσφέρει οι Αθηναίοι στην Ελλάδα κατά τους Περσικούς πολέμους είναι αληθής.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 85, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 356, ενώ ο Εύφημος απορρίπτει τα ωραία λόγια, τα αναφέρει με προσοχή.

[3] Ο Hornblower 2008, 503, παρατηρεί ότι πρόκειται για συνήθη αθηναϊκό έπαινο.

[4] Ο Dover 1965, 85, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 354, 356, και ο Hornblower 2008, 503, παραβάλλουν το χωρίο με το λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78, όπου χρησιμοποιείται το ίδιο λεκτικό. Οι Strasburger 1958, 29, 31, 33, de Romilly 1963, 243-247, 250-251, Dover 1965, 85, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 353-355, Connor 1984, 183-184 και υποσ. 64, Fauber 2001, 49, και Hornblower 2008, 501-502, 506, σημειώνουν αντιστοιχίες ανάμεσα στο λόγο του Εύφημου και στο λόγο των Αθηναίων στο 1.73-78, αφού και οι δύο λόγοι προσπαθούν να δικαιολογήσουν την αθηναϊκή ηγεμονία και την πολιτική του ιμπεριαλισμού που αυτή ακουλουθούσε, παρόλο που τα επιχειρήματα του Εύφημου είναι πιο σκληρά, ενώ των Αθηναίων πρέσβεων πιο ενθουσιώδη.

[5] Ο λόγος του Εύφημου δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια του συμφέροντος. Πρβλ. *ξυμφέροντα* (6.83.2, 6.83.3), *ξυμφέρον* (6.85.1), *ξυμφέρει* (6.87.3). Δες Solmsen 1971, 406, Heath 1990, 387, και Fauber 2001, 47, ο οποίος παρατηρεί ότι η ηθική δεν έχει σημασία στην πολιτική, αλλά μόνο το συμφέρον. Ο Usher 2007, 226, σημειώνει επίσης ότι ο Εύφημος προτάσσει το συμφέρον έναντι της δικαιοσύνης. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 354, σημειώνουν το ρεαλισμό των επιχειρημάτων του Εύφημου. Δες και de Romilly 1963, 83-84, η οποία επισημαίνει την παραδοχή του Εύφημου, ότι μόνο το συμφέρον καθορίζει τις συμμαχίες και τις εχθρότητες της ηγεμονίας. Το συμφέρον και όχι η φυλετική συγγένεια καθορίζει τελικά το συνασπισμό των δυνάμεων στην τελευταία μάχη στο Μεγάλο Λιμένα των Συρακουσών. Πρβλ. 7.57.1, 7.57.9.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στις δημηγορίες των Αθηναίων πρέσβεων (1.73-78), του Κλέωνα (3.37-40) και του Διοδότου (3.42-48).

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

σωτηρίαν) και κίνδυνος ≠ ασφάλεια[1] (*κινδυνεύσαντες ≠ τῆς ἀσφαλείας ἕνεκα*). Ο Εύφημος παρουσιάζει τα συμφέροντα των Αθηναίων όμοια με αυτά των Καμαριναίων και με έντεχνο τρόπο αντιδιαστέλλει τα συμφέροντα των Σπαρτιατών με αυτά των υπολοίπων Ελλήνων, στους οποίους εντάσσονται και οι Αθηναίοι, μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων[2]: *τῇ τῶνδε μᾶλλον ≠ ἢ τῶν ξυμπάντων τε καὶ τῇ ἡμετέρᾳ αὐτῶν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ* και το επίρρημα *μᾶλλον* δείχνοντας ότι για τους Αθηναίους προέχουν τα συμφέροντα των Ελλήνων. Οι Αθηναίοι αντιπαραβάλλουν ακόμη τους εαυτούς τους με τους υπόλοιπους Έλληνες μέσω «λανθάνουσας» πραγματολογικής αντίθεσης (*μόνοι ≠* [*ἑτέρων*]), τονίζοντας τη μεγάλη τους συνεισφορά στους Περσικούς πολέμους.

Ο Εύφημος σημειώνει ότι οι Συρακούσιοι εύλογα προκαλούν φόβο στους Καμαριναίους, αφού σκέφτονται μόνο τα δικά τους συμφέροντα[3].

> *ἀποφαίνομεν δὲ ἐξ ὧν οἵδε τε* ***διαβάλλουσι*** *καὶ ὑμεῖς μάλιστα* ***ἐπὶ τὸ φοβερώτερον ὑπονοεῖτε, εἰδότες τοὺς περιδεῶς ὑποπτεύοντάς*** *τι* ***λόγου μὲν ἡδονῇ τὸ παραυτίκα τερπομένους***[4]***, τῇ δ' ἐγχειρήσει ὕστερον*** *τὰ ξυμφέροντα πράσσοντας* (6.83.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους έπαινος ≠ κατηγορία (*καλλιεπούμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διαβάλλουσι*) και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ασφάλεια ≠ κίνδυνος (*τῆς ἀσφαλείας ἕνεκα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπὶ τὸ φοβερώτερον*), και πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ὁρῶμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπονοεῖτε, ὑπονοεῖτε ≠ εἰδότες, εἰδότες ≠ τοὺς ὑποπτεύοντας, τοὺς ὑποπτεύοντας ≠ πράσσοντας*), η οποία λειτουργεί ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου[5], διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φόβος ≠ ευχαρίστηση[6] (*περιδεῶς ≠ ἡδονῇ*). Ακολουθεί μία συμμετρική πρόταση, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και τα οποία περιλαμβάνουν δύο αντιθέσεις αντίστοιχα. Σε αυτήν εντοπίζονται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον[7] (*λόγου ≠ τῇ ἐγχειρήσει*) και η

[1] Την ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιήσει στο λόγο του και ο Ερμοκράτης στο 6.78.1-3.
[2] Ο Ερμοκράτης είχε αντιπαραβάλει στο λόγο του τους Αθηναίους με τους υπολοίπους Έλληνες. Πρβλ. 6.76.4.
[3] Όπως σημειώνει ο Westlake 1958, 252, ο Εύφημος προσπαθεί να πείσει τους Καμαριναίους ότι ο ιμπεριαλισμός των Συρακουσίων είναι πιο επικίνδυνος από αυτόν των Αθηναίων, επειδή οι Συρακούσες είναι γειτονική τους πόλη, ενώ η Αθήνα βρίσκεται μακριά.
[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 85, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 356, ο Εύφημος εννοεί ότι όσοι είναι καχύποπτοι, όπως οι Καμαριναίοι, δέχονται επιχειρήματα, όπως αυτά του Ερμοκράτη, που συμφωνούν με τη καχύποπτη διάθεσή τους. Το επιχείρημα, σημειώνουν, είναι κάπως βεβιασμένο, αφού σκοπός του είναι να αντιδιαστείλει τη σύνεση με την ύποπτη ρητορεία που γίνεται αμέσως αποδεκτή από το ακροατήριο.
[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη. Χρησιμοποιείται επίσης και στους τρεις λόγους που εκφωνεί ο Περικλής στην *Ιστορία*. Σημαντική είναι και η παρουσία της σε λόγους του επίσης Αθηναίου στρατηγού Νικία.
[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο της προηγούμενης δημηγορίας του Ερμοκράτη.

πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον[1] (*τὸ παραυτίκα ≠ ὕστερον*). Έτσι ο ομιλητής δείχνει στους Καμαριναίους ότι δεν πρέπει να εμπιστεύονται τα λόγια των Συρακουσίων.

Ο Εύφημος εξηγεί ότι οι Αθηναίοι διατηρούν την ηγεμονία τους εξαιτίας του φόβου και ότι τώρα βρίσκονται στη Σικελία, για να προστατεύσουν τους φίλους τους και για να εμποδίσουν την υποδούλωσή τους[2].

> ***τήν*** *τε γὰρ* ***ἐκεῖ ἀρχὴν*** *εἰρήκαμεν* ***διὰ δέος*** *ἔχειν καὶ τὰ* ***ἐνθάδε*** *διὰ τὸ αὐτὸ ἥκειν μετὰ τῶν φίλων* ***ἀσφαλῶς*** *καταστησόμενοι[3], καὶ* ***οὐ δουλωσόμενοι, μὴ παθεῖν δὲ μᾶλλον τοῦτο κωλύσοντες*** (6.83.4).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ εξουσία (*ἐπ' ἐλευθερίᾳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὴν ἀρχήν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και ευχαρίστηση ≠ φόβος (*τερπομένους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διὰ δέος*), η οποία εντοπίζεται και στην προηγούμενη περίοδο, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι επίσης σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*τὴν ἀρχὴν ≠ δουλωσόμενοι*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, φόβος ≠ ασφάλεια (*διὰ δέος ≠ ἀσφαλῶς*), και ενεργώ ≠ πάσχω (*οὐ δουλωσόμενοι ≠ μὴ παθεῖν δὲ μᾶλλον τοῦτο κωλύσοντες*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής. Παρατηρείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*ἐκεῖ ≠ ἐνθάδε*).

Ο Εύφημος σημειώνει ότι, αν οι Καμαριναίοι είναι σε θέση να αντιστέκονται στους Συρακουσίους, θα μπορούν να τους εμποδίζουν να στέλνουν βοήθεια στους Πελοποννησίους, με αποτέλεσμα να επωφελούνται και οι Αθηναίοι.

> *Ὑπολάβῃ δὲ μηδεὶς ὡς οὐδὲν προσῆκον ὑμῶν* ***κηδόμεθα****, γνοὺς ὅτι σῳζομένων ὑμῶν καὶ διὰ τὸ μὴ* ***ἀσθενεῖς*** *ὑμᾶς ὄντας ἀντέχειν Συρακοσίοις* ***ἧσσον*** *ἂν τούτων πεμψάντων τινὰ* ***δύναμιν*** *Πελοποννησίοις[4] ἡμεῖς* ***βλαπτοίμεθα*** (6.84.1).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἧσσον*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.76.1.

[2] Ωστόσο, ο αναγνώστης της *Ιστορίας* γνωρίζει ήδη από το 6.1.1 ότι ο στόχος των Αθηναίων ήταν η υποδούλωση της Σικελίας. Δες και Connor 1984, 181.

[3] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 503, το λεκτικό είναι επιμελώς ασαφές, ώστε να αποφευχθεί η αναφορά στο Ρήγιον. Ο ομιλητής, παρατηρεί, προτιμά να τονίσει το ηθικό ζήτημα χωρίς να αναφερθεί στην οικονομική ενίσχυση που είχαν προσφέρει οι Ρηγίνοι.

[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 85, το επιχείρημα, ότι οι Συρακούσιοι θα μπορούσαν να βοηθήσουν έμπρακτα τους Πελοποννησίους, είχε χρησιμοποιηθεί από το Νικία (6.9-14) ως ένα καλό κίνητρο εναντίον της Σικελικής εκστρατείας. Αντίθετα, ο Αλκιβιάδης δεν είχε θεωρήσει σοβαρή αυτή την πιθανότητα, ενώ τώρα, σημειώνει, ο Εύφημος το εκμεταλλεύεται, ώστε να δικαιολογήσει την επέμβαση των Αθηναίων στη Σικελία.

διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φροντίδα ≠ βλάβη[1] (*κηδόμεθα ≠ ἂν βλαπτοίμεθα*) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀσθενεῖς ≠ δύναμιν*).

Ο Εύφημος δηλώνει ότι οι Καμαριναίοι θα είναι χρήσιμοι στους Αθηναίους, όπως και οι Λεοντίνοι, αφού θα μπορούν να αντιστέκονται στις επεκτατικές βλέψεις των Συρακουσίων.

> *καὶ ἐν τούτῳ προσήκετε ἤδη ἡμῖν* ***τὰ μέγιστα.*** *δι' ὅπερ καὶ τοὺς Λεοντίνους* ***εὔλογον κατοικίζειν***[2] ***μὴ ὑπηκόους*** *ὥσπερ* ***τοὺς ξυγγενεῖς*** *αὐτῶν τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ,* ***ἀλλ' ὡς δυνατωτάτους,*** *ἵνα ἐκ τῆς σφετέρας ὅμοροι*[3] *ὄντες τοῖσδε ὑπὲρ ἡμῶν* ***λυπηροὶ*** *ὦσιν* (6.84.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*ἧσσον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὰ μέγιστα*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 6.82.3, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*ἂν βλαπτοίμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κατοικίζειν, κατοικίζειν ≠ λυπηροί*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υποδούλωση ≠ ενδυνάμωση (*ὑπηκόους ≠ δυνατωτάτους*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο δεύτερο μέρος αυτής της αντίθεσης χρησιμοποιείται επίθετο σε υπερθετικό βαθμό, για να τονιστούν οι καλές προθέσεις των Αθηναίων.

Ο Εύφημος εξηγεί ότι συμφέρει στους Αθηναίους να είναι υποταγμένοι οι Χαλκιδείς στην Εύβοια και να τους προσφέρουν μόνο χρήματα, ενώ προτιμούν να είναι δυνατοί οι Λεοντίνοι και οι άλλοι φίλοι τους στη Σικελία, ώστε να αντιμετωπίζουν τους Συρακουσίους.

> ***τὰ μὲν*** *γὰρ* ***ἐκεῖ*** *καὶ αὐτοὶ ἀρκοῦμεν* ***πρὸς τοὺς πολεμίους,*** *καὶ* ***ὁ Χαλκιδεύς****, ὃν* ***ἀλόγως*** *ἡμᾶς φησι* ***δουλωσαμένους τοὺς ἐνθάδε ἐλευθεροῦν***[4]*, ξύμφορος ἡμῖν ἀπαράσκευος ὢν καὶ χρήματα μόνον φέρων,* ***τὰ δὲ ἐνθάδε*** *καὶ* ***Λεοντῖνοι καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι*** *ὅτι μάλιστα* ***αὐτονομούμενοι*** (6.84.3).

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.79.1.

[2] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 356, σημειώνουν ότι, σύμφωνα με τον Εύφημο, οι Αθηναίοι δεν σκόπευαν να καταστρέψουν τις Συρακούσες, αλλά μόνο να επαναφέρουν τους Λεοντίνους στην πόλη τους και να εξασφαλίσουν την προστασία τους για το μέλλον, παρακινώντας την αντίσταση στον ιμπεριαλισμό των Συρακουσίων. Σύμφωνα με το Finley 1942, 235, ο ισχυρισμός του Εύφημου, ότι οι Αθηναίοι έφτασαν στη Σικελία, για να βοηθήσουν τις ιωνικές πόλεις έναντι των δωρικών, ήταν ένα σκόπιμο ψέμα που απέβλεπε στο να ξεγελάσει τις σικελικές πόλεις, έως ότου ισχυροποιηθεί η θέση της Αθήνας στη Σικελία. Πρβλ. την υποσ. 2 στη σελ. 767.

[3] Πρβλ. 6.88.1 *κατὰ τὸ ὅμορον*.

[4] Ο Hornblower 2008, 501-502, 504, 506, παρατηρεί ότι ο Εύφημος σφετερίζεται το θέμα της ελευθερίας (όπως και στο 6.87.2), το οποίο μέχρι τώρα μονοπολούσαν οι Σπαρτιάτες ομιλητές. Πρβλ. 2.8.4. Ο ίδιος σημειώνει ότι μέχρι τώρα δεν είχε αναφερθεί η ελευθερία ως κίνητρο των Αθηναίων για την εκστρατεία τους στη Σικελία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογικό ≠ άλογο (*εὔλογον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀλόγως*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους οικείος ≠ εχθρός[1] (*τοὺς ξυγγενεῖς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρὸς τοὺς πολεμίους*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι πραγματολογικές αντιθέσεις τόπου ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*τὰ ἐκεῖ ≠ τοὺς ἐνθάδε, τὰ ἐκεῖ ≠ τὰ ἐνθάδε*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], και προσώπων ανάμεσα στους Χαλκιδείς (στην Εύβοια) και στους Λεοντίνους (στη Σικελία)[3] (*ὁ Χαλκιδεύς ≠ Λεοντῖνοι καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι*). Ο Εύφημος προσθέτει σε όσους θα τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης από τους Αθηναίους τους φίλους, στους οποίους φυσικά συγκαταλέγονται και οι Καμαριναίοι. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εχθρός ≠ φίλος (*πρὸς τοὺς πολεμίους ≠ οἱ φίλοι*). Λόγω της αντίθετης συμπεριφοράς των Αθηναίων προς τους Χαλκιδείς στην Εύβοια και τους Λεοντίνους στη Σικελία εντοπίζεται η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία[4] ως λεξική (*δουλωσαμένους ≠ ἐλευθεροῦν*) και ως σημασιολογική (*δουλωσαμένους ≠ αὐτονομούμενοι*).

Ο Εύφημος υποστηρίζει ότι για μία ηγεμονική δύναμη τίποτα δεν είναι παράλογο, αν είναι συμφέρον[5], και τίποτα δεν είναι οικείο, αν δεν είναι έμπιστο. Αυτό που συμφέρει τους Αθηναίους, συνεχίζει, είναι να καθίστανται οι φίλοι τους ισχυροί, ώστε να αντιμετωπίζουν τους εχθρούς τους.

[1] Οι δύο αυτές αντιθέσεις είχαν χρησιμοποιηθεί από τον Ερμοκράτη στο 6.79.2 του προηγούμενού του λόγου.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.
[3] Την ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιήσει ο Ερμοκράτης στον προηγούμενο λόγο του στο 6.76.2, ο οποίος είχε τονίσει τη Χαλκιδική καταγωγή των Λεοντίνων· κάτι που αποφεύγει να κάνει ο Εύφημος.
[4] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική και ως σημασιολογική, είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη. Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.63.2.
[5] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 189, η έννοια του συμφέροντος καθορίζει πράγματι τί είναι λογικό στην πολιτική της Αθήνας. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 765. Η ίδια (de Romilly 1990, 34) παρατηρεί ότι η δημηγορία του Εύφημου επιβεβαιώνει τη θέση του Ερμοκράτη, ότι οι Αθηναίοι βασίζονταν αποκλειστικά στο συμφέρον τους.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ἀνδρὶ δὲ ***τυράννῳ***[1] *ἢ πόλει ἀρχὴν ἐχούσῃ* ***οὐδὲν ἄλογον***[2] ***ὅ τι ξυμφέρον οὐδ' οἰκεῖον***[3] ***ὅ τι μὴ πιστόν· πρὸς ἕκαστα δὲ δεῖ ἢ ἐχθρὸν ἢ φίλον μετὰ καιροῦ γίγνεσθαι***[4]. *καὶ ἡμᾶς τοῦτο* ***ὠφελεῖ ἐνθάδε, οὐκ ἢν τοὺς φίλους κακώσωμεν, ἀλλ' ἢν οἱ ἐχθροὶ διὰ τὴν τῶν φίλων ῥώμην ἀδύνατοι ὦσιν***[5] (6.85.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ τυραννία[6] (*αὐτονομούμενοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τυράννῳ*) βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὐδὲν ἄλογον ὅ τι ξυμφέρον οὐδ' οἰκεῖον ὅ τι μὴ πιστόν ≠ πρὸς ἕκαστα δὲ δεῖ ἢ ἐχθρὸν ἢ φίλον μετὰ καιροῦ γίγνεσθαι*, και *οὐκ ἢν κακώσωμεν ≠ ἀλλ' ἢν ἀδύνατοι ὦσιν*, των οποίων τα μέλη συνδέονται με άρνηση και τα μόρια *δὲ* και *ἀλλὰ* αντίστοιχα σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Έντονη είναι η παρουσία της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες εχθρός ≠ φίλος[7] (*ἐχθρὸν ≠ φίλον, τοὺς φίλους ≠ οἱ ἐχθροί, οἱ ἐχθροὶ ≠ τῶν φίλων*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Σημειώνεται και η παρόμοιας σημασίας σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες οικείος ≠ εχθρός (*οἰκεῖον ≠ ἐχθρόν*). Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες, ωφέλεια ≠ βλάβη[8] (*ὠφελεῖ ≠ κακώσωμεν*) και δυνατός ≠ αδύνατος (*διὰ τὴν ῥώμην ≠ ἀδύνατοι*), η οποία συνδυάζεται με το οξύμωρον σχήμα λόγω της κοντινής τοποθέτησης των όρων της στην περίοδο.

Ο Εύφημος παροτρύνει τους Καμαριναίους να μην είναι δύσπιστοι. Εξηγεί ότι οι Αθηναίοι δρουν ανάλογα με το συμφέρον τους: αφήνουν αυτόνομους όσους συμμάχους τους είναι χρήσιμοι, ενώ άλλους τους υποτάσσουν, για να πληρώνουν φόρο.

---

[1] Η de Romilly 1963, 126, ο Dover 1965, 86, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 356, ο Connor 1984, 184, και ο Hornblower 2008, 504, παραβάλλουν το χωρίο με τον τελευταίο λόγο του Περικλή (2.60-64) και με το λόγο του Κλέωνα (3.37-40). Ο Hornblower σημειώνει ότι ο Εύφημος δεν ισχυρίζεται πως η Αθήνα είναι τυραννική πόλη, αλλά φτάνει πολύ κοντά σε αυτό τον ισχυρισμό. Ο ίδιος επισημαίνει την τόλμη αυτού του ισχυρισμού ενώπιον ενός μη αθηναϊκού ακροατηρίου. Ο Connor σημειώνει τη σταδιακή σκλήρυνση της συμπεριφοράς της Αθήνας υπό την πίεση του πολέμου και παρατηρεί την καχυποψία και την καταπίεση που πλέον την διακρίνουν. Ο ίδιος επισημαίνει ότι ο λόγος του Εύφημου ενισχύει το αίσθημα, ότι η Αθήνα έχει ξεπεράσει τα όρια και ότι έχει αναλάβει ένα εγχείρημα που την αλλάζει ριζικά. Ο Kitto 1966, 332, σημειώνει τη σκληρότητα του Εύφημου, ο οποίος θεωρεί δεδομένο ότι μία ηγεμονική πόλη θα πρέπει να συμπεριφέρεται, όπως ένας τύραννος.

[2] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 182 και υποσ. 62, 184, ο όρος *ἄλογον* δείχνει τη σταδιακή αντικατάσταση του λόγου (της λογικής ανάλυσης) από το συμφέρον.

[3] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 356, η αναφορά στο *οἰκεῖον* αποτελεί δείγμα της συχνής αναφοράς του λόγου στο θέμα της συγγένειας.

[4] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 99 και υποσ. 1, ακόμη και οι ιμπεριαλιστές παραδέχονται την άδικη φύση του ιμπεριαλισμού, θεωρώντας την, ωστόσο, φυσιολογική και δικαιολογημένη. Πρβλ. 1.98.4.

[5] Ο Connor 1984, 182, παρατηρεί ότι ο Εύφημος προβαίνει σε μία πολύ άσχημη αξιολόγηση του χαρακτήρα και των κινήτρων των Αθηναίων.

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Περικλή στο 2.63.1-2.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

ἀπιστεῖν *δὲ* ***οὐ χρή****· καὶ γὰρ* ***τοὺς ἐκεῖ*** *ξυμμάχους ὡς ἕκαστοι χρήσιμοι* ***ἐξηγούμεθα, Χίους μὲν καὶ Μηθυμναίους*** *νεῶν παροκωχῇ* ***αὐτονόμους***[1]***, τοὺς δὲ πολλοὺς*** *χρημάτων* ***βιαιότερον*** *φορᾷ,* ***ἄλλους δὲ*** *καὶ πάνυ* ***ἐλευθέρως ξυμμαχοῦντας***[2]***, καίπερ νησιώτας ὄντας καὶ εὐλήπτους****, διότι ἐν χωρίοις ἐπικαίροις εἰσὶ περὶ τὴν Πελοπόννησον* (6.85.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πίστη ≠ απιστία (*πιστόν* (στη προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπιστεῖν*), και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εδώ ≠ εκεί (*ἐνθάδε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκεῖ*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εξουσία ≠ ελευθερία (*ἐξηγούμεθα ≠ αὐτονόμους*) ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *ἀπιστεῖν οὐ χρὴ* ≠ [*ἀλλὰ πιστεύειν*], υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος λόγω της εμφαντικής άρνησης του πρώτου της μέρους, της οποίας τα μέλη σχηματίζουν μέσω του υπονοούμενου αντιθετικού μορίου *ἀλλὰ* αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ βία[3] (*αὐτονόμους ≠ βιαιότερον, βιαιότερον ≠ ἐλευθέρως*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, σχηματίζονται οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων: Χίων και Μηθυμναίων, που τυγχάνουν ευνοϊκής μεταχείρισης από τους Αθηναίους, και άλλων (*Χίους καὶ Μηθυμναίους ≠ τοὺς πολλούς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και ένας ≠ άλλος που βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση (*τοὺς πολλοὺς ≠ ἄλλους*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*. Χρησιμοποιείται και εναντίωση μέσω του μορίου *καίπερ* (*ἐλευθέρως ξυμμαχοῦντας ≠ καίπερ νησιώτας ὄντας καὶ εὐλήπτους*). Στην επεξήγηση της ευνοϊκής μεταχείρισης κάποιων συμμάχων των Αθηναίων δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

[1] Ο Dover 1965, 86, σημειώνει ότι μετά από την καταστολή της αποστασίας της Μυτιλήνης, η Χίος και η Μήθυμνα ήταν οι μόνες πόλεις της αθηναϊκής ηγεμονίας που διατηρούσαν δικό τους στόλο. Αυτή η πλεονεκτική θέση περιελάμβανε και την απαλλαγή από το χρηματικό φόρο και από το νομικό και πολιτικό έλεγχο των Αθηναίων. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 356, σημειώνουν ότι η διάκριση ανάμεσα στους συμμάχους που παρείχαν πλοία και σε αυτούς που παρείχαν χρήματα είναι πιο ευδιάκριτη εδώ από ότι στο 1.96.1 και 1.99. Πρβλ. και 7.57.4-5. Δες και Hornblower 2008, 505, 663, ο οποίος παραβάλλει το χωρίο με το 4.51, όπου αναφέρεται ότι οι Χιώτες αναγκάζονται να γκρεμίσουν τα τείχη τους το 425/4 π.Χ. μετά από διαταγή των Αθηναίων, και με το 3.50.2 που αναφέρεται στους Μηθυμναίους, οι οποίοι έχαιραν ευνοϊκής μεταχείρισης, επειδή δεν είχαν λάβει μέρος στην αποστασία της Λέσβου το 428 π.Χ.

[2] Ο Dover 1965, 86, σημειώνει ότι πρόκειται για συμμάχους των Αθηναίων με την ακριβή έννοια της λέξης. Αναφορά, προσθέτει, γίνεται στην Κεφαλληνία, στη Ζάκυνθο και στην Κέρκυρα. Πρβλ. 7.57.7. Η Κέρκυρα, όπως παρατηρεί ωστόσο, δε θα ήθελε να αποκαλείται *εὔληπτος*.

[3] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Εύφημος δηλώνει ότι σκοπός της παρέμβασης των Αθηναίων στη Σικελία είναι να αντιμετωπίσουν τους Συρακουσίους[1] που θέλουν να εξουσιάσουν τη Σικελία[2]. Αυτό θα συμβεί, προσθέτει, αν οι Καμαριναίοι ενωθούν με τους Συρακουσίους και αντικρούσουν τους Αθηναίους.

> *ὥστε καὶ* ***τἀνθάδε*** *εἰκὸς πρὸς τὸ λυσιτελοῦν καί,* ***ὃ λέγομεν****, ἐς Συρακοσίους δέος* ***καθίστασθαι. ἀρχῆς*** *γὰρ ἐφίενται ὑμῶν*[3] *καὶ βούλονται ἐπὶ τῷ ἡμετέρῳ* ***ξυστήσαντες*** *ὑμᾶς*[4] *ὑπόπτῳ,* ***βίᾳ ἢ καὶ κατ' ἐρημίαν***[5]***, ἀπράκτων*** *ἡμῶν*[6] ***ἀπελθόντων****, αὐτοὶ* ***ἄρξαι*** *τῆς Σικελίας. ἀνάγκη δέ, ἢν* ***ξυστῆτε*** *πρὸς αὐτούς· οὔτε γὰρ* ***ἡμῖν*** *ἔτι* ***ἔσται ἰσχὺς*** *τοσαύτη ἐς ἣν* ***ξυστᾶσα εὐμεταχείριστος****, οὔθ'* ***οἵδ' ἀσθενεῖς*** *ἂν ἡμῶν μὴ* ***παρόντων*** *πρὸς ὑμᾶς εἶεν* (6.85.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός[7] (*ἀδύνατοι* (στο 6.85.1) ≠ *ἰσχύς, ἰσχὺς ≠ ἀσθενεῖς*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*τοὺς ἐκεῖ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τἀνθάδε*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελευθερία ≠ εξουσία (*ἐλευθέρως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀρχῆς*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*καθίστασθαι ≠ ἀπράκτων, ἀπράκτων ≠ εὐμεταχείριστος*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, βοήθεια ≠ εγκατάλειψη (*ξυστήσαντες ≠ ἀπελθόντων, ἀπελθόντων ≠ ξυστῆτε*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο [8], και βία ≠ εγκατάλειψη (*βίᾳ ≠ κατ' ἐρημίαν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *ἢ* και *καί*. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Συρακουσίων (*ἡμῖν ≠ οἵδε*), της οποίας τα μέλη

[1] Ο Solmsen 1971, 406, παρατηρεί ότι στο 6.6.1 ο σκοπός των Αθηναίων παρουσιάζεται διαφορετικός. Πρβλ. και την υποσ. 2 στη σελ. 768.

[2] Ο Connor 1984, 182 υποσ. 63, παρατηρεί ότι η ιμπεριαλιστική πολιτική των Συρακουσίων συνιστούσε απειλή για τις υπόλοιπες σικελικές πόλεις, αλλά πιο σοβαρό κίνδυνο αποτελούσε η Καρχηδόνα που επενέβαινε επίσης στην περιοχή.

[3] Ο Hornblower 2008, 505, διερωτάται για ποιό λόγο δεν αναφέρεται ο Εύφημος στην προηγούμενη καταπιεστική συμπεριφορά των Συρακουσίων προς τους Καμαριναίους, όπως αυτή περιγράφεται στο 6.5.3. Ο ίδιος ερμηνεύει την παράλειψη ως προσπάθεια του ομιλητή να αποφύγει την αναφορά στην αδυναμία των Καμαριναίων να αντιμετωπίσουν τους Συρακουσίους.

[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 86, η αντωνυμία *ὑμᾶς* δεν αναφέρεται μόνο στους Καμαριναίους, αλλά σε όλες τις σικελικές πόλεις εκτός από τις Συρακούσες.

[5] Ο Dover 1965, 86, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 357, εξηγούν ότι η κατάκτηση των σικελικών πόλεων θα επιτευχθεί είτε με επίθεση και υποταγή όσων αντιστέκονται είτε με απειλή επίθεσης.

[6] Πρβλ. στο 6.48.1 την άποψη του Αλκιβιάδη. Δες και Hornblower 2008, 505.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη. Χρησιμοποιείται επίσης στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78 και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144, όπου λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο, όπως και στο λόγο του Νικία στο 6.9-14.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη, όπου επίσης λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο.

συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πλευρά που τοποθετούνται οι Αθηναίοι χρησιμοποιείται ο όρος *ἰσχύς*, ενώ στην πλευρά των Συρακουσίων παρατηρείται ο όρος *ἀσθενεῖς*, ώστε να τονιστεί η αθηναϊκή δύναμη.

Ο Εύφημος σημειώνει ότι και οι Καμαριναίοι είχαν στο παρελθόν ζητήσει βοήθεια[1], υποστηρίζοντας ότι, αν οι Αθηναίοι άφηναν τους Καμαριναίους να υποταχτούν στους Συρακουσίους, θα κινδύνευαν και οι ίδιοι.

> *καὶ ὅτῳ ταῦτα μὴ* ***δοκεῖ,*** *αὐτὸ* ***τὸ ἔργον ἐλέγχει.*** *τὸ γὰρ* ***πρότερον*** *ἡμᾶς ἐπηγάγεσθε οὐκ ἄλλον τινὰ προσείοντες φόβον ἤ, εἰ* ***περιοψόμεθα*** *ὑμᾶς* ***ὑπὸ Συρακοσίοις γενέσθαι,*** *ὅτι καὶ αὐτοὶ* ***κινδυνεύσομεν*** (6.86.1).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό[2] (*ἔσται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκεῖ, δοκεῖ* ≠ *ἐλέγχει*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, λόγος ≠ έργον (*λέγομεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ ἔργον*), βοήθεια ≠ αδιαφορία (*ξυστᾶσα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *περιοψόμεθα*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*ἄρξαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπὸ Συρακοσίοις γενέσθαι*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*παρόντων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρότερον*), ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδιαφορία ≠ βλάβη[3] (*περιοψόμεθα ≠ κινδυνεύσομεν*).

Ο Εύφημος καλεί τους Καμαριναίους να μην υποψιάζονται[4] τους Αθηναίους, επειδή η δύναμή τους είναι μεγαλύτερη[5], αλλά να στρέψουν τις υποψίες τους προς τους Συρακουσίους.

---

[1] Όπως εξηγούν ο Dover 1965, 86, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 357, και ο Cogan 1981, 106-107 και υποσ. 31, η Καμάρινα ήταν ανάμεσα στις συμμαχικές πόλεις των Λεοντίνων που είχαν ζητήσει βοήθεια από την Αθήνα το 427 π.Χ. Πρβλ. 3.86.2. Ο Cogan σημειώνει πως το γεγονός ότι η Καμάρινα ήταν ονομαστικά σύμμαχος της Αθήνας σε συνδυασμό με την προηγούμενη νίκη των Αθηναίων κατά των Συρακουσίων, έκανε τους Αθηναίους να πιστεύουν ότι οι Καμαριναίοι θα πήγαιναν με το μέρος τους. Οι Αθηναίοι, σημειώνει, θα ήλπιζαν στην απομόνωση των Συρακουσών από τις συμμαχικές τους πόλεις, οι οποίες θα ευελπιστούσαν στην τελική νίκη των Αθηναίων.

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη, στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78, στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή, όπως και στον τελευταίο του λόγο στο 2.60-64, και στο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.80.3-4.

[4] Η δυσπιστία τονίζεται σε αυτή την περίοδο με την επανάληψη σχετικών όρων. Πρβλ. *ἀπιστεῖν… ὑποπτεύεσθαι… ἀπιστεῖν*. Ο Hornblower 2008, 506, παρατηρεί ότι ο Εύφημος χρησιμοποιεί με διπλωματικό τρόπο τον όρο «υποψία» αντί τον όρο «φόβος».

[5] Όπως εξηγούν οι Dover 1965, 86-87, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 357, η παρούσα δύναμη των Αθηναίων ήταν μεγαλύτερη από αυτήν που είχαν χρησιμοποιήσει οι ίδιοι το 427 π.Χ. Πρβλ. 3.86.1 και 6.1.1. Δες και Hornblower 2008, 505-506, ο οποίος παρατηρεί την εσκεμμένη ασάφεια του χωρίου: τα λόγια του Εύφημου μπορεί να είναι επιθετικά ή να αναφέρονται απλώς στην προηγούμενη εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία το 427 π.Χ.

καὶ ***νῦν*** *οὐ δίκαιον*[1]*, ᾧπερ καὶ ἡμᾶς ἠξιοῦτε* ***λόγῳ πείθειν,*** *τῷ αὐτῷ* ***ἀπιστεῖν, οὐδ'*** *ὅτι* ***δυνάμει μείζονι πρὸς τὴν τῶνδε ἰσχὺν πάρεσμεν ὑποπτεύεσθαι, πολὺ δὲ μᾶλλον τοῖσδε ἀπιστεῖν*** (6.86.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀσθενεῖς* (στο 6.85.3) ≠ *δυνάμει*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρότερον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους έργον ≠ λόγος (*τὸ ἔργον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *λόγῳ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πίστη ≠ απιστία (*πείθειν ≠ ἀπιστεῖν*) και πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*πάρεσμεν ≠ ὑποπτεύεσθαι*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Σημειώνεται και η συντακτική αντίθεση[2]: *οὐδ' ὑποπτεύεσθαι ≠ πολὺ δὲ μᾶλλον ἀπιστεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Συρακουσίων ([*ἡμᾶς*] ≠ *τοῖσδε, δυνάμει μείζονι πάρεσμεν ≠ πρὸς τὴν τῶνδε ἰσχύν*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[3]. Στη δεύτερη περίπτωση αντιδιαστέλλεται η δύναμη των Αθηναίων με αυτήν των Συρακουσίων. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση των όρων *δυνάμει* και *ἰσχὺν* στο κάθε μέρος της αντίθεσης, για να δείξει ο ομιλητής τη δύναμη της κάθε πλευράς και η παρεμβολή του επιθέτου *μείζονι*, για να τονιστεί η μεγαλύτερη δύναμη των Αθηναίων.

Ο Εύφημος υποστηρίζει ότι, ακόμη κι αν κατακτούσαν οι Αθηναίοι τη Σικελία, θα ήταν δύσκολο να την διατηρήσουν[4]· οι Συρακούσιοι, ωστόσο, μπορούν και θέλουν να την υποτάξουν.

ἡμεῖς μέν *γε οὔτε ἐμμεῖναι* ***δυνατοὶ*** *μὴ μεθ' ὑμῶν*[5]*, εἴ τε καὶ* ***γενόμενοι*** *κακοὶ κατεργασαίμεθα,* ***ἀδύνατοι*** *κατασχεῖν διὰ μῆκός τε* ***πλοῦ*** *καὶ* ***ἀπορίᾳ*** *φυλακῆς πόλεων*

[1] Ο Connor 1984, 182-183, παρατηρεί ότι σε αυτό το λόγο τα επιχειρήματα που αφορούν το δίκαιο και το συμφέρον ενώνονται, ενώ συνήθως αντιδιαστέλλονται.
[2] Παρόμοια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί από τον Ερμοκράτη στο 6.77.1.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη, όπου επίσης λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.
[4] Αυτό είχε υποστηρίξει και ο Νικίας στο λόγο του πριν από τη Σικελική εκστρατεία (6.9-14), χωρίς ωστόσο να εισακουστεί. Δες και Dover 1965, 87, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 358, και Kagan 1981, 246-247, οι οποίοι επισημαίνουν τη χρήση του επιχειρήματος του Νικία από τον Εύφημο. Ο Dover επισημαίνει ότι σκοπός του Εύφημου ήταν να πετύχει το στόχο που ο Νικίας θεωρούσε αδύνατο.
[5] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 358, σημειώνουν ότι ο Εύφημος είναι αφοπλιστικά ειλικρινής, όπως και στο 6.84.3.

μεγάλων καὶ τῇ παρασκευῇ ***ἠπειρωτίδων***[1]***· οἵδε δὲ οὐ στρατοπέδῳ, πόλει δὲ μείζονι***[2] ***τῆς ἡμετέρας παρουσίας*** *ἐποικοῦντες ὑμῖν αἰεί τε ἐπιβουλεύουσι καί, ὅταν καιρὸν λάβωσιν ἑκάστου,* ***οὐκ ἀνιᾶσιν*** *(ἔδειξαν δὲ καὶ ἄλλα ἤδη καὶ τὰ ἐς Λεοντίνους)* (6.86.3).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων ≠ Αθηναίων (*τοῖσδε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡμεῖς, ἡμεῖς ≠ οἵδε, πόλει ≠ τῆς ἡμετέρας παρουσίας*), διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Τα μέλη της στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, ενώ στην τελευταία συγκρίνονται, αλλά η μεταξύ τους σύγκριση λειτουργεί αντιθετικά. Στην τελευταία περίπτωση η αντίθεση σχηματίζεται λόγω της λεξικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες μεγάλο ≠ μικρό (*μείζονι ≠* [*μικράς*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στη δημηγορία. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ πραγματικό (*ὑποπτεύεσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *γενόμενοι*), η οποία επεκτείνει επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ έλλειψη[3] (*μείζονι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπορία, ἀπορίᾳ ≠ μείζονι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*δυνατοὶ ≠ ἀδύνατοι*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες θάλασσα ≠ στεριά (*πλοῦ ≠ ἠπειρωτίδων*). Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐ στρατοπέδῳ ≠ πόλει δὲ μείζονι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ αδιαφορία (*ἐπιβουλεύουσι ≠ καὶ οὐκ ἀνιᾶσιν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης. Στο παράδειγμα της συμπεριφοράς των Συρακουσίων προς τους Λεοντίνους, που αναφέρεται παρενθετικά, δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Ο Αθηναίος ομιλητής σημειώνει ότι οι Συρακούσιοι έχουν το θράσος να ζητούν τη βοήθεια των Καμαριναίων, οι οποίοι είναι οι μόνοι που μπορούν να ματαιώσουν τα κατακτητικά τους σχέδια.

[1] Όπως εξηγεί ο Kagan 1981, 247, πρόκειται για πόλεις που διέθεταν οπλίτες και ιππικό.

[2] Στην αμέσως προηγούμενη περίοδο ο Εύφημος είχε ισχυριστεί, χρησιμοποιώντας το ίδιο επίθετο, ότι η αθηναϊκή δύναμη είναι η μεγαλύτερη, ενώ τώρα ισχυρίζεται ότι μεγαλύτερη είναι η πόλη των Συρακουσίων. Στην πρώτη περίπτωση ο ομιλητής ήθελε να δείξει ότι οι Καμαριναίοι δεν πρέπει να φοβούνται την υπεροχή των Αθηναίων, ενώ στη δεύτερη σκοπό είχε να δείξει την αναγκαιότητα παροχής βοήθειας στην Αθήνα εκ μέρους των Καμαριναίων. Πρόκειται για σοφιστικό επιχείρημα.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε δημηγορίες του Αθηναίου Νικία: στο 6.68, 7.11-15 και 7.61-64.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καὶ νῦν τολμῶσιν *ἐπὶ τοὺς ταῦτα* ***κωλύοντας*** *καὶ* ***ἀνέχοντας*** *τὴν Σικελίαν μέχρι τοῦδε μὴ ὑπ᾽ αὐτοὺς εἶναι* ***παρακαλεῖν ὑμᾶς*** *ὡς ἀναισθήτους* (6.86.4).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω άρνησης και του μορίου *καὶ* σχηματίζοντας τη συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἀνιᾶσιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *καὶ νῦν τολμῶσιν*, με την οποία δημιουργείται αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, πληροφορίας από μία αρνητικά αξιολογημένη. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εμποδίζω ≠ επιτρέπω (*κωλύοντας* ≠ *ἀνέχοντας*).

Οι Αθηναίοι, όπως σημειώνει ο ομιλητής, ζητούν τη βοήθεια των Καμαριναίων, ώστε να αντιμετωπίσουν την πολυάριθμη δύναμη των Συρακουσίων. Καλεί, επομένως, τους Καμαριναίους να εκμεταλλευτούν την ευκαιρία που τους δίνεται.

πολὺ δὲ ἐπὶ ἀληθεστέραν *γε* ***σωτηρίαν ἡμεῖς ἀντιπαρακαλοῦμεν,*** *δεόμενοι τὴν ὑπάρχουσαν ἀπ᾽ ἀλλήλων ἀμφοτέροις* ***μὴ προδιδόναι, νομίσαι δὲ τοῖσδε μὲν*** *καὶ* ***ἄνευ ξυμμάχων*** *αἰεὶ* ***ἐφ᾽ ὑμᾶς*** *ἑτοίμην διὰ τὸ πλῆθος*[1] ***εἶναι ὁδόν, ὑμῖν δ᾽*** *οὐ πολλάκις* ***παρασχήσειν μετὰ τοσῆσδε ἐπικουρίας ἀμύνασθαι·*** *ἢν εἰ τῷ ὑπόπτῳ ἢ* ***ἄπρακτον*** *ἐάσετε* ***ἀπελθεῖν*** *ἢ καὶ* ***σφαλεῖσαν***[2]***,*** *ἔτι βουλήσεσθε καὶ* ***πολλοστημόριον*** *αὐτῆς ἰδεῖν, ὅτε οὐδὲν ἔτι* ***περανεῖ παραγενόμενον*** *ὑμῖν* (6.86.5).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *δέ*: *τολμῶσιν παρακαλεῖν ὑμᾶς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολὺ δὲ ἐπὶ ἀληθεστέραν σωτηρίαν ἀντιπαρακαλοῦμεν*, σχηματίζοντας κλιμάκωση. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στα δύο μέλη της αντίθεσης εντοπίζεται το ρήμα *παρακαλῶ* που παρουσιάζεται ως σύνθετο με την πρόθεση *ἀντὶ* στο δεύτερό της μέρος. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων ≠ Αθηναίων ([*οὗτοι*] (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡμεῖς*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται η συντακτική αντίθεση: *μὴ προδιδόναι* ≠ *νομίσαι δέ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Χρησιμοποιείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων ≠ Καμαριναίων (*τοῖσδε* ≠ *ὑμῖν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Έτσι ο Εύφημος φέρνει με έντεχνο τρόπο αντιμέτωπους τους δύο συμμάχους. Εντοπίζονται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ καταστροφή (*σωτηρίαν* ≠ *σφαλεῖσαν*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 6.83.2, χωριστά ≠ μαζί[3] (*ἄνευ*

[1] Και πάλι τονίζεται η μεγάλη δύναμη των Συρακουσίων, για να φανερωθεί η ανάγκη των Αθηναίων για βοήθεια εκ μέρους των Καμαριναίων.

[2] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 506, η παραδοχή του Εύφημου, ότι η αθηναϊκή εκστρατεία μπορεί να αποτύχει ή να καταλήξει σε καταστροφή, φαίνεται παράξενη, αφού οι Αθηναίοι βρίσκονταν ακόμη στο αρχικό στάδιο της εκστρατείας.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.79.3.

ξυμμάχων ≠ μετὰ τοσῆσδε ἐπικουρίας), για να τονιστεί η βοήθεια που χρειάζονται οι Αθηναίοι, επίθεση ≠ άμυνα (*ἐφ' ὑμᾶς εἶναι ὁδόν ≠ ἀμύνασθαι*) και αποτυχία ≠ επιτυχία[1] (*σφαλεῖσαν ≠ περανεῖ*). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*ἑτοίμην ≠ τῷ ὑπόπτῳ, τῷ ὑπόπτῳ ≠ παραγενόμενον*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, βοήθεια ≠ αδιαφορία (*ἀμύνασθαι ≠ ἐάσετε ἀπελθεῖν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, δράση ≠ αδράνεια (*παρασχήσειν ≠ ἄπρακτον*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 6.85.3, και φεύγω ≠ έρχομαι (*ἀπελθεῖν ≠ παραγενόμενον*) η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 6.82.4.

Ο Εύφημος ζητεί από τους Καμαριναίους να μην πεισθούν από τις κατηγορίες των Συρακουσίων και υπενθυμίζει και πάλι τους λόγους για τους οποίους οι Καμαριναίοι, όπως και οι υπόλοιποι Σικελιώτες, δεν πρέπει να υποψιάζονται τους Αθηναίους.

> ***Ἀλλὰ μήτε*** *ὑμεῖς, ὦ Καμαριναῖοι, ταῖς τῶνδε διαβολαῖς*[2] ***ἀναπείθεσθε*** *μήτε οἱ ἄλλοι· εἰρήκαμεν δ' ὑμῖν* ***πᾶσαν*** *τὴν ἀλήθειαν περὶ ὧν* ***ὑποπτεύόμεθα****, καὶ ἔτι* ***ἐν κεφαλαίοις*** *ὑπομνήσαντες ἀξιώσομεν* ***πείθειν*** (6.87.1).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *ἀλλά*, σχηματίζοντας τη συντακτική αντίθεση: *ἦν εἰ ἐάσετε ἀπελθεῖν, ἔτι βουλήσεσθε ἰδεῖν ≠ ἀλλὰ μήτε ἀναπείθεσθε*, που δημιουργεί εξαίρεση. Όμοια οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*παραγενόμενον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑποπτεύόμεθα*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και μέρος ≠ όλον[3] (*πολλοστημόριον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πᾶσαν, πᾶσαν ≠ ἐν κεφαλαίοις*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, διεκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δηγορίας. Ο ομιλητής καλεί τους Καμαριναίους να πεισθούν στα λόγια του, αλλά η έκκλησή του περιλαμβάνει πλέον όλους τους Σικελιώτες. Έτσι αποφεύγεται η αντιπαραβολή των Καμαριναίων με τους υπόλοιπους Σικελιώτες, την οποία είχε επιδιώξει ο Ερμοκράτης στο λόγο του[4]. Αντίθετα Καμαριναίοι και Σικελιώτες παρουσιάζονται ως ενιαίο σύνολο (*μήτε ὑμεῖς – μήτε οἱ ἄλλοι*). Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αλλαγή ≠ μονιμότητα[5] (*ἀναπείθεσθε ≠ πείθειν*).

Ο Εύφημος υπενθυμίζει ότι οι Αθηναίοι ασκούν ηγεμονία στην Ελλάδα, για να μην υποδουλωθούν σε άλλους, αλλά στόχος τους είναι να απελευθερώσουν τις πόλεις της Σικελίας, ώστε να μην καταστραφούν από τους Συρακουσίους.

---

[1] Την ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιήσει και ο Ερμοκράτης στο λόγο του στο 6.80.2.
[2] Πρβλ. 6.75.4 *προδιαβάλλειν*. Δες και Hornblower 2008, 494, 506.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.76.2-3.
[4] Πρβλ. 6.78.4 και 6.80.3.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.77.1-2.

φαμὲν γὰρ ***ἄρχειν μὲν τῶν ἐκεῖ,*** *ἵνα μὴ* ***ὑπακούωμεν*** *ἄλλου,* ***ἐλευθεροῦν δὲ τὰ ἐνθάδε,*** *ὅπως μὴ ὑπ' αὐτῶν* ***βλαπτώμεθα,*** *πολλὰ δ' ἀναγκάζεσθαι* ***πράσσειν***[1]*, διότι καὶ πολλὰ* ***φυλασσόμεθα,*** *ξύμμαχοι δὲ καὶ* ***νῦν*** *καὶ* ***πρότερον*** *τοῖς ἐνθάδε ὑμῶν* ***ἀδικουμένοις οὐκ ἄκλητοι***[2]*,* ***παρακληθέντες δὲ*** *ἥκειν* (6.87.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ὑποπτευόμεθα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πράσσειν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*ἄρχειν* ≠ *ὑπακούωμεν*), ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, εξουσία ≠ ελευθερία (*ἄρχειν* ≠ *ἐλευθεροῦν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία ολοκληρώνει επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, ωφέλεια ≠ βλάβη (*ἐλευθεροῦν* ≠ *βλαπτώμεθα*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία, για να τονιστεί η αντίθετη συμπεριφορά των Αθηναίων στην Ελλάδα και στη Σικελία, και επίθεση ≠ άμυνα (*πράσσειν* ≠ *φυλασσόμεθα*), με επανάληψη του επιθέτου *πολλὰ* και στα δύο της μέλη (σχήμα αναφοράς). Χρησιμοποιούνται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις τόπου ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*τῶν ἐκεῖ* ≠ *τὰ ἐνθάδε*), ολοκληρώνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* ≠ *πρότερον*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *καί… καὶ* και η οποία ολοκληρώνει επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐκ ἄκλητοι* ≠ *παρακληθέντες δέ*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[3].

Ο Εύφημος σημειώνει ότι οι Καμαριναίοι δεν πρέπει να επικρίνουν την πολυπραγμοσύνη των Αθηναίων[4], αλλά να την εκμεταλλευτούν προς όφελός τους.

καὶ ὑμεῖς ***μήθ' ὡς δικασταὶ*** *γενόμενοι τῶν ἡμῖν ποιουμένων μήθ' ὡς σωφρονισταί*[5]*, ὃ χαλεπὸν ἤδη,* ***ἀποτρέπειν πειρᾶσθε, καθ' ὅσον δέ τι*** *ὑμῖν* ***τῆς*** *ἡμετέρας* ***πολυπραγμοσύνης***[6] *καὶ τρόπου* ***τὸ αὐτὸ ξυμφέρει, τούτῳ ἀπολαβόντες χρήσασθε,*** *καὶ*

[1] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965, 87, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 358, και ο Kagan 1981, 247 και υποσ. 42, η φράση *πολλὰ πράσσειν* παραπέμπει στον όρο *πολυπραγμοσύνη*, τον οποίο χρησιμοποιεί ο ομιλητής στην αμέσως επόμενη περίοδο.

[2] Ο Kagan 1981, 248, θεωρεί τα επιχειρήματα του Εύφημου λογικά και πιθανά, αφού οι Αθηναίοι είχαν ξαναέρθει στη Σικελία μετά από παράκληση των συμμάχων τους και είχαν φύγει χωρίς να κατακτήσουν το νησί. Έτσι η παρουσία τους, σημειώνει, δε φανέρωνε κατ' ανάγκην κακή πρόθεση.

[3] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται 6 φορές σε αυτή τη δημηγορία.

[4] Όπως σημειώνει ο Kagan 1981, 247, ο Εύφημος γνώριζε το φόβο που ένιωθαν πολλοί για τον αθηναϊκό χαρακτήρα, λόγω της εξαιρετικής ζωντάνιας και δραστηριότητας που επεδείκνυαν οι Αθηναίοι. Πρβλ. στο κεφάλαιο 2.2. το λόγο των Κορινθίων στο 1.68-71 όπου περιγράφεται ο χαρακτήρας των Αθηναίων.

[5] Ο Hornblower 2008, 506-507, σημειώνει ότι οι *σωφρονισταὶ* επέβλεπαν τους έφηβους και είχαν πειθαρχική εξουσία επάνω τους.

[6] Πρβλ. και υποσ. 1 πιο πάνω. Ο Hornblower 2008, 507, παρατηρεί ότι αυτός ο όρος, που περιγράφει στη σύγχρονη έρευνα το χαρακτήρα της Αθήνας του Περικλή, εμφανίζεται μόνο στο σημείο αυτό της *Ιστορίας*. Αντίθετα, η αρνητική του έννοια *ἀπραγμοσύνη* χρησιμοποιείται συχνά. Ο Cogan 1981, 111-112, σημειώνει ότι

νομίσατε ***μὴ πάντας*** *ἐν ἴσῳ* ***βλάπτειν*** *αὐτά,* ***πολὺ δὲ πλείους*** *τῶν Ἑλλήνων καὶ* ***ὠφελεῖν*** (6.87.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδικία ≠ δικαιοσύνη[1] (*ἀδικουμένοις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δικασταί*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εμπόδιο ≠ δυνατότητα (*μήτε ἀποτρέπειν πειρᾶσθε ≠ καθ' ὅσον δέ τι τὸ αὐτὸ ξυμφέρει, τούτῳ ἀπολαβόντες χρήσασθε*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *μὴ πάντας ≠ πολὺ δὲ πλείους*, της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αυτή τη φορά κλιμάκωση[2] λόγω των επιθέτων *πάντας* στο ένα της μέρος και *πολὺ πλείους* στο δεύτερο. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους βλάβη ≠ ωφέλεια (*βλάπτειν ≠ ὠφελεῖν*).

Ο Εύφημος παρατηρεί ότι όσοι αδικούνται ζητούν τη βοήθεια των Αθηναίων και σώζονται, ενώ όσοι σχεδιάζουν αδικίες παραμένουν αδρανείς λόγω της παρουσίας των Αθηναίων.

ἐν παντὶ γὰρ πᾶς χωρίῳ, καὶ ᾧ μὴ ὑπάρχομεν, ***ὅ τε οἰόμενος ἀδικήσεσθαι*** *καὶ* ***ὁ ἐπιβουλεύων*** *διὰ τὸ ἑτοίμην ὑπεῖναι ἐλπίδα* ***τῷ μὲν*** *ἄν τι τυχεῖν* ***ἐπικουρίας*** *ἀφ' ἡμῶν,* ***τῷ δὲ*** *εἰ ἥξομεν, μὴ ἀδεὲς εἶναι* ***κινδυνεύειν,*** *ἀμφότεροι ἀναγκάζονται* ***ὁ μὲν*** *ἄκων σωφρονεῖν,* ***ὁ δ' ἀπραγμόνως σώζεσθαι*** (6.87.4).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δικασταί* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδικήσεσθαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, πολυπραγμοσύνη ≠ απραγμοσύνη[3] (*τῆς πολυπραγμοσύνης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπραγμόνως*), και ωφέλεια ≠ βλάβη[4] (*ὠφελεῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπιβουλεύων*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της

ο όρος *πολυπραγμοσύνη* χρησιμοποιείτο ως μομφή εναντίον των Αθηναίων, ενώ τώρα οι ίδιοι οι Αθηναίοι τον χρησιμοποποιούν για τον εαυτό τους. Όπως παρατηρεί ο ίδιος, η νέα ερμηνεία της πόλης ως μεταβαλλόμενης συνεχώς και η νέα στρατιωτική κατάσταση στην οποία βρέθηκε δημιουργούν μία ριζική αλλαγή, φέρνοντας την Αθήνα σε διαφορετική θέση από αυτήν που βρισκόταν στην αρχή του πολέμου. Ενώ στην αρχή του πολέμου, προσθέτει, η ηγεμονία ήταν μία πολυτέλεια που απαιτούσε την ενεργητικότητα των πολιτών, οι οποίοι χαίρονταν την ελευθερία τους, τώρα γίνεται μία σταθερή και αμετάβλητη πηγή εξαναγκασμού και φόβου, και η διατήρησή της αποτελούσε πλέον επιτακτική ανάγκη. Για την έννοια της «πολυπραγμοσύνης» δες το άρθρο του Ehrenberg 1947, 46-53, η οποία, σύμφωνα με τον ίδιο, περιγράφει τον αθηναϊκό χαρακτήρα στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός υπήρξε το αποτέλεσμα αυτής της πολυπραγμοσύνης των Αθηναίων. Για την έννοια της *πολυπραγμοσύνης* δες και Allison 1979, 10-22.

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Ερμοκράτη στο 4.59-64 και στον προηγούμενό του λόγο στο 6.76-80.

[2] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται και πιο πάνω στο 6.86.4-5.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[4] Η αντίθεση αυτή ως λεξική και ως σημασιολογική παρατηρείται και στους δύο λόγους αυτής της αντιλογίας.

δημηγορίας. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πάσχω ≠ ενεργώ (*ὁ οἰόμενος ἀδικήσεσθαι ≠ ὁ ἐπιβουλεύων*) που επαναλαμβάνεται άλλες δύο φορές (*τῷ μὲν ≠ τῷ δέ, ὁ μὲν ≠ ὁ δέ*) με τα μέλη της να διαχωρίζονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1] και υπονοώντας ότι αυτοί που ενεργούν κακόβουλα είναι οι Συρακούσιοι. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ βοήθεια (*ἐπιβουλεύων ≠ ἐπικουρίας*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 6.84.1, βοήθεια ≠ κίνδυνος (*ἐπικουρίας ≠ κινδυνεύειν*), και κίνδυνος ≠ σωτηρία[2] (*κινδυνεύειν ≠ σῴζεσθαι*).

Στο τέλος του λόγου του ο Εύφημος καλεί τους Καμαριναίους να δεχτούν την ασφάλεια που τους προσφέρουν οι Αθηναίοι[3] και μαζί με τους άλλους Σικελιώτες να στραφούν εναντίον των Συρακουσίων.

> *ταύτην οὖν τὴν κοινὴν τῷ τε δεομένῳ καὶ ὑμῖν* ***νῦν παροῦσαν*** *ἀσφάλειαν* ***μὴ ἀπώσησθε, ἀλλ'*** *ἐξισώσαντες*[4] *{τοῖς ἄλλοις} μεθ' ἡμῶν τοῖς Συρακοσίοις,* ***ἀντὶ τοῦ αἰεὶ φυλάσσεσθαι*** *αὐτούς, καὶ* ***ἀντεπιβουλεῦσαί*** *ποτε ἐκ τοῦ ὁμοίου* ***μεταλάβετε*** (6.87.5).

Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αντίσταση ≠ βοήθεια[5] (*ἀπώσησθε ≠ μεταλάβετε*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί ως ορθή η προσφορά βοήθειας, και άμυνα ≠ επίθεση (*ἀντὶ τοῦ φυλάσσεσθαι ≠ ἀντεπιβουλεῦσαι*). Αξίζει να σημειωθεί ότι η δεύτερη αντίθεση εντάσσεται εντός του δευτέρου μέλους της πρώτης αντίθεσης. Προτού ολοκληρωθεί, δηλαδή, η πρώτη αντίθεση εκφωνείται και ολοκληρώνεται η δεύτερη. Ο όρος *ἀντὶ* χρησιμοποιείται και στα δύο μέρη αυτής της αντίθεσης: στο πρώτο ως πρόθεση και στο δεύτερο ως το πρώτο συνθετικό του ρηματικού τύπου. Εντοπίζεται και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προσωρινό ≠ αιώνιο[6] (*νῦν παροῦσαν ≠ αἰεί*). Και στο τέλος του λόγου οι Καμαριναίοι και οι υπόλοιποι Σικελιώτες παρουσιάζονται ως μία ενότητα (*τῷ τε δεομένῳ καὶ ὑμῖν*). Έτσι φαίνεται ότι οι Αθηναίοι, ζητώντας τη συμμαχία και τη βοήθεια των Καμαριναίων, στοχεύουν στη βοήθεια όλων των Σικελιωτών[7].

---

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.78.3-4, στο λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.74.3 και στο λόγο του Νικία στο 6.9.3.

[3] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 359, πρόκειται για χαρακτηριστικό αθηναϊκό ισχυρισμό.

[4] Ο Dover 1965, 87-88, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 359, σημειώνουν ότι πρόκειται για στρατιωτικό τεχνικό όρο, που είναι ρητορικά αποτελεσματικός στο σημείο αυτό, καθώς δηλώνει την επέκταση της εμπροσθοφυλακής εναντίον του εχθρού.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο ενός άλλου Αθηναίου, του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.80.3-5.

[7] Όμοια ο Westlake 1958, 253, είχε παρατηρήσει ότι σχεδόν όλα τα επιχειρήματα του Ερμοκράτη και του Εύφημου αφορούν σε όλους τους Σικελιώτες και όχι μόνο στους Καμαριναίους, αφού το θέμα και των δύο

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Μετά από την αντιλογία οι Καμαριναίοι παρουσιάζονται από τον ιστορικό να κλίνουν προς το μέρος των Αθηναίων[1], αλλά και να φοβούνται ότι στόχος των Αθηναίων ήταν η υποδούλωση της Σικελίας[2]. Από την άλλη, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, οι Καμαριναίοι είχαν ανέκαθεν διαφορές με τους Συρακουσίους[3]. Οι Καμαριναίοι είχαν, ωστόσο, στείλει περιορισμένη βοήθεια στους Συρακουσίους κατά την πρώτη μάχη[4], επειδή φοβούνταν ότι οι Συρακούσιοι θα νικούσαν τελικά[5]. Επειδή όμως οι Αθηναίοι είχαν νικήσει στην πρώτη μάχη[6], οι ίδιοι αποφάσισαν να απαντήσουν και στους δύο ότι προς το παρόν δε θα βοηθήσουν κανέναν[7], αφού ήταν σύμμαχοι και των δύο[8]. Έτσι οι πρέσβεις των Συρακουσίων και των Αθηναίων αποχωρούν από την Καμάρινα[9] (6.88.1-2).

ομιλητών ήταν η στήριξη των σικελικών πόλεων προς τις Συρακούσες ή προς την Αθήνα γενικότερα, η οποία ήταν σημαντική για την έκβαση του πολέμου.

[1] Ο Westlake 1958, 253, σημειώνει την επιτυχία του Ερμοκράτη που έγκειται στο γεγονός ότι οι Καμαριναίοι ήταν αρχικά ευνοϊκοί προς την Αθήνα και τελικά επιλέγουν την ουδετερότητα.

[2] Ο Kagan 1981, 248, θεωρεί ότι πρόκειται για άλλο ένα παράδειγμα που αποδεικνύει ότι η αύξηση του αθηναϊκού εστρατευτικού σώματος λόγω των συμβουλών του Νικία είχε τελικά αντίθετα αποτελέσματα από την αρχική στρατηγική θέση του Αλκιβιάδη. Η Καμάρινα, συμπληρώνει, είχε τη χειρότερη εντύπωση για τις προθέσεις της Αθήνας και προτίμησε να ενεργήσει με τρόπο που θα εξασφάλιζε την προστασία της.

[3] Πρβλ. *κατὰ τὸ ὅμορον διάφοροι* (6.88.1), όπως είχε ισχυριστεί και στο λόγο του ο Ερμοκράτης (6.78.4). Ο Hornblower 2008, 507, παρατηρεί ότι η γη της Καμάρινας συνόρευε με αυτήν των Συρακουσών, αλλά οι πόλεις δεν ήταν γεωγραφικά πολύ κοντινές. Αξίζει να σημειωθεί ότι και πάλι αποφεύγεται η αναφορά στη φυλετική συγγένεια Καμαριναίων και Συρακουσίων. Πρβλ. 6.5.3.

[4] Πρβλ. 6.67.2, 6.75.3. Δες και Dover 1965, 88, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 359. Πρβλ. και το κεφάλαιο 2.22.

[5] Σύμφωνα με τον Avery 1990, 101, οι Καμαριναίοι παρέχουν ενδεικτική βοήθεια στις Συρακούσες, για να προλάβουν την τιμωρία τους σε περίπτωση νίκης των Συρακουσών. Πρβλ. 7.33.1, όπου οι Καμαριναίοι στέλνουν τελικά βοήθεια στις Συρακούσες μετά από την κατάληψη του Πλημυρίου. Δες και 7.58.1. Ήδη από αυτό το σημείο οι Καμαριναίοι φαίνεται ότι αποφασίζουν: *τὸ λοιπὸν… ὑπουργεῖν μὲν τοῖς Συρακοσίοις μᾶλλον ἔργῳ* (6.88.1). Η απόφασή τους για ουδετερότητα, σύμφωνα με τον ιστορικό, αφορούσε μόνο το *ἐν τῷ παρόντι* (6.88.1 και ξανά στο 6.88.2) και ήταν *λόγῳ* (6.88.1). Αξίζει να σημειωθεί ότι η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λόγος ≠ έργον είχε χρησιμοποιηθεί αρκετές φορές στην αντιλογία. Όπως σημειώνει ο Kagan 1981, 248, η Καμάρινα θα συνέχιζε να προσφέρει βοήθεια στις Συρακούσες, αλλά όσο το δυνατόν λιγότερη, ώστε να μην προσβάλει την Αθήνα.

[6] Όπως σημειώνει ο Kagan 1981, 248, η νίκη των Αθηναίων είχε εντυπωσιάσει τους Καμαριναίους.

[7] Σύμφωνα με τον Avery 1990, 101, οι Καμαριναίοι παραμένουν στην ίδια θέση, στην οποία βρίσκονταν και πριν από την αντιλογία. Ο Westlake 1958, 253, παρατηρεί ότι οι Καμαριναίοι υιοθετούν μία στάση, από την οποία είχε προσπαθήσει μάταια να τους αποτρέψει ο Ερμοκράτης στο λόγο του. Ο Kitto 1966, 332-333, εξηγεί ότι οι Καμαριναίοι αποφασίζουν να παραμείνουν ουδέτεροι, επειδή οι πόλεις της Σικελίας δεν ήταν ενωμένες και η Καμάρινα έπρεπε να αποφασίσει ανάλογα με τα συμφέροντά της, γι' αυτό και αργότερα συνεργάζεται με τη νικηφόρα πλευρά των Συρακουσίων, για να καταστρέψει τους εισβολείς. Σύμφωνα με τον Coby 1991, 81, η πολιτική της ουδετερότητας ήταν η καλύτερη επιλογή για τους Καμαριναίους, αφού τόσο οι προειδοποιήσεις του Ερμοκράτη για τους Αθηναίους όσο και οι αντίστοιχες προειδοποιήσεις του Εύφημου για τους Συρακουσίους ήταν ορθές.

[8] Πρβλ. την υποσ. 6 στη σελ. 739. Ο Hornblower 2008, 508, παρατηρεί ότι το λεκτικό θυμίζει τα λόγια του Ερμοκράτη στο 6.80.1 και σημειώνει ότι ο ιστορικός αναφέρει πλέον ξεκάθαρα το γεγονός της διπλής συμμαχικής δέσμευσης των Καμαριναίων, αλλά ακόμη και τώρα, προσθέτει, δεν αποτελεί σχόλιο του ιδίου του ιστορικού ή της αφήγησης, αλλά μέρος της απάντησης των Καμαριναίων.

[9] Ο Hornblower 2008, 492, 507, παρατηρεί ότι η συζήτηση δε διευθέτησε σχεδόν τίποτα. Ο Avery 1990, 109, παρατηρεί επίσης ότι τα δύο μέρη ήταν τόσο πειστικά, ώστε ακύρωσαν το ένα το άλλο. Ο Cogan 1981, 107-109 και υποσ. 34, σημειώνει ότι η αποτυχία των Αθηναίων να απομονώσουν τις Συρακούσες δε σήμαινε ότι η Σικελική εκστρατεία ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία, αλλά ότι το αποτέλεσμα της εκστρατείας θα κρινόταν μόνο στη μάχη. Ο ίδιος σημειώνει ότι, παρόλο που η απόφαση των Καμαριναίων φαίνεται ασήμαντη, είναι πολύ σημαντική, αφού δείχνει την αποτυχία των Αθηναίων να κερδίσουν ένα νέο σύμμαχο και τη συνακόλουθη αποτυχία τους να προκαλέσουν άλλες αποστασίες σικελικών πόλεων προς το μέρος τους. Έτσι, προσθέτει, οι Αθηναίοι χάνουν και την τελευταία τους ελπίδα για μία γρήγορη νίκη στη Σικελία. Ο ίδιος

Όπως έχει διαφανεί μέσα από την ανάλυση των αντιθέσεων της αντιλογίας οι δύο λόγοι του Ερμοκράτη και του Εύφημου παρουσιάζουν πολλές κοινές αντιθέσεις[1]. Κοινές αντιθέσεις παρουσιάζουν επίσης και οι τρεις λόγοι του Ερμοκράτη στην *Ιστορία* (4.59-64, 6.33-34, 6.79-80)[2], ενώ ο λόγος του Εύφημου παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με το λόγο των Αθηναίων πρέσβεων στο πρώτο βιβλίο (1.73-78)[3], αφού έχουν ως κοινό θέμα τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό. Ο Ερμοκράτης, όπως έχει ήδη σημειωθεί, παρουσιάζει σημαντική πρόοδο στη χρήση του αντιθετικού σχήματος, αφού χρησιμοποιεί συμμετρικές αντιθέσεις συνδυασμένες με τα άλλα γοργίεια σχήματα λόγου· στοιχείο που δεν εντοπίζεται τόσο έντονα στις προηγούμενές του δημηγορίες. Ο Συρακούσιος στρατηγός ακολουθεί με αυτό τον τρόπο τον Αθηναίο Κλέωνα, ο οποίος ήταν ο μόνος ομιλητής της *Ιστορίας* που είχε χρησιμοποιήσει στη δημηγορία του (3.37-40) συμμετρικές αντιθέσεις. Έτσι, οι αναγνώστες του θουκυδίδειου έργου προετοιμάζονται για την ακόλουθη εξέλιξη των συμπατριωτών του Ερμοκράτη, οι οποίοι θα καταφέρουν να βελτιώσουν τις ικανότητές τους στο ναυτικό και να νικήσουν τελικά τους Αθηναίους.

επισημαίνει ότι μετά από αυτό το επεισόδιο οι άλλες σικελικές πόλεις παρέμειναν ουδέτερες και επομένως η ίδια η Αθήνα ήταν αυτή που απομονώθηκε τελικά και η θέση της επιδεινώθηκε. Πρβλ. 7.33.2: *σχεδὸν γάρ τι ἤδη πᾶσα ἡ Σικελία…, οἱ δ' ἄλλοι ἐπὶ τοὺς Ἀθηναίους μετὰ τῶν Συρακοσίων οἱ πρότερον περιορώμενοι ξυστάντες ἐβοήθουν*. Ο Cogan κατά συνέπεια θεωρεί νικητή της αντιλογίας τον Ερμοκράτη. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 781.

[1] Πρβλ. υποσ. 3 στη σελ. 761. Για αντιστοιχίες ανάμεσα στον προηγούμενο λόγο του Ερμοκράτη και στο λόγο του Εύφημου δες Westlake 1958, 253 και υποσ. 2, de Romilly 1963, 246 υποσ. 1, 247, Dover 1965, 80, Kitto 1966, 331, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 350-353, 356, Connor 1984, 181-183 και υποσ. 62, Fauber 2001, 49, και Hornblower 2008, 498-504, 506.

[2] Η de Romilly 1963, 176 υποσ. 1, 216 υποσ. 1, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 351, και ο Hornblower 2008, 495, 498-499, εντοπίζουν ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Ερμοκράτη και στον προηγούμενο λόγο του ιδίου στο 4.59-64. Αντιστοιχίες ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Ερμοκράτη και στον προηγούμενό του λόγο στο 6.33-34 εντοπίζει ο Hornblower 2008, 495. Αντιστοιχίες ανάμεσα στους τρεις λόγους του Ερμοκράτη εντοπίζει και ο Tompkins 2015, 120. Η de Romilly 1963, 176 υποσ. 1, και ο Hornblower 2008, 497, 499, εντοπίζουν ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Ερμοκράτη και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή. Ο Hornblower 2008, 497, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Ερμοκράτη και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.9-14. Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 243, και το Fauber 2001, 49, οι κατηγορίες του Ερμοκράτη μοιάζουν με αυτές των Κορινθίων στο πρώτο βιβλίο (1.68-71).

[3] Πρβλ. την υποσ. 4 στη σελ. 765.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

2.24 Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΛΚΙΒΙΑΔΗ (6.89-92)

Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, οι Συρακούσιοι στέλνουν πρέσβεις στην Κόρινθο και στη Σπάρτη[1], με σκοπό να ζητήσουν βοήθεια. Οι πρέσβεις, περνώντας από τις ακτές της Ιταλίας, προσπαθούν να πείσουν τους Ιταλιώτες να μην είναι αδιάφοροι προς τις ενέργειες των Αθηναίων, επειδή οι επιβουλές των τελευταίων θα στραφούν και εναντίον τους[2]. Οι Συρακουσίοι πρέσβεις, φτάνοντας στην Κόρινθο, ζητούν βοήθεια από τους Κορινθίους *κατὰ τὸ ξυγγενές*[3] (6.88.7). Οι Κορίνθιοι δέχονται να βοηθήσουν[4] τους Συρακουσίους *πάσῃ προθυμίᾳ* και στέλνουν δικούς τους πρέσβεις μαζί[5] με αυτούς των Συρακουσίων στη Λακεδαίμονα, για να πείσουν τους Σπαρτιάτες να αρχίσουν και πάλι τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων στην Ελλάδα και να στείλουν βοήθεια στη Σικελία (6.88.8). Ταυτόχρονα με τους πρέσβεις των Κορινθίων[6] φτάνει στη Σπάρτη και ο Αλκιβιάδης μαζί με άλλους

[1] Οι Συρακούσιοι ενεργούν σύμφωνα με τις συμβουλές που τους είχε δώσει ο Ερμοκράτης στο λόγο του στο 6.33-34. Πρβλ. και 6.73.2. Δες και Dover 1965, 89, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 360.

[2] Ο Hornblower 2008, 509, παρατηρεί ότι, παρόλο που η δήλωση των πρέσβεων εξυπηρετούσε τις ρητορικές ανάγκες της τότε περίστασης, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι αυτό που ονομάζεται Σικελική εκστρατεία είχε ίσως λάβει και διαστάσεις στη Νότια Ιταλία.

[3] Οι Συρακούσες ήταν αποικία της Κορίνθου. Πρβλ. 6.3.2. Δες και Dover 1965, 89, και Kagan 1981, 250. Ο Hornblower 2008, 509, παρατηρεί ότι η συγγένεια Κορινθίων και Συρακουσίων είναι από τις πιο σημαντικές στην *Ιστορία* και σημειώνει ότι η σημασία της αυξάνεται σταδιακά μέσα από την αφήγηση των βιβλίων 6 και 7.

[4] Πρβλ. 6.104.1 για την αποστολή βοήθειας από την Κόρινθο στη Σικελία.

[5] Η κοινή προσπάθεια των Συρακουσίων και των Κορινθίων, και αργότερα και του Αλκιβιάδη, τονίζεται στην αφήγηση με όρους όπως: *ξυναπέστελλον* (6.88.8), *ξυναναπείθοιεν* (6.88.8), *τὰ αὐτά* (6.88.10).

[6] Ο Cogan 1981, 116-117, παρατηρεί ότι το περικείμενο του λόγου, όπως περιγράφεται από το Θουκυδίδη, θυμίζει την πρώτη συνέλευση στη Σπάρτη, με την οποία άρχισε ο Πελοποννησιακός πόλεμος, αφού και στις δύο περιπτώσεις στόχος είναι η ανάληψη δράσης εκ μέρους της Σπάρτης μέσω της πρόκλησης φόβου. Ο ίδιος σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στο γεγονός ότι αυτή τη φορά δεν πείθουν τους Σπαρτιάτες οι Κορίνθιοι, αλλά ο Αλκιβιάδης.

ΜΙΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

εξόριστους[1]. Ο ιστορικός αναφέρει ότι οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες είχαν προσκαλέσει τον Αλκιβιάδη στην πόλη τους, προσφέροντάς του εγγυήσεις[2] (6.88.9).

Στη συνέλευση των Λακεδαιμονίων που ακολούθησε παρευρέθηκαν οι πρέσβεις από τις Συρακούσες και από την Κόρινθο και ο Αλκιβιάδης. Όλοι τους είχαν, σύμφωνα με τον ιστορικό, τα ίδια αιτήματα[3] και κατάφεραν να πείσουν[4] τους Σπαρτιάτες. Οι Σπαρτιάτες έφοροι και όσοι κατείχαν την εξουσία είχαν ήδη σκεφτεί[5] να στείλουν πρέσβεις στους

[1] Πρβλ. την αφήγηση στο 6.61.7, όπου είχε αναφερθεί ότι ο Αλκιβιάδης, ενώ έπλεε για την Αθήνα, όπου θα δικαζόταν για ασέβεια προς τα Ελευσίνια μυστήρια και για την κοπή των Ερμαϊκών στηλών, κατάφερε να διαφύγει στους Θουρίους. Από εκεί έπλευσε μαζί με τους άλλους εξόριστους, που είχαν επίσης δραπετεύσει, στην Κυλλήνη της Ηλείας και από εκεί στη Σπάρτη (6.88.9). Ο Hornblower 2008, 510, παρατηρεί ότι ο ιστορικός με τη δεξιοτεχνία ενός διηγηματογράφου υπενθυμίζει μέσω λεκτικών επαναλήψεων ένα γεγονός που είχε αναφέρει προηγουμένως στην αφήγησή του και προχωρεί αναφέροντας τη συνέχειά του. Πρβλ. 6.61.7: *ἐπὶ πλοίου ἐπεραιώθη ἐς Πελοπόννησον ἐκ τῆς Θουρίας* – 6.88.9: *περαιωθεὶς τότ' εὐθὺς ἐπὶ πλοίου φορτικοῦ ἐκ τῆς Θουρίας*. Ο Dover 1965, 89, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 360-361, σημειώνουν ότι μετά από την ειρήνη του Νικία η Ηλεία είχε ενωθεί με την αντι-σπαρτιατική συμμαχία του Άργους και της Μαντινείας, η οποία ύστερα από τη σπαρτιατική νίκη στη Μαντινεία διαλύθηκε, και ίσως τότε η Ηλεία τέθηκε υπό τον έλεγχο των Σπαρτιατών. Αυτό, σύμφωνα με τους ίδιους, δείχνει ότι ο Αλκιβιάδης εισήλθε αμέσως μετά από τη δραπέτευσή του σε εχθρική περιοχή. Ο Kagan 1981, 250, σημειώνει ότι η Ηλεία αποτελούσε μέρος του διπλωματικού δικτύου που δημιούργησε ο Αλκιβιάδης πριν από τη μάχη της Μαντινείας και ήταν φιλική προς αυτόν περιοχή. Ο ιστορικός, προσθέτει, παραλείπει να αναφερθεί στην παραμονή του Αλκιβιάδη στο Άργος. Ο Brunt 1952, 92-93, 95, θεωρεί ότι ο Αλκιβιάδης ευρισκόμενος στο Άργος ζήτησε να επισκεφθεί τη Σπάρτη, για να προσφέρει τις υπηρεσίες του, και απαίτησε εγγυήσεις, τις οποίες του προσέφεραν οι Σπαρτιάτες. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η πρόσκληση του Αλκιβιάδη αποτελούσε μία από τις ευκαιρίες που έψαχνε η Σπάρτη, για να κηρύξει τον πόλεμο στην Αθήνα.

[2] Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Ο Αλκιβιάδης φοβόταν, λόγω του ρόλου που είχε διαδραματίσει στα γεγονότα της Μαντινείας, όταν είχε εξαπατήσει τους Σπαρτιάτες, για να πετύχει τη συμμαχία της Αθήνας με το Άργος και όχι με τη Σπάρτη, γι' αυτό ζητούσε εγγυήσεις. Πρβλ. 5.43-48, 5.61.2, 6.61.3 και την προηγούμενη δημηγορία του στο 6.16-18 στο κεφάλαιο 2.20. Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 361, η Σπάρτη ήταν πρόθυμη να χειριστεί τον Αλκιβιάδη ως φίλο λόγω της λιποταξίας του, αλλά ο ίδιος επέμενε σε εγγυήσεις για την ασφάλειά του. Ο Kagan 1981, 251, υποθέτει ότι η πρόσκληση προς τον Αλκιβιάδη προερχόταν από τους Σπαρτιάτες, που ήθελαν να επαναρχίσει ο πόλεμος και να σταλεί βοήθεια στις Συρακούσες. Οι Σπαρτιάτες, σημειώνει, γνώριζαν την εκδικητική στάση του Αλκιβιάδη προς την πόλη του. Η αναφορά στις μυστικές διεργασίες του Αλκιβιάδη οδήγησε πολλούς μελετητές στο συμπέρασμα, ότι ο Θουκυδίδης πήρε πληροφορίες από τον ίδιο τον Αλκιβιάδη, όταν οι δύο τους βρίσκονταν στην εξορία. Σύμφωνα με τον Brunt 1952, 65-96, ο Θουκυδίδης χρησιμοποιούσε τον Αλκιβιάδη ως πληροφοριοδότη του για τα επεισόδια στα οποία ο ίδιος είχε λάβει μέρος, ειδικά μετά από το 424 π.Χ., όταν εξορίστηκε ο ιστορικός. Ο Αλκιβιάδης υπήρξε εξόριστος από το 415-407 π.Χ. και ξανά το 406 π.Χ. Είναι πιθανόν οι δύο άνδρες να συναντήθηκαν προς το τέλος του πολέμου και αυτό φαίνεται, σύμφωνα με τον Brunt, από το γεγονός ότι ο ιστορικός τόνιζε τη σημασία των ενεργειών του Αλκιβιάδη, ώστε να του προσδώσει δόξα. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ιστορικός θαύμαζε τον Αλκιβιάδη λόγω της γοητείας και της έξοχης προσωπικότητάς του, παρόλο που γνώριζε ότι δρούσε με βάση το προσωπικό του συμφέρον. Για την ίδια άποψη δες και Adcock 1963, 19, 80-81, Cartledge 1979, 259, Proctor 1980, 43-44, 155, Rhodes (Rhodes 1988, 246, Rhodes 2011, 2), και Chlup 2006, 301. Ο Westlake 1989, 216, θεωρεί πιο πιθανή την υπόθεση, ότι ο Θουκυδίδης συμβουλεύτηκε κάποιον ή κάποιους στενούς συνεργάτες του Αλκιβιάδη που γνώριζαν τα κίνητρα και τα συναισθήματά του.

[3] Ο Hornblower 2008, 510, θεωρεί πως το γεγονός ότι *ξυνέβη* (6.88.10) να παρευρίσκονται στη Σπάρτη οι Κορίνθιοι, οι Συρακούσιοι και ο Αλκιβιάδης δείχνει ότι ο ιστορικός παραποίησε ίσως τα γεγονότα, παρουσιάζοντας τις τρεις πλευρές να έχουν τις ίδιες αξιώσεις, αν και η πίεση εκ μέρους των Κορινθίων προς τη Σπάρτη είναι πιθανή. Ο Chlup 2006, 303, 317-318, θεωρεί ότι οι Κορίνθιοι και οι Συρακούσιοι ενίσχυσαν τα επιχειρήματα του Αλκιβιάδη πριν από το λόγο του και επαλήθευσαν την ορθότητά τους.

[4] Ο Chlup 2006, 302, παρατηρεί ότι τα σχόλια πριν και μετά από το λόγο αναφέρονται στην επιτυχία του Αλκιβιάδη.

[5] Πρβλ. 6.65.1, 6.93.1 για όμοιο λεκτικό. Δες και Hornblower 2008, 511.

Συρακουσίους[1], για να τους διαμηνύσουν να μην υποκύψουν στους Αθηναίους[2]· δεν ήταν πρόθυμοι[3], ωστόσο, να στείλουν βοήθεια. Ο Αλκιβιάδης[4] αναλαμβάνει το λόγο[5] και, όπως σημειώνει ο ιστορικός, *παρώξυνέ*[6] *τε τοὺς Λακεδαιμονίους* και τους *ἐξώρμησε*[7] να αναλάβουν δράση (6.88.10).

Ο Αλκιβιάδης αρχίζει το λόγο του[8], προσπαθώντας να αποκτήσει την εύνοια του ακροατηρίου του[9]. Απαντά, επομένως, πρώτα στις εναντίον του κατηγορίες[10], ώστε οι Σπαρτιάτες να ακούσουν τις συμβουλές του χωρίς καχυποψία[11].

---

[1] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965, 89, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 361, δεν υπήρχε σπαρτιατική απόφαση για βοήθεια προς τις Συρακούσες, αλλά είχαν γίνει μόνο κάποια σχέδια εκ μέρους των βασιλέων, της γερουσίας και των εφόρων. Όμοια ο Kagan 1981, 250-251, εξηγεί ότι τη διακυβέρνηση στη Σπάρτη κατείχαν οι βασιλείς, η γερουσία και οι έφοροι, οι οποίοι είχαν αποφασίσει να μην ενεργήσουν δραστικά στον πόλεμο στη Σικελία, αλλά να στείλουν μόνο μία πρεσβεία, και όχι βοήθεια. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης στόχευε με το λόγο του στην ανάληψη πιο ισχυρής δράσης εκ μέρους της Σπάρτης.

[2] Ο Hornblower 2008, 511, σημειώνει ότι ο φόβος, μήπως οι Συρακούσιοι διαπραγματεύονταν με τους Αθηναίους, μετά δυσκολίας θα μπορούσε να είναι πλέον πιθανός.

[3] Η στάση των Σπαρτιατών: *βοηθεῖν δὲ οὐ προθύμων ὄντων* (6.88.10) αντιδιαστέλλεται με αυτήν των Κορινθίων, οι οποίοι ήθελαν να βοηθήσουν τους Συρακουσίους: *πάσῃ προθυμίᾳ ἀμύνειν* (6.88.8). Όπως παρατηρεί και ο Hammond 2009, 598, στο χωρίο αντιδιαστέλλεται ο ενθουσιασμός των Κορινθίων με την προσοχή των Σπαρτιατών. Ο Hornblower 2008, 509, 511, σημειώνει επίσης την εσκεμμένη αντίθεση ανάμεσα στο δυναμισμό των Κορινθίων και στην πιο προσεκτική αντίδραση των Σπαρτιατών. Πρβλ. 2.80.3 για παρόμοια ενθουσιώδη αντίδραση των Κορινθίων: *ἦσαν δὲ Κορίνθιοι ξυμπροθυμούμενοι*.

[4] Σύμφωνα με τον Brunt 1952, 66, 96, ο Θουκυδίδης θαύμαζε τις ικανότητες του Αλκιβιάδη, παρόλο που του αποδίδει προσωπικά κίνητρα. Ο Grant 1974, 92, σημειώνει επίσης το θαυμασμό του ιστορικού προς τις ικανότητες του Αλκιβιάδη. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 254, 259-260, ο Αλκιβιάδης συνδύαζε τις αρετές της μετα-περίκλειας δημοκρατίας, όπως την επιχειρηματικότητα, την ενέργεια και την ευστροφία, αλλά και ελαττώματα, όπως την αστάθεια, την απροθυμία να λάβει υπόψη του τα συμφέροντα των άλλων και τη μη ανοχή των περιορισμών. Σύμφωνα με τον ίδιο, παρόλο τον εγωισμό του Αλκιβιάδη και την τάση του προς τις ίντρικες και τη διπλοπροσωπία, οι ρητορικές του ικανότητες και η προσωπική του γοητεία ήταν τέτοιες που μπορούσε να προσφέρει υπηρεσίες με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον πέρα από κάθε άλλο σύγχρονό του. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 164, ακόμα κι αν η προσωπική ζωή του Αλκιβιάδη είναι αξιόμεμπτη, η ικανότητά του στο χειρισμό των δημοσίων υποθέσεων είναι απαράμιλλη. Ο Chlup 2006, 299-300, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης ήταν ο ισχυρότερος υποστηρικτής της Αθήνας μετά από τον Περικλή και ο σκληρότερος δυσφημιστής της. Πρβλ. και την υποσ. 5 στη σελ. 650 και την υποσ. 2 στη σελ. 784.

[5] Ο Kagan 1981, 251, πιστεύει ότι οι Συρακούσιοι και οι Κορίνθιοι πρέσβεις θα πρέπει να έλαβαν επίσης το λόγο, αλλά ο ιστορικός δε μνημονεύει το γεγονός.

[6] Πρβλ. 1.67.5 για όμοιο λεκτικό: *παροξῦναι τοὺς Λακεδαιμονίους*. Δες και Cogan 1981, 116. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 783.

[7] Ο Chlup 2006, 303-304, σχολιάζει ότι τα δύο ρήματα δεν είναι ταυτόσημα: το πρώτο δείχνει ότι ο ομιλητής συνέταξε μία δημηγορία για το ακροατήριό του, ενώ το δεύτερο εισηγείται τη θετική ανταπόκριση του ακροατηρίου.

[8] Ο Hornblower 2008, 511-512, παρατηρεί ότι ο λόγος του Αλκιβιάδη δεν περιλαμβάνει τίποτα που να μην είναι ήδη γνωστό από την αφήγηση. Ο Westlake 1968, 225, και ο Chlup 2006, 325, θεωρούν το λόγο ως την αντίθετη απάντηση στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

[9] Όπως σημειώνει ο Kagan 1981, 251-252, οι Σπαρτιάτες είχαν κάθε λόγο να δυσπιστούν και να είναι δυσαρεστημένοι με τον Αλκιβιάδη, αφού αυτός τύγχανε υποστήριξης από τον αθηναϊκό όχλο, ήταν πολιτικός αντίπαλος του φιλοσπαρτιάτη Νικία και στήριξε τη συμμαχία της Αθήνας με το Άργος, τη Μαντινεία και την Ηλεία σε βάρος της Σπάρτης. Προκάλεσε επίσης τη μάχη της Μαντινείας που παρολίγον να αποβεί καταστροφική για τη Σπάρτη. Ήταν ακόμη ο κύριος εισηγητής της Σικελικής εκστρατείας που απειλούσε την ειρήνη και την ασφάλεια των δωρικών πόλεων στη Σικελία και τώρα προέδιδε την ίδια την πατρίδα του. Πρβλ. και την υποσ. 2 στη σελ. 784.

[10] Ο Chlup 2006, 306, παρατηρεί ότι η πρώτη περίοδος του λόγου δείχνει ότι ο Αλκιβιάδης ήταν ένας έμπειρος ρήτορας έτοιμος να εκφωνήσει μία απολογία, η οποία θα ήταν πιο εύκολη ενώπιον ενός σπαρτιατικού αντί ενός αθηναϊκού ακροατηρίου.

[11] Ο Kagan 1981, 251, σημειώνει ότι ο ελληνικός κόσμος ήταν χωρισμένος σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα και παρατηρεί ότι ακόμη και οι ουδέτερες πόλεις δε θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν τους δραπέτες για πολύ καιρό. Έτσι ο Αλκιβιάδης θα διακινδύνευε σε περιοχές με αθηναϊκή επιρροή, αν οι Σπαρτιάτες δεν τον δέχονταν.

Ἀναγκαῖον περὶ τῆς <u>ἐμῆς</u> διαβολῆς[1] *πρῶτον ἐς ὑμᾶς εἰπεῖν, ἵνα μὴ χεῖρον τὰ κοινὰ*[2] *τῷ ὑπόπτῳ <u>μου</u> ἀκροάσησθε*[3] (6.89.1).

Στην εξαγγελία του θέματος του λόγου του ο Αλκιβιάδης μιλά σε απλό ύφος και δε χρησιμοποιεί αντιθέσεις. Έχει εξάλλου ενώπιόν του ένα ξένο ακροατήριο που τον αντιμετωπίζει με καχυποψία. Αξίζει να σημειωθεί η εμφαντική χρήση της προσωπικής αντωνυμίας του πρώτου ενικού προσώπου[4] που παρατηρείται και στις επόμενες περιόδους της δημηγορίας.

Ο Αλκιβιάδης συνεχίζει, λέγοντας ότι πρόγονοί του[5] διετέλεσαν πρόξενοι[6] των Σπαρτιατών και ότι ο ίδιος προσπάθησε να βοηθήσει τους Σπαρτιάτες μετά από τη συμφορά τους στην Πύλο[7], αλλά εκείνοι δεν του έδειξαν εμπιστοσύνη και θέλησαν να διαπραγματευτούν για ειρήνη με τους πολιτικούς του αντιπάλους[8].

τῶν δ' <u>ἐμῶν</u> προγόνων *τὴν προξενίαν ὑμῶν κατά τι* ***ἔγκλημα ἀπειπόντων αὐτὸς <u>ἐγὼ</u>*** *πάλιν* ***ἀναλαμβάνων ἐθεράπευον*** *ὑμᾶς ἄλλα τε καὶ περὶ τὴν ἐκ Πύλου* ***ξυμφοράν****. καὶ*

Χρειαζόταν επομένως να πείσει τους Σπαρτιάτες να του προσφέρουν άσυλο και γι' αυτό προσπάθησε να τους εντυπωσιάσει με το ταλέντο και τις ικανότητές του. Απώτερος στόχος του, προσθέτει ο Kagan, θα ήταν να εκδικηθεί τους Αθηναίους, ώστε να τον φοβηθούν και να τον δεχτούν πίσω με τους δικούς του όρους.

[1] Πρβλ. 6.15.2 *διαβόλως ἐμνήσθη*. Δες και Hornblower 2008, 512.

[2] Ο Chlup 2006, 307, σημειώνει ότι ο Αλκιβιάδης, μιλώντας για κοινά συμφέροντα, εισηγείται τον πιθανό δεσμό που θα μπορούσε να δημιουργηθεί ανάμεσα στον ίδιο και στο ακροατήριό του.

[3] Ο Chlup 2006, 301, 310, 312-313, 315-320, 323-325, παρατηρεί την αποτελεσματική χρήση της ρητορικής της αυθεντίας στο λόγο αυτό: ο Αλκιβιάδης παρακινεί το ακροατήριό του να χρησιμοποιήσει την ανώτερη, κατά τον ίδιο, γνώση του σχετικά με το υπό συζήτηση θέμα. Το γεγονός αυτό ενισχύει και τους ισχυρισμούς του ιδίου του ιστορικού για τη δική του αυθεντία. Έτσι ο Αλκιβιάδης διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους Αθηναίους ομιλητές που απευθύνονταν σε σπαρτιατικό ακροατήριο: ο ομιλητής παρουσιάζεται ως ο δάσκαλος που διδάσκει με τα λόγια του, ενώ το ακροατήριο ως οι μαθητές του που μαθαίνουν και πρόκειται να αναλάβουν δράση.

[4] Όπως παρατηρεί και ο Macleod 1975, 70, ο λόγος του Αλκιβιάδη αρχίζει και τελειώνει με μία απολογία. Η έντονη ανάγκη του ομιλητή, σύμφωνα με τον ίδιο, να εξαγνίσει το χαρακτήρα του τον οδηγεί στο να εστιάζει την προσοχή επάνω του.

[5] Ο Chlup 2006, 307-308, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης επικαλείται με έξυπνο τρόπο τους προγόνους του, όχι για να εισηγηθεί ότι ακολουθεί τις παραδόσεις τους, όπως συνηθιζόταν στην αττική ρητορική, αλλά για να δείξει τη διαφοροποίησή του από την αντι-σπαρτιατική τους συμπεριφορά, παραμερίζοντας με αυτό τον τρόπο το αθηναϊκό του παρελθόν.

[6] Πρβλ. 5.43.2. Όπως σημειώνουν ο Dover 1965, 89-90, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 361, ο παππούς του Αλκιβιάδη είχε αποκηρύξει την προξενεία: το κληρονομικό, δηλαδή, εθελοντικό έργο της διασκέδασης, παροχής βοήθειας και εκπροσώπησης των Σπαρτιατών επισκεπτών στην Αθήνα. Ο Dover σημειώνει ότι η πιο πιθανή χρονολογία για το γεγονός αυτό είναι το τέλος της δεκαετίας του 460 π.Χ., όταν η φιλο-σπαρτιατική κίνηση που υποστηριζόταν από τον Κίμωνα εξασθένησε ολοκληρωτικά. Ο Hornblower 2008, 512, παρατηρεί ότι η δημηγορία είναι λιγότερο συγκεκριμένη από ότι η αφήγηση, στο σημείο όπου γίνεται αναφορά στον παππού του Αλκιβιάδη, ενώ είναι περισσότερο συγκεκριμένη στην αναφορά σε *τι ἔγκλημα*, εκτός εάν πρόκειται για ρητορικό διάκοσμο που στόχευε στη μείωση της σημασίας του επεισοδίου. Ο ίδιος χρονολογεί το επεισόδιο στο 462 π.Χ. λόγω της τότε διαμάχης Αθηναίων και Σπαρτιατών.

[7] Όπως εξηγεί ο Dover 1965, 90, ο Αλκιβιάδης είχε φροντίσει για την ευημερία των Σπαρτιατών φυλακισμένων που είχαν αιχμαλωτιστεί στη Σφακτηρία.

[8] Πρβλ. 5.43-46. Ο Kagan 1981, 252, παρατηρεί την τόλμη του Αλκιβιάδη, ο οποίος, ενώ έπρεπε να απαντήσει στις εναντίον του κατηγορίες, έστρεψε την ευθύνη στην ίδια τη Σπάρτη.

διατελοῦντός μου προθύμου[1] ***ὑμεῖς*** *πρὸς Ἀθηναίους καταλλασσόμενοι* ***τοῖς μὲν*** *ἐμοῖς* ***ἐχθροῖς***[2] ***δύναμιν*** *δι' ἐκείνων πράξαντες,* ***ἐμοὶ δὲ ἀτιμίαν***[3] ***περιέθετε*** (6.89.2).

Ο Αλκιβιάδης αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους προγόνους του (*τῶν ἐμῶν προγόνων ≠ αὐτὸς ἐγώ*), με τους Σπαρτιάτες (*μου ≠ ὑμεῖς* (πρβλ. και την κατάληξη του ρήματος *περιέθετε*)) και με τους Αθηναίους εχθρούς του[4] (*τοῖς ἐχθροῖς ≠ ἐμοί*). Στην τελευταία περίπτωση οι όροι της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *μέν... δέ*. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ φροντίδα[5] (*ἔγκλημα ≠ ἐθεράπευον, ἐθεράπευον ≠ ξυμφοράν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, αδράνεια ≠ δράση[6] (*ἀπειπόντων ≠ ἀναλαμβάνων*), και κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια)[7] (*ξυμφοράν ≠ προθύμου, δύναμιν ≠ ἀτιμίαν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Χρησιμοποιείται και η εναντίωση: *διατελοῦντος προθύμου ≠ ἀτιμίαν περιέθετε*, μέσω της εναντιωματικής μετοχής *διατελοῦντος*. Σε κάθε περίπτωση τονίζεται η ευεργετική δράση του Αλκιβιάδη σε αντίθεση με την κακή συμπεριφορά των Σπαρτιατών και των εχθρών του Αθηναίων.

Ο Αλκιβιάδης θεωρεί ότι δίκαια έβλαπτε τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι τώρα δεν πρέπει να οργίζονται μαζί του, ούτε να αγανακτούν, επειδή υποστήριζε τους δημοκρατικούς[8].

καὶ διὰ ταῦτα δικαίως[9] *ὑπ' ἐμοῦ πρός τε τὰ Μαντινέων καὶ Ἀργείων*[10] *τραπομένου καὶ ὅσα ἄλλα* ***ἠναντιούμην*** *ὑμῖν* ***ἐβλάπτεσθε***[11]*· καὶ* ***νῦν****, εἴ τις καὶ* ***τότε ἐν τῷ πάσχειν*** *οὐκ*

---

[1] Πρβλ. και την παρόμοια προθυμία των Κορινθίων, με τους οποίους παρουσιάζεται να συμφωνεί ο Αλκιβιάδης. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 783 και υποσ. 3 στη σελ. 785.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 90, ο Νικίας και ο Λάχης είχαν θέσει στους Αθηναίους τις σπαρτιατικές προτάσεις για ειρήνη το 422/1 π.Χ. Πρβλ. 5.43.2. Ο ίδιος σημειώνει ότι η αναφορά σε *ἐχθροὺς* υπονοεί τις προσωπικές αντιπαλότητες στην πολιτική, που είναι έκδηλες και στο 6.15.2. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 361, για όμοια παρατήρηση. Και ο Kagan 1981, 252, σημειώνει την αναφορά στον εχθρό του Αλκιβιάδη, Νικία. Ο Chlup 2006, 309 και υποσ. 29, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης δεν κατονομάζει το Νικία ή τους άλλους Αθηναίους εχθρούς του, όπως ακριβώς και ο ίδιος δεν κατονομάζεται, όταν ο Νικίας του επιτίθεται στο λόγο του στο 6.9-14. Ο Chlup θεωρεί ότι η άμεση αναφορά στο Νικία, ο οποίος ήταν δημοφιλής ανάμεσα στους Σπαρτιάτες, θα έθετε ίσως σε κίνδυνο τις προσπάθειες του Αλκιβιάδη να κερδίσει την εύνοια του ακροατηρίου του, ενώ επιπλέον ο Αλκιβιάδης ήθελε η προσοχή να είναι όλη στραμμένη στο πρόσωπό του.

[3] Η de Romilly 1963, 226-227, σημειώνει ότι τα κίνητρα του Αλκιβιάδη περιλαμβάνουν κάθε φορά και τις προσωπικές του φιλοδοξίες.

[4] Ο Αλκιβιάδης είχε αντιπαραβάλει τον εαυτό του με τους Αθηναίους και στον προηγούμενο λόγο του στο 6.16-18, αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό όσο σε αυτό του το λόγο. Πλέον ο Αλκιβιάδης είναι δραπέτης και θεωρεί τους συμπατριώτες του εχθρούς του.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.40.2.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16.5.

[8] Όπως παρατηρεί ο Chlup 2006, 309, ο ομιλητής δεν υπερασπίζεται πλέον μόνο τον εαυτό του, αλλά και το πολιτικό σύστημα, στο οποίο δρούσε.

[9] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965, 90, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 361, η ιδέα της εκδικητικής δικαιοσύνης, που υπονοείται σε αυτό το επιχείρημα, αποτελεί χαρακτηριστική αντίληψη των Ελλήνων όσον αφορά στις πολιτικές και διεθνείς σχέσεις.

[10] Ο Chlup 2006, 308, παρατηρεί ότι με την αναφορά του στη Μαντινεία και στο Άργος ο Αλκιβιάδης ενισχύει την αφήγηση του Θουκυδίδη. Πρβλ. 5.43-46.

[11] Για τις αρνητικές συνέπειες που είχε η πολιτική του Αλκιβιάδη για τη Σπάρτη δες την ανάλυση της προηγούμενης δημηγορίας του Αλκιβιάδη στο 6.16-18 στο κεφάλαιο 2.20. Πρβλ. την υποσ. 4 στη σελ. 657.

εἰκότως ***ὠργίζετό*** *μοι, μετὰ τοῦ ἀληθοῦς*[1] *σκοπῶν*[2] ***ἀναπειθέσθω****. ἢ εἴ τις, διότι καὶ* ***τῷ δήμῳ προσεκείμην*** *μᾶλλον*[3]***, χείρω*** *με ἐνόμιζε, μηδ' οὕτως ἡγήσηται* ***ὀρθῶς ἄχθεσθαι*** (6.89.3).

Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ενεργώ ≠ πάσχω (*ἠναντιούμην ≠ πάσχειν*), συναίσθημα ≠ λογική (*ὠργίζετο ≠ ἀναπειθέσθω, ἀναπειθέσθω ≠ ἄχθεσθαι*[4]), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5], και κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*χείρω ≠ ὀρθῶς*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ἐβλάπτεσθε* [*τότε*] *≠ νῦν, νῦν ≠ τότε*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[6].

Ο Αλκιβιάδης δηλώνει ότι πάντοτε εναντιωνόταν στην τυραννία και υποστήριζε τη δημοκρατία[7], που ήταν εξάλλου και το πολίτευμα που επικρατούσε στην Αθήνα.

τοῖς *γὰρ* ***τυράννοις*** *αἰεί* ***ποτε διάφοροί ἐσμεν***[8] *(πᾶν δὲ τὸ ἐναντιούμενον* ***τῷ δυναστεύοντι***[9] ***δῆμος*** *ὠνόμασται*[10]*), καὶ ἀπ' ἐκείνου ξυμπαρέμεινεν ἡ προστασία ἡμῖν*

[1] Σύμφωνα με το Macleod 1977, 227, η διακήρυξη, ότι θα ειπωθεί η αλήθεια, αποτελούσε σταθερό θέμα σε λόγους κατηγορουμένων.

[2] Ο Chlup 2006, 310, σημειώνει ότι το ρήμα είναι κατάλληλο, αφού κατευθύνει το βλέμμα του ακροατηρίου προς τον Αλκιβιάδη.

[3] Ο Dover 1965, 90, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 361-362, παρατηρούν ότι ο Αλκιβιάδης δεν αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με το Νικία ή με τους άλλους Αθηναίους, που κάποιες φορές υποστήριζαν πολιτικές αντίθετες με το λαϊκό αίσθημα, αλλά με τα μέλη της τάξης, που περιφρονούσε τη δημοκρατία και συμπαθούσε τη Σπάρτη.

[4] Ο Ros 1938, 103, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στις έννοιες *ὠργίζετο* και *ἄχθεσθαι*.

[5] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[6] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[7] Ο Chlup 2006, 310-311, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης δεν ορίζει τον εαυτό του ως δημοκρατικό.

[8] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 90, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 362, οι πρόγονοι του Αλκιβιάδη και από την πλευρά του πατέρα του και από την πλευρά της μητέρας του (οι Αλκμεωνίδες) είχαν λάβει μέρος στην εκδίωξη του Ιππία (6.59.4), αλλά η αναφορά *αἰεί ποτε*, όπως σημειώνουν οι ίδιοι, είναι υπερβολική (6.54.6). Ο Hornblower 2008, 512, σημειώνει επίσης ότι οι πρόγονοι του Αλκιβιάδη από την πλευρά της μητέρας του, οι Αλκμεωνίδες, μισούσαν τους τυράννους. Ο Chlup 2006, 310-311, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης με τον ισχυρισμό του, ότι η οικογένειά του εναντιωνόταν στην τυραννία, εισηγείται πως η οικογένειά του και οι Σπαρτιάτες έχουν κοινά σημεία, παρόλο που ο μεταξύ τους θεσμός της προξενείας είχε διασπαστεί. Έτσι, όπως σημειώνει ο ίδιος, με τη χρήση του πληθυντικού ο Αλκιβιάδης δείχνει ότι ο ίδιος ενεργεί ως μέρος μίας συλλογικής ομάδας και με τη χρήση του επιρρήματος *αἰεὶ* φανερώνει ότι οι ενέργειές του αφορούσαν στο παρελθόν στην Αθήνα, αλλά στο παρόν απευθύνονται στη Σπάρτη.

[9] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 362, η δυναστεία ήταν η άσκηση εξουσίας χωρίς περιορισμούς.

[10] Όπως παρατηρούν ο Dover 1965, 90, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 362, αυτός ο ορισμός είναι αντίθετος με την κρατούσα αθηναϊκή άποψη, ότι η ολιγαρχία και η τυραννία ισοδυναμούσαν με το ίδιο καθεστώς, αλλά, σημειώνουν, ο ορισμός δεν είναι αυθαίρετος. Πρβλ. 6.60.1.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

τοῦ πλήθους[1]*. ἅμα δὲ καὶ τῆς πόλεως* ***δημοκρατουμένης*** *τὰ πολλὰ ἀνάγκη ἦν* ***τοῖς παροῦσιν ἔπεσθαι***[2] (6.89.4).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δημοκρατία ≠ τυραννία[3] (*τῷ δήμῳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς τυράννοις, τῷ δυναστεύοντι* ≠ *δῆμος*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και υποστήριξη ≠ διαφορά (*προσεκείμην* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διάφοροι*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ποτε* ≠ *τοῖς παροῦσιν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Αλκιβιάδης υποστηρίζει ότι ο ίδιος προσπαθούσε να ασκεί μετριοπαθή πολιτική, ενώ άλλοι ήταν οι δημαγωγοί, οι οποίοι κατάφεραν να τον εξορίσουν.

τῆς δὲ ὑπαρχούσης ἀκολασίας[4] ***ἐπειρώμεθα μετριώτεροι*** *ἐς τὰ πολιτικὰ εἶναι.* ***ἄλλοι δ'*** *ἦσαν καὶ ἐπὶ τῶν* ***πάλαι***[5] *καὶ* ***νῦν*** *οἳ* ***ἐπὶ τὰ πονηρότερα ἐξῆγον τὸν ὄχλον·*** *οἵπερ καὶ ἐμὲ ἐξήλασαν*[6] (6.89.5).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους νόμιμο ≠ παράνομο[7] (*δημοκρατουμένης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῆς ἀκολασίας*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*, και ακολουθώ ≠ ηγούμαι (*ἔπεσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐξῆγον*[8]) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι πραγματολογικές αντιθέσεις χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*ὑπαρχούσης* ≠ *πάλαι, πάλαι* ≠ *νῦν*), οι όροι της οποίας στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *καί… καί*, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και προσώπων ανάμεσα στον Αλκιβιάδη και

[1] Πρβλ. 2.65.11, 6.28.2, όπου ο ιστορικός παρουσιάζει τους Αθηναίους πολιτικούς να ανταγωνίζονται για την προστασία του πλήθους και τους εχθρούς του Αλκιβιάδη ως μία ομάδα με κοινό ενδιαφέρον την απομάκρυνση του Αλκιβιάδη από την πολιτική ζωή της Αθήνας. Δες και Dover 1965, 38, 90, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 289, 362. Ο Hornblower 2008, 512, θεωρεί ότι το χωρίο σχετίζεται με τους φόβους των Αθηναίων για τον Αλκιβιάδη.

[2] Ο Hornblower 2008, 513, σημειώνει ότι η δήλωση αυτή αποτελεί καθαρή, ειλικρινή και πολύτιμη ένδειξη της συμπεριφοράς των ανώτερων στρωμάτων της Αθήνας προς τη δημοκρατία. Οι άνδρες της κοινωνικής τάξης του Αλκιβιάδη, σύμφωνα με τον ίδιο, συμμορφώνονταν με τη δημοκρατία, λόγω του υλικού κέρδους που αποκόμιζαν.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37.1-2.

[4] Πρβλ. το σχόλιο του ιστορικού στο 2.65.11. Δες και Chlup 2006, 311 και υποσ. 35, για τον παραλληλισμό. Όπως εξηγούν ο Dover 1965, 90, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 362, η ακολασία ήταν όρος αντίθετος της σωφροσύνης και αποτελούσε χαρακτηριστικό της δημοκρατίας στα μάτια των επικριτών της. Η χρήση του όρου, προσθέτουν, δείχνει τη γνωστή δυσαρέσκεια των πλουσίων και ισχυρών εναντίον των φτωχών και αδυνάτων.

[5] Ο Dover 1965, 90, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 362, σημειώνουν ότι η χρονολογική αναφορά είναι ασαφής και θεωρούν ότι αναφέρεται ίσως στην επικράτηση των αντι-Σπαριατικών δυνάμεων στην Αθήνα κατά τη δεκαετία του 460 π.Χ.

[6] Πρβλ. το σχόλιο του ιστορικού για τον Αλκιβιάδη: *καὶ ἐν τῷ τότε ἄλλος μὲν οὐδ' ἂν εἷς ἱκανὸς ἐγένετο κατασχεῖν τὸν ὄχλον* (8.86.5), αλλά και για τον Περικλή στο 2.65.8 ο οποίος *ἦγε* το λαό. Για τις κατηγορίες εναντίον του Αλκιβιάδη δες 6.28.2 και 8.65.2, όπου γίνεται αναφορά στο δημαγωγό Ανδροκλή ως υπεύθυνο για την εξορία του Αλκιβιάδη. Δες και Hornblower 2008, 513. Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 226 και υποσ. 2, η άποψη, ότι οι Αθηναίοι δεν έπρεπε να είχαν στερηθεί τις ικανότητες του Αλκιβιάδη εξαιτίας των πολιτικών τους αντιζηλιών, υπάρχει μέχρι το 8ο βιβλίο. Πρβλ. 8.47.2, 8.53.2-3, 8.97.2-3.

[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο των Θηβαίων στο 3.61-67, όπου λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο.

[8] Η ίδια αντίθεση είχε εντοπιστεί και στο λόγο των Πλαταιέων στο 3.55.4.

στους άλλους Αθηναίους (*ἐπειρώμεθα ≠ ἄλλοι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μετριοπάθεια ≠ υπερβολή[1] (*μετριώτεροι ≠ ἐπὶ τὰ πονηρότερα*), εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων.

Ο Αλκιβιάδης επισημαίνει ότι ήταν ηγέτης του λαού και ότι η πόλη του μέσω της δημοκρατίας απέκτησε δύναμη και ελευθερία. Αποδεικνύει την αγάπη του προς την πόλη του, λέγοντας ότι δε θα κατηγορήσει[2] ακόμη και τώρα το πολίτευμά της και ότι δε θα ήταν προς το συμφέρον της σε περίοδο πολέμου να αλλάξει πολίτευμα.

> ***ἡμεῖς δὲ τοῦ ξύμπαντος προέστημεν***[3]***, δικαιοῦντες*** *ἐν ᾧ σχήματι μεγίστη ἡ πόλις* ***ἐτύγχανε*** *καὶ* ***ἐλευθερωτάτη***[4] *οὖσα καὶ ὅπερ ἐδέξατό τις, τοῦτο* ***ξυνδιασῴζειν****, ἐπεὶ δημοκρατίαν γε καὶ* ***ἐγιγνώσκομεν οἱ φρονοῦντές*** *τι, καὶ* ***αὐτὸς οὐδενὸς ἂν χεῖρον***[5]*, ὅσῳ καὶ <μέγιστ'* ***ἠδίκημαι****>,* ***λοιδορήσαιμι***[6]***. ἀλλὰ περὶ ὁμολογουμένης ἀνοίας***[7] ***οὐδὲν ἂν καινὸν λέγοιτο****· καὶ τὸ μεθιστάναι αὐτὴν οὐκ* ***ἐδόκει*** *ἡμῖν* ***ἀσφαλὲς*** *εἶναι ὑμῶν* ***πολεμίων προσκαθημένων***[8] (6.89.6).

Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Αλκιβιάδη (*ἄλλοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡμεῖς*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μέρος ≠ όλον (*τὸν ὄχλον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῦ ξύμπαντος*) και παράνομο ≠ νόμιμο (*τῆς ἀκολασίας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δικαιοῦντες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε λόγους Αθηναίων: του Περικλή (2.35-46, 2.60-64) και του Διοδότου (3.42-48).

[2] Ο Finley 1942, 235, σχολιάζει ότι ο Αλκιβιάδης ήταν και ο ίδιος εν μέρει υπεύθυνος για την κατάσταση που τώρα επέκρινε. Ωστόσο, οι επικρίσεις του ήταν ορθές, όπως σημειώνει ο ίδιος.

[3] Όπως σημειώνει ο Dover 1965, 90, οι περισσότεροι πολιτικοί άνδρες ισχυρίζονται ότι εκπροσωπούν τα πραγματικά συμφέροντα της κάθε πολιτείας. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 362, παρατηρούν ότι ο Αλκιβιάδης δεν απευθύνεται σε αθηναϊκό ακροατήριο και σημειώνουν ότι με τον όρο *ξύμπαν* εννοεί το *δῆμον*, αλλά θα μπορούσε να εννοεί και την ηγεσία των *ὀλίγων*, αν και οι συνθήκες στην Αθήνα ήταν διαφορετικές. Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 114-115, ο Αλκιβιάδης ισχυρίζεται ότι ήταν πολιτικός σε δημοκρατικό πολίτευμα, επειδή υπήρχαν προοπτικές προσωπικού κέρδους, υπονοώντας ότι για τον ίδιο λόγο θα μπορούσε εύκολα να αλλάξει και από ηγέτης του δημοκρατικού κόμματος να γίνει ο πιο μνησίκακος εχθρός της Αθήνας, αντιμετωπίζοντάς την ως προσωπικό του εχθρό.

[4] Η de Romilly 1963, 80, 228 υποσ. 1, παρατηρεί ότι το επίθετο αυτό χρησιμοποιείται για την Αθήνα, η οποία ήταν ανεξάρτητη, δημοκρατική, ελεύθερη και κυριαρχούσε σε άλλες περιοχές. Η ίδια επισημαίνει ότι, ακόμη και σε αυτό το σημείο, υπάρχει χώρος για έπαινο της δημοκρατίας.

[5] Ο Tompkins 1972, 181, σημειώνει ότι ο λόγος του Αλκιβιάδη δείχνει την ανταγωνιστικότητά του.

[6] Ο Chlup 2006, 312, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης ανακατευθύνει τη διαβολή των Σπαρτιατών από τον ίδιο στην αθηναϊκή δημοκρατία και περνά από την άμυνα του εαυτού του στην επίθεση εναντίον της Αθήνας.

[7] Σύμφωνα με τον Brunt 1952, 62-63, η άποψη που εκφράζει ο Αλκιβιάδης, ότι η δημοκρατία είναι «ομολογουμένη ανοησία» προσαρμόζεται στις περιστάσεις και στο ακροατήριό του και δεν πρέπει να αποτελεί τεκμήριο για τις δικές του απόψεις. Ο Αλκιβιάδης μάλλον δεν ενδιαφερόταν ούτε για τη δημοκρατία, ούτε για την ολιγαρχία, όπως σημειώνει ο ίδιος. Πρβλ. 8.48.4. Ο Chlup 2006, 311 και υποσ. 36, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης επικρίνει τη δημοκρατία στη Σπάρτη, επειδή δε μπορούσε να το κάνει στην Αθήνα.

[8] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 252, ο Αλκιβιάδης υπονοεί ότι, αν η Αθήνα δε βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση, ο ίδιος θα βοηθούσε στην ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος.

οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες εξουσία ≠ ελευθερία[1] (*προέστημεν ≠ ἐλευθερωτάτη*), τύχη ≠ λογική (*ἐτύγχανε ≠ ἐγιγνώσκομεν*), σωτηρία ≠ καταστροφή (*ξυνδιασῴζειν ≠ χεῖρον*), πραγματικό ≠ φαινομενικό[2] (*ὁμολογουμένης ≠ ἐδόκει*), και ασφάλεια ≠ κίνδυνος[3] (*ἀσφαλές ≠ πολεμίων προσκαθημένων*). Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία (*δικαιοῦντες ≠ ἠδίκηται*), λογικό ≠ άλογο[4] (*οἱ φρονοῦντες ≠ περὶ ἀνοίας*) και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον Αλκιβιάδη και στους υπόλοιπους Αθηναίους (*αὐτὸς ≠ οὐδενός*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Ο Αλκιβιάδης ουσιαστικά συγκρίνει τον εαυτό του με τους υπόλοιπους Αθηναίους, αλλά η μεταξύ τους σύγκριση λειτουργεί αντιθετικά. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *ἂν λοιδορήσαιμι ≠ ἀλλὰ οὐδὲν ἂν καινὸν λέγοιτο*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἀλλὰ* δημιουργώντας εξαίρεση.

Ο Αλκιβιάδης δηλώνει ότι έχει ολοκληρώσει το πρώτο μέρος του λόγου του, που αφορούσε στις εναντίον του κατηγορίες, και ακολούθως θα συμβουλεύσει τους Σπαρτιάτες τί πρέπει να κάνουν[5].

> *Καὶ τὰ μὲν ἐς τὰς <u>ἐμὰς</u> διαβολὰς[6] τοιαῦτα **ξυνέβη**· περὶ δὲ ὧν ὑμῖν τε βουλευτέον καὶ <u>ἐμοί</u>, εἴ τι πλέον οἶδα[7], ἐσηγητέον, μάθετε[8] ἤδη* (6.90.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*ἐδόκει* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ξυνέβη*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην εξαγγελία του νέου θέματος του λόγου δεν εντοπίζονται αντιθέσεις, όπως είχε παρατηρηθεί και στην αρχή της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αλκιβιάδης εντάσσει τον εαυτό του στο εχθρικό για τον ίδιο ακροατήριό του (*ὑμῖν τε καὶ ἐμοί*) αποφεύγοντας την αντιπαραβολή του με τους Σπαρτιάτες, με σκοπό να αποκτήσει την εύνοιά τους.

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί στην αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου και λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο του Εύφημου.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16.6.
[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου.
[5] Σύμφωνα με τον Cogan 1981, 114, η προτίμηση της προσωπικής επιτυχίας σε βάρος της επιτυχίας της πόλης, ακόμη κι αν αυτό απαιτεί την παροχή βοήθειας σε εχθρική πόλη, γίνεται ένα κοινό μοτίβο συμπεριφοράς στην Αθήνα.
[6] Σύμφωνα με το Finley 1942, 235, αποδίδοντας ο Αλκιβιάδης την ανάκλησή του στις ταξικές διαμάχες που δίχασαν τη δημοκρατία στην Αθήνα, προσεγγίζει για άλλη μία φορά τις αιτίες της ήττας της Αθήνας.
[7] Όπως εξηγούν οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 363, πρόκειται για πληροφορίες που είχε αποκομίσει ο Αλκιβιάδης ως Αθηναίος στρατηγός. Πρβλ. 7.49.4 για παρόμοια έκφραση που αφορά, ωστόσο, στο Νικία.
[8] Ο Chlup 2006, 312-313, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης νιώθει πλέον αυτοπεποίθηση ότι ανέλυσε ικανοποιητικά το θέμα της σπαρτιατικής προκατάληψης εναντίον του και τώρα αυτοπαρουσιάζεται ως αυθεντία στο θέμα. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 786.

Ο Αλκιβιάδης ενημερώνει τους Σπαρτιάτες ότι οι Αθηναίοι εξεστράτευσαν στη Σικελία, για να την υποτάξουν και έπειτα για να προσπαθήσουν να καταστρέψουν τους Ιταλιώτες και τους Καρχηδονίους[1].

ἐπλεύσαμεν[2] *ἐς Σικελίαν πρῶτον μέν, εἰ δυναίμεθα, Σικελιώτας*[3] *καταστρεψόμενοι, μετὰ δ' ἐκείνους αὖθις καὶ Ἰταλιώτας*[4]*, ἔπειτα καὶ τῆς Καρχηδονίων ἀρχῆς καὶ αὐτῶν ἀποπειράσοντες* (6.90.2).

Στην περιγραφή των επεκτατικών σχεδίων των Αθηναίων το ύφος είναι απλό και δεν εντοπίζονται αντιθέσεις[5].

Έπειτα, αναφέρει ο Αλκιβιάδης, οι Αθηναίοι σκόπευαν, έχοντας με το μέρος τους τις νέες περιοχές που θα είχαν κατακτήσει και με ενισχύσεις από τους βαρβάρους, να επιτεθούν

[1] Ο de Ste. Croix 1972, 223-224, θεωρεί ότι ο Αλκιβιάδης υπερβάλλει και παραποιεί τα γεγονότα, για να εξυπηρετήσει τους σκοπούς του, μεγενθύνοντας την επιθετικότητα της Αθήνας. Αντίθετα, προσθέτει, στην αθηναϊκή συζήτηση πριν από τη Σικελική εκστρατεία δεν είχε αναφερθεί η πρόθεση των Αθηναίων για περαιτέρω κατακτήσεις μετά από την κατάκτηση της Σικελίας. Σύμφωνα με το Finley 1942, 235, είναι δύσκολο να ειπωθεί, αν ο Αλκιβιάδης υπερβάλλει σκόπιμα. Ο ίδιος θεωρεί ότι χωρίς αμφιβολία ο Αλκιβιάδης λέει την αλήθεια σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι ο Εύφημος στην Καμάρινα, ο οποίος είχε ισχυριστεί ότι η Αθήνα ενδιαφερόταν απλώς να ενισχύσει τις ιωνικές πόλεις σε βάρος των δωρικών στη Σικελία. Στο 6.15.2 η επιθυμία για κατάκτηση της Καρχηδόνας και της Σικελίας παρουσιάζεται ως προσωπική επιθυμία του Αλκιβιάδη. Δες και Dover 1965, 91, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 360, 363, και Kagan 1981, 249 και υποσ. 49, για τον παραλληλισμό. Ο Chlup 2006, 314-316, σημειώνει ότι στόχος του Αλκιβιάδη είναι να εντυπωσιάσει ή να φοβίσει τους Σπαρτιάτες, μεγενθύνοντας την πιθανή αθηναϊκή νίκη. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι υπέρμετρες φιλοδοξίες του Αλλκιβιάδη που παρουσιάζονται στο 6.15.2 συμπληρώνονται με αυτή την ανάλυση. Ο de Ste. Croix 1972, 233-224, θεωρεί ότι σύμφωνα με το 6.15.2 θα πρέπει να αποδοθεί στον ίδιο τον Αλκιβιάδη η επιθυμία κατάκτησης της Καρχηδόνας μετά από την υποταγή της Σικελίας και σημειώνει ότι θα πρέπει να υπήρχαν και άλλοι στην Αθήνα που θα είχαν τις ίδιες ελπίδες, αλλά όχι τόσοι πολλοί, ώστε να γίνει πιστευτός ο ισχυρισμός του Αλκιβιάδη, ότι οι Αθηναίοι μοιράζονταν τα μεγαλεπίβολά του σχέδια. Όμοια ο Kagan 1981, 249-250, παρατηρεί ότι τέτοια σχέδια δεν αποτελούσαν ποτέ μέρος της δημόσιας συζήτησης στην Αθήνα, ούτε στόχους της Σικελικής εκστρατείας, αλλά συνιστούσαν ίσως προσωπικούς στόχους του Αλκιβιάδη, ο οποίος επιθυμούσε την κατάκτηση των Καρχηδονίων ή τη συνεργασία τους. Ο ίδιος παρατηρεί ότι, αν όντως οι Καρχηδόνιοι φοβούνταν την αθηναϊκή επίθεση, οι Αθηναίοι δε θα ήταν τόσο αφελείς, ώστε να τους στείλουν πρέσβεις για βοήθεια. Η αποστολή της πρεσβείας αποτελούσε, σύμφωνα με τον Kagan, είτε πρωτοβουλία του Νικία είτε μέρος του σχεδίου του Αλκιβιάδη που ακολουθούσαν οι δύο εναπομείναντες στρατηγοί στη Σικελία. Πρβλ. 6.88.6. Η Καρχηδόνα, ωστόσο, δεν απάντησε, ενώ οι Ετρούσκοι, οι οποίοι ήταν εχθροί των Καρχηδονίων, έστειλαν βοήθεια (6.103.2, 7.53.2, 7.57.11). Ο Dover 1965, 88, σημειώνει ότι δεν είναι γνωστό πως αντιμετωπίστηκε αυτό το διάβημα στην Καρχηδόνα. Η de Romilly 1963, 52-53, 72, παρατηρεί ότι στο λόγο του Αλκιβιάδη η Σικελική εκστρατεία παρουσιάζεται ως μία μεγάλη φιλόδοξη, ιμπεριαλιστική επιχείρηση την απεριόριστη φύση της οποίας ο Αλκιβιάδης δεν επιθυμεί πλέον να αποκρύψει και η οποία θέτει σε κίνδυνο την αθηναϊκή ηγεμονία και τελικά την καταστρέφει. Η ίδια θεωρεί ότι αυτό ήταν το σχέδιο του Αλκιβιάδη στη Σικελία, που απώτερός του στόχος ήταν η κατάληψη της Πελοποννήσου. Ο Cogan 1981, 117, θεωρεί ότι ο ισχυρισμός του Αλκιβιάδη, σχετικά με την κατάκτηση του κόσμου από τους Αθηναίους, φαίνεται κωμικά υπερβολικός, αλλά η αποτελεσματικότητά του φανερώνεται στους φόβους των Σπαρτιατών για τους Αθηναίους, οι οποίοι στα μάτια των Σπαρτιατών είχαν υπέρμετρες φιλοδοξίες.

[2] Σύμφωνα με τον Chlup 2006, 315 και υποσ. 47, η χρήση πρώτου πληθυντικού προσώπου, όπως και πιο κάτω, επιβεβαιώνει την προσωπική εμπλοκή του ομιλητή στο σχεδιασμό και στην εκτέλεση του σχεδίου από τους Αθηναίους. Έτσι ο Αλκιβιάδης εκπροσωπεί το ηρωικό ιδεώδες του καλού ομιλητή και του πολεμιστή, όπως αυτό παρουσιάζεται στα ομηρικά έπη.

[3] Ο Kagan 1981, 252, σημειώνει ότι η αναφορά γίνεται για τους Έλληνες της Σικελίας.

[4] Οι Ιταλιώτες ήταν οι Έλληνες της Ιταλίας. Δες και de Romilly 1963, 52, de Ste. Croix 1972, 223, Kagan 1981, 250, 252, και Hornblower 2008, 514.

[5] Όμοια ο Chlup 2006, 314, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης περιγράφει τα αθηναϊκά σχέδια χωρίς περίπλοκες προτάσεις· στοιχείο που δείχνει την ταχύτητα της επίτευξής τους και την πιθανή επιτυχία τους.

με όλες τους τις δυνάμεις και εναντίον της Πελοποννήσου και υποτάσσοντάς την να κυριαρχήσουν σε όλο τον ελληνικό χώρο.

εἰ δὲ προχωρήσειε ταῦτα ἢ πάντα ἢ καὶ τὰ πλείω, ἤδη τῇ Πελοποννήσῳ ἐμέλλομεν ἐπιχειρήσειν, κομίσαντες ξύμπασαν μὲν τὴν ἐκεῖθεν προσγενομένην δύναμιν ***τῶν Ἑλλήνων, πολλοὺς δὲ βαρβάρους*** *μισθωσάμενοι καὶ Ἴβηρας*[1] *καὶ ἄλλους τῶν ἐκεῖ ὁμολογουμένως*[2] *νῦν* ***βαρβάρων*** *μαχιμωτάτους,* ***τριήρεις*** *τε πρὸς ταῖς ἡμετέραις πολλὰς ναυπηγησάμενοι, ἐχούσης τῆς Ἰταλίας ξύλα ἄφθονα*[3]*, αἷς τὴν Πελοπόννησον πέριξ πολιορκοῦντες*[4] *καὶ* ***τῷ πεζῷ ἅμα*** *ἐκ γῆς ἐφορμαῖς τῶν πόλεων τὰς μὲν βίᾳ λαβόντες, τὰς δ' ἐντειχισάμενοι*[5]*, ῥᾳδίως ἠλπίζομεν καταπολεμήσειν*[6] *καὶ μετὰ ταῦτα καὶ* ***τοῦ*** *ξύμπαντος* ***Ἑλληνικοῦ*** *ἄρξειν*[7] (6.90.3).

Ο Αλκιβιάδης συνεχίζει την περιγραφή του χρησιμοποιώντας απλό ύφος και χωρίς πολλές αντιθέσεις. Σημειώνονται οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων, Ελλήνων και βαρβάρων[8] (*τῶν Ἑλλήνων ≠ βαρβάρους, βαρβάρων ≠ τοῦ Ἑλληνικοῦ*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *δέ*, και τόπου ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό (*τριήρεις ≠ τῷ πεζῷ ἅμα*). Οι έννοιες αυτές δε χρησιμοποιούνται αντιθετικά, αλλά συμπληρωματικά. Καταγράφονται, ωστόσο, ως αντιθέσεις λόγω της σύνδεσής τους με την ευρύτερη πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών.

Ο Αλκιβιάδης τελειώνει την ανάλυσή του, επισημαίνοντας ότι χρήματα και τρόφιμα για την πραγματοποίηση των σχεδίων των Αθηναίων θα παρείχαν οι νέες περιοχές που αυτοί θα κατακτούσαν και οι υπήκοοί τους στην Ελλάδα.

---

[1] Όπως εξηγεί ο Dover 1965, 91, οι Αθηναίοι θα μετέβαιναν από την *Καρχηδονίων ἀρχὴν* στην Ισπανία.

[2] Ο Hornblower 2008, 514, παραβάλλει το χωρίο με το 6.89.6, όπου είχε και πάλι χρησιμοποιηθεί ο όρος *ὁμολογουμένης* και διερωτάται κατά πόσο αυτή η αντιστοιχία αποτελεί προσπάθεια εκ μέρους του ιστορικού για χαρακτηρισμό του ομιλητή.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 91, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 363, το γεγονός ήταν γνωστό στους Σπαρτιάτες, οι οποίοι είχαν (μάταια) ζητήσει από τους φίλους τους στη Δύση το 431 π.Χ. να τους κατασκευάσουν ένα μεγάλο αριθμό πλοίων. Πρβλ. 2.7.2, 7.25.2. Ο Hornblower 2008, 514, παρατηρεί ότι ο λόγος περιέχει πολλές υπερβολές, αλλά αυτή η δήλωση δεν ανήκει σε αυτές, αφού η Νότια Ιταλία διέθετε πολλή ξυλεία.

[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 91, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 363-364, πρόκειται για μεταφορά: ο στόλος αντιστοιχεί στην πολιορκία, που στερεί τον εχθρό από τις προμήθειες και από την επικοινωνία, ενώ οι χερσαίες επιχειρήσεις αντιστοιχούν στις επιθέσεις σε μία πολιορκημένη πόλη, αν και το Άργος θα παρείχε μία βάση για χερσαίες επιχειρήσεις εντός της Πελοποννήσου. Παρόλο που το σχέδιο είναι πιο μεγαλεπήβολο από οτιδήποτε σκέφτονταν οι Αθηναίοι, σημειώνουν, η βασική αρχή είναι η ίδια με αυτήν του 431 π.Χ., όταν οι Αθηναίοι είχαν αντιληφθεί ότι, αν η Κέρκυρα και τα νησιά του Ιονίου ήταν φιλικά προς αυτούς, οι ίδιοι θα ήταν σε θέση να πολεμήσουν γύρω από την Πελοπόννησο.

[5] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965, 91, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 364, η επίθεση ή η κατασκευή οχυρού σε εχθρική περιοχή αποτελούσαν εναλλακτικές επιλογές κατάληψης μίας πόλεως.

[6] Ο Hornblower 2008, 514-515, παραβάλλει το χωρίο με το 2.7.3: *πέριξ τὴν Πελοπόννησον καταπολεμήσοντες*.

[7] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 515, αυτή η φιλοδοξία των Αθηναίων είχε αναφερθεί και στο λόγο των Λακεδαιμονίων στο 4.17-20. Πρβλ. 8.2.1, 8.2.4.

[8] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

χρήματα δὲ καὶ σῖτον, ὥστε εὐπορώτερον γίγνεσθαί τι αὐτῶν, αὐτὰ τὰ προσγενόμενα ***ἐκεῖθεν*** *χωρία ἔμελλε διαρκῆ ἄνευ τῆς* ***ἐνθένδε*** *προσόδου παρέξειν*[1] (6.90.4).

Και στο τέλος της περιγραφής του ομιλητή οι αντιθέσεις εξακολουθούν να είναι λίγες. Εντοπίζεται μόνο η πραγματολογική αντίθεση τόπου ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*ἐκεῖθεν ≠ ἐνθένδε*), υπονοώντας τις περιοχές Σικελία / Ιταλία και Ελλάδα αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η άλλη δημηγορία που περιελάμβανε επίσης περιγραφή, αλλά όχι τόσο εκτενή όσο αυτή η δημηγορία, ήταν αυτή των Αθηναίων στη Σπάρτη (1.73-78). Και σε εκείνη την περίπτωση ο ομιλητής ήταν Αθηναίος στην καταγωγή και απευθυνόταν σε ξένο ακροατήριο. Φυσικά οι Αθηναίοι στο πρώτο βιβλίο δεν ήθελαν να αποκτήσουν την εύνοια του ακροατηρίου τους, όπως τώρα ο Αλκιβιάδης, που αναλύει με λεπτομέρειες τα σχέδια των Αθηναίων, αλλά στόχος τους ήταν να προκαλέσουν φόβο, ώστε να αποτρέψουν τους Σπαρτιάτες από την κήρυξη πολέμου εναντίον τους.

Ο Αλκιβιάδης ανακεφαλαιώνει και αυτό το μέρος του λόγου του, όπου είχε αναπτύξει τα σχέδια των Αθηναίων. Ακολούθως παρακινεί τους Σπαρτιάτες να στείλουν βοήθεια στη Σικελία, για να μην καταστραφούν οι Σικελιώτες.

τοιαῦτα μὲν ***περὶ τοῦ*** *νῦν οἰχομένου* ***στόλου*** *παρὰ τοῦ τὰ ἀκριβέστατα*[2] *εἰδότος ὡς διενοήθημεν ἀκηκόατε· καὶ ὅσοι ὑπόλοιποι στρατηγοί*[3]*,* ***ἢν δύνωνται,*** *ὁμοίως αὐτὰ πράξουσιν*[4]*. ὡς δέ, εἰ μὴ βοηθήσετε οὐ περιέσται* ***τἀκεῖ***[5]*, μάθετε ἤδη*[6] (6.91.1).

---

[1] H de Romilly 1963, 72 υποσ. 1, σημειώνει ότι το τέλος της περιόδου δείχνει ότι ο ομιλητής είχε κυρίως υπόψη του τα χρήματα, τα οποία θεωρούσε σημαντικά.

[2] Ο Chlup 2006, 317 και υποσ. 53, παρατηρεί ότι η ακρίβεια είναι σημαντική έννοια για τον ιστορικό όσον αφορά στην καταγραφή των γεγονότων. Πρβλ. 1.22.2.

[3] Όπως αναφέρουν ο Dover 1965, 91, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 364, μόνο δύο Αθηναίοι στρατηγοί είχαν παραμείνει στη Σικελία, ένας εκ των οποίων ήταν και ο Νικίας που διαφωνούσε με τα σχέδια του Αλκιβιάδη, εκτός εάν ο ομιλητής αναφέρεται σε όλο το σώμα των δέκα στρατηγών ή υπονοεί ότι θα στέλνονταν και άλλοι στρατηγοί στη Σικελία. Ο Hornblower 2008, 515, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης δεν αναφέρει συγκεκριμένα ονόματα και σημειώνει ότι με κάπως περιφρονητικό ύφος δείχνει πως ο ίδιος ήταν ο πιο σημαντικός στρατηγός.

[4] Ο Kagan 1981, 254-257, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης δεν αναφέρεται στην προσεκτική στρατηγική του διπλωματικού πολέμου, που ο ίδιος είχε προτείνει, αλλά στα μεγαλεπίβολα σχέδια που μόλις ανέλυσε στους Σπαρτιάτες, τα οποία δεν είχαν αναφερθεί προηγουμένως. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Νικίας δε θα εκτελούσε ποτέ αυτό το τολμηρό σχέδιο, ακόμη κι αν το είχε υπόψη του. Όπως παρατηρεί ο Kagan, το φανερό ψεύδος του ισχυρισμού, που έγινε ωστόσο αποδεκτό στη Σπάρτη, δείχνει ότι αυτό το σχέδιο αποτελούσε επινόηση του Αλκιβιάδη, ο οποίος στόχευε στο να μεγενθύνει τη σημασία της Σικελικής εκστρατείας, ώστε να εκφοβίσει τους Σπαρτιάτες, να τους αναγκάσει να αναλάβουν δράση εναντίον των Αθηναίων και να τους δείξει τη μεγάλη αξία που είχε ο ίδιος γι' αυτούς. Έτσι, σύμφωνα πάντα με τον Kagan, ενώ ο Αλκιβιάδης πρότεινε μετριοπαθή πολιτική και τα σχέδιά του αποτύγχαναν, δημιουργούσε με τις πειστικές και αλαζονικές διακηρύξεις του ένα υπερβολικό μύθο γύρω από το πρόσωπό του. Ο Kagan σημειώνει ότι ο ιστορικός παραπλανήθηκε από πληροφορίες που θα είχε λάβει από τον ίδιο τον Αλκιβιάδη και θεωρούσε ότι αυτό το σχέδιο ήταν πραγματικό, όπως φαίνεται και από τη δήλωσή του στο 6.15.2. Ο ιστορικός, προσθέτει, δε μπορούσε λόγω της εξορίας του να ελέγξει την ακρίβεια αυτών των πληροφοριών. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 784 και υποσ. 1 στη σελ. 792. Ο Cogan 1981, 116-117, επίσης αμφιβάλλει κατά πόσο τα επιχειρήματα του Αλκιβιάδη προς τους Σπαρτιάτες είναι αληθή.

[5] Ο Chlup 2006, 317, παρατηρεί ότι ο ομιλητής καλεί τους Σπαρτιάτες να φανταστούν ένα μέλλον, στο οποίο οι Αθηναίοι θα έχουν καταφέρει να εκπληρώσουν τα σχέδιά τους.

[6] Την προτροπή *μάθετε ἤδη* είχε χρησιμοποιήσει ο ομιλητής στην εξαγγελία του νέου θέματος του λόγου του στο 6.90.1. Πρβλ. και 6.93.1: *διδάξαντος* και 7.18.1: *ἐδίδασκε*. Δες και Chlup 2006, 313 και υποσ. 40, και

Οι πραγματολογικές τοπικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους πεζικό ≠ ναυτικό (*τῷ πεζῷ ἅμα* (στο 6.90.3) ≠ *περὶ τοῦ στόλου*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω[1], και εδώ ≠ εκεί (*ἐνθένδε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τἀκεῖ*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2], διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην εξαγγελία του νέου θέματός του ο ομιλητής δε χρησιμοποιεί αντιθέσεις. Δηλώνει έτσι τα επιμέρους θέματα του λόγου του με ακρίβεια, σαφήνεια και απλότητα, έχοντας υπόψη του τη δυσαρέσκεια του σπαρτιατικού του ακροατηρίου προς τους μακροσκελείς λόγους[3]. Μέσα από αυτές τις ανάπαυλες, παρόλο που ο λόγος του είναι μακροσκελής, ο Αλκιβιάδης κατορθώνει να δημιουργήσει την εντύπωση ενός σύντομου λόγου.

Ο Αλκιβιάδης εξηγεί ότι, αν οι Σικελιώτες ενωθούν[4], θα μπορέσουν να νικήσουν τους Αθηναίους, αλλά οι Συρακούσιοι μόνοι τους δε θα τα καταφέρουν.

> ***Σικελιῶται*** *γὰρ* ***ἀπειρότεροι***[5] ***μέν εἰσιν, ὅμως δ' ἂν ξυστραφέντες ἀθρόοι καὶ νῦν ἔτι περιγένοιντο· Συρακόσιοι δὲ μόνοι*** *μάχῃ τε ἤδη* ***πανδημεὶ***[6] ***ἡσσημένοι*** *καὶ ναυσὶν ἅμα κατειργόμενοι* ***ἀδύνατοι*** *ἔσονται τῇ* ***νῦν*** *Ἀθηναίων ἐκεῖ παρασκευῇ* ***ἀντίσχειν*** (6.91.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους δυνατός ≠ αδύνατος (*δύνωνται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδύνατοι*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σικελιωτών ≠ Συρακουσίων[7] (*Σικελιῶται ≠ Συρακόσιοι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*. Στην πλευρά των Σικελιωτών σημειώνεται η συντακτική αντίθεση: *ἀπειρότεροι μέν εἰσιν ≠ ὅμως δ' ἂν ξυστραφέντες ἀθρόοι καὶ νῦν ἔτι περιγένοιντο*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και το σύνδεσμο *ὅμως*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού. Εντοπίζονται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ ήττα (*ἂν περιγένοιντο ≠ ἡσσημένοι*)

Hornblower 2008, 514-515, 518, ο οποίος διερωτάται κατά πόσο η επανάληψη αποτελεί προσπάθεια χαρακτηρισμού του ομιλητή εκ μέρους του Θουκυδίδη, ο οποίος παρουσιάζει τον Αλκιβιάδη ως διδάσκαλο.

[1] Η αντίθεση αυτή παρουσιάζεται με την ίδια μορφή και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.17.7-8.

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[3] Σύμφωνα με τον Τσακμάκη 2006, 215, 222, ο Αλκιβιάδης εκθέτει στους Σπαρτιάτες το σχέδιο της εκστρατείας με ενάργεια και ακρίβεια χωρίς την παραμικρή ρητορική παραμόρφωση· κάτι που δεν είχε κάνει, όταν έπειθε τους Αθηναίους να το υιοθετήσουν. Ο ίδιος σημειώνει ότι κλειδί για την επιτυχία του λόγου του Αλκιβιάδη είναι η νηφάλια ανάλυση, που στηρίζεται σε βέβαιη γνώση. Δες και Chlup 2006, 302 υποσ. 8, 324, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης γνώριζε το χαρακτήρα του ακροατηρίου του.

[4] Αυτός ήταν και ο φόβος του Νικία στο 6.9-14, τον οποίο ο Αλκιβιάδης στον προηγούμενό του λόγο (6.16-18) είχε προσπαθήσει να εξανεμίσει, μιλώντας για εμφύλιες συγκρούσεις που ταλάνιζαν τη Σικελία.

[5] Σύμφωνα με τον Chlup 2006, 317, ο Αλκιβιάδης εννοεί ότι η επιτυχία των Αθηναίων δε θα εξαρτηθεί από την ικανότητά τους, αφού και η δική του θέση έχει κενωθεί, αλλά από την απειρία των εχθρών τους.

[6] Πρβλ. 6.67.2, 6.96.3, 6.99.2. Δες και Hornblower 2008, 515, ο οποίος παρατηρεί την επανάληψη αυτού του όρου σε αυτό το σημείο της *Ιστορίας*. Ο Connor 1984, 186 υποσ. 2, σημειώνει ότι ο όρος σηματοδοτεί τα στάδια της αντίδρασης των Συρακουσίων προς τους Αθηναίους.

[7] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και στο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.76-80, όπου λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλος ≠ μόνος[1] (*άθρόοι ≠ μόνοι, μόνοι ≠ πανδημεί*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Ο Αλκιβιάδης υποστηρίζει ότι, αν κυριευθούν οι Συρακούσες, θα κατακτηθεί εύκολα η Σικελία, έπειτα η Ιταλία και ακολούθως η Πελοπόννησος.

> *καὶ εἰ αὕτη ἡ πόλις* ***ληφθήσεται,*** *ἔχεται καὶ ἡ* ***πᾶσα*** *Σικελία*[2]*, καὶ εὐθὺς καὶ Ἰταλία· καὶ ὃν* ***ἄρτι*** *κίνδυνον* ***ἐκεῖθεν προεῖπον****, οὐκ ἂν* ***διὰ μακροῦ ὑμῖν*** *ἐπιπέσοι* (6.91.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αντίσταση ≠ υποταγή (*ἀντισχεῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ληφθήσεται*) και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *προεῖπον*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προσωρινό ≠ αιώνιο (*ἄρτι ≠ διὰ μακροῦ*). Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*ἐκεῖθεν ≠ ὑμῖν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Αλκιβιάδης αναφέρει στη συνέχεια τον τρόπο δράσης που θεωρεί πιο σωστό: να στείλουν οι Σπαρτιάτες καράβια στη Σικελία με οπλίτες και ένα Σπαρτιάτη στρατηγό, για να τους οργανώσει και να προσελκύσει τους Σικελιώτες συμμάχους τους[3].

> *ὥστε* ***μὴ περὶ τῆς Σικελίας*** *τις οἰέσθω* ***μόνον*** *βουλεύειν,* ***ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Πελοποννήσου***[4]*, εἰ μὴ ποιήσετε τάδε ἐν τάχει, στρατιάν τε ἐπὶ νεῶν πέμψετε τοιαύτην* ***ἐκεῖσε*** *οἵτινες αὐτερέται κομισθέντες καὶ ὁπλιτεύσουσιν εὐθύς*[5]*, καὶ ὃ τῆς στρατιᾶς ἔτι χρησιμώτερον εἶναι νομίζω, ἄνδρα Σπαρτιάτην ἄρχοντα*[6]*, ὡς ἂν τούς τε παρόντας ξυντάξῃ*[7] *καὶ τοὺς μὴ* ***’θέλοντας προσαναγκάσῃ***[8]*· οὕτω γὰρ οἵ τε ὑπάρχοντες ὑμῖν* ***φίλοι θαρσήσουσι*** *μᾶλλον καὶ* ***οἱ ἐνδοιάζοντες ἀδεέστερον*** *προσίασιν* (6.91.4).

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16.6.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 91, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 364, αυτή η δήλωση του Αλκιβιάδη δεν ήταν υπερβολική. Πρβλ. στο 6.49 την πρόβλεψη του Λάμαχου.

[3] Σύμφωνα με το Finley 1942, 236, οι συμβουλές του Αλκιβιάδη αποδείχτηκαν αποφασιστικής σημασίας και έτσι ο ίδιος, καταγόμενος από την οικογένεια των Αλκμεωνιδών και όντας συγγενής του Περικλή, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο κύριος αρχιτέκτονας της καταστροφής της πατρίδας του.

[4] Σύμφωνα με το Rawlings 1981, 61, ο Αλκιβιάδης δημιουργεί τη ζωτικής σημασίας σύνδεση μεταξύ της Σικελικής εκστρατείας και του Πελοποννησιακού πολέμου.

[5] Πρβλ. 7.1.3 για την πραγματοποίηση της συμβουλής του Αλκιβιάδη. Δες και Dover 1965 (2), 1, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 379.

[6] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 364, παρατηρούν ότι ο στρατηγός αυτός θα είχε την ευθύνη για την οργάνωση και την πειθαρχία του στρατού και θα ηγείτο των δυνάμεων των Συρακουσίων και των συμμάχων τους στη μάχη. Όπως σημειώνουν ο Dover 1965, 91, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 364-365, οι Σπαρτιάτες στρατηγοί δεν είχαν πάντοτε επιτυχίες, όταν ηγούντο των συμμαχικών δυνάμεων, αλλά ο Βρασίδας είχε κερδίσει μεγάλο σεβασμό στο βορρά, ενώ εκτίμησης έχαιρε και ο Γύλιππος. Πρβλ. 4.108.2, 6.104.2, 7.2.1. Για την αποστολή του Σπαρτιάτη στρατηγού στη Σικελία πρβλ. 7.58.3. Δες και Hornblower 2008, 515.

[7] Ο Hornblower 2008, 515, παραβάλλει το χωρίο με το 5.66, όπου γίνεται αναφορά στην ακριβή οργάνωση του στρατού των Σπαρτιατών.

[8] Τα δύο μέρη αυτής της περιόδου χαρακτηρίζονται από ισόκωλον και ομοιοτέλευτον, αλλά δεν παρατηρούνται αντιθέσεις εντός της, αφού αυτή εντάσσεται σε περιγραφικό τμήμα του λόγου.

Η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εδώ ≠ εκεί (*ὑμῖν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐκεῖσε*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους όλος ≠ μόνος (*πᾶσα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μόνον*), η οποία επεκτείνει επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Σημειώνεται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις περιοχές, Σικελία ≠ Πελοπόννησος (*περὶ τῆς Σικελίας ≠ περὶ τῆς Πελοποννήσου*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και συνδέονται με τη φόρμουλα *μὴ μόνον… ἀλλὰ καὶ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία ενίσχυσης και τονίζοντας τη σημασία της απόφασης των Σπαρτιατών για την Πελοπόννησο. Παρατηρούνται ακόμη οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες τόλμη ≠ δειλία (*θαρσήσουσι ≠ οἱ ἐνδοιάζοντες*) και φόβος ≠ αφοβία (*οἱ ἐνδοιάζοντες ≠ ἀδεέστερον*). Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιλογή ≠ αναγκαιότητα (*'θέλοντας ≠ προσαναγκάσῃ*). Η κοντινή τοποθέτηση των όρων της τελευταίας αντίθεσης δημιουργεί οξύμωρον. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περιγραφή των καθηκόντων του στρατού και του στρατηγού δε χρησιμοποιούνται αντιθέσεις, ώστε να δοθούν με σαφήνεια και απλότητα οι οδηγίες του Αλκιβιάδη. Το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί επίσης λόγω της κλιμάκωσης που δημιουργείται μέσω της περιγραφής.

Ο Αλκιβιάδης συμβουλεύει ακόμη τους Σπαρτιάτες να επαναρχίσουν τον πόλεμο στην Ελλάδα, για να δώσουν θάρρος στους Συρακουσίους και να φέρουν σε δύσκολη θέση τους Αθηναίους.

> *καὶ τὰ* ***ἐνθάδε*** *χρὴ ἅμα φανερώτερον* ***ἐκπολεμεῖν,*** *ἵνα* ***Συρακόσιοί*** *τε νομίζοντες ὑμᾶς* ***ἐπιμέλεσθαι μᾶλλον*** *ἀντέχωσι καὶ* ***Ἀθηναῖοι*** *τοῖς ἑαυτῶν* ***ἧσσον*** *ἄλλην* ***ἐπικουρίαν*** *πέμπωσιν* (6.91.5).

Η πραγματολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκεί ≠ εδώ (*ἐκεῖσε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐνθάδε*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων και Αθηναίων[1] (*Συρακόσιοι ≠ Ἀθηναῖοι*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *τε… καί*. Χρησιμοποιούνται επίσης η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μᾶλλον ≠ ἧσσον*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ φροντίδα (*ἐκπολεμεῖν ≠ ἐπιμέλεσθαι*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.18.4.

Ο Αλκιβιάδης συμβουλεύει[1] ακόμη τους Σπαρτιάτες να κτίσουν οχυρό στη Δεκέλεια[2] της Αττικής, το οποίο θα βλάψει σε μεγάλο βαθμό τους Αθηναίους.

τειχίζειν τε χρὴ Δεκέλειαν τῆς Ἀττικῆς[3]*, ὅπερ Ἀθηναῖοι* ***μάλιστα αἰεὶ*** ***φοβοῦνται***[4] *καὶ μόνου αὐτοῦ νομίζουσι τῶν* ***ἐν τῷ πολέμῳ*** *οὐ διαπεπειρᾶσθαι.* ***βεβαιότατα*** *δ' ἄν τις οὕτω* ***τοὺς πολεμίους βλάπτοι****, εἰ ἃ μάλιστα* ***δεδιότας*** *αὐτοὺς* ***αἰσθάνοιτο****, ταῦτα* ***σαφῶς*** *πυνθανόμενος ἐπιφέροι· εἰκὸς γὰρ αὐτοὺς ἀκριβέστατα ἑκάστους* ***τὰ*** *σφέτερα αὐτῶν* ***δεινὰ ἐπισταμένους*** ***φοβεῖσθαι*** (6.91.6).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους φίλος ≠ εχθρός (*οἱ φίλοι* (στο 6.91.4) ≠ *τοὺς πολεμίους*), αφοβία ≠ φόβος (*ἀδεέστερον* (στο 6.91.4) ≠ *φοβοῦνται*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[5] λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον* ≠ *μάλιστα*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας, δημιουργώντας συνοχή στο κείμενο. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φροντίδα ≠ βλάβη (*ἐπικουρίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἂν βλάπτοι*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει επίσης τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πάντοτε ≠ μεμονωμένη περίπτωση[6] (*αἰεὶ* ≠ *ἐν τῷ πολέμῳ*), πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*βεβαιότατα* ≠ *αἰσθάνοιτο, αἰσθάνοιτο* ≠ *σαφῶς*), η οποία σχηματίζει

[1] Ο Chlup 2006, 318, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης στηρίζεται στη γνώση του και στη στρατιωτική του εμπειρία, για να προτείνει το σχέδιο δράσης των Σπαρτιατών, το οποίο οι Σπαρτιάτες μπορούν να εκμεταλλευτούν.

[2] Η Δεκέλεια βρισκόταν 18 χιλιόμετρα βόρεια της Αθήνας. Δες και Dover 1965, 91. Πρβλ. το 7.19.2, όπου αναφέρεται η θέση της Δεκέλειας. Δες και Hornblower 2008, 515, ο οποίος παρατηρεί ότι οι πληροφορίες για τη Δεκέλεια παρέχονται σταδιακά (πρβλ. 7.19.2, 7.27-28), ενώ ο αναγνώστης αγνοεί αρχικά τη θέση της και τις οικονομικές συνέπειες της οχύρωσής της. Ο McGregor 1965, 37, σημειώνει ότι η οχύρωση της Δεκέλειας είχε καταστροφικές συνέπειες για τους Αθηναίους, γεγονός που δείχνει ότι ο Αλκιβιάδης προέβλεψε με ακρίβεια τη στρατηγική της σημασία.

[3] Πρβλ. 7.27-28 για την πραγματοποίηση του σχεδίου. Η de Romilly 1967, 40-41, εντοπίζει λεκτικές ομοιότητες ανάμεσα στον επιτειχισμό της Δεκέλειας (7.27.3) και στην κατάληψη του Πλημυρίου από το Γύλιππο (7.24.3). Έτσι, υποστηρίζει, συνδέονται οι δύο συμβουλές του Αλκιβιάδη, όταν αυτές υλοποιούνται. Η ίδια (de Romilly 1963, 53) παρατηρεί ότι οι συμβουλές του Αλκιβιάδη προβλέπουν τα γεγονότα του 7ου βιβλίου. Ο Chlup 2006, 319 και υποσ. 54, σημειώνει ότι η μετέπειτα επιτυχία των σπαρτιατικών επιχειρήσεων ενδυναμώνει το λόγο του Αλκιβιάδη και επιβεβαιώνει την ικανότητά του να συμβουλεύει. Αντίθετα, ο Brunt 1952, 63, παρατηρεί ότι η συμβουλή του Αλκιβιάδη για οχύρωση της Δεκέλειας δεν έδειχνε ιδιαίτερη οξυδέρκεια, αφού αποτελούσε κοινή γνώση στην Αθήνα. Σύμφωνα και με τον Dover 1965, 92, η πιθανότητα τοποθέτησης μίας οχυρής θέσης στην Αττική είχε μελετηθεί από τους Σπαρτιάτες στις αρχές του 421 π.Χ. Πρβλ. 5.17.2. Ο Kagan 1981, 257 και υποσ. 68, παρατηρεί ότι οι Σπαρτιάτες είχαν και προηγουμένως υπόψη τους να κτίσουν οχυρό στην Αττική και το είχαν χρησιμοποιήσει ως απειλή, για να πετύχουν την ειρήνη του 421 π.Χ. (πρβλ. 5.17.2), ενώ από καιρό σκέφτονταν να επαναρχίσουν τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων. Η de Romilly 1963, 143, παρατηρεί ότι η ιδέα του επιτειχισμού υπήρχε ήδη από το 431 π.Χ. και σημειώνει ότι η Αθήνα είχε ήδη υλοποιήσει αυτό το σχεδιασμό στην περίπτωση της Πύλου.

[4] Ο Αλκιβιάδης τονίζει το φόβο των Αθηναίων για επιτειχισμό της Αττικής με την επανάληψη σχετικών όρων: *φοβοῦνται, δεδιότας, φοβεῖσθαι*. Δες και Ros 1938, 122, ο οποίος επισημαίνει το σχήμα της *μεταβολῆς* στο χωρίο. Ο Chlup 2006, 319, παρατηρεί ότι η συμβουλή του Αλκιβιάδη έρχεται σε αντίθεση με τις συμβουλές του στην Αθήνα στο 6.16-18, όπου είχε ισχυριστεί ότι η Αθήνα θα είναι ασφαλής, αναλαμβάνοντας τη Σικελική εκστρατεία.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται σε αυτή τη δημηγορία και στη δημηγορία των Κερκυραίων στο 1.36.1 με την ίδια μορφή.

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία και στο λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87.3

αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1], και συναίσθημα ≠ λογική (*δεδιότας ≠ ἐπισταμένους, ἐπισταμένους ≠ φοβεῖσθαι*), ανακαλώντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Αλκιβιάδης εξηγεί ότι με την οχύρωση της Δεκέλειας οι Σπαρτιάτες θα κατακτήσουν την πλούσια ύπαιθρο, ενώ οι Αθηναίοι θα στερηθούν τα εισοδήματα από τα μεταλλεία του Λαυρείου και από τα προϊόντα τους, θα χάσουν τα χρήματα από τα δικαστήρια και δε θα μπορούν να εισπράττουν τους φόρους από τους συμμάχους τους.

> *ἃ δ' ἐν τῇ ἐπιτειχίσει* ***αὐτοὶ ὠφελούμενοι τοὺς ἐναντίους κωλύσετε****, πολλὰ παρεὶς τὰ μέγιστα κεφαλαιώσω. οἷς τε γὰρ ἡ χώρα κατεσκεύασται*[2]*, τὰ πολλὰ πρὸς ὑμᾶς* ***τὰ μὲν ληφθέντα, τὰ δ' αὐτόματα***[3] *ἥξει· καὶ τὰς τοῦ Λαυρείου*[4] *τῶν ἀργυρείων μετάλλων προσόδους καὶ ὅσα ἀπὸ γῆς καὶ δικαστηρίων*[5] ***νῦν ὠφελοῦνται*** *εὐθὺς* ***ἀποστερήσονται, μάλιστα*** *δὲ τῆς* ***ἀπὸ τῶν ξυμμάχων*** *προσόδου* ***ἧσσον*** *διαφορουμένης, οἳ τὰ παρ' ὑμῶν νομίσαντες ἤδη κατὰ κράτος* ***πολεμεῖσθαι***[6] ***ὀλιγωρήσουσιν*** (6.91.7).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια[7] (*τὰ δεινά* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὠφελούμενοι, ὠφελούμενοι ≠ κωλύσετε, κωλύσετε ≠ ὠφελοῦνται, ὠφελοῦνται ≠ ἀποστερήσονται*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος[8] (*τοὺς πολεμίους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπὸ τῶν ξυμμάχων*) βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εξαιτίας της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη σχηματίζονται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις: προσώπων ανάμεσα στους Σπαρτιάτες και στους Αθηναίους, οι οποίοι αναφέρονται περιφρονητικά ως *ἐνάντιοι* (*αὐτοὶ ≠ τοὺς ἐναντίους*), αφού ο Αλκιβιάδης αναλύει τα οφέλη που θα προκύψουν από τον επιτειχισμό για τους Σπαρτιάτες και τις καταστροφικές συνέπειες για τους Αθηναίους, και χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον[9] (*νῦν ≠ [ἐς τὸ μέλλον*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της

---

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 92, αυτά περιλαμβάνουν όλα τα μέσα που χρησιμοποιούσε ο άνθρωπος για την εκμετάλλευση της γης, όπως οι φάρμες, τα ζώα, ο εξοπλισμός, τα δέντρα, οι δούλοι και τα ορυχεία.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 92, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 365, ο όρος αναφέρεται στις λιποταξίες των δούλων. Πρβλ. 7.27.5.

[4] Όπως παρατηρεί ο Dover 1965, 92, τα ορυχεία αυτής της περιοχής που βρίσκονται νότια της Αττικής ήταν πλούσια σε ασήμι τον 5ο αι. π.Χ. Πρβλ. 2.55.1. Δες και Hornblower 2008, 515.

[5] Όπως εξηγούν ο Dover 1965, 92, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 365-366, εάν ένα μεγάλο ποσοστό των πολιτών βρισκόταν συνεχώς σε εμπόλεμη κατάσταση (όπως στην πολιορκία της Δεκέλειας, πρβλ. 7.28.2), θα ήταν δύσκολο να βρεθούν δικαστές για την ακρόαση των αγωγών στο δικαστήριο και έτσι οι πληρωμές για τις δικαστικές υπηρεσίες των πολιτών θα ήταν λιγότερες. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι η άποψη, πως η πληρωμή των δικαστηρίων αποτελούσε σημαντικό μέρος του εθνικού εισοδήματος των Αθηναίων, ήταν αποδεκτή στο σπαρτιατικό ακροατήριο, το οποίο αντιλαμβανόταν με λανθασμένο τρόπο την αθηναϊκή οικονομία.

[6] Ο Hornblower 2008, 515, παρατηρεί ότι το χωρίο ανακαλεί το λεκτικό του Δελφικού χρησμού που είχε δοθεί στους Σπαρτιάτες πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Πρβλ. 1.118.3 και 2.54.4: *κατὰ κράτος πολεμοῦσι*.

[7] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16.3-4.

[8] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

[9] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16.5.

μέρος. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εκούσιο ≠ ακούσιο (*ληφθέντα ≠ αὐτόματα*) δημιουργεί την πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον ένα και στον άλλο (*τὰ μὲν ≠ τὰ δ'*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η πρόταση, στην οποία εντάσσονται οι δύο αυτές αντιθέσεις, χωρίζεται σε δύο μέλη που χαρακτηρίζονται από ισόκωλον και ομοιοτέλευτον. Εντοπίζεται ακόμη η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*μάλιστα ≠ ἧσσον*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*πολεμεῖσθαι ≠ ὀλιγωρήσουσιν*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην αρχή της δημηγορίας στο 6.89.2.

Ο Αλκιβιάδης καλεί τους Σπαρτιάτες να ενεργήσουν γρήγορα[1] και πρόθυμα, ώστε να πετύχουν[2].

γίγνεσθαι δέ τι αὐτῶν[3] *καὶ* ***ἐν τάχει*** *καὶ προθυμότερον ἐν ὑμῖν* ***ἐστιν****, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἐπεὶ ὥς γε δυνατά (καὶ οὐχ ἁμαρτήσεσθαι οἶμαι* ***γνώμης)*** *πάνυ θαρσῶ* (6.92.1).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική (*φοβεῖσθαι* (στο 6.91.6) ≠ *γνώμης*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και αργοπορία ≠ ταχύτητα[4] (*ὀλιγωρήσουσιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐν τάχει*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Στην ανακεφαλαίωση της πρότασης του ομιλητή σχετικά με τον επιτειχισμό της Δεκέλειας δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Ο Αλκιβιάδης προλαμβάνει τις τυχόν ενστάσεις των ακροατών του, λέγοντας ότι δεν πρέπει να τον θεωρούν αχρείο, επειδή προδίδει την πατρίδα του, συνεργαζόμενος με τους εχθρούς της[5].

[1] Όπως παρατηρεί ο Chlup 2006, 319, ο Αλκιβιάδης καλεί τους Σπαρτιάτες να ενεργήσουν γρήγορα, ώστε να μην προβάλουν αντιρρήσεις.

[2] Ο Chlup 2006, 319, παρατηρεί ότι, αντίθετα με όσα ισχυρίζεται ο Αλκιβιάδης, ο επιτειχισμός της Δεκέλειας δε θα ήταν εύκολο εγχείρημα.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 92-93, η αντωνυμία αναφέρεται στο κτίσιμο οχυρού και στις συνέπειες που είχε προβλέψει ο Αλκιβιάδης.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.18.7.

[5] Ο Tompkins 1972, 213, χαρακτηρίζει την ανάλυση του πατριωτισμού του Αλκιβιάδη σοφιστική. Όμοια ο Kagan 1981, 253-254, παρατηρεί ότι η υπεράσπιση του Αλκιβιάδη περιλαμβάνει δόλια, σοφιστικά, ιδιοτελή και υπερβολικά επιχειρήματα. Ο Brunt 1952, 71, σημειώνει επίσης ότι ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιεί σοφιστικά επιχειρήματα, για να δικαιολογήσει τον εαυτό του. Ο Chlup 2006, 320, χαρακτηρίζει εκπληκτικό το επιχείρημα.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Καὶ ***χείρων οὐδενὶ*** *ἀξιῶ* ***δοκεῖν*** *ὑμῶν εἶναι, εἰ* ***τῇ ἐμαυτοῦ μετὰ τῶν πολεμιωτάτων***[1] ***φιλόπολίς***[2] ***ποτε*** *δοκῶν εἶναι* ***νῦν*** *ἐγκρατῶς* ***ἐπέρχομαι***[3]*, οὐδὲ* ***ὑποπτεύεσθαί*** *μου ἐς τὴν φυγαδικὴν προθυμίαν τὸν λόγον* (6.92.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό[4] (*ἐστίν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δοκεῖν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Αλκιβιάδης αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους άλλους Αθηναίους, σχηματίζοντας την πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *χείρων* [*ἐγώ*] ≠ *οὐδενί*, η οποία ανακαλεί και ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους οικείος ≠ εχθρός (*τῇ ἐμαυτοῦ ≠ μετὰ τῶν πολεμιωτάτων*) και ωφέλεια ≠ βλάβη (*φιλόπολις ≠ ἐπέρχομαι*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος (*μετὰ τῶν πολεμιωτάτων ≠ φιλόπολις*). Χρησιμοποιείται ακόμη η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*ποτε ≠ νῦν*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Αλκιβιάδης κατηγορεί όσους τον εξόρισαν και δηλώνει την πρόθεσή του να ωφελήσει τους Σπαρτιάτες.

---

[1] Ο Chlup 2006, 320, παρατηρεί ότι ο χαρακτηρισμός αυτός δείχνει πως ο Αλκιβιάδης φαντάζεται τους Σπαρτιάτες να έχουν εμπλακεί σε επίθεση εναντίον της Αθήνας με όλες τους τις δυνάμεις.

[2] Πρβλ. στο 2.60.5 τη χρήση του όρου για τον Περικλή. Σύμφωνα με τον Connor 1992, 102, ο όρος «φιλόπολις» είναι παλαιός, αλλά στο τέλος του 5ου αι. π.Χ. αποκτά νέο νόημα. Ο Finley 1942, 223, 234 και υποσ. 45, 236-237, παρατηρεί ότι στο λόγο αυτό υπάρχει η ίδια διαστρέβλωση του νοήματος των λέξεων και η αδιαφορία για τις παραδεδομένες αξίες, που είχε περιγράψει ο ιστορικός στο 3.82.4, όπου γίνεται αναφορά στη μεταβολή των αξιών και του νοήματος των λέξεων κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ο ίδιος παρατηρεί τη διαστρέβλωση του νοήματος της λέξης *φιλόπολις* που θα μπορούσε να αποδοθεί στον πατριώτη Περικλή, αλλά αλλάζει νόημα, ώστε να ανταποκρίνεται στη νέα κατάσταση της προδοσίας και της εμφύλιας διαμάχης στην Αθήνα. Ο ίδιος επισημαίνει ότι, αν και ο Αλκιβιάδης διέθετε την ικανότητα του Περικλή να κυριαρχεί στο λαό, δεν ήταν υπεράνω χρημάτων, ούτε πατριώτης, αφού πήρε το μέρος της Σπάρτης. Ο Hornblower 2008, 516, παρατηρεί ότι και ο Περικλής αναφέρεται στην αγάπη για την πατρίδα στον τελευταίο του λόγο στο 2.60-64. Ο Pusey 1940, 215-231, υποστηρίζει ότι οι αρχαίοι Έλληνες της κλασικής περιόδου δεν ήταν συνδεδεμένοι με τις πόλεις τους με συναιθηματικούς, πατριωτικούς δεσμούς, λόγω της ύπαρξης άλλων πιο ισχυρών δεσμών, όπως αυτών του δήμου, της φυλής, των πολιτικών πεποιθήσεων, της οικονομικής κατάστασης, της οικογένειας ή ακόμη και της φιλίας, που διαιρούσαν τους πολίτες και τους εμπόδιζαν να αναπτύξουν πατριωτικά αισθήματα για τις πόλεις τους, παρόλες τις εξιδανικευμένες εικόνες που παρουσιάζουν κάποιες αρχαίες πηγές και σε αντίθεση με το αίσθημα της ελληνικής εθνικής καταγωγής που είχαν οι Έλληνες έναντι των βαρβάρων. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η άποψη που εκφράζει ο Αλκιβιάδης ήταν συνηθισμένη για εκείνη την εποχή και σημειώνει ότι οι Αθηναίοι του 5ου αι. π.Χ. ενδιαφέρονταν κυρίως για τα προσωπικά τους συμφέροντα. Ο Pusey θεωρεί ότι η κακοφημία του Αλκιβιάδη οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν ανήκε αποκλειστικά σε μία πολιτική μερίδα. Πρβλ. 8.48.4, αλλά και 8.86.4, όπου αναφέρεται ότι ο Αλκιβιάδης απέτρεψε το στόλο να πλεύσει από τη Σάμο προς την Αθήνα, για να ανατρέψει το πολίτευμα· γεγονός που θα οδηγούσε σε εμφύλιο και οι Αθηναίοι θα έχαναν τον πόλεμο και την ηγεμονία τους. Έτσι, σχολιάζει ο ιστορικός, ο Αλκιβιάδης ωφέλησε για πρώτη φορά σε μεγάλο βαθμό την πόλη του. Επομένως, φαίνεται ότι ο Αλκιβιάδης ήταν όντως *φιλόπολις*!

[3] Σύμφωνα με τον Chlup 2006, 319, με την επίθεσή του προς την Αθήνα ο Αλκιβιάδης στόχευε στην αποδυνάμωση της πατρίδας του, πριν από τη στρατιωτική επέμβαση των Σπαρτιατών, στη διαφοροποίησή του από τους Αθηναίους και στην ένωσή του με τους Σπαρτιάτες.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

φυγάς τε γάρ ***εἰμι τῆς τῶν ἐξελασάντων πονηρίας, καὶ οὐ τῆς ὑμετέρας****, ἢν πείθησθέ μοι,* ***ὠφελίας***[1]*· καὶ πολεμιώτεροι* ***οὐχ οἱ τοὺς πολεμίους***[2] *που* ***βλάψαντες ὑμεῖς ἢ οἱ τοὺς φίλους ἀναγκάσαντες πολεμίους*** *γενέσθαι*[3] (6.92.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φίλος ≠ εχθρός (*φιλόπολις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοὺς πολεμίους, τοὺς πολεμίους* ≠ *τοὺς φίλους, τοὺς φίλους* ≠ *πολεμίους*), η οποία σχηματίζει ένα από τα κεντρικά αντιθετικά μοτίβα του λόγου[4], και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*ὑποπτεύεσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εἰμί*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιεί μία συμμετρική πρόταση, η οποία χωρίζεται σε δύο μέλη μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, και η οποία χαρακτηρίζεται από ομοιοτέλευτον. Στο κάθε μέλος της εντοπίζονται δύο αντιθέσεις: η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*τῆς πονηρίας* ≠ *τῆς ὠφελίας*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών (*τῶν ἐξελασάντων* ≠ *ὑμετέρας*). Ακολουθεί άλλη μία συμμετρική πρόταση, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ*, εξαιτίας του οποίου δημιουργείται η συντακτική αντίθεση: *οὐχ οἱ βλάψαντες* ≠ *ἢ οἱ ἀναγκάσαντες*, μέσω της οποίας σχηματίζεται αντιθετική εστία επιλογής και της οποίας τα μέλη χαρακτηρίζονται επίσης από ομοιοτέλευτον. Εξαιτίας αυτής της αντίθεσης παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Σπαρτιατών ≠ Αθηναίων (*ὑμεῖς* ≠ [*οὗτοι*]), υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος, η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5]. Παρατηρείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη[6] (*τὴς ὠφελίας* ≠ *βλάψαντες*). Αξίζει να σημειωθεί ότι

[1] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 366, ο Αλκιβιάδης έπρεπε να αποδείξει ότι ο ζήλος του δεν οφειλόταν στη συνήθη αγωνία των εξορίστων να εκδικηθούν την πατρίδα τους, βοηθώντας τους εχθρούς της. Όπως σημειώνουν οι ίδιοι, ο ομιλητής αντιμετωπίζει τις επικρίσεις με σοφιστεία, ισχυριζόμενος ότι ερχόμενος στη Σπάρτη δε λιποτακτεί στους εχθρούς του, επειδή αυτοί που τον εξόρισαν είναι οι πραγματικοί του εχθροί. Ο Hornblower 2008, παρατηρεί ότι πρόκειται για βεβιασμένη και υπερβολική δήλωση, αλλά θεωρεί ότι το νόημά της είναι ξεκάθαρο. Πρβλ. 8.47.2 για όμοιο λεκτικό.

[2] Ο Chlup 2006, 322, παρατηρεί ότι, ενώ οι αντίπαλοι του Αλκιβιάδη είχαν προηγουμένως ονομαστεί *ἐχθροί*, τώρα αποκαλούνται *πολέμιοι*. Ο ίδιος εξηγεί ότι ο πρώτος όρος είναι πιο γενικός και τους περιορίζει ως εχθρούς στο πολιτικό επίπεδο της πατρίδας, ενώ τώρα αναφέρονται ως μία ομάδα, στην οποία θα επιτεθεί ο σπαρτιατικός στρατός (*οἱ πολεμιώτατοι*). Σύμφωνα με τον ίδιο, ο υπερθετικός υπονοεί την επιτυχία των Σπαρτιατών.

[3] Ο Hornblower 2008, 516, σημειώνει την παλαιά αντίληψη, ότι οι φίλοι μπορούν εύκολα να γίνουν εχθροί και το αντίστροφο, αν και, όπως επισημαίνει, ο τρόπος που αυτή παρουσιάζεται από τον Αλκιβιάδη είναι ηθικά αμφισβητήσιμος.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο του Αθηναίου Εύφημου στο 6.82-87.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και σε λόγους άλλων Αθηναίων: των Αθηναίων πρέσβεων στο 1.73-78, του Περικλή στο 1.140-144 και στο 2.35-46, του Φορμίωνα στο 2.89, του Διοδότου στο 3.42-48, του Νικία στο 6.9-14 και του Εύφημου στο 6.82-87.

[6] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.18.4.

στο τέλος αυτού του λόγου το ύφος γίνεται πιο επιτηδευμένο και εντοπίζονται περισσότερες αντιθέσεις.

Ο Αλκιβιάδης δηλώνει ότι αγαπά την πατρίδα του και ότι οι ενέργειές του αποσκοπούν στην επανάκτησή της.

> *τό τε* ***φιλόπολι οὐκ ἐν ᾧ ἀδικοῦμαι ἔχω, ἀλλ' ἐν ᾧ ἀσφαλῶς ἐπολιτεύθην***[1]***. οὐδ' ἐπὶ πατρίδα οὖσαν ἔτι ἡγοῦμαι νῦν ἰέναι***[2]***, πολὺ δὲ μᾶλλον τὴν οὐκ οὖσαν ἀνακτᾶσθαι.*
> *καὶ* ***φιλόπολις***[3] *οὕτος ὀρθῶς,* ***οὐχ ὃς ἂν τὴν ἑαυτοῦ ἀδίκως ἀπολέσας μὴ ἐπίῃ, ἀλλ' ὃς ἂν ἐκ παντὸς τρόπου διὰ τὸ ἐπιθυμεῖν πειραθῇ αὐτὴν ἀναλαβεῖν*** (6.92.4).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ φίλος (*πολεμίους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ φιλόπολι*), η οποία επεκτείνει το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*ἀναγκάσαντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπιθυμεῖν*), η οποία είχε εντοπιστεί και πιο πάνω στο 6.91.4, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιεί τρεις συντακτικές αντιθέσεις σε σειρά: *οὐκ ἐν ᾧ ἀδικοῦμαι ἔχω ≠ ἀλλ' ἐν ᾧ ἀσφαλῶς ἐπολιτεύθην*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία, *οὐδ' ἐπὶ πατρίδα οὖσαν ἔτι ἡγοῦμαι νῦν ἰέναι ≠ πολὺ δὲ μᾶλλον τὴν οὐκ οὖσαν ἀνακτᾶσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *δὲ* και το επίρρημα *μᾶλλον* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, και *οὐχ ὃς ἂν τὴν ἑαυτοῦ ἀδίκως ἀπολέσας μὴ ἐπίῃ ≠ ἀλλ' ὃς ἂν ἐκ παντὸς τρόπου διὰ τὸ ἐπιθυμεῖν πειραθῇ αὐτὴν ἀναλαβεῖν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[4]. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε κάθε μία από αυτές τις αντιθέσεις χρησιμοποιείται το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη των ίδιων όρων σε κάθε τους μέλος: στην πρώτη επαναλαμβάνεται η φράση *ἐν ᾧ*, στη δεύτερη η μετοχή *οὖσαν* και στην τελευταία η αντωνυμία *ὅς* και το μόριο *ἄν*.

---

[1] Ο Cogan 1981, 115-116, σημειώνει ότι στο σημείο αυτό εντοπίζεται το έσχατο άκρο της ιδιοτέλειας στην αθηναϊκή πολιτική, που θα στερήσει την Αθήνα από μία συμπαγή, κοινή, εθνική πολιτική. Πλέον, σύμφωνα με τον ίδιο, μόνο τα συμφέροντα των ηγετών υπερισχύουν και η αλλαγή τους συνεπάγεται κάθε φορά διαφορετική πολιτική, ενώ το κοινό συμφέρον υποτάσσεται στο προσωπικό, όχι μόνο στην Αθήνα, αλλά και σε όλες τις ελληνικές πόλεις. Πρβλ. 8.50.5, 8.89.3.

[2] Ο Hornblower 2008, 516-517, παρατηρεί ότι πρόκειται για ένα ρητορικά ισχυρό και πειστικό επιχείρημα από έναν εξόριστο, που σκοπό είχε να αντιμετωπίσει την καχυποψία εναντίον του λόγω της προδοσίας του. Ο ίδιος παραβάλλει το χωρίο με τον ισχυρισμό των δημοκρατικών στη Σάμο στο 8.76.3, οι οποίοι αυτοδικαιολογούνται ισχυριζόμενοι ότι *ἡ πόλις αὐτῶν ἀφέστηκεν*.

[3] Ο όρος *φιλόπολις* χρησιμοποιείται δύο φορές σε αυτή τη δημηγορία: στο 6.92.2 και στο 6.92.4. Στο μέρος του λόγου, δηλαδή, που ο Αλκιβιάδης προσπαθεί να αποδείξει τη φιλοπατρία του. Όπως παρατηρούν ο Dover 1965, 93, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 366, ο Αλκιβιάδης ορίζει *τὸν φιλόπολιν* με όρους που εφαρμόζονται στην περίπτωσή του. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 801.

[4] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση εντοπίζεται 6 φορές σε δημηγορίες του Αλκιβιάδη: 4 φορές στον προηγούμενό του λόγο στο 6.16-18 και 2 φορές σε αυτή του τη δημηγορία. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις 5 περιπτώσεις χρησιμοποιείται το ισχυρό αντιθετικό μόριο *ἀλλά*.

Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες απόκτηση ≠ στέρηση (*ἀνακτᾶσθαι ≠ ἀπολέσας, ἀπολέσας ≠ ἀναλαβεῖν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄.

Ο Αλκιβιάδης δηλώνει στους Σπαρτιάτες ότι είναι πρόθυμος να τους βοηθήσει, αφού γνωρίζει πολύ καλά τα σχέδια των Αθηναίων. Τους καλεί να εκστρατεύσουν στη Σικελία και στην Αττική, ώστε να καταστρέψουν τους Αθηναίους και να ηγηθούν οι ίδιοι της Ελλάδας.

> *οὕτως <u>ἐμοί</u> τε ἀξιῶ ὑμᾶς καὶ* ***ἐς κίνδυνον*** *καὶ ἐς ταλαιπωρίαν πᾶσαν ἀδεῶς* ***χρῆσθαι***[1]*, ὦ Λακεδαιμόνιοι, γνόντας τοῦτον δὴ τὸν* ***ὑφ' ἁπάντων*** *προβαλλόμενον λόγον*[2]*, ὡς εἰ* ***πολέμιός*** *γε ὢν σφόδρα* ***ἔβλαπτον****, κἂν* ***φίλος***[3] *ὢν ἱκανῶς* ***ὠφελοίην****, ὅσῳ* ***τὰ μὲν Ἀθηναίων οἶδα, τὰ δ' ὑμέτερα ἤκαζον***[4]*· καὶ αὐτοὺς νῦν νομίσαντας περὶ* ***μεγίστων*** *δὴ τῶν διαφερόντων βουλεύεσθαι μὴ* ***ἀποκνεῖν*** *τὴν ἐς τὴν Σικελίαν τε καὶ ἐς τὴν Ἀττικὴν στρατείαν, ἵνα τά τε ἐκεῖ* ***βραχεῖ μορίῳ ξυμπαραγενόμενοι μεγάλα σώσητε*** *καὶ Ἀθηναίων* ***τήν*** *τε* ***παροῦσαν*** *καὶ* ***τὴν μέλλουσαν*** *δύναμιν*[5] ***καθέλητε****, καὶ μετὰ ταῦτα αὐτοί τε* ***ἀσφαλῶς*** *οἰκῆτε καὶ τῆς* ***ἁπάσης*** *Ἑλλάδος* ***ἑκούσης καὶ οὐ βίᾳ, κατ' εὔνοιαν***[6] *δὲ ἡγῆσθε*[7] (6.92.5).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ασφάλεια ≠ κίνδυνος[8] (*ἀσφαλῶς* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ ἐς κίνδυνον, ἐς κίνδυνον ≠ ἀσφαλῶς*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και φίλος ≠ εχθρός (*φιλόπολις* (στην προηγούμενη περίοδο) *≠ πολέμιος, πολέμιος ≠ φίλος*), επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο τέλος

---

[1] Ο Chlup 2006, 323, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης δέχεται να εκθέσει τον εαυτό του σε κίνδυνο προς όφελος των Σπαρτιατών, αυτοπαρουσιαζόμενος ως πατριώτης.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965, 93, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 366, στο σημείο αυτό η προσπάθεια του Αλκιβιάδη να διαχωρίσει τον εαυτό του από τους υπόλοιπους εξόριστους αποτυγχάνει, αλλά μπορεί ο ομιλητής, όπως σημειώνουν, να αναφέρεται σε μία γενική ρήση που είχε ευρύτερη αποδοχή.

[3] Σύμφωνα με τον Chlup 2006, 324, «ο πατριώτης Αθηναίος» και «ο φίλος των Σπαρτιατών» παρουσιάζονται από τον Αλκιβιάδη όχι ως αντίθετες ιδεολογικές θέσεις, αλλά ως διαφορετικές όψεις της ίδιας θέσης.

[4] Πρβλ. στο 5.68.2 τη δυσκολία του ιστορικού να αποσπάσει πληροφορίες σχετικά με τους σπαρτιατικούς θεσμούς. Δες και Hornblower 2008, 517.

[5] Ο Chlup 2006, 324, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης ολοκληρώνει έναν κύκλο: ενώ στην αρχή του λόγου του διαμαρτυρόταν για την καταστολή της δύναμής του από τους Σπαρτιάτες στην Αθήνα, τώρα ο ίδιος προσφέρει δύναμη στους Σπαρτιάτες στην πατρίδα τους.

[6] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 517, η υπενθύμιση της εύνοιας που έχαιραν οι Σπαρτιάτες ως ελευθερωτές της Ελλάδας το 431 π.Χ. (πρβλ. 2.8.4) συνιστά ωραίο κλείσιμο του λόγου, αν και ο Αλκιβιάδης δεν αναφέρεται στο λόγο του στο θέμα της ελευθερίας

[7] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 366, οι ηγεμονίες και οι συμμαχίες συγκρατούνταν με τη βία, αλλά μία ηγεμονία που ήταν ενωμένη μέσω της εύνοιας αποτελούσε μεγαλύτερο κατόρθωμα και επομένως ιδανικό. Η de Romilly 1963, 314 και υποσ. 1, θεωρεί ότι πρόκειται για επινόηση του Αλκιβιάδη παρά για πραγματικότητα, αν και η υπόθεσή του, όπως σημειώνει, ήταν πιθανή, αφού στην πελοποννησιακή συμμαχία δεν υπήρχε ο ακριβής διαχωρισμός του ηγεμόνα και του υπηκόου. Ο Chlup 2006, 324, παρατηρεί ότι ο Αλκιβιάδης προσαρμόζει το λόγο του, σύμφωνα με το χαρακτήρα του ακροατηρίου του, λέγοντας στους Σπαρτιάτες αυτά που ήθελαν να ακούσουν.

[8] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.18.3-5.

του λόγου εντοπίζονται αρκετές αντιθέσεις. Χρησιμοποιούνται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*ἔβλαπτον ≠ ὠφελοίην*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 6.92.3, μεγάλο ≠ μικρό (*μεγίστων ≠ βραχεῖ, βραχεῖ ≠ μεγάλα*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, και σωτηρία ≠ καταστροφή (*σώσητε ≠ καθέλητε*). Εξαιτίας της αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια σχηματίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν ([*τότε*] ≠ [*νῦν*]), υπονοούμενη και στα δύο της μέρη, ολοκληρώνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στο μέσο αυτής της μακροσκελούς περιόδου εντοπίζεται μία συμμετρική πρόταση, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και χαρακτηρίζονται από ισόκωλον. Το κάθε μέλος της περιλαμβάνει δύο αντιθέσεις αντίστοιχα: την πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Σπαρτιατών (*τὰ Ἀθηναίων ≠ τὰ ὑμέτερα*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*οἶδα ≠ ᾔκαζον*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*ὑφ᾽ ἁπάντων ≠ μορίῳ, μορίῳ ≠ ἁπάσης*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, βοήθεια ≠ αδιαφορία (*χρῆσθαι ≠ ἀποκνεῖν, ἀποκνεῖν ≠ ξυμπαραγενόμενοι*), η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄[1], εκούσιο ≠ ακούσιο (*ἑκούσης ≠ βίᾳ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση δημιουργώντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, ώστε να προκριθεί η εκούσια επιλογή, και βία ≠ εύνοια[2] (*βίᾳ ≠ κατ᾽ εὔνοιαν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας και πάλι αντιθετική εστία αντικατάστασης που τονίζει την εύνοια που θα νιώθουν οι Έλληνες προς τους Σπαρτιάτες σε περίπτωση που οι τελευταίοι νικήσουν τους Αθηναίους. Εντοπίζεται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον (*τὴν παροῦσαν ≠ τὴν μέλλουσαν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *τε… καὶ* και χαρακτηρίζονται από ισόκωλον και ομοιοτέλευτον.

Μετά από τη δημηγορία οι Λακεδαιμόνιοι, οι οποίοι, σύμφωνα με τον ιστορικό, και προηγουμένως σκέφτονταν να εκστρατεύσουν εναντίον της Αθήνας αλλά δίσταζαν[3], *πολλῷ μᾶλλον ἐπερρώσθησαν*, αφού πίστευαν ότι ο Αλκιβιάδης γνώριζε την κατάσταση των

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.
[2] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37.2.
[3] Πριν από τη δημηγορία ο ιστορικός σημειώνει για τους Λακεδαιμονίους τα εξής: *καὶ διανοουμένων τῶν τε ἐφόρων καὶ τῶν ἐν τέλει ὄντων πρέσβεις πέμπειν ἐς Συρακούσας κωλύοντας μὴ ξυμβαίνειν Ἀθηναίοις, βοηθεῖν δὲ οὐ προθύμων ὄντων* (6.88.10). Μετά από τη δημηγορία οι σκέψεις τους παρουσιάζονται διαφορετικές: *διανοούμενοι μὲν καὶ αὐτοὶ πρότερον στρατεύειν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας, μέλλοντες δὲ ἔτι καὶ περιορώμενοι* (6.93.1). Δες και Hornblower 2008, 517-518, ο οποίος εξηγεί ότι ο ιστορικός μέσω αυτού του παραλληλισμού τονίζει την επιφυλακτικότητα των Σπαρτιατών ή προσπαθεί να μειώσει τη σημασία της παρέμβασης του Αλκιβιάδη, αν και, όπως παρατηρεί, σε περίπτωση που το σχέδιο αποτύγχανε, η ευθύνη θα έπεφτε στους ώμους του Αθηναίου στρατηγού. Ο ίδιος αποδίδει την επιφυλακτικότητα των Σπαρτιατών σχετικά με τον επιτειχισμό της Δεκέλειας σε θρησκευτικούς λόγους.

Αθηναίων[1]. Ακολουθώντας λοιπόν τις συμβουλές του, οι Λακεδαιμόνιοι σκέφτονταν να οχυρώσουν τη Δεκέλεια[2] και να στείλουν βοήθεια στη Σικελία[3]. Διόρισαν επίσης το Γύλιππο αρχηγό της εκστρατείας[4], ο οποίος θα ερχόταν σε συνεννόηση με τους πρέσβεις των Συρακουσίων και των Κορινθίων, ώστε να σταλεί στρατός και βοήθεια στις Συρακούσες. Ο Γύλιππος ζήτησε δύο πολεμικά πλοία από τους Κορινθίους και τους διέταξε να προετοιμαστούν κατάλληλα για την εκστρατεία που θα ξεκινούσε *ὅταν καιρὸς ᾖ*[5]. Σύμφωνα

[1] Πρβλ. *διδάξαντος ταῦτα ἕκαστα αὐτοῦ καὶ νομίσαντες παρὰ τοῦ σαφέστατα εἰδότος ἀκηκοέναι* (6.93.1). Ο Αλκιβιάδης στο λόγο του είχε παρουσιαστεί ως ειδήμων που σκοπό είχε να παρουσιάσει με σαφήνεια τις συμβουλές του στους ακροατές του και να τους διδάξει, μετριάζοντας φυσικά τις δηλώσεις του με παρενθετικές ή υποθετικές προτάσεις, ώστε να μην καταστεί φορτικός και να μη θεωρηθεί αλαζόνας: *μετὰ τοῦ ἀληθοῦς σκοπῶν ἀναπειθέσθω* (6.89.3), *εἴ τι πλέον οἶδα, ἐσηγητέον, μάθετε ἤδη* (6.90.1), *παρὰ τοῦ τὰ ἀκριβέστατα εἰδότος* (6.91.1), *μάθετε ἤδη* (6.91.1), *σαφῶς πυνθανόμενος* (6.91.6), *ἀκριβέστατα… ἐπισταμένους* (6.91.6), *καὶ οὐχ ἁμαρτήσεσθαι οἶμαι γνώμης* (6.92.1), *τὰ μὲν Ἀθηναίων οἶδα, τὰ δ' ὑμέτερα ᾔκαζον* (6.92.5). Ο Chlup 2006, 304-305, 313, 320, 325, παρατηρεί ότι οι ακροατές αναγνωρίζουν την ανώτερη γνώση του ομιλητή, την οποία ο ίδιος διαφημίζει στο λόγο του. Πρβλ. και την υποσ. 3 στη σελ. 786.

[2] Όπως επισημαίνει η de Romilly 1967, 67-68, μετά από το λόγο του Αλκιβιάδη η μνεία για οχύρωση της Δεκέλειας είναι αόριστη (6.93.2), ενώ εκτίθεται με περισσότερη ακρίβεια αργότερα (7.18-19). Η ίδια παρατηρεί ότι, παρόλο που οι Πελοποννήσιοι θα έπρεπε να είχαν λάβει εκ των προτέρων μέτρα, σύμφωνα με τα λεγόμενα του ιστορικού, η απόφασή τους δε συνοδεύεται από κανένα πρακτικό μέτρο. Πρβλ. 6.105.

[3] Σύμφωνα με τον Chlup 2006, 304, ο ιστορικός επιβεβαιώνει την επιτυχία του λόγου, όπως είχε κάνει και στο σχόλιό του πριν από τη δημηγορία. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 784. Όπως σημειώνουν οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 367, ο ιστορικός διαχωρίζει τα μακροπρόθεσμα από τα βραχυπρόθεσμα σχέδια. Ο Hornblower 2008, 518, παρατηρεί επίσης το διαχωρισμό ανάμεσα στην άμεση αποστολή βοήθειας στη Σικελία και στη σκέψη για οχύρωση της Δεκέλειας, η οποία δεν ήταν επείγουσα, αφού ο Αλκιβιάδης παρουσιάζεται να ξαναπαροτρύνει τους Λακεδαιμονίους να την πραγματοποιήσουν στο 7.18.1.

[4] Ο Γύλιππος φτάνει στη Σικελία στο 6.104. Ο πατέρας του Γύλιππου, ο Κλεανδρίδας, έγινε ίσως οικιστής και πολίτης των Θουρίων, όταν ήταν εξόριστος από τη Σπάρτη το 446/5 π.Χ. και διετέλεσε στρατηγός στους τοπικούς πολέμους. Φαίνεται έτσι ότι οι Σπαρτιάτες χρησιμοποιούν ως στρατηγό ένα γνώστη της περιοχής, ώστε να ανανεώσουν τις διπλωματικές και συναισθηματικές τους σχέσεις με τους Θουρίους. Δες και Dover 1965, 103, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 376-377, Kagan 1981, 268, και Hornblower 2008, 518-519, 534-535.

[5] Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 230, οι Σπαρτιάτες εντυπωσιάστηκαν και επηρεάστηκαν από τη συμβουλή του Αλκιβιάδη, αλλά λόγω πρακτικών δυσκολιών περίμεναν περισσότερο από ένα χρόνο, για να την υλοποιήσουν. Και ο Dover 1965, 93, 103-104, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 367, 377-378, σημειώνουν ότι πέρασε ένας χρόνος, μέχρι οι Σπαρτιάτες να πραγματοποιήσουν τα σχέδιά τους για οχύρωση της Δεκέλειας. Πρβλ. 7.18.1-2 την εξήγηση που δίνει ο ιστορικός για την καθυστέρηση των Σπαρτιατών, ότι δηλαδή έψαχναν μία ευκαιρία, ώστε να μην προκαλέσουν την τιμωρία τους από τους θεούς, παραβιάζοντας οι ίδιοι τη συνθήκη ειρήνης. Πρβλ. και 7.18.3, όπου αναφέρεται ότι πλέον οι Σπαρτιάτες νομιμοποιούνται να κηρύξουν τον πόλεμο στην Αθήνα. Η de Romilly 1963, 227-228, θεωρεί ότι ο λόγος του Αλκιβιάδη αποδεικνύει πως ο Αθηναίος στρατηγός μπορούσε να ελέγχει τα γεγονότα και επιβεβαιώνει την κριτική του ιστορικού στο 6.15.2 πως ο Αλκιβιάδης *δημοσίᾳ κράτιστα διαθέντι τὰ τοῦ πολέμου*. Η ίδια σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες ακολουθούν τα λόγια του Αλκιβιάδη με υπακοή. Η de Romilly υποστηρίζει, ωστόσο, ότι ο ιστορικός παραλείπει να αναφερθεί στις ενέργειες του Αλκιβιάδη και μειώνει το ρόλο του στα γεγονότα του 5ου και 8ου βιβλίου, σε αντίθεση με το 6ο βιβλίο, όπου φαίνεται η δυναμικότητα του χαρακτήρα του Αλκιβιάδη. Ο Cogan 1981, 116-118, θεωρεί σημαντικό το λόγο, επειδή αυτός αποτελεί το έναυσμα για την επαναφορά της Σπάρτης στον πόλεμο, εξαιτίας του φόβου της για την κατακτητική πολιτική των Αθηναίων. Ο φόβος των Σπαρτιατών σε συνδυασμό με την παράνοια των Αθηναίων, σημειώνει, αποτελούσαν τους λόγους συνέχισης του πολέμου. Οι τακτικές που προτείνει ο Αλκιβιάδης, προσθέτει, και ακολούθησαν με καθυστέρηση οι Σπαρτιάτες ήταν αυτές που τους εξασφάλισαν τη νίκη στον πόλεμο. Ο McGregor 1965, 36, θεωρεί πειστικό το λόγο του Αλκιβιάδη. Ο Chlup 2006, 300, 304, 325, υποστηρίζει ότι πρόκειται για ένα λόγο που άλλαξε την πορεία του πολέμου και σημειώνει ότι οι Σπαρτιάτες πραγματοποιούν πλέον με προθυμία τα σχέδια που είχαν προηγουμένως διστακτικά σκεφτεί. Ο ίδιος θεωρεί ότι η επιτυχία του λόγου έγκειται στο γεγονός ότι ο Αλκιβιάδης κατέχει λεπτομερειακή και ανώτερη γνώση, την οποία μοιράζεται με τους Σπαρτιάτες. Ο Brunt 1952, 71-72, θεωρεί ότι η παρέμβαση του Αλκιβιάδη παρουσιάζεται ως αποφασιστικής σημασίας, αλλά διερωτάται κατά πόσο ο Αλκιβιάδης ήταν πιο πειστικός από τους πρέσβεις των Κορινθίων και των Συρακουσίων. Ο ίδιος σημειώνει πως ο Αλκιβιάδης δεν είχε καλή φήμη ανάμεσα στους Σπαρτιάτες, λόγω των προηγουμένων ενεργειών του, και πως οι πληροφορίες που δίνει ήταν ήδη γνωστές και οι συμβουλές του είχαν

με την ιστορική αφήγηση, μετά από τη συμφωνία οι πρέσβεις[1] αναχώρησαν από τη Σπάρτη (6.93.1-3).

Όπως έχει διαφανεί μέσα από την ανάλυση του λόγου, αυτή η δημηγορία του Αλκιβιάδη παρουσιάζει όμοιες αντιθέσεις με τον προηγούμενο λόγο του ιδίου στην αθηναϊκή συνέλευση στο 6.16-18[2]. Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται και ανάμεσα σε αυτή τη δημηγορία και σε δημηγορίες άλλων Αθηναίων ομιλητών, δείχνοντας τον όμοιο χαρακτήρα του Αλκιβιάδη με το χαρακτήρα των συμπολιτών του. Ο Αλκιβιάδης παρουσιάζεται και στις δύο του δημηγορίες προσεκτικός στη χρήση του αντιθετικού σχήματος, χρησιμοποιώντας πιο απλό ύφος, ώστε να εξανεμίσει τις εναντίον του κατηγορίες. Αποδεικνύεται έτσι ότι ο ιστορικός μεταχειρίζεται το αντιθετικό σχήμα ως ένα από τα μέσα που είχε στη διάθεσή του για να χαρακτηρίσει υφολογικά τους ομιλητές του. Το γεγονός αυτό εξηγεί εν μέρει και την ευρεία χρήση του σχήματος στη θουκυδίδεια *Ιστορία*.

ήδη τύχει διανοητικής επεξεργασίας από τους Σπαρτιάτες. Και ενώ φαίνεται, συμπληρώνει, ότι ο Αλκιβιάδης έπεισε τους Σπαρτιάτες, εκείνοι αναλαμβάνουν δράση μόλις τον επόμενο χρόνο, όταν βρίσκουν την κατάλληλη ευκαιρία. Η βοήθεια που προσφέρουν τελικά οι Σπαρτιάτες στη Σικελία είναι μικρή και το γεγονός αυτό δείχνει, όπως παρατηρεί, ότι ο ρόλος του Αλκιβιάδη στα γεγονότα μεγενθύνεται για άλλη μία φορά, αφού υπήρξε πληροφοριοδότης του ιστορικού. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 784. Ο Kagan 1981, 257-259 και υποσ. 69, 71, 75, παρατηρεί ότι ο λόγος παρουσιάζεται ως το αποφασιστικό γεγονός που παρακίνησε τους Σπαρτιάτες να αναλάβουν δράση. Θεωρεί, ωστόσο, ότι οι Σπαρτιάτες είχαν ήδη υπόψη τους τις συμβουλές του Αλκιβιάδη και δεν ανέλαβαν δράση αμέσως, αλλά μόλις ένα χρόνο μετά, το 413 π.Χ. Ο λόγος ήταν ότι περίμεναν μία αθηναϊκή επίθεση σε περιοχή της Λακωνίας, ώστε να διαλύσουν επίσημα τις σπονδές και να επιτεθούν έχοντας το δίκαιο με το μέρος τους. Πρβλ. 6.105. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι, ακόμα και όταν οι Σπαρτιάτες φαίνονται να ακολουθούν τις συμβουλές του Αλκιβιάδη, στέλνοντας στρατηγό και στρατό στη Σικελία, η δύναμη που προσφέρουν είναι πολύ μικρή. Πρβλ. 7.58.3. Ο ίδιος σημειώνει ότι, αν οι Αθηναίοι λάμβαναν τα απαραίτητα μέτρα, οι Σπαρτιάτες δε θα έφταναν στη Σικελία και δε θα πετύχαιναν τίποτα. Πρβλ. 6.104. Ο Kagan θεωρεί, επομένως, ότι ο αντίκτυπος του λόγου του Αλκιβιάδη στους Σπαρτιάτες ήταν μικρότερος από αυτόν που αφήνει να νοηθεί ο ιστορικός, εκτός εάν ο Αλκιβιάδης ήταν όντως υπεύθυνος για την αποστολή του Γύλιππου στη Σικελία. Ο Kagan σημειώνει (σελ. 288-290) ότι, όταν ο Αλκιβιάδης εκφώνησε το λόγο του, οι Αθηναίοι βρίσκονταν πολύ κοντά στην κατάκτηση των Συρακουσών και υπήρχε ο κίνδυνος να επιστρέψουν στην Ελλάδα με τον πολυάριθμο στρατό τους, ενισχυμένο με τις νέες κατακτήσεις τους. Οι ηγέτες στη Σπάρτη θα ήταν επομένως απρόθυμοι να επαναρχίσουν τον πόλεμο με την Αθήνα και θα προτιμούσαν τη διατήρηση της ειρήνης. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο ίδιος, ένα χρόνο μετά από το λόγο του Αλκιβιάδη τα πάντα είχαν αλλάξει στη Σικελία και έτσι οι αλλαγές στις υλικές και ηθικές συνθήκες έδωσαν στη Σπάρτη την αυτοπεποίθηση να επαναρχίσει τον πόλεμο.

[1] Και οι Συρακούσιοι και οι Κορίνθιοι πρέσβεις. Δες και Dover 1965, 93.

[2] Ο Dover 1965, 92, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 364, ο Palmer 1982, 119-120, και ο Chlup 2006, 308-309, 313, 315, εντοπίζουν αντιστοιχίες ανάμεσα σε αυτό το λόγο και στον προηγούμενο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.16-18.

2.25 Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΝΙΚΙΑ (7.11-15)

Ενώ η κατάσταση στις Συρακούσες ήταν ευνοϊκή για τους Αθηναίους[1] μετά από τη νίκη τους στις Επιπολές (6.97) και οι ίδιοι είχαν αρχίσει την πολιορκία των Συρακουσών, κτίζοντας πολιορκητικό τείχος και έχοντας πλέον ενισχύσεις (6.99-103), και ενώ οι Συρακούσιοι ήταν έτοιμοι να παραδοθούν[2], μετά από την άφιξη[3] του Σπαρτιάτη στρατηγού

[1] Πρβλ. 6.103.2: *καὶ τἆλλα προυχώρει αὐτοῖς ἐς ἐλπίδας*.

[2] Ο Γύλιππος έφτασε στη Σικελία, όταν οι Συρακούσιοι είχαν αρχίσει να απελπίζονται, επειδή δεν είχε ακόμη φτάσει η βοήθεια από την Πελοπόννησο (πρβλ. 6.93.2), και ήταν έτοιμοι να συνθηκολογήσουν με τους Αθηναίους. Ο Hornblower 2008, 532, 544, παρατηρεί ότι ο ιστορικός τονίζει την απελπιστική κατάσταση εντός των Συρακουσών και διερωτάται κατά πόσο αυτός υπερβάλλει σχετικά με την άσχημη κατάσταση, στην οποία βρίσκονται οι Συρακούσιοι. Πρβλ. *καὶ ἔκπληξιν τοῖς Συρακοσίοις παρέσχον* (6.98.2), *διεσπασμένον τε καὶ οὐ ῥᾳδίως ξυντασσόμενον* (6.98.3), *δείσαντες δὲ οἱ Συρακόσιοι… ξυνεφοβήθη καὶ ἡ πρώτη φυλὴ τοῦ κέρως* (6.101.5), *νομίσαντες μὴ ἂν ἔτι ἀπὸ τῆς παρούσης σφίσι δυνάμεως ἱκανοὶ γενέσθαι κωλῦσαι τὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν τειχισμόν* (6.102.4), *πολέμῳ μὲν οὐκέτι ἐνόμιζον ἂν περιγενέσθαι* (6.103.3), *ἀνθρώπων ἀπορούντων καὶ μᾶλλον ἢ πρὶν πολιορκουμένων* (6.103.4), *καὶ ὑποψίαν ὑπὸ τῶν παρόντων κακῶν ἐς ἀλλήλους εἶχον* (6.103.4), έπαυσαν τους στρατηγούς τους *ὡς ἢ δυστυχίᾳ ἢ προδοσίᾳ τῇ ἐκείνων βλαπτόμενοι* (6.103.4), *τῆς μὲν Σικελίας οὐκέτι ἐλπίδα οὐδεμίαν εἶχεν ὁ Γύλιππος* (6.104.1), *καὶ καταλαβὼν αὐτοὺς* (scil. *ὁ Γογγύλος*) *περὶ ἀπαλλαγῆς τοῦ πολέμου μέλλοντας ἐκκλησιάσειν διεκώλυσέ τε καὶ παρεθάρσυνε* (7.2.1), *καὶ ὁ Γύλιππος ὁρῶν τοὺς Συρακοσίους ταρασσομένους καὶ οὐ ῥᾳδίως ξυντασσομένους* (7.3.3). Όπως παρατηρεί και ο Connor 1984, 185-187, η αφήγηση επικεντρώνεται στην αυξανόμενη δύναμη των Αθηναίων και στη συνεχώς επιδεινωμένη κατάσταση των Συρακουσίων. Ο Kagan 1981, 267, υποθέτει ότι θα πρέπει να υπήρχαν εμφύλιες διαμάχες εντός των Συρακουσών εξαιτίας της δύσκολης κατάστασης που αυτοί αντιμετώπιζαν. Σύμφωνα με το Luginbill 1990, 215-216, 218-219, οι Συρακούσιοι δεν ήταν αρχικά τόσο τολμηροί, αλλά έγιναν αργότερα λόγω της αθηναϊκής εισβολής και της ανάγκης που αυτή δημιούργησε. Όπως παρατηρεί ο ίδιος, οι Συρακούσιοι αρχικά διέθεταν περισσότερα σπαρτιατικά χαρακτηριστικά, αλλά αργότερα παρουσιάζονται ομοιότροποι με τους Αθηναίους. Πρβλ. 6.69.1, 7.55.2, 8.96.5.

[3] Ο Γύλιππος περιγράφεται να ενεργεί με ταχύτητα. Δες και Hornblower 2008, 546, για την έμφαση στην έννοια της «ταχύτητας» στην αφήγηση. Πρβλ. *βουλόμενοι ἐς τὴν Σικελίαν διὰ τάχους βοηθῆσαι* (6.104.1), *ὅτι τάχιστα ἐπεραιώθησαν* (6.104.1), *ἐχώρει* (7.1.5, 7.2.3), *κατὰ τάχος* (7.4.3). Ο Γύλιππος είχε πληροφορηθεί λανθασμένα ότι οι Συρακούσιοι ήταν αποκλεισμένοι: *καὶ ὡς αὐτοῖς αἱ ἀγγελίαι ἐφοίτων δειναὶ καὶ πᾶσαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐψευσμέναι ὡς ἤδη παντελῶς ἀποτετειχισμέναι αἱ Συράκουσαί εἰσι* (6.104.1) και αργότερα μαθαίνει την αλήθεια: *καὶ πυνθανόμενοι σαφέστερον ἤδη ὅτι οὐ παντελῶς πω ἀποτετειχισμέναι αἱ Συράκουσαί εἰσιν* (7.1.1). Αξίζει να σημειωθεί το όμοιο λεκτικό των δύο χωρίων. Ο Connor 1984, 187-188, παρατηρεί ότι μετά από τις προσδοκίες που δημιουργούνται στο 6ο βιβλίο η αρχή του 7ου βιβλίου προκαλεί έκπληξη. Όπως σημειώνει ο ίδιος, η άφιξη του Γύλιππου δημιουργεί τη διαφορά, δείχνοντας ότι οι Αθηναίοι δεν πρόκειται να κερδίσουν. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 380-382, παρατηρούν ότι μετά από την άφιξη του Γογγύλου με τα ενθαρρυντικά του νέα για την άφιξη του Γύλιππου η κατάσταση αρχίζει να επιδεινώνεται για τους Αθηναίους. Οι ίδιοι επισημαίνουν ότι ο Γύλιππος ενεργεί ως ανώτατος στρατηγός των πεζικών δυνάμεων, αλλά, όταν οι Συρακούσιοι αποκτούν θάρρος για το ναυτικό τους, το κύρος του Γύλιππου μειώνεται, παρόλο που δεν υπήρξε επίσημη απόφαση για αλλαγή της θέσης του.

Γύλιππου[1] (6.104) η κατάσταση των Αθηναίων δυσχεραίνει[2] (7.3-4): ο Γύλιππος αρχίζει να κτίζει τείχος, για να προστατευτεί από τους Αθηναίους, και καταφέρνει να ξεπεράσει το

[1] Η αποστολή του Γύλιππου πραγματοποιεί τη συμβουλή του Αλκιβιάδη προς τους Λακεδαιμονίους να στείλουν στη Σικελία *ἄνδρα Σπαρτιάτην ἄρχοντα* (6.91.4). Δες και de Romilly 1967, 32-33, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 380-382. Ο Γύλιππος παρουσιάζεται να εμπνέει εμπιστοσύνη στις πόλεις της Σικελίας λόγω του ζήλου που επεδείκνυε. Πρβλ. 7.21.1 για τις ενισχύσεις που κατάφερε να συγκεντρώσει από τις σικελικές πόλεις, αφού τις *ἔπεισε*, και 7.50.1. Ο Dover 1965 (2), 5, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 384, παρατηρούν ότι δεν ήταν όλοι οι Σπαρτιάτες στρατηγοί ικανοί σε διπλωματικό επίπεδο, αλλά οι καλύτεροι από αυτούς, όπως ο Βρασίδας, ο Γύλιππος και ο Λύσανδρος, ήταν επιτυχείς στις διαπραγματεύσεις με τους συμμάχους και ενέπνεαν εμπιστοσύνη. Ο Γύλιππος, φτάνοντας στη Σικελία, καταφέρνει να εμψυχώσει τους απελπισμένους Συρακουσίους, πρβλ. *καὶ τοῦ Γυλίππου ἐκ Λακεδαίμονος προθύμως δοκοῦντος ἥκειν* (7.1.4), *καὶ οἱ μὲν Συρακόσιοι ἐπερρώσθησάν τε καὶ τῷ Γυλίππῳ εὐθὺς πανστρατιᾷ ὡς ἀπαντησόμενοι ἐξῆλθον* (7.2.2), αναλαμβάνει την ευθύνη της ήττας και εμψυχώνει τους στρατιώτες του (7.5.3-4), νικά στην επόμενη μάχη (7.6.3) και στο τέλος οι Συρακούσιοι *καὶ ἐς τἆλλα πολὺ ἐπέρρωντο* (7.7.4). Και οι Κορίνθιοι στην Ελλάδα παρουσιάζονται να έχουν τις ίδιες αντιδράσεις. Οι πρέσβεις τους: *τὰ ἐν τῇ Σικελίᾳ βελτίω ἤγγελλον* (7.17.3) και οι ίδιοι *πολλῷ μᾶλλον ἐπέρρωντο* (7.17.3). Σύμφωνα με τον Westlake 1958, 254-255, η αλλαγή οφειλόταν κυρίως στην επιτυχία του Γύλιππου να οργανώσει την άμυνα και να διασφαλίσει την πειθαρχία του στρατού και να εξασφαλίσει βοήθεια από άλλες σικελικές πόλεις. Σύμφωνα με τον ίδιο (Westlake 1968, 278), η περιγραφή της δράσης του Γύλιππου δημιουργεί στον αναγνώστη πολύ καλή εντύπωση σχετικά με τις ικανότητές του και την προσωπικότητά του. Ο Hornblower 2008, 528, 532, παρατηρεί ότι, αντιμετωπίζοντας τις ίδιες καταστάσεις, ο Γύλιππος αντιδρά πιο σωστά από τους Συρακουσίους στρατηγούς και αντιστρέφει ολοκληρωτικά τις προσδοκίες. Όπως σημειώνει και ο Westlake 1968, 281, ο Γύλιππος καταφέρνει σε λίγες ημέρες να ανατρέψει τη στρατιωτική κατάσταση και να δώσει την πρωτοβουλία των κινήσεων στους Συρακουσίους. Ο Hornblower 2008, 545, 550, συγκρίνει την εγκάρδια υποδοχή του Γύλιππου στις Συρακούσες με την υποδοχή του Βρασίδα στη Σκιώνη. Πρβλ. 4.121.1. Ο ίδιος θεωρεί ασυνήθιστη για ένα Σπαρτιάτη την απολογία μετά από μία ήττα, ιδιαίτερα όταν οι εχθροί του στην πατρίδα θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν αυτό το λάθος και την παραδοχή του. Πρβλ. 4.108.7. Ο Hornblower παρατηρεί ότι ο ιστορικός δε σχολιάζει την ενέργεια του Γύλιππου, αλλά σίγουρα ένιωθε θαυμασμό για όσους μάθαιναν από τα λάθη τους. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 277, ο Γύλιππος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ήττα των Αθηναίων στη Σικελία. Ο Θουκυδίδης, ωστόσο, δεν τον συγκαταλέγει στους σημαντικούς στρατηγούς του πολέμου και η ηγετική του φυσιογνωμία δε λαμβάνει τον απαραίτητο έπαινο που θα έπρεπε ανάλογα με τις επιτυχίες του. Ο ίδιος (Westlake 1989, 213) αναφέρει ότι ο Θουκυδίδης δε συμπαθούσε πολύ το Γύλιππο, εξαιτίας του θαυμασμού του για τον Ερμοκράτη. Φαίνεται απρόθυμος, προσθέτει, να του αποδώσει την πραγματική του αξία με βάση τις επιτυχίες του στη Σικελία.

[2] Οι Αθηναίοι και κυρίως ο Νικίας περιφρόνησαν τη λιγοστή δύναμη του Γύλιππου και τον άφησαν ανενόχλητο να φτάσει στη Σικελία. Πρβλ. *ὁ δὲ Νικίας πυθόμενος αὐτὸν προσπλέοντα ὑπερεῖδε τὸ πλῆθος τῶν νεῶν… καὶ λῃστικώτερον ἔδοξε παρεσκευασμένους πλεῖν καὶ οὐδεμίαν φυλακήν πω ἐποιεῖτο* (6.104.3), *τῶν Ἀττικῶν τεσσάρων νεῶν οὔπω παρουσῶν ἐν τῷ Ῥηγίῳ, ἃς ὁ Νικίας ὅμως πυνθανόμενος αὐτοὺς ἐν Λοκροῖς εἶναι ἀπέστειλεν* (7.1.2). Αδιαφορούν επίσης για την πρόταση του Γύλιππου (7.3.1) για σύναψη ανακωχής, σε περίπτωση που οι Αθηναίοι αποχωρούσαν από τη Σικελία: *οἱ δ' ἐν ὀλιγωρίᾳ τε ἐποιοῦντο καὶ οὐδὲν ἀποκρινάμενοι ἀπέπεμψαν* (7.3.2), *καὶ ὁ Νικίας οὐκ ἐπῆγε τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' ἡσύχαζε πρὸς τῷ ἑαυτῶν τείχει* (7.3.3). Ο Νικίας αποφασίζει να λάβει προστατευτικά μέτρα αργότερα: *προσεῖχέ τε ἤδη μᾶλλον τῷ κατὰ θάλασσαν πολέμῳ, ὁρῶν τὰ ἐκ τῆς γῆς σφίσιν, ἐπειδὴ ὁ Γύλιππος ἦκεν, ἀνελπιστότερα ὄντα* (7.4.4), στέλνει πλοία εναντίον των ενισχύσεων από την Κόρινθο χωρίς ωστόσο να καταφέρει να τα αναχαιτίσει (7.4.7), προσπαθεί να εμποδίσει την ανοικοδόμηση του αντίθετου τείχους που έκτιζαν οι Συρακούσιοι (7.6.1: *ἀναγκαῖον… μὴ περιορᾶν*), ενώ αργότερα αναγκάζεται να λάβει αμυντικά μέτρα: *ὁ δὲ τὰ κατὰ τὸ στρατόπεδον διὰ φυλακῆς μᾶλλον ἤδη ἔχων ἢ δι' ἐκουσίων κινδύνων ἐπεμέλετο* (7.8.3). Η κατάσταση παίρνει αντίθετη τροπή: πλέον οι Αθηναίοι *ἐθορυβήθησαν* (7.3.1), *ὥστε καὶ τῶν πληρωμάτων οὐχ ἥκιστα τότε πρῶτον κάκωσις ἐγένετο* (7.4.6) μετά από τον επιτειχισμό του Πλημυρίου, *ὁ δὲ Νικίας… ὁρῶν καθ' ἡμέραν ἐπιδιδοῦσαν τήν τε τῶν πολεμίων ἰσχὺν καὶ τὴν σφετέραν ἀπορίαν* (7.8.1). Πρβλ. και 7.42.3 όπου ο ιστορικός σχολιάζει ότι οι Συρακούσες θα υπέκυπταν, αν ο Νικίας δεν καθυστερούσε να αναλάβει δράση. Δες και de Romilly 1963, 208, Dover 1965 (2), 1, 5, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 383. Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 267-268, 271-274, ο Νικίας ήταν καλά πληροφορημένος για τις συζητήσεις εντός των Συρακουσών και ήλπιζε ότι η πόλη θα έπεφτε σύντομα στα χέρια του, γι' αυτό και παρουσιάζεται υπεραισιόδοξος και απρόσεκτος. Όπως σημειώνει ο ίδιος, ο Νικίας δεν προσπαθεί να εμποδίσει την άφιξη του Γύλιππου και αποφεύγει να λάβει προστατευτικά μέτρα εναντίον του. Ο Dover 1965 (2), 4, 7-8, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 386-387, παρατηρούν την ξαφνική αλλαγή: οι Συρακούσιοι περνούν γρήγορα από την απελπισία στη νίκη και οι Αθηναίοι οδηγούνται στην εξαθλίωση λόγω της άφιξης του Γύλιππου, του θανάτου του Λάμαχου και της παραμονής του Νικία στη στρατηγία. Όπως σημειώνει και ο Kagan 1981, 270, 275-276, η πορεία των

αντίστοιχο τείχος των Αθηναίων[1] και να τους νικήσει σε μάχη, λαμβάνοντας και ενισχύσεις (7.4-7). Όπως σχολιάζει ο ιστορικός: *παρὰ τοσοῦτον μὲν αἱ Συράκουσαι ἦλθον κινδύνου*[2] (7.2.4).

Ο Νικίας, ως στρατηγός των Αθηναίων[3], στέλνει επιστολή[4] στην Αθήνα, περιγράφοντας την απελπιστική θέση, στην οποία είχαν περιέλθει οι Αθηναίοι στη Σικελία. Στο γράμμα του ζητούσε την ανάκληση του εκστρατευτικού σώματος ή την αποστολή ενισχύσεων[5]. Σύμφωνα με τον ιστορικό, ο Νικίας έστειλε το γράμμα στην Αθήνα με

γεγονότων, που μέχρι τώρα ήταν υπέρ των Αθηναίων, αντιστράφηκε, με το Γύλιππο να επιδεικνύει μεγάλες ηγετικές ικανότητες και να εκμεταλλεύεται στο έπακρον τις επιτυχίες του.

[1] Ενώ το τείχος των Αθηναίων ήταν *διπλοῦν* (7.2.4), οι Συρακούσιοι καταφέρνουν να το ξεπεράσουν κτίζοντας τείχος *ἁπλοῦν* (7.4.1) και *ἔφθασαν παροικοδομήσαντες καὶ παρελθόντες τὴν τῶν Ἀθηναίων οἰκοδομίαν* (7.6.4), εκπληρώνοντας τους φόβους των Αθηναίων, οι οποίοι *νομίζοντες... ἀναγκαῖον σφίσιν εἶναι μὴ περιορᾶν παροικοδομούμενον τὸ τεῖχος* (7.6.1). Εμποδίζουν έτσι τους Αθηναίους να συνεχίσουν τον αποκλεισμό των Συρακουσών. Όπως εξηγεί ο Dover (Dover 1965, 101, και Dover 1965 (2), 2), το «διπλό τείχος» αποτελείτο από δύο τείχη που ξεκινούσαν από το ίδιο σημείο, αλλά επεκτείνονταν σε αρκετή απόσταση χωριστά, περικλείοντας εντός τους μία περιοχή. Ο Kagan 1981, 276, σημειώνει ότι όλες οι ελπίδες για αποκλεισμό των Συρακουσών και για αναγκαστική παράδοσή τους είχαν χαθεί. Ο Hornblower 2008, 541, 551-552, θεωρεί ότι το 7.6.4 αποτελεί την κλιμάκωση των γεγονότων που σχετίζονταν με την ανοικοδόμηση των τειχών, αφού στο εξής οι Αθηναίοι δε θα έχουν πλέον καμία ελπίδα να καταλάβουν τις Συρακούσες με πολιορκία.

[2] H de Romilly 1963, 208, παρατηρεί ότι αυτή η πρόταση συμπυκνώνει το δραματικό αποτέλεσμα της έντονα συναισθηματικής αφήγησης που προηγείται. Ο Connor 1984, 187-188, επισημαίνει ότι το χωρίο ανακαλεί το 3.49.4, όπου με όμοιο λεκτικό είχε σχολιαστεί η παρολίγον θανάτωση όλων των Μυτιληναίων μετά από την αποστασία τους. Σημειώνει, ωστόσο, ότι στην περίπτωση των Συρακουσών η αποφυγή του κινδύνου δεν είναι ακόμα βέβαιη. Παρόλα αυτά θεωρεί ότι το χωρίο αποτελεί την αποφασιστική στιγμή που αλλάζει την πορεία των γεγονότων, θέτοντας τέλος στην ελπίδα μίας αθηναϊκής νίκης. Δες και Hornblower 2008, 544-546, ο οποίος εντοπίζει επίσης την ομοιότητα των δύο χωρίων, την οποία θεωρεί εσκεμμένη.

[3] Ο Λάμαχος είχε σκοτωθεί σε μία σύγκρουση με τους Συρακουσίους. Πρβλ. 6.101.6, 6.103.1, 6.103.3: *οὗτος* (*scil. ὁ Νικίας*) *γὰρ ἤδη μόνος εἶχε Λαμάχου τεθνεῶτος τὴν ἀρχήν*. Όπως σημειώνει ο Kagan 1981, 266, οι Αθηναίοι χρειάζονταν την εμπειρία και τη δύναμη του Λάμαχου περισσότερο από ποτέ, αφού και ο Νικίας είχε αρρωστήσει. Ο Hornblower 2008, 531, παρατηρεί ότι ο Λάμαχος δε λαμβάνει κανένα επιτάφιο έπαινο. Ο Westlake 1941, 62, σημειώνει επίσης ότι η ενεργητικότητα του Λάμαχου είχε μεγάλη αξία στις επιχειρήσεις και είναι σημαντικό το γεγονός ότι ο αποκλεισμός των Συρακουσών τερματίζεται απότομα με το θάνατό του. Ο ίδιος επισημαίνει ωστόσο ότι η αθηναϊκή στρατηγική καθορίζονταν αναμφίβολα από το Νικία. Ο Wylie 1993, 26, παρατηρεί ότι μετά από το θάνατο του Λάμαχου και την άφιξη του Γύλιππου η κατάσταση στη Σικελία αντιστρέφεται.

[4] Ο Νικίας έστελνε και προηγουμένως επιστολές στην Αθήνα, για να ενημερώσει τους Αθηναίους για την κατάσταση (7.8.1). Δες και Hornblower 2008, 554-555, 567, ο οποίος επισημαίνει το 6.74.2 ως πιθανή περίπτωση αποστολής μηνύματος στην Αθήνα μέσω της τριήρους που είχε σταλεί, για να ζητήσει ενισχύσεις. Ο Νικίας στέλνει γράμμα στην Αθηνα, επειδή φοβόταν ότι οι απεσταλμένοι δε θα περιέγραφαν πειστικά την κατάσταση, δε θα θυμούνταν με ακρίβεια τα γεγονότα ή θα έλεγαν ψέματα για να ευχαριστήσουν το πλήθος (7.8.2). Ο Dover 1965 (2), 6, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 385, παρατηρούν ότι ο Νικίας γνώριζε ότι ήταν πολύ εύκολο να ξεχάσει κάποιος σημαντικά σημεία, όταν ερχόταν αντιμέτωπος με ένα επικριτικό ακροατήριο. Ο ίδιοι θεωρούν παράξενο το γεγονός ότι ο Νικίας δε μπορούσε να βρει κάποιο στρατιώτη, στον οποίο θα ανέθετε το καθήκον να εκθέσει την κατάσταση στην αθηναϊκή συνέλευση. Σημειώνουν, ωστόσο, ότι ο στόχος του Νικία ήταν να απομακρύνει κάθε υποψία ότι οι αγγελιαφόροι παρουσίαζαν με λανθασμένο τρόπο την κατάσταση. Οι ίδιοι θεωρούν ότι, παρόλο που ο ιστορικός παρουσιάζει το γεγονός ως ασυνήθιστη διαδικασία, αποτελούσε συνήθη πρακτική για ένα στρατηγό να στέλνει ενημερωτικά μηνύματα στην πατρίδα του. Ο Kagan 1981, 279, σημειώνει ότι ο Νικίας δεν ήθελε μόνο να ενημερώσει τους Αθηναίους, αλλά και να τους πείσει να αναλάβουν συγκεκριμένη δράση και να υπερασπιστεί τις ενέργειές του στην εκστρατεία. Ο Hornblower 2008, 555-556, παρατηρεί ότι ο γραπτός λόγος θεωρείται εγγυητής της αλήθειας και σημειώνει ότι το χωρίο ανακαλεί το μεθοδολογικό κεφάλαιο του ιστορικού.

[5] Ο Kagan 1981, 277-279, 281, σημειώνει ότι σύμφωνα με το χαρακτήρα του Νικία και την προηγούμενή του στάση απέναντι στην εκστρατεία, ο Αθηναίος στρατηγός θα προτιμούσε να εγκαταλείψει οριστικά τη Σικελία. Ο Kagan επισημαίνει ότι ο Νικίας είχε τη δυνατότητα ως στρατηγός αυτοκράτωρ να ζητήσει την ανάκληση του εκστρατευτικού σώματος, αν ο στρατός απειλείτο, χωρίς να ζητήσει την έγκριση της συνέλευσης, αφού το αθηναϊκό ναυτικό διατηρούσε ακόμη την υπεροχή στη θάλασσα και θα μπορούσε να αποχωρήσει με

απεσταλμένους *νομίζων οὕτως ἂν μάλιστα τὴν αὐτοῦ γνώμην μηδὲν ἐν τῷ ἀγγέλῳ ἀφανισθεῖσαν μαθόντας τοὺς Ἀθηναίους βουλεύσασθαι περὶ τῆς ἀληθείας* και λάμβανε προστατευτικά μέτρα εναντίον των Συρακουσίων (7.8). Οι απεσταλμένοι του Νικία έφτασαν στην Αθήνα τον επόμενο χειμώνα[1] και ανέφεραν προφορικά τις υποδείξεις του Νικία, απάντησαν στα ερωτήματα[2] και παρέδωσαν στους άρχοντες την επιστολή. Ο γραμματέας[3] της πολιτείας διάβασε[4] στους Αθηναίους όσα έγραφε ο Νικίας[5] (7.10).

Ο Νικίας αρχίζει την επιστολή του σημειώνοντας ότι οι Αθηναίοι γνωρίζουν ήδη τα γεγονότα από τις προηγούμενές του επιστολές[6] και επισημαίνει ότι προτίθεται να τους ενημερώσει και για τις πρόσφατες εξελίξεις[7], ώστε αυτοί να λάβουν τις σωστές αποφάσεις.

> ***Τὰ μὲν πρότερον πραχθέντα,*** *ὦ Ἀθηναῖοι, ἐν ἄλλαις* ***πολλαῖς*** *ἐπιστολαῖς* ***ἴστε· νῦν δὲ καιρὸς*** *οὐχ* ***ἧσσον μαθόντας*** *ὑμᾶς ἐν ᾧ ἐσμεν βουλεύσασθαι* (7.11.1).

ασφάλεια. Ο Νικίας, προσθέτει ωστόσο, δίσταζε να το κάνει, επειδή θα ήταν υπόλογος για τις πράξεις του ενώπιον της συνέλευσης, αφού οι Αθηναίοι γνώριζαν τις αρχικές του νίκες και την παρολίγον επιτυχία αποκλεισμού των Συρακουσών. Επιπλέον ο Νικίας δε μπορούσε να επικαλεστεί τις αρχικές του ενστάσεις, αφού οι Αθηναίοι του είχαν προσφέρει ισχυρές δυνάμεις που θα διασφάλιζαν την επιτυχία του. Ο Νικίας, παρατηρεί, δε μπορούσε να ζητήσει ανάκληση του στόλου, όταν αυτός ήταν ακόμη νικηφόρος και ανέπαφος, ενώ θα κατηγορείτο για τα λάθη, τις καθυστερήσεις και τις παραλείψεις του, που μείωσαν την πιθανότητα της νίκης. Οι ίδιοι οι Αθηναίοι, εξάλλου, δεν ήθελαν να εγκαταλείψουν την εκστρατεία, όπως δείχνει η εκλογή των στρατηγών, Δημοσθένη και Ευρυμέδοντα, και η παροχή ενισχύσεων στο Νικία. Αν ο Νικίας, καταλήγει, ζητούσε την ανάκληση του στόλου χωρίς την έγκριση της συνέλευσης θα διακινδύνευε η φήμη και η ασφάλειά του.

[1] Το γράμμα είχε σταλεί το καλοκαίρι.

[2] Ο Dover 1965 (2), 7, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 385-386, σημειώνουν ότι δεν πρόκειται για επιπρόσθετες πληροφορίες, αλλά για απαντήσεις σε πιθανές ερωτήσεις και σε επικρίσεις των Αθηναίων. Ο Hornblower 2008, 559, παρατηρεί ότι δύο διακριτά γεγονότα, η ανάκριση των απεσταλμένων από τη βουλή των πεντακοσίων και η ανάγνωση της επιστολής στην αθηναϊκή συνέλευση, παρουσιάζονται ως ενιαία, ενώ θα είχε μεσολαβήσει ένα χρονικό διάστημα μεταξύ τους.

[3] Ο Dover 1965 (2), 8, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 387, παρατηρούν ότι τον 4ο αι. π.Χ. ο γραμματέας της πόλης ήταν αξιωματούχος που είχε τη μοναδική ευθύνη να διαβάζει έγγραφα μεγαλόφωνα· αξίωμα που θα πρέπει να υπήρχε και τον 5ο αι. π.Χ.

[4] Ο Hornblower 2008, 557-558, επισημαίνει την αφηγηματική επιβράδυνση, που έγκειται στο γεγονός ότι η επιστολή δεν παρατίθεται, όταν γράφτηκε λίγους μήνες προηγουμένως (7.8), αλλά τώρα που διαβάζεται στην αθηναϊκή συνέλευση. Ο ίδιος εξηγεί ότι, αφού η επιστολή λειτουργεί ως δημηγορία (πρβλ. την επόμενη υποσ.), καταγράφεται, όταν ο σκοπός της είναι να πείσει τους Αθηναίους στην αθηναϊκή συνέλευση.

[5] Ο Zadorojnyi 1998, 299, παρατηρεί ότι η επιστολή του Νικία εισάγεται με τρόπο ανάλογο με αυτό των δημηγοριών. Όμοια ο Hornblower 2008, 557, επισημαίνοντας τις αντιστοιχίες ανάμεσα στην επιστολή και στην περικείμενη αφήγηση, σημειώνει ότι η επιστολή λειτουργεί ως δημηγορία, αφού αποτελεί πρωτοπρόσωπη καταγραφή και έκφραση της γνώμης ενός πρωταγωνιστή της *Ιστορίας*. Ο ίδιος εντοπίζει και διαφορές από τις άλλες δημηγορίες στη χρήση τεχνικού λεξιλογίου και στη συμπερίληψη πληροφοριών που δεν υπάρχουν στην αφήγηση. Δες και Westlake 1941, 62, ο οποίος εντάσσει την επιστολή του Νικία στις δημηγορίες. Ο Connor 1984, 188, παρατηρεί ότι, όπως ο Νικίας χρησιμοποιεί την επιστολή, για να πετύχει την αντικειμενική παρουσίαση των απόψεών του, έτσι και ο Θουκυδίδης παραθέτοντας το γράμμα κατορθώνει να φέρει τον αναγνώστη σε επαφή με την κατάσταση στο αθηναϊκό στρατόπεδο χωρίς την εμφανή επέμβαση του ιδίου. Έτσι, προσθέτει, ο αναγνώστης αντικρίζει την απελπισία του στρατού απευθείας μέσα σπό τα μάτια του στρατηγού και όχι μέσα από την περιγραφή του ιστορικού.

[6] Οι Αθηναίοι στη Σικελία είχαν ζητήσει ξανά ενισχύσεις από την Αθήνα (πρβλ. 6.93.4) και ο Νικίας είχε ξαναστείλει επιστολές σε αυτούς. Πρβλ. υποσ. 4 στη σελ. 810. Ο Hornblower 2008, 560, σημειώνει ότι δεν πρόκειται απαραίτητα για πραγματικές επιστολές, αλλά για μηνύματα. Πρβλ. 7.8.1 *ἔπεμπε… πολλάκις*.

[7] Ο Connor 1984, 188, παρατηρεί ότι η ζωντάνια των λεπτομερειών και η επιμονή στην πιθανότητα ήττας καθιστά την αθηναϊκή συνέλευση και τον αναγνώστη ενήμερους των νέων προβλημάτων των Αθηναίων.

Στην αρχή του λόγου παρατηρείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*τὰ πρότερον πραχθέντα ≠ νῦν καιρός*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Εξαιτίας αυτής της αντιπαραβολής σχηματίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες γνώση ≠ άγνοια (*ἴστε ≠ μαθόντας*), «λανθάνουσα» στο δεύτερό της μέρος, επειδή οι Αθηναίοι θα μάθουν από το Νικία στοιχεία που ακόμη αγνοούν. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύς ≠ λίγος (*πολλαῖς ≠ ἧσσον*).

Ο Νικίας αναφέρει ότι, ενώ οι Αθηναίοι είχαν νικήσει πολλές φορές τους Συρακουσίους και είχαν κτίσει τείχος[1], έφτασε ο Λακεδαιμόνιος Γύλιππος με ενισχύσεις. Στην πρώτη μάχη νικητές στέφθηκαν οι Αθηναίοι, προσθέτει, αλλά στην επόμενη μάχη νικητές αναδείχθηκαν οι εχθροί τους[2].

> ***κρατησάντων*** *γὰρ* ***ἡμῶν*** *μάχαις* ***ταῖς πλέοσι*** *Συρακοσίους ἐφ᾽ οὓς ἐπέμφθημεν*[3] *καὶ τὰ τείχη οἰκοδομησαμένων ἐν οἷσπερ νῦν ἐσμεν,* ***ἦλθε Γύλιππος***[4] *Λακεδαιμόνιος στρατιὰν*[5] *ἔχων ἔκ τε Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν ἐν Σικελίᾳ πόλεων ἔστιν ὧν. καὶ* ***μάχῃ τῇ μὲν πρώτῃ νικᾶται*** *ὑφ᾽ ἡμῶν*[6]***, τῇ δ᾽ ὑστεραίᾳ***[7] *ἱππεῦσί τε πολλοῖς καὶ ἀκοντισταῖς* ***βιασθέντες ἀνεχωρήσαμεν*** *ἐς τὰ τείχη* (7.11.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ταῖς πλέοσι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί ο αφηγηματικός χαρακτήρας του αποσπάσματος, στο οποίο δε χρησιμοποιούνται

---

[1] Ο Hornblower 2008, 560, θεωρεί ότι ο Νικίας θα πρέπει να είχε ήδη ενημερώσει τους Αθηναίους για αυτά τα γεγονότα. Πρβλ. τη μάχη στο 6.69-70. Ο ίδιος σημειώνει ότι η γενική αναφορά σκοπό έχει να υπενθυμίσει στους Αθηναίους αυτά που ήδη γνωρίζουν.

[2] Η ανάλυση του Νικία επιβεβαιώνει την προηγούμενη ιστορική αφήγηση. Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 279, ο Νικίας αναφέρει τα παθήματα των Αθηναίων μετά από την άφιξη του Γύλιππου, αλλά δεν αναφέρεται στις αιτίες τους.

[3] Πρβλ. 6.47 όπου ο Νικίας είχε αναφέρει ότι ο κύριος στόχος των Αθηναίων στη Σικελία ήταν ο Σελινούντας και όχι οι Συρακούσες. Δες και Hornblower 2008, 560, για τον παραλληλισμό. Πρβλ. και 6.8.2 για τους στόχους της εκστρατείας. Ο Dover 1965 (2), 8, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 387, παρατηρούν ότι σε εκείνη την περίπτωση ο Νικίας απευθυνόταν στους συνστρατηγούς του και θεώρησε σωστό να παραλείψει τις μισές από τις οδηγίες που τους είχαν δοθεί για την εκστρατεία και τον κύριο σκοπό της, αλλά δε μπορούσε να κάνει το ίδιο και ενώπιον της συνέλευσης του λαού, όπου ήταν αναγκασμένος να παραδεχτεί την αλήθεια.

[4] Ο Hornblower 2008, 560, παρατηρεί ότι ο Γύλιππος είναι το μόνο άτομο που αναφέρεται ονομαστικά στην επιστολή. Ο ίδιος θεωρεί αξιοσημείωτη την παράλειψη αναφοράς στο Λάμαχο, ο οποίος δεν είχε παρουσιαστεί συχνά ούτε και στην αφήγηση. Ο Hornblower υποθέτει ότι ο Νικίας θα είχε ενημερώσει τους Αθηναίους για το θάνατο του Λάμαχου σε προηγούμενη επιστολή ή μήνυμά του. Εξηγεί ακόμη την έμφαση στην άφιξη του Σπαρτιάτη Γύλιππου ως μέρος της ενημέρωσης του Νικία προς τους Αθηναίους.

[5] Η de Romilly 1967, 31, επισημαίνει ότι ο Νικίας στο γράμμα του επαναλαμβάνει τέσσερις φορές το γεγονός ότι ο Γύλιππος στρατολόγησε, στρατολογεί και θα στρατολογήσει στρατιωτικές δυνάμεις. Πρβλ. 7.11.2, 7.12.1, 7.15.1, 7.15.2.

[6] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Νικίας εστιάζει την προσοχή του στους Αθηναίους: οι Συρακούσιοι δεν ηττώνται, αλλά νικώνται από τους Αθηναίους και έπειτα δε νικούν οι Συρακούσιοι, αλλά υποχωρούν οι Αθηναίοι.

[7] Ο Hornblower 2008, 550-551, 561, παραβάλλει το χωρίο με την πιο γενική αναφορά στο 7.6.1: *ἐπειδὴ καιρὸς ἦν*, η οποία επεξηγείται και γίνεται πιο συγκεκριμένη μέσω της επιστολής. Δες και Dover 1965 (2), 5, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 384.

πολλές αντιθέσεις. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ ήττα[1] (*κρατησάντων ≠ νικᾶται*), λόγω της διαφορετικής φωνής (ενεργητικής ≠ παθητικής) των ρημάτων, εξαιτίας της οποίας σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Γύλιππου (*ἡμῶν ≠ Γύλιππος*). Η ίδια αντίθεση (*Γύλιππος ≠* [*ἡμεῖς*]) δημιουργείται λόγω και της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες έρχομαι ≠ φεύγω[2] (*ἦλθε ≠ ἀνεχωρήσαμεν*). Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πρώτα ≠ ύστερα[3] (*μάχῃ τῇ πρώτῃ ≠ τῇ ὑστεραίᾳ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ υποχώρηση[4] (*νικᾶται ≠ ἀνεχωρήσαμεν*) και βία ≠ εγκατάλειψη[5] (*βιασθέντες ≠ ἀνεχωρήσαμεν*).

Ο Νικίας συνεχίζει λέγοντας ότι οι Αθηναίοι σταμάτησαν την οικοδόμηση του τείχους τους, επειδή αναγκάστηκαν να το φρουρούν, και επισημαίνει ότι οι εχθροί τους έκτισαν δικό τους τείχος, με αποτέλεσμα οι Αθηναίοι να μη μπορούν να συνεχίσουν το κτίσιμό του[6].

> *νῦν οὖν* ***ἡμεῖς μὲν παυσάμενοι τοῦ περιτειχισμοῦ***[7] ***διὰ τὸ πλῆθος***[8] *τῶν ἐναντίων* ***ἡσυχάζομεν*** *(οὐδὲ*[9] *γὰρ* ***ξυμπάσῃ*** *τῇ στρατιᾷ δυναίμεθ' ἂν χρήσασθαι* ***ἀπανηλωκυίας τῆς φυλακῆς*** *τῶν τειχῶν* ***μέρος*** *τι τοῦ ὁπλιτικοῦ),* ***οἱ δὲ παρῳκοδομήκασιν***[10] *ἡμῖν τεῖχος ἁπλοῦν, ὥστε μὴ εἶναι ἔτι περιτειχίσαι αὐτούς, ἢν μή τις τὸ παρατείχισμα τοῦτο* ***πολλῇ*** *στρατιᾷ* ***ἐπελθὼν*** *ἕλῃ* (7.11.3).

Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*παυσάμενοι τοῦ περιτειχισμοῦ ἡσυχάζομεν ≠ παρῳκοδομήκασιν*), εξαιτίας της οποίας σημειώνεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Συρακουσίων και Πελοποννησίων (*ἡμεῖς μὲν ≠ οἱ δέ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Χρησιμοποιούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος (*ξυμπάσῃ ≠ μέρος*) και άμυνα ≠ επίθεση (*τῆς φυλακῆς ≠ ἐπελθών*). Εντοπίζεται και η λεξική

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στους δύο πρώτους λόγους του Νικία στο 6.9-14 και 6.20-23.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους λόγους του Νικία στο 6.9-14 και στο 6.20-23.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και σε άλλο λόγο του Νικία στο 6.21.2.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στη στρατιωτική παρακέλευση του Νικία στο 6.68.3.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στο λόγο του Εύφημου στο 6.85.3.
[6] Πρβλ. υποσ. 1 στη σελ. 810.
[7] Πρβλ. 6.101.1. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 387.
[8] Ο Hornblower 2008, 554, 561, επισημαίνει την παρήχηση του «π» στην περίοδο. Πρβλ. και τη χρήση του ιδίου ρητορικού σχήματος στην αφήγηση στο 7.7.2.
[9] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 8, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 387, το *οὐδὲ* λειτουργεί ως απάντηση σε υπονοούμενη κριτική.
[10] Πρβλ. 7.6.1 *παροικοδομούμενον,* 7.6.4 *παροικοδομήσαντες.* Δες και Hornblower 2008, 551, 553, 557, 561, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Νικίας με την επιστολή του ακολουθεί σε πολλά σημεία την αφήγηση. Έτσι, σημειώνει, η επιστολή παρουσιάζει όμοια στοιχεία με μία δημηγορία. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 811.

αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ έλλειψη (*διὰ τὸ πλῆθος ≠ ἀπανηλωκυίας, ἀπανηλωκυίας ≠ πολλῇ*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄.

Ο Νικίας αναφέρει ότι οι Αθηναίοι κατέληξαν να πολιορκούνται οι ίδιοι αντί να πολιορκούν τις Συρακούσες[1].

ξυμβέβηκέ *τε* ***πολιορκεῖν δοκοῦντας*** *ἡμᾶς* ***ἄλλους αὐτοὺς*** *μᾶλλον, ὅσα γε κατὰ γῆν, τοῦτο* ***πάσχειν***[2]*. οὐδὲ γὰρ τῆς χώρας ἐπὶ πολὺ διὰ τοὺς ἱππέας* ***ἐξερχόμεθα***[3] (7.11.4).

Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ξυμβέβηκε ≠ δοκοῦντας*), και ενεργώ ≠ πάσχω (*πολιορκεῖν ≠ πάσχειν, πάσχειν ≠ ἐξερχόμεθα*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εξαιτίας της τελευταίας αντίθεσης σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων και Πελοποννησίων ≠ Αθηναίων (*ἄλλους ≠ αὐτούς*), της οποίας τα πρόσωπα δεν κατονομάζονται, αλλά υπονοούνται λόγω της επανάληψης της αντιπαραβολής από την προηγούμενη περίοδο. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο.

Ο Νικίας ενημερώνει τους Αθηναίους ότι οι εχθροί τους έχουν ζητήσει ενισχύσεις από την Πελοπόννησο και ότι ο Γύλιππος προσπαθεί να εξασφαλίσει τη συμμαχία και τη βοήθεια των σικελικών πόλεων.

Πεπόμφασι δὲ καὶ ἐς Πελοπόννησον πρέσβεις ἐπ᾽ ἄλλην στρατιάν, καὶ ἐς τὰς ἐν Σικελίᾳ πόλεις Γύλιππος οἴχεται[4]***, τὰς μὲν*** *καὶ* ***πείσων ξυμπολεμεῖν*** *ὅσαι νῦν* ***ἡσυχάζουσιν, ἀπὸ δὲ τῶν*** *καὶ* ***στρατιὰν*** *ἔτι* ***πεζὴν*** *καὶ* ***ναυτικοῦ*** *παρασκευήν*[5]*, ἣν δύνηται,* ***ἄξων*** (7.12.1).

Παρατηρείται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πειθώ ≠ βία (*πείσων ≠ ἄξων*), εξαιτίας της οποίας δημιουργείται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα

---

[1] H de Romilly 1963, 209 και υποσ. 1, παρατηρεί ότι η επιμονή στην έννοια της «απελπισίας» στο γράμμα του Νικία δείχνει ότι οι ηγέτες της Αθήνας μετά από την εξορία του Αλκιβιάδη στερούνταν πολιτικής σύνεσης. Ο Dover 1965 (2), 4, παρατηρεί επίσης τον απαισιόδοξο τόνο της επιστολής. Ο Dover 1965 (2), 7-8, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 386-387, σημειώνουν ότι τα προηγούμενα γεγονότα δεν προετοιμάζουν πλήρως τον αναγνώστη για το αίσθημα της απελπισίας που διατρέχει την επιστολή. Ο Νικίας, παρατηρούν, δεν προτείνει καμία δράση, μέσω της οποίας θα μπορούσε να ανακτήσει την πρωτοβουλία ή να σταματήσει την εξαθλίωση των Αθηναίων· το μόνο που αναμένει είναι οι ενισχύσεις, η ανάκληση, ή η υποχώρηση, αν και σε αυτό το στάδιο δεν προβλέπει ακόμη την καταστροφή. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι τίποτα δε μπορεί να κάμψει περισσότερο το ηθικό ενός στρατού από τη γνώση ότι ο έμπειρος και έμπιστός του στρατηγός αποδέχεται την αποτυχία ως αναπόφευκτη. Ο Kagan 1981, 280, παρατηρεί ότι ο Νικίας ήταν ειλικρινής, περιγράφοντας την άσχημη κατάσταση, αλλά ήταν και υπερβολικός, αφού οι Αθηναίοι υπερίσχυαν ακόμη στο ναυτικό. Ο Hornblower 2008, 555, σημειώνει επίσης ότι η επιστολή περιλαμβάνει υπερβολές. Ο Zadorojnyi 1998, 300-301, παρατηρεί την απαισιοδοξία που διατρέχει την επιστολή και σημειώνει ότι ο Νικίας υιοθετεί μία προκλητική στρατηγική τονίζοντας τις δυσκολίες και προτρέποντας τους Αθηναίους στη λήψη μίας θετικής απόφασης που θα άλλαζε την εκστρατεία προς το καλύτερο. Αυτός είναι, συμπληρώνει, ο πραγματικός στόχος του Νικία και όχι η υποχώρηση από τη Σικελία. Ο Mackie 1996, 111 και υποσ. 33, παρατηρεί ότι τα λόγια του Νικία πραγματοποιούνται μετά από την τελευταία ναυμαχία των Αθηναίων στις Συρακούσες (7.70-71).

[2] Όπως είχαν πάθει οι Σπαρτιάτες στη Σφακτηρία. Πρβλ. 4.29.2: *μᾶλλον πολιορκούμενοι ἢ πολιορκοῦντες*. Δες και Hornblower 2008, 561. Πρβλ. και 7.75.7.

[3] Πρβλ. 7.4.6 *ὁπότε ἐξέλθοιεν*. Δες και Hornblower 2008, 561.

[4] Πρβλ. 7.7.2 *ᾤχετο*. Δες και Hornblower 2008, 561. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 808 για την ταχύτητα με την οποία παρουσιάζεται να ενεργεί ο Γύλιππος.

[5] Ο Hornblower 2008, 561, επισημαίνει τη χιαστί τοποθέτηση των όρων: ουσιαστικό, επίθετο, επίθετο, ουσιαστικό.

στη μία και στην άλλη πόλη (*τὰς μὲν ≠ ἀπὸ δὲ τῶν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*ξυμπολεμεῖν ≠ ἡσυχάζουσιν*). Εντοπίζεται ακόμη η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πεζικό ≠ ναυτικό (*στρατιὰν πεζὴν ≠ ναυτικοῦ*), της οποίας οι όροι δεν αντιπαραβάλλονται, αλλά παρουσιάζονται ως συμπληρωματικοί.

Ο Νικίας σημειώνει ότι, σύμφωνα με τις πληροφορίες του, οι εχθροί τους έχουν σκοπό να τους επιτεθούν και από τη στεριά και από τη θάλασσα.

> *διανοοῦνται γάρ, ὡς ἐγὼ* ***πυνθάνομαι***[1]***, τῷ τε πεζῷ ἅμα τῶν τειχῶν*** *ἡμῶν πειρᾶν καὶ* ***ταῖς ναυσὶ κατὰ θάλασσαν*** (7.12.2).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αβέβαιο ≠ βέβαιο / πραγματικό (*δοκοῦντας* (στο 7.11.4) ≠ *πυνθάνομαι*) και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό (*ναυτικοῦ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῷ πεζῷ ἅμα, τῷ πεζῷ ἅμα ≠ ταῖς ναυσί*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η επίσης πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες στεριά ≠ θάλασσα[2] (*τῶν τειχῶν ≠ κατὰ θάλασσαν*).

Ο Νικίας εκθέτει ακολούθως την κακή κατάσταση, στην οποία βρίσκεται το αθηναϊκό ναυτικό στη Σικελία.

> *καὶ δεινὸν μηδενὶ ὑμῶν* ***δόξῃ*** *εἶναι ὅτι καὶ κατὰ θάλασσαν. τὸ γὰρ ναυτικὸν ἡμῶν, ὅπερ κἀκεῖνοι* ***πυνθάνονται***[3]***, τὸ μὲν πρῶτον*** *ἤκμαζε καὶ* <u>*τῶν νεῶν*</u> ***τῇ ξηρότητι*** *καὶ* <u>*τῶν πληρωμάτων*</u> ***τῇ σωτηρίᾳ· νῦν δὲ*** <u>*αἵ*</u> *τε* <u>*νῆες*</u> ***διάβροχοι***[4] *τοσοῦτον χρόνον ἤδη* ***θαλασσεύουσαι****, καὶ* <u>*τὰ πληρώματα*</u> ***ἔφθαρται*** (7.12.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο (*πυνθάνομαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δόξῃ, δόξῃ ≠ πυνθάνονται*), η οποία σχηματίζει

[1] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965 (2), 8, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 387, οι πληροφορίες του Νικία δεν προέρχονταν μόνο από εικασίες σχετικά με την εκπαίδευση των Συρακουσίων. Ακόμη και αργότερα, παρατηρούν, ο Νικίας βρίσκεται σε επικοινωνία με ανθρώπους εντός των Συρακουσών, οι οποίοι του προδίδουν στοιχεία. Πρβλ. 7.48.2, 7.49.1, 7.73.3. Δες και Hornblower 2008, 562.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.13.1.

[3] Ο Dover 1965 (2), 8, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 387-388, παρατηρούν ότι οι Συρακούσιοι δεν περιορίζονταν σε παρατηρήσεις και σε συμπεράσματα με βάση την εμπειρία τους, αλλά στηρίζονταν στους πολλούς λιποτάκτες που θα τους κρατούσαν καλά πληροφορημένους σχετικά με τις συνθήκες που επικρατούσαν εντός του αθηναϊκού στρατοπέδου.

[4] Ο Dover 1965 (2), 9, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 388, παρατηρούν ότι τα βρεγμένα πλοία θα ήταν βαρύτερα και επομένως βραδύτερα στους ελιγμούς, γι' αυτό και οι τριήρεις ανασύρονταν κανονικά στην ακτή, για να στεγνώνουν, όταν οι περιστάσεις το επέτρεπαν. Ο Zadorojnyi 1998, 298-303, επισημαίνει ομοιότητες ανάμεσα στο Νικία και στον Αγαμέμνονα, όπως αυτός παρουσιάζεται στην *Ιλιάδα* του Ομήρου, και θεωρεί ότι οι ομηρικοί απόηχοι βοηθούν στο χαρακτηρισμό του ομιλητή. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο ιστορικός ήθελε να γίνει αντιληπτή αυτή η ομοιότητα και την χρησιμοποιεί, για να δείξει στους αναγνώστες της *Ιστορίας* ότι τα παραδοσιακά μοτίβα της πολιτικής συμπεριφοράς αποτυγχάνουν στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Ο ίδιος επισημαίνει ότι το ενδιαφέρον του Νικία για τον Όμηρο ήταν γνωστό στην αρχαιότητα και επομένως οι ομοιότητες της επιστολής με την *Ιλιάδα* ταιριάζουν με το χαρακτήρα του.

αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[1], διευκολύνει και πάλι τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Νικίας αντιπαραβάλλει το παρελθόν με το παρόν μέσω της πραγματολογικής χρονικής αντίθεσης: *τὸ πρῶτον ≠ νῦν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Η αντιπαραβολή αυτή περιλαμβάνει και τις λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ξηρό ≠ βρεγμένο[2] (*τῇ ξηρότητι ≠ διάβροχοι*) και σωτηρία ≠ καταστροφή (*τῇ σωτηρίᾳ ≠ ἔφθαρται*). Αυτές οι λεξικές αντιθέσεις συνδυάζονται και με το σχήμα της αναφοράς μέσω της επανάληψης των όρων *ναῦς* και *πλήρωμα* και στα δύο τους μέλη αντίστοιχα.

Ο Νικίας συμπληρώνει ότι τα καράβια των Αθηναίων δε μπορούν να βγουν στη στεριά, για να επιδιορθωθούν, εξαιτίας του πολυάριθμου εχθρικού στόλου.

> ***τὰς μὲν*** *γὰρ* ***ναῦς*** *οὐκ ἔστιν* ***ἀνελκύσαντας διαψῦξαι***[3] ***διὰ τὸ ἀντιπάλους*** *τῷ γε πλήθει*[4] *καὶ ἔτι πλείους* ***τὰς τῶν πολεμίων*** *οὔσας αἰεὶ* ***προσδοκίαν*** *παρέχειν ὡς* ***ἐπιπλεύσονται*** (7.12.4).

Η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους θάλασσα ≠ στεριά (*θαλασσεύουσαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνελκύσαντας*, *ἀνελκύσαντας* ≠ *ἐπιπλεύσονται*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους βρεγμένο ≠ ξηρό, (*διάβροχοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διαψῦξαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Νικίας αντιδιαστέλλει τα πλοία των Αθηναίων με αυτά των Συρακουσίων και των Πελοποννησίων, δημιουργώντας την πραγματολογική αντίθεση προσώπων: *τὰς* [*ἡμετέρας*] *ναῦς ≠ τὰς τῶν πολεμίων*, υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η πιο πάνω αντιπαραβολή συνδυάζεται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ισότητα ≠ υπεροχή[5] (*διὰ τὸ ἀντιπάλους ≠ πλείους*).

Ο Νικίας παραδέχεται στη συνέχεια ότι οι αντίπαλοί τους έχουν την υπεροχή και την πρωτοβουλία στις επιχειρήσεις.

> ***φανεραὶ*** *δ' εἰσὶν ἀναπειρώμεναι, καὶ αἱ ἐπιχειρήσεις*[6] *ἐπ' ἐκείνοις καὶ* ***ἀποξηρᾶναι τὰς σφετέρας μᾶλλον ἐξουσία****· οὐ γὰρ* ***ἐφορμοῦσιν*** *ἄλλοις* (7.12.5).

---

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.9-14.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[3] Ο Hornblower 2008, 562, 565, σημειώνει τη χρήση τεχνικού λεξιλογίου σε αυτή τη δημηγορία· στοιχείο που δεν είναι τόσο σύνηθες σε άλλες δημηγορίες. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 811.
[4] Ο Dover 1965 (2), 9, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 388, παρατηρούν ότι ο Νικίας δε μπορούσε ακόμη να ισχυριστεί ότι το ναυτικό των Συρακουσίων ήταν ίσο με αυτό των Αθηναίων όσον αφορά στην ποιότητα, παρόλο που το υπαινίσσεται στην επιστολή του. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι ο Νικίας τονίζει τη διαφορά ανάμεσα στην ποσότητα του αθηναϊκού στόλου και στην ποιότητα του στόλου των εχθρών τους.
[5] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο δεύτερο λόγο του Νικία στο 6.23.1.
[6] Πρβλ. στο 7.7.4: *ἀνεπειρῶντο, ἐπιχειρήσοντες*. Δες και Hornblower 2008, 554, 562, ο οποίος παρατηρεί τη χρήση ομοίων όρων ανάμεσα στα δύο χωρία, αλλά με κάπως διαφορετική σημασία.

Η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες θάλασσα ≠ στεριά (*ἐπιπλεύσονται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀποξηρᾶναι*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αφανές ≠ φανερό[1] (*προσδοκίαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φανεραί*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας.

Ο Νικίας τονίζει την άσχημη κατάσταση των Αθηναίων, οι οποίοι αναγκάζονταν να βρίσκονται συνεχώς σε επιφυλακή και να εξασφαλίζουν τα εφόδιά τους με δυσκολία[2].

> ***ἡμῖν δ'*** *ἐκ πολλῆς* ***ἂν*** *περιουσίας νεῶν* ***μόλις τοῦτο***[3] ***ὑπῆρχε καὶ μὴ ἀναγκαζομένοις ὥσπερ νῦν πάσαις φυλάσσειν***· *εἰ γὰρ* ***ἀφαιρήσομέν*** *τι καὶ* ***βραχὺ*** *τῆς τηρήσεως, τὰ ἐπιτήδεια οὐχ* ***ἕξομεν***[4]*, παρὰ τὴν ἐκείνων πόλιν χαλεπῶς καὶ νῦν ἐσκομιζόμενοι* (7.13.1).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *δέ*, το οποίο βοηθεί στη σύνδεση των όρων της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων, Πελοποννησίων και Συρακουσίων ≠ Αθηναίων (*τὰς σφετέρας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡμῖν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Όμοια οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους εύκολο ≠ δύσκολο[5] (*ἀποξηράναι μᾶλλον ἐξουσία* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἂν μόλις τοῦτο ὑπῆρχε*), για να τονιστεί η δύναμη των Συρακουσίων, και επίθεση ≠ άμυνα (*ἐφορμοῦσιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φυλάσσειν*), διευκολύνουν τη σύνδεση μεταξύ

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.9.3.

[2] Ο Νικίας δεν παραδέχεται τη δική του ευθύνη για τις δυσκολίες των Αθηναίων, αφού δεν είχε υπολογίσει σωστά τις συνέπειες που θα είχε ο επιτειχισμός του Πλημυρίου και η τοποθέτηση των εφοδίων των Αθηναίων εντός του· γεγονός που δυσχέραινε τον ανεφοδιασμό του αθηναϊκού στρατού λόγω της απόστασης που υπήρχε και της εγγύτητας του εχθρού. Η ευθύνη του έγκειται επίσης και στο γεγονός ότι καθυστέρησε να λάβει μέτρα κατά του Γύλιππου, όταν πληροφορήθηκε την άφιξή του. Πρβλ. 7.4.4 κ.ε. Όπως σημειώνει και ο Kagan 1981, 273-274, 280-281, ο επιτειχισμός του Πλημυρίου ως νέας ναυτικής βάσης είχε πολλά και σοβαρά μειονεκτήματα, αφού οι Αθηναίοι στρατιώτες έπρεπε να διανύσουν αρκετή απόσταση, για να μαζέψουν εφόδια, και έτσι έπεφταν θύματα του ιππικού των Συρακουσίων. Επιπλέον η βάση αυτή βρισκόταν μακριά από τον αθηναϊκό στρατό στις Επιπολές και σε περίπτωση επίθεσης ο στρατός θα μοιραζόταν. Ο Kagan θεωρεί ότι ο Νικίας επιτείχισε το Πλημύριο, επειδή δε είχε πλέον υπόψη του την πολιορκία, την επίθεση ή τον αποκλεισμό, αλλά την απόδραση, και το Πλημύριο θα ήταν ο πιο ασφαλής τόπος, από όπου θα μπορούσε να δραπετεύσει. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Νικίας δεν αναφέρει καθόλου στην επιστολή του ότι η στρατηγία του συνέβαλε στη δυσχέρεια των Αθηναίων. Ο ίδιος σημειώνει ότι η αδράνεια, η απροσεξία, και η υπεραισιοδοξία του Νικία έφεραν τις Συρακούσες από το χείλος της καταστροφής σε θέση ισχύος και τους Αθηναίους σε αυτή την άθλια κατάσταση. Όμοια ο Palmer 1982, 120 υποσ. 35, σημειώνει το μεγάλο λάθος του Νικία, ο οποίος δεν προσπάθησε να εμποδίσει την άφιξη του Γύλιππου στη Σικελία. Ο Dover 1965 (2), 8, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 387, παρατηρούν ότι ο Νικίας κατηγορούσε τους πάντες και τα πάντα εκτός από τον εαυτό του. Ο Hornblower 2008, 550, αντιπαραβάλλει το Νικία, ο οποίος μέσω της επιστολής του απαλλάσσεται των ευθυνών του, με το Γύλιππο, ο οποίος αναλαμβάνει την ευθύνη για την ήττα του στρατού του στην πρώτη μάχη εναντίον των Αθηναίων εντός των δύο τειχών. Πρβλ. 7.5.3-4 και την υποσ. 1 στη σελ. 809.

[3] Όπως εξηγεί ο Dover 1965 (2), 9, η αντωνυμία αναφέρεται σε επιθέσεις του στρατού και στη συντήρηση των πλοίων. Ο Hornblower 2008, 562, εικάζει ότι αυτή αναφέρεται στο πλεονέκτημα συντήρησης των πλοίων.

[4] Ο Hornblower 2008, 563, παρατηρεί ότι το χωρίο θυμίζει την αφήγηση στο 7.4, ιδιαίτερα το 7.4.6, με τη διαφορά ότι ο Νικίας δεν αναφέρεται στο Πλημύριο, ούτε εξηγεί τις ενέργειές του. Ο ίδιος υποθέτει ότι οι Αθηναίοι δε ήταν ενήμεροι για τον επιτειχισμό, αφού δε γνώριζαν ούτε για την άφιξη του Γύλιππου. Επομένως, υποστηρίζει, οι Αθηναίοι δε γνώριζαν ούτε και τις αρνητικές συνέπειες που προέκυψαν εξαιτίας του επιτειχισμού και έτσι για άλλη μία φορά, καταλήγει, ο Νικίας αποποιείται των ευθυνών του. Πρβλ. και υποσ. 2 πιο πάνω.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους δύο πρώτους λόγους του Νικία στο 6.9-14 και στο 6.20-23.

των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μη πραγματικό ≠ πραγματικό[1] (*μόλις ἂν τοῦτο ὑπῆρχε ≠ ἀναγκαζομένοις ὥσπερ νῦν φυλάσσειν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, όλος ≠ λίγος (*πάσαις ≠ βραχύ*) και στέρηση ≠ απόκτηση (*ἀφαιρήσομεν ≠ ἕξομεν*).

Ο Νικίας εκθέτει τα προβλήματα των Αθηναίων στη Σικελία: τη μείωση των πληρώματων των πλοίων, τις δυσκολίες ανεφοδιασμού, τις αυτομολίες των δούλων, τη δραπέτευση των ξένων και όσων πίστευαν ότι θα πλουτίσουν και την έλλειψη πειθαρχίας.

τὰ δὲ πληρώματα διὰ τόδε ἐφθάρη τε ἡμῖν καὶ ἔτι ***νῦν*** *φθείρεται, τῶν ναυτῶν {τῶν} μὲν διὰ φρυγανισμὸν*[2] *καὶ ἁρπαγὴν καὶ ὑδρείαν μακρὰν*[3] *ὑπὸ τῶν ἱππέων ἀπολλυμένων· οἱ δὲ θεράποντες*[4]*, ἐπειδὴ ἐς ἀντίπαλα καθεστήκαμεν, αὐτομολοῦσι˙ καὶ οἱ ξένοι*[5] ***οἱ μὲν ἀναγκαστοὶ***[6] ***ἐσβάντες*** *εὐθὺς κατὰ τὰς πόλεις*[7] ***ἀποχωροῦσιν, οἱ δὲ*** *ὑπὸ* ***μεγάλου*** *μισθοῦ* ***τὸ πρῶτον ἐπαρθέντες*** *καὶ οἰόμενοι* ***χρηματιεῖσθαι μᾶλλον ἢ μαχεῖσθαι***[8]*,* ***ἐπειδὴ παρὰ γνώμην*** *ναυτικόν τε δὴ καὶ τἆλλα ἀπὸ τῶν πολεμίων* ***ἀνθεστῶτα ὁρῶσιν****, οἱ μὲν ἐπ᾽ αὐτομολίας προφάσει* ***ἀπέρχονται***[9]*, οἱ δὲ ὡς ἕκαστοι δύνανται* ***(πολλὴ*** *δ᾽ ἡ Σικελία),*

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.10.5.
[2] Πρβλ. 7.4.6. Δες και Hornblower 2008, 564.
[3] Οι δυσκολίες συλλογής νερού και ξυλείας αναφέρονται και στην αφήγηση στο 7.4.6. Δες και Rood 1998, 191.
[4] Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 9, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 388, και ο Hornblower 2008, 563, οι *θεράποντες* ήταν μία υποκατηγορία των ναυτών, αν και οι Αθηναίοι δε συνήθιζαν να χρησιμοποιούν τους δούλους ως κωπηλάτες πριν από το 406/5 π.Χ., αλλά μόνο τους οπλίτες και τους μετοίκους.
[5] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 9, τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 388, και το Hornblower 2008, 563, ο ομιλητής χωρίζει το αθηναϊκό στράτευμα σε κατηγορίες (τα πληρώματα, τους δούλους και τους ξένους), σημειώνοντας τις αιτίες απώλειας στην κάθε κατηγορία. Οι ίδιοι θεωρούν ότι οι ξένοι θα υπέφεραν από τις επιθέσεις του ιππικού των Συρακουσίων, όπως και οι Αθηναίοι ναύτες και οι δούλοι. Ο Graham (Graham 1992, 257-269, ο Graham 1998, 89-110), εξηγεί επίσης ότι το κείμενο δίνει τρεις κατηγορίες ναυτών: αυτούς που σκοτώνονται από το ιππικό του εχθρού, τους δούλους που λιποτακτούν και τους ξένους. Ο Graham θεωρεί ότι η τελευταία κατηγορία υποδιαιρείται σε αυτούς που επιστρατεύτηκαν και διασκορπίστηκαν αμέσως στις πόλεις της Σικελίας και στους εθελοντές που αποσκοπούσαν στην πληρωμή. Ο ίδιος θεωρεί ότι δίνονται τρεις αιτίες για την απώλεια των τελευταίων: έβρισκαν δικαιολογίες για να δραπετεύσουν (όπως ήταν η απόδραση των δούλων τους), έφευγαν μόλις τους δινόταν η ευκαιρία, ή έπειθαν τους τριηράρχους να τους αντικαταστήσουν με δούλους από τα Ύκκαρα. Ο Graham θεωρεί ότι όλες οι κατηγορίες που αναφέρονται αποτελούσαν μέλη των πληρωμάτων, συμπεριλαμβανομένων και των δούλων που χρησίμευαν ως κωπηλάτες μαζί με τους κυρίους τους. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.
[6] Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 9, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 388, δεν πρόκειται για άτομα που συγκεντρώθηκαν με τη βία, αλλά για το τμήμα εκτάκτων στρατιωτών, το οποίο αποτελείτο από υπηκόους της Αθήνας. Πρβλ. 7.58.3.
[7] Πρόκειται για όλες τις πόλεις της Σικελίας. Δες και Dover 1965 (2), 9, και Hornblower 2008, 564.
[8] Πρβλ. 6.24.3, 6.31.5. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 389, και Hornblower 2008, 564.
[9] Ο Hornblower 2008, 564, εξηγεί ότι οι ξένοι ναύτες μαζί με τους δούλους τους ισχυρίζονταν ότι θα ψάξουν τους λιποτάκτες δούλους τους, αλλά δεν επέστρεφαν ποτέ. Πρβλ. και την υποσ. 5 πιο πάνω.

εἰσὶ δ' οἳ καὶ αὐτοὶ ἐμπορευόμενοι ***ἀνδράποδα*** *Ὑκκαρικὰ*[1] ***ἀντεμβιβάσαι*** *ὑπὲρ σφῶν πείσαντες τοὺς* ***τριηράρχους***[2] *τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ναυτικοῦ* ***ἀφῄρηνται***[3] (7.13.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο (*βραχύ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μεγάλου*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στην περιγραφή της κατάστασης των Αθηναίων στη Σικελία δεν εντοπίζονται πολλές αντιθέσεις. Παρατηρείται η πραγματολογική αντίθεση χρόνου ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ τὸ πρῶτον, τὸ πρῶτον ≠ ἐπειδὴ ὁρῶσιν*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία και λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο σε αυτήν. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*οἱ ἀναγκαστοὶ ≠ οἱ ἐπαρθέντες*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, έρχομαι ≠ φεύγω (*ἐσβάντες ≠ ἀποχωροῦσιν*), υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*ἀνδράποδα ≠ τοὺς τριηράρχους*), και προσθήκη ≠ αφαίρεση[4] (*ἀντεμβιβᾶσαι ≠ ἀφῄρηνται*). Χρησιμοποιείται επίσης η εναντίωση: *παρὰ γνώμην ≠ ἀνθεστῶτα* λόγω της πρόθεσης *παρά*. Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *χρηματιεῖσθαι μᾶλλον ≠ ἢ μαχεῖσθαι*, της οποίας οι όροι συνδέονται με το επίρρημα *μᾶλλον* και το μόριο *ἤ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί ότι κάποιοι από τους ξένους στρατιώτες επιδίωκαν χρηματικά οφέλη από τη συμμετοχή τους στην εκστρατεία. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον.

Σύμφωνα με τον ομιλητή, οι Αθηναίοι γνωρίζουν πως τα εκλεκτά μέλη των πληρωμάτων τους είναι πλέον λιγοστά.

ἐπισταμένοις δ' ὑμῖν γράφω ὅτι ***βραχεῖα*** *ἀκμὴ πληρώματος καὶ* ***ὀλίγοι*** *τῶν ναυτῶν* ***οἱ ἐξορμῶντές*** *τε ναῦν καὶ ξυνέχοντες τὴν εἰρεσίαν*[5] (7.14.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση (*φυλάσσειν* (στο 7.13.1) ≠ *οἱ ἐξορμῶντες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πολλή* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *βραχεῖα*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων του λόγου.

[1] Τα Ύκκαρα δεν ήταν ελληνική πολη, ήταν εχθρικά προς τη σύμμαχο της Αθήνας Έγεστα, καταλήφθηκαν από τους Αθηναίους στο τέλος του 415 π.Χ. και οι κάτοικοί τους έγιναν δούλοι. Πρβλ. 6.62.3-4. Δες και Dover 1965 (2), 10, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 390, και Hornblower 2008, 463-464, 565.

[2] Ο Connor 1984, 188, παρατηρεί ότι, σύμφωνα με το Νικία, οι τριήραρχοι επέτρεψαν την αλλοίωση της ποιότητας των πληρωμάτων τους. Πρβλ. και την υποσ. 5 στη σελ. 818.

[3] Όπως εξηγούν οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 390, η υψηλή ποιότητα του στόλου μειώθηκε λόγω της απώλειας ανδρών. Ο Νικίας, παρατηρούν, εννοεί ότι όλοι οι πιο πάνω παράγοντες επιτάχυναν μία πορεία που ήταν δύσκολο πλέον να αναχαιτιστεί.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.12.1.

[5] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 10, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 390, η συγχρονισμένη κωπηλασία αποτελούσε σημαντικό στοιχείο, στο οποίο βασιζόταν η αποτελεσματική κίνηση κάθε πλοίου με κουπιά.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Ο Νικίας δηλώνει την αδυναμία του να αντιμετωπίσει την κατάσταση και σημειώνει ότι οι συνεχείς απώλειες δεν αποκαθίστανται, αφού και οι συμμαχικές τους πόλεις στη Σικελία δε μπορούν να τους βοηθήσουν.

> *τούτων δὲ* ***πάντων ἀπορώτατον τό*** *τε μὴ* ***οἷόν*** *τε* ***εἶναι*** *ταῦτα ἐμοὶ* ***κωλῦσαι*** *τῷ στρατηγῷ (χαλεπαὶ γὰρ αἱ ὑμέτεραι φύσεις ἄρξαι*[1]*) καὶ ὅτι* ***οὐδ'*** *ὁπόθεν* ***ἐπιπληρωσόμεθα*** *τὰς ναῦς* ***ἔχομεν****, ὃ* ***τοῖς πολεμίοις*** *πολλαχόθεν ὑπάρχει,* ***ἀλλ' ἀνάγκη*** *ἀφ' ὧν ἔχοντες* ***ἤλθομεν τά*** *τε* ***ὄντα*** *καὶ* ***ἀπαναλισκόμενα*** *γίγνεσθαι·* ***αἱ*** *γὰρ νῦν* ***οὖσαι πόλεις ξύμμαχοι ἀδύνατοι*** *Νάξος καὶ Κατάνη* (7.14.2).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους φεύγω ≠ έρχομαι (*ἀπέρχονται* (στο 7.13.2) ≠ *ἤλθομεν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και λίγος ≠ όλος (*ὀλίγοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πάντων*), διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους εχθρός ≠ σύμμαχος (*τοῖς πολεμίοις ≠ ξύμμαχοι*), έλλειψη ≠ υπεροχή (*ἀπορώτατον ≠ ἐπιπληρωσόμεθα*), δυνατότητα ≠ εμπόδιο (*τὸ οἷον εἶναι ≠ κωλῦσαι*), και απόκτηση ≠ στέρηση (*τὰ ὄντα ≠ ἀπαναλισκόμενα, ἀπαναλισκόμενα ≠ οὖσαι*), της οποίας οι όροι στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *τε… καὶ* και η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *οὐδ' ἔχομεν ≠ ἀλλ' ἀνάγκη*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας εξαίρεση. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Συρακουσίων και Πελοποννησίων, που αποκαλούνται *πολέμιοι* (*ἔχομεν* [*ἡμεῖς*] ≠ *τοῖς πολεμίοις*), η οποία ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην παρενθετική δήλωση του ομιλητή δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Ο Νικίας δηλώνει ότι, αν οι πόλεις της Ιταλίας σταματήσουν να τους στέλνουν προμήθειες και οι Αθηναίοι δεν τους βοηθήσουν, οι ίδιοι θα αναγκαστούν να παραδοθούν.

[1] Πρβλ. 7.48.4. Ο Dover 1965 (2), 10-11, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 390, παρατηρούν ότι αυτή η δήλωση δεν έχει καμία σχέση με τη δύσκολη κατάσταση που περιέγραψε ο Νικίας. Αποτελούσε, σημειώνουν ωστόσο, ένα ζήτημα σημαντικό για τον ομιλητή, ο οποίος συνήθιζε ίσως να αναφέρει ότι θα χειριζόταν καλύτερα τη δύσκολη κατάσταση, εάν μπορούσε να βασιστεί περισσότερο στα στρατεύματά του. Οι ίδιοι παρατηρούν ότι τα ελληνικά στρατεύματα ήταν γενικά απείθαρχα σε σχέση με τα σημερινά δεδομένα. Πρβλ. 6.69.1, 7.72.4. Ο Tompkins 1972, 196-197, παρατηρεί επίσης τη συνήθεια του Νικία να επισημαίνει ότι θα μπορούσε να χειριστεί καλύτερα τη δύσκολη κατάσταση, εάν μπορούσε να βασιστεί στα στρατεύματά του. Ο Hornblower 2008, 565, θεωρεί ότι ο ομιλητής αναφέρεται στους Αθηναίους ακροατές της επιστολής και στους Αθηναίους που είχε υπό την ηγεσία του στη Σικελία. Ο ίδιος σημειώνει την αυξανόμενη αυτοπεποίθηση του στρατού στο έβδομο βιβλίο. Πρβλ. 7.48.1, 7.50.4, 7.72.4.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

εἰ δὲ προσγενήσεται ἓν *ἔτι* ***τοῖς πολεμίοις****, ὥστε τὰ τρέφοντα ἡμᾶς χωρία τῆς Ἰταλίας*[1]*, ὁρῶντα ἐν ᾧ τ' ἐσμὲν καὶ ὑμῶν μὴ ἐπιβοηθούντων, πρὸς ἐκείνους χωρῆσαι,* ***διαπεπολεμήσεται*** *αὐτοῖς* ***ἀμαχεὶ*** *ἐκπολιορκηθέντων ἡμῶν*[2] {*ὁ πόλεμος*} (7.14.3).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλος ≠ ένας (*πάντων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἕν*), αδύνατος ≠ δυνατός[3] (*αἱ πόλεις ξύμμαχοι ἀδύνατοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εἰ προσγενήσεται*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *δέ*, και σύμμαχος ≠ εχθρός (*ξύμμαχοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς πολεμίοις*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δράση ≠ αδράνεια (*διαπεπολεμήσεται ≠ ἀμαχεί*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στη δημηγορία. Η κοντινή τοποθέτηση των όρων της τελευταίας αντίθεσης δημιουργεί οξύμωρον.

Ο Νικίας καλεί τους Αθηναίους να πάρουν αποφάσεις, λαμβάνοντας υπόψη τους την κατάσταση στη Σικελία, όπως τους την έχει εκθέσει ο ίδιος.

Τούτων *ἐγὼ* ***ἡδίω μὲν*** *ἂν εἶχον ὑμῖν* ***ἕτερα*** *ἐπιστέλλειν,* ***οὐ μέντοι χρησιμώτερά*** *γε, εἰ δεῖ σαφῶς εἰδότας τὰ ἐνθάδε βουλεύσασθαι. καὶ ἅμα τὰς φύσεις ἐπιστάμενος ὑμῶν*[4]*,* ***βουλομένων μὲν τὰ ἥδιστα ἀκούειν, αἰτιωμένων δὲ ὕστερον***[5]*, ἤν τι ὑμῖν ἀπ' αὐτῶν μὴ* ***ὁμοῖον*** *ἐκβῇ, ἀσφαλέστερον*[6] *ἡγησάμην* ***τὸ ἀληθὲς***[7] *δηλῶσαι* (7.14.4).

Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ίδιο ≠ διαφορετικό (*τούτων ≠ ἕτερα, ἕτερα ≠ ὁμοῖον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, ευχάριστο ≠

[1] Σύμφωνα με τον Dover (Dover 1965, 101-102, Dover 1965 (2), 11), και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 375, 391, στο χωρίο αυτό, όπως και στο 7.25.1, γίνεται γενική αναφορά στις προμήθειες (πλοία και ξυλεία) από την Ιταλία, ενώ η μόνη συγκεκριμένη αναφορά γίνεται στο 7.25.2, όπου αναφέρονται αποθέματα ξυλείας για ναυπήγηση πλοίων στην Καυλωνία, που προορίζονταν για τους Αθηναίους. Πρβλ. 6.103.2.

[2] Ο Connor 1984, 188-189 υποσ. 7, εξηγεί ότι οι Αθηναίοι πολιορκητές γίνονται πλέον πολιορκημένοι (7.11.4), γεγονός που θα έχει ως αποτέλεσμα την υποχώρησή τους από τη Σικελία. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η πρόβλεψη του Νικία πραγματοποιείται στο 7.75.5.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στη στρατιωτική παρακέλευση του Νικία στο 6.68.

[4] Η de Romilly 1963, 312, παρατηρεί ότι ο Νικίας επιτίθεται στο χαρακτήρα των Αθηναίων, όπως είχε κάνει και στον προηγούμενό του λόγο στο 6.9-14. Πρβλ. 7.48.4: *αὐτός γε ἐπιστάμενος τὰς Ἀθηναίων φύσεις*, όπου γίνεται αναφορά στον ευμετάβλητο χαρακτήρα των Αθηναίων. Δες και Hornblower 2008, 566, ο οποίος αναφέρει ότι και στο 7.48.4, όπως και στο σημείο αυτό, ο Νικίας ασχολείται με τις πιθανές συνέπειες της επικείμενης αθηναϊκής απόφασης. Ο Kagan 1981, 318-320 και υποσ. 29-30, παρατηρεί ότι ο Νικίας ήταν ασυνήθιστα δειλός, αλλά είχε κάθε λόγο να φοβάται την κριτική των Αθηναίων προς τους αποτυχημένους στρατηγούς τους, αφού αρκετοί από αυτούς είχαν τιμωρηθεί. Ο ίδιος, προσθέτει ο Kagan, είχε διαπράξει σοβάρα λάθη και παραλείψεις σε σχέση με τους συνστρατηγούς του. Πρβλ. 3.98.5 για το Δημοσθένη και 4.65.3 για τους Πυθόδωρο, Σοφοκλή και Ευρυμέδοντα.

[5] Σύμφωνα με το Finley 1942, 240, η επιστολή του Νικία φανερώνει την πλήρη έλλειψη επαφής ανάμεσα στο στράτευμα στη Σικελία και στον αθηναϊκό λαό.

[6] Όπως εξηγεί ο Dover 1965 (2), 11, δε γίνεται αναφορά στην ασφάλεια, αλλά στο στοιχείο που συμβάλλει στη λήψη ορθής απόφασης.

[7] Ο Hornblower 2008, 566, επισημαίνει την κοντινή τοποθέτηση δύο όρων σύνθετων με το α στερητικό (*ἀσφαλέστερον - ἀληθές*).

χρήσιμο[1] (*ἡδίω ≠ χρησιμώτερα, χρησιμώτερα ≠ ἥδιστα*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… μέντοι* και η οποία παρουσιάζεται επίσης με τη μορφή Α-Β-Α΄, και ψέμα ≠ αλήθεια (*τὰ ἥδιστα ≠ τὸ ἀληθές*). Εντοπίζεται και η συντακτική αντίθεση: *βουλομένων μὲν τὰ ἥδιστα ἀκούειν ≠ αἰτιωμένων δὲ ὕστερον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού.

Ο Νικίας δηλώνει ότι ούτε οι στρατιώτες ούτε οι στρατηγοί ευθύνονται για την κατάσταση[2], αλλά το γεγονός ότι όλη η Σικελία ενώθηκε και συνεργάζεται με την Πελοπόννησο. Ζητεί επομένως από τους Αθηναίους να ανακαλέσουν το στράτευμα ή να στείλουν ενισχύσεις και να αντικαταστήσουν τον ίδιο με άλλο στρατηγό[3].

> *καὶ* ***νῦν*** *ὡς* ***ἐφ' ἃ μὲν ἤλθομεν τὸ πρῶτον***[4] *καὶ* ***τῶν στρατιωτῶν*** *καὶ* ***τῶν ἡγεμόνων*** *ὑμῖν* ***μὴ*** *μεμπτῶν*[5] *γεγενημένων, οὕτω τὴν γνώμην ἔχετε·* ***ἐπειδὴ δὲ*** *ἡ Σικελία τε* ***ἅπασα ξυνίσταται*** *καὶ ἐκ Πελοποννήσου ἄλλη στρατιὰ προσδόκιμος αὐτοῖς, βουλεύσασθε ἤδη ὡς* ***τῶν*** *γ' ἐνθάδε* ***μηδὲ τοῖς παροῦσιν ἀνταρκούντων, ἀλλ' ἢ τούτους μεταπέμπειν δέον ἢ ἄλλην στρατιὰν*** ***μὴ*** ***ἐλάσσω ἐπιπέμπειν*** *καὶ* ***πεζὴν*** *καὶ* ***ναυτικὴν*** *καὶ χρήματα* ***μὴ***[6] ***ὀλίγα,*** *ἐμοὶ δὲ* ***διάδοχόν*** *τινα*[7]*, ὡς* ***ἀδύνατός εἰμι*** *διὰ νόσον νεφρῖτιν*[8] ***παραμένειν*** (7.15.1).

---

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία. Ο Dover 1965 (2), 11, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 391, και ο Hornblower 2008, 560-561, παρατηρούν την κοινότυπη ρητορικά αντίθεση ανάμεσα στη διατύπωση μίας ανεπιθύμητης αλήθειας (χρήσιμο) και στην καταφυγή σε αυτό που θέλει να ακούσει το ακροατήριο (ευχάριστο), σημειώνοντας ότι ο Νικίας θα μπορούσε να είχε στείλει μία πιο ευχάριστη, αλλά παραπλανητική αναφορά και επισημαίνοντας ότι η δήλωσή του περιλαμβάνει κριτική για τον αθηναϊκό χαρακτήρα. Πρβλ. 2.65.8. Ο Hornblower 2008, 566, σημειώνει ότι η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευχάριστο ≠ χρήσιμο είναι πολύ παλαιά.

[2] Πρβλ. και την υποσ. 2 στη σελ. 817.

[3] Σύμφωνα με τον Connor 1984, 189 και υποσ. 8, ο Νικίας στο γράμμα του προτείνει να αποσυρθεί από τη στρατηγία, δείχνοντας ότι οι πράξεις του, παρόλο που γίνονται με καλή πρόθεση, μεγενθύνουν τα προβλήματα της Αθήνας. Η πρότασή του αυτή είναι η τρίτη στη σειρά: είχε προηγηθεί η πρότασή του για απόσυρση από τη στρατηγία στην Πύλο (4.28.3) και στη Σικελική εκστρατεία (6.23.4). Ο Ellis 1979, 54, παρατηρεί ότι η επιστολή του Νικία δείχνει τη διστακτικότητα και τη δειλία του.

[4] Ο Dover 1965 (2), 11, εξηγεί ότι οι Αθηναίοι απέτυχαν στην επίτευξη των στόχων για τους οποίους στάληκαν στη Σικελία, να καταστρέψουν δηλαδή τους εχθρούς τους.

[5] Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 391, παρατηρούν ότι πρόκειται για μεγάλη φιλοφρόνηση.

[6] Ο Hornblower 2008, 567, επισημαίνει την εμφαντική επανάληψη του μορίου *μὴ* στην περίοδο.

[7] Ενώ ο Νικίας δίνει τα πρώτα του αιτήματα (ανάκληση ή ενίσχυση του στρατού) υπό μορφή διάζευξης (*ἤ… ἤ*), το τελευταίο (αντικατάσταση του ιδίου) το δίνει συμπλεκτικά μέσω του μορίου *δέ*. Οι Αθηναίοι απορρίπτουν το πρώτο μέρος της διάζευξης και το τελευταίο αίτημα του Νικία, πραγματοποιώντας μόνο εν μέρει το δεύτερο μέρος της διάζευξης. Δες και Hornblower 2008, 567-568.

[8] Αναφορά στην αρρώστια του Νικία, πιο γενική ωστόσο, είχε γίνει και στο 6.102.2: *δι' ἀσθένειαν*. Πρβλ. και την αναφορά στην αρρώστια του Νικία (*ὅπως μὴ μόνος ἐν ἀσθενείᾳ ταλαιπωροίη* (7.16.1)) στην απόφαση των Αθηναίων μετά από την ανάγνωση της επιστολής του. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 375, σημειώνουν ότι στο 6.102.2 γίνεται η πρώτη αναφορά στην αρρώστια του Νικία· γεγονός που δείχνει ότι κατά τη μάχη που είχε περιγραφεί στο 6.100.1 κ.ε. ο Νικίας ήταν ακόμη υγιής. Ο Kagan 1981, 264-265 και υποσ. 18, σημειώνει ότι η αρρώστια του Νικία θα πρέπει να εκδηλώθηκε μετά από την αθηναϊκή νίκη στο 6.100.2-3, αν και ήδη στο λόγο του πριν από την εκστρατεία στο 6.9-14 φαίνεται ότι υπέφερε ίσως από την ασθένεια, χωρίς ωστόσο αυτή να επηρεάζει σε σοβαρό βαθμό τις ενέργειές του. Η αρρώστια, προσθέτει, ταλαιπωρεί το Νικία μέχρι το θάνατό του και φαίνεται ότι οι ενέργειες των Αθηναίων από το 6.101 κ.ε. θα πρέπει να γίνονταν με πρωτοβουλία του Λάμαχου, όπως συνάγεται από την αποφασιστικότητα και την ταχύτητα, με τις οποίες διεξάγονταν. Ο Hornblower 2008, 325, 531-532, 567-568, σημειώνει ότι δεν είναι ασφαλής η υπόθεση, ότι η ασθένεια που αναφέρεται στι 6.102.2 είναι η ίδια με αυτήν που αναφέρει ο Νικίας στο γράμμα του, αφού στην

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ένας ≠ όλος (*ἕν* (στο 7.14.3) ≠ *ἅπασα*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν ≠ τὸ πρῶτον, ἐφ' ἃ ἤλθομεν τὸ πρῶτον ≠ ἐπειδὴ ξυνίσταται*), της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους στρατιώτης ≠ ηγεμόνας (*τῶν στρατιωτῶν ≠ τῶν ἡγεμόνων*[1]), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *καί… καὶ* δείχνοντας την ανάγκη συνεργασίας τους, και αλλαγή ≠ μονιμότητα[2] (*διάδοχον ≠ παραμένειν*). Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *τῶν ἐνθάδε μηδὲ τοῖς παροῦσιν ἀνταρκούντων ≠ ἀλλ' ἢ τούτους μεταπέμπειν δέον ἢ ἄλλην στρατιὰν μὴ ἐλάσσω ἐπιπέμπειν*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και τα μόρια *ἀλλὰ* και *ἤ* σχηματίζοντας εξαίρεση. Εντοπίζεται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φεύγω ≠ έρχομαι (*μεταπέμπειν ≠ ἐπιπέμπειν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου και της οποίας οι όροι είναι σύνθετοι με το ρήμα *πέμπω* ως δεύτερο συνθετικό[3]. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται και με ομοιοτέλευτον και δημιουργεί και την πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στον ένα (αυτούς που βρίσκονται ήδη στη Σικελία) και στον άλλο (αυτούς που θα φτάσουν αργότερα στη Σικελία) (*τούτους ≠ ἄλλην στρατιάν*). Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πεζικό ≠ ναυτικό (*πεζὴν ≠ ναυτικήν*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *καί… καί*, ανακαλώντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Ο Νικίας καλεί τους Αθηναίους να δεχτούν τα λόγια του με κατανόηση και να θυμηθούν τις προηγούμενες ευεργεσίες που ο ίδιος προσέφερε στην πόλη τους[4]. Τους ζητεί ακόμη να λάβουν αποφάσεις γρήγορα, ώστε να μην τους προλάβουν οι εχθροί τους.

πρώτη περίπτωση ο Αθηναίος στρατηγός αντιδρά με αξιοθαύμαστη επινοητικότητα και ενέργεια, εάν ληφθεί υπόψη η αδύναμη φυσική του κατάσταση, ενώ ο τρόπος που αναφέρεται σε αυτήν στην επιστολή του δείχνει ότι πρόκειται για κάτι νέο. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Νικίας αφήνει τη «βόμβα» του στο τέλος, αν και ο αναγνώστης είχε ήδη προετοιμαστεί γι' αυτήν από το 6.102.2. Ο Hornblower θεωρεί επίσης ότι στο 6.9.2, στον πρώτο λόγο του Νικία, δεν υπάρχει αναφορά στην ασθένειά του. Ο Westlake 1941, 62, θεωρεί ότι η αρρώστια του Νικία είχε εκδηλωθεί πριν από το θάνατο του Λάμαχου, αλλά ο ιστορικός την αναφέρει περιστασιακά και δε φαίνεται να την θεωρεί υπεύθυνη για την ακόλουθη στασιμότητα της αθηναϊκής επιθετικότητας. Ο Wylie 1993, 26, παρατηρεί ότι η αρρώστια του Νικία τον ανάγκασε να ακολουθεί αμυντική στρατηγική.

[1] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στο λόγο του Αρχίδαμου στο 2.11.3. Δες και Hornblower 2008, 566-567, ο οποίος παρατηρεί ότι πιο συνήθης είναι ο όρος «στρατηγός» αντί του όρου «ηγεμόνας». Ο ίδιος παρατηρεί ότι επιλέχθηκε ο όρος *ἡγεμών*, ώστε να αποφευχθεί η άκομψη αντιδιαστολή δύο όρων που αρχίζουν με τον όρο *στρατ-*. Πρβλ. 7.58.3.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο δεύτερο λόγο του Νικία στο 6.20.2-3.

[3] Ο Hornblower 2008, 567, σημειώνει τη γοργίεια ποικιλία των προθέσεων (*μετά – ἐπί*) με το ίδιο ρήμα. Πρβλ. 6.73.2, 7.8.1.

[4] Ο Westlake 1941, 62, παρατηρεί ότι το λεκτικό που χρησιμοποιείται δείχνει ξεκάθαρα την ανικανότητα του Νικία και σημειώνει ότι, παρόλο που η αναφορά στην αρρώστια του μπορεί να προκαλέσει τη συμπάθεια ή την κατανόησή του, δεν είναι, ωστόσο, επαρκής και μπορεί να καταστεί σχεδόν καταδικαστική για τον Αθηναίο στρατηγό.

ἀξιῶ δ' ὑμῶν ξυγγνώμης τυγχάνειν· καὶ γὰρ ***ὅτ' ἐρρώμην***[1] ***πολλὰ*** *ἐν ἡγεμονίαις ὑμᾶς εὖ ἐποίησα. ὅ τι δὲ μέλλετε,* ***ἅμα τῷ ἦρι εὐθὺς καὶ μὴ ἐς ἀναβολὰς*** *πράσσετε, ὡς τῶν πολεμίων* ***τὰ μὲν ἐν Σικελίᾳ δι' ὀλίγου*** *πορισμένων,* ***τὰ δ' ἐκ Πελοποννήσου σχολαίτερον μέν, ὅμως δ'****, ἢν μὴ προσέχητε τὴν γνώμην,* ***τὰ μὲν λήσουσιν*** *ὑμᾶς, ὥσπερ καὶ πρότερον*[2]*,* ***τὰ δὲ φθήσονται***[3] (7.15.2).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους λίγος ≠ πολύς (*ὀλίγα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πολλά, πολλὰ ≠ δι' ὀλίγου*), λειτουργώντας ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[4], και αδύνατος ≠ δυνατός (*ἀδύνατος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐρρώμην*), η οποία συνδυάζεται με την πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*εἰμί* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὅτε*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Στο τέλος του λόγου του ο Νικίας χρησιμοποιεί τις σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες βιασύνη ≠ καθυστέρηση[5] (*ἅμα τῷ ἦρι εὐθὺς ≠ ἐς ἀναβολάς*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, για να τονιστεί η ανάγκη ταχέων κινήσεων, και σύντομο ≠ μακροχρόνιο[6] (*δι' ὀλίγου ≠ σχολαίτερον*). Παρατηρείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στη Σικελία και στην Πελοπόννησο[7] (*ἐν Σικελίᾳ ≠ ἐκ Πελοποννήσου*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετική πρόθεση. Εξαιτίας αυτής της αντιπαραβολής δημιουργείται και η πραγματολογική αντίθεση ανάμεσα στο ένα και στο άλλο (*τὰ μὲν ≠ τὰ δ'*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Χρησιμοποιείται και η συντακτική αντίθεση: *σχολαίτερον μέν* [ενν. *πορισθῆναι*] ≠ *ὅμως δὲ τὰ μὲν λήσουσιν ὑμᾶς, τὰ δὲ φθήσονται*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και το σύνδεσμο *ὅμως*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία περιορισμού. Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κρυφό ≠ φανερό (*λήσουσιν ≠ φθήσονται*) βοηθεί στο σχηματισμό της πραγματολογικής αντίθεσης

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 38, η λέξη *ῥώμη* και σύνθετά της υπογραμμίζουν έντονα τις μεταπτώσεις του ηθικού σε όλο το 7ο βιβλίο. Πρβλ. 5.16.1 για την «ευτυχία» του Νικία, η οποία αναφέρεται στις επιτυχίες και στην καλή του τύχη.

[2] Ο Hornblower 2008, 568, 572, εξηγεί ότι γίνεται αναφορά στο ανεμπόδιστο ταξίδι του Γύλιππου από την Ελλάδα, με τον ομιλητή να υπονοεί πως η φρουρά στη Ναύπακτο θα έπρεπε να είχε ενεργήσει. Πρβλ. 6.93.2 και 6.104.1. Ο ίδιος παρατηρεί ότι και πάλι η επιστολή αναφέρεται σε γεγονότα της αφήγησης. Πρβλ. 7.17.4.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 12, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 391, η κριτική του Νικία που αναφέρεται στην αποτυχία των Αθηναίων να εμποδίσουν τη συγκέντρωση του μικρού στόλου του Γύλιππου στη Λευκάδα είναι άδικη σε σχέση με τη δική του καθυστέρηση, η οποία επέτρεψε στο Γύλιππο να περάσει από το Ρήγιον στη Μεσσήνη, και σε σύγκριση με την ανικανότητά του να σταματήσει τα κορινθιακά πλοία που τον ακολουθούσαν. Πρβλ. και υποσ. 2 στη σελ. 809.

[4] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.9-14.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο και στο λόγο των Μυτιληναίων στο 3.12.2-3.

[6] Την αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιήσει και ο Περικλής στον πρώτο του λόγο στο 1.140-144, όπου αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[7] Αξίζει να σημειωθεί ότι άλλοι δύο ομιλητές, ο Αθηναγόρας στο 6.37.1 και ο Αλκιβιάδης στο 6.91.4, αντιπαραβάλλουν επίσης τη Σικελία με την Πελοπόννησο. Πρβλ. ωστόσο το 7.11.2 όπου τα δύο μέρη παρουσιάζονται ως αρμονικό σύνολο μέσω των μορίων *τε… καί*.

ανάμεσα στο ένα και στο άλλο (*τὰ μέν ≠ τὰ δέ*), της οποίας τα μέλη συνδέονται και πάλι με τα μόρια *μέν… δέ*. Οι τελευταίες δύο αντιθέσεις εντοπίζονται σε συμμετρικά κώλα.

Μετά από την ανάγνωση της επιστολής του Νικία οι Αθηναίοι[1] δε δέχτηκαν την παραίτησή του[2], αλλά επέλεξαν δύο άνδρες που βρίσκονταν ήδη στη Σικελία ως προσωρινούς στρατηγούς[3], μέχρι να φτάσουν στη Σικελία οι νέοι στρατηγοί, Δημοσθένης

[1] Ο Hornblower 2008, 568-570, σημειώνει ότι η αναφορά γίνεται για τη συνέλευση του λαού, αλλά θεωρεί ότι θα έπρεπε να είχαν γίνει και κάποιοι οικονομικοί υπολογισμοί από τη βουλή και ότι θα είχε προηγηθεί συζήτηση. Ο ίδιος παρατηρεί ότι στην αφήγηση δίνεται η εντύπωση ότι η συνέλευση έδρασε ομόφωνα, ακαριαία και γρήγορα.

[2] Ο Νικίας, σύμφωνα με τον Avery 1990, 105 υποσ. 23, επιτυγχάνει μόνο εν μέρει το σκοπό του, αφού στάλθηκαν οι ενισχύσεις, αλλά ο ίδιος δεν απαλλάχθηκε από τη στρατηγία. Ο Connor 1984, 189, παρατηρεί ότι ο Νικίας ήταν επιδέξιος και έμπειρος στρατηγός, του οποίου η γνώση της κατάστασης που επικρατούσε στη Σικελία θα ήταν ανεκτίμητη. Ο Wylie 1993, 27, θεωρεί ότι η απόφαση των Αθηναίων ήταν λογική, αφού ο Νικίας ήταν τυχερός στρατηγός και δεν είχε ποτέ αποτύχει, ενώ επιπλέον ήταν υπεύθυνο άτομο και με μεγάλη επιρροή ανάμεσα στους Αθηναίους. Όμοια ο Kagan 1981, 281-287, αποδίδει την παραμονή του Νικία στη στρατηγία ως απόδειξη της ιδιαίτερα τιμητικής και ευνοϊκής θέσης που κατείχε ο στρατηγός ανάμεσα στους Αθηναίους, οι οποίοι πίστευαν ότι ήταν τυχερός και είχε την εύνοια των θεών και επομένως θα τους εξασφάλιζε τη νίκη. Ο Kagan παρατηρεί ότι για άλλη μία φορά η πονηριά του Νικία δεν πέτυχε: ενώ ο Νικίας πίστευε ότι ο αθηναϊκός στόλος έπρεπε να εγκαταλείψει τη Σικελία και οι δυνάμεις του να αποσυρθούν, ήθελε να απαλλαχθεί τιμητικά από τη στρατηγία λόγω της αρρώστιας του. Αν είχε γράψει ξεκάθαρα στους Αθηναίους, προσθέτει, ότι δεν υπήρχαν προοπτικές επιτυχίας και ότι έπρεπε να αποχωρήσουν και, αν είχε παραδεχτεί τα λάθη του, οι Αθηναίοι θα δυσαρεστούνταν μαζί του, θα τον αντικαθιστούσαν με κάποιον που θα μπορούσε να χειριστεί καλύτερα την κατάσταση και θα τον τιμωρούσαν· δε θα είχαν, ωστόσο, άλλη εναλλακτική λύση από το να αποδεχτούν τις υποδείξεις του. Έτσι είτε για να μη χάσει τη φήμη του, είτε για να πετύχει έμμεσα τους στόχους του, ο Νικίας ανέμενε ότι οι Αθηναίοι θα τρόμαζαν με την ίδεα της αποστολής νέου, εξίσου μεγάλου εκστρατευτικού σώματος και ότι θα επέλεγαν αντ' αυτού την υποχώρηση από τη Σικελία. Διέπραξε έτσι για δεύτερη φορά το ίδιο λάθος. Ο Hornblower 2008, 557, 568-569, παρατηρεί ότι τα περισσότερα αιτήματα του Νικία δεν του παραχωρήθηκαν, ενώ δεν εξηγείται η απόρριψή τους, ούτε γίνεται αναφορά στη συζήτησή τους. Ο ίδιος σημειώνει ότι στην αφήγηση υπάρχει υπονοούμενη κριτική μέσω της αρνητικής παρουσίασης του αιτήματος του Νικία για παραίτηση. Πρβλ. 7.16.1: *οὐ παρέλυσαν τῆς ἀρχῆς*. Ο Westlake 1941, 62, αποδίδει την παραμονή του Νικία στη στρατηγία στην ανοησία του αθηναϊκού λαού.

[3] Οι στρατηγοί αυτοί ήταν ο Μένανδρος και ο Ευθύδημος. Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 12-13, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 391, 393, οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να παραχωρήσουν προσωρινή και τοπική στρατιωτική ηγεσία σε οποιονδήποτε χωρίς τη διεξαγωγή κανονικών εκλογών. Πρβλ. 4.28.3-4 για τον Κλέωνα στην Πύλο. Ο Hornblower 2008, 569, παρατηρεί ότι ο Μένανδρος και ο Ευθύδημος ήταν επιπρόσθετοι στρατηγοί, εκτός του σώματος των δέκα, ενώ ο Δημοσθένης και ο Ευρυμέδων ανήκαν στους δέκα στρατηγούς, και σημειώνει ότι οι δύο πρώτοι δεν είχαν το κύρος των άλλων, αν και, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, η έμφαση στους κύριους στρατηγούς μπορεί να αποτελεί επιλογή του ιστορικού. Δες και Kagan 1981, 321, ο οποίος παρατηρεί ότι ο Μένανδρος και ο Ευθύδημος είχαν εκλεγεί σε ειδικές εκλογές και διέθεταν λιγότερο κύρος από τους συνστρατηγούς τους.

και Ευρυμέδων[1]. Αποφάσισαν ακόμη να στείλουν στη Σικελία πεζική και ναυτική δύναμη[2] από τις δικές τους δυνάμεις και από αυτές των συμμάχων τους[3]. Ο Ευρυμέδων στάλθηκε αμέσως με δέκα καράβια και χρήματα, για να αναγγείλει την άφιξη και των υπολοίπων και την πρόθεση των Αθηναίων να τους βοηθήσουν[4], ενώ ο Δημοσθένης παρέμεινε, για να κάνει τις ανάλογες προετοιμασίες και να συγκεντρώσει το συμμαχικό και τον αθηναϊκό στρατό[5]. Οι Αθηναίοι έστειλαν επίσης είκοσι καράβια γύρω από την Πελοπόννησο[6], για να μην

[1] Ο Dover 1965 (2), 12-13, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 392-393, σημειώνουν ότι μετά από την άφιξη των δύο αυτών στρατηγών στη Σικελία υπήρχαν και πάλι τρεις στρατηγοί με πλήρεις αρμοδιότητες, ενώ οι άλλοι δύο προσωρινοί στρατηγοί, Μένανδρος και Ευθύδημος, υπηρετούσαν κατά την προαίρεση των τριών. Πρβλ. 7.43.2, 7.69.4. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ. Οι ίδιοι παρατηρούν ότι η επιλογή των στρατηγών ήταν ορθή, αφού ο Δημοσθένης ήταν γρήγορος και ενεργητικός στρατηγός, επιθετικός και έξυπνος, με σωστή στρατιωτική τακτική και ικανός να μαθαίνει από τις εμπειρίες του. Πρβλ. 3.95-97, 3.112 κ.ε., 4.3-14, 4.29-30. Ο Δημοσθένης, προσθέτουν, είχε κερδίσει την εύνοια των συμμάχων των Αθηναίων στα βορειοδυτικά (7.57.10), αλλά και του Κλέωνα (4.29.1). Η δράση του στη Σικελία είναι ισχυρή και αποτελεσματική (7.42.3 κ.ε.), αλλά στο τέλος, όταν η κατάσταση γίνεται απελπιστική, δεν είναι πλέον σε θέση να βοηθήσει. Ο Ευρυμέδων είχε εμπειρία στη Σικελία (4.65.3), παρόλο που είχε πληρώσει πρόστιμο το 424 π.Χ. μετά από την επιστροφή του στην Αθήνα, και από τότε θα είχε υποπέσει σε δυσμένεια. Δες και Kagan 1981, 282, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι έστειλαν δύο υψηλά καταρτισμένους άνδρες, για να βοηθήσουν το Νικία: τον πιο ικανό και πιο ενεργητικό στρατηγό τους και έναν άνδρα με εμπειρία στη Σικελία. Ο Hornblower 2008, 570, σημειώνει ότι ο Δημοσθένης ήταν πολύ έμπειρος στρατηγός, όπως και ο Ευρυμέδων που είχε εμπειρία στη Σικελία (3.115.5) και στην Κέρκυρα (3.80.2), ενώ ο πατέρας του Θουκλής ήταν οικιστής της Κατάνης (6.3.3). Ο Wylie 1993, 25-26, παρατηρεί ότι ο Δημοσθένης δεν είχε μεγάλη επιρροή στην Αθήνα, γι' αυτό και δεν είχε επιλεγεί ως στρατηγός στην πρώτη αποστολή στη Σικελία το 415 π.Χ. Πρβλ. και το κεφάλαιο 2.13.

[2] Ακριβώς σύμφωνα με τις οδηγίες του Νικία. Πρβλ. το 7.16.1: *στρατιὰν δὲ ἄλλην ἐπεψηφίσαντο πέμπειν καὶ ναυτικὴν καὶ πεζὴν* με το 7.15.1 *ἄλλην στρατιὰν μὴ ἐλάσσω ἐπιπέμπειν καὶ πεζὴν καὶ ναυτικήν*. Πρβλ. και 7.42.1 για το μέγεθος της αθηναϊκής δύναμης που στάλθηκε. Δες και Hornblower 2008, 569-570.

[3] Ο Kagan 1981, 282-283 και υποσ. 61, 287, θεωρεί παράξενη την αντίδραση των Αθηναίων, οι οποίοι, βλέποντας τις ελπίδες τους να έχουν διαψευστεί, δε θα έπρεπε να προβούν σε περαιτέρω δεσμεύσεις στην περιοχή, υπό την προοπτική μίας ήττας μακριά από την πατρίδα τους. Ο ίδιος αναφέρει ότι ο ιστορικός δεν καταγράφει τη συζήτηση που ακολούθησε μετά από την ανάγνωση της επιστολής, γεγονός που δείχνει ότι η μεγάλη πλειοψηφία θα ήταν υπέρ της αποστολής βοήθειας και ότι οι αντιδράσεις θα ήταν ελάχιστες. Ο ίδιος εξηγεί την απόφαση ως τη συνήθη αντίδραση μίας μεγάλης και ισχυρής δύναμης που αντικρούστηκε ανέλπιστα από έναν αντίπαλο, τον οποίο αρχικά είχε υποτιμήσει. Επιπλέον, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, λόγω της τεταμένης ατμόσφαιρας που επικρατούσε οποιαδήποτε αντίδραση κατά της εκστρατείας θα εκλαμβανόταν ως εχθρική στάση απέναντι στη δημοκρατία. Έτσι, καταλήγει, μέσω των ενισχύσεων οι Αθηναίοι ήλπιζαν ότι σύντομα θα νικούσαν.

[4] Σύμφωνα με τον Palmer 1982, 120 υποσ. 35, ο Νικίας ήταν υπεύθυνος για το διπλασιασμό του μεγέθους της εκστρατευτικής δύναμης και επομένως για την καταστροφή που ακολούθησε. Ο Connor 1984, 189 και υποσ. 9, θεωρεί ότι η απόφαση των Αθηναίων είναι λογική και δεν παρουσιάζεται ιδιαίτερα ριψοκίνδυνη: η νέα δύναμη θα έλεγχε τη θάλασσα και θα διασφάλιζε την ασφαλή επιστροφή ολόκληρου του εκστρατευτικού σώματος σε περίπτωση υποχώρησης. Ωστόσο, σημειώνει, ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι μία τέτοια απόφαση θα αύξανε τις απώλειες των Αθηναίων και ότι η καταστροφή θα ήταν μεγαλύτερη με την αποστολή περισσοτέρων δυνάμεων. Ο ίδιος προσθέτει ότι οι πιθανότητες επιτυχούς υποχώρησης μειώνονταν με την παραμονή του Νικία στη στρατηγία, δείχνοντας για άλλη μία φορά ότι οι Αθηναίοι αποτυγχάνουν να λάβουν σωστές αποφάσεις (ανάκληση Αλκιβιάδη, μη απόσυρση του στρατού ή του Νικία) σχετικά με το στρατό που βρισκόταν στη Σικελία. Πρβλ. 2.65.11: *οὐ τὰ πρόσφορα τοῖς οἰχομένοις ἐπιγιγνώσκοντες*.

[5] Η αποστολή του Δημοσθένη στη Σικελία περιγράφεται στο 7.20.2 και στο 7.26. Ο ίδιος συγκεντρώνει ενισχύσεις και κάνει επιθέσεις στη Λακωνία. Η πορεία του περιγράφεται στο 7.31, 7.33, 7.35 και η άφιξή του στη Σικελία στο 7.42. Ο Kagan 1981, 295-296, παρατηρεί ότι, αφού η κατάσταση ήταν επείγουσα, το αναμενόμενο θα ήταν οι Αθηναίοι να στείλουν αμέσως ενισχύσεις στο Νικία, αλλά δεν το έκαναν τελικά. Η καθυστέρηση που προέκυψε, προσθέτει, στοίχισε ακριβά στους Αθηναίους στη Σικελία. Ο Connor 1984, 189-190, παρατηρεί ότι η πορεία του Δημοσθένη προς τις Συρακούσες περιγράφεται σε στάδια και παρουσιάζεται αγωνιωδώς βραδεία, δείχνοντας την αυξανόμενη βαρύτητα του πολέμου και την επείγουσα ανάγκη της αποστολής του.

[6] Ο Dover 1965 (2), 13, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 393, θεωρούν ότι ο προορισμός των πλοίων αυτών θα ήταν η Ναύπακτος. Πρβλ. 7.19.5, 7.31.4. Δες και Hornblower 2008, 571-572. Ο Kagan 1981, 295

επιτρέψουν την επικοινωνία της με τη Σικελία και τον ανεφοδιασμό του εχθρικού στρατού (7.16-17).

Η επιστολή του Νικία περιλαμβάνει κοινά αντιθετικά ζεύγη με τις υπόλοιπες δημηγορίες του Αθηναίου στρατηγού (6.9-14, 6.20-23, 6.68), ενισχύοντας την παρατήρηση, που έχει ήδη αναφερθεί, ότι το σχήμα της αντίθεσης χρησιμοποιείται ως υφολογικός μηχανισμός χαρακτηρισμού των προσώπων στη θουκυδίδεια *Ιστορία*.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

και υποσ. 21, παρατηρεί ότι μετά από την ειρήνη του Νικία οι Αθηναίοι δε χρειαζόταν να διατηρούν στόλο στη Ναύπακτο, αλλά η κατάσταση άλλαξε με την αναζωπύρωση του πολέμου. Πρβλ 7.17.4.

2.26 ΛΟΓΟΙ ΝΙΚΙΑ (7.61-64) ΚΑΙ ΓΥΛΙΠΠΟΥ - ΣΥΡΑΚΟΥΣΙΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΩΝ (7.66-68)

Οι Συρακούσιοι μετά από τη μεγάλη τους νίκη[1] εναντίον των Αθηναίων αποκτούν θάρρος[2] και επιθυμούν να καταλάβουν όλο το στρατόπεδο των Αθηναίων και να μην αφήσουν τους Αθηναίους να ξεφύγουν[3]. Αρχίζουν επομένως να φράζουν το Μεγάλο Λιμένα των Συρακουσών με πλοία και βάρκες (7.59.2-3). Οι αρχηγοί των Αθηναίων βλέποντας τις ενέργειες του εχθρού συγκαλούν συμβούλιο, στο οποίο συζητείται η δύσκολη θέση, στην οποία είχαν περιέλθει και η έλλειψη προμηθειών[4]. Οι Αθηναίοι αποφασίζουν να

[1] Στο 7.22-23 διεξάγεται ναυμαχία ανάμεσα στους Αθηναίους και στους εχθρούς τους, η οποία τελειώνει με νίκη των Αθηναίων, αλλά οι Συρακούσιοι καταφέρνουν να καταλάβουν τα τείχη και την αποθήκη των Αθηναίων στο Πλημύριο (7.24). Οι Συρακούσιοι, λαμβάνοντας υπόψη τα προηγούμενά τους λάθη, προβαίνουν σε ναυτικές καινοτομίες, διαμορφώνοντας ανάλογα τα καράβια τους και κάνοντας σχεδιασμούς, ώστε να μην επιτρέπουν στους Αθηναίους να εκμεταλλεύονται τα πλεονεκτήματα που τους προσέφερε η ευρυχωρία στη θάλασσα. Πρβλ. 7.36.2-6. Στην επόμενη ναυμαχία (7.37-38) η σύγκρουση καταλήγει ισόπαλη και στην ακόλουθη ναυτική μάχη (7.39-41) οι Συρακούσιοι καταφέρνουν να νικήσουν τους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι μετά την άφιξη του Δημοσθένη επιτίθενται στις Επιπολές (7.43-45), αλλά ηττώνται από τους Συρακουσίους και τους Πελοποννησίους. Στη σύγκρουση στη στεριά που ακολουθεί και στη ναυμαχία που δίνεται ταυτόχρονα στις Συρακούσες νικούν και πάλι οι Συρακούσιοι (7.51-54).

[2] Αξιοσημείωτη είναι η πορεία των Συρακουσίων από το φόβο στην αυτοπεποίθηση. Ο Ερμοκράτης τους συμβουλεύει *τοῦ ταῖς ναυσὶ μὴ ἀθυμεῖν ἐπιχειρῆσαι πρὸς τοὺς Ἀθηναίους* (7.21.3), *καὶ πρὸς ἄνδρας τολμηρούς, οἵους καὶ Ἀθηναίους, τοὺς ἀντιτολμῶντας χαλεπωτάτους ἂν αὐτοῖς φαίνεσθαι* (7.21.3). Πρβλ. και 7.21.4. Ο Westlake 1958, 255, σημειώνει ότι ο Ερμοκράτης συνεργάστηκε πολύ καλά με το Γύλιππο χωρίς να θέτει τα προσωπικά του συμφέροντα πάνω από τον πατριωτισμό του. Αρχικά οι Συρακούσιοι αντιμετωπίζουν προβλήματα αταξίας, λόγω της απειρίας τους: *οὐδενὶ κόσμῳ ἐσέπλεον, καὶ ταραχθεῖσαι περὶ ἀλλήλας παρέδοσαν τὴν νίκην τοῖς Ἀθηναίοις* (7.23.3, πρβλ. 7.36.6). Μετά την κατάληψη του Πλημυρίου οι Συρακούσιοι *ἐν ἐλπίσιν εἰσί* (7.25.1, 7.25.9), και εξασφαλίζουν βοήθεια από τις περισσότερες πόλεις της Σικελίας (7.33.1-2). Αντιλαμβάνονται το λόγο της πρώτης τους ήττας *ὡς οὐ τῇ τῶν πολεμίων ἰσχύι μᾶλλον ἢ τῇ σφετέρᾳ ταραχῇ ἡσσηθεῖεν* (7.25.9) και προβαίνουν στις αναγκαίες αλλαγές (7.36), ακολουθώντας τις καινοτομίες των Κορινθίων (7.34.5), *τεθαρσηκότες μᾶλλον ἤδη ἀπὸ τῆς προτέρας ναυμαχίας* (7.37.1), και μετά την επόμενή τους νίκη *καὶ τὴν ἐλπίδα ἤδη ἐχυρὰν εἶχον* (7.41.4). Παρόλο που δημιουργείται *κατάπληξις* (7.42.2) στο στρατόπεδό τους με την άφιξη του Δημοσθένη και του Ευρυμέδοντα με ενισχύσεις, και ενώπιον της επίθεσης του Δημοσθένη στις Επιπολές *ἐκπεπληγμένοι καὶ βιασθέντες ὑπ' αὐτῶν τὸ πρῶτον ὑπεχώρησαν* (7.43.6) στο τέλος της *ὡς ἐπὶ ἀπροσδοκήτῳ εὐπραγίᾳ πάλιν αὖ ἀναρρωσθέντες* (7.46), και ο Γύλιππος *ἐν ἐλπίδι ὤν* (7.46). Οι Συρακούσιοι πριν από την τελευταία μάχη *πολλῷ μᾶλλον ἐπηρμένοι ἦσαν* (7.51.1) και τελικά *γεγενημένης δὲ τῆς νίκης τοῖς Συρακοσίοις λαμπρᾶς ἤδη καὶ τοῦ ναυτικοῦ (πρότερον γὰρ ἐφοβοῦντο τὰς μετὰ τοῦ Δημοσθένους ναῦς ἐπελθούσας)* (7.55.1, πρβλ. 7.71.5), *πλέουν ἀδεῶς* (7.56.1) και θεωρούν ότι τα πράγματα γι' αυτούς είναι πλέον *καθυπέρτερα* (7.56.2). Αποκτούν θάρρος μετά τις νίκες τους και θέλουν να εμποδίσουν την αποχώρηση των Αθηναίων. Αναλαμβάνουν πλέον το ρόλο των Σπαρτιατών, έχοντας στόχο την καταστροφή της αθηναϊκής ηγεμονίας και την ελευθερία των Ελλήνων (7.56). Σύμφωνα με τον Connor 1984, 190-191 και υποσ. 15, οι Συρακούσιοι εκπληρώνουν την πρόβλεψη του Ερμοκράτη στο 7.21.3 και τα γεγονότα δείχνουν την πορεία μετατροπής τους σε ναυτική δύναμη, ακολουθώντας το πρότυπο των Αθηναίων. Πρβλ. 1.18.2, 1.93.3 και 7.55.2, 8.96.5 για την ομοιότητα Αθηναίων - Συρακουσίων. Η Hunter 1973, 118, παρατηρεί επίσης τη σταδιακή ηθική ενίσχυση των Συρακουσίων, των οποίων ο τελικός στόχος δεν είναι πλέον η αυτοάμυνα, αλλά η δόξα.

[3] Πρβλ. και 7.56 για την αναφορά στους ίδιους στόχους των Συρακουσίων με όμοιο λεκτικό: *καλὸν ἀγώνισμα* (7.56.2, 7.59.2). Πρβλ. και 7.70.7. Ο Connor 1984, 195, παρατηρεί ότι οι στόχοι των Συρακουσίων τίθενται πιο ξεκάθαρα στο 7.59.2 από ότι στο 7.56.2. Ο Hornblower 2008, 652, 671, 697, θεωρεί ότι στο 7.59.2 γίνεται αναφορά σε πιο φιλόδοξα σχέδια από αυτά που είχαν αναφερθεί στο 7.56.2.

[4] Οι Αθηναίοι πριν από την έκλειψη της σελήνης (7.50.3, 7.60.2) είχαν στείλει μήνυμα στην Κατάνη να μη στείλει άλλες ενισχύσεις, επειδή θα έπλεαν προς τα εκεί. Δες και Dover 1965 (2), 53.

εγκαταλείψουν το πάνω μέρος των τειχών τους[1] και να παραμείνουν κοντά στα καράβια τους. Περιφράσσουν με τείχος ένα μικρό χώρο και τον φρουρούν, ώστε να προφυλάσσουν τον εξοπλισμό και τους ασθενείς τους. Στόχος τους ήταν να ναυμαχήσουν και, αν νικούσαν, να μεταφερθούν στην Κατάνη[2], αλλιώς θα έκαιγαν τα καράβια τους και θα έψαχναν γρήγορα[3] για ένα φιλικό μέρος, βαρβαρικό ή ελληνικό[4], για να καταφύγουν. Επανδρώνουν

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 53, πρόκειται για τις οχυρώσεις στο οροπέδιο και για τμήμα του διπλού τείχους ανάμεσα στο οροπέδιο και στην ακτή.

[2] Οι Αθηναίοι μετά από την ήττα τους στις Επιπολές έκαναν σύσκεψη. Ο Δημοσθένης υποστήριζε ότι έπρεπε να αποχωρήσουν από τη Σικελία το συντομότερο, όσο διέθεταν ακόμη την υπεροχή στη θάλασσα (7.47), όπως είχε ήδη δηλώσει ότι θα έκανε σε περίπτωση αποτυχίας του (7.42.5), ή τουλάχιστον να πλεύσουν προς τη Θάψο ή την Κατάνη, όπου θα ήταν πιο ασφαλείς και θα μπορούσαν να πολεμήσουν αποτελεσματικότερα τους εχθρούς τους (7.49.2). Ο Νικίας υποστήριζε ότι έπρεπε να μείνουν κι άλλο στις Συρακούσες, κάνοντας λόγο για πληροφορίες που είχε, ότι οι Συρακούσες δε θα άντεχαν άλλο και θα παραδίδονταν στους Αθηναίους (7.48). Δείχνοντας εμπιστοσύνη στις πληροφορίες του Νικία, οι Αθηναίοι παρέμειναν τελικά στις Συρακούσες (7.49). Βλέποντας, ωστόσο, τις ενισχύσεις του εχθρού, αποφασίζουν να φύγουν μυστικά, με τη σύμφωνο πλέον γνώμη του Νικία, αλλά εμποδίζονται και πάλι λόγω της έκλειψης σελήνης (7.50). Πρβλ. τις όμοιες αντιδράσεις των Αθηναίων μετά από τον ακρωτηριασμό των Ερμαϊκών στηλών (6.27-28). Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 11, 196, 198, 200, 272, όπως φαίνεται από τη θουκυδίδεια αφήγηση, ο Νικίας συμπεριφέρθηκε με ιδιοτέλεια, αφού υπέταξε τα ζωτικά συμφέροντα της Αθήνας στη δική του επιθυμία να αποφύγει το προσωπικό κόστος. Η πεισματική αναποφασιστικότητά του και η εμμονή του στις δεισιδαιμονίες, σημειώνει, μετέτρεψε μία απλή ήττα σε ολοκληρωτική καταστροφή. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο ιστορικός φαίνεται ότι συμφωνεί με την άποψη του Δημοσθένη. Όπως παρατηρεί ο Finley 1942, 239, ο φόβος του Νικία για τον αθηναϊκό δήμο πήγαζε εν μέρει από το χαρακτήρα του, αλλά δείχνει και τη δύσκολη θέση στην οποία είχε περιέλθει ως μετριοπαθής υποστηρικτής του Περικλή. Ο ίδιος παραβάλλει το χωρίο αυτό με το 4.65.4, όπου γίνεται αναφορά στην εξορία των στρατηγών μετά από την επιστροφή τους από τη Σικελία δέκα χρόνια προηγουμένως. Σύμφωνα με τον Palmer 1982, 120 υποσ. 36, ο Νικίας διαπράττει προδοσία, υπολογίζοντας το συμφέρον του αντί να επιστρέψει στην Αθήνα και να υποβληθεί σε μία άδικη κατά τον ίδιο δίκη. Ο Lateiner 1985, 202, θεωρεί παράδοξο το γεγονός ότι ο Νικίας καταφέρνει να επικρατήσει σε αυτή την περίπτωση, ενώ, όταν είχε δίκαιο, είχε αποτύχει να πείσει τους Αθηναίους. Ο Westlake 1941, 63, θεωρεί ότι ο αισιόδοξος τόνος του Νικία παραπλανεί τους συνστρατηγούς του. Ο ίδιος πιστεύει ότι η σύνδεση των προκαταλήψεων του Νικία με τις αντιδράσεις του στρατού σκοπό είχε να μειώσει την ευθύνη του. Ο Powell 1979, 26-27, παρατηρεί ότι δεν είχε αντιδράσει μόνο ο Νικίας, αλλά και οι στρατιώτες του, οι οποίοι είχαν τις ίδιες προκαταλήψεις, παρόλο που διακινδύνευαν τη ζωή τους. Ο Connor 1984, 193-194 και υποσ. 27-28, θεωρεί ότι ο Νικίας ήταν αναγκασμένος να παραμείνει στις Συρακούσες μετά από την έκλειψη λόγω του φόβου της πλειοψηφίας των στρατιωτών του. Πρβλ. τους αντίθετους φόβους των Συρακουσίων στην πρώτη τους μάχη με τους Αθηναίους στο 6.70.1. Ο Connor επισημαίνει και την ειρωνική χροιά ανάμεσα στις ελπίδες του Δημοσθένη για ασφαλή αποχώρηση του στόλου από τη Σικελία και στην αποφασιστικότητα των Συρακουσίων να μην την επιτρέψουν. Ο Kagan 1981, 314-318, 322, 324, 327-328, θεωρεί ότι η άποψη του Δημοσθένη ήταν λογική και συνετή, αφού πλέον δεν υπήρχαν προοπτικές νίκης και αποκλεισμού των Συρακουσών και επιπλέον οι Αθηναίοι έπρεπε να αντιμετωπίσουν και τους Σπαρτιάτες στην Ελλάδα. Ο ίδιος θεωρεί αβάσιμες τις ελπίδες του Νικία για διακοπή των προμηθειών, οικονομική αδυναμία και προδοσία των Συρακουσών. Ο Kagan εικάζει ότι οι πληροφοριοδότες του Νικία ήταν Λεοντίνοι αριστοκράτες που έμεναν στις Συρακούσες και ήθελαν να ανοικοδομήσουν την πόλη τους ή μέλη μίας φατρίας που ήθελαν να καταστήσουν το πολίτευμα των Συρακουσών πιο δημοκρατικό ή πλούσιοι Συρακούσιοι που ο πόλεμος είχε μειώσει την οικονομική τους ευρωστία, οι οποίοι θα παρουσίασαν με υπερβολικό τρόπο τις δυσκολίες των Συρακουσίων. Ο Νικίας, προσθέτει, υποπτευόταν ότι σε περίπτωση μετακίνησης του στόλου σε άλλη πόλη, οι Αθηναίοι θα ήταν αδύνατο να κρατηθούν για πολύ στη Σικελία. Ο Νικίας, σημειώνει επίσης, δέχεται τη δυσάρεστη εκδοχή της έκλειψης, επειδή ταίριαζε με το χαρακτήρα του. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 425-426, οι οποίοι παρατηρούν ότι η περηφάνια και η δειλία του Νικία τον οδηγούν σε μία ελεεινή απόφαση που έθεσε σε κίνδυνο χιλιάδες ζωές και υπέβαλε την πατρίδα του σε θανάσιμο κίνδυνο.

[3] Αρχικά οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να δρουν με ταχύτητα: *διὰ τάχους* (7.22.2), *ὅτι τάχιστα* (7.26.3 ο Δημοσθένης, 7.40.4, 7.49.3 σε λόγια του Δημοσθένη), *κατὰ τάχος* (7.37.3), *τάχος* (7.42.3), *ὡς τάχιστα* (7.43.7, 7.60.5), *τάχιστα* (7.60.2). Αργότερα όμως καθυστερούν: *καθ' ἡσυχίαν* (7.40.2), *ὄκνος τις καὶ μέλλησις ἐνεγένετο* (7.49.4), *διεμέλλησαν* (7.49.4), *μελλήσασι* (7.50.4). Αντίθετα οι εχθροί τους ενεργούν πλέον με ταχύτητα: *ὅτι τάχιστα* (7.39.2), *ᾤχετο* (7.46 ο Γύλιππος), *ὡς τάχιστα* (7.51.1).

[4] Ο Hornblower 2008, 672, παρατηρεί ότι η τοποθέτηση του όρου «βαρβαρικός» πριν από τον όρο «ελληνικός» εκφράζει απαισιοδοξία σχετικά με τις πιθανότητες εύρεσης φιλικού ελληνικού εδάφους. Πρβλ. 7.33.2.

110 καράβια[1] και τα εφοδιάζουν με τοξότες, ακοντιστές και προμήθειες, όπως το απαιτούσαν οι συνθήκες[2]. Όταν ολοκληρώθηκαν σχεδόν οι προετοιμασίες, ο Νικίας βλέποντας ότι οι Αθηναίοι είχαν χάσει το θάρρος τους *παρὰ τὸ εἰωθὸς*[3] λόγω της προηγούμενής τους ήττας στη ναυμαχία και ότι ήθελαν να ναυμαχήσουν όσο το δυνατόν γρηγορότερα, επειδή δεν είχαν τρόφιμα, συγκεντρώνει τους στρατιώτες του και εκφωνεί λόγο[4] πριν από τη μάχη, με σκοπό να τους εμψυχώσει[5] (7.60).

[1] Ο Hornblower 2008, 672-673, 682, επισημαίνει ότι η διαδικασία επάνδρωσης των τριήρων αρχίζει στο σημείο αυτό και ολοκληρώνεται στο 7.65.1. Πρβλ. το όμοιο λεκτικό: *τὰς ναῦς ἐπλήρωσαν πάσας* (7.60.3) – *εὐθὺς ἐκέλευε* (*scil. ὁ Νικίας*) *πληροῦν τὰς ναῦς* (7.65.1). Ο Νικίας στο λόγο που ακολουθεί, προσθέτει, απευθύνεται στους στρατιώτες και στους ναύτες που είχαν συγκεντρωθεί μπροστά από αυτά τα πλοία.

[2] Οι Αθηναίοι παρουσιάζονται να πραγματοποιούν κατά γράμμα τα σχέδια των αρχηγών τους (7.60.2-3).

[3] Οι Αθηναίοι διαγράφουν την αντίθετη πορεία από αυτήν των Συρακουσίων. Πρβλ. την υποσ. 2 στη σελ. 828. Αρχικά είναι αισιόδοξοι, αλλά αργότερα απελπίζονται και μετανιώνουν για την εκστρατεία (7.55). Τα δεινά τους αρχίζουν με την κατάληψη του Πλημυρίου, γεγονός που *ἐκάκωσε τὸ στράτευμα καὶ ἔς τε τἆλλα κατάπληξιν παρέσχε καὶ ἀθυμίαν τῷ στρατεύματι* (7.24.3). Έπειτα υποφέρουν λόγω του επιτειχισμού της Δεκέλειας (7.27-28): *κατὰ πάντα τετρυχωμένοι* (7.28.3). Στην επόμενη ναυμαχία, βλέποντας την επίθεση των Συρακουσίων, *ἐθορυβοῦντο* (7.37.3), όπως και στην ακόλουθη: *διὰ πολλοῦ θορύβου* (7.40.3), *οὐδενὶ κόσμῳ* (7.40.3, αλλά 7.23.3). Οι Συρακούσιοι πλέον *μεγάλα ἔβλαπτον τοὺς Ἀθηναίους* (7.40.5). Κατά την επίθεση του Δημοσθένη στις Επιπολές οι Αθηναίοι νικούν αρχικά, αλλά έπειτα *προϊόντων δὲ τῶν Ἀθηναίων ἐν ἀταξίᾳ μᾶλλον* (7.43.7), *ἐν πολλῇ ταραχῇ καὶ ἀπορίᾳ ἐγίγνοντο οἱ Ἀθηναῖοι* (7.44.1, πρβλ. 7.60.2), *μέγιστον δὲ καὶ οὐχ ἥκιστα ἔβλαψε καὶ ὁ παιανισμός… ἀπορίαν παρεῖχεν* (7.44.6), *φόβον παρεῖχε τοῖς Ἀθηναίοις* (7.44.6), *ἐταράχθησαν* (7.44.7), *ἐς φόβον καθίστασαν* (7.44.7). Αργότερα κάνουν συμβούλιο *πρός τε τὴν γεγενημένην ξυμφορὰν καὶ πρὸς τὴν παροῦσαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ κατὰ πάντα ἀρρωστίαν* (7.47.1), *τοὺς στρατιώτας ἀχθομένους* (7.47.1), *νόσῳ… ἐπιέζοντο* (7.47.2) και τα πάντα *ἀνελπιστότατα αὐτοῖς ἐφαίνετο* (7.47.2). Όταν οι εχθροί τους ετοιμάζονται και πάλι για μάχη επιθυμούν να φύγουν, αφού έβλεπαν *τὰ ἑαυτῶν ἅμα οὐκ ἐπὶ τὸ βέλτιον χωροῦντα, ἀλλὰ καθ' ἡμέραν τοῖς πᾶσι χαλεπώτερον ἴσχοντα, μάλιστα δὲ τῇ ἀσθενείᾳ τῶν ἀνθρώπων πιεζόμενα* (7.50.3). Στην τελευταία μάχη παρουσιάζονται: *ἀτάκτως προσφερομένους* (7.53.2), και *δείσαντες περὶ ταῖς ναυσίν* (7.53.3, 7.53.4). Μετά την ήττα τους *ἐν παντὶ δὴ ἀθυμίας ἦσαν* (7.55.1) και αντιλαμβάνονται ότι *σφαλλόμενοι δὲ τὰ πλείω, τά τε πρὸ αὐτῶν ἠπόρουν, καὶ ἐπειδή γε καὶ ταῖς ναυσὶν ἐκρατήθησαν, ὃ οὐκ ἂν ᾤοντο, πολλῷ δὴ μᾶλλον ἔτι* (7.55.2). Τώρα πια *τοὺς στρατιώτας τῷ τε παρὰ τὸ εἰωθὸς πολὺ ταῖς ναυσὶ κρατηθῆναι ἀθυμοῦντας* (7.60.5). Δες και Hammond 2009, 611, ο οποίος παρατηρεί ότι στο 6.72.3 οι Συρακούσιοι ήταν αυτοί που ενεργούσαν χωρίς τάξη, ενώ οι Αθηναίοι παθαίνουν το ίδιο στη νυχτερινή μάχη των Επιπολών (7.43). Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 110, 118, στην ιστορική αφήγηση φαίνονται τα λάθη και οι χαμένες ευκαιρίες των Αθηναίων και η πρωτοβουλία, η καινοτομία και η αυξανόμενη αυτοπεποίθηση της άλλης πλευράς. Η ίδια επισημαίνει την αντιστροφή των ρόλων των δύο αντιπάλων και την αλλαγή στο ηθικό τους μέσω λεκτικών αντιστοιχιών, με την *ἀθυμία* να αποτελεί σταδιακά χαρακτηριστικό των Αθηναίων και τη *ῥώμη* να χαρακτηρίζει τους Συρακουσίους.

[4] Ο Τσακμάκης 2006, 218, αποκαλεί το λόγο του Νικία στο 7.61-64 μνημείο αναποτελεσματικότητας. Ο Ellis 1979, 53-54, σημειώνει την ανικανότητα του Νικία να ηγηθεί και επισημαίνει την έμφαση που δίνεται στο στοιχείο αυτό από τον ιστορικό, προετοιμάζοντας τους αναγνώστες της *Ιστορίας* για το ρόλο που θα διαδραματίσει ο Νικίας στην τραγωδία που ακολουθεί. Ο ίδιος σημειώνει ότι με τον παθητικό του λόγο ο Νικίας δε μπορεί να ανυψώσει το πεσμένο ηθικό των στρατιωτών του. Ο Hornblower 2008, 674, 677, 679-680, θεωρεί το λόγο αξιοσημείωτο, επειδή σε αυτόν παρουσιάζεται ο τρόπος, με τον οποίο έβλεπε και αντιλαμβανόταν την αθηναϊκή ηγεμονία ένας Αθηναίος αριστοκράτης. Σύμφωνα με τον ίδιο, παρόλο που ο λόγος είναι ενθαρρυντικός (πρβλ. 7.64.2) περιλαμβάνει πολλές αποθαρρυντικές λεπτομέρειες, οι οποίες, θεωρεί, οφείλονται είτε στην προσπάθεια του Θουκυδίδη να χαρακτηρίσει υφολογικά τον ομιλητή είτε στην έμφαση στις μνήμες των ακροατών, οι οποίοι δε μπορούσαν να ξεχάσουν τα γεγονότα. Πρβλ. τη συνεχή επανάληψη του όρου «συμφορά»: *ταῖς ξυμφοραῖς* (7.61.2, 7.63.3), *ξυμφορῶν* (7.63.4). Ο ίδιος θεωρεί το λεκτικό ακατάλληλο για μία παρακέλευση πριν από τη μάχη και παραβάλλει τη δημηγορία αυτή με την επόμενη και τελευταία δημηγορία του Νικία στο 7.77, όπου η χρήση τέτοιων όρων, πιστεύει, είναι πιο κατάλληλη, αφού εκείνη η δημηγορία εκφωνείται μετά από τη μάχη.

[5] Ο Westlake (Westlake 1968, 201, και Westlake 1989, 212) υποστηρίζει ότι από το σημείο αυτό ο χαρακτήρας του Νικία αλλάζει απρόσμενα και ο ίδιος τρέπεται σε μία σχεδόν ηρωική φυσιογνωμία. Όμοια ο Marinatos 1980, 309, παρατηρεί την αυτοθυσία του Νικία προς τους στρατιώτες του. Πρβλ. ωστόσο την προηγούμενη υποσ.

Ο Νικίας αρχίζει τη στρατιωτική του παρακέλευση[1] υπενθυμίζοντας στους στρατιώτες του ότι ο αγώνας που θα αναλάβουν είναι κοινός και αφορά στη σωτηρία τους και στη διασφάλιση της επιστροφής τους στην πατρίδα. Τους καλεί ακόμη να μη χάνουν το θάρρος τους και να μη φοβούνται ότι θα ηττηθούν.

Ἄνδρες στρατιῶται Ἀθηναίων τε καὶ τῶν ἄλλων ξυμμάχων[2]*, ὁ μὲν ἀγὼν*[3] ***ὁ μέλλων*** *ὁμοίως κοινὸς*[4] ***ἅπασιν*** *ἔσται* ***περί*** *τε* ***σωτηρίας*** *καὶ πατρίδος* ***ἑκάστῳ οὐχ ἧσσον ἢ τοῖς πολεμίοις***[5]*· ἣν γὰρ* ***κρατήσωμεν νῦν*** *ταῖς ναυσίν, ἔστι τῳ τὴν ὑπάρχουσάν που* ***οἰκείαν*** *πόλιν ἐπιδεῖν.* ***ἀθυμεῖν***[6] *δὲ* ***οὐ χρὴ*** *οὐδὲ πάσχειν ὅπερ* ***οἱ ἀπειρότατοι*** *τῶν ἀνθρώπων*[7]*,* *οἳ* ***τοῖς πρώτοις*** *ἀγῶσι* ***σφαλέντες ἔπειτα*** *διὰ παντὸς* ***τὴν ἐλπίδα τοῦ φόβου***[8] *ὁμοίαν* ***ταῖς ξυμφοραῖς*** *ἔχουσιν* (7.61.1-2).

Στην αρχή του λόγου ο Νικίας χρησιμοποιεί χρονολογικές ενδείξεις από όλες τις χρονικές βαθμίδες, δημιουργώντας πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις με τις οποίες αντιπαραβάλλεται το μέλλον με το παρόν (*ὁ μέλλων ≠ νῦν*), το παρόν με το παρελθόν (*νῦν ≠ τοῖς πρώτοις* (σε διαδοχικές περίοδους)), και το παρελθόν με το μέλλον[9] (*τοῖς πρώτοις ≠ ἔπειτα*). Χρησιμοποιούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους όλον ≠ μέρος[10] (*ἅπασιν ≠ ἑκάστῳ*), εχθρός ≠ οικείος (*τοῖς πολεμίοις ≠ οἰκείαν*) και ελπίδα ≠ φόβος (*τὴν ἐλπίδα ≠ τοῦ φόβου*), της οποίας οι όροι τοποθετούνται ο ένας δίπλα από τον άλλο, δημιουργώντας κατά κάποιο τρόπο οξύμωρον. Παρατηρούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες σωτηρία ≠ καταστροφή[11] (*περὶ σωτηρίας ≠ ταῖς ξυμφοραῖς* (σε διαδοχικές περιόδους)), και νίκη ≠ ήττα (*κρατήσωμεν ≠ σφαλέντες* (σε διαδοχικές περιόδους)). Εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων ανάμεσα στους

[1] Για ανάλυση της στρατιωτικής παρακέλευσης του Νικία δες Leimbach 1985, 98-111.
[2] Σύμφωνα με το Leimbach 1985, 99, η ασυνήθιστα επεξεργασμένη μορφή της προσφώνησης τονίζει το μοιραίο αποτέλεσμα της επικείμενης μάχης.
[3] Τον ίδιο όρο είχε χρησιμοποιήσει ο Νικίας και στη στρατιωτική του παρακέλευση στο 6.68. Πρβλ. 7.56.3. Δες και Hornblower 2008, 675, ο οποίος παρατηρεί ότι στο χωρίο χρησιμοποιούνται αθλητικοί όροι
[4] Σύμφωνα με τους Leimbach 1985, 99, και Hornblower 2008, 675, ο όρος «κοινός» αναφέρεται σε όλους όσοι ανήκαν στην αθηναϊκή πλευρά, και όχι όμοια στους Συρακουσίους και στους Αθηναίους.
[5] Η de Romilly 1963, 216 και υποσ. 1, σημειώνει την παράξενη φύση της επικείμενης μάχης, όπου ο εισβολέας θα αγωνιστεί για τη σωτηρία της πατρίδας του. Ο Hornblower 2008, 675, επισημαίνει ότι αυτή η παραδοχή, ότι οι εχθροί των Αθηναίων πολεμούν για την πατρίδα τους, φαίνεται καταστροφική σε ρητορικό επίπεδο. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι συγκεντρωμένοι στρατιώτες δε θα ήθελαν να ακούσουν κάτι τέτοιο.
[6] Πρβλ. 7.60.5, 7.76. Δες και Lateiner 1985, 202, ο οποίος αναφέρεται στο απογοητευμένο λόγω των προηγούμενων αποτυχιών ακροατήριο που είχε να αντιμετωπίσει ο Νικίας.
[7] Πρβλ. τις όμοιες συμβουλές του Ερμοκράτη προς τους Συρακουσίους στο 7.21.3-4, πριν ακόμη αρχίσουν οι νίκες τους εναντίον των Αθηναίων.
[8] Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 53, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 441, ο φόβος οφειλόταν στις προηγούμενες ήττες των Αθηναίων. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι ο Νικίας δε μπορούσε να προσποιηθεί πως οι Αθηναίοι δεν είχαν πάθει συμφορές· το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να ενθαρρύνει τους στρατιώτες του. Πρβλ. και την υποσ. 3 στη σελ. 830.
[9] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.9-14.
[10] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε άλλους λόγους του Νικία στο 6.9-14, 6.20-23 και 7.11-15.
[11] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στον τελευταίο λόγο του Περικλή στο 2.60-64 και στην επιστολή του Νικία στο 7.11-15.

Αθηναίους (και τους συμμάχους τους) και στους εχθρούς τους (Πελοποννησίους και Συρακουσίους) (*ἑκάστῳ ≠ τοῖς πολεμίοις*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *ἤ* και επίρρημα σε συγκριτικό βαθμό, σχηματίζοτας αντιθετική εστία επιλογής, μέσω της οποίας προκρίνεται η συνεργασία των Αθηναίων και των συμμάχων τους, ώστε να μπορέσουν να σωθούν.

Ο Νικίας δηλώνει ότι και οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους διαθέτουν πολεμική εμπειρία[1] και γνωρίζουν τις αλλαγές του πολέμου. Ο ομιλητής ελπίζει ότι αυτή τη φορά η τύχη θα είναι με το μέρος των Αθηναίων και τους καλεί να πολεμήσουν επάξια.

> ***ἀλλ'*** *ὅσοι τε Ἀθηναίων πάρεστε,* ***πολλῶν*** *ἤδη πολέμων* ***ἔμπειροι*** *ὄντες, καὶ ὅσοι τῶν ξυμμάχων, ξυστρατευόμενοι αἰεί,* ***μνήσθητε*** *τῶν ἐν τοῖς πολέμοις παραλόγων*[2]*, καὶ τὸ τῆς τύχης*[3] *κἂν μεθ' ἡμῶν* ***ἐλπίσαντες*** *στῆναι καὶ ὡς ἀναμαχούμενοι ἀξίως τοῦδε τοῦ πλήθους*[4]*, ὅσον αὐτοὶ ὑμῶν αὐτῶν ἐφορᾶτε, παρασκευάζεσθε* (7.61.3).

Ο Νικίας προσπαθεί να παρουσιάσει τους Αθηναίους και τους συμμάχους τους ως ανθρώπους που έχουν κοινές προσδοκίες και όμοιες ικανότητες. Αποφεύγει έτσι την αντιπαραβολή τους, όπως και στην πρώτη περίοδο του λόγου του, όπου οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους αποτελούν ενιαίο σύνολο στην κλητική προσφώνηση. Στην περίοδο αυτή δεν εντοπίζονται αντιθέσεις, αν και αρκετοί όροι της αντιδιαστέλλονται με όρους των δύο προηγουμένων περιόδων. Χρησιμοποιείται η συντακτική αντίθεση: *ἀθυμεῖν οὐ χρή* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀλλὰ μνήσθητε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Εντοπίζεται η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους φόβος ≠ ελπίδα[5] (*τοῦ φόβου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλπίσαντες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω. Παρατηρούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες απειρία ≠ εμπειρία[6] (*οἱ ἀπειρότατοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἔμπειροι*) και λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον* (στο 7.61.1) ≠ *πολλῶν*). Οι πρώτες τρεις

---

[1] Σύμφωνα με τον de Bakker 2013, 32, η «εμπειρία» αποτελεί σημαντικό θέμα στο έβδομο βιβλίο της *Ιστορίας*.

[2] Πρβλ. την αντίδραση των Αθηναίων μετά την τελευταία τους ήττα: *οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐν παντὶ δὴ ἀθυμίας ἦσαν καὶ ὁ παράλογος αὐτοῖς μέγας ἦν, πολὺ δὲ μείζων ἔτι τῆς στρατείας ὁ μετάμελος* (7.55.1), αλλά και την αντίδραση των Ελλήνων προς τη μη αναμενόμενη αντίσταση των Αθηναίων στον πόλεμο: *καὶ τὸν παράλογον τοσοῦτον ποιῆσαι τοῖς Ἕλλησι τῆς δυνάμεως καὶ τόλμης* (7.28.3). Πρβλ. και 8.24.5. Δες και Hornblower 2008, 675, για τον παραλληλισμό.

[3] Όπως παρατηρεί ο Lateiner 1985, 202-203, 206, 213, ο Νικίας εναποθέτει όλες του τις ελπίδες στην τύχη, την οποία είχε προσπαθήσει να αποφύγει, ενώ η πρόνοια του Περικλή απουσιάζει.

[4] Ο Hornblower 2008, 675-676, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους όντως υπερτερούσαν αριθμητικά έναντι των εχθρών τους όσον αφορά στα πλοία και στους άνδρες και θεωρεί άξιο απορίας το γεγονός ότι ο Νικίας δεν αξιοποιεί περισσότερο αυτό το ισχυρό επιχείρημα. Πρβλ. ωστόσο 7.62.2: *πολλοί*.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε λόγους του Περικλή στο 1.144.1 και 2.42.4.

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Αρχίδαμου στο 1.80-85 και στις στρατιωτικές παρακελεύσεις των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα (2.87-89). Ο Solmsen 1971, 393 υποσ. 3, παρατηρεί την αντιστοιχία μοτίβων, όρων και ιδεών ανάμεσα σε αυτό το λόγο και στην αντιλογία των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα.

περίοδοι του λόγου συνδέονται μεταξύ τους με τη χρήση αρκετών αντιθέσεων· στοιχείο που ενισχύει τη συνοχή του κειμένου.

Ο Νικίας αναφέρει ότι αυτή τη φορά έχει προσπαθήσει μαζί με τους άλλους στρατηγούς να εξαλείψει τα μειονεκτήματα που είχαν στερήσει τη νίκη στους Αθηναίους στις προηγούμενες ναυμαχίες: τη στενότητα του χώρου και τους στρατιώτες του εχθρού που πολεμούσαν πάνω στα καταστρώματα των πλοίων[1].

Ἃ δὲ ***ἀρωγὰ*** *ἐνείδομεν* ***ἐπὶ τῇ*** *τοῦ λιμένος* ***στενότητι πρὸς τὸν μέλλοντα ὄχλον*** *τῶν νεῶν ἔσεσθαι καὶ πρὸς τὴν ἐκείνων ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων παρασκευήν, οἷς* ***πρότερον ἐβλαπτόμεθα***[2]*, πάντα καὶ ἡμῖν* ***νῦν*** *ἐκ τῶν παρόντων μετὰ τῶν κυβερνητῶν ἐσκεμμένα ἡτοίμασται* (7.62.1).

Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μικρό ≠ μεγάλο (*ἐπὶ τῇ στενότητι ≠ πρὸς τὸν ὄχλον*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετική πρόθεση, και βοήθεια ≠ βλάβη[3] (*ἀρωγά ≠ ἐβλαπτόμεθα*). Ο Νικίας χρησιμοποιεί και πάλι χρονικές ενδείξεις από όλες τις χρονικές βαθμίδες. Εντοπίζονται οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μέλλον ≠ παρελθόν (*μέλλοντα ≠ πρότερον*) και παρελθόν ≠ παρόν (*πρότερον ≠ νῦν*).

Ο Νικίας εξηγεί ότι θα εφοδιάσουν τα πλοία με τοξότες, ακοντιστές και άλλους στρατιώτες, καθώς πρόκειται να διεξαγάγουν μάχη πάνω στα πλοία[4].

καὶ γὰρ τοξόται πολλοὶ καὶ ἀκοντισταὶ ἐπιβήσονται καὶ ὄχλος, ᾧ ***ναυμαχίαν μὲν*** *ποιούμενοι ἐν πελάγει οὐκ ἂν ἐχρώμεθα* ***διὰ τὸ βλάπτειν ἂν*** *τὸ τῆς ἐπιστήμης*[5] *τῇ*

[1] Τα στοιχεία αυτά είχαν ήδη παρατηρήσει οι Συρακούσιοι και τα εκμεταλλεύτηκαν για δικό τους όφελος (7.36.2-6). Όμοιες παρατηρήσεις είχε κάνει και ο Δημοσθένης στο συμβούλιο των στρατηγών (7.47, 7.49.2). Ο Hornblower 2008, 674, παρατηρεί ότι η δημηγορία παρέχει με ανάληψη και με ασυνήθιστο τρόπο κάποιες αφηγηματικού τύπου πληροφορίες σχετικά με τα αθηναϊκά μέτρα εναντίον των Συρακουσίων στον τομέα του ναυτικού.

[2] Πρβλ. *ὅπερ καὶ ἔβλαπτε* (7.36.6). Δες και Hornblower 2008, 675-676, ο οποίος παρατηρεί ότι η δημηγορία συσχετίζεται συχνά με την αφήγηση και με τα σχόλια του ιστορικού. Ο ίδιος θεωρεί ότι η αναφορά στη «βλάβη» (που υπάρχει και στο 7.62.2-3) δεν είναι ρητορικά κατάλληλη και σημειώνει ότι υπάρχει ειρωνεία, αφού στο 7.36.6 ο ιστορικός είχε σχολιάσει ότι *ἐν ἁπάσαις ταῖς ναυμαχίαις* η έλλειψη χώρου για ελιγμούς αποδείχτηκε καταστροφική για τους Αθηναίους. Έτσι, σημειώνει, οι αναγνώστες (αλλά όχι οι στρατιώτες – ακροατές) γνωρίζουν ότι το μειονέκτημα αυτό θα επηρεάσει και αυτή τη ναυμαχια και ότι δεν περιορίζεται, όπως ισχυρίζεται ο Νικίας, μόνο στις προηγούμενες.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή στο 2.40.2, του Εύφημου στο 6.82-87, και λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο του Αλκιβιάδη στο 6.89-92.

[4] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 158, για να προσαρμοστούν οι Αθηναίοι στις νέες συνθήκες του πολέμου, υποχρεώνονται να αλλάξουν τακτική και αυτό που τους καταστρέφει τελικά είναι ακριβώς αυτή η αλλαγή.

[5] Σύμφωνα με τον Tompkins 1972, 201, ο Νικίας δεν έχει πλέον ελπίδα ότι η πολεμική ικανότητα θα διαδραματίσει κάποιο ρόλο στη ναυμαχία. Πρβλ. *τὸ τῆς τύχης* (7.61.3). Δες και Dover 1965 (2), 53, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 441, και Hornblower 2008, 676. Η Hunter 1973, 116, 120, παρατηρεί ότι ο Νικίας υιοθετεί αμυντική στρατηγική, αποτυγχάνοντας να εκμεταλλευτεί την εμπειρία ή τις γνώσεις των Αθηναίων, προμηνύοντας έτσι το ρόλο των Αθηναίων στην επικείμενη μάχη.

βαρύτητι τῶν νεῶν, ***ἐν δὲ τῇ*** *ἐνθάδε ἠναγκασμένῃ*[1] ***ἀπὸ τῶν νεῶν πεζομαχίᾳ***[2] ***πρόσφορα*** *ἔσται* (7.62.2).

Παρατηρείται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ναυτικό ≠ πεζικό (*ναυμαχίαν ≠ ἐν τῇ πεζομαχίᾳ, ἐν τῇ πεζομαχίᾳ ≠ ἀπὸ τῶν νεῶν*), της οποίας τα μέλη στην πρώτη περίπτωση συνδέονται με τα μόρια *μέν… δὲ* και η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Στη δεύτερη περίπτωση το δεύτερο μέρος της αντίθεσης εντοπίζεται εντός του πρώτου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια (*διὰ τὸ βλάπτειν ἂν ≠ πρόσφορα*).

Ο Αθηναίος στρατηγός προσθέτει ότι οι ίδιοι έχουν ενισχύσει τα πλοία τους με σιδερένιες αρπάγες, ώστε να αντιμετωπίσουν τις πλώρες των εχθρικών καραβιών[3].

ηὕρηται δ' ***ἡμῖν*** *ὅσα χρὴ* ***ἀντιναυπηγῆσαι***[4]*, καὶ πρὸς τὰς τῶν ἐπωτίδων* ***αὐτοῖς*** *παχύτητας*[5]*, ᾧπερ δὴ μάλιστα* ***ἐβλαπτόμεθα****, χειρῶν σιδηρῶν ἐπιβολαί*[6]*, αἳ* ***σχήσουσι τὴν*** *πάλιν* ***ἀνάκρουσιν τῆς προσπεσούσης νεώς****, ἣν τὰ ἐπὶ τούτοις οἱ ἐπιβάται*[7] ***ὑπουργῶσιν*** (7.62.3).

Εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πεζικό ≠ ναυτικό (*ἐν τῇ πεζομαχίᾳ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀντιναυπηγῆσαι*), που διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων, επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ωφέλεια ≠ βλάβη

[1] Όπως παρατηρεί η Hunter 1973, 108, στην ιστορική αφήγηση είχε ήδη αναφερθεί ότι το σχέδιο αυτό επιβαλλόταν *ἐξ ἀναγκαίου… διανοίας* (7.60.4). Πρβλ. και πιο κάτω στο 7.62.4: *ἠναγκάσμεθα.*

[2] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 330-331, η χρήση οπλιτών πάνω στα πλοία βασιζόταν στην τακτική των Συρακουσίων στις προηγούμενες ναυμαχίες και στην αναγκαιότητα που υπήρχε να υπηρετήσουν οι οπλίτες αυτοί ως μεταφορείς σε περίπτωση υποχώρησης. Η επιβάρυνση των πλοίων με τους οπλίτες που θα πολεμούσαν πάνω στα καταστρώματα θα μείωνε την ταχύτητα των πλοίων, αλλά η ναυμαχία θα διεξαγόταν στον περιορισμένο χώρο του λιμανιού των Συρακουσών, οπότε η χρήση των οπλιτών θα λειτουγούσε θετικά. Η Hunter 1973, 116, παρατηρεί ότι η πεζομαχία παρουσιάζεται ως καινοτομία των Συρακουσίων ήδη από το 7.40.5 και αποδεικνύεται επιβλαβής για τους Αθηναίους. Όπως σημειώνει ο Kitto 1966, 305-306, ο τρόπος αυτός διεξαγωγής ναυμαχίας ήταν παλαιός και τον είχαν χρησιμοποιήσει οι Κερκυραίοι και οι Κορίνθιοι στο 1.49.2: *πεζομαχίᾳ δὲ τὸ πλέον προσφερὴς οὖσα.*

[3] Η Hunter 1973, 110, παρατηρεί ότι ο Νικίας δεν είναι καθόλου επινοητικός στρατηγός, δεν εκμεταλλεύεται τις ικανότητες των ανδρών του, ούτε εντοπίζει τις αδυναμίες του εχθρού, αλλά αγωνίζεται με τους όρους του εχθρού του υποβιβάζοντας το στρατό του, ενώ στηρίζεται στη συναισθηματική επίκληση και στο φόβο από τις συνέπειες μίας ήττας.

[4] Πρβλ. στο 7.36.3 *ἀντινεναυπηγημένας*. Δες και Hornblower 2008, 676, για τον παραλληλισμό.

[5] Πρβλ. 7.34.5, 7.36.2, για την ενίσχυση της πλώρης των καραβιών κατά την προετοιμασία των Κορινθίων και των Συρακουσίων με τη χρήση όμοιου λεκτικού. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 442, και Hornblower 2008, 676. Ο Kagan 1981, 303, παρατηρεί ότι οι Πελοποννήσιοι και οι Συρακούσιοι είχαν αναπτύξει μία νέα τακτική που τους επέτρεπε να αντιμετωπίζουν την αθηναϊκή υπεροχή στη θάλασσα.

[6] Πρβλ. την επανάληψη της φράσης στο 7.65.1. Δες και Hornblower 2008, 676, ο οποίος επισημαίνει την εισαγωγή νέων πληροφοριών από τη δημηγορία· στοιχείο σπάνιο, αλλά αποτελεσματικό ως τεχνική παρουσίασης. Η νέα αυτή πληροφορία, προσθέτει, όπως φαίνεται από το 7.65.1, ήταν ήδη γνωστή στους Συρακουσίους, οι οποίοι είχαν λάβει τα κατάλληλα μέτρα.

[7] Για το ρόλο των *ἐπιβατῶν* δες το πρόσφατο άρθρο του Zaccarini 2015, 210-228, ο οποίος σημειώνει ότι αυτοί είχαν ευέλικτη αποστολή, όπως ήταν η καταστροφή, η επίθεση και η επιβίβαση σε εχθρικά πλοία. Ο Dover 1965 (2), 59, εξηγεί ότι αυτοί ονομάζονταν έτσι, επειδή επέβαιναν στα καταστρώματα των πλοίων και όχι επειδή επιβιβάζονταν στα πλοία των εχθρών, αφού αυτές οι τεχνικές ήταν ασυνήθιστες κατά την κλασική εποχή.

(*πρόσφορα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐβλαπτόμεθα*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, βλάβη ≠ φροντίδα (*ἐβλαπτόμεθα* ≠ *ὑπουργῶσιν*), η οποία είχε εντοπιστεί και στο 7.62.1, και άμυνα ≠ επίθεση (*τὴν ἀνάκρουσιν* ≠ *προσπεσούσης*). Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Πελοποννησίων / Συρακουσίων (*ἡμῖν* ≠ *αὐτοῖς*) λόγω της εμφαντικής χρήσης των αντωνυμιών.

Ο Νικίας επαναλαμβάνει ότι οι Αθηναίοι είναι αναγκασμένοι να διεξαγάγουν πεζομαχία από τα πλοία τους και δεν πρέπει να υποχωρήσουν, ούτε να επιτρέψουν στους εχθρούς τους να το κάνουν, αφού οι ίδιοι κατέχουν μόνο ένα μικρό μέρος της σικελικής γης.

> *ἐς τοῦτο γὰρ δὴ ἠναγκάσμεθα ὥστε* ***πεζομαχεῖν ἀπὸ τῶν νεῶν****, καὶ* ***τὸ μήτε αὐτοὺς ἀνακρούεσθαι μήτ' ἐκείνους ἐᾶν*** *ὠφέλιμον* ***φαίνεται****, ἄλλως τε καὶ τῆς γῆς, πλὴν ὅσον ἂν* ***ὁ πεζὸς*** *ἡμῶν ἐπέχῃ, πολεμίας* ***οὔσης***[1] (7.62.4).

Εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στους όρους ναυτικό ≠ πεζικό (*τῆς νεώς* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πεζομαχεῖν, πεζομαχεῖν* ≠ *ἀπὸ τῶν νεῶν, ἀπὸ τῶν νεῶν* ≠ *ὁ πεζός*), η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, επεκτείνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Όμοια οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα (*προσπεσούσης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ ἀνακρούεσθαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της στην προηγούμενη περίοδο, και εμποδίζω ≠ επιτρέπω (*σχήσουσι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐᾶν*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων και Πελοποννησίων / Σπαρτιατών (*αὐτοὺς* ≠ *ἐκείνους*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μήτε… μήτε* και η οποία σχηματίζει επίσης αντιθετικό μοτίβο στη δημηγορία[2]. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*φαίνεται* ≠ *οὔσης*), και δράση ≠ αδράνεια[3] (*τὸ ἀνακρούεσθαι* ≠ *ἐᾶν*), η οποία συνδυάζεται με την πραγματολογική αντίθεση προσώπων που εντοπίζεται στην ίδια περίοδο.

Ο Νικίας καλεί τους στρατιώτες του να πολεμήσουν με όλη τους τη δύναμη, να μην επιτρέψουν να οδηγηθούν στην εχθρική στεριά και να αντιμετωπίσουν τους οπλίτες του εχθρού στο κατάστρωμα των πλοίων τους.

---

[1] Πρβλ. 7.36.6. Στο χωρίο φαίνεται η πραγματοποίηση της πρόβλεψης του Νικία από το λόγο του στο 6.20-23, όπου είχε υποστηρίξει ότι οι Αθηναίοι θα έπρεπε να κατακτήσουν αμέσως γη στη Σικελία, αφού σε περίπτωση που αποτύγχαναν όλη η περιοχή θα τους ήταν εχθρική. Δες και Hornblower 2008, 676.

[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στην επιστολή του Νικία στο 7.11-15.

[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στην επιστολή του Νικία στο 7.11-15.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Ὧν χρὴ μεμνημένους ***διαμάχεσθαι***[1] *ὅσον ἂν δύνησθε* ***καὶ μὴ ἐξωθεῖσθαι*** *ἐς αὐτήν,* ***ἀλλὰ*** *ξυμπεσούσης* ***νηὶ*** *νεὼς* ***μὴ πρότερον ἀξιοῦν ἀπολύεσθαι ἢ*** *τοὺς ἀπὸ τοῦ πολεμίου καταστρώματος ὁπλίτας* ***ἀπαράξητε***[2] (7.63.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αδράνεια ≠ δράση (*ἐᾶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *διαμάχεσθαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Όμοια και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πεζικό ≠ ναυτικό (*ὁ πεζός* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νηί*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι συντακτικές αντιθέσεις: *διαμάχεσθαι ≠ καὶ μὴ ἐξωθεῖσθαι*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία, *μὴ ἐξωθεῖσθαι ≠ ἀλλὰ μὴ πρότερον ἀξιοῦν ἀπολύεσθαι ἢ ἀπαράξητε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία, και *μὴ πρότερον ἀξιοῦν ἀπολύεσθαι ≠ ἢ ἀπαράξητε*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση, το μόριο *ἢ* και το επίρρημα *πρότερον*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται το δεύτερο μέρος της, η καταστροφή, δηλαδή, του εχθρού. Πρόκειται για τρεις διαδοχικές συντακτικές αντιθέσεις που το δεύτερο μέλος της κάθε μίας εμπλέκεται ως πρώτο μέρος στην επόμενη αντίθεση δημιουργώντας το σχήμα Α-Β, Β-Γ, Γ-Δ.

Ο Νικίας απευθύνει τις συμβουλές του κυρίως στους οπλίτες, θυμίζοντάς τους ότι οι Αθηναίοι υπερέχουν στο πεζικό.

καὶ ταῦτα ***τοῖς ὁπλίταις*** *οὐχ* ***ἧσσον τῶν ναυτῶν*** *παρακελεύομαι*[3]*, ὅσῳ τῶν ἄνωθεν*[4] ***μᾶλλον*** *τὸ ἔργον τοῦτο· ὑπάρχει δ᾽ ἡμῖν ἔτι* ***νῦν*** *γε τὰ πλείω* ***τῷ πεζῷ*** *ἐπικρατεῖν*[5] (7.63.2).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρότερον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *νῦν*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και πάλι η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πεζικό ≠ ναυτικό (*τοῖς ὁπλίταις ≠ τῶν ναυτῶν, τῶν ναυτῶν ≠ τῷ πεζῷ*), επεκτείνοντας

[1] Πρβλ. *διαναυμαχήσαντες* (7.60.2). Δες και Hornblower 2008, 672, 676.
[2] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 677, το ρήμα *ἀπαράσσω* είναι ομηρικό.
[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 54, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 442, η δήλωση αυτή δείχνει ότι οι συμβουλές τακτικής και η παρότρυνση των προηγουμένων παραγράφων (7.62-7.63.1) απευθύνονταν κυρίως στους ναύτες, περιλαμβανομένων και των τριηραρχών και των αξιωματούχων.
[4] Ο Dover 1965 (2), 54, εξηγεί ότι πρόκειται για τους οπλίτες που βρίσκονταν πάνω στα καταστρώματα.
[5] Όπως σημειώνουν οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 442, η μάχη που είχε περιγραφεί στο 7.53.2 δικαιολογεί αυτή την αισιόδοξη γενίκευση. Ο Powell 1979, 29-30 και υποσ. 116-117, παρατηρεί επίσης ότι η δήλωση του Νικία δεν είναι υπερβολική, αφού είχε προηγηθεί μία μικρή νίκη των Αθηναίων στη στεριά.

περαιτέρω το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Εντοπίζεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἧσσον ≠ μᾶλλον*).

Ο Νικίας ακολούθως απευθύνεται στους ναύτες, συμβουλεύοντάς τους να μην απελπίζονται εξαιτίας των προηγουμένων αποτυχιών τους, αφού αυτή τη φορά έχουν προετοιμαστεί καλύτερα. Ο ομιλητής υποστηρίζει ακόμη ότι αυτοί θα τύχουν θαυμασμού, επειδή, ενώ είναι σύμμαχοι των Αθηναίων, θεωρούνται και οι ίδιοι Αθηναίοι, καθώς τους μιμούνται, μοιράζονται μαζί τους τα οφέλη της ηγεμονίας και εμπνέουν το φόβο στους υπηκόους τους.

τοῖς δὲ ναύταις *παραινῶ*[1] *καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τῶδε καὶ δέομαι μὴ ἐκπεπλῆχθαί τι* ***ταῖς ξυμφοραῖς*** *ἄγαν, τήν τε παρασκευὴν ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων* ***βελτίω*** *νῦν ἔχοντας καὶ τὰς ναῦς* ***πλείους***[2]*, ἐκείνην τε τὴν ἡδονὴν ἐνθυμεῖσθαι ὡς ἀξία* ***ἐστὶ*** *διασώσασθαι, οἳ τέως Ἀθηναῖοι* ***νομιζόμενοι*** *καὶ μὴ* ***ὄντες***[3] *ἡμῶν τῆς τε φωνῆς*[4] *τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῶν τρόπων τῇ μιμήσει*[5] ***ἐθαυμάζεσθε*** *κατὰ τὴν Ἑλλάδα*[6]*, καὶ* ***τῆς ἀρχῆς*** *τῆς ἡμετέρας οὐκ*

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 54, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 442, ο Νικίας τώρα στρέφεται στους ναύτες με τη στενή έννοια το όρου, στους κωπηλάτες δηλαδή, για να τους ενθαρρύνει παρά για να δώσει συμβουλές τακτικής.

[2] Σύμφωνα με τη Hunter 1973, 111, ο Νικίας στη δημηγορία του αναφέρεται τρεις φορές στην αριθμητική υπεροχή των Αθηναίων (7.61.3, 7.63.2, 7.63.3), αλλά αυτό το στοιχείο δεν αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για τη νίκη τους.

[3] Ο Νικίας, σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 54, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 442, χειρίζεται τους ναύτες ως μη Αθηναίους που πολιτισμικά και γλωσσικά, ωστόσο, «αττικίζουν», και όχι ως υπηκόους της Αθήνας. Ο Dover εξηγεί ότι αυτοί οι άνδρες προέρχονταν από περιοχές υποταγμένες στην αθηναϊκή ηγεμονία και οι υπήκοοι, στους οποίους ενέπνεαν φόβο, ήταν οι συμπολίτες τους, ή ήταν έμποροι, μέτοικοι και ξένοι, από περιοχές που δεν περιλαμβάνονταν στην αθηναϊκή ηγεμονία. Άνδρες από την περιοχή της Μήθυμνας και της Χίου θα μπορούσαν επίσης να περιγραφούν ρητορικά ως *κοινωνοὶ τῆς ἀρχῆς*, αφού αυτοί προσέφεραν μόνο πλοία στην ηγεμονία. Πρβλ. 8.1.2, όπου ο κατάλογος με τις απώλειες των Αθηναίων δεν περιλαμβάνει τους ναύτες. Ο Hornblower 2008, 677-679, υποστηρίζει ότι ο Νικίας απευθύνεται εδώ στους μετοίκους ανάμεσα στους ναύτες και θεωρεί παράξενο το γεγονός ότι ο Νικίας δε χρησιμοποιεί ξεκάθαρα τον όρο «μέτοικος». Ο ίδιος επισημαίνει ότι στο χωρίο δεν υπονοείται ότι όλοι οι ναύτες ήταν μη Αθηναίοι, αλλά ότι κάποιοι από αυτούς δεν ήταν. Αυτό δεν είναι ξεκάθαρο, σημειώνει, επειδή μεσολαβεί μεγάλο διάστημα ανάμεσα στο σημείο αυτό και στη φράση *τοῖς δὲ ναύταις*. Και η Hunter 1973, 108 υποσ. 2, παρατηρεί ότι οι ναύτες που προσφωνούνται είναι κυρίως οι μέτοικοι.

[4] Ο Hornblower 2008, 678, εξηγεί ότι πρόκειται για την αττική διάλεκτο.

[5] Πρόκειται για συμμετρική πρόταση εντός μίας μακροσκελούς περιόδου, στην οποία εναλλάσσεται η γενική και η δοτική πτώση χωρίς την ύπαρξη αντίθεσης.

[6] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 79 και υποσ. 3, η επιθυμία για δόξα και θαυμασμό αποτελούσε χαρακτηριστικό στοιχείο του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, που υπάρχει και στους λόγους του Περικλή και άλλων Αθηναίων ηγετών, όπως αυτοί του Νικία. Η Hunter 1973, 108, παρατηρεί ότι η συναισθηματική επίκληση του Νικία θυμίζει τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή.

ἔλασσον[1] ***κατὰ τὸ ὠφελεῖσθαι***[2] *ἔς τε* ***τὸ φοβερὸν τοῖς ὑπηκόοις***[3] *καὶ* ***τὸ*** *μὴ* ***ἀδικεῖσθαι πολὺ πλέον*** *μετείχετε*[4] (7.63.3).

Εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πεζικό ≠ ναυτικό (*τῷ πεζῷ* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῖς ναύταις*), της οποίας οι όροι συνδέονται με το μόριο *δέ*, συνδεόντας τις διαδοχικές περιόδους και επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Η επαναλαμβανόμενη χρήση αυτής της αντίθεσης δημιουργεί συνοχή στο κείμενο. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες κακό ≠ καλό (*ταῖς ξυμφοραῖς ≠ βελτίω*), πραγματικό ≠ φαινομενικό (*ἐστί ≠ νομιζόμενοι, νομιζόμενοι ≠ ὄντες*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ και της οποίας τα μέλη στη δεύτερη περίπτωση συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης, θαυμασμός ≠ φόβος[5] (*ἐθαυμάζεσθε ≠ ἐς τὸ φοβερόν*), ηγεμόνας ≠ υπήκοος (*τῆς ἀρχῆς ≠ τοῖς ὑπηκόοις*), και ωφέλεια ≠ αδικία[6] (*κατὰ τὸ ὠφελεῖσθαι ≠ τὸ ἀδικεῖσθαι*). Σημειώνεται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους πολύ ≠ λίγο (*πλείους ≠ ἔλασσον, ἔλασσον ≠ πολὺ πλέον*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[7].

Ο Νικίας καλεί τους συμμάχους – στρατιώτες του να μην προδώσουν την αθηναϊκή ηγεμονία και να αποκρούσουν τους εχθρούς τους, αποδεικνύοντας την ανωτερότητα της εμπειρίας τους, παρόλες τις συμφορές τους.

ὥστε κοινωνοὶ μόνοι ***ἐλευθέρως*** *ἡμῖν τῆς ἀρχῆς ὄντες*[8] ***δικαίως*** *αὐτὴν* ***νῦν μὴ καταπροδίδοτε, καταφρονήσαντες δὲ***[9] *Κορινθίων τε, οὓς πολλάκις νενικήκατε, καὶ Σικελιωτῶν, ὧν οὐδ' ἀντιστῆναι οὐδεὶς ἕως ἤκμαζε τὸ ναυτικὸν ἡμῖν ἠξίωσεν,*

[1] Ο Dover 1965 (2), 54, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 443, θεωρούν ότι το *οὐκ ἔλασσον* δημιουργεί σύγκριση με τη συμμετοχή των Αθηναίων στην ηγεμονία ή με τη συμμετοχή των υπηκόων στον πολιτισμό των Αθηναίων.

[2] Ο Dover 1965 (2), 54, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 443, εξηγούν ότι η ωφέλεια δημιουργείται, επειδή οι υπήκοοι αποφεύγουν τις ευθύνες, τα έξοδα και τους κινδύνους.

[3] Ο Hornblower 2008, 679, διερωτάται κατά πόσο ο Νικίας δεν αντιλήφθηκε ότι αυτήν του τη δήλωση θα μπορούσαν να ακούσουν και κάποιοι από τους υπηκόους των Αθηναίων.

[4] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965 (2), 69, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 459, η μικρή ανταπόκριση που είχε η πρόσκληση του Γύλιππου προς τους υπηκόους των Αθηναίων στο 7.82.1 επιβεβαιώνει το επιχείρημα του Νικία.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται σε αυτό το λόγο και στο λόγο του Αθηναγόρα στο 6.36.1-2.

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Αθηναίου Διοδότου στο 3.42.3-4.

[7] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και σε άλλους λόγους του Νικία στο 6.9-14 και 7.11-15.

[8] Πρβλ. στο 8.46.3 τα λόγια του Αλκιβιάδη προς τον Τισσαφέρνη: *κοινωνοὺς αὐτῷ τῆς ἀρχῆς*. Δες και Hornblower 2008, 679.

[9] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 679, ο Νικίας επεξεργάζεται πλέον ρητορικά το λόγο του μετά από τα ηττοπαθή σχόλιά του. Ο ίδιος επισημαίνει την επανάληψη ρηματικών τύπων, σύνθετων με την πρόθεση *κατὰ* που δημιουργούν παρήχηση.

ἀμύνασθε αὐτούς, *καὶ δείξατε ὅτι καὶ* ***μετ' ἀσθενείας***[1] *καὶ* ***ξυμφορῶν***[2] ***ἡ ὑμετέρα ἐπιστήμη*** *κρείσσων ἐστὶν* ***ἑτέρας εὐτυχούσης ῥώμης***[3] (7.63.4).

Οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες δουλεία ≠ ελευθερία[4] (*τοῖς ὑπηκόοις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλευθέρως*), και αδικία ≠ δικαιοσύνη (*τὸ ἀδικεῖσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *δικαίως*), καθώς και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*τοῖς ὑπηκόοις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τῆς ἀρχῆς*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται η συντακτική αντίθεση: *μὴ καταπροδίδοτε ≠ καταφρονήσαντες δὲ ἀμύνασθε αὐτούς*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δὲ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός[5] (*μετ' ἀσθενείας ≠ ῥώμης*), και δυστυχία ≠ ευτυχία[6] (*ξυμφορῶν ≠ εὐτυχούσης*). Εξαιτίας αυτών των αντιθέσεων εντοπίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Πελοποννησίων και Συρακουσίων (*ὑμετέρα ≠ ἑτέρας*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εμπειρία ≠ δύναμη[7] (*ἡ ἐπιστήμη ≠ ῥώμης*)[8].

Ο Νικίας στρέφεται ακολούθως στους Αθηναίους λέγοντας ότι η μόνη επιλογή που έχουν είναι η νίκη[9]. Διαφορετικά, δηλώνει, οι εχθροί τους θα επιτεθούν εναντίον της Αθήνας και θα την υποδουλώσουν, ενώ οι ίδιοι θα υποδουλωθούν στους Συρακουσίους.

[1] Πρβλ. 7.50.3. Δες και Hornblower 2008, 679.
[2] Σύμφωνα με το Solmsen 1975, 45, το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί ο Νικίας στη δημηγορία του δε βοηθεί στην ανύψωση του ηθικού των Αθηναίων.
[3] Η Hunter 1973, 110-111 και υποσ. 5, 121, παρατηρεί ότι ο Νικίας υποτιμά φανερά τους Συρακουσίους, αποδίδοντας την ήττα των Αθηναίων στην κακή τους τύχη, η οποία υπήρχε βέβαια (7.50.4), αλλά οι αρνητικές της συνέπειες θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί με τη σωστή ηγεσία. Όπως σημειώνει η ίδια, ο Νικίας δεν είχε εκτιμήσει με τη λογική του (*πρόνοια, γνώμη*) την κατάσταση, όπως έκανε ο Περικλής, ο οποίος προειδοποιούσε ενάντια στην καταφυγή στην τύχη και στην ελπίδα.
[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε προηγούμενο λόγο του Νικία στο 6.20.2.
[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε άλλους λόγους του Νικία: στο 6.9-14 κα στο 7.11-15.
[6] Η ίδια ακριβώς αντίθεση εντοπίζεται στο λόγο των Λακεδαιμονίων πρέσβεων στο 4.18.4.
[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[8] Ο Dover 1965 (2), 55, επισημαίνει τις περίπλοκες αντιθέσεις αυτής της πρότασης. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 443.
[9] Η Hunter 1973, 109, παρατηρεί τη συναισθηματική επίκληση και την απελπισία στη συμβουλή του Νικία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

τούς τε Ἀθηναίους ὑμῶν[1] *πάλιν αὖ καὶ τάδε ὑπομιμνήσκω, ὅτι οὔτε ναῦς ἐν τοῖς νεωσοίκοις*[2] *ἄλλας ὁμοίας ταῖσδε οὔτε ὁπλιτῶν ἡλικίαν ὑπελίπετε*[3]*, εἴ τε ξυμβήσεταί τι ἄλλο*[4] *ἢ τὸ κρατεῖν ὑμῖν,* ***τούς*** *τε* ***ἐνθάδε πολεμίους*** *εὐθὺς* ***ἐπ' ἐκεῖνα*** *πλευσομένους καὶ* ***τοὺς ἐκεῖ ὑπολοίπους ἡμῶν ἀδυνάτους*** *ἐσομένους τούς τε αὐτοῦ καὶ* ***τοὺς ἐπελθόντας ἀμύνασθαι***[5]*. καὶ* ***οἱ μὲν*** *ἂν* ***ὑπὸ Συρακοσίοις*** *εὐθὺς γίγνοισθε, οἷς αὐτοὶ ἴστε οἵᾳ* ***γνώμῃ ἐπήλθετε***[6]***, οἱ δὲ ἐκεῖ ὑπὸ Λακεδαιμονίοις*** (7.64.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική (*ἐκπεπλῆχθαι* (στο 7.63.3) ≠ *γνώμῃ*) διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Όμοια οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους άμυνα ≠ επίθεση[7] (*ἀμύνασθε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοὺς ἐπελθόντας, τοὺς ἐπελθόντας* ≠ *ἀμύνασθαι* (ο ένας όρος τοποθετείται δίπλα από τον άλλο υπό μορφή οξύμωρου), *ἀμύνασθαι* ≠ *ἐπήλθετε*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, υπεροχή ≠ έλλειψη[8] (*ἤκμαζε* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπελίπετε*), και

---

[1] Ο Dover 1965 (2), 55, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 443, εξηγούν ότι η φράση αφορά στους Αθηναίους οπλίτες και ναύτες. Ο Hornblower 2008, 677, 680, σημειώνει ότι ο Νικίας απευθύνεται τώρα στους Αθηναίους ναύτες, αφού οι μέτοικοι ναύτες είχαν αναφερθεί προηγουμένως. Ο ίδιος επισημαίνει ότι οι οπλίτες είχαν ήδη λάβει ενθαρρυντικές παραινέσεις στο 7.63.2 και σημειώνει ότι η προειδοποίηση που ακολουθεί σχετίζεται όχι μόνο με τα πλοία, αλλά και με την έλλειψη αναπληρωματικών οπλιτών. Ο Νικίας, προσθέτει, στόχευε όλες του οι παρατηρήσεις, και ιδιαίτερα οι πιο γενικευμένες, να ληφθούν υπόψη από όλες τις κατηγορίες στρατιωτών.

[2] Στο λιμάνι του Πειραιά, όπως επισημαίνει ο Hornblower 2008, 680.

[3] Σύμφωνα με το Finley 1942, 246 και υποσ. 63, ο Νικίας στο 7.63.4-7.64 υπενθυμίζει στους ακροατές του τα προνόμια της αθηναϊκής ζωής, που θα έπρεπε να λάβουν υπόψη τους, σε συναισθηματικούς τόνους που θυμίζουν τον Επιτάφιο λόγο του Περικλή. Όμοια ο Rood 1998, 193, αναφέρει ότι ο Νικίας αυξάνει το συναισθηματικό τόνο του λόγου του, ανακαλώντας τον έπαινο της Αθήνας εκ μέρους του Περικλή. Πρβλ. και υποσ. 9 στη σελ. 839. Ο Lateiner 1985, 206, 205-206, θεωρεί ότι δεν ευσταθεί ο παραλληλισμός ανάμεσα στον Επιτάφιο και σε αυτό το λόγο του Νικία λόγω του διαφορετικού χειρισμού αυτών των θεμάτων από τους δύο ομιλητές και της μακρινής απόστασης που τους χωρίζει. Ο Hornblower 2008, 674, 680-681, παρατηρεί ότι το 7.64.1 παρουσιάζει λεκτικές αντιστοιχίες με την αφήγηση στο 8.1.2, όπου περιγράφεται η κατάσταση στην Αθήνα μετά από την καταστροφή στη Σικελία: *ὁπλιτῶν τε πολλῶν… καὶ ἡλικίας… ἅμα δὲ ναῦς οὐχ ὁρῶντες ἐν τοῖς νεωσοίκοις ἱκανάς*.

[4] Ο Dover 1965 (2), 55, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 443, παρατηρούν ότι η φράση υπονοεί την περίπτωση ήττας.

[5] Πρβλ. 8.1.2: *τούς τε ἀπὸ τῆς Σικελίας πολεμίους εὐθὺς σφίσιν ἐνόμιζον τῷ ναυτικῷ ἐπὶ τὸν Πειραιᾶ πλευσεῖσθαι… καὶ τοὺς αὐτόθεν πολεμίους τότε δὴ καὶ διπλασίως πάντα παρεσκευασμένους*. Δες και Hornblower 2008, 681, ο οποίος παρατηρεί ότι οι Συρακούσιοι, παρόλους τους φόβους των Αθηναίων, δεν έπλευσαν αμέσως εναντίον της Αθήνας. Επομένως, σημειώνει, η πρόβλεψη του Νικία αποδεικνύεται λανθασμένη.

[6] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965 (2), 55, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 443, από τη στιγμή που η θέση των Αθηναίων είναι απελπιστική, ο Νικίας δεν υποστηρίζει ότι θα ήταν ντροπιαστικό για ένα τόσο περήφανο στράτευμα να ηττηθεί, αλλά ότι οι Αθηναίοι δεν πρέπει να αναμένουν οίκτο από έναν εχθρό, του οποίου την ανεξαρτησία σκόπευαν να εξαλείψουν. Ο Hornblower 2008, 681-682, θεωρεί ότι ο Νικίας αναφέρεται ίσως στις μυστικές συναντήσεις των στρατηγών με την αθηναϊκή βουλή, όπου συζητείτο η υποδούλωση των Σελινουντίων και των Συρακουσίων, σε περίπτωση που οι Αθηναίοι κατάφερναν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους τη Σικελία· συναντήσεις που, ωστόσο, δε μνημονεύει ο ιστορικός. Η Hunter 1973, 113, κάνει λόγο για αινιγματική αναφορά.

[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε άλλες δημηγορίες του Νικία: στο 6.9-14, 6.20-23 και 6.68.

[8] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε προηγουμένους λόγους του Νικία στο 6.68 και στο 7.11-15. Εντοπίζεται επίσης και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή. Όμοια ο Dover 1965 (2), 55, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 443, εντοπίζουν λεκτικές ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο και στην επιστολή του Νικία στο 7.11-15. Η de Romilly 1963, 202 και υποσ. 1, παρατηρεί ότι, όταν ο Νικίας ζητεί από τους στρατιώτες του να υπερασπιστούν την Αθήνα που βρίσκεται σε κίνδυνο, το κάνει με περίκλειους όρους. Ο Macleod 1983, 145, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο και στον Επιτάφιο λόγο του Περικλή, καθώς και στον τελευταίο

δυνατός ≠ αδύνατος (*ῥώμης* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀδυνάτους*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζεται η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες εδώ ≠ εκεί[1] (*ἐνθάδε ≠ ἐπ' ἐκεῖνα, ἐνθάδε ≠ ἐκεῖ*, [*ἐνθάδε*] ≠ *ἐκεῖ*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο και εξαιτίας της οποίας σχηματίζονται οι πραγματολογικές αντιθέσεις προσώπων ανάμεσα στον ένα και στον άλλο (*οἱ μὲν ≠ οἱ δέ*) εντός του στρατοπέδου των Αθηναίων, και Συρακουσίων ≠ Πελοποννησίων (*ὑπὸ Συρακοσίοις ≠ ὑπὸ Λακεδαιμονίοις*). Οι αντιθέσεις αυτές είναι συμμετρικές και σκοπό έχουν να δείξουν την όμοια μοίρα των Αθηναίων στη Σικελία και στην κεντρική Ελλάδα και το διαχωρισμό των εχθρών τους. Παρατηρείται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων και Πελοποννησίων ≠ Αθηναίων (*τοὺς πολεμίους ≠ τοὺς ὑπολοίπους ἡμῶν*) που εντοπίζεται επίσης εντός συμμετρικής πρότασης και συνδυάζεται με την πραγματολογική τοπική αντίθεση που σημειώνεται στην ίδια περίοδο. Η τελευταία αντίθεση ολοκληρώνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Στο τέλος του λόγου του ο Νικίας καλεί τους στρατιώτες του να αγωνιστούν με γενναιότητα, εκπροσωπώντας την Αθήνα και αποδεικνύοντας την επιδεξιότητα και την ευψυχία τους. Αυτός, καταλήγει, είναι ο μόνος τρόπος να σωθούν[2].

> *ὥστε **ἐν ἑνὶ** τῷδε **ὑπὲρ ἀμφοτέρων** ἀγῶνι καθεστῶτες καρτερήσατε, εἴπερ **ποτέ**, καὶ ἐνθυμεῖσθε **καθ' ἑκάστους** τε καὶ **ξύμπαντες** ὅτι **οἱ ἐν ταῖς ναυσὶν** ὑμῶν **νῦν** ἐσόμενοι καὶ **πεζοὶ** τοῖς Ἀθηναίοις εἰσὶ καὶ **νῆες** καὶ ἡ ὑπόλοιπος πόλις καὶ τὸ μέγα ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν, περὶ ὧν, εἴ τίς τι **ἕτερος ἑτέρου** προφέρει ἢ **ἐπιστήμῃ**[3] ἢ **εὐψυχίᾳ**, οὐκ ἂν ἐν ἄλλῳ μᾶλλον καιρῷ ἀποδειξάμενος αὐτός τε **αὐτῷ** ὠφέλιμος γένοιτο καὶ **τοῖς ξύμπασι** σωτήριος*[4] (7.64.2).

Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στο 7.63.4) ≠ *ποτε, ποτε ≠ νῦν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη

του λόγο στο 2.60-64. Δες και Hornblower 2008, 682, για αντιστοιχίες ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Νικία και στον τελευταίο λόγο του Περικλή. Πρβλ. και την υποσ. 3 στη σελ. 840.

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους προηγούμενους λόγους του Νικία στο 6.9-14, όπου λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο, και στο 6.20-23. Ο Hornblower 2008, 682, εντοπίζει επίσης ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο και στο λόγο του Νικία στο 6.20-23.

[2] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 216, ο Νικίας, εκθέτοντας τη σοβαρότητα της κατάστασης, εκφράζει τα συναισθήματα όλων όσοι είχαν λάβει μέρος στην εκστρατεία.

[3] Όπως σημειώνει η Hunter 1973, 109-110, ο Νικίας επικαλείται την *ἐπιστήμην* και την *ἐμπειρίαν* που αποτελούσαν χαρακτηριστικά στοιχεία των Αθηναίων στον τομέα του ναυτικού (πρβλ. 7.61.3, 7.63.4), αλλά ξεχνά ή αγνοεί ότι αυτά τα προτερήματα δε θα έχουν καμία σημασία, αφού η ναυμαχία που θα ακολουθήσει θα είναι στην πραγματικότητα πεζομαχία.

[4] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 682, το τέλος του λόγου παραπέμπει στη αρχή του: *ὁ μὲν ἀγών… κοινὸς ἅπασιν ἔσται περί τε σωτηρίας* (7.61.1). Όπως σημειώνει ο Tompkins 1972, 185, ο Νικίας χρησιμοποιεί συχνά στις δημηγορίες του τις λέξεις *σῴζειν* και *σωτηρία*, οι οποίες αποτελούν δείγμα του συντηρητικού του χαρακτήρα. Δες και Murray 1961, 34-35, ο οποίος είχε επίσης παρατηρήσει ότι ο Νικίας χρησιμοποιεί στους λόγους του παραδοσιακές έννοιες, όπως ήταν οι έννοιες *εὐτυχία* και *σωτηρία*.

σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ένας ≠ πολύς[1] (*ἐν ἑνὶ ≠ ὑπὲρ ἀμφοτέρων*), της οποίας οι όροι είναι εμπρόθετοι με διαφορετική πρόθεση, μέρος ≠ όλον (*καθ' ἑκάστους ≠ ξύμπαντες, ξύμπαντες ≠ αὑτῷ, αὑτῷ ≠ τοῖς ξύμπασι*), σχηματίζοντας αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και εμπειρία ≠ τόλμη[2] (*ἐπιστήμῃ ≠ εὐψυχίᾳ*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *ἤ… .ἤ*. Εντοπίζονται και οι πραγματολογικές αντιθέσεις: τόπου ανάμεσα στις έννοιες ναυτικό ≠ πεζικό (*οἱ ἐν ταῖς ναυσί ≠ πεζοί, πεζοί ≠ νῆες*), ολοκληρώνοντας το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και προσώπων ανάμεσα στον έναν και στον άλλο (*ἕτερος ≠ ἑτέρου*). Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση, η οποία λειτουργεί αντιθετικά.

Αμέσως μετά από τον παραινετικό του λόγο ο Νικίας έδωσε διαταγή στους Αθηναίους να επιβιβαστούν στα πλοία τους[3] (7.65.1). Ο ιστορικός μεταφέρεται ακολούθως στο στρατόπεδο των Συρακουσίων, όπου ο Γύλιππος και οι Συρακούσιοι, βλέποντας τις προετοιμασίες των Αθηναίων, κατάλαβαν ότι οι Αθηναίοι σκόπευαν να ναυμαχήσουν. Οι ίδιοι, όπως σημειώνει ο Θουκυδίδης, είχαν πληροφορηθεί τις καινοτομίες των Αθηναίων[4] και είχαν λάβει προστατευτικά μέτρα. Όταν όλα είχαν ετοιμαστεί[5], οι Συρακούσιοι στρατηγοί και ο Γύλιππος[6] λαμβάνουν με τη σειρά τους το λόγο, με σκοπό να ενθαρρύνουν τους στρατιώτες τους[7] (7.65).

---

[1] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και σε άλλο λόγο του Νικία στο 6.20.2.

[2] Η ίδια ακριβώς αντίθεση εντοπίζεται στο λόγο των Κορινθίων στο 1.121.4. Εντοπίζεται επίσης στις στρατιωτικές παρακελεύσεις των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα στο 2.87-89 και του Νικία στο 6.68.2.

[3] Πρβλ. και την υποσ. 1 στη σελ. 830.

[4] Για τις καινοτομίες αυτές δεν είχε γίνει αναφορά στην αφήγηση, αλλά γίνονται γνωστές μέσα από το λόγο του Νικία στο 7.61-64. Δες και Hornblower 2008, 682. Ο Kagan 1981, 331, υποθέτει ότι οι πληροφορίες θα δόθηκαν στους Συρακουσίους από άνδρες που δραπέτευαν από το αντίπαλο στρατόπεδο ή από κατασκόπους.

[5] Αξίζει να σημειωθεί η ομοιότητα του χωρίου με την εισαγωγική παράγραφο του προηγούμενου λόγου: *ἐπειδὴ τὰ πολλὰ ἑτοῖμα ἦν… παρεκελεύσατό τε πρῶτον καὶ ἔλεξε τοιάδε* (7.60.5) – *καὶ ἐπειδὴ πάντα ἑτοῖμα ἦν, παρεκελεύσαντο… καὶ ἔλεξαν τοιάδε* (7.65.3). Η διαφορά, που εντοπίζεται στα δύο επίθετα, δείχνει την ανωτερότητα των Συρακουσίων και των συμμάχων τους, η οποία επιβεβαιώνεται στο λόγο και στη μάχη που ακολουθεί.

[6] Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 281, ο Γύλιππος χαρακτηρίζεται από αποφασιστικότητα, επινοητικότητα και ικανότητα να δημιουργεί καλές ευκαιρίες, ακόμα και όταν διέθετε αδύναμο στράτευμα. Πρβλ. και υποσ. 1 στη σελ. 809.

[7] Ο Dover 1965 (2), 55, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 444, σημειώνουν ότι ο ιστορικός δε διευκρινίζει, κατά πόσο αυτός ο λόγος ειπώθηκε από έναν ομιλητή, που δεν κατονομάζεται, ή αν αποτελεί σύνθεση διαφορετικών λόγων από διαφορετικούς ομιλητές. Οι ίδιοι θεωρούν ότι οι απόψεις που καταγράφονται στο λόγο σχετίζονται με τους Συρακουσίους και υποστηρίζουν ότι ο λόγος δεν εκφωνήθηκε από το Γύλιππο. Ο Hornblower 2008, 683-685, παρατηρεί ότι η ίδια εισαγωγική φόρμουλα (για το Γύλιππο και τους στρατηγούς) επαναλαμβάνεται και μετά από τη δημηγορία. Πρβλ. 7.65.1, 7.65.3 και 7.69.1, όπου στην πρώτη περίπτωση τα ονόματά τους αναφέρονται με αντίστροφη σειρά σε σχέση με τις άλλες δύο. Και ο Hornblower επισημαίνει ότι ο εκδικητικός τόνος του λόγου θα ταίριαζε καλύτερα στους Συρακούσιους και πιστεύει ότι ο Γύλιππος θα ήταν υπεύθυνος ίσως για το στρατιωτικό – ναυτικό υλικό του κεντρικού μέρους του λόγου. Θεωρεί, ωστόσο, ότι δεν είναι εύκολος ο διαχωρισμός του λόγου σε μέρη. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 283, η παρακέλευση δεν περιέχει κάποιο σπαρτιατικό χαρακτηριστικό που θα παρέπεμπε στο Γύλιππο, ενώ κάποιες από τις ιδέες που εκφράζονται δείχνουν ότι ο λόγος είναι συρακούσιας καταγωγής.

Οι Συρακούσιοι στρατηγοί και ο Γύλιππος αρχίζουν την παρακέλευσή τους[1], υπενθυμίζοντας στους στρατιώτες τους τα προηγούμενα λαμπρά τους κατορθώματα και διαβεβαιώνοντάς τους ότι ο αγώνας που θα αναλάβουν θα τους χαρίσει δόξα.

Ὅτι μὲν <u>καλὰ</u> ***τὰ προειργασμένα*** *καὶ* ***ὑπὲρ*** *<u>καλῶν</u>* ***τῶν μελλόντων*** *ὁ ἀγὼν ἔσται[2], ὦ Συρακόσιοι καὶ ξύμμαχοι[3],* ***οἵ*** *τε* ***πολλοὶ δοκεῖτε*** *ἡμῖν* ***εἰδέναι*** *(οὐδὲ γὰρ ἂν αὐτῶν οὕτω προθύμως ἀντελάβεσθε[4]), καὶ εἴ* ***τις*** *μὴ ἐπὶ ὅσον δεῖ ἤσθηται,* ***σημανοῦμεν*** (7.66.1).

Στην αρχή της στρατιωτικής παρακέλευσης χρησιμοποιείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ μέλλον[5] (*τὰ προειργασμένα ≠ ὑπὲρ των μελλόντων*). Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται με το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη του επιθέτου *καλὸς* και στα δύο της μέρη. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στην αρχή της προηγούμενης παρακέλευσης του Νικία είχαν εντοπιστεί πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις[6]. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πολύς ≠ ένας[7] (*οἱ πολλοί ≠ τις*) και φαινομενικό ≠ πραγματικό[8] (*δοκεῖτε εἰδέναι ≠ σημανοῦμεν*).

Οι στρατηγοί εξηγούν ότι οι στόχοι των Αθηναίων ήταν να υποδουλώσουν τη Σικελία και έπειτα την Πελοπόννησο και την υπόλοιπη Ελλάδα[9]. Οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους, υπενθυμίζουν οι στρατηγοί, είναι οι πρώτοι που αντιστάθηκαν στην αθηναϊκή ηγεμονία και κατάφεραν να νικήσουν το ναυτικό της, πράγμα που είναι φυσικό να επιτύχουν και στην επικείμενη ναυμαχία.

---

[1] Για ανάλυση αυτής της στρατιωτικής παρακέλευσης δες Leimbach 1985, 112-120.

[2] Πρβλ. 7.56.2, 7.59.2, 7.86.2. Δες και Hornblower 2008, 739, ο οποίος σημειώνει ότι στο 7.86.2 χρησιμοποιείται για τελευταία φορά το μοτίβο του «αγώνα» που επανέρχεται στο δεύτερο μισό αυτού του βιβλίου. Δες και Ros 1938, 106.

[3] Ο Hornblower 2008, 684, παρατηρεί ότι αυτή είναι η μοναδική περίπτωση που εμφανίζεται στην *Ιστορία* αυτή η φόρμουλα, αφού δεν υπάρχει άλλη στρατιωτική παρακέλευση σε ευθύ λόγο στα βιβλία 6 και 7 που να εκφωνείται από μη Αθηναίο στρατηγό.

[4] Πρβλ. *προθύμως ἀντιλαβέσθαι* (7.70.7) και πριν από το λόγο: *ἀντιλαβήν* (7.65.2). Δες και Hornblower 2008, 685.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.61-64.

[6] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 156-157 και υποσ. 56, το διάγραμμα των δύο ομιλιών (7.61-64, 7.66-68) είναι σε γενικές γραμμές παράλληλο και τα επιχειρήματα αντιτίθενται με αυστηρή ακρίβεια. Σύμφωνα με την ίδια, υπάρχουν πολλές λεκτικές αντιστοιχίες ανάμεσα στους δύο λόγους. Εκτός από το φαινομενικό παραλληλισμό στην αρχή των δύο δημηγοριών, προσθέτει, οι πρώτες φράσεις του Νικία (7.61) και οι τελευταίες του Γύλιππου και των Συρακουσίων στρατηγών (7.68) παρουσιάζονται αντίστροφες. Δες και Rittelmeyer 1915, 134-136, για παραλληλισμό των δύο λόγων. Ο Hornblower 2008, 674, 676, 681-682, 684, 686-689, παρατηρεί ότι οι δύο δημηγορίες αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και με την αφήγηση. Ο ίδιος εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στις δύο δημηγορίες στο λεκτικό και στη δομή. Η Hunter 1973, 109-113, παραλληλίζει αυτή την αντιλογία με την αντιλογία του Φορμίωνα και των Πελοποννησίων στρατηγών (2.87-89), εντοπίζοντας αντιστοιχίες μεταξύ τους. Σημειώνει επίσης την παράλληλη δομή των δύο λόγων του Νικία και των Συρακουσίων στρατηγών – Γύλιππου και επισημαίνει ότι ο δεύτερος λόγος αντικρούει τα επιχειρήματα του πρώτου. Ο Hornblower 2008, 685, 689, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο και σε λόγους του Περικλή (2.35-46, 2.60-64).

[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στο τέλος του προηγούμενου λόγου του Νικία στο 7.64.2.

[8] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

[9] Η de Romilly 1963, 53 υποσ. 1, παρατηρεί ότι στο 6ο και 7ο βιβλίο υπάρχουν συνεχείς υπενθυμίσεις των στόχων του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Ο Hornblower 2008, 685, παρατηρεί ότι το υποθετικό σχέδιο των Αθηναίων στη Σικελία μοιάζει με αυτό που είχε περιγράψει ο Αλκιβιάδης στη Σπάρτη (6.89-92), το οποίο θα γνωστοποιήθηκε στους Συρακουσίους μέσω του Γύλιππου.

Ἀθηναίους γὰρ ἐς τὴν χώραν τήνδε ἐλθόντας πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς Σικελίας ***καταδουλώσει****, ἔπειτ', εἰ* ***κατορθώσειαν****, καὶ τῆς Πελοποννήσου τε καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καὶ* ***ἀρχὴν*** *τὴν ἥδη μεγίστην τῶν τε* ***πρὶν*** *Ἑλλήνων καὶ τῶν* ***νῦν*** *κεκτημένους, πρῶτοι ἀνθρώπων* ***ὑποστάντες*** *τῷ ναυτικῷ, ᾧπερ* ***πάντα*** *κατέσχον*[1]*, τὰς μὲν <u>νενικήκατε</u>* ***ἤδη*** *ναυμαχίας, τὴν δ' ἐκ τοῦ εἰκότος* ***νῦν*** *<u>νικήσετε</u>* (7.66.2).

Οι πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις συνεχίζονται και κυριαρχούν στη δεύτερη περίοδο του λόγου. Εντοπίζονται οι χρονικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μέλλον και παρελθόν (*ὑπὲρ τῶν μελλόντων* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρίν*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω και η οποία διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας, και παρελθόν ≠ παρόν (*πρὶν ≠ νῦν, νῦν ≠ ἤδη, ἤδη ≠ νῦν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[2]. Στόχος των ομιλητών δεν είναι να αντιδιαστείλουν τις τρεις χρονικές βαθμίδες, αλλά να δείξουν την ενότητά τους: οι επιτυχίες του παρελθόντος θα συνεχιστούν και στο παρόν και στο μέλλον. Στην πρώτη περίπτωση της χρονικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν οι όροι της συνδέονται μέσω των μορίων *τε… καί*, ενώ στην τελευταία περίπτωση συνδέονται μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Στην τελευταία περίπτωση μέσω του σχήματος της αναφοράς, με την επανάληψη του ρήματος *νικῶ*, τονίζεται ακόμη περισσότερο η επικείμενη νίκη των Συρακουσίων. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας[3] (*ἐπὶ καταδουλώσει ≠ ἀρχήν, ἀρχήν ≠ ὑποστάντες*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του σχήματος της κλιμάκωσης στην περίοδο, για να τονιστούν οι επεκτατικές βλέψεις των Αθηναίων: *ἐπὶ τῆς Σικελίας – τῆς Πελοποννήσου – τῆς ἄλλης Ἑλλάδος*.

Οι στρατηγοί υποστηρίζουν ότι οι άνδρες που αποδεικνύονται κατώτεροι χάνουν την αυτοπεποίθησή τους και είναι έτοιμοι να υποκύψουν, αν και διαθέτουν ακόμη δύναμη. Αυτό, πιστεύουν, πρόκειται να πάθουν και οι Αθηναίοι.

ἄνδρες γὰρ ἐπειδὰν ᾧ ἀξιοῦσι ***προύχειν κολουθῶσι***[4]***, τό γ' ὑπόλοιπον αὐτῶν τῆς δόξης ἀσθενέστερον αὐτὸ ἑαυτοῦ ἐστιν ἢ εἰ μηδ' ὡήθησαν τὸ πρῶτον****, καὶ τῷ* ***<u>παρ' ἐλπίδα</u>***[5]

[1] Όπως παρατηρεί ο Leimbach 1985, 114, μετά από τις πρόσφατες ήττες το αθηναϊκό ναυτικό είχε χάσει πλέον την τρομακτική του δύναμη.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Νικία.
[3] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.61-64.
[4] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 685-686, το ρήμα αυτό χρησιμοποιείται μόνο εδώ σε όλη την *Ιστορία* και εντοπίζεται και στον Όμηρο και στον Ηρόδοτο, όπου δηλώνει τη διάψευση των υμέρμετρων φιλοδοξιών. Οι ομιλητές, συνεχίζει, αναφέρονται στη ναυτική υπεροχή των Αθηναίων, η οποία αποκρούστηκε από την επινοητικότητα των Συρακουσίων, που με τη σειρά της είχε ως αντικείμενο μίμησης τους Κορινθίους (7.36.2). Οι Συρακούσιοι, παρατηρεί, αντιγράφουν την πορεία των Αθηναίων. Πρβλ. 7.55.2.
[5] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 156, οι ελπίδες που τρέφουν οι Αθηναίοι είναι εξωπραγματικές, αφού ακόμη και η ίδια η φύση των ελπίδων τους καθησυχάζει τον εχθρό.

τοῦ αὐχήματος σφαλλόμενοι[1] *καὶ* ***παρὰ ἰσχὺν τῆς δυνάμεως ἐνδιδόασιν· ὃ νῦν Ἀθηναίους*** *εἰκὸς* ***πεπονθέναι***[2] (7.66.3).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επιτυχία ≠ αποτυχία (*κατορθώσειαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σφαλλόμενοι*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους υπήκοος ≠ ηγεμόνας (*ὑποστάντες* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *προύχειν*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή / υπερβολή ≠ έλλειψη[3] (*προύχειν ≠ κολουθῶσι, κολουθῶσι ≠ τοῦ αὐχήματος*), η οποία παρατηρείται με τη μορφή Α-Β-Α΄, αλαζονεία ≠ υποταγή[4] (σχετική με την προηγούμενη) (*τοῦ αὐχήματος ≠ ἐνδιδόασιν*), και ελπίδα ≠ δύναμη (*παρ' ἐλπίδα ≠ παρὰ ἰσχύν*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση. Χρησιμοποιείται και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αδύνατος ≠ δυνατός[5] (*ἀσθενέστερον ≠ παρὰ ἰσχὺν τῆς δυνάμεως*). Αξίζει να σημειωθεί ότι στο δεύτερο μέλος της αντίθεσης εντοπίζονται δύο συνώνυμοι όροι με το δεύτερο να εξαρτάται συντακτικά από τον πρώτο[6]. Η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν εντοπίζεται υπό μορφή συντακτικής αντίθεσης: *τό ὑπόλοιπον αὐτῶν τῆς δόξης ἀσθενέστερον αὐτὸ ἑαυτοῦ ἐστιν ≠ ἢ εἰ μηδ' ὡήθησαν τὸ πρῶτον*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἢ* δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής, για να τονιστεί η παρούσα αδυναμία των Αθηναίων. Η ίδια χρονική αντίθεση εντοπίζεται και αμέσως μετά (*τὸ πρῶτον ≠ νῦν*), συνεχίζοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου.

Αντίθετα, συνεχίζουν οι στρατηγοί, το φρόνημα των Συρακουσίων και των συμμάχων τους έχει αναπτερωθεί, επειδή έχουν αποκτήσει πλέον εμπειρία και αυτοπεποίθηση από τις νίκες τους[7].

ἡμῶν δὲ *τό τε ὑπάρχον* ***πρότερον****, ᾧπερ καὶ* ***ἀνεπιστήμονες*** *ἔτι ὄντες* ***ἀπετολμήσαμεν****,* ***βεβαιότερον νῦν****, καὶ* ***τῆς δοκήσεως*** *προσγεγενημένης αὐτῷ, τὸ κρατίστους εἶναι εἰ τοὺς κρατίστους ἐνικήσαμεν, διπλασία* ***ἑκάστου ἡ ἐλπίς****· τὰ δὲ πολλὰ πρὸς τὰς ἐπιχειρήσεις* ***ἡ*** *μεγίστη* ***ἐλπὶς*** *μεγίστην καὶ τὴν προθυμίαν παρέχεται* (7.67.1).

---

[1] Πρβλ. *σφαλοῦσι* (7.67.2), *ἐκ τοῦ σφαλῆναι* (7.68.3). Δες και Hornblower 2008, 686-687, 689, 699, ο οποίος επισημαίνει την επανάληψη του αθλητικού όρου που εντοπίζεται και στην αφήγηση.

[2] Όπως παρατηρεί η Hunter 1973, 112, οι Συρακούσιοι δε βασίζονται στην τύχη, αλλά στα προηγούμενά τους κατορθώματα.

[3] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική ωστόσο, είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.63.4-7.64.1.

[4] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο λόγο των Λακεδαιμονίων πρέσβεων στο 4.19.4.

[5] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.63.4-7.64.1.

[6] Δες και Ros 1938, 103, ο οποίος σημειώνει την ύπαρξη του σχήματος της *μεταβολῆς* στο χωρίο.

[7] Πρβλ. και την υποσ. 2 στη σελ. 828. Όπως σημειώνει και η Hunter 1973, 161, ο Γύλιππος και οι Συρακούσιοι στρατηγοί επικαλούνται τις προηγούμενες νίκες των στρατιωτών τους, με σκοπό να τους πείσουν να πολεμήσουν γενναία.

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του μορίου *δέ*. Αντιπαραβάλλονται οι Αθηναίοι με τους Συρακουσίους / Πελοποννησίους μέσω της πραγματολογικής αντίθεσης προσώπων: *Ἀθηναίους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡμῶν*. Η αντίθεση αυτή συνδυάζεται με την πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρότερον*), που συνεχίζει το αντιθετικό μοτίβο της δημηγορίας, ενισχύοντας τη συνοχή του κειμένου. Όμοια και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πάσχω (στην πλευρά των Αθηναίων) ≠ ενεργώ (στην πλευρά των Συρακουσίων / Πελοποννησίων) (*πεπονθέναι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀπετολμήσαμεν*), για να τονιστεί η τόλμη των τελευταίων, όλον ≠ μέρος[1] (*πάντα* (στο 7.66.2) ≠ *ἑκάστου*), και δύναμη ≠ ελπίδα (*παρὰ ἰσχύν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἡ ἐλπίς*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντός της περιόδου εντοπίζεται και πάλι η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*πρότερον ≠ νῦν*), επεκτείνοντας περαιτέρω το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες απειρία ≠ τόλμη[2] (*ἀνεπιστήμονες ≠ ἀπετολμήσαμεν*) και βέβαιο ≠ αβέβαιο (*βεβαιότερον ≠ τῆς δοκήσεως*). Προς το τέλος της περιόδου το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί έναντι του σχήματος της αναφοράς με την επανάληψη των όρων *κράτιστος, ἐλπὶς* και *μεγίστη*[3].

Οι στρατηγοί σημειώνουν ότι γνωρίζουν πως οι Αθηναίοι έχουν μιμηθεί την προετοιμασία τους και δηλώνουν ότι έχουν προετοιμαστεί αναλόγως[4]. Οι Αθηναίοι, παρατηρούν ωστόσο, δεν είναι συνηθισμένοι να μεταφέρουν οπλίτες και ακοντιστές πάνω στα πλοία τους και επομένως θα δημιουργηθεί σύγχυση.

Τά τε τῆς ἀντιμιμήσεως ***αὐτῶν τῆς παρασκευῆς ἡμῶν τῷ μὲν ἡμετέρῳ τρόπῳ ξυνήθη τέ ἐστι***[5] *καὶ οὐκ* ***ἀνάρμοστοι***[6] ***πρὸς ἕκαστον αὐτῶν*** *ἐσόμεθα·* ***οἱ δ’***, *ἐπειδὰν πολλοὶ μὲν*

[1] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο στον προηγούμενο λόγο του Νικία.

[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στη στρατιωτική παρακέλευση των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87, όπου λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο.

[3] Δες και Hornblower 2008, 686, ο οποίος παρατηρεί ότι η ιδέα του διπλασιασμού που εκφράζεται ρητά με τον όρο *διπλασία* αναπαριστάται και υφολογικά με την επανάληψη των επιθέτων *κρατίστη* και *μεγίστη*. Δες και Rittelmeyer 1915, 43.

[4] Πρβλ. 7.65.1-2. Δες και Hunter 1973, 112, η οποία παρατηρεί ότι ο Γύλιππος και οι στρατηγοί αδιαφορούν για τις πρόσφατες καινοτομίες των Αθηναίων.

[5] Η Hunter 1973, 112-113, 115-116, παρατηρεί ότι ο Γύλιππος και οι Συρακούσιοι στρατηγοί δεν αναφέρονται διεξοδικά στη στρατηγική που θα ακολουθήσουν, επειδή αυτή ήταν ίσως η ίδια με τις προηγούμενες μάχες και η εμπειρία τους τους καθιστούσε ικανούς να γνωρίζουν την αποτελεσματικότητά της (πρβλ. 7.36.2-6). Επικεντρώνονται, αντίθετα, στις αντιδράσεις των εχθρών τους, προβλέποντας την αθηναϊκή ήττα. Έτσι δίνουν αυτοπεποίθηση στους στρατιώτες τους και το δικαίωμα να περιφρονούν τον αντίπαλό τους. Ο λόγος τους, καταλήγει, αποδεικνύεται *κρείττων* και δείχνει ότι η ήττα των Αθηναίων είναι αναπόφευκτη· γεγονός που επιβεβαιώνεται και από την ιστορική αφήγηση.

[6] Ο Hornblower 2008, 686, παρατηρεί ότι ο όρος χρησιμοποιείται μόνο στο σημείο αυτό στην *Ιστορία* και δεν εντοπίζεται πουθενά αλλού με την ίδια σημασία. Δες και *LSJ a.l.*

ὁπλῖται ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων ***παρὰ τὸ καθεστηκὸς***[1] *ὥσι,* <u>*πολλοὶ*</u> *δὲ καὶ ἀκοντισταὶ* ***χερσαῖοι***[2] *ὡς εἰπεῖν Ἀκαρνᾶνές τε καὶ ἄλλοι* ***<u>ἐπὶ ναῦς</u>*** *ἀναβάντες*[3]*, οἳ οὐδ' ὅπως καθεζομένους χρὴ τὸ βέλος ἀφεῖναι εὑρήσουσι*[4]*,* ***πῶς οὐ σφαλοῦσί*** *τε* <u>*τὰς ναῦς*</u> ***καὶ*** *ἐν σφίσιν αὐτοῖς* ***πάντες*** *οὐκ* ***<u>ἐν τῷ</u> ἑαυτῶν <u>τρόπῳ</u>*** *κινούμενοι* ***ταράξονται;*** (7.67.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νίκη ≠ ήττα (*ἐνικήσαμεν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *σφαλοῦσι*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες φαινομενικό ≠ πραγματικό (*τῆς δοκήσεως* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐστίν*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Το σχήμα της αναφοράς κυριαρχεί και σε αυτή την περίοδο με την επανάληψη των όρων *τρόπος, πολὺς* και *ναῦς*. Αυτή τη φορά το σχήμα της αναφοράς συνδυάζεται με το σχήμα της αντίθεσης. Η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Συρακουσίων / Πελοποννησίων, που συνδέει την προηγούμενη περίοδο με αυτήν, δημιουργεί νέο αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5] (*ἡμῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *αὐτῶν, αὐτῶν ≠ ἡμῶν, ἡμῶν ≠ αὐτῶν, τῷ μὲν ἡμετέρῳ τρόπῳ ≠ οἱ δέ*) λόγω της εμφαντικής χρήσης των αντωνυμιών. Στην τελευταία περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*. Το δεύτερο μέλος της τρίτης περίπτωσης εντοπίζεται εντός των μελών της τελευταίας αντίθεσης. Αντίθετα η μέχρι τώρα υπερέχουσα και επαναλαμβανόμενη χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν απουσιάζει. Εντοπίζονται οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία[6] (*τῆς παρασκευῆς ≠ ἀνάρμοστοι*), και συνήθης ≠ ασυνήθιστος[7] (*ξυνήθη ≠ παρὰ τὸ καθεστηκός, παρὰ τὸ καθεστηκός ≠ ἐν τῷ ἑαυτῶν τρόπῳ*[8]), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες μέρος ≠ όλον (*πρὸς ἕκαστον ≠ πάντες*), η οποία είχε εντοπιστεί και στην προηγούμενη περίοδο. Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες πεζικό ≠ ναυτικό[9] (*χερσαῖοι ≠ ἐπὶ ναῦς*). Στο τέλος της περιόδου εντοπίζεται και το σχήμα της υποφοράς μέσω της

[1] Ο Hornblower 2008, 686, παρατηρεί ότι η φράση συνδέεται με το κεντρικό θέμα αυτού του λόγου, αυτό της «υποδούλωσης». Η φράση εντοπίζεται αυτούσια στο 1.98.4, όπου αναφέρεται στην *παρὰ τὸ καθεστηκὸς* υποδούλωση της Νάξου. Πρβλ. το 7.68.2: *δουλωσόμενοι.*

[2] Ο Dover 1965 (2), 56, παρατηρεί ότι ο όρος *χερσαῖος* χρησιμοποιείται κανονικά για ζώα και όχι για ανθρώπους.

[3] Πρβλ. 7.60.4. Δες και Hornblower 2008, 686, ο οποίος παρατηρεί το όμοιο λεκτικό.

[4] Όπως εξηγεί ο Dover 1965 (2), 56, οι στρατιώτες ήταν ασταθείς πάνω σε ένα κινούμενο πλοίο και ένας άνδρας χρειαζόταν χώρο για να κινηθεί, ώστε να ρίξει αποτελεσματικά ένα ακόντιο. Πρβλ. 7.40.5. Δες και Hornblower 2008, 687, για τον παραλληλισμό.

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.61-64.

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στους δύο λόγους του Αρχίδαμου στο 1.80-85 και στο 2.11.

[7] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[8] Ο Ros 1938, 111, εντοπίζει το σχήμα της *μεταβολῆς* ανάμεσα στις φράσεις *παρὰ τὸ καθεστηκὸς* και *ἐν τῷ ἑαυτῶν τρόπῳ.*

[9] Η αντιπαραβολή αυτή αποτελούσε το κεντρικό αντιθετικό μοτίβο του προηγούμενου λόγου του Νικία. Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144 και στις στρατιωτικές παρακελεύσεις των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα (2.87-89), καθώς και στην επιστολή του Νικία στο 7.11-15.

ρητορικής ερώτησης των στρατηγών: *πῶς οὐ σφαλοῦσί τε καὶ ταράξονται;* και της εννοούμενης απάντησής της: *ἀλλὰ σφαλοῦσί τε καὶ ταράξονται*.

Οι στρατηγοί στρέφονται ακολούθως στο θέμα των πολυάριθμων καραβιών των Αθηναίων· στοιχείο που, όπως υποστηρίζουν, δε θα είναι προς όφελος των Αθηναίων, αφού λόγω της στενότητας του χώρου δε θα μπορούν να κάνουν ελιγμούς και θα βλάπτονται από τα καράβια των Συρακουσίων.

ἐπεὶ καὶ ***τῷ πλήθει*** *τῶν νεῶν οὐκ* ***ὠφελήσονται****, εἴ τις καὶ τόδε ὑμῶν, ὅτι οὐκ ἴσαις ναυμαχήσει,* ***πεφόβηται****·* ***ἐν ὀλίγῳ*** *γὰρ* ***πολλαὶ ἀργότεραι μὲν ἐς τὸ δρᾶν*** *τι ὧν βούλονται ἔσονται,* ***ῥᾷσται δὲ ἐς τὸ βλάπτεσθαι*** *ἀφ᾽ ὧν ἡμῖν* ***παρεσκεύασται*** (7.67.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ελπίδα ≠ φόβος[1] (*ἡ ἐλπίς* (στο 7.67.1) ≠ *πεφόβηται*) και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους μη προετοιμασία ≠ προετοιμασία (*ἀνάρμοστοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *παρεσκεύασται*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διεκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες πολύς ≠ λίγος (*τῷ πλήθει ≠ ἐν ὀλίγῳ, ἐν ὀλίγῳ ≠ πολλαί*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄[2], και ωφέλεια ≠ βλάβη (*ὠφελήσονται ≠ ἐς τὸ βλάπτεσθαι*). Παρατηρούνται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αργοπορία ≠ ταχύτητα (*ἀργότεραι ≠ ῥᾷσται*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, και ενεργώ ≠ πάσχω (*ἐς τὸ δρᾶν ≠ ἐς τὸ βλάπτεσθαι*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση και η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο. Οι δύο τελευταίες αντιθέσεις εντοπίζονται σε συμμετρική περίοδο.

Οι στρατηγοί ενημερώνουν τους στρατιώτες τους ότι οι Αθηναίοι βρίσκονται σε απόγνωση εξαιτίας των συμφορών που έχουν πάθει. Σκοπός τους, συμπληρώνουν, είναι, αν νικήσουν στην επικείμενη ναυμαχία, να καταφέρουν να βγουν από το λιμάνι, κι αν αποτύχουν, να διαφύγουν μέσω της στεριάς[3].

τὸ δ᾽ ἀληθέστατον ***γνῶτε*** *ἐξ ὧν ἡμεῖς οἰόμεθα σαφῶς πεπύσθαι*[4]*· ὑπερβαλλόντων γὰρ αὐτοῖς τῶν κακῶν καὶ βιαζόμενοι* ***ὑπὸ τῆς*** *παρούσης* ***ἀπορίας ἐς ἀπόνοιαν***[5] *καθεστήκασιν* ***οὐ παρασκευῆς*** *πίστει* ***μᾶλλον ἢ τύχης*** *ἀποκινδυνεῦσαι οὕτως ὅπως δύνανται, ἵν᾽ ἢ* ***βιασάμενοι*** ***ἐκπλεύσωσιν*** *ἢ* ***κατὰ γῆν*** *μετὰ τοῦτο* ***τὴν ἀποχώρησιν ποιῶνται****, ὡς τῶν γε παρόντων οὐκ ἂν πράξοντες* ***χεῖρον*** (7.67.4).

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.61.2-3.
[2] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.61-64.
[3] Πρβλ. 7.60.2, 7.69.4, όπου ο ιστορικός αναφέρει τα σχέδια των Αθηναίων. Δες και Hornblower 2008, 687.
[4] Όπως παρατηρούν ο Dover 1965 (2), 56, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 444, όσα έχουν προηγηθεί αποτελούν μελέτη και πρόβλεψη των στρατηγών. Τώρα οι ομιλητές αναφέρονται σε ένα ρεαλιστικό στοιχείο: στην απόφαση των Αθηναίων να υποχωρήσουν από τη Σικελία.
[5] Όπως σημειώνει και ο Lateiner 1985, 204, οι ομιλητές αξιολογούν την άσχημη κατάσταση των Αθηναίων με ακρίβεια. Ο Hornblower 2008, 687, παρατηρεί ότι ο όρος εντοπίζεται σε ρητορικούς λόγους, αλλά θα πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί από τον ιστορικό για πρώτη φορά. Δες και *LSJ a.l.*

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική[1] (*πεφόβηται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *γνῶτε*) και πάσχω ≠ ενεργώ (*ἐς τὸ βλάπτεσθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ποιῶνται*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προετοιμασία ≠ μη προετοιμασία (*παρεσκεύασται* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ὑπὸ τῆς ἀπορίας, ὑπὸ τῆς ἀπορίας ≠ παρασκευῆς*), επεκτείνοντας επίσης το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες προετοιμασία ≠ τύχη[2] (*παρασκευῆς ≠ τύχης*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση, το μόριο *ἢ* και επίρρημα σε συγκριτικό βαθμό, για να τονιστεί το γεγονός ότι οι Αθηναίοι βασίζονται περισσότερο στην τύχη παρά στην πολεμική τους προετοιμασία. Χρησιμοποιούνται ακόμη οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες βία ≠ εγκατάλειψη[3] (*βιασάμενοι ≠ τὴν ἀποχώρησιν*) και λογικό ≠ άλογο (*γνῶτε ≠ ἐς ἀπόνοιαν*). Παρατηρείται και η πραγματολογική τοπική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες θάλασσα ≠ στεριά (*ἐκπλεύσωσιν ≠ κατὰ γῆν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *ἤ… ἤ*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίοδο αυτή εντοπίζονται τέσσερις όροι που αρχίζουν με όμοιο τρόπο (*ἀπο-*). Το σχήμα της αναφοράς εξακολουθεί να παρατηρείται σε συνδυασμό με το σχήμα της αντίθεσης· επαναλαμβάνονται οι όροι *κακός, βιάζομαι* και *παρών*.

Οι στρατηγοί καλούν τους στρατιώτες τους να στραφούν εναντίον των εχθρών τους, για να τους τιμωρήσουν, να τους εκδικηθούν και να τους συντρίψουν.

> *πρὸς οὖν ἀταξίαν τε τοιαύτην[4] καὶ τύχην[5] ἀνδρῶν ἑαυτὴν παραδεδωκυῖαν πολεμιωτάτων* ***ὀργῇ*** *προσμείξωμεν, καὶ νομίσωμεν ἅμα μὲν* ***νομιμώτατον*** *εἶναι πρὸς τοὺς ἐναντίους οἳ ἂν ὡς ἐπὶ τιμωρίᾳ* ***τοῦ προσπεσόντος ἀδίκως*** *ἴωσιν ἀποπλῆσαι* ***τῆς γνώμης τὸ θυμούμενον****, ἅμα δὲ ἐχθροὺς* ***ἀμύνασθαι*** *ἐκγενησόμενον ἡμῖν, καὶ τὸ λεγόμενόν που* ***ἥδιστον*** *εἶναι*[6] (7.68.1).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια)[7] (*χεῖρον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἥδιστον*) διευκολύνει τη σύνδεση των

[1] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.63.3-7.64.1.
[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Νικία στο 6.23.3.
[3] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στην επιστολή του Νικία στο 7.11.2.
[4] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 687, ο Ερμοκράτης στο 6.72.3 είχε ήδη κάνει αυτή την πρόβλεψη. Πρβλ. και την *ἀταξίαν* των Αθηναίων στη μάχη των Επιπολών στο 7.43.7.
[5] Ο Dover 1965 (2), 56, οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 445, και ο Hornblower 2008, 687, σημειώνουν την προσωποποίηση του όρου «τύχη», που αποτελεί γλωσσικό σχήμα και δε σχετίζεται με τη λατρεία της. Ο Hornblower παρατηρεί ότι το νόημα δεν είναι τελείως αισιόδοξο, αν υπονοείται, ότι οι Συρακούσιοι θα επιτεθούν σε αυτούς που ήδη έχουν παραδοθεί.
[6] Οι Dover 1965 (2), 56-57, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 445, παρατηρούν ότι, σύμφωνα με την αρχαιοελληνική ποίηση και παράδοση, η εκδίκηση είναι *νομιμωτάτη*, εγκρίνεται δηλαδή πλήρως και είναι ηθικά αποδεκτή. Ωστόσο, σημειώνουν, σπάνια αποκαλείτο *ἡδίστη*. Ο Hornblower 2008, 688, παρατηρεί ότι δεν είναι γνωστή αυτή η παροιμία, αλλά, όπως επισημαίνει, η επιθυμία για εκδίκηση ήταν ηθικά αποδεκτή στην Αθήνα της κλασικής εποχής.
[7] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.63.3.

διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική (*ὀργῇ ≠ τῆς γνώμης, τῆς γνώμης ≠ τὸ θυμούμενον*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, δικαιοσύνη ≠ αδικία[1] (*νομιμώτατον ≠ ἀδίκως*), και επίθεση ≠ άμυνα[2] (*τοῦ προσπεσόντος ≠ ἀμύνασθαι*). Το σχήμα της αναφοράς χρησιμοποιείται επίσης, για να συνδέσει τις διαδοχικές περιόδους της δημηγορίας με την επανάληψη του όρου *τύχη*. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση τριών διαφορετικών όρων, για να δηλωθεί η έννοια «εχθρός»: *πολέμιος, έναντίος, ἐχθρός*. Σε αυτή την περίοδο εντοπίζεται τέσσερις φορές η πρόθεση *πρὸς* είτε ως ανεξάρτητη είτε σε σύνθετους όρους (πρβλ. και στην επόμενη περίοδο τον όρο *προσέθεσαν*). Οι στρατηγοί έτσι ωθούν και λεκτικά τους στρατιώτες τους στη μάχη (πρβλ. το νεοελληνικό εμπρός!).

Οι στρατηγοί υπενθυμίζουν στους στρατιώτες τους ότι οι Αθηναίοι είναι οι χειρότεροι εχθροί τους και ότι έχουν έρθει στον τόπο τους, για να υποδουλώσουν τις Συρακούσες.

> *ὡς δὲ ἐχθροὶ καὶ ἔχθιστοι*[3]*, πάντες* ***ἴστε, οἵ γε ἐπὶ τὴν ἡμετέραν***[4] ***ἦλθον δουλωσόμενοι***[5]*, ἐν ᾧ, εἰ κατώρθωσαν, ἀνδράσι μὲν ἂν* ***τἄλγιστα προσέθεσαν****, παισὶ δὲ καὶ γυναιξὶ* ***τὰ ἀπρεπέστατα****, πόλει*[6] *δὲ τῇ πάσῃ τὴν αἰσχίστην ἐπίκλησιν*[7] (7.68.2).

Το σχήμα της αντίθεσης υποχωρεί και πάλι έναντι του σχήματος της αναφοράς. Ο όρος που επαναλαμβάνεται και που συνδέει τις διαδοχικές περιόδους είναι ο όρος *ἐχθρός*. Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες ευχάριστο ≠ δυσάρεστο (*ἥδιστον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τἄλγιστα*) και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠

[1] Η αντίθεση αυτή, ως λεξική ωστόσο, είχε εντοπιστεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.63.3-4.

[2] Αυτή η αντίθεση, ως λεξική και ως σημασιολογική, εντοπίζεται και στο λόγο του Νικία στο 7.61-64.

[3] Η χρήση δύο όμοιων όρων σε κοντινή απόσταση (σχήμα αναφοράς και πολύπτωτων) παρατηρείται και στην αφήγηση της μάχης που ακολουθεί, αποτυπώνοντας και στο επίπεδο του λόγου τη σύγχυση που επικρατεί: *πολλὴ μέν… πολλὴ δέ* (7.70.3), *ναῦς νηί* (7.70.3, 7.70.4), *πολλῶν… πλεῖσται* (7.70.4), *ἐμβεβληκέναι… ἐμβεβλῆσθαι* (7.70.6), *φεύγοντας φεύγουσιν* (7.70.8), *ἄλλος ἄλλῃ* (7.71.6). Πρβλ. και *νικῶντες κρατούμενοι* (7.71.4). Δες και Hornblower 2008, 694-696, 699-700, ο οποίος παρατηρεί επίσης τη χρήση των σχημάτων της αναφοράς (με επανάληψη λέξεων και φράσεων), του πολύπτωτου (ίδια λέξη σε διαφορετικές πτώσεις) και του ασύνδετου στην αφήγηση της μάχης που ακολουθεί.

[4] Ο Hornblower 2008, 684, 688, θεωρεί ότι υπονοείται ο όρος *γῆ* ή *χώρα* εννοώντας όλη τη Σικελία, αλλά η ασάφεια, σημειώνει, διευκολύνει τη μετάβαση στον όρο *πόλις* που βρίσκεται πιο κάτω.

[5] Ο Hornblower 2008, 684, παρατηρεί ότι, ενώ στην αρχή του λόγου η υποδούλωση αφορούσε όλη τη Σικελία και έπειτα την Πελοπόννησο και την υπόλοιπη Ελλάδα, τώρα αφορά αποκλειστικά στη Σικελία και δη στις Συρακούσες. Έτσι, σημειώνει, ο τόνος γίνεται πιο συναισθηματικός.

[6] Ο Hornblower 2008, 684, 689, θεωρεί ότι η χρήση του στενού σημασιολογικά όρου *πόλις* αποτελεί ίσως απροσεξία, που οφείλεται στην αγανάκτηση και στο πάθος των ομιλητών, οι οποίοι ξεχνούν ότι πρέπει να μιλήσουν για τη Σικελία στο σύνολό της.

[7] Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 57, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 445, ο ομιλητής εννοεί ότι, όπως συνέβη στην περίπτωση της Μήλου (5.116.4), οι άνδρες θα σκοτώνονταν, οι γυναίκες και τα παιδιά θα γίνονταν δούλοι και η πόλη θα περνούσε σε ξένα χέρια. Ο Dover παρατηρεί ότι τίποτα από αυτά που αναφέρει ο ιστορικός δεν αφήνει να εννοηθεί ότι οι Αθηναίοι σκόπευαν πράγματι να σφαγιάσουν και να υποδουλώσουν τον πληθυσμό των Συρακουσών. Οι Συρακούσιοι στρατηγοί προσπαθούσαν, ωστόσο, όπως ήταν φυσικό, να εξάψουν το φρόνημα των ανδρών τους, παρουσιάζοντας τις αθηναϊκές προθέσεις με το χειρότερο τρόπο. Η Hunter 1973, 113, παρατηρεί ότι η σκληρή τιμωρία των Μηλίων δικαιολογεί τις υποψίες των ομιλητών και την επιθυμία τους για ολοκληρωτική νίκη. Ο Hornblower 2008, 684, 688-689, υποθέτει επίσης ότι ο όρος αναφέρεται στην υποδούλωση και στην αρπαγή των παιδιών και των γυναικών.

λογική (*τὸ θυμούμενον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἴστε*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, συνδέουν τις διαδοχικές περιόδους της δημηγορίας. Όμοια η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες άμυνα ≠ επίθεση (*ἀμύνασθαι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπὶ τὴν ἡμετέραν ἦλθον*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄ λόγω και της χρήσης της πιο πάνω, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων του λόγου. Οι αντιθέσεις υποχωρούν και λόγω του σχήματος της κλιμάκωσης που παρατηρείται στην περίοδο. Γίνεται πρώτα αναφορά στους άνδρες, έπειτα στα παιδιά και στις γυναίκες και τέλος σε όλη την πόλη. Τα μέλη της πρότασης συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ… δέ*. Η κλιμάκωση γίνεται αισθητή και λόγω του αυξανομένου αριθμού των συλλαβών του κάθε κώλου (12, 13 και 14 συλλαβές αντίστοιχα)[1].

Στο τέλος του λόγου τους ο Γύλιππος και οι Συρακούσιοι στρατηγοί καλούν τους στρατιώτες τους να πολεμήσουν με γενναιότητα και να μην επιτρέψουν στους Αθηναίους να φύγουν από τη Σικελία ανέπαφοι, αλλά να τους τιμωρήσουν και να ελευθερώσουν τη Σικελία.

> *ἀνθ᾽ ὧν μὴ μαλακισθῆναί τινα* ***πρέπει*** *μηδὲ* ***τὸ ἀκινδύνως ἀπελθεῖν*** *αὐτοὺς* ***κέρδος*** *νομίσαι.* ***τοῦτο μὲν γὰρ καὶ ἐὰν κρατήσωσιν ὁμοίως δράσουσιν· τὸ δὲ πραξάντων ἡμῶν ἐκ τοῦ εἰκότος ἃ βουλόμεθα τούσδε*** *τε* ***κολασθῆναι*** *καὶ* ***τῇ πάσῃ Σικελίᾳ καρπουμένῃ***[2] *καὶ πρὶν* ***ἐλευθερίαν*** *βεβαιοτέραν παραδοῦναι, καλὸς ὁ ἀγών*[3]*. καὶ* ***κινδύνων*** *οὗτοι σπανιώτατοι οἷ* ***ἂν ἐλάχιστα ἐκ τοῦ σφαλῆναι βλάπτοντες πλεῖστα διὰ τὸ εὐτυχῆσαι ὠφελῶσιν*** (7.68.3).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες έρχομαι ≠ φεύγω (*ἦλθον* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τὸ ἀπελθεῖν*) και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους δουλεία ≠ ελευθερία[4] (*δουλωσόμενοι* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλευθερίαν*) και απρεπές ≠ πρέπον[5] (*τὰ ἀπρεπέστατα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *πρέπει*) διευκολύνουν τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Στο τέλος του λόγου επανέρχεται η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Αθηναίων ≠ Συρακουσίων / Πελοποννησίων (*τοῦτο μὲν γὰρ καὶ ἐὰν κρατήσωσιν ὁμοίως δράσουσιν ≠ τὸ δὲ πραξάντων ἡμῶν ἐκ τοῦ εἰκότος ἃ βουλόμεθα, ἡμῶν ≠ τούσδε, τούσδε ≠ τῇ πάσῃ Σικελίᾳ*), η οποία ανακαλεί το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Στην πρώτη περίπτωση τα μέλη της αντίθεσης συνδέονται με τα μόρια

[1] Όμοια ο Hornblower 2008, 689, παρατηρεί ότι η αυξανόμενη αγανάκτηση εκφράζεται υφολογικά με την τριαδική μορφή της πρότασης.
[2] Ο Hornblower 2008, 689, επισημαίνει το σχήμα της μεταφοράς από τον τομέα της γεωργίας, αφού η Σικελία ήταν εύφορο νησί.
[3] Πρβλ. την παρόμοια διατύπωση στην αρχή του λόγου: *ὑπὲρ καλῶν τῶν μελλόντων ὁ ἀγὼν ἔσται* (7.66.1). Πρβλ. υποσ. 2 στη σελ. 843. Δες και Hornblower 2008, 684, 689, 691, ο οποίος παρατηρεί ότι τα θέματα της «αθλητικής διαμάχης» και του «βραβείου» επανέρχονται στο δεύτερο μισό του 7ου βιβλίου. Πρβλ. 7.69.2.
[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.63.3-4.
[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

μέν… δὲ και στο κάθε μέλος της χρησιμοποιούνται συνώνυμοι όροι *δράσουσι – πραξάντων*. Στην τελευταία περίπτωση τα μέλη της αντιπαραβολής συνδυάζονται και με τη σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες βλάβη ≠ ωφέλεια[1] (*τἄλγιστα προσέθεσαν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *κέρδος, κέρδος ≠ κολασθῆναι, κολασθῆναι ≠ καρπουμένῃ, καρπουμένῃ ≠ βλάπτοντες*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο και η οποία βοηθεί στη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Η ίδια αντίθεση χρησιμοποιείται και ως λεξική (*ἂν ὠφελῶσιν ≠ βλάπτοντες*) και εντοπίζεται σε συμμετρική πρόταση. Σε αυτήν εντοπίζονται και η επίσης λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους λίγο ≠ πολύ (*ἐλάχιστα ≠ πλεῖστα*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και πιο πάνω στο 7.67.3, και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αποτυχία ≠ επιτυχία (*ἐκ τοῦ σφαλῆναι ≠ διὰ τὸ εὐτυχῆσαι*), η οποία είχε σημειωθεί και στην αρχή του λόγου στο 7.66.2-3. Χρησιμοποιούνται και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους ακίνδυνο ≠ επικίνδυνο[2] (*ἀκινδύνως ≠ κινδύνων*) και νίκη ≠ ήττα[3] (*κρατήσωσι ≠ ἐκ τοῦ σφαλῆναι*).

Σύμφωνα με τον ιστορικό, μετά από την εκφώνηση αυτής της παρακέλευσης οι Συρακούσιοι στρατηγοί και ο Γύλιππος άρχισαν αμέσως[4] να επανδρώνουν τα πλοία τους και να τα παρατάσσουν απέναντι από αυτά των Αθηναίων. Ο Νικίας *ἐκπεπληγμένος*[5], βλέποντας πόσο μεγάλος ήταν ο επικείμενος κίνδυνος της ναυμαχίας και θεωρώντας ότι η

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στο λόγο του Νικία στο 7.62.2-3.
[2] Η ίδια αντίθεση εντοπίζεται και στο λόγο του Ερμοκράτη στο 6.80.4-5.
[3] Η ίδια ακριβώς αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.61.1-2. Η αντίθεση αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στις στρατιωτικές παρακελεύσεις των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα (2.87-89).
[4] Ο Νικίας μετά από το λόγο του *παρακελευσάμενος εὐθὺς ἐκέλευε πληροῦν τὰς ναῦς* (7.65.1) και οι Συρακούσιοι στρατηγοί και ο Γύλιππος *παρακελευσάμενοι ἀντεπλήρουν τὰς ναῦς εὐθύς* (7.69.1). Άλλη μία ένδειξη της αντιθετικής δομής των δύο δημηγοριών και του αντίθετού τους περιεχομένου. Πρβλ. και υποσ. 6 στη σελ. 843.
[5] Ο Lateiner 1985, 203, παρατηρεί ότι ο Νικίας παρουσιάζεται *ἐκπεπληγμένος* σαν να είχε ακούσει την ευφυή ανάλυση των εχθρών του. Ο ίδιος θεωρεί ότι ο Αθηναίος στρατηγός εκτιμά σωστά την ηθική υπεροχή των εχθρών του και τον παρόντα κίνδυνο. Η απελπιστική θέση του Νικία και των Αθηναίων επανέρχεται στην αφήγηση: *ἐκπεπληγμένος καὶ ὁρῶν οἷος ὁ κίνδυνος καὶ ὡς ἐγγὺς ἤδη* (7.69.2), *ὅπερ πάσχουσιν ἐν τοῖς μεγάλοις ἀγῶσι, πάντα τε ἔργῳ ἔτι σφίσιν ἐνδεᾶ εἶναι* (7.69.2), *ἐν τῷ τοιούτῳ ἤδη τοῦ καιροῦ ὄντες ἄνθρωποι* (7.69.2), *ἐπὶ τῇ παρούσῃ ἐκπλήξει* (7.69.2), *ἔκπληξιν* (7.70.6), *δεδιότες δὲ οἱ ἐπελθόντες μὴ τῶν παρόντων ἔτι χείρω πράξωσιν* (7.71.1), *ὅ τε φόβος ἦν ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος οὐδενὶ ἐοικώς, καὶ διὰ τὸ ἀνώμαλον* (7.71.2), *ὁλοφυρμῷ τε ἅμα μετὰ βοῆς ἐχρῶντο* (7.71.3), *τὴν γνώμην μᾶλλον… ἐδουλοῦντο* (7.71.3), *περιδεῶς ξυναπονεύοντες ἐν τοῖς χαλεπώτατα διῆγον* (7.71.3), *ὁλοφυρμὸς βοή* (7.71.4), *ἐν μεγάλῳ κινδύνῳ* (7.71.4), *οἰμωγῇ τε καὶ στόνῳ πάντες δυσανασχετοῦντες τὰ γιγνόμενα* (7.71.6), *ἦν τε ἐν τῷ παραυτίκα οὐδεμιᾶς δὴ τῶν ξυμφορῶν ἐλάσσων ἔκπληξις* (7.71.7), *καὶ τότε τοῖς Ἀθηναίοις ἀνέλπιστον ἦν τὸ κατὰ γῆν σωθήσεσθαι* (7.71.7). Όπως παρατηρεί η Hunter 1973, 113, 115, 120, ο ιστορικός παρουσιάζει τα συναισθήματα των δύο πλευρών μέσα από την αφήγησή του, έχοντας ως στόχο του τη δημιουργία πάθους και αγωνίας, χωρίς να εξηγεί ενδελεχώς τα κίνητρα και τη στρατιωτική τακτική που ακολουθήθηκε. Ο λόγος, εξηγεί, είναι ότι η αθηναϊκή ήττα είχε ήδη προβλεφθεί από την προηγούμενη αφήγηση της *Ιστορίας* και καθίσταται πλέον αναπόφευκτη. Ο Connor 1984, 197 και υποσ. 32, παρατηρεί ότι ο ιστορικός μέσα από την περιγραφή του ξεκαθαρίζει τη διάθεση και την ψυχολογική κατάσταση των δύο αντιπάλων, που αποτελούσαν σημαντικούς παράγοντες στα εναπομείναντα κεφάλαια του 7ου βιβλίου. Ο Hornblower 2008, 693-694, 697-699, παρατηρεί επίσης ότι ο ιστορικός δε χρησιμοποιεί τεχνική στρατιωτική ορολογία, αλλά το λεκτικό του «θεάματος», καταγράφοντας τα συναισθήματα των δύο πλευρών. Πρβλ. και 6.24, 6.31 για όμοιου τύπου αφήγηση. Ο Hornblower παραβάλλει τη ναυμαχία που ακολουθεί με τη μάχη στις Επιπολές. Πρβλ. 7.42-46, όπου επίσης επικρατεί σύγχυση.

προετοιμασία των Αθηναίων και των συμμάχων τους ήταν ελλειπής και ότι τα λόγια που είχαν ειπωθεί δεν ήταν αρκετά, καλούσε[1] χωριστά τον κάθε τριήραρχο[2] και τον παρότρυνε να μην προδώσει τις αρετές των προγόνων του. Υπενθύμιζε ακόμη στους τριηράρχους ότι η πατρίδα τους ήταν η πιο ελεύθερη από όλες και ότι οι ίδιοι ζούσαν ελεύθεροι[3]. Τους μίλησε επίσης, σύμφωνα με την καθιερωμένη σε τέτοιες περιστάσεις συνήθεια[4], για τις γυναίκες, τα παιδιά και τους θεούς, με σκοπό να τους εμψυχώσει[5] (7.69.1-2).

[1] Ο Lateiner 1985, 201, παρατηρεί ότι κανένας άλλος στρατηγός δεν εμφανίζεται να δίνει επιπρόσθετες συμβουλές μετά από την παρακέλευσή του και θεωρεί την περίπτωση αυτή μοναδική τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και στη δομή. Ο ίδιος επισημαίνει ότι τα λόγια του Νικία παρουσιάζονται υπό μορφή κριτικής περίληψης.

[2] Ο Νικίας προσφωνούσε κάθε τριήραρχο υπενθυμίζοντάς του το όνομα του πατέρα του, το δικό του όνομα και τη φυλή του. Όπως σημειώνουν ο Dover 1965 (2), 57, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 446, ο έπαινος ή η παρότρυνση ενός άνδρα με την προσφώνησή του ως «υιού του τάδε» ήταν παραδοσιακή. Οι ίδιοι επισημαίνουν ότι ο επώνυμος ήρωας κάθε φυλής αποτελούσε παράδειγμα ισχύος.

[3] Όπως παρατηρεί η de Romilly 1963, 80 και υποσ. 2, το επίθετο *ἐλευθερωτάτη* χρησιμοποιείται για την Αθήνα, στην οποία οι πολίτες απολάμβαναν τη δημοκρατική ελευθερία, αλλά και την ατομική τους ελευθερία. Ο Dover 1965 (2), 58, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 446, παρατηρούν ότι η αναφορά στην ελεύθερη οργάνωση της κοινωνίας αποτελούσε μεγάλο πλεονέκτημα σε μία παρακέλευση πριν από τη μάχη, σε σύγκριση με την απλή επίκληση στην ελευθερία, που στα μάτια των Ελλήνων σχετιζόταν με την τυραννία του νόμου. Η αθηναϊκή κοινωνία, σημειώνουν, παρείχε αρκετές ελευθερίες για τα ελληνικά δεδομένα, όπως είχε σημειώσει και στον Επιτάφιό του ο Περικλής. Πρβλ. το κεφάλαιο 2.6.

[4] Ο Dover 1965 (2), 58, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 446, εξηγούν τον όρο *ἀρχαιολογεῖν* ως την αναφορά σε συνηθισμένα θέματα, όπως η απελευθέρωση των παιδιών και των γυναικών, των ιερών των θεών και των τάφων των προγόνων. Ο Hudson-Williams 1948, 79-80, σημειώνει ότι ο όρος αφορά σε κοινότυπες επικλήσεις που λέγονταν «με παλαιό τρόπο» και σημειώνει ότι ο όρος αναλύεται σε *ἀρχαῖα ἀρχαίως λέγειν*. Ο Νικίας, όπως εξηγεί, χρησιμοποιούσε κοινότυπα θέματα, αλλά υπό την πίεση της στιγμής απέτυχε να τα επενδύσει με το κατάλληλο λεκτικό. Ο Lateiner 1985, 203-205 και υποσ. 5, 207, παρατηρεί ότι ο Νικίας χρησιμοποιεί κοινοτυπίες και τις εκφράζει τυπικά, χωρίς να επιτυγχάνει τελικά τίποτα. Ο ίδιος θεωρεί ότι η χρήση του όρου *ἀρχαιολογεῖν* δείχνει τη ρητορική ανικανότητα του Νικία, που οφείλεται στην κοινοτυπία των θεμάτων που χρησιμοποιεί, τα οποία επαναλαμβάνονται σε όλες τις περιστάσεις, και στην απουσία συμβουλών τακτικής και αποτελεσματικής ενθάρρυνσης. Ο ίδιος παρατηρεί την ύπαρξη τεσσάρων όρων με τη ρίζα *πατρ-* στο 7.69.2 (*πατρόθεν, πατρικάς, πατρίδος, πατρῴους*) και θεωρεί ότι τα λόγια του Νικία θα ταίριαζαν περισσότερο στην ηρωική εποχή ή στις αρχές του 5ου αι. Ο Hornblower 2008, 689-693, παρατηρεί ότι η επίκληση στην παράδοση θα ήταν συνηθισμένη στην τότε κοινωνία της Αθήνας και σε τραγικές περιπτώσεις, όπως αυτή των Επιδαμνίων (1.26.3) και των Πλαταιέων (2.71, 3.53-59), αλλά και στους προσκολλημένους στην παράδοση Σπαρτιάτες (πρβλ. στο 2.74 τον Αρχίδαμο και στο 4.85-87 το Βρασίδα). Παρόμοιες επικλήσεις παρατηρούνται και στον Όμηρο. Ο ίδιος δε θεωρεί ανεπαρκή την επίκληση, αλλά σημειώνει ότι ο Νικίας ξεχνά εντελώς τους μη Αθηναίους στρατιώτες του. Ο Zadorojnyi 1998, 301, παρατηρεί ότι ο όρος δείχνει πως ο Νικίας αναφέρεται σε ξεπερασμένες έννοιες και σημειώνει το μοιραίο λάθος του Νικία, ο οποίος συμπεριφερόταν ως επικός ήρωας εκτός του έπους.

[5] Ο Hornblower 2008, 673, 689, 692, χαρακτηρίζει τα λόγια του Νικία στο 6.69.1-2 πολύ συγκινητικά και εντοπίζει ομοιότητες με τον Επιτάφιο του Περικλή. Η de Romilly 1963, 202 και υποσ. 1, παρατηρεί ότι ο Νικίας, παρόλο που εναντιωνόταν στην εκστρατεία, έβρισκε τα κατάλληλα λόγια, ώστε να εμψυχώσει τους στρατιώτες του και επισημαίνει ότι στο παρόν χωρίο ο Νικίας μιλά με περίκλειους όρους. Δες και Kagan 1981, 332, ο οποίος παρατηρεί επίσης ότι ο Νικίας μιλά με περίκλεια διάθεση για την ελευθερία της Αθήνας και των πολιτών της, αλλά καταφεύγει και σε πιο κοινότυπα θέματα, μη έχοντας την πολιτική και στρατιωτική κρίση του Περικλή και την ηγετική του ικανότητα. Και ο Kagan θεωρεί τα λόγια του Νικία συγκινητικά και αποκαλυπτικά του χαρακτήρα του, που συνδύαζε την παραδοσιακή αρετή και τη νέα δημοκρατική πολιτική· γεγονός που εξηγεί την αυξημένη δημοτικότητά του ανάμεσα στους Αθηναίους. Ο Zadorojnyi 1998, 301-302, παρατηρεί ότι, παρόλο που ο Νικίας προσπαθεί σκληρά και με επικό ηρωισμό, που αποτυπώνεται στο λόγο και στη συμπεριφορά του, αποτυγχάνει να χειριστεί την κατάσταση και η στρατηγία του καταλήγει σε τραγωδία. Ο ίδιος παρατηρεί ότι η αναφορά σε προγονικές αρετές ανακαλεί την παρακέλευση και τις συμβουλές του Νέστορα και του Αγαμέμνονα στην *Ιλιάδα* και θεωρεί ότι η τραγική ειρωνεία έγκειται στο γεγονός ότι ο Νικίας τις επικαλείται σε έναν κόσμο που τις είχε ξεπεράσει. Και ο Hudson-Williams 1948, 80, παραλληλίζει τα λόγια του Νικία με αυτά του Περικλή στον Επιτάφιο. Ο Lateiner 1985, 203-206 και υποσ. 18, εντοπίζει επίσης αντιστοιχίες με την *Ιλιάδα* του Ομήρου· ιδιαίτερα με το Νέστορα. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο ιστορικός αποδοκιμάζει το Νικία για την αποτυχία του να δώσει συγκεκριμένες συμβουλές σχετικά με την

Στη συνέχεια ο Νικίας ηγήθηκε του στρατού, ενώ ο Δημοσθένης, ο Μένανδρος και ο Ευθύδημος[1] ηγούντο του στόλου. Στόχος των Αθηναίων ήταν να πλεύσουν εναντίον των πλοίων των Συρακουσίων που έφραζαν το λιμάνι[2] και να καταφέρουν να βγουν στην ανοικτή θάλασσα και να επιστρέψουν στην πατρίδα τους[3] (7.69.3-4). Αρχηγοί του στόλου των Συρακουσίων και των συμμάχων τους ήταν ο Σικανός, ο Αγάθαρχος και ο Πυθήν, οι οποίοι παρατάσσοντας το στόλο και το στρατό τους στόχευαν να περικυκλώσουν τους Αθηναίους και να εμποδίσουν την έξοδό τους από το λιμάνι. Σύμφωνα με τον ιστορικό, η σύγκρουση του ναυτικού[4] των δύο αντιπάλων κάλυπτε όλο το λιμάνι[5] και ήταν η πιο σφοδρή από όλες τις προηγούμενες[6], αφού οι αντίπαλοι επεδείκνυαν μεγάλο ζήλο. Επειδή ο χώρος του λιμανιού ήταν στενός και τα καράβια ήταν πολλά[7] (περίπου 200[8]), κτυπούσε το ένα καράβι πάνω στο άλλο, ενώ πολεμούσαν και οι οπλίτες, οι ακοντιστές και οι τοξότες που

τακτική που θα ακολουθούσαν και για τη μάταιη καταφυγή του σε παραδοσιακά επιχειρήματα και σε απελπιστικά και απεγνωσμένα μέτρα, στα οποία καταφεύγουν άνθρωποι που βρίσκονται σε απελπιστική κατάσταση και με τα οποία διαφωνούσε ο ιστορικός. Ο ίδιος θεωρεί τα λόγια του Νικία ανάρμοστα και παθητικά.

[1] Ο Hornblower 2008, 695, σημειώνει ότι και οι τρεις ήταν κανονικοί στρατηγοί.

[2] Πρβλ. το *ζεῦγμα* το οποίο αποτελείτο από πλοία δεμένα με αλυσίδες που είχε περιγραφεί στο 7.59.3. Δες και Dover 1965 (2), 58, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 447, οι οποίοι εξηγούν ότι το κενό που υπήρχε ήταν ο χώρος που χρειάζονταν οι Συρακούσιοι για τη μεταφορά των πλοίων τους από το Μεγάλο στο Μικρό Λιμένα και αντίστροφα. Δες και Kagan 1981, 333.

[3] Πρβλ. και την υποσ. 2 στη σελ. 829.

[4] Ο Connor 1984, 196-197, παρατηρεί ότι η περιγραφή της ναυμαχίας στο Λιμένα των Συρακουσών αποτελεί ένα από τα καλύτερα παραδείγματα χρήσης της τεχνικής της ενάργειας εκ μέρους του ιστορικού. Για τη χρήση αυτής της τεχνικής στην *Ιστορία* δες Walker 1993, 355-361, ο οποίος σημειώνει ότι η πιο επεξεργασμένη αφήγηση είναι αυτή της Σικελικής εκστρατείας. Ο ίδιος επισημαίνει την ζωντάνια της αφήγησης των πολεμικών συγκρούσεων που προκαλεί στους αναγνώστες τα ίδια συναισθήματα που βίωναν οι συμμετέχοντες στα γεγονότα. Ο Solmsen 1975, 140-141, παρατηρεί επίσης ότι η περιγραφή του ιστορικού είναι αριστοτεχνική, χαρακτηρίζεται από ενάργεια και ο αναγνώστης συμμετέχει ψυχολογικά στις συμφορές των Αθηναίων και στις εναλλαγές των συναισθημάτων, ιδιαίτερα αυτού της απόγνωσης, όντας ανίκανος να βοηθήσει.

[5] Πρβλ. την επανάληψη των όρων *πανταχόθεν* (7.70.1, 7.70.2, 7.70.6) και *πολλαχοῦ* (7.70.6). Δες και Hornblower 2008, 694-695, 723, ο οποίος εντοπίζει την επανάληψη τέτοιων όρων στην αφήγηση. Ο όρος *πανταχόθεν* επαναλαμβάνεται και στην περιγραφή της αποχώρησης των Αθηναίων από τη Σικελία. Πρβλ. 7.82.1, 7.83.3, 7.84.1, 7.84.2, και 7.79.5: *πανταχῇ*.

[6] Ο Ellis 1979, 54, παρατηρεί ότι η ναυμαχία αυτή θα αποδειχτεί η πιο σημαντική όλης της εκστρατείας. Ο Connor 1984, 195, επισημαίνει ότι η παρουσία του καταλόγου με τους συμμάχους των δύο πλευρών (7.57-58) δείχνει τη σημασία της Σικελικής εκστρατείας και της ναυμαχίας που ακολουθεί.

[7] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 159-160 και υποσ. 61, η εξέλιξη της ναυμαχίας είναι ακριβώς αυτή που είχαν προβλέψει οι Συρακούσιοι στο 7.36.6 και στη δημηγορία τους: πολυάριθμα πλοία συγκρούονται σε περιορισμένο χώρο και δεν είναι δυνατόν να γίνουν ελιγμοί. Οι πεζοναύτες αποκτούν μεγάλη σημασία, η αταξία κυριαρχεί, οι Αθηναίοι υποχωρούν στη ξηρά και η καταστροφή επέρχεται. Πρβλ. την επαναφορά των όρων *πολὺς* και *ὀλίγος* στην αφήγηση: *ἐπὶ πλεῖστον* (7.69.3), *πολλή* (7.70.3 (δύο φορές), 7.70.7), *ἐν ὀλίγῳ πολλῶν... πλεῖσται… ἐν ἐλαχίστῳ* (7.70.4), *ὀλίγαι* (7.70.4), *πλείους* (7.70.6), *κατὰ πολλά* (7.70.6), *πολλῶν* (7.70.6), *ὀλίγου* (7.70.8), *πολύν* (7.71.1), *πλέονος* (7.71.1), *δι' ὀλίγου* (7.71.3), *παρ' ὀλίγον* (7.71.3), *ἐπὶ πολύ* (7.71.5), *οἱ πλεῖστοι* (7.71.6), *ἐλάσσων* (7.71.7). Πρβλ. *οὐκ ἐν πολλῷ πολλαῖς ναυσίν* (7.36.3), και στις δημηγορίες: *ἐπὶ τῇ τοῦ λιμένος στενότητι πρὸς τὸν μέλλοντα ὄχλον τῶν νεῶν ἔσεσθαι* (7.62.1), *ἐν ὀλίγῳ γὰρ πολλαί* (7.67.3). Ο όρος *στενοχωρία* χρησιμοποιείται στο 7.36.4 (2 φορές), στο 7.44.2 και στο 7.70.6. Δες και Hornblower 2008, 696, για την επανάληψη. Η Hunter 1973, 116-118, παρατηρεί ότι οι τρεις προηγούμενες ναυμαχίες (πρβλ. 7.22-23, 7.37-38, 7.51-54) και οι δημηγορίες αποτελούν το πρότυπο για το τί θα συμβεί σε αυτή τη ναυμαχία (δες τον πίνακά της στη σελ. 117 για τις μεταξύ τους αντιστοιχίες). Η ίδια σημειώνει ότι η αφήγηση επιβεβαιώνεται μέσω της προηγούμενης εμπειρίας.

[8] Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 59, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 447, πρόκειται για τα 76 πλοία των Συρακουσίων (7.52.1, 7.70.1) και για τα 110 αθηναϊκά πλοία (7.60.4). Δες και Hornblower 2008, 693.

βρίσκονταν στα καταστρώματά τους[1]. Από τις συνεχείς συγκρούσεις των καραβιών[2] προκλήθηκε μεγάλος θόρυβος[3] και ταραχή[4] (7.70).

Το πεζικό των δύο αντιπάλων πολεμούσε στη στεριά, επιδιώκοντας οι μεν Συρακούσιοι ένδοξη νίκη, οι δε Αθηναίοι να μην περιέλθουν σε χειρότερη θέση. Η ναυμαχία εξελισσόταν ισόπαλη, μέχρι που οι Συρακούσιοι ανάγκασαν τους Αθηναίους να υποχωρήσουν[5]. Τότε οι Συρακούσιοι καταδίωξαν τους Αθηναίους μέχρι τη στεριά και η μάχη συνεχίστηκε εκεί. Δημιουργήθηκε μεγάλη ταραχή και οι Αθηναίοι, χωρίς να έχουν καμία ελπίδα να σωθούν, αναλογίζονταν ότι είχαν πάθει την ίδια συμφορά με εκείνην που είχαν οι ίδιοι προκαλέσει στους Σπαρτιάτες στην Πύλο[6]. Η ήττα των Αθηναίων ήταν

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 158-159, οι Συρακούσιοι κατάφεραν να περιορίσουν το πεδίο των Αθηναίων και στη θάλασσα και στην ξηρά, τους υποχρέωσαν να τροποποιήσουν τον εξοπλισμό των πλοίων τους, τον τρόπο της πολεμικής τους διάταξης, ακόμα και την πολεμική τακτική τους. Επομένως, καταλήγει, οι Αθηναίοι δε διαθέτουν αυτή τη φορά το πλεονέκτημα της πείρας που τους είχε βοηθήσει στη ναυμαχία της Ναυπάκτου στο 2ο βιβλίο. Πρβλ. το κεφάλαιο 2.8.

[2] Πρβλ. *προσπέσοι ναῦς νηί* (7.70.3), *ναῦς νηὶ προσπεσοῦσα* (7.70.4), *τὰ μὲν ἄλλοις ἐμβεβληκέναι, τὰ δὲ αὐτοὺς ἐμβεβλῆσθαι* (7.70.6), *ἀπὸ πολλῶν νεῶν ξυμπιπτουσῶν* (7.70.6).

[3] Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 59, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 447-448, δίνονταν τεχνικές οδηγίες από τους πηδαλιούχους (*κελευσταί*), αλλά και ενθαρρυντικές συμβουλές που ανταποκρίνονταν στις συναισθηματικές απαιτήσεις της περίστασης. Πρβλ. *καὶ τὸν κτύπον μέγαν* (7.70.6), *ἀποστέρησιν τῆς ἀκοῆς* (7.70.6), *βοή* (7.70.7, 7.71.4), *ἐπιβοῶντες* (7.70.7), *κρουόμενον* (7.70.8), *μετὰ βοῆς* (7.71.3), *πολλῇ κραυγῇ* (7.71.5). Πρβλ. και *φθέγγομαι* (7.70.6, 7.71.4)· όρος που χρησιμοποιείται για άναρθρους και ζωικούς ήχους. Δες και Hornblower 2008, 694, 696, 699-701, για την επανάληψη. Ο ίδιος συγκρίνει την αφήγηση με την σύγχυση των θορύβων και τη στέρηση της ακοής στη μάχη των Επιπολών. Πρβλ. 7.44.4. Δες και Jordan 2000, 76-78, ο οποίος σημειώνει την έμφαση στην όραση και στην ακοή κατά την αναχώρηση του στόλου για τη Σικελία και στην αφήγηση της τελευταίας μάχης. Ο Walker 1993, 356, συγκρίνει επίσης την αφήγηση της τελευταίας ήττας των Αθηναίων στη Σικελία με την περιγραφή της αναχώρησης του αθηναϊκού στόλου για τη Σικελία στο 6.31. Πρβλ. και την υποσ. 7 στη σελ. 688.

[4] Η Hunter 1986, 418-419 και υποσ. 15-16, επισημαίνει την παρουσία του φόβου στην αφήγηση, όπως και την έμφαση στην ταραχή στο 6.69-70. Η ίδια αναφέρεται στην *ἔκπληξιν* που καταβάλλει τους Αθηναίους λόγω του μεγάλου τους φόβου που τους παραλύει και τους αποθαρρύνει. Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 172 υποσ. 79, οι Συρακούσιοι, όπως και ο Γύλιππος και οι Συρακούσιοι στρατηγοί στη δημηγορία τους, είχαν προβλέψει την ταραχή (*ταράξεσθαι* (7.36.6), *ταράξονται* (7.67.2)). Όμοια η Hunter 1973, 112, 114-115, παρατηρεί ότι οι στρατηγοί στο λόγο τους προβλέπουν την ταραχή που θα προκληθεί στη μάχη. Η ίδια σημειώνει ότι η περιγραφή τονίζει τη σύγχυση και το θόρυβο. Ο Kagan 1981, 334, παρατηρεί ότι το θέαμα ήταν εντυπωσιακό και τρομακτικό και θεωρεί ότι η περιγραφή του ιστορικού είναι μοναδική.

[5] Ο Dover 1965 (2), 60, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 449, σημειώνουν ότι, ενώ αρχικά η κατάσταση ήταν αβέβαιη και αντιφατική (7.71.4), αργότερα ξεκαθαρίζει (7.71.5-6). Πρβλ. 7.72.1 για την ξεκάθαρη αναφορά: *οἱ Συρακόσιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι ἐπικρατήσαντες*. Η Hunter 1973, 113-114, παρατηρεί ότι η έκβαση της μάχης παρουσιάζεται ξαφνικά, ενώ δεν είναι αναμενόμενη. Όμοια ο Hornblower 2008, 693, επισημαίνει ότι το αποτέλεσμα της μάχης δεν είναι βέβαιο, παρόλο που ο αναγνώστης το αναμένει λόγω των προηγούμενων υπαινιγμών.

[6] Δες και Connor 1984, 197 και υποσ. 33, ο οποίος εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στην αφήγηση των δύο επεισοδίων. Όμοια οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 449, ο Macleod 1983, 142-143, και ο Hornblower 2008, 694, 701-702, σημειώνουν παραλληλισμούς. Σύμφωνα με το Macleod, το γεγονός ότι οι Συρακούσες αντιστρέφουν την Πύλο αποτελεί τραγική και όχι τυχαία ειρωνεία. Ο Hornblower θεωρεί ασυνήθιστο το ρητό παραλληλισμό των δύο επεισοδίων εκ μέρους του ιστορικού και εξηγεί ότι, όπως ο σπαρτιατικός στρατός νικήθηκε και καταστράφηκε στην Πύλο, έτσι και ο αθηναϊκός στόλος στις Συρακούσες. Ο ίδιος θεωρεί αποτελεσματικό το τέλος που δίνεται στο επεισόδιο και ομαλή τη μετάβαση στην τελευταία φάση της Σικελικής εκστρατείας. Ο Hornblower παρατηρεί ότι μέσω του παραλληλισμού ο ιστορικός υπενθυμίζει στους αναγνώστες του ότι η αφήγηση της Σικελικής εκστρατείας αποτελεί οργανικό μέρος της *Ιστορίας* και σηματοδοτεί το τέλος των ελπίδων των Αθηναίων για νίκη. Η Hunter 1973, 118-120, θεωρεί ότι το επεισόδιο στη Σφακτηρία βοηθεί το Γύλιππο να προβλέψει, μέσω της προηγούμενης εμπειρίας, το παρόν (την αποθάρρυνση των Αθηναίων που ήταν όμοια με αυτή των Σπαρτιατών) και το μέλλον (την τελική ήττα). Η ίδια εντοπίζει επίσης λεκτικές αντιστοιχίες ανάμεσα στα επεισόδια.

ολοκληρωτική, όπως και η πτώση του ηθικού τους[1]. Οι Αθηναίοι δεν είχαν πλέον καμία ελπίδα να σωθούν *ἢν μή τι παρὰ λόγον γίγνηται*[2] (7.71).

Όπως έχει διαφανεί από την πιο πάνω ανάλυση των αντιθέσεων, οι δύο δημηγορίες παρουσιάζουν αρκετά κοινά αντιθετικά ζεύγη[3]. Ομοιότητες στη χρήση των αντιθέσεων εντοπίζονται επίσης και με τις άλλες στρατιωτικές παρακελεύσεις, ιδιαίτερα με αυτές των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα (2.87-89). Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται επίσης ανάμεσα σε αυτή τη δημηγορία του Νικία και σε προηγούμενούς του λόγους (6.9-14, 6.20-23, 6.68, 7.11-15), αποδεικνύοντας την προσπάθεια του ιστορικού να χαρακτηρίσει υφολογικά τον ομιλητή μέσω του αντιθετικού σχήματος.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

[1] Δες και Kagan 1981, 334.
[2] Σύμφωνα με το Hornblower 2008, 702, παρόλο που οι αναγνώστες της *Ιστορίας* γνωρίζουν ήδη από το 2.65.12 ότι η Σικελική εκστρατεία τελειώνει με ήττα των Αθηναίων, αυτή η δήλωση δημιουργεί ελπίδες ότι κάτι απρόσμενο μπορεί να συμβεί και παρατείνει την αγωνία.
[3] Πρβλ. την υποσ. 6 στη σελ. 843.

2.27 Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΝΙΚΙΑ (7.77)

Η προηγούμενη ναυμαχία ήταν πολύ βίαιη και σε αυτήν καταστράφηκαν πολλά καράβια και σκοτώθηκαν πολλοί. Οι Αθηναίοι βρίσκονταν πλέον σε απελπιστική κατάσταση[1] και το μόνο που σκέφτονταν ήταν ο τρόπος διαφυγής τους μέσα στο σκοτάδι. Ο Δημοσθένης πρότεινε να επανδρώσουν τα 60[2] καράβια που τους είχαν απομείνει και να δοκιμάσουν εκ νέου να σπάσουν το φράγμα των Συρακουσίων και να πλεύσουν προς την Ελλάδα. Ο Νικίας συμφώνησε[3], αλλά οι ναύτες αρνήθηκαν να μπουν στα καράβια[4] (7.72). Έτσι ο μόνος τρόπος διαφυγής που απέμενε στους Αθηναίους ήταν από τη στεριά.

Ο Ερμοκράτης, σύμφωνα με τον ιστορικό, υποψιάστηκε τα σχέδια των Αθηναίων. Καθώς θεώρησε ότι θα ήταν επικίνδυνο να στρατοπεδεύσουν οι Αθηναίοι σε κάποιο μέρος της Σικελίας[5] και να επαναρχίσουν τον πόλεμο, ζήτησε από τους άρχοντες[6] των Συρακουσίων να αποκλείσουν τους δρόμους και να τοποθετήσουν φρουρούς στα στενά περάσματα. Οι ηγέτες των Συρακουσίων είχαν την ίδια γνώμη[7], αλλά επειδή οι στρατιώτες

---

[1] Πρβλ. *ὑπὸ μεγέθους τῶν παρόντων κακῶν* (7.72.2), *δεινόν… ἦν* (7.75.2), *ἀλγεινά* (7.75.2), *ἀθλιώτεροι* (7.75.3), *ἐς ἀπορίαν καθίστασαν* (7.75.4), *ἀπορίᾳ τοιαύτῃ* (7.75.4), *ἀπορίᾳ* (7.75.5), *ἡ ἄλλη αἰκία* (7.75.6), *τῶν κακῶν* (7.75.6), *ὑπὸ μεγέθους τοῦ ἐπικρεμαμένου ἔτι κινδύνου* (7.75.7).

[2] Οι Αθηναίοι έχασαν 50 πλοία στη ναυμαχία και οι Συρακούσιοι 30. Πρβλ. 7.60.4, 7.70.1, 7.52.1, 7.74.2. Δες και Dover 1965 (2), 60, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 449.

[3] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965 (2), 60, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 449-450, αυτή τη φορά τουλάχιστον ο Νικίας δεν καθυστερεί, αλλά η πρωτοβουλία των κινήσεων ανήκει στο Δημοσθένη. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι δεν είναι βέβαιο, κατά πόσο είχαν περάσει οι 27 μέρες που είχε ζητήσει ο Νικίας να παραμείνουν στη Σικελία (7.50.4), αλλά φαίνεται ότι ο ίδιος δέχτηκε να γίνει η αποχώρηση νωρίτερα παρά την αρχική του άρνηση. Ο Νικίας, εξηγούν, δεν ερμηνεύει την αποτυχία της πρώτης προσπάθειας των Αθηναίων ως θεϊκή δυσαρέσκεια. Οι χρησμολόγοι, προσθέτουν επίσης, επαναθεώρησαν ίσως την απόφασή τους, όταν οι Συρακούσιοι απέκλεισαν το Λιμένα. Όμοια ο Hornblower 2008, 703, σημειώνει ότι δεν είναι βέβαιο, αν είχαν παρέλθει οι 27 μέρες, που ο Νικίας είχε ζητήσει να παραμείνουν οι Αθηναίοι στη Σικελία. Ο Ellis 1979, 55, παρατηρεί ότι πρόκειται για την τελευταία καταγγελία της ανίκανης ηγεσίας του Νικία, αφού μέχρι τότε υπήρχε η προοπτική της διαφυγής, ενώ τώρα το μόνο που απομένει είναι το αιματηρό τέλος των Αθηναίων.

[4] Ο Dover 1965 (2), 60, σημειώνει ότι η τραγικότητα αυτής της άρνησης έγκειται στο γεγονός ότι το σχέδιο του Δημοσθένη θα μπορούσε να είχε πετύχει. Πρβλ. 7.73.2. Ο Kagan 1981, 335, σημειώνει ότι ακόμα και σε αυτή τη φοβερή στιγμή ο Δημοσθένης δεν απελπίζεται, αλλά σκέφτεται ως ένας επινοητικός στρατηγός. Το σχέδιό του, σημειώνει, ήταν τολμηρό και θα μπορούσε να είχε πετύχει, λόγω της έκπληξης που θα προκαλούσε στους Συρακουσίους και της μεγαλύτερης ναυτικής εμπειρίας των Αθηναίων. Ο Hornblower 2008, 703, επισημαίνει ότι πρόκειται για το πρώτο και το μοναδικό δείγμα φανερής ανταρσίας στο 7ο βιβλίο, αν και ήδη από το 7.48.4 και 7.50.4 η άποψη των στρατιωτών άρχισε να αποκτά βαρύτητα χωρίς να επηρεάζει, ωστόσο, την πειθαρχία του στρατού. Ο ίδιος σημειώνει ότι και στην περίπτωση αυτή ο στόλος παρουσιάζει σημάδια αναρχίας, αλλά όχι ο στρατός. Δες και Jordan 2000, 74, ο οποίος επισημαίνει ότι οι οπλίτες διατηρούν την πειθαρχία τους και πολεμούν μέχρι το τέλος.

[5] Ο Hornblower 2008, 704, σημειώνει ότι υπήρχε φόβος για αποικισμό της Σικελίας από τους Αθηναίους. Πρβλ. και 7.51.2.

[6] Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 60, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 450, η σημασία της φράσης *οἱ ἐν τέλει* εξαρτάται από την πόλη στην οποία αναφέρεται και από τις αρμοδιότητες που περιελάμβανε το κάθε αξίωμα. Στο σημείο αυτό, προσθέτει, γίνεται αναφορά στους στρατηγούς των Συρακουσίων και των συμμάχων τους. Ο Hornblower 2008, 704, σημειώνει επίσης την ασάφεια της φράσης και συμφωνεί ότι αυτή αναφέρεται ίσως στους στρατηγούς. Ο ίδιος παρατηρεί ότι ο Ερμοκράτης δε διέθετε κάποιο αξίωμα και γι' αυτό το λόγο χρειάστηκε να καταφύγει στους αξιωματούχους.

[7] Ο Hornblower 2008, 705, παρατηρεί ότι δεν ήταν βέβαιο, αν οι εν ενεργεία στρατηγοί θα δέχονταν υποδείξεις από κάποιον που δε διέθετε αξίωμα.

δε θα πείθονταν[1] να αναλάβουν το καθήκον αυτό, λόγω της προηγούμενής τους νίκης και της γιορτής του Ηρακλή[2], ο Ερμοκράτης έστειλε[3] μερικούς από τους προσωπικούς τους στρατιώτες μαζί με ιππικό προς το στρατόπεδο των Αθηναίων, μόλις άρχισε να νυκτώνει. Αυτοί παριστάνοντας τους πληροφοριοδότες συμβούλευσαν τους Αθηναίους να μην αποχωρήσουν τη νύκτα, επειδή δήθεν οι Συρακούσιοι φρουρούσαν τους δρόμους, αλλά να αναχωρήσουν προετοιμασμένοι το πρωί (7.73).

Οι Αθηναίοι στρατηγοί χωρίς να αντιληφθούν το δόλο[4] των Συρακουσίων ματαίωσαν τη νυκτερινη πορεία. Οι ίδιοι αποφάσισαν[5] να περιμένουν άλλη μία μέρα[6], ώστε να μαζέψουν τα κατάλληλα εφόδια οι στρατιώτες τους, και έπειτα να ξεκινήσουν. Αντίθετα, οι Συρακούσιοι και ο Γύλιππος απέκλεισαν τους δρόμους, από όπου θα περνούσαν οι Αθηναίοι και τοποθέτησαν φρουρούς στα ποτάμια, για να εμποδίσουν την αποχώρηση των Αθηναίων. Έσερναν ακόμη με τα καράβια τους τα πλοία των Αθηναίων και τα ρυμουλκούσαν στην πολιτεία τους. Οι Αθηναίοι, ωστόσο, πρόλαβαν να πυρπολήσουν κάποια από τα καράβια τους, όπως είχαν εκ των προτέρων σκεφτεί[7] (7.74).

---

[1] Και στις δύο πλευρές οι στρατιώτες παρουσιάζονται απείθαρχοι προς τις υποδείξεις των αρχηγών τους, για αντίθετους ωστόσο λόγους, και αναλαμβάνουν τον πρώτο ρόλο στις επιχειρήσεις. Έτσι οι ρόλοι αντιστρέφονται. Πρβλ. οι Αθηναίοι *οὐκ ἤθελον ἐσβαίνειν διὰ τὸ καταπεπλῆχθαί τε τῇ ἥσσῃ καὶ μὴ ἂν ἔτι οἴεσθαι κρατῆσαι* (7.72.4), ενώ οι Συρακούσιοι *τοὺς δὲ ἀνθρώπους ἄρτι ἀσμένους ἀπό τε ναυμαχίας μεγάλης πεπαυμένους καὶ ἅμα ἑορτῆς οὔσης... οὐ δοκεῖν ἂν ῥᾳδίως ἐθελῆσαι ὑπακοῦσαι· ὑπὸ γὰρ τοῦ περιχαροῦς τῆς νίκης πρὸς πόσιν τετράφθαι τοὺς πολλοὺς ἐν τῇ ἑορτῇ* (7.73.2). Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση των Συρακουσίων η απροθυμία των στρατιωτών τους αποτελεί μόνο εικασία των ηγετών τους και δεν είναι βέβαιο κατά πόσο αυτή ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Δες και Hornblower 2008, 703-705, για όμοια παρατήρηση. Ο Dover 1965 (2), 61, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 450, θεωρούν αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο στρατός των Συρακουσίων, που μόλις είχε νικήσει, παρουσιάζεται το ίδιο απείθαρχος όσο ο αθηναϊκός που είχε ηττηθεί. Ο Hornblower 2008, 703, παραπέμπει στο 7.55.2, όπου γίνεται αναφορά στο *ὁμοιότροπον* των δύο αντιπάλων. Πρβλ. και υποσ. 4 στη σελ. 857.

[2] Όπως σημειώνουν οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, οι θυσίες στον Ηρακλή σχετίζονταν με την απειθαρχία των Συρακουσίων, αλλά το κύριο εμπόδιο ήταν η μέθη τους. Δες και Hornblower 2008, 705-706, για τη συνήθεια των στρατιωτών να μεθούν και για τη μέθη σε θρησκευτικές τελετές. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[3] Σύμφωνα με τον Westlake 1958, 256-258, ο Ερμοκράτης με τις υπηρεσίες του επηρέασε ουσιαστικά την πορεία της *Ιστορίας* οδηγώντας τους Αθηναίους σε ανεπανόρθωτη καταστροφή, προστατεύοντας την πατρίδα του από την αθηναϊκή επέμβαση και ανοίγοντας το δρόμο για την ενότητα της Σικελίας. Πρβλ. 8.26.1.

[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 61-62, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 450, οι Αθηναίοι θα έπρεπε να ήταν πιο καχύποπτοι, λαμβάνοντας υπόψη τους το κόλπο που είχαν οι ίδιοι χρησιμοποιήσει, για να ξεγελάσουν τους Συρακουσίους δύο χρόνια προηγουμένως (6.64.2 κ.ε.). Υπήρχαν, σημειώνουν ωστόσο, φιλοαθηναίοι εντός των Συρακουσών (7.48.2, 7.49.1). Υποστηρίζουν ακόμη ότι οι Αθηναίοι θα σκέφτηκαν ότι θα ήταν πιο εύκολο να πολεμήσουν την ημέρα έχοντας μία πιο καλά οργανωμένη δύναμη. Ο Kagan 1981, 336, θεωρεί ότι οι Αθηναίοι, ακόμα και χωρίς το κόλπο του Ερμοκράτη, δε θα ήθελαν να αναλάβουν μία νυχτερινή επιχείρηση μετά από την πανωλεθρία τους στις Επιπολές.

[5] Ο Dover 1965 (2), 62, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 450-451, σημειώνουν ότι η απόφαση των Αθηναίων λήφθηκε είτε το βράδυ της πρώτης ημέρας, κατά την οποία έγινε και η μάχη, είτε το πρωί της επομένης. Οι ίδιοι παρατηρούν ότι ο ιστορικός δεν εξηγεί για ποιό λόγο οι Αθηναίοι παρέμειναν τελικά στις θέσεις τους για άλλη μία μέρα.

[6] Όπως σημειώνει ο Kagan 1981, 336, αν οι Αθηναίοι είχαν αποχωρήσει, οι Συρακούσιοι δε θα προλάβαιναν να αποκλείσουν όλους τους δρόμους διαφυγής. Ο Hornblower 2008, 708, εξηγεί την παραμονή του στρατού λόγω της κατάπτωσης του ηθικού του. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[7] Πρβλ. 7.60.2. Δες και Dover 1965 (2), 62, Gomme, Andrewes, Dover 1970, 451, και Hornblower 2008, 708. Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 337, οι Αθηναίοι λόγω της σύγχυσης και της απόγνωσής τους δεν πρόλαβαν να καταστρέψουν τα καράβια τους, αλλά κατάφεραν να πυρπολήσουν μόνο λίγα.

Την τρίτη μέρα[1] μετά από τη ναυμαχία ξεκίνησε η αποχώρηση του αθηναϊκού στρατού από τη Σικελία, ο οποίος αριθμούσε περίπου 40000 άνδρες[2]. Σύμφωνα με τον ιστορικό, η κατάσταση των Αθηναίων ήταν τραγική. Ακολουθεί μία παραστατική περιγραφή της απελπιστικής κατάστασης του εκστρατευτικού σώματος, η οποία αντιδιαστέλλεται[3] με τη λαμπρή περιγραφή της αναχώρησης των Αθηναίων για τη Σικελία. Οι Αθηναίοι είχαν χάσει όλα τους τα καράβια, οι νεκροί παρέμεναν άταφοι[4], οι πληγωμένοι και οι άρρωστοι έμεναν πίσω, επειδή δε μπορούσαν να τους μεταφέρουν[5], οι δούλοι αυτομολούσαν και το στράτευμα υπέφερε από έλλειψη τροφίμων. Ο φόβος, η δυστυχία και ο θρήνος διαχέονταν παντού[6] (7.75).

Ο Νικίας[7] *ὁρῶν*[8]*... τὸ στράτευμα ἀθυμοῦν*[9] προχωρούσε από το ένα στρατιωτικό τάγμα στο άλλο[10] και προσπαθούσε με δυνατή φωνή[11] και με μεγάλο ζήλο να εμψυχώσει,

---

[1] Η σημασία που είχε η έγκαιρη αποχώρηση των Αθηναίων κατά τη διάρκεια της νύκτας τονίζεται στην αφήγηση με τη συνεχή επανάληψη του όρου *νύξ*. Οι Αθηναίοι αρχικά *τῆς δὲ νυκτὸς ἐβουλεύοντο εὐθὺς ἀναχωρεῖν* (7.72.2), και έπειτα *καὶ οἱ μὲν ὡς κατὰ γῆν ἀναχωρήσοντες ἤδη ξύμπαντες τὴν γνώμην εἶχον* (7.73.1). Ο Ερμοκράτης εισηγήθηκε *ὡς οὐ χρεὼν ἀποχωρῆσαι τῆς νυκτὸς αὐτοὺς περιιδεῖν* (7.73.1) και *δεδιὼς μὴ οἱ Ἀθηναῖοι καθ' ἡσυχίαν προφθάσωσιν ἐν τῇ νυκτὶ διελθόντες* (7.73.3). Οι στρατιώτες του έδωσαν ψευδείς πληροφορίες στους Αθηναίους *μὴ ἀπάγειν τῆς νυκτὸς τὸ στράτευμα..., ἀλλὰ καθ' ἡσυχίαν τῆς ἡμέρας* (7.73.3). Οι Αθηναίοι *ἐπέσχον τὴν νύκτα* (7.74.1) και τελικά *οὐκ εὐθὺς ὥρμησαν* (7.74.1).

[2] Ο Powell 1979, 29-30, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι είχαν στη διάθεσή τους αρκετό στράτευμα, αλλά η άσχημη φυσική τους κατάσταση και το χαμηλό ηθικό τους οδήγησαν στην καταστροφή. Ο Hornblower 2008, 713-714, θεωρεί ότι ο αριθμός δεν είναι υπερβολικός και σημειώνει ότι αυτός χρησιμοποιείται, για να δώσει ο ιστορικός δραματικότητα στην αφήγησή του.

[3] Η αντιστροφή της κατάστασης των Αθηναίων τονίζεται στην αφήγηση: *ἀντὶ μεγάλης ἐλπίδος καὶ αὐτοὶ καὶ ἡ πόλις κινδυνεύοντες* (7.75.2), *ἀπὸ οἵας λαμπρότητος καὶ αὐχήματος τοῦ πρώτου ἐς οἵαν τελευτὴν καὶ ταπεινότητα ἀφίκατο* (7.75.6), *μέγιστον γὰρ δὴ τὸ διάφορον τοῦτο* (7.75.7), *ἀντὶ μὲν τοῦ ἄλλους δουλωσομένους ἥκειν αὐτοὺς τοῦτο μᾶλλον δεδιότας μὴ πάθωσι ξυνέβη ἀπιέναι, ἀντὶ δ' εὐχῆς τε καὶ παιάνων, μεθ' ὧν ἐξέπλεον, πάλιν τούτων τοῖς ἐναντίοις ἐπιφημίσμασιν ἀφορμᾶσθαι, πεζούς τε ἀντὶ ναυβατῶν πορευομένους καὶ ὁπλιτικῷ προσέχοντας μᾶλλον ἢ ναυτικῷ* (7.75.7), *ἐν μεγάλῃ μεταβολῇ ὄν* (7.76.1). Ο Macleod 1983, 144, και ο Hornblower 2008, 708, 715, παρατηρούν ότι η αφήγηση στο 7.75 ανακαλεί την αναχώρηση του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος για τη Σικελία (6.30-32). Δες και Jordan 2000, 78-79, ο οποίος εντοπίζει αντιστοιχίες ανάμεσα στις μεγάλες ελπίδες που υπήρχαν στην αρχή της εκστρατείας και στην απελπισία των Αθηναίων μετά από την τελική τους ήττα.

[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 62, το γεγονός ότι οι νεκροί των Αθηναίων παρέμειναν άταφοι δείχνει τη χαμηλή αυτοπεποίθηση των Αθηναίων. Πρβλ. 3.113.5.

[5] Ο Dover 1965 (2), 63, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 451, εξηγούν ότι οι άρρωστοι και οι τραυματισμένοι δεν αποδέχονταν με ηρεμία τη μοίρα τους και το άκουσμα των θρήνων τους ήταν το τίμημα που πλήρωναν οι ικανοί σωματικά στρατιώτες, οι οποίοι αναγκάζονταν να τους εγκαταλείψουν.

[6] Πρβλ. *ἐς λύπην μετὰ φόβου καθίστατο* (7.75.3), *λυπηρότεροι* (7.75.3), *πρός... ὀλοφυρμὸν τραπόμενοι* (7.75.4), *οὐκ ἄνευ πολλῶν ἐπιθειασμῶν καὶ οἰμωγῆς ὑπολειπόμενοι* (7.75.4), *δάκρυσι πᾶν τὸ στράτευμα πλησθέν* (7.75.4), *κατὰ δάκρυα* (7.75.4), *δεδιότας* (7.75.4), *κατήφεια* (7.75.5).

[7] Ο Hornblower 2008, 673, παρατηρεί ότι η ρητορική εστίαση στο Νικία στο έβδομο βιβλίο είναι σχεδόν αποκλειστική· τουλάχιστον από την πλευρά των Αθηναίων, με εξαίρεση μικρές αναφορές σε πλάγιο λόγο από τις συμβουλές του Δημοσθένη. Πρβλ. 7.72.3, 7.78.1. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 200, η αφήγηση της αποχώρησης από τη Σικελία σχεδιάζεται με προσήλωση στο Νικία. Σύμφωνα με τον Westlake 1989, 210-212, η λεπτομερής περιγραφή του Νικία στο 6ο και 7ο βιβλίο δείχνει την επαφή του Θουκυδίδη με κάποιον από το στενό κύκλο του στρατηγού.

[8] Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 197-198, ο ιστορικός αναφέρεται στις σκέψεις του Νικία· στοιχείο που δείχνει ότι συμβουλευόταν κάποιον έμπιστο του Αθηναίου στρατηγού. Πρβλ. και την προηγούμενη υποσ.

[9] Πρβλ. 7.60.5. Δες και Hornblower 2008, 715.

[10] Σύμφωνα με τους Τσακμάκη & Θεμιστοκλέους 2013, 392, αυτό συνέβαινε συχνά σε στρατιωτικές παρακελεύσεις.

[11] Ο όρος *βοῇ* που χρησιμοποιείται παραπέμπει στην αφήγηση της μάχης. Πρβλ. και υποσ. 3 στη σελ. 855. Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 64, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 453, ο Νικίας ύψωνε τη φωνή

να παρηγορήσει και να βοηθήσει τους στρατιώτες του όσο περισσότερο μπορούσε υπό τις περιστάσεις. Ο ιστορικός καταγράφει τα λόγια του[1] (7.76).

Ο Νικίας αναφέρει στους στρατιώτες του ότι ακόμη και στην κατάσταση που βρίσκονται θα πρέπει να έχουν ελπίδα ότι θα σωθούν και σημειώνει ότι δεν πρέπει να κατακρίνουν τον εαυτό τους για τις συμφορές που έπαθαν, τις οποίες δεν αξίζουν[2].

> *Καὶ* ***ἐκ τῶν παρόντων****, ὦ Ἀθηναῖοι καὶ ξύμμαχοι, ἐλπίδα*[3] *χρὴ ἔχειν (ἤδη τινὲς καὶ* ***ἐκ δεινοτέρων ἢ τοιῶνδε ἐσώθησαν****), μηδὲ καταμέμφεσθαι ὑμᾶς ἄγαν αὐτοὺς*[4] *μήτε* ***ταῖς ξυμφοραῖς*** *μήτε* ***ταῖς παρὰ τὴν ἀξίαν νῦν κακοπαθίαις*** (7.77.1).

Στην αρχή του λόγου εντοπίζεται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ παρελθόν (*ἐκ τῶν παρόντων ≠ ἐσώθησαν* [*τότε*], *ἐσώθησαν* [*τότε*] *≠ νῦν*), η οποία λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο[5]. Η αντιπαραβολή αυτή συνδυάζεται με τη λεξική αντίθεση ανάμεσα στους όρους σωτηρία ≠ καταστροφή[6] (*ἐσώθησαν ≠ ταῖς ξυμφοραῖς*). Χρησιμοποιείται και η πραγματολογική αντίθεση ανάμεσα σε αυτή την κατάσταση και σε άλλες (*ἐκ δεινοτέρων* [*τούτων*] *≠ τοιῶνδε*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ*. Πρόκειται ουσιαστικά για σύγκριση που λειτουργεί αντιθετικά, για να τονιστεί η μεγάλη δυσκολία που έχουν να αντιμετωπίσουν οι Αθηναίοι. Εντοπίζεται και η εναντίωση[7]: *ταῖς κακοπαθίαις ≠ παρὰ τὴν ἀξίαν* η οποία δημιουργείται μέσω της πρόθεσης *παρά*, αφού οι Αθηναίοι, σύμφωνα με τον ομιλητή, παθαίνουν συμφορές, αν και δεν τις αξίζουν.

Ο Νικίας δηλώνει πως έχει εξαντληθεί από την αρρώστια[8] και, παρόλο που θεωρείται καλότυχος, αντιμετωπίζει τώρα τον ίδιο κίνδυνο με τους υπολοίπους[9]. Ο

του εξαιτίας της προθυμίας του και της επιθυμίας του να ακουστεί. Ο Zadorojnyi 1998, 301 και υποσ. 16, παρατηρεί ότι ο ιστορικός δίνει την εντύπωση πως η στρατηγία του Νικία και οι συμβουλές του είναι ανεπαρκή στοιχεία του στρατηγού, επειδή είναι αναχρονιστικά και παραπέμπουν στην εποχή του Ομήρου.

[1] Για ανάλυση της στρατιωτικής παρακέλευσης του Νικία δες Leimbach 1985, 121-127.

[2] Όπως εξηγούν ο Dover 1965 (2), 64, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 453, ένας ισχυρός, καλά εξοπλισμένος και εκπαιδευμένος στρατός δε μπορούσε να αποτύχει, εκτός εάν είχε προσβάλει τους θεούς· πράγμα που δεν είχαν κάνει οι Αθηναίοι.

[3] Σύμφωνα με την de Romilly 1967, 156 υποσ. 55, η τελευταία δημηγορία του Νικία βασίζεται αποκλειστικά στην ελπίδα και στην ευτυχία (τύχη), τις οποίες ο Νικίας αναθέτει στους θεούς. Η αφήγηση, όπως σημειώνει ωστόσο, διαψεύδει τη δημηγορία αντί να την επιβεβαιώσει. Ο Lateiner 1985, 202, 207-208, παρατηρεί ότι στους δύο τελευταίους του λόγους ο Νικίας καταφεύγει σε μάταιες κοινοτυπίες σχετικά με την τύχη και την ελπίδα και σε παθητικές επικλήσεις προς τους θεούς και προς τους άνδρες του που δεν αρμόζουν σε μία στρατιωτική παρακέλευση. Ο ίδιος σημειώνει ότι η «ελπίδα» αποτελεί το θέμα του λόγου, παρόλο που η περιγραφή της κατάστασης των Αθηναίων φανερώνει την απελπισία τους. Πρβλ. *ἐλπίδα* (7.77.1), *ἐλπίς* (7.77.3), *ἐλπίζειν* (7.77.4).

[4] Πρβλ. *κατάμεμψις σφῶν αὐτῶν πολλὴ ἦν* (7.75.5).

[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο και σε άλλες δημηγορίες του Νικία: στο 6.9-14, 7.11-15 και 7.61-64.

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε προηγούμενους λόγους του Νικία (7.11-15, 7.61-64).

[7] Εναντίωση εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.11.5 και στην επιστολή του στο 7.13.2.

[8] Πρβλ. την υποσ. 8 στη σελ. 822-823.

[9] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 64, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 453-454, ο Νικίας εννοεί ότι όσον αφορά στη δύναμη θα μπορούσε να κατηγορηθεί, αλλά όσον αφορά στην καλή του τύχη, την οποία χειρίζεται ως διαρκή ιδιότητα, αξίζει να κερδίσει. Η ακολουθία της σκέψης, προσθέτουν, είναι ασαφής, αφού η αναφορά του Νικία στο μέλλον δεν εκφράζεται με αυτοπεποίθηση. Οι ίδιοι σημειώνουν ότι, αν μέχρι τώρα ο Νικίας πίστευε ότι η ευσέβεια αποτελούσε την προστασία του από τις συμφορές, τα γεγονότα στις

Αθηναίος στρατηγός υπενθυμίζει την πίστη του στην παράδοση, τις τιμές που προσέφερε στους θεούς και τη σωστή του συμπεριφορά προς τους άλλους ανθρώπους.

> ***κἀγώ***[1] *τοι οὐδενὸς* ***ὑμῶν οὔτε ῥώμῃ προφέρων (ἀλλ' ὁρᾶτε δὴ ὡς διάκειμαι ὑπὸ τῆς νόσου)*** *οὔτ'* ***εὐτυχίᾳ***[2] ***δοκῶν*** *που* ***ὕστερός του*** *εἶναι* ***κατά*** *τε* ***τὸν ἴδιον βίον*** *καὶ* ***ἐς τὰ ἄλλα, νῦν ἐν τῷ*** *αὐτῷ* ***κινδύνῳ τοῖς φαυλοτάτοις αἰωροῦμαι***[3]***·*** ***καίτοι <u>πολλὰ</u> μὲν ἐς θεοὺς***[4] ***νόμιμα δεδιήτημαι, <u>πολλὰ</u> δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκαια καὶ ἀνεπίφθονα***[5] (7.77.2).

Η λεξική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δυστυχία ≠ ευτυχία[6] (*ταῖς κακοπαθίαις* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *εὐτυχίᾳ*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Ο Νικίας αντιπαραβάλλει τον εαυτό του με τους άλλους Αθηναίους[7] (*κἀγώ* ≠ *ὑμῶν, δοκῶν* [*ἐγώ*] ≠ *του*). Η έμφαση του Νικία στον εαυτό του, με την προβολή της αντωνυμίας *ἐγὼ* στην αρχή της περιόδου, δεν εξυπηρετεί τις ρητορικές ανάγκες του λόγου του, ούτε και ο χαρακτηρισμός των συμπολεμιστών του ως *φαυλοτάτων*[8]. Εντοπίζονται και οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες υπεροχή ≠ έλλειψη[9] (*προφέρων* ≠ *ὕστερος*), πραγματικό ≠ φαινομενικό[10] (*ὁρᾶτε* ≠ *δοκῶν, δοκῶν* ≠ *δεδιήτημαι*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄, ευτυχία ≠ κίνδυνος / συμφορά (*εὐτυχίᾳ* ≠ *ἐν τῷ*

Συρακούσες τον ανάγκασαν να δώσει μεγαλύτερη σημασία στην ανθρώπινη θέληση και στα απρόοπτα γεγονότα.

[1] Σύμφωνα με τον Παναγόπουλο 2006, 151-152, ο Νικίας αντίθετα με τις οδηγίες των θεωρητικών της ρητορικής για την *captatio benevolentiae* αφήνεται στην αρχή της δημηγορίας του σε μία αψυχολόγητη περιαυτολογία και σε ένα επαχθή αυτοέπαινο, γεγονός που μειώνει τελικά το ηθικό των στρατιωτών του και αυξάνει την ανασφάλεια, ενώ δίνει την εντύπωση της έλλειψης ψυχικής επαφής ανάμεσα στον ίδιο και στους στρατιώτες του.

[2] Πρβλ. 5.16.1. Ο Hornblower 2008, 717, σημειώνει την ειρωνεία. Σύμφωνα με τον Powell 1979, 24, ο Νικίας αναφέρει στους στρατιώτες του ότι η προηγούμενή του ευσέβεια και δικαιοσύνη ενισχύουν τις προσδοκίες του για καλή τύχη κατά την αποχώρησή τους από τη Σικελία και υπονοεί ότι οι στρατιώτες του πρέπει να υπολογίζουν τον ίδιο και τους εαυτούς τους, αφού η τύχη τους είναι συνδεδεμένη με τη δική του. Ο Gribble 2006, 461-462, σημειώνει την τραγική μοίρα του Νικία και τη μετατροπή του ιδίου σε τραγική φυσιογνωμία.

[3] Ο Hornblower 2008, 717, σημειώνει τη μεταφορά και παρατηρεί ότι το ρήμα χρησιμοποιείται μόνο στο σημείο αυτό στην *Ιστορία.*

[4] Σύμφωνα με τον de Ste. Croix 1972, 19-20, οι επικλήσεις στους θεούς στην *Ιστορία* προετοιμάζουν τους αναγνώστες για ένα δυσάρεστο γεγονός. Ο Murray 1961, 34-36, παρατηρεί ότι η ευσέβεια αντικαθιστά την *ξύνεσιν* και σημειώνει ότι ο Νικίας επηρεάζεται από τις παραδόσεις μίας παλαιότερης εποχής και ότι μαζί με την ορθή συμπεριφορά τις εκλαμβάνει ως την ασφαλή βάση γα την πολιτική δραστηριότητα. Ο Hornblower 2008, 716-717, παρατηρεί ότι οι τέσσερις πρώτες παράγραφοι του λόγου έχουν θρησκευτική θεματολογία που ταιριάζει με το χαρακτήρα του ευσεβούς Νικία, αλλά θεωρεί ότι η χρήση της δε θα είχε ενθαρρύνει πολύ το στράτευμα. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο Νικίας αποτελεί ένα Σπαρτιάτη Αθηναίο σε αρκετές περιπτώσεις. Ο Kagan 1981, 338, παρατηρεί επίσης ότι ο Νικίας προσπαθεί να αντιμετωπίσει τους θρησκευτικούς φόβους των στρατιωτών του.

[5] Ο Hornblower 2008, 716-717, σημειώνει το χαρακτηρισμό που προαναγγέλλει το 7.86.5.

[6] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.61-64 και σε λόγους του Περικλή (2.35-46, 2.60-64), του Κλέωνα (3.37-40) και του Αλκιβιάδη (6.16-18).

[7] Ο Νικίας χρησιμοποιεί την ίδια αντιπαραβολή και στον πρώτο του λόγο προς τους Αθηναίους στο 6.9-14, όπου αυτή λειτουργεί ως αντιθετικό μοτίβο, και σε άλλη του δημηγορία στο 6.23.4.

[8] Σύμφωνα με τον Tompkins 1972, 202-203, ο Νικίας προσπαθεί να ενδυναμώσει το φρόνημα των στρατιωτών του, αλλά το επιτυγχάνει μόνο σε περιορισμένο βαθμό, αφού τα συναισθήματά του υπερνικούν τους στόχους του και τελικά κατορθώνει τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Πρβλ. και την υποσ. 1 πιο πάνω.

[9] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε άλλους λόγους του Νικία: στο 6.68, 7.11-15 και 7.61-64.

[10] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε προηγούμενους λόγους του Νικία (6.9-14, 6.68, 7.11-15, 7.61-64).

κινδύνῳ), ιδιωτικό ≠ δημόσιο[1] (*κατὰ τὸν ἴδιον βίον ≠ ἐς τὰ ἄλλα*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με διαφορετική πρόθεση, αθάνατος ≠ θνητός[2] (*ἐς θεοὺς ≠ ἐς ἀνθρώπους*), της οποίας τα μέλη είναι εμπρόθετα με την ίδια πρόθεση, και κακό (αρνητική έννοια) ≠ καλό (θετική έννοια) (*τοῖς φαυλοτάτοις ≠ νόμιμα*). Παρατηρείται η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν (*δοκῶν* [*τότε*] ≠ *νῦν*), υπονοούμενη στο πρώτο της μέρος, η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου. Χρησιμοποιούνται και οι συντακτικές αντιθέσεις: *οὔτε ῥώμῃ προφέρων ≠ ἀλλ' ὁρᾶτε δὴ ὡς διάκειμαι ὑπὸ τῆς νόσου,* της οποίας τα μέλη συνδέονται με άρνηση και το μόριο *ἀλλὰ* σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία[3], και *τοῖς φαυλοτάτοις αἰωροῦμαι ≠ καίτοι πολλὰ μὲν ἐς θεοὺς νόμιμα δεδιήτημαι, πολλὰ δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκαια καὶ ἀνεπίφθονα*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καίτοι* σχηματίζοντας εξαίρεση. Στην περίοδο παρατηρείται και το σχήμα της αναφοράς με την επανάληψη του όρου *πολύς*.

Ο Νικίας υποστηρίζει ότι η ελπίδα του για το μέλλον παραμένει ακλόνητη και ότι ο ίδιος δε φοβάται τις συμφορές, οι οποίες πιστεύει ότι θα σταματήσουν[4], επειδή οι εχθροί τους έχουν ευνοηθεί αρκετά από την τύχη, ενώ οι Αθηναίοι έχουν ικανοποιητικά τιμωρηθεί[5].

> ***ἀνθ' ὧν ἡ μὲν ἐλπὶς ὅμως θρασεῖα τοῦ μέλλοντος, αἱ δὲ ξυμφοραὶ οὐ κατ' ἀξίαν***[6] *δὴ* ***φοβοῦσιν***[7]***. τάχα*** *δὲ ἂν καὶ λωφήσειαν· ἱκανὰ γὰρ* ***τοῖς*** *τε* ***πολεμίοις ηὐτύχηται****, καὶ εἴ τῳ* ***θεῶν ἐπίφθονοι*** *ἐστρατεύσαμεν, ἀποχρώντως ἤδη* ***τετιμωρήμεθα*** (7.77.3).

Η περίοδος αυτή συνδέεται αντιθετικά με την προηγούμενη μέσω του συνδέσμου *ὅμως*. Σχηματίζεται η συντακτική αντίθεση: *πολλὰ μὲν ἐς θεοὺς νόμιμα δεδιήτημαι, πολλὰ δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκαια καὶ ἀνεπίφθονα ≠ ἀνθ' ὧν ἡ ἐλπὶς ὅμως θρασεῖα τοῦ μέλλοντος*, της οποίας τα μέλη σχηματίζουν αντιθετική εστία περιορισμού[8]. Όμοια οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ανάξιο ≠ άξιο (*παρὰ τὴν ἀξίαν* (στο 7.77.1) ≠ *κατὰ τὴν ἀξίαν*), η οποία

---

[1] Η αντίθεση αυτή παρατηρείται και σε άλλους λόγους του Νικία (6.9-14, 6.20-23).

[2] Η ίδια αντίθεση είχε χρησιμοποιηθεί και στο δεύτερο λόγο των Κορινθίων στο 1.71.5.

[3] Αυτού του είδους η συντακτική αντίθεση απαντά 12 φορές σε δημηγορίες του Νικία: 6 φορές στον πρώτο του λόγο στο 6.9-14, 2 φορές στο λόγο του στο 6.20-23, 3 φορές στο λόγο του στο 7.61-64 και μία φορά στον τελευταίο του λόγο στο 7.77. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις 8 από αυτές τις περιπτώσεις ο Νικίας χρησιμοποιεί το πιο ισχυρό αντιθετικό μόριο *ἀλλὰ* αντί του πιο ασθενούς νοηματικά *δέ*.

[4] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 65, ο Νικίας υπονοεί ότι οι Αθηναίοι είναι ακόμη αρκετά ικανοί, ώστε να νικήσουν.

[5] Ο Dover 1965 (2), 65, 67, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 454, 457, σημειώνουν ότι, σύμφωνα με το Νικία, οι Αθηναίοι έχουν ήδη τιμωρηθεί αρκετά, σε περίπτωση που προκάλεσαν τη θεϊκή οργή, παρόλο που ο ίδιος δεν ήταν σε θέση να κρίνει τί θεωρούσαν οι θεοί ικανοποιητικό. Ο Νικίας υπονοεί επίσης, όπως παρατηρούν, ότι η ολοκληρωτική επιτυχία προκαλεί τη θεϊκή δυσαρέσκεια και επομένως η οργή των θεών μπορεί να κατευθυνθεί και εναντίον των Συρακουσίων, παρόλο που οι Συρακούσιοι δε διέπραξαν ασέβεια. Πρβλ. 7.79.3 *ἐπὶ τῷ σφετέρῳ ὀλέθρῳ* που δείχνει επίσης τη θεϊκή δυσαρέσκεια.

[6] Ο Dover 1965 (2), 64-65, σημειώνει ότι η καταστροφή έχει οδηγήσει τους Αθηναίους στην αμφισβήτηση της αξίας τους και ο Νικίας δηλώνει ότι για τον ίδιο δεν εγείρεται τέτοιο θέμα.

[7] Ο Hornblower 2008, 717, σημειώνει την παραδοχή του Νικία ότι οι συμφορές των Αθηναίων τον φοβίζουν, αν και όχι όλες.

[8] Ο Νικίας χρησιμοποιεί 6 φορές αυτού του είδους τη συντακτική αντίθεση σε δημηγορίες του: δύο φορές στο 6.9-14, μία φορά στο 6.20-23, δύο φορές στην επιστολή του και μία φορά στον τελευταίο του λόγο.

δημιουργείται εξαιτίας της αντίθετης σημασίας των προθέσεων, θνητός ≠ αθάνατος (*ἐς ἀνθρώπους* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *θεῶν*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και καλό (θετική έννοια) ≠ κακό (αρνητική έννοια) (*ἀνεπίφθονα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐπίφθονοι*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην τελευταία περίπτωση χρησιμοποιείται ο ίδιος όρος και στα δύο μέρη της αντίθεσης· σύνθετος με το στερητικό «α» στο πρώτο της μέρος. Παρατηρείται και η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες παρόν ≠ μέλλον[1] (*νῦν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοῦ μέλλοντος, τοῦ μέλλοντος ≠ φοβοῦσιν* [*νῦν*]), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες ελπίδα ≠ συμφορά (*ἡ ἐλπίς ≠ αἱ ξυμφοραί*), της οποίας οι όροι συνδέονται με τα μόρια *μέν… δέ*, ελπίδα ≠ φόβος[2] (*ἡ ἐλπίς ≠ φοβοῦσιν*), τόλμη ≠ δειλία[3] (*θρασεῖα ≠ φοβοῦσιν*), συμφορά ≠ ευτυχία (*αἱ ξυμφοραί ≠ ηὐτύχηται, ηὐτύχηται ≠ τετιμωρήμεθα*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, και πραγματικό / βέβαιο ≠ αβέβαιο[4] (*φοβοῦσιν ≠ τάχα, τάχα ≠ ηὐτύχηται*), η οποία παρουσιάζεται με τη μορφή Α-Β-Α΄. Λόγω της σημασιολογικής αντίθεσης ανάμεσα στις έννοιες συμφορά ≠ ευτυχία σχηματίζεται και η πραγματολογική αντίθεση προσώπων, Συρακουσίων / Πελοποννησίων ≠ Αθηναίων[5] (*τοῖς πολεμίοις ≠* [*ἡμεῖς*])· υπονοούμενη στο δεύτερό της μέρος.

Ο Νικίας αναφέρει στη συνέχεια παραδείγματα[6] άλλων που επιτέθηκαν σε ξένες περιοχές και τιμωρήθηκαν, όπως οι Αθηναίοι που αξίζουν πλέον τον οίκτο των θεών. Καλεί επομένως τους οπλίτες του να προχωρούν με τάξη και χωρίς να φοβούνται, αφού είναι πολλοί και μπορούν να επιτεθούν και να στρατοπεδεύσουν σε όποια πόλη της Σικελίας αυτοί θελήσουν.

ἦλθον γάρ που καὶ ἄλλοι τινὲς ἤδη ἐφ' ἑτέρους, καὶ ***ἀνθρώπεια δράσαντες*** *ἀνεκτὰ* ***ἔπαθον****. καὶ ἡμᾶς εἰκὸς νῦν τά τε* ***ἀπὸ τοῦ θεοῦ***[7] ***ἐλπίζειν ἠπιώτερα*** *ἔξειν*[8] ***(οἴκτου***[9] *γὰρ ἀπ' αὐτῶν ἀξιώτεροι ἤδη ἐσμὲν ἢ* ***φθόνου****), καὶ ὁρῶντες ὑμᾶς αὐτοὺς οἷοι ὁπλῖται ἅμα*

[1] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε άλλες δημηγορίες του Νικία: στο 6.9-14, 6.20-23 και 7.61-64.
[2] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στον προηγούμενο λόγο του Νικία στο 7.61.2-3.
[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.9.2.
[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται ως αντιθετικό μοτίβο και σε άλλους λόγους του Νικία: στο 6.9-14 και 7.11-15, ενώ εντοπίζεται και στο 6.20-23.
[5] Η αντίθεση αυτή λειτουργούσε ως αντιθετικό μοτίβο σε άλλους λόγους του Νικία στο 7.11-15 και 7.61-64.
[6] Σύμφωνα με την Young-Bruehl 1986, 14, η επίκληση του Νικία φαίνεται γενική, αλλά τα παραδείγματα που επικαλείται είναι συγκεκριμένα: ελπίζει ότι οι Αθηναίοι, όπως και οι Πέρσες στο Μαραθώνα, θα γλυτώσουν υποχωρώντας προς τη θάλασσα.
[7] Ο Dover 1965 (2), 65, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 454, σημειώνουν ότι γίνεται αναφορά στο Δία.
[8] Και οι Πλαταιείς (3.53-59) και οι Μήλιοι (5.85 κ.ε.) είχαν επικαλεστεί μάταια στους λόγους τους τη βοήθεια των θεών. Δες και Finley 1942, 248-249. Πρβλ. και την υποσ. 4 στη σελ. 861.
[9] Ο Dover 1965 (2), 65, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 454-455, σημειώνουν ότι οι θεοί των Ελλήνων γενικά δεν αισθάνονταν οίκτο, παρόλο που οι θνητοί τους επικαλούνταν, για να τον προκαλέσουν, όταν αδικούνταν. Ο Hornblower 2008, 718, σημειώνει ότι ο όρος *οἶκτος* είναι σπάνιος στην πρόζα, αλλά απαντά και στο επεισόδιο της Μυτιλήνης στο 3ο βιβλίο της *Ιστορίας*.

*καὶ ὅσοι ξυντεταγμένοι χωρεῖτε **μὴ καταπέπληχθε ἄγαν, λογίζεσθε δὲ** ὅτι αὐτοί τε πόλις εὐθύς ἐστε ὅποι ἂν καθέζησθε καὶ ἄλλη **οὐδεμία** ὑμᾶς τῶν ἐν Σικελίᾳ **οὔτ' ἂν ἐπιόντας δέξαιτο** ῥᾳδίως **οὔτ' ἂν** ἱδρυθέντας που **ἐξαναστήσειεν*** (7.77.4).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στους όρους αθάνατος ≠ θνητός (*θεῶν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἀνθρώπεια, ἀνθρώπεια ≠ ἀπὸ τοῦ θεοῦ*), η οποία επεκτείνει το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Εντοπίζονται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες φόβος ≠ ελπίδα (*φοβοῦσιν* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *ἐλπίζειν, ἐλπίζειν ≠ καταπέπληχθε*), η οποία λειτουργεί επίσης ως αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, ενεργώ ≠ πάσχω[1] (*δράσαντες ≠ ἔπαθον*), μετριοπάθεια ≠ υπερβολή[2] (*ἠπιώτερα ≠ ἄγαν*), πολύς ≠ κανείς[3] (*ἄγαν ≠ οὐδεμία*), και οίκτος ≠ φθόνος (*οἴκτου ≠ φθόνου*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *ἤ* και επίρρημα σε συγκριτικό βαθμό δημιουργώντας αντιθετική εστία επιλογής, με την οποία τονίζεται ο οίκτος που εμπνέουν οι Αθηναίοι. Παρατηρείται και η επίσης σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες συναίσθημα ≠ λογική[4] (*καταπέπληχθε ≠ λογίζεσθε*), της οποίας οι όροι συνδέονται με άρνηση και το μόριο *δέ*, σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας λανθασμένης από μία ορθή πληροφορία. Τονίζεται έτσι η χρήση της λογικής αντί του φόβου. Χρησιμοποιείται και η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες αποδοχή ≠ αντίσταση[5] (*ἂν δέξαιτο ≠ ἂν ἐξαναστήσειεν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *οὔτε… οὔτε* και εντοπίζονται σε συμμετρικές προτάσεις.

Ο Νικίας καλεί τους στρατιώτες του να προχωρούν με ασφάλεια και τάξη και να έχουν υπόψη τους ότι όποιο μέρος καταλάβουν με μάχη αυτό θα είναι η πατρίδα τους και η προστασία τους.

*τὴν δὲ πορείαν ὥστ' ἀσφαλῆ καὶ εὔτακτον εἶναι αὐτοὶ **φυλάξατε**, μὴ ἄλλο τι ἡγησάμενος **ἕκαστος** ἢ ἐν ᾧ ἂν ἀναγκασθῇ χωρίῳ μάχεσθαι, τοῦτο καὶ πατρίδα καὶ τεῖχος κρατήσας ἔξειν* (7.77.5).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες επίθεση ≠ άμυνα[6] (*ἐπιόντας* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *φυλάξατε*) διευκολύνει τη σύνδεση των διαδοχικών περιόδων της δημηγορίας. Από την περίοδο αυτή μέχρι το τέλος του λόγου το σχήμα της αντίθεσης

[1] Ο Dover 1965 (2), 65, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 454, σημειώνουν ότι η συχνή αυτή αντίθεση υπονοεί την ύπαρξη εγκλήματος και τιμωρίας και επομένως, θεωρούν, ο Νικίας αναφέρεται στους ανθρώπους που ήταν επιρρεπείς στα λάθη. Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε προηγούμενους λόγους του Νικία (6.9-14, 7.11-15).

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε λόγους Αθηναίων: του Περικλή (2.35-46, 2.60-64), του Διοδότου (3.42-48), του Αλκιβιάδη (6.89-92) και σε αυτή τη δημηγορία του Νικία.

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και στον πρώτο λόγο του Νικία στο 6.14.1.

[4] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και σε άλλους λόγους του Νικία (6.9-14, 6.20-23, 7.61-64).

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και στον πρώτο λόγο του Περικλή στο 1.140-144.

[6] Η αντίθεση αυτή χρησιμοποιείται και σε προηγούμενους λόγους του Νικία (6.9-14, 7.11-15, 7.61-64).

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

υποχωρεί. Όπως εξαντλούνται οι ψυχικές και σωματικές δυνάμεις του Νικία έτσι εξασθενεί και η ρητορική επεξεργασία του λόγου. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι στο λόγο υπερισχύουν οι σημασιολογικές αντιθέσεις, ενώ οι λεξικές, που είναι και πιο εύληπτες, απαντούν σε μικρότερο βαθμό.

Ο Νικίας προτρέπει τους στρατιώτες του να προχωρούν γρήγορα νυχθημερόν, επειδή οι προμήθειές τους είναι λίγες, ώστε να φτάσουν σε κάποιο φιλικό μέρος στην περιοχή των Σικελών. Ο ίδιος καθησυχάζει τους οπλίτες του λέγοντας ότι έχει ήδη έρθει σε συνεννόηση με τους Σικελούς, οι οποίοι θα τους προϋπαντήσουν και θα τους προσφέρουν τρόφιμα.

> *σπουδὴ δὲ ὁμοίως καὶ* ***νύκτα*** *καὶ* ***ἡμέραν*** *ἔσται τῆς ὁδοῦ· τὰ γὰρ ἐπιτήδεια* ***βραχέα*** *ἔχομεν, καὶ ἢν ἀντιλαβώμεθά του* ***φιλίου*** *χωρίου τῶν Σικελῶν*[1] *(οὗτοι γὰρ ἡμῖν* ***διὰ τὸ*** *Συρακοσίων* ***δέος*** *ἔτι βέβαιοί εἰσιν*[2]*), ἤδη νομίζετε ἐν τῷ ἐχυρῷ εἶναι. προπέπεμπται δ' ὡς αὐτούς, καὶ ἀπαντᾶν εἰρημένον καὶ σιτία ἅμα κομίζειν*[3] (7.77.6).

Η σημασιολογική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες λογική ≠ συναίσθημα (*λογίζεσθε* (στο 7.77.4) ≠ *διὰ τὸ δέος*), η οποία σχηματίζει αντιθετικό μοτίβο στο λόγο, διευκολύνει τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Σε αυτή την περίοδο εντοπίζεται μόνο η πραγματολογική χρονική αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες νύκτα ≠ ημέρα[4] (*νύκτα ≠ ἡμέραν*), της οποίας τα μέλη συνδέονται με τα μόρια *καί… καί*, ενώ στην περιγραφή των μετέπειτα ενεργειών των Αθηναίων δεν εντοπίζονται αντιθέσεις.

Ο Νικίας προτρέπει τους στρατιώτες του να φανούν γενναίοι, επειδή δεν υπάρχει γι' αυτούς άλλη καταφυγή σωτηρίας. Ο ομιλητής υποστηρίζει ότι, αν καταφέρουν να ξεφύγουν, θα κατορθώσουν να ξαναδούν την πατρίδα τους και θα επανορθώσουν τη δύναμή της.

> ***Τό*** *τε* ***ξύμπαν γνῶτε,*** *ὦ ἄνδρες στρατιῶται,* ***ἀναγκαῖόν*** *τε ὂν ὑμῖν* ***ἀνδράσιν ἀγαθοῖς*** *γίγνεσθαι*[5] *ὡς μὴ ὄντος χωρίου ἐγγὺς ὅποι ἂν* ***μαλακισθέντες*** *σωθεῖτε καί, ἢν νῦν διαφύγητε τοὺς πολεμίους, οἵ τε ἄλλοι τευξόμενοι ὧν* ***ἐπιθυμεῖτέ***[6] *που ἐπιδεῖν καὶ οἱ*

[1] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 719, ήδη από το 7.60.2 η σειρά «βάρβαροι – Έλληνες» υπονοούσε ότι οι Αθηναίοι δε θα γίνονταν δεκτοί από ελληνικές πόλεις.
[2] Ο Dover 1965 (2), 65, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 455, σημειώνουν ότι οι Αθηναίοι δε γνώριζαν για πόσο καιρό η φιλία των Σικελών θα άντεχε μετά από την ήττα τους.
[3] Πρβλ. 7.80.5. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 458. Ο Hornblower 2008, 719, σημειώνει ότι δεν υπήρχε προκαθορισμένη συνάντηση, αφού ο Νικίας δε μπορούσε να προβλέψει την ταχύτητα με την οποία θα κινείτο το στράτευμά του. Ο ίδιος παρατηρεί, ωστόσο, ότι ο Νικίας θα βρισκόταν σε επαφή με τους Σικελούς.
[4] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.
[5] Όπως σημειώνει ο Dover 1965 (2), 65, πρόκειται για τυπική ελληνική έκφραση, με την οποία ο ομιλητής καλεί τους στρατιώτες του να πολεμήσουν γενναία και να αντέξουν. Ο Hornblower 2008, 719, παρατηρεί ότι η φράση απαντά και σε στρατιωτικές παρακελεύσεις του Βρασίδα (4.126, 5.9).
[6] Ο Hornblower 2008, 719-720, παρατηρεί ότι, παρόλο που το ρήμα απευθύνεται σε μη Αθηναίους, ανακαλεί το 6.24.2 και το 6.24.4, όπου γίνεται αναφορά στην αρχική επιθυμία των Αθηναίων για τη Σικελία. Πρβλ. και την υποσ. 2 στη σελ. 623.

Ἀθηναῖοι τὴν ***μεγάλην*** *δύναμιν τῆς πόλεως* ***καίπερ πεπτωκυῖαν ἐπανορθώσοντες· ἄνδρες*** *γὰρ* ***πόλις, καὶ οὐ τείχη οὐδὲ νῆες ἀνδρῶν κεναί***[1] (7.77.7).

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες μέρος ≠ όλον[2] (*ἕκαστος* (στο 7.77.5) ≠ *τὸ ξύμπαν*), και συναίσθημα ≠ λογική (*διὰ τὸ δέος* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *γνῶτε*), επεκτείνοντας το αντιθετικό μοτίβο του λόγου, και οι λεξικές αντιθέσεις ανάμεσα στους όρους μικρό ≠ μεγάλο[3] (*βραχέα* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *μεγάλην*) και φίλος ≠ εχθρός[4] (*φιλίου* (στην προηγούμενη περίοδο) ≠ *τοὺς πολεμίους*) διευκολύνουν τη σύνδεση των περιόδων της δημηγορίας. Παρατηρούνται οι σημασιολογικές αντιθέσεις ανάμεσα στις έννοιες αναγκαιότητα ≠ επιλογή (*ἀναγκαῖον* ≠ *ἐπιθυμεῖτε*), τόλμη ≠ δειλία (*ἀνδράσιν ἀγαθοῖς* ≠ *μαλακισθέντες*), η οποία είχε χρησιμοποιηθεί και στο 7.77.3, και πτώση ≠ επανόρθωση[5] (*πεπτωκυῖαν* ≠ *ἐπανορθώσοντες*). Στην τελευταία περίπτωση η αντιδιαστολή ενισχύεται με τη χρήση του μορίου *καίπερ*. Παρατηρείται και η συντακτική αντίθεση: *ἄνδρες πόλις* ≠ *καὶ οὐ τείχη οὐδὲ νῆες ἀνδρῶν κεναί*, της οποίας τα μέλη συνδέονται με το μόριο *καὶ* και άρνηση σχηματίζοντας αντιθετική εστία αντικατάστασης μίας θετικά αξιολογημένης, σύμφωνα με τον ομιλητή, από μία αρνητικά αξιολογημένη πληροφορία[6].

Με αυτά τα λόγια ο Νικίας οδηγούσε το αθηναϊκό στράτευμα εμψυχώνοντάς το και παρέτασσε τους στρατιώτες του. Ο Δημοσθένης ενθάρρυνε με όμοιο τρόπο[7] και τους δικούς του στρατιώτες. Το τμήμα του Νικία προπορευόταν και ακολουθούσε αυτό του Δημοσθένη. Σύμφωνα με τον ιστορικό, φτάνοντας στον Άναπο ποταμό οι Αθηναίοι βρήκαν παρατεταγμένους τους Συρακουσίους και τους συμμάχους τους. Οι Αθηναίοι τους ανάγκασαν να υποχωρήσουν και συνέχισαν την πορεία τους, παρόλο που δέχονταν επιθέσεις και από το ιππικό και από τους ακοντιστές των Συρακουσίων. Η πορεία των Αθηναίων συνεχίστηκε με τις ίδιες δυσκολίες και χωρίς εφόδια[8], καθώς οι Συρακούσιοι

---

[1] Πρβλ. στην αφήγηση: *οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἢ πόλει ἐκπεπολιορκημένῃ ἐῴκεσαν ὑποφευγούσῃ* (7.75.5). Ο Hornblower 2008, 720, χαρακτηρίζει συγκινητικό το χωρίο και παρατηρεί ότι ο Νικίας αναπτύσσει τις ρητορικές του ικανότητες σε αυτή τη δύσκολη περίσταση.

[2] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται και σε άλλους λόγους του Νικία (6.9-14, 6.20-23, 7.11-15, 7.61-64).

[3] Η αντίθεση αυτή είχε εντοπιστεί και σε προηγούμενους λόγους του Νικία: στο 6.9-14, 6.68 και 7.11-15.

[4] Η αντίθεση αυτή είχε χρησιμοποιηθεί και στη στρατιωτική παρακέλευση του Νικία στο 6.68.3.

[5] Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται μόνο σε αυτή τη δημηγορία.

[6] Ο Νικίας αρέσκεται σε αυτό το είδος της συντακτικής αντίθεσης, την οποία σχηματίζει πάντοτε μέσω του μορίου *καὶ* και άρνησης, για να τονίσει κυρίως τις λανθασμένες ενέργειες των Αθηναίων και να προβάλει τη δική του εισήγηση. Το χρησιμοποιεί 3 φορές στον πρώτο του λόγο στο 6.9-14, 4 φορές στο 6.20-23, μία φορά στο 7.61-64 και μία φορά στο 7.77.

[7] Ο Hornblower 2008, 722, επισημαίνει την προβολή του Νικία στο δεύτερο μισό του εβδόμου βιβλίου σε βάρος των υπολοίπων στρατηγών. Πρβλ. και την υποσ. 7 στη σελ. 859.

[8] Η έλλειψη εφοδίων αποτελούσε ένα από τα κύρια προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι Αθηναίοι κατά την πορεία τους μέχρι και το τέλος της: *καὶ τὰ ἐπιτήδεια οὐκέτι ὁμοίως εἶχον* (7.78.6), *κακῶς σφίσι τὸ στράτευμα εἶχε τῶν τε ἐπιτηδείων πάντων ἀπορίᾳ ἤδη* (7.80.1), *εἶχον δὲ καὶ οὗτοι πονήρως σίτου τε καὶ τῶν ἐπιτηδείων ἀπορίᾳ* (7.83.4), *καὶ λιμῷ ἅμα καὶ δίψῃ ἐπιέζοντο* (7.87.2). Δες και Powell 1979, 30 και υποσ. 118, για την άσχημη κατάσταση των Αθηναίων. Όμοια ο Mackie 1996, 111 και υποσ. 35, παρατηρεί την έμφαση του ιστορικού στην απεγνωσμένη προσπάθεια των Αθηναίων για αναζήτηση των βασικών τροφών που φανερώνει τον εξευτελισμό τους.

εξακολουθούσαν να τους επιτίθενται[1]. Επιπλέον οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους είχαν να αντιμετωπίσουν τις δύσκολες καιρικές συνθήκες που τους αποθάρρυναν[2]. Οι Αθηναίοι άντεχαν στις συνεχείς επιθέσεις, μέχρι που οι Συρακούσιοι απομακρύνθηκαν τελικά (7.78-79).

Εκείνη τη νύκτα, σύμφωνα πάντα με τον ιστορικό, ο Νικίας και ο Δημοσθένης αποφάσισαν να ανάψουν φωτιές[3] και να οδηγήσουν το στρατό προς την αντίθετη κατεύθυνση, στις περιοχές της Καμάρινας και της Γέλας[4] αντί της Κατάνης[5], επειδή οι στρατιώτες βρισκόταν σε άθλια κατάσταση[6] λόγω της έλλειψης τροφίμων και των πολλών τραυματισμών. Ακολούθησαν επομένως νυκτερινή πορεία με τις φωτιές. Ο στρατός του Νικία προχωρούσε και πάλι μπροστά, αλλά ο στρατός του Δημοσθένη που ακολουθούσε απομακρύνθηκε και περιέπεσε σε αταξία[7] λόγω του πανικού που προκλήθηκε εξαιτίας της νύκτας και της κοντινής απόστασης των εχθρών. Παρόλα αυτά και τα δύο μέρη του αθηναϊκού στρατού έφτασαν στη θάλασσα με την αυγή και προχωρούσαν στην Ελωρίνη

[1] Όπως παρατηρεί ο Hornblower 2008, 722-725, 730, 732, 735-736, αυτό το θέμα των συνεχών επιθετικών κινήσεων των Συρακουσίων εναντίον των Αθηναίων επανέρχεται συνεχώς στην αφήγηση μέχρι το 7.84 μέσω λεκτικών επαναλήψεων.

[2] Αυτή η αντίδραση των Αθηναίων αντιδιαστέλλεται με την πρώτη τους επίθεση εναντίον των Συρακουσίων, όπου οι έμπειροι Αθηναίοι είχαν αντιμετωπίσει ψύχραιμα την καταιγίδα λόγω της εμπειρίας τους στον πόλεμο. Πρβλ. το 6.70.1 με το 7.79.3. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 457. Ο Hornblower 2008, 724-725, 727-728, 745, παρατηρεί ότι οι Αθηναίοι θεωρούσαν πλέον ότι τα πάντα ήταν εναντίον τους τόσο σε θεϊκό όσο και σε ανθρώπινο επίπεδο. Η θρησκευτική θεματολογία, συνεχίζει, κυριαρχεί στην τελευταία φάση της Σικελικής εκστρατείας: αρχίζει με την έκλειψη στο 7.50.4 και συνεχίζεται μέχρι το 7.87.6 με την αναφορά στη θεϊκή εκδίκηση.

[3] Όπως εξηγεί ο Dover 1965 (2), 67, οι Αθηναίοι χρησιμοποίησαν τις φωτιές, ώστε να ξεγελάσουν τους Συρακουσίους, οι οποίοι θα θεωρούσαν ότι οι Αθηναίοι βρίσκονταν ακόμη εντός του στρατοπέδου.

[4] Όπως σημειώνει ο Dover 1965 (2), 68, οι Αθηναίοι δεν ανέμεναν φιλική υποδοχή από τις περιοχές που είχαν πολεμήσει στο πλευρό των Συρακουσίων, αλλά ήλπιζαν να φτάσουν με ασφάλεια σε μία περιοχή, στην οποία οι Συρακούσιοι θα σταματούσαν να τους καταδιώκουν.

[5] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 67-68, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 458, ο στόχος των Αθηναίων, αν έχαναν στην τελευταία ναυμαχία, ήταν να μεταφερθούν στην Κατάνη ή σε όποια άλλη φιλική περιοχή μπορούσαν να φτάσουν το συντομότερο. Ο Νικίας, προσθέτουν, δεν αναφέρει τίποτα στο λόγο του για την Κατάνη, ενώ η προκαθορισμένη συνάντηση με τους Σικελούς που αναφέρεται στο σημείο αυτό αφορά στην άνω Κακυπαρίδα και όχι στην Κατάνη. Οι ίδιοι υποστηρίζουν ότι οι Αθηναίοι ακολούθησαν νέο σχέδιο λαμβάνοντας υπόψη τους τις εξελίξεις. Ο Hornblower 2008, 721, 725-726, σημειώνει επίσης ότι ο αρχικός προορισμός του στρατεύματος ήταν η Κατάνη. Πρβλ. 7.60.2, 7.85.4. Δες και Kagan 1981, 339-340 και υποσ. 23, ο οποίος σημειώνει ότι η Κατάνη ήταν ο ιδανικός προορισμός, αφού ήταν πιστή στην Αθήνα και από εκεί οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να πάρουν προμήθειες, ενώ θα μπορούσαν να την χρησιμοποιήσουν και ως βάση για τις επιχειρήσεις τους.

[6] Η άθλια κατάσταση των Αθηναίων επαναλαμβάνεται αρκετές φορές στην αφήγηση: *οἱ Ἀθηναῖοι μᾶλλον ἔτι ἠθύμουν καὶ ἐνόμιζον ἐπὶ τῷ σφετέρῳ ὀλέθρῳ καὶ ταῦτα πάντα γίγνεσθαι* (7.79.3), *κατατετραυματισμένοι ἦσαν πολλοί* (7.80.1), *φόβοι καὶ δείματα ἐγγίγνεσθαι* (7.80.3), *ἐμπίπτει ταραχή* (7.80.3), *ξυνεταράχθησαν* (7.81.2), *ἐν πόνῳ ξυνεχεστέρῳ ὤν* (7.81.4), *ἐν πολλῷ θορύβῳ* (7.81.4), *πρὸς ἀνθρώπους ἀπονενοημένους* (7.81.5), *τεταλαιπωρημένους τοῖς τε τραύμασι καὶ τῇ ἄλλῃ κακώσει* (7.82.1), *ὑπὸ τῆς ταλαιπωρίας* (7.84.2), *ταρασσομένους* (7.84.4), *διεφθαρμένου τοῦ στρατεύματος* (7.85.1), *κακοπαθῆσαι* (7.87.2), *κακοπαθήσαντες πανωλεθρίᾳ* (7.87.6). Δες και Powell 1979, 28, 30-31, και υποσ. 102 και 105, ο οποίος παρατηρεί ότι ο ιστορικός συνδέει την πτώση του ηθικού των Αθηναίων με τους δυσοίωνους όρους που είχαν χρησιμοποιηθεί στην αρχή της αποχώρησης του στρατεύματός τους. Ο ίδιος θεωρεί ότι η πτώση του ηθικού οφειλόταν στο γεγονός ότι οι Αθηναίοι φοβούνταν ότι υπέφεραν λόγω θεϊκής τιμωρίας, επειδή είχαν επιτεθεί στις Συρακούσες. Ο Mackie 1996, 111-112, παρατηρεί ότι η αφήγηση επικεντρώνεται στην ταραχή και στην απόγνωση των Αθηναίων. Πρβλ. και την υποσ. 1 στη σελ. 857.

[7] Πρβλ. 7.80.4 και 7.81.2. Δες και Hornblower 2008, 728-729.

οδό με την ελπίδα ότι θα τους προϋπαντούσαν οι Σικελοί[1], όπως τους είχαν ειδοποιήσει, στις όχθες του ποταμού Κακυπάρη. Εκεί, ωστόσο, συνάντησαν τους Συρακουσίους[2] και, νικώντας τους με δυσκολία, οι Αθηναίοι προχώρησαν προς τον Ερινεό ποταμό, ακολουθώντας τις υποδείξεις των οδηγών τους (7.80).

Οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους, αφού κατηγόρησαν το Γύλιππο ότι άφησε τους Αθηναίους να ξεφύγουν[3], καταδίωξαν τους εχθρούς τους. Κατάφεραν να φτάσουν το στρατό του Δημοσθένη που προχωρούσε πιο αργά και χωρίς τάξη[4] λόγω της σύγχυσης στην οποία είχε περιέλθει την προηγούμενη νύκτα, επειδή δεχόταν τις περισσότερες επιθέσεις και επειδή ο Δημοσθένης καθυστερούσε, για να παρατάξει τους στρατιώτες του. Οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους επιτέθηκαν και περικύκλωσαν το στρατό του Δημοσθένη, ο οποίος βρέθηκε σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Αντίθετα, ο στρατός του Νικία βρισκόταν πιο μπροστά, επειδή προχωρούσε πιο γρήγορα, ώστε να αποφύγει την επίθεση των εχθρών του (7.81).

Σύμφωνα με τον ιστορικό, ο Δημοσθένης και ο στρατός του ήταν εξαντλημένοι από τις συνεχείς επιθέσεις των εχθρών τους. Ο Γύλιππος, οι Συρακούσιοι και οι σύμμαχοί τους κατάφεραν να πάρουν με το μέρος τους κάποιους νησιώτες και μερικούς άλλους από το εκστρατευτικό σώμα των Αθηναίων[5], δίνοντας την υπόσχεση ότι θα τους αφήσουν

[1] Ο Hornblower 2008, 728, σημειώνει ότι πρόκειται για διαφορετικό και μεταγενέστερο μήνυμα από αυτό που είχε αναφέρει ο Νικίας στη δημηγορία του, το οποίο στάλθηκε μετά από την αλλαγή των σχεδίων των Αθηναίων. Ο Kagan 1981, 345, σημειώνει επίσης ότι οι Αθηναίοι θα πρέπει να είχαν ειδοποιήσει τους Σικελούς για την αλλαγή της πορείας τους. Πρβλ. και υποσ. 5 στη σελ. 867.

[2] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 345, ο Γύλιππος ή οι Συρακούσιοι θα πρέπει να είχαν προβλέψει την πιθανή πορεία διαφυγής των Αθηναίων και τοποθέτησαν έγκαιρα φρουρά στην περιοχή.

[3] Ο Kagan 1981, 346, σημειώνει ότι το περιστατικό αποκαλύπτει την καχυποψία και τη δυσαρέσκεια με τις οποίες οι Συρακούσιοι αντιμετώπιζαν το σωτήρα τους, αφού γνώριζαν και τις φιλικές σχέσεις ανάμεσα στο Νικία και στους Σπαρτιάτες και η νίκη τους ήταν πλέον σίγουρη οπότε δεν ήθελαν να την μοιραστούν μαζί του. Ο ίδιος θεωρεί ότι η κατηγορία ήταν αβάσιμη αφού στον στρατό περιλαμβανόταν και ο Δημοσθένης που ήταν εχθρός των Σπαρτιατών. Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 68, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 459, οι Συρακούσιοι θεωρούσαν ίσως ότι ο Γύλιππος ως Σπαρτιάτης ήταν ικανοποιημένος με μία αποφασιστική νίκη και θα ήθελε να αποφύγει αχρείαστες μάχες, ενώ οι ίδιοι ήθελαν να πάρουν εκδίκηση χωρίς μεγάλες απώλειες (7.81.5, 7.84.4). Ο ίδιος σημειώνει ότι οι Συρακούσιοι υποκινούμενοι από τον Ερμοκράτη θα ήταν απογοητευμένοι και θα υποψιάζονταν ότι υπήρχε όμοιος συναισθηματικός δεσμός ανάμεσα στο Σπαρτιάτη στρατηγό και στους εχθρούς τους, αφού και ο Νικίας θεωρείτο ότι είχε στενούς δεσμούς με τη Σπάρτη (7.85.1, 7.86.3). Η μετέπειτα άρνηση του Γύλιππου να εκτελεστούν οι Αθηναίοι στρτηγοί (7.86.2) θα ενίσχυσε τις υποψίες τους. Ακόμη η φυσική τους ζήλια προς τον Γύλιππο θα επιδείνωσε την κατάσταση. Ο Hornblower 2008, 729, παρατηρεί ότι η νίκη των Συρακουσίων προκαλούσε την ίδια διχόνοια ανάμεσά τους, όπως η ήττα στους Αθηναίους. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 284-286, ο Γύλιππος δεν τιμάται για τις υπηρεσίες του ούτε από τους Συρακουσίους, που ήταν δυσαρεστημένοι μαζί του και ήθελαν να παρουσιάσουν τη νίκη ως δικό τους επίτευγμα, ούτε από τους Σπαρτιάτες, ίσως λόγω ζήλιας. Πρβλ. και τον όμοιο τρόπο, με τον οποίο είχαν συμπεριφερθεί οι Σπαρτιάτες στο Βρασίδα (4.108.6-7).

[4] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 459, αν οι Αθηναίοι δεν έπρεπε να διανύσουν τόσο μεγάλη απόσταση θα είχαν πειθαρχία και θα σώζονταν από την ολοκληρωτική καταστροφή. Ωστόσο, συμπληρώνουν, η πείνα, η δίψα και η κόπωση είχαν αρχίσει να δείχνουν τις συνέπειές τους. Όπως σημειώνει ο Kagan 1981, 347, το τελευταίο μέρος ενός στρατού είναι πιο δύσκολο να κρατηθεί σε τάξη και να προχωρεί με σωστό ρυθμό.

[5] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 347, οι Συρακούσιοι προσπάθησαν να εφαρμόσουν την πολιτική του «διαίρει και βασίλευε», αλλά ακόμη και σε αυτή την απελπιστική κατάσταση η τακτική τους πέτυχε μόνο σε ορισμένο βαθμό. Ο Quinn 1964, 266, θεωρεί ότι οι νησιώτες και οι άλλοι σύμμαχοι των Αθηναίων δεν ανταποκρίθηκαν

ελεύθερους[1]. Ο Δημοσθένης αναγκάστηκε με τους 6000[2] στρατιώτες που του απέμειναν να κλείσει συμφωνία με τους εχθρούς του, η οποία προέβλεπε να παραδώσει τα όπλα, αλλά να μη θανατωθεί ή υποστεί φυλάκιση ο στρατός του. Μετά από την παράδοσή τους ο ίδιος και οι στρατιώτες του μεταφέρθηκαν ως αιχμάλωτοι στις Συρακούσες[3] (7.82).

Ο Νικίας, όταν πληροφορήθηκε την παράδοση του Δημοσθένη, έστειλε κήρυκα στο Γύλιππο και στους Συρακουσίους, δηλώνοντας ότι ήταν έτοιμος να συνθηκολογήσει και με την υπόσχεση ότι οι Αθηναίοι θα πλήρωναν όσα χρήματα είχαν ξοδέψει οι Συρακούσιοι στον πόλεμο[4], αλλά με τον όρο να αφεθεί ελεύθερος ο αιχμάλωτος στρατός. Ο ίδιος θα άφηνε δικούς του στρατιώτες ως ομήρους, μέχρι να επιστραφούν τα χρήματα στους Συρακουσίους. Ο Γύλιππος όμως και οι Συρακούσιοι δε δέχτηκαν τις προτάσεις αυτές[5] και επιτέθηκαν στο Νικία και στο στρατό του, ο οποίος βρισκόταν σε άθλια κατάσταση. Όταν βράδιασε οι Αθηναίοι αποφάσισαν να προχωρήσουν, αλλά η πορεία τους ματαιώθηκε, επειδή έγιναν αντιληπτοί από τον εχθρό, εκτός από 300 που κατάφεραν να διαφύγουν (7.83).

Όταν ξημέρωσε, ο Νικίας συνέχισε την πορεία του, ενώ δεχόταν και πάλι επιθέσεις από τους Συρακουσίους και τους συμμάχους τους. Βιαζόταν να φτάσει στον ποταμό Ασσίναρο, για να απαλλαγεί κάπως από τις επιθέσεις[6] και για να ξεδιψάσει το στράτευμά του. Οι Αθηναίοι, φτάνοντας στον ποταμό, περιέπεσαν σε αταξία. Οι εχθροί τους επιτέθηκαν και δημιουργήθηκε σύγχυση: άλλοι ποδοπατούνταν, άλλοι σκοτώνονταν, οι νεκροί

στο κάλεσμα του Γύλιππου, επειδή φοβούνταν ότι οι Αθηναίοι θα τους τιμωρούσαν, όταν θα επέστρεφαν στην πατρίδα τους, και ότι οι Συρακούσιοι δε θα τους βοηθούσαν. Αντίθετα ο de Ste. Croix 1954, 11, υποστηρίζει ότι οι σύμμαχοι των Αθηναίων δεν αποστάτησαν λόγω της μεγάλης τους πίστης προς την Αθήνα, παρόλο που ήξεραν ότι θα υφίσταντο το θάνατο ή την υποδούλωση.

[1] Ο Hornblower 2008, 731, παρατηρεί ότι προοικονομείται η αποστασία των πόλεών τους από την αθηναϊκή ηγεμονία. Πρβλ. 8.1.2.

[2] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 63, 69, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 452, 459-460, ο συνολικός αριθμός του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος, όταν άρχισε η αποχώρηση ήταν 40000 (7.75.5) συμπεριλαμβανομένων και κάποιων δούλων. Ο Δημοσθένης, προσθέτουν, είχε μαζί του περισσότερους από τους μισούς άνδρες (7.80.4) και αφού δεν ανταποκρίθηκαν πολλοί νησιώτες στο κάλεσμα των Συρακουσίων, το εκστρατευτικό σώμα υπό την ηγεσία του Δημοσθένη θα είχε υποστεί τεράστιες απώλειες. Όμοια ο Hornblower 2008, 731, σημειώνει ότι, αν γίνει δεκτός ο αρχικός αριθμός των 40000 και η δήλωση ότι το στράτευμα του οποίου ηγείτο ο Δημοσθένης ήταν περισσότερο από το μισό του αθηναϊκού στρατού, τότε ο αριθμός 6000 δείχνει ότι ο αριθμός των θανάτων κατά την αποχώρηση ήταν μεγάλος.

[3] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965 (2), 69, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 459, οι Συρακούσιοι δεν κράτησαν τελικά το λόγο τους. Πρβλ. στο 7.86.2 το βίαιο θάνατο του Δημοσθένη και στο 7.87.1-2 τις μικρές ποσότητες φαγητού και νερού που δίνονταν στους Αθηναίους αιχμαλώτους.

[4] Ο Westlake 1941, 63, υποστηρίζει ότι, αν η προσφορά του Νικία γινόταν αποδεκτή, θα προκαλούσε την οικονομική καταστροφή της Αθήνας, ενώ η παράδοσή του στο Γύλιππο θα μεταφραζόταν ως προσπάθεια να γλυτώσει τη ζωή του. Ο Kagan 1981, 348, σημειώνει ότι η υπόσχεση του Νικία δεν ήταν ασήμαντη, αφού οι Συρακούσιοι θα πρέπει να είχαν ξοδέψει πάνω από 3000 τάλαντα στον πόλεμο, αλλά, όπως παρατηρεί, δεν είναι βέβαιο, αν οι Αθηναίοι θα αποδέχονταν αυτή τη δέσμευση.

[5] Σύμφωνα με τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 460, οι Συρακούσιοι, όπως και ο Νικίας, ήξεραν ότι η Αθήνα θα μπορούσε να μαζέψει χρήματα από τους υπηκόους της, αλλά οι στρατιώτες και οι ναύτες δεν θα αντικαθιστούνταν τόσο εύκολα. Ο Kagan 1981, 348, σημειώνει ότι οι Συρακούσιοι ήθελαν να καταστρέψουν το εχθρικό στράτευμα και να ολοκληρώσουν τη νίκη τους.

[6] Όπως σημειώνει ο Dover 1965 (2), 69-70, οι εξαντλημένοι κατά την αποχώρηση άνδρες τρέφονταν με την απατηλή ελπίδα ότι, αν κατάφερναν να προχωρήσουν, θα μπορούσαν να απαλλαχθούν από τις επιθέσεις του εχθρού.

στοιβάζονταν ο ένας πάνω από τον άλλο, ενώ το νερό του ποταμού μολύνθηκε από το αίμα. Τότε ο Νικίας αναγκάστηκε να παραδοθεί στο Γύλιππο[1], έχοντάς του, σύμφωνα με τον ιστορικό, περισσότερη εμπιστοσύνη[2], με σκοπό να σταματήσει ο σκοτωμός των στρατιωτών του. Οι Συρακούσιοι έπιασαν αιχμαλώτους όσους στρατιώτες είχαν απομείνει και κατάφεραν να συλλάβουν και τους 300 που είχαν ξεφύγει[3]. Αυτοί που συγκεντρώθηκαν δεν ήταν πολλοί, επειδή δεν είχαν μαζευτεί μετά από συνθηκολόγηση[4], ενώ αρκετοί Συρακούσιοι έκλεβαν κρυφά αιχμαλώτους[5] και επιπλέον είχαν σκοτωθεί πολλοί. Όπως σχολιάζει ο ιστορικός, *πλεῖστος γὰρ δὴ φόνος*[6] *οὗτος καὶ οὐδενὸς ἐλάσσων τῶν ἐν τῷ {Σικελικῷ}*[7] *πολέμῳ τούτῳ ἐγένετο* (7.85.4). Κάποιοι Αθηναίοι κατάφεραν να ξεφύγουν αμέσως, ενώ άλλοι που κρατούνταν ως δούλοι κατάφεραν να διαφύγουν αργότερα και να βρουν καταφύγιο στην Κατάνη (7.84-85).

Οι Συρακούσιοι μετέφεραν στην πόλη τους αρκετούς αιχμαλώτους μαζί με λάφυρα, ενώ τους υπόλοιπους Αθηναίους και τους συμμάχους τους τους έστειλαν στα λατομεία.

[1] Ο Νικίας παραδόθηκε δηλώνοντας στους εχθρούς του ότι μπορούσαν να τον χειριστούν όπως αυτοί ήθελαν. Όπως σημειώνει ο Dover 1965 (2), 70, οι Συρακούσιοι θα μπορούσαν να σκοτώσουν το Νικία, αν το επιθυμούσαν. Πρβλ. 7.86.2 και 7.86.4. Ο Westlake 1968, 207, επισημαίνει την ανιδιοτελή αφοσίωση του Νικία στους στρατιώτες του, αλλά θεωρεί εγωιστική την παράδοσή του στο Γύλιππο. Σύμφωνα με το Lateiner 1985, 212, ο Νικίας περιγράφεται από το Θουκυδίδη να ενδιαφέρεται περισσότερο για τον εαυτό του και την τιμή του, παρά για το καλό της πόλης του.

[2] Ο Hornblower 2008, 736, 738-739, σημειώνει την ύπαρξη ειρωνείας στο χωρίο. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 285, ο Γύλιππος δε δέχεται την παράκληση του Νικία για ανθρωπιστικούς λόγους, αλλά επειδή ήθελε να παραδώσει το Νικία ως βραβείο στην πατρίδα του.

[3] Πρβλ. 7.83.5. Δες και Hornblower 2008, 736.

[4] Όπως σημειώνουν οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 460, η παράδοση του Δημοσθένη είχε γίνει μετά από διαπραγμάτευση και επομένως οι Συρακούσιοι ήταν υπεύθυνοι για τη ζωή των ανδρών που είχαν παραδοθεί. Αντίθετα, στην περίπτωση του Νικία και των ανδρών του δεν είχε γίνει καμία συμφωνία. Γι' αυτό το λόγο, εξηγούν, οι άνδρες του Νικία έτυχαν εκμετάλλευσης στα χέρια των Συρακουσίων, οι οποίοι είχαν την ευχέρεια να τους κρατήσουν ή να τους πουλήσουν.

[5] Όπως εξηγεί ο Dover 1965 (2), 70, οι Συρακούσιοι σκόπευαν να βγάλουν οι ίδιοι χρήματα, πουλώντας τους αιχμαλώτους ως δούλους, αντί να μεταφερθούν τα χρήματα στο δημόσιο ταμείο.

[6] Ο Hornblower 2008, 737, σημειώνει ότι, εάν ληφθεί υπόψη ο αριθμός των ανδρών που επέζησαν, εκτός βέβαια από αυτούς που δραπέτευσαν, το παρόν χωρίο δεν αποτελεί υπερβολή. Πρβλ. 1.23.2.

[7] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965 (2), 70, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 460, ο Θουκυδίδης αναφέρεται στον Πελοποννησιακό πόλεμο στο σύνολό του. Επομένως, θεωρούν ορθή την απαλοιφή. Όμοια και ο Hornblower 2008, 737.

Σκότωσαν το Νικία και το Δημοσθένη[1], παρόλες τις αντιρρήσεις του Γύλιππου[2], ο οποίος προτιμούσε να τους μεταφέρει στους Λακεδαιμονίους. Σύμφωνα με το Θουκυδίδη, ο Δημοσθένης ήταν για τους Λακεδαιμονίους *πολεμιώτατος* αντίπαλος λόγω της επιτυχίας του στην Πύλο και στη Σφακτηρία. Ο Νικίας, ωστόσο, ήταν *ἐπιτηδειότατος*[3], λόγω της ειρήνης[4] που είχε καταφέρει να συνάψουν οι δύο πλευρές, εξαιτίας της οποίας είχαν αφεθεί ελεύθεροι οι αιχμάλωτοι στη Σφακτηρία. Γι' αυτό το λόγο οι Λακεδαιμόνιοι *ἦσαν αὐτῷ προσφιλεῖς* και ο ίδιος είχε μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στο Γύλιππο. Οι Συρακούσιοι όμως φοβούνταν, μήπως ο Νικίας μαρτυρήσει[5] ότι είχαν έρθει σε συνεννόηση μαζί του, ενώ άλλοι και κυρίως οι Κορίνθιοι ανησυχούσαν ότι θα δωροδοκούσε κάποιους, επειδή ήταν πλούσιος[6], και ότι θα κατάφερνε να ξεφύγει και να τους προξενήσει αργότερα άλλο κακό. Γι' αυτούς τους λόγους έπεισαν τους συμμάχους και τον σκότωσαν. Έτσι, σύμφωνα με τον ιστορικό, σκοτώθηκε ο Νικίας *ἥκιστα δὴ ἄξιος ὢν τῶν γε ἐπ' ἐμοῦ Ἑλλήνων ἐς τοῦτο δυστυχίας ἀφικέσθαι διὰ τὴν πᾶσαν ἐς ἀρετὴν νενομισμένην ἐπιτήδευσιν*[7] (7.86).

---

[1] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 70, η θανάτωση του Δημοσθένη ήταν καταδικαστέα και αποτελούσε παραβίαση της υπόσχεσης που του είχε δοθεί (7.82.2). Ο Woodcock 1928, 106-108, παρατηρεί ότι η καριέρα του Δημοσθένη αρχίζει και τελειώνει με μία καταστροφή και θεωρεί ότι η συνεισφορά του στη στρατιωτική και πολιτική ιστορία της Ελλάδας δεν εκτιμήθηκε όσο θα έπρεπε από τους συγχρόνους του και από τον ιστορικό. Ο ίδιος σημειώνει ότι η ικανότητα του Δημοσθένη ως στρατηγού έγκειται στο γεγονός ότι δεν επανέλαβε ποτέ κάποιο από τα λάθη του, ενώ επινοούσε νέες στρατηγικές. Οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 462, σημειώνουν ότι ο ιστορικός δεν εκφράζει συμπάθεια προς το Δημοσθένη. Όμοια ο Hornblower 2008, 738, επισημαίνει ότι η απουσία αξιολόγησης του Δημοσθένη οφείλεται στο ενδιαφέρον του ιστορικού για το Νικία, αλλά και στην κριτική του στάση απέναντι στο Δημοσθένη εξαιτίας της πανωλεθρίας στις Επιπολές. Σύμφωνα με τον Westlake 1968, 97-98, 120-121, ο Θουκυδίδης θεωρούσε το Δημοσθένη γενναίο, ενεργητικό και τολμηρό στρατηγό, εμπνευσμένο ηγέτη για τους στρατιώτες του, αλλά και παρορμητικό και υπεραισιόδοξο. Ο ίδιος σημειώνει ότι ο ιστορικός φαίνεται απρόθυμος να αποδώσει τα εύσημα στον Δημοσθένη για την πρωτοτυπία και την επινοητικότητα που είχε επιδείξει, παρόλο που ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς στρατιωτικούς ηγέτες. Ο χειρισμός του Δημοσθένη, προσθέτει, είναι κάπως μνησίκακος ίσως επειδή ο στρατηγός δεν ακολουθούσε την περίκλεια στρατηγική που υποστήριζε ο Θουκυδίδης. Σύμφωνα με τον Wylie 1993, 20, παρόλο που ο Δημοσθένης ήταν καλύτερος στρατηγός από το Βρασίδα και πιο επινοητικός, δεν επαινείται από την πόλη του ή από κάποια άλλη πόλη, όπως ο Βρασίδας. Πρβλ. και το κεφάλαιο 2.13.

[2] Σύμφωνα με τον Kagan 1981, 351, οι Συρακούσιοι απεχθάνονταν το Γύλιππο και δεν ήθελαν να τον ευχαριστήσουν.

[3] Πρβλ. 5.16.1, 5.43.2. Δες και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 461.

[4] Πρβλ. και 5.46.4. Πρόκειται για την ειρήνη του 421 π.Χ. Δες και Dover 1965 (2), 70.

[5] Πρβλ. 7.48.2-3, 7.73.3. Δες και Dover 1965 (2), 70, και Gomme, Andrewes, Dover 1970, 461.

[6] Ο Hornblower 2008, 740-741, σημειώνει την παράλειψη του ιστορικού να αναφερθεί στον πλούτο του Νικία, αλλά θεωρεί ότι η αναφορά στην «ευτυχία» του Νικία στο 5.16.1 αποτελούσε υπαινιγμό στη μεγάλη του περιουσία.

[7] Αυτή η αναφορά του Θουκυδίδη προκάλεσε μεγάλες συζητήσεις ανάμεσα στους μελετητές σχετικά με τη γνώμη που είχε ο ιστορικός για το Νικία. Ο Lamb 1914, 74, θεωρεί ότι ο ιστορικός συμπαθούσε το Νικία. Ο Θουκυδίδης, σύμφωνα με τον West 1924, 142 υποσ. 6, ένιωθε μεγάλο σεβασμό για το Νικία. Ο Westlake 1941, 59, 63, θεωρεί ότι ο ιστορικός εκφράζει με αυτό τον τρόπο τη συμπάθειά του προς το Νικία. Το χωρίο, προσθέτει, αντιδιαστέλει την ενάρετη προσωπική ζωή του Νικία με τον αξιοθρήνητο θάνατό του. Ο ίδιος (Westlake 1968, 211) σημειώνει ότι ο ιστορικός αναφέρεται στην τραγωδία ενός καλού ανθρώπου που αναμείχθηκε σε μία καταστροφή. Ο Θουκυδίδης, προσθέτει, δίκαια αποτίει αυτό το φόρο τιμής στο Νικία, επειδή αισθάνεται οίκτο για τη σκληρή του τύχη. Ο Dover 1965 (2), 71, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 461-464, σημειώνουν ότι διαβάζοντας την αφήγηση της Σικελικής εκστρατείας δε δημιουργείται καλή εντύπωση για το Νικία λόγω της εμμονής του στη διατήρηση της καλής του φήμης ως επιτυχημένου στρατηγού. Σύμφωνα με τους ίδιους, ο ιστορικός φαίνεται επιεικής απέναντι στο Νικία ή τα κριτήρια που έθετε ο ίδιος και ο Νικίας για την αρετή ήταν ελλειπή. Ο Νικίας, σημειώνουν, ήταν ικανός στρατηγός, γι' αυτό

και επανεκλεγόταν στο αξίωμα αυτό, αλλά όταν παρέμεινε μόνος του στη στρατηγία στη Σικελία παρουσιάζεται ανεπαρκής, αναβλητικός και μεμψίμοιρος, αν και δεν είναι ξεκάθαρο κατά πόσο αυτή του η συμπεριφορά οφειλόταν στην ασθένειά του. Οι ίδιοι θεωρούν ότι το σχόλιο του ιστορικού στο 7.86.5 αποτελεί φυσική αντίδραση απέναντι στην εν ψυχρώ εκτέλεση ενός ανθρώπου, που είχε παραδοθεί στους εχθρούς του και που σε όλη του τη ζωή είχε προσπάθησει να τηρήσει τις υποχρεώσεις του ενώπιον θεών και ανθρώπων. Ο Grant 1974, 93-94, υποστηρίζει ότι η κρίση του ιστορικού για το Νικία εκφράζει την ευαισθησία του. Ο Smith 2004, 59 και υποσ. 44, χαρακτηρίζει ευνοϊκή την κρίση του ιστορικού για το Νικία. Ο Παναγόπουλος 2006, 151, θεωρεί ότι ο ιστορικός έτρεφε εκτίμηση προς το Νικία για προσωπικούς λόγους, επειδή και οι δύο ήταν πλούσιοι, συντηρητικά δημοκρατικοί, σώφρονες και μετριοπαθείς. Όμοια ο de Bakker 2013, 29, 33-34, θεωρεί συμπονετικό το σχόλιο του ιστορικού. Ο ίδιος σημειώνει ότι η κρίση για το Νικία τοποθετείται μετά το θάνατό του, ως επιτάφιος, και δημιουργεί μία ανάπαυλα στην αφήγηση της καταστροφής των Αθηναίων, δίνοντας έμφαση στις συνέπειες που είχαν οι αποφάσεις του αθηναϊκού δήμου πάνω σε έναν από τους ικανότερους στρατηγούς, ο οποίος πολέμησε παρά τη θέλησή του, αλλά κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια υπό δυσμενείς συνθήκες και πέθανε ως ήρωας. Σύμφωνα με το Marinatos 1980, 306-307 και υποσ. 9-10, 309-310, ο Νικίας ηγείται μίας εκστρατείας για την αποτυχία της οποίας ήταν σε κάποιο βαθμό υπεύθυνος, παρόλο που ο ιστορικός προσπαθεί να μετριάσει το γεγονός αποφεύγοντας την άμεση κριτική. Ο ίδιος παρατηρεί ότι το επιτάφιο σχόλιο σκοπό έχει να προβάλει την αρετή και την τραγική μοίρα του Νικία. Ο Oost 1975, 193, θεωρεί ευνοϊκή την ετυμηγορία του ιστορικού προς το Νικία και σημειώνει ότι αυτή δείχνει τη συμπόνια του Θουκυδίδη. Ο Murray 1961, 33, 41-46, θεωρεί ότι σκοπος του επικηδείου σχολίου είναι να προκαλέσει οίκτο στους αναγνώστες της *Ιστορίας* για το Νικία. Ο ίδιος σημειώνει ότι σε πολιτικό επίπεδο η υπερβολική επιθυμία του Νικία να διατηρήσει την ευτυχία του οδήγησε σε δυστυχία· γεγονός που ανακαλεί ειρωνικά την «ευτυχία» που του αποδίδεται στο 5.16.1 και που φανερώνει τους κινδύνους που εγκυμονούσε μία τέτοια στάση ζωής, όπως αυτή του Νικία. Σύμφωνα με το Lateiner 1985, 209, ο Θουκυδίδης εκφράζει τον οίκτο του για το Νικία και δείχνει το θαυμασμό του για κάποιες πτυχές του χαρακτήρα του, αλλά το τελευταίο του σχόλιο τονίζει τη συμβατικότητα της ζωής και της σκέψης του Νικία. Σύμφωνα με το Finley 1942, 250, ο έπαινος του Θουκυδίδη προς το Νικία προκαλεί έκπληξη, εάν ληφθούν υπόψη οι προφανείς ελλείψεις του Νικία ως πολιτικού και ως στρατηγού. Ο ίδιος θεωρεί, ωστόσο, ότι ο έπαινος αυτός ήταν δίκαιος, αφού όποια κι αν ήταν τα σφάλματά του ο Νικίας διέθετε μετριοπάθεια και σταθερότητα· στοιχεία που απουσίαζαν από τους πολιτικούς του αντιπάλους. Ο Price 2001, 243-244, θεωρεί ότι το 7.86.5 δείχνει ότι ο Νικίας αντιπροσώπευε την έννοια της αρετής στην εποχή του Θουκυδίδη, αλλά φανερώνει ταυτόχρονα ότι ο Πελοποννησιακός πόλεμος διέφθειρε τις ηθικές αξίες και κλόνισε τις συμβάσεις. Ο Zadorojnyi 1998, 302, παρατηρεί ότι ο ιστορικός είναι επικριτικός, αλλά εκτιμά και σέβεται το γεγονός ότι ο Νικίας ακολουθούσε την παραδοσιακή αρετή και έτσι παρουσιάζει μία συμπαθητική εικόνα του Νικία στην *Ιστορία*. Ο Hornblower 2008, 741-742, σημειώνει ότι ο Νικίας άξιζε τον οίκτο, αλλά θεωρεί ότι η δήλωση του ιστορικού είναι εσκεμμένα ασαφής. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 205-206, 237, το 7.86.5 τονίζει το άδικο τέλος του Νικία, το οποίο δεν του άξιζε, αφού τα λάθη του και οι λανθασμένες προβλέψεις του δε γίνονταν από κακία, αλλά από την προσήλωσή του στην ευσέβεια και στην ακεραιότητα του χαρακτήρα του. Σύμφωνα με το Hammond 2009, 613, ο Θουκυδίδης στο 7.86.5 υπονοεί ότι ο Νικίας παρόλα τα λάθη του ήταν ένας καλός άνθρωπος που δεν άξιζε τόσο ντροπιαστικό τέλος. Σύμφωνα με το Rood 1998, 185, 198, στο σχόλιο του Θουκυδίδη για τον Νικία δεν υπάρχει κατηγορία ή ειρωνεία, αλλά μόνο οίκτος παρουσιαζόμενος με τραγικό τρόπο. Ο Palmer 1982, 122-123, θεωρεί ότι λόγω της σημασίας που είχε η ευσέβεια στην πολιτική ζωή ο Νικίας δεν καταδικάζεται από τον ιστορικό, παρόλη την ευθύνη του για την καταστροφή της Αθήνας στη Σικελία. Ο Adkins 1975, 387-392, σημειώνει ότι ο Νικίας θεωρείτο «αγαθός» με την παραδοσιακή έννοια του όρου, αφού ήταν συντηρητικός πολιτικός, επιτυχημένος στρατηγός, πλούσιος, κατείχε κτήματα και πραγματοποιούσε λειτουργίες που του χάριζαν φήμη ανάμεσα στους συμπολίτες του, γι' αυτό το λόγο δεν άξιζε αυτό το δυσάρεστο τέλος. Ο ίδιος θεωρεί ότι στο χωρίο υπάρχει ειρωνεία προς τους συγχρόνους του Θουκυδίδη, αφού ο ιστορικός που υπέστη εξορία θεωρούσε τον εαυτό του όμοιο με το Νικία και συγκινήθηκε από το τραγικό του τέλος. Αντίθετα, ο Tompkins 1972, 204, θεωρεί ότι ο χαρακτήρας του Νικία ευθυνόταν για την κατάστασή του: αν ήταν πιο ισχυρός και λιγότερο εγωιστής θα μπορούσε να είχε αποφύγει την καταστροφή. Ο Wylie 1993, 27, θεωρεί ότι το σχόλιο είναι σαρκαστικό και δείχνει την ευθύνη του δήμου, ο οποίος είχε ψηφίσει υπέρ της εκστρατείας και είχε κρατήσει ένα ανίκανο άτομο στην ηγεσία της· γεγονός που οδήγησε τελικά στην καταστροφή. Ο ίδιος επισημαίνει ότι το πορτραίτο του Νικία δεν είναι καθόλου κολακευτικό, αφού ο Αθηναίος στρατηγός παρουσιάζεται δειλός και προκατειλημμένος.

Και η γενική αξιολόγηση της δράσης του Νικία είναι είτε αρνητική είτε θετική. Σύμφωνα με το Lateiner 1985, 209, η ευσέβεια και η προκατάληψη του Νικία ξεπερνούν τη συνεσή του και τα ηθικά του χαρακτηριστικά δεν αποτελούν δικαιολογία για την πολιτική και στρατηγική του ανικανότητα, την επιφυλακτικότητα, την αδράνεια και την εξάρτησή του από την τύχη. Σύμφωνα με το Finley 1942, 221-222, ο Νικίας ήταν γενικά μία αρνητική φυσιογνωμία: υποστήριζε τη διατήρηση του *status quo*, ήταν μετριοπαθής υποστηρικτής της πολιτικής του Περικλή, αλλά και διστακτικός. Σύμφωνα με τον Kozak 2008, 68, ο Θουκυδίδης επενδύει πολύ χρόνο στο χαρακτηρισμό του Νικία, σχεδιάζοντας το πορτραίτο ενός επιφυλακτικού και λογικού άνδρα, πλούσιου, συντηρητικού και επιτυχημένου στρατηγού, ο οποίος εμπλέκεται παρά τη θέλησή του σε έναν αγώνα που τελικά τον καταστρέφει. Σύμφωνα με το Westlake 1968, 185, 210-

Οι 7000[1] αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στα λατομεία και ζούσαν σε απάνθρωπες συνθήκες για 70 μέρες, υποφέροντας από τις καιρικές συνθήκες και τις αρρώστιες. Οι ζωντανοί συμβίωναν με τους νεκρούς και η δυσωδία ήταν αφόρητη. Υπέφεραν ακόμη από την πείνα και τη δίψα[2]. Οι αιχμάλωτοι αυτοί, εκτός από τους Αθηναίους και τους Σικελιώτες ή Ιταλιώτες, πουλήθηκαν αργότερα ως δούλοι[3]. Σύμφωνα με το Θουκυδίδη, *ξυνέβη τε ἔργον τοῦτο {Ἑλληνικὸν}*[4] *τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε μέγιστον γενέσθαι, δοκεῖν δ' ἔμοιγε καὶ ὧν ἀκοῇ Ἑλληνικῶν ἴσμεν, καὶ τοῖς τε κρατήσασι λαμπρότατον καὶ τοῖς διαφθαρεῖσι δυστυχέστατον*[5]. Πολύ λίγοι κατάφεραν τελικά να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Έτσι ολοκληρώθηκε, σύμφωνα με τον ιστορικό, η Σικελική εκστρατεία[6] (7.87).

211, ο Θουκυδίδης φανερώνει ότι ο Νικίας ήταν ανεπαρκής σε πολλές περιπτώσεις κατά τη διάρκεια της εκστρατείας, κυρίως λόγω της υπερβολικής επιφυλακτικότητας και της αδράνειάς του, και ότι αυτά τα σοβαρά ελαττώματα, παρόλο που συνδυάζονταν με την αφοσίωσή του στο καθήκον και τη λογική σκέψη, ήταν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνα για την τελική καταστροφή. Ο Westlake θεωρεί το Νικία τον πιο τραγικό χαρακτήρα της *Ιστορίας*, αφού η καλή τύχη που τον χαρακτήριζε στον Αρχιδάμειο πόλεμο τον εγκατέλειψε και πέθανε με άθλιο τρόπο. Σύμφωνα με τον ίδιο (Westlake 1941, 64-65), ο Θουκυδίδης γενικά χάνει ευκαιρίες να υπερασπιστεί ή να σχολιάσει το Νικία, του αποδίδει κακόπιστα κίνητρα, διαφωνεί με τις απόψεις του και υπογραμμίζει τα στρατηγικά του λάθη, δημιουργώντας την εντύπωση ότι ο Νικίας ήταν ένας μέτριος πολιτικός και στρατηγός που κλήθηκε να αναλάβει ένα καθήκον που δεν του ταίριαζε, αλλά γνώριζε τη σύγχρονή του πολιτική και στρατιωτική κατάσταση, αν και δυσκολευόταν να ελέγξει τον αθηναϊκό δήμο. Ο Westlake πιστεύει ότι τα προτερήματα και τα ελαττώματα του Νικία ζυγίζονται με σωστή κριτική και με αμεροληψία εκ μέρους του ιστορικού. Ο Lateiner 1985, 207-213, σημειώνει τους κακούς χειρισμούς του Νικία και τις προκαταλήψεις του, αλλά θεωρεί ότι ο Αθηναίος στρατηγός διέθετε και προτερήματα, κάπως πεπαλαιωμένα βέβαια, όπως η αριστοκρατική καταγωγή, ο πλούτος, η εξάσκηση των πολιτικών και θρησκευτικών του καθηκόντων, τα οποία, ωστόσο, δε δικαιολογούν την πολιτική και στρατιωτική του ανικανότητα και τον εγωκεντρισμό που επιδεικνύει. Σύμφωνα με τον Connor 1984, 200, 203, 237, ο Νικίας δεν είναι επινοητικός ούτε αποτελεσματικός ηγέτης, αλλά ο χαρακτήρας του εξελίσσεται και κατά την αποχώρηση του στρατεύματος από τη Σικελία δείχνει αφοσίωση στους στρατιώτες του, προσωπική ακεραιότητα και γενναιότητα που εμπνέει σεβασμό. Σύμφωνα με τον Wylie 1993, 27, η περιγραφή του Νικία στη Σικελία δεν είναι καθόλου κολακευτική: δεν είναι σωστός ηγέτης, χάνει πολλές ευκαιρίες εξαιτίας της αδράνειάς του, είναι δειλός, προληπτικός και υπεύθυνος για τις πιο καταστροφικές ήττες, στις οποίες πολλές χιλιάδες συμπολιτών του σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν. Ήταν, σημειώνει ωστόσο, ενάρετος άνθρωπος και διέθετε υπόλειψη ανάμεσα στους συμπατριώτες του. Ο Wassermann 1964, 290, πιστεύει ότι ο Θουκυδίδης σέβεται το Νικία χωρίς να παραβλέπει τα μειονεκτήματά του. Σύμφωνα με το Marchant 1897, xvi, από το θάνατο του Λάμαχου και εξής ο Νικίας αξίζει τον οίκτο αντί την επίκριση των αναγνωστών της *Ιστορίας*. Ο ίδιος θεωρεί ότι, παρόλα τα λάθη του, ο Νικίας εναντιώθηκε δυναμικά στην εκστρατεία και πέθανε ως ήρωας. Ο Hammond 2009, 612, υποστηρίζει ότι ενώπιον της καταστροφής ο Νικίας παρουσιάζεται με πιο θετικό τρόπο. Σύμφωνα με τον de Bakker 2013, 34, ο ενάρετος Νικίας αξίζει τον έπαινο και τη συμπάθεια, παρόλο που θα μπορούσε να είχε κάνει διαφορετικές επιλογές.

[1] Όπως σημειώνουν ο Dover 1965 (2), 71, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 464, αφού από το στρατό του Δημοσθένη είχαν αιχμαλωτιστεί 6000 άνδρες (7.82.3), μόνο 1000 από τους περίπου 20000 (7.75.5, 7.80.4) στρατιώτες του Νικία αιχμαλωτίστηκαν. Πρβλ. 7.85.3. Δες και Kagan 1981, 350 και υποσ. 45, και Hornblower 2008, 743.

[2] Ο Hornblower 2008, 743, παραβάλλει το χωρίο με την αφήγηση των συνεπειών του λοιμού. Πρβλ. 2.49-52.

[3] Σύμφωνα με τον Dover 1965 (2), 71, και τους Gomme, Andrewes, Dover 1970, 464, όσοι παρέμειναν θα πρέπει να πωλήθηκαν ως δούλοι μετά από οκτώ μήνες.

[4] Ο Dover 1965 (2), 71, και οι Gomme, Andrewes, Dover 1970, 464, θεωρούν το επίθετο αχρείαστο, αφού όλα τα σημαντικά έργα του πολέμου ήταν «ελληνικά».

[5] Πρβλ. 7.75.7. Δες και Hornblower 2008, 714, 744. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Kitto 1966, 273-275, 279, 320, ο ιστορικός αντιλαμβανόταν τον πόλεμο ως μία τεράστια καταστροφή. Πρβλ. 1.23. Ο Parry 1972, 50-51 και υποσ. 5, σημειώνει ότι σε όλο το έβδομο βιβλίο επαναλαμβάνεται η συμφορά και η θλίψη των Αθηναίων και η δόξα και ο θρίαμβος των Συρακουσίων. Ο ίδιος επισημαίνει ότι στην τελευταία αυτή πρόταση τονίζεται το μέγεθος της καταστροφής για τους ηττημένους.

[6] Ο Dover 1965 (2), 72, θεωρεί ότι το πραγματικό τέλος της Σικελικής εκστρατείας είναι το 8.1, όπου περιγράφεται η αντίδραση των Αθηναίων, όταν πληροφορούνται την καταστροφή στη Σικελία και γίνεται

Μετά από την ανάλυση των αντιθέσεων και της τελευταίας δημηγορίας του Νικία αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αθηναίος στρατηγός χρησιμοποιεί κοινές αντιθέσεις σε όλους του τους λόγους (6.9-14, 6.20-23, 6.68, 7.11-15, 7.61-64), οι οποίες απαντούν και σε λόγους άλλων Αθηναίων και κυρίως του Περικλή. Αρκετές ομοιότητες παρατηρούνται ωστόσο και ανάμεσα στο λόγο του Νικία και σε δημηγορίες Σπαρτιατών επιβεβαιώνοντας τον επιφυλακτικό και ενίοτε «σπαρτιατικό» χαρακτήρα του Νικία[1]. Αποδεικνύεται, επομένως, για άλλη μία φορά η χρήση του αντιθετικού σχήματος, ως υφολογικού μηχανισμού για χαρακτηρισμό των προσώπων της *Ιστορίας*.

αναφορά στην προοπτική των μελλοντικών χρόνων. Δες και Hornblower 2008, 745, ο οποίος σημειώνει ότι η καταληκτήρια περίοδος δίνει φαινομενικό μόνο τέλος στο επεισόδιο, αφού η αρχή του 8ου βιβλίου συνδέεται με το τέλος του 7ου βιβλίου μέσω των μορίων *μέν… δέ*. Ο Kagan 1981, 353, σημειώνει ότι η ήττα των Αθηναίων στη Σικελική εκστρατεία, παρόλο που ήταν ολοκληρωτική και ανεπανάληπτη, δεν έθεσε τέρμα στον πόλεμο, αλλά οι Αθηναίοι συνέχισαν να πολεμούν, ακόμη και μετά από αυτή τη φοβερή καταστροφή.

[1] Δες Cartledge & Debnar 2006, 562, οι οποίοι σημειώνουν ότι ο Νικίας κυρίως ανάμεσα στους Αθηναίους παρουσιάζει σπαρτιατικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με το Lateiner 1985, 202, όλοι οι λόγοι του Νικία χαρακτηρίζονται από επιφυλακτικότητα, αδεξιότητα και απουσία πρωτοτυπίας. Ο Edmunds 1975, 139, είχε επίσης παρατηρήσει την προσκόλληση του Νικία στην έννοια της «τύχης» που αποτελούσε σπαρτιατικό χαρακτηριστικό. Δες και Rawlings 1981, 130-135. Σύμφωνα με το Rood 1998, 184, οι λόγοι του Νικία δείχνουν τη λογική του σκέψη, αλλά και την ανικανότητά του να την μεταδώσει στους άλλους. Ο Hornblower 2008, 718-720, εντοπίζει ομοιότητες ανάμεσα στον τελευταίο λόγο του Νικία και στους προηγούμενούς του λόγους στο 7.61-64, στο 6.20-23 και στο 6.68, καθώς και με το λόγο του Περικλή στο 1.140-144. Δες και Macleod 1983, 143-144, για την ομοιότητα αυτής της δημηγορίας με τον πρώτο λόγο του Περικλή. Οι Τσακμάκης & Θεμιστοκλέους 2013, 396-400, εντοπίζουν ομοιότητες ανάμεσα σε αυτό το λόγο του Νικία και στον προηγούμενό του λόγο στο 6.68, αλλά και με το λόγο του Ιπποκράτη στο 4.95.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχοντας εντοπίσει και ερμηνεύσει το σχήμα της αντίθεσης στις θουκυδίδειες δημηγορίες, καθίσταται φανερό ότι αντιθέσεις παρατηρούνται **σε κάθε σχεδόν πρόταση** ενός λόγου. Όλες οι δημηγορίες ακόμη και οι πιο σύντομες περιλαμβάνουν το αντιθετικό σχήμα άλλοτε σε μεγαλύτερο και άλλοτε σε μικρότερο βαθμό.

Οι θουκυδίδειες αντιθέσεις χαρακτηρίζονται στο σύνολό τους από ***variatio***. Οι όροι τους, δηλαδή, περιλαμβάνουν διαφορετικούς γραμματικούς τύπους ή κατέχουν διαφορετική συντακτική θέση μέσα στην πρόταση[1]. Εντοπίζονται βέβαια και **συμμετρικές αντιθέσεις**, οι οποίες συνήθως συνδυάζονται με άλλα σχήματα λόγου, όπως το ισόκωλον, το ομοιοτέλευτον και η παρήχηση. Οι συμμετρικές αντιθέσεις είναι, ωστόσο, λιγότερο συχνές αποδεικνύοντας ότι η διαδεδομένη αντίληψη σχετικά με την επίδραση που άσκησε ο ρήτορας Γοργίας στο θουκυδίδειο έργο δεν ευσταθεί στην πραγματικότητα. Ο συνδυασμός του σχήματος της αντίθεσης με άλλα σχήματα λόγου συμβάλλει στην περαιτέρω προβολή των αντιθέσεων δημιουργώντας υφολογική έξαρση. Παρατηρούνται επίσης περιπτώσεις αντιθέσεων σε **συμμετρικά κώλα** στις οποίες ο κάθε όρος του πρώτου μέλους αντιδιαστέλλεται με τον αντίστοιχο αντίθετο όρο του δευτέρου μέρους δημιουργώντας το σχήμα ΑΒΓ ≠ Α΄Β΄Γ΄. Στις περιπτώσεις αυτές τα κώλα της πρότασης διαχωρίζονται συνήθως με τα μόρια *μέν… δέ*.

Το αντιθετικο σχήμα συνδυάζεται με το **σχήμα της αναφοράς** ιδιαίτερα στα τελευταία βιβλία της *Ιστορίας* (6ο και 7ο). Ο συνδυασμός αυτός βοηθεί στη δημιουργία αντιθετικών μοτίβων. Ωστόσο, η κυριαρχία του σχήματος της αναφοράς έχει κάποιες φορές ως επακόλουθο την υποχώρηση του αντιθετικού σχήματος λόγω της καταιγιστικής επανάληψης ενός μόνο όρου. Το σχήμα της αναφοράς σε συνδυασμό με το σχήμα της αντίθεσης απαντά ήδη στο λόγο του Σθενελαΐδα (1.86), αλλά κορυφώνεται στους ομιλητές των τελευταίων βιβλίων του θουκυδίδειου έργου, όπως στον Ερμοκράτη (κυρίως στο 6.33-34) και στον Αθηναγόρα (6.36-40), αλλά και στις δημηγορίες του Νικία.

Σε κάποιες δημηγορίες εντοπίζεται και το σχήμα της κλιμάκωσης. Το σχήμα της **κλιμάκωσης** σε μία δημηγορία οδηγεί επίσης στην υποχώρηση του αντιθετικού σχήματος. Ωστόσο, το σχήμα αυτό συνδυάζεται ενίοτε και με το αντιθετικό σχήμα, κυρίως σε συντακτικές αντιθέσεις, δημιουργώντας κορύφωση στο λόγο.

[1] Δες και Gomme 1972, 232, ο οποίος είχε σημειώσει ότι ο Θουκυδίδης διαφοροποιεί συχνά τη σύνταξη στις αντιθέσεις του. Πρβλ. και τη μονογραφία του Ros 1938.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Οι αντιθέσεις επαναλαμβάνονται ή συμπλέκονται σε μία δημηγορία σε κοντινή απόσταση μεταξύ τους, σχηματίζοντας **αντιθετικά μοτίβα** πιο περιορισμένα (με τη μορφή Α-Β-Α΄) και πιο εκτενή που διατρέχουν ολόκληρο το λόγο. Οι αντιθέσεις που σχηματίζουν αντιθετικά μοτίβα περιλαμβάνουν τις κύριες έννοιες που αντιδιαστέλλει ένας ομιλητής, οι οποίες προβάλλονται στο λόγο μέσω της επαναφοράς τους σε αυτόν. Ενίοτε πρόκειται και για κοινόχρηστους όρους (π.χ. πολύ ≠ λίγο, μικρό ≠ μεγάλο) η επανάληψη των οποίων σχηματίζει μοτίβα στη δημηγορία.

Τα αντιθετικά μοτίβα ενδέχεται να περιορίζονται σε ένα σημείο της επιχειρηματολογίας του ομιλητή ή να διατρέχουν ολόκληρο το λόγο. Η επαναλαμβανόμενη χρήση της ίδιας αντίθεσης συνδέει το κείμενο (textus) σαν ύφανση δαντέλας. Ενώ η μία πρόταση ολοκληρώνει ένα νόημα, ρίχνει καινούργια νήματα που οδηγούν πάλι μέσω αντιθέσεων στην επόμενη. Έτσι οι αντιθέσεις βοηθούν στη **σύνδεση** των περιόδων μίας δημηγορίας δημιουργώντας **συνοχή** στο κείμενο.

Οι όροι μίας αντίθεσης ενδέχεται να εμπλέκονται εντός των μελών μίας άλλης αντίθεσης δημιουργώντας το σχήμα **Α-Β-Β΄-Α΄**. Έτσι προτού ολοκληρωθεί η πρώτη αντίθεση εκφωνείται και ολοκληρώνεται η δεύτερη. Ο λόγος γίνεται πιο περίπλοκος απαιτώντας την ένταση της προσοχής του ακροατηρίου, το οποίο διατρέχει τον κίνδυνο να καταστεί θύμα της ρητορικής δεξιότητας του ομιλητή.

Εκτός από τις κυρίαρχες αντιθέσεις που εξυπηρετούν τον κύριο σκοπό του ομιλητή αντιδιαστέλλονται και **δευτερεύουσες έννοιες** που αντιτίθενται, στοχεύοντας απλώς στη διακόσμηση του λόγου ή στη διατήρηση της προσοχής του ακροατηρίου. Οι δευτερεύουσες έννοιες απαντούν συνήθως σποραδικά σε μία δημηγορία και δεν είναι τόσο εμφανείς όσο οι αντιθέσεις που επιδιώκει ο ομιλητής να προβάλει στο λόγο του.

Στις περιπτώσεις που παρατηρείται μία **κεντρική αντίθεση** σε μία δημηγορία, οι όροι της ενδέχεται να εμπλέκονται και σε σχετικές, αλλά **διαφορετικές αντιθέσεις**. Έτσι, για παράδειγμα, στην περίπτωση που η αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες δικαιοσύνη ≠ αδικία επαναλαμβάνεται σε ένα λόγο ενδέχεται να παρατηρούνται και σχετικές αντιθέσεις που βασίζονται σε έναν από τους όρους της, π.χ. δικαιοσύνη ≠ συμφέρον.

Παρατηρούνται επίσης αντιθέσεις πάνω στις οποίες κτίζεται μία **συστημική αντιδιαστολή** άλλων ζευγών. Χρησιμοποιείται δηλαδή μία κεντρική αντίθεση που λειτουργεί ως όχημα για τη δημιουργία άλλων αντιθέσεων. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα στην περίπτωση της αντιπαραβολής προσώπων, όπου αντιδιαστέλλονται τα αντίθετά τους χαρακτηριστικά και επεξηγούνται οι διαφορές τους, με αποτέλεσμα τη δημιουργία πραγματολογικών αντιθέσεων προσώπων σε συνδυασμό με σημασιολογικές ή λεξικές αντιθέσεις. Η μία αντίθεση εντοπίζεται εξαιτίας της άλλης και είναι απαραίτητος ο

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

παραλληλισμός τους, ώστε να γίνει πλήρως κατανοητή η αντίθεση. Έτσι η αντιπαραβολή Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών συνδυάζεται συνήθως με τις αντιδιαστολές δράσης ≠ αδράνειας, επίθεσης ≠ άμυνας κ.τ.λ., ώστε να τονιστούν τα αντίθετα χαρακτηριστικά των πρωταγωνιστών του πολέμου.

Οι αντιθέσεις εντοπίζονται κυρίως στα μέρη του λόγου που περιλαμβάνουν την **επιχειρηματολογία** του ομιλητή[1]. Το σχήμα υποχωρεί, ωστόσο, στα **περιγραφικά ή αφηγηματικά μέρη**[2] των δημηγοριών, όπου παρατηρούνται περιγραφές ή αφηγήσεις παλαιών γενονότων[3]. Η χρήση χρονικών επιρρημάτων, π.χ. *πρῶτον μέν… ἔπειτα δὲ* που δηλώνουν χρονική αλληλουχία και πρόοδο, δημιουργεί απλό ύφος και επομένως η ρητορική επιτήδευση που παρατηρείται μέσω της αντίθεσης και των άλλων ρητορικών σχημάτων υποχωρεί.

Οι αντίθέσεις απουσιάζουν και από τα **παραδείγματα** που κομίζει ο ομιλητής, από την **απαρίθμηση** στοιχείων (*πρῶτον… ἔπειτα*), από **επεξηγήσεις** συνήθως μέσω του μορίου *γάρ*, από την εξαγγελία ενός **νέου θέματος** συνήθως στην εισαγωγή ενός κεφαλαίου ή μίας παραγράφου, όπου αναφέρεται τί θα ειπωθεί στη συνέχεια, από τα **συμπεράσματα** ενός λόγου (συνήθως με το μόριο *ὥστε*), ενίοτε στην κατακλείδα όταν χρησιμοποιούνται **προτροπές** ή **εισηγήσεις** ή όταν δίνονται οι **οδηγίες** ενός στρατηγού πριν από μία μάχη. Έτσι δημιουργείται η εντύπωση της πλήρους κυριαρχίας όσων εισηγείται ο ρήτορας στο ακροατήριό του.

Σε **κείμενα** που αναφέρονται οι πρόνοιες μίας **συνθήκης** αποφεύγονται οι αντιθέσεις. Το απλό ύφος που δημιουργείται υποβάλλει ένα αίσθημα ασφάλειας που καθιστά ευκολότερη την αποδοχή της θέσης των ομιλητών. Αυτό παρατηρείται για παράδειγμα στο λόγο των Κερκυραίων (1.32-36) όπου γίνεται αναφορά στους όρους της Τριαντάχρονης ειρήνης.

Επίσης οι **κύριες θέσεις** ενός ομιλητή εντοπίζονται συχνά σε φράσεις χωρίς αντιθέσεις, ώστε οι έννοιες που επιδιώκει να μεταδώσει ο ομιλητής να κυριαρχούν απρόσκοπτα. Η απουσία αντίθεσης σε αυτά τα σημεία του λόγου είναι εν τέλει

[1] Πρβλ. Αριστοτέλους, *Ῥητορικὴ* 1401 a 4-6, 1410 a 19-22, 1410 b 28-29.

[2] Πρβλ. το άρθρο της Carlota Smith 2005, η οποία διαχωρίζει τέσσερα κειμενικά είδη: την αφήγηση (narrative), την περιγραφή (description), την επιχειρηματολογία (argument) και το υπόμνημα (commentary), και πέντε είδη λόγου (discourse modes): αφήγηση (narrative) όπου γίνεται αναφορά στο χρόνο, στον τόπο, στα άτομα και στην οποία τα γεγονότα παρουσιάζονται σε σειρά με χρονικά επιρρήματα και με χρήση παρελθοντικών χρόνων, έκθεση (report) όπου τα γεγονότα σχετίζονται με το χρόνο της εκφοράς (το παρόν) και η συνέχεια περιλαμβάνει αλλαγή του χρόνου, ενώ τα γεγονότα δεν παρουσιάζονται με τη σειρά που συμβαίνουν, περιγραφή (description) όπου ο χρόνος είναι στατικός, πληροφόρηση (informative) όπου εντοπίζονται γενικές ρήσεις, και επιχειρηματολογία (argument) όπου παρεμβάλλονται απόψεις, ερωτήσεις, προβλέψεις ή ισχυρισμοί.

[3] Σύμφωνα και με τον Kennedy 1963, 11, η αφήγηση (*διήγησις*) σε ένα ρητορικό λόγο είναι γραμμένη σε πιο απλό ύφος από τα υπόλοιπα μέρη του.

«μαρκαρισμένη». Οι αντιθέσεις ενδέχεται να απουσιάζουν και από την **αρχή** μίας δημηγορίας. Με αυτό τον τρόπο τίθενται πιο ξεκάθαρα οι προθέσεις των ομιλητών.

Οι αντιθέσεις που χρησιμοποιεί ένας ομιλητής επηρεάζονται από το **περικείμενο** του λόγου του. Ο ένας ή και οι δύο όροι που αντιδιαστέλλονται απαντούν και στην αφήγηση που προηγείται ή έπεται ενός λόγου. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στην περίπτωση των στρατιωτικών παρακελεύσεων[1], αλλά σημειώνεται και στις υπόλοιπες δημηγορίες. Οι όροι αυτοί αποτελούν λέξεις-κλειδιά στην αφήγηση και επομένως τονίζονται εσκεμμένα και στη δημηγορία μέσω του αντιθετικού σχήματος. Παρατηρούνται επίσης αντιθετικά ζεύγη στο περικείμενο μίας δημηγορίας που επαναλαμβάνονται και στην ίδια τη δημηγορία. Έτσι τονίζονται μέσω των αντιθέσεων τα στοιχεία που σημειώνονται στην ιστορική αφήγηση και που κρίνονται καθοριστικά για τη μετέπειτα πορεία της ιστορίας ή για την έκβαση μίας μάχης. Δημιουργείται έτσι συνοχή ανάμεσα στις δημηγορίες και στην ιστορική αφήγηση και επιβεβαιώνεται η ανάγκη συνεξέτασής τους.

Στην περίπτωση των **αντιλογιών** εντοπίζονται **κοινές αντιθέσεις** ανάμεσα στους αντιτιθέμενους λόγους. Όπως σημειώνει και η de Romilly, στις αντιλογίες η επιχειρηματολογία πρέπει να επαναλαμβάνει όσο γίνεται περισσότερα από τα στοιχεία που είχε αναφέρει ο αντίπαλος: από τις ιδέες του, τις λέξεις που χρησιμοποίησε ή τις διαφοροποιήσεις που έκανε, δημιουργώντας σχέσεις αλληλεξάρτησης και ενότητας μεταξύ των δημηγοριών ή των διαφορετικών επεισοδίων[2]. Το ίδιο ισχύει και για τις αντιθέσεις που επαναλαμβάνονται ανάμεσα στους αντιτιθέμενους λόγους, δημιουργώντας συνοχή και σχέσεις αλληλεπίδρασης μεταξύ τους. Έτσι οι λόγοι Κερκυραίων (1.32-36) και Κορινθίων (1.37-43), Κλέωνα (3.37-40) και Διοδότου (3.42-48), Πλαταιέων (3.53-59) και Θηβαίων (3.61-67), Ερμοκράτη (6.76-80) και Εύφημου (6.82-87) παρουσιάζουν κοινές αντιθέσεις. Όμοια, κοινές αντιθέσεις περιλαμβάνουν και οι **τριλογίες** στην Αθήνα (με τους λόγους του Νικία (6.9-14), του Αλκιβιάδη (6.16-18) και πάλι του Νικία (6.20-23)) και στη Σικελία (με τους λόγους του Ερμοκράτη (6.33-34), του Αθηναγόρα (6.36-40) και του Συρακούσιου στρατηγού (6.41)) πριν από τη Σικελική εκστρατεία.

[1] Σύμφωνα με την de Romilly 1963, 120, η περιγραφή μίας μάχης επιβεβαιώνει τις προβλέψεις των λόγων που προηγούνται. Όπως σημειώνει η ίδια (de Romilly 1967, 148-149), οι στρατιωτικές δημηγορίες σε αντίθεση με τις άλλες δημηγορίες συνδέονται με μία απλή αφήγηση που χρησιμεύει ως άμεση δοκιμασία. Χάρη σε αυτές η αφήγηση της μάχης προβάλλεται τελικά με τη σαφήνεια ενός αποδεικτικού συλλογισμού, καθώς στηρίζεται σε γνωστά πλέον θέματα. Όμοια ο Lateiner 1975, 175-176, 180, παρατηρεί ότι οι λόγοι που εκφωνούνται πριν από μία μάχη σχετίζονται με την αφήγηση που τους ακολουθεί.

[2] de Romilly 1967, 35, 38, 40, 42-43, 47, 199, 236 υποσ. 59, 237-238, 271. Η ίδια (de Romilly 1963, 31 υποσ. 2) είχε επίσης παρατηρήσει ότι στις αντιλογίες εντοπίζονται κοινοί όροι που συσχετίζουν τη μία δημηγορία με την άλλη. Όμοια ο Dover 1983, 59-60, παρατηρεί ότι, όταν οι ομιλητές αναφέρονται στην ίδια κατάσταση, χρησιμοποιείται η ίδια φρασεολογία.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Κοινές αντιθέσεις εντοπίζονται επίσης ανάμεσα σε δημηγορίες, των οποίων οι ομιλητές δεν είχαν τη δυνατότητα να ακούσουν την αντίπαλη ομιλία. Αυτό συμβαίνει στην περίπτωση των **στρατιωτικών παρακελεύσεων**, όπως των Πελοποννησίων στρατηγών (2.87) και του Φορμίωνα (2.89), του Παγώνδα (4.92) και του Ιπποκράτη (4.95), του Νικία (7.61-64) και του Γύλιππου με τους Συρακουσίους στρατηγούς (7.66-68). Κοινές αντιθέσεις παρατηρούνται επίσης στην **τετραλογία** στη Σπάρτη πριν από την κήρυξη του Πελοποννησιακού πολέμου. Σε αυτή την περίπτωση οι λόγοι των Κορινθίων (1.68-71) και των Αθηναίων (1.73-78) που εκφωνούνται στην ίδια συνέλευση παρουσιάζουν όμοιες αντιθέσεις με τους λόγους του Αρχίδαμου (1.80-85) και του Σθενελαΐδα (1.86) που εκφωνούνται σε κλειστή συνεδρία των Σπαρτιατών. Επιβεβαιώνεται έτσι η λογοτεχνική παρέμβαση του ιστορικού και η υφολογική επένδυση των λόγων εκ μέρους του.

Επίσης, λόγοι με **κοινή θεματολογία** που λαμβάνουν, ωστόσο, χώρα σε διαφορετικά σημεία και χρόνο του πολέμου παρουσιάζουν **όμοιες αντιθέσεις**, όπως οι λόγοι των Κορινθίων (1.120-124) και του Περικλή (1.140-144) που αναφέρονται στην πολεμική προετοιμασία πριν από τον πόλεμο, των Κερκυραίων (1.32-36) και των Μυτιληναίων (3.9-14) που ζητούν τη σύναψη συμμαχίας, οι δημηγορίες των επεισοδίων στη Μυτιλήνη (3.9-48) και στην Πλάταια (3.53-67) που ασχολούνται με μία «ανυπάκουη» συμμαχική πόλη, οι τριλογίες στην Αθήνα (6.9-23) και στη Σικελία (6.33-41) που ασχολούνται με τη Σικελική εκστρατεία και τις πιθανότητες διεξαγωγής της. Κοινές αντιθέσεις παρουσιάζουν επίσης οι δημηγορίες των Αθηναίων πρέσβεων (1.73-78) και του Εύφημου (6.82-87) που έχουν ως κοινό θέμα τον αθηναϊκό ιμπεριαλισμό.

Οι αντιθέσεις χρησιμοποιούνται ακόμη ως **μέσο συνένωσης και διάσπασης** ενός ακροατηρίου. Κάποιοι ομιλητές χρησιμοποιούν μία αντίθεση για να δημιουργήσουν χάσμα ανάμεσα σε δύο όρους παρουσιάζοντάς τους ως αλληλοαποκλειόμενους, ενώ σε άλλες περιπτώσεις η χρήση της ίδιας αντίθεσης αποτελεί μέσο συνένωσης των δύο μερών. Έτσι στην περίπτωση της αντίθεσης ανάμεσα στους όρους ηλικιωμένος ≠ νέος ο Νικίας (6.9-14) χρησιμοποιεί την αντίθεση για να διαχωρίσει το ακροατήριό του και να επηρεάσει τη γνώμη των ηλικιωμένων αποκλείοντας από τις συμβουλές του τους νεαρούς, ενώ ο Αλκιβιάδης (6.16-18) χρησιμοποιώντας την ίδια αντίθεση προσπαθεί να συνενώσει το ακροατήριό του και να παρουσιάσει τα κοινά συμφέροντα που συνδέουν τις δύο πλευρές. Όμοια η αντίθεση ανάμεσα στους όρους παρελθόν ≠ παρόν χρησιμοποιείται άλλοτε για την αντιπαραβολή των δύο χρονικών βαθμίδων, όπως στην περίπτωση των Πελοποννησίων στρατηγών (2.87) που προσπαθούν να δείξουν ότι η ήττα του παρελθόντος δε θα επαναληφθεί στο παρόν, σε αντίθεση με το Φορμίωνα (2.89), ο οποίος παρουσιάζει ως ενιαίο διάστημα το παρόν και το παρελθόν τονίζοντας την πεποίθησή του για επανάληψη της προηγούμενης νίκης των

Αθηναίων στην επικείμενη ναυμαχία. Άλλες φορές η συνένωση ενός ακροατηρίου παρατηρείται με την αποφυγή του αντιθετικού σχήματος ή μέσω της «λανθάνουσας» χρήσης του, όπως στην περίπτωση των Πλαταιέων (3.53-59), οι οποίοι χρησιμοποιούν την αντίθεση Πλαταιέων ≠ Σπαρτιατών, για να δηλώσουν τις εχθρικές ενέργειες των Σπαρτιατών εναντίον τους, αλλά πάντοτε συγκαλυμμένα ώστε να μην προκαλέσουν την οργή τους. Η επιδίωξη προσέγγισης δύο πλευρών δημιουργείται και μέσω της φαινομενικής έλλειψης των αντιθέσεων, οπότε παρατηρείται η χρήση υπονοούμενων αντιθέσεων, όπως συμβαίνει στο λόγο των Κερκυραίων (1.32-36) που προσπαθούν να συνάψουν συμμαχία με τους Αθηναίους ή μέσω της χρήσης του πρώτου πληθυντικού προσώπου για την συνένωση των προσώπων. Έτσι η αντίθεση λειτουργεί ως ενοποιητικό στοιχείο στοχεύοντας στη δημιουργία συναίνεσης και συνεργασίας. Άλλοτε παρατηρείται μετριασμός του αντιθετικού σχήματος με απομάκρυνση των όρων που αντιδιαστέλλονται, ώστε η αντίθεση να μην είναι τόσο εμφανής. Η ισχύς μίας αντίθεσης μετριάζεται επίσης με την εμπλοκή των όρων που αντιδιαστέλλονται σε συντακτικές αντιθέσεις με τις οποίες δημιουργείται αντιθετική εστία επιλογής ή ενίσχυσης. Επομένως οι δύο έννοιες δεν παρουσιάζονται ως πλήρως αποκλειόμενες. Κάποιοι ομιλητές που απευθύνονται κυρίως σε εχθρικά ακροατήρια ή που χρειάζεται να απολογηθούν ενώπιόν τους έχουν την τάση να σπάζουν τα αντιθετικά μοτίβα των λόγων τους, ώστε να μην καταστούν φορτικοί και να δημιουργήσουν δυσμένεια στο ακροατήριό τους. Φέρνουν επίσης σε ρήξη πρόσωπα που ανήκουν στο ίδιο στρατόπεδο, όπως οι Πλαταιείς, οι οποίοι στο λόγο τους στο 3.53-59 αντιπαραβάλλουν τους Θηβαίους με τους Σπαρτιάτες που ήταν σύμμαχοι, επειδή οι Θηβαίοι ήταν δικοί τους εχθροί. Άλλοτε αντιθέσεις, όπως π.χ. συμμετοχή ≠ εξαίρεση, χρησιμοποιούνται για να φέρουν με έντεχνο τρόπο σε αντιπαράθεση μελλοντικούς ή ήδη υπάρχοντες συμμάχους. Η αποφυγή συγκεκριμένων αντιθέσεων παρατηρείται στις περιπτώσεις που ο ρήτορας επιθυμεί να εξυψώσει τους συμπολίτες του σε υψηλότερο επίπεδο από τους εχθρούς τους. Έτσι ο Αρχίδαμος στη δημηγορία του στο 1.80-85 και ο Περικλής στον Επιτάφιό του λόγο (2.35-46) αποφεύγουν την αντιπαραβολή Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών, περιφρονώντας τους εχθρούς τους.

Παρατηρείται επίσης **διαφορετική ερμηνεία** των αντιθέσεων ανάλογα με τη ρητορική εστίαση. Ομιλητές, δηλαδή, από αντίπαλα στρατόπεδα ερμηνεύουν με διαφορετικό τρόπο το κάθε αντιθετικό ζεύγος αντιστρέφοντας τα αντιθετικά ζεύγη που είχαν χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενες δημηγορίες ή δίνοντάς τους διαφορετικό περιεχόμενο. Έτσι στις περιπτώσεις που το ένα στρατόπεδο νίκησε σε προηγούμενη μάχη αποφεύγει την αντιπαραβολή παρελθόντος ≠ παρόντος ή την χρησιμοποιεί εκλαμβάνοντας τις δύο χρονικές

ΜΑΡΙΑ ΚΥΚΛΟΠΕΔΙΩΤΟΥ

βαθμίδες ως ενιαίο διάστημα[1]. Αντίθετα, στο αντίπαλο στρατόπεδο η ίδια αντίθεση χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με την αντίθεση ανάμεσα στους όρους ήττα ≠ νίκη. Οι ομιλητές υποστηρίζουν, δηλαδή, ότι η ήττα του παρελθόντος δε θα επαναληφθεί στο παρόν. Στην τετραλογία στη Σπάρτη η αντιπαραβολή Αθηναίων ≠ Σπαρτιατών λαμβάνει διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με τον ομιλητή, ακόμη κι αν αυτός έχει τον ίδιο στόχο με κάποιον άλλο ομιλητή. Επί παραδείγματι, οι Κορίνθιοι ομιλητές (1.68-71) και ο Σθενελαΐδας έχουν ως κοινό στόχο την άμεση κήρυξη του πολέμου. Ωστόσο, οι Κορίνθιοι χρησιμοποιούν την πιο πάνω αντιπαραβολή για να εξάψουν το θυμό των Σπαρτιατών παρουσιάζοντας τους Αθηναίους ανώτερους από τους Σπαρτιάτες, ενώ ο Σθενελαΐδας χρησιμοποιώντας την ίδια αντίθεση στοχεύει στην αύξηση της περηφάνιας του ακροατηρίου του. Ακόμη, οι δύο πρωταγωνιστές της *Ιστορίας*, παρουσιάζονται ως αντίθετοι ή ταυτίζονται με τους προηγούμενους εχθρούς της Ελλάδας, τους Πέρσες, ανάλογα με τα συμφέροντα του κάθε ομιλητή. Επομένως, οι αντιθέσεις λαμβάνουν **διαφορετικό περιεχόμενο** ανάλογα με την καταγωγή, τις πεποιθήσεις και το σκοπό του εκάστοτε ομιλητή. Αυτό συμβαίνει κυρίως με τις αντιθέσεις προσώπων, όπου η κάθε εθνικότητα λαμβάνει θετικούς ή αρνητικούς χαρακτηρισμούς ανάλογα με το στρατόπεδο στο οποίο ανήκει ο κάθε ομιλητής. Παρατηρείται, ωστόσο, και στις υπόλοιπες αντιθέσεις: ο Περικλής παρουσιάζεται στους λόγους του να προκρίνει τη λογική (*γνώμη*) έναντι του συναισθήματος, το οποίο προτιμά, ωστόσο, ο Δημοσθένης στο 4.10 λόγω της ιδιαιτερότητας της θέσης του. Έτσι παρόλο που και οι δύο ομιλητές χρησιμοποιούν την ίδια αντίθεση ο κάθε όρος της χρωματίζεται διαφορετικά (θετικά ή αρνητικά) ανάλογα με τους στόχους του κάθε ομιλητή.

Οι ομιλητές προετοιμάζουν επίσης το ακροατήριό τους, ώστε αυτό να δεχτεί ευκολότερα μία αντιθετική σχέση που στοχεύουν να εισαγάγουν. Έτσι, χρησιμοποιούν μία πιο ευρέως γνωστή αντίθεση, ώστε να νομιμοποιηθούν αμέσως μετά να χρησιμοποιήσουν με πιο ομαλό τρόπο μία νέα και πιο ισχυρή αντίθεση. Έτσι, οι Μυτιληναίοι στη δημηγορία τους στο 3.9-14 χρησιμοποιούν την αντιπαραβολή των Αθηναίων και των συμμάχων τους, για να εισαγάγουν στη συνέχεια την αντιπαραβολή Αθηναίων ≠ Μυτιληναίων, οι οποίοι μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο ήταν σύμμαχοι.

Ταξινόμηση ανά είδος αντίθεσης:

Όπως έχει ήδη διατυπωθεί στη Μεθοδολογία (1.10) αυτής της διατριβής, οι αντιθέσεις στις θουκυδίδειες δημηγορίες χωρίζονται σε τέσσερα είδη: στις **συντακτικές,** στις **λεξικές**, στις **σημασιολογικές** και στις **πραγματολογικές** αντιθέσεις.

[1] Πρβλ. πιο πάνω τη σελ. 879-880.

Όσον αφορά στις **συντακτικές** αντιθέσεις οι θουκυδίδειοι ομιλητές προτιμούν τη χρήση της αντιθετικής εστίας αντικατάστασης που δημιουργεί πιο εμφανείς και ισχυρές αντιθέσεις. Έντονη είναι επίσης η χρήση συντακτικών αντιθέσεων μέσω των οποίων σχηματίζεται αντιθετική εστία επιλογής.

Οι σημασιολογικές αντιθέσεις υπερισχύουν έναντι των λεξικών λόγω της τάσης του ιστορικού να χρησιμοποιεί σημαντικές λεξικές αντιθέσεις, όπως δικαιοσύνη ≠ αδικία, με άλλους εναλλακτικούς όρους σχηματίζοντας σημασιολογικές αντιθέσεις, π.χ. δικαιοσύνη ≠ συμφέρον. Έντονη είναι η χρήση των **λεξικών** αντιθέσεων: γνώση ≠ άγνοια, λίγο ≠ πολύ, μικρό ≠ μεγάλο, δικαιοσύνη ≠ αδικία, δυνατός ≠ αδύνατος, τόλμη ≠ δειλία, πόλεμος ≠ ειρήνη, δουλεία ≠ ελευθερία, άμυνα ≠ επίθεση, νίκη ≠ ήττα, αποτυχία ≠ επιτυχία, ασφάλεια ≠ κίνδυνος, φίλος ≠ εχθρός, οικείος ≠ ξένος, καλό ≠ κακό, ευτυχία ≠ δυστυχία, βλάβη ≠ ωφέλεια, σωτηρία ≠ καταστροφή, έπαινος ≠ κατηγορία και ιδιωτικό ≠ δημόσιο. Οι ίδιες αντιθέσεις κυριαρχούν και ως **σημασιολογικές** σε συνδυασμό με άλλες αντιθέσεις που ταξινομούνται επίσης ως σημασιολογικές ανάμεσα στους όρους: πραγματικό ≠ μη πραγματικό, πραγματικό ≠ αβέβαιο / φαινομενικό, λογική ≠ συναίσθημα, μέρος ≠ όλον, στέρηση ≠ απόκτηση, δράση ≠ αδράνεια, ενεργώ ≠ πάσχω, δίνω ≠ παίρνω, ηγεμόνας ≠ υπήκοος, λόγος ≠ έργον και σκέψη ≠ πράξη.

Στην περίπτωση των **πραγματολογικών αντιθέσεων προσώπων** εντοπίζονται αρκετές ανθρωπολογικές ή εθνικές αντιθέσεις. Η πιο συχνή από αυτές αφορά στους δύο κύριους αντιπάλους του πολέμου, στους Αθηναίους ≠ Σπαρτιάτες / Πελοποννησίους. Όσον αφορά στις **τοπικές αντιθέσεις** οι πιο συχνές είναι αυτές ανάμεσα στους όρους εδώ ≠ εκεί, στεριά ≠ θάλασσα και πεζικό ≠ ναυτικό. Οι δύο τελευταίες αντιθέσεις, όπως έχει ήδη αναφερθεί, συνδέονται με την κυρίαρχη πραγματολογική αντίθεση προσώπων, λόγω της ταύτισης των Σπαρτιατών με το πεζικό και των Αθηναίων με το ναυτικό. Όσον αφορά στις **πραγματολογικές χρονικές αντιθέσεις** οι πιο συχνές σχετίζονται με τις έννοιες παρελθόν ≠ παρόν και παρόν ≠ μέλλον.

Ποσοστά χρήσης των αντιθέσεων στις θουκυδίδειες δημηγορίες:

Μετά από τον εντοπισμό όλων των αντιθέσεων στις θουκυδίδειες δημηγορίες έχουν χρησιμοποιηθεί πίνακες στους οποίους καταγράφεται ο αριθμός λέξεων της κάθε δημηγορίας, ο αριθμός των αντιθέσεων που εντοπίζεται σε αυτήν και το ποσοστό επί τοις εκατόν των αντιθέσεων που παρατηρούνται στην κάθε μία (Πίνακας 1 στη σελ. 894). Χρησιμοποιείται και ένας δεύτερος πίνακας (Πίνακας 2 στη σελ. 895) στον οποίο καταγράφονται οι δημηγορίες με σειρά, ανάλογα με το ποσοστό αντιθέσεων που παρατηρείται σε αυτές, ξεκινώντας από τη δημηγορία που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ποσοστό και καταλήγωντας σε αυτήν με το μικρότερο ποσοστό αντιθέσεων.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Όπως γίνεται φανερό από τον Πίνακα 2, η δημηγορία με το **μεγαλύτερο ποσοστό αντιθέσεων** είναι αυτή των Πελοποννησίων στρατηγών στο 2.87 με αντιθετικό ποσοστό 19,23 %. Πρόκειται για στρατιωτική παρακέλευση που εκφωνείται σε ένα έντονο συναισθηματικά κλίμα λόγω της προηγούμενης ήττας των Πελοποννησίων από τους Αθηναίους, παρόλο που οι στρατιωτικές παρακελεύσεις παρουσιάζουν γενικά πιο χαμηλό ποσοστό αντιθέσεων. Υψηλό ποσοστό αντιθέσεων παρουσιάζουν επίσης όλες οι δημηγορίες του Ερμοκράτη (19,10 % στον τελευταίο του λόγο στο 6.76-80, 17,30 % στον πρώτο του λόγο στο 4.59-64 και 15,48 % στο δεύτερό του λόγο στο 6.33-34). Έντονα φορτισμένοι συναισθηματικά λόγοι είναι και αυτοί των Θηβαίων (3.61-67) και των Πλαταιέων (3.53-59) με ποσοστό αντιθέσεων 18,38 % και 15,69 % αντίστοιχα, του Κλέωνα (3.37-40) και του Διοδότου (3.42-48) με αντιθετικό ποσοστό 18,03 % και 16,80 % αντίστοιχα, και του Εύφημου (6.82-87) και του Αθηναγόρα (6.36-40), που απαντούν σε λόγους του Ερμοκράτη, με ποσοστό αντιθέσεων 16,82 % και 16,73 % αντίστοιχα. Ο τελευταίος λόγος του Περικλή (2.60-64) με ποσοστό αντιθέσεων 18,03 %, όπως και ο πρώτος του λόγος στο 1.140-144 με 15,26 %, του Σθενελαΐδα (1.86) με 17,65 % και του Αρχίδαμου (2.11) με ποσοστό 16,17 %, καθώς και ο πρώτος (6.9-14) και ο τελευταίος λόγος (7.77) του Νικία (15,18 % και 15,68 % αντίστοιχα) παρουσιάζουν επίσης υψηλό ποσοστό αντιθέσεων. Όμοια, ο πρώτος (1.37-43) και ο τελευταίος λόγος (1.120-124) των Κορινθίων παρουσιάζουν αρκετές αντιθέσεις με ποσοστό 15,26 % και 14,99 % αντίστοιχα. Οι Λακεδαιμόνιοι στο 4.17-20 χρησιμοποιούν αντιθετικό ποσοστό 16,80 %, ενώ ο Γύλιππος και οι Συρακούσιοι στρατηγοί στο 7.66-68 παρουσιάζουν στο λόγο τους ποσοστό αντιθέσεων που φτάνει στο 15,29 %.

Ο **μέσος όρος** του αντιθετικού ποσοστού που χρησιμοποιείται στις θουκυδίδειες δημηγορίες είναι το 14,98 %. Κοντά στο μέσο όρο τοποθετείται ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή (2.35-46) με ποσοστό 14,89 %, όπως και ο λόγος του Νικία στο 6.68 με ποσοστό 14,86 %. Οι περισσότεροι λόγοι του Νικία παρουσιάζουν γενικά **χαμηλό ποσοστό αντιθέσεων** (13,66 % στο λόγο του στο 7.61-64, 13,14 % στην επιστολή του στο 7.11-15 και μόλις 9,44 % στο λόγο του στο 6.20-23). Πρόκειται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, για το λιγότερο ικανό ρήτορα της *Ιστορίας*. Χαμηλό ποσοστό αντιθέσεων παρουσιάζουν όλες οι δημηγορίες που εκφωνεί ο Σπαρτιάτης Βρασίδας (14,33 % στο 4.126, 13,32 % στο 4.85-87 και μόλις 8,98 % στον τελευταίο του λόγο στο 5.9) λόγω και της παιδείας του. Όμοια οι λόγοι του Αλκιβιάδη δεν περιέχουν πολλές αντιθέσεις με το αντιθετικό ποσοστό των λόγων του να φτάνει στο 14,74 % στην πρώτη του δημηγορία στο 6.16-18 και 13,35 % στο 6.89-92. Ας σημειωθεί ότι ο Αλκιβιάδης προσπαθεί και στις δύο του δημηγορίες να εξανεμίσει τις υποψίες του ακροατηρίου του εναντίον του, ιδιαίτερα στο δεύτερό του λόγο που απευθύνεται σε Σπαρτιάτες. Χαμηλό αντιθετικό ποσοστό παρουσιάζουν οι σύντομοι λόγοι:

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

του Φορμίωνα στο 2.89 και του Δημοσθένη στο 4.10 περιορίζονται στο 14,22 %, του Συρακούσιου στρατηγού στο 6.41 φτάνει μόλις στο 10,87 %, του Παγώνδα (4.92) και του Ιπποκράτη (4.95) κυμαίνονται στο 9,69 % και 8,57 % αντίστοιχα, ενώ ο λόγος του Τευτίαπλου στο 3.30 παρουσιάζει αντιθετικό ποσοστό 8,40 %· το χαμηλότερο ποσοστό αντιθέσεων που παρατηρείται σε δημηγορία της *Ιστορίας*. Οι Μυτιληναίοι (3.9-14) και οι Κερκυραίοι (1.32-36) παρουσιάζουν επίσης χαμηλότερο του μέσου όρου αντιθετικό ποσοστό: 14,10 % και 10,34 % αντίστοιχα. Οι λόγοι που εκφωνούνται στο συνέδριο της πελοποννησιακής συμμαχίας πριν από την έναρξη του πολέμου, με εξαίρεση το λόγο του Σθενελαΐδα, παρουσιάζουν επίσης χαμηλό ποσοστό αντιθέσεων: οι Κορίνθιοι χρησιμοποιούν αντιθετικό ποσοστό που φτάνει στο 12,47 %, οι Αθηναίοι περιορίζονται στο 12,19 %, ενώ ο λόγος του Αρχίδαμου καταγράφει αντιθετικό ποσοστό μόλις 11,24 %. Παρατηρείται έτσι μία φθίνουσα πορεία στη χρήση των αντιθέσεων στο συνέδριο των Πελοποννησίων, η οποία ανατρέπεται με την καταιγιστική σε νοήματα και αντιθέσεις δημηγορία του Σθενελαΐδα, ο οποίος υποστηρίζει την άμεση κήρυξη του πολέμου.

Επομένως δεν επιβεβαιώνεται το συμπέρασμα του Grover Cleveland, ο οποίος είχε παρατηρήσει ότι εντοπίζονται περισσότερες αντιθέσεις στις δημηγορίες πριν από την εξορία του ιστορικού από την Αθήνα[1], αφού δημηγορίες με υψηλό αντιθετικό ποσοστό εντοπίζονται και στο 6ο και στο 7ο βιβλίο της *Ιστορίας*.

Όσον αφορά στα **αντιθετικά μοτίβα** ο μεγαλύτερος αριθμός εντοπίζεται στο λόγο του Κλέωνα στο 3.37-40 (20 συνολικά μοτίβα), ενώ ο Διόδοτος (3.42-48) χρησιμοποιεί 15 τέτοια μοτίβα. Ο Περικλής χρησιμοποιεί σε όλες του τις δημηγορίες αρκετά αντιθετικά μοτίβα (18 αντιθετικά μοτίβα στο 1.140-144 και στο 2.60-64 και 15 μοτίβα στο 2.35-46). Ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί επίσης αρκετά αντιθετικά μοτίβα (14 στο 4.59-64 και 16 στο 6.33-34 και 6.76-80). Η αντιλογία Πλαταιέων και Θηβαίων (3.53-67) παρουσιάζει μεγάλο και όμοιο σχεδόν αριθμό αντιθετικών μοτίβων (17 και 16 μοτίβα αντίστοιχα). Ο Αλκιβιάδης, παρόλο που οι λόγοι του δεν παρουσιάζουν υψηλό αντιθετικό ποσοστό, χρησιμοποιεί αρκετά αντιθετικά μοτίβα (14 στο 6.16-18 και 13 στο 6.89-92). Οι Μυτιληναίοι (3.9-14) χρησιμοποιούν 14 αντιθετικά μοτίβα και οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις (4.17-20) 11.

Ορισμένα ζεύγη λόγων παρουσιάζουν όμοιο αριθμό αντιθετικών μοτίβων: οι λόγοι των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα (7 μοτίβα στην κάθε δημηγορία), οι λόγοι των Πλαταιέων και των Θηβαίων (17 και 16 αντίστοιχα), οι λόγοι του Νικία και του Αλκιβιάδη στο 6.9-18 (13 και 14 αντίστοιχα), οι λόγοι του Ερμοκράτη και του Εύφημου (16

[1] Grover Cleveland 1941, 50, 60.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

και 14 αντίστοιχα), καθώς και οι λόγοι του Νικία και του Γύλιππου με τους Συρακουσίους στρατηγούς (7 στην κάθε δημηγορία).

Υπάρχουν φυσικά και ζεύγη λόγων με μεγαλύτερη απόκλιση μεταξύ τους όσον αφορά στη χρήση αντιθετικών μοτίβων, όπως οι λόγοι των Κερκυραίων και των Κορινθίων που παρουσιάζουν 6 και 13 αντιθετικά μοτίβα αντίστοιχα, του Κλέωνα και του Διοδότου (20 και 15 αντίστοιχα) και του Ερμοκράτη και του Αθηναγόρα (16 και 10 μοτίβα αντίστοιχα).

Ο Νικίας δε χρησιμοποιεί πολλά αντιθετικά μοτίβα στις δημηγορίες του. Εκτός από τον πρώτο του λόγο στο 6.9-14 που παρουσιάζει 13 αντιθετικά μοτίβα, η επιστολή του και ο λόγος του στο 7.61-64 παρουσιάζουν 7 μόλις αντιθετικά μοτίβα, ο τελευταίος του λόγος 5 αντιθετικά μοτίβα, ενώ ο λόγος του στο 6.20-23 καταγράφει ένα μόλις αντιθετικό μοτίβο.

Οι λόγοι της τετραλογίας στη Σπάρτη δεν παρουσιάζουν πολλά αντιθετικά μοτίβα, παρόλο που σε αυτούς περιλαμβάνεται ο λόγος του Σθενελαΐδα που παρουσιάζει υψηλό αντιθετικό ποσοστό. Έτσι ο λόγος των Κορινθίων περιλαμβάνει 9 αντιθετικά μοτίβα, ο λόγος των Αθηναίων και του Αρχίδαμου 7 αντιθετικά μοτίβα και ο λόγος του Σθενελαΐδα 5 μοτίβα. Παρατηρείται επομένως φθίνουσα πορεία και στη χρήση των αντιθετικών μοτίβων στην τετραλογία[1]. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι οι ομιλητές αυτοί απευθύνονται σε σπαρτιατικό ακροατήριο, το οποίο δεν αρεσκόταν σε περίπλοκους ρητορικούς λόγους. Ο Αρχίδαμος δε χρησιμοποιεί πολλά αντιθετικά μοτίβα ούτε και στο δεύτερό του λόγο στο 2.11 (5 συνολικά).

Ο Βρασίδας χρησιμοποιεί επίσης μικρό αριθμό αντιθετικών μοτίβων στις δημηγορίες του (7 στο 4.126, 5 στο 4.85-87 και 1 στο 5.9) που εξηγείται και πάλι λόγω της σπαρτιατικής καταγωγής του.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σύντομοι λόγοι δεν παρουσιάζουν αντιθετικά μοτίβα σε μεγάλο βαθμό. Το γεγονός αυτό οφείλεται στη μικρή τους έκταση που δεν επιτρέπει την επαναφορά των αντιθέσεων. Έτσι, ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί 3 αντιθετικά μοτίβα, ο Παγώνδας 2, ο Τευτίαπλος 1, ενώ ο Ιπποκράτης και ο Συρακούσιος στρατηγός δε χρησιμοποιούν κανένα αντιθετικό μοτίβο στους λόγους τους.

Ταξινόμηση ανά είδος δημηγορίας:

Όπως έχει αναφερθεί στο πρώτο μέρος της διατριβής, οι θουκυδίδειοι λόγοι χωρίζονται σε **συμβουλευτικούς**, **δικανικούς**, **επιδεικτικούς** και σε **στρατιωτικές παρακελεύσεις**. Παρατηρείται επίσης και το είδος της **επιστολής**, το οποίο εντάσσεται κανονικά στους συμβουλευτικούς λόγους (Πίνακας 3 στη σελ. 896).

[1] Πρβλ. πιο πάνω στη σελ. 884.

Οι **συμβουλευτικοί λόγοι** παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά αντιθέσεων λόγω και της φύσης τους, αφού σκοπός των ομιλητών είναι να πείσουν το ακροατήριό τους μέσω της επιχειρηματολογίας τους. Όπως έχει ήδη ειπωθεί στα σημεία της επιχειρηματολογίας των δημηγοριών το αντιθετικό σχήμα κυριαρχεί. Αν και στους συμβουλευτικούς λόγους εντάσσεται και ο λόγος του Τευτίαπλου, ο οποίος όπως έχει ήδη αναφερθεί παρουσιάζει το χαμηλότερο ποσοστό αντιθέσεων, στις υπόλοιπες δημηγορίες εντοπίζονται αρκετές αντιθέσεις. Ο λόγος με το μεγαλύτερο ποσοστό αντιθέσεων είναι αυτός του Ερμοκράτη στο 6.76-80 ο οποίος παρουσιάζει αντιθετικό ποσοστό 19,10 %, ενώ αυτός με το μικρότερο ποσοστό είναι ο λόγος του Τευτίαπλου που αγγίζει μόλις το 8,40 %, με τη μεταξύ τους διαφορά να φτάνει στο 10,7 %. Από τις 25 δημηγορίες που εντάσσονται στο συμβουλευτικό είδος οι 14 παρουσιάζουν αντιθετικό ποσοστό που κυμαίνεται ανάμεσα στο 19-15 %, ποσοστό δηλαδή υψηλότερο του μέσου αντιθετικού όρου. Η **επιστολή** του Νικία ανήκει σε αυτό το είδος λόγων, αλλά το αντιθετικό ποσοστό που παρουσιάζει είναι σχετικά χαμηλό (13,14 %).

Στην περίπτωση των **στρατιωτικών παρακελεύσεων** το αντιθετικό ποσοστό είναι συνήθως χαμηλό με εξαίρεση το λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών που παρουσιάζει το υψηλότερο αντιθετικό ποσοστό σε σχέση με τις υπόλοιπες θουκυδίδειες δημηγορίες. Η διαφορά των αντιθετικών ποσοστών είναι και πάλι αρκετά μεγάλη και φτάνει στο 10,66 %, αφού ο λόγος με το μεγαλύτερο αντιθετικό ποσοστό είναι αυτός των Πελοποννησίων στρατηγών (19,23 %) και αυτός με το μικρότερο αντιθετικό ποσοστό είναι ο λόγος του Ιπποκράτη με 8,57 %. Οι περισσότερες στρατιωτικές παρακελεύσεις (8 από τις 12) παρουσιάζουν αντιθετικό ποσοστό χαμηλότερο του μέσου όρου. Πρόκειται γενικά για πολύ σύντομους λόγους, στους οποίους σκοπός του ομιλητή είναι να περιγράψει την τακτική που θα χρησιμοποιηθεί στην επικείμενη μάχη και να εμψυχώσει το στράτευμά του. Επομένως, το αντιθετικό σχήμα χρησιμοποιείται σε περιορισμένο βαθμό. Εξαίρεση αποτελούν εκτός από τη στρατιωτική παρακέλευση των Πελοποννησίων στρατηγών και οι παρακελεύσεις του Αρχίδαμου στο 2.11, του Γύλιππου και των Συρακουσίων στρατηγών στο 7.66-68 και η τελευταία παρακέλευση του Νικία στο 7.77 της *Ιστορίας* που παρουσιάζουν υψηλό σχετικά αντιθετικό ποσοστό (16,17 %, 15,29 % και 15,68 % αντίστοιχα).

Στο **επιδεικτικό είδος** λόγων ανήκει μόνο ο Επιτάφιος λόγος του Περικλή, το αντιθετικό ποσοστό του οποίου φτάνει στο 14,89 % και βρίσκεται λίγο κάτω από το μέσο όρο. Αποδεικνύεται επομένως ότι οι αναφορές στο υψηλό αντιθετικό ύφος του Επιταφίου δεν ευσταθούν στην πραγματικότητα, εάν αυτός συγκριθεί με τους συμβουλευτικούς λόγους της *Ιστορίας*.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Στους **δικανικούς λόγους** ανήκουν οι δημηγορίες των Πλαταιέων και των Θηβαίων. Και οι δύο παρουσιάζουν υψηλό αντιθετικό ποσοστό (18,38 % και 15,69 % αντίστοιχα). Μοιάζουν επομένως με τους συμβουλευτικούς λόγους, αφού και σε αυτή την περίπτωση οι ομιλητές προσπαθούν να πείσουν τους Σπαρτιάτες δικαστές χρησιμοποιώντας επιχειρήματα, με τη διαφορά ότι κατηγορούν κυρίως τους αντιπάλους τους.

Λαμβάνοντας υπόψη τις πιο πάνω παρατηρήσεις, καταρρίπτεται η άποψη του Grover Cleveland, ο οποίος στη διδακτορική του διατριβή είχε υποστηρίξει ότι το είδος του λόγου δε διαδραματίζει μεγάλο ρόλο στη χρήση των αντιθέσεων[1].

Στην περίπτωση των **αντιλογιών**, **των λόγων που εκφωνούνται στην ίδια συνέλευση** ή που ανήκουν στο **ίδιο επεισόδιο** παρατηρείται επίσης παραπλήσιο ποσοστό αντιθέσεων[2]. Οι λόγοι αυτοί, όπως έχει ήδη επισημανθεί, παρουσιάζουν κοινές αντιθέσεις. Το πιο κοντινό ποσοστό αντιθέσεων (με διαφορά μόλις 0,27 %) παρουσιάζουν οι λόγοι των Κορινθίων στο 1.120-124 και του Περικλή στο 1.140-144, οι οποίοι παρόλο που δεν εκφωνούνται στον ίδιο χώρο περιλαμβάνουν, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, πολλές κοινές αντιθέσεις. Κοντινό ποσοστό αντιθέσεων παρατηρείται και στους λόγους της πρώτης τετραλογίας στη Σπάρτη: οι λόγοι των Κορινθίων και των Αθηναίων που εκφωνούνται στην ίδια συνέλευση παρουσιάζουν πάρα πολύ μικρή διαφορά στο αντιθετικό τους ποσοστό (μόλις 0,28 %), ενώ ο λόγος του Αρχίδαμου διαφοροποιείται κατά μία μόλις ποσοστιαία μονάδα. Εξαίρεση, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελεί ο λόγος του Σθενελαΐδα που περιλαμβάνει υψηλό ποσοστό αντιθέσεων. Πολύ κοντινό ποσοστό αντιθέσεων παρατηρείται και στους λόγους της τριλογίας στην Αθήνα ανάμεσα στο λόγο του Νικία (6.9-14) και στο λόγο του Αλκιβιάδη (6.16-18), η διαφορά του αντιθετικού ποσοστού των οποίων είναι μόλις 0,44 %, ενώ αντίθετα ο τελευταίος λόγος του Νικία (6.20-23) παρουσιάζει μεγάλη διαφορά από τους προηγούμενους (με 5,3 % μικρότερο αντιθετικό ποσοστό). Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για την αντίστοιχη τριλογία στις Συρακούσες, όπου οι λόγοι του Ερμοκράτη (6.33-34) και του Αθηναγόρα (6.36-40) παρουσιάζουν μικρή διαφορά στο αντιθετικό τους ποσοστό (μόλις 1,25 %), ενώ και πάλι ο τελευταίος λόγος του Συρακουσίου στρατηγού (6.41) παρουσιάζει μεγάλη διαφορά (με 4,61 % μικρότερο αντιθετικό ποσοστό). Οι λόγοι του Παγώνδα και του Ιπποκράτη, παρόλο που δεν εκφωνούνται στον ίδιο χώρο, παρουσιάζουν κοντινό αντιθετικό ποσοστό με διαφορά μόλις 1,12 %. Όμοια η αντιλογία Κλέωνα και Διοδότου παρουσιάζει κοντινό αντιθετικό ποσοστό με διαφορά 1,23 %. Οι λόγοι του Νικία (7.61-64) και του Γύλιππου με τους Συρακουσίους στρατηγούς (7.66-68),

[1] Δες Grover Cleveland 1941, 111, ο οποίος είχε σημειώσει ότι οι συμβουλευτικοί λόγοι, οι στρατιωτικές παρακελεύσεις και ο διάλογος των Μηλίων χρησιμοποιούν σε όμοιο βαθμό το αντιθετικό σχήμα.
[2] Το ίδιο είχε παρατηρήσει και ο Grover Cleveland (ό.π., 47-48).

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

οι οποίοι επίσης δεν εκφωνούνται στον ίδιο χώρο παρουσιάζουν κοντινό ποσοστό αντιθέσεων, με διαφορά 1,63 %. Μικρή διαφορά στο αντιθετικό τους ποσοστό παρουσιάζουν οι αντιλογίες του Ερμοκράτη και του Εύφημου (2,28 %) και των Πλαταιέων και των Θηβαίων (2,69 %). Αντίθετα, μεγάλη διαφορά στο αντιθετικό τους ποσοστό παρουσιάζουν η αντιλογία των Κερκυραίων και των Κορινθίων και οι λόγοι των Πελοποννησίων στρατηγών και του Φορμίωνα (4,92 % και 5,01 % αντίστοιχα).

Ταξινόμηση ανά καταγωγή ομιλητή:

Οι ομιλητές της θουκυδίδειας *Ιστορίας* χωρίζονται ανάλογα με τη διαλεκτική ομάδα στην οποία ανήκουν σε **Δωριείς, Ίωνες**[1] και **Αιολείς** (Πίνακας 4 στη σελ. 897). Στους Δωριείς κατατάσσονται οι Κερκυραίοι (άποικοι των Κορινθίων), οι Κορίνθιοι, οι Σπαρτιάτες (Αρχίδαμος, Σθενελαΐδας, Τευτίαπλος, Βρασίδας, Γύλιππος), οι Πελοποννήσιοι στρατηγοί, οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις και οι Συρακούσιοι (Ερμοκράτης, Αθηναγόρας, Συρακούσιος στρατηγός). Στους Ίωνες συγκαταλέγονται οι Αθηναίοι πρέσβεις που λαμβάνουν το λόγο στο συνέδριο της πελοποννησιακής συμμαχίας πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου και οι επίσης Αθηναίοι: Περικλής, Φορμίων, Κλέων, Διόδοτος, Δημοσθένης, Ιπποκράτης, Νικίας, Αλκιβιάδης και Εύφημος. Στους Αιολείς ανήκουν οι Μυτιληναίοι, οι Πλαταιείς και οι Θηβαίοι μαζί με τον Παγώνδα. Οι Δωριείς εκφωνούν 19 λόγους στη θουκυδίδεια *Ιστορία*, από τους οποίους οι 9 ανήκουν σε Σπαρτιάτες, ενώ οι Ίωνες εκφωνούν 18 λόγους, οι οποίοι ανήκουν στο σύνολό τους σε Αθηναίους ομιλητές. Οι Αιολείς εκφωνούν 4 μόλις λόγους.

Οι λόγοι των **Δωριέων** περιλαμβάνουν τις δημηγορίες με το υψηλότερο και το χαμηλότερο ποσοστό αντιθέσεων: το λόγο των Πελοποννησίων στρατηγών με αντιθετικό ποσοστό 19,23 % και το λόγο του Τευτίαπλου με αντιθετικό ποσοστό 8,40 %. Στους λόγους των Δωριέων περιλαμβάνονται 11 δημηγορίες με υψηλό αντιθετικό ποσοστό και 8 δημηγορίες με χαμηλό ποσοστό αντιθέσεων. Οι Κερκυραίοι στη μοναδική τους δημηγορία χρησιμοποιούν χαμηλό ποσοστό αντιθέσεων, οι Κορίνθιοι σε δύο (1.37-43, 1.120-124) από τις τρεις τους δημηγορίες χρησιμοποιούν υψηλό ποσοστό αντιθέσεων, οι Σπαρτιάτες χρησιμοποιούν κυρίως χαμηλό ποσοστό αντιθέσεων στους λόγους τους (σε 5 από τους 9 συνολικά), ενώ οι Συρακούσιοι εκφωνούν λόγους με υψηλό κυρίως αντιθετικό ποσοστό (σε 4 από τις 5 περιπτώσεις). Ο Βρασίδας χρησιμοποιεί χαμηλό αντιθετικό ποσοστό σε όλες του τις δημηγορίες, ενώ υψηλό αντιθετικό ποσοστό παρουσιάζουν οι λόγοι του Σθενελαΐδα, των Λακεδαιμονίων πρέσβεων και του Γύλιππου με τους Συρακουσίους στρατηγούς. Ο Αρχίδαμος παρουσιάζει χαμηλό ποσοστό αντιθέσεων στον πρώτο του λόγο (1.80-85) και

[1] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τους Δωριείς και τους Ίωνες δες το άρθρο του Alty 1982. Πρβλ. και σελ. 61.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

υψηλό αντιθετικό ποσοστό στο δεύτερό του λόγο (2.10). Γενικά ο Αρχίδαμος χρησιμοποιεί πιο απλό ύφος στις δημηγορίες του αποφεύγοντας την εκτεταμένη χρήση του αντιθετικού σχήματος. Ο Ερμοκράτης χρησιμοποιεί υψηλό αντιθετικό ποσοστό σε όλες του τις δημηγορίες, όπως και ο επίσης Συρακούσιος Αθηναγόρας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Συρακούσιοι βρίσκονταν στη Σικελία όπου ανθούσε η ρητορική τέχνη και ότι ενώ αρχικά παρουσιάζονται να διαθέτουν σπαρτιατικά χαρακτηριστικά, αργότερα μιμούνται τους Αθηναίους και καθίστανται πλέον ομοιότροποι με αυτούς (7.55.2, 8.96.5).

Οι **Ίωνες** Αθηναίοι χρησιμοποιούν δημηγορίες με χαμηλό κυρίως αντιθετικό ποσοστό: στις 11 έναντι των 7 περιπτώσεων που παρουσιάζουν υψηλό αντιθετικό ποσοστό. Αυτό συμβαίνει, επειδή ο Νικίας, του οποίου η ρητορική ανικανότητα έχει ήδη επισημανθεί, εκφωνεί 6 από αυτούς τους λόγους, οι οποίοι σημειώνουν συνήθως χαμηλό αντιθετικό ποσοστό (σε 4 από τις 6 περιπτώσεις). Χαμηλό αντιθετικό ποσοστό παρουσιάζουν και οι δύο δημηγορίες που εκφωνεί ο Αλκιβιάδης. Ο Περικλής χρησιμοποιεί υψηλό αντιθετικό ποσοστό σε όλους του τους λόγους, αφού ακόμη και ο Επιτάφιος λόγος παρουσιάζει αντιθετικό ποσοστό μόλις λίγο πιο κάτω από το μέσο όρο. Ο Κλέων, ο Διόδοτος και ο Εύφημος παρουσιάζουν υψηλό αντιθετικό ποσοστό στους λόγους τους, ενώ οι λόγοι των Αθηναίων πρέσβεων, του Φορμίωνα, του Δημοσθένη και του Ιπποκράτη σημειώνουν χαμηλό αντιθετικό ποσοστό.

Ο Κλέων, ο οποίος, όπως έχει ήδη αναφερθεί στην ανάλυση των αντιθέσεων της δημηγορίας του, μιμείται τον Περικλή και χρησιμοποιεί κοινές αντιθέσεις, χρησιμοποιεί ακριβώς το ίδιο ποσοστό αντιθέσεων με αυτό που χρησιμοποιεί ο Περικλής στον τελευταίο του λόγο (2.60-64) (18,03 %). Ακριβώς το ίδιο ποσοστό αντιθέσεων (14,22 %) χρησιμοποιούν και δύο Αθηναίοι στρατηγοί: ο Φορμίων και ο Δημοσθένης στις στρατιωτικές τους παρακελεύσεις.

Στην περίπτωση των **Αιολέων** 2 από τους 4 λόγους τους παρουσιάζουν υψηλό αντιθετικό ποσοστό: αυτοί των Πλαταιέων και των Θηβαίων, ενώ χαμηλό αντιθετικό ποσοστό παρουσιάζουν οι λόγοι των Μυτιληναίων και του επίσης Θηβαίου Παγώνδα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσω του σχήματος της αντίθεσης σηματοδοτείται και η **μεταβολή** στο χαρακτήρα των ομιλητών της *Ιστορίας*. Οι Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις ζητώντας ειρήνη από τους Αθηναίους παρουσιάζονται να χρησιμοποιούν όμοια αντιθετικά ζεύγη με τους εχθρούς τους. Όμοια, οι Συρακούσιοι ομιλητές, ιδιαίτερα ο Ερμοκράτης, παρουσιάζονται να μιμούνται τους εχθρούς τους στη χρήση του αντιθετικού σχήματος. Ο Ερμοκράτης παρουσιάζεται στον τελευταίο του λόγο να χρησιμοποιεί συμμετρικές αντιθέσεις, όπως ο Αθηναίος Κλέων, σηματοδοτώντας την αλλαγή που θα επέλθει στο στρατόπεδο των Συρακουσίων, οι οποίοι θα προβούν σε καινοτομίες στον τομέα του

ναυτικού και θα αντιμετωπίζουν πλέον αποτελεσματικά τους Αθηναίους, οδηγώντας τους στην καταστροφή.

Ταξινόμηση ανά ομιλητή:

Ο Πίνακας 6 στη σελ. 899 παρουσιάζει τους ομιλητές που εκφωνούν **πέραν του ενός λόγους** στη θουκυδίδεια *Ιστορία*. Οι ομιλητές αυτοί χρησιμοποιούν αντιθέσεις με την ίδια περίπου συχνότητα σε όλες τους τις δημηγορίες[1]. Παραπλήσιο αντιθετικό ποσοστό παρουσιάζουν οι λόγοι του Αλκιβιάδη με πολύ μικρή διαφορά μεταξύ τους· μόλις 1,4 % περίπου. Η μέση διαφορά που παρουσιάζουν οι λόγοι ενός ομιλητή (ο λόγος που παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό αντιθέσεων σε σύγκριση με αυτόν που παρουσιάζει το χαμηλότερο ποσοστό) είναι το 3-3,5 %. Αυτή η διαφορά παρατηρείται στους λόγους του Περικλή, των Κορινθίων[2] και του Ερμοκράτη. Μεγαλύτερη διαφορά που φτάνει στο 5-5,5 % παρουσιάζουν οι λόγοι των Σπαρτιατών, όπως του Αρχίδαμου και του Βρασίδα. Ακόμη μεγαλύτερη διαφορά παρουσιάζουν οι λόγοι του Νικία, η οποία ανέρχεται στο 6,25 % περίπου. Ο Νικίας εκφωνεί τις περισσότερες δημηγορίες από οποιονδήποτε άλλο ομιλητή στην *Ιστορία*, αλλά, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, είναι ο λιγότερο ικανός ρήτορας, αφού σπάνια καταφέρνει να πείσει το ακροατήριό του, ενώ λίγες φορές επιτυγχάνει τους στόχους του.

Αξιοσημείωτη είναι και η **ξεχωριστή χρήση** του αντιθετικού σχήματος ανάλογα με τον ομιλητή. Ο **Περικλής** ως ο *πρῶτος ἀνὴρ* των Αθηναίων κινείται σε ένα μέσο επίπεδο όσον αφορά στη χρήση **συμμετρικών αντιθέσεων**. Αντίθετα, ο μόνος ομιλητής που παρατηρήθηκε να χρησιμοποιεί συμμετρικές αντιθέσεις που συνδυάζονται και με ισόκωλον, πάρισον, παρήχηση και ομοιοτέλευτον κατά το πρότυπο του Γοργία είναι ο **Κλέων**· ο ομιλητής που στρέφεται ενάντια στις νέες ρητορικές θεωρίες και στους σοφιστές. Παρουσιάζεται έτσι ως ο **πιο επιδέξιος χειριστής** του σχήματος της αντίθεσης στην *Ιστορία*. Η χρήση τέτοιων αντιθέσεων από αυτό τον ομιλητή δε μπορεί, όπως έχει ήδη αναφερθεί, να είναι τυχαία. Ο **Ερμοκράτης** επίσης παρουσιάζεται ως **ο καλύτερος «μαθητής»** του αντιθετικού σχήματος στην *Ιστορία*. Ο Συρακούσιος πολιτικός χρησιμοποιεί στον πρώτο του λόγο συμμετρικές αντιθέσεις με τη χρήση πολύπτωτου, οι οποίες παρουσιάζονται σποραδικά στο λόγο του, στο δεύτερό του λόγο οι συμμετρικές αντιθέσεις απουσιάζουν, ενώ στον τελευταίο του λόγο εντάσσει πλέον με επιδέξιο τρόπο το αντιθετικό σχήμα στις

[1] Στην ίδιο συμπέρασμα είχε καταλήξει και ο Grover Cleveland 1941, 49, 59-60.

[2] Φυσικά στην περίπτωση των δημηγοριών που εκφωνούνται από περισσότερα του ενός άτομα τα συμπεράσματα αναφέρονται με κάποια επιφυλακτικότητα, αφού στις περιπτώσεις αυτές μπορούν να εντοπιστούν εθνικά χαρακτηριστικά και όχι προσωπικά υφολογικά γνωρίσματα των ομιλητών. Η παρατήρηση, ωστόσο, που αφορά στους Κορινθίους επιβεβαιώνεται και από παραδείγματα μεμονωμένων ομιλητών, οπότε το συμπέρασμα φαίνεται να είναι πιο ασφαλές. Όπως σημειώνει και ο Τσακμάκης 2014, 42, στην περίπτωση δημηγοριών που αποδίδονται σε άτομα πέραν του ενός, π.χ. Κερκυραίοι, οι υφολογικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται δε μπορούν να αποδοθούν σε προσωπικό ύφος αλλά αντιπροσωπεύουν εθνικά χαρακτηριστικά ή συνιστούν το αποτέλεσμα μίας ρητορικής σύνθεσης που εξυπηρετεί τους θουκυδίδειους σκοπούς.

συμμετρικές του προτάσεις. Έτσι, ο Συρακούσιος ομιλητής εξελίσσεται για να φτάσει τον Κλέωνα ακριβώς όπως οι συμπατριώτες του παρουσιάζονται να εξελίσσονται στην αφήγηση, μαθαίνοντας από τα προηγούμενα λάθη τους και φτάνοντας στο σημείο να νικούν πλέον τους Αθηναίους στις μάχες, οδηγώντας τους εχθρούς τους στην πλήρη καταστροφή. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι οι **Κορίνθιοι** ομιλητές της *Ιστορίας* έχουν την τάση να συνδυάζουν τις αντιθέσεις τους με άλλα ρητορικά σχήματα, κυρίως με το ομοιοτέλευτον και με το ισόκωλον. Έντονη είναι επίσης η χρήση των μορίων *μέν… δὲ* στις δημηγορίες τους. Ο **Νικίας**, όπως έχει ήδη αναφερθεί, έχει την τάση να χρησιμοποιεί το **υπερβατό** σχήμα με αποτέλεσμα να διασπά ακόμη και τις συμμετρικές αντιθέσεις που χρησιμοποιεί και να τις καθιστά λιγότερο εύληπτες εκ μέρους των ακροατών του λόγου του. Κάποιοι ομιλητές επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν το αντιθετικο σχήμα σε συνδυασμό με το **σχήμα της αναφοράς**. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στο λόγο του Αθηναγόρα (6.36-40), στην επιστολή του Νικία (7.11-15) και στο λόγο του Γύλιππου και των Συρακουσίων στρατηγών (7.66-68), δηλαδή στους ομιλητές των τελευταίων βιβλίων της *Ιστορίας*. Επιπλέον ο **Κλέων** και ο **Διόδοτος** σχηματίζουν αντιθέσεις με πρώτο συνθετικό την πρόθεση ***ἀντί-*** δημιουργώντας «λανθάνουσες» αντιθέσεις· στοιχείο που δεν παρατηρείται τόσο έντονα σε άλλους ομιλητές.

Ταξινόμηση ανάλογα με το ακροατήριο του λόγου:

Το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται ο εκάστοτε ομιλητής χωρίζεται ανάλογα σε οικείο και ξένο[1] (Πίνακας 5 στη σελ. 898). Οικείο ακροατήριο θεωρείται το ακροατήριο που ανήκει (αν και όχι εξ ολοκλήρου) στην ίδια διαλεκτική ομάδα με τον ομιλητή, ενώ ξένο θεωρείται το ακροατήριο που ανήκει σε διαφορετική διαλεκτική ομάδα από τον ομιλητή, π.χ. στις περιπτώσεις αποστολής πρεσβειών σε άλλη πόλη. Οικείο εκλαμβάνεται το ακροατήριο σε όλες τις περιπτώσεις των στρατιωτικών παρακελεύσεων, όταν ο στρατηγός δίνει οδηγίες στο στρατό του.

Οι περιπτώσεις όπου ένας Αθηναίος ομιλητής απευθύνεται σε οικείο του, και επομένως αθηναϊκό, ακροατήριο είναι οι περισσότερες (15 συνολικά). Στις περισσότερες περιπτώσεις το ποσοστό των αντιθέσεων που χρησιμοποιείται είναι χαμηλό (9 στις 15 περιπτώσεις). Ο Περικλής εκφωνεί και τις τρεις δημηγορίες του ενώπιον οικείου ακροατηρίου. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι το ακροατήριό του στην τελευταία του δημηγορία δεν είναι ευνοϊκά διακείμενο απέναντί του, όπως συμβαίνει στις δύο πρώτες του δημηγορίες. Η διαφορά αυτή καθίσταται εμφανής μέσω των αντιθετικών ποσοστών που

[1] Όπως είχε σημειώσει και ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του (1365b 22, 1388b 31) ο ομιλητής προσαρμόζει κατάλληλα τη γλώσσα και τα επιχειρήματά του ανάλογα με το χαρακτήρα του ακροατηρίου του. Βλ. και Kennedy 1963, 92.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

παρουσιάζουν οι λόγοι του. Ενώ στις δύο πρώτες του δημηγορίες το αντιθετικό ποσοστό είναι παραπλήσιο (15,26 % και 14,89 % αντίστοιχα) στην τελευταία του δημηγορία παρατηρείται υψηλότερο αντιθετικό ποσοστό (18,03 %). Και ο Νικίας εκφωνεί όλες του τις δημηγορίες ενώπιον οικείου ακροατηρίου. Στην τελευταία του δημηγορία (7.77) το αντιθετικό ποσοστό είναι επίσης υψηλότερο σε σχέση με τις προηγούμενες (15,68 %), αφού ο Νικίας απευθύνεται στο εξαντλημένο και απογοητευμένο εξαιτίας των κακών χειρισμών του στράτευμά του.

Στην περίπτωση όπου Σπαρτιάτες ή γενικά Πελοποννήσιοι απευθύνονται σε οικείο ακροατήριο περιλαμβάνονται 9 δημηγορίες. Και πάλι στις περισσότερες περιπτώσεις (5 συνολικά) το αντιθετικό ποσοστό που χρησιμοποιείται είναι χαμηλό. Ο Αρχίδαμος στην πρώτη του δημηγορία που απευθύνεται σε καθαρά σπαρτιατικό ακροατήριο χρησιμοποιεί λίγες αντιθέσεις με ποσοστό 11,24 %, ενώ όταν απευθύνεται στο στράτευμά του που περιλαμβάνει και στρατιώτες από τις συμμαχικές του πόλεις χρησιμοποιεί σε μεγαλύτερο βαθμό το αντιθετικό σχήμα με ποσοστό που φτάνει το 16,17 %.

Καταγράφονται 4 περιπτώσεις δημηγοριών όπου Συρακούσιος ομιλητής απευθύνεται σε οικείο του ακροατήριο. Στις 3 από αυτές το αντιθετικό ποσοστό που χρησιμοποιείται είναι υψηλό, αφού οι ομιλητές δεν απευθύνονται σε ένα αμιγώς συρακούσιο ακροατήριο. Οι ακροατές τους περιλαμβάνουν πολίτες από όλες τις πόλεις της Σικελίας.

Η μόνη περίπτωση που Βοιωτός ομιλητής απευθύνεται σε οικείο του ακροατήριο είναι αυτή του Παγώνδα και, όπως είναι αναμενόμενο με βάση και τις προηγούμενες παρατηρήσεις, ο λόγος του παρουσιάζει χαμηλό αντιθετικό ποσοστό.

Στις περιπτώσεις που ξένοι ομιλητές απευθύνονται σε αθηναϊκό ακροατήριο εντοπίζονται κυρίως λόγοι με υψηλό αντιθετικό ποσοστό (στις 2 από τις 3 περιπτώσεις). Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Κορίνθιοι, όταν απευθύνονται σε ξένο ακροατήριο (1.37-73) χρησιμοποιούν υψηλότερο αντιθετικό ποσοστό (15,26 %) σε σχέση με τους άλλους τους λόγους (12,47 % στο 1.68-71 και 14,99 % στο 1.120-124).

Διαφοροποίηση παρατηρείται στους λόγους όπου ξένοι ομιλητές απευθύνονται σε Σπαρτιάτες. Στις περιπτώσεις αυτές οι ομιλητές λαμβάνοντας υπόψη την καχυποψία και την επιφυλακτικότητα των Σπαρτιατών προς τους μακροσκελείς και ρητορικά περίτεχνους λόγους (αν και οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες όπως έχει ήδη αναφερθεί χρησιμοποιούν λόγους με υψηλό αντιθετικό ποσοστό) δε χρησιμοποιούν πολλές αντιθέσεις. Έτσι παρατηρείται χαμηλό αντιθετικό ποσοστό στις 3 από τις 5 περιπτώσεις. Ο Αλκιβιάδης στο λόγο του προς τους Σπαρτιάτες (6.89-92) έχοντας υπόψη του τα πιο πάνω δεδομένα χρησιμοποιεί χαμηλότερο αντιθετικό ποσοστό (13,35 %) σε σχέση με το λόγο του στο 6.16-18 που

απευθυνόταν σε Αθηναίους (14,74 %). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι οι ομιλητές που απευθύνονται σε Σπαρτιάτες συνηθίζουν να σπάζουν τα αντιθετικά μοτίβα των λόγων τους ή να χρησιμοποιούν «λανθάνουσες» αντιθέσεις στις δημηγορίες τους, ώστε να μην καταστούν φορτικοί στους Σπαρτιάτες ακροατές τους.

Ο Βρασίδας χρησιμοποιεί υψηλότερο αντιθετικό ποσοστό στο λόγο του στο 4.85-87 όπου αντιμετωπίζει το εχθρικό ακροατήριο των Ακανθίων (13,32 %) σε σχέση με το λόγο του στο 5.9, όταν απευθύνεται στο στρατό του (8,98 %). Εξαίρεση αποτελεί ο λόγος του στο 4.126 στον οποίο καταγράφεται αντιθετικό ποσοστό που φτάνει στο 14,33 %.

Όμοια ο Σπαρτιάτης Γύλιππος χρησιμοποιεί υψηλό αντιθετικό ποσοστό στο λόγο του προς τους Συρακουσίους (15,29 %), παρόλο που αυτός περιλαμβάνει ως ομιλητές και Συρακούσιους στρατηγούς.

Ο Συρακούσιος Ερμοκράτης (6.76-80) και ο Αθηναίος Εύφημος (6.82-87) χρησιμοποιούν υψηλό αντιθετικό ποσοστό στους λόγους τους στην Καμάρινα (19,10 % και 16,82 % αντίστοιχα). Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτός ο λόγος του Ερμοκράτη σημειώνει το υψηλότερο αντιθετικό ποσοστό σε σχέση με τους προηγούμενούς του λόγους που απευθύνονταν σε πιο οικείο ακροατήριο.

Φαίνεται επομένως ότι η οικειότητα που αισθάνεται ένας ομιλητής προς το ακροατήριό του οδηγεί στη σύνθεση λόγων με πιο απλό ύφος και επομένως με χαμηλό αντιθετικό ποσοστό. Αντίθετα, η αγωνιώδης προσπάθεια ενός ομιλητή να πείσει ένα ξένο ακροατήριο αντικατοπτρίζεται στη μεγαλύτερη χρήση του αντιθετικού σχήματος. Εν τέλει καταδεικνύεται ότι το ακροατήριο επηρεάζει το βαθμό χρήσης του αντιθετικού σχήματος σε κάθε δημηγορία.

Έχοντας υπόψη τα πιο πάνω φαίνεται ότι οι θουκυδίδειες δημηγορίες αποτελούν έντεχνα κατασκευάσματα ενός δεξιοτέχνη ιστορικού και επιβεβαιώνουν την υπόθεση που είχε τεθεί στο πρώτο μέρος της διατριβής (1.9) σχετικά με τον **υφολογικό χαρακτηρισμό** των προσώπων της *Ιστορίας* μέσω του αντιθετικού σχήματος. Το αντιθετικό σχήμα αναδεικνύεται επομένως σε ένα υφολογικό μηχανισμό που επιτρέπει στον ιστορικό να χαρακτηρίζει τους ομιλητές της *Ιστορίας* του. Έτσι εξηγείται και η ευρεία χρήση του σχήματος στο θουκυδίδειο έργο. Η χρήση των αντιθέσεων επιβεβαιώνει την ικανότητα του Θουκυδίδη να διεισδύει στην ψυχολογία του κάθε ρήτορα και να προσαρμόζεται στα δεδομένα που έχει ενώπιόν του σε κάθε περίσταση. Ο Θουκυδίδης έτσι αναδεικνύεται σε εξαίρετο **ηθογράφο** και η αντίθεση σε υφολογικό μηχανισμό που χρησιμοποιείται με συνέπεια εκ μέρους του ιστορικού, για να εξυπηρετηθεί ο διδακτικός σκοπός του έργου του και να καταστεί η θουκυδίδεια *Ιστορία* ένα *κτῆμα ἐς ἀεί*.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΠΙΝΑΚΕΣ

Δημηγορίες	**Αριθμός λέξεων**	**Αριθμός Αντιθέσεων**	**Ποσοστό Αντιθέσεων**	**Αντιθετικά μοτίβα**
Κερκυραίοι (1.32-36)	880	91	10,34 %	6
Κορίνθιοι (1.37-43)	950	145	15,26 %	13
Κορίνθιοι (1.68-71)	954	119	12,47 %	9
Αθηναίοι (1.73-78)	1091	133	12,19 %	7
Αρχίδαμος (1.80-85)	854	96	11,24 %	7
Σθενελαΐδας (1.86)	153	27	17,65 %	5
Κορίνθιοι (1.120-124)	914	137	14,99 %	15
Περικλής (1.140-144)	1212	185	15,26 %	18
Αρχίδαμος (2.11)	334	54	16,17 %	5
Περικλής (2.35-46)	1934	288	14,89 %	15
Περικλής (2.60-64)	1065	192	18,03 %	18
Πελοποννήσιοι (2.87)	286	55	19,23 %	7
Φορμίων (2.89)	415	59	14,22 %	7
Μυτιληναίοι (3.9-14)	979	138	14,10 %	14
Τευτίαπλος (3.30)	119	10	8,40 %	1
Κλέων (3.37-40)	1176	212	18,03 %	20
Διόδοτος (3.42-48)	1244	209	16,80 %	15
Πλαταιείς (3.53-59)	1326	208	15,69 %	17
Θηβαίοι (3.61-67)	1213	223	18,38 %	16
Δημοσθένης (4.10)	225	32	14,22 %	3
Λακεδαιμόνιοι (4.17-20)	619	104	16,80 %	11
Ερμοκράτης (4.59-64)	942	163	17,30 %	14
Βρασίδας (4.85-87)	608	81	13,32 %	5
Παγώνδας (4.92)	351	34	9,69 %	2
Ιπποκράτης (4.95)	105	9	8,57 %	0
Βρασίδας (4.126)	321	46	14,33 %	7
Βρασίδας (5.9)	334	30	8,98 %	1
Νικίας (6.9-14)	942	143	15,18 %	13
Αλκιβιάδης (6.16-18)	963	142	14,74 %	14
Νικίας (6.20-23)	519	49	9,44 %	1
Ερμοκράτης (6.33-34)	775	120	15,48 %	16
Αθηναγόρας (6.36-40)	771	129	16,73 %	10
Συρακούσιος (6.41)	92	10	10,87 %	0
Νικίας (6.68)	175	26	14,86 %	3
Ερμοκράτης (6.76-80)	932	178	19,10 %	16
Εύφημος (6.82-87)	981	165	16,82 %	14
Αλκιβιάδης (6.89-92)	944	126	13,35 %	13
Νικίας (7.11-15)	738	97	13,14 %	7
Νικίας (7.61-64)	593	81	13,66 %	7
Γύλιππος (7.66-68)	497	76	15,29 %	7
Νικίας (7.77)	338	53	15,68 %	5
Σύνολο	**29864**	**4473**	**14,98 %**	**384**

Πίνακας 1: Ποσοστό αντιθέσεων ανά δημηγορία

Δημηγορίες	Ποσοστό Αντιθέσεων
Πελοποννήσιοι (2.87)	19,23 %
Ερμοκράτης (6.76-80)	19,10 %
Θηβαίοι (3.61-67)	18,38 %
Περικλής (2.60-64)	18,03 %
Κλέων (3.37-40)	18,03 %
Σθενελαΐδας (1.86)	17,65 %
Ερμοκράτης (4.59-64)	17,30 %
Εύφημος (6.82-87)	16,82 %
Διόδοτος (3.42-48)	16,80 %
Λακεδαιμόνιοι (4.17-20)	16,80 %
Αθηναγόρας (6.36-40)	16,73 %
Αρχίδαμος (2.11)	16,17 %
Πλαταιείς (3.53-59)	15,69 %
Νικίας (7.77)	15,68 %
Ερμοκράτης (6.33-34)	15,48 %
Γύλιππος (7.66-68)	15,29 %
Κορίνθιοι (1.37-43)	15,26 %
Περικλής (1.140-144)	15,26 %
Νικίας (6.9-14)	15,18 %
Κορίνθιοι (1.120-124)	14,99 %
14,98 %	
Περικλής (2.35-46)	14,89 %
Νικίας (6.68)	14,86 %
Αλκιβιάδης (6.16-18)	14,74 %
Βρασίδας (4.126)	14,33 %
Φορμίων (2.89)	14,22 %
Δημοσθένης (4.10)	14,22 %
Μυτιληναίοι (3.9-14)	14,10 %
Νικίας (7.61-64)	13,66 %
Αλκιβιάδης (6.89-92)	13,35 %
Βρασίδας (4.85-87)	13,32 %
Νικίας (7.11-15)	13,14 %
Κορίνθιοι (1.68-71)	12,47 %
Αθηναίοι (1.73-78)	12,19 %
Αρχίδαμος (1.80-85)	11,24 %
Συρακούσιος (6.41)	10,87 %
Κερκυραίοι (1.32-36)	10,34 %
Παγώνδας (4.92)	9,69 %
Νικίας (6.20-23)	9,44 %
Βρασίδας (5.9)	8,98 %
Ιπποκράτης (4.95)	8,57 %
Τευτίαπλος (3.30)	8,40 %

Πίνακας 2: Οι δημηγορίες με βάση το ποσοστό αντιθέσεων που παρουσιάζουν

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΕΩΤΟΥ

Είδος δημηγορίας	Δημηγορία	Ποσοστό Αντιθέσεων
Συμβουλευτικό	Κερκυραίοι (1.32-36)	10,34 %
	Κορίνθιοι (1.37-43)	15,26 %
	Κορίνθιοι (1.68-71)	12,47 %
	Αθηναίοι (1.73-78)	12,19 %
	Αρχίδαμος (1.80-85)	11,24 %
	Σθενελαΐδας (1.86)	17,65 %
	Κορίνθιοι (1.120-124)	14,99 %
	Περικλής (1.140-144)	15,26 %
	Περικλής (2.60-64)	18,03 %
	Μυτιληναίοι (3.9-14)	14,10 %
	Τευτίαπλος (3.30)	8,40 %
	Κλέων (3.37-40)	18,03 %
	Διόδοτος (3.42-48)	16,80 %
	Λακεδαιμόνιοι (4.17-20)	16,80 %
	Ερμοκράτης (4.59-64)	17,30 %
	Βρασίδας (4.85-87)	13,32 %
	Νικίας (6.9-14)	15,18 %
	Αλκιβιάδης (6.16-18)	14,74 %
	Νικίας (6.20-23)	9,44 %
	Ερμοκράτης (6.33-34)	15,48 %
	Αθηναγόρας (6.36-40)	16,73 %
	Συρακούσιος (6.41)	10,87 %
	Ερμοκράτης (6.76-80)	19,10 %
	Εύφημος (6.82-87)	16,82 %
	Αλκιβιάδης (6.89-92)	13,35 %
Στρατιωτική παρακέλευση	Αρχίδαμος (2.11)	16,17 %
	Πελοποννήσιοι (2.87)	19,23 %
	Φορμίων (2.89)	14,22 %
	Δημοσθένης (4.10)	14,22 %
	Παγώνδας (4.92)	9,69 %
	Ιπποκράτης (4.95)	8,57 %
	Βρασίδας (4.126)	14,33 %
	Βρασίδας (5.9)	8,98 %
	Νικίας (6.68)	14,86 %
	Νικίας (7.61-64)	13,66 %
	Γύλιππος (7.66-68)	15,29 %
	Νικίας (7.77)	15,68 %
Επιδεικτικό	Περικλής (2.35-46)	14,89 %
Δικανικό	Πλαταιείς (3.53-59)	15,69 %
	Θηβαίοι (3.61-67)	18,38 %
Επιστολή	Νικίας (7.11-15)	13,14 %

Πίνακας 3: Ταξινόμηση ανά είδος δημηγορίας

ΜΑΡΙΑ ΚΟΥΤΣΟΥΤΟΥ

Διαλεκτική ομάδα	Καταγωγή ομιλητή	Ομιλητής	Ποσοστό Αντιθέσεων
Δωριείς	Κερκυραίοι	Κερκυραίοι (1.32-36)	10,34 %
	Κορίνθιοι	Κορίνθιοι (1.37-43)	15,26 %
		Κορίνθιοι (1.68-71)	12,47 %
		Κορίνθιοι (1.120-124)	14,99 %
	Σπαρτιάτες	Αρχίδαμος (1.80-85)	11,24 %
		Σθενελαΐδας (1.86)	17,65 %
		Αρχίδαμος (2.11)	16,17 %
		Τευτίαπλος (3.30)	8,40 %
		Λακεδαιμόνιοι (4.17-20)	16,80 %
		Βρασίδας (4.85-87)	13,32 %
		Βρασίδας (4.126)	14,33 %
		Βρασίδας (5.9)	8,98 %
		Γύλιππος (7.66-68)	15,29 %
	Πελοποννήσιοι	Πελοποννήσιοι (2.87)	19,23 %
	Συρακούσιοι	Ερμοκράτης (4.59-64)	17,30 %
		Ερμοκράτης (6.33-34)	15,48 %
		Αθηναγόρας (6.36-40)	16,73 %
		Συρακούσιος (6.41)	10,87 %
		Ερμοκράτης (6.76-80)	19,10 %
Ίωνες	Αθηναίοι	Αθηναίοι (1.73-78)	12,19 %
		Περικλής (1.140-144)	15,26 %
		Περικλής (2.35-46)	14,89 %
		Περικλής (2.60-64)	18,03 %
		Φορμίων (2.89)	14,22 %
		Κλέων (3.37-40)	18,03 %
		Διόδοτος (3.42-48)	16,80 %
		Δημοσθένης (4.10)	14,22 %
		Ιπποκράτης (4.95)	8,57 %
		Νικίας (6.9-14)	15,18 %
		Αλκιβιάδης (6.16-18)	14,74 %
		Νικίας (6.20-23)	9,44 %
		Νικίας (6.68)	14,86 %
		Εύφημος (6.82-87)	16,82 %
		Αλκιβιάδης (6.89-92)	13,35 %
		Νικίας (7.11-15)	13,14 %
		Νικίας (7.61-64)	13,66 %
		Νικίας (7.77)	15,68 %
Αιολείς	Πλαταιείς	Πλαταιείς (3.53-59)	15,69 %
	Μυτιληναίοι	Μυτιληναίοι (3.9-14)	14,10 %
	Θηβαίοι	Θηβαίοι (3.61-67)	18,38 %
		Παγώνδας (4.92)	9,69 %

Πίνακας 4: Ταξινόμηση ανά καταγωγή ομιλητή

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Ακροατήριο	Δημηγορία	Ποσοστό Αντιθέσεων
Οικείο (Αθηναίοι)	Περικλής (1.140-144)	15,26 %
	Περικλής (2.35-46)	14,89 %
	Περικλής (2.60-64)	18,03 %
	Φορμίων (2.89)	14,22 %
	Κλέων (3.37-40)	18,03 %
	Διόδοτος (3.42-48)	16,80 %
	Δημοσθένης (4.10)	14,22 %
	Ιπποκράτης (4.95)	8,57 %
	Νικίας (6.9-14)	15,18 %
	Αλκιβιάδης (6.16-18)	14,74 %
	Νικίας (6.20-23)	9,44 %
	Νικίας (6.68)	14,86 %
	Νικίας (7.11-15)	13,14 %
	Νικίας (7.61-64)	13,66 %
	Νικίας (7.77)	15,68 %
Οικείο (Σπαρτιάτες)	Κορίνθιοι (1.68-71)	12,47 %
	Αρχίδαμος (1.80-85)	11,24 %
	Σθενελαΐδας (1.86)	17,65 %
	Κορίνθιοι (1.120-124)	14,99 %
	Αρχίδαμος (2.11)	16,17 %
	Πελοποννήσιοι (2.87)	19,23 %
	Τευτίαπλος (3.30)	8,40 %
	Βρασίδας (4.126)	14,33 %
	Βρασίδας (5.9)	8,98 %
Οικείο (Συρακούσιοι)	Ερμοκράτης (4.59-64)	17,30 %
	Ερμοκράτης (6.33-34)	15,48 %
	Αθηναγόρας (6.36-40)	16,73 %
	Συρακούσιος (6.41)	10,87 %
Οικείο (Βοιωτοί)	Παγώνδας (4.92)	9,69 %
Ξένο (Αθηναίοι)	Κερκυραίοι (1.32-36)	10,34 %
	Κορίνθιοι (1.37-43)	15,26 %
	Λακεδαιμόνιοι (4.17-20)	16,80 %
Ξένο (Σπαρτιάτες)	Αθηναίοι (1.73-78)	12,19 %
	Μυτιληναίοι (3.9-14)	14,10 %
	Πλαταιείς (3.53-59)	15,69 %
	Θηβαίοι (3.61-67)	18,38 %
	Αλκιβιάδης (6.89-92)	13,35 %
Ξένο (Ακάνθιοι)	Βρασίδας (4.85-87)	13,32 %
Ξένο (Συρακούσιοι)	Γύλιππος (7.66-68)	15,29 %
Ξένο (Καμαριναίοι)	Ερμοκράτης (6.76-80)	19,10 %
	Εύφημος (6.82-87)	16,82 %

Πίνακας 5: Ταξινόμηση ανάλογα με το ακροατήριο του λόγου

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΤΟΥ

Ομιλητής	Δημηγορία	Ποσοστό Αντιθέσεων
Κορίνθιοι	Κορίνθιοι (1.37-43)	15,26 %
	Κορίνθιοι (1.68-71)	12,47 %
	Κορίνθιοι (1.120-124)	14,99 %
Αρχίδαμος	Αρχίδαμος (1.80-85)	11,24 %
	Αρχίδαμος (2.11)	16,17 %
Περικλής	Περικλής (1.140-144)	15,26 %
	Περικλής (2.35-46)	14,89 %
	Περικλής (2.60-64)	18,03 %
Ερμοκράτης	Ερμοκράτης (4.59-64)	17,30 %
	Ερμοκράτης (6.33-34)	15,48 %
	Ερμοκράτης (6.76-80)	19,10 %
Βρασίδας	Βρασίδας (4.85-87)	13,32 %
	Βρασίδας (4.126)	14,33 %
	Βρασίδας (5.9)	8,98 %
Νικίας	Νικίας (6.9-14)	15,18 %
	Νικίας (6.20-23)	9,44 %
	Νικίας (6.68)	14,86 %
	Νικίας (7.11-15)	13,14 %
	Νικίας (7.61-64)	13,66 %
	Νικίας (7.77)	15,68 %
Αλκιβιάδης	Αλκιβιάδης (6.16-18)	14,74 %
	Αλκιβιάδης (6.89-92)	13,35 %

Πίνακας 6: Ταξινόμηση ομιλητών που εκφωνούν πέραν του ενός λόγους

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Στον **Πίνακα 7** καταμετρώνται τα μόρια που απαντούν σε κάθε θουκυδίδεια δημηγορία, τα οποία δημιουργούν συνήθως αντιθέσεις ή συνδέουν αντιθετικά μέλη. Εκτός από το μόριο *ἀλλὰ* και το σύνδεσμο *ὅμως* τα υπόλοιπα μόρια ενδέχεται, όπως έχει ήδη σημειωθεί, να λειτουργούν ως συνδετικά ή μεταβατικά.

Δημηγορίες	**μέν… δέ**	**δέ**[1]	**ἀλλά**	**ὅμως**	**μέντοι**	**καίτοι**
Κερκυραίοι (1.32-36)	12	16	5	0	0	0
Κορίνθιοι (1.37-43)	10	12	10	0	0	2
Κορίνθιοι (1.68-71)	16	10	9	0	1	1
Αθηναίοι (1.73-78)	8	14	8	0	1	0
Αρχίδαμος (1.80-85)	6	15	8	0	0	0
Σθενελαΐδας (1.86)	2	2	3	0	0	1
Κορίνθιοι (1.120-124)	15	15	4	0	0	0
Περικλής (1.140-144)	15	18	7	1	1	0
Αρχίδαμος (2.11)	1	4	4	1	0	0
Περικλής (2.35-46)	18	30	14	0	0	1
Περικλής (2.60-64)	15	17	3	1	0	1
Πελοποννήσιοι (2.87)	4	10	0	0	0	0
Φορμίων (2.89)	3	9	1	0	0	0
Μυτιληναίοι (3.9-14)	14	15	5	0	3	0
Τευτίαπλος (3.30)	1	0	0	0	0	0
Κλέων (3.37-40)	22	20	2	1	0	1
Διόδοτος (3.42-48)	14	18	9	3	0	0
Πλαταιείς (3.53-59)	14	23	5	1	1	3
Θηβαίοι (3.61-67)	21	15	8	1	1	2
Δημοσθένης (4.10)	1	2	1	0	0	0
Λακεδαιμόνιοι (4.17-20)	6	11	4	0	0	1
Ερμοκράτης (4.59-64)	13	10	7	1	0	2
Βρασίδας (4.85-87)	6	8	3	0	0	1
Παγώνδας (4.92)	5	4	1	0	0	0
Ιπποκράτης (4.95)	1	2	0	0	0	0
Βρασίδας (4.126)	6	3	2	0	0	0
Βρασίδας (5.9)	2	2	1	0	0	0
Νικίας (6.9-14)	14	11	5	1	1	2
Αλκιβιάδης (6.16-18)	10	5	9	0	0	0
Νικίας (6.20-23)	5	10	3	0	0	0
Ερμοκράτης (6.33-34)	7	14	4	3	0	0
Αθηναγόρας (6.36-40)	10	14	10	0	1	0
Συρακούσιος (6.41)	1	2	0	0	0	0
Νικίας (6.68)	3	1	0	0	0	0
Ερμοκράτης (6.76-80)	17	18	9	0	0	1
Εύφημος (6.82-87)	11	22	4	0	0	0
Αλκιβιάδης (6.89-92)	9	15	4	1	0	0
Νικίας (7.11-15)	15	11	2	1	1	0
Νικίας (7.61-64)	3	5	2	0	0	0

[1] Σε αυτή τη στήλη καταμετρώνται οι περιπτώσεις όπου το μόριο *δὲ* απαντά μόνο του χωρίς να προηγείται το μόριο *μέν*.

Γύλιππος (7.66-68)	9	5	0	0	0	0
Νικίας (7.77)	2	5	1	1	0	1
Σύνολο	**367**	**443**	**177**	**17**	**11**	**20**

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adcock 1951: Adcock F.E., "Thucydides in Book 1", *JHS* 71 (1951) 2-12.

Adcock 1963: Adcock F.E., *Thucydides and his History*. Cambridge 1963.

Adkins 1975: Adkins A.W.H., "The *Arete* of Nicias: Thucydides 7.86", *GRBS* 16 (1975) 379-392.

Allen 2001: Allen D.S., s.v. Gorgianic Figures, in: Sloane T.O. (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford 2001, 321-323.

Allison 1979: Allison J.W., "Thucydides and *πολυπραγμοσύνη*", *American Journal of Ancient History* 4 (1979) 10-22.

Allison 1984: Allison J.W., "Sthenelaidas' Speech: Thucydides 1.86", *Hermes* 112 (1984) 9-16.

Allison 1989: Allison J.W., *Power and Preparedness in Thucydides*. Baltimore and London 1989 (*AJPh Monographs in Classical Philology*).

Allison 1990: Allison J.W. (ed.), *Conflict, Antithesis, and the Ancient Historian*. Columbus (U.S.A.) 1990.

Allison 1997: Allison J.W., *Word and Concept in Thucydides*. Atlanta, Georgia 1997 (*American Philological Association – American Classical Studies*, Number 41).

Allison 2006: Allison J., "A Citizen's Defense: Alcibiades Speaks", in: Σκορτσής Μ. (εκδ.), *Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο για τον Θουκυδίδη: Δημηγορίες* (*III International Symposium on Thucydides: The Speeches*). Δήμος Αλίμου 2006, 156-175.

Alty 1982: Alty J., "Dorians and Ionians", *JHS* 102 (1982) 1-14.

Aly 1928: Aly W., "Form und Stoff bei Thukydides", *RhM* 77 (1928) 361-383.

Anderson 1965: Anderson J.K., "Cleon's Orders at Amphipolis", *JHS* 85 (1965) 1-4.

Anderson 2000: Anderson R.D. Jr., *Glossary of Greek Rhetorical Terms: Connected to Methods of Argumentation on Figures and Tropes from Anaximenes to Quintilian*. Leuven 2000 (*Biblical Exegesis & Theology* 24).

Andrewes 1960: Andrewes A., "The Melian Dialogue and Pericles' Last Speech (Thucydides V, 84-113; II, 60-4)", *PCPhS* 186 (1960) 1-10.

Andrewes 1962: Andrewes A., "The Mytilene Debate: Thucydides 3.36-49", *Phoenix* 16 (1962) 64-85.

Andrews 1994: Andrews J.A., "Cleon's Ethopoetics", *CQ* 44 (1994) 26-39.

Andrews 2000: Andrews J.A., "Cleon's Hidden Appeals (Thucydides 3.37-40)", *CQ* 50 (2000) 45-62.

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΣΤΟΥ

Andrews 2004: Andrews J.A., "Pericles on the Athenian Constitution (Thuc. 2.37)", *AJPh* 125 (2004) 539-561.

Andrews 2009: Andrews J.A., "Athenagoras, Stasis, and Factional Rhetoric (Thucydides 6.36-40)", *CPh* 104 (2009) 1-12.

Anson 2010: Anson E., "The General's Pre-Battle Exhortation in Graeco-Roman Warfare", *G&R* 57 (2010) 304-318.

Arnold 1992: Arnold P.E., "The Persuasive Style of Debates in Direct Speech in Thucydides", *Hermes* 120 (1992) 44-57.

Avery 1990: Avery H.C., "The Resolution of Rhetorical Conflict in Greek Historians", in: Allison J.W. (ed.), *Conflict, Antithesis, and the Ancient Historian*. Columbus (U.S.A.) 1990, 92-111.

Awdry 1900: Awdry H., "A New Historical Aspect of the Pylos and Sphacteria Incidents", *JHS* 20 (1900) 14-19.

Azoulay 2014: Azoulay V., *Pericles of Athens*. Translated by Janet Lloyd. Foreword by Paul Cartledge (*Périclès: La démocratie athénienne à l'épreuve du grand homme*. France 2010). Princeton and Oxford 2014.

Badian 1987: Badian E., "The Peace of Callias", *JHS* 107 (1987) 1-39.

Badian 1990: Badian E., "Thucydides and the Outbreak of the Peloponnesian War. A Historian's Brief", in: Allison J.W. (ed.), *Conflict, Antithesis, and the Ancient Historian*. Columbus (U.S.A.) 1990, 46-91.

Badian 1992: Badian E., "Thucydides on rendering Speeches", *Athenaeum* 70 (1992) 187-190.

Badian 1993: Badian E., *From Plataea to Potidaea: Studies in the History and Historiography of the Pentekontaetia*. Baltimore and London 1993.

Balot 2001: Balot R., "Pericles' Anatomy of Democratic Courage", *AJPh* 122 (2001) 505-525.

Balot 2001 (2): Balot R.K., *Greed and Injustice in Classical Athens*. Princeton, Oxford 2001.

Baumgarten 1998: Baumgarten H., *Compendium Rhetoricum: Die wichtigsten Stilmittel. Eine Auswahl*. Göttingen 1998.

Bauslaugh 1979: Bauslaugh R.A., "The Text of Thucydides IV 8.6 and the South Channel at Pylos", *JHS* 99 (1979) 1-6.

Bicknell 1990: Bicknell P.J., "Thucydides 1.22: A Provocation", *L'Antiquité Classique* 59 (1990) 172-178.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Blass 1887: Blass F., *Die Attische Beredsamkeit.* Erste Abtheilung: Von Gorgias bis zu Lysias. Leipzig[2] 1887 ([1]1868).

Bloedow 1981: Bloedow E.F., "The Speeches of Archidamus and Sthenelaidas at Sparta", *Historia* 30 (1981) 129-143.

Bloedow 1983: Bloedow E.F., "Archidamus the "Intelligent" Spartan", *Klio* 65 (1983) 27-49.

Bloedow 1987: Bloedow E.F., "Sthenelaidas the Persuasive Spartan", *Hermes* 115 (1987) 60-66.

Bloedow 1996: Bloedow E.F., "The Speeches of Hermocrates and Athenagoras at Syracuse in 415 BC: Difficulties in Syracuse and in Thucydides", *Historia* 45 (1996) 141-158.

Bodin 1940: Bodin L., "Diodote contre Cléon: Quelques aperçus sur la dialectique de Thucydide", *REA* 42 (1940) 36-52.

Boegehold 1979: Boegehold A.L., "Thucydides' Representation of Brasidas before Amphipolis", *CPh* 74 (1979) 148-152.

Bons 2007: Bons J.A.E., "Gorgias the Sophist and Early Rhetoric", in: Worthington I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. USA, UK 2007 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 37-46.

Βοσταντζόγλου 1962: Βοσταντζόγλου Θ., *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής Γλώσσης*. Αθήνα 1962.

Bosworth 1992: Bosworth B., "Athens' First Intervention in Sicily: Thucydides and the Sicilian Tradition", *CQ* 42 (1992) 46-55.

Bosworth 2000: Bosworth A.B., "The Historical Context of Thucydides' Funeral Oration", *JHS* 120 (2000) 1-16.

Bradeen 1960: Bradeen D.W., "The Popularity of the Athenian Empire", *Historia* 9 (1960) 257-269.

Bruell 1974: Bruell C., "Thucydides' View of Athenian Imperialism", *The American Political Science Review* 68 (1974) 11-17.

Brunt 1952: Brunt P.A., "Thucydides and Alcibiades", *REG* 65 (1952) 59-96.

Brunt 1965: Brunt P.A. "Spartan Policy and Strategy in the Archidamian War", *Phoenix* 19 (1965) 255-280.

Büring 1997: Büring D., *The Meaning of Topic and Focus: The 59th Street Bridge Accent*. London and New York 1997 (*Routledge Studies in German Linguistics*).

Burgess 1902: Burgess T.C., *Studies in Classical Philology*. Edited by a Committee Representing the Departments of Greek, Latin, Archaeology, and Comparative Philology. Preprint from Volume III: *Epideictic Literature*. Chicago 1902.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Burrows 1896: Burrows R.M., "Pylos and Sphacteria", *JHS* 16 (1896) 55-76.

Burrows 1898: Burrows R.M., "Pylos and Sphacteria (Continued)", *JHS* 18 (1898) 147-159.

Bury 1988: Bury J.B., *Οι αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί*, μετάφραση Φ.Κ. Βώρου (*Ancient Greek Historians*. New York[1] 1970, [2]1984). Αθήνα[3] 1988.

Cairns 1982: Cairns F., "Cleon and Pericles: A Suggestion", *JHS* 102 (1982) 203-204.

Calder 1955: Calder W.M. III, "The Corcyrean – Corinthian Speeches in Thucydides I", *CJ* 50 (1955) 179-180.

Carey 2007: Carey C., "Epideictic Oratory", in: Worthington I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. USA, UK 2007 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 236-252.

Cartledge 1979: Cartledge P., *Sparta and Lakonia. A Regional History 1300-362 B.C*. London, Boston and Henley 1979 (*States and Cities of Ancient Greece*).

Cartlledge 1993: Cartlledge P., "The Silent Women of Thucydides: 2.45.2 Re-viewed", in: Rosen R.M. & Farrell J. (edd.), *Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald*. Ann Arbor 1993, 125-132.

Cartledge & Debnar 2006: Cartledge P. & Debnar P., "Sparta and the Spartans in Thucydides", in: Rengakos A. & Tsakmakis A. (edd.), *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden, Boston 2006, 559-587.

Cartwright 1997: Cartwright D., *A Historical Commentary on Thucydides: A Companion to Rex Warner's Penguin translation*. Ann Arbor 1997.

Caveney 1978: Caveney J.C., *Verbal Variation and Antithesis in the Narrative of Thucydides.* A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy. Yale University 1978 (PhD 1977).

Cawkwell 1975: Cawkwell G., "Thucydides' Judgment of Periclean Strategy", *YCS* 24 (1975) 53-70 (*Studies in the Greek Historians in Memory of Adam Parry*).

Cawkwell 1997: Cawkwell G., *Thucydides and the Peloponnesian War*. London, New York 1997.

Chambers 1957: Chambers M.H., "Thucydides and Pericles", *HSCPh* 62 (1957) 79-92.

Chambers 2000: Chambers M., "Wilamowitz on Thucydides", in: *Wilamowitz in Greifswald. Akten der Tagung zum 150. Geburtstag Ulrich von Wilamowitz – Moellendorffs in Greifswald, 19. – 22. Dezember 1998*. Herausgegeben von William M. Calder III, Markus C. Dubischar, Martin Hose und Gregor Vogt-Spira. Hildesheim, Zürich, New York 2000 (*Spudasmata*, Band 81), 504-523.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Chernick 1971: Chernick S., "Historical Manipulation in Thucydides?", *CW* 65 (1971) 126-130.

Chlup 2006: Chlup J.T., "The Rhetoric of Authority: Alcibiades' Speech to the Spartans in Thucydides", *Cahiers des Études Anciennes* 42 (2006) 299-325.

Clark 1995: Clark M., "Did Thucydides invent the Battle Exhortation?", *Historia* 44 (1995) 375-376.

Classen – Steup 1892: *Thukydides*. Erklärt von Johannes Classen. Dritter Band, Drittes Buch. Bearbeitet von Julius Steup. Weidmann[3] 1892 ([1]1867).

Classen – Steup 1900: *Thukydides*. Erklärt von Johannes Classen. Vierter Band, Viertes Buch. Bearbeitet von Julius Steup. Weidmann[3] 1900 ([1]1869).

Classen – Steup 1905: *Thukydides*. Erklärt von Johannes Classen. Sechster Band, Sechstes Buch. Bearbeitet von Julius Steup. Weidmann[3] 1905 ([1]1876).

Classen – Steup 1912: *Thukydides*. Erklärt von Johannes Classen. Fünfter Band, Fünftes Buch. Bearbeitet von Julius Steup. Weidmann[3] 1912 ([1]1875).

Classen – Steup 1914: *Thukydides*. Erklärt von Johannes Classen. Zweiter Band, Zweites Buch. Bearbeitet von Julius Steup. Weidmann[5] 1914 ([1]1863).

Classen – Steup 1919: *Thukydides*. Erklärt von Johannes Classen. Erster Band: Enleitung, Erstes Buch. Bearbeitet von Julius Steup. Weidmann[5] 1919 ([1]1862).

Classen – Steup 1922: *Thukydides*. Erklärt von Johannes Classen. Siebenter Band, Siebentes Buch. Bearbeitet von Julius Steup. Weidmann[3] 1922 ([1]1878).

Coby 1991: Coby P., "Enlightened Self-Interest in the Peloponnesian War: Thucydidean Speakers on the Right of the Stronger and Inter-State Peace", *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique* 24 (1991) 67-90.

Cochrane 1929: Cochrane C.N., *Thucydides and the Science of History*. London 1929.

Cogan 1981: Cogan M., *The Human Thing: The Speeches and Principles of Thucydides' History*. Chicago and London 1981.

Cogan 1981 (2): Cogan M., "Mytilene, Plataea, and Corcyra: Ideology and Policy in Thucydides, Book Three", *Phoenix* 35 (1981) 1-21.

Cole 1991: Cole T., *The Origins of Rhetoric in Ancient Greece*. Baltimore, London 1991.

Collingwood 1946: Collingwood R.G., *The Idea of History*. Oxford 1946.

Connor 1984: Connor W.R., *Thucydides*. Princeton, New Jersey 1984.

Connor 1991: Connor W.R., "Polarization in Thucydides", in: Ned Lebow R. & Strauss B.S. (edd.), *Hegemonic Rivalry: From Thucydides to the Nuclear Age*. Boulder, San Francisco, Oxford 1991, 53-69.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Connor 1992: Connor W.R., *The New Politicians of Fifth-Century Athens*. Indianapolis, Cambridge 1992.

Cook 1985: Cook A., "Particular and General in Thucydides", *ICS* 10 (1985) 23-51.

Cooper 1979: Cooper G.L. III, "Alcibiades' Criticism of Nicias at Thuc. 6.18.1", *TAPhA* 109 (1979) 29-38.

Coppée 1859: Coppée H., *Elements of Rhetoric. Designed as a Manual of Instruction*. Pennsylvania 1859.

Corbett 1990: Corbett E.P.J., *Classical Rhetoric for the Modern Student*. Oxford[3] 1990 ([1]1965).

Cornford 1907: Cornford F.M., *Thucydides Mythistoricus*. Philadelphia 1907.

Crane 1992: Crane G., "Power, Prestige, and the Corcyrean Affair in Thucydides 1", *ClAnt* 11 (1992) 1-27.

Crane 1992 (2): Crane G., "The Fear and Pursuit of Risk: Corinth on Athens, Sparta and the Peloponnesians (Thucydides 1.68-71, 120-121), *TAPhA* 122 (1992) 227-256.

Crane 1996: Crane G., *The Blinded Eye: Thucydides and the New Written Word*. USA 1996 (*Greek Studies: Interdisciplinary Approaches*).

de Bakker 2013: de Bakker M., "Character Judgements in the Histories: Their Function and Distribution", in: Tsakmakis A., & Tamiolaki M. (edd.), *Thucydides between History and Literature*. Berlin, Boston 2013 (*Trends in Classics – Supplementary Volumes*, Volume 17), 23-40.

Debnar 1996: Debnar P.A., "The Unpersuasive Thebans (Thucydides 3.61-67)", *Phoenix* 50 (1996) 95-110.

Debnar 2000: Debnar P.A., "Diodotus' Paradox and the Mytilene Debate (Thucydides 3.37-49)", *RhM* 143 (2000) 161-178.

Debnar 2001: Debnar P., *Speaking the Same Language: Speech and Audience in Thucydides' Spartan Debates*. Ann Arbor 2001.

Debnar 2011: Debnar P, "Rhetoric and Character in the Corcyra Debate", in: Rechenauer G. & Pothou V. (edd.), *Thucydides – A Violent Teacher?: History and its Representations*. Goettingen 2011, 115-129.

Delebecque 1965: Delebecque É., *Thucydide et Alcibiade*. Publications des Annales de la Faculté des Lettres Aix-en-Provence 1965 (*Centre d'Études et de Recherches Helléniques de la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines d'Aix* (5)).

Denniston 1950: Denniston J.D., *The Greek Particles*. London, Indianapolis, Cambridge[2] 1950 (revised by K.J. Dover) ([1]1934).

Denniston 1952: Denniston J.D., *Greek Prose Style*. Oxford 1952.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

de Romilly 1958: de Romilly J., "*Eunoia* in Isocrates or the Political Importance of Creating Good Will", *JHS* 78 (1958) 92-101.

de Romilly 1963: de Romilly J., *Thucydides and Athenian Imperialism*. Translated by Philip Thody. Oxford 1963.

de Romilly 1967: de Romilly J., *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, μετάφραση: Ελένη Ι. Κακριδή (*Histoire et Raison chez Thucydide*. Paris 1967). Αθήνα 1988.

de Romilly 1988: de Romilly J., *The Great Sophists in Periclean Athens*. Translated by Janet Lloyd (*Les Grands Sophists dans l'Athènes de Périclès*. Paris 1988). Oxford 1992.

de Romilly 1990: de Romilly J., *Η οικοδόμηση της αλήθειας στο Θουκυδίδη* (μετάφραση Σταύρου Βλοντάκη: *La Construction de la Vérité chez Thucydide*. Julliard 1990 (*Conférences Essais et Leçons du Collège de France*)). Αθήνα 1994.

de Romilly 1995: de Romilly J., *Alcibiade ou les Dangers de l'Ambition*. Paris 1995.

Desmond 2006: Desmond W., "Lessons of Fear: A Reading of Thucydides", *CPh* 101 (2006) 359-379.

de Ste. Croix 1954: de Ste. Croix G.E.M., "The Character of the Athenian Empire", *Historia* 3 (1954) 1-41.

de Ste. Croix 1972: de Ste. Croix G.E.M., *The Origins of the Peloponnesian War*. London 1972.

Develin 1990: Develin R., "Thucydides on Speeches", *AHB* 4 (1990) 58-60.

de Wet 1963: de Wet B.X., "Periclean Imperial Policy and the Mytilenean Debate", *AClass* 6 (1963) 106-124.

Dik 1989: Dik S.C., *The Theory of Functional Grammar*. Part I: The Structure of the Clause. U.S.A. 1989 (*Functional Grammar Series* 9).

Dover 1954: Dover K.J., "Problems in Thucydides VI and VII", *PCPhS* 183 (1954-1955) 4-11.

Dover 1955: Dover K.J., "*Anapsephisis* in Fifth-Century Athens", *JHS* 75 (1955) 17-20.

Dover 1965: Dover K.J., *Thucydides Book VI*. With an Introduction and Commentary. Oxford 1965.

Dover 1965 (2): Dover K.J., *Thucydides Book VII*. With an Introduction and Commentary. Oxford 1965.

Dover 1973: Dover K.J., *Thucydides*. Oxford 1973 (*G&R: New Surveys in the Classics* 7).

Dover 1983: Dover K.J., "Thucydides "As History" and "As Literature"", *H & T* 22 (1983) 54-63.

Duff 2003: Duff T.E., *The Greek and Roman Historians*. London 2003 (*The Classical World Series*).

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Easterling & Knox 1989: Easterling P.E., Knox B.M.W. (edd.), *The Cambridge History of Classical Literature.* Volume I: Greek Literature, Part 3: Philosophy, History and Oratory. Cambridge 1989.

Edmunds 1975: Edmunds L., *Chance and Intelligence in Thucydides*. Cambridge, Massachusetts 1975 (*Loeb Classical Monographs*).

Edwards 2007: Edwards M., "Alcidamas", in: Worthington I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. USA, UK 2007 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 47-57.

Egermann 1972: Egermann F., "Thukydides über die Art seiner Reden und über seine Darstellung der Kriegsgeschehnisse", *Historia* 21 (1972) 575-602.

Ehrenberg 1947: Ehrenberg V., "*Polypragmosyne*: A Study in Greek Politics", *JHS* 67 (1947) 46-67.

Ehrhardt 1995: Ehrhardt C.T.H.R., "Speeches before Battle?", *Historia* 44 (1995) 120-121.

Eide 1981: Eide T., "Thucydides' *ΛΟΓΟΣ ΠΑΡΑΜΥΘΗΤΙΚΟΣ* (Thuc. 2,44-45)", *SO* 56 (1981) 33-45.

Eisenhut 1982: Eisenhut W., *Einführung in die Antike Rhetorik und ihre Geschichte*. Darmstadt 1982 (*Die Alertumswissenschaft*).

Ellis 1979: Ellis J.R., "Characters in the Sicilian Expedition", *QS* 10 (1979) 39-69.

Else 1954: Else G.F., "Some Implications of Pericles' Funeral Speech", *CJ* 49 (1954) 153-156.

Erbse 1970: Erbse H., "Über das Prooimion (I,1-23) des Thukydideischen Geschichtswerkes", *RhM* 113 (1970) 43-69.

Erbse 1989: Erbse H., *Thukydides – Interpretationen*. Berlin, New York 1989 (*Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte*, Band 33).

Ernesti 1795: Ernesti I.C.T., *Lexicon Technologiae Graecorum Rhetoricae*. Lipsiae 1795.

Erteschik-Shir 1997: Erteschik-Shir N., *The Dynamics of Focus Structure*. Cambridge 1997 (*Cambridge Studies in Linguistics* 84).

Etman 2006: Etman A., "The Dramatic Function of Direct Speeches between Homer and Thucydides", in: Σκορτσής Μ. (εκδ.), *Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο για τον Θουκυδίδη: Δημηγορίες* (*III International Symposium on Thucydides: The Speeches*). Δήμος Αλίμου 2006, 53-64.

Fauber 2001: Fauber C.M., "Hermocrates and Thucydides: Rhetoric, Policy, and the Speeches in Thucydides' History", *ICS* 26 (2001) 37-51.

Fehling 1969: Fehling D., *Die Wiederholungsfiguren und ihr Gebrauch bei den Griechen vor Gorgias*. Berlin 1969.

Fillmore 1997: Fillmore C.J., *Lectures on Deixis*. Stanford, California 1997 (*CSLI Lecture Notes* 65).

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Finley 1938: Finley J.H. Jr., "Euripides and Thucydides", *HSCPh* 49 (1938) 23-68 = reprinted in: Finley J.H. Jr., *Three Essays on Thucydides*. Cambridge, Massachusetts 1967 (*Loeb Classical Monographs in Memory of James C. Loeb*), 1-54.

Finley 1939: Finley J.H. Jr., "The Origins of Thucydides' Style", *HSCPh* 50 (1939) 35-84 = reprinted in: Finley J.H. Jr., *Three Essays on Thucydides*. Cambridge, Massachusetts 1967 (*Loeb Classical Monographs in Memory of James C. Loeb*), 55-117.

Finley 1942: Finley J.H., *Thucydides* (*Θουκυδίδης*. Μετάφραση – Αναλυτική Βιβλιογραφία Τάσος Κουκούλιος. Αθήνα 1985). Cambridge 1942.

Finley 1962: Finley M.I., "Athenian Demagogues", *P & P* 21 (1962) 3-24.

Finley 1975: Finley M.I., "Myth, Memory and History", in: Finley M.I., *The Use and Abuse of History*. New York 1975, 11-33.

Flashar 1969: Flashar H., *Der Epitaphios des Perikles: Seine Funktion im Geshichtswerk des Thukydides*. Heidelberg 1969 (*Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch – historische Klasse*, Jahrgang 1969, 1 Abhandlung).

Fliess 1966: Fliess P.J., *Thucydides and the Politics of Bipolarity*. Louisiana 1966.

Flower 1992: Flower H.I., "Thucydides and the Pylos Debate (4.27-29)", *Historia* 41 (1992) 40-57.

Forde 1989: Forde S., *The Ambition to Rule: Alcibiades and the Politics of Imperialism in Thucydides*. Ithaca and London 1989.

Fornara 1983: Fornara C.W., *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*. Berkeley, Los Angeles, London 1983.

Foster 2010: Foster E., *Thucydides, Pericles, and Periclean Imperialism*. Cambridge 2010.

Fox & Livingstone 2007: Fox M. & Livingstone N., "Rhetoric and Historiography", in: Worthington I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. USA, UK 2007 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 542-561.

Francis 1991: Francis E.D., "*Brachylogia Laconica*: Spartan Speeches in Thucydides", *BICS* 38 (1991-1993) 198-212.

Frangoulidis 1993: Frangoulidis S.A., "A Pattern from Homer's Odyssey in the Sicilian Narrative of Thucydides", *QUCC* 44 (1993) 95-102.

Frolov 2006: Frolov E., "The Speeches in Thucydides' "History": Their Artistic and Theoretical Purpose", in: Σκορτσής Μ. (εκδ.), *Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο για τον Θουκυδίδη: Δημηγορίες* (*III International Symposium on Thucydides: The Speeches*). Δήμος Αλίμου 2006, 113-122.

Fulkerson 2008: Fulkerson L., "Emotional Appeals in the Mytilenean Debate", *SyllClass* 19 (2008) 115-154.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Furley 2006: Furley W.D., "Thucydides and Religion", in: Rengakos A. & Tsakmakis A. (edd.), *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden, Boston 2006, 415-438.

Gagarin 2007: Gagarin M., "Backround and Origins: Oratory and Rhetoric before the Sophists", in: Worthington I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. USA, UK 2007 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 27-36.

Garrity 1998: Garrity T.F., "Thucydides 1.22.1: Content and Form in the Speeches", *AJPh* 119 (1998) 361-384.

Γεωργακοπούλου – Γούτσος 1999: Γεωργακοπούλου Α. & Γούτσος Δ., *Κείμενο και Επικοινωνία*. Αθήνα 1999 (*Γλώσσα – Κείμενο – Επικοινωνία*).

Gillis 1971: Gillis D., "The Revolt of Mytilene", *AJPh* 92 (1971) 38-47.

Gomme 1923: Gomme A.W., "Thucydides and Sphacteria", *CQ* 17 (1923) 36-40 = reprinted in: Gomme A.W., *Essays in Greek History and Literature*. Salem, New Hampshire 1937, 125-131.

Gomme 1937: Gomme A.W., "The Speeches in Thucydides", in: Gomme A.W., *Essays in Greek History and Literature*. Salem, New Hampshire 1937, 156-189.

Gomme 1953: Gomme A.W., "The Interpretation of *ΚΑΛΟΙ ΚΑΓΑΘΟΙ* in Thucydides 4.40.2", *CQ* 3 (1953) 65-68.

Gomme 1954: Gomme A.W., *The Greek Attitude to Poetry and History*. Berkeley and Los Angeles 1954 (*Sather Classical Lectures*, v. 27).

Gomme 1954 (2): Gomme A.W., "Thucydides and Kleon: The Second Battle of Amphipolis", *Hellenica* 13 (1954) 1-10.

Gomme 1956 (1): Gomme A.W., *A Historical Commentary on Thucydides. The Ten Years' War*. Volume II (Books II-III). Oxford 1956.

Gomme 1956: Gomme A.W., *A Historical Commentary on Thucydides. The Ten Years' War*. Volume III (Books IV-V.24). Oxford 1956.

Gomme 1972: Gomme A.W., *A Historical Commentary on Thucydides*. Volume I (Introduction and Commentary on Book 1). Oxford 1972.

Gomme, Andrewes, Dover 1970: Gomme A.W., Andrewes A. & Dover K.J., *A Historical Commentary on Thucydides*. Volume IV (Books V.25-VII). Oxford 1970.

Gomme, Andrewes, Dover 1981: Gomme A.W., Andrewes A., & Dover K.J., *A Historical Commentary on Thucydides*. Volume V (Book VIII). Oxford 1981.

Gommel 1966: Gommel J., *Rhetorisches Argumentieren bei Thukydides*. Hildesheim 1966 (*Spudasmata: Studien zur Klassischen Philologie und ihren Grenzgebieten*, Band X).

Graham 1964: Graham A.J., *Colony and Mother City in Ancient Greece*. Manchester 1964.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Graham 1992: Graham A.J., "Thucydides 7.13.2 and the Crews of Athenian Triremes", *TAPhA* 122 (1992) 257-270.

Graham 1998: Graham A.J., "Thucydides 7.13.2 and the Crews of the Athenian Triremes: An Addendum", *TAPhA* 128 (1998) 89-114.

Grant 1968: Grant J.R., "Thucydides 3.44.2", *Philologus* 112 (1968) 292-293.

Grant 1970: Grant M., *The Ancient Historians*. London, USA 1970.

Grant 1971: Grant J.R., "Thucydides 2.37.1", *Phoenix* 25 (1971) 104-107.

Grant 1974: Grant J.R., "Toward Knowing Thucydides", *Phoenix* 28 (1974) 81-94.

Grant 1995: Grant M., *Greek and Roman Historians: Information and Misinformation*. London and New York 1995.

Graves 1888: *The Fourth Book of Thucydides*. Edited with Notes by C.E. Graves. London[2] 1888 ([1]1884).

Graves 1891: *The Fifth Book of Thucydides*. Edited with Notes by C.E. Graves. London 1891.

Grayson 1972: Grayson C.H., "Two Passages in Thucydides", *CQ* 22 (1972) 62-73.

Greenwood 2006: Greenwood E., *Thucydides and the Shaping of History*. London 2006 (*Classical Literature and Society*).

Grethlein 2010: Grethlein J., *The Greeks and their Past: Poetry, Oratory and History in the Fifth Century BCE*. Cambridge 2010.

Grethlein 2010 (2): Grethlein J., "Experientiality and "Narrative Reference" with Thanks to Thucydides", *H & T* 49 (2010) 315-335.

Gribble 1999: Gribble D., *Alcibiades and Athens: A Study in Literary Presentation*. Oxford 1999 (*Oxford Classical Monographs*).

Gribble 2006: Gribble D., "Individuals in Thucydides", in: Rengakos A. & Tsakmakis A. (edd.), *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden, Boston 2006, 439-468.

Griffith 1961: Griffith G.T., "Some Habits of Thucydides when Introducing Persons", *PCPhS* 187 (1961) 21-33.

Griffith 1966: Griffith G.T., "*Isegoria* in the Assembly at Athens", in: Badian E. (ed.), *Ancient Society and Institutions. Studies Presented to Victor Ehrenberg on his 75th Birthday*. Oxford 1966, 115-138.

Grover Cleveland 1941: Grover Cleveland K., *Antithesis in the Speeches of the Greek Historians.* A Dissertation submitted to the Faculty of the Division of the Humanities in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy. The University of Chicago 1941.

Grube 1965: Grube G.M.A., *The Greek and Roman Critics*. London 1965.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Gruen 1971: Gruen E.S., "Thucydides, his Critics and Interpreters: *Thucydides on the Nature of Power* by A. Geoffrey Woodhead; *The Outbreak of the Peloponnesian War* by Donald Kagan; *Individuals in Thucydides* by H.D. Westlake", *The Journal of Interdisciplinary History* 1 (1971) 327-337.

Grundy 1896: Grundy G.B., "An Investigation of the Topography of the Region of Sphakteria and Pylos", *JHS* 16 (1896) 1-54.

Grundy 1911: Grundy G.B., *Thucydides and the History of his Age*. London 1911.

Guthrie 1971: Guthrie W.K.C., *The Sophists*. Cambridge 1971.

H.H. 1990: H.H., s.v. Antithese, in: *Lexikon der Alten Welt*. Die herausgeber und ihre Fachbereiche: Andresen Carl, Erbse Hartmut, Gigon Olof, Schefold Karl, Stroheker Karl Friedrich, Zinn Ernst. Band I (A commentariis – Gynaikonomen). Zürich und München 1990, 190.

Habinek 2005: Habinek T., *Ancient Rhetoric and Oratory*. USA, UK 2005 (*Blackwell Introductions to the Classical World*).

Halliday & Hasan 1976: Halliday M.A.K. & Hasan R., *Cohesion in English*. Longman 1976.

Halliday 1994: Halliday M.A.K., *An Introduction to Functional Grammar*. London, Melbourne, Auckland[2] 1994 ([1]1985).

Hammond 1973: Hammond N.G.L., "The Particular and the Universal in the Speeches in Thucydides with Special Reference to that of Hermocrates at Gela", in: Stadter P.A. (ed.), *The Speeches in Thucydides: A Collection of Original Studies with a Bibliography*. Chapel Hill 1973, 49-59.

Hammond 1992: Hammond N.G.L., "Plataea's Relations with Thebes, Sparta and Athens", *JHS* 112 (1992) 143-150.

Hammond 2009: *Thucydides:* The Peloponnesian War. A New Translation by Martin Hammond. Introduction by P.J. Rhodes. Oxford 2009 (*Oxford World's Classics*).

Hansen 1978: Hansen M.H., "*Nomos* and *Psephisma* in Fourth-Century Athens", *GRBS* 19 (1978) 315-330.

Hansen 1993: Hansen M.H., "The Battle Exhortation in Ancient Historiography, Fact or Fiction?", *Historia* 42 (1993) 161-180.

Hansen 1998: Hansen M.H., "The Little Grey Horse – Henry V's Speech at Agincourt and the Battle Exhortation in Ancient Historiography", *Histos* 2 (1998) 46-63.

Hansen 2008: Hansen M.H., "Thucydides' Description of Democracy (2.37.1) and the EU-Convention of 2003", *GRBS* 48 (2008) 15-26.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Hanson 1996: Strassler R.B. (ed.), *The Landmark Thucydides: A Comprehensive Guide to* the Peloponnesian War. A Newly Revised Edition of the Richard Crawley Translation with Maps, Annotations, Appendices, and Encyclopedic Index (with an Introduction by Victor Davis Hanson). New York, London, Toronto, Sydney, Singapore 1996.

Harris 1992: Harris E.M., "Pericles' Praise of Athenian Democracy: Thucydides 2.37.1", *HSCPh* 94 (1992) 157-167.

Harris 2013: Harris E.M., "How to address an Athenian Assembly: Rhetoric and Political Tactics in the Debate about Mytilene (Thuc. 3.37-50)", *CQ* 63 (2013) 94-109.

Heath 1990: Heath M., "Justice in Thucydides' Athenian Speeches", *Historia* 39 (1990) 385-400.

Hinrichs 1981: Hinrichs F.T., "Hermokrates bei Thukydides", *Hermes* 109 (1981) 46-59.

Hogan 1972: Hogan J.C., "Thucydides 3.52-68 and Euripides' *Hecuba*", *Phoenix* 26 (1972) 241-257.

Hogan 1989: Hogan J.T., *The Decline of* Logos *in Thucydides' Athenian Speeches*. A Dissertation submitted to the Faculty of the University of North Carolina at Chapel Hill in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Department of Classics. Chapel Hill 1989.

Holladay 1978: Holladay A.J., "Athenian Strategy in the Archidamian War", *Historia* 27 (1978) 399-427.

Hollingsworth 1915: Hollingsworth J.E., *Antithesis in the Attic Orators from Antiphon to Isaeus.* A Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Literature in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy. The University of Chicago 1915.

Holmes 1903 (1): Holmes D.H., "Several Papers on the Type of the Greek Epitaphios with Special Reference to the Oration in Thucydides. First Paper", *The New York Latin Leaflet*, Vol. 3, 68 (1903) 1-2.

Holmes 1903 (2): Holmes D.H., "Several Papers on the Type of the Greek Epitaphios with Special Reference to the Oration in Thucydides. Third Paper", *The New York Latin Leaflet*, Vol. 3, 71 (1903) 1-2.

Holmes 1903 (3): Holmes D.H., "Several Papers on the Type of the Greek Epitaphios with Special Reference to the Oration in Thucydides. Fourth Paper", *The New York Latin Leaflet*, Vol. 3, 70 (1903) 1-2.

Hooker 1974: Hooker J.T., "*Χάρις* and *ἀρετὴ* in Thucydides", *Hermes* 102 (1974) 164-169.

Hooker 1989: Hooker J.T., "Spartan Propaganda", in: Powell A. (ed.), *Classical Sparta: Techniques behind her Success*. With a Foreword by Paul Cartledge. Worcester 1989, 122-141.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Hornblower 1987: Hornblower S., *Thucydides*. London 1987.

Hornblower 1991: Hornblower S., *A Commentary on Thucydides*. Volume I (Books I-III). Oxford 1991.

Hornblower 1996: Hornblower S., *A Commentary on Thucydides*. Volume II (Books IV-V.24). Oxford 1996.

Hornblower 2008: Hornblower S., *A Commentary on Thucydides*. Volume III (Books 5.25-8.109). Oxford 2008.

Hudson – Williams 1948: Hudson – Williams H.L., "Thucydides, Isocrates, and the Rhetorical Method of Composition", *CQ* 42 (1948) 76-81.

Hudson – Williams 1950: Hudson – Williams H.L., "Conventional Forms of Debate and the Melian Dialogue", *AJPh* 71 (1950) 156-169.

Hudson – Williams 1951: Hudson – Williams H.L., "Political Speeches in Athens", *CQ* 1 (1951) 68-73.

Humbert 1954: Humbert J., *Συντακτικὸν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Γεωργίου Ι. Κουρμούλη) (*Syntaxe Grecque*. Paris1[2] 1954 (*Collection de Philologie Classique* (II))). Αθῆναι 1957.

Hunter 1973: Hunter V.J., *Thucydides: The Artful Reporter*. Hakkert, Toronto 1973.

Hunter 1982: Hunter V., *Past and Process in Herodotus and Thucydides*. Princeton, New Jersey 1982.

Hunter 1986: Hunter V., "Thucydides, Gorgias, and Mass Psychology", Hermes 114 (1986) 412-429.

Hussey 1985: Hussey E., "Thucydidean History and Democritean Theory", in: Cartledge P.A. & Harvey F.D. (edd.), *Crux: Essays Presented to G.E.M. de Ste. Croix on his 75th Birthday*. Exeter, England 1985 (*History of Political Thought,* Volume VI, Issue 1/2), 118-138.

Jackendoff 1972: Jackendoff R.S., *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge 1972 (*Studies in Linguistic Series* 2).

Jacoby 1944: Jacoby F., "*Patrios Nomos*: State Burial in Athens and the Public Cemetary in the Kerameikos", *JHS* 64 (1944) 37-66.

Jaeger 1959: Jaeger W., *Παιδεία: Η μόρφωσις του Έλληνος ανθρώπου*. Μετάφρασις: Γεωργίου Π. Βερροίου. Πρόλογος: Ι.Ν. Θεοδωρακοπούλου. Τόμος Α΄ (*Paideia: Die Formung des griechischen Menschen*. Berlin 1959). Αθήναι 1968.

Jasinski 2001: Jasinski J., *Sourcebook on Rhetoric. Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies*. California 2001.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Jebb 1880: Jebb R., "The Speeches of Thucydides", in: Abbott E. (ed.), *Hellenica: A Collection of Essays on Greek Poetry, Philosophy, History and Religion*. Oxford and Cambridge 1880, 266-323 = reprinted in: Jebb R., *Essays and Addresses*. Cambridge 1907, 359-445.

Jebb 1893: Jebb R.C., *The Attic Orators from Antiphon to Isaeus*. Volume I. London and New York^{2} 1893 (^{1}1876).

Jones 1953: Jones A.H.M., "The Athenian Democracy and Its Critics", *The Cambridge Historical Journal* 11 (1953) 1-26.

Jordan 1986: Jordan B., "Witnesses in the Asembly: Thucydides 6.14 and [Xenophon] *Athenaion Politeia* 2.17", *CPh* 81 (1986) 133-135.

Jordan 2000: Jordan B., "The Sicilian Expedition was a Potemkin Fleet", *CQ* 50 (2000) 63-79.

Jowett 1881 (1, 2): Jowett B., *Thucydides*. Translated into English with Introduction, Marginal Analysis, Notes, and Indices. In Two Volumes (Volume I: Containing the Text, Volume II: Containing the Notes). Oxford 1881.

Kagan 1969: Kagan D., *The Outbreak of the Peloponnesian War*. Ithaca and London 1969.

Kagan 1974: Kagan D., *The Archidamian War*. Ithaca and London 1974.

Kagan 1975: Kagan D., "The Speeches in Thucydides and the Mytilene Debate", *YCS* 24 (1975) 71-94 (*Studies in the Greek Historians in Memory of Adam Parry*).

Kagan 1981: Kagan D., *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*. Ithaca and London 1981.

Kagan 1991: Kagan D., *Pericles of Athens and the Birth of Democracy*. New York 1991.

Kagan 1995: Kagan D., *On the Origins of War and the Preservation of Peace*. New York, London 1995.

Κακριδής 1941: Κακριδής Ι.Θ., *Ερμηνευτικά Σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*. Αθήνα 1941 (*Η Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου*, Αρ. 1).

Κακριδής 2000: Κακριδής Ι.Θ., *Περικλέους Επιτάφιος (Θουκυδ. ΙΙ 34-46)*. Κείμενο, Μετάφραση, Σχόλια, Επιλεγόμενα. Αθήνα^{11} 2000.

Kallet-Marx 1993: Kallet-Marx L., "Thucydides 2.45.2 and the Status of War Widows in Periclean Athens", in: Rosen R.M. & Farrell J. (edd.), *Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald*. Ann Arbor 1993, 133-143.

Kallet-Marx 1993 (2): Kallet-Marx L., *Money, Expense, and Naval Power in Thucydides' History 1-5.24*. Berkeley, Los Angeles, Oxford 1993.

Kallet 2001: Kallet L., *Money and the Corrosion of Power in Thucydides: The Sicilian Expedition and Its Aftermath*. Berkeley, Los Angeles, London 2001.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Κανάκης 2007: Κανάκης Κ., *Εισαγωγή στην Πραγματολογία: Γνωστικές και Κοινωνικές Όψεις της Γλωσσικής Χρήσης*. Αθήνα 2007.

Καραούζα 2007: Karaouza E., *Cohesion and Text Structure in Attic Greek Prose.* A Thesis submitted to the University of Birmingham for the Degree of Doctor of Philosophy (Ph.D.). The University of Birmingham 2007.

Κασίνης 1998: Κασίνης Κ.Γ., *Η Ρητορική των Διδαχών του Μηνιάτη*. Τόμος Α: *Η Αντίθεση*. Αθήνα 1998.

Kennedy 1958: Kennedy G.A., "Aristotle on the Period", *HSCPh* 63 (1958) 283-288.

Kennedy 1959: Kennedy G.A., "Focusing of Arguments in Greek Deliberative Oratory", *TAPhA* 90 (1959) 131-138 = reprinted in: Nagy G. (ed.), *Greek Literature*. Volume 5: *Greek Literature in the Classical Period: The Prose of Historiography and Oratory*. New York, London 2001, 377-384.

Kennedy 1963: Kennedy G.A., *The Art of Persuasion in Greece*. Princeton, New Jersey 1963.

Kennedy 1980: Kennedy G.A., *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. USA 1980.

Kennedy 1989: Kennedy G.A., "The Evolution of a Theory of Artistic Prose", in: Kennedy G.A. (ed.), *The Cambridge History of Literary Criticism*. Volume I: *Classical Criticism*. Cambridge 1989, 184-199.

Kennedy 1994: Kennedy G.A., *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton 1994.

Kirby 1990: Kirby J.T., "The "Great Triangle" in Early Greek Rhetoric and Poetics", *Rhetorica* 8 (1990) 213-228.

Kitto 1966: Kitto H.D.F., *Poiesis: Structure and Thought*. Berkeley and Los Angeles 1966 (*Sather Classical Lectures*, Volume 36).

König 1991: König E., *The Meaning of Focus Particles: A Comparative Perspective*. London and New York 1991 (*Theoretical Linguistics*).

Kopperschmidt 1971: Kopperschmidt J., "Rhetorik und Theodizze: Studie zur hermeneutischen Funktionalität der Rhetorik bei Augustin", *Kerygma und Dogma: Zeitschrift für theologische Forschung und kirchliche Lehre* 17 (1971) 273-291 = reprinted in: Kopperschmidt J. (ed,), *Rhetorik: Zwei Bände*. Erster Band: *Rhetorik als Texttheorie*. Darmstadt 1990, 336-362.

Kozak 2008: Kozak L., ""Hope is not a Strategy": Homer's Hector and Thucydides' Nicias", in: Pigoń J. (ed.), *The Children of Herodotus: Greek and Roman .Historiography and Related Genres*. Newcastle (UK) 2008, 58-68.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Krifka 2007: Krifka M., "Basic Notions of Information Structure", in: Féry C., Fanselow G, Krifka M. (edd.), *Interdisciplinary Studies on Information Structure*. Vol. 6: *The Notions of Information Structure* 2007, 13-55.

Krüger 1858: Krüger K.W., *Thukydides Ξυγγραφή*. Mit erklärenden Anmerkungen. Hildesheim, New York 1972 (*Reprografischer Nachdruck der Ausgabe*. Berlin 1858-1860).

Kühner & Gerth 1898: Kühner R. & Gerth B., *Μεγάλη Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσης*. Μετάφραση Ευσταθίου Γ. Σταθάκη. Μέρος Δεύτερον, Τμήμα Δεύτερον: *Συντακτικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*. Τόμος Β (*Ausführliche Grammatik der Griechischen Sprache*. Hannover and Leipzig 1898).

Lacey 1964: Lacey W.K., "Thucydides, II, 45, 2", *PCPhS* 10 (1964) 47-49.

Laird 1999: Laird A., *Powers of Expression, Expressions of Power: Speech Presentation and Latin Literature*. Oxford 1999.

Lamb 1914: Lamb W.R.M., *Clio Enthroned: A Study of Prose-Form in Thucydides*. Cambridge 1914.

Lambrecht 1994: Lambrecht K., *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and the Mental Representations of Discourse Referents*. Cambridge 1994.

Landfester 1997: Landfester M., *Einführung in die Stilistik der Griechischen und Lateinischen Literatursprachen: Mit einem Beitrag von Barbara Kuhn über Formen des Prosarhythmus*. Darmstadt 1997 (*Die Altertumswissenschaft*).

Landmann 1932: Landmann G.P., *Eine Rede des Thukydides: Die Friedensmahnung des Hermokrates*. Kiel 1932.

Lang 1968: Lang M.L., "Thucydides and the Epidamnian Affair", *CW* 61 (1968) 173-176.

Lang 1972: Lang M.L., "Cleon as the Anti-Pericles", *CPh* 67 (1972) 159-169.

Lang 1999: Lang M.B., "The Thucydidean Tetralogy (1.67-88)", *CQ* 49 (1999) 326-329.

Lanham 1991: Lanham R.A., *A Handlist of Rhetorical Terms*. Berkeley^{2} 1991.

Lateiner 1975: Lateiner D., "The Speech of Teutiaplus (Thuc. 3.30)", *GRBS* 16 (1975) 175-184.

Lateiner 1985: Lateiner D., "Nicias' Inadequate Encouragement (Thucydides 7.69.2)", *CPh* 80 (1985) 201-213.

Lattimore 1962: Lattimore R., *Themes in Greek and Latin Epitaphs*. Urbana 1962.

Lausberg 1963: Lausberg H., *Elemente der literarischen Rhetorik: Eine Einführung für Studierende der klassischen, romanischen, englischen und deutchen Philologie*. München 1963.

Lausberg 1990: Lausberg H., *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. Stuttgart^{3} 1990.

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΣΤΟΥ

Legon 1968: Legon R.P., "Megara and Mytilene", *Phoenix* 22 (1968) 200-225.

Leimbach 1985: Leimbach R., *Militärische Musterrhetorik: Eine Untersuchung zu den Feldherrnreden des Thukydides*. Stuttgart 1985.

Leske 1875: Leske P., *Über die verschiedene Abfassungssungszeit der Theile der thukydideischen Geschichte des peloponnes. Krieges*. Liegnitz 1875.

Levinson 1983: Levinson S.C., *Pragmatics*. Cambridge, New York 1983 (*Cambridge Textbooks in Linguistics*).

Liebeschuetz 1968: Liebeschuetz W., "Thucydides and the Sicilian Expedition", *Historia* 17 (1968) 289-306.

Livingstone 1943: *Thucydides:* The History of the Peloponnesian War. Edited in Translation by Sir Richard Livingstone. London, Oxford, New York 1943.

Lloyd 1966: Lloyd G.E.R., *Polarity and Analogy: Two Types of Argumentation in Early Greek Thought*. Cambridge, London 1966.

Loraux 2006: Loraux N., *The Invention of Athens: The Funeral Oration in the Classical City*. (*Invention d'Athènes*). Translated by Alan Sheridan. New York 2006.

***LSJ*:** Liddell H.G. & Scott R., *A Greek-English Lexicon*. Revised and Augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie. Oxford[9] 1940.

Luce 1997: Luce T.J., *The Greek Historians*. London, New York 1997.

Luginbill 1990: Luginbill R.D., *Individual Psychology and National Character in Thucydides*. Dissertation submitted in Partial Satisfaction of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in Classics. University of California 1990.

Luginbill 2006: Luginbill R.D., "The Thucydidean Element in the Speeches of the Mytilenaean Debate: *History* 3.37-48", *Akroterion* 51 (2006) 21-42.

Luschnat 1970: Luschnat O., s.v. Thukydides der Historiker, in: *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa. Fortgeführt von Wilhelm Kroll und Karl Mittelhaus. Unter Mitwirkung Zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von Konrat Ziegler. Supplementband XII (Abdigildus bis Thukydides). München, Zürich 1970, 1085-1354.

Lyons 1995: Lyons J., *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge 1995.

Mackie 1996: Mackie C.J., "Homer and Thucydides: Corcyra and Sicily", *CQ* 46 (1996) 103-113.

Macleod 1974: Macleod C., "Form and Meaning in the Melian Dialogue", *Historia* 23 (1974) 385-400 = reprinted in: Macleod C., *Collected Essays*. Oxford 1983, 52-67.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Macleod 1975: Macleod C., "Rhetoric and History (Thucydides 6.16-18)", *QS* 2 (1975) 39-65 = reprinted in: Macleod C., *Collected Essays*. Oxford 1983, 68-87.

Macleod 1977: Macleod C., "Thucydides' Plataean Debate", *GRBS* 18 (1977) 227-246 = reprinted in: Macleod C., *Collected Essays*. Oxford 1983, 103-122.

Macleod 1978: Macleod C., "Reason and Necessity: Thucydides 3.9-14, 37-48", *JHS* 98 (1978) 64-78 = reprinted in: Macleod C., *Collected Essays*. Oxford 1983, 88-102.

Macleod 1983: Macleod C., "Thucydides and Tragedy", in: Macleod C., *Collected Essays*. Oxford 1983,140-158.

Mader 1993: Mader G., "Strong Points, Weak Argument: Athenagoras on the Sicilian Expedition (Thucydides 6.36-38)", *Hermes* 121 (1993) 433-440.

Marchant 1891: Marchant E.C., *Thucydides Book II*. London, New York 1891.

Marchant 1893: Marchant E.C., *Thucydides Book VII*. London, New York 1893.

Marchant 1897: Marchant E.C., *Thucydides Book VI*. London 1897.

Marchant 1898: Marchant E.C., "Observations on Thuc. Book I: *Thucydides*, erklärt by J. Classen; J. Steup", *CR* 12 (1898) 258-265.

Marchant 1905: Marchant E.C., *Thucydides Book I*. London, New York 1905.

Marchant 1909: Marchant E.C., *Thucydides Book III*. London 1909.

Marinatos 1980: Marinatos N., "Nicias as a Wise Advisor and Tragic Warner in Thucydides", *Philologus* 124 (1980) 305-310.

Marinatos 1981: Marinatos N., "Thucydides and Oracles", *JHS* 101 (1981) 138-140.

Marincola 1989: Marincola J.M., "Thucydides 1.22.2", *CPh* 84 (1989) 216-223.

Marincola 1997: Marincola J., *Authority and Tradition in Ancient Historiography*. Cambridge 1997.

Marincola 2001: Marincola J., *Greek Historians*. Oxford 2001 (*G&R: New Surveys in the Classics* 31).

Marincola 2007: Marincola J., "Speeches in Classical Historiography", in: Marincola J. (ed.), *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Volume I. USA 2007, 118-132.

Marshall 1984: Marshall M.H.B., "Cleon and Pericles: Sphacteria", *G&R* 31 (1984) 19-36.

Martin 1974: Martin J., *Antike Rhetorik: Technik und Methode*. München 1974 (*Handbuch der Altertumswissenschaft* begründet von Iwan von Müller, erweitert von Walter Otto, fortgeführt von Hermann Bengtson. Zweite Abteilung, Dritter Teil (II.3)).

Mattingly 1963: Mattingly H.B., "The Growth of Athenian Imperialism", *Historia* 12 (1963) 257-273.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Mattingly 1966: Mattingly H.B., "Periclean Imperialism", in: Badian E. (ed.), *Ancient Society and Institutions. Studies Presented to Victor Ehrenberg on his 75th Birthday*. Oxford 1966, 193-223.

Mayer 1913: Mayer H., *Prodikos von Keos und die Anfänge der Synonymik bei den Griechen*. Paderborn 1913 (*Rhetorische Studien*, Heft 1).

Mayoral 2001: Mayoral J.A., s.v. antithesis in: Sloane T.O. (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford 2001, 27-28.

McGregor 1965: McGregor M.F., "The Genius of Alcibiades", *Phoenix* 19 (1965) 27-46.

Meibauer 2006: Meibauer J., *Pragmatik: Eine Einführung*. Stauffenburg[2] 2006.

Meister 1990: Meister K., *Die griechische Geschichtsschreibung: Von den Anfängen bis zum Ende des Hellenismus*. Stuttgart, Berlin, Köln 1990.

Meritt 1954: Meritt B.D., "Athenian Covenant with Mytilene", *AJPh* 75 (1954) 359-368.

Millar 1976: Millar C.M.H., "Thucydides for the Amateur", *G&R* 23 (1976) 5-13.

Moles 1993: Moles J.L., "Truth and Untruth in Herodotus and Thucydides", in: Gill C. & Wiseman T.P. (edd.), *Lies and Fiction in the Ancient World*. Exeter 1993, 89-121.

Molnár 2001: Molnár V., "Contrast from a Contrastive Perspective", in: *ESSLLI* 2001 (Kruijff-Korbayová I. & Steedman M. (edd.), *Workshop on Information Structure, Discourse Structure and Discourse Semantics*), 99-114.

Momigliano 1978: Momigliano A., "Greek Historiography", *H & T* 17 (1978) 1-28.

Mommsen 1982: Mommsen P., "Der Kontrapost im Sprachkunstwerk: Beobachtungen zur Komposition und Deutung des thukydideischen Epitaphios im Vergleich zur Stlele Albani in Rom (Helbig IV[4] [1972] Nr. 3257) Mit Tafeln VII-XIII", *Gymnasiun* 89 (1982) 236-254.

Monoson 1994: Monoson S.S., "Citizen as *ERASTES*: Erotic Imagery and the Idea of Reciprocity in the Periclean Funeral Oration", *Political Theory* 22 (1994) 253-276.

Monoson & Loriaux 1998: Monoson S.S., Loriaux M., "The Illusion of Power and the Disruption of Moral Norms: Thucydides' Critique of the Periclean Policy", *The American Political Science Review* 92 (1998) 285-297.

Moraux 1954: Moraux P., "Thucydide et la Rhétorique: Étude sur la Structure de deux Discours (III, 37-48)", *LEC* 22 (1954) 3-23.

Morrison 1999: Morrison J.V., "Preface to Thucydides: Rereading the Corcyrean Conflict (1.24-55)", *ClAnt* 18 (1999) 94-131.

Morrison 2006: Morrison J.V., "Interaction of Speech and Narrative in Thucydides", in: Rengakos A. & Tsakmakis A. (edd.), *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden, Boston 2006, 251-277.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Morrison 2006 (2): Morrison J.V., *Reading Thucydides*. Columbus (The Ohio State University) 2006.

Μπήαν 1980: Μπήαν Π., «Αντίθεση και Σύνθεση στον *Φιλοκτήτη* του Γιάννη Ρίτσου», στο: *Μελέτες για το Γιάννη Ρίτσο: Αντίθεση και Σύνθεση στην Ποίηση του Γιάννη Ρίτσου*, μετάφραση Γιάννης Κρητικός, επιμέλεια Αικ. Μακρυνικόλα. Κέδρος 1980, 111-146.

Murari Pires 1998: Murari Pires F., "The Rhetoric of Method (Thucydides 1.22 and 2.35), *AHB* 12 (1998) 106-112.

Murray 1961: Murray H.A., "Two Notes on the Evaluation of Nicias in Thucydides", *BICS* 8 (1961) 33-46.

Νάκας 1993: Νάκας Θ., «Η Λεξική Αντίθεση και η Ρητορική της (με παραδείγματα από τον διαφημιστικό και το δημοσιογραφικό λόγο)», *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 18 (1993) 199-274.

Navarre 1900: Navarre O., *Essai sur la Rhétorique Grecque avant Aristote*. Paris 1900.

Nestle 1914: Nestle W., "Thukydides und die Sophistik", *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum* 33 (1914) 649-685.

Nicolai 2011: Nicolai R., "*Logos didaskalos*: Direct Speech as a Critical Tool in Thucydides", in: Rechenauer G. & Pothou V. (edd.), *Thucydides – A Violent Teacher?: History and Its Representations*. Goettingen 2011, 159-169.

Nieschke 1885: Nieschke A., *De Thucydide Antiphontis Discipulo et Homeri Imitatore*. Münden 1885.

Norden 1915: Norden E., *Die Antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*. Erster Band. Leipzig, Berlin 1915.

North 1956: North H.F., "Rhetoric and Historiography", *QJS* 42 (1956) 234-242.

Ober 1989: Ober J., *Μάζες και Ελίτ στη Δημοκρατική Αθήνα: Ρητορική, Ιδεολογία και η Ισχύς του Λαού*. Μετάφραση – Απόδοση αρχαίων χωρίων – Σχόλια: Βάλια Γ. Σερέτη. Επιστημονική θεώρηση: Γ.Ι. Μανιάτης (*Mass and Elite in Democratic Athens*. Princeton 1989). Αθήνα 2003.

Ober 1993: Ober J., "Public Speech and the Power of the People in Democratic Athens", *Political Science and Politics* 26 (1993) 481-486.

Ober 1993 (1): Ober J., "Thucydides' Criticism of Democratic Knowledge", in: Rosen R.M. & Farrell J. (edd.), *Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald*. Ann Arbor 1993, 81-98.

Ober 1994: Ober J., "Civic Ideology and Counterhegemonic Discourse: Thucydides on the Sicilian Debate", in: Boegehold A.L. & Scafuro A.C. (edd.), *Athenian Identity and Civic Ideology*. Baltimore and London 1994, 102-126.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Ober & Perry 2014: Ober J. & Perry T., "Thucydides as Prospect Theorist", *Polis: The Journal for Ancient Greek Political Thought* 31 (2014) 206-232 [1-44].

Oeltze 1887: Oeltze O., *De Particularum μὲν et δὲ apud Thucydidem usu*. Dissertatio Inauguralis Philologica quam Amplissimi Philosophorum Ordinis Consensu et Auctoritate ad summos in Philosophia Honores in Universitate Fridericiana Halensi cum Vitebergensi Consociata a Philosophorum Ordine Rite Impetrandos. Halis Saxonum 1887.

Oliver 1951: Oliver J.H., "On the Funeral Oration of Pericles", *RhM* 94 (1951) 327-330.

Oliver 1955: Oliver J.H., "Praise of Periclean Athens as a Mixed Constitution", *RhM* 98 (1955) 37-40.

Oost 1975: Oost S.I., "Thucydides and the Irrational: Sundry Passages", *CPh* 70 (1975) 186-196.

Orwin 1984: Orwin C., "The Just and the Advantageous in Thucydides: The Case of the Mytilenaian Debate", *The American Political Science Review* 78 (1984) 485-494.

Orwin 1986: Orwin C., "Justifying Empire: The Speech of the Athenians at Sparta and the Problem of Justice in Thucydides", *The Journal of Politics* 48 (1986) 72-85.

Orwin 1994: Orwin C., *The Humanity of Thucydides*. Princeton, New Jersey 1994.

Ostwald 1979: Ostwald M., "Diodotus, Son of Eucrates", *GRBS* 20 (1979) 5-13.

Palmer 1982: Palmer M., "Alcibiades and the Question of Tyranny in Thucydides", *Canadian Journal of Political Science* 15 (1982) 103-124.

Παναγόπουλος 2006: Παναγόπουλος Α., «Η Τελευταία Παρακέλευση του Νικία (Θουκυδίδης, 7.77)», στο: Σκορτσής Μ. (εκδ.), *Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο για τον Θουκυδίδη: Δημηγορίες* (*III International Symposium on Thucydides: The Speeches*). Δήμος Αλίμου 2006, 150-155.

Parker 1989: Parker R., "Spartan Religion", in: Powell A. (ed.), *Classical Sparta: Techniques behind her Success*. With a Foreword by Paul Cartledge. Worcester 1989, 142-172.

Parry 1957: Parry A.M., Logos *and* Ergon *in Thucydides*. New Introduction by Donald Kagan. Salem, New Hampshire 1981 (originally presented as the Author's Thesis 1957) (*Monographs in Classical Studies*) (ΛΟΓΟΣ *and* ΕΡΓΟΝ *in Thucydides*. A Thesis presented by Adam Milman Parry to the Department of Classics in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Subject of Classical Philology. Harvard University. Cambridge, Massachusetts 1957).

Parry 1969: Parry A., "The Language of Thucydides' Description of the Plague", *BICS* 16 (1969) 106-118.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Parry 1970: Parry A., "Thucydides' Use of Abstract Language", *Yale French Studies* 45 (1970) 3-20 = reprinted in: Parry A.M., *The Language of Achilles and other Papers*. Oxford 1989, 177-194.

Parry 1972: Parry A., "Thucydides' Historical Perspective", *YCS* 22 (1972) 47-61 (*Studies in Fifth-Century Thought and Literature*).

Patzer 1937: Patzer H., *Das Problem der Geschichtsschreibung des Thukydides und die thukydideische Frage*. Berlin 1937.

Pearson 1943: Pearson L., "Three Notes on the Funeral Oration of Pericles", *AJPh* 64 (1943) 399-407.

Pearson 1947: Pearson L., "Thucydides as Reporter and Critic", *TAPhA* 78 (1947) 37-60 = reprinted in: Lateiner D. & Stephens S.A. (edd.), *Selected Papers of Lionel Pearson*. California 1983, 67-90.

Pearson 1954: Pearson L., "Real and Conventional Personalities in Greek History", *JHI* 15 (1954) 136-145 = reprinted in: Lateiner D. & Stephens S.A. (edd.), *Selected Papers of Lionel Pearson*. California 1983, 110-119.

Pelling 1991: Pelling C.B.R., "Thucydides' Archidamus and Herodotus' Artabanus", in: Flower M.A. & Toher M. (edd.), *Georgica: Greek Studies in Honour of George Cawkwell*. London 1991, 120-142 (*Institute of Classical Studies*, Bullentin Supplement 58).

Pelling 2000: Pelling C., *Literary Texts and the Greek Historian*. London and New York 2000 (*Approaching the Ancient World*).

Pernot 2000: Pernot L., *Rhetoric in Antiquity*. Translation by W.E. Higgins (*La Rhétorique dans l' Antiquité*. Paris 2000). Washington 2005.

Perry 1937: Perry B.E., "The Early Greek Capacity for Viewing Things Separately", *TAPhA* 68 (1937) 403-427.

Pitcher 2007: Pitcher L.V., "Characterization in Ancient Historiography", in: Marincola J. (ed.), *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Volume I. USA 2007, 102-117.

Plant 1988: Plant I., "A Note on Thucydides I 22,1: *ἡ ξύμπασα γνώμη* = General Sense?", *Athenaeum* 66 (1988) 201-202.

Plant 1999: Plant I.M., "The Influence of Forensic Oratory on Thucydides' Principles of Method", *CQ* 49 (1999) 62-73.

Plett 2001: Plett H.F., s.v. Figures of Speech, in: Sloane T.O. (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric*. Oxford 2001, 309-314.

Pohlenz 1919: Pohlenz M., "Thukydidesstudien I", *NGG* (1919) 95-138 = reprinted in: Dörrie H. (ed.), *Max Pohlenz: Kleine Schriften II*. Hildesheim 1965, 210-253.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Pontier 2013: Pontier P., "The *Litotes* of Thucydides", in: Tsakmakis A., & Tamiolaki M. (edd.), *Thucydides between History and Literature*. Berlin, Boston 2013 (*Trends in Classics – Supplementary Volumes*, Volume 17), 353-370.

Pope 1988: Pope M., "Thucydides and Democracy", *Historia* 37 (1988) 276-296.

Porciani 2007: Porciani L., "The Enigma of Discourse: A View of Thucydides", in: Marincola J., *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Volume II. USA 2007, 328-335.

Porter 2010: Porter J.I., "Language as a System in Ancient Rhetoric and Grammar", in: Bakker E.J. (ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. United Kingdom 2010, 512-523 (*Blackwell Companions to the Ancient World*).

Powell 1936: Powell J.E., "The Programme of Thucydides. Review of *Das Programm des Thukydides* by August Grosskinsky", *CR* 50 (1936) 174-175.

Powell 1979: Powell C.A., "Religion and the Sicilian Expedition", *Historia* 28 (1979) 15-31.

Powell 1989: Powell A., "Mendacity and Sparta's Use of the Visual", in: Powell A. (ed.), *Classical Sparta: Techniques behind her Success*. With a Foreword by Paul Cartledge. Worcester 1989, 173-192.

Pozzi 1983: Pozzi D.C., "Thucydides ii.35-46: A Text of Power Ideology", *CJ* 78 (1982-1983) 221-231.

Price 2001: Price J.J., *Thucydides and Internal War*. Cambridge 2001.

Pritchard 1996: Pritchard D., "Thucydides and the Tradition of the Athenian Funeral Oration", *AH* 26 (1996) 137-150.

Pritchett 1975: Pritchett W.K., *Dionysius of Halicarnassus:* On Thucydides. English Translation, based on the Greek Text of Usener-Radermacher. With Commentary. Berkeley, Los Angeles, London 1975.

Pritchett 1994: Pritchett W.K., "The General's Exhortations in Greek Warfare", in: Pritchett W.K., *Essays in Greek History*. Amsterdam 1994, 27-109.

Proctor 1980: Proctor D., *The Experience of Thucydides*. England 1980.

Pusey 1940: Pusey N.M., "Alcibiades and *τὸ φιλόπολι*", *HSCPh* 51 (1940) 215-231.

Quackenbos 1896: Quackenbos J.D., *Practical Rhetoric*. New York, Cincinnati, Chicago 1896.

Quinn 1964: Quinn T.J., "Thucydides and the Unpopularity of the Athenian Empire", *Historia* 13 (1964) 257-266.

Quinn 1982: Quinn A., *Figures of Speech: 60 Ways to turn a Phrase*. Routledge 1982.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΦΕΣΤΟΥ

Raubitschek 1973: Raubitschek A.E., "The Speech of the Athenians at Sparta" in: Stadter P.A. (ed.), *The Speeches in Thucydides: A Collection of Original Studies with a Bibliography*. Chapel Hill 1973, 32-48.

Rawlings 1981: Rawlings H.R. III, *The Structure of Thucydides'* History. Princeton, New Jersey 1981.

Rhodes 1987: Rhodes P.J., "Thucydides on the Causes of the Peloponnesian War", *Hermes* 115 (1987) 154-165.

Rhodes 1988: Rhodes P.J., *Thucydides:* History *II*. Edited with Translation and Commentary. Warminster 1988.

Rhodes 1994: Rhodes P.J., *Thucydides* History *III*. Edited with Translation and Commentary. Warminster 1994.

Rhodes 1994 (2): Rhodes P.J., "In Defence of the Greek Historians", *G&R* 41 (1994) 156-171.

Rhodes 1998: Rhodes P.J., *Thucydides:* History *IV.1 – V.24*. Edited with Translation and Commentary. Warminster 1998.

Rhodes 2008: Rhodes P.J., "Thucydides and his Audience: What Thucydides explains and what he does not", *AAntHung* 48 (2008) 83-88.

Rhodes 2009: *Thucydides: The Peloponnesian War*. A New Translation by Martin Hammond. Introduction by P.J. Rhodes. Oxford 2009 (*Oxford World's Classics*).

Rhodes 2011: Rhodes P.J., *Alcibiades*. Great Britain 2011.

Rhodes 2014: Rhodes P.J., *Thucydides'* History *Book 1*. With an Introduction, Translation & Commentary. Oxford 2014 (*Aris & Phillips Classical Texts*).

Ridley 1981: Ridley R.T., "*Exegesis* and Audience in Thucydides", *Hermes* 109 (1981) 25-46.

Rijksbaron 1996: Rijksbaron A., "Adverb or Connector? The Case of *καί… δέ*", in: Rijksbaron A. (ed.), *New Approaches to Greek Particles: Proceedings of the Colloquium held in Amsterdam, January 4-6-1996 to honour C.J. Ruijgh on the Occasion of his Retirement*. Amsterdam 1997, 187-208 (*Amsterdam Studies in Classical Philology* 7).

Rittelmeyer 1915: Rittelmeyer F., *Thykydides und die Sophistik.* Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen Philosophischen Fakultät der Friedrich-Alexanders-Universität Erlangen. Leipzig 1915.

Robertson 1893: Robertson J.C., *The Gorgianic Figures in Early Greek Prose*. A Dissertation presented for the Degree of Doctor of Philosophy in the Johns Hopkins University 1891, Baltimore 1893.

Rohdich 1978: Rohdich H., "Thukydides II 35", *RhM* 121 (1978) 226-239.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Roisman 1987: Roisman J., "Alkidas in Thucydides", *Historia* 36 (1987) 385-421.

Rokeah 1982: Rokeah D., "*Τὰ δέοντα περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων*. Speeches in Thucydides: Factual Reporting or Creative Writing?", *Athenaeum* 60 (1982) 386-401.

Rood 1998: Rood T., *Thucydides: Narrative and Explanation*. Oxford 1998 (*Oxford Classical Monographs*).

Ros 1938: Ros J.G.A., *Die* μεταβολή (Variatio) *als Stilprinzip des Thukydides*. Amsterdam 1938.

Rose 1999: Rose P.W., "Theorizing Athenian Imperialism and the Athenian State", in: Falkner T.M., Felson N. & Konstan D. (edd.), *Contextualizing Classics: Ideology, Performance, Dialogue. Essays in Honor of John J. Peradotto*. Lanham, Boulder, New York, Oxford 1999, 19-39 (*Greek Studies: Interdisciplinary Approaches*).

Rubincam 2001: Rubincam C., "The Topography of Pylos and Sphakteria and Thucydides' Measurements of Distance", *JHS* 121 (2001) 77-90.

Russell 1964: Russell D.A., *"Longinus"* On the Sublime. Edited with Introduction and Commentary. Oxford 1964.

Russell 1995: Russell D.A., *Criticism in Antiquity*. London^{2} 1995 (^{1}1981) (*Bristol Classical Paperback Series*).

Rusten 1985: Rusten J.S., "Two Lives or Three? Pericles on the Athenian Character (Thucydides 2.40.1-2)", *CQ* 35 (1985) 14-19.

Rusten 1986: Rusten J.S., "Structure, Style, and Sense in Interpreting Thucydides: The Soldier's Choice (Thuc. 2.42.4)", *HSCPh* 90 (1986) 49-76 = reprinted in: Nagy G. (ed.), *Greek Literature*. Volume 5: *Greek Literature in the Classical Period: The Prose of Historiography and Oratory*. New York, London 2001, 225-252.

Rusten 1989: Rusten J.S., *Thucydides: The Peloponnesian War. Book II*. Cambridge 1989 (*Cambridge Greek and Latin Classics*).

Rutherford 2010: Rutherford R., "The Greek of Athenian Tragedy", in: Bakker E.J. (ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. United Kingdom 2010 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 441-454.

Saar 1953: Saar H.-G., *Die Reden des Kleon und Diodotus und ihre Stellung in Gesamtwerk des Thukydides* (diss.). Hamburg 1953.

Salmon 1984: Salmon J.B., *Wealthy Corinth: A History of the City to 338 BC*. Oxford 1984.

Schadewaldt 1982: Schadewaldt W., *Die Anfänge der Geschichtsschreibung bei den Griechen: Herodot, Thukydides. Tübinger Vorlesungen*. Band 2. Frankfurt 1982.

Schaps 1977: Schaps D., "The Woman Least Mentioned: Etiquette and Women's Names", *CQ* 27 (1977) 323-330.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Schiappa 1999: Schiappa E., *The Beginnings of Rhetorical Theory in Classical Greece*. London 1999.

Schironi 2010: Schironi F, "Technical Languages: Science and Medicine", in: Bakker E.J. (ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. United Kingdom 2010 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 338-353.

Schmid 1948: Schmid W. & Stählin O., *Geschichte der Griechischen Literatur*. Erster Teil: *Die Klassische Periode der Griechischen Literatur* von Wilhelm Schmid. Fünfter Band: *Die Griechische Literatur zur Zeit der Attischen Hegemonie nach dem Eingreifen der Sophistik*. München 1948 (*Handbuch der Altertumswissenschaft*).

Schmid 1955: Schmid W., "Zu Thukydides I 22,1 und 2", *Philologus* 99 (1955) 220-233.

Schmitz 2010: Schmitz T.A., "The Mitylene Debate in Thucydides", in: Pausch D. (ed.), *Stimmen der Geschichte: Funktionen von Reden in der antiken Historiographie*. Berlin, New York 2010 (*Beiträge zur Altertumskunde*, Band 284), 45-65.

Schneider 1974: Schneider C., *Information und Absicht bei Thukydides: Untersuchung zur Motivation des Handelns*. Göttingen 1974 (*Hypomnemata: Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben*, Heft 41).

Schulz 1957: Schulz H.-J., "Zu Thukydides 3, 30, 4", *Hermes* 85 (1957) 255-256.

Schwartz 1960: Schwartz E., *Das Geschichtswerk des Thukydides*. Hildesheim 1960.

Schwyzer 1988: Schwyzer E., *Η Σύνταξη της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Μετάφραση: Γ.Ε. Παπατσίμπας, Π. Χαιρόπουλος, επιμέλεια Γ.Ε. Παπατσίμπας (*Syntax und Syntaktische Stilistik*. München 1988). Αθήνα 2002 (*Ελληνική Γραμματική βασισμένη στη Γραμματική της Ελληνικής του Karl Brugmann*, του Eduard Schwyzer. Δεύτερος Τόμος: *Σύνταξη και Συντακτική Υφολογία*. Αποπεράτωσε και εξέδωσε ο Albert Debrunner).

Seager 1967: Seager R., "Alcibiades and the Charge of Aiming at Tyranny", *Historia* 16 (1967) 6-18.

Segal 1962: Segal C.P., "Gorgias and the Psychology of the Logos", *HSCPh* 66 (1962) 99-155.

Shanske 2007: Shanske D., *Thucydides and the Philosophical Origins of History*. Cambridge 2007.

Shapiro 1975: Shapiro H.A., "A Note on Pericles' Last Speech", *Phoenix* 29 (1975) 184-186.

Shorey 1893: Shorey P., "On the Implicit Ethics and Psychology of Thucydides", *TAPhA* 24 (1893) 66-88.

Shrimpton 1984: Shrimpton G.S., "When did Plataea Join Athens?", *CPh* 79 (1984) 295-304.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Shrimpton 1997: Shrimpton G.S., *History and Memory in Ancient Greece*. London, Buffalo 1997 (*McGill – Queen's Studies in the History of Ideas* 23).

Sicking 1995: Sicking C.M.J., "The General Purport of Pericles' Funeral Oration and Last Speech", *Hermes* 123 (1995) 404-425.

Siewierska 1991: Siewierska A., *Functional Grammar*. London and New York 1991 (*Linguistic Theory Guides*).

Smith 1903: Smith C.F., "Character-Drawing in Thucydides", *AJPh* 24 (1903) 369-387.

Smith 1928: Smith C.F., *Thucydides*. With an English Translation (in four Volumes). Volume I (History of the Peloponnesian War *Books I and II*). Cambridge, Massachusetts, London 1928 (revised and reprinted, [1]1919) (*The Loeb Classical Library*).

Smith 1930: Smith C.F., *Thucydides*. With an English Translation (in four Volumes). Volume II (History of the Peloponnesian War *Books III and IV*). Cambridge, Massachusetts, London 1930 (reprinted and revised, [1]1920) (*The Loeb Classical Library*).

Smith 2004: Smith D.G., "Thucydides' Ignorant Athenians and the Drama of the Sicilian Expedition", *SyllClass* 15 (2004) 33-70.

Smith 2005: Smith C.S., "Aspectual Entities and Tense in Discourse", in: Kempchinsky P. & Slabakova R. (edd.), *Aspectual Inquiries*. Dordrecht 2005 (*Studies in Natural Language & Linguistic Theory*), 223-238.

Smith 2009: Smith D.G., "Alcibiades, Athens, and the Tyranny of Sicily (Thuc. 6.16)", *GRBS* 49 (2009) 363-389.

Smyth 1984: Smyth H.W., *Greek Grammar*. Revised by Gordon M. Messing. Cambridge, Massachusetts 1984 ([1]1920, 1956).

Solmsen 1971: Solmsen F., "Thucydides' Treatment of Words and Concepts", *Hermes* 99 (1971) 385-408.

Solmsen 1975: Solmsen F., *Intellectual Experiments of the Greek Enlightenment*. Princeton, New Jersey 1975.

Sommer 2006: Sommer K.I.L., *Techne und Geschichte: Eine Diskursgeschichtliche Studie zu Thukydides*. Bonn 2006 (*Habelts Dissertationsdrucke Reihe Alte Geschichte*, Heft 49).

Sonnabend 2004: Sonnabend H., *Thukydides*. Hildesheim, Zürich, New York 2004 (*Olms Studienbücher Antike* Band 13).

Spence 1990: Spence I.G., "Perikles and the Defence of Attika during the Peloponnesian War", *JHS* 110 (1990) 91-109.

Spence 1995: Spence I.G., "Thucydides, Woodhead, and Kleon", *Mnemosyne* 48 (1995) 411-437.

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΣΤΟΥ

Stadter 1983: Stadter P.A., "The Motives for Athens' Alliance with Corcyra (Thuc. 1.44)", *GRBS* 24 (1983) 131-136.

Stahl 1973: Stahl H.-P., "Speeches and Course of Events in Books Six and Seven of Thucydides", in: Stadter P.A. (ed.), T*he Speeches in Thucydides: A Collection of Original Studies with a Bibliography*. Chapel Hill 1973, 60-77.

Stahl 2003: Stahl H.-P., *Thucydides: Man's Place in History*. U.S.A 2003 (*Thukydides: Die Stellung des Menschen im geschichtlichen Prozess*. Munich 1966).

Starr 1978: Starr C.G., "Thucydides on Sea Power", *Mnemosyne* 31 (1978) 343-350.

Stawell 1908: Stawell F.M., "Pericles and Cleon in Thucydides", *CQ* 2 (1908) 41-46.

Stein 1881: Stein F., *De figurarum apud Thucydidem usu*. Cöln 1881 (*Beilage zum Programm des Königlichen Friedrich – Wilhelms – Gymnasiums*, Nr 373).

Steinberg 1870: Steinberg H., *Beiträge zur Würdigung der thukydideischen Reden*. Berlin 1870.

Stevens 1944: Stevens E.B., "Some Attic Commonplaces of Pity", *AJPh* 65 (1944) 1-25.

Strasburger 1958: Strasburger H., "Thukydides und die politische Selbstdarstellung der Athener", *Hermes* 86 (1958) 17-40 = reprinted in: Herter H. (ed.), *Thukydides*. Darmstadt 1968 (*Wege der Forschung*, Band XCVIII), 498-530.

Strasburger 1993: Strasburger H., *Thukydides: Der Peloponnesische Krieg*. Übertragen von August Horneffer, durchgesehen von Gisela Strasburger. Vollständige Ausgabe. Mit 8 Karten und Abbildungen. Leipzig 1993 (und 1957) (*Klassiker der Geschichtsschreibug: Phaidon*).

Strassler 1990: Strassler R.B., "The Opening of the Pylos Campaign", *JHS* 110 (1990) 110-125.

Strauss 1964: Strauss L., *The City and Man*. Chicago and London 1964.

Stroud 1994: Stroud R.S., "Thucydides and Corinth", *Chiron* 24 (1994) 267-304.

Swain 1993: Swain S., "Thucydides 1.22.1 and 3.82.4", *Mnemosyne* 46 (1993) 33-45.

Ταμιωλάκη 2013: Tamiolaki M., "Ascribing Motivation in Thucydides: Between Historical Research and Literary Representation", in: Tsakmakis A., & Tamiolaki M. (edd.), *Thucydides between History and Literature*. Berlin, Boston 2013 (*Trends in Classics – Supplementary Volumes*, Volume 17), 41-72.

Tasolambros 1979: Tasolambros F.L., *In Defence of Thucydides*. Athens 1979.

Thesleff 1966: Thesleff H., "Scientific and Technical Style in Early Greek Prose", *Arctos* 4 (1966) 89-113.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Thomas 1840: Thomas A., *Θουκυδίδης:* The History of the Peloponnesian War *by Thucydides*. Illustrated by Maps, taken entirely from Actual Surveys; with Notes chiefly Historical and Geographical. Volume I. Oxford[2] 1840.

Thomas 1841: Thomas A., *Θουκυδίδης:* The History of the Peloponnesian War *by Thucydides*. Illustrated by Maps, taken entirely from Actual Surveys; with Notes chiefly Historical and Geographical. Volume II. Oxford[2] 1841.

Thomas 1842: Thomas A., *Θουκυδίδης:* The History of the Peloponnesian War *by Thucydides*. Illustrated by Maps, taken entirely from Actual Surveys; with Notes chiefly Historical and Geographical. Volume III. Oxford[2] 1842.

Tompkins 1972: Tompkins D.P., "Stylistic Characterization in Thucydides: Nicias and Alcibiades", *YCS* 22 (1972) 181-214 (*Studies in Fifth-Century Thought and Literature*).

Tompkins 1993: Tompkins D.P., "Archidamus and the Question of Characterization in Thucydides", in: Rosen R.M., & Farrell J. (edd.), *Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald*. Ann Arbor 1993, 99-111.

Tompkins 1993 (2): Tompkins D.P., "Thucydides constructs his Speakers: The Case of Diodotus", *ElectronAnt* 1 (1993) 1-7.

Tompkins 2013: Tompkins D.P., "The Language of Pericles", in: Tsakmakis A., & Tamiolaki M. (edd.), *Thucydides Between History and Literature*. Berlin, Boston 2013 (*Trends in Classics – Supplementary Volumes*, Volume 17), 447-464.

Tompkins 2015: Tompkins D.P., "Gorgias in the Real World: Hermocrates on Interstate *Stasis* and the Defense of Sicily", in: Clark C.A., Foster E. & Hallett J.P. (edd.), *Kinesis: The Ancient Depiction of Gesture, Motion, and Emotion. Essays for Donald Lateiner*. Ann Arbor 2015, 116-126.

Τσακμάκης 1995: Tsakmakis A., *Thukydides über die Vergangenheit*. Tübingen 1995 (*Classica Monacensia: Münchener Studien zur Klassischen Philologie*, Band 11).

Τσακμάκης 1998: Τσακμάκης Α., "Von der Rhetorik zur Geschichtsschreibung: Das 'Methodenkapitel' des Thukydides (1.22.1-3)", *RhM* 141 (1998) 239-255.

Τσακμάκης 2006: Τσακμάκης Α., «Ακροατήρια και Ύφος στις Δημηγορίες του Θουκυδίδη», στο: Σκορτσής Μ. (εκδ.), *Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο για τον Θουκυδίδη: Δημηγορίες* (*III International Symposium on Thucydides: The Speeches*). Δήμος Αλίμου 2006, 212-223.

Τσακμάκης 2006 (2): Tsakmakis A., "Leaders, Crowds, and the Power of the Image: Political Communication in Thucydides", in: Rengakos A. & Tsakmakis A. (edd.), *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden, Boston 2006, 161-187.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΣΤΟΥ

Τσακμάκης & Κωστόπουλος 2011: Tsakmakis A. & Kostopoulos Y., "Cleon's Imposition on his Audience", in: Rechenauer G. & Pothou V. (edd.), *Thucydides – A Violent Teacher?: History and Its Representations*. Goettingen 2011, 171-183.

Τσακμάκης 2012: Tsakmakis A., "Laughting at Cleon – Defending Pericles: Athenian demagogues, Thucydides' audience, and Comedy", in: *Colloque International: Le Théâtre de la Démocratie, Pratiques Délibératives des Anciens, Résonances modernes*. Université Toulouse II (Le Mirail PLH – ERASME), 15-17 Novembre 2012, 1-13.

Τσακμάκης & Θεμιστοκλέους 2013: Tsakmakis A. & Themistokleous C., "Textual Structure and Modality in Thucydides' Military Exhortations", in: Tsakmakis A., & Tamiolaki M. (edd.), *Thucydides between History and Literature*. Berlin, Boston 2013 (*Trends in Classics – Supplementary Volumes*, Volume 17), 391-408.

Τσακμάκης 2014: Tsakmakis A., "Language and Style in the Speeches of Thucydides", in: Gagatsis A. (ed.), *A.G. Leventis Research Projects 2000-2016: Reviews and Contribution*. University of Cyprus 2014, 41-49.

Τσακμάκης 2017: Tsakmakis A., "Speeches", in: Balot R., Forsdyke S. & Foster E. (edd.), *The Oxford Handbook of Thucydides*. Oxford 2017 (forthcoming), 267-281.

Τσιάρας 2012: Τσιάρας Κ.Γ., *Διεξοδικό Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Λάρισα 2012.

Tyrrell & Bennett 1999: Tyrrell W.B. & Bennett L.J., "Pericles' Muting of Women's Voices in Thuc. 2.45.2", *CJ* 95 (1999) 37-51.

Ueding 1995: Ueding G., *Klassische Rhetorik*. München 1995.

Usher 1969: Usher S., *The Historians of Greece and Rome*. Oklahoma, Bristol 1969.

Usher 2007: Usher S., "Symbouleutic Oratory", in: Worthington I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. USA, UK 2007 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 220-235.

van der Ben 1987: van der Ben N., "The Textual Problem in Diodotus' Speech, Thucydides 3.44.2", *Mnemosyne* 40 (1987) 18-26.

van der Ben 1998: van der Ben N., "The Interpretation of Teutiaplus' Speech, Thucydides 3.30, and Its Textual Problem", *Mnemosyne* 51 (1998) 64-71.

Villwock 1992: Villwock J., s.v. Antithese in: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Herausgegeben von Gert Ueding. Mitbegründet von Walter Jens. Unter Mitwirkung von mehr als 300 Fachgelehrten. Band 1 (A – Bib): Redaktion Gregor Kalivoda, Franz-Hubert Robling. Tübingen 1992, 722-750.

Volkmann 1885: Volkmann R., *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*. Leipzig[2] 1885.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Wade-Gery & Denniston 2012: Wade-Gery H.T. [βίος και έργο], Denniston J.D. [ύφος], [Hornblower S. συμπλήρωμα], s.v. Thucydides (2) in: Hornblower S. & Spawforth A. & Eidinow E. (assistant editor) (edd.), *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford[4] 2012, 1472-1477.

Walbank 1965: Walbank F.W., *Speeches in Greek Historians*. Oxford 1965 (*The Third J.L. Myres Memorial Lecture*) = reprinted in: Walbank F.W., *Selected Papers: Studies in Greek and Roman History and Historiography*. Cambridge 1985, 242-261.

Walcot 1973: Walcot P., "The Funeral Speech: A Study of Values", *G&R* 20 (1973) 111-121.

Walde 1996: Walde C., s.v. Antithese, in: *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Herausgegeben von Hubert Cancik und Helmuth Schneider (Band I: A-Ari). Stuttgart, Weimar 1996, 797.

Walker 1993: Walker A.D., "*Enargeia* and the Spectator in Greek Historiography", *TAPhA* 123 (1993) 353-377.

Walker 2000: Walker J., *Rhetoric and Poetics in Antiquity*. Oxford 2000.

Wallace 1964: Wallace W.P., "Thucydides", *Phoenix* 18 (1964) 251-261.

Wardman 1959: Wardman A.E., "Thucydides 2.40.1", *CQ* 9 (1959) 38-42.

Wassermann 1953: Wassermann F.M., "The Speeches of King Archidamus in Thucydides", *CJ* 48 (1953) 193-200.

Wassermann 1956: Wassermann F.M., "Post-Periclean Democracy in Action: The Mytilenean Debate (Thuc. III 37-48)", *TAPhA* 87 (1956) 27-41.

Wassermann 1964: Wassermann F.M., "The Voice of Sparta in Thucydides", *CJ* 59 (1964) 289-297.

Wedgwood 2005: Wedgwood D., *Shifting the focus: From Static Structures to the Dynamics of Interpretation*. Amsterdam, Boston 2005 (*Current Research in the Semantics / Pragmatics Interface* 14).

West 1924: West A.B., "Pericles' Political Heirs I", *CPh* 19 (1924) 124-146.

West 1924 (2): West A.B., "Pericles' Political Heirs II", *CPh* 19 (1924) 201-228.

West 1973: West W.C. III, "The Speeches in Thucydides: A Description and Listing", in: Stadter P.A. (ed.), *The Speeches in Thucydides: A Collection of Original Studies with a Bibliography*. Chapel Hill 1973, 3-15.

Westlake 1941: Westlake H.D., "Nicias in Thucydides", *CQ* 35 (1941) 58-65.

Westlake 1945: Westlake H.D., "Seaborne Raids in Periclean Strategy", *CQ* 39 (1945) 75-84.

Westlake 1958: Westlake H.D., "Hermocrates the Syracusan", *BRL* 41 (1958) 239-268.

ΜΑΡΙΑ ΚΟΡΕΣΤΟΥ

Westlake 1958 (2): Westlake H.D., "Thucydides 2.65.11", *CQ* 8 (1958) 102-110.

Westlake 1960: Westlake H.D., "Athenian Aims in Sicily, 427-424 B.C.: A Study in Thucydidean Motivation", *Historia* 9 (1960) 385-402.

Westlake 1962: Westlake H.D., "Thucydides and the Fall of Amphipolis", *Hermes* 90 (1962) 276-287.

Westlake 1968: Westlake H.D., *Individuals in Thucydides*. Cambridge 1968.

Westlake 1971: Westlake H.D., "Sting in the Tail: A Feature of Thucydidean Speeches", *GRBS* 12 (1971) 497-503.

Westlake 1973: Westlake H.D., "The Settings of Thucydidean Speeches", in: Stadter P.A. (ed.), *The Speeches in Thucydides: A Collection of Original Studies with a Bibliography*. Chapel Hill 1973, 90-108.

Westlake 1974: Westlake H.D., "The Naval Battle at Pylos and Its Consequences", *CQ* 24 (1974) 211-226 = reprinted in: Westlake H.D., *Studies in Thucydides and Greek History*. Bristol 1989, 60-77.

Westlake 1980: Westlake H.D., "Thucydides, Brasidas, and Clearidas", *GRBS* 21 (1980) 333-339 = reprinted in: Westlake H.D., *Studies in Thucydides and Greek History*. Bristol 1989, 78-83.

Westlake 1989: Westlake H.D., "Personal Motives, Aims and Feelings in Thucydides", in: Westlake H.D., *Studies in Thucydides and Greek History*. Bristol 1989, 201-223.

Will 2016: Will W., "Democracy without an Alternative: Thucydides, Sparta, and Athens", in: Thauer C.R. & Wendt C. (edd.), *Thucydides and Political Order: Lessons of Governance and the* History of the Peloponnesian War. New York 2016, 55-72.

Wille 1965: Wille G., "Zu Stil und Methode des Thukydides", *Sinusia: Festgabe für Wolfgang Schadewaldt, Pfullingen* (1965) 53-77 = reprinted in: Herter H. (ed.), *Thukydides*. Darmstadt 1968 (*Wege der Forschung* Band XCVIII), 683-716.

Wilson & Beardsworth 1970: Wilson J. & Beardsworth T., "Bad Weather and the Blockade at Pylos", *Phoenix* 24 (1970) 112-118.

Wilson & Beardsworth 1970 (2): Wilson J. & Beardsworth T., "Pylos 425 B.C.: The Spartan Plan to Block the Entrances", *CQ* 20 (1970) 42-52.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Wilson 1979: Wilson J.B., *Pylos 425 BC: A Historical and Topographical Study of Thucydides' Account of the Campaign*. Warminster, Wilts 1979.

Wilson 1981: Wilson J., "Strategy and Tactics in the Mytilene Campaign", *Historia* 30 (1981) 144-163.

Wilson 1982: Wilson J., "What does Thucydides claim for his Speeches?", *Phoenix* 36 (1982) 95-103.

Wilson 1987: Wilson J., *Athens and Corcyra: Strategy and Tactics in the Peloponnesian War*. Bristol 1987.

Winnington-Ingram 1965: Winnington-Ingram R.P., "*Τὰ δέοντα εἰπεῖν*: Cleon and Diodotus", *BICS* 12 (1965) 70-82.

Winton 1999: Winton R.I., "Thucydides, I.22.1", *Athenaeum* 87 (1999) 527-533.

Winton 2004: Winton R.I., "Thucydides 2,37,1: Pericles on Athenian Democracy", *RhM* 147 (2004) 26-34.

Winton 2008: Winton R.I., "Thucydides 2,37,1: A Re-consideration", *RhM* 151 (2008) 425-426.

Winton 2010: Winton R.I., "Thucydides 2.35 and 2.45: Against Praise", *JHS* 130 (2010) 153-163.

Wolf-Knuts 2003: Wolf-Knuts U., "Contrasts as a Narrative Technique in Emigrant Accounts", *Folklore* 114 (2003) 91-105.

Woodcock 1928: Woodcock E.C., "Demosthenes, Son of Alcisthenes", *HSCPh* 39 (1928) 93-108.

Woodhead 1960: Woodhead A.G., "Thucydides' Portrait of Cleon", *Mnemosyne* 13 (1960) 289-317.

Woodhead 1990: Woodhead A.G., "Conflict and Ancient Society", in: Allison J.W. (ed.), *Conflict, Antithesis, and the Ancient Historian*. Columbus (U.S.A.) 1990, 1-24.

Woodman 1988: Woodman A.J., *Rhetoric in Classical Historiography: Four Studies*. London, Sydney 1988.

Woolf 1951: Woolf V., *The Common Reader*. London 1951.

Worthington 2007: Worthington I., "Rhetoric and Politics in Classical Greece: Rise of the *Rhētores*", in: Worthington I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*. USA, UK 2007 (*Blackwell Companions to the Ancient World*), 255-271.

Wylie 1993: Wylie G., "Demosthenes the General – Protagonist in a Greek Tragedy?", *G&R* 40 (1993) 20-30.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Χαραλαμπάκης 2006: Χαραλαμπάκης Χ., «Η Γλώσσα και το Ύφος των Δημηγοριών του Θουκυδίδη», στο: Σκορτσής Μ. (εκδ.), *Γ΄ Διεθνές Συμπόσιο για τον Θουκυδίδη: Δημηγορίες* (*III International Symposium on Thucydides: The Speeches*). Δήμος Αλίμου 2006, 135-149.

Young-Bruehl 1986: Young-Bruehl E., "What Thucydides saw", *H & T* 25 (1986) 1-16.

Yule 1996: Yule G, *Πραγματολογία*. Μετάφραση Α. Αλβανούδη και Χ. Καπελλίδη (επιμ. Θ.-Σ. Παυλίδου) (*Oxford Introduction to Language Study: Pragmatics*. Oxford 1996). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσαλλονίκης 2006 (Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Yunis 1991: Yunis H., "How do the People Decide? Thucydides on Periclean Rhetoric and Civic Instruction", *AJPh* 112 (1991) 179-200.

Yunis 1996: Yunis H., *Taming Democracy: Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. Ithaca and London 1996 (*Rhetoric & Society*).

Yunis 2003: Yunis H., "Writing for Reading: Thucydides, Plato, and the Emergence of the Critical Reader", in: Yunis H. (ed.), *Written Texts and the Rise of Literate Culture in Ancient Greece*. Cambridge 2003, 189-212.

Zaccarini 2015: Zaccarini M., "Thucydides' Narrative on Naval Warfare: *Epibatai*, Military Theory, Ideology", in: Lee G., Whittaker H. & Wrightson G. (edd.), *Ancient Warfare: Introducing Current Research*. Vol. 1, Newcastle upon Tyne 2015, 210-228.

Zadorojnyi 1998: Zadorojnyi A.V., "Thucydides' Nicias and Homer's Agamemnon", *CQ* 48 (1998) 298-303.

Zahn 1934: *Die erste Periklesrede (Thukydides I 140-144): Interpretation und Versuch einer Einordnung in den Zusammenhang des Werkes*. Inaugural – Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Facultät der Christian – Albrechts – Universität zu Kiel Vorgelegt von Rose Zahn. Borna, Leipzig 1934.

Zatta 2011: Zatta C., "Conflict, People, and City-Space: Some *Exempla* from Thucydides' *History*", *ClAnt* 30 (2011) 318-350.

Zimmermann 2007: Zimmermann M., "Contrastive Focus", in: Féry C., Fanselow G. & Krifka M. (edd.), *Interdisciplinary Studies on Information Structure*. Vol. 6: *The Notions of Information Structure* 2007, 147-159.

Ziolkowski 1981: Ziolkowski J.E., *Thucydides and the Tradition of Funeral Speeches at Athens* (Revision of Thesis (Ph.D.), University of North Carolina 1963). Salem, New Hampshire 1981 (*Monographs in Classical Studies*).

Zoido 2007: Zoido J.C.I., "The Battle Exhortation in Ancient Rhetoric", *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric* 25 (2007) 141-158.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Αίλιος Ηρωδιανός: *Rhetores Graeci.* Ex recognitione Leonardi Spengel. Vol. III. Lipsiae 1853-1856.

Αλέξανδρος: *Rhetores Graeci.* Ex recognitione Leonardi Spengel. Vol. III. Lipsiae 1853-1856.

Αναξιμένης: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Anaximenis* Ars Rhetorica, *quae vulgo fertur Aristotelis ad Alexandrum.* Edidit Manfred Fuhrmann. Lipsiae 1966.

Αντιφών: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Antiphontis Orationes et Fragmenta*. Post Fridericum Blass edidit Theodorus Thalheim. Editio stereotypa editionis primae (1914). Stutgardiae 1982.

Ανωνύμου, *Θουκυδίδου βίος*: *Scriptores Graeci et Latini consilio Academiae Lynceorum editi. Thucydidis* Historiae. Recensuit Ioannes Baptista Alberti. Volumen I: Libri I-II. Romae 1972, 17-20.

Ανωνύμου, *Περὶ τῶν σχημάτων τοῦ λόγου*: *Rhetores Graeci.* Ex recognitione Leonardi Spengel. Vol. III. Lipsiae 1853-1856.

Ανωνύμου, *Περὶ τῶν τοῦ λόγου σχημάτων*: *Rhetores Graeci.* Ex recognitione Leonardi Spengel. Vol. III. Lipsiae 1853-1856.

Aquila Romanus: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Rhetores Latini Minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis.* Emendabat Carolus Halm. Lipsiae 1863.

Αριστοτέλης:

***Ἀναλυτικὰ ὕστερα*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* Analytica Priora *et* Posteriora. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W.D. Ross. Prefatione et Appendice auxit L. Minio-Paluello. Oxonii 1964.

***Ἠθικὰ Νικομάχεια*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* Ethica Nicomachea. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit I. Bywater. Oxonii 1991.

***Κατηγορίαι*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* Categoriae *et* Liber de Interpretatione. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit L. Minio-Paluello. Oxonii 1949.

***Μετὰ τὰ φυσικά*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* Metaphysica. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger. Oxonii 1957.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

***Περὶ αἰσθήσεως*:** *Aristotle: Parva naturalia.* A Revised Text with Introduction and Commentary by David Ross. Oxford 1955.

***Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*:** *Collection des Universités de France. Aristote. De la Génération et de la Corruption.* Texte établi et traduit par Charles Mugler. Paris 1966.

***Περὶ ἑρμηνείας*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* Categoriae *et* Liber de Interpretatione. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit L. Minio-Paluello. Oxonii 1949.

***Περὶ ζῴων γενέσεως*:** *Collection des Universités de France. Aristote. De la Génération des Animaux.* Texte établi et traduit par Pierre Louis. Paris 1961.

***Περὶ κόσμου*:** *Collection des Universités de France. Aristotelis qui fertur libellus* de mundo. Texte établi et traduit par W.L. Lorimer. Paris 1933.

***Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος*:** *Aristotle: Parva naturalia.* A Revised Text with Introduction and Commentary by David Ross. Oxford 1955.

***Περὶ οὐρανοῦ*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* De caelo *Libri Quattuor.* Recognovit brevique adnotatione critica instruxit D.J. Allan. Oxonii 1961.

***Ρητορικὴ τέχνη*:** *Aristotelis* Ars Rhetorica. Edidit Rudolfus Kassel. Berolini 1976.

***Τοπικά*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* Topica *et* Sophistici Elenchi. Recensuit brevique adnotatione critica instruxit W.D. Ross. Oxonii 1958.

***Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* Topica *et* Sophistici Elenchi. Recensuit brevique adnotatione critica instruxit W.D. Ross. Oxonii 1958.

***Φυσικὴ ἀκρόασις*:** *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Aristotelis* Physica. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W.D. Ross. Oxonii 1950.

Αρποκρατίων: *Harpocrationis* Lexicon *in decem oratores Atticos*. Ex recensione Gulielmi Dindorfii. Tomus I. Oxonii 1853.

Αυγουστίνος:

Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Sancti Aurelii Augustini Episcopi De civitate Dei *Libri XXII*. Recognoverunt Bernardus Dombart et Alfonsus Kalb. Vol. I (Lib. I-XIII). Stutgardiae et Lipsiae 1993.

Corpus Christianorum. Series Latina XXIX. Sancti Aurelii Augustini Opera (*De ordine*). Edidit W.M. Green. Turnhout 1970.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

***Beda Venerabilis*:** *Rhetores Latini minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis.* Emendabat Carolus Halm. Fasciculus posterior. Lipsiae 1863.

***Carmen de figuris vel schematibus*:** *Carmen de figuris vel schematibus.* Introduzione, Testo Critico e Commento a cura di Rosa Maria D'Angelo. Hildeshem, Zürich, New York 2001 (*Bibliotheca Weidmanniana*).

Γοργίας: *Gorgias von Leontinoi: Reden, Fragmente und Testimonien.* Herausgegeben mit Übersetzung und Kommentar von Thomas Buchheim. Hamburg 1989 (*Philosophische Bibliothek*, Band 404).

Δημήτριος: *Collection des Universités de France. Démétrios* du Style. Texte établi et traduit par Pierre Chiron. Paris 1993.

Διόδωρος Σικελιώτης: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Diodori* Bibliotheca Historica. Post I. Bekker et L. Dindorf recognovit Fr. Vogel. Vol.II. Stuttgart 1985 ([1]1890).

Διονύσιος Αλικαρνασσεύς:

Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Dionysii Halicarnasei quae exstant. Ediderunt Hermannus Usener et Ludovicus Radermacher. Editio stereotypa editionis prioris (1899). Vol. V: Opusculorum Volumen Prius. Stutgardiae 1985.

Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Dionysii Halicarnasei quae exstant. Ediderunt Hermannus Usener et Ludovicus Radermacher. Editio stereotypa editionis prioris (1904-1929). Vol. VI: Opusculorum Volumen Secundum. Stutgardiae 1985.

Ερμογένης: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Rhetores Graeci. Hermogenis Opera.* Edidit Hugo Rabe. Adiectae sunt II Tabulae. Vol. VI. Stuttgart 1985 ([1]1913).

Ζωναίος: *Rhetores Graeci.* Ex recognitione Leonardi Spengel. Vol. III. Lipsiae 1853-1856.

Ηράκλειτος: Diels H. & Kranz W., *Die Fragmente der Vorsokratiker: griechisch und deutsch.* Band I. Zurich[6] 1952.

Ηρόδοτος: *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Herodoti* Historiae. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Carolus Hude. Tomus Prior – Tomus Posterior. Oxonii[3] 1927.

Ησύχιος: *Hesychii Alexandrini* Lexicon. Recensuit et emendavit Kurt Latte. Vol. I (A-Δ). Hauniae 1953.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Θουκυδίδης: *Scriptores Graeci et Latini consilio Academiae Lynceorum editi. Thucydidis* Historiae. Recensuit Ioannes Baptista Alberti. Volumen I: Libri I-II. Romae 1972, Volumen II: Libri III-V. Romae 1992, Volumen III: Libri VI-VIII. Romae 2000.

Isidori Junioris: *Die lateinische Figurenlehren des 5. bis 7. Jahrhunderts und Donats Vergilkommentar (mit zwei Editionen)* von Ulrich Schindel. Göttingen 1975 (*Abhandlungen der Academie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse*, Dritte Folge, Nr. 91).

Isidorus Hispalensis Episcopus: *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Isidori Hispalensis Episcopi* Etymologiarum sive Originum *Libri XX*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W.M. Lindsay. Tomus I: Libros I-X continens. Oxonii 1911.

Iulius Rufinianus: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Rhetores Latini Minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis.* Emendabat Carolus Halm. Lipsiae 1863.

Καικίλιος Καλακτίνος: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Caecilii Calactini Fragmenta*. Collegit Ernestus Ofenloch. Stuttgart 1967.

Καλλισθένης: F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker (FGrH)* #124. Leiden 1923-1958. Zweiter Teil B: No 106-261, και *Kommentar* (No 106-261).

Κικέρων:

Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. M. Tulli Ciceronis Rhetorica. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit A.S. Wilkins. Tomus I: Libros *De oratore* tres continens. Oxonii 1902.

Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. M. Tulli Ciceronis Rhetorica. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit A.S. Wilkins. Tomus II: *Brutus, Orator, De optime genere oratorum, Partitiones oratoriae, Topica*. Oxonii 1903.

Κοϊντιλιανός: *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. M. Fabi Quintiliani* Institutionis Oratoriae *libri duodecim.* Recognovit brevique adnotatione critica instruxit M. Winterbottom. Tomus II (Libri VII-XII). Oxonii 1970.

[Λογγίνου], *Περὶ ὕψους*: *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Libellus* de Sublimitate *Dionysio Longino fere adscriptus*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit D.A. Russell. Oxonii 1968.

Λουκιανός: *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Luciani opera*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit M.D. Macleod. Tomus III (Libelli 44-68). Oxonii 1980.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Μαρκελλίνος: *Μαρκελλίνου* περὶ τοῦ Θουκυδίδου βίου καὶ τῆς ἰδέας αὐτοῦ. *Scriptores Graeci et Latini consilio Academiae Lynceorum editi. Thucydidis* Historiae. Recensuit Ioannes Baptista Alberti. Volumen I: Libri I-II. Romae 1972, 1-15.

Όμηρος: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Homeri* Ilias. Recensuit, testimonia congessit Martin L. West. Volumen Prius: Rhapsodiae I-XII. Stutgardiae et Lipsiae 1998.

Ουλπιανός: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Scholia Demosthenica. Scholia in Orationes 1-18 continens.* Edidit Mervin R. Dilts. Vol. I. Leipzig 1983.

Πλάτων:

Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. Platonis opera. Recognovit brevique adnotatione crtica instruxit Ioannes Burnet. Tomus II: Tetralogias III-IV continens. Oxonii 1901.

Collection des Universités de France. Platon oeuvres complètes. Texte établi et traduit par Alfred Croiset avec la collaboration de Louis Bodin. Tome III – Ire Partie: *Protagoras*. Paris 1984.

Πλούταρχος:

Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Plutarchi moralia. Edidit Jürgen Mau. Vol. V.2.1. Leipzig 1971.

Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Plutarchi moralia. Recensuerunt et emendaverunt W.R. Paton, M. Pohlenz, W. Sieveking. Vol. III. Leipzig 1972.

Πολύβιος: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Polybii* Historiae. Editionem a Ludovico Dindorfio curatam retractavit Theodorus Buettner-Wobst. Editio stereotypa editionis prioris (1893-^{2}1905). Vol. I, III-IV (Libri I-III, IX-XIX, XX-XXXIX, Fragmenta). Stutgardiae 1985.

***Rhetorica ad Herennium*:** *Collection des Universités de France. Rhétorique à Herennius*. Texte établi et traduit par Guy Achard. Paris 1989.

Rutilius Lupus: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Rhetores Latini Minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis.* Emendabat Carolus Halm. Lipsiae 1863.

Σούδα:

Sammlung Wissenschaftlicher Commentare. Lexicographi Graeci. Vol. I. *Suidae Lexicon (Α-Ω).* Edidit Ada Adler. Pars I (Α-Γ). Stuttgart 1928.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΙΑΤΟΥ

Sammlung Wissenschaftlicher Commentare. Lexicographi Graeci. Vol. I. *Suidae Lexicon (Α-Ω).* Edidit Ada Adler. Pars II (Δ-Θ). Stuttgart 1931.

Σχόλια στο Θουκυδίδη: Haasius F., *Θουκυδίδης: Thucydidis* Historia belli Peloponnesiaci *cum nova translatione latina. Accedunt Marcellini vita, scholia Graeca emendatius expressa et indices nominum et rerum.* Parisiis 1869.

Σώπατρος: *Rhetores Graeci ex codicibus Florentinis Mediolanensibus Monacensibus Neapolitanis Parisiensibus Romanis Venetis Taurinensibus et Vindobonensibus.* Emendatiores et auctiores edidit suis aliorumque annotationibus instruxit indices locupletissimos adiecit Christianus Walz. Vol. VIII. Stuttgart 1835.

Τιβέριος: *Rhetores Graeci.* Ex recognitione Leonardi Spengel. Vol. III. Lipsiae 1853-1856.

Τρύφων: *Rhetores Graeci.* Ex recognitione Leonardi Spengel. Vol. III. Lipsiae 1853-1856.

Φλάβιος Φιλόστρατος: *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Flavii Philostrati opera*. Edidit C.L. Kayser. Vol. II. Leipzig 1871.

Φοιβάμμων: *Rhetores Graeci.* Ex recognitione Leonardi Spengel. Vol. III. Lipsiae 1853-1856.

Φώτιος: C. Theodoridis, *Photii Patriarchae* Lexicon *(A-D).* Vol. 1. Berlin 1982.

ΜΑΡΙΑ ΚΥΘΡΕΩΤΟΥ